

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TURKISH STUDIES

International Journal of Turkish Studies and Turkish Language

SOSYAL BİLİMLER SOCIAL SCIENCES

PROF. DR. MUHAMMET YELTEN ARMAÇAN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of
Turkish or Turkic

ACADEMIC JOURNAL

PROF. DR. MUHAMMET YELTEN ARMAĞANI
SOSYAL BİLİMLER SAYISI

Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.turkishstudies.net'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez. Dergide yer alan yazıların dijital baskı, grafik tasarım, DOI numaralarının alınması ve uluslararası indekslere tanıtılması gibi işlemler Alko Dijital Baskı ve Grafik Tasarım şirketi tarafından ücret karşılığında yapılmaktadır. Dergide basım kararı alınan yazıların sahipleri yazılarının tasarım, yayın ve indeks masraflarını Alko Dijital Baskı ve Grafik Tasarım şirketine öderler.

Turkish Studies; EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons, MLA, ASOS, AMIR (Access to Mideast and Islamic Resources), Journal Directory, DJS (Dayang Journal System), ULAKBİM indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 10/6 Spring 2015

Yayınevi / Publishing House

ALKO DİJİTAL BASKI MERKEZİ – GRAFİK TASARIM

Editor

Sibel ÜST

Misafir Editorler

Mehmet Dursun ERDEM

Mehmet Turgut BERBERCAN

Editor Yardımcıları/Assistant Editors

Özgür AY-Ramazan BÖLÜK

Ceren KAYASELÇUK-Canan OLPAK KOÇ

Hanife ALKAN-Mehmet Burak ÇAKIN

Yayın Kurulu/Editorial Board

Fatma S. KUTLAR OĞUZ - Orhan K. TAVUKÇU

Ali AKAR-Dursun Ali TÖKEL

M. Vefâ NALBANT-Caner KERİMOĞLU

Ülkü ELİUZ-Mitat DURMUŞ

Yavuz ÜNAL-İsrafil BABACAN

Mehmet Dursun ERDEM – Tuncay BÜLBÜL

Cemalettin KÖMÜRCÜ

Danışma Kurulu/Board of Advisory

Ahmet BURAN- Gürer GÜLSEVİN

Turgut KARABEY-Mehmet AYDIN-Ramazan KORKMAZ

Genel Koordinatör/General Coordinator

Yavuz ÜNAL

Kaynakça Sorumluları/ Bibliography Process

Süleyman Kaan YALÇIN

Murat ŞENGÜL - Veysel İbrahim KARACA

Yabancı Dil Uzmanları

Yusuf AYDIN

Baskı Sorumluları/ Print Process

Özgür AY - Önder SEZER

Turkish Studies

Dış Temsilciler/Representative of Foreign Country

USA	Robert DANKOFF
Germany	Marcel ERDAL-Zeki KARAKAYA
Greece	Fatih KEMİK
Japan	Yuu KURIBAYASHI
Norway-Swedish	Bernt BRENDEMÖEN
England	Fikret TURAN
Albania	Xhemile ABDÛ
Central Asia	Seadet SHİKHİYEVA
Kazakhstan	Gülnar KOKUBASOVA
Kyrgyzstan	Ulanbek ALİMOV
Azerbaijan	Vusale MUSALİ
Uzbekistan	Cabbar İŞANKUL
Halab-Aleppo (Syria)	Ahmet DEMİRTAŞ
Poland	Öztürk EMİROĞLU

Hakemler/Referees

Prof. Dr. Marcel ERDAL	Frankfurt University
Prof. Dr. Han-woo CHOİ	Eurasia University
Prof. Dr. Bernt BRENDEMÖEN	Oslo University
Prof. Dr. Robert DANKOFF	Univcity Of Chicago
Prof. Dr. Walter ANDREVS	Washington University
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞGIN	Konya Üniversitesi
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Ü.
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BOZ	Eskişehir Osmangazi Ü.
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TURAN	Manchester University
Prof. Dr. Filiz KILIÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Prof. Dr. Funda TOPRAK	Yıldırım Beyazıt Ü.
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Halûk Harun DUMAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan AKAY	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice AYNUR	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN	Uludağ Üniversitesi

Turkish Studies

Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Prof. Dr. İlhan GENÇ
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN
Prof. Dr. Mehmet AYDIN
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL
Prof. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ
Prof. Dr. Menderes COŞKUN
Prof. Dr. Metin AKKUŞ
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ
Prof. Dr. Mukim SAĞIR
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR
Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
Prof. Dr. O. Kemal TAVUKÇU
Prof. Dr. Osman YILDIZ
Prof. Dr. Öcal OĞUZ
Prof. Dr. Pervin ÇAPAN
Prof. Dr. Ramazan GÜLENDAM
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ
Prof. Dr. Songül TAŞ
Prof. Dr. Şener DEMİREL
Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR
Prof. Dr. Zeki KARAKAYA
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
Ass. Prof. Yuu KURIBAYASHI

Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ
Doç. Dr. Abdülhalim AYDIN
Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK
Doç. Dr. Adem ÖGER
Doç. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
Doç. Dr. Ahmet YİĞİT
Doç. Dr. Alaattin KARACA
Doç. Dr. Alparslan CEYLAN
Doç. Dr. Bahir SELÇUK
Doç. Dr. Bayram Ali KAYA
Doç. Dr. Bekir ÇINAR
Doç. Dr. Bülent BAYRAM
Doç. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU
Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU
Doç. Dr. Celal DEMİR
Doç. Dr. Ercan ALKAYA
Doç. Dr. Erdal ŞAHİN
Doç. Dr. Erdoğan ERBAY
Doç. Dr. Erhan AYDIN

Gazi Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Dokuz Eylül Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Sakarya Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Atatürk Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Kırıkkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Girne Amerikan Ü.
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Gazi Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Ankara Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Goethe University
Ege Üniversitesi
Okayama University

Dumlupınar Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Sakarya Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Doç. Dr. Fatma AÇIK
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR
Doç. Dr. Galip GÜNER
Doç. Dr. Gül TUNÇEL
Doç. Dr. Güray KIRPIK
Doç. Dr. Hatice ŞİRİN USER
Doç. Dr. Hikmet KORAS
Doç. Dr. Hüseyin GÜFTA
Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK
Doç. Dr. İsmail TAŞ
Doç. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Doç. Dr. Mehmet ÇOG
Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ
Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK
Doç. Dr. Mehmet Naci ÖNAL
Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN
Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN
Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT
Doç. Dr. Mehmet ZAMAN
Doç. Dr. Metin ARIKAN
Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN
Doç. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA
Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
Doç. Dr. Muharrem DAYANÇ
Doç. Dr. Musa ÇİFCİ
Doç. Dr. Mustafa ALKAN
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Doç. Dr. Mustafa GENCER
Doç. Dr. Mustafa ÖZSARI
Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK
Doç. Dr. Nadir İLHAN
Doç. Dr. Nergis BİRAY
Doç. Dr. Nesrin T. KARACA
Doç. Dr. Osman GÜNDÜZ
Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU
Doç. Dr. Sami KILIÇ
Doç. Dr. Serkan ŞEN
Doç. Dr. Şaban DOĞAN
Doç. Dr. Şahin KÖKTÜRK
Doç. Dr. Tarık ÖZCAN
Doç. Dr. Tuncay BÜLBÜL
Doç. Dr. Turgut TOK
Doç. Dr. Turhan ÇETİN
Doç. Dr. Ülkü ELİUZ
Doç. Dr. Ülkü GÜRİSOY
Doç. Dr. Yaşar ŞENLER
Doç. Dr. Yunus BALCI
Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG

Yrd. Doç. Dr. Abdullah KÖK
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Adem İŞCAN
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN
Yrd. Doç. Dr. Ali Emre ÖZYILDIRIM

Gazi Üniversitesi
Hacette Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Mustafa Kemal Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Çankırı Karatekin Ü.
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Ü.
Uşak Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Balıkesir Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Abant İzzet Baysal Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Fırat Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Pamukkale Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Gazi Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Fatih Üniversitesi

Niğde Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Ü.
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Ahi Evran Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Alpaslan OKUR
Yrd. Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Alptekin YAVAŞ
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN
Yrd. Doç. Dr. Ayfer YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Bayram ÇETİNKAYA
Yrd. Doç. Dr. Cafer GARİPER
Yrd. Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ
Yrd. Doç. Dr. Cüneyt AKIN
Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL
Yrd. Doç. Dr. Ebru Burcu YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN
Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Esen DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Fatih AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Fatih USLUER
Yrd. Doç. Dr. Faysal Okan ATASOY
Yrd. Doç. Dr. Filiz ÇOLAK
Yrd. Doç. Dr. Funda KARA
Yrd. Doç. Dr. Gökhan ARI
Yrd. Doç. Dr. Halil ERDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Halit KARATAY
Yrd. Doç. Dr. Hasan BAKTIR
Yrd. Doç. Dr. Hilmi DEMİRKAYA
Yrd. Doç. Dr. Huriye ALTUNER
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Kahraman MUTLU
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KOPAR
Yrd. Doç. Dr. İlyas YAZAR
Yrd. Doç. Dr. İsmet ŞANLI
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih KANTER
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EKİZ
Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
Yrd. Doç. Dr. Mesut TEKŞAN
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Murat KACIROĞLU
Yrd. Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Murat ŞENGÜL
Yrd. Doç. Dr. Musa Şamil YÜKSEL
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERTÜRK
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜSTÜNOVA
Yrd. Doç. Dr. Mutlu DEVECİ
Yrd. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI
Yrd. Doç. Dr. Mücahit COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Nafi YALÇIN
Yrd. Doç. Dr. Nedim BAKIRCI
Yrd. Doç. Dr. Nesime CEYHAN
Yrd. Doç. Dr. Nurullah ULUTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ
Yrd. Doç. Dr. Önder SEZER
Yrd. Doç. Dr. Özgür AY

İstanbul Arel Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Ordu Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Muğla Üniversitesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
İnönü Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Doğu Akdeniz Ü.
Fırat Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
TOBB Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Erciyes Üniversitesi
Mehmet Akif Ersoy Ü.
Niğde Üniversitesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Ü.
Dumlupınar Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Ardahan Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Gaziantep Üniversitesi
Ç. Onsekiz Mart Ü.
Kafkas Üniversitesi
Bozok Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Ege Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Melikşah Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Muş Alparslan Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Uşak Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Yrd. Doç. Dr. Özlem NEMUTLU
Yrd. Doç. Dr. Refika ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ
Yrd. Doç. Dr. Rıdvan CANIM
Yrd. Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Sedat MADEN
Yrd. Doç. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Selma BAŞ
Yrd. Doç. Dr. Sema ÇETİN BAYCANLAR
Yrd. Doç. Dr. Sema ÖZHER KOÇ
Yrd. Doç. Dr. Serdar Uğurlu
Yrd. Doç. Dr. Seval ŞAHİN GÜMÜŞ
Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU
Yrd. Doç. Dr. Sezai COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Sibel ÜST
Yrd. Doç. Dr. Soner AKPINAR
Yrd. Doç. Dr. Songül ASLAN KARAKUL
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN
Yrd. Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ
Yrd. Doç. Dr. Şevkiye KAZAN
Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN
Yrd. Doç. Dr. Tacettin ŞİMŞEK
Yrd. Doç. Dr. Tuba Işınsu İSEN-DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Tuğça Poyraz TACOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Türkan GÖZÜTOK
Yrd. Doç. Dr. Yasemin MUMCU AY
Yrd. Doç. Dr. Yunus AYATA
Yrd. Doç. Dr. Zehra GÖRE
Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

Dr. İlyas KARABIYIK
Dr. Nezir TEMUR

Celal Bayar Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Osmaniye Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Mimar Sinan -GS Ü.
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Ü.
Eskişehir Osmangazi Ü.
Adnan Menderes Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Mehmet Akif Ersoy Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
TOBB Ekonomi ve Tek. Ü.
Hacettepe Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Adnan Menderes Ü.
Cumhuriyet Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi

Erzincan Üniversitesi
Gazi Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Arzu OĞUZ
Prof. Dr. Esra BURCU
Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN
Prof. Dr. Hidayet AYDAR
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Prof. Dr. Mustafa ÇAKIR
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY
Prof. Dr. Sedat CERECİ
Prof. Dr. Tahir BALCI

Ankara Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Anadolu Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Batman Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi

Doç. Dr. A. Cüneyt EREN
Doç. Dr. Abdulhalim AYDIN
Doç. Dr. Ahsen ARMAĞAN
Doç. Dr. Ali MEYDAN
Doç. Dr. Aygöl AYKUT
Doç. Dr. Ercan ALKAYA
Doç. Dr. Fazlı ARSLAN
Doç. Dr. Hakan GÜNDOĞDU
Doç. Dr. Haluk BENGÜ
Doç. Dr. Hilmi DEMİRKAYA
Doç. Dr. İhsan SOYSALDI
Doç. Dr. İ. Bakır ARABACI
Doç. Dr. Kenan HAS
Doç. Dr. Mehmet ÇOĞ
Doç. Dr. Mehmet EKİZ
Doç. Dr. Mehmet KÖÇER
Doç. Dr. Muharrem ÖZTEL
Doç. Dr. Murat KİRACI
Doç. Dr. Nesrin KULA DEMİR
Doç. Dr. Şahinde YAVUZ
Doç. Dr. Vefa TAŞDELEN
Doç. Dr. Veysi GÜNAL

Dokuz Eylül Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Erciyes Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Harran Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Adem ÇATAK
Yrd. Doç. Dr. Ali KUZUDİŞLİ
Yrd. Doç. Dr. Aydın BEDEN
Yrd. Doç. Dr. Aydın ÇİVİLİDAĞ
Yrd. Doç. Dr. Ayhan DEVER
Yrd. Doç. Dr. Ayşe GÜLER
Yrd. Doç. Dr. Ayşegül KOYUNCU OKCA
Yrd. Doç. Dr. Bahar GÜDEK
Yrd. Doç. Dr. Banu YAMAN
Yrd. Doç. Dr. Barış ÇİFTÇİ
Yrd. Doç. Dr. Bayram AŞILIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Celal GÜLŞEN
Yrd. Doç. Dr. Emine NAS
Yrd. Doç. Dr. Enes ERDİM
Yrd. Doç. Dr. Ercan ARI
Yrd. Doç. Dr. Hasan GÜLLÜPINAR
Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin KILINÇ
Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin TAYLAN
Yrd. Doç. Dr. Haydar DÖLEK

Gümüşhane Üniversitesi
Gümüşhane Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Kırıkkale Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Dicle Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Gümüşhane Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Sakarya Üniversitesi
Fırat Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Yrd. Doç. Dr. Hilal KAZU
Yrd. Doç. Dr. Huriye ALTUNER
Yrd. Doç. Dr. Huriye DENİŞ ÇELİKER
Yrd. Doç. Dr. İbrahim GÜL
Yrd. Doç. Dr. İbrahim HABACI
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Gökhan GENEL
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜRLEK
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞANVER
Yrd. Doç. Dr. Mesut BULUT
Yrd. Doç. Dr. Mesut GÜN
Yrd. Doç. Dr. Muhammet GÖRÜR
Yrd. Doç. Dr. Mutlu TÜRKMEN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARATAŞ
Yrd. Doç. Dr. Nihat DURAK
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer KÖŞKER
Yrd. Doç. Dr. Nur Ahmet KURBAN
Yrd. Doç. Dr. Osman Zahid ÇİFTÇİ
Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ
Yrd. Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR
Yrd. Doç. Dr. Özge MAZLUM
Yrd. Doç. Dr. Saffet KARTOPU
Yrd. Doç. Dr. Sengün Meltem ACAR
Yrd. Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Seyit COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Seyit TAŞER
Yrd. Doç. Dr. Sibel ÜST
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN
Yrd. Doç. Dr. Süleyman TURAN
Yrd. Doç. Dr. Şaban KARASAKAL
Yrd. Doç. Dr. Şebnem YILDIRIM ORHAN
Yrd. Doç. Dr. Ufuk ŞİMŞEK
Yrd. Doç. Dr. Veda BİLİCAN GÖKKAYA
Yrd. Doç. Dr. Vedat ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Yakup Alper VARİŞ
Yrd. Doç. Dr. Yaşar BARUT
Yrd. Doç. Dr. Zehra YİĞİT

Fırat Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Yalova Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Bayburt Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Gazi Üniversitesi
Bartın Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Kırıkkale Üniversitesi
Gümüşhane Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Turgut Özal Üniversitesi
Gümüşhane Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Cumhuriyet Üniversitesi
Namık Kemal Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi

Dr. Bülent İŞLER

Gazi Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Editöorden...

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

THE STATUS OF ENVIRONMENTAL FRIENDLY AGRICULTURE IN
AZERBAIJAN AND ITS IMPROVEMENT DIRECTIONS
*AZERBAYCANDA ÇEVRE KORUYUCU TARIMIN MEVCUT DURUMU VE
ONUN GELİŞTİRİLMESİ YOLLARI*

Alnur A. ABBASOV

1-26

KENTSEL GELİŞME İLE ULAŞIM İLİŞKİSİ: ADANA ÖRNEĞİ
*URBAN DEVELOPMENT AND TRANSPORTATION RELATION: THE CASE OF
ADANA*

Fatih ADIGÜZEL

Emin TOROĞLU

Ömer KAYA

27-46

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AİLEYE YÖNELİK TUTUMLARI:
GÜVENİRLİK GEÇERLİK ÇALIŞMASI
*UNIVERSITY STUDENTS ATTITUDES TOWARDS FAMILY: RELIABILITY
AND VALIDITY STUDY*

Ali ALBAYRAK

47-56

BİTLİS ŞEHRİNDE TAŞ USTALIĞI VE GELENEKSEL KENT MİMARİSİNE
ETKİSİ

*STONE MASTERY AT BİTLİS CITY AND ITS EFFECT ON THE
TRADITIONAL URBAN ARCHITECTURE*

Adnan ALKAN

57-82

TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISI İLE SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞKENLER
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ

*DETERMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN GENDER PERCEPTION
AND SOCIOECONOMIC VARIABLES*

Onur ALTUNTAŞ

Hasan Hüseyin ALTINOVA

83-100

Turkish Studies

*International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015*

XVII. YY. TÜRK BİLİM ADAMI KÂTİP ÇELEBİ'NİN MUHASEBECİ
KİMLİĞİ VE "TUHFETÜ'L-KİBAR Fİ ESFARİ'L-BİHAR" ADLI ESERİNDE
MUHASEBECİ KİMLİĞİNİN İZLERİ
*ACCOUNTANT IDENTITY OF KATIP ÇELEBİ, A TURKISH SCHOLAR OF
THE 17TH CENTURY, AND THE TRACES OF THIS IDENTITY IN HIS
WORK ENTITLED "TUHFETÜ'L-KİBAR Fİ ESFARİ'L-BİHAR"*

Ali APALI

101-120

YEREL SEÇİM KAMPANYALARININ SEÇMEN TERCİHİNE ETKİSİ: 30
MART 2014 YEREL SEÇİMLERİ SİVAS ARAŞTIRMASI
*THE EFFECTS OF LOCAL ELECTION CAMPAIGNS ON VOTERS'
PREFERENCES: THE STUDY OF SIVAS SAMPLE IN LOCAL ELECTIONS
HELD ON 30 MARCH 2014*

Ümit ARKLAN

121-156

SİVEREK'TE (ŞANLIURFA) ARICILIĞIN GELİŞİMİ VE ARICILIK
FAALİYETLERİ
*SİVEREK (ŞANLIURFA) DEVELOPMENT OF BEEKEEPING AND
BEEKEEPING ACTIVITIES*

Handan ARSLAN

Emrah ŞİKOĞLU

Mehmet UÇAR

157-178

*KADINA ŞİDDETİN ARKA PLANI: ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİMİZ
BACKGROUND OF VIOLENCE AGAINST WOMEN: OUR PROVERBS AND
IDIOMS*

Nuh AŞAN

Tarkan DEMİR

179-196

TOKAT MAHMUT PAŞA CAMİİ KALEM İŞİ BEZEMELERİ
PAINTED ON WOOD OF TOKAT MAHMUT PASHA MOSGUE

Erkan ATAĞ

197-226

Turkish Studies

*International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015*

REKONSTRÜKSİYON UYGULAMALARINA YÖNELİK KRİTERLERİN
İRDELENMESİ; ORTAKÖY- KURUÇEŞME SAHİLİ ÖRNEĞİ
*CRITERIA FOR THE RECONSTRUCTION; A CASE STUDY OF ORTAKÖY-
KURUÇEŞME COAST*

Özlem ATALAN

227-246

ABDULLAH B. MESUD'UN HAYATINDA KUR'AN'IN YERİ
THE PLACE OF KUR'AN IN THE LIFE OF ABDULLAH B. MESUD

Gökhan ATMACA

247-266

KORUMA-YENİLEME ODAKLI BİR YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE
KAYSERİ "GERMİR" YERLEŞİMİNİN BUGÜNÜ VE GELECEĞİ
*A APPROACH FOCUSED ON CONSERVATION AND RENEWAL
FRAMEWORK: KAYSERİ, GERMİR CASE ON TODAY AND FUTURE*

Asım Mustafa AYTEN

267-286

MADDE BAĞIMLILIĞI KONULU KAMU SPOTLARININ LİSE
ÖĞRENCİLERİNCE DEĞERLENDİRİLMESİ
*ASSESSMENT OF THE PUBLIC SERVICE BROADCASTING ON
SUBSTANCE ABUSE BY THE STUDENTS OF HIGH SCHOOL*

Süleyman BALCI

Hakan GÜLVEREN

Melek BALCI

287-306

COĞRAFİ ETMENLER VE TERMAL TURİZM POTANSİYELİ AÇISINDAN
ÇERMİK (DİYARBAKIR) KAPLICALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ
*ASSESSING ÇERMİK (DİYARBAKIR) HOT SPRINGS IN RELATION WITH
GEOGRAPHICAL FACTORS AND POTENTIAL OF THERMAL TOURISM*

Zafer BAŞKAYA

307-340

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SİYASAL DÜŞÜNCENİN TEMEL
UNSURLARI
BASIC ELEMENTS OF POLITICAL THOUGHT IN THE OTTOMAN EMPIRE
Hamit Emrah BERİŞ
341-356

KUR'AN'DA SOSYAL İŞLEV AÇISINDAN ZEKÂT
ZAKAT IN THE QUR'AN IN TERMS OF SOCIAL FUNCTION
Halit BOZ
357-370

AKTÜERYAL DEĞERLEME YÖNTEMİ
ACTUARIAL VALUATION METHOD
Ayşe Nur BUYRUK AKBABA
371-386

KURUMSAL İLETİŞİM BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DEKİ DEVLET
ÜNİVERSİTELERİNİN WEB SAYFALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME
*A STUDY ON THE CONTEXT OF CORPORATE COMMUNICATION ON WEB
PAGES OF THE STATE UNIVERSITIES IN TURKEY*
Serhat ÇOBAN
Suphi TÜFEKÇİ
387-402

GÖKÇEADA TÜRK KÜLTÜR VARLIKLARI
TURKISH CULTURAL HERITAGE IN GÖKÇEADA
Mesut DÜNDAR
403-432

YAŞAM KÜLTÜRÜ OLARAK KIR KONUTU ÇEVRESİ: ARTVİN ÖRNEĞİ
*CULTURE OF LIFE IN RURAL HOUSE ENVIRONMENT: THE CASE OF
ARTVİN*
Zehra EMİNAĞAOĞLU
Sonay ÇEVİK
433-448

ÇEVİRİ HİZMETLERİ ETİK KODLAR METİNLERİNDE
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK
SUSTAINABLE' CODES OF ETHICS IN TRANSLATION SERVICES
Oktay ESER
449-458

SİNEMADA KADIN EMEĞİ VE DAYANIŞMASI: MADE IN DAGENHAM
WOMAN LABOUR AND SOLIDARITY IN CINEMA: MADE IN DAGENHAM
Neslihan GÖKER
459-480

TÜRKİYE VE İSTANBUL'UN KÜRESEL VİZYONUNUN
OLUŞTURULMASINDA 'SİNE-TURİZM' İN ÖNEMİ
*THE SIGNIFICANCE OF 'CINE TOURISME' FOR THE CREATION
TURKEY'S AND ISTANBUL'S GLOBAL VISION*
Arif Can GÜNGÖR
481-498

UŞAK'TAKİ TARİHİ EVLERDE GİRİŞ DÜZENLEMELERİ
FACADE ARRANGEMENTS IN TRADITIONAL HOUSES OF UŞAK
Elif GÜRSOY
499-520

TOPLUM KALKINMASINDA GÖNÜL ELÇİLERİ PROJESİ VE
TÜRKİYE'NİN GÖNÜLLÜLÜK ALGISI
*THE VOLUNTARY AMBASSADORS PROJECT ON COMMUNITY
DEVELOPMENT AND TURKEY'S PERCEPTION OF VOLUNTARINESS*
Bekir GÜZEL
521-532

TÜRK POLİS TEŞKİLATINDA MOTİVASYON VE BUNUN KAPSAM
TEORİLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
*THE EVALUATION OF MOTIVATION IN TURKISH NATIONAL POLICE
FROM THE PERSPECTIVE OF CONTENT THEORIES*
Hakan İNANKUL
533-554

MİSTİSİZM'İN DİLİ; SEMBOLİZM
LANGUAGE OF MYSTICISM; SEMBOLISM
Musa KAVAL
555-566

THE IMPACTS OF NATIONAL CULTURE ON FATAL OCCUPATIONAL
INJURIES
ULUSAL KÜLTÜRÜN ÖLÜMCÜL İŞ KAZALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
Ahmet KESER
Yunus GÖKMEN
Ufuk TÜREN
567-588

MONOPOLIZATION OF THE OTTOMAN TOMBECİ MARKET: BOYCOTT
AND PROTEST
OSMANLI TÖMBEKİ PİYASASININ TEKELLEŞTİRİLMESİ: BOYKOT VE
PROTESTO
Mehmet KILIÇ
589-602

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DENİZLİ'DE DERİCİLİK FAALİYETLERİ
LEATHERWORK ACTIVITIES FROM PAST TO PRESENT IN DENİZLİ
Meruyert KOIZHAIGANOVA
Ayşegül KOYUNCU OKCA
603-618

1970 SONRASI TÜRKİYE'DEKİ İSLAMCILAR VE DEMOKRASİ: ŞİRK'TEN
SAHİPLENMEYE PARADİGMA DEĞİŞİMİNİN İZ SÜRÜMÜ
ISLAMISTS IN TURKEY AFTER 1970 AND DEMOCRACY: THE TRACE OF
CHANGING PARADIGM FROM SHIRK (POLYTHEISM) TO OWNERSHIP
Ahmet Ayhan KOYUNCU
619-636

AYDINLANMA, RASYONALİZM VE DİN
ENLIGHTENMENT, RATIONALISM, AND RELIGION
Mümin KÖKTAŞ
637-650

ARAPÇADA “AÇIK MÜENNESLİK TÂ’Sİ” VE KUR’ÂN-I KERÎM’DE
KULLANIMI
“OPEN FEMININE TA” IN ARABIC LANGUAGE AND ITS USE IN QUR’AN
Ahmet KÖMÜRCÜ
651-668

İLETİŞİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN RADYODA YAYINLANAN
HABER İÇERİĞİNE VE HABER RADYOLARINA BAKIŞI ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA
A RESEARCH ON THE PERSPECTIVE OF COMUNICATION FACULTY
STUDENTS TOWARDS THE NEWS CONTENT ON RADIO AND NEWS
RADIO
Mihalıs KUYUCU
669-688

OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA MUKÂYESELİ HUKUK DİSİPLİNİNİN
BAŞLANGIÇ EVRESİNE ELEŞTİREL BİR GİRİŞ: BİR OSMANLI
HUKUKÇUSU MİŞON VENTURA’NIN MUKÂYESELİ HUKUK
DÜŞÜNCESİNE TAHLİLİ BİR YAKLAŞIM
A CRITICAL INTRODUCTION TO THE EARLY HISTORY OF COMPARATIVE
LAW IN THE OTTOMAN EMPIRE: AN ANALYSIS OF THE THOUGHTS OF
AN OTTOMAN JURISTS MISON VENTURA
Sinan OKUR
689-706

ORTODOKS VE PROTESTAN KİLİSELERİN ‘PAPANIN YANILMAZLIĞI
DOKTRİNİ’NE BAKIŞI VE BU KİLİSELERİN YANILMAZLIK ANLAYIŞLARI
THE VIEW OF ORTHODOX AND PROTESTANT CHURCHES TO THE
DOCTRINE OF PAPAL INFALLIBILITY AND THEIR UNDERSTANDING OF
INFALLIBILITY
Mürsel ÖZALP
707-722

ŞANLIURFA ŞEHRİNİN ALANSAL GELİŞİMİNİN ÇEVRESİNDEKİ TARIM
ARAZİLERİNE ETKİSİ
*THE IMPACT OF SPATIAL EXPANSION OF ŞANLIURFA ON
SURROUNDING AGRICULTURAL LAND*
Mehmet ÖZCANLI
Abdulkadir GÜZEL
723-744

SINIR GÜVENLİĞİ AÇISINDAN STRATEJİK BİR RİSK DUYARLILIK
ANALİZİ: HATAY-SURİYE SINIRI (TÜRKİYE)
*A STRATEGIC RISK SENSITIVITY ANALYSIS ON BORDER SECURITY:
HATAY - SYRIA BORDER (TURKEY)*
Emre ÖZŞAHİN
Çağlar Kıvanç KAYMAZ
745-762

DİYARBAKIR ARTUKLU DÖNEMİ URFA KAPISI'NIN FİĞÜRLÜ
KABARTMALARINA İKONOĞRAFİK YAKLAŞIM
*ICONOGRAPHIC APPROACH TO DIYARBAKIR'S FIGURED RELIEFS OF
ARTUQID ERA URFA KAPI*
Canan PARLA
763-788

COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİ VE ANALİTİK HİYERARŞİ YÖNTEMİ
KULLANILARAK GELİBOLU YARIMADASI'NDA HEYELANA DUYARLI
ALANLARIN BELİRLENMESİ
*SPOTTING THE TERRAIN SENSITIVE TO LANDSLIDE IN GALLIPOLI
PENINSULA USING GEOGRAPHICAL INFORMATION SYSTEMS AND
ANALYTICAL HIERARCHY METHOD*
Halid PEKTEZEL
789-814

EBU'L-HASAN EL-HARAKÂNÎ'NİN EMR-İ BÎ'L-MA'RUF VE'N-NEHYİ
'ANÎ'L-MÜNKER ANLAYIŞI
*THE UNDERSTANDING OF EMR-I BÎ'L-MA'RUF VE'N-NAHYI ANÎ'L-
MÜNKAR OF EBU'L-HASAN EL-KHARAKANI*
Ahmet Emin SEYHAN
815-832

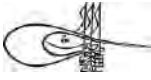
ÖRGÜTSEL BAĞLILIKTA KURUMSAL İTİBARIN ROLÜ
*THE ROLE OF CORPORATE REPUTATION ON ORGANIZATIONAL
COMMITMENT*
Yasin SİNAN
Erkan KAVAS
833-854

SAKARYA'DA ORTAOKUL VE LİSE ÖĞRENCİLERİNDE İNTERNET
BAĞIMLILIĞI
*INTERNET ADDICTION AMONG SECONDARY SCHOOL AND HIGH
SCHOOL STUDENTS IN SAKARYA*
Hasan H. TAYLAN
Metin IŞIK
855-874

DÜNDEN BUGÜNE KÜLTÜRÜMÜZDE KORUYUCU AİLE HİZMETLERİ
ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER
*SOME ASSESSMENTS ON FOSTER FAMILY SERVICES IN OUR CULTURE
FROM PAST TO TODAY*
Vehbi ÜNAL
875-900

ARISTOTLE'S THEORY OF EMOTIONS
ARİSTOTELES'İN DUYGU KURAMI
Aslı YAZICI
901-922

AN OTTOMAN-ENGLISH MERCHANT IN TANZİMAT ERA: HENRY
JAMES HANSON AND HIS POSITION IN OTTOMAN COMMERCIAL LIFE
*TANZİMAT DÖNEMİNDE BİR OSMANLI-İNGİLİZ TÜCCARI: HENRY JAMES
HANSON VE OSMANLI TİCARİ HAYATINDAKİ YERİ*
Ü. Serdar SERDAROĞLU
Kadir YILDIRIM
923-946

THE STATUS OF ENVIRONMENTAL FRIENDLY AGRICULTURE IN AZERBAIJAN AND ITS IMPROVEMENT DIRECTIONS*

*Elnur A.ABBASOV***

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

Organic agriculture as the method and organic food nowadays play more and more important role in supplying sustainable and environmentally friendly agricultural and food production. Organic production should combine environment friendly practices, support a high level of biodiversity, utilize natural processes and ensure appropriate animal welfare standards. The paper analyzes the development and issues of perspectives of environmentally friendly farming in Azerbaijan.

The twenty-first century is called 'green' century and it sees increasingly serious environmental and natural resources problems, and all countries concerned, particularly in Europe (Willer H., Kilcher, K., 2010), should take actions on the basis of sustainable development strategy, with priority given to food production. In connection with organic farming, sustainability must be understood as 'functional integrity', or the ability of a system to reproduce itself and thereby survive on a long-term scale (Alore, 2008).

The global development of environmentally friendly agriculture as well as the practice and extension of alternative agriculture, or lower exterior input agriculture are the outcome of the search for the models of sustainable food production and consumption. The organic production also plays important role in the rural areas and the creation of value added products of agri-food chain. Furthermore, organic farming has particular advantages for small-scale farmers (Meleca, 2010).

The newest definition of organic agriculture has been approved by General Assembly of International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM) in Vignola in June 2008; Organic agriculture is a production system that sustains the health of soils, ecosystems and people. It relies on ecological processes, biodiversity and cycles adapted to local conditions, rather than the use of inputs with adverse effects. Organic agriculture combines tradition, innovation and science to benefit the shared environment and promote fair relationships and a

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** PhD student of the Scientific Research Institute of Economic Reforms under the Ministry of Economy and Industry of the Republic of Azerbaijan, El-mek: elnurabbasoglu@gmail.com

good quality of life for all involved.”

The organic agriculture or farming as environmentally friendly and sustainable production method has been encouraged on international level and has been recognized as important part of assurance of sustainable agriculture production (FAO, 2007).

For the development of environmental friendly agriculture in Azerbaijan we will try to find answer to following questions:

1. How we can improve our legislation and regulation of environmental friendly agriculture?
2. What is the role of government support policy in the development of environmentally friendly agriculture in Azerbaijan future objectives and missions? How much is these support policy effective in this process?
3. How does Azerbaijan use from land, water, pastures, hayfields and prevention of desertification effectively?
4. How do OECD countries promote the environmentally friendly farming? More specially, using from which mechanisms and tools does OECD countries support to the environmentally friendly producers?
5. Which kind of problems Azerbaijan have in supporting of environmentally friendly agriculture from the comparing with OECD countries practices?
6. Finally, how can improve the environmentally friendly farming in Azerbaijan? And the second hand, which kind of support mechanisms does Azerbaijan need for the development of organic and environmentally friendly farming?

Aim of study

The aim of the research is to evaluate the development issues of organic and environmentally friendly agriculture in Azerbaijan and to estimate their improvement perspectives.

To achieve the set aim, the following **research objectives** have been established:

- To evaluate Azerbaijan's policy and support for organic and environmental friendly farming;
- To analyze development issues of environmentally friendly farming;
- To estimate the future development policy for organic and environmentally friendly production based OECD countries' experience in Azerbaijan.

To meet the objectives of the study, the following **materials** have been used: different sources scientific publications, research papers, Azerbaijan and OECD countries legislation, and the reports of international and national institutions; the same time statistical data of Azerbaijan and OECD countries Statistic Bodies.

Research Methods

The suitable qualitative and quantitative **research methods** have been used for various solutions in the process of study: analysis and synthesis; logical and abstractive construction; data grouping and comparing; linear regression analysis, etc.

Findings and Discussion

Some findings on agricultural and environmentally friendly farming development are given, estimating the primary information on organic farming in Azerbaijan regarding the trends of the organic farms' number, utilized organic agricultural land and share of organic land in the total agricultural land.

More specially, we can numerate following main findings:

- Since 1999 the producers of the agricultural products have been exempted from all taxes except for land tax by the Azerbaijan Government. So, from 1999 to 2014 agricultural producers have achieved 1.8 billion manat¹ tax benefit.

- Here we can say that, in addition to tax benefits, customs duties also were exempt for the some agricultural products by the Azerbaijan Government according to the Decree by Cabinet of Ministries No. 91 of 22 April, 1998². In generally amount of the customs duties exemption is not calculate, but we identify that maximum customs duties for the agriculture products are 15%. So, after the exemption agriculture producers earn benefit nearly 15% of importation amount.

- According to the information of the Ministry of Agriculture of the Republic of Azerbaijan, our Government paid to the agricultural producers from 2007 to 2014 approximately 0.8 billion AZN³ as the several typs of the subsidies.

- National Support Fund for Entrepreneurship is provided to agricultural producers with maximal interest rate applied by the authorized lending agency to the loans from the Fund can not exceed total 6% of lend amount the volume. From the establishment (2001) to 2014 had been given more 1.5 billion USD⁴ to the entrepreneurships by the Fund.

- Moreover the government has started to pay the 50 percent of expenditures spent by the farmers on purchase of fuel, motor oil and fertilizer as well as provide subsidies for grain growing, the "Agroleasing" OJSC has been established in 2004, to improve technical supply, and the producers are provided with equipments and fertilizers via leasing with concessional terms. During the activity (2004-2014), "Agroleasing" JSC has submitted 20 thousand agricultural machineries, 13 thousand breed livestock to agriculture producers⁵.

¹ <http://agro.gov.az/index.php?cat=18&ses=d170d>

² <http://e-qanun.az/framework/2762>

³ <http://agro.gov.az/index.php?cat=18&ses=d170d>

⁴ National Support Fund for Entrepreneurship <http://anfes.gov.az/az/news/7766f39f-a5e3-11e4-b430-0015177efc42/26-01-2015.html>

⁵ http://azertag.az/xeber/Aqrolizinq_ASC_nin_fealiyyet_gosterdiyi_10_il_erzinde_20_minden_chox_kend_te_serrufati_texnikasi_alinib-805672

Results and Recommendations

Some issues of future perspectives of development of Azerbaijan organic and environmentally friendly farming are evaluated. Furthermore, the state policy and support for environmentally friendly farming have been analyzed and compared with that of OECD countries. And the end of the research paper proposals enumerate for the development of environmentally friendly agriculture in Azerbaijan:

1. Improvement of legislation, adopting new legal acts and supporting of implementation of these legal requirements:

- "Protection of Unique Wildlives and Endangered Species" Law;
- "Regulation of the using from fertilizers (nitrate)" Law;
- "Regulation on pesticides" Law.

2. Establishing development programmes for the development of environmental friendly agriculture:

- General State Program (on 2016-2020 years);
- Agricultural Land Protection Program as "ÇATAK" (Turkey practice);
- "Environmental Farm Planning Program" (Canada practice);
- Conservation plan for wildlife;

3. Creating of the infrastructural instruments:

- "National Land and Water Information Service (NLWIS)";
- Cross-compliance mechanisms;
- Nutrient Management System;

4. Improvement of the payment and supporting systems for the agriculture (specially environmentally friendly)

- Implementing environmentally-friendly farming practices;
- R&D for environmentally-friendly farming methods;
- technical assistance and extension;
- Establishment of the separate eco-friendly subsidy
- Implementation of environmental taxes and charges or giving benefit on tax and charges to the environmental friendly agricultural producers.

Key Words: environmental friendly farming, organic agriculture, development, support policy, Azerbaijan

AZERBAJCANDA ÇEVRE KORUYUCU TARIMIN MEVCUT DURUMU VE ONUN GELİŞTİRİLMESİ YOLLARI

ÖZET

“Yeşil asır” olarak adlandırılan yirmi birinci asır çevre ve tabii kaynaklar sorunlarının ciddi şekilde arttığını gösterir ve şu durum başta Avrupa olmak üzere tüm ülkeleri rahatsız etmektedir. Bu gibi sorunlar ile mücadele vermek maksadı ile tüm dünya ülkeleri kıda üretiminin geliştirilmesini esas hedef alan istikrarlı kalkınma stratejileri üzerinde faaliyetlerini hızlandırmış bulunyorlar. Bu tür stratejiler kapsamında başta OECD ülkeleri olmak şartı ile önemli önlemler alınmış, birçok esnek mekanizma ve araçlar şekillendirilmiştir.

Böyle bir dönemde Azerbaycanda çevre koruyucu tarımın hangi durumda olması, ülkede organik tarım üreticilerine gösterilen desteyin nasıl etkili olması ve diğer konular özellikle önemlidir. Aparmış olduğumuz araştırma sonucunda Azerbaycanda 2007-2014 yıllarında devlet tarafından tarım üreticilerine 0.8 milyar manat civarında subvansiyon, 1.8 milyar manat tutarında vergi muafiyeti uygulandığı, “Agroleasing” tarafından 20 bin tarım araç ve makineler, bunun yanı sıra 13 bin damızlık hayvan tarım üreticilerine indirimli fiyat ve şartlarla satıldığı malum olmuştur.

Fakat, bunun yanı sıra ülkemizde çevre koruyucu tarımın yeterince gelişmediği ve devlet yardımlarının yeterli olmadığı araştırmanın sonucu olarak dikkat çekmektedir. Bu açıdan bakarsak, mekâlenin temel sorularını şöyle sıralaya biliriz:

1. Çevre koruyucu tarımın kalkınması için ilgili mevzuat ve düzenlemeler nasıl geliştirebilir?
2. Azerbaycanda çevre koruyucu tarımın gelecek gelişmesinde hükümetin destek politikasının rolü nasıl etkilidir? Ve bu politikalar çevre koruyucu tarımın kalkınmasında nasıl etkilidir?
3. Bunun yanı sıra, Azerbaycan tarım kaynakları olan toprak, su ve diğerlerini etkili kullanıyor mu?
4. OECD ülkeleri çevre koruyucu tarımı nasıl teşvik ediyor? Daha detaylı olursa, OECD ülkeleri hangi mekanizma ve aletleri kullanarak çevre koruyucu tarımın kalkınmasını başarmıştır?
5. OECD ülkelerinin deneyimi ile kıyaslandığında Azerbaycan’ın çevre koruyucu tarımın geliştirilmesi yönünde çabaları neden etkili olamamıştır?
6. Sonda, Azerbaycanda çevre koruyucu tarım nasıl geliştirilebilir? Diğer taraftan, bu tür tarım üretiminin geliştirilmesi açısından Azerbaycan’ın hangi mekanizma ve aletlere ihtiyacı vardır?

Tüm şu sorunların giderilmesi ve ülkede organik ve çevre koruyucu tarımın geliştirilmesi, üreticilerinin daha etkili bir şekilde desteklenmesi bakımından OECD ülkelerinin ileri ve etkili deneyimi öğrenilmiş ve uygun öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: çevre koruyucu tarım, organik tarım,

Turkish Studies

gelişme, destek politikası, Azerbaycan

1. Introduction

Agriculture remains a major pillar of Azerbaijan's economy, contributing substantially to its GDP (5 percent in 2014), providing employment and safety nets in rural areas (37 percent of total workforce in 2013). The agriculture and agricultural processing sectors provide more than a half of non oil exportation. The agriculture sector has good potential to make important contributions to economic growth, diversification, poverty reduction and employment creation in rural areas of Azerbaijan. The country is endowed with fertile agricultural land in the lowlands. More than half of the territory is used for agricultural purposes, including cultivation, pastures, and rangeland (Khalilov, 2014).

At the same time agriculture sector provides contributions to the national economy, with supporting to the production of foodstuffs, employment, national income, export and providing intermediate goods and creating demand to the national industries. Support from agriculture to industry is providing raw material and, labor and, creating of demand for industrial products. There are many links and dynamic effects of agriculture sector on income distribution, macroeconomics and trade policies. Agriculture is providing agricultural products and production factors and market and currency contributions to the economic development (Mustafa H.A., Ali R.M., Murat A., 2014).

That is way; the Chapter 1 of this paper examines the theoretical aspects of environmentally friendly agricultural production. In this part of this paper we analyzed definition of environmentally friendly agriculture, in the both side negative and positive effects of fertilized subsidy and other direct payment. Chapter 2 covers OECD countries environmentally friendly farming and main policies which is the one of the best practice in the world in above mentioned area. We try to learn about the legal framework, instruments and methods in environmental friendly agriculture in OECD countries. And the Chapter 3 and 4 are about the current situation of Azerbaijan agricultural support policy, eco-friendly agriculture and the increasing directions of efficiency using from land, water, pastures, hayfields and prevention of desertification. In the last chapter generalized full research and implies the proposal for improvement of environmentally friendly agriculture in Azerbaijan.

1. Theoretical Aspects of Environmentally Friendly Agricultural Production

In order to decrease the negative effects of agriculture on the environment and, if possible, to prevent them, many countries are taking agro-environment measures. For the success of the agro-environment policies, which actually integrate the policies related separately to agriculture and environment, the relation between agriculture and environment should be understood well, because agriculture evidently depends on the quality of soil and water, both of which are the elements of the environment. In providing the continuity of agricultural production, the existence of an unpolluted environment is vital (Sumelius et al., 2005). Agricultural sector, with the priority of increasing agricultural production in the 20th century, had to change its priority because of the environmental problems it caused, and the developed countries in particular have made reforms in their agricultural policies in the last quarter of the 20th century to decrease the negative effects of agriculture on the environment (Banks and Marsden, 2000).

Although, the development of mechanisms for preserving agricultural areas dates back to days before 1949, the applications in this field were actually developed in the 1980s (Hodge, 2001). The aim of the environmental measures is to promote methods for the conservation of the environment and to preserve the countryside (Oltmer et al., 2000).

Agro-environmental policies range from obligatory approaches, such as policy instruments, legislative regulations and environment taxes, to voluntary approaches, such as technical assistance and support programs (Claassen et al., 2001). The participation of the farmers in agro-environment measures is usually performed on a voluntary basis. The participants receive a payment in return for carrying out an agro-environmental commitment but there are rules that they have to obey in return for this payment (Claassen et al., 2001).

Agro-environment measures are usually implemented for the promotion of a more environmentally friendly agriculture in the world. Environmentally friendly agricultural production systems usually include these implementations: Restricting or abandoning the use of chemical fertilizers and pesticides, decreasing the degree of pasture use, application of crop rotation to avoid the pollution of underground water, growing feed crops (Piorr, 2003).

Eco-friendly approaches for farming system (Mishra, 2013):

A. Organic farming: Organic farming is a production system, which avoids or largely excludes the use of synthetically compounded fertilizers, pesticides, growth regulators, and livestock feed additives. To the maximum extent feasible, organic farming system rely upon crop rotations, crop residues, animal manures, legumes, green manures, off-farm organic wastes, mechanical cultivation, mineral-bearing rocks, and aspects of biological pest control to maintain soil productivity and tilth, to supply plant nutrients, and to control insects, weeds, and other pests.

B. Biological farming: Biological farming allows the use of selected chemical fertilizers (avoiding disruptive materials such as anhydrous ammonia and potassium chloride) and adopts low-inputs approaches to use of herbicides and insecticides. (diagnostic instruments to monitor plant and soil conditions are frequently used in biological farming. These include refract meters to monitor sugar content (Brix) in plant tissue sap; electrical conductivity meters to monitor ERGS (or energy released per gram of soil); ORPS meters (or oxygen reduction potential of soil); and radionics.)

C. Nature farming: In addition to these methods-based approaches to sustainable farming, regenerative agriculture and permaculture are widely recognized. However, these latter systems, like sustainable agriculture, are more conceptually oriented than methods-based.

D. Regenerative Agriculture: In regenerative agriculture bunds on nature's own inherent capacity to cope with pests, enhance soil fertility, and increase productivity. It implies a continuing ability to recreate the resources that the system requires. In practice, regenerative agriculture uses low-input and organic farming systems as a frame work to achieve these goals. E. Permaculture: Permaculture is concerned with designing ecological human habitats and food production systems, and follows specific guidelines and principles in the design of these systems. To the extent that permaculture is not a production system, per se., but rather a land use planning philosophy, it is not limited to a specific method of production. Thus, practically any site-specific ecological farming system is amenable to permaculture.

Classification of Eco-friendly Agricultural Practices: (Mishra, 2013):

- ⌘ Crop production
- ⌘ Soil management
- ⌘ Water management
- ⌘ Weed control
- ⌘ Insect-pest control

- ⌘ Weather forecast
- ⌘ Agricultural engineering
- ⌘ Home management
- ⌘ Clothing and textile
- ⌘ Animal husbandry

In generally, **organic production systems** are based on specific and precise standards of production, which aim at achieving agroecosystems, which are economically, socially and ecologically sustainable. According to Regnold, (2001); Organic farming aims at improving soil fertility by providing an ideal soil system for plant growth. It improves the physical, chemical and biological properties of the soil and thus, builds up the soil health.

Organic food production seems to constitute an interesting market niche particularly attractive for small farmers who cannot benefit from the economy of scale effects of technologically advanced agricultural production (Shifferstein and Oude Ophius, 1998).

For environmental and ethical reasons there is political interest to increase the share of organic food production. This interest is strongly reinforced by the increasing number of crises in the agricultural system, like pig plagues, mad cow disease and the foot and mouth outbreak. The main barrier to increase production size is the willingness of consumers to buy organic food products, which are somewhat more expensive than most other food products. The question is thus how to stimulate the consumption of organic food products. From a marketing perspective it is important to understand why consumers consume a certain level of organic food, when they change their consumption pattern, what their motives are, how the consumption of organic food consumption can be enhanced (Gabriella Vindigni, Marco A. Janssen and Wander Jage, 2002).

However, the way consumers make choices in buying food are rather diverse and complex. First, even though people may be concerned about environmental issues, it cannot be assumed that behaviour has changed accordingly. With regard to environmental issues the link between attitude and consumer behaviour is not straightforward. This is particularly the case when the products represent a conflict between environmental soundness and other perceived benefits, such as convenience performances and various quality attributes and prices. Uusitalo (1990) has pointed out that even though environmental quality is generally perceived as the most important social goal, "free riding" tendencies are present as soon as social goals interfere with the respondent's own utility (Wandel and Bugge, 1997).

Investigation and analysis of organic food purchase and consumption is well documented in the literature on consumer behaviour. Studies in this area mainly focus on the complexity of factors which drive food related tastes and preferences, and some authors have proposed models which attempt to categorise and integrate ethical and environmental values among the relevant factors (Siskos et al., 2001). Environmental concerns have been found to be a major determinant of buying organic food. A growing number of studies have demonstrated a great nterest in health related aspects of food. The developments in the demand of food with higher quality and safety standards have been related both to higher incomes and the increased awareness of the importance of a healthy diet (Bellia, 1987; Carra Á, 1999). Asp (1999) identifies a number of factors and barriers that influence food decision made by individual consumers. These include cultural factors, psychological and lifestyle factors and food trends, as well as barriers. Grunert and Juhl (1995) assess the explanatory power of "values" for analysing consumer attitudes and buying preferences. Values are thus considered criteria to select and justify actions; values are both self-centred and social centred in the sense they are at the crossroads between the individual and the

society. Using the Schwartz value theory, they describe 11 motivational domains of value, which are analysed using smallest space analysis, cluster and discriminate analysis (Gabriella Vindigni, Marco A. Janssen and Wander Jage, 2002).

2. Environmentally Friendly Agriculture Policy in OECD Countries

Since World War II the common primary objective of agricultural policy around the world has been to provide a sufficient amount of food, and most of the current developed countries and regions including the United States, Europe and Japan have followed protectionist price-supporting agricultural policies. As a result, after entering the 1990s, protective agricultural policies led to excess production, and a huge budgetary burden as caused by price supports and management of excessive food stocks in many countries. At the same time, various problems caused by intensive modern farming, such as water, soil and air pollution, and destruction of biodiversity, appeared. At the GATT Uruguay round, agricultural trade and its impact on the environment were discussed, so each member country needed to grasp the impact of its domestic agricultural policy (Yamada, 2012).

To begin, let us examine the relationship between agriculture and the environment. The environmental impact of agriculture is divided into global/local impact, respectively. As we are going to discuss domestic agricultural policies, local problems should be elaborated here. Among local problems, environmental pollution is caused by chemical fertilizers, pesticides, and livestock waste while water shortages and desertification are caused by over-cultivation and over-grazing and loss of wetlands, etc. On the other hand, positive impact results from the so-called 'multifunctionality of agriculture', which includes cultivation of groundwater resources by paddy field operation, production of rural amenities such as rural landscape protection of biodiversity and so on. Global issues include, for example, problems in food safety including post-harvest pesticide problems caused by increasing international trade in agricultural products, which has been in the spotlight in the global media in recent years; forest destruction and environmental pollution in developing countries caused by plantation farming methods by agribusiness; global warming caused by methane gas from livestock and farmlands; and excessive accumulation of nitrogen caused by intensive livestock farming, often relying upon imported feeds at low prices, which occurs in Japan and the Netherlands, etc (Yamada, 2012).

As Shyobayashi (2009) points out that, when policy makers plan and evaluate agro-environment policy, the first thing they need to ascertain is if there are any overlaps or contradictions between agricultural policy and agro-environmental policy. While agriculture could be a polluter which causes negative externality on the environment as a kind of public goods, it could also produce positive externality, such as rural amenities. What makes it complicated is that both positive and negative effects are produced concomitantly with agricultural production.

Table 1. Major Agro-environmental Issues and Rerlevant Policies in OECD Countries

Agro-environmental Issues	Policies
Water protection	Environmental regulations concerning water incuding setting water quality standards, Implementating environmnetally-friendly farming practices, Payments for agricultural production conditional upon reduced use of pesticides and fertilizers , R&D for environmentalky-friendly farming methods
Soil protection	Environmental regulations concerning soils including set-aside, rotation farming, Implimenting environmentally-friendly farming practices, R&D for environmentally-friendly farming methods
Biodiversity	Protection of wetlands and farmlands, Conservation plans for wildlife
Landscape	Management of abandoned farmland in less favoured area, Subsidize the conservation program of rural landscape, Environment conservation stewardship
Food safety	Regulation on pesticides, Implementing environmentally-friendly farming practices, Setting standards for organic products and its eco-labeling

Source: Nanae Yamada (http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Jrp/pdf/155_ch3.pdf)

In generally ecological balance is provided with the two main ways – first directive instruments and second stimulation methods in agriculture. **Environmental regulations** are at the core policies addressing environmental issues in agriculture. All OECD countries pursue policy and/or regulatory measures to prevent the negative impact of agriculture on the environment. most of these regulations are related to the use (storage, handling, plant and animal aplication) of agricultural inputs (pesticides, industrial fertilizer, manure) which have the potential to cause negative environmental effects (in terms of soil, water and air pollution). These regulatory requirements range from outright prohibitions, to input standards and resource-use requirements (Vojtech, 2010).

Some OECD countries (**Australia, New Zealand**) rely mostly on **regulatory requirements** to address environmental issues in agriculture. Besides the regulations, specific environmental issues are addressed mainly through environmental programmestargeting specific areas. In many cases farmers and landowners (grouped in local initiatives) are involved in these programmes, which may be supported by short-term financial assistance to facilitate group activities improving environmental sustainability and self-reliance of the agricultural sector. Financial support may also be provided in the form of **technical assistance and extension**, which some support going to investments in infrastructure and on-farm investments. Besides regulatory requirements, **Canada** also relies mainly on **extension and community-based measures** and more recently on rather limited payments for specific farming practices (Vojtech, 2010).

Another big OECD countires group (**EU, Norway, Switzerland and US**) have also developed a wide range of agri-environmental payment within voluntary programmes providing incentives (payments) to farmers to adopt specific farming practices with positive environmental effects and/or providing public goods (such as landscape, biodiversity and etc.). We must mark that, most of these payment are promote extensive form of farming. **Japan and Korea** use only

this type of payments programmes and they present a very minor share in the total support to the agriculture.

As the OECD expert Vojtech V. (2010), environmental taxes and charges are applied in some countires on the sale of inputs identified as having a potential adverse impact on the environment.taxes and charges are currently lovied on pesticides in some provinces in **Denmark, France, Italy, Norway and Sweden**, while fertilizer levies are applied in **Italy, Sweden** and some state of the **Unated States**. Other economic instruments, such as tradable rights and quotas, are used in a limited number of countries. These include tradable rights for the development of wetlands in the **Unated States**.

As showing from the above analayzing, majority of OECD countries offer monetary payments to farmers to encourage them, on a voluntary basis, to implement more environimentally friendly farming practices going beyond those required by regulations, or defined as good farming practices. Most of these agri-envrionmental programmes offer a single, fixed payment for compliance with a pre-determined set of environmental requieriment, such as reduced tillage or limits on the intensity and timing of fertilizer, manure and pesticide applications. The obvious problem with this of fixed-rate payment approach is that heterogeneity in either farmers' compliance costs or site-productivity of environmental goods supplied are not taken into account in policy design and implementation. Thus, offering a fixed-rate payment under heterogeneous conditions could reduce the cost-effectiveness of agri-envrionmental payment programme.

Designing and implementating cost-effective agri-environmental payment programmes is difficult because of asymmetric information between a farmer and policy maker. Information asymmetries exist if farmers have hidden information, which may lead to adverse selction in determining which farmers sign up to the programme, or hidden action,which may give rise to moral hazard in the compliance of farmers in the implementation of the programme. There are two mechanisms that address adverse selction and could improve the cost-effectiveness of agri-environmental payments relative to fixed payment approach: 1) bidding mechanisms and 2) self-selection mechanisms.

So, we can classify agri-environmental measures in OECD countires as following:

I. ECONOMIC INSTRUMENTS

1. Paymet to farmers.

Most of the OECD countires support monetary payments (including implicat transfers such as tax and interest concession) to farmers and other landholders to address environmental problems in agriculture.

Table 2. Total Agri-environmnetal payments

		2003	2004	2005	2006	2007	2008
EU	EUR million	5133	5527	6118	6525	5620	6809
Norway	NOK million	683	695	712	874	966	998
Switzerland	CHF million	213	224	231	233	239	245
Unated States	USD million	4093	4550	4911	4946	4524	4876

Source: (Vojtech, 2010).

OECD countries use various type of payment to farmers. Some of these are the following (Vojtech, 2010):

- Payment for farming practices:
 - Land improvement;
 - Payment for nitrate reduction;
 - Nutrient management plan;
 - Extensive crop production;
 - Organic farming;
 - Integrated production wine, fruits and vegetable;
 - Integrated farming;
 - Traditional methods of cultivations;
 - Reduced tillage/Mechanic weed control;
 - Crop rotation;
 - Biological plant protection measure;
 - Green manure crops;
 - Green set aside;
 - Catch crops, green/winter cover;
 - Extensive management of all land;
 - Extensive grassland management ;
 - Conversion of arable land into grassland;
 - Grassland/biodiversity/habitat schemes;
 - Biodiversity (local breeds);
 - Protected environmentally sensitive areas;
 - Landscape elements;
 - Maintaining and improving groundcover;
 - Water conservation;
 - On-farm Energy Conservation.
- Payments for land retirement:
 - Long term set-aside;
 - Afforestation;
 - Conversion of farm land;
 - Converting pasture to perennial vegetation.

2. Environmental taxes/charges.

Policy measures imposing a tax or charge relating to pollution or environmental degradation include taxes and charges on farm inputs or outputs that are a potential source of environmental damage. The implementation of taxes and charges appears to be rare in agriculture, compare to other sectors. This may at least partly reflect practical problems of measurements – unlike a factory where pollution can normally be monitored at “point”, the pollution from agriculture is much more dispersed, as it tends to originate from many different independent farms and in varying intensities (Vojtech, 2010).

Nonetheless some examples of these policy measures do exist. Since 1998, the Netherlands has tackled the measurement problem by introducing a range of levies on off-farm nutrient emissions above a set limit. Since 2006, the system directly regulates the maximum amount of fertilizers (animal manure plus maximum amounts of nitrate and phosphate) that may be used on the farm. The former system (MINAS) regulated emissions, not usage, to comply with the EU nitrate directive. Similar taxes on the estimated on-farm generation of nutrients over set levels are also in place in **Belgium**. The **Czech Republic** applied, taxes on ammonia emissions per head of ruminants in large scale enterprises (Vojtech, 2010).

According to Vojtech (2010) environmental taxes are more often applied on the sale of inputs identified as having a potentially adverse impact on the environment in agriculture. For example, several taxes and charges are currently levied on pesticides in **Belgium, Denmark, Italy, Norway and Sweden**, while fertilizer levies are applied in **Italy, Sweden** and some states of **United States**. Input-based taxes are generally inexpensive to administer, but may be less effective than a tax on pollution itself, as they do not discriminate on the basis of actual loading on the environment.

3. Tradable rights/permits.

Tradable rights based on environmental quotas, permits and restrictions also do not yet appear to play a significant role in agri-environmental policy, despite the growing use of such measures for environmental policy in other sectors (there is already experience with tradable CO₂ permits within the energy sector). However, in the past decade the **Netherlands** has implemented system of tradable permits in relation to the volume of manure produced by farmers. There are also examples of tradable schemes that are applied across a number of sectors including agriculture. These include tradable rights for the development of wetlands (Wetland Mitigation Banks) in the **United States**, and tradable water extraction rights, which have been implemented on a state/regional basis in the **United States**. Also, the voluntary carbon market operated by the Chicago Exchange (CCX) does accept credits for carbon sequestration by agriculture, but it is quite limited in practice. **New Zealand** is planning a nutrient surplus trading scheme (Vojtech, 2010).

The **Australian** water market system has been developing over the last two decades. So, Building on the National Water Initiative, Australia Water for the Future reform program has a strong focus on improving market mechanisms and removing trade barriers to allow water to move to its highest value use. Central to this reform is the promotion of full cost pricing for water service delivery. Under the Water Act 2007, water charge rules for the Murray-Darling Basin are expected to be introduced in 2009. The rules focus on three types of fees and charges: those payable to irrigation infrastructure operators; bulk water operators; and government agencies for water service. The aim is ensure that such charges are based as far as possible on full cost recovery.

II. COMMUNITY BASED MEASURES

In some countries – **Australia, Canada and New Zealand** – government led information policies are supplemented by the growing use of community-based approaches promoting the exchange and transfer of information, variously known as landcare groups or conservation clubs. These approaches make use of local expertise in solving environmental problems that thereby enhance environmental conservation, and rely upon the self-interest of farmers. Such groups seem especially well-suited to address issues that are local in nature, but which extend beyond the borders of a single farm. Some of these groups receive administrative or financial support from central or regional authorities, while others are entirely self-financed and independent (Vojtech, 2010).

III. REGULATORY MEASURES

Vojtech (2010) think that, measures classified under this category involve a compulsory restriction on the choice of economic agents, i.e. they are left with no choice but to comply with specific rules or face penalties (including the withdrawal of financial support).

1. Regulatory requirements. Regulatory requirements are compulsory measures imposing requirements on producers to achieve specific levels of environmental quality, including environmental restrictions, bans, permit requirements, maximum rights or minimum obligations. OECD countries have worked to implement the **Polluter Pays Principle**. This principle, agreed and developed by the OECD in 1972, is intended to avoid distortions in international trade and investment and to allocate costs of pollution prevention and control measures to encourage rational use of scarce environmental resources. All OECD countries have applied legislative requirements to deal with problems relating to pollution, and the degradation and depletion of natural resources. The main categories of these requirements include: the availability of certain inputs to farmers, (for example, through the registration of pesticides and other agrochemicals); farm practices, (for example, the setting of limits on the spreading of manure and stocking limits); and the application of mandatory procedures, (for example, planning or consent processes relating to land use, water extraction and the construction of livestock and manure storage facilities) (Vojtech, 2010).

- ✓ **Reduction pollution** – Since the 1980s there has been a general expansion in regulatory measures to protect waterways and groundwater, and to reduce air pollution, particularly in the following areas
 - **Inputs.** An important aim in all OECD countries is to reduce pollution generated by the use of agriculture inputs is laws regarding the marketing and sale of chemical inputs, particularly pesticides. Some requirements relating to inputs have been implemented in response to international pressures – for example, the phasing out of the marketing and use of methyl bromide pesticides under the 1987 Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer.
 - **Use of Pesticides.** All OECD countries set strict rules concerning the storage, and application of chemical fertilizers and pesticides. The aerial spraying of pesticides is now prohibited in some parts of the **EU and Australia**.
 - **Nutrient Management.** While laws prohibiting the direct discharge of animal waste to surface waters have existed in most OECD countries since the early 1970s, a large number of restrictions have been applied in relation to general farming practices associated with pollution from nutrients.

- **Scale of production.** In some OECD countries large-scale livestock production units are controlled through permitting systems, either at the national or regional level. For example, the **EU** “Integrated Pollution Prevention and Control Directive”, which has been applied since 1999 to new facilities requires member states to impose emission limits in environmental permits which are mandatory for potentially polluting plants of a given scale- in particular very large pig and poultry facilities. In **Japan** under “the Water Pollution Control Law” upper limits are set for discharges of pollution for specified agricultural facilities, including large-scale pig and cattle facilities, and stables.
- **Buffer strips and catch crops.** Buffer strips around water courses and groundwater sources have become a common requirement to limit nutrient leaching in many OECD countries, including **Australia, Canada, France and New Zealand**. Some governments have also established regulations requiring farmers to maintain a minimum level of green cover during certain times of the year (catch crops). Requirements for catch crops are most stringent in **Denmark** and some part of **Sweden**.
- ✓ **Use of natural resources: water and soil** – restrictions to limit the quantitative extraction of water for irrigation purposes are becoming increasingly common in regions where water is scarce. For example, caps on water extractions in many irrigation zones were set in 1990s, and in some cases embargoes exist on further irrigation licences to extract groundwater. Restrictions on water extraction are now also common in some state in the **United states** – for example, in Florida 5-10-year permit must be obtained to extract water, construct wells and install new water surface management systems.

Regulatory requirements regarding land use have become increasingly common in relation to soil quality, either at the national or state/regional level. For example, **Switzerland’s** “Act on Soil Damages”, introduced in 1998, requires farming practices preventing long-term soil compaction and soil erosion in order to maintain the long-term fertility of soils. In Queensland, **Australia**, “the Soil Conservation Act” 1986 requires land owners to apply for approval of “property plans”, which must specify soil conservation measures and can also relate to land clearing practices and other aspects of land management.

- ✓ **Biodiversity** – Most OECD countries have well established legislation to protect valuable wildlife and habitats, which can influence on-farm practices. These measures have been shaped by international as well as domestic considerations, including the obligations of OECD member countries to stem the loss of biodiversity under the International Convention on Biological Diversity (CBD), which was agreed at the UN Conference on the Environment and Development in 1992.

Under the “Birds Directive (NO 409/79)” and the the “Habitat Directive (NO 43/92)“, **European Union** member states are required to take steps to protect endangered species, as well as the habitats upon which they depend for feeding and breeding. Similarly, in the **United States**, “the Endangered Species Act (1973)” protects endangered species and their habitats, and requires federal permits for certain practices, such as filling wetlands for the purpose of agriculture production.

Turkish Studies

2. **Cross compliance approaches.** Cross-compliance mechanisms are measure requiring farmers to fulfil specific environmental requirements or levels of environmental performance in order to be eligible for payments from specific agricultural support programmes. Where support payments remain relatively high, cross-compliance may be characterized as de-facto regulatory requirements for farmers that are eligible for paments. Such conditions are a significant part of agri-environmental policy in the **United States** (from 1985), where an estimated 44 million hectares of highly erodible cropland and 31 million hectares of wetlands are subject to cross-compliance provisions, reflecting the high participation rate in general farmer support programmes.

IV. ADVISORY AND INSTITUTIONAL MEASURES

1. **Resarch and development.** Across all OECD countries, governments fund research into the relationship between agriculture and the environment. This research is often undertaken in order to establish best management practices to be communicated to farmers throught on-farm technical assistance, or to establish the most appropriate regulations or other policy measures. It covers a broad range of scientific enquiry including ecology, engineering, farm management practices, farmer behavior, and economics.
2. **Technical assistance/extension.** These measures provide farmers with on-farm information and technical assistance to plan and implement environmentally friendly farming practices. Most OECD countires have long-established programmes for assisting farmers to adopt technology and improve agricultural practices. These programmes have traditionally focused on improving on-farm productivity, but in the past two decades much greater emphasis has been placed on increasing farmers' understanding of resource and environmental issues, in order to induce voluntary changes in farming practices to improve environmental outcomes.

In some OECD countries such as **Australia, Canada, New Zealand, and the United State**, a part of finance technical assistance to farms related to the implementation of the practices required by the various programmes. Some programmes are focused specifically on technical assistance to farms. For example, in **Canada**, under "the Environmental Farm Planning Program" assistance is provided to farmers to develop their Environmental Farm Plan (EFP) to systematically identify environmental risks and benefits from their own farming operation, and to develop an action plan to mitigate the risks (expenditures rose from CAD 1 million in 2003/04 to CAD 21 million in 2007/08, and as of March 31, 2008, 76.9 thousand producers and ranchers had participantd in the National EFP Initiative with 56.7 thousand reviewed EFPs completed). **Canada** also develops a "National Land and Water Information Service (NLWIS)", an Internet-based service to provide on-line access to agri-environmental information to help Canadians make responsible land-use decisions (2006-09 phased approach to develop the system due to be operational in 2009).

3. **Labelling or standards/certification.** Today, greather attention has directed at providing information on the environmental elements of commodity outputs in order to meet the demands of an increasingly well-informed and discriminating public. In particular, standards for "eco-labels" have been established in many OECD countires, backed-up by certification processes to verify their authenticity, in order to assist customers in distinguishing commodities grown without chemical fertilizers or pesticides from conventionally-produced agricultural commodities. Products from such commodities tend to command discernible price premiums in many markets.

Some of these eco-labeling schemes are entirely market-based, often introduced by producer groups at the behest of supermarkets or other retailers. Others are government-backed. For

example, a large number of OECD countries – including the **European Union, Canada, Norway, the United States and Switzerland** – have introduced government-enforced national organic labeling standards.

Turkey practices.

The first aid for organic agriculture was made in 2004. February 25th, 2004 dated Cabinet Decree provided the entrepreneurs that produce organic agricultural products and inputs with investment and business loans at a rate 60% lower than the current interest rate. Additionally, the producers that are involved in organic agriculture were granted 30 TL (approximately \$23) per hectare as of April 30th, 2005, and this grant was designated to be 50 TL (approximately \$38) for 2008. For 2009, the aid for the producers in organic agriculture is determined to be 180 TL (\$130) per hectare with an increase of 400% (Emine Olhan and Yener Ataseven, 2010).

A similar development in organic agriculture in Turkey has happened in Good Agriculture Practices (GAP). GAP has started in Turkey in 2003 in vegetables and fruits without any support or legal regulation. Like in the organic agriculture, the producers within the scope of GAP were provided investment and business loans at a rate 60% lower than the current interest rate. Additionally, a decision ruling that \$130 per hectare is to be granted to the producers carrying out good agriculture practices, was published in December the 5th, 2008 and was put into effect. The producers having soil analysis made have been encouraged since 2005 in order to ensure that the use of fertilizers is based on a soil analysis and to reduce the unconscious use of fertilizers. This support can be assessed as one of the agri-environmental measures executed to 4 ensure behavioral change in producers regarding the subject of fertilizer use according to the soil analysis. The payment for the farmers is fixed to be 15\$ per hectare for 2009 year (Emine Olhan and Yener Ataseven, 2010).

One of the agro-environmental measures applied in Turkey is Environmentally Based Agricultural Land Protection Program (ÇATAK). Within the scope of ÇATAK program, a support grant is paid to the producers in the program for three years in order to maintain the quality of soil and water in the agricultural fields, sustainability of renewable natural sources and decreasing the negative effects of intensive agriculture on the environment. Having been started as a pilot project in 2006, ÇATAK was started in four cities (Kirehir, Konya, Isparta and Kayseri). Villages defined as sensitive regions were designated in four cities within the scope of the pilot application, and the common characteristic of the designated regions is that they are wetlands. The aim of the program is to prevent the land loss caused by water and wind erosion, desertification, saltiness, contamination by wastes and inputs used in agricultural production, and to decrease the problems. Within the scope of ÇATAK, payments are made in three categories (Emine Olhan, Yener Ataseven, Sema Gün and Hasan Arisoy, 2010):

Category 1

- (i) Fighting against erosion.
- (ii) Rehabilitation of the land.
- (iii) Collecting rocks.

Category 2

- (i) Using appropriate irrigation techniques.
- (ii) Controlled use of fertilizers, agricultural chemicals and hormones.
- (iii) Using organic and green fertilizers, farmyard manure and compost.

Turkish Studies

- (iv) Applying organic and good agricultural practices.

Category 3

- (i) Formation of permanent vegetation.
- (ii) Development of new pasture-meadow land and/or rehabilitating the existing ones.
- (iii) Preventing overgrazing.
- (iv) Growing feed plants.

The producers that stop their current productions and accept at least two of the categories above for three years are included under the scope of ÇATAK. The producers that choose the 1st category are paid 400 \$/ha once a year. The producers that choose the 2nd category under the same conditions are paid 900 \$/ha while those that choose the third category are paid 400 \$/ha annually (Emine Olhan, Yener Ataseven, Sema Gün and Hasan Arisoy, 2010).

3. State Support Policy to Agriculture in Azerbaijan

Agriculture has an important and decisive place in terms of employment as well the reasons determinants such as lack of adequate quantity and quality of natural resources, food safety of the country, making sufficient amount of production, increasing of population pressure and global warming (**Mustafa H.A., Ali R.M., Murat A., 2014**).

In modern condition the measures of the state support for sustainable development of agricultural production are carried out in Azerbaijan Republic. **Khalilov (2014)** indicate the following main directions:

- ❖ Application of tax incentives. In order to improve the financial state of agricultural producers, in 2001 the parliament adopted the law where agricultural producers were exempted from all types of taxes (excepting land taxes) for 5 years. In 2003, 2008 and 2013 the law was prolonged for the next 5 years. The measures applied in this direction provide simplification of tax burdens for agrarian producers;
- ❖ Leasing of production means on favorable terms. In revival and development of agriculture the important role was played by means of production, first of all leasing of equipment. In this direction “Agroleasing” JSC was established in 2004. Agroleasing is financed by state budget and provides a leasing or sale of agricultural techniques to legal entities and individuals. And to provide advantage of leasing conditions, imported agricultural techniques were exempted from the import customs duties and value added taxes. The terms of leasing and sale have been improved by degrees, the coverage areas of leasing have been enhanced, new technological equipment and new pedigree cattle have been included too. Discounts started being applied to the equipment which is leased;
- ❖ Delivery of soft loans to agrarian producers. Agricultural producers and producers of foodstuff from agricultural raw materials are granted soft loans from National Fund For Entrepreneurship Support and State Agency on Agricultural Credits under the Ministry of Agriculture. The state Agency on the agricultural credits at the same time participates in implementation of preferential projects within the agreements concluded between the international organizations and financial structures;
- ❖ Delivery of subsidies to agricultural producers. At present subsidies are provided to agricultural producers in several directions. And first of all, from the point of view of ensuring food security these subsidies were directed on expansion production of grains. Since 2007 producers are given subsidies at a rate of the 40 manats for each hectare for

cultivation grains. Along with it, support of the general production is carried out. With this purpose since 2007 subsidies started being applied to purchase of mineral fertilizers, fuel and engine oil too. On the other hand, rules of repayment of a certain part of property insurance by state budget were applied to insure the property of agricultural producers. The third direction of granting subsidies includes modernization of agricultural production in order to accelerate the development. Since 2008 specific subsidies are applied for high reproductive seeds of wheat and seedlings of high efficiency, also pedigree cattle imported from abroad.

Agricultural producers are provided different kind of subsidies in Azerbaijan. In accordance with decisions accepted by government, subsidies are given in the following directions (Huseyn, 2014):

- Giving grants via governmental budget to agricultural producers for fuel and motor oil in cultivating of arable lands. The main measurement for subsidies is 40 manats for 1 hectare of arable lands of agricultural products which are not GMO and perennial herbs. According to the information by Ministry of Agriculture, 51.8 million manats are given to producers in this direction in 2014.
- To increase the interest and motivation of wheat and paddy producers, 40 manats are given per a hectare of wheat and paddy by governmental budget. In accordance with the information given by Ministry of Agriculture for the harvest of 2014, 20.1 million manats were given to 150000 producers for sowing of wheat and paddy in 503.8 thousand hectares of land in the autumn of 2013.
- 70% discount of the cost of fertilizers for the agricultural producers (maximum level of grant must be 80 manats).

According to the information given by Ministry of Agriculture, 32.5 million manats were given to 81.9 thousand producers for 107.7 thousand tones of fertilizers for 642.5 thousand hectares of arable lands in 2014 (Khalilov and Huseyn, 2014)

- Subsidies from state budget to farms for first and second reproductive seeds and saplings. Also, expenses for producing original, super elite and elite seed species at experimental farms of research institutes of Ministry of Agriculture are financed by state budget. In accordance with the information of the Ministry, 10 million manats of subsidies were allocated for seed producers in 2014.
- Import of pedigree cattle from abroad and sale of them with 50% discount to agricultural producers via leasing. For this aim 23.5 million manats were allocated from state budget in 2014.
- Application of 40% discount of primary cost of agricultural technical equipments which sold by leasing and given by "Agroleasing" PC (public corporation). These discounts are being applied since 2014 and 500 thousand manats have been allocated from state budget for this purpose.

4. The Environmental Friendly Agriculture Promotion Policy in Azerbaijan

In the Law of the Azerbaijan Republic adopted in 2012 "About environmentally friendly agriculture" it was defined that state has set favorable economic and legal environment for attraction of investments into the projects of development of environmentally friendly agriculture,

to import of high-yield plant varieties and breeds of animals which are widespread in the world, applications of scientific achievements and advanced technologies in environmentally friendly agriculture. At the same time, in the Development Concept "Azerbaijan 2020: Prospection" it is noted production of environmentally friendly agriculture and food production will be stimulated (Khalilov, 2014).

Farms on production of environmentally friendly products started being established in the country. According to the decree of the President of Azerbaijan Republic of 14 January 2014 «About additional measures for improvement of activity of the agricultural market and food» the relevant government institutions were given instructions about creation of a network of the specialized and constantly functioning "Green markets" in Baku and other large cities. For development of environmentally friendly agriculture development of the corresponding standards and formation of the institutional bases determined by the law has to be accelerated (Khalilov, 2014).

According to Khalilov (2014) now, Azerbaijan do not apply specific subsidies for the organic agriculture. Although in the country the law of "About organic agriculture" was accepted, the mechanisms are not ready and application is not available. Certification of organic agricultural production is not available too. At the same time it's possible to look forward for application of subsidies for organic production in future. Because juristic terms are convenient for that. In the law "About organic agriculture" of Azerbaijan Republic, the motivation of farms moved to organic agriculture is one of the appointments of state regulation (article 5). Besides of that, a separate article for financing of projects about improvement of organic agriculture by state budget of Azerbaijan Republic is included into the law (article 19) (Khalilov, 2014).

In addition to above mentioned, the producers of organic products cannot use the benefits of discounts about fertilizers, compared with the general producers of agricultural products. Instead of it application of some other subsidies in order to cover the production costs, would be justified from the point of economy (Khalilov, 2014).

Today, some problems prevent development of environmental friendly agriculture in Azerbaijan. It is observed in the following directions:

- **In use of land resources.** Development of agricultural production in the Azerbaijan Republic isn't followed by protection of land resources. It is shown in the following adverse directions (Khalilov, 2014):

- In 2013 1431.8 hectares or 30.0% of agricultural lands, including 1209.1 hectares or 64.2% of arable lands, 158.8 thousand hectares or 69% of perennials are irrigated areas. More than 4/5 of production of plant growing is made on the irrigated lands. At the same time, the melioration systems and the irrigation equipment became outdated, in this regard the condition of the irrigated meliorative lands worsened. The wrong and not normalized use of water brought to that point when more than half of the cultivated area became salted.

- Non-use of soil-protective technologies, wrong irrigation of lands, violation of the rules of use of lands leads to their erosion. Now more than 43% of land fund, 48.6% of lands of agriculture become eroded. The area of the eroded lands makes the 670 thousand hectares.

- In the Azerbaijan Republic 54.8% of agricultural lands comes to the share of pastures and hayfields. As share of natural feed in feeding system is high pastures and hayfields, also forests are used for feeding of the animals more than the norms. In modern conditions lack of system of etching and congestion 12-16 beasts are grazed actually while it is allowed to graze 1-4 heads of a small cattle. Due to the lack of measures of restoration of fertility of lands, use of lands in non-

compliance with agrotechnical rules and lack of carrying out necessary measures in many places violations of submeadow lands is observed. Violation of a soil steel layer on slopes brings to strengthening of processes of an erosion and desertification. According to data of relative organizations 60% of winter pastures and 70% of summer pastures become unsuitable.

► Pollution of lands from non agricultural activities and becoming of the lands unusefull for agriculture is additional reason for unsuitable situation. - As a result of mining of 30 thousand hectares of lands became unsuitable. Some territories on Absheron peninsular and Kura-Araz lowland are polluted with wastes of the local industrial enterprises, and it led to pollution of the soil and food. About 10 thousand hectares of land on the Absheronpeninsulasis polluted, and it negatively influencing biotopes leads to desertification. Now part of the territory polluted by oil was recultivated. - In quite big areas the lands are taken out from production cycle. In 2013 the lands taken out of production cycle and used under constructions amounted 7.5% of the total area of the country.

- **In use of water resources.** From the point of view of providing a sustainable development of agriculture it is impossible to consider current use of water resources effective. In this direction we can point out the following main problems (Khalilov, 2014)

► On the basis of data of Azerbaijan Amelioration and Water Management Open JSC the level of water shortage in the republic in a year averages $3,7 \text{ km}^3$, in dry years, more than $4,75 \text{ km}^3$. Water reservoirs with total capacity of 640 million m^3 remained on the lands (20% of the territory of Azerbaijan) occupied by Armenia. This fact causes the problems in efficient collection, distribution and use of water resources. Because of no regulation of water flow of inland rivers flood waters of spring and autumn is not collected and used. According to specialists every year 3,2 billion m^3 of qualitative water is lost.

► During use of water resources in agriculture there are large-scale losses. No compliance of irrigation channels, collector drainage network and other local networks to necessary requirements of causes loss of considerable part of the irrigation water. According to official statistics in 2012 35,4%, in 2013 35.5% of natural water resources was lost during the transportation of water used in agriculture.

► Water is not used efficiently during irrigation. Many modern methods of efficient use of water like drop, spraying are not applied and this leads to water loss. Such situation besides acceleration of salinization of the irrigated lands, leads to problems in irrigation of certain areas.

► The issues connected with a reuse of water resources in agriculture aren't resolved. For the purpose of reduction of the difficulties caused with limited water resources reuse of the drainage waters collected in the main collectors isn't provided.

- **About preservation of a biodiversity.** Salinization and erosion of the land plots, desertification processes, reduction of a biodiversity, increases risk of a genetic erosion. In particular, as a result of violation of rich vegetation of pastures (about 1600 different kind of plants are used for a forage. Steppes, semi-deserts, subalpine and alpine pastures of the country belong to the most important ecosystems from the point of view of a biodiversity.) along with decrease in efficiency of pastures, the amount of valuable pasturable cultures decreases, the biodiversity decreases (Khalilov, 2014).

5. Conclusion and Remarks

In modern condition the measures of the state support for sustainable development of agricultural production are carried out in Azerbaijan Republic. We can indicate these support measures as the following main directions:

Application of Tax Incentives. Azerbaijan Government has exempted agrarian producers from all types of taxes (excepting land taxes) from 2001 until now. The total amount of this exemption is approximately 1.8 billion USD from 2001 to 2014⁶.

Leasing of Production Means on Favorable Terms. In revival and development of agriculture the important role was played by means of production, first of all leasing of equipment. In this direction “Agroleasing” JSC was established in 2004. Agroleasing to provide advantage of leasing conditions, imported agricultural techniques were exempted from the import customs duties and value added taxes. During the activity (2004-2014), “Agroleasing” JSC has submitted 20 thousand agricultural machinery, 13 thousand breed livestock to agriculture producers⁷.

Delivery of Soft Loans to Agrarian Producers. Agricultural producers and producers of foodstuff from agricultural raw materials are granted soft loans from National Support Fund for Entrepreneurship and State Agency on Agricultural Credits under the Ministry of Agriculture. For example, the volume of the soft loans (6% per year) issued by National Support Fund for Entrepreneurship is 186.2 million AZN⁸ (share in total is 96.3%) in 2014.

Delivery of Subsidies to Agricultural Producers. At present subsidies are provided to agricultural producers in several directions and the volume of our government’s subsidies is 0.8 billion AZN⁹.

From the above analyzing were identified the following direction for the increasing of effectiveness of using from land, water and pastures, hayfields and prevention of desertification (Khalilov, 2014):

1. Creation of conditions for effective use of land and water resources by means of improvement of control facilities over them. Following measures are planned to be taken in this direction:
 - ✓ Inventory of land stocks, specification of their quality and quantity indicators;
 - ✓ Definition and mapping of eroded, salted and low-salted and degraded lands and preparation of offers on their effective use;
 - ✓ Preparation of electronic (digital) land and cadastral maps by administrative regions;
 - ✓ The regular carrying out economic monitoring of environment (earth and water) and granting relevant information to producers;
2. Preservation of water and land resources, carrying out meliorative and irrigational works, and support agricultural producers to carry activities in the respective directions. State support in the specified sphere covers the following directions:
 - ❖ Protection of soils, including construction of protective dikes and other protection devices for prevention flood waters, restoration and rehabilitation of irrigational infrastructure, their preservation and expansion, and also financing of these measures from the state budget. Share of state expenditures in this direction makes more than a half of the total means allocated from the state budget. The volume

⁶ <http://agro.gov.az/index.php?cat=18&ses=d170d>

⁷ <http://agrolizing.gov.az/hesabat/h2014.pdf>

⁸ National Support Fund for Entrepreneurship <http://anfes.gov.az/az/news/7766f39f-a5e3-11e4-b430-0015177efc42/26-01-2015.html>

⁹ <http://agro.gov.az/index.php?cat=18&ses=d170d>

of budgetary funds for construction of objects of melioration and water management is consistently increased.

- ❖ Taking into account limited opportunities of agricultural producers preservation and operation of irrigational systems is carried by the state. Now these systems were transferred into fixed assets of Azerbaijan Amelioration and Water Management JSC.

3. The state policy on effective use of pastures, hayfields and prevention of desertification is realised according to the special State Program. The main goals of this programme include: effective use of summer and winter pastures and hayfields, prevention of erosion of soils on slopes, prevention of salinization on the foothills and low areas, improvement of the mechanism of use of state and municipal lands, development of structure of animal husbandry according to modern requirements, improvement of structure of forages production, food security of the country, preservation of environment, natural landscape and biodiversity and providing a sustainable development.

To reach these goals following tasks are put forward to be realised (Khalilov, 2014):

- ✚ improvement of the existing legal base for ensuring effective use of pastures and hayfields;
- ✚ research current state of summer and winter pastures, mapping and restoration of territories with strong erosion and salinization;
- ✚ carrying out structural changes in animal husbandry and related sectors, development of the sector in intensive way;
- ✚ elimination of negatively influencing factors on fertility of soils;
- ✚ planting of windbreak fields and carrying out forest meliorative measures for prevention water and wind erosion;
- ✚ specification of territories sensitive to landslides and sharp erosion, preparation and carrying out measures for their strengthening by technical means (terraces, dams, walls, long-term plantings);
- ✚ temporary removal from use of the lands which lost productivity and need restoration;
- ✚ Carrying out measures for improvement of the state control over land fund.

Using from the experience of OECD countries, we think that Azerbaijan must establish effective instruments and mechanisms. So, for the development of environmentally friendly agriculture in Azerbaijan, the following actions must implement step by step:

5. Improvement of legislation, adopting new legal acts and supporting of implementation of these legal requirement:
 - “Protection of Unique Wildlives and Endangered Species” Law;
 - “Regulation of the using from fertilizers (nitrate)” Law;
 - “Regulation on pesticides” Law.
6. Establishing development programmes for the development of environmental friendly agriculture:
 - General State Program (on 2016-2020 years);

- Agricultural Land Protection Program as “ÇATAK” (Turkey practice);
 - “Environmental Farm Planning Program” (Canada practice);
 - Conservation plan for wildlife;
7. Creating of the infrastructural instruments:
- “National Land and Water Information Service (NLWIS)”;
 - Cross-compliance mechanisms;
 - Nutrient Management System;
8. Improvement of the payment and supporting systems for the agriculture (specially environmentally friendly)
- Implimenting environmentally-friendly farming practices;
 - R&D for environmentally-friendly farming methods;
 - technical assistance and extension;
 - Establishment of the separate eco-friendly subsidy
 - Implementation of environmental taxes and charges or giving benefit on tax and charges to the environmental friendly agricultural producers.

REFERENCES

- “Azerbaijan 2020: Look into the Future “Concept of Development (http://www.president.az/files/future_az.pdf).
- ALIYEV, İlham, the President of the Republic of Azerbaijan, Opening Speech of Conference on Outcomes of the First Year of Implementation of the “State Program on socio-economic development of districts of the Republic of Azerbaijan in 2014~2018,” 27.01.2015.
- ALORE, H.F. (2008). What makes organic agriculture move-protest, meaning or market? A polyocular approach to the dynamics and governance of organic agriculture. *International Journal of Agriculture Resources, Governance and Ecology*, 7 (1-2), 5-22.
- BANKS J, MARSDEN T (2000). Integrating agri-environment policy, farming system and rural development: Tit Cymen in Wales. *Sociol. Ruralis* 40(4): 465-480.
- CLAASSEN R, HANSEN L, PETERS M, BRENEMAN V, WEINBERG M, CATTANEO A, FEATHER P, GADSBY D, Hellerstein D, Hopkins J, Johnston P, Morehart M, Smith M (2001). Agri-environmental policy at the crossroads: guideposts on a changing landscape. Agricultural Economic Report Number: 794, Economic Research Service/ USDA, USA.
- GABRIELLA Vindigni, MARCO A. JANSSEN and WANDER Jager, Organic food consumption A multi-theoretical framework of consumer decision making, 2002.
- HUSEYN, Ramil. “An Analysis of the Agricultural Subsidy Policy in Azerbaijan.” *Azerbaijanian Journal of Economics and Social Studies*, Vol. 1-1, 2014.
- KHALILOV, Hamza. “Sustainable Agricultural Production in Azerbaijan: Current Situation and Main Tasks Azerbaijanian.” *Journal of Economics and Social Studies*, Vol. 3, 2014.

- LIGITA Meleca, Environmentally Friendly Agriculture: Development Issues in Latvia, Social Research, 2(19)/2010, pp. 37-46.
- MANDAVI Mishra, Role Of Eco-Friendly Agricultural Practices In Indian Agriculture Development, International Journal of Agriculture and Food Science Technology (IJAFST) ISSN No. 2249-3050, Volume 4 No. 2, 2013.
- Ministry of Agriculture of the Azerbaijan Republic (www.agro.gov.az)
- MUSTAFA H.A., Ali R.M., MURAT A., Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi öğrencilerinin Türkiye tarımına ve politikalarına olan bakış ve algıları, Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/11 Fall 2014, p. 63-77, ANKARA-TURKEY
- NANAE Yamada, Agro-environmental Policy in Japan and Attendant Challenges: Countermeasures for the Agriculture Sector, http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Jrp/pdf/155_ch3.pdf
- OLHAN, Emine, ATASEVEN, Yener (2010). Agri-Environment Policy Implementations in Turkey. Journal of Environmental Protection and Ecology.
- OLHAN, Emine, ATASEVEN, Yener, GÜN, Sema and ARISOY, Hasan, (2010). The features of farmers preferring environmentally friendly agricultural methods: The case of Turkey, Scientific Research and Essays Vol. 5(7), pp. 646-653, 4 April, 2010.
- OLTMER K, NIJKAMP P, FLORAX R, BROUWER F.A (2000). Meta analysis of environmental impacts of agri-environmental policies in European Union. Tinbergen Institute Discussion Paper, TI 2000-083/3, Nederland.
- PARR, J.F. and HORNICK, S.B. (1993). *The evolution of sustainable agriculture in the United States: A recent historical perspective*. In: *International Symposium on Sustainable Agriculture and Environmental Conservation*. College of Agriculture, Seoul National University, Suweon, Korea. 1993, pp. 12-27.
- PIORR H.P (2003). Environmental policy, agri environmental indicators and landscape indicators. Agric. Ecosyst. Environ. 98(1-3): 17-33.
- SONG Soo Lim and CHANG-GIL Kim. "An Evaluation of the Environmentally Friendly Direct Payment Program in Korea." Journal of International Economic Studies, No.29, 3–22, The Institute of Comparative Economic Studies, Hosei University, 2015.
- SUMELIUS J, Backman S, Sipilainen T (2005). Agri-environment problems before and during transition. Sociol. Ruralis 45(3): 153-170.
- UNEP, *Green Economy Scoping Study – Azerbaijan*, 2012.
- UNEP, *Organic Agriculture: A Step towards the Green Economy in the Eastern Europe, Caucasus and Central Asia Region*, 2011.
- VOJTECH V. (2010). "Policy Measures Addressing Agri-environmental Issues", *OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers*, No 24, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5kmjrzg08vzb-en>
- WILLER H., KILCHER, K. (2010), *The World of Organic Agriculture – Statistics and Emerging Trends 2010*. Bonn: IFOAM.
- World Bank. "Country Partnership Strategy For Azerbaijan" For the Period FY 11-14. 2010.

ZÜLFÜKAR A.K., ZIYA K.K., (2014). Dünya Bankası Tarım Kredileri Ve Türk Tarım Sektörü, Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/5 spring 2014, p. 1397-1410, ANKARA-TURKEY.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ABBASOV, E.A., The Status of Environmental Friendly Agriculture in Azerbaijan and its Improvement Directions, **Turkish Studies** - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/6 Spring 2015, p. 1-26, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8235>, ANKARA-TURKEY Number:

KENTSEL GELİŞME İLE ULAŞIM İLİŞKİSİ: ADANA ÖRNEĞİ*

*Fatih ADIGÜZEL***

*Emin TOROĞLU ****

*Ömer KAYA*****

ÖZET

Kentsel gelişme ve ulaşım birbiriyle etkileşim içinde bulunan ve birbirlerini izleyen, ancak olgu ve etki-tepki-kontrol mekanizmaları açısından birbirinden tamamen farklı, insan faaliyetleridir. 18. yüzyılın başlarına kadar dünya kentlerinin hemen hepsinde ulaşım daha çok yerleşim alanlarını birbirine bağlamaktaydı. Ancak sanayi devrimi sonrasında tüm dünyada kıtalar arası, kent-kent arası, üretim-pazar yeri arası ve işçi-işyeri arası yapılan ulaşım ağları sonrası, kentsel gelişme süreci artık ulaşımına göre devam etmiştir.

Bu çalışmanın amacı Adana'nın kentsel gelişiminin ve ulaşım sistemlerinin karşılıklı ilişkisini Tarihi Coğrafya, Uzaktan Algılama ve CBS yöntemleri ile analiz etmek ve bu konuda literatüre katkıda bulunmaktır. Çalışmada ilk olarak tarihi coğrafya metodları ile Adana şehrinin kuruluş ve gelişme süreci ile kentleşmeye etki eden faktörler tespit edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı arşivinden 1872 yılına ait Adana şehir planı temin edilmiştir. Ulaşılabilen bu en eski şehir planı ile ilk sayısal altlık oluşturulmuştur. İller Bankasından elde edilen 1924 tarihli şehir planı yardımı ile CBS ortamında Adana şehrine ait ikinci bir şehir gelişim altlık üretilmiştir. Günümüze kadar gelen diğer üç altlık ise; 1972, 1985 ve 2012 tarihli LANDSAT MSS ve TM uydu görüntülerinin CBS ortamında kontrollü sınıflandırma yöntemleri yardımı ile oluşturulmuştur. Adana şehri ile ilgili olarak oluşturulan tüm bu altlıklardan kentsel alanlar hesaplanmıştır. Çalışmada yine bu altlıklar ve uydu görüntüleri kullanılarak yol altlığı da elde edilmiş uzunluk hesaplamaları yapılmıştır. Yıllara göre kentsel alanlar ve yollar korelasyon analizine tabi tutulmuş ve aralarındaki ilişki dereceleri ölçülmüştür. Yol ağları ile kentsel alanlar oransal olarak da

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğr. Gör. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Mimarlık ve Şehir Planlama, El-mek: fadiguzel007@gmail.com

***Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

****Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı

karşılaştırılmış ve kentsel gelişime göre yol ağı uzunluğunun ne şekilde geliştiği de tespit edilmiştir.

Adana kenti kuruluş yerini; önemli yol güzergâhlarında konaklama yeri, büyük bir nehrin aşılması esnasında bir geçit yeri, Seyhan Nehri üzerinde yapılan su taşımacılığı nedeniyle bir nehir limanı yeri, Çukurova gibi önemli bir tarım bölgesinin ortasında bir pazar merkezi olma gibi daha çok ulaşım ile ilgili faktörler belirlemiştir. Tarih sürecinde değişmeyen bu özellikler yerleşmenin ilk kurulduğu yerdeki varlığını günümüze kadar kesintisiz olarak sürdürmesini de sağlamıştır. Adana'da kentsel gelişim ve ulaşım etkileşimi, özellikle sanayi devrimi sonrasında, zamansal açıdan gecikmeyle beraber dünya kentleri ile paralellik göstermektedir. Sanayi devriminden sonra kente 1886'da Adana-Mersin demiryolu, 1911 yılında İstanbul-Bağdat demiryolu ulaşmıştır. Dönemin uluslararası liman ve bölgelerine bağlanan demiryolu sayesinde önce tarımsal üretim artışı, üretim artışının getirdiği sermaye birikimi yardımı ile gerçekleşen sanayileşme sayesinde 1945'ten sonra modern karayolu güzergâhları Adana kentine ulaşmıştır. 1960'lı yıllarda bölgesel karayolu ağı ve havaalanının gelişimi ile yine şehrin gelişimi birbirini izlemiştir. 1886'da kentte modern olarak sadece demiryolu görülürken, özellikle 1950 yılından sonra ulaşım ağları doğrultusunda kentsel gelişim baş göstermiştir. Ancak şehir içi ulaşım 1985'li yıllardan sonra kentleşmeye uyamamış ve şehir içinde eski merkezlerde planlamalar kentleşmeye yetişememiştir.

Modern şehir planlaması dönemine kadar şehirler spontane olarak gelişmiştir. Her bir binanın yeri sahibi ve bir ustanın yardımı ile seçilmiştir. Her bir mimari yapı bir diğeri ile planlama anlamında bütünleşik değildir. Adana'da 18. yüzyıl sonuna kadar sokaklar dar ve dolambaçlı, ana cadde neredeyse hiç bulunmamaktadır. Modern planlama dönemine geçildiğinde eski yerleşme alanı üzerinde ıslah çalışmaları yapılmak istenmişse de, bu durum eski şehir dokusunu bozmaya başlamıştır. Kentsel gelişme genellikle çevreye doğru boş alanlara kaydırılırken, bina kat sayıları yükselmiş, caddeler ve sokaklar genişlemeye başlamıştır. Merkezde kalan ticari ve idari alanlar nedeniyle günlük ulaşım merkeze doğru yoğunlaşmıştır. Çevreden merkeze doğru caddeler daraldığı ve trafik yoğunlaştığı için şehir içi kentsel ulaşım da büyük problemler yaşanmaya başlanmıştır.

Adana şehrinde kent-ulaşım etkileşimindeki sorunlardan bir diğeri de şehirlerarası ve uluslararası ulaşım sistemlerinin şehir merkezinde kalmasıdır. Bugün yeri değiştirilmiş olsa da Şehirlerarası Otobüs Terminali, Tren Garı, Şakirpaşa Hava Limanı şehrin merkezinde yar almakta ve TEM Otoyolu, D-400 Karayolu şehir merkezinden geçmektedir. Bu ulaşım sistemleri şehrin farklı bölümlerinin birbirine bağlantısını güçlendirmekte ve kentsel ulaşım da kaosa sebep olmaktadır. Birçok bakımdan bu ana ulaşım sistemlerinin şehir içi geçişleri çok sayıda alt ve üstgeçit geçişlerini zorunlu kılmaktadır. Alt ve üst geçitler bütünüyle ve yeterli olarak tamamlanmış değildir.

Çalışmanın sonuçlarına göre; Adana şehrinin kuruluşunda etkili olan önemli faktörlerden biri önemli ulaşım güzergâhları üzerinde bulunmasıdır. Bu güzergâhlar aynı zamanda şehrin gelişmesinde de etkili olmuştur. Çalışma alanında 1950'li yıllara kadar ulaşımın ana eksenini daha çok demiryolu ulaşımı oluşturmakta iken, 1950'li yıllarda

tarımda meydana gelen değişimler ve asfalt yolların gelişmesi ile demiryolları ikinci planda kalmıştır. Yine aynı yıllarda tarımın gelişmesi ile şehir büyük oranda göçe maruz kalmış ve şehirsiz alan hızlı bir büyüme dönemine girmiştir. Yollar 1980'li yılların ortalarına kadar şehirsiz alanlara yetebilecek kapasitedeyken 1980'li yılların sonlarına doğru yol ağlarında yetersizlik çıkmaya başlamış ve 1990'lı yıllarda da sorun olmaya başlamıştır. 2000'li yıllarda ve günümüzde gerek şehirlerarası gerekse şehir içi yolların Adana ilinde yetersiz kaldığı ve yine ulaşım sistemlerinin şehir içi ulaşım talebini karşılamadığı ortaya çıkmıştır.

Şehirlerin gelişmesi yüzlerce hatta binlerce yüzyıl sürer. Bu nedenle modern kentsel planlamalar, şehri mevcut durumu esas alarak düzenler. Adana'da kentsel ulaşım sorununun çözümü için, şehirlerarası ve uluslararası ulaşım sistemleri şehir dışına çekilmeli, toplu taşıma sistemlerine ağırlık verilmeli, gerektiğinde ticari ve idari merkezlerin merkezi kısımdan çıkarılarak çevreye doğru dağılımı sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentsel Gelişme, Ulaşım Sistemleri, CBS, Mekânsal Perspektif, Adana

URBAN DEVELOPMENT AND TRANSPORTATION RELATION: THE CASE OF ADANA

STRUCTURED ABSTRACT

The urban development and transportation are human operations that are in relation with and follow each other but totally different in terms of phenomenon and action-reaction-control mechanisms. Until the beginnings of the 18th century, transportation mostly connected the settlements to each other in almost all of the cities on the world. However, after the industrial revolution, after the transportation network constructed among the continents, cities, between the production - marketplace, and the employer – employee, the urban development continued according to transportation.

The purpose of the present study is to analyze the urban development and the transportation system relations of Adana in terms of the historical geography, remote sensing and the CBS methods, and to contribute to the literature on this topic. Firstly, through the historical geography methods, the factors that affect construction of Adana and its development process, and the urbanization were found out. The city plan of Adana that belongs to 1872 was obtained from the prime ministry's Ottoman archive. The first numerical six basemaps were formed through this oldest city plan reached. With the help of the 1924's city plan obtained from the city bank, a second city development basemap of Adana was constructed through CBS. The other three basemaps that come to today are formed through the help of the controlled classification methods with GIS of the 1972, 1985, and 2012 LANDSAT MSS and TM satellite images. Through all these basemaps that are formed about Adana, the city areas were calculated. Again with these bases, the road bases were also obtained and the length calculations were done. The city areas and the roads according to years were subjected to the correlation analysis and the relation levels of them were measured. The road

networks and the city areas were also compared in terms of proportion and how the road length developed in relation to the urban development was found out.

The place where Adana was founded was decided with the factors mostly related to transportation like being an accommodation place on the important routes, a gateway while passing a big river, a river port because of the water transportation done on the River of Seyhan, and as a marketplace in the middle of an important agriculture area, Çukurova. These properties that did not change throughout history also helped the city to keep its existence until today at the first place it was founded. The urban development and transportation relation in Adana, especially after the industrial revolution, although it is late in terms of time, is parallel with the world cities. After the industrial revolution, in 1886, Adana-Mersin rail, and in 1911 Istanbul-Baghdad rail reached to the city. Thanks to the railway that was connected to the international ports and areas of the time and therefore the increase in the agricultural production, and as a result of it the capital stock, the modern road routes arrived into Adana after 1945. In 1960s, with the development of the road networks in the area and the airport, the city also developed. While the only modern thing in 1886 in the city was the railway, especially after 1950 urban development started in accordance with the transportation networks. However, the intracity transportation and the planning in the old centers in the city could not keep up with the urbanization after 1985.

Until the modern city planning period, the cities developed spontaneously. The place of every building was selected by the owner and with the help of a construction foreman. None of the architectural structure is in accordance with another. Until the end of the 18th century, the roads were roundabout and there were almost no main streets in Adana. When the modern planning period started, even if it was tried to have some renovation was tried to be done on the old settlement, this started to destruct the old city figure. The urban development was shifted towards the empty spaces around, the number of floors increased, and the streets and the roads started to widen. Because of the commercial and the administrative places that are in the center, the daily transportation centered towards the center. Since the streets narrowed down and the traffic became busier towards the center, there were big problems in the intracity urban transportation.

Another problem of the city-transportation relation in Adana is that the intercity and international transportation systems are in the city center. Even if its place has been changed today, the Bus Terminal, Train Station, Şakirpaşa Airport are in the city center and TEM Highway, D-400 Road go through the city center. These transportation systems make the different parts of the city to connect each other more difficult and cause a chaos in the intracity transportation. In terms of many aspects, these transportation systems' passing through the city center makes the use of the many subways and overbridges obligatory. The subways and the overbridges are not complete and enough.

According to the results of the study, one of the important factors that were effective on Adana's being founded was its being on the important transportation routes. These routes were also effective on the city's development. While the main line of the transportation was the

railway until the 1950 in the study area, through the changes in agriculture and the development of the asphalt roads in 1950s, the railway became secondary. Within the same years, through the development of agriculture, there was a huge amount of migration and the city area had a fast growing period. While the roads had the enough capacity for the city area until the mid 1980s, towards the end of the 1980s the insufficiency in the road networks started and it became a problem in 1990. In 2000s and today, it emerged that the roads both intracity and intercity were insufficient in Adana, and that the transportation systems did not meet the intracity transportation needs.

The development of the cities last hundreds, even thousands of years. Thus, the modern city planning regulates the cities according to the current situation of the city. For the solution of the transportation problem in Adana, the intercity and the international transportation systems should be moved out of the city, public transportation should be emphasized, and when necessary, the commercial and the administrative centers should be moved out of the center.

Key Words: City, Urban Development, Transportation Systems, CBS, SpatialPerpective, Adana

1. GİRİŞ

Genel olarak insanın üretmiş olduğu mal ve hizmetlerin, bilginin ve sermayenin bir yerden başka bir yere aktarılmasını ifade eden ulaşımın, geçmişten günümüze artan ve sürekli değişen sosyal ve ekonomik faktörlerin etkisi ile şekli, hacmi ve kapsamı da oldukça genişlemiştir (Sandal, 2009:138). Ulaşım faaliyetleri ve şehir yerleşmeleri arasındaki ilişkiler çeşitli ve de önemlidir (Tümertekin, 1987: 54). Şehirlerin kuruluşu ve gelişmesi hakkında birçok teori ve yaklaşım vardır. Bunlardan biri de ulaşım (Aliağaoğlu, 2010:162). Nitekim İpek Yolu veya Baharat Yolu gibi önemli yollar üzerinde tarih boyunca birçok şehir kurulmuştur. 15. yüzyılda özellikle deniz ticareti ve ulaşımın gelişmeye başlaması ile birlikte büyük liman şehirleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gün bunların en klasik örnekleri Londra, Lizbon, Venedik ve Amsterdam şehirleridir. Buharlı gemilerin de yapılması ile bu tür liman kentlerinin sayısı artmış, mevcut olanlar ise büyümüştür. 19. yüzyıldan önce raylı sistemler, 19. yüzyıl sonunda ise ilk otomobil kullanılmaya başlanmış, 20. yy. başlarında ise uçaklar ortaya çıkmıştır (Keskin,1975). Giderek teknolojilerin gelişmesi ve bu yeni ulaşım araçlarının daha yoğun olarak kullanılması ile ulaşımın bütün yerleşme dokusunu etkileyen sonuçları olmuştur.

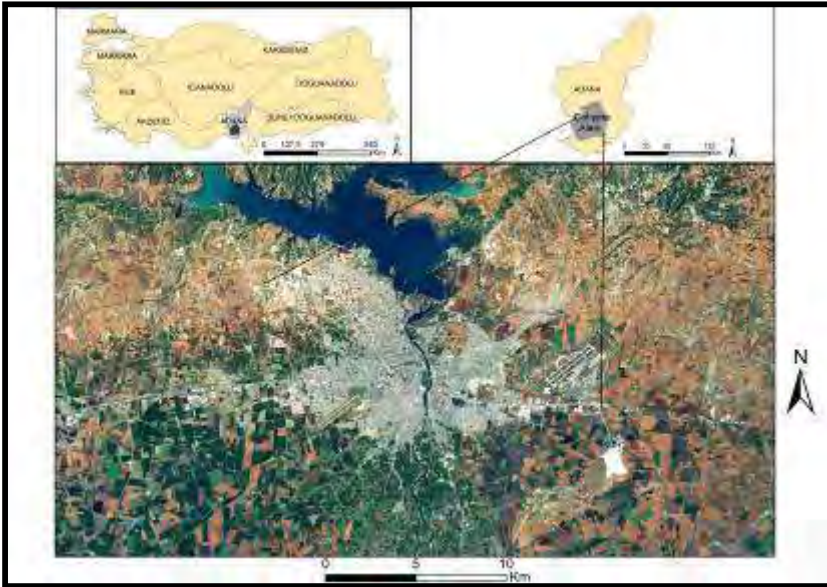
Mekânsal gelişmenin ulaşım alanlarındaki etkilerinin yanı sıra, ulaşım sisteminin de mekânsal gelişmeye ve kent formuna önemli etkileri vardır. Yüksek kapasiteli toplu taşıma sistemleri, özellikle kalıcı altyapıları nedeniyle raylı sistemler, kentlerin mekânsal gelişmesini etkilemekte, bu sistemlerin güzergâhları boyunca gelişme eğilimleri artarak koridorlar şeklinde doğrusal ve ışınsal kent formları ortaya çıkmaktadır. Otomobil teknolojisinin de kentlerin mekânsal gelişmesine etkisi büyüktür. Otomobilin sunduğu esneklik, yeni gelişme alanlarının herhangi bir kentsel odağa, donatı alanına veya toplu taşıma sistemi durağına yakın olma gereksinimini ortadan kaldırarak, uzun mesafelere yayılmış, dağınık ve düşük yoğunluklu kent formu yaratmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, böyle mekânsal desen ise toplu taşıma ve yaya yolculuklarının etkin bir seçenek olmasını olanaksız hale getirerek, otomobil kullanımını daha da artırmakta; otomobile bağımlı ve temelde sürdürülemez kent formları yaratmaktadır (BİB, 2009).

Geleneksel ulaşım planlaması, arazi kullanımı verilmiş kabul edip buna hizmet edecek optimum ulaşım ağını tayin eder. Hâlbuki arazi kullanımı ve ulaşım sistemi karşılıklı etkileşim ile birbirine bağlıdır ve bu bağımlılığın her iki sistem üzerindeki etkisinin sırası ile göz önüne alınması gerekir (Dökmeci, 2005:3). Son yıllarda teknolojik gelişmeyle kentsel planlamalar yapılmakta ve şehrin gelişim yönü bu planlarla belirlenmektedir. Şehrin gelişmesi ve farklı biçimler alması ulaşımın yönünü ve biçimini değiştirir. Yani kentsel gelişmenin ulaşımı etkilediği kadar ulaşımın da kentsel gelişmeyi etkilediği görülmektedir.

Kentsel gelişimde ulaşımın önemine günümüz literatürünün vurgusu, bu konunun anlaşılması için netlik sağlayacaktır. Şehirsel gelişim modelleri Thünen'in 1826 yılındaki "*Der Isolierte Staat*" adlı kitabıyla başlamış ve günümüze dünyanın her tarafında farklı metotlar ve farklı yaklaşımlar kullanılarak yapılmış ve yapılmaktadır (Liu 2008:6-8). Özellikle geleceğe yönelik şehirsel gelişim tahminlerinde kullanılan metotlarda yol çekim ağırlığı SLEUTH, DUEM ve METRONOMİCA gibi şehirsel gelişim modellerinde ve örneğin; bulanık mantık metodu gibi diğer metotlar da kullanılmıştır (Ayazlı vd. 2011:4-5, Liu 2008:50-54).

1.1. Çalışma Alanının Yeri ve Sınırları

Çalışma alanı Adana Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde kalan Seyhan, Yüreğir, Çukurova, Sarıçam ilçe merkezlerini kapsayan ve fiziksel olarak Adana şehrinin bütünlüğünü oluşturan alanları kapsamaktadır (Şekil 1). Adana şehrinin gelişimine bağlı olarak, saha genelinde arazi kullanımında önemli değişimler meydana gelmiştir. Adana ili merkez ilçelerinden Çukurova, Sarıçam, Seyhan ve Yüreğir idari sınırları dâhilinde kalan alan, şehrin gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan baskının en fazla hissedildiği sahalardır. Dolayısıyla bu çalışmada yukarıdaki durum göz önünde bulundurulmuş ve Çukurova, Sarıçam, Seyhan ve Yüreğir merkez ilçelerinin idari sınırları dâhilinde kalan alan çalışma alanı olarak belirlenmiştir.

Şekil 1: Adana Şehri Lokasyon Haritası

Çalışmaya konu olan Adana şehri, ülkemizin güneyindeki en önemli ovalarından Çukurova'nın merkezi kısmında, Seyhan nehri kıyısında kurulmuştur. Kabaca batısında Mersin, doğusunda Osmaniye ve güneyinde Akdeniz ve kuzeyinde Bolkar ile Aladağlar gibi dağlık ve yüksek kütleler bulunmaktadır. İç Anadolu'yu güneye bağlayan kuzeydoğu-güneybatı doğrultudaki kara ve demiryolu geçidini sağlayan Gülek Boğazı'nın güney çıkışında bulunmaktadır. Çalışma sahası

yaklaşık 235170 hektarlık alanı kapsamakta ve bu alanın yaklaşık %10'u yerleşim alanlarından meydana gelmektedir (Sönmez, 2012:57).

1.2. Materyal ve Metot

Çalışmada Adana'nın kuruluşunun saptanması 1872 yılına kadar olan gelişimi için literatür ve tarihi kaynaklar taranmıştır. Bu açıdan değerlendirmeler ve analizler ilk bölümde daha çok Tarihi Coğrafyanın mekânsal perspektifi ile değerlendirilmiştir.

1872 tarihinde itibaren ise elde edilen mekânsal veri kaynakları üzerinde CBS analizleri ve Uzaktan Algılama metodları kullanılmıştır. Bu veriler, kaynakları ve yapılan analizler şekil 2 de gösterilmiştir;

Şekil 2: Çalışmanın Akış Şeması

Çalışmanın son aşamasında kentsel gelişme ve ulaşım arasındaki ilişkinin saptanması için 1872, 1924, 1972, 1985 ve 2012 yıllarında şehrin kapladığı alan ve yolların uzunluğu hesaplanmıştır. Analizler sonucu elde edilen bu veriler ile şehirseller gelişim ulaşım ilişkisini belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır.

2. BULGULAR

2.1. Adana Şehrinin Kuruluşu Ve 1872 Yılına Kadar Gelişimi

Yerleşimlerin ilk oluşum nedenlerinin açıklanması oldukça karmaşık süreçleri içermektedir. Carter (1977)'e göre 4 şehir oluşum teorisi bulunmakta olup; birincisi, özellikle kurak ve yarı kurak bölgelerde sulu tarım organizasyonları ve su kaynakları şehirler ortaya çıkarmaktadır (*Hidrolik Teori*). İkinci olarak; yerleşmelerin gelişmesi ve nüfus toplamasında değişmez kutsallık yer alır ve kutsallık halk gruplarını kontrol eder (*Teolojik Teori*). Üçüncü olarak; özellikle yol kavşak noktalarında ticari faaliyetlerin bir ortaya çıkardığı Pazar yerleri ve tüccarların toplanmasıyla oluşan yerleşmelerdir. (*Ekonomik Teori*). Son olarak; şehirlerin kuruluşunda ve oluşmasında ülkelerin güvenlik politikaları önemli yere sahip olmuştur. Güvenlik nedeniyle askeri amaçlı olarak birçok şehir kurulmuştur (*Askeri Teori*). Bu teoriye göre askeri amaçlı kurulan yerleşmeler hem halkı korumayı hem de vergi kontrolünü sağlıyordu (Hofmeister, 1993: 29-30).

Görüldüğü gibi şehirlerin doğuşundaki süreç, tarımsal, ekonomik, dinsel ve sosyal ve güvenlik faktörleri ile oluşmaktadır. Başka bir ifade ile kentlerin ortaya çıkmasında, sosyal, ekonomik ve siyasal ilişkileri tek nedenle ifade etmek doğru değildir. Sosyal örgütlemadaki farklılık, ticaret, teknoloji ya da savunma duygusu ile başlatılmış olsun, kurumsallaşmış bir devamlılığın sağlanması için din ve benzeri sosyal araçlara gerek duyulmuştur. Bu bağlamda, ulaşım sisteminde durak, konaklama noktaları da zaman içinde insanların iletişim, ticaret kurdukları merkezler haline

gelmiştir. Mısır hiyerogliflerinde, kentin iki yolun kesişmesinin bir daire ile ifade edilmesi, ilk kentlerin temel işlevlerini açıklamaktadır. Hiyerogliflerde haç biçimi ya da sembolü, pazar alanındaki kesişim yollarını gösterirken, daire koruyucu duvarları simgelemiştir (Aksoy, 2005:56).

Dünya üzerinde hiçbir büyük şehir yoktur ki, o kıyıda ya da su bakımından zengin bir alanda bulunmasın. Şehirlerin büyük çoğunluğu iç liman (akarsu liman yeri) ve köprü şehirleri gibi zaman içerisinde önem kazanmıştır. Akarsular bağlantı yolları için önemli rol üstlenmektedir (Hofmeister, 1993: 24). Ayrıca, hiçbir şehir yeterli tarım alanı bulunmayan yerde gelişimini sürekli hale getirememiştir.

Antik dönemde, pazar yerleri kentsel yerleşmede anahtar noktayı oluşturur. Burası kentliler ve yabancı tüccarların takas için karşılaştığı yer haline gelmiştir. Bu merkezler zamanla kentsel ihtiyaçlar ve bölgesel önemlerine göre diğer hizmetleri de çekmiştir. Oluşan bu yeni yerleşimler hizmet yoğunluğu bakımından stratejik öneme sahip alanlar arasına girmiştir. Bunu gibi güçlü potansiyele ve ulaşım kolaylıklarına sahip alanların nüfusları artmış, önemlerinden dolayı askeri olarak kuvvetlenmiştir (Aksoy, 2005: 56)

Yukarıda açıklanan her bir teorinin Adana’da ilk yerleşim yeri seçimi ve sürekliliği üzerinde etkili olduğu ifade edilebilir. Bu bakımdan Adana, Anadolu’nun güneyinde, Suriye ile Anadolu arasında Çukurova bölgesinde ve büyük su kütlesi taşıyan Seyhan Irmağı’nın hayvanla geçişe izin verebilecek sığ bir geçit yerinde, söz konusu ırmağın sağ kıyısında yer almaktadır.

Adana, ilk devirlerde Anadolu’nun en önemli yolları arasında olan Anadolu-Mezopotamya ve Mısır yolunun Gülek Boğazı vasıtasıyla Çukurova’ya açıldığı ve aynı zamanda o dönemlerde bir liman kenti olan Tarsus ile doğu yönünde Ceyhan Irmağı üzerindeki Misis arasında bir konaklama merkezi durumundadır. Ayrıca Seyhan Nehri’nin dağlar arasından çıkarak ovaya ulaştığı ve nehrin kolayca geçilebildiği yerde kurulmuş olması Adana’nın önemini arttırmıştır (Yörük, 2012: 289). Bu konumu nedeniyle Adana’ya önemli yol güzergâhlarında *konaklama yeri*, büyük bir nehrin aşılması esnasında bir *geçit yeri*, Seyhan Nehri üzerinde yapılan su taşımacılığı nedeniyle bir *nehir limanı yeri*, Çukurova gibi önemli bir tarım bölgesinin ortasında bir *pazar merkezi* olma özelliği kazandırmıştır.

Adana, ilkçağlarda Anadolu’nun en önemli yol güzergâhı olan Anadolu-Mezopotamya ve Mısır yolunun Gülek Boğazı vasıtasıyla Çukurova’ya açıldığı ve aynı zamanda o dönemlerde bir liman kenti olan Tarsus ile doğu yönünde Ceyhan Irmağı üzerindeki Misis arasında bir konaklama merkezi durumundadır. Ayrıca Seyhan Nehri’nin dağlar arasından çıkarak ovaya ulaştığı ve nehrin kolayca geçilebildiği yerde kurulmuş olması Adana’nın önemini arttırmıştır.

Adana, stratejik konumu nedeniyle de yüzyıllar boyunca birçok uygarlığın hâkimiyet sahası içerisinde kalmıştır. Şehir M.Ö. VI. yüzyılda Hitit Federasyonu’nun, M.Ö. 333’e kadar Pers İmparatorluğunun sınırları içerisinde kalmıştır. M.Ö. 333’de Büyük İskender’in yöreyi fethiyle Helenleşme yaşamış ve M.Ö. 67’de Roma’ya bağlanmış, M.S. 395 yılında Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kalmıştır (Yörük, 2012:289; Kaplan, 2001:3). 644 yılından sonra Bizans-Arap mücadelesinin sonucunda Araplara bağlanarak Bizans’a karşı akınlar için bir üs haline gelmiş, 1098 yılında birkaç kez haçlı işgaline uğramış ve şehir ve çevresinde Tâbi Ermeni Prenslikleri kurulmuştur (Texier; 2002:486).

Adana, 1360 yılında, nihai olarak Türkler tarafından alındığı zaman günümüzdeki Taşköprü’nün karşısında bulunan Adana Kalesi ve çevresinde oluşan Tepebağ, Kayalıbağ, Ulucami ve Karasoku semtleri civarından oluşmaktadır (Şekil 3). Etrafı surlarla çevrili olan şehir kısa sürede Türklerin imar ve iskan faaliyetlerine sahne olmuş (Kartekin, 1979:42-89) ve şehir surların dışında yayılmaya başlamıştır. 1432 yılında Kudüs’ten İstanbul’a kara yolu ile giden Fransız Bertrandon de

la Broquiere göre; Adana, güzel bir çevrede ve denize oldukça yakın bir yerde kurulmuş, etrafı surlarla çevrilmiş, çok iyi durumda bir ticaret şehridir (Broquiere, 2000:21-175).

Foto 1: Stanforde Geog'un Adana Gravürü (İller Bankası Arşivi)

14. yüzyılda küçük bir şehir olan Adana Ramazanoğulları Beyliğinin başkentliğini üstlenmiş ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden (1516) sonra Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Adana şehri, Osmanlı hâkimiyetine girmesinden itibaren sürekli genişleme içerisinde olmuştur. Mahalle sayılarında meydana gelen artış, şehrin fizikî bakımdan genişleme ve büyüme içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Adana'nın 1525 yılında 17, 1572 yılında 28, 1634 yılında 29, 1701 yılında 40, 1750 yılında 49 mahallesi (Yörük, 2012:308) bulunmaktadır. Mahallelerin sayısındaki bu artış ifade edilen dönem için şehirde nüfusun artmış olduğunun göstergesidir. Adana'yı 1671 yılında Hicaz seyahati esnasında gören Evliya Çelebi'ye göre; Adana Kalesi, Seyhan Nehri kenarında alçak bir tepe üzerinde kare şeklinde, çevresi 500 adım olan küçük, müstahkem bir kaledir (Evliya Çelebi, 2005:168-171).

2.2 1872 Sonrası Adana Şehrinin Kentsel Gelişimi Ve Ulaşım

Yukarda şehrin tarihi gelişim süreci içerisinde şehrin kuruluş ve gelişimine etki eden bir faktör olarak ulaşım, dönemselsel olarak vurgulanmıştır. Ancak ifadelerin büyük kısmı; şehrin büyük bir nehrin üzerinde yer alan önemli bir geçit köprüsü üzerinde ve aynı zamanda geniş bölgeleri birbirine bağlayan önemli bir yol güzergâhında yer alması üzerinde durulmuştur. İlk ortaya çıkışından beri ulaşım kolaylıkları yerleşmelerin kaderi üzerinden son derece etkili olmuştur. Her ne kadar ulaşımında kullanılan hayvanların ehlileştirilmesi ve tekerleğin icadı çok eski tarihlere kadar gidiyorsa da 20. Yüzyılın başlangıcına kadar ulaşım büyük ölçüde yaya veya hayvanlar vasıtasıyla yapılmaktaydı.

Foto 2: 1900'lü Yılların Başında Adana Şehri Ve Dönemin Taşıma Araçları (İller Bankası Arşivi 1911)

Adana şehri ve ulaşım ile ilgili en eski çizili belgenin 1872 yılına ait olması ve 1867 yılında çıkarılan Osmanlı Vilayet Nizamnamesi gereğince vilayet merkezi idari görevi üstlenmiştir. Bu tarihten sonra Adana'daki şehirleşme ve ulaşım ile ilgili çalışmalar nispeten daha iyi izlenebilmektedir.

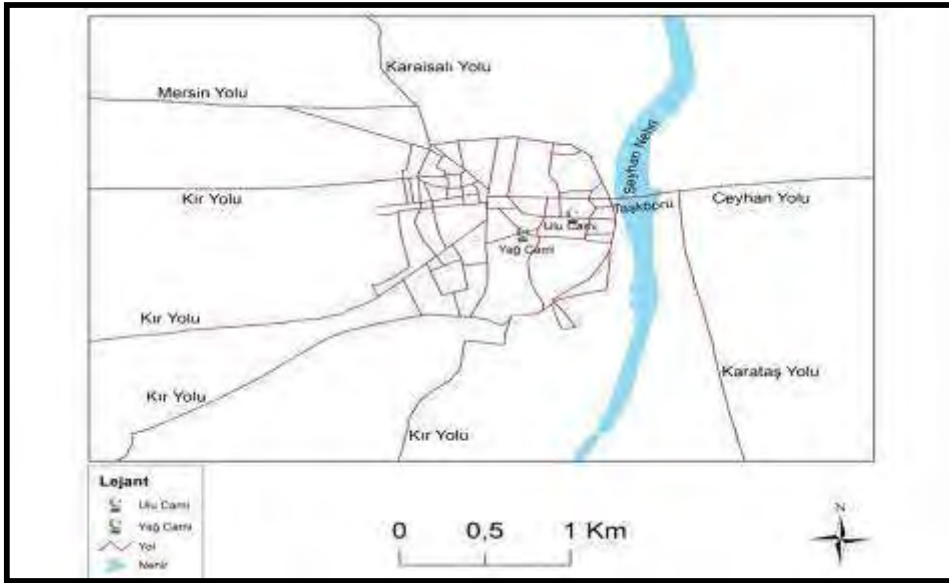
Osmanlı devletinde 1867 yılında çıkarılan Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi ile yeni taşra örgütlenmesi bütün imparatorluğu kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu nizamnameyle ilintili olarak 1871 yılında çıkarılan İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi'yle, çağdaş biçimde bir yerel yönetim mekanizmasının gelişmesinde, sivil bürokrasinin rolünün başkent dışındaki idari mevkilere yayılmasında ve halkın siyasi ve bürokratik süreçlere katılımının artmasında bir dönüm noktası olmuştur. Bu yeni düzenleme gereğince yeni bir vilayet örgütü ortaya çıkıyordu. Vali mülkiye, maliye, eğitim, bayındırlık ve güvenlik işleriyle cezaî ve hukukî işlerin icrasından sorumluydu. Valilerin görevleri arasında, eğitim ve bayındırlık hizmetleri de vardı. Ayrıca valilere hastaneler, okullar, fabrikalar, şirketler açtırmak; limanlar, yollar yaptırmak ve bakım ve güvenliklerini sağlamak gibi birçok işler yüklenmiştir (Gençoğlu, 2011: 35).

Bahsi geçen nizamnamenin konumuz açısından önemini vurgulayacak olursak; her şeyden önce şehri düzenleyen ve şehrsel sorunlar ile uğraşan bir belediye teşkilatının kurulması ve bunlar vasıtasıyla şehirlerde düzenleme yapılmaya başlanmasıdır. Ayrıca önceleri her biri merkezi yönetim tarafından yapılan işlemlerin vilayetlere aktarılmasıyla şehrin birçok yeni resmi daireye kavuşmasıdır. Bu yeni kurumlar geleneksel merkezde yer kalmaması nedeniyle yeni bir merkezin oluşmasını sağlamıştır.

İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi çıkarılmadan önce konuttan ayrılmamış olan idari hizmetler, nizamnamenin çıkarılmasından sonra resmi dairelere aktarılmış ve ihtiyaç duyulan yeni resmi binaların inşası, geleneksel şehir düzeninde önemli değişimlere neden olmuştur.

1903 yılı Adana Vilayeti Salnamesi'ne göre Adana'da; 5565 hane, 1875 dükkân, 195 mağaza, 47 fırın, 27 han, 4 hamam, 55 değirmen, 49 mescit, 35 mekteb-i ibtidaiye, 7 tekke ve zaviye, 9 kilise ve manastır, 1 kışla, 1 depo-i hümayun, 1 hükümet konağı, 1 hastahane, 5 karagolhane, 5 çeşme ve sebil, 35 medrese ve kütüphane, 1 mekteb-i idadi, 2870 bağ, 148 bahçe, 2 bedestan, 6 hotel, 3 kız mektebi bulunmaktadır (AVS, 1319).

Vilayet Nizamnamesi'nin çıkmasından sonra yayımlanan salnamelerdeki verilere göre şehre bir çok idari kurumları içerisinde toplayan hükümet konağı, belediye binası, askeri kışla ve askeri depo (Şekil 35), asker alma dairesi, 2 hastane, 5 karakolhane ile, 35 iptiadi mektebi (ilkokul), 1 vilayet ıslahhanesi (meslek okulu), 1 rüştiye (ortaokul), 1 mülkiye idadisi (lise), 6 hotel ve 195 mağaza, gayrimüslim mekteplerinin binaları inşa edilmiştir (bkz. Kaplan, 2001). Tüm bu tesisler nizamnamenin çıkmasından sonra şehre eklenmiş olup, geleneksel şehir strüktüründe önemli değişime yol açmıştır.

Şekil 4: 1872 Yılı Adana Şehri Ulaşım Durumu

1920'li yıllarda Adana, önemli bir tarım ve ticaret merkezi durumundaydı. Önemli bir limanı olan Mersin ile bağlantısı Adana'nın, dış pazarlarla ilişkisini sağlamaktaydı.

Adana şehrinde temel olarak yoğun tarımsal üretimin gerçekleşmesi ticareti beraberinde getirmiş olup, ticaretin gelişmesi de pazarlamanın doğal bir sonucu olarak gelişmiş ulaşım sistemlerini zorunlu kılmıştır. Cumhuriyet döneminde şehrin kuzeyinde yer alan demiryolu hem Mersin limanı ile hem de Ortadoğu ile olan bağlantıyı sağlamaktaydı. Bu demiryolu ilk zamanlarında yoğun olarak kullanılmamıştır. Şehirde tarımsal üretim sonucu ticaretin gelişmesi bu demiryolunun önemini artırmıştır. Aynı zamanda bu demiryolu Anadolu'da önemli ticaret merkezleriyle de Adana şehri arasında bağlantı sağlamaktaydı. Demiryolunun bu derece gelişmesi şehirde yerleşmeleri kendine çektiği açık şekilde görülmektedir. Yerleşmeler kuzeye doğru kaymıştır. Demiryolu yerleşmeleri kendine çekmesinin bir sonucu olarak şehrsel ulaşımı da kendine doğru çekmiştir (Şekil 5).

Bu dönemde tarihi çekirdek daha çok çarşı oluşumuna sahne olurken, konut dokusu kentin kuzeyine doğru hızlı bir kayış yaşamıştır. Tepebağ ve çevresi, hükümet dairelerinin, bankaların ve çarşının olduğu bir semt halini almıştır (Reel, 2006:62).

Adana'ya yönelen göç hareketleri yoğun bir yapılaşma baskısı oluşturmuştur. Ortaya çıkan istihdamın çok ötesinde nüfus toplayan şehir, konut talebini karşılayamayınca başta hazine ve vakıf arazileri olmak üzere doğu, batı ve güneydeki verimli tarım alanları gece kondular ve kaçak yapılar işgal edilmiştir. 1940 yılında Adana şehir merkezi 15 mahalleden meydana gelmiş ve tamamen Seyhan Nehrinin batı kesiminde, eski kent merkezinin etrafında toplanmıştır (Özyurt, 2009: 21).

Türkiye'de cumhuriyetin ilanından sonra planlama çalışmaları başlamış ve Adana Belediyesi 1939'da Prof. Hermann Jansen'e ilk imar planını yaptırmıştır. Bu planda kentin kuzeye kaydırarak gelişmesine özen gösterilmiştir. Daha sonra kent plana aykırı olarak gelişince 1943'te Karşıyaka mahallesini kapsayan ek plan yapılmıştır.

Şehrin batı kesiminde yoğunlaşmasına bağlı olarak belediye kanalıyla imar planları devreye sokulmuştur. Hazırlanan bu plan başlarda istenilen başarıya ulaşmamıştır. Çünkü şehrsel gelişme eskiden de olduğu gibi yine Seyhan Nehrinin batı kısmında yoğunlaşmaya devam ettiği görülmüştür.

Bu plan (1939) 1940’larda amacına yaklaşmıştır. Bu plan ilk zamanlarında istenilen amacına yaklaşmayınca bu plana ek olarak şehri Seyhan Nehri’nin doğu kısmına yani bugünkü Karşıyaka mahallesinin olduğu kısma kaydırmak istenmiştir. Esas olarak bu plan bu dönemde amacına ulaşmamıştır.

1950’li yıllarda Çukurova’da tarımda mekânizasyon ve endüstrileşmenin hız kazanması ile birlikte ekonomik güç ve istihdam olanakları artmış, böylece kırsal alandan kente doğru sürekli bir göç olgusu gelişmiştir (Yücel ve Diğ., 1996:602). Kentin sınırlarının gelişmesi 1950’lerden sonra pamuğa dayalı sanayinin gelişmesiyle hız kazanmıştır. Bu yıllara kadar Adana tarihi çekirdek (Tepebağ) çevresinde gelişmiş, ticaret alanlarının, merkezde ve buradan çıkan yollar üzerinde toplandığı, sanayi yapılaşmasının da batıda Tarsus, doğuda Ceyhan, Kozan ve güneyde Karataş yolları üzerinde geliştiği, bunların arasında kalan alanlarda kaçak konut alanlarının yer aldığı görülür (Özyurt, 2009:19). 1940 - 1970 yılları arasında kurulan büyük sanayi tesisleri o yıllarda sanayi siteleri ve organize sanayi bölgelerinin yokluğundan genellikle şehir merkezine ulaşan ana yollar üzerinde kurulmuşlardır. Son zamanlarda sanayi tesisleri yatırımlarını sektörel sanayi sitelerine ve organize sanayi bölgesine taşımaktadırlar.

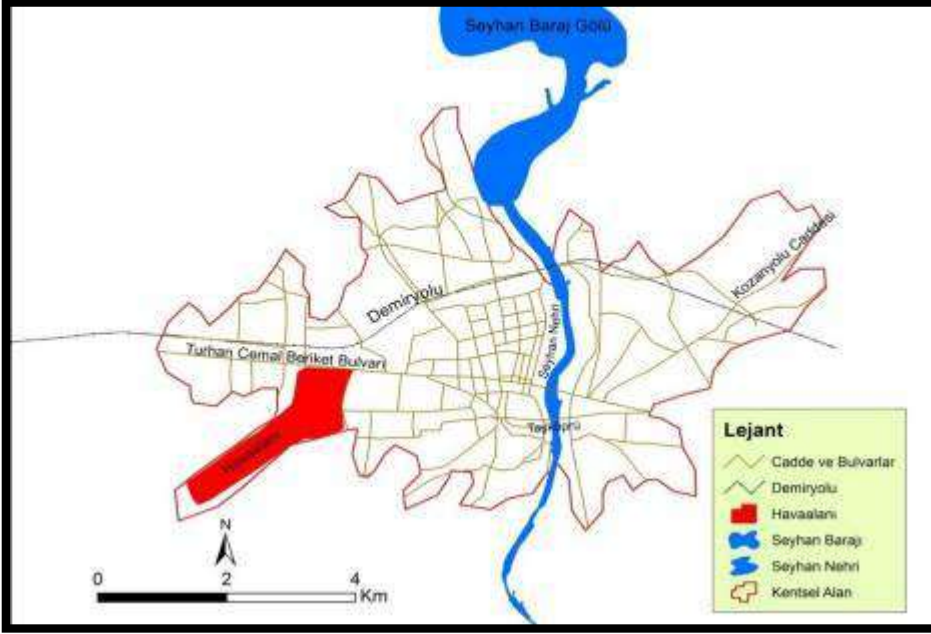
Şekil 5: 1940 Yılı Adana Şehri Ulaşım Ve Yerleşme Durumu

1950-1980 yılları arası kent, merkez çevresinde yoğunlaşan gelişimini sürdürmüştür. Ama asıl gelişme, önemli yollar boyunca ve bu yollar doğrultusunda olmuştur (Şekil 5). 1973 yılında Çukurova Üniversitesinin kurulmasından sonra özellikle Kışla Caddesi boyunca Kuzey baraj yanındaki alanlara doğru bir gelişme olmuştur. En önemli gelişmeler, batıda Tarsus yolu, kuzeyde Karaisalı yolu boyunca ve yine kuzeyde Seyhan’ın batı kıyısındaki kanalın ırmak yakınındaki dirseğinde olmuştur. Gelişme, doğu kıyıya da sıçramıştır.

1975-1980 yılları arasında asıl gecekondulaşma havaalanıyla Seyhan Nehri arasındaki kesimde olmuştur. Bunun nedenleri ise kente yakın diğer bölgelerde gecekondu yapılabilecek arazilerin sınırına gelinmesi ve gecekondulaşmanın yoğun bir biçimde sürdürdüğü Tarsus yolunda sanayi kuruluşları arazi fiyatlarını yükseltmiştir.

Adana’da kentsel gelişim açısından ikinci sıçrama dönemi 1980’li yıllarda başlamıştır. 1980’li yılların ikinci yarısında ortaya konulan “Yeni Adana Kentsel Gelişme Projesi” ile önce Gazipaşa-Barajyolu istikametinde kuzey yönünde gelişme gösteren şehir daha sonra açılan Mavi

Bulvar ve Turgut Özal bulvarları ile kuzeybatı istikametinde genişlemeye devam etmiştir. Şehirleşme nedeniyle önemli ölçüde tarım toprağı yerleşmeye açılmış ve tarımsal açıdan kaybedilmiştir.

Şekil 6: 1972 Yılı Adana Şehri Ulaşım Durumu

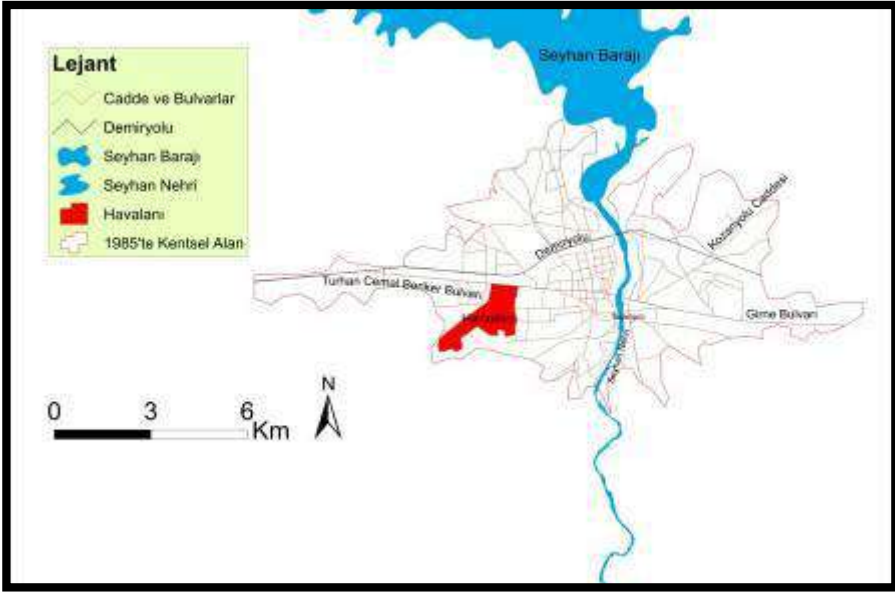
1980'li yıllar ve sonrası diğer dönemlere nazaran genel olarak bakıldığında Adana şehri için olumlu yönde gelişen bir kentleşme olduğu söylenebilir. Bu dönemde yapılan projelerle şehri ovalık kısmın aksine kuzeye kaydırma projeleri uygulanmak istenmiştir. Gerçekten de bu dönemde şehir kuzey ve kuzeybatıya doğru yayılış sergilemiştir (Şekil 6). Şehri kuzeye kaydırılması kentleşme açısından doğru olarak yorumlanabilir. Bu da yerleşme yerinin doğru yönde kaydığını göstermektedir. Yerleşmenin yavaş yavaş kuzeye kaymasının aksine başlangıçta ulaşımın bu durumu pek fazla desteklenmediği görülür.

Şekil 7: 1980'li Yıllardan Sonra Şehri Kuzeye Doğru Kaydırma Sonucu Ortaya Çıkan Kuzey Adana'nın Üçboyutlu Görünümü.

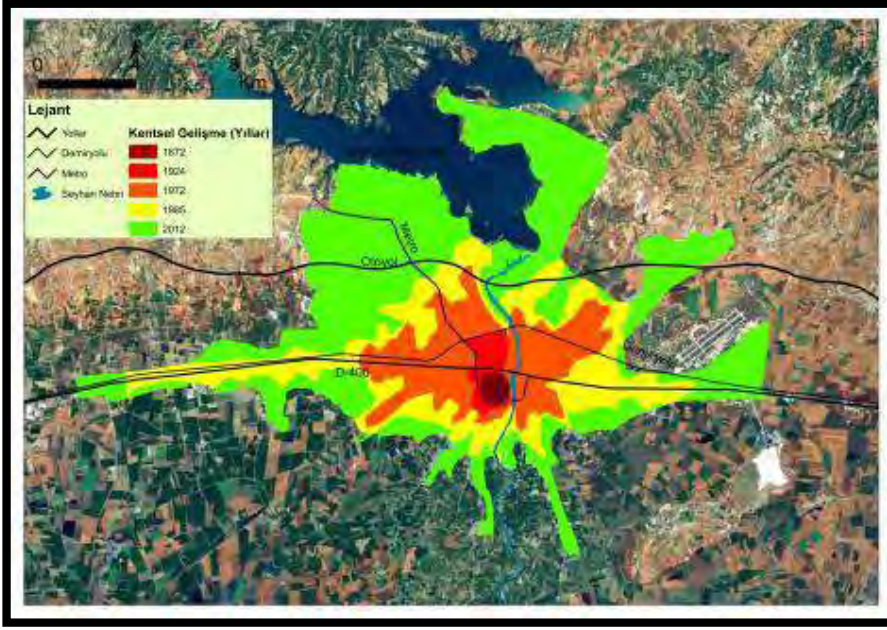
Adana kent formunu etkileyen önemli kentsel kullanımlardan biri de D-400 karayolu ve demiryoludur. Doğu-batı yönünde uzanan bu önemli ulaşım aksları bir yerde kentin arazi kullanım fonksiyonlarını şekillendirmiştir. Yeni TEM yolu ise D-400 karayolu ile Seyhan Baraj Gölü arasında yine doğu-batı yönünde yer almıştır. Kentsel yaşamın önemli kentsel unsurlarından olan merkezi iş alanı D-400 karayolu ile Seyhan Nehri kesiminde ve nehrin batı yönünde yer almıştır (Şekil 8). 1984-1985 döneminde kentteki tüm yeni yapılaşmaların %70'i bu kesimde gerçekleşmiştir. Bu bölge 35 yıl içerisinde, alan ve nüfus olarak payını devamlı arttırmıştır. Gerek nüfus, gerekse alan olarak kentin %40'ını bu kesimin oluşturduğu tahmin edilmektedir

1985 yılında hazırlanan imar planı, özellikle kuzey Adana'da yoğunluğu artırması, tarım arazileri ile park karakterindeki çok amaçlı yeşil alanları iskâna açması bakımından önem taşımaktadır. Bu planla birlikte, Kuzey Adana'da yüksek yoğunluklu dikey yapılaşmaların gelişimi başlamış ve hız kazanmıştır (Şekil 8). Kuzeydeki yapılaşma baskısı ile doğal yapının ve özellikle Seyhan Baraj Gölü'nün çekiciliği 1985 planının da uygulama olanaklarını kısıtlamış ve 1992 yılında kuzey-batı ve kuzey-doğu kentsel gelişim alanlarını kapsayan iki ayrı ilave revizyon planı oluşturulmuştur (Yücel ve Diğ., 1996:602).

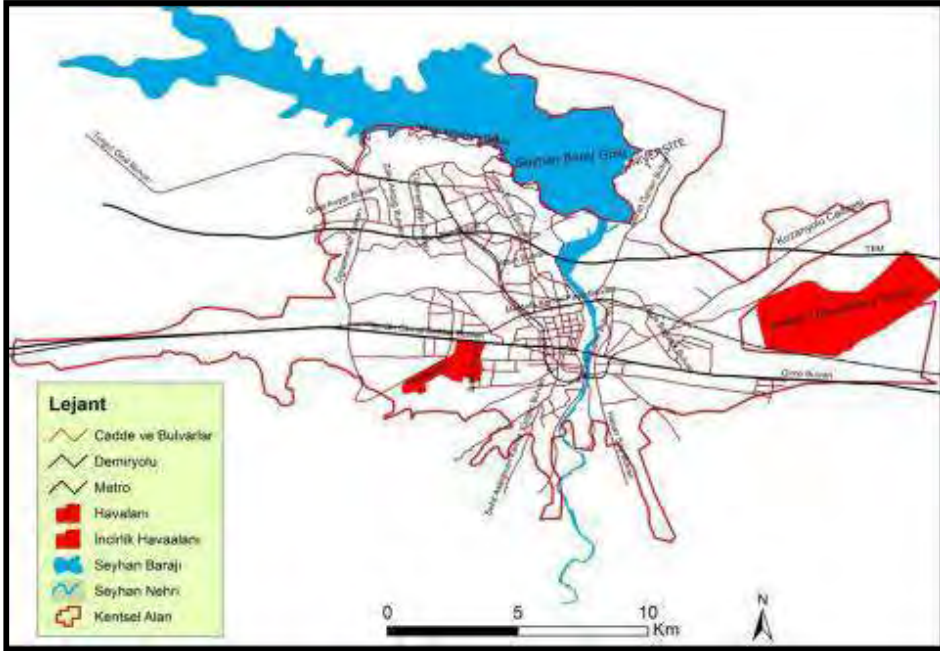
Şekil 8: 1985 Yılı Adana Şehri Ulaşım Durumu

Genel olarak şehrsel gelişmeye bakıldığında 1872 yılında şehir 124 ha alan işgal etmekteydi. Bu dönemde şehir ilk kuruluş yeri olan Tepebağ Höyüğü etrafında yoğunlaşmıştı. Bu yılın ulaşım haritasına da bakıldığında şehrsel gelişim ile paralellik arz etmekteydi. Son yıllara gelindiğinde 2012 yılında şehrin kapladığı alan 16739 ha alan kapladığı görülmektedir (Şekil 9). Yine bu yılın ulaşım haritası göz önüne alındığında ulaşım ile yerleşmeler birbirini yüksek derecede etkilediği görülmektedir. Günümüzde halen şehir kuzey ve kuzeybatıya doğru ilerlemekte olup yerleşmelere bağlı olarak ulaşımı da beraberinde getirdiği görülmektedir.

Şekil 9: Adana'nın Kentsel Gelişim Evreleri

Adana şehrinin 2012 yılının ulaşım haritasına bakıldığında yapılaşmayla paralel olarak kuzey ve kuzeybatıya kaydığı görülmektedir (Şekil 10). Ayrıca kuzey ve kuzeybatıda geniş caddeleri oluşturan birçok bulvar gelişim göstermiştir. Bu bulvarların gelişimine paralel olarak da bulvarları saran önemli dikey yapılaşmalar beraberinde gelmiştir. Bu yılda Turgut Özal Bulvarı, Adnan Menderes Bulvarı gibi önemli yollar gelişmiştir. Bu yollar günümüzde şehrin refah seviyesinin en yüksek olduğu alanlardan birini de oluşturmaktadır. Yine şehrin ulaşım yoğunluğu durumuna bakıldığında 1985 yılına oranla kuzey ve kuzeybatıda ulaşımın daha karmaşık bir hal aldığı ve kuzeyde anayollara bağlı olarak birçok tali yol geliştiği görülür.

Şekil 10: Adana Kentinin 2012 Yılı Ulaşım Düzeni

Turkish Studies

2.2. Kentsel Gelişim ve Ulaşımın Kantitatif Yöntemlerle Karşılaştırılması

Çalışmanın bu bölümünde yapılan analizlerin verileri daha önceki bölümlerde sunulmuş olan kentsel alan büyüklüğü ve yol ağı uzunluğunun CBS’nde hesaplanarak elde edilmiştir. Kentsel alan yayılımı yol ağları arasında 0,999 pearson korelasyon katsayısı ve P değerinin 0,01’den küçük olması ile pozitif yönde mükemmel derecede anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Tablo 1).

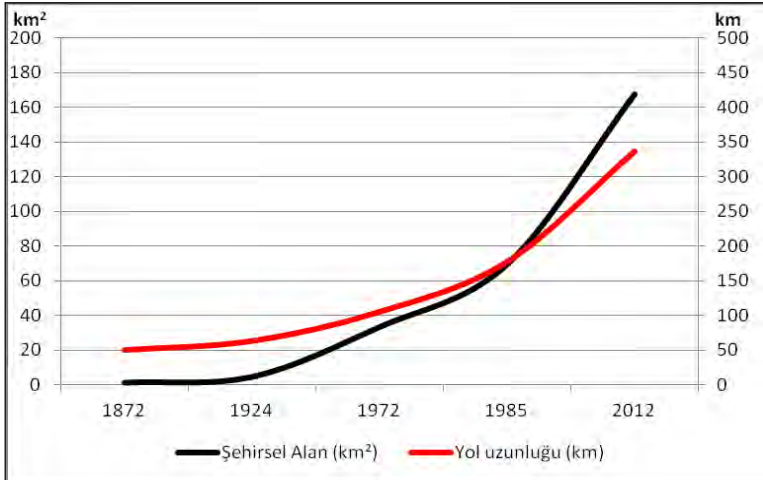
Tablo 1: Kentsel alan yayılımı yol ağları uzunluğu arasında yapılan pearson korelasyon analizi

		Şehirselsel Alan (ha)	Yol Uzunluğu (km)
Kentsel Alan (ha)	Korelasyon Katsayısı	1	0,999**
	P değeri		0,000
Yol Uzunluğu (km)	Korelasyon Katsayısı	0,999**	1
	P değeri	0,000	

1872 yılından sonraki verilere göre Adana’nın Kentsel alan büyüklüğü ve şehir içi yol ağı uzunluğu tüm gözlem yıllarında artmıştır. Ancak yol ağı uzunluğunun artışı ve Kentsel alan büyümesi birbirleriyle paralel olarak gerçekleşmişlerdir. Bu durum Kentsel yayılma ile yol ağı uzunluğu arasındaki ilişki açısından analizlerimiz için önemlidir. Ancak burada dikkate alınması gereken konu Kentsel alan ile sadece yol ağı uzunluğunun analizlere dahil edilmesidir.

Yol ağı - kentsel alan oranısı incelendiğinde; 1985 yılına kadar yol ağının bu orantıda kentsel alanın önünde olduğu görülür (Şekil 11). 1990’lı yıllarda sonra bu orantıda kentsel alanın yol ağını geçtiği görülmektedir. Buradan şu iki çıkarım yapılabilmektedir;

1. 1990’lı yıllara kadar ulaşım kentsel gelişmeyi yönlendirmiştir. Fakat 1990’lı yıllardan sonra şehirselsel yayılma ulaşımı geçmiştir. Özetle 90’lara kadar ulaşım kentsel yayılmayı yönlendirirken, 90’lı yıllardan daha çok kentsel yayılma yollara yön vermektedir.
2. Yine bu orantıya göre 90’lı yıllara kadar kentsel alan yayılımına yön veren ulaşımında bir sorun yokken, elde ettiğimiz orana göre 90’ yıllarda sonra ulaşım sorunları belirmeye başlamıştır.

Şekil 11: Adana’nın Şehirselsel Alanlarının Ve Yol Ağı Uzunluğunun Gelişimi

3. SONUÇ VE ÖNERİ

Adana kentinin kuruluş yerinde, önemli yol güzergâhlarında konaklama yeri, büyük bir nehrin aşılması esnasında bir geçit yeri, Seyhan Nehri üzerinde yapılan su taşımacılığı nedeniyle bir nehir limanı yeri, Çukurova gibi önemli bir tarım bölgesinin ortasında bir pazar merkezi olma özellikleri etken olmuştur. Bu özellikler aynı zamanda yerleşmenin ilk kurulduğu noktada varlığını kesintisiz olarak günümüze kadar sürdürmesini de sağlamıştır.

Adana kenti kuruluşunu verimli tarım alanları ve Seyhan Nehrinin geçişine bağlı olarak mevcut yerinde gerçekleştirmişse de, zorunlu olarak gelişimi verimli tarım alanları üzerinde gerçekleşmiştir. Günümüzde şehrin %63'ü I., II. ve III. sınıf verimli tarım alanları üzerinde yer almaktadır.

Adana'nın geleneksel kent dokusunda değişime neden olan önemli gelişmelerden biri 1886 yılında şehre ulaşan Adana-Mersin demiryoludur. Bunu 1911 yılında şehre ulaşan İstanbul-Bağdat demiryolu izlemiştir. Cumhuriyet döneminde 1950 öncesinde çeşitli planlamalar olsa da başarılı olamamıştır.

1950'li yıllarda ticari merkez yoğunluğu şehrin merkezinde yoğunlaşmakla birlikte, şehirleşme belli güzergâhlar boyunca şehrsel gelişme yoğunlaşmaktadır. Bu yıllarda tarımsal üretimdeki artışa bağlı olarak bu ürünlere dayalı sanayi tesisleri gelişim göstermiştir. Bu sanayi tesislerinin yapılaşması şehri diğer önemli merkezlere bağlayan ana yollar üzerinde olması şehri bu anayollara çekmiştir. Adana ve çevresinin temel tarımsal ürünlerindeki üretime bağlı olarak dışarıdan göç aldığı bir dönemi oluşturur.

2012 yılında ise Adana şehri 1,5 milyonu aşan nüfusu ve 16739 hektarlık mekânsal yayılışı ile metropolitan bir şehir olmuştur. Ancak ulaşım açısından şehir içinde sorunlar yaşanmakta ve trafikte kilitlenmeler meydana gelmektedir.

Ulaşım açısından Adana şehrinde, şehrsel alan ve yol ağları uzunluğu bakımından elde edilen ilk tarih olan 1872 yılından günümüze kadar oransal olarak sürekli ulaşım aleyhine bir gelişim olmuştur. Özellikle 1985'ten sonraki dönemde yol ağlarının yetersiz kalmaya başladığı ortaya çıkmıştır.

Çalışmada tarihi coğrafya metotları kullanılarak mekânda meydana gelen değişim belirlenirken aynı zamanda mekânın bünyesindeki unsurların karşılıklı ilişkisi yorumlanmıştır.

CBS ve Uzaktan algılama yöntemleri ile geçmiş dönemlere ait şehrsel yayılma ve ulaşım ağları saptanmıştır. Analizler sonucu elde edilen veriler yine karşılık ilişkilerin belirlenmesinde kullanılmıştır.

Bir şehrin kentsel yayılması ve ulaşımın ilişkilerinin iyi analiz edilmesi, geleceğe yönelik planlamalarda ve olası ulaşım sorunlarının sağlıklı bir öngörü ile problem yaşanmadan çözüm senaryoları üretimine katkı sağlayacaktır. Adana şehrinin günümüzde ulaşım problemlerinin çözülmesi ve gelecekte bu tür sorunların yaşanmaması için tarihi kaynakların incelenmesi ve mekânsal teknolojilerin kullanımı ile istatistik teknikleri problem çözümünde yardımcı olacaktır. Kamu kurum ve kuruluşların bu yöntemlerin kullanılması şehir yaşamı ve yönetimi için olumlu dönütler sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- A.B.K.K., (2012). *Adana Mevcut Durum Raporu 2012*. Adana: Adana Büyükşehir Kent Konseyi Yayın No:42 .
- ADIGÜZEL, F., 2014, “Kentsel Gelişme İle Ulaşım Etkileşimi: Adana Örneği”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 111s.
- ALİAĞAOĞLU, A., UĞUR, A., (2012). *Şehir Coğrafyası*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- AVS. (1319). *Salname-i Vilayet-i Adana*. Adana: Vilayet Matbaası.
- AYAZLI, İ. E., BATUK, F., DEMİR, H., (2011). *Kentsel Yayılma Simülasyon Modelleri Ve Hücresel*. Ankara: TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 13. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı
- BİB. (2009). *Kentsel Teknik Altyapı ve Ulaşım Komisyonu Raporu 2. Kentleşme Şurası 2009*. Ankara: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı.
- BROQUIERE, B. (2000). *Bertrandon da la Broquiere'nin Denizaşırı Seyahati*. (İ. Arda, Çev.) İstanbul.
- ÇELEBİ, E., (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (Haz. Y. Dağlı; S.A. Kahraman; R Dankoof b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI, (2012). *Adana İl Çevre Durum Raporu 2011*. Adana: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Adana Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.
- DÖKMECİ, V., (2005). *Planlamada Sayısal Yöntemler*. İstanbul: İTÜ Yayınevi.
- EVLIYA ÇELEBİ, 2005, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, (Haz.: Y. Dağlı; S. A. Kahraman; R. Dankoff)”, 9. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HOFMEİSTER, B., 1993, “Stadtgeographie. Westermann Schulbuchverlag, Braunschweig”.
- KAPLAN, H.İ., (2001). *Salnamelere Göre Adana (1880-1900)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., Yüksek Lisans Tezi.
- KARTEKİN, E., (1979). *Ramazanoğulları Beyliği Tarihi*. İstanbul.
- KELEŞ, R., (2002). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- KESKİN, A., (1975). *Ulaşım ve Şehirselleşme İlişkileri Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: İTÜ. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- LİU, Y., (2008). *Modeling Urban Development with Geographical Information Systems and Cellular Automata*. Boca Raton: CRC Press.
- ÖKTEN, N., SANCAR, C., (2004). "Kentsel Donatılar: Ulaşım". İçinde: “*Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı*. s:141-187”, Akademi Kitabevi, Trabzon.
- ÖZYURT, S. S., (2009). *Kentsel Gelişme Planlarının Doğal Yapı Üzerindeki Etkisinin Adana Kent İmar Planı Örneğinde İrdelenmesi*. Adana: Çukurova Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- REEL, N. B., (2006). *Adana Tepebağ Höyüğü ve Çevresinin Tarihî Süreç İçindeki Gelişiminin İncelenmesi ve Bölgenin Günümüze Yeniden Kazandırılması*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- SANDAL, E. K., (2009). Kahramanmaraş'ta Ulaşım Problemleri Ve Halkın Ulaşım Sistemine Ve Problemlerine Bakışı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(21): 137-157.
- SÖNMEZ, M. E., (2011). *Adana Şehrinin Alansal Gelişimi ve Yakın Çevresinin Arazi Kullanımında Meydana Gelen Değişimler*. Ankara: Türk Coğrafya Dergisi.
- ŞENYİĞİT, Ö., ERTEN, E., (2011). Adana-Mersin Demiryolu Hattı Üzerindeki İstasyon Binalarının Tarihi Ve Mimari Analizi. *Ç.Ü. Müh. Mim. Fak. Dergisi*, 37-55.
- TANRIÖVER, A. A., (2011). *Adana Kentsel Gelişiminin Uzaktan Algılama Ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Modellenmesi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- TEXİER, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev: Ali Suat), Latin harflerine aktaran Kâzım Yaşar Kopraman, sadeleştiren Musa Yıldız, 3.Cilt, Ankara.
- TOROĞLU, E., (2006). *Niğde İli Yerleşmeleri ve Lokasyon Planlaması*. Ankara: Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- TÜMERTEKİN, E. (1987). *Ulaşım Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- UZUN, T., 2013, "Osmanlı'dan Günümüze Demiryollarımız", HYPERLINK "<http://www.toplumsalbilinc.org/forum>" www. Toplumsal.bilinc. org/forum (son erişim, 27.11.2013).
- YÖRÜK, S., (2012). Adana Şehrinin Tarihi Gelişimi (XVI-XVIII. Yüzyıllar). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3):287-308.
- YÜCEL, M., ALTUNKASA, M. F., USLU, C., PEKER, N., (1996). Adana Kentsel Alanının Tarihi Süreç çerisinde Tarımsal Alan Kayıplarına Etkisi. *Tarım Çevre İlişkileri Sempozyumu*. Mersin.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ADIGÜZEL, A., TOROĞLU, E., KAYA, Ö., Kentsel Gelişme İle Ulaşım İlişkisi: Adana Örneği, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 27-46, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8109>, ANKARA-TURKEY

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AİLEYE YÖNELİK TUTUMLARI: GÜVENİRLİK GEÇERLİK ÇALIŞMASI*

*Ali ALBAYRAK***

ÖZET

Aile en temel sosyal kurum olarak isimlendirilebilir. Aile birçok yönden değişim geçirmektedir. Çocuk aile içinde sosyal sorumluluğun, centilmenliğin ve işbirliğinin gerekliliğinin anlamını öğrenir. Aile bir çocuğun temel tutumlarının, modelinin, tarzının veya hayat biçiminin gelişmesi için seçkin bir gruptur. Modern sosyolojide aile mevcut en küçük sosyal birlik olarak mülhaza edilir. En basit aile tipi, sadece baba, anne ve çocukları içine alanıdır. Bu birliğe bütün insanlık tarihi boyunca rastlanmakta olup, hatta bu gün bile modern toplumun temelini oluşturmaktadır. En temel sosyal kurum olarak isimlendirilebilen aile, birçok yönden değişim geçirmektedir. Üniversite öğrencilerinin aileye yönelik tutumlarını konu edinen bu çalışmada "Üniversite Öğrencilerinin Aileye Yönelik Tutumları Ölçeği"nin geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin aile algılarını ölçmek üzere geliştirilen ölçek 24 maddeden oluşmaktadır. Aile toplumsal açıdan hayati bir öneme sahip olmakla birlikte giderek zayıflayan bir kurum olma özelliği de taşımaktadır. Özellikle üniversite öğrencilerinin yaşantılarında ve uygulamalarında aile ve onunla ilgili toplumsal değerlerde ciddi bir deformasyon gözlenmektedir. Geliştirilen bu ölçeğin üniversite öğrencilerinin aileye yönelik tutumlarının ölçülmesi amacıyla kullanılabilir, geçerlik ve güvenirliği kanıtlanmış bir ölçek olarak Din Sosyolojisi alanına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu makale, bir anne ve bir baba olarak meydana gelen insan grupları hakkındadır. Aile denince genellikle bir evde oturan anne ve baba ile, varsa onların evlenmemiş çocukları anlaşılır. Bu tip aileye "çekirdek aile" denir. Aile, toplumun en küçük birimi olarak kabul edilir. Yakın aile üyeleri tek bir eş, ebeveyn, kardeş, kız kardeşi, oğlu veya kızı içerebilir. Aile aynı zamanda aile ekonomisi de öğrenilen önemli bir ekonomik birimdir. Aile toplum, ulus, küresel köy ve hümanizm gibi daha kapsayıcı kategoriler oluşturmak için mecazi olarak da kullanılır.

Anahtar Kelimeler: Aile, tutum, geçerlik, aile sosyolojisi, sosyal kurum

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, El-mek: alialbayrak68@gmail.com

UNIVERSITY STUDENTS ATTITUDES TOWARDS FAMILY: RELIABILITY AND VALIDITY STUDY

STRUCTURED ABSTRACT

The family may be called the basic social institution. In many ways it is undergoing change. In the family the child learns the meaning of social responsibility, the importance of sportmanship, and the necessity for cooperation. The family is the outstanding primary group, for in it a child develops his basic attitudes, patterns, ideals, and style or configuration of life. Modern sociology has found the family to be the smallest sociological unit. The simplest type of family, however, remains, the parents and children. This unit persists all through the history of man and forms the basis of modern society. Family, which can be named as the most basic social institutions, changes in many ways. In this study attitudes of students to families are investigated. Also for scale "Attitudes of Students to Family" validity and reliability works have already been done. Scale consists of 24 different articles which aim to survey attitudes of students to families. Family is an important concept for society besides it weakens every day. Especially in the life of students family concept and related values with family are disregarded. With this developed scale it is intended to survey attitudes of students to families and also to contribute to Sociology of Religion as a scale whose validity and reliability are approved. This article is about the group of people such as a mother and a father. Family mentions of generally sitting at home with mom and dad, if they have understood their unmarried children. Such family "nuclear family" is called. The family is regarded as the smallest unit of society. Members of the immediate family may include, singularly or plurally, a spouse, parent, brother, sister, son and or daughter. Family is also an important economic unit studied in family economics. Family is used metaphorically to create more inclusive categories such as community, nationhood, global village and humanism.

This study issues attitude of students to family concept. In the study following questions are waiting to be replied about attitude of students to family concept: Do the changes in social structure affect attitude of students to family concept? Which factors are effective on formation of attitude of students to family?

This study issues attitude of students to family concept and factors that are effective on formation of attitude of students to family. In this way it is aimed that to determine changes deeply and in different aspects in the social structure and family concept in the sample of students.

Furthermore it is aimed that to contribute to sociology and the sociology of religion studies by defining changes which are occurring in our social institutions and individual variations in perception of mentioned institutions.

It is hoped that data's in this study will contribute to analyze family concept objective, scientific and sociological and to identify effects and reactions which occurs in the world and in our country due

to improvements and changes. Thereby this study can be accepted as important in the aspect of specifying changes about attitude of persons to family concept.

In the study documentary research and empirical analysis methods have been used together. Local and foreign books, articles and declarations have been examined about this issue. Surveys and interviews were applied to students. Theoretical and empirical results were evaluated together.

"Attitude Scale towards Family" factor analysis consisting of 24 questions have been examined. It has been seen that first factor values are between .42 and .80 which shows that scale consists of related to each other questions and scale evaluates the intended structure.

Reliability of analysis results are calculated by Cronbach's alpha factor about Family Attitudes Scale of students. This factor was calculated as .91 for scale. As a result it can be said that Family Attitudes Scale for Students is available to determine people's attitude of family because the questions are at desired characteristics and the reliability and validity of the scale are high.

Attitude Scale towards Family developed as valid and reliable scale can be used to identify attitudes of students to family concept. Results of factor analysis which is applied in order to check the validity of the developed scale structure in this research show that 24 questions in the scale can measure a specific structure. It is hoped that this developed scale can be used as proven reliability and validity scale to determine attitude of students to family concept and it is thought that this scale can contribute to the sociology of religion.

Key Words: Family, attitude, validity, Family Sociology, social institution

GİRİŞ

Toplumların varlıklarını devam ettirebilmeleri, önemli ölçüde genç neslin sahip oldukları özelliklere bağlıdır. Bağımsız düşünebilen, özgüveni yüksek, özgür kişiliği olan ve toplumsal değerleri benimsemiş, içselleştirmiş ve bunarı davranışa dönüştürmeyi başarabilmiş bireyler toplumun teminatıdır. Gençlerin bu değerleri kazandıkları ilk ve en önemli kurum ailedir. Aileler tutum ve davranışları ile gençlere model olarak, onların gelecekteki davranış biçimlerini belirleyici olmaktadır. Aile bireylerin hem yaşam kalitesini etkilemekte hem de bedensel ve ruhsal açıdan sağlıklı olması için çaba göstermektedir. Bireylerin kazandıkları bu özellikler toplumun gelişmesine olumlu ve önemli katkılar sunmaktadır.

Toplumsal sistemin en temel ve en önemli yapısal unsuru olan ailenin, toplumun maddi ve manevi değerlerini kendisini oluşturan bireylere aktarma işlevi vardır. Bir sosyal kurum olarak aile, modernleşme ve değişimin etkisiyle yapı ve işlev değişikliği yaşamaktadır.

1- Araştırmanın Konusu ve Problemi

Toplumu meydana getiren en küçük sosyal birim olan aile, süreklilik özelliğine sahip ve insan hayatının terbiyesinin kazanıldığı sosyal bir kurumdur. Aile her şeyden önce bir evlilik birliğini ifade eder. Kadın ve erkeğin toplum tarafından kabul edilen norm ve değerlere uygun

görülebilecek bir şekilde ortak cinsi hayat yaşamaları ve bu cinsel birliğin sonucunda insan soyunun üremesidir (Doğan ve Diğ., 2009: 38).

Endüstri toplum kuramının toplumsal çözümlemede bir çerçeve olarak üstünlük sağladığı 1950'li ve 1960'lı yıllarda ailenin gelişmesiyle ilgili özel bir yorumlama tipi sosyoloji literatürüne egemendi. Oldukça kaba çizgileriyle bu yorum şöyle ifade ediliyordu. Sanayileşme öncesinde aile bir dizi geniş akrabalık ilişkilerine gömülmüştü ve ekonomik üretimin merkeziydi. Ne var ki artık ailenin böyle bir üretim birimi olmaktan çıktığı endüstri toplumuna geçiş bu geniş aileyi parçaladı. Akrabalık ilişkilerinin daralmasıyla anne baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile ortaya çıktı (Giddens, 1982a: 121).

En temel sosyal kurum olarak isimlendirilebilen aile, birçok yönden değişim geçirmektedir. Çocuk aile içinde sosyal sorumluluğun, centilmenliğin ve işbirliğinin gerekliliğinin anlamını öğrenir. Aile bir çocuğun temel tutumlarının, modelinin, tarzının veya hayat biçiminin gelişmesi için seçkin bir gruptur (Bogardus, 1950: 57-58). Aile genel olarak nüfusu yenileme, milli kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme, ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin fonksiyonlarının yerine getirildiği bir kurumdur. Her toplumun devamlılığı için vazgeçilmez bir unsur olduğu gibi sosyal kurumların bütünleşmesinde temel rol oynamaktadır (Erkal, 1982: 45).

Aile mevcut en küçük sosyal birlik olarak mülhaza edilir. En basit aile tipi, sadece baba, anne ve çocukları içine alanıdır. Bu birliğe bütün insanlık tarihi boyunca rastlanmakta olup, hatta bu gün bile modern toplumun temelini oluşturmaktadır (Wach, 1951: 58-59).

Toplumla ilgili en küçük bir sosyal birim olan aile, bütün toplumlarda fert için hayat merkezidir. Ferdin içinde yer aldığı en önemli ve en asli bir sosyal gruptur. Samimi, psikolojik ve sürekli ilişkiler aile kurumunun temel özellikleridir. Üyeler arasındaki çeşitli rollerin organizasyonu aile sistemini meydana getirir. Bu nedenle aile, üyeleri arasındaki ilişkilerden ve ilişkilerin yapılaşmasından doğan kurumlar olarak tanımlanabilir. Ailenin yapı ve fonksiyonları toplumsal değişmeye paralel olarak değişmektedir. Bu yüzden evrensel ve statik bir aile yapısından söz etmek imkânsızdır. Zaman içerisinde aile üyelerinin sayısında, yapısında ve görevlerinde sürekli değişimler meydana gelmektedir. Özellikle de gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş toplumlarda aile yapıları değişik görünümler arz etmektedir (Aslantürk, 2000: 307).

Giddens'e göre aile, akraba bağlantılarıyla doğrudan doğruya bağlanan, yetişkin üyelerin çocuklara bakma sorumluluğunu üstlendiği bir insanlar topluluğudur (Giddens, 2008b: 246). Giddens bu tanımda bir taraftan akraba bağlarından bahsederken bir taraftan da aileyi kuran bireylerin çocuk yetiştirme gibi önemli bir sorumluluğu üstlendiklerine dair yaptığı vurgudan anlaşılmaktadır ki aile yapısı toplumdan topluma farklılaşsa da yerine getirdiği görev ve fonksiyonları çok fazla değişmemektedir.

Aile, oluşumuna gerekçe olan biyolojik boyutu aşan psiko-sosyal bir gerçeklik olarak değerlendirilmektedir. Ailenin böyle bir gerçekliğe ulaşmış olmasının oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü aile, böyle bir gerçekliğe ulaşamamış olsaydı kendi dışındaki beraberlik örneklerinden ayrılarak çağlar boyunca insan toplumları üzerindeki etki ve gücünü sürdürmesi mümkün olmazdı. Bu ilk toplumsal ünite en yakınındaki insanlarla yine tamamen insana özgü bir birliktelik paylaşılmaktadır. Ancak aile bu birlikteliğin şekli gerekçesi olan biyolojik boyutu aşan bir ilişkiler düzeni çevresinde gelişen etkileşim formlarına sahiptir. Başka bir ifadeyle aile, toplumsal, ekonomik, kültürel ve bazen siyasal nitelikleriyle küçük bir toplumdur (Doğan, 1996: 170).

Dünyanın çeşitli yerlerinde farklı toplumlarda aile şekillerinde bir çeşitlenme ve farklılaşma vardır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin çoğunda söz konusu değişim ve farklılaşma daha çok hissedilmektedir. Bu değişimlerin kaynakları karmaşık bir yapıdadır. Bununla birlikte

bazı etkenler sıralanabilir. Bunlardan bazıları Batı kültürünün yayılması, Nüfus artışı, kırsaldan kentsel alanlara göçlerdir. Genelde bu değişimler, geleneksel geniş ailenin ve akraba yapısının bozulmasında ve parçalanmasında dünya çapında bir etki oluşturmaktadırlar (Giddens, 2008b: 251-252).

Aile, bütün toplumlarda en ortak kurumların başında gelmekle birlikte, toplumdan topluma değişik özellikler gösteren bir kurum niteliği de taşıyabilmektedir. Toplamların kendi tarihi gelişimi içerisinde bile aile kurumunun değişimler gösterdiği, farklılıklar kazandığı gözlenmektedir. Söz konusu bu değişme aile kavramı ve ailenin yapısında olduğu gibi, ailenin rol ve fonksiyonlarında da meydana gelmektedir (Sezal, 2002: 163).

Ailenin toplumsallığını vurgulayan ve öne çıkaran en belirgin olgulardan birisi de akrabalık sistemidir. Akrabalık, evlilikle başlayan ve hiçbir aile türünden soyutlanamayan bir seri sosyal ilişkiler sistemidir. Çünkü sanayi/kent toplumlarında da insanlar, hem evlenecekleri eşlerin yakınlarını bilmek hem de soy kütükleriyle kimlik sorunlarını çözmek istemektedirler. Modern kentlerde de yardımlaşma akrabalar arasında öncelik taşıyan bir uygulama olarak varlığını devam ettirmektedir (Aydın, 1997: 52).

Günümüzde aile geleneksel geniş aileden, modern çekirdek aile şekline dönüşürken, sosyal bir grup olarak küçüldüğü ancak sosyal bir kurum olarak güçlendiği söylene de bu kanaatin toplumsal hayat içerisinde karşılığını bulmak zor görünmektedir. Özellikle üniversite öğrencilerinin yaşantılarında ve uygulamalarında aile ve onunla ilgili toplumsal değerlerde ciddi bir deformasyon gözlenmektedir. Bu araştırma üniversite öğrencilerinin aileye yönelik tutumlarını konu edinmektedir. Çalışmada üniversite öğrencilerinin aileye yönelik tutumlarıyla ilgili olarak şu sorulara cevap aranmaktadır: Üniversite öğrencilerinin aile algısı, toplumsal yapıda meydana gelen diğer değişimlerden etkilenmekte midir? Üniversite öğrencilerinin aileye yönelik tutumların oluşmasında hangi faktörler etkilidir?

2- Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin aileye yönelik tutumlarını tespit etmeyi ve bu tutumların oluşmasında etkili olan faktörlerin belirlenmesini amaçlamaktadır. Böylelikle toplumsal yapıda ve aile algısında meydana gelen değişiklikleri üniversite öğrencileri örnekleminde daha derinlemesine ve çeşitli boyutlarıyla ortaya koymak mümkün olacaktır.

Ayrıca bu çalışma ile uygulamalı kısımdan elde edilecek verilerden hareketle, sosyal kurumlarımızda meydana gelen değişiklikler ve bireylerin bu kurumları algılamalarında farklılaşmalar konusunda genellemelere gidilerek sosyoloji ve din sosyolojisi çalışmalarına katkıda bulunmak hedeflenmektedir.

Araştırma ile elde edilecek verilerin, dünyada ve ülkemizde meydana gelen yenilik ve değişimler karşısında ailede ortaya çıkan etki ve tepkilerin tespitine katkı sağlayacağı, dolayısıyla da aile konusunun objektif, bilimsel ve sosyolojik incelenmesine yardımcı olacağı ümit edilmektedir. Böylece bu çalışma, toplumda aile kurumunda ve bireylerin aile kurumuna yönelik algılarında meydana gelen değişimlerin objektif bir şekilde ortaya konması açısından önem arz etmektedir.

Varlıklarını devam ettirememe tehlikesiyle karşı karşıya olan kültürel değerler öncelikle sosyolojik çalışmalar için önemlidir. Sosyal değişimle birlikte önemli bir sosyolojik kurumun hızla çözüldüğü ve tümüyle dejenere olma tehlikesi taşıdığı dikkate alınırsa konunun önemi daha net anlaşılacaktır.

Evliliklerde giderek artan boşanma oranları, evlilik dışı beraberliklerin yaygınlaşması, evlilik dışı çocukların sayısındaki kaygı uyandıracak düzeydeki artış, değişen cinsiyet rolleri,

heteroseksüel evliliğin önemine yapılan vurgunun azalması gibi faktörler ailenin geleceğine yönelik olarak insanları daha kötümser kılmaktadır.

3- Yöntem ve Teknikler

Bu araştırmada karşılaştırmalı ilişkisel tarama modeli benimsenmiş, ampirik veriler ise survey tekniği ile oluşturulmuştur. Araştırma, metodolojik olarak betimsel, keşfedici ve açıklayıcı bir özelliğe sahiptir. Araştırmada nicel ölçümlerin yanı sıra yorumlayıcı nitel veriler de birlikte toplanmış ve birden fazla araştırma tekniği birbirini destekleyecek şekilde kullanılmıştır.

Araştırmada dokümanter ve ampirik inceleme yöntemleri birlikte kullanılmış, konuyla ilgili yerli ve yabancı kitap, makale ve bildiri gibi yayınlar incelenmiş, üniversite öğrencileri üzerine anket ve mülakatlar uygulanmış, teorik ve ampirik sonuçlar birlikte değerlendirilip yorumlanmıştır.

4- Veri Toplama Aracının Hazırlanması

Araştırmada kullanılan anket formunun geliştirilmesi yoğun bir çalışmayı gerektirmiş, aile konusunda benzer çalışmaların yetersizliği de bu yoğunluğu artırmıştır. Araştırma için yapılan kaynak taramaları ve genel sosyoloji ve Aile Sosyolojisi derslerinde öğrencilerin soruları ve kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar ve uzmanların görüş ve önerileri ölçek maddelerinin hazırlanmasında yol göstericilik yapmıştır. Bu çerçevede üniversite öğrencilerinin olgusal kimliklerini ve aileye yönelik tutumlarını ortaya koymak amacını güden bir anket formu geliştirilmiştir.

Geliştirilen ölçek uygulanmadan önce araştırmaya katılanlara sorulacak soruların araştırmanın amacına hizmet edip etmediğini tespit etmek ve katılımcılar tarafından soruların anlaşılabilirliğini ortaya koymak amacıyla, örnekleme temsil ettiği varsayılan Akdeniz Üniversitesinde öğrenim gören 98 öğrenci üzerinde ön araştırma yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda anlaşılmayan ve araştırma maçına hizmet etmediği tespit edilen sorularda gerekli değişiklikler yapılmış ve anket formunda yeni düzenlemelere gidilmiştir.

Ön uygulamadan elde edilen verilerden hareketle, bağımsız değişken olarak 14, tutum maddeleri olarak 24 sorudan oluşan bir anket formu geliştirilmiştir. Bu yeni anket formu Likert (Tezbaşaran, 1997: 11). ölçek geliştirme yöntemine göre oluşturulmuştur. Ölçekte her madde için “Hiç katılmıyorum, Katılmıyorum, Fikrim yok, Katılıyorum, Tamamen katılıyorum” olmak üzere 1’den 5’e doğru puanlanan beş seçenek sunulmuştur. Bunlardan “Hiç katılmıyorum” seçeneği en olumsuz ve en az puanı, “Tamamen katılıyorum” seçeneği ise, en olumlu ve en fazla puanı alacağını göstermektedir. Buna göre aile ile ilgili tutum ölçeğinden katılımcıların alabilecekleri en fazla puan (24X5=140), en düşük puanın da (24X1=24) olduğu anlaşılmaktadır.

5- Veri Toplama Aracının Geçerlik ve Güvenirliği

Veri toplama aracını oluşturan üniversite öğrencilerinin aileye yönelik tutumlarına ait ölçeğin maddelerinin her birinin tek bir yapıyı ölçüp ölçmediğini tespit etmek için faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi, bir ölçekte bulunan maddelerin aynı niteliği ölçen maddeler olup olmadığını, farklı nitelikleri ölçüyor ise bunların neler olduğunun anlaşılmasını sağlamaktadır (Brong, 1983: 613). Faktör analizi sonuçlarının değerlendirilmesinde, ölçekte bulunan maddelerden faktör yük değerleri .40’ın altında olanlar ölçekten çıkartılmıştır. Ölçekte yer alan yeterlilik ifadelerinin, söz konusu yeterliliğe sahip olanla olmayanı ayırt etme gücünü ve bu kapsamda güvenilirliğini incelemek için ölçekte bulunan her bir maddeye verilen tepkiler ile ölçekten alınan toplam puan arasındaki ilişki miktarı, pearson korelasyon katsayısı ve Cornbach Alpha iç tutarlılık kat sayısı tekniği ile test edilmiştir (Büyüköztürk, 2002: 164-165; Gökçe, 1999: 95).

5.1.Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliliği

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.830
Approx. Chi-Square		1286,744
Bartlett's Test of Sphericity	df	276
	Sig.	.000

Ölçek maddeleri arasında iç tutarlılığı ve uygulandığı her defasında aynı yapıyı ölçme kapasitesine sahip olan araçlar güvenilir ölçekler olarak kabul edilirler. Bu çalışmada ölçeğin güvenirliliği, ölçeğin madde toplam ilişki değerleri, yani ölçekte yer alan maddelere verilen tepkiler ile ölçekten alınan toplam puan arasındaki ilişkiyi ne kadar ayırt edip etmediğini gösteren Pearson korelasyon katsayısı ve Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı tekniği ile test edilmiştir (Büyüköztürk, 2002: 165). Verilerin faktör analizine uygunluğu Kaiser-Meyer Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett Sphericity testi ile incelenmiştir. KMO katsayısı verilerin ve örneklem büyüklüğünün seçilen analize uygun ve yeterli olduğunu belirlemede kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. KMO'nun 0.60'dan büyük ve Barlett testinin anlamlı çıkması verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. KMO katsayısı 1'e yaklaştıkça verilerin analize uygun olduğu, 1 olmasında ise mükemmel bir uyum olduğu anlamına gelmektedir. Ölçekte KMO'nun .83 olması örneklemde elde edilen verilerin yükseğe yakın düzeyde analiz için yeterli olduğunu, Barlett Testinin ise .000 olması verilerin çok değişkenli ve dağılımın normal bir durum arz ettiğini göstermektedir (Tavşancıl,2002: 50).

Tablo 1: Üniversite Öğrencilerinin Aileye Yönelik Tutum Ölçeği Faktör ve Madde Analizi Sonuçları

Üniversite Öğrencilerinin Aileye Yönelik Tutum Ölçeğinin Maddeleri	Birinci Faktör Yük Değeri	Madde Toplam Korelasyonu
Çocuğum olsaydı evlenmeden birlikte yaşamasından rahatsız olurum.	.80	.75
Ailenin kurulması için evlilik şarttır.	.77	.72
Aile zamanımızda gereksiz bir kurum değildir.	.70	.65
Evlenmeden birlikte yaşayarak aile oluşturulamaz.	.69	.63
Ailemin evlenmeden birlikte yaşamaya olumsuz bakacağını düşünürüm.	.69	.63
Aile, üyelerinin kendilerini mutlu hissettikleri bir yerdir.	.67	.61
Aile, üyelerinin kendilerini değerli hissettikleri bir yerdir.	.66	.61
Aile kurmak bana uygundur.	.62	.57
Ailemle birlikte yaşamak isterim.	.62	.57
Aile kurmadan cinsel özgürlük yaşanmamalıdır.	.62	.56
Aile en güvenilecek kurumdur.	.58	.53
Aile çocukların şiddet gördüğü bir yer değildir.	.58	.55
Bekar kalmaktansa aile kurmayı tercih ederim.	.56	.51
Aile çocukların özgürlüğünü engellemez	.55	.53
Günümüzde de aile önemli bir kurumdur.	.55	.49
Aile kurmak için evlenmek çağ dışı değildir.	.54	.49
Aile sadece cinselliğin meşrulaştırılması değildir.	.52	.48
Evlenmeden birlikte yaşayarak mutlu olamam.	.52	.49
Kanunlar zorlamasaydı da aile kurumu olurdu.	.52	.48
Aile bireylerin yetişmesinde önemli bir misyona sahiptir.	.50	.45
Aile, bireylerin özgürlüğünü sınırlamaz.	.47	.44
Aile toplumun temelidir.	.44	.39
Aile toplumun aynasıdır.	.42	.37

Turkish Studies

Aile neslin devamı için şarttır.	.42	.36
Açıklanan Varyans=%35 Alfa=.91		

24 maddeden oluşan “Aileye Yönelik Tutum Ölçeği” faktör analizi sonuçları incelendiğinde, maddelerin birinci faktör yük değerlerinin .42 ile .80 arasında değiştiği gözlenmektedir. hesaplanan faktör yük değerlerinin yüksek olması, ölçeğin birbiriyle ilişkili maddelerden oluştuğunu ve hedeflenen yapıyı ölçtüğünü göstermektedir. Tek bir faktörün açıkladığı varyans ise %35’dir. Diğer yandan her bir maddenin araştırmaya katılanları ne düzeyde ayırt ettiğini değerlendirmek amacıyla yapılan madde analizi sonuçlarına göre, madde toplam korelasyonlarının .36 ile .75 arasında olduğu görülmektedir. Elde edilen bu bulgular, “Aileye Yönelik Tutum Ölçeği”ni oluşturan 24 maddeden her birinin ayırt edici özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Aileye yönelik tutum ölçeğinin güvenirlik katsayısı alfa ise, .91 olarak bulunmuştur. Bu değer, ölçme aracının güvenilir olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir/kabul edilebilir. Bütün bu bulgular birlikte düşünüldüğünde, söz konusu “Aileye Yönelik Tutum Ölçeği”nin geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracı olduğu söylenebilir.

Likert tipi tutum ölçeğinde güvenirlik düzeyini saptamak için iç tutarlığın bir ölçütü olan, Cronbach tarafından geliştirilmiş alfa katsayısının kullanılması uygundur. Cronbach alfa katsayısının yüksekliği, ölçekteki maddelerin homojenliğinin yüksek olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ölçeğin alfa katsayısı ölçekte bulunan maddelerin birbiriyle tutarlı ve aynı özelliği gösterip göstermediğini belirtmektedir. 98 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen geçerlik çalışması sonucunda toplam 24 maddeye indirgenen ölçek için belirlenen Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .91 olarak bulunmuştur. Elde edilen bu güvenirlik katsayısı sosyal bilimler alanında güvenirliği yüksek olan bir ölçek olarak değerlendirilmektedir (Tavşancıl, 2002: 152).

6- Verilerin Analizi

Bu araştırmada anket veri toplama tekniği ile elde edilen verilerin çözümlenmesinde SPSS istatistik paket programı kullanılmıştır. Örneklemin aileye yönelik tutum düzeyleri kendi düşüncelerine bağlı olarak Likert tipi beşli derecelendirme ölçeği ile elde edilmiştir. Beşli derecelmeli ölçeğin değerlendirilmesinde şu puan aralıkları esas alınacaktır: Kesinlikle katılmıyorum= 1.00-1.79, Katılmıyorum= 1.80-2.59, Fikrim yok= 2.60-3.39, Katılıyorum= 3.40-4.19, Tamamen katılıyorum= 4.20-5.00.

Araştırmada verilerin analizi aşamasında, yüzde ve frekans dağılımı yanı sıra, aritmetik ortalama, t-testi, varyans analizi (Anova), Lsd Post-hoc çoklu karşılaştırma test tekniklerinden yararlanılacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada “Üniversite Öğrencilerinin Aileye Yönelik Tutumları Ölçeği”nin geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin aile algılarını ölçmek üzere geliştirilen ölçek 24 maddeden oluşmaktadır. Araştırmanın sonuçları, ölçüm aracının tek boyuttan oluştuğunu ve alfa güvenirlik katsayılarının kabul edilebilir düzeyde olduğunu ortaya koymuştur.

Üniversite öğrencilerinin Aileye Yönelik Tutumları Ölçeği’ne ilişkin olarak hesaplanan güvenirlik analizi sonuçları Cronbach Alpha katsayısı ile hesaplanmıştır. Bu katsayı ölçek için .91 olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak Üniversite Öğrencilerinin Aileye Yönelik Tutumları Ölçeği’ni oluşturan maddelerin istendik özelliklerde olması, Ölçeğin güvenirliğinin ve geçerliğinin yüksek olması, bu ölçeğin insanların aile algısını belirleme kullanılabileceğini göstermektedir.

Geçerli ve güvenilir olarak geliştirilen Aileye Yönelik Tutum Ölçeği üniversite öğrencilerinin aileye karşı tutumlarını belirlemeye yönelik bir ölçek olarak kullanılabilecek niteliktedir.

Araştırma kapsamında geliştirilen ölçeğin yapı geçerliğini kontrol etmek amacıyla gerçekleştirilen faktör analizi sonucu ölçekte kalmasına karar verilen 24 maddenin belirli bir yapıyı ölçebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

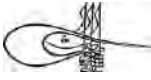
Geliştirilen bu ölçeğin üniversite öğrencilerinin aileye yönelik tutumlarının ölçülmesi amacıyla kullanılabilecek, geçerlik ve güvenilirliği kanıtlanmış bir ölçek olarak Din Sosyolojisi alanına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ASLANTÜRK, Z. – T. Amman (2000). *Sosyoloji*, İstanbul.
- AYDIN, M. (1997). *Kurumlar Sosyolojisi*, Ankara.
- BOGARDUS, E. S. (1950). *Sociology*, The Macmillan Company, New York.
- DOĞAN, İ. (1996), *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, İstanbul.
- BRONG, W. R.-Meredith D.G. (1983). *Educational Research an Introduction*, New York, London.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2002). *Sosyal Bilimler İçin veri Analizi El Kitabı*, Ankara.
- DOĞAN, M. S.-Öztürk, S.- Boztoprak, G. (2009). *Sosyoloji Çarşısı*, İstanbul.
- ERKAL, M. (1982). *Sosyoloji (Toplumbilim)*, Trabzon.
- GİDDENS, A.(1982 a). *Sociology A Brief but Critical Introduction*, London.
- GİDDENS, A. (2008 b). *Sosyoloji*, Çev. Hüseyin Özel ve Diğ., Haz. Cemal Güzel, İstanbul.
- GÖKÇE, E. (1999). *İlköğretim Öğretmenlerinin Yeterlikleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- SEZAL, İ. (2002). *Sosyolojiye Giriş*, Edit. İhsan Sezal, Ankara.
- TAVŞANCIL, E. (2002) *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, Ankara.
- TEZBAŞARAN, A. A. (1997). *Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu*, Ankara.
- WACH, J. (1951). *Sociology of Religion*, The University of Chigago Press, Chigago.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ALBAYRAK, A., Üniversite Öğrencilerinin Aileye Yönelik Tutumları: Güvenirlik Geçerlik Çalışması, **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/6 Spring 2015, p. 47-56, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8214>, ANKARA-TURKEY

BİTLİS ŞEHRİNDE TAŞ USTALIĞI VE GELENEKSEL KENT MİMARİSİNE ETKİSİ*

*Adnan ALKAN***

ÖZET

Kültür ve uygarlık tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Anadolu, birçok medeniyetin izlerini bir arada taşıyan bir mozağe sahiptir. Bu mozağın vazgeçilmez parçalarından olan mimari eserler, Anadolu'nun kültürel mirasının başlıca hazineleri arasında yer almaktadır. Bitlis şehri de Anadolu'nun tarihi ve kültürel geçmişine paralel olarak çok sayıda gelişmiş uygarlığa ev sahipliği yapmış ve tescilli mimari eserler bakımından Türkiye'deki önemli şehirlerden biridir. Şüphesiz ki Anadolu'daki ve Bitlis'teki çok sayıda mimari yapının asırlar öncesinden günümüze ulaşmış olması, taş malzeme ile bu malzemeyi oya gibi nakşeden taş ustalığı sayesinde. Gerek Anadolu'da gerekse Bitlis'te oldukça gelişmiş olan taş ustalığı sayesinde çok iyi taş ustaları yetişmiştir. Şehirde, şaşılabilecek düzeyde ve çok sayıda anıtsal mimari yapının günümüze ulaşmış olması ve tarihi kent dokusunun hemen hemen korunması ve bugünkü kent çekirdeğini de oluşturması, taş ve taş ustalığının ortaya koyduğu sanat eserleriyle yakından ilgilidir. Şehir kimliğinin ve tarihi dokusunun oluşmasını sağlayan taş ustalığı, şehirleşme ve modern yaşam anlayışının etkisiyle günümüzde hızla yok olmaktadır. Bu çalışmada Bitlis şehrindeki taş ustalığının geçmişten günümüze gelişimi ve geleneksel kent mimarisine etkisi, günümüzdeki durumu, sorunları ile bu zanaatın yaşatılması için yapılması gerekenler irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Taş Ustalığı, Geleneksel, Mimari

* Bu çalışma 23-24 Ekim 2014 tarihlerinde Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından düzenlenen VIII. Coğrafya Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, El-mek: ad_alkan@hotmail.com

STONE MASTERY AT BİTLİS CITY AND ITS EFFECT ON THE TRADITIONAL URBAN ARCHITECTURE

STRUCTURED ABSTRACT

Bitlis city has a parallel history of the long-established and rich cultural history of Anatolia. Bitlis which is not like today's neglected and desolate image is a city that has hosted many ancient civilizations and that date back thousands of years. Bitlis city which is one of the oldest settlements of Anatolia is built a deep and narrow valley formed by the Tigris River, one of the arms of splitting the South-eastern Taurus on the Bitlis River system. Bitlis in using the advantages of its geographical location, since the most ancient epoch, was in view arts, commerce and science activities that develop a flourishing Anatolian city. Indeed the region in various periods has been one of the most advanced and the most prominent cities in the region of art, architecture, and scientific life. Various professions and crafts in particular stand out as a prominent activity in the city. Mainly stone mastery, blacksmithing, weaving craftsmanship as leather crafts are even today among the occupational groups the importance of protecting Bitlis. The mastery of stone and examples of traditional architecture forming the subject of the study and has a very important place in the city of Bitlis. Stone mastery has a history of close to the history of city's establishment. It have made it essential the use of stone both geographical conditions and geological characteristics of Bitlis. The movement to provide easy, durable, natural and easy handling, thermal insulation advantages of stone in respect of a century in the city have led to the fact that the basic material used for years.

In this study it is examined the historical process lived in Bitlis, stone mastery and its reflections in urban architecture, and today the stone mastery and mastery of the protection of the architectural examples out results and findings related to the survival made and what to do to be transferred to the profession's future generations. Examination –observation and researches related field of study research work unfolds as a priority is made. Later on, it has been made the literature review on Bitlis topic title and stone mastery. The main headlines of this study has revealed as classifying of literature and as analysing of works. After the literature study it was made interviews with stone masters in the city and it has been supplied the necessary documents on the subject from various public organizations. In conclusion work was completed by examining the architectural fabric of the city and architectural examples setting forth on the stone mastery in Bitlis.

Bitlis is located among cities the most finding of proprietary architecture with historical and cultural value in the Anatolian city. The attainment to today of historical and cultural richness of Bitlis, beginning with element in the emergence of architectural masterpieces comes from stone material and stone masters. The city has a special significance of Anatolian folk architecture with its unique stone structure examples specified with craftsmanship and workmanship with Ahlat. Indeed, Bitlis' stone masters are their jobs those who perform

very well for thousands of years with the city's historical and cultural architecture beyond the centuries. Having developed so much mastery of stone in the city and the emergence of many monumental stone structures extending beyond the ages are closely related to no doubt that the historical accumulation of Bitlis, the structure and the advantages of natural stone materials. Bitlis located on a valley surrounded by mountains and on the volcanic terraces has geologically rich stone and a large number of quarries. Ensuring easily transported and processed, showing long resistance to wear and durability, aesthetics and advantages against heat, necessitated the use of stone the construction of buildings in the region.

The stone mastery in Bitlis was also mostly imported from master to apprentice and from father to son. Masters, the knowledge they have, skills and professional tact and ethics as a result of long years transferring apprenticeship, they has continued in this profession. For thousands of years apart recently about the city's architecture and history of revealing the names of stone masters are very few details. Anatolia having the best craftsman in Bitlis since ancient times, it has decreased the degree of protection of the profession for various reasons. There is very little information about stone masters on what was done by whom because they are not building in the city of imprinting their names on their works. The inscription published as *Amele Ahmed bin Hussein el-Ahlati* who is one of the marks of the masters they are limited on the tombstone dated 1534 in the tomb of goodwill worked in the city. The tomb of Ahlat master is important to demonstrate the existence during this period in terms of both size and decoration of XII-XIV. Centuries of Ahlat and Seljuk tomb tradition in XVI century, the survival of the artists that can continue to work or that it. In addition, Küfrev Tomb located in the Inonu neighbourhood built in 1898 by Sultan Abdulhamid Han is known to be designed by Italian architects and be employed Greek craftsman by Anberto. Furthermore tomb keeper (Türbedar) of Küfrev the Tomb in 2011, have it made the restoration of the tomb passed in touch with a few people from maisbicaço family members or heirs of working Greek stone masters in the construction of structures or the tradition of artists continues in Greece.

Although very limited information about the artist names of the city's stone masons there are satisfactory information about community which they belong to. It is known to occur Ahlat's masters continuing its tradition mostly Seljuk or masters of Armenian origin of the stone craftsmen and Bitlis region from Muslim masters since centuries. Both in the narrative of older people in region and their inscription in buildings and construction date imprinting of masters is evident in this case. Many of the buildings in the city dated in Armenian, Latin and written in Ottoman is remarkable. The formation from the Armenian and Muslim master craftsmen of mastery of traditional stone continue past the stone in Bitlis, is a style expressed support information. At the beginning of the master stone until recently, performing their jobs, who built many buildings throughout the history of the Republic and living up to the end of the XX. century: Armenian origin and Armenian masters of business is said to be quite disciplined Simos Master and Gavurmuso with the Muslim master craftsmen; master of masters of

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

the so-called Mehmet Muşlu, Nusret Muşlu that the sons of the masters (the master repairing the mosque minaret Gökmeşdan) and his brother Aladdin Muşlu, Tahsin Çelebi, Osman Yıldız, Maşallah Dinç and İbrahim Dinç brothers and Refik Master are the most prominent. These masters who built very good stone structures and are not alive today and number of artisans who continue this tradition today decrease in number because both the emergence of new building materials and techniques appear and they do not train the best apprentices as a result of the reduced demand to this profession. In Bitlis there are very few people from coming young generation. These include stone restorator and Hakan Baktagül Master who is attention to the ornamentation; it is one of the most important representatives of this generation.

The way of life in the formation of traditional architecture in Bitlis, severe climatic conditions, the sloping land structure and the presence of stone materials has been effective. The traditional architecture tissue of Bitlis is composed of Bitlis Castle and the majority of scattered around the castle monumental religious, military and civil architecture and traditional Bitlis house scattered among the neighbourhoods with examples and most of the XVIII and XIX. century. Obviously sum of these structure groups comes from stone materials of this architectural identity stamping to city. Bitlis which is very rich historical building stock has in all of these assemblies, connected to Van Culture and registered 14 mosques according to Natural Heritage Conservation District Board record, eight churches, 19 shrines, 4 inn 4 madrasas, 20 fountains, 14 bridges, 195 houses and 4 cemeteries. It is located next to many houses and other architecture, especially unregistered examples. In many monumental stone structures it found that most of the interior structures are very simple examples of ornamentation, while almost all of the foreign crown architecture for doors, windows, altar projection is made on the minarets and the outer walls.

At the beginning of a monumental stone building in the city come madrasa, tombs and mosques. On the other hand, bridge, public baths and fountains from the water architecture samples in city are among the important complement of traditional architecture. At the beginning indispensable traditional architectural fabric and main complementary elements comes no doubt traditional Bitlis homes. The vast majority of the XIX. century and still used the traditional homes of Bitlis, is the backbone of the historical urban fabric. A high wall to the street leaving, closed but inside traditional Bitlis home reflects a unique architectural conception, rarely one and three, mostly consisting of 2 levels, composed of flat ashlar called reddish fawn and Kufa, which was built as a flat earth roofs. In planning the homes, culture, tradition, religion, economy, topography and climatic conditions have been the main determinants. Concerns in relation to the best way to benefit from the land for the construction of housing have been effective.

Bitlis thousands of years old stone craftsmanship and works of art revealed by these craft is very valuable not only for tourism or aesthetic achievements but also from transportation to present the lifestyle and heritage cultural heritage and, past cultural structure of civilization. Historic stone structures built by qualified stone masters in the city and to future generations to protect this heritage of

craftsmanship and should be adopted by residents of all cities. In addition, the preservation of heritage, need of respect and fidelity to history of civilization must be fulfilled to show understanding.

Towards the end of the 20th century modern lifestyle and urbanization movements, with the effect of factors such as the presence of cheaper and easier materials supplied in Bitlis, has come to almost end point demand for stone structures. Rather than stone building reflecting the aesthetic and cultural heritage in urban architecture, brick and briquette is used uniformly concrete structures come to the fore. Therefore it also decreased interest in the stone craftsmanship. Such as factors; not bring economic gains to be very good in this profession, those interested in reducing, the laborious and exhausting, such as taking time to learn of this art is also effective. However, both climatic and geological conditions of the city of Bitlis, and considered widespread trend in world ecological structures, stone structures and mastery of stone must be very common nowadays, unlike the current situation. Stone structures are quite advantageous both economically and heat accumulation and health because Bitlis's harsh climate conditions reign and stone materials are in the region being quite abundant. In terms of all of these reasons, it should be protected stone mastery of craft in the region, the authorities must make the necessary courses and training activities for growing up new masters. Besides, in order to spread stone craftsmanship and stone structures should act primarily government agencies and it should be given priority to be made from stone of public buildings to be built, housing for the people to build the stone should be at ease.

Constituting the city's architectural identity thousands of years and rapidly disappearing currently stone structures should strongly protected. Lately appeared distorted structuring should be prevented, preserving the traditional architecture tissues and structures and undermine these structures and architectural values of the image and structure must be removed. Thus the history of the prominence of the urban fabric will be provided. Old structures while maintaining single structure rather than tissue samples to protect the whole history of the city's conservation plan should be made. In addition, these historic structures preserved, restored after excludes all not abandon to their fate, fidelity to the public as appropriate in accordance, tourism or cultural heritage should be considered for such purposes as maintaining and exhibiting.

However, the city's main axis forming the settlement through improving Bitlis River, crooked buildings on top of the emergence of a large number of historic buildings and other historic bridge should be eliminated. Thus the identity of the rapidly disappearing historic city, the building blocks and stones can regain mastery of the granting of the required value.

Key Words: Bitlis, Stone Mastery, Traditional, Architecture

Giriş

Anadolu, elverişli konumu ve zengin doğal kaynakları sayesinde, binlerce yıl boyunca çeşitli toplumlara ve uygarlıklara ev sahipliği yapmış köklü bir medeniyet bölgesidir. İlk çağlardan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

beri bu bölgede ortaya çıkan medeniyetler, bulunduğu dönemin en gelişmiş toplulukları arasında yer almış ve sonraki devirlere çok zengin sosyal ve kültürel miras bırakmışlardır. Ortaya çıkan yeni uygarlıklar, önceki uygarlıkların kültürel mirasından yararlanarak, sanatta ve mimari yapıda çok ileri seviyelere ulaşmışlardır. Binlerce yıldan beri biriken bu sosyal ve kültürel zenginlik, Anadolu'yu çok ayrı ve özel bir medeniyet merkezi haline getirmiştir. Her ne kadar zaman zaman yaşanan savaşlar, doğal afetler ve istilalar bu uygarlıklara ve onların ortaya koydukları kültürel zenginliklere büyük zarar vermiş olsa da günümüze çok sayıda maddi ve manevi kültür ögesi ulaşmış durumdadır. Bugün Anadolu'da çok sayıda anıt eser niteliğindeki cami, kilise, kale, medrese, köprü, han, kervansaray, külliye ve diğer mimari örneklerin günümüze kadar varlığını sürdürmesi, bunları ortaya koyan uygarlıkların sanat ve mimaride ne kadar geliştiklerinin önemli bir göstergesidir.

Bitlis şehri de Anadolu'nun köklü ve zengin kültürel geçmişine paralel bir geçmişe sahiptir. Bugünkü bakımsız ve virane görüntüsünün aksine Bitlis, binlerce yıllık tarihi olan ve birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış kadim bir şehirdir. Bilimsel araştırma yetersizliğine karşın, Bitlis şehrinin ilköğretim kurulduğu tahmin edilmektedir. Bu tahmin, başlıca iki veri kaynağına dayanır ki bunlar; Asur ve Urartu çivi yazılı metinleridir. Bilindiği üzere bilim çevrelerini Urartu'nun keşfine götüren ilk adım, 1827 yılında Schulz adındaki bir bilim adamı tarafından, Van Gölü Havzası'ndaki ören yerlerinden toplanan 42 çivi yazılı metnin Paris'e ulaşmasıyla atıldı. Çözümlemesi 60 yıl süren bu metinlerle Urartu hakkında önemli bilgiler elde edildi. Daha sonra İngiliz, Alman ve Rus arkeoloji ekiplerinin sistematik çalışmaları gerçekleşti. Bu çalışmalar sonucunda Bitlis, Ahlat ve Tatvan şehirlerinin de içinde yer aldığı alanın, Anadolu'nun en eski yerleşim bölgelerinden biri olduğu anlaşılmış oldu (Arıncı, 1998:3-4). Adını Urartuların kurmuş olduğu Old Vaisis yerleşmesinde alan şehir, bu ismin zamanla fonetik dönüşüme uğraması sonucu Bitlis adını almıştır (Memiş, 1989:102, Arıncı, 1998:4, Burney, 1957:39). Tarihi çok eski dönemlere uzanan ve günümüze kadar defalarca onarım gören Bitlis Kalesi'nin temel taşlarında kullanılan ve Urartu mimari tarzı olan “*Kyklopik*” stil söz konusu bilgiyi kuvvetlice desteklemektedir.

Araplar'ın “*Bedlis*”, Ermeniler'in “*Bageş*” olarak adlandırdıkları şehir, Türk kaynaklarında “*Bidlis*” olarak geçmektedir. Bitlis şehrinin adı Şerefname'ye göre “*Zülkarneyn*”dir (Aydın, 1967:1, Darkot, 1972:659, Şerephan, 1971:383). Ayrıca Şemseddin Sami “*Kamusu'l A'lam*” adlı eserinde “*Bedlis*” kelimesinin “*Havası ve suyu güzel olan yerin adı*” manasına geldiğini belirtmektedir (Şemseddin Sami, 1899:2).

Anadolu'nun en eski yerleşim birimlerinden biri olan Bitlis şehri, Dicle Nehri'nin kollarından biri olan Bitlis Çayı'nın Güneydoğu Torosları yararak oluşturduğu dar ve derin bir vadi sistemi üzerinde kurulmuştur. Şehrin söz konusu yerde kurulması, tarih boyunca sürekli hâkimiyet mücadelelerine sahne olması ve önemini daima koruması, kuşkusuz coğrafi konumuyla yakından ilgidir. Zira Güneydoğu Toroslar, Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasında geçilmesi oldukça güç bir engel teşkil etmektedir. Bitlis Çayı Vadisi, söz konusu engelin aşıldığı çok önemli noktalardan biridir. Asırlardan beri El Cezire ve Mezopotamya düzlükleri ile Van Gölü Havzası, Kafkaslar ve İran bu doğal koridorla birbirine bağlanmaktadır. Bitlis Çayı Vadisi üzerindeki yüksek volkanik taraçalar üzerine inşa edilmiş Bitlis Kalesi ve çevresi, ilk kuruluş yıllarından beri kentin çekirdeğini oluşturmaktadır. Vadiye hâkim bir noktada kurulmuş olan şehir, ilk nüvesini binlerce yıldır muhafaza etmektedir. Sahip olduğu eşsiz konumu sayesinde Bitlis şehri ve kalesi, birçok medeniyet tarafından ele geçirilmek istenmiş ve daima hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Van Gölü Havzası ile Mezopotamya Düzlükleri arasında kalan tek geçit olması nedeniyle Bitlis, eskiden beri başta tarihi İpek Yolu olmak üzere birçok ticaret yolu ve kervanları ile göçebe topluluklarının güzergâhı üzerinde de yer almıştır. Coğrafi konumunun sağladığı avantajları kullanan Bitlis şehri, en eski çağlardan beri sanat, ticaret ve ilmi faaliyetlerin geliştiği mamur bir Anadolu şehri görünümünde olmuştur.

Harita 1: Bitlis Şehri Lokasyon Haritası

Yörenin tarih öncesi dönemleri konusundaki çalışmalar doğrultusunda, Bitlis'e ilk yerleşen topluluğun Urartular olduğu anlaşılmaktadır (Darkot, 1987:414). M.Ö. IX. ve IV. yüzyılda şehre hâkim olan Urartulardan sonra yöre sırasıyla Asurlar, Medler ve Pers İmparatorluğu egemenliğine girmiştir. Pers hâkimiyetinden sonra Selevskosların eline geçen Bitlis, daha sonra II. ve VII. yüzyılları aralığında Sasani-Roma ve Sasani-Bizans devletleri arasında sürekli hâkimiyet mücadelesine sahne olmuş ve sık sık el değiştirmiştir. Halife Hz. Ömer döneminde, 641 yılında yöre İyaz b. Ganem tarafından fethedilmiş ve İslam egemenliğine girmiştir. Yöre daha sonra birkaç defa Bizanslılar tarafından geri alınmışsa da Selçukluların gelişine kadar Hamdaniler ve Mervanilerin idaresi altında yaşamıştır (Tuncel, 1992:226). Bitlis 1085 yılında kesin olarak Büyük Selçuklu egemenliği altına girmiştir. Bu süreçte şehir Alparslan'ın komutanlarından Dilmaçoğlu Mehmet Bey'e ıktâ olarak verilmiş ve Bitlis, Büyük Selçuklular'a bağlı Dilmaçoğulları beyliğinin merkezi olmuştur (Tuncel, 2006:79).

Dilmaçoğulları Beyliği'nin ortadan kalkması ile yörede sırasıyla Ahlatşahlar, Artuklular, Eyyübiler ve Anadolu Selçukluları hüküm sürmüştür. Bitlis şehri XIV. yüzyıldan itibaren Şerefhan ailesinin yönetimi altına girmiştir. Sırasıyla Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi idaresinde varlıklarını sürdüren Şerefhan beyleri, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı'ya bağlılıklarını bildirmiş ve 1534 yılında kesin olarak Osmanlı idaresine girmişlerdir (Yinanç, 1993:320-321). Şerefhan beylerinin yönetimine 1670 yılında son verilerek, yörede bu beyliğin varlığı ortadan kaldırılmıştır. Bitlis şehri 1670 tarihinden itibaren merkezden gönderilen yöneticiler ve çeşitli beyler tarafından yönetilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Rus işgaline uğrayan şehir, Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte Muş iline bağlı bir kaza olmuş, 1936 yılında ise il merkezi haline getirilmiştir (Tuncel, 2006:81).

Binlerce yıllık köklü bir geçmişe sahip olan Bitlis, aynı zamanda ihtişamlı tarihine paralel olarak birbirinden farklı din, dil, ırk ve mezheplere bağlı toplulukların oluşturduğu ve harmanladığı canlı ve zengin bir kültürel yapıya da sahiptir. Nitekim yöre, çeşitli dönemlerde sanat, mimari ve ilmi hayatta çok gelişmiş ve bulunduğu bölgenin en fazla ön plana çıkan şehirlerinden biri olmuştur. Çeşitli meslekler ve bilhassa da el sanatları şehirde ön plana çıkan bir faaliyet olarak göze çarpmaktadır. Taş ustalığı başta olmak üzere demircilik, dericilik ve dokuma ustalığı gibi el sanatları bugün bile Bitlis'te önemini koruyan meslek grupları arasında yer almaktadır. Çalışmanın da konusunu oluşturan taş ustalığı ve geleneksel mimari örnekleri Bitlis şehrinde çok önemli bir yere sahiptir. Taş ustalığı şehrin kuruluş tarihine yakın bir geçmişe sahiptir. Zira Bitlis'in gerek coğrafi koşulları ve gerekse jeolojik özellikleri taş kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Taşın çok kolay temin edilmesi, dayanıklı, doğal ve kolay işlenmesi, sıcaklık yalıtımı hususundaki avantajları, şehirde asırlar boyu kullanılan temel yapı malzemesi olmasına yol açmıştır.

Bitlis şehrindeki taş ustalığı ve taş işçiliği Anadolu'nun en eski el sanatlarından birini oluşturmaktadır. Binlerce yıldır babadan oğula veya ustadan çırağa aktararak varlığını sürdüren bu önemli zanaat, Bitlis'te muhteşem mimari yapılar ortaya çıkarmıştır. Kentin mimari kimliğine damgasını vuran bu meslek erbapları, geçmişin kültürel ve toplumsal birikimlerine kendi değer yargılarını katarak çok önemli sanatsal eserler ortaya koymuşlardır. Taş ustaları bilgi ve becerilerini, yetiştirdikleri çirak ve kalfalar vasıtasıyla gelecek kuşaklara aktararak bu zanaatın nesiller boyu devam etmesini sağlamışlardır. Günümüzde geleneksel taş ustalığı artık eski önemini kaybetmeye yüz tutmuş olsa da yakın geçmişe kadar varlığını çok canlı bir şekilde devam ettirmiştir. Bugün kentte sadece restorasyon ve renovasyon faaliyetlerinin sürdürüldüğü eski yapılarda ön plana çıkan taş ustalığı, yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Her ne kadar günümüzde taş ustalığı Bitlis'te pek rağbet görmeyen ve unutulmaya yüz tutmuş gibi görünse de XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar kent mimari dokusunun büyük bir kısmı, taş malzemenin kullanıldığı unsurlardan meydana gelmekteydi. Selçuklu taş ustalığının şekillendirdiği bu faaliyet, kentte çok önemli örnekler ortaya koymuştur. Çok eski dönemlere ait eserlerin bile günümüze ulaştığı ve taş ustalığının ortaya koyduğu muhteşem kale, medrese ve camilerin yanında özellikle XVII.-XIX. yüzyıl aralığında inşa edilmiş çok sayıda geleneksel Bitlis evi de günümüze ulaşmıştır. Bitlis'te taş ustalarının büyük bir emek ve sanatsal kaygıyla ortaya koyduğu birçok örnek, şaşılacak düzeyde günümüze ulaştıkları ve yapım tarihindeki görüntüsünü neredeyse muhafaza ettikleri görülmektedir. Geleneksel kent mimari tarzın ve mimari örneklerin Mardin şehriyle çok benzeştiği Bitlis, Gerçekten de İstanbul, Mardin, Sivas gibi şehirlerle birlikte, Anadolu'da tarihi ve sanatsal değeri olan çok sayıda mimari yapıtın günümüze ulaştığı şehirlerin başında gelmektedir.

Bitlis şehri, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren girdiği şehirleşme ve yeni yapılaşma süreci boyunca yanlış uygulamalar neticesinde tarihi kimliğinden uzaklaşarak plansız gelişmeye başlamıştır. Bu süreçte geleneksel kent dokusu ve mimarisi yok sayılmış ve binlerce yıllık taş ustaları ve işçilerin emeğiyle ortaya çıkan ve uzun bir uygarlık birikimi sonucu oluşan eserlerin büyük bir kısmı zarar görmüş veya geleneksel doku zedelenmiştir. Şehirde yeni inşa faaliyetleri sürdürülürken eski yapıların korunması veya restorasyonu gibi hususlar dikkate alınmamıştır. Ortaya çıkan plansız ve ucube görümlü yeni yapılar, eski yapıların yok olması veya yüksek betonarme yapılar arasında geri plana itilerek şehir görüntüsünde kaybolmasına yol açmıştır. Söz konusu çalışmada Bitlis şehrinde taş ustalığı ve kent mimarisindeki yansımaları ve geçirdiği tarihsel süreçler ve günümüzde taş ustalığı ve bu ustalık sonucu ortaya çıkan mimari örneklerin korunması ve yaşatılması ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Materyal ve Yöntem

Öncelikli olarak çalışma sahası ile ilgili gözlem-inceleme ve araştırmalar yapılmıştır. Daha sonra taş ustalığı ve Bitlis konu başlığında literatür taraması yapılmıştır. Literatür tasnifi yapılarak ve eserler incelenerek çalışmanın ana başlıkları ortaya konmuştur. Literatür çalışmasından sonra kentteki taş ustaları ile söyleşiler yapılmış, çeşitli kamu kuruluşlarından konu ile ilgili gerekli dokümanlar temin edilmiştir. Son olarak Bitlis şehrinde taş ustalığı ile ilgili ortaya konan mimari örnekler ve kent mimari dokusu incelenerek söz konusu çalışma tamamlanmıştır.

Taş Ustalığı

Taş, insanoğlunun barınma ihtiyacını yerleşik bir düzene geçerek karşılamaya başladığından beri en eski ve en temel yapı malzemelerinden biri olarak bilinmektedir. Taş, Dünya’da mesken inşasında öteden beri kullanılan bir malzeme olup, uzun ömürlü yapıların ortaya çıkmasında da önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır (Güzel, 2013:574). Ancak taş, sadece yapı inşasında değil aynı zamanda süs, dekoratif ve alet yapımı gibi amaçlarla da en eski devirlerden beri kullanılmaktadır. Estetik görünümü yanında dayanıklılığı, kolay işlenebilir oluşu ve sıcaklık yalıtımı hususundaki avantajları, taşın en fazla yapı unsuru olarak kullanılmasına yol açmıştır. Ayrıca taş, binlerce yıldır neredeyse bütün uygarlıklarda gücün, prestijin, eşsizliğin ve sonsuzluğun sembolü olmuştur. Bunun yanında pozitif enerjiyi taşıdığına ve ilettiğine, iç huzursuzluğu ve kötü gözleri kovduğuna, hastalıkları iyileştirdiğine dair pek çok anlatı ile anılan taş; bereketi, gücü ve yenilenmeyi getirdiğine inanılan bir mit olarak da betimlenmektedir (Özdoğlar, 2012:7).

Toprak ve kerpiçe birlikte taş, yapılarda kullanılan en eski doğal malzeme olarak dikkat çeker. Toprak ve kerpicin zamana ve doğaya karşı fazla direnç gösterememesi ve dayanaklı olmayışına karşın taş, daha önce de ifade edildiği gibi asırlar boyu dayanabilecek bir malzemedir. İşlenmesi, şekillendirilmesi ve estetik bir görünüme dönüşmesi bilgi ve beceri gerektiren taş, bulunduğu döneme ve gelecek nesillere damgasını vurmak isteyen uygarlıklar için vazgeçilmez bir öge olmuştur. Uygarlık tarihi boyunca toplumlar, bilgi, birikim, duygu ve düşüncelerini çeşitli şekillerde ortaya koydukları taş örneklerle aktararak, sanatsal ve mimari hafızada iz bırakmışlardır.

İnsanlık tarihi boyunca askeri, siyasi, dini, ticari, toplumsal ve kişisel nedenlerle yapılarda taş kullanımı ön plana çıkmıştır. Taş kullanımının ilk nedenleri arasında güvenlik ve askeri kaygılar gelmektedir. Toplumlar, kendilerini tehlikelerden korumak için yaşadıkları yerleşim birimlerinin etrafına surlarla örmüş, yaşadıkları topluluğun veya devletin gücünü göstermek için ihtişamlı kaleler, burçlar veya kapılar inşa etmişlerdir. Bunun yanında askeri binalar, cephanelikler ve askeri depoların inşasında da taş malzeme tercih edilmiştir. Taşın siyasi nedenlerle kullanım amacı da çok çeşitlidir. Krallar, imparatorlar ve sultanların güçlerinin ihtişamını göstermek ve halktan korunmak için inşa ettikleri saray ve konutlarda kullandıkları temel malzeme taş olmuştur. Hükümdarlar yine gücünü ve büyüklüğünü sembolleştirmek için görkemli devlet binaları inşa etmişlerdir.

Toplumlar, inanılan dini motifin niteliğine bağlı olarak, inançlarına ve yaratıcılarına ne kadar değer verdiklerini ve ona bağlılıklarını bildirmek için taş ustalığının en güzel örneklerinin sunulduğu devasa cami, kilise, tapınak, heykel gibi dini yapılarda da taş kullanmışlardır. Zaman zaman da kendilerini tanrılaştıran hükümdar ve yöneticiler için yapılan heykel ve tapınaklarda da taş malzeme kullanılmıştır.

Bununla birlikte devletler, ticari faaliyetlerini desteklemek ve geliştirmek üzere çok eski devirlerden beri ticaret yolları güzergâhında ve konaklama noktalarında taş yapılar inşa ettirmişlerdir. Özellikle Selçuk ve Osmanlı döneminde yapılan kervansaraylar, hanlar, çarşılar ve köprülerde taş malzeme kullanılmıştır. Toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak hamamlar, çarşılar, okullar, hastaneler, aşevleri, imarethaneler gibi yapılarda da taş yaygın olarak kullanılmıştır. Bunun yanında kişisel nedenlerle taşın yapı unsuru olarak da kullanılması da çok

yaygındır. Özellikle toplumun önde gelen şahsiyetleri ve diğer kesimleri tarafından yaptırılan konutlar ve eklentileri, öldükten sonra hatırlanmak ve iz bırakmak için yapılan mezarlar, mezar taşları ve kümbetler muhteşem taş yapıtlar içerisinde asırlardır önemini korumaktadır.

Taş ustalığında, eski devirlerden beri mesleğin sahip olduğu belirli kurallar vardı. Taşın içindeki ruhu kavrayabilen, hangi taşın nerede kullanılacağına, temele ne tür taşların yerleştirileceğine, köşe taşlarının hangileri olacağına, kilit taşın hangisi olacağına ve kullanılacak dolgu malzemesine taş ustası karar vermekteydi. İlk taşın taş ocağından çıkarılmasından yapının tamamlanmasını sağlayan son taşa kadarki süreçte, bütün işlemler, taş ustalarının gözetiminde yapılmaktaydı. Taş ustalığı içerisinde eskiden beri sürdürülen bir hiyerarşi bulunmaktaydı. Bir kişi baş usta olmadan önce çırak olarak işe başlardı. Çıraklar, taş ustasının kullandığı çekiç, murç, taşçı kalemi ve cetvelinin nasıl kullanılması gerektiğini öğrenirdi. Çıraklar aynı zamanda yontma işlemini de yaparlardı. Kalfalar ise yontulan taşı yerine oturtan, taş duvarın düzgün ve simetrik olmasından sorumlu kişilerdir. Ustalar da taşın son şeklini ve biçimlenmesini sağlayan kişilerdir.

Ustaların kullandıkları malzemeler ise farklılık göstermektedir. Taşı işlemek için doğrudan kullanılan aletler olduğu gibi başka bir alet veya sap vasıtasıyla kullanılan aletler de bulunmaktadır. Ocaklardan çıkarılan taş blokların el ile işlenmesinde sert çelikten yapılmış murç, vadırğa, varyoz ve çekiç gibi aletlerin yanı sıra taşçı kalemi ve cetveli, şakul, spiral ve gönye gibi el aletleri de kullanılmaktadır. Günümüzde ise bu aletlerin haricinde elektrikli kesme makineleri ile değişik elektrikli aletler de bulunmaktadır. Taşın işlenmesi sırasında çeşitli teknikler kullanılarak taş hazır hale getirilmektedir. Bu işlemlerden en önemlisi, el ile yapılan ve taşı yontmak amacıyla taşın yüzeylerine değişik açılarda ard arda indirilen çekiç darbeleriyle yüzeye şekil verme biçimi olan çekiçlemedir. Bu işlem, kalıcı olması istenen yapılarda çok daha titizlikle ve ince bir işçilik kullanılarak yapılmaktadır (Foto 1).

Foto 1. Taş Ustalığında Saplı, Sapsız ve Elektrikli Aletler Kullanılmaktadır.

Uygarlık tarihi boyunca taş ustalığının en fazla geliştiği ve en görkemli örneklerinin görüldüğü medeniyetlerin başında Hitit, Antik Yunan, Roma, Mısır, Selçuklu, Osmanlı ve son birkaç yüzyıldır Avrupa medeniyetleri gelmektedir. Hititler döneminde taş ustalarının çok fazla kıymet gördükleri ve mesleklerinde çok başarılı oldukları bilinmektedir. Antik Yunan dünyası ise taş ustalığına damga vuran ustaların yetiştirildiği ve Dünya kültür birikimine ölümsüz izlerin işlendiği örnekler ile ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde Yunan mimari ve sanatsal birikimini asırlar ötesine taşıyan yapılar ortaya koyan taş ustaları, toplum tarafından oldukça saygı

görülmekteydi. Taş ustaları veya bu meslek ile iç içe geçmiş mimarlar aristokrat sınıf içerisinde yer almaktaydı. Roma uygarlığı da antik mimari gelişime önemli katkılar sunmuştur. Bu dönemde gelişen ekonomik yapı ve büyüyen sınırlara bağlı olarak daha çok anıtsal yapı örnekleri ortaya çıkmıştır. Romalılar antik mimari birikimi geliştirerek, daha teknik bilgi gerektiren malzeme ve strüktür kullanarak daha özgün yapılar ortaya koymuşlardır. Bu sayede mimar ve taş ustaları daha da saygınlık kazanmışlardır. Antik Yunan ve Roma geleneğinin taş ustalığı ve mimaride Bizans döneminde de devam ettiği ve benzer anıtsal yapıların örneklendiği görülmektedir (Candemir, 2009:11).

Taş ustalığının en fazla geliştiğı ve en iyi taş ustalığı örneklerinin sergilendiğı yerlerden biri de kuşkusuz Anadolu yarımadasıdır. Anadolu'da taşın bol miktarda ve çeşitli türlerde bulunması ve aynı zamanda sağlam bir yapı malzemesi olması nedeniyle çokça tercih edildiğı anlaşılmaktadır. Taşın Türk kültüründe yaygın olarak kullanılmaya başlaması da Anadolu'ya geçişlerle olmuştur. Orta Asya, İran ve Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden Türkler, önceleri yapı malzemesi olarak çoğunlukla kerpiç, tuğla ve yer yer de taş malzeme kullanmaktaydılar. Bu dönemde Türk mimarisinde süsleme ve bezeme sanatı oldukça gelişmişti. Selçukluların Anadolu fethiyle birlikte bölgeye yerleşen Türkler, geldikleri yerlerde çok zengin taş ocakları ve çok iyi taş ustalarıyla karşılaşmışlardır. Geleneksel göçebe kültürün izlerini taşıyan Anadolu Selçukları, kendi kültürel yapıları ile karşılaştıkları bu yeni kültürel formasyonu harmanlayarak apayrı ve zengin bir kültürel doku ortaya koymuşlardır. Selçuklular her ne kadar kendilerinden önce var olan yönetimleri ortadan kaldırmış olsa da onların sahip oldukları kültürden etkilenmiş ve canlı tutmuşlardır.

Taşın Anadolu ve Türk kültüründe hâkim olmaya başlamasıyla, taş malzemeye yaşam alanlarının her tarafında rastlanmaktadır. Geniş ve sonsuz bir yaşam alanı duygusuna sahip olan Selçuklular, bu anlayışlarını mimari tarz üzerinde de geliştirmişlerdir. Dini yapı, sur, iç mekân, kervansaray, han ve mezar taşlarında, kendi anlam dünyalarını yansıtan çok özel kompozisyonlar ortaya çıkararak, anıtsal taş ustalıkları sergilemişlerdir. Anadolu Selçuklu taş ustaları önceden çok aşına oldukları süsleme ve bezeme sanatını da çok iyi kullanarak, yapılara apayrı bir zenginlik katmışlardır. Süsleme sanatı konusunda çok karmaşık yapı ve son derece zengin motifler sergileyen Anadolu Selçukları, söz konusu çeşitliliği bu dönemdeki olağanüstü kültürel zenginliğe borçludur. Kültürel alt yapısı çeşitli ve karmaşık olan Anadolu toprakları Selçuklu süsleme sanatının melezleşmesine de neden olmuştur (Mülayim, 1993:219). Taşın kabartma, şebeke ve kakama olarak işlendiğı Selçuklularda, taş süslemeciliğı ve ustalığında bitkisel ve geometrik motifler çok fazla ön plana çıkmıştır.

Osmanlı dönemi taş ustalığında, bir taraftan Selçuklu ve beylikler dönemine ait olan geleneksel yapı korunurken öte taraftan geleceğe dönük yeni bir anlayış gelişmeye başlamıştır. Mimaride çoğunlukla dini unsurların ön plana çıktığı bu dönemde, külliye, camii, medrese, kümbet gibi yapılarda dini motifler çokça işlenmiştir. Osmanlı döneminde şehir yaşamının merkezini cami, külliye ve medreseler oluşturduğu için bu yapıların inşasına çok önem verilirdi. Bu nedenle taş ustalığı ve işçiliğinin en iyi örnekleri bu yapılarda ortaya çıkmaktaydı. Osmanlı mimarisinde dış cephede sade ve asil bir düzenleme söz konusu iken iç mekânda ise çinçilik, boyama ve farklı renkteki taş kullanımı oldukça ön plandaydı (Öney, 1976:123). Bu dönemde taş süslemede kabartma, renkli taşlarla düzenleme ve şebeke olmak üzere üç farklı teknik kullanılmıştır.

Mimaride resim ve hat sanatına ağırlık verilmesi nedeniyle Osmanlı'nın son devirlerinde taş ustalarının çoğunlukla yerel mimari örneklerde kendilerini göstermişlerdir. Cumhuriyet döneminde yeni Türkiye'nin inşasında devlet binaları ile sivil mimaride taş kullanılmaya devam etmiştir. Bu dönemde taş ustaları tarafından yapılan birçok yapı günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Nitekim Anıtkabir'in inşasında taş malzeme kullanılması ve Türkiye'nin birçok

yerinden getirilen taşların, taş ustaları tarafından işlenerek yapıda kullanılması önemli bir örnek teşkil etmektedir.

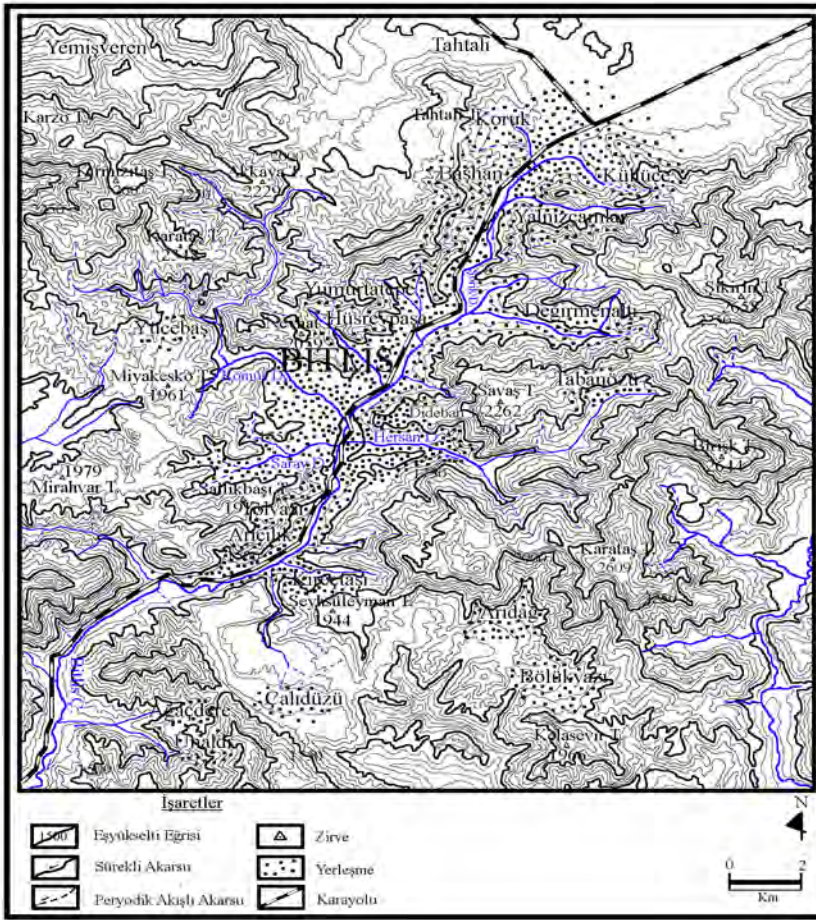
Antik dönemden günümüze Anadolu ve diğer uygarlık bölgelerinde taş ustalarının örgütlemesi hakkında yeterli ve doyurucu bilgi bulunmamaktadır. Mesleklerin iç içe geçmesi, taş ustaları arasında resmi bir örgütlemenin olmayışı, söz konusu durum üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca yapıların niteliği ve bu niteliğe bağlı olarak süslemelerin değişmesi nedeniyle mesleğe olan talep dalgalanma göstermiştir. Özellikle Anadolu'da taş ustaları farklı kültür, inanç ve milletlere ait olsalar da hepsini birleştiren ortak nokta meslekleri olmuştur. Bu zanaat ustaları, asırlar boyu birbirlerine ve çırak/kalfalarına yaptıkları bilgi, tecrübe aktarımı sayesinde mesleğin kültürler ve kuşaklar ötesinde günümüze ulaşmasını sağlamışlardır. Günümüzde bu zanaata olan talep durma noktasına gelmiş olsa dahi bu ustalar, isimlerini veya işaretlerini taşlara nakşederek veya çoğu taşlara izlerini naksetmese bile kendilerinden sonra sonsuzluğa uzanan yolda eserleriyle yaşamaya devam etmektedir (Candemir, 2009:16).

Günümüzde teknolojik gelişmelere bağlı olarak doğal taşların işlenmesinde, şekillendirilmesinde çok çeşitli makineler kullanılmaktadır. Ancak bu teknolojinin ortaya çıkışı, taşın işlenmesi ve kullanımına yönelik ustalık ve işçiliği ortadan kaldırmış, büyük bir emek ile işlenirken ustanın iç dünyasını ve estetik kaygısını yansıtan yaklaşımları yok etmiştir. Geleneksel taş ustalığı dışında yapılan taş işleme faaliyeti yapılarda, kültürel ve sanatsal yansımaları ortadan kaldırarak salt ticari kaygılara yönelik tek düze ve nerede olursa olsun birbirinin tekrarı örnekler ortaya koymaktadır.

Geçmişten Günümüze Bitlis Şehrinde Taş Ustalığı

Sahip olduğu eşsiz konumu ve zengin doğal yapısı sayesinde, binlerce yıldır çok çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapmış olan Bitlis, Anadolu'nun tarihi şehirleri arasında zikredilmesi gerekenlerin başında gelmektedir. Şehir, binlerce yıldır başta İpek Yolu olmak üzere çeşitli ticaret yolları ve mevsimlik göç güzergâhı üzerinde yer aldığı için çok canlı ve zengin uygarlıklara beşiklik etmiştir.

Kentler, yalnızca insanlara ev sahipliği yapmakla kalmamakta, insanların bıraktığı sosyal, kültürel ve ekonomik mirası da gelecek nesillere taşımaktadırlar (Karabacak, 2013:346). Kuşkusuz ki kentlerde, geçmişin izlerini günümüze ve asırlar ötesine taşınmasına yol açan maddi ve manevi kültürel öğelerdir. Bu öğelerin başında gelen mimari yapı ve unsurlar, Bitlis şehrinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda Bitlis Anadolu'da tarihi ve kültürel değeri olan tescilli mimari yapıların en fazla bulunduğu kentler içerisinde yer almaktadır. Bitlis şehrinin söz konusu tarihi ve kültürel zenginliğinin günümüze ulaşması, mimari şaheserlerin ortaya çıkmasını sağlayan unsurlar başında taş malzeme ve taş ustaları gelmektedir. Şehir, Ahlat ile birlikte kendine özgü taş ustalığı ve işçiliğiyle özdeşleşmiş yapı örnekleriyle Anadolu halk mimarisi içinde özel bir öneme sahiptir (Santur, 2011:251). Gerçekten de Bitlisli taş ustaları, binlerce yıl kentin tarihi ve kültürel mimarisini asırlar ötesine taşıyan ve mesleklerini çok iyi icra eden kişilerdir. Şehirde taş ustalığının bu denli gelişmiş olması ve çağlar ötesine uzanan birçok anıtsal taşyapının ortaya çıkması, şüphesiz ki Bitlis'in tarihi birikimi, doğal yapısı ve taş malzemenin sağladığı avantajlarla yakından ilişkilidir. Zira etrafı dağlarla çevrili bir vadi içine (Harita 2) ve volkanik taraçaların üzerine konumlanmış olan Bitlis, jeolojik açıdan zengin taş malzemeye ve çok sayıda taş ocağına sahiptir. Taşın kolayca temin edilmesi ve işlenmesi, aşınmaya karşı uzun süre direnç göstermesi ve dayanıklılığı, estetik görünümü ve ısıya karşı avantajları, yörede yapıların inşasında taş kullanımını zorunlu kılmıştır.

Bununla birlikte sahip olduğu iklim özellikleri nedeniyle de kentte taş malzeme kullanımı neredeyse bir zorunluluk haline gelmiştir. Zira nemli bir geçiş iklimine sahip olan Bitlis, yıllık ortalama 9,5°C sıcaklık ve 1206 mm. yağış değeriyle dikkat çekmektedir. Yılın belirli dönemlerinde ise karasallık şiddetini oldukça artırmaktadır. Özellikle ekim-mayıs aralığındaki devrede sıcaklık ortalamaları çok düşük seyrederken, aynı devrede yıllık yağışın büyük bir kısmı görülmektedir. Kış aylarına doğru soğuk ve yağışlı hava kütlelerinin etkisinin artmasıyla birlikte sıcaklıklar 0°C'nin oldukça altına düşmekte ve yoğun kar yağışı görülmektedir. Yaz aylarında da yağışların kesilmesi ve güneşlenme süresinin artmasıyla birlikte sıcaklıklar oldukça yükselmektedir. Bitlis'te soğuk ve uzun geçen kış mevsimi ve sıcak yazlar, günlük yaşamı da oldukça etkilemektedir. İklim şartlarının oluşturduğu dezavantajlar nedeniyle kentte yapı malzemesi seçiminin çok iyi yapılması gerekmektedir. Taşın sıcaklık depolama hususunda sağladığı avantajlar, taş yapıların kışın sıcak ve yazın serin olması, kentte diğer yapı malzemelerine göre, taş kullanımını vazgeçilmez hale getirmiştir.

Bitlis şehri ve yakın çevresi jeolojik açıdan çok çeşitli formasyonlara ait ve farklı jeolojik dönemlerde meydana gelmiş oldukça zengin malzemeye sahiptir. Nitekim yörede Prekambriyenden Kuvaternere kadar farklı zamanlarda oluşmuş çok çeşitli kayaç gruplarına rastlanmaktadır. Bilhassa Kuvaterner yaşlı bazalt ve tüfler, Bitlis şehrinde hakim formasyonu meydana getirmektedir. Bunun yanında Prepermiyen yaşlı kuvarşist, fillat, şist, mermer, Alt Jura-Triyas yaşlı ayrılmamış rekristalize kireçtaşı, dolomit, mermer, şist, Üst Maastrichtiyen yaşlı metaspilit, metaçört ve kayrak gibi kayaç grupları Bitlis'te diğer hâkim kayaçlar arasında yer almaktadır (Harita 3). Söz konusu

Foto 2A. Bitlis Taşından Bir Örnek.**B.** Kilise Mahallesinde Yer Alan Taş Ocaklarından Bir Görünüm. **C.** Taş Ocağında Kesme Taş Üreten Osman Usta'dan Görünüm.**D.** Bitlis'te El İşçiliği Yanı Sıra Elektrikli Makinelerle de Taş Kesimi Yapılmaktadır.

Şehirde, taş ustalarına “Benna”, taş yontucuya veya taşıyıcıya “Taşçı”, ameleye ise “Yırgat” denilmektedir. Bitlis'te taş ustaları, evin ilk temel taşıyı yerine koyduklarında bir koç kurban edilerek kanı temele akıtırlar. Bu kesilen hayvan o gün ziyafet olarak verilir. Ayrıca çalışanlara bahşiş olmak üzere temele para da atılır. Yapılarda kullanılan taşlar genellikle 28-33 cm. genişliğinde ve 30-50 cm. uzunluğunda olmaktadır. Pencereilerin üzeri düz veya kemerli olurken düz olan pencerelerin üzerindeki büyük taşlara ise “Şip” adı verilmektedir. Pencere taşları hırsıza karşı emniyet olsun diye bir kafes sistemi takılacak şekilde 16 veya 18'lik demir şişlerle oyularak kapatılmaktadır. Duvarlardaki taş sıralarına yöresel olarak “Kark”, iki kat arasında beton hatil yerine atılan ağaçlara “Örümker” her sıraya konulan ön ve arka taşların arasındaki çamurdan içliğe ise “Reht” denilmektedir. Dam örtüsü ise “Keran” adı verilen kavak ağaçları üzerine ardıc ağacı dalları, üzerine kamış ve daha sık dikenli bir geven türü olan “Gongül” atılır. Kapatmak için koyu çamur yapılarak karartma yapılır. Son örtü olarak kırmızı yağlı çamurdan Reht dökülür ve üzeri “Topan” denilen tahta tokaçla sıkıştırılır. Damın son örtü toprağı ise “Seh” adı verilen topraktır (Çelebi, 1999:188). Seh, metamorfitlelerin ayrışması sonucu oluşmuş ve kil oranı oldukça yüksek, akışkan, kızıl-gri renkte bir topraktır. Şehirde genellikle hafif eğimli yamaçlarda mostralasmış noktalardan temin edilen bu toprak, hemen hemen bütün mahallelerde bulunmaktadır.

Bitlis'te taş ustalığı babadan oğula ve çoğunlukla da ustadan çırağı aktarılmaktaydı. Ustalar, sahip oldukları bilgi, beceri ve meslek incelikleri ve etiğini uzun yıllar sonucunda çırağına aktararak, bu mesleğin varlığını devam ettirmişlerdir. Taş ustalığı kentte resmi anlamda bir örgütlenmeye sahip olmasa da meslek etiğini ve çalışma koşullarını ortaya koyan ve sıkı sıkıya uygulanan ve iyi bir disipline dayalı yazılı olmayan kurallar bulunmaktaydı.

Binlerce yıldır şehrin mimari yapısını ortaya koyan taş ustalarının isimleri ve geçmişleri hakkında yakın zaman dışında çok az bilgi bulunmaktadır. Eski dönemlerden beri Anadolu'nun en iyi taş ustalarına sahip olan Bitlis'te, çeşitli nedenlerden dolayı bu meslek erbablarının korunma derecesinde azaldığı görülmektedir. Taş ustaları, kentte yaptıkları eserlere isimlerini nakşetmedikleri için hangi yapının kimin tarafından yapıldığına dair çok az bilgi bulunmaktadır. Şehirde bu taş ustalarının kim olduklarına dair kısıtlı izlerden birini Şerefiye Türbesi içinde 1534 tarihli mezar taşında *Amele Ahmed bin Hüseyin el-Ahlati* olarak neşredilen kitabe oluşturmaktadır.

Türbedeki Ahlatlı ustaya ait mezar, hem boyut hem süsleme açısından XII-XIV. yüzyıllar arasındaki Ahlat ve Selçuklu mezar geleneğinin XVI. yüzyılda da yaşatılmaya çalışıldığını ya da bunu devam ettirebilecek sanatkarların bu dönemde varlığını ortaya koyması bakımından önemlidir (Pektaş, 2001:90). Bunun yanında İnönü Mahallesi'nde yer alan ve Sultan Abdülhamit Han tarafından 1898 yılında yaptırılan *Küfrevi Türbesi*'nin İtalyan mimar Anberto tarafından tasarlandığı ve Yunan taş ustalarının çalıştırıldığı bilinmektedir (Çelebi, 1999:44). Ayrıca 2011 yılında Küfrevi Türbesi'nin türbedarları, yapının inşasında çalışan Yunanlı taş ustalarının varisleri veya bu geleneği Yunanistan'da sürdüren sanatkarlar olan MaisBıçaçio ailesi üyelerinden birkaç kişi ile irtibata geçip türbenin restorasyonunu yaptırmışlardır.

Kentteki taş ustalarının isimleri ile ilgili oldukça kısıtlı bilgi olmasına karşın sanatkarların hangi topluluğa mensup oldukları ile ilgili doyurucu bilgiler bulunmaktadır. Zira asırlardan beri yörede taş sanatkarlarının çoğunlukla Ermeni kökenli ustalar ile Selçuklu geleneğini sürdüren Ahlatlı ve Bitlisli Müslüman ustalardan oluştuğu bilinmektedir. Nitekim ustaların gerek yapılarda naksettikleri kitabe ve yapım tarihlerinde gerekse yöredeki yaşlı insanların anlatımında bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Kentteki yapıların birçoğunda tarihlendirilmenin Ermenice, Latince ve Osmanlıca olarak yazılması dikkat çekicidir (Foto 3). Bitlis'te geleneksel taş ustalığını yakın geçmişte devam ettiren taş ustalarının da Ermeni ve Müslüman ustalardan oluşması, ifade edilen bilgileri destekler tarzdadır.

Yakın geçmişe kadar mesleklerini icra eden, Cumhuriyet tarihi boyunca birçok yapıyı inşa eden ve XX. yüzyılın sonlarına kadar yaşayan taş ustalarının başında: Ermeni kökenli olan ve işinde oldukça disiplinli olduğu ifade edilen Ermeni ustalardan Gavur Muso ve Şimos Usta ile Müslüman ustalardan; ustaların ustası diye tabir edilen Mehmet Muşlu, bu ustanın evlatları olan Nusret Muşlu (Gökmeydan Camii minaresini onaran ustadır) ve kardeşi Alaattin Muşlu, Tahsin Çelebi, Osman Yıldız, Maşallah Dinç ve İbrahim Dinç kardeşler ve Refik Usta en tanınmış olanlardır. Çok iyi taş yapılar inşa eden ve günümüzde hayatta olmayan bu ustalar, gerek yeni inşaat malzemeleri ve tekniklerin ortaya çıkması gerekse bu mesleğe olan talebin azalması sonucunda iyi çıraklar yetiştiremedikleri için günümüzde bu geleneği sürdüren sanatkar sayısı oldukça azalmıştır.

Foto 3.Yapılardaki Tarihlendirme ile Taş Ustalarının Duvarlara Naksettikleri İşaretlerinden Görünümler

Bugün artık yapılarda, temin edilmesi çok kolay ve ucuz olan tuğla, briket malzemenin kullanılması ve betonarme yapıların yaygınlaşması neticesinde taş kullanımı sadece restorasyon ve renovasyon malzemesi olarak kullanılmakta ve geleneksel taş ustalığı nerdeyse terk edilmiş durumdadır. Bu sanatın günümüz temsilcilerinin başında 50'li yaşlarda olan *Hudedan Güngör Usta* (Foto 4) gelmektedir. Osman Yıldız Usta'nın çırağı olan ve çok sayıda geleneksel Bitlis evinin yapımında çalışan Hudedan Usta, günümüzde konut inşasından ziyade *Ömer Akdemir Usta* ile birlikte tarihi yapıların restorasyonunda çalışmaktadır. Ekibi ile birlikte Taş Cami, Ulu Cami, Dört Sandık Cami ve Sapkor Mevkiindeki eski Bitlis evinin restorasyonunu gerçekleştirmiştir. Taşları, murç, kıran gibi el aletleriyle şekillendirdiği gibi elektrikli taş kesme makinesi de kullanmaktadır. Duvarların düzlüğünü sağlamak için de Gönye, şakul ve spiral gibi aletler de kullanmaktadır. Bununla birlikte Memi Dede Türbesi'nin restorasyonunu yapan *Veli Namli Usta* ile bugün artık yaşı ilerlemiş ve emekli olan *Rıza Eltik Usta*, kentteki önemli taş ustaları arasında yer almaktadır.

Foto 4. Bitlis'te Halihazırda Eski Yapıların Restorasyonunu Yapan Hudedan Usta (A, B) ile Osman Usta ve Ekibinden (C, D) Görünümler

Öte yandan kentte genç kuşak içerisinde taş ustalığına olan ilginin neredeyse yok olma noktasına geldiği daha önce ifade edilmişti. Bitlis'te genç nesilden geleneksel taş ustalığını sürdüren çok az kişi bulunmaktadır. Bunlar içerisinde taş restoratörlüğü ve süslemeciliği ile dikkat çeken *Hakan Baktagül Usta*, bu kuşağın en önemli temsilcilerinin başında gelmektedir. 30'lu yaşlarda olan ve resim, süsleme ve taş oymacılığı konusunda özel yeteneği ve ilgisi olan Hakan Usta, mesleği çocukluktan gelen ilgi ve merakı sayesinde yıllardan beri icra etmektedir. Aynı zamanda Bitlis İl Özel İdaresi Koruma, Uygulama ve Denetim Bürosu (KUDEB) tarafından açılan ve 25 kursiyeri bulunan Taş Restoratörlüğü Kursunda da eğitmen olarak görev almaktadır. Hakan Usta hali hazırda İhlasiye Medresesi ve Şerefhan Türbesi'nde, ekibi ile birlikte restorasyon faaliyetlerinde çalışmaktadır. Ustanın inşa ettiği herhangi bir sivil mimari yapı bulunmamaktadır. Hakan usta haricinde genç nesil içerisinde taş ustalığını, ustalık boyutunda sürdüren kişi bulunmamaktadır (Foto 5).

Foto 5. Hakan Usta İhlasiye Medresesi'ndeki Çalışmalarına Devam Etmektedir.

Taş Ustalığının Geleneksel Kent Mimarisine Etkileri ve Taş Ustalığı Örnekleri

Geleneksel kent mimarisi açısından bir kültür hazinesi olan Bitlis şehri, vazgeçilmez tamamlayıcısı olan ve devasa kaya blokları üzerine inşa edilmiş tarihi Bitlis Kalesi etrafında ve Bitlis Çayı'nın oluşturduğu vadi tabanı, taraçaları ve yamaçları üzerinde kurulmuştur. Şehrin geleneksel mimarisinin oluşumunda yaşam biçimi, sert iklim koşulları, eğimli arazi yapısı ve taş malzemenin varlığı etkili olmuştur. Bitlis'in geleneksel mimari dokusu Bitlis Kalesi ve yoğunluğu kale etrafına yayılmış anıtsal dini, askeri ve sivil mimari örnekler ile mahalleler arasında dağılmış ve büyük kısmı XVIII ve XIX. yüzyıla ait geleneksel Bitlis evlerinden oluşmaktadır (Baş, 2010:380). Kuşkusuz ki söz konusu bu yapı gruplarının tamamı şehrin mimari kimliğine damgasını vuran taş malzemeden meydana gelmektedir.

Şehrin mimari dokusu, topoğrafik özelliklerine bağlı olarak eğimli yamaçlar ve volkanik taraçalar üzerinde birbirleriyle uyumlu bir şekilde yan yana veya üst üste ve birbirinin manzarasını kapatmayacak şekilde planlanmıştır. Özellikle Zeydan, Müştakbaba, Taş, İnönü, Gazibey ve Saray mahalleleri tarihi dokunun yoğunlaştığı alanlar olarak dikkat çekmektedir. Üst üste yapılmış izlenimi veren ve genellikle dar merdiven sokaklarla ulaşılan konutlar ile karşılıklı yüksek konut duvarlarının çevrelediği dar yol ve sokak kalıplarıyla birbirine bağlanan sokak ve mahallerin oluşturduğu doku, biçimsel olarak Anadolu'nun tarihi kentlerinden biri olan Mardin'i hatırlatmaktadır. Zaman zaman konutların çevrelediği dar sokak kalıplarını rahatlatmak için konutların dar sokağa bakan köşelerinin oyularak geçişler için kolaylık sağlandığı dikkat çekmektedir.

Bitlis'teki geleneksel mimari örneklerin tamamında kullanılan ve ana yapı malzemesi olan taş, şehrin kimlikli bir mimariye sahip olmasını sağlayan temel unsurdur. Taş, mimaride asıl yapı malzemesi olarak kullanıldığı gibi bezeme amaçlı olarak da kullanılmıştır. Yörede mimari tezyinatın hemen hemen tamamı taş üzerine uygulanmıştır. Şehirde yapı inşa ve süsleme teknikleri üzerinde Anadolu Selçuklu etkisinin Osmanlı'nın son dönemlerine kadar devam ettiği dikkat çekmektedir. Anadolu Selçuklu taş ustalığı ve mimari geleneğini sürdüren Bitlisli taş ustaları, kentin geleneksel mimari kimliğinin asırlar ötesinden günümüze ulaşmasını sağlamışlardır. Özellikle 17, 18. ve 19. yüzyılda Bitlis, bulunduğu bölgenin kültür ve sanat merkezi olmuştur. Ayrıca Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde monografisini çizdiği dört kentten biri de Bitlis'tir. Bu dönemde yapılan çok sayıda medrese, kümbet, cami, han, hamam, köprü ve ev, dönemin ihtişamını yansıtır şekilde günümüzde de dimdik ayakta durmaktadır.

Foto 6. Geleneksel Bitlis Evleri ile Sokak Kalıplarından Görünümler

Tarihi yapı stoku oldukça zengin olan Bitlis, bağlı bulunduğu Van Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kayıtlarına göre tescilli 14 cami, 8 kilise, 19 türbe, 4 han, 4 medrese, 20 çeşme, 14 köprü, 195 konut ve 4 mezarlığa sahiptir. Bunların yanında özellikle tescilli olmayan çok sayıda ev ve diğer mimari örnekler bulunmaktadır. İçerisinde birçok anıtsal taş yapının bulunduğu bu örneklerin çoğunda iç mekân yapıları oldukça sade iken tezyinatın hemen hemen tamamı dış mimariye yönelik olarak taş kapı, pencere, mihrap çıkıntısı, minare ve dış duvarlar üzerine yapılmıştır.

Şehirde anıtsal taş yapıların başında medrese, kümbet ve camiler gelmektedir. Ulu Cami dışında yöredeki medrese ve camilerin tamamı Osmanlı dönemine ait olmasına rağmen karakter, süsleme ve kullanım tarzı açısından Selçuklu özelliklerini taşımaktadır (Baş, 2002:110). Özellikle dış mimaride uygulanan süslemelerdeki geometrik motif ve kompozisyonlar Selçuklu uygulamalarının tekrarı niteliğindedir. Bu yapılardan en eski olanı 1150 tarihli olan ve Ebu'l Muzaffer Mahmut tarafından inşa ettirilen Ulu Camidir (Arık, 1971:13). Bunun yanında, şehirde bulunan ve 1529 yılında IV. Şerefhan tarafından yaptırılan Şerefiye Külliyesi kısmen Osmanlı süsleme sanatının kullanıldığı anıtsal taş yapılardan bir diğeridir. Yapı Ahlatlı bir taş ustası tarafından inşa edilmiştir. Ayrıca şehrin değişik kesimlerine konumlanmış Memi Dede Mescidi, Alemdar Camii, Gök Meydan Camii ve Minaresi, Kureysi Camii, İhlasiye Medresesi, Hatuniye Medresesi, Kurubulak Camii ve Dört Sandık Camii gibi cami ve külliyeler yöredeki anıtsal taş yapılar içerisinde yer almaktadır. Bu yapıların tamamı taş malzeme kullanılarak inşa edilmiş olup, taş malzeme üzerine oyma kabartma tekniği kullanılmıştır. Söz konusu yapı grupları içerisinde minarelerden sadece Şerefiye ve Gök Meydan minarelerinde süslemeye yer verilmiştir.

Bitlis'in mimari kimliğinde önemli bir yere sahip olan türbeler de önemli taş yapılar içerisinde yer almaktadır. Taş malzeme ve oyma-kabartmanın taş üzerinde kullanıldığı söz konusu yapı grubu, geleneksel Selçuklu mimari örneklerini yansıtmaktadır. Ancak sadece XIX. yüzyılın sonunda inşa edilen Küfrevi Türbesi, XIX. yüzyıl Osmanlı sanatının merkezi özelliklerini yansıtmaması bakımından diğerlerine göre bir istisna teşkil etmektedir. Bitlis türbelerinde genel olarak kare planlı alt mekan köşelerindeki pahlarla sekizgene dönüşen gövde ve en üstte dıştan piramitle kaplanan kubbenin örttüğü uygulama görülmektedir (Pektaş, 2001:82). Nuhiye, Saidiye, Hatibiye,

Şerefiye, II. Şerefhan, Ziyaeddin Han, Küfrevi, Şeyh Garip, Memi Dede, Üç Bacılar türbeleri, kentin değişik kesimlerine yayılmış anıtsal yapılardır (Foto 7).

Foto 7. Ulu Cami (A), Şerefiye Külliyesi (B), Küfrevi Türbesi (C) ve Alemdar Köprüsünden Görünüm.

Öte yandan şehirdeki su mimari örneklerinden olan köprü, hamam ve çeşmeler geleneksel mimarisinin önemli tamamlayıcıları arasında yer almaktadır. Şehrin asırlardan beri göç yolları üzerinde ve çok sayıda kolu olan bir akarsu vadisi üzerinde yer alması, zengin su kaynaklarına sahip olması, su mimari örneklerin çokça görülmesine yol açmaktadır. Bitlis'te günümüze ulaşan ve kullanılan, 17 taş köprü, 2 hamam ve yüzlerce çeşme bulunmaktadır. Gerek şehir içerisindeki dereler üzerindeki geçişi gerekse kervan veya göç yollarından geçenlerin geçişini sağlamak için asırlara meydan okuyan sağlam ve dayanıklı taş köprüler yapılmıştır. Alemdar, Hatuniye, Ulu Camii, Hüsrev Paşa ve Şerefiye gibi köprüler söz konusu yapı grubunun en iyi örneklerini sunmaktadır. Ancak günümüzde bu anıtsal taş köprüler, kentleşme ve yeni yapılaşmanın neticesinden kent silüetinden kaybolmaya yüz tutmaktadırlar. Ayrıca kentte kesme taştan yapılan iki hamam da bulunmaktadır. Şerefiye Külliyesi'nin bir parçası olan Şerefiye Han Hamamı ve Hüsrev Paşa Hamamı şehrin merkezi kesiminde yer almakta olup hali hazırda kullanılmaktadır. Bununla birlikte şehrin her tarafına yayılmış ve kimlikli bir mimari ile inşa edilmiş yüzlerce geleneksel çeşmeler bulunmaktadır. Yaşam anlayışının değişmesiyle birlikte gündelik hayatta pek önem verilmeyen bu yapılar geçmişin bütün ihtişamını yansıtırçasına günümüzde de varlıklarını devam ettirmektedir.

Bitlis geleneksel mimari dokusunun vazgeçilmez ve ana tamamlayıcı unsurunun başında kuşkusuz ki geleneksel Bitlis evleri gelir. Büyük çoğunluğu XIX. yüzyıla ait olan ve günümüzde de kullanılan geleneksel Bitlis evleri, tarihi kent dokusunun iskeletini oluşturmaktadır. Yüksek bir duvarla sokaktan ayrılan, dışa kapalı ancak içte özgün bir mimari anlayışı yansıtan geleneksel Bitlis evleri, nadiren tek ve üç, çoğunlukla 2 kattan oluşan, kırmızımsı açık kahverengi ve Küfeki olarak adlandırılan düz kesme taşlardan müteşekkil düz toprak damlı olarak inşa edilmiştir. Evlerin planlamasında, kültür, gelenek, inanç, ekonomi, topografya ve iklim şartları ana belirleyiciler olmuştur. Konutların inşasında araziden en iyi şekilde yararlanma kaygısı etkili olmuştur. Bitlis evlerinde yapının planını dışta günlük işlerin yapıldığı hayat ve bahçeler oluşturur. Genellikle evlerin sokak yönündeki girişlerine rastlayan ön kısımlarında, günlük işlerin yapıldığı “hayat”

denilen, zemini kesme ve sal taşı döşemeli avlular, arka ve yan tarafta da bahçeler yer alır. Hayat kısmında genellikle tandır veya ocak da bulunmaktadır (Direk ve Ocak, 2011:141, Foto 9).

Geleneksel Bitlis evlerinin zemin katları ahır, kiler ve tuvalet gibi hizmet birimlerinden oluşmaktadır. Üst katlarda ise genellikle bir sofa, revak, odalar, hamam, kerhiz ve mutfak gibi mekânlar yer alır. Katlar arasındaki bağlantıyı da ahşap veya taş merdivenler sağlamaktadır. Genellikle evlerin yaşam mekânları güney, güneydoğu ve güneybatıya, batıya, hizmet mekânlarının ise kuzey yönde bulunduğu dikkat çeker. Arazinin eğimine göre şekillenen evler, kademeli olarak üst üste yerleşmiştir. Böylece yapılar birbirini engellemediği gibi güneşi de engellememektedir.

Foto 8. Geleneksel Bitlis Evlerinden Görünümler

Bitlis evlerinin ana yapı malzemesi taş olmakla birlikte toprak, ahşap ve metal malzeme de kullanılmaktadır. Yöreye özgü olan kesme taşlar, evlerin duvarlarından başka zemin kaplamalarında ve anıtsal giriş kapılarında kullanılmıştır. Duvar örgülerinde taşlar muntazam bir şekilde yerleştirilerek derzler çok ince tutulmuştur. Bu sayede çamur harç neredeyse hiç görülmemektedir. Toprak malzeme çamur harcın katkı maddesi olarak kullanılması yanında büyük oranda örtü malzemesi olarak düz damlarda kullanılmaktadır. Duvarların üzerine 40-50 cm. aralıklarla yerleştirilen döşeme kirişleri üzerine yaklaşık 4-5 cm. kalınlığında mertekler yerleştirilir. Merteklerin üzeri ise yaklaşık 5 cm. kalınlığında kamış, söğüt, meşe yaprağı gibi bitkilerle örtülür. Bu örtü üzerine püşürük denilen, az su ile yapılmış, 20-30 cm. kalınlığında az su ile yapılmış, biraz katı olan toprak dökülür. Bunun üzeri de kerpiç hamuru içine tuz katılmış olarak 10-15 cm. kalınlığında eğimli çamur sıva ile kapatılır. Bu çamur örtü loğ denen taşla sıkıştırılır. Su tahliyesini sağlamak için de genellikle bahçe veya sokak kısmına konan ve çoratan olarak adlandırılan tahliye yapıları konulmaktadır.

Foto 9. Geleneksel Bitlis Evlerinin Hayat (A), Dam Örtüsü (B), Mutfak (C) ve Pencere (D) Kısımından Görünümler

Bitlis evlerinde ahşap malzemenin kullanımı ise çeşitlidir. Ahşap, katlar arasında hatıl olarak kullanılmakta ve bu sayede duvarlar sağlamlık kazanmaktadır. Ayrıca kapı-pencere doğramaları ve döşeme kirişleri de ahşap malzemeden oluşmaktadır. Genellikle Bitlis evlerinde iç ve dış mekân süslemelerinde taş malzeme üzerinde çeşitli oyma ve kabartma teknikleri yapılmış olup süslemede ahşap malzeme neredeyse hiç kullanılmamıştır. Ancak Muştakbaba Mahallesi'nde bulunan İsa Kalkan'a ait olan ev istisna teşkil etmektedir (Foto 10). Giriş kapısında yer alan kitabeye göre Ahmet Ağa tarafından 1897 yılında 3 kat olarak inşa ettirilen ev, 3 bölümden oluşmaktadır. Zemin katı kiler ve ahır, orta katı selamlık ve en üst katı ise haremlikten oluşmaktadır. Ahşap malzemenin çok yoğun olarak kullanıldığı İsa Kalkan'a ait evde, harem ile selamlık arasındaki bağlantıyı sofalar arasında uzanan tek kollu ahşap merdiven sağlamaktadır. Asıl olarak ahşap malzemenin yaygın olarak kullanıldığı kısımlar ise haremlik ve selamlık bölümüdür. Ahşap malzeme üzerine kırmızı, yeşil, sarı ve mavi renklerin hâkim olduğu zengin kalemî süslemeler oldukça dikkat çekicidir. Haremlik ve selamlık kısımlarındaki gömme dolaplar, musandıra, ahşap çıtalı tavan ve pencere alınlıkları çok renkli kalem işleriyle bezenmiştir. İç düzeni, zengin ahşap süslemeleriyle İsa Kalkan Evi Bitlis'in tarihi evleri arasında en seçkin örnek durumundadır (Öztürk ve Cangüleç, 2011:216). Öte yandan Bitlis evlerinde metal malzemesi ise kapı, pencere aksesuarlarının yanı sıra pencere korkuluklarında kullanılmaktadır.

Foto 10. İsa Kalkan Evi ve Renkli Ahşap Süslemelerinden Örnekler

Yukarıda ifade edilen Bitlis şehrinin tarihi dokusu ve mimari örnekleri, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişen yaşam biçimi ve koşulları, çarpık kentleşme sonucunda tarihi dokuya zarar veren yapılaşma, eski yapıların kent dokusu içerisinde yük ve gereksiz görülmesi anlayışı, toplumun bilinçsizliği ve eski yapılarının koruma altına alınamaması gibi çok çeşitli nedenlerden dolayı büyük zarar görmüştür. Bitlis'te bilhassa 1950'li yıllarda hızlanan kentleşme sürecine bağlı olarak yeni yapılar yoğunluk kazanmıştır. Ortaya çıkan yeni yapılaşma süreci binlerce yıldır tarihi kent dokusunun bulunduğu alanda ve çevresinde geliştiği, eski doku ve mimari yok sayıldığı için tarihi kent iskeleti büyük zarar görmüştür. Gerek yeni yapılaşma gerekse de yapıların yenileme ve ekleme çalışmalarında binaların gelişi güzel tarihi doku içine serpiştirilmesi, eski yapılara yapılan ekleme ve yenileme çalışmaları ve bu çalışmalarının tarihi yapıdan kopuk görüntüsü tarihi dokunun kent silüeti içinde kaybolmasına neden olmaktadır. Ayrıca gerek yeni binalar gerekse eski yapıya yapılan eklemeler, çok yanlış bir şekilde konumlandıkları için tarihi yapılara büyük zarar vermektedir. Özellikle Bitlis Kalesi etrafında estetik ve mimari kaygılardan yoksun olarak inşa edilen çok katlı binalar, tarihi kent dokusunu gizleyerek kentin genel görüntüsünde hâkim unsur haline gelmektedir (Foto 11).

Foto 11. Tarihi Yapılara Zarar Veren ve Kent Silüetini Bozan Plansız Yapılaşmadan Görünümler

Sonuç ve Tartışma

Bitlis'in binlerce yıllık kültürel birikiminin günümüze ulaşmasını sağlayan taş ustalığı ve bu zanaatın ortaya çıkardığı sanat eserleri, yalnızca turizm veya estetik kazanımlar bakımından değil, geçmiş medeniyetlerin kültürel yapısı, yaşam tarzı ve tarihi mirasını günümüze ulaştırması açısından oldukça değerlidir. Şehirde kalifiyeli taş ustaları tarafından inşa edilen tarihsel taş yapılar ve taş ustalığının gelecek kuşaklara aktarılması ve bu mirasın korunması, bütün şehir sakinlerince benimsenmelidir. Ayrıca söz konusu mirasın korunması, geçmiş uygarlıklara saygı ve vefa gösterilmesi gerekliliği anlayışıyla yerine getirilmelidir.

XX. yüzyılın sonlarına doğru modern yaşam tarzı ve şehirleşme hareketleri, daha ucuz ve kolay temin edilebilir malzemelerin varlığı gibi unsurların etkisiyle Bitlis'te, taş yapılara olan talep neredeyse bitme noktasına gelmiştir. Kent mimarisinde estetik ve kültürel birikimi yansıtan taş yapılardan ziyade briket ve tuğlanın kullanıldığı tek düze betonarme yapılar ön plana çıkmıştır. Bu nedenle taş ustalığına olan ilgi de azalmıştır. Bu ilginin azalmasında hem ekonomik olarak bu mesleğin çok iyi bir kazanç getirmemesi hem de zahmetli, yorucu ve bu sanatın öğrenilmesinin zaman alması gibi faktörler de etkilidir. Ancak gerek Bitlis şehrinin iklim ve jeolojik koşulları gerekse dünyada yaygınlaşan ekolojik yapı trendi dikkate alındığında, taş yapıların ve taş ustalığının günümüzde de mevcut durumun aksine çok yaygın olması gerekmektedir. Zira Bitlis gibi sert karasal iklim şartlarının hüküm sürdüğü ve taş malzemenin oldukça bol olduğu yörelerde hem ekonomik açıdan hem de ısı birikimi ve sağlık açısından taş yapılar oldukça avantajlıdır. Bütün bu nedenlerden dolayı yörede taş ustalığı zanaatı koruma altına alınmalı, yeni ustaların yetiştirilmesi için yetkili merciler gerekli kurs ve eğitim çalışmaları yapmalıdır. Bunun yanında taş ustalığı ve taş yapıların yaygınlaşması için kamu kurumları öncelikli davranmalı ve yeni yapılacak kamu binalarının taş malzemeden yapılmasına öncelik verilmeli, konutlarını taş malzemeden inşa edecek kişilere de kolaylıklar sağlanmalıdır.

Binlerce yıldır şehrin mimari kimliğini oluşturan ve günümüzde hızla kaybolan taş yapılar önemle korunmalıdır. Son dönemlerde ortaya çıkan çarpık yapılaşmaların önüne geçilmeli, geleneksel mimari doku ve yapılar muhafaza edilerek bu yapıların görüntü ve yapısına zarar veren ve mimari değeri olmayan yapılar ortadan kaldırılmalıdır. Böylece tarihi kent dokusunun ön plana

çıkması sağlanacaktır. Eski yapılar korunurken tek tek yapı örneklerinden ziyade kentin bütün tarihi dokusunu koruyacak koruma planları yapılmalıdır. Ayrıca söz konusu tarihi yapılar korunup, restore edildikten sonra kendi kaderine terk edilmeyip, aslına uygun olarak halkın kullanımına uygun şekilde, turizm veya kültürel mirasın yaşatılması ve sergilenmesi gibi amaçlarla değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte şehirde yerleşmenin ana eksenini oluşturan Bitlis Çayı ıslah edilerek, üstündeki çarpık yapılar ortadan kaldırılarak çok sayıda tarihi köprü ve diğer tarihi yapıların ortaya çıkması sağlanmalıdır. Böylece şehrin hızla kaybolan tarihi kent kimliği, taş yapılara ve taş ustalığına gerekli değerin verilmesiyle yeniden kazandırılabilir.

KAYNAKÇA

- ARIK, M. O., (1971), *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayını, Ankara.
- ARINÇ, K., (1998), *Ahlat İlçesi'nin Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yay.No: 881, Fen-Edebiyat Fakültesi, Yay:No:97, Araştırmalar Serisi No:68, ERZURUM.
- ARINÇ, K., (2007), Tarihî ve Siyasî Coğrafya Perspektifiyle Bitlis, Ahlat ve Tatvan Şehirlerinin Kuruluş ve Gelişmeleri / Foundation and Development of Bitlis, Ahlat and Tatvan Cities: A Historical and Political Geography Perspective. *International Symposium of Tatvan and its Surrounding From Past to Future*, 31 August -2 September 2007, Tatvan, s. 743-793.
- AYDIN, S., (1967), *Bitlis Tarihi*, Acar Matbaası, İstanbul.
- BAŞ, G., (2010), "Gelenek ve gelecek arasında sıkışan bir tarihi kent: Bitlis", *History Studies*, 2(2), 378-399.
- BAŞ, G., (2002), *Bitlis'te Mimari Yapılarda Süsleme*, Bitlis Valiliği Kültür Yayınları No:11, Bitlis.
- BURNEY, C.A., (1957), "Urartian Fortresses and Towns in the Van Region". *Anatolian Studies*, Vol: VII, Ankara, 39-53.
- CANDEMİR, A., (2009), *Anadolu'da Taş Ustaları*, İzmir.
- ÇELEBİ, C., (1999), *Vadideki güzel şehir Bitlis*, BETAV yayınları No:2, Ankara.
- DARKOT, B., (1987), "*Bitlis*" *Maddesi*, Meydan Larousse II, İstanbul, 414-415.
- DİREK, S. Y., OCAK, S. (2011), Bitlis geleneksel konutlarının ekolojik mimari açısından değerlendirilmesi, *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 4-7 Ekim, Bitlis, 138-144.
- GÜZEL, A., (2013), Coğrafi Özellikleri Bakımından Anadolu Şehirlerindeki Geleneksel Konutlar: Şanlıurfa Örneği, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/12 Fall 2013, Ankara-Turkey, p. 569-590.
- KARABACAK, Z., İ., (2013), "Yerel Dokusunu Yitirmekte Olan Bir Kent: Malatya" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/5 Spring 2013, Ankara-Turkey, p.345-355.
- MEMİŞ, E., (1989), *Eskiçağ Türkiye Tarihi*. Selçuk Üniversitesi Yayınları No: 67, Eğitim Fakültesi Yayınları No: 13, Konya.
- MÜLAYİM, S., (1993), "*Anadolu'da Selçuklu üslubu*", ThemaLarousse, 219.

- ÖNEY, G., (1976), "*İslam Süsleme ve El Sanatlarında Türklerin katkısı* ", İslam Sanatında Türkler, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÖZDOĞLAR, E., (2012), Taşın çağlara uzanan evrensel yolculuğu üzerine bir analiz, *Doğal Yaşam Doğal Taş Sempozyumu*, 29-30 Mart, İstanbul, 7-15.
- ÖZTÜRK, Ş., CANGÜLEÇ, Ö., (2011), Geleneksel Bitlis Evlerinden Bir Örnek "İsa Kalkan Evi", *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 4-7 Ekim, Bitlis, 207-221.
- ÖZTÜRK, Ş., (2004), *Bitlis Su Mimarisi*, Bitlis Valiliği Kültür Yayınları No:12, Malatya.
- PEKTAŞ, K., (2001), *Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları/2610, Ankara.
- SANTUR, A., (2011), Bitlis Örneğinde Geleneksel Mimarinin Korunması, Yaşatılması ve Geleceğe Aktarılmasında Halkbilim Müzelerinin İşlevi, *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 4-7 Ekim, Bitlis, 243-254.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, (1899), *Kamus-u Âlâm, "Bitlis" Maddesi*, İstanbul.
- ŞEREFHAN, (1971), *Şerafname* (Çev. M. Emin Bozarslan), İstanbul.
- TUNCEL, M., (1992), *Bitlis Maddesi*, İslam Ansiklopedisi II, İstanbul.
- TUNCEL, M., (2006), Kuruluşundan Günümüze Kadar Bitlis Şehri, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 4-7 Eylül, Bitlis, 78-83.
- YINANÇ M., HALİL, (1993), "*Bitlis" Maddesi*. İslam Ansiklopedisi, II, İstanbul.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- ALKAN, A., Bitlis Şehrinde Taş Ustalığı ve Geleneksel Kent Mimarisine Etkisi, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 57-82, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7910>, ANKARA-TURKEY

TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISI İLE SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ*

Onur ALTUNTAŞ**

Hasan Hüseyin ALTINOVA***

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Ankara'nın sosyo-ekonomik düzey bakımından üç farklı ilçesinde yaşayan kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet algısı düzeylerini çeşitli değişkenlere göre belirlemektir.

Araştırmanın örneklemini Ankara ilçelerinde ortaöğretim 9., 10., 11. ve 12. sınıfta öğrenim görmekte olan 284 kadın 227 erkek toplam 511 öğrencinin velisi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi, olasılığa bağlı örnekleme türünden basit tesadüfî örnekleme uygun olarak belirlenmiştir. Örneklemi Ankara'nın değişik sosyo-ekonomik özellikler gösteren Çankaya, Sincan ve Gölbaşı ilçelerinde kadın ve erkek veliler oluşturmuştur. Katılımcılara sosyo-demografik bilgi formu ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği uygulanmıştır.

Araştırmaya katılan 511 velinin Çankaya ilçesine ait ortalama toplumsal cinsiyet algı düzeyi puanları 95.40 ± 17.18 , Sincan 84.55 ± 17.11 ve Gölbaşı 70.53 ± 15.35 bulunmuştur. Araştırmaya katılan 284 kadının ortalama toplumsal cinsiyet algısı düzeyi 91.04 ± 18.57 , 227 erkeğin toplumsal cinsiyet algı düzeyi ise 81.96 ± 18.83 bulunmuştur. Cinsiyet değişkenine göre kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet algı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (t değeri= 5.46; p=.000). Üç farklı sosyo-ekonomik durumda yaşayan kadın ve erkeklerin sosyo-ekonomik düzeye göre toplumsal cinsiyet rollerinde farklılıklar olduğu saptanmıştır (F değeri=12.84; p=0.000). Kadın ve erkeklerin eğitim durumu değişkeni göz önüne alındığında üniversite mezunlarının diğerlerinden daha yüksek puana sahip olduğu gözlenmektedir.

Araştırmanın sonuçları üç farklı sosyo-ekonomik ilçede yaşayan kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyete ilişkin görüşlerini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Toplumun tamamını kapsayacak şekilde toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesine yönelik araştırmaların tasarlanması önerilmektedir.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Ergoterapi Bölümü, El-mek: fztonurb@hotmail.com

*** Öğr. Gör. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, El-mek: altinova2012@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, cinsiyet eşitsizliği, erkek, kadın

DETERMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN GENDER PERCEPTION AND SOCIOECONOMIC VARIABLES

STRUCTURED ABSTRACT

Gender” is identified as the genetic, physiological and biological characteristics of a person as a female or male. The “Social Gender” concept consists of the socially identified personal characteristics, roles and responsibilities of the female and male. The definition of the social gender concept therefore includes the values, expectations, judgements and roles regarding how the society sees and perceives us, how it thinks of us and expects us to behave and not the biological differences (Dökmen 2004, Lindsey, 1990, Sakallı-Uğurlu, 2002, Powell and Greenhaus, 2010).

Individuals behave according to the values provided to them by the social structure while fulfilling their roles in the society (Arslan, 2003; Demirbilek, 2007; Hablemitoğlu, 2005; Kitiş and Bilgici, 2007). According to these judgements, social expectations are developed regarding which behavior and activities females and males will be able to do, and who has or will have which rights and power in what degree (Günay and Bener, 2011). Intercultural comparisons have revealed that both males and females try to reconcile their innate roles with the roles seen appropriate for them by the society. For example, when the general pattern of division of labor as “source provider” and “housewife” is examined, females are taught housekeeping skills such as cooking and sewing and males are taught skills they can use economically from their early ages. This social role distribution is provided continuity by being supported with interindividual relationships (with parents, friends, etc.) (Güldü and Ersoy-Kart, 2007; Yaylı, Çınar, 2014). The “Caregiver role” of females is reflected in formal work areas such as office work, the service industry and nursing where there is female dominance. These areas show strong elements of care and service (Akın, 2007). Developing countries are at the initial stages of the socio-economic and cultural development process allowing the empowerment of women and women therefore currently lag behind men. The most important factor here seems to be the roles the traditional social structure in developing countries impose on women and men (Vefikuluçay, Zeyneloğlu, Eroğlu, Taşkın 2007, Parlaktuna, 2010).

We aimed to determine whether the gender roles of females and males living in three different socio-economic conditions change according to variables such as socio-economic status, gender, and educational status in this study.

The study sample consisted of the parents of a total of 511 students attending 9th to 12th grades of secondary school in several Ankara districts. The sample was selected using simple random sampling of the probability-dependent sampling type and consisted of

female and male parents in the Çankaya, Sincan and Gölbaşı districts of Ankara which show different socio-economic characteristics.

A survey form consisting of 2 parts was used as the data collecting tool in the study. The first part included questions aiming to identify the descriptive demographic information of the parents such as gender and educational status. The "Perception of Gender Scale" developed was used to determine the gender perceptions of the parents in the second part of the survey form. The scale was developed and the validity and reliability determined by Altınova and Duyan (2013). It is a scale developed especially for adults and can measure how individuals perceive their gender roles in various areas and their relevant attitudes.

The mean gender perception level score was 95.40 ± 17.18 for Çankaya district ($n=241$), 84.55 ± 17.11 for Sincan district ($n= 173$) and 70.53 ± 15.35 for Gölbaşı district ($n= 97$). The mean scores were 99.24 ± 15.94 , 88.69 ± 16.55 and 74.11 ± 15.40 respectively for females only and 90.26 ± 17.52 , 79.85 ± 16.58 and 66.04 ± 14.23 for males only. The females received higher scores than the males in general. A significant difference was found between the district variable and gender perception level scores of the females and males (F value= 78.3; $p=.000<.05$). The gender perception level of the females and males according to district showed a statistically significant difference between all districts. The reason was the higher scores of those living in Çankaya than those living in Sincan and Gölbaşı districts, with those living in Sincan district having lower scores than those living in Çankaya district and those living in Gölbaşı having lower scores than those living in Çankaya and Sincan.

The mean gender perception level was 91.04 ± 18.57 for the 284 females and 81.96 ± 18.83 for the 227 males participating in the study and there was a significant difference between the gender perception levels of females and males (t value= 5.46; $p=.000<.05$). The difference in values according to gender was statistically significant when the districts were evaluated separately as well (Çankaya t value= 4.14 $p=.000<.05$; Sincan t value= 3.50 $p=.001<.05$; Gölbaşı t value= 2.64 $p=.009<.05$). The reason for these statistically significant differences was the higher gender perception level scores of the females.

Gender perception scores according to the educational status of individuals participating in the study were 81.9 ± 16.92 for primary school graduates, 81.3 ± 18.40 for secondary school graduates, 86.5 ± 19.18 for high school graduates and 94.4 ± 19.38 for university graduates. When the educational status variable of female and males were taken into account, the university graduates were observed to have higher scores than the others. A significant difference was found (F value =13.15. $p= .000<.05$) between the educational level variable and gender levels of females but not of males (F value =3.01, $p= .031$). The gender perception levels of university graduates were higher than primary, secondary and high school graduates. For the females only, the perception levels of university graduates were higher than primary, secondary and high school graduates and those of high school graduates were higher than primary school graduates. For the males only, the mean gender perception levels were not found different in the 4 groups.

When the evaluated the gender perception level of females and males according to income level, we found a significant relationship was found between the monthly income variable and gender perception levels of females and males (F value=12.84; $p=0.000<.05$). A significant difference was present for two districts (Çankaya F value=14.497; $p=0.000<.05$; Sincan F değeri=4.759; $p=.000<.05$) but not the third (Gölbaşı F value=1.245; $p=.287$).

We could say that the study subjects represented three groups of patients and that the groups were not biased despite possible differences in terms of age, education, etc, as they were not matched in this study where we aimed to compare the parents living in three districts with different socio-economic and regional features in Ankara.

Males had more conservative gender roles than females in this study. The males' approach is probably because these prejudices favor the males.

Öngen and Aytaç (2013) similarly reported that female and male students have different attitudes regarding their gender roles with the females having a more equalizing and the males a more conversative attitude.

Evaluation of the distribution of the opinions regarding work life and social life by gender by Vefikuluçay et al (2007) where opinions of university students regarding gender roles were investigated revealed a statistically significant difference between the opinions of female and male students for all statements.

Comparison of the three districts showed that the approach to the gender roles of females and males was more positive in Çankaya district. This result may be due to the better socioeconomic status of those living in this district and could indicate that gender perception increases as the socio-economic level increases.

There is a close relationship between educational level and gender role. Our study revealed that gender role perception becomes more positive as educational level increases. As also stated by Kodan (2013), this can be explained by educated people being open to new ideas and not being affected much by the culture-society.

Differences were found in gender perception according to income status in our study. The perception level increased as the income increased. This result overlaps with the effect of socio-economic level on gender. Kodan (2013) reported a significant differenc in attitudes towards gender roles according to the mean monthly income of the family.

Traditional patriarchal relation forms affect gender. The fact that females find it more difficult to work formally and are deprived of education, and the political attitudes in the society and the stereotypes created for females are important factors in the development of gender perception. These attitudes will not change in a day. Equalizing policies should be developed, females should take their place in the public arena, participate more extensively in politics, and benefit from all stages of education.

These results indicate a need for studies evaluating gender roles in the society to be conducted on a larger scale.

Key Words: Gender, genderin equality, man, woman

Giriş

“Cinsiyet” kişinin kadın ya da erkek olarak gösterdiği genetik, fizyolojik ve biyolojik özellikleri olarak tanımlanmaktadır. “Toplumsal Cinsiyet” kavramı ise, kadının ve erkeğin sosyal olarak belirlenmiş kişilik özelliklerini, rol ve sorumluluklarını ifade etmektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet kavramının tanımında biyolojik farklılıklar değil, kadın ve erkek olarak toplumun bizi nasıl gördüğü, nasıl algıladığı, nasıl düşündüğü ve nasıl davranmamızı beklediği ile ilgili değerler, beklentiler, yargılar ve roller bulunmaktadır (Dökmen 2004, Lindsey, 1990, Sakallı-Uğurlu, 2002, Powell ve Greenhaus, 2010).

İnsanlar dışı veya erkek cinsiyeti ile doğarlar ancak yetiştirilirken toplumun cinsiyetlerine özgü beklediği roller çerçevesinde kız veya erkek çocuk olmayı öğrenerek büyürler (Terzioğlu ve Taşkın, 2008: 63). Schmitt’e (2003) göre, erkekler ve kadınlar doğuştan gelen ve farklılaşmış cinsiyetlerine özgü psikolojik eğilimlere ve cinsiyet rollerine sahip değillerdir. Farklı sosyalleşme yaşantıları, sosyal davranışlarda cinsiyet farklılıklarının oluşmasından sorumludur. Bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürü; bir kadın ve erkeğin nasıl davranacağı, nasıl düşüneceği ve nasıl hareket edeceğine ilişkin beklentileri ortaya koyan, yani kadın ve erkeği sosyal olarak yapılandıran özellikleri belirlemektedir (Akin ve Demirel, 2003: 74; Üner, 2008:6; Powell ve Greenkouse, 2010:1012).

Bireyler, toplumda sahip oldukları rollerini yerine getirirken toplumsal yapının onlara verdiği değer yargılarına göre davranmaktadırlar (Arslan, 2003; Demirebilek, 2007; Hablemitoğlu, 2005; Kitiş ve Bilgici, 2007). Bu yargılara göre de kadınlar ve erkeklerin hangi davranış ve faaliyetleri yapabileceklerine, hangi haklara ve güce kimin ne derece sahip olduğuna veya sahip olması gerektiğine ilişkin toplumsal beklentiler geliştirilmektedir. (Günay ve Bener, 2011). Hem kadınların hem de erkeklerin doğuştan gelen rolleriyle toplumda onlara uygun görülen rolleri bağdaştırmaya çalıştıkları kültürlerarası karşılaştırmalarla ortaya çıkmıştır. Örneğin, “kaynak sağlayıcı” ve “ev kadını” iş bölümü genel örüntüsüne bakıldığında, kadınlara yemek pişirmek ve dikiş dikmek gibi evle ilgili beceriler, erkeklere ise ekonomik anlamda kullanabilecekleri beceriler küçük yaşlardan itibaren öğretilmektedir. Bu toplumsal rol dağılımının, bireylerarası ilişkilerle (ana-baba, arkadaş vb.) desteklenerek süreklilik kazandığı görülmektedir (Güldü ve Ersoy-Kart, 2007; Yaylı, Çınar, 2014). Kadınların “bakım verme rolleri” ofis işleri, hizmet endüstrisi ve hemşirelik gibi kadın hâkimiyetinin daha yüksek olduğu formal iş alanlarında kendini göstermektedir. Bu alanların güçlü bir bakım ve hizmet verme unsurları bulunmaktadır (Akin, 2007). Gelişmekte olan ülkeler, kadının güçlenmesini sağlayan sosyo-ekonomik ve kültürel gelişme sürecinin başındadır. Bu sebeple kadınlar erkeklerin gerisindedir. Kadınların erkeklerin gerisinde olmasındaki en önemli etkenin gelişmekte olan ülkelerdeki gelenekçi toplumsal yapının kadına ve erkeğe yüklediği roller olduğu görülmektedir (Vefikuluçay, Zeyneloğlu, Eroğlu, Taşkın 2007, Parlaktuna, 2010).

Kadın ve erkeğin toplumdaki işlevleri, sorumlulukları, hakları, üretim sürecindeki pozisyonları gibi unsurlar, toplumsal cinsiyete göre şekillendirilmektedir. Bunun sonucunda da erkekler kamusal alana, kadınlar ise özel alana yönlendirilmektedir (Altan, 2001; Özkan, 2014).

Erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel bakış açıları toplumda kadınların statüsünü olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle günümüzde kadınların, toplum içerisinde istenilen statüye ulaşamadığı ve erkeklerin gerisinde kaldığı görülmektedir (Vefikuluçay,

Zeyneloğlu, Eroğlu, Taşkın, 2007). Hartmann (2006) ataerkilliği, maddi temeli olan ve erkeklerin kadınlar üzerinde tahakküm kurmalarını sağlayan hiyerarşik ilişkiler ve erkek erkeğe dayanışmayı içeren toplumsal ilişkiler dizisi olarak tanımlamaktadır. Erkeklerin kadınları sömürdüğü, baskı uygulayıp egemen olduğu toplumsal yapılar ve uygulamalar sistemi olan ataerki sistemde, erkekler, hem ev içinde hem de ücretli işlerde kadınların üretkenliğini denetim altında tutmaktadır. Bu sistemin getirdiği ilişkiler, kadınların evde ve çalışma yaşamında ikincil konumuna sebep olmaktadır. Çin ve Tayvan’da kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyete ilişkin tutumlarını belirlemek için yaşları 25 – 60 arasında değişen 2414 Çinli ve 2372 Tayvanlı evli bireylerle bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre kadınların erkeklere oranla daha az gelenekselci oldukları belirlenmiştir (Günay ve Bener, 2011).

Ülkemizde üniversite öğrencilerinin geleneksel cinsiyet rolleriyle ilgili kalıp yargılara ilişkin düşüncelerinin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmalarda; erkek öğrencilerin, kız öğrencilere göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin daha geleneksel bakış açısına sahip oldukları belirlenmiştir (Baykal, 1988, Aşılı, 2001, Demirel, Kısa, Kocaöz, Vefikuluçay, Taşkın, Eroğlu, Akın 2004; Kahraman, Kahraman, Ozansoy, Akıllı, Kekillioğlu, Özcan, 2014). Vefikuluçay, Zeyneloğlu, Eroğlu, Taşkın’ın (2007) yaptığı çalışmada sonucunda öğrencilerin cinsiyet rolleri konusunda geleneksel rolleri benimsedikleri belirlenmiştir. Ayrıca kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha az geleneksel rollere sahip oldukları da saptanmıştır.

Eğitim düzeyinin yükselmesi özellikle üniversite düzeyi, bireylerin toplumsal cinsiyet rollerine çağdaş bir bakış açısı kazandırmakta, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve hakkaniyetin kadın lehine belirleyicisi olmaktadır (Yılmaz, Zeyneloğlu, Kocaöz, Kısa, Taşkın, Eroğlu, 2009).

Bu çalışmada da üç farklı sosyo-ekonomik şartlarda yaşayan kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerinin farklı sosyo-ekonomik durum, cinsiyet, eğitim durumu gibi değişkenlerce değişip değişmediğini tespit etmek amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırma genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeline uygun olarak yürütülmüştür. İlişkisel tarama modelleri, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir. İlişki aramalarındaki betimlemeler var olan belli standartlara uyan ölçülerini bulmaya çalışmaktan çok, birey, nesne vb. durumlar arası ayrımların belirlenebilmesi amacıyla dönüktür (Karasar, 2009; 81).

Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklemini Ankara ilçelerinde ortaöğretim 9., 10., 11. ve 12. sınıfta öğrenim görmekte olan 284 kadın 227 erkek toplam 511 öğrencinin velisi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini, olasılığa bağlı örnekleme türünden basit tesadüfî örnekleme uygun olarak belirlenmiştir. Örneklemini Ankara’nın değişik sosyo-ekonomik özellikler gösteren Çankaya, Sincan ve Gölbaşı ilçelerinde kadın ve erkek veliler oluşturmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu 2 bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde; cinsiyet, eğitim durumu gibi velileri tanıtıcı demografik bilgileri ortaya koymayı amaçlayan sorular bulunmaktadır.

Anket formunun ikinci bölümünde ise velilerin toplumsal cinsiyet algıları için Altınova ve Duyan’ın (2013) geliştirdiği “Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği” kullanılmıştır.

Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği: Ölçek, Altınova ve Duyan (2013) tarafından geliştirilmiş ve geçerlilik güvenirlik çalışması yapılmıştır. Özellikle yetişkinlere uygulanabilecek

şekilde geliştirilmiş bir ölçektir. Bireylerin değişik alanlara ilişkin toplumsal cinsiyet rollerini nasıl algıladıklarını ile ilgili tutumlarını ölçme özelliğine sahiptir. Ölçek toplam 25 maddeden oluşmaktadır. Her madde için, “kesinlikle katılıyorum”, “katılıyorum”, “kararsızım”, “katılmıyorum”, “kesinlikle katılmıyorum” maddelerinden biri seçilerek 1 ile 5 arasında puanlanmaktadır. Toplam ölçek puanı hesaplanırken bazı maddeler tersten puanlanmaktadır (2., 4., 6., 9., 10., 12., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 24. ve 25. maddeler tersten puanlanmıştır). Ölçekten alınabilecek en düşük puan 25, en yüksek puan 125’dir. Puanın yüksek olması toplumsal cinsiyet algısının yüksek olduğunu, düşük olması ise toplumsal cinsiyet algısının düşük olduğunu gösterir.

Ölçeğin iç tutarlılığı ile ilgili analizler toplam 443 kişi üzerinde hesaplanmış ve Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı. 872 olarak hesaplanmıştır.

İşlem

Verilerin değerlendirilmesinde ve hesaplanmış değerlerin bulunmasında SPSS 21 paket programı kullanılmıştır. Değişkenlerin normal dağılıma uygunluğu görsel (histogram ve olasılık grafikleri) ve analitik yöntemler (Kolmogorov- Smirnov/ Shapiro- Wilk testleri) kullanılarak incelendi. Tanımlayıcı analizler normal dağılan değişkenler için ortalama ve standart sapmalar kullanılarak verildi. Aylık gelir durumu, ilçe, anne ve baba öğrenim durumu değişkenlerine göre de One-way Anova (tek yönlü varyans analizi) testi kullanıldı. Gruplar arasında anlamlı farklılık bulunan durumlarda, farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını test etmek için Tukey testi kullanıldı. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet algısı değişkenleri T testi kullanılarak karşılaştırıldı. p değerinin 0.05’in altında olduğu durumlar istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar şeklinde değerlendirildi.

BULGULAR

İlçe Değişkenine Göre Toplumsal Cinsiyet Algısında Değişiklikler

İlçe değişkeni ile toplumsal cinsiyet algısı arasında ilişkili olup olmadığı One-way Anava testi yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 1. İlçe Değişkenine Göre Toplumsal Cinsiyet Algılama Düzeyine İlişkin Betimleyici İstatistikler

	n	X	SS
Genel			
Çankaya	241	95.40	17.18
Sincan	173	84.55	17.11
Gölbaşı	97	70.53	15.35
Toplam	511	87.01	19.21
Kadınlar arasında			
Çankaya	138	99.24	15.94
Sincan	92	88.69	16.55
Gölbaşı	54	74.11	15.40
Toplam	284	91.04	18.57
Erkekler arasında			
Çankaya	103	90.26	17.52
Sincan	81	79.85	16.58
Gölbaşı	43	66.04	14.23
Toplam	227	81.96	18.83

Tablo 1’den de anlaşılabacağı gibi araştırmaya katılan 511 bireyden Çankaya ilçesine ait ortalama toplumsal cinsiyet algı düzeyi puanları 95.40 ± 17.18 , Sincan 84.55 ± 17.11 ve Gölbaşı

70.53±15.35 bulunmuştur. Bu değerler sadece kadınlar göz önüne alındığında Çankaya ilçesinde 99.24±15.94, Sincan ilçesinde 88.69±16.55 ve Gölbaşı ilçesinde 74.11±15.40 bulunmuştur. Bu değerler sadece erkekler göz önüne alındığında, Çankaya ilçesinde 90.26±17.52, Sincan ilçesinde 79.85±16.58 ve Gölbaşı ilçesinde 66.04±14.23 olarak bulunmuştur. Kadın ve erkeklerin her üç ilçede aldıkları puanlar göz önüne alındığında kadınların erkeklerden daha yüksek puan aldığı gözlenmektedir. Bu farklılığın anlamlı olup olmadığını incelemek için ilçeler arasında genel, kadınlar ve erkekler arasında olmak üzere One-way Anova testi yapılmıştır.

Tablo 2: İlçelerin Toplumsal Cinsiyet Algılamalarına İlişkin Karşılaştırma Sonuçları

		KT	Sd	KO	F	p
Genel						
Çankaya Sincan Gölbaşı	Gruplar Arası	44360.607	2	22180.304	78.3	.000
	Gruplar İçi	143852.130	508	283.173		
	Toplam	188212.737	510			
Kadınlar arasında						
Çankaya Sincan Gölbaşı	Gruplar Arası	25276.515	2	12638.257	49.0	.000
	Gruplar İçi	72330.795	281	257.405		
	Toplam	97607.310	283			
Erkekler arasında						
Çankaya Sincan Gölbaşı	Gruplar Arası	18348.592	2	9174.296	33.2	.000
	Gruplar İçi	61834.052	224	276.045		
	Toplam	80182.643	226			

Tablo 2’de görüldüğü gibi; ilçe değişkenine göre kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet düzeyine ilişkin One-way Anova testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; kadın ve erkeklerin ilçe değişkeni ile toplumsal cinsiyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (F değeri= 78.3; p=.000 <.05).

Tablo 2’de görüldüğü gibi; ilçe değişkenine göre sadece kadınların toplumsal cinsiyet düzeyine ilişkin One-way Anova testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; kadınların ilçe değişkeni ile toplumsal cinsiyet algılama düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (F değeri=49.0; p=.000 <.05).

Tablo 2’de görüldüğü gibi; ilçe değişkenine göre sadece erkeklerin toplumsal cinsiyet düzeyine ilişkin One-way Anova testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; erkeklerin ilçe değişkeni ile toplumsal cinsiyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (F değeri=33.2; p=.000 <.05).

Bu farklılaşmanın hangi ilçeden kaynaklandığını belirlemek için Tukey testi yapılmıştır.

Tablo 3. İlçelere Göre Toplumsal Cinsiyet Algılama Düzeyine İlişkin Tukey Testi Sonuçları

	İlçe değişkenleri		Ortalamalar Farkı	p
Genel	Çankaya	Sincan	10.85214*	.000
		Gölbaşı	24.87097*	.000
	Sincan	Çankaya	-10.85214*	.000
		Gölbaşı	14.01883*	.000
	Gölbaşı	Çankaya	-24.87097*	.000
		Sincan	-14.01883*	.000
Kadınlar	Çankaya	Sincan	10.55145*	.000
		Gölbaşı	25.13599*	.000
	Sincan	Çankaya	-10.55145*	.000
		Gölbaşı	14.58454*	.000
	Gölbaşı	Çankaya	-25.13599*	.000
		Sincan	-14.58454*	.000
Erkekler	Çankaya	Sincan	10.41028*	.000
		Gölbaşı	24.21562*	.000
	Sincan	Çankaya	-10.41028*	.000
		Gölbaşı	13.80534*	.000
	Gölbaşı	Çankaya	-24.21562*	.000
		Sincan	-13.80534*	.000

Tablo 3’de görüldüğü gibi; ilçe değişkenine göre kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet algı düzeyleri Tukey testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; bütün ilçeler birbirinden farklı çıkmıştır. Bu farklılaşmanın nedeni Çankaya ilçesinde yaşayanların Sincan ve Gölbaşı’nda yaşayanlar göre daha yüksek toplumsal cinsiyet algısı puanlarına sahip olması, Sincan ilçesinde yaşayanların Çankaya ilçesinden düşük, Gölbaşı ilçesinden yüksek puanlara sahip olması ve Gölbaşı ilçesinde yaşayanların Çankaya ve Sincan’da yaşayanlardan daha düşük toplumsal cinsiyet algısı puanlarına sahip olması gösterilebilir.

Tablo 3’te görüldüğü gibi; ilçe değişkenine göre sadece kadınların toplumsal cinsiyet algı düzeyleri Tukey testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; bütün ilçeler birbirinden farklı çıkmıştır. Bu farklılaşmanın nedeni Çankaya ilçesinde yaşayanların Sincan ve Gölbaşı’nda yaşayanlar göre daha yüksek toplumsal cinsiyet algısı puanlarına sahip olması, Sincan ilçesinde yaşayanların Çankaya ilçesinden düşük, Gölbaşı ilçesinden yüksek puanlara sahip olması ve Gölbaşı ilçesinde yaşayanların Çankaya ve Sincan’da yaşayanlardan daha düşük toplumsal cinsiyet algısı puanlarına sahip olması gösterilebilir.

Tablo 3’te görüldüğü gibi; ilçe değişkenine göre sadece erkeklerin toplumsal cinsiyet algı düzeyleri Tukey testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; bütün ilçeler birbirinden farklı çıkmıştır. Bu farklılaşmanın nedeni Çankaya ilçesinde yaşayanların Sincan ve Gölbaşı’nda yaşayanlar göre daha yüksek toplumsal cinsiyet algısı puanlarına sahip olması, Sincan ilçesinde yaşayanların Çankaya İlçesinden düşük, Gölbaşı ilçesinden yüksek puanlara sahip olması ve Gölbaşı ilçesinde yaşayanların Çankaya ve Sincan’da yaşayanlardan daha düşük toplumsal cinsiyet algısı puanlarına sahip olması gösterilebilir.

Cinsiyet Değişkenine Göre Toplumsal Cinsiyet Algısında Değişiklikler

Cinsiyet ile toplumsal cinsiyet algısı arasında ilişkili olup olmadığı T testi analizi yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 4: Cinsiyet Değişkenine Göre Toplumsal Cinsiyet Algılama Düzeyine İlişkin T Testi Sonuçları

İlçeler	Cinsiyet	n	Ortalama	SS	t	Sd	p
Genel	Kadın	284	91.04	18.57	5.46	509	.000
	Erkek	227	81.96	18.83			
Çankaya	Kadın	138	99.24	15.94	4.14	239	.000
	Erkek	103	90.26	17.52			
Sincan	Kadın	92	88.69	16.55	3.50	171	.001
	Erkek	81	79.85	16.58			
Gölbaşı	Kadın	54	74.11	15.40	2.64	95	.009
	Erkek	43	66.04	14.23			

Tablo 4’den de anlaşılacağı gibi araştırmaya katılan 284 kadının ortalama toplumsal cinsiyet algısı düzeyi 91.04 ± 18.57 iken araştırmaya katılan 227 erkeğin toplumsal cinsiyet algı düzeyi ise 81.96 ± 18.83 bulunmuştur. Tablo 4’te görüldüğü gibi; cinsiyet değişkenine göre kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet algı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (t değeri= 5.46; $p=.000 < .05$).

Tablo 4’ten de anlaşılacağı gibi Çankaya ilçesinde araştırmaya katılan 138 kadının ortalama toplumsal cinsiyet algısı düzeyi 99.24 ± 15.94 iken araştırmaya katılan 103 erkeğin toplumsal cinsiyet algı düzeyi ise 90.26 ± 17.52 bulunmuştur. Tablo 4’te görüldüğü gibi; cinsiyet değişkenine göre Çankaya ilçesinde kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet algı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (t değeri= 4.14 $p=.000 < .05$).

Tablo 4’ten de anlaşılacağı gibi Sincan ilçesinde araştırmaya katılan 92 kadının ortalama toplumsal cinsiyet algısı düzeyi 88.69 ± 16.55 iken araştırmaya katılan 81 erkeğin toplumsal cinsiyet algı düzeyi ise 79.85 ± 16.58 bulunmuştur. Tablo 4’te görüldüğü gibi; cinsiyet değişkenine göre Sincan ilçesinde kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet algı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (t değeri= 3.50 $p=.001 < .05$).

Tablo 4’ten de anlaşılacağı gibi Gölbaşı ilçesinde araştırmaya katılan 54 kadının ortalama toplumsal cinsiyet algısı düzeyi 74.11 ± 15.40 iken araştırmaya katılan 43 erkeğin toplumsal cinsiyet algı düzeyi ise 66.04 ± 14.23 bulunmuştur. Tablo 4’te görüldüğü gibi; cinsiyet değişkenine göre Gölbaşı ilçesinde kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet algı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (t değeri= 2.64 $p=.009 < .05$).

Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılan kadınlar ve erkekler arasında toplumsal cinsiyet algısı düzeyi açısından bir farklılık vardır. Bu farklılığında kadınlar lehine olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre kadınların erkeklere göre toplumsal cinsiyet algılarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Eğitim Durumu Değişkenine Göre Toplumsal Cinsiyet Algısında Değişiklikler

Eğitim durumu ile toplumsal cinsiyet algısı arasında ilişkili olup olmadığı One-way Anava testi yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 5. Eğitim Değişkenine Göre Toplumsal Cinsiyet Algılama Düzeyine İlişkin Betimleyici İstatistikler

	n	Ortalama	SS
Genel			
İlk	144	81.9	16.92
Orta	52	81.3	18.40
Lise	166	86.5	19.18
Üniversite	149	94.4	19.38
Toplam	511	87.0	19.21
Kadınlar			
İlk	101	83.47	17.08
Orta	30	84.50	18.70
Lise	89	91.94	17.39
Üniversite	64	104.82	13.98
Toplam	284	91.04	18.57
Erkekler			
İlk	43	78.30	16.17
Orta	22	77.00	17.47
Lise	77	80.33	19.37
Üniversite	85	86.56	19.24
Toplam	227	81.96	18.83

Tablo 5'ten de anlaşılabacağı gibi araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumlarına göre toplumsal cinsiyet algı puanları ilköğretim mezunları için 81.9 ± 16.92 , ortaokul mezunları için 81.3 ± 18.40 , lise mezunları için 86.5 ± 19.18 ve üniversite mezunları için 94.4 ± 19.38 olarak bulunmuştur.

Bu değerler sadece kadınlar göz önüne alındığında ilköğretim mezunlarının toplumsal cinsiyet algı puanları 83.47 ± 17.08 , ortaokul mezunlarının 84.50 ± 18.70 , lise mezunlarının 91.94 ± 18.57 ve üniversite mezunlarının 104.82 ± 13.98 olarak bulunmuştur.

Bu değerler sadece erkekler göz önüne alındığında ilköğretim mezunlarının toplumsal cinsiyet algı puanları 78.30 ± 16.17 , ortaokul mezunlarının 77.00 ± 17.47 , lise mezunlarının 80.33 ± 17.39 ve üniversite mezunlarının 86.56 ± 19.24 olarak bulunmuştur.

Kadın ve erkeklerin eğitim durumu değişkeni göz önüne alındığında üniversite mezunlarının diğerlerinden daha yüksek puana sahip olduğu gözlenmektedir. Bu farklılığın anlamlı olup olmadığını incelemek için eğitim durumu arasında genel, kadınlar ve erkekler arasında olmak üzere One-way Anova testi yapılmıştır.

Tablo 6: Eğitim Değişkenine Göre Toplumsal Cinsiyet Algılamalarına İlişkin Karşılaştırma Sonuçları

		KT	Sd	KO	F	P
Genel						
İlkokul	Gruplar arası	13587.737	3	4529.246	13.15	.000
Ortaokul	Gruplar içi	174625.000	507	344.428		
Lise						
Üniversite						
Kadınlar						
İlkokul	Gruplar arası	19305.549	3	6435.183	23.01	.000
Ortaokul	Gruplar içi	78301.761	280	279.649		
Lise						
Üniversite						
Erkekler						
İlkokul	Gruplar arası	3121.459	3	1040.486	3.01	.031
Ortaokul	Gruplar içi	77061.185	223	345.566		
Lise						
Üniversite						

Tablo 6’da görüldüğü gibi; eğitim durumu değişkenine göre kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet algı düzeyi One-way Anova testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; kadınların eğitim düzeyi değişkeni ile toplumsal cinsiyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunurken (F değeri =13.15. $p = .000 < .05$); erkeklerin eğitim düzeyi değişkeni ile toplumsal cinsiyet algısı arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır (F değeri =3.01, $p = .031$)

Tablo 6’da görüldüğü gibi; eğitim durumu değişkenine göre sadece kadınların toplumsal cinsiyet algı düzeyi One-way Anova testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; kadınların eğitim düzeyi değişkeni ile toplumsal cinsiyet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (F değeri = 23.01 $p = .000 < .05$).

Tablo 6’da görüldüğü gibi; eğitim durumu değişkenine göre sadece erkeklerin toplumsal cinsiyet algı düzeyi One-way Anova testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; toplumsal cinsiyet algı düzeylerinin ortalaması 4 grupta farklı bulunmamıştır (F değeri =3.01 $p = 0.31$). Bu bulgu, erkeklerde eğitim düzeyinin toplumsal cinsiyet algı düzeyleri üzerine bir fark oluşturmadığını göstermektedir.

Tablo 7. Eğitim Durumuna Göre Toplumsal Cinsiyet Algılama Düzeyine İlişkin Tukey Testi Sonuçları

Eğitim Durumu		Ortalamalar Farkı	p
Genel			
İlkokul	Ortaokul	.60363	.997
	Lise	-4.62969	.127
	Üniversite	-12.47951*	.000
Ortaokul	İlkokul	-.60363	.997
	Lise	-5.23332	.287
	Üniversite	-13.08314*	.000
Lise	İlkokul	4.62969	.127
	Ortaokul	5.23332	.287
	Üniversite	-7.84983*	.001
Üniversite	İlkokul	12.47951*	.000
	Ortaokul	13.08314*	.000
	Lise	7.84983*	.001
Kadınlar			
İlkokul	Ortaokul	-1.02475	.991
	Lise	-8.46857*	.003
	Üniversite	-21.35444*	.000
Ortaokul	İlkokul	1.02475	.991
	Lise	-7.44382	.153
	Üniversite	-20.32969*	.000
Lise	İlkokul	8.46857*	.003
	Ortaokul	7.44382	.153
	Üniversite	-12.88587*	.000
Üniversite	İlkokul	21.35444*	.000
	Ortaokul	20.32969*	.000
	Lise	12.88587*	.000

Tablo 7. devamı

Erkekler			
İlkokul	Ortaokul	130.233	.993
	Lise	-203.534	.939
	Üniversite	-826.238	.085
Ortaokul	İlkokul	-130.233	.993
	Lise	-333.766	.880
	Üniversite	-956.471	.140
Lise	İlkokul	203.534	.939
	Ortaokul	333.766	.880

	Üniversite	-622.704	.147
Üniversite	İlkokul	826.238	.085
	Ortaokul	956.471	.140
	Lise	622.704	.147

Tablo 7’de görüldüğü gibi; eğitim düzeyi değişkenine göre kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet algı düzeyleri Tukey testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; üniversite mezunlarının ilkökul, ortaokul ve lise mezunlarına göre toplumsal cinsiyet algı düzeyleri yüksek çıkmıştır.

Tablo 7’de görüldüğü gibi; eğitim düzeyi değişkenine göre sadece kadınların toplumsal cinsiyet algı düzeyleri Tukey testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; üniversite mezunlarının ilkökul, ortaokul ve lise mezunlarına, lise mezunlarının da ilkökul mezunlarına göre toplumsal cinsiyet algı düzeyleri yüksek çıkmıştır.

Tablo 7’de görüldüğü gibi; eğitim düzeyi değişkenine göre sadece erkeklerin toplumsal cinsiyet algı düzeyleri Tukey testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; toplumsal cinsiyet algı düzeylerinin ortalaması 4 grupta farklı bulunmamıştır.

Bu sonuçlara göre, eğitim düzeyi ile toplumsal cinsiyet algısı düzeyi açısından bir farklılık vardır bu farklılık eğitim düzeyi arttıkça gelişmektedir.

Gelir Durumu Değişkenine Göre Toplumsal Cinsiyet Algısında Değişiklikler

Gelir durumu değişkenine göre toplumsal cinsiyet algılama düzeyine ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8. Gelir Durumu Değişkenine Göre Toplumsal Cinsiyet Algılama Düzeyine İlişkin Betimleyici İstatistikler

	Genel			Çankaya			Sincan			Gölbaşı		
	N	Ortalama	SS	N	Ortalama	SS	N	Ortalama	SS	N	Ortalama	SS
Asgari ücret altı	51	71,05	14.88		-	-	18	70.88	9.52	33	71.15	17.26
Asgari ücret	53	80.00	18.03		-	-	45	81.51	18.21	8	71.50	15.29
1000-1500 arası	150	87.38	16.23	84	88.02	15.97	53	90.39	15.34	13	71.00	12.46
1501-2000 arası	47	83.00	14.89	8	80.25	5.44	36	84.91	15.88	3	67.33	11.01
2001-2500 arası	135	91.58	17.74	97	95.56	14.88	18	89.44	19.05	20	74.20	19.29
3001-3500 arası	19	85.84	25.53	10	107.70	1.05	3	75.33	18.23	6	54.66	4.88
3501-4000 arası	42	99.69	24.69	31	110.77	18.53	-	-	-	11	68.45	3.83
4001 ve üstü	14	100.57	15.85	11	106.90	10.97	-	-	-	3	77.33	.57
Toplam	511	87.01	19.21	241	95.40	17.18	173	84.5549	17.10	97	70.53	15.35

Tablo 9: Gelir Değişkenine Göre Toplumsal Cinsiyet Algılama Düzeyine İlişkin Karşılaştırma Sonuçları

Genel	KT	Sd	KO	F	p
Gruplarlar Arası	28540.367	7	4077.195	12.84	.000
Gruplarlar İçi	159672.370	503	317.440		
Toplam	188212.737	510			
Çankaya					
Gruplarlar Arası	16709.528	5	3341.906	14.497	.000
Gruplarlar İçi	54171.750	235	230.518		
Toplam	70881.278	240			
Sincan					
Gruplarlar Arası	6277.166	5	1255.433	4.759	.000
Gruplarlar İçi	44051.563	167	263.782		
Toplam	50328.728	172			
Gölbaşı					
Gruplarlar Arası	2019.287	7	288.470	1.245	.287
Gruplarlar İçi	20622.836	89	231.717		
Toplam	22642.124	96			

Tablo 9’da görüldüğü gibi; gelir değişkenine göre kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet algısı düzeyine ilişkin One-way Anova testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; kadın ve erkeklerin aylık gelir değişkeni ile toplumsal cinsiyet algı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (F değeri=12.84; $p=0.000 < .05$).

Tablo 9’da görüldüğü gibi; Çankaya ilçesinde gelir değişkenine göre kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet algısı düzeyine ilişkin One-way Anova testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; kadın ve erkeklerin aylık gelir değişkeni ile toplumsal cinsiyet algı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (F değeri=14.497; $p=0.000 < .05$).

Tablo 9’da görüldüğü gibi; Sincan ilçesinde gelir değişkenine göre kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet algısı düzeyine ilişkin One-way Anova testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; kadın ve erkeklerin aylık gelir değişkeni ile toplumsal cinsiyet algı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (F değeri=4.759; $p=.000 < .05$).

Tablo 9’da görüldüğü gibi;Gölbaşı ilçesinde gelir değişkenine göre kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet algısı düzeyine ilişkin One-way Anova testi karşılaştırılmasını gösteren dağılım incelendiğinde; kadın ve erkeklerin aylık gelir değişkeni ile toplumsal cinsiyet algı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (F değeri=1.245; $p=.287$).

Sonuç

Bu araştırmanın temel amacı, Ankara’da üç farklı sosyo-ekonomik ve bölgesel farklılığı olan ilçede yaşayan velilerin toplumsal cinsiyet algısı bakımından karşılaştırılmasıdır. Bu gruplar eşlenmemiş gruplar olmaları nedeniyle aralarındaki yaş, eğitim vb. bakımlardan muhtemel farklara rağmen, araştırmanın katılımcılarının üç grup veliyi temsil ettikleri, yanlı gruplar olmadıkları söylenebilir.

Araştırmada kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşleri cinsiyet, ilçe, eğitim durumu, gelir durumu, yaş olmak üzere beş alanda incelenmiştir.

Araştırmaya katılan kadın ve erkeklerin cinsiyetlerine göre erkeklerin kadınlara göre daha tutucu cinsiyet rollerine sahip olduğu söylenebilir. Erkeklerin daha geleneksel bir tutum içinde olmalarının, bu yargıların kendi faydalarına olmasına bağlı olabileceği düşünülmektedir.

Bizim çalışmamızla benzer şekilde Öngen ve Aytaç (2013) tarafından yapılan bir çalışmada da kız ve erkek öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin farklı tutum içinde oldukları, kızların erkeklere nazaran daha eşitlikçi tutum ve rollere sahip oldukları, erkeklerin daha geleneksel cinsiyet rollerine sahip oldukları belirtilmiştir.

Vefikuluçay ve arkadaşlarının (2007) üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bakış açılarını inceledikleri çalışmalarında araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre çalışma yaşamı ve toplumsal yaşam ile ilgili önermelere ilişkin görüşlerinin dağılımına bakıldığında, tüm önermelerde kız ve erkek öğrencilerin görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunduğuna ifade edilmiştir.

Üç ilçe birbiriyle karşılaştırıldığında Çankaya ilçesinde yaşayan bireylerin toplumsal cinsiyet rollerinin, Sincan ve Gölbaşı'nda yaşayanlara göre daha olumlu yönde olduğu görülmektedir. Bu sonucunda Çankaya ilçesinde yaşayan bireylerin gelir durumlarının daha yüksek olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Bu sonuç sosyo- ekonomik düzeyin artmasıyla toplumsal cinsiyet algısının yükseldiğini göstermektedir.

Literatürde belirtildiği gibi eğitim düzeyi ile cinsiyet rolü arasında yakından bağlantı vardır. Araştırmamızda eğitim düzeyi arttıkça toplumsal cinsiyet rol algısının daha olumlu olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durum, Kodan'ın (2013) da belirttiği gibi, eğitilmiş insanın yeni fikirlere açık olması ve kültür-toplumun etkisi altında fazla kalmaması ile açıklanabilir.

Araştırmamızda gelir durumu ile toplumsal cinsiyet arasında farklılıklar saptanmıştır. Buna göre gelir durumu arttıkça toplumsal cinsiyet algısı daha yüksek olmaktadır. Bu sonuçta sosyo ekonomik düzeyin toplumsal cinsiyet üzerinde etkisiyle örtüşmektedir. Kodan (2013) tarafından yapılan çalışmada da ailenin ortalama aylık gelirine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları arasında anlamlı farklılaşma olduğu ifade edilmektedir.

Gelenekselleşmiş ataerkil ilişki biçimleri toplumsal cinsiyeti etkilemektedir. Kadınların çalışma yaşamına fazla girememesi, eğitimden yoksun kalması, toplumda oluşan siyasal tutumlar ve kadınlara yönelik oluşturulan kalıp yargılar, toplumsal cinsiyet algısının oluşmasında önemli etmenlerdir. Bu sorunlar bugünden yarına hemen değişemez. Bunun için eşitlikçi politikaların geliştirilmesi, kadınların daha çok kamusal alana çıkması, siyasette daha fazla yer alması, eğitimin her kademesinden yararlanması gerekmektedir.

Bu sonuçlara göre toplumun tamamını kapsayacak şekilde toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesine yönelik araştırmaların tasarlanması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- AKIN, A. (2007). Cinsiyet Rollerinin Kadının Günlük Yaşamına Etkisi. <http://www.Gencgazeteciler.Org/Crolleri.Asp> 11 Aralık.2007' de alınmıştır.
- AKIN, A. ve DEMİREL, S. (2003). Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Sağlığa Etkisi. Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 25,4,73-82.
- ALTAN, S. (2001). Eğitim Materyallerinde Cinsiyetçi Öğeler. Ankara: Can Matbaacılık.
- ALTINOVA, H.H, DUYAN V. (2013). Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeğinin Geçerlik Güvenirlik Çalışması. Toplum ve Sosyal Hizmet. 24 (2); 9-22.
- ARSLAN, A. (2003). Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Etik Teorisi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (2), 115-135.

- AŞILI G. (2001).Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyet Roller ve Ego Durumları Arasındaki İlişki. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya.
- BAYKAL S. (1988).Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyet Roller ve İlgili Kalıp Yargılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- DEMİRBİLEK, S. (2007). Cinsiyet Ayrımcılığın Sosyolojik Açısından İncelenmesi. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi,44 (511), 45-49.
- DEMİREL S, KISA S, KOCAÖZ S, VEFİKULUÇAY D, TAŞKIN L, EROĞLU K, AKIN A. (2004).Üniversite Yaşamı Öğrencilerin Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısındaki Gelenekselliğini Etkiliyor mu? Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi. Ankara.
- DÖKMEN YZ. (2004).Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar. Ankara: Sistem Yayıncılık.
- GÜLDÜ, Ö., ERSOY-KART, M. (2009). Toplumsal Cinsiyet Roller ve Siyasal Tutumlar: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64-3.
- GÜNAY, G, BENER, Ö. (2011). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Roller Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri. TSA , 15(3):157-171.
- HABLEMİTOĞLU, Ş. (2005). Toplumsal Cinsiyet Yazıları. (İkinci Baskı, sy. 20-40). İstanbul:Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- HARTMANN, H, (2006), Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği, (Çeviren: Gülşat Aygen), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- KAHRAMAN L, KAHRAMAN, A.B.,OZANSOY, N., AKILLI H., KEKİLLİOĞLU,A., ÖZCAN A.(2014).Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Algısı Araştırması,Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN; 1308-2104, Volume 9/2, Winter 2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6244,p. 811-831.
- KARASAR, N. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemi. (20. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KİTİŞ, Y., BİLGİCİ, S. Ş. (2007). Bir Aile İçi Şiddet Olgusu: Sır Tutma İlkesi İle Şiddeti İhbar Etme Yükümlülüğü Arasındaki Etik İkilem. Aile ve Toplum. Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi, 3 (11): 7-13.
- KODAN, S. (2013). Evli Bireylerin Evlilik Kalitesi Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları Ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. Yüksek lisans tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- LİNDSEY L.L. GENDERROLES(1990). A Sociological Perspective. United States of America: PrenticeHall International Limited. Pp:1-5.
- ÖNGEN, B., AYTAÇ, S. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları Ve Yaşam Değerleri İlişkisi. Sosyoloji Konferansları. No: 48: 1-18.
- ÖZKAN, D.(2014). Modern Sosyal Hayatta Kadının Toplumsal Cinsiyetinin Ve Rollerinin Dönüşümü:Geleneğe Karşı Modernite, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature an History of Turkish or Turkic- ISSN;1308- 2104, Volume 9/2

Winter 2014, www.turkishstudies.net, DOI Number:
http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6063, p. 1239-1252.

- PARLAKTUNA, İ. (2010). Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi. Ege Akademik Bakış. 10 (4): 1217 – 1230.
- POWELL, G.N., GREENHAUS, J.H. (2010). Sex, ender, And Decisions At The Family Work Interface. Journal of Management. 36 (4):1011-1039.
- SAKALLI-UĞURLU, N. (2002). Çelişik duygulu cinsiyetçilik ölçeği: geçerlik ve güvenirlilik çalışması. Türk Psikoloji Dergisi, 17 (49),47 – 58.
- SCHMITT, D.P. (2003). “Are Men Universally More Dismissing than Women? Gender Differences in Romantic Across 62 Cultural Regions,” Personal Relationships, 10/3: 307-333.
- TERZİOĞLU, F., TAŞKIN, L. (2008). Kadının Toplumsal Cinsiyet Rolünün Liderlik Davranışlarına ve Hemşirelik Mesleğine Yansımaları. C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi. 12;2: 62-67.
- VEFİKULUÇAY, D., ZEYNELOĞLU, S., EROĞLU, K., TAŞKIN, L. (2007). Kafkas Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Bakış Açıları. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi. 26–38.
- YAYLI, D., ÇINAR E.K. (2014). Ortaokul Türkçe Ders Kitapları Görsellerinde Toplumsal Cinsiyet, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- ISSN; 1308-2104, Volume 9/5 Spring 2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6870, p. 2075-2096.
- YILMAZ, D. V., ZEYNELOĞLU, S., KOCAÖZ, S., KISA, S., TAŞKIN, L., EROĞLU, K., (2009). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Görüşleri. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi [Bağlantıda]. 6:1. Erişim: http://www.insanbilimleri.com

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- ALTUNTAŞ, O., ALTINOVA, H.H., Toplumsal Cinsiyet Algısı İle Sosyo-Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi, **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/6 Spring 2015, p. 83-100, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7674, ANKARA-TURKEY

XVII. YY. TÜRK BİLİM ADAMI KÂTİP ÇELEBİ’NİN MUHASEBECİ KİMLİĞİ VE “TUHFETÜ’L-KİBAR Fİ ESFARİ’L- BİHAR” ADLI ESERİNDE MUHASEBECİ KİMLİĞİNİN İZLERİ*

*Ali APALI***

ÖZET

Kâtip Çelebi, on dört yaşında şakird olarak başladığı kâtiplik mesleğini üç yıl haricinde ara vermeden hayatının sonuna kadar devam ettirmiştir. Askeri sefer kâtibi olarak hayatının önemli kısmını kara seferlerinde geçirmiştir. Kara seferleri sonrasında yaşamının son zamanlarına denk gelen dönemde daha ziyade bilim adamı merakı ile hareket ederek deniz ve denizcilğe ilgi duymuş ve bu yönde deniz seferlerinde yer almıştır. Çelebi, bilgi sahibi olduğu deniz seferleri ile ilgili birikimini de “Tuhfetü’l-Kibar fî Estari’l-Bihar” adlı eserini kaleme alarak bilim dünyasına kazandırmıştır.

Tarihçi ve coğrafyacı kimliği ile öne çıkmasının yanında onun eserlerini kaleme alırken bilgi birikimine katkı sağlayan ve bu katkıyı yönlendiren özel yönünün meslek hayatı olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Dönemin muhasebe çalışmaları ile başladığı devlet kurallarını, yazışmaları ve devlete ait yazı türlerini öğrenmesi ona artan bir bilim adamı merakı ile sistematik düşünce sistemine sahip olmasında fayda sağlamıştır. Muhasebeci kimliğinin O’na kattığı yetenek ve düşünce tarzının eserlerinde yer aldığının farkındalığını oluşturmak bu çalışmanın esas amacını oluşturmaktadır. Bu amaç çerçevesinde kendisinin kaleme alarak günümüze kadar ulaşan “Tuhfetü’l-Kibar fî Estari’l-Bihar” “Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan” adlı eseri öz bakımından incelenmiş ve bu eser ile ilgili gerekli çalışmalar yapılarak, eserde yer alan bazı anlatılardaki muhasebeci kimliğinin yansımalarına ait bulgular ortaya konarak, bu bulguların muhasebe ile ilişkisine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kâtip Çelebi, Muhasebe, Maliyet, Tuhfetü’l-Kibar Fî Esfari’l-Bihar.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, El-mek: aliapali.35@gmail.com

**ACCOUNTANT IDENTITY OF KATIP ÇELEBI, A TURKISH
SCHOLAR OF THE 17TH CENTURY, AND THE TRACES OF
THIS IDENTITY IN HIS WORK ENTITLED “TUHFETÜ’L-KIBAR
Fİ ESFARİ’L-BIHAR”**

STRUCTURED ABSTRACT

When he was fourteen, Kâtip Çelebi began the profession of clerkship as a pupil by the allowance assigned by his father. From then on, by his infinite desire of learning, Çelebi acquainted himself with the *siyaqat* alphabet and calculations which the accountants of the Ottoman Empire utilized. He was not satisfied with this elementary knowledge but, by time, he acquired all the necessary qualifications that a clerk had to have and thus got a foothold in the system. He spent a significant part of his life in military campaigns and he wrote many works, historical and geographical in particular, based on the accumulation of knowledge he possessed during those campaigns.

Most renowned as a historian and a geographer, Kâtip Çelebi also wrote a famous book on finance/accounting entitled “Düsturü’l-amel li-islâhi’l-halel” in which he shared his ideas on how the Ottoman Empire’s finance could be reformed. However, the belief that the influence of the professional life of a scholar who spent a great part of his life with accounting could not possibly be reflected in a single book has led us to review his other works and carry out a study for determining whether his accountant identity left any trace in his other works, too, and, if so, for revealing them. To put it in another way, we worked on the question: “Is it possible to encounter in his other works the traces of the accounting profession which he performed all along his life and accumulated a significant knowledge about?” Within the frame of this question, those works of Kâtip Çelebi which have reached our time were reviewed both in the Internet environment and also through printed books.

Having spent a significant part of his life in ground campaigns as a campaign clerk, Kâtip Çelebi acted more with his curiosity as a scholar in the last periods of his life following the ground campaigns, he took an interest in sea and navigation and attended sea campaigns. He penned his knowledge accumulation of these campaigns in his book entitled “Tuhfetü’l-Kibar fî Estari’l-Bihar”. The fact that he was interested in a single sea campaign despite having taken place in many others as a military campaign accountant and that consequently he wrote the latter book caused the subject of this study to be centered on that book. In this context, we carried out a literature review on the book, supplied its translation by Orhan Şaik Gökyay and thus the book “Tuhfetü’l-Kibar Fî Esfari’l-Bihar” (A Present to the Statesmen on Naval Warfare) formed the main source of the study.

The basic purpose of the study is to contribute to the literature some findings on the traces of the scholar’s profession in the subject matter book which was different than his other books. Another purpose is to create an awareness on the discipline, the systematic perspective and the computational qualification that the accounting profession gained Çelebi, who performed it to earn a livelihood.

Ottoman accountants performed their calculations well and they often presented these calculations as summaries. In his mentioned book, Kâtip Çelebi also recorded some summaries on personnel in ships. In this summary, he started with the shipmaster and then stated that one rope maker, two master helmsmen, one sail-maker, two assistant sail-makers, two oar makers, two caulkers and two carpenters were assigned to each ship, that the remaining crew consisted of one hundred and ninety six oarsmen and one hundred warriors, and that the total number including other assistant personnel members was three hundreds.

In the following part of his book, he provided inventory data on warships as an important reference for accountants. When describing a war inventory, for instance, he said that Anderya Dorya had fifty two galleys and a galleon, that the Venetian general had seventy two galleys, that Pope's captain had thirty galleys, that the king of orange, that is the Netherlanders, had ten galleys, that the Venetians had ten special ships alongside smaller ones, and that the total inventory was about six hundreds including one hundred and sixty galleys, one hundred and forty bargias, three hundred ships and smaller ships.

Kâtip Çelebi also related in his works some information on personnel salaries within the systematic of an accountant. It is registered in the book, for instance, that the annual salary of shipmasters, skippers, caulkers and carpenters was equal to seventy "loads". Possessing a broad knowledge on the tax system of the Ottoman Empire as well, Kâtip Çelebi transmitted us the information that the *avarız* tax was first levied in the Cretan Campaign and that it did not exist previously.

He attached a particular importance to the subject of taxes and although its book is not a financial one in nature, it recorded immense data relating to taxes. These include how the taxes such as *salyane*, *has*, *zeamet* and *tımar* were collected from the provinces of *kapudan pasha* and the connected districts. Regarding this, Çelebi recorded that as the Gelibolu district is a pasha district, its *has* was levied at eight hundred and eighty thousand coins, its *defter kethüdasızeameti* at eighty eight thousand three hundred and ninety coins, and its *tımar defterdarı zeamet* at sixty two thousand and seventy two coins. He continued that there were fourteen *zeamets* and thirty two *tımars* in the district of Gelibolu while the Ağrıboz district had four hundred and forty thousand coins worth of *has*, twelve *zeamets*, one hundred and eighty *tımars* and that the İnebolu district possessed three hundred coins worth of *has*, thirteen *zeamets*, and two hundred and eighty seven *tımars*. His book included many similar information regarding the tax system of the Ottoman Empire and it was enriched through the use of terms which accountants frequently encounter such as *kâtip*, *ümana*, *kapudan kalemi*, *bac*, *terakki*, *navlun*, etc.

Kâtip Çelebi's affinity to calculations enabled him to deeply utilize numerical data and descriptions when dealing with various subject matters and this probably allowed more clear explanations. Assuming various charges within the accounting system of the Ottoman Empire and gaining knowledge about the system, Çelebi emphasized the possibility of validating and checking information through his verifications regarding the treasury.

The raw materials utilized in the naval ships and their costs, sometimes in the basis of unit prices and sometimes in totals, form a separate section of his book, and thus very precious data are passed on the future generations. His elaborate interest and competency in cost calculations were all possible by his accountant identity.

The fact that he took a deep interest in the sea campaigns, that he firstly transmitted the information he learned about the campaigns before him and then narrated the events and situations experienced during his personal inclusion, that he recorded all of these not just from the perspective of a historian and geographer but also from the perspective of accounting are all a natural result of his profession of accounting which he performed to earn his life. Many traces of his accountant identity were found in his book “Tuhfetü’l-Kibar fi Estari’l-Bihar” and possible similar traces in his other works wait to be discovered by future studies.

Key Words: Kâtip Çelebi, Accounting, Cost, Tuhfetü’l-Kibar fi Estari’l-Bihar.

Giriş

Yazılı dönemlerin başlaması ile birlikte yazı ve kayıt işlerinin yerine getirilmesinde görevli olan kişiler kâtiplerdi. Kâtipler bazen devletlerarası yazışmalarda görev alırken, bazen de iç yazışmalarda önemli görevleri yerine getirmekteydiler. Sadece yazışma işleri ile meşgul olan kâtiplerin yanı sıra, kâtiplerin bazıları hesap işlerinden sorumlu idiler. Özellikle Osmanlı devletinde sayıları oldukça fazla olan hesap (muhasabe) işlerinde görevli olan kâtiplerin öne çıkanlarından biri de aslında tarihçi ve coğrafyacı kimliği ile daha çok tanınan Kâtip Çelebi’dir. Kâtip Çelebi, küçük yaşlarda babasının kendisine bağladığı haftalık ile başladığı kâtiplik yani günümüz karşılığı ile muhasebeci mesleğini ara verse de yaşamının sonuna kadar sürdürmüş ve geçimini bu meslekten sağlamıştır.

Doğrudan muhasabe ve maliyenin konusuna dahil olan “Düsturü’l-amel li-ıslahı’l-halel” isimli eserinin yanında Katip Çelebi’nin uzun yıllar görev aldığı muhasabe dairelerindeki tecrübeleri ve bir muhasebecinin konuya bakış açısının izlerine diğer bazı eserlerinde de rastlamak mümkündür. Bahsedilen mesleğinin izlerine rastlamanın mümkün olduğu eserlerinden biri de “Tuhfetü’l-Kibar Fi Esfari’l-Bihar” yani “Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan” olarak anılan kitabıdır. Kâtip Çelebi’nin muhasebeci kimliğinin kendisinin kaleme aldığı eserden hareketle ortaya konması ve örnek olarak ele alınan eserindeki muhasabe izlerinin tespit edilerek farkındalığın oluşturulması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmada yöntem olarak tarama modeli kullanılmıştır. Kâtip Çelebi’nin elde edilen eserleri incelenerek var olan durumlar tespit edilerek ortaya konmuştur.

1. Osmanlı Muhasebe Teşkilatında Kâtiplik Mesleği

Osmanlı Muhasebe Sistemi; özellikle devletin mali olay ve işlemlerinin kayıt altına alınmasında merdiven yöntemi, siyakat yazısı, divan rakamları, “icmal, mufassal, tahrir” gibi isimler verilen bir dizi muhasabe defterleri ve tüm bu işleri yapacak akıl, bilgi, yetenek, kişilik, ahlak gibi açılardan çok özel yetiştirilmiş farklı hiyerarşik seviyelerde görev yapan kâtiplerden (muhasebecilerden) ve bu işlerin yürütüleceği mekân, araç ve gereçten oluşan muntazam ve muazzam bir sistem olma özelliğine sahipti (Can ve Esen, 2010: 5).

Kelime anlamı yazman, yazıcı (TDK, 2011: 1352) olan kâtiplik mesleği Osmanlı devletinin birçok yönetim biriminde yaygın olarak yer almıştır. Bunların bir kısmı yazı işlerini yürütürken

bazıları da hesap işleri ile meşgul olmuşlardır. Hesap işleri ile meşgul olan kâtiplerin sistem içindeki yerini Güvemli ve Gücenme (2002) şu şekilde ortaya koymuşlardır;

“Muhasebede kayıt işlerini yürütenler ve yöneticileri; Başdefterdar (maliye bakanı), defterdar (Muhasebe birimlerinin üst yöneticisi, Başhalife (baş muhasebeci), halife (başmuhasebeci yardımcısı), muhasebeci (muhasebe yöneticisi olarak muhasebeci) kâtip (kayıt düzenini yürüten memur), baş şakird (kıdemli muhasebeci çırağı), şakird (muhasebeci çırağı) şeklinde yetki ve sorumluluk sırası ile sıralanmıştır”.

Kâtipler, devlet birimlerinde hesap işlerini icra eden memur sınıfı idi. Birçok Osmanlı belgesinde isimlerinin olmasına rağmen isimleri ön plana çıkamamıştır. Ancak Kâtip Çelebi gibi diğer bilim dalları sayesinde varlığına dikkat çekilmiş kâtipler de bulunmaktadır.

2. Osmanlı Muhasebecisi Olarak Kâtip Çelebi

Kâtip Çelebi, Osmanlı-İslam düşüncesinin ilginç ve önemli isimlerinden birisidir (Görkaş, 2014: 1022). Aynı zamanda bir Osmanlı muhasebecisi olarak kabul edilmesi gereken Kâtip Çelebi'nin bilim hayatı ve muhasebe yaşamına dair bazı bilgileri kendisinin kaleme almış olduğu eserlerinden tespit etmek mümkündür. Bu tespitlerden ilki Kâtip Çelebi'nin bilim dünyasına adım atışını, kendisinin ve babasının imparatorluk topraklarındaki konumunu “Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ehakk” isimli eserinde şu şekilde aktarmıştır:

“Hacı Halife diye tanınmış bilginler arasında Kâtip Çelebi diye ün salmış olan Abdullahoğlu Mustafa'dır. İstanbul'da doğmuştur. Babası asker sınıfından olduğu için kanuna göre o da asker sınıfına geçti. Talii ve yıldızı öyle gösterdiğinden okumak yazmak sanatına meyletti”(Çelebi, çev. Gökyay, 1656-1657: 95). Biraz da aile şartlarının ortam hazırlamasıyla ilim öğrenmeye kendine adayan Kâtip Çelebi'nin ilk olarak muhasebe mesleğine nasıl başladığını bizzat kendisi “Süllemü'l-Vusuli ila Tabakati'l-Fuhul” (Üstadların Tabakalarına Ulaşma Merdiveni) kitabının ilk bölümünün sonunda yazmıştır. Arapça metniyle bu biyografi şöyledir(Çelebi, çev. Balcı, 2007: 11):

“... Bögrü Ahmed Çelebi diye tanınan hattattan yazı öğrendim. Yaşım on dörde ulaştınca, babam kendi görevinden bana her gün on dirhem verdi ve beni kendi topluluğuna kattı, divan kalemlerinden birisi olan ve Anadolu Muhasebesi¹ diye bilinen kalemde beni öğrenci yaptı, oradaki bazı halifelerden aritmetiğin, rakamların ve siyakat yazısının kurallarını öğrendim, bunu az zamanda geçiyordum...”

Kâtip Çelebi ikinci kez şakirt olmasını yine kendisinden fazlaca bahsettiği “Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ehakk” adlı eserinden anlamak mümkündür. “Otuz beşte (1625-26) Hafız Paşa ile Bağdat Seferi'ni seferleyip Başmukabele² de şakirt oldu. Yazı, hesap ve siyakat ile ilgili yerlerde, güç saydıkları, kendisi için apaçık görünürdü”(Çelebi, 1656-57, çev. Gökyay, 2008: 95).

Kâtip Çelebi, fiili olarak muhasebe mesleğine adım attığı bin otuzi ki'den (1622-23) bin elli beşe kadar (1656-57) devam ettirdiği meslek hayatına üç yıllık ara verdiğini şu şekilde sebebendirerek aktarmıştır:

¹ Anadolu Muhasebesi Kalemî, Anadolu'da padişah ve vezirlere ait bulunan vakıf hesaplarını tetkik ederdi. Tımar tezkerelerini araştırır, Erzurum hariç diğer Anadolu kalelerinin maaş ve beratları bu muhasebede görülürdü. Kalemînin müdürüne Anadolu Muhasebecisi denirdi (Halaçoğlu, 2007: 80).

²Umumen Kapıkulu efradının, matbah-ı amire, hasahır ve sairenin maaşlarını havi defteri burası hazırlar ve o defteri hazinedeki ana defter ile karşılaştırarak hazineden ulufe için çıkacak akçe miktarını tesbit ile defter suretini ruznamecilere verirdi (Uzunçarşılı, 1988: 341).

“...Bu sırada³ tutulan yol gereğince Mukabele Baş Halifesi⁴ ile tartışma ve kavga oldu. ‘Eskiden beri, yirmi yıl hizmetten sonra halifelğe sıra gelirdi. Kıdemimize göre bize sıra gelmemiş midir?’ deyip de (Baş Halife) ‘ölünceye dek gelmeyecektir’ davasına yapışınca ‘Allah’a emanet ol’ deyip köşeye çekilindi”(Çelebi, 1656-1657, çev. Gökyay, 2007: 100-101).

Yaşamının devam eden yıllarında Kâtip Çelebi’nin “Tuhfetü’l-Kibar Fi Estari’l-Bihar” adlı eserinin nasıl ortaya çıktığını ve bu eserin yanında hala geçimini sağlamak için muhasebeciliğinin devam ettiğini şu şekilde ortaya koymuştur:

“Bin altmışaltıda (1656-57) Boğaz’da (Çanakkale Boğazı) donanmanın hali üzüntüye yol açtı. Kapudanların deniz savaşları ve seferleri, kimi tersane ve deniz işleri Tuhfetü’l-Kibar’da yazıldı. Bin altmışyedi saferinde (1656-57) bu risale yazıldı. Ve bu zamana gelinceye dek haftada bir iki gün geçim işi için kaleme⁵ varılıp geri kalan vakitleri talebe ile müzakereye, okumaya ve yazmaya ayırmak nimeti ele geçti”(Çelebi, 1656-57 çev. Gökyay, 2007: 104)

Bu ifadelerle yirmi yılı aşkın meslek hayatında olduğunu ve artık kendisinin de başhalifelik pozisyonuna hak ettiğini ancak kendisine verilmemesini sebep göstererek daha çok ilmi çalışmalara devam ettiğinden bahsetmiştir. İlerleyen yıllarda muhasebeci yani halifelğin hangi durumda devam ettiğini şu şekilde ifade etmiştir.

“... Bin altmış yedi safer⁶inde (1656-57) bu risale⁷ yazıldı. Ve bu zamana gelinceye dek haftada bir iki gün geçim işi için kaleme⁸ varılıp geri kalan vakitleri talebe ile müzakereye, okumaya ve yazmaya ayırmak nimeti ele geçti. Umulur ki ömrün geri kalanı da bundan sonra bu hal ile geçsin.”

Kâtip Çelebi’nin, bu anlatımı ile 1657 yılına yani ölümüne kadar en azından geçimini sağlayacak düzeyde de olsa meslek hayatından kopmadığı anlaşılmaktadır.

3. Kâtip Çelebi’nin Muhasebe Mesleğinin Tuhfetü’l-Kibar fi Estari’l-Bihar’daki Yansımaları

Tufetü’l-kibar fi esfari’l-bihar adlı eserin tanıtım yazısını Uzunçarşılı (1988) “1066 H. 1656 M. de donanma’nın mağlup olarak boğazın kapanmasından müteessir olan Katib Çelebi eserinin birinci kısmında arkasından Barbaros’a kadar Osmanlılar’ın deniz fütühatını ve sonradan Barbaros zamanındaki muvaffakiyetini ve bundan sonra piyale paşa’nın kaptanlığına kadar olan denizciliğini ve Piyale Paşa zamanını, Müezzinzade ve Kılıç Ali Paşa Seferlerini ve Girit Harbine kadar olan Kaptan Paşaların deniz seferlerini, Girit Muharebesini ve onu mütaakip Girit’e donanma sevkiyatını gösterip bu birinci kısmı dokuz bölüm olarak tertip etmiştir. Eserin ikinci kısmı kaptan paşaları ve kaptan paşa eyaleti sancaklarını, donanma seyrüseferini ve muharebesini ve donanma gemilerini donanma inşaatı ve bunların ocaklık yerlerini ve levazimatını ve korsanlar ahvali ile bazı tavsiyeleri havidir” (Uzunçarşılı, 1988: 544) şeklinde aktarmıştır.

Askeri sefer muhasebecisi olduğu için Kâtip Çelebi adı ile anılan (kâtip muhasebeciliği ve yazarlığı, çelebi de çok gezmesi ve kültürü dolayısı ile ad takılmıştır) (Güvemli, 2014: 430) yazarın Tuhfetü’l-Kibar fi Estari’l-Bihar’a adlı eserinde tarihi olayları anlatırken muhasebeci kimliğinin

³Girit seferleri sırasında.

⁴ Maliye gelir ve gider hesaplarının karşılaştırılması ve askerlik işlemlerinin yerine getirildiği dairenin en üst memur derecesi.

⁵ Mukabele Kalemi:Kapıkulu ocaklarında bulunan süvari, yeniçeri ve acemiler gibi ulufe alanların maaş ve künye defterlerini tutardı (Ağar, 2007: 389).

⁶ Safer: Hicri takvimde ikinci ay.

⁷Mizanü’l-Hakk Fi İhtiyari’l-Ehakk

⁸ Mukabele Kalemi

etkisini inkâr etmek pek olası değildir. Kâtip Çelebi'nin hayatının son zamanlarına rastlayan eserinde tespit edilen bulgular sırası ile devam eden kısımlarda verilmiştir⁹.

Kaydetme

Muhasebe fonksiyonlarından olan kaydetme fonksiyonunun Osmanlı Devleti'ndeki bazı durumlarda hangi şekilde yapıldığına dair Kâtip Çelebi'nin eserinde rastlamak mümkündür. Kâtip Çelebi, "Askerin Bir Kez Daha Saldırışı ve Moğosa Hisarı'nın Alınması" başlığı altında savaş sonrasında ele geçirilen toprakların kaydının yapıldığını "...Hisarın yedi yüz altmış topu defter olundu"¹⁰ (Çelebi, 1656-57: 113) cümlesi ile ortaya koymuştur.

"İnebahtı yenilgisi" yan başlığı ile aktarılan "Kâfir Gemileri"nin anlatımında Kâtip Çelebi, hangi ülkeden ne kadar donanmanın savaşa katıldığını ve bunlarda ne kadar askerin bulunduğunun kaydedilmesini şu şekilde aktarmaktadır; "yüz kadirge Venedik'ten her birinde yüz savaşçı vardı. On iki de Papa'dan, dört Marine'den, dört Malta'dan, otuz İspanya Anabolusu'ndan, on da Ceneviz'den ki İspanya'ya bağlı olup başları olan Oğlan Kapudan dedikleri Anderya idi. On da dukadan ki Florensiya ülkesinin dukası ve Ligoma hakimidir. Dört Kalavri'den, on iki Çicilye'den, dört Portokal'dan, on iki de gönüllü gemisi, hepsi iki yüz parça çekdirir, yirmi dokuz ve yirmi sekiz oturak, en aşağısı dörder oturaktır, yedi mavuna da Venedik'ten ki her birinde üçer yüz savaşçı vardı. Ve yine iki kalyon Venedik'ten ki her birinde biner cenkçi vardı. Yirmi barça da Venedik'ten, her birinde yedişer yüz nefer konmuştu... İspanya'dan savaşa gücü yeten yirmi bin kişi toplanup Ceneviz'de gemilere girmişlerdi. Alaman'dan dokuz bin, Malta'dan ve Ciciye'den bir o kadar daha, hepsi yirmi beş bin, öncekiyle kırk elli bin kâfir defter olunmuştu..." (Çelebi, 1656-57: 114).

Kâtip Çelebi elde ettiği bilgilerin doğrulama yerinin yine önceki kayıtlar olacağını ifade ederek defter kayıtlarına gerekli bilgilerin aktarıldığını bilmekte ve bunu da eserinde kullanmaktadır. Bu bilgilerin varlığını bilmenin öncelikle o işin (defter-kayıt işi) içinde olmasından kaynaklandığını belirtmek yerinde olacaktır. "...Ama Tersane-i Amire'de kimi yaşlı kapudanlar, yetiştikleri o devir devlet adamlarından iştirerek anlatırlar ki devletin sayılı adamlarına ve ileri gelenlerine, herkese halince gemi saldırlar. Yalansa söyleyenin üzerine, bunun doğru olup olmadığı hazine defterleri¹¹nden belli olur..." (Çelebi, 1656-1657: 118).

Bir muhasebeci olarak deftere nelerin kayıt edildiğinin farkında olan Çelebi'nin eserinde yer alan anlatıda "...O gece orada yatılıp ertesi gün boğulandan başka yüz yetmiş iki şayka, yedi yüz seksen diri tutsak defter olundu; yaralı ve ölü sayıya gelmezdi..." (Çelebi, 1656-57: 134) denilerek tutsakların defterlere kaydedildiğini işaret etmiştir.

Aynı şekilde başka bir anlatıda da askeri silahlardan toprakların kaydının yapıldığından bahsederken şu ifadelerle yer vermiştir. "...Hisar zapt olup korunmasına asker kondu ve eyaleti Hasan Paşa'ya verilüp yalnız üç yüz doksan beş parça değeri yüksek top defter olundu..." (Çelebi, 1656-57: 141).

Hesaplama ve İcmal

Osmanlı Devleti, tarihi miras ve geleneğe kendi tecrübelerini de ekleyerek hakim anlayışı içerisinde emsallarına kıyasla mükemmel denebilecek bir muhasebe sistemi oluşturmuştur. (Dündar, 2010: 1033). Bu sistem içerisinde muhasebeciler işlerini sürekli hesap ile yerine getirmişlerdir. Kâtip Çelebi de hesap unsurlarını eserinde sürekli kullanmıştır. Bu hesap işlerinden bazıları çalışmanın bu

⁹ Bu çalışmada Orhan Şaik Gökyay'ın çevirisi olan Kâtip Çelebi'nin "Tuhtefü'l-Kibar fi Estari'l-Bihar" adlı eserinden faydalanılmıştır. Çeviride tespit edilen bulgular tıpkı şekilde aktarılmış ve herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Aynı şekilde açıklama dipnotları da yazarın çeviri metinlerinden elde edilmiştir.

¹⁰ Defter olunmak: Deftere yazılmak, deftere geçirilmek, demirbaş olarak yazmak.

¹¹ Hazine defteri: Devlet maliyesinin gelir ve gider yazıldığı defterler.

kısımında sırası ile tespit edilerek dikkat çekilmiştir. İlk olarak Çelebi, anlatılarını devam ettirirken, tutsak satışına dair gözlemlerini aktarmıştır. "...İspanya'dan adam gelüp otuz altı kaptana yüz bin altın verelim, demişlerdi; ama bunlar yarar ve denizcilikte maharetli düşmandır, diye ulema izin ve fetva vermeyüp kalmışlardı. 'Bu baha¹²'ı iki katına çıkaralım' deyüp durdular, olmadı. Hayreddin Bey bunları öldürmeye bahane arardı. Vaktaki kendileri boşanmak, sevdasına düştüler, hepsi o yüzden öldürölüp çıktı. Ferdinand kaptanın yakını gelüp ölüsüne yedi bin altın verdi, ölünün satılması caiz değildir, diye bir derin kuyuya attılar...(Çelebi, 1656-57: 51).

Kâtip çelebi korsanlara karşı yapılan saldırının detaylarını sayılarla zaman zaman ifade etmesinin yanında saldırı sonucunu da detaylandırarak kaleme almıştır. "...Bu ayın sekizinci günü (19 Ağustos 1638) yirmi dört parça şaykalan da alınıp karaya dökülen melunların kimi tutsak oldu, kimi kırıldı. Bin yedi yüz Kazaktan birinin kurtulmasına yol olmadı. İki yüz elli iki kişi tutsak ve yirmi dokuz parça şayka ile Piyale Kethüda dönüp İstanbul'a geldi..." (Çelebi, 1656-57: 136).

Kâtip Çelebi savaş envanterinin nasıl başladığını ve nasıl bittiğini seferler ile ilgili bilgileri aktarırken yine hesap işlerinden oldukça faydalanmıştır. Örneğin, "Donanma-yı Hümayun Kefalonya'dan Moton'a gelüp Hayreddin Paşa gemilerden altmış kadirge seçerek taşrada kaldı¹³" şeklinde sefere başlangıcında bulunan gemi sayısını açıklamış ve bu gemilerle katıldığı seferin sonucunda elde ettiklerini de şu şekilde sıralamıştır;

Hayreddin Paşa ilkin Çuka Adası'nı vurdu. EGINE adındaki adaya vardu; berk hisarı vardı, top çıkarup kuşattı. Üç gün dövüp dördüncü gün fetholundu; dört bin sekiz yüz tutsak aldı; mallarını yağma ve talan ettiler. Sonra Mürted adındaki adaya varup sonra Bara Adası'na vardı. Çok savaş eyleyüp kâfirleri el vermedi; sonunda kılıç gücüyle fethettiler ve çok ganimetler alındı. Sonra Nakşa üzerine vardıkta kâfirleri karşı geldi, haraca razı oldu. Donanma halkı bir ada yağmasına izin alup gittiler. Varup çok ganimetler aldılar. (Çelebi, 1656-57: 69).

Diğer yandan Kâtip Çelebi "Hayreddin Paşa'nın Üçüncü Seferi" başlığı altında Paşa'nın sefer hazırlığında gemilerini parça parça toplayışını şu şekilde anlatmıştır; "...Sultan Süleyman Han vezirlere yüz elli parça gemi hazırlanmasını ferman edüp..." şeklinde toplam 150 parça geminin varlığından bahsetmiştir. Sonrasında "...Hayreddin Paşa da hazır olan kırk parça gemiyi alup kalan doksan parça gemiyi de ardınca göndermek üzere... Üç bin yeniçeri ve Kocaali beyi Ali Bey, Teke beti Hürrem Bey, Sayda beyi Ali Bey ve Alaiye beyi Mustafa Bey ile birlikte koşuldu... İstanbul'dan doksan parça gemi de gelüp yirmi parça da Salih Reis ile birlikte gelmişti. Hepsi, ferman üzere, yüz elli parça, tamamlandı. Lakin İstanbul'dan gelen doksan geminin yat ve yarağı ve kürekçileri mükemmel olmadığından on ikisini boşaltıp Gelibolu'ya döndürdü ve kalanını Ağrıboz'a gönderdi..." (Çelebi, 1656-57: 69-70).

Bir askeri sefer muhasebecisi ve tarihçisi olan Kâtip Çelebi, Osmanlı Devletinde yer alan gemileri ve onların mürettebatını yakından tanımaktadır. Çelebi, eserinde yer alan "Donanma Gemileri Çeşitleri ve Halkı Üzerinedir" başlığı ile "beşinci bölüm" adlı kısımda donanma gemilerinin malzemeleri, ölçüleri, personeli üzerine ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır. Bu bilgiler "ilkin çekdirir çeşitleri" "kalyon", "başarda" "kadirge" yan başlıkları ile şu şekilde sıralanmaktadır (Çelebi, 1656-57: 182-184).

"İlkin Çekdirir Çeşitleri: Oturak sayısı bakımından birbirinden ayrılır ve adlandırılır. On oturaktan on yediye varınca fırkate denir; her küreği ikişer üçer çeker. On sekiz on dokuz oturağa pergende derler. On dokuzundan yirmi dörde varınca kalitedir. Yirmi beş oturaklı ise kadirge derler; her küreğini dörder adam çeker. Yirmi altı oturaktan otuz altı oturağa varınca başarda derler, karpuz

¹² Baha: Fiyat, bedel, değer.

¹³ Liman dışında kalınması.

kıçlı olur; her küreğini beşer altışar yedişer adam çeker. Gemisine göre de yüksek ve enli olup mavunadır. İki kat olup altı mavuna, üstü kalyon olursa göke derler; geçmişte bir kez yapılmıştı. Bütün bunlar çeşitleridir”.

“Kalyon: Kalyon da buna göre nice türlü olur; lakin donanmada bunundan başka çeşitler kullanılmayıp o da yakında gerek olmağla söz uzatılacak yer değildir. Onları çokluk kâfirler kullanur; politikadan İspanya'nın savaş gemileri olan karakaya varınca birkaç türdür. Biz kendi gemilerimizi anlatalım. Yirmi altı oturağın her bir küreğinde yedişer adamdan üç yüz altmış dört kürekçi ve kanatlar üstünde iki kürek arasına manka derler-her mankada üçer neferden yüz elli nefer savaşçı ve otuz nefer usta topçu; hepsi altı yüz nefer olur”.

“Baştarda: Paşa baştardasının uzunluğu yetmiş arşun olur; şimdi yetmiş iki eder oldular. Otuz altı oturaktır. Mavuna gibi küreğini yedişer adam çeker ve mankasında üçer savaşçı oturur. Üç feneri meşhurdur. Halkı beş yüz nefer kürekçi, iki yüz on altı savaşçı, bunlardan başka gemici ve topçuyla hepsi sekiz yüz kadar nefer olur. Bir maharetli kimse ki denizcilikte başarılı olsa, baştardaya reis ederler. Ortalık baştarda yirmi altı oturak, uzunluğu elli yedi zira olur; halkı da ona göredir. Ve bir türlü baştarda vardır ki ona hünkâr gemisi derler. Üç fenerlidir. Bir vezir donanma serdan olup kapudanlığa gitse ona biner. Direkleri ve kürekleri hep yeşil boyalıdır, bayrağı da yeşil olur; direk başında alemi vardır. Vardiyân başı bu geminin reisi olmak kanundur”.

“Kadırga: Bir kadırganın iki lodoslaması arasının uzunluğu eskiden elli beş zira kurulurdu; bugün elli altı ederler. Ne kadar uzun olursa iyi görünür. Yirmi iki karış anbar ağzının eni, on sekiz karış kık yüksekliği, on beş karış baş yüksekliği ve altı karış bir parmak kuşak yüksekliği, on beş karış eksikti ve karpuz kıçlı değildi, şimdi çoğu öyle ederler; zira fırtınaya iyi dayanır. Halkı önce her kadırgada bir maharetli reis ki kapudan olup hepsine hükmeyleye ve hartı kullanup pusulaya baka. Tirinkete kullanmaya yirmi alatçı (halatçı) ki her biri odabaşı olur. İki usta dümenci, bir usta yelkenci ve onun buyruğunda iki kimse ki onlara kömi derler, büyüğü silistire çalar, küçüğü ayak üzere durup kimi yelkenle ilgili işi görür. İki kürek yapıcısı, iki kalafatçı ve iki neccar her gemide bulunur, hepsi otuz beş olur. Ve yirmi beş oturak, kırk dokuz kürektir, biri ocak yerine gider, dörder kattan yüz doksan altı kürekçi ve yüz savaşçı, hepsi bir kadırga halkı üç yüz otuz nefer olur. Birbiri üzerine gerekirse artuk ya da eksik olur. Mavuna halkı üç yüz nefer olup mütaad üzere kırk parça gemi, altı mavuna ile bir donanmanın askeri on altı bin dört yüz nefer olur. Bunların on bin beş yüzü kürekçi, beş bin üç yüzü savaşçıdır. Yirmi bey gemisinde de yüzer nefer savaşçı olursa topu yedi bin kadar savaşçı asker olur. Eğer mankalar, minkale hanesi gibi boş olmazsa ve başka artuk ve eksik olarak çıkan donanmalar bu ölçüye göre hisap oluna, aşağı yukarı bilinmiş olur”. Özellikle personel hesaplamalarının bu derece ayrıntılı bir şekilde verilmesi Kâtip Çelebi'nin muhasebeci kimliğinin onun yapmış olduğu çalışmalara yapmış olduğu katkının başka bir göstergesidir.

Top yan başlığı ile kadırgalarda bulunan topların yerlerini ve bunların icmallere ait bilgileri Kâtip Çelebi yine şu şekilde aktarılır. “Top: Her kadırgaya üç (tür) top verilir. Biri baş toplu ki on dört on beş karış, on iki okka atar gerek; eğer daha çok olursa zarar etmez ve bu top kırk kantardan eksik olmaz. İki de yan topları, onar karış kulunburna¹⁴lar gerek, daha uzun olursa hayırlıdır. Ama mavuna topları on altışar okka iki koğuş topu, paladra¹⁵ üzerine dört kulunburna, iki de yanına altı olur. İki top kıç içinde dümen üzerinde, iki kıç omuzluğunda¹⁶ dört olur. Altışar da saçma topları ki kimisi kulunburnadır, birer yanına kürek aralarında kanat üzerine konur. On iki top hepsi yirmi dört pare top olur”.

¹⁴Kulunburna: Menzil topu soyundan top, uzun mesafeden dövmeye yarayan top.

¹⁵Paladra: “Palador”. Kafes halinde bulunan bir geminin postalarını icap eden vaziyette tutmak için sancak-iskele postaları arasına vurulan eğreti kemerler.

¹⁶Omuzluk: Borda kaplamalarının baş ve kıç bodoslamalarına bitişmek üzere eğilmeye başladığı noktalarda, bodoslamalar arasında kalan yuvarlak bölüm ki 45 derecelik bir açı ifade eder, geminin baş tarafı.

Envanter

Envanter, saymak, ölçmek, tartmak ve değerlemek suretiyle bilanço günündeki mevcutları, alacakları ve borçları kesin bir şekilde ve müfredatlı olarak tespit etmektir (Akbaba, 2014: 378). Fransızca kökenli olan envanter kelimesi her ne kadar gerçek ile kayıtların birbiri ile karşılaştırılması olarak kabul edilse de diğer bir anlamı da “mal ve değerlere ait döküm” (TDK, 2011: 804) olarak da kabul edilmektedir. Katip Çelebi de envanter kelimesine karşılık gelen bu yöntemi aynı eserinde zaman zaman yer vermiş; bunların bir kısmını bizzat kendi tespitleri ile yapmış, bir kısmını da gerekli bilgileri araştırmaları sonucunda toplayarak kayıt altına almıştır. Eserinde yer alan envanter ile ilgili bilgilerin bir kısmı sınırlı sayıda iken bir kısmı ise biraz daha ayrıntılı olarak eserde yer almıştır.

İlk olarak, “Kış sırasında Hayreddin yine denize çıkup bir ayda üç bin sekiz yüz tutsak ve yirmi parça gemi alup aşırı ganimetlere erdi. Tutsakları alıkoyup, kalan malları gazilere bol bol verdi. Baharda yine yedi parça gönüllü gemisine serdar olup kendi gemisini baş eyledi” (Çelebi, 1656-57: 45) şeklindeki tespitini kaleme almış olan Kâtip Çelebi, devam eden sayfada bu örnekte olduğu gibi yine basitçe bir savaş envanteri ortaya koyarak konuyu hesaba dayandırarak aktarmıştır.

“Oruç reis Cicilye’de kalup Hayreddin Reis dört gemiyle Tunus’a vardı. Dört gemi satın aldı ve yedi de gönüllü gemisiyle denize çıktı. Kurtoğlu Muslihiddin Reis de on dört pare gemiyle ona katıldı. Yirmi sekiz parça gemiyle kâfir yakasına gittiler. Ceneviz yakınında buğday yüklü sekiz barça¹⁷ görüp kendilerine bildirdiler. Tanrı’nın yardımıyla savaşız dövüşüz alup sonra dönüp gelirken on iki parça barçaya rast gelüp hepsini aldılar. Bu gemiler çuka yüklüydü. Yirmi parça barçayı Kurtoğlu ile Tunus’a gönderüp kendisi kardaşının yanına gitti” (Çelebi, 1656-57: 46-47).

Kâtip Çelebi hesaba dayalı başka bir anlatıda ise seksen dört parça geminin nasıl toplandığını ayrı ayrı sınıflandırarak aktarmıştır. “Paşa Halep’ten geldikten sonra altmış bir parça başarda ve kadirga yaptırup on sekiz gemi de Cezayir’den getirmişti; beş de gönüllü gemisi, hepsi seksen dört parça gemiyle denize çıkmak buyuruldu” (Çelebi, 1956-57: 61). Devam eden kısımda yine Çelebi benzer bir sınıflandırma ile sonuca ulaşmıştır.

“Orada olan Murad Ağa üzerindeki dokuz gemiyle gemi donandı, sekiz parça gemi de Cezayir gemilerinden, hepsi otuz iki parça gemiyle on beş gün geçince yine denize çıktı. Minarka’ya otuz mil yerde demir koyup ertesi sabaha yakın kaleden elli altmış top atıldı” (Çelebi, 1656-57: 64).

Kâtip Çelebi, “Kâfirlerin Gemileri” alt başlığında, savaş esnasında düşman gemilerinin sayısının tespitini yapmış ve bu toplam sayıya karşılık İslam donanmasının azlığına vurgu yapmıştır. “Elli iki parça kadirgayla Anderya Dorya, yetmiş parça Kadirgayla Venedik Cenerali, otuz pare kadirgayla Papa kapudanı, on parça kadirga Portokal kralının, on karaka Venedik’in ki her biri ikişer bin yarak¹⁸ atar ve ellişer parça kadirgaya karşı durur ve Anderya Dora’nın bir büyük kalyonu vardı ki savaş araçları hesaba gelmezdi. Başka yerlerden de biraz barça vardı; hepsi yüz altmış iki kadirga, yüz kırk barça, üç yüz gemi ve başka gönüllü ufak gemilerle altı yüzün üstünde yelken göründü. İslam donanması hepsi yüz yirmi iki parça çekdirir gemiydi...(Çelebi, 1656-57: 72).

Başka bir anlatıda ise yine seferin kaç gemi ile çıkıldığını ve bu sefer sonucunda elde edilen ganimetlerin devlete aktarılışını anlatmıştır. “Kapudan Hayreddin Paşa da yüz elli parça gemiyle denize çıktı. Dokuz yüz kırk altı rebiyülahırının sekizinci gününde (24 Ağustos 1539) otuz yedi parça topla Nova Hisarı’nı kuşattı. Kaleye sekiz bin iki yüz dane urmakla yirmi iki günde duvarları hep yıkıldı; gaziler yürüyüp kulenin birini aldılar. Nova’nın iki büyük kulesi vardı. Kâfirler öbür kuleye kaçup aman dilediler. Paşa kılıçla alup kafirleri tutsak etti. Kaleyi yeniden yapup yirmi altı pare top

¹⁷ Barça: Eski zamanlarda bir tür korsan ve savaş gemisi veya büyük sandal. Hem taşıt hem de savaş gemilerinden olup altları düzdü. İki ve üç direkli olup kalyon türlerindendi.

¹⁸Silah, ateşli silah, tüfek. Yani gemilerin her birinde ikişer bin tüfekçi savaşçı vardı.

kodu ve kâfirler diyarını yağmaya asker gönderüp çok ganimetlerle devlet kapısına döndü...” (Çelebi, 1656-57: 77).

Katip Çelebi gemiler ile ilgili sefer başı envanter durumunu da aktarmıştır. “...yüz seksen parça kadirga, on mavuna, yüz yetmiş parça karamürsel soyundan gemiler, hepsi üç yüz altmış parça gemiyle Kaputan Ali Paşa dokuz yüz yetmiş yedi zilhiccesi ortalarında (1571 Mayıs ortaları) Beşiktaş’tan salup Akdeniz’e yola çıktılar...” (Çelebi, 1656-57: 109).

Devam eden kısımda yine Çelebi, gemi sayıları ile ilgili dökümü şu şekilde vermiştir. “...Kapudan Paşa, yiyecek getirmek için Rumeli Yakası’na varup zilkadenin yirmi dördünde (5 Ocak 1647) altmış parça kadirga, iki kalyon, yirmi şayka ile hazine ve zahire getirüp Hanya Limanı’na gelmekle asker geçti, Hüseyin Paşa da Kandiye kuşatmasına gitmek hazırlığında bulundu...” (Çelebi, 1656-57: 145).

Kâtip Çelebi’nin başka bir anlatısında ise asker sayılarını vererek yapmıştır. “Bin altmış zilkadesinin sekizinde (3 Kasım 1650) üç yıl Girit’i koruma şartıyla bin nefer sipahi yazılup sağ ulufeci ve sol azeb bölükleri¹⁹, dört oda²⁰, çavuşlar ve zaim²¹ler, aşağı yukarı dört bin asker verilüp kış içinde yardım gerektiğinden kapudan paşa söylenen askeri alup bu ayın on sekizinci günü (13 Kasım) kendi gemisine bindi...” (Çelebi, 1656-57: 152).

Ali Paşa’nın İkinci Seferi ve Nakşa savaşı alt başlığı altında Kâtip Çelebi sefer ve savaş için kullanılan askeri varlıkların dökümünü yapmıştır. “Bin altmış bir cumadelahiresinde (Mayıs/Haziran 1651) gemilerin yar ve yarağı tamamlanup sekiz yüz nefer bölük halkı ve yirmi dört oda²² neferiyle, Anadolu beylerbeyi Ahmed Paşa eyaleti askeriyle ve bu işe verilen başka paşa ve beyler gelüp kalyonlara yerleştiler. Bu ayın yirmi üçüncü günü (14 Haziran 1651) otuz parça kalyon, otuz sekiz kadirga ve altı mavunayla kapudan Paşa Beşiktaş’a çıkup bir iki gün dinlendikten sonra Akdeniz’e saldı. Bu kez Boğaz’da kâfir gemileri olmadığından recepte (Haziran/Temmuz) Sakız’a varup bey gemileri ve başka bir yere gelüp yüz elli parça gemi büyük donanma ve dernek ile recebin on ikinci günü (1 Mayıs 1651) Girit’e saldırlar...” (Çelebi, 1656-57: 152-153).

Kâtip Çelebi’nin deniz seferleri ile ilgili olan eserinin birçok yerinde buna benzer muhasebe izlerine rastlamak mümkündür. Öyle ki sayılarla bu derece olayları destekleyen, basitçe envantere kadar giden göstergeleri kullanan Çelebi’nin uzun yıllar içinde bulunduğu muhasebe mesleğinin tesirinde kaldığını ifade etmek yerinde olacaktır.

Maliyet

Kâtip Çelebi, “Altıncı Bölük” ve “Donanma ne kadar yat ve yarağ²³ ile olur ve ne kadar hazine gider, yaklaşık olarak onu bildirir” başlığı altında içinde yaşadığı dönem hesaplamalarına göre tam bir maliyet muhasebecisi mantığı ile hareket etmiştir. Kitabının bu bölümünün tamamında donanmadaki gemilerin malzemelerini ve maliyetlerini ortaya koymaktadır. Çelebi bu maliyet bedellerini çoğu zaman birim fiyata indirgemiş ve en son olarak da bu donanma gemilerinin hazineye olan toplam maliyetlerini titizlik içinde ortaya koymuştur. Yazarın kitabında sergilediği bu maliyet

¹⁹Gureba bölükleri: Kapıkulu süvarisini teşkil eden altı bölükten iki bölüğün adı. Gureba bölükleri, sağ ve sol gureba bölükleri diye ikiye ayrılır; bu adları savaş sırasında tuttıkları yerlere göre almışlardır. Sol gureba, Galata, İbrahim Paşa ve Edirne saraylarından çıkanlarla savaşta olağanüstü yararlık gösteren yabancılar –Araplar, İranlılar- ve yeni Müslüman olanlardan kurulan iki süvari bölüğünden birinin adıdır.

²⁰Dört orta: Yeniçerilerden dört orta.

²¹Zaim: Zeamet sahibi.

²²Yeniçerilerden yirmi dört oda askeri.

²³Yat ve yarağ: Savaş için gerekli nesneler, gereçler, mühimmat.

bedellerini toplu olarak işaret edebilmek adına bölümün çoğunluğu devam eden kısımda şu şekilde alıntılanmıştır.²⁴

“Tekne: Önce bir kadirga kerestesine bütün direği ve küreği miriden verilmek gerekse elli altı bin akçe verilir. Başarda, üç kadirga kadar ve mavuna yaklaşık olarak iki kadirga kadar ola. Ve her geminin bir de sandalı olur. Bir kadirga kerestesi dört yüz tahta ki on ikişer arşun ve verdinar direklerinden biçilmiş ola; ne kadar kuru ve sağ olursa yeğdir”. Kâtip Çelebi, kadirga kerestesinin on ikişer arşundan dört yüz tahtanın kullanıldığını ve bununda toplam maliyetinin elli altı bin akçeye mal edildiğinden bahsetmiştir. Aynı şekilde devam eden kısımda eğeği denen gemi omurgasının birim fiyatının yirmi beşer akçe ve işçilik ve taşıma gideri olarak da beş akçe verildiğini ve toplam ne kadar ağaç malzemesinin kullanıldığını şu şekilde aktarmıştır;

“Ve iki yüz eğeği²⁵ yirmi beşer akçeye kanundur. Dağdan kesüp getirene beş akçe verilir ve iki yüz elli kadar eğeği aralarına doldurğa ve otuz kadar koğuş tabanı, kuşak ve omurga için on altışar arşun çubuk, koğuşu hafif olmak için boyu on altı zira kadar yirmi beş çam tahtası ve iki dümen ki biri yedektir, dişbudak²⁶ ağacından olur”.

Kâtip Çelebi kerestelerin sağlandığı yerleri ve bu yerlerden sağlanan kerestelerin onarımında kullanılan kereste ve kireçlerin tutarının da üç yük yani aslında üç yüzbin akçe olduğundan şu şekilde bahsetmiştir; “Kereste ocakları: Her yıl bin tane verdinar Kocaeli sancağından kesilir. Ondan başka bu sancak ve Bursa sancağı kazalarından on iki kadılık ki Sabanca, Ada, Akyazı, Yörükân-ı Akyazı, Ab-ı Safi, Sarıçayır, Geyve, Akhisar, Yalakabad ve İznik kazalarıdır. Her yıl onarım için üç yük akçelik kereste ve kireç ocaklıktır, çıkarılır”.

Donanmada kullanılan çeşitli gemiler için tüketilen çivi miktarlarını detaylı olarak aktarmasının yanında bu çivilerin de kantarının altı yüz on altı akçe olduğunu tespit ederek aktarmış ve bu bilgiler doğrultusunda ihtiyaç halinde de bir gemi için birim fiyattan yola çıkılarak toplam çivi maliyeti de hesaplanabilir.

“Türlü çiviler: Bir kadirgaya yüz kantar çivi gider; tutumlu davranılsa seksen ile de olur, derler. Ne kadar muhkem ve mükemmel olsa iyidir. Mavinaya üç yüz on iki kantar, başardaya beş yüz kantar çivi gider. Mismara (mih) onlar çivi derler. Pazar narhı²⁷na göre okkası on dörderden bir kantarı altı yüz on altı akçe eder, buna değeri bilinir”.

Kâtip Çelebi başka bir anlatısında ise gemi demirlerinin ne kadarının kullanıldığının yanında bunların kaynağının da miri olduğunu şu şekilde aktarmıştır; “Gemi demiri: Bir kadirgaya beş demir gerek. Yedişer, sekizeri dokuzar, onar kantar demirden olur. Bir mavunaya iki çengelli iki lengurta²⁸ gerekir; on altışar kantar çeker. Dört de dörder çengelli demir gerek, on ikişer kantar gelir. Başardının da öyle olması gerek. Bunların demiri miriden satın alınır. Ve bir demir eskimez, meğer halat kesilüp denizin dibinde kala. Değeri çiviye bakarak bilinir”.

²⁴ Bölüm olarak (Çelebi, 1645-57: 185-190).

²⁵ Eğeği: Eyeği, kaburga kemiği demektir. Burada gemilerin omurgası karinesi demektir.

²⁶ Dişbudak: Zeytingillerden orman ağaçlarından biri olup tahtası sert ve dayanıklıdır.

²⁷ Pazar Narhı: Piyasa fiyatı, piyasanın hükümetçe konmuş olan fiyatı.

²⁸ Lengurta: İki halatlı ağır bir gemi demiri.

Halatların gemilerdeki kullanımını detaylı bir şekilde anlatan Kâtip Çelebi bunların kilolarına ait bilgileri de vermiştir. “Halat: Bir kadırgaya çarmıh²⁹, abli³⁰, yalkı³¹ kazı, üçürdek³², bradone³³ ve tartıla tirinketenin ve büyük yelkenin hepsi yirmi yedi kangal³⁴ halat verilir. Kangal devşirilmiş halkalara derler. Üçürdek ile bradone dörder kantar çeker, kalanı incedir. Ve demirlere bağlanacak beş gomana³⁵ halat gerekir ki her biri seksener kulaç olur; yedişer kantardan dokuz kantara varınca tartılır. Ve dört de demir tarafına kaynak halatı gerek ki her biri üçer kantar olur. Dört de karaya gemi bağlamak için gerek ki her biri altmışar kulaç ve dörder kantardan olur. Ama mavuna halatı lengurtasına on beşer kantar ve çengeline on ikişer kantar gerek. Baştardanın da öyledir. Demir urganına gomana ve devrense de derler”.

Halat yapımı ve diğer ihtiyaçlar için kullanılan kendirin nerelerden temin edildiğini de kaynak bölgeler olarak aktarmıştır. “Kendir ocaklığı: Samsun’dan yedi bin kantar kendir muayyendir. Ahtapolu’dan otuz kantar, İzmir’den bir miktar tel ve kendir, Menemen, Mihalıç, İnebolu, Selanik, Misivri ve Bartın semtinde bir yer kendir ocaklarıdır”.

Kâtip Çelebi, yelkenlerin ve diğer parçaların yapım parçalarının hammaddesi ve bu hammaddelerin ölçülerini hesaplamış ve bunları şu şekilde izah etmiştir; “Yelken çeşitleri ve tente: Bir kadırgaya geçmişte üç yelken ederlerdi. Büyük yelken ki ona cankurtaran derler, kumda gemiyi yukarı kaldırmaya açarlar ki kum bastırmaya. Yetmiş beş yaprak³⁶tır, bin dört yüz zira bezden olur. Bu yelken bir bakıma gereksiz görünmekte Çelebi Ali Paşa kapudan iken kaldırdı”.

“Çadır: Kıç örtüsüne çadır derler. Her kadırgaya yetmiş zira beylik çukadan olur, iki yılda bir değişilir. Paşa baştardasının çadırı Cağaloğlu zamanında seraser³⁷den olup sonra bir yeşil, bir kırmızı kadifeden ettiler; sonra kırmızı çukadan karar ettiler. Döşemesiyle bir yük akçe kadar para gider, her yıl yenilenir, eskisi huddam³⁸larındır” şeklinde kaleme alan Kâtip Çelebi, çadır için her yıl yüz bin akçenin harcandığını kayıtlamıştır.

Kâtip Çelebi “fanus” yan başlığı ile bazı kapudanalara miri yani devlet hazinesinden sağlanan balmumlarının miktarını ve bunların kullanım yerlerini belirtmiştir. “Fanus: Baştardanın ve hünkâr gemisinin kıcı üzerinde üçer feneri vardır. Kâfir baştardasının ki uzunluğuna dizilir; onlardan ayrı olmak için bunda enine dizilir. Direk başına kimi âlem, kimi fener ederler ve bir yıl miriden birkaç sandık balmumu verilir. Öteki fenerli kapudanalara her yıl miriden ikisi bir okka gelir yirmi beşer sarı balmumu verilir ki gece yakup fenersiz gemilerin önüne düşerler. Bir kadırgaya gece koğuş üzerinde yakmaya üç yerde yanar; her yıl iki kantar beziryağı³⁹ verilir”.

Gemilerde bulunan flandıra ve bayrakların maliyetlerinin ne olduğu ve bu maliyetlerin yanında nasıl temin edildiğini ve gemi kapudanlarına verilen bir noktada ödeneğin on beşer bin

²⁹ Çarmıh: Gemi direklerinin arma ve merdivenleri; ana direkleri ve gabya çubuklarını tutan kalın halatlara verilen ad.

³⁰ Abli: Bir geminin rüzgâr almak için yelkeni çekmeye ya da indirmeye yarayan ip. Yelkene bağlı ve el ile tutulan bir ipin ucu. Yarım serenleri iki yana, yani sancak ve iskeleye gerip bağlamak ya da ortaya alarak sabit kılmak için seren cundalarından sancak veya iskeleye alınan donatılardır ki bunlar birer kamçı palankasına bağlıdır.

³¹Yalkı: Yelkeni rüzgâra göre idare etmeye yarayan halatlar.

³²Üçürdek: Kimi yelken ve serenleri veya bayrağı yerine kaldıran halat; yatay ve eğri serenleri yan yelkenlerini yerlerine kaldırmakta kullanılan halat, “çördek”de denir.

³³Bradone: (Pradona). Bir çeşit kalın ip.

³⁴ Kangal: Büyük ip turası; halkalanmış urgan; halka biçiminde kıvrılmış urgan.

³⁵Gomana: Gemi halatı; gemi halatlarının bağlanıp atıldıkları zincir; bir deniz milinin onda biri; yüz kulaç uzunluğunda bir halat.

³⁶Yaprak: Tabaka, yaprak. Yelken bezleri için kullanılan bir birim.

³⁷Seraser: Baştanbaşa pullu, baştanbaşa telli, altın veya gümüş işlemeli kumaş; değerleri farklı farklı olmak üzere bu kumaşların beş çeşidi vardır.

³⁸Huddam: Hizmet edenler, bir işe bakan görevliler.

³⁹ Beziryağı: Keten tohumu yağı, keten tohumundan çıkarılan yağ.

akçeye denk geldiğini şu şekilde aktarmıştır; “Flandıra ve Bayrak: Paşa baştardasına ve kethüda gemisi⁴⁰ne flandıra ve kıç bayrakları, yel bayrağı⁴¹na varınca miriden verilür. Öteki gemilere sarılı kırmızı birer kıç bayrağı miriden verilüp öteki bayrakları ve flandıruları reisleri kendi malından ederler. Bir geminin flandırısı ve bayrağı ipek olup iki yüz guruşa ancak olur. Bütün kapudanlar ve reisler iğneden ipliğe varınca yat ve yarağı mahzenden alırlar. Ve gemi kapudanlarına her donanmada komanya⁴² akçesi⁴³ on beşer bin akçe verilir”.

Kâtip Çelebi gerek gemilerde kullanılan yiyecekler gerekse gemilerin ihtiyaç duyduğu tüketim malzemelerini şu şekilde sıralamıştır; “Peksimet ve varil: Kadırgada adam başına birer varil, su konur. Her gemici ve kürekçiye günde buçuk okka peksimet miriden muayyendir. Paşa gemisinde savaşıya da verilür, başka gemilerde verilmez”. “Kalafat ve yağ: Önce tekne yapıldıkta funda⁴⁴yılayakup kuruturlar ve ilk kalafatta bir kadırgaya on iki kantar üstübü⁴⁵ve yirmibeş kantar zift giderdi. Çelebi Ali Paşa beşini kaldırdı; bugün yirmi kantar sürerler”. “Her yağlamada dörder kantar donyağı⁴⁶ gider ve gerektikçe yağlanır. Lakin bir seferde üç yol yağ adettir; biri tersanede, ikisi taşrada olur. Taşrada yağ yerinde iki gemi birbirine dayanup altı kimse yağlar ve kalafat eder”.

Bölümün en sonunda Kâtip Çelebi bir maliyet muhasebecisi gibi bütün geminin personel, yiyecek gibi ücretlerinin toplamını da hesaplamış ve bu sonuç hesaplamalarını şu şekilde aktarmıştır; “Yaklaşık hisapla bütün bu yat ve yarağ, mesela mavunalar ile elli parça kadırganın yat ve yarağına, akçeyle tutulan kürekçi ücretine, halatçı bedeli ve komanya, donanmayı hümayun için ayrılan peksimet bahası⁴⁷, bütün söylenenlere yaklaşık olarak bin altı yüz kese kadar akçe gider. Altı yüz yirmi biri ocaklık avarız haneleri⁴⁸nden alınan kürekçi akçesidir ve seksen beş yük akçe peksimet bedelidir. Bu paradan artuk ve eksik olarak denize çıkan donanmaya ne kadar kese gittiği bu ölçüye göre hesaplanup çıkarılır”.

Maaş ve Benzeri Ödemeler

Maaş, ücret vb. ödemelere ait bilgilerin bulunduğu eserde Kâtip Çelebi, ilk olarak maaşlara yapılan artışı şu şekilde aktarmıştır. “...Fetih vakit ve zamanına ertelenerek rebiyülbahir sonlarında (Ekim 1537 sonları) divan olup ayan ve erkâna hilatler, donanma kapudanlarına ve reislerine ihsanlar, sipahi taifesine ikişer akça, piyadelere birer akçe terakki⁴⁹ verildikten sonra o ayın yirmi dördüncü günü (30 Eylül 1537) göçüldü... (Çelebi, 1656-57: 68). Yine benzer şekilde bir terakki artışını “...Kapudan Paşa haslarına yüz bin akçe terakki ferman olundu...” (Çelebi, 1656-57: 75) şeklinde kaleme almıştır.

Kâtip Çelebi askerlere dağıtılan maaşa karşılık gelen ulufe ile ilgiyi bilgiyi de yine muhasebeci kimliğinin onu yönlendirmesi ile aktardığını belirtebiliriz. “O (Turgut Bey) da sekiz parça gemiyle gelüp kulluk arz eyleyince namılı yoldaşlarından Gazi Mustafa, Uluç Ali, Hasan Gülle, Mehmed Reis, Sancaktar Reis, Deli Cafer ve Kara Kadı ile birlikte geldi. Kendisine Karlı-İli sancağı ve adı geçenlere de yetmişer, seksener akça ulüfeyle her birine fener verildi...” (Çelebi, 1656-57: 87).

⁴⁰ Kethüda gemisi: Donanma kumandanının kethüdasının bindiği gemi.

⁴¹ Yel bayrağı: Rüzgârın doğrultusunu gösteren bayrak.

⁴² Komanya: Bir geminin zahiresi; bir gemide gemicilerin yiyeceği; bir geminin kileri.

⁴³ Komanya Akçesi: Komanya yerine gemicilere verilen para, komanya bedeli, tayın bedeli.

⁴⁴ Funda: Süpürge çalısı, yarı ağaç veya ağaççıklar olup beş yüzü aşkın çeşidi vardır.

⁴⁵ Üstübü: Geminin ziftlenecek veya boyanacak tahtaların, kayık ve gemi teknelerinin aralıklarını su geçirmemek için doldurmak üzere kullanılan keten, kenevir ya da bozuk halat parçaları.

⁴⁶ Donyağı: Eti yenen dört ayaklı hayvanların iç organlarını saran içyağlarının eritilip dondurulmasıyla elde edilen yağ.

⁴⁷ Peksimet bahası: Peksimet parası, peksimet bedeli, tayın bedeli.

⁴⁸ Avarız haneleri: Bir savaş sırasında halka ev başına kesilen vergi, kendilerine avarız denilen vergi salınmış olan evler.

⁴⁹ Terakki: Aylıklara yapılan zam.

“Tersane Halkı” yan başlığı ile Kâtip Çelebi, tersanelerde bulunan personeli ve bunlara ait olan maaşların ne kadar olduğunun kayıt altına alınmasını sağlamıştır. “Bunlar iki türlüdür: Birincisi azenandır, ki onlara “tersane halkı⁵⁰” derler. Kapudanlar, reisler, kalafatçılar, neccarlar ve başkaları topu bin sekiz yüz doksan üç kişidir. Bir yıllık mevacipleri yetmiş yük⁵¹ olur. İkincisi beyler, zaimler ve tımar erbabıdır” (Çelebi, 1656-57: 173).

Kâtip Çelebi, eserin başka bir noktasında önce “mavuna” diye bilinen gemiye ait bilgileri sonrasında ise bunların aylıklarından başka olan ücretlerinden bahsetmiştir. “İlkin mavuna ki uzunluğu altmış beş zira ola; yirmi karış kış yüksekliği, on iki buçuk karış baş yüksekliği olur ve yedi buçuk karış ta kuşak bağlanır? Hepsi yirmi dört parça top konur. Yat ve yarağını tamamladıktan sonra halkı önce denizcilik işinde maharetli, yolunda eski, güngörmüş bir reis kapudan hepsine baş ve buğ olup hükmeder. Ve dört usta dümenci, kırk nefer halatçı ki başta yelken ve tirinkete kullanırlar; içlerinde biri odabaşı olur. Bunlara aylıklarından başka bin beş yüz akçe ücret verilir” (Çelebi, 1656-57: 182).

Kiralama

Basitçe, belirli bir bedel karşılığında kullanıp hakkının belirli sürelerle aktarılma işlemi olarak kabul edilen kiralamaya ait tespitlerini aktaran Kâtip Çelebi, ilk olarak gemi kiralamasından bahsetmiştir. “...Sonra ücretle gemiler tutulup doksan parça Selanik’e, altmış parça gemi Çeşme’ye gönderildi. On beş bin kantar barut, elli bin yuvarlak ve elli parça top, cebehane ve kale almaya yarayan araçlar yüklendi... (Çelebi, 1656-57: 139). Devam eden kısımlarda ise yine gemi kiralama işleminin yapıldığından şu satırlarla ifade etmiştir;

“Cezayir, Tunus, Tarabulus ve Mısır’dan navlun⁵²u ile tutulan burtunlar donanmayla bir yere gelüp hepsi Kandiye altına vardıklarında; Kapudan Paşa gemileri kıyıya yanaştırmayup denizden, öteki asker karadan birleşerek Kandiye yakınında bulunan bir küçük hisarı kuşatarak aldılar...” (Çelebi, 1656-57: 150).

Vergilendirme (Avarız, Baç, Haraç, Cizye, Has, Zeamet, Tımar vd.)

Yılların kendisine vermiş olduğu muhasebe birikimi ile başladığı eserin belirli yerlerinde vergi gelirleri ya da vergi çeşitleri ile ilgili bazı noktalara işaret eden Çelebi, vergilendirme ile ilgili olarak ilk olarak avarız vergisi⁵³’nin alınmaya başlanmasının sebebi olarak midilli seferini sebep göstermiş ve bu sebebi şu şekilde aktarmıştır;

“Avarız sebebi: Söylerler ki bu sefer, avarız, kürekçi ve azep konmasının ortaya çıkmasına yol açtı. Bundan önce reayaya vergi konmamıştı. Bundan sonra zamanımıza değin yürürlükte olup reayadan yıldan yıla alınır” (Çelebi, 1645-57: 40). Başka bir anlatıda yine vergiler ile ilgili bir bilgiyi tespit ederek “Selman Reis Seferi” alt başlığı altında kaleme almıştır.

“...Bu Selman Reis de Yemen ve Aden kıyılarına varup din ve devletin kötülüğünü isteyen kötü düşüncelileri yağma ve talan etti; o diyarın kabile reisleri ve Arapları onların korkusundan türlü armağanlamada ve peşkeşlerle kulluklarını arz ettiler, baç⁵⁴ı ve haraç⁵⁵ göndermeyi üzerlerine aldılar...” (Çelebi, 1656-57: 43).

⁵⁰ Bunlar her üç ayda bir hazineye maaş alırlardı (Uzunçarşılı, 1988: 406).

⁵¹ Yük: Yüz bin akçe yerine kullanılan bir tabir.

⁵² Navlun: Gemi kirası, gemi ücreti, nakliye ücreti gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

⁵³ Avarız vergisi: Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’ın ilanına kadar, olağanüstü hallerde ve özellikle harp masraflarını karşılamak üzere, miktarı doğrudan doğruya Divan-ı Hümayun tarafından tespit edilen ve devlet tarafından toplanılan her türlü hizmet, eşya ve para şeklinde vergilere verilen isimdir (Gölen, 2006: 108).

⁵⁴Baç: Genel olarak vergi olarak kullanımının yanında alışveriş vergisi olarak da kullanılmaktadır.

⁵⁵Haraç: Gayrimüslimlerden alınan vergi türü.

KâtipÇelebi, “Oruç Reis ve Hayreddin Reis’in ilk Gazaları” alt başlığında dikkat çeken vergi benzeri bir ganimet kesintisini “O zamanda Tunus Hafsoğulları hükmündeydi ve bunlara Halkü’l-Vad Kalesi’ni gösterdi; şu şartla ki ganimet mallarının beşte biri kendisine verile” şeklinde kaleme almış vedevam eden ilgili kısımda yine Çelebi “...Tunus’a gelüp ganimet malın beşte birini çıkardılar ve kalanını bölüştükten sonra bir kez de üç gemiyle çıkup İspanya’dan bir barça gördüler...” şeklindeki bilgiyi kayda geçirmiştir (Çelebi, 1656-57: 44-45).

Bazı seferler sonrasında verilen vergilerin ne şekilde el değiştirdiğinden de bahseden Kâtip Çelebi bu duruma uygun olarak da eserde yine bazı anlatılara rastlamak mümkündür; “...Hayreddin Reis de Cicilye’ye varup Oruç Bey’in üzerine şeyh-i beledi tutup, yılda kâfirlerle verdiği malı⁵⁶ vermeyi üzerine aldirdı ve çıkup kardaşı Oruç Reis’e gitti (Çelebi, 1656-57: 48).

Kadıoğlu’nun bozulması ve Hayreddin Bey’in Cezayir’e Dönüşü, başlığı altında Katip Çelebi bir başka vergi olayından bahsetmektedir; “...Tilimsan hakimi, Abdullah üzerine aldığı yıllık on bin altun kesim⁵⁷i altı yıl göndermeyip kafirlerle birleşmiş ve hutbeyi kendi adına okutmuştu...” (Çelebi, 1956-57: 55).

Çelebi, yeni bir vergilendirmenin başladığından bahsederek, buna ait bilgiyi“...Gazi Paşa aman verüp üç bin altun levende verilüp yüz kız yüz oğlan tutsak miriye kesti⁵⁸ ve her yıl bin altun cizye⁵⁹ üzerlerine aldılar...” (Çelebi, 1656-57: 70) şeklinde ifade etmiştir.

Çalışmanın devam eden kısımlarında yine haraç gibi bir vergi başlangıcının nasıl olduğundan bahsederek duruma ait tespitlerini aktarmıştır. “...düşmandan murat üzere haber alınıp Paşa bütün gemileri yedi bölük eyledi ve her birini bir yere gönderdi. Biri adaları gezüp haraç devşirmeye gitti. Oradan geçüp İstendil adındaki adaya vardı. Hakimi Frenk ve halkı Rumdu, aman dilediler. Paşa, beylerini getirmek şartıyla aman verdi; tutup getirdiler. Bir yarar bey diküp yılda beş bin altun haraca kesti. Sonra Andere’ye vardıkta halkı boyun eğdi. Yanında olan bir ada ile onu da bin altun haraca kesti. Sonra gemiler aradan yelken açup Nakşa’ya yöneldiler; orada çok şenlikler olup haracı alındı...” (Çelebi, 1656-57: 70).

KâtipÇelebi seferlerin haraç vergisi ile sonuçlandığını şu sıra ile aktarmaktadır. “...O yıl Girit Adası’na büyük ziyan verildi. Bir haftada bütün çevresi dönölüp yağma olundu. On beş binden çok tutsak alındı ve alınan barçalar ile birazı İstanbul’a gönderildi. Sonra Kerpe Adası’na varıldı; üç parça kalesi vardı, on gün oturup üçünü de fethettiler ve haraca bağladılar... Sonra İstanbolya adındaki adaya varılıp Paşa Hazretleri yağmasını gönüllü gemilerine ferman etti. Bu yılda Venedik’in yirmi beş parça adasından birer ikişer üçer parça kale vardı, hepsi alınıp on iki ada haraca kesildi ve on üçünü yıktılar...” (Çelebi, 1656-57: 71).

Osmanlı devleti dirlik sistemi içinde bulunan has, zeamet ve tımar ile ilgili kayıtları yine Kâtip Çelebi’nin aynı eserinde sıklıkla rastlamak mümkündür. Bunlardan ilki seferler sırasında ortaya çıkan “...Mısır valisi Davud Paşa bunun hizmetini padişaha arz eylemekle yüz bin akçe zeamet verildi...” (Çelebi, 1656-57: 79) yazımıdır.

KâtipÇelebi’nin eserinde toplu olarak dirlik sistemine ait bulguları “geri kalan tersane halkı ve kapudan kalemiyle ilgili askeri anlatır” başlığında sıklıkla bahsetmiştir. Bu sistemde yer alan eyaletleri ve bu eyaletlere bağlı olan sancakların nelerden oluştuğunu, bu sancakların Has’ının, Zeamet veya tımarının ne kadar olduğunu yine muhasebeci bakış açısı ile “kapudan paşa eyaleti ve

⁵⁶ Burada bahsi geçen mal, vergilendirmeyi işaret etmektedir.

⁵⁷ Kesim: Haraç anlamında kullanılmıştır.

⁵⁸ Yüz kız ve oğlan tutsak devlet hissesi olarak ayrıldı.

⁵⁹ Cizye: İslam devletlerince Hristiyan uyruklardan alınan güven ve koruma vergisi.

ona bağlı sancaklar”, “Kıbrıs eyaleti” ve “kapudan paşa eyaletine bağlı diğer eyaletler” yan başlıkları ile şu şekilde öne çıkarmıştır: (Çelebi, 1656-57: 173).

1. “Kapudan Paşa Eyaleti ve Ona Bağlı Sancaklar: Kapudan Paşa eyaleti on bir sancaktan oluşur. Bunların üçü salyané⁶⁰, kalanı havas⁶¹ olup defter kethüdası⁶² ile tımar defterdarı⁶³ vardır”.

- “Gelibolu Sancağı: Paşa sancağı⁶⁴dır. Kapudan hası sekiz yüz seksen bin akçe, defter kethüdası zeameti seksen sekiz bin üç yüz doksan akçe, tımar defterdarı zeameti altmış iki bin yetmiş yedi akçedir. Gelibolu sancağında on dört zeamet, otuz iki tımar vardır. Bu eyaletin sancakları ve deniz beyleri bunlardır.”(Çelebi, 1645-57: 173).

- “Ağriboz Sancağı: Dört yüz kırk bin akçe has, oniki zeamet, yüz seksen tımar; beyi bir gemiyle denize çıkar”.

- “İnebahtı Sancağı: Üç yük akçe has, on üç zeamet, iki yüz seksen yedi tımar; beyi bir gemiyle donanmaya gelir”.

- “Midilli Sancağı: İki yük kırk bin akçe has, dört zeamet, seksen üç tımar; beyi bir gemiyle sefer eder”.

- “Sığacık Sancağı: Üç yük akçe has; otuz iki zeamet, iki yüz otuz tımar. Tersane-i Amire kethüdasına has oldu”.

- “Kocaeli Sancağı: İki yük bin beş yüz akçe has, yirmi beş bin zeamet, yüz seksen yedi tımar. Beyi bir gemiyle sefer ederdi; sonra Tersane-i Amire’ye yılda bin verdinar⁶⁵a kesildi”.

- “KARLI-İli Sancağı: İki yük altmış dört bin dört yüz akçe has, on bir zeamet, yüz on dokuz tımar; beyi bir gemiyle çıkar”.

- “Rodos Sancağı: İki yük yetmiş yedi bin akçe has, beş zeamet, yetmiş bir tımar; beyi bir gemiyle sefer eder. Dört gemi de miriden verilir”.

- “Biga Sancağı: İki yük on üç bin akçe has, altı zeamet, yüz kırk altı tımar; beyi bir gemiyle sefer eder”.

- “Mezestire Sancağı: Mora’da iki yük on dokuz bin akçe has, doksan bir tımar; beyi bir gemi ve bir yedek ile sefer eder”.

- “Salyane Sancakları: Sakız, Nakşa, Mehdiyye ve üç de Kıbrıs’ta, hepsi Ümena⁶⁶dan nakit akçe alup birer gemiyle sefer ederler. Bu sancakları Çelebi Ali Paşa kapudan iken peyda ederdi” (Çelebi, 1656-57: 173).

2. “Kıbrıs Eyaleti: Bu eyalet de denize ve kapudan kalemi⁶⁷ne aittir. Hazine ve tımar defterdarı ve defter kethüdası vardır. Lefkoşe, Paşa sancağından yedi bin verdinara kesildi. Üçü denize ve dördü karaya eşer” (Çelebi, 1656-57: 174-175).

⁶⁰Salyane: Yıllık bir maaş ya da gelir, senelik bir vergi, özellikle ağır bir vergi.

⁶¹Havas: Has.

⁶²Defter Kethüdası: Eyaletlerde zeamet hesaplarına ve işlerine bakan maliye memuru.

⁶³Tımar Defterdarı: Tımarların tapu ve mali işlerine bakan defterdar; tımarların mali ve tapu işleriyle uğraşan maliye memuru.

⁶⁴Kapudan paşanın hası olan sancak.

⁶⁵Verdinar: Gökmar ağacının öteki adı. Buradaki cümlelerin anlamı şudur: Kocaeli beyi savaş çıkınca önceleri bir gemiyle donanmaya katılırken sonraları bunun yerine, yani gemiyle donanmaya katılmak yerine tersaneye yılda bin tane gökmar tomruğu göndermekle yükümlü kılındı.

⁶⁶Ümena: Eminler. Devlet gelirlerini, vergilerini kısım kısım tahsil eden hazine mutemetleri; bugünkü mal müdürlükleri.

⁶⁷Kapudan Kalemi: Buna “derya kalemi de denir. Denizle ilgili işlere ait muamelelerin görüldüğü kalemin-dairenin-adıdır.

“Kara Sancakları İçel, Alaiye, Tarsus ve Sis haslarıdır. Derya sancakları Lefkoşe, Baf ve Kirine salyane ile⁶⁸. Birer gemiyle çıkarlar. Paşanın bir gemisi ve bir yedeği olur. Teke ve Menteşe beyleri karaya ve kimi birer gemiyle denize eşerler. Değirmenlik, Selanik, Mısır İskenderiyesi ve Dimyat beyleri birer gemiyle sefer ederler. Hepsi yirmi kadar gemi olur, artuk ve eksik kabul eder. Söylenen sancaklarda yazılan yüz otuz sekiz zeamet ve bin dört yüz otuz tımar⁶⁹dır. İkisi biri beş yüz yetmiş iki kılıç⁶⁹ olur. Zaim⁷⁰ler ve has sahipleri⁷¹ beş binde bir cebelü⁷² ve tımar sahipleri üç binde bir cebeli verir. Bütün haslar otuz beş yük yirmi beş bin akçe, zeamet ve tımarın yıllık gelirleri yüz sekiz yük akçedir” (Çelebi, 1656-57: 174-175).

“Bu hesap üzere cebelü ile kılıç askerin toplamı dört bin beş yüz nefer olur. Bin sekiz yüz doksan üç nefer azeban ile altı bin üç yüz nefer olur. Ancak zeamet ve tımar sahiplerinin çoğu bedel⁷³ verirler”. (Çelebi, 1656-57: 175).

Farklı büyüklükte ve şartlarda olan sancaklarda toplanan vergilerin cinsi, oranı ve miktarı o bölgenin siyasi ve iktisadi durumu ile yakından ilgilidir (Taşkın, 2013: 791). Sancakların yanında doğrudan eyaletlerden alınan vergi benzerleri de şu şekilde birleştirilmiştir;

3. “Kapudan Kalemine Bağlı Diğer Eyaletler: Bunlardan başka Tarabusmağrip, Tunus, Cezayir ve Kefe eyaletleri de kapudan kalemine bağlıdır. Vilayetlerini korurlar; gerekirse sefere gelirler. Bunlardan da üç dört bin asker çıkup deniz askerinin toplamı on bin kadar olur. Lakin bunların çoğa yazma çizme, hisap kitap⁷⁴; ötekiler de buna göredir” (Çelebi, 1656-57: 175).

Son olarak bilim adamının eserinden yola çıkılarak hazırlanan vergilendirme başlığına ait olarak sunulan, vergi benzeri gibi kabul edilmesi gereken şu ifadeler yer verilmiştir. “Gazi Paşa bir adaya daha varup on dört günde üç kalesini fethederek on beş bin tutsak aldı. Sonra altı adayı beş bin altın haraca kesüp dönüp İstanbul’a geldi. Ertesi gün ganimetlerden alınan pasta⁷⁵lar, çukalar, paralar ve pencik⁷⁶ten bin kız, bin beş yüz oğlan ve dört kerre yüz bin altın toplandı. Daha başka ganimet malları da bu ölçüye göre idi. Sonra ertesi gün iki yüz oğlana kırmızılar giydürüp ellerinde altın, gümüş sürahiler ve kadehler, ardlarınca birer kese altın omuzlarında otuz oğlan, daha ardında birer kese nukut⁷⁷ omuzlarında iki yüz adam ve daha sonra boynu bağlı iki bin kâfir, herbirinin sırtında birer pasta ve çuka, bu minval üzere peşkeş çeküp el öptü; çünkü bu zamanda bir kapudan bu hizmeti etmiş değildi” (Çelebi, 1656-57: 69).

Sonuç

Kâtip Çelebi, devlet muhasebesinde yetişmiş bir uzman kişidir. Ama aynı zamanda sosyal konuları da bilen bir tarihçidir. Bu nedenle, konuyu sosyal yapıdan hareketle ele almış ve muhasebe verileri ile sonuca gitmeye çalışan bir yol izlemiştir. Bu durum, onu tavsiyede bulunan öteki düşünürlerden farklı kılmıştır (Güvemli vd., 2014: 431).

⁶⁸Salyane ile olan eyalet: Mısır, Bağdat ve benzerleri olan eyaletlerin beylerbeyleri eskiden istisna olarak devlet hazinesinden senelik bir tahsisat alırlardır.

⁶⁹Kılıç: Asker, er savaşçı.

⁷⁰Zaim: Zeamet sahibi.

⁷¹Has sahipleri: Bir “has”a sahip olanlar.

⁷²Cebelü: Tımar ve zeamet sahiplerinin sefer olduğu zaman kendilerinden başka götürmek zorunda oldukları savaşçılar, Silahlı asker.

⁷³Bedel: bir askerlikle hizmetine karşılık ödenen para; askere gitmeyerek bu hizmetin karşılığı olarak ödenen para.

⁷⁴Böyle yazılıp çizilir; böyle hesap edilip deftere getirilirse de bunların çoğu aslında gerçeğe uymaz.

⁷⁵Pasta: Pastav (Macarca Pastal) Ucu yaldızlı bir top çuha; enli kumaş topu; herhangi bir kumaş topu.

⁷⁶Pençik: Beşte bir, Akınlar ve savaşlarda alınan ganimetler ve tutsaklardan devlet hazinesine ayrılan beşte bir hisse.

⁷⁷Nukut: Para, altın ve gümüş para; altın ve akça.

Küçük yaşlarda başladığı kâtiplik mesleğinde kara seferlerine katılmasının yanında yaşamının sona ermesinden önce deniz ve denizcilik ile ilgili bir bilim adamı merakının sonucu deniz seferlerine katılmıştır. Deniz seferleri ile ilgisi onu önce kendinden önce olan seferler hakkında elde ettiği bilgilerin aktarılmasını sonra ise kendinin dahil olduğu deniz seferlerini sadece tarihçi, coğrafyacı bakış açısı ile değil, aynı zamanda geçimi için gerekli olan parayı kazanmak adına yerine getirmiş olduğu muhasebe mesleğinin de bakış açısı ile aktarmıştır.

Kâtip Çelebi'nin hesaplamalara olan yakınlığı, ona konuyu ele alırken sürekli sayısal verileri ve tasvirleri kullanmasını sağlamış ve bu yolda muhtemel odur ki konunun daha fazla açıklıkla aktarılmasına neden olmuştur. Bunları yaparken bazen vergilerin oluşum nedeni ile ilgili konulara yer vermiş bazen de vergilerin detaylandırılmasını yaparak, hangi konu içerisinde vergilendirmenin nasıl yapıldığına işaret etmiştir. Diğer yandan Osmanlı Devleti muhasebe sistemi içerisinde görev alıp, sistem hakkında bilgi sahibi olan Çelebi, hazine ile ilgili doğrulamalarla bilgilerin sağlamlığını yada kontrol edilebilirliğine dair bilgileri de aktarmıştır.

Bir askeri sefer muhasebecisi olan Kâtip Çelebi, kitabında ayrı bir bölüm olarak sadece donanmadaki gemilerin hammadde ve bunların maliyetlerini bazen birim fiyat olarak bazen de toplu olarak ele almış ve gelecek kuşaklara dönemine ait çok değerli bilgileri aktarmıştır. Yine bu kadar detaylı bir maliyet hesapları ile ilgilenmesi ve konuya hâkimiyeti onun muhasebeci kimliğinin ona sağladığı katkı ile ortaya çıkmıştır.

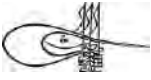
KAYNAKÇA

- AKBABA, A. N. B., (2014), “Envanter ve Değerleme, Müzelerde Envanter ve Değerleme Üzerine Bir İnceleme-Inventory and Valuation, The Museums A Review Of The Inventory And Valution” Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. ISSN: 1308-2140, Volume 9/2 Winter 2014, Ankara/ Turkey, www.turkishstudies.net, Doi Number, 10.7827/TurkishStudies.6537, p. 377-390.
- CAN A., V., ve ESEN S., (2010), “Osmanlı Muhasebe Sistemi ve 1530 Yılına İlişkin Yapılan Kayıtların Işığında “Bir Osmanlı Livası: Prizren”” 2. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi, Prizren, Kosova.
- ÇELEBİ, K., (1633-53), Keşfü’z Zunûn an esami’l-kütübve’l-fünûn, (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi), terc. Rüştü Balcı, 2007, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ÇELEBİ, K., (1656-57), Mizanü’l Hakk Fi İhtiyari’l-Ehakk (En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi, çev. Orhan Şaik Gökyay), (En Doğru Olan Tercih Konusunda Hak Ölçü, çev. Süleyman Uludağ), 2008, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ÇELEBİ, K., (1645-56), Tuhfetü’l-Kibar Fi Esfari’l-Bihar (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan çev. Orhan Şaik Gökyay), 2007, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- DÜNDAR, R., (2010), “18 Mart-14 Haziran 1608 Yılı Kıbrıs Eyaleti Bütçesi-The Budget Of Cyprus Stat Efor 18 March-14 June 1608” Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. ISSN: 1308-2140, Volume 5/4 Fall 2010, Ankara/ Turkey, www.turkishstudies.net, Doi Number, 10.7827/TurkishStudies.1886. p. 1032-1048.
- GÖLEN, Z., (2006), Osmanlı Devleti’nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- GÖRKAŞ İ., (2014), “Katip Çelebi’de Metafizik Yahur İlmi İlahi/Metaphysics Or Ilmal Al-İlahi On Katip Çelebi” Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. ISSN: 1308-2140, Volume 9/5 Spring 2014, Ankara/ Turkey, www.turkishstudies.net, Doi Number, 10.7827/TurkishStudies.6872, p. 1021-1040
- GÜVEMLİ, O., GÜCENME Ü., (2002), The Government Accounting Profession During the Ottoman Empire, Hazine-i Amire, IX. Congress of World Accounting Historians, Australia.
- GÜVEMLİ O., vd. (2014), Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet Muhasebesi-Anadolu Muhasebe Kayıt Kültürü-, 1. Baskı, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, İstanbul.
- HALAÇOĞLU, Y., (2007), XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- TAŞKIN Ü., (2013), “Osmanlı Devletinin Son Yıllarında Ağnam Vergisine Yapılan Zamlar-Rise In Ağnam (Sheep) Tax In The Recent Years Of Ottoman State”, Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. ISSN: 1308-2140, Volume 8/5 Spring 2013, Ankara/Turkey, www.turkishstudies.net, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.4996, p.789-796.
- Türkçe Sözlük, (2011), Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Baskı, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1988) Büyük Osmanlı Tarihi, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Cilt, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1988) Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- APALI, A., XVII. Yy. Türk Bilim Adamı Kâtip Çelebi’nin Muhasebeci Kimliği ve “Tuhfetü’l-Kibar Fi Esfari’l-Bihar” Adlı Eserinde Muhasebeci Kimliğinin İzleri, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 101-120, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8050>, ANKARA-TURKEY

YEREL SEÇİM KAMPANYALARININ SEÇMEN TERCİHİNE ETKİSİ: 30 MART 2014 YEREL SEÇİMLERİ SİVAS ARAŞTIRMASI*

Ümit ARKLAN**

ÖZET

Seçimler, demokratik yapıların beraberinde getirdiği hem önemli bir hak, hem de yerine getirilmesi gereken bir yükümlülüktür. Belirli birtakım şartları taşıyarak seçmen hüviyeti kazanmış bireylerin yönetsel yapıya sinen iradelerinin, tercihlerinin tezahürüdür. Demokratik yapıda daha dar kapsamda gerçekleştirilen yerel seçimler ise, yerel yönetime ilişkin bir irade beyanı niteliği taşımakta, bireyin özgürce yaptığı yerel bir siyasi tercihi ortaya koymaktadır. Bireyin kararına etki edebilmenin tek yolunun onu ikna etmek olduğu bu yapıda, yerel seçim kampanyaları ikna işlevini üstlenen yegane enstrümanlardır. Söz konusu enstrümanlar ne denli etkili kullanılabilirse, seçmen tercihi o kadar etkide bulunulabilir ve yerel seçimden istenen başarı o denli elde edilebilir. Bu bağlamda, yerel seçim kampanyalarının seçmen tercihi üzerindeki etkisine odaklanan çalışma, Sivas örneğinde gerçekleştirilen bir alan araştırmasına dayanmaktadır. Araştırmadan elde edilen veriler göstermektedir ki, yerel seçim kampanyaları yerel seçimler için gerekli, seçmenin aday tercihinde etkili ve genel seçim kampanyaları kadar özen gösterilmesi gereken kampanyalardır. Bu kampanyaların aktardığı bilgiler güvenilirlik açısından genel itibarıyla sorunlu olarak algılanmakta, halkı kutuplaştırması, kaynak israfı ve gürültü kirliliği en olumsuz yanı olarak ön plana çıkmaktadır. Kampanya yapısına, yapılacak icraatlara, iletişim araç ve yöntemlerine, partiye, hassasiyet gösterilecek konulara, başkan adayına ve siyasi rakiplere ilişkin unsurlar farklı düzeyde de olsa etkileşimsel bir biçimde yerel seçim kampanyasının başarısında rol oynamakta; söz konusu kampanyalar seçmenler üzerinde daha çok ilgilendirici, bilgilendirici, yönlendirici ve pekiştirici bir işlev üstlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seçim, Yerel Seçim, Yerel Seçim Kampanyası, Seçmen Tercihi, Sivas.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, El-mek: uarklan@hotmail.com

THE EFFECTS OF LOCAL ELECTION CAMPAIGNS ON VOTERS' PREFERENCES: THE STUDY OF SIVAS SAMPLE IN LOCAL ELECTIONS HELD ON 30 MARCH 2014

STRUCTURED ABSTRACT

Elections, which democratic structures bring about, lead both to an important right and a liability to be fulfilled. For the sustainability of the existing democratic structures, elections are held at regular intervals and according to predetermined criteria and legal regulations. Only in this way, can the will and preferences of the individuals who acquire a franchise by possessing requisite qualifications, be reflected in a governmental structure. Local elections, which are held in a narrower scope in democratic structure, indicate the declaration of intention with regard to local government and present local political preferences individuals makes freely. In this respect, local elections, in which local political actors are elected is not very much different from general elections with the political atmosphere, contacts established with electorates, the activities engaged in and success or failure that comes as a result of these activities. During local elections two way interactions with voters are established and campaigns aiming to persuade electorates are carried out to affect their voting behaviors. In this context where the only way to influence individuals decisions is persuasion, local election campaigns are the only instruments that can fulfill the function of persuasion. The more influential these instruments are, the more influential they can be on voters' choice, and thus the more successful parties will be in local elections.

Based on these presuppositions, the study, which aims to reveal the effects of local election campaigns on voters, is based on field research in Sivas sample. In this study, which is in general survey model, purposeful sampling was used and face-to-face interviews were conducted with voters. Data were collected by asking multi-dimensional question to voters in Sivas with regard to their assessments of local election campaigns. In this context, the study sought to answer the following research questions:

Research Question 1: What are the views of participants with regard to local election campaigns and to what extend views are determined by the profile of participants?

Research Question 2: What elements of local election campaigns do participants attach importance to and to what extend are they valued?

Research Question 3: What kind of distribution do valued elements of Local Election Campaigns show in terms of participant profile?

Research Question 4: What functions do local election campaigns fulfill and to what extend are these function fulfilled?

The results of the study can be summarized as follows:

Local election campaigns have potential effect on voters' candidate preferences. It was found that those who are strongly linked to the party they think of voting for, who show great interest to politics, artisans and self-employed people are more influenced from local election campaigns. There is a common opinion that local election campaigns are given as much importance as general elections and local election campaigns are necessary for local elections. Those who are strongly tied to the party they think of voting for, those who show strong interest in politics, those who position themselves in the left, industrialists-tradesmen, retired people, students and self-employed people believe more profoundly that local election campaigns are necessary for local elections. Local election campaigns are generally perceived to be problematic in terms of the reliability of the information they transmit. In line with this, it was found that those who are strongly linked to the party, those who show strong interest in politics, housewives, artisans and women have more optimistic views with regard to the information transmitted in local election campaigns.

The most negative sides of local election campaigns are that they polarize people, cause waste of resources and noise pollution. While male voters focus on waste of resources and polarization of people as negative sides of campaigns, female voters emphasize polarization of people and noise pollution. For married people the most negative sides are the waste of resources and polarization of people, while single people emphasize polarization of people and noise pollution as negative sides. Those aged between 18 and 28 emphasize polarization of people and noise pollution, according to those aged between 29 and 39 waste of resources and polarization of people are the most negative sides and for those aged between 40 and 50 polarization of people and waste of resources are the most negative sides. Those aged 51 and above emphasize noise pollution and waste of resources as the most negative sides of local elections.

The elements regarded important in local election campaigns are categorized under seven headings: campaign's structure, actions to be taken, means and methods of communication, the party, the issues to be sensitive to, the mayor candidate, and political rivals. Although they have different levels of influence, all of these elements play an interactional role in the success of local election campaigns. In this context, those who show very high interest in politics value the elements of campaign structure more compared to those who show very weak interest in politics. Besides, those whose monthly family income is between 1001 and 2000 TL compared to those whose monthly family income is 3001 TL and above and female voters compared to male voters value the elements with regard to campaign structure more. Those who are very strongly and strongly tied to the party they think of voting for regard the elements with regard to the actions to be taken more important compared to those who are very weakly linked to the party. Those who are strongly, very strongly or mildly linked to the party they think of voting for value means and methods of communication more compared to those who are very weakly linked to their party. Those who show high, very high or mild interest in politics value means and methods of communication more compared to those who show very low interest in politics. And those who show high

interest in politics value means and methods of communication compared to those mildly interested in politics. Those who position themselves to the left or center-right value means and methods of communication compared to those who does not position themselves in any category and those aged between 18 and 28 value means and methods of communication more than those aged 51 and above. Those who are very strongly, strongly, weakly and mildly tied to the party they think of voting for, value party related issues more than those who are very weakly tied to the party they think of voting for. Those who are very strongly linked to the party they vote for value party related to issues more compared to those who are mildly linked to the party. Those who are highly interested in politics value party related to issues more compared to those who are mildly interested in politics. Those who position themselves in the center-left, radical right and center-right value party related to issues more than those who do not position themselves in any category and women value party related to issues more compared to men. There is no significant difference in terms of the issues to be sensitive to according to participant profile. Those who are very strongly linked to the party they vote for attach more importance to the issues related to mayor candidate compared to those who are very weakly or mildly linked to their parties. Those who show strong interest in politics attach more importance to the issues related to mayor candidates compared to those who have mild level interest to politics. Those who are very strongly and strongly attached to the party they think of voting for perceive elements with regard to political rivals more important compared to those who are very weakly linked. Those who feel very strongly attached to their parties perceive elements with regard to political rivals more important compared to those who feel mildly attached to their parties. Those who show very strong interest in politics perceive elements with regard to political rivals more important compared to those who show very weak and mild level of interest. Besides, those who show strong interest in politics perceive elements with regard to political rivals more important compared to those who show very weak, mild level or weak interest in politics. Those who position themselves in center-left, radical right and center right perceive elements with regard to political rivals more important compared to those who do not position themselves anywhere. Literate voters perceive elements with regard to political rivals more important compared to primary school graduates. Those whose monthly family income level is between 1001 and 2000 TL perceive elements with regard to political rivals more important compared to those whose monthly family income level is 3001 TL and above.

It is thought that local election campaigns fulfill their functions at a medium level it mostly fulfilled its interest attracting, informative, directive and consolidating function, and fulfill its educational, transformational, entertaining and socializing function at the lowest level.

In this context, for the success of local election campaigns the followings are the basic criteria: campaigns are to be conducted according to the region or city, micro level and region specific action plans should be adopted, rigorous and detailed plans should be developed, an effective campaign team should be organized, steps to be

taken in short, medium and long term are to be planned carefully, application of this plan should be checked and the people who carry out the campaign should have the consciousness that they are not alone in local elections and that they are in a contest for votes with different rivals.

Key Words: Election, Local Election, Local Election Campaign, Voter Preference, Sivas.

Giriş

İnsanoğlu tarafından rasyonel bakış açısıyla toplumsal yapıların oluşturulması, bunların çok yönlü değişim ve gelişimlerden geçerek günümüze kadar ulaşması uzunca bir geçmişe sahiptir. Bu zaman zarfında çok çeşitli toplumsal ve yönetsel yapılar denenmiş, farklı türevlerine varıncaya kadar tecrübe edilmiş, günün gerekleri ve toplumsal beklentiler doğrultusunda işlevsel bir biçimde kullanılarak ömrünü tamamlamış ve yerini yeni bir toplumsal ve yönetsel yapıya bırakmıştır. Bu minvalde, günümüz toplum yapısı, bilginin en önemli güç kabul edildiği ve toplumsal yaşamın her alanını kanallı ettiği bir yapı olan bilgi toplumu olarak isimlendirilmiştir. Çağın geçerli yönetim anlayışı da, son derece hassas bir doğası bulunan, işlevselliğini bireylerin bilgi ve bilinç düzeyleri ölçüsünde ortaya çıkarabilen ve muhafaza edebilmek için çeşitli denetim mekanizmalarına gereksinim duyan demokrasi olarak karşımıza çıkmıştır.

Doğrudan demokrasinin imkan dahilinde olmayıp temsili demokrasinin zorunlu hale gelmesiyle (Kışlalı, 2008:289), demokrasilerin temel kurumsal yapıları siyasi partiler, yegane emniyet subapları seçimler, seçimlerde siyasal aktörlerin birincil muhatapları seçmenler olarak ortaya çıkmıştır. Seçimleri işlevsel kılacak önemli enstrümanlar ise seçmen tercihinin odaklanan seçim kampanyalarıdır. ‘Ön kampanya, kampanya ve oylama olmak üzere üç aşamadan oluşan seçim sürecinin’ (Gronke, 2000:15), en istenen şekilde neticelenmesi için etkili ve verimli bir biçimde yürütülmesi gereken bu unsurun söz konusu döngü içerisinde gerekli şekilde yerini alması, seçim sonuçları açısından son derece belirleyici olmaktadır. Bu, birbirlerinden birtakım nüanslar içerseler de hem genel seçimler için, hem de yerel seçimler için geçerli bir durumdur. Genel seçimler için yapıldığında tüm ülke çapında gerçekleştirilen seçim kampanyaları, yerel seçimler için yapıldığında yürütüldüğü yöre ya da şehir spesifikliğinde hayata geçirilmekte, daha mikro ölçekte ve yöreye özgü bir hareket tarzını gerekli kıldığından kendine has dinamikleri bünyesinde taşımaktadır. Bu yönüyle de araştırmaya değerdir.

Tüm bu ön kabullerden hareketle, çalışmanın amacı, yerel seçim kampanyalarının ve kampanyayı oluşturan unsurların seçmen tercihinin etkisini farklı perspektiflerden ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, ilgili literatür taranarak çalışmanın kavramsal çerçevesi detaylandırılmakta ve ilgili çalışmalar betimlenmektedir. Daha sonra Sivas örneğinde gerçekleştirilen alan araştırmasından edinilen bulgular farklı boyutlarıyla değerlendirilerek çok yönlü çıkarımlarda bulunmaktadır.

1. Literatür Taraması

1.1. Kavramsal Çerçeve

Çağdaş demokrasi için hayati nitelikte siyasi kurumlar olan siyasi partiler (van Biezen, 2003:11), demokrasiyi temsil eden merkezi aktörler olarak düşünülmekte (van Os ve Ark., 2007:44), demokrasi ile yönetilen toplumlarda, yönetim fonksiyonunu üstlenmektedir (Erzen, 2008:78). Modern demokratik siyaset organizasyonu için gerekli olan ve siyasi çoğulculuğun ifadesi ve tezahürü için olmazsa olmazlardan olan siyasi partiler (van Biezen, 2003:11) temsil ettikleri insan kitlesinin genişliği ölçüsünde siyasi bir güce ve demokratik temsil yeteneğine sahip

olabilmektedir. Demokratik temsil, bilgilendirilmiş halk özgürce kendilerini yönetecek olan kişileri seçebiliyorlarsa ve bu kişiler düzenli aralıklarla yeniden seçime gitmeyi kabulleniyorlarsa, temin edilebileceğinden (Lau ve Redlawsk, 2006:3), seçimler, demokrasilerin zaruri kıldığı, yönetilenlerin siyasal kararlara katılımını temin edecek yöntemler arasında ilk sırada gelmekte (Uztuğ, 2004:81), siyasal sürecin özünde yer almaktadır (Albrecht ve Ark., 2009:179).

Demokratik rejimlerde, yöneticilerin yetki ve meşruiyeti halktan aldıkları en önemli yol olan seçimler (Doğan ve Göker, 2011:43), siyasal sistemin devamını temin etmesine yardımcı olmakta, geri besleme sürecini meydana getiren bu mekanizma sayesinde siyasal sistemin varlığı ve dengeli sürdürülebilirliğini sağlayacak olan yapısal değişiklik olanakları çerçevesinde değişim mümkün olmaktadır (Aktaş, 2004b:45). Seçim yoluyla halk, iktidarın kullanılmasına doğrudan katılmasa dahi, iktidarı kullanan kadroyu –hiç değilse belirli aralıklarla- denetim imkanını elinde tutmaktadır (Kapani, 2009:153). Seçimler, iktidarın belirlenmesi ve seçmenlerin kimler tarafından yönetilmeyi arzuladığının netleştirilmesi açısından önemli olmakla birlikte (Güllüpunar ve Ark., 2013:2), bu süreçte sadece kişiler değil, onların takip edecekleri yol da seçilmiş olmaktadır (Kışlalı, 2008:287). Tüm seçimler zaman bazlı olduğundan (Rackaway, 2009:98), seçim eylemi bütün katılımcıların memnuniyet duyduğu bir alışveriş hadisesi olamamakta (Fidan, 2000:326), ortaya çıkan sonuç kimileri için hoşnut edici olurken, kimilerinde memnuniyetsizlik yaratabilmektedir. Siyasal mücadele sürecinde iktidarı elde etmenin yolunun, seçimlerde ulaşılan başarıdan geçmesi durumu (Arslan, 2007:2), seçim dönemlerini çok önemli zaman dilimleri haline getirmekte, gerek siyasal gerekse toplumsal kesimlerin bu döneme “hoşnut olan kesimde yer alma” motivasyonuyla konsantre olmasına sebebiyet vermektedir.

Bilindiği üzere seçimler, genel seçimler ve yerel seçimler olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır. Genel seçimler tüm ülke çapına yayılan ve verilen oyların ülke genelinde değerlendirildiği, ülke yönetiminde etkili olacak, söz söyleyecek bireylerin belirlendiği seçimlerdir. ‘Çok sayıda adayın kendi bölgesinde bireysel ya da bir parti çatısı altında mücadele ettiği bir yarış olan yerel seçimler ise’ (Güllüpunar, 2010:67), katılım düzeyleri, seçmen eğilimleri, sonuçları ve ilgilileri yönüyle genel seçimlerden çeşitli açılardan farklılaşmaktadır (Doğan ve Göker, 2010:160). Özellikle parti rekabetlerinin doğasındaki ve içeriğindeki değişimlere karşı hassas olabilen (Rallings ve Thrasher, 1997:10) yerel seçimlerin, etkin parti organizasyonu için daha fazla fırsat sunduğundan genel seçimlerden daha çok etki yaratması olası görünmektedir (Bruce ve Lee, 1982:248). Ayrıca, yerel seçimler, yerel yöneticilerin seçilmesi işlemi olduğu kadar seçmenlerin merkezi iktidara yönelik bir mesaj verme şekli olarak da değerlendirilmekte (Doğan ve Göker, 2010:160), elde edilen sonuçlara ilişkin farklı çıkarımlarda bulunulabilmektedir.

Genel seçimlere nazaran daha dar bir çevrede gerçekleştirilmekte olan yerel seçimlerde, bağımsız olarak seçime giren adayın sahip olduğu bireysel özellikler çok ön planda iken, bir parti çatısı altında seçime giren adayın kendi kişisel özelliklerinin yanı sıra, seçmenin partiye ilişkin yaklaşım tarzı da önem arz etmekte, sonuç açısından belirleyici olmaktadır. Kimi yerel seçimlerde partinin gösterdiği aday her kim olursa olsun seçimi kazanabilirken, kimi seçimlerde de aday hangi parti çatısı altında seçime girerse girsün seçimi kazanabilmektedir. Bazı durumlarda, parti ve aday bir yörede seçimi kazanacak güçte kendisini görmüyor ise, başka bir parti ve adayı destekleyerek kendisinin güçlü olduğu bölgede de o partinin desteğini alarak yerel seçim sürecini yürütebilmekte, bazı durumlarda da birbirine çok uzak olmayan birkaç parti ortak bir aday üzerinde uzlaşarak çatı aday gösterebilmektedir. Bununla birlikte, seçim öncesinde cereyan eden olaylar, meydana gelen hadiseler (küresel, ulusal ya da bölgesel) seçim sonuçlarını beklenenin çok aksine bir yöne çekeebilmekte, sürpriz sonuçlarla karşılaşılabilir. ‘Uygun formülün “doğru konjonktür + doğru parti + doğru aday” olduğu yerel seçimlerde’ (Kiriş ve Gül, 2008:140), konjonktür, parti ve aday tercihinin doğruluk düzeyinin temel belirleyicisi ise sandık başına gidecek olan seçmenler ve

onların sahip olduğu değerler, tutumlar, inançlar vb. doğrultusunda ortaya çıkan seçmen profilleridir.

Genel ya da yerel seçimlerde oy kullanma hakkına yani seçme yeterliğine sahip kişiler olan seçmenler (Baltacı ve Eke, 2012:155), birey olarak aynı derecede siyasete karşı ilgi göstermemekte, sosyoekonomik, psikolojik, kültürel ve çevresel çeşitli faktörlerin etkisi altında kalmaktadır (Tokgöz, 2008:178). Siyasi tercihler bireye has tutumlar olduğundan (Karadoğan, 2004:243), seçmenin karar vermesi, onların günlük yaşamlarında aldıkları diğer kararlardan çok farklı olmamakta (Lau ve Redlawsk, 2006:21), yaşam tarzlarıyla ve hayata bakış açılarıyla bütünlük arz etmektedir. Bu noktada, siyasi partilerin ve adayların öncelikle oy talebinde bulundukları seçmeni çok iyi tanımaları, onların oy kullanırken hangi davranışları sergilediklerini ve hangi faktörlerin etkisi altında kaldıklarını çok iyi bilmeleri (Ercins, 2007:26), siyasi tutumları, bunlara ilişkin motivasyon kaynaklarını (Güllüpınar, 2013:1939) ve siyasal toplumsallaşmayı etkileyen etmenleri iyi saptamaları gerekmektedir (Karaçor, 2006:85). Bu, siyasal aktörler ile seçmenlerin karşılıklı birbirlerini anladığı sağlıklı bir siyasal iletişim sürecinin de temel koşulu olduğundan, ancak bu gereklilikler yerine getirildikten sonra başarılı bir seçim kampanyası mümkün hale gelebilecektir.

Her çeşit siyasi parti eyleminin ana kısmını oluşturan seçim kampanyaları (Pattie ve Ark., 1995:969), meclislere yasa yapmak veya yerel yönetimlere yönetenleri seçmek üzere, ülke genelinde yahut ülkenin belirli yörelerinde yapılan seçimlerde siyasal partilerin gösterdikleri milletvekili adaylarının veya yerel yönetim adaylarının, ilgili kanunlar çerçevesinde, seçimleri kazanmak üzere gerçekleştirdikleri propaganda çalışmalarında kullanılan yöntem ve tekniklerin tümüdür (Aziz, 2014:113). Amacı seçmenlerde; partilerin arzu ettiği çıkarımı doğurmak (Fidan, 2000:330), onların aday/partiyi benimsemelerini ve tercih etmelerini sağlamaktır (Uztağ, 2004:85). Siyasal sistem, seçmenler ve medyadan müteşekkil üç köşeli ilişkiler sistematığı olup (Pirtini, 2003:330), araştırma ve hazırlık; planlama, örgütlenme ve stratejinin geliştirilmesi; iletişim; ve değerlendirmeden oluşan dört aşaması bulunmaktadır (Oktay, 2002:145). Çok planlı, düzenli ve ölçülü olarak gerçekleştirilmesi gereken çalışmalar olması hasebiyle kapsamlı hazırlıklar gerektirmekte (Devran, 2004:XVII), çalışmaların önemli bir kısmını, seçmenlerin oy verme davranışlarını saptama ve bu yönde çeşitli stratejileri hayata geçirme oluşturmaktadır (Kalender, 2000:301). Son 30-40 yılda bütün dünyada dramatik bir değişiklik geçirmekte olan seçim kampanyaları (Farrell ve Ark., 2001:11), herhangi bir aracın tek başına kazandırabileceği kampanyalar olma niteliğine sahip değildir (Aktaş, 2004a:229). Dolaylı ve direk eylemlerin karışımı olan kampanyalar (Howell, 1980:1137), bilgilendirmek, hedef belirlemek ve seçmenleri harekete geçirmek için teknolojiye yatırım yapmakta (Panagopoulos, 2009:1), kendi adaylarını daha fazla ortaya çıkarmak için televizyon, radyo ve basılı görseller gibi kitle iletişim araçlarının kullanımını maksimuma çıkarmanın (Mirandilla, 2007:108) yanı sıra, yeni ve insan odaklı mecralar sunan, böylece kampanya sürecini doğrudan etkileyen yeni iletişim teknolojilerinden de (Vural ve Bat, 2009:2747) verimli bir biçimde yararlanmaktadır. Bu durum, kampanyanın kapsamı, bütçesi, hitap ettiği seçmen kitlesi vb. doğrultusunda birtakım farklılıklar arz etmekle birlikte, hem genel seçimler için, hem de yerel seçimler için yapılan kampanyalarda geçerlidir.

Genel seçim kampanyalarında olduğu gibi, yerel seçim kampanyaları da seçmenler üzerinde önemli etki potansiyellerine sahiptir. Kampanyanın etki potansiyeli ne denli özen gösterildiğine ve ayrıntılara ne kadar odaklanıldığına bağlı olarak değişmektedir. Kampanya bir ekip işidir. Ekipte yer alan bireylerin kampanyanın farklı süreçlerinde uzman, birbiriyle uyumlu çalışarak birbirini tamamlayabilen, ekip ruhuna sahip bireyler olması başarı için elzemdir. Kampanya aceleye getirilmeksizin gerekli zaman verilerek hazırlanmalı, kısa, orta ve uzun vadede yapılacaklar çok iyi bir biçimde planlanmalı ve uygulama sürekli kontrol altında tutulmalıdır.

Adayın ve partinin mevcut potansiyelleri tüm yönleriyle ortaya çıkarılmalı, seçimlerde oy kullanacak yöre halkı iyi bir biçimde tahlil edilmeli, faaliyetler ve faaliyet planları bu doğrultuda hazırlanmalıdır. Dini ve milli bayramlardan, önemli gün ve haftalara, o an için gündemde yer işgal eden konulara dek bütün zaman dilimlerinde gerekli hassasiyet gösterilmeli, dönemin özüne ve ruhuna uygun hareket edilmelidir. Seçime giren parti, aday ve süreci yürüten kampanya ekibi tek başına olmadığının, farklı rakiplerle bir oy isteme yarışına girildiğinin ve rakiplerin de bu sürece çok iyi hazırlık yaparak elinden gelenin en iyisini ortaya koyarak seçimden en yüksek başarıyı elde etmek istediğinin bilincinde olmalıdır.

Yerel seçim kampanyaları yapılandırılırken üzerinde durulması gereken birtakım unsurlar söz konusudur. Bunlardan ilki adaya ilişkin unsurlardır. Kampanya adayın bilinir kılınması, üstün özelliklerinin, siyasi ve mesleki geçmişinin vurgulanması, diğer adaylardan farklı olan yönleri üzerinde durulması ve seçimleri kazanacağına seçmenin ikna edilmesi konularını ön plana çıkarmalıdır. İkinci olarak, partiye ilişkin unsurlar üzerinde durulmalı, söz konusu kampanya partinin genel kampanyasıyla uyumlu olmalı, partinin politikasını, ideolojisini, partinin iktidarda ya da muhalefette olmasını dikkate almalı, parti geçmişi üzerinde durarak yer yer parti liderine atıfta bulunmalıdır. Üçüncü olarak, yapılacak icraatlara ilişkin unsurlara değinilmeli, seçmenlere ne istediğini sorarak yöredeki her kesime hitap edecek, yörenin sorunlarını iyi tespit etmiş, ekonomik unsurlara, demokrasiye ve insan haklarına vurgu yapan icraatlar/projeler net bir biçimde ortaya konulmalıdır. Dördüncü olarak, siyasi rakiplere ilişkin unsurlar ihmal edilmemeli, diğer adaylara/partilere iyimser bir bakış açısı sergileyerek, sataşmalar-suçlamalar içermeyen, aynı zamanda sataşma ve suçlamalara cevap veren, diğer aday ve partilerle ilgili geçmişte yaşananlara vurgu yapan ve onların şu andaki vaatlerine/projelerine atıflarda bulunan içerik ve söylemler dizayn edilmelidir. Beşinci olarak, kampanya yapısına ilişkin unsurlar önemsenmeli, hayata geçirilecek kampanyanın bir araştırmaya dayanan, dinamik, özgün, sade, samimi ve iyi planlanmış bir kampanya olması ve iyi bir ekip tarafından yürütülmesi sağlanmalıdır. Altıncı olarak, kullanılacak iletişim araç ve yöntemlerine ilişkin unsurlar dikkate alınmalı, görsel malzemelere, yüzyüze ilişkiler, promosyon ve hediyelere seçmen profiline uygun şekilde ağırlık verilmeli, kitle iletişim araçları ve yeni iletişim teknolojilerinden etkin bir biçimde yararlanılarak çok farklı kanalların birbirini bütünleyecek biçimde bir arada kullanılması temin edilmelidir. Yedinci olarak, hassasiyet gösterilecek konulara ilişkin unsurlar çok iyi bir şekilde belirlenmeli, milli manevi değerlere özen gösterilmeli, yöre insanına hitap edilerek yöresel kültür öğeleri önemsenmeli, önemli gün ve tarihler dikkate alınmalı, gerçeklerin ifade edilerek abartıdan uzak durulması, emin olunmayan çelişkili bilgilerin verilmemesi, aşırılıktan ve israftan kaçınılması temel prensipler haline getirilmelidir.

Tüm bu hususlar göz önünde bulundurularak sağlıklı bir biçimde hayata geçirilen kampanalar seçmenlerin ilgi ve bilgi düzeyini artırmakla kalmayacak, onları eğitici, eğlendirici ve sosyalleştirici bir rol üstlenerek, seçmeni istediği yöne daha rahat kanalize ederek, tercihleri istenilen yönde ise pekiştirici, değilse değiştirici bir etki meydana getirebilecektir. Aksi taktirde, yerel seçim kampanyaları kaynakların ve zamanın israf edilmesine sebebiyet verebildiği gibi, gürültü ve görüntü kirliliğine de yol açabilecek, kimi zamansa halkı kutuplaştırıcı olumsuz bir işlev üstlenebilecektir.

1.2. İlgili Çalışmalar

Literatür incelendiğinde, ülkemizde yerel seçimler özelinde seçmen tercihi ve seçim kampanyalarıyla ilgili ampirik nitelik taşıyan çok sayıda spesifik çalışmanın olduğu gözlenmektedir. Dönemin şartları, meydana gelen olaylar ve yaşanan gelişmeler doğrultusunda çalışmaların ilgi alanlarında ve ilgi düzeylerinde farklılaşmaların söz konusu olduğunu belirtmek mümkündür. Daha çok mikro düzeyde derinlemesine bilgiler verme kaygısı taşıyan ilgili

çalışmalarda, belirli bölge ya da şehirlere ilişkin nicel ve nitel veriler ortaya konmakla birlikte, ülke geneli için projeksiyon yapabilecek ve yeni çalışmalara zemin hazırlayabilecek türden bilgiler de sunulmaktadır. Söz konusu çalışmalardan belli başlılarını yapıma amaçlarını ve ulaşılan sonuçları da içerecek biçimde tablolaştırarak aşağıdaki şekliyle özetlemek mümkündür:

Yıl	Yazar(lar)	Çalışmanın Amacı	Ulaşılan Sonuçlar
2005	Zülfikar Damlapınar ve Şükrü Balcı	Seçmenlerin zihinlerinde bir adaya yönelik imaj oluşturlarken hangi değişkenlerden etkilendiklerini 28 Mart 2004 yerel seçimleri Konya örneğinde ortaya koymak.	Aday imajı oluşumunda birçok değişken bulunmakla birlikte, adayın karakteristikleri en büyük paya sahiptir. Cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, meslek, siyasal kimlik tanımlaması ve oy verilen parti gibi değişkenler de seçmenin zihnindeki aday imajını farklı düzeylerde etkilemektedir.
2005	Rüstem Erkan ve Mahzar Bağlı	28 Mart 2004 yerel seçimlerinin ardından yerel medyanın seçmen davranışı üzerindeki etkisini Diyarbakır örneğinde ortaya koymak.	Türkiye’de geleneksel ilişkilerin en yoğun yaşandığı yerlerin başında gelen Diyarbakır’da siyasal toplumsallaşmada ve parti tercihinde yerel medya giderek geleneksel siyasal ajanların yerini almaya başlamakta, bireyselleşmeye katkı sağlamaktadır.
2007	Tayfun Çınar	Seçmen davranışı üzerinde kent büyüklüğünün etkisini 1963 ile 1999 yılları arasında gerçekleştirilen sekiz yerel seçimin toplu sonuçları ışığında Türkiye örneğinde karşılaştırmalı olarak ortaya koymak	Siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullarda değişiklik olmasına rağmen, partizanlık etkisinin kent ölçeğinin değişmesiyle ilişkisi bulunmaktadır. Sağ ya da sol siyasal eğilimlerin seçim başarısı kent ölçeğine dayalı düzenlilikler göstermekle birlikte, hangi eğilimin kent ölçeği büyüdükçe başarı kazandığı konusunda bir genelleme yapılamamaktadır.
2008	Hakan M. Kiriş ve Hüseyin Gül	29 Mart 2009 yerel seçimleri sonrasında oluşan tabloyu sunmak ve seçim sonuçları ışığında bir çözümleme ortaya koymak.	AKP beklediği ölçüde başarılı olamamış, buna karşın CHP ve MHP görece küçümsenemeyecek bir çıkış yakalamıştır. Bunun yanı sıra, daha detaylı bir irdeleme, siyasette kimlik, hizmet ve ideoloji temelli bir kırılmanın yaşandığına işaret etmektedir
2009	Abdülkadir Gölcü	29 Mart 2009 yerel seçimleri öncesinde Türk basınının siyasal partilere yaklaşım tarzını medya ve siyaset ilişkisi bağlamında ortaya koymak.	Gazetelerin yayın politikaları ve mülkiyetlerinin siyasetle olan ilişkileri, yaptıkları haberlerde çok önemlidir. Ayrıca aldıkları siyasal reklamlar da haber söylemlerinin belirlenmesinde etkili bir faktördür ve bu reklamlar haber söylemlerini destekleyecek bir şekilde sayfalara yerleştirilmektedir.
2010	Adem Doğan ve Göksel Göker	29 Mart 2009 yerel seçimlerinde seçmen tercihinin etkileyen faktörlerin etki düzeyini Elazığ örneğinde ortaya koymak.	Seçmen yerel seçim sürecinde aile, arkadaş ve kanaat önderi gibi yakın çevresinin etkisi altında kalmakta; tercihinin belirlerken yerel faktörlere, siyasal iletişim faaliyetlerine önem vermektedir
2010	Cevat Özyurt	Üniversite öğrencilerinin siyasal katılım davranışlarını 29 Mart 2009 yerel seçimleri Balıkesir Örneğinde ortaya	Üniversite öğrencilerinin yerel seçimlere katılımı, genel seçimlere katılımından, diğer seçmenlerin genel katılımından ve gençlik katılımından düşüktür. Söz konusu katılım

Turkish Studies

		koymak.	düzeyinin düşüklüğü, “siyasete ilgisizlik” olgusuna değil, “istem-dışı katılımsızlık” olgusuna bağlıdır.
2010	Hasan Güllüpunar	Aday imajının seçmen tercihi bakımından etkilerini 2009 yerel seçimleri Konya örneğinde ortaya koymak.	Seçmen tercihleri açısından adayın partisi önemli bir etkidir. Parti bağlılığı arttıkça adaylarla ilgili önermelere katılım durumları da artmaktadır. Seçmenler rasyonel tercih konusunda istekli olabileceği gibi, partilerin de aday tercihleri açısından önemli bir etki unsurudur.
2010	Kadir Canöz	Seçmen tercihinde aday imajının rolünü 29 Mart 2009 yerel seçimleri Konya örneğinde ortaya koymak.	Seçmenler, adayın imajını oluşturan özelliklerden en fazla dürüstlük, güvenilirlik, olumlu imaj ve yeni projelere sahip olma gibi kişisel özellikleri, en az ise zenginlik, aynı mahallede yaşıyor olmak ve yakın çevrenin adayı destekliyor olması gibi çevresel özellikleri önemsemektedir.
2010	Göksel Göker ve Adem Doğan	29 Mart 2009 yerel seçimlerinde Elazığ’da yayınlanan siyasal reklamları, göstergebilimsel yöntem ile çözümleyerek seçmen kitlesine iletilen siyasal anlamı ortaya çıkarmak.	Siyasal reklamlar, adayın ve siyasal partinin konumuna bağlı olarak anlam üretmekte, yönetime talip olan adaylar daha çok negatif içerikli reklam anlayışı içerisinde iken, yönetimdeki aday ortaya koyduğu projeleri ön plana çıkarmaktadır.
2010	M. Emin İnal ve Özgür Karabağ	29 Mart 2009 Türkiye Yerel Seçimleri’nde siyasal partilerin siyasal pazarlama kapsamında Niğde yerel basınında yürütmüş oldukları yazılı siyasal reklamlara ilişkin değerlendirmeler ortaya koymak.	AKP, CHP ve MHP yerel basından siyasal pazarlama amaçlı olarak yararlanmışlar, kendi siyasal kampanyalarıyla uyumlu bir şekilde, ideolojik yaklaşımlarını göze önüne almaksızın bu mecraayı reklam aracı olarak kullanmışlar, vurgulanan konular, sloganlar, renkler vb. yönünden de birbirlerinden farklılaşmışlardır.
2011	Adem Doğan ve Göksel Göker	2009 Mart yerel seçimleri sürecinde seçmenlerin siyasal bilgi düzeyi ile siyasal bilgilenmeye ulaşım kaynaklarını ve bu kaynakların siyasal bilgiye etkilerini Elazığ örneğinde ortaya koymak.	Seçmenler yerel seçimlerde yeterli düzeyde bilgilendirilmediğini düşünmekte ve siyasal bilgilenme aracı olarak da genellikle medyayı tercih etmektedir.
2013	İhsan Kamalak	Yerel seçimleri etkileyen yerel faktörlerin olup olmadığını, Türkiye’nin 2009 yerel seçimleri çerçevesinde ortaya koymak.	Ulusal siyasetin küçük birimlerde etkisi azalmakta, yerel siyasetin özellikleri daha baskın hale gelmektedir. Belediye başkan adaylarının yerel seçimlerde seçmenler üzerindeki etkisi, partilerinden farklılaşabilmektedir.
2013	Esra Aydın Kılıç	Yerel seçimlerde siyasal parti ve aday imajının seçmen tercihleri üzerindeki etkisini 2009 yerel seçimleri Ankara örneğinde ortaya koymak.	Seçmenlerin demografik özellikleri doğrultusunda değişiklik arz eden ve öne çıkan aday ve parti imajını oluşturan değişkenler dikkate alınarak gerçekleştirilecek siyasal kampanya faaliyetlerinden daha etkili sonuçlar alınması beklenmektedir.
2013	Hasan Güllüpunar	Yerel seçim kampanyalarında uygulanan mesaj stratejilerine	Seçmenler tarafından en olumlu algılanan mesaj stratejisi rasyonel mesaj stratejisi iken

Turkish Studies

		ilişkin seçmen algısını ortaya koymak.	en az desteklenen mesaj stratejisi saldırgan mesaj stratejisidir. Sosyo-demografik özellikler açısından ise, orta yaş seçmenler genç seçmenlere nazaran, eğitim düzeyi yüksek seçmenler eğitim düzeyi düşük seçmenlere nazaran daha rasyonel tercihlerde bulunmaktadır.
2014	Nedret Çağlar ve Yasemin Gelir	Yerel seçimlerde seçmen tercihinde aday imajı ve aday imajını belirleyen faktörleri 30 Mart 2014 yerel seçimleri Isparta örneğinde ortaya koymak.	Seçmenler, adayın kişisel özellikleri (tecrübe, dürüstlük, çalışkanlık, güvenilirlik), dış görünüşü, iletişim yeteneği, tecrübesi ve sosyo-kültürel kimliği gibi bileşenleri önemsemekte, adayın geleceği gören, uygulanabilir projelerinin olması ve aday olduğu partinin iktidarda olması gibi özellikleri önemsememektedir.
2014	Muammer Öztürk	30 mart 2014 yerel seçimlerinde kullanılan seçim sloganlarının siyasi partilerin başarısındaki rolünü AKP, CHP ve MHP örneğinde ortaya koymak.	Seçim sloganlarında, özlü, yalın ve çarpıcı ifadelerle genel bir problemin dillendirilmesi ilkesi gözetilmiştir. AKP'ye ait sloganlar, sadece yalın, özlü ve çarpıcı ifadelerin kullanılması yönüyle değil, halkın sorunlarına çözüm sunan projeleri vurgulamasıyla da rakiplerinden ayırmayı başarmıştır.
2014	Süleyman Tongut ve Erdoğan Akman	Sosyal medyanın siyasal iletişim aracı olarak kullanımını 2014 yerel seçimlerinde Mustafa Sarıgül'ün Twitter hesabının kullanımına bağlı olarak ortaya koymak.	Sarıgül'ün kampanya sürecinde sosyal medyaya önem vermesi geleneksel medyada oluşan açığı kapatma adına önem arz etmekte, bu bağlamda Twitter, seçmene ulaşmak için kullanılan etkili bir siyasal iletişim aracı olarak işlev görmektedir.
2014	Fatma Nisan	30 Mart 2014 yerel seçimlerinin yerel basının gündemini ne derece işgal ettiğini Gümüşhane örneğinde ortaya koymak.	Gümüşhane'deki yerel basın yerel seçimlere önemli derecede yer ayırmış ve seçimleri gündemde tutmuştur. Adayları tanıyor olsalar dahi konuya ilişkin yapılan haberlerde nesnellik kriterinden genel anlamda taviz vermemişlerdir.
2014	Mutlu Yıldırım	Belediye seçimlerinde parti aday tercihlerinin seçmen davranışına yansımaları 2009 yerel seçimleri Uşak örneğinde ortaya koymak.	Yerel seçimlerde aday tercihleri partiler için hayati düzeyde önem taşımaktadır. Belediye Başkanlığı seçimlerini kazanmanın ilk koşulu halkın benimseyip desteklediği, güçlü bir kamuoyuna sahip, geçmişinde her hangi bir şaibe olmayan ve partisinin genel merkeziyle aynı istikamette hareket eden güçlü bir adayın var olmasıdır.
2014	İlker Erdoğan	2014 Türkiye yerel seçim kampanyası örneğinde, siyasal liderlerin (iktidar partisi lideri ve ana muhalefet partisi lideri) haber fotoğraflarındaki görsel çerçeveleme yanlılığını ortaya koymak.	2014 Türkiye yerel seçim kampanyası örneğinde, gazete haberciliğinde, görsel çerçeveleme yanlılığı sıklıkla görülmekte, siyasal ve ideolojik bakış açıları doğrultusunda gazetelerin siyasal liderlere ilişkin değerlendirmelerinde belirgin bir farklılık ortaya çıkmaktadır.
2014	Faruk Temel, Onur Önürmen ve Mehmet	30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'nde, seçim kampanyaları sürecinde	Dijital araçlar vasıtasıyla, internet ortamı, siyasal bilgi edinme aracı olarak diğer kitle iletişim araçlarına oranla daha fazla

Turkish Studies

	Köprü	üniversite öğrencilerinin dijital araçları kullanma ve bu araçların içeriklerinden etkilenme düzeylerini Kayseri örneğinde ortaya koymak.	kullanılmakta, internet ortamında ise diğer internet içeriklerine oranla haber siteleri daha fazla takip edilmektedir. İnternete de, daha çok, akıllı telefon, tablet ve dizüstü bilgisayar gibi mobil araçlarla bağlanılmaktadır.
2015	Hamza Çakır ve Ahmet Biçer	30 Mart 2014 Yerel seçimlerinde, seçmenlerin oy kullanma davranışlarını etkileyen unsurları Kayseri örneğinde ortaya koymak.	Seçmen tercihinde en önemli unsurlar ‘adayın proje ve vaatleri’, ‘lider’ ve ‘aday’ olup, buna bağlı olarak seçmenlerin çoğunluğu ‘rasyonel oy verme’ ve ‘konuya oy verme’ yaklaşımlarına uygun olarak oy kullanma eğilimindedir. En etkisiz bulunan unsurlar ‘seçim propagandasında kullanılan müzikler’, ‘halkın çoğunluğunun eğilimleri’ ve ‘adayın broşür, el ilanı, fotoğraf ve afişleri’dir.

2. Yöntem

Bu başlık altında, alan araştırmasının tasarlandığı araştırma modeli, uygulandığı evren ve örneklem, kullanılan veri toplama araçları, çıkarımlarda bulunmak üzere yararlanılan analizler ve başvurulmuş testler ve cevapları aranan araştırma sorularına ilişkin betimleyici bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Genel tarama modelinde olan bu çalışmada; bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında karşılaştırmalı ilişkisel tarama gerçekleştirilmiştir. Sivas seçmenin yerel seçim kampanyalarına ilişkin değerlendirmelerini çok yönlü sorgulamak üzere veriler toplanmıştır.

2.2. Araştırmanın Uygulanması ve Örneklem

Yerel seçim kampanyalarının seçmen tercihinde etkisini tespit etmek üzere 17-23 Mart 2014 tarihleri arasında Sivas Merkezde bulunan seçmenler üzerinde bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçiminde amaçlı örneklemen esas alındığı ve yüzyüze görüşme yönteminin kullanıldığı çalışmada sahaya 500 anket formu uygulanmış, yapılan ön incelemenin ardından 482 anket formunun analizler için uygun olduğu görülmüştür.

2.3. Veri Toplama Araçları

Sahaya uygulanmak üzere 4 ana bölümden meydana gelen 64 soruluk bir anket formu hazırlanmıştır. İlk bölümde yerel seçim kampanyalarının önemsenen unsurlarını ortaya koymaya dönük 5’li (1= hiç önemli değil, 5= çok önemli) likert skalasıyla hazırlanmış 42 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde yerel seçim kampanyalarına ilişkin genel görüşleri belirlemeye yönelik 5 soru yer almaktadır. Üçüncü bölüm yerel seçim kampanyalarının işlevlerini betimlemeye dönük 5’li (1= hiç, 5= çok fazla) likert skalasıyla hazırlanmış 8 sorudan oluşurken; dördüncü ve son bölüm ise araştırmanın katılımcı profiline ilişkin 9 sorudan meydana gelmektedir.

Anket formu sahaya uygulanmadan önce 50 kişilik bir örneklem grubu üzerinde ön test yapılmış, anlaşılabilirlik ve analizlere uygunluk düzeyi belirlenerek gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve nihai şekline kavuşturulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi ve Kullanılan Testler

Alan araştırmasından elde edilen veriler SPSS 17.0 istatistik programı kullanılarak elektronik ortamda işlenmiştir. Verilerin analizinde sırasıyla, araştırmanın katılımcı profiline, yerel

seçim kampanyalarına ilişkin genel görüşlere, yerel seçim kampanyalarının yerine getirdiği işlevlere yönelik verileri ortaya koymak amacıyla betimleyici istatistik tekniklerinden yararlanılmıştır. Katılımcıların yerel seçim kampanyalarına ilişkin genel görüşlerinin katılımcı profili doğrultusunda sergilemiş olduğu farklılaşmayı belirlemek maksadıyla Ki Kare testi; yerel seçim kampanyalarının önemsenen unsurları ile ilgili temel değişkenleri ortaya koymak üzere faktör analizi; yerel seçim kampanyalarının önemsenen unsurlarının kendi aralarındaki ilişkileri gözler önüne sermek üzere korelasyon analizi; söz konusu unsurların katılımcı profili açısından sergilemiş olduğu farklılaşmayı betimlemek üzere ise bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

2.5. Araştırma Soruları

Çalışmada aşağıdaki araştırma soruları cevaplanmaya çalışılmaktadır:

Araştırma Sorusu 1: Katılımcıların yerel seçim kampanyalarına ilişkin genel görüşleri nelerdir ve bu görüşler katılımcı profilinden ne düzeyde etkilenmektedir?

Araştırma Sorusu 2: Katılımcılar yerel seçim kampanyalarının hangi unsurlarını, ne düzeyde önemsemektedir?

Araştırma Sorusu 3: Yerel Seçim Kampanyalarının önemsenen unsurları katılımcı profili doğrultusunda nasıl bir dağılım sergilemektedir?

Araştırma Sorusu 4: Yerel seçim kampanyaları hangi işlevleri, ne düzeyde yerine getirmektedir?

3. Araştırma Bulguları

3.1. Araştırmanın Katılımcı Profili

Araştırmanın katılımcı profili değerlendirildiğinde; katılımcıların %58,3'ü erkek, %41,7'si kadındır. Bu kişilerin %41,1'i fakülte ya da yüksekokul mezunu, %33,4'ü lise mezunu, %11'i ilköğretim mezunu, %8,9'u ortaokul mezunu, %2,3'ü okur-yazar ve %3,3'ü yüksek lisans ve üzeri mezundur. Evli olanların oranı %47,7, bekarların oranı %51,2, medeni durumuna ilişkin bilgi vermeyenlerin oranı ise %1'dir. Meslek durumu itibarıyla, öğrenciler %24,9'luk, işçiler %18,9'luk, memurlar %17,4'lük, esnaflar %15,6'lık, ev hanımları ve serbest meslek sahipleri %8,3'lük, emekliler %4,1'lik ve sanayici-tüccarlar %0,2'lik bir oranı oluştururken, mesleklerini belirtmeyenler %2,3'lük bir oranı teşkil etmektedir. En düşük katılımcı yaşı 18, en yüksek katılımcı yaşı 71, katılımcıların yaşlarının aritmetik ortalaması 32,49, standart sapması 11,53'tür. Katılımcıların yaşı kategorilendirildiğinde ise, %47,1'inin 18-28 arası, %25,9'unun 29-39 arası, %17,8'inin 40-50 arası, %8,1'inin 51 ve üzeri yaş grubunda yer aldığı, %1'inin de bu soruyu cevaplandırmadığı anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılanlara ait en düşük aile aylık ortalama geliri 600 TL, en yüksek 12000 TL olup, aile aylık ortalama gelirinin aritmetik ortalaması 2129,59 TL, standart sapması 1390,42 TL'dir. Aile aylık ortalama geliri kategorize edildiğinde ise, araştırmaya katılanların %41,9'unun 1001-2000 TL arası, %20,1'inin 1000 TL ve aşağısı, %19,9'unun 2001-3000 TL arası ve %10,8'inin 3001 TL ve üzeri aile aylık ortalama gelire sahip olduğu, %7,3'ünün ise bu soruyu yanıtsız bıraktığı görülmektedir.

Araştırmaya katılanların siyasal profili incelendiğinde; bu kişilerin %34,6'sının orta, %31,5'inin güçlü, %21,6'sının çok güçlü, %8,9'unun zayıf ve %3,3'ünün çok zayıf parti bağlılık düzeyine sahip olduğu görülürken; yine bu kişilerin %44,6'sının orta, %25,5'inin güçlü, %13,1'inin zayıf, %12'sinin çok güçlü ve %4,8'inin çok zayıf siyasal ilgi düzeyinin bulunduğu gözlenmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların %62'si siyasi görüş olarak kendisini merkez sağda görürken, %13,3'ü radikal sağda, %11,6'sı merkez solda, %3,1'i radikal solda değerlendirmekte,

%8,1'i hiçbir kategori içerisine kendisini koymazken, %1,9'u siyasi görüşünü belirtmek istememektedir. Bu veriler doğrultusunda katılımcıların genel itibarıyla oy verdikleri partiye bağlılık duyduklarını, siyasete ilgi gösterdiklerini, siyasi görüş olarak kendisini sağ kategoride değerlendirenlerin diğerlerine nazaran daha ağırlıkta olduğunu söylemek mümkündür.

3.2. Yerel Seçim Kampanyalarına İlişkin Genel Görüşler

Bu başlık altında adayların yerel seçim kampanyalarının aday tercihinin etkileme durumu, yerel seçim kampanyalarına genel seçim kampanyaları kadar özen gösterildiğini düşünme durumu, yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli olduğunu düşünme durumu, yerel seçim kampanyalarının aktardığı bilgileri güvenilir bulma durumu, yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanı ve bunların katılımcı profili açısından ortaya koyduğu farklılaşma betimlenmektedir.

3.2.1. Adayların Yerel Seçim Kampanyalarının Aday Tercihini Etkileme Durumu

Adayların yerel seçim kampanyalarının aday tercihinin etkileme durumu açısından katılımcılar irdelendiğinde, bu kişilerin %38'i adayların yerel seçim kampanyalarının aday tercihlerini etkilediğini belirtirken, %33,6'sı kısmen böyle bir etkinin bulunduğunu, %28,4'ü ise bu tip bir etki altında kalmadıklarını ifade etmektedir. Bu verilere dayanarak, yerel seçim kampanyalarının aday tercihi üzerinde genel itibarıyla bir etki potansiyeli taşıdığı sonucuna varmak mümkündür.

Adayların yerel seçim kampanyalarının aday tercihinin etkileme durumunun katılımcı profili doğrultusunda sergilediği farklılaşma incelendiğinde ise, oy verme düşüncesi taşıyan partiye bağlılık düzeyi ($X^2= 21,63$; $s.d.= 8$; $p< ,01$), siyasete ilgi düzeyi ($X^2= 18,42$; $s.d.= 8$; $p< ,05$) ve meslek ($X^2= 24,76$; $s.d.= 14$; $p< ,05$) açısından anlamlı bir farklılaşmanın olduğu; buna karşın siyasi görüş olarak kendisini koyduğu kategori ($X^2= 15,03$; $s.d.= 10$; $p> ,05$), cinsiyet ($X^2= ,72$; $s.d.= 2$; $p> ,05$), eğitim düzeyi ($X^2= 6,62$; $s.d.= 10$; $p> ,05$), medeni durum ($X^2= 5,49$; $s.d.= 2$; $p> ,05$), yaş ($X^2= 10,72$; $s.d.= 6$; $p> ,05$) ve aile aylık ortalama geliri ($X^2= 12,05$; $s.d.= 6$; $p> ,05$) açısından anlamlı bir farklılaşmanın bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 1'de yer alan veriler doğrultusunda bakıldığında ise;

Oy verme düşüncesi taşıdığı partiye bağlılık düzeyi çok zayıf olanların %25'i, zayıf olanların %23,3'ü, orta seviyede olanların %24,6'sı, güçlü olanların %34,2'si ve çok güçlü olanların %28,8'i adayların yerel seçim kampanyalarının aday tercihlerini etkilediğini belirtirken; oy verme düşüncesi taşıdığı partiye çok zayıf bağlılığı bulunanların %6,3'ü, zayıf bağlılığı bulunanların %34,9'u, orta düzeyde bağlılığı bulunanların %41,9'u, güçlü bağlılığı bulunanların %33,6'sı ve çok güçlü bağlılığı bulunanların %24'ü kısmen etkilediğini ifade etmekte; buna karşın oy verme düşüncesi taşıdığı partiye çok zayıf bağlılık düzeyinde olanların %68,8'i, zayıf bağlılık düzeyinde olanların %41,9'u, orta seviyede bağlılık düzeyinde olanların %33,5'i, güçlü bağlılık düzeyinde olanların %32,2'si ve çok güçlü bağlılık düzeyinde olanların %47,1'i etkilemediğini vurgulamaktadır. Buradan da anlaşılabileceği üzere, oy verme düşüncesi taşıdığı partiye bağlılık düzeyi güçlü olanlar aday tercihlerinde adayların yerel seçim kampanyalarından diğerlerine nazaran daha fazla etkilenirken, orta düzeyde parti bağlılığı bulunanlar kısmen etkilenmekte, parti bağlılığı çok zayıf olanlar ise pek fazla etkilenmemektedir.

Siyasete ilgi düzeyleri çok zayıf olanların %8,7'si, zayıf olanların %22,2'si, orta seviyede olanların %27,4'ü, güçlü olanların %35,8'i ve çok güçlü olanların %31'i adayların yerel seçim kampanyalarının aday tercihlerini etkilediğini dile getirirken; siyasete karşı çok zayıf ilgi düzeyinde olanların %21,7'si, zayıf ilgi düzeyinde olanların %34,9'u, orta seviyede ilgi düzeyinde olanların %38,1'i, güçlü ilgi düzeyinde olanların %30,9'u ve çok güçlü ilgi düzeyinde olanların %25,9'u kısmen etkilediğini söylemekte; siyasete ilgi düzeyi yönünden çok zayıf olanların

%69,6'sı, zayıf olanların %42,9'u, orta seviyede olanların %34,4'ü, güçlü olanların %33,3'ü ve çok güçlü olanların %43,1'i etkilemediği vurgusunda bulunmaktadır. Bu bağlamda, siyasete ilgi düzeyi çok güçlü olanlarda biraz farklılaşmakla birlikte, siyasete ilgi düzeyinde meydana gelen artışla beraber adayların yerel seçim kampanyalarının aday tercihinin etkileme durumunda bir artış söz konusu olmaktadır.

Memurların %23,8'i, işçilerin %30,8'i, esnafın %38,7'si, serbest meslek sahiplerinin %37,5'i, öğrencilerin %21,7'si, ev hanımlarının %17,5'i ve emeklilerin %25'i aday tercihi noktasında adayların yerel seçim kampanyalarından etkilenirken; memurların %45,2'si, işçilerin %28,6'sı, esnafın %26,7'si serbest meslek sahiplerinin %17,5'i, öğrencilerin %41,7'si, ev hanımlarının %35'i ve emeklilerin %25'i kısmen etkilenmekte; yine memurların %31'i, işçilerin %40,7'si, esnafın %34,7'si, serbest meslek sahiplerinin %45'i, öğrencilerin %36,7'si, ev hanımlarının %47,5'i sanayici-tüccarların %100'ü ve emeklilerin %50'si etkilenmemektedir. Bu veriler doğrultusunda, meslek grupları içerisinde, adayların yerel seçim kampanyalarından aday tercihleri en fazla etkilenenler esnaf ve serbest meslek sahipleri, en az etkilenenler sanayici-tüccarlar, emekliler ve ev hanımlarıdır.

Tablo 1: Adayların Yerel Seçim Kampanyalarının Aday Tercihini Etkileme Durumunun Katılımcı Profili Açısından Sergilediği Farklılaşma

	Ev	Kısmen	Hayır
Oy Verme Düşüncesi Taşınan Partiye Bağlılık Düzeyi	$X^2= 21,63; s.d.= 8; p< ,01$		
Çok Zayıf	25	6,3	68,8
Zayıf	23,3	34,9	41,9
Orta	24,6	41,9	33,5
Güçlü	34,2	33,6	32,2
Çok Güçlü	28,8	24	47,1
Siyasete İlgi Düzeyi	$X^2= 18,42; s.d.= 8; p< ,05$		
Çok Zayıf	8,7	21,7	69,6
Zayıf	22,2	34,9	42,9
Orta	27,4	38,1	34,4
Güçlü	35,8	30,9	33,3
Çok Güçlü	31	25,9	43,1
Meslek	$X^2= 24,76; s.d.= 14; p< ,05$		
Memur	23,8	45,2	31
İşçi	30,8	28,6	40,7
Esnaf	38,7	26,7	34,7
Serbest Meslek	37,5	17,5	45
Öğrenci	21,7	41,7	36,7
Ev Hanımı	17,5	35	47,5
Sanayici-Tüccar	0	0	100
Emekli	25	25	50

3.2.2. Yerel Seçim Kampanyalarına Genel Seçim Kampanyaları Kadar Özen Gösterildiğini Düşünme Durumu

Yerel seçim kampanyalarına genel seçim kampanyaları kadar özen gösterildiğini düşünme durumu değerlendirildiğinde, araştırmaya katılanların %40,5'i yerel seçim kampanyalarına genel

seçim kampanyaları kadar özen gösterildiğini düşünürken, %37,6'sı kısmen bu görüşe katılmakta, %22'si ise bu görüşü paylaşmamaktadır. Mevcut veriler doğrultusunda, yaygın kanının yerel seçim kampanyalarına genel seçim kampanyaları kadar özen gösterildiği yönünde olduğu söylenebilir.

Yerel seçim kampanyalarına genel seçim kampanyaları kadar özen gösterildiğini düşünme durumunun katılımcı profili doğrultusunda sergilemiş olduğu farklılaşma ele alındığında ise, oy verme düşüncesi taşıyan partiye bağlılık düzeyi ($X^2 = 14,02$; $s.d. = 8$; $p > ,05$), siyasete ilgi düzeyi ($X^2 = 5,48$; $s.d. = 8$; $p > ,05$), siyasi görüş olarak kendisini koyduğu kategori ($X^2 = 7,82$; $s.d. = 10$; $p > ,05$), meslek ($X^2 = 21,68$; $s.d. = 14$; $p > ,05$), cinsiyet ($X^2 = 1,58$; $s.d. = 2$; $p > ,05$), eğitim düzeyi ($X^2 = 5,55$; $s.d. = 10$; $p > ,05$), medeni durum ($X^2 = 1,72$; $s.d. = 2$; $p > ,05$), yaş ($X^2 = 4,61$; $s.d. = 6$; $p > ,05$) ve aile aylık ortalama geliri ($X^2 = 8,70$; $s.d. = 6$; $p > ,05$) bakımından anlamlı hiç bir farklılaşmanın gözlenmediği ortaya çıkmaktadır.

3.2.3. Yerel Seçim Kampanyalarının Yerel Seçimler İçin Gerekli Olduğunu Düşünme Durumu

Yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli olduğunu düşünme durumu itibariyle araştırmaya katılanlara bakıldığında, %53,9'u yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli olduğunu düşünürken, %29,5'i bu görüşe kısmen katılmakta, %16,6'sı ise bu görüşü reddetmektedir. Buradan hareketle, ağırlıklı olarak yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli olduğu kanaatinin taşındığı çıkarılabilir.

Yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli olduğunu düşünme durumunun katılımcı profili açısından ortaya koymuş olduğu farklılaşma bir incelemeye tabi tutulduğunda ise, oy verme düşüncesi taşıyan partiye bağlılık düzeyi ($X^2 = 29,56$; $s.d. = 8$; $p < ,001$), siyasete ilgi düzeyi ($X^2 = 43,14$; $s.d. = 8$; $p < ,001$), siyasi görüş olarak kendisini koyduğu kategori ($X^2 = 21,28$; $s.d. = 10$; $p < ,05$) ve meslek ($X^2 = 25,64$; $s.d. = 14$; $p < ,05$) bakımından anlamlı bir farklılaşmanın gözlemlendiği, buna karşın cinsiyet ($X^2 = ,78$; $s.d. = 2$; $p > ,05$), eğitim düzeyi ($X^2 = 11,84$; $s.d. = 10$; $p > ,05$), medeni durum ($X^2 = 1,69$; $s.d. = 2$; $p > ,05$), yaş ($X^2 = 8,78$; $s.d. = 6$; $p > ,05$) ve aile aylık ortalama geliri ($X^2 = 12,51$; $s.d. = 6$; $p > ,05$) bakımından anlamlı bir farklılaşmanın gözlenmediği anlaşılmaktadır.

Tablo 2 doğrultusunda veriler incelemeye tabi tutulduğunda ise;

Oy verme düşüncesi taşıdığı partiye çok zayıf bağlılığı bulunanların %31,3'ü, zayıf bağlılığı bulunanların %32,6'sı, orta düzeyde bağlılığı bulunanların %50,3'ü, güçlü bağlılığı bulunanların %59,9'u ve çok güçlü bağlılığı bulunanların %63,5'i yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli olduğunu düşünürken; oy verme düşüncesi taşıdığı partiye çok zayıf bağ ile bağlananların %25'i, zayıf bağ ile bağlananların %44,2'si, orta düzeyde bağ ile bağlananların %37,1'i, güçlü bağ ile bağlananların %23,7'si ve çok güçlü bağ ile bağlananların %20,2'si kısmen bu düşüncüyü paylaşmakta; oy verme düşüncesi taşıdığı partiye çok zayıf bağlılık hissedenlerin %43,8'i, zayıf bağlılık hissedenlerin %23,3'ü, orta düzeyde bağlılık hissedenlerin %12,6'sı, güçlü bağlılık hissedenlerin %16,4'ü ve çok güçlü bağlılık hissedenlerin %16,3'ü tersi yönde bir düşünce taşımaktadır. Bu veriler temel alındığında, oy verme düşüncesi taşıyan partiye bağlılık düzeyi arttıkça yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli olduğunu düşünme durumunda bir artış yaşanmaktadır.

Siyasete ilgisi çok zayıf olanların %26,1'i, zayıf olanların %25,4'ü, orta seviyede olanların %56,7'si, güçlü olanların %63,4'ü ve çok güçlü olanların %65,5'i yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli olduğu fikrini taşıırken; siyasete çok zayıf ilgisi bulunanların %34,8'i, zayıf ilgisi bulunanların %47,6'sı, orta seviyede ilgisi bulunanların %29,3'ü, güçlü ilgisi bulunanların %26'sı ve çok güçlü ilgisi bulunanların %15,5'i kısmen bu görüşü benimsemekte; siyasete çok zayıf ilgi duyanların %39,1'i, zayıf ilgi duyanların %27'si, orta seviyede ilgi

duyanların %14'ü, güçlü ilgi duyanların %10,6'sı ve çok güçlü ilgi duyanların %19'u karşı bir kanaat belirtmektedir. Bu doğrultuda, siyasete orta seviyede ilgi duyanlar biraz farklılaşmakla birlikte, siyasete ilgi düzeyinde yaşanan artışa bağlı olarak yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli olduğunu düşünme durumunda bir artış meydana gelmektedir.

Siyasi görüş olarak kendisini radikal sol kategoride değerlendirenlerin %66,7'si, merkez sol kategoride değerlendirenlerin %62,5'i, merkez sağ kategoride değerlendirenlerin %56,2'si, radikal sağ kategoride değerlendirenlerin %51,6'sı, hiçbir kategoride değerlendirmeyenlerin %28,2'si ve görüşünü belirtmek istemeyenlerin %33,3'ü yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli olduğu kanaatine sahipken; siyasi görüş itibarıyla kendisini radikal sol kategoriye koyanların %13,3'ü, merkez sol kategoriye koyanların %25'i, merkez sağ kategoriye koyanların %27,8'i, radikal sağ kategoriye koyanların %29,7'si, hiçbir kategoriye koymayanların %46,2'si ve görüşünü belirtmek istemeyenlerin %66,7'si kısmen bu kanaati taşımakta; siyasi görüş bakımından kendisini radikal solda hissedenlerin %20'si, merkez solda hissedenlerin %12,5'i, merkez sağda hissedenlerin %16,1'i, radikal sağda hissedenlerin %18,8'i ve hiçbir kategoride hissetmeyenlerin %25,6'sı tersi yönde bir kanaate sahip bulunmaktadır. Buradan yola çıkıldığında, yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli olduğuna en fazla inananlar siyasi görüş noktasında kendisini radikal solda ve merkez solda konumlandıranlarken, en az inananlar kendisini hiçbir kategoriye koymayanlar ve siyasi görüşünü belirtmek istemeyenlerdir.

Memurların %54,8'i, işçilerin %39,6'sı, esnafların %54,7'si, serbest meslek sahiplerinin %60'ı, öğrencilerin %62,5'i, ev hanımlarının %52,5'i, sanayici-tüccarların %100'ü ve emeklilerin %65'i yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli olduğunu belirtirken; memurların %22,6'sı, işçilerin %34,1'i, esnafların %29,3'ü, serbest meslek sahiplerinin %27,5'i, öğrencilerin %31,7'si, ev hanımlarının %30'u ve emeklilerin %20'si kısmen bu fikri paylaşmakta; memurların %22,6'sı, işçilerin %26,4'ü, esnafların %16'sı, serbest meslek sahiplerinin %12,5'i, öğrencilerin %5,8'i, ev hanımlarının %17,5'i ve emeklilerin %15'i bu fikre katılmamaktadır. Bu verilerden yola çıkıldığında, yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekliliğine en fazla inananlar sanayici-tüccarlar, emekliler, öğrenciler ve serbest meslek sahipleri iken, en az inananlar işçiler ve memurlardır.

Tablo 2: Yerel Seçim Kampanyalarının Yerel Seçimler İçin Gerekli Olduğunu Düşünme Durumunun Katılımcı Profili Açısından Sergilediği Farklılaşma

	Evet	Kısmen	Hayır
Oy Verme Düşüncesi Taşınan Partie Bağlılık Düzeyi	$\chi^2 = 29,56; s.d. = 8; p < ,001$		
Çok Zayıf	31,3	25	43,8
Zayıf	32,6	44,2	23,3
Orta	50,3	37,1	12,6
Güçlü	59,9	23,7	16,4
Çok Güçlü	63,5	20,2	16,3
Siyasete İlgi Düzeyi	$\chi^2 = 43,14; s.d. = 8; p < ,001$		
Çok Zayıf	26,1	34,8	39,1
Zayıf	25,4	47,6	27
Orta	56,7	29,3	14
Güçlü	63,4	26	10,6
Çok Güçlü	65,5	15,5	19
Siyasi Görüş Olarak Kendisini Koyduğu Kategori	$\chi^2 = 21,28; s.d. = 10; p < ,05$		
Radikal Sol	66,7	13,3	20
Merkez Sol	62,5	25	12,5

Merkez Sağ	56,2	27,8	16,1
Radikal Sağ	51,6	29,7	18,8
Hiçbiri	28,2	46,2	25,6
Belirtmek İstemiyorum	33,3	66,7	0
Meslek	$X^2= 25,64; s.d.= 14; p< ,05$		
Memur	54,8	22,6	22,6
İşçi	39,6	34,1	26,4
Esnaf	54,7	29,3	16
Serbest Meslek	60	27,5	12,5
Öğrenci	62,5	31,7	5,8
Ev Hanımı	52,5	30	17,5
Sanayici-Tüccar	100	0	0
Emekli	65	20	15

3.2.4. Yerel Seçim Kampanyalarının Aktardığı Bilgileri Güvenilir Bulma Durumu

Yerel seçim kampanyalarının aktardığı bilgileri güvenilir bulma durumu ele alındığında, katılımcıların %56,2'si yerel seçim kampanyalarının aktardığı bilgileri kısmen güvenilir bulurken, %32,4'ü güvenilir bulmamakta, %11,4'ü ise güvenilir bulmaktadır. Bu verilerden hareketle, yerel seçim kampanyalarının aktardığı bilgilerin güvenilirliği açısından genel itibariyle sorunlu olarak algılandığını ifade etmek mümkündür.

Yerel seçim kampanyalarının aktardığı bilgileri güvenilir bulma durumunun katılımcı profili bağlamında göstermiş olduğu farklılaşma değerlendirildiğinde ise, oy verme düşüncesi taşıyan partiye bağlılık düzeyi ($X^2= 29,72; s.d.= 8; p< ,001$), siyasete ilgi düzeyi ($X^2= 36,56; s.d.= 8; p< ,001$), meslek ($X^2= 35,72; s.d.= 14; p< ,005$) ve cinsiyet ($X^2= 8,92; s.d.= 2; p< ,05$) açısından anlamlı bir farklılaşmanın söz konusu olduğu, buna karşın siyasi görüş olarak kendisini koyduğu kategori ($X^2= 9,69; s.d.= 10; p> ,05$), eğitim düzeyi ($X^2= 9,80; s.d.= 10; p> ,05$), medeni durum ($X^2= 3,69; s.d.= 2; p> ,05$), yaş ($X^2= 12,18; s.d.= 6; p> ,05$) ve aile aylık ortalama geliri ($X^2= 4,87; s.d.= 6; p> ,05$) yönünden anlamlı bir farklılaşmanın ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Tablo 3 doğrultusunda mevcut durum ele alındığında ise;

Oy verme düşüncesi taşıdığı partiye olan bağlılığı zayıf olanların %11,6'sı, orta düzeyde olanların %6'sı, güçlü olanların %13,8'i ve çok güçlü olanların %18,3'ü yerel seçim kampanyalarının aktardığı bilgileri güvenilir olarak değerlendirirken; oy verme düşüncesi taşıdığı partiye çok zayıf bağlarla bağlananların %25'i, zayıf bağlarla bağlananların %48,8'i, orta düzeyde bağlarla bağlananların %56,9'u, güçlü bağlarla bağlananların %59,2'si ve çok güçlü bağlarla bağlananların %58,7'si bu değerlendirmeye kısmen katılmakta; oy verme düşüncesi taşıdığı partiye çok zayıf bağı bulunanların %75'i, zayıf bağı bulunanların %39,5'i, orta düzeyde bağı bulunanların %37,1'i, güçlü bağı bulunanların %27'si ve çok güçlü bağı bulunanların %23,1'i söz konusu değerlendirmeyi reddetmektedir. Verilerden de anlaşılacağı üzere, oy verme düşüncesi taşıdığı partiye çok güçlü ve güçlü bağlılık düzeyi bulunanlar yerel seçim kampanyalarının aktardığı bilgileri diğerlerine nazaran daha güvenilir bulurken, oy verme düşüncesi taşıdığı partiye çok zayıf, zayıf ve orta düzeyde bağlılık hissedenler daha az güvenilir bulmaktadır.

Siyasete karşı ilgisi zayıf olanların %12,7'si, orta düzeyde olanların %7'si, güçlü olanların %13'ü ve çok güçlü olanların %27,6'sı yerel seçim kampanyalarının aktardığı bilgileri güvenilir bulurken; siyasete ilgi noktasında çok zayıf düzeyde olanların %30,4'ü, zayıf düzeyde olanların %54'ü, orta düzeyde olanların %60,5'i, güçlü düzeyde olanların %60,2'si ve çok güçlü düzeyde olanların %44,8'i kısmen bu kanaati taşımakta; siyasete çok zayıf ilgi gösterenlerin %69,6'sı, zayıf ilgi gösterenlerin %33,3'ü, orta düzeyde ilgi gösterenlerin %32,6'sı, güçlü ilgi gösterenlerin

%26,8'i ve çok güçlü ilgi gösterenlerin %27,6'sı aksi yönde bir kanaat belirtmektedir. Bu veriler bağlamında, siyasete ilgisi çok güçlü olanlar diğerlerine kıyasla yerel seçim kampanyalarının aktardığı bilgileri güvenilir bulurken, çok zayıf olanlar güvenilir kabul etmemektedir.

Memurların %3,6'sı, işçilerin %8,8'i, esnafların %17,3'ü, serbest meslek sahiplerinin %12,5'i, öğrencilerin %10'u, ev hanımlarının %17,5'i ve emeklilerin %15'i yerel seçim kampanyalarının aktardığı bilgileri güvenilir kabul ederken; memurların %64,3'ü, işçilerin %44'ü, esnafların %49,3'ü, serbest meslek sahiplerinin %60'ı, öğrencilerin %61,7'si, ev hanımlarının %75'i, sanayici-tüccarların %100'ü ve emeklilerin %15'i kısmen güvenilir kabul etmekte; memurların %32,1'i, işçilerin %47,3'ü, esnafların %33,3'ü, serbest meslek sahiplerinin %27,5'i, öğrencilerin %28,3'ü, ev hanımlarının %7,5'i ve emeklilerin %50'si güvenilir kabul etmemektedir. Bu kapsamda, yerel seçim kampanyalarının aktardığı bilgileri en güvenilir bulanlar ev hanımları ve esnaflarken, en az güvenilir bulanlar emekliler ve işçilerdir.

Erkeklerin %13,2'si ve kadınların %9'u yerel seçim kampanyalarının aktardığı bilgileri güvenilir bulurken; erkeklerin %50,5'i ve kadınların %64,2'si kısmen güvenilir bulmakta; erkeklerin %36,3'ü ve kadınların %26,9'u ise güvenilir bulmamaktadır. Buradan yola çıkıldığında, yerel seçim kampanyalarının aktardığı bilgilerin güvenilirliği konusunda kadınlar erkeklere göre daha iyimser bakmaktadır.

Tablo 3: Yerel Seçim Kampanyalarının Aktardığı Bilgileri Güvenilir Bulma Durumunun Katılımcı Profili Açısından Sergilediği Farklılaşma

	Evet	Kısmen	Hayır
Oy Verme Düşüncesi Taşınan Partiye Bağlılık Düzeyi	$X^2= 29,72; s.d.= 8; p< ,001$		
Çok Zayıf	0	25	75
Zayıf	11,6	48,8	39,5
Orta	6	56,9	37,1
Güçlü	13,8	59,2	27
Çok Güçlü	18,3	58,7	23,1
Siyasete İlgi Düzeyi	$X^2= 36,56; s.d.= 8; p< ,001$		
Çok Zayıf	0	30,4	69,6
Zayıf	12,7	54	33,3
Orta	7	60,5	32,6
Güçlü	13	60,2	26,8
Çok Güçlü	27,6	44,8	27,6
Meslek	$X^2= 35,72; s.d.= 14; p< ,005$		
Memur	3,6	64,3	32,1
İşçi	8,8	44	47,3
Esnaf	17,3	49,3	33,3
Serbest Meslek	12,5	60	27,5
Öğrenci	10	61,7	28,3
Ev Hanımı	17,5	75	7,5
Sanayici-Tüccar	0	100	0
Emekli	15	35	50
Cinsiyet	$X^2= 8,92; s.d.= 2; p< ,05$		
Erkek	13,2	50,5	36,3
Kadın	9	64,2	26,9

3.2.5. Yerel Seçim Kampanyalarının En Olumsuz Yanı

Yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanı ortaya konulmak istendiğinde, araştırmaya katılanların %31,5'i halkı kutuplaştırmasını, %29,5'i kaynak israfını, %22,6'sı gürültü kirliliğini, %5'i görüntü kirliliğini ve %3,7'si zaman israfını yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanı olarak değerlendirirken, %7,7'si ayırt edilmeksizin yukarıda sayılan olumsuzlukların hepsini yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanı olarak nitelemektedir. Bu bağlamda, yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanının sırasıyla halkı kutuplaştırması, kaynak israfı ve gürültü kirliliği olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür.

Yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanının katılımcı profili yönünden sahip olduğu farklılaşma irdelendiğinde, cinsiyet ($X^2= 15,53$; $s.d.= 5$; $p< ,01$), medeni durum ($X^2= 16,37$; $s.d.= 5$; $p< ,01$) ve yaş ($X^2= 52,32$; $s.d.= 15$; $p< ,001$) açısından anlamlı bir farklılaşma söz konusu olurken, oy verme düşüncesi taşıyan partiye bağlılık düzeyi ($X^2= 22,91$; $s.d.= 20$; $p> ,05$), siyasete ilgi düzeyi ($X^2= 23,40$; $s.d.= 20$; $p> ,05$), siyasi görüş olarak kendisini koyduğu kategori ($X^2= 41,72$; $s.d.= 25$; $p< ,05$)*, meslek ($X^2= 64,37$; $s.d.= 35$; $p< ,05$)** , eğitim düzeyi ($X^2= 33,43$; $s.d.= 25$; $p> ,05$) ve aile aylık ortalama geliri ($X^2= 17,31$; $s.d.= 15$; $p> ,05$) bakımından anlamlı bir farklılaşmaya rastlanamamaktadır.

Tablo 4'teki verilerden hareketle bir inceleme yapıldığında ise;

Yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanı olarak erkeklerin %35,9'u kaynak israfını, %3,6'sı zaman israfını, %29,9'u halkı kutuplaştırmasını, %20,6'sı gürültü kirliliğini, %4,3'ü görüntü kirliliğini ve %5,7'si sayılan bu olumsuzlukların hepsini gösterirken; kadınların %20,4'ü kaynak israfını, %4'ü zaman israfını, %33,8'i halkı kutuplaştırmasını, %25,4'ü gürültü kirliliğini, %6'sı görüntü kirliliğini ve %10,4'ü yukarıdaki olumsuzlukların hepsini işaret etmektedir. Bu minvalde, erkekler yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanı olarak kaynak israfı ve halkı kutuplaştırması üzerinde dururken, kadınlar halkı kutuplaştırmasına ve gürültü kirliliğine odaklanmaktadır.

Evlilerin %37,4'ü kaynak israfını, %3,5'i zaman israfını, %27'si halkı kutuplaştırmasını, %18,7'si gürültü kirliliğini, %6,1'i görüntü kirliliğini ve %7,4'ü tüm bunların hepsini yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanı olarak değerlendirirken, bekarların %22,3'ü kaynak israfını, %3,6'sı zaman israfını, %36'sı halkı kutuplaştırmasını, %26,3'ü gürültü kirliliğini, %4'ü görüntü kirliliğini ve %7,7'si sayılanların tamamını yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanı olarak görmektedir. Bu bağlamda, evliler için yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanı daha çok kaynak israfı ve halkı kutuplaştırması iken, bekarlar için halkı kutuplaştırması ve gürültü kirliliğidir.

Yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanının 18-28 yaş arasındakilerin %19,4'ü kaynak israfı, %4,4'ü zaman israfı, %37,4'ü halkı kutuplaştırması, %28,2'si gürültü kirliliği, %3,1'i görüntü kirliliği ve %7,5'i bu olumsuzlukların hepsi olduğunu; 29-39 yaş arasındakilerin %45,6'sı kaynak israfı, %1,6'sı zaman israfı, %21,6'sı halkı kutuplaştırması, %15,2'si gürültü kirliliği, %8'i görüntü kirliliği ve %8'i sayılan olumsuzlukların hepsi olduğunu düşünürken; 40-50 yaş arasındakilerin %33,7'si kaynak israfı, %4,7'si zaman israfı, %36'sı halkı kutuplaştırması, %19,8'i gürültü kirliliği, %3,5'i görüntü kirliliği ve %2,3'ü yukarıda sayılanların tümü olduğu; 51 ve üzeri yaştakilerin %23,1'i kaynak israfı, %5,1'i zaman israfı, %20,5'i halkı kutuplaştırması, %23,1'i gürültü kirliliği, %10,3'ü görüntü kirliliği ve %17,9'u yukarıda sayılan olumsuzlukların tamamı olduğu kanaatini taşımaktadır. Bu doğrultuda, yerel seçim kampanyalarının en olumsuz

* $P< ,05$ olmakla birlikte 5'ten küçük beklenen değer %58,3 olduğu için anlamlı bir farklılaşma olmadığı kabul edilmiştir.

** $P< ,05$ olmakla birlikte 5'ten küçük beklenen değer %47,9 olduğu için anlamlı bir farklılaşma olmadığı kabul edilmiştir.

yanı 18-28 yaş arasındakilere göre daha çok halkı kutuplaştırması ve gürültü kirliliği, 29-39 yaş arasındakilere göre kaynak israfı ve halkı kutuplaştırması, 40-50 yaş arasındakilere göre halkı kutuplaştırması ve kaynak israfı, 51 ve üzeri yaştakilere göre ise gürültü kirliliği ve kaynak israfıdır.

Tablo 4: Yerel Seçim Kampanyalarının En Olumsuz Yanının Katılımcı Profili Açısından Sergilediği Farklılaşma

	Kaynak İsrafı	Zaman İsrafı	Halkı Kutuplaştırması	Gürültü Kirliliği	Görüntü Kirliliği	Hepsi
Cinsiyet	$X^2= 15,53; s.d.= 5; p< ,01$					
Erkek	35,9	3,6	29,9	20,6	4,3	5,7
Kadın	20,4	4	33,8	25,4	6	10,4
Medeni Durum	$X^2= 16,37; s.d.= 5; p< ,01$					
Evli	37,4	3,5	27	18,7	6,1	7,4
Bekar	22,3	3,6	36	26,3	4	7,7
Yaş	$X^2= 52,32; s.d.= 15; p< ,001$					
18-28 Yaş Arası	19,4	4,4	37,4	28,2	3,1	7,5
29-39 Yaş Arası	45,6	1,6	21,6	15,2	8	8
40-50 Yaş Arası	33,7	4,7	36	19,8	3,5	2,3
51 Yaş ve Üzeri	23,1	5,1	20,5	23,1	10,3	17,9

3.3. Yerel Seçim Kampanyalarının Unsurlarının Önemsenme Durumu

Bu başlık altında yerel seçim kampanyalarının önemsenen unsurları ve söz konusu bu unsurların katılımcı profili doğrultusunda sergilemiş olduğu farklılaşma incelenmektedir.

3.3.1. Yerel Seçim Kampanyalarının Önemsenen Unsurları

Yerel seçim kampanyalarının önemsenen unsurları ile ilgili temel değişkenleri saptamak ve çalışmanın kuramsal çerçevesinde betimlenen bilgilerle elde edilen sonuçların ne seviyede örtüştüğünü ortaya koymak amacıyla “hiç önemli değil”den “çok önemli”ye doğru sıralanan 5’li likert skalasıyla hazırlanmış 42 yargıya (item) verilen cevaplar bağlamında faktör analizi gerçekleştirilmiş, faktör analizi sonucunda çalışmanın kuramsal çerçevesiyle de uyum içerisinde olan 7 faktör grubunun ele alınabildiği gözlenmiştir. Tablo 5’te betimlenen verilerden de anlaşılacağı üzere, bu faktörlerden birincisi “Kampanya Yapısına İlişkin Unsurlar Faktörü”, ikincisi “Yapılacak İcraatlara İlişkin Unsurlar Faktörü”, üçüncüsü “İletişim Araç ve Yöntemlerine İlişkin Unsurlar Faktörü”, dördüncüsü “Partiye İlişkin Unsurlar Faktörü”, beşincisi “Hassasiyet Gösterilecek Konulara İlişkin Unsurlar Faktörü”, altıncısı “Başkan Adayına İlişkin Unsurlar Faktörü” ve yedincisi “Siyasi Rakiplere İlişkin Unsurlar Faktörü” olarak adlandırılmıştır. Faktör gruplarının sınıflandırılması ve değerlendirilmesi sürecinde varimax rotasyonlu tablo esas alınmıştır. Faktör analizine dahil edilen maddelerin güvenirlik katsayısı (Cronbach’s $\alpha= ,890$) genel itibariyle yüksek bulunmuştur. Her bir faktörün güvenirlik katsayısının ise, birinci faktör için (,839), ikinci faktör için (,797), üçüncü faktör için (,781), dördüncü faktör için (,796), beşinci faktör için (,754), altıncı faktör için (,715) ve yedinci faktör için (,704) şeklinde yine yüksek değerler aldığı görülmüştür.

Faktör analizi neticesinde birinci faktörü açıklayan toplam 5 madde bulunmaktadır. Bunlar; “İyi Bir Ekip Tarafından Yürütülmesi”, “Dinamik Bir Kampanya Olması”, “İyi Planlanmış Bir Seçim Kampanyası Olması”, “Bir Araştırmaya Dayanması” ve “Özgün Bir Kampanya Olması”

yargılarını içeren maddelerdir. Bu maddeler aktarılacak istenen bilgilerin, verilmek istenen mesajların en isabetli ve en etkili şekilde hayat bulmasını temin etmeye dönük temel yapısal unsurları ihtiva etmektedir. Hangi parti bünyesinde gerçekleştirildiğine, hangi başkan adayının tanıtımını yapmak üzere hazırlandığına bakılmaksızın tüm yerel seçim kampanyalarının yapı itibarıyla taşınması gereken unsurlar üzerine odaklanmaktadır. Bu nedenle de bu faktör “Kampanya Yapısına İlişkin Unsurlar Faktörü” olarak isimlendirilmiştir ve toplam varyansın %8,91’ini açıklamaktadır.

İkinci faktörü açıklayan 6 madde tespit edilmiştir. Bunlar; “Seçmenlere Ne İstedığının Sorulması”, “Kentteki Her Kesime Hitap Edilmesi”, “Demokrasiye ve İnsan Haklarına Vurgu Yapılması”, “Ekonomik Unsurlara Vurgu Yapılması”, “Kentin Sorunlarının İyi Tespit Edilmesi” ve “İcraatların/Projelerin Net Bir Biçimde Ortaya Konulması” ifadelerinin yer aldığı maddelerdir. İfadelerden de anlaşılacağı üzere, ulaşılmak istenen seçmenlere odaklanılmakta, onların ikna edilmesi noktasında hangi öğelerin ön plana çıkarılacağına, seçmen beklentileri dikkate alınarak nelerin üzerinde durulacağına, demokrasi, insan hakları, ekonomi, kent sorunları gibi alanlarda çözüm odaklı, beklentilere cevap verebilecek ve yöre insanı için artı değer ifade edebilecek icraatlara yer verilmektedir. Bundan dolayı da bu faktör “Yapılacak İcraatlara ilişkin Unsurlar Faktörü” olarak adlandırılmıştır ve toplam varyansın %7,78’ini açıklamaktadır.

Üçüncü faktörü açıklayan 6 madde saptanmıştır. Bunlar; “Çok Farklı Kanalların Bir Arada Kullanılması”, “Görsel Malzemelere Ağırlık Verilmesi (Bol Görsel Malzeme Kullanılması)”, “Promosyonlara, Hediyelere Ağırlık Verilmesi”, “Yüzyüze İlişkilere (Ev Ziyaretleri, Esnaf Ziyaretleri gibi) Ağırlık Verilmesi”, “Kitle İletişim Araçlarının Etkin Şekilde Kullanılması” ve “Yeni İletişim Teknolojilerinin (İnternet ve Sosyal Medya gibi) Etkin Şekilde Kullanılması” yargılarına sahip maddelerdir. Maddeler birlikte değerlendirildiğinde, yerel seçim kampanyasının seçmen kitlesine anlatılmak isteneni eksiksiz vermesini sağlamak için hangi yollara başvurulacağı, geleneksel medyadan yeni iletişim teknolojilerine kadar iletişim araç ve yöntemleri olarak hangi tür kanalların, ne düzeyde kullanılacağı üzerine odaklanmaktadır. Bu minvalde de bu faktör “İletişim Araç ve Yöntemlerine İlişkin Unsurlar Faktörü” olarak kavramsallaştırılmıştır ve toplam varyansın %7,66’sını açıklamaktadır.

Dördüncü faktörü açıklayan 6 madde söz konusudur. Bunlar; “Parti Geçmişi Üzerinde Durulması”, “Partinin İktidarda ya da Muhalefette Olmasının Dikkate Alınması”, “Parti İdeolojisinin Vurgulanması”, “Parti Liderinin Öne Çıkarılması”, “Parti Politikasının Dikkate Alınması” ve “Partinin Genel Kampanyasıyla Uyumlu Olması” ifadelerini içeren maddelerdir. Bahsi geçen maddeler, yerel seçim kampanyasının tanıtımını yapmak üzere yola çıktığı başkan adayının aidiyet bağının bulunduğu partiye konsantre bir görünüm sergilemektedir. Partinin sahip olduğu geçmişi, şu andaki konumu, başında bulunan lideri ve toplum gözündeki algısı yerel seçimlerde de önemli bir faktör olduğundan, yerel seçim kampanyaları hazırlanırken göz önünde bulundurulması gereken yegane unsurlar olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda da bu faktör “Partiye İlişkin Unsurlar Faktörü” olarak ifadeleştirilmiştir ve toplam varyansın %7,58’ini açıklamaktadır.

Beşinci faktörü açıklayan 7 madde belirlenmiştir. Bunlar; “Aşırılıktan, İsrattan Kaçınılması”, “Milli Manevi Değerlere Özen Gösterilmesi”, “Emin Olunmayan, Çelişkili Bilgilerin Verilmemesi”, “Yöre İnsanına Hitap Edilmesi, Yöresel Kültür Öğelerinin Önemsinmesi”, “Önemli Gün ve Tarihlerin Dikkate Alınması”, “Gerçeklerin İfade Edilmesi, Abartıdan Uzak Durulması” ve “Sade ve Samimi Bir Kampanya Olması” yargılarına yer veren maddelerdir. Bu ifadelerin ortak paydası, bir yerel seçim kampanyası hayata geçirilirken özenle riayet edilecek, her durumda göz önünde bulundurulacak hassasiyetleri kapsamı içerisine almasıdır. Seçmenin antipati duymasını, hatta karşı tavır geliştirmesini önleme adına yaşamsal ehemmiyete sahip temel değerlerin ihtiva

edilmesidir. Bu açıdan bu faktör “Hassasiyet Gösterilecek Konulara İlişkin Unsurlar Faktörü” olarak betimlenmiştir ve toplam varyansın %7,57’sini açıklamaktadır.

Altıncı faktör 5 madde ile ortaya konulmaktadır. Bunlar; “Adayın Üstün Özelliklerinin Vurgulanması”, “Adayın Diğer Adaylardan Farklı Olan Yönleri Üzerinde Durulması”, “Adayın Bilinir Kılınması”, “Adayın Siyasi ve Mesleki Geçmişinin Vurgulanması” ve “Adayın Seçimleri Kazanacağına Seçmenin İkna Edilmesi” ifadelerinin bulunduğu maddelerdir. Yerel seçim kampanyaları çok sayıda değişkeni dikkate alarak titizlikle hazırlanması gereken kampanyalar olmakla birlikte, esasında odaklandığı, tanıtımını yapmak istediği başkan adaydır. Burada yer alan maddeler, tümüyle bu noktada düğümlenmekte ve yerel seçim kampanyasının yegane öznesi olan başkan adayına ilişkin farklı boyutları bulunan unsurlar üzerinde durmaktadır. Bundan ötürü de bu faktör “Başkan Adayına İlişkin Unsurlar Faktörü” olarak tanımlanmıştır ve toplam varyansın %7,36’sını açıklamaktadır.

Yedinci ve son faktörü ise ortaya koyan 5 madde bulunmaktadır. Bunlar; “Sataşmalara-Suçlamalara Cevap Verilmesi”, “Diğer Adaylar ve Partilerle İlgili Geçmişte Yaşananlara Vurgu Yapılması”, “Diğer Adayların Vaatlerine/Projelerine Atıflarda Bulunulması”, “Diğer Adaylara/Partilere Sataşmalar-Suçlamalar İçermemesi” ve “Diğer Adaylara/Partilere İyimser Bir Bakış Açısı Sergilenmesi” ifadelerine yer veren maddelerdir. Burada yer alan maddeler, yerel seçimlerin tıpkı genel seçimlerde olduğu gibi kıyasıya rekabetin yaşandığı, başkan adaylarının birbirlerine ve bağlı oldukları partilere ilişkin değişik niteliklerde atıflarda bulundukları, seçmenlerin bu yolla da birtakım mesajlara maruz bırakılarak ikna olmasının temin edilmeye çalışıldığı dönemler olmasına projeksiyon yapmaktadır. Bu nedenle de bu faktör “Siyasi Rakiplere İlişkin Unsurlar Faktörü” olarak belirlenmiştir ve toplam varyansın %5,87’sini açıklamaktadır.

Tablo 5: Yerel Seçim Kampanyalarının Önemsenen Unsurları

Yerel Seçim Kampanyalarının Önemsenen Unsurları	A.O.	S.D.	1	2	3	4	5	6	7
Kampanya Yapısına İlişkin Unsurlar									
İyi Bir Ekip Tarafından Yürütülmesi	4,39	,81	,810						
Dinamik Bir Kampanya Olması	4,15	,99	,771						
İyi Planlanmış Bir Seçim Kampanyası Olması	4,20	,93	,721						
Bir Araştırmaya Dayanması	4,12	,99	,691						
Özgün Bir Kampanya Olması	4,22	,94	,609						
Yapılacak İcraatlara İlişkin Unsurlar									
Seçmenlere Ne İstedığının Sorulması	4,48	,79		,751					
Kentteki Her Kesime Hitap Edilmesi	4,57	,73		,713					
Demokrasiye ve İnsan Haklarına Vurgu Yapılması	4,32	,87		,681					
Ekonomik Unsurlara Vurgu Yapılması	4,22	,90		,650					
Kentin Sorunlarının İyi Tespit Edilmesi	4,59	,74		,628					
İcraatların/Projelerin Net Bir Biçimde Ortaya Konulması	4,47	,76		,499					
İletişim Araç ve Yöntemlerine İlişkin Unsurlar									
Çok Farklı Kanalların Bir Arada Kullanılması	3,86	1,04			,679				
Görsel Malzemelere Ağırlık	3,43	1,32			,656				

Verilmesi (Bol Görsel Malzeme Kullanılması)									
Promosyonlara, Hediyelere Ağırlık Verilmesi	2,79	1,45				,655			
Yüzyüze İlişkilere (Ev Ziyaretleri, Esnaf Ziyaretleri gibi) Ağırlık Verilmesi	4,02	1,11				,600			
Kitle İletişim Araçlarının Etkin Şekilde Kullanılması	4,04	1,10				,510			
Yeni İletişim Teknolojilerinin (İnternet ve Sosyal Medya gibi) Etkin Şekilde Kullanılması	4,03	1,10				,503			
Partiye İlişkin Unsurlar									
Parti Geçmişi Üzerinde Durulması	3,61	1,20				,770			
Partinin İktidarda yada Muhalefette Olmasının Dikkate Alınması	3,46	1,27				,757			
Parti İdeolojisinin Vurgulanması	3,87	1,05				,677			
Parti Liderinin Öne Çıkarılması	3,63	1,22				,628			
Parti Politikasının Dikkate Alınması	3,94	1,03				,505			
Partinin Genel Kampanyasıyla Uyumlu Olması	3,92	1,01				,495			
Hassasiyet Gösterilecek Konulara İlişkin Unsurlar									
Aşırıktan, İsrattan Kaçınılması	4,44	,81					,698		
Milli Manevi Değerlere Özen Gösterilmesi	4,57	,70					,666		
Emin Olunmayan, Çelişkili Bilgilerin Verilmemesi	4,46	,79					,655		
Yöre İnsanına Hitap Edilmesi, Yöresel Kültür Öğelerinin Önemsenmesi	4,33	,84					,633		
Önemli Gün ve Tarihlerin Dikkate Alınması	3,94	1,12					,588		
Gerçeklerin İfade Edilmesi, Abartıdan Uzak Durulması	4,41	,84					,531		
Sade ve Samimi Bir Kampanya Olması	4,22	,95					,396		
Başkan Adayına İlişkin Unsurlar									
Adayın Üstün Özelliklerinin Vurgulanması	3,98	,96						,705	
Adayın Diğer Adaylardan Farklı Olan Yönleri Üzerinde Durulması	4,10	,92						,683	
Adayın Bilinir Kılınması	4,14	,95						,598	
Adayın Siyasi ve Mesleki Geçmişinin Vurgulanması	3,93	1,10						,534	
Adayın Seçimleri Kazanacağına Seçmenin İkna Edilmesi	3,84	1,18						,444	
Siyasi Rakiplere İlişkin Unsurlar									
Sataşmalara-Suçlamalara Cevap Verilmesi	3,34	1,28							,708
Diğer Adaylar ve Partilerle İlgili Geçmişte Yaşananlara Vurgu	3,21	1,19							,668

Yapılması									
Diğer Adayların Vaatlerine/Projelerine Atıflarda Bulunulması	3,10	1,27							,661
Diğer Adaylara/Partilere Sataşmalar-Suçlamalar İçermemesi	3,86	1,16							,561
Diğer Adaylara/Partilere İyimser Bir Bakış Açısı Sergilenmesi	3,74	1,08							,520
Özdeğer (Eigenvalue)			3,56	3,11	3,06	3,03	3,03	2,94	2,35
Açıklanan varyans			8,91	7,78	7,66	7,58	7,57	7,36	5,87
Cronbach's alpha			,839	,797	,781	,796	,754	,715	,704
Cronbach's alpha	,890								
KMO measure of sampling adequacy	,849								
Bartlett's test of sphericity	X ² = 6102 s.d = 780 p < ,001								

Yerel seçim kampanyalarının önemsenen unsurlarına ilişkin faktörler arasındaki ilişki düzeyini belirlemek üzere yapılan korelasyon analizinden edinilen sonuçlar Tablo 6 doğrultusunda incelendiğinde; kampanya yapısına ilişkin unsurlar ile iletişim araç ve yöntemlerine ilişkin unsurlar arasında, yapılacak icraatlara ilişkin unsurlar ile hassasiyet gösterilecek konulara ilişkin unsurlar arasında, iletişim araç ve yöntemlerine ilişkin unsurlar ile siyasi rakiplere ilişkin unsurlar arasında ve partiye ilişkin unsurlar ile başkan adayına ilişkin unsurlar arasında pozitif yönde, orta düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusu; bunların dışındaki tüm unsurlar arasında pozitif yönde, zayıf ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, yerel seçim kampanyalarının önemsenen unsurları arasında farklı düzeylerde de olsa bir etkileşim olduğunu; kampanya yapısına, yapılacak icraatlara, iletişim araç ve yöntemlerine, partiye, hassasiyet gösterilecek konulara, başkan adayına ve siyasi rakiplere ilişkin unsurların tümünün etkileşimsel bir biçimde yerel seçim kampanyasının başarısında rol oynadığını söylemek mümkündür.

Tablo 5: Yerel Seçim Kampanyalarının Önemsenen Unsurlarına İlişkin Faktörler Arasındaki İlişki

	Kampanya Yapısına İlişkin Unsurlar	Yapılacak İcraatlara İlişkin Unsurlar	İletişim Araç ve Yöntemlerine İlişkin Unsurlar	Partiye İlişkin Unsurlar	Hassasiyet Gösterilecek Konulara İlişkin Unsurlar	Başkan Adayına İlişkin Unsurlar	Siyasi Rakiplere İlişkin Unsurlar
Kampanya Yapısına İlişkin Unsurlar	1	,396**	,458**	,321**	,391**	,357**	,259**
Yapılacak İcraatlara İlişkin Unsurlar		1	,200**	,310**	,446**	,386**	,100*
İletişim Araç ve Yöntemlerine İlişkin Unsurlar			1	,383**	,250**	,378**	,405**
Partiye İlişkin Unsurlar				1	,209**	,495**	,325**
Hassasiyet Gösterilecek Konulara İlişkin Unsurlar					1	,296**	,177**
Başkan Adayına İlişkin Unsurlar						1	,288**
Siyasi Rakiplere İlişkin Unsurlar							1

Not: **p < ,001, *p < ,005

3.3.2. Yerel Seçim Kampanyalarının Önemsenen Unsurlarının Katılımcı Profili Açısından Sergilediği Farklılaşma

Yerel seçim kampanyalarının önemsenen unsurlarının katılımcı profili açısından sergilemiş olduğu farklılaşma Tablo 6'da yer alan veriler doğrultusunda değerlendirilmiştir;

Kampanya yapısına ilişkin unsurların siyasete ilgi düzeyi ($F= 2,51$; $df= 4$; $p < ,05$), aile aylık ortalama geliri ($F= 2,82$; $df= 3$; $p < ,05$) ve cinsiyet ($t= -2,66$; $df= 476$; $p < ,01$) yönünden anlamlı bir farklılaşma gösterirken; oy verme düşüncesi taşıyan partiye bağlılık düzeyi ($F= 2,30$; $df= 4$; $p > ,05$), siyasi görüş olarak kendisini koyduğu kategori ($F= 1,12$; $df= 5$; $p > ,05$), meslek ($F= 1,66$; $df= 7$; $p > ,05$), eğitim düzeyi ($F= 1,79$; $df= 5$; $p > ,05$), yaş ($F= 1,64$; $df= 3$; $p > ,05$) ve medeni durum ($t= -,55$; $df= 475$; $p > ,05$) bakımından anlamlı bir farklılaşma sergilemediği gözlenmektedir. Söz konusu farklılaşma durumu çoklu karşılaştırma tabloları doğrultusunda ele alındığında, siyasete ilgi düzeyi çok güçlü olanlarla çok zayıf olanlar (472) arasında; aile aylık ortalama geliri 1001-2000 TL arası olanlarla 3001 TL ve üzeri olanlar (273) arasında anlamlı bir farklılaşma bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, siyasete ilgi düzeyi çok güçlü olanlar (A.O.= 4,40) çok zayıf olanlara (A.O.= 3,93) oranla; aile aylık ortalama geliri 1001-2000 TL arası olanlar (A.O.= 4,26) 3001 TL ve üzeri olanlara (A.O.= 3,99) oranla; kadınlar (A.O.= 4,28) erkeklere (A.O.= 4,11) oranla yerel seçim kampanyalarının kampanya yapısına ilişkin unsurlarını daha fazla önemsemektedir.

Yapılacak icraatlara ilişkin unsurların yalnızca oy verme düşüncesi taşıyan partiye bağlılık düzeyi ($F= 3,44$; $df= 4$; $p < ,01$) açısından anlamlı bir farklılaşma sergilerken; siyasete ilgi düzeyi ($F= 1,72$; $df= 4$; $p > ,05$), siyasi görüş olarak kendisini koyduğu kategori ($F= 1,40$; $df= 5$; $p > ,05$), meslek ($F= ,73$; $df= 7$; $p > ,05$), eğitim düzeyi ($F= ,55$; $df= 5$; $p > ,05$), yaş ($F= 1,55$; $df= 3$; $p > ,05$), aile aylık ortalama geliri ($F= ,82$; $df= 3$; $p > ,05$), cinsiyet ($t= -,70$; $df= 473$; $p > ,05$) ve medeni durum ($t= ,09$; $df= 475$; $p > ,05$) yönünden böyle bir farklılaşma durumu ortaya çıkarmadığı görülmektedir. Ortaya çıkan farklılaşma durumuna çoklu karşılaştırma tablosu referans alınarak bakıldığında, oy verme düşüncesi taşıdığı partiye bağlılık düzeyi çok güçlü olanlarla (494) ve güçlü olanlarla (478) çok zayıf olanlar arasında anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmaktadır. Bu doğrultuda, oy verme düşüncesi taşıdığı partiye bağlılık düzeyi çok güçlü olanlar (A.O.= 4,50) ve güçlü olanlar (A.O.= 4,48), bağlılık düzeyi çok zayıf olanlara (A.O.= 4,00) kıyasla yerel seçim kampanyalarının yapılacak icraatlara ilişkin unsurlarını daha önemli görmektedir.

İletişim araç ve yöntemlerine ilişkin unsurların oy verme düşüncesi taşıyan partiye bağlılık düzeyi ($F= 4,17$; $df= 4$; $p < ,001$), siyasete ilgi düzeyi ($F= 8,74$; $df= 4$; $p < ,001$), siyasi görüş olarak kendisini koyduğu kategori ($F= 3,26$; $df= 5$; $p < ,01$) ve yaş ($F= 2,65$; $df= 3$; $p < ,05$) açısından anlamlı bir farklılaşma içerisine girerken; meslek ($F= 1,49$; $df= 7$; $p > ,05$), eğitim düzeyi ($F= ,75$; $df= 5$; $p > ,05$), aile aylık ortalama geliri ($F= 1,93$; $df= 3$; $p > ,05$), cinsiyet ($t= -,57$; $df= 479$; $p > ,05$) ve medeni durum ($t= ,82$; $df= 474$; $p > ,05$) açısından anlamlı bir farklılaşma göstermediği ortaya çıkmaktadır. Farklılaşma durumu çoklu karşılaştırma tabloları doğrultusunda değerlendirildiğinde, oy vermeyi düşündüğü partiye güçlü bağlılığı bulunanlarla (922), çok güçlü bağlılığı bulunanlarla (850) ve orta düzeyde bağlılığı bulunanlarla (744) çok zayıf bağlılığı bulunanlar arasında; siyasete güçlü ilgi duyanlarla (995), çok güçlü ilgi duyanlarla (981) ve orta düzeyde ilgi duyanlarla (733) çok zayıf ilgi duyanlar, yine siyasete güçlü ilgi duyanlarla (262) orta düzeyde ilgi duyanlar arasında; siyasi görüş olarak kendisini merkez solda değerlendirenlerle (603) ve merkez sağda değerlendirenlerle (496) hiçbir kategoride değerlendirmeyenler arasında; 18-28 yaş aralığında bulunanlarla 51 ve üzeri yaş aralığında bulunanlar (405) arasında anlamlı bir farklılaşma görülmektedir. Buradan hareketle, oy vermeyi düşündüğü partiye güçlü (A.O.= 3,78), çok güçlü (A.O.= 3,71) ve orta düzeyde (A.O.= 3,60) bağlılığı bulunanlar çok zayıf (A.O.= 2,86) bağlılığı bulunanlara göre; siyasete güçlü (A.O.= 3,86), çok güçlü (A.O.= 3,84) ve orta düzeyde

(A.O.= 3,59) ilgi duyanlar çok zayıf (A.O.= 2,86) ilgi duyanlara, yine siyasete güçlü ilgi duyanlar (A.O.= 3,86) orta düzeyde ilgi duyanlara (A.O.= 3,59) göre; siyasi görüş olarak kendisini merkez solda değerlendirenler (A.O.= 3,78) ve merkez sağda değerlendirenler (A.O.= 3,67) hiçbir kategoride değerlendirmeyenlere (A.O.= 3,18) göre; 18-28 yaş aralığında bulunanlar (A.O.= 3,68) 51 ve üzeri yaş aralığında bulunanlara (A.O.= 3,28) göre yerel seçim kampanyalarının iletişim araç ve yöntemlerine ilişkin unsurlarına daha fazla önem göstermektedir.

Partiye ilişkin unsurların oy verme düşüncesi taşıyan partiye bağlılık düzeyi ($F= 7,53$; $df= 4$; $p < ,001$), siyasete ilgi düzeyi ($F= 4,50$; $df= 4$; $p < ,005$), siyasi görüş olarak kendisini koyduğu kategori ($F= 3,67$; $df= 5$; $p < ,005$) ve cinsiyet ($t= -2,30$; $df= 477$; $p < ,05$) bakımından anlamlı bir farklılaşma ortaya koyarken; meslek ($F= ,83$; $df= 7$; $p > ,05$), eğitim düzeyi ($F= ,65$; $df= 5$; $p > ,05$), yaş ($F= ,10$; $df= 3$; $p > ,05$), aile aylık ortalama geliri ($F= 1,00$; $df= 3$; $p > ,05$) ve medeni durum ($t= ,17$; $df= 475$; $p > ,05$) bakımından böyle bir farklılaşmanın söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Mevcut farklılaşmaya çoklu karşılaştırma tabloları doğrultusunda bakıldığında, oy vermeyi düşündüğü partiye bağlılığı çok güçlü olanlarla (1,081), güçlü olanlarla (,972), zayıf olanlarla (,866) ve orta düzeyde olanlarla (,803) çok zayıf olanlar, yine bağlılığı çok güçlü olanlarla orta düzeyde olanlar (,278) arasında; siyasete olan ilgisi güçlü olanlarla orta düzeyde olanlar (,315) arasında; siyasi görüş olarak merkez solda olanlarla (,578), radikal sağda olanlarla (,540) ve merkez sağda olanlarla (,532) hiçbir kategoride olmayanlar arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu gözlenmektedir. Buna göre, oy vermeyi düşündüğü partiye bağlılığı çok güçlü olanlar (A.O.= 3,91), güçlü olanlar (A.O.= 3,80), zayıf olanlar (A.O.= 3,69) ve orta düzeyde olanlar (A.O.= 3,63) çok zayıf olanlara (A.O.= 2,83), yine bağlılığı çok güçlü olanlar (A.O.= 3,91) orta düzeyde olanlara (A.O.= 3,63) nazaran; siyasete olan ilgisi güçlü olanlar (A.O.= 3,93) orta düzeyde olanlara (A.O.= 3,61) nazaran; siyasi görüş olarak merkez solda olanlar (A.O.= 3,81), radikal sağda olanlar (A.O.= 3,77) ve merkez sağda olanlar (A.O.= 3,77) hiçbir kategoride olmayanlara (A.O.= 3,23) nazaran; kadınlar (A.O.= 3,82) erkeklere (A.O.= 3,65) nazaran yerel seçim kampanyalarının partiye ilişkin unsurlarına daha fazla önem atfetmektedir.

Hassasiyet gösterilecek konulara ilişkin unsurların oy verme düşüncesi taşıyan partiye bağlılık düzeyi ($F= ,17$; $df= 4$; $p > ,05$), siyasete ilgi düzeyi ($F= ,46$; $df= 4$; $p > ,05$), siyasi görüş olarak kendisini koyduğu kategori ($F= 1,07$; $df= 5$; $p > ,05$), meslek ($F= ,79$; $df= 7$; $p > ,05$), eğitim düzeyi ($F= ,99$; $df= 5$; $p > ,05$), yaş ($F= 2,36$; $df= 3$; $p > ,05$), aile aylık ortalama geliri ($F= 1,90$; $df= 3$; $p > ,05$), cinsiyet ($t= -1,42$; $df= 470$; $p > ,05$) ve medeni durum ($t= 1,06$; $df= 475$; $p > ,05$) yönünden hiçbir anlamlı farklılaşma ortaya çıkarmadığı gözlenmektedir.

Başkan adayına ilişkin unsurların oy verme düşüncesi taşıyan partiye bağlılık düzeyi ($F= 7,97$; $df= 4$; $p < ,001$) ve siyasete ilgi düzeyi ($F= 3,92$; $df= 4$; $p < ,005$) açısından anlamlı bir farklılaşma ortaya koyarken; siyasi görüş olarak kendisini koyduğu kategori ($F= 1,94$; $df= 5$; $p > ,05$), meslek ($F= ,30$; $df= 7$; $p > ,05$), eğitim düzeyi ($F= ,56$; $df= 5$; $p > ,05$), yaş ($F= ,65$; $df= 3$; $p > ,05$), aile aylık ortalama geliri ($F= ,71$; $df= 3$; $p > ,05$), cinsiyet ($t= ,27$; $df= 474$; $p > ,05$) ve medeni durum ($t= 1,17$; $df= 475$; $p > ,05$) açısından anlamlı bir farklılaşma göstermediği anlaşılmaktadır. Farklılaşma durumu çoklu karşılaştırma tabloları referans alınarak incelendiğinde, oy verme düşüncesinde olduğu partiye çok güçlü bir bağ ile bağlananlarla çok zayıf bir bağ ile bağlananlar (1,033) ve orta düzeyde bir bağ ile bağlananlar (,263) arasında; siyasete karşı güçlü ilgisi bulunanlarla orta düzeyde ilgisi bulunanlar (,293) arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu fark edilmektedir. Bu minvalde, oy verme düşüncesinde olduğu partiye çok güçlü bir bağ ile bağlananlar (A.O.= 4,17) çok zayıf bir bağ ile bağlananlara (A.O.= 3,13) ve orta düzeyde bir bağ ile bağlananlara (A.O.= 3,90) nispeten; siyasete karşı güçlü ilgisi bulunanlar (A.O.= 4,15) orta düzeyde ilgisi bulunanlara (A.O.= 3,86) nispeten yerel seçim kampanyalarının başkan adayına ilişkin unsurlarını daha önemli bulmaktadır.

Siyasi rakiplere ilişkin unsurların oy verme düşüncesi taşıyan partiye bağlılık düzeyi ($F=5,58$; $df=4$; $p<,001$), siyasete ilgi düzeyi ($F=7,76$; $df=4$; $p<,001$), siyasi görüş olarak kendisini koyduğu kategori ($F=2,90$; $df=5$; $p<,05$), eğitim düzeyi ($F=2,64$; $df=5$; $p<,05$) ve aile aylık ortalama geliri ($F=2,64$; $df=3$; $p<,05$) bakımından anlamlı bir farklılaşma içerisine girerken; meslek ($F=,90$; $df=7$; $p>,05$), yaş ($F=,44$; $df=3$; $p>,05$), cinsiyet ($t=,06$; $df=480$; $p>,05$) ve medeni durum ($t=1,63$; $df=475$; $p>,05$) bakımından herhangi bir farklılaşma göstermediği ortaya çıkmaktadır. Farklılaşma durumu çoklu karşılaştırma tabloları rehberliğinde irdelendiğinde, oy verme düşüncesi taşıdığı partiye çok güçlü bir bağ hissedenlerle (781) ve güçlü bir bağ hissedenlerle (589) çok zayıf bir bağ hissedenler, yine çok güçlü bir bağ hissedenlerle orta düzeyde bir bağ hissedenler (375) arasında; siyasete karşı çok güçlü ilgi düzeyine sahip olanlarla çok zayıf (657) ve orta düzeyde (393) ilgi düzeyine sahip olanlar, yine siyasete karşı güçlü ilgi düzeyine sahip olanlarla çok zayıf (649), orta düzeyde (386) ve zayıf (339) ilgi düzeyine sahip olanlar arasında; siyasi görüş olarak kendisini merkez solda konumlandıranlarla (570), radikal sağda konumlandıranlarla (526) ve merkez sağda konumlandıranlarla (424) hiçbir yerde konumlandırmayanlar arasında; okur-yazar olanlarla ilkökul mezunu olanlar (647) arasında; aile aylık ortalama geliri 1001-2000 TL arasındakilerle 3001 TL ve üzerindeki (266) arasında anlamlı bir farklılaşma bulunduğu gözlenmektedir. Bu kapsamda, oy verme düşüncesi taşıdığı partiye çok güçlü bir bağ hissedenler (A.O.= 3,68) ve güçlü bir bağ hissedenler (A.O.= 3,48) çok zayıf bir bağ hissedenlere (A.O.= 2,90), yine çok güçlü bir bağ hissedenler (A.O.= 3,68) orta düzeyde bir bağ hissedenlere (A.O.= 3,30) oranla; siyasete karşı çok güçlü ilgi düzeyine sahip olanlar (A.O.= 3,68) çok zayıf (A.O.= 3,03) ve orta düzeyde (A.O.= 3,29) ilgi düzeyine sahip olanlara, yine siyasete karşı güçlü ilgi düzeyine sahip olanlar (A.O.= 3,68) çok zayıf (A.O.= 3,03), orta düzeyde (A.O.= 3,29) ve zayıf (A.O.= 3,34) ilgi düzeyine sahip olanlara oranla; siyasi görüş olarak kendisini merkez solda konumlandıranlar (A.O.= 3,58), radikal sağda konumlandıranlar (A.O.= 3,54) ve merkez sağda konumlandıranlar (A.O.= 3,43) hiçbir yerde konumlandırmayanlara (A.O.= 3,01) oranla; okur-yazar olanlar (A.O.= 3,81) ilkökul mezunu olanlara (A.O.= 3,16) oranla; aile aylık ortalama geliri 1001-2000 TL arasındakiler (A.O.= 3,54) 3001 TL ve üzerindeki (A.O.= 3,28) oranla yerel seçim kampanyalarının siyasi rakiplere ilişkin unsurlarını daha önemli algılamaktadır.

Tablo 6: Yerel Seçim Kampanyalarının Önemsenen Unsurlarının Katılımcı Profili Açısından Sergilediği Farklılaşma

		Betimleyici İstatistikler			Analizler
		N	A.O.	S.D.	
Kampanya Yapısına İlişkin Unsurlar	Siyasete İlgi Düzeyi				ANOVA $F=2,51$ $df=4$ $p<,05$
	Çok Zayıf	23	3,93	,84	
	Zayıf	63	4,16	,76	
	Orta	215	4,12	,80	
	Güçlü	123	4,25	,65	
	Çok Güçlü	58	4,40	,67	
	Aile Aylık Ortalama Geliri				ANOVA $F=2,82$ $df=3$ $p<,05$
	1000 TL ve Aşağısı	97	4,07	,72	
	1001-2000 TL Arası	202	4,26	,65	
	2001-3000 TL Arası	96	4,23	,76	
	3001 TL ve Üzeri	52	3,99	,96	
	Cinsiyet				t- testi $t=-2,66$ $df=476$ $p<,01$
	Erkek	281	4,11	,82	
	Kadın	201	4,28	,64	
Yaş	Oy Verme Düşüncesi Taşıyan Partiye Bağlılık Düzeyi				

	Çok Zayıf	16	4,00	,96	ANOVA F= 3,44 df= 4 p< ,01
	Zayıf	43	4,31	,74	
	Orta	167	4,38	,61	
	Güçlü	152	4,48	,47	
	Çok Güçlü	104	4,50	,52	
İletişim Araç ve Yöntemlerine İlişkin Unsurlar	Oy Verme Düşüncesi Taşınan Partiye Bağlılık Düzeyi				ANOVA F= 5,17 df= 4 p< ,001
	Çok Zayıf	16	2,86	,78	
	Zayıf	43	3,49	1,00	
	Orta	167	3,60	,86	
	Güçlü	152	3,78	,76	
	Çok Güçlü	103	3,71	,79	
	Siyasete İlgi Düzeyi				ANOVA F= 8,74 df= 4 p< ,001
	Çok Zayıf	23	2,86	1,01	
	Zayıf	63	3,51	,89	
	Orta	215	3,59	,85	
	Güçlü	123	3,86	,66	
	Çok Güçlü	57	3,84	,82	
	Siyasi Görüş Olarak Kendisini Koyduğu Kategori				ANOVA F= 3,26 df= 5 p< ,01
	Radikal Sol	15	3,88	,82	
	Merkez Sol	56	3,78	,84	
	Merkez Sağ	299	3,67	,83	
	Radikal Sağ	64	3,66	,85	
	Hiçbiri	38	3,18	,87	
	Belirtmek İstemiyorum	9	3,31	,66	
	Yaş				ANOVA F= 2,65 df= 3 p< ,05
	18-28 Yaş Arası	227	3,68	,82	
	29-39 Yaş Arası	125	3,63	,88	
	40-50 Yaş Arası	86	3,69	,78	
	51 Yaş ve Üzeri	38	3,28	,92	
Partiye İlişkin Unsurlar	Oy Verme Düşüncesi Taşınan Partiye Bağlılık Düzeyi				ANOVA F= 7,53 df= 4 p< ,001
	Çok Zayıf	16	2,83	,96	
	Zayıf	43	3,69	,78	
	Orta	167	3,63	,79	
	Güçlü	152	3,80	,75	
	Çok Güçlü	104	3,91	,80	
	Siyasete İlgi Düzeyi				ANOVA F= 4,50 df= 4 p< ,005
	Çok Zayıf	23	3,58	1,00	
	Zayıf	63	3,58	,81	
	Orta	215	3,61	,79	
	Güçlü	123	3,93	,69	
	Çok Güçlü	58	3,91	,90	
	Siyasi Görüş Olarak Kendisini Koyduğu Kategori				ANOVA F= 3,67 df= 5 p< ,005
	Radikal Sol	15	3,80	,78	
	Merkez Sol	56	3,81	,69	
	Merkez Sağ	299	3,77	,82	
	Radikal Sağ	64	3,77	,66	
	Hiçbiri	39	3,23	,96	
	Belirtmek İstemiyorum	9	3,37	,88	

	Cinsiyet				t- testi t= -2,30 df= 477 p< ,05
	Erkek	281	3,65	,88	
	Kadın	201	3,82	,68	
Başkan Adayına İlişkin Unsurlar	Oy Verme Düşüncesi Taşınan Partiye Bağlılık Düzeyi				ANOVA F= 7,97 df= 4 p< ,001
	Çok Zayıf	16	3,13	1,20	
	Zayıf	43	3,95	,57	
	Orta	167	3,90	,71	
	Güçlü	152	3,99	,68	
	Çok Güçlü	104	4,17	,68	
	Siyasete İlgili Düzeyi				
	Çok Zayıf	23	3,92	1,09	ANOVA F= 3,92 df= 4 p< ,005
	Zayıf	63	3,88	,77	
	Orta	215	3,86	,68	
	Güçlü	123	4,15	,60	
	Çok Güçlü	58	4,09	,83	
Siyasi Rakiplere İlişkin Unsurlar	Oy Verme Düşüncesi Taşınan Partiye Bağlılık Düzeyi				ANOVA F= 5,58 df= 4 p< ,001
	Çok Zayıf	16	2,90	,78	
	Zayıf	43	3,35	,86	
	Orta	167	3,30	,79	
	Güçlü	152	3,48	,85	
	Çok Güçlü	104	3,68	,70	
	Siyasete İlgili Düzeyi				ANOVA F= 7,76 df= 4 p< ,001
	Çok Zayıf	23	3,03	,80	
	Zayıf	63	3,34	,84	
	Orta	215	3,29	,74	
	Güçlü	123	3,68	,84	
	Çok Güçlü	58	3,68	,81	
	Siyasi Görüş Olarak Kendisini Koyduğu Kategori				ANOVA F= 2,90 df= 5 p< ,05
	Radikal Sol	15	3,58	,89	
	Merkez Sol	56	3,58	,71	
	Merkez Sağ	299	3,43	,83	
	Radikal Sağ	64	3,54	,79	
	Hiçbiri	39	3,01	,77	
	Belirtmek İstemiyorum	9	3,24	,67	
	Eğitim Düzeyi				ANOVA F= 2,64 df= 5 p< ,05
	Okur-yazar	11	3,81	,84	
	İlkokul Mezunu	53	3,16	,85	
	Ortaokul Mezunu	43	3,55	,84	
	Lise Mezunu	161	3,52	,80	
	Fakülte ya da Yüksekokul Mezunu	198	3,37	,77	
	Yüksek Lisans ve Üzeri Mezunu	16	3,59	1,04	
	Aile Aylık Ortalama Geliri				ANOVA F= 2,64 df= 3 p< ,05
	1000 TL ve Aşağısı	97	3,31	,87	
	1001-2000 TL Arası	202	3,54	,79	
	2001-3000 TL Arası	96	3,42	,77	
	3001 TL ve Üzeri	52	3,28	,79	

3.4. Yerel Seçim Kampanyalarının Yerine Getirdiği İşlevler

Yerel seçim kampanyalarının hangi işlevleri ne düzeyde yerine getirdiğini tespit etmek amacıyla, Tablo 7’de yer alan verilerden de görüleceği üzere söz konusu işlevlerin her birinin aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları alınmış, büyükten küçüğe doğru değerler sıralanmıştır. Elde edilen verilere ilişkin değerlendirmelerde bulunmadan önce, yerel seçim kampanyalarının yerine getirdiği işlevleri betimler nitelikte hazırlanmış 8 maddelik ölçeğin güvenirlik düzeyine bakılmış ve güvenirliği (*Cronbach’s α* = ,865) yüksek bulunmuştur.

Elde edilen veriler doğrultusunda yerel seçim kampanyalarının katılımcılar gözünde işlevlerini orta düzeyde yerine getirdiği gözlenmekle birlikte, bahsi geçen işlevler içerisinde en fazla ilgilendirici (A.O.= 3,25), bilgilendirici (A.O.= 3,12), yönlendirici (A.O.= 3,16) ve pekiştirici (A.O.= 3,09) işlevini yerine getirirken, en az eğitici (A.O.= 2,52), değiştirici (A.O.= 2,57), eğlendirici (A.O.= 2,66) ve sosyalleştirici (A.O.= 2,87) işlevini yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, yerel seçim kampanyalarının yerine getirdiği işlevleri ortaya koyma amacı taşıyan maddelerin 1,14 ile 1,45 arasında değişen standart sapmalarının bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 7: Yerel Seçim Kampanyalarının Yerine Getirdiği İşlevler

Yerel Seçim Kampanyalarının İşlevleri	N	A.O.	S.D.
İlgilendirici	463	3,25	1,16
Bilgilendirici	463	3,21	1,14
Yönlendirici	463	3,16	1,18
Pekiştirici	463	3,09	1,18
Sosyalleştirici	463	2,87	1,32
Eğlendirici	463	2,66	1,45
Değiştirici	463	2,57	1,14
Eğitici	463	2,52	1,29

Sonuç ve Değerlendirme

Demokratik yapıların özünde bulunan seçimler, yasal düzenlemeler doğrultusunda belirli zaman aralıklarıyla ve belirlenen standartlar ölçüsünde gerçekleştirilerek mevcut yapının devamını temin eden yegane uygulamalardır. Yerel siyasal aktörlerin tayin edildiği yerel seçimler, daha dar bir çevrede gerçekleştirilmekle birlikte, dönemin oluşturduğu atmosfer, seçmenle kurulan temas, yoğunlaşan faaliyetler ve bunun neticesinde elde edilen başarı ya da başarısızlık yönünden genel seçimlerden pek de farklı değildir. Bu yüzden yerel seçim sürecinde de seçmenle iki yönlü iletişim ve ikna temeline dayalı kampanyalar gerçekleştirilmekte ve oy verme davranışına etki edilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda yerel seçim kampanyalarının seçmen tercihinin etkisini Sivas örneğinde ortaya koymaya çabası taşıyan bu çalışmada aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Yerel seçim kampanyaları seçmenin aday tercihi üzerinde bir etki potansiyeline sahip olup; oy verme düşüncesi taşıdığı partiye güçlü bağlılığı bulunanlar, siyasete ilgi düzeyi güçlü olanlar, esnaflar ve serbest meslek sahipleri aday tercihlerinde yerel seçim kampanyalarından daha fazla etkilenmektedir. Yerel seçim kampanyalarına genel seçim kampanyaları kadar özen gösterildiği ve yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli olduğu yönünde yaygın bir kanı bulunmakta; oy verme düşüncesi taşıdığı partiye bağlılık düzeyi güçlü olanlar, siyasete güçlü düzeyde ilgi duyanlar, siyasi görüş olarak kedisini sol kategoride konumlandıranlar, sanayici-tüccarlar, emekliler, öğrenciler ve serbest meslek sahipleri yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli olduğuna daha fazla inanmaktadır. Yerel seçim kampanyaları, aktardığı bilgilerin güvenirliği açısından genel itibarıyla sorunlu olarak algılanmakla birlikte; oy verme düşüncesi taşıdığı partiye güçlü bağlılık düzeyi bulunanlar, siyasete ilgisi güçlü olanlar, ev

hanımları, esnaflar ve kadınlar yerel seçim kampanyalarının aktardığı bilgilere daha iyimser bakmaktadır.

Yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanı sırasıyla halkı kutuplaştırması, kaynak israfı ve gürültü kirliliğidir. Erkekler yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanı olarak kaynak israfı ve halkı kutuplaştırması üzerinde dururken, kadınlar halkı kutuplaştırmasına ve gürültü kirliliğine odaklanmaktadır. Evliler için en olumsuz yan daha çok kaynak israfı ve halkı kutuplaştırması iken, bekarlar için halkı kutuplaştırması ve gürültü kirliliğidir. 18-28 yaş arasındakilere göre daha çok halkı kutuplaştırması ve gürültü kirliliği, 29-39 yaş arasındakilere göre kaynak israfı ve halkı kutuplaştırması, 40-50 yaş arasındakilere göre halkı kutuplaştırması ve kaynak israfı, 51 ve üzeri yaştakilere göre ise gürültü kirliliği ve kaynak israfı yerel seçim kampanyalarının en olumsuz yanındır.

Yerel seçim kampanyalarında önemsenen unsurlar, kampanya yapısına, yapılacak icraatlara, iletişim araç ve yöntemlerine, partiye, hassasiyet gösterilecek konulara, başkan adayına ve siyasi rakiplere ilişkin unsurlar olarak yedi başlıkta ortaya çıkmaktadır. Farklı düzeyde de olsa bu unsurların tümü etkileşimsel bir biçimde yerel seçim kampanyasının başarısında rol oynamaktadır. Bu bağlamda, siyasete ilgi düzeyi çok güçlü olanlar çok zayıf olanlara; aile aylık ortalama geliri 1001-2000 TL arası olanlar 3001 TL ve üzeri olanlara; kadınlar erkeklere oranla kampanya yapısına ilişkin unsurları daha fazla önemsemektedir. Oy verme düşüncesi taşıdığı partiye bağlılık düzeyi çok güçlü olanlar ve güçlü olanlar, bağlılık düzeyi çok zayıf olanlara kıyasla yapılacak icraatlara ilişkin unsurları daha önemli görmektedir. Oy vermeyi düşündüğü partiye güçlü, çok güçlü ve orta düzeyde bağlılığı bulunanlar çok zayıf bağlılığı bulunanlara; siyasete güçlü, çok güçlü ve orta düzeyde ilgi duyanlar çok zayıf ilgi duyanlara, yine siyasete güçlü ilgi duyanlar orta düzeyde ilgi duyanlara; siyasi görüş olarak kendisini merkez solda ve merkez sağda değerlendirenler hiçbir kategoride değerlendirmeyenlere; 18-28 yaş aralığında bulunanlar 51 ve üzeri yaş aralığında bulunanlara göre iletişim araç ve yöntemlerine ilişkin unsurlara daha fazla önem göstermektedir. Oy vermeyi düşündüğü partiye bağlılığı çok güçlü olanlar, güçlü olanlar, zayıf olanlar ve orta düzeyde olanlar çok zayıf olanlara, yine bağlılığı çok güçlü olanlar orta düzeyde olanlara; siyasete olan ilgisi güçlü olanlar orta düzeyde olanlara; siyasi görüş olarak merkez solda, radikal sağda ve merkez sağda olanlar hiçbir kategoride olmayanlara; kadınlar erkeklere nazaran partiye ilişkin unsurlara daha fazla önem atfetmektedir. Hassasiyet gösterilecek konulara ilişkin unsurlar katılımcı profili yönünden hiçbir anlamlı farklılaşma ortaya çıkarmamaktadır. Oy verme düşüncesinde olduğu partiye çok güçlü bir bağ ile bağlananlar çok zayıf ve orta düzeyde bir bağ ile bağlananlara; siyasete karşı güçlü ilgisi bulunanlar orta düzeyde ilgisi bulunanlara nispeten başkan adayına ilişkin unsurları daha önemli bulmaktadır. Oy verme düşüncesi taşıdığı partiye çok güçlü ve güçlü bir bağ hissedenler çok zayıf bir bağ hissedenlere, yine çok güçlü bir bağ hissedenler orta düzeyde bir bağ hissedenlere; siyasete karşı çok güçlü ilgi düzeyine sahip olanlar çok zayıf ve orta düzeyde ilgi düzeyine sahip olanlara, yine siyasete karşı güçlü ilgi düzeyine sahip olanlar çok zayıf, orta düzeyde ve zayıf ilgi düzeyine sahip olanlara; siyasi görüş olarak kendisini merkez solda, radikal sağda ve merkez sağda konumlandıranlar hiçbir yerde konumlandırmayanlara; okur-yazar olanlar ilkökul mezunu olanlara; aile aylık ortalama geliri 1001-2000 TL arasındakiler 3001 TL ve üzerindekiilere oranla siyasi rakiplere ilişkin unsurları daha önemli algılamaktadır.

Yerel seçim kampanyalarının işlevlerini orta düzeyde yerine getirdiği kanaati taşınmakla birlikte, bahsi geçen işlevler içerisinde en fazla ilgilendirici, bilgilendirici, yönlendirici ve pekiştirici işlevini yerine getirirken, en az eğitici, değiştirici, eğlendirici ve sosyalleştirici işlevini yerine getirdiği düşünülmektedir.

Tüm bu bulgulardan hareketle, yerel seçim kampanyalarının yerel seçimler için gerekli ve seçmenin aday tercihinde etkili olduğu hatırdan çıkarılmamalı, genel seçim kampanyalarında olduğu gibi gereken özen gösterilerek, bünyesinde taşıdığı olumsuzluk potansiyellerinin bilincinde hareket edilmeli, seçimin başarısında rol oynayan ve etkileşimsel bir bütünlük içerisinde olan kampanya unsurları üzerine ayrıntılı bir biçimde odaklanılmalı ve kampanya işlevsel bir biçimde hayata geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Hasret (2004a). “Partilerin Seçim Kampanyaları Örneğinde Siyasal İletişim”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKTAŞ, Hasret (2004b). **Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak İnternet: Partilerin Seçim Kampanyalarında İnternetin Yeri**, Konya: Tablet Kitabevi.
- ALBRECHT, Steffen; LÜBCKE, Maren ve HARTIG-PERSCHKE, Rasco (2009). ““Under Construction”: Weblog Campaigning in the German Bundestag Election 2005”, **Politicking Online: The Transformation of Election Campaign Communications**, Edt: Costas Panagopoulos, New Brunswick: Rutgers University Press, pp.179-199.
- ARSLAN, D. Ali (2007). “1963’ten Günümüze, Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye’nin Siyasi Yapısı”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt.4, Sayı.1, ss.1-32.
- AZİZ, Aysel (2014). **Siyasal İletişim**, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- BALTACI, Cemal ve EKE, Erdal (2012). “Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisine Yönelik Seçmen Algısı: Isparta Örnek Olayı”, **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt.4, Sayı.1, ss.115-126.
- BRUCE, Alan ve LEE, Geoff (1982). “Local Election Campaigns”, **Political Studies**, Volume.XXX, Number.2, pp.247-261.
- CANÖZ, Kadir (2010). “Seçmen Tercihinde Aday İmajının Rolü: 29 Mart 2009 Yerel Seçimleri Öncesinde Konya Seçmeni Üzerine Bir Araştırma”, **Selçuk İletişim**, Cilt.6, Sayı.2, ss.95-114.
- ÇAĞLAR, Nedret ve GELİR, Yasemin (2014). “Yerel Seçimlerde Aday İmajı: 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri Öncesinde Isparta Seçmeni Üzerine Bir Araştırma”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.16, Sayı.2, ss.27-50.
- ÇAKIR, Hamza ve BİÇER, Ahmet (2015). “Türkiye Yerel Seçimlerinde Seçmen Tercihlerini Etkileyen Kriterler: 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri Kayseri Örneği”, **Erciyes İletişim Dergisi “akademia”**, Cilt.4, Sayı.1, ss.98-112.
- ÇINAR, Tayfun (2007). “Yerel Seçimlerde Kent Büyüklüğü ile Oy Vermenin Yönü Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği 1963-1999”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt.62, Sayı.3, ss.141-165.
- DAMLAPINAR, Zülfiyar ve BALCI, Şükrü (2005). “Seçmenin Zihnindeki Aday İmajını Belirleyen Etkenler: 28 Mart 2004 Yerel Seçimleri Alan Araştırması”, **Selçuk İletişim**, Cilt.4, Sayı.1, ss.58-79.
- DEVİRAN, Yusuf (2004). **Siyasal Kampanya Yönetimi: Mesaj, Strateji ve Taktikler**, İstanbul: Odak İletişim.

- DOĞAN, Adem ve GÖKER, Göksel (2010). “Yerel Seçimlerde Seçmen Tercihi (29 Mart Yerel Seçimleri Elazığ Seçmeni Örneği)”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.5, Sayı.2, ss.159-187.
- DOĞAN, Adem ve GÖKER, Göksel (2011). “Yerel Seçimlerde Seçmenlerin Siyasal Bilgi Düzeyi: Elazığ Seçmeni Örneği”, **e-Journal of New World Sciences Academy (NWSA)**, Volume.6, Number.1, ss.42-59.
- ERCİNS, Gülay (2007). “Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Faktörlere Bağlı Olarak Değişen Seçmen Davranışı”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt.8, Sayı.2, ss.25-40.
- ERDOĞAN, İlker (2014). “Siyasal Liderlerin Haber Fotoğraflarında Görsel Çerçeveleme Yanlılığı: 2014 Türkiye Yerel Seçim Kampanyası Örneğinde Gazete Haberciliğinin Karşılaştırmalı Çözümlemesi”, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı.39, ss.1-25.
- ERKAN, Rüstem ve BAĞLI, Mazhar (2005). “Diyarbakır’da Seçmen Davranışı ve Seçmen Davranışının Oluşmasında Yerel Medyanın Rolü”, **Selçuk İletişim**, Cilt.3, Sayı.4, ss.181-196.
- ERZEN, Meltem Ünal (2008). “Siyasi Lider İmajlarının Seçimlerde Etkisi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı.31, ss.65-80.
- FARRELL, David M.; KOLODNY, Robin ve MEDVİC, Stephen (2001). “Parties and Campaign Professionals in a Digital Age: Political Consultants in the United States and Their Counterparts Overseas”, **The Harvard International Journal of Press/Politics**, Volume.6, Number.4, ss.11-30.
- FİDAN, Mehmet (2000). “Seçim Kampanyalarında Siyasal Partilerin Güvenilirlik Oluşturma Girişimleri: 1999 Seçimleri Üzerine”, **Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, 1. Ulusal İletişim Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2000)**, Ankara: İletişim Dergisi Yayınları, ss.323-336.
- GÖKER, Göksel ve DOĞAN, Adem (2010). “Yerel Seçimlerde Aday Merkezli Siyasal Reklamlar (Elazığ Örneği)”, **e-Journal of New World Sciences Academy (NWSA)**, Volume.5, Number.3, ss.384-397.
- GÖLCÜ, Abdulkadir (2009). “Haber Söyleminde Medya-Siyaset İlişkisi: 29 Mart 2009 Yerel Seçimleri”, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı.29, ss.81-101.
- GRONKE, Paul (2000). **The Electorate, the Campaign, and the Office: A Unified Approach to Senate and House Elections**, Michigan: The University of Michigan Press.
- GÜLLÜPUNAR, Hasan (2010). **Siyasal İletişim ve Adaya İmajı**, Konya: Eğitim Akademi Yayınları.
- GÜLLÜPUNAR, Hasan (2013). “Siyasal Kampanya Mesaj Stratejileri ve Seçmen Algısı: Gümüşhane Araştırması”, **Turkish Studies**, Volume.8/8, ss.1935-1952.
- GÜLLÜPUNAR, Hasan; DİKER, Ersin ve ASLAN, Emre Ş. (2013). “Oy Verme Yaklaşımları Bağlamında Aday Merkezli Seçmen Tercihi Üzerine DeneySEL Bir Araştırma”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı.35, ss.1-21.
- HOWEL, Susan E. (1980). “Local Election Campaigns: The Effects of Office Level on Campaign Style”, **The Journal of Politics**, Volume.42, Number.4, pp.1135-1145.
- İNAL, M. Emin ve KARABAĞ, Özgür (2010). “29 Mart 2009 Yerel Seçimlerinde Siyasal Partilerin Niğde Yerel Basınında Yer Alan Reklamlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.3, Sayı.1, ss.41-56.

- KALENDER, Ahmet (2000). “Konuya Oy Verme Modeli Çerçevesinde Siyasal Kampanyaların Planlanması”, **Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, 1. Ulusal İletişim Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2000)**, Ankara: İletişim Dergisi Yayınları, ss.301-321.
- KAMALAK, İhsan (2013). “Yerelin Yerel Seçimlere Etkisi: Belediye Başkan Adayları Üzerinden Bir İnceleme”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.15, Sayı.3, ss.419-446.
- KAPANI, Münci (2009). **Politika Bilimine Giriş**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KARAÇOR, Süleyman (2006). “Siyasal Katılım Açısından Siyasal Pazarlama ve Seçim Kampanyalarının Önemi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı.25, ss.81-93.
- KARADOĞAN, Ece (2004). “Seçmenin Siyasal Tutumlarının Oluşmasında Siyasetçinin İkna Becerilerinin Etkisi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı.20, ss.243-248.
- KILIÇ, Esra Aydın (2013). “Seçmen Tercihinde İmaj Faktörü: Siyasal Parti ve Aday İmajı Karşılaştırmasına Yönelik Bir Alan Araştırması”, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Sayı.36, ss.46-73.
- KIŞLALI, Ahmet Taner (2008). **Siyaset Bilimi**, Ankara: İmge Kitabevi.
- KİRİŞ Hakan M. ve GÜL, Hüseyin (2008). “Yarının Siyasetinin İzleri: 29 Mart Yerel Seçimleri Sonrası Siyasette Kimlik, Hizmet ve İdeoloji Eksenli Kırılma”, **Toplum ve Demokrasi**, Cilt.2, Sayı.4, ss.139-150.
- LAU, Richard R. ve REDLAWSK, David P. (2006). **How Voters Decide: Information Processing during Election Campaigns**, Cambridge: Cambridge University Press.
- MIRANDILLA, Kate A. (2007). “Philippines: Poli-clicking as Politicking: Online Campaigning and Civic Action in the 2004 National Election”, **The Internet and National Elections: A Comparative Study of Web Campaigning**, Edt: Randolph Kluver, Nicholas W. Jankowski, Kirsten A. Foot ve Steven M. Schneider, London: Routledge, pp.107-121.
- NİSAN, Fatma (2014). “30 Mart 2014 Yerel Seçimlerinde Yerel Basının Gündem Belirlemesi: Gümüşhane Örneği” **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-GİFDER)**, Cilt.2, Sayı.4, ss.1-25.
- OKTAY, Mahmut (2002). **Politikada Halkla İlişkiler**, İstanbul: Derin Yayınları.
- ÖZTÜRK, Muammer (2014). “Seçim Sloganlarının Seçmen Hissiyatına Tercüman Olma Yarışı: 30 Mart 2014 Seçimlerinin Bir Analizi”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı.4, ss.91-109.
- ÖZYURT, Cevat (2010). “Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Katılım Davranışları: 29 Mart 2009 Yerel Seçimleri, Balıkesir Örneği”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.9, Sayı.33, ss.289-320.
- PANAGOPOULOS, Costas (2009). “Technology and the Modern Political Campaign: The Digital Pulse of the 2008 Campaigns”, **Politicking Online: The Transformation of Election Campaign Communications**, Edt: Costas Panagopoulos, New Brunswick: Rutgers University Press, pp.1-17.
- PATTİE, Charles J.; JOHNSTON, Ronald J. ve FIELDHOUSE, Edward A. (1995). “Winning the Local Vote: The Effectiveness of Constituency Campaign Spending in Great Britain, 1983-1992”, **The American Political Science Review**, Volume.89, Number.4, pp.969-983.

- PİRTİNİ, Serdar (2003). “Seçim Kampanyalarında Siyasal Pazarlama Yaklaşımı Açısından İlişki Pazarlaması Boyutu ve Bütünleşik Pazarlama İletişimi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı.18, ss.327-338.
- RACKAWAY, Chapman (2009). “Trickle-Down Technology?: The Use of Computing and Network Technology in State Legislative Campaigns”, **Politicking Online: The Transformation of Election Campaign Communications**, Edt: Costas Panagopoulos, New Brunswick: Rutgers University Press, pp.77-100.
- RALLINGS, Colin ve THRASHER, Michael (1997). **Local Elections in Britain**, London: Routledge.
- TEMEL, Faruk; ÖNÜR MEN, Onur ve KÖPRÜ, Mehmet (2014). “Seçim Kampanyalarında Dijital Araçlar ve İnternetin Yeri: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma”, **Global Media Journal: TR Edition**, Cilt.5, Sayı.9, ss.322-337.
- TOKGÖZ, Oya (2008). **Siyasal İletişimi Anlamak**, Ankara: İmge Kitabevi.
- TONGUT, Süleyman ve AKMAN, Erdoğan (2014). “Sosyal Medyanın Siyasi Partiler Tarafından Siyasal İletişim Aracı Olarak Kullanılması: 2014 Yerel Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Mustafa Sarıgül’ün Twitter Kullanımı”, **Turkish Studies**, Volume.9/5, ss.117-137.
- UZTUĞ, Ferruh (2004). **Siyasal İletişim Yönetimi: Siyasette Marka Yaratmak**, İstanbul: MediaCat Kitapları.
- VAN BIEZEN, Ingrid (2003). **Financing Political Parties and Election Campaigns –Guidelines**, Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- VAN OS, Renée; HAGEMANN, Carlo; VOERMAN, Gerrit ve JANKOWSKI, Nicholas W. (2007). “The Netherlands: Party and Candidate Websites During the 2004 European Parliament Election Campaign”, **The Internet and National Elections: A Comparative Study of Web Campaigning**, Edt: Randolph Kluver, Nicholas W. Jankowski, Kirsten A. Foot ve Steven M. Schneider, London: Routledge, pp.43-59.
- VURAL, Z. Beril Akıncı ve BAT, Mikail (2009). “Siyasal Seçim Kampanyalarında Yeni İletişim Teknolojileri ve Blog Kullanımı: 2008 Amerika Başkanlık Seçimlerine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **Journal of Yasar University**, Volume.4, No.16, ss.2745-2778.
- YILDIRIM, Mutlu (2014). “Parti Aday Tercihlerinin Seçmen Davranışına Etkisi 2009 Yerel Seçimleri Uşak İli Örneği”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı.17, ss.15-38.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ARKLAN, Ü., Yerel Seçim Kampanyalarının Seçmen Tercihine Etkisi: 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri Sivas Araştırması, **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/6 Spring 2015, p. 121-156, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8152>, ANKARA-TURKEY

SİVEREK’TE (ŞANLIURFA) ARICILIĞIN GELİŞİMİ VE ARICILIK FAALİYETLERİ*

*Handan ARSLAN***

*Emrah ŞIKOĞLU****

*Mehmet UÇAR*****

ÖZET

Türkiye’de arıcılık faaliyetleri zaman içerisinde çeşitli gelişim ve değişim evreleri yaşamış ve arıcılık faaliyetine olan ilginin zamanla arttığı görülmüştür. Arıcılık faaliyetlerindeki gelişim ve değişimler modern tekniklerin kullanılması, eski kovanların yerini yeni kovanlara bırakması ve gezgin arıcılık yönteminin geliştirilmesiyle örneklendirilebilir.

Arıcılık faaliyetindeki gelişmeler zaman içerisinde arıcılar tarafından, karşılıklı etkileşim sayesinde farklı bölgelere yayılmıştır. Geçmişte arıcılık faaliyetleri açısından geri kalmış bölgeler zamanla gelişim göstermiştir. Bu makalede arıcılık faaliyetleri açısından hızlı bir gelişme gösteren Güneydoğu Anadolu bölgesine dikkat çekilirken, bu bölgedeki arıcılık faaliyetleri açısından öne çıkan Şanlıurfa’nın Siverek ilçesindeki arıcılık faaliyetlerinin gelişimi irdelenmiştir. Bu doğrultuda Siverek’teki arı ırklarının özellikleri, arı kolonilerinin dağılışı yerleri, arıcılık faaliyetleri sonucunda elde edilen ürün miktarları ve gezgin arıcılık faaliyetleri coğrafyanın prensipleri doğrultusunda incelenmiştir.

Yöntem olarak tümünden gelim prensibi benimsenmiştir. Parçayı anlayabilmek için önce bütün olarak değerlendirilmiş ve bu bütün içerisinden daha öze inilerek sonuca varılmıştır. Çalışma alanıyla ilgili rakamal verilerin birçoğu TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)’ten elde edilmiştir. Bu veriler dışında geriye kalan birçok veri arazi gözlemlerinden faydalanılarak üretilmiştir. Özellikle harita çizimlerinde CBS programlarından (Global Mapper, Map Info) sıkça faydalanılmıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde geçmişten bu yana özellikle Siirt ve Diyarbakır’da arıcılık faaliyetleri sürdürülmektedir. Son yıllarda bu iki ile Şanlıurfa da eklenmiştir. Şanlıurfa da özellikle Siverek ilçesinde arıcılık faaliyetlerinin tamamı gezgin arıcılık şeklinde yapılması bal üretiminde büyük artışların görülmesine neden olmuştur. Bu artış çalışmanın seçildiği alanın belirlenmesindeki en büyük etken olmuştur.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü, El-mek: hcaglayan@firat.edu.tr

*** Arş. Gör. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü, El-mek: emrahskoglu@firat.edu.tr

**** Yüksek Lisans Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü, El-mek: tatbal635@gmail.com

Ayrıca Şanlıurfa'nın bütün ilçeleri arasından Siverek'in arıcılık faaliyetlerinde ön plana çıkmasının sebepleri araştırılmıştır. Bu çalışmada Siverek'deki arıcılığın gelişme sebepleri incelenirken aynı zamanda gelecekte arıcılık faaliyetleri açısından Siverek'in daha iyi bir seviyeye yükseltmesi amaçlanmaktadır. Yine coğrafi anlamda arıcılıkla ilgili çalışmaların kısıtlı olması sebebiyle, bu çalışmayla coğrafi literatüre arıcılıkla ilgili katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Siverek'te arıcılık faaliyetlerinin gelişiminde kovan sayılarının ve elde edilen ürünlerin artmasında sadece devlet politikalarının etkisi değil, modern arıcılığında etkisi büyük olmuştur. Bunların başında doğru arı ırkının seçilmesi gelir. Siverek ilçesinde ise bu bölgenin şartlarına uyum sağlamış Anadolu arısı ile yüksek sıcaklıklara dayanıklı olan Suriye arısı bulunmaktadır. Fakat son zamanlarda Kafkas arı ırkına yoğun bir talep söz konusudur.

Siverek ilçesinde arı kovanları dengesiz bir şekilde dağılmıştır. Özellikle kuzey kesimdeki köylerde yoğunluk kazanan arı kovanları güneyde daha seyrek hatta bazı alanlarda hiç bulunmamaktadır. Bunun temel nedeni kuzeyde Güneydoğu Toros dağlarının varlığı ve bu sebepten dolayı yağışın fazla olmasıdır. Yağış fazlalığına bağlı olarak kuzeyde bitki örtüsü çeşitliliği de artmıştır. Mera alanlarında yapılan arıcılık faaliyeti insan beslenmesi açısından değerli bir besin kaynağı olan bal üretimi, nektar, arı sütü, polen v.s elde edilmesi açısından önem arz eder. Siverek ilçesinin kuzey bölgesi genellikle mera alanları olup bitki örtüsü ve bitki örtüsü çeşitliliği bakımından arıcılık faaliyetleri için oldukça önemlidir.

Arıların varlığı doğrudan ve dolaylı olarak bitkilere bağlı olup, aralarında zamanla güçlü ortak bağlar kurulmuştur. Genellikle bu ortaklık karşılıklı fayda ilişkisine dayanır. Bu ilişkiye verilecek en güzel örneklerden birisi; bal arısı ile bitki çiçekleri arasındaki ilişkidir. Çiçeklerin tozlaşmak için arılara, arıların beslenmesi için çiçeklere ihtiyacı vardır. Başka bir deyişle arıcılıkta verimlilik, iklim ve bitki örtüsü gibi bazı çevresel faktörlere bağımlılık gösterir. Siverek ilçesinde arı kolonilerinin mevsimlere göre konaklama yerlerini inceleyecek olursak, yine sıcaklık ve bitki örtüsüyle sıkı bir bağlantı olduğunu görebiliriz. Siverek ilçesinde farklı mevsimlerde farklı bitkiler yetişmektedir. Buda arı kolonilerinin dağılışının mevsimlere göre farklı olmasına neden olmuştur. Arıların farklı mevsimlerde farklı alanlara yoğun bir şekilde yerleşirler.

Arının bal alabileceği flora türü ile arıcılığın coğrafi dağılışı arasında, bir paralellik vardır. Ancak bu koşul olmazsa olmaz koşulu değildir. Çünkü yerleşik arıcılıkla birlikte, yarı göçer ya da göçer arıcılık da yapılmakta ve ekonomik olabilmektedir. Bazı yetiştiriciler kışları, alçak vadi içleri ya da kıyılarda geçirdikten sonra, ilkbahar ile birlikte, floranın çiçeklenmesi devrelerine bağlı olarak, aşama aşama biraz daha yüksek kesimlere çıkarlar. Seyehat ve üretim tamamlandıktan sonra, güzleri tekrar alçak kesimlere inerler. Söz konusu göç, genellikle, deniz kıyıları ve dağlar arasında cereyan eder. Bu iki tip göçerlik, yarı göçer arıcılık diye tanımlanabilir.

Siverek ilçesinde genel olarak mayıs ayında arıcılık sezonu açılmaktadır. Bu sezon beş ay boyunca devam ederek 15 Eylülde son bulmaktadır. Yani 15 Eylül'den sonra Siverek'te bal üretimi durmaktadır. Fakat 15 Eylül'den sonra ülkemizin farklı bölgelerinde arıcılık faaliyetleri

için önemli olan bitkilerin yetişmesi Siverek ilçesindeki arıcıların gezgin arıcılık yapmalarına neden olmuştur.

Siverek ilçesi sahip olduğu doğal ve beşeri şartlara bağlı olarak arıcılık potansiyeli yüksek olan bir yerdir. Bu doğal ve beşeri şartlardan dolayı ilçede kısa zamanda arıcılık faaliyetleri yüksek seviyelere ulaşmıştır ve modernleşmiştir. Bütün bunlara rağmen yapılacak yeni plan ve projelerle bu potansiyel çok daha iyi kullanılıp daha fazla ürün elde edilebilir.

Siverek ilçesinde arıcılık faaliyetlerin en yoğun yapıldığı alanlar ilçenin doğu kesimidir. Bunun nedeni Karacadağ volkanik kütlesinin sağladığı avantajlardır. Bu avantajlar arasında bitki çeşitliliği ve çevresine göre yüksek olmasından dolayı bitkilerin daha uzun süre canlı kalmasını sayabiliriz.

Siverek'te de arıcılık faaliyetleri için kullanılan alanların birçoğu mera alanlarına tekabül etmektedir. Mera alanlarının sağladığı avantajlardan dolayı arıcılık faaliyetlerinin yanı sıra özellikle küçükbaş hayvancılıkta yapılmaktadır. Buradaki aşırı otlatmadan dolayı son yıllarda verim oldukça azalmıştır. Yine küçükbaş hayvancılık içerisinde Keçi' nin önemli bir yer alması bitkilere verilen zararın daha fazla olmasına sebep olmuştur. Bu sebeplerden dolayı yerel yönetimlerin ve arıcı birliklerin bir araya gelerek birlikte çalışma yürütmeli, arıcılık faaliyetinin sorunsuz bir şekilde devam etmesini sağlayacak özel alanlar oluşturulmalıdır.

Siverek ilçesinde sulamaya açılmış batı ve güneybatı kısmında yetiştiren pamuk bitkisi tarımında kullanılan zirai ilaçlar, arıcılık faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Arılara zarar vermeyen ve aynı zamanda ürünü koruyan zirai ilaçların kullanımı konusunda çiftçiler bilinçlendirilmelidir.

Arıcılık faaliyetlerinde gelişmenin önündeki önemli engellerden biri de İlçede maddi kazanç elde etmek için arıcı olmadığı halde yasal olmayan yollardan arıcılık belgesi alıp devletin arıcılara verdiği desteği istismar eden sözde arıcılardır. Bunların en kısa sürede tespiti yapıp arıcılık belgelerinin iptal edilmesi gerekir.

Siverek ilçesinde elde edilen ürünlerin sağlıklı bir şekilde pazarlara ulaştırılması için ilçede mutlaka bir bal ambalajlama tesisinin kurulması gerekmektedir. Bu hem ilçedeki arıcılık faaliyetlerinin daha da gelişmesi hem de bal fiyatlarındaki dengesizliğin giderilmesi açısından oldukça önemlidir. Yine bu ölçekte gerek Siverek gerekse Karacadağ balının markalaştırılması konusunda yapılan başvuruların kısa bir süre içerisinde sonuca bağlanması gerekir.

Siverek'teki bal üretiminde büyük önemi olan üç saf arı ırkı (Anadolu, Suriye ve Kafkas ırkları) bulunmaktadır. Varolan arı ırklarının melezleştirilmesi yerine bu ırkların olduğu gibi korunması ve ıslahı daha doğru bir sonuç verebilir.

Arıcılık faaliyeti sonucunda sadece bal değil, polen, bal mumu, arı zehri ve propolis gibi ürünler de üretilir. Bal mumu bugün özellikle sağlık sektöründe çokça kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca tekrar arılara verilmek üzere yapay petek sanayisinde de kullanılırlar. Bal mumunun

yanı sıra Polen, arı zehri ve propolis de özellikle sağlık sektöründe sıkça kullanılan ürünlerdendir. Fakat Siverek'te bal ve bal mumu dışında Polen, arı zehri ve propolis üretilmemektedir. Arıcılık faaliyetini geliştirmek ve bu faaliyetlerden daha fazla gelir elde etmek isteniyorsa, bal dışında bu ürünlerin de üretilmesine arıcılar tarafından önem verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Siverek, Siverek'te Arıcılık, Arıcılık Faaliyeti, Arıcılığın gelişimi, Hayvancılık.

SİVEREK (ŞANLIURFA) DEVELOPMENT OF BEEKEEPING AND BEEKEEPING ACTIVITIES

STRUCTURED ABSTRACT

Beekeeping in Turkey had been various stages of development and change in time and it has been shown that the interest of beekeeping activities has been increased day by day. Development and change in beekeeping can be exemplified by using the modern methods, new hive usage instead of the old ones and developing the mobile beekeeping methods.

In time, developments in beekeeping have been spread to different regions by the beekeepers thanks to interaction. Formerly undeveloped regions - in terms of beekeeping activities - have developed over time. In this article, it's noted the Southeast of Anatolia in terms of the speed development of beekeeping and the development of beekeeping activities in this region had been examined especially in Şanlıurfa – Siverek where these activities are popular. Accordingly, the features of bee race in Siverek, distribution the locations of bee colonies, the product quantities obtained from beekeeping activities and rich beekeeping activities have been examined in accordance with the principles of the geography.

“Deduction” principle has been adopted as the method. At first, to be able to understand the “piece”, the subject was considered as a whole and the conclusion was reached by going down from whole to more particular pieces. Most of the numerical data regarding to the working space was obtained from TUIK (Turkey Statistical Institute) Rest of the data were obtained from the field observations. Especially, CBS programs (Global Mapper, Map Info) were used very often for map drawings.

Beekeeping activities have been kept in South-east of Anatolia, especially in Siirt and Diyarbakır from past to present. In the last years, there is also Şanlıurfa among these cities. In Şanlıurfa especially in Siverek, all of the beekeeping activities were realized as “traveler beekeeping” way and it caused the big increase of honey production. This increase was the major factor for determining the working area. However, It was investigated why Siverek's beekeeping activities were most popular among all district areas of Şanlıurfa. In this study, while we analyze the reasons of the development of beekeeping in Siverek, we aim to raise Siverek to a better level in terms of beekeeping activities. Again, in the geographical sense, in order that the studies of beekeeping are limited,

the contributing about beekeeping in geographical literature is aimed by the help of this study.

Not only the effects of government policy but also the effect of modern beekeeping methods has been great for increasing of the product obtained, the number of hives and beekeeping activities in Siverek. Main study is choosing the correct bee race. In Siverek, there are Anatolian bees which has already adapted to conditions of the region and heat-resistant Syrian bees but in these days, there is a high demand for Caucasian bee race.

There is an unbalanced distribution of beehives in Siverek town. Especially, the beehives that can be seen at a very high rate in the North villages are rarely seen in the South and even you can't find any of them in some regions of the South. The main reason of this is the presence of "South-east Toros Mountains" in North and therefore, more rainfall. Depending on the excess rainfall in the North, it has also increased the diversity of vegetation. The honey producing that's realized in pasture lands and which is a very valuable food source for human nutrition is a very important activity in terms of obtaining nectar, royal jelly, pollen etc...There are a lot of pasture lands in the North of Siverek town and these lands are very important for beekeeping activities in terms of the diversity of vegetation.

Directly or indirectly, the presences of bees are linked to the plants and very strong ties were established between them in course of time. Typically, this partnership is based on mutual benefits relationship. One of the best example to be given to this relationship; honey bee's relationship between plant flowers. Flowers need bees to pollinate and bees need to flowers for nutrition. In other words, the efficiency of beekeeping depends on some environmental factors such as climate and vegetation. If we examine the accommodation of bee colonies in Siverek town according to the seasons, again we can see a tight connection with the temperature and vegetation. In Siverek town different plants grow in different seasons so is caused to differ the distribution of bee colonies according to the seasons. Beekeepers are disposed intensively on different areas in different seasons.

There is a parallel between the geographical distribution of beekeeping and the flora species that the bees can get honey. However, this condition is not indispensable because, the semi-nomadic or nomadic beekeeping is available and they can be economic as well as resident beekeeper. Some beekeepers live in low valleys or on the coast in winter and along with the spring, they go to the higher grounds stage by state depending on the circuit of flora blooming. After completion of travel and production, they go back down to the lower part in autumn. Mentioned migration usually occurs between the seaside and the mountains. These two types of nomadism are defined as "Semi-migratory beekeeping".

In Siverek, generally beekeeping season opens in May. This season continues throughout the five months and it ends on the 15th of September. I mean, the honey production stops at Siverek after the 15th of September. But after the 15th of September, the growth of important

plants for beekeeping activities in different regions of the country caused the beekeepers in Siverek to be “mobile-beekeeping”.

Siverek town has got a high potential of beekeeping depending on its natural and human conditions. Because of these natural and human conditions, beekeeping activities in the town have reached the highest level and modernization in a short time. Despite all of these, this potential can be used much well and more products can be achieved with new plans and projects to be carried out.

The most intensive areas of beekeeping operations in Siverek are the east parts of the town. This is because the advantages of Karacadağ volcanic mass. Due to be higher than its surrounding, diversity of plant and the longer survival of plants can be counted among these advantages.

Most of the lands used for beekeeping activities in Siverek correspond to the pastures. Because of the advantages of pastures, in addition to beekeeping especially there is small ruminant as well. In recent years, the yield is considerably reduced due to the excessive grazing. However, Goat has a great importance among the small ruminants so it caused a larger damage of plants. For these reasons, local governments should conduct a study together with the beekeeper associations, specific areas must be established to ensure the continuation of beekeeping activities seamlessly.

The agricultural chemicals used in cotton cultivation grown in western and southwestern parts of Siverek (these parts were opened to irrigation) affect the beekeeping activities negatively. Farmers should be encouraged about the usage of the agricultural chemicals which don't harm the bees and also protects the products. One of the major obstacles to the development of beekeeping is also fake beekeepers.

These non-beekeepers get their beekeeping certificates in some illegal ways to be able to obtain financial gain and exploit the support given for the beekeepers by the state. This kind of people should be determinate as soon as possible and their beekeeping certificates should be cancelled.

A honey packing plants must be established in the town for delivering the products obtained in Siverek to the markets in a healthy way. This is very important for the elimination of the imbalance in honey prices and also it's important for the development of the beekeeping activities in the town. At this scale, the applications regarding to the branding of Siverek and Karacadağ honeys must be finalized in a short time.

There are three pure bee races (Anatolian, Syrian and Caucasian races) that have a great importance on the honey production in Siverek. Instead of the hybridization of the existing bee races, protecting and improving of the pure race can give a more accurate result.

As a result of beekeeping, not only the honey is produced but also the products such as pollen, bee wax, bee venom and propolis are obtained. Beeswax has been started to use a lot in recent days, especially in the health sector. However beeswax is used in the artificial honeycomb industry to be given to the bees again. Among the products commonly

used especially in the health sector, there are Pollen, propolis and bee venom as well as the wax. But pollen, bee venom and propolis are not produced in Siverek except honey and beeswax. If it is desired to improve the beekeeping activities and generate more income from these activities, needed attention should be paid by the beekeepers on the production of these kinds of products except honey.

Key Word: Siverek, Beekeeping in Siverek, beekeeping activities, the development of beekeeping, animal husbandary.

1. GİRİŞ

Arılar için flora bir hammadDEDİR, çünkü arılar meyve ağaçlarından, ormanlardan ve kır çiçekleriyle diğer kültür bitkilerinden topladıkları maddelerden bal yaparlar. Arıcılık kuzey yarım kürede 64. enleme kadar yapılabilmeyle beraber, yeryüzünde özellikle Akdeniz ülkeleri iklim ve flora bakımından, son derece uygun şartlara sahiptir. Diğer yandan Akdeniz ülkelerinde kışların ılık geçmesi arıcılığı bu bölgelerde daha da kolaylaştırmıştır. Çünkü ılık geçen kışlar sayesinde arılar dışarıda kışlatılabilmektedir. Yeryüzünde İtalyan, Kıbrıs, Karniol (Yugoslav), Suriye ve Kafkas arı ırklarının yaygın olması bir bakıma bunu ispatlamaktadır (Tunçel, s.98, 1997).

Türkiye'nin ekolojik ve sosyo-ekonomik yapısı gereği, ülkemizin her yerinde arıcılık yapılabilir. Türkiye dünyada bal salgılayan bitki türlerinin % 75'ine sahiptir. Fakat bu kaynakların sadece 1/10 ni kullanabilmektedir. Bunlar dışında tarım alanlarında yetiştirilen yonca, korunga, üçgül gibi yem bitkileri soya fasulyesi, ayçiçeği, pamuk gibi sanayi bitkileri ve meyve bitkileri de arıcılık için oldukça önemlidir (Doğanay,2007,s.374). Türkiye'nin 2013 TÜİK verilerine göre toplam arı kovanı sayısı 6.641.348 adettir. Türkiye'de arıcılık yapan köy sayıları kırsal nüfusun azalmasına bağlı olarak sürekli değişmiştir. Ayrıca yeni kovan sayılarında sürekli bir artış meydana gelirken eski kovan sayılarında sürekli bir azalma meydana gelmiştir. Buna karşılık arıcılıkta modern yöntemlerin uygulanmasıyla birlikte toplam kovan sayısında, bal üretiminde ve balmumu üretiminde sürekli bir artış meydana gelmiştir.

Türkiye'de kovan başına bal üretimi (14.5 kg) dünya ortalamasının (23 kg) altındadır (TÜİK). Arı varlığı ve bal üretimi açısından dünyada ikinci sırada olan Türkiye kovan başına düşen bal üretimi miktarı ve balın dış satımı konusunda aynı başarıyı gösterememektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri modern tekniklerin uygulanmamasının yanında km²'ye düşen arı kovanı sayısının yüksek olmasıdır.

Türkiye'yi bölgeler bazında incelediğimizde, Kovan sayısı bakımından Ege bölgesinin ilk sırada yer aldığını görürüz. Fakat bal üretimi bakımından ilk sıraya Karadeniz bölgesi yerleşmektedir. Gerek bitki çeşitliliği gerekse iklim özellikleri bakımından elverişli olması sebebiyle, Karadeniz bölgesi avantajlı bir konuma sahiptir (Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye'nin bölgelere göre arı kovan sayısı bal ve balmumu üretimi (2013)

BÖLGELER	Kovan Sayısı	Bal Ürt. (ton)	Balmumu Ürt.(ton)
Ege Bölgesi	1.378.520	20.044	990
Karadeniz Bölgesi	1.343.537	21.495	710
Akdeniz Bölgesi	1.175.000	19.767	1008
Doğu Anadolu Böl.	1.039.874	11.169	466
Marmara Bölgesi	718.458	7.743	410
İç Anadolu Bölgesi	533.087	5.444	443
G. Doğu Anadolu Böl.	452.747	6.066	214

Kaynak : TÜİK

Arıcılık faaliyetlerinde balın yanı sıra üretilen önemli bir ürün de balmumudur. Arının ya bal mumu dışarıdan verilerek bal miktarının artması sağlanır, ya da arının kendi ürettiği balı kullanarak bal mumu üretmesi sağlanır. Bu nedenle balmumu üretimi ve bal üretimi arasında ters bir orantı vardır. Ülkemizde kovan sayısı ve bal üretimi bakımından üçüncü sırada yer alan Akdeniz bölgesi, bal mumu üretimi açısından ilk sırada yer almaktadır (Tablo 1).

Genel itibariyle bakıldığında iklim ve bitki örtüsü çeşitliliğinin fazla olduğu kıyı bölgelerimiz, gerek kovan sayısı ve gerekse bal üretimi bakımından ilk sıralarda yer almaktadır. İç ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimiz, iklim ve bitki örtüsü açısından kıyı bölgelerimiz kadar şanslı değildir. Fakat arıcılık faaliyetleri sonucunda elde edilen ürünlerin düşüklüğü sadece iklim ve bitki örtüsü kriterleriyle açıklanamaz.

Tablo 2: Türkiye’ de bölgelere göre kovan başına düşen bal miktarı (2013)

BÖLGELER	Kovan Başına Düşen Bal Miktarı (Kg)
Akdeniz Bölgesi	16,8
Karadeniz Bölgesi	15,9
Ege Bölgesi	14,5
G. Doğu Anadolu Böl.	13,3
Doğu Anadolu Böl.	10,7
Marmara Bölgesi	10,7
İç Anadolu Bölgesi	10,2

Kaynak: TÜİK

Güneydoğu Anadolu bölgesinin yüz ölçümü, 57.210 km² kadardır ve Türkiye arazisinin %7 sini teşkil eder (Arınç, s. 377, 2011). Güneydoğu Anadolu bölgesi alanı itibariyle Türkiye’nin en küçüktür bölgesidir, Nüfus bakımından da Doğu Anadolu Bölgesinden sonra Türkiye’nin en düşük nüfuslu bölgesidir. Gerek nüfusunun az olması gerekse alan bakımından küçük olması arıcılık faaliyetleriyle uğraşan nüfusun da az olmasına sebep olmuştur. Böyle olmasına rağmen kovan sayısı bakımından 7. Sırada yer alan Güneydoğu Anadolu bölgesi, kovan başına düşen bal miktarına bakıldığında Ege Bölgesinden sonra 4. Sırada yer alır (Tablo 2). Yani Güneydoğu Anadolu’da yapılan arıcılık faaliyetleri azımsanmayacak ölçüde önemlidir.

Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi dışında diğer bütün bölgelerinde arı kovan sayıları ve bal üretim miktarları bakımından düzenli olarak küçük miktarlarda artışlar görülürken, 2005 yılında devlet desteğiyle birlikte Güneydoğu Anadolu bölgesindeki kovan sayılarında ve bal üretiminde büyük artışlar gözlenmiştir. Bu dönem itibariyle hızlı bir ivme kazanan arıcılık faaliyetleri Güneydoğu Anadolu Bölgesinde önemli bir geçim kaynağı haline gelmiştir (Tablo 3).

Tablo 3: Güneydoğu Anadolu Bölgesinin illere göre arı kovan sayısı bal ve balmumu üretimi (2013)

İLLER	Kovan Sayısı	Bal Ürt. (ton)	Balmumu Ürt. (ton)
Siirt	118.624	1.779,05	21,113
Diyarbakır	90.953	1.439,04	73,853
Şanlıurfa	67.560	1.342,30	16,582
Adıyaman	55.447	467,741	32,13
Batman	34.947	260,235	13,685
Mardin	30.748	441,674	38,905
Gaziantep	22.082	168,655	5,444

Kaynak : TÜİK

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde geçmişten bu yana özellikle Siirt ve Diyarbakır'da arıcılık faaliyetleri sürdürülmektedir. Son yıllarda bu iki ile Şanlıurfa da eklenmiştir. Kovan sayısı bakımından Şanlıurfa, Siirt'in yaklaşık yarısı kadar olmasına rağmen, bal üretimi bakımından Siirt'in bal üretim miktarına yaklaşmıştır. Bu durumun en temel sebebi ise Şanlıurfa'da özellikle son yıllarda modern yöntemlerle gezgin arıcılığın oldukça yoğun yapılmasıdır. Şanlıurfa da özellikle Siverek ilçesinde arıcılık faaliyetlerinin tamamı gezgin arıcılık şeklinde yapılması bal üretiminde büyük artışların görülmesine neden olmuştur (Tablo 3).

Arıcılık şüphesiz çevresel koşulların önemli olduğu bir üretim tarzıdır. Temiz ve berrak hava ve su kaynakları olması arıcılığın sağlıklı yürütülmesi için başat koşuldur (Dinç, s. 1154, 2013). Siverek ilçesi sahip olduğu coğrafi şartlar bakımından Şanlıurfa'nın diğer bütün ilçelerinden farklıdır. Siverek'te İklim, bitkisi örtüsü, toprak özellikleri ve beşeri özellikleri arıcılık faaliyetleri için oldukça elverişlidir. Bu şartlardan dolayı Siverek'te arıcılık faaliyetleri oldukça gelişmiştir. Siverek ilçesi gerek kovan sayısı bakımından gerekse üretilen bal miktarı açısından Şanlıurfa'nın ilçeleri arasında birinci sırada yer alır (Tablo 4).

Tablo 4: Şanlıurfa'nın İlçelere Göre Arı Kovanı Sayısı (2012)

İLÇELER	Arı Kovan Sayısı
Siverek	41.845
Viranşehir	8.633
Merkez	5.979
Hilvan	2.200
Birecik	816
Akçakale	330
Halfeti	300
Harran	150
Ceylanpınar	133

Kaynak: TÜİK

Yaklaşık 42 bin kovan sayısı ve 1.090 tonluk bal üretimi ile Siverek, Türkiye için oldukça önemli bir merkezdir. Siverek ilçesinden sonra en fazla arı kovanına sahip ilçe Viranşehir ilçesidir. 8633 arı kovan ile Viranşehir ilçesi ikinci sıradadır. Şanlıurfa merkez 6000'ne yaklaşan kovan sayısı ile üçüncü sıradadır. Bu sıralama bal üretimi içinde geçerlidir. Siverek ilçesi dışında (Şanlıurfa merkez dahil) Şanlıurfa'nın diğer bütün ilçelerindeki toplam arı kovanı sayısı 19351'dir. Bu da Siverek'te bulunan toplam kovan sayısının (41845) yarısı bile olmamaktadır. Siverek ilçesinde arıcılığın bu kadar gelişmesini sağlayan ve Siverek'i diğer ilçelerden ayıran en önemli özelliği kuşkusuz sahip olduğu coğrafi şartlardandır (Tablo 4).

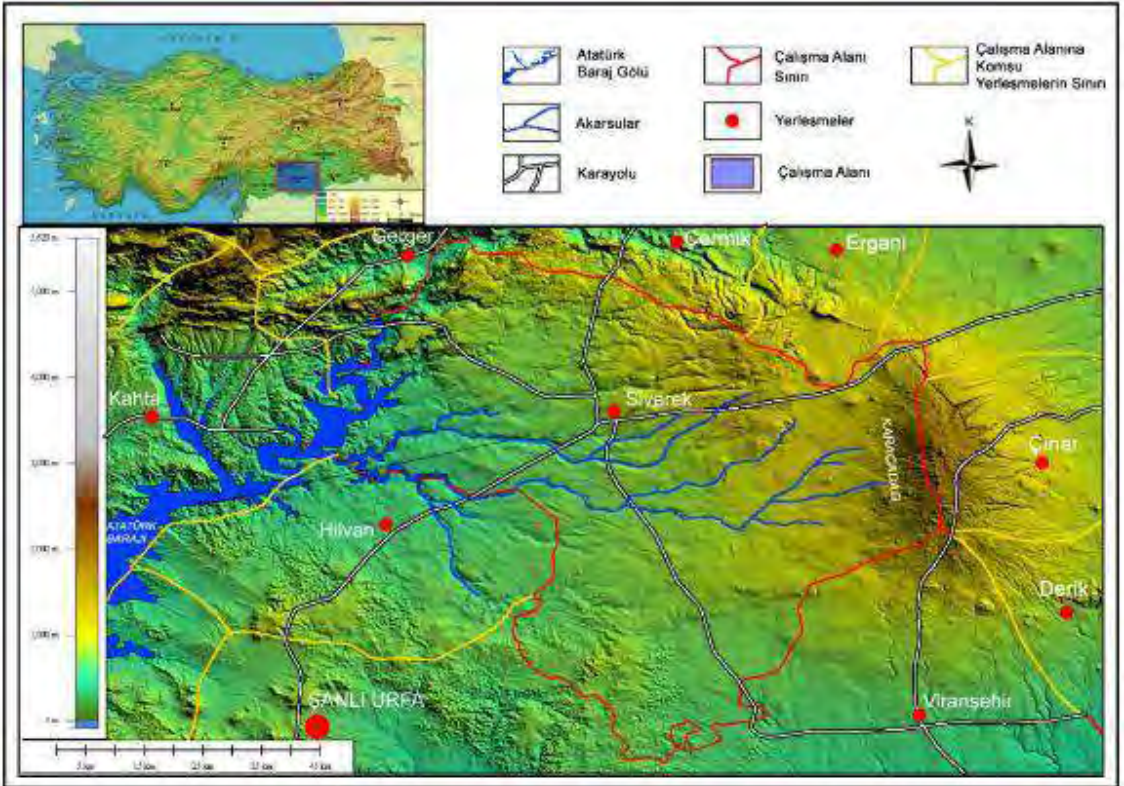
Arıcılık bir takım teknik ve biyolojik bilgileri gerektirmekle beraber coğrafi ortamla da doğrudan bağlantılıdır. Topoğrafya, iklim, flora ve hidrografik durumla arıcılık arasında sıkı ilişki vardır. Yeryüzünün yazları serin veya çok sıcak geçen bölgeleriyle bütün yıl yağışlı ve rüzgarlı alanlarında Arıcılık yapmak hemen hemen imkansızdır. Sosyal bir topluluk olan arıların, yapılan deneylerde 29- 33°C arasında çok faal oldukları, 10°C altında ve 37°C üzerinde hiç faaliyette bulunmadıkları tespit edilmiştir (Tunçel, s.98, 1997). Vücut ısısı 10°C'nin altına indiğinde arılar uçamaz ve 7 °C'nin altına indiğinde ise mutlak felç olurlar (Cınırtoğlu, Konak, Kuvancı, s. 14, 2011).

Yaz mevsiminde Temmuz ayı sıcak ortalamasının 33 °C civarında seyrettiği Şanlıurfa'da, gündüz sıcaklıkları 44-45 °C ye ulaşır (Güzel, s.576, 2013). Siverek ilçesinin iklimi de genel olarak bu özellikleri taşımaktadır. Siverek ilçesi yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve yağışlıdır. Yıl

içerisindeki ortalama sıcaklıklarda en yüksek değer temmuz ayında görülmektedir. Siverek'te maksimum ortalama sıcaklıklara 32.5 °C ile Temmuz ayında rastlanırken, minimum ortalama sıcaklıklara ise 0.5 °C ile Ocak ayında rastlanır. Bu bilgilere dayanarak Siverek te ilkbahar ve yaz aylarında arılar için en uygun iklim şartlarının olduğunu söyleye biliriz. İklimin Son bahar ve kış aylarındaki olumsuz etkisi ise Siverek te gezgin arıcılığın gelişmesine sebep olmuştur. Bu özelliğinden dolayı Siverek bölgede arıcılık faaliyetlerinde ön plana çıkmıştır.

Siverek ilçesinde 2012 yılı itibarı ile Arıcılık Kayıt Sistemine kayıtlı 214 arıcı bulunmaktadır. Siverek Bal Üreticileri Birliği ve ilçe arıcılarından elde edilen bilgilere göre 200' e yakında kayıtlı olmayan küçük işletmeci olduğu tespit edilmiştir. Yani Siverek'te toplamda yaklaşık 414 arıcı bulunmaktadır. Sadece kayıt altına alınan arı kovanı sayısı 41.835'tir. Bu rakamı arıcılıkla uğraşan kişi sayısına oranladığımızda, kişi başına 195 arı kovanı düşmektedir. TÜİK verilerine göre Siverek ilçesinde hane halkı sayısı ortalama 7.4 dür. Arıcılık yapan 414 işletmeciyi hane halkı sayısına oranladığımızda, yaklaşık 3.063 kişinin arıcılık ile geçindiğini söyleyebiliriz. 2012 ADNKS sonuçlarına göre Siverek'in toplam nüfusu 221.875 dir. Bu bilgiler ışığında Siverek nüfusunun % 1,5'inin arıcılık ile geçimini sağladığını söyleyebiliriz.

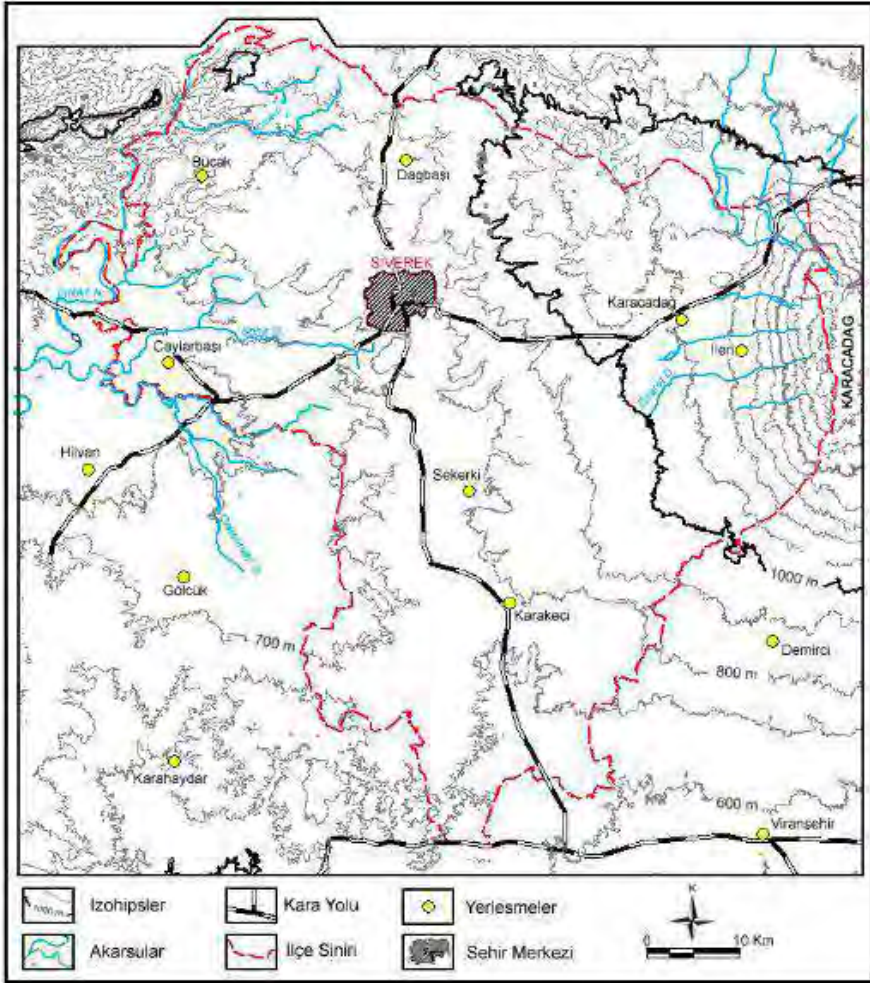
Doğuda Siirt çevresinden başlayan, batıya doğru yönelerek Güneydoğu Toroslar yayını izleyen, Diyarbakır havzasını içine alarak Ceylanpınar ve Harran Yakınlarında Sona eren bu alan Diyarbakır-Siverek yöresi olarak adlandırılır (Durmuş, Yiğit, 2014, s.219). Siverek, sönmüş bir yanardağ olan Karacadağ'ın batısında Fırat'a doğru uzanan bölgede, Diyarbakır-Şanlıurfa-Adıyaman arasında üçken şeklinde uzanan bir ilçedir. (Şıkoğlu, s. 1, 2012) (Harita 1.).

Harita 1: Siverek İlçesi'nin Lokasyon Haritası

Siverek, Türkiye'nin iç Anadolu'dan sonra diğer büyük plato sahası olan güneydoğu Anadolu'da ki eski yukarı Mezopotamya'nın en kuzeyine karşılık gelen düzlükleri üzerinde yer

almaktadır. Güneydoğu Toroslar yayının güneyinde ve volkanik karakterli Karacadağ kütlesinin batı eteklerindedir. Siverek ve çevresi genellikle plato olarak isimlendirmekle beraber, gerçekte hafif engebeli bir topografya'ya sahiptir (Arınç, s.388, 2011;). Arazi kuzeyden güneye ve doğudan batıya doğru alçalma gösterir.

Harita 2: Siverek İlçesi ve Yakın Çevresinin Topografya Haritası

Yükselti değerleri bu hafif engebeli plato sahasının çoğu yerinde 700–800 m arasındadır. Bu değerler Karacadağ (1919m) kütlesine yaklaştıkça artar. Siverek ilçesinin bu kısımlarında yükselti değeri 1200 m' yi bulur. İlçe merkezinin 60 km doğusunda sönmüş volkanik bir dağ olan Karacadağ yer alır (Canpolat, s.25-26,2005), (Harita 2.). Güneydoğu Anadolu Bölgesinin orta kesiminde, Havaii tipi, kalkan şekilli bir volkan olan karacadağ, bölgenin Orta Fırat ve Dicle bölümleri içerisinde Şanlıurfa-Diyarbakır il sınırları dahilinde yer almaktadır (Aytaç vd., s.295, 2014).

İlçe akarsular bakımından zengin değildir. Siverek'te ortalama yıllık yağış miktarı 550 mm civarındadır. Buna karşın buharlaşma oldukça fazla olduğundan dolayı akarsuların rejimleri düzensizdir. İlçenin doğal bitki örtüsü genellikle steptir (Sözer, s.10, 1984). İlkbahar yağışlarıyla yeşeren seyrek ot toplulukları yazın şiddetli kuraklık ve sıcaklardan sararır ve yok olurlar. İlçede daha önce var olan ormanlar ise antropojen etkilerle aşırı tahribata uğramış, düzensiz ve aşırı

otlatmadan dolayı varlığı son derece azalmış durumdadır. Nitekim ilçedeki toplam arazinin sadece %2,1'i orman ve fundalık alanıdır. (Şikoğlu, s.8-11, 2012).

2. SİVEREK'TE ARICILIK FAALİYETLERİNİN GELİŞİM DÖNEMLERİ

Siverek ilçesinde arıcılık faaliyetlerinin gelişimi çok eskilere dayanmaktadır. Arıcılık faaliyetleri özellikle 1990 dan sonra ticarete yönelik yapılmaya başlanmıştır. 1985 öncesinde yapılan arıcılık faaliyetleri tamamıyla ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. Arıcılığın teknik bilgisinden habersiz ve karakovanlarda yapılan bu arıcılık özellikle Toroslara ve Karacadağ'a yakın köylerin birkaç koloni halinde yaptığı bir faaliyettir. 1985'ten sonra ilçede arıcılık faaliyetleri değişmeye başlamıştır. Bu dönemde Ordu, Muğla, Adana, Mersin gibi yerlerden arıcılıkla ilgili teknik bilgiye sahip ve tecrübeli gezgin arıcılar yoğun bir şekilde Siverek'e gelmeye başlamıştır. Bu arıcıların ilçeye gelmesinin sebebi arıların ilkbahar gelişimi için çok önemli olan Üçgül (*Trifolium resupinatum* L.) bitkisi ve uygun sıcaklık şartlarıdır. Bölge halkı bu tecrübeli arıcılardan arıcılığın teknik bilgisini öğrenip ticarete yönelik arıcılık yapmaya başlamışlardır. Karakovandan fenni kovana geçen bölge arıcıları Siverek ilçesinde de modern arıcılığın temelini atmışlardır. Siverek'te arıcılık faaliyetlerinin gelişim dönemlerini şu şekilde inceleyebiliriz;

Birinci Dönem (1991-1998)

1991-1997 yılları arasında kovan sayılarında sürekli bir artış meydana gelmiştir. 1991 yılında Siverek ilçesinde toplam arı kovanı sayısı 850 iken 1998 yılında 1000 adet olmuştur. Fakat bazı yıllarda (1992-1994,1995-1996) düşüşlerin olduğu görülmektedir (Tablo 4). Arı kovanlarının sayılarında meydana gelen düşüşlerin sebebi eski tip yani karakovandan fenni kovana geçişte yaşanan kayıptır. Fakat bu düşüşe rağmen 1991 yılına göre bal üretimi 1 ton artarak 16 tona yükselmiş. Kovan sayısının azalmasına rağmen bal üretiminin artmasının temel sebebi kuşkusuz uygulanan modern yöntemler olmuştur (Tablo 5.).

Tablo 5: Siverek İlçesinde Yıllara Göre Köy ve Eski ile Yeni Kovan Sayısı

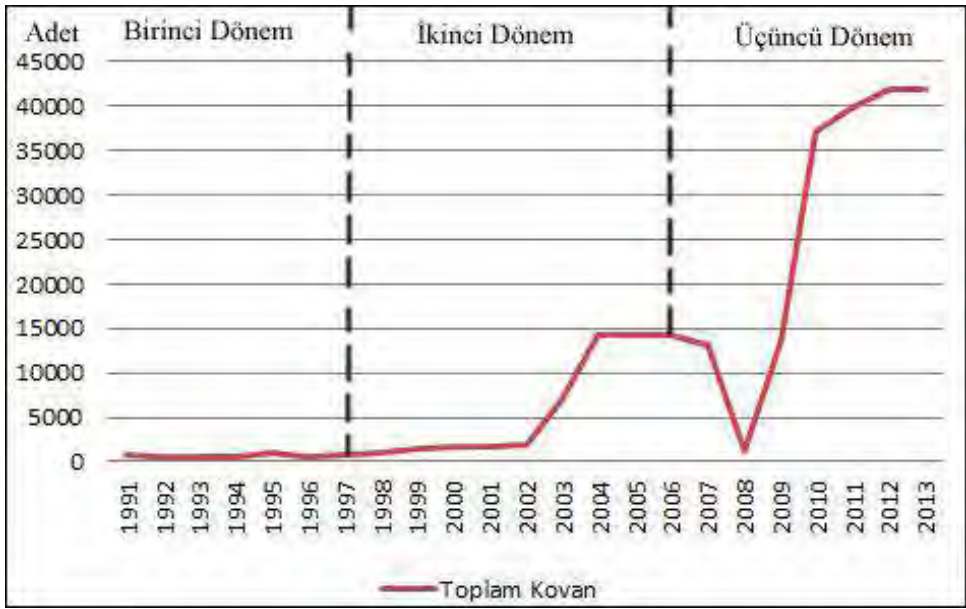
Yıllar	Arıcılık Yapan Köy Sayısı	Eski Kovan Sayısı	Yeni Kovan Sayısı	Toplam Kovan	Bal Üretimi (Ton)
1991	12	300	550	850	15
1992	15	0	570	570	10
1993	15	0	570	570	15
1994	15	0	570	570	15
1995	15	400	600	1.000	16
1996	15	0	600	600	16
1997	15	0	700	700	17
1998	19	0	1.000	1.000	20
1999	15	0	1.500	1.500	7
2000	15	0	1.750	1.750	17
2001	15	0	1.800	1.800	27
2002	15	0	2.000	2.000	40
2003	20	150	5.400	6.900	151
2004	20	150	14.178	14.328	354
2005	20	150	14.178	14.328	354
2006	20	150	14.178	14.328	143
2007	22	500	12.700	13.200	162
2008	23	550	12.900	13.450	165
2009	24	555	12.950	13.505	165
2010	35	100	34.610	34.710	934
2011	36	80	39.674	39.754	1,071
2012	35	75	41.770	41.845	1.090
2013	30	74	41.775	41.849	1.090

Kaynak: TÜİK

İkinci Dönem (1998-2006)

1998 yılında Arı kovanı sayısı 1000 adet olmuştur. 1998 yılından itibaren 2006 yılına kadar arı kovanlarında sürekli bir artış gözlenmiştir. 2002 yılında 2000 adet olan arı kovanı sayısı 2003 yılında 6.900 adete, 2006 yılında ise 14.328 adete ulaşmıştır. Bu yükselişin nedeni, yeni iş olanakları arayanların yoğun bir şekilde arıcılık faaliyetine yönelmeleridir. Çünkü arıcılık, sermayesi az olan ve bir yıl gibi kısa sürede kendisini amorti edebilen bir faaliyettir. Bunun yanında 2003'te Türkiye Arı Yetiştiricileri Birliği (TAB) kurulmuştur. Türkiye Arı Yetiştiricileri Birliğinin kurulması arıcıların bir çatı altında toplanmasına neden olmuş ve devlet bu birliklerle arıcılara hem kovan başına hem de üretilen bal miktarına (ton) karşılık maddi destek vermeye başlamıştır. Bu yükseliş 2006 yılına kadar devam etmiş ve 2007 yılında tekrar bir düşüş meydana gelmiştir (Grafik 1.).

Grafik 1: Siverek ilçesinde yıllara göre arı kovan sayısı (1991-2013)

Üçüncü Dönem (2006-2013)

Gelişimin son dönemi olan 2006-2013 yılları arasında özellikle 2008-2009 yıllarında arı kovanlarında düşüş yaşanmıştır. Toplam arı kovanlarında yaşanan düşüşün temel nedeni bazı sözde arıcıların devletten daha fazla destek almak için, arı birliklerinden fazla küpe alarak olmayan arıları varmış gibi göstermelerinden kaynaklanmaktadır. Bu küpeler sayesinde arı kovanlarının sayılarını olduğundan daha fazla göstermesi gibi yolsuzluklar sonucunda devlet ilçede miktarı yaklaşık olarak 1000 adet kovana tekabül eden küpelere el koymuştur. Bu sebepten dolayı arıcılara devlet tarafından verilen destek önce tamamen kesilmiş, daha sonra ise çok az miktarda destek verilmiştir. Fakat 2010 yılından sonra devletin tekrar destek vermeye başlaması ve denetimlerin sıklaştırılarak yapılacak yolsuzlukların önüne geçilmesi arı kovan sayılarının yeniden artmasına neden olmuştur. 2009 yılında 13.505 olan toplam arı kovanı sayısı 2010 yılında 34.710'a yükselmiş ve 2013 yılında 41.849 olmuştur. İlçede özellikle son yıllarda arıcılığın gelişmesinin en önemli nedenlerinden biride 2012 yılında ilçede kurulmuş olan Siverek Bal Üreticileri Birliğinin çalışmalarıdır (Tablo 3, Grafik 1.).

3. SİVEREK İLÇESİNDEKİ ARI IRKLARI VE ARI KOLONİLERİNİN DAĞILIŞI

Siverek'te arıcılık faaliyetlerinin gelişiminde kovan sayılarının ve elde edilen ürünlerin artmasında sadece devlet politikalarının etkisi değil, modern arıcılığında etkisi büyük olmuştur.

Bunların başında doğru arı ırkının seçilmesi gelir. Coğrafi şartlar sadece arıcılık faaliyetleri üzerinde değil, arı ırkları üzerinde de etkilidir. Ülkemizin her coğrafi bölgesine uyum sağlamış arı ırkları bulunmaktadır.

Yüksek sıcaklık şartlarına uyum sağlamış olan Anadolu arısı; İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Akdeniz bölgesinde yaygın olarak yetiştirilir. Bunun yanında Akdeniz iklim şartlarına uyum sağlamış olan İtalyan arısı Akdeniz bölgesinin bazı alanlarında yoğun olarak bulunmaktadır. Daha nemli hava şartlarına uyum sağlamış olan Karnoyal arısı ise Marmara ve Ege bölgesinde tercih edilirken, Kafkas arısı ise şiddetli soğuklara dayanması nedeniyle Karadeniz özellikle Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesinde yetiştirilir.

Siverek ilçesinde ise bu bölgenin şartlarına uyum sağlamış Anadolu arısı ile yüksek sıcaklıklara dayanıklı olan Suriye arısı bulunmaktadır. Fakat son zamanlarda Kafkas arı ırkına yoğun bir talep söz konusudur. Kafkas arı ırkının ana yurdu Kafkasların dağlık bölgesidir. Dağ arısı olarak da bilinen Kafkas arısı, yüksek rakımlı bölgelerin uzun ve karlı kışına adapte olmuş siyah renkli arılardır. Güçlü bir yiyecek toplama yeteneğine sahip, ayrıca yeni yiyecek kaynağı aramada konusunda da oldukça başarılıdır. Zengin nektar kaynaklarını çok iyi değerlendirir, kıt kaynaklardan da maksimum seviyede faydalanırlar. Kafkas ırkı aşırı soğuğa dayanıklı, dil uzunluğu fazla (7.2 mm), oldukça sakın ve daha fazla bal üretilmesi nedeniyle Siverek'te bu arı ırkının yetiştirilmesi hızla yaygınlaşmaktadır (Doğaroğlu, s. 87, 2009).

Kafkas arı ırkının yanı sıra, Siverek iklim şartlarına uyum sağladığı için Suriye arı ırkı da yetiştirilen bir diğer ırktır. Bununla birlikte Siverek'te gezgin arıcılığın özellikle Akdeniz ve Doğu Anadolu bölgesine yapılması sebebiyle bu bölgelere en çok uyum sağlayan Anadolu arı ırkı da Siverek'te yoğun olarak tercih edilir.

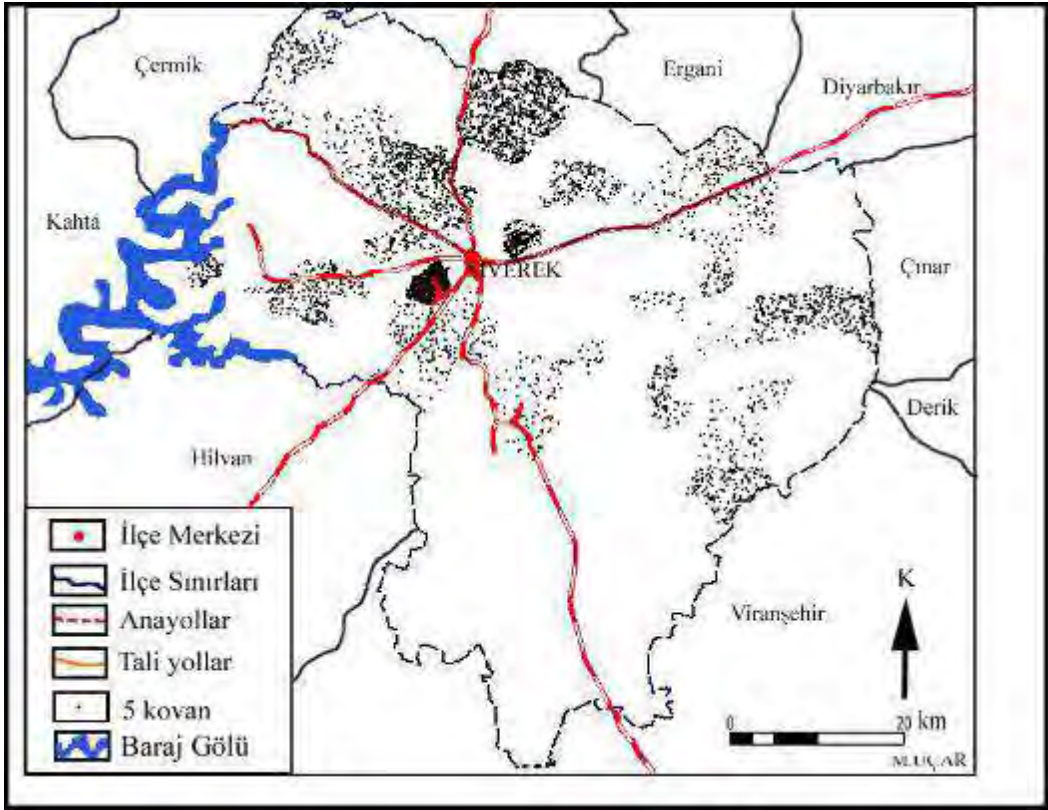
Siverek ilçesinde arı kovanları dengesiz bir şekilde dağılmıştır. Özellikle kuzey kesimdeki köylerde yoğunluk kazanan arı kovanları güneyde daha seyrek hatta bazı alanlarda hiç bulunmamaktadır. Bunun temel nedeni kuzeyde Güneydoğu Toros dağlarının varlığı ve bu sebepten dolayı yağışın fazla olmasıdır. Yağış fazlalığına bağlı olarak kuzeyde bitki örtüsü çeşitliliği de artmıştır.

Zengin bitki türünden meydana gelmiş olan mera alanları çok yönlü faaliyete imkan sağlamakta olup çiftlik hayvanları otlatmak suretiyle değerlendirilmelerinin yanı sıra önemli bir tarımsal faaliyet olan arıcılık ve bal üretimi yapmak suretiyle de değerlendirilmektedir (Gül vd., s. 1-2, 2005).

Mera alanlarında yapılan arıcılık faaliyeti insan beslenmesi açısından değerli bir besin kaynağı olan bal üretimi, nektar, arı sütü, polen v.s elde edilmesi açısından önem arz eder. Bunun yanı sıra diğer yandan mera bitki örtülerinde bulunan çok sayıda yabancı tozlaşma özelliğine sahip ve dolayısıyla üretim için mutlaka arılar gibi tozlayıcıların tozlaşmasına ihtiyaç duyan bitki türlerinin verim ve sürekliliği açısından da büyük önem taşımaktadır (Cengiz, s. 15, 2013).

Siverek ilçesinin kuzey bölgesi genellikle mera alanları olup bitki örtüsü ve bitki örtüsü çeşitliliği bakımından arıcılık faaliyetleri için oldukça önemlidir. Güneyde ise sulu tarıma bağlı olarak zirai ilaçlamanın da fazla olması buralardaki köylerde arı kovan sayılarının az olmasına neden olmuştur. Metrekareye düşen kovan sayısının en yüksek olduğu köy Siverek ilçe merkezinin güneybatısında yer alan Ediz köyüdür. Ediz köyünün haritada en yoğun yer olarak görülmesi arı kovanlarının fazla olmasından dolayı değil, köyün alan bakımından küçük olmasından kaynaklanmaktadır. Arı kovanlarının yoğun olduğu diğer bir alan ise Karacadağ ve eteklerinde bulunan köylerdir. Bu bölgede yağışın fazlalığından dolayı bitki çeşitliliği fazladır. Bitki

çeşitliliğinin fazla olması da arı kovanlarının özellikle Karacadağ eteklerinde yoğun olmasına sebep olmuştur (Harita 3).

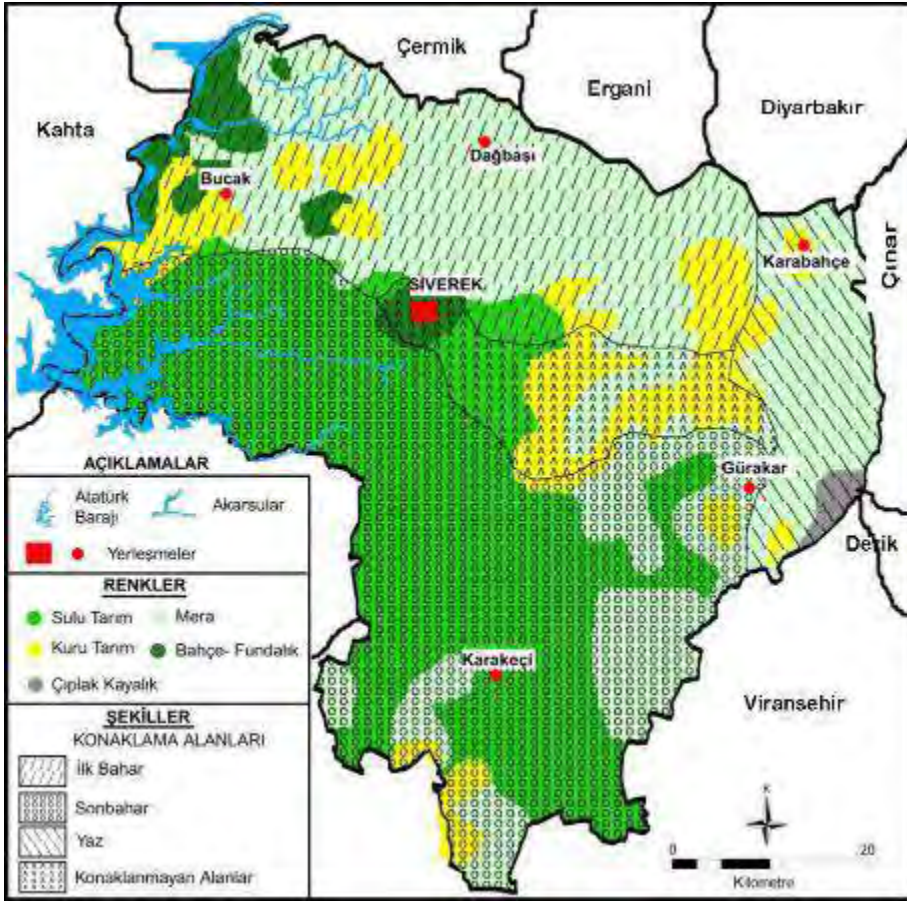

Harita 3: Siverek İlçesinde Arı Kolonilerinin Dağılışı (2014)

Arıların varlığı doğrudan ve dolaylı olarak bitkilere bağlı olup, aralarında zamanla güçlü ortak bağlar kurulmuştur. Genellikle bu ortaklık karşılıklı fayda ilişkisine dayanır. Bu ilişkiye verilecek en güzel örneklerden birisi; bal arısı ile bitki çiçekleri arasındaki ilişkidir. Çiçeklerin tozlaşmak için arılara, arılarında beslenmesi için çiçeklere ihtiyacı vardır. Başka bir deyişle arıcılıkta verimlilik, iklim ve bitki örtüsü gibi bazı çevresel faktörlere bağımlılık gösterir (Cengiz, s.15, 2013).

Siverek ilçesinde arı kolonilerinin mevsimlere göre konaklama yerlerini inceleyecek olursak, yine sıcaklık ve bitki örtüsüyle sıkı bir bağlantı olduğunu görebiliriz. Siverek ilçesinde farklı mevsimlerde farklı bitkiler yetişmektedir. Buda arı kolonilerinin dağılışının mevsimlere göre farklı olmasına neden olmuştur. Arıcılar farklı mevsimlerde farklı alanlara yoğun bir şekilde yerleşirler (Harita 4).

Kış aylarını daha sıcak olan Akdeniz bölgesinde geçiren arıcılar mayıs ayı ile birlikte Siverek ilçesine dönerler. Çünkü mayıs ayı ile birlikte Siverek ilçesinde sıcaklıklar yükselmiş ve arıların ilkbahar gelişimi için oldukça önemli olan üçgül bitkisi çiçek açmaya başlamıştır. Üçgül bitkisinin en yoğun yetiştiği alanlar ilçenin kuzey sahalarında mera alanları olarak kullanılan yerlerdir. Dolayısıyla ilkbahar aylarında arı kolonilerinin en fazla yoğunlaştığı alanlar buralardır. Ayrıca kuzey sahalarında tarımın yapılmaması ve zirai ilaç kullanımının olmaması arı kolonilerinin buralarda yoğunlaşmasının bir diğer nedenidir (Harita 5).

Harita 4: Siverek İlçesinde Arazi Kullanımı İle Arı Kolonilerinin Mevsimlere Göre Dağılışı Arasındaki İlişki (2014)

Siverek'te yaz aylarında sıcaklığın artmasıyla birlikte üçgöl bitkisi kurumaya başlamış ve aynı dönemde Karacadağ'da geven bitkisi çiçek açmıştır. Bu nedenle Haziran ayının ortalarında arıcalar Karacadağ'a doğru göç ederler. Arıcalar Temmuz ayının ortalarına kadar Karacadağ'da kalırlar. Temmuz ayının ortalarında geven bitkisinin çiçeklenme süresi biterken ilçenin batı ve güney kesiminde özellikle sulu tarımın yapıldığı alanlarda pamuk bitkisi çiçek açar ve bu alanlara göç başlar (Harita 5).

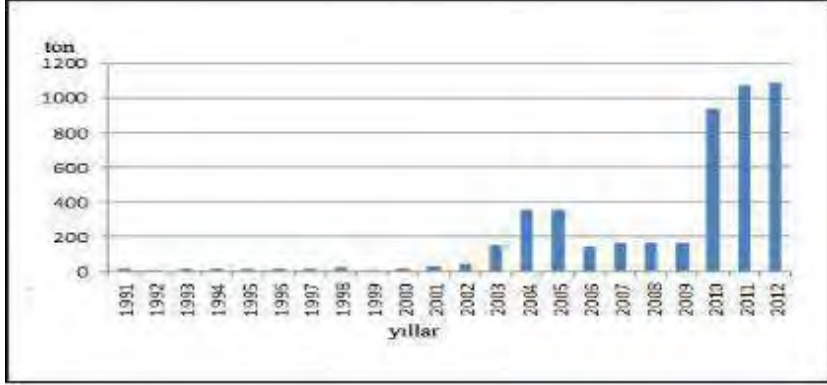
Sulu tarımın yapıldığı alanlarda pamuk bitkisinin yanında mısır bitkisi de yetişmektedir. Mısır bitkisi de arının polen ihtiyacını karşılamaktadır. Pamuk bitkisinin çiçeklenme süresi oldukça uzundur. Bu sebeple Eylül ayının ortalarına kadar bu alanlar tercih edilmektedir. Aynı zamanda batı ve güney alanlarda sıcaklık şartları daha uygun olduğu için kışlama dönemi de bu sahalarda geçirilebilir. Siverek ilçesinde arıcaların konaklanma için tercih etmediği bitki örtüsünün cılız olduğu yerler de bulunmaktadır. Bu alanlar genelde ilçe merkezinin doğu kesiminde kuru tarım faaliyetlerinin yapıldığı sahalardır.

4. SİVEREK İLÇESİNDE BAL VE BAL MUMU ÜRETİMİ

Siverek, 1991 yılında sadece 15 ton olan bal üretimi 2003 yılında 10 katına çıkarak 151 ton olmuştur. Bu da arıcılığın Siverek ilçesinde kısa zamanda nasıl geliştiğini gösterir. Bu gelişiminin temel nedeni modern arıcılık yöntemlerinin uygulanması ve buna bağlı olarak arıcı ve arı kovanlarının sayılarında meydana gelen artıştır. 2003 yılındaki 151 ton olan bal üretimi Siverek ilçesi

için oldukça önemli bir miktardır. Ayrıca 1991 yılından sonra arıcılığın daha çok gezgin arıcılık şeklinde yapılması ve kara kovan yerine fenni kovanın kullanılması üretim artışında etkili olmuştur. 2005 yılına kadar devam eden bal üretimindeki bu artış 2005 yılında 354 tona ulaşmıştır, fakat 2005 yılından sonra üretimin hızla düştüğü görülmektedir. Bu düşüşün temel nedeni ise o yıllarda bölgede yaşanan kuraklıktır (Grafik 2).

Grafik 2: Siverek ilçesinde yıllara göre bal üretimi (1991-2012)

Kaynak: TÜİK

2009 yılında Siverek ilçesindeki bal üretimi 165 ton iken 2010 yılında ise 5 kat artarak 934 tona yükselmiştir. Bu artışın nedeni 2005 yılında kesilen devlet desteğinin, 2010 yılında yeniden verilmeye başlanmasıdır. Ayrıca arıcılık faaliyetleriyle uğraşanların sayısında artış olması ve yeni arıcıların da modern yöntemleri kullanması, bal üretimindeki artışın bir diğer sebebidir. Bu faktörlere bağlı olarak kovan sayıları hızla artmış, dolayısıyla üretimde artmıştır. Siverek ilçesinde bal üretimi 2011 yılında 1.071 ton iken 2012 yılında 1.090 ton olmuştur (Tablo 6).

Tablo 6: Siverek İlçesinde Yıllara Göre Bal Üretimi

YILLAR	BAL ÜRETİMİ (TON)	YILLAR	BAL ÜRETİMİ (TON)
1991	15	2002	40
1992	10	2003	151
1993	15	2004	354
1994	15	2005	354
1995	16	2006	143
1996	16	2007	162
1997	17	2008	165
1998	20	2009	165
1999	7,5	2010	934
2000	17,5	2011	1071
2001	27	2012	1090

Kaynak : TÜİK

Siverek ilçesinde 1991 ile 2012 yılları arasında bal üretimi 72 kat artmıştır. Siverek ilçesinde kovan başına düşen bal üretim miktarı 38 kg'dır. Bu ortalamayla Siverek hem dünya ortalamasının (23 kg) hem de Türkiye ortalamasının (14.5) üstündedir (Sancak vd. s. 9, 2013).

Fotoğraf 1: Ham Bal Mumu (Solda), Fabrikada İşlenmiş ve Aktif Kullanımda Olan Petek (Sağda)

Bütün Türkiye’de olduğu gibi arı ürünü olarak baldan sonra en çok üretilen ürün bal mumudur. Arının bir kilo bal mumu üretebilmesi için 5-25 kg arsında bal tüketmesi gerekir. Bu tüketim üreticiye maddi olarak büyük zararlar vermektedir. Bu zararı minimum seviyeye düşürebilmek için kovandaki bal alındıktan sonra, elde edilen bal mumu arıcı tarafından fabrikalara gönderilir. Fabrikalara ham olarak gönderilen doğal bal mumu, işlenerek yapay petek haline getirilir (Fotoğraf 1). Daha sonra bu petekler kovanlara yerleştirilerek, hem arının petek yapmak için harcadığı zaman geri kazanılırken hem de arının yine petek yapmak için kullanacağı bal miktarı da minimum seviyeye düşürülmüş olur.

Tablo 7: Siverek İlçesinde Yıllara Göre Balmumu Üretimi

YILLAR	BALMUMU ÜRETİMİ (TON)
2004	12
2005	12
2006	12
2007	8,5
2008	8,6
2009	8,6
2010	7,5
2011	8
2012	9
2013	9,1

Kaynak : TÜİK

Siverek ilçesinde 2004 yılında 12 ton olan bal mumu üretimi 2007 yılına kadar aynı kalmış fakat bu yıl itibarı ile düşmeye başlamış. 2010’da 7,5 tona gerileyen bal mumu üretimi 2012 yılında 9 tona yükselmiştir. Bunun sebebi arıcıların daha çok bal üzerinde çalışmaya başlaması ve bal mumuna yeteri önemi vermemesinden kaynaklanır (Tablo 7).

5. SİVEREK’TE GEZGİNCİ ARICILIK

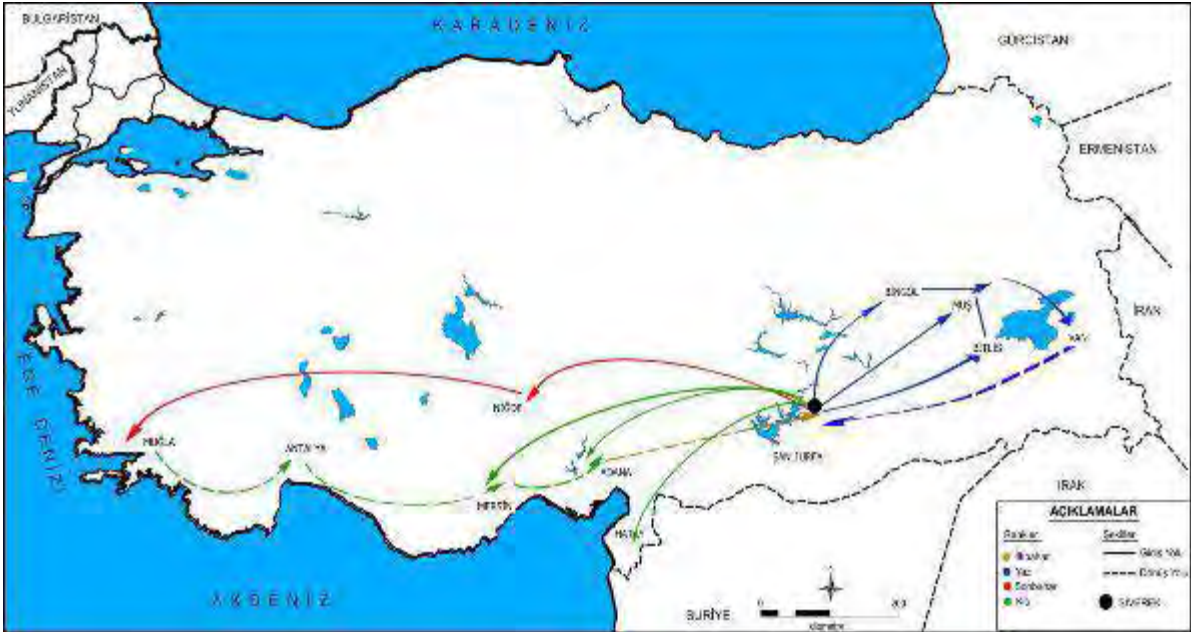
Modern arıcılığın bir diğer kolu da gezgin arıcılıktır. Arıcılık faaliyetlerinden en iyi verimi elde etmek için arıcılığın gezgin arıcılık şeklinde yapılması şarttır. Bunun yanında iklim ve bitki örtüsü şartları da gezgin arıcılığı etkilemektedir.

Arının bal alabileceği flora türü ile arıcılığın coğrafi dağılışı arasında, bir paralellik vardır. Ancak bu koşul olmazsa olmaz koşulu değildir. Çünkü yerleşik arıcılıkla birlikte, yarı göçer ya da

göçer arıcılık da yapılmakta ve ekonomik olabilmektedir. Bazı yetiştiriciler kışları, alçak vadi içleri ya da kıyılarda geçirdikten sonra, ilkbahar ile birlikte, floranın çiçeklenmesi devrelerine bağlı olarak, aşama aşama biraz daha yüksek kesimlere çıkarlar. Seyehat ve üretim tamamlandıktan sonra, güzleri tekrar alçak kesimlere inerler. Söz konusu göç, genellikle, deniz kıyıları ve dağlar arasında cereyan eder. Bu iki tip göçerlik, yarı göçer arıcılık diye tanımlanabilir. Bazı ülkelerde ise bu göç birkaç yer değiştirme şeklinde olabilmektedir. Örneğin, bir yerde bitki çiçeklerinin kalmadığına kanaat getirilince, başka bir yere göçölmekte; oradaki floranın balı azalınca daha verimli bir başka yere göçölmekte; bu göç hareketi, yatay veya dikey göç biçiminde olabilmektedir. Artık bu arıcılık ya da bal üretimi şekline, göçebe arıcılık, ya da göçebe balcılık denilebilir (Doğanay, 2007, s.374).

Siverek ilçesinde genel olarak mayıs ayında arıcılık sezonu açılmaktadır. Bu sezon beş ay boyunca devam ederek 15 Eylülde son bulmaktadır. Yani 15 Eylülden sonra Siverek'te bal üretimi durmaktadır. Fakat 15 Eylülden sonra ülkemizin farklı bölgelerinde arıcılık faaliyetleri için önemli olan bitkilerin yetişmesi Siverek ilçesindeki arıcıların gezgin arıcılık yapmalarına neden olmuştur.

İlk arıcı göçü 15 Eylülden sonra çam bitkisi için Antalya ve Muğla illerine yapılmaktadır. Kış aylarına kadar bu bölgede kalan arıcılar daha sonra Adana, Mersin Hatay gibi illere göç etmektedir. İkinci göç dalgası ise Kasım ayında Orta Toroslara özellikle Adananın kuzey kesimlerine ve Niğde iline yapılmaktadır. Buradaki amaç ise Kasım ayında bu bölgede yetişen püren bitkisidir. Püren bitkisinin çiçeklenme dönemi bittikten sonra arıcılar Toroslardan daha güneye; yani daha alçakta olan Adana, Mersin ve Hatay gibi yerlerde kışı geçirirler. Son göç dalgası ise Siverek ilçesinin sıcaklık şartlarının arıcılık faaliyetleri için olumsuz olmaya başladığı aralık ayında yapılmaktadır. Siverek ilçesinde kış ayları soğuk ve sert geçtiği için arıcılık faaliyetlerini engellemektedir. Ayrıca kış aylarında arıların daha fazla ısıya ihtiyaç duymaları arıcıların sıcak yerler göçünü zorunlu kılmaktadır (Harita 5).

Harita 5: Siverek'teki Gezgin Arıcıların Yıl Boyunca Geçtiği Güzergahlar ve Konaklama Yerleri

Kış aylarında arıcılık faaliyetleri için en uygun sıcaklık şartlarına sahip bölgemiz Akdeniz bölgesidir. Ayrıca arıcıların erken ilkbahar dedikleri Mart ve Nisan aylarında, özellikle Nisan aylarının başında, çiçek açmaya başlayan narenciye arıcılık faaliyetleri için oldukça önemlidir. Mayıs ayının başlarında ise Siverek ilçesinde havaların ısınmaya başlaması ve çiçek açmaya başlayan üçgül

bitkisinden dolayı arıcılar Siverek ilçesine tekrar dönerler. Siverek ilçesinde bitkilerin kurumaya başladığı ve havaların iyice ısınmaya başladığı haziran ayının ortalarına doğru ise arıcılar daha serin olan ve bitki örtüsü bakımından daha fazla çeşitlilik gösteren doğu illerine göç etmeye başlar. Bunlar arasında en yoğun gidilen iller Muş, Bitlis, Bingöl ve Van'dır. Bu illerde geven, üçgül, kekik, yonca, korunda ve tütsü gibi bitkilerin yetiştiği bölgelerde yerleşen arıcılar havaların soğumasıyla birlikte Eylül ayında tekrar Siverek ilçesine dönmektedir (Harita 5).

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Siverek ilçesi sahip olduğu doğal ve beşeri şartlara bağlı olarak arıcılık potansiyeli yüksek olan bir yerdir. Bu doğal ve beşeri şartlardan dolayı ilçede kısa zamanda arıcılık faaliyetleri yüksek seviyelere ulaşmıştır ve modernleşmiştir. Bütün bunlara rağmen yapılacak yeni plan ve projelerle bu potansiyel çok daha iyi kullanılıp daha fazla ürün elde edilebilir.

Siverek ilçesinde arıcılık faaliyetlerin en yoğun yapıldığı alanlar ilçenin doğu kesimidir. Bunun nedeni Karacadağ volkanik kütlelerinin sağladığı avantajlardır. Bu avantajlar arasında bitki çeşitliliği ve çevresine göre yüksek olmasından dolayı bitkilerin daha uzun süre canlı kalmasını sayabiliriz.

Siverek'te de arıcılık faaliyetleri için kullanılan alanların birçoğu mera alanlarına tekabül etmektedir. Mera alanlarının sağladığı avantajlardan dolayı arıcılık faaliyetlerinin yanı sıra özellikle küçükbaş hayvancılıkta yapılmaktadır. Buradaki aşırı otlatmadan dolayı son yıllarda verim oldukça azalmıştır. Yine küçükbaş hayvancılık içerisinde Keçi' nin önemli bir yer alması bitkilere verilen zararın daha fazla olmasına sebep olmuştur. Bu sebeplerden dolayı yerel yönetimlerin ve arıcı birliklerin bir araya gelerek birlikte çalışma yürütmeli, arıcılık faaliyetinin sorunsuz bir şekilde devam etmesini sağlayacak özel alanlar oluşturulmalıdır.

Siverek ilçesinde sulamaya açılmış batı ve güneybatı kısmında yetiştiren pamuk bitkisi tarımında kullanılan zirai ilaçlar, arıcılık faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Arılara zarar vermeyen ve aynı zamanda ürünü koruyan zirai ilaçların kullanımı konusunda çiftçiler bilinçlendirilmelidir.

Arıcılık faaliyetlerinde gelişmenin önündeki önemli engellerden biri de İlçede maddi kazanç elde etmek için arıcı olmadığı halde yasal olmayan yollardan arıcılık belgesi alıp devletin arıcılara verdiği desteği istismar eden sözde arıcılardır. Bunların en kısa sürede tespiti yapıp arıcılık belgelerinin iptal edilmesi gerekir.

Siverek ilçesinde elde edilen ürünlerin sağlıklı bir şekilde pazarlara ulaştırılması için ilçede mutlaka bir bal ambalajlama tesisinin kurulması gerekmektedir. Bu hem ilçedeki arıcılık faaliyetlerinin daha da gelişmesi hem de bal fiyatlarındaki dengesizliğin giderilmesi açısından oldukça önemlidir. Yine bu ölçekte gerek Siverek gerekse Karacadağ balının markalaştırılması konusunda yapılan başvuruların kısa bir süre içerisinde sonuca bağlanması gerekir.

Siverek'teki bal üretiminde büyük önemi olan üç saf arı ırkı (Anadolu, Suriye ve Kafkas ırkları) bulunmaktadır. Varolan arı ırklarının melezleştirilmesi yerine bu ırkların olduğu gibi korunması ve ıslahı daha doğru bir sonuç verebilir.

Arıcılık faaliyeti sonucunda sadece bal değil, polen, bal mumu, arı zehri ve propolis gibi ürünler de üretilir. Bal mumu bugün özellikle sağlık sektöründe çokça kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca tekrar arılara verilmek üzere yapay petek sanayisinde de kullanılırlar. Bal mumunun yanı sıra Polen, arı zehri ve propolis de özellikle sağlık sektöründe sıkça kullanılan ürünlerdendir. Fakat Siverek'te bal ve bal mumu dışında Polen, arı zehri ve propolis üretilmemektedir. Arıcılık faaliyetini

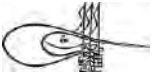
geliştirmek ve bu faaliyetlerden daha fazla gelir elde etmek isteniyorsa, bal dışında bu ürünlerin de üretilmesine arıcılar tarafından önem verilmelidir.

KAYNAKÇA

- ARINÇ, Kenan (2011). Türkiye'nin İç Bölgeleri, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum.
- AYTAÇ, Ahmet Serdar, ÇAĞLAK, Savaş, BOZDAĞ, Esennur, ÇİFTÇİ, Cuma (2014). "Karacadağ'da (Şanlıurfa- Diyarbakır) Kış Turizmi Potansiyelini Belirleyen Fiziki Coğrafya Etmenleri", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/5 Spring 2014, p. 293-305, ANKARA-TURKEY.
- CANPOLAT, Ergin (2005). Karacadağ (Diyarbakır) Volkanı Jeomorfolojisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- CENGİZ, Mahir Murat (2013). "Doğal Mera Alanlarının Arıcılık ve Organik Bal Üretimi Açısından Önemi" Arıcılık Araştırma Dergisi Yıl: 5 Sayı: 10, s. 14-17, Ordu.
- CINBIRTOĞLU, Şeref, KONAK, Feyzullah, KUVANCI, Ahmet (2011). "Bal Arılarında (*Apis Mellifera L.*) Kışlatma", Arıcılık Araştırma Dergisi, Yıl: 3 Sayı: 6, s. 14-18, Ordu.
- DİNÇ, Mustafa (2013). "Anadolu Sahasında Arıcılık ve Bal Üretimi Çerçevesinde Gelişen İnanç ve Gelenekler Konusunda Bir İnceleme" Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer 2013, p. 1149-1156, ANKARA-TURKEY.
- DOĞANAY, Hayati (2007). Ekonomik Coğrafya 3 Ziraat Coğrafyası, Akif Yayın Evi, İstanbul.
- DOĞAROĞLU, Muhsin (2009). Modern Arıcılık Teknikleri, Altıparmak Yayınları, Tekirdağ.
- DURMUŞ, Esen, YİĞİT Ali (2014). Türkiye'nin Tarım Yöreleri ve Bölgeleri, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Yayınları, Yayın No: 942, Ankara.
- GÜL, Aziz, ŞAHİNLER, Nuray, AKYOL Ethem, ŞAHİN, Ahmet (2005). *Organik Arı Yetiştiriciliği*, MKU Ziraat Fakültesi Dergisi, 10, s. 63-70, Hatay.
- GÜZEL, Abdulkadir (2013). "Coğrafi Özellikleri Bakımından Anadolu Şehirlerindeki Geleneksel Konutlar: Şanlıurfa Örneği", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/12 Fall 2013, p. 569-590, ANKARA-TURKEY
- SANCAK, Kemal, ZAN SANCAK, Ayten, AYGÖREN, Eda (2013). "Dünya ve Türkiye'de Arıcılık" Arıcılık Araştırma Dergisi, S. 10 s. 7-14, Aralık, Ordu.
- SÖZER, Ahmet Necdet (1984). "Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış", Ege Coğ. Derg. Sayı:2, S:8-30, İzmir.
- ŞIKOĞLU, Emrah (2012). Siverek ilçesinin (Şanlıurfa) Nüfus Özellikleri, (Doktora Semineri), Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ.
- TUNÇEL, Harun (1992). "Türkiye'de (1966-1986 Yılları Arası) Arıcılığa Genel bir Bakış" Türkiye Coğrafyası Uygulama ve Araştırma Dergisi S.1, s. 97-127, Ankara.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ARSLAN, H., ŞİKOĞLU, E., UÇAR, M., Siverek'te (Şanlıurfa) Arıcılığın Gelişimi ve Arıcılık Faaliyetleri, **Turkish Studies** - *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 157-178, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8095>, ANKARA-TURKEY

KADINA ŞİDDETİN ARKA PLANI: ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİMİZ*

*Nuh AŞAN***

*Tarkan DEMİR****

ÖZET

Atasözleri ve deyimlerin bir toplumun sosyo-kültürel yapısı, tarihi ve yaşam biçimi hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olduğu bilinmektedir. Kişilerin değer yargılarının oluşumunda atasözleri ve deyimlerin büyük bir önemi olduğu düşünülmektedir. Çünkü kullanılan dil ve söylem biçiminin uzun zaman diliminde belli bir kültürün oluşmasına zemin hazırlaması ve aile aracılığıyla da gelecek kuşaklara aktarılması bilinen bir gerçekliktir.

Bu çalışma kapsamında modernitenin insanı meta fetişizmi olarak gördüğü ve feministlerin eleştirdiği mal/meta konumuna indirgediği, bazı atasözleri ve deyimlerin ise kadını ötekileştirdiği görülmüştür. Bu amaçla Türk Dil Kurumunun resmi web sitesinde bulunan ve içinde kadın, kız, gelin, avrat, dilber... Vs. geçen atasözleri ve deyimlerin genel bir taraması yapılmıştır. Bu tarama sonucunda erkek egemen toplum anlayışı çerçevesinde kadına yönelik şu betimlemeler göze çarpmıştır; Kız ve erkek evlatları arasında kadına yönelik negatif ayırım, fiziksel ve aidiyet özellikleri bakımından ötekileştirme, erkeğe nispetle eksiklik, eş seçiminde fikrinin alınmaması, çifte standart, önyargı ile ilgili durum, hayvanlarla birlikte anılmalar, ahlaksal kavramlarla ifade edilmeleri, doğacak bebeğin erkek olarak istenilmesi... Vb. Bu makalenin amacı, hemen her gün medyada gördüğümüz, okuduğumuz Türkiye’de kadına yönelik şiddet haberlerinin perde arkasında, dilden dile aktarılacak bugüne gelen atasözleri ve deyimlerin var olup olmadığını araştırmak ve kamuoyunun dikkatini buna çekmektir.

Kuşaktan kuşağa aktırılarak günümüze ulaşan bu tarz atasözleri ve deyimlerin kadına yönelik şiddette etkili olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Deyim, Feminizm, Kadın, Erkek, Şiddet

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğr. Gör. Batman Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, El-mek: nuhungemisi72@mynet.com

*** Batman Üniversitesi Basın Halkla İlişkiler Birimi, El-mek: demirtarkan7272@gmail.com

BACKGROUND OF VIOLENCE AGAINST WOMEN: OUR PROVERBS AND IDIOMS

STRUCTURED ABSTRACT

It is known that the proverbs and idioms help us to elicit information about socio-cultural structure, history and the way of life of a society. It is thought that proverbs and idioms carry a significant importance in formation of mankind's standard of judgement. Because, it is a known fact that the language that is used and manner of discourse, in a long period of time, establish a ground for specific culture to be formed and transfer that culture to the next generations through families.

It is seen within the context of this study that modernity considers human being as fetishism of Meta and degrade human being into the level of assets which feminists criticize severely and it is also seen that some proverbs and idioms marginalize women. To that end, the proverbs and idioms such as woman, girl, bride, avrat (an old usage for wife), dilber (an old usage for belle – beautiful woman)... etc. that are mentioned in the website of Turkish Language Society have been generally analyzed. Discrimination against women among sons and daughters, marginalizing in terms of physical differences and being belonged, deficiency in proportion to men, forcing to marry without asking their opinion, double standard, preconceived opinion, mentioning them together with animals, conceive them with ethical terms, desiring to have a boy... etc. The objective of this essay is to analyze whether the proverbs and idioms that are being transferred from mouth to mouth are behind the violence against women in Turkey which we see on the news every day and to call public attention to this.

It is thought that the proverbs and idioms which are extant by being inherited from generation to generation are influential in violence against women.

In a society, the creation and the transfer of the content of knowledge are done through rhetorical relation. This transfer is named "connecting a language to another". This means using the language that has been developed by others historically and socially and benefiting from the historical and cultural accumulation that the language contains within itself. Language, containing the existing relations that are based on power, transfers the power based relation together with itself just because the knowledge producing and transferring feature of language.

It may be considered that as proverbs and idioms are used very widely in daily language, some negative emotions that are stemming from expression could send messages to the subconscious.

The individuality is under the influence of some signals belonging to the past. These signals constitute the collective subconscious. Shortly, this field which we may define as social memory is a field, too, where taboos, bans-prohibitions or the things that are not desired to be remembered are stored, as they are stored in individual memories. Social memory is transferred to the next generations through culture and is coded by language. These codes reveal themselves by tongue slips just as

Freud's famous definition describes. But when the society point is in question, this time the tongue slips reflect as idioms and proverbs in terms of language.

Tongue slips concept is extremely cared about by Freud. According to Freud, tongue slips, more than being mistakes, are feelings' rising to the surface from where they were hidden and depressed. Under the circumstances, the idioms that are translative of culture and cultural structure could be define as the areas of the social subconscious that rise to the surface, as well. It will be observed that each of discourse and power based idioms and proverbs become power producing instruments, factors in a male-dominant society. Foucault, as it is seen in most of his studies, seeks the connection between knowledge and power through discourse and linguistic definitions that are concretized by discourse.

The subject of this study is to reveal these power relations by going through idioms and proverbs as much as it is possible. As we mentioned above, idioms and proverbs can be interpreted as reflections of social subconscious.

Idioms and proverbs are derived from the past experiences and maintained the pathfinding feature about life. However, it is believed that some of our idioms and proverbs do not comply with today's circumstances and cause some problems against women in the result of historical changes and conversions in social, cultural, educational, economical... etc. areas that we have been through from past to present. It is very clear that the violence against women will not decrease unless this type of idioms and proverbs which display a structure that is far away from the equality and justice principles in man – woman relation is considered as the transfer of defected genetic inheritance coming from past to present.

This position of man against woman is transferred from past to present through language and maintained its existence in cultural order. Because children be in cultural order going through language mediation under the influence of their families. The unconscious of children works through the ideology coming from the structure to which their families belong. Ideology is not a simple way of definition and discourse. Even though it is not taught the children, the forms of relations, attitudes, impositions that they witness run their unconscious by influencing it in the moments the children are left alone freely. Family present the subject to the society equipping it with specific ideological structures in which the subject exists.

Within this context, when some of idioms and proverbs are analyzed, it will be revealed that the woman status in society is being revalorized from past to present and woman is otherized in proportion to man. Because, such definitions belong to the past and are judgements that are frozen in the unvarying history perspective of the world. The paternalistic structure of the Ottoman and even Seljukian times which was more feudal and earthbound in comparison with modern time causes problems against today's woman.

In the globalized world of the year 2015, it does not seem possible to negatively ignore one side (which obviously looks like woman). Women

no longer accept more than one marriages as they did before, demand equal shares of inheritance and do not go through bondwoman experience in slavery markets. While the days of educating and training daughters with beating by their mothers giving up their places to the times of daughters having chances to take master degrees or study for doctorate in international arenas, women no longer go through insufficiency feelings in society because they did not give birth to a boy.

It is expressed in news bulletins that the incidents which had been resulted in bodily injury or death by a relative of a woman are originated from the social concept of sexuality and the woman perception which formed by this concept. It is stated that the social concept of sexuality is imprinted on people's mind from past to present through language and discourse, to express this with the terms used in this article, through idioms and proverbs. For the sake of ending the violence against women, it is obvious that it is necessary to clear both the discourse and material that are being referred often by education system off of the idioms and proverbs which otherize woman, which are not close to this age's and woman's heart and it is necessary to revise them.

Key Words: Proverb, Idiom, Feminism, Woman, Man, Violence

GİRİŞ

Ülkemizde, hemen her gün yaşanan “kadına yönelik şiddet” haberlerinin perde arkasında ekonomik, sosyal, kültürel, patolojik vb. birçok etmen sıralanabilir. Bunların her biri ayrı bir makale konusudur. Bu makalenin amacı kadının yakın çevresinden (baba, amca, abi, koca, sevgili) olan erkeğin kadına yönelik şiddete başvurmasının perde arkasında dil ve söylem özellikleri bakımından atasözleri ve deyimlerin olduğuna dair bir keşif çalışması yapmaktır.

Dil ve söylem üzerine bu güne kadar birçok makale kaleme alınmış, dil ve söylemin insan bilinci üzerindeki olumlu/olumsuz etkilerine vurgu yapılmıştır.

Van Dijk’a göre eleştirel söylem çözümlemesi, söylemin kendisinden kaynaklanan ya da sonuçlanan eşitsizlik, haksızlık, güç ve iktidarın kötüye kullanılmasının söylemsel boyutlarıyla ilgilenmesidir (Doruk, 2003:115)

Yaşanılan toplumda bilgi içeriklerinin oluşum ve aktarımı söylemsel bağıntılar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Foucault, bu aktarımı “dili dile bağlamak” olarak adlandırmaktadır. Dili dile bağlamak; tarihsel-toplumsal olarak başkalarınınca geliştirilmiş dili kullanmak ve onun içinde barındırdığı tarihsel-kültürel birikimi edinmek demektir. Bilginin dille üretilip aktarılması nedeniyle dil, var olan erk ilişkilerini içinde barındırarak; kendisiyle birlikte bu erk ilişkilerini de aktarır. Bu aktarma ve düşüncenin kalıcılığı, kitle iletişim araçları, günlük iletişim, okul, yaştaşlar topluluğu ve aile gibi ortam ve kurumlar üzerinden gerçekleşir. Söylem kuramı öncelikle güncel söylemin oluşumu, biçimlenimi ve erk etkisini sorunlaştırır. Söylemler, kurumsallaşmış ve düzenlenmiş oldukları için, erk ilişkisini yansıtır ve erk etkisi yaratırlar (Aktaran, Şimşek 2011:14)

Atasözleri ve Deyimlerin günlük dilde oldukça yaygın kullanılması söylemden kaynaklanan bir takım olumsuz duyguların bilinçaltına mesajlar verebileceği de kabul edilebilir. Freud’a ait olan bilinçaltı kavramı daha çok bireysel yönden ele alınmış ve bu düzlemde araştırılmıştır. Ancak öğrencisi Jung bilinçaltı kavramına sosyal bir boyut kazandırmıştır. Jung’ın Freud’tan ödünç alarak geliştirdiği toplumsal bilinçaltı kavramına göre bireylerde mevcut olan bilinçaltı kavramının bir benzerinin toplumda da olduğu dile getirilmiştir. Jung’a göre “En dipte yatandan başlayıp yukarı

doğru çıkarsak şunları görürüz: 1)Merkezdeki güç; 2) Hayvan atalarımız; 3) İlkel insan atalarımız; 4) İrk toplulukları; 5) Ulus; 6) Oymak; 7) Aile; 8) Birey. Ortak bilinçdışı, insanoğlunun, her bireyin beyin yapısında yeniden doğan evrenin tüm ruhsal kalıtımını içerir.” (Jung 1997:44).

Jung’a göre insanın benliği bilinmeyen dönemlere ait birtakım sinyallerin etkisi altındadır. Bütün insanlarda görülen bu yapılar, “kolektif bilinç altı”nı oluşturur. Jung, kolektif bilinç kavramını “arketip” ler olarak kavramsallaştırır. Kişinin bireyleşme sürecinde –bireyleşme sürecini kişinin psikik varoluşunun nihai temel ve kaynağı olan merkeze, yani “Özben”e nüfuz etmesi olarak tanımlamış ve bunları yol tabelalarının ve kilometre taşlarının arketipsel semboller tarafından ortaya konduğunu öne sürmüştür.(Jakobi, 2002: 48).

Kısacası toplumsal hafıza olarak tanımlayabileceğimiz bu alanda tıpkı bireylerde olduğu gibi tabuların, yasakların veya hatırlanmak istenmeyen olayların depolandığı bir alandır. Toplumsal hafıza kültür vasıtasıyla sonraki nesillere aktarılır ve dil vasıtasıyla kodlanır. Bu kodlar yine Freud’un meşhur tabiriyle dil sürçmelerinde ortaya çıkabilmektedir. Ancak söz konusu toplum olunca bu kez dil sürçmesinin yansması dilsel bağlamda deyimler ve atasözleri olabilmektedir.

Dil sürçmesi Freud’un son derece önemseydiği bir kavramdır. Ona göre dil sürçmeleri bir hatadan ziyade bilinçaltında saklı olan ve bastırılmış olan duyguların yüzeye çıkmasıdır. O halde kültür ve kültürel yapının aktarıcısı olan deyimlerde pek ala bu toplumsal bilinçaltının gayri ihtiyari açığa çıktığı alanlar olarak tanımlanabilir. Söylem ve iktidar ilişkisi şeklinde Foucaultcu bir yaklaşımla birleştirecek olursak bu deyimler ve atasözlerinin erkek-egemen bir toplumda iktidarı üreten birer araca, birer öğeye dönüştüğü görülecektir. Foucault, iktidarın bilgiye, bilginin de iktidara sürekli eklemlendiği kanısını taşıdığını, iktidarın işleyişinin sürekli bilgi ürettiğini ve üretilen bilginin de sürekli iktidar etkilerine yol açtığını, bilgi ile iktidarın aracısız olarak birbirlerini içerdiklerini, kendisinin de bunu ortaya çıkarmaya çalıştığını açıklıkla dile getirir. (Urhan: 2010:106) Foucault, diğer pek çok çalışmasında bilindiği gibi bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiyi söylemde ve de söylemin somutlaştığı dilsel ifadelerde arar.

Bu araştırmanın konusu da mümkün olduğu kadar bu iktidar ilişkilerini atasözleri ve deyimler üzerinden ifşa etmektir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi atasözleri ve deyimler toplumsal bilinçaltının bir yansıması olarak okunabilir.

Atasözleri ve Deyimler geçmiş zaman deneyimlerinden elde edilmiş ve birçoğu sosyal hayata dair yol gösterici özelliklerini korumuştur. Ancak, geçmişten bugüne yaşanan sosyal, kültürel, eğitsel, ekonomik...vs. alandaki tarihsel değişim ve dönüşümler neticesinde atasözleri ve deyimlerimizden bir kısmının günün şartlarına uyamadığı ve kadınlar aleyhine birtakım sorunlara sebep olduğu düşünülmektedir. Kadın erkek ilişkisinde eşitlik ve adalet ilkesinden uzak bir yapı sergileyen bu tarz atasözleri ve deyimler, olumsuz genetik mirasın geçmişten günümüze transferi olarak kabul edilmediği sürece kadına yönelik şiddette bir azalma olmayacağı çok açıktır. Bu amaçla Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sitesi aracılığıyla atasözleri ve deyimler incelenmiş, kadın, kız, kız kardeş, gelin, analık, avrat, dilber, dişilik... vs. temelinde bir tarama yapılmıştır

Yapılan taramada Atasözleri ve Deyimlerde kadını ötekileştirmeye yönelik göze çarpan özellikler sırasıyla; bir hayvan ile birlikte anılma, erkeğe adanmışlık, kız yerine erkek evladın tercihi, şiddet yoluyla terbiye, bir eşya ile ilinti kurma, bozgunculuk, yamanlık, mal, fiziki özellikler, aidiyet, doğurganlık durumu, halayık (kadın köle, cariye), cadılık, ahmaklık...vs.

Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünde (tdk.gov.tr) kadını ötekileştiren, olumsuz anlam çağrıştıran ifadeler yirmi kategori altında incelenmiştir.

Bunlar sırasıyla şöyledir;

- 1- Kız ve erkek evlatlar arasında ayrım
- 2- Şiddet ile birlikte anılan durumlar
- 3- Edilgen kavramlarla anılması
- 4- Hayvanlarla birlikte kullanımı
- 5- Kendi cinsleriyle karşılaştırmalar
- 6- Fiziksel özellikleri ile birlikte belirtilme
- 7- Aidiyet özellikleriyle dile getirilmeleri
- 8- Cansız maddelerle birlikte
- 9- Eş seçiminde fikir alınmaması
- 10- Doğacak bebeğin erkek olmasının dilenmesi
- 11- Önyargıyla ilgili durum
- 12- Otoriteye boyun eğme ile ilgili
- 13- Kadının mal varlığı ile ilgili durumlar
- 14- Ahlaksal kavramlarla ilgili durumlar
- 15- Ailenin erkek bireyleriyle anılması
- 16- Aile ile ilgili tutum ve davranışların irdelenmesi
- 17- Beceriksizlikle nitelenmesi
- 18- Erkeğe nispetle eksiklik
- 19- Çifte Standart
- 20- Negatif cinsi ayrım

Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (www.tdk.gov.tr) resmi internet sitesinden alıntı yapmış olduğum Atasözleri ve Deyimlerin parantez içinde yazılanları kurum tarafından yorumlanmıştır. Ancak daha sonra görüleceği üzere parantez içinde yazılanların bir kısmı her ne kadar olumlu bir anlam taşısa da bir kısmı bu olumlu anlamdan da uzak olduğu görülecektir. Kaldı ki olumlu anlam yüklenmesi durumunda da günlük konuşma dilinde bu parantez içindeki olumlu anlamdan daha çok ifadenin kendisi yalın olarak dillendirilmektedir. Ancak bu makalede her ikisine de yer verilecektir. Bu makalede geçen atasözleri ve deyimler cinsiyetçi erkek egemen anlayışla dile getirdiğinden eleştirel bir bakış açısıyla irdelenmiş ve söylem analizi yapılmıştır.

1- Modernite ve Kadın Hakları

Modernizm öncesi geleneksel toplumsal yapı cinsiyete dayalı erkek egemen bir toplumsal yapı arz etmektedir. Modernizmin sanayileşme ile birlikte bu cinsiyetçi yapıyı aşındıracağı varsayılmıştır. Kadınların ve çocukların erken dönem kapitalistler tarafından istihdam edilmesi ilk başlarda eleştiriliyor olsa da bunun ilerleyen dönemlerde –en azından Marksist yaklaşımlar tarafından- kadının ekonomik bağımsızlığını kazanacağını bir işareti olarak da görülmeye başlanmıştır.

Ulus devletleri şekillendiren modernizm, Fransız devriminden sonra yeni bir hukuk, siyaset, ahlak, ekonomi-politik anlayışla toplumları deyim yerindeyse yeniden tasarlamıştır. Birey-birey ilişkisi, birey-devlet ilişkisi, kadın-erkek ilişkisi de bu düzenlenmeden etkilenmiş ve yeni baştan inşa

edilmiştir. Devlet bireylere geleneksel değerler çerçevesinde biçilmiş olan statülere göre değil kendi vatandaşlık hukuku çerçevesinde yaklaşmıştır. Bu yaklaşım temelinde bireyler doğuştan getirmiş oldukları statüler göz ardı edilmiş ve bunun yerine devletin her kese eşit yaklaştığı bir vatandaşlık hukuku temelinde ilişkiler yeniden tanımlanmıştır. Fransız aydınlanmasının teorisyenleri özellikle J.J. Rousseau bu yeni düzenin mimarları olarak görülebilir. “Rousseau ailevi politik toplumların ilk örneği olarak görür. Ona göre bu toplumlarda baş bir baba, halk da çocukları gibidir; hepsi de eşit ve özgür doğdukları için, özgürlüklerinden ancak çıkarları için vazgeçerler. Aradaki bütün ayrılık şudur; Ailede babanın çocuklarına olan sevgisi onlara gösterdiği özeni karşılar; devletteyse, devlet başkanlarının kendi halkına beslemediği bu sevginin yerini hükmetmek zevki alır”. (Rousseau: 2006: 4)

Baba metaforuyla anlatılan bu geleneksel yönetim çağdaş toplumlarda sözleşmeye dayalı bir esas üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Devlet karşısında bütün bireyler herhangi bir fark gözetilmeksizin eşit muameleye tabi tutulurlar. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi toplumlar da bireyler gibi bir hafızaya sahiptirler bu toplumsal hafıza nesilden nesile aktarılır. Her ne kadar çağdaş birey-devlet ilişkisi sözleşme temelli olsa da geçmişin izlerine rastlamak mümkündür. Toplumun kadınlara yönelik algısında geçmişin bu izlerine deyimler ve atasözleri üzerinden rastlanmaktadır.

Başka şekilde ifade edecek olursak modern toplumlar geleneksel değerler ve hukuk normları çerçevesinde bir ilişkiye sahip değillerse de geleneğin bu bilinçaltı oluşumundan da kaçmaları pek mümkün değildir.

Modern dönemlerin önemli isimlerinden Nietzsche Batı toplumlarının modern dünya algısını bu çerçevede eleştirmekte geçmişin yıkılmış olmasına rağmen kalıntıların işlevselliğini yitirmiş kurumlar (kilise gibi) halen devam ettirmesinden yakınmaktadır. “Tanrının ölümü” aforizmasıyla anılan Nietzsche aslında bu cümleyle Tanrı merkezli tüm yapının, hukuk, ahlak, siyaset, ekonomi, vd. çöktüğünü yerine de yenisinin inşa edilmemiş olduğunu anlatmaktadır. Nietzsche Tanrının ölümü olayının, henüz varış noktasına ulaşmadığını söylemenin yollarını belirler: bu olay anlaşılacak kadar büyük ve uzaktır, henüz “havadisler” bile ulaşmamıştır, dahası “bu olayın ne anlama geldiği zerre kadar anlaşılmamıştır. Dünyaya inanç ve değerlerin öte dünyayla ilişkili olmadığının anlaşılması ve Tanrının ölümü bu bağlamda trajik duruma belirginlik kazandırır, geçmiş ve yersel olan insani değerini kazanır, değerlenir, anamlanır; çünkü değerler ilkin insanlarca yaratılır” (Akdeniz, 2013: 116). Bazı değerler yıkıldığında nasıl ki yenisini hemen inşa edemiyorsanız, yenisini de inşa ettiğinizde de geçmişten tam olarak kurtulamayabiliyorsunuz.

2- Deyimler ve Atasözlerinde Dil ve Kültürel Bilincin Kökenleri:

Modernizm geleneksel değerleri yıktıktan sonra herkesin özgür ve eşit olarak kendin gerçekleştirme imkânı bulabileceği bir dünya vaat etti. Bu vaatten en büyük beklentisi olanlar şüphesiz önceki dönemlerden pek hoşnut olmayan kesimlerdi. Geleneksel değerlerin baskısı altında ezilen kadınlar da modernizmle birlikte erkek egemen bir söylemden siyasal ve ekonomik olarak kurtulacakları düşüncesinde bir takım hareketler ve ideolojik düşünceler geliştirmişlerdir. Günümüzde feminizm olarak kavramsallaştırılan bu yaklaşımlar modern dönemlerde eleştiriye tabi tutulmuştur. Çünkü beklendiğinin aksine her şeyi bir meta, tüketim nesnesine dönüştüren modernizm kaçınılmaz olarak kadını da bu olgunun en büyük mağduru haline getirmiştir. Kültür, din hatta ideolojilerin bile bir süre sonra pazarda bir ticari nesneye dönüştürüldüğü kaotik bir dünyada kadının akıbeti de diğerlerinden pek farklı olmamıştır.

Kadınların ezilmişliğine karşı 17. Yüzyılın ilk yarısında Fransa’da bir gelişme yaşanmıştır.

Latince kadın anlamına gelen femina sözcüğünden türetilen feminizm kavramı Fransızcaya 1837 yılından sonra girmiştir. İngilizcede womanism (kadıncılık) teriminin yerini alışı

da 1890'lı yıllarda olmuştur. Kavram Fransa'da oluşturulduğu günden bu yana kadınların toplum içindeki rollerini ve haklarını genişletmek üzere bir dizi eylemi de içine almıştır. Bunun için feminizmin tanımı, yalnız öğretiyi değil eylemleri de içermektedir (Aktaran, Sezgin 2014:4)

Feminizm, erkeklerin sahip oldukları hakların kadınlara da verilmesini ve kadınların hukuki, siyasi, sosyal ve iktisadi haklara sahip olmasını savunan, onların bu sahalardaki eşitsizliklerini hedef alan hareket (Bolay, 2009: 193) ya da kadınlar için erkeklerle eşit sosyal ve politik haklar talep eden, hareket ve öğretisi (Cevizci, 1999: 340) diye tanımlanabilir.

İletişim Sözlüğünde Mutlu Feminizm için; Kadınların dünyanın her yerinde baskı altında olması ve erkeklere bağımlı yaşamaları konusunu ele alıp tartışan bir kuram; tüm kadınların erkeklerin üstünlüğünden ve sömürsünden kurtarmayı amaçlayan siyasal bir kuram ve pratik. Feminizm iletişim araştırmalarında genellikle erkek egemen söylemi ortaya çıkarma ve eleştirme biçiminde giderek yaygınlaşan bir yaklaşımlar kümesini dile getirmektedir. (Mutlu, 2012:109) diye belirtmiştir.

Feminizm, temelde kadının dezavantajları olduğu toplumsal yapıyı değiştirme amacını taşır ve özgürlükçü potansiyeli ile dikkat çeker. Feminizm, hem politik bir teoriyi hem de 1960'lardan itibaren sosyal bir hareketi ifade eder. Feminizm öznesi olarak kadın, özellikle günümüzde artık kurtarılması gereken edilgen bir kurban olarak değil; eyleme geçen, toplumda köklü değişimler gerçekleştirmeye çalışan aktif bir özne olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, feminizmin bir ideoloji olarak politik boyutunun giderek dikkat çekmesine neden olmuştur (Altuntaş, 2012: 343).

Feminist yaklaşımda kadın-erkek eşitliği/eşitsizliği, üzerinde önemle durulan konuların başında gelmektedir. Fakat konunun 'kadın sorunu' şeklinde telaffuz edilmesi, kadını bir problem olarak algılayan anlayışın, çözüm üretme konusundaki yetersizliklerini ortaya koymaktadır. Cinsiyete dayalı toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması her şeyden önce, bu anlayışın terk edilmesi ve konunun yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Çünkü eşitsizlik sorunu aslında insan haklarına ilişkin bir sorundur. Her iki cinsin eşit haklara sahip olması, bir anlamda insan hakları ve demokrasinin işleyişi için zaruridir. Bunun yanı sıra, vatandaşlık hak ve sorumluluklarının kullanılması açısından da toplumsal bütünün önemli bir kısmının, göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir (Yeşilorman, 2001:270).

Marksist (Sosyalist) Feminizm tarihsel süreç içerisinde ilkel toplumlarda kadın ve erkeğin belirli bir iş bölümünün olduğunu, ancak cinsiyet uzlaşmazlığının olmadığını savunmaktadır. İlkel toplumda ev içindeki üretim araçları kadınların, ev dışındakiler ise erkeklerin kontrolündeydi. Engels, daha sonra üretimin ev dışında erkek egemenliğinde yoğunlaştığını söyler. Artı-değerin erkeğin hâkimiyet alanında olması, onu servetin sahibi ve aynı zamanda mülkün sahibi olması sonucunu getirmiştir; bu durum da erkeğin kadın üzerinde ekonomik bir güç elde etmesini sağlamıştır.

Radikal Feministlere göre, kadının ezilmesinin temelinde Marksist feminizmin öngördüğü gibi iktisadi sınıflar arasındaki çatışma değil, farklı cinsiyet sınıfları arasındaki çelişki vardır. Radikal feministlere göre kadının kurtuluşu için hem kapitalizm hem de erkek egemenliğinin tamamen ortadan kaldırılması gerekir

Postmodern Feminizm Kadınlar arasındaki farklılığı esas alarak gelişen değişik postmodern ve postyapısalcı feminist yaklaşımların tümünü ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır (Aktaran, Sezgin 2014:17-19).

Kadının bu dezavantajlı tarihsel durumu karşısında Perrot (2009:319)Doğanın dayattığı işlevler ve tanrıların/Tanrı'nın iradesi tarafından kamusal sahneden dışlanan kadınlar, tarihsel anlatıda ancak sessiz figüranlar olarak görünebilirler, oraya ancak zorla ya da istisnalar, istisnai

kadınlar, kahramanlar, azizeler, utanç verici kadınlar olarak ve diğer kadınların tümünü gölgeleyerek girebilirler, der.

Kadının erkek karşısındaki bu durumu geçmişten günümüze dil aracılığıyla taşınmış ve kültürel düzende varlığını korumuştur. Dil, söylem ve kültürel düzene geçiş ile ilgili olarak Lacan sunları belirtmiştir; Dil; toplumsallığı, kültürü ve dolayısıyla da bunları ifade eden yasa ve yasakları taşır. Dolayısıyla dil aracılığıyla, yani simgesel sistem aracılığıyla kültürel düzene dâhil olan insan yavrusu, daha farkında olmadığı ve hiçbir şeye karar veremediği bir evrede, bu düzen (simgesellik) tarafından biçimlendirilecek, onun en temel değer yargılarını ve unsurlarını içselleştirecek ve bu yolla insan olmaklığa adım atacaktır. Dilin simgesel sistemine geçiş, burada kültürel düzene geçmekle aynı anlama gelmektedir Bu geçişin gerçekleştiği yer ise ailedir. Artık bu bağlamda ailenin bir aile olarak düşünülmesi anlamlı olmaz; kültürel yapının taşıyıcısı ve birey düzeyinde oluşturucusudur (<http://tr.wikipedia.org>)

Çocuk, aile aracılığıyla dil dolayımından geçerek kültürel düzene girer. Şu halde belli başlı kültürel söylemlerin, ideolojik yapıların salt birer düşünsel tasarım ya da projeler olarak değil, dil ile taşınan ve aile aracılığıyla uyarlanan, maddi yapılar olduğunu belirlemek mümkündür. Ayrıca, bu kültürel öğeler de dilin düzeninde (dil'de) tanımlanmıştır ve bir kültür eski kuşaklardan yenilerine bu yolla taşınır. (<http://tr.wikipedia.org>)

Demek ki, simgenin düzenine girmekle birey kendi kültürel konumunu, her şeyden önce kültürel bir kurum olan ailenin yapısı içindeki konumunu da kazanmış olur. Böylece birey kültürün düzeni içinde ayrılaşmış bir özne hâlini alır. Söylemin belirleyici boyutu buradan ileri gelmektedir. Şu halde dil'e giriş kültüre giriştir ve aynı zamanda, bu süreç, Lacan'ın analizinde, bilinç dışının oluşumunun ve işlevinin açıklanmasını verir(<http://tr.wikipedia.org>)

Küçükbezirci'ye göre (2013) bilinç, insanoğlunun doğum öncesinden ömrünün sonuna kadar devam eden farkında olma faaliyetleridir. Bir başka deyişle çevresindeki varlıkları ve kavramları algılaması ve anlamasıdır. Bilinçdışı ise, çevremizdeki görüntü, ses, mesaj gibi uyarıcıların farkında olmadan insan zihnine yerleşmesidir. Bilinçdışını beynimizin kara kutusuna benzetebiliriz, nitekim bilinçdışı doğumdan ölüme kadar tüm yaşananları, çevremizdeki gördüğümüz, duyduğumuz bütün her şeyi kayıt eder (Aktaran, Köprülü, 2014:952).

Çocuğun bilinçdışı, ailesinin ait olduğu yapılardan kaynaklanan ideolojiyle işler. İdeoloji, basit bir tanımlama ve söylem biçimi değildir. Çocuğa söylenmese de tanık olduğu ilişki biçimleri, tavırlar, kendisine dayatılanlar, özgür bırakıldığı alanlar onun bilinçdışını etkileyerek ideolojik olarak onu işletirler. Aile, özneyi içinde bulunduğu özgül ideolojik yapılarla donatarak onu topluma sunar. (Şerifsoy, 2009:169)

Aile ve çevrenin insan ruhunda iyi veya kötü önemli etkileri vardır (Turan, 1992:87). Bu kara kutu bireyi aile ortamında kadını ötekileştirme, değersiz görme anlamında bir yüklemle tasarımıydysa kadına yönelik şiddetin bir sonraki nesilde de görülmesi ihtimalini yükseltecektir.

Türk Dil Kurumuna göre şiddet; Bir hareketin, bir gücün derecesi, yeğnlik, sertlik. 2. Hız. 3. Bir hareketten doğan güç: Rüzgârın şiddeti. 4. Karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma. 5. mec. Kaba güç. 6. mec. Duygu veya davranışta aşırılık (www.tdk.gov.tr)

Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2002) şiddeti “kendine, bir başkasına veya bir gruba veya bir topluluğa karşı; bilerek/kasıtlı olarak uygulanan; tehdit biçiminde veya yaşama geçirilmiş olan; yaralanma, ölüm, psikolojik hasar, gelişme bozukluğu veya yoksunlukla sonuçlanan veya sonuçlanması olasılığı yüksek olan; fiziksel şiddet veya güç kullanımı” olarak tanımlamaktadır (aktaran Baykal, 2008:6)

CEDAW(Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women) Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi 1981’de yürürlüğe girdi. Türkiye bu sözleşmeyi 1984’te imzalamıştır (Işık, 2009:52).Bu sözleşmeye göre, devlet yasalarda her türlü ayrımcılığa yer bırakmamaya ilaveten, kadınlara karşı ayrımcılık yapmamak ve yapılmasını engellemekle de sorumludur (Işık, 2009:51)

Sözleşmeye 2002 yılı itibariyle taraf olan devletlerin sayısı 170’tir.(http://tr.wikipedia.org/wiki/Kadına_Karsı_Her_Türlü_Ayrımcılığın_Yok_Edilmesi_Sözleşmesi erişim tarihi 28.12.2014)

Kadına yönelik şiddetin önlenmesine yönelik uluslararası anlaşmaların yanı sıra ülke içinden de iktidarların çeşitli yollar aradıkları görülmüş, kadına ve aile bireylerine yönelik şiddeti önlemede “Baba” figürünün etkili olabileceği düşünülmüştür.

Türkiye’de kadına reva görülen şiddetten dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Kadına ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddet İnceleme Raporunda “babaların aile içi şiddetin önlenmesindeki rolünün arttırılmasını” hedeflemiştir.(<http://www.tbmm.gov.tr>)

Aslında kadına yönelik şiddet haberlerine baktığımızda abi, kardeş, baba, eş veya sevgili ayrımı yapılmaksızın “erkek” tarafından yapılan bir şiddet haberini okuyoruzdur. Yani bu erkek tarafından yapılmış olan bir cinsiyetçi suç haberidir.

Akın’a göre toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin sosyal olarak belirlenen rol ve sorumluluklarını ifade eder. Toplumsal cinsiyet, biyolojik farklılıklardan dolayı değil; kadın ve erkek olarak toplumun bizi nasıl gördüğü, nasıl algıladığı, nasıl düşündüğü ve nasıl davranmamızı beklediği ile ilgili bir kavramdır (Akın, 2003: 73).

Toplumsal cinsiyete fokuslanmış medyada kadına yönelik şiddet haberlerine baktığımızda şunları görebiliriz.

HUKSAM (Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama Araştırma Merkezi)tarafından yapılan bir çalışmada şu detaylar göze çarpmaktadır; Kadına yönelik aile içi şiddetle ilgili haberlerin sadece yüzde 9,1’i gazetelerin ilk sayfasında yer almakta, bu konu ile ilgili haberlerin çoğu üçüncü sayfada çıkmaktadır. Aile içi şiddetin önlenmesine yönelik politikalara/faaliyetlere ilişkin gazete haberlerinin oranı çok düşüktür. Saldırıya uğrayan kadınların fotoğraflarına (genellikle erkek olan) saldırgandan yüzde 16 daha fazla yer verilerek kadın teşhir edilmekte, özellikle saldırganın davranışını meşrulaştıracak ifadeler kullanılmaktadır. Örnekleme dâhil olan gazete yazılarının içerik analizine göre medya, şiddetle ilgili haberleri duygusallaştırma, bunu bir mizah/espri materyali olarak kullanma ve pornografik alıntılara dönüştürme eğilimindedir.(<http://www.huksam.hacettepe.edu.tr>)

Kadına Yönelik Şiddet Konusunda İdeolojik Yaklaşımlar 1.Kadın Sağlığı Kongresinde; Sistematik olarak şiddete uğrayanın yani zarar görenin bir cins, şiddet uygulayanın da genellikle yine bir cins olduğu durumlarda, söz konusu suç bir cinsiyetçi suç olarak kabul edildiğine göre kadına yönelik şiddet de, şiddete uğrayanın kadın, şiddet uygulayanında büyük oranda erkek olduğu için cinsiyetçi bir suçtur. Bu, toplumsal cinsiyetle kadına yönelik şiddet arasında bir ilişki olduğu anlamına gelir. Söz konusu ilişki, kısaca şöyle tanımlanabilir: toplumsal cinsiyet rolleri kadınların bağımlı ve denetlenen, erkeklerin de karar veren ve denetleyen olmalarını öngörür. Kadına yönelik şiddet, bir boyutuyla kadınların kendilerine biçilmiş toplumsal cinsiyet rolünü öğrenmelerini sağlayan bir araçtır. Bir diğer boyutuyla da, kadınların hareket alanını sınırlandırarak ikincil kalmaya devam etmelerini sağlayan yani onların kadın olarak denetlenmelerinde, denetimi kolaylaştıran ve sağlayan bir araçtır. Özetle, kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet rollerinin ve cinsiyet rejiminin

varlığı ile doğrudan 9 bağlantılıdır. O halde, mücadelenin de toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsiyet rejimi ile doğrudan bir bağlantısı olup olmadığı önem taşır.(Işık, 2009:50)

3- Atasözleri ve Deyimler Bağlamında Kadın Söylemi

Türk Dil Kurumuna göre Atasözü; uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel olarak yazarken (<http://www.tdk.gov.tr>) bir başka yerde, toplumca benimsenmiş bazı inanış, görüş ve düşüncelerin daha çok bir öğüt ve uyarı biçiminde dile getirildiği kalıplaşmış sözler olarak (Yıldırım, 2013:7) tanımlanmıştır.

Atasözlerini, Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış şekilleri bulunan kamuca benimsenmiş öz sözler (Aksoy, 1965:30) ya da “Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını, genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kültürel birliktelik ve sosyal olarak bir arada yaşama ilkelerine dönüştüren ve kalıplaşmış şekilleri bulunan, sosyal ve kültürel olarak benimsenmiş, meşruiyetleri tartışmasız kabul gören özlü sözler şeklinde tanımlayabiliriz.(Çobanoğlu, 2004:15)

Atasözleri, toplumsal gelişme, değer yargılarının değişmesi, dilin gelişimi gibi etmenlere bağlı olarak değişime uğrar. Bazı atasözleri ise zaman içinde unutulup gider(Yıldırım, 2013:9)

Deyim, iki ya da daha fazla kelimededen meydana gelen ve kelimelerin öz anlamları dışında yeni bir anlam ifade eden söz guruplarına denir (Pala, 2000:9). Yusuf Ziya Bahadanlı deyimi “İki ya da daha fazla kelimededen meydana gelen, çoğunlukla kendi öz anlamının dışında yeni bir anlam veren, yazıyı ya da konuşmayı daha da güzelleştiren söz” olarak tarif eder (Bahadanlı, 1971:3)

Türk Dil Kurumuna göre deyim; genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği tabir olarak geçer (<http://tdk.gov.tr>).

Deyimler kalıplaşmış yapılardır, deyimi oluşturan sözler değiştirilemez.; ancak ağız özelliklerinden etkilenen deyimlerde bazı sözler değişebilir (Erenoğlu, 2007:1152)

Yazılı ve sözlü edebiyat, bir milletin yaşayış biçimini ve dünya görüşünü yansıtır. Dolayısıyla o milletin dinî-itikadî anlayışını da ortaya çıkarır. Buradan hareketle sözlü edebî kültür öğelerinden olan atasözleri, milletlerin dünya görüşlerine ışık tutar (Yılmaz 2007:1076)

Bu bağlamda görülür ki, atasözleri ve deyimler baba soyuna ve baba otoritesine dayalı bir aile düzenini, henüz kentleşme ve modernleşme düzeyinin yükselmediği, kadının eğitim düzeyinin düşük olduğu ve çalışma hayatına katılmadığı bir toplumsal yapıyı yansıttıklarından ailede kız çocuğun değeri erkek çocuğa göre düşüktür.(<http://turkoloji.cu.edu.tr>)

Türk Dil Kurumunun resmi internet sitesinden alınan söylemsel anlamda kadını ötekileştiren bazı atasözleri ve deyimler şu şekildedir;

3.1 Kız ve erkek evlatlar arasında ayırım

Bazı atasözleri ve deyimlerde kız ve erkek evlatlar arasında ayırım yapıldığı, kadın olmanın kültürel açıdan daha az değer ifade ettiği görülmüştür.

Atasözü. *Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün* (çoğu zaman doğacak çocuğun oğlan olması istenir, onun için oğlan doğuran kadın sevinir, kız doğuran kadın üzülür.)

Atasözü. *Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü* (torun oğlandan olursa oğul balı, kızdan olursa bahçe gülü diye sevilir)

3.2 Şiddet ile birlikte anılan durumlar

Kız çocuğunun şiddet ile terbiye edileceğine dair söylemler. Ayrıca kızgın ateşte kor hale getirilip şekil verilen demir ile serpilme çağındaki kız arasında da yine bir bağ kurulduğu göze çarpmaktadır.

Atasözü. *Kızını dövmeyen, dizini döver* (çocuğunu gerektiği gibi eğitmeyen, ileride çok pişman olur)

Atasözü. *Demir tavında, dilber çağında* (her iş zamanında ve uygun durumda yapılır)

3.3 Edilgen kavramlarla anılması

Bazı deyim ve atasözlerinde “alma” fiilinin kadın için kullanıldığı ve kadının seçme özgürlüğünün kısıtlandığı görülmektedir.

Deyim. *(Bir kızı) leğen başından almak* (hamarat diye seçerek almak)

Atasözü. *Bir kızı bin kişi ister, bir kişi alır* (bir şeyi herkes ister ancak onu bir kişi elde edebilir.)

Medeni durum bakımından dikkate alınan tarafın kadın değil, erkek olarak ifade edilmesi kadının erkek tarafından rahatça boşanabileceğine vurgu yapılmakta ve kadını edilgen duruma indirgemektedir.

Atasözü. *Bekâra karı boşaması kolaydır* (bilgi ve deneyimi olmayan bir kimsenin işi hafife alması, önemsememesi, gereğince değerlendirememesi doğaldır.)

3.4 Hayvanlarla birlikte kullanımı

Kadınlar ile hayvanlar arasında ilinti kurulması kadının erkek için bir meta objesi olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bir at veya kısrağ erkek için ne anlam ifade ediyorsa kadın da o anlamı ifade etmektedir.

Atasözü. *Atta, avratla uğur vardır* (insana atı ve evlendiği kadın uğur getirir.)

Deyim. *(Birinin) kızı kısrağı* (birinin ailesindeki kızlar ve kadınlar)

Atasözü. *At ile avrat yiğidin bahtına* (kişinin satın aldığı attan ve evlendiği kadından memnun kalıp kalmayacağı önceden kestirilemez, her ikisi de talihine kalmıştır)

Atasözü. *Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birin boşa, birin sat* (komşun kötü ise başka bir yere göç, eşin geçimsizse ayrıl, atın azgınsa sat, kurtul)

Atasözü. *At beslenirken kız istenirken* (at bakımlı olduğunda satılmalı, kız da güzelliği geçmeden evlendirilmelidir.)

3.5 Kendi cinsleriyle karşılaştırmalar

Erkek egemen bakış açısıyla dile getirilen iş bilmeyen kadın imgesi burada söz konusudur.

Atasözü. *Avrat var, arpa unundan aş yapar; avrat var, buğday unundan keş yapar* (iş bilen kadın, elverişsiz gereçle güzel şeyler meydana getirir, iş bilmeyen kadın ise en iyi gereci kullansa bile bir şey yapamaz)

Atasözü. *Avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar* (öyle kadınlar vardır ki bir aileye düzen verir, mutluluk getirir; öyle kadınlar da vardır ki ailenin düzenini, mutluluğunu bozarlar)

3.6 Fiziksel özellikleri ile birlikte belirtilme

Kadının güzelliğine yönelik herhangi bir noksanlık erkek odaklı ön plana çıkarılmıştır.

Atasözü. *Dazlayan daza düşer, kel başlı kıza düşer* (evleneceği kişiyi seçmekte çok titizlik gösteren kimse, çoğu kez istemediği, beğenmediği bir kişiye düşer)

Atasözü. *Bağın taşlısı, karının saçlısı* (kadının saçlı olanı ile tarlanın taşlı olanı makbuldür.)

Atasözü. *Karının saçlısı, tarlanın taşlısı* (kadının saçlı olanı ile tarlanın taşlı olanı makbuldür.)

Atasözü. *Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı* (kadının saçlı olanı ile tarlanın taşlı olanı makbuldür)

3.7 Aidiyet özellikleriyle dile getirilmeleri

Kadının doğuştan gelen özelliklerinden biri olan aidiyet kadın için bir kusur veya lütuf olarak ifade edilmiştir.

Deyim. *Ermeni gelini gibi kırılmak* (ağır veya yavaş hareket etmek)

Atasözü. *Pekmezi küpten, kadını kökten al* (yiyeceği en uygun ortamından almak gerektiği gibi eş olacak kadının da temiz ve soylu olanını almak gerekir.)

Atasözü. *Herkes sakız çiğner ama Çingene kızı tadını çıkarır* (severek yapılan iş, insanı mutlu eder).

3.8 Cansız maddelerle birlikte

Bazı durumlarda atasözleri kadınların bir durumunu bir eşya veya cansız madde ile birlikte dile getirmiştir.

Atasözü. *Avradı eri saklar, peyniri deri* (her şey, durumuna uygun yöntemlerle saklanır)

Atasözü. *Kör (kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile (yavuz)* (kör bıçak işe yaramaz ama insanın elini keser; iş bilmeyen kadın da çok konuşmaktan başka bir şey yapmaz)

3.9 Eş seçiminde fikir alınmaması

Kız çocukları için evlenecekleri kişiyi istedikleri gibi seçemeyeceklerine vurgu yapılmaktadır.

Atasözü. *Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya kaçar (varır) ya zurnacıya* (evlenme çağındaki kızı büyükleri uyarmazlarsa uygun olmayan birisiyle evlenir.)

Atasözü. *Oynaşına inanan avrat, ersiz kalır* (çok önemli işini bir başkasına yaptırabileceğine inanmış olan kişi, beklediği sonucu hiçbir zaman elde edemez).

Atasözü. *On beşinde kız, ya erde gerek ya yerde* (kız on beş yaşına ulaştığında evlendirilmelidir, evlendirilmezse anneyi, babayı güç durumunda bırakacak çok üzücü olaylar çıkabileceğinden böyle olacağına kızın ölmesi daha iyidir.)

Türk Medeni kanunu, evlenme yaşını kadın ve erkek için 17 olarak belirlemiştir. (Karakocalı 2012:103) On beşinde bir kız çocuğunu evlendirmek günümüz kanunlarına göre suç teşkil etmektedir.

3.10 Doğacak bebeğin erkek olmasının dilenmesi

Doğacak bebeğin oğlan olması tercih edilmiştir.

Atasözü. *Gelin eşikte, oğlan beşikte* (bir eve gelin gelir gelmez bebek hazırlıklarına başlamak gerekir.)

3.11 Önyargıyla ilgili durum

Kadına yönelik önyargı içeren ifadelerin kullanıldığı atasözlerimizde vardır.

Atasözü. *Anasına bak, kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak, bezini al* (bir kızın karakterini öğrenmek isteyenler, anasının durumunu göz önüne alırlarsa aldanmamış olurlar.)

Atasözü. *Analık fenalık (kara yamalık)*(üvey ana fenalık simgesidir)

Atasözü. *Halayıktan (kadın köle, cariye) kadın olmaz, gül ağacından odun* (her şey, kendisinden beklenen görevi yapabilecek niteliklere sahip olmalıdır.)

Atasözü. *Kişiye vezir eden de karısı, rezil eden de* (bir kimsenin toplum içinde yücelmesi de alçalması da karısına bağlıdır.)

3.12 Otoriteye boyun eğme ile ilgili

Bu atasözünde kız çocuğunun erkek kardeşleri tarafından itaati öğrenmesi vurgulanmaktadır. Böylece koca evine giden kız burada da erkeğe (koca) itaat etmesi sağlanmış olacaktır.

Atasözü. *Tarlayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden* (tarlanın taşlı olanı, evlenilecek kızın kardeşli olanı halk arasında daha yeğ tutulur.) (yorum-otoriter babanın yanı sıra sözlerinden dışarı çıkmadığı erkek kardeşler arasında büyümüş olmalı ki itaati iyice öğrensin.)

3.13 Kadının mal varlığı ile ilgili durumlar

Kadının malı da erkek için bir yerde değer ifade etmemektedir.

Atasözü. *Karı malı hamam tokmağıdır* (bir erkek, karısının malından yararlanmayı düşünmemelidir)

Atasözü. *Avrat (kadın) malı, kapı mandalı* (bir erkek, karısının malından yararlanmayı düşünmemelidir.)

3.14 Ahlaksal kavramlarla ilgili durumlar

Cinsellik, ahlak, namus gibi kavramların kadına indirgendiği atasözleri ve deyimlerde kadına yönelik nefret söylemleri görülebilmektedir.

Atasözü. *Dişi köpek kuyruğunu sallamayınca, erkek köpek ardına düşmez* (kadın istek göstermezse, yüz vermezse erkek onun peşine düşmez.)

Atasözü. *Dişi yalanmazsa erkek dolanmaz* (kadın istek göstermezse, yüz vermezse erkek onun peşine düşmez)

Atasözü. *Kenarın dilberi nazik de olsa nazenin olmaz* (kibar çevrede yetişmemiş olanlar ne kadar özenseler de kibarlığın bütün inceliklerini gösteremezler.)

Deyim. *Kahpenin dölü* (piç, soysuz)

Atasözü. *Altın adı pul oldu, kız adı dul oldu*(uygunsuz davranışları yüzünden temiz tanınan kişiliği lekелendi.)

3.15 Ailenin erkek bireyleriyle anılması

Buradaki her iki deyimde de kadının yakını olan bir erkeğe benzemesi olumlu bir durum, bir üstünlük olarak gösterilmektedir. Erkeğin bir kadına benzemesi ise hakaret anlamındadır.

Deyim. *Babasının kızı* (her yönüyle babasına benzeyen kız çocuğu.)

Deyim. *Karı gibi* (korkak, döneke (erkek)

3.16 Aile ile ilgili tutum ve davranışların irdelenmesi

Birinci atasözünde bir kadının kendi ailesi dışındaki kişilerle görüşmesi eleştirilirken, ikinci atasözünde yine bir erkeğin kadını boşaması gibi erkek egemen iktidar vurgusu yapılmaktadır.

Atasözü. *Bizim gelin bizden kaçar, tutar ellere başını açar* (bize yabancı duran yakınımız, dostumuz, akrabamız başkalarına rahatça, içtenlikle yardım eder.)

Atasözü. *El ağzına bakan, karısını tez boşar* (kişi, özel hayatı ile ilgili ciddi konularda başkasının düşüncesiyle değil kendi düşünceleriyle karar vermelidir.)

3.17 Beceriksizlikle nitelenmesi

Bazı deyimlerde kadın tarafından ev işlerini yapıyor olmak değersiz olmakla nitelendirilirken “karılık etmek” kadın için olumlu, erkek için ise son derece olumsuz bir ifade anlamına gelebiliyor.

Deyim. *Elinin hamuruyla erkek işine karışmak* (kadınlar, beceremeyeceği işleri yapmaya kalkışmak).

Deyim. *Karılık etmek* ((1) evli bir kadın kocasına olan görevini yerine getirmek; 2) *hkr.* Erkek için döneklilik etmek, hile yapmak.

Deyim. *Cadı gibi*1) (saçı başı dağınık, tırnakları uzun ve pis (kadın); 2) çok becerikli).

3.18 Erkeğe nispetle eksiklik

Kadın ne kadar varıl olursa olsun erkeğe nispetle bir eksikliği olacağına dair bir algı bu atasözünde ifade edilmektedir.

Atasözü. *Kadının şamdanı altın olsa mumunu dikecek erkektir*(kadın ne kadar bol, değerli çeyizle gelirse gelsin evin bütün eksiklerini erkek sağlar, giderlerini erkek karşılar, evi o geçindirir.

3.19 Çifte Standart

Yaşanması muhtemel durumlar karşısında erkek ile kadın arasında farklı algılar göze çarpmakta. Bir kadın için çok uygunsuz olan bir durum erkek için övünç kaynağı olabilmektedir

Atasözü. *Kadının yüzünün karası erkeğin elinin kınası*(yolsuz ilişkiler kadınlar için hoş karşılanmadığı hâlde erkekler bu gibi ilişkilerden övünme payı çıkarırlar.

Deyim. *(Bir kadın bir erkekte) gözünü açmak* (kadın ilk cinsel ilişkiyi o erkekle kurmuş olmak.)

Deyim. *Eline erkek eli değmemiş olmak* (kız, namuslu olmak)

3.20 Negatif cinsi ayırım

Erkek/erkeklik övülerek negatif cins ayırımı yapılan atasözleri ve deyimlerde mertlik, yiğitlik gibi kavramlar erkeklikle bir tutulmuştur.

Deyim. *Erkek gibi*(erkeğe yakışır, erkeğe benzer)

Deyim. *Erkekliğe sığmamak* (mertliğe, yiğitliğe yakışmamak.)

Deyim. *Erkekliğine yedirememek.* (mertliğe, yiğitliğe yakıştıramamak)

Atasözü. *Erkeklik öldü mü?* (haksızlığa karşı koymak, mertlik göstermek gerekiyor.)

Deyim. *Erkeklik taslamak* (kendini erkek gibi göstermek, erkekçe davranışta bulunmak, kabadayıcı davranmak).

Atasözü. *Erkeklik sende kalsın!* (karşısındakinin yakışıksız davranışına uyup da tatsızlık çıkarma)

SONUÇ

Bazı atasözleri ve deyimler incelendiğinde kadının toplumdaki statüsünün geçmişten günümüze değersizleştirildiği ve kadının erkek cinsine oranla ötekileştirildiği görülecektir. Zira bu tür ifadeler geçmiş zaman dönemlerine ait olup değişen dünyanın değişmeyen tarih perspektifinde donup kalmış yargılardır. Osmanlı ve hatta Anadolu Selçuklu dönemine ait zaman dilimlerinin günümüz modern zamanlarına kıyasla feodal ve toprağa bağlı ataerkil yapısı bugünün kadınları için sorun oluşturmaktadır.

2015 yılının globalleşen dünyasında bir tarafın menfi olarak göz ardı edilmesi (ki bunun kadın olduğunu görüyoruz) mümkün görünmüyor. Artık kadınlar geçmiş zamanlar gibi birden fazla evliliği kabul etmiyor, mirastan eşit pay istiyor ve köle pazarlarında cariye durumlarını yaşamıyorlar. Kız evlatlarının anne dizinde dayakla terbiye dönemi, yerini uluslararası arenada yüksek lisans ve doktora bırakırken, erkek çocuk doğuramama toplumda bir eksiklik duygusu yaşatmamaktadır.

Haber bültenlerinde erkek tarafından yakını olan bir kadına yaralama ve ölümle sonuçlanan şiddet haberlerinin kökeninde toplumsal cinsiyet kavramı ve bu kavramın şekillendirdiği kadın algısı olduğu dile getirilmiştir. Toplumsal cinsiyet kavramının da geçmişten günümüze dil ve söylem, makaledeki vurguyla atasözleri ve deyimler aracılığıyla zihinlere yer ettiği ifade edilmiştir. Kadına yönelik şiddet eylemlerinin son bulması adına bu tür çağa ve kadına hitap etmeyen, kadını ötekileştiren atasözleri ve deyimlerin gerek söylemden ve gerekse eğitim öğretimde sıklıkla başvurulan materyallerden çıkarılması veya revize edilmesi gerektiği görülüyor.

KAYNAKÇA

- AKDENİZ, E. (2013), Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar S. 15
- AKIN A, Demirel S. (2003), “Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Sağlığı Etkileri”, Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 4, 73.Sivas
- AKSOY, Ö.(1965), Asım Atasözleri ve Deyimler, TDK Yayınları, Ankara
- ALTUNTAŞ, N. (2012), Feminen İslam, Küresel Çağda Alternatif Bir Kadın Kimliği İnşası, Orion Kitapevi, Ankara
- BAHADANLI, Y.Z. (1971), Türkçe Deyimler ve Kaynakları, Hür Yayınları, İstanbul
- BAYKAL, T.(2008), Ailede Kadına Yönelik Fiziksel Şiddet, Bu Şiddete İlişkin Tutumlar ve Kişinin Şiddet Yaşantısı, Yayınlanmamış Doktora Tezi (İzmir) (YÖK Tez Merkezi)
- BOLAY, S. H. (2009), “Kadın Hakları”, Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü, 10. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara
- CEVİZCİ, A. (1999), “Feminizm”, Paradigma Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2004), Türk Dünyası Atasözleri Sözlüğü, AKM Yayınları, Ankara

- DOĞAN, İ. (1992), Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi, Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Cilt 1, TC BAAKB (Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı) Yayınları, No:71, Ankara
- DORUK, Ö. (2013), Disiplin Toplumu ve Haber Söylemi: Gökkuşuğu Derneğince Yapılması Planlanan Yürüyüşün Engellenmesine İlişkin Haberlerin Çözümlemesi Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Sayı:1 Cilt:2(Erişim Tarihi: 27.12.2014 <http://egifder.gumushane.edu.tr/article/view/5000006384>)
- ERENOĞLU, D. (2007), Güvâhî'den Günümüze Atasözleri ve Deyimler, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 2/4 Fall 2007, p. 1152 ANKARA-TURKEY
- IŞIK, S.N. (2009), Kadına Yönelik Şiddet Konusunda İdeolojik Yaklaşımlar 1. Kadın Sağlığı Kongresi, “Kadına Yönelik şiddet Kongre Kitabı, Mart 2008 Ankara
- JAKOBİ, C. (2002), İnsan ve Sembolleri, (çev.), Ali Nihat Babaoğlu, Okyanus Yayınevi, İstanbul
- JUNG, C. G., (1997), Analitik Psikoloji, Payel Yayınevi, İstanbul.
- KARAKOCALI, A. (2012), Hukukun Temel Kavramları, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı Eskişehir
- KÖPRÜLÜ, Ö. (2014), Bilinçdışı ve Dil, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 9/3 Winter 2014, p. 952 ANKARA-TURKEY (Erişim Tarihi: 25.12.2014 <http://turkishstudies.net/>)
- MUTLU, E. (2012), İletişim Sözlüğü, Sofos Yayıncılık, 6.baskı, Ankara
- PALA, İ. (2000), İki Dirhem Bir Çekirdek: Hikâyelerle Deyimlerimiz, Bâbîâli Kültür Yayınları, İstanbul
- PERROT, M. (2009), Tarihin Cinsiyetlendirilmesi, Eleştirel Feminizm Sözlüğü, Çev. Gülnur Acar, Savran Yayınları Haz. Helena Hirata, Kanat Kitap, İstanbul
- ROUSSEAU, J.J. (2006) Toplum Sözleşmesi, Çev. Turhan Ilgaz Kırmızı Yay. İstanbul
- SEZGİN, S. (2014), Türkiye’de Feminist Söylem ve İslami Feminizm. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon
- ŞENER, S. (2013), Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım, İnkılâp Yayınları, 5.baskı, İstanbul
- ŞERİFSOY, S. (2009), “Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi”, 1928-1950 Vatan Millet Kadınlar, Der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, 3.baskı, İstanbul
- TURAN, R. (1992), “Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi”. Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Cilt 1, TCBBAK Yayınları, No:112, Ankara
- Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Erişim Tarihi 01.20.2015 (www.tdk.gov.tr)
- URHAN, V. (2010), “Foucault”, Say yayınevi, İstanbul
- YEŞİLORMAN, M. (2001), “Toplumsal Eşitlikte Kör Nokta: Kadın Eşitsizliğine Genel Bir Bakış”, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2), 270 Elazığ
- YILDIRIM, B. (2013), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Berikan Yayınları, Ankara
- YILMAZ, N. (2007), Kültürümüzden Atasözlerimize Yansıyan İslam Dininin İnanç Esasları: “âmentü”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and**

History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007, p.1076 www.turkishstudies.net
Ankara-Turkey

İnternet Kaynakları

http://tr.wikipedia.org/wiki/Jacques_Lacan Erişim Tarihi: 29.12.2014

<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2012/raporlar/>

Erişim Tarihi: 29.05.2012)

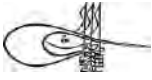
<http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/TCEUlusaleylemplani.pdf>

Erişim Tarihi: 22.12.2014

<http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/14.php> Erişim Tarihi: 26.12.2014

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

AŞAN, N., DEMİR, T., Kadına Şiddetin Arka Planı: Atasözleri ve Deyimlerimiz, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 179-196, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8136>, ANKARA-TURKEY

TOKAT MAHMUT PAŞA CAMİİ KALEM İŞİ BEZEMELERİ*

*Erkan ATA K***

ÖZET

Türklerin Anadolu'ya girmelerinden kısa bir süre sonra Türklerin Anadolu'ya girmelerinden kısa bir süre sonra Danişmendliler'in eline geçen Tokat'a sırasıyla Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılar, Eretna Beyliği ve Osmanlı Devleti egemen olmuştur. Bundan dolayı Tokat Anadolu'da Türk kültürünü ve mimarisini en iyi yansıtan kentlerden birisidir. Şehir merkezinde ve çevresinde cami, medrese, mescit, han, türbe, zaviye gibi farklı türden birçok yapıyla karşılaşmak mümkündür. Bu yapılar arasında camiler önemli bir yere sahiptir. Özellikle Osmanlılar döneminde inşa edilen camilerin önemli bir bölümünü ahşap tavanlı camiler oluşturur. Gerek Tokat merkezde gerekse ilçelerinde karşılaştığımız ahşap tavanlı camilerin bir kısmında oldukça zengin kalem işi süslemeler bulunmaktadır. Tokat Ulu Camii (o.1678/79), Erbaa Akça (Fidi) Kasabası Silahtar Ömer Paşa Camii (17. yy son çeyreği), Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii (17. yy. sonu), Zile Elbaşoğlu Camii (1801) ve Reşadiye Çarşı Camii kentteki ahşap tavanlı, kalem işi süslemeli camilerden bazılarıdır. Söz konusu yapılar araştırmacılar tarafından incelenip bilim dünyasına tanıtılmıştır.

Kalem işi süsleme Türk Sanatı'nda erken devirlerden beri taş, sıva ve ahşap gibi malzemelerin üzerine uygulanmıştır. Ancak bu süsleme Anadolu Selçuklular'la beraber yaygınlaşmıştır. Beylikler Devri yapılarında da görülen bu süsleme çeşidi Osmanlılar'la beraber geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Özellikle ahşap üzerine kalem işi süslemenin uygulandığı yapı sayısı 17. yüzyıl ve sonrasında artmıştır. Son dönemlerde yapılan çalışmalarda Anadolu'nun birçok yerinde bulunan bu yapıların bir kısmı araştırmacılar tarafından incelenip tanıtılmıştır. Ancak daha tanıtılmaya bekleyen birçok yapının da mevcut olduğu muhakkaktır.

Bu çalışmada ele alınan Mahmut Paşa Camii yukarıda isimlerini saydığımız camiler gibi ahşap tavanlı ve zengin kalem işi süslemeli bir örnektir. Cami Tokat merkez Devegörmez Mahallesi, Behzad Bulvarı üzerinde yer almaktadır. Kareye yakın dikdörtgen planlı olan cami dıştan sade bir görünüme sahip olmasına karşın iç mekanında zengin ahşap üzerine kalem işi süslemelere sahiptir. Caminin inşa kitabesi mevcut değildir. Vakıf kayıtlarında da inşa tarihine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle kesin bir tarihlendirme

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, El-mek: erkan.atak@gop.edu.tr

yapılamamaktadır. Ancak caminin banisinin isminden yola çıkılarak yüzyıl bazında bir tarihlendirme yapılabilir. Kaynaklar Tokat'la bağlantısı olan iki Mahmut Paşa'dan söz etmektedir. Her ikisi de 17. yüzyılda yaşamıştır. Bunlardan ilki bir dönem Halep Beylerbeyliği yapan ve 1616 yılında ölen kişidir. Diğerisi ise Kemankuş Mahmut Paşa'dır. Aslen Tokatlı olan Mahmut Paşa Osmanlı bürokrasisinde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra en son 1684'de Özi Valisi ve daha sonra Kamanice Muhafızı olmuş ve 45 yaşında vefat etmiştir. 17. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Kemankuş Mahmut Paşa'nın yapının banisi olması muhtemeldir. Zira camideki kalem işi süslemelerin büyük çoğunluğu 17. yüzyılın sonlarına tarihlenen bir takım camideki süslemelerle üslup birliği içerisinde. Caminin tavanında, kadınlar mahfilinde ve minberinde oldukça dikkate değer kalem işi süslemeler bulunmaktadır. Ancak caminin kadınlar mahfili, minberi ve tavan pervazındaki süslemeler 2005 yılına kadar boya altında kaldığından araştırmacılar tarafından fark edilmemiştir. 2005 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen restorasyonda söz konusu bölümlerdeki boyalar kaldırılmış ve alttaki zengin kalem işi süslemeler ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra mevcut süslemelerin de bir kısmı canlandırılmıştır. Camideki kalem işi süslemelerde penç, hatayi, palmet, lale ve karanfil gibi motiflerin ağırlıkta olduğu görülür. Bu motifler bordürlerde bir dal üzerine sıralanmıştır. Tavan göbeğinde ve minber aynalıgında ise çokgenler ve çok kollu yıldızlardan oluşan geometrik kompozisyonların içlerine yerleştirilmiştir. Bu tarz süslemeler Mahmut Paşa Camii ile çağdaş olan Ulu Cami (onrm.1678/79), Genç Mehmet Paşa (Örtmeönü) Camii (17. yy sonları), Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami, Merzifon Eyüp Çelebi Camii (17. yy), Gaziantep Ahmet Çelebi Camii (1672) Merzifon Narince Köyü Abide Hatun Camii (1680), Ankara Zincirli Camii (1685) ve Erbaa Fidi Kasabası Silahtar Ömer Paşa Camii (17. yy son çeyreği) gibi yapılarıdaki süslemelerle üslup birliği içerisinde. Süslemelerin büyük bölümü 17. yüzyıl özellikleri göstermektedir. Ancak tavadaki bordürlerin bir bölümünde ve kadınlar mahfilinin güney cephesindeki kemerlerin ön ve arka yüzeylerindeki bir takım süslemeler üslup bakımından 17. yüzyılın sonlarından daha geç bir döneme işaret etmektedir. Özellikle mahfil kemerlerinin yüzeylerindeki vazolu buketler üslup açısından caminin inşa tarihiyle örtüşmemektedir. Zira vazolu çiçek kompozisyonları her ne kadar Osmanlı mimarisinde erken dönemlerden itibaren kullanılmış olsa da bu kompozisyonlar ahşap üzerine kalem işi süslemelerde 18. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır. Bu durum yapıdaki süslemelerin bir bölümünün zaman içerisinde müdahale gördüğüne işaret etmektedir.

Bu makalede caminin kısa mimari tanımı yapılmış ve camideki kalem işi süslemeler 2005 yılında ortaya çıkarılan bölümlerle birlikte bir bütün olarak ele alınıp ayrıntılı biçimde tekrar tanımlanmıştır. Yapıdaki süslemeler çağdaş örneklerle karşılaştırılmıştır. Böylece camideki kalem işi süslemelerin Türk kalem işi süsleme sanatındaki yeri vurgulanmaya çalışılmıştır. Süslemelerin müdahale gören bölümleri üzerinde durulmuş ve söz konusu müdahalelerin hangi dönemde olabileceği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Mahmut Paşa Camii, Kalem işi, restorasyon, süsleme

PAINTED ON WOOD OF TOKAT MAHMUT PASHA MOSGUE

STRUCTURED ABSTRACT

Soon afterwards Turks got in Anatolia, Tokat was seized Danismends, Anatolian Seljuks, Ilkhanids, Eretna Beylic and Ottoman Empire, respectively. For this reason Tokat is one of the cities which represent Turks traditional and architecture very well in Anatolia. Tokat center and neighborhood host a lot of kind of architectures such as mosque, madrasa, prayer room, carvansaray, tomb and zawia. All of them architectures, mosques have a place in. Especially wooden ceiling mosques which built in Ottoman era have an extensive coverage among these mosques. Both Tokat's center and Tokat's district we encounter wooden painting mosques which have quite rich wooden painting. Tokat Great Mosque (restoration 1678/79), Erbaa Silahtar Omer Pasha Mosque (last quarter 17th century), Genc Mehmed Pasha Mosque (late 17th century), Zile Elbasoglu Mosque (1801) and Resadiye Mosque are sample these mosques. These mosques are introduced by scientists to science World.

Hand-carved ornaments have been implemented to Stones, woods and plasters since early age of Turkish art. However, these ornaments is became widespread by Anatolian Seljuks. Afterwards Anatolian Seljuks reign Beylics use these ornaments as well. Hand-carved ornaments get wide field of application. Especially the number of architectures which are implemented hand-carved on wood raised in 17th Century and after. In recently studies some of these architectures in Anatolia are examined and introduced by researchers. However still there are a lot of unknown buildings.

Mahmut Pasha Mosque which deal with in this paper has a wooden ceiling and hand-carved ornaments as above-stated samples. The mosque is located in Devegormez Street on Behzad boulevard. The mosques's plan is nearly square. Although the mosque has unsophisticated view it has interior walls that are decorated rich hand-carved on wood. Now these are no inscription of mosque. So mosques year of built is not known. But by looking at father's names of mosque it can be dated on the bases of century. In sources, it is refered to two Mahmud Pasha related to Tokat. Both lived in 17th century. The first of these did Aleppo governor and died in 1616. The other is Kemankes Mahmud Pasha. He orginally was born in Tokat and got a variety of charge in Ottoman breaucracy. He was Ozi Governor in 1684 and later he was Kamanice guard. He died 45 years old. Probably Kemankes Mahmud Pasha lived second half of the 17th century is father of this mosque. The reason is that a great extent of ornaments of mosque which built in late 17th century. On the mosques ceiling, women gathering-place and minbar there is remarkable hand-carved ornament. However ornament on the mosque's women gathering-place, minbar and ceiling sill aren't realized by researchers now that they didn't cover until 2005. During restoration got by General Directorate for Foundations in 2005 ornaments are uncovered. There are penc, hatayi, palmette, tulip and clove motifs in hand-carved ornemants of mosque. These motifs are alined on a tree brach on borders. Moreover in ceiling rose and minbar

these ornaments are placed in multiwaystars and geometrical desing. These kind of ornaments are fount in Tokat Great Mosque (restoration 1678/79), Genc Mehmed Pasha (Ortmeonu) Mosque (late 17th century), Merzifon Cay (Ascı Huseyin Aga) Mosque, Merzifon Eyup Celebi Mosque (17th century), Gaziantep Ahmed Celebi Mosque (1672), Merzifon Narince Village Abide Hatun Mosque (1680), Ankara Zincirli Mosque (1685) and Erbaa Silahtar Omer Pasha Mosque (last quarter 17th century) which are contemporary with Mahmut Pasha Mosque. However, on a part of ceiling's borders and south side belts of women gathering-place, some ornaments like ornaments which are make up after 17th century in terms of wording. Especially on gathering-place's belts bouquet with vase isn't coincide with mosque's year of built in terms of wording. Despite the fact that flower desing with vase use Ottoman architecture since early periods use of these desings on wood became widespread after 18th century. This condition point out that some of these ornaments of mosque was restored in time.

In this paper architecture of mosque is briefly described and hand-carved ornaments in mosque are described detailed again with uncovered parts in 2005. Ornaments inside mosque are compared with contemporary samples. In this way hand-carved ornaments inside mosque is pointed out where they are placed in Turkish hand-carved ornaments art. We dwell on restored parts of these hand-carved ornemants and debate when they can be formed.

Key words: Tokat, Mahmut pasha mosque, painting on wood, restoration, ornament

Giriş

Türkler ahşap malzemeyi erken devirlerden itibaren mimaride, el sanatlarında ve günlük hayatta kullanmışlardır. Hun döneminde yapılan kurganlarda ahşap malzemeyle yapılmış çeşitli eşyalara rastlanmış ve daha sonraki dönemlerde ahşabın yine birçok alanda kullanıldığı araştırmalarla belgelenmiştir. Türkler islamiyeti kabul ettikten sonra inşa etmeye başladıkları camilerin bazılarında destek ve örtü malzemesi olarak ahşabı tercih etmiştir. Bu yapıların bir kısmında ahşap üzerine kalem işi süslemelerle karşılaşılır. Gazneliler'in Arûs-i Felek Camisi ilk kalem işi bezemeli cami olarak kabul edilir (Aslanapa 1984:37-38). Büyük Selçuklular'dan kalma Tahran Harrekân Kümbeti (1067-68) ise kalemişi bezemenin görüldüğü erken örneklerdendir (Aslanapa 1984: 67).

Anadolu Selçuklular bu geleneği devam ettirmiş ve Anadolu'da birçok merkezde ahşap direkli ve tavanlı camiler inşa etmişlerdir. Kalem işi süslemelerle donattıkları bu camilerden sınırlı sayıda örnek günümüze ulaşabilmiştir. Samsun'un Çarşamba ilçesinde yer alan Göçeli Camii (1206) erken örneklerden birisidir. Camideki kalemişi süslemelerde rumî, palmet, lotus, kıvrık dal ve yaprakların ağırlıkta olduğu düzenlemeler bulunur (Nemlioğlu 2001: 117-136). Benzer kompozisyonlar Afyon Ulu Cami'nin (1273) kalemişi süslemelerinde karşımıza çıkar (Önge 1968: 12). Sivrihisar Ulu Cami (1275), Beyşehir Köşk Mescidi ve Beyşehir Eşrefoğlu Cami (1298) gibi örnekler bu üslupta inşa edilmiş önemli yapılar arasındadır (Önge 1971: 291-302). Beylikler Devri'nde bu üslupta camilerin inşasına devam edilmiştir. Kastamonu Kasabaköyü'ndeki Candaroğlu Mahmut Bey Camii (1366) bu üslupta inşa edilen camilerin önemli temsilcilerinden birisidir (Nemlioğlu 2009: 463-471). Bu örneğin yanı sıra Konya, Beyşehir, Ankara gibi merkezlerde benzer üslupta camilerin inşa edildikleri görülür.

Turkish Studies

Osmanlı Döneminde kalemişi bezemeli ahşap camilerin sayısı artmıştır. Ankara bu üslubun devam ettirildiği merkezlerden birisidir. Kentte Selçuklular devrinde Arslanhane (Ahi Şerafeddin) Cami (1280-90) ile başlayan ahşap direkli ve tavanlı cami geleneği XIV. ve XV. yüzyıllarda inşa edilmiş Örtmeli Mescidi, Poyracı Mescidi, Eyüp Mescidi, Geneği Mescidi ve Sabuni Mescidi gibi yapılarda devam ettirilmiştir. Bu örneklerdeki kalemişi süslemelerde kıvrık dallar üzerine palmet, rumî, hatayî gibi motiflerin ağırlıkta olduğu kompozisyonlar görülür (Uysal 2001: 579-589). Daha sonraki yüzyıllarda benzer şekilde imparatorluğun çeşitli merkezlerinde ahşap tavanlı camilerin inşa edildiği görülmektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren inşa edilen örneklerdeki kalemişi bezemelerde erken ve klasik dönem örneklerinde görülen hatayî, rumî ve stilize çiçeklerin yanı sıra natüralist lale, gül, karanfil ve sümbül gibi çiçeklerin de kullanılmaya başlandığı görülür. Özellikle XVIII. yüzyılın başlarından itibaren bu değişim daha net gözlemlenir. Ankara’da inşa edilen Ağaç Ayak Camii (1706) (Uysal 2013: 123-141), Hacı İlyas Camii (1704) ve Leblebicioğlu Camii (1713); Bodrum Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii (1724); Merzifon Büyük Hacı Hasan Camii (1714) ve Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Camii (18. yy başları) Lale Devri yıllarında inşa edilen kalemişi süslemeli, ahşap direkli ve tavanlı camilerden bazılarıdır (Atak 2014: 212-362). Bu örneklerde natüralist çiçeklerin klasik devrin motifleriyle beraber kullanıldıkları görülür. Osmanlı İmparatorluğu’nun birçok merkezinde 20. Yüzyılın başlarına kadar ahşap direkli ve tavanlı camilerin inşasına devam edilmiştir. Bir kısmı araştırmacılar tarafından incelenerek yayımlanan bu camilerin her biri ayrı müze değerinde yapılardır.

Tokat ve çevresi, Anadolu’da ahşap tavanlı cami geleneğini devam ettiren önemli merkezlerden birisidir. Kentte Ulu Camii (o.1678/79), Erbaa Akça (Fidi) Kasabası Silahtar Ömer Paşa Camii (17. yy son çeyreği) (Nemlioğlu 2012: 243-245), Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii (17. yy. sonu), Zile Elbaşoğlu Camii (1801) (Aktemur 2013: 1622-1642), Reşadiye Çarşısı Camii (Erdemir 1986: 295-312) ve Mahmut Paşa Camii bu üslupta inşa edilen örneklerden bazılarıdır. Özellikle bu çalışmanın da konusu olan Mahmut Paşa Camii ahşap üzerine zengin kalemişi süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Camiyle ilgili günümüze değin yapılan çok fazla çalışma bulunmamakla beraber A.Osman Uysal’ın Tokat camilerini ele aldığı makalesi en kapsamlı yayın olarak görülmektedir. 1986 yılında yayınlanan makalede yapı mimari özellikleri açısından ayrıntılı olarak tanıtılmıştır (Uysal 1986: 353-356). Ancak çalışmanın yapıldığı tarihte caminin kalemişi bezemeleri boya altında olduğundan ahşap tavan haricindeki bezemelere değinilmemiştir. Cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2005 yılında onarılmış ve ahşap kadınlar mahfili ve minber üzerindeki boya sökülerek alttaki kalan orijinal kalemişleri ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmada Mahmut Paşa Camii, 2005 yılında ortaya çıkarılan kalemişi süslemeleriyle birlikte bir bütün olarak ayrıntılı biçimde tekrar tanımlanmıştır. Yapının mimari ve süsleme özellikleri üzerinde durulmuş ve kalemişi süslemelerinin Türk kalemişi süsleme sanatındaki yeri ve önemi diğer örneklerle karşılaştırılarak vurgulanmaya çalışılmıştır.

Caminin inşa kitabesi mevcut değildir. Vakıf kayıtlarında da inşa tarihine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle kesin bir tarihlendirme yapılamamaktadır. Ancak Uysal makalesinde yapının banisinden yola çıkılarak bir değerlendirme yapmış ve caminin 17. yüzyılda inşa edilmiş olabileceğini söylemiştir (Uysal 1986: 356). Bu görüş akla yatkındır. Zira kaynaklar Tokat’a yolu düşmüş olan iki Mahmut Paşa’dan söz eder. Her ikisi de 17. yüzyılda yaşamıştır. Bunlardan ilki bir dönem Halep Beylerbeyliği yapan ve 1616 yılında öldürülen kişidir (Cinlioğlu 1950: 68). Diğeri ise Kemankuş Mahmut Paşa’dır. Tokatlı olan Mahmut Paşa Osmanlı bürokrasisinde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra en son 1684’de Özi Valisi ve daha sonra Kamaniçe Muhafızı olmuş ve 45 yaşında vefat etmiştir (Süreyya 1996: 926). Kemankuş Mahmut Paşa’nın caminin banisi olması daha mantıklı durmaktadır. Çünkü yapıdaki kalemişi süslemelerin büyük bölümü 17. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen bir takım örneklerle benzer özellikler arz etmektedir.

Mimari Tanım

Tokat merkez Devegörmez Mahallesi, Behzat Bulvarı, 37. Sokak girişinde yer alan cami 24.00x22.00 m. boyutlarında kareye yakın dikdörtgen planlıdır. (Şek. 1; Res.1-4) Caminin minaresi harimin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Yapının güneyinde hazire, kuzeyinde sonradan eklenen ahşap çatılı son cemaat yeri bulunurken doğu cephesi son dönemlerde inşa edilen bir ev vasıtasıyla tamamen kapanmıştır.

Yapının sokağa bakan batı cephesinde moloz taş ve üç sıra tuğla hatıllı almalı duvar tekniği uygulanmıştır. Cephenin kuzey ve güney köşeleri kesme taşlarla düzgünleştirilmiş olup güneybatı köşesinin alt kısmı pahlanmıştır. (Res. 2) Güney cephenin batıya yakın bir bölümünde de almalı duvar tekniği görülmekle beraber diğer kısımlarında moloz taş duvar örgüsü karşımıza çıkar. Kuzey ve doğu cephelerde ise moloz taşlı duvar örgüsü uygulanmıştır. (Res. 1) Bu durum caminin belirli ölçülerde onarımlar geçirdiğini göstermektedir. Batı cephe ve güney cephenin bir bölümündeki almalı duvar tekniği yapının ilk inşasına ait olmalıdır (Uysal 1987: 354).

Caminin harimi dört cepheye simetrik yerleştirilen dörderden on altı pencere açıklığı ile aydınlatılmıştır. Her bir cephede altta ikişer üstte ikişer pencere açıklığı mevcuttur. Pencerelelerden alt sırada olanlar düşey dikdörtgen formlu, kesme taş lento ve sövelidir. Üst sıradakilere göre daha büyük boyutlu olan pencerelerin her birinin üzerinde tuğla örgülü sivri boşaltma kemerleri yer almaktadır. Üst sıradaki pencereler mazgaldır. Yuvarlak kemerli pencerelerin kemerlerinde tuğla; sövelerinde kesme taş kullanılmıştır.

Caminin harimine kuzey cephenin ortasına açılmış olan dikdörtgen çerçeveli sade bir kapıdan girilir. Kapının üzerinde alt sıradaki pencerelerde olduğu gibi tuğla örgülü sivri boşaltma kemeri yer alır. Kareye yakın dikdörtgen ölçülerdeki harimin üzeri beden duvarlarına bindirilen ahşap bir tavanla örtülmüştür. Harimin kuzeyinde ahşap kadınlar mahfili bulunur (Res. 6) Güney cephenin ortasında yer alan yarım daire kesitli mihrap ve güneydoğu köşedeki vaaz kürsüsü orijinal değildir. Mihrabın batısında ise ahşap minber yer alır. (Res. 5)

Harimin kuzeybatı köşesine yerleştirilen minare silindirik gövdeli, tek şerefelidir. (Res. 2) Gövde, sekizgen planlı kaide üzerinde yükselir. Kaide ile gövde arasında prizmal pabuç kısmı yer alır. Minareye giriş kaidenin doğu cephesine açılan yuvarlak kemerli bir kapıyla sağlanır. Minarede kaidesinin alt kısmında kesme taş diğer bölümlerde tuğla malzeme kullanılmıştır. Yapıya ait eski fotoğraflarda minare gövdesinin oldukça kısa olduğu görülmektedir.¹ (Res. 3) Minare son şeklini 20. yüzyıl içerisinde gerçekleştirilen bir onarımda almış olmalıdır.

Kalemişi Süslemeler

Yapıdaki kalemişi süslemeler; tavanda, kadınlar mahfilinde ve minberde karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar mahfili ve minberdeki süslemeler son zamanlarda yapılan onarımlarla ortaya çıkarılmıştır.

Ahşap tavan yüzeyi çıtalarla karelere bölünmüştür. (Res. 9) Merkezde kare göbek bulunur. (Res. 11) Dört köşesinde dört yivli kabara bulunan göbek yedi bordürle çevrelenmiştir. İçten dışa dördüncü ve altıncı bordürler diğerlerine göre oldukça geniş tutulmuştur. Göbek yüzeyi merkezdeki sekizgenlerin etrafında gelişen iç içe geçmiş baklava dilimi ve karelerden oluşan geometrik bir kompozisyonla doldurulmuştur. Çıtalarla meydana getirilmiş bu kompozisyonda karelerin ve baklava dilimlerinin içlerinde altıgenler, sekizgenler, sekiz köşeli yıldızlar ve üçgenler oluşturulmuştur. Sekizgenlerin ve sekiz köşeli yıldızların içlerine birer penç; altıgenlerin içlerine birer hatayı ve üçgenlerin içlerine birer palmet motifi yerleştirilmiştir. Göbeğin zemininde altıgenler

¹ Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi 600001020-FT001 nolu dosya.

haricinde siyah renk kullanılmıştır. Altıgenlerin zemin rengi altın yaldızdır. Motiflerde ise kahverengi, krem rengi, siyah, kırmızı ve yeşilin tonları hakimdir. (Res. 11-12).

Göbeğin etrafı çevreleyen bordürlerden en içtekinin yüzeyinde yan yana sıralanmış, birbirine birer düğümle bağlanan dilimli kartuşlar bulunur. Aralarındaki boşluklara yarım pençler yerleştirilmiştir. Her bir kartuşta penç, karanfil ve palmet motiflerine yer verilmiştir. Pençler ortada yer almaktadır. Pençlerin iki yanına birer dalla birbirine bağlanmış ikişer karanfil motifi yerleştirilmiştir. Bu kompozisyonun iki ucunda ise birer palmet motifi bulunur. Kartuşların zemini siyahtır. Motiflerde kahverengi ve beyaz; kartuş konturlarında kırmızı renk kullanılmıştır. (Res. 12)

İkinci bordürde geometrik ağırlıklı bir kompozisyon göz çarpar. Bordürün yüzeyinde yatay-dikey dikdörtgenler ve kareler meydana getirilmiştir. Dikdörtgen panoların bir kısmında birer lale ve karanfil motifi yer alırken bazılarında ikişer küçük çiçek motifi bulunur. Zemin; lale motiflerinin bulunduğu panolarda siyah, karanfillerin bulunduğu panolarda yeşil, çiçeklerin bulunduğu panolarda kırmızıdır. Lale ve karanfillerde kırmızı ve beyaz; çiçeklerde lacivert kullanılmıştır. (Res. 12)

Üçüncü bordür yüzeyi ise kıvrık dallar üzerine sıralanmış lale, karanfil, sümbül, yıldız çiçeği, gül ve yaprak motiflerinden meydana gelen bitkisel bezemelerle doldurulmuştur. Motiflerde kahverengi, kırmızı, lacivert, krem rengi beyaz ve tonları kullanılmıştır. (Res. 12)

İçten dışa dördüncü bordür iki geniş bordürden birisidir. Bordür yüzeyinde ince çitalar vasıtasıyla geometrik şekiller meydana getirilmiştir. İç içe geçmiş üçgenlerin oluşturduğu geometrik şekiller beyaz, kırmızı, mavi, sarı ve siyah renklerle boyalıdır. (Res. 11)

Beşinci bordürde “S” şeklinde kıvrık dal üzerine sıralanmış lale, karanfil, ve gül motiflerinden oluşan bitkisel bir kompozisyon yer alır. Bordürün zemini mavidir. Motiflerde beyaz, kırmızı, altın yaldız, krem rengi ve siyah kullanılmıştır. (Res. 13).

Altıncı bordür geniş bordürlerden ikincisidir. Bordürün yüzeyi ince çitalarla karelere bölünmüştür. Karelerin her köşesine birer baklava dilimi yerleştirilmiş böylece karelerin aralarında altıgenler meydana getirilmiştir. Karelerin içleri kırmızı, altıgenlerin içleri yeşil boyalıdır. Baklava dilimlerinin her birinin içinde ise birer penç motifi bulunmaktadır. (Res. 13)

Göbeği en dışta sınırlayan bordürde en içteki bordürde olduğu gibi yan yana sıralanmış dilimli kartuşlar bulunur. Kartuşların içleri penç, hatayi ve lale motiflerinin oluşturduğu bitkisel kompozisyonlarla doldurulmuştur. Her bir kartuşta ortada birer penç motifine yer verilmiştir. Pençlerin iki yanında birer lale motifi bulunur. İki uca da birer hatayi motifi yerleştirilmiştir. Motifler birbirine dallarla bağlanmış olup aralardaki boşluklara küçük çiçek ve yaprak motifleri serpiştirilmiştir. Kartuşların zemininde siyah, aralardaki boşluklarda kirli sarı kullanılmıştır. Motifler ise kırmızı, beyaz ve sarı tonlarıyla boyalıdır. (Res. 13).

İnce çitalarla karelere bölünen tavan yüzeyi kırmızıyla boyalıdır. Tavan en dışta bir bordürle ve pervazla sınırlandırılmıştır. Siyah zeminli bordürün yüzeyinde lale, penç ve hatayinin sıralandığı bitkisel kompozisyon bulunur. “S” şeklinde kıvrık dallar üzerine sıralanan motiflerin aralarına küçük çiçekler ve yapraklar serpiştirilmiştir. Konturları siyah olan motifler kahverengi, kiremit rengi, krem rengi ve kırmızı renklerle boyalıdır. Pervaz yüzeyinde ise hatayi ve hançer yaprağının ağırlıkta olduğu bitkisel bir kompozisyon görülür. Hatayi ve hançer yapraklarının bir kısmı ayırma rumilerin oluşturduğu, yüzeye ardışık olarak sıralan kartuşlar içerisine alınmıştır. Zemini mavi olan kartuşların içlerinde ortada bir hatayi iki yanda birer hançer yaprağı bulunur. Kartuşlar haricinde bordürün zemini mavidir. Rumilerde kirli sarı, motiflerde ise turuncu, kiremit rengi, krem rengi ve beyaz renkleri kullanılmıştır. (Res. 14)

Harimin kuzeyinde yer alan kadınlar mahfili sekiz ahşap direk tarafından taşınmaktadır. (Res.16) Mahfilin üst katında harim giriş kapısının üstüne denk gelen bölümde güneye doğru çıkıntı yapan bir balkon bulunur. Alt katta girişin iki yanındaki kısımların zemini yükseltilmiş ve birer seki olarak düzenlenmiştir. Bu bölümlere ahşaptan basit birer kapıyla geçilir. Her iki katta ahşap korkuluklarla sınırlandırılan mahfilde zengin kalemişi süslemelerle karşılaşılacaktır. Süslemeler; mahfili taşıyan ayaklarda, alt kattaki Bursa kemerlerinde, üst kattaki balkon tabanının zemine bakan yüzeyinde, mahfilin ön ve arka bölümlerinde yer alan kirişlerde ve de alt kattaki sekilere geçişi sağlayan kapılarda yoğunlaşmıştır.

Mahfilin harime açılan güney (ön) cephesinde, üst katın bindirildiği ahşap kaplamanın üzerinde yatay biçimde iki bordür yer alır. (Res. 19) Alttaki bordürde yan yana sıralanmış kartuşlardan oluşan bir düzenleme bulunur. Kartuşların kısa kenarları dilimlidir ve uçlarına birer palmet yerleştirilmiştir. Kartuşların her birinde ortada bir penç, pençin dört köşesinde dört goncagül ve iki uçta birer karanfil motifine yer verilmiştir. Motifler birbirine ince dallarla bağlanır. Kartuşların aralarındaki boşluklarda ise aşağı ve yukarı çapraz şekilde ikişerden dört lale motifi yerleştirilmiştir. Bordürün zemini siyahtır. Motiflerde kırmızı, beyaz, kahverengi ve sarı renkler kullanılmıştır. Üstteki bordür belirli aralıklarla yerleştirilmiş konsollarla dikey olarak bölümlenmiştir. Konsollar üst katın korkuluklarını taşır. Bordürdeki her bölümde kısa kenarları içbükey çizgilerden oluşan kartuşlar bulunur. Ancak üst kattaki balkonun altına denk gelen bölümdeki süslemeler diğer kısımlara göre farklılık gösterir. Balkon altındaki bölüm hariç diğer kısımlarda kartuşların her birinin içine birer penç yerleştirilmiştir. Bordürün zemini mavidir. Pençler kırmızı, kiremit rengi ve beyaz renklerle boyalıdır. Balkon altındaki kartuşların içlerinde ise ortada birer penç ve iki uçta birer karanfil motifine yer verilmiştir. Motifler arasında yeşil boyalı dal ve yapraklar bulunur. Ahşap kaplamanın kuzey (arka) cephesinde ise yatay biçimde bir bordür bulunur. (Res. 23) Siyah zeminli bordür yüzeyinde karanfil ve çiçek motiflerinin ardışık olarak sıralandığı bir düzenleme bulunur. Karanfillerin her biri iç içe iki kartuş tarafından kuşatılmıştır. Ayırma rumilerle oluşturulan kartuşların aralarında çiçekler yer alır. Alt bölümündeki boşluklarda ise yarım çiçek motiflerine yer verilmiştir. Birbirine dallarla bağlanan motifler kompozisyonda bir bütünlük oluştururlar. Kartuşları meydana getiren rumilerden dıştakiler sarı, içtekiler beyazla boyalıdır. Motiflerde beyaz ve kırmızı renkler kullanılmıştır. Bu kompozisyon aynı şekilde giriş kapısı üzerine yerleştirilen yatay girişin yüzeyinde de karşımıza çıkmaktadır.

Mahfili taşıyan sekiz ayaktan güneyde yer alan dört tanesinin ön yüzlerine çatallı selvi motifleri işlenmiştir. (Res. 16-17) Selvilerin her biri, altta seki korkuluklarının üst hizasına, üstte yatay bordürlere kadar uzanmaktadır. Altta bir kökten çıkan selvilerin iki yanına lale motifleri yerleştirilmiştir. Lalelerde ve köklerde kiremit rengi selvilerde açık yeşil boyalar kullanılmıştır.

Mahfilin alt katında kapı hizasında köşeleri ovalleştirilmiş düz bir açıklık; iki yanda Bursa kemerli açıklıklar mevcuttur. Kapı hizasındaki açıklığın güney (ön) yüzünde üç bordür yer alır. (Res. 17) En dıştaki bordür, açıklığın iki yanını çevrelerken üstte devam ettirilmemiştir. Sarı zeminli bordürün yüzeyine tek daldan çıkan lale, karanfil ve çiçek motifleri sıralanmıştır. Kompozisyonda motiflerin konturları kahverengi olup içleri beyaz ve kırmızı tonlarıyla boyalıdır. Ortadaki bordürün yüzeyinde yan yana sıralanmış yıldız çiçekleri yer alır. Mavi, sarı ve kırmızı boyalarla ardışık olarak renklendirilen çiçeklerin her biri yuvarlak içerisine alınmıştır. En içteki bordürle beraber köşelerdeki ovallik sağlanmıştır. Burmalı formda olan bordür yüzeyi sırasıyla kırmızı, kahverengi, sarı ve mavi renklerle boyanmıştır. Açıklığın köşelerindeki üçgen boşluklarda ise lale ve karanfillerin oluşturduğu bitkisel kompozisyonlar yer alır.

İki yandaki Bursa kemerli açıklıkların güney (ön) yüzlerinde oldukça zengin bitkisel kompozisyonlar yer almaktadır. Lale, karanfil ve gül motiflerinin sıralandığı süslemeler en tepedeki kemer boşluğuna kadar her iki yönden kesintisiz devam ettirilmiştir. Kemer köşelerindeki üçgen

alanlara ise vazolu çiçek buketleri yerleştirilmiştir. (Res. 17-18) Bu bölümde vazodan çıkan lale, yıldız çiçeği ve karanfiller ön yüzdeki diğer kompozisyonlarla bir bütünlük arz eder. Vazolu buketler ve diğer bitkisel kompozisyonlar sarı renkli bir zemin üzerine işlenmiştir. Motiflerde mavi, kırmızı, kiremit rengi, beyaz, yeşil ve tonları kullanılmıştır. Kemerlerin zemine bakan (iç) yüzeylerinde yan yana sıralanmış dilimli kartuşlar yer almaktadır. Her bir kartuşta ortada bir penç, pençin iki tarafında ikişerden dört yıldız çiçeği ve iki uçta birer karanfil motifi yer almaktadır. Motifler birbirine dallarla bağlanmıştır. Kartuşların aralarında kalan üçgen boşluklara ise yarım çiçek motifleri yerleştirilmiştir. Kartuşların zemininde kırmızı, konturlarında mavi kullanılmıştır. Motifler kahverengi, kırmızı, açık mavi ve beyaz renklerle boyalıdır.

Söz konusu açıklıkların kuzey (arka) yüzlerinde benzer bitkisel kompozisyonlar bulunmaktadır. (Res. 22) Ön yüzdekilere göre daha sade tutulan süslemelerde motiflerin renklendirilmesinde bir takım farklılıklar bulunur. Ayrıca bu yüzde zemin renklerinin ve vazolu buketlerin bir kısmı günümüze gelememiştir.

Mahfilde alt kattaki sekilere geçiş birer ahşap kapıyla sağlanmıştır. Kapıların her biri bir sıra bordürle üç taraftan kuşatılmıştır. (Res. 21) Sarı zeminli bordürün yüzeyinde “S” şeklinde kıvrık dal üzerine ardışık olarak sıralanmış lale ve çiçek motifleri bulunur. Lalelerde kahverengi ve krem rengi; çiçeklerde kırmızı ve mavi; dal ve yapraklarda koyu yeşil renkler kullanılmıştır.

Mahfildeki süslemelerin yoğunlaştığı bölümlerden birisi üst kattaki balkon çıkıntısının alt yüzeyidir. Yüzeyin üzerinde dikdörtgen ve dairesel formlu kartuşların ardışık olarak sıralandığı bir düzenleme görülür. (Res. 20) Söz konusu kartuşlar biri dar biri geniş iki sıra bordürle kuşatılmıştır. Kartuşlardan dört tanesi dikdörtgen üçü daireseldir. İki uçta iki dikdörtgen kartuş bulunur. İçteki iki dikdörtgene göre daha geniş tutulan kartuşların içleri penç, hatayi ve lalelerden müteşekkil grift bitkisel bezemelerle doldurulmuştur. Motiflerin aralarına dal, yaprak ve küçük çiçekler yerleştirilmiş olup yüzeyde hemen hemen hiç boşluk bırakılmamıştır. Koyu yeşil zeminli kartuşların konturları zik-zak şeklinde düzenlenmiştir. Motiflerde kahverengi ve kırmızı renkler kullanılmıştır. İçteki dar dikdörtgenlerin içlerinde ise birer dilimli kartuş yer alır. Sarı boyalı zemin üzerine işlenen kartuşların içlerinde pençler, goncagüller ve hançer yapraklarının simetrik yerleştirilmesinden oluşan bitkisel kompozisyonlar bulunmaktadır. Dikdörtgenlerin dış sınırlarıyla dilimli kartuşların aralarındaki boşluklar kahverengiyle boyalıdır. Dilimli kartuşların içlerindeki motiflerde kırmızı, kahverengi ve beyaz renkler kullanılmıştır. Dairesel formlu kartuşların her birinde merkeze bir penç motifi yerleştirilmiş olup pençin etrafına da birer daldan çıkan lale ve karanfiller ardışık olarak sıralanmıştır. Kompozisyonlar dilimli kemer dizilerinden oluşan bir çerçeve içerisine alınmıştır. Kartuşların zemini kırmızıdır. Kemer dizisinden oluşan çerçeve ile dış sınır arasındaki boşluklar maviyle boyanmıştır. Motiflerde kahverengi, siyah ve mavi renkler kullanılmıştır.

Kartuşları kuşatan bordürlerden dıştaki dar tutulmuştur. Açık gri zeminli bordürün yüzeyine kıvrık dallardan çıkan lale, gül, karanfil ve yıldız çiçeği motifleri sıralanmıştır. Motifler kırmızı, kirli sarı, gri, kahverengi ve yeşil renklerle boyalıdır. İçteki geniş bordürün yüzeyinde ise yanyana sıralanmış kartuşlar yer almaktadır. Kısa kenarları dilimli olan kartuşların uçları birer palmetle bitirilmiş olup palmetlerin iki yanına da ikişer lale motifi eklenmiştir. Her bir kartuşta penç merkezli gelişen ve bütün yüzeye yayılan çiçeklerin oluşturduğu bitkisel kompozisyonlar yer alır. Bordür zemininde kahverengi, kartuşlarda yeşil, motiflerde kırmızı, kahverengi ve beyaz renkler kullanılmıştır.

Yapıda kalemişi süslemenin yoğunlaştığı bölümlerden birisi de ahşap minberdir. Mihrabın batısına yerleştirilen minberin aynalıklarında künde-kârî tekniğiyle yapılmış geometrik kompozisyonlar bulunmaktadır. (Res. 24-25) Minberin doğu cephesindeki aynalıkta sekiz kollu yıldız etrafında gelişen ve tüm yüzeye yayılan sekizgenler, altıgenler, baklava dilimleri ve üçgenlere

yer verilmiştir. (Res. 26-27) Merkezdeki sekiz kollu yıldızların ve sekizgenlerin içlerine birer penç, altıgenlere hatayi ve baklava dilimlerine lale motifleri yerleştirilmiştir. Üçgenlerin içleri boş bırakılmıştır. Altıgenlere yerleştirilen hatayilerde üç farklı kompozisyonla karşılaşılır. Birinci türde hatayiler iki hançer yaprağının arasında yer alır. İkinci türde hatayilerin altlarında üçer küçük çiçek bulunur. Çiçekler bir dal vasıtasıyla birbirlerine ve hatayilere bağlanır. Üçüncü türde ise hatayiler sade olarak bırakılmıştır. Bu bölümde sekiz kollu yıldızların zemininde koyu yeşil, sekizgenlerde kırmızı, altıgenlerin bir kısmında kırmızı bir kısmında açık yeşil ve baklava dilimlerinin zemininde sarı; geometrik şekillerin konturlarında kırmızı ve mavi renkler kullanılmıştır. Motifler ise sarı, kırmızı, kahverengi, krem rengi, beyaz, yeşil ve mavi gibi çeşitli renklerle boyalıdır. (Res. 27) Aynalığin etrafı bir sıra bordürler çevrenmiştir. Bu bordür minberin korkuluklarında ve köşk kısmında kesintiye uğramadan devam ettirilmiştir. Sarı zeminli bordürün yüzeyinde lale ve gül motiflerinin sıralandığı bitkisel kompozisyon bulunur. “S” şeklinde kıvrık dallar üzerine sıralanan motiflerin aralarına tomurcuklar ve yapraklar serpiştirilmiştir. Söz konusu bordürün minberin köşk kısmına denk gelen bölümünde ise kompozisyonda bazı ufak değişiklikler olmuştur. Bu bölümlerde lalelerin yerine karanfil motifleri yerleştirilmiştir. Motiflerin konturları kahverengidir. Lalelerde ve karanfillerde krem rengi, güllerde kırmızı ve yapraklarda yeşil renkler kullanılmıştır. (Res. 27)

Üçgen aynalıktaki geometrik kompozisyonun ve kalemişi süslemelerin benzere minberin köşk kısmının altındaki kare yüzey üzerinde de karşımıza çıkar. Köşkün altındaki açıklık kemerinde ise diğer bölümlere göre daha soyut işlenmiş lalelerden oluşan bir kompozisyon bulunmaktadır. Koyu yeşil zemin üzerine işlenen laleler bütün yüzeye yayılır. Lalelerin bir kısmı kırmızı bir kısmı beyazla boyalıdır.

Minberin batı cephesindeki aynalıktaki diğer aynalığa göre daha sade bir düzenleme görülür. Aynalığin yüzeyi sekiz kollu yıldızlar etrafında gelişen geometrik şekillerle doldurulmuştur. (Res. 29-30) Bu bölümde sekiz kollu yıldızların ve baklava dilimlerinin içlerine birer penç yerleştirilmiştir. Altıgenlerin içlerinde ortada penç ve iki uçta karanfillerin yer aldığı bitkisel kompozisyonlar bulunur. Karanfillerin iki yanından uçlarında tomurcuklar bulunan dallar sarkar. Beşgenlerin her birinde ise altı üstlü karanfil ve penç motiflerine yer verilmiştir. Karanfil ve pençleri lale tomurcuklarının yer aldığı dallar bir çelenk gibi çevrelemiştir. Aynalığı bir sıra bordür çevrelemiştir. Korkulukların etrafında da devam ettirilen sarı zeminli bordür yüzeyine “S” şeklinde kıvrık dallar üzerine lale, karanfil, gül ve yıldız çiçeği motifleri sıralanmıştır. Laleler krem rengi, yıldız çiçekleri mavi, güller kırmızı ve karanfiller beyazla boyalıdır.

Köşkün altındaki kare yüzeyde diğer cephede olduğu gibi aynalıktaki geometrik kompozisyona ve kalemişi süslemelere benzer bir düzenleme karşımıza çıkmaktadır. Alttaki açıklıkta ise doğu cephegedeki açıklıkta olduğu gibi soyut karakterli lalelere yer verilmiştir. (Res.29)

Minberin giriş kapısı bir sıra bordürle kuşatılmıştır. Bordür yüzeyinde mavi, kahverengi ve kırmızı renklerle yapılan zincirek kompozisyonu anımsatan bir düzenleme görülmektedir. Kapı açıklığının üzerinde yatay dikdörtgen bir pano bulunur. Panonun yüzeyinde ajur tekniğinde yapılmış çokgenlerden müteşekkil geometrik bir kompozisyona yer verilmiştir. Giriş cephesi en üstte yarım daire bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Sarı zeminli alınlık yüzeyine üç sıra halinde laleler ve nergisler sıralanmıştır. (Res.28). En altta kompozisyonun merkezini oluşturan bir lale bulunur. İkinci sırada lale ve nergisler ardışık olarak dizilmişlerdir. En üstte ise tamamen lale motiflerine yer verilmiştir. Girişin arka yüzünde de ön yüzdeki düzenleme tekrar edilmiştir.

Minberin köşk kısmı duvara bitişik cephe hariç Bursa kemerleriyle üç yöne açılmaktadır. Kemerler kare kesitli ayaklar üzerine bindirilmiştir. Ayakların ön yüzleri karanfil, lale ve gül motiflerinin bir dala sıralandığı bitkisel kompozisyonlarla, yan yüzleri zincirekleri anımsatan dizilerle süslenmiştir. Kemerlerin üstünde iki sıra mukarnas dizisi bulunur. En üstte ise içte düz bir

tavan, dışta çokgen bir külah köşkü örtmektedir. İçteki tavanın yüzeyinde penç, karanfil ve lalelerden oluşan bitkisel kompozisyonlu kalem işi süslemeler bulunmaktadır. (Res. 31) Penç kompozisyonun merkezine yerleştirilmiş olup pençin etrafına birer daldan çıkan lale ve karanfiller ardışık olarak sıralanmıştır. Bir yuvarlak içerisine alınan motiflerin etrafı içte yan yana palmet dizileriyle, dışta birbirine dallarla bağlanan sekiz pençin oluşturduğu bir çerçeveye kuşatılmıştır. Tavan yüzeyinin zemini beyazdır. Motiflerde kırmızı, kahverengi, sarı ve mavi renkler kullanılmıştır. Tavan yüzeyindeki bu kompozisyonun benzeri kadınlar mahfili balkonunun alt yüzeyinde de karşımıza çıkmaktadır. Minberin külahında ise zikzak kompozisyonu uygulanmıştır. Zikzaklarda kırmızı, siyah ve sarı renkler hakimdir.

Sonuç

Mahmut Paşa Camii bünyesinde barındırdığı kalem işi süslemeler bakımından oldukça zengin bir yapıdır. Camide kalem işi süslemeler tavan, kadınlar mahfili ve minberde yoğunlaşmıştır. Ancak tavan haricinde diğer kısımların (kadınlar mahfili ve minber) boya altında kalması bu bölümlerdeki süslemelerin bilim dünyasına tanıtılamamasına neden olmuştur. 2005 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyonda mahfil ve minberdeki boyalar sökülüş ve alttaki zengin kalem işleri gün yüzüne çıkarılmıştır.

Yapının tavan yüzeyinde çıtalarla çeşitli geometrik şekiller meydana getirilmiştir. Bu uygulama 17. yüzyıl ve sonrasındaki yapılarda yaygınlaşmıştır. Mahmut Paşa Camii tavanıyla üslup birliği sergileyen örnekler arasında Tokat Ulu Cami (onrm.1678/79) (Uzunçarşılı 1927: 41), Genç Mehmet Paşa (Örtmeönü) Camii (17. yy sonları), Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami (Atak 2014: 338), Merzifon Eyüp Çelebi Camii (17. yy) (Çerkez 2005: 252), Gaziantep Ahmet Çelebi Camii (1672) (Eroğlu 2014: 901-927) ve Erbaa Fidi Kasabası Silahtar Ömer Paşa Camii (17. yy son çeyreği) (Erdemir 1986: 302) gibi yapılar yer alır. Yapıların tavanlarında veya tavan göbeklerinde çıtalarla uygulanan geometrik kompozisyonlar paralellik göstermekle beraber bu şekillerin içlerine yerleştirilen kalem işi süslemeler yapıldıkları dönemlere göre üslup farklılığı gösterebilir.

Camiinin tavan yüzeyinin bazı bölümlerinin son restorasyonlarda müdahale gördüğü anlaşıyor. Bununla birlikte tavan göbeğinde ve bordürlerde orijinal kalem işleri mevcuttur. Göbekteki kalem işi süslemelerde penç, hatayi ve palmet gibi klasik motiflere yer verilmiştir. Tavan bordürlerindeki süslemelerde ise genel olarak dört farklı kompozisyon karşımıza çıkar. Bunlar içleri penç karanfil ve palmetlerle doldurulmuş dilimli kartuşlar; içleri lale ve karanfillerle doldurulmuş yatay-dikey dikdörtgen kartuşlar; kıvrık dallar üzerine sıralanmış lale, karanfil, sümbül, yıldız çiçeği ve gül motiflerinden meydana gelen kompozisyonlar ve kıvrık dallar üzerine sıralanmış penç, hatayi ve lalelerden meydana gelen kompozisyonlardır. İkinci grupta gördüğümüz yatay-dikey dikdörtgen kartuşlu kompozisyonlar benzer şekilde Tokat Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii'nde de (17. yy sonları)² karşımıza çıkar. Bunun yanı sıra özellikle üçüncü ve dördüncü grupta karşılaşılan kompozisyonların benzerleri Tokat Ulu Cami (o.1679), Erbaa Fidi Köy Silahtar Ömer Paşa Cami (17. yy son çeyreği), Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii (17. yy sonları), Merzifon Narince Köyü Abide Hatun Camii (1680) ve Ankara Zincirli Camii (1685) (Öney 1971: 84) gibi 17. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiş yapılarda karşımıza çıkar. Bu durumda söz konusu süslemelerin yapının inşa tarihiyle çağdaş olduğunu söylemek akla yatkındır. Bu örneklerin yanı sıra bu tarz kompozisyonların 18. yüzyıl başlarında inşa edilen bir kısım örnekte devam ettirildiği görülüyor. Ağaç Ayak Cami (1706) (Uysal 2013: 123-141), Ankara Hacı İlyas Camii (1704), Leblebicioğlu Camii (1713) ve

² Tokat Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii kalem işi süslemeleri ile ilgili Tokat Sempozyumu'nda (25-26 Eylül 2014) sunulan bir bildirimiz mevcuttur. Bildiri kitabı basım aşamasındadır.

Merzifon Hacı Hasan Camii (1714)³ gibi 18. yüzyılın başlarında inşa edilen ahşap tavanlı örneklerdeki süslemeler Mahmut Paşa Cami tavan süslemeleriyle üslup birliği içerisinde.

Yapının ahşap minberinin aynalıklarında geometrik kompozisyonlar bulunur. Çeşitli çokgenler ve çok kollu yıldızlardan müteşekkil geometrik şekillerin içlerine hayati, penç ve lale motifleri yerleştirilmiştir. Bu bölümlerdeki kompozisyonların üslubu yapının tavanındaki kompozisyonlarla benzerlik gösterir. Aynalıkları çevreleyen bordürlerde kıvrık dala sıralanan karanfil, gül ve laleler yer alır. Bu kompozisyonun aynısı tavanı çevreleyen bordürlerden birinde de görülür. Minberin aynalıklarında uygulanan geometrik kompozisyonlar ve bu kısımların içlerindeki kalemişi süslemelerin benzerleri Merzifon Eyüp Çelebi Cami (17. yy) tavan göbeğinde ve Ankara Ağaç Ayak Camii (1706) minberinde karşımıza çıkar. Ayrıca minberin giriş kapısındaki bordürde bulunan zincirek kompozisyonunu anımsatan düzenlemenin benzeri Ağaç Ayak Cami kadınlar mahfilinin ön yüzündeki bordürlerde de görülür. Minberin köşk kısmında tavan yüzeyine, merkezde bir penç ve pençin etrafına birer daldan çıkan lale ve karanfillerin ardışık olarak sıralandığı bir kompozisyon işlenmiştir. Bu kompozisyonun benzeri Merzifon Narince Abide Hatun Camii (1680) ahşap tavanının yüzeyinde ve girişlerinde; Erbaa Fidi Köy Silahtar Ömer Paşa Camii (17. yy son çeyreği) ve Merzifon Büyük Hacı Hasan Cami (1714) tavanlarında karşımıza çıkar. Bu bilgiler minberdeki süslemelerin de tavanda olduğu gibi caminin inşasıyla aynı dönemde yapıldığını gösterir. Ancak özellikle bordürlerdeki süslemelerin zaman içerisinde birtakım müdahaleler geçirdiği anlaşılmaktadır.

Caminin kadınlar mahfilinde diğer bölümlerde olduğu gibi oldukça zengin kalemişi süslemeler bulunmaktadır. Mahfildeki süslemelerin kompozisyonları büyük oranda caminin diğer bölümlerindeki süslemelerle üslup birliği içerisinde. Mahfilde üst katın bindirildiği ahşap kaplamanın üzerindeki bordürlerde ve mahfil kemerlerinin iç yüzeylerindeki süslemelerde dilimli kartuşlara yer verilmiştir. Bu kompozisyonların benzerleri ufak farklılıklar dışında tavandaki bir bordürde de karşımıza çıkmaktadır. Mahfil balkonunun alt yüzeyinde ise minber köşkünün tavanında olduğu gibi merkezdeki penç etrafına ardışık olarak dizilen lale ve karanfillerden müteşekkil bir kompozisyon yerleştirilmiştir. Buna karşın mahfilin güney cephesinde kemerlerin ön ve arka yüzeylerine vazolu buketler ve ayakların harime bakan güney yüzlerine iki yanında lalelerle zenginleştirilmiş çatallı selvi motifleri işlenmiştir. Bu süslemeler üslup bakımından 17. yüzyılın sonlarından daha geç bir döneme işaret etmektedir. Zira vazolu çiçek kompozisyonları her ne kadar Osmanlı mimarisinde erken dönemlerden itibaren kullanılmış olsa da bu kompozisyonlar 18. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlaşmıştır. Lale Devri ile birlikte öncelikle sivil yapılarda yoğunlaşan vazolu buketlerin natüralist tasvirler olarak işlendikleri görülmektedir. Dönemin başkenti İstanbul'da Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı ve III. Ahmed yemiş odasındaki ahşap üzerine kalemişi süslemelerde bu üslubun erken örnekleri yer alır (Canca 1999: 160-164). Anadolu'da ise Nevşehir Damat İbrahim Paşa Medresesi kütüphanesinde (1726-27) (Atak 2014: 181-183) ve Mudanya Tahir Paşa Köşkü'nde (1724) (Dayıgil-Olgun 1939: 113-121) benzer kompozisyonlar karşımıza çıkar. Bu kompozisyonların sayısı 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmıştır. Mahmut Paşa Camii kadınlar mahfilinde görülen vazolu buketler üslup bakımından biraz önce isimlerini saydığımız örneklerdeki kompozisyonlarla benzese de çiçek çeşitliliği bakımından daha sadedir.

Sonuç olarak; Mahmut Paşa Camii tavanında, minberinde ve kadınlar mahfilinin büyük bölümündeki kalemişi süslemelerin 17. yüzyıl ikinci yarısında inşa edilen birtakım örneklerle karşılaştırıldığında bir üslup birliği sergilediği görülmektedir. Bu doğrultuda söz konusu süslemelerin caminin inşa tarihiyle aynı dönemde yapıldığını söyleyebiliriz. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere kadınlar mahfilinin ön yüzündeki vazolu tasvirler 17. yüzyıl sonlarından daha geç

³ Yapılardaki süslemeler için bkz. Erkan Atak, Anadolu'da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2014.

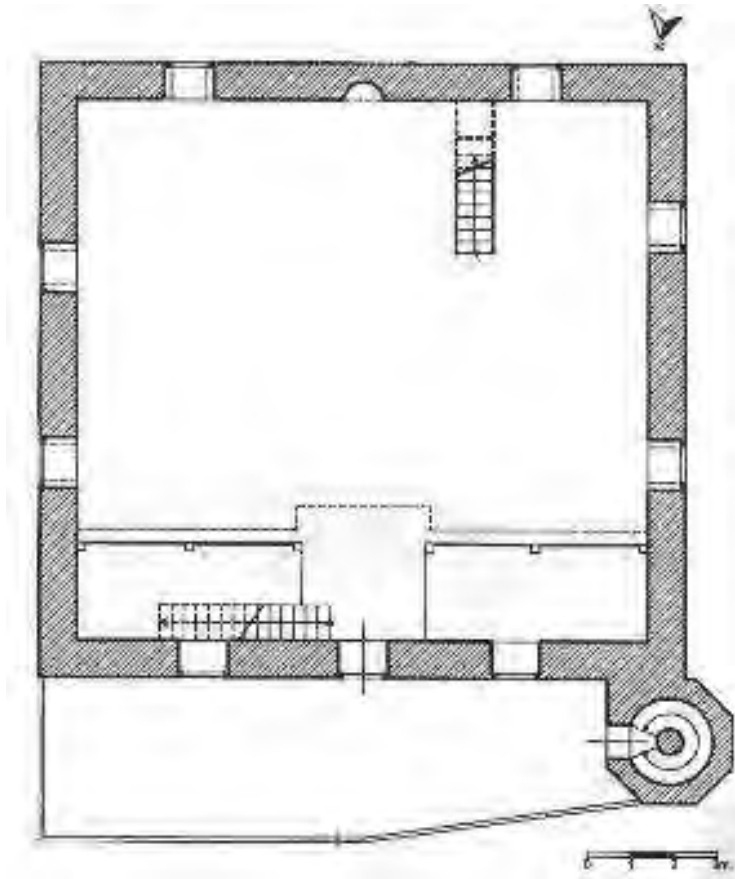
bir dönemde yapılmış olmalıdır. Ne yazık ki şimdilik yapının vakıf kayıtlarındaki bilgiler mahfile hangi tarihte ve ne şekilde bir müdahale olduğu hakkında bir bilgi sunmamaktadır.⁴ Bu durum da kesin bir tarih vermemizi güçleştirmektedir.

KAYNAKÇA

- AÇIKEL, Ali; SAĞIRLI, Abdurrahman, (2005), *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*, C:1, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tokat.
- ASLANAPA, Oktay, (1984), *Türk Sanatı I (Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar)*, Kervan Yayınları, İstanbul.
- AKTEMUR, Ali Murat, (2013), “Zile Elbaşoğlu Camii’nin Sıvalar Altında Kalan Gizemi”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8 Summer 2013, p.1621-1642, ANKARA-TURKEY
- ATAK, Erkan, (2014), *Anadolu’da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- CANCA, Gülçin Erol, (1999), *Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul’da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- CİNLİOĞLU, Halis Turgut, (1950), *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Birinci Kısım, Tokat Matbaası, Tokat.
- ÇERKEZ, Murat, (2005), *Merzifon’da Türk Devri Mimari Eserleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- DAYIGİL, Feyzullah; OLGUN, Zarif, (1939), “Mudanya’da Tahir Paşa Köşkü ve Eski Evler”, *Arkitekt*, S:101-102, İstanbul, s.113-121.
- ERDEMİR, Yaşar, (1987), “Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara, s.295-312.
- EROĞLU, Süreyya, (2014), “Gaziantep Ahmet Çelebi Camisi; Kadınlar Mahfili’nin Kalemşi Süslemeleri”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5 Spring 2014, p.901-927, ANKARA-TURKEY
- GÜNDOĞDU, Hamza; vd, (2006), *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Ankara.
- NEMLİOĞLU, Candan, (2012), “Tokat’ın Ahşap Kalem İşi Bezemeli İki Ünlü Camii’nin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi”, *Tokat Sempozyumu*, 01-03 Kasım 2012, C.2, Tokat, s.239-248.
- NEMLİOĞLU, Candan, (2009), “Kastamonu Kasabaköy Mahmut Bey Camii Kalem İşi Bezemeleri ve Osmanlı Bezeme Sanatına Etkileri”, *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 14-16 Ekim 2009, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

⁴ Mahmut Paşa Camii’ye ait H.1219 (M.1804/1805) tarihli bir vakfiye kaydı mevcuttur. Ancak söz konusu vakfiye kaydında yapının bir onarım geçirip geçirmediğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Vakfiye metni için bkz. Ali Açikel-Abdurrahman Sağır, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*, C.1, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tokat, 2005, s.317-318.

- NEMLİOĞLU, Candan, (2001), “Samsun Çarşamba Göçeli Camii”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Konya, s.117-136.
- ÖNEY, Gönül, (1971), *Ankara’da Türk Devri Yapıları*, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ÖNGE, Yılmaz, (1968), “Ahşap Stalaktitli Sütun Başlıkları”, *Önasya Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 37, İstanbul, s.12.
- ÖNGE, Yılmaz, (1971), “Anadolu’da XIII.-XIV. Yüzyılın Nakışlı Ahşap Camilerinden Bir Örnek: Beyşehir Köşk Köyü Mescidi”, *Vakıflar Dergisi*, S.9, V.G.M. Yayınları, Ankara, s.291-302.
- SÜREYYA, Mehmed, (1996), *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:4, İstanbul.
- UYŞAL, Ali Osman, (1987), “Tokat’taki Osmanlı Camileri”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara, s.313-364.
- UYŞAL, Zekiye, (2013), “Ankara’da Lâle Devrinden Kalemîşi Bezemeli Bir Yapı: Ağaç Ayak Cami”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı:54, Erzurum, s.123-141.
- UYŞAL, Zekiye, (2002), “XIV.-XV. Yüzyıl Ankara Mescitlerinde Kalemîşi Süslemeler”, *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan)*, 10-13 Ekim 2001, İzmir, s.579-589.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1927), *Kitabeler*, İstanbul.

Şekil 1: Mahmut Paşa Camii planı (Hamza Gündoğu-vd.’den)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 1: Mahmut Paşa Camii kuzey cephe

Resim 2: Mahmut Paşa Camii batı cephe

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 3: Mahmut Paşa Camii batı cephe (eski fotoğraf) (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Resim 4: Mahmut Paşa Camii güney cephe ve hazire

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 5: Harim (güney cephe)

Resim 6: Harim (kuzey cephe)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 7: Harim (batı cephe)

Resim 8: Harim (doğu cephe)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 9: Tavan

Resim 10: Tavan (restorasyon öncesi) (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 11: Tavan göbeği

Resim 12: Tavan göbeğini çevreleyen bordürler (detay)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 13: Tavan göbeğini çevreleyen bordürler (detay)

Resim 14: Tavanı sınırlandıran bordür ve pervaz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 15: Kadınlar mahfili (restorasyon öncesi) (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Resim 16: Kadınlar mahfili (restorasyon sonrası)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 17: Kadınlar mahfili ön (güney) cephe (detay)

Resim 18: Kadınlar mahfili ön (güney) cephe kemer köşeliği vazodan çıkan çiçekler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 19: Kadınlar mahfili ön (güney) cephe bordür detayı

Resim 20: Kadınlar mahfili balkon tabanı zemine bakan yüzey

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 21: Kadınlar mahfili sekilere geçişi sağlayan kapı

Resim 22: Kadınlar mahfili arka (kuzey) cephe kemer köşeliği vazodan çıkan çiçekler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 23: Kadınlar mahfili arka (kuzey) cephe bordür detayı

Resim 24: Minber (restorasyon öncesi) (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 25: Minber (restorasyon sonrası)

Resim 26: Minber doğu cephe

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 27: Minber doğu cephe (detay)

Resim 28: Minber giriş kapısı süsleme detayı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 29: Minber batı cephe

Resim 30: Batı cephe (detay)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 31: Minber köşkü tavanı

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ATAĞ, E., Tokat Mahmut Paşa Camii Kalem İşî Bezemeleri, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 197-226, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8144>, ANKARA-TURKEY

REKONSTRÜKSİYON UYGULAMALARINA YÖNELİK KRİTERLERİN İRDELENMESİ; ORTAKÖY- KURUÇEŞME SAHİLİ ÖRNEĞİ*

Özlem ATALAN**

ÖZET

Boğaziçi ve yalıları korunması gereken, mimarisi ve doğal güzelliği ile tarihi mirası olarak değerlendirilebilir. Boğaziçi yalı mimarisi sadece İstanbul Boğazı'na özgü bir mimaridir. 19. yüzyılın ikinci yarısından kalan fotoğraf albümlerinde yer alan büyük yalıların, bugün yapılan kıyı konutlarıyla hemen hemen hiçbir yaşama ve biçim ilişkisi kalmamıştır. Ortaköy Kuruçeşme kıyı yerleşiminde geleneksel yalılar, kıyı şeridi içindeki konumları, arka plandaki köşkleri ve koruları ile Boğaziçi silüetini oluşturmaktaydılar. Ortaköy Kuruçeşme'de 20. yüzyıldan sonra bu yalıların yok olduğu ve yerlerini kömür depolarının, fabrika ve liman tesislerinin aldığı görülür.

Günümüzde bu bölgede geleneksel yalıların mevcut yasalar çerçevesinde rekonstrüksiyon uygulamaları yapılmaktadır. Ancak bu yalıların rekonstrüksiyonunu gerektirecek önemli kriterlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu makalede Ortaköy Kuruçeşme kıyı yerleşiminin yakın tarihsel geçmişi ile bağlantılı olarak önemi vurgulanacaktır. Ayrıca günümüzdeki rekonstrüksiyon uygulamalarına kuramsal yaklaşımlar desteğinde bu yalıların rekonstrüksiyonunu gerektirecek önemli kriterlerin belirlenmesi tartışılacaktır. Bu kuramlar çerçevesinde, çalışma alanında rekonstrüksiyonu yapılabilecek düzeydeki yapılar "mimarlık ve/veya sanat tarihi açısından önemli olması, tarihsel olaylarla veya kişilerle ilişkili olması, hanedana veya merkezi yönetime ait olması, yeterli ön cephe, yan cephe ve iç fotoğraflara sahip olması, gravür-resim vb. gibi belgelerde yer alması, ölçülü kroki, plan ve eski harita gibi belgelere sahip olması, hava fotoğraflarında görünmesi, literatürde yer alan rölöve ve restitüsyon projelerinin olması ve güncel konumunun rekonstrüksiyona uygunluğu" açılarından değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışma alanında yer alan yapı ve parsellere kullanım önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Boğaziçi, Rekonstrüksiyon, Kuruçeşme, Yalı, Sahilsaray.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. İzmir Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, El-mek: oatalan@hotmail.com

CRITERIA FOR THE RECONSTRUCTION; A CASE STUDY OF ORTAKOY- KURUÇEŞME COAST

STRUCTURED ABSTRACT

It is being observed that the construction at Bosphorus surged, beginning from the onset of the 19th century. The names of yalı owners, recorded on Bostancıbaşı's (Chief Gardener) pertaining to 1790 and the years of 1814–1815 have been a considerable resource regarding these periods. While part of the Bosphorus yalis, figuring on BostancıBaşı's (Chief Gardener) Ledger, pertaining to the 19th century, survived the end of 19th century, some others have been destroyed or consumed in fires. The Bosphorus villages have lost their quality of summer resort and become suburbs in the 19th century. Having said that, the smoothing of transport circumstances and the fact that Şirket-i Hayriye started regular services as from the year 1852, rendered the Bosphorus settlements, areas inhabited throughout the year.

The inexpensively timber imported figures in the sources as well as the locally produced wood, incoming from the Anatolia and Rumelia as of the second half of the 19th century. The wooden material became plentiful in this era; the utilization of timber as both structural and veneering became widespread. The emphasis such as that the ground floors of the houses attend the service sections, that there is a life style oriented towards the street, the outwards extension of upper floors of the homes, the fenestrations, room the room arrangements, the fewness of the layers, the horizontal development have been the fundamental approach of the yalis (seaside houses), partaking on the Bosphorus shoreline. The wooden structure had many windowed and hectic upper floors exuberating to the street, and towards the sea in the yalis.

The impact of that the yalis are frequently torn down and rebuilt, that they can follow the Western impressions more by virtue of they were the buildings of the court and high level families and those have the power to have such novelties implemented, and also more radical alterations could be performed since they were summer residences had a significant importance in the reflection of Westernization influences on the Bosphorus yalis. The yalis, built on the Bosphorus shoreline at the end of the 19th century have been constructed on Baroque, Neo-classic, Eclectic and Art Nouveau styles.

The wood material has been preferred in the Bosphorus shore's yalis for they may be built easily, cheaply and fast. However, these buildings lied in ruins or were destroyed in short notice. That the people, belonging to the Ottoman Dynasty have the power to have such coastal palaces and yalis (seaside house), on the styles and specifications of the era and that the wood material is convenient for building in a short time resulted in construction of specific yalis in this area or else, the rebuilding of the structures by re-arrangement of their facades. Moreover in those centuries during which the population of Istanbul rose quickly, the wooden structures have been favored at Bosphorus for their inexpensiveness of and because they could be built fast. Yet, the fact that the resistance of the wood is low, that it is readily lost in the fires and that the maintenance of such buildings was not

fulfilled when they have been deserted, constitute obstacles to the persistency of yalı (seaside house) architecture.

The yalis (seaside house) were easily lost for the above reasons and new ones with different styles were built in their place. Furthermore, the rapid population growth as from the middle of the 19th century and intense construction related to it induced that big fires broke out in the Bosphorus more frequently than experienced in the past centuries. Starting by this century, the administration desired to transform the construction to stone buildings by reason of fires of big scale. The palaces, police stations and caserns were built by this technique. Yet, wooden yalis (seaside houses) proceeded to be built on the shoreline of Bosphorus.

The inauguration of the lines between Karaköy and Ortaköy in the year 1871 facilitated the road transport in the area. The start of laying, as from the year 1907, of the tramway line, so to come to an end in front of Bebek garden, passing through Kuruçeşme and Arnavutköy separated the coastal palaces and yalis, located in this area from their back spaces, composed of their woods, gardens and kiosks. The wooden construction ground to a halt in Istanbul and Bosphorus; following the World War 1. The wooden construction has been abandoned altogether at Early Republican era. Apart of the yalis (seaside houses), situated on Bosphorus coast have been utilized as warehouse or left to lie in ruins after the proclamation of the Republic.

Significant changes were observed in the Bosphorus after the year 1950. The intensive zoning studies that the government of that time launched in Istanbul in this process, the absence of selection of convenient locations for industrial spaces and the squatting initiated by migration towards the cities spoiled the nature of Bosphorus in part. There had been a loss of historical structures to a considerable extent, until that the yalis (seaside houses) are registered after the date of 1951.

A lot of spaces in the Bosphorus were registered as protected site by the Relics Act, entered into force in the year of 1973. Bosphorus Structural Plan has been promulgated in the year of 1983. The entire Bosphorus have been declared protected area by the decree of the council of ministers, upon a suggestion the committee brought forth and that all constructions to be carried out in the Bosphorus obtain the approval of the committee has been ensured by this act. The construction of new yalis (seaside house) has legally wise ended upon the entering into effect of the Bosphorus Act of 1983, the required preservation resolutions on the protection and restoration of the yalis that are traditional inheritance have been taken. The interdiction of new domiciles by the law put forward the restoration of old dwellings and the rebuilding request for those destructed.

Bosphorus and its seaside residences in need of protection can be evaluated the world's most beautiful waterways with history and natural beauty heritage. Yalı's culture is specific to the Bosphorus only an architecture seaside residences. Large residences located in the rest photo albums in the second half of the 19th century, there is no relation with today forms the coast. Traditional residences in Ortakoy-Kuruçeşme coastal settlements, constituted the Bosphorus silhouette with coastal location background mansions and and its grove. After

Turkish Studies

20th century in Ortakoy Kuruçeşme, this seaside residences are disappeared and many coal warehouses, factories and port facilities are seen to take.

It is important that the public image and identity the Bosphorus architecture acquired within the historical process is removed and assisted by art, culture and architecture. The Bosphorus bears on itself many symbolic values with its yalis (seaside houses), woods, kiosks and culture. Therefore, the preservation and maintenance of cultural and natural landscape of Bosphorus must be promoted.

Today, the traditional seaside residences reconstruction are carried out in accordance with existing laws. But it is necessary to determine the important criteria. the requires of reconstruction of seaside residences. In this article will be highlighted connection with importance of recent historical past of Ortakoy Kuruçeşme coastal settlement. Important reconstruction criteria will discuss with support of reconstruction theoretical approaches. In addition, using recommendations will discuss buildings and parcels which located work area.

The protection and maintenance of natural and cultural landscape, the introduction of the historical silhouette of the end of 19th century; which is formed in course of history, established by the latest pictures and left its market the minds by propagation all over the world; and the accentuating of coastal texture, lost alongside with it must be backed up at the basic approaches devoted to preservation of the Bosphorus space.

Key Words: Bosphorus, Reconstruction, Kuruçeşme, Yali, Waterside Residence.

1.Ortaköy Kuruçeşme Kıyı Yerleşiminin Yakın Tarihsel Geçmişi

Ortaköy’de Ortaköy Camisi ile Arnavutköy’de Sarraf Burnu arasında yer alan yalılar; 20. yüzyıl ilk çeyreğinden itibaren tek tek çıkan yangınlar ve 1908-1920 yılları arasında Kuruçeşme Koyu’ndan Sarraf Burnu’na kadar alanı kapsayan yangınlarda yanmış ve yıkılmışlardır (Sakaoğlu, 1994)

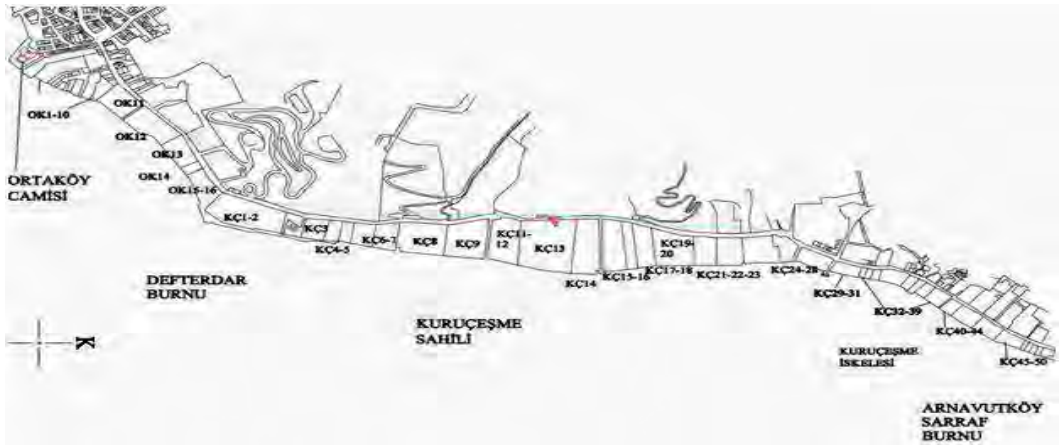
1920’li yıllardan itibaren yalıların ve sahil sarayların arkasından “Tramvay Caddesi” geçmiştir. Bu güzergahın açılması ve arkalarından yol geçirilmesi yalıların, korularından ve köşkerlerinden oluşan mimari düzenlerini parçalamıştır (Kayra, 1990).

Cumhuriyet’in İlanı’ndan sonra, merkezi yönetim ve toplum, özellikle ilk dönemlerde geçmişe ait değerlerin korunması için yeterli bir çaba içine girmemiştir¹. Bu süreçte Boğaziçi’ne ve bölgeye olan ilgi azalmış, yıkılan yalıların parselleri açık hava depolarına dönüştürülmüştür (Proust, 1997-1998). Yıkılmayan yalılar ise tütün, kömür ve gaz deposu olarak kullanılmıştır. 1920’lere ait Tapu Kadastro belgelerinde “sahilhane” olarak görülen yapıların, 1949’lu yıllara ait Tapu Kadastro belgelerinde yıkıldığı, bölgedeki parsellerin bir kısmının “depo, sahilhane, köşk veya boş arsa” olarak kullanıldığı görülmektedir (Atalan, 2008). 1950-1960 yılları arasında Lido Gazinosu’ndan sonra Kuruçeşme’ye kadar uzayan sahilde yer alan yükleme boşaltma tesislerinin

¹ Atatürk’ün 19.02.1931 tarihinde Konya’daki gezisi sırasında Başbakan İsmet İnönü’ye gönderdiği telgraf, koruma ilkelerine büyük ivme kazandıran önemli bir belge olarak görülmektedir. Belgede tarihi eserlerin korunamaması üzerine ihmaller belirtilmiş, korunması ve tamirinin gerçekleştirilmesi gerekliliği belirtilmiştir. Madran, 2002.

başka yerlere nakledilmesi ve bölgenin “Turizm Alanı” olarak değerlendirilmesi planlanmıştır. Kuruçeşme ile Arnavutköy arasında sahil kısmındaki binalar tamamen kaldırılmış ve yolun 30 metre genişliğinde devamı sağlanmıştır (İstanbul’un Kitabı, 1950). 1958 yılında genişletme çalışmaları sırasında Hatice Sultan Yalısı’nın arka bölümleri yıkılmıştır (Erdenen, 1994) .

1950 ile 1965 yılları arasında çoğu koru alanları yapılaşmaya açılmıştır. Ortaköy Korusu 1950–1963, Kuruçeşme Korusu 1955 yıllarında ifraz edilmiştir (Salman, 2004) . Bu süreçte bölgedeki korular ve köşkları zarar görmüş, koru alanları yapılaşmaya açılmıştır. 1973’te Boğaziçi Köprüsü yapımıyla kıyılarda yer alan sahilsaraylar ve Beylerbeyi Sarayı zarar görmüş, köprü ayakları ve bağlantı yolları çevresinde yoğunlaşma başlamıştır. Kuruçeşme’de yer alan Fatma Sultan Yalısı bu dönemde yıkılmıştır. 1983 yılında çıkarılan Boğaziçi Yasası’yla, Boğaziçi koruma alanı içerisinde yer alan tarihi yapıların onarımı dışında, her türlü yeni inşaatın izni kaldırılmıştır (Sezgin, 2002)

Şekil.1. Eldem (1979) çizimlerine göre numaralandırılan Ortaköy-Kuruçeşme arasındaki parseller

Yapılan bu araştırmada Ortaköy’de Ortaköy Camisi ile Arnavutköy’de Sarraf Burnu arasında yer alan (O.K.1 ile O.K.16 parsel arasındaki yalılar ile K.Ç.1 ile K.Ç.50 parsel arasındaki yalılar) kıyı yapıları ve yalılar incelenmiştir. 1880 ile 1905 tarihleri arasında Ortaköy’de Ortaköy Camisi ile Arnavutköy’de Sarraf Burnu arasında yer alan yaklaşık 60 adet yapıdan, günümüze 8 adet tarihi yapı kalmıştır (Atalan, 2008). Bu oran yaklaşık %13’tür. Yangınlar ve çeşitli nedenlerle yıkımlardan büyük ölçüde etkilenen, çalışma alanında yer alan yalıların günümüze ulaşma oranı, Boğaziçi’nin diğer semtlerine göre daha düşüktür. Bu süreçte, kıyı şeridinde özgün ahşap yapılar ve kagir yapılar hızla azalmıştır. 19. yüzyıl sonlarında fotoğraflardan net olarak tespit edilen Neoklasik, Eklektik, Art Nouveau, Geleneksel Barok ve diğer üsluplardaki özgün yalı yapılaşmasının pek azının günümüze eriştiği söylenebilir. Bölgenin tarihi dokusu büyük ölçüde zarar görmüştür. Bununla birlikte, günümüzde çalışma alanının bir kısmında bölgenin tarihsel süreçte taşıdığı kimliğiyle uyum göstermeyen yapılar yer almaktadır. Bu yapılar ve boş parseller, gece kulübü, konser alanı ve otopark gibi işlevlerle kullanılmaktadır.

Boğaziçi 1983 yılı sonrası, kendi adı ile yürürlüğe giren kanundan sonra ön, geri görünüm ve etkilenme bölgesi olarak bölünmüştür. Ancak ilerleyen zamanla geri görünümde, genelde spekülatif amaçlı ve düzensiz yeni yapıların yer alması, kıyılardaki yalıların oluşturduğu görünüme uygun olmayan ve genel silüeti olumsuz etkileyen duruma neden olmuştur (Salman, 2004). Ortaköy ve Kuruçeşme sahil şeridi ise, Boğaziçi’ndeki diğer semtlere göre, geri görünümdeki daha düşük yapılaşması ve korunan korularıyla kısmen korunmuş durumdadır. Bu bölgenin geri planını koruların oluşturduğu ve uzak geçmişten itibaren bu alanlara yeni yapı yapılmadığı için, silüetin bozulma endişesi kısmen de olsa ortadan kalkmıştır.

2. Ortaköy Kuruçeşme Sahiline Yönelik Rekonstrüksiyon Kriterlerinin İrdelenmesi

20. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Ortaköy Kuruçeşme kıyı şeridinde özgün ahşap yapılar ve kâğır yapılar hızla azalmıştır. En son bir bütün olarak görülen 19. yüzyıl sonu fotoğraflarında yer alan Ortaköy Kuruçeşme sahil şeridinde var olan Neoklasik, Eklektik, Art Nouveau, Geleneksel Barok ve diğer üsluplardaki özgün yalı yapılaşmasının pek azının günümüze eriştiği söylenebilir (Atalan, 2008).

Ortaköy Kuruçeşme kıyı şeridinde yer almış yapılardan pek çoğu, Osmanlı Devleti'nin saray ailesine ve üst düzey devlet adamlarına ait, dönemin ünlü mimarları tarafından yapılmış, mimari üslup ve özellikleri açısından dönemini yansıtan önemli sahilsaraylar, yalılar ve sanat eserleridir (Kuban, 2002). Trajik olaylar ve felaketler sonucunda yıkılmamışlarsa da, kısmi yangınlar, koruma anlayışıyla çelişen imar çalışmaları, koruma bilincinden yoksun kullanımlar gibi farklı türde bir felaket sonucu kaybolmuşlardır. Fiziksel olarak yok edilmiş fakat şehir sakinlerinin kalplerinde ve zihinlerinde hafıza olarak tüm potansiyeliyle sürekli olarak var olan silüet rekonstrüksiyona etken oluşturmaktadır. Genellikle rekonstrüksiyonun tipolojisini tanımlayan yıkımın nedeni olmamaktadır. Bu onun yerine kaybolmuş şehrin paradigmasıdır. Bu yapıların çok fazla tanınmaması ve mimari özellikleri açısından örnek teşkil edecek niteliklerinin anlaşılması, Avrupa'da tarihsel araştırmalar sonucu rekonstrüksiyonla canlandırılan pek çok örnekler gibi açığa çıkmasını engellemiştir.

Ortaköy'de Ortaköy Camisi ile Arnavutköy'de Sarraf Burnu arasındaki bölgede yapılacak rekonstrüksiyon uygulamalarına, bölgenin tarihsel önemi, önemli yapıları barındırmış olması ve bu tarihi peyzajın yeniden yaratılması düşüncesi ile olumlu yaklaşılabilir. Bölgede yapılacak rekonstrüksiyon uygulamalarının mimarlık ve şehircilik açısından iki önemli sonucu saptanabilir. Birinci sonucu çalışma alanında yer alan önemli yapıların ortaya konması, ikinci sonucu bölgedeki tarihi silüetin tamamlanması olacaktır.

Bölgede yapılması planlanan rekonstrüksiyonların aynı zaman diliminde Boğaziçi silüeti içinde yer almış olması önemlidir. Aynı zamanlarda yapılmış yalıların yan yana getirilmeleri, tarihi yanıltıcı ve doğru olmayan bir sahne yaratır. Bu nedenle bu silüetin canlandırılması amacıyla yapılacak restitüsyon önerilerinin aynı zaman diliminde yaşamış olanlarıyla yan yana gelecek olmaları desteklenmelidir. Bu kıyı bölgesinde, fotoğraflarla ve rölevellerle tespit edilebilen silüet, 19. yüzyıl sonu silüeti olmuştur. Bu dönemde fotoğraf tekniğinin ilerlemesi sonucu bölgeye ait fotoğrafların ve kartpostalların fazlaşması ve yaygınlaşması, haritacılığın ilerlemesi sonucu bölgeye ait ölçülü haritaların çoğalması, Boğaziçi'nin Türkiye ve uluslararası 19. yüzyıl sonu itibarıyla görsel olarak tanınmış ve imajının bu görüntüyle hatırlanıyor olması sonucunu doğurmuştur.

19. yüzyıl sonunda bölgede geleneksel mimariyle birlikte batılılaşma döneminin etkilerini taşıyan Ampir, Barok, Neoklasik, Art Nouveau ve Eklektik üsluplardaki yalıların bir arada yer alması, bu yüzyılın önemli bir niteliği olmuştur. Bununla birlikte bu dönemde ahşap ve kâğır yalıların son örneğinin yer alması ve yalı geleneğinin 1920'li yıllarda itibaren kaybolması, 19. yüzyıl sonu yalıların önemini vurgulamaktadır (Barillari, D. ve Godolli, E., 1997)

Günümüze bölgede yer alan yalıların pek çoğunun 19. yüzyıl sonu fotoğraflarında yer alan yalılarla eş zamanlı olması ve yan yana gelen veya yapılacak rekonstrüksiyonlarda yan yana gelme ihtimali olabilen yapılar olması sebebiyle Ortaköy Kuruçeşme kıyı şeridinde 19. yüzyıl sonu silüetinin korunması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Aynı gerekçelerle 19. yüzyıl sonu silüeti, Boğaziçi'nin diğer semtleri içinde geçerli yüzyıl silüeti olmalıdır. Rekonstrüksiyon ile yeniden inşası düşünülen yalıların, 19. yüzyıl sonu yapılarının olması Boğaziçi'nin sürekliliğinin sağlanması açısından önemi olacaktır.

Çalışma alanı olan Ortaköy’de Ortaköy Camisi ile Arnavutköy’de Sarraf Burnu arasındaki bölgede rekonstrüksiyonu yapılabilecek düzeydeki yapılar “mimarlık ve/veya sanat tarihi açısından önemli olması, tarihsel olaylarla veya kişilerle ilişkili olması, hanedana veya merkezi yönetime ait olması, yeterli ön cephe, yan cephe ve iç fotoğraflara sahip olması, gravür-resim vb. gibi belgelerde yer alması, ölçülü kroki, plan ve eski harita gibi belgelere sahip olması, hava fotoğraflarında görünmesi, literatürde yer alan rölöve ve restitüsyon projelerinin olması ve güncel konumunun rekonstrüksiyona uygunluğu (parsel açısından, konum açısından, kentsel açıdan)” açılarından değerlendirilmiştir, ki benzeri bir temel yaklaşım 2000 tarihli Riga Kartası’nda da ana hatlarıyla belirtilmektedir².

Yapıların rekonstrüksiyonu için seçim kriterlerine 40 puan üzerinden üzerinden değerlendirilmiştir. (Çok önemli kriter: 40 Puan, Orta önemli kriter:30 Puan Az önemli kriter:20 Puan Çok az önemli kriter :10 Puan)

YAPILARIN REKONSTRÜKSİYONU İÇİN SEÇİM KRİTERLERİ	PUAN
Güncel Konumunun Rekonstrüksiyona Uygunluğu	40
Ön Cephe Fotoğraflarının Olması	40
Literatürde Rölöve Restitüsyon Projelerinin Olması	40
İç ve Yan Cephelere ait Fotoğraflarının Olması	30
Mimarlık ve/veya Sanat Tarihi Açısından Önemli Olması	20
Ölçülü Kroki-Plan-Harita vb. gibi Belgelerinin Olması	20
Tarihsel Önemli Olaylarla veya Kişilerle İlişkili Olması	20
Hanedana veya Merkezi Yönetime Ait Olması	20
Hava Fotoğraflarının Olması	20
Tarihsel Belgelerde Yer Alması	10
Gravür-Resim vb. gibi Belgelerinin Olması	10

Çizelge 1. Yapıların Rekonstrüksiyonu için Kriterlerin Puanlaması

Güncel konumunun rekonstrüksiyona uygunluğu (40 Puan): Peyzaj veya kent görünümü açısından önemli olması, bulunduğu yerin ve bölgenin simgesi olarak kabul edilmesi, önemli bir dokunun çevresinde yer alan ve ona ölçek veren vazgeçilmez bileşen olması, şehircilik tasarımının bir parçası olması, günümüzdeki parselasyon düzeninin rekonstrüksiyonu gerçekleştirebilecek uygunlukta olması kriterlerini kapsamaktadır.

Ön cephe fotoğraflarının olması (40 Puan): Yapının rekonstrüksiyonuna olanak verecek karşidan çekilmiş, yapının detaylarını net olarak ifade edebilen ön cephe fotoğraflarının olması kriterlerini kapsamaktadır. Restorasyon, restitüsyon ve rekonstrüksiyonlara veri sağlayacak yazılı ve görsel belgeler içerisinde fotoğraflar önemli kaynaklardan biridir. Tek bir resimle ve tek cephesiyle karşılaşılan yapılarda ise, alışılmamış ayrıntılar yok sayılmamalıdır. Geleneğe tümünden aykırı olmadıkça bu tür detaylar büyük ölçüde kabul edilebilirler. Boğaziçi’nde ve çalışma alanı olan Ortaköy Kuruçeşme sahil şeridinde yer almış olan pek çok sahil saray ve yalının sadece ön cephe fotoğrafları mevcuttur.

Literatürde yapıya ait rölöve ve restitüsyon projelerinin yer alması (40 Puan): Bu kriter Yapının rekonstrüksiyonuna olanak verecek, tarihsel kaynaklarda yer alan, rölöve restitüsyon projelerinin olmasını kapsamaktadır. Restorasyon, restitüsyon ve rekonstrüksiyonlara veri sağlayacak yazılı ve görsel belgeler içerisinde rölöve restitüsyon projeleri önemli kaynaklardan biridir. Sedat Hakkı Eldem’in rölöve ve restitüsyon projeleri, Doğan Kuban’ın restitüsyon projeleri gibi örnekler bu kapsamda değerlendirilebilir. Çalışma alanı Ortaköy Kuruçeşme sahil şeridinde

² http://www.unesco.org/baltics/Riga_final_report.htm

yer almış olan Zekiye Sultan Sahil Sarayları, Fehime Sultan Sahilsarayı, Hatice Sultan Sahilsarayı, Fatma Sultan Sahilsarayı, Nazime Sultan Sahilsarayı, Mediha Sultan Sahilsarayı, Seniha Sultan Sahilsarayı'nın rölöveleri veya restitüsyon projeleri vardır.

Yapının Mimarlık ve/veya Sanat Tarihi açısından önemli olması (20 puan): Yapının sanat değeri taşıması, üslup gelişimi ve tipolojik gelişim açısından önemli olması, ünlü bir sanatçı veya mimarla ilişkili olması, bir sanat üslubunun temsilcisi olması, üstün nitelikli veya zengin bir cephe düzenine, bezemeye, iç düzene sahip olması, üstün nitelikli yapıım özelliğine ve strüktür düzenine sahip olması, özenli işçilikle yapılmış olması kriterlerini kapsamaktadır. Çalışma alanı olan Ortaköy Kuruçeşme sahil şeridinde yer almış olan Nazime Sultan Yalısı; ünlü mimar d' Aronco'ya ait Art Nouveau mimarisinin özel bir örneği olması, sanat değeri taşıması, üslup gelişimi ve tipolojik gelişim açısından önemli olması sebepleriyle bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca nitelikli veya zengin bir cephe düzenine, bezemeye, iç düzene sahip olması, nitelikli yapıım özelliğine ve strüktür düzenine sahip olması açısından Zekiye Sultan Sahil Sarayları, Fehime Sultan Sahilsarayı, Hatice Sultan Sahilsarayı, Fatma Sultan Sahilsarayı, Mediha Sultan Sahilsarayı, Seniha Sultan Sahilsarayı bu kapsamda değerlendirilebilir.

İç ve yan cephelere ait fotoğraflarının olması (20 Puan): Yapının rekonstrüksiyonuna olanak verecek yandan ve içten çekilmiş, yapının detaylarını net olarak ifade edebilen fotoğraflarının olması kriterlerini kapsamaktadır. Boğaziçi'nde ve çalışma alanı olan Ortaköy Kuruçeşme sahil şeridinde yer almış olan pek çok sahilсарay ve yalının yan cephe ve iç fotoğrafları yoktur. Önemle belirtmek gerekir ki; iç ve özellikle yan cephe fotoğraflarının olmaması varsayıma dayanarak rekonstrüksiyonlar gerçekleştirilmesine sebep olmaktadır. Özgün yapılarla ait malzeme ve veriler olmadığında, geleneksel biçimlerden hareket edilerek, çağdaş olduğu kolaylıkla anlaşılabilen tamamlamalarla tarihi yapının tarihi karakteri korunmaya çalışılmalıdır.

Ölçülü kroki, plan vb. gibi belgelerinin olması (20 Puan): Yapının rekonstrüksiyonuna veri teşkil edecek, tarihsel kaynaklarda, haritalarda, kadastro planlarında döneminin mimarları ve uzmanları tarafından hazırlanmış kroki, plan vb. gibi belgelerinin olması kriterlerini kapsamaktadır. Boğaziçi'ne ait bu tür ölçülü olarak hazırlanmış belgeler, 1920'li ve 1949'lu yıllara ait Kadastro krokilerinde ve 1920'li yıllara ait Boğaziçi haritalarında (Anadolu ve Rumeli Ciheti Haritaları, Sigorta Haritaları, Alman Mavisi Haritaları) yer almaktadır. 1927 tarihli Pervititch Haritası'nda, Esma Sultan Yalısı'nın, O.K.2- O.K.3- O.K.4- O.K.5- O.K.6- O.K.7- O.K.8'de yer alan yalıların, O.K.10'da yer alan Karakol yapısının, Fehime Sultan Yalısı'nın, Hatice Sultan Yalısı'nın, Fatma Sultan Yalısı'nın üst görünüşleri ve çevreleri çizilmiştir.

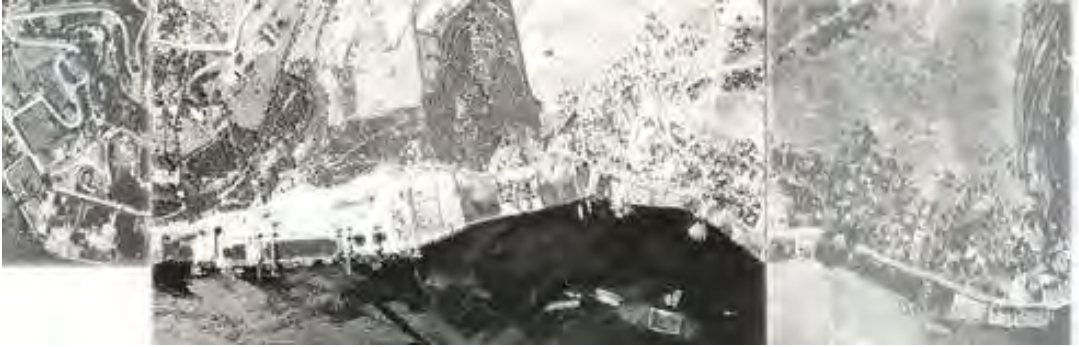
Harita 1. Pervititch, Ortaköy, 1927 (Atatürk Kitaplığı Arşivi, Birleştiren Özlem Atalan)

Tarihsel önemli olaylarla veya kişilerle ilişkili olması(10 Puan): Yapının ünlü bir kişinin doğduğu, yaşadığı veya öldüğü bina olması, önemli bir politik olayla ilişkili olması, sosyal tarih

açısından önemli olması, halk bilimi ve yörenin tarihi açısından önemli olması, yöre söylencelerinde anı değeri taşıması kriterlerini kapsamaktadır. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı öncesi toplantılarını gerçekleştirdiği Ethem Paşa Yalısı (Mediha Sultan Yalısı), döneminin başarılı Kaptan-ı Deryası Hasan Paşa'nın Yalısı, döneminin başarılı Müze Müdürü Hamdi Bey'in Yalısı, döneminin Şeyhülislamı Cemaleddin Efendi'nin Yalısı bu kapsamda değerlendirilebilir (Atalan, 2008; 2015).

Hanedana veya merkezi yönetime ait olması(10 Puan): Osmanlı döneminde padişaha, kızlarına ve ailesine ait saray niteliği taşıyan, pek çoğu ünlü mimarlar tarafından gerçekleştirilmiş yapıları kapsamaktadır. Kuruçeşme bölgesinde yer alan Zekiye Sultan Sahilsarayları, Fehime Sultan Sahilsarayı, Hatice Sultan Sahilsarayı, Fatma Sultan Sahilsarayı, Nazime Sultan Sahilsarayı, Mediha Sultan Sahilsarayı, Seniha Sultan Sahilsarayı bu kapsamda değerlendirilebilir.

Hava fotoğraflarının olması(10 Puan): Yapının rekonstrüksiyonuna veri teşkil edecek, yapının detaylarını net olarak ifade edebilen hava fotoğraflarının olması kriterini kapsamaktadır. Çalışma alanı Ortaköy Kuruçeşme sahil şeridinde yer almış olan Fatma Sultan Sahilsarayı 1946 yılına ait hava fotoğrafında yer almaktadır.

Harita 2. Ortaköy Kuruçeşme, 1946 yılı hava fotoğrafı (İrcica Arşivi, Birleştiren Özlem Atalan)

Tarihsel belgelerde yer alması (10 Puan): Yapının rekonstrüksiyonuna veri teşkil edecek tarihsel kaynaklarda (sahibi ve mirasçılara ait bilgileri, mimarı, yapıldığı dönem, tamirat gördüğü ve yıkıldığı dönemlere ait bilgileri, yapım malzemesi ve üslupsal bilgileri, iç düzeni ve yapının içindeki yaşamsal bilgileri içeren) belgeleri olması kriterini kapsamaktadır. Boğaziçi'nde pek çok yalı Bostancıbaşı Defterleri'nde, seyyahların seyahatnamelerinde, tapu kayıtlarında ve pek çok arşiv belgelerinde yer almışlardır. Ayrıca ahşap konutlar hakkında yapıların kurgusu ve plan tipine yönelik restorasyon, restitüsyon ve rekonstrüksiyonlara veri teşkil edecek, pek çok yazılı bilgi vardır. Bu sarayların ve yalıların içlerindeki yaşam, sofaları, hayatları, merdivenleri, bezemeleri konusunda yeterli bilgilere ulaşabilmektedir. Bütün bu bilgilere, görsel tüm malzemelere, yapıların yakın maddi çevresini tanımlayıcı tarihi bilgilere dayanarak yapının mümkün olabilecek özgün durumunun restorasyon, restitüsyon ve rekonstrüksiyon projeleri hazırlanabilir.

Gravür-Resim vb. gibi belgelerinin olması (10 Puan): Yapının rekonstrüksiyonuna olanak verecek, tarihsel kaynaklarda yer alan gravür, resim vb. gibi belgelerinin olması kriterlerini kapsamaktadır. Yalıların restorasyon, restitüsyon ve rekonstrüksiyonlarında doğru kaynakların kullanılması önem taşımaktadır. Bazı kaynaklar zaman zaman yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Osmanlı başkentinin fotoğraf öncesi dönemini anlatan ve gezi notlarını resimlemek için hazırlanan gravürler, zaman zaman gerçekten uzaklaşmışlardır. Çalışma alanına ait; Melling'in resimlediği Hatice Sultan Sarayı'na ait gravürleri, Bartlett'in Tırnakçı Yalısı'nı arkadan görüntüleyen gravürü, Fauvel'in Bostancıbaşı köşkü gravürü çalışma alanına ait gravürler arasında sayılabilir. Bu gravürler fotoğrafın henüz icat edilmediği 19. yüzyıl başı Ortaköy Kuruçeşme kıyı şeridindeki

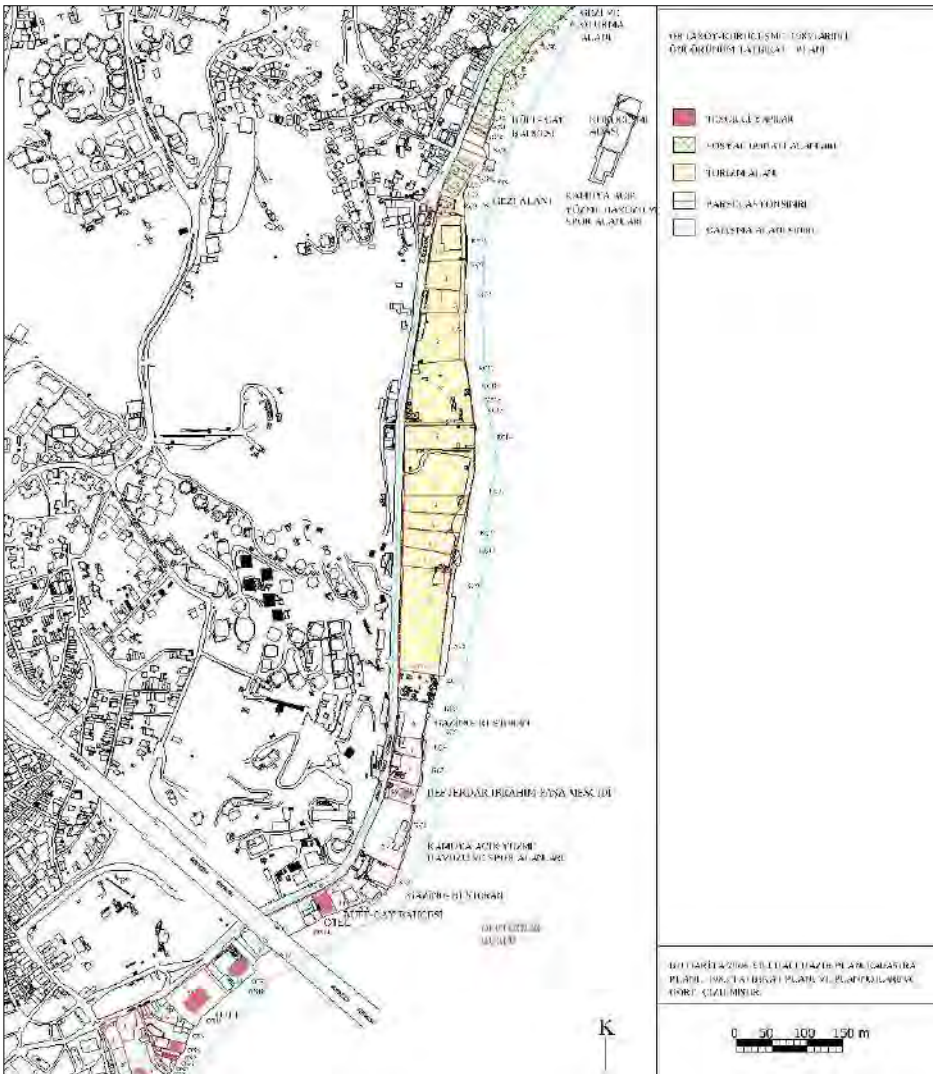
mimari panoromaya ışık tutmaktadırlar. Rekonstrüksiyonu gerçekleştirilebilecek yapıların yukarıda belirtilen gerekçelerle, 19. yüzyıl sonu silüeti içinde var olması durumunda inşa edilebilmesi gerekmektedir.

Rekonstrüksiyonunu gerçekleştirilmesi planlanan yapılar için, ‘Yapıların Rekonstrüksiyonu için Seçim Kriterleri’ tablosunda belirtilen şartlarının yeterli olması önerilmektedir. Bu kapsamda, yapıların rekonstrüksiyonu için mutlak olarak “güncel konumunun uygunluğu (parsel açısından, konumu açısından, kentsel açıdan), ön cephe fotoğraflarının olması, literatürde yer alan rölöve ve restitüsyon projelerinin olması” koşulları gerekmektedir. Rekonstrüksiyonla inşa edilmesi planlanan yapıların asgari bu nitelikleri bir arada bulundurması gerekmektedir.

Çalışma kapsamında, puanlamalarda asgari bu nitelikleri barındıran yapı 120 puan olarak değerlendirilmiştir. Bu şartlarla birlikte, “yapının mimarlık tarihi açısından önemli olması, tarihsel olaylarla veya kişilerle ilişkili olması, hanedana veya merkezi yönetime ait olması, yeterli yan cephe ve iç fotoğraflara sahip olması, gravür resim vb. gibi belgelerde yer alması, kroki plan ve eski harita gibi belgelere sahip olması, hava fotoğraflarının olması” yapıların rekonstrüksiyon uygunluk düzeyini artırmaktadır.

Çalışma kapsamında bu tablonun hazırlanmasının amacı; Boğaziçi’nde benzer sorunları yaşayan sahil şeritlerinde rekonstrüksiyon yöntemi ile inşa edilmesi planlanan yapıların hangi ortak paydalarda buluşması gerekliliklerinin belirlenmesidir.

3. Ortaköy Kuruçeşme Kıyı Şeridinde Yer Alan Yapı ve Parsellere Rekonstrüksiyon Önerisi

Şekil 2 .1983 tarihli ön görünüm tatbikat planı

Çalışma alanında yer alan parseller ve üzerinde bulunan yapılar yukarıda belirtilen temel yaklaşımlar kapsamında değerlendirilmiş ve kullanım önerileri getirilmiştir. Buna göre Ortaköy'de Ortaköy Camisi ile Arnavutköy'de Sarraf Burnu arasında yer alan O.K.1 ile O.K.16 arasındaki parseller ile K.Ç.1 ile K.Ç.50 arasındaki parseller ve üzerinde bulunan yapılar; tamamı veya bir kısmı korunması gerekli anıtsal ve sivil nitelikli tescilli yapılar, yeni düzenlemeler önerilen tescilli olmayan yapılar ve yeni düzenlemeler getirilen parseller olarak ayrılabilir.

Tamamı veya Bir Kısım Korunması Gerekli Anıtsal ve Sivil Nitelikli Tescilli Yapılar

Bu yapılar; tarihsel süreçte önem taşımış, mimari özellikleri özgün özellikler taşıyan yapılar ve bu kıyıda yer alan camilerdir. Tamamı veya bir kısmı korunması gerekli anıtsal ve sivil nitelikli tescilli yapılar; sürekli bakımla korunması gerekli restore edilmiş (restorasyon, rekonstrüksiyon, restitüsyon) sivil yapılar, restorasyon, restitüsyon ve rekonstrüksiyon önerilen sivil yapılar, sürekli bakımla korunması gerekli restore edilmiş (restorasyon , rekonstrüksiyon, restitüsyon) anıtsal yapılar olarak ayrılabilir. Aşağıda yer alan yapılar bu kapsamda yer almıştır. Bu yapılar korunma niteliklerine göre aşağıdaki modellerde korunabilir.

taşımamaktadırlar. Bu yapılar çalışma kapsamında; sürekli bakım ve onarımla korunması gerekli yapılar arasına alınabilir. K.Ç.23'te yer alan Muhsinzade Yalısı, turizm amaçlı restitüsyon yöntemi ile tekrar ayağa kaldırılmıştır. 'Butik Otel' olarak kullanılan yapının sürekli bakım ile korunması gerekmektedir.

■ Restorasyon, Restitüsyon ve Rekonstüksiyon Önerilen Sivil Yapılar

Restorasyon Yapılması Önerilen Sivil Yapılar: O.K.6'da yer alan yalı ve O.K.11'de yer alan Fehime Sultan Yalısı bu kapsamda değerlendirilebilir. O.K.6'da yer alan yalı harap durumdadır. Tarihsel niteliği nedeniyle acilen restore edilmesi gereklidir. O.K.11'de yer alan Fehime Sultan Yalısı 13.08.2002 tarihinde yanmıştır. Yapının daha önceki okul işlevi, yapının niteliğiyle de uyuşmamaktaydı. Günümüzde yalının ayrıntılı rölövesi ve fotoğrafları bulunmaktadır. Yalının bahçesi günümüzde otopark olarak kullanılmaktadır. Yalı gün geçtikçe, çatısı açık bir halde beklediği ve çevresi otopark olarak kullanıldığı için özgün değerlerini yitirmektedir. Bu yapıların özgün halini koruyacak turizm amaçlı işlev ile değerlendirilmesi önerilmektedir.

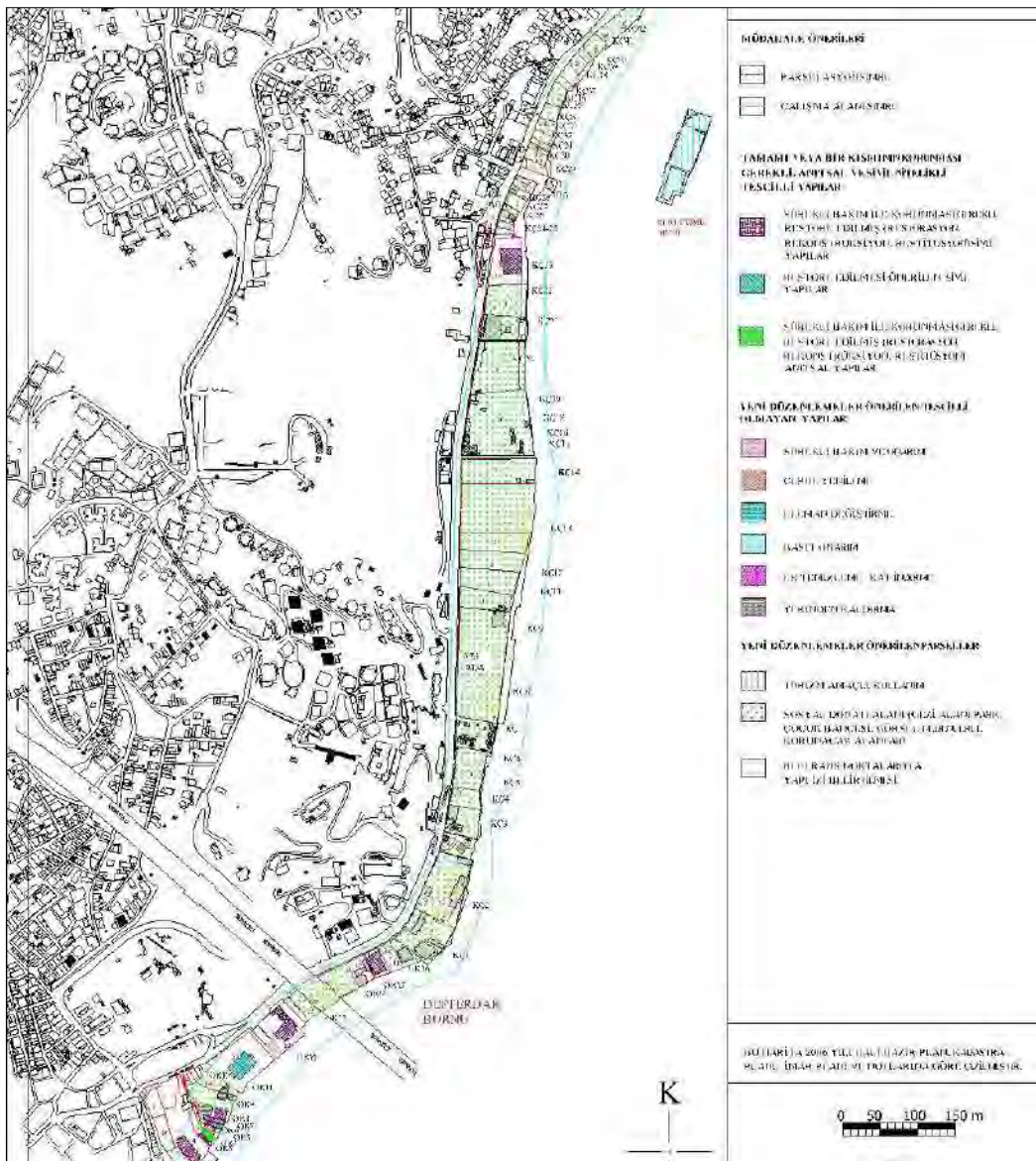
Restitüsyon ve Rekonstüksiyon Önerilen Sivil Yapılar: Ortaköy ile Arnavutköy arasında tarihsel süreç içinde yer alan yalılar, önemli yapılar olmuşlardır. Bu bölgede yer almış yapılardan pek çoğu, Osmanlı Devleti'nin saray ailesine ve üst düzey devlet adamlarına ait, dönemin ünlü mimarları tarafından yapılmış, mimari üslup ve özellikleri açısından dönemini yansıtan önemli sahilsaraylar, yalılar ve sanat eserleridir. Trajik olaylar ve felaketler sonucunda yıkılmamışlarsa da, kısmi yangınlar, koruma anlayışıyla çelişen imar çalışmaları, koruma bilincinden yoksun kullanımlar gibi farklı türde bir felaket sonucu kaybolmuşlardır. Bu sebeplerle bölgede bazı yapıların rekonstrüksiyonu desteklenebilir. Bununla birlikte, bu bölgenin bir kısmı 22.07.83 tarihli imar planına ve 01.08.06 plan lejantı ve plan hükümlerine göre rekonstrüksiyonlar gerçekleştirilebilecek 'Turizm Alanı' içerisinde yer almıştır.

Ortaköy'de Ortaköy Camisi ile Arnavutköy'de Sarraf Burnu arasındaki kıyı şeridinde rekonstrüksiyonla canlandırılması önerilen yapılar, döneminin önemli olaylarına tanıklık etmiş, döneminin mimari akımları ile mimarisini tanımlayan yalılar olmaları açısından önemlidir. Ortaköy ile Arnavutköy arasındaki kıyı şeridinin 1900'lü yılların silüetini oluşturan, O.K.13'te Fatma Sultan Yalısı, O.K. 14'te yer alan yapı, K.Ç.1 ve K.Ç.2'de Zekiye Sultan Yalıları, K.Ç.3'te Kaptan-ı Derya Hasan Paşa Yalısı, K.Ç.5'te Vasıf Efendi Yalısı, K.Ç.6'da Rauf Paşa Yalısı, K.Ç.7'de Sabık Adliyle Nazırı Abdurrahman Paşa Yalısı, K.Ç.8'de Mediha Sultan Yalısı, K.Ç.9'da Nazime Sultan Yalısı, K.Ç.13'te Seniha Sultan Yalısı, K.Ç.14'te yer alan yalı, K.Ç.17'de Hayrettin Paşazade Tahir Bey Yalısı, K.Ç.18'de Beylikçi Muavinlerinden Rıza Bey'in Yalısı, K.Ç.19'da Tahir Beyin Vereseşi Emine Hanım'ın Yalısı, K.Ç.20'de Ayvaz Paşa Şeyhulislam Salih Efendi'nin Yalısı, K.Ç.21'de Müzeyi Hümayunları Müdürü Yalısı, K.Ç.22'de Kurneda Arif Bey Yalısı, K.Ç.40'da Hekim Kopuz Yalısı ve K.Ç.42'de Düzoğlu Yalısı, bu silüette önemli yalılar olmuşlardır. Ancak çalışma kapsamında; 19. yüzyıl sonu silüetinde yer almasına rağmen günümüzde içinde yapı yer almayan parseller, 2006 yılı plan notlarına göre "Turizm Alanı" içerisinde yer alıp rekonstrüksiyon hakkı olan parseller ve "Korunmuşluk Durumu" paftalarına göre "tarihi çevreyle uyumsuz yapılar yer alan parseller "rekonstrüksiyon seçim kriterleri" çizelgesine göre, aşağıda değerlendirilmeye alınmıştır.

Yapıların rekonstrüksiyonu için mutlak olarak "güncel konumunun uygunluğu, ön cephe fotoğraflarının olması, literatürde yer alan rölöve ve restitüsyon projelerinin olması" koşulları gerekmektedir. Çalışma kapsamında, puanlamalarda asgari bu nitelikleri barındıran yapı 120 puan olarak değerlendirilmiştir. Bu şartlarla birlikte yukarıda belirtilen şartlar yapıların rekonstrüksiyon uygunluk düzeyini artırmaktadır.

Çalışma kapsamında K.Ç.1 ve K.Ç.2’de yer alan Zekiye Sultan Yalıları’nın, Ethem Paşa Yalısı’nın özelliklerini taşıyan K.Ç.8’de yer alan Mediha Sultan Yalısı’nın, Tırnakçı Yalısı’nın özelliklerini taşıyan K.Ç.13’te yer alan Seniha Sultan Yalısı’nın; aynı silüet içinde var olmaları, günümüzde önemli konumları, döneminin özelliklerini taşıyan Neoklasik ve Eklektik üslupları, tarihte önemli işlevler görmüş birer sahilsaray olmaları ile ayrıntılı fotoğraf ve rölövelerinin olması sebebiyle rekonstrüksiyonla inşa edilmeleri önerilebilir. Bununla birlikte; K.Ç.9’da yer alan Nazime Sultan Yalısı, D’Aranco eseridir. Döneminin Art Nouveau üslubunu yansıtan D’Aranco yapısının, tarihsel, sanatsal ve belgesel öneminin olması, rölöve ve fotoğraflarının olması sebebiyle çalışma kapsamında rekonstrüksiyonla inşa edilmesi önerilebilir. Bu sahilsaray yapıları çalışma kapsamında hazırlanan “Yapıların seçim kriterlerine bağlı rekonstrüksiyon uygunluk düzeyi” çizelgesine göre 120 puanın üzerinde yer aldıkları için puanları yüksek çıkmıştır.

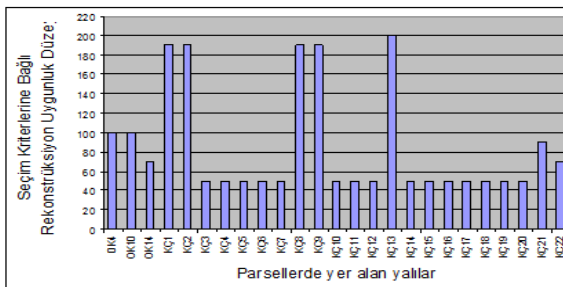
Boğaziçi Köprüsü yapımı sırasında yıkılan O.K.13’te yer alan Fatma Sultan Yalısı döneminin özelliklerini taşıyan Boğaziçi geleneksel mimarisine büyük ölçüde uyum gösteren büyük bir yapıdır. Bu yapının ayrıntılı fotoğrafları ve rölöveleri mevcuttur. Ancak Boğaziçi Köprüsü’nün ayaklarının bu parselde olması sebebiyle rekonstrüksiyon ile inşası düşünülememektedir .

Çalışma kapsamında, 19. yüzyıl sonu silüetinde var olması, günümüz konumunun uygun olması ve rekonstrüksiyon için gerekli belgelere sahip olması kriterlerini sağlayan yapıların “yapıların rekonstrüksiyonu için seçim kriterleri” tablosuyla belirlenen şartlara göre aşağıda “rekonstrüksiyon uygunluk düzeyi” çizelgesi yer almaktadır. Bu yapıların rekonstrüksiyonla inşa edilmeleri, Kabataş’tan itibaren devam eden tarihsel silüetin sürekliliğini de sağlayacaktır. Ancak rekonstrüksiyonların bütünüyle aslına uygun inşa edilmesi, doğru bir rekonstrüksiyon uygulaması olabilmesi açısından önem taşımaktadır.

YAPILARIN REKONSTRÜKSİYONU İÇİN SEÇİM KRİTERLERİ																					
	OK4	OK10 – Karakol Yapısı	OK14	KÇ1- Naime Sultan SahilSarayı	KÇ2- Zekiye Sultan SahsSarayı	KÇ3- Kaptanı Derya Hasan Paşa / Naile Sultan Yalısı	KÇ4-Kaptanı Derya Hasan Paşa / Naile Sultan Yalısı	KÇ5- Vasif Efendi Yalısı	KÇ6- Rauf Paşa Yalısı	KÇ7- Abdurrahman Paşa Yalısı	KÇ8- Mediha Sultan Sahilsarayı	KÇ9- Nazime Sultan Sahilsaray	KÇ10	KÇ11	KÇ12	KÇ13- Seniha Sultan Sahilsarayı	KÇ14-Kethüda Emin Efendi Yalısı	KÇ15- Hayrullah Efendizade Ali Bey Yalısı	KÇ16- Hayrullah Efendizade Ali Bey Yalısı	KÇ17- Hayrettin Paşazade Tahir Bey Yalısı	KÇ18- Beylikçi Muavinlerinden Rıza Bay Yalısı
Mimarlık veya Sanat Tarihi AçısındanÖnem				20	20						20	20				20					
* Güncel Konumunun Rekonst.Uygun.	40	40		40	40						40	40				40					
* Ön cephe Fotoğrafları Olması	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40
İç ve Yan cephe Fotoğrafları Olması																					
* Literatür, Rölöv e Restitüsyon Projesi Olması				40	40						40	40				40					
Ölçülü Kroki-Plan-Harita vb. BelgeleriOlması	20	20																			
Tarihsel Önemli Olaylarla veya Kişilerle İlişki				20	20						20	20				20					
Hanedana veya Merkezi Yönetime Aitlik				20	20						20	20				20					
Hava Fotoğrafları Olması			20																		
Tarihsel Belgelerde Yer Alması			10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
Gravür-Resim vb. Belgeleri Olması																10					
TOPLAM	10	10	70	19	19	50	50	50	50	50	19	19	50	50	50	20	50	50	50	50	70

Çizelge 2.Yapıların Rekonstrüksiyonu için Seçim Kriterleri

Çizelge 3. Yapıların seçim kriterlerine bağlı rekonstrüksiyon uygunluk düzeyi

▪ Sürekli Bakım ile Korunması Gerekli Restore Edilmiş Anıtsal Yapılar

Ortaköy’de Ortaköy Camisi ile Arnavutköy’de Sarraf Burnu arasındaki kıyı şeridinde yer alan anıtsal yapılar olan; Ortaköy Camisi ve Defterdar Camisi’nin sürekli bakım ile özgün halinin korunması önerilmektedir.

Yeni Düzenlemeler Önerilen Yapılar

Bu yapılar tescilli yapıya sonradan ilave edilen yapılar, tescilli yapıyla uyuşmayan ekler ve kendi parseli içinde olup çevresiyle uyum göstermeyen yapılardır. Yeni düzenlemeler önerilen yapılar; “sürekli bakım ve onarım, cephe yenileme, eleman değiştirme, basit onarım, ek temizleme veya kat indirme ile yerinden kaldırılması önerilen yapılar” olarak ayrılabilir. Yeni düzenlemeler önerilen yapıların mimari elemanlarla dokuya uyumlu hale getirilmeleri sağlanabilir. Bunlar düzenlemeler; basit onarım, eleman değiştirme, cephe yenileme, ek temizleme/kat indirme gibi yöntemler ile sağlanabilir. Bu bölgede yerinden kaldırılması önerilen yapılar için “yeniden inşa edilmemek suretiyle yıkılma” yada “yıkımdan sonra plan ve mevzuata uygun inşa” önerilebilir.

Ortaköy ile Arnavutköy arasında yer alan yalılardan bazılarında, yapının özgün haliyle çelişen restorasyon ve rekonstrüksiyon uygulanmıştır. Bu yapıların özgün hali kaybedilmiştir. Bu yapıların yıkılıp özgün haliyle inşa edilmesini önermek ise, pahalı bir işlem olacaktır. Bu nedenle bu yalıların mevcut haliyle korunmaları uygun görülebilirse de, özgün haliyle inşa edilmeleri desteklenebilir. Yapılar cephe ve kütle estetikleriyle geçmişteki özgün haline dönüştürülür. Veya tarihi dokuya uyumlu basit onarım, “eleman değiştirme, cephe yenileme, ek temizleme/kat indirme” gibi yöntemler ile yeniden ele alınırlar.

Ortaköy ile Arnavutköy arasında üzerinde değişiklik yapılması veya yıkılması gereken yapılar, Boğaziçi’nin özgün dokusundan farklı ve aynı zamanda Boğaziçi’ne uyumsuz sayılacak yapılardır. O.K.2, O.K.5, O.K.7’de yer alan yapılar ile K.Ç.45 ile K.Ç.50 arasında yer alan 10, 11, 12, 13, 14 parselde yer alan yapılar; yıkılmış, özgün haliyle korunamamış yada yanlış restorasyon ve rekonstrüksiyonla inşa edilmişlerdir. Bu yapılar yeni düzenlemelerle kalabilecek yapılar arasında değerlendirilebilirler. O.K.2’de yer alan yapı “sürekli bakım ve onarım”, O.K.5’te yer alan yapı “cephe yenileme”, O.K.7’de yer alan yapı “kat indirme” düzenlemeleriyle, Boğaziçi dokusunda yer alabilir. K.Ç.45 ile K.Ç.50 arasında 10, 11, 12, 13, 14 parselde yer alan yapılar “cephe yenileme” düzenlemesi ile kalabilecek yapılar arasında değerlendirilebilirler(Şekil 5.12). Bu yapılar, korunması gerekli yapılarla bir bütün oluşturabilirler. O.K.9’da yer alan yapı, O.K.10’da yer alan yapı, O.K.12’nin yanında yer alan yapılar ile O.K.16, K.Ç.1, K.Ç.2, K.Ç.3, K.Ç.9, K.Ç.21, K.Ç.24-25’te yer alan yapılar, Boğaziçi dokusuna kütle ve estetik yönünden uyumsuzluğu nedeniyle, “yerinden kaldırılması gereken yapılar” arasında değerlendirilebilirler. Kısa vadede pahalı bir çözüm olmasına karşın, bu yapıların yerinde olan çalışma kapsamında önerilen sahilсарay ve sahilhanelerin rekonstrüksiyonu, yukarıda belirtilen ilkeler kapsamında desteklenebilir(Şekil 5.12). Çalışma kapsamında rekonstrüksiyon önerilmeyen O.K.9, O.K.10, O.K.14, O.K.16, K.Ç.21, K.Ç.24-25 parsellerinde “Yeşil Alan ve Rekreasyon Alanı” olarak kullanım önerilmektedir.

Yeni Kullanım Önerilen Parseller

Çalışma alanında yer alan dokuyla uyumsuz, yıkılması önerilen yapıların yer aldığı parseller, “Yeşil Alan” olarak değerlendirileceği gibi, turizm amaçlı kullanımla gerçekleştirilebilecek rekonstrüksiyonlar ile de değerlendirilebilir. İmar Planı ve plan notlarına göre, bölgede “Turizm Alanı” taramasıyla gösterilen alanlarda, turizm amaçlı rekonstrüksiyonlara izin verilmektedir. “Turizm Alanı” taramasıyla gösterilen alanlarda yapılaşmanın gerçekleştirilebilmesi tüm alanın rekonstrüksiyonlarla canlandırılması anlamına gelmemelidir.

Rekonstrüksiyonu gerçekleştirilebilecek yapılar; yukarıda belirtilen ilkeler kapsamında seçilmeli ve uygulanmalıdır.

Çalışma kapsamında yeni kullanım önerilen parseller; “Turizm Alanı veya Yeşil Alan/Rekreasyon Alanı” işleviyle değerlendirilmiştir. Turizm amaçlı işlevlendirilecek parseller, rekonstrüksiyonu desteklenen K.Ç.1, K.Ç.2, K.Ç.8, K.Ç.9 ve K.Ç.13 parseller olarak belirlenebilir. Bununla birlikte mevcut imar planında O.K.11 ve O.K.12’de yer alan tarihi yapılar, “otel” olarak işlevlendirilmiştir. Bu yapıların imar planında belirtilen bu kullanımı desteklenebilir.

22.07.83 tarihli imar planına ve 01.08.06 plan lejantı ve plan hükümlerine göre, K.Ç.7’den K.Ç.28’e kadar olan kıyı şeridinde yer alan parseller “Turizm Alanı” içerisinde yer almaktadır. Mevcut imar planında “Turizm Alanı” olarak belirlenen parsellerin tümü, çalışma kapsamında önerilen kullanımla uyum göstermemektedir. Mevcut planda geniş bir “Turizm Alanı” taranmıştır. Ancak çalışma kapsamında belirtilen alanlar dışındaki parsellerde yapılacak rekonstrüksiyonların, yapıların tarihsel değerleri, belgeleri ve çalışma kapsamında belirlenen gerekliliği, rekonstrüksiyonu önerilen yapılara göre daha düşüktür. K.Ç.1, K.Ç.2, K.Ç.8, K.Ç.9 ve K.Ç.13 parselleri dışında, mevcut imar planı ve plan notlarına göre “Turizm Alanı” olarak belirtilmiş diğer parsellerin (yeni bilgi ve belgelerle rekonstrüksiyonu için gerekli kriterleri sağlaması haricinde) “Yeşil Alan ve Rekreasyon Alanı” olarak kullanılması önerilebilir.

Belirtmek gerekir ki bu çalışma kapsamında alanın koruma amaçlı imar planı ile ilgili bir düzenleme yapılmamıştır. Yapılan öneriler, mevcut plan işlevlerini kabul etmekle birlikte alanın bütünlüğü ve rekonstrüksiyon yapılacak yapıların bu dizi içinde varlıklarını ön plana çıkarmak için, aralarda kalan alanlara tavsiye edilen kullanımlardır. Çalışma alanında çalışma kapsamında yıkılması önerilen yapıların parsellerinin bir kısmı, “Yeşil Alan ve Rekreasyon Alanı” olarak değerlendirilmiştir. O.K.9, O.K.10, O.K.16, K.Ç.3, K.Ç.7, K.Ç.21’de yer alan yapılar, Boğaziçi tarihi dokusuyla kütle ve estetik yönünden uyumlu değildir. Bu yapıların yıkılıp yerlerinin yeşil alana bırakılmasının önerilmesi, silüetin devamlılığı açısından önemlidir. Bununla birlikte mevcut imar planına ve plan notlarına göre; K.Ç.3, K.Ç.4, K.Ç.5, K.Ç.6 parselleri “Gazino ve Restoran” olarak işlevlendirilmiştir. Bu alanlarında “Yeşil Alan ve Rekreasyon Alanı” olarak işlevlendirilmesi önerilebilir (yeni bilgi ve belgelerle rekonstrüksiyonu için gerekli kriterlerinin artması haricinde). K.Ç.11, K.Ç.12, K.Ç.14, K.Ç.15, K.Ç.16, K.Ç.17, K.Ç.18, K.Ç.19, K.Ç.20, K.Ç.22, K.Ç.24, K.Ç.25 parselleri mevcut imar planına ve plan notlarına göre, “Turizm Alanı” olarak taranmışsa da, bu parsellerin yukarıda belirtilen sebepler desteğinde “Yeşil Alan ve Rekreasyon Alanı” olarak değerlendirilmesi önerilmektedir (yeni bilgi ve belgelerle rekonstrüksiyonu için gerekli kriterlerinin artması haricinde). Mevcut imar planına ve plan notlarına göre, “Yeşil Alan ve Rekreasyon Alanı” olarak tanımlanmış, O.K.4, O.K.13, K.Ç.26, K.Ç.27, K.Ç.28, K.Ç.29, K.Ç.30, K.Ç.31, K.Ç.32, K.Ç.33, K.Ç.34, K.Ç.35, K.Ç.36, K.Ç.37, K.Ç.38, K.Ç.39, K.Ç.40 ve K.Ç.41, K.Ç.42, K.Ç.43 nolu parsellerinin yoldan kalan bir kısmının “Yeşil Alan ve Rekreasyon Alanı” olarak işlevine devam etmesi önerilebilir.

SONUÇ

Bölgenin kültür ve mimarlık açısından en parlak dönemini, 19. yüzyıl ilk çeyreğiyle 20. yüzyıl ilk çeyreği arasında yaşadığı anlaşılmaktadır (Atalan, 2008). Bu yüzyıllar arasında bölgede, kültürel tarihimiz ve konut mimarimiz açısından bilinmesi ve tanınması gereken pek çok önemli eserlerin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu eserlerin bu süreçte değişim gösterdiği, yıkıldığı ve yeniden inşa edildiği yada cephe düzenlerinin değiştirildiği görülmüştür. Bununla birlikte bu süreçte, Boğaziçi’nde Batılılaşma döneminin etkileri artmış, Avrupalı üsluplarda pek çok yalı inşa edilmeye başlanmıştır. Ortaköy’de Ortaköy Camisi ile Arnavutköy’de Sarraf Burnu arasında yer alan bu eserlerin ayakta kalabilenlerinin korunması ve değerlendirilmesi, kaybolanlarının ise araştırılması, literatürlerde yer verilmesi ve tanıtılması gerekmektedir.

Boğaziçi'ne ve bu kapsamda çalışma alanı kıyı şeridine yönelik koruma amaçlı yaklaşımlarda, en fazla belge ve bilgiye sahip olunan, yüzyılının üslup zenginliğini içeren 19. yüzyıl sonu silüetinin “mimari, topografya, yapı kitleleri ilişkisi, yapı yoğunluğu” gibi ana karakterlerinin korunması amacı esas alınmalıdır. Bu temel yaklaşım çerçevesinde, mevcut tarihi dokunun korunması, “Boğaziçi dokusuyla uyumsuz yapılaşmanın yeşil alan/rekreasyon alanlarına bırakılması, tüm Boğaz'da süreklilik sağlanacak şekilde önemli noktalarda yer alabilecek ve belirtilen ölçütler bağlamında seçilecek yapılarla yeniden inşa edilmesi ve bu yapıların turizm amaçlı kullanılması” önerilebilir.

Günümüzde Boğaziçi'nde bir bütünlük içinde Osmanlı sahilsaray dizilerini kısmen yaşatan kıyı, Mimar Sinan Üniversitesi'nden Ortaköy'e kadar uzanan kıyı şerididir. Bu potansiyeli taşıyan ikinci kıyı şeridi Kuruçeşme Koyu olarak değerlendirilebilir. Koruma Kurulu 1994 yılı kararında bu kıyı şeridinin rekonstrüksiyon niteliği taşıdığını belirtmiştir. Bu kararda Fındıklı'dan başlayıp Arnavutköy'e kadar uzanacak estetik amaçlı rekonstrüksiyonun bir imar gösterisi olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir. Koruma Kurulu sadece Kuruçeşme ile Defterdar Burnu arasında eski kömür deposunun parktan geri kalan kısmında, başta “Muhsinzade Yalısı” olmak üzere bazı yok olmuş yapıların, görünüşlerini belirten belgelere dayalı restitüsyonlarına izin vermiştir. Ancak bu yapıların İmar Planı'nda “Turizm Alanı” içinde olmaları ve turistik amaca hizmet etmeleri koşulu gerekmektedir.

Kuruçeşme'de yer alan Cemil Topuzlu Parkı'nın, Koruma Kurulu'nun 1994 yılında aldığı karar desteğinde korunması gerekliliği ortaya konmuştur. Ancak günümüzde kamu yararına gerçekleşmiş bu yeşil alanın içinde, Boğaziçi ile uyumsuz binalar olduğu da görülmektedir. Bu park alanında, tarihte önemli bir yapı olarak var olmuş bir yalıyı kamu yararına kullanarak, silüeti tamamlayacak bir şekilde yaşatmak, tek yapı ölçeğinde kabul edilebilir. Rekonstrüksiyonla inşa edilen yapılardan birinin yalı kültürünün tanıtıldığı müze olarak işlevlendirilmesi, bu yaşamı canlandırması ve tanıtması yönünde etkisi olacaktır. Kuruçeşme Adası'nın açılacak uluslararası yarışma sonucunda mevcut yapılaşmanın yerinden kaldırılmasının ardından, Boğaziçi'nin tarihi dokusuyla uyumlu, anıtsal, sembolik niteliklere sahip projeye yeniden yapılandırılması önerilebilir.

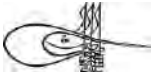
KAYNAKÇA

- ACER, Zabit, (2014)“Dük De Braban'ın İstanbul Yolculuğu (1860)”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic** Volume 9/7 Summer 2014, P. 83-116, Ankara.
- ARTAN, Tülay, (1994), “Tarihte Boğaziçi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, 2:281-286.
- AHUNBAY, Zeynep, (1996), Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yem Yayın, İstanbul.
- ATALAN, Özlem, (2008), “Boğaziçi Kıyı Yerleşmelerinin Tarihsel Değişim Süreci ve Koruma Yöntemleri Üzerine Bir Araştırma; Ortaköy Kuruçeşme Sahili”, Basılmamış Doktora Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- BARİLLARİ, D. VE GODOLLİ, E., (1997), **İstanbul 1900 Art Nouveau Mimarisi ve İç Mekanları**, Yem Yayın, İstanbul.
- ÇÖL, Nilgün, (2009), 16.yüzyıla kadar Galata'da kentsel dokuyu etkileyen faktörler, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 4/3 Spring 2009, Ankara.
- ELDEM, Sedat Hakkı, (1979), **Boğaziçi Anıları**, Aletaş Alarko Eğitim Tesisleri AŞ, İstanbul.
- ELDEM, Sedat Hakkı, (1979), **Boğaziçi Yalıları**, Koç Vakfı, İstanbul.

- ERDENEN, Orhan, (1994), **Boğaziçi Sahilhaneleri**, cilt.4, Yeniköy-Ortaköy, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Çevre Durum Raporu, (2005), T.C. İstanbul Valiliği İl ve Orman Müdürlüğü, (Ed. B. A. Sarı), İstanbul.
- İstanbul'un Kitabı, (1957), Atatürk Kitaplığı İstanbul Arşivi, İstanbul.
- KAYRA, Cahit, (1990), **İstanbul Haritaları, Ortaçağdan Günümüze**, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, İstanbul.
- KUBAN, Doğan, (2001), **Kaybolan Kent Hayalleri Ahşap Saraylar**, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- PROST, Henry, (1997), **İstanbul'un Nazım Planını İzah Eden Rapor 1937**", İstanbul Araştırmaları 2, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- PROST, Henry, (1998), **"İstanbul (Nazım Plan Raporu) Hakkında Notlar 1938"**, İstanbul Araştırmaları 3, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları , İstanbul.
- PROST, Henry, (1998), **"Boğaz'ın Rumeli Sahilinin Tanzimi 1944"**, İstanbul Araştırmaları 5, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları , İstanbul.
- RİGA KARTASI, (2000), http://www.unesco.org/baltics/Riga_final_report.htm
- ÖZHEKİM, Yüksel ,(2006), Boğaziçi'ndeki Yerleşmelerin Yasal Mevzuat Yönünden Değerlendirilmesi, Restorasyon Yenileme Koruma Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Anabilim Dalı, İstanbul.
- SALMAN, Yıldız, (2004), Boğaziçi Tarihi Sit Alanlarının Yok Olma Süreci ve Kalan Sınırları Değerlerin Korunma Olasılıkları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- SAKAOĞLU, Necdet (1994), "Osmanlı Dönemi Yangınları", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, 7:417-422, İstanbul.
- SEZGİN, Haluk, (2002) "Bir Yangının Ardından Boğaziçi Yalıları", **Mimarist**, TMMOB Mimarlar Odası, yıl 2 , 6:16-21, İstanbul.
- ŞEHİSUVAROĞLU, HalukY.,(1986), **Boğaziçi'ne Dair**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Şişli Meydanı 364, İstanbul.
- <http://www.ibb.gov.tr/trTR/Kurumsal/Yönetimsemasi/Baksan/Genelsekreter/ImarGenelSekreterYaritimcisi/BogaziciImarMuduru>
- http://www.unesco.org/baltics/Riga_final_report.htm

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ATALAN, Ö., Rekonstrüksiyon Uygulamalarına Yönelik Kriterlerin İrdelenmesi; Ortaköy-Kuruçeşme Sahili Örneği, **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/6 Spring 2015, p. 227-246, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8087>, ANKARA-TURKEY

ABDULLAH B. MESUD'UN HAYATINDA KUR'AN'IN YERİ*

*Gökhan ATMACA***

ÖZET

Hız. Peygamber'in Müslüman çağdaşları olarak tanımlayabileceğimiz sahabe nesli, Kur'an'ın ilk muhatabı olmaları itibariyle diğer İslami disiplinlerde olduğu gibi Tefsir ilmi bağlamında da oldukça önemsenen bir konumdur. Özellikle Kur'an bilgisi üst düzey olan sahabiler bu konuda ayrı bir yere sahiptirler. Bu bağlamda sayabileceğim sahabeden biri Abdullah b. Mesud'dur. Çünkü o, İslam'ın ilk yıllarında Müslüman olmuş, nüzül coğrafyasında yaşamış ve Hz. Peygamber'e yakın olan sahâbeden biri olmuştur. Hz. Peygamber'e yakın olması, hem onun (s.a.s.) eğitiminden geçmesi bakımından hem de nâzil olan ayetlere bizzat şahitlik etmesi yönüyle önemlidir. Ayrıca o diğer sahabe gibi nüzül dönemi Arapça'sını bilmektedir. Bunların yanı sıra ömrü boyunca Kur'an bilgisini geliştirmeye yönelik çaba sarf ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda o, Kur'an'ı doğru anlama bakımından kazanımlar elde etmiştir. İbn Mesud'un sadece ayetlerin diline veya nüzül bilgisine değil, Kur'an'ın içeriğine dair geniş bir bilgi birikimine sahip olduğu görülmektedir. Bu yönüyle de onun ismi kaynaklarda Kur'an tefsiriyle meşgul olan ilk on sahabe arasında geçmektedir. Kaynaklarda Kur'an'ı çokça okumayı adet edindiği ve günlük hayatta karşılaştığı meselelere içtihat yoluyla ve ayetlerden örnekler vererek çözüm aradığı bilgisi yer almaktadır. Bu yönüyle o, Kur'an'ı dinin ana kaynağı görmüş ve onu hayatına tam manasıyla katmıştır. Bu çalışma onun Kur'an ile münasebetinin bir nebze de olsa tespiti amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah b. Mesud, Kur'an, Ayet, Tefsir, Sahâbe

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, El-mek: atmacagokhan@hotmail.com

THE PLACE OF KUR'AN IN THE LIFE OF ABDULLAH B. MESUD

STRUCTURED ABSTRACT

Our study aims to fix the place of Kur'an in the life of Abdullah b. Mesud one of the prominent sahabi. In our essay it is dealt the sources of İbn Mesud's Quranic knowledge under primarily title. His domination on Arabic language, to live with Prophet Muhammed at the same enviroment and his witness to the revelation of verses are examined under different titles. These titles are important because they put forth his groundwork of Quranic knowledge and perception. The points here are not possible for each person who characterized as "Sahabe". Because all muslims characterized as sahabi who see Prophet Muhammed. But its not the same thing who sees him just once or just some times and who lives around and near him all times. The second of course benefits more than once. Thus Abdulah b. Mesud is one of who lived around and near the Prophet Muhammed and utilized too much from him.

The second main title is "The Place of Kur'an in the life of Abdullah b. Mesud". Under this title the are four sub-titles. It is fixed his knowledge about content of Kur'an under the title of "Knowledge of Kur'an". Then it is ranked the title of "His Importance to Read and Understand the Kur'an" which analyses his importance to read and understand the Kur'an. Another title is "His Correlate between Kur'an and Life". This title keeps some samples which present that he routinized to read verses from Kur'an after some Hadises. Final title is "His Opinions On the Nature of Kur'an". Under this title it is examined the transfers which contains some of his words and acts about Kur'an. So it was tried to show the place of Kur'an in his life.

With the begining of revealing of Kur'an, it was begun to connection of Kur'an with life. The first name who meets the Kur'an with life was Prophet Muhammed surely. He was establishing bond of Kur'an with life truely. The community who believe the true religion brought by him and called as sahabe was witnessing this situation. Because of this the knowledge of sahabe the first collocutor of Kur'an is considered important in all ages and used as evidence in scientific datas. Because of the same reason each words conveyed from them about Tafsir has a value and priority. Because they witnessed the revelation of the Kur'an and they lived together with Prophet Muhammed. Also Kur'an has been revealed by their language. Ibn Kesir says in this regard "when ve can't find the tafsir of an ayet in Kur'an and Sünnet, we appeal the word of sahabe. Because they were to know the special situations, presumptions and the meaning of verses very good. In addition they were perfect on knowledge and perseverant on the action. Especially the scholars of them, Rashid Caliphs and some of who prominent persons of sahabe just like Abdullah b. Mesud both guided themself and guided the others. God bless them!" as it is understood from the words of Ibn Kesir, each of the sahabae wasn't the same in point of knowledge and understanding. In this context some of the sahabe were more distinguished. In this regard one of them was

certainly Ibn Mesud. Because he became Muslim in the first days of Islam. And most of the time he strained to become together with Prophet Muhammed and thus to utilize from him. This raised his situation between the sahabe in the scientific meaning. Thus we can count his name into the top ten in the field of Tefsir. Because of all these reasons this study will be on the fication of place of Kur'an in the life of Ibn Mesud.

There is not much information about the pre-Islamic life of Abdullah Ibn Mesud. It is known that he was from the first Muslims and one of the "aşere-i mubeşşere". He said that he is one of the first six muslims. He was a sheepman when he was a child. In Islamic sources it is written that he was the first person who chant the Kur'an loudly in Mekke. He was one of who immigrated to Habeşistan. He attended to Bedir, Uhud, Hendek and the other wars. He has been likened to Prophet Muhammed with regard to his morality, dignity, tranquility and his attitudes. He has been quoted a few hadis from Prophet Muhammed.

Consequently Sahabe is a community which has been noticed everytime in terms of their understanding to Kur'an and their lifestyle. However these people's knowledge, understanding and living of Kur'an haven't been the same. In this context some of them has been more and more noticed. And one of the noticed person is Abdullah Ibn Mesud. He became Muslim in the beginning period of Islam. Thus he had a chance to trained by the Prophet Muhammed. Otherwise in order to live in the territory of revelation he knows the Arabic language well and he witnessed the reasons of revelation. These possibilities have been acquirement for understanding the Kur'an. Then he had the opportunity to learn the Kur'an from Prophet Muhamed. As he know the language and the reasons of the verses he understood the verses correctly.

Ibn Mesud who attach importance to read and learn the Kur'an has been the first who recited the Kur'an openly in front of the Mushriks in Mekke just in the beginning of Islam. This is important with regard to show us his heart bond to Kur'an. This bond is seen in his effort to memorize it. Thus in some narratives he has been memorized the whole Kur'an and in some narratives he has been died without complete the memorize. But it is clear that he considered important to memorize the Kur'an. However its more important for him to join the verses he learnt to the life. Because of this he he has connected the verses with life. He made this by two ways. Firstly he referred to verses in solving the canon law problems. Secondly he brought a verse as evidence in all directions of daily life. These points show us that his knowledge of Kur'an is top level.

Key Words: Abdullah b. Mesud, Qur'an, Verse, Tafsir, Sahâbe

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'in nâzil olmaya başlamasıyla birlikte hayatla irtibatı tesis edilmeye başlanmıştı. Kur'an'ı hayatla buluşturan ilk isim elbette ki vahyin ilk muhatabı Hz. Muhammed (s.a.s.) idi. O, Kur'an'ın hayat ile bağımlı risâlet görevi gereğince hak olarak tesis ediyordu. Onun

getirdiği hak dine iman eden ve sahâbe ismiyle anılacak olan toplulukta bu duruma tanıklık ediyordu. Bu sebeple Kur'an'ın anlaşılması bağlamında Kur'an'ın ilk muhatabı olan sahâbenin bilgi birikimleri her devirde önemsenmiş ve delil olarak kullanılmıştır. Yine aynı sebeple tefsirle ilgili onlardan nakledilen her bir söz önceliğe ve bir değere sahip olmuştur. Çünkü onlar, Kur'an-ı Kerim'in nüzûlüne tanık olmuşlar ve Hz. Peygamber ile beraber yaşamışlardır. Ayrıca Kur'an onların diliyle nâzil olmuştur (Kurtubî, 1964, s.35). Bu hususta İbn Kesir şöyle der: “Kur'an'da ve Sünnet'te bir ayetin tefsirini bulamadığımızda sahâbenin sözüne müracaat ederiz. Çünkü onlar, özel durumları, karineleri ve ayetlerin manasını iyi bilmekteydiler. Ayrıca onlar, ilim bakımından yetkin ve amel hususunda da sebat sahibiydiler. Bilhassa içlerinden alim olanlar, râşid halifeler ve Abdullah b. Mes'ûd gibi ashabın önde gelenleri hem kendileri hidayete ermişler, hem de başkalarını hidayete erdirmişlerdi. Allah onlardan razı olsun!” (İbn Kesir, 1419, s.9). İbn Kesir'in sözlerinden de anlaşıldığı üzere sahâbenin her biri bilgi ve anlayış bakımından bir değildi. Bu bağlamda sahâbenin bir kısmı daha seçkin bir konumdaydı. Bu konumda olanlardan biri de hiç şüphesiz İbn Mesud idi. Çünkü o, İslam'ın ilk günlerinde Müslüman olmuştu. Ayrıca çoğu zaman Resûlullah ile beraber olabilmek ve böylece ondan istifade edebilmek için çaba sarf etmişti. Bu durum ilmî anlamda onun konumunu sahâbe arasında yükseltmişti. Nitekim kendisi tefsir sahasında ilk on içerisinde sayabileceğimiz sahâbilerden biridir. Onun Kur'an ile olan irtibatının bilinmesi tefsir ilmi ve bu ilimle meşgul olanlar açısından önemli olsa gerektir. Tüm bu sebeplerle, bu çalışmamız İbn Mesud'un hayatında Kur'an'ın yerinin tespiti üzerine olacaktır. Bu bağlamda onun hayatı hakkında bazı bilgileri vermek yerinde olacaktır.

Tam adı Abdullah b. Mesud b. Ğâfil b. Habîb b. Şemh b. Far Mahzûm b. Sâhile b. Kâhil b. el-Hâris b. Temîm b. Sa'd b. Huzeyl b. Huzeyme b. Müdrike (İbn Sad, 2001, s.139) b. İlyâs b. Mudar'dır (Kurtubî, 2002, s.407; İbnü'l-Esîr, s.382). İbn Ümmi Abd diye de anılmıştır. İslam'dan önceki hayatına dair fazla bilgi bulunmamaktadır. İlk Müslümanlardan ve aşere-i mübeşşereden biri olduğu ifade edilmiştir (İbn Abdülber, 2002, s.407-408). Bizzat kendisi ilk Müslüman olan altı kişi arasında olduğunu söylemiştir (İbnü'l-Esîr, s.382). Yani Resûlullah henüz Erkam'ın evini kullanmaya başlamadan önce Müslüman olmuştur. Çocukken koyun çobanlığı yapmıştır (İbn Sad, 2001, s.139-140). Resûlullah ile ilk tanışması da yine böyle bir zamanda olmuştur (İbn Abdülber, 2002, s.407; İbnü'l-Esîr, s.382). Kaynaklarda onun Kur'an'ı Mekke'de açıktan okuyan ilk kişi olduğu bilgisi yer almaktadır. Habeşistan'a hicret eden grup içerisinde yer almıştır. Bedir, Uhud, Hendek ve diğer gazvelere iştirak etmiştir (İbn Sad, 2001, s.140-141; İbnü'l-Esîr, s.383). Ayrıca Ebû Cehil'in boynunu vuran kişi olarak da bilinir. Siret ve ahlakıyla, vakar ve sükûnetiyle, hal ve tavırlarıyla Hz. Peygamber'e benzetilmiştir (İbn Sad, 2001, s.141-143; İbn Abdülber, 2002, s.409). Resûlullah'tan çok az hadis nakletmiştir. Bunun sebebi Resûlullah'ın ismini andığında, ona duyduğu sevgi nedeniyle çok hüzünlenmesidir (İbn Sad, 2001, s.144-145). Hz. Ömer, hilafet görevindeyken onu Kufe'ye göndermiş ve Kufeliler'e “Zatından başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki ondan istifade konusunda sizi nefsim tercih ettim. Ondan yararlanın!” demiştir (İbn Sad, 2001, s.145; İbn Abdülber, 2002, s.410). Böylece onun ilmî kudretine vurgu yapmıştır. İbn Mesud'un Kûfe Tefsir Okulu'nun kurucularından olduğu söylenir (Cerrahoğlu, 1988, s.114; Küçükcalay, 1971, s.140). Sahâbeden İbn Abbas, İbn Zübeyr, Câbir, Enes, Ebû Saîd, Ebu Hureyre, Ebû Rafî gibi kimseler ve tâbiinden Alkame, Ebû Vâil, el-Esved, Mesrûk, Abîde, Kays b. Ebî Hâzim gibi şahsiyetler ondan rivayette bulunan kimselerden bazılarıdır (İbnü'l-Esîr, s.383-384). Medine de hicrî 32 yılında vefat etmiştir. Bâkî mezarlığına defnedilmiştir. Vefat ettiğinde altmış yaşlarında olduğu nakledilmiştir (İbn Sad, 2001, s.147; İbn Abdülber, 2002, s.410; İbnü'l-Esîr, s.387).

A. Abdullah b. Mesud'un Kur'an Bilgisinin Kaynakları

Kur'an'ın doğru anlaşılması bağlamında sahâbeyi yetkin kılan bir takım unsurlar bulunmaktadır. Bunlar arasında Kur'an'ın indiği zaman diliminde konuşulan Arapça'yı bilmeleri,

Hız. Peygamber ile beraber yaşamaları ve ayetlerin nüzûl sebeplerine vakıf olmaları sayılabilir.¹ Abdullah b. Mesud'un Kur'an bilgisini önemli kılan bu unsurların ortaya konulması önemlidir. Çünkü bunlar onun Kur'an'la olan münasebetinin bilinmesine katkı sağlamaktadır.

1. Arap Diline Vükûfiyeti

Dil kavramı, sözlüklerde anlaşma gayesiyle kullanılan işaretler sistemi (Doğan, s.318), insanların düşünce ve duygularını ötekine bildirmek için kelimelerle ve işaretlerle yapmış oldukları bir anlaşma biçimi (Türkçe Sözlük, 1988, s.374) olarak tanımlanmıştır.

Bilindiği üzere bir dili bilmek ve dilin sistemine vakıf olmak, o dili konuşan toplumun yaşam biçimi, gelenek ve görenekleri, siyasî ve sosyal tarihini bilmek anlamına gelmektedir (Özyetgin, 2004, s.99). Çünkü bütün diller kendi coğrafyasının yaşam tarzını, örf ve adetlerini barındırmaktadır. Dolayısıyla bir dili kullanmakla o dilin ait olduğu kültürel yapıya vakıf olma arasında önemli bir bağ vardır. Kur'an'ın nâzil olduğu dönemdeki Arapça da kendi çağının örf ve adetlerini içermektedir² (Cündioğlu, 1999, s.37). Bu bağlamda Kur'an'ın nüzûl coğrafyasında yaşayan sahâbenin konuştukları dilin dokusunu tanıma mahir oldukları açıktır. İlmiyle tanınmış olan sahâbilerden Abdullah b. Mesud'un da bu konuda yetkin olduğu söylenebilir.

Abdullah b. Mesud'un Arapça'ya vükufiyetini gösteren en temel unsurlardan biri Kur'an kıraatine dair ona isnad edilen rivayetlerdir.³ Söz konusu rivayetlere bakıldığında onun birçok ayetin kıraatine yönelik tercihinin olduğu görülür. Mesela Yûsuf sûresi 35. ayeti "...onu bir süre zindana atmaları kendilerine uygun geldi. *حَتَّىٰ جِئَ لَيْسَ جُنَّةً*"⁴ şeklinde okuması (Kurtubî, 1964, s.45) ve Bakara sûresi 61. ayette yer alan "فَوْمَهَا" kelimesini "وَتَوْمَهَا" şeklinde okuması tercihlerindendir (İbn Kesîr, 1419, s.382). Bu tür okuyuşlarına benzer onlarca nakil bulunmaktadır. Zaten onun kendisine ait bir mushafı da bulunmaktadır. Bu konuda İbn Tayyib'in şu sözlerini aktarabiliriz: "Selef, Kur'an sûrelerinin sıralanışında ihtilaf etmişlerdir. Kimisi, mushafına sûreleri nüzûl tarihlerine göre yazmış, Mekki'yi öne almış, Medeni sûreleri sonraya bırakmış; kimisi mushafının başına Fatiha'yı almış, kimisi başına "İkra" sûresini almıştır. İşte Hz. Ali'nin tertib ettiği mushaf böyledir. İbn Mesud'un mushafında ise Fâtiha sûresi başta yer almakta, sonra Bakara, sonra Nisâ sûresi ve daha farklı bir sıralanış ile sûreler yer almaktadır. Ubeyy b. Ka'b'ın mushafının başında ise önce Fâtiha, sonra Nisâ, sonra Âli İmrân, sonra En'am, sonra Araf, sonra Mâide gelmektedir." (Kurtubî, 1964, s.59). Söz konusu nakilde görüldüğü üzere sahâbenin ilimle meşgul olanlarının kendilerine has mushafları ve bu mushaflarda yine bazı tasarruflarının bulunduğu görülmektedir. Bu sahâbilerden biri de İbn Mesud'dur. Onun kendine has mushafının olması da Arap diline olan vükûfiyetiyle ilişkili olsa gerektir.

2. Hz. Peygamber ile Aynı Ortamda Bulunması

¹ Burada saydığımız unsurların yanında başkalarını da ekleyebiliriz. Mesela sahâbe gibi seçkin bir toplulukla beraber yaşama, Müslüman olmuş Ehl-i Kitap alimleriyle tanışma ve onların ilimlerinden istifade etme fırsatı bulması gibi hususlar. Ayrıca İbn Mesud'un Arap diline vakıf olması ve Hz. Peygamber'in eğitiminden geçmesi onun dini doğru anlama ve sosyalleşmesine katkı sağladığı açıktır. Dinin, dilin ve eğitimin bu anlamda yaptığı katkı için bkz., Okumuş E., Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/11 Fall 2014, p. 429-454, ISSN: 1308-2140., Doi Number :http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7398, ANKARA-TURKEY.

² Arap dilinin özellikleri bağlamında geniş bilgi için bkz. Polat E., Kur'an Dili Arapça'nın Yapısı ve Bazı Özellikleri, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/2 Winter 2014, p. 1793-1815, ISSN: 2308-2140., Doi Number :http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6348, ANKARA-TURKEY.

³ Örnek olarak bkz. EREN A.C., ULUDAŞ İbrahim., (2014), Kıraat Farklılıklarının Fâtiha Sûresinin Yorumlanmasındaki Rolü, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/2 Winter 2014, p. 623-637, ISSN: 1308-2140., www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6521, ANKARA-TURKEY.

⁴ Yûsuf 12/35.

Sahâbeyi Kur'an'ı doğru anlama bakımından üstün kılan en önemli unsurlardan biri, onların Hz. Peygamber'in tedrisatından geçmiş olmalarıdır. Ancak bu durum Hz. Peygamber'i gören her bir sahâbîde aynı oranda olmamıştır. Çünkü o dönemde yaşayan ve iman eden herkes Resûlullah'ın yakın çevresinde yaşamamıştır. Müslüman olduktan sonra kendi ailesine, köyüne dönen biri ile iman ettiği günden itibaren Hz. Peygamber'in yanında olan sahâbe arasında ondan istifade anlamında fark oluşmuştur. Elbette ki Resûlullah ile aynı ortamı paylaşan sahâbe bu konuda daha fazla imkâna sahip olmuştur. Bu yönüyle Hz. Peygamber'in eğitiminden üst düzeyde yararlanan sahâbiler arasında İbn Mesud da yer almaktadır. Çünkü o, İslam'ın ilk yıllarında Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamaya özen göstermiştir. Nitekim onun Resûlullah'ın özel ihtiyaçlarını gidermede görevli olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda uyuduğunda onu (s.a.s.) uyandırdığı, nalınlarını giydirdiği, yastık, döşek, misvak gibi gereçlerinin temizliği ile ilgilendiği ve تنها yerlerde ona eşlik ettiği gibi hususlar kaynaklarda yer almaktadır.⁵ Bu sebeple onu Hz. Peygamber'in aile efradından sananlar bile olmuştur. Bu yönleriyle o, Resûlullah'tan istifade eden sahâbiler arasında ilk sıralardadır. Bu durum ilk Müslüman olduğu dönemden itibaren böyledir. Nitekim kendisi henüz çocukken Hz. Peygamber'e "Bana Kur'an öğret!" dediğini, Resûlullah'ın da "Sen öğretilmiş bir delikanlısın." buyurduğunu söyler.⁶ Onun Hz. Peygamber'in eğitiminden geçtiğini gösteren onlarca örneğe kaynaklarda rastlamak mümkündür. Mesela bir gün onun "Kovulmuş olan şeytandan her şeyi işiten ve bilen Allah'a sığınırım." dediğini duyan Resûlullah (s.a.s.) şöyle demiştir: "Ey Umm Abd'ın oğlu! "Kovulmuş olan şeytandan Allah'a sığınırım" de! Cebrâil, Levh-i Mahfuz'dan, kalemin yazdığı yerden bana böyle öğretti." (Kurtubî, 1964, s.87).

Hz. Peygamber ile aynı çağ ve coğrafyada yaşamak ona ister istemez İslam'ın emir ve yasakları konusunda bizzat Resûlullah'dan birçok şeyi öğrenme fırsatı vermiştir. Mesela Resûlullah'ın dövme yapana, yaptırana; saç ekleyene, saç ekletene ve faiz yiyene, yedirene lanet ettiğini nakleden İbn Mesud'un (Kurtubî, 1964, s.149) bu konularda kendi adına ve Müslümanlar adına dikkatli davranmış olabileceği aşîkârdır.

Daha önce söylediğimiz üzere Resûlullah'ın meclisinde bulunmak ve ona yakın olmak aynı zamanda ayetlerin nüzûlüne bizzat şahit olmak anlamına gelir. Bu durumda nâzil olan ayet hakkında sahâbe ile Hz. Peygamber arasında geçen konuşmalara da ister istemez tanık olunuyordu. Dolayısıyla bu imkana sahip olan İbn Mesud da nâzil olan ayetlerdeki gayeyi daha iyi kavrayabiliyordu. Mesela "*Kimdir o adam ki, Allah'a güzel bir borç versin de, Allah da ona kat kat fazlasıyla (verdiğini) ödesin! Allah (rızkı) kısar da, açar da. Hepiniz O'na döndürüleceksiniz.*"⁷ ayeti nâzil olduğunda İbn Mesud oradadır. Ebû'd-Dahdah: "Ey Allah'ın Rasûlü! Yüce Allah bizden ödünç mü istiyor?" diye sorunca Hz. Peygamber: "Evet. Ey Ebû'd-Dahdah!" buyurmuştur. Bunun üzerine Ebû'd-Dahdah, Hz. Peygamberin elini tutmuş ve şöyle demiştir: "İçinde altı yüz hurma ağacı bulunan bahçemi Allah'a ödünç verdim." (Kurtubî, 1964, s.237-238; İbn Kesîr, 1419, s.504). İbn Mesud burada zikredilen örneğe benzer yüzlerce duruma şahit olmuştur. Bizzat kendisi bu gibi durumların bazı huylarını iyiye dönüştürdüğünü ifade etmiştir (İbn Kesîr, 1419, s.181). Dolayısıyla Hz. Peygamber ile yaşayan her bir sahâbi gibi o da Resûlullah'ın kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplarla din bilgisini kuvvetlendiriyordu. Mesela o, Hz. Peygamber'e cenazeyi nasıl taşımaları gerektiğini sorduklarını, "Koşmaya yakın bir şekilde taşıyın! Eğer (cenazenin karşılaşacağı) bir hayır ise o hayra acilen götürülmüş olur. Karşılaşacağı bundan başkası ise bir an evvel bizden uzak olsun." şeklinde cevap aldıklarını söylemektedir (Kurtubî, 1964, s.301). Burada sorulan soruya baktığımızda aslında dinin ana konularına dair bir soru olmadığı görülmektedir.

⁵ İbn Sad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 141-142; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, III, 383.

⁶ İbn Sad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 140; İbn Abdülber, *el-İstiâb*, 407.

⁷ Bakara 2/245.

Bununla beraber bu örnek, sahabenin ana meseleler yanında tafsîli meseleleri de Resûlullah'tan öğrenme imkanına sahip olduklarını göstermesi bakımından kayda değerdir.

Resûlullah'ın "Kurân'ı öğreniniz, onu insanlara öğretiniz. Feâizi de öğreniniz ve onu insanlara öğretiniz. İlmi öğreniniz ve onu insanlara öğretiniz. Çünkü ben ruhu kabz olunacak birisiyim. Şüphesiz ki ilim de kabz olunacak ve fitneler ortaya çıkacaktır. O kadar ki iki kişi bir miras taksiminde anlaşmazlığa düşecekler fakat aralarında hüküm verecek bir kimseyi bulamayacaklardır." sözlerini işiten ve insanlara bunları anlatan İbn Mesud'un söz konusu meselelerde kendisine bir pay çıkarmamış olması düşünülemez. Nitekim onun "Bir kimse ferâizi, boşamay ve hacca dair hükümleri öğrenememiş ise çölde yaşayan insanlara üstünlüğü nedir?"⁸ (Kurtubî, 1964, s.56) şeklinde ki sözleri, kendisinde ki değişim ve dönüşümü göstermektedir.

Kaynaklarda Resûlullah'ın ashaba okuduğu ayetlerin bazısını tefsir ettiği bilgisi yer almaktadır. İbn Mesud da bu halka içerisinde bulunduğu söz konusu tefsirden istifade ediyordu. Mesela kendisinin naklettiğine göre bir gün Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "İsrailoğullarının ilk zaafî şöyle başlamıştı. Onlardan bazıları kötülük yapan birisini gördüğünde ona: "Allah'tan kork! Şu işi terk et! Çünkü bu helal değildir." derdi. Fakat ertesi gün onunla birlikte oturur ve yer içerdi. Bu sebeple Allah da onların kalplerini birbirine benzetti." (Taberî, 2000, s.491; Kurtubî, 1964, s.253). Daha sonra Hz. Peygamber Mâide sûresi 78. ayetten başlayıp 82. ayete kadar okur ve şöyle der: "Allah'a yemin ederim ki! Ya iyiliği emreder, kötülükten alıkoyar, zalimin elini tutarak hakkın dışına çıkmasına fırsat vermez; yalnızca hak işlemeye mecbur edersiniz. Ya da Allah sizin de kalplerinizi birbirine benzetir ve sizi de lanetler." (Kurtubî, 1964, s.253). Bir başka nakle göre İbn Mesud ve sahâbeden bazıları bir gün Resûlullah'ın yanında bulunmaktadır. Resûlullah bir çizgi çizmiş ve onlara şöyle buyurmuştur: "İşte bu, Allah'ın yoludur. Daha sonra çizdiği bu çizginin sağına ve soluna bir takım çizgiler çizmiş ve şöyle buyurmuştur: "Bunlar da her birisinin başında oraya çağırarak bir şeytanın bulunduğu bir takım yollardır." Resûlullah akabinde "İşte benim doğru yolum budur. Ona uyun, (başka) yollara uymayın ki, sizi O'nun yolundan ayırmayın! Korunmanız için (Allah) size böyle tavsiye etti."⁹ ayetini okumuştur (Kurtubî, 1964, s.137-138). Tabii Hz. Peygamber'in söz konusu ayeti bu şekilde tefsirine şahit olan İbn Mesud'un bu bilgiyi çeşitli yerlerde kullandığını görmekteyiz. Nakledildiğine göre bir şahıs, İbn Mesud'a "Sırat-ı müstakim hangisidir?" şeklinde bir soru sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Muhammed (s.a.s.) bizi onun başında bıraktı. Onun bir ucu cennete bağlanır. Sağında ve solunda bir takım yollar vardır. O yolların başında, oralardan geçenleri davet eden bir takım kimseler vardır. Her kim bu yollara koyulursa, bu yollar onu cehenneme götürür. Her kim de dosdoğru yola koyulursa, o cennete ulaşır." Daha sonra "İşte benim doğru yolum budur, ona uyun, (başka) yollara uymayın ki, sizi O'nun yolundan ayırmayın! Korunmanız için (Allah) size böyle tavsiye etti."¹⁰ ayetini okumuştur (Kurtubî, 1964, s.138).

İbn Mesud birçok ayetin tefsirini bizzat kendisi Resûlullah'a sorduğu sorularla öğrenmiştir. Mesela bir defasında Hz. Peygamber'e Kehf sûresi 94. ayette geçen Yecüc ve Mecüc'ün ne olduğunu sormuştur. Hz. Peygamber de bu konuda hem onu ve hem de bu konuşmalara şahit olan ashabı bilgilendirmiştir (Kurtubî, 1964, s.56-57). Yine bir gün Resûlullah'a Allah katında en büyük günahın hangisi olduğunu sormuştur. Hz. Peygamber de: "Seni yaratmış olmasına rağmen Allah'a ortak koşmandır." şeklinde cevap vermiştir (Kurtubî, 1964, s.75; İbn Kesîr, 1419, s.104,346). "Sonra hangisidir?" diye sormuş, Resûlullah: "Yiyecek korkusu (rızk endişesi) ile evladını öldürmendir." diye cevap vermiştir. "Sonra hangisidir?" diye sormuş, Hz. Peygamber'de: "Komşunla zina etmendir." demiştir. Bunun konuşmanın ardından "Ve onlar Allah ile beraber

⁸ Metinde geçen hadis rivayetine benzer nakil için bkz. Tirmîzi, Ferâiz, 2.

⁹ Enam 6/153.

¹⁰ Enam 6/153.

başka tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın haram ettiği canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler. Kim bunları yaparsa cezasını bulur."¹¹ ayeti nâzil olmuştur (İbn Ebî Hâtim, 1419, s.929; Kurtubî, 1964, s.75). Başka bir zaman "Ey Allah'ın Resûlü! Göğüs açılır mı? diye sormuş, O da (s.a.s.): "Evet, kalbe bir nur girer." buyurmuştur. Abdullah b. Mesud: "Peki bunun bir alâmeti var mı? diye sorunca, Rasûlullah da şöyle buyurmuştur: "Aldanış yurdundan uzak duruş, ebedilik yurduna dönüş ve ölüm gelmeden önce ona hazırlanış bunun alâmetidir." (Râzî, 1420, s.117; Kurtubî, 1964, s.81). Onun anlayamadığı ve Hz. Peygamber'den öğrendiği ayetlerden biri de Bakara sûresi 238. ayetidir.¹² O, burada geçen "orta namaz" lafzının ne manaya geldiğini Hz. Peygamber'den öğrendiğini ifade etmiştir (İbn Kesîr, 1419, s.490-492).

İbn Mesud, Resûlullah'tan öğrendiklerini diğer insanlara aktarmıştır. Mesela Kufeliler'e şöyle demiştir: "Rasûlullah bana "Hangi tip insan daha bilgilidir bilir misin?" diye sormuştu. "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." demiştim. O da şöyle buyurmuştu: "İnsanların en bilgilisi ihtilâfa düştükleri vakit hakkın yanında olan kimsedir. İster amel bakımından kusurlu olsun, ister arkası üzerinde sürünen bir kimse olsun. İsrailoğulları'nın ruhbanlığı nereden çıkardıklarını bilir misin? İsa'dan sonra zorbalar Allah'a isyan ettiler ve müminlere üstünlük sağladılar. Müminler bu işe öfkelenildiler. Onlarla savaştılar ve üç kere yenildiler. Müminlerden çok azı hayatta kalmıştı. Bu sebeple şöyle dediler: "Eğer onlar bizi yok edecek olurlarsa, dine davet edecek hiç kimse kalmayacaktır. Gelin Allah, İsa'nın vaat ettiği ümmî peygamberi gönderinceye kadar yeryüzünde dağılalım." Bunun üzerine dağlardaki mağaralara dağıldılar ve ruhbanlığı ihdas ettiler. Bir kısmı dinine sımsıkı sarıldı. Diğerleri de küfre saptı." Daha sonra Resûlullah "Sonra bunların peşinden artarda elçilerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da onların ardına kattık; ona İncil'i verdik ve ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet koyduk. İcat ettikleri ruhbanlığı, biz onlara yazmamıştık, yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için kendiliklerinden uyguladılar ama ona gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükafatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da yoldan çıkmıştır."¹³ ayetini okudu. Naklin devamında Hz. Peygamber'in ayet hakkında İbn Mesud'a detaylı malumat verdiği ve sözlerini şöyle tamamladığı görülmektedir: "Artık kim bana iman eder, bana uyar, beni tasdik ederse, ona gereği gibi riayet etmiş olur. Kim de bana iman etmezse, işte onlar fâsıkların tâ kendileridir." (Kurtubî, 1964, s.265-266). Bu ve bundan önce verdiğimiz çeşitli örnekler İbn Mesud'un Kur'an bilgisinin şekillenmesinde Resûlullah'ın katkısını göstermesi bakımından kayda değerdir.

3. Ayetlerin Nüzûlüne Tanık Olması

Sahâbeyi Kur'an'ı anlama hususunda yetkin ve üstün kılan hususlardan biri onların ayetlerin nerede ve hangi husus hakkında nâzil olduğuna şahit olmalarıdır. Çünkü bu durum, onların inen ayetlerin hikmet ve gayelerini anlamalarını kolaylaştırıyordu. Elbette ki İbn Mesud da bundan istifade eden sahâbeden biriydi. Onun birçok ayet ve sûrenin nüzûlüne tanık olduğunu gösteren rivayetler mevcuttur. Kendisi de "Hiçbir Kur'an ayeti yok ki onun ne hakkında indiğini bilmeyeyim."¹⁴, "Bizim Müslüman oluşumuz ve Yüce Allah'ın "İnananlar için hala vakit gelmedi mi ki kalpleri Allah'ın Zikri'ne ve inen hakka saygı duysun ve bundan önce kendilerine Kitap verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalpleri katılaştırmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar?"¹⁵ ayetinin nüzûlü arasında dört sene vardı."¹⁶ "İsra, Kehf ve Meryem

¹¹ Furkân 25/68.

¹² Ayet meâlen şöyledir: "Namazları ve orta namazı koruyun, gönülden bağlılık ve saygı ile Allah'ın huzuruna durun."

¹³ Hadîd 57/27.

¹⁴ İbn Sad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 295, Taberî, *Câmiü'l-beyâni fî te'vîli'l-Kur'an*, I, 80.

¹⁵ Hadîd, 57/16.

¹⁶ Müslim, *Kitâbu't-tefsir*, 24.

sûreleri indirilen sûrelerin ilklerindendir. Benim de ilk öğrendiğim sûreler arasında yer alırlar.”¹⁷ (Buhârî, 1992, s.181, 209; Kurtubî, 1964, s.203) gibi sözleriyle bunu teyit etmiştir. Kendi ifadelerinden anlaşıldığı üzere Abdullah b. Mesud'un nüzûlüne tanık olduğu ayet ve sûre sayısı oldukça çoktur. Bu bağlamda nüzûlüne tanık olduğu ayetlerden biri “*Ve onlar bir kötülük yaptıkları, ya da nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler...*”¹⁸ ayetidir. Bu konuda şöyle demiştir: “Müminler, Hz. Peygamber'e, “İsrâiloğulları Allah katında bizden daha kıymetli. Çünkü onlardan biri bir günah işlediğinde, günahının kefareti, evinin eşğine “Burnunu kes, şöyle yap...” diye yazılırdı.” dediler. Bunun üzerine Allah, söz konusu ayetleri indirip, böylece Muhammed ümmetinin günahlarının kefaretinin tevbe olduğunu bildirmiştir. Böylece onların İsrâiloğulları'ndan daha şerefli olduğunu beyan etmiştir.” (Taberî, 2000, s.219; Râzî, 1420, s.368).

Abdullah b. Mesûd, Enam sûresi 52. ayet hakkında şöyle demiştir: “Kureyş'ten bir topluluk Resûlullah'a uğramışlardı. O sırada, Hz. Peygamber'in yanında, Müslümanların zayıf ve fakirlerinden olan Süheyb, Habbâb, Bilâl, Ammâr ve diğer bazı kimseler bulunuyordu. Bunun üzerine onlar: “Sen, kavminden vazgeçerek bunları mı tercih ettin? Biz bunlara mı tâbi olacağız? Onları yanından kov... Onları kovarsan biz sana uyarız...” dediler. Hz. Peygamber: “Ben, Müminleri yanımdan kovan biri değilim.” dedi. Onlar: “O halde biz geldiğimizde onları yanından gönder. Biz gittiğimizde istersen onlarla beraber otur.” dediler. Hz. Peygamber onların iman etmelerini ümit ederek “Olur.” dedi. Bunun üzerine “*Sabah akşam Rablerinin rızasını isteyerek, O'na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluk yok ki, onları kovup da zalimlerden olasın!*”¹⁹ ayeti indi (Müslim, 1992, s.46; Taberî, 2000, s.374; Râzî, 1420, s.540). Yine bu bağlamda bir mecliste şöyle demiştir: “Huneyn günü Resûlullah ile birlikteydik. İnsanlar onun yanından geri dönüp gittiler. Benim de içlerinde bulunduğum seksen kişi orada kaldık. Biz ilerledik ve düşmana arkamızı dönmedik. Allah'ın üzerlerine sekînet indirdikleri bunlardır.”²⁰ (İbn Kesîr, 1419, s.113). Onun nüzûlüne tanık olduğu ayetlerden biri de Fussilet sûresi 22. ayetidir. Bu konuda o şöyle demiştir: “Kabe'nin yanında üç kişi bir araya geldi. İki Kureyşli, diğeri ise Sakifli idi. Bunların anlayış ve kavrayışı kıttı. Onlardan birisi: “Allah bizim söylediğimizi duyar mı?” dedi. Diğeri: “Eğer yüksek sesle konuşursan duyar, gizli konuşursan duymaz.” dedi. Öteki ise: “Eğer yüksek sesle konuştuğumuzu duyuyor ise gizli konuştuğumuzu da duyar.” dedi. Bunun üzerine yüce Allah: “*Siz (günah işlerken) kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin, aleyhinize şahitlik etmesinden gizlenmiyordunuz, yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini sanıyordunuz.*”²¹ ayetini indirdi (Kurtubî, 1964, s.351). Nüzûle tanıklığını gösteren bir başka nakle göre o şöyle demektedir: “*And olsun art arda gönderilenlere.*”²² (Mürselat) sûresi Hz. Peygamber'e cin gecesini Mina'da bir mağaraya sığındığımız sırada nâzil oldu. Biz bu sûreyi ondan öğrenmekteyken bir yılan çıkıverdi. Biz de onu öldürmek için üzerine atıldık. Fakat o kaçtı kurtuldu. Hz. Peygamber: “O sizin vereceğiniz kötülükten korunduğu gibi siz de onun kötülüğünden korundunuz.” buyurdu.” (Buhârî, 1992, s.335; Kurtubî, 1964, s.153). Söz konusu nakle bakıldığında nâzil olan ayetlerin derhal Hz. Peygamber'den öğrenildiği görülmektedir. Bu da nüzûle tanık olmanın değerini bir kez daha

¹⁷ Başka bir nakil ise şöyledir: Benî İsrâîl, el-Kehf, Meryem, Tâhâ ve el-Enbiyâ sûreleri ilk atiklerdendir (Mekke'de inenlerdendir) ve bunlar benim ilk ezberlediğim kadim servetimdendir. Bkz. Buhârî, Kitabu't-tefsir, 209. Bir benzer nakil için bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, XI, 266.

¹⁸ Âli İmrân 3/135-136.

¹⁹ Enam 6/52.

²⁰ Söz konusu ayet mealen şöyledir: “*Sonra Allah, Elçisinin ve mü'minlerin üzerine sekinetini (güven veren rahmetini) indirdi, sizin görmediğiniz askerler indirdi ve kafirlere azap etti (onları bozguna uğrattı). İşte kafirlerin cezası budur!*” (Tevbe 9/26).

²¹ Fussilet 41/22.

²² Mürselât 77/1.

göstermektedir. Tabii ki İbn Mesud'un ayetlerin nüzûlüne tanık olması, onların barındırdığı hikmet ve gayeyi daha iyi kavramasına sebep olmuştur. Böylece ayetleri doğru anlama noktasında çok fazla sıkıntı yaşamamış veya hakkında çokça tartışılan ayetlerin hangi anlama geldiğine dair kesin kanaate varmıştır. Mesela, Duhan sûresi 10. ayet bunlardan biridir. Söz konusu ayette yer alan “duman” hadisesinin ne zaman yaşandığı veya yaşanacağına yönelik çeşitli görüşler bulunmaktadır. O, bu konuda nüzûl dönemine tanıklığını kullanarak söz konusu ayette yer alan duman hadisesinin yaşanmış bir olay olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda oldukça emin ve kesin konuşmuştur. Ona göre bu ayet, Kureysliler'in yaşadığı kıtlığı anlatmaktadır. Dolayısıyla söz konusu ayetin Kıyamet günü çıkacak bir dumanı işaret ettiğini iddia edenlerin söylemleri doğru değildir (Buhârî, 1992, s.235; Taberî, 2000, s.14; Sa'lebî, s.350). Dolayısıyla onun “duman” hakkındaki görüşü, söz konusu ayetin nâzil olduğu döneme tanıklık etmesiyle şekillenmiştir.

B. Abdullah b. Mesud'un Hayatında Kur'an'ın Yeri

1. Kur'an Bilgisi

Abdullah b. Mesud'un Kur'an bilgisini onun ilim algısıyla birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır. Onun ilim algısını şu sözleri göstermektedir: “İlim sözlerin ve lafızların ardı ardına sıralanması değildir. Bilakis haşyetin üst düzeyde olmasıdır.” (İbn Kesîr, 1419, s.482). Aslında burada Fatır sûresi 28. ayete bir gönderme vardır. Çünkü söz konusu ayette mealen “*İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan yine böyle türlü renklerde olanlar vardır. Kulları içinde ancak âlimler, Allah'ı gerektiği tarzda tazim (haşyet) ederler. Muhakkak ki Allah, azîz ve gafurdur.*” buyrulmaktadır. Dolayısıyla ilmi bu ayet bağlamında değerlendiren İbn Mesud'un Kur'an bilgisi hayata dönük bir nitelik arz etmektedir. Yine Hz. Peygamber'den “Kim, Allah rızası için, insanlara söylemek maksadıyla ilim öğrenirse, Allah ona yetmiş peygamber sevabı verir.” (Râzî, 1420, s.401) hadisini nakleden İbn Mesud'un ilmi, toplumla buluşturma gayesiyle tahsil ettiği anlaşılmaktadır.

İbn Mesud'a “Bu ilmi nasıl elde ettin?” sorusu yöneltildiğinde “Çok soran dil ve selim bir kalp ile.” cevabını vermiştir (Râzî, 1420, s.401). Bu nakilde onun ilmi elde ediş ve akıl ediş biçimini ortaya koyması bakımından kayda değerdir. O, birçok zaman Hz. Peygamber'e dini meselelerde sorular yöneltmiştir. Ayrıca sahabenin birbirlerine sorular yönelttikleri de bilinen bir husustur. Dolayısıyla onun sorma eyleminin içerisine sahabe de girmektedir.

İbn Mesud'un Kur'an bilgisinin düzeyini anlama noktasında sahabeden gelen nakiller önemli veri teşkil etmektedir. Mesela Hz. Ömer'in onun “ilimle dolu olduğu ve ilim küpü” olduğuna yönelik sözlerini içeren nakiller mevcuttur.²³ Ebû Musa el-Eşarî'nin de: “Aranızda bu alim olduğu sürece bana bir şey sormayın.” veya “Bu adam, Resûlullah'ın ashabından kalanlar içinde Kur'an'ı en iyi bilendir.” dediği rivayet edilmiştir.²⁴ Bunlara benzer nakiller çoktur.

İbni Mesud'un Kur'an bilgisi öğrencileri tarafından da takdirle karşılanmıştır. Mesela Mesrûk bu konuda şöyle demiştir: “Ben Muhammed'in (s.a.s.) ashabının bir su havuzuna benzediklerini gördüm. Onlardan kimisi bir kişiyi suya kandırır, kimisi iki kişiyi, kimisi de bütün insanlar ondan su almaya gelecek olsa hepsine de yetecek kadar su verebilirdi. İşte Abdullah b. Mesud bu tür havuzlardan birisidir.”²⁵ Muhtemelen Mesrûk'un bu görüşe varmasındaki sebeplerden biri, Abdullah b. Mesud'un “Kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın kitabından hiçbir ayet nâzil olmamıştır ki, ben onun nerede ve kimin hakkında

²³ İbn Sad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 297; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 386.

²⁴ İbn Sad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 296.

²⁵ İbn Sad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 296; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, I, 35.

nâzil olduğunu bilmeyeyim. Allah'ın Kitabı'nı benden daha iyi bilen birisi varsa ve gidebileceğim mesafedeysen ona giderim.”²⁶ gibi sözlerine ve ilmine tanıklık etmiş olmasıdır.

Kaynaklarda yer aldığı üzere, Kur'an tefsirinde sahâbe içerisinde öne çıkan isimlerden biri hiç şüphesiz İbn Mesud'dur.²⁷ Bu bağlamda bir sıralama yapıldığında Hz. Ali, İbn Abbas, Abdullah b. Mesud, Ubeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sabit ve Abdullah b. Amr b. el-As şeklinde bir sıralama uygun düşecektir (Kurtubî, 1964, s.35). Kendisi de Kur'an'a vukûfiyetine dair: “Eğer Allah'ın Kitabı'nı benden daha iyi bilen birisinin olduğunu ve binek sırtında ona gidilebileceğini bilsem, mutlaka o kimsenin yanına giderim.” demiştir.²⁸ Bu söz de onun Kur'an bilgisinin ileri düzeyde olduğunu göstermektedir.

İbn Mesud, Müslüman olduktan sonra Resûlullah'ın çevresinde bulunmuş ve Kur'an'ı hem yazılı olarak toplamaya çalışmış hem de ezberlemiştir (Kurtubî, 1964, s.57-59). Onun Kur'an'ın tamamını ezberlediğine yönelik nakiller olduğu gibi bunu gerçekleştiremeden vefat ettiğini söyleyenlerde vardır (Kurtubî, 1964, s.53). Fakat bizzat kendisi: “Ben, Rasûlullah'ın ağzından yetmiş küsur sûre okuyup öğrendim.”²⁹ Onun (s.a.s.) huzurunda Bakara sûresini başından itibaren yüce Allah'ın: “*Şüphesiz Allah çokça tevbe edenleri ve çokça temizlenenleri sever.*”³⁰ buyruğuna kadar okudum.”³¹ (Kurtubî, 1964, s.58) gibi ifadeleriyle Kur'an'ı birebir Hz. Peygamber'den öğrenmeye çalıştığını teyit etmiştir.

Onu, Kur'an bilgisi bakımından üstün kılan hususlardan biri de son arzaya³² katılmış olmasıdır. İbn Abbas bu durumu önemsemiş ve bu hususta İbn Mesud'un son arzada hazır bulunarak Kur'an'dan neyin nesh edilip edilmediğini öğrendiğini söylemiştir.³³

Hz. Peygamber'in “Kur'an-ı Kerim'i şu dört kişiden öğreniniz: İbn Umm Abd (Abdullah b. Mesud), Muaz b. Cebel, Ubeyy b. Ka'b ve Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Salim.” buyurduğu sabittir.³⁴ Bu nakil de İbn Mesud'un Kur'an bilgisinin üst düzeyde olduğunu göstermektedir. Onun Kur'an bilgisini şu örnekler üzerinde daha iyi görebiliriz:

²⁶ Müslim, Fezâilu's-sahâbe, 115; İbn Sad, II, 297; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, I, 9.

²⁷ Abdullah b. Mesud'un tefsirine dair geniş bilgi için bkz. Muhammed Ahmed İsevî, *Tefsîru İbnu Mesûd*, Müessesetü'l-melîki Faysal el-Hayriyye, 1985.

²⁸ İbn Sad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 297; Taberî, *Câmiü'l-beyânî fî te'vîli'l-Kur'an*, I, 51; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, I, 35.

²⁹ Buhârî, Fezâilu'l-Kur'an, 8; İbn Sad, II, 295, 296; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, I, 58.

³⁰ Bakara 2/222.

³¹ Bu naklin ardından Ebû İshak şöyle der: “Abdullah, Kur'an-ı Kerim'in geri kalan kısmını ensardan Mucemmi' b. Cârîye'den öğrenmiştir.” Yine İbn Mesud'un Kûfe'ye gelinceye kadar Araf sûresini bilmediğine dair nakil vardır. Ayrıca ilim adamlarından kimisi İbn Mesud'un Felak ve Nâs sûrelerini öğrenmeden önce vefat ettiğini ve bu sebeple de şahsi mushafında bu iki sûrenin bulunmadığını söylemişlerdir. Dolayısıyla İbn Mesud'un Kur'an'ın tamamını ezberlemediği iddiası ortaya atılmıştır. Ancak Kurtubî, Hz. Peygamber'in: “Kur'an'ı dört kişiden öğreniniz: İbn Umm Abd'dan...” buyruğunun onun Kur'an'ın tamamını ezberlediği yönündeki nakilleri güçlendirdiğini ifade etmektedir. Yine ona göre bunu teyit eden hususlardan birisi de şudur: Hicaz, Şam ve Iraklılardan kıraat sahibi olanların her birisi, kendi seçip beğendiği kıraati, Resûlullah'ın huzurunda okumuş olan sahâbeden birisine nispet etmektedirler. Ve bu kıraatlerin tamamında Kur'an'ın bütünü yer almaktadır. Asım kendi kıraatini Ali ve İbn Mesud'a, İbn Kesîr kıraatini Ubeyy'e, Ebû Amr b. el-Ala, kıraatini yine Ubeyy'e isnad etmektedir. Abdullah b. Âmir ise kıraatini Hz. Osman'a isnad etmektedir. Bunların hepsi şöyle demektedir: Biz Rasûlullah'ın huzurunda okuduk... Bu kıraatlerin senedleri muttasıl, râvileri güvenilir kimselerdir.” Bkz., Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, I, 58-59. Abdullah b. Mesud'un kıraati ile ilgili geniş bilgi için bkz. M. Kemal Atik, “Abdullah b. Mes'ûd ve Mushafının Kur'an Tarihindeki Yeri”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5(2005), ss:1-64.

³² Her yıl ramazan ayında o güne kadar nâzil olan ayet ve sûreleri Cebrâil'in Hz. Peygamber'e, onun da (s.a.s.) Cebrail'e okumasına arza denilmektedir. Bkz. Abdülbaki Turan, “Arza Md.”, *DİA*, III, 446-447, 1991.

³³ İbn Sad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 295; İbn Abdülber, *el-İstiâb*, 410; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, I, 57.

³⁴ Buhârî, Fezâilu'l-Kur'an, 8; Müslim, Fezâilu's-sahâbe, 116, 118; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, I, 58.

Turkish Studies

Bir meclisteyken “Büyük günahlar, Nisa sûresinin başından 30. ayetine kadar olan kısımdır.” dediği ve ardından “Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız.”³⁵ ayetini okuduğu nakledilmiştir (Kurtubî, 1964, s.165; İbn Kesîr, 1419, s.246). Bu nakil onun Kur’an’a vukûfiyetini gösterir. Yine bu bağlamda örnek gösterilebilecek bir rivayete göre şahsın biri, İbn Mesud’a gelerek kendisine öğüt vermesini istemiştir. Bunun üzerine o şöyle demiştir: “Yüce Allah’ın “Ey iman edenler, ahitleri yerine getirin...”³⁶ ayetini işittiğin zaman, ona kulağına ver. Çünkü bu ayette hayırlar emredilmekte, şerler nehy edilmektedir.” (Kurtubî, 1964, s.165; İbn Kesîr, 1419, s.4). Onun buna benzer sözleri hayli çoktur. Mesela “Allah’ın kitabındaki en büyük ayet “Allah, O’dur ki, kendisinden başka hiç bir ilâh yoktur.”³⁷ ayetidir. Ferahlığı ihtiva eden ayet Zümer sûresinde yer alan “De ki: Ey kendi nefislerine karşı ölçüyü aşan kullarım, Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin...”³⁸ ayetidir. Hayır ve şerri bir arada toplayan (Kurtubî, 1964, s.165; İbn Kesîr, 1419, s.97), ayetlerin özeti “Muhakkak ki Allah; adaleti ve ihsan emreder...”³⁹ ayetidir (İbn Kesîr, 1419, s.169). En kapsamlı (Kurtubî, 1964, s.165; İbn Kesîr, 1419, s.169) ve yine hayırları ve şerleri kapsayan ayetlerden biri “Kim, Allah’tan korkarsa; ona bir çıkış yolu ihsan eder.”⁴⁰ ayetidir (Kurtubî, 1964, s.165; İbn Kesîr, 1419, s.169). Nisa Sûresi’nde beş ayeti kerime vardır ki onlar, benim için bütün dünyadan daha sevimlidir. Bunlar: “Size yasaklananların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kusurlarınızı örteriz ve sizi onurlu ve üstün bir makama girdiririz.”⁴¹ buyruğu, “Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez.”⁴² buyruğu, “Kim bir kötülük yapar yahut nefisine zulmeder de...”⁴³ buyruğu, “Şayet (yapılan) bir iyilik olursa onu kat kat artırır.”⁴⁴ buyruğu ile “Allah’a ve peygamberlerine iman edip...”⁴⁵ buyruğudur.” (Kurtubî, 1964, s.161) şeklindeki sözleri bunlardan bazılarıdır.

Burada bahsedilen örnekler kaynaklarda yer verilenlerin az bir kısmıdır. Bununla birlikte sadece burada bahsi geçen örnekler bile, onun Kur’an’ın muhtevasına yönelik bilgi birikimini göstermesi bakımından değerlidir. Nitekim söz konusu nakillere bakıldığında onun iman esasları, emirler-yasaklar, günahlar ve tövbe gibi meseleler hakkında ayetleri kategorik bir ayrıma tabii tuttuğu ve böylece sistematik olarak Kur’an’dan istifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

2. Kur’an’ı Okumaya ve Anlamaya Verdiği Önem

İbn Mesud’un henüz İslamiyet’in başından itibaren Kur’an okumaya düşkün bir şahsiyet olduğu bilinmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’den sonra Kur’an’ı Mekke’de açıktan okuyan ilk kişi odur. Söz konusu rivayete göre ashabın kendi aralarında “Kureyşliler, Kur’an’ı yüksek sesle ve açıktan okuduğunu henüz işitmediler. Acaba Kur’an’ı onlara işittirecek bir kimse var mı?” şeklindeki konuşmalarını duyan İbn Mesud: “Ben bunu yaparım.” demiştir. Sahâbe: “Sana bir zarar geleceğinden korkuyoruz. Bizler kendisini koruyacak kabileye sahip birinin bunu yapmasını istiyoruz.” demişler. Ancak o, Makam-ı İbrahim’de Rahman sûresini okumaya başlamıştır. Ardından müşrikler tarafından epeyce hırpalanmıştır (Kurtubî, 1964, s.151).

İbn Mesud’un Kur’an okumaya önem vermesinin en önemli nedeni, Resûlullah’ın ümmetine Kur’an’ı çokça okumalarına yönelik telkinleri olsa gerektir. Nitekim İbn Mesud,

³⁵ Nisâ 4/31.

³⁶ Mâide 5/1.

³⁷ Bakara 2/255.

³⁸ Zümer 39/53.

³⁹ Nahl 16/90.

⁴⁰ Talak 65/2.

⁴¹ Nisâ 4/31.

⁴² Nisâ 4/48.

⁴³ Nisâ 4/110.

⁴⁴ Nisâ 4/40.

⁴⁵ Nisâ 4/152.

Resûlullah'ın "Allah'ın Kitabı'ndan bir harf okuyan kimse için bir sevap vardır. Her bir sevap ise on katı ile mükafat alır. Ben sizlere, Elif, Lam, Mim tek bir harftir, demiyorum. Fakat Elif bir harf, Lam bir harf ve Mim bir harftir." buyurduğunu beyan etmektedir (Râzî, 1420, s.249; Kurtubî, 1964, s.7).

"Kıssaların en güzeli bu Kur'an'dır." (İbn Ebî Hâtim, 1419, s.1022) demek sûretiyle Kur'an'a duyduğu hayranlığı ifade eden İbn Mesud, Kur'an'ın çokça okunmasına oldukça önem vermiştir. Söz konusu okumanın hayata dönük ve hayatla irtibatlı olması gerektiğini de belirten İbn Mesud, bunun icihad yoluyla sağlanabileceğini belirtmiştir (Kurtubî, 1964, s.20).

İbn Mesud'un Kur'an'ın okunmasından ne anladığını öğrenmemize yarayan nakillerden biri de onun "*Kendilerine verdiğimiz Kitabı, gereğince okuyanlar var ya, işte onlar, ona inanırlar. Onu inkar edenler ise ziyana uğrarlar.*"⁴⁶ ayeti hakkında söyledikleridir. Nakledildiğine göre o bu ayet hakkında şöyle demektedir: "Kur'an'ın gerçek olarak okunması demek, helâlini helâl, haramını haram kılmak demektir. Allah'ın buyurduğu şekilde okuyup kelimelerin yerini değiştirmemektir. Ondan bir kelimeyi tevil edilmeyecek şekilde teville yeltenmemektir. Ona nasıl uyulması gerekiyorsa öylece uymaktır." (İbn Kesîr, 1419, s.282). Ona göre Kur'an, okuyan bir kimse de bir takım etkiler bırakmalı ve kişiyi dönüştürmelidir. Bu kimse gecelerini ibadetle geçirmelidir. Her daim gözü yaşlı olmalı, az konuşmalı ve alçakgönüllü olmalıdır (Kurtubî, 1964, s.21).

Kur'an'ın tecvide uygun okunması gerektiğini söyleyen İbn Mesud, aynı zamanda güzel seslerle onun süslenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yine Kur'an'ın Arapça nâzil olduğunu ve bu sebeple okunurken de Arapça'nın kurallarına riayet edilerek okunması gerektiğini beyan etmiştir. Çünkü iraba uygun bir okuyuşun Allah tarafından beğenilen bir okuyuş tarzı olduğunu düşünmektedir (Kurtubî, 1964, s.23). Kendisi de buna uymaya çalışmıştır. Nitekim bir defasında Resûlullah ondan Kur'an okumasını istemiştir. O da Nisa sûresini 41. ayetine kadar okumuştur. Resûlullah ağlamış ve "Kim Kur'an'ı indirdiği şekilde okumak isterse İbn Ümmü Abd'in okuması gibi okusun." buyurmuştur.⁴⁷

İbn Mesud'un bazı sûreleri veya ayetleri okumayı teşvik ettiği de görülmektedir. Mesela "Bakara sûresinin sonundaki iki ayeti bir gecede okuyan kimseye bu iki ayet yeter." (Kurtubî, 1964, s.29) sözü bu durumu göstermektedir. Ancak bu tür nakilleri yine ona ait olan "Kur'an'ı kum saçar gibi saçmayın. Şiir okur gibi hızlı hızlı okuyup geçmeyin. Olağanüstü şeylere rastlayınca durun ve onlarla kalpleri harekete geçirin. Sizden hiçbirinizin amacı sûrenin sonuna gelmek olmasın." (Buhârî, 1992, s.28; İbn Kesîr, 1419, s.262) şeklindeki nakillerle beraber değerlendirmek gerekir.

İbn Mesud, Kur'an'ı öğrenirken bir usûl takip etmiştir. Bu usûl hakkında şunları söyler: "Bizden bir kişi; on ayet öğrenince, onların manalarını kavrayıp onunla amel edinceye kadar bu on ayeti bırakıp başkalarına geçmezdi." (Mukâtil, 1423, s.27; Taberî, 2002, s.89; Kurtubî, 1964, s.39; İbn Kesîr, 1419, s.9). Söz konusu nakilden anlaşıldığı üzere o Kur'an'ı tedricen öğreniyordu. Bundaki amacı da ayetlerin muhtevasını hayatla birleştirmekti.

3. Kur'an ile Hayat Arasında Bağ Kurması

Abdullah b. Mesud'un hayatında Kur'an'ın edindiği yeri anlamaya yardımcı olacak hususlardan biri de yaşadığı herhangi bir hâdisе sonrası Kur'an'dan bir ayeti okuyup söz konusu hadiseyle ilişkilendirmesidir. Buna yönelik onlarca nakil kaynaklarda yer almaktadır. Nitekim Ziyâd b. Mihrân'ın naklettiğine göre Abdullah b. Mesud şöyle demiştir: "Bizim için Kur'an'ın

⁴⁶ Bakara 2/121.

⁴⁷ Buhârî, Kitabu't-tefsir, 81; İbn Sad, et-Tabakâtü'l-kübrâ, II, 295-296.

lafızlarını ezberlemek zordu. Fakat onunla amel etmek kolaydı. Bizden sonrakilere ise Kur'an'ı ezberlemek kolay, gereğince amel etmek zor olacaktır.” (Kurtubî, 1964, s.40). Bu söz, onun Kur'an'a bakışını ortaya koymaktadır. Çünkü burada öğrenilen bir ayetin hükmüyle amel etmenin gerekliliği vurgulanmaktadır. Ayetleri ezberlemedeki kasıt da aynıdır. Bu da ezberlediği ayeti hayatla irtibatlandırmak ve hükmünü icra etmektir. İşte Abdullah b. Mesud'un hayatında onun bu yönünü ortaya koyan onlarca örnek bulunmaktadır. Zira o, Kur'an'ı hayata katmayı gaye edinmiş bir insandı. Hayata Kur'an penceresinden bakıyordu. Onun bu halini göstermesi bakımından İbrahim b. Hâtib'in babasından rivayet ettiği sözler manidardır. Söz konusu rivayete göre İbn Mesud seher vakti mescidin bir kenarında “Ya Rabbi! Sen bana emrettin, ben de sana itaat ediyorum. İşte bu, bir seher vaktidir. Bana mağfiret buyur!” diyerek dua da bulunmuştur (Taberî, 2000, s.266; Kurtubî, 1964, s.40). Naklin devamından anlaşıldığına göre o aslında bu şekilde “*Sizin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim, dedi, şüphesiz O, bağışlayandır, esirgeyendir.*”⁴⁸ ayetiyle irtibat kuruyordu. Nitekim kendisini duyan şahıs ona “Seher vaktinde söylediğini işittiğim bir takım sözler var.” dediğinde, ona mukabil “Gerçek şu ki Yakup, “Sizin için ileride Rabbimden mağfiret dileyeceğim.” sözleriyle onlar için mağfiret dilemeyi seher vaktine ertelemişti.” (Taberî, 2000, s.262; Kurtubî, 1964, s.263) demiştir.

Onun hayata Kur'an penceresinden baktığını gösteren örneklerden biri de şu sözüdür: “İyi olsun kötü olsun, ölüm herkes için daha hayırlıdır. Çünkü kişi iyi bir kimse ise yüce Allah “*Allah katında olanlar iyiler için daha hayırlıdır.*”⁴⁹ buyurmuştur. Kötü ise de “*Biz onlara sırf günahları çoğalsın diye mühlet veriyoruz.*”⁵⁰ buyurmuştur.” (Kurtubî, 1964, s.287). Burada görüldüğü üzere o, Kur'an'ın farklı yerlerinde bulunan iki ayeti bir araya getirip insanın hayat ve ölümüne dair tahlilde bulunmaktadır. Bunu yapabilmek ancak meselelere Kur'an ekseninden bakmakla mümkündür.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşıldığı üzere İbn Mesud'un hayatında Kur'an'ın yerini gösteren hususlardan biri onun ayetlerle istişhad etmesidir. Burada iki yön bulunmaktadır: Birincisi, İbn Mesud istişhadda bulunduğu ayetleri ezbere bilmektedir. Yani Kur'an'a lafız olarak vâkıftır. İkinci yön ise ayetleri hayatla irtibatlandırmasıdır. Bu hem kabiliyet gerektirir. Hem de onun hayata bakış açısını gösterir. Buna göre o hayata hep Kur'an çerçevesinde bakmaktadır. Onda bu yönün gelişmesinde ve yerleşmesinde etkili olan hiç şüphesiz Hz. Peygamber'dir. Zira Hz. Peygamber'in kimi zaman bazı olayların veya sohbetlerinin ardından ayet veya ayetler okuduğu nakledilmektedir. Tabii Hz. Peygamber'in bu yönünü gören İbn Mesud'un gündelik hayatında ayetlerle istişhad etmesi gayet doğaldır. Nitekim İbn Mesud'un Hz. Peygamber'in istişhadına dair nakilleri de bulunmaktadır. Bunlardan bazısına burada yer verebiliriz. Mesela İbn Mesud, Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakleder: “İsrailoğulları'nın zafiyetleri ilk şöyle başlamıştı. Onlardan biri, kötülük yapan bir başkasını gördüğünde ona: “Allah'tan kork ve yapmakta olduğun şu işi terk et! Çünkü bu işi yapmak senin için helal değildir.” derlerdi. Ancak ertesi gün onunla karşılaşır, fakat bu durumu, onunla birlikte oturup kalkmasına, yeme içmesine engel teşkil etmezdi. Onlar böyle yapınca, Allah da onların kalplerini birbirine benzetti.” Daha sonra Hz. Peygamber: “İsrailoğulları'ndan küfre sapanlar hem Davud'un, hem de Meryem oğlu İsa'nın lisanı ile lanetlendiler. Bunun sebebi onların isyan etmeleri ve taşkınlık edip haddi aşmaları idi.”⁵¹ buyruğundan “Eğer Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilen vahye imanları olsaydı, kâfirleri veli edinmezlerdi. Fakat onların çoğu yoldan çıkmış kimselerdir.”⁵² ayetine kadar okuduktan sonra şöyle buyurdu: “Allah'a yemin ederim ki hayır! Ya iyiliği emreder, kötülükten alıkoyar, zalimin

⁴⁸ Yûsuf 12/98.

⁴⁹ Âli İmrân 3/198.

⁵⁰ Âli İmrân 3/178.

⁵¹ Mâide 5/78.

⁵² Mâide 5/81.

elini tutarak hakkın dışına çıkmasına fırsat vermez, yalnızca hak işlemeye mecbur edersiniz. Yahut da Allah sizin de kalplerinizi birbirine benzetir ve onları lanetlediği gibi sizi de lanetler.” (Kurtubî, 1964, s.253). Yine ondan gelen bir nakle göre Resûlullah (s.a.s.): “Şeytan'ın Âdemoğlunun kalbine getirdiği bir düşünce vardır. Meleğin de öyle bir etkisi vardır. Şeytanın getirdiği düşünce kötülüğü vadetmek ve hakkı yalanlamaktır. Meleğin getirdiği düşünce ise hayrı vadetmek ve hakkı tasdik etmektir. Her kim içinde böyle bir şey hissederse bilsin ki o, Allah'tandır. Her kim öteki duyguyu hissederse şeytandan Allah'a sığınversin.” buyurduktan sonra “*Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size kötülüğü emreder...*”⁵³ ayetini okumuştur (Kurtubî, 1964, s.328-329). Başka bir rivayetinde Hz. Peygamber'in “Sizden herhangi bir kimse başına gelen bir şeyin meydana gelmemesinin imkânsız olduğunu, başına gelmeyen bir şeyin de meydana gelmesinin imkânsız olduğunu kabullenmedikçe imanın tadını alamaz.” buyurduğunu ve ardından “*(Başınıza gelecek olayları, önceden bir Kitaba yazdık) Ki elinizden çıkana üzülmesiniz ve (Allah'ın) size verdiğiyle sevinip şımarayasınız. Çünkü Allah, kendini beğenip övünen kimseleri sevmez.*”⁵⁴ ayetini okuduğunu söylemiştir (Kurtubî, 1964, s.258). Bir diğer nakle göre Abdullah b. Mesud, Resûlullah'ın “Malının zekatını vermeyen hiçbir kimse yoktur ki Allah, kıyamet gününde, vermediği o zekatını, boynunda büyük bir yılan haline getirmiş olmasın.” buyurduktan sonra “*Allah'ın kereminden kendilerine verdiği cimrilik edenler, onu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Hayır, o, kendileri için şerlidir. Cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolandırılacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızı haber alandır.*”⁵⁵ ayetini okuduğunu söylemiştir (Taberî, 2000, s.437). Bunlara benzer ondan gelen onlarca nakil bulunmaktadır. Kendisi de çeşitli ortamlarda ayetlerle istişhad etmiştir. Mesela bir sohbetinde “Hiçbir mümin gayba imandan daha üstün bir şeye iman etmiş değildir.” dedikten sonra “*Onlar gayba iman ederler...*”⁵⁶ ayetini okumuştur (Kurtubî, 1964, s.154,163). Söz konusu nakil imanla ilgili bir meseleyi içermektedir. Dolayısıyla İbn Mesud îmânî meselelerde Kur'an'a başvurmuştur. Başka bir mecliste “Her kim bir şehirden bir malı alıp, sabrederek, ecrini Allah'tan umarak Müslümanların şehirlerinden birisine getirir ve o günün fiyatına orada satacak olursa, Allah nezdinde şehitler mertebesine yükselir.” dedikten sonra “*...Allah, içinizden hastalar, yeryüzünde gezip Allah'ın lutfunu arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşan daha başka insanlar bulunacağını bilmiştir....*”⁵⁷ ayetini okumuştur (Kurtubî, 1964, s.429).

İbn Mesud ilmi sebebiyle teveccüh görmüş ve kendisine sorular yöneltilmiştir. Böyle bir zamanda ona rüşveti sormuşlar. O da: “Haramdır.” demiştir. Soruyu yöneltenler: Hüküm konusunda ne dersin?” dediklerinde, küfürdür, cevabını verdikten sonra “*Kim de Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse; işte onlar, kâfirlerin tâ kendileridir.*”⁵⁸ ayetini okumuştur (İbn Kesîr, 1419, s.108). Başka bir zaman ona, bir kadınla zina edip arından onunla evlenen bir adamın durumu hakkında sormuşlar “*Ama kötülükler yaptıktan sonra ardından tevbe edip inananlar(a karşı), muhakkak ki Rabbin, o (tevbe ve ima)ndan sonra, elbette bağışlayandır, esirgeyendir.*”⁵⁹ âyetini on kere üst üste okumuştur. Bu konuda başka söz söylememiştir (İbn Kesîr, 1419, s.97).

İbn Mesud toplumda din adına yanlış bilgileri de ayetlerle istişhad ederek çürütmüştür. Mesela şahsın biri ilminden istifade için Ka'b el-Ahbar'ın yanına gitmiştir. Geri döndüğünde İbn Mesud ona: “Ka'b'dan neler öğrendin?” diye sormuş, o da Ka'b'ı “Sema bir meleğin omuzu üzerindeki bir sütunda değirmen taşının eksenini gibi bir eksen üzerinde döner.” derken dinledim,

⁵³ Bakara 2/268.

⁵⁴ Hadîd 57/23.

⁵⁵ Âli İmrân 3/180.

⁵⁶ Bakara 2/3.

⁵⁷ Müzzemmil 73/20.

⁵⁸ Mâide 5/44.

⁵⁹ Araf 7/153.

demiştir.” Bunun üzerine İbn Mesud: “Ka’b yalan söylüyor, o Yahudiliğini terk etmemiştir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Allah yıkılmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. And olsun, gökler ve yer yıkılsa, onları, Kendisinden başka hiç kimse tutamaz. Şüphesiz O, halimdir, çok bağışlayandır.”*⁶⁰ Şüphesiz ki semalar dönmez. Eğer dönseydi zeval bulmuş olacaktı.” (Kurtubî, 1964, s.357). Söz konusu nakil İbn Mesud’un meselelere Kur’an perspektifinden baktığını göstermektedir. Nitekim Ka’b, meseleleri Yahudilik’ten kalma bilgileriyle değerlendirmekte ve hata etmektedir. Ka’b’ı dinleyen ve Kur’an bilgisi yeterli olmayanlar da buna itibar edebilmektedirler. Fakat İbn Mesud söz konusu meseleyi duyduğunda Kur’an ile irtibat kurarak çözüme kavuşturabiliyordu.

İbn Mesud’un yukarıda değindiğimiz üzere ayetlerle istişhadına yönelik onlarca nakil bulunmaktadır. Böylece o iman esasları, ibadetler ve sosyal hayatın her yönüne dönük istişhadda bulunmuştur. Bu da onun zihin dünyasının ve eylemlerinin Kur’an ile bütünleştiğini göstermesi bakımında kayda değerdir. Bu bütüncül bakış açısı da Kur’an’a ve tefsire dair ondan gelen her bir bilginin değerini artırması bakımından önemlidir.

4. Kur’an’ın Mahiyetine Yönelik Görüşleri

Abdullah b. Mesud’un hayatında Kur’an’ın yerini tespit hususunda ona ait olan bazı sözleri ve bir takım davranışları içeren nakiller önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela onun rivayet ettiği şu hadîs-i şerif bu hususta kayda değerdir: “Şüphesiz bu Kur’an-ı Kerim, Yüce Allah’ın bir ziyafetidir. Onun bu ziyafetinden gücünüz yettiği kadarını öğrenin. Muhakkak bu Kur’an-ı Kerim, Allah’ın ipidir. Apaçık nurdur. Faydalı şifa kaynağıdır. Ona sınıksız sarılanın koruyucu sığınağıdır. Ona uyanların kurtuluşudur. O, eğilip bükülmez ki doğrultulsun. Sapıp eğrilmez ki hoşlanılacak hale getirilsin. Onun olağanüstü özellikleri bitip tükenmez. Çokça müracaattan dolayı eskikip yıpranmaz. Onu okuyunuz. Çünkü Allah, onu okumanız sebebiyle her bir harf karşılığında size on sevap verir. Ben sizlere elif, lam, mim tek harftir, demiyorum. Sakın ha! Sizden herhangi bir kimsenin bacak bacak üstüne atarak Bakara sûresini okumayı terk ettiğini görmeyeyim. Çünkü şeytan Bakara sûresinin okunduğu evden kaçır. Hayırdan eser bulunmayan ev Allah’ın Kitabı’ndan eser bulunmayan evdir.” (Kurtubî, 1964, s.5). Yine Hz. Peygamberden “İki şifaya yapışın: Bal ve Kur’an.” hadisini nakleden İbn Mesud’un (Zemahşerî, 1407, s.619; İbn Kesîr, 1419, s.501). Kur’an’ı gönüllerin bir şifası olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Hz. Ebû Bekir’in: “Ey Allah’ın elçisi, seni ihtiyarlatan nedir? “diye sormasına karşılık Hûd ve Vakıa sûreleri buyurmasına şahit olan İbn Mesud’a (İbn Kesîr, 1419, s.262) bu tanıklığın Kur’an karşısında takınılacak tavrın nasıl olması gerektiğine yönelik katkısı da açıktır.

İbn Mesud’un Kur’an hakkındaki düşüncelerini yine çeşitli rivayetlerde görebilmekteyiz. Mesela “*Her ümmet içinde, kendi aralarından, aleyhlerine bir şahit getireceğimiz gün, seni de bunların aleyhine şahit getirmiş olacağız. Sana bu Kitabı, her şeyi açıklayan ve Müslümanlara yol gösterici, rahmet ve müjde olarak indirdik.*”⁶¹ ayetine istinaden “Şu Kur’an’da bizim için her ilim ve her şey açıklanmıştır.” demiştir. İbn Kesir, onun bu sözünü önemser. Zira ona göre Kur’an geçmişlerin haberlerinden faydalı her ilmi, geleceklerin ilmini, helâlleri, haramları; din, dünya ve ahirete dair işlerde insanların muhtaç oldukları her şeyi içine almaktadır. Kalpler için bir hidayet ve rahmet, Müslümanlara da bir müjdedir. Böylece İbn Kesir söz konusu görüşlerine İbn Mesud’un sözünü dayanak yapmıştır (İbn Kesîr, 1419, s.510).

İbn Mesud, Kur’an’ı İslam’ın ana kaynağı görmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber’e isnat edilen bir hadisin doğruluğunu tasdik etmek için hadisle irtibatlı bir ayeti örnek getirmeyi adet edindiğini ifade etmektedir (İbn Kesîr, 1419, s.475). Bu konuya örnek gösterebileceğim bir nakle

⁶⁰ Fâtır 35/41.

⁶¹ Nahl 16/89.

göre, kadının biri, İbn Mesud'un bir başka kadının saçının saça ekletilmesini haram kabul ettiğini öğrenir. Bu fikre itiraz etmek için ona gelir. İtiraz gerekçesi olarak Kur'an'ın tamamını okuduğunu fakat böyle bir yasaklamaya rastlamadığını ifade eder. İbn Mesud ise, "Sen Kur'an'da *"Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin."*⁶² ayetini okumadın mı?" diye sorar. Kadın okuduğunu söyler. Fakat senin ailen de bunu yapıyordur, şeklinde bir söz söyler. İbn Mesud ailesinin yanına girmesini ister. Kadın da girip baktığında böyle olmadığını görür. Bunun üzerine İbn Mesud "Şayet eşim böyle yapsaydı sen bizi bir arada göremezdin.", der ve ardından: "O (s.a.s.) salih kulun vasiyetini aklında tutmaz mısın?" deyip *"Size yasakladığım şeylere aykırı hareket etmek istemem."*⁶³ ayetini okur (İbn Kesîr, 1419, s.97).

Onun Kur'an'a bakışını ortaya koyan nakillerden birini Ebû-l Âliye şöyle anlatmaktadır: "Biz Abdullah b. Mesud'un yanında oturuyorduk. Mecliste bulunan iki kişi ayağa kalkıp birbirlerine saldırdılar. Bunun üzerine Abdullah b. Mesud'un yanında oturanlardan biri dedi ki: "Bunlara iyiliği emredip, kötülükten nehy etmeyeyim mi?" Onun yanında bulunan bir başkası da: "Sen kendine bak. Çünkü Yüce Allah *"Ey inananlar, siz kendinize bakın, siz doğru yolda olduğunuz takdirde sapan kimse size zarar vermez."*⁶⁴ buyuruyor." dedi. Abdullah b. Mesud bunu işitince şöyle söyledi: "Sus! Bu ayetin hükmünün tatbik edileceği zaman henüz gelmemiştir. Nitekim Kur'an indiği zaman onun bir kısım ayetlerinin hükümlerin zamanı Kur'an inmeden önce geçmişti. Diğer bir kısım ayetlerin hükümlerinin zamanı da Resûlullah'ın dönemi idi. Başka bir kısım ayetlerin hükümlerinin zamanı ise Resûlullah'tan bir müddet sonrasıydı. Kur'an'ın ayetlerinden diğer bir bölümünün hükümlerinin zamanı ise bugünden sonrasıdır. Başka bir bölümünün hükümlerinin zamanı ise kıyametin kopma zamanıdır. Kur'an'ın ayetlerinin bir bölümünün hükümlerinin zamanı da kıyamet günündeki hesap ve ceza zamanıdır. Kalpleriniz ve arzularınız bir olduğu, tefrikaya düşmediğiniz ve birbirinize musallat olmadığınız sürece iyilikleri emredin, kötülükleri yasaklayın. Kalplerinizin ve arzularınızın zıtlığı, tefrikaya düştüğünüz ve birbirinize tasallut ettiğiniz zamanda ise kişi sadece kendisini korumakla yükümlüdür. İşte o zaman bu ayetin hükmünün tatbik edileceği zamandır."⁶⁵ (Taberî, 2000, s.144). Bu sözlerinden Kur'an ayetlerinin sadece nüzûl dönemine hitap etmediği veya Kur'an'ın evrenselliği gibi önemli hususları içerdiğini düşündüğü anlaşılmaktadır.

İbn Mesud'un vefatı esnasında Hz. Osman'la yapmış olduğu şu konuşma da Kur'an'ın onun hayatında nasıl bir yer işgal ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre vefatı ile sonuçlanan hastalığı sırasında Hz. Osman onun ziyaretine gelir ve sağlık durumu hakkında bilgi alır. Ona "Beytü'l-mâl'den ödeme yapılabileceğini söyler. İhtiyacının olmadığını söyleyince Hz. Osman: "Bu senden sonra kızlarının olur." der. İbn Mesud: "Benden sonra kızlarımın fakir düşeceğinden mi korkuyorsun? Ben onlara her gece Vâkıa Sûresi'ni okumalarını emrettim. Çünkü Rasûlullah'ı şöyle buyururken dinledim: "Kim her gece Vâkıa Sûresi'ni okuyacak olursa, fakirlik ve ihtiyaç musibeti onu ebediyen gelip bulmaz." (İbnü'l-Esîr, s.386-387; Kurtubî, 1964, s.194).

İbn Mesud'un Kur'an metni hususunda da hassas davrandığı görülmektedir. Nakle göre o, Mushaf'ın içerisine ayet dışı herhangi bir işaret konulmasını hoş görmemiştir. Bu konuda "Allah'ın Kitabı'na ondan olmayan bir şeyi karıştırmayınız." demiştir. Mushaf'ın her on ayetinden sonra işaretlenmesini mekruh görmüş ve bu işaretleri gördüğünde onları Mushaf'tan kazımıştır (Kurtubî, 1964, s.63).

Burada bahsi geçen bütün nakiller onun hayatında Kur'an'ın edindiği yeri göstermektedirler. Ayrıca söz konusu nakillere benzer onlarcası kaynaklarda yer almaktadır.

⁶² Haşr 59/7.

⁶³ Hûd 11/88.

⁶⁴ Mâide 5/105.

⁶⁵ Benzer ifadelerin yer aldığı nakil için bkz. Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, XII, 449.

Sonuç

Sahabe, Kur'an'ı anlayış ve yaşayış biçimleriyle her dönemde önemsenmiş bir topluluktur. Bununla birlikte bu kimselerin her birinin Kur'an bilgisi, anlayışı ve yaşayışı bir olmamıştır. Kimisi bu bağlamda daha da temâyüz etmiş ve önemsenmiştir. Bu anlamda öne çıkılardan biri de Abdullah b. Mesud'dur. O, İslam'ın ilk yıllarında Müslüman olmuştur. Böylece Hz. Peygamber'in eğitiminden geçme fırsatı bulmuştur. Ayrıca nüzûl coğrafyasında yaşadığı için Arapça'yı bilmektedir ve ayetlerin nüzûl sebeplerine tanık olmuştur. Bu olanaklar Kur'an'ı anlama adına onun için birer kazanım olmuştur. Zira o, Kur'an'ı Hz. Peygamber'den öğrenme fırsatı elde etmiştir. Nâzil olan ayetlerin dilini ve sebebini bilmesi de ayetleri doğru anlamasına katkı sağlamıştır. Kendisi de bazı sözleriyle bu hususlara dikkat çekmiştir.

Kur'an'ı okumaya ve öğrenmeye oldukça önem veren İbn Mesud, henüz İslam'ın başında Mekke'de müşriklerin karşısında Kur'an'ı açıktan okuyan ilk kişi olmuştur. Bu husus onun Kur'an'la olan gönül bağına göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağ ezberlemeye yönelik gayretinde de görülmektedir. Nitekim onun Kur'an'ın tamamını ezberlediğine yönelik nakiller bulunmakla birlikte ezberini tamamlayamadan vefat ettiğini söyleyenlerde bulunmaktadır. Fakat onun Kur'an'ı ezberlemeye verdiği önem açıktır. Bununla birlikte daha da önemsedığı mesele öğrendiği ayetleri hayata katabilmektir. Bunun için de ayetleri hayatla irtibatlandırmıştır. Bunu iki yolla yapmıştır. Birisi fikhî meselelerde ayetlere başvurma, ikincisi ise hayatın her yönüne dönük olmak üzere Kur'an'dan bir ayeti delil getirmesidir. Bu hususlar onun Kur'an bilgisinin üst düzeyde olduğunu göstermesinin yanında hayatla Kur'an arasındaki irtibatı tesis etme çabasını gözler önüne sermesi açısından önemlidir.

O, Kur'an'ı dinin ana kaynağı görmüştür. Bu çerçevede Kur'an'da bulunmayan ve Resûlullah'ın hakkında buyruğu olan meselelerde de sünneti dinin kaynağı görmüştür. Ona göre Kur'an geçmişlerin haberlerinden faydalı her bilgiyi, geleceğe dair bazı bilgileri, helâl ve harama dair hükümleri; dünya ve ahirete dair işlerde insanların muhtaç oldukları her şeyi içine almaktadır. Kalpler için bir hidayet ve rahmet, Müslümanlar için de bir müjdedir.

O, her bir ayetin anlaşılacağı bir zaman dilimi olacağını düşünmektedir. Ona göre geçmişten bahseden ayetlerin hükmü, Kur'an inmeden önce geçmiştir. Diğer bir kısım ayetlerin hükümlerinin zamanı da Resûlullah'ın dönemidir. Başka bir kısım ayetlerin hükümlerinin zamanı ise Resûlullah'tan sonraki dönemdir.

Son olarak İbn Mesud sahâbe içerisinde Kur'an bilgisiyle öne çıkan şahsiyetlerden bir tanesidir. Ömrünü Kur'an'ı öğrenme, doğru anlama, anlamlandırma, hayata katma ve Kur'an'a dair bilgilerini talebelerine ve çevresindeki insanlara aktarma gayretiyle geçirmiştir.

KAYNAKÇA

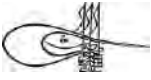
- ATİK, M. Kemal, "Abdullah b. Mes'ud ve Mushafının Kur'an Tarihindeki Yeri", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5(2005), ss:1-64
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahihu'l-Buhârî*, Dâru Sahnun, Tunus 1992.
- CERRAHOĞLU, İsmail, "Abdullah b. Mesud", *DİA*, 1988.
- CÜNDİOĞLU, Dücan, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, İstanbul 1999.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul ts.

- EREN A.C., Uludaş İbrahim., (2014), Kiraat Farklılıklarının Fâtîha Sûresinin Yorumlanmasındaki Rolü, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/2 Winter 2014, p. 623-637, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6521>, ANKARA-TURKEY.
- İBN ABDÜLBER NEMERÎ, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî (463/1071), *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (thk. Adil Mürşid), Dâru'l-A'lâm, Amman 2002.
- İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs (327/938), *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azîm müsne'den 'an Resûlullah ve's-sahâbe ve't-tabiin*, (Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâzî, Suudi Arabistan, 1419.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer (774/1373), *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azîm*, (thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (630/1233), *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- İBN SAD, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî (230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (thk. Ali Muhammed Umeyr), Mektebû'l-Hâncî, Kahire, 2001.
- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (671/1273), *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, (thk. Ahmed el-Birdûnî, İbrahim Atfeş), Dâru'l-Kütüb'il-Mısriyye, Kahire 1964.
- KÜÇÜKKALAY, Hüseyin, *Abdullah b. Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri*, Denizkuşları Matbaası, Konya 1971.
- Muhammed Ahmed İsevî, *Tefsîru Ibnu Mesûd*, Müessesetü'l-melîki Faysal el-Hayriyye, 1985.
- MUKÂTİL b. Süleymân, Ebû'l-Hasan Mukâtîl b. Süleymân b. Beşir (150/767), *Tefsîru Mukâtîl b. Süleyman*, (thk. Abdullah Mahmud Şahhate), Dâru İhyâi't-türâs, Beyrut 1423.
- MÜSLİM b. El-Haccâc, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâburî (261/875), *Sahihü'l-Müslim*, Dâru Sahnun, Tunus, 1992.
- OKUMUŞ E., Din ve Sosyalleşme, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/11 Fall 2014, p. 429-454, ISSN: 1308-2140., Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7398>, ANKARA-TURKEY.
- ÖZYETGİN, A. Melek, “Wu-T'i-Ch'ing-Wên-Chien: Ch'ing Sülâlesi Dönemine Ait Bir Sözlük”, (*Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2002*), Ankara 2004.
- POLAT E., Kur'an Dili Arapça'nın Yapısı ve Bazı Özellikleri, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/2 Winter 2014, p. 1793-1815, ISSN: 1308-2140., Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6348>, ANKARA-TURKEY.
- RÂZÎ, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (606/1209), *Tefsîr-i kebîr= Mefâtihi'l-gayb*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut 1420.
- SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisâburî (427/1035), *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an=Tefsîrû's-Sa'lebi*, (Thk. Ebî Muhammed b. Âşur), Beyrut.

- TABERÎ, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (310/923), *Câmiü'l-beyâni fî te'vîli'l-Kur'an*, (thk. Ahmed Muhammed eş-Şâkir), Müessesetü'r-risâle, 2000.
- TURAN, Abdalbaki, "Arza Md.", *DİA*, III, 1991.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, (Haz. Komisyon), Ankara 1988.
- ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (538/1144), *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut 1407.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ATMACA, G., Abdullah b. Mesud'un Hayatında Kur'an'ın Yeri, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 247-266, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8238>, ANKARA-TURKEY

KORUMA-YENİLEME ODAKLI BİR YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE KAYSERİ “GERMİR” YERLEŞİMİNİN BUGÜNÜ VE GELECEĞİ*

*Asım Mustafa AYTEN***

ÖZET

Kültürel Mimari miras kavramı Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi tarafından kentsel koruma literatürüne son zamanlarda girmiş bir kavramdır. Sürdürülebilirlik ilkesi gereği kültür varlıkları ile sit alanlarının korunmasını ve gelecek nesillere eksiksiz bir biçimde aktarılmasını içermektedir. Özellikle, kentsel koruma yolu ile koruma kültürü ve bilincinin toplumlara kazandırılması amaçlanmaktadır. Mimari mirasın korunması kentsel belleğin sürdürülmesi açısından da önem göstermektedir. Avrupa’da korumaya ilişkin mevzuat çok eski olmasına rağmen, ülkemizde oldukça yenidir. Özellikle, Koruma altına alınan bölgelerde, koruma ilkeleri ile ölçütlerine uygun uygulamalar yapılmaktadır. Buna dair olarak da başta 1964 yılında kabul edilen Venedik tüzüğü olmak üzere çok sayıda uluslararası anlaşmanın hükümleri geçerlidir. Bu hükümler iç hukuk sistemini de etkilemektedir.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte, korumacılık farklı bir alana taşınmaya başlamıştır. Müzeciliğin Osman Hamdi bey tarafından Osmanlı döneminde başlatılmasının ardından, kentsel ölçekte hangi tarihi döneme ait olup olmaksızın tüm tarihi ve kültür varlıklarını korumayı esas alan bir yaklaşım önemli hale gelmiştir. Bunda, 1951 yılında Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Kurulunun kurulması da temel etkenlerden biri olmuştur. Ancak, 1980 yılından sonra bu yapılanma ortadan kaldırılarak yerine yeni bir örgütlenmeye geçiş yapılmıştır. Koruma Amaçlı İmar Planlama çalışmaları ise ülkemizde 2863 ve 3386 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma yasalarında belirtilen hükümler uyarınca Kültür ve Turizm Bakanlığı, eski adı ile İller Bankası şimdiki adı ile İl Bank, Valilikler ve Belediyelerce gerçekleştirilmektedir. Yoğunlukla bakanlık ve iller bankasınca yapılan veya yaptırılan koruma amaçlı imar planları analiz, sentez çalışmaları ile planların çeşitli ölçeklerde elde edilmesi ve uygulanması aşamalarını kapsamaktadır. 2863 sayılı yasa uyarınca tespit, tescil ve belgeleme çalışmaları bakanlık ve koruma kurullarınca yapılmaktadır. Planların fonksiyonel değişiklikler yolu ile yoğunluklar değişmeden yapılabilmesinin araçları üzerinde durmak gerekir. Genellikle, plan

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Abdullah Gül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi ŞBP Bölümü, El-mek: mustafayten@gmail.com, mustafa.ayten@agu.edu.tr

yapımı öncesinde sit alanlarındaki yapılar üzerinde imar hakları kısıtlanmaktadır. Diğer taraftan, istenilen hedefler bir türlü sağlanamamakta, planların performansları ise düşük olmaktadır. Bu da kamu kaynaklarının boşa gitmesine ve atıl kalmasına neden olmaktadır. Üstelik pek çok belediye, planların uygulanması konusunda pasif kalmaktadır. Örneğin, bu duruma bölgede yaşayan halkın tescile ve sit kavramına tepkili olmaları da eklenebilir. Türkiye'deki en önemli sorun ise planlardan çok planların hangi araçlarla, finansman ve örgütlenme modelleri ile uygulanacağı üzerinedir. Projelendirme, Programlama, Politika oluşturma ve Parasal kaynak bulmak da ayrıca uygulamayı başarılı kılan diğer etmenlerdir. Bu holistik yaklaşım içinde koruma altına alınan bu gibi bölgeleri pasif koruma yerine aktif bir koruma içinde ele alarak korumak esas olmak durumundadır.

Artık, tek yapı ölçeğindeki koruma anlayışından tüm kentin ve bölgenin tarihi ve kültürel varlıklarının korunmasına dayalı olarak koruma amaçlı imar planlarının yapılması zorunlu kılınmıştır. Yerel yönetimler ya da yerel yönetimlerin yetki vermek sureti ile Kültür bakanlığınca koruma amaçlı imar planı yapılmaktadır. Ülkemizde çok sayıda kentsel, tarihi, arkeolojik ve doğal sit alanı mevcuttur. Sit alanları içerisinde ise mevcut yapı stokunun; geleneksel sivil mimarlık yapıları ile anıtsal yapıların (cami, kervansaray, hamam, medrese, kümbet gibi) bir bütün halinde korunmaya çalışılmaktadır. Özellikle, Uluslararası örgütlerce Avrupa Birliği, UNESCO, gibi kamusal fonlar ve teknik yardımlar yolu ile destekleri bulunmaktadır. Ülkemizdeki pek çok yerleşim dünya kültürel mimari miras listesine alınmıştır. Bunlar arasında, Safranbolu, Divriği Ulu Camii ve Darüşifası, Hattuşaş, İstanbul tarihi yarımada, Eminönü, Nemrut dağı, Xanthos-Letoon, Truva antik kenti, Edirne Selimiye camii ve külliyesi, Çatalhöyük neolitik şehri, Bergama çok katmanlı kültürel peyzaj alanı, Bursa and Cumalıkızık, Göreme Ulusal parkı ve Kapadokya, Pamukkale-Hierapolis dir.

Bu çalışmada, Kayseri Germalir Koruma Amaçlı İmar planı örneklenerek ele alınmaktadır. Germalir yerleşimi Kayseri Metropoliten bölgesi içinde yer alan ve kentin doğusunda konumlanmış olan bir mahalledir. Germalir tarih boyunca belirli ürünlerde uzmanlaşmış ve ticaretin yapıldığı bir yerleşim merkezi olmuştur. Bu özelliğini günümüzde yitirmiştir. Eskiden boyacılıkta kullanılan cehri bitkisinin teknolojideki gelişmelerden dolayı günümüzde kullanılmamaktadır. Aynı zamanda, Germalir'de çok sayıda Müslüman ve gayri Müslüman azınlık yaşamıştır.

Germalir kültür ve doğa turizminin gerçekleştirilmesine dönük potansiyellere sahiptir. Kayseri, Kapadokya ve Erciyes dağının yakınında bulunan bir merkez olarak turizmde istenilen düzeye ulaşamamıştır. Ne var ki, gerek ulusal gerekse uluslararası boyutta bölgeye daha fazla turist gelebilmesi için Germalir ve benzeri yerleşimlerin, Gesi, Ağırnas gibi arasında bir kültür turizm ağı kurulmalıdır. Bu ağı içinde yer alan yerleşimler metropollerdeki yaşamın stresinden uzak kalmak isteyenler için oldukça uygun bir yaşama bölgesi oluşturabilir. Bu bakımdan, Germalir'in ekolojik tarihi ve kültürel yapısını koruyan bir mimari yaklaşım ile eko-turizm odaklı bir ekonomik ve sosyal kalkınma programı kolaylıkla uygulanabilecektir. Turizmin diğer alt sektörleri de geliştirdiği bir yapının kurulması

yerleşimin göç vermesini önleyecektir. Germir’de yer alan başta kilise olmak üzere tüm dini anıtsal yapıların korunması ve özgün hali içinde kullanılması gerekmektedir. Gerek kamu tarafından gerekse özek sektör tarafından plan ile belirlenen yapıların işlevsel değişiklikleri yapılmalıdır. Bu bağlamda, restorasyon çalışmalarına başlanması, ağırlıklı olarak taş malzemeden yapılmış olması nedeni ile de konutların özgün malzemeye uygun restore edilmesi şarttır. Bu yapıların yer aldığı korunacak sokakların canlı bir sokak kimliği kazanabilmesi açısından da açık mekanlarla-meydan birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, Kayseri Metropoliten alanı sınırları içinde yer alan Germir 1.Derece Doğal ve Kentsel Sit alanı yerleşimine özgü koruma sorunlarını ortaya çıkartmak ve bu sorunların çözümüne yönelik bir koruma perspektifi gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Kayseri Germir yerleşimine yönelik, makalenin hazırlanması sırasında İller Bankası’nca ihale edilen Koruma Amaçlı İmar Planı araştırma raporundan yararlanılmıştır. Halen, söz konusu çalışmanın planlama aşaması sürmektedir. Ayrıca, Literatürde de Germir’e ilişkin çok sınırlı sayıda kaynak olduğu belirlenmiştir. Bu derleme çalışması göstermiştir ki, koruma amaçlı imar planlarının uzun sürelerle yayılmasından ötürü koruma konuları ve politikaları için bu durum bir dezavantajdır. Bunun yanı sıra, alanda yapılan görsel tespitlerden (fotoğrafla tespit ve belgeleme) hane halkı kullanıcıları ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen notlardan önemli ölçüde yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Koruma Amaçlı İmar planları, Kayseri, Germir, Kültür ve doğa turizmi

A APPROACH FOCUSED ON CONSERVATION AND RENEWAL FRAMEWORK: KAYSERİ, GERMİR CASE ON TODAY AND FUTURE

STRUCTURED ABSTRACT

Cultural and Architectural heritage as an concept has taken placed in conservation literature recently by ICOMOS.”I nternational Council on Monuments and Sites.” This concept also consists of cultural assets conservation within the site areas and passed through future generations in terms of sustainability principle. Especially, Conservation culture and awariness should be gained to societies by using urban conservation. Conservation of architectural heritage has indicated that urban memory can enable to sustainable. Conservation legislation is older in Europe than in Turkey. In conservation site areas, the implementations have been made suitable to conservation principles and criterias by municipalities. For example, approved by states 1964 dated Venice act and the other many international conventions are still valid for all states. As We known that The international laws, conventions, aggrements, have effect upon inlaw system of states in law norms hierarchy.

Together with Republician period of Turkey, Conservation issues has begun to transfered to a different scope. After museum studies were commenced by Osman Hamdi bey in Ottoman Empire period, A

Turkish Studies

conservation approach has taken as basis on all historical, cultural assets and sites in urban scale. This development was one of the effecting on mainly factor that historical assets and monuments council founded in 1951. However, this organizational structure was abolished in 1980's by the military government. Then, It was newly established on different councils locally in Turkey. Conservation aimed development plans works have been made and realised in terms of 2863 and 3386 numbered laws by Cultural and Tourism Ministry, İller Bankası, Municipalities and governorates. Those plans have an procedure Which consists of three steps are analysis, synthesis and planning decisions and implementation. According to the law number 2863, determination, inscription and documentation process has been taken decisions and monitored by Ministry's regional councils. So generally, before making conservation aimed plan as called as provisional period construct conditions are determined by regional councils. Development rights on registered historical buildings in site areas are restricted on. From this point of, We must focused on implementation tools Which ensuring functional changes on urban land use but not changing densities. On the other hand, projected aims are not succeeded in and performance of plans is decay. This fact resulted in public funding remain inactive. Furthermore, many municipalities have unwillingness behave on implementaion of conservation aimed plans. We are adding on this fact reason. For instance, The local people has shown reaction to inscription on buildings and site concept, We believe that the most important problem is planning rather than planning applications with financial and organizational model. There must be planning, project, policy, programme and monetary sources for conservation aimed plans. Within the holistic approach, active conservation should be put into practice instead of passive conservation.

It has become obligatory from one monument or building scale conservation to urban texture scale conservation by making conservation aimed plans. Local governments as municipalities and Ministy of Culture by Municipality councils giving attributes get planning works done. There are many registered urban, historical, archeological and natural site areas in Turkey. Traditional civic architectural buildings with monumental buildings such as mosque, caravanserai, public bath, madrasa, tomb have been tried to conserved comprehensively. Particularly, İnternational conservation organizations such as European Union, Unesco has been encouraging to states through public fundings and technical supports. So Many conservation regions are sites and historical buildings once have taken to world heritage list. For instance, Safranbolu, Divriği Ulu Camii ve Darüşifası, Hattuşaş, İstanbul historical peninsula, Eminönü region, Nemrut dağı, Xanthos-Letoon, Truva ancient city, Edirne Selimiye mosque and social complex, Çatalhöyük neolithic city, Bergama multi layer cultural landscape site, Bursa and Cumalıkızık, Göreme National park and Cappadocia, Pamukkale-Hierapolis.

In this study, as an case of Kayseri Germir conservation aimed plans tackled. Germir settlement was an old village now being in a quarter of Kayseri Metropolitan area. It is located on city's east direction. Along the history, Germir has specialized on specific products and made trade intensively. However, Germir lost trade characteristics.

Turkish Studies

Cehri was a kind of plant which used as raw material in painting sector in the past. Now, It has not used by painting sector due to technological developments. Muslims and non muslim minorities had lived on Germir in the beginning of 20th century. Generally, While Turks deal with agriculture and husbandary, minority groups such as Ermenians, Rums deal with trade, construction works.

Germir has potential on cultural and natural tourism, ecotourism or sustainable tourism. In macro level of planning, Kayseri and Germir as an center has not achieved on intended objective. However, A cultural tourism road network should be planned and established in Germir-Gesi and Ağırnas settlements. As the people wants to escape from metropolitan cities and it's leading living stress, settlements on this route or network may be rather a adaptive living region. In this respect, Germir's ecological, historical and cultural structure on conserving should be a integrated architectural approach. So that eco tourism aimed locally economical and social development program will be implemented easily. Tourism develops the other service sectors so Germir will not lost population. Germir have religious monumental buildings which has renovated and restorated in originally form. Both of public sector and private sector should be restoration facilities in strategic interventions such as reused and functional changes. In this context, It is necessary to begin the restoration works because of stone materials used. In addition, those buildings on street as conservation and rehabilitation street implications with square and open spaces must be proceed.

This work aimed that develop a conservation perspective and approach for problems and solutions to them for Germir 1. Natural and Urban site areas in Metropolitan city boundary of Kayseri. In this framework, during the preparation of article, We used from conservation aimed plan technical report of İller Bankası. Planning procedures still continue on. We distinguished that Germir's literatüre has very limited. On this review work, it is shown that conservation aimed development plans have long time period. This condition is an seriously handicap for conservation issues and politics. On the other hand, It has been commonly used visual determination by taking photographes and interview with households.

Key Words: Conservation aimed development plans, Kayseri, Germir, Culture and Nature tourism

Tarihsel ve Kültürel Çevreyi Korumanın Arka Planı:

Kent, tarihsel süreç içerisinde doğa-insan ilişkileriyle değişen yapılı çevre bütünüdür. Kentin oluşması değişimi ve dönüşümünde topluma özgü doğal ve yapay etmenlerin bütünü etkili olmaktadır. Kentin kimliği, kültürel yaşam alanları, tarihi ve geleneksel dokusu ön plana çıkmaktadır. Avrupa'da, kentsel ve kırsal alanlardaki koruma çabaları, 1945 yılından sonra hız kazanmıştır. 2. Dünya savaşının sona ermesinden sonra tarihi ve geleneksel kent dokularının bu gelişme sürecinde nüfus kaybına uğraması ve işyerlerine ya da düşük gelir gruplarının kullanımına terk edilmesi nedeni ile yok oluşuna dikkat çekilerek, "Bütünleşik koruma" kavramı tartışılmaya başlanmıştır. Bütünleşik koruma ile tarihi dokunun çevresi ile birlikte güncelliğinin artırılarak korunmasına katkıda bulunulması hedeflenmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Bu yaklaşım ile kentin bütüncül bir biçimde korunması üzerinde vurgu yapılmaktadır. Bu yaklaşımda şu ilkeler göz önünde bulundurulur:

*Sağlıklaştırma sürecine katılan disiplinler arası ekip,

*Şehir planlaması ve düzenlenmesi sürecinde koruma ve sağlıklaştırmanın birbirini bütünlemesi,

*Kültürel Miras kapsamında kentler ve niteliğine uygun metotların kullanılması,

*Sadece seçilmiş obje veya binaları korumak yerine, yapısal mirasın bilesik korunması,

*Korumayı salt fiziksel bir olgu bir müdahale biçimi olmak yerine sosyal, ekonomik ve kültürel yönleri ele alan ve tanımlayan bir müdahalenin, sürecin varlığı (Jokiletho, Marasovic, 1994, s.8)

belirtilmektedir.

Kentsel sitlerin korunmasına ilişkin düşünsel zeminin oluşması ise 1960'lı yılların ortalarına rastlamaktadır. Bu konu, 1964 yılında Venedik'te toplanan İkinci Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresi'nde gündeme gelmiş ve alınan kararlarla tarihi ve geleneksel dokuların korunmasına yönelik olarak somut çözüm önerileri ortaya konulmuştur.(Ulusoy, İ,2010)

Çağdaş yenileme prensiplerinin geliştirilmesi bakımından değerli olan Venedik Tüzüğü özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası tarihi doku ve kentin korunması ve yenilenmesi konularının gündeme gelmesiyle daha da önem kazanmıştır. Tüzük, Prag ve Varşova gibi şehirlerde koruma uygulamalarının gerçekleştirildiği bu dönemde, 'bellek' kavramının öne çıkması, tarihe yeniden bakışın gelişmesi ve savaş sonrası korumacılık uzlaşma sağlanması bakımından özel bir konuma sahiptir.

1969 yılında Brüksel'de ilk tarihi doku ve kültürel mirastan sorumlu bakanlar Avrupa konferansı yapılmıştır. Bu konferans ile varılan amaç "Geçmişimiz için Gelecek" sloganı altında belirlenmiş ve koruma kavramının mimari miras deyimi ile çevresiyle uyumlu ilişkiler içinde ve kent planlama politikaları ile bütünleşmiş bir kavram olarak gündeme getirilmesi olmuştur. Brüksel Konferansı'nda alınan kararlar çerçevesinde alınan tavsiyeler arasında şu ifadeler yer almaktadır.

• Avrupa kültürel mirasının dokümantasyonunun yapılması ve mevcut mevzuatın bütünleşik koruma kavramına uyumunun sağlanması,

• Avrupa tarihi doku ve kültürel mimari mirası kavramı ile bütünleşmiş ülke ve kent planlama politikalarının oluşturulması ve her düzeydeki koruma ve planlamadan sorumlu kuruluşlar arasında genel politikalar açısından koordinasyonun sağlanması,

• Koruma ve iyileştirme için daha büyük mali kaynakların ayrılması ve kamu idarelerinin bu sürece katılımlarının artırılması,

• Avrupa tarihi doku ve kültürel mirasının kullanıcıları veya sahibi olan kişilerce restorasyon veya rehabilitasyonunun sağlanabilmesi için miras, vergilendirme kolaylıkları ve teşviklerin idari önlemlerinin alınarak bireysel girişimlerin güçlendirilmesi ve teşvik edilmesi,

• İnşaat maliyetleri bütçesine kamu ve özel işler nedeni ile taşınmazın zarar görmesine karşı koruma ve kurtarma maliyetleri ile ön araştırmaların maliyetlerinin eklenmesi,

• Bu konuda çalışacak personelin eğitilmesi ve yetkin personel sayısının artırılması, (Eke, 1987, s.34)

- Kamuoyunun konuya duyarlılığını arttırıcı önlemlerin alınarak, basın, radyo, televizyon gibi iletişim araçları yolu ile halkın bilgilendirilmesi,

- Eğitim faaliyetleri içinde düzenlenecek faaliyetler yolu ile gençlere kültürel miras konusunda sorumluluk duygusu aşılması gibi hedefler

Sıralanabilir.

1975 yılının Avrupa Mimari Miras Yılı ilan edilmesiyle başlayan süreç sonunda yayınlanan Amsterdam Bildirgesi'nde, mimari mirasın korunması kentsel ve bölgesel planlamanın hedeflerinden biri olarak belirlenmiştir. Bu bildirgeyle hedefin, bütünleşik koruma olduğu belirtilmiş; ekonomik, sosyal, yönetsel ve yasal sürecin bütüncül bir biçimde değerlendirildiği bir koruma modeli olarak tanımlanan bu yaklaşımın hayata geçirilmesi için ihtiyaç duyulan araçlar tanımlanmaya çalışılmıştır.

Bütünleşik koruma kavramına getirilen tanımlamalar çerçevesinde ortaya çıkan eğilimler, temelde üç noktada yoğunlaşmaktadır.

Bunlar;

- Koruma olgusunun, merkeziyetçi ve insanlar adına karar üreterek gerçekleştirilmeye çalışılan bir dayatma olmaktan çıkarılarak, iç dinamikleri harekete geçiren ve bu süreçte yerel aktörleri (yerel yöneticiler, yerel örgütler ve kullanıcılar) ön plana çıkartan bir yapıya sahip olması,

- Tarihsel çevrenin oluşturduğu doku ve kültürel yapının güncelliğinin arttırılarak, korunmasına katkıda bulunulmasıdır. Burada temel düşünce, tarihi yapılara güncel fonksiyonlar yükleyerek, yapıların kendini koruyabilir hale getirilmesi,

- Koruma olgusunun "sürdürülebilir gelişme" kavramı çerçevesinde değerlendirilmesi biçimindedir.

Korumada Sürdürülebilirlik boyutu ile "Toplumsal nesnel tarihini oluşturan; yaşanmış ve sahip olduğu kültürün mekânsal belgeleri olan tarihi çevrenin korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara kültürel kalıt olarak aktarımıdır. Sürdürülebilirliğin tanımında yer alan bugünün daha açık bir ifade ile koruma sürdürülebilirliğin bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır"

Ülkemizde korumayla ilgili ilk kurumsal düzenleme ise, “1951’de Gayrimenkul Eski Eserler Yüksek Kurulu kurulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Tarihi mirasın korunmasına yönelik ciddi bir adım atılmasına rağmen gerekli diğer önlemleri alabilecek bir sosyal bağlamanın olmayışı koruma ile ilgili kazanımları engellemiştir.” (Şen, Sarı, Sağsöz, 2014, s.543). GEEYAK Gayri menkul Eski Eserler Yüksek Anıtlar Kurulu “Tarihi ve kültürel mirasın korunması konusuna tek yapı ölçeğinde koruma, anıt koruma olarak bakmaktadır. Bu dönemin sonunda henüz çevresel ölçekte koruma, sivil mimarlık eserlerinin korunması aşamalarına gelinebilmiştir.” (Kahya, Sağsöz, Al, 2014, s.284). Ancak, Venedik tüzüğünün 1964 yılında kabul edilmesi ile birlikte tek yapı korumacılığından kentsel doku ve çevre bütününde koruma yaklaşımına geçilebilmiştir.

Ülkemizde, 1983 yılında çıkarılan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile kentsel, doğal, arkeolojik ve mimari mirasın korunmasına ilişkin esaslar tanımlanmış, mimari ve anıt eserlerinin tespiti ve korunması konusu, yapıların mülkiyet durumu göz önüne alınmaksızın Kültür Bakanlığı’nın denetimine verilmiştir.

Bu bağlamda, söz konusu yasada Koruma Amaçlı İmar planı tanımı yapılarak, planın yapım süreci ayrıca belirtilmiştir. Koruma amaçlı imar planları; kısaca, “Sit içeren yerleşme alanlarında düzenlenen koruma ve geliştirme amaçlı plan” şeklinde tanımlanabilir. İmar planının kesinleşmesi koruma kurullarının kararları ile geçerlilik kazanmaktadır. Kanunlara göre, iki yıl

içinde koruma amaçlı imar plânı yapılmadığı takdirde, geçiş dönemi koruma esasları ve kullanma şartlarının uygulanması koruma amaçlı imar plânı yapılmaya kadar durdurulur. Bu hüküm ile geçiş dönemi koruma esaslarının yasal geçerlilik süresi belirlenmiştir. Kanunun aynı hükmüne göre, iki yıllık süre içinde zorunlu nedenlerle plân yapılmadığı takdirde koruma bölge kurulunca iki yıllık süre bir yıl daha uzatılabilir şeklindedir.

Diğer yandan, 17.11.2005 tarihli Resmi Gazetenin 26023 sayısında, 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması hakkında kanun çıkarılmıştır. Bu kanun ile kültür ve tabiat varlıkları koruma kurullarınca tescil edilmiş bulunan sit alanı olarak tescil edilmiş bölgeler ile bu bölgelere ait koruma alanlarının bölgenin gelişmesine uygun olarak, yeniden inşa ve restore edilerek bu bölgelerde konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanları oluşturulması, tabii afet risklerine karşı tedbirler alınması, tarihi ve kültürel varlıkların yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılması amaçlanmaktadır.

Ülkemizdeki mevzuat uyarınca çok sayıda koruma amaçlı imar planı yapılmış olmasına karşın, planların önemli bir bölümünün çeşitli nedenlerden ötürü uygulanamadığı gözlemlenmektedir. Kuşkusuz bunda planların uygulama araçlarının yetersiz kalması, sit alanlarında oturan kent halkının koruma konusunda eğitim düzeyi düşük ve bilinçsiz olması, koruma kültürünün gelişmemiş olması sayılabilir. Ancak son yıllarda, mevzuatta yapılan düzenlemelerle birlikte koruma statüsü belirlenmiş olan alanlarda koruma planlarına uygun bir biçimde işlevler verilerek turizm başta olmak üzere diğer kullanımlara yer verilmektedir. Böylelikle, bu tarz alanların çöküntü bölgesi olmalarının önüne geçilerek iç yaşanılan ve kullanılan mekanların yer aldığı yaşam çevreleri korunarak yenilenmektedir. Böylece, plan doğrultusunda söz konusu sit alanlarının ekonomik, sosyo-kültürel ve fiziksel olarak korunup geliştirilmesi sağlanmaktadır.

Kayseri Germir yerleşimi koruma ve yenilemeye dair uygulamalar bakımından öncelikle ele alınıp değerlendirilmesi gereken ve eko turizm potansiyeli olan bir yerleşim konumundadır. Bu çerçevede kültür ve doğa odaklı, eko turizme yönelik aktivitelerin yer alabileceği koruma alanlarında düzenlemeler gerçekleştirilmelidir. Eko turizm, adem-i merkeziyetçi, düşük yoğunluklu, doğa kültürü odaklı bir yaşam felsefesinin mekânsal iz düşümünü meydana getirmektedir. Özellikle, Avrupa’da farklı ülkeler ve bölgeler arasında ağ oluşturan entegrasyon amaçlı eko turizm örneklerine rastlanılmaktadır. Bu nedenle eko turizmin gelişme göstereceği bölgeler ve yerler belirlenerek, korumacı bir çerçevede mevcut yapı stokunun korunarak yenilenmesi mümkün olmakta ve ziyaretçiler tarafından yoğun bir biçimde kullanılmaktadır.

Kayseri, Germir yerleşiminde Demografik ve Ekonomik Boyut:

Kayseri tarih boyunca önemli bir ticaret kenti olarak varlığını sürdürmektedir. Hiç kuşkusuz ticaretin yoğunlaşması nüfusla ilişkilendirilmelidir.” Osmanlı egemenliğinden önce nüfus çehresi bu şekilde oluşan Kayseri XVI. yüzyılda Karaman eyaleti sancakları arasında en fazla gayrimüslim nüfusu barındıran sancaktır. Yüzyılın sonlarında şehir nüfusu 30.000-35.000 dolayında tahmin edilmektedir. Bu nüfus potansiyeli ile Kayseri Bursa’dan sonra Anadolu’nun en büyük şehri olarak dikkat çekmektedir.” XVIII. yüzyılın sonlarında 6.000 hane Türk, 2.000 hane Ermeni ve 1.500 hane Rum’un yaşadığı ifade edilmekte, toplam nüfusun 40.000 civarında olduğu belirtilmektedir. 1834’te Kayseri’ye gelen Texier şehirde 10.000 Türk, 1.500 Ermeni, 400 Rum olmak üzere toplam 11.900 hane bulunduğunu, bunun sayısal karşılığının da 60.000 kişi olduğunu yazmaktadır.” (Yörük, 2013, s.443).

Günümüzde, Kayseri ülkemizde sanayi ve ticaret odaklı bir biçimde gelişme gösteren metropollerimiz’ den yalnızca biridir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte kentte kamu ağırlıklı yatırımların, Hava İkmal fabrikası, Sümerbank Pamuk ve Bez dokuma fabrikası gibi sanayi

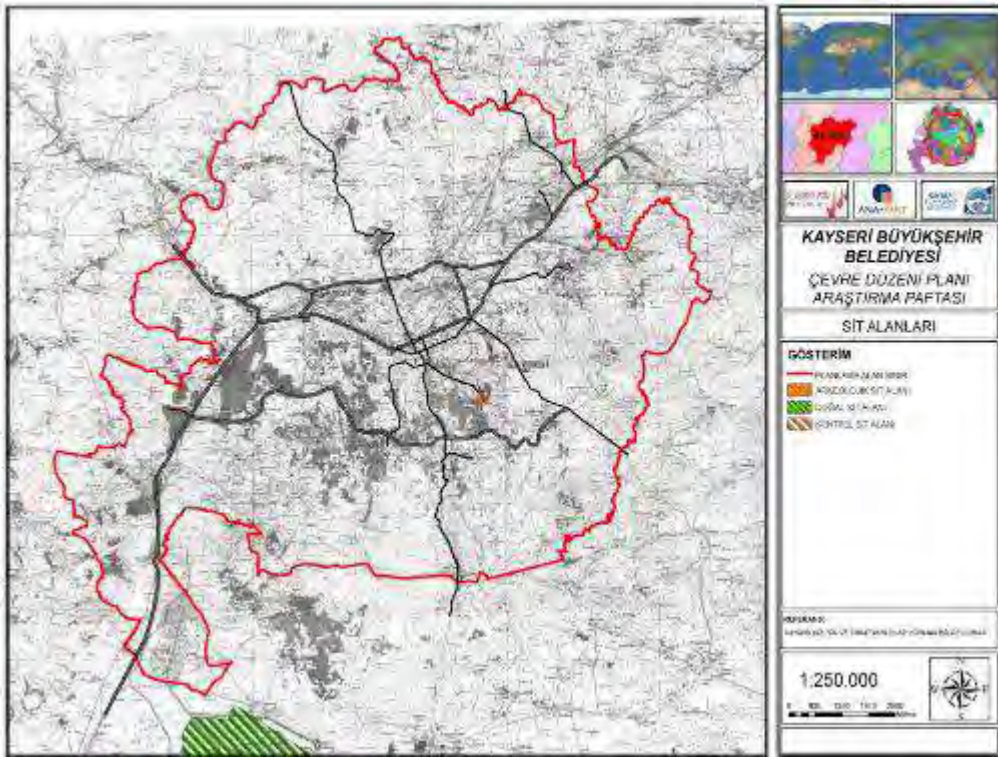
tesislerinin yapılması sonucunda kentte ekonomik ve sosyal yaşam değişikliğe uğramıştır. Önce kamusal sermaye yatırımları ile gerçekleşen bu hamleler sonucunda özel sermaye yolu ile de çeşitli sektörlerle yönelik yatırımlara başlanılmış olup, çok hızlı bir biçimde gelişimini sürdürmüştür. Bu gelişimde, söz konusu sektörlerdeki yoğunlaşmanın doğurduğu sermaye birikimi ve bu birikimin kullanımı rol oynamaktadır. Sermaye birikimi son yıllarda ise gayrimenkul sektöründe yoğunlaşmaktadır. İlin ekonomik nedenlerden dolayı civar illerden göç alması konut talebini daha da arttırdığı söylenebilir. Artan konut talebinden dolayı yapıli çevre üzerinde aynı zamanda imar baskısı oluşabilmektedir. Kentin doğu-batı aksı boyunca büyümesi ile birlikte civarda yer alan küçük yerleşimler Germir’de olduğu gibi metropoliten alanın içinde kalmışlardır. İmar baskısı sonucu ortaya çıkan yüksek yapılaşma doğal ve kentsel sit özelliği taşıyan bu bölge için tehdit unsuru olmaktadır. Bu durum aynı zamanda topografik eşik olmasına karşın yerleşimin kimliğini ve silüetini bozacak niteliktedir.

Kayseri ilindeki tarihsel, kültürel zenginlikler ile doğal çevrenin sunduğu kaynaklar ve potansiyeller bakımından turizme yönelik yatırımlar için önemli bir konumdadır. Bu çerçevede Dağ Turizmi (Erciyes Dağı), Sağlık Turizmi, (Bayram hacı Kaplıcası, Yeşilhisar İçmecesesi, Tekgöz Kaplıcası), Av ve Balıkçılık Turizmi ve Kültür Turizmi (Kültepe- Kaniş, Etnografya Müzesi, Arkeoloji Müzesi). Fiziki turizm kaynaklarından Erciyes Dağı her ne kadar planlama alanı içerisinde kalmıyor olmasına rağmen hem turistik lojistik hizmetleri hem de tamamlayıcı kültürel turizm unsurları nedeni ile planlama alanı dışında tutulamayacak kadar önemli bir turizm öğesidir. Ayrıca, Kayseri Erciyes Dağı Turizm ve Kış Sporları Gelişimi Projesi Kayseri Büyükşehir Belediyesince hazırlanmış olup, uygulamaya girmiştir. Bu proje ile Erciyes dağı ile sembolleşen Kayseri için önemli bir kış turizm merkezi oluşturmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, Kayseri ilinin Kapadokya bölgesinin hemen yakınında yer alması ve bu bölgeye olan yurtiçinden ve yurt dışından gelen ziyaretçilerin yoğunluğu turizmin gelişimini ortaya koymaktadır.

Kayserinin nüfus yapısı incelendiğinde, 2010 Yılı Türkiye İstatistik Kurumu’nun Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) veri tabanı sonuçlarına göre, Kayserinin toplam nüfusu 1.234.651’dir. Toplam nüfusun % 86’sı kent merkezlerinde % 14’ü ise köylerde yaşamaktadır. 31.12.2013 itibarı ile 2013 yılında ise toplam nüfus 1295355 olmuştur. 2014 yılında ise Kayserinin nüfusu 1322.376 kişidir.

Kayserinin güney doğusunda yer alan Germir yerleşimi tarihsel önemine koşut olarak, var olan tarihi dokusu ve özgün yapı mimarisi ile özellikli bir yerleşim yapısı ortaya koymaktadır. Germir yerleşimi 24.12.21993 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından kentsel sit alanı olarak tescillenmiş olup, koruma altındadır. Kentsel sit alanının güney batısında ve doğusunda Germir-Tavlusun 2.derece doğal sit alanı bulunmaktadır. Kayseri ili genelinde yer alan sit alanlarının dağılımı ise aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

Şekil 1 incelendiğinde dağınık da olsa kent çevresinde kentsel ve doğal sit alanları bulunmaktadır.

Şekil 1: Kayseri’de Sit Alanlarının Dağılımı

Kaynak: Kayseri Büyükşehir Belediyesi

Kayseri Metropolen alan sınırları içinde yer alan Germir köyü artık 6360 sayılı yasanın yürürlüğe girmesi ile köy statüsü ortadan kalkarak mahalle statüsüne kavuşmuştur. Germir mahallesinin planlanması ve projelendirilerek belirli bir fonksiyon verilerek kente eklenmesini sağlayacak sosyal, ekonomik ve fiziksel müdahalelere ihtiyaç bulunmaktadır. Germir kentin çok yakınında olması bir avantaj sağlamakla beraber, kentin doğal ve tarihi çevrenin yoğun olarak bulunduğu doğu aksına doğru gelişme göstermesi bu alanlar açısından sakıncalı bir durum ortaya koymaktadır. Germir yerleşim yapısını irdelendiğinde tarih içinde “Germir’de, 250 yıldır Türk, Ermeni ve Rumların birlikte yaşadığı kesinleşmiştir. Germir’de altı adet cami, iki adet Rum ve bir adet de Ermeni kilisesi bulunmaktadır. Camilerin geçmişi de kiliselerin tarihi kadar eski zamanlara uzanmaktadır. Çevre köyleri ile birlikte 300 Ortodoks ailenin ve Gregorien Ermenilerin yaşadığı Germir’de konuşulan dil her zaman Türkçe olmuştur.” (Tanış, 2006, s.81,88,89,92,93,94).

Seyahatnamelerde ise, 1649 yılında Kayseri’ye gelen Evliya Çelebi, kentte çok sayıda çeşme bulunduğunu ve çeşmelerin suyunun Germir’de kent pınarı denilen yerden çıktığını belirtir. Bugün de kentin su ihtiyacının bir bölümü buradaki kaynaklardan sağlanmaktadır. 1835 yılında ise William John Hamilton, “şehrin çevresindeki incelemelerine şehrin kuzeyindeki alçak tepelerden doğuya doğru devam etmiş ve Sarımsaklı deresinin sınırında volkanik tüflü tepelerin üzerine gelmiştir. Buradan bir vadiye inmiş ve Ghirmi (Germir) olarak adlandırılan köye ulaşmıştır. Seyyahın dikkatini köydeki evlerin, yamaçlar üzerinde yer alan mağaralarla birlikte inşa edilmiş olması çekmiştir. Evlerin etrafı yüksek duvarlarla çevrilmiştir. Hamilton köydeki bazı evlerin kesme taştan ve oldukça geniş olarak yapıldığını, sokakların düzgün kaldırım taşı döşeli olduğunu şaşıracak anlatmaktadır. Bu özelliklerden dolayı da Germir’in bir Türk köyüne hiç benzemediğini söylemektedir.” Bunun nedenini de köyde yaşayanlarının çoğunluğunun Rumların olmasına bağlar. Oysaki bir kaynakta bu kaldırımların sadece Germir’ de değil Gesi, Tavlusun, Vekse, Büyük

Bürüngüz ve Efkere gibi diğer köylerde de var olduğu belirtilir.” (Taniş, 2006, s.81,88,89,92,93,94). 1848 yılında Rus asıllı seyyah Pierre De Tehihatcheff, “Yeşil köy” diye tanımladığı Germir’e uğramış, vadiyi çevreleyen yamaçların trakit duvarlara benzeyişine değinmiş, doğuda bir yaylaya benzer oluşumla, benzer başka vadilerden ayrılığını anlatmıştır. Fransız seyyah ve araştırmacı Vital Cuinet ise “1888-1890 yılları arasında yaptığı gezide, şehrin çevresindeki yerleşmelerden, Sivas yolunun hemen yakınında, vadinin yamaçlarında gelişen olarak tanımladığı Germir hakkında kısa bilgiler vermiş, bu kasabanın, gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu bir yerleşme olduğunu ifade etmiştir.” (Taniş, 2006, s.81,88,89,92,93,94).

Germir’in demografik yapısı incelendiğinde, “1500 senesinde yapılan tahrirlerde Germir’de bulunan halkın tamamına yakını gayrimüslim olup otuz iki gebran hane, iki Müslim hane, yirmi altı adet farklı cemaatlerin oluşturduğu haneler olmak üzere üç ayrı nüfus bulunduğu belirtilmektedir. 1520 senesi kayıtları da köyde yetmiş dokuz gebran hane, dört Müslim hane nüfus bulunduğu ifade edilmektedir. Müfredat defterinde mahallelerin yanı sıra otuz cemaatin de ismi geçmektedir. Bu cemaatlerin daha önce şehre girişleri kanunen yasaklanmış bulunan aşiretlerden ve Yörüklerden oluştuğu düşünülmektedir.” (Taniş, 2006, s.81,88,89,92,93,94).

Germir köyünün sekiz mahallesinde Rumlar, dört mahallesinde Ermeniler, bir mahallesinde Müslümanlar, üç mahallesinde de Rumlar ve Ermeniler birlikte yaşamışlardır. 1831 nüfus kayıtlarına göre köyde 105 hane bulunmakta ve 282 Müslüman, 1348 Rum Ortodoks erkek nüfus yaşamaktadır. Burada Ermeni Gregorien nüfusun (erkek) yaklaşık 900 kadar olduğu belirlenmiştir. Bu dönemde köyün toplam alanı 8194 dönüm olarak belirlenmiştir. 1878 yılı Ankara Vilayet Salnamesine göre Germir’in nüfusu 489 Müslüman, 954 Ermeni Gregorien, 1474 Rum Ortodoks olmak üzere toplam 2917 kişidir. Gayrimüslim nüfusun bölgeden ayrıldığı 1936 yılına gelindiğinde ise 319 hane olarak belirlenen Germir’de 979 kadın, 862 erkek olmak üzere toplam 1841 kişi yaşamaktadır. Bugün merkezi 300 hane olan ve 1988 yılında Kayseri’nin Melikgazi İlçesine bağlı bir mahalle olan Germir’in nüfusu yaklaşık iki bin kişidir. Ancak buna yakın çevresindeki yeni yapılaşmalar da eklenecek olursa yaklaşık olarak beş bin kişinin yaşadığı söylenebilir (Karagöz, 2009, s.259-279). Günümüzde bu nüfusun göçlerle birlikte giderek azaldığı ve yapıların büyük bir kısmının metruk hale dönüştüğü görülmektedir. 2014 yılı için Germir’in nüfusu 3464 kişidir.

Ekonomik yaşam açısından, Germir’in konumundan dolayı tarih boyunca önemli bir rol oynamıştır. Çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu dönemde köy halkı geçimini ağırlıklı olarak ticaretten sağlamış, Avrupa’ya kadar uzanan ticari ilişkileri ile giderek zengin bir köy haline gelmiştir. Ticaretin bir getirisi olarak erken dönemlerde çoğunlukta olan Ermeni nüfusun yerini Ortodoks Rumlar almıştır. Bunlar, ağırlıklı olarak buğday tüccarı, pamuk tüccarları ve pamuk işleyicileridir. “Pamuğu Adana’dan getirerek İç Anadolu’nun şehirlerine ve Türkiye’nin sahil kentlerine satmışlar, aynı zamanda İstanbul’daki Germirli tüccarlarla da işbirliği içinde olmuşlardır. Hammaddeler toplanıp Kayseri’deki depolara istiflenerek buradan İzmir, Samsun, Mersin limanlarına ve İstanbul’a gönderilmiştir. Avrupalı tüccarlar bu ürünleri limanlardan alıp kendi ülkelerine dağılımını sağlamıştır.” (Taniş, 2006, s.81,88,89,92,93,94).

1669 yılında Fransa ile ticaret antlaşmasının imzalanması da ticari ilişkilere ivme kazandırmıştır. “Ticareti yapılan ürünlerden biri de sanayide önemli bir yere sahip olan cehri bitkisidir. Bir boya hammaddesi olan cehri ihraç edilen ürünler arasında olup Germir için bir gelir kaynağıdır. Ticaretinin doruğa çıktığı XIX. yüzyıl dönemde Germir’de toplam kırk iki adet cehrilik bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bezir yağı üreten otuz beş adet bezir hane, on altı adet mağaza, yetmiş bir adet dükkân ve on bir adet ekmek fırını çalıştırılmaktadır. Germir’in sosyo-ekonomik yapısına da değinen, Vital Cumet Germir’in XIX. yy da alçı işletmeleri, bezir hane ve çömlek imalathaneleriyle önemli bir ticaret merkezi olduğunu belirtmiştir.

19.yy sonuna kadar tüm Osmanlı Anadolu kentlerinde olduğu gibi Germir’de de yerleşim, iklimsel ve topografik verilere göre şekillenmiştir. “Osmanlı toplumsal ve kurumsal yapılaşmasının bir yansıması olarak farklı dinlere mensup cemaat ve çeşitli etnik gruplar bir arada bir ortak yerleşim düzeni oluşturmuşlardır. Her cemaate ait yerleşme dokusu, inançlarının simgesi olan birer dini yapı bulundurmaktadır. Farklı köken ve dine mensup yerleşikler, giderek artan ortak kesitlerde, aynı mahalleyi, sokağı ve hatta komşu parselleri paylaşmaktadırlar. Temelde Müslüman ve Hristiyan olarak iki farklı cemaatin yapıları yansıyan özellikleri belirginleşmemekte, bu durum giderek kentsel dokuda da kendisini göstermektedir (Özcan, 2000, s.71).

Germir’de Koruma Olgusu ve Planlama kapsamındaki Sorunlar:

Germirin gerek kentsel sit alanı gerekse de doğal sit alanı olarak tescil edilmesi korumaya yönelik çalışmaların başlanmasındaki en önemli etken durumundadır. Kayseri 1/50.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı'na göre Germir Kentsel Sit Alanı'nın çevresi gelişme alanı olarak gösterilmiştir. Germir Kentsel Sit Alanı'nın çevre yerleşimlerinde birçok kentsel sit alanı ve doğal sit alanı bulunmaktadır. Genel olarak koruma altına alınan ve sit olarak tescil edilen bölgelere yönelik şehir planlama yaklaşımı ve yöntemi sırası ile “veri toplanması, alan çalışmalarının kayıt altına alınması, seçilen bölgenin mevcut durumu analizi (sosyal, kültürel, demografik, ekonomik ve mekânsal), teknik alt yapı boyutu, yapılara yönelik mimari boyut, yaşam standartları ile buna uygun önerilen değişikliklerden meydana gelmektedir.” (Cohen, 2001, s.282-294).

Germir yerleşimi içerdiği tarihsel ve kültürel öğeler ile koruma statüsünde olan bir yerleşim konumundadır. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 24.12.1993 tarih ve 1643 sayılı kararı uyarınca Germir kentsel sit alanı olarak tescil edilmiştir. Aynı kurulun 29.12.1994 tarih ve 1643 sayılı kararı ile geçiş hükümleri kararı güncelliğini yitirdiği için 23.02.2013 tarihinden itibaren yeni geçiş dönemi hükümleri belirlenmiştir. Kayseri Kültür ve Germir yerleşimi 2.Derece doğal sit alanı olarak tescil edilmiş olup, Devrek vadisinin yakınında yer almaktadır.“ Bu vadi boyunca yerleşmiş olan Ermeni ve Rum topluluklarının yaşamış olduğu eski birer kırsal yerleşim olan Germir ve Tavlusun yerleşimleri kentsel sit alanı olarak tescil edilmiştir.” Bkz: Şekil 2,3

Çalışma alanı incelendiğinde, sit alanının tamamına yakın bölümünü kendi içinde birbirine yakın özelliklere sahip geleneksel doku özelliği sergilemektedir. Sit alanı içerisinde az sayıda geleneksel dokuya sahip yapı bulunmaktadır. Çalışma alanı ise sit alanının etrafında fiziksel eşiklerle sınırlanmış bir bölgeyi kapsamaktadır. Sit alanının etrafında belirlenen bu bölgenin etkileme geçiş bölgesi olarak tanımlanması sit alanının korunması açısından önem teşkil etmektedir. Halbuki bu alanın hemen yakınında, Germirin batısında kalan kısımda yüksek yoğunluklu yapılaşmalar dikkati çekmektedir.

Şekil 2: Germir yerleşimi sit alanı sınırı

Kaynak: Germir Koruma Amaçlı İmar planı raporu, 2012,s.21

Şekil 3: Germir yerleşiminin Kayseri içindeki konumu

Kaynak: www.googlemap,2012

Germir yerleşiminin gerek kentsel sit gerekse de doğal sit alanı ile iç içe olan bir tarihi çevreye sahip oluşu, yasal olarak Koruma Amaçlı İmar planının yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, 2012 yılında başlayan Koruma Amaçlı İmar planı yapım süreci halen sürmekte olup yerleşime ait çok kapsamlı bir açıklama rapor hazırlanmıştır. Bu rapora dayalı olarak Germir’de oturanların koruma hakkındaki tutumu olumsuz olup, evlerinin yıkılıp yeniden yapılmasını isteyenlerin oranı %78 dir (Öztürk, 2004, s.88,101). Koruma niyetinde olanlar ise maddi açıdan gelirlerinin yetersiz olması nedeni ile istenilen ölçülerde evlerinin bakım ve onarımını yapamadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum, korumada finansal boyutun ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermektedir. Kentsel Sit Alanı incelendiğinde, dolu parsel kullanımının, boş parsel kullanımından daha fazla olduğu görülmektedir. Alanın %57’ sini dolu parseller oluştururken, %43 lük bölümünü boş parseller oluşturmaktadır (AKS, 2012, s.96,97,99). Topoğrafik nedenlerle dar sokakların yer aldığı plânlama alanında nadiren ayırık nizam yapılaşma olmakla birlikte genelde bitişik nizam yapılaşma egemendir. Yapı ile sokak arasında ya doğrudan ya da bir avlu vasıtası ile ilişki kurulmuştur. Çoğunlukla yapılara sokaktan giriş verilmiştir (AKS, 2012, s.96,97,99). Kentsel sit alanı toplam 27,9 hektar olup, yerleşim dokusu itibarı ile az katlı yapılardan meydana gelmektedir. Germir Kentsel Sit alanında üzerinde 335 konut yapısı bulunmaktadır. Bu yapıların 21 tanesi korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillidir. Geleneksel dokudaki özgün malzemeler tümüyle doğal taş, ahşap, kerpiçtir. 100 yılı aşkın süredir yapıların bu malzemeler ile ayakta kalmış olması malzemelerin doğaya uyumlu olmasından kaynaklanmaktadır. Çevrede bulunan ahşabın dayanıklılığı (sedir ağacı) ile yapı ustalarının malzemeyi kullanma becerilerine bağlanmaktadır. Yakın tarihlerde yapılan bazı onarımlarda geleneksel malzemelerin kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu durum ise yapıların dolayısı ile dokunun özgün kullanımı için önemli bir potansiyeldir.

Alana yapılan teknik ziyaret sırasında tespit edilen kentsel yerleşim dokusu, yapı-sokak ve yapı ilişkisini anlatan fotoğraflar aşağıda belirtilmektedir. Fotoğraflar ve alanda yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen planlamaya ilişkin sorunlar da aşağıda özetlenmiştir.

Bkz: Resim 1, 2, 3, 4,5

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 1:Germir yerleşim dokusu

Kaynak: Foto arşivim, Haziran 2013

Resim 2: Germir’de sokak dokusu

Kaynak: Foto arşivim, Haziran 2013

Resim 3: Germir’de sokak dokusu

Kaynak: Foto arşivim, Haziran 2013

Resim 4: Germir’de Anıtsal yapı örneği

Kaynak: Foto arşivim, 2013 Haziran

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 5: Anıtsal yapı ve altından geçen kabaralı sokak

Kaynak: Foto arşivim, 2013 Haziran

Germir tarihi dokusu içinde saptanan planlamaya ilişkin sorunlar aşağıdaki gibidir.

- 1.Arazinin eğimli yapısı nedeni ile ulaşım altyapısının kademelendirilememesi ve günümüz artan araç sahipliğinden ötürü otopark alanı yetersizliği,
- 2.Arazinin eğimli oluşu altyapı sistemlerinin yenilenmesinde ve geliştirilmesinde fiziki sorunlar yaratmaktadır.
- 3.Çöp depolama ve imha sisteminin, yağmur suyu drenaj sisteminin yeterli olmaması altyapıya ilişkin başlıca sorunlardır. Özellikle sokaktaki özgün doğal taş kaplamalarının değiştirilmesiyle tarihi-geleneksel dokunun korunmasında yaşanan sorunlara neden olmaktadır.
- 4.Yapıların dış ve iç mekânında yapılan bilinçsiz değişiklikler, yenilemeler tarihi-geleneksel dokunun özgün değer ve kimliklerinin yok olmasına neden olan sorunlardır.
- 5.Sahip olunan tarihi-geleneksel dokuya tümüyle aykırı gelişmelerden kaynaklı görsel, tarihsel sorunları meydana getirmektedir.
- 6.Kentlinin değişen yaşam biçiminde farklı dinlenme, eğlenme bakış açılarından dolayı bu ihtiyaçları karşılayacak park, oyun alanı, eğlenme ve dinlemeye yönelik alan ve tesislerin olmamasından kaynaklı sorunlar oluşturmaktadır.
- 7.Yapı maliklerinin içinde yaşadıkları kültür varlığı niteliğindeki yapıda gerekli onarım ve yenileme işlemlerini karşılayacak yeterli finansal güçlerinin olmamasından kaynaklı sorunlar bulunmaktadır.
- 9.Yerleşmeyi ekonomik yönden geliştirecek ve çeşitlendirecek uygulamalara yönelik pazarlama, reklam ve tanıtımın yapılmamasından kaynaklı sorunlar bulunmaktadır.
- 10.Kentliye sahip olduğu tarihi ve doğal değerlere ilişkin aidiyet, farkındalık ve koruma vb. bilincinin oluşturulmamasından kaynaklı sorunlara yol açmaktadır.
- 11.Alana ilişkin fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel projelerin üretilip uygulamaya yönelik politika ve stratejilerinin oluşturulmamaktadır.
- 12.Elektrik direği, drenaj, çöp imha sistemi gibi görsel ve çevresel kirlilikleri önlemeye yönelik plan, proje, strateji ve politikaların olmayışı gibi sorunlar sıralanabilir.

Germir Koruma Amaçlı imar planı yerleşmenin tarihine, kültürel kimliğine ülkesel, bölgesel ve yerel ölçekte önemini ortaya çıkartıp tanıtımını sağlayacak kararları içermektedir. Bunun yanı sıra, plan yöre halkının yaşama alanlarına yönelik sağlıklı çözüm önerileri getirirken, halkın da projeye katılımını amaçlamaktadır.

Bu sorunların çözümüne yönelik, çözüm önerileri ise sonuç kısmında belirtilmektedir.

Sonuç:

Kayseri'nin Kapadokya bölgesinin hemen bitişiğinde yer alması nedeni ile bölgede doğa ve kültür turizminin geliştirilmesi mümkün olabilecektir. Esasen, Sürdürülebilir turizm kapsamında koruma-kullanım dengesi gözetilerek, bu bölgenin turizm ile kalkınması amaçlanmaktadır. Ayrıca, "Türkiye Turizm Stratejisi 2023" belgesinde, bu amacı destekleyen stratejiler bulunmaktadır. Bu bakımdan, Kayseri kenti için öngörülen ise mevcut tarih, kültür, doğa ve dağ turizmi içerikli potansiyellerin değerlendirilmesine dönük bir strateji oluşturmaktadır. Bu durum bütüncül bir perspektifle ele alınması gereken bir planlama yaklaşımının uygulanmasını gerekli kılmaktadır.

Kültürel miras somut olmayan ve somut mirasın üzerinden geleceğe ışık tutacak kültür varlıklarının obje bazından alam kullanımlarına dönük boyutlarını oluşturmaktadır. Artık mirasın bir anıt eser şeklinde korunması bu mirasın içinde yer aldığı peyzaj ve sosyal kültürel çevre ve bu peyzajın ve çevrenin değişen dinamikleri ile birlikte bir süreç olarak ele alınacaktır. Yeni bir kavram olan yönetim planlaması ile miras alanın değerlerinin yerel toplum tarafından benimsenerek bu değeri karşılıklı ve üretilen bir ilişki içinde sürdürülebilirliği hedeflenmektedir.

Kültürel miras kavramı küresel bir kavram olmasına karşın yerel, ülkesel yansımaları ve etkileri de bulunmaktadır. Kültürel mirasın içinde giren geçmiş kültür ve uygarlıkların yaratmış oldukları mekanlar yapıları çevreler yönetsel yapıda gerçekleştirilecek düzenlemeler ile korunup, gelecek kuşaklara aktarılabilir. Eğitim ve kültür boyutunda kültürel mirasın rolü çok büyüktür. Bu çerçevede Kayseri ile tarih boyunca önemli kültürlere ve uygarlıklara beşiklik etmiştir.

Sürdürülebilir bölgesel gelişme modeli bölgenin ve kapsadığı yörelerin tümünün ekonomik yapılarını geliştirici potansiyellerini değerlendirecek bir alt yapı ve üst yapının kurulması ile gerçekleşebilir. Öncelikle, ekonomik büyüme ve hedefleri doğrultusunda kamusal ve özel sektöre yönelik yatırımların yoğunlaşması gerekir. Kayseri ve Ülkemiz için bir turizm üssü olmak üzere sosyo-ekonomik yapıyı ve turizmi ayrıntılı ele alan araştırmalar ile bir gelişim senaryosuna uygun stratejik yaklaşımların ortaya konulmasına göre şekillenecektir.

Turizm günümüzde önemli bir endüstri haline gelmiştir. Sit alanı içinde yer alan taşınmaz ve taşınır kültür varlıklarının tanıtılması, eğitimin bir gereği olduğu kadar koruma kültürü ve bilincinin geliştirilmesi içinde önemlidir. Dolayısı ile koruma ve yenilemenin sosyal, ekonomik boyutlarının turizm ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Böylece sürdürülebilir olan eko-turizm yaklaşımı uygulanabilir. Bu uygulamanın ise izlenmesi, çeşitli denetim mekanizmaları ile işletme modelinin ortaya konulması gerekir. Yapıların proje maliyetleri özel girişimciler tarafından üstlenilerek, var olan yapılara konumları, özellikleri, daha önce ne amaçla kullanıldığı, sanatsal değeri gibi ölçütlere dayalı kullanım kararları her biri için olmak üzere getirilmeli, finansman modelleri de inşaat ve sonrası olmak üzere belirlenmelidir. Yap, Restore et ve işlet modeli gibi modeller başarı ile uygulanabilir. Diğer yandan, turizm pazarlamasında istihdam yapısı ve bunun yansımaları önemlidir. Her sektörde olduğu gibi kalifiye eleman temini bu sektör içinde önem arz etmektedir. Bu elemanların yetiştirecek lise ve yüksek okul seviyesinde eğitim programlarını tamamlamış bilgi ve becerili yetişmiş insan gücünün kazandırılması şarttır.

Germir yerleşimi içerdiği tarihsel ve kültürel yerleşim dokusu ile bölgede öne çıkan yerleşimlerden biridir. Kayserinin yakınında yer alması ve doğal özellikleri açısından bir vadi

tabanının bitişiğinde olması Germir'in önemini arttırmaktadır. Bu bakımdan Germir'e yeni bir işlev vermek gerekmektedir. Özellikle, yumuşak turizm kavramı kapsamında yöresel mimarinin korunarak, yaşatılması ve belirli yapılara işlevler verilerek turizme yönelik kullanılması gerekmektedir. Yumuşak turizm ya da eko turizm yöresinin potansiyellerini kullanarak, koruma – kullanım dengesini gözeterek bir planlama yaklaşımının gerçekleştiği bir turizm türüdür. Avrupa'da çok başarılı eko-turizm uygulama örnekleri mevcuttur. Böylece, turizmle birlikte diğer alt sektörler de gelişme kaydetmekte, yerel sosyal ve ekonomik kalkınma sağlanmakta, koruma alanının tarihi ve kültürel kimliği sürdürülebilir kılınmaktadır. Ayrıca, ülkemizin çoğu kentinde görülen kırdan kente göç olgusu kır özelliğini ve kimliğini koruyan bu gibi yerleşimler için tersine göç olgusunu beraberinde getirecektir.

Doğa ve kültür turizminin yörede geliştirilmesi açısından Kayseri Valiliği tarafından 2014 yılında başlatılan Kayseri Yürüyüş Rotaları ve Turizm Keşif Rehberi tamamlanmıştır. Bu kapsamda, Germir ve Tavlusun bulundukları lokasyon nedeni ile önemli geçiş noktalarından birisi olarak belirlenmiş ve Germir- Tavlusun rotası oluşturulmuştur. Bu rota en iyi yürüyüş parkurlarından birisine sahiptir. Aynı zamanda, Derevenk vadisinin çok yakınında bulunan bu yerleşimler konaklama ve mola-dinlenme merkezi amaçlı olarak programlanmalıdır.

Saha çalışmaları sırasında birçok yapının metruk olduğu, yaşayanlarında yaşlılardan oluştuğu tespit edilmiştir. Sosyoekonomik yapıyı oluşturan insan profili ise düşüktür. Bu bakımdan sosyal ve ekonomik yapıyı birlikte geliştirmenin yanı sıra mekânsal yapı üzerinde düzenlemeler yapmak gerekmektedir. Ayrıca, belirli konutların işlevlere (ev pansiyonculuğu, butik otel, lokanta, kafe, hediyelik eşya satan dükkanlar gibi) uygun olarak dönüştürülmesi şarttır. Bunun yanı sıra, Germir' de yaşayan halkın temel ihtiyaçlarının (eğitim, sağlık, ticaret ve diğer) karşılanmasına dönük mekânsal uygulamalara da planlama kapsamında başlanılması gerekmektedir.

Koruma Amaçlı İmar planları genellikle fiziksel ve mülkiyete dair koruma odaklı önlem ve düzenlemeleri içeren nitelikteki plan türleridir. Bu planlar temelde sorunların bütüncül ve tekil çözüm önerileri sunmakla beraber, uygulama araçları ve modelleri üretmediklerinden uygulamada yetersiz kalmaktadır. Germir için halen yapılmakta olan koruma amaçlı imar planının da, bu stratejilere uygun bir biçimde mekânsal düzenlemeleri içermeli, bütüncül koruma perspektifine uygun yapılmalıdır. Böylece, söz konusu yerleşim elde edeceği yeni işlev ile bölgeye ve Kayseri kentine önemli ekonomik katkılar sağlayabilecektir. Bu kapsamda, önerilecek bir yönetim planı ile de zaman, para, politika, sektörler, aktörler, faktörler gibi konuları kapsayacak bir çerçevede oluşturulmalı, koruma ve kullanma dengesi çerçevesinde hazırlanan planın, plan dönemi içerisinde etkin bir biçimde uygulanabilmesi ve uygulamaların denetlenmesi sağlanmalıdır. Bu yönetim yapısının en önemli aktörleri, Üniversiteler, Kayseri Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, KUDEP birimi, yerel halk temsilcilerinden oluşturulacak bir sivil toplum örgütü olmalıdır. Yönetim planının etkinliği bakımından finansmanla ilgili olarak Avrupa Birliği fonları, Kalkınma Ajansı fonları, UNESCO ve Kültür Bakanlığı Kültür varlıklarının korunmasına katkı fonu gibi mekanizmalardan etkin bir biçimde yararlanılmalıdır.

Sonuçta, Kayseri Germir yerleşimi gelecekte planlı gelişen, yerel kalkınmanın sosyal, kültürel ve ekonomik olarak sağlandığı, kültür ve turizm odaklı bir yerleşim kimliğini kazanacaktır.

KAYNAKÇA

- AHUNBAY, Z.(2011) “Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon” Yapı Endüstri Merkezi Yayını, İstanbul, Aralık
- COHEN, N. (2001) “Urban Planning Conservation and Preservation”, McGraw Hill Yayını, USA, p:282-294

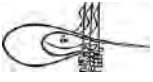
- EKE F, ÖZCAN, Ü. (1987) “Tarihi dokunun korunması ve uluslararası deneyimler” 2.Dünya Şehircilik Günü Kolokyumunda sunulan bildiri metni, s:34, Edirne, Erişim tarihi ve link adresi: 3.04.2013, <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/559/8401.pdf>
- ERDEM, R. (1997)” Tarihsel Çevrenin Korunması için Ekonomik Destek Yöntemi” Doktora tezi Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya
- JOKILETHO, J.MARASOVIC C.T. (1994) “Akdeniz’deki Tarihi yerleşim alanlarının Sağlıklaştırılması Klavuzu” 1.Cilt, Öncelikli Eylemler Programı Taslağı, Öncelikli Eylemler Programı Bölgesel Eylem Merkezi Split, Hırvatistan, Eylül, s:8
- KAHYA, N. SAĞÖZ, A. AL, S. (2014), “Türkiye’de Korumacılık ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bilincini Gelişimi:1938-1960 Dönemi, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/10 Fall 2014, p. 284, ANKARA-TURKEY
- KARAGÖZ, M. (2009) ”17.ve 18.asırlarda 1650-1750 Kayseri”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:19, sayı:1,s:259-279, Elazığ,Erişim tarihi:turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mehmet_karagoz_files/mehmet_karagoz.htm
- ÖZCAN, Z. (2000) Geleneksel Konut Dokusunda Kullanılabilirlik Ölçütlerinin Belirlenmesi – Talas-İncesu Örneği, Yaşanabilir Çevre Araştırmaları Dizisi - //, Ankara, s:71
- ÖZTÜRK, B.(2004) “Kentsel Açık ve Yeşil Alan Sistemi Oluşturulması: Kayseri Kent Bütünü Örneği” Anakara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış doktora tezi s:88, 101, 2004, Ankara
- ŞEN D,SARI R, SAĞSÖZ A, AL S, (2014) “1960-80 Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı” Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/10 Fall 2014, p. 543, ANKARA-TURKEY
- TANIŞ, Ö.(2006) “Germir Kliseleri ve Panagia Klisesinin Günümüz Koşullarında Değerlendirilmesi, M.S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Mayıs s:81,88,89,92,93,94
- ULUSOY,İ (2010) <http://mimarevi.com/forum/koruma-restorasyon/koruma-tarihinde-bir-donum-noktasi-venedik-tuzugu/>, içinde makale erişim tarihi:10.03.2015
- YÖRÜK, D. (2013), “H.1259/ M.1843 Tarihli Cizye Defterlerine Göre Kayseri’de Rum ve Ermeniler” Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/11 Fall 2013, p. 443, ANKARA-TURKEY

İnternet Kaynakçası:

- , (2012) AKS Planlama, Kayseri- Germir Koruma Amaçlı İmar Planı ön araştırma raporu çalışması, Ankara, s:96, 97,99
- , (2013) TUİK, Adrese dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, Ankara

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- AYTEN, A.M., Koruma-Yenileme Odaklı Bir Yaklaşım Çerçevesinde Kayseri “Germir” Yerleşiminin Bugünü ve Geleceği, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 267-286, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7991>, ANKARA-TURKEY

MADDE BAĞIMLILIĞI KONULU KAMU SPOTLARININ LİSE ÖĞRENCİLERİNCE DEĞERLENDİRİLMESİ*

*Süleyman BALCI***

*Hakan GÜLVEREN****

*Melek BALCI*****

ÖZET

Bağımlılık yapan madde çeşitlerinin giderek artması ve ulaşım imkânlarının çok kolay hale gelmesinden dolayı bağımlılıkla mücadele, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de önemsenen bir konu haline gelmiştir. Madde bağımlılığının bireyler üzerinde ruhsal, biyolojik ve fiziksel etkileri olduğu gibi toplum üzerinde de derin kaygılara sebep olduğu bilinmektedir. Çok çeşitli argümanlarla gerçekleştirilen bağımlılıkla mücadele yöntemlerinden biri de kamu spotlarıdır. Bu çalışmanın amacı lise öğrencilerinin madde bağımlılığı konulu kamu spotlarına yönelik görüşlerini farkındalık, etkililik ve öneri bakımından değerlendirebilmektir. Araştırma Uşak ilinde yürütülmüş olup, Uşak Anadolu Lisesinde eğitim gören 356 öğrenci çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiştir. Çalışmanın verileri araştırmacı tarafından geliştirilen ölçek ve yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Geliştirilen ölçek “farkındalık” boyutu 9 soru, “etkililik” boyutu 16 soru ve “öneri ve değerlendirme” boyutu 9 soru olmak üzere toplam 34 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin değeri .81, Bartlett testi anlamlılık değeri .00 ve Cronbach-alpha iç tutarlılık katsayısının ise .91 olduğu bulunmuştur. Ölçekten elde edilen veriler t-testi, ortalamalar ve ANOVA teknikleri ile çözümlenirken, yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler ise betimsel analiz tekniğiyle çözümlenmiştir. Çalışma sonucunda öğrencilerin, farkındalık ve etkililik boyutunda “kararsız” düzeyde iken, “öneri boyutunda “katılıyorum” düzeyinde oldukları; cinsiyet, sınıf, alan, yaş, sivil toplum kuruluşlarına üyelik ve düzenli spor yapp/yapmama değişkenlerine göre ise gruplar arasında belirgin bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu spotu, lise öğrencileri, eğitim, madde bağımlılığı, etkililik

* Bu çalışma 46. Ortaöğretim Öğrencileri Araştırma Projeleri Yarışması İzmir Bölge Finalinde Sergilenmiştir. Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, El-mek: dr.sbalci@gmail.com

*** Yrd. Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, El-mek: hakangulveren@hotmail.com

**** Doktora Öğrencisi, El-mek: dr.melekbaltci@gmail.com

ASSESSMENT OF THE PUBLIC SERVICE BROADCASTING ON SUBSTANCE ABUSE BY THE STUDENTS OF HIGH SCHOOL

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction:

Public service announcement (PSA), can be defined as short films that are prepared in order to raise the awareness of audiences about the necessary issues and delivered to audiences with social media such as the internet, television and radio. PSA has been applied as the first time on television skits in 1980's without called as PSA, in Turkey. Emphasizing the importance of VAT and with the slogan "shopping voucher" which premiered television may be accepted as the first practice in this area (Kandemir, 2014). Next in the process PSA which is developed and enriched about the content has been used effectively and widely. The topics of substance abuse to be covered in a theme in the PSA, has begun with Law dated 2011 and No. 6112 (Resmi Gazete, 2011).

The concept of substance can be defined as the abusing objects when taken a certain extent that affect all body functions particularly nervous system of individual and rocked the root of family and social equilibrium, which has the economic dimension, which are prohibited by law (Kaçakçılık ve Organize Suçlar Raporu, 2003). Addiction may be expressed as excessive demands to any object, lack of responsiveness to give up, to react extremely when the absence of elements (Bektaş, 1991; Babaoğlu, 1997). It is regarded as an addiction behavior in the literature. A situation that sense of space which occur in individuals be tried to resolve by any objects and can no longer be controlled is the basis of behavior. In a sense addiction can be expressed in the form to be seized and emerges as a threat in every sense that includes negativity in both individual and society, and as a threat the future of the country (Işık ve Erdal, 2015). As we are about to complete the first quarter of the 21 Century, substance abuse has reached a serious risk dimension in our country as well as all over the world. Substance abuse among the young people is such an extent of high level so that it will need to take measures. When considering the fact that the age of onset of substance abuse is a very early age the desperate of the problem will be better understood.

Substance abuse issues seem to be a risk factor in Turkey as well as all over the world (Özmen ve Kubanç, 2013). Because lately in research, especially in the level of drug use among young people in puberty it was determined to be a very significant increase (Meclis Araştırma Komisyonu, 2008). Some of them can express succinctly as follows; under the coordination of Istanbul Police Department and the Provincial Directorate of National Education, a longitudinal study was conducted in 2010-2012 with 32,000 high school students. The results of study has been determined that 45 percent of the students smoke cigarette, 32 percent drink alcohol, and 9 percent use drugs. Another study conducted by the General Directorate of Security, "2014 Turkey Drug Report" shows that study of substance abuse has increased by

17% compared to 2013, while deaths due to addiction increased by 4 times compared to the previous year (Kızılkoyun, 2014).

When considering the fact that the age of onset of substance abuse drops below 20s ages in Turkey, then it will be better understood the importance of combating addiction (Meclis Araştırma Komisyonu, 2008). Today fighting addiction is trying to be executed with a wide range of organizations and various arguments One of the arguments is PSA.

Aim:

In this study, it is aimed to evaluate the PSA which is one of the methods of struggle with substance abuse in terms of awareness, effectiveness and suggestions through the high school students.

Method:

The study population consists of students Usak Anatolia High School in Usak Province. To represent the universe and to tolerate the margin of error, 356 students have been identified as samples (Ural ve Kılıç, 2006). In this study semi-structured interview scale developed and formdata in accordance with the purpose of working in was collected. The three dimensional scale consists of 34 questions. 356 students applied scale factor analysis was conducted after the data entered into SPSS. The results showed that scale items combined at three factors and it has been found that the factor loadings of which is between .61-.83 and 65% explain the total variance. Developed scale consists of 34 items that "awareness" size 9 question, "effectiveness" size 16 questions and "advice and evaluation" size 9 questions. The scale of the Kaiser-Meyer-Olkin value was found as .81, Bartlett's test of significance value was found as .00 and Cronbach's alpha internal consistency coefficient was found as .91. Scale and semi-structured interviews were conducted with 28 students who are willing and volunteers from the group. The results obtained from the scale has been evaluated by analysis program named (SPSS.18). Verbal data obtained from semi-structured interviews were transcribed and analyzed by descriptive analysis method (Büyükoztürk, 2010).

Findings:

The effectiveness, awareness and recommendations of the PSA have been analyzed according to six variables. The findings obtained in the analysis are discussed separately below.

The findings derived from the scale used in the study

Students awareness and effectiveness dimension about PSA was determined "unstable" level and proposals size was determined "Agree" level.

The average scores of girls and boys according to gender to are close to one another; both groups awareness score was determined not differ significantly in size efficiency and recommendations.

Class (9, 10, 11 and 12) according to the level of the variable students while thinking almost the same size in the awareness and

effectiveness, it was found that differences of opinion on the proposals size.

Age variables are not differ according to the size of the views of students on the awareness and effectiveness, the proposed size of age group 18 and 19 have the highest average that can be said it was affected by the impact of growth.

According field variable, awareness of students about effectiveness PSA is "unstable" level, the proposed size "partially agree," the level they were in; groups of equal was determined to have the highest average in all groups.

Being a member of non-governmental organizations, are not increasing students views on the awareness and effectiveness of the public spotlight. However, awareness and proposals size of students who are the member of non-governmental organizations have been found higher than the relatively non-members.

Thoughts on the effectiveness, suggestions and awareness of students who are active and sports regularly about PSA, are not separated from each other. In other words, students who sports think the same about these three properties. it can be found in the determination, sports do not change the thought of students.

The findings obtained from semi-structured interviews conducted under study

Interviews were conducted with 28 students who are willing and volunteers from the group. Firstly questions that "What are your suggestions and opinions to be more effective the PSA's, what do you think about how can they be more effective / beneficial?" directed to the students and answers were registered, new questions and answers were developed according to answers and registered. After that all entries have been transcribed, the statements coincide with each other separated, created for specific themes, themes presented to the expert opinion and the data obtained were analyzed with descriptive analysis after the necessary corrections. After analysing the results, students' views have been identified under headings "format" and "content". According to results obtained from the interviews the current PSA does not enhance the specific gaining in efficacy point, it was concluded that the proposal should be regulated in size taken up again in the format and content point. The obtained results are consistent with findings from the scale.

Discussion and implications:

The scale of the study has two dimensions, quantitative dimension is developed by the researchers, qualitative dimension is designed as a form of semi-structured interviews were conducted with students participating in the study. The analysis of the data obtained from the scale is determined as effectiveness of general awareness of high school students are in size "unstable" level, the proposed size are "agree" level. Scale derived from the overall results overlap with the results obtained from the dimensions. According to gender variables, it is very close to average of female and male students' points and each group's scores did not differ significantly in efficacy, awareness and

proposal size. According to the class variables for students thought of PSA, they have nearly the same size in the effectiveness and awareness, it was determined that thought have differentiation in proposed size. According students' opinions about the PSA effectiveness and awareness of the variables are "unstable" it have been found that students partly participate in proposed size. It is determined that counterweight group is the most of the participants who are agree with proposals in suggestions size. To be members of the civil society organizations have been found not to increase the awareness and effectiveness of students' opinion about PSA. However, it has been determined that the average of the students who are member of civil society organizations are higher than the non-members in proposal and awareness and sizes. It has been reached that the thoughts of students who sports actively about PSA are not separated from each other in awareness, effectiveness and proposal sizes of PSA, in other words, it has been concluded that doing sports do not change the students' thinking so students think the same about these three characteristics. Overall, according to variables that the class, age, area, membership of civil society organizations and whether doing regular exercise or not, it is found there is no significant difference between groups.

As a result of descriptive analysis of semi-structured interviews, students expressed that PSAs issued substance abuse, should be reorganized on the format and content point. So the students stated that the format and content point to be more effective than existing PSAs and should be reorganized by doing to specific regulations.

The study conducted by Ünal et al (2013) results are inconsistent with the results of this study. The study conducted by Ünal et al (2013) 1434 high school students identified as samples and 7.2 % of the responders state that they have stopped smoking being influenced from PSA, %25,6 of the responders state that they reduce smoking being influenced from PSA. In this study students state that they are unstable about the efficiency of PSA.

Recommendations:

- It needs to be reorganized about "format" and "content" point in PSA.
- It should be preferred explaining / persuasion based content instead of intimidation content.
- Reasons should be focused instead of results and fiction must be created on this point.
- It should be interesting and beyond to be official statement.
- "Mandatory Public Service Announcement " will result in repelling to individual, instead of this concept another argument should be developed.
- A humorous presentation style may be more effective rather than intimidation.
- Playing famous people in the PSA can stand out more.
- Should not use heavy depressing themes and music.

Key Words: Public service broadcasting, high school students, education, substance abuse, effectiveness

Giriş

Kamu spotları, gerekli görülen konularda ilgili kitleyi bilinçlendirmek ve yönlendirmek amacıyla hazırlanıp televizyon, radyo ve internet gibi sosyal medya ortamlarında kitlelere ulaştırılan kısa filmler olarak tanımlanabilir. Kamu spotu Türkiye’de ilk olarak 80’li yıllarda adına kamu spotu denilmeden televizyon skeçleriyle uygulanmaya başlanmıştır. KDV’nin önemine vurgu yapan ve “bir alışveriş bir fiş” sloganıyla televizyonlarda gösterime giren uygulama bu alanda ilk olarak kabul edilebilir (Kandemir, 2014). Sonraki süreçte ise geliştirilen ve içerik zenginleştirilmesine gidilen kamu spotları etkin ve yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kamu spotlarında madde bağımlılığı konusunun bir tema kapsamında işlenmesine ise, 2011 tarihli ve 6112 sayılı kanun ile başlanmıştır (Resmi Gazete, 2011).

Madde kavramı, belli bir oranda alındığında bireyin başta sinir sistemi olmak üzere tüm vücut fonksiyonlarını etkileyen, ailevi ve sosyal dengeleri kökünden sarsan, ekonomik boyutu olan, kullanımı kanunlarla yasaklanmış olan bağımlılık yapan nesneler olarak tanımlanabilir (Kaçakçılık ve Organize Suçlar Raporu, 2003). Bağımlılık ise, herhangi bir nesneye karşı duyulan aşırı istek, vazgeçememe/bırakamama hali, alışılan unsurun yokluğunda veya eksikliğinde üst düzey tepki verme durumu olarak ifade edilebilir (Bektaş, 1991; Babaoğlu, 1997). Literatürde bağımlılık bir davranış biçimi olarak kabul edilmektedir. Bu davranışın temelinde, bireyde oluşan duygu boşluğunun herhangi bir nesneyle giderilmeye çalışılması ve bu durumun artık kontrol edilemez/önlenemez bir hale gelmesi yer almaktadır. Bir anlamda iradenin ipotek altına alınması şeklinde de ifade edilebilecek olan bağımlılık, gerek birey özelinde gerek toplum genelinde sonuçları itibarıyla içerisinde olumsuzluklar barındıran ve ülkelerin geleceğini her anlamda tehdit eden bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Işık ve Erdal, 2015). 21. yy’ın ilk çeyreğini tamamlamak üzere olduğumuz şu günlerde madde kullanımı tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de ciddi risk boyutuna ulaşmış durumdadır. Öyle ki gençler arasında madde kullanımı önlem almayı gerektirecek düzeydedir. Zira madde kullanımına başlama yaşı çok erken bir yaşa indiği gerçeği göz önüne alındığında problemin vahameti daha iyi anlaşılacaktır.

Madde bağımlılığı konusu tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de bir risk faktörü olarak görünmektedir (Özmen ve Kubanç, 2013). Zira son dönemlerde yapılan araştırmalarda, özellikle de ergenlik çağındaki gençler arasında madde kullanım düzeylerinde çok ciddi bir artış olduğu belirlenmiştir (Meclis Araştırma Komisyonu, 2008). Bunlardan bazıları kısaca şu şekilde ifade edebilir; İstanbul Emniyet Müdürlüğü ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nün koordinesinde, 2010-2012 yılları arasında 32.000 lise öğrencisiyle boylamsal bir çalışma yapılmıştır. Çalışma sonucunda her 100 öğrenciden 45’inin sigara, 32’sinin alkol, 9’unun ise uyuşturucu kullandığını sonucuna ulaşılmıştır. Yine Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yapılan, “2014 Türkiye Uyuşturucu Raporu” adlı çalışmada madde bağımlılığının 2013 yılına göre %17 oranında arttığı, bağımlılığa bağlı ölümlerin ise bir önceki yıla oranla 4 kat arttığı tespit edilmiştir (Kızılkoyun, 2014).

Ülkemizde madde kullanımına başlama yaşının 20’li yaşların altına düştüğü gerçeği göz önüne alındığında bağımlılıkla mücadelenin önemi daha iyi anlaşılacaktır (Meclis Araştırma Komisyonu, 2008). Bağımlılıkla mücadele günümüzde çok çeşitli kurum ve değişik argümanlarla yürütülmeye çalışılmaktadır. Bu argümanlardan biri de kamu spotlarıdır. Madde bağımlılığı konusunda bireyleri bilinçlendirmeyi amaçlayan kamu spotlarının etkililik ve farkındalık noktasında durum tespiti yapabilmek ve yapılan tespitlerden hareketle öneriler sunabilmek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Bağımlılık yapan madde çeşitlerinin giderek artması ve ulaşım imkânlarının çok kolay hale gelmesinden dolayı bağımlılıkla mücadele, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de önemsenen bir

konu haline gelmiştir. Hedef kitlesi gençler olan ama neticeleri itibariyle tüm toplumu etkileyen bağımlılığın bireyler üzerinde ruhsal, biyolojik ve fiziksel etkileri söz konusudur. Toplum için açık tehdit olan bağımlılıkla mücadele günümüzde çok çeşitli kurumlar ve değişik yöntemlerle yürütülmeye çalışılmaktadır. Kamu spotları da bu mücadele araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, madde bağımlılığı ile mücadele yöntemlerinden biri olan kamu spotlarını lise öğrencileri gözünden farkındalık, etkililik ve öneri bakımından değerlendirebilmek amaçlanmıştır.

Yöntem

Lise öğrencilerinin bağımlılık konulu kamu spotlarına yönelik görüşlerini belirleyebilmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evreni Uşak il merkezindeki Uşak Anadolu Lisesi öğrencilerinden oluşmaktadır. Evreni temsil etmesi ve tolere edilebilir hata payı için 356 öğrenci örneklem olarak belirlenmiştir (Ural ve Kılıç, 2006). Araştırmada veriler hem yarı yapılandırılmış görüşme formu hem de çalışmanın amacına uygun olarak geliştirilen ölçek yardımıyla toplanmıştır. Ölçek üç boyutlu olup, 34 sorudan oluşmaktadır. Ölçeğin geliştirilme aşamasında ilgili literatür taranmış, madde havuzu oluşturulmuş, oluşturulan maddeler uzman görüşüne sunulmuş, uzman görüşü sonrası oluşan taslak ölçek ön uygulama kapsamında 341 öğrenciye uygulanmış, ön uygulama neticesinde son düzenlemeler yapılmış ve nihai ölçek uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

356 öğrenciye uygulanan ölçeğin verileri SPSS programına girildikten sonra faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ölçek maddelerinin üç faktörde birleştiği, faktör yüklerinin .61-.83 arasında olduğu ve toplam varyansın % 65'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Geliştirilen ölçek “farkındalık” boyutu 9 soru, “etkililik” boyutu 16 soru ve “öneri ve değerlendirme” boyutu 9 soru olmak üzere toplam 34 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin değeri .81, Bartlett testi anlamlılık değeri .00 ve Cronbach-alpha iç tutarlılık katsayısının ise .91 olduğu bulunmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşmeler ölçeğin uygulandığı gruptan gönüllü ve istekli olan 28 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Ölçekten elde edilen sonuçlar (SPSS.18) adlı analiz programı ile değerlendirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen sözel veriler yazıya aktarılmış ve betimsel analiz yöntemi ile çözümlenmiştir (Büyükoztürk, 2010).

Bulgular

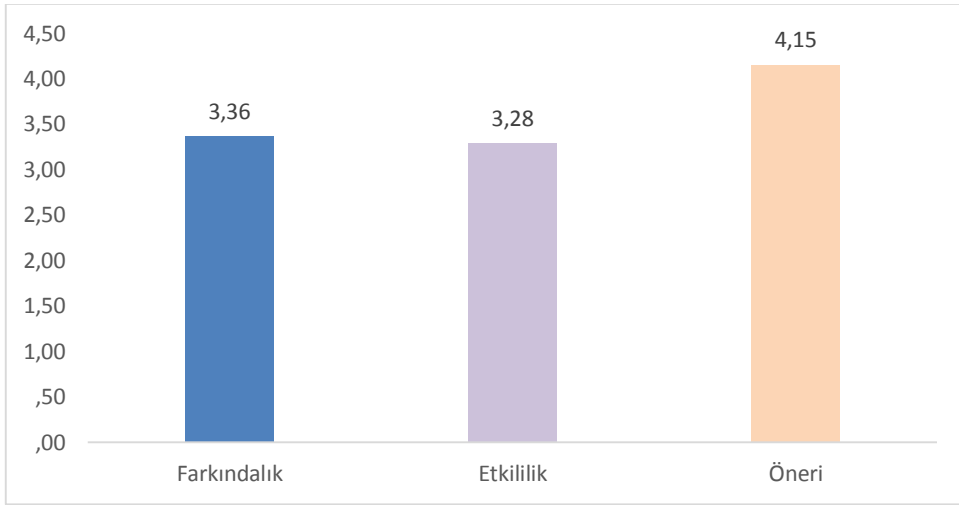
Elde edilen veriler analiz edildikten sonra ortaya çıkan bulgular ve bu bulgulara yönelik yorumlar aşağıda belirtilmiştir.

1. Bağımlılık Konulu Kamu Spotlarına Yönelik Değerlendirme Ölçeğinden Elde Edilen Bulgular ve Yorumlar

Tablo 1: Farkındalık, Etkililik ve Öneri Boyutuna Ait Ortalamalar

Değişkenler	N	Ortalama	S.sapma	Karar
Farkındalık	356	3,36	,62	Kararsızım
Etkililik	356	3,28	,49	Kararsızım
Öneri	356	4,15	,61	Katılıyorum

Araştırmaya katılan 356 öğrencinin farkındalık düzeyinde verdikleri cevapların ortalaması $\bar{X}$ = 3,36, etkililik ortalaması $\bar{X}$ = 3,28 ve öneri ortalaması $\bar{X}$ = 4,15 olarak hesaplanmıştır. Kamu spotlarına yönelik öğrenciler, farkındalık ve etkililik boyutunda “Kararsız” düzeyde iken, “öneri boyutunda “Katılıyorum” düzeyinde oldukları görülmektedir.

Grafik 1 Farkındalık, Etkililik ve Öneri Boyutlarına Ait Ortalamaların Dağılımı

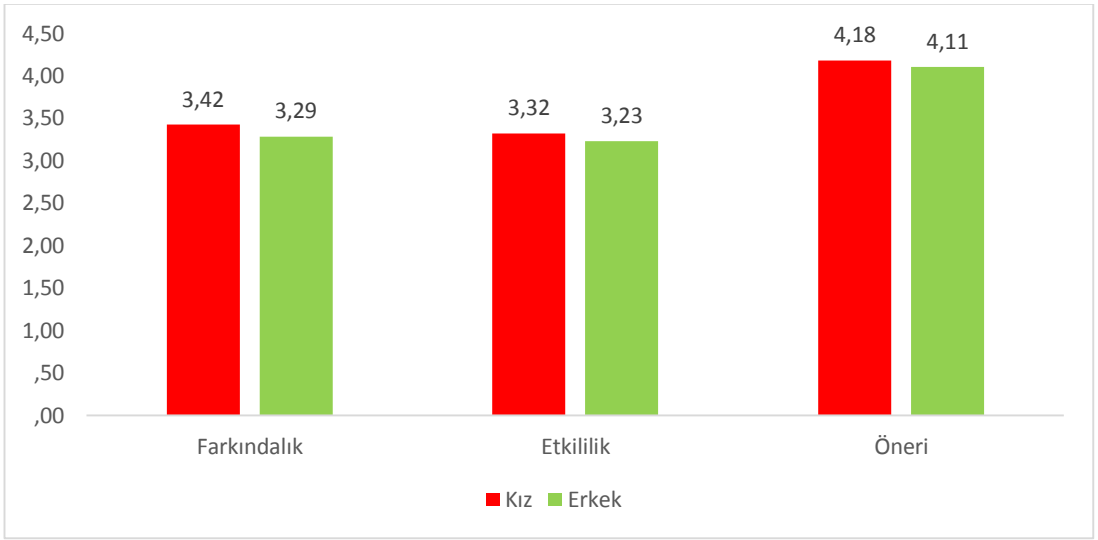
Tablo 2: Farkındalık, Etkililik ve Öneri Boyutlarının Cinsiyete Göre T-Testi Sonuçları

	Cinsi yet	N	Ortalama	S.sapma	sd	t	p
Farkındalık	Kız	197	3,42	0,54	354	2,104	,036
	Erkek	159	3,29	0,70			
Etkililik	Kız	197	3,32	0,42	354	1,757	,080
	Erkek	159	3,23	0,57			
Öneri	Kız	197	4,18	0,51	354	1,148	,252
	Erkek	159	4,11	0,71			

Tabloya göre farkındalık boyutunda, kız ve erkek öğrenciler arasında kızlar lehine ortalamalar arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir [$t(354)=2,104$, $p<0,05$]. Kız öğrencilerin ($\bar{X}= 3,42$; “Kısmen Katılıyorum”) farkındalık düzeyleri erkeklere göre ($\bar{X}= 3,29$; “Kararsızım”) daha fazla olduğu söylenebilir.

Etkililik boyutunda, kız ($\bar{X}= 3,32$; “Kısmen Katılıyorum”) ve erkek ($\bar{X}= 3,23$; “Kararsızım”) öğrencilerin ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir [$t(354)=1,757$, $p>0,05$].

Öneri boyutunda, kız ($\bar{X}= 4,18$; “Kısmen Katılıyorum”) ve erkek ($\bar{X}= 4,11$; “Kısmen Katılıyorum”) öğrencilerin ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı görülmektedir [$t(354)=1,148$, $p>0,05$]. Görüldüğü gibi kız ve erkek öğrencilerin puanlarının ortalamaları bir birine çok yakındır, her iki grubun puanları farkındalık, etkililik ve öneri boyutlarında belirgin biçimde farklılaşmamaktadır.

Grafik 2 Farkındalık, Etkililik ve Öneri Boyutlarını Cinsiyete Göre Ortalamaların Dağılımı

Grafik 2’de de görüldüğü gibi kız ve erkek öğrencilerin puanları ortalamaları bir birine çok yakındır, her iki grubun puanları farkındalık, etkililik ve öneri boyutlarında belirgin biçimde farklılaşmamaktadır.

Tablo 3: Farkındalık, Etkililik ve Öneri Boyutlarını Sınıf Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

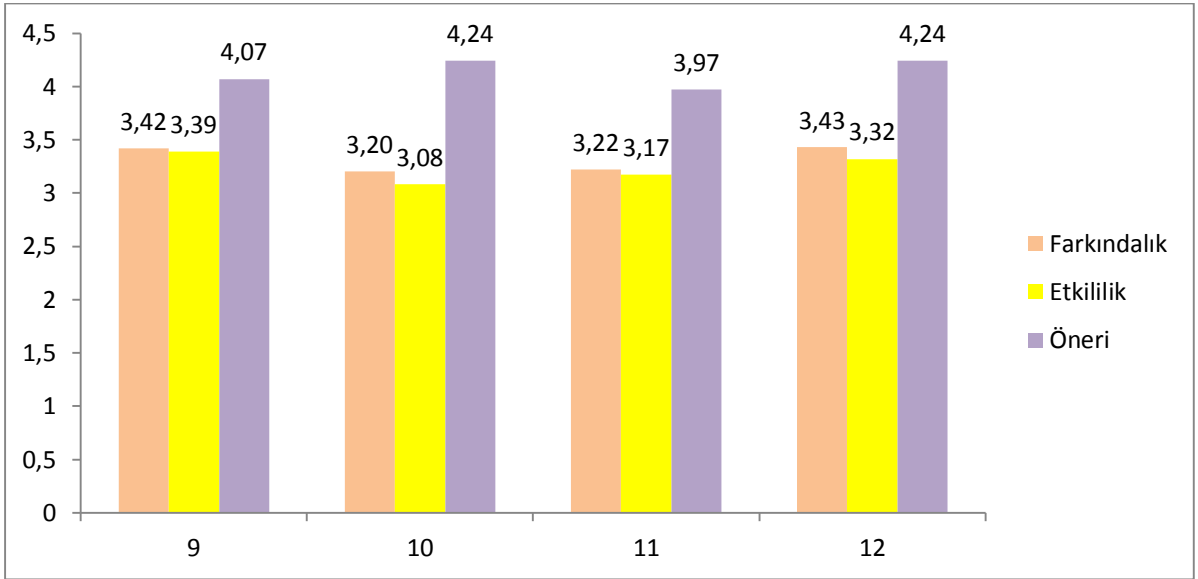
	Sınıf	N	Ortalama	S.sapma	sd	F	p	Anlamlı Fark
Farkındalık	9	57	3,42	,57				
	10	20	3,20	,76				
	11	86	3,22	,75	3/352	2,818	,039	12-11. sınıflar
	12	193	3,43	,55				
	Toplam	356	3,36	,62				
Etkililik	9	57	3,39	,37				
	10	20	3,08	,53				
	11	86	3,17	,62	3/352	4,109	,007	9-11. sınıflar
	12	193	3,32	,44				
	Toplam	356	3,28	,49				
Öneri	9	57	4,07	,51				
	10	20	4,24	,54				
	11	86	3,97	,81	3/352	4,765	,003	12-11. sınıflar
	12	193	4,24	,52				
	Toplam	356	4,15	,61				

Tabloya göre farkındalık boyutunda 12.sınıfların ortalaması $\bar{X}= 3,43$ (Kısmen Katılıyorum), 9.sınıfların ortalaması $\bar{X}= 3,42$ (Kısmen Katılıyorum), 11.sınıfların $\bar{X}= 3,22$ (Kararsızım) ve 10.sınıfların $\bar{X}= 3,20$ (Kararsızım) düzeyinde olduğu görülmektedir. Sınıf değişkenine göre ortalamalar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur [$F(3,352)= 2,818$, $p<0,05$]. Buna göre 12 ve 11.sınıf öğrencilerinin kamu spotlarına yönelik farkındalık düzeylerinin

yüksek olduğu, 12.sınıf öğrencilerinin ise diğerlerine göre en üst düzeyde olduğu buna karşın, 9 ve 10.sınıf öğrencilerinin kamu spotlarına karşı farkındalıklarının iyi olmadığı söylenebilir.

Kamu spotlarının etkililiği konusunda öğrencilerin sınıflara göre ortalamaları 9.sınıf $\bar{X}=3,39$ (Kararsızım), 12.sınıf $\bar{X}=3,32$ (Kararsızım), 11.sınıf $\bar{X}=3,17$ (Kararsızım) ve 10.sınıf $\bar{X}=3,08$ (Kararsızım) biçiminde değişmektedir. En yüksek ortalamaya 9.sınıfların, en düşük ortalamaya da 10.sınıfların sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında ortalamalar arasında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir [$F(3,352)=4,109$, $p<0,05$]. Bu bulguya göre 9 ve 11. sınıflar kamu spotlarının etkili olduğunu düşünürken, 12 ve 10. sınıfların ise çok etkili olmadığını düşündükleri söylenebilir.

Öneri boyutunda öğrencilerin sınıflara göre ortalamaları 12.sınıf $\bar{X}=4,24$ (Kısmen Katılıyorum), 10.sınıf $\bar{X}=4,24$ (Kısmen Katılıyorum), 9.sınıf $\bar{X}=4,07$ (Kısmen Katılıyorum) ve 11.sınıf $\bar{X}=3,97$ (Kısmen Katılıyorum) biçiminde değişmektedir. Ortalamalar arasında farkın olduğu görülmektedir [$F(3,352)=4,765$, $p<0,05$]. Bu bulguya göre 12 ve 11. sınıflar kamu spotlarının etkililiğini ve farkındalığı artırmaya yönelik ileri sürülen önerilere, 9 ve 10. sınıflara göre daha fazla katıldıkları söylenebilir.

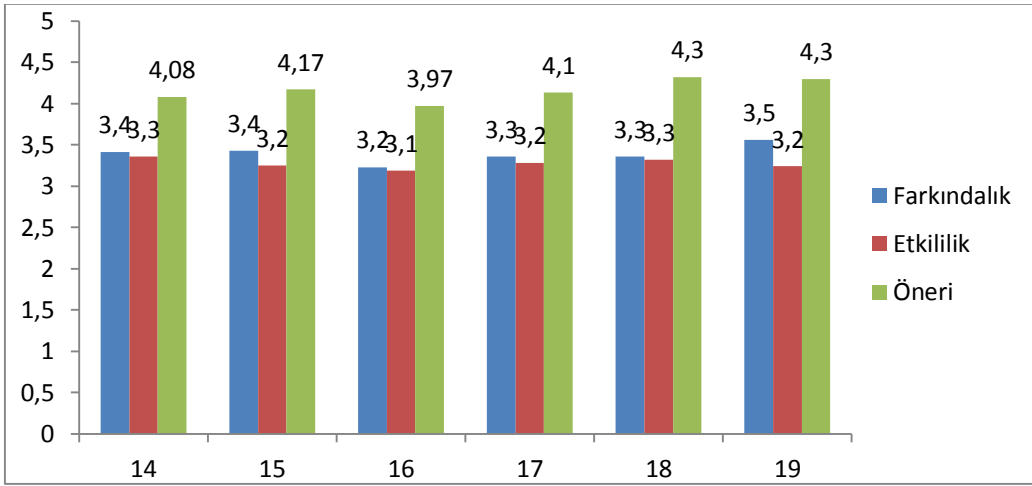
Grafik 3 Farkındalık, Etkililik ve Öneri Boyutlarını Sınıflara Göre Ortalamaların Dağılımı

Tablo 4: Farkındalık, Etkililik ve Öneri Boyutlarını Yaş Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

	Yaş	N	Ortalama	S.sapma	sd	F	p	Anlamlı Fark
Farkındalık	14	35	3,41	,48	3/352	,522	,760	Yok
	15	31	3,43	,75				
	16	33	3,23	,69				
	17	191	3,36	,64				
	18	60	3,36	,55				
	19	6	3,56	,35				
	Toplam	356	3,36	,62				
Etkililik	14	35	3,36	,38	3/352	,467	,801	Yok
	15	31	3,25	,48				
	16	33	3,19	,57				
	17	191	3,28	,51				
	18	60	3,32	,47				
	19	6	3,24	,23				
	Toplam	356	3,28	,49				
Öneri	14	35	4,08	,58	3/352	1,788	,115	Yok
	15	31	4,17	,43				
	16	33	3,97	,76				
	17	191	4,13	,64				
	18	60	4,32	,50				
	19	6	4,30	,65				
	Toplam	356	4,15	,61				

Tabloya göre ölçeğin farkındalık boyutunda en yüksek ortalamaya 19 yaşındaki öğrenciler sahipken ($\bar{X}$ = 3,56; “Kısmen Katılıyorum”), en düşük ortalamaya 16 yaş grubu ($\bar{X}$ = 3,23; “Kararsızım”) sahiptir. Ortalamalar arasında büyük bir fark olmadığı görülmektedir. Yapılan tek faktörlü varyans analizi sonucu da yaşa bağlı ortalamalar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farkın olmadığını ortaya koymuştur [$F(3,352)= 0,522$, $p>0,05$]. Bu bulguya göre yaşın değişmesine karşın kamu spotlarına karşı farkındalık farklılaşmamaktadır. Yani 14 yaşındaki bir öğrenci kamu spotlarının ne kadar farkındaysa 19 yaşındaki öğrencide o kadar farkındadır.

Etkililik boyutunda yaş değişkeni dikkate alındığında öğrencilerin kamu spotlarının etkililiği konusunda “kararsız” oldukları görülmektedir ($\bar{X}$ = 3,28). En yüksek ortalamaya 14 yaş grubunun ($\bar{X}$ = 3,36; “Kararsız”), en düşük ortalamaya ise 16 yaş grubunun ($\bar{X}$ = 3,19; “Kararsız”) sahip olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın çok küçük olduğu görülmektedir. Yapılan ANOVA testi sonucuna göre de ortalamalar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır [$F(3,352)= 0,467$, $p>0,05$]. Bu bulguya göre kamu spotlarının etkililiği konusunda yaşlara göre farklılaşma olmadığı, 14 yaşındaki öğrencinin düşüncesi ile 19 yaşında öğrencinin düşüncesinin benzer olduğu, bir birinden çok farklı düşünceye sahip olmadıkları söylenebilir.

Grafik 4 Farkındalık, Etkililik ve Öneri Boyutlarını Yaşlara Göre Ortalamaların Dağılımı

Yaş değişkeni dikkate alınarak yapılan analizde, öneri boyutunda öğrencilerin ileri sürülen önerilere kısmen katıldıkları görülmektedir ($\bar{X}= 4,15$; “Kısmen Katılıyorum”). Ölçekten elde edilen puanların ortalamalarına göre en yüksek ortalamaya 18 yaş grubu ($\bar{X}= 4,32$; “Katılıyorum”), en düşük ortalamaya 16 yaş grubu ($\bar{X}= 3,97$; “Kısmen Katılıyorum”) sahiptir. Yapılan ANOVA testi sonucuna göre yaş değişkenine bağlı ortalamalar arasında anlamlı bir farkın bulunmadığı görülmektedir [$F(3,352)= 1,788$, $p>0,05$]. Bu bulguya göre kamu spotlarına ilişkin öneri boyutunda yaş değişkenine göre herhangi bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. 14 yaşındaki öğrencinin katıldığı veya reddettiği bir öneriyi, 19 yaşındaki öğrenci de kabul veya reddetmektedir denilebilir.

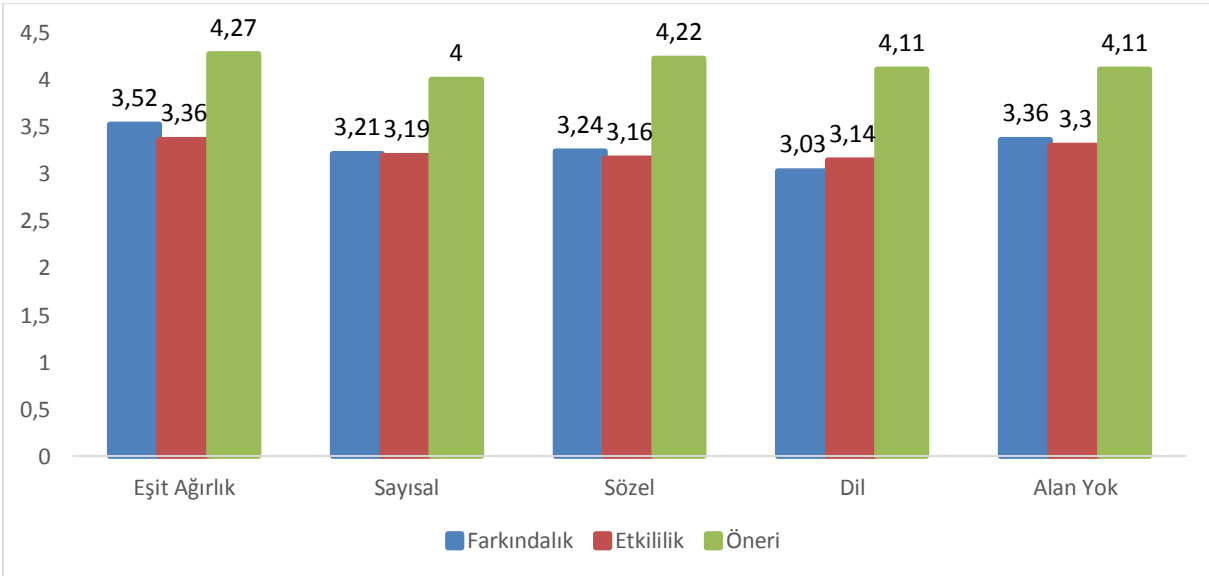
Tablo 5: Farkındalık, Etkililik ve Öneri Boyutlarını Alan Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

	Alan	N	Ortalama	S.sapma	sd	F	p	Anlamlı Fark
Farkındalık	Eşit Ağırlık	145	3,52	,51	4/351	5,275	,000	Eşit Ağırlık-Sayısal
	Sayısal	107	3,21	,73				
	Sözel	16	3,24	,53				
	Dil	12	3,03	,37				
	Alan Yok	76	3,36	,63				
	Toplam	356	3,36	,62				
Etkililik	Eşit Ağırlık	145	3,36	,43	4/351	2,524	,041	Eşit Ağırlık-Sayısal
	Sayısal	107	3,19	,60				
	Sözel	16	3,16	,39				
	Dil	12	3,14	,39				
	Alan Yok	76	3,30	,44				
	Toplam	356	3,28	,49				
Öneri	Eşit Ağırlık	145	4,27	,49	4/351	3,187	,014	Eşit Ağırlık-Sayısal
	Sayısal	107	4,00	,78				
	Sözel	16	4,22	,60				
	Dil	12	4,11	,50				
	Alan Yok	76	4,11	,52				
	Toplam	356	4,15	,61				

Öğrencilerin öğrenim gördükleri alanlar dikkate alınarak yapılan analiz sonuçlarına göre farkındalık boyutunda genel anlamda öğrencilerin kararsız oldukları ($\bar{X}= 3,36$; “Kararsız”) sonucuna ulaşılmıştır. En yüksek ortalamaya eşit ağırlık bölümü öğrencilerinin ($\bar{X}= 3,52$; “Kısmen Katılıyorum”), en düşük ortalamaya ise dil bölümü öğrencilerinin ($\bar{X}= 3,03$; “Kararsız”) sahip olduğu görülmektedir. Yapılan ANOVA testi sonucuna göre eşit ağırlık ve sayısal bölümü öğrencilerinin ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur [$F(4,351)= 5,275$, $p<0,05$]. Bu bulguya göre eşit ağırlık ve sayısal grup öğrencilerinin diğer gruplara göre kamu spotlarına karşı farkındalık düzeylerinin daha iyi olduğu, bu grup içinde de eşit ağırlık grubundaki öğrencilerin en iyi olduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile eşit ağırlık grubundaki öğrencilerin kamu spotlarına diğer gruplardan daha duyarlı oldukları söylenebilir.

Kamu spotlarının etkililiği konusunda araştırmaya katılan öğrencilerin genel anlamdaki görüşleri “kararsız” düzeyindedir ($\bar{X}= 3,28$; “Kararsız”). Bütün bölümlerin ortalamaları açısından bakıldığında öğrencilerin kararsızlık düzeyinde oldukları, ne daha aşağıda ne de daha yukarıda bir görüşe sahip olan herhangi bir alan olmadığı görülmektedir. Etkililik konusunda ortalamaların birbirine yakın olduğu, buna karşın belirli bir oranda farkın olduğu görülmektedir. Yapılan ANOVA testi sonucuna göre de Eşit Ağırlık ve Sayısal arasında anlamlı bir fark bulunmuştur [$F(4,351)= 2,524$, $p<0,05$].

Elde edilen verilere kamu spotlarına ilişkin öneriler konusunda bölümler açısından bakıldığında, öğrencilerin kısmen katıldıkları görülmektedir ($\bar{X}= 4,15$; “Kısmen Katılıyorum”). Yapılan ANOVA testi sonucuna [$F(4,351)= 3,137$, $p<0,05$] ve yapılan TUKEY testine göre diğer değişkenlerde olduğu gibi burada da eşit ağırlık ve sayısal öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Öneri boyutunda da önerilere en çok katılanların eşit ağırlık grubu olduğu, bu anlamda diğer bölümlerden belirgin biçimde ayrıldıkları söylenebilir. Bir başka ifadeyle eşit ağırlık öğrencileri kamu spotlarına ilişkin yapılan önerileri diğer bölümlere göre daha çok dikkate alarak önemsedikleri söylenebilir.

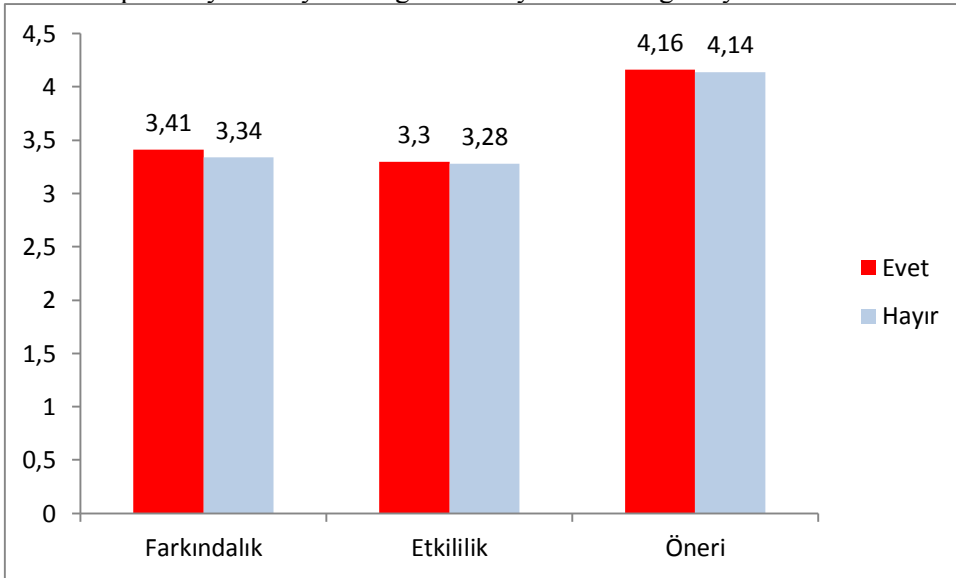

Grafik 5 Farkındalık, Etkililik ve Öneri Boyutlarının Alanlara Göre Ortalamaların Dağılımı

Tablo 6: Farkındalık, Etkililik ve Öneri Boyutlarını Sivil Toplum Kuruluşuna Üye Olma Değişkenine Göre T Testi Sonuçları

	STK	N	Ortalama	S.sapma	sd	t	p
Farkındalık	Evet	28	3,48	0,69	354	1,045	0,297
	Hayır	328	3,35	0,62			
Etkililik	Evet	28	3,26	0,56	354	0,288	0,774
	Hayır	328	3,28	0,49			
Öneri	Evet	28	4,25	0,53	354	0,918	0,359
	Hayır	328	4,14	0,62			

Araştırmaya katılan öğrencilerin %7,9'u (25 kişi) bir sivil toplum kuruluşuna üyedir. Bir sivil toplum kuruluşuna üye olan öğrencilerin farkındalık ortalamaları $\bar{X}= 3,48$; “Kısmen Katılıyorum”, etkililik boyutunda $\bar{X}= 3,26$; “Kararsızım” ve öneri boyutunda $\bar{X}= 4,25$; “Katılıyorum” düzeyinde olduğu görülmektedir. Evet ve hayır görüşüne sahip olan öğrencilerin ortalamaları karşılaştırıldığında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Yani bir sivil toplum kuruluşuna üye olmak öğrencilerin kamu spotlarına olan farkındalık ve bunların etkililiği konusundaki görüşlerini artırmamaktadır. Buna karşılık farkındalık ve öneri boyutunda, üye olan öğrencilerin ortalamalarının nispeten üye olmayanlara göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

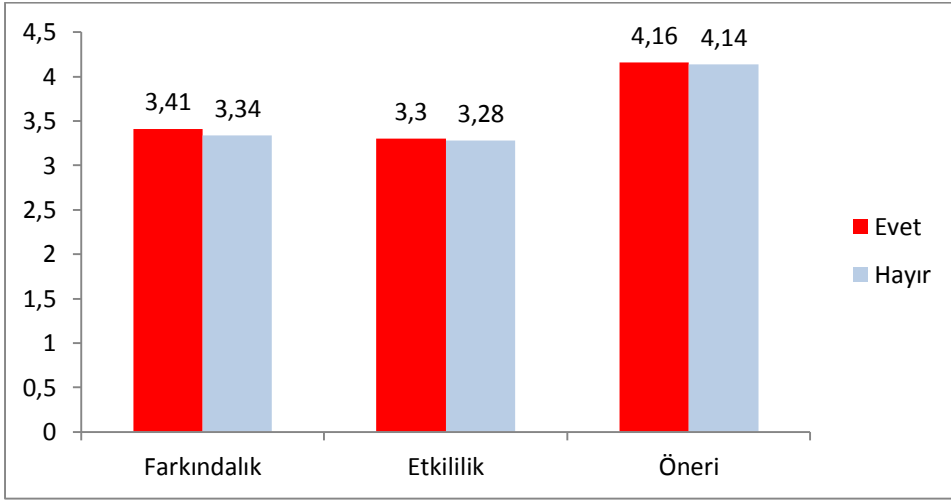
Grafik 6 Sivil Toplum Kuruluşuna Üye Olanların Farkındalık, Etkililik ve Öneri Boyutlarına Ait Ortalamaların Dağılımı**Tablo 7:** Aktif Spor Yapan Öğrencilerin Dağılımı

	N	%
Evet	113	31,7
Hayır	243	68,3
Toplam	356	100,0

Tablo 7'ye göre 356 öğrencinin %31,7'si (113 kişi) aktif spor yaparken, %68,3'ü (243) aktif spor yapmamaktadır. Bu öğrencilerin ölçekten aldıkları puanların karşılaştırması aşağıdaki tabloda verilmiştir.

	Spor	N	Ortalama	S.sapma	sd	t	p
Farkındalık	Evet	113	3,41	0,60	354	,950	354
	Hayır	243	3,34	0,63			
Etkililik	Evet	113	3,30	0,46	354	,365	354
	Hayır	243	3,28	0,51			
Öneri	Evet	113	4,16	0,54	354	,336	354
	Hayır	243	4,14	0,64			

Araştırmaya katılan öğrencilerin farkındalık puan ortalamaları $\bar{X}= 3,41$ (Kısmen Katılıyorum), etkililik ortalamaları $\bar{X}= 3,30$ (Kararsızım) ve öneri ortalamaları $\bar{X}= 4,16$ (Kısmen Katılıyorum) olarak hesaplanmıştır. Bu ortalamalar arasında anlamlı fark olmadığı görülmektedir. Aktif spor yapan öğrencilerin kamu spotlarına yönelik farkındalık, etkililik ve öneriler konusundaki düşünceleri birbirlerinden ayrılmamaktadır, bir başka ifade ile spor yapan ve yapmayan öğrenciler bu üç özellik konusunda aynı düşünmektedirler, spor yapmak bu öğrencilerin düşüncelerini değiştirmemiştir, denebilir.

Grafik 7 Aktif Spor Yapanların Üye Olanların Farkındalık, Etkililik ve Öneri Boyutlarına Ait Ortalamaların Dağılımı

2. Yarı Yapılandırılmış Görüşmelerden Elde Edilen Bulgu ve Yorumlar

Ölçeğin uygulandığı öğrencilerden gönüllü ve istekli olan 28 öğrenci ile birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Öğrencilere yöneltilen “*Kamu spotlarının daha etkili olması için öneri ve görüşleriniz nelerdir, sizce daha etkili/faydalı nasıl olabilir?*” sorusuna verilen cevaplar ve cevaplardan hareketle geliştirilen yeni soru ve cevaplar öncelikle kayda alınmış, sonrasında tüm kayıtlar olduğu gibi yazıya aktarılmış, birbiri ile örtüşen ifadeler ayrılmış, belirli temalar oluşturulmuş, temalar uzman görüşüne sunulmuş ve gerekli düzeltmelerden sonra elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda öğrenci görüşlerinin “**format**” ve “**içerik**” başlıkları altında temalandığı tespit edilmiştir.

“Format” teması altında değerlendirilmeye alınan öğrenci görüşlerinden bazıları şunlardır:

Madde bağımlısı olmanın zararlarından çok, olmamanın faydaları yansıtılmalı.(Ö10)

İç karartıcı temalar ve ağır müzikler kullanılmamalı.(Ö24)

Kamu spotlarının amacı korkutma yerine, madde bağımlılığına karşı bilinçlendirmeye yönelik olmalı.(Ö6)

Halkın değerini kazanmış sanatçılarla birlikte daha renkli ve ilgi çekici olabilir.(Ö16)

Her kanalda aynı anda ve daha sık gösterilmeli.(Ö1)

Daha çok günlük hayattan örnekler verilmeli. İzleyici ‘evet ben de bunu yaşıyorum’ demeli. ‘Zorunlu Yayın’ ibaresi değiştirilmeli.(Ö27)

Caddelerde ve AVM’lerde konuya yönelik uygulamalı çalışmalar yapılmalı.(Ö21)

Kamu spotları korkutma amacıyla olmamalı ve ‘zorunlu yayın’ kelimesi kaldırılmalı.(Ö4)

Yalnızca kurgu olmamalı, AVM’lerde ve caddelerde stantlar kurulup halkla söyleşi yapılmalı.(Ö9)

Korkutmak yerine mizahi bir şekilde anlatılabilir.(Ö20)

Kamu spotlarında ünlü insanlar oynatarak daha fazla dikkat çekilebilir.(Ö11)

Kamu spotları halka ulaşsa da yeterince somut sonuçlar alınamıyor. Bu yüzden seminerlerle halkla birebir yapılmaları daha etkili olur.(Ö25)

Madde bağımlılığının dini yönünün de üzerinde durulmalı.(Ö13)

Okul, hastane gibi yerlerde, bu konuda bilgili insanlar görevlendirilip halkı bilinçlendirmeli.(Ö2)

Kamu spotlarında zararlı maddelerin gösterilmesinden yana değilim. Çünkü yasak ve zararlı olan her zaman ilgi çeker.(Ö8)

Dizilerde vb. programlarda ürün yerleştirme olarak da yayını yapılmalıdır.(19)

“Zorunlu” yazısı çok itici. Kamu spotları aklıma hep korku ve hastalığı getiriyor.(Ö3)

Kamu spotları madde bağımlılığını sert bir şekilde anlatıyor, biraz da yumuşak bir tavırla anlatılmalı. Mesela, sigara kullanmanın kötü sonuçlarının yanında kullanmamanın güzel sonuçları da gösterilmeli.(Ö18)

Bireyin ilk eğitimi ailede başladığı için aile ve çocuk eğitimi yaygınlaştırılmalı.(Ö17)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere öğrenciler mevcut kamu spotu sunum formatının etkili olmadığı, bunun yerine format değişikliğine gidilerek yeni sunum tekniklerinin geliştirilmesi gerektiği noktasında görüşlerini ifade etmişlerdir. Bu durum ölçekten elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir. Ölçek sonuçlarına göre öğrencilerin öneri boyutunda “katılıyorum” düzeyinde oldukları belirlenmiştir.

“İçerik” teması altında değerlendirilmeye alınan öğrenci görüşlerinden bazıları şunlardır:

Resmi söylemlerden daha uzak ve ilgi çekici olmalı.(Ö25)

Zorlamaya ve korkutmaya yönelik içeriklerden ziyade insanların iç dünyasına hitap eden eğlenceli kamu spotları daha verimli olur.(Ö5)

Bağımlısı olunan maddeyi bıraktıktan sonraki gülüşmeler, mutlu aile tabloları gerçekçi bulunmuyor. Bunun yerine madde bağımlılığından kurtulduktan sonra gerçekten nelerin değiştiğini göstermek daha fazla dikkat çeker.(Ö12)

Bağımlılıktan nasıl kurtulacağımız yerine neden kurtulmamız gerektiği anlatılırsa daha kalıcı olur.(Ö15)

Bireysel zarar veya yararlardan çok aile üzerinde durulmalıdır. Çünkü aile, toplum için çok önemlidir. İnsan, toplumda değer kazanır.(Ö13)

Karanlık ekran ve sıkıcı müzik olmayıp içimiz karartmazsa daha faydalı olur.(Ö14)

Yıllar sonra kanser olma ihtimalinden çok kısa vadede karşılaşılabileceğimiz sorunlar ön planda olmalı.(Ö22)

Daha ürpertici şeyler gösterilirse insanlar üzerindeki etkisi artar.(Ö26)

Süreleri uzatılarak daha verimli sonuçlar elde edilebilir.(Ö23)

Sonuca verilen önem kadar nedene de önem verilmeli.(Ö28)

İçerik teması altında yer alan yukarıdaki ifadeler genel olarak değerlendirildiğinde, görüşme yapılan öğrencilerin mevcut kamu spotlarının *içerik* noktasında yeniden düzenlenmesi gerektiğini, korkutma eksenli içerik yerine izah/ikna temelli içerikler tercih edilmesi gerektiğini vurguladıkları görülmektedir.

Görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre mevcut kamu spotlarının etkililik noktasında belirli bir kazanımının olmadığı, öneri boyutunda ise format ve içerik noktasında yeniden ele alınıp düzenlenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Madde ile tanışma ve madde bağımlılığına maruz kalma yaşının ilkökul düzeyine kadar inmiş olması tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de bu durumu önemsenen bir unsur haline getirmiştir. Bağımlılıkla mücadele farklı kurumlar ve çok çeşitli argümanlarla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Kamu spotları da bu argümanlardan biridir. Madde bağımlılığı konulu kamu spotlarının lise öğrencilerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada kamu spotlarının etkililiği araştırılmaya çalışılmıştır.

İki boyutlu olarak tasarlanan çalışmanın nicel boyutunu araştırmacılar tarafından geliştirilen ölçek, nitel boyutunu ise çalışmaya katılan öğrencilerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler oluşturmaktadır. Ölçekten elde edilen verilerin incelenmesi sonucunda genel olarak lise öğrencilerin farkındalık ve etkililik boyutunda **“kararsız”** düzeyde, öneri boyutunda ise **“katılıyorum”** düzeyinde oldukları belirlenmiştir. Ölçeğin genelinden elde edilen sonuçlar ile alt boyutlarından elde edilen sonuçlar birbiri ile örtüşmektedir. Cinsiyet değişkenine göre kız ve erkek öğrencilerin puan ortalamalarının bir birine çok yakın olduğu, her iki grubun puanlarının farkındalık, etkililik ve öneri boyutlarında belirgin biçimde farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Sınıf değişkenine göre öğrencilerin kamu spotlarına yönelik farkındalık ve etkililik boyutunda hemen hemen aynı düşünceye sahip oldukları, öneri boyutunda ise düşüncelerinin farklılaştığı belirlenmiştir. Alan değişkenine göre öğrencilerin kamu spotlarının etkililiği ve farkındalığı konusunda görüşleri **“kararsız”** düzeyde iken, öneri boyutunda öğrencilerin kısmen katıldıkları tespit edilmiştir. Öneri boyutunda da önerilere en çok katılanların eşit ağırlık grubu olduğu belirlenmiştir. Sivil toplum kuruluşuna üye olmanın öğrencilerin kamu spotlarına olan farkındalık ve etkililik konusundaki görüşlerini artırmadığı tespit edilmiştir. Buna karşılık farkındalık ve öneri boyutunda, üye olan öğrencilerin ortalamalarının nispeten üye olmayanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Aktif spor yapan öğrencilerin kamu spotlarına yönelik farkındalık, etkililik

ve öneriler konusundaki düşünceleri birbirlerinden ayrılmadıkları, bir başka ifade ile spor yapan ve yapmayan öğrencilerin bu üç özellik konusunda aynı düşündükleri, spor yapmanın öğrencilerin düşüncelerini değiştirmede sonucuna ulaşılmıştır. Genel olarak bakıldığında ise sınıf, yaş, alan, sivil toplum kuruluşlarına üyelik ve düzenli spor yapıp/yapmama değişkenlerine göre gruplar arasında belirgin bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerin betimsel analizi sonucunda, öğrencilerin bağımlılık konulu kamu spotlarının format ve içerik noktasında yeniden düzenlenmesi gerektiği noktasında görüş beyan ettikleri tespit edilmiştir. Yani öğrenciler mevcut kamu spotlarının daha etkili olabilmesi için format ve içerik noktasında belirli düzenlemelere gidilerek yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Lise öğrencileri bağımlılık konulu kamu spotlarının etkililiği ve farkındalığı konusunda “**kararsız**” düzeyde bir görüş belirtirken, öneri ve değerlendirme boyutunda “**katılıyorum**” düzeyinde bir görüş belirtmişlerdir. Bu noktadan hareketle çalışmanın nicel boyutundan (ölçekten) elde edilen sonuçlar ile nitel boyutundan (yarı yapılandırılmış görüşmelerle) elde edilen sonuçların birbirini desteklediği tespitinde bulunulabilir.

Ünal ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmanın sonuçları bu çalışmanın sonuçları ile çelişmektedir. 1434 lise öğrencisi ile gerçekleştirilen çalışmada öğrencilerin %7,2 si kamu spotlarından etkilenerek sigarayı bıraktıklarını, %25,6 sı ise sigarayı azalttığını belirtmişlerdir. Bu çalışmada ise lise öğrencileri kamu spotlarının etkililiği noktasında kararsız düzeyde olduklarını ifade etmişlerdir.

Yukarıdaki sonuçlardan hareketle Kamu spotlarının etkililiğine yönelik olarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Kamu spotlarında “format” ve “içerik” noktasında yeni düzenlemelere gidilmesi gerekmektedir.
- Korkutma eksenli içerik yerine izah/ikna temelli içerikler tercih edilmelidir.
- Sonuçlar yerine sebepler üzerinde durulmalı, kurgu buna göre oluşturulmalıdır.
- Resmi söylemlerden daha uzak ve ilgi çekici olmalıdır.
- “*Zorunlu Kamu Spotu*” ibaresi bireyde iticiliğe sebep olduğundan bu kavram yerine başka bir argüman geliştirilmelidir.
- Korkutma yerine mizahi bir sunum tarzı daha etkili olabilir.
- Kamu spotlarında ünlü insanlar oynatılarak daha fazla dikkat çekilebilir.
- İç karartıcı temalar ve ağır müzikler kullanılmamalıdır.

KAYNAKÇA

BABAOĞLU, N.A. (1997). *Uyuşturucu ve Tarihi. (1. Baskı)*. Ankara: Kaynak Yayınları

BEKTAŞ, H. (1991). *Uyuşturucu Batağı*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı: İstatistik Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: PegemA Yayıncılık.

İŞİK, M., ERDAL, H. (2015). *Türkiye'nin Madde Kullanımı ve Bağımlılığı ile Mücadele Politikasının Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Model Önerilmesi*, Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/2 Winter 2015, p. 461-482, ISSN: 1308-2140, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7552>, ANKARA-TURKEY.

KOM (2003), *Uyuşturucu ve Kimyasal Maddeler*, Ankara, Erişim Tarihi 1 Ocak 2015

KIZILKOYUN, F. (28.12.2014). 2014 Türkiye uyuşturucu raporunda korkutucu rakam. Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27852252.asp>

MECLİS ARAŞTIRMASI KOMİSYON RAPORU, (Kasım, 2008). *Uyuşturucu Başta Olmak Üzere Madde Bağımlılığı ve Kaçakçılığı Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Komisyon*, TBMM, Ankara.

ÖZMEN, F., ve KUBANÇ, Y. (2013). *Liselerde Madde Bağımlılığı – Mevcut Durum ve Önerilere İlişkin Okul Müdürleri ve Öğretmenlerin Bakış Açıları*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/3, Winter 2013, p. 357-382, ANKARA-TURKEY

URAL, A., ve KILIÇ, İ. (2006). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

ÜNAL, E., GÖKLER, E. M., METİNTAŞ, S. KALYONCU, C. (2013). *Lise Öğrencilerinde Sigara İle İlgili Kamu Spotlarını Değerlendirme Özellikleri*. 16. Halk Sağlığı Kongresi, Antalya.

<http://www.slideshare.net/AycaKandemir/kamu-spotu-40868525>

EK: Çalışmada kullanılan ölçek

FARKINDALIK		Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
1	Kamu spotları dikkatimi çeker.					
2	Televizyon, internet ve radyoda kamu spotlarıyla karşılaşırım.					
3	Kamu spotu denince aklıma bağımlılıktan kurtulma ile ilgili kısa filmler gelir.					
4	Kamu spotu hakkında yeterli bilgiye sahibim					
5	Bazı ortamlarda (arkadaş-aile-okul) kamu spotlarını değerlendiririz.					
6	Kamu spotları hakkında yeterli bilgiye sahip değilim					
7	Arkadaşıma tavsiye ettiğim kamu spotları olmuştur.					
8	Koyu bir ekran, ağır bir müzik bana kamu spotunu anımsatır.					
9	Yayınlanan herhangi bir kamu spotu ilgimi çeker.					
ETKİLİLİK		Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
1	Kamu spotlarında verilen numaraları aradığım olmuştur.					

2	Kamu spotlarının gerekliliğine inanıyorum.					
3	Kamu spotlarının faydalı olduğuna düşünüyorum.					
4	Kamu spotlarının içeriği çokta tatmin edici değil.					
5	Kamu spotlarında vurgulanan tema beni etkiler					
6	Kamu spotlarının varlığı veya yokluğu benim için bir şey ifade etmiyor.					
7	Kamu spotlarının içeriğini yaratıcı buluyorum.					
8	Kamu spotlarının rahatsız edici olduğunu düşünüyorum.					
9	Kamu spotlarında "anlık fayda ve etki" olduğu düşüncesindeyim.					
10	Kamu spotlarındaki anlık faydanın sürdürülebilir olduğunu düşünüyorum.					
11	Kamu spotlarında verilen mesajın ilgi çekici ve düşündürücü olduğunu söyleyebilirim.					
12	Kamu spotları durum tespitinden öteye geçmiyor.					
13	Kamu spotlarının insanları bilinçlendirmede etkili bir yol olduğunu düşünüyorum.					
14	Kamu spotları amacına ulaşmaktadır.					
15	Kamu spotlarını izledikten sonra hayatımda olumlu yönde bir değişim olduğunu söyleyebilirim.					
16	Kamu spotlarında verilen mesajı net olarak anlayabiliyorum					

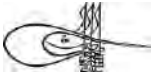
ÖNERİ ve DEĞERLENDİRME		Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
1	Kamu spotlarının daha ilgi çekici olarak tasarlanması gerekir.					
2	Kamu spotlarının korkutma üzerine değil de fayda üzerine oluşturulması gerektiğini düşünüyorum					
3	Kamu spotları daha ilgi çekici ve düşündürücü hazırlanabilir.					
4	Kamu spotlarında yeni yöntemler geliştirilmesi kanaatindeyim.					
5	Eğlenceli ve akılda kalıcı ifadeler (sloganlar) daha etkili olabilir.					
6	Kamu spotları "Niçin" sorusunun cevabını vermiyor.					
7	Korkuları tahrik etmenin etkileyici bir yol olduğunu düşünmüyorum.					
8	Kamu spotları daha çok "sonuç"lar üzerinde duruyor.					
9	Yayın başlangıcında ve sonunda "zorunlu" denmesi bence çok itici.					

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

BALCI, S., GÜLVEREN, H., BALCI, M., Madde Bağımlılığı Konulu Kamu Spotlarının Lise Öğrencilerince Değerlendirilmesi, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 287-306, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8092>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

COĞRAFI ETMENLER VE TERMAL TURİZM POTANSİYELİ AÇISINDAN ÇERMİK (DİYARBAKIR) KAPLICALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ*

*Zafer BAŞKAYA***

ÖZET

Tektonik bakımdan hareketli, aktif deprem kuşağı üzerinde yer alan ve jeotermal kaynaklar bakımından zengin olan Türkiye’de, önemli termal turizm potansiyeli olan Termal Turizm merkezlerinden biri de Diyarbakır Çermik Kaplıcaları’dır. İlçe merkezinin Hamambası mevkiinde bulunan Çermik Kaplıcaları, Melike Belkıs Kaplıcaları olarak ta bilinmektedir.

51 °C su sıcaklığına sahip olan kaplıcalar, çevresindeki yakın illerden yoğun ziyaretçi akınına uğramaktadır. Bu araştırmada Diyarbakır ilinin Çermik İlçe Merkezinde bulunan Çermik Kaplıcaları’nın oluşunda etkili olan fizik faktörler incelenerek, termal turizm potansiyelinin belirlenmesi açısından fiziksel, sosyo-kültürel ve mevcut rekreasyonel yapısının analizi yapılmış ve turistlerin Çermik termal turizmi ile ilgili düşünceleri değerlendirilmiştir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak turist profilini ölçmek, katılımcıların termal turizm ve Çermik Kaplıcaları’nı tercih etmelerine ilişkin görüşlerini, eğilim ve gereksinimlerini tespit etmek amacıyla 2013 yılı yaz aylarında 151 kişiye 15 soruluk bir anket uygulanmıştır. Araştırmanın örneklemini Çermik Kaplıcaları’ndan faydalanan ve kaplıcalar çevresindeki otel ve pansiyon niteliğindeki konaklama tesislerinde kalan 151 turist oluşturmaktadır. Anket sonuçları değerlendirilip dikkate alınarak Çermik kaplıcaları ve çevresine yönelik olarak rekreasyonel ve turistik fiziksel planlama önerileri getirilmiştir. Verilerin analiz edilmesinde SPSS programı kullanılmıştır. Ayrıca yöredeki arazi gözlemleri esnasında kaplıcalara gelen turistler, konaklama işletmecileri, yerel yöneticiler ve yetkililer ile görüşmeler yapılmış ve coğrafya biliminin sebep-sonuç ve bağlantılar ilkeleri çerçevesinde sonuçlara ulaşılarak öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çermik, Termal Turizm, Çermik Kaplıcası, Sağlık Turizmi

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

**Yrd. Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü,
El-mek: zafer.baskaya@bilecik.edu.tr

ASSESSING ÇERMİK (DİYARBAKIR) HOT SPRINGS IN RELATION WITH GEOGRAPHICAL FACTORS AND POTENTIAL OF THERMAL TOURISM

STRUCTURED ABSTRACT

Diyarbakır, Çermik Hot Springs, is one of the most important Thermal Tourism center of Turkey that has thermal tourism potential, is located on tectonically effective, active seismic zone and rich in terms of geothermal resources. Çermik thermal springs located in Hamambası, in the center of the town, also known as Melike Belkis Hot Springs.

The hot springs which thermal water's temperature is 51 °C, attract heavy influx of visitors from around the neighboring provinces. In this study physical, socio cultural and recreational structure were analyzed to determine tourism potential with examining the physical factors that effect the occurrence of Çermik Hot Springs, located in the center of Çermik district, Diyarbakır.

Some of the hot springs in Anatolia are also used extensively for treatment in Roman, Byzantine, Seljuk and Ottoman period. Çermik thermal spa heavily used among the Ottoman era. Büyükpaşa and Küçükpaşa baths located in the Hamambası that Çermik thermal spa is located there too, proves that Çermik Hot Springs used past to present significantly

Hot springs gives opportunity to benefit from natural resources in our country that are far from meeting the recreational needs of visitors, although Turkey, with its hot springs and drinking aspects of rich resources, climatic conditions, However Balçova (İzmir), Yalova, Gonen (Balıkesir), Sandıklı (Afyon) thermal springs located in different regions of our country, have relatively modern spa facilities. But especially, situation of hot springs located in the east and southeast of country is not encouraging. Therefore the lack of modern facilities in these regions is the biggest factor help existing bath culture intensely in hot springs

Diyarbakir Cermik Springs, was declared (according to the Official Gazette No. 21731 and October 17, 1993) as Diyarbakir Çermik Thermal Tourism Center in 1993. Despite being one of the most important center of Turkey that has thermal tourism potential, considering the tourist profile of Diyarbakır, Çermik Hot Springs, almost all of the tourists come from within the country, while those coming from within country also come from mostly surrounding provinces. In this case it also reveals that the promotions of thermal springs made by local governments are not enough. In order to develop Çermik Hot Springs press-release publicity should be considered.

In summer 2013, 15-question survey was applied to 151 people as a data collection tool to measure tourist profile, to determine why participants choosed thermal tourism and Çermik Hot Springs, what are their trends and needs. The study sample consist of 151 tourists, benefited from thermal springs and staying in hotels or hostels around the Çermik Hot Springs. The survey results are evaluated and taken into account, recreational and touristic physical planning proposals

have been developed for Çermik Hot Springs and surroundings. SPSS program was used to analyze the data. In addition during field observations in the area results and suggestions were obtained through interviews with tourists, accommodation operators, local administrators and officials within the framework of cause-effect link that the principle of geography. This study shows differences according to several studies in the field of thermal tourism in terms of implementation of survey question, interpretation of the answers, testing the relations and reliability between SPSS and answers.

The positive effect of annual temperature is 15 ° C over, the average monthly temperature does not fall below 0 ° C during the year around Çermik , reveals positive effect of extension of period except for the summer that will be benefit from Çermik thermal springs, therefore, in terms of benefit for 12 months from the spa. However, spas are usually preferred from the end of the spring to summer and over a 4-5 months period until the beginning of autumn.

The % 21,9 of survey participants are from city center and towns of Diyarbakır. This rate effectuates more than one out of five participants. When Diyarbakır and Çermik which is near to Şanlıurfa, Gaziantep and Mardin participants under debate the ones come to thermal facilities constitute more than half of total with %54,3. Siirt, Adıyaman, Elazığ, Şırnak and Batman constitute the other close cities. Whereat most of the people who goes to thermal facilities comes from close cities.

People who goes to Çermik thermal facilities, %70 of them had been advised from their relatives, %21 of them had been advised from their friends. Ones who had been advised from doctors or mass media are so rare.

%30 of people who participated to the survey mentioned that they go to the thermal facilities to be healthier and %25 of them mentioned they go because of resting. The ones who shipped from a health institute or just being companion are rare. %44 of participants go for treatment of rheumatism and they think thermal facilities are important for the therapy.

%81,5 in another words 4/5 of people take a rest in their free times, and %20 of them read newspaper, magazine, book or shopping, walking, watching tv or spending time in facility. And this shows reality of Turkey. Unfortunately, Turkish people don't read in their free times no matter where they are.

People who attended to the survey %48,3 of them mentioned that it was their first time in Çermik thermal facilities, %51,7 of them if it was second or more times in facility. So who came second or more times was pleased from facility that they came again.

Çermik facility is an affluent thermal source. But it has not modern plants. Because of this facility needs to be improved to attract tourists and to contribute town economy. Moreover it needs new investments to get build thermal hotel, thermal pools, baths, sauna, cure and health institutes. Whereby the facility may achieve an adequate level with integrated plants.

Turkish Studies

Due to the hotels around thermal facilities and thermaes usually have not tourism ministry business documents but municipality business documents, their service's quality is not enough. In order to increase the quality of services, regular inspections should be made by the institutions concerned and the serving staff should be trained in tourism.

The park which is near the Çermik thermal facility was built by Çermik municipality as a recreation area, aimed for the visitors of the facility can spend their free times except treatment. But there is no commercial areas for the visitors who come to the Çermik thermal facility. Çermik thermal facility may have usage areas not only for the visitors who can spend their times but also for the Çermik citizens who can provide income.

Due to the therapeutic property of Çermik thermal water, it was a treatment unit of Dicle University Physical Treatment and Rehabilitation Department until 2008. But Çermik thermal is inactive now. With the collaboration of Çermik municipality and Dicle University, this thermal facility must be opened again as a complementary unit of health tourism.

Although some drilling researchs had been done in Çermik thermal facility area in the past, they could not detect thermal water source and total potential of it. Due to this reason, before great investments, its necessary to do some actual research about thermal water source and potential with supports of MTA and universities.

The problem is environmental pollution around the Thermal Tourism Center Area. The wastes create pollution risk for the water source. For the evaluation of tourist contentment grade and tourism development about protection-usage balance; both accomodation facilities and removal of tourism plants wastes out of natural reserve protection area are recommended.

Thermae promotion brochures and books have been published by Çermik municipality for the Çermik thermae which is in the Thermal Tourism Center Area. These kind of promotings of either regional or local media may cause knowing and creating awareness about Çermik thermal facility.

Key Words: Çermik, Thermal Tourism, Çermik Hot Spring, Health Tourism

1. Giriş

Tektonik bakımdan hareketli olan Türkiye, aktif bir deprem kuşağı üzerinde yer almaktadır. Bu durum Türkiye'nin jeotermal kaynaklar açısından zengin olmasını sağlamıştır (Çomak & Güncegörü, 2012: 57). Sıcaklıkları 20°C - 110 °C arasında, debileri ise 2-500 lt/sn arasında değişebilen 1500' den fazla kaynağa sahip bulunan ülkemiz kaynak zenginliği ve potansiyeli açısından dünyada ilk yedi ülke arasında, Avrupa'da ise ilk sırada yer almaktadır (<http://www.ktb yatirimisletmeler.gov.tr/TR,11479/turkiyede-saglik-ve-termal-turizm.html>). Bu kaynaklardan 500 kadarı şifalı su olarak değerlendirilmektedir (Ülker, 1988: 18; Şimşek, 1991:5-9).

Son yıllarda hızlı nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşmenin ortaya çıkardığı çevre sorunları insan sağlığını olumsuz etkilemekte ve verimliliği azaltıcı bir durum oluşturmaktadır. Bu durumdan etkilenen kişiler sağlığını korumak, verimlilik düzeylerini yükseltmek ve hastalıklara karşı şifa bulmak maksadıyla alpinizm, klimatizm ve termalizm gibi doğal tedavi yöntemlerini barındıran sağlık turizmine yönelmektedirler (Çonkar & Gülmez, 2004; İbret, 2007: 137). Klimatizm ve alpinizm ve termalizm bakımından yüksek potansiyeli olan bölgelerin turizme açılması ve turistik çekim merkezi durumuna gelmesiyle oluşan turizme sağlık turizmi denilmektedir (Yazıcı, 1997: 20). Sağlık turizmi içinde değerlendirilen kaplıca turizmi ya da termalizm sıcak ve soğuk maden sularının içilmesi, çamurun sürülmesi ve banyo yapılmasını kapsayan bunun yanı sıra su tedavisi ile birlikte ulaşım, dinlenme ve eğlenme gereksinimlerinin karşılanmasını sağlayan çok yönlü bir turizm şeklidir (Tuncel & Doğaner, 1992: 47; Doğaner, 2001: 74; Akbulut, 2010: 36). Dolayısıyla Termal turizm, belirli bir sıcaklığa sahip doğal olarak yeryüzüne çıkan faydalı mineraller içeren şifalı su, çamur ve buharların bulunduğu yerlerde, yöresel iklim şartlarında gerçekleşen bir turizm şeklidir (Doğanay & Zaman, 2013, s. 258; Tuncel & Doğaner, 1992, s. 47; Ülker, 1988; Erdoğan & Aklanoğlu, 2008, s. 84). Termal turizmin bir çok tanımı olmakla birlikte Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: “Termomineral su banyosu, içme, inhalasyon, çamur banyosu gibi çeşitli türdeki yöntemlerin yanında iklim kürü, fizik tedavi, rehabilitasyon, egzersiz, psikoterapi, diyet gibi destek tedavilerinin birleştirilmesi ile yapılan kür (tedavi) uygulamaları yanı sıra termal suların eğlence ve rekreasyon amaçlı kullanımı ile meydana gelen turizm türüdür” (<http://www.ktbtyatirimisletmeler.gov.tr/TR,11475/genel-tanimlar.html>).

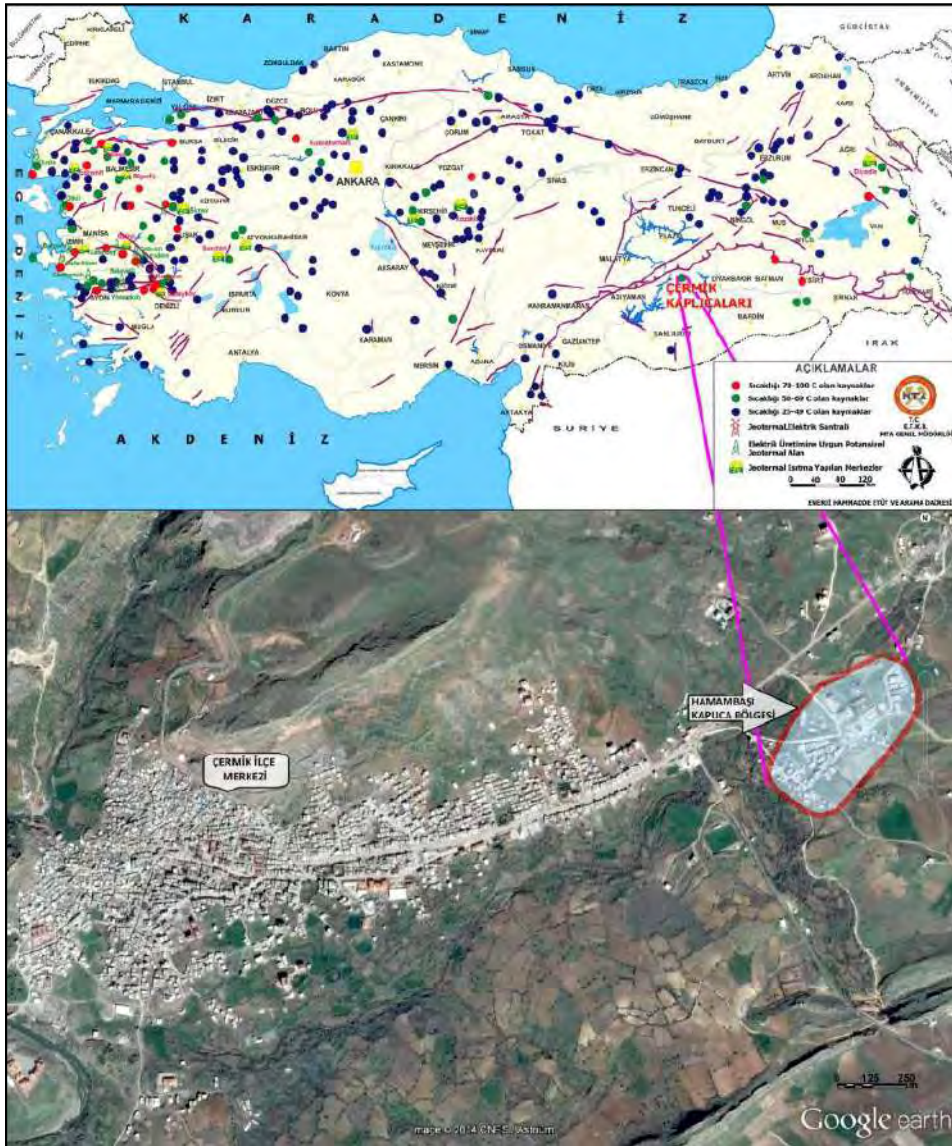
Termal turizm açısından önemli bir potansiyele sahip olan ülkemizdeki termal kaynaklar, özellikle Ege, Güney Marmara, İç ve Doğu Anadolu Bölgelerinde yoğunluktadır. Halk arasında şifalı su olarak bilinen bu kaynaklardan sağlık sorunlarına çözüm olacağı düşüncesiyle içilenler içme ve içmece, dış uygulamalarda kullanılanlar ise ılıca, girme, çermik, hamam, kaynarca, ya da ılısu olarak adlandırılırlar (Doğaner, 2001: 74; Doğanay & Zaman, 2013: 258). Kendiliğinden çıkışlı sıcak kaynaklara Batı ve Orta Anadolu’da ılıca, Güneybatı Anadolu’da (Ege Bölümü’nün Aydın ili Çine, Bozdoğan ve Akçaova çevrelerindeki kaplıcalara) Girme; Çatalca-Kocaeli Bölümü’nde Gebze çevresi ile Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerinde Samsun ili Vezirköprü, Tokat ili Zile ve Reşadiye, Trabzon-Maçka, Artvin-Yusufeli çevrelerinde; Doğu Anadolu Bölgesi’nde Erzurum Pasinler, Kars- Arpaçay, Malatya-Arapkir ile yine bazı yörelerde çermik; Ardahan ili Posof ve Göl’e’de çemre; Iğdır’da çermih gibi adlar verildiği gibi (Doğanay & Zaman, 2013: 258-259) Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Diyarbakır çevrelerinde de çermik olarak isimlendirilmektedir. Sıcak su kaynaklarının bulunduğu yerlerde suyun üzerine veya yakınına yapılan tesislere ise kaplıca adı verilmektedir (Ülker, 1988: 22-23). Türkiye’de adını termal kaynaklardan alan ve termal kaynaklarla bağlı olarak gelişen birçok yerleşim yeri vardır (Bulut, 1999: 187). Çermik kaplıcalarının bulunduğu Çermik ilçesi de adını çermik ismi verilen sıcak kaplıca sularından almıştır. Nitekim Osmanlı döneminden günümüzde kadar Çermik Kaplıcaları’nın bulunduğu Çermik İlçesi bu adla süregelmiştir¹.

¹ Osmanlı Devleti’nde 1515,1520 ve 1568-1574 yıllarına ait idari bölünüşte Diyarbakır Eyaleti’nin bir Livası olan Çermik, 1609, 1626-1637 tarihli idari bölünüşte Diyarbakır Eyaleti’ne bağlı bir Yurtluk-Ocaklık (Sancak), 1653 yılında ise yine Çermik adıyla aynı eyalete bağlı bir liva durumundaydı. XVIII. yüzyılın ilk yarısında da (1733,1739 ve 1747 yılları) Diyarbakır Eyaleti’ne bağlı sancak durumunda olan Çermik bu yüzyılın son yarısında da (1785 yılı) aynı eyalete bağlı sancak idi (Yılmazçelik, 1995, s. 123-130). Tanzimat’la (1839) Osmanlı Devleti’nin idari taksimatında bazı değişikliklerin olması üzerine Çermik Sancağı’nın 1840 yılında Diyarbakır Eyaletine bağlı bir kaza olduğu görülmektedir. 1871 tarihli Diyarbakır Salnamesi’ne (yıllık) göre Çermik, Diyarbakır Eyaleti’nin Ergani Madeni ilçesine bağlı bir bucak merkezi olmuştur. 1883 tarihli Diyarbakır Salnamesi’ne göre Ergani Madeni’nin sancak olması üzerine Çermik’te Ergani Sancağı’na bağlı bir kaza durumuna geçmiştir. 1924’te ise Çermik aynı adla Diyarbakır’ın ilçe durumuna getirilmiştir (<http://cermik.gov.tr/tarihce>, Erişim Tarihi: 09.09.2013).

Bugüne kadar ülke genelinde 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu uyarınca ilan edilen 5 adet Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi ve 73 adet Termal Turizm Merkezi bulunmaktadır (<http://www.ktb yatirimisletmeler.gov.tr/TR,11493/termal-kultur-ve-turizm-koruma-ve-gelisim-bolgeleri-ile-.html>). Çermik Kaplıcaları Termal Turizm Merkezi’de 17.10.1993 tarih ve 21731 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile Termal Turizm Merkezi ilan edilmiştir.

2. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

Çermik Kaplıcaları’nın bulunduğu Çermik ilçesi yönetim açısından Diyarbakır ilinin bir ilçesidir. Yüzölçümü 1032 km² olan ilçe; kuzeyinde Çüngüş (Diyarbakır), doğuda Ergani (Diyarbakır), güneyde Siverek (Şanlıurfa) ve batıda Gerger (Adıyaman) ilçeleri ile çevrilidir. Diyarbakır il merkezine uzaklığı 90 km’dir. Kaplıcalar Çermik ilçe merkezinin Hamambası mevkiinde bulunmaktadır (Harita 1).

Harita 1. Çermik Kaplıcaları'nın lokasyonu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Anadolu'da şifalı sulardan Hititler döneminden beri faydalandığı bilinen bir gerçektir. Roma ve Bizans dönemlerine ait, doğal ya da beşeri faktörlerin etkisiyle tahrip olan ancak yerini değiştirmeyen eski kaplıca kalıntılarına günümüzde rastlanılmaktadır. Bu dönemde, tedavi ve spor amacıyla çevre ve diğer şehirlerden gelenler tarafından yoğun olarak kullanılmıştır. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde kaplıcalara büyük önem verilmiştir. Nitekim, eski tahrip edilmiş kaplıcalar onarıldığı gibi, yeni kaplıca merkezleri ve hamamlar inşa edilmiştir (Doğaner, 2001: 75).

Çermik ilçe merkezinde de Saray Hamamı adı verilen, XVI. ve XVII. yüzyıllarda burada yaşayan Osmanlı Beyleri tarafından yapıldığı sanılan hamam² ile kaplıcaların bulunduğu Hamambaşı mevkiinde yer alan günümüzde de halen kullanılan Büyükpaşa Hamamı (Kudret Hamamı) ve Küçükpaşa Hamamı geçmişten günümüze Çermik Kaplıcaları'ndan da önemli ölçüde istifade edildiğini kanıtlamaktadır (Foto 1-2).

Foto1. Çermik kaplıca tesislerinden genel bir görünüm

Foto 2. Çermik Kaplıcaları'nda Büyük Paşa Hamamı'ndan görünüm.

3. Araştırmanın Amacı ve Metodu

Bu araştırma Diyarbakır ilin Çermik ilçe merkezinde bulunan Çermik Kaplıcaları'nın (Melike Belkis Kaplıcaları) turizm potansiyelini değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada turist profilini ölçmek amacıyla anket metodu uygulanmıştır. Veri toplama aracı olarak katılımcıların termal turizm ve Çermik Kaplıcaları'nı tercih etmelerine ilişkin görüşlerini tespit etmek amacıyla 2013 yılı yaz aylarında 151 kişiye 15 soruluk bir anket uygulanmıştır. Anket sorularının oluşturulmasında Turhan Çetin'in Kozaklı (Nevşehir) Kaplıcaları'nın Turizm Potansiyeli çalışmasından yararlanılmıştır. Verilerin analiz edilmesinde SPSS programı kullanılmıştır. Ayrıca yöredeki arazi gözlemleri esnasında kaplıcalara gelen turistler, konaklana işletmecileri, yerel yöneticiler ve yetkililer ile görüşmeler yapılarak coğrafya biliminin sebep-sonuç ve bağlantılar ilkeleri çerçevesinde sonuç ve önerilere ulaşılmıştır. Yapılan çalışma, anket soruları uygulanması ve alınan cevapların yorumlanması ile SPSS programı ile cevaplar arasındaki ilişki

² Çermik ilçe merkezinde Küçük Meydan yakınında, Saray Hamamı adıyla bilinen yapı, geçirdiği onarımlarla günümüze kadar ulaşabilmiştir. Yakın zamana kadar belediye tarafından işletilmiş, ancak zarar edildiği gerekçesiyle kapatılmıştır. Yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Giriş kapısının iç kısmında ki kitabesi okunmayacak kadar yıpranmıştır. Ancak, XVI. yüzyılda yapılmış olması muhtemeldir. Bu hamamın işletilebilmesi için ilk olarak 1540 tarihli kayıtlarına rastlanılan bir vakıf kurulduğu ve vakfın gelirinin bir değirmenin işletilmesinden sağlandığı bilinmektedir. 1564 yılında ise vakfın gelir kaynağında ve miktarında herhangi bir değişme olmadığı, bu dönemde gelirin 1540 yılından farklı olarak bir kişiden oluşan personelin maaşına ve değirmen ile hamamın tamarine sarf olduğu bildirilmektedir (Bizbirlik, 2002, s. 412-413).

düzeyi ve güvenilirliğin test edilmesi açısından Termal Turizm alanında yapılan birçok çalışmaya göre farklılık arz etmektedir.

4. Araştırma Sahasının Jeolojik ve Tektonik Özellikleri

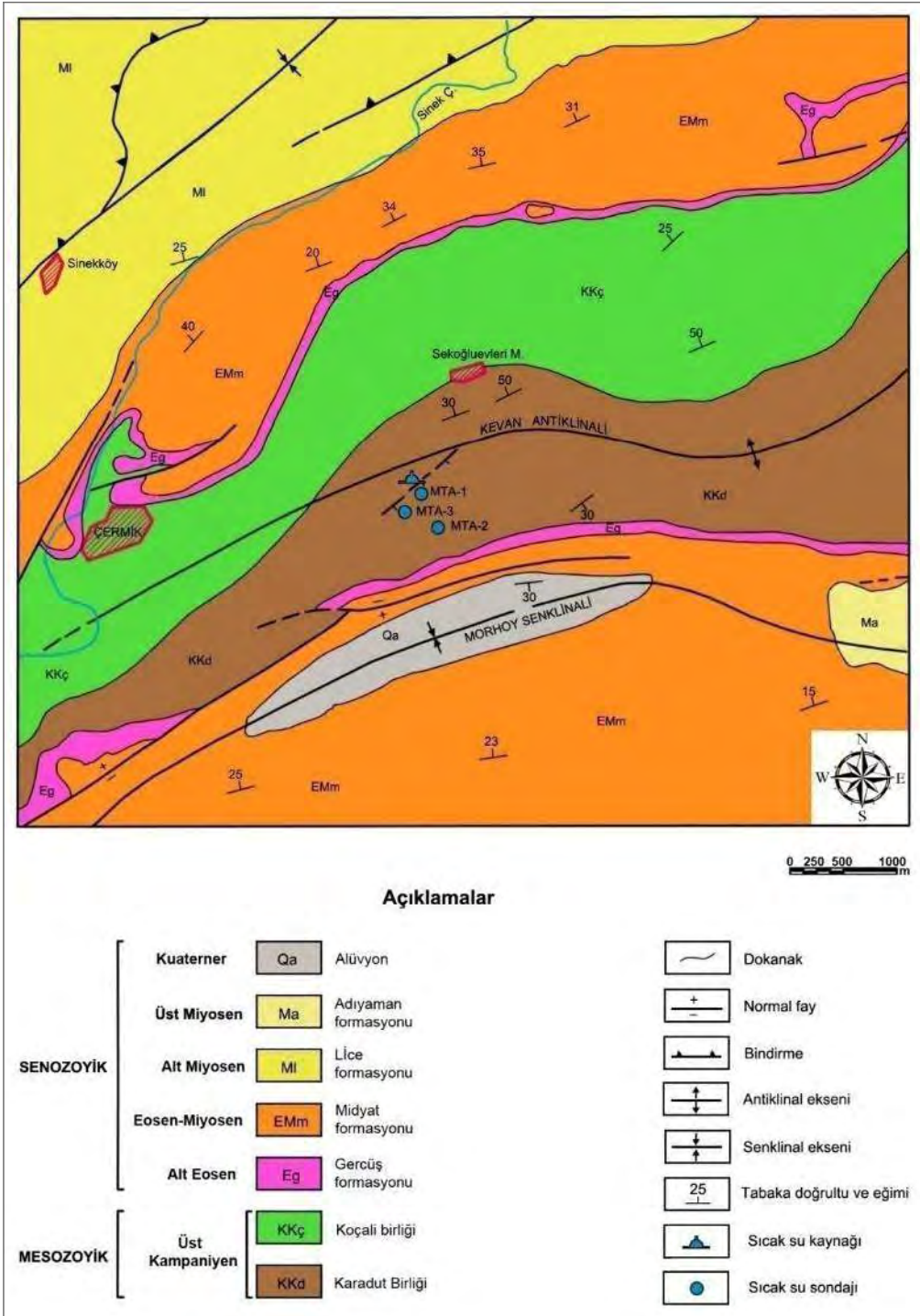
Türkiye’de meydana gelen ilk tektonik yapı Orta Miyosen sonunda oluşmuş Güneydoğu Anadolu bindirmesidir. Daha sonra Güneydoğu Anadolu kıvrımları oluşmuştur. Kabuğun fayla kalınlaşması neticesinde alt kesimde kısmen ergimeler meydana geldiği gibi kabukta kırılmalar ortaya çıkmıştır. Bu durumun en belirgin neticesi sıkışma sonucu volkanik faaliyetler ve kabuk yırtılması (DAF ve KAF) olaylarıdır. Burada fayların oluşumu, blokların hareketiyle parçalanmış Anadolu levhasının doğuya doğru koni biçiminde daralarak Karlıova’da birleşen DAF ve KAF sistemleri ile ilgilidir. DAF’ın Hakkari’den Kahramanmaraş civarına kadar devam eden Güneydoğu Anadolu Bindirme kuşağını keserek sonlandırmasıyla, bu zon boyunca jeotermal rezervuarlar oluşmuştur (Özdemir & Tezelli, 2008, s. 61; Ketin, 1983). Çermik Jeotermal’i de bunun neticesinde oluşmuş rezervuarlardandır.

Güneydeki Arap bloku ile kuzeydeki Anadolu bloğunun karşılaşma sahasında bulunan Çermik çevresi, tektonik olarak oldukça aktif bir bölgede yer almaktadır. Genellikle çermik çevresindeki jeolojik birimler geniş alanlarda; Üst Kretase, Eosen, Miosen, Pliosen yaşlıdır ve çalışma alanı içerisinde bunlar Karadut Birliği, Koçali Birliği, Gercüş formasyonu, Midyat formasyonu, Lice formasyonu ve Adıyaman formasyonu ile temsil edilmektedir (Ketin, Diyarbakır Kuzeybatısında Çermik Bölgesinin Jeolojisi Hakkında, 1955, s. 3). Çermik ve çevresinde kayaç birimleri otokton ve allohton birimler olarak şekillenmiştir. Otokton birimler Alt Eosen Yaşlı Gercüş Formasyonu, Alt Eosen yaşlı Lice Formasyonu, Eosen-Miosen yaşlı Midyat Formasyonu ve Üst Miosen yaşlı Adıyaman Formasyonu’dur. Allohton birimler ise Karadut ve Koçali birliği ya da karmaşıktır. Stratigrafik olarak en altta Karadut birliği ve Koçali Birliği yer almaktadır. Bu birimler üzerine Midyat formasyonu ve Gercüş formasyonu uyumsuz olarak gelmekte ve üst katlarda bu formasyon dereceli birimde Midyat formasyonuna geçmektedir. Üst Miosen yaşlı Adıyaman formasyonu ve Alt Miosen yaşlı Lice formasyonu doğrudan Midyat formasyonu üzerine gelmektedir (Meşeli, 2005: 56-57).

Bölgede en önemli tektonik yapıyı meydana getiren Güneydoğu Anadolu Bindirmesi, inceleme alanının kuzeyinden kilometrelerce devam ederek uzanmaktadır. Bindirme kuşağı boyunca güneye doğru sürüklenmeler bazı yerlerde 20 km’ye ulaşabilmektedir. Daha geniş bir sahada, birçok yerde Lice Formasyonuna (Alt Eosen) Çüngüş Formasyonu (Eosen- Alt Miosen), bunun üzerine Pötürge Metamorfikleri (Paleozoik-Alt Mesozoik) bindirmiştir. Bazı yerlerde de Lice Formasyonu üzerine Çüngüş Formasyonu, onun üzerine Maden karmaşığı (Orta Eosen), onun üzerine Guleman Gurubu (Üst Jura-Alt Kretase), Guleman Grubunun üzerine ise Pötürge Metamorfikleri bindirmiştir. Çermik çevresinin de içerisinde yer aldığı Güneydoğu Anadolu kenar kıvrımları tektonik birliği, jeolojik ve tektonik açıdan önemli bir bölgedir. Bu nedenle Üst Kretaseden Kuaternere kadar meydana gelen jeotektonik olaylar bölgenin tektonik şekillenmesinde önemli rol üstlenmiştir. Çermik çevresinde, Güneydoğu Anadolu Bindirmesi (Bitlis Bindirmesi), Kevan Antiklinali (Çermik Antiklinali), Morhoy Senklinali (Aşağışeyhler Senklinali), Midyat Formasyonu ve Lice Formasyonu arasında ortaya çıkmış ters faylar belirgin tektonik yapıları meydana getirmektedirler (Meşeli, 2005: 59-61).

Kıvrım tektoniği iyi gelişen Çermik ve çevresinde Kevan Antiklinali (Çermik Antiklinali) ve Morhoy Senklinali (Aşağışeyhler Senklinali) en belirgin kıvrımlı yapıları oluşturmaktadır. Bu yapılardan Çermik Antiklinali Çermik ilçe merkezinin hemen güneyinde 30 km’lik bir alanda uzanış göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bindirme Kuşağı’nın güneyinde, çermik sahasını da içine alan büyüklü küçüklü pek çok kırık hattı vardır. Bunlar içerisinde en belirgin olanları Sinekköy Fayı, Hennarek Dağı Fayı, ve Yaprakbaşı Bindirmesi’dir. Sinekköy Fayı, yaklaşık 8 km

uzanış sergileyen, Hennarek Dağı'nın güney eteklerinden geçen fay da 10 km boyunca uzanan ters fay durumundadırlar. Yaprakbaşı (Sekoğluevleri) Mahallesi'nin 500 m kuzeybatısında bulunan Yaprakbaşı Bindirmesi ise Çermik çevresinde 5 km kadar uzanışa sahiptir (Meşeli, 2005: 59-61).

Harita 2. Çermik Jeotermal (Kaplıca) Alanının Jeolojisi ((Yücel, 1989, s. 14'den yararlanılarak).

Tektonik olarak faal bir bölgede yer alan Çermik kaplıcaları çevresinde sahanın temelini oluşturan, Karadut birliği, kaplıca kaynakları çevresinde geniş bir alanda mostra vermektedir. Karadut birliği üzerinde Üst kampaniyen yaşlı allokton Koçali birliği bulunmaktadır (Özmutaf, Özgür, & Şahin, 1990: 2). Bu birlik Kaplıcanın kuzey kesiminde geniş bir yayılım alanına sahiptir. Alt Eosen yaşlı Gercüş formasyonu ise Karadut ve Koçali birliklerini uyumsuz olarak örtmekte ve Çermik Antiklinalinin (Kevan Antiklinali) kuzey ve güney kanatları ile Çermik'in kuzeyinde aflorman vermektedir (Özmutaf, Özgür, & Şahin, 1990, s. 2; İnceöz, 1989). Üst Miyosen yaşlı Adıyaman formasyonu Midyat formasyonu üzerine uyumsuz olarak gelmektedir. (Meşeli, 2005: 58-59).

Yapılan arazi çalışmaları ve sondaj çalışmaları sonucunda Karadut birliği, Kocaali birliği ile Midyat ve Lice formasyonlarının rezervuar kaya niteliğinde olduğu tespit edilmiştir (MTA, 2005: 314).

5. Araştırma Sahasının İklim Özellikleri

Araştırma sahasındaki iklim özellikleri Çermik'te Meteoroloji istasyonu olmadığından Diyarbakır meteoroloji istasyonu verileri alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1. Diyarbakır Uzun Yıllar İçinde Gerçekleşen Ortalama Değerler (1950 - 2014).

Diyarbakır	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Ortalama Sıcaklık (°C)	1,7	3,6	8,4	13,8	19,2	26,3	31,1	30,4	24,8	17,3	9,3	3,9	15,8
Yağış Miktarı (mm)	69,1	67,8	68,2	68,7	44,3	8,8	0,5	0,4	4,3	32,3	53,5	72,4	490,3

Kaynak: meteor.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

Diyarbakır ve çevresinde yazları sıcak ve kurak kışları ılık ve yağışlı bir karasal iklim hüküm sürmektedir. Diyarbakır meteoroloji istasyonu verilerine göre yıllık ortalama sıcaklık 15,8°C'dir. Aylar içerisinde yıllık ortalama sıcaklığın 0 °C'nin altına düştüğü ay bulunmamaktadır. Kış aylarında sıcaklık nadiren 0°C'nin altına düşmektedir. Yıl içinde aylık ortalama sıcaklığın en düşük olduğu ay 1,7°C ile Ocak, en yüksek ay ise 31,1°C ile Temmuz'dur. Bu aylar arasındaki termik amplitüd ise 29,4°C'dir (Tablo 1). Bu durum yörede karasal iklimin egemen olduğunun ortaya konulması açısından önemlidir.

Çermik çevresinde yıllık sıcaklık ortalamalarının 15°C'nin üzerinde olması, yıl içinde aylık ortalama sıcaklıkların 0°C'nin altına pek düşmemesi; dolayısıyla kış aylarında yağışların genellikle yağmur şeklinde olması gibi etkiler yaz ayları dışında Çermik kaplıcalarından yararlanma süresinin uzamasında, dolayısıyla kaplıcalardan 12 ay boyunca yararlanma bakımından olumlu etki ortaya çıkarmaktadır.

Diyarbakır'da yıllık toplam yağış değeri 490,3 mm'dir. Her mevsim yağış görülmesine rağmen yaz ayları içinde Temmuz ve Ağustos aylarında yağış yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla her mevsim yağış görülmesine rağmen mevsimler arasında düzenli bir yağış olduğundan söz edilemez. Yağışın mevsimlere göre dağılışı incelendiğinde, kış 209,3 mm(%42,7) ile ilk sırada yer alırken, ilkbahar 181,2 mm. (%36,9) ile ikinci sırada yer almaktadır. Sonbahar aylarında ise 90,1 mm (%18,4) yağış olurken, yaz mevsiminde gerçekleşen yağış miktarı sadece 9,7 mm. (%2,0) civarındadır. Çermik çevresinde en yağışlı ay 72,4 mm ile Aralık (yıllık yağışın %14,8'u), en kurak ay ise 0,4 mm (yıllık yağışın %0,08'i) ile Ağustos'tur. Ağustos ayı dışında Temmuz (0,5 mm) ve Eylül (4,3 mm) aylarında da yağış miktarlarının oldukça az olduğu görülmektedir (Tablo 1). Yağış miktarının yaz aylarında az olması kaplıcaya gelen turist sayısını olumsuz değil, bilakis olumlu etkilemektedir. Çünkü, termale gelmek için tatil planı yapanlar yağışın kendilerini sıkıntıya

sokabilecek olumsuz durumlarından kaçınmak için yağış olasılığının en az olduğu, sıcaklık şartlarının uygun olduğu ve zamanlarının müsait olduğu yaz aylarını tercih etmektedirler. Yaz mevsimi aylarının daha fazla tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden birisi de aile ya da akrabalarla kaplıcaya gelebilmek için, çalışanların yıllık izin ve öğrencilerin okul tatil zamanlarının yaz ayları olmasıdır.

6. Çermik Kaplıca Suyu Özellikleri, Tedavi Yöntemleri ve Kaplıcalar Bölgesi Mevcut Kullanım Alanları

Kaplıca suyunun niteliğine göre tıbbi açıdan değerlendirilmesi yapılmış ve Sağlık Bakanlığı'nın 06.06.2005 tarihinde yapılan Tıbbi Değerlendirme Kurulu toplantısında İltihabi romatizmalar, kronik bel ağrıları, kireçlenmeler, eklem hastalıkları, kas ağrıları ve kas romatizmaları, yaralanma ve cilt hastalıkları yumuşak doku hastalıkları, sinir sistemiyle ilgili hastalıklar, genel stres bozuklukları, spor yaralanmaları, kadın hastalıkları ve tedavisi, idrar yolları ve safra kesesi rahatsızlıkları, ortopedik operasyonların, beyin ve sinir cerrahisi sonrası gibi uzun süreli hareketsiz kalma durumları gibi hastalık ve rahatsızlıkların tedavisinde kullanılabilir olduğu anlaşılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Çermik Kaplıca Sularının Tedavi Ettiği Hastalıklar

İltihabi romatizmalar	Sinir sistemiyle ilgili hastalıklar
Kronik bel ağrıları	Genel stres bozuklukları
Kireçlenmeler	Spor yaralanmaları ve tedavisi
Eklem hastalıkları	Kadın hastalıkları
Kas ağrıları ve kas romatizmaları	Kemik erimesi
Yaralanma ve cilt hastalıkları	İdrar yolları ve safra kesesi rahatsızlıkları
Yumuşak doku hastalıkları	Ortopedik operasyonların, beyin ve sinir cerrahisi sonrası gibi uzun süreli hareketsiz kalma durumları.

Kaynak: Kaplıcalar Diyarı Çermik (s. 42.)

Kaplıca suyu en son olarak 05/04/2005 yılında 1192 protokol numarası ile Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı Çevre Sağlığı Araştırma Müdürlüğü tarafından analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre suyun kimyasal ve biyolojik yönden insan sağlığına elverişli olduğu tespit edilmiştir. Mikrobiyolojik ölçüm analizlerine göre mikrop, kliform ve bakteriye rastlanmamıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Çermik Kaplıcaları (Melike Belkıs Kaplıcaları) Termal Suyu Özellikleri.

Sıcaklık	51°C		
Koku Tat	Kokulu-Kükürt		
Renk	26,0		
pH	7,77		
İletkenlik	1100		
Katyonlar	Mg/L	Anyonlar	Mg/L
Sodyum (Na)	231,4	Florür	5,1
Potasyum (K)	25,7	Klorür	127,8
Amonyum	0,9	Bromür	1,89
Magnezyum	11,18	İyodür	0,12
Kalsiyum	33,87	Nitrit	<0,005
Demir	0,0114	Nitrat	<1,0
Arsenik	<0,001	Sülfat	63,77
Kadmiyum	0,0006	Bikarbonat	494,1
Krom	0,0005	Hidrojen Sülfür/Sülfür	<0,1
Civa	0,0005	Fosfat	0,69
Nikel	0,0005	Silikat Asidi	48,43

Kurşun	0,001	Borik Asit	3,33
Antimon	0,001	Mikrobiyolojik Ölçümler	Analiz sonuçları sayısı
Selenyum	0,0016	Toplam Jerm Sayısı	0
Baryum	0,301	Toplam kliform	0
Bakır	0,0004	Fatal Koliform	0
Çinko	0,026	Fatal streptoroc	0
Alüminyum	0,009	Sülfür Redükte Eden Bakteriler	0
		Pseudomonas aeruginosa	0
		Ecoli	0

Kaynak: Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı Çevre Sağlığı Araştırma Müdürlüğü.

Çermik Kaplıca suları Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yapılan sınıflandırma kriterleri göz önüne alınarak analiz sonuçlarına göre yapılan değerlendirmede kimyasal içeriklerine göre; sodyumlu (231,4 mg/l), kalsiyumlu (33,87 mg/l), bikarbonatlı (494,1 mg/l), klorlu (127,8 mg/l), florlu (5,1 mg/l), sülfatlı (63,77 mg/l) ve kükürtlü termomineral sular grubuna girmektedir (<http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,11485/termal-sularin-siniflandirilmasi.html> ; Koç, 2005: 20).

Fiziksel özelliklerine göre yapılan değerlendirmede ise, termal sular içerisinde yapılan sınıflandırmada su sıcaklığı 40 °C'den fazla olduğu için (51 °C) çok sıcak sular, vücut ısısı dikkate alındığında hipertermal sular, ph değeri dikkate alındığında bazik sular sınıfındadır (Koç, 2005: 20-21). Bu özellikleriyle Çermik Kaplıca suları banyolara çok elverişli olduğu halde içmelere uygun değildir. Soğuk su karıştırılmadan kullanılmaktadır. Bu sebeple özelliğinden hiçbir şey kaybetmeden değerlendirilebilmektedir.

Sıcak su kaynağı Çermik ilçe merkezinin yaklaşık 3 km doğusundaki Yaprakbaşı Mahallesi civarından çıkmaktadır. Çermik Kaplıcası'nın sıcak su ihtiyacını karşılamak için yapılan ölçümlerde 1 nolu sıcak su sondajında, 116, 5 m'de 21 lt/sn debi ve 51C ° sıcaklıkta su bulunmuştur. 2 nolu sondaj ise kaplıca kaynağının yaklaşık 450 güneyinde 600,85 m derinlikte açılmış, sondaj kuyusu Kevan Antiklinali güney kanadı içinde kaldığından akifer kayayı kesmemiş ve sıcak suya rastlanmamıştır (Erzenoğlu & Özeke, 1984: 6; Özmutaf, Özgür, & Şahin, 1990: 3). Daha sonra 250 m. derinlikte açılan 3. sondaj kuyusunun da debi olarak 1 nolu kuyuyu etkileyebileceği göz önünde bulundurularak, günümüzde 1 nolu kuyu aktif durumdadır (Özmutaf, Özgür, & Şahin, 1990: 7).

Çermik Kaplıca suları içeriğindeki mineral çeşitliliği ve dengesi ile Dünyanın en iyi kaplıca sularındandır. Kaplıcada Büyük Paşa ve Küçük Paşa denilen tarihi hamamların yanında iki tane localı ve bir tane Özel Aile Kabinleri olmak üzere beş ayrı kısımda hizmet verilmektedir. Büyük Paşa Hamamı'nda bir, Küçük Paşa Hamamı'nda 1 adet, erkeklere ait localarda 1 adet, kadınlara ait localarda 1adet olmak üzere toplam 4 adet havuzu bulunmaktadır. Su sıcaklığı 51°C kaplıcalarda tedavi amaçlı tavsiye edilen kullanım süresi 21 kür'dür. Fakat ziyaretçilerin imkân, zaman, istek ve sağlık durumlarına bağlı olarak bir süre 1-2 kür ile sınırlı da kalabilmektedir.

Kaplıca sularında bulunabilecek az miktardaki hidrojen sülfür gazı bile suya çürük yumurta kokusu verebilmektedir. Çermik kaplıca sularında da hidrojen sülfür gazı az da olsa bulunduğundan suyun kokusu çürük yumurta kokusunu andırmaktadır. Ayrıca suda oksijen miktarının çok az olması da kükürt kokusunu artırmaktadır. Bu durum havuzlarda kalma süresini olumsuz yönde etkilemektedir.

Çermik Kaplıca bölgesinde bulunan Dicle Üniversitesi Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Anabilim Dalının Çermik Kaplıcaları Birimi 2008 yılına kadar hastaların tedavisi amacıyla hizmet vermiş, fakat 2008 yılında çeşitli sebeplerle kapatılmıştır. Üniversitenin ilgili birimindeki personel

yetersizliği ve bundan kaynaklanan yönetim boşluğu gerekçesiyle tedavi merkezi İl Özel İdaresine devredilmiştir. Merkez binası bugün atıl vaziyettedir (Foto 4).

Harita 3. Çermik Kaplıca Bölgesi Mevcut Kullanım Durumu

Çermik Belediyesi tarafından “Termal Turizmin Gülümseyen Yüzü Projesi” ile kaplıca bölgesinde iyileştirme ve çevre düzenleme çalışmaları yapılarak bölgenin termal turizm bölgesi olarak cazibe merkezi haline getirilmesi amaçlanmıştır ve bu proje Karacadağ Kalkınma Ajansı tarafından da desteklemiştir. Bu proje kapsamında Termal Turizm Tesisleri yakınında bulunan alanda rekreasyon alanı düzenlemeleri ve sokak sağlıklılaştırma çalışmaları yapılmıştır. Kaplıca bölgesinin 3 ana girişinde ve 1 ara yolunda (göze yolu) sokak sağlıklılaştırması ve ışıklandırma çalışmaları yapılmış; içinde açık tiyatro amfisi, spor alanı, doğal taş görünümlü şelale ile oturma alanlarının yer aldığı rekreasyon alanı meydana getirilmiştir (Delil&Tanrikulu, 2012:21-22; Harita 3, Şekil 1, Foto 3).

Turkish Studies

Şekil 1. Termal Turizmin Gülümseyen Yüzü Projesi kapsamında hazırlanan Rekreasyon Alanı projesi

Foto 3. Kaplıca yakınındaki içinde açık tiyatro anfisi, spor alanı, doğal taş görünümlü şelale ile oturma alanlarının yer aldığı rekreasyon alanından görünüm.

Foto 4. Atıl vaziyette bulunan Dicle Üniversitesi Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Anabilim Dalının Çermik Kaplıcaları Birimi.

Foto 5. Kaplıcaya gelen ziyaretçilerin eğlence ve dinlenme ihtiyaçlarını giderdikleri gece canlı müzik olan çay bahçesinden bir görünüm.

7. Ulaşım ve Konaklama

Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan termal amacına yönelik olarak (Sağlık Bakanlığı'nca kür merkezi uygun görülen) turizm yatırım belgesi almış 15 tesisin yatak sayısı 7.447, turizm işletme belgesi almış 50 tesisin yatak sayısı ise 15.796'dır. Yaklaşık olarak 6.174 yatak kapasiteli 35 tesis ise yerel idare tarafından belgelendirilmiştir (<http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr>). Çermik kaplıca tesisi de Çermik İlçe Belediyesi tarafından işletilmektedir. Çermik ilçe merkezinin Hamambası mevkiinde bulunan Çermik Kaplıcaları'na (Melike Belkis Kaplıcaları), Türkiye'nin dört bir tarafından turist gelmektedir. Çevre il ve ilçelere yakınlığı sebebiyle özellikle yakın çevresinden binlerce turist çekmektedir. Yılın 12 ayı boyunca hizmete açık olan kaplıcalar genellikle Haziran-Eylül ayları arasında yoğunluk kazanmaktadır.

Kaplıcalara ulaşım açısından herhangi bir sıkıntı yaşanmamaktadır. Günün her saatinde Diyarbakır, Ergani ve Siverek'e minibüs ve otobüs seferleri düzenlenmektedir. Çevre ilçe ve illerden gelen kişiler rahatlıkla Ergani ve Siverek güzergâhından kaplıcaya ulaşabilmektedirler. Diyarbakır ilçeleri Çermik'e 24 km ile 165 km arasında değişen uzaklıklarda bulunmaktadır. Bu ilçelerden en yakın olanları Çüngüş (24 km) ve Ergani (31 km) ilçeleridir. En uzak olanları ise Kulp (159 km) ve Silvan (165 km) ilçeleridir. Kaplıcalara Diyarbakır ilinden yoğun olarak gelmektedir. 86 km uzaklıktaki Diyarbakır il merkezi dışında (Çermik'e en yakın il merkezi), Elazığ (133 km), Şanlıurfa (151 km), Mardin (185 km), Batman (190 km), Adıyaman (220 km),

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Malatya (229 km), Siirt (275 km), Gaziantep (281 km) gibi şehir merkezlerinin bulunduğu illerin de yakın olması ve ulaşım kolaylığının bulunması, bu yerlerden gelenlerin sayısının fazla olmasında önemli bir etkidir. Çevre il ve ilçelere yakınlığı nedeniyle kaplıcalara gününbirlik ziyaret de yapılabilir.

Çermik Kaplıcaları çevresinde genellikle kaplıcaya gelenlerin konaklaması amacıyla faaliyet gösteren; Turistik Otel, Kaplıca Turistik Oteli, Elazığ Malatya Oteli, Huzur Oteli, Büyük Akdağ Oteli, Ateş Palas Oteli, Fırat Oteli, Dört Kardeşler Oteli, Sağiroğlu Oteli, Malatya Ferah Oteli, Can Şeker Oteli, İpek Oteli, Yayla Oteli, Diyarbakır Oteli, Elazığ Oteli, Kutluca Oteli, Polat Oteli, Şanlıurfa-Elazığ Oteli, Van Palas Oteli, Yayla Palas Oteli, Gaziantep Oteli, Gözbaşı Güven Oteli, Sefa Merve Oteli, Batman Oteli, Durak Oteli, Dört Kardeşler Kanaat Oteli gibi belediye işletme belgeli 25 otel bulunmaktadır.

Herhangi bir yöreden başka bir yörede gidenlerin genel olarak önemli kaygılarından biri gittikleri yerde sosyo-kültürel açıdan farklı alışkanlıkları olan kişilerle anlaşılabilir endişesidir. Dolayısıyla, Diyarbakır Çermik Kaplıcaları'na gelen kişilerin de geldiklerinde bu endişeyi taşımamaları ya da en az hissetmeleri açısından Çermik Kaplıcaları çevresindeki bazı otellerin adları kaplıcalara daha fazla ziyaretçinin geldiği illerin adlarıyla özdeşleştirilmiştir. Otellerin bazılarının adlarının Elazığ-Malatya Oteli, Malatya Ferah Oteli, Diyarbakır Oteli, Elazığ Oteli, Şanlıurfa-Elazığ Oteli, Van Palas Oteli, Gaziantep Oteli, Batman Oteli gibi olması; kaplıcaya bu illerden gelenlerin genellikle sosyo-kültürel olarak hemşehrilik bağlarıyla birbirine bağlı olan insanların daha çok bu otelleri tercih etmelerini sağlamakta, dolayısıyla da birbirleriyle anlaşılabilir kaygısını engellemek amacını taşımaktadır.

Foto 6. A-Çermik Kaplıcaları yakınındaki Büyük Kaplıca Oteli'nden bir görünüm. **B-** Kaplıca çevresinde otel ve pansiyonlar ile ticari iş yerlerinin olduğu meydan çevresi.

Otellerin yanı sıra geliri düşük olan kişi ya da ailelerin daha ucuz ve daha uzun zamanlı kaplıcadan yararlanmalarını amaçlayan 12 adet pansiyon da hizmet vermektedir. Bu pansiyonlar ise; Emniyet Pansiyonu, Gözde Pansiyonu, Adıyaman Pansiyonu, Dörtkardeşler Pansiyonu, Şark Pansiyonu, Kervan Palas Pansiyonu, Yeşilçam Pansiyonu, Akdağ Pansiyonu, Küçükkardeş Pansiyonu, Mevsim Pansiyonu, Sadık Pansiyonu ve Şahap Pansiyonu'dur.

Oda sayısı 740 olarak tespit edilen, yatak kapasitesi yaklaşık 1270 civarında olan bu otel ve pansiyonlarda her bütçeye uygun barınma olanağı mevcuttur. Otellerde oda sayısı 6 ile 50 arasında; pansiyonlarda ise 10-40 arasında değişmektedir. Otel ve pansiyonlardan oluşan konaklama tesislerinde yatak kapasitesi ise 6 ile 110 arasında değişmektedir. Odalarda genellikle 1-3 arasında yatak mevcuttur. Konaklama tesislerindeki yetkililer ile yapılan görüşmelerde aile olarak kaplıcaya gelindiğinde ya da yatak kapasitesinin yeterli olmadığı durumlarda odalara yer yatağı atılarak konaklama imkânı sağlandığı da belirtilmiştir. Mevcut konaklama tesisleri olan otel ve pansiyonlar

genellikle kaplıcalar çevresi olarak nitelendirilen Hamambası Mevkii, Cavşakbaşı Meydanı ve Hamambası yolu civarında yer almaktadır.

Çermik kaplıca tesislerine gelen ziyaretçi sayıları değerlendirildiğinde; 2009 yılında Çermik kaplıca tesislerine gelen kişi sayısının 114 bine kadar ulaştığı görülmektedir. Bu sayının Çermik ilçe merkezi nüfusunun 6,5 katından, Çermik ilçe geneli nüfusunun ise 2 katından fazla bir değer göstermesi Çermik Kaplıcaları'na olan ilginin boyutunu göstermektedir. Çermik Kaplıcaları'na gelen ziyaretçi sayıları 2009 yılında 114 bin kişi iken, 2010 yılında 91.000 kişiye, 2011 yılında, 71 kişi düşmüştür. 2012 yılında ise Çermik Belediyesi kayıtlarına göre 72 bin kişi kaplıcalardan yararlanmıştır (Tablo 4). 2013 yılına ait elde ettiğimiz ziyaretçi sayıları araştırma yaptığımız döneme rastlayan 9 aylık verileri içerdiğinden 60 bin civarındadır. Fakat bu sayıyı 12 aylık bir süre ile oranladığımızda önceki yıllar gibi 70 binin üzerinde bir rakama ulaşılmaktadır. 2009 yılından günümüze doğru gelindiğinde kaplıcalara gelen sayısında önemli bir azalış olduğu göze çarpmaktadır. Saha yaptığımız gözlemlerde kaplıca girişindeki gişelerde her ziyaretçiye giriş biletinin kesilmediği görülmüştür. Dolayısıyla kaplıcaya gelen kişi sayısının yıllara göre azalması ya da azalmış gibi görülmesinde bu durum önemli bir etkidir. Diğer bir etken ise kaplıca çevresindeki otel ve pansiyon çevrelerinin yeterince temiz olmaması, belediye hizmetlerinin yetersizliğidir. Buna rağmen Çermik ilçe merkezinin yıllara göre nüfus değişimi incelendiğinde; Çermik yerleşmesi nüfusunun 2009-2013 yılları arasında sürekli bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir (Tablo 4). Kaplıcalara bağlı olarak kaplıcalar çevresinde otel ve pansiyonların olması, dolayısıyla buraya gelen ziyaretçilerin hizmetlerini karşılayan bir çalışan nüfusun ve iş potansiyelinin mevcudiyeti de ilçe merkezinden göçleri kısıtladığından ilçe merkezi nüfusunun artı değerlerde olmasında önemli bir etkidir.

Tablo 4. Çermik kaplıca tesislerine gelen kişilerin 2009-2013 yılları arasındaki sayıları

Yıl	Ziyaretçi Sayısı	Çermik ilçe merkezi	Çermik ilçe geneli
2009	114.000	17.389	50.240
2010	91.000	17.962	50.134
2011	71.000	18.286	50.450
2012	72.000	18.505	50.309
2013	60.000 (18.09.2013'e kadar)	19.057	50.657

Kaynak: Çermik Belediyesi verilerinden derlenmiştir.

Çermik kaplıcaları otel ve pansiyonlar çevresinde, gelen ziyaretçilerin temizliğe çok riayet etmedikleri ve temizlik hizmetleri yönüyle de Çermik Belediyesi'nin yetersiz kaldığı gözlemler sonucunda görülmüştür.

Foto 6. A-B. Kaplıca çevresinde otel ve pansiyonlar ile meydanın bulunduğu çevrenin kirlilik durumundan görünüm.

8. Bulgular ve Yorum

Çermik Kaplıcaları'nın Türkiye ve yöre turizmine katkılarını belirtmek, kaplıcaların eksik yönlerini tespit etmek ve kaplıcalarda daha iyi hizmet planlamaları yapılmasına katkıda bulunmak amacıyla kaplıcalara gelen turistlerin kaplıcalara dair algılarını ve memnuniyet derecelerini ölçebilmek için kaplıcaya gelen 151 kişiye anket uygulanmıştır. Katılımcıların anket sorularına verdikleri cevaplardan bazıları arasında ilişkililik düzeyinin ve tutarlılığının ölçülmesi amacıyla SPSS programından yararlanılarak ki-kare (Chi Square) test yöntemi uygulanmıştır. Çalışma, genel olarak alanında yapılan birçok çalışmaya göre turizm potansiyelinin değerlendirilmesi amacıyla ölçülmesinde turistlerin kaplıcaya yönelik algılarının ölçülmesi ve değerlendirilmesinde farklılık arz etmektedir.

İlk olarak Çermik Kaplıcaları'nda kaplıcadan faydalanmaya gelen turistlerden araştırma anketine katılanların cinsiyet, yaş grubu, melekleri, aylık ortalama gelirleri ve eğitim durumlarına ilişkin özellikler tespit edilmiştir. Katılımcıların bu betimsel özelliklerinin yüzde (%) ve frekans değerleri tablo olarak gösterilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5'e bakıldığında araştırmaya katılan turistlerin yüzde %55'ini erkekler, %45'ini ise kadınlar oluşturmaktadır. Katılımcılardan 31-40 yaşları arasında olanlar (%32,5 oranında) ile 41-50 yaş grubu arasında olanlar (%28,5 oranında) en fazla sayı ve oranlardadır. Bu iki yaş grubu katılanların %60'ından fazladır. Bu yaş gruplarına 51-60 yaş grubu (%15,2) dahil edildiğinde, %75'den fazla bir orana ulaşılmaktadır. Dolayısıyla buradan, termal turizm faaliyetinin 30 yaşın üzerindeki kişilerce (orta yaş ve üzeri) daha fazla tercih edildiği ve bununda yaşın ilerlemesiyle birlikte ortaya çıkan sağlık sorunlarına dayandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ziyaretçilerin önemli bir kısmının eğitim seviyesinin düşük olması, gelenlerin eğitim seviyesinin batı illerine göre düşük olduğu Diyarbakır ve çevresindeki illerden gelenlerin yoğun olması ile ilgilidir.

Tablo 5. Çermik Kaplıcalarında Araştırma Anketi'ne Katılanların Betimsel Özellikleri.

	Betimsel Özellikler	f	%		Betimsel Özellikler	f	%
Yaş Grubu	20 yaş altı	10	6,6	Cinsiyet	Erkek	83	55,0
	20-30	14	9,3		Kadın	68	45,0
	31-40	49	32,5		Toplam	151	100,0
	41-50	43	28,5	Gelir Durumu	1000 tl'ye kadar	25	16,6
	51-60	23	15,2		1001-2000 tl	64	42,4
	60+	12	7,9		2001-3500 tl	51	33,8
	Toplam	151	100,0		3501 ve üstü	11	7,3
Meslek	Emekli	10	6,6	Eğitim Durumu	Toplam	151	100,0
	Memur	19	12,6		Okur Yazar Değil	35	23,2
	İşçi	13	8,6		İlkokul	53	35,1
	Serbest Meslek	42	27,8		Ortaokul	17	11,3
	Öğrenci	12	7,9		Lise	24	15,9
	Ev Hanımı	54	35,8		Yüksekokul ve Üniversite	21	13,9
	Diğer	1	0,7		Y.Lisans veya Doktora	1	0,7
	Toplam	151	100,0		Toplam	151	100,0

Kaynak: Yapılan anket sonuçlarından derlenmiştir.

Anket katılımcıları içerisinde 20 yaş altı 10 kişi olup, katılımcıların %6,6'sını oluşturmaktadır. Yapılan görüşmelerde bu kişilerin münferit olarak değil kaplıcalara aileleri önderliğinde ya da akrabaları ile geldikleri tespit edilmiştir.

Katılımcıların gelir durumu incelendiğinde ise gelir durumu 1001-3500TL arasında olanların %76,2 olduğu, bu bağlamda termal turizme katılanların genellikle orta düzeyde gelire sahip kişilerden oluştuğu görülmektedir. Eğitim durumlarına göre, okuryazar olmayan (%23,2) ve ilkokul mezunu olan (%35,1) kişilerin de toplamda %58,3'lük bir oranla yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %35,8'inin ev hanımı, %27,8'inin ise serbest meslek sahipleri oldukları,

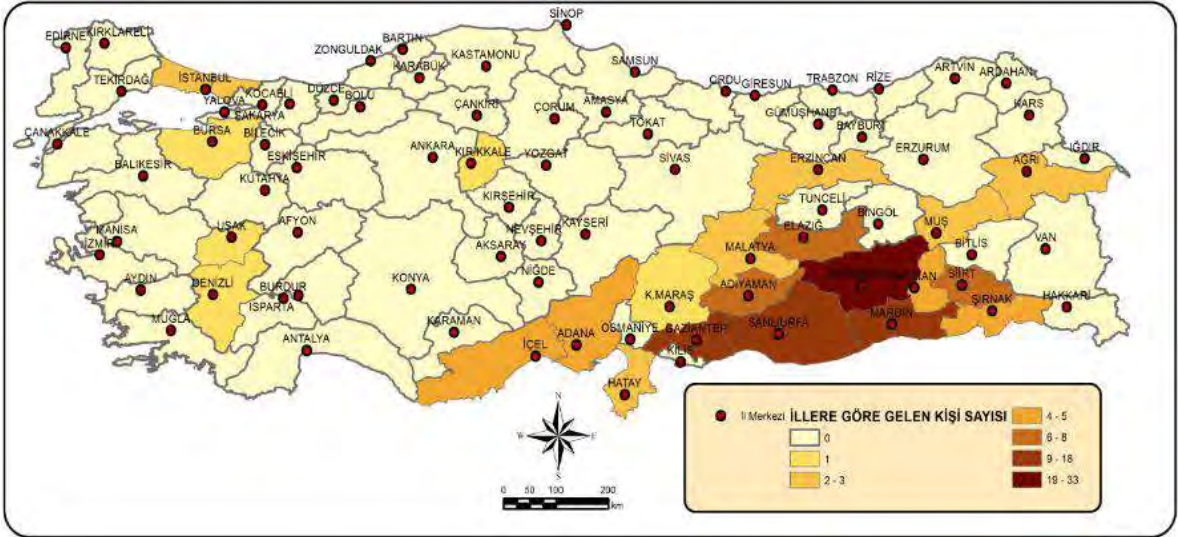
okuryazar olmayan ve ilkokul mezunu olanların da katılımcılar içerisinde en fazla oldukları göz önüne alındığında eğitim durumu ve meslekler arasında bir doğru orantı olduğu ortaya çıkmaktadır (Tablo 5).

Termal tesislere gelen kişiler içerisinde 151 kişiye yapılan anketlerde, anketlere katılan kişilerin %21,9'unun Diyarbakır il merkezi ve ilçelerinden olduğu tespit edilmiştir. Bu oran katılımcıların 1/5'inden fazlasını oluşturmaktadır. Çermik'e yakın Şanlıurfa ve Gaziantep illerinden gelenlerin oranı ise %23,8'i bulmaktadır. Mardin illinden gelenlerin oranı ise %8,6'dır. Diyarbakır ili ile Çermik'e yakın Şanlıurfa, Gaziantep ve Mardin illerinden katılanlar birlikte ele alındığında termal tesislere gelenlerin oranının %54,3 ile yarıdan fazla olduğu görülmektedir. Siirt, Adıyaman, Elazığ, Şırnak ve Batman gibi yakın illerden gelenlerin oranlarının ise %3,3 ile %5,3 arasında değişmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. Çermik Kaplıcaları Termal Turizm Anketine katılanların geldikleri illere ya da ülkelere göre dağılımı.

Gelinen il ya da ülke	Kişi Sayısı	%'si	Kümülatif %	Gelinen il ya da ülke	Kişi Sayısı	%'si	Kümülatif %	Gelinen il ya da ülke	Kişi Sayısı	%'si	Kümülatif %
Diyarbakır	33	21,9	21,9	Mersin	5	3,3	78,7	Denizli	1	0,7	93,3
Ş.Urfa	18	11,9	33,8	Adana	4	2,6	81,3	Kırıkkale	1	0,7	94,0
G.Antep	18	11,9	45,7	Malatya	3	2,0	83,3	Uşak	1	0,7	94,7
Mardin	13	8,6	54,3	Ağrı	3	2,0	85,3	K.Maraş	1	0,7	95,4
Siirt	8	5,3	59,6	Erzincan	3	2,0	87,3	Irak	1	0,7	96,1
Adıyaman	7	4,6	64,2	İstanbul	3	2,0	89,3	Almanya	4	2,6	98,7
Elazığ	7	4,6	68,8	Hatay	2	1,3	90,6	Fransa	1	0,7	99,3
Şırnak	5	3,3	72,1	Muş	2	1,3	91,9	Danimarka	1	0,7	100,0
Batman	5	3,3	75,4	Bursa	1	0,7	92,6	Total	151	100,0	100,0

Kaynak: Yapılan anket sonuçlarından derlenmiştir.

Harita 4. Çermik Kaplıcaları Termal Turizm Anketine katılanların geldikleri illere göre dağılımı.

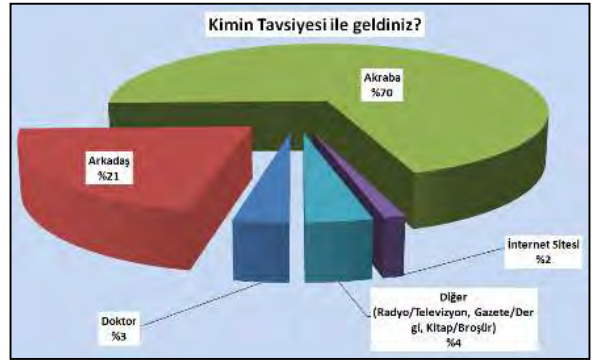
Çermik Kaplıcalarına İstanbul ve Bursa gibi uzak illerden gelenlerin yanı sıra Irak, Almanya, Fransa ve Danimarka ülkelerinden gelenlerin de olduğu tespit edilmiştir. Yapılan mülakatlarda bu kişilerin uzak noktalardaki il ya da ülkelere gelmelerindeki etkenin aslında Diyarbakır ilindeki akrabalarını ziyaretleri sırasında kendileri ya da akrabalarıyla birlikte kaplıcaya ziyaret etmeleri olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak kaplıcalara gelenlerin geldikleri yerlere göre bir değerlendirme yapıldığında, kaplıcaların etki sahasının Diyarbakır ili ve yakın çevresindeki iller olduğu görülmektedir. Çetin ve Özşahin; Gönen Kaplıcaları için yaptıkları

çalışmada yabancı turist sayısı azlığının reklam ve tanıtım yetersizliğiyle doğrudan ilgili olduğunu ifade etmektedirler (Çetin & Özşahin, 2011:337). Çermik’e yönelik termal turizm aktivitelerine katılan turist profilinde de gelenlerin genelde yakın illerden olması, yabancı kökenli yabancı ülkelerden gelenlerin nadiren olması, yabancı ülkelere gelenlerin ise genellikle yazın memleketlerine gelen gurbetçilerden olması, Çermik’in yurt içi ve yurt dışında reklam ve tanıtım yetersizliğiyle doğrudan ilgilidir.

Tablo 7’de termal turizm anketine katılan katılımcıların “Termal tesise kimin tavsiyesi ile geldiniz?” sorusuna verdikleri cevaplar incelenmiş olup, buna göre katılımcılardan %70,2’si akraba tavsiyesi ile geldiklerini belirtmişlerdir. Arkadaş tavsiyesi ile gelenlerin oranı ise %21,2 olarak tespit edilmiştir. Akraba ve arkadaş tavsiyesi ile gelenler birlikte ele alındığında %91,4’lük bir oran karşımıza çıkmaktadır (Tablo 7, Şekil 2).

Tablo 7. – Şekil 2. Çermik Kaplıcaları termal turizm anketine katılan turistlerin termal tesislere kimin tavsiyesi ile geldiklerine ilişkin görüşlerinin dağılımı.

Kimin Tavsiyesi ile geldiniz?	Frekans	Yüzde (%)	Kümülatif %
Doktor	5	3,3	3,3
Arkadaş	32	21,2	24,5
Akraba	106	70,2	94,7
İnternet sitesi	2	1,3	96,0
Diğer(Radyo/televizyon, Gazete/Dergi, Kitap/Broşür)	6	4,0	100,0
Toplam	151	100	100

Kaynak: Yapılan anket sonuçlarından derlenmiştir.

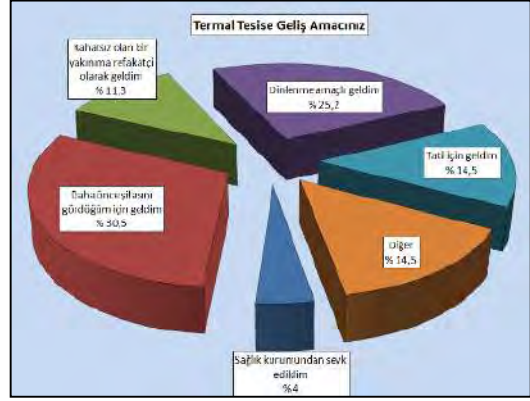
Doktor tavsiyesi ile gelenlerin oranı ise sadece %3,3’tür. Çetin’in de belirttiği gibi (Çetin, 2011: 889; Çetin, 2010: 178) doktor tavsiyesi ile gelenlerinin oranının oldukça az olması ülkemizde termal turizmden yararlanmada doktor ve sağlık kuruluşlarının etkisinin gelişmiş batılı ülkelere göre çok düşük olduğunu kanıtlamaktadır. Termal kaynaklardan doktor tavsiyesi olmadan yapılan bilinçsiz tedavi yöntemleri bazı durumlarda zararlı olabilmektedir (Garipağaoğlu, 2002: 208; Bulut, 1999: 201). İnternet sitesi, radyo-televizyon, gazete-dergi, kitap-broşür gibi iletişim kaynakları vasıtasıyla Çermik termal kaynağına gelenlerin oranı ise %5,3’tür. Bu oran da akraba ve arkadaş tavsiyesi ile gelenlerin oranına göre oldukça düşük değerdedir. Dolayısıyla bu durumda termale gelen kişilerin daha çok birincil ilişkiler aracılığıyla termale geldikleri, basın yayın ve iletişim araçlarından daha az yararlandıkları ortaya çıkmaktadır.

Tablo 8 ve Şekil 3’te Çermik Kaplıcaları’nda araştırma anketine katılanların “Termal tesise geliş amacınız nedir?” sorusuna verdikleri yanıtlar incelenmiştir. Buna göre katılımcıların %30,5’i daha önce şifasını gördükleri için, %25,i dinlenme amaçlı, 14,6’sı tatil için, %11,3’ü ise rahatsız olan bir yakınına refakat etmek amacıyla geldiklerini belirtmişlerdir. Sağlık kurumundan sevk edilenlerin oranı ise %4,0’dır. Tablodaki frekans ve oranlardan da görüldüğü üzere, gelenlerin %30’u dolayısıyla 1/3’üne yakın bir kısmının “Daha öncesinde şifasını gördüğüm için geldim” cevabını vermeleri termal tesisin bu kişilerce bilindiğini ve geldiğini göstermektedir. Dinlenme amaçlı gelenlerin oranının katılımcılar içerisinde 1/4 (%25,2) oranında olması, bunun yanı sıra tatil için gelenlerin oranının da azımsanmayacak (%14,6) kadar olması ise kaplıcaya kısa süreli ve yakın yerlerden gelenlerin yoğunluk kazanmış olabileceği ile ilgili bir ipucu vermektedir. “Rahatsız olan bir yakınıma refakatçi olarak geldim” cevabının ise %11,3 oranında olması ve bu seçeneği cevaplayanlar içerisinde yaş grupları ve cinsiyetin dağılımının incelenmesi sonucunda, 20 yaş altı yaş grubunda erkeklerin daha fazla

olduğu ve bu yaş grubu üzerindeki özellikle 40 yaşa kadar olan orta yaş grubunda ise kadınların daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ise 20 yaş altı refakatçi olarak gelenlerin akrabalık ilişkilerinin, 20 yaş üstünün ise hem akraba hem de komşu ya da arkadaş ilişkileri neticesinde kaplıcaya gelmiş oldukları hakkında fikir vermektedir.

Tablo 8.- Şekil 3. Çermik Kaplıcaları termal turizm anketine katılan turistlerin termal tesise geliş amaçlarına ilişkin görüşlerinin dağılımı.

Termal Tesise Geliş Amacınız	Frekans	Yüzde (%)	Kümülatif %
Sağlık kurumundan sevk edildim	6	4,0	4,0
Daha önce şifasını gördüğüm için geldim	46	30,5	34,4
Rahatsız olan bir yakınımın refakatçi olarak geldim	17	11,3	45,7
Dinlenme amaçlı geldim	38	25,2	70,9
Tatil için geldim	22	14,5	85,3
Diğer	22	14,5	100,0
Toplam	151	100,0	100,0

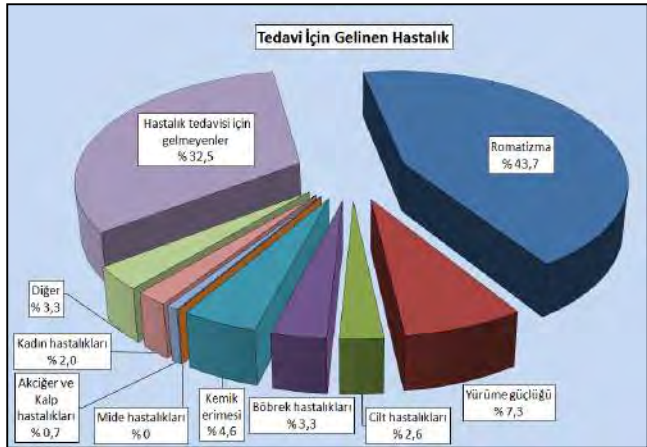

Kaynak: Yapılan anket sonuçlarından derlenmiştir.

Tablo 9’da ise herhangi bir hastalığın tedavisi için gelenlerin ne tür rahatsızlıklarının olduğuna dair cevapları incelenerek değerlendirilmiştir. Katılımcıların %67,6’sı kaplıcalara herhangi bir hastalığının tedavisi için geldiklerini, %32,5’ü ise hastalık tedavisi için gelmediklerini ifade etmişlerdir. 151 kişi olan katılımcıların %43,7’si romatizma hastalığı tedavisi için geldiklerini belirtmişlerdir. Yürüme güçlüğü tedavisi için gelenler ise %7,3 oranındadır. Romatizma ve yürüme güçlüğü tedavisi için gelenler birlikte kümülatif olarak değerlendirildiğinde; %51,0 ile katılımcılar içinde yarıdan fazla bir oran teşkil etmektedir. Hastalık tedavisi için gelenlerden % 2,6’sı ise cilt hastalıkları, %3,3’ü böbrek hastalıkları, %4,6’sı kemik erimesi, %2,0’ı kadın hastalıkları, %0,7’si akciğer ve kalp hastalıkları, %3,3’ü de bu hastalıkların dışındaki diğer bazı rahatsızlıkların tedavisi için termal tesise geldiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 9. – Şekil 4. Çermik Kaplıcaları termal turizm anketine katılan turistlerin tedavi için geldikleri hastalıklara ilişkin görüşlerinin dağılımı.

Tedavi için geline hastalık	Frekan s	Yüzde (%)	Kümülatif (%)
Romatizma	66	43,7	43,7
Yürüme güçlüğü	11	7,3	51,0
Cilt hastalıkları	4	2,6	53,6
Böbrek hastalıkları	5	3,3	56,9
Kemik erimesi	7	4,6	61,5
Mide hastalıkları	0	0	61,6
Akciğer ve Kalp hastalıkları	1	0,7	62,3
Kadın hastalıkları	3	2,0	64,3
Diğer	5	3,3	67,6
Hastalık tedavisi için gelmeyenler	49	32,5	100,0
Toplam	151	100,0	100,0

Kaynak: Yapılan anket sonuçlarından derlenmiştir.

Anket sonuçlarına göre hastalık tedavisi için gelmeyenlerin büyük bir kısmının Diyarbakır ve çevresindeki birkaç yakın ilden geldikleri tespit edilmiştir. Buradan yakın çevrelerden hastalık

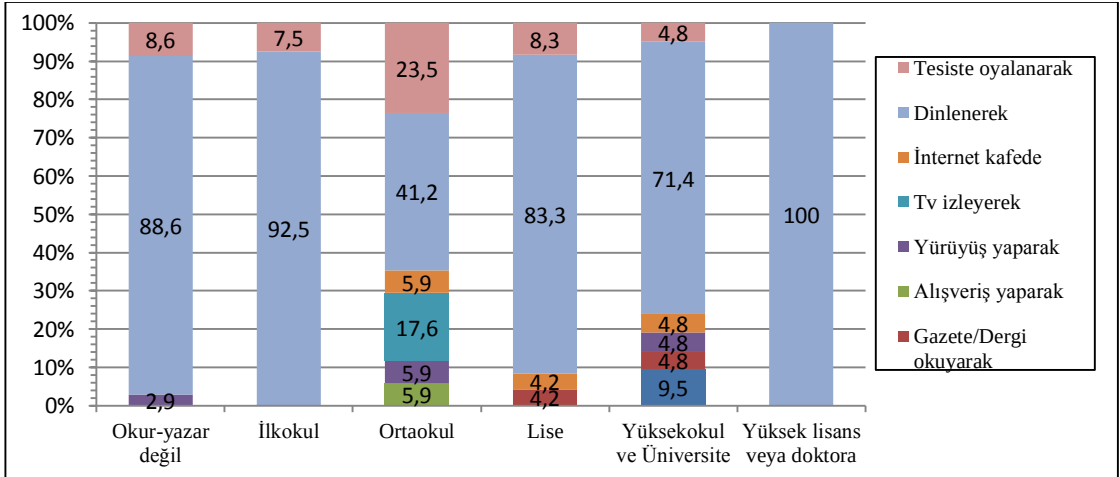
için gelmeyenlerin genellikle kısa süreli dinlenmek ve stres atmak için geldikleri yönünde bir sonuç çıkarılabilir.

Tablo 10’de “Termal tesisteki boş zamanlarınızı daha çok nasıl değerlendirirsiniz?” sorusuna verdikleri yanıtlar ile eğitim durumları kıyaslanmıştır. Anket yapılan 151 kişiden 2’si kitap okuyarak cevabını vermiştir. Bu kişiler yüksekokul ve üniversite mezunudur. Gazete ve dergi okuyarak daha çok boş zamanlarını değerlendirenler de kitap okuyarak cevabını verenler gibi katılımcıların sadece %1,3’ünü oluşturmaktadır. Bu kişilerin ise lise ve yükseköğretim mezunu olduğu belirlenmiştir. Alışveriş yaparak, yürüyüş yaparak, Tv izleyerek ve internet kafe’de boş zamanlarını değerlendirenler ise katılımcıların % 6,7’sini oluşturmaktadırlar.

Tablo 10. Termal tesise gelenlerin eğitim durumları ile boş zamanlarını nasıl değerlendirdikleri arasındaki ilişki dağılımı

Eğitim Durumu	Boş Zaman Değerlendirme									Toplam	
		Kitap okuyarak	Gazete/ Dergi okuyarak	Alışveriş yaparak	Yürüyüş yaparak	Tv izleyerek	İnternet kafede	Dinlenerek	Tesiste oyalanarak	f	%
Okur-yazar değil	f	0	0	0	1	0	0	31	3	35	23,2
	%	0	0	0	2,9	0	0	88,6	8,6		
İlkokul	f	0	0	0	0	0	0	49	4	53	35,1
	%	0	0	0	0	0	0	92,5	7,5		
Ortaokul	f	0	0	1	1	3	1	7	4	17	11,2
	%	0	0	5,9	5,9	17,6	5,9	41,2	23,5		
Lise	f	0	1	0	0	0	1	20	2	24	15,9
	%	0	4,2	0	0	0	4,2	83,3	8,3		
Yüksekokul ve Üniversite	f	2	1	0	1	0	1	15	1	21	13,9
	%	9,5	4,8	0	4,8	0	4,8	71,4	4,8		
Yüksek lisans veya doktora	f	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0,7
	%	0	0	0	0	0	0	100,0	0		
Toplam	f	2	2	1	3	3	3	123	14	151	100
	%	1,3	1,3	0,7	2,0	2,0	2,0	81,5	9,3		

$X^2=66,096$ $sd=35$ $p=0,001$

Şekil 5. Eğitim seviyesinin durumuna göre boş zamanları değerlendirme şekillerinin dağılımı.

Anket yapılan 151 turist içerisinde 123 kişi boş zamanlarının daha çok dinlenerek değerlendirdikleri ifade etmiştir. Bu sayı katılımcıların büyük bir çoğunluğu olan %81,5’ini oluşturmaktadır. Katılımcıların %9,3’ü ise boş vakitlerini tesiste oyalanarak geçirdiklerinin ifade etmişlerdir. Okur-yazar olmayanlar içerisinde daha çok dinlenerek vakit geçirenlerin oranı

%88,6'dır. Dinlerenек vakit geçirenler ilkokul mezunlarının %92,5'ini, ortaokul mezunlarının %41,2'ini, lise mezunlarının %83,3'ünü yükseköğretim mezunlarının ise %71,4'ünü oluşturmaktadır. Dinlenerek vakit geçiren kişi sayısı olan 123 kişi içerisinde ise ilkokul mezunları oranı % 39,8 olup yarıya yakındır. Bunu %25,2 ile okur-yazar olmayanlar takip etmektedir. Ankete katılanlardan tesislerde oyalanarak boş zamanlarını değerlendirenlerin oranı %9,3 olup bu kişilerin çoğunluğunu (%78,6) okur-yazar olmayan, ilkokul ve ortaokul mezunu kişiler oluşturmaktadır. Genel olarak buradan, eğitim seviyesi düşük olanların boş zamanlarında kitap, gazete-dergi okuma alışkanlıklarının olmadığı, bunun yerine tesiste dinlenerek ve oyalanarak vakit geçirdikleri yönünde bir sonuca ulaşılabilir.

Termal tesise gelenlerin eğitim durumları ile boş zamanlarını nasıl değerlendirdikleri arasındaki ilişkiyi tespit için yapılan ki-kare (Chi Square) testine göre p değeri 0,001 olduğundan dolayısıyla 0,05'ten küçük olduğundan iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 11'de ankete katılanlara "*Termal tesise kimin tavsiyesi ile geldiniz?*" sorusuna verdikleri cevaplar ile gelme amaçları karşılaştırılmıştır. Katılımcılar içerisinde termal tesise akraba tavsiyesi ya da akraba ile gelenler en fazla olup %70,2'lik yüksek bir orana sahiptir. Bunu %21,2 değeri ile arkadaş tavsiyesi ile ya da arkadaşla birlikte gelenler oluşturmaktadır. Doktor tavsiyesi ile radyo/televizyon, gazete/dergi, kitap/broşür ya da internetten görerek ya da bilgilenerек gelenlerin oranı %10'unun altındadır. Dolayısıyla gelenlerin %90'ın üzerindeki büyük bir kısmının akraba-arkadaş tavsiyesi ya da birlikteliği gelmeleri, gelenlerin yakın çevre ilçe ya da illerden geldiği göz önünde bulundurulduğunda; kaplıcaların şifa yönünden önemli bir bölgesel merkez olduğu, fakat radyo/televizyon, gazete/dergi, kitap/broşür ya da internet gibi iletişim araçları vasıtasıyla yeteri kadar tanıtımının yapılmadığı sebebiyle de ulusal ya da uluslararası etki sahasının yetersiz olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kaplıcalara gelenlerin gelme amaçlarının tespiti yönündeki soruya verilen cevaplara bakıldığında ise; ankete katılanların %30,5'i önceden şifa buldukları için, %25,2'si ise dinlenme amaçlı, %14,6'sı tatil amaçlı ve diğer farklı nedenler dolayı, %11,3'ü yakınıyla birlikte refakatçi olarak, %4'ü ise hastalığından dolayı sevk edildiği için kaplıcaya geldiklerini belirtmişlerdir (Tablo 11). Bu bağlamda kaplıcaya gelenlerin önemli bir kısmının kaplıcaya gelmelerinde asıl amacın; hastalığına şifa bulmak, dinlenme ve tatil amaçlı olduğu tespit edilmiştir.

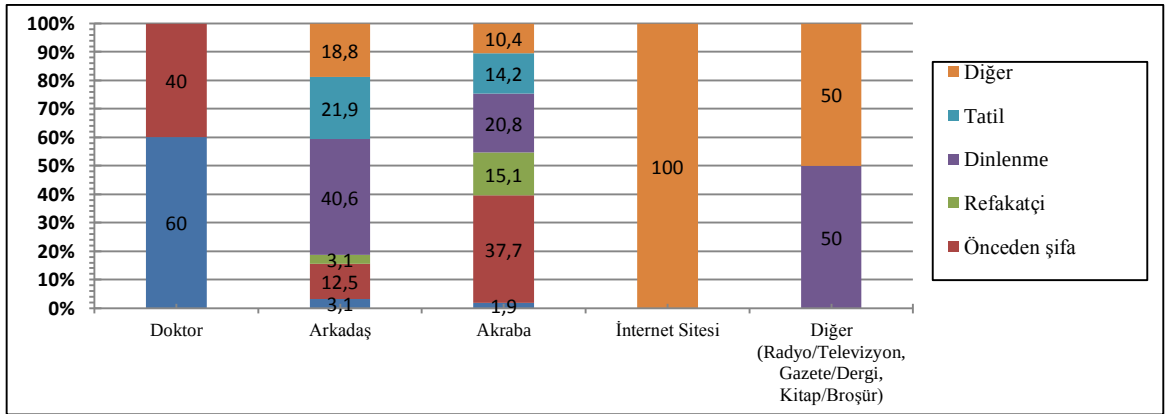
Katılımcılar içerisinde termale doktor tavsiyesi ile gelenlerin %60'ını sağlık kurumundan sevk olduğu için gelenler ile önceden şifa bulduğu için gelenler oluşturmaktadır. Buradan anlaşılması gereken doktor tavsiyesi ile gelenleri, doktor tavsiyesi ile ilk defa gelenler ve geçmişte de doktor tavsiyesi ile gelerek şifa bulan ve tekrar termale gelenler oluşturmaktadır. Arkadaş tavsiyesi ile ya da arkadaşıyla birlikte gelenlerin %40,6'sı dinlenme amaçlı, %21,9'u tatil amaçlı geldiklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla, arkadaş tavsiyesi ile ya da arkadaşıyla birlikte gelenlerin termale gelmedeki amaçlarının genellikle dinlenmek ve tatil yapmak olduğu görülmektedir. Akraba tavsiyesi ile ya da akrabasıyla birlikte kaplıcaya gelenler içerisinde geliş amaçları yönünden bir değerlendirme yapıldığında ise; %37,7'si daha önceden gelerek şifa bulduğu, %20,8'i dinlenme amaçlı, %15,1'i bir yakınına refakatçi olarak, %14,2'si tatil amaçlı geldiklerini belirtmişlerdir (Tablo 11, Şekil 6). Dolayısıyla, buradan genel olarak termal tesise daha önceden geldiği ve memnun kalınarak akrabalarla tekrar geldiği sonucuna ulaşılabilir. İnternet, radyo/televizyon, gazete/dergi, kitap/broşür gibi basın-yayın ve haberleşme araçları vasıtasıyla termale gelenlerin ise genellikle dinlenme amaçlı gibi sebeplerle termale geldikleri tespit edilmiştir.

Termal tesise gelenlerin kimin tavsiyesi ile geldikleri ile gelme amaçları arasındaki ilişkiyi tespit için yapılan ki-kare (Chi Square) testine göre p değeri 0,000 olduğundan dolayısıyla 0,05'ten küçük olduğundan iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 11. Termal tesise gelenlerin kimin tavsiyesi ile geldikleri ile gelme amaçları arasındaki ilişki dağılımı.

Kimin tavsiyesi ile geldikleri	Gelme amacı							Toplam	
		Sağlık kurumundan sevk	Önceden şifa	Refakatçi	Dinlenme	Tatil	Diğer	f	%
	f								
Doktor	f	3	2	0	0	0	0	5	3,3
	%	60,0	40,0	0	0	0	0		
Arkadaş	f	1	4	1	13	7	6	32	21,2
	%	3,1	12,5	3,1	40,6	21,9	18,8		
Akraba	f	2	40	16	22	15	11	106	70,2
	%	1,9	37,7	15,1	20,8	14,2	10,4		
İnternet Sitesi	f	0	0	0	0	0	2	2	1,3
	%	0	0	0	0	0	100,0		
Diğer(Radyo/Televizyon, Gazete/Dergi, Kitap/Broşür)	f	0	0	0	3	0	3	6	4,0
	%	0	0	0	50,0	0	50,0		
Toplam	f	6	46	17	38	22	22	151	100,0
	%	4,0	30,5	11,3	25,2	14,6	14,6		

$\chi^2=81,330$ $sd=20$ $p=0,000$

Şekil 6. Kimin tavsiyesi ile geldiklerinin gelme amaçlarına göre dağılımı.

Katılımcıların termal tesise kaçınıcı defa geldiklerini ölçmek amacıyla “Termal tesise kaçınıcı defa gelişiniz?” sorusuna verdikleri cevaplar değerlendirildiğinde; katılımcıların %48,3’ü ilk defa, %14,6’sı ikinci defa, %11,3’ü üçüncü defa, %25,8’i ise dört ya da dörtten daha fazla sayıda geldiklerini belirtmişlerdir (Tablo 12, Şekil 7). Dolayısıyla ilk defa gelenlerin katılımcılar içerisinde yarıya yakın bir değerde olduğu görülmektedir. Bu durum, iki ya da daha fazla gelenlerin ilk defa gelenlerin bir kısmı üzerinde termale gelme yönünde olumlu etkilerde bulunduklarını ve kaplıcanın geçmişe göre duyulması ve tanınması anlamında daha iyi bir yerde olduğunu hissettirmektedir. Anket yapılan katılımcıların %51,7’sinin iki ya da daha fazla sayıda kaplıcaya gelmiş olması da kaplıcaya daha önceden gelenlerin kaplıcaya olan ilgisinin devam ettiğini, dolayısıyla da kaplıcaya gelenlerin buradan memnuniyetinin devamlılığını göstermektedir.

Tablo 12. – Şekil 7. Termal tesise kaçınıcı defa gelindiği sorusuna verilen cevapların frekans ve yüzde dağılımları

Termal tesise kaçınıcı defa geliyorsunuz?	Frekans	Yüzde (%)	Kümülatif (%)
İlk	73	48,3	48,3
İkinci	22	14,6	62,9
Üçüncü	17	11,3	74,2
Dört ve daha fazla	39	25,8	100,0
Toplam	151	100,0	100,0

Kaynak: Yapılan anket sonuçlarından derlenmiştir.

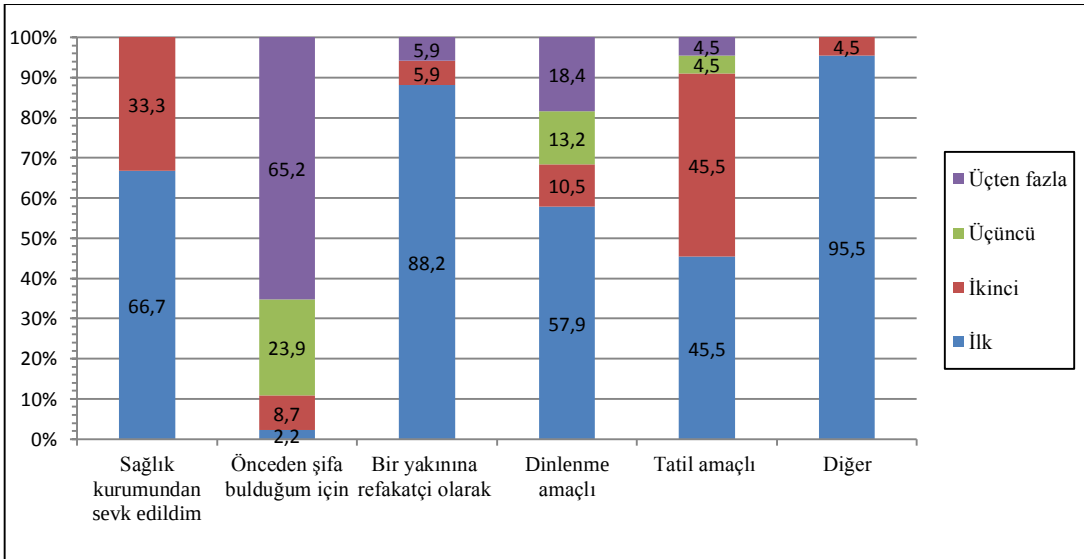

Kaplıcaya gelenler içerisinde anket yapılan katılımcıların “*Bulunduğunuz termal tesise gelme amacınız nedir?*” sorusu ile “*Bulunduğunuz termale kaçınıcı defa gelişiniz?*” sorusuna verdikleri cevaplar karşılaştırılmıştır. Buna göre katılımcılardan sağlık kurumundan sevk edilenlerin %66,7’si ilk defa geldiğini, %33,3ü ikinci defa geldiğini belirtmiştir. Daha önceden termal tesise gelerek şifa bulanlar içerisinde ise üç ve daha fazla sayıda geldiklerini belirtenler %89,1 oranındadır. Buradan kaplıcaların hastalıkların tedavisinde oldukça etkili olduğu ve gelenlerin bu durumdan oldukça memnun oldukları sonucuna ulaşılabilir. Bir yakınına refakatçi olarak gelenler incelendiğinde, bu grubun %88,2’sinin ilk defa geldiği, %11,8’i ise iki ve daha fazla defa geldikleri görülmektedir.

Tablo 13. Termal tesise geliş amacı ile termal tesise kaçınıcı defa geldiği arasındaki ilişki dağılımı.

Termal tesise geliş amacınız nedir?		Termal tesise kaçınıcı defa geliyorsunuz?				
		İlk	İkinci	Üçüncü	Üçten fazla	Toplam
Sağlık kurumundan sevk edildim	f	4	2	0	0	6
	%	66,7	33,3	0	0	100,0
Önceden şifa bulduğum için	f	1	4	11	30	46
	%	2,2	8,7	23,9	65,2	100,0
Bir yakınına refakatçi olarak	f	15	1	0	1	17
	%	88,2	5,9	0	5,9	100,0
Dinlenme amaçlı	f	22	4	5	7	38
	%	57,9	10,5	13,2	18,4	100,0
Tatil amaçlı	f	10	10	1	1	22
	%	45,5	45,5	4,5	4,5	100,0
Diğer	f	21	1	0	0	22
	%	95,5	4,5	0	0	100,0
Toplam	f	73	22	17	39	151
	%	48,3	14,6	11,3	25,8	100,0

$X^2=111,678$ $sd=15$ $p=0,000$

Şekil 8. Tesise geliş amacını göre tesise gelenlerin kaçınıcı defa geldiklerinin dağılımı.

Dinlenme amaçlı gelenlerin %42,1’inin iki ve daha fazla defa geldiklerini belirtmeleri de kaplıcaların özellikle yakın çevreden burayı dinlenmek için tercih edenler açısından olumlu bir izlenim oluşturduğunu göstermektedir. Tatil amaçlı gelenler ele alındığında, ilk defa gelenler bu grubun %45,5’i oluştururken iki ve daha fazla defa gelenler %54,5’ini oluşturmaktadır.

Dolayısıyla tatil amaçlı gelenler içerisinde de birden fazla defa gelenler çoğunluktadır (Tablo 13, Şekil 8).

Genel olarak termal tesise gelenlerin geliş amaçları ile kaçınıcı defa geldikleri arasında bir değerlendirme yapıldığında geliş amacı ile kaçınıcı defa geldiği arasında önemli derecede bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu ilişkiyi tespit için yapılan ki-kare (Chi Square) testine göre de; p değeri 0,000 olduğundan dolayısıyla 0,05'ten küçük olması sebebiyle iki değişken arasında kuvvetli biçimde anlamlı bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür.

Termal tesislerde kalmayı planladığınız süre ne kadardır? sorusuna karşılık ankete katılanların verdikleri cevaplar incelendiğinde; termal tesiste 1 gün kalmayı planlayanlar katılımcıların %21,2'sini oluşturmaktadır. 1 hafta sonu kalacaklar sadece %0,7 oranında olmakla birlikte 3-7 gün arasında kaplıcalardan yararlanmayı tercih edenler ise katılımcılar içerisinde %66,2 orana sahiptir. Katılımcıların %11,9'u da kaplıcalardan 8-14 gün arasında faydalanmayı planladıklarını belirtmişlerdir (Tablo 14). Genel olarak değerlendirildiğinde termal tesislerde 3 ve daha fazla gün kalmayı planlayanların katılımcıların 4/5'ine yakın bir oranında olması sebebiyle, kaplıcalara olan ilginin yoğun olarak şifa bulmak, dinlenme ve tatil amaçlı ve yakın çevrelerden olduğunu söylemek mümkündür.

“Kaplıcaya nereden geliyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar ile *“Termal tesislerde kalmayı planladığınız süre ne kadardır?”* sorusuna verilen yanıtlar karşılaştırıldığında 1 gün kaplıcada kalmayı planlayanlar; Diyarbakır, Siirt, Elazığ, Malatya, Ağrı illerinden gelenlerin %35'den fazlasını oluşturmaktadır. Gaziantep, Şanlıurfa, Adana, Mersin illerinden gelenlerin ise %25 ve daha azı, tesislerde 1 gün kalmayı planladıklarını belirtmişlerdir. Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep, Mardin, Adıyaman illerinden gelenler içerisinde 3-7 gün arasında kalmayı planlayanlar ise diğer illerden gelenlere göre daha fazla sayıdadır. Bir haftadan fazla süre kalmayı planlayanlar ise Diyarbakır ve Şanlıurfa gibi yakın illerden gelenler içerisinde daha fazla sayıdadır. Yurt dışında ikamet ederek (Almanya, Fransa, Danimarka ülkeleri gibi) Çermik Kaplıcaları'na gelenler ise genellikle köken itibarıyla Diyarbakır gibi yakın illerden olup, memleketlerini ziyaretleri sırasında kaplıca tesislerine gelmişlerdir. Bu kişilerin yurtiçindeki ziyaret süreleri uzun olduğundan genellikle kaplıcalardaki dinlenme ve tatil süreleri de 3 ve daha fazla gün olabilmektedir (Tablo 14).

Tablo 14. Kaplıcaya nereden geldiği ile termal tesislerde kalmak istenilen süre arasındaki ilişki dağılımı.

Kaplıcaya nereden geliyorsunuz?	Termal tesislerde kalmayı planladığınız süre ne kadardır?					Kaplıcaya nereden geliyorsunuz?	Termal tesislerde kalmayı planladığınız süre ne kadardır?				
	1gün	1hafta sonu	3-7 gün	8-14 gün	Toplam		1gün	1hafta sonu	3-7 gün	8-14 gün	Toplam
Diyarbakır	f 12	0	18	3	33	Batman	f 0	0	5	0	5
	% 36,4	0	54,5	9,1	100,0		% 0	0	100,0	0	100,0
Ş.Urfa	f 3	0	11	4	18	Kırıkkale	f 0	0	1	0	1
	% 16,7	0	61,1	22,2	100,0		% 0	0	100,0	0	100,0
G.Antep	f 3	0	15	0	18	Uşak	f 0	0	1	0	1
	% 16,7	0	83,3	0	100,0		% 0	0	100,0	0	100,0
Mardin	f 1	0	12	0	13	Denizli	f 0	0	0	1	1
	% 7,7	0	92,3	0	100,0		% 0	0	0	100,0	100,0
Muş	f 0	0	2	0	2	Ağrı	f 2	0	1	0	3
	% 0	0	100,0	0	100,0		% 66,7	0	33,3	0	100,0
Şırnak	f 0	1	2	2	5	Bursa	f 0	0	1	0	1
	% 0	20,0	40,0	40,0	100,0		% 0	0	100,0	0	100,0
Siirt	f 3	0	5	0	8	İstanbul	f 0	0	2	1	3
	% 37,5	0	62,5	0	100,0		% 0	0	66,7	33,3	100,0
Adıyaman	f 0	0	7	0	7	K.Maraş	f 0	0	1	0	1
	% 0	0	100,0	0	100,0		% 0	0	100,0	0	100,0
Elazığ	f 3	0	3	1	7	Irak	f 0	0	0	1	1
	% 42,9	0	42,9	14,3	100,0		% 0	0	0	100,0	100,0

Adana	f	1	0	2	1	4	Almanya	f	0	0	4	0	4
	%	25,0	0	50,0	25,0	100,0		%	0	0	100,0	0	100,0
Malatya	f	3	0	0	0	3	Fransa	f	0	0	0	1	1
	%	100,0	0	0	0	100,0		%	0	0	0	100,0	100,0
Mersin	f	1	0	4	0	5	Danimarka	f	0	0	1	0	1
	%	20,0	0	80,0	0	100,0		%	0	0	100,0	0	100,0
Hatay	f	0	0	0	2	2	Toplam	f	32	1	100	18	151
	%	0	0	0	100,0	100,0		%	21,2	0,7	66,2	11,9	100,0
Erzincan	f	0	0	2	1	3							
	%	0	0	66,7	33,3	100,0							

$X^2=120,155$ $sd=75$ $p=0,001$

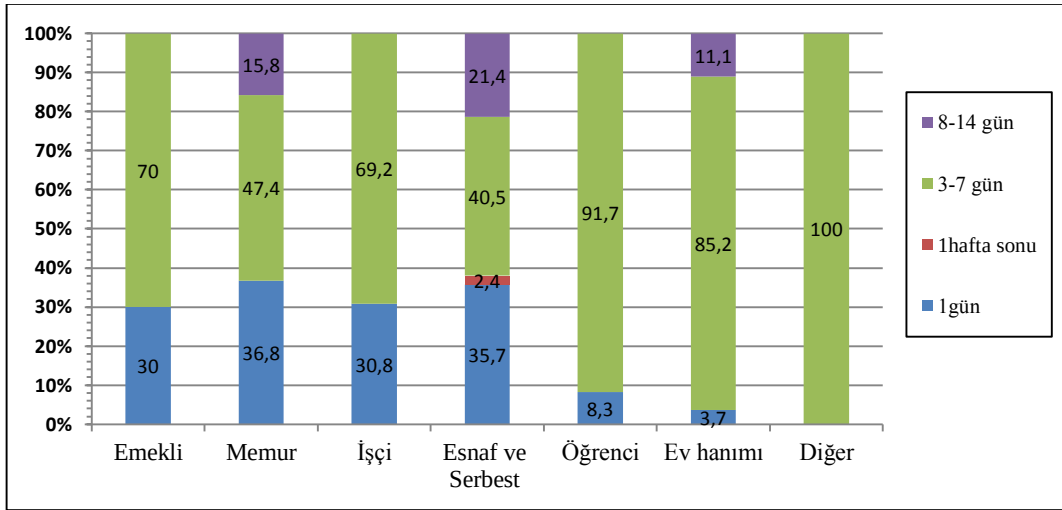
Genel olarak “*Kaplıcaya nereden geliyorsunuz?*” sorusuna verilen cevaplar ile “*Termal tesislerde kalmayı planladığınız süre ne kadardır?*” sorusuna verilen cevaplar karşılaştırıldığında gelinen yer ile termal tesiste kalmak istenilen süre arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu ilişkiyi tespit için yapılan ki-kare (Chi Square) testine göre de; p değeri 0,001 olduğundan dolayısıyla 0,05’ten küçük olması sebebiyle iki değişken arasında kuvvetli biçimde anlamlı bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür.

Mesleğiniz nedir? sorusuna verilen yanıtlar ile *Termal tesislerde kalmayı planladığınız süre ne kadardır?* sorusuna verilen yanıtlar karşılaştırıldığında emekli, memur, işçi, esnaf ve serbest meslek sahibi kişilerin %30’u ve daha fazlasının genel olarak termal tesislerde kalmayı planladığınız süre 1 gündür. Özellikle bir hafta sonu termalde kalmayı planlayanlar bazı meslek gruplarında hiç yoktur. Emekli, öğrenci ve ev hanımı gibi genellikle yılın tamamında ya da belli dönemlerinde aktif olarak çalışmayan gruplar içerisinde bir değerlendirme yapıldığında bu grupların genellikle %70 ve daha fazlası termal tesiste 3-7 gün kalmayı planladıkları görülmektedir. Özellikle öğrenci ve ev hanımları içerisinde bu oran %85’i geçmektedir. Memur, esnaf ve serbest meslek sahibi ile ev kadınları içerisinde 8 gün ve daha fazla süre kalmayı planlayanlar ise %15’in üzerindedir. Emekli ve öğrenci grupları genellikle 8 ve daha fazla gün termal tesislerde kalmayı düşünmemektedirler. İşgücü olarak faal ve belli zamanlarda izinli olan ve boşluk bir zamanı olan memur, işçi gibi meslek grupları, kaplıcalara gelmek için genellikle izinli zamanlarını tercih etmektedirler (Tablo 15, Şekil 9).

Tablo 15. Meslek grupları ile termal tesislerde kalmak istenilen süre arasındaki ilişki dağılımı.

Mesleğiniz nedir?		Termal tesislerde kalmayı planladığınız süre ne kadardır?				
		1gün	1hafta sonu	3-7 gün	8-14 gün	Toplam
Emekli	f	3	0	7	0	10
	%	30,0	0	70,0	0	100,0
Memur	f	7	0	9	3	19
	%	36,8	0	47,4	15,8	100,0
İşçi	f	4	0	9	0	13
	%	30,8	0	69,2	0	100,0
Esnaf ve Serbest meslek	f	15	1	17	9	42
	%	35,7	2,4	40,5	21,4	100,0
Öğrenci	f	1	0	11	0	12
	%	8,3	0	91,7	0	100,0
Ev hanımı	f	2	0	46	6	54
	%	3,7	0	85,2	11,1	100,0
Diğer	f	0	0	1	0	1
	%	0	0	100,0	0	100,0
Toplam	f	32	1	100	18	151
	%	21,2	0,7	66,2	11,9	100

$X^2=36,126$ $sd=18$ $p=0,00$

Şekil 9. Termal tesise gelenlerin termal tesiste kalmayı planladıkları sürenin mesleklere göre dağılımı.

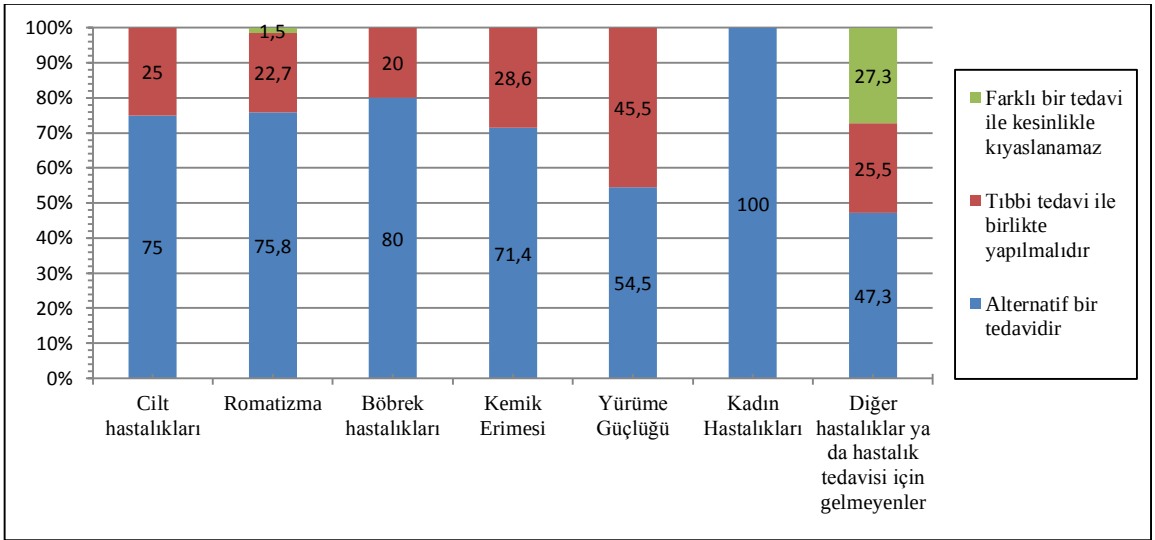
Genel olarak “*Mesleğiniz nedir?*” sorusuna verilen cevaplar ile “*Termal tesislerde kalmayı planladığınız süre ne kadardır?*” sorusuna verilen cevaplar karşılaştırıldığında meslek grubu ile termal tesiste kalmak istenilen süre arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu ilişkiyi tespit için yapılan ki-kare (Chi Square) testine göre de; p değeri 0,007 olduğundan dolayısıyla 0,05’ten küçük olması sebebiyle iki değişken arasında kuvvetli biçimde anlamlı bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür.

Ankete katılanlara “*Termal sularla yapılan tedaviyi nasıl değerlendiriyorsunuz?*” sorusu yöneltildiğinde katılımcıların %64,22’si diğer tedavi yöntemleri karşısında alternatif bir tedavi olduğu belirtmişlerdir. %25,2’si ise tıbbi tedavi ile birlikte yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. %10,6’sı ise farklı bir tedavi ile kıyaslamadıklarını, kendi içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Tablo 16).

Tablo 16. Termale tedavi için geline hastalık türü ile termal sularla yapılan tedaviyi nasıl değerlendikleri arasındaki ilişki dağılımı.

Termale Tedavi için geldiğiniz hastalık nedir?		Termal sularla yapılan tedaviyi nasıl değerlendiriyorsunuz?			
		Alternatif bir tedavidir	Tıbbi tedavi ile birlikte yapılmalıdır	Farklı bir tedavi ile kesinlikle kıyaslanamaz	Toplam
Cilt hastalıkları	f	3	1	0	4
	%	75,0	25,0	0	100,0
Romatizma	f	50	15	1	66
	%	75,8	22,7	1,5	100,0
Böbrek hastalıkları	f	4	1	0	5
	%	80,0	20,0	0	100,0
Kemik Erimesi	f	5	2	0	7
	%	71,4	28,6	0	100,0
Yürüme Güçlüğü	f	6	5	0	11
	%	54,5	45,5	0	100,0
Kadın Hastalıkları	f	3	0	0	3
	%	100,0	0	0	100,0
Diğer hastalıklar ya da hastalık tedavisi için gelmeyenler	f	26	14	15	55
	%	47,3	25,5	27,3	100,0
Toplam	f	97	38	16	151
	%	64,2	25,2	10,6	100,0

$$X^2=30,456 \quad sd=12 \quad p=0,002$$

Şekil 10. Termal tesise gelenlerin termal sularla yapılan tedaviyi nasıl değerlendirdiklerinin tedavi için gelen hastalık türüne göre dağılımı.

“Termale tedavi için geldiğiniz hastalık nedir?” sorusuna verilen yanıtlar ile “Termal sularla yapılan tedaviyi nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna verilen yanıtlar karşılaştırılarak bir değerlendirme yapmak gerekirse; cilt hastalıkları, romatizma, böbrek hastalıkları, kemik erimesi, yürüme güçlüğü, kadın hastalıkları gibi nedenlerle termale gelenlerin yarısından fazlası termal sularla yapılan tedavinin alternatif bir tedavi olduğunu belirtmişlerdir. Cilt hastalıkları, romatizma, böbrek hastalıkları ve kadın hastalıkları tedavisi için gelenler içerisinde bu oran %75 ve daha fazladır. Dolayısıyla buradan termal suyun bu hastalıkların tedavisinde diğer tedavi yöntemlerine göre oldukça etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu tedavinin tek başına yeterli olmadığını dolayısıyla tıbbi bir tedavi ile birlikte yapılması gerektiğini belirtenler ise yürüme güçlüğü sebebiyle gelenler içerisinde %45’ten fazladır. Cilt hastalıkları, romatizma, böbrek hastalıkları, kemik erimesi sebebiyle termale gelenlerin ise %20’sinden fazlası bu tedavinin tıbbi tedavi ile birlikte yapılması gerektiğini ifade etmektedirler (Tablo 16, Şekil 10).

Genel olarak “Termale tedavi için geldiğiniz hastalık nedir?” sorusuna verilen cevaplar ile “Termal sularla yapılan tedaviyi nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar karşılaştırıldığında ziyaretçilerin termal tesise tedavi için geldikleri hastalık grupları ile termal sularla yapılan tedaviyi nasıl değerlendirdikleri arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu ilişkiyi tespit için yapılan ki-kare (Chi Square) testine göre de; p değeri 0,002 olduğundan, dolayısıyla 0,05’ten küçük olması sebebiyle iki değişken arasında kuvvetli biçimde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

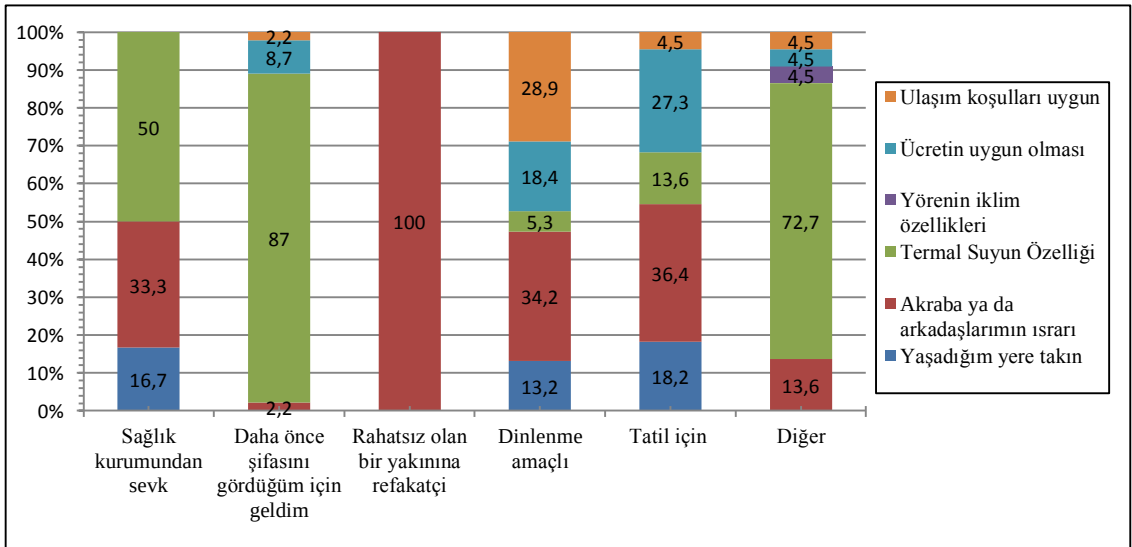
Çermik kaplıcalarına gelen ziyaretçilere “Bu termal tesisi seçmenizden en etkili faktör nedir?” sorusu yöneltildiğinde %42,4’ü termal suyun özelliğinden dolayı çermik kaplıcalarını tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu değeri %29,1 oranı ile akraba ya da arkadaş ısrarı neticesinde çermik kaplıcalarını tercih edenler, %11,9 ile termal tesislere giriş ücretinin uygun olması sebebiyle tercih edenler takip etmektedir. Termal tesise giriş ücretinin 3 TL olması gelenler üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır. Ulaşım koşullarının uygunluğu sebebiyle tercih edenler (%9,3) ile yaşadığı yere yakın olması sebebiyle tercih edenler (%6,6) birlikte değerlendirildiğinde ise %15,9 oranında olduğu görülmektedir (Tablo 17). Dolayısıyla buradan genel bir değerlendirme yapıldığında gelenlerin büyük bir kısmının termal suyun özelliğinin yanı sıra akraba ve arkadaş çevresinin güdüsüyle termale geldikleri sonucuna ulaşılabilir.

Ankete katılan ziyaretçilere sorulan sorular içerisinde “Termal tesise geliş amacınız nedir?” sorusuna karşılık verilen cevaplar ile “Bu termal tesisi seçmenizden en etkili faktör nedir?” sorusuna verilen yanıtlar karşılaştırıldığında; sağlık kurumundan sevk edilenlerin %16,7’si yaşadığı yere yakın olduğundan dolayı çermik kaplıcalarını tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Dinlenme amaçlı gelenlerin 13,2’si, tatil için gelenlerin ise %18,2’si yaşadığı yere yakınlığından dolayı bu termali tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Akraba ya da arkadaşları sebebiyle termale gelenler ise sağlık kurumunun önerisiyle gelenler içerisinde %33,3’lük bir değerde, bir yakınına refakatçi olarak gelenlerin tamamını oluşturmaktadır. Akraba ya da arkadaş grubuyla gelenlerin dinlenme amaçlı ve tatil amaçlı gelenler içerisindeki dağılımı %30’un üzerindedir. Termal suyun özelliği sebebiyle termale gelenler değerlendirildiğinde ise sağlık kurumunun önerisiyle gelenlerin yarısı, daha önce şifasını gördükleri için gelenlerin %87’sini, dinlenme tatil amaçlı gelenlerin yaklaşık %20’sini termal suyun özelliği dolayısıyla termale gelenler oluşturmaktadır. (Tablo 17).

Tablo 17. Ziyaretçilerin termal tesise geliş amaçları ile bu termal tesisi seçmelerindeki ilişki dağılımı.

Termal tesise geliş amacınız nedir?		Bu termal tesisi seçmenizden en etkili faktör nedir?						
		Yaşadığım yere yakın	Akraba ya da arkadaşlarımla ısrarı	Termal suyun özelliği	Yörenin iklim özellikleri	Ücretin uygun olması	Ulaşım koşulları uygun	Toplam
Sağlık kurumundan sevk edildim	f	1	2	3	0	0	0	6
	%	16,7	33,3	50,0	0	0	0	100,0
Daha önce şifasını gördüğüm için geldim	f	0	1	40	0	4	1	46
	%	0	2,2	87,0	0	8,7	2,2	100,0
Rahatsız olan bir yakınıma refakatçi olarak geldim	f	0	17	0	0	0	0	17
	%	0	100,0	0	0	0	0	100,0
Dinlenme amaçlı geldim	f	5	13	2	0	7	11	38
	%	13,2	34,2	5,3	0	18,4	28,9	100,0
Tatil için geldim	f	4	8	3	0	6	1	22
	%	18,2	36,4	13,6	0	27,3	4,5	100,0
Diğer	f	0	3	16	1	1	1	22
	%	0	13,6	72,7	4,5	4,5	4,5	100,0
Toplam	f	10	44	64	1	18	14	151
	%	6,6	29,1	42,4	0,7	11,9	9,3	100,0

$\chi^2=144,325$ $sd=25$ $p=0,000$

Şekil 11. Termal tesise gelenlerin geliş amaçlarının termal tesise geliş amaçlarına göre dağılışı.

Termal tesise gelenlerin büyük bir kesiminin termale geliş zamanı ilkbahar sonu ile sonbahar başlarına kadar olan 4-5 aylık bir süre içerisinde olduğundan yörenin iklim özelliklerinin termal tesis seçimindeki etkisi çok önemlidir. Fakat, gelenlerin burayı tercih etmelerindeki öncelikli sebep değildir. Termal tesislere giriş ücretinin uygun olması (3 TL) dinlenme ve tatil amaçlı gelenler açısından son derece cazip olduğundan, bu gruplar içerisinde termal tesisi ücretin uygunluğu sebebiyle öncelikli olarak tercih edenler, bu gruplar dışında tercih edenlere göre daha fazladır. Ulaşım koşullarının uygunluğunun dinlenme amaçlı gelenler içerisinde %30'a yakın bir değerde olması, ulaşım koşullarının dinlenmek için gelenler açısından önemli bir kriter olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Genel olarak “*Termal tesise geliş amacınız nedir?*” sorusuna verilen cevaplar ile “*Bu termal tesisi seçmenizden en etkili faktör nedir?*” sorusuna verilen cevaplar karşılaştırıldığında ziyaretçilerin termale geliş amaçları ile Çermik termal tesislerini seçmelerindeki en etki faktör arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu ilişkiyi tespit için yapılan ki-kare (Chi Square) testine göre de; p değeri 0,000 olduğundan dolayısıyla 0,05'ten küçük olması sebebiyle iki değişken arasında kuvvetli biçimde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde; araştırmaya katılan turistlerin %55'i erkekler %45'ini ise kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların 1/3'üne yakın bir kısmı 31-40 yaş aralığında, yarısından fazlası ise 40 yaşın üzerindedir. Araştırmaya katılan turistlerin %35,1'i ilköğretim mezunu, ¼'üne yakın bir kısmı ise okur-yazar değildir. Mesleklere göre dağılımda ise ev hanımları (%35,8) ve serbest meslek sahiplerinin (%27,8) daha fazla olduğu görülmektedir.

Katılımcılar içerisinde %21,9'u Diyarbakır il merkezi ve ilçelerinden olup bu oran katılımcıların 1/5'inden fazlasını oluşturmaktadır. Diyarbakır ili ile Çermik'e yakın Şanlıurfa, Gaziantep ve Mardin illerinden katılanlar birlikte ele alındığında bu illerden termal tesislere gelenlerin oranının %54,3 ile yarıdan fazla olduğu görülmektedir. Siirt, Adıyaman, Elazığ, Şırnak ve Batman illeri ise diğer yakın illeri oluşturmaktadır.

Çermik kaplıcasına gelenlerin yaklaşık %70'i akraba, %21'i ise arkadaş tavsiyesi ile gelenlerden oluşmaktadır. Doktor tavsiyesi ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla gelenlerin ise çok az olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılanların ise yaklaşık %30'u daha önce kaplıcalardan şifa bulduğu için, yaklaşık yüzde %25'i ise dinlenme amaçlı geldikleri belirtmişlerdir. Sağlık kurumundan sevk edildiği içim, rahatsız olan bir yakınına refakatçi olarak ve tatil amaçlı gelenler ise daha az sayıdadır. Katılımcıların yaklaşık %44'ünün romatizma hastalığının tedavisi için geldiklerinin belirtmeleri ise kaplıcaların romatizma tedavisinde önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

Gelenlerin %81,5'inin yani 4/5'inden fazlasının kaplıcalardaki boş zamanlarını dinlenerek geçirdiği tespit edilmiş olup, geri kalan %20'den az bir kesimin ise boş zamanlarını kitap okuyarak, gazete ve dergi okuyarak, alışveriş yaparak, yürüyüş yaparak, tv izleyerek ve tesiste oyalanarak geçirmeleri Türkiye'nin bir gerçeğini ortaya koymaktadır. Ne yazık ki toplum olarak okuma alışkanlığımız pek olmadığından boş zamanlarımızı her nerede olursak olalım okumak için yeteri kadar değerlendiremeyiz.

Araştırmaya katılanlardan yarıya yakını (%48,3) çermik kaplıcalarına ilk defa, yarıdan fazlası ise (%51,7) iki ya da daha fazla defa gelmişlerdir. Dolayısıyla iki ve daha fazla sayıda gelenler kaplıcaya daha önce gelip kaplıcadan memnun ayrıldıkları için kaplıcaya daha sonra tekrar gelmişlerdir.

Türkiye, kaplıca ve içme kaynakları yönüyle zengin, iklim koşulları elverişli bir ülke olmasına rağmen ülkemizde doğal kaynaklardan gereğince yararlanabilme olanağı veren kaplıcalarımız ziyaretçilerin rekreasyonel ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Bununla beraber, ülkemizde farklı bölgelerde bulunan Balçova (İzmir), Yalova, Gönen (Balıkesir), Sandıklı (Afyon) gibi kaplıcalarımız nispeten modern anlamda tesislere sahip durumdadır. Fakat, özellikle Çermik Kaplıcaları'nın da içerisinde yer aldığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki kaplıcalarımızın durumu pek iç açıcı değildir.

Çermik Kaplıcaları, Türkiye'nin minarel yönüyle en zengin termal su potansiyellerinden biridir. Fakat modern tesislere sahip değildir. Dolayısıyla, modern tesislerin olmaması, kaplıcalarda hamam kültürünün yoğun olarak devam etmesinde en büyük etkidir. Bundan dolayı buradaki kaplıca turizmini canlandırmak ve ilçe ekonomisine daha fazla katkı sağlamak amacıyla mevcut tesislerin yenilenmesi hatta yeni yapılacak yatırımların termal otel, termal havuzlar, hamam, sauna, kür ve sağlık merkezleri gibi ihtiyaçlara tam olarak cevap verecek nitelikte entegre tesisler şeklinde tasarlanması gerekmektedir.

Termal tesisler ve kaplıcalar çevresindeki otel ve pansiyonlardan oluşan konaklama tesisleri genellikle belediye işletme belgeli olup, turizm bakanlığı işletme belgeli olmadığından hizmet kalitesi yeterli değildir. Bu tesislerin hizmet kalitesi artırılmalı, denetimleri ilgili kurumlar tarafından düzenli yapılmalı ve hizmet veren personel turizm konusunda eğitilmelidir.

Çermik Belediyesi tarafından Çermik kaplıca tesisleri yakınında termale gelenlerin tedavi aktiviteleri dışındaki oyalanabilecekleri park niteliğinde bir rekreasyon alanı oluşturulmuştur. Ancak Çermik kaplıca tesisleri çevresinde kaplıca tesislerine gelenlerin zamanlarını değerlendirebilecekleri ticari alanlar oluşturulmamıştır. Çermik kaplıca tesisleri çevresinde termal tesise gelenlerin zamanlarını değerlendirecekleri ve çermik halkının da gelir sağlayabileceği kullanım alanları oluşturulmalıdır.

Çermik Kaplıcaları suyunun tedavi edici özelliğinden dolayı 2008 yılına kadar Dicle Üniversitesi'nin tedavi birimi olarak hizmet vermiş olan Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı Çermik Kaplıcaları Birimi şu an atıl durumdadır. Kaplıca bölgesinde sağlık turizmi açısından tamamlayıcı bir rol üstlenen bu birimin Çermik Belediyesi ve Dicle Üniversitesi işbirliği ile tekrar açılması gerekmektedir.

Çermik kaplıcalar bölgesinde geçmiş yıllarda birkaç sondaj çalışması yapılmasına rağmen, termal su rezervuar ve potansiyeli tam olarak belirlenmemiştir. Bu nedenle Çermik kaplıcalar bölgesinde yapılacak büyük yatırımlardan önce termal su kaynakları rezervuarı ve potansiyeli ile ilgili MTA ve üniversitelerden destek alınarak daha güncel çalışmalar yapılmalıdır.

Termal Turizm Merkezi Bölgesi çevresinde çevre atıkları problemi mevcuttur. Bu atıkların su kaynaklarını kirlenme riski vardır. Gelen turistlerin memnuniyet düzeyi ve turizmin gelişmesi, bölgenin koruma-kullanma dengesi içerisinde değerlendirilmesi için; Termal Turizm Merkezi Bölgesi'nde çevre kalitesinin artırılması ve düzenli bakımının sağlanması, bunun yanı sıra bölgedeki gerek konaklama gerekse turizm tesisleri atıklarının kaynak koruma sınırları dışına çıkarılmalıdır.

Termal Turizm Merkezi Bölgesi olan Çermik Kaplıcaları'nın tanıtımı için Çermik Belediyesi tarafından kaplıcalar tanıtım broşürü ve kitapçığı hazırlanmıştır. Bu tür tanıtım şekillerinin yöresel ya da bölgesel yayın organları tarafından da yapılmasıyla Çermik Kaplıcaları'nın bilinmesi, tanınması ve farkındalık oluşturulması yönünde ciddi atılımlar gerçekleşmesi sağlanabilir.

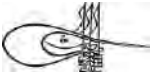
KAYNAKÇA

- AKBULUT, G. (2010). "Türkiye'de Kaplıca Turizmi ve Sorunları", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36.
- BİZBİRLİK, A. (2002). *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- BULUT, İ. (1999). "Kökeni Termal Kaynaklara Dayanan Bir Yerleşme: Sivas-Sıcak Çermik", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* (119), 187-207.
- ÇERMİK KAYMAKAMLIĞI, (2012). *Kaplıcalar Diyarı Çermik*, Diyarbakır.
- ÇETİN, B., & ÖZŞAHİN, E. (2011). "Turizm ve Mekânsal Değişime Etkileri Yönüyle Gönen (Balıkesir) Termal Kaynakları", *Turkish Studies*, 6 (2), 317-340.
- ÇETİN, T. (2010). *Termal Turizmin Başkenti Afyonkarahisar*, Ankara: Beyazkalem Yayıncılık.
- ÇETİN, T. (2011). "Termal Turizm Potansiyeli Açısından Kozaklı (Nevşehir) Kaplıcaları", *Turkish Studies*, 6 (1), 878-902.
- ÇOMAK, N., & GÜNCEGÖRÜ, B. (2012). "Kös Kaplıcalarının Turizme Kazandırılması", *Marmara Coğrafya Dergisi* (26), 57.
- ÇONKAR, K., & GÜLMEZ, M. (2004). "Termal Turizm Açısından Sivas'ın Yeri ve Önemi", *Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu*, (s. 289).
- DELİL, S., & TANRIKULU, A. (2012). *Çermik Termal Turizm Raporu*, Karacadağ Kalkınma Ajansı.
- DOĞANAY, H., & ZAMAN, S. (2013). *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Ankara: Pegem Akademi.
- DOĞANER, S. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- ERDOĞAN, E., & AKLANOĞLU, F. (2008). "Termal Turizm ve Afyon-Gazlıgöl Örneği (1) ", *Journal of New World Sciences Academy* (www.newwsa.com).
- ERZENÖĞLU, Z., & ÖZEKE, H. (1984). *Diyarbakır- Çermik Kaplıcası İve II No.lu Sıcaksu Sondajları Kuyu Bitirme Raporu*. MTA Derleme Raporu No: 7652, Ankara.
- GARİPAĞAOĞLU, N. (2002). "Türkiye'den Sağlık Turizmine Bir Örnek: Sivas-Kangal Balıklı Çermik", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* (141), 199-210.
- <http://cermik.gov.tr/tarihce>. (Erişim Tarihi: 09.09.2013)
- <http://www.ktyatirimisletmeler.gov.tr/TR,11475/genel-tanimlar.html>. (<http://www.kultur.gov.tr>)
- <http://www.ktyatirimisletmeler.gov.tr/TR,11479/turkiyede-saglik-ve-termal-turizm.html>.
- <http://www.ktyatirimisletmeler.gov.tr/TR,11485/termal-sularin-siniflandirilmesi.html> (<http://www.kultur.gov.tr>)
- <http://www.ktyatirimisletmeler.gov.tr/TR,11493/termal-kultur-ve-turizm-koruma-ve-gelisim-bolgeleri-ile-.html>.
- İBRET, Ü. (2007). "Türkiye'de Yeni Gelişen Bir Termal Turizm Merkezi: Çavundur Kaplıcası", *Doğu Coğrafya Dergisi* (18), 135-164.
- İNCEÖZ, M. (1989). *Çermik-Çüngüş Bölgesinin Jeolojisi*, Fırat Üniv. Jeoloji Mühendisliği Fak. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

- KETİN, İ. (1955). "Diyarbakır Kuzeybatısında Çermik Bölgesinin Jeolojisi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Mecmuası*(XX).
- KETİN, İ. (1983). *Türkiye Jeolojisine Genel Bakış*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- KOÇ, F. (2005). *Türkiye Kaplıcaları*. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
- MEŞELİ, A. (2005). "Çermik ve Yakın Çevresinin Morfografik Özellikleri". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* (5), 54-70.
- MTA. (2005). *Türkiye Jeotermal Kaynakları Envanteri*. Ankara.
- ÖZDEMİR, A., & TEZELLİ, O. (2008, Aralık). "Türkiye Jeotermal Sularının Jeokimyasal Özelliklerinin Değerlendirilmesi", *Sondaj ve Uygulamalı Yerbilimleri Dergisi* (7).
- ÖZMUTAF, M., ÖZGÜR, C., & ŞAHİN, H. (1990). *Diyarbakır Çermik Kaplıcası III nolu Sıcaksu Sondajına Yönelik Yer Belirleme Çalışması*, MTA Derleme Raporu, Ankara.
- ŞİMŞEK, Ş. (1991). "Türkiye'deki Termal Kaynakların Potansiyeli ve Genel Özellikleri", *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi* (18), 5-9.
- TUNCEL, M., & DOĞANER, S. (1992). "Kütahya'da Kaplıca Turizmi", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ege Coğrafya Dergisi* (6), 47.
- ÜLKER, İ. (1988). *Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 1006.
- YAZICI, H. (1997). "Turizm Potansiyeli Yönünden Eskişehir Sakarı Ilıca Kaplıcaları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* (110), 20.
- YILMAZÇELİK, İ. (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YÜCEL, B. (1989). *Çermik (Diyarbakır) Yöresinin Jeolojisi ve Jeotermal Enerji Olanakları*, MTA Derleme Raporu No: 8744, Ankara.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

BAŞKAYA, Z., Coğrafi Etmenler ve Termal Turizm Potansiyeli Açısından Çermik (Diyarbakır) Kaplıcalarının Değerlendirilmesi, **Turkish Studies** - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/6 Spring 2015, p. 307-340, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8175>, ANKARA-TURKEY

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SİYASAL DÜŞÜNCENİN TEMEL UNSURLARI*

*Hamit Emrah BERİŞ***

ÖZET

Tarih boyunca tüm devletler, kendi tarihsel gerçeklerine uygun olarak belirli siyasal kurum ve mekanizmalar oluşturmuşlardır. Bu anlamda, hiçbir devletin yönetim modeli bir diğerine tam olarak benzemez. Diğer taraftan, belirli bir devletin tarih sahnesinde kalıcı olabilmesi, sahip olduğu kurumsallaşma kapasitesi ile yakından ilişkilidir. Yaklaşık 600 yüzyıl hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun, varlığının ve gücünün uzun dönemler sürmesinde kurumsallaşmış bir yapıya sahip olmasının önemli bir etkisi vardır. Osmanlı'da yönetim anlayışı, temelde İslam dininin inanç esasları üzerine oturur. Bunun yanında, İslamiyet öncesi Türk toplumlarının yönetim anlayışları da Osmanlı'yı önemli ölçüde etkilemiştir. Türk devlet anlayışında siyasal iktidarın sahibi ve kullanıcısı kağanın hükmetme yetkisini doğrudan Tanrı'dan aldığı kabul edilir. *Bunun yanında* Türk devlet geleneğinde hükümdar geçmişten gelen kurallar anlamında "töre" ile sınırlıdır. İslam dininin kapsamlı bir devlet teorisine sahip olup olmaması ise oldukça tartışmalıdır. Kur'an'da devlet yönetimine ilişkin yalnızca genel esaslar bulunduğu için bu konudaki genel yaklaşım din adamlarının ve felsefecilerin yaklaşımlarından çıkarsanmıştır. Osmanlı yönetim anlayışı, İslam'ın siyaset ve devlet yönetimine ilişkin genel yaklaşımı ile eski Türk devletlerinde hâkim olan yönetim ilkelerinin bileşkesi durumundadır. Bu bağlamda, Osmanlı'nın uzun yıllar boyunca kalıcı olabilmesini güçlü bir devlet yönetimi anlayışı oluşturmaya borçlu olduğu söylenebilir. Söz konusu yönetim anlayışında, İslam'ın kuralları kadar, eski Türk hukukundan kaynaklanan, padişahın yasal düzenleme yapabilme yetkisine sahip olmasının büyük etkisi vardır. Bu bağlamda, Osmanlı, kendisinden önceki tüm Müslüman Türk devletlerini aşan, özgün bir yönetim modeli oluşturmayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslamiyet öncesi Türkler, kut, töre, siyasetname, şariat, İslam devlet anlayışı.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, El-mek: heberis@gazi.edu.tr

BASIC ELEMENTS OF POLITICAL THOUGHT IN THE OTTOMAN EMPIRE

STRUCTURED ABSTRACT

Ottoman Empire, which reigned approximately for 600 centuries and became one of the most important political actors in the world during an important part of that time period, have had a strong administration mechanism, at the same time it also managed to place its legitimacy on a solid foundation. In this regard, it is seen that Ottoman Empire has increased its legal, political and administrative capacity simultaneously with the expansion of its boundaries. Under the display of state's permanent view, there was a major impact of the steps taken in the bureaucratic and legal fields besides its military success. One of the most important elements that make it possible for such a case is the Ottoman Empire's capability to commingle both Islam and traditions of the ancient Turkish government and thus, it was able to produce its own administration model. This article focuses on the basic understanding of the dynamics of Ottoman politics and administration. For this purpose, primarily existing understanding of administration philosophy and principles in the ancient Turks, then the general approach of Islam on these issues are discussed.

Despite moving to the established culture a relatively late date in history, pre-Islamic Turks had a strong state tradition. It is clear that state tradition in question had an important impact on establishment and prolonged existence on of large states as Seljuq and Ottoman Empire. On the other hand, the most significant situation revealed by the moving to the established culture is the effect of everyday politics rather than abstract discussions about politics. With the mass adoption of Islam, Turks' transition to established culture had accelerated. In this regard, it can be said that Islam has become one of the important factor in terms of determining the administrative principles of the Turkish state in a short time. However, in this process, administrative tradition from the past has not been completely abandoned as well. On the contrary, each element was united to certain extent and has shaped the basic principles of political power.

It can be said that Islam's institutionalization effort towards state began in the era of Prophet Mohammed. Especially Muslims who settled in Medina after the Hijra, entered into the effort of creating a unique mechanism under the leadership of Prophet Mohammed. After declaring his prophethood, Prophet Mohammed's undertaking of some kind of presidential duties in the state which Muslims' number has been increasing in a short time and constituted specific order starting from Medina, prevented the power debate that would be encountered at the beginning. Therefore, unlike Christianity, discussion of political power in Islam remained relatively low levels. At the same time, when there was a problem regarding the administrative process, Quran and Prophet Mohammed's behavior and words were consulted. First discussion of political leadership and problem of selection of governor emerged after the death of Prophet Mohammed whose authority had been obeyed unconditionally.

While there have been comprehensive regulations regarding many areas of life in Qur'an and Sunnah, including general principles relating to social order and institutions has become a complicated issue in determining the new executive. More specific issues such as shaping the administrative mechanisms and determination of the executive power in this context were left to the intellectuals' jurisprudence and the studies on this subject. Correspondingly, caliphate debate that emerged after the death of Prophet Mohammed has begun and through these debates, concrete qualifications that the executive must have have tried to be put forward. Thus, the basic parameters that determine the relationship between the governor and the governed has emerged on an understanding of the executive power is limited. Characteristics of the executive were discussed within the framework of 'justice, competence, safety, allegiance and consultation' concepts.

One of the most important factors behind the success of the Ottoman Empire, as being one of the largest state in history, is that it has created a unique administrative model than other states during the period. It can be said that basic principle of Islam, in other words Sharia, was the main element in the origin of understanding of governance in the Ottoman Empire. However, when it is recalled that religion's main source of Qur'an has the general statements about politics and state administration, it can be better understood that there has not been ready to use formulas in terms of the solution of many problems encountered in everyday life. In this regard, apart from religious principles, the most important tools that were beneficial to the state are the former Turkish states' administration principles. In this context, it is observed that the common law tradition has displayed fairly strong view alongside sharia that is directly based on principles of Islamic law in the Ottoman Empire. Sultans were sought to establish new regulations in line with current developments together with governance practices that were applied before them.

It can be estimated that Ottoman Empire whose borders have expanded for a long time and this way it ruled more geographical area and people with different cultural backgrounds, faced with numerous problems in comparison to other Turkic and Muslim states. Therefore, to be able to react appropriately to new encountered situations, it was important to maintain the different nationalities of obedience. The importance of customary law rules revealed at this point. When the previously encountered problem does not occur, an appropriate solution to the objective conditions was found through arrangements made by the Sultan. In accordance with the logic of empire in general, the same situation has paved the way for the state to have a universal sovereignty claims.

It is clear that military victories were one of the most important factors in Ottoman Empire's historical success. However, it can be said that this alone does not be enough; success achieved using only force does not mean the persistence of the political system. The main reason that makes Ottoman Empire one of the most important actors in history, is demonstrating the ability of both legal regulations and institutionalization with its administrative structure. Ottoman Empire has been inspired by the former Muslim Turkish states, but it revealed a unique governance model that overcomes them all. In this sense, the

Turkish Studies

understanding of Ottoman rule illustrates that it took the Islamic legal system on the center, but it benefited widely from the constituent elements of the Turkish state tradition in accordance with their pre-Islamic origin. Definitely, indirect contribution of governance understanding of Byzantine Empire that hold the territories of the Ottoman Empire in the past can be added. Unique character of governance understanding of the Ottoman Empire was a result of the combination of all these elements in accordance with their respective historical facts and putting forward a new model. In fact, this model has existed until the nation-state formation began to influence the entire world.

Key Words: Ottoman Empire, administration principles in the ancient Turks, justice, competence, safety, allegiance and consultation.

Giriş

İnsanların toplum halinde yaşamalarıyla birlikte iktidar ilişkilerinin ortaya çıkması ve toplumdaki insanların yönetenler ve yönetilenler şeklinde ikiye ayrılmaları evrensel bir olgudur. Bu bakımdan, toplumsallaşma süreci ile birlikte iktidar ilişkileri de doğar ve bazı insanlar, sahip oldukları ya da kendilerine atfedilen birtakım özellikler nedeniyle diğerlerini yönetirler. Yönetim ilişkilerinin belirmesi, aynı zamanda bu işin sürekliliğini sağlayacak kural, kurum ve mekanizmaların ortaya çıkmasını da beraberinde getirir. En basit şekilde, toplum, aynı zamanda belirli bir düzenin varlığını da gerektirir; bu nedenle de söz konusu düzenin kurulmasını ve sürdürülmesini sağlayacak bazı araçlara ihtiyaç duyulur. Toplumsal ilişkilerin derinleşmesiyle birlikte kuralların bir kısmı, toplum üyeleri tarafından giderek daha fazla benimsenir ve içselleştirilir. Dönemin koşulları ile bağdaşmayan ya da toplum tarafından benimsenmeyen kurallar ise ortadan kalkar ve yerlerini yenilerine bırakırlar. Aynı durumun iktidar ilişkilerinde sürekliliği sağlayan kurumlar için de geçerli olduğu söylenebilir. Belirli bir ihtiyaca karşılık geldikleri düşüncesiyle oluşturulan bazı kurumlar, zaman içinde işlevlerini yitirebilirler. Ancak genellikle bunlardan çok daha fazlası, siyasal yapı içinde varlıklarını sürdürür ve düzenin korunması amacına hizmet ederler. Bu bağlamda, tarih boyunca her siyasi yapılanmanın kendine özgü kurumlar ve kurallar geliştirdiği görülür. Bir bakıma, siyasal yapılanmanın gücü ile oluşturduğu yönetim mekanizmalarının kalıcılığı arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bir devletin gücü ve kalıcılığının sahip olduğu kurumsallaşma kapasitesi ile yakından bağlantılı olduğu iddia edilebilir. Buna karşılık, kurumların güçlü bir görünüm sergilemesi, kuralların ise gerçek anlamda bir etki alanına sahip olması, içinde doğdukları devletin hükmetme yetenekleri ile koşut olarak gider.

Yaklaşık 600 yüzyıl boyunca hüküm süren ve bu sürenin önemli bir kısmında dünyadaki en önemli siyasal aktörlerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu güçlü bir yönetim mekanizması oluşturmuş, aynı zamanda meşruiyetini sağlam bir temele oturtmayı başarmıştır. Bu bakımdan, Osmanlı'nın sınırlarını genişletmesiyle eşzamanlı şekilde hukuki, siyasi ve idari kapasitesini de artırdığı görülür. Devletin kalıcı bir görünüm sergilemesinde, askeri başarıların yanında bu alanlarda bürokratik ve hukuki alanlarda attığı adımların büyük etkisi vardır. Böyle bir durumu mümkün kılan en önemli unsurlardan biri ise Osmanlı devletinin gerek İslam gerekse Eski Türk yönetim geleneklerini mezcetme yeteneği göstermiş, bu şekilde kendi yönetim modelini üretebilmiş olmasıdır. Bu makalede, Osmanlı siyaset ve yönetim anlayışlarını şekillendiren temel dinamikler üzerinde durulmaktadır. Bu amaçla, öncelikle Eski Türklerde mevcut olan yönetim anlayış ve ilkeleri, ardından İslam dininin bu konulardaki genel yaklaşımı ele alınmaktadır.

1. İslamiyet Öncesi Türklerde Devlet ve Yönetim Geleneği

İslamiyet öncesi Türkler, yerleşik kültüre nispeten geç bir tarihte geçmiş olmalarına rağmen güçlü bir devlet geleneği oluşturmuşlardır. Başta Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları gibi büyük devletlerin kurulması ve varlıklarını uzun süre devam ettirmeleri üzerinde söz konusu devlet geleneğinin önemli bir etkisi olduğu açıktır. Diğer taraftan, yerleşik kültüre geç geçişin ortaya çıkardığı en önemli durum, siyasete ilişkin soyut tartışmalardan daha çok, gündelik siyasal pratiklerin etkili olmasıdır. Türklerin kitlesel olarak İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte yerleşik kültüre geçişleri de hız kazanmıştır. Bu bakımdan, İslam'ın kısa zaman içinde Türk devletleri açısından yönetim esaslarını belirleyen en önemli unsurlardan biri olduğu söylenebilir. Ancak bu süreçte, geçmişten kaynaklanan yönetim geleneği de tamamen terk edilmemiştir. Tam tersine, her iki unsur, belirli ölçülerden birleşmiş ve siyasal iktidarın üzerine oturduğu temel ilkeleri birlikte şekillendirmiştir. Bu süreci doğru şekilde anlayabilmek için öncelikle İslamiyet öncesi Türk toplumlarında hâkim olan yönetim anlayışının ana hatlarını ele almak gerekir.

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde, iktidar, kendisine Tanrı tarafından kut verildiğine inanılan tek bir yöneticinin elindedir (Ögel, 2001: 31). Bu yöneticiye genellikle, kağan, hakan veya han sıfatı verilir. Burada, iktidarın meşruluğu açısından kut kavramının oldukça önem taşıdığının altı çizilmelidir. Zira kut kavramı aracılığıyla, yöneticinin toplumun diğer üyelerinde bulunmayan bazı hasletlere sahip olduğu ve bundan dolayı, Tanrı tarafından toplumu yönetmekle görevlendirildiği ifade edilir (Uğur, 2003 83). Kağanın öncelikle doğru kararları verecek ve herhangi bir sorunlar karşılaştığında bunu çözecek yetenek ve liyakatte olması beklenir. Bu açıdan, kağan “bilge” olmalı ve devletin çıkarları için en doğru kararları verebilmelidir. Ancak bunun tek başına yeterli olmadığı açıktır. Dönem içinde en büyük sorun başka toplumlarla ve devletlerle sürekli savaş halinde olunmasıdır ve bu bakımdan kağanın tüm bu savaşlarda ordusunun başında bulunacak bir komutan olması zorunluluk arz eder. Kısacası hükümdar, hem “bilge” hem de “alp” olmak zorundadır ve bu özelliklerin yalnızca birini taşıması yeterli olarak görülmez.

Kağanın iktidarı bir bakıma tanrısal bir nitelik gösterir ve bundan dolayı tüm insanların kendisine itaat yükümlülükleri bulunur ki bunun aynı zamanda uhrevi bir yönü de vardır (Kösoğlu, 2004: 36). MS 8. yüzyılda Göktürk İmparatoru Bilge Kağan, kardeşi ve komutanı Kül Tigin ile veziri Tonyukuk adlarına diktirilen Orhun Yazıtlarında söz konusu kut anlayışı açık bir şekilde ifadesini bulmaktadır. Bu yazıtlarda kağanın yönetme yetkisini Tanrı'dan aldığı ve iyi ve adaletli yönetmek açısından bir sorumluluğunun bulunduğu dile getirilmiştir. Diğer taraftan, bir hükümdarın kut'a sahip olması sınırsız bir hükmetme yetkisine sahip olduğu veya bunu sonsuza dek elinde bulunduracağı anlamına gelmez. Hükümdar, eğer devletin temelinde bulunduğu kabul edilen adalet ilkesinden ayrılmış ya da toplumu yönetme açısından bir başarısızlık gösterirse daha önce kendisine verilen kut'u kaybettiği düşünülür. Bu durumda toplum üyelerinin kağana yönelik itaat yükümlülükleri de ortadan kalkar.

Öte yandan kağan belirli bir hanedan ailesinin mensubudur ve aslında kut da bu hanedana ait olarak görülür. Dolayısıyla herhangi bir sebepten dolayı yeni bir kağan belirlenmesi gerektiğinde bu isim yine aynı hanedandan seçilir. Ancak kağanın yerine kimin geleceği, örneğin bu ismin oğlu mu, kardeşi mi ya da ailenin bir diğer üyesi mi olacağı yönünde kesin bir cevap bulunmaz. Hükümdarın kendisinden sonra işbaşına gelecek veliahdını hayattayken tayini çok fazla örneği görülen bir durum değildir. Hatta hükümdar, bu yönde bir tasarrufta bulunmuş olsa da ölümünden sonra, daha önce belirttiği tercihe uyulmadığını gösteren örnekler mevcuttur (Uğur, 2001: 84). Bu durum, aslında güç dengeleri de göz önünde bulundurularak en doğru yöneticinin seçilebilmesi açısından bir esneklik sağlamaktadır. Ancak aynı durumun çok sayıda iktidar kavgasına sebebiyet verdiği de bilinen bir durumdur. Osmanlı dönemi de dâhil olmak üzere

hayatını kaybeden bir hükümdarın oğulları ve kardeşleri arasında iktidar mücadeleleri yaşanmış, bunların bir kısmı devletlerin parçalanmasına neden olmuştur.

Yönetim süreçlerinde hükümdarın gücünü sınırlandıran en önemli faktör “töre”dir. Eski Türklerde töre kavramı, geçmişten gelen ve yöneticileri bağlayan hukuksal düzenlemeleri ifade etmek için kullanılır. Gerçekten de toplum olmanın en önemli şartlarından biri, herkes için geçerli olacak ve düzeni koruyacak birtakım kuralların hayata geçirilmiş olmasıdır. Töre, kavramının gerek geçmişten gelen örfi hukuk kurallarını kapsaması gerekse içinde bulunulan dönemin koşullarının gerektiği düzenlemeleri içermesi nedeniyle bu ihtiyaca karşılık verdiği söylenebilir. Bu bağlamda, kağan, doğrudan töre ile bağlıdır ve töreye aykırı uygulamalar içine giremez. Buradan hareketle, devlet ile yönetici arasında bir ayrıma gidildiği söylenebilir. Buna göre, yöneticiler, gündelik yönetim işlerini yürütmek ve toplumun dirliği ile düzenin korumak için belirlenmiş kişilerdir. Devlet ise belirli bir hükümdarın yönetim süresiyle kısıtlı olmayan ve tarihsel bir sürekliliği ifade eden bir oluşum olarak görülür. Bu anlamda devletin veya toplumun çıkarlarına aykırı davranışlar sergileyen, adalet ilkesinden ayrılan veya töreyi çiğneyen yöneticilerin azledilmesi mümkündür. Bu açıdan, kağan, kurultaya hesap verme yükümlüğüne sahiptir. Herhangi bir nedenle hükümdarlık makamında bir boşluk olması durumunda, kurultayın yeni bir lider seçme yetkisi vardır. Yine yetersiz görülen, bu bağlamda, kut’unu kaybettiği düşünülen yöneticilerin görevden alınması yetkisi de kurultaya aittir. Ancak uygulamada bir sorunla karşılaşılması, daha açık bir ifadeyle bir iktidar boşluğuna düşülmemesi için bu durumun istisnai bir özellik taşıdığı belirtilmelidir.

Eski Türklerde yönetim süreçlerinin yürütülmesi açısından en önemli organlardan biri durumunda olan kurultay, toplumdaki herkesin yılın belirli bir ayında toplandığı ve ülke yönetimi ile ilgili sorunların müzakere edildiği bir görünüm sergiler (Niyazi, 2011: 87). Burada, en dikkat çeken noktalardan biri, kadınların da kurultay toplantılarına katılma haklarının bulunmasıdır. Aynı süreçte, diğer pek çok toplumda kadınların genel olarak kamusal hayatın dışında bırakıldığı düşünüldüğünde bu tavrın dönemine göre ileri bir anlayışı yansıttığı söylenebilir (Pamir, 1998: 72). Bunun yanında kurultayın başka bir anlamı daha vardır. Kağanın yanında devlet yönetiminin çeşitli kademelerinde görev yapan yöneticiler de bir tür istişare meclisi görünümündeki kurultayı oluştururlar. Özellikle devlet yönetimine ilişkin önemli kararların kurultayda görüşüldükten sonra alındığı görülür.

2. İslam Siyasal Düşüncesi

İslam dininin devlete yönelik kurumsallaşma çabalarının Hz. Muhammed devrinde başladığı söylenebilir. Özellikle Hicret’ten sonra Medine’ye yerleşen Müslümanlar, Hz. Muhammed’in öncülüğünde özgün bir mekanizma oluşturma çabası içine girmişlerdir (Davutoğlu, 236). Hz. Muhammed’in peygamberliğini ilan etmesinden sonra sayıları giderek artan ve kısa süre içinde Medine’den başlayarak belirli bir düzen Müslümanların teşkil ettiği devlette, bir tür devlet başkanlığı görevini üstlenmesi, dönemde karşılaşılabilecek olan iktidar tartışmalarını en baştan engellemiştir. Bu nedenle, İslamiyet’te Hristiyanlığın aksine siyasal iktidara yönelik tartışmalar nispeten daha düşük düzeyde seyretmiştir (Crone, 2007: 24). Aynı süreçte, yönetim süreçleriyle ilgili herhangi bir sorunla karşılaşıldığında Kur’an ve Hz. Muhammed’in davranış ve sözlerine (*sünnet*) başvurulmuştur. Otoritesine koşulsuz bir şekilde itaat edilen Hz. Muhammed’in vefatıyla beraber siyasi liderlik bakımından ilk tartışmalar ve yöneticinin ne şekilde belirleneceği sorunu ortaya çıkmıştır (Çaylak, 2015. 45).

Kur’an ve Sünnet’te hayatın pek çok alanına ilişkin kapsamlı düzenlemeler bulunurken toplumsal düzen ve kurumlara ilişkin yalnızca genel esasların yer alması yeni yöneticinin belirlenmesini çetrefilli bir sorun haline getirmiştir. Yönetim mekanizmalarının şekillenmesi ve bu kapsamda yöneticilerin belirlenmesi gibi daha spesifik sayılabilecek hususlar, alimlerin içtihatları

ve bu konuda yapılacak çalışmalara bırakılmıştır (Köse, 2009: 294). Buna karşılık, Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkan hilafet tartışmaları başlamış, bunun uzantısı olarak yöneticinin sahip olması gereken niteliklerle somut olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece yöneten ve yönetilen ilişkilerini belirleyen temel parametreler ortaya çıkmış, bir bakıma, yöneticinin iktidarının sınırlı olduğu anlayışı doğmuştur. Yöneticinin sahip olması gereken özellikler, adalet, ehliyet, emanet ve biat ve istişare gibi kavramlar çerçevesinde tartışılabilir (Köse, 2009: 295).

İslam dininde yönetim sürecine ilişkin temel ilkenin adalet olduğu söylenebilir. Buna göre, hem siyasal sistem kurulurken hem de uygulama esnasında yöneticiler, adaletli davranmak zorundadırlar. Hatta devletin ve yöneticilerin meşruluğunu sağlayan temel unsurun da adalet olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, yöneticilerin adaletli davranmalarını sağlayacak bir donanımına sahip olmaları da önem taşıyan bir konudur. Bu bakımdan, adaleti izleyen ilkenin ehliyet olması şaşırtıcı değildir. Kamusal görevleri yürütecek yöneticilerin bu konuda ehil olmaları ve doğru kararlar alabilmeleri gerekir. Aksi takdirde zaten adil bir düzen tesis etmek mümkün olmayacaktır. Ancak yöneticilerin doğru kararlar alabilmeleri de yeterli değildir. Bunun yanında, tüm faaliyetlerinde toplumun iyiliğini gözetmeleri, kişisel çıkarlarının peşinde koşmamaları gerekir. Aksi takdirde, bir kişi, yönetim işlerini yürütme bağlamında ne kadar yetenekli olursa olsun, bu durum toplum için bir fayda sağlamayacaktır. Biat kavramıyla ise yöneticilerin otoritesinin toplum üyeleri tarafından benimsenmesi kastedilir. Aslında bu kavram, yönetilenlerin, yöneticilerinin otoritelerine rıza göstermeleri ve bunun karşılığında otoriteye itaat yükümlülüklerinin bulunması anlamında siyasal meşruiyetin karşılığıdır. Son kavram olan istişare ise, yöneticilerin herhangi bir karar alırken ya da uygulama süreçlerinde, bu konuda eğitilmiş ve tecrübeli insanların fikirlerini almalarıdır (Köse, 2009: 294-295). Tüm bu özellikleri barındıran yöneticiye toplumun itaat yükümlülüğü vardır.

Öte yandan İslamiyet'te ilk dönemlerde genel olarak felsefeye; özelde de yöneticilerle yönetilenler arasındaki ilişkilerin genel yapısını ortaya koymaya çalışan siyaset felsefesine çok sıcak bakılmamıştır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, İslamiyet'in ortaya çıktığı dönemde, Arap Yarımadası, felsefi birikim açısından çağdaşı olan diğer coğrafyalara göre daha geri bir durumdadır. Daha doğrusu, Hristiyanlığın ortaya çıkışından sonra felsefi, açıdan yaşanan gerilemeden söz konusu coğrafya da muaf kalamamıştır (Bayrakdar, 2011: 27). Örneğin Emeviler döneminde daha çok gündelik somut ihtiyaçlara cevap verecek tıp gibi alanlarda gelişmeye ağırlık verilir ve felsefe ikinci planda bırakılır (Bayrakdar, 2011: 29). Bu durum, iktidar kavgalarının çıktığı bir dönemde, mevcut Emevi hanedanının otoritesinin sorgulanmasının engellenmesi yönünde de bir etki meydana getirmiştir. Ancak fetihler aracılığıyla devletin hükmettiği alanın, bununla bağlantılı şekilde kültürel etkileşimin artması, felsefeyle buluşulması sonucunu doğurmuştur. Gerçekten de Abbasiler devrinde, devletin sınırları önemli ölçüde genişlemiş, yönetilen unsurların kültürel çeşitliliği artmıştır. Bu durum, bir bakıma, yöneticilerin yeni hükmetmeye başladıkları coğrafyalarda da yalnızca zora dayalı olmayan, meşruluk içeren bir yönetim anlayışı kurma arayışlarını beraberinde getirir.

Aynı süreçte, Platon ve Aristoteles gibi ilkçağların en önemli felsefecilerinin eserleri Arapça'ya çevrilmiş ve yoğun şekilde okunmaya başlanmıştır. İzleyen süreçte, Platon ve Aristoteles'in siyasal tezleri, İslam dininin inanç esasları ile birleştirilmiş ve yeniden yoruma tabi tutulmuştur. Eserlerinin giderek daha fazla insana ulaşmasıyla birlikte, söz konusu düşünürlerin filozoflar üzerindeki etkilerinin arttığı görülmektedir. Bu bağlamda,¹ İslam dünyasında siyasal sorunlara ilgi gösteren ilk önemli düşünürün Horasan doğumlu bir Türk olan Farabi olarak kabul

¹ Bu bölümden itibaren yazar tarafından kaleme alınan "Siyaset Biliminin Doğuşu ve Gelişimi", (21. Yüzyılda Prens: Devlet ve Siyaset Yönetimi, ed. Ümit Özdağ Kripto Yay., 13-56, İstanbul, 2012) başlıklı çalışmadan yararlanılmıştır.

edilebilir. Farabi, Abbasilerin ikinci kez hilafeti ve devlet yönetimini ele aldıkları bir dönem içinde yaşamıştır. Bu dönem içinde yaşanan pek çok siyasal sorun ve çalkantılı ortam Farabi'yi bu konular üzerinde kafa yormaya itmiştir. Platon ve Aristoteles gibi örnek aldığı filozofların genel tutumlarına benzer şekilde Farabi de yaşadığı dönem içinde ortaya çıkan siyasal sorunların aşılması bağlamında çaba sergilemiştir. Farabi'nin erdemli bir filozofun sahip olması gerektiği özelliklere ilişkin yaklaşımını kanıtlar şeklinde iktidarla arasına bir mesafe koymaya çalıştığı da söylenebilir. Diğer taraftan, Farabi'nin, iki ayrı felsefi geleneği başlattıkları kabul edilen Platon ve Aristoteles'in tezlerini belirli ölçülerde kesiştirmeye çalıştığı da ifade edilmelidir. Ancak Farabi'nin yapıtlarında Aristoteles'in etkisi daha belirgindir. Bu nedenle, kendisine İslam dünyasında *Muallim-i Sani* (ikinci öğretmen) adı verilir. Aristoteles ise "ilk öğretmen" olarak kabul edilir (Beriş, 2012: 25 vd.).

Farabi, öncelikle devletin doğuşu ve bununla bağlantılı şekilde toplumun ortaya çıkışı sorunu üzerinde durur. Bu bağlamda, düşünür, insanın toplumsal bir varlık olduğunu, zira hem ihtiyaçlarını karşılayabilmek hem de yaşamın nihai hedefi olan mutluluğa ulaşmak için diğer insanlarla birlikteliğinin zorunluluk olduğunu savunur. Farabi, bu toplumsallaşmayı başlatan bir ilk neden bulunduğunu, bunun da Allah olduğunu söyler. Ama buradaki asıl vurgu, insanın toplumsallığına yöneliktir. İnsanın tek başına mutlu olmasını sağlayacak yetkinliğe ulaşması mümkün değildir; bu bakımdan, diğer insanlarla bağlantıya geçmesi gerekir. İnsanın toplum halinde yaşaması ise herkesi bağlayacak ortak kuralların oluşmasını ve aralarından "en iyilerinin" yönetici olarak diğerlerini yönetme hakkını elde etmelerini beraberinde getirir. Toplum içindeki her bireyin diğerlerinin çıkarlarını ve yararını düşünerek hareket edeceği bir yapı arayışındadır Farabi. Bu tür bir yapı, tıpkı sağlıklı bir bedene benzer. Nasıl bedende her organın bir işlevi var ise toplum içindeki insanlar da aynı tür bir görünüme sahiptir. Kuşkusuz, yaşamın sürmesi açısından her organın işlevi ve genel sistem içinde oynadığı rol aynı değildir. Bazı organlar, diğerlerinin işleyişini düzenleyen ve belirleyen "amir" konumundayken diğer bazıları amirlerden aldıkları görevleri yerine getirme görevine sahiptirler (Farabi, 2011: 98-99). Bu durum, toplum yapısı içinde de işlevsel bir farklılaşma doğurur.

Farabi'ye göre, en iyi siyasal yapı, toplum içindeki en bilge insanların yönettikleri devletlerdir. Bu açıdan, Farabi, yönetim sorunlarına özel bir önem vermiştir. Toplum içindeki en iyilerin yönetecekleri, ama bunu yaparken de kendi özel çıkarlarını unutup doğrudan toplumun yararını hedef alacakları bir model, insan toplumları için "en iyi" yönetim anlayışını yansıtacaktır. Düşünür, insanların içinde yaşadıkları toplumsal yapıları en iyiden en kötüye giden bir çizgi içinde ele almıştır. Burada, Farabi'nin farklı yönetim biçimlerini doğuran iç ve dış koşulları anlamaya çalıştığı görülür. Buna göre, her toplumsal yapı, geçmişte görülen siyasal ilişkiler doğrultusunda kendi yönetim modelini üretmiştir.

Görüldüğü gibi Farabi'nin düşüncelerinin biçimlenmesinde özellikle Aristoteles'in büyük bir etkisi bulunur. İnsanın toplumsallığı, yaşamın amacının mutluluk olduğu, mutluluğun ise ancak bilge kişiler tarafından yönetilen bir devlet içinde mümkün olabileceği yönündeki düşünceler Aristoteles'in siyaset felsefesiyle büyük ölçüde koşut gider. Daha doğrusu, Aristoteles'in görüşlerini İslam dininin temel inanç esaslarıyla bağdaştırarak yeniden yorumlama yönünde bir çaba söz konusudur. Buna karşılık, Farabi, İslam dünyasında siyaset felsefesinin doğuşu ve daha sonra Batı dünyasını etkilemesi bakımından oldukça kritik bir yerde durmaktadır. Ayrıca Farabi, düşüncelerini oldukça sistematik bir şekilde ortaya koymuş ve bir bakıma günümüzde siyaset biliminin izlediği yöntemlerle bağdaşır bir çizgi izlemiştir.

Ortaçağ dönemi Türk-İslam siyasal düşüncesinde öne çıkan isimlerden bir diğeri de Gazali'dir (1058-1111). Bir dönem, *Siyasetname*'nin yazarı, ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk ile de çalışan Gazali, yöneticilerin devlet üzerinde tam bir denetim sağlayabilmelerinin önemi üzerinde durur. Bu bakımdan, aşağıda değinilecek olan Türk-İslam siyasal düşüncesinde hükümdara öğütler

verme anlayışının Gazali ile başladığı söylenebilir. Gazali'ye göre, siyaset, insanları dünyaya ve ahirete ilişkin doğruya yöneltme işidir ki bu anlamda en üst düzeyde siyaset peygamberler tarafından yapılmıştır. Ancak peygamberler devri kapandığına göre artık siyasetin ikinci aşamasına geçmek gerekir. Bu aşamada, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" durumunda olan halifeler ve hükümdarlar bulunur (Gazali, 2008: 65).

Devlet yöneticilerinin görevi, insanları, gönüllerini kazanarak yönetmek, kötü davranışlardan uzak tutmak ve kendilerini mutlu edecek davranışlar sergilemelerini sağlamaktır. Buradan hareketle, Gazali'nin siyasetle ahlak arasında doğrudan bir bağ kurmaya çalıştığı söylenebilir (Mücahid, 2005: 124). Belirtildiği gibi, Gazali, siyasal iktidarı elinde tutabilmek için hükümdara bazı öğütler verir; ancak, bu "her ne koşulda olursa olsun" denilebilecek türden bir durum değildir. Tam tersine, hükümdarın devleti yönetmek ve uyruklarının kendisine itaatlerini sağlamak için adaletle davranması gerekir. Hükümdarın öncelikle yapması gereken, yönettiği insanların güvenlerini ve desteklerini kazanmaktır. Bu durum ise hükümdarın dinsel ilkelere ve kurallara uygun davranmasıyla mümkün olacaktır. Buna karşılık, Gazali'nin düşüncesinde asıl olan dünyevi yönetim değil, dindir. Dolayısıyla Gazali'nin hükümdarlara ve devlete dinin koruyucusu olmak gibi bir görev yüklediği görülür (Kahveci, 1996: 181). Şeriat ilkelerinin yaşama geçmesini ve uygulanmasını sağlayacak kurumsal bir yapıya ihtiyaç duyulur ve devlet bu amaca hizmet eder.

Gazali, yöneticilerin din adamlarını her zaman yanlarında tutmaları ve onların öğütlerine kulak vermeleri gerektiğini savunur (Gazali, 2008: 31). Bunun yanında, hükümdarlar, devlet işlerinde kendilerine yardımcı olacak görevlilerin de belirli bir eğitim almalarını ve ahlakî erdemlerle donatılmalarını sağlamalıdır. Hükümdarın yapması gereken bir başka şey de gereksiz öfkeden kaçınması, itidali ve sağduyuyu elden bırakmamasıdır. Hükümdar, kendisi için istemeyeceği bir durumun halkının başına gelmesine izin vermemek zorundadır. Ayrıca yöneticinin halkın ihtiyaçlarını karşılaması ve sevgisini kazanması, onlara karşı şefkatli ve yumuşak bir tavır sergilemesi önem taşır. Gazali'ye göre, bu özelliklerin hepsini taşıyan hükümdarlara halkın itaat etmesi "farzdır". Burada, Gazali'nin "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ululemre (yöneticilere) de itaat edin." mealindeki Nisa Suresinin 59. ayetine gönderme yaptığı görülür. Nitekim Gazali'den sonra da özellikle Sünni siyasal geleneğe mensup pek çok Müslüman düşünür tarafından söz konusu ayet gerekçe gösterilerek insanların yöneticilerine karşı itaat yükümlülüklerinin bulunduğu iddiası dile getirilecektir. Buradan hareketle Gazali tarafından saltanat kurumunun dinsel açıdan meşrulaştırıldığı görülür. İktidar sahiplerinin bu konumlarını kaybetmelerine neden olacak durum ise uyruklarına zulmetmeleridir. Zalim yöneticiye karşı, insanların itaat yükümlülükleri ortadan kalkar ve hükümdarın devrilmesinin önü açılmış olur.

Düşünür açısından hükümdarın yanında devletin de yönettiği insanlara karşı yerine getirmesi gereken bazı görevler bulunur. Söz konusu görevlerin ilki ve en önemlisi, toplumun mutlu ve huzurlu yaşamasının sağlanmasıdır. Bu amaçla devletin insanlarda rahatsızlık yaratacak uygulamalardan, en başta da zulümden kaçınması gerekir. Ancak bu tek başına yeterli değildir. Devlet, bunun yanında bireylerin "erdemli" insanlar olmalarını sağlama işini de yüklenmelidir. Gazali'ye göre hükümdar, devlet işlerini yürütürken danışmanlarıyla sürekli olarak "istişare" etmelidir. Tek başına karar vermeye başladığı ve danışmanlarını uzağında tuttuğu anda devletin de sonu gelecektir. Ayrıca en yakınındaki kişileri, yani danışmanlarını ve devlet yöneticilerini de toplum içindeki en bilgili kişiler arasından seçmelidir (Mücahid, 2005: 131). Aksi takdirde devletin adalet ilkelerinden uzaklaşması ve yıkılması kaçınılmazdır.

Görüldüğü gibi, Gazali, soyut felsefi sorunlardan daha çok devlet iktidarının güçlü ve kalıcı olmasını sağlayacak somut durumlarla ilgilenir. Ayrıca Farabi'den farklı şekilde, hükümdarların yönetim süreçlerini ellerinde tutarken dinsel kurallara daha fazla önem vermeleri gerektiği üzerinde durur. Yani bir bakıma, düşünürün yönetim ilkeleri ile dinsel hükümleri birleştirme; siyasetle

ahlakı iç içe geçirme yönünde bir çaba harcadığı söylenebilir. Gazali'nin hükümdara öğütler veren yaklaşımı kendisinden sonra gelen pek çok düşünür tarafından da örnek alınmıştır. Hatta daha ileri gidilerek Türk-İslam düşünce geleneğinin devletin meşruluğunu tartışmaya açmaktan daha çok iktidarın korunması ve yöneticilerin dinsel ilkelere sıkı sıkıya sarılmaları anlayışı üzerine oturduğu söylenebilir. Ortaçağ'da bu genel yaklaşımın en yetkin örneklerinden bazılarını İbn Rüşd,² İbn Sina, İbn Tufeyl³, İbn Teymiyye⁴ ve İbn Zafer⁵ gibi bazı felsefeciler oluşturur. Söz konusu düşünürlerin en önemli ortak özellikleri, toplumun ve devletin oluşmasını dinsel ilkelerden de yararlanarak açıklamaya çalışmak ve yöneticilerin uyması gereken ilkeler hakkında genel önerilerde bulunmaktır.

Osmanlı'ya geçmeden bu bölümde son olarak Nizamülmülk'ün ünlü *Siyasetname*'sine de kısaca değinilmelidir (Nizamülmülk, 1998). Büyük Selçuklu Devletinde vezirlik yapan ve devletin kurumsallaşması açısından önemli katkıları bulunan Nizamülmülk, Melikşah'ın talebi üzerine bir devlet adamının yapması gereken işler ve uyması gereken kurallara yönelik öğütlerde bulunan *Siyasetname*'yi kaleme almıştır (Canatan, 2009: 200). Söz konusu kitabın içeriğinde; a) Geçmişte yaşayan yöneticilerin başından geçen ve ibret alınacak kurallar, b) Kur'an'dan çeşitli ayetler, c) Hz. Muhammed'den hadisler ve sahabelerin başlarından geçen çeşitli olaylar, d) Nizamülmülk'ün kendi kişisel deneyimleri, belirli bir sistematik çerçevesinde aktarılır. Burada dikkat çeken ilk nokta, devlet yönetimine ilişkin kural ve süreçlerin Nizamülmülk tarafından ustaca dinsel ilkelerle bağdaştırılmasıdır (Uğur, 2001: 50). Ayrıca, bu yapıtın Türklerin İslamiyet'i henüz yeni benimsedikleri bir dönemde yazıldığı hatırlanmalıdır. Bu bağlamda, devlet yönetiminin dinsel bir temele oturtulması ya da en azından dinle ilişkilendirilmesi bakımından bu kitabın bir tür rehberlik niteliği taşıdığı ifade edilebilir. Nitekim bu kitap aynı zamanda Osmanlı'da çok uzun yıllar boyunca etkili olacak siyasetname geleneğini başlatması bakımından da anlam ifade etmektedir. Bunun yanında Nizamülmülk'ün kurduğu Nizamiye Medreseleri aracılığıyla Mağrip ve Endülüs'te felsefi yaklaşımın gelişmesine ve buradan da Batı'ya yayılmasına dolaylı bir etkisinin olduğu bilinmektedir (Ocak, 2009: 1628).

3. Osmanlı'da Siyasal Düşünce ve Yönetim Anlayışı

Yaklaşık altı yüz yıl boyunca hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun bunu mümkün kılacak güçlü bir yönetim anlayışı ve belirli açılardan özgün sayılabilecek bir devlet modeli oluşturduğu açıktır. Osmanlı yönetim anlayışının en önemli kaynağının İslam dininin hukuksal esasları olduğu söylenebilir. Ancak bunun yanında eski Türk yönetim geleneğinin de söz konusu yönetim anlayışının şekillenmesinde güçlü bir etkisinin olduğu görülür. Ayrıca Osmanlı'nın coğrafi mirasını devraldığı Bizans ve komşu İran'dan da etkilendiği belirtilmelidir (Öz, 1999: 27). Bu bağlamda, devletin kurumsal yapısının öncelikle Selçuklu'da kendisini gösteren sentez modeline dayanmaktadır. Örneğin Osmanlı'da tıpkı eski Türk devlet geleneğinde olduğu gibi saltanat bir hanedana aittir ve padişah bu hanedan içinden çıkar. Hanedanın hükmetme yetkisi eski Türk devletlerinde olduğu kut sahibi olmasından, yani yetkinin doğrudan hanedana Tanrı tarafından verilmesinden kaynaklanır. Dolayısıyla devletin meşruluğu doğrudan Tanrısal iradeye bağlanır. Bunun yanında, yine eski Türk devletlerinde olduğu gibi padişahın herhangi bir nedenden dolayı görevinden ayrılmasından sonra yerine kimin geçeceği, yani veliahdının kim olduğu sorusu da uzun dönemler boyunca belirsiz bırakılmıştır.

² Bkz. Cevher Şulul (2009), *İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi: Eflatun'un Devlet'i ve İbn Rüşd'ün Yorumu*, İnsan Yay., İstanbul.

³ İbn Sina/İbn Tufeyl (2000), *Hay bin Yakzan*, Çev. M. Şerefeddin Yaltkaya/Babanzade Reşid, haz. N. Ahmet Özalp, 4. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul.

⁴ İbn Teymiye (1999), *Siyaset (Es-Siyasetü's-Şer'iyye)*, çev. Vecdi Akyüz, 2. Baskı, Dergah Yay., İstanbul.

⁵ Joseph A. Kechician-R. Hrair Dekmejian (2009), *Adil Hükümdar: Sicilyalı İbn Zafer'in Ölümsüz Eseri*, çev. Barış Doğru, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul.

Öte yandan güçlü bir devlet geleneği oluşturan Osmanlı'da siyasal düşünce Batı'daki örnekleri kadar gelişmemiştir. Bu duruma neden olan en önemli etmen, devletin gücünün padişahın otoritesinin ya da iktidarının meşruluğunun sorgulanmasını adeta gereksiz kılmasıdır. Kısacası Batı toplumlarında Ortaçağ ve sonrasında görülen ve siyasal düşünce alanını hareketlendiren din-siyaset, feodal yapı-mutlakiyetçi devlet, burjuvazi-krallık gibi farklı unsurlar arasında yaşanan çekişmeler Osmanlı için geçerli değildir. Bu bakımdan, Osmanlı'da siyasete ilişkin metinlerin genellikle padişaha öğüt verme amacını güden “siyasetnameler” olduğundan söz edilebilir. Siyasetnameler, aynı zamanda, yazıldıkları dönemin genel karakteristik özellikleri hakkında da bilgi verir (Yılmaz, 2009: 307). Bu metinlerin yazılış sıklığı da devletin gücündeki azalmayla koşut biçimde artar. İlk dönemde, yani devletin en güçlü zamanlarında üretilen siyasetnamelerde en genel şekilde padişahın uyruklarına karşı adaletli davranması ve şer’î ve örfî hukuk ilkelerine uygun davranışlar sergilenmesi öğütlenirken daha sonraki süreçte analojinin değiştiği görülür. Gerçekten de duraklama ve gerileme devrinde üretilen metinler, padişahların geleneksel düzenden uzaklaştıkları gerekçesiyle devletin zayıfladığı savunulur ve bir tür geriye dönüş önerilir.

Bunların dışında, Osmanlı döneminde siyasal iktidarın meşruluğuna ya da padişahın yönetme yetkisinin sınırlarına ilişkin yapıtların ortaya konulmadığı ifade edilebilir. Ancak ilk dönemden itibaren Osmanlı devletini ayakta tutan temel kurucu unsurun adalet olduğunun altının kalınca çizilmesine özel bir önem verilir. Hatta kut sahibi, yani Tanrı tarafından seçilmiş kişi durumunda bulunan padişahın O’nun adaletini yeryüzüne hâkim kılacak yegâne kişi olduğu üzerinde durulur. Yani bir bakıma, padişaha, ilk çağdan itibaren Platon başta olmak üzere pek çok düşünürün peşinde koştuğu “filozof-kral” olma misyonunun yüklendiği ifade edilebilir (Mardin, 1998: 117). Bu bağlamda, padişahın doğru zamanlarda en doğru kararları alması ve üstün yönetim becerileri göstermesi beklenir.

Tüm bu tartışmaların dışında Osmanlı İmparatorluğu'nda *siyaset* sözcüğünün çok uzun dönemler boyunca ikili bir anlamda kullanıldığı dikkat çekmektedir. İlk anlam, günümüzdekine benzer, yani yönetim süreçlerinin elde tutulmasına ilişkin bir içerik taşır. Tursun Beyin “siyaset-i sultânî ve yasag-ı padişahî derler ki, urefâmızca ona örf derler” ifadesinde açığa çıkan bu kullanım, *nizam-ı âlem*, yani tüm dünyanın adil şekilde yönetimi için padişahın belirli kurallar oluşturabilme yetkisine ve hakkına gönderme yapmaktadır (Hassan, 2004: 169). Bu bağlamda, padişah, kamu düzenini sağlamak ve toplumun iyiliği amacıyla devletin gücünü koruyabilmek için birtakım kurallar oluşturma yetkisine sahiptir. İnsanların da adaletten ayrılmadan yöneten ve gerekirse kural koyan padişaha itaat yükümlülükleri bulunur (Altay, 2011: 1797). Böylece oluşturulan genel kurallara “örfî hukuk” adı verilir. Ancak bu noktada örfî hukukun sınırsız bir anlamda kullanılamayacağı ve şer’î hukukla çatışmamasına dikkat edildiğinin altı çizilmelidir. Siyaset ile anlatılmak istenen diğer olgu ise “idam cezası” olmuştur. Bu da Osmanlı geleneğinde siyasetin ikinci ve olumsuz kullanımına örnek olarak gösterilebilir. Gerçekten de özellikle devletin ileri gelenlerine padişah tarafından farklı gerekçeler gösterilerek verilen idam cezaları “siyaseten katl” nitelemesiyle anılmıştır (Mumcu, 2007).

Osmanlı'da, klasik İslam geleneğine uygun şekilde, siyasetin en temel kurucu unsuru “adalet” olarak belirir. Adaletle ilişkin yaklaşım, kendisini en iyi şekilde, Kınalızade Ali Efendi (1516-1571) tarafından kaleme alınan *Ahlak-ı Alai* isimli yapıttaki “daire-i adalet” anlayışında ortaya çıkar (Kınalızade Ali Efendi, 2010: 225). “Adldir mûcib-i salâh-ı cihân, cihân bir bağdır divârı devlet, devletin nâzımı Şeri’attir, şeri’ate olmaz hiç maris illâ mülk, Mülk zaptetmez illâ leşker, leşkeri cem’ eyleyen ra’iyyettir, ra’iyyeti kul eder padişâh-ı âleme ‘adil’ şeklinde ifade edilen bu yaklaşıma göre, dünyanın merkezinde adil bir yönetim anlayışı bulunur ve bunu yaşama geçirecek unsur olarak devlet görülür. Devlet, bu amaçla belirli bir toprak parçasını kendi elinde tutar ve bunu da asker bulundurma sayesinde yapar. Asker istihdam edebilmek için halktan gelecek vergilere ihtiyaç vardır. Halkın da gönüllü bir şekilde devlete itaat etmesini sağlamak için

yöneticilerin adil davranmaları zorunludur. Dolayısıyla adaletle başlayan döngü yine adaletle tamamlanmaktadır (Mardin, 1998: 115). Bu bağlamda, özellikle devletin gerileme dönemine girmesiyle birlikte ortaya konulan siyasal metinlerde bu durumun başlıca nedeni olarak adaletten uzaklaşılmasının gösterilmesi dikkat çeker.

Osmanlı döneminde hükümdara yönelik tavsiyeler içeren çok sayıda siyasetname kaleme alınmıştır. Bu bağlamda, özellikle devletin çöküş sürecine girmesiyle sayıları artan siyasetnamelerin ilk belirgin özelliği, somut birtakım gelişmelere yanıt vermek ve karşılaşılan sorunların çözümü açısından önerilerde bulunmaktır (Türk, 2012: 35). Söz konusu yapıtların en belirgin özellikleri, yöneticilere, iktidarı korumak ve güçlendirmek için izlenmesi gereken yolu göstermeleridir (Türk, 2012: 23). Siyasetnamelerde birtakım öykü ve anekdotlarla anlatılmak istenen konu somutlaştırılmaya çalışılır. Ayrıca sık sık ayet ve hadis gibi dinsel kaynaklara başvurularak iddialar güçlendirilmek istenir (Uğur, 2001: 71). Bu çalışmalar, tıpkı Machiavelli'nin *Prens* isimli kitabında yaptığı gibi genellikle belirli bir yöneticiye ithal edilmiş veya doğrudan ona sunulmak üzere kaleme alınmışlardır. Ancak asıl amacın bunun çok daha ötesine geçtiği açıktır. Siyasetnamelerde güçlü, müreffeh ve zengin bir devlet yapısına ulaşmak için genel olarak bir yöneticinin sahip olması gereken özellikler ya da izlemesinin zorunlu olduğu siyasalar hakkında bilgi verilmek istendiği görülür. Çok sayıda örneği olan siyasetnamelerin en ünlüsü Koçi Bey tarafından kaleme alınmıştır (Koçi Bey, 2008).

17. yüzyılda yaşayan, ancak doğum ve ölüm tarihleri bilinmeyen devşirme kökenli Koçi Bey, öncelikle 1631 yılında Sultan IV. Murat'a daha sonra ise 1640'ta Sultan İbrahim'e sunduğu risaleler aracılığıyla gerileme devrine giren Osmanlı'nın buradan çıkması için izlenmesi gereken yolları aktarmayı hedeflemiştir. Koçi Bey risaleleri, devletin "altın çağ"ını yaşadığı dönemlerde sahip olduğu yönetim anlayışı ve siyasal ilkelerin anlatılmasıyla başlar. Buna göre, ilk sorunların baş gösterdiği Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar padişahlar ülke sorunlarıyla doğrudan ilgilenmişlerdir ve zaten en baştan itibaren iyi bir yönetici olma yönünde kapsamlı eğitimler almışlardır. Yine aynı dönemde, padişah dışında kalan yöneticilerin atanmasında liyakat ilkesine uyulmuş ve üzerine aldığı görevin gereklerini en iyi şekilde yapabilecek isimlerin seçilmesine özen gösterilmiştir. Bunların yanında padişahlar, ilmiye sınıfına mensup isimlerin belirli sorunlar hakkında görüşlerini almaya ve istişareye önem vermişlerdir.

Koçi Bey, Osmanlı'nın geleneksel düzenindeki bozulmanın Kanuni ile başladığını savunur. Zira bu padişahın döneminde devlet adamları dışında, kendi ailesi ve yakınları da ülke sorunlarına müdahil olmaya başlamışlardır. Dolayısıyla bir süre sonra en başta önem verilen liyakat ilkesinden uzaklaşmış ve belirli bir kamusal göreve gelebilmek, adeta padişahın yakın çevresiyle ilişki kurabilme koşuluna bağlanmıştır. Zaman içinde vergiler ağırlaştırılmış ve tımar sistemi başta olmak üzere devletin geleneksel unsurlarında yozlaşma görülmüştür. Koçi Bey, bu durumdan kurtulmak için her şeyden önce padişahın adalet ilkesinden ayrılmaması, yöneticilerini iyi seçmesi ve güçlü bir hükümdar profili çizmesi gerektiğini savunmuştur (Türk, 2012: 98). Belirtildiği gibi, özellikle gerileme döneminde pek çok siyasetname üretilmiştir. Ancak sorunları somut olarak ortaya koyan ve gerçekçi öneriler getiren Koçi Bey risalelerinin diğerlerinden daha etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Koçi Bey risalelerinin ardından, modernleşme süreci devleti etkisi altına almış, karşılaşılan sorunların çözümü için Batı toplumlarının gittikleri yolun izlenmesinin yegane çare olduğu düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Koçibey risaleleri ile adeta bir dönemin de sonunun geldiği ve "hükümdara öğütler" şeklinde beliren bu çalışmaların yenilerinin ortaya çıkmadığı söylenebilir.

Sonuç

Tarihteki en büyük devletlerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısının ardında yatan en önemli faktörlerden biri, dönemindeki diğer devletlere göre özgün bir yönetim modeli

oluşturmuş olmasıdır. Osmanlı'da devletin yönetim anlayışına kökenlik yapan ana unsurun İslam dininin inanç esasları, başka bir ifadeyle “şeriat” olduğu söylenebilir. Ancak dinin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in siyaset ve devlet yönetimi konusunda genel ifadelerle yetindiği hatırlandığında, gündelik hayatta karşılaşılan çok sayıda sorunun çözümü açısından hazır formüller bulunmadığı daha iyi anlaşılabilir. Devletin bu konuda, dini ilkeler dışında, yararlandığı en önemli araç ise eski Türk devletlerinden gelen yönetim esaslarıdır. Bu bağlamda, Osmanlı'da doğrudan İslam hukuku ilkelerine dayanan şeriat'ın yanında örfi hukuk geleneğinin de oldukça güçlü bir görünüm sergilediği görülür. Padişahlar, yönetim pratikleri açısından kendilerinden önce uygulanan kuralların yanı sıra güncel gelişmeler doğrultusunda yeni düzenlemeler ihdas etme yoluna gitmişlerdir.

Uzunca dönemler boyunca sınırları giderek genişleyen, bu şekilde daha fazla coğrafi alana ve farklı kültürel arka planlara sahip insanlara hükmeden Osmanlı'nın kendisinden önceki Türk ve Müslüman devletlerine göre çok sayıda sorunla yüz yüze bulunduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla karşılaşılan yeni durumlara doğru tepkileri verebilmek, uyrukların itaatlerinin sürdürülmesi için oldukça önemlidir. Örfi hukuk kurallarının önemi bu noktada açığa çıkar. Önceden karşılaşılmayan bir sorun ortaya çıktığında, padişah tarafından yapılan düzenlemeler aracılığıyla objektif koşullara uygun bir çözüm yolu bulunmuş olmaktadır. Aynı durum, devletin, genel olarak imparatorluk mantığına uygun şekilde, evrensel bir hükümlanlık iddiasına sahip olabilmesinin de önünü açmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel başarılarındaki en önemli faktörlerden birinin askeri açıdan kazanılan zaferler olduğu açıktır. Ancak bunun tek başına yeterli olmayacağı, yalnızca zor kullanarak elde edilen başarıların siyasal sistemin kalıcılığı anlamına gelmediği söylenebilir. Osmanlı'nın tarihteki en önemli aktörlerden biri olmasını sağlayan asıl neden, gerek hukuksal düzenlemeleri gerekse idari yapısıyla kurumsallaşma becerisi göstermiş olmasıdır. Osmanlı, kendisinden önceki Müslüman Türk devletlerinden ilham almış; ancak bunların tamamını aşarak özgün bir yönetim modeli ortaya koyabilmiştir. Bu anlamda, Osmanlı yönetim anlayışı, İslam hukuk sistemini merkeze alan, ancak kendi kökenlerine uygun şekilde İslamiyet öncesi Türk devlet geleneğinin kurucu unsurlarından geniş şekilde yararlanan bir nitelik gösterir. Kuşkusuz, buna Osmanlı'nın hüküm sürdüğü toprakların geçmişteki sahibi olan Bizans İmparatorluğunun yönetim anlayışının dolaylı şekilde sağladığı katkılar da eklenebilir. Osmanlı yönetim anlayışının özgün bir nitelik göstermesi, tüm bu unsurları kendi tarihsel gerçeklerine uygun şekilde kurgulayıp yeni bir model ortaya koymasının sonucudur. Nitekim bu model, ulus-devlet formasyonunun tüm dünyayı etkisi altına almasına dek varlığını sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

- ALTAY, A. (2011), “Klasik Dönem Osmanlı Siyasetname Geleneğine Genel Bir Bakış”, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3, Summer 2011, p. 1795-1809, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.2251/TurkishStudies.8020, ANKARA-TURKEY.
- BAYRAKDAR, M. (2011), *İslam Felsefesine Giriş*, 8. Baskı, TDV Yay., Ankara.
- BERİŞ, H.E. (2012), “Siyaset Biliminin Doğuşu ve Gelişimi”, *21. Yüzyılda Prens: Devlet ve Siyaset Yönetimi*, ed. Ümit Özdağ, Kripto Yay., İstanbul, 13-56.
- CANATAN, K. (2009), “Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak “Siyasetname” Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk'ün Devlet Ve Siyaset Anlayışı

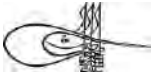
Üzerine”, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/7, Fall 2009, p. 194-220, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.905/TurkishStudies.8020, ANKARA-TURKEY.

- CRONE, P. (2007), *Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*, çev. Hakan Köni, Kapı Yay., İstanbul.
- ÇAYLAK, A. (2015), “İslam’da Siyasi Akıl ve Düşüncenin Oluşumu”, *Muhafazakar Düşünce*, yıl 11, sayı 43, 15-71.
- EBU NASR EL-FARABİ (2011), *İdeal Devlet (El-Medinetü’l Fazıla)*, çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap., Ankara.
- GIRAUD, R. (1999), *Gök Türk İmparatorluğu: İlteriş, Kapgan ve Bilge’nin Hükümdarlıkları*, Çev. İsmail Mangaltepe, Ötüken Yay., İstanbul.
- HASSAN, Ü. (2004), *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış’tan Hukuk-İdeolojiye*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İBN SİNA/İBN TUFEYL (2000), *Hay bin Yakzan*, çev. M. Şerefeddin Yaltkaya ve Babanzade Reşid, haz. N. Ahmet Özalp, 4. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- İBN TEYMİYE (1999), *Siyaset (Es-Siyasetü’ş-Şerriyye)*, çev. Vecdi Akyüz, 2. Baskı, Dergah Yay., İstanbul.
- İMAM GAZALİ (2008), *Yöneticilere Tavsiyeler*, çev. Osman Arpaçukuru, 2. Baskı, İlke Yay., İstanbul.
- İNALCIK, H. (2000), *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayınları, İstanbul.
- KAHVECİ, N. (1996), *İslam Siyaset Düşüncesi (XV. Asra Kadar)*, Türk Demokrasi Vakfı Yay., Ankara.
- KECHICIAN, J. A. ve DEKMEJIAN, R. Hrair (2009), *Adil Hükümdar: Sicilyalı İbn Zafer’in Ölümsüz Eseri*, Çev. Barış Doğru, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul.
- KINALIZADE ALİ EFENDİ (2010), *Devlet ve Aile Ahlakı*, İlgi Yay., İstanbul.
- KOÇI BEY (2010), *Koçi Bey Risaleleri*, Çev. Zuhuri Danışman, Yay. Haz. Seda Çakmakcıoğlu, Kabalcı Yay., İstanbul.
- KÖSE, H. M. (2009), “Siyaset”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 37, TDV Yay., Ankara, 294-299.
- KÖSOĞLU, N. (2004), *Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türklerde-İslam’da ve Osmanlı’da Devlet*, 2. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul
- MARDİN, Ş. (1998), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul.
- MÜCAHİD, H. T. (2005), *Farabi’den Abduh’a Siyasi Düşünce*, çev. Vecdi Akyüz, 2. Baskı, İz Yay., İstanbul.
- NİYAZİ, M. (2011), *Türk Devlet Felsefesi*, 8. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul.
- NİZAMÜLMÜLK (1998), *Siyasetname (Siyeru’l Müluk)*, Çev. Nurettin Bayburtlugil, 4. Baskı, Dergah Yay., İstanbul
- MUMCU, A. (2007), *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Phoenix Yay., Ankara.

- OCAK, A. (2009), “Selçuklu Medreselerinin Mağrip ve Endülüs Üzerindeki Etkileri, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, Spring 2009, p. 1622-1647, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.746/TurkishStudies.8020, ANKARA-TURKEY.
- ÖGEL, B. (1982), *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- ÖGEL, B. (2001), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, 4. Baskı, MEB Yay., İstanbul.
- ÖZ, M. (1999), “Klasik Dönem Osmanlı Siyasal Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler”, *İslami Araştırmalar*, cilt 2, sayı 1, 27-33.
- PAMİR, A. (1998), *Batı'da Egemenlik Kavramının Gelişimi ve Eski Türk Egemenlik Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ŞULUL, C. (2009), *İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi: Eflatun'un Devlet'i ve İbn Rüşd'ün Yorumu*, İnsan Yay., İstanbul.
- ŞENEL, A. (2008), *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara.
- TÜRK, H. B. (2012), *Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*, İletişim Yay., İstanbul.
- UĞUR, A. (2001), *Osmanlı Siyaset-Nâmeleri*, MEB Yay., İstanbul.
- YAZICI, N. (2011), *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, 9. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- YILMAZ, C. (2009), “Siyasetname (Osmanlı Dönemi)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 37, TDV Yay., Ankara, 306-309.
- YUSUF HAS HACİP (2005), *Kutadgu Bilig*, haz. Yaşar Çağbayır, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- BERİŞ, H.E., Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Düşüncenin Temel Unsurları, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 341-356, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8247>, ANKARA-TURKEY

KUR'AN'DA SOSYAL İŞLEV AÇISINDAN ZEKÂT*

*Halit BOZ***

ÖZET

Bu çalışmada, Kur'an'da; varlık âleminde canlılar arasında sosyal yaşamın sükûneti ve devamlılığının sağlanması için mali ibadet olarak konulan ve insanın mali sorumluluklarını ifade eden ve İslam'ın temel şartlarından zekâtın semantik alanı incelenecektir. Yine İslam'dan önce bu kavramın temel anlam alanı ve Kur'an'da kazandığı izafi kavramsal çerçevesi üzerinde durulacaktır. Ayrıca çağımızda fakirlik probleminin nerdeyse bütün ülkelerin sorunu olduğu bilinmektedir. Dünya genelinde bütün çabalara rağmen bu sorun azalmamakta aksine gün geçtikçe daha da çoğalmaktadır. Sonuçta bu durum, insanlığı endişeye sevk etmekte ve yeni arayışlara yöneltmektedir. Bu arayışlar içerisinde bu makalede sunulan, insanlığa ve dünyaya hâkim olan küresel güçlere, yukarıda kısaca değinilen sorunların çözümünde zekâtın bir iksir olduğunun ispatına yönelik bir değerlendirme yapılacaktır.

Yapılacak değerlendirme neticesinde, Yüce Allah tarafından zenginler üzerine mali bir sorumluluk olarak konulan zekâtın amacı, Etnik, dini ve siyasi farklılıkları mutlaklaştıran modern çağın ayrıştırıcı ruhuna ve içinde yaşadığımız dünyayı derin insani krizlere sevk eden sistemlere karşılık, m u h t a ç insanların yaşadığı toplumlarda ömürleri boyunca gerek kendisinin gerekse sorumlu olduğu aile fertlerinin ihtiyaç duydukları bütün gereksinimlerinin karşılanmasını sağlamaktır. Böylesi önemli bir sosyal işlevi olan zekâtın, kuşkusuz belli kaide ve sistematik alt yapısı vardır. Keza zekât, bütün detaylarıyla açıklanmış ve İslam'ın birçok mali mevzuları içerisinde tek başına uygulanması halinde dahi toplumların kronikleşmiş mali problemlerini çözebileceğine dair tespitler, bu makalede yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler, Kur'an, Sosyal Yardımlaşma, Zekât, Vermek

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fak. El-meil: hal6868@mynet.com

ZAKAT IN THE QUR'AN IN TERMS OF SOCIAL FUNCTION

STRUCTURED ABSTRACT

In this study, the Qur'an; presence in the living realm of social life in order to ensure continuity of calm and put the financial responsibility of the financial and human worship and expressing the semantic field of Islamic charity with the essential requirements will be examined. Again, it will focus on the basic meaning of the Qur'an and won the relative conceptual framework of this concept before Islam. In addition, almost the poverty problem in our age it is known that the problem of the whole country. Despite all efforts to decrease this problem in the world is also growing day by day are unlike. The result in this case, the apprehension of humanity and is headed to a new search. In this quest presented in this article, humanity and the global forces that dominate the world, will be considered for proof that a potion of the charity in solving the problems stated above.

Undoubtedly, this work is discussed in close relation to the concept of zakat other moral and Ibadan. In other words, zakat of worship, property and psychological effects on the individual's mental structure has been described in detail tried to prevent. Also charity, this is a positive way on the dimensions indicated.

Things to evaluation result, the purpose of the charity set as a financial liability on the wealthy by Allah, ethnic, religious and political differences absolutize the modern era of the separator to the spirit and provisions for we live in referring to the deep humanitarian crisis in the world system, in communities in need where people live need throughout life itself and responsible that they need their family members is to ensure that all requirements are met. Such an important social function of charity, of course, there are certain rules and systematic infrastructure. Similarly alms, explained all the details and identify communities that can solve the financial problems of chronically administered alone, even in the case of many financial issues of Islam and is located in this article.

It's a miracle that the religious and the end eternal apostleship sent by God as one of the signs that portend; the world turns, people on earth do not have quite the importance and respect the existing rights of the poor to solve the problem of poverty in the community. The rigor of the Qur'an, the provisions of superficial and order is not only an emphasis was placed twice or secondary degrees. On the contrary, the Quran and the basic principles of the essence of the original, the third pillar of Islam is Zakat, one of the five pillars of the sublime and bowing. He is charity; God, phakic and the right of the poor to her, has guaranteed the goods in the rich and the state's responsibility. Likewise, a total of thirty Holy Quran mentioned in the "zakat", the twenty-seven of these verses, prayers were mentioned together. This also shows the close relationship with the charity's prayer on the one hand, on the other hand, economic life, spiritual / demonstrate the relevance of the ethereal dimension. In other words, the task of opposing God is inseparable from the duty to express that society.

The Prophet (saas) sent a letter of invitation to all the instructions given to the apostles or the inviter, believe in Allah and His messengers, it has special emphasis on prayer and alms. Hz. Ebubekr the Caliphate period, TA will accept apostates said prayer and give alms, declaring war against them; "I swear to God that I will fight distinguishes between the charity's prayers." The word, refers to the importance of charity. That means charity is a basic pillar of religion before everything. This insensitivity to the smallest pillar, was that a crime against the original conception of religion. Also the Quran, to give alms and pray to God in repentance to enter into the Islamic religion with a mark to qualify intisab counted Muslims and the Muslim brotherhood community.

The Quran and the Sunnah of the style has always been to chant prayers with charity. So look at the forces between them and a person can not be complete without both of Islam would indicate. So prayer is the pillar of religion; religious thorns planted it, washed it would have destroyed religion. Zakat is the bridge of Islam. Get rid passing through this bridge; deviating from this bridge will be destroyed. Yet the Koran, which is the salvation for themselves, Ferdowsi has promised the heaven and the gospel and their salvation is bestowed on a person to enter the chain of believers is to declare that it will not be possible with alms.

Consequently, the fight against poverty today who need international organizations and civil society organizations and communities should, if they want to achieve certain success in this struggle, we all benefit considerations in examining the intricacies of zakat system. In addition, similarities and differences will emerge between the charity and the tax, the tax system more equitable system of zakat will prove to be a means of outreach. Thus, the terrible abyss differences seen in the community in the economic field will be reduced to a minimum thanks to the charity system. Likewise, our age will not be economic conflicts in the communities in which we have witnessed in many parts of the world and society will be seen in a certain absolute.

All whether action in the light of the divine teachings of charity system application konuls to, I believe in our age of deaths from hunger wounds of our collective conscience, for economic reasons from occurring wars and mass migrations that migration due to the very poor living conditions in the struggle for survival that millions of old people.

Key Words: Quran, Social Solidarity, Zakat, Give.

GİRİŞ

Allah, dünyayı bütün insanlara yetecek mahiyette nimetleriyle donatmıştır.¹ O'nun, karşılıksız olarak verdiği nimetler (mallar)²; dünyada, Allah'ın emrettiği şekilde adalet (Özdemir,

¹ Bkz. Bakara, 2/29, Al-i İmrân, 3/14; Mâide, 5/1; En'âm, 6/ 142; Yunus, 10/24; İbrahim, 14/32-33; Nahl, 16/5, 6, 12; Enbiya, 21/79; Hac, 22/36; Mu'minûn, 23/2; Nûr, 24/43; Şuarâ, 26/132-134; Neml, 27/60, 61; Rum, 30/24; Lokman, 31/20, 30, 34; Secde, 32/27; Yâsîn, 36/37, 40; Sad, 38/18; Zümer, 39/ 21; Zuhûrûf, 43/13; Câsiye, 45/12, 13, Kâf, 50/ 7, 11. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, Dâru'l-Meârif, Mısır, ty. , I, s. 159; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb, et-Tefsîru'l-Kebîr*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995, I, s. 102; Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Mektebetu'l-Ubaykan, Riyad, 1998, I, s. 83; Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-El-Kurtûbî, *el Câmi-u li Ahkâmi'l Kur'an*, Beyrut, 2000, I, s. 183; Celalüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr es-

2014, s.1175-1195) ölçülerine uyulmadan dağılımı yapıldığı için³ insanlar arasında sıkıntılar baş göstermekte ve azınlık bir kesim refah içinde yaşarken, büyük çoğunluk sefalet içerisinde yaşam mücadelesi vermektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

“Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir”⁴ Bu yüzden Allah, insanlar arasında bu tür sıkıntıların yaşanmaması için zekâtı, zenginlerin yerine getirmesi gereken farz bir ibadet kılmıştır. Böylece zekât yüzünden emtia, sadece zenginlerin arasında dolaşan bir nimet olmaktan kurtulmuş, daha geniş kitlelerin istifadesine sunmuştur.

Yine Allah, dünyadaki nimetlerin asıl sahibinin insanlar değil kendisi olduğunu Kur'an'ın pek çok yerinde belirtmektedir.⁵ Çünkü İslam'a göre dünya, insanların istifadesine sunulmuş bir nimetler mecmuası olup her bir insan bu nimetlerden istifade etmek durumundadır.⁶ İnsan, burada doğar, büyüyüp gelişir ve nihayet ölümle bu dünyayı terk ederek ve ebedî âleme göç eder. Yani dünya, sonsuza dek kalınacak bir mekân değil geçici bir yerleşim yeridir. Öldükten sonra hesaba çekileceğine inanan mü'min, dünya hayatında bütün çabasını emtiaya vermediği gibi, sahip olduğu malı da Allah'ın emrettiği yönde harcamaya meyler. Bu yüzden Allah'a karşı sorumluluklarını doğru bir şekilde ifa etmesi için İslam literatüründe yer alan lafızlardan onu ilgilendirenlerin anlam alanlarını iyi bilmesi gerekir. Nitekim Bu bilgileri teyid eden er-Râğıb el-İsfahânî (ö. 502/1108)'nin; “Kur'an ilimlerinden öncelikli olarak meşgul olunması ve incelenmesi gereken ilimler, lafzi ilimlerdir. Lafızlarla alakalı ilimlerden de ilgili lafızların kök mana ve etimolojilerini tahkik etmektir. Kur'an kelimelerinin kök manalarını bilmek, bir bina inşa etmek isteyen kimse için en başta gelen araçlar olan tuğla ve kerpiç mesabesindedir. Bu lafızlarla ilgili ilim ve kök manaları bilmenin yararı, sadece Kur'an ilimlerine has değil, bütün İslami ilimlere şamildir”⁷ (er-Rağıb, 1992, s.54-55) ifadeleri de, lafızların manalarının bilinmesiyle ilgili son derece önemli bir izahat taşımaktadır. Aksi halde bir cümlede yer alan kelimelerin hakiki delalet alanlarının doğru olarak

Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Te'vil bi'l-Me'sûr*, Beyrut, ty. , I, s. 78; Elmalılı Muhamed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yayınları, İstanbul,1973, I, s. 103; Seyyid Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an*, Daru's-Şurûk, Kahire,1985,I, s. 140; Şihabuddin es-Seyyid Mahmut el-Alûsî, *Ruhu'l-Meânî fi Tefsiri'l Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l- Mesanî*, Daru'l-Fikir, Beyrut, ty., I, s. 86; Muhammed Ali es-Sabûnî, *Saffetü't-Tefsîr*, Dersaadet, İstanbul, 1986, I, s. 86.

² Terim olarak mal, “genişlik zamanında ve istek halinde biriktirilebilen ve insanlar arasında maddi bir değeri olan her türlü varlık” şeklinde tanımlanmıştır. Bkz. Neziha Hammad, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, Çev. Recep Ulusoy, İstanbul, 1996, s. 217. Aynı şekilde malı, “nefsin meylettiği, kendisiyle hayatın neşelendiği, nefsin fayda ve lezzet cinsinden arzulanı şey kendisiyle ulaşılan her şeydir.” tarzında insan doğası gözönünde bulundurulmak suretiyle tanımlamak mümkündür. Bkz. Abdülkerim Zeydân, *es-sunnetu'l-İlahiyye: İlahi Kanunların Hikmetleri*, Çev. Nizamettin Saldan, İstanbul, 1997, s. 25.

Mal, iktisadi faaliyetleri motive eden unsurlardan biri olduğu için, kişinin yoksulluk ve zenginliği, sahip olduğu mal miktarından belirlenir. Kur'an'da malın, insanın elinde bulunan bir emanet olduğu, bkz. Hadid, 57/7, bundan dolayı insan, Allah'ın, kendisine tevdi ettiği malı korumak ve kollamak zorunda olduğu bildirilmektedir. Bkz. Tekâsur, 102/8.

³ Bakara, 2/188; Nisa,4/29.

⁴ Nisâ,4/29.

⁵ Zuhûrî, 43/32.

⁶ Taberî tefsirinde, liyakat ve hakkaniyat hakkındaki izahatlarıyla bizleri bilgilendirmektedir: “... Biz nasıl ki dünya hayatındayken, birbirlerini istihdam etsinler diye onların aralarında rızıklarını paylaştırmışsak, lisanen aciz, bedenlen zayıf olanları zengin kılıp, derdini güzel anlatan ve vücut bakımından da sağlam olanları fakir kılmışsak, rahmet ve lütuflarımızı da böyle dilediğimize veriz. Ey Muhammed, rabbinin, insanları cennete koyma gibi rahmeti, onların, dünyada iken biriktirdikleri her şeyden daha hayırlıdır.” Bkz. et- Taberî, VII, s. 325; Diğer yorumları hakkında Bkz. er-Râzî, XVI, s. 43; ez-Zemahşerî, X, s. 201; el-Kurtûbî, XII, s. 106; Elmalılı, VI, s. 45.

⁷ Ayrıca bk. Abduh, Muhammed -Rıza, Reşid, *Tefsîru'l-Menâr*, Daru'l-Menâr, Mısır 1954, I, 7-16.

tain edilememesi, ilgili cümlelerin ve siyakın da sahih bir biçimde anlaşılamayacağı sonucunu beraberinde getirecektir. Kur'an'da zekâtın kavramsal çerçevesini ortaya koyabilmek için, kanaatimizce yukarıda yöntem üzerine ifade edilen hususları göz önüne almak gerekmektedir.

Bu çerçevede çalışmamızın bu kısmında, öncelikle zekât kavramının Kur'an öncesi dönemde ifade ettiği esas anlamı belirlenecektir. Daha sonra ise, Kur'an'daki anlam alanı incelenecek ve kavramsal açıdan zekâtın etimolojik ve semantik (Ullmann, 1964, s.54-55; Aksan, 1971, s.55,59-60) alanı anlatılacaktır.

1. Zekâtın Tanımı

Zekât kelimesi, etimolojik olarak 'ز-ك-ي' [z- k- y] kökünden türemiştir. Bu kelime, sözlükte; 'artmak, çoğalmak, bereket, temiz olmak, iyi, düzgün, uygun ve verimli olmak' gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, 1968, s.358; ez-Zebidî, 1966, s.164-165; ez-Zemahşerî, 1992, s.273). Bu ifadelerden hareketle zekâtın luğat manasını iki şıkta toplayabiliriz, birincisi 'artmak, çoğalmak', ikincisi ise, 'temiz olmak, arınmak' olur. Keza Kur'an'da ki lafızların luğat anlamlarını açıklayan dilbilimci İbn Manzûr (ö. 711/1311), zekât kelimesinin 'artmak, çoğalmak' anlamına geldiğini söylemektedir. Ayrıca bu anlamın dışında zekat lafzına başka bir anlamlar yüklerki onlardan birincisi 'güzel ve verimli toprak' ikincisi ise 'iyi insan' anlamında kullanıldığını belirtmektedir (İbn Manzûr, 1968, s.358). Yine dilbilimci ez-Zemahşerî (ö. 538/1143) ise, zekat kelimesinin anlamını 'reculun zekî' ifadesinin iyilik ve hayır yönü baskın, bu hasletle temayüz etmiş olan kimse anlamında olduğunu belirterek, 'zekâ' kelimesinin 'artmak, çoğalmak' kök anlamıyla bağlantı kurarak açıklama getirmektedir (ez-Zemahşerî, 1997, s.273). er-Râğıb el-İsfahânî ise, yukarıda zikri geçen alimlerin tanımlarına yakın bir anlam vermektedir. Zekât kelimesinin kökü olan 'zekâ' kavramı, Allah'ın bereketi ve rahmetinden 'artma' anlamında olduğunu, bu 'artma'nın sadece dünya için geçerli olmadığını ahreti de kapsadığını ifade etmektedir.⁸

a. Cahiliye Devrinde Zekât

Kur'an'da, eskiden beri kullanılan kavramların cahiliye dönemindeki anlamları üzerinde kapsamlı araştırmalar yapılmış olup bu alanda pek çok çalışmaya rastlamaktayız. Bu âlimlerden 'Üde Halîl Ebû Üde, zekât kelimesinin Kur'an öncesi cahiliye döneminde 'çoğalmak, artmak' anlamı dışında başka bir değişik manada kullanılmadığını açıklamaktadır.⁹ İbn Manzûr da, el-Ferrâ ve diğer bazı dil bilimcileri, Arapların 'zekâ' kelimesine çokluk, artma gibi anlamlar verdiğini, sözgelimi tek kişiye, iki kişiye, bu artış ve fazlalık anlamına işaret ettiğini belirtmektedir (İbn Manzûr, s.359). Bu ifadelerden anlaşılabileceği üzere, İslamdan önce zekât kelimesi, bazı değişik anlamlarda kullanılmıştır (Bağır, 2015, s.121-148). Çünkü o dönemdeki toplumlarda malın toplanması ve belirli yerlere dağıtılmasıyla ilgili çeşitli kurallar bulunduğunu belirten görüşler mevcuttur (Tuğ, 1963, s.7-13).

Bununla birlikte İslam dini, bu müessesenin çerçevesini zekât ve benzeri bazı sözcüklerle kavramlaştırarak, olabildiğince genişletmiştir. Bir başka ifadeyle Kur'an, zekâtı, dar bir delâlet dünyasından kurtararak özellikle muhtaç insanların katmanına ulaştırarak onu, dinin temel unsurlarından biri olarak kabul görmüştür.

⁸ er-Râğıb, el-İsfahânî, Huseyn Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'ân, s. 380; Ayrıca bk. Abduh, Muhammed-Rıza, Reşid, Tefsîru'l-Menâr, Daru'l-Menâr, Mısır 1954, I, 7-16. 7

⁹ 'Üde, Halîl Ebû 'Üde, et-Tatavvuru'd-Dilâli beyne Luğati's-Şi'ri'l-Câhili ve Luğati'l-Kur'âni'l-Kerîm, Mektebetu'l-Menâr, Ürdün 1985, s. 211.

b. Zekât Sözcüğünün İstilah Tanımı

el-İsfehani, ‘zekat’ın ıstilahî anlamını gayet belîğ bir şekilde şöyle yapmaktadır: ‘*İnsanın, malından, Allah’ın hakkını fakirlere aktarması şeklinde olduğunu belirtir. Öyleyse, ona göre zenginlik fakire mali aktarımında bulunması anlamına gelen ‘zekât’a bu adın verilmesi, Allah’tan bereketin, malın çoğalmasının, artmasının istenmesi veya zekâtın verilmesi sonucu nefsin iyilik, hayır yönünün artırılması ve bunun nefsi arındırmayı, temizlemeyi beraberinde getirmesi nedeniyledir*’ (el-İsfehânî, 1992, s.381). Bu ifadelerden yola çıkarak zekâtın ıstilah anlamı için şöyle denilebilir: Yüce Allah’ın, Kur’an’ın tevbe 60. Ayette belirttiği kesimlere verilmek üzere farz kıldığı ve mali bakımdan İslam’ın koyduğu ölçülere göre zengin sayılan kişilerin malından alınan belirli paya (el-Kardâvî, 1984, s.54; el-’Acem, 1998, s.745) verilen addır.

c. ‘Zekâ’ ve ‘Zekât’ Kelimelerin Semantik Alanı

‘Zekât’ ve ‘zekât’ sözcüğü Kur’an’da ve değişik anlamlarıyla birlikte, 90 ayetin içerisinde ifade edilmektedir. Bunlardan 58’i ‘zekâ’, 32’si ise ‘zekât’ sözcüğü şeklinde geçmektedir. Ayrıca bu sözcüklerden 26’sı, namazla birlikte, ‘salât’ kelimesinden hemen sonra zikredilmiştir¹⁰.

Kur’an’ın ihtiva ettiği kavramlar üzerinde yapmış olduğu çalışmalarla meşhur alimlerden ed-Dâmeğânî(478/1085), Kur’an’da zekâtın, şu anlamları ihtiva ettiğini açıklamaktadır:1. La ilahe illallah (Fussilet, 41/7). 2. Farz olan zekât (Bakara, 2/43). 3. İslah (Fatır, 35/18). 4. Fıtır sadakası (A’lâ, 87/14). 5. Tebrîe etmek, temize çıkarmak (Nisa, 4/49). 6. Helal (Kehf, 18/19). 7. Sadaka (Meryem, 19/13) (ed-Dâmeğânî, 1985, s.218).

Yine Kur’an’ın lafızları üzerinde yapmış olduğu çalışmalardan bilinen âlimlerden İsmail b. Ahmed (ö. 431/1039) ise, Kurân’da bu kelimenin şu anlamları taşıdığını söyler:1. Farz olan zekât (Bakara, 2/43, 83 ve benzeri ayetler). 2. Artmak, çoğalmak (Kehf, 18/81). 3. İslah (Meryem, 19/13). 4. La ilahe illallah (Fussilet, 41/6-7; Meryem, 19/31) (İsmail b. Ahmed, 1422, s.290; Gözeler, 2005, s.102-104). Sonuç olarak zekât sözcüğünün ıstilah ve semantik anlamı hakkında kısaca denilebilir ki, bu kelimenin asıl anlamı, birçok yerde belirtildiği gibi ‘artmak, çoğalmak’ tır. Ancak ‘zekâ’ kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de, cahiliye dönemindeki gibi salt artmak anlamında yer almamıştır. Ayrıca bu kelimeyi türevleriyle birlikte ele aldığımızda başka izafî anlamlar kazandığını görmekteyiz.

1. ‘Zekâ’ Lafzının Kur’an’da anlamı

Bu lafzın ‘zekâ’ kelimesinin temel anlamı olan artma, çoğalma ile yakın bir ilgisi bulunmaktadır. Zira temizlenme, temiz olma, arınma; olumlu unsurların çoğalması, artması, olumsuzluklara galip gelmesi sonucu oluşan bir durumdur. Dolayısıyla temel anlamın korunduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Şunu da açıklıkla belirtmek gerekir ki zekât için Kur’an-ı Kerim’in kazandırdığı bu temizlenme anlamı, yepyeni bir anlamdır. Yani cahiliye döneminde, bu kelimenin böyle bir anlamda kullanılmadığı bilinmektedir. Cahiliye döneminde artmak, çoğalmak anlamında kullanılan ‘zekâ’ kelimesinin Kur’an-ı Kerim’de manevî yönden temizlenme, temiz olma; ruhsal kirlilerden, günahlardan arınma gibi izafî anlamlarda kullanılması, aynı zamanda Kur’an-ı Kerim’in kelimelere yüklediği anlamlarda temel bir ilkenin de belirginleşmesini sağlamaktadır. Bu açıklamalardan yola çıkarak denilebilir ki Kur’an-ı Kerim, İslamdan önce maddi anlamda kullanılan kelimelere, bu anlamlarına ek olarak dini bir anlam yüklemiş, tıpkı zekât lafzında olduğu gibi maddi ve manevî anlam ihtiva eden bir izafî mana yüklemiştir.

¹⁰ bk. Abdulkaki, Muhammed Fuad, el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm, Dârü’d-Da’ve, İstanbul 1987, s. 331-332.

2. Sosyal İşlev ve Zekât

Kur'an-ı Kerim'de 'zekât' kelimesi, değişik türev ve manalarda olmak üzere 32 yerde geçmektedir. Bu ayetlerden Mekke'de (Can, 2015, s.257-318) inen iki ayette¹¹ 'temizlik, temiz olmak' anlamında kullanılmış, geriye kalan 30 yerde ise sosyal yardımlaşmanın teminini sağlayan bir kavram anlamında kullanılmıştır. Zekât kelimesi Kur'an'da kullanılırken, 'vermek' temel anlamını ihtiva ettiği için 'îtâ' kavramıyla beraber kullanılmıştır. Buna karşılık Kur'an'da zekât kelimesi 'i'tâ' lafzı ile birlikte kullanılmamıştır. Çünkü bu lafız 'gelmek' anlamına gelmektedir. her ne kadar bazı dilciler 'îtâ' nın 'i'tâ' anlamında olduğunu, yani, bu iki kelimenin aynı anlama geldiğini ifade etseler de (İbn Manzûr, s.17; Halil b. Ahmed, 1988, s.146), Kur'an'da zekâtın sadece 'îtâ' ile kullanılması, 'i'tâ' nın ise başka bağlamlarda yer alması, bu konuda önemli bir ayrıntının olduğunu göstermektedir. Sözlüklerde 'etâ' kök fiili 'gelmek' ve bu fiilin if'âl kalıbından masdarı olan 'îtâ' ise, 'vermek' anlamına gelmektedir (Demir, 2007, s.17).

Dolayısıyla, 'etâ' fiilinden türeyen ve vermek anlamını kazanan 'âtâ, yu'tî, îtâun' kullanımlarının 'gelmek' kök anlamıyla yakın bir bağlantısının olduğunu hatırdı tutmak gerekmektedir. Bu çerçevede 'gelmek' ve 'vermek' anlamları birlikte düşünüldüğünde, bir yakınlaşmanın, gelmenin olduğu ve bu yakınlaşma sonucu verme fiilinin meydana geldiği sonucu tabii olarak ortaya çıkar.¹²

Ancak, zekât daha farz kılınmadan önce de aynı kelime ile Kur'an'ın ayetlerinde yer aldığı gözlenmektedir. Bununla birlikte, zekâtın zorunlu bir mali yükümlülük haline getirilmesinden önceki ayetler ile sonraki ayetlerin nasıl anlaşılması gerektiği sorusu insanın aklına gelmektedir. Bunun hakkında şöyle denilebilir: Mekke döneminde inen ve mali konulara değinen bu lafızla ifade edilen ayet ve hadisler, sadece inananlara hitap etmekte olup. Medine döneminde ise zekat bir müessese haline gelmiş ve zorunlu bir mali yükümlülüğü ifade etmiştir. Böylece zekat hakkında özetle denilebilir ki esas amacı toplumlarda sosyal dayanışmayı sağlamak olmasına ve Medine'de farz kılınmasına rağmen zekatın temellerinin Mekke döneminde atıldığını belirtmek mümkündür.

Bu konunun daha iyi anlaşılması için şu örnek verilebilir: Mekke'de bi'setin 6. yılında inen Enbiya Suresi 69-72. ayetlerde çeşitli peygamberlerden söz edilmekte ve 73. ayette; *"Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize kulluk edenlerdi."* ifadelerine yer verilerek, daha önce gönderilmiş olan bu peygamberlere namaz kılmanın yanında zekâtın da vahyolunduğu bildirilmektedir. Yani bu ayetlerde zekat ifadesi yer almasına rağmen zekat daha farz kılınmamıştı. Böylece Yüce Allah, zekâtı farz kılınmadan önce o toplumda onunla alakalı bir alt yapı oluşturmuştur.

Şimdi, İslamdan önceki semavi dinlerin kaynaklarına baktığımızda görüyoruz ki, Kur'an'daki zekât kavramının karşılığı olarak Eski Ahit'te 'ondalık' sözcüğünü kullanmıştır. Eski Ahit'teki bu ifade şöyle kullanılmıştır: *"Ve yerin tohumu olsun yahut ağacın meyvası olsun, yerin bütün ondallığı Rabbindir; Rabbe Mukaddestir. Ve eğer bir kimse ondallığından bir kısmı için fide verecekse, üzerine beşte birini katacaktır. Ve bütün sığırın ve koyunun ondallığı, bütün değnek altından geçenlerin ondallığı, Rabbe mukaddes olacaktır."*¹³ Yeni Ahit'te de örnek olarak şunu verebiliriz: *"İmdi, sen sadaka verdiğin zaman, ikiyüzlü adamların insanlardan hürmet görmek için, havralarda ve sokaklarda yaptıkları gibi, önünde boru öttürme. Doğrusu size derim: Onlar*

¹¹ Kehf, 18/81; Meryem, 19/13.

¹² Bk. Halil b. Ahmed, VIII, 146; Demir, s. 17.

¹³ Levililer, 27/30-32.

*karşılıklarını aldılar. Fakat sadaka verdiği zaman, sol elin sağ elinin ne yaptığını bilmesin de, sadakan gizlide olsun; gizlide gören Baban da sana ödeyecektir”.*¹⁴

Bütün bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki zekat, Mekke döneminde çeşitli ayet ve hadislerle alt yapısı hazırlanmış, Medine döneminde ise, zekâtın farz kılınmasıyla birlikte, verilmesi gereken malın miktarı, verilme zamanı ve kimlere verilmesi gerektiği, ayetlerde ve detaylı olarak da hadislerde belirlenerek, onun mali bir müessese haline gelmesi sağlanmış oldu. Bununla birlikte ‘Sadaka’¹⁵, ‘infak’¹⁶, ‘ihsan’¹⁷, ‘birr’¹⁸, ‘ita’¹⁹, ‘hakk’²⁰, ‘kısm’²¹, ‘taam’²², ‘qard’²³ gibi kelimeler de zekât kavramının semantik alanına giren kavramlardır. Bu kavramların içerisinde en kapsayıcı lafızlar ise, ‘infak’ ve ‘sadaka’ lafızlarıdır. Bu iki lafzı da kapsam genişliği bakımından karşılaştırsak ‘sadaka’ lafzı daha kapsamlıdır. Zira Kur’an-ı Kerim’de belirtilen mali ibadetlerin tümü, ‘sadaka’ kavramıyla da ifade edilmektedir. Bu nedenle, semantik açıdan konuya yaklaşıldığında, mali ibadetleri ifade eden ‘zekat’, ‘infak’, ‘ihsan’, ‘birr’, ‘kard’, ‘kısm’ gibi anahtar kelimelerin odak kavramını ‘sadaka’ sözcüğünün oluşturduğunu görmek mümkündür. Sözgelimi,

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

*“Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir”*²⁴.

a. Kur’an’da Zekât ve İbadet İlişkisi

Kur’an’da, zekât teriminin ibadetin alanı içerisinde yer aldığını rahatlıkla söylemek mümkündür. Hal böyle iken o zaman zekât ibadet kavramının üyesi olan bir anahtar kelime olması nedeniyle, ibadetin anlam alanı ve zekât-ibadet bağlantısı üzerinde de kısaca durmak gerekmektedir. İbadetle ilgili, Zariyat Suresi 51/56. ayette; *“Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”* buyrulmaktadır.

Bu ayette, hayatın bütününün ibadet kapsamında değerlendirilmesinin, yani hayatın ibadetle geçirilmesinin bir gereklilik olduğu hususu ön plana çıkarılarak, özellikle vurgulanmaktadır.

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ *“Ve ölüm gelip çatıncaya dek Rabbine ibadet et”*²⁵

Bu sebeple, ibadetin ne olduğu veya ne tür davranışları kapsadığı sorusu önemli bir konunun açıklığa kavuşmasında katkısı çok büyük olacaktır. Kur’an’da ibadet ile alakalı yer alan ayetler incelendiğinde şekli ve şekli olmayan ibadetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Meseleyi bu şekliyle ele alıp incelediğimizde konunun açıklığa kavuşmasını kolaylaştıracaktır. Böyle bir

¹⁴ (Matta, 2-4). ‘Ondalık’ ve ‘sadaka’ terimlerinin kullanıldığı diğer bazı örnekler için bkz. Luka, 11/41; Resullerin İşleri, 9/36; 10/4,31; İbranilere, 7/4,6,8-9.

¹⁵ bk. Bakara, 2/196, 263; Nisa, 4/114; Tevbe, 9/103; Mücadele, 58/12.

¹⁶ bk. Bakara, 2/215, 219, 264, 267; Enfal, 8/36; Tevbe, 9/34;

¹⁷ bk. Nisa, 4/36; Nahl, 16/90.

¹⁸ bk. Bakara, 2/177.

¹⁹ bk. Bakara, 2/177; Nûr, 24/22.

²⁰ bk. En’am, 6/141, İsra, 17/26; Kalem, 68/17-34.

²¹ bk. Nisa, 4/8.

²² bk. Hâkka, 69/34; Müddesir, 74/44; İnsan, 76/8; Fecr, 89/18; Maun, 107/3.

²³ bk. Hadîd, 57/18; Müzzemmil, 73/20.

²⁴ Tevbe, 9/60.

²⁵ Hicr, 15/99.

taksimata girişmemizdeki amaç, belirli zaman veya mekanda, belirli kurallar dahilinde yapılan; namaz, oruç, konumuzun anahtar kavramı olan zekat, hac ve benzeri ibadetlerdir. Bu kategorideki ibadetleri sadece ahrete taalluk şekliyle vasıflandırmak doğru bir yaklaşım olmadığı açıktır (Kutub, 1992, s.305). Dolayısıyla yukarıda da ifade edildiği üzere, zekatın da diğer formel ibadetlerde olduğu gibi, hem dünyevi hem de uhrevi boyutu bulunmaktadır. İbadetleri ayırmak, bazılarını yapıp bazılarını yerine getirmemek, parçalanmış bir hayat düşüncesini beraberinde getirmekle birlikte, İslamın gereği olan bütün benliğiyle teslim olma anlayışının da eksik kalmasına neden olacaktır. O halde, dini, hayatın bütününe kapsayan bir ibadetler alanı olarak tanımlamak gerekmektedir. Burada, hemen konu açısından büyük önem arzeden Maun suresine değinmek yerinde olacaktır. Müslümanlara zekâtın, başka bir ifadeyle malın bir bölümünün çerçevesi belirlenmiş bir şekilde zorunlu transferinin henüz emredilmemiş olduğu, yoksula katkıda bulunmanın emredildiği, ancak bunun zamanının ve miktarının insanların vicdanlarına (Hasan, 1997, s.54,57) bırakıldığı Mekke döneminde, bi'setin ikinci yılında inen Mâûn suresinde dini yalanlama ile açların doyurulması ve muhtaçların gözetilmesi arasında çok önemli bir bağlantı kurulmuştur (Demir, 2007, s.23).

b. Zekât ve Mülkiyet

Kur'an'da mülkiyet kavramı birçok manada kullanılmasına rağmen özellikle iki anlam ön plana çıkmaktadır.

1. Gerçek mülkiyet Allah'ındır: *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur"*²⁶ *"De ki: "Ey mülkün sahibi Allah'ım, dilediğine mülkü verirsin ve dilediğinden mülkü çekip-alırsın, dilediğini azız kılar, dilediğini alçaltırsın; hayır Senin elindedir. Gerçekten Sen, her şeye güç yetirensin."* (Ali İmran, 3/26) (Şeker, 1987, s.40-41).

2. Mülkiyet, dünya hayatında geçici olarak insanın istifadesine sunulmuştur: *"Allah'ın sizi halife yaptığı şeylerden infak ediniz."*²⁷ *"...Size verilmiş olan Allah'ın malını siz de (fakirlere) veriniz"*²⁸ Bu ikili anlayışla Kur'an, gerçek mülkiyet hakkının Allah'a ait olduğunu ve insana ikinci derecede bir mülkiyet hakkının tanındığını belirtir. Yüce Allah, kendisine ait olan mal ve nimetlerden bir kısmını belli şartlarda, müslim–gayri müslim ayırımı yapmaksızın insanlara emanet olarak verip, onlardan belirli şeyleri, istediği şekilde yerine getirmelerini talep eder²⁹. Bu verilenlerden de sorumlu tutulacaklarını sık sık tekrarlar. Yüce Allah, mal ve servetin birer imtihan aracı olduğunu şöyle belirtmektedir: *"Mallarınızın ve çocuklarınızın, aslında bir sınama olduğunu ve büyük bir ecrin Allah katında bulunduğunu bilin"* (Enfal, 8/28)³⁰. Kur'an mal–mülk kazanmaya, servet elde etmeye karşı değildir. Aksine Kur'an, malı ve serveti *'Allah'ın lütfü'*³¹ ve *'hayır'*³² olarak tanımlamaktadır. Burada, Sâd suresinde yer alan; *"Süleyman: Gerçekten ben mal (hayr) sevgisini, Rabbimi anmaktan ötürü istedim, dedi"*³³ ayetini de hatırlatmakta yarar bulunmaktadır. Dolayısıyla sorgulanması ve üzerinde durulması gereken, insanın servet sahibi olup olmaması değil, servetle kuracağı ilişki biçimidir.

Dünyadaki servet ile alakalı düşücelere sahip birey, malından sorumlu olacağı, hesaba çekileceği ve dolayısıyla servetinde sınırsız bir tasarruf serbestisine sahip olmadığını farkındadır.

²⁶ Şûrâ, 42/4.

²⁷ Hadid, 57/7.

²⁸ Nur, 24/33 .

²⁹ Teğâbun, 64/15.

³⁰ Şûrâ, 42/49; Benzer ayetler için bk. En'âm, 6/12; A'râf, 7/128; Mu'minûn, 23/84-89; Lokman, 31/26; Sebe', 34/1; Zuhurf, 43/85; Câsiye, 45/27. 63.

³¹ Müzzemmil, 73/20.

³² Cuma, 62/10; Ayrıca bk. Bakara, 2/215, 272-273.

³³ Sad, 38/32.

Bu düşünce, onun sadece kendi menfaatlerini düşünmeye sevk eden egoist yaklaşımlardan kurtulmasına ve toplumun menfaatlerini de göz önünde bulundurmasına, fakîri, yetimi gözetmesine, zekâtı vermesine neden olacaktır. Dolayısıyla, serveti kaprisi uğruna tahrip etmeyecektir. Zira böyle bir durumda toplum için gerekli olan bir şeyden onları mahrum bırakacağını düşünecektir. Savurganlık edip israf da etmeyecektir. Zira israfın Allah'a ve topluma karşı bir hırsızlık niteliğinde olduğu (Roger, 1991, s.98) bilincini sürekli zihninde canlı tutacaktır. Burada zekât vermenin kişiliğin oluşumuna olumlu anlamda katkıda bulunduğu da unutulmamalıdır. Zira zekât vermek kişinin cimrilik yönünün törpülenmesine, cömertlik yönünün ise gelişmesine vesile olacaktır³⁴. Başta zekât olmak üzere, toplumsal yardımlaşmayı ifade eden Kur'anî kavramlar, İslam'ın en önemli toplumsal direktiflerinden olan ve “başkasını kendine tercih etmek” anlamına gelen, aynı zamanda üstün bir davranış motivasyonunu ifade eden ‘isâr’³⁵ ahlakının yerleşmesini, kurumsallaşmasını (Kılıç, 1991, s.175) sağlayacak temel unsurlardır. Mekke müşrikleri, servetlerini kendilerinin kazandıklarını iddia etmekteydiler.

Bu nedenle, servetin bütünüyle ve gerçek anlamda kendilerine ait olduğunu ve istedikleri tarzda harcayabileceklerini düşünüyorlardı. Kur'an'ı Kerim ise, ısrarla servetin tümünün kazanan kişiye ait olmadığını ve muhtaç kimselerin o servette hakkı olduğunu ifade eder.³⁶ Kur'an, insana gerçek mülkiyeti Allah'a ait olan mal ve servetinden yoksullara aktarımda bulunarak onlarla bölüşmesini emreder:

“Allah'a ve Rasulüne iman edin. Sizi kendisine halife kılıp sarf yetkisi verdiği şeylerden harcayın. Sizden iman edipte (Allah rızası için) harcayan kimselere büyük mükâfat vardır” (Hadid, 57/7). Yukarıda da ifade edildiği üzere, zekâtın, birçok yerde dinin temel ibadetlerinden biri olan namazdan hemen sonra zikredilmesi,³⁷ zekât müessesesinin önemini açıkça göstermektedir. Zekâtın verilebilmesi için de servetin olması gerekmektedir. Bu düşünceyle İslam, kapitalist anlayışta meydana gelen sınıflaşmanın aksine, insanlar arasında maddi farkları azaltarak, insanları birbirlerine yaklaştırma hedefini gütmüştür. İslam'ın gayesi zenginliği kaldırmak değil, fakirliği bertaraf etmektir. Kur'an, mal ve servetçe insanların birbirinden farklı olmalarının hiçbir zaman üstünlük vesilesi olamayacağını, üstünlük kriterinin iman, salih amel ve takva³⁸ olduğunu belirtir.

Kuşkusuz zekât kelimesi, semantik açıdan çeşitli değişik yerlerde çok çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Kelimenin cahiliye döneminde her türlü artma, çoğalma olan esas anlamı Kur'an-ı Kerim'de de korunmuş, ayrıca değişik anlamlarda da kullanılmıştır. Bu anlamların içerisinde en çok, temiz olmak manasında kullanılmıştır. Böylece Kur'an'da temizlik anlamında kullanılan bu sözcüğün, arınma anlamının esas anlam olan artmak, çoğalmakla ilgisi bulunmaktadır.

Zira insan malının belirli bir kısmını vermekle görünürde bir azalmaya yol açmakla birlikte bu, Allah katında malının hem artmasına hem de temizlenmesine vesile olur. Yine insan, zekât mükellefiyetini yerine getirmekle hayır işlemiş olmakta ve bu durum, onun olumlular hanesinde bir artışı neden olmaktadır. Bu da kişinin manevi anlamda arınmasına, temizlenmesine yol açar. Bu çerçevede zekât, insanın Allah'a yaklaşmasını sağlayan önemli unsurlardan bir tanesidir. Kur'an'ı Kerim, bütün kavram ve konuları Allah merkezli bir şekilde işler. Başka bir ifadeyle, bütün konuları dini alana çekerek anlatır, kelimelere de bu anlamda cahiliye dönemindeki anlamlarına ek olarak yepyeni anlamlar kazandırır. Zekât kavramı da bunlardan birisidir. Cahiliye döneminde derinlikli bir anlam içermeyen ve sıradan bir kelime olan zekât, Kur'an'ı Kerim'de namaz ile zekâtı

³⁴ Mearic, 70/24-25; Hud, 11/87; Beled, 90/5-6; Ayrıca bk. Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur'an, s. 80; Zekatın bireysel ve toplumsal faydaları ile ilgili bk. Özek, Ali ve Diğerleri, İbadet ve Müessese Olarak Zekat, İSAV. Yay., İstanbul 1984, s. 186-205; Yavuz, Yunus Vehbi, İslamda Zekat Müessesesi, Feyiz Yay., İstanbul 1972, s. 45-77.

³⁵ Haşr, 59/9.

³⁶ Mearic, 70/24-25; Ayrıca bk. Hud, 11/87; Beled, 90/5-6; Ayrıca bk. Fazlurrahman, Ana Konularıyla Kur'an, s. 80.

³⁷ Sözelimi bk. Bakara, 2/43,83,110,177,277; Nisa, 4/77,162; Mâide, 5/12,55; A'raf, 7/156; Tevbe, 9/5,11,18,71.

³⁸ Bk. Sebe', 34/35-37; Hucurat, 49/13.

birbirini tamamlayıcı unsurlar olduğu mesajının verilmesi amacıyla, çoğunlukla namazla birlikte ele alınan ve arınmaya, Allah'a yaklaşmaya yol açan temel ibadetlerden birini ifade eden anahtar bir kavram haline gelmiştir.

Zekâtın önemli bir yönü de, bir yükümlülük getirmekle birlikte mali konuda insanın iradesini disipline edecek bir potansiyeli içermesidir. Böylece insanın, zekâtla ve Kur'an'da zekât dışındaki sosyal yardımlaşmayı teşvik eden kavram ve ayetlerle, paylaşmayı öğrenerek, bunu özsel bir ilke haline getirmesi hedeflenmektedir. Dolayısıyla malın sadece zekâtı verilen kısmında değil, bütününde nasıl bir yol takip etmesi gerektiği gösterilmektedir. İşin bu boyutu, Kur'an'ın mülkiyet anlayışıyla da yakından ilgilidir.

SONUÇ

Bu dinin mucizelerinden ve Allah tarafından gönderilen son ebedi risalet olduğuna delalet eden delillerden biri de; dünya döndükçe, insanlar yeryüzünde var oldukça toplum içerisinde var olan fakirlik problemini çözmeğe ve yoksulların haklarına riayete önem vermesidir. Kur'an'da ki bu titizlik, hüküm ve emirlerinde yüzeysel, sadece bir iki defa vurgu yapılmış veya tali derecede değildir. Aksine Kur'an esaslarının özü ve asıllarının temellerinden, İslamın üçüncü direği, yüce rükunlerinden ve beş şartından biri olan zekâttır. O zekât ki; Allah, onunla fakîr ve yoksulların hakkını, zenginlerin mallarında ve devletin sorumluluğunda garanti altına almıştır.

Kur'an-ı Kerim'de toplam otuz yerde zikredilen “zekât”, bu ayetlerin yirmi yedisinde namazla birlikte anılmıştır. Bu da, bir yandan namaz ile zekâtın sıkı ilişkisini gösterirken, öte yandan ekonomik hayatın, manevi/uhrevi boyutla alakasını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle Allah'a karşı olan görevlerin, topluma karşı olan görevlerden ayrılmaz olduğunun ifadesidir

(Roger, 1990, s.21).

Peygamber (s.a.v.)' de gönderdiği bütün davet mektuplarında veya davetçi elçilerine verdiği talimatlarında, Allah'a ve peygamberine iman, namaz ve zekât üzerinde özellikle durmuştur.³⁹ Hz. Ebubekr'in hilafeti döneminde, namaz kılıp ta zekât vermeyeceklerini söyleyenleri mürted kabul edip, onlara karşı savaş ilan ederek; “Allah'a yemin olsun ki, namazla zekâtın arasını ayıranlarla savaşıcağım.” (Hanbel, 1989, s.48). Sözüyle, zekâtın önemine işaret etmektedir. Demek ki zekât, her şeyden önce dinin temel bir rükünüdür. Bu rükne karşı en ufak bir duyarsızlık da, dinin aslına karşı bir suç telakki edilmiştir.

Ayrıca Kur'an, zekât vermeyi şirkten tövbe etmek ve namaz kılmakla birlikte İslam dinine girmeğe, Müslümanlarla kardeşliğe ve İslam cemiyetine intisaba hak kazanmaya bir işaret saymıştır. Bu konuda Allah, harbeden müşrikler hakkında

فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُواهُمْ وَاحْصِرُوهُمْ وَأَقْبِدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁴⁰

فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا نَكُمْ فِي الدِّينِ وَتُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

³⁹ Ebu Muhammed, Ayni, *Umdetu'l- Kari Şerhi Buhari*, Beyrut, t.y. VIII, s. 243.

⁴⁰ Tevbe, 9/ 5.

*“Bununla beraber eğer tevbe ve rücu ederler, namaz kılarlar, zekât verirlerse artık dinde onlar kardeşinizdir...”*⁴¹ Buyurarak, şirk ve şirke götüren şeylerden tövbe etmemiş, Müslümanlar arasında sosyal dini bir bağ olan namazı kılmayan ve sosyal mali bir rabita olan zekât vermeyen bir inanmamışın Müslümanların cemaatine girmesi, her bakımdan kendisini onlardan bir fert sayması mümkün olmadığı kanaati uyandırmaktadır.

Hız. Ebu Bekir es-Sıddık (r.a)'ın, zekâtı vermeyenler hakkında söylediği : *“Ben, Allah'ın birlikte zikrettiği şeyleri birbirinden ayıramam”* sözü, belki de Hız. Ebu Bekir (r. a) bununla bu ayeti kastetmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, ancak tövbe eden, namazını kılan ve zekâtını veren kimselerin yollarının serbest bırakılmasını emretmiştir. Binaenaleyh Hız. Ebu Bekir (r.a), zekât vermeyen mürtetlerle savaşmayı farz görmüştür.

Onların zekâtın farziyyetini inkâr etmeleri halinde bu hükmün böyle olacağı açıktır. Ama onların, zekâtın farz olduğunu kabul ettikleri halde, özellikle Hız. Ebu Bekir'e vermekten imtina etmelerine gelince, Hız. Ebu Bekir'in, onların zekâtı halife'ye vermeyip, bundan imtina etmeleri açısından onlarla savaşmanın farz olduğuna kani olmuş olması da düşünülebilir. Onun bu husustaki görüşü, tıpkı şeriâtın diğer zahiri hükümlerinin bilinmesi gibi, Hız. Peygamber (s.a.s)'in dininden anlaşılan bir şeydir (er-Râzî, 1995, s.314).

Kur'an ve Sünnetin üslubu daima namazla zekâtı beraber zikretmek olmuştur. Bu yüzden aralarındaki bağın kuvvetine ve bir kimsenin Müslümanlığının her ikisi olmadan tamam olamayacağına delalet eder. O halde namaz dinin direğidir; onu diken dini dikmiş, onu yıkan dini yıkmış olur. Zekât ise İslamın köprüsüdür. Bu köprü'nün üzerinden geçen kurtulur; bu köprü'den sapan helak olur.

Kur'an, kendileri için kurtuluşun olduğu, Firdevs cennetini vaat ettiği ve kendilerine müjde ve hidayet nasip ettiği mü'minler zincirine bir kimsenin girebilmesi, zekât vermesiyle mümkün olabileceğini beyan etmektedir.

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ

*“Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler. Onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler. Onlar ki, zekât (vazifelerini) yerine getirirler”*⁴²

Sonuç olarak, günümüzde yoksullukla mücadele eden gerek uluslar arası kuruluşlar gerek toplumlar ve gerekse sivil toplum kuruluşları, bu mücadelede kesin başarı elde etmek istiyorlarsa, zekât sisteminin bütün inceliklerini incelemelerinde fayda mülâhaza etmekteyiz. Ayrıca zekât ve vergi arasındaki benzerlikler ve farklar ortaya çıkacak, zekât sisteminin vergi sisteminden daha adaletli bir sosyal yardım vasıtası olduğu ortaya çıkacaktır. Böylece, ekonomi alanında toplumlarda görülen korkunç uçurum farkları zekât sistemi sayesinde minimum düzeye inecektir. Keza asrımızda dünyanın birçok bölgesinde şahit olduğumuz toplumlardaki ekonomik çatışmalar olmayacaktır.

Bütün bu ilahi öğretilerin ışığı altında hareket edilip zekât sistemi uygulamaya konulsa, kanaatimizce, çağımızda hepimizin vicdanlarını yaralayan açlıktan dolayı ölümler, ekonomik nedenlerden vuku bulan savaşlar ve kitlesel göçler ki bu göçler nedeniyle çok kötü yaşam koşullarında hayatta kalma mücadelesi veren milyonlarca yaşlı, kadın, çocuk ve gençlerin bu kötü yaşam koşulları son bulacaktır.

⁴¹ Tevbe, 9/11.

⁴²Mü'minûn, 23/1-4.

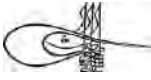
KAYNAKÇA

- ALTAN Can, (2015) *Muhammed'in Siret'ün-Nebî'sindeki Mi'râç Mucizesi Bölümü Üzerine*, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/4 Winter 2015, p. 257-318, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7955, ANKARA-TURKEY
- Asım Efendî, *el-Okyanusu'l-Basît fi Tercemet-i Kâmûsi'l-Muhît*, İstanbul h. , 1305.
- BAĞIR, Muhammed Ali, *Saadia Gaon'un Hayatı ve Arapça Tevrat Tercümesi*, Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 10/1 Winter 2015, p. 121-148, ISSN:1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/Turkish Studies. 7854.
- DOĞAN, Mehmet, , *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayınları, İstanbul 1996.
- Ebu Muhammed, Ayni, *Umdetu'l- Kari Şerhi Buhari*, Beyrut, t.y. VIII, s. 243.
- el-Aclunî, İsmail b. Muhammed Abdu'l-Hadr, *Keşfu'l-Hafa*, Beyrut, 1979. Ali Aydın,
- el-Âlusî, Mahmut, *Ruhu'l-Meânî fi Tefsiri'l Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesanî*, Daru'l-Fikr, Beyrut ty.
- el-Beydâvî, Nasruddîn Ebî Saîd Abdullah b. Ömer, *Envaru't -Tenzil ve Esraru't-Te'vîl*, Dâr-u İhyâi't- Turâsî'l-Arabî, ty.
- el-Curcânî, Seyyid Şerif, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Beyrut ty. Ebu Davut, Süleyman b. Eş'as, *Sünen*, (Tah. Muhammed Muhyeddin), Buyrut, try.
- el-Ferahidî, Ebû Abdurrahmân Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, Beyrut ty.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, er-Risale Matbaası, Beyrut 2005.
- el-Heysemi, Nuruddîn Ali b. Ebi Bekr, *Mecmeu'z-Zevâid*, Lübnan, 1967.
- ELMALILI, Muhamed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yayınları, İstanbul 1973.
- el-Mevdûdî, Seyyid Ebû'l A'la, (v. 1979), *Tefhîmu'l Kur'ân*, I-VII, İnsan Yayınları, İstanbul 1987.
- el-Müslim, b. Haccâc el-Kuşeyrî, el-neysaburi, el-Câmiu's-Sahîh, Kahire, 1955.
- en-Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *sünen*, Beyrut, 1992.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât, Abdullah b. Ahmed, (v. 701/1312), *Tefsîru'n-Nesefî* (el- Medârik), I-VI, Beyrut ty.
- er-Râğıb, el-İsfahânî, Huseyn b. Muhammed, *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî,) Dârû'l-Kalem, Dimeşk 1992.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihi'l-Ğayb, et-Tefsîru'l-Kebîr*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- es-Sabûnî, Muhammed Ali *Saffetu't-Tefâsîr*, Dersaadet, İstanbul 1986, I, 86.
- es-Suyuti, Celaluddin Abdurrahman, *el-Hasaisu'l-Kubra*, Kahire, thy.
- et-Taberî, Muhammad bin Cerir, bin Yezid Ebu Cafer, et-Tarihu'l-Kebir, Mısır, 1326.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul

- ‘Ûde, Halîl Ebû ‘Ûde, *et-Tatavvuru'd-Dilâlî beyne Luğati'ş-Şi'ri'l-Câhilî ve Luğati'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Mektebetu'l-Menâr, Ürdün 1985, s. 211.
- ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza Hüseyin, (v. 1205/1790), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dar-u Sâdır, Beyrut 1386/1966.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyer-u 'Elami'l-Nubelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvutî başkanlığında heyet)Muessesetu'r- Risâle, 1985.
- ez-Zemahşerî, Ömer, *el-Keşşâf*, Mektebetu'l-Ubaykan, Riyad, 1998.
- İbn Deybe, Vecuhiddin Abdurrahman, *Teysiru'l-Vusul*, (Çev. Ve Açıklayan, İbrahim Canan, Kutubu's-Sitte ve Muhtasarı Terceme ve Şerhi), Ankara, 1989.
- İbn Fârîs, Ebû'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekayis fi'l-Luğa*, Beyrut ty.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdu'l-Melik, (v. 213-218/833-838), *es-Siretu'n- Nebeviyye*, I-IV, (Thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî), Kahire 1955.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebû'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l- Azîm*, Kahire ty. el-Bidaye ve'n-Nihâye, (Thk. Ahmed Ebu Mülhim ve arkadaşları), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- İbn Manzur, Ebi'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukrim, (v. 711/1311), *Lisanu'l- Arab*, I-XV, Dâr-u Sâdr, Beyrut ty.
- İslam Yönetiminin Temeli Şura*, “İslamda Şuranın Manası” Mad. İstanbul, 1992.
- İslam Ansiklopedisi, Şamil Yayınları, İstanbul, 1991.
- ‘İzzuddîn, İbn Esîr Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1979, c. II, s. 306.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (Çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 1991.
- KÜÇÜK, Raşit, *İslami Yönetimin Temeli Şura*, Vefa Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- Mahmut Esat, *Tarihi Dini İslam*, (Çev. Ahmet Lütî Kazancı, Osman Kazancı), 1983, s.119.
- ÖZDEMİR, Veysel, (2014). *Tirmizî ve el-İlelû'l-Kebîr'inin İlel İlmindeki Yerine Genel Bir Bakış*, Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/2Winter2014, p.1175-1195, ISSN:1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6131>, ANKARA-TURKEY
- Seyyid Kutup, Fi Zilali'l-Kur'ân, Daru's-Şurûk, Kahire1985.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- BOZ, H., Kur'an'da Sosyal İşlev Açısından Zekât, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 357-370, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8211>, ANKARA-TURKEY

AKTÜERYAL DEĞERLEME YÖNTEMİ*

*Ayşe Nur BUYRUK AKBABA***

ÖZET

Aktüeryal değerlendirme yöntemi, işten ayrılma durumunda çalışanlara sağlanan fayda ve yükümlülüğün bilanço tarihinden sonra ödenmesi halinde yapılan iskontodur. Aktüeryal değerlendirme yöntemi ile ilgili bilgilere; (19) Numaralı Çalışanlara Sağlanan Faydalar standardında yer verilmiştir. Çalışanlara sağlanan faydalar, çalışanların hizmetleri karşılığında işletme tarafından sağlanan her türlü faydadır. Kısa vadeli faydalar, işten ayrılma sonrası sağlanan faydalar, uzun vadeli faydalar ve işten çıkarma tazminatları şeklinde sınıflandırılmaktadır. Aktüeryal değerlendirme yöntemi konusu ile ilgili Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu ile Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından değişiklik yapılmıştır. Aktüeryal kayıp ve kazanç tutarı gerçekleştiği anda özkaynaklarda muhasebeleştirilmesi gerektiği yapılan değişiklikler arasındadır. Kayıp veya kazancın gelir tablosuna aktarılmadan koridor metodunu kullanarak ertelenememesi, özkaynaklara aktarılan kayıp ve kazançlar ilerleyen dönemlerde gelir tablosuna devredilememesi konusunda açıklamalara yer verilmiştir. Aktüeryal kayıp ve kazanç aktüeryal varsayımlarla gerçekleşen arasındaki farklar ve bu varsayımlardaki değişikliklerden kaynaklanan kısımdan oluşmaktadır. Bu değişikliklere; demografik varsayımlardan kaynaklanan kayıp ve kazanç, makro ekonomik varsayımlardan kaynaklanan kayıp ve kazanç, popülasyon değişikliği ve işten ayrılma varsayımlarından kaynaklanan kayıp ve kazançları örnek olarak verebiliriz. Konuya yönelik hem Uluslararası Muhasebe Standartlarında hem de Türkiye Muhasebe Standartlarında benzer çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmanın hazırlanmasındaki amaç; aktüeryal değerlendirme yönteminin (19) Numaralı Çalışanlara Sağlanan Faydalar Standardına göre değerlemesinin ve muhasebeleştirilmesinin nasıl olduğuna yönelik bilgi vermektir. Aktüeryal değerlendirme yöntemi konusuna Uluslararası ve Türkiye Muhasebe Standartlarına göre açıklamalar yapılarak örneklerle anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aktüeryal Değerleme Yöntemi, Muhasebe Standartları.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi İİBF İşletme - Muhasebe Finansman, El-mek: abuyruk@beu.edu.tr

ACTUARIAL VALUATION METHOD

STRUCTURED ABSTRACT

Actuarial is a French word. The concept is based on insurance risks and statistics. Actuarial are estimated liability under the defined benefit plan. Retirement benefits are often used for calculating costs. Costs should be applied according to the actuarial assumptions and actuarial valuation. Actuarial calculations, benefits, actuarial assumptions, economic assumptions, actuarial cost method, the actuarial valuation of assets, the annual required contribution of the employer should be consistent with the loss and increases.

The actuarial valuation method is discounted with the benefits and obligations of the employee to leave work when they are paid after the balance sheet date. Information on the actuarial valuation method (19) Benefits to Employees are given a numbered standard. Benefits provided to employees, service employees are all kinds of benefits provided by the company in return. Short-term employee benefits are salaries, wages and social security contributions, paid annual leave or paid sick leave, profit paid during the period it serves the employees of twelve months following the last-sharing and bonuses, to help non-monetary provided to current employees health, housing, the such as benefits. The long-term employee benefits are long compensated absences such as long-service or sabbatical leave, jubilee or other long-service benefits, long-term disability benefits, the time they serve about the employees on paid two months or more after profit-sharing or bonus liabilities as of the end of the period in which the acquisition of twelve months or more who are eligible deferred compensation will be earned after. Short-term benefits to employees are as follows:

- a) Salaries, wages and social security benefits
- b) Paid annual leave or paid sick leave
- c) Final profit-sharing and bonuses
- d) Non-monetary benefits provided to current employees (health care, housing, food aid etc.)

Long-term benefits to employees:

- a) Long paid leave, such as long-service or sabbatical leave
- b) Jubilee or other long-service benefits
- c) Long-term disability benefits
- d) The duration of the employees serve about twelve months or more after the profit-sharing or bonus payable debts
- e) Deferred compensation

For actuarial valuations has been amended by The International Accounting Standards Board with Public Oversight Accounting and Auditing Standards Authority. These changes is recognized in equity the moment that the amount of actuarial gains and losses realized. Actuarial gain or losses can not be postponed being transferred to the income

statement using the corridor method. The gain and losses aren't transferred the income statement in future periods. These Changes: Introducing a requirement to fully recognise changes in the net defined benefit liability including immediate recognition of defined benefit costs, and require disaggregation of the overall defined benefit cost into components and requiring the recognition of remeasurements in other comprehensive income (corridor approach). Clarification of miscellaneous issues, including the classification of employee benefits, current estimates of mortality rates, tax and administration costs and risk-sharing and conditional indexation features.

Actuarial gain and losses are the difference between actual assumptions and estimated assumptions. Changes in assumptions are the present value of liabilities in the increases and decreases. These changes are gain and losses arising from demographic assumptions, gains and losses arising from macro economic assumptions, loss and gain the populations of the change and redundancy hypothesis.

The actuarial valuations method is applied in corridor method and capital approach. Corridor method is not foreseen approach to now be recognized unless it is larger than the normal acceptable limit. Actuarial gain and losses is not immediately accounted in the current period the present value of the defined benefit obligation and the plan made little difference is larger than 10% of the fair value of the asset. In this case 10% of the actuarial fluctuations in the corridor is due to within normal limits. Capital approach is the approach adopted all of the class recognized directly in other comprehensive income in the shareholders' equity account to the actuarial gain and losses. Equity approach recognized all actuarial gain and losses therefore does not have any unrecognized actuarial gains and losses. Arising gain and losses as of each period will be deducted.

Case Study: Employee B's liabilities amounted to an increase in the current period will quit, current service cost and interest cost information is as follows:

a) Increase in current liabilities 3.250.-, interest costs 100.-, current service cost 1.350.-

b) Increase in current liabilities 1.120.-, interest costs 150.-, current service cost 1.230.-

The calculation of actuarial gain and losses:

a) Actuarial gain and losses = $3.250 - 100 - 1.350 = 1.800$
Actuarial losses

b) Actuarial gain and losses = $1.120 - 150 - 1.230 = -260$
Actuarial gain

According to the standard, actuarial gain and losses of the business must be recognized in the period they are incurred but for all of these applications need to execute both the defined benefit plan actuarial gains and losses. In the long term, actuarial gain and losses enter in an account each other. Actuarial gains and losses, if the missing 555 ACTUARIAL GAIN AND LOSSES on account of the debt, you will be accounted to credit entry to these accounts.

Businesses according to the information contained in the standard; the actuarial gain and losses, gain and losses arising from demographic assumptions forming the amount of gain and losses arising from macro-economic assumptions must parse according to reasons such as gain and losses arising from changes in populations and the separation hypothesis. Businesses must disclose in the notes to the financial statements information on the actuarial valuation method. Notes of Financial statements should be given information about the cash flow expected to occur in the future. According to the standard, making arrangements with the valuation, accounting and reporting, there can be eliminated this confusion.

The Information of topic is given in the (19) numbered International and Turkey Accounting Standards. This study is based on actuarial valuation methods according to the accounting standards accounted and valuation of inventory valuation measures about are given information. In this paper, the concept of actuarial valuation methods its valuation, the subjects of accounting of the actuarial valuation methods are discussed with examples according to the International and Turkey Accounting Standards.

Key Words: Actuarial Valuation Method, Accounting Standards.

1. Giriş

Aktüeryal değerlendirme yöntemine yönelik bilgilere (19) Numaralı Çalışanlara Sağlanan Faydalar standardında yer verilmiştir. Çalışanlara sağlanan faydalar, çalışanlar tarafından sunulan hizmetler karşılığında işletme tarafından sağlanan her türlü bedeldir. Çalışan ve onların temsilcileri ile işletme arasında yapılan resmi anlaşmalardan doğan yükümlülüklerdir. Standardın amacı, çalışanlara sağlanan faydaların muhasebeleştirilmesi ve açıklamasına ilişkin bilgileri sağlamaktır.

Aktüeryal değerlendirme yöntemi, işten ayrılma durumunda çalışanlara sağlanan fayda ve yükümlülüğün bilanço tarihinden sonra ödenmesi halinde yapılan iskontodur. Aktüeryal değerlendirme aktüeryal varsayımlara göre yapılır. Aktüeryal varsayımlar, çalışma dönemi sonrasına ilişkin faydaların nihai maliyetini belirleyen değişkenlerle ilgili tahminlerdir. Bu çalışmada; aktüeryal değerlendirme yönteminin muhasebe standartlarına göre nasıl değerlendirileceği ve muhasebeleştirileceğine yönelik açıklamalara yer verilmiş, örneklerle açıklanmıştır.

2. Aktüeryal Tanımı ve Bazı Kavramlar

2.1. Aktüeryal Tanımı

Aktüeryal, Fransızca bir kelime olan sigorta risklerine ve istatistiklerine dayanan bir kavramdır.¹ Aktüeryal, planlanan faydalar altında tahmin edilen tanımlanmış yükümlülüklerdir. Emekli fayda maliyetleri için sıklıkla hesaplanarak kullanılır (Gupta, 2004: 1318). Aktüeryal varsayımlara uygun ve aktüeryal değerlemeye göre maliyet uygulanmalıdır (Ma, 1997: 134). Aktüeryal hesaplamalar, faydalar, aktüeryal varsayımlar, ekonomik varsayımlar, aktüeryal maliyet yöntemi, aktüeryal değerlendirme varlıkları, işverenin yıllık gerekli katkısı, kayıp ve artışlar ile uyumlu olmalıdır (Ruppel, 2010: 234).

¹ “Türk Dil Kurumu Sözlüğü”,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.54f47268302214.98677627,
 (15.04.2015).

2.2. Aktüeryal Kazanç ve Kayıp

Aktüeryal kazanç ve kayıp, tahmini varsayım ile gerçek varsayım arasındaki farktır. Varsayımlardaki değişimlere göre yükümlülüğün bugünkü değerinde ortaya çıkan artış ve azalışlardır. Örneğin; varsayılan faiz oranı %10, aktüeryal faiz oranı %12 ise aktüeryal kazanç söz konusudur. Gerçek getiri beklenen getiriden büyükse varlık kazancı, küçük ise varlık kaybı meydana gelir. Muhtemel fayda yükümlülüğünde azalış olduğunda borç kazancı, artış olduğunda ise borç kaybı meydana gelir. Varlık kazancı ve kaybı ile borç kazancı ve kaybı arasındaki fark alındığında net kazanç veya kayıp bulunur. Çalışanların işten ayrılma oranı, çalışanlara yapılan ödemeler, iskonto oranındaki değişiklikler aktüeryal kazanç ve kayıpların nedenleridir. Demografik ve finansal parametreler ile ilgilidir (Siegel, Dauber ve Shim, 2011: 180).

2.3. Çalışanlara Sağlanan Faydalar

Çalışanlara sağlanan faydalar; çalışan, çalışanlar grubu veya onların temsilcileri ile işletme arasındaki resmi plan veya diğer resmi anlaşmalar, yasa veya sektöre ilişkin düzenlemeler nedeniyle, işverenin, ülkeye, devlete, sektöre veya diğer birden fazla işvereni ilgilendiren planlara katkıda bulunmak zorunda olduğu durumlar veya gayri resmi uygulamaların zımni kabulden doğan yükümlülük doğurduğu durumları içerir.² Çalışanlara sağlanan faydalar aşağıdakileri kapsar:

a) Ücret, maaş ve sosyal güvenlik yardımları, ücretli yıllık izin ve ücretli hastalık izni, kâr paylaşımı ve ikramiyeler (dönem sonundan itibaren on iki ay içinde ödenebilir olanlar) ve mevcut çalışanlara sağlanan parasal olmayan faydalar (sağlık yardımı, lojman, araç ve ücretsiz veya indirimli olarak verilen gıda yardımı ve diğer hizmetler)

b) Çalışma dönemi sonrasında sağlanan faydalar; emekli maaşı, diğer emeklilik faydaları, emeklilik sonrası hayat sigortası ve emeklilik sonrası sağlık yardımı

c) Uzun süreli işten ayrılmalar veya seyahat, jübile veya diğer uzun süreli hizmet verme faydaları, iş göremezlik ödeneği ve dönemin bitiminden itibaren on iki ay içinde tamamı ödenmeyen kâr paylaşımı, ikramiye ve ertelenmiş ödemeler (Kaygusuzoğlu, 2010: 179)

d) İşten çıkarma tazminatları

İşten çıkarma tazminatları çalışanlara sağlanan diğer faydalardan ayrı olarak ele alınmalıdır. Ayrı olarak ele alınma sebebi yükümlülüğü doğuran olay; çalışanın hizmeti değil işten çıkarılmasıdır. Hak ettiği kıdem tazminatının üzerinde ödeme yapılması, hak etmediği halde kıdem tazminatı ödenmesi, işten ayrılmayı teşvik ödemesi, bir kısım masraflarının belli bir süre karşılanması örnek verilebilir. Ülkemizdeki kıdem tazminatı uygulaması, işten çıkarma tazminatı gibi görünse de bu kapsamda değerlendirilmemelidir. Kıdem tazminatı çalışanın hizmetine dayalı bir ödemedir. Bu sebepten dolayı, kıdem tazminatı ödemesini “çalışma dönemi sonrasında sağlanan faydalar” kapsamında işleme tabi tutulmalıdır. (Karakaya, 2008: 7-8).

İşten çıkarma tazminatları, normal emeklilik tarihinden önce işverenin kararı ile işine son verilmesi veya çalışanın gönüllü olarak, tazminat karşılığında işten ayrılmaya karar vermesi durumunda ortaya çıkan ve ödenebilir duruma gelen faydalardır (Pamukçu F. ve Pamukçu N., 2011: 70).

İşten ayrılma çalışanların iş kollarında tatmin olmadığı ve göstermiş olduğu yıkıcı eylemlerdir. Daha çok işverenin olumsuz davranışlarından olabileceği söylenebilir (Uysal ve Aydemir, 2014:1562). Bu nedenle işten çıkarma tazminatı, normal emeklilik tarihinden önce

² “TMS 19 Çalışanlara Sağlanan Faydalar”, http://www.kgk.gov.tr/contents/files/TFRS_2013/TMS/TMS19.pdf, (15.04.2015).

işverenin kararı ile çalışanın işine son verilmesi ve çalışanın gönüllü olarak söz konusu faydalar karşılığında işten ayrılmaya karar vermesi sonucunda ödenebilir duruma gelen faydalardır. Standart işten çıkarma tazminatını, çalışanlara sağlanan diğer faydalardan ayrı olarak ele alır; çünkü söz konusu durumda yükümlülük doğuran olay, çalışanın hizmeti değil işten çıkarılmasıdır (Uyar, 2011: 58).

Çalışanlara sağlanan faydalar çalışanları olumlu ya da olumsuz yönde çalışmalarını etkilemektedir. Ücret çalışanların performansını arttırdığı düşünülen faktördür. Ücret sadece nakit değil aynı zamanda da diğer ödemeler şeklinde olabilmektedir. (Süngü, 2013: 1188-1189) Nakit ve benzeri yapılan ödemelere göre çalışanlara sağlanan faydalar kısa vadeli ve uzun vadeli olmak üzere sınıflandırabiliriz. Çalışanlara sağlanan faydalar; kısa vadeli faydalar, çalışma dönemi sonrasında sağlanan faydalar, diğer uzun vadeli faydalar ve işten çıkarma tazminatları şeklinde sınıflandırılmıştır. Çalışanlara sağlanan kısa vadeli faydalar, çalışanların hizmet sundukları dönemin sonundan itibaren on iki ay içinde ödeme günü gelecek olan işten çıkarma tazminatı dışındaki faydalardır (Demirtuyi, 2013, s.47). Çalışanlara sağlanan kısa vadeli faydalar aşağıda belirtildiği gibidir:

- a) Maaşlar, ücretler ve sosyal güvenlik yardımları
- b) Ücretli yıllık izin ya da ücretli hastalık izni
- c) Çalışanların hizmet sunduğu dönem sonunu takip eden on iki ay içinde ödenecek kâr paylaşımı ve ikramiyeleri
- d) Mevcut çalışanlara sağlanan parasal olmayan faydalar (sağlık yardımı, lojman, gıda yardımı gibi) (Durgut ve Kaya, 2013a: 180).

Kısa vadeli faydaların muhasebeleştirilmesi işlemi, ilgili yükümlülük ve maliyetin ölçülmesi için aktüeryal varsayımlar olmadığı ve aktüeryal kazanç veya kayıp olasılığı bulunmadığı için genel olarak basittir ve iskonto edilmeksizin ölçülür.³ Çalışanların bir hesap dönemi boyunca sunduğu hizmetler için ödenmesi beklenen iskonto edilmemiş, çalışanlara sağlanan kısa vadeli faydalar, işletme tarafından muhasebeleştirilmelidir (Everingham vd., 2007: 91).

Çalışanlara sağlanan uzun vadeli faydalar ise;

- a) Uzun hizmet veya seyahat izinleri gibi uzun ücretli izinler
- b) Jübile veya diğer uzun dönemli hizmet tazminatları
- c) Uzun vadeli sakatlık tazminatları
- d) Çalışanların ilgili hizmeti verdikleri sürenin on iki ay veya daha sonrasında ödenecek kâr paylaşımı veya ikramiye borçları
- e) Kazanıldığı dönemin sonundan itibaren on iki ay veya daha sonrasında hak kazanılacak olan ertelenmiş tazminatlardır.

Çalışanlara sağlanan uzun vadeli faydaların ölçülmesi, işten ayrılma sonrasında fayda sağlayan planların belirlenmesindeki belirsizliğin olduğu kadar belirsizliğe tabi değildir. Çalışanlara sağlanan uzun vadeli faydalar sağlanmaya başlanması veya sağlanan söz konusu faydaların değiştirilmesi, nadiren önemli tutarda geçmiş hizmet maliyetine sebep olur. Bu nedenle bu standart, çalışanlara sağlanan diğer uzun vadeli faydaların muhasebeleştirilmesi için daha basit bir yöntem gerektirir. Bu yöntem işten ayrılma sonrasında fayda sağlayan planların muhasebeleştirilmesinde

³ “Çalışanlara Sağlanan Faydalar”, <http://www.ifrs.org/Documents/modul28.pdf>, (15.04.2015), s.7.

aktüeryal kazanç ve kayıplar muhasebeleştirilir ve koridor uygulanmaz ve tüm geçmiş hizmet maliyeti hemen muhasebeleştirilir.⁴

Çalışanlara sağlanan uzun vadeli faydalara ilişkin olarak; tanımlanmış fayda yükümlülüğünün raporlama dönemi sonundaki bugünkü değeri ve eksi, yükümlülüklerin doğrudan ödeneceği durumlar dışındaki plan varlıklarının (eğer varsa) raporlama dönemi sonundaki gerçeğe uygun değeri gibi bu durumların net toplamı borç olarak muhasebeleştirilir.

Çalışanlara sağlanan uzun vadeli faydalar açısından, işletme, başka bir standart tarafından varlık maliyetine dahil edilmeleri zorunlu kılınmadığı veya buna izin verilmediği sürece, aşağıdaki tutarların net toplamı gider olarak muhasebeleştirilir. Bu tutarlar;

- a) Cari hizmet maliyeti
- b) Faiz maliyeti
- c) Plan varlıklarının ve varlık olarak muhasebeleştirilmiş herhangi bir tazminat hakkının beklenen getirisi
- d) Hemen muhasebeleştirilmesi gereken aktüeryal kazanç ve kayıplar
- e) Hemen muhasebeleştirilmesi gereken geçmiş hizmet maliyeti ve
- f) Herhangi bir azaltma veya ödemenin etkisidir.

Çalışanlara sağlanan uzun vadeli faydaların bir örneği, uzun vadeli sakatlık tazminatıdır. Tazminatın miktarı hizmet süresinin uzunluğuna bağlı olduğu durumda, hizmet sunulduğunda yükümlülük doğar. Bu yükümlülüğün ölçülmesi işlemi, ödemenin yapılmasının gerekme olasılığını ve ödeme gerektiren sürenin uzunluğuna ilişkin olasılığı yansıtır. Tazminat miktarının tüm sakat çalışanlar için hizmet süresine bağımlı olmaksızın aynı olması durumunda, bu tazminatların beklenen maliyeti, uzun dönem sakatlığa sebep olan olayın meydana geldiği anda finansal tablolara yansıtılır.⁵

3. Aktüeryal Değerleme Yöntemi ve Muhasebeleştirilmesi

Aktüeryal değerlendirme yöntemi işten ayrılma sonrasında sağlanan fayda ve yükümlülüğün bilanço tarihinden sonraki on iki ay içerisinde ödenecek olması halinde bile iskonto edilmesidir. Tanımlanmış fayda yükümlülüklerinin bugünkü değerlerini ve ilgili cari hizmet maliyeti ile uygun olması durumunda, geçmiş hizmet maliyetini belirleyebilmek için öngörülen yükümlülük yöntemini kullanır. Aktüeryal değerlendirme aktüeryal varsayımlara dayalı olarak yapılır.

Aktüeryal varsayımlar, çalışma dönemi sonrasına ilişkin faydaların nihai maliyetini belirleyen değişkenlerle ilgili en iyi tahminlerdir. Aktüeryal varsayımların, ihtiyatsız ve aşırı derecede ihtiyatlı olmaması, tarafsız ve birbiriyle uyum içinde olması gerekir. Enflasyon oranları, maaş artış oranları, plan varlıklarının yatırım getiri oranları ve iskonto oranları gibi unsurlar arasındaki ekonomik ilişkileri yansıttığı müddetçe karşılıklı uyum içindedir. Örneğin, gelecekteki bir dönemdeki belirli bir enflasyon düzeyine bağlı olan tüm varsayımlar (örneğin faiz oranları ile maaş ve fayda artış oranları) söz konusu dönemde aynı enflasyon oranının olacağını varsayar. Finansal varsayımların bilanço tarihi itibarıyla belirlenmesinde, sorumlulukların ifa edileceği dönemlerde geçerli olan piyasa beklentileri esas alınır.

⁴ “International Accounting Standard 19 Employee Benefits”, http://ec.europa.eu/internal_market/accounting/docs/consolidated/ias19_en.pdf, (15.04.2015), s.32.

⁵ “TMS 19 Çalışanlara Sağlanan Faydalar”, http://www.kgk.gov.tr/contents/files/TFRS_2013/TMS/TMS19.pdf, (15.04.2015).

Aktüeryal hesaplamada kullanılacak iskonto oranı, yüksek kaliteli özel sektör tahvillerinin bilanço tarihindeki piyasa getirileri referans alınarak belirlenir. Bu tür tahvillerin derin bir piyasasının bulunmaması halinde, devlet tahvillerinin bilanço tarihindeki piyasa getirileri esas alınır. Özel sektör veya devlet tahvillerinin para birimi ve vadesinin, çalışma dönemi sonrasına ilişkin fayda sorumluluklarının para birimi ve tahmini vadesi ile uyumlu olması şarttır (Parlakaya, 2010: 283).

(19) numaralı muhasebe standardında kıdem tazminatından doğan yükümlülüğün gelecek dönemlere ait olduğu dikkate alınarak aktüeryal yöntemle göre hesaplanması gerektiği konusu üzerinde durulmuştur. İşletmelerin tüm çalışanlarının hak ettikleri kıdem tazminatlarını bir borç karşılığı olarak hesaplamaları gerekmektedir. (19) numaralı muhasebe standardı kapsamında konu değerlendirildiğinde, sadece ayrılacak karşılığın hesaplanması yetmemekte, ayrıca bilanço, gelir tablosu ve öz sermaye değişim tablosunda yer alan rakamların nelerden kaynaklandığını açıklayabilmek açısından, hesaplanan kıdem tazminatı karşılığının içinde yer alan;

- Faiz maliyeti,
- Cari dönem hizmet maliyeti,
- Aktüeryal kazanç ve kayıplar
- Geçmiş dönem maliyetlerinin de ayrıştırılması gerekmektedir.

Belirtilen bu ayrıştırmalar yapılırken faiz maliyeti ve cari dönem hizmet maliyetlerinin bulunmasında iskonto oranı kullanılır. Aslında faiz maliyeti ile cari dönem hizmet maliyeti toplamı dönemin toplam giderleri içinde yer alması gereken toplam tutardır. Bu tutarın içinden iskonto oranı kullanılarak faiz yükü ayrıştırılmakta, kalan kısım da cari dönem hizmet maliyeti olarak dikkate alınmaktadır. Aktüeryal kazanç ve kayıplar hesaplanırken de toplam dönem tutarından faiz ve cari dönem hizmet maliyetleri çıkarılmakta ve kalan tutar aktüeryal kazanç veya kayıp olarak hesaplanıp eğer kayda alınacaksa ya doğrudan gelir tablosu ile ya da bilanço ile ilişkilendirilmektedir (Karacan ve Savcı, 2011: 138-139). Aktüeryal kazanç ve kayıplar; yapılan tüm varsayım veya tahminlerin tutmaması sonucunda kâr veya zarar olarak doğan tutardır (Aygün ve Kaya, 2013: 158). Aktüeryal kazanç ve kayıplara örnek olarak; beklenmeyen yüksek yada düşük işten ayrılmalara, erken emeklilik, ölüm, maaşlardaki değişiklikler, sağlık maliyetleri ve iskonto oranındaki değişiklikleri verebiliriz (Murray vd., 1998: 63-64).

(19) numaralı muhasebe standardında, işletmenin toplam fayda yükümlülüğünün bilanço değerini etkileyen aktüeryal kazanç ve kayıpların nasıl muhasebeleştirileceğine dair açıklamalara yer verilmiştir. Standarda göre, bir önceki bilanço tarihi itibarı ile muhasebeleştirilmemiş aktüeryal kazanç ve kayıpların net tutarının gelir veya gider olarak muhasebeleştirilmesi gerekmektedir (Süzük, 2011: 29).

Standarda göre aktüeryal kazanç ve kayıplardaki dalgalanmalar için %10'luk koridor yöntemi ve sermaye yaklaşımı uygulanmalıdır (Epstein ve Jermakowicz, 2008: 365).

3.1. Koridor Yöntemi

Koridor yaklaşımı; aktüeryal kazanç ve kayıplar şeklinde ortaya çıkan dalgalanmaların normal olarak kabul edilen sınırlardan büyük olmadığı sürece hemen muhasebeleştirilmesini öngörmeyen yaklaşımdır. Aktüeryal kazanç ve kayıplar, tanımlanmış fayda yükümlülüğünün bugünkü değeri ile plan varlıklarının gerçeğe uygun değerinden daha büyük olanının %10'undan küçük ise oluşan fark cari dönemde hemen muhasebeleştirilmemektedir. Bu durum %10 koridoru içindeki aktüeryal dalgalanmaların normal kabul edilen sınırlar içinde olmasından kaynaklanmaktadır. (Durgut ve Kaya, 2013b: 9). Net tutar, tanımlanmış fayda planının bugünkü değerinden veya plan varlıklarının gerçeğe uygun değerinden hangisi büyük ise onu, %10 oranında

aşması gerektiğini belirtmektedir. Koridor testi her bir fayda planı için ayrı ayrı uygulanmalıdır (Süzük, 2011: 29).

3.2. Sermaye Yöntemi

Sermaye yaklaşımı; aktüeryal kazanç ve kayıpların tamamını doğrudan doğruya özkaynaklar hesap sınıfında diğer kapsamlı gelir içinde muhasebeleştirilmesini benimseyen yaklaşımdır. Sermaye yaklaşımında tüm aktüeryal kazanç ve kayıplar muhasebeleştirildiği için muhasebeleştirilmemiş aktüeryal kazanç ve kayıplar söz konusu olmamaktadır. Dönemler itibari ile ortaya çıkacak söz konusu kazanç ve kayıplar birbirlerine mahsup edilebilmektedir (Durgut ve Kaya, 2013b: 8).

3.3. Muhasebeleştirilmesi

Standarda göre, işletmelerin aktüeryal kazanç ve kayıpları gerçekleştikleri dönemde muhasebeleştirileceklerini, ancak bu uygulamayı hem tanımlanmış fayda planlarının hem de aktüeryal kazanç ve zararların tümü için yürütmesi gerektiği belirtilmiştir. Uzun dönemde, aktüeryal kazanç ve kayıplar birbirini mahsup edebilmektedir (Süzük, 2011: 29-30).

Çalışanlara Sağlanan Faydalar Standardı'na ilişkin Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu ile Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikleri içeren yeni TMS 19 Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından da 12 Mart 2013 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanmıştır. TMS 19'u uygulayan tüm işletmeler bu standarttaki değişiklikleri dikkate almaları gerekmektedir. Bu değişiklikler aşağıda belirtildiği gibidir.

Aktüeryal kayıp ve kazanç tutarı gerçekleştiği anda özkaynaklarda muhasebeleştirilecektir. Dolayısıyla kayıp ve kazanç tutarları artık gelir tablosuna aktarılamayacak ya da koridor metodunu kullanarak ertelenemeyecek. Ayrıca, Özkaynaklara aktarılan kayıp ve kazanç tutarları ileriki dönemlerde gelir tablosuna devredilemeyecektir.

Fayda maliyetleri gelir tablosunda muhasebeleştirilecektir. Kıdem tazminatı için fayda maliyetleri; cari dönemde çalışanın hizmet sağlaması sonucu meydana gelen maliyet (cari hizmet maliyeti) ve ilgili faydanın ödenmesine bir dönem yaklaşılması nedeniyle oluşan maliyetten (faiz maliyeti) oluşmaktadır.

Aktüeryal kayıp ve kazanç, fayda yükümlülüğünün bugünkü değerindeki değişimin aktüeryal varsayımlarla gerçekleşen arasındaki farklar ve aktüeryal varsayımlardaki değişikliklerden kaynaklanan kısımdan oluşur. Aktüeryal kayıp ve kazanç, bu tutarı oluşturan sebeplere göre ayrıştırılmalıdır. Örneğin; Demografik varsayımlardan kaynaklanan kayıp ve kazanç, Makro ekonomik varsayımlardan kaynaklanan kayıp ve kazanç, Popülasyon değişikliği ve ayrılma varsayımlarından kaynaklanan kayıp ve kazanç gibi. Daha önce olduğu gibi, işletmeler yükümlülük hesaplamasını etkileyen önemli varsayımları finansal tablo dipnotlarında açıklamak zorundadırlar. Buna ek olarak, önemli varsayımlardaki makul ve muhtemel değişikliklerin yükümlülük tutarına etkisini gösteren duyarlılık analizleri de dipnotlarda açıklanmalıdır. Aynı zamanda dipnotlar finansal tablo analistine yükümlülüğün doğuracağı ödemelerin zamanlaması ve tutarı, yani gelecekte gerçekleşmesi beklenen nakit akışı ile ilgili bilgi vermelidir.⁶

⁶ "TMS 19 Değişiklikler: Kıdem Tazminatını Etkileyen Konular", <http://www.pwc.com.tr/tr/industry/insurance-private-pension/assets/kidem-tazminatini-etkileyen-konular.pdf>, (15.04.2015).

Örnek Uygulama 1: Çalışan AB'nin çalışma süresi 3 yıldır. Yıllara göre aldığı maaş bilgisi ve reel faiz oranları aşağıda yer aldığı gibidir:⁷

	2013	2014	2015
Maaş	1.150.-TL	1.860.-TL	2.200.-TL
Reel faiz oranı	%8	%7	%7

Çalışan AB'ye 3. yılsonunda 6.600.-TL (2.200 x 3) ödeme yapılacaktır. Aktüeryal kazanç ve kayıplar için sermaye yaklaşımı tercih edilmiştir. Bu bilgilere göre 3 yıl sonra yapılacak ödemeye ilişkin 2.200.-TL olan son maaşın bugünkü değeri, yıllara göre aktüeryal kazanç veya kayıpların hesaplanarak bilanço'ya yansıtılması ve yevmiye kayıtlarının yapılması şu şekildedir:

2013 Yılı

2013 yılındaki bugünkü değer $[2.200/(1+0,08)^2]$	1.886,15
2013 yılındaki ertelenmiş vergi varlığı $(1.886,15 \times \%20)$	377,23

2014 Yılı

2014 yılı bugünkü değer $[4.400/(1+0,07)^1]$	4.112,15
Geçen dönem sonundaki birikmiş yükümlülük tutarı	<u>(1.886,15)</u>
Cari dönem yükümlülüğü $(4.112,15 - 1.886,15)$	2.226,00
Faiz maliyeti $(1.886,15 \times \%7)$	132,03
Cari hizmet maliyeti $[2.200/(1+0,07)^1]$	2.056,08
Aktüeryal Kazanç veya Kayıp $(2.226 - 132,03 - 2.056,08)$	37,89
Ertelenmiş vergi varlığı $(411,22 + 7,58)$	<u>418,80</u>
Cari hizmet ve faiz maliyetinden kaynaklanan $(2.056,08 \times \%20)$	411,22
Aktüeryal kayıp ve kazançtan kaynaklanan $(37,89 \times \%20)$	7,58

2015 Yılı

2015 yılı bugünkü değeri	6.600,00
Geçen dönem sonundaki birikmiş yükümlülük tutarı	<u>(4.112,15)</u>
Cari dönemdeki yükümlülük artışı	2.487,85
Faiz maliyeti $(4.112,15 \times \%7)$	<u>287,85</u>
Cari hizmet maliyeti	2.200,00
Ertelenmiş vergi varlığı $(2.487,85 \times \%20)$	497,57

⁷ Bu örnek, (19) Numaralı Muhasebe Standardında yer alan bilgilere göre oluşturulmuştur.

Yevmiye Kayıtları**2013 Yılı**

_____/_____ 770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ			1.886,15	
472 KIDEM TAZMİNATI KRŞ.				1.886,15
_____/_____ 284 ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI			377,23	
693 SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLERDEN				377,23
ERTELENMİŞ VERGİ GELİR ETKİSİ				

2014 Yılı

_____/_____ 770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ			2.056,08	
780 FİNANSMAN GİDERLERİ			132,03	
555 AKTÜERYAL KAYIP VE KAZANÇLAR			37,89	
472 KIDEM TAZMİNATI KRŞ.				2.226,00
_____/_____ 284 ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI			418,80	
693 SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLERDEN				411,22
ERTELENMİŞ VERGİ GELİR ETKİSİ				
559 ERTELENMİŞ VERGİ GELİR (GİDER)				7,58
ETKİSİ (ÖZKAYNAKLAR İÇİN)				

Aktüeryal kazanç ve kayıplar muhasebeleştirilirken; kayıp olduğunda 555 AKTÜERYAL KAYIP VE KAZANÇLAR hesabının borcuna, kazanç olduğunda ise bu hesabın alacağına kayıt edilir.

2015 Yılı

_____/_____ 770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ			2.200,00	
780 FİNANSMAN GİDERLERİ			287,85	
472 KIDEM TAZMİNATI KRŞ.				2.487,85

284 ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI	497,57	
693 SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLERDEN		497,57
ERTELENMİŞ VERGİ GELİR ETKİSİ		
Kıdem tazminatının ödenmesi halinde;		
472 KIDEM TAZMİNATI KRŞ.	6.600,00	
372 KIDEM TAZMİNATI KRŞ.		6.600,00
372 KIDEM TAZMİNATI KRŞ.	6.600,00	
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR		49,50
360 05 Damga Vergisi %07,5		
335 PERSONELE BORÇLAR		6.550,50
335 PERSONELE BORÇLAR	6.550,50	
100 KASA		6.550,50
693 SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLERDEN	1.286,02	
ERTELENMİŞ VERGİ GELİR ETKİSİ		
559 ERTELENMİŞ VERGİ GELİR (GİDER)	7,58	
ETKİSİ (ÖZKAYNAKLAR İÇİN)		
284 ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI		1.293,60

Örnek Uygulama 2: Çalışan B'nin işten ayrılacağı cari dönemdeki yükümlülük artış tutarı, faiz maliyeti ve cari hizmet maliyeti bilgileri aşağıda olduğu gibidir:

a) Cari dönemdeki yükümlülük artışı 3.250.-, faiz maliyeti 100.-, cari hizmet maliyeti 1.350.-'dir.

b) Cari dönemdeki yükümlülük artışı 1.120.-, faiz maliyeti 150.-, cari hizmet maliyeti 1.230.-'dir.

Bu bilgilere göre aktüeryal kazanç ve kayıpların hesaplanması şu şekildedir:

a) Aktüeryal Kazanç ve Kayıp = 3.250 – 100 – 1.350 = 1.800 Aktüeryal Kayıp

b) Aktüeryal Kazanç ve Kayıp = 1.120 – 150 – 1.230 = -260 Aktüeryal Kazanç

Örnek Uygulama 3: Çalışan A, MA restoranında şeftir. En son aldığı yıllık maaşının %20 oranında her bir hizmet yılı için emeklilikten faydalanacaktır. Üç yılda emekli olacağı, üç yıldaki maaşının 200.000, 220.000 ve 240.000 olacağı beklenmektedir. İskonto oranı %4'dür. Güncel hizmet maliyeti emeklilik borç ve emeklilik faydaları:

Yıl	Maaş	Cari Hizmet Maliyeti*	İskontolu Cari Hizmet Maliyeti	Faiz Maliyeti**	Yılsonu Borç***
1	200.000	24.000	22.189	-	22.189
2	220.000	24.000	23.077	888	46.154
3	240.000	24.000	24.000	1.846	71.077
		72.000	69.266	2.734	
*Yılsonu maaşının %20'si					
**Yılsonu borcunun %4'ü					
***Kümülatif iskonto edilmiş cari hizmet maliyeti+Kümülatif faiz maliyeti (Bragg, 2010: 21-24).					

Örnek Uygulama 4: 31.12.2013 belirlenmiş emeklilik planı bilgileri

- 1) 31.Aralık.2013 için sağlanan faydaların cari hizmet maliyeti 30 milyon
- 2) Çalışanın ortama çalışma süresi 10 yıl
- 3) Yıllık emeklilik ödemeleri 31 milyon
- 4) Yardımlar için ödenen fonlar 21 milyon
- 5) Sağlanan faydalar yükümlülüğünün bugünkü değeri 01.Ocak.2013'de 2.100 milyon ve 31.Aralık.2013'de 2.500 milyon
- 6) Emeklilik fon yatırımlarının gerçeğe uygun değeri 01.Ocak.2013'de 2.100 milyon ve 31.Aralık.2013'de 2.400 milyon
- 7) Net kümülatif kabul edilmemiş kazançlar 01.Ocak.2013'de 252 milyon
- 8) Geçmiş hizmet maliyeti 115 milyon. Tüm kazanılmış faydalar için.
- 9) İskonto oranı ve sosyal güvenlik planı yatırım getirisinin beklenen oranları:

	<u>01.Ocak.2013</u>	<u>01.Ocak.2014</u>
İskonto oranı	%5	%6
Sosyal güvenlik planı yatırım getirisinin beklenen oranı	%7	%8

Koridor yaklaşımına göre aktüeryal kazançları ve kayıplarının hesaplanması aşağıda olduğu gibidir:

	<u>31.Aralık.2013</u>
Yükümlülüğün bugünkü değeri	2.500
Emeklilik fon yatırımlarının gerçeğe uygun değeri	<u>(2.400)</u>
	100
Aktüeryal kazançlar	<u>336</u>
Finansal tabloda kaydedilen yükümlülük (borç)	436 (Mirza vd., 2011: 165)

4. Sonuç

Aktüeryal değerlendirme yöntemi, işten ayrılma durumunda çalışanlara sağlanan fayda ve yükümlülüğün bilanço tarihinden sonra ödenmesi halinde yapılan iskontodur. Aktüeryal değerlendirme aktüeryal varsayımlara göre yapılır. Aktüeryal değerlendirme yöntemine ve konuya yönelik bazı açıklamalara (19) Numaralı Çalışanlara Sağlanan Faydalar standardında yer verilmiştir. Standartta çalışanlara sağlanan faydaları; kısa vadeli faydalar, işten ayrılma sonrası sağlanan faydalar, uzun vadeli faydalar ve işten çıkarma tazminatları şeklinde sınıflandırılmıştır.

Aktüeryal değerlendirme yönteminde, aktüeryal kazanç ve kayıplardaki dalgalanmalar için koridor yöntemi ve sermaye yaklaşımı uygulanmaktadır. Koridor yöntemi; aktüeryal kazanç ve kayıplar şeklinde ortaya çıkan dalgalanmaların normal olarak kabul edilen sınırlardan büyük olmadığı sürece hemen muhasebeleştirilmesini öngörmeyen yaklaşımdır. Sermaye yaklaşımı ise aktüeryal kazanç ve kayıpların tamamını doğrudan doğruya özkaynaklar hesap sınıfında diğer kapsamlı gelir içinde muhasebeleştirilmesini benimseyen yaklaşımdır.

Standartta yönelik, Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu ile Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler; aktüeryal kayıp ve kazanç tutarları gerçekleştiğinde özkaynaklarda muhasebeleştirileceği, kayıp ve kazanç tutarları gelir tablosuna aktarılamayacağı, koridor yöntemini kullanarak ertelenemeyeceği, özkaynaklara aktarılan kayıp ve kazanç tutarları ilerleyen dönemlerde gelir tablosuna devredilemeyeceğidir.

İşletmeler standartta yer alan bilgilere göre; aktüeryal kayıp ve kazançlarını, tutarı oluşturan demografik varsayımlardan kaynaklanan kayıp ve kazanç, makroekonomik varsayımlardan kaynaklanan kayıp ve kazanç, popülasyon değişikliği ve ayrılma varsayımlarından kaynaklanan kayıp ve kazançlar gibi sebeplere göre ayırtmalıdır. Aktüeryal değerlendirme yöntemi ile ilgili standartta belirtilen açıklamalara göre değerlendirme ve muhasebeleştirme işlemlerini yaparak yükümlülük hesaplamasını etkileyen önemli varsayımları finansal tablo dipnotlarında açıklamalıdır. Önemli varsayımlardaki makul ve muhtemel değişikliklerin yükümlülük tutarına etkisini gösteren duyarlılık analizleri de dipnotlarda açıklanmalıdır. Dipnotlar gelecekte gerçekleşmesi beklenen nakit akışı ile ilgili bilgi vermelidir. Standartta göre düzenlemelerin yapılması ile değerlendirme, muhasebeleştirme ve raporlamada yaşanabilecek karışıklık ortadan kaldırılabılır.

KAYNAKÇA

- AKRESH, M. S. ve K. P. HASSAN (1998), “The New IAS 19: Understanding the Emerging Rules for Employee Benefits Accounting”, *The Journal of Corporate Accounting and Finance*, 10 (1), 57-69.
- BRAGG, S. M. (2010), “IFRS Made Easy”, USA: John Wiley & Sons.
- “Çalışanlara Sağlanan Faydalar”, <http://www.ifrs.org/Documents/modul28.pdf>, (Erişim: 15.04.2015).
- DAVUT, A. ve U. KAYA (2013), “TMS-19 Çalışanlara Sağlanan Faydalar Standardı Kapsamında Kıdem Tazminatı Karşılıklarının Muhasebeleştirilmesi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 151-169.

- DEMİRTUYİ, T. (2013), “TMS 19 Çalışanlara Sağlanan Faydalar Standardının Yasal Mevzuat Açısından İncelenmesi ve Bir Uygulama Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi SBE.
- DURGUT, M. ve U. KAYA (2013a), “TMS 19 Çalışanlara Sağlanan Faydalar Standardının İMKB’deki Şirketlerde Uygulanma Düzeyinin Değerlendirilmesi”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27 (2), 179-205.
- DURGUT, M. ve U. KAYA (2013b), “TMS 19 Çalışanlara Sağlanan Faydalar Standardı Kapsamında Tanımlanmış Fayda Planlarının Muhasebeleştirilmesi”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, (21), 1-29.
- EPSTEİN, B. J. ve E. K. Jermakowicz (2008), “IFRS Policies and Procedures”, USA: JohnWiley& Sons Publish.
- EVERİNGHAM, G. K., J. E. KLEYNHANS ve L. C. POSTHUMUS (2007), “Principles of Generally Accepted Accounting Practice”, South Africa: Juta and Company Ltd.
- GUPTA, K. (2004), “Contemporary Auditing”, New Delhi: Tata McGraw-Hill Education.
- “International Accounting Standard 19 Employee Benefits”, http://ec.europa.eu/internal_market/accounting/docs/consolidated/ias19_en.pdf, (Erişim: 15.04.2015).
- KARACAN, S. ve M. SAVCI (2011), “Türkiye Muhasebe Standartları-19 (TMS-19) Çerçevesinde Kıdem Tazminatı Karşılığının Hesaplanması ve Muhasebeleştirilmesi”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (22), 126-151.
- KARAKAYA, M. (2008), “Çalışanlara Sağlanan Kısa Süreli Faydalar Kapsamındaki İzin Ücretlerinin TMS-19’a Göre İncelenmesi”, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 1 (2), 1-22.
- KAYGUSUZUOĞLU, M. (2010), “Kıdem Tazminatı Karşılığı Uygulamasının Muhasebe Standardı (IAS-TMS 19) Kapsamında Değerlendirilmesi”, Muhasebe ve Finansman Dergisi (MUFAD), 47 (Temmuz 2010), 173-191.
- MA, R. (1997), “Financial Reporting in The Pacific Asia Region”, Singapur: World Scientific.
- MİRZA, A. A., G. HOLT ve L. KNORR (2011), “Wiley IFRS: Practical Implementation Guide and Workbook”, USA: John Wiley & Sons Publish.
- PAMUKÇU, F. ve N. PAMUKÇU (2011), “Kıdem Tazminatı Karşılığı Hesaplamasında İş Kanunu İle Türkiye Muhasebe Standartlarındaki Düzenlemelerin Karşılaştırılması”, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, (Nisan 2011), 65-78.
- PARLAKKAYA, R. (2010), “Yasal Mevzuat ve TMS-19: Çalışanlara Sağlanan Faydalar Türkiye Muhasebe Standardında Kıdem Tazminatı ve Muhasebe Uygulaması”, Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13(19), 2010, 269-291.
- RUPPEL, W. (2010), “Governmental Accounting Made Easy”, USA: John Wiley & Sons.
- SİEGEL, J. G., N. A. DAUBER ve J. K. SHİM (2011), “The Vest Pocket CPA”, USA: John Wiley & Sons.
- SÜNGÜ, H. (2013), “Akademisyen Ücretlerine İlişkin Karşılaştırmalı Bir Analiz”, TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, ISSN: 1308-2140, Volume 8/8, Summer 2013, Ankara/Turkey,

http://www.turkishstudies.net/Makaleler/2130178617_069S%c3%bcng%c3%bcHilmi-1187-1205.pdf, 1187-1205.

SÜZÜK, M. (2011), “TMS 19 Çalışanlara Sağlanan Faydalar Standardının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uygulamaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü.

“TMS 19 Çalışanlara Sağlanan Faydalar”, http://www.kgk.gov.tr/contents/files/TFRS_2013/TMS/TMS19.pdf, (Erişim: 15.04.2015).

“TMS 19 Değişiklikler: Kıdem Tazminatını Etkileyen Konular”, <http://www.pwc.com.tr/tr/industry/insurance-private-pension/assets/kidem-tazminatini-etkileyen-konular.pdf>, (15.04.2015).

“Türk Dil Kurumu Sözlüğü”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.54f47268302214.98677627, (Erişim: 15.04.2015).

UYAR, U. (2011), “Kıdem Tazminatı Fonu Kanun Tasarısı Çerçevesinde Kıdem Tazminatı ve Muhasebesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi SBE.

UYSAL, H. T. ve S. AYDEMİR (2014). “Örgütsel İklimin Çalışma Psikolojisine Etkisi: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma”, *TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, Volume 9/2, Winter 2014, Ankara/Turkey, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/244070469_87UysalH.Tezcan-vd-sos-1557-1574.pdf, 1557-1574.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

BUYRUK AKBABA, A., Aktüeryal Değerleme Yöntemi, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 371-386, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7998>, ANKARA-TURKEY

KURUMSAL İLETİŞİM BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DEKİ DEVLET ÜNİVERSİTELERİNİN WEB SAYFALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME*

*Serhat ÇOBAN***

*Suphi TÜFEKÇİ****

ÖZET

Yeni iletişim teknolojilerinin gündelik yaşam içinde kullanımı gittikçe artmakta olup bu teknolojilerin en önemli araçlarından birisini internet oluşturur. İnternet kullanımının yaygınlaştığı günümüzde kendilerini hedef kitlelerine tanıtmaya çabalayan kurumlar gibi üniversiteler de web sayfalarıyla kendini ifade etme, geniş kitlelere ulaşabilme, farklı yönlerini sergileme çabası içine girmektedir. Üniversiteler böylece web sayfaları aracılığıyla kurumsal kimliklerini yansıtmaya, bilinirlik ve tercih edilebilirlik düzeyini artırma imkânına kavuşmaktadır. Eskiden, insanlar kurumları tanımak için kurumları ziyaret etmek ve çalışanlarla yüz yüze görüşmek durumundayken şimdilerde ise yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle beraber evlerinden çıkmadan kurumların web sayfaları aracılığı ile sayısız bilgiye ulaşabilmektedirler.

Bu çalışma, Türkiye'deki devlet üniversitelerinin bir kurumsal iletişim aracı olarak web sayfalarında hangi özellikleri ya da araçları kullandıklarına yönelik bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın web sitesinde yer alan 104 devlet üniversitesinin web sayfaları kurumsal iletişim araçlarına yer verme oranlarını ölçmek üzere incelenmiştir. Genel bilgiler, kurumsal kimlik öğeleri, sosyal medya, kurum yayınları, medya ile ilişkiler, iletişim araçları kategorilerinde incelenen web siteleri içerik analizine tabii tutularak Türkiye'deki devlet üniversitelerinin web sitelerinde kurumsal iletişim araçlarının ne ölçüde kullanıldığı saptanılmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda Türkiye'deki devlet üniversitelerinin kurumsal iletişim öğelerini web sayfalarında büyük ölçüde barındırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, üniversitelerin, web sayfalarını ziyaret

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Uzm. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlük Basın ve Halkla İlişkiler Birimi, El-mek: serhatcoban17@yahoo.com

*** Uzm. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlük Basın ve Halkla İlişkiler Birimi, El-mek: suphitufekci@hotmail.com

edenlere kurumsal iletişim açısından yeteri ölçüde araç sunduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim, kurumsal iletişim, web sayfası, üniversiteler, yeni medya

A STUDY ON THE CONTEXT OF CORPORATE COMMUNICATION ON WEB PAGES OF THE STATE UNIVERSITIES IN TURKEY

STRUCTURED ABSTRACT

New communication technologies are increasingly being used in everyday life, this situation is able to influence on people and organizations in the social life with a combination of many factors.

In present, one of the most important tools of new communication technologies is said to be the internet. In these days the usage of internet becoming widespread, universities, like organizations want introduce themselves to the audience, go in to the effort to express themselves on the web page, to reach a wide audience, to demonstrate different aspects. By this way universities have the opportunity to reflect the corporate identity, to increase the level of awareness and preference availability through their web sites.

In the past people had to visit institution to recognize organization and had to have face to face communication but in now, with the development of new communication technologies, people can access countless information through web pages of the institutions without leaving their homes.

In this sense, in this study an assessment is made on which corporate communication tools is used in what extend in the web pages of state universities in Turkey.

Method

This study is a descriptive research using the survey method. General screening models, in a population composed of many elements, with the aim of reaching an overall judgment about the population or screening arrangements are made on a group of samples or samples to be taken from it. In this study, corporate communication tools on the web pages of the universities were subject to content analysis to measure the proportion of state universities to include the corporate media websites in Turkey.

Population and sampling

The population of study is state universities in Turkey. The number of state universities in Turkey is 104. In this study, the websites of all the universities located in the Higher Education Board's website was examined. At the end of this study, It is aimed to achieve the findings concerning in what extend state universities of corporate communication tools used in web pages. Main web page of the university was examined in the content analysis of the study.

Data collection techniques and tool

The content analysis was conducted applying the coding table consisting of six major categories to the web sites belonging to 104 universities that determined as research sample. The state universities that partaking in Higher Education Council website are based to determination of the websites. Three coders have been used for web site analyses. All three encoder, associate degree PR is a student, was given training on coding. These encoders analysis was carried out between 30 May - June 2014. A new operational definition list has been prepared to provide a common language while filling the coding table by coders. There are 22 criteria located in 6 categories in the coding table. The categories and criteria used for content analysis applied to Web sites are:

Content analysis was carried out to the 104 websites designated as a research sample by applying scale consists of six main categories.

- General information on the corporate web page of the university: This category includes four under titles; the history of the university, the message of the rector, that campus map and the organization chart.
- Corporate identity elements of the university in the corporate web page: In this part, there are three under titles; the university's vision, mission, and logos.
- Social media tools in the University 's corporate website: In this category, the university 's web pages on Facebook , Youtube, Twitter and other social media tools are placed in.
- Corporate publications in the University's corporate website: In this category there are five under titles placed as the university's announcement, news, promotional video, online publications (e-journals, e- newspapers, e-newsletters), online catalogs and brochures.
- Media relations at corporate web page of the University, tools or links: In this category there are three under titles that include the university's press archive, photo gallery, events calendar.
- Communication or connection in the University's corporate website: In this category, , there are three under titles; university's contact information , e-mail, and the contact form

Data analysis

Data transferred to a computer to analyze the data collected in the study and SPSS (Statistical Package for Social Sciences) has benefited from IBM SPSS Statistics 21 version of the package. Encoders asked to put '1' if the point of the foundation University web sites exists and asked to put '0' if the point of the web sites doesn't exist to ensure ease during encoding. Krippendorff 's Alpha" the reliability and validity of the formula has benefited from whether consistent answers were given by both encoders. Accordingly, the confidence level was found to be 83.5 % between the three encoders.

Result

When the web pages are examined in context of general information category, it is clear that, state universities give importance

to corporate history in Turkey. This case shows that, universities are willing to target the audience having knowledge about the history of the university via their web sites. But taking place at lower levels of the message of the rector, organizational chart and campus map web reveals that the state universities in Turkey are not willing enough to offer these components.

Campus maps are sometimes solution for complex campus layouts, the reason for that campus map isn't given enough place can be the small size campus area in web pages. However, if the campus map takes place in web sites of universities, web sites can be accessed by both distant usage and from inside of campus. Especially in large campus this situation makes it convenient for newcomers and visitors. Even the use of features such as Google Maps is quite suitable for online usage. The use of these applications is essential in terms of giving tips on a university how closely following innovations and technology.

The increase rate of involvement of the message of the rector that includes university's top executives' reviews, evaluation and opinion about institution in web pages will provide great contribution to the recognition of the university, reliability and corporate structure.

Likewise, more common usage of organization table which identifies the staff who works in various management departments of the university, informs the web pages visitor about what kind of work sharing and hierarchical structure there are.

Considering In terms of corporate identity, a significant proportion of university web pages include information about vision, mission and the logo. This reflects that, they endeavored to include the corporate identity of universities in their web pages.

In terms of social media tools while it is observed that universities majorly give place to social media tools such as Facebook, Twitter; YouTube has an average interest. Usage ratio of social media tools except facebook, twitter and youtube by the universities are even still close to the average level. Giving such a place for social media web pages means universities care to use the social media channels not staying away from the current web technologies.

When examining the distribution of the organization publishing, it can be assessed as a positive development that universities devotes high incidence to news and announcements. Having an average level trend for online publications reveals that universities have not embraced the online publications as traditional publications (magazines, newspapers, newsletters and catalogs).

When we analyzed in terms of relations with the media it is clearly seen that universities give place to photo gallery in their web sites that provides information where events and activities will be located in.

When the results are evaluated in the context of communication tools, almost all of the universities have their telephone, fax number, postal address and e- mail in their web sites. This makes the web pages of university accessible by visitors. Lack of usage of complaint and suggestions forms which used for feedback proves that universities over

in Turkey have not enough of consideration to two ways communication effort.

Because contact form has very practical function in terms of feedback for Web site visitors ' questions, suggestions, complaints; universities are expected to increase the rate of giving place to this tool in their web sites.

Recommendations

In the light of survey results various recommendations can be suggested. The first proposals can be made for academic studies. This study examined the websites of the state universities. In the following period, by determining in what extend do the foundation universities use corporate communication tools in their web sites, comparative analysis can be made between state universities and foundation universities. Another recommendation is that because of risen in importance of social media, academics who belongs to the different fields of communication, also would be able to do researches about social media.

Consideration of lack of concernment giving to the communication forms in this researchs communication tools category by the state universities, usage of web2.0, which is giving the ability of interactive communication to the today's society, it could be recommended to the people who has the decisive positions in the universities.

As a result of this research, criteria which giving the information to the web page visitors about the corporate campus map, organization table and rectors messages which has under 50 percent of grades, would be recommended to the corporate officials to consider them.

Key Words: Communication, corporate communications, web pages, universities, new media

Giriş

Günümüzde iletişim teknolojilerinin baş döndürücü bir hızla gelişmesiyle birlikte internet, gerek bireysel ve gerekse kurumsal olarak gündelik yaşamda oldukça yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. İnternet kullanımının yaygınlaşması, kurumların tanıtımlarını web sayfaları üzerinden gerçekleştirme fırsatını da beraberinde getirmektedir. Tanıtım ve iletişimdeki etkinliği gün geçtikçe artan web sayfaları bilgiye erişimi kolaylaştırırken diğer kurum ve kuruluşlar gibi üniversiteler de hedef kitlelerine ulaşmak, tanıtım yapmak, bilgilendirmek ve öğrencilerin tercihlerini kendilerinden yana kullanmalarını sağlamak için web sayfalarını etkin bir şekilde kullanmak durumundadırlar. Bu anlamda üniversitelerin web sayfalarının iletişim açısından ele alınmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Üniversiteler, iletişim sürecini kendilerine yarar sağlayacak şekilde tasarlamak ve yürütmek için kurumsal iletişimi temel almak durumundadırlar.

1. Kurumsal iletişim

Kurumsal iletişim, kurumun tüm iletişimlerinin tutarlı bir şekilde yönetilmesi, kurum kimliğinin geliştirilmesi, ilgili çevrelere etkili şekilde iletilmesi ve arzulanan kurumsal imaj ve kurumsal itibarın elde edilmesini içerir. Bu bağlamda kurumsal iletişim, bir kurumun içsel ve dışsal tüm iletişim çabalarının bütünleşik bir yaklaşımla yönetilmesidir (Uztuğ ve Şener, 2012, 5). Kiessling ve Spanngl'a (1996, 19) göre kurumsal iletişim kuruluşa, derneğe, kuruma veya

organizasyona karşı kamuoyunu ve işletme iklimini etkileme hedefi olan, tüm iletişim tedbirlerinin sistematik bir biçimde kombine edilerek uygulanmasını kapsar. Kurumsal iletişim uzun vadeli uygulanan bir iletişim olup hedefi de bir imaj oluşturmak, korumak veya değiştirmektir. Kurumsal iletişim, kurumdaki tüm öğelerin kurumsal amaçlar doğrultusunda etkileşimde bulunmasını sağlar ve kurumsal bütünlüğü gerçekleştirmek için de son derece önemli bir işlev görür. İletişim sisteminde meydana gelebilecek zayıflıklar kurumdaki mevcut sistemlerin çalışmalarını etkiler, kurumun bütünlüğü bozar ve kurumu amaçlarından uzaklaştırarak çeşitli sorunların doğmasına neden olur (Gürgen, 1997, 109).

Stratejik bir perspektiften bakıldığında, kurumsal iletişimin çeşitli fonksiyonlara sahip olduğu görülür. Kimlik ve imajdan başlayan bu fonksiyonlar, iç iletişim, topluluklarla iletişim, medya ile iletişim, kriz iletişimi, hükümetle iletişim, kurumsal reklamcılık gibi alt başlıklara ayrılarak incelenir. Kurum kimliği, imajı ile medya ilişkileri bileşenleri kurumsal iletişimin fonksiyonları arasında yer almaktadır (Yılmaz, 2012, 95).

Kurum kimliği, bir kurumun kim olduğunun, ne yaptığının ve bunu nasıl yaptığının görsel ve davranışsal sunumunu oluşturur (Balmer ve Wilkonson, 1991, 27-28). Bir kurumun (özel ya da devlete ait, kar amacı güden ya da gütmeyen, şirket ya da holding) içsel ve dışsal ilgili gruplara kendini anlatan toplam iletişimi olan kurum kimliği; kurumsal iletişim, kurum çalışanları, kurum çevresi, kurumun ürün ve hizmetleri aracılığıyla gerçekleşir (Bayçu, 2012, 48). Kurum kimliği genellikle kuruluşun yapmış olduğu bütün faaliyetlerin veya birçoğunun belirgin ortak yönetiminden oluşur (Okay, 2012, 25).

Kurum kimliği çalışmaları, kurum kültürünün kurumda çalışanlar arasında yarattığı genel hava olarak tanımlanabilir. Bir kurumun, kendisini tanıtmayı ve anlatmayı olarak düşünülen kurum kimliği, ürünlerden ve hizmetlerden ziyade kurumun tanımlanmasıdır. Bu tanımlama, kurumun kim olduğu, ne yaptığı ve nasıl yaptığı ile ilişkilidir (Akıncı, 2003, 178-179).

Kurumsal kimliği oluşturan bir diğer olgu ise kurumun imajıdır. Kurum imajı, hem kurum içi hem de kurum dışındaki hedef kitle üzerinde güven yaratmak ve bunu devam ettirmek gibi önemli bir işlevi yerine getirmesi bakımından önemlidir. Kurum içinde ve kurum dışında oluşturulan imajın tek ve inandırıcı olabilmesi için, gerçekte uyum içerisinde olması gerekir. Kurumsal görünümünü oluşturan unsurlar (kurumun logosu-sembolü, kurumun renkleri, basılı materyaller, sergi ve stantlar vb.) mutlaka kurumun yararlandığı tüm iletişim çabalarıyla uyuşan bir görünüm yaratmalıdır (Bayçu, 2012, 59).

2. Medya ile ilişkiler

Kurumlar için hedef kitleleriyle iki yönlü iletişim kurmak, iyi ilişkiler geliştirmek, bu ilişkilerin sürekliliğini sağlamak da önemlidir. Kamuoyunda ve medyada kurumun pozitif yönde algılanmasını sağlamak medya ile kurulan ilişkiler ile mümkündür. Bu sebeple medya ile ilişkilerin sağlam kurulması ve iyi yönetilmesi gerekir. Medya ilişkilerinin, internetin gelişimi ile birlikte değişim göstermesi, web sayfaları ve e-posta aracılığı sayesinde kurum ile medya arasındaki ilişkilerin dijital ortamda online olarak sürdürülmesine olanak tanır.

Bir kurumun medyada yer alabilmesi için, medya çalışanları ile etkili iletişim kurması önemlidir. Medya iletişimi, kuruma ait bilgi ve etkinliklerin medya tarafından en verimli şekilde habere dönüştürülmesinin koşullarını sağlar (Aydede, 2004, 15).

Kurumların medyada yer almasına olanak tanıyan en önemli uygulamalarından biri duyurumlardır. Duyurumlar, kurumun haber olma değerine bağlı olarak işletmeyle ilgili bir haberin kitle iletişim araçlarında bedel ödemeksizin yer almasıdır (Akyürek, 1998, 40). Duyurumların

tarafsız yayın yaptıkları varsayıldığından daha güvenilir kabul edilmekte ve ucuz olduğu için de tercih edilmektedir.

Medya ilişkileri, kurumsal iletişimin halkla ilişkiler boyutu için oldukça önemli bir çalışmadır. Ayrıca buradaki hedef kitlenin özellikleri son derece açıktır. Bu sayede, kurumun hedeflerinin medya çalışanlarınca anlaşılması sağlanır. Yeni iletişim teknolojisi olarak internet ve web sayfaları, diğer hedef kitlelerle olduğu gibi medya ile ilişkilerde de etkili birer araçtır. Medya çalışanlarına e-posta yoluyla basın bültenlerinin ulaştırılmasının yanı sıra kurum web sayfalarında basın bülteni arşivine yer verilmesi, medya çalışanlarının daha kolay erişmesini sağlar. E-posta ve forumlar yoluyla kurumlar medya çalışanlarına ulaşabilirken, kurum hakkında haber yapmak isteyen medya çalışanları da kurumsal web sayfasından kurumla ilgili bilgilere ulaşabilir ve iletişim adreslerini öğrenebilir. Haber için gerekli durağan ve hareketli görüntülere ulaşabilir (Öztürk, 2013, 121).

Kurumun medya ile ilişkilerinde, sadece basın bültenlerinin medya çalışanlarına gönderilmesi haber olabilmek fırsatını yakalayabilmede yeterli değildir. Kurumla ilgili çıkan tüm haberlerin takibi de önem taşımaktadır. Pek çok dijital medya aracının kendi içinde “arama” seçeneği, hatta geçmişe dönük olarak yapılabilecek arşiv tarama hizmeti vardır. Bu sayede kurumlar, kendilerine yönelik çıkan haberlere bu taramalar yoluyla ulaşabilirler. Kurumlar kendileri ile ilgili haberleri takip etmelerinin yanı sıra, kurumla ilgili bilgileri medya çalışanlarına sunmak için de kurumsal web sayfalarını kullanmaktadır. Kurumsal web sayfalarında sadece basın bültenleri yer almaz. Aynı zamanda kurum hakkında detaylı bilgi almak isteyen medya çalışanlarının erişebileceği, kurumun tarihçesi, yöneticilerinin özgeçmişleri, kurum yapısı, kurumsal yayınları, kurumsal kimlik unsurları, misyon, vizyon ve değerleri, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri, kurumsal başarıları gibi bilgiler de öğrenilir. Bu bilgilerin dışında iletişim bilgilerinin de erişilebilir olması gerekir. Kurumsal sitelerin sağladığı en büyük avantaj bilgiye erişimin zamandan ve mekândan tasarruf sağlamasıdır. Günümüzde bu özelliklere kurumların sosyal medya bağlantılarına erişim de eklenmiştir. Kurumların özellikle Facebook ve Twitter hesaplarına bu yolla erişmek daha sağlıklı bir yoldur. Kurumlar artık bazı etkinliklerini sosyal medya üzerinden gerçekleştirmekte ya da hedef kitle ile iletişimini bu yolla kurabilmektedir. Sosyal medyanın etkin bir biçimde kullanımı, teknolojiyi takip eden ve hedef kitlesi ile iki yönlü iletişim kurma çabası gösteren kurumlar için olumlu bir imaj yaratacaktır. Medya çalışanlarının kurumların etkinliklerini bu araçlarla takip etmesi, işlerini kolaylaştıracaktır. Ayrıca kurumların hedef kitlesi ile kurduğu iletişimin olumlu sonuçları, haberlere de yansımaktadır (Öztürk, 2013, 121).

Kurumsal yayınlar, tanıtım videoları, broşürler, kurumsal sosyal sorumluluk projeleri, etkinlik takvimi gibi bilgilerin web sayfalarında sunulması medya çalışanlarının işlerini kolaylaştıracaktır. Medya ile ilişkilerde kurumsal web sayfalarının dışında dikkate alınması gereken bir başka araç ise e-posta aracının kullanımıdır. Basın bültenleri artık günümüzde e-bülten olarak medya çalışanlarına ulaştırılmaktadır. Online medya ile iletişimde kullanılacak yöntemler şunlardır (Alikılıç, 2011, 79):

- Kurumsal web sayfalarında basın odalarının oluşturulması
- Basın bültenlerinin e-posta aracılığı ile gönderilmesi
- Dijital basın kitlerinin hazırlanması
- Kurumsal e-dergi ve e-bültenlerin hazırlanıp gönderilmesi
- Güncel ve yüklenebilir ürün, hizmet ve etkinlik tanıtım dosyalarının oluşturulması
- Üst düzey yöneticilerin özgeçmişleri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

- Kurumsal blogların hazırlanması
- Çevrimiçi iletişim fırsatlarının yaratılması
- RSS güncellemelerinin etkin kullanımı
- Video konferans çalışmalarının yapılması
- Kurum tanıtımı için sanal turların oluşturulması
- Medya takibinin çevrimiçi yapılması

Medya ile ilişkilerde kullanılabilecek en etkili özellik ise iki yönlü iletişime fırsat sağlamasıdır. Web sayfalarının geleneksel iletişim araçlarına göre en büyük avantajı kolay güncellenebilir olmasıdır. Ayrıca web sayfaları içerdikleri bilgi bakımından neredeyse sınırsızdır. Kurumun ürün, hizmet ve etkinlikleri ile ilgili tüm bilgileri metin, resim, grafik, animasyon, ses ve video formatında sunma avantajına sahiptir. Ancak, kullanıcının sayfalar arasında kaybolup gitmesine neden olan ya da aradığını bulmakta zorluk çekmesine neden olacak kalabalık tasarımlardan her zaman için kaçınmak gerekir. Bu bilgi zenginliği medya çalışanlarının bilgi edinmesine ve haberini zorluk çekmeden hazırlaması için olanak sağlayacaktır. Ancak kurumsal web sayfalarında yer alan bilgilerin güncel olmaması, haberi yapacak medya çalışanlarının eksik ya da hatalı bilgiler toplamasına neden olabilir. Bu nedenle, web sayfalarında özellikle güncelleme tarihinin yer almasına özen gösterilmelidir. Web sayfaları bazen ne kadar geniş bilgi içerse de medya çalışanlarının kurumla ilgili öğrenmek istedikleri bir takım ek bilgiler olabilir. Bu nedenle, web sayfalarından erişilebilen ve iki yönlü iletişim fırsatı yaratan çevrimiçi yazışma olanakları her zaman için kuruma itibar kazandıran özellikler olmuştur. Kurumların iletişime açık olmaları, bunun için yeterli sayıda ve gerekli araçları sunmaları kurumların şeffaflığını, uyumunu ve anlayışlı olmalarını sergileyen bir uygulama olmuştur. Ayrıca kurumsal web sayfasında kurumsal sosyal medya platformlarına yapılacak bağlantılar da kullanıcıları doğru adrese yönlendirecektir. Kullanıcıların kurumla ilgili söyleyecek bir fikir, şikâyet ya da önerileri olduğunda bunu kurumun takip edebildiği bir sosyal medyada paylaşımlarının avantajları vardır. Gönderilen mesajlara en kısa sürede cevap verilmesine olanak sağlar. İkili iletişim fırsatı yaratır. Hedef kitlenin ilgisine göre erişebileceği bir ortamda kurumun ürün, hizmet ve etkinlik ile ilgili bilgileri paylaşılabilir. Gelen tepkilere göre düzenlemelere gidilebilir (Öztürk, 2013, 126).

Basın bültenlerinin sosyal medya aracılığı ile paylaşıldığı uygulamalar da görülmektedir. İnternet aracılığı ile gönderilen basın bültenlerine e-bülten ya da çevrimiçi bülten gibi isimler verilirken, sosyal medya aracılığı ile dağıtılıp paylaşılan basın bültenleri de sosyal medya bülteni olarak adlandırılmaktadır (Alikılıç, 2011, 94).

Sosyal medya bültenlerinde dikkat edilmesi gereken özellikler şöyle sıralanabilir:

- Bültenlerin içerik özellikleri geleneksel medya basın bültenleri ile benzer olmalıdır.
- Başlık dikkat çekici olmalıdır.
- 5 N 1 K kuralına uyulmalıdır. (Ne, Neden, Nasıl, Ne Zaman, Nerede ve Kim)
- Metin kısa ve anlaşılır cümlelerden oluşmalıdır.
- Kurumu övücü ifadelerden kaçınmalıdır.
- İletişim için halkla ilişkiler çalışanının erişim bilgilerine yer verilmelidir.
- Sosyal medya bültenlerinde fotoğraflar ve videolar yer alabilir, ancak bunların çözünürlükleri yüksek olmalıdır.

- Arama motorlarında tarandığında, ilk on listesine girebilmesi için, arama motoru optimizasyonu kullanılmalıdır.
- İletişim bilgilerinin yanı sıra sosyal medya adresleri de yer almalıdır.
- Metin çok uzun olmamalı, yaklaşık olarak 500 kelimeyi geçmemelidir.

Kurum ile ilgili haber yapmak isteyen bir medya çalışanı, ilk olarak kurumun resmi web sitesini ziyaret edecektir. Kurumla ilgili en güncel, en doğru ve en geniş bilgiye kurumsal web sayfasından ulaşılması beklenir. Bu nedenle medya çalışanı kurum hakkında aradığı her türlü bilgiye buradan ulaşabilmelidir. Daha fazla bilgi edinebilmesi için de mutlaka doğrudan erişim sağlayabileceği bir iletişim adresi bulunmalıdır. Medya ilişkileri kapsamında sosyal medyanın da kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Özellikle, yeni haber alarmı (news alert), RSS ve Podcast gibi araçlar kullanılarak, kurumla ilgili web sayfası güncellemelerinden hedef kitlenin ve medya çalışanlarının haberdar edilmesi kolaylaşmaktadır. (Öztürk, 2013, 123).

Bu çalışmada amaç, üniversitelerin bir kurumsal iletişim aracı olarak web sayfalarında hangi özellikleri ya da araçları kullandıklarına yönelik bir değerlendirme yapmaktır. Elde edilen veriler bu kurumların etkin bir iletişim aracı olarak web sayfalarının geliştirilmesine, web sayfasındaki eksiklere dikkat çekilmesine fırsat sağlayacaktır. Bu temel amaç doğrultusunda; üniversitelerin kurumsal web sayfalarının ne ölçüde kurumsal kimlik bilgilerini içerdiği, hangi iletişim araçlarını barındırdığı, medya ile iletişimi nasıl sağladığı, kurumsal yayınlara yer verip vermediği ve sosyal medya araçlarını kullanıp kullanmadığının ortaya konulması hedeflenmektedir.

Bu amaçla da aşağıdaki araştırma soruları yanıtlanmaya çalışılacaktır.

- Devlet Üniversitelerinin kurumsal web sayfaları ne ölçüde genel tanıtım bilgileri içermektedir?
- Devlet Üniversitelerinin kurumsal web sayfaları ne ölçüde kurumsal kimlik bilgilerini içermektedir?
- Devlet Üniversitelerinin kurumsal web sayfaları ne ölçüde sosyal medya araçlarını barındırmaktadır?
- Devlet Üniversitelerinin kurumsal web sayfaları ne ölçüde kurum yayınlara yer vermektedir?
- Devlet Üniversitelerinin kurumsal web sayfaları ne ölçüde medya ile iletişim çabası içindedir?
- Devlet Üniversitelerinin kurumsal web sayfaları ne ölçüde halkla ilişkiler iletişim araçlarını barındırmaktadır?

3. Yöntem

Bu çalışma, genel tarama modelinin kullanıldığı betimsel bir araştırmadır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 1995, 79). Araştırmada Türkiye'deki devlet üniversitelerinin web sitelerinde kurumsal iletişim araçlarına yer verme oranlarını ölçmek üzere bu üniversitelerin web sayfalarındaki kurumsal iletişim araçları içerik analizine tabii tutulmuştur.

3. 1. Evren ve örneklem

Çalışmanın evreni Türkiye'deki devlet üniversiteleridir. Türkiye'deki devlet üniversitelerinin sayısı 104 adettir. Bu çalışmada Yükseköğretim Kurulu'nun web sitesinde yer

alan tüm devlet üniversitelerinin web siteleri incelenmiştir. Bu çalışmanın sonunda devlet üniversitelerinin web sayfalarındaki kurumsal iletişim araçlarının ne ölçüde kullandığına ilişkin bulgular elde edilmesi hedeflenmektedir. Çalışmanın içerik analizi kısmında üniversitelerin web ana sayfaları incelenmiştir.

3. 2. Veri toplama tekniği ve aracı

Araştırma örneklemini olarak belirlenen 104 üniversiteye ait web sitesine altı ana kategoriden oluşan kodlama cetveli uygulanarak içerik analizi yapılmıştır. Web sitelerinin belirlenmesinde Yükseköğretim Kurulu'nun web sitesinde yer alan devlet üniversiteleri temel ölçüt alınmıştır. Web sitesi analizi için üç kodlayıcıdan faydalanılmıştır. Her üç kodlayıcı da ön lisans halkla ilişkiler öğrencisi olup, kendilerine kodlama konusunda eğitim verilmiştir. Söz konusu kodlayıcılar analizi 30 Mayıs – 3 Haziran 2014 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir. Kategorilerin yer aldığı kodlama cetvelinin kodlayıcılar tarafında doldurulmasında ortak bir dil sağlanması için, daha önce Öztürk ve Ayman (2007) tarafından hazırlanan operasyonel tanımlardan yararlanılarak yeni bir operasyonel tanım listesi hazırlanmıştır. Operasyonel tanım listesi Ek.1 de gösterilmiştir. Kodlama cetvelinde yer alan 6 kategoride toplam 22 kriter yer almaktadır. Web sitelerine uygulanan içerik analizinde kullanılan kategori ve kriterler şunlardır:

- Kurumsal web sayfasında üniversiteye ait genel bilgiler: Bu kategoride üniversitenin tarihçesi, rektörün mesajı, kampüs haritası ve organizasyon şemasının yer aldığı toplam 4 kriter bulunmaktadır.
- Kurumsal web sayfasında üniversiteye ait kurumsal kimlik öğeleri: Bu kategoride üniversitenin vizyon, misyon ve logosunun yer aldığı toplam 3 kriter bulunmaktadır.
- Üniversitenin kurumsal web sayfasındaki sosyal medya araçları: Bu kategoride üniversitenin web sayfasındaki Facebook, Youtube, Twitter ve diğer sosyal medya araçları yer almaktadır.
- Üniversitenin kurumsal web sayfasında kurum yayınları: Bu kategoride üniversitenin duyurular, haberler, tanıtım videosu, online yayınlar (e-dergi, e-gazete, e-bülten), online katalog ve broşürün yer aldığı toplam 5 kriter bulunmaktadır.
- Üniversitenin kurumsal web sayfasındaki medya ile ilişkiler araçları ya da bağlantıları: Bu kategoride üniversitenin basın arşivi, fotoğraf galerisi, etkinlik takviminin yer aldığı toplam 3 kriter bulunmaktadır.
- Üniversitenin kurumsal web sayfasındaki iletişim araçları ya da bağlantıları: Bu kategoride üniversitenin iletişim bilgileri, e-posta, iletişim formunun bulunduğu toplam 3 kriter vardır.

3. 3. Veri analizi

Araştırmada toplanan veriler bilgisayara aktarılmış ve verilerin analizinde SPSS (Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi) paket programının IBM SPSS statistics 21 sürümünden faydalanılmıştır. Kodlama sırasında kolaylık sağlanması için kodlayıcılardan söz konusu vakıfların web sitelerinde var olan özellikleri “1” ile olmayan özellikleri ise “0” ile gösterilmeleri istenmiştir. Her iki kodlayıcının tutarlı cevaplar verip vermediğini ölçmek amacıyla “Krippendorff's Alpha” geçerlilik ve güvenilirlik formülünden faydalanılmıştır. Buna göre her üç kodlayıcı arasındaki güvenilirlik düzeyi %83.5 olarak bulunmuştur.

4. Bulgular ve yorum

Araştırmaya dahil olan 105 üniversiteden 1 tanesinin web sitesinin açılmamasından dolayı bu üniversiteye ait web sitesi araştırma dışında tutulmuştur. Sonuçlar bu 104 üniversitenin web sitesine göre yorumlanmıştır. Sonuçları gösteren tablolarda, kodlama sırasında kullanılan “0” için “Yok”, “1” için “Var” ifadeleri kullanılmıştır. Web sitesi analiz sonuçları altı başlık altında verilmiştir.

4. 1. Genel bilgiler kategorisi sonuçları

Bu bölümün sonuçları üniversitelerin web sitelerindeki genel bilgilere ne derece yer verdiklerini göstermektedir.

Tablo 1. Genel bilgilerin dağılımı

Değerler	Var (%)	Yok (%)	Toplam (%)
Tarihçe	90,4	9,6	100,0
Rektörün mesajı	38,5	61,5	100,0
Organizasyon şeması	32,7	67,3	100,0
Kampüs haritası	27,9	72,1	100,0

Çalışmada 104 üniversitenin web sayfası, genel bilgilerinin ne ölçüde kullandığı açısından değerlendirildiğinde “Tarihçe, rektörün mesajı, organizasyon şeması, ve kampüs haritası” bileşenleri incelenmiştir.

Bu anlamda çıkan sonuçlar doğrultusunda üniversitelerin web sayfalarının genel bilgiler açısından bileşenlere göre farklılıklar gösterdiği belirtilebilir. İncelenen üniversiteler arasında tarihçenin %90 oranında kullanıldığı görülürken, rektörün mesajı bileşeninin ise %38 civarında olduğu saptanmıştır. İncelenen üniversitelerde organizasyon şemasının %32.7 oranında kullanıldığı gözlenirken kampüs haritasına web sayfalarında yer verilme oranı %27.8 olarak saptanmıştır.

4. 2. Kurumsal kimlik öğesi kategorisi sonuçları

Bu bölümün sonuçları üniversitelerin web sitelerindeki kurumsal kimlik öğelerinin dağılımına ne derece yer verildiğini göstermektedir.

Tablo 2. Kurumsal kimlik öğelerinin dağılımı

Değerler	Var (%)	Yok (%)	Toplam (%)
Vizyon	75	25	100,0
Misyon	76	24	100,0
Logo	62,5	37,5	100,0

Bu bölümde 104 üniversitenin web sayfası, kurumsal kimlik öğelerinin ne ölçüde kullandığı açısından değerlendirilerek “vizyon, misyon ve logo” bileşenleri incelenmiştir. Bu anlamda üniversitenin misyon ve vizyonunun sırasıyla %76 ve %75 oranında kullanıldığı saptanırken logonun ise %62.5 oranında kullanıldığı görülür.

4. 3. Sosyal medya araçları kategorisi sonuçları

Bu bölümün sonuçları üniversitelerin web sitelerinin sosyal medya araçlarına ne derece yer verdiğini göstermektedir.

Tablo 3. Sosyal medya araçlarının dağılımı

Değerler	Var (%)	Yok (%)	Toplam (%)
Facebook	76	24	100,0
Twitter	77,9	22,1	100,0
Youtube	55,8	44,2	100,0
Diğer	43,3	56,7	100,0

Çalışmada 104 üniversitenin web sayfası, sosyal medya araçlarını ne ölçüde barındırdığı açısından değerlendirilerek, “Facebook, Twitter, Youtube ve diğer” sosyal medya araçları incelenmiştir. Çalışmanın bu kısmında edinilen araştırma sonuçlarına göre incelenen üniversiteler arasında en yüksek kullanıma sahip sosyal medya araçlarının Twitter ve Facebook olduğu belirlenmiştir. Twitter %77.8 oranında kullanılırken, Facebook %76 oranında kullanılmaktadır.

Youtube'un %55.7 oranında kullanıldığı gözlemlenen araştırmada diğer sosyal medya araçlarının kullanma oranının %43 olduğu saptanmıştır.

4. 4. Kurum yayınları kategorisi sonuçları

Bu bölümün sonuçları üniversitelerin web sitelerinde kurum yayınlarına ne derece yer verildiğini göstermektedir.

Tablo 4. Kurum yayınlarının dağılımı

Değerler	Var (%)	Yok (%)	Toplam (%)
Duyurular	98	2	100,0
Haberler	95,2	4,8	100,0
Tanıtım videosu	71,1	28,9	100,0
Online yayınlar	57,7	42,3	100,0
Online katalog ve broşür	47,1	52,9	100,0

Çalışmanın bu bölümünde 104 üniversitenin web sayfasında, kurum yayınlarına ne ölçüde yer verildiği açısından “duyurular, haberler, tanıtım videosu, online yayınlar ile online katalog ve broşür” bileşenleri incelenmiştir. Bu anlamda duyurular kısmının web sitelerinde %98 oranında yer aldığı görülürken, haberler kısmının %95, tanıtım videosunun %71, online yayınların %57,6, online katalog ve broşürünün ise %47 oranlarında yer verildiği bulgularıdır.

4. 5. Medya ile ilişkiler kategorisi sonuçları

Bu bölümün sonuçları üniversitelerin web sitelerinde medya ile ilişkilere ne derece yer verildiğini göstermektedir.

Tablo 5. Medya ile ilişkilerin dağılımı

Değerler	Var (%)	Yok (%)	Toplam (%)
Basın arşivi	50	50	100,0
Fotoğraf galerisi	68,3	31,7	100,0
Etkinlik takvimi	83,7	16,3	100,0

Çalışmada 104 üniversitenin web sayfası, ne ölçüde medya ile ilişkide olduğu çerçevesinde incelendiğinde üniversitelerin %83.6'sında etkinlik takviminin, %68'inde fotoğraf galerisinin ve %50'sinde basın arşivinin yer aldığı bulgularıdır.

4. 6. İletişim araçları kategorisi sonuçları

Bu bölümün sonuçları üniversitelerin web sitelerinde iletişim araçlarına ne derece yer verildiğini göstermektedir.

Tablo 6. İletişim araçlarının dağılımı

Değerler	Var (%)	Yok (%)	Toplam (%)
İletişim bilgileri	99	1	100,0
E-posta	74	26	100,0
İletişim formu	28	72	100,0

Çalışmada 104 üniversitenin web sayfası, ne ölçüde iletişim araçlarına yer verdiği açısından değerlendirildiğinde “iletişim bilgileri, e-posta ve iletişim formu” bileşenleri incelenmiştir. İncelenen 104 üniversitenin % 99'unda iletişim bilgilerinin, %74'ünde e-postanın ve %28'inde de iletişim formunun yer aldığı bulgularıdır.

5. Sonuç ve tartışma

Yeni iletişim teknolojilerinin gündelik yaşam içinde kullanımı gittikçe artmakta olup bu kullanım toplumsal yaşam içinde birçok faktörün de bileşkesiyle insanların, kurumların yaşamlarına etki edebilmektedir.

Yeni iletişim teknolojilerinin günümüzde en önemli araçlarından birisinin ise internet olduğu söylenebilir. İnternet kullanımının yaygınlaştığı günümüzde kendilerini hedef kitlelerine tanıtmaya çabalayan kurumlar gibi üniversiteler de web sayfalarıyla kendini ifade etme, geniş kitlelere ulaşabilme, farklı yönlerini sergileme çabası içine girmektedir. Üniversiteler böylece web sayfaları aracılığıyla kurumsal kimliklerini yansıtmaya, bilinirlik ve tercih edilebilirlik düzeyini artırma imkânına kavuşmaktadır.

Eskiden, insanlar kurumları tanımak için kurumları ziyaret etmek ve çalışanlarla yüz yüze görüşmek durumundayken şimdilerde ise yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle beraber insanlar evlerinden çıkmadan kurumların web sayfaları aracılığı ile sayısız bilgiye ulaşabilmektedirler.

Bu anlamda bu çalışmada Türkiye'deki devlet üniversitelerinin, web sayfalarında hangi kurumsal iletişim araçlarını ne ölçüde kullandıklarına yönelik bir değerlendirme yapılmıştır.

Genel bilgiler kategorisi bağlamında web sayfaları incelendiğinde Türkiye'de devlet üniversitelerinin kurumsal tarihçeye önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Bu durum üniversitelerin web sayfaları aracılığı ile hedef kitlenin üniversitenin tarihçesi hakkında bilgi sahibi olmaları konusunda istekli davrandıklarını gösterir. Ancak rektörün mesajının, organizasyon şemasının ve kampüs haritasının web sayfalarında düşük düzeyde yer alması Türkiye'deki devlet üniversitelerinin bu bileşenleri sunma konusunda yeterince istekli olmadığını ortaya koymaktadır.

Kimi zaman karmaşık olabilecek yerleşke düzenine bir çözüm niteliği taşıyan kampüs haritasına web sayfalarında yeterince yer verilmeyişinin nedeni kampüs alanının küçük olmasından kaynaklanıyor olabilir. Ancak kampüs haritasının üniversite web sayfalarında yer alması web sayfalarının sadece uzaktan değil kampüs içinden de kullanımını artıracak ve etkileşim sağlayacak bir araçtır. Özellikle büyük kampüslerde üniversiteye yeni gelenler ve misafirler için kolaylık sağlayacaktır. Hatta Google Maps gibi özelliklerin kullanımı online kullanımlar için oldukça uygundur. Bu uygulamalarının kullanımı, yenilikleri ve teknolojiyi yakından takip eden bir üniversite olduğu konusunda ipucu vereceği için önemlidir.

Üniversitenin en tepedeki yöneticisinin kurum hakkındaki yorum, değerlendirme ve görüşlerini içeren rektörün mesajının web sayfalarında yer alma oranının artış göstermesi üniversitelerin tanınırlığına, güvenilirliğine ve kurumsal yapısına büyük katkılar sunacaktır.

Aynı şekilde üniversite çeşitli birimlerinde yönetim kademesinde kimlerin yer aldığının tek seferde resmedildiği organizasyon şemasına web sayfalarında daha yüksek oranlarda yer verilmesi de, web sayfasını ziyaret edenlerin, kurum içinde nasıl bir iş bölümü olduğu ve kurumun hiyerarşik yapısı hakkında bilgi edinmesinde erişim kolaylığı sağlayacaktır.

Kurumsal kimlik açısından değerlendirildiğinde ise üniversitelerin önemli bir oranda web sayfalarında vizyon, misyon ve logo hakkında bilgilere yer verdiği görülür. Bu durum üniversitelerin web sayfalarını kurum kimliğini barındıracak biçimde oluşturmaya özen gösterdiklerini yansıtmaktadır.

Sosyal medya araçları kategorisi açısından ise üniversitelerin Facebook ve Twitter gibi sosyal medya araçlarına web sayfalarında büyük ölçüde yer verdikleri gözlenirken, Youtube'un orta düzeyde ilgiyle karşılandığı belirtilebilir. Üniversitelerin, Facebook, Twitter ve Youtube

haricinde diğer bir sosyal medya aracına web sayfalarında yer verme oranı ise yine ortalamaya yakın bir seviyededir. Web sayfalarında sosyal medya araçlarına bu denli yer verilmesi, üniversitelerin web ortamının gerektirdiği güncel teknolojilerin uzağında kalmayarak sosyal medya mecralarını kullanmaya önem verdiklerinin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kurum yayınlarının dağılımına bakıldığında ise üniversitelerin kurumsal yapının gereklilerinden olan kurum içi faaliyetleri duyurmak ve ilgili haberleri kamuoyuyla paylaşmak adına üniversitelerin web sayfalarından haber ve duyurulara yüksek oranda yer vermesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Online yayınların ortalama düzeyde seyretmesi ise üniversitelerin online yayınları henüz geleneksel yayınlar (dergi, gazete, bülten ve katalog gibi) kadar benimsemediklerini ortaya koymaktadır.

Medya ile ilişkiler açısından incelendiğinde ise üniversitelerin ileriki tarihlerde yapılacak faaliyetler hakkında bilgi veren etkinlik takvimine ve medya çalışanlarının faydalanabileceği fotoğrafların yer aldığı fotoğraf galerisine büyük ölçüde web sayfalarında yer verdiği görülmektedir.

İletişim araçları bağlamında çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde ise neredeyse üniversitelerin tamamında üniversiteye ait telefon, fax numaraları, posta adresi ve e-posta ile ilgili bilgilere web sayfalarında yer verildiği ortaya çıkmaktadır. Bu durum üniversitelerin web sayfalarını ziyaretçiler tarafından erişilebilir kılmaktadır. Şikâyet ve öneri gibi geri bildirimlerin alınmasını sağlayan iletişim formunun web sayfalarında yer verilme oranının oldukça yetersiz kalması ise Türkiye'deki üniversitelerin iki yönlü iletişim çabasına yeterli seviyede önem göstermediğini kanıtlamaktadır.

İletişim formu, web sayfası ziyaretçilerinin soru, öneri, şikâyet gibi bildirimlerle ilgili geri dönüş almasında oldukça pratik bir işleve sahip olduğundan üniversitelerden web sayfalarında bu araca yer verme oranını arttırması beklenmektedir.

Öneriler

Araştırma sonuçları ışığında çeşitli önerilerde bulunmak mümkündür. İlk öneri akademik çalışmalar için yapılabilir. Bu çalışmada devlet üniversitelerinin web siteleri incelenmiştir. İlerleyen dönemlerde vakıf üniversitelerinin de web sitelerinde kurumsal iletişim araçlarını ne ölçüde kullandığı saptanarak devlet üniversiteleri ile karşılaştırmalı bir analiz yapılabilir. Diğer bir öneri ise genel anlamda soysal medyanın giderek artan öneminden kaynaklı, iletişimin diğer alanlarına mensup akademisyenlerinin de sosyal medyaya yönelik araştırmalar yapabileceği yönündedir.

Çalışmada iletişim araçları kategorisinde yer alan iletişim formunun devlet üniversiteleri tarafından yeterli ölçüde önemsenmediği göz önünde bulundurulduğunda web2.0 ile çift yönlü iletişim kurma imkânına sahip olduğumuz günümüzde bu kriterin devlet üniversitelerince kullanılması üniversitede karar alıcı konumda bulunan ilgili kişilere önerilmektedir.

Çalışma sonucunda değerleri yüzde 50'nin altında seyreden rektörün mesajı, organizasyon şeması ve kampüs haritası gibi kurum hakkında web sitesi ziyaretçilerine gerekli bilgiler sunan bu kriterlerin kurum yetkilileri tarafından önemsemeleri de tavsiye edilir.

KAYNAKÇA

- AKINCI, B. (2003). *Kurum Kültürü ve Örgütsel İletişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKYÜREK, R. (1998). *Sponsorluk Planlaması*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi ESBAY Yayınları.

- ALİKILIÇ, Ö. A. (2011). *Halkla İlişkiler 2.0*. İstanbul: Efil Yayınları.
- AYDEDE, C. (2004). *Medya ve Halkla İlişkiler*. İstanbul: Rota Yayınları.
- BALMER, J.M.T. ve WILKONSON, A. (1991). A Building Societies: Change, Strategy an Corporate Identity. *Management Journal of General*, 17 (2), 20-33.
- BAYÇU, S. (2012). Kurum Kimliği, Kültürü ve İmajı. F. Uztuğ (Der.). *Kurumsal İletişim* (s. 47-69) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- GÜRGEN, H. (1997). *Örgütlerde İletişim Kalitesi*. İstanbul: Der Yayınları.
- KARASAR, N. (1995). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*. Ankara: 3A Araştırma Eğitim, Danışmanlık Yayınları.
- KIESSLING, W. ve SPANNAGL P. (1996). *Corporate Identity: Unternehmensleitbild-Organisationskultur*, Alling: Sandmann.
- OKAY, A. (2012). *Kurum Kimliği*. İstanbul: Derin Yayınları.
- ÖZTÜRK, M. C. (2013). Sosyal Medya. F. Z. Özata (Der.). *Sosyal Medyada Halkla İlişkiler* (s. 106-138). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- ÖZTÜRK, M.C. ve AYMAN, M. (2007). Web Sayfalarının Halkla İlişkiler Amaçlı Kullanımı, *Selçuk İletişim*, 4 (4), 57-66.
- UZTUĞ, F. ve Şener, G. (2012). Kurumsal İletişim ve Kurumsal Marka Yönetimi. F. Uztuğ (Der.). *Kurumsal İletişim* (s. 2-24). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- YILMAZ, R. A. (2012). Kurumsal İletişimin Fonksiyonları. F. Uztuğ (Der.). *Kurumsal İletişim* (s. 95-115). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.

Ek 1. Operasyonel tanımlar

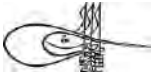
Analiz için oluşturulan kodlama çizelgesinde tanımlara açıklık getirmek ve karışıklığı engellemek amacıyla başlıkların neye karşılık geldiği aşağıdaki tabloda verilmiştir.

	Kategori	Operasyonel Tanım
1	Tarihçe	Üniversitenin kuruluşundan günümüze kadar gösterdiği gelişimin öyküsünün yer aldığı bağlantı
2	Rektörün mesajı	Üniversite rektörünün üniversiteye dair verdiği bilgiler, mesajların bağlantısı
3	Organizasyon şeması	Üniversitenin işleyişini gösteren şema bağlantısı
4	Kampüs haritası	Üniversitenin, yerleşkelerinin ve binalarının yerini ve ismini belirten kuş bakışı görsel bağlantısı
5	Vizyon	Üniversitenin temel bakış açısının yer aldığı düşünülen vizyon bağlantısı
6	Misyon	Üniversitenin temel var oluş amacının yer aldığı düşünülen misyon bağlantısı
7	Logo	Üniversitenin kendine özgü karakterini yansıtan, tipografik karakterden meydana gelen görsel
8	Sosyal medya	Üniversiteye ait sosyal medya araçlarına yönlendiren bağlantılar (Facebook, Twitter, Youtube)
9	Duyurular	Üniversite duyuruların “Duyurular” altında verildiği bağlantılar
10	Haberler	Üniversiteye ait haberlerin “Haberler” altında verildiği bağlantılar
11	Tanıtım videosu	Üniversiteyi tanıtan hareketli görüntü

12	Online yayınlar	Üniversitenin online dergi, gazete ve bülten adı altında verdiği bağlantılar
13	Online katalog ve broşür	Üniversitenin online katalog ve broşür adı altında verdiği bağlantılar
14	Basın arşivi	Üniversiteye ve çalışanlarına ait önceki tarihlerde basında çıkmış haberlerin yer aldığı bölüm bağlantısı
15	Fotoğraf galerisi	Üniversiteye ait fotoğrafların yer aldığı bağlantı
16	Etkinlik takvimi	Üniversitenin etkinliklerinin duyurulduğu bölüm bağlantısı
17	İletişim bilgileri	Üniversitenin iletişim adresi (posta adresi, telefon ve fax numaraları) bağlantısı
18	E-posta	Üniversiteye ait e-posta adresinin varlığı
19	İletişim formu	Bir metin kutusu içine soru, öneri, şikâyet gibi konularda yorum yazıp e-posta ile Üniversiteye mesaj gönderme imkânı sağlayan bağlantı

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ÇOBAN, S., TÜFEKÇİ, S., Kurumsal İletişim Bağlamında Türkiye'deki Devlet Üniversitelerinin Web Sayfaları Üzerine Bir İnceleme, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 387-402, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8117>, ANKARA-TURKEY

GÖKÇEADA TÜRK KÜLTÜR VARLIKLARI*

*Mesut DÜNDAR***

ÖZET

Çanakkale Boğazı'nın Ege Denizi'ne açıldığı stratejik bir noktada yer alan Gökçeada, doğal limanları ve elverişli iklimiyle antik çağlardan beri çeşitli yerleşimleri sahne olmuştur. Son olarak 1470 yılında Osmanlı topraklarına katılan adada daha çok Rum yerleşimi söz konusudur. Osmanlı dönemindeki yeni yerleşimlerle birlikte meydana gelen artışa rağmen nüfusun etnik yapısında fazla bir değişiklik olmadığı, ancak İmparatorluğun son dönemlerinde Türk nüfusunun artmaya başladığı görülür.

Genelde bir Rum yerleşimi olduğu kabul edilen adanın yaklaşık 450 yıl Osmanlı idaresinde kaldığı göz ardı edilmemelidir. Hâkim oldukları her yerde az veya çok çeşitli eserler ortaya koyan Türkler'in Gökçeada'da farklı bir tutum sergilemeleri beklenmez. Ne var ki, adadaki Türk eserlerine dair bugüne kadar yapılmış kapsamlı bir çalışma bulunmadığından bu konudaki bilgilerimiz sınırlıdır. Bu çalışmada, adadaki Türk kültür varlıklarının tespit edilerek belgelenmesi ve bunların tanıtılmasının yanında, ada üzerine yapılan araştırmalardaki bir literatür boşluğunun da doldurulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikli olarak gerekli arşiv ve yüzey araştırmaları yapılmış, elde edilen veriler sonucunda tespit edilen eserler belirli bir metodoljik düzen içerisinde ele alınarak çalışma tamamlanmıştır.

Yapılan araştırmalar sonucunda Gökçeada'da sadece bir cami ile birlikte üç çamaşırhane ve üç de mezar taşı tespit edilebilmiştir. Bazı cumbalı ahşap evlerde bunlara eklenir. Bunların dışında arşiv kayıtlarında geçen ancak bugün mevcut olmayan bir hükümet konağının varlığı bilinmektedir. İlçe merkezinde yer alan söz konusu eserlerin hepsi geç döneme aittirler ve fazla bir estetik değer taşımazlar. Oldukça uzun sayılabilecek bir süre Osmanlı egemenliğinde kalan adadaki Türk kültür varlığının azlığı, adaya gereken önemin verilmediği veya bazı eserlerin bir şekilde yok edildiği şeklinde açıklanabilirse de bu mevcut durumu değiştirmemektedir. Bununla birlikte, her ne kadar sayıları az olsa da, adada bir Türk kültürünün varlığının göstermesi

* Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP 2010/226) tarafından desteklenmiştir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, El-mek: mstdundar@gmail.com

bakımından önemlidirler. Bu nedenle, toplumların tapu senetleri niteliğindeki bu kültür varlıklarının korunarak gelecek kuşaklara aktarılması büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gökçeada, İmroz, Osmanlı, Türk Mimarisi.

TURKISH CULTURAL HERITAGE IN GÖKÇEADA

STRUCTURED ABSTRACT

Gökçeada, a strategic location positioned where the Dardanelles expands to the Aegean Sea, has witnessed several habitants since the archaic ages due to natural harbors and favorable climate conditions. The island jointed the Ottoman Empire in 1470 and majority of the population is Greek. It is clear that ethnicity of the population had not changed despite the population growth experienced during the Ottoman era as a result of new settlements but the Turkish population increased during the last years of the Empire.

Although the Island is generally considered as a habitat for the Greeks, one should not forget that the Island was ruled by the Ottomans for nearly 450 years. The Turks built a few or several artifacts in any location they ruled and they had similar approach to Gökçeada. However, there is no literature about comprehensive studies examining Turkish artifacts on the Island. This study aims to determine, document and promote the Turkish cultural heritage on the island as well as filling the literature gap about studies focusing on the island. Accordingly, the study began with necessary archive and surface research; artifacts discovered as a result of data obtained were studied within a specific methodological system to complete the study.

The research concluded that there is a mosque in Gökçeada as well as three launderettes and three gravestones. Some frame houses with oriel windows can be added to this list. Besides, there was a government office building mentioned on the archives but this building does not exist anymore. A launderette and two water fountains mentioned on the publications could not be traced. All these artifacts situated on the county center are from late periods and they do not have high aesthetic values.

The mosque, one of the standing buildings, was built using roughhewn stone and rubble stone and the small building having hipped roof and rectangle, prism mass can be considered as a small neighborhood mosque. The minaret attached to the mosque afterwards is different since it was built of even cut stone but it is balanced, proportional to the mosque in terms of size. The mosque described herein, its construction materials and proportional size are harmony with the architectural texture of the region

Launderettes where women gathered on specific days to do laundry are simple structures with rectangular plans. There are water fountains, washtubs, ovens and tall structures on the Iwan-style launderettes with a fully uncovered façade. The water fountains are the most striking element on these simple structures. Despite the rough

craftsmanship and materials on the launderettes, the water fountains have more elaborate and sophisticated craftsmanship. Some furnace niches have arches.

Turkish style residences on the island can be easily spotted among the stone Greek houses. The wood sections on the top floors and oriel windows are the most significant characteristics of those buildings. Besides, these resemble traditional Turkish houses with long halls inside the building, terrace and interior design elements such as closet, oven and shelves. Although it is told that these very few houses seen on the Greek villages of the Island were built by construction foremen coming from the Anatolian side, there is no solid proof of that. These might have spread based on relationships between the communities.

It is striking that there is no sacred burial areas or cemeteries, but only three Turkish gravestones, at the centre of island where the Turkish people lived. There are no remains of the Turkish cemetery which was removed around the 1930s and located at the site of existing hospital, as told by the community. The gravestone found today at different locations should be from that cemetery mentioned.

The very few Turkish artifacts discovered on the island are from late periods and the underlying reason might be the increased Turkish population on the island towards the last years of the Empire as a result of administrative organization on the island. Since the standing mosque and launderettes as well as the demolished government office building are all located on Çınarlı District and Turkish style houses with oriel window are common in this District, we can say that Çınarlı was the administrative centre during the Ottoman era and the Turks partaking in the administrative organization lived in this area. This somewhat Turkish District confirms that the Greeks were not the only people living on the island and both communities and cultures coexisted on the island.

Nevertheless, the Turkish cultural heritage on the island, which was ruled by the Ottomans for a considerably long period of time, is strikingly low. Although one might explain this circumstances by asserting that the island was not considered to be important or some artifacts were destroyed, this does not change the ultimate fact. However, these very few standing structures are important since they verify Turkish cultural heritage on the island. Hence, it is crucial to preserve such cultural heritage, which can be seen as title deeds of communities, and to transfer them to the next generations.

Key Words: Imbros, Ottoman, Turkish Architecture

1.Giriş

Türkiye'nin en büyük adası olan Gökçeada, Ege Denizi'nin kuzeydoğusunda, Çanakkale Boğazı önünde yer alır ve Türkiye'nin batı uç noktasını teşkil eder. Barındırdığı doğal limanlar ve boğaza olan yakınlığı ile deniz ticaretinde önemli bir yer tutan ada tarih boyunca çeşitli yerleşimlere ve mücadelelere sahne olmuştur. Boğaz güvenliği ve deniz ticareti yolları bakımından

stratejik bir öneme sahip olan ada üzerindeki bu mücadele günümüzde de siyasi alanlara çekilerek sürdürülmektedir¹.

Antik dönemde “İmbros” olarak anılan (Hüryılmaz, 2006, s.45-46; Özbek, 2008, s.59) adanın geçmişi tarih öncesi çağlara kadar uzanır (Harmankaya ve Erdoğan, 2000, s.28-35). Önceleri müstakil bir idare ile yönetilen adanın M.Ö.500’lerden itibaren Atina şehir devletine bağlı olduğu anlaşılmaktadır (Özbek, 2008, s.60). Sonrasında sırasıyla Roma ve Bizans idaresi altına giren ada (bkz., Emecen, 2000, 2002, s.234-236, s.55) bir dönem Latin istilasına uğramış ve zaman zaman da Cenevizliler ve Venediklilerin hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur (Orhunlu, 1971, s.223). İstanbul’un fethiyle birlikte vergi karşılığında Osmanlıya bağlanan ada, 1470’teki Rodos seferi sırasında kesin olarak Osmanlı topraklarına katılır (bkz., Dukas, 1956, s.198-203; Kritovulos, 1967, s.123-131) ve “İmroz” olarak anılmaya başlar.

Fethedildiği sıralarda ada, biri İmbros (Kaleköy) diğeri İskinit (Dereköy) olarak bilinen iki yerleşim merkezi (bkz., Boissonade, 1844, p.329-331; Ousterhout ve Held, 2000, s.128-129) ile yaklaşık 3000 kişilik bir nüfusa sahiptir (Emecen, 2002, s.57). Osmanlı idaresindeki ilk yüz yıllık süreçte de, adanın durumunda fazla bir değişiklik olmadığı², kurulan iki yeni köyle birlikte nüfusun aynı civarlarda kaldığı, Kaleköy’deki iki hane beş erkek Müslüman dışındaki nüfusun gayrimüslimlerden oluştuğu anlaşılmaktadır (bkz., Demircan, 1992, s.142-147; Emecen, 2000, 2002, s.235-236, s.57-58). Ada’nın 1556’da vakıf statüsü kazanmasıyla (Demircan, 1997, s.651) birlikte yeni yerleşimlerin kurulduğu ve buna bağlı olarak da nüfusun arttığı, 16. yüzyılın sonlarına doğru 5000 civarına çıktığı görülür (Emecen, 2002, s.58). Söz konusu nüfusun etnik yapısı hakkında bir bilgi bulunmadığından bunların ne kadarının Rum ne kadarının Türk olduğu ise bilinmemektedir. Ancak, 17. yüzyılın başlarındaki bazı kayıtlardan burada muhafaza hizmeti gören limana yeniçerilerin yerleştirildiği bilinmektedir (Emecen, 2002, s.60). Sonraki yüzyıllarda adanın yerleşim profili ve nüfusunda fazla bir değişiklik olmadığı, “reaya” olarak kaydedilen toplam 4500-5000 civarında bir nüfusun bulunduğu anlaşılmaktadır (bkz., Özlü, 2008, s.1179; Kahraman, 2005, s.41; Emecen, 2002, s.60). Yine aynı dönemde nüfusun sahillere iç kesimlere kaydığı ve özellikle Paneye’de (Çınarlı) yoğunlaştığı ve burada yeni mahallelerin kurulduğu gözlenir (Emecen, 2002, s.60). 19. yüzyılın sonlarına doğru ise siyasi gelişmeler ve iskân politikasına bağlı olarak ada nüfusu hızla artarak 9000 dolaylarına ulaşır ve aynı dönemde Paneye (Çınarlı) yeni idari merkez olarak öne çıkar (bkz., Orhunlu, 1971, s.227; Emecen, 2002, s.60). Kaymakamlık olarak düzenlenen idari teşkilatla birlikte yeni daireler kurulur, kurulan dairelerde Türkler ve Rumlar birlikte görev yaparlar (Orhunlu, 1971, s.227-228; Emecen, 2002, s.61).

Genelde bir Rum yerleşimi olduğu görülmekle birlikte yaklaşık 450 yıl Osmanlı idaresinde kalan adadaki Türk varlığı ve kültürü göz ardı edilmemelidir. Ne var ki ada üzerine yapılan araştırmalar daha çok Osmanlı öncesini kapsamakta, Osmanlı dönemine ait olanlar da genellikle Rum kültür varlıkları üzerine yoğunlaşmaktadır (Bkz., Turhan, 1997; Ağaryılmaz ve Polat, 2002, s.95-117; Dündar, 2012, s.553-570). Fethettikleri ve egemenlik kurdukları her yerde çeşitli imar faaliyetleri gerçekleştiren Türkler bu geleneği uzun süre egemen oldukları Gökçeada’da da sürdürmüş olmalıdır. Nitekim Yazıcı ve diğerlerinin (2008) kendi disiplinleri açısından ele aldıkları, daha çok arşiv ve Osmanlı kitabelerine yönelik olan çalışmaları da adada bazı Türk eserlerinin varlığını ortaya koymaktadır. Son yıllarda adadaki yanlış iskân politikaları ve artan imar faaliyetleriyle hızla yok olan kültür varlıklarının menşeinin tespiti ise her geçen gün daha da

¹ Türkiye’nin AB’ye üyeliği kapsamında Avrupa Birliği ile yürütülen müzakerelerde, adanın Rum kültürü ve mülkiyet haklarına vurgu yapılarak hazırlanan “Azınlık Hakları Kültürel Haklar ve Azınlıkların Korunması” şeklindeki raporlar ile “Geliştirilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Kriterler” ana başlığında konu edilmeye başlanmıştır (bkz., Şahin ve Kayabalı, 2008, s.145-152). Ada üzerindeki hak iddiaları için ayrıca bkz., Kurumahmut, 1998; Babül, 2006, p.47-65.

² Bu dönemde adanın bir haritasını çıkaran Piri Reis, “İmroz” ve “İskinit” olmak üzere yalnızca iki kale yerleşiminden bahseder (bkz., Piri Reis (Ed., Ökte), 1998, s.221-223).

güçleşmektedir. Bu bakımdan, adadaki Türk kültürünün maddi kanıtları niteliğindeki eserlerin bir an önce belgelenmesi büyük önem taşımaktadır. Adadaki Türk eserlerinin ilk defa topluca ele alınıp değerlendirildiği bu çalışmayla³, hem tamamen yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Türk kültür varlıklarının belgelenerek gelecek kuşaklara aktarılması hem de bu alandaki literatüre bir katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaçla, öncelikli olarak gerekli arşiv taramaları ve yüzey araştırmaları yapılmış, elde edilen veriler doğrultusunda tespit edilen eserler belirli bir metodolojik düzen içersinde detaylı biçimde tanıtılmış ve bunlar bir değerlendirmeye tabi tutularak çalışma sonuçlandırılmıştır.

Çalışmada, araştırmalar sonucunda tespit edilen bir cami ile üç çamaşırhane ve konutlardan oluşan mimari eserler ile üç mezar taşı ele alınmış, varlığı bilinmekle birlikte bu gün mevcut olmayan eserlere ise yeri geldikçe değinilmiştir.

2. Mimari Eserler

2.1. Hamidiye Camii (Merkez Cami)⁴

Merkez Camii olarak da bilinen eser, ilçe merkezinde, Çınarlı Mahallesi Hamit Kaplan Sokak No:2'de yer almaktadır. Üzerinde herhangi bir kitabesi bulunmayan caminin kesin inşa tarihi bilinmez. Sonradan yerleştirilen bir tabelada 1813 tarihi verilmekle birlikte bunun neye istinaden yazıldığı hakkında bir bilgi yoktur⁵. Ada'nın Biga Sancağı'na bağlı olduğu dönemdeki 1870 ve 1876 salnamelerinde İmroz Nahiyesi'nde Müslümanlara ait cami veya mescid gibi bir ibadethane kaydı bulunmaz (Özlü, 2008, s.1181-1182). Ada'da bir caminin varlığına dair en eski kayda Osmanlı Arşivi'ndeki H.1295/M.1878 Tarihli Sicil-i Ahval Defteri'nde rastlanılır (BOA, DH.SAİD.d., 141/175). Defterdeki "... *İmroz Hamidiye Camii İmamı Hafız İbrahim Efendi'nin oğlu*" ibaresi adada "Hamidiye" adında bir caminin varlığını göstermektedir. Osmanlı Arşivi'ndeki H.1306/M.1889 tarihli bir diğer belge (DH.MTK, 1611/96) de Sömbeki⁶ Bidayet Mahkemesi Reisi Ali Vehbi Efendi'nin İmroz adasında halkın da yardımıyla padişahın ismine izafeten bir caminin inşasına muvaffak olduğu için rütbesinin terfi edilmesine ilişkindir. Arşivdeki H.1304/M.1887 tarihli belge (İ.DH, 1013/79965) de İmroz'da bulunan caminin imamet, hitabet ve müezzinlik vazifeleri hakkındadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 1885 tarihli bir başka belgede de memurlar ve ahalinin adada yaptırdığı bir camiden bahsedilir⁷. Bunların dışında adadaki camiye ilişkin üç belge daha bulunmaktadır. Osmanlı Arşivindeki bu belgelerden H.1312/M.1894 tarihli olan ilki (BOA, Y.MTV, 108/51) İmroz'da yaptırılan caminin bazı ihtiyaçlarına dair mazbataların imroz kaymakamlığınca takdimine dairdir. İkincisi (BOA, Y.MTV, 293/39) H.1324/M.1906 tarihli olup İmroz Adası'ndaki caminin eksiklerinin tamamlanmasına ilişkindir. H.1325/M.1907 tarihli son kayıt (BOA, Y.MTV, 304/113) ise harap olan caminin yerine hazinece yenisinin inşasına dairdir. Arşiv kayıtları dışında tarihçi Ali Cevad (1313(H.), s.137) ada yalnızca bir caminin bulunduğunu belirtir. Bu bilgiler ışığında, ada halkının da katkılarıyla Sultan Abdülhamid zamanında, muhtemelen 1876-1878 yılları arasında, sultanın adına bir cami inşa edildiği ve zamanla harap olan bu caminin 1907 yılında yenilendiği anlaşılmaktadır. Cami, Cumhuriyet döneminde çeşitli onarımlar geçirerek günümüze kadar gelmiştir. Söz konusu camide 1964 ve 1992-1993 yıllarında yapılan onarımlara dair bilgiler Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde mevcuttur. Bu kayıtlar ve eski fotoğraflardan (Fotoğraf 1 ve 2) caminin çatısının yenilendiği, beden

³ Tarafımızdan daha önce gerçekleştirilen ve adanın Osmanlı dönemi mimarisini kapsayan çalışmada içerik gereği ada geneline hakim olan Rum mimarisi üzerinde daha çok durulmuş, Türk eserlerine pek değinilmemiştir (bkz., Dündar, 2012, s.553-570).

⁴ Önceki çalışmamızda (bkz., Dündar, 2012, s.566) kısaca değindiğimiz bu cami, konu bütünlüğü bakımından detaylı bir şekilde burada tekrar ele alınmıştır.

⁵ Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtlarında da yapının inşa tarihi 1813 olarak gösterilmektedir.

⁶ Günümüzde Yunanistan'a bağlı olan Simi (Symi) Adası.

⁷ Aktaran Yazıcı vd., 2008, s.79.

duvarlarında sıva raspaşı yapıldığı, bozuk taşların aslına uygun olarak yenilendiği, derz aralarının ıslah edildiği, şerefe korkuluğunun yenilendiği ve iç mekânda boya badana yapıldığı anlaşılmaktadır.

Cami, kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen prizmal bir kütle teşkil eden kırma çatılı harim ile buna kuzeydoğu köşede bitişen minareden oluşmaktadır. Giriş önüne sonradan betonarme mekân eklenmiştir.

Boyuna dikdörtgen planlı caminin kuzey cephesinde bir kapı, diğer üç cephede ise ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır (Şekil 1). Kuzey cephedeki tek açıklığı teşkil eden kapı orta aksta yer alır. Güney cephedeki pencereler mihrap aksından dolayı yanlara doğru kaydırılmıştır. Doğu ve batı cephe pencereleri ise orta aksa yakın şekilde simetrik olarak yerleştirilmiştir.

Caminin inşasında moloz ve kaba yontma taş kullanılmıştır (Fotoğraf 3). Daha çok köşelerde kullanılan yontma taşlara duvarın çeşitli yerlerinde de rastlanılmaktadır. Taş duvar örgü cephe duvarlarında kapı ve pencereler dışında herhangi bir mimari ve bezeme unsuru görülmez. Boyuna dikdörtgen pencereler düz atkılı olup lento ve söveleri düzgün kesme taştır. Aynı malzemeden teşkil olunan kapı ise sivri kemerlidir. Kapının kemer alınlığı sonraki onarım ve eklemeler sırasında örülerek kapatılmıştır. Caminin cephe duvarlarında saçak veya silmelere yer verilmemiştir. Kırma çatının duvarlardan taşan çıkmaları saçığı teşkil eder. Dört yüzölçü kırma çatı oluklu alaturka kiremitlerle kaplıdır. Kırma çatının dört yüzeyini birbirine bağlayan mahya kiremitlerinin yükselteleri kenarları belirler.

Dikdörtgen planlı harim içten düz ahşap tavanlıdır. Örtü, harimde herhangi bir destek sistemine yer verilmeksizin doğrudan duvarlara oturtulmuştur. İçeride sıvanarak badana edilen duvarlardan güneydeki, mihrap boyunca fayansla kaplanmıştır (Fotoğraf 4). Duvarlardaki pencereler içe doğru açılarak şev yaparlar. Harimin kible duvarı orta aksında mihrap, güneybatı köşesinde minber, kuzeyinde de kadınlar mahfili yer alır. Yarım daire kesitli ve sivri kemerli mihrap günümüz çini ve fayanslarıyla kaplıdır. Mihrabın batısında bulunan ahşap minber yenidir. Kuzeyde boydan boya uzanan mahfil yanlarda duvarlara, önde ise iki ahşap direğe binmektedir (Fotoğraf 5). Önde ahşap korkuluklarla sınırlandırılan mahfil katının doğusunda minareye açılan küçük bir kapı yer alır. Mahfile ulaşım, girişin doğusundaki yedi basamaklı ahşap merdivenle sağlanır. Kullanılan malzeme ve işçilikten mahfilin de onarımlar sırasında yenilendiği anlaşılmaktadır.

Caminin kuzeydoğu köşesinde yer alan tek şerefeli minare düzgün kesme taşla inşa edilmiştir. Cami ile minarede kullanılan malzeme farklılığı ve dilatasyondan minarenin sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Minarenin kare kaidesi neredeyse cami duvarı yüksekliğindedir. Kaidenin yüksek tutulması, minareye geçişin içerideki mahfil katından sağlanmasına olanak vermiştir. Bir dış sırası ve saçığı andıran profilli bir silme kaideyi kuşatır. Kaideden silindirik gövdeye geçiş piramidal bir pabuçlukla sağlanmıştır. Bu pabuca oturan silindirik gövdeyi alttan ve üstten birer bilezik sınırlandırır. Üstteki bileziğin altında bir dış frizi yer alır. Gövde üzerinde merdivenleri aydınlatan iki adet mazgal pencere yer alır. Minarenin şerefe altı kademeler halindeki kavisli silmelerle teşkil olunmuştur. Blok levhalar halindeki şerefe korkulukları yenilenmiştir. Şerefeye açılan dilimli bir kapının bulunduğu silindirik peteğin üst kısmında bir dış friziyle bilezik bulunur. Minare konik bir külâh ve tepedeki alemle son bulur. Taş külâh üzerinde belirli aralıklarda iki adet kaval silmeye yer verilmiştir.

2.2. Çamaşırhaneler

2.2.1. Hanife Kadın Çamaşırhanesi

İlçe Merkezi Çınarlı Mahallesi Cami Sokak'ta yer alır (Fotoğraf 6). Camiye yaklaşık 50m. mesafedeki çamaşırhanenin çeşmesi üzerinde bir inşa kitabesi bulunur (Aylı, 1996, s.16). Çalınan kitabe aslına uygun olarak yenilenmiştir (Yazıcı vd., 2008, s.79). Bu kitabeye göre çeşme H.1229/M.1814 yılında El-Hac Ali Ağa'nın kızı Hanife Kadın tarafından yaptırılmıştır⁸.

Sâhibü'l-hayrat ve'l-hasenât

صاحب الحيرات و الحسنات

Merhûm el-Hâc Ali

مرحوم الحاج علي

Ağanın kerîmesi Hanife Kadın

اغانك كريمه سي حنيفه قادين

Sene 1229

سنة ١٢٢٩

Çamaşırhane doğu-batı yönde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir (Şekil 2). Bir cephyle dışa açılan yapı ahşap konstrüksiyonlu kırma çatıyla örtülüdür. Alaturka kiremitle kaplı çatının batı kenarından iki baca yükselir. Hafif meyilli bir arazi üzerinde yer alan çamaşırhanenin oturacağı alan tesviye edilerek düzeltilmiş için dışta duvarlar kısmen toprak altında kalmıştır. Moloz taşla inşa edilen çamaşırhanenin kuzey duvarı diğerlerinden biraz daha kalındır. Doğu duvarının güney yarısında, içteki çeşmeye ait bir su deposunun kalıntıları görülür. Kalan izlerden kireç harçlı hazne duvarının iç kısımlarında 13x26x6 cm. ebatlarında tuğlalar kullanıldığı ve tuğla kıtıklı bir sıva ile sıvanarak yalıtım sağlandığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 7). Çamaşırhanenin dışa açılan batı cephesi, ortada bir geçiş aralığı kalacak şekilde yanlardan alçak duvarla örülerek kısmen kapatılmıştır.

Dikdörtgen bir hacim teşkil eden çamaşırhanenin batı duvarında bir çeşme, kuzey duvarında iki ocak, güney duvarı önünde de sekiler yer almaktadır. Zemin yakın zamanda betonla kaplanmıştır. Çamaşırhane duvarlarından farklı olarak kesme taşla inşa edilen çeşme kütlesi duvardan içeri doğru çıkıntı yapar (Fotoğraf 8). Çeşme ile duvarlar arasındaki dilatasyon izleri, çeşmenin duvarlarla kuşatılarak sonradan çamaşırhaneye dönüştürüldüğünü izlenimi vermektedir. Çeşmeyi üstten sınırlayan profilli saçağın yan duvarın içlerine kadar uzanması da bunu göstermektedir. Masif bir kütle şeklindeki çeşme yüzeyinde herhangi bir niş veya kemer bulunmaz. Çeşmenin üst kısmında yenilenen mermer inşa kitabesi bulunur. Çeşmenin önünde yüksek bir seki ve yalak yer alır. Bunun önünde ve yanında çamaşır yıkama teknelerine yer verilmiştir. Blok taş oyma şeklindeki bu tekneler çeşme yalağına bağlıdır. Yalak ve teknelerden taşan su ortadaki açık bir kanalla yapıdan dışarı atılmaktadır. Çamaşırhanenin kuzey duvarında yer alan ocak nişleri girişe daha yakın olarak konumlandırılmışlardır (Fotoğraf 9). Kemerli ocaklar yaklaşık 50cm. derinliğinde ve 90cm. genişliğindedir ve üzerlerinde baca delikleri yer alır. Bu derin ocak nişleri bulundukları kuzey duvarının diğerlerinden daha kalın olmasını gerekli kılmıştır. Su kaynatmak için kullanılan ocakların önünde, taşan suların ateşe değmesini önleyen alçak bir seki bulunur ve nişler bu seki üzerinde yükselir. Nişlerin karşısında, güney duvarına yaslanan bir seki yer almaktadır. Yaklaşık 50cm. genişliğinde ve 70cm. yüksekliğindeki bu seki çamaşır tokuma⁹ yeridir. Kullanılan malzemeler ve çamaşırlar da bu yüksek sekide tutulur.

2.2.2. Cami Sokak Çamaşırhanesi

Çınarlı Mahallesi'nde, Hamidiye (Merkez) Camii'nin yaklaşık 25m. güneybatısında yer alır (Fotoğraf 10). Kitabesi bulunmayan yapının inşa tarihi bilinmez. Camiye yakın olması ve

⁸ Çalışma kapsamındaki kitabeler Yrd. Doç. Dr. Yusuf Acioğlu tarafından okunarak tercüme edilmiştir. Kendisine teşekkürlerimi sunarım. Bu kitabe için ayrıca bkz., Yazıcı vd., 2008, s.79.

⁹ Sıcak suda ıslatılan kirli çamaşırların temizlenmesi için uzun saplı, köşeli ya da oval başlı ahşapla dövülmesi.

çevrede başka çeşme bulunmaması nedeniyle camiyle aynı dönemlerde yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Onarımlarla günümüze kadar gelebilen yapının çatısı yenilenmiştir.

Dikdörtgen planlı Çamaşırhane bir cephe ile dışa açılır (Şekil 3). Yapının inşasında moloz taş kullanılmıştır. Onarımlar sırasında duvarların üzerine betonarme kiriş atılmış, yenilen kırma çatı bunun üzerine bindirilmiştir. Alaturka kiremit kaplı çatı üzerinden bacalar yükselir. Eğimli arazideki yapının duvarları kısmen zemin kodu altına inmektedir. Batı haricindeki cepheler tamamen kapalıdır. Açık olan batı cephenin iki yanına sonradan duvarlar örülerek ortadan bir geçiş sağlanmıştır.

Dikdörtgen bir hacimden ibaret olan çamaşırhanenin bir çeşmesi ile üç ocak nişi vardır. Doğu duvarında yer alan çeşme kemerli bir nişe sahiptir (Fotoğraf 11). Dilimli kemer, yekpare taş ayakların taşıdığı impost tarzı başlıklara biner. Çeşme nişinin alt kısmı moloz taş örgü, üst kısmı mermer levha şeklindedir. Öndeki yalak yekpare taş oymadır. Çeşmenin kemer köşelikleri ve ayaklarında bazı geometrik süslemeler yer alır. Kemer köşeliklerinin alt kısmında ayna, üst kısmında yıldız, en tepede de bir çarkifelek motifi bulunur (Fotoğraf 12). Çarkifelek ve yıldız motifleri birer madalyon içersine alınmıştır. Ayaklarda, içersinde birer gülbezek bulunan baklava dilimi motifine yer verilmiştir. Taş oyma şeklindeki çeşme süslemeleri zamanla yapılan boya ve badanalarla kısmen kapatılmıştır. Ocak nişlerinden ikisi kuzey diğeri güney duvarında yer alır. Söz konusu ocaklar girişe yakın olarak yerleştirilmişlerdir. Kemerli niş şeklindeki ocaklar (Fotoğraf 13) 40cm. derinliğinde olup, güney duvarındaki 100cm., kuzeydekilerde sırasıyla 90cm. ve 72cm. genişliğindedir. Zeminleri sekilerle yükseltile ocakların üzerinde birer baca bulunur. Çeşmenin iki yanı ile güney duvarı dibinde, çamaşır ve malzemeler için yüksek sekilere yer verilmiştir. Duvarlara yaslanan bu taş örgülü sekiler yaklaşık 75cm. yüksekliğinde ve 55cm. genişliğindedir. Sekilerin üzeri onarımlar sırasında betonla kaplanmıştır.

2.2.3. Yeni Mahalle Çamaşırhanesi

İlçe Merkezi Yeni Mahalle Çeşme Sokak No:16'da yer almaktadır (Fotoğraf 14). Çeşme kitabesine göre H.1214/M.1800 tarihlidir. Yaptıran kişinin ismi ise tam olarak okunamamaktadır.

Sâhibü'l-hayrat

صاحب الحيرات

..... Efendi Sene 1214

.....افندی سنه ١٢١٤

Çeşme kemeri üzerinde yer alan 1909 tarihi ise onarım yılına ait olmalıdır. Ayrıca çamaşırhane duvarında yazılı olan Rumca 20 Nisan 1995 ibaresi eserin bu tarihte de esaslı bir onarım geçirdiğine işaret etmektedir. Yapıdaki betonarme eklemelerde bu dönemde yapılmış olmalıdır. Duvarların üstten kuşatan betonarme üzerine binen çatının da aynı zamanda yenilendiği anlaşılmaktadır. Çamaşırhane yakın zamanda kabaca sıvanarak badana edilmiştir.

Çamaşırhane, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir plana sahiptir (Şekil 4). Buna kuzeydoğu köşeden bitişen bir su deposu bulunur. Çamaşırhanenin üzeri alaturka kiremitle kaplı kırma çatı ile örtülüdür. İnşasında moloz taş kullanılan yapının güney ve doğu duvarları daha kalın ve masiftir. Daha ince olan kuzey duvarının batı yarısı daha alçak tutulmuştur. Buradaki dilatasyon izi alçak kısmın sonradan eklendiği izlenimi vermektedir. Çamaşırhanenin batı ön cephesi ise açık bırakılmıştır. Uzun olan ön cephede çatıyı desteklemek için üç adet ahşap direğe yer verilmiştir. Belirli aralıklarla yerleştirilen direklerden biri kuzey batı köşeye, diğerleri de duvarla bunun aralarına yerleştirilmiştir. Güney duvarıyla ilk direk arası yaklaşık bir metre yüksekliğindeki bir duvarla kapatılmıştır. Diğerlerinden daha ince olan ve güney duvarıyla dilatasyon oluşturan bu alçak duvar, ocakları rüzgârdan korumak amacıyla sonradan örülmüştür. Çatıyı destekleyen direklerden birinin bu duvar içerisinde kalması da bunu göstermektedir.

Çamaşırhane'nin içerisi büyük oranda yenilenmiş ve bu esnada zeminde betonarme ile kaplanmıştır. Mekânın doğu duvarında bir çeşme ve bir ocak, güney duvarında da iki ocak bulunur. Çeşme, bulunduğu duvarın kuzey tarafına yerleştirilmiştir (Fotoğraf 15). Düzgün kesme taşla teşkil olunan çeşmeyi profilli bir silme ikiye böler. Üst kısım daha ince bir profille kuşatılarak dikdörtgen çerçeve içerisine alınmıştır. Bunun ortasında kemerli bir niş yer alır (Fotoğraf 16). Kaş şeklindeki kemerin alt kısımları eğrisel kavisler yapar. Kemerin yüzeyi bitkisel motiflerle süslüdür. Kemerin tepe noktasında yeni yazıyla 1909 tarihi görülür. Kemer alınlığına kazınmış H.1214 tarihli Osmanlıca kitabe yer alır. Profilli silmeyle ayrılan kemerli nişin altında yekpare blok taş yer alır. Bu taşın üzerinde, içerisinde bitkisel motifler bulunan baklava dilimi işlemleri görülür. Çeşmenin önünde dikdörtgen biçimli bir yalak yer alır. Bunun hemen güneyinde, bir kanalla yalağa bağlanan çamaşır yıkama teknesi bulunur. Tekneye bağlanan zemindeki bir kanal da suların tahliyesini sağlamaktadır. Çeşme yalağı ile kuzey duvarı arasında ve çamaşır yıkama teknesiyle ocak arasında sekilere yer verilmiştir. Doğru duvarına yaslanan bu yüksek sekiler çamaşır tokuma yerlerdir. Büyük oranda elden geçirildiği anlaşılan bu seki ve yalaklar ile kanalın özgün halleri ise bilinmemektedir.

Çamaşırhane'nin üç ocak nişinden biri doğu duvarının güney tarafına, diğer ikisi de güney duvarına aralıklarla yerleştirilmiştir (Fotoğraf 17). Basık kemerli nişler şeklindeki ocaklardan doğudaki daha geniş, güneydekilerse daha derindir. Güney duvarının batı kenarında yer alan ocağın yüksek tutulan zemini öne doğru uzatılarak bir seki oluşturulmuştur. Batıdaki ocağın üst köşesinde ateş yakmada kullanılan malzemelerin bulunduğu küçük bir niş yer alır. Doğudaki ocağın üst köşesinde de duvara gömülen bir künk bulunur. Herhangi bir bağlantısı bulunmayan bu künkün de benzer amaçla kullanıldığı sanılmaktadır.

2.3. Konutlar

Genelde bir Rum yerleşimi olan Gökçeada'da Türk evlerine dair bir kayda rastlanılmamakla birlikte cami, çamaşırhane ve mezar taşlarının bulunması burada yadsınamayacak bir Türk yerleşimin varlığına işaret eder. Nitekim cami, çamaşırhane ve eski hükümet konağının bulunduğu ilçe merkezi olan Çınarlı'da yoğunluk kazanan ve geleneksel Türk evlerini (bkz., Kuban, 1995; Küçükerman, 1996; Günay, 1998; Sözen, 2001) yansıtan cumbalı ahşap evler de bunu göstermektedir.

Yapı malzemesi ve tekniği bakımından ada genelindeki taş Rum evlerden (bkz., Turhan, 1997, s.76-102; Ağaryılmaz ve Polat, 2002, s.99-113; DüNDAR, 2012, s.555-559) ayrılan bu konutlar plan ve tasarım olarak onlarla benzerlik arz ederler. Adadaki konut mimarisi gelişiminin son dönemini kapsayan bu evler (bkz., Turhan, 1997, s.76-99) genellikle iki katlı ve kırma çatılıdır. Zemin katları yığma taş duvardır. Bazı konutların kâğır zemin katlarında mukarnas ve benzeri şekilde köşe pahları ile kemerli kapılara yer verildiği görülür (Fotoğraf 18). Bunları Rum evlerinden ayıran özellikler üst katlardaki ahşap kullanımı ve çıkmalar şeklinde kendini gösterir. Ahşap, cephelerde kaplama, bağdadi ve karkas şeklinde kullanılmıştır (Fotoğraf 19). Geleneksel Türk evlerinin vazgeçilmez unsurlarından olan ahşap çıkmalar, bazen bir cephe boyunca (bkz., Fotoğraf 18) bazen de muhtelif yerlerdeki cumbalar şeklinde (Fotoğraf 20 ve 21) görülür. Bunlar bazen ahşap eliböğründelerle desteklenmiştir. Öndeki pencerelerle dışa açılan çıkmaların yanlarında, sokağı iki yönden de algılamayı sağlayan küçük birer pencere bulunur. Söz konusu cumba çıkmaları dekoratif işçilikleriyle de dikkati çekerler (Fotoğraf 22). Bazı evlerin saçak frizi ve saçak altlarında da bezemesel öğelere yer verilmiştir. Özellikle, cumbaların iki yanındaki saçak altlarında baklava dilimleri ve rozetlerden oluşan motiflere sıkça rastlanılır (Fotoğraf 23).

Konutların zemin katları bazen ahır veya depo bazen de ev olarak kullanılmıştır¹⁰. Zemin katta ahır ve depolara yer verilen evlerin üst katına ulaşım dışarıdan bir merdivenle sağlanır (Fotoğraf 24). Merdivenin içeride bulunduğu konutların zemin katında ahırın yerini depo ve odalar alır. Üst kata ulaşım bu odalardan çıkan ahşap merdivenle sağlanır. Üst katlar bir hol ile bunun yanlarında yer alan mekânlardan oluşan bir plan tasarımı gösterir¹¹. Mekânlar, bağdadi şeklindeki duvarlarla birbirinden ayrılmışlardır. Genellikle bu mekânlardan biri başoda olarak düzenlenir ve bunlar cumbalar şeklinde çıkmalar yaparlar. Esas yaşam mekânının teşkil eden ve bir sekiyle yükseltile bu odaların bir kenarında ahşap yük dolapları yer alır. Diğer odada ise genellikle bir şömine bulunur. Bunun üzerinde ve yanlarında çeşitli raflara yer verilir. Bazı oda tavanlarında, çitalarla teşkil olunan, geometrik kompozisyonlu basit süslemeler görülür (Fotoğraf 25).

3. Mezar Taşları

3.1. Mezar Taşı No:1

Eski mezarlığa ait olduğu söylenen (Yazıcı vd., 2008, s.80) mezar taşı (Fotoğraf 26) Gökçeada müftülüğü bahçesinde muhafaza edilmektedir. Başlık kısmı kırık olan mezar taşı 53cm. boyunda, 23cm. eninde ve 10cm. kalınlığındadır. Üzerinde üç satırlık kitabe yer alır. Kitabeye göre H.1181/M.1768 tarihli olan mezar taşı Bekir Ağa adında birine aittir.

Merhûm ve mağfûr	مرحوم و معفور
...nbak Bekir Ağa'nın	...نباک بکر اغانک...
Rûhuna fâtiha	روحنه فاتحه
Sene 1181	سنه ۱۱۸۱

3.2. Mezar Taşı No:2

Nerden geldiği bilinmeyen mezar taşı, ilçe merkezindeki bir evin içerisinde¹², önyüzü görünecek şekilde duvara gömülü vaziyette yer almaktadır (Fotoğraf 27). Başlığı ve alt kısmı kırık olan mermer mezar taşının yüzeyinde beş satırlık kitabe bulunur. Tarih kısmı kırık olan mezar taşının Ali Hasan Bey'in kızı Hatice Hanım'a ait olduğu anlaşılmaktadır¹³.

Nev civânım uçdu cennet bâğına	نو جوانم اوچدی جنت باغنه
Fırakı kaldı vâlidinin cânına	فراقی قلدی والده نک جانہ
Alî Hasan	علی حسن
Ağa'nın kerimesi	اغانک کریمه سی
Merhûme Hâtice Hanım	مرحومه حادیجه خانم

3.3. Mezar Taşı No:3

Yine nerden geldiği bilinmeyen ve aynı evin bir diğer duvarında yer alan mezar taşı (Fotoğraf 28). Başlığı bulunmayan mezar taşı yaklaşık 120x24cm. boyutlarındadır. Taş levha

¹⁰ Ev sahiplerinden izin alınmadığı için plan çizimleri yapılamamış, ancak verilen izinler sınırında fotoğraf çekimleri yapılabilmektedir.

¹¹ Gökçeada evlerinde görülen plan tipleri için bkz., Turhan, 1997, s.66-99.

¹² Sahibinin isteği üzerine söz konusu evin açık adresine yer verilmemiştir.

¹³ Ada ile ilgili arşiv kayıtlarında yapılan incelemelerde Ali Hasan Bey'e ait bir kayda rastlanılmazken H.1278/M.1862 tarihli bir belgede (BOA, A.MKT.DV, 206/81) kocasının imroz müdürü olduğu belirtilen Şerife Hatice Hatun'un ismi geçmektedir. Ancak, mezar taşı ile arşiv belgesinde adı geçen Hatice'nin aynı kişi olup olmadığı bilinmemektedir.

şeklindeki mezar taşı üzerinde çaprazlamasına yedi satırlık kitabe yer alır. Oldukça harap durumdaki yazılar tam olarak okunamamakla birlikte alttaki 1?11 (Hicri) tarihi seçilebilmektedir. Tarih kısmındaki ikinci rakamı okunamayan mezar taşının yazı karakteri ve işlenişine bakarak 19. yüzyılın sonlarına ait olduğu söylenebilir¹⁴.

4. Sonuç

Yapılan araştırmalar sonucunda Gökçeada'da Türk kültür varlığı olarak bir cami, üç çamaşırhane¹⁵ ve üç de mezar taşı tespit edilebilmiştir. Bunların yanında bazı Türk evlerinin varlığından da söz edilebilir. Arşiv kayıtlarında geçen ve bugünkü Çınarlı mahallesinde yer aldığı söylenen hükümet konağı¹⁶ (Yazıcı vd., 2008, s.79) ise günümüze ulaşmamıştır. Söz konusu yapının niteliği hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır. Yine yayınlarda geçen ve Haydaroglu Ali ile hanımı tarafından yaptırıldığı ifade edilen çeşmeler ve çamaşırhaneye (Eren, 1990, s.135) ilişkin bir ize de rastlanılmamıştır.

Günümüzde “Merkez Camii” olarak anılan adanın en eski camisinin 19. yüzyılın sonlarında, Sultan Abdülhamid zamanında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Daha öncesine ait bir caminin varlığına dair kayda rastlanılmaz. Yaklaşık 450 yıl Osmanlı egemenliğinde kalan adada 19. yüzyılın sonlarına tarihlenen tek bir cami bulunması tartışmalı bir durum olsa da bunun nüfus yapısıyla ilişkili olduğu öngörülebilir. Eldeki verilere göre Türklerin adada ancak yüzyılın sonlarına doğru bir cemaat oluşturacak kadar çoğunluğa ulaştıkları söylenebilir. Öncesinde, Müslümanlar için mescid tarzında daha küçük ve basit bir ibadethane bulunabileceği düşünülse de buna dair bir veri yoktur. Küçük bir cemaat için tasarlanan günümüzdeki cami, kaba yonu ve moloz taş yapı malzemesi ile kırma çatılı dikdörtgen prizmal kütesi ve küçük boyutlarıyla bir mahalle mescidi niteliğindedir. Camiye sonradan eklenen minare, düzgün kesme taş malzemesiyle farklılık göstermekle birlikte boyutları bakımından cami ile dengeli bir orantıya sahiptir. Söz konusu cami yapı malzemesi ve orantılı boyutlarıyla bölgenin mimari dokusuyla bir bütünlük teşkil etmektedir. Pek fazla bir estetik özellik göstermeyen ve Osmanlı'nın son dönemlerinde yaygınlık kazanan bu tarz camilere Çanakkale ve çevresi ile birlikte Anadolu'nun hemen her yerinde rastlamak mümkündür. Bunların pek çoğu da sonraki yıllarda yapılan müdahalelerle değişikliğe uğramıştır. Çanakkale merkeze bağlı Çınarlı Köyü (Kuzköyü) ile Gelibolu'nun Yalakova Köyü camileri (Bkz., Uysal, 2008, s.235,237) plan, kütle, malzeme ve örtü sistemi bakımından Hamidiye Camii'ne yakın örneklerin bazılarını teşkil eder.

Kadınların belirli günlerde toplanıp çamaşır yıkadıkları yerler olan çamaşırhaneler (İlter, 1994, s.1991; Yurtseven, 2007, s.123) dikdörtgen planlı basit yapılardır. Tamamen açık bırakılan bir cepheyle eyvan şeklinde dışa açılırlar. Bu basit yapılar daha çok içersindeki çeşme kuruluşlarıyla dikkati çekerler. Çamaşırhanelerin kaba işçilik ve malzemesine karşın çeşmeleri daha zarif ve itinalı bir işçiliğe sahiptir. İşleve yönelik basit ve sade tasarımlarıyla yöre mimarisini yansıtan bu çamaşırhanelerin benzerlerine ada köyleriyle (Dündar, 2012, s.561) Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde rastlamak mümkündür (bkz., Bayrakal, 2009, s.171-186; Uysal, 1992, s.300-301; Oğuz, Metin ve Mormenekşe, 2007, s.163-164).

¹⁴ Benzer yazı karakterine sahip çapraz kitabeli örnekler için bkz., Fataha, Yazar ve Arıç, 2014, p.153,181; Daş ve Çakmak, 2013; Sayılır, Yazıcı, Altier ve Acioğlu, 2012; Tüfekçioğlu, 2005.

¹⁵ Yazıcı ve diğerleri (2008, s.79) ada üzerine yaptıkları çalışmada, bunların dışında Fatih Mahallesi'nde yer alan bir Türk çamaşırhanesinden daha bahsedeler. Ancak söz konusu çamaşırhanenin Türk eseri olduğuna dair bir veriye ulaşılamamıştır.

¹⁶ Adadaki hükümet konağı ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde birçok kayıt bulunmaktadır. Bunların bazıları şunlardır: İ.MVL, 465/21040; MVL, 786/55; BEO, 127/9511; DH.MKT, 1005/20; DH.MKT, 1436/76; DH.MKT, 1451/107; DH.MB.HPS, 27/31.

Adada Türk evlerine dair bir kayda rastlanılmamakla birlikte geleneksel Türk konutlarını¹⁷ yansıtan cumbalı evler, ada genelindeki taş Rum evlerinden (bkz., Turhan, 1997, s.76-102; Ağaryılmaz ve Polat, 2002, s.99-113; Dündar, 2012, s.555-559) rahatlıkla ayırt edilebilmektedir. Söz konusu konutların Türk nüfusunun artmaya başladığı Osmanlı'nın son dönemlerinde görülmeye başlaması (Turhan, 1997, s.114) ve adanın idari merkezinde yoğunlaşması bunların Türk evleri olabileceğinin bir göstergesidir. Bu konutlar, cephelerdeki çıkmalar ve ahşap kullanımı¹⁸ dışında iç sofalı plan şeması (bkz., Eldem, 1995, s.25, 91-127) ve seki, yüklük, ocak, raf gibi iç mekân düzenlemeleriyle¹⁹ de karakteristik Türk evlerini yansıtır²⁰. Ada'nın Rum köylerinde de tek tük görülen bu tarz evlerin Anadolu'dan getirilen ustalar tarafından inşa edildiği söylene (Turhan, 1997, s.99) de buna dair herhangi bir veri yoktur. Ancak, ada merkezinde oturan Türkler tarafından yaptırıldığı düşünülen bu evlerin adanın diğer bölgelerine de yayılması olağandır²¹.

Toplumların kültürel belleğini teşkil eden tarihi vesikalar niteliğindeki mezar taşlarından (Dönmez ve Demircan, 2014, s.416) adada pek bir şey kalmadığı anlaşılmaktadır. Camisi, çamaşırhaneleri, yok olan hükümet konağı ve cumbalı evleriyle bir Türk mahallesi görünümündeki ada merkezinde herhangi bir hazire veya mezarlığa rastlanılmaması ve yalnızca üç adet Türk mezar taşının bulunması dikkat çekicidir. Halkın, 1930'lu yıllarda ortadan kaldırıldığını ve bugünkü hastanenin yerinde bulunduğunu söylediği Türk mezarlığından (Yazıcı vd., 2008, s.80) da bir iz yoktur. Günümüzde farklı yerlerde bulunan söz konusu mezar taşları bahsi geçen mezarlığa ait olmalıdır.

Tespit edilen Türk eserlerinin geç dönemlere ait olması, adanın Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra giderek gelişmesine karşın nüfusun etnik yapısında fazla bir değişiklik olmadığını, ancak İmparatorluğun son dönemlerinde adadaki idari yapılanmaya bağlı olarak Türk nüfusun artmaya başladığının bir göstergesidir. Tespit edilen cami ve çamaşırhanelerle birlikte bugün mevcut olmayan hükümet konağının Çınarlı Mahallesi'nde bulunmasından, ayrıca Türk tarzı cumbalı ahşap evlerin bu bölgede yoğunluk kazanmasından, Çınarlı'nın Osmanlı dönemindeki idari merkez olduğu ve bu idari yapılanmada görev alan Türklerin de burayı mesken tuttukları anlaşılmaktadır. Bu şekilde oluşan bir nevi Türk mahallesinin varlığı, adanın yalnızca Rumlardan müteşekkil olmadığını, burada her iki toplum ve kültürün birlikte yaşadığını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, yaklaşık 450 yıl süresince Osmanlı idaresinde kalmasına rağmen adadaki Türk kültür varlığının azlığı dikkati çekicidir. Egemenlik kurdukları her yerde çeşitli imar faaliyetleri gerçekleştiren Türklerin adada bir cami ile birkaç çamaşırhane ve konut dışında eseri bulunmaması, adaya gerekli önemin verilmediğini gösterebileceği gibi, aslında daha çok sayıda olması beklenen eserlerin çeşitli nedenlerle yok edilmesiyle de açıklanabilir. Nitekim Ada'daki Türk eserlerinin bazen kasıtlı saldırılarla bazen de bilinçsizce yapılan tahribatlarla yok edilmeye çalışıldığına dair bazı ibareler bulunmaktadır. Çınarlı Mahallesi'ndeki çamaşırhane'nin Türk kültür varlığı kanıtı olan kitabesi yakın zamanda çalınmış, ancak eski fotoğraflardan replikası yapılarak yerine konulabilmiştir. Benzer şekilde, Yeni Mahalle çamaşırhane çeşmesi üzerindeki eski Türkçe kitabenin de yazıları tahrip edilerek sıva ve kalın boyalarla kapatılmış, onarımlar sırasında çamaşırhane duvarlarına Rumca tarihler atılmıştır. Yine yok edildiği anlaşılan Türk mezarlığından ancak üç adet mezar taşı günümüze ulaşabilmiştir. Diğerlerinin akıbeti ise bilinmemektedir. Adadaki pek çok Rum evi gibi Türk tarzı evlerde yeni yapılaşmalar için yok edilmektedir. Adeta,

¹⁷ Geleneksel Türk evleri için bkz., Kuban, 1995; Küçükerman, 1996; Günay, 1998; Sözen, 2001.

¹⁸ Geleneksel Türk evlerindeki ahşap kullanımı için bkz., Özhan, 2006.

¹⁹ Geleneksel Türk evlerindeki mekân kurgusu ve oda tefrişatı için bkz., Küçükerman, 1973, 1996.

²⁰ Osmanlı ev ve mekan tanımları için ayrıca bkz., Çevrimli, 2014, p. 315-333.

²¹ Batı Anadolu ile Ege Adaları her zaman kültürel ve ekonomik açıdan karşılıklı etkileşimler içerisinde olmuş, bu etkiler mimaride de kendini göstermiştir (Bkz., Levi, 1999, s.277-285). Aynı durumun yüzyıllarca Osmanlı idaresinde kalan Gökçeada içinde geçerlidir.

Ada'daki Türk varlığının izlerini silmeye yönelik bu bilinçli veya bilinçsiz saldırılara karşılık, Türk kültür varlığının maddi kanıtları olan bu eserlerin korunması, gerekli önlemlerin alınarak gelecek kuşaklara aktarılması büyük önem arz etmektedir.

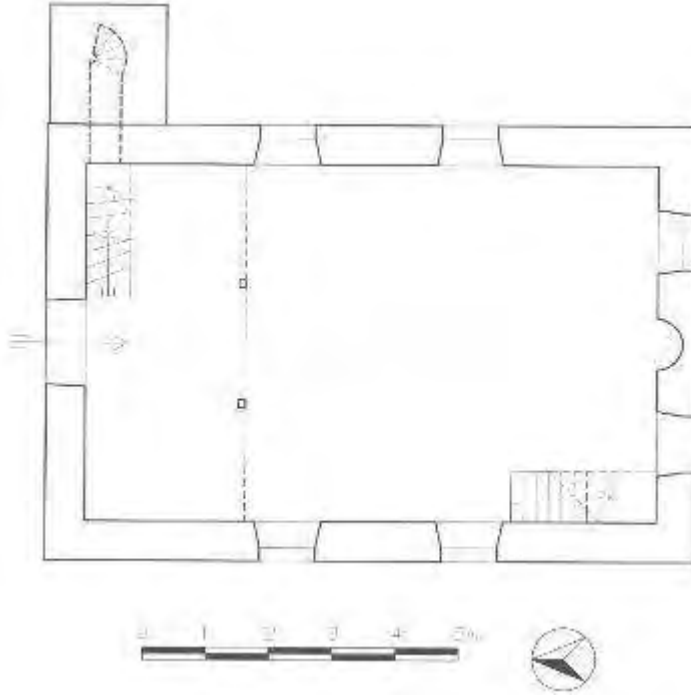
KAYNAKÇA

- AĞARYILMAZ, İ ve POLAT, E. O. (2002). Gökçeada Yerleşim Yerleri ve Mimarisi. *Gökçeada-Yeşil ve Mavinin Özgür Dünyası...* 95-117. Gökçeada.
- ALİ CEVAD. (1313). *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugâtı*. İstanbul.
- AYLI, B. (1996). *Yaşayan Gökçeada*, İstanbul.
- BABÜL, E. (2006). Claiming a place through memories of belonging: Politics of recognition on the island of Imbros. *New Perspectives on Turkey*. 34. 47-65.
- BAYRAKAL, S. (2009). *Urla ve Köylerindeki Türk Dönemi Sosyal Anıtları*. İzmir.
- BOİSSONADE, J. F. (Ed.) (1844). *Anecdota Nova*, Paris.
- ÇEVİRİMLİ, N. (2014). Vakfiyelere Göre 15. – 19. Yüzyıllarda İstanbul'da Ev Tanımlarına İlişkin Bir Değerlendirme. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 9/10. 315-333. Ankara/Turkey.
- DAŞ, E. ve ÇAKMAK, Ş. (2013). *Karşıyaka'nın Taş Çiçekleri*. İzmir.
- DENİRCAN, Y. (1992). *Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları (XV-XVII. Yüzyıllar)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİRCAN, Y. (1997), Kanûnî'nin Vakıflarından İmroz ve Semendirek (16. ve 17. Yüzyıllar). *Türk Kültürü*. XXXV, (415). 649-656. Ankara.
- DÖNMEZ, İ. H. ve DEMİRCAN, B. (2013). Bir Kültürel Bellek Taşıyıcısı Olarak Mezar Taşlarını Okumak. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/12. 415-426. Ankara/Turkey
- DUKAS. (1956). *Bizans Tarihi* (Çev. VI. Mirmiroğlu). İstanbul.
- DÜNDAR, M. (2012). Gökçeada – Osmanlı devri mimarisi. *International Journal of Human Sciences*. 9, (2). 553-570. Sakarya.
- ELDEM, S. H. (1995). *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul.
- EMECEN, F. M. (2000). İmroz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2. 234-236. İstanbul.
- EMECEN, F. M. (2002). İmbros'tan İmroz ve Gökçeada'ya Bir Adanın Tarihi Geçmişi. B. Öztürk (Ed.), *Gökçeada-Yeşil ve Mavinin Özgür Dünyası...* . 55-61. Gökçeada.
- EREN, R. (1990). *Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri*. Çanakkale.
- FATAHA, E. B., YAZAR, T. ve ARIÇ, M. H. (2014). Zara Eski Mezarlıktaki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/10, 149-201. Ankara/Turkey.
- GÜNAY, R. (1998). *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*. İstanbul.
- HARMANKAYA, S. ve ERDOĞDU, B. (2000). Prehistoric Survey at Gökçeada, Turkey in 1999. *Archaeological Reports*. 28-35.

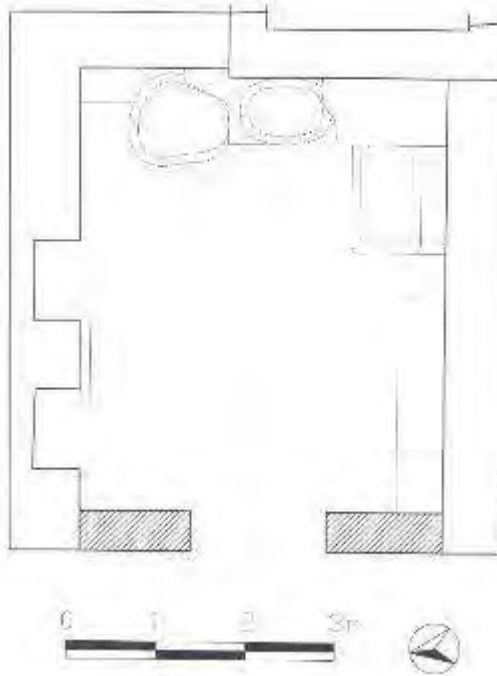
- HÜRYILMAZ, H. (2006). *Kuzey Doğu Ege Denizi'nin Rüzgârlı Bahçesi: Gökçeada*. Çanakkale.
- İLTER, F. (1994). Bazı Örneklerle Osmanlı Dönemi Mimarlığında XIX. Yüzyıl Ege Bölgesi Kiliseleri: Gökçeada (İmroz)-Ayvalık-Selçuk 'Şirince (Kırkıca) Köyü'. *XI. Türk Tarih Kongresi*. 1987-2000. Ankara.
- KAHRAMAN, S. Ö. (2005). Gökçeada'da Göçlerin Nüfus Gelişimi ve Değişimi Üzerine Etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*. 3, (2). 39-53. Ankara.
- KRİTOVULOS. (1967). *İstanbul'un Fethi* (Çev. Karolidi). İstanbul.
- KUBAN, D. (1995). *Türk "Hayat"lı Evi*. İstanbul.
- KURUMAHMUT, A. (1998). *Ege'nin Temel Sorun - Egemenliği Tartışmalı Adalar*. Ankara.
- KÜÇÜKERMEN, Ö. (1973). *Anadolu'daki Geleneksel Türk Evinde Mekân Organizasyonu Açısından Odalar*. İstanbul.
- KÜÇÜKERMEN, Ö. (1996). *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*. İstanbul.
- LEVİ, E. A. (1999). Batı Anadolu Kıyıları Konut Mimarisinin Ege Adalarındaki Örneklerle Karşılaştırmalı Değerlendirmesi. *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras"*. 277-285. İstanbul.
- OĞUZ, M. Ö., METİN, E. ve MORMENEKŞE, F. (2007). *Türkiye'de 2003 Yılında Yaşayan Geleneksel Mimari*. Ankara.
- ORHUNLU, C. (1971). Gökçe Ada (İmroz). *Türk Kültürü*. X, (112). 123-129. Ankara.
- OUSTERHOUT, R. ve HELD, W. (2000). İmbros/Gökçeada 1998. *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. I. 72-77. Ankara.
- ÖZBEK, Ç. (2008). Antik Çağlarda Gökçeada. *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumu: Gökçeada Değerleri Sempozyumu*. 59-67. Çanakkale
- ÖZHAN, N. (2006). *Anadolu'nun Geleneksel Konutlarında Ahşap Kullanımına Ait Bir Değerlendirme*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- ÖZLÜ, Z. (2008). 1870-1876 Yılları Arasında Biga sancağı. M. Demir (Ed.), *Çanakkale Tarihi*. 2. 1177-1216. İstanbul.
- PİRİ REİS. *Kitab-ı Bahriye* (Ed. E. Z. Ökte). 1. İstanbul.
- SAYILIR, B., YAZICI, G., ALTIER, S. ve ACIOĞLU, Y. (2012). *Kumkale Tarihi Türk Mezarlığı*. Çanakkale.
- SÖZEN, M. (2001). *Türklerde Ev Kültürü*. İstanbul.
- ŞAHİN, Ç. ve KAYABALI, C. (2008). Avrupa Birliği'nin Bakışıyla Gökçeada İlerleme Raporları ve Etkileri. *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumu: Gökçeada Değerleri Sempozyumu*. 145-152. Çanakkale.
- TURHAN, A. (1997). *Gökçeada Sivil Mimari Örnekleri Cephe Analizleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- TÜFEKÇİOĞLU, A. (2005). *Edincik'te Türk Devri Mimarisi ve Mezar Taşları*. Bursa.
- UYSAL, A. O. (1992). Emet'in Eğrigöz Köyü'ndeki Eserler. *IX. Vakıf Haftası Kitabı*. 297-310. Ankara.

- UYSAL, A. O. (2008). Çanakkale İli Ortaçağ ve Türk Dönemi Yüzey Araştırması 2007 Yılı Çalışmaları. 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 2. 231-242. Ankara.
- YAZICI, G., ŞAHİN, M. ve YAZICI, M. (2008). Gökçeada'da Osmanlı Medeniyetinin İzleri. *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumu: Gökçeada Değerleri Sempozyumu*. 77-84. Çanakkale.
- YURTSEVEN, R. (2007). *Slow Food ve Gökçeada: Yönetmel Bir Yaklaşım*. Ankara.
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ;
- Babiali Evrak Odası Evrakı (BEO). Dosya No:127. Gömlek No:9511.
- Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defteri (DH.SAİD.d). Dosya No:141. Gömlek No:175.
- Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT). Dosya No:1611. Gömlek No:96.
- Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT). Dosya No:1005. Gömlek No:20.
- Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT). Dosya No:1451. Gömlek No:107.
- Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT). Dosya No:1436. Gömlek No:76.
- Meclis-i Vala Evrakı (MVL). Dosya No:786. Gömlek No:55
- İrade Dahiliye (İ.DH). Dosya No:1013. Gömlek No:79965.
- İrade Meclis-i Vala (İ.MVL). Dosya No:465. Gömlek No:21040.
- Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı (A.MKT.DV). Dosya No:206. Gömlek No:81.
- Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV). Dosya No:108. Gömlek No:51.
- Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV). Dosya No:293. Gömlek No:39.
- Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV). Dosya No:304. Gömlek No:113.
- Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (DH.MB.HPS). Dosya No:27. Gölek No:31.

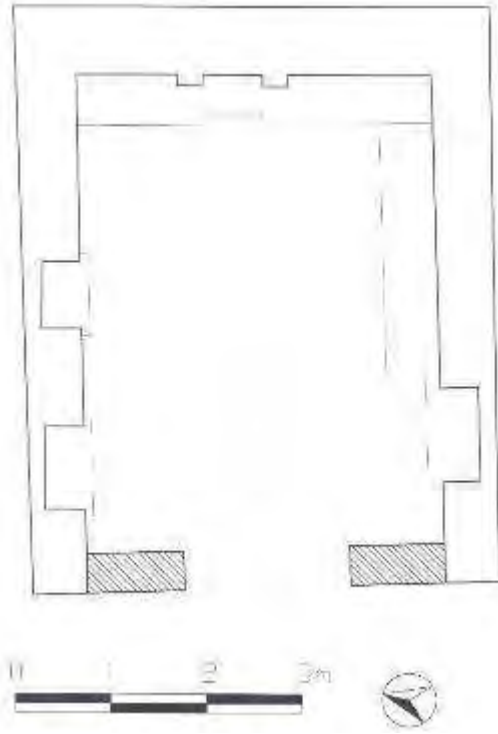
ŞEKİLLER VE FOTOĞRAFLAR

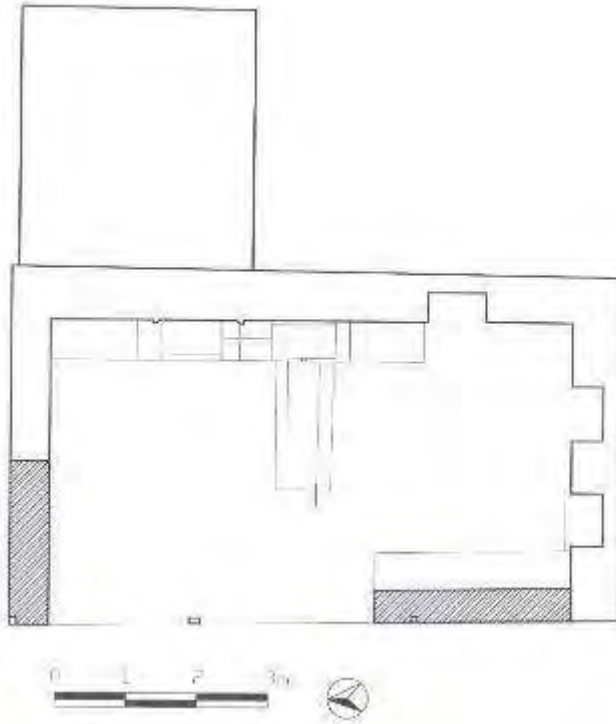
Şekil 1: Hamidiye Camii planı.

Şekil 2: Hanife Kadın Çamaşırhanesi planı.

Şekil 3: Cami Sokak Çamaşırhanesi planı.

Şekil 4: Yeni Mahalle Çamaşırhanesi planı.

Fotoğraf 1: Hamidiye Camii (VGM Arşivi)

Fotoğraf 2: Hamidiye Camii (VGM Arşivi)

Fotoğraf 3: Hamidiye Camii.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Fotoğraf 4: Hamidiye Camii, harim.

Fotoğraf 5: Hamidiye Camii, harim.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Fotoğraf 6: Hanife Kadın Çamaşırhanesi.

Fotoğraf 7: Hanife Kadın Çamaşırhane çeşmesinin su deposu kalıntısı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Fotoğraf 8: Hanife Kadın Çamaşırhane çeşmesi.

Fotoğraf 9: Hanife Kadın Çamaşırhanesi ocak nişleri.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Fotoğraf 10: Cami Sokak Çamaşırhanesi.

Fotoğraf 11: Cami Sokak Çamaşırhane çeşmesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Fotoğraf 12: Cami Sokak Çamaşırhane çeşme detayı.

Fotoğraf 13: Cami Sokak Çamaşırhanesi ocak nişleri.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Fotoğraf 14: Yeni Mahalle Çamaşırhanesi.

Fotoğraf 15: Yeni Mahalle Çamaşırhane çeşmesi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Fotoğraf 16: Yeni Mahalle Çamaşırhane çeşmesi detayı.

Fotoğraf 17: Yeni Mahalle Çamaşırhanesi ocak nişleri.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Fotoğraf 18: Çınarlı Mahallesi'nden bir ev.

Fotoğraf 19: Çınarlı Mahallesi'nden bir ev.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Fotoğraf 20: Çınarlı Mahallesi'nde cumbalı bir ev.

Fotoğraf 21: Çınarlı Mahallesi'nde cumbalı bir ev.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Fotoğraf 22: Çınarlı Mahallesi'ndeki evin cumba ve saçak süslemeleri.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Fotoğraf 23: Çınarlı Mahallesi'ndeki bir evin saçak altı süslemesi.

Fotoğraf 24: Çınarlı Mahallesi'nden bir ev.

Fotoğraf 25: Çınarlı Mahallesi'ndeki bir evin tavan süslemesi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Fotoğraf 26: 1 nolu mezar taşı.

Fotoğraf 27: 2 nolu mezar taşı.

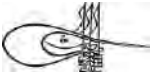
Fotoğraf 28. 3 nolu mezar taşı.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

DÜNDAR, M., Gökçeada Türk Kültür Varlıkları, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 403-432, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8004>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

YAŞAM KÜLTÜRÜ OLARAK KIR KONUTU ÇEVRESİ: ARTVİN ÖRNEĞİ*

*Zehra EMİNAĞAOĞLU***

*Sonay ÇEVİK****

ÖZET

Kırsal yerleşmeler yaşayanlarının ihtiyaçlarına yanıt veren, doğal çevre ile uyumlu, kültürel değerleri önemseyen yerleşmelerdir. Doğal kaynakları, tarımsal faaliyetleri, rekreasyon etkinlikleri, sosyal-kültürel yapısı, konutu ve diğer birimleri ile bir bütün olarak, tarihi süreç içerisinde, mimari kültürümüzün oluşumunda önemlidir. Günümüzde farklı koşullar altında değişim geçiren bu yerleşmelerin belgelenmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması yönünde katkılar sunabilecek kırsal mimari ilkelerinin, neden-sonuç ilişkileri ile ortaya konulması gerekmektedir.

Artvin, bulunduğu konum ile Doğu Karadeniz ve Kuzey Doğu Anadolu Bölgesi arasında fiziksel ve kültürel açıdan geçiş bölgesi olmuş; yöre halkı, doğal çevre ve kültürel zenginliklerini kırsal mimari geleneğine yansıtarak, yöreye özgü bir yapı çeşitliliği oluşturulmuştur. Bu özgün kır mimarisi bölgedeki yeni yatırımlar (baraj, hes yapımı, yeni yapılaşmalar) gibi gelişmeler sonucunda zarar görmekte ve yok olmaktadır. Konut çevresine ait yerel verilerin, yaşam kültürünü yansıtan mesajların anlaşılması ve günümüzde değerlendirilmesi amacı ile söz konusu bölge araştırma alanı olarak seçilmiştir.

Çalışma kapsamında yerel verilerin konut çevresindeki yapılar ve alan kullanımı açısından değerlendirilmesi irdelenmiştir. Araştırmaya ait materyaller alanda yapılan tespitlerle elde edilmiştir. Çalışmada yaşam kültürünü yansıtan, konut çevresindeki yapılara ilişkin malzeme ve strüktür, kullanım, konum bilgileri verilerek; konut çevresindeki konumları, konuta mesafeleri, alt mekan oluşumları, dizimsel ilişkileri iki boyutlu ve üç boyutlu grafiksel analizlerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bölgedeki yaşam kültürünü yansıtan mimari yapının tespiti ve gerekliliklerin ortaya konulması, kaynak oluşturmak açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal yerleşmeler, kırsal konut, köy, Artvin.

* Bu çalışma “Kırsal Yerleşmelerde Dış Mekân Organizasyonu-İlgili Politikalar ve Değerlendirmeler”, isimli yayınlanmamış doktora tezinden güncellenerek üretilmiştir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, El-mek: zeminagaoglu@artvin.edu.tr

*** Prof. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü, El-mek: csnay@ktu.edu.tr

CULTURE OF LIFE IN RURAL HOUSE ENVIRONMENT: THE CASE OF ARTVİN

STRUCTURED ABSTRACT

Rural settlements are the settlements that meet the requirements of local people considering cultural values important, combining them with nature, being harmonious with land form and local climate. They are important for the creation of architectural culture amalgamating (unifying) natural environment with the agricultural activities, recreational activities, social forms, and houses and their related buildings within historical process (course). In these days, places is changing with effects of different condition, so we have to contribute rural architecture principles and produce reason-result relation to provide sustainability and certification of these places.

This study mainly gives information about the understanding estates and around of it area usage, provide form-ground interaction to bring out textural characterization. We also would like to provide functional solution residential and residential border. Moreover, this study shows to residential neighbourhood all units structural specialize, usage aims, and compare distance with residential then evaluate optimum location.

The location of Artvin, is between the eastern Black Sea and the North Eastern Anatolia Region is the physical and cultural transition region. Natural environment and cultural riches of the locals reflect the rural architectural tradition created a structure unique to the region diversity. This unique rural architecture, are suffered and disappear with effects of new investments in the region (dam, hes, the new constructions etc. For this reason, for evaluation of the local data in the housing and environment are selected the villages of Artvin.

In this regard, minimum two maximum four villages are chosen each town in this region. Moreover, 22 villages were identified and the sustainability of traditional rural settlements and characteristic of these areas has chosen. The data obtained through area study were determined according to the architectural measures and observations conducted at the site in the determined settlement group and these were evaluated according to environmental data together with plans, drawings on sections, and appearance. Photos and video films are used in the relieve studies conducted in the region. The visual data obtained from the field were analyzed and examined with the help of graphical analysis, visual analysis techniques.

Plan drawings were evaluated with fullness – emptiness analysis according to figure – ground technique. The continuity in the serial form and the inter – relation of the buildings near the house were investigated in space organization of the house and its environs. Statute mile to house of builds were analyzed by comparing between the districts and builds and shown graphically. According to field usage the distance of the unit from the houses are categorised, compare and contrast each other and town by town with graphical analysis.

This study shows to, usage of village house and around of it can change as a result of productivity of region and these functions can give us general construction of countryside life-style. Houses of these villages complete each other with its cultural and natural beauties, moreover each houses, which has got same function with others can be identified with their name, shape, size and location. These buildings are determined hayloft, warehouse, storage-Serander, fountain, storage-nalya, oven, mill and toilets. We also give information about the materials, functions and location of houses.

The usage of residential neighbourhood form as a result of economic activities and these activities gives information about the main body of rural living. The usage area is usually composed with barn, hay-barn, storeroom and green Wall, slope, fence can strict the housing area. All of these factors can change topography and scale of area, they also change village by village. Residential in plan, forms group with units (warehouse, hay-barn, storeroom) density of all these units can increase and decrease as a result of number of residential. These units can be differentiating with place organisation function and scales. These units are different with the function and size from each other and form a very small spaces with residential space in the organization. In settlements residential usually take attention with size and location. Units mission in residential generally restrict area and create private site for residential owners. These private sites allow to users to cooking, vegetable-fruit drying, storage etc.

Between residential we can generally see common areas to provide services. Residential entrance opens into this field and there are animal congregate, cooking place, warehouse, and fountain in this common area. Arhavi, Hopa and Borcka storage are provided with Warehouse, which is called "Serender" on the other hand it is called in Savsat and Ardanuc warehouse. All of these units are located in about ten meters. Warehouse also has inside the house.

The people, who lives in rural area are integrated their life to nature, that kind of place we cannot find yard and courtyard. Villages border do not careful about privacy. Closed houses usually are formed by relatives. Border of houses usually identified with fences, shrubs, trees, slope and natural elements. Male and female work together farm and also use common areas in front of the house commonly.

Barn, which is categorised the unit of village houses, are formed the nearest place around the garden. Furthermore, we can see these barns on the ground floor of the houses, for the advantages of heating-up temperature of house. The ranges of these barns are usually designed 5 meters around the house, but sometimes this distance can be reach 30 meters. Houses and units of houses forms group between them and the density of these groups can change with the density of houses. If number of houses increase, density of units will increase similarly. As a result of graphical analyses, syntagmatic identity in site organisation determines the unit of houses. The unit, which can change according to their function and size are formed closure with houses and they are form sub-place with syntagmatic sustainability. The syntagmatic sites, which are located along the road and river, can refer the local identity according to their scale, shape, function. Around of

houses, front site each houses, common usage, entrance of houses with their hierarchical variance and their relation present to experienced location to users. Open spaces, which are designed in rural settlements, are designed as a result of physical and socio-cultural vital necessities and it also have to satisfy to local people with their multi-functionality.

Key Words: Rural settlements, rural house, village, Artvin.

1. Giriş

İnsanlar yeryüzünde kendilerine uygun yaşam alanlarını rastgele seçmemişlerdir. İnsan yaşamı için elverişli doğal koşullara sahip alanlar ökümen alanlar olarak ortaya çıkmıştır (Güzel, 2013, s.572). Bu alanların çevre karakterini insan-çevre-kültür ilişkilerinin ışığında, doğal ve kültürel çevre bileşenlerine bağlı olarak açıklamak gerekmektedir. Çevre karakteri bir çalışmada topoğrafya ve iklime bağlı olup, tarih boyunca arazi kullanılışı ile gelişmiş, çevre kalitelerinin görünen biçim, doku, renk özellikleri ile çevre içindeki özgün birlikteliklerinin ürünü olarak anlatılmaktadır (Yürekli, 1977). Doğal kaynak kalitelerinin yanında, malzeme, renk, form, cephe düzeni, çatıları ile benzeyen, bulundukları fiziksel çevreye, kültürel yapıya göre farklılaşan yapılar ve bunların bir araya gelişi yerleşmeye tanınabilir olma özelliği katmakta, kırsal yerleşme karakterini oluşturmaktadır. (Eminağaoğlu 2004, s.16; Eminağaoğlu ve Çevik 2005, s.72).

Kırsal yerleşmelerin yapısal strüktürünü büyük ölçüde arazi biçimi ve kültürel yapı etkilemekte; birkaç konut ve bunların eklentilerinden başlayıp, konut sayısı ve birimleri artarak genişlemekte, bir araya geliş biçimleri farklı tip yerleşmeleri (toplu, dağınık, dizi, grup gibi) oluşturmaktadır. Kırdaki, ekonomik faaliyetlere göre yerleşmeler tarım köyleri, balıkçı köyleri, maden köyleri, oduncu köyleri, (orman içi köyler), pazar köyleri gibi isimler almakta; her köy, faaliyet alanlarına göre farklı mekansal özellikler sunmaktadır (Tümertekin ve Özgüç 1997, s.369).

Kırsal yerleşmelerde görülen halk mimarisi, daha çok işlevsel kaygıların ve rasyonel çözümlerin görüldüğü; ev, ambar, samanlık, köyodası, çeşme, kuyu, türbe, değirmen, cami, mescit gibi anıtsallıktan uzak; yapıları itibarıyla içerisinde yer aldığı iklim, coğrafya ve doğa ile uyumlu eserleri kapsamaktadır. Herhangi bir mimari eserin halk mimarisi kategorisi içerisinde yer almasını sağlayan ölçüt onun adı, tipi, büyüklüğü ya da fiziki olarak bulunduğu yer değildir. Ölçüt, o yapının üretilmesi sürecine hâkim olan felsefi düşünce ile yaratıcılarının dünyaya bakış açısıdır (Davulcu, 2013, s.1021). Yerel verilerle biçimlenmiş geleneksel konutun, kişilerin psiko-sosyal ve kültürel gereksinimlerine daha uygun bir yaşam sunduğu ifade edilmektedir (Karagülle ve Demir 2010). Bu bağlamda, kırsal yerleşmeler coğrafi konumları, biçimlenişleri, yapı karakterleri, dış mekan kullanımları ile genellikle özgün karakterler sergilemektedir. Bulundukları bölgenin genel karakteri, kültürel yapısı, tarihi geçmişi hakkında bilgi veren kırsal yerleşmeler yöresel kimlikleri ile önemli kültür belgeleridir.

Cumhuriyetle birlikte kırsal yerleşme biriminin en büyüğü olan köyler kalkınmanın dayanacağı temel mekanlar olarak tasarlanmıştır (Dicle, 2012, s. 861). Fakat beklenen ve istenen çağdaş düzeye ulaşmada kırsal bölgelerin kentleşme sürecinde yaşanan sorunları yaşamaması için gerekli önlem ve kararların alınması, diğer bütün faaliyet alanları (tarım, hayvancılık, rekreatif etkinlikler) ile beraber mimari alandaki sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir. Söz konusu bölgelerin gelişimindeki olumsuzlukların önüne geçilmesi için yapılacak rehber çalışmalar, hem yöre halkı, hem yerel yönetimler için önemli bir kaynak niteliğindedir (Own, 1998, ss. 360-361; Eminağaoğlu ve Çevik; 2007, ss.158-159). Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından, kırsal yerleşmelerde yöresel mimari değerlerin korunmasına katkı sağlayacak olan rehber kitapların oluşturulması çalışmaları başlatılmıştır (Ersoy, 2011).

Bu çalışmada, Çoruh Nehri üzerinde kurulan barajlar sebebiyle yok olan kırsal yerleşme geleneklerinin ortaya konulması bakımından Artvin İli köyleri seçilmiştir. Doğal çevre ve yaşam kültürü bağlamında, kır konutu çevresindeki birimler ve mekan oluşumları değerlendirilmiştir. Artvin İli sahil ve iç kesimde kalan ilçelerindeki kır konutları ve çevresindeki birimler yapı malzemesi, yapı tarzı ve fonksiyonları bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilikte, farklı topoğrafik çevreler ve ekonomik faaliyetlerin önemli bir yeri vardır. Bölgenin sahil kesimi (Hopa, Arhavi İlçeleri) Karadeniz Bölgesi'nin özelliklerini yansıtırken, iç kesimlerde (Borçka, Murgul, Şavşat, Yusufeli İlçeleri) birbirinden farklı doğal çevre ile uyumlu, özgün fiziksel çevreler görülmektedir.

Araştırma kapsamında konut çevresindeki alan kullanımlarında, yerleşmelerin dokusal niteliklerini ortaya çıkarmak için plan düzleminde binaların kapladığı alanın boş alanlara olan durumları irdelenecektir. Köylerde seçilen örnek yerleşme gruplarına dönük şekil-zemin yaklaşımındaki doku analizleri, doluluk boşlukların nasıl düzenlendiğini anlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda konu; mekan organizasyonlarındaki dizimsel süreklilik ve ilişkiler yaşam kültürü kapsamında irdelenecek, dizimsel kimlik değerleri değerlendirilecektir. Konut yakın çevresindeki yapılarla sınırlanan işlevsel alanlar arasındaki ilişkiler irdelenerek; dış mekan organizasyonuna dönük sonuçlara ulaşılması amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışmada; konut çevresindeki birimlerin yapısal özellikleri, kullanım amaçları, konuta mesafeleri karşılaştırılarak, uygun konumları değerlendirilecektir.

2. Materyal ve yöntem

Araştırma kapsamında veri elde edilecek kırsal yerleşim birimi “köy” yerleşmeleridir. Bölgede her ilçeden en az iki, en fazla dört köy seçilmiştir. Toplam 22 köyde gözlemler yapılmış ve geleneksel kır yaşamının sürdürüldüğü, yöreye özgü yerleşim karakterini yansıtan örnek yerleşim birimleri seçilmiştir.

Alan çalışması yöntemi ile elde edilen veriler, belirlenen yerleşim gruplarında, yerinde yapılan mimari ölçüm ve gözlemlere dayalı olarak tespit edilmiş; bunlar plan, kesit, görünüş gibi çizimlerle ifade edilerek, çevresel verilerle birlikte değerlendirilmiştir. Bölgede yapılan röleve çalışmaları fotoğraf, kamera çekimleri gibi görsel araçlar ile desteklenmiştir.

Plan düzleminde yapılan çizimler, şekil-zemin tekniğine dayalı, doluluk – boşluk analizleriyle değerlendirilerek; konut yakın çevresinin mekan organizasyonundaki dizimsel süreklilik ve ilişkiler etkileyen faktörler altında irdelenmiştir. Alan kullanımına ilişkin elde edilen konut çevresindeki yapıların konuta mesafeleri ve kullanımları, yapıların kendi aralarındaki karşılaştırmalı değerleri grafiksel analizlerle verilmektedir.

2.1. Alanın tanıtılması

Bu çalışma Artvin İli köylerini kapsamaktadır. Artvin İli Doğu Karadeniz Bölgesi'nin doğusunda yer almakta, kuzeyde Karadeniz ve Gürcistan, doğuda Ardahan, batıda Rize, Güneyde Erzurum ile sınırlanmaktadır (Şekil 1). İlin denize kıyısı olan Arhavi, Hopa ilçeleri, daha iç kesimlerde ise Murgul, Borçka, Ardanuç, Yusufeli, Şavşat ilçeleri bulunmaktadır. İlin her ilçesinin farklı topografyasının yanında dağlık, ormanlık, deniz gibi farklı doğal kalitelere sahip olması doğal ve yapısal çeşitliliği de beraberinde getirmektedir.

Artvin İlinin yüzölçümü 736.700 ha. (7 367 km²) olup, mevcut arazinin; % 24'ü kültür dışı arazi (176.808 ha), % 53'ü orman arazisi (390.453 ha), % 14'ü mera, yaylak ve kışlak (103.138 ha) ve % 9 tarım arazisinden (66.303 ha) oluşmaktadır. Ülke geneli ile karşılaştırıldığında Artvin İli arazi varlığının büyük bir kısmını orman arazilerinin (% 53) oluşturduğu görülmektedir (“Artvin İl Özel İdaresi Stratejik Planı”, 2010, s.24). Araştırma alanı, topoğrafik yapısı ile oldukça engebeli bir

bölgedir. Bölgedeki köylerin genelinde tarım ve hayvancılık yapılmaktadır. Fakat genellikle sarp kayalıklar ve derin vadilerin yer aldığı bölgede tarıma elverişli arazi azdır. Teraslar halinde düzenlenen toprakta sebze ve meyve yetiştirilmekte, sahil ilçelerinde fındık ve çay tarımına önem verilmektedir.

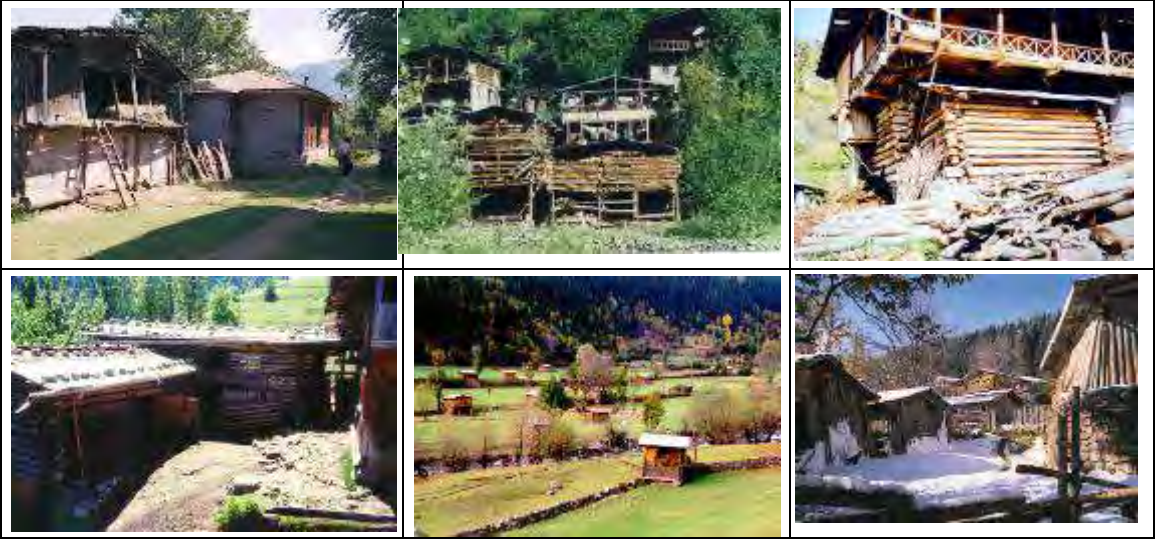
Şekil 1. Artvin İli'nin coğrafi konumu

3. Bulgular ve değerlendirme

3.1. Konut yakın çevresindeki yapılar

Araştırma kapsamındaki bölgede konut tasarımı, deneyimlere bağlı kalınarak çevre koşullarına ve ihtiyaçlara çevresi ile bir bütün olarak karşılık vermektedir. Köy konutunun çevresindeki alan kullanımı bölgenin üretim faaliyetlerine göre değişmekte; evin çevresindeki fonksiyonlar kır yaşamının genel yapısı hakkında bilgi vermektedir. Konut, çevresindeki yapılar ile bir bütünü oluşturmakta; hemen her köyde aynı fonksiyonlu bu yapılar; isim, biçim, büyüklük, konum gibi farklılıklar göstermektedir.

Samanlık-Merek: Hayvanların kışın beslenmesi için gerekli olan ot, saman gibi ürünlerin depolandığı yapılardır. Samanlıklar ahırın üst katında olabildiği gibi, konut ve ahırdan belli mesafe uzaklıkta tek başına da yer alabilmektedir. Tek başına olduğu konumlar genellikle, ahırın konutla birlikte tasarlandığı çözümlerde görülmektedir. Sık dokulu yerleşmelerde edinilen deneyimlerden yangın tehlikesi göz önünde bulundurularak yerleşme bölgesinde uzakta yer almaktadır. Konumu ne olursa olsun malzeme her zaman ahşaptır. Ahşap, üst üste bindirme şeklinde yığma sistemde uygulanmaktadır (Şekil 2). Bu yapıların önünde ürünün toplanması, gerektiğinde havalandırılması için uygun büyüklükte açık alanlar bırakılır; buralara “harman” denilmektedir. Harmanlar kurutma, ürünün bir araya toplanması, buğday işlemenin yanında, düğün, nişan gibi özel törenlerinde yapıldığı çok işlevli alanlardır.

Sekil 2. Samanlık-Merek ve Ahır Görüntüleri

Ahır: Hayvanların barındığı yapılardır. Bazı bölgelerde konutun yaşama katının alt katında yer alırken; bazı bölgelerde konuttan ayrı olarak, genellikle samanlığın alt katında bulunmaktadır. Ahır özellikle soğuk bölgelerde ısı kazancı sağlamak ve yakın olmak amacı ile yaşama katının alt katında yer alır. Şavşat'ın köylerinde görülen bazı örneklerde ahırın olduğu katta, kışın yaşamak amacıyla kış odaları düzenlenmiştir. Bu yapılarda ahırın toprak ile temas ettiği arka duvarlarında malzeme olarak taş tercih edilmekte ve taş kabaca işlenmiş moloz taş şeklinde yığma sistemle uygulanmaktadır. Diğer cephelerde, özellikle ağacın bol olduğu Şavşat yöresinde genellikle yığma ahşap uygulamalar görülmektedir (Şekil 2).

Ambar: Depolama birimi olarak ambarlar kır yaşamı için önemlidir. Ambarlar daha çok tahıl ürünlerinin depolandığı alanlar olarak bilinmesine rağmen, kurutulmuş yiyeceklerin, kış için dayanıklı meyvelerin saklandığıda görülmektedir. Konutun içinde yer aldığı gibi, ihtiyaca göre konut dışında da bulunmakta ve genellikle serin olması bakımından kuzeyde yer almaktadır. Yapımında ahşap malzeme yığma tekniği ile uygulanmaktadır. Bir depolama birimi olan ambarların konut dışında bir yapı olarak yer almaları daha çok Şavşat, Ardanuç, Yusufeli gibi iç kesimlerde yer alan ilçelere bağlı köylerde görülmektedir.

Serander-Nalya: Yiyeceklerin saklandığı ve depolandığı yapılardır (Şekil 3). Serander, sahil kesimi ilçeleri Arhavi ve Hopa ile Borçka ve Murgul'da görülmektedir. Bu yapılar depolama ve saklama işlevinin yanında, kazandırdığı alt mekanlar ile konut çevresindeki kullanım alanlarına katkıda bulunmakta, ayrıca yerleşmelerin silüet görünüşlerinde görsel çekicilikleri dikkat çekmekte ve belirleyici / tanımlayıcı olmasını sağlamaktadır. Nalya ise, daha çok iç kesimlerde depolama birimlerine verilen isimdir. Direkler üzerinde yükseltilerek yapılan bu yapılar genellikle seranderden daha alçak ve küçük yapılardır. İçerisinde insanın dolaşım alanı yoktur. Daha çok mısır kurutmak ve saklamak için kullanılmaktadır. Yapımında ahşap malzeme, yığma tekniği ile uygulanmaktadır.

Serander-nalya toprağın neminden korunmak ve hava sirkülasyonundan yararlanmak amacı ile yerden direkler üzerinde yükseltilmektedir. Direklerin yapı ile birleştiği noktadaki ahşap veya metal halkalar, yapıyı bu yolla gelecek hayvanlardan korumak içindir. Seranderlere seyyar merdivenlerle ulaşılmaktadır (Şekil 3). Yapının bütününde ahşap malzeme kullanılmaktadır. Bazı bölgelerdeki seranderlerde, ahşabın uygulanışında görülen ince detayların bu yapıya verilen önemin bir göstergesi olduğu söylenebilir.

Şekil 3 Serender Örnekleri

Çeşme: Her yerleşme grubunda en az bir çeşme mutlaka bulunmaktadır. Günümüzde su ihtiyacının konut içinde karşılanması ile çeşmelerin kullanımı azalmakta; bazı yerleşmelerde suyu akmayan çeşmeler görülmektedir. Çeşmelerin hayvanların su içtiği bölümüne “kürün” denilmektedir. Geçmişte ahşap olan kürünlerin günümüzde betonarme uygulamalarına rastlanmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Çeşme ve kürün örnekleri

Ocaklık-odunluk-Fırın: Konut çevresinde bazen üstü örtülü etrafı açık, yarı açık bir mekan olarak, bazen de bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu birimlerde pekmez, kışın tüketilmek üzere elma, armut gibi meyvelerin kaynatılarak yapıldığı bir konserve türü olan furuç pişirmek için uygun ocak bulunur. Bir bölümü de odunluk olarak kullanılan bu birimlerde ayrıca hamur açılmakta, kışlık yiyecekler hazırlanmaktadır.

Fırın bazı yerleşmelerde konuta yakın ayrı bir birim olarak bulunabildiği gibi, ocaklık içinde de yer alabilmektedir. Genellikle ekmek pişirmede kullanılmaktadır.

Değirmen: Buğday, mısır gibi tahıl ürünlerinin işlenip un haline dönüştüğü yapılardır (Kantar, 1998), Şekil..... Suyun hareketine bağlı mekanik bir düzen ile çalışmakta; günümüzde köylerde gelişen teknolojik imkanlar ile elektrik ile çalışanları da görülmektedir. Her köyde bir değirmen mutlaka bulunmaktadır. Yusufeli gibi akarsu zenginliği olan bölgelerde her konut grubunda, bazen de konuta özel değirmenler mevcuttur. Yapımında ahşap malzeme kullanılmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Değirmen Örnekleri

Turkish Studies

Kümes-pin: Konutların girişlerindeki merdiven altlarında, ambarların altındaki boş alanlarda, ahır bitişiğinde, arka bahçelerde yer almaktadır. Yüksekliğinin çok olmaması (genellikle bir metreyi geçmez) yer seçimini kolaylaştırmakta, alan kaybını ortadan kaldırmaktadır. Yapımında kullanılan malzeme yörede en kolay temin edilen malzemedir.

Köprü: Dere ve akarsuların bolca olduğu köylerde köprüler sıkça görülen yapılardır. Dere vadisi boyunca uzanan yerleşmelerde konutların akarsuyun diğer yanındaki yol veya diğer yerleşmelerle ilişkisini sağlamak için bazen çok sade basit strüktürlü, bazen de daha gösterişli köprüler yapıldığı görülmektedir. Araştırma sırasındaki gözlemlere dayanarak büyük akarsular üzerinde yapılan ve ana yol boyunca görülen köprülerin daha gösterişli olduğu söylenebilir. Köprülerde yapım malzemesi olarak ahşap ve taş kullanılmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6. Köprü Örnekleri

Tuvalet: Tuvalet ister konut içinde olsun, isterse konut dışında mahremiyet anlayışı ile zor konumlanmaktadır. Yaşam kültüründeki mahremiyet tuvaletin yer seçiminde çok açık görülmektedir. Yapı içerisindeki konumu balkon ile ilişkilendirilmekte, balkondan tuvalete ulaşılmaktadır. Şavşat'ta bu birimler tamamen gizletilmek amacı ile göz mesafesinden çıkarılmıştır. Bu bölgede, konutun balkonun altına asılı konumdaki tuvaletler, ilginç görüntüler ortaya çıkarmaktadır. Çalışma kapsamında bazı köylerde ve ağırlıklı olarak Yusufeli'nde tuvalet, konutun dışında fakat konuta yakın bir konumda bulunmaktadır.

3.2. Konut yakın çevresi mekan organizasyonu

Kır konutu, şehir konutlarından farklı olarak yan birimleri ile bütün olarak ele alınmakta; konut çevresi kullanımı bölgenin ekonomik faaliyetlerine göre değişmekte ve bu faaliyetler kır yaşamının genel yapısı hakkında bilgi vermektedir. Konut çevresindeki kullanım alanı ahır, samanlık, serander gibi yapıların yanında; yeşil doku, şev, çit gibi doğal ve yapay elemanlar ile sınırlanmaktadır. Bunların konuta olan mesafeleri topoğrafya ve alanın büyüklüğüne bağlı olarak köyden köye farklılık göstermesine rağmen yerleşmiş bazı konumlar ve kullanımlar da söz konusudur.

Bu bölümde mekansal dokuyu oluşturan sosyal mantığı anlamak için mekan dizimi denilebilecek ilkeler bütünü, şekil –zemin tekniğine dayalı doluluk-boşluk analizleriyle

değerlendirilmektedir. Bu bölüm iki aşamadan oluşmaktadır: ilk aşamada yerleşmelerin dokusal niteliklerini ortaya çıkarmak için plan düzleminde binaların kapladığı alanın boş alanlara olan durumları irdelenecektir. Bu bağlamda konu; mekan organizasyonlarındaki dizimsel süreklilik ve ilişkiler kapsamında irdelenecek, dizimsel kimlik değerleri değerlendirilecektir. Söz konusu şekilde konutlar koyu renk (siyah), ambar, samanlık, ahır gibi yan birimler açık renk (gri) ile ifade edilmektedir (Şekil 8).

İkinci aşamada birbiriyle ilişkili farklı boyutlardaki mekanların arasındaki hiyerarşi açıklanarak dış mekan organizasyonuna dönük sonuçlara ulaşılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla üç boyutlu çizimler ve fotoğrafla yapılan tespitlerden yararlanılacaktır. Üç boyutlu gösterimlerde konut yakın çevresindeki yan birimlerle sınırlanan işlevsel alan taranarak gösterilmiştir (Şekil 9).

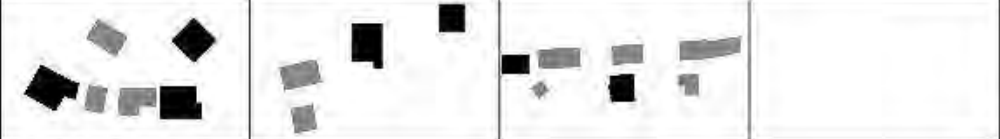
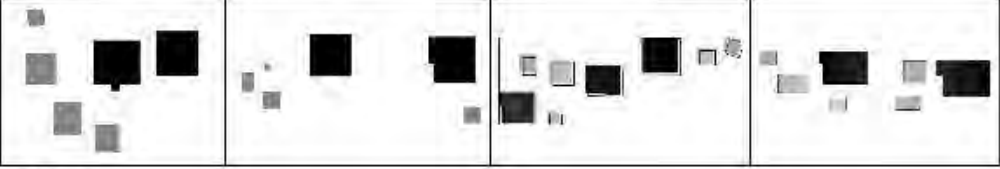
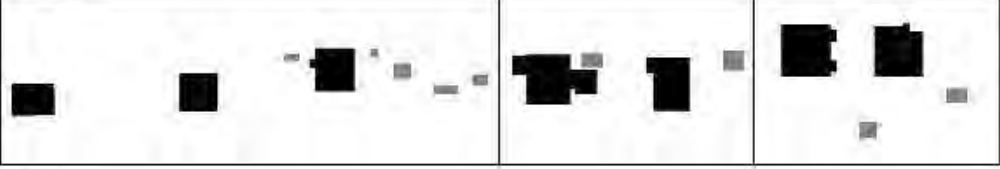
Plan düzleminde konut, yan birimleri (ambar, samanlık, serander gibi) ile grup oluşturmakta, bunların yoğunluğu gruptaki konut sayısına göre artmakta veya azalmaktadır. Mekan organizasyonlarındaki dizimsel kimlikte yan birimler belirleyici olmakta; işlev ve büyüklükleri ile farklılaşan bu birimlerin konut ile oluşturdukları kapanmalar dizimsel süreklilik içinde alt mekanlar oluşmaktadır. Yerleşmelerde konut gerek büyüklük, gerekse konum itibarıyla öne çıkmaktadır. Konut yakın çevresindeki alanı sınırlayarak kapanmışlık getiren yan birimler, bu alanı konuta özel mekana dönüştürmektedir. Bu açık alanda pişirme, meyve-sebze kurutma, biriktirme gibi bir çok işlev gerçekleştirilmektedir (Şekil 9).

Konutların yan yana, karşı karşıya dizilimlerindeki sürekliliğin, komşuluk ilişkilerine katkıları önemlidir. Bölgesel-dizimsel yapı içindeki ara konumlar (bahçe, tepe, dağ, orman gibi) yerleşmelere özel, yöresel değerler getirmektedir. Yol, dere gibi belli bir hat üzerindeki dizilimlerinde boyut, biçim, işlev olarak değişen binaların bütündeki birlikteliği, kimliklerini ifade eden konumlarını göstermektedir. Yerleşmelerin genelinde boşluklu doku görülmekte; Şavşat ve Yusufeli’nde yerleşme dokusu yoğunlaşmakta, gruplar büyümektedir. Bazı yerleşme örneklerinde (Şavşat, Yusufeli) konutun yoğun olduğu yerleşme dokularında, yan birimler (samanlık, ahır, ambar) konut bölgesi dışında yer almakta; bu konumlarıyla işlevsel gruplaşmalar görülmektedir (Şekil 8).

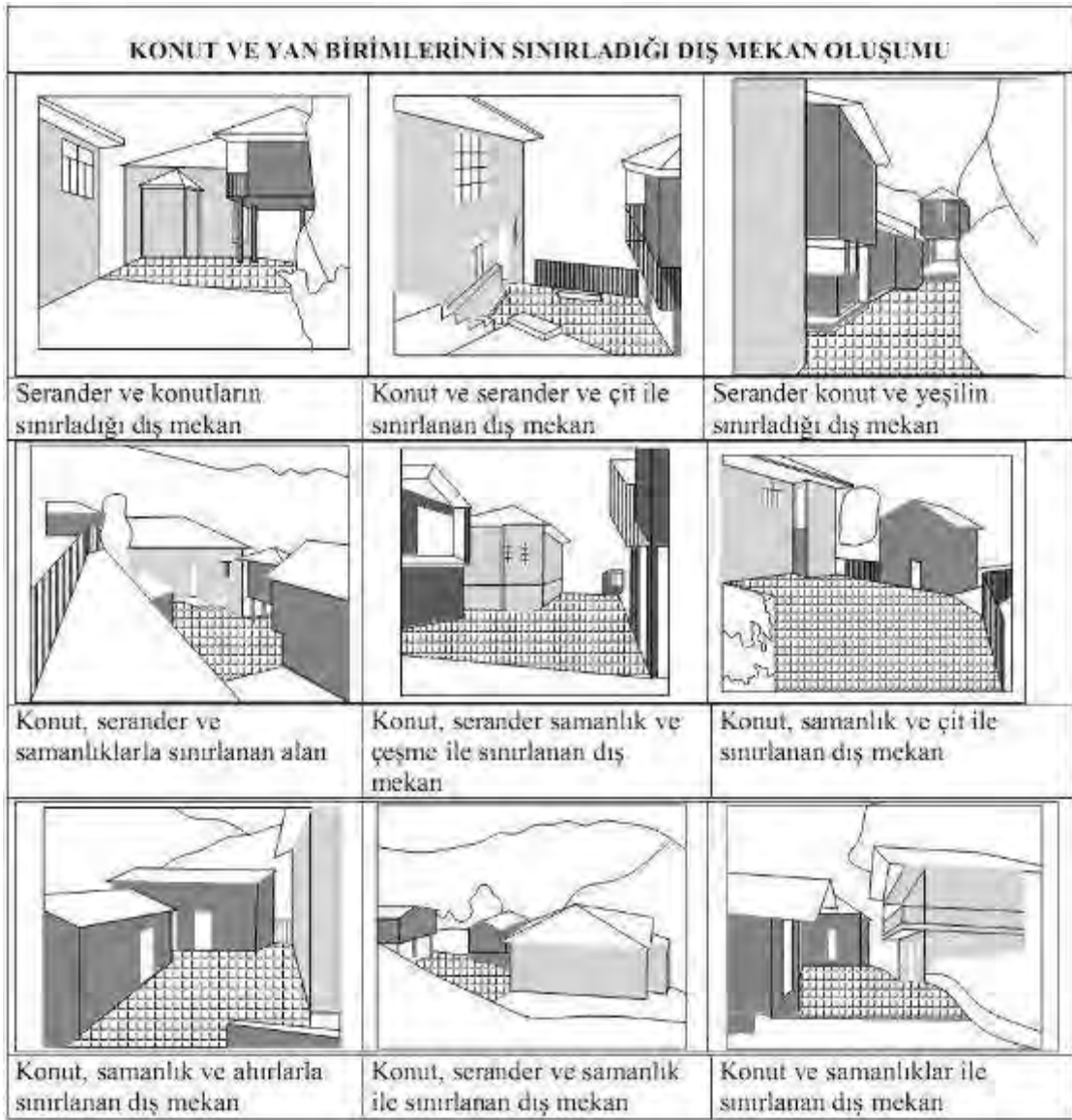
Yerleşmelerdeki dış mekan oluşumlarında hiyerarşik bir düzen olduğu söylenebilir. Ortak kullanımı gerektiren mahalle yolu, çeşme alanı, varsa ortak ocak alanı gibi mekanlardan konutun kendi yan birimleriyle oluşturduğu alana ve konut önü alana geçilmektedir.

3.3 Konut yakın çevresi alan kullanımı

Köylerde konut bir üretim merkezi konumundadır. Bu sebeple konut çevresindeki kullanımlar birçok aktiviteyi kapsamaktadır. Bu aktiviteler dinlenme-oturma, Depolama, pişirme, kurutma (sebze, meyve gibi) ürün biriktirme-dağıtma-ayıklama, hayvan besleme, tuz dövme gibi faaliyetlerin yanında düğün, nişan, sünnet törenleri sayılabilir. Çalışma kapsamında bu aktivitelerin gerçekleştiği açık ve yarı açık mekanların kapladığı alanda belli bir oran veya büyüklük tespit edilmemiştir. Alanın büyüklüğü tamamen konutun bulunduğu konum ve arazi koşullarına göre ortaya çıkmaktadır. Çevresindeki 220m² kullanım alanının yanında 4-5m² kullanım alanına sahip konutlar söz konusudur, Aktivite alanları küçük olan konutların bazı aktiviteler ve törenler için ortak kullanım alanlarını kullandıkları görülmektedir.

KONUT VE YAN BİRİMLERİNİN DİZİMSEL İLİŞKİLERİ			
			
ARDANUÇ			
			
ARILAVI			
			
BORÇKA			
			
HOPA			
			
MURGUL			
			
ŞAŞŞAT			
			
YUSUFELİ			

Şekil 8. Konut ve çevresindeki yapıların mekansal dizilimi

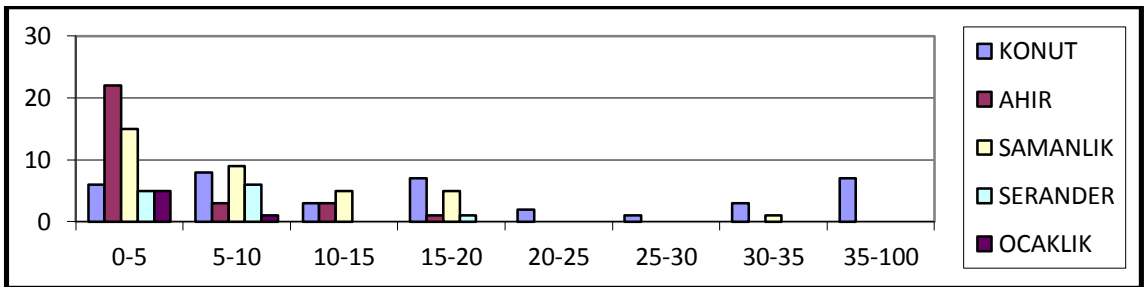
Şekil 9. Konut ve çevresindeki yapıların sınırladığı dış mekan

Tablo 1’de, konut çevresindeki birimlerin konuta mesafeleri karşılaştırılarak verilmektedir. Tablodaki “tek” ifadesi genellikle iki konutun bulunduğu yerleşme birimlerinde, karşılaştırma yapılamamış mesafeler için kullanılmakta; “0” değeri söz konusu birimin konutun zemin, bodrum kat veya bitişiğindeki konumları ifade etmektedir. “Tek konut” ifadesi ölçülebilecek mesafede komşu konutların bulunmadığı, sadece konut yakın çevresindeki birimlerin değerlendirildiği yerleşme grupları için kullanılmaktadır (Tablo 1)..

Konut yan birimlerinden ahır konuta en yakın mesafede, hatta birçok köyde konut ile birlikte görülmektedir. Ahır özellikle konutun yaşama katının alt katında yer alarak ısıl kazanç sağlanmıştır. Konut ile mesafesinde ilk beş metrede yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 10).

Tablo 1. Konut çevresindeki yapıların konuta mesafeleri

MESAFELER (m)		Konut-Konut			Konut-ahır			Konut-samanlık			Konut-serander			Konut-ocaklık		
		max	min	tek	max	min	tek	max	min	tek	max	min	tek	max	min	tek
ARD.	Aydın			32.2				16.4	5.6							
	Kaşıkeci	44.4	17.7				0			10.5						
	Tütünlü	31.7	7				0	15.6	4.7					1	0	
ARIHAVİ	Dülgerli						0						2			
	A.Şahinler	52.1	12.3				0			3			4.7			
	Konaklı-1			10			0			3.2						
	Konaklı-2						0									
BORÇKA	Ortacalar	16.3	8.6				0	3.8	2.5							
	Aralık			3	4.3	0		6.1	4.3				7.2			
	Karşıköy			18.3	13.9	3		13.9	3		8.5	5.4				
	Düzenli	35.4	8.2		7.6	0		7.6	4.5		15.3	4.3				
HOPA	Düzenli			18.7	5.2	0		5.2	2.6				9.3	6	3	
	Başköy	71.6	26.9	10.9	10.9	0		32.7		10.9						
	Eşmekaya			15.2	4.2	0							2.3			
	Esenkırı			9.5			0			5.8						
MUR.	Sugören						0									
	Çimenli						18			18			8.2			
	Özmal-1	55	17.3		6.6	4.9		6.6	4.9		9.2	7.3				
	Özmal-2			3.6				11.9	3.8							
ŞAĞŞAT	Mısırlı	64.9	7.6				0	5.8	1.5							
	Dutlu	12.4	4.7		3.7	0		17.2	6.7							2
	Meşeli	98.8	6.4		4.3	0		17.9	4.3							1
	Veliköy	15.9	6.8				0			5.6						
YUS.	Dereici	45.9	0.7													
	Yaylalar	35	4.2		12	2.5		12	2.5							
	Demirkent	24.2	1.5		-	0										
Ortalama		43.1	9.3	13.5	7.3	0.94		11.6	4.7	8.1	11	5.7	4.8	3.5	1.5	1.5

Şekil 10. Konut çevresindeki yapıların konuta mesafeleri

Samanlık, ahır ile ilişkili olarak konuta yakın mesafelerde bulunmakta; fakat yakın tehlikesine karşın yerleşimin dışında, konuta otuz metrenin üstünde mesafelere kadar konumlanmaktadır. Yusufeli'ne bağlı köylerde düz ve verimli araziler tarıma ayrıldığı için yerleşmeler dik kayalıklar üzerinde, konutlar birbirine oldukça yakın sıkı bir doku oluşturmaktadır.

Bu doku içerisindeki konut çevresinde kullanım alanı küçülmemekte birçok aktivite konut içinde gerçekleşmektedir. Konutların son katı gerek malzeme, gerekse düzen olarak kurutma, depolama işlevlerine uygun kurgulanmaktadır. Şavşat ilçesinde, Mısırlı örneği dışındaki yerleşme grupları daha düz araziler üzerinde seyrek dokuda yer almaktadır.

Konutlar arasında yaygın olarak ortak kullanılan servis alanları oluşmaktadır. Konut girişleri bu alana bakar, hayvanlar bu alanda toplanır, buralarda genellikle pişirme için ocak, tuz dövme için “dibek taşı”, hayvanlar için kürün, depolama birimi olarak ambar, bazılarında çeşme gibi birimler bulunmaktadır. Arhavi, Hopa ve Borçka ilçelerinde depolama birimi serander, Şavşat ve Ardanuç ilçelerinde ambar olarak isimlendirilmektedir. Serander ve ambar konutun dışında, genellikle konuta on metreyi geçmeyen yakın mesafelerde yer almaktadır. Ambar ayrıca konutun içinde de bulunmaktadır(Şekil 8,9).

Kır insanı doğa ile iç içe bir yaşam sürdürmektedir. Bölgede avlu, iç bahçe gibi mekanlara rastlanmaz. Köylerde sınırlar ve sınırlamalarda mahremiyet etkisi gözükmez. Birbirine yakın konut gruplarında genellikle akrabalık bağı bulunmaktadır. Konut çevresi bazen yoldan, bazen komşu konutun sınırlarından çit, ağaç, çalı, şev gibi doğal elemanlarla ayrılmaktadır. Kadın, erkek tarlasında birlikte çalıştığı gibi konut çevresindeki ortak alanları da birlikte kullanmaktadır.

4. Sonuçlar

Araştırma kapsamındaki köy yerleşmelerinde konut çevresindeki birimler, yörenin bitki örtüsü ve topoğrafik koşulları ile tarım ve hayvancılık faaliyetlerine göre belirlenmektedir. Söz konusu yan birimler, konut çevresinde alt mekanlar oluşturmakta; farklı işlevsel alanlar yaratmaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi kırsal yerleşmelerinde yoğun olarak kullanılan, araştırma alanında, Arhavi, Borçka, Hopa’da görülen “serander” görsel ve işlevsel olarak, yöresel karakteri belirleyici bir yapıdır. Konut çevresindeki birimlerin konuta mesafeleri kullanım sıklığına göre değişmektedir. Günde 3-4 defa gidildiği belirtilen “ahır” konuta en yakın mesafede yer almaktadır. Tüm bölgede bulunan samanlıklar kırsal yerleşmelere ölçek ve işlev çeşitliliği getirmektedir.

Konut çevresindeki yan birimler, açık alanları sınırlayarak konuta özel, bir çok işlevi barındıran mekanlar oluşturmaktadır. Her birimin kendi ön mekanları, bu mekanların ortak alan ve konut giriş alanı ile ilişkileri açık alanların hiyerarşik dağılımları açısından çevre, sosyo-kültürel yapı, ekonomik uğraşlar ile ilişkili önemli ve tecrübe ile denenmiş konumlar sunmaktadır. Kır konutunun çevresinde yaşamsal gereksinimler için kurgulanmış açık mekan kullanımı, fiziksel ve sosyo-kültürel gereksinimlere yanıt verebilmesi açısından çok amaçlı kullanılan fonksiyonel alanlardır.

Kırsal alanlardaki mevcut yerleşmelerin korunması ve sürdürülebilirliğin sağlanması, yeni-ek yapıların yapılması, yeniden kurulan yerleşmelerin planlanmasında mevcut yapıdan yararlanılması önemlidir. İlk yatırım maliyeti daha yüksek olan geleneksel kır konutu, kullanıcılar için orta ve uzun vadede işlevsel, görsel, sürdürülebilirlik ve fiziksel konfor olarak birçok avantajı da içinde barındırmaktadır.

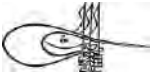
KAYNAKÇA

- DAVULCU, Mahmut (2013). Mekadonya Yörüklerinde Halk Mimarisi Geleneği Üzerine Bir İnceleme, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer 2013, p. 1019-1044, ISSN: 1308 2140, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5332>, Ankara-Turkey.
- DİCLE, Esra (2012). Modern Ulus Devlet Projesinde Bir İdeal Mekân Temsili Olarak Köy Ütopyası, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and

- History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012, p.859-871, ISSN: 1308-2140, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2749>, Ankara-Turkey
- EMİNAĞAOĞLU, Zehra (2004). Kırsal Yerleşmelerde Dış Mekan Organizasyonu-İlgili Politikalar ve Değerlendirmeler, (Yayınlanmamış doktora tezi), KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- EMİNAĞAOĞLU, Zehra ve ÇEVİK, Sonay (2005). Kırsal Yerleşmelere İlişkin Tasarım Ve Planlama Politikalarının Bölgesel Ölçek İçinde Değerlendirilmesi, Planlama Dergisi, 32, 72-81.
- EMİNAĞAOĞLU, Zehra ve ÇEVİK, Sonay (2007), Kırsal Yerleşmelere İlişkin Tasarım Politikaları ve Araçlar, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 22 (1), 157-162.
- ERSOY, Halit Yasin (2011). Kırsal Alanda Yöresel Mimari Özelliklerin Belirlenmesi Projesi ve Kayseri Örneği Üzerinde Bir Araştırma ve Öneri Üzerine, Sayı 351, Mimarlık Dergisi, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=365&RecID=2290> (erişim:2015)
- GÜZEL, Abdulkadir (2013). Coğrafi Özellikleri Bakımından Anadolu Şehirlerindeki Geleneksel Konutlar, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer 2013, p. 1019-1044, ISSN: 1308 2140, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5944>, Ankara-Turkey
- KARAGÜLLE Can, DEMİR, Yüksel (2010). Yerel Verilerin Konut Tasarımında Değerlendirilmesi: Mardin Örneği, İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi/a, 9, 2, 83-94.
- OWEN, Stephen (1998). The Role Of Village Design Statements In Fostering A Locally Responsive Approach to Village Planning In the UK, Journal of Urban Design, 3,3, 359-379, England.
- TÜMERTEKİN, Erol ve ÖZGÜÇ, Nazmiye (1997). Beşeri Coğrafya İnsan-Kültür-Mekan, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Artvin İl Özel İdaresi Stratejik Planı 2010-2014, <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/Bm0S8+ArtvinIlOzelIdaresiSP1014.pdf> (erişim:2015).
- YÜREKLİ, Ferhan (1977), Çevre Görsel Değerlendirmesine İlişkin Bir yöntem Araştırması, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- EMİNAĞAOĞLU, Z., ÇEVİK, S., Yaşam Kültürü Olarak Kır Konutu Çevresi: Artvin Örneği, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 433-448, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8285>, ANKARA-TURKEY

ÇEVİRİ HİZMETLERİ ETİK KODLAR METİNLERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK*

*Oktay ESER***

ÖZET

Çeviri, gerek yazılı gerekse sözlü olsun tarih boyunca insanlar arası iletişimde önemli bir rol oynamıştır. Toplumda ürünler çok çeşitli biçimlerde tüketicilere sunulmaktadır. Çeviri işletmeleri ise bu ürünler içinde hizmet olarak yer almaktadır. İşletmeler, hizmet sundukları tüketicilerden çalışanlarına ve genelde ise topluma olmak üzere paydaşlarına karşı sorumludurlar. Yaptıkları işin merkezine müşterileri koymak durumundadırlar. Aksi halde başarısız olabilirler. Bir değer yaratarak müşterileri ile ileriye dönük ilişkiler geliştirmeli ve onlardan değer görmelidirler. Sürdürülebilirlik, kavram olarak bugünün müşterilerinin ihtiyaçlarının ötesine geçmektedir. Çeviri işletmeleri, başarıları ve devamlılıklarıyla da yarının müşterilerini önemsediklerini göstermelidirler. Çeviri işletmeleri, tüm dünyadan tüketici pazarlarından kurumsal pazarlara küresel pazarlardan kamu pazarlarına kadar çok çeşitli pazarlara hizmet veren bir sektörde hizmet vermektedirler. Bu hizmetlerin sağlanmasında tüketicinin ve toplumun uzun vadeli beklentilerini göz ardı etmek, onlara karşı bu hizmetlerin sunulamaması anlamına gelmektedir. Çeviri hizmetleri, birey, kurum ve toplum boyutlarında sürdürülebilir olmalıdır. Bu yazının temel amacı, çeviri sektöründeki bulunan federasyonlar ve derneklerin geliştirdiği etik kodlar metinlerinde sürdürülebilirlik kavramını betimlemektir. Bulgular, çeviri hizmetleri etik kodlar metinlerinde sürdürülebilirlik kavramının doğrudan gönderme yapılan bir kavram olmadığını göstermektedir. Özellikle bireysel ve kurumsal boyutlarda dolaylı olarak ifadelere rastlanmaktadır. Ancak, toplumsal boyut, toplumun bugünü kadar yarını da içerecek şekilde bir vurgu gözlemlenmektedir. Çeviri hizmetleri, odağını çevirmen ve müşteri olmak kadar bir pazar içinde ürün üzerine yöneltirse sürdürülebilirlik daha görünür olabilir.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, Hizmet, Sürdürülebilirlik, Etik Kodlar, ATA, FIT, AUSIT, EN-15038, ITI

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Eğitimi, El-mek: oktayeser@hotmail.com

‘SUSTAINABLE’ CODES OF ETHICS IN TRANSLATION SERVICES

STRUCTURED ABSTRACT

The paper entitled “Sustainable’ Codes of Ethics in Translation Services” is based on the codes of ethics suggested by prominent federations and associations in the Translation **industry** such as ATA, FIT, AUSIT, EN-15038, ITI. Throughout history, written and spoken translations have played a crucial role in interhuman communication. Of all the different types of entities marketed in society, translation and interpreting businesses offer services as a market offering. Businesses fail, but they have a responsibility within themselves and towards others including the society for today and tomorrow. They must make sure that they will be in the market in the years to come. About 33 % of the new US companies that were established in 2010 failed in their first 2 years (SBA, 2014:2). There is a reason for every failure. They may run out of money or the market may change. However, they need to be organized make services sustainable. Companies must put the customer at the heart of the business. They have to create value and build relationships with their customers. This is why sustainability is so important. It is a concept that goes beyond caring for the needs and wants of today’s customers. It means having concern for tomorrow’s customers in assuring the survival and success of the business, shareholders, employees, and the broader world in which they all live. Sustainable businesses provide the context in which companies can build profitable customer relationships by creating value *for* customers in order to capture value *from* customers in return - now and in the future (Kotler and Armstrong, 2011:608). Translation and interpreting are services as a market offering because services are first sold and then produced and consumed, as compared to goods. They are high in experience and credence qualities. These services are essentially intangible. Whether public or private or whether individual or organizational, these services must be managed in a sustainable way. The main objective of this paper is to describe the codes of ethics in the translation and interpreting industry in terms of the concept of sustainability. Research was conducted through a content-analysis method of the codes of ethics put forward by organizations that govern the translation business and draw conclusions. Followed by a descriptive analysis of the content, sustainability was assessed through a model of three levels of sustainability suggested by Elena and Curiel on the dimensions of individual concerns, organizational concerns, and societal concerns. Elena and Curiel highlight that the ultimate goal of sustainable development is securing a better quality of life for all, both now and for future generations. **The findings indicate that sustainability in translation services is not a concept referred directly in the codes of ethics described above, but inherent intrinsically in terms of such dimensions as individual and organizational. However, the societal dimension taking into account the present and future of society is not yet emphasized properly. Sustainability can act as a determining factor visible in the codes of ethics relating to translation industry. In order to do so, there can be a change in focus. The focus seems to be on**

the translator, the association or the client. Indeed, these constituents are all the key players. If the focus were placed on translation and interpreting as a product in the translation market, then they would all be sustainably functional. Entities marketed in society differ from goods to services and from ideas to persons. Translation and interpreting are services as a market offering. As a matter of fact, it must be the service that is sustainable. Sustainable businesses build customer relationships by creating value *for* customers in order to capture value *from* customers in return - now and in the future. Translation businesses have an economic, legal and societal responsibility towards stakeholders such as customers, employees and the community. Society involves everybody and the greater economy. In this way, they can promote a high standard of ethics and values. If companies or persons delivering these services neglect the long-run interests of consumers and society, this can be regarded as a disservice to them. Services must be desirable products with immediate appeal and long-run benefits. The concept of managing these services in a sustainable way is not only to manage in an efficient and effective way, but also to respond strategically to a wide range of environmental and societal challenges.

Key Words: Translation, Interpreting, Service, Sustainability, Code of Ethics, ATA, FIT, AUSIT, EN-15038, ITI

1. Introduction

Businesses fail, but they have a responsibility within themselves and towards others including the society for today and tomorrow. They must make sure that they will be in the market in the years to come. About 33 % of the new US companies that were established in 2010 failed in their first 2 years (SBA, 2014:2). There is a reason for every failure. They may run out of money or the market may change. However, they need to be organized make services sustainable.

Companies must put the customer at the heart of the business. They have to create value and build relationships with their customers. This is why sustainability is so important. It is a concept that goes beyond caring for the needs and wants of today's customers. It means having concern for tomorrow's customers in assuring the survival and success of the business, shareholders, employees, and the broader world in which they all live. Sustainable businesses provide the context in which companies can build profitable customer relationships by creating value *for* customers in order to capture value *from* customers in return - now and in the future (Kotler and Armstrong, 2011:608).

There are different types of entities marketed in society. Translation and interpreting are services as a market offering. This is so because services are first sold and then produced and consumed, as compared to goods. They are high in experience and credence qualities. These services are essentially intangible. Whether public or private or whether individual or organizational, these services must be managed in a sustainable way. The main objective of this paper is to describe the codes of ethics offered by some federations and associations in the translation and interpreting industry in terms of the concept of sustainability. I use the concept of translation service in such a way that it covers translation and interpreting services unless otherwise stated.

2. Literature Review

In literature review, I intend to focus on the concepts of services, ethics, and sustainability. In services marketing, there are some basic terms which need to be defined in order to understand customers and the marketplace are *customer needs*, *wants*, *demands* and *market offerings*. Companies share a common goal. It is all about creating customer value and building profitable customer relationships. It starts with understanding consumer needs and wants, and developing a value proposition by which the organization can attract and grow valued consumers (Kotler and Armstrong, 2011:XVI-XVII). **Needs** are the basic human requirements such as air, food and clothing. Human needs are states of felt deprivation. They include basic *physical* needs for food, clothing, warmth, and safety; *social* needs for belonging and affection; and *individual* needs for knowledge and self-expression. These needs become **wants** when they are directed to specific objects that might satisfy the need. They are shaped by society and individual personality. **Demands** are wants for specific products backed by an ability to pay (Kotler and Armstrong, 2011:6-22).

A product is defined as (Kotler and Armstrong, 2014:248)

“anything that can be offered to a market for attention, use or consumption that might satisfy a want or need.”

Products are a key element in the overall market offering as consumers' needs and wants are fulfilled through **market offerings**, which are not limited to physical *products* only. They also include *services*. As a matter of fact, there are 10 types of market offerings: Goods, services, events, experiences, persons, places, properties, organizations, information, and ideas. A market offering can be both tangible goods and services. **Services** are a form of product that consists of activities, benefits, or satisfactions offered for sale that are essentially intangible and do not result in the ownership of anything. Services have grown rapidly in recent years. They account for about 64 % of the gross world product.

Ethics is the principles, values, and beliefs that define right and wrong decisions and behavior (Buning and Yu, 2004:477). People who lack a strong moral sense are much less likely to do the wrong things if they're constrained by rules, policies, job descriptions, or strong cultural norms that disapprove of such behaviors. Conversely, intensely moral individuals can be corrupted by an organizational structure and culture that permits or encourages unethical practices (Sturdivant, 1985:128). A **code of ethics** as a formal statement of an organization's values and the ethical rules can play an important role in employees taking ethical decisions for the company and society. Uncertainty about what is and is not ethical can be a problem for employees and it can reduce that ambiguity. Research shows that 97 percent of organizations with more than 10,000 employees have a written code of ethics. Even in smaller organizations, nearly 93 percent have one (Weinstein, 2005:15). And codes of ethics are becoming more popular globally. Research by the Institute for Global Ethics says that shared values such as honesty, fairness, respect, responsibility, and caring are pretty much universally embraced (Fleming, 2005:4).

The idea of '**sustainability**' has been the subject of extensive discussion and debate. Ethics are a cornerstone of sustainable relationships. In the long run, unethical actions harm customers and society as a whole. Sustainability continues to evolve. It is a business megatrend. It means development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs. However, core elements feature (National Sustainability Council, 2013:9):

- Sustainability is concerned with the future and with the ability to maintain certain values, assets or capabilities over the long term.

- Sustainability involves decisions that address the interaction between environmental, social and economic domains.
- Sustainability requires choices considering equity within society and across generations.

Sustainability is an ability to achieve goals and increase value by integrating economic, environmental, and social opportunities. The concept of managing in a sustainable way, which has the effect of widening responsibility not only to managing in an efficient and effective way, but also to responding strategically to a wide range of environmental and societal challenges. Sustainability calls for socially and environmentally responsible actions that meet the present needs of consumers and businesses while also preserving or enhancing the ability of future generations to meet their needs (Kotler and Armstrong, 2011:582). Elena and Curiel highlight that the ultimate goal of sustainable development is securing a better quality of life for all, both now and for future generations, by pursuing responsible economic growth, equitable social progress, and effective environmental protection. There are three levels of sustainability which encompasses individual, organizational and societal concerns. These three dimensions refer to a sustainable society (Elena and Curiel, 2012:2). Research shows that organizational sustainability is closely related to societal sustainability (Demir and Sezgin, 2014:714).

Translation and interpreting services is a service industry which attracts customers from all kinds of markets from consumer markets to business markets and from global markets to governmental markets. Whether public or private, customers' needs and wants are fulfilled through these services in the translation market. Translation and interpreting services are not a market that can be neglected. Throughout history, written and spoken translations have played a crucial role in interhuman communication. The language services industry is global in nature, with over 25,000 organizations that provide Language Service Providers (LSPs) in 152 countries. Translation is a flourishing industry with on-going signs of growth every year. The global market for outsourced translation and interpreting services and technology is expected to surpass 37 Billion US dollars in 2014, according to the *Annual Review of the Translation, Localization, and Interpreting Services Industry* (DePalma, 2014). In 2013, the global language services industry market size reached 34.78 billion U.S. dollars and was forecasted to rise to 47 billion by 2018 (Statista, 2014). The distribution of the global language services market in 2014 by region holds that North America held a 37.81 percent share of the global language services market, the second largest after Europe with a 51.09 per cent share. Asia was the third with a share of 9.96 per cent. Research found that the demand for language services continues, and is growing at an annual rate of 6.23%. The report indicates that the fastest-growing services in the translation industry are translation, website globalization, software localization, and on-site interpreting.

Any human activity requires translation and interpreting services if the parties in these activities do not share a common language and they have a need to communicate (Mulayim and Lai, et.al., 2015:XXXVI). Having access to translation and interpreting services is considered to be a human right defined in the European Convention on Human Rights (ECHR). The rights to liberty and security, and to a fair trial are fundamental human rights protected by the European Convention on Human Rights. For instance, Article 6(3)(a) and (e) of the European Convention on Human Rights state that everyone charged with a criminal offence has the following as the minimum rights (ECHR, 2010:7-8):

(a) to be informed promptly, in a language which he understands and in detail, of the nature and cause of the accusation against him;

(e) to have the free assistance of an interpreter if he cannot understand or speak the language used in court.

Beyond written laws and regulations, businesses are also governed by social codes and rules of professional ethics as an increased emphasis must be placed on ethics and socially responsible actions as written regulations can not be expected to cover all potential abuses, and existing laws are often difficult to enforce. Professions organize themselves into “societies”. They sanction members if found guilty of violating “codes of ethics”. While the codes of ethics of professional societies differ from each other in some important respects, most of them share some important similarities. An ethical professional will:

- 1- serve her client’s best interests.
- 2- protect the public.
- 3- preserve client confidentiality.
- 4- avoid conflicts of interest, and
- 5- avoid certain malicious acts toward other members of one’s profession.

In delivering translation and interpreting services, professional ethics is of great importance as it can foster trust in companies by promoting ethical standards. Like many global companies have a written corporate values statement called the Code of Ethics towards stakeholders, the translation and interpreting industry, too, has the federations and associations that offer codes of ethics through which they create values that influence relationships and ethical decisions.

3. Methodology of the Research

3.1. Objectives and Restrictions of the Research

The main objective of the research aims to describe the codes of ethics and draw conclusions in terms of sustainability. The codes of ethics put forward by organizations that govern the translation business today are as follows:

- **Translator’s Charter** by FIT (Fédération Internationale des Traducteurs - International Federation of Translators)
- **EN 15038 European Quality Standard for Translation Services** by CEN (Comité Européen de Normalisation - European Committee for Standardization)
- **Code of Ethics and Professional Practice** by ATA (American Translators Association)
- **Code of Ethics and Code of Conduct** by AUSIT (Australian Institute of Interpreters and Translators)
- **Code of professional conduct** by ITI (Institute of Translation & Interpreting)

3.2. Variables of the Research

Research will be conducted through a content-analysis method. Followed by a descriptive analysis of the content, sustainability will be assessed through a model of three levels of sustainability suggested by Elena and Curiel in general as shown below.

Sustainability dimensions:

- Individual concerns
- Organizational concerns

- Societal concerns

Sustainability is most effective if businesses develop strategies in all of its dimensions. Elena and Curiel highlight that the ultimate goal of sustainable development is securing a better quality of life for all, both now and for future generations. Therefore, I will intend to include the time factor into the research. The factors of time of sustainability are:

- Present
- Future

4. Findings

4.1. Translator's Charter

FIT (Fédération Internationale des Traducteurs - International Federation of Translators)

It consists of 5 sections and 40 statements. It lays down certain general principles in relation to the profession of translating. It was approved by the Congress at Dubrovnik in 1963 and amended in Oslo in 1994. In Section I, it lays down the general obligations of the translator. This is where the job description is made, focusing on the responsibilities of the translator. It seems to be source-oriented as it discusses the concepts of faithfulness and fidelity in terms of the source text. The main competencies that a translator needs to have in order to translate are bi-lingual and thematic. It also mentions obligations towards the author of the source text, the profession, themselves and consumers by respecting their interests. Section II is about the rights of the translator. A translator is the holder of copyright and the legal protection. Section III treats of the economic and social position of the translator. Translator's Charter deals with remuneration and social security. Section IV highlights translators' societies and unions. It is about defending the interests of the translator and improving the standards of translation through these organizations. They maintain relations with various parties such as industrial organizations, public and private authorities, universities and research institutes. They do so to solve their common problems, assure quality or sort out disputes. They make efforts to value the profession. In Section V, there are statements about national organizations and the international federation of translators. It focuses on the part that FIT plays. Translators are encouraged to establish a national organization which, in turn, is called upon to unite in FIT.

4.2. EN 15038 European Quality Standard for Translation Services

CEN (Comité Européen de Normalisation - European Committee for Standardization)

EN-15038 European Quality Standard for Translation Services was completed in 2006. The purpose of the standard is to establish and define the requirements for the provision of quality services by translation service providers. It encompasses the core Translation process and all other related aspects involved in providing the service. The standard aims to offer translation service providers and clients a description and definition of the service. It also provides them with a set of procedures to meet the market needs. It has six articles consisting of some provisions. The first two articles mention the scope, and the terms and definitions. Article three is about the basic requirements for a translation service provider to carry out a translation project from human resources and competencies to technical resources, and from quality management system to project management. The fourth article is about the client-translation service provider relationship. It deals with enquiry and feasibility, quotation, client-translation service provider agreement, and project conclusion. The fifth article points out the procedures in translation services. It documents procedures about managing translation projects and project preparation from administrative to technical and linguistic aspects. It also gives information on the translation process like translation,

checking, revision, review, proofreading and final verification. The last article regulates the added value services.

4.3. Code of Ethics and Professional Practice

ATA (American Translators Association)

ATA aims to provide a framework to enable a deeper understanding of the effects of professional conduct on members and the industry as a whole. The Code of Ethics and Professional Practice has eight statements accepted by the members as their ethical professional duty. Members are obliged to convey meaning between people and cultures faithfully, accurately, and confidentially. They have to hold in confidence and any privileged information. They must represent their qualifications and responsibilities honestly. They enhance these by continuing education in language, subject field, and professional practice. They act collegially by sharing knowledge and experience. They define in advance by mutual agreement, and abide by the terms of all business transactions among members and with others. They offer due recognition of their work. They endeavor in good faith to resolve among members any dispute that arises from their professional interactions. These statements are intended to protect members, the American Translators Association or those they serve.

4.4. Code of Ethics and Code of Conduct

AUSIT (Australian Institute of Interpreters and Translators)

AUSIT was founded in 1987. The AUSIT Code of Ethics and Code of Conduct was completed in 1995. In 2012, it was updated in recognition of the significant development and diversification of the field in Australia and the growing attention to ethical issues in interpreting and translation around the world. It is intended to regulate the professional conduct of members of AUSIT. A large number of agencies, institutions and purchasers of interpreting and translation services within Australia require practitioners to adhere to this Code of Ethics. Members are obliged to maintain impartiality, objectivity and confidentiality. They strive for excellence through professional development. They decline work beyond their competence. They promote working conditions and relationships that facilitate collaboration and quality service delivery. They adhere to dispute resolution procedures. The AUSIT Code of Ethics defines the values and principles guiding the decisions that interpreting and translation professionals make. The Code of Ethics consists of general principles which is made up of nine provisions from professional conduct to confidentiality and from competence to professional development. These provisions set out the values and principles relating to interpreting and translation practice. The AUSIT Code of Conduct provides a framework for interpreting and translation professionals to use when exercising judgment in their practice. It has conduct issues specific to translators with ten provisions and interpreters with fifteen provisions respectively.

4.5. Code of Professional Conduct

ITI (Institute of Translation & Interpreting)

The Code of Professional Conduct is made up of 5 different articles under which there are some provisions. The first article deals with a fundamental principle about the members of the institute. They must act in accordance with the high standards of the profession in all cases. The second article defines some terms such as member, principal, and work. The third article is about the standards of conduct that members must follow in relation to advertising, mutual assistance, dispersion of work, exploitation of knowledge, confidentiality and media and public statements. Members are expected to act with dignity and professionalism. The fourth article is about the standards of work. The standards of translation and interpreting are set forth. The competencies

that members need to have are defined and the importance of professional development are stressed out. The contractual arrangements are drawn up to highlight the relations between members and principals. There are some provisions which emphasize some exceptions in accepting work from a principal. The last article takes on general provisions about professional standards committee, application of the code, arbitration, disciplinary proceedings and amendment of the provisions.

5. Discussion

Sustainability in translation services is not a concept referred directly in the codes of ethics described above, but inherent intrinsically in terms of such dimensions as individual and organizational. However, the societal dimension taking into account the present and future of society is not yet emphasized properly.

Sustainability can act as a determining factor visible in the codes of ethics relating to translation industry. In order to do so, there can be a change in focus. The focus seems to be on the translator, the association or the client. Indeed, these constituents are all the key players. But, if the focus were placed on translation and interpreting as a product in the translation market, then they would all be sustainably functional. Entities marketed in society differ from goods to services and from ideas to persons. Translation and interpreting are services as a market offering. As a matter of fact, it must be the service that is sustainable. Sustainable businesses build customer relationships by creating value *for* customers in order to capture value *from* customers in return - now and in the future. Translation businesses have an economic, legal and societal responsibility towards stakeholders such as customers, employees and the community. Society involves everybody and the greater economy. In this way, they can promote a high standard of ethics and values. If companies or persons delivering these services neglect the long-run interests of consumers and society, this can be regarded as a disservice to them. Services must be desirable products with immediate appeal and long-run benefits.

The concept of managing these services in a sustainable way is not only to manage in an efficient and effective way, but also to respond strategically to a wide range of environmental and societal challenges.

REFERENCES

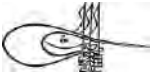
- Administration's Office of Advocacy
http://www.sba.gov/sites/default/files/files/_All%20States%2013.pdf
- ATA (American Translators Association). *Code of Ethics and Professional Practice*.
- AUSIT (Australian Institute of Interpreters and Translators) (2012) *Code of Ethics and Code of Conduct*.
- BUNNİN, Nicholas and YU, Jiyuan (2004). *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy*, Malden, USA, Oxford, UK, Victoria, Australia: Blackwell Publishing
- CAVAGNARO, E. and CURIEL, G. (2012). *The Three Levels of Sustainability*, Greenleaf Publishing Publication
- CEN (Comité Européen de Normalisation - European Committee for Standardization) (2006). *EN 15038 European Quality Standard for Translation Services*
- DEMİR, Ö. and SEZGİN, E. E. (2014). Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma ve Sürdürülebilirlik: TRB1 Bölgesinde Yapılan Bir Araştırma. *Turkish Studies - International Periodical For*

The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 9/5 Spring, p. 707-725, Ankara – Turkey.

- DEPALMA, D. A. et. al. (2014) *The Language Services Market: 2014*. Cambridge: Common Sense Advisory, Inc.
- European Court of Human Rights. (2010). *European Convention on Human Right*, Strasbourg. Retrieved from [http:// www.echr.coe.int](http://www.echr.coe.int)
- FIT (Fédération Internationale des Traducteurs - International Federation of Translators). *Translator's Charter*
- Fleming, J. E. (2005). "Codes of Ethics for Global Corporations," *Academy of Management News*, June.
- ITI (Institute of Translation & Interpreting). *Code of Professional Conduct*
- KOTLER, P. & ARMSTRONG, G. (2011). *Principles of marketing*, 14th Edition. Pearson Prentice Hall
- KOTLER, P. & ARMSTRONG, G. (2014). *Principles of Marketing*, 15th Edition. Pearson Prentice Hall
- MULAYİM, S. and LAİ, M. et.al. (2015). *Police Investigative Interviews and Interpreting: Context, Challenges, and Strategies*, London and New York: CRC Press.
- National Sustainability Council. (2013). *Sustainable Australia Report 2013: Conversations with the future*, Canberra: DSEWPac
- PWC (2012). Translation Bureau Benchmarking and Comparative Analysis Final Report
- SBA (2014). *Small Business Profiles for the States and Territories*, U.S. Small Business
- STURDİVANT, F. D. (1985). *Business and Society: A Managerial Approach*, 3rd ed. Homewood, IL: Richard D. Irwin
- WEİNSTEİN, M. (2005). "Survey Says: Ethics Training Works," *Training*, November.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ESER, O., Çeviri Hizmetleri Etik Kodlar Metinlerinde Sürdürülebilirlik, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 449-458, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7986>, ANKARA-TURKEY

SİNEMADA KADIN EMEĞİ VE DAYANIŞMASI: MADE IN DAGENHAM*

*Neslihan GÖKER***

ÖZET

Kadının ev ve çalışma hayatını biçimlendiren en önemli öge ataerkil toplum yapısıdır. Erkek egemenliğinin hüküm sürdüğü bu yapı içerisinde kadın, cinsiyetinden dolayı evin içiyle sınırlı tutulurken, erkek kamusal alanda söz sahibidir. Kadınların çalışma hayatında yer alması, cinsiyete özgü işlerde çalıştırılmalarına ve ayrımcılığa maruz kalmalarına neden olmuştur. Çünkü kadının evdeki işlerden sorumlu bir cins olarak tanımlanması, çalışma yaşamındaki emeğinin değersizleşmesine ve erkekte daha aşağı bir statüde görülmesine yol açmıştır. Bu nedenle kadınlar 1960'lı yıllardan itibaren var olan egemen erkek üstünlüğünü oluşturan yapı içerisinde haklarını elde etmek için toplumsal hareketlere girişmişlerdir.

İngiltere'de Ford fabrikasında çalışan 187 kadın işçinin 1968 yılında "eşit işe, eşit ücret" sloganıyla başlattığı direnişi konu edinen "*Made in Dagenham*" filmi 1960'lı yıllardaki kadın hareketini temsil edici niteliktedir. Filmin anlatısı içerisinde, bu yıllarda ortaya çıkan kadın hareketlerinin toplumsal, siyasal ve ekonomik yönlerine dair de önemli temsil biçimleri ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada kadının çalışma yaşamını örnekleyen filmin çözümlenmesinde göstergebilimsel yöntem uygulanmıştır. Göstergebilimsel çözümlemede anlatıyı inşa eden kesitlerin ele alındığı dizimsel çözümlemede film anlatısı 5 kesite ayrılmış, karakterlerin ve olay örgüsünün yaşadığı dönüşümler değerlendirilmiştir. Dizisel çözümleme aşamasında ise anlam üretiminde kullanılan karşıtlıklar tespit edilmiş ve yorumlanmıştır. Bu karşıtlıklar içerisinde ön plana çıkan en temel zıtlıklar toplumsal

* Makale boyunca filmin Türkçeye çevrilen biçimi olan "Kadının Fendi" ismini kullanmayacağımı belirtmek isterim. Filmin orijinal ismi olan "Made in Dagenham"ı ya da Türkçeye çevrimi doğru olan "Dagenham'da Üretilmiştir" ifadesini kullanmayı tercih edeceğimi vurgulamak isterim. Yabancı film isimlerinin, Türk sinemasında gösterime girmesinde filmin adını tam anlamıyla karşılamayan ya da eksik karşılayan başlıklar altında izleyiciyle buluştuğu bilinmektedir. Bu hassasiyetten yola çıkarak "Kadının Fendi" ifadesinin Erkeği Yendi gibi bir kalıplaşmış yapıyla tamamlanmaması adına bu tür bir tercihe gidilmiştir. Böyle bir algının oluşması filmin yanlış okunmasına ve değerlendirilmesine neden olacaktır. Filmin orijinal adında, erkek egemenliğine karşı bir zaferin Dagenham'da üretildiğine dair vurgunun ön plana çıktığı da belirtilmelidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Sinema ve Televizyon, El-mek: neslihanuyucesoy@gmail.com

cinsiyet farklılığı olarak kadın/erkek ayrımı, kadınların mekânsal alanlarının eviçi/iş yaşamı olarak bölümlenmesidir.

Anahtar Kelimeler: ataerkillik, çalışma yaşamı, ayrımcılık, kadın emeği, Made in Dagenham.

WOMAN LABOUR AND SOLIDARITY IN CINEMA: MADE IN DAGENHAM

STRUCTURED ABSTRACT

The most important element which shapes woman's domestic and work life is patriarchic society structure. While woman is kept limited with domestic border in this structure on which man dominancy existss, man has power in public sphere. Women's place in work life caused sex-specific work distribution and their subjection to discretion. Because identification of woman as responsible from domestic work led to a perspective at which her work life labour is degraded and placed at a lower degree than men. For this reason, beginning from 1960's, women attempted social movements.

Made In Dagenham film, which takes the resistance that 187 women working in Ford factory started with the slogan "Equal Wage for Equal Work" as subject, has the quality of representing women's movement in 1960's. In this study, semiological method was used to analyze the film that samples women's work life.

The short story of the analyzed film is as follows: In 1968, 187 women workers were on duty at Ford's River factory in Dagenham, besides 55.000 male workers. Women workers' mission is to knit seat coatings for Ford automobiles. Women workers, who undertake an important work from door panel to seat coating, are kept in "unqualified worker" status, in which there's no word for having a right in work life. Women workers, who don't accept their labour being evaluated in this status, write a complaint letter to management. However cannot get a reply. Women workers, who also take the support of Albert (Bob Hoskins), Ford's workplace representative, take a job quitting protest for one-day duration. Women workers, who receive an unexpected reply from management, find the tone very hard. Women, who don't accept the letter, which is written in men jargon, take on to resistance against Ford management.

In the system analysis part of parsing, film storytelling is divided into 5 elementary sections in the context of evolutions that the characters experienced. These are; starting state, adoption of the teaching, evolution, refusal and termination. In the first section, there are descriptions related to domestic and work lies of the characters. The second section involves the decision of Rita, film's main character, for contributing in the meeting, which will be held with Ford authorities. The third section is the evolution section that is experienced in the storytelling. The process, starting with a complaint letter, turns into a job quitting protest for one-day duration. First strike of women, who departed for full purpose of seeking their rights starts. Women workers

cause the entire machinery stop at Ford's Dagenham factory into a complete silence, at the struggle for their invisible labour. Women workers start their strike, gathering in front of the factory with their banners. Full support is provided for Rita and her friends who tell, "At least, they can understand that we are serious". Women workers who need to have their voices heard for showing up that they are desperate, hold their banners; "No seat cover for you today, Mr. Ford", with ambition. One day strike of women workers, immediately appear in product stocks. Because, one day strike of women, who produce seat cover by manual labour, cause seat stocks to decrease. In other words, women succeed in informing Ford management that they are not unqualified workers and capitalist system needs women labour. Fourth section takes the process to strike while women workers fall out with Ford management. In the last section of termination status, describe the success of women, who depart with the slogan "Equal Wage for Equal Work".

In the system analysis of parsing, antagonisms, which exist in storytelling, take places.

According to this, main antagonisms of the film are as follows: Women/men, Domestic Life/Work Life, Qualified/Unqualified, Boss/Worker, Strike/Adoption, Slave/Worker. These antagonisms function as elementary keystones of the meaning produced in the film.

At the basis of the evolution that the characters experienced through the film storytelling, lies realisation of women about their iniquity that they experienced. However, at the other side, organization of women around this realisation and exhibition of solidarity is expressed in relation with their sight on their potentials and their contribution of value in work life. For this reason, one of the main proposals of the film is the emphasis that the success in right seeking and right gaining is possible with women's self-recognition in social life, sight on their potentials and exhibition of solidarity among themselves. The change which film's characters experience also proves this.

Another important subject is the bilateral complete structure of domestic and work lives. In the film, women's discrimination in work life is also valid for domestic life. Presentation of waging and negative conditions at work life also as valid for domestic life, indicates that, the problem is to be searched neither in work nor domestic lives; rather, in patriarchal social structure. For this reason, surpass over patriarchal view at work life, following a definite struggle, provides with evolution at domestic life naturally.

The male dominant structure which patriarchal structure created collapses, when women, who withdraw from domestic roles, also quit their works in the factory. As the roles that women undertake at domestic life inherit to men, voices become heard from male side, for domestic order restoration with women's return to work life. And the male dominant management at work life loses partial discipline with women's withdrawal. For this reason, production at Ford's factory comes to point of stopping. When Ford management who describe women as unqualified workers fall out into the situation of lack of seat covers for their brand new model automobiles, factory's gates are this time closed for also male workers. When men, who provide house

Turkish Studies

economy's gears to turn in patriarchal system, lose their jobs, they give up supporting women's strike. However, women continue their struggle and have their voices heard by Minister of Labour, Barbara Castle and at last gain equal work conditions with men. General male dominant sight, who see women as passive and adoptive, this time start to memorialize and tell them as pioneers of a movement.

In the film, Barbara Castle, from this point of view, is presented as an important figure. Castle's existence as women takes place as an important element in the storytelling. For this reason, the deep meaning in the storytelling emerges. The main helper of women against patriarchal structure is again women. In the film, women's gain of power and existence at important positions is exposed.

Key Words: patriarchy, work life, discrimination, women labour, Made in Dagenham

Giriş

Tarihsel gelişim sürecinde ilkel toplumlardan modern toplumlara gelinceye kadar kadın, eşitsizliğe ve ayrımcılığa maruz kalmıştır. Kadını toplumsal hayatta erkeğin karşısında ikincilleştiren ve evin içiyle sınırlayan düzenin itici gücünü oluşturan ataerkil aile yapısıdır. Ataerkil aile yapısında kadın ve erkeğin üstlenmesi gereken roller cinsiyete özgü işbölümüne göre belirlenmiştir. Kadını, kadın olduğu için evin içiyle sınırlı bir yaşam alanı sunan ataerkil aile yapısı erkeğe kamusal hayatta özgürce hareket etme imkânı vermiştir. Evin içindeki roller başta olmak üzere toplumsal hayattaki rolleri de belirleyen ataerkil aile yapısı çalışma yaşamının da cinsiyetçi bir yapıyla şekillenmesinde öncü bir rol oynamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemlerde erkeklerin savaş cephesine gitmesiyle beraber kapitalist sistem fabrikalarda çalıştırılacak kadın işçi arayışına girmiştir. Kadının ev içiyle sınırlı olan hayatı savaşın etkisiyle bir anda değişmiş ve savaş; erkeklerin bıraktığı işleri devralarak emek sürecine giren birçok kadın çalışan yaratmıştır. Savaş dönemi aktif bir şekilde çalışma hayatında yer alan kadınlar, savaştan sonraki dönemde erkeklerin cepheden dönmesiyle belirgin bir iş kaybına uğramış, ancak daha sonraki yıllar çalışma yaşamında kalıcı bir şekilde yer alan kadın tipinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1950'lerde emek gücüne katılan kadın tipinin genel özellikleri arasında yetişkin, evli ve çoğunlukla okul yaşına gelmiş çocukları olan kadınlar bulunmaktadır (Vogel, 2003: 16). Genellikle kadınının cinsiyetine indirgenen ve kadın işi olarak nitelendirilen işlerde çalıştırılan kadın işçiler ev yaşamında olduğu gibi çalışma yaşamında da eşitsizliğe ve ayrımcılığa maruz kalmaya başlamışlardır. Kadın işçiler, erkeklerle aynı işi yapmalarına rağmen daha az ücret alarak ve fazla mesaiye kalarak vasıfsız işçi statüsünde çalışan işçi sınıfını oluşturmuştur.

1960'lı yıllar kadın sorununun daha fazla tartışıldığı yıllar olması sebebiyle ön plana çıkmıştır. Önceki yıllarda var olan kadın sorunu, bu kez kadın işçilerin çalışma yaşamında maruz kaldıkları ayrımcılığa karşı başlattığı hareketlerle dikkat çekmiştir. Özellikle kapitalist düzenin hâkim olduğu ülkelerde her kesimden kadının katılımıyla kadınlar; ev ve iş yaşamındaki erkek egemen yapıya karşı eşitlik ve özgürlük sloganlarıyla direnişe geçmişlerdir. Çünkü kadınlar her alanda "*kadın*" oldukları için ezildiklerinin bilincine varmıştır (IV Enternasyonal Belgeleri, 1993: 8-61).

Sanayileşmenin çekirdeğini oluşturan İngiltere savaş döneminde en fazla kadın işçiyi çalıştıran ülke olarak ön plana çıkmıştır (German, 2006: 119). İngiltere'de bulunan Ford fabrikasında yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenerek perdeye aktarılan "*Made In Dagenham*"

filminde 187 kadın işçinin hak arama mücadelesi anlatılmaktadır. Emeklerinin görünür kılınması adına direnen bu kadın işçiler “eşit işe, eşit ücret” sloganının yasalaşmasının mimarı olarak da tarihe geçmişlerdir. 1968 yılında İngiltere’de yaşanan bu olayları temsil eden “*Made In Dagenham*” filmi göstergebilimsel çözümleme yöntemi ile analiz edilmiştir. Göstergebilim, anlatı yapısını oluşturan küçük yapı taşlarını tespit edebilmek için filmi bileşenlerine ayırır (Hunt ve diğerleri, 2012: 18). Bu nedenle çözümlemenin ilk aşamasında dizimsel çözümleme uygulanmış, filmin anlatısı kesitlere ayrılmıştır. Bununla birlikte analizin ikinci kısmında; göstergebilimin, anlamın benzer öğelerden değil, karşıt öğeler arasındaki ilişkilerden doğduğu varsayımından (Rifat, 2009: 22) hareketle dizisel çözümleme yapılmıştır. Bu aşamada filmin anlatısı içerisinde ortaya çıkan temel karşıtlıklardan yola çıkılarak, bu karşıtlıkların anlam üretimine katkısı değerlendirilmiştir.

1.KAVRAMSAL VE TARİHSEL BİR ÇERÇEVE

1.1. Ataerkil Yapıda Kadın ve Ev Yaşamı

Kadınların iş yaşamında var olmasıyla beraber çalışma ortamı cinsiyetçi bir bakış açısıyla düzenlenmeye başlanmıştır. Bu bakış açısı kadınlar açısından eşitsiz ve ayrımcı bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Erkek çalışanlar daha vasıflı işlerde çalışıp daha yüksek ücretler alırken, kadın işçilerin daha düşük ücret altında emek sarf edip vasıfsız işçi statüsünde bırakılmalarının temel sebebi, ev yaşamındaki ataerkil aile yapısından kaynaklanmaktadır. En eski aile biçimi (Engels, 2005: 15) olarak kabul gören ataerkil aile yapısı feminist literatürde erkek egemen toplum yapısını vurgulamak için kullanılmaktadır. Kökeni kapitalizm öncesine uzanan, erkeklerin; kadınların emekleri ve bedenleri üzerinde tahakküm kurduğu, eşitsiz bir cinsiyet ilişkiler sistemini ifade eden ataerki kavramı; hayatın farklı alanlarında erkek ve kadının eşitsiz ilişkilerinin temel belirleyicisi haline gelmiştir (Yaman, 2013: 19-55).

Erkeğin sırf erkek cinsi içerisinden yer almasından dolayı toplum içinde kimi ayrıcalıklara sahip olduğunu tanımlayan ataerkillik kavramını (Brenner ve Ramas, 2012: 23) Kandiyoti (2011: 327) kadın ve erkek ilişkilerinde eşitsiz ve hiyerarşik bir yapıyı toplumsal cinsiyetin anlattığından çok daha iyi ifade ettiğini vurgulayarak kavramın önemini belirtmiştir. Çünkü ataerkillik kavramı aile içerisinde kadın ve çocuk üzerinde aile reisi olarak kabul gören babanın egemenliğini kapsamına karşın, kamusal alandaki cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ve erkek egemenliğinin her alanda etkili olmasına yol açmıştır (Dedeoğlu, 2000a: 250).

Kadın ve erkeğin eşit olarak dünyaya gelmediği, bir cinsin diğerinden toplumsal yapıda hep daha üstün ve değerli kılındığı (Heritier ve diğerleri, 2014: 5) cinsiyete özgü işbölümünde açığa çıkmaktadır. Cinslerin biyolojik olarak erkek ve dişi diye ayrılması her iki cinse de farklı görevler yüklenilmesine neden olmuştur. Erkek fiziksel üstünlüğüyle tanımlandığından doğaya egemen olma rolleri üstlenirken, kadına bakımla ilgili önemsiz işler uygun görülmüştür (Mitchell, 2006: 42). Ataerki sistemin sürdürülmesinin ön koşulu olan cinsiyete dayalı iş bölümü; kadına ve erkeğe farklı görevler yükleyerek erkeklerin her alanda egemenliklerini sürdürmesini ve kadını denetim altında tutmayı sağlamıştır (Yaman, 2013: 98).

“Kadının yeri evidir” (Direk, 2014: 58) ifadesinin toplumsal cinsiyet çalışmalarında hâkim bir görüş olarak yer almasının da temel sebebi bundan ileri gelmektedir. Çünkü ataerki ideoloji kadının ideal mekânının ev olduğunu belirleyerek kadına eş olma ve annelik rolleri yüklemiştir (Topçuoğlu, 2000: 111). Ev işlerinin cinsiyete özgü işbölümü dağılımında kadının üstlenmesi gereken rolleri arasında yer almasını Federici (2014: 31); ev işinin kadının cinsiyetiyle özdeşleştirilmesinden kaynaklı olduğunu vurgulamıştır. Ev işi, kadının bedenine ve kişiliğine indirgendiğinden, sırf kadın olma durumundan bu görevin kadın cinsine yüklenildiğini belirtmiştir.

Savran (2012: 11) da evin içindeki ilişkilerin ve pratiklerin doğallaştırıldığına ve bu işlerin tümünün kadınların doğal yetkinlikleri olarak sunulduğuna dikkat çekmiştir.

Çalışma yaşamında kadının ezilmesinin sebeplerinin başında ataerkil aile yaşamı gelmektedir. Kadının ev içindeki görevlerden sorumlu bir birey olarak tanımlanması iş yaşamını etkilemektedir. Çünkü kadın, düzenli bir işte çalışsa bile evin içindeki görevlerinden muaf olamamaktadır. Yaman (2000: 90) bu olgunun kapitalistlerin kadınları daha olumsuz koşullarda çalıştırmasının bahanesi olduğunu dile getirmektedir. Böylece kadınlar kapitalist sistem içinde olumsuz koşullarda güvencesiz ve ucuza çalıştırılacaklardır. Kadının “doğal” yerinin ev olduğunu bilen kapitalist sistem kadının iş yaşamında eşitsiz ve ayrımcı bir ortamda çalışmasına kılıf oluşturacak şu uygulamaları aşağıdaki şekilde belirlemiştir:

- 1) Kadınların az ücretli, kalifiye olmayan işlerde çalıştırılmaları. “Onları yetiştirmeye değmez, çünkü evlenip ya da hamile kalıp işi bırakacaklardır”. 2) Kadınlara düşük ve eşit olmayan ücret uygulaması. “Onlar sadece lüks eşya ve ev aletleri almak için çalışıyorlar.” 3) İşçi sınıfı içindeki derin bölünmeleri sürdürmek. “Kadınlar erkeklerin yapması gereken işleri alıyorlar”. 4) Kadın işçilerin sendikalar ve işçi sınıfının diğer örgütlerinde sayıları ile orantılı bir düzeyde bütünleşmelerinin engellenmesi. “Kadınlar toplantılara koşturmak yerine evde çocukların bakımıyla meşgul olmalıdırlar” (IV Enternasyonal Belgeleri, 1993: 19).

Dolayısıyla kadının ev içi konumu iş yaşamındaki yerini belirlemede öncü olmuştur. Dedeoğlu’nun (2000b: 140) da vurguladığı gibi ev yaşamı yani aile, kadın istihdamını şekillendirmede kilit bir konumdur; çünkü hem kadınların çalışmaya ilişkin kararlar almalarında hem de onların emek piyasasına sundukları emeğin niteliğinin belirlenmesinde, bir dizi önemli rol oynamıştır.

Kadının eşine, çocuklarına ve ev işlerine harcadığı emek karşılıksız emektir. Delphy’e göre (2012: 104) de ev içi hizmetlerini ve çocukların bakımını karşılıksız sağlamak zorunda kalan kadın emeği ataerkil süreçler ve örüntüler sayesinde çalışma yaşamındaki emeğinin de değersizleşmesine yol açmaktadır. Böylece çalışma yaşamı ve ev yaşamındaki her iki değersizleştirme de birbirini desteklemekte ve beslemektedir. Kadınların evde yaptıkları işlerin karşılığı ödenmeyen ve görünmeyen özelliği, pazarda kadınların niteliklerinin de değerinin düşmesine neden olmaktadır (Ecevit, 2012: 259). Sonuç olarak Vogel’in (2003: 31) de vurgusuyla kadının çalışma hayatındaki ezilmişliğine temel oluşturan cinsiyete özgü iş bölümünden başka bir şey değildir. Bu da kapitalist sistemde, kadının daha ucuza ve düşük statüdeki görevlerde çalışmasına yol açmaktadır.

1.2. Çalışma Yaşamında Kadın: Kadın İş, Erkek İş

Kadının eş ve anne olarak evine ait olduğu fikri 17. ve 18. yüzyıllar boyunca yaygın bir görüş olarak kabul görmüştür. 19.yüzyılın başında yaşanan tarihsel dönüşümler, başta Sanayi Devrimi olmak üzere kadını özel alandan çıkartıp işyeri ile ev mekânını birbirinden ayırmıştır. Fabrikaların makinalaşması ve küçük ev sanayiinin çöküşü ile birlikte işin kamusal dünyasıyla evin özel dünyası daha önce hiç olmadığı kadar birbirinden ayrılırken (Donovan, 2013: 25) yeni teknik iyileştirmeler ve buluşlar kitleler halinde çalışma imkanı yaratmıştır (Bebel, 2013: 99). Sanayi devriminden sonra kadınlara iş yaşamında duyulan ihtiyaç İkinci Dünya savaşında daha da artmıştır. Cepheye giden erkeklerin yerine fabrikalarda çalışmaya başlayan kadının tam zamanlı ev kadınlığı (Brenner ve Ramas 2012: 57) kalkarken bu olağanüstü koşullar kapitalistlere kadın işçilerin önemini ve kadınların üretime katılmalarını sağlamak için neler yapmaları gerektiğini göstermiştir (German, 2006: 111).

Devrimlerin klasik ülkesi olan İngiltere sanayi devrimiyle beraber tarımsal toplumdaki endüstriyel bir topluma dönüşmüştür. Kapitalist sistem hem tarımda hem de endüstride üretim yöntemlerinin değişmesine neden olmuştur (German, 2006: 27). Makinenin toplumsal hayatı ele geçirdiğini vurgulayan Marx ve diğerleri (2000: 18-57) işçi ailesinin bütün üyelerinin emek

pazarında yer almaya başlamak zorunda kaldığına dikkat çekmiştir. Yeni üretim ilişkilerinin pazara hakim olmasıyla kamusal hayattaki erkeğin konumu sarsılmış ve erkeğin üstünlüğü üzerine kurulu ataerkil aile yapısı Zetkin ve diğerlerinin (1996: 16) ifadesiyle alaşağı edilmiştir. Zetkin; kadının evin içine bağımlı hale getirilmesinin aileyi bir arada tuttuğu fikrinden yola çıkarak kadının fabrikaya girmesinin aile yaşamını yok ettiğini ve kadın cinsinin ekonomik bağımsızlığını kazanarak kurtuluşuna ilk adımı attığını vurgulamıştır. Makineleşmenin her alana girmesi kadınların işçi olarak kullanıldığı meslek ve iş türlerinin sayısının da artmasını sağlamıştır. Böylece kadınlar da erkekler gibi fabrikalarda, atölyelerde çalışarak kapitalist sisteme kâr sağlayan dışının önemli bir parçası haline gelmiştir (Luxemburg, 2013: 361).

Çalışma yaşamında var olmaya başlayan kadınlar ev hayatında olduğu gibi iş hayatında da toplumsal cinsiyete bağlı bölünmeler nedeniyle ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Bunun en önemli nedeni ise toplumsal cinsiyete özgü bölünmelerin kapitalist sistemin temel ve yaşamsal bir özelliği olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü sosyalist teoriye göre kapitalizm erkekler tarafından ve öncelikle de erkeklerin lehine işletildiği gerçeğinden kaçamamaktadır. Kapitalizm, bir ölçüde toplumsal cinsiyet ilişkilerince yaratılan iktidar ve kâr olanaklarından oluşmuş bir yapıdır ve böyle olmayı da sürdürdüğü sürece kadın, ayrımcılığa maruz kalmaya devam edecektir (Connell, 1998: 147).

Çalışma yaşamında açık ara ayrımcılığa maruz kalan en geniş grup olan kadınlar (Çolak ve diğerleri 2011: 107) en başından beri, işverenler tarafından ailevi rollerle örtüşen işlerde çalıştırılmışlardır. Temizlikçilik, ev içi hizmetler, örgücülük, dokumacılık ve tuhafiyecilik gibi meslekler kadın rolüne uygun görülürken (Brenner ve Ramas, 2012: 51) bu görevler daha az gelir getiren işler olmasıyla dikkat çekmektedir. Kadının erkekten daha az ücret alarak çalışma hayatında tutunmaya çalışması iki cinsi ev hayatında olduğu gibi işçi sınıfında da bölen ve zayıflatan cinsiyetçi bakış açısının ürünüdür (Hartman, 2012: 193). Çünkü kadının ev içindeki görevleri birincil önemde olurken, çalışma hayatındaki görevleri ikinci planda kalmıştır (Molyneux, 2012: 149). Emek piyasasının ‘kadın’ ve ‘erkek’ işi olarak ikiye ayrılması Dedeoğlu’nun da (2000: 148) vurguladığı gibi kadınları, yorucu, nazik ya da ince işlerin altından kalkma konusunda ‘doğal’ olduğu varsayılan yeteneklerini kullanmak üzere düzenlenen işlere verme eğilimini doğurmuştur. Bu işlerde ücretler benzer işlerde çalışan erkeklerin aldıklarından daha düşük kalmıştır.

Barrett’a göre, belli bir mesleğin “vasıflı iş” olarak tanımlanması ve buna göre ücretlendirilmesi tamamen ideolojik bir bakış açısının ürünüdür. Çünkü erkekler yüksek ücretli belli işleri kendileri için ayırmış olduklarından dolayı kadınlar ancak evcimenliklerini yansıtacak ve güçlendirecek işlerde çalıştırılmışlardır (Brenner ve Ramas, 2012: 52). Bu nedenle kadınlar erkeklerden daha vasıfsız işlerde çalıştırıldıkları için daha az kazanmaktadırlar. Ama kadınların vasıfsız olarak görülen işleri, aslında yüksek beceri gerektiren işler olması sebebiyle daha önemli ve değerlidir (Redfern ve Aune, 2012: 155-156).

Kadınların iş yaşamında düşük ücretle çalıştırılmaları Connell’in da (1998: 71) vurguladığı gibi kapitalist sistemin işleyişine uygun bir görünümüdür. Çünkü kadınların erkekler karşısında düşük ücretlerle çalıştırılmaları, kapitalistlere yüksek kazanç sağlamaktadır. Aynı zamanda cinsiyetçi yapının iş yerinde işçi sınıfını ikiye bölmeye ve kadınların iş yaşamında da ezilmeleri, aile yaşamının korunmasına destek sağladığı gibi kapitalizmin de büyümesini güçlendirmektedir.

Fabrikadaki erkek egemen yapı sendikalar ve meslek örgütlerinde de devam etmektedir. Sendikalar bir nevi işgücü piyasasındaki eril ayrıcalığı koruyan bir işleyişte çalışmaktadır (Brenner, 2012: 149). Öyle ki kadınlar düşük ücretlerle vasıfsız statüde çalıştırıldıkları gibi durgunluk dönemlerinde istihdam edildikleri yerlerde ilk önce işten çıkartılan kesim olmuşlardır. Bunun nedeni ise çalışma yerindeki erkek egemen bakışın erkeği evin reisi olarak görmesi ve evin geçimini sağlaması için erkeğin çalışmak zorunda olmasıdır (Molyneux, 2012: 148). Ama kadın,

tam zamanlı bir işte çalışsa bile evin reisi olarak görülmediği gibi, kazandığı paranın sadece evin geçiminin sağlanmasına “yardımcı” olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

1.3. İşçi Hareketlerinde Kadın

Kadınların çalışma hayatına girmesiyle beraber erkek ve kadın arasında evde başlayan ayrım çalışma hayatında belirgin bir kadın sorununun doğmasına neden olmuştur. Başta aynı işte çalışmalarına rağmen eşit ücret alamayan kadınlar “eşit işe, eşit ücret” sloganıyla çalışma yaşamının cinsiyetçi bir bakış açısıyla işletilmesine karşı savaş açmışlardır. Sanayi devriminin toplumsal hayatta yarattığı değişimler, ilk önce cinsler arasındaki ilişkilerde yaşanmış ve kadınlar oy hakkını elde etmek için mücadele vermişlerdir. Kadınlar, 19.yüzyılın sonu ile 20.yüzyılın başlarında, Amerika’da ve Avrupa’da yürütülen birtakım mücadeleler sonunda oy hakkını kazanmışlardır (Şişman, 2013: 87)

60’lı yıllarda Batı’da toplumsal bir harekete dönüşen feminizm, Simone de Beauvoir’ın ataerkil topluma yönelttiği eleştiriler ve cinsiyetlerin eşitliğini temel alan bir görüş üzerinde etkili olmaya başlamıştır. 60’lı ve 70’li yıllar boyunca Batı toplumlarını derinden etkileyen bu eşitlikçi söylem erkek egemen yapının sarsılmasına neden olmuştur (Çeler, 2013: 166). Kadın haklarının kazanılması ve toplumsal hayattaki tabuların yıkılması feminizmin, sosyal bir hareket olarak güçlendiği 1960’tan günümüze uzanan bir zaman diliminin eseridir (Işık, 1998: 41-42). Kadın işçiler, 1960’lar ve 1970’lerin başında yükselen işçi sınıfı hareketinin önemli bir parçasını oluşturmuşlardır (German, 2006: 147).

Kadının hem işte hem evde çifte emek kullanmaktan kaynaklanan sorunlarının aşılabilmesi için tek çare olarak sosyalizm gösterilmektedir. Ama kadınları kurtuluşa götürecek bu harekette, kadınların erkeklerle omuz omuza vererek mücadeleye girmesi şarttır (Tekeli, 2011: 30). Ancak bu koşullar altında erkek ve kadın işçiler haklarını kazanmak için beraber mücadele ederken, cinse dayalı işbölümünün kaldırılmasının yolunu açabilirler (German, 2006: 108). Firestone de (1993: 22) kadın devriminin amacının, yalnızca erkek egemenliğini yok etmek değil, cinsel ayrımı ortadan kaldırmak olduğunu belirtmiştir.

Britanya’da kadın hareketi, Harold Wilson’un İşçi Partisi hükümeti döneminde Ford fabrikasında çalışan kadın işçilerin, 1968 yılında eşit işe, eşit ücret ve cins ayrımcılığına karşı greve girmeleriyle başlamıştır. Dönemin çalışma bakanı Barbara Castle ile görüşen makinistler, eşit ücret yasaının ve erkeklerle aynı oranda ücret artışının sözünü Castle’dan alarak fabrikalarında çalışmaya geri dönmüşlerdir. Barbara Castle sözüne sadık kalarak, hükümetin 1970 yılında Eşit Ücret Yasasının uygulamaya girmesini sağlamıştır. Pek çok kadın çalışan için çalışma hayatında önemli değişiklikler başlatan bu yasa, erkeklerle kadınların ücretini neredeyse yakın hale getirmiştir. Ücret düzeylerinin artmış olması kadınların bugünkü emek gücündeki sağlamlaşmış pozisyonun da oluşmasına ön ayak olmuştur (German, 2006: 143-144).

Barbara Castle ve hükümetin almış olduğu kararla birlikte, İngiltere’de çalışma hayatında daha güçlü var olmaya başlayan kadın işçilerin bu zaferi aslında kapitalist sistemin çekirdeğini oluşturan İngiltere gibi bir yerde, otomotiv sektörünün devlerinden biri olan Ford’un kadın emeğine ne derece ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Zetkin ve ark. ifadesiyle (1996: 18) “ekonomik koşullar gereğince, ne kapitalist, ne de erkek, sanayide kadın emeğinden” vazgeçememektedir. İşletmede kadına yüklenen işler ne olursa olsun, onun emeği kesinlikle gereklidir çünkü yalnız bir erkek bir çiftliği ayakta tutmayı başaramaz (Delphy, 2012: 95). Bu nedenle kadın, erkek gibi toplumun yararlı ve eşit bir parçası olmalıdır, aynı erkek gibi görevlerini yerine getirirken haklarına da sahip çıkabilmelidir (Bebel, 2013: 244) Kant’ın şu sözü kadın ve erkeğin birbirine her alanda ihtiyacı olduğunu özetlemesi açısından önemlidir: “Erkekle kadın ancak birlikte tam ve bütün insanı oluştururlar, bir cins diğerini tamamlar.” (akt. Bebel, 2013: 106).

2. MADE IN DAGENHAM FİLMİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

2.1. Filmin Öyküsü

1968 yılında Ford'un Dagenham'da bulunan River Fabrikasında 55.000 erkek çalışanın yanı sıra 187 kadın işçi de görev yapmaktadır. Makineciler bölümünde yer alan kadın işçilerin görevi, Ford'un otomobillerine koltuk kılıfı dikmektir. Koltuk kılıfından kapı döşemesine kadar önemli bir işi üstlenen kadın işçiler, yönetim tarafından çalışma yaşamında bir hakka sahip olmayan "vasıfsız işçi" statüsünde tutulurlar. Yaptıkları işin bu şekilde değerlendirilmesini kabul etmeyen kadın işçiler yönetime şikâyet dilekçesi yazarlar ve bu dilekçeye cevap alamazlar. Ford'un işyeri temsilcisi Albert'ın da (Bob Hoskins) desteğini alan kadın çalışanlar, bir günlük iş bırakma eylemine girişirler. İş bırakma eyleminden sonra yönetimden hiç beklemedikleri bir mektup alan kadın çalışanlar, mektuptaki üslubu çok sert bulurlar. Erkeklerle hitap eden bir dille yazılan mektubu kabul etmeyen kadın işçiler Ford yönetimine karşı direnişe geçerler.

Kadın işçi devriminin lideri Rita O'Grady'nin (Sally Hawkins) de cesur tavrıyla kadınlar, fabrikalarında bu sefer büyük çaplı bir greve çıkarlar. Vasıfsız işçi statüsünde hiçbir hakka sahip olmadan çalışmaya hayır diyen kadınlar "eşit işe, eşit ücret" sloganıyla grevlerinin kapsamını genişletirler. Çalışma yaşamında cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldıracak bir hareketin mimarı olan kadın işçiler ilk başta kimse tarafından ciddiye alınmasa da Avrupa'nın en büyük otomobil üreticilerinden biri olan Henri Ford'un bile endişelenmesine neden olacak olaylar gelişmeye başlar.

2.2. Filmin Karakterleri ve Toplumsal Konumları

Filmin kahramanlarından Rita O'Grady (Sally Hawkins) 1968 yılında otomobil üreticisi Ford'un Dagenham'daki River Fabrikasında çalışan 187 kadın işçiden bir tanesidir. Evli ve iki çocuk annesi olan Rita'nın fabrikadaki görevi koltuk kılıfı dikmektir. Fabrikada zorlu koşullarda çalışan bir kadın işçi olan Rita, aynı zamanda evde çocuklarına ve kocasına toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde çizilen görevlerini yerine getirmek üzerine kurulmuş bir ev kadınıdır. Fabrikada koltuk kılıfı dikerek ev gelirine katkı sağlayan Rita, çocuklarına ve eşine bağlı bir kadındır. Çocuklarının eğitim hayatıyla da yakından ilgilenen Rita'nın ve ailesinin hayatı kadınların greve gitmesiyle tamamen değişir. Çünkü kadınların haklarını kazanmak için çıktıkları yolda bu hareketin lideri Rita O'Grady'dir.

Filmin diğer bir kahramanı Eddie O'Grady (Daniel Mays) ise Rita'nın kocasıdır. Rita gibi Ford fabrikasında çalışan Eddie, karısını ve çocuklarını seven bir babadır. Rita'yı kadın işçilerin almış olduğu bu zorlu kararda destekleyen Eddie, karısının bu harekette bir lider olması dolayısıyla evde birtakım zorluklar yaşamaktadır. Çocuklarının bakımı başta olmak üzere ev işlerinin tümü bu kez Eddie'nin üzerine kalmıştır. Bu durum Rita ve Eddie arasında birtakım sorunların çıkmasına neden olur.

Albert (Bob Hoskins) ise otomobil üreticisi Ford'un iş yeri temsilcisidir. İngiliz kadın otomotiv işçilerinin sevdiği bir karakter olan Albert, kadınların çalışma yaşamındaki cinsiyet ayrımcılığını yok etmek için verdikleri mücadelede onları sonuna kadar destekler.

Lisa Hopkins (Rosemund Pike) Ford'un fabrikasında yönetici olan Peter Hopkins'in karısıdır. Güzel bir kadın olan Lisa aynı zamanda bir çocuk sahibi bir annedir. Lisa'nın evin içiyle sınırlı bir hayatı vardır. Dünyanın en iyi üniversitelerinden biri olan Cambridge'in Tarih bölümünden birincilikle mezun olmasına rağmen iş yaşamı olmayan mutsuz bir ev kadınıdır. Üniversite yıllarında çalışmayı çok seven Lisa'nın evlilik hayatında gerçek kimliği yok olmuştur. Kocasına göre Lisa, evin içiyle sınırlı yeteneklere sahip bir kadındır. Lisa'nın bastırılmış olan çalışma azmi ve yetenekleri kadınların direnişine destek vermesini sağlar. Kocasını Peter Hopkins,

Ford fabrikasında çalışan bir yöneticisi olsa da Lisa, kadınların grevinde Rita'nın en büyük destekçilerinden biri olur.

Peter Hopkins (Rupert Graves) Lisa Hopkins'in kocasıdır. Ford'un İngiltere merkezindeki yöneticilerinden biridir. Kadın işçilerin "eşit işe, eşit ücret" sloganıyla çıktıkları grevi durduramaz. Karısı Lisa ile ilişkileri soğuk ve duyusuz bir şekilde yürümektedir.

Connie ise (Geraldine James) Rita ile aynı fabrikada çalışan kadın işçidir. Connie, aynı zamanda kadınları destekleyen sendikanın temsilcisi ve sözcüsü olarak da görev yapmaktadır. Ama Rita'nın kocası George (Roger Lloyd Pack) savaş dönüşü hayata adapte olamayarak sürekli savaş anılarının rahatsız ettiği bir adama dönüşmüştür. Bu nedenle Connie ve kocası zor günler geçirmektedir. Connie'nin üstlendiği sendika sözcülüğü görevinin Rita'ya uygun görülmesi Connie tarafından da destek görecektir.

Filmin diğer kahramanlarından biri ise Brenda (Andrea Riseborough) dır. Ford'un fabrikasında makineciler bölümünde koltuk kılıfı dikerek hayatını sürdüren Brenda hoş ve çekici bir kadındır. Arkadaşlarıyla çıktıkları bu grevde Rita'nın yanında yer alarak ona destek veren bir karakterdir.

Barbara Castle (Miranda Richardson) ise dönemin çalışma bakanıdır. 1968 yılında göreve gelen Barbara Castle güçlü ve etkili bir kadın yöneticidir. Dönemin başbakanı bu görevi ona vermiştir. İş ve verimlilik üzerine ülkedeki sorunları çözmek için çalışmalara başlayan bakan, Dagenham'da ayaklanan kadınların sesini duymamazlıktan gelemeyecektir.

2.3. Dizimsel Çözümleme

Çözümlemenin ilk aşamasında anlatı içerisinde karakterlerin yaşadığı dönüşümlere göre film kesitlere ayrılmaktadır.

Kesit 1: Başlangıç Durumu

Made in Dagenham filmi Dünyanın dördüncü, Avrupa'nın ise en büyük otomobil üreticisi Ford'un otomotiv sektöründeki gücünü göstermek amacıyla hazırlanmış siyah beyaz belgesel film görüntüleriyle başlar. 1968 yılında İngiltere'de geçen filmde otomobil üreticisi Ford'un İngiltere'de otomobil endüstrisi açısından önemli yerleşim yerlerinden biri olan Dagenham da dâhil olmak üzere fabrikalarında her gün 3000 otomobil üretilmektedir. Ford'un Dagenham'daki fabrikasında 55.000 erkek ve 187 kadın işçi görev yapmaktadır.

Filmin açılış sekansının ardından kadın işçiler neşeli bir şekilde bisikletlerine binerek fabrikalarına gelirler. River Fabrikasında Makineciler Bölümünde çalışan kadın işçiler için 28 Mayıs 1968 günü normal ve sıradan bir şekilde başlamıştır. Yılın en sıcak günlerinin yaşandığı İngiltere'de kadınlar bu sıcak ortamdan çok fazla etkilenmektedir. Sıcaklığın etkisiyle üzerlerini açarak bir nebze de olsa serinlemeye çalışan kadınların çalışma ortamı oldukça gürültülü ve rahatsız edici olarak tanımlanabilir. Ayrıca sadece sıcak hava kadınların çalışma koşullarını etkilemez; yağmurlu günlerde kadın işçiler için çalışmak bir ıstıraba dönüşür. Çalıştıkları yerin çatısı olmadığından dolayı yağmurlu günlerde çıkartılan kovalar ve açılan şemsiyeler eşliğinde kadınlar koltuk kılıfı dikmeye devam ederler. Kadın işçilerin "Kaç kere düzeltilsin istedik? sorusundan işyeri yönetiminin kadınların çalışma koşullarını iyileştirmeye gitmeyerek böylesine kötü bir ortamda kadınlardan yüksek verim beklediğini anlarız. Hatta aynı fabrikada çalışan erkek işçiler bile "biz erkekler her gün bu domuz yuvasına gelmek zorunda kalsaydık çoktan greve giderdik" diyerek kadınların bu çalışma koşulları içerisinde çok bile dayandıklarını gösterir.

Makineciler bölümünde çalışan Rita ve diğer kadın işçiler Ford'un her gün üretilen otomobillerine koltuk kılıfı dikmektedirler. Kadınların böyle bir işe uygun görülmesinin temel

sebebi cinsiyetçi bir yaklaşımın ürünüdür. Çünkü kadınlar “uysal”, “sabırlı”, “itaatkar” oldukları gerekçesiyle rutin ve genellikle “kadın işi” görülen işlerde” çalıştırılmaktadır (Yaman, 2013: 141). Küçük parçaları birleştirip bir araya getirerek Ford’un prestijli arabalarına koltuk kılıfı diken kadın işçiler, bu işi herhangi bir örnek olmadan yerine getirirler.

Kadın işçilerin çalıştığı makineciler bölümüne bir erkek geldiğinde, kadınlar kıyafetlerini hemen giyinmeye başlarlar. 28 Mayıs günü de aynen böyle olur. Ford’un iş yeri temsilcisi Albert, kadın işçilerin yanına bir duyuru yapmak üzere gelir. Albert’ın, Dagenham’da çalışan kadın işçiler tarafından sevilen bir kişilik olduğu, fabrikaya geldiği anda mutlu bir şekilde karşılanmasından anlaşılır.

Kadın işçiler Ford’daki yönetim tarafından “*vasıfsız eleman*” olarak değerlendirilmiştir. Albert aracılığıyla kadın işçiler ise neden “*vasıfsız eleman*” olarak değerlendirildiklerini öğrenmek istedikleri için bir şikâyet dilekçesi vermişlerdir. Şikâyet dilekçesinin süresi dolduğundan, kadınların şikâyet dilekçesinde yazan birkaç maddeyi oylaması gerekir. Bu maddelerden ilki bütün fazla mesailerin derhal yasaklanması, ikincisi ise 29 Mayıs’ta bir günlük iş bırakma eylemidir. Maddeler oy birliği ile kabul edilir. Kadınlar, yönetime karşı almış oldukları bu karardan dolayı çok mutludur. Rita, “*Her şeyin bir başlangıcı vardır*” diyerek vermiş oldukları bu kararın arkasında durur. Bir başka kadın işçi Brenda ise “*Lanet olsun onlara. Herkes grev yapıyor, biz neden yapmayalım?*” diyerek Ford’un Makineciler bölümünde bir kadın hareketinin başlayacağını sinyali verir.

Kadınların ev yaşamındaki durumları da iş yaşamından farksız değildir. Rita, fabrikada çalışan bir işçi olmasının yanında, evin içi görevleri olan bir ev kadınıdır. Kocasını sabah yatağında yatarken Rita, çocukları ve kocası için erken kalkıp mutfak önlüğünü takarak kahvaltı hazırlamaya girişen, bir yandan da ütü yapan, çocuklarının sorunlarıyla ilgilenen ilgili bir annedir. Yani Rita; hem ev içinde, hem de iş yerinde bir takım sorumluluklar üstlenmesi gereken bir kadın portresi çizmektedir. Aynı zamanda çocuklarının eğitim hayatındaki tüm sorunlarla da Rita ilgilenmektedir. Graham, hasta olduğu için okula gitmek konusunda isteksizdir. Rita, çocuğunun hasta olmadığını hocası tarafından dövüldüğünü Graham’ın ellerine baktığında anlar. Rita’nın oğluna “*Yine Bay Clarke mı?*” sorusundan oğlunun okulda hocası tarafından ilk defa dövülmediğini anlarız. Rita, oğluna bu sorunu çözeceğini söyleyerek ona inandığını gösteren bir gözle bakar.

Rita, Graham’ın hocası Bay Clarke ile görüşür. Graham’ı iletisini birkaç defa unuttuğu için dövdüğünü söyleyen Bay Clarke; Rita ve ailesinin toplu konutlarda yaşadığını ve toplu konutlarda yaşayan ailelerin çocuklarında bu tür sorunların olduğunu dile getirerek Rita ve ailesinin ekonomik ve sosyal konumunu eleştirir. Rita, duydukları karşısında Bay Clarke’a cevap dahi veremez. Üzgün bir şekilde okuldan ayrılırken anlatının ilerleyen kesitlerinde kadın hareketinde Rita’nın en büyük destekçilerinden biri olacak olan Lisa Hopkins ile okul koridorunda karşılaşır. Lisa ile Rita’nın ilk karşılaşması tatsız olur. Çünkü oğlunu döven öğretmenle hiç beklemediği bir konuşma içerisine giren Rita; Lisa’yı tersleyerek okul koridorundan hızlı adımlarla uzaklaşır.

Kesit 2: Öğretiyi Kabul Etme/Benimseme

Ford’un işyeri temsilcisi Albert, kadınların şikâyet dilekçesine vermiş oldukları oylamayı yönetime bildirir. Fakat yönetim, bir günlük iş bırakma eylemine inanmayarak kadın işçileri ikna etmek için bir toplantı ayarlar. Warley’deki Ford Genel Merkezinde yapılacak toplantıya güçlü bir kadroyla katılmanın öneminden bahseden Albert, Ford patronlarının karşısına çıkacak isimleri belirleyerek bir kişinin daha toplantıya gelmesi gerektiğini vurgular. Kadın işçilerden kimse dördüncü olmak istemeyince, Albert bu kişinin bir günlüğüne izinli olacağını söylediğinde bütün kadınlar el kaldırır ama bir kişi hariç: Rita O’Grady. Rita arkadaşlarının “*tam senlik iş*” sözcükleri eşliğinde bu görevi kabul eder. Rita’nın görevi kabul etmesi, bir anlamda kadınların iş

yaşamlarında haklarını araması gerektiğini vurgulayan eşitlikçi öğretinin kabul edilmesi olarak yorumlanabilir.

Toplu konutlarda yaşayan Rita ve ailesi işçi sınıfını temsil etmektedir. Rita'nın kocası Eddie de Ford fabrikasında çalışmaktadır. Rita, işten çıktıktan sonra toplu konutlarda yaşadığı evine gelerek çocuklarına ve eşine akşam yemeği hazırlamaya başlar. Mutfak önlüğünü takarak iş yerinden sonra evin içinde de çalışmaya devam eden Rita'nın aksine kocası Eddie işten geldikten sonra kanepede uyumayı tercih eder. İş yerinde karışıklık olduğundan bahseden Rita'ya kocası anlamayarak bakar ve *"Oy kullandın sadece Rita. Karışıklık gerçekten sokağa çıkıp grev yaptığında olur. Tanrı aşkına"* diyerek Rita ve arkadaşlarının içinde bulundukları durumu ciddiye almaz. Rita, eşinin bu söyledikleri karşısında üzülür ve bunu fark eden Eddie sadece şaka yaptığını ve onunla gurur duyduğunu söyleyerek Rita'nın gönlünü almaya çalışır. Eddie ve arkadaşları aslında kadın işçilerin böyle bir oylamaya dahi giremeyeceklerini düşünmüşlerdir. Bunun en temel sebebi kadınların ev yaşamında olduğu gibi iş yaşamında da itaatkar olacakları fikrinin erkeklerin bilincinde kalıcı bir şekilde yer edinmesidir.

Rita, Ford yöneticileriyle yapacakları toplantıya kendinin de katılacağını söyleyince Eddie şaşırır. Eddie'nin bu tutumuna karşı Rita *"sorun değil çayınızı sabah demlerim, olur da gecikirsem, altını açmanız yeterli"* diyerek ev içi görevlerinden geri kalmayacağını, hem evin içini hem de iş yaşamındaki görevlerini yerine getireceğini dile getirir. Hatta kocası Eddie'ye *"Sen nasılsa birahaneye gidersin"* diyerek de manalı bir cevap verir. Delphy'nin de (2012, 104) vurguladığı gibi kadının *"dışarıdaki işi, kendisini ev işlerinden muaf kılmadığı gibi, bu ev işlerine zarar da vermemelidir. Dolayısıyla kadın, belirli bir ekonomik bağımsızlık elde edebilmenin karşılığında, iki işi birden yürütme özgürlüğüne sahiptir ancak"*.

Kesit 3: Dönüşüm

Başlangıç durumundaki anlatı yapısı, karakterler ve olaylar, Rita ve diğerlerinin Ford patronlarıyla yapacağı toplantıyla değişmeye başlar. Dönüşüm aşamasının başlangıç kısmında toplantı öncesi gergin olan Rita'yı sakinleştirmeye çalışan Connie, Rita'nın endişelenmemesi gerektiğini, çünkü *"konuşmaların hepsinin erkeklerin yapacağını"* dile getirir. Toplantıya geçmeden önce Ford'un Genel Merkezinde görevli olan Monty Taylor, Rita'ya toplantıya ilişkin tavsiyede bulunur: *"Orada seni tuzağa düşürmelerine izin verme. Soru soruyor gibi olsalar bile başın öne eğik olsun. Ben cevap veririm. Hepsinden öte, ben kafa sallarsam, sen de salla. Anladın mı?"*

Anlatının bu kesitinde dikkat çekilmesi gereken nokta Connie'nin ve Monty Taylor'un Rita'ya söyledikleridir. Bu söylemlerden çıkarılacak olan çalışma yaşamında erkek egemenliğinin var olduğu ve bu düzenin de devam etmesi için kadın çalışanların sesini çıkarmaması gerektiğidir. Çalışma yaşamında kadınlara konuşma hakkı vermeyen hatta kadınların greve çıkabilecek güçte olmadıklarını vurgulayan yönetime karşı, kadınların sadece kafa sallayarak her şeye onay vermesi yeterli olacaktır. Rita ve arkadaşlarının başlattığı grevdeki en büyük direnişleri başta erkek egemenliğini destekleyen erkek yönetime karşıdır.

Warley'deki Ford genel merkezindeki toplantı son derece hızlı başlar. Ford yöneticisi Peter Hopkins kadınların çalışma yaşamında herhangi bir hakka sahip olmadıklarını ve bir hakka sahip değilken diğer işçilerin önüne geçmelerine Ford yönetiminin müsaade etmeyeceğini vurgular. Bu sözler Rita'yı çok sinirlendirir ve Rita erkeklerin konuşmalarına daha fazla dayanamayarak; *"Saçmalık"* diye cevap verir: *"Üç saattir oturuyoruz. Kızlar için önemli olan bu mudur? Bunu konuşmak için size nasıl yetki veriliyor, anlamış değilim. Şunlara bir bakın diyerek çantasındaki deri parçalarını çıkarır."* Yöneticiler şaşkın bir şekilde birbirlerine bakarlar. *"Siz birleştirin bakalım. Haydi yapın"* der. Ford'un yöneticisi Rita'nın çantasından çıkardığı malzemelerin

Ford'un malı olduğunu ima eder. Rita ise "yok artık" diyerek ültimatoma gibi bir konuşma yapar: "Parçaların nasıl birleştirileceğine kafa patlatmanız gerekiyor. Bir şablon yok çünkü var mı? Onları alıp, dikip, tamamen el emeğiyle bir ürüne dönüştürmemiz gerekiyor. Kapı döşemesinde de durum aynı, ötesini Tanrı bilir. Bu, bizi de aynen tanımladığınız gibi "vasıfsız" bir iş değil ki. Tanrı aşkına! Bizim hatta çalışmak için bir sınavdan geçmemiz gerek. "Yarı vasıflı" deniliyoruz, ücretimiz de benzer şekilde yarım oluyor. Şu hakları yokken öne geçme meselesine de gelirsek şikayetimizi yapalı aylar oldu değil mi? Ama hiçbir şey yapmadınız. Nedenini hepimiz biliyoruz. Nedeni kadınların hiç greve gitmemiş olması, değil mi? Kulak arkası yaparsanız, biz de yolumuza gideriz sandınız. Üzgünüm ama bu kadar kolay olmayacak. Çünkü hiçbir yere gitmiyoruz. Yaparız dediğimiz şeyi yapacağız. Fazla mesai yapılmayacak ve derhal 24 saatliğine iş bırakılacak. Sonunun nereye varacağı size bağlı" diyerek toplantıdan Albert ve Connie ile beraber ayrılır. Ford yöneticileri sıkıntılı bir şekilde birbirlerine bakarak neye uğradıklarını şaşırılmışlardır. Böylece Rita karakteri toplantı sonrasında Dagenham bölgesinde kadın devriminin ateşli bir savunucusu haline geldiğini kanıtlayarak büyük bir dönüşüm içerisine girer.

Bir şikayet dilekçesiyle başlayan süreç bir günlük iş bırakma eylemine dönüşür. Tam anlamıyla kadınların haklarını kazanmak için çıktıkları bu yoldaki ilk grevleri başlamıştır. Kadın işçiler görünmeyen emekleri için verdikleri mücadelede Ford'un Dagenham'daki fabrikasında bütün makinelerin durmasına ve etrafın sessizliğe gömülmesine neden olurlar. Kadınlar iş yerlerinin önüne pankartlarıyla beraber gelerek iş bırakma eylemini başlatırlar. "En azından ciddi olduğumuzu anlarlar" diyen Rita ve arkadaşlarına erkek çalışanlardan da tam destek gelir. Çaresiz olmadıklarını göstermek için seslerini duyurmaları gereken kadın işçiler "Bugün sana koltuk yok Bay Ford" diyerek hazırladıkları pankartları büyük bir istekle tutmaya başlarlar. Kadın işçilerin bir günlük iş bırakma eylemi hemen ürün stoklarında kendini belli eder. Çünkü koltuk kılıfını el emeğiyle diken kadın işçilerin bu bir günlük iş bırakması koltuk stoklarının azalmasına neden olur. Yani kadınlar bir nevi Ford yönetimine vasıfsız işçi olmadıklarını kadın emeğine kapitalist sistemin ihtiyacı olduğunu duyurmuş olurlar.

Rita ve arkadaşları protestolarına kayda geçirdiklerini anlayıp fabrikanın önünde başlattıkları eylemlerini sonlandırır. Rita yağmurdan dolayı bir kafenin girişine sığınır. Kafede bulunan Albert ile Rita ile konuşmak ister. Albert'ın Rita'ya söylemesi gerekenler vardır. Albert, Ford'un neden kadınlara karşı böyle bir tutum içine girdiğini özetleyen şu konuşmayı yapar: "Bu anlaşmazlığın senin "vasıf" düzeyinle bir ilgisi yok. Ford, daha az ödeyebileceği için bu kararı verdi. Kadınlara, erkeklerin maaşından daha az ödemeye izinleri var. Rita, bütün ülkede kadınlar kadın oldukları için daha az maaş alıyorlar. Hep ikinci sırada geleceksiniz. Hep döşeme parçalarıyla cebelleşeceksiniz. Ne zamana kadar..". Rita, Albert'a "eşit ücret alana dek" şeklinde cevap verir. Rita, Albert'ın kadın işçiler konusunda neden bu kadar hassas olduğunu ve kadın çalışanları bu derece neden önemseydiğini anlayamayarak ona bu hassasiyetin sebebini sorar. Albert'ın kadın çalışanları son derece içten desteklemesinin sebebi yıllarca yarım maaş alarak çalışan annesinden ötürüdür: "Beni annem büyüttü. Kardeşlerimi de öyle. Hayatı boyunca çalıştı ve Lil teyzeme bize bakması için para ödedi. Hiç kolay değildi. Özellikle de fabrikadaki diğer insanlarla aynı işi yaptığı halde onların yarısı kadar para alırken zordu. Bu durumun değişebileceği hiç sorgulanmadı. Birileri yıllardır pervasızca bunu sürdüren bu şerefsizleri durdurmalı. Sen bunu yapabilirsin. İnan bana Rita yapabilirsin". Albert, sendika temsilcisi olarak seçilen Connie'nin yerine Rita'nın bu görevi üstlenmesi gerektiğini söyler. Çünkü böylesi bir hareket güçlü bir lider istemektedir. Çalışanlara ilham verecek, onların sorunlarını açık bir şekilde dile getirecek bir lidere ihtiyaçları vardır.

Rita, Albert ile konuştuğundan sonra çocuklarını almak üzere okula gider. İngiltere'de müthiş bir yağmur vardır. Yağmur altında sırsıklam bir şekilde çocuklarını bekleyen Rita, Ford'un yöneticilerinden Peter Hopkins'in karısı Lisa Hopkins ile karşılaşır. Lisa Hopkins de çocuğunu

arabada beklemektedir. Aynı okula giden çocuklarını bekleyen bu iki kadını yağın yağmur bir şekilde bir araya getirir. Rita'yı okul koridorundan hatırlayan Lisa onu arabasına çağırır. Rita, sırlıslıkla olduğu için arabanın içine girmek istemese de Lisa ısrar eder ve iki kadın konuşmaya başlarlar. Lisa daha önce karşılaştıklarını Rita'ya hatırlatarak velilerin ortaklaşa hazırladıkları şikâyet dilekçesine imza atıp atmayacağını sorar. Bay Clarke'ın çocuklarını dövdüğü için veliler bir şikâyet dilekçesi hazırlamışlardır. Rita, büyük bir zevkle şikâyet dilekçesini imzalar ve o gün koridorda yaşananlar için Lisa'dan da özür diler. İki kadının ikinci kez birbirleriyle karşılaşması olumlu sonuçlanır. Rita, Lisa'nın üstündeki elbiseyi çok beğenir. Anlatının ilerleyen kesitlerinde bu elbise Rita için önemli bir yer teşkil edecektir.

Kesit 4: Reddetme ve Yaptırım

Bir günlük iş bırakma eyleminden sonra kadınlara yönetim tarafından bildiri mektupları gelir. Başta Rita olmak üzere bütün kadın işçiler bu mektubun içeriği karşısında çok sinirlenirler. Ford'un temsilcisi Monty Taylor, kadınların Ford'un gönderdiği bu mektuba aldırması gerektiğini, bunun iş bırakmadan sonra yapılan standart bir işlem olduğunu söyler. Rita ve kadın işçiler mektuptaki dilin sert ve erkek egemen bir dille yazılmış olduğu konusunda hemfikirdir. Monty Taylor ise diğer bütün grevlerde aynı işlemin ve aynı dilin kullanıldığını dile getirir. Rita ise yönetimin karşısında bu kez erkeklerin olmadığını ve bu hitabı kesinlikle kabul etmeyeceklerini söyleyerek yönetimin bu hareketine karşılık eylemlerinin amacını genişletir. Erkeklerle “*eşit ücret*” alana kadar makineciler bölümündeki kadınların yönetimin yaptırımı karşısında greve gireceğini söyleyerek çalışma yaşamındaki cinsiyetçi yaklaşımı reddeder: “*Bu lanet fabrikanın tümünde en düşük maaşı alan biziz, hatırı sayılır yeteneğimiz olmasına rağmen biziz. Bunun tek bir sebebi var. Kadın olduğumuz için böyle. İş çalışmaya gelince, yetenekleri ne olursa olsun, kadınlar daha az ücret alır. Bu yüzden şu andan itibaren, eşit şartların sağlanmasını, ücretin yapılan işe göre olmasını talep etmeliyiz. Bu grevin tek bir ama tek bir amacı var: Hak. Ya eşit ödeme ya da hiç.*”.

Ford'daki yöneticiler, kadınların hareketlerinde bu derece keskin bir şekilde ilerlemesinin sorumlusu olarak iş yeri temsilcisi Albert ile tartışırlar. Yöneticilerden biri Albert'a sendikalarla yönetim arasındaki tartışmalar neredeyse bitmişken kadınların bu hareketinin müzakereleri tehlikeye attığını dile getirir. Asıl önemli olanın erkekler olduğunu; kadınlar güçlendikçe ve cesaretlendikçe bunun zararını *asıl işi yapan erkeklerin* göreceğini söyler. Ve Marx'dan bir alıntıyla bu düşüncesini desteklemeye çalışır: “*İnsanoğlu kendi tarihini yazar*”. Buradaki oğul “*erkek*” Albert”.

Patronların yapmaya çalıştığı IV. Enternasyonal Belgelerinde (1993: 63): şu şekilde özetlenmiştir: “Patronlar işçi sınıfının her kesimini diğerlerine karşı kışkırtmaya çalışır; kadınlar erkeklerin eşitliğinin ancak erkeklerin zararına sağlanabileceği, erkeklerin işlerini kaybedecekleri, ücretlerin düşeceği, evlerindeki rahattan olacakları fikrini yayarlar”. Albert ise yine Marx'tan bir sözle bu düşüncüyü çürüten bir soru yönlendirir: “*Gelişim, kadınların sosyal konumuyla ölçülebilir*” dememiş miydi? Albert, eşit ödemenin herkesi ilgilendirdiğini ve bunun için mücadele etmeye sonuna kadar değiştiğini dile getirir ve tek başına kalsa da kadın işçilere destek vereceğini söyleyerek toplantıyı terk eder.

Kadınlar bu kez eşit ücret için fabrikanın girişini bir kez daha kapatırlar. Çünkü kadınlar “*kıdemli yetenezsizler olarak*” koltuk kılıfı dikmeye bundan sonra devam etmeyecektir. İngiltere'de çeşitli yerlere giderek çalışma yaşamında ellerinden alınan haklarını kazanmak için mücadele etmeye çalışırlar. Rita sokaklarda “*Bütün kadınların yeter artık deme zamanının*” geldiğini vurgular. Rita ve arkadaşları, diğer Ford kadın çalışanlarını da örgütlemekte başarılı olurlar. Gazetelerde ve televizyonlarda kadın işçilerin başlattıkları greve ilişkin bilgiler oldukça geniş bir şekilde yer almaya başlar. Rita ve arkadaşları eşit işe, eşit ödeme sloganıyla başlattıkları grevlerini hükümet cephesinin de duymasını sağlayarak Çalışma Bakanı Barbara Castle'ın dikkatini çekmeyi

başarırlar. Ford'un Dagenham'daki fabrikasında erkekler cephesinden de kadınların haklı olduklarına dair konuşmalar yayılmaya başlar.

Rita ve arkadaşları çalışmaya devam ederken, bu durum Eddie'nin ev içi rolleri üstlenmesine neden olmuştur. Yani bir anlamda toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde çizilen düzen altüst olmuştur. Çocuklarını okula göndermeden önce kahvaltı hazırlayan Eddie, bu işi daha önce yapmadığı için bir hayli zorlanır. Rita sokaklarda destek almak için konuşurken Eddie; evde temizlik yapmakta, bulaşık yıkamakta ve çocuklarını okula göndermektedir. Hatta arkadaşları Eddie'ye "hadi ama tak önlüğünü" şeklinde takılarak Eddie'nin içinde bulunduğu durumu eleştirirler.

Ford'un Dagenham'daki River fabrikasında işler kötüye gitmeye başlar. Kadınların greve çıkmasıyla fabrikada bir tane bile koltuk kalmamıştır. Koltuk teslim eden bölümde çalışan erkek işçiler "*koltuk yoksa iş de yok*" diyerek evlerine giderler. Erkekler Rita'ya "*fabrikayı kapattın*" diyerek kadın işçilerin grevinin erkeklere de yansıdığını gösterirler. Eddie de işten çıkartılan erkekler arasındadır ve bu nedenle karısına karşı diğer erkekler gibi çok sitemlidir. Çünkü ödenmesi gereken borçlar ve gelen faturalar vardır.

Kadınların başlattıkları grev Ford'un Dagenham fabrikasındaki işleri durma noktasına getirmiştir. Binlerce kişinin işten çıkartıldığı fabrikada ihracattan kazanılacak milyonlarca pound da kaybedilmiştir. Ford yönetimi kadın işçiler arasındaki soruna çözüm bulununcaya kadar fabrika kapılarının bütün iş kollarına süresiz kapatmıştır. Ford otomotivin sahibi Henri Ford, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ford Merkezinde Robert Tooley'i arar ve neden sorunun çözülmediğini kızgın bir şekilde sorar. Ford, kadınların neden böyle bir eylem yaptığını öğrenmek istemektedir. Bay Ford, Rita ve kadın işçilerin istediklerini elde ettiklerinde bu kararların bütün Ford fabrikalarında uygulanmak zorunda kalacağını çalışanlarına söyleyerek hemen bu sorunun çözüme kavuşturulmasını emreder. Ve Robert Tooley İngiltere'ye sorunu halletmek için gider.

İngiltere'ye varan Robert Tooley'i karşılayan Peter Hopkins onu evine götürür. Kadınların grevinin Ford'un en tepesinden itibaren çok ciddiye alındığını belirten Tooley, yemek bittikten sonra masayı toplayan Lisa'ya dönerek "*kafanız çok çalışıyor olmalı eşiniz Cambridge'den mezun olduğunuzu söylemişti*" diyerek kadınların çıktığı grev hakkında ne düşündüğünü sorar. Lisa, Ford'un işbirlikçi olmayan bir tutum içerisinde olduğunu söyleyerek hem Tooley'i hem de kocasını şaşırtır. Tooley, Lisa'nın söylediklerini oldukça ilerici bir bakış açısı olarak değerlendirir.

Kadınlar işe gitmedikleri için zor durumdadır. Sendika ödeneğinden gelen para çok az olmasına rağmen Rita, gelen paraları bölüştürür. Uzun süredir patatesle beslenen kadınlar Brenda'nın getirdiği manav malzemeleriyle mutlu olur.

Bay Clarke'ın Okulu terk etmesinin okul yönetimi tarafından istendiğini Rita'ya haber vermek için gelen Lisa oradan ayrılırken, Peter Hopkins'in karısı olduğunu söyler. Rita'nın Ford fabrikasında çalıştığını bilmediğini, bunu gazeteden öğrendiğini dile getirir. Rita, Lisa'nın grevden vazgeçmelerini söylemek için geldiğini düşünür. Ama Lisa gerçekten devam etmeleri gerektiğini söyleyerek Rita'ya destek olur. Lisa, Rita'ya ataerkil yapıdaki erkek egemen görüşün, genç ve başarılı bir kadını nasıl bir kalıp içine soktuğunu gösteren şu gerçekleri sıralar: "*Kim olduğumu biliyor musun? Gerçekte kim olduğumu yani. Adım Lisa Burnett, 31 yaşımdayım. Dünyanın en iyi üniversitelerinden birinden birincilikle aldığım bir diplomam var. Ama kocam aptalmışım gibi davranır. Diploma için çalıştığım zamanlar çok ama çok mutluydum. Özellikle de çalışmadan dolayı. Çünkü tarih yazan sıra dışı insanlar hakkında okumayı çok severdim. Ve bunun nasıl bir his olduğunu hep merak ederdim. Bitirdiğin zaman bunun nasıl bir his olduğunu bana anlatır mısın? Sakın pes etme. Beni hayal kırıklığına uğratma.*"

Rita, Lisa'nın gelişiyle bir anda uyanır ve hazırlanmaya başlar. Rita ve arkadaşları Eastbourne'de düzenlenen sendikalar birliği konferansına katılacaklardır. Eddie ve Rita bu nedenle tartışırlar. Eddie artık Rita'nın bu liderlik rolünü üstlenmesinden yorulmuştur. Çünkü Eddie artık dışarıya çıkamaz hale gelen, sadece evin içindeki sorumlulukları üstlenen birine dönüşmüştür. Bunları Rita'ya söyleyen Eddie karısından çok sert tepki alır: *“Doğru. Azizin tekisin, bunu mu demeye çalışıyorsun, Eddie? Bize eşit şans verdiğin için lanet bir aziz mi oldun? Olması gereken bu zaten Eddie. Grevin nedenini ne sanıyorsun? Aslında haklısın. İçmeye gitmezsin, kumar oynamazsın, çocuklarla vakit geçirirsin, bizi dövmezsin. Ne kadar da şanslıyım. Tanrı aşkına Eddie, olması gereken bu zaten! Bunu aklına sok. Haklar ayrıcalık değil. Bu kadar basit. Gerçekten çok basit.”* Rita'nın Eddie'ye karşı olan bu tutumunu Melda Yaman'ın şu ifadesiyle (2013: 12) özetlemek mümkündür: *“ne var ki erkeklerin başlarda kahramanlıklarını övdüğü kadınlar, şimdi hoşnutsuzluklarının sebebi haline gelmişti; evde yemek pişmiyor, çocuklara bakılmıyor, ev temizlenmiyordu. Ne de olsa bu işler “kadın işiydi”. Sanki “eşitlik, özgürlük, kardeşlik” diye haykıran erkeklere göre eşitlik ve özgürlük sadece erkekler içindi”*.

Rita ve arkadaşları Eastbourne'de düzenlenen sendikalar birliği konferansına katılır. Rita ve arkadaşlarının haklılığını sendika yöneticilerinin de kabul görmesi bu toplantıyı çok önemli kılmaktadır. Rita, sendika yöneticilerine karşı; *“bizi desteklemek zorundasınız. Birlikte mücadele etmeliyiz, birlikte karşı koymalıyız. Bizler erkeğiyle, kadınıyla işçi sınıfıyız. Cinsiyete göre ayrılmadık. Kadınlara eşit ücret de doğru olmalıdır”* şeklinde konuşması başarılı olur. Çünkü sendika yöneticilerinin yaptığı oylamaya göre makineci kadınları destekleyen delegeler yetmiş dokuz, karşı delegeler kırk sekizde kalmıştır. Yani yapılan öneri Dagenham makinecileri lehine kabul edilir. Kadınları destekleyen sendika, kadınlara tam destek vermeye devam kararı alır.

Kadınların sendikalar birliğinden de gururlu bir şekilde ayrılmalarından sonra hükümet cephesi de kadınların durumunun en kısa zamanda çözülmesi gerektiğini düşünür. Çalışma bakanı Barbara Castle, sempati duyduğu Dagenham'daki kadın işçilerle görüşecektir. Bakanın yanında çalışanların bu toplantıyı hayretle karşılaması, bu toplantının kadın işçileri cesaretlendireceğini ve onların davalarına inandırıcılık katacağını belirtmeleri Barbara Castle'ı çok kızdırır ve Castle; *“İnandırıcılık mı? Onların davasına inandırıcılık mı katacağım. Tanrım, onların davası inandırıcı zaten! Eşit ücret bu. Eşit ücret sıradan bir haktır”* diyerek çalışanlarını odasından çıkarır. Ford yönetimi de Barbara Castle'ın kadınlarla yapacağı toplantıyı duymuştur. Ford'u temsil ettiğini dile getiren Robert Tooley; *“Dünyanın en büyük otomobil üreticisiyiz. İngiliz ekonomisine milyonlarca pound pompalıyoruz. Patronlarımın bir iki kişiye bu gerçeği hatırlatma zamanı geldi”* diyerek yöneticilerine telefon açar. Ve bu telefon işe yarar. Barbara Castle'ın bu toplantısı Başbakanı sıkıntıya sokmuştur.

Kesit 5: Bitiş Durumu

Lisa ve arkadaşları bir basın ordusu eşliğinde Barbara Castle ile görüşmek için bakanlığa giderler. Rita, Lisa'nın daha önce beğenmiş olduğu kırmızı elbisesini giyerek toplantıya gelir. George'un cenazesinden bu yana Rita ile görüşmeyen Connie de toplantıya gelir. Rita, Connie'yi karşısında görünce çok mutlu olur. Barbara Castle'ın o gün beklenmedik bir misafiri vardır: Robert Tooley. Tooley'yi beklemediğini söyleyen Castle kadınlarla toplantısı bitince aldıkları kararları kendisine ileteceğini söyler. Tooley ise son kozunu oynayarak Bakan ile aralarında şöyle bir diyalogun geçmesine neden olur:

Ford Motor'un İngiliz işçileri istihdam ettiğini görmek istiyoruz.

Ford ekonomimizin önemli bir parçasıdır. Bunun çok iyi farkındayım.

O zaman arabalarımızı başka yerlerde üretirmek zorunda bırakmayın. Burada dayanmamıza yardım edin. İş dünyasında ilk sırada olmamızı sağlayan karlı araç üretim

becerimize zarar veren bu grevcilere karşı verdiğimiz mücadeleyi destekleyin. Aksi takdirde, fabrikalarımızı başka yerlere götürürüz.

Beni tehdit mi ediyorsunuz Bay Tooley?

40.000 insanın işinden olmasını engellemeye çalışıyorum Bayan Castle. Ford bu kadar işçiye iş verir. Yan sanayideki on binlerce kişi buna dahil bile değil. Bu durumda eminim ne siz ne de ben risk almak istemeyiz.

Bayan Castle, Tooley ile yaptığı konuşmadan sonra Başbakanla konuşmak ister. Çünkü Castle'ın yüzünde Ford'u temsilen bakanlığına gelen Tooley'in tehditlerine boyun eğmek istemediğini ve kadın işçiler lehinde bir karar verme noktasında olduğunu anlarız. Ama başbakan uçaktadır ve akşama kadar da inmeyecektir. Barbara Castle'in kendi başına karar alması gereklidir.

Barbara Castle; Rita ve arkadaşlarını samimi bir şekilde karşılar. Ve bundan sonra Rita ve Bakan arasında zorlu ve mücadelecı bir konuşma geçer:

Mücadelenizi oldukça yakından takip ediyorum ve bu savaştan, verdiğiniz mücadeleden çok gururlandığımı söylemek istiyorum. Eşit ücret mücadelenizi tamamen destekliyorum, elde edeceksiniz de. Ama zamanı gelince.

Ne?

Endüstri itiraz edecek, mal sahipleri kıyameti koparacak, basın makaraya alacak. Hiç kolay olmayacak.

Mücadele etmeye değen şey için mi?

İşinize geri dönün. Makinelerinizin başına dönün, ben de size mücadelenizi devam ettireceğim sözünü vereyim.

Olmaz.

Bayan O'Grady.

Olmaz daha somut bir şey isteriz. Hemen şimdi. Yaptırım gücünüz var. Sizinle görüşünce sandık ki ..

Siyasette bazen bütün kartlar dağıtıldıktan sonra oyuna başlamak gerekir.

Bizler politikacı değil, işçi kadınlarız. Siz de öyle.

Pekala.

Geri dönmek için ne isterdin?

Anlamadım.

Şu "somut şey" nedir? Her şeyi söylemediğimi de iyice anla.

Bize gerekli olan şey eşit ücret alacağımız garantisi. Bu arada Ford'daki erkeklerin aldığına yakın bir oranda acil ücret artışı isteriz.

Yüzde yetmiş beş oranında mı?

Doksan.

Beni çok zor bir durumda bırakıyorsunuz.

Barbara Castle kadınların yanından kalkar ve Bay Tooley'nin yanına giderek: "Şu dediğiniz riski almam gerekecek" diyerek Tooley'nin tehditlerine boyun eğmediğini gösterir.

Barbara Castle basın mensuplarına şu açıklamayı yapar: "Öğleden sonra yaptığımız görüşmeler sonrası Ford'un 187 makinecisinin 1 Temmuz'da işlerine döneceklerini bildirmekten mutluluk duyuyorum. Makineciler saatlik ücretlerinde 7 penilik artışı hemen alacaklar. Böylece erkeklerin ücretinin yüzde 92'sine yükselmiş olacaklar. Ancak hepsi bu kadar değil. Görüşmelerimiz sonrası hükümetin Eşit Ücret Yasası'nın çıkarılmasına tam destek verdiğini teyit edebilirim."

Rita ve arkadaşlarını desteklemeye gelen kadın işçiler Barbara Castle'ın yaptığı bu açıklamadan sonra Castle'a sarılırlar. Bütün kadınlar mutluluk içinde kameralara ve fotoğraf makinalarına poz verir.

İki yıl sonra Mayıs 1970'de "Eşit Ücret Yasası" Barbara Castle'ın ifade ettiği gibi kanunlaşır ve benzer kanunlar endüstrileşmiş ülkelerin çoğunda hızla çıkarılmaya başlanır.

Ve filmin son planında açılış sekansında olduğu gibi kadın ve erkek işçilerin hep birlikte fabrikalarına bisikletlerine binmiş bir şekilde geldikleri görülür. Kadın işçiler vasıfsız işçi statüsünde görülmelerini kabul etmeyerek başlattıkları süreç sonunda erkeklerle eşitlikçi bir çalışma ortamı yaratmışlardır. "*Dagenham'da Üretilmiştir*" filmi siyah beyaz belgesel görüntüleriyle başladığı gibi sona erer.

2.4. Dizisel Çözümleme / Karşıtlıklar

Göstergebilim, anlam üretiminin inşa edilen karşıtlıklar üzerinden kurulduğu önermesini kabul etmektedir. Bu sebeple "*Made in Dagenham*" filminin anlatı örgüsü içerisinde kurulan zıtlıklar yoluyla anlamın nasıl oluşturulduğu görülebilir. Tablo 1'de oluşturulan karşıtlıklar görülmektedir.

Tablo 1. *Made in Dagenham* Filminde Temel Karşıtlıklar

Kadın	Erkek
Ev Yaşamı	İş Yaşamı
Vasıfsız	Vasıflı
İşçi	Patron
Grev	Uyum
Köle	İşçi

Ford'un Dagenham'daki River fabrikasında görev yapan 187 kadın işçinin "*eşit işe eşit ücret*" sloganıyla çıktıkları grevlerinde eşit olmak istedikleri rakipleri 55.000 erkek işçidir. Fabrikada diğer işçilerle aynı işi yaptıkları halde hatta daha fazla emek sarf edilen bir iş yapmalarına rağmen kadın işçiler hep ikinci planda kalmaktadır. Ford'da koltuk kılıfı ve kapı döşemesi dikerek sistemin önemli bir parçasını oluşturan kadın işçilerin yetenekleri ne olursa olsun fabrikada hep erkeklerden sonra geldikleri yönetim tarafından da ifade edilmektedir. Kadın işçiler; fazla mesai yaparak "vasıfsız işçi" statüsünde yer almalarını ve erkeklerle eşit ücret alamamalarının tek bir nedeni olduğuna inanmışlardır: Kadın olmak! Başlatmış oldukları grevde kadın olmanın eşit ücret almaya engel olmadığını, eşit ücretin basit bir hak olduğunu dile getirmişlerdir. Bu nedenle filmin en büyük karşıtlığını, ataerkil düzen içerisinde anlam kazanan kadın ve erkek arasındaki bu ayrım oluşturmaktadır.

Kadın işçiler fabrikada zorlu koşullarda çalıştıktan sonra ev yaşamında da çalışmaya devam etmektedir. Erkekler fabrikada çalıştıktan sonra eve geldiklerinde yatmayı ve dinlenmeyi tercih ederken, kadınlar hem çocuklarıyla ilgilenmek zorunda kalmakta hem de ev içi görevlerini yerine getirmektedir. Kadınların lideri konumunda yer alan Rita'nın sabah erken kalkıp çocuklarına ve eşine kahvaltı hazırlaması, işten geldikten sonra yine mutfakta akşam yemeği hazırlamaya girişmesi Rita'nın sadece bir işçi olmadığını, aynı zamanda bir ev kadını olduğunu da vurgulamaktadır. Ama kadın işçilerin grev zamanı eve vakit ayıramamaları, erkeklerin ev içi görevleri üstlenmesine neden olmuştur.

Bu durumu Rita ve Eddie üzerinden okumak mümkündür. Rita'nın grev sırasında dışarıda oy toplamaya çalışırken Eddie'nin de evin içindeki işleri yerine getirmesi Rita ve Eddie'yi karşı karşıya getirmiştir. Çünkü Eddie evin içindeki sorumlulukları yerine getirirken her zamanki alışkanlıklarından geri kaldığını, örneğin artık birahaneye bile gitmediğini üstün bir tavırla dile getirerek ev içi görevlerin kendi sorumluluğunda olmadığını ima etmektedir. Hâlbuki Rita'nın işten geldikten sonra üzerine yapışan bu görevleri yapma konusunda şikâyeti olmamıştır. Rita, çalışma yaşamı başta olmak üzere ev içi alanda da hakların kişilere ayrıcalık kazandırmadığını, erkek ile kadının evin içinde ve dışında eşit haklara sahip olduğunu kocası Eddie'ye de kanıtlamıştır.

Filmin temel karşıtlıklarından biri de işçi ve patron zıtlığıdır. Kadın işçiler, erkeklerle eşit ücret almak için bir mücadeleye girerken karşılarındaki en büyük engel patronları ve yönetici kademesinde bulunan kişilerdir. Patronların ve yöneticilerinin erkek olması yaşanan zorlukların artmasında önemli bir etken olarak sunulmaktadır. Bu nedenle patron-işçi karşıtlığı açık bir şekilde görünür değildir. Hâlbuki eşit ücret talepleri ve vasıflı işçi statüsünü edinme mücadelesi kadınlara özgü bir mücadele alanı değildir. Bu karşıtlık bir bütün olarak değerlendirildiğinde kadın erkek ayrımı yapılmadan tüm işçileri ilgilendiren kapitalist sisteme özgü bir sorundur. Bu nedenle, filmin anlatısında kadınların erkeklere karşı girdiği bir mücadeleden ziyade işçilerin patronlara karşı yürüttüğü bir hak mücadelesi yer almaktadır. Ancak diğer taraftan, patronların ve yöneticilerin kadınlara yönelik geliştirdiği söylemde işçi statüsü değil, cinsiyetçi bir tutumun olduğu da görülmektedir.

Rita ve Monty Taylor'un kadın işçileri grevlerinden vazgeçirmeye çalışan Ford yönetimiyle yapılan bir toplantıya birlikte giderken aralarında geçen diyalog kadının erkek karşısındaki konumunu özetlemesi açısından önemlidir. Toplantıda kadınların söz almasını ve konuşmasını istemeyen Taylor, Rita ve arkadaşından kendi konuşmasının onaylanmasını beklemektedir. Monty Taylor'un bu tavrı kadını ev içinde olduğu gibi toplumsal alanda da pasifleştiren erkek bakış açısının sonucudur. Çünkü kadın işçilerden belli bir uyum içinde aynı davranışları bekleyen sendika yöneticisi Monty Taylor, kadınları her alınan kararı onaylayan bir köle gibi görmektedir. Monty Taylor'un bakış açısından Rita ve diğer kadın işçiler sadece var olan düzeni bozmadan çalışması gereken kapitalist sistemin işçileridir.

Filmde Lisa Hopkins'in içinde bulunduğu durum da dikkat çekmektedir. Eğitimli ve başarılı bir kadın olan Lisa'nın hayatının evin içiyle sınırlı olmasının nedeni Ford'un fabrikasında yönetici olan kocası yüzündendir. Karısını sadece evdeki işleri yapabilecek yetenekte gören Peter Hopkins'in karısına bir hizmetçi gibi davranması karısının yeteneklerini ve başarıma azmini köreltmesine neden olmuştur. Lisa ve Peter Hopkins'in aile yaşamı ataerkil yaşamın bir özeti gibidir. Erkeğin söz sahibi olduğu ve evin içini yönettiği ataerkil yapıda, kadın ikinci planda kalarak evin içindeki sorumluluklarını yerine getiren bir kişidir.

Sonuç

Kadın ve erkek, ataerkil toplum yapısı içerisinde farklı roller üstlenerek birbirinden ayrılmıştır. Bu toplum yapısı, kadını ev içi işlerden sorumlu tutarken, erkeğin kamusal alanda özgürce bir şekilde hareket etmesini sağlamıştır. Kadını cinsiyetinden dolayı evin içiyle sınırlayan bu yapı; kadını çocuk doğuran, çocuklarına bakan ve eşiyle ilgilenmesi gereken sorumluluklar etrafında biçimlendirmiştir. Kadını evin içinde baskılayan bu toplum yapısı çalışma yaşamında da belirleyici olmuştur. Erkek egemen bir sistem içerisinde kadın, çalışma yaşamında türlü ayrımcılıklara ve eşitsizliklere maruz kalmıştır. Aynı işte çalışıp, aynı işi yapmalarına rağmen erkeklerden daha az ücret alan kadınlar, daha çok kadın işi olarak nitelendirilen işlerde, ucuza ve fazla mesaiye kalarak çalışmak zorunda bırakılmışlardır.

Kadınların erkekler karşısında ikinci planda kalarak zor ve yorucu işlerde çalıştırılıp düşük ücretlendirilmesi, kapitalist sistemin kadınlara bakış açısını özetlemektedir. Kapitalist sistemin cinsiyetçi bir bakış açısıyla kadın işi ve erkek işi olarak çalışma alanını ikiye ayırması, ataerkil aile yapısını güçlendirmektedir. Böylelikle kapitalist sistem, bir yandan kâr sağlarken, diğer yandan da ataerkil aile yapısının korunmasına yardımcı olmaktadır.

1968 yılında İngiltere’de Ford fabrikasında yaşanmış bir olaydan esinlenerek çekilen “Made in Dagenham” filminde 187 kadın işçi, çalışma yaşamındaki cinsiyetçi bakış açısına karşı savaş açmıştır. Kadınlar arasında ortaya çıkan bu dayanışmanın ve grevin temelinde ise kadınların fabrikada vasıfsız işçi olarak değerlendirilmeleri ve emeklerinin karşılığını alamamaları yatmaktadır.

Filmde kadınlar makus talihlerini değiştirmek için büyük çapta bir direniş başlattıklarının farkında olamasalar da tüm dünya tarafından tanınan eşit işe eşit ücret fikrinin mimari olurlar. Anlatının ilk kesitlerinde hayatları, ev içi ve çalışma yaşamındaki yorucu görevleriyle sınırlı olan kadınların yaşamı, giriştikleri bu mücadele sonrasında değişmiştir.

Film anlatısı içerisinde karakterlerin yaşadığı dönüşümün temelinde, kadın işçilerin yaşadıkları haksızlığın farkına varmaları bulunmaktadır. Ancak bir diğer taraftan kadınların bu farkındalık etrafında örgütlenmeleri ve bir dayanışma örneği sergilemesi, kadın işçilerin kendi potansiyellerini ve iş yaşamına kattıkları değeri görmeleriyle ilişkili bir şekilde ifade edilmiştir. Bu nedenle filmin en temel önermelerinden biri; hak arama ve hakları elde etme sürecinde başarının, kadınların toplumsal yaşamda kendilerini tanıması, potansiyellerini görmesi ve kadınlar arasında bir dayanışma sergileyebilmeleri ile mümkün olabileceği vurgusudur. Filmin karakterlerinin yaşadığı değişim de bunu göstermektedir.

Bir diğer önemli konu ise iş yaşamı ile ev yaşamının birbirini tamamlayan yapısıdır. Filmde kadınlar nasıl iş yaşamında ayrımcılığa maruz kalıyorsa, bu durum ev yaşamı için de geçerlidir. İş yaşamında ücretlendirme ve olumsuz koşullarda çalışma pratiklerinin ev yaşamında da geçerli olarak sunulması, problemin ne iş yaşamında, ne de ev yaşamında aranmasını, asıl problemin ataerkil toplumsal yapı içerisinde aranması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle iş yaşamında ataerkil bakış açısının belirli bir mücadele sürecinden sonra aşılması, beraberinde doğal bir süreç olarak ev yaşamında da dönüşümü getirmektedir.

Ev içi rollerinden uzaklaşan kadınlar fabrikalarındaki işlerini de bırakınca ataerkil sistemin yarattığı erkek egemen yapı çöker. Evin içinde kadınların üstlendiği roller erkeklere kalınca erkek cephesinden kadınların iş yaşamına dönerek evdeki düzenin tekrar gelmesi için sesler duyulmaya başlanır. Çalışma yaşamındaki erkek egemen yönetim ise kadınların çalışmayı bırakmasıyla dışının bir parçasını kaybetmiştir. Bu nedenle Ford’un fabrikasında üretim büyük oranda durma noktasına gelir. Kadın işçileri vasıfsız işçi olarak tanımlayan Ford yönetimi kadınların işi bırakmasıyla son model otomobillerine koltuk bulamayacak duruma düşünce fabrikanın kapıları bu kez erkeklere de kapanır. Ataerkil sistemde evin geçimini sağlayan erkekler işlerini kaybedince kadınları grevlerinde desteklemekten vazgeçerler. Ama kadınlar mücadelelerinden vazgeçmeyerek seslerini Çalışma Bakanı Barbara Castle’a duyururlar ve sonunda erkeklerle eşit şartlarda çalışma hakkını elde ederler. Kadınların pasif ve uysal olarak gören genel erkek egemen bakışı bu kez kadını bir hareketin öncüsü olarak anmaya ve anlatmaya başlar.

Filmde, dönemin Çalışma Bakanı Barbara Castle bu bakımdan önemli bir figür olarak sunulmaktadır. Castle’ın kadın olması önemli bir unsur olarak anlatı içerisinde yer alır. Bu nedenle filmin anlatısı içerisinde yer alan derin anlam ortaya çıkmaktadır: Ataerkil yapıya karşı kadınların en büyük yardımcısı yine kadınlardır. Filmde; kadınların güç kazanması ve önemli mevkilerde bulunması kadın haklarının kazanılmasında önemli bir uğrak olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- BEBEL, A. **Kadın ve Sosyalizm**, S.N. Kaya (Çev.), İstanbul, Agora Kitaplığı, 2013
- BRENNER J. ve RAMAS M. “Kadına Uygulanan Baskıyı Yeniden Düşünmek” D. Yeşilsu, (Çev.), J. Brenner (Haz.). **Sınıf Siyaseti ve Kadın**, İstanbul, Kalkedon Yayıncılık, 2012, ss 22-74.
- CONNELL, R. W. **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, C. Soydemir, (Çev.), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998
- ÇELER, Z. “Annenin Serüveni: Kadının Anne Olarak Toplumsal Kurgulanışı” **Doğu Batı**, 63, 2013, ss 165-181
- ÇOLAK, F. **Dünyada Cinsiyet Eşitliği**. B. Hitit ve G. Yamaç (Çev.), Ankara, Efil Yayınevi, 2011
- DEDEOĞLU, S. “Endüstriyel Üretimde Kadın ve Göçmen Emeği: Ataerkillik ve Enformel Emek” Saniye Dedeoğlu, Melda Yaman Öztürk (Der.), **Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği**, İstanbul, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2000a, ss 249-276
- DEDEOĞLU, S. “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emeği” **Toplum ve Bilim**, 86, 2000b, 139-170
- DELPHY, C. “Baş Düşman” Ş. Ozansü (Çev.), Gülnur Acar Savran, Nesrin Tura Demiryontan (Haz.), **Kadının Görünmeyen Emeği-Maddecı Bir Feminizmin Üzerine**, İstanbul, Yordam Kitap, 2012, ss 89-113
- DİREK, Z. **Cinsiyetli Olmak, Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2014
- DONOVAN, J. **Feminist Teori**. A. Bora, M. Ağduk Gevrek ve F. Sayılan (Çev.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2013
- ECEVİT, Y. “Feminist Sosyal Politika Bağlamında Türkiye’de Çocuk Bakımı ve Erken Çocukluk Eğitimine İki Paradigmadan Doğru Bakmak” Ahmet Makal ve Gülay Tokgöz (Haz.), **Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği**, Ankara, Üniversite Yayınları. 2012 ss 220-265
- ENGELS, F. **Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, K. Somer, (Çev.), Ankara, Sol Yayınları, 2005
- FEDERICI, S. **Sıfır Noktasında Devrim- Ev İşi Yeniden Üretim ve Feminist Mücadele**, D. Meral, H. Mertol ve Ö. Avcı (Çev.), İstanbul, Otonom Yayıncılık, 2014
- FIRESTONE, S. **Cinselliğin Diyalektiği**, Y. Salman (Çev.), İstanbul, Payel Yayınları, 1993
- GERMAN, L. **Cinsiyet, Sınıf ve Sosyalizm**, Y. Önen (Çev.), İstanbul, Babil Yayınları, 2006
- HARTMAN, H. “Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği” G. Aygen, (Çev.), Gülnur Acar Savran, Nesrin Tura Demiryontan (Haz.), **Kadının Görünmeyen Emeği-Maddecı Bir Feminizmin Üzerine**, İstanbul: Yordam Kitap. 2012, ss157-206
- HERITIER, F., Perrot, M., AGACINSKI, S., ve BACHARAN, N. **Kadınların En Güzel Tarihi**, Y. Aşçı Dalar (Çev.), İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2014
- HUNT-EDGAR, R., MARLAND, J. ve RAWLE, S. **Film Dili**, S. Aytaç (Çev.), İstanbul, Literatür Yayınları, 2012
- İŞİK, E. **Beden ve Toplum Kuramı- Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1998

- IV Enternasyonal Belgeleri, **Sosyalist Devrim ve Kadınların Kurtuluş Mücadelesi IV. Enternasyonal XI. Ve XIII. Dünya Kongreleri Karar Metinleri**, İstanbul, Yeniyol Broşür Yazısı, 1993
- KANDİYOTİ, D. “Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar”. Ş.Tekeli (Haz). **1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss 327-340
- LUXEMBURG, R. **Rose Luxemburg Kitabı Seçme Yazılar**, T. Tayanç (Çev.), P. Hudis, K. B. Anderson (Haz.), Ankara: Dipnot Yayınları, 2013
- MARX, K. ENGELS, F. LENİN, V.I. **Marksizm Kadın ve Aile**, Ö. Ünalın (Çev.), Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2000
- MITCHELL, J. **Kadınlar: En Uzun Devrim**, G. İnal, G. Savran, Ş. Tekeli, F. Tınç, Ş.Torun, Y.Zihnioğlu, (Çev.), İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006
- MOLYNEUX, M. (2012). “Ev Emeği Tartışması ve Ötesi” G. Savran (Çev.), G. Acar Savran, N.Tura Demiryontan (Haz.), **Kadının Görünmeyen Emeği-Maddecı Bir Feminizmin Üzerine** İstanbul, Yordam Kitap, 2012, ss115-155
- REDFERN, C. ve AUNE, K. **Baş Harfi F. A. Bora ve S. Coşar**, (Çev.), Ankara, Vadi Yayınları, 2012
- RİFAT, M. **Göstergebilimin ABC’si**. İstanbul, Say Yayınları, 2009
- SAVRAN, ACAR G. “Önsöz”. G. Acar Savran ve N. Tura Demiryontan (Haz). **Kadının Görünmeyen Emeği-Maddecı Bir Feminizmin Üzerine**, İstanbul, Yordam Kitap, 2012 , ss 9-16
- ŞİŞMAN, N. **Emanetten Mülke Kadın Beden Siyaset**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013
- TEKELİ, Ş. “1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar”. Ş. Tekeli (Haz). **1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss 15-46
- TOPÇUOĞLU, A R. “Kapitalizm ve Ataerkillik Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi”, S. Dedeoğlu ve M. Yaman Öztürk (Der.), **Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği**, İstanbul, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları. 2000, ss 79-131
- VOGEL, L. **Marksist Teoride Kadın**, M. Öngören (Çev.), İstanbul, Pencere Yayınları, 2003.
- YAMAN, M. **Ataerkil Kapitalist Tahakküm Altında, Kadın Emeği, Bedeni**, İstanbul, Sav Yayınları, 2013
- ZETKİN, C. KRUPSKAYA, N. ve PIECK, W. **Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar & Clara Zetkin Üzerine**, İ. Yarkın, (Çev.), İstanbul, İnter Yayınları, 1996

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

GÖKER, N, Sinemada Kadın Emeği ve Dayanışması: Made In Dagenham, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 459-480, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7967>, ANKARA-TURKEY

TÜRKİYE VE İSTANBUL'UN KÜRESEL VİZYONUNUN OLUŞTURULMASINDA 'SİNE-TURİZM' İN ÖNEMİ*

Arif Can GÜNGÖR**

ÖZET

Turizm birçok farklı disiplini içerisinde barındıran bir alandır; ekonomi, finans, sosyoloji, coğrafya, mühendislik, pazarlama, iletişim vb. Özellikle günümüzde, gelişen görsel işitsel iletişim teknolojisinin kullanımı ve bunun yeni medya araçları üzerinden dünyanın her yerine çok kısa sürede ulaşması, sinema ve turizm alanlarını birbirine her zamankinden daha fazla işbirliğinde olmaya zorlamıştır. Bu ilişkinin en önemli ortak ayağını ise kültür ve tanıtım olgusu meydana getirmektedir. Ülkelerin ve kentlerin imajının oluşturulmasında sinema turizm ilişkisi belirleyici bir etkiye sahip olurken filmler turistlerin gidecekleri yerler hakkında karar vermelerinde önemli bir unsura dönüşmüştür. Bu makalede kültürel, sosyolojik ve iletişimsel anlamda Alain Grenier'in tanımlamaları çerçevesinde 'sine-turizm' kavramının incelenmesi, televizüel yöntemlerin ve sinemanın Türkiye'ye özellikle İstanbul'un kent imajına yapacağı katkının ortaya konulması amaçlanmıştır. Sinemanın İstanbul'un ve Türkiye'nin imajına yapabileceği katkılar *sinema turizmi ve/veya film turizmini* oluşturan unsurlar çerçevesinde, turizm ve tanıtım stratejilerinin oluşturulmasında devletin ve sektörün çalışmaları göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Sine-turizm'in Türkiye'deki iki boyutu, Türkiye ve İstanbul'a ilişkin imgelerin yaratılmasında televizyon dizilerinin ve sinema filmlerinin etkileri bazı örnek filmler, diziler ve projeler üzerinden ele alınmıştır. Türkiye'ye gelecek olan potansiyel turistlerin tercihlerinde ve yurt dışındaki yabancıların zihinlerindeki Türkiye ve İstanbul imajında sinemanın ne denli önemli rol oynadığı ortaya konmuştur. Özellikle son yıllarda televizyon dizilerinin yabancı ülkelere pazarlanması Türkiye'nin olumlu tanıtımına hizmet etmiş, Türk tarihine ve çeşitli mekanlara merakı arttırmıştır. Aynı şeyi sinema için söylemek mümkün olmamakla birlikte yapılan çalışmalar umut verici görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Turizm, Ciné-Tourisme, İmaj, Kültür.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. İstanbul Aydın Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sanat Yönetimi Bölümü, El-mek: cangungor70@gmail.com

THE SIGNIFICANCE OF 'CINE TOURISME' FOR THE CREATION TURKEY'S AND ISTANBUL'S GLOBAL VISION

STRUCTURED ABSTRACT

Objective of the Study

Engineering, marketing, communication etc. Today more than ever, rapidly developing audiovisual communication technologies, which can be disseminated worldwide thanks to new media tools, are forcing the fields of cinema and tourism to cooperate more fully than in the past. The most important common thread between the two are the concepts of culture and promotion. The relationship between cinema and tourism has always been very important when creating an image for countries and cities. The term *cine-tourisme* refers to the idea that films help decide the destinations that tourists will travel to. This article will explore the importance of the film industry in forming strategies for the promotion of cultural tourism in Turkey and Istanbul. The study will focus on key concepts relating to the promotion of the culture of countries and cities, the development of cultural tourism in Turkey, and its contribution to efforts for promotion.

Method of the Study

Nowadays the social and psychological difficulties that people experienced had turned tourism into an escape area. The urbanite wants to go away whenever he/she has a chance. "The cities do not wait for the tourists to come. In order to produce and spread all over the World, they attempt to attend global roaming too" (Groys 2014:107). People try the ways of alternative approval and honoring, created by globalization instead of political pushes in converting the place they are living socially, culturally and politically. Should it be necessary to explain the social effects and their relations with the cinema affecting tourism, it would be seen that the technology has an important role. Because of the fact that thought of media tools' having an important effect of society's getting information in some subjects and giving decisions on this article, the role of cinema is tried to be revealed, yet it is an important factor on the decision for travelling. In other words by giving the emotional activity, the movies give the modern urbanites the opportunity of preference of the places they can go.

The popular discriminations about the popular culture, reproduced touristically and popularized globally are created to travel artistically, socially and industrially by cinema and television. That's why there should be a study on the effect and importance of movie just because it is a phenomenon to motivate people for the choice of their trip destination.

In this article the concept called 'cine-tourism', based upon the relation of cinema and tourism is revealed as an interdisciplinary notion related to sociological and communication studies. A socio-scientific perspective is used naturally to analyze the socio-cultural roots of tourism through the art of cinema and in this context a literature survey is created. In the aspect of communication cinema field's hypothesis and notion's being reflected from the tourism concept and

tourism including human affairs is approached as a context of *viewer-tourist* and *film-destination*.

As looking around the roots of cine-tourism; after the Second World War especially the effects of Hollywood films like *Hollywood in Rome*(1953), *Holiday Trips* by M. Hullot(1953) influenced the audience to travel. In that way every viewer set off to live their imaginations that they have dreamed within their own world. "This situation makes a two stepped spatial status. The first one is the place and the properties of this place, the second one is the unreal place created by cinema" (Grenier 2011:80).

In fact the word comes from *movie induced tourism*(*tourism of movie effect*) meaning in an exact region it is about shooting a movie related to tourism. For this reason the restriction of movie is omitted by using *movie induced tourism*(*tourism of movie effect*) and DVD, video films and tv series are also integrated into this notion(Beeton 2005: 9). Thereby in that article film tourism does not only mean cinema film but also tv film, DVD and video (product including all the audio visual tools). John Connel (2009) calls the term including tourism movements, induced by TV programmes, videos and cinema as screen tourism(p.2).

With all notion the method of utilization from all televisual tools especially cinema in order to increase the success in tourism is the most important one. For this reason the influence of films on tourism is derived from the important factors such as "motivating the people, going on a trip, creating new images, generating alternative images, forming icons etc." (Beeton 2005:20)

Aside from the reality of the city, cinema is the epitome of motivation that gives a fillip to potential tourists. The reason that leads the intended population (according to us the intended population is the potential tourists) to an exact manner or behavior (leading them to visit our country for touristic purpose) are the information, images or subjective realities occurring in individuals' minds related to this subject or object(Süer 1990:23). Images and stereotype thoughts (subjective realities) have an important place that influence the intercultural communications. Nations form an intellectual fiction about the other nations by putting themselves in the centre. Who is giving which message using which channel in creating that perception is very important.

Turkish characters, created in some foreign movies, has always given harm to Turkey's image. Hence, cine-tourism is one of the most important opportunities, used for straightening or/and creating the damaged Turkey image, in the structure of cinema and tourism. Cine-tourism helps the places used in the cinema and tourism, opened to the international visits. Tv series are the most important effects allowing Turkey's presentation, image and tourist motivation; further more, they are watched by millions of people in which the country they are exported. Further more, a lot of Turkish serial films (*Muhteşem Yüzyıl*, *Kurtlar Vadisi*, *Yabancı Damat*, *Kuzey Güney*, *Gümüş*, *Aşk Memnu*, *Ezel*, *Yaprak Dökümü*, etc.) being watched abroad is very important fact both for the positive image and local presentation of our country. Nowadays nearly 150 millions of people watch Turkish Tv series. These are mostly Balkans, Middle East and Turkish Republics.

Turkish Studies

The other component of high concern is the foreign films shot in Turkey. These films are *Topkapı*, *Midnight Express*, *From Russia With Love* were shot in Turkey years ago, *The Accidental Spy*, *Ghost Rider 2*, *Bond Skyfall*, *Operation: Argo* vb. were shot lately. The films except *Midnight Express* displayed negative image and did not represent Turkey realistically in socio-cultural aspect. Especially in the recent years, Turkey has an interest locally just because of the reason that provides the place for the films not having been able to be shot in the Middle East. Not having enough power of creating the image and motivation with its own films, Turkey can make up for it, by supporting the foreign films and by also causing important benefits for tourism and presentation of the country.

Cine-tourism does not consist of just film location. Every year, Bollywood organizes its award ceremony, which has the equal value with the Oscar awards, in different countries for globalization. The Bollywood award contributes many things to the country where it is organized. Many Indians go there just for these ceremonies. These ceremonies are thought to be organized in Turkey for the next years. The eight episodes of the most popular two Indian TV series were shot in Turkey and this increased the number of Indian tourists coming to Turkey once a year from 5000 to 100.000.

Results and recommendations

Displaying of countries and humans negatively or positively in films has an important effect to create an image. If it is thought that the tourists who watch the scenes in the films and do not have positive effects so they do not go to that places, it would be seen that it has quite important influence on the potential tourists who want to come Turkey. Foreign tourists are impressed by the films that they watch consciously or unconsciously while they prefer their destination. Especially, nowadays the marketing of these TV series to the foreign countries helped Turkey to be demonstrated positively, increased the curiosity of Turkish history and its different places. It is not possible to say the same thing for the cinema but the works promise hope for the next years. For this reason these suggestions can be helpful to consider that are written below:

- In order to contribute cultural tourism, There should be professional and experienced film maker team that helps the foreign team, coming to Turkey. The ministry of culture should be sponsor for the films which are going to be shot in Turkey thus it should give attention to change the Turkish image in the films.
- Everything should be provided by the government to commerce Turkish series, presenting our culture and country to the foreign countries having sympathy for the country.
- The filming and the places in our country should be shown to the audio visual industry on the Internet. The successful films, shot in the past should be the portfolio as examples. The world film maker should be led to produce films in our country, the cultural organisations, groups; moreover, universities should be ensured to come to our country on the purpose of introducing Turkish society, cultural heritage, tourism, history and arts. There is one place

answering the discription of set is called Tekfen Film Studios in Antalya. There is no set in İstanbul and this is a great need.

- For especially cinema fans awell-rounded cinemamuseum donated with all kinds of materials should be founded immediately in İstanbul.

- Moral and material support should be given to Turkish cinema in order that Turkey can apply the festivals abroad. Because the subject is not important. The most important thing is a subject that is talked.

Key Words: Cinema, Tourism, Ciné-Tourisme, Image, Culture

Giriş

İnsanlardaki turizm isteğinin yani bir yerlere gitme arzusunun altında nelerin yattığı, hangi güdülerle ne tür seyahatlere yöneldiği, karmaşık bir durum olarak varlığını sürdürmektedir. İnsanların neden geziye çıktıklarının anlaşılabilmesi için, bu davranışı etkileyen bütün etmenlerin tüm karmaşıklığı içinde ortaya konması gerekmektedir. Hasan Zafer Doğan(2004) seyahat üzerinde etmenleri bireysel ve toplumsal etmenler olarak iki boyutta ele almaktadır;

Yenilik isteği ve merak, güzellik duygusu, dinlenme, eğlenme, din, kültür ve eğitim, meslek ve iş, sağlık, spor, siyaset, özlem duygusu, iştah ve saygınlık gibi etmenlere turizme etki eden bireysel etmenler, iş dışı zamanın artması, teknolojik gelişmeler, kentleşme, nüfus artışı, toplumsal hareketlilik ve ekonomik koşullar, politik koşullar, aile, din, değerleri de toplumsal etmenler olarak gruplandırılmaktadır(s.10-14).

Bu bağlamda insanlar yeni yerler görmek istemektedirler sinema ve televizyonda gördükleri yeni yerlere karşı merak duyabilmektedirler. Bu konuda izlenilen mekanların davet edici güzellikleri yeni bir yerler görme isteği ve/veya dinlenme arzusuyla birleştiğinde turisti harekete geçirebilmektedir. Eğlenme amaçlı festivallere, karnavallara katılım, kültür ve eğitimle birleştirildiğinde sergi, konser, müze ve özellikle film festivalleri, kongreleri sinemayı turizm içerisinde sanatsal açıdan da önemli bir yere koyar. Modaya uyma dürtüsü, insanların toplum içindeki yerlerini sağlamlaştırmak açısından önemli görülmektedir. Bu durumda turizm talebini etkileyen en önemli faktörlerden biri insan ve insan topluluklarını etkilemek amacıyla gerçekleştirilen tanıtım olgusudur. Tanıtım olgusu içerisinde yer alan en önemli araçlardan birisinin ise öncelikle sinema olduğu bilinmektedir. Turizmde etkili olan toplumsal etmenler ve onların sinemayla olan ilişkilerini yorumlamak gerekirse burada günümüzdeki teknolojik gelişmelerin önemli bir rol oynadığı görülecektir. Yeni medya araçlarının geleneksel medya araçları ile birlikte toplumun belirli konularda bilgilenmesinde ve karar vermesinde oldukça etkili olduğu tespitinden hareketle sinemanın rolünün seyahate karar verme aşamasında önemli bir etken olduğu ileriki bölümlerde tartışılacaktır. Sinemanın bir propaganda aracı olarak kullanılması ve turistlerin ülke imajına sahip olmalarında destekleyici yönü üzerinde durulacaktır. Sosyolojik açıdan bir başka önemli unsur olan kentleşme sanayileşme ile bağıntılı olarak dünyada her geçen gün yaygınlaşmaktadır. Zorunlu göç ya da profesyonel amaçlı mekan değişimleri bir yana bırakılacak olursa kent yaşamında insanların karşılaştıkları sosyal ve psikolojik zorluklar turizmi adeta bir kaçış alanına dönüştürmüştür. Kentli insan her bulduğu fırsatta bir yerlere gitmeyi ister hale gelmiştir. Sinema filmleri ise çağdaş kentli insanın bu kaçış kararını vermesinde yarattığı duygusal etkinlik sayesinde gidebileceği yerler konusunda tercih yapmasına olanak sağlamaktadır.

Çok değişik sosyal sınıflardan ve gruplardan oluşan bir yerleşim yeri olan kentler geçmişten günümüze insanların içerisinde barındıkları dinamik bir yaşam tarzına sahip, pek çok

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

değişik görüntüyü içeren en önemli yaşam alanlarını oluşturmaktadırlar. Anthony Giddens'e göre (2008) geçmişte geleneksel toplumlarda nüfusun sadece küçük bir oranı şehirlerde yaşıyordu. Oysa günümüz toplumlarında nüfusun yaklaşık yüzde 60 ile yüzde 90 arasındaki bir kısmı şehirlerde yaşamaktadır ve bu oran her geçen gün süratle artmaktadır. Günümüzde kent yaşamı toplumsal bütünleşmenin ve ciddi bir yoğunlaşmanın meydana geldiği mekânsal bir birlikteliktir (s.985). Kent yaşamı kendi tarzını ve iletişim biçimlerini yeni bir kültür olarak yaratmıştır. Kentin kendine has iletişim ortamı önemli bir kitle iletişim aracı olan sinemanın bulunmasıyla birlikte daha da kompleks duruma gelmiştir. Bu kompleks yapı bir yanda kentin kendine ait iletişim biçimi yani insanlar üzerinde oluşturduğu dışsal bir izlenimi meydana getirirken diğer yanda da sinema sanatının algı yönetme özelliği sayesinde mücadele etmekten yoksun olan izleyicinin iç izlenimlerinin yarattığı bir yerdir. Aslında tam da bu bağlamda insanlar için bir tür ütöpik gelecek projesi olarak yaratılan modernleşme, kentlerin ve kentlilerin kendilerini, tatmin olamayacakları gelişmelerin ortasında bulmasına ve insanların ideal kent arayışını *turizm* ve / veya *seyahat* kavramı içerisinde konuşlandırılmasına neden olmuştur. Göç, şiddet, çevre kirliliği vb. insanları kentlerine karşı yabancılaştıran ve arayışa sürükleyen unsurlar küreselleşme olgusuyla birlikte kolay aşılabılır bir görüntü sergilemeye başlamıştır. "Kentler artık turist gelmesini beklemeyen kendilerini dünya ölçeğinde yeniden üretmek ve dört bir yana açılmak için onlar da küresel dolaşıma katılmaya kalkar"(Groys 2014:107). Elbetteki bu bütüncü anlayış beraberinde tüm beklentilerin ve kentlerin tektipleşmesi gibi başka bir tatminsizlik kaynağını da doğurmaktadır. İnsanlar bulundukları yeri sosyal, kültürel ve siyasal olarak değiştirmenin politik çabalarına girmek yerine küreselleşmenin yarattığı alternatif onay ve kabul görme yollarını denemektedirler. Sanatçılar kendilerinin anlaşılacağı bir ütöpik politik geleceği planlamak ve bunu gerçekleştirmek yerine başka ülkelerde onları anlayan küresel düzeyde takipçiler bulabilmektedirler. Aydınlar ve sanatçılar için geçerli olan bu durum sıradan kentliler için de geçerliliğini korumaktadır. Groys (2014)bu durumu eski ütopya ve aydınlanma stratejilerinin yerini post romantik turizm stratejileri alması olarak yorumlamaktadır(s.109). Siyasal önyargılar, dinsel mitler, gelenekler, töreler artık evrensel olmak adına aşılması gereken şeyler değildir. Turistik açıdan yeniden üretilmesi ve küresel olarak yaygınlaştırılması gereken gelenekler ve kültürler, işte tam da bu noktada sinema ve televizyonla sanatsal, endüstriyel, toplumsal boyutta bir araya gelmek zorunda kalmaktadırlar. Burada ortaya çıkan önemli kavramlardan biri popüler beğeni olmaktadır. Çünkü günümüzde kişiler (potansiyel turistler) kendi kişisel değerlerinden ve aldıkları kültürden edindikleri seçme yapabilme yetisi yerine gündelik yaşamla ilişkilendirilen sürekli bir yeniden üretim sürecinin kullanımlarından oluşan bir popüler beğeni ile hareket etmektedirler. John Fiske (2012) popüler kültürde metnin okur tarafından algılanışını aşağıdaki şekilde yorumlamaktadır;

Popüler metinler söylemek yerine her şeyi göstererek kabataslak şekilde topluma açarlar. Apaçıklık derinde olanı gizli olanı göstermemek demektir. Böylece izleyici kendi toplumsal deneyimlerine göre gizli olanı kendine göre yaratmak durumunda kalır. Böylece popüler metinler derinliği, berraklığı reddederek bunları üretme işini izleyiciye bırakırlar(s.152).

Benzer algılama biçimi içerisinde popüler beğeniyle ilişkili olarak sinema ve televizyon izlemek, müzik dinlemek, gazete okumak izleyici-okur tarafından farklı yorumlanabilen zevkler üretirler. Böylece turistik açıdan yeniden üretilen ve küresel olarak yaygınlaştırılan popüler kültürle ilişkili popüler beğeniler ortaya çıkar. Bu bağlamda seyahate çıkma motivasyonu sinema ve televizyonla popüler beğeniler doğrultusunda sanatsal, endüstriyel, toplumsal boyutta yaratılırlar.

Sinemanın turizm üzerindeki etkisi uzun ve kısa vadedeki olası sonuçları bakımından değerlendirilmeye muhtaçtır. Bu yüzden günümüz turizminde özellikle kişileri gezi destinasyonlarının seçimi konusunda motive eden bir fenomen olması açısından sinemanın yeri ve önemi üzerine yapılan bilimsel çalışmalar gitgide artmaktadır. Sinema ve turizm ilişkisine dayalı 'sine-turizm' kavramı kültürel çalışmalarla, sosyolojik çalışmalarla ve iletişimsel çalışmalarla ilgili disiplinler arası bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu makalede kültürel, sosyolojik ve iletişimsel anlamda (özellikle sinema ve televizyon) etkileşimi üzerinden 'sine-turizm' kavramının incelenmesi, Türkiye'ye özellikle İstanbul'un kent vizyonuna yapacağı katkının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Elbette ki konuya sinema ve televizyonel yöntemlerin katkısı çerçevesinde yaklaşılabilecektir ama filmlerde kullanılan görüntülerin yorumlanması ve nasıl imaj çizdikleriyle ilgili örneklerin ana çerçevesini dramatik sinema filmleri oluşturacaktır. Söylemler ve içerik analiz edilmeyecektir. Turizmin sinema sanatı üzerinden incelenmesinde de doğal olarak sosyal bilimsel bir bakış açısı kullanılacak bu bağlamda literatür sunumu gerçekleştirilecektir. Daha önce yapılmış çalışmalar kısaca tartışılacaktır. İletişimsel açıdan sinema alanının kuram ve kavramlarının turizm olgusu üzerinden yansıtılması turizmin içerdiği insan ilişkilerinin *Seyirci-Turist / Film-Destinasyon* bağlamında ortaya konulmasına çalışılacaktır.

Kültür ve Turizm:

Turizm çok geniş bir alanı kapsayan tanım ve çerçeveye sahiptir. Turizm denildiğinde dinlenmek, eğlenmek, görmek ve tanımak vb. pek çok amacı içeren belli bir ülkeye ya da bölgeye turist çekmek için alınan ekonomik ve kültürel çalışmaların tümü anlaşılmaktadır. Buna göre; "turizm, gittikçe artan hava değişimi ve dinlenme gereksinimleri, doğa ve sanatla beslenen göz alıcı güzellikleri tanıma isteğine; doğanın insanlara mutluluk verdiği inancına dayanan ve özellikle ticaret ve sanayinin gelişmesi ve ulaşım araçlarının kusursuz hale gelmelerinin bir sonucu olarak ulusların ve toplulukların birbirilerine daha çok yaklaşmasına olanak veren 'modern' çağa özgü bir olaydır"(Kozak ve Kozak 2001:1).

Turizm türleri birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamakla birlikte; Etnik Turizm, Kültürel Turizm, Çevresel Turizm, Rekreasyon Amaçlı Turizm, İş Turizmi gibi türlere ayrılmaktadır(Avcıkurt2007:14-15). Bunlar içerisinde film endüstrisiyle yakın ilişki içerisinde olan turizm alanı kültürel turizmdir fakat makalenin yöntemi ve amacı açısından bu ayrıştırma birincil nitelikli olmayıp turizm ve kültür ilişkisinin her anlamda ve her zaman var olduğu ve zaten turizmin kültürel yönünün diğer turizm türlerinin içerisinde de temel bir eleman olarak yer aldığı önemli olmaktadır. "Bir destinasyonun tarihi ve kültürü o destinasyonun en önemli kaynaklarından biridir. Tarihi açıdan önemli bir konuma sahip ve tarihi değerlerini koruyarak o dönemleri yansıtan etkin bir sunumla turistlerin ziyaretine açık destinasyonlar dünya çapında tanınırlığa sahip turizmin yoğun olduğu destinasyonlardır"(Özdemir 2007:33). Bireysel turizmin yükselen bir trend olması ve yerel kültürel özelliklere dayalı otantik deneyimlere talebin artması, üçüncü yaş kuşağının çoğalması, özellikle Türkiye'nin en önemli pazarı olan Avrupa nüfusunun yaşlanması dünya turizminde kültür turizmine verilen önemi arttırmaktadır. Kültür turizmi, doğal ve tarihsel kültür varlıklarını, kültür etkinliklerini ve güncel sanat eserlerini, kültür sanayilerinin sonuçlarını, bazı sosyo-ekonomik olguları turistik bir ürün biçiminde gezginlerin hizmetine sunan bir turizm anlayışıdır. Yalnızca tarihsel olanı değil, günceli de kapsayan bir terim olması her tür turizmin ve özellikle kültürel turizmin popüler beğeni, popüler kültür ve dolayısıyla popüleriyet yaratan kitle iletişim araçlarıyla olan ilişkisine vurgu yapmaktadır.

Resim, edebiyat, müzik, fotoğraf, film vb. yukarıdaki tanımlamada güncel sanat eserleri kapsamında değerlendirilirken, festivaller, bienaller, konserler, sergiler, konferanslar, film platoları, ünlülerin mekanları vb. organizasyonlar gene yukarıdaki tanımda adı geçen kültürel eylemlerin içerisinde yer alan etkinliklerden bazılarına dahil olurlar. Tüm dünyada eğitim düzeyinin

yükselmesiyle kültüre ilgi giderek artmaktadır. Bu nedenle kültür sermayesi yükselmekte, kültürel cazibe merkezleri çoğalmaktadır. Doğa, tarih, gezi, macera konulu televizyon kanalları da kültür turizmi doğrultusunda yoğun bir istek yaratmaktadır(Pekin 2011:154). Kültürle turizm arasındaki ilişki ülkelerin kültür politikaları çerçevesinde kentlerinin imajını yeniden şekillendirmeye çalışmasına olanak tanımaktadır. Çünkü rekabet ve tanıtım destinasyonlar üzerine imajlar üretmenin başarısına bağlıdır. Bu bağlamda 2007 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yapılarak resmi gazetede yayınlanan “Türkiye Turizm Stratejisi 2023” (2014) adlı raporda aşağıdaki hedefler uygulanmaya çalışılmaktadır:

Türkiye imajı oluşturulması; uluslararası ve ulusal pazarlarda net bir imajın oluşturulması. Bölgesel ve yerel olarak turizm imajı oluşturulması; pazarlama faaliyetlerinde bir bütün halinde hareket edilmesi ve bölgesel değerlerin ön plana çıkarılması yoluyla varış noktalarının marka haline getirilmesi sağlanacaktır.

Turizm pazarında yarışabilmek ve pazar payını kaybetmemek için imajın sürekliliği sağlanacaktır. Halkla ilişkiler araçları etkin bir şekilde kullanımı ön plana çıkartılacaktır. Sinema sektörü bir tanıtım aracı olarak kullanılacaktır(s.18-23).

İnsanların hangi nedenlerle nereleri ziyaret etmek istedikleri hala bir soru işaretidir. Dolayısıyla dünya üzerinde insanların kültürel anlamda turistik gezi yapmalarını özendirecek en önemli çalışmalardan biri iletişim pazarlaması kapsamında sinema endüstrisi vasıtasıyla kültür turizmini özellikle kentlerde geliştirmektir. “Potansiyel turistler kitaplardan ve en önemlisi de destinasyonların imajını yansıtan sinema ve televizyondan dünya hakkında bilgi edinirler. Haber ve filmlerde destinasyonlardan bahsedilmekte ve destinasyonlardan çeşitli görüntüler gösterilmektedir”(Özdemir 2007:10). Bu bağlamda da görsel işitsel ve etkili bir kitle iletişim aracı olarak sinema (her türlü film) hem ülke ve kent imajının oluşturulmasında hem de turistlerin destinasyon tercihlerinin yönlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır.

‘Sine-Turizm’ Kavramı ve Tanımı

Geçmiş çok eskilere dayanmayan sinema ile turizm endüstrisi arasındaki ilişki günümüzde hem uygulamısal hem kuramsal hem de kavramsal bir temele oturtulmaya çalışılmaktadır. Kavramlara bakış açıları ise kişilere ve tanımlara göre farklılıklar sunmaktadır.

Sine-turizm’in kökenleri; İkinci dünya savaşı sonrasında özellikle Hollywood filmlerinin etkisiyle *Roma Tatili* (1953), M. Hulot’un *Tatil Gezileri* (1953) başta olmak üzere bazı filmlerin seyirci üzerinde seyahat etme konusunda etkili olmasına kadar dayanmaktadır. Böylece her seyirci bu filmlerin etkisi altında kendi özel dünyalarında kurdukları düşleri, imajları yaşamaya başlamışlardır. Bu süreç “iki aşamalı mekansal durumu ortaya çıkarmıştır; birincisi mekan ve onun özellikleri(seyircinin filmi birinci düzeyde okuması) ikincisi ise sinema tarafından oluşturulmuş hayali mekan(seyircinin filmi ikinci düzeyde okuması)”(Grenier 2011: 80).Yani kent filmlerde yeniden yaratılan bir mekan haline dönüştürülmeye başlamıştır. Bugün dünyanın en büyük kentleri olan Paris, Londra, Newyork, Bombay, Roma özellikle 2. Dünya savaşının sonundan itibaren günümüze dek filmler tarafından mekan olarak kullanılmış ve mitleştirilmiş şehirlerdir. İstanbul da bu şehirlerden bir tanesi olmuştur.

Geçmişte sinemanın yaygınlaşmasından önce resim, fotoğraf ve kartpostallar insanları başka yerlere seyahat etme konusunda motive ediyordu. Günümüzde ise filmler, popüler kültürün milyonlarca insanı etkileme gücüne sahip unsurlarından biri olmuştur. Bu özelliğinden ötürü ise geçmişten günümüze tanıtım ve pazarlamanın en önemli enstrümanlarından sayılmaktadır. Çünkü sinema diğer sanatlar içerisinde izleyen üzerinde gerçeğe en yakın inandırıcılığa sahip olan sanattır.

Sinema görselliğin yanı sıra müziği, mekanı, sesi de en etkin şekilde kullanabilmektedir. Böylece diğer sanatlarla göre duygusal motivasyon etkisi daha fazla olmaktadır. Bu şekilde izlediği filmi dünyayı yorumlamakta kullanan seyirci filmlerdeki mekanlardan hoşlanır ve etkilenirse filmi yalnızca izlemekle yetinmez o mekanları görmek arzusunu da yaşar.

Esas olarak kelimenin ortaya çıkışı *movie induced tourisme* (*sinema filmi etkili turizm*) yani belirli bir bölgede sinema filminin çekimiyle bağlantılı olarak turizmle kurulan bir ilişkiden kaynaklanıyordu. Bunun üzerine *Film induced tourisme* (film etkili turizm) kavramı kullanılarak sinema filmi sınırlaması kaldırıldı ve bu kavramın içerisine DVD, video filmleri ve televizyon dizileri de dahil edildi(Beeton 2005:9). Dolayısıyla bu makalede de *film turizmi* kavramı sadece sinema filmi anlamında değil TV filmi, DVD ve videoyu da içine alan *film* (tüm görsel işitsel araçları kapsayan ürün) anlamında kullanılacaktır. John Connell (2009) ise TV programları, videolar ve sinema tarafından tetiklenen turizm hareketlerini kapsayan terimi *screen tourisme* yani *ekran turizmi* olarak adlandırmaktadır(s.2).

Hangi tanımla olursa olsun burada esas olan turizmde başarıyı artırmak amacıyla sinema başta olmak üzere tüm televizüel araçlardan yararlanma yöntemidir. Bu konuda da filmlerin turizmle ilişkisi “seyahate çıkacakları motive etme, yeni imajlar oluşturma, alternatif imajlar yaratma, ikon yaratma gibi turizmde önemli faktörler olarak tanımlanabilecek konulardaki etkisinden kaynaklanmaktadır”(Beeton2005:20). Tanım olarak bu makalede sine-turizm kavramı Alain Grenier'nin (2011) kullandığı şekliyle kullanılacaktır; sine-turizm turistlerin bir yolculuğa çıkmasını sağlamasında film endüstrisinin(sinema ve/veya TV) aktivitelerinin bütününe bağlı bir kavram olarak tanımlanabilir. Yani ister küçük ekran karşısındaki izleyiciyi ister büyük ekran karşısındaki izleyiciyi üretsin fark etmez(s.80).

Tablo 1: Sine-Turizm'in unsurları (Alain Grenier, sayfa 81)

Sinema turistleri gerçek mekanları görmek için seyahat etmekle birlikte izledikleri filmin çekildiği yerleri de görmek üzere seyahat edebilmektedirler. Örneğin konusu Amerika'da geçen bir

kovboy filmi İspanya'da çekilebilmektedir. Her iki destinasyon da sine turistler için ilgi çekici olabilmektedir. Ayrıca bu turistler sadece mekan için değil, oyuncularını görmek ya da onların yaşadığı şehri veya heykellerinin ya da müzelerinin bulunduğu yerleri ziyaret etmeyi arzu edebiliyorlar. Yani şöhret kültürü de sine turistler için önemli bir cazibe alanını oluşturuyor. Bu bağlamda sine turistler özellikle de dizi filmlerin çekimlerinde ve sitcomlarda izleyici olarak bulunmak için setleri ve stüdyoları gezmeyi tercih edebiliyorlar.

Sinema Filmlerinde Mekan Sunumu (İmaj-Kent) :

Destinasyon çeşitli bileşenlerden meydana gelen turizm ürünlerini özellikle ülkeleri, bölgeleri ve kentleri işaret eder. Günümüz dünyasında en önemli turizm destinasyonu olarak büyük ve kültürel kentler yer almaktadır. Kent içerisinde yaşanan barınılan eğlenilen kısaca kültür yaratılan kalabalık bir mekandır. İnsanlar yaşam biçimlerini ona göre tayin etmektedirler “Sinema, bu canlı, devasa, kitlesel sahnenin aktif bir aktörüdür. Kentsel mekanları hatıraları ve kentsel arzuları filme çevirmek ise, onu kişiselleştirmek, onu yeniden yapılandırmaktır”(Oktuğ 2004:117). Sinema filmlerinde kentin sunumu belgeseller ve dramatik yapımlar vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Ayrıca içerisinde kent sunumlarını barındıran bir başka kitle iletişim aracı ise televizyondur ama televizyon konu üzerinde daha derin bir analiz yapmak amacıyla başka bir çalışmanın konusu olacak denli farklı bir durumu içermektedir. Kentlerin çeşitli biçimlerde ele alındığı diğer film türü ise belgesellerdir. Belgeseller hem tür olarak hem de öykülü dramatik filmlerden farklı amaçlarla yapıldıkları için ayrı bir yerde tutulmalıdırlar. Paul Rotha (2000) öykülü sinemayı duygusuz öyküler yinemesi olarak görmediğini belirtmekle birlikte öykülü filmlerin evrensel bir eğlence işlevini gördüğünü vurgulamaktadır. Belgeselin sinemanın alternatif etkinliği olarak farklı bir şekilde ele alınması gerektiğini öne sürüyor(s.17). Dolayısıyla mekanın öyküsel filmlerde kültürel, tarihsel ve toplumsal bazı filtrelerden geçirilerek ya da deforme edilerek yorumlandığını belirten Melis Oktuğ(2004) için sinema da kent, dünyada var olan bir mekanın Metaforudur. Başka bir anlamda yaşadığımız gerçek mekanların sinema diliyle yeniden sunumudur. (s.123). Bu durumda sinemada kent onları izleyen insanların algılarına bağlı olmakla birlikte insan psikolojisi filmde kenti bazen bir kişileştirme bağlamına taşımaktadır. Yani kentin kendi gerçekliği sinema filminde yeniden ve farklı sunumu potansiyel turisti harekete geçiren bir motivasyona dönüşmektedir. Bir film izlemek bir düşsel seyahate dönüşmekte yani burada izleyici turist olmaktadır. Filmle ve kentle kurulan ilişkinin birbirine benzerliği de bu bağlamdan doğmaktadır. İzleyici her iki olgunun da içerisini kendi algı, düş, düşünce ve duygularıyla doldurmaktadır. Sonuçta sine-turist sinemadan etkilenerek seyahate çıkan bir kişi olarak tanımlanabilmektedir.

İmaj Oluşturmada Sinemanın Rolü:

Hedef kitleyi (bizim için geçerli olan hedef kitle, potansiyel turistlerdir) belirli bir konu ya da objeye ilişkin (Türkiye ve/veya İstanbul), belirli bir tutum ya da davranışa yönelten şey(ülkemize turistik amaçlı ziyarete yönelten şey), bu konu ya da objeye ilişkin olarak hedef kitleyi oluşturan bireylerin zihinlerinde oluşturulan ya da oluşan bilgiler, imajlar veya subjektif gerçeklerdir(Sür 1990:23).

Hem taşıma ve ulaştırma araçlarının getirdiği olanaklar hem de kitle iletişim araçlarının yarattığı yeni olanaklar nedeniyle insanlar artık çok çeşitli kanallardan nereye, nasıl ve niçin seyahat edeceklerine karar vermektedirler. Bu karar sürecinde ise devreye kültür turizminin iletişim yöntemleri girmektedir. Bu yöntemler; Sözel İletişim (Kişisel Temas Yöntemi, Ağızdan Ağıza İletişim, Lobi faaliyetleri), Yazılı İletişim (Gezi Kitapları, Kartpostallar, Dergi ve Gazeteler, Broşürler),Görsel İletişim(Televizyon ve Radyo, Dış Mekan Duyuruları, Filmler, Fuar ve Etkinlikler, Müze ve Galeriler) Yeni İletişim Teknolojileri (Sanal Turlar, GSM Teknolojisinin

Kullanımı, İnternetin Kullanımı, Sosyal Medya)gibi unsurlardan meydana gelmektedir (Yıldırım 2009:2).

Dolayısıyla özellikle yabancıların ziyaret için karar vermelerinde kitle iletişim araçlarının önemli rol oynadığını söylemek mümkün olacaktır. İletişim araçlarının bu bağlamdaki rolü ise ülkenin kültürel özelliklerini ve mekanlarını yeterince tanıtmaktan ibarettir.

Dünyanın önde gelen, sözü geçen ülkelerinin en önemli özelliklerinden biri kültür zenginliklerini çağımıza kadar taşıyabilmiş onu canlı tutabilmiş olmalarıdır. Çağdaş değerlerimizi dünya potasına çıkarabilirsek Türkiye'nin dış tanıtımında önemli bir yol kat etmiş oluruz. Dış tanıtımda ikinci görev ise sanatçılarımızın dünya sahnelerine, galerilerine vb. yerleştirilmeleridir. Dış tanıtımın bir diğeri ayağı ise dışarıdaki ünlü sanatçıların Türkiye ile ilgili yapıtlar vermelerini sağlamaktır. Bu alanda sinema ve roman çok geniş kitlelere seslenebilir(Asna 2006:208-216).

Kültürlerarası iletişimi etkileyen faktörler arasında imaj ve basmakalıp düşünceler önemli yer tutmaktadır. Milletler kendilerini merkeze koyarak diğer milletlerle ilgili düşünsel yapıtlar oluşturmaktadırlar. Bu düşünsel yapıtlar bir ülkeden diğerine turistik amaçlı gidecek olan insanların gidecekleri ülkeyle ilgili önyargılar taşımalarına neden olmaktadır. Bu önyargılar ise doğal olarak o bölgeye ya da ülkeye yapılacak turizm aktivitesini etkilemektedir. İşte hem ulusal kültürün temsil edilmesi hem de turizmin kültürel yönü açısından diğer ülke vatandaşları üzerinde kontrollü bir algı oluşturmak ekonomik ve kültürel çabaları yoğunlaştırmakla mümkün olabilir. Doğal olarak da bu algının yaratılmasında kimin hangi kanalla kime ne mesaj verdiği çok önemlidir.

Bu bağlamda kaynağın hedef kitlenin özelliklerini tanıyor olması, onun tutum ve önyargılarını iyi biliyor olması, buna göre de en uygun mesajı en uygun kanallarla alıcıya iletmesi gerekmektedir. Bu süreçte imaj oluşturmak ve onu sağlamlaştırmak önce imaj araştırmasıyla başlar, imaj yaratımıyla devam eder, denetim ve imaj davranışıyla döngüsel bir süreç oluşturulur(Süer 1990:23). Bu nedenle film endüstrisinden yararlanmak hem ülkenin hem de İstanbul'un algılanması açısından olumlu bir etki yaratacak ve turizmi geleceğe taşıyacak sonuçları beraberinde getirecektir.

Turizmde istenilen hedeflere ulaşılabilmesi için turizm pazarlama karmasının bütün elemanları gibi tutundurma faaliyetlerinin de yeterli düzeyde gerçekleştirilmesi önemlidir. Bir ürün ne kadar mükemmel olursa olsun, fiyat ve dağıtım kanalları ne kadar uygun olursa olsun tutundurmanın önemi azalmaz. Çünkü turistler satın alma kararlarını, pazarlama ağırlıklı uyarılar, kişiler arası iletişim ve kitle iletişim araçlarının etkisiyle vermektedirler... Turizmde tutundurma çabaları doğal, tarihi, kültürel ve turistik değerlerin yurt içinde ve yurt dışında kamuoyuna duyurulması ile olumlu bir imajın oluşturulması amacını taşımaktadır(Subaşılar 2007:95).

Turizm pazarlaması kavramı “turistik mal ve/ya da hizmetlerin üreticisinden en son tüketiciye ulaşmaya kadar gördükleri tüm işlemlerden oluşan çalışmalar” olarak tanımlanabilirse de (A.Usal ve S.Oral2001:38) tüketicinin sürekli tüketme eğilimi burada önem arz etmektedir. Bu anlamda etkin bir turizm pazarlaması çalışması için halkla ilişkiler(imaj ve tanıtım), reklam ve propaganda gereklidir. Bu çalışmaların temeli ise medya araçlarının kullanımına bağlıdır. İletilerin hedef kitleye ulaştırılması için çeşitli medya araçları kullanılmaktadır. Bunlar içerisinde hem göze hem de kulağa yönelik olması dünyanın her yanında yaygın bir şekilde takip edilebilmesi ve bellekte kalıcı bir etki bırakması açısından sinema en güçlü özelliğe sahiptir. Bu özellikleri Usal ve Oral(2001:141)sinemanın aynı anda iki duyu organına birden yönelmesine, ucuz ve sık yararlanılan

bir eğlence türü olmasına, tüm topluma yönelik olmasına, sinema salonunda bulunan herkese aynı anda ve aynı ölçüde yönelmesine, sonucun gözlemlenebilir olmasına bağlamaktadır. Mesajın iletilmesinde tüm bu olanaklardan yararlanılması turizmde imaj yaratılması ve turizm pazarlaması konusunda sinemayı etkili bir araç kılmaktadır.

Sine-Turizm'in Küresel Bir Türkiye ve İstanbul Vizyonu Oluşturulmasına Katkıları:

Türkiye ve İstanbul'un içinde yer aldığı turizm alanında yüksek katma değer yaratabilme çabası konusunda küresel turizm pazarında rekabet edebilmesi; yukarıda da aktarılmaya çalışılan sosyo-ekonomik değişkenlerin iyi okunmasından ve yeni eğilimlerin göz önüne alınarak 'kültür'eksensli bir turizm stratejisi yaratılmasından geçmektedir. Strateji küresel vizyon oluşturulmasının en önemli koşulu olarak görülmektedir.

Kültür turizmi ya da genel anlamda turizm denildiğinde akla ilk gelen evrensel değerimiz İstanbul şehridir. İstanbul'un tarihi dokusu, kültürel yapısı, ticari önemi, ulusal ve bölgesel zenginliği açısından büyük bir kenti olması Türkiye'nin en önemli kültür ve sanat merkezi olmasının da en önemli nedenidir. Türkiye'nin turizmde İstanbul bir kapı görevi yapmaktadır. İstanbul, Türkiye'nin küresel anlamda konumlandırılması ve dünyadaki yerinin daha da pekiştirilmesi açısından küresel bir vizyonu oluşturması kültürel turizmin ve ülke tanıtımının geliştirilmesi bağlamında önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin ve İstanbul'un tanıtımı için turizmi geliştirmek ekonomik ve kültürel çabaların yoğunlaşmasıyla mümkün olacaktır. Uluslararası rekabetin çok olduğu turizm sektöründe film endüstrisinden yararlanmak Türkiye açısından önemli bir çalışma olarak değerlendirilmelidir. Bu amaçla yurt içi ve yurt dışı bağlamlarda Türkiye'nin ve Türkiye imgesinin olumlu bir şekilde filmlerde kullanılması ve bunun hedef kitleye istenilen şekilde algılatılması Türk turizminin rakipleri karşısında fark yaratmasına neden olacaktır. Ayrıca tüm bu çabalar Türkiye imajının olumlu olarak oluşturulmasında önemli bir katkı sağlayacaktır.

Özdemir(2007)e göre ilk aşamadaki gazete, dergi haberleri, sinema ve TV filmleri organik imajdır. Potansiyel turistin kafasında tam netleşmemiş bir imajdır. Organik imaj oluştuktan sonra pazarlama faaliyetleriyle geliştirilen imaj ise uyarılmış imajdır. Fakat esas olan organik imajdır çünkü güçlüdür ve uyarılmış imajın alt yapısını kurar(s.111). Dolayısıyla imajın oluşturulmasında en önemli düzey olan organik imajın yaratılmasında sinema diğer kitle iletişim araçlarına oranla daha etkilidir. Dalkıran(2003)ise seyirciyle özdeşleşme duygusu, gözün saptama gücü, beyne kalıcı imaj yollama yetisinin sinemayı çok yoğun ve güçlü bir bilgi kanalı haline getirdiğinin altını çizmektedir(s.261). Bu nedenle mevcut yanlış imaj düzeltilebilirken yeni imajlar da sinemanın etkili imaj oluşturma özelliği sayesinde yaratılabilir. Sinemanın ülke imajına katkısını artıracak diğer unsurlardan biri olan uluslararası ve ulusal festivallere katılım ve buralarda yapılacak güçlü tanıtımın da önemli bir etkisi söz konusudur. Metin Erksan'ın *Susuz Yaz*, Yılmaz Güney'in *Sürü*, *Yol*, Lütfi Akad'ın *Gelin, Düğün, Diyet*, Ali Özgentürk'ün *Hazal ve At*, Tunç Okan'ın *Otobüs* gibi filmleriyle dünya Anadolu insanı imajıyla ve mekan olarak Türkiye'yle tanışmış oldu. *Topkapı* ve *Bond: Rusya'dan Sevgilerle* filmleriyle turistik ve egzotik açıdan yaratılan imaj *Gece Yarısı Ekspresi* ile zarar görmüştür. Bu kötücül imaj başka filmlerde yer alan Türk klişeleriyle süregelmiştir; *Akdeniz* filminde esrar satıcısı, *Olağan Şüpheliler* de Kayzer Söze adında bir mafya babası, *Ararat* ta soykırım yapan cani Türkler. Geçmişte *Arabistanlı Lawrens* ile başlayan 'kötü Türk' imajı yıllarca giderilmeye çalışılmıştır. Nuri Bilge Ceylan'ın *Uzak* filmi ile Türk sineması ve insanı farklı bir yere gelse de bazı yabancı filmlerde yaratılan olumsuz Türk karakterleri Türkiye imajını sarsmıştır. Bu bağlamda çözüm olarak Türkiye'nin zedelenen imajını düzeltmek ve/veya yaratmak için turizm ve sinema bünyesinde kullanılabilecek en önemli fırsatlardan biri sine-turizm'olarak değerlendirilebilir. Sine-turizm sinema ya da televizyonda mekan olarak kullanılan yerlerin uluslararası ziyarete açılması bu destinasyonlara turistlerin gelmeye başlamasını sağlar. Bu

turizm türünde mevsim sorunu olmadığından, film lokasyonları tüm mevsimlerde ziyaret edilebilir. Bir başka önemli nokta ise, film gösterildikten yıllar sonra da ziyaretlerin devam etmesidir. Bu durumda da filmlerde, programlarda ya da belgesellerde yer alan mekanlar o mekanların içerisindeki kültürle izleyicinin ilgisini çeker. Örneğin; *Breaveheart* filminin çekildiği İskoçya'daki Wallace Monument'ta turist sayısı %300 artmış, *Yüzüklerin Efendisi* filmi 1998-2003 yılları arasında turist sayısını %10 artırmış, *Er Ryan'ı Kurtarmak* Amerikalı ziyaretçilerin Fransa'ya gelişini %40 artırmıştır. *Truva* filmi ise Çanakkale'ye gelen Turist sayısını %73 artırmıştır (Özkan 2010:28). Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere filmlerde kullanılan bazı mekanlar sayesinde çeşitli ülkelerde turist sayısı ve turizm gelirinde önemli artışlar olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra bazı kentlerde film setleri ve stüdyoların kurulması kentin imajını destekleyen bir faktör olarak tanımlanmaktadır. "Bu faktörü temel olarak; 'Stüdyoların kente ve kentin itibarına etkisi' biçiminde tarif etmek mümkündür...Sdney'dekiFox stüdyoları önemli örneklerden birisidir. Stüdyoların yapımıyla birlikte Avustralya, teknik ve yaratıcılık açısından küresel görsel-işitsel pazarın kabiliyetli bir oyuncusu olarak ağırlığını koydu ve bu atılım modern, yüksek teknoloji, akım oluşturan bir yer olan Sydney'in 2000 olimpiyatlarını düzenlemesiyle sonuçlandı" (Özkan 2010:29). "Türk Sinema Sektörü ile Hollywood arasında bir köprü oluşturmak. Türkiye'yi yabancı film yapımları için kullanılan bir set haline getirmek. Bunun sayesinde de Türkiye'nin dünyadaki marka değerinin oluşmasına katkıda bulunmak" (Yücel:2010) amacıyla 2005 yılında "Türk Film Konseyi" kuruldu. Konseyin Başkanı Emrah Yücel lobi faaliyetleri ve Türk Sineması'nın temsiliyeti konusunda Amerika'daki büyük bir eksikliğin doldurulması için hareket ettiklerini belirtmektedir. Dolayısıyla Türk Film Konseyi pek çok yabancı filmin Türkiye'de çekilmesi turistik destinasyon ve imaj çalışması açısından önemli getirileri olacak bir çaba olarak görülmelidir. Kültür Bakanlığı'ndan bağımsız olarak kurulan bu tip kurumlar Türkiye'nin ve İstanbul'un vizyonunun oluşturulmasında sine-turizm bağlamında katkı sağlayacaktır. Bu konuda geçmişte Türkiye'nin en büyük eksiklerinden birini dünyada üç yüzden fazla film komisyonun üyesi olduğu AFCI Dünya Uluslararası Film Komisyonları Birliği'ne (Association of Film Commissions International) ve EUFCN Avrupa Film Komisyonları Network Organizasyonuna (European Film Commissions Network) üye olmamak oluşturmuyordu. Bu kuruluşların lokasyon pazarlama faaliyetlerine iştirak edilemiyor, bu kurumların haritalarında ve web sitelerinde yer alınamıyordu. 2013 yılında Film Komisyonu Derneği kuruldu ve çalışmalarına başladı. Film Komisyonu Derneği Başkanı Sait Yardımcı Türkiye'de sinema üzerinden tanıtım yapılmasındaki sorunlardan birini yabancı sinemacılar bürokratik engel çıkarılması olduğunu ileri sürmektedir. Türkiye'de desteğin KDV indiriminden ibaret olduğunu diğer ülkelerin ise ek maddi yardımlarda bulunduklarını belirten Yardımcı, amaçlarını Türkiye'yi dünyaca ünlü bir film lokasyonu yapmak olarak ortaya koymaktadır (Sait Yardımcı ile 11.03.2015'te yapılan görüşme).

Sine-Turizm'in Türkiye'deki İki Boyutu:

Türkiye'de Televizyon Dizileri ve Etkileri

Türkiye'de film turizmini televizyon dizilerinin, çeşitli yerli sinema filmlerinin ve Türkiye'de çekilmiş yabancı filmlerin destinasyonları ve bunların yerli yabancı seyirci üzerindeki etkisi çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Çünkü bu diziler Türkiye'nin, Türk kültürü ve tarihinin, tanıtılmasına büyük katkılar sağlamaktadırlar. Televizyon dizilerinin yurt içinde ve yurt dışında popüler hale gelmesi 1990'lı yıllara kadar uzanmaktadır. 1990'lı yıllardan günümüze kadar yerli dizilerin içerisine çeşitli destinasyonların ürün olarak yerleştirilmesine ilişkin pek çok örnek sunulabilir; *Asmalı Konak* (Kapadokya)dizisiyle başlayan bu süreçte Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde çekilen diziler insanlar tarafından ziyaret edilmeye başlanmıştır; *İkinci Bahar* dizisiyle Samatya, *Yabancı Damat*, *Zerda* (Gaziantep), *Kınalı Kar* (Bursa-Cumalıkızık), *Berivan* (Mardin) *Ekmek Teknesi* (Kuzguncuk), *Süper Baba* (Çengelköy)vb. Bununla beraber birçok yerli dizi yurt dışında da izlenmekte hem olumlu imaj hem de mekan tanıtımı açısından önem arz etmektedir;

Muhteşem Yüzyıl, Kurtlar Vadisi, Yabancı Damat, Kuzey Güney, Gümüş, Aşk Memnu, Ezel, Yaprak Dökümü vb.

Türkiye'nin tanıtımı ve imajı açısından TV dizileri ihraç edildikleri ülkelerde milyonlarca kişi tarafından izlenmektedir. Günümüzde yaklaşık 150 milyon kişi Türk dizilerini izlemektedir. Çoğunluğunu Balkanlar, Ortadoğu ve Türki Cumhuriyetler oluşturmaktadır. Bu dizilerin seyredildiği ülkelerde çocuklara dizi oyuncularının ismi konulmaktadır. Dizi oyuncuları o ülkelere gittiğinde büyük seyirci toplulukları tarafından karşılanmaktadır. Kriz sebebiyle Yunan dizilerinin çekilmediği bu dönemde halk 7-8 saatini Türk dizileri seyrederek geçirmektedir. Rusya'da 13 bölümü yayınlanan *Muhteşem Yüzyıl* ülkede olay yarattı. Rusya'daki her iki kadından biri *Muhteşem Yüzyıl*'ı izliyor(Hürriyet Pazar; 30 Aralık 2012). Türkiye'nin dünya üzerindeki olumlu imajı açısından dizilerin rolü bağlamında TESEV 2011 araştırmasına göre Türkiye'nin Ortadoğu'daki imajı diziler sayesinde olumlu etkilenmektedir. Bu araştırma da soru sorulan kişilerin %74'ü daha önce bir Türk dizisi izlemiş ve birkaç oyuncu ismi sayabiliyor. Orta doğuda tatil yapılacak ilk beş ülke içinde ise Türkiye 1. Sırada yer alıyor (Tesev, 2010). Fakat bu diziler ihraç edilen hem ticarî hem de kültürel "ürün"ler olmasına rağmen, hemen hiçbir resmî kurumda (TÜİK, Kültür Bakanlığı, Dış İşleri Bakanlığı) hangi ülkeye, hangi yıllarda, kaç adet/ saat satıldığı; bu satışlardan ne kadar ihracat girdisi elde edildiği vb. temel veriler bulunmadığı ya da en azından, söz konusu bilgilerin kamuoyuyla paylaşılmadığı tespit edilmiştir(Arbatlı, Kurar 2015: 46). Türkiye'nin sosyal, kültürel ve ekonomik stratejilerini oluşturmak açısından önemli bir fırsattan yeteri kadar yararlanılamamıştır.

Türkiye'de Sinema Filmleri ve Etkileri

Sinemanın ilk yıllarında büyük sinema şirketlerinin kameramanları İstanbul'a gelerek çeşitli görüntüler çekmişlerdir. Bu görüntüler batı ülkelerinde gösterilmiştir. Ama gerçeği söylemek gerekirse tanıtım ve imaj için etkili olan en önemli filmler Türkiye'de çekilen ya da Türkiye imiş gibi çekilen yabancı filmler olmuştur; Türkiye'de yıllar önce çekilen *Topkapı, Gece Yarısı Ekspresi, Bond Rusya'dan Sevgilerle*, son yıllarda çekilen *Altın Yumruk, Hayat Sürücü II, Bond Skyfall, Operasyon: Argo* vb. *Gece Yarısı Ekspresi* haricindeki filmlerin olumsuz imaj sergilememekle birlikte Türkiye'yi sosyo-kültürel açıdan gerçekçi yansıtmadığı görülmektedir.

Özellikle son yıllarda Türkiye'ye lokasyon olarak ilgi sadece Ortadoğu'da çekilemeyen filmlerin mekanını oluşturmaktan kaynaklanmaktadır. Bu durum da Türkiye'nin imajı açısından yanıltıcı bir izlenim çizmektedir. Bunu aşmanın yöntemlerinden bir tanesi sadece Batı ülkeleri ve Hollywood'la değil dünyanın diğer sinema merkezleriyle de iletişime geçmektir. Bu bağlamdaki ilk çözüm denemesi Türk sinemacılarla Bollywood'u bir araya getirecek ortamı yaratma çalışmaları olmuştur. Ekonomi Bakanlığı'nın dizi ve film sektörünü ihracat destek kapsamına alması ile birlikte dizi ve film ihracatı daha da çok artacaktır (<http://www.turkiyeturizm.com> 10.04.2015). *Race2* filmi İstanbul'da çekildi. Meltem Cumbul'un rol aldığı *Tell Me Oh Khudaa* (2011) filmiyle başlayan süreç *Ek ThaTiger* (2012), *Game* (2011), *AjabPrem Ki GhazabKahani* (2009), *Mission in Istanbul* (2008) ve *Guru* (2007) filmleriyle devam etti. Sadece film lokasyonu çalışmalarından ibaret olmayan sine-turizmin bir başka fark yaratan örneğini gene Bollywood ortaya çıkardı. Bollywood, dünyaya açılmak için 'oscar' niteliğindeki ödül törenlerini her sene farklı ülkede düzenlemeye başladı. Bollywood töreni, düzenlendiği ülkeye bir çok katkıda bulunuyor. Sadece törenler için bile binlerce Hintli bu ülkeye gidiyor. Ardından Hint turistler yola çıkıyor. Törene ev sahipliği yapan Kanada'ya 40 bin Hintli turist gitmiştir. Törenler Hint medyasında çok geniş yer bulmuş, Hintli sanatçılar tatile gittikleri ülkeler de haber olmuşlar, Ekran başında 700 milyon Hintli törenleri izlemiştir. Elbette bu esnada ev sahibi ülkenin tanıtımı yapılmaktadır. Törenlerin önümüzdeki senelerde Türkiye'ye taşınması söz konusu olabilecektir.

Başlangıç olarak Hindistan'ın en beğenilen 2 televizyon dizisinin 8 bölümünün İstanbul'da çekilmesi yılda 5000 olan Türkiye'ye gelen Hintli turist sayısını 100 bin'e çıkarmıştır.

Bu bağlamdaki sorunumuzu çözmek amacıyla Kültür Bakanı Ertuğrul Günay Kültür Bakanlığı'nın film çekimlerine sponsor olacağını, Türkiye'de çekim yapılacak filmlere maddi destek vereceğini söylemektedir. Bu destekle yabancı filmlerde istediğimiz görüntülere yer verebileceğini belirten Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay, yabancı yönetmenleri özellikle İstanbul'da film çekmek için teşvik ettiklerini Coppola'nın *Roma Tatili* benzeri bir filmi İstanbul'da çekebileceğini, Woody Allen ile görüşmelerin sürdüğünü belirtmektedir(2013).Yeni Kültür ve Turizm Bakanı Ömer Çelik ise, Türkiye'de sinema endüstrisinin gelişimi için hazırladığı yasa taslağını tamamladığını belirterek Hollywood ve Avrupa sinemacılarının filmlerini Türkiye'de çekmeleri için masrafların bir kısmının karşılanması kaydıyla teklifte bulunulacağını açıklamaktadır(Erdem, 2014). Yeni taslağa göre filmlerden KDV alınmayacak, masrafların %25'i geri iade edilecek çünkü imaj oluşturma konusunda sinema sanatını en iyi kullanan ülke olan ABD ülkesinde çekilen her filme harcamalarının %30-50 kısmını geri ödenmektedir. Konuyla ilgili en son örnek çalışma ise Russell Crowe'un Çanakkale Savaşı'nı anlatan *Son Umut* filmi için Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın her türlü desteği vermesi olmuştur. Film Avustralya, Çanakkale ve Fethiye'de çekildi(Haber7.com, 2014). *Son Umut* tarihi bir film olması açısından olumlu bir Türk imajı katkısı sağlayacak ayrıca mekanlar itibarıyla yabancı turistlerin destinasyon seçimlerinde rol oynayacaktır.

Sonuç:

Filmlerde olumlu ya da olumsuz biçimde ortaya konan ülke ve insan görüntüleri imaj yaratılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Filmlerde izledikleri görüntülerden olumlu bir izlenim almayan turistlerin o ülkeye gitmedikleri ve o ülke hakkında olumsuz bir imaja sahip oldukları göz önüne alınırsa diğer ülkelerden Türkiye'ye gelecek olan potansiyel turistlerin tercihlerinde sinemanın ne denli önemli rol oynadığı görülecektir. Yabancı turistler destinasyon tercihlerini yaparken bilinçli ya da bilinç dışı izledikleri filmlerden etkilenmektedirler. Özellikle son yıllarda televizyon dizilerinin yabancı ülkelere pazarlanması Türkiye'nin olumlu tanıtımına hizmet etmiş, Türk tarihine ve çeşitli mekanlara merakı artırmıştır. Aynı şeyi sinema için de söylemek mümkün görünmemekle birlikte yapılan çalışmalar umut vermektedir. Bu bağlamda

- Kültür turizmine katkısı açısından yabancı film yapımlarıyla ilgili Türkiye'ye gelecek yabancı ekiplere yardımcı olacak profesyonel ve deneyimli sinemacı ekipler yer almalı, yabancı sinemacıların Türkiye'de film çekmeleri için her türlü olanak kullanılmalıdır. Bu konuda Türkiye'de çekilecek filmlere Kültür Bakanlığı sponsor olmalı bu sayede filmlerdeki Türk imajını değiştirecek yönde müdahalelerde bulunmalıdır.

- Kültürümüzü ve ülkemizi tanıtan, sempati yaratan Türk dizilerinin yabancı ülkelere pazarlanması konusunda film yapımcılarına her türlü kamu imkanı sağlanmalıdır.

- Yurt dışındaki tüm görsel işitsel sektörlerle ve kuruluşlara yurdumuzda yapılan çekimler ve mekanlar web aracılığıyla sunulmalıdır. Geçmişte yapılan başarılı çekimler örnek olarak portföyde yer almalıdır. Dünya sinemacılarının ülkemizde çekim yapmaya yönlendirilmesi, dünyadaki kültürel organizasyonların grupların ve üniversitelerin Türk toplumunu, kültürel mirasını, turizmini, tarihini, sanatlarını tanıtmak amacıyla yurdumuza gelmeleri sağlanmalıdır. Ülkemizde plato tanımına uygun tek mekan Antalya'daki Tekfen Film Stüdyolarıdır. İstanbul'da böyle bir plato yoktur ve en büyük ihtiyaçtır.

- Özellikle sinema hayranları için İstanbul'da hala kapsamlı ve her türlü materyaliyle donanımlı bir sinema müzesi bir an önce oluşturulmalıdır.

• Türk sinemasının yurt dışındaki festivallere katılımı için devlet tarafından maddi, manevi her türlü destek verilmelidir. Çünkü konusu ne olursa olsun kendinden söz ettiren bir Türk sineması olumlu bir Türkiye imajının olmazsa olmazıdır.

Bu yönde çalışmaları süratle uygulamaya geçirmek Türkiye’de kültürel turizmin gelişmesine ve Türkiye imajının olumlu yönde güçlenmesine dolayısıyla da Türkiye’ye gelecek olan yabancı turist sayısının artışında ciddi bir katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- ARBATLI, M.S. KURAR, İ.(2015), *Türk Dizilerinin Kazak-Türk Kültürel Etkileşimine Ve Türkçenin Yaygınlaşmasına Etkisi*, Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 10/2 Winter 2015 p 31-48 ISSN:1308-2140, www.turkishstudies.net DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7951>.
- ASNA, A. (2006) *Kuramda ve Uygulamada Halkla İlişkiler*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- AVCIKURT, C.(2007) *Turizm Sosyolojisi, Turist Yerel Halk Sosyolojisi*. İkinci Baskı. Ankara : Detay Yayıncılık.
- CONNELL, J., MEYER, E. (2009) Balamory Revisited: An Evaluation of the Screen Tourism Destination-Tourist Nexus. *Tourism Management*, 30 (2): 194-207.(Erişim Tarihi: 07.12.2014) <https://dspace.stir.ac.uk/bitstream/1893/784/1/Balamory%20Revisited.pdf>
- BETTEN, S.(2005) *Film-Induced Tourism*. Clevedon, Royome-Uni:Channel Wiev Publications.
- DALKIRAN, A.(2003) *Sinema ve Ülke İmajı. 4. Türkiye Sinema Kurultayı Bildiriler-Raporlar*, İstanbul: Türk Sinema Vakfı.
- DOĞAN, Z. (2003) *Yurdumuzda Film Çekimi Yapan Yabancı Profesyonel Filmciler ve Bizlerin Tanıtımı, 4. Türkiye Sinema Kurultayı Bildiriler-Raporlar*. İstanbul:Türk Sinema Vakfı.
- DOĞAN, Z.(2004) *Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri*. 2. Baskı. Ankara: Detay.
- DİNÇER, İ., ENLİL, Z., EVREN, Y., SEÇKİN, E. (2011) *İstanbul’da Kültür Turizmi İçin Yenilikçi Stratejiler*. İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı: Kültürel Miras ve Müzeler Direktörlüğü.
- ERDEM, U.(2014) *Masrafi Bizden Brad Pitt Sizden*, Hürriyet Ekonomi, 22 Kasım 2014. s.15.
- FİSKE, J. (2012) *Popüler Kültürü Anlamak*.Çev: Süleyman İrvan. İstanbul: Parşömen.
- GIDDENS, A.(2008) *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı.
- GRENIER, A. (2011) *Ciné-tourisme: du concept au fan, au coeur de l’expérience*, Téoros[En ligne], 30 – (1) URL : <http://teoros.revues.org/1152> Erişim Tarihi: 07.12.2014
- GROYS, B. (2014) *Sanatın Gücü*. Çev. F. Candil Erdoğan. İstanbul: Hayalperest.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007) <http://www.ktbtyatirimisletmeler.gov.tr/TR,11699/turkiye-turizm-stratejisi.html> Erişim Tarihi: 16. 09.2014
- Haber7.com (2014) <http://www.haber7.com/kultur/haber/1084450-russell-crowe-bakan-celikten-yardim-istedi> Erişim Tarihi: 10.Ekim.2014
- KOZAK, N. ve KOZAK, M. (2001) *Genel Turizm İlkeler ve Kavramlar*. Ankara:Detay.

- USAL, A., ORAL, S., (2001) *Turizm Pazarlaması*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- ÖZKAN, TÖRE, E. (2010) *İstanbul Film Endüstrisi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÖZDEMİR, G. (2007) *Destinasyon Pazarlaması*. Ankara: Detay.
- ROTHA, P. (2000) *Sinemanın Öyküsü*. Çev. İbrahim Şener. İstanbul: İzdüşüm.
- SÜER, N. (1990) *Turizmde Halkla İlişkiler ve Dış Tanıtım*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, İstanbul.
- PEKİN, F. (2011) *Çözüm: Kültür Turizmi*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- SUBAŞILAR, B., (2007) *Turizm Tanıtımında Kültür Turizminin Yeri İstanbul Üzerine Bir Uygulama*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Bilimdalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Film Komisyonu Derneği Başkanı Sait Yardımcı ile 11.03.2015 tarihinde yapılan görüşme.
- TESEV (2011) *Orta Doğu'da Türkiye Algısı Araştırması*. (Erişim Tarihi: 13.01.2013)
http://www.tesev.org.tr/Upload/Publication/a60ce1cc-c872-4b04-9901-80109e6c1d9b/ODTurkiye_Algisi_2011.pdf
- NTV, *Kültür Bakanı Ertuğrul Günay'la Söyleşi*. 8.Ocak.2013.
- Hürriyet Pazar*, 30 Aralık 2012. s.8
- YILDIRIM, C. (2009) *Kültür Turizmi Kapsamındaki İletişim Çalışmaları: 2010 İstanbul Avrupa Kültür Başkenti Üzerine Bir Araştırma*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Bilimdalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- YÜCEL, E. (2010) <http://tfk-faaliyetraporu.blogspot.com.tr/> Erişim Tarihi: 10.12.2014
- ZENGİN, OKTUĞ, M. (2004) *Sinematografik Kentler*. Der. Mehmet Öztürk. *Kent Sinema İlişkisine Kuramsal Bir Yaklaşım*. İstanbul: Agora Kitaplığı, s.117-126.
- <http://www.turkiyeturizm.com> Erişim Tarihi: 10.04.2015

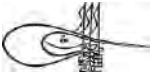
Citation Information/ Kaynakça Bilgisi

- GÜNGÖR, A.C., Türkiye ve İstanbul'un Küresel Vizyonunun Oluşturulmasında 'Sine-Turizm' in Önemi, **Turkish Studies** - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/6 Spring 2015, p. 481-498, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8145>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

UŞAK'TAKİ TARİHİ EVLERDE GİRİŞ DÜZENLEMELERİ*

Elif GÜRSOY**

ÖZET

Geçmişten günümüze kent kimliğinin şekillenmesinde mimari yapılar önemli yer tutmaktadır ve mimarlık tarihi içerisinde konutlar, tasarımı ve malzemesi ile bulunduğu coğrafyayı en iyi şekilde yansıtan önemli sivil mimarlık ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tek katlı, çift katlı ya da daha kompleks olarak tasarlanmış geleneksel konutlarda cumba, çıkma, saçak, pencere gibi cepheyi hareketlendiren öğelerin yanında, giriş düzenlemeleri de oldukça önemlidir. Cephe ile aynı düzlemde tasarlanmış girişler, cepheden içe çekilmiş girişler ve cepheden dışa taşan girişler şeklinde üç gruba ayrılarak incelenebilen giriş uygulamaları, yapının özellikle sokağa bakan cephesini hareketlendirmektedir. Bu nedenle kentin tarihi kimliğinin belirlenmesinde ve aktarımında, geleneksel konut cephelerinin önemli bölümleri halindeki giriş uygulamaları önem arz etmektedir.

Çalışma dahilinde, Uşak İli Merkez İlçede Aybey Mahallesi, Bozkurt Mahallesi, Işık Mahallesi, İslice Mahallesi, Karaağaç Mahallesi, Kemalöz Mahallesi, Köme Mahallesi, Özdemir Mahallesi ve Ünalın Mahallesi'nde inceleme kapsamına alınan eserlerde özellikle yapıların ana giriş düzenlemeleri konu edilmiştir***. Eve doğrudan girişin sağlandığı düzenlemelerin yer aldığı örneklerin dışında kalan avlu girişleri ya da bahçe girişleri kapsam dışı bırakılmıştır. İncelemeye dahil edilmiş eserlerde cephe ile aynı düzlemde tasarlanmış ve cepheden içe çekilmiş girişlerin varlığı söz konusu olmuştur. Bununla birlikte, cepheden dışa taşan giriş düzenlemesi ile karşılaşılmamıştır. Yapılan incelemede tespit edilen 112 adet konuta ait giriş düzenlemesi kendi içerisinde değerlendirilmeye alınarak ortak anlayışlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konut Mimarisi, Geleneksel Konutlar, Cephe Düzenlemeleri, Giriş Düzenlemesi, Uşak.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi, El-mek: elif.gursoy@usak.edu.tr

*** Bu çalışma Uşak Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından, 2015/SOSB001 numaralı proje ile desteklenmiştir.

FACADE ARRANGEMENTS IN TRADITIONAL HOUSES OF UŞAK

STRUCTURED ABSTRACT

Architectural structures are important in shaping the city from past to present. So residential architecture appears to be importance with design and material of the reflecting region in civil architectural products in architectural history. Entrance arrangements are important like bay, climbing, fringe elements, windows which animate the facade in single-layer, double-layer or more higher traditional housing. There are three types of facade arrangements. They are shaped with designed in the same plane as the facade, frontal shot inside the gates and overhung the front gates. Therefore facade arrangements which are the important part of the traditional housing are importance for determining of the city's historic identity and the transfer of the city's historical identity.

In this study analysis was performed in Aybey District, Bozkurt District, Işık District, İslice District, Karaağaç District, Kemalöz District, Köme District, Özdemir District ve Ünalın District in Central District of Uşak Province. It is kept within the subject especially the main entrance of the building of the examining of the work. It focused on the direct access to the structure or the main entrance. But courtyard or garden entries have not been studied in the study. It has been more extensive in examples of particularly drawn to the front inside in facade arrangements to examples of outside the entrance to the courtyard or garden entry. Decorations are also udes in facade arrangements. The effective of Western art are seen at the form of arch or ceiling decoration.

When the front of the entrance examination of 112 traditional house, it has emerged that on the same plane as the entrance facade on 4 of house but it is drawn inward from the front entrance on 11 of house in Aybey District. Arched forms have been applied in 6 of the examples in Aybey District. It has emerged that on the same plane as the entrance facade on 9 house but it is drawn inward from the front entrance on 11 house in Bozkurt District likewise Aybey District. 8 of the works have been used in rectangular form and 3 of the works have been used in arched form in Bozkurt District. There are 15 works in Işık District and It has emerged that on the same plane as the entrance facade on 10 house of these works. It is drawn inward from the front entrance on 6 of the works. 3 of the works have been used in rectangular form and 3 of the works have been used in arched form in Işık District. All door openings are rectangular-shaped in Işık District. It has emerged that on the same plane as the entrance facade on 2 house but it is drawn inward from the front entrance on 6 house in Karaağaç District. Just 2 of the works have been used in arched form in Karaağaç District. All door openings are rectangular-shaped in Karaağaç like Işık District. There are 2 works in Kemalöz District and it has emerged that on the same plane as the entrance facade on one house of these works. One of the works have been used in arched form in Kemalöz District. It has emerged that on the same plane as the entrance facade on 13 house but it is drawn inward from the front entrance on 14 house in Köme District. 6 of the works have been used in arched form in Köme District. It has emerged

that on the same plane as the entrance facade on 10 house but it is drawn inward from the front entrance on 6 house in Özdemiş District. 6 of the works have been used in arched form in Özdemiş District. It has emerged that on the same plane as the entrance facade on 2 house but it is drawn inward from the front entrance on 6 house in Ünalın District. 2 of the works have been used in arched form in Ünalın District.

In whole 112 of the examples it has emerged that on the same plane as the entrance facade on 51 of house. It is observed in front entrance arrangements that a certain amount of inner recess which the inlet arrangement of the examples in the scope of work. It is different from the depth of the recess on review the scope of the housing. Depth varies between 30 centimeters to 400 centimeters. In instances where more inward recess it is used as input like eyvan. This arrangement has been used in larger sized housing. with the front entrance overhung arrangement h has not been used in the studied sample because of the harsh climatic conditions in Uşak.

Key Words: Domestic Architecture, Traditional Houses, Facade Arrangements, Entrance Arrangements, Uşak.

Ev Kültürü ve Uşak Evleri

Türkçe aslı iv veya yiv (Arseven, 1983, 546) olan, mesken-hâne, ev, ev-bark kelimesi, Göktürklerden itibaren bütün Türk topluluklarında aynı anlamda kullanılmakta (İltar, 2011, 6-8) ve bir ailenin oturabileceği şekil ve büyüklükte yapılmış barınakları tanımlamaktadır (Hasol, 1990, 184). Vakfiyelerde evlerin genellikle menzil ya da beyt olarak adlandırıldığı, biçim olarak da tahtani, tahtani-fevk'ani, ulvi-sufli, ulya, vusta, süfla terimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca, genellikle birbirine birleşik mekanları işaret eden müteahhlin odaları, müteahhlin odaları; etnik tanımlar halinde karşılaşılan yahudihane, firenkhane terimleri bulunmaktadır. 18 ve 19. yüzyıllarda ise yalı, sahilhane ve köşk, yaşanan mekanların isimleri durumundadır (Çevrimli, 2014, 320).

Toplumların, inanç, kültür ve gelenekleri ile farklı ev tipleri meydana gelmiş, sanat tarihinin önemli sivil mimarlık ürünleri olan konut mimarisini ortaya çıkarmıştır (Sayan, 1997, 1). Anıtsal diğer mimari türlere göre daha dayanıksız malzemelerle inşa edilmiş (Sayan, 1997, 2) Türk konut örneklerine bakıldığında; Türkler, fethettikleri topraklarda öncelikle Bizans konutlarını kullanmışlar, daha sonra kendilerine özgü Osmanlı Türk Evini oluşturmuşlardır (Eldem, 1984, 19). 17., 18. ve 19. yüzyıl olarak üç devre ayrılan Türk evi üslubunda (Eldem, 1968, 11; Sayan, 1997, 3), özellikle yerleşik yaşama geçiş ve İslamiyet'in kabulü ile gelişen mahremiyet anlayışı önemli bir yere sahiptir. Plan özellikleri, kat kullanımı, sofalar, haremlik-selamlık odaları, kim geldi pencereleri, dolaplar, kapılar, kapı tokmakları gibi bölümler, amaca hizmet etmek için tasarlanmıştır (Hidayetoğlu, 2013, 292).

Şekli ve çeşitli bölümlerinin tasarımı ile, inşa edildiği coğrafyanın etkisini taşıyan konut mimarisi örneklerinde, ekonomik ve sosyal şartların etkisi oldukça fazladır (Güzel, 2013, 584). Bölgelere göre de farklılıklar göstermekle birlikte işleyiş ve kullanım bakımından ortak özellikler gösteren konut örneklerinin en basit şekli köylerde, bir katlı, iki odalı, önünde direkli ve önü açık bir bölümü ile karşımıza çıkmıştır. Köy dışında ise genellikle kat sayısı ikidir. Oda, eyvan, avluya veya bahçeye açılan galeri veya sofa uygulamaları çeşitlenerek kullanılmıştır. Evlerin alt katı samanlık, ambar, mutfak gibi günlük yaşama hizmet veren servis mekanlarından oluşmuş iken; üst katlarda oturma, yemek yeme, çalışma, yatma amaçlı odalar yer almıştır. Evlerde odaların sayısı değişiklik

göstermekle birlikte işleyiş ve kütsel çok büyük farklar yaratılmamış, ayrıca sınıfsal ayırım da hissettirilmemiştir (Çobanoğlu, 1998, 10; İltar, 2011, 13).

Anadolu'da sofalı ve eyvanlı plan tiplerinin yaygınlaşmasında büyük payı bulunan Türklerde (Sözen, 2001, 29), iklimin sıcak olduğu bölgelerde kullanılmış oda veya odaların yan yana dizilmesinden ve odaların ilişkisini sağlayan geçitin, üst katta balkon şeklinde kullanıma dönüştüğü sofasız plan tipi; oda sıralarının bir sofa ile birbirine bağlandığı, sofanın bir ucuna eklenen köşk veya köşkün oda biçimine girmiş olduğu L ve U şeklinde gelişim gösteren plan tipini tanımlayan dış sofalı plan tipi; sofanın iki yanının oda sıraları ile çevrildiği ve odalar arası ilişkinin kolaylaştığı, ayrıca bahçe ile yakınlığın da azaldığı iç sofalı plan tipi; büyük şehirlerde ve özellikle İstanbul'da yoğunlukla kullanılmış, sofanın evin merkezinde yer aldığı ve dört tarafının da oda sıraları ile çevrildiği orta sofalı plan tipi olmak üzere dört grup yer almaktadır (Eldem, 1968, 25).

Halen kullanımı devam eden birçok tarihi evi barındıran Uşak ili kent dokusu, büyük oranda Kurtuluş Savaşı'ndan sonra şekillenmiştir. En erken tarihli konut örneği 19. yüzyıl ortalarına aittir ve, Aybey Mahallesi, günümüze gelen geleneksel evleri ile ön plana çıkmıştır. 1894 yılı yangını ile 11 mahallenin tamamen yok olduğu şehirde, yangından sonraki imar faaliyetleri ile meydana gelen konutlar mimari açıdan Aybey Mahallesi'ndekiler ile büyük farklar göstermemiştir. 20. yüzyılda inşa edilmiş konutlarda ise taş ve tuğla malzeme daha yoğun kullanım alanı bulmuştur (Sayan, 1987, 18-19).

Uşak'ta, tek ya da üç katlı konutlar bulunmakla birlikte, Anadolu Türk konut mimarisinde olduğu gibi çoğunlukla evler iki katlı inşa edilmiştir. Zemin katlar günlük ve kışlık ihtiyaca yönelik düzenlenmiş, birinci katlar ise ikamet bölümü şeklinde kullanılmıştır. Evin asıl planını da bu nedenle birinci katlar ortaya çıkarmıştır. Kapısı merdiven sahanlığına açılan ocaklı oda, kat aralarında kışlık oda kullanımı sağlamış ve Türk evleri için karakteristik bir bölüm haline gelmiştir. Bu düzenleme bazı Uşak evlerinde de görülmüştür (Sayan, 1997, 99).

Planlanmasında haremlik-selamlık ayırımına rastlanmayan Uşak evlerinde, Anadolu Türk konut mimarisinde olduğu gibi, planın başlıca belirleyicisi ve merkezi sofadır. Sofanın konumuna göre, dış sofalı plan tipi ve iç sofalı plan tipi olarak iki grup ile karşılaşılır. Evlerin cephe düzenlemesi oldukça sade olup, arsanın konumuna ya da sokağa göre şekillendiği görülür. Ayrıca simetri ön planda tutulmuştur. Çıkma, silme, giriş açıklığı ve pencere sıraları cephelere hareket sağlayan öğeler durumundadır. Ana cephelerin sokak veya avluya baktığı örneklerde, sokağa bakan evler daha özenlidir (Sayan, 1997, 99-124).

Uşak Evlerinde Giriş Düzenlemeleri

Cepheleri hareketlendirmekle birlikte, güneş, yağmur, kar gibi dış etkenlere karşı konutu koruyan en önemli mimari öğelerden biri durumdaki girişler, genellikle cephelerin sokağa açılan bölümlerinin merkezinde konumlandırılmıştır. Giriş düzenlemeleri, cepheyle aynı düzlemde olanlar, cepheden içe çekilenler ve cepheden dışa taşanlar şeklinde üçe ayrılmıştır. En yoğun kullanım alanı gösteren cephe ile aynı düzlemde tasarlanmış giriş düzenlemesinde herhangi bir çıkıntı ya da girinti oluşturulmamaktadır. Cepheden içe çekilen girişler, cepheden bir niş şeklinde ya da eyvan tarzında içe girinti yer almamıştır. Cepheden içe çekilmiş bölümde kendine ait düzenlemeleri ile daha hareketli bir görünüm ile birlikte, çevre etkilerine karşı daha fazla direnç sağlanmıştır. Cepheden içe çekilen girişlerde, derinliğin fazla kullanımı, basamak, yan duvarlarda pencere kullanımı, sahanlık uygulamaları ve tavan süslemesi söz konusu olabilmıştır (Tali, 2008, 168-170).

Çalışmada, Uşak evlerinde cephe düzenini önemli derecede etkileyen giriş düzenlemeleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, Uşak İli Merkez İlçede Aybey Mahallesi, Bozkurt Mahallesi, Işık Mahallesi, İslice Mahallesi, Karaağaç Mahallesi, Kemalöz Mahallesi, Köme

Mahallesi, Özdemir Mahallesi ve Ünalın Mahallesi'nde tarihi konutlar tespit edilmiş, inceleme yapılmış ve fotoğraflanmıştır. Eserlerden 15 adedi Aybey Mahallesinde, 20 adedi Bozkurt Mahallesinde, 16 adedi Işık Mahallesinde, 8 adedi Karaağaç Mahallesinde, 2 adedi Kemalöz Mahallesinde, 27 adedi Köme Mahallesinde, 16 adedi Özdemir Mahallesinde, 8 adedi de Ünalın Mahallesinde bulunmakta olup, toplam 112 adet konutta inceleme yapılmıştır.

Girişin cephe ile aynı düzlemde olduğu örneklerden, Köme Mahallesi Çözgün Sokak No: 30'da yer alan iki katlı konutta, üst katın gönyeli çıkması ile hareketli bir cephe sağlanmıştır. Cephe ile aynı düzlemde, dikdörtgen bir açıklık olarak verilmiş sade girişte kapı kanatları yenilenmiştir (Resim 1). Giriş, cephe üzerinde alt katın merkezinde yer almıştır. Örneğe benzer şekilde, cephe ile aynı düzlemde ve yalnızca dikdörtgen sade bir açıklıktan ibaret düzenleme ile Özdemir Mahallesi Gediz Ulu yolu No: 31, Özdemir Mahallesi Gediz Ulu yolu ile Çıkırık Sokak'ta köşede yer alan konut, Özdemir Mahallesi Gün Sokak köşede bulunan konut, Köme Mahallesi 1. Irak Sokak No: 16, Köme Mahallesi Çözgün Sokak No: 10, Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Ulu yolu (Halı Kilim Müzesi), Işık Mahallesi 2. Çatı Sokak No: 7'de karşılaşmıştır.

Özdemir Mahallesi Gün Sokak No: 18'de bulunan konuta ait giriş düzenlemesinde de cephe ile aynı düzlemde dikdörtgen açıklık ile birlikte, üzerinde aydınlık penceresi karşımıza çıkmıştır. (Resim 2). Bu örneğe benzer, üzerinde aydınlık penceresi bulunan ve cephe ile aynı düzlemde tasarlanmış giriş ayrıca, Bozkurt Mahallesi Gediz Ulu yolu No: 18, Bozkurt Mahallesi Yatkın Sokak No: 3, Özdemir Mahallesi Gediz Ulu yolu No: 47, Özdemir Mahallesi Gün Sokak No: 16, Karaağaç Mahallesi Gediz Ulu yolu No: 61, Köme Mahallesi Çatak Sokak No: 18, Işık Mahallesi 2. Çatı Sokak No: 5'te tespit edilmiştir.

Köme Mahallesi Çatak Sokak No: 4'te bulunan iki katlı eve ait giriş düzenlemesi, Çözgün Sokak No: 30'daki düzenleme ile benzerlik göstermektedir. Çözgün Sokak No: 30'daki örneğe benzer şekilde zemin katın merkezinde yer alan giriş, üst katın gönyeli çıkması ile meydana gelmiş hareketli cephede oldukça sade görünümündedir. Cephe ile aynı düzlemde, dikdörtgen bir açıklık şeklinde verilmiş sade girişin üzerinde yer alan aydınlık penceresi farklı olarak ahşap kafeslidir (Resim 3). Cephe ile aynı düzlemde, dikdörtgen bir açıklık ve üzerinde kafesli aydınlık penceresi uygulaması ayrıca, Özdemir Mahallesi Gün Sokak No:10, Karaağaç Mahallesi Gediz Ulu yolu No: 61, Aybey Mahallesi 1. Köme Sokak No: 16, Köme Mahallesi Çatak Sokak No: 4'te bulunan konutlarda da görülmüştür.

Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Ulu yolu No: 122'de yer alan iki katlı cumbalı konuta ait giriş düzenlemesi, Köme Mahallesi Çözgün Sokak No: 30'daki düzenlemeye benzemektedir. Zemin katın merkezinde yer alan giriş, cephe ile aynı düzlemde, dikdörtgen sade bir açıklık şeklindedir. Cephenin merkezindeki cumbanın altında bulunan giriş, cumbayı taşıyan iki ayak ile üst kat çıkıntısının gerisinde kalmıştır (Resim 4).

Köme Mahallesi Taslak Sokak No: 17'de yer alan konuta ait giriş, cephe ile aynı düzlemde olup, kemerli formdadır. Giriş, konsollarla taşınan cumbanın altında ve cephenin merkezinde yer almaktadır. Taş söveli ve kemerli giriş düzenlemesinde, basık kemerin kilit taşı üzerinde ay-yıldız motifi kullanılmıştır. Söve üzerinde de profilli başlık bulunmaktadır (Resim 5). Bu düzenlemeye benzer şekilde, cephe ile aynı düzlemde tasarlanmış, basık kemerli açıklığa, Köme Mahallesi Taslak Sokak No: 13/11'de ve Köme Mahallesi Çatak Sokak'ta kapı numarası tespit edilememiş konutta rastlanmaktadır.

Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Ulu yolu üzerinde bulunan, günümüzde Atatürk ve Etnoğrafya Müzesi olarak kullanılan 2 katlı yapıya ait giriş düzenlemesi, Köme Mahallesi Taslak Sokak No: 17'deki örneğe benzer şekilde, cephe ile aynı düzlemde ve kemerli formda tasarlanmıştır. Yuvarlak kemerli düzenleme, yine cephenin merkezinde yer almakta ve Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Ulu yolu

No: 122'deki giriş gibi üst katın merkezindeki çıkmayı taşıyan iki ayak ile belirginleştirilmiştir (Resim 6).

İncelenen eserlerden cephe ile aynı düzlemde tasarlanmış giriş düzenlemesine sahip evlerin sayısı 51'dir. Bunun dışındaki 61 adet örnekte ise giriş cepheden içe çekilmiştir.

Köme Mahallesi Birgül Sokak No: 14'de, cepheden içe çekilmiş giriş düzenlemeli konutta dikdörtgen girinti kullanılmıştır. Dıştan içe doğru daralarak verilmiş girişte, bir tavan bölümü de uygulanmış ve alçı süsleme ile değerlendirilmiştir. Ayrıca lentonun merkezinde, perde motifi ile sınırlandırılmış bir çerçeve içerisinde ay-yıldız süslemesi yer almıştır. Sövede ise profilli başlık kullanılmıştır. Üç basamakla ulaşılan giriş kapısı ise basık kemerlidir. İki kanatlı madeni kapı, basık kemere uygun tasarlanmış aydınlık penceresi ile karşımıza çıkmıştır. (Resim 7). Dikdörtgen forma sahip, içe çekilmiş giriş uygulaması ile ayrıca, Bozkurt Mahallesi Yatkın Sokak No: 4, Karaağaç Mahallesi Gediz Uluolu üzerinde bulunan kapı numarası bulunmayan konut, Karaağaç Mahallesi Mimar Sinan Caddesi No: 88, Ünalın Mahallesi Barbaros Caddesi No: 65, Aybey Mahallesi 1. Yurt Sokak No: 13/13-1, Aybey Mahallesi 1. Köme Sokak'ta bulunan kapı numarası tespit edilemeyen konut, Aybey Mahallesi Kayrak Sokak No: 10, Aybey Mahallesi 1. Yurt Sokak No: 41, Köme Mahallesi Şehit Feridun Alabaş Caddesi No: 9, Köme Mahallesi 1. Elkurtaran Sokak No: 5, Aybey Mahallesi İzci Sokak No: 48, Köme Mahallesi Şehit Ali Rıza Horasan Caddesi No: 4/A, Köme Mahallesi Birgül Sokak No: 12-B/12, Köme Mahallesi Taslak Sokak No:4, Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluolu No:79, Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluolu No: 96, Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluolu No: 124, Işık Mahallesi 2. Ocak Sokak No: 6, Özdemir Mahallesi Yılmazataksor Sokak No: 17, Özdemir Mahallesi Kuyu Sokak No: 24'teki konutlarda karşılaşılmıştır.

Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluolu No: 30'da yer alan konuta ait giriş de cepheden içe çekilmiştir. Dikdörtgen form, içe doğru üç sıra silme ile hareketlendirilmiş ve derinlik hissi artırılmıştır (Resim 8).

Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluolu No: 83'deki evde de giriş içe çekilmiş olup cephenin merkezinde yer almıştır. Üst katta da girişin üzerindeki bölüm içe çekilerek girişin vurgusuna katkı sağlanmıştır (Resim 9).

Aybey Mahallesi 1. Yurt Sokak No: 65'te de cepheden içe çekilmiş giriş düzenlemesi görülmektedir. Düzenlemede farklı olarak dikdörtgen form yerine basık kemer kullanılmıştır. Sövelerdeyine profilli başlık ve kaide oluşturulmuştur. Kemerin merkezinde ayrıca yüzeyden taşıntılı akantus, bir diğer süsleme unsurudur (Resim 10). Birkaç basamakla ulaşılan giriş açıklığı ahşap kanatlı olup dikdörtgen forma sahiptir. Benzer şekilde, cepheden içe çekilmiş basık kemerli giriş düzenlemesi ile birlikte dikdörtgen formlu kapının uygulandığı örnekler Köme Mahallesi Şh Ali Rıza Horasan Caddesi No: 2, Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluolu No: 60'da bulunmaktadır.

Aybey Mahallesi İzci Sokak No: 36 ve 38'de bulunan iki katlı konutta, üst katta merkezde ahşap cumba ve iki yanında üçer pencere, alt katta iki pencere, kapı, iki pencere, kapı ve yine iki pencere düzeni söz konusu olmuştur. Madeni giriş açıklıkları birbirinden farklı tasarlanmıştır. Kapılardan biri tek kanatlı, diğeri ise çift kanatlıdır. Madeni giriş açıklıkları dikdörtgen forma sahip iken, üzerinde yer alan aydınlık penceresi kemer formuna uygun şekilde basık kemerlidir. İki giriş açıklığı da basık kemerle cepheden içe çekilmiştir. Basık kemerli giriş düzenlemesi ile basık kemerli kapı açıklığının uygulandığı yapıda, profillerden oluşan başlık söveleri hareketlendirmiştir (Resim 11).

Köme Mahallesi Çatak Sokak No: 21'de, cephenin merkezinde yer alan içe çekilmiş giriş düzenlemesinde, basık kemerli form kullanılmıştır. Kapı dikdörtgen forma sahip iken aydınlık penceresi kemer formuna uygun olarak tasarlanmıştır. Düzenlemede söve üzerindeki profilli başlıklar, süsleme unsuru şeklinde kullanılmışken, kemerin kilit taşı da taşıntılı verilmiştir (Resim

12). Aybey Mahallesi İzci Sokak No: 36 ve 38'de yer alan giriş düzenlemesine göre içe girinti daha fazla kullanılmıştır. Köme Mahallesi Birgül Sokak No: 16, Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Ulu yolu No: 76, Özdemir Mahallesi Cumhuriyet Caddesi'nde köşede yer alan numarası bulunmayan konut, Özdemir Mahallesi Kuyu Sokak No: 17'de de giriş düzenlemesi cepheden içe çekilmiş ve basık kemerlidir.

Ünalan Mahallesi Müjde Sokakta bulunan ve kapı numarası bulunmayan iki katlı konutta, giriş cephenin merkezindedir. Basık kemerli düzenleme, cepheden oldukça içe çekilmiştir. Bu görünümüyle eyvan kullanımı söz konusu olmuştur. Dört basamağın kullanıldığı bölümde, üç yönde sahanlık yer almıştır. Profilli başlık kullanımı ile kaide, bu yapıda da karşımıza çıkmış ve kemer kilit taşı üzerinde, yüzeyden taşıntılı bitkisel motif de girişi süslemiştir (Resim 13).

Ünalan Mahallesi Müjde Sokak No: 12'de, cephenin merkezinde değil, kenarında bulunan ve cepheden içe çekilmiş, yuvarlak kemerlidir. İçte dikdörtgen formlu giriş açıklığı ile, üzerinde de kapı ile aynı genişliğe sahip aydınlık penceresi bulunur. Ünalan Mahallesi Müjde Sokak'ta bulunan örnektekine benzer şekilde, eyvan görünümüyle karşımıza çıkan girişte ön kısımda sahanlık bölümü yer almış ve sahanlığa ulaşım tek yönden basamaklarla sağlanmıştır (Resim 14).

Özdemir Mahallesi Gün Sokak No: 2'de yer alan konutta, cepheden içe çekilmiş giriş düzenlemesinde de aynı şekilde eyvan görünümü sağlanmıştır. Basık kemerli girişin tavan bölümünde, alçı malzemeli bitkisel süsleme kullanılmış olup iç içe silmelerden ibaret çerçevenin merkezine yerleştirilmiştir (Resim 15).

Köme Mahallesi Taslak Sokak No: 23'de yer alan iki katlı konutta da giriş, cepheden içe çekilmiştir. Üst kattaki çıkmanın genişliğinde tutulmuş ve iki yanda çıkmanın taşıyıcı konsolları ile sınırlandırılmış girişte, yine eyvan görünümü sağlanmıştır. Girişin üç yönünde de sahanlık oluşturulmuştur (Resim 16). İçe çekilen girişin eyvan şeklinde kullanıldığı benzer örnekler Bozkurt Mahallesi Yatkın Sokak No: 4, Özdemir Mahallesi Gün Sokak No: 2, Özdemir Mahallesi Gün Sokak No: 11, Ünalan Mahallesi Barbaros Caddesi No: 65, Karaağaç Mahallesi Mimar Sinan Caddesi'nde kapı numarası tespit edilememiş konut, Ünalan Mahallesi Müjde Sokak'ta numarası bilinmeyen konut, Ünalan Mahallesi Müjde Sokak No: 12, Köme Mahallesi Şh. Ali Rıza Horasan Caddesi No:2, Köme Mahallesi 1. Çavdar Sokak No: 9/9-A, Köme Mahallesi Taslak Sokak No: 23, Köme Mahallesi Çatak Sokak No: 21, Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Ulu yolu No: 76, Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Ulu yolu No: 81, Işık Mahallesi Seçkin Sokak No: 12, Işık Mahallesi Seçkin Sokak No: 9'da yer almıştır.

Işık Mahallesi Seçkin Sokak No: 9'da bulunan konutta cepheden içe çekilmiş, basık kemerli giriş de eyvan şeklinde düzenlenmiştir. İçte dikdörtgen formlu kapı ile yan duvardan birinde pencere bulunduran düzenlemede, birkaç sıra basamakla ulaşılan üç yönlü sahanlık kullanılmıştır (Resim 17). Özdemir Mahallesi Gün Sokak No: 11'deki konutta da giriş, cepheden içe çekilmiştir. Basık kemerli formu ile karşımıza çıkan düzenlemede, eyvan görünümü sağlamakla birlikte yan duvarlarda birer adet pencere kullanımı ile geliştirilmiştir (Resim 18). Özdemir Mahallesi Gediz Ulu yolu No: 51'de yer alan konutta da cephenin merkezine yerleştirilmiş ve cepheden içe çekilmiş basık kemerli giriş düzenlemesi, dikdörtgen formlu kapı ve iki yanında birer pencere ve kapı üzerinde kullanılan aydınlık penceresi ile karşımıza çıkmıştır (Resim 19). Böylelikle eyvanlı giriş düzenlemeleri, fonksiyonel bir amaç da sağlayarak konutun aydınlatılmasında da rol sahibi olmuştur.

Karaağaç Mahallesi Mimar Sinan Caddesindeki tek katlı konutta, cepheden içe çekilmiş giriş düzenlemesi cephenin merkezine yerleştirilmiştir. Girintinin fazla kullanıldığı giriş düzenlemesinde eyvan görünümü sağlanmıştır. İçte, kapı ve iki yanında birer pencere ile simetrik görünüme sahip düzenlemede, cephe duvarı hizasında kullanılan iki ayak da giriş bölümünü ayrıca bir bölüm halinde vurgulamıştır (Resim 20).

Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluyolu No: 81'de bulunan iki katlı konutta da giriş düzenlemesi cephenin merkezine yerleştirilmiş olup cepheden içe çekilmiştir. Eyvan tarzındaki giriş düzenlemesi ile Karaağaç Mahallesi Mimar Sinan Caddesindeki tek katlı örnekteki benzemekle birlikte, iki sütunla oluşturulmuş kemerli düzenle farklılık göstermiştir (Resim 21).

Özdemir Mahallesi Mimar Sinan Caddesi No: 86'da yer alan konutta, cepheden içe çekilmiş giriş düzenlemesi cephenin merkezinde yer almıştır. Düzenlemede içe çekilen bölümde, iki yan duvarda birer pencere kullanılmış ve konuttaki odaların aydınlatılmasına da katkı sağlanmıştır. Üst katın merkezinde yer alan çıkmayı taşıyan sütunlarla belirginleştirilmiş girişte, ahşap kanatlı kapı ve üzerinde ahşap kafesli aydınlık penceresi kullanılmıştır (Resim 22).

Ünalan Mahallesi Barbaros Caddesindeki iki katlı konuttaki, giriş yine cepheden içe çekilmiş düzendedir. Sahanlık bölümü ve sahanlığa ulaşımı sağlayan merdivenleri ile birlikte cephenin bu bölümü her iki katta da içe girinti yapmıştır. Hemen hemen bir oda genişliğindeki girintinin yan duvarında kullanılan pencereler konutun aydınlatılmasına yardımcı olmuştur (Resim 23). Benzer düzenleme ile Aybey Mahallesi 2. Doğala Sokak No: 1/15, Köme Mahallesi Çatak Sokak No: 20, Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluyolu No: 97 örneklerinde de karşılaşılmıştır.

Uşak'ta yapılan incelemelerde, cepheden dışa taşan giriş düzenlemesinin uygulandığı konut örneği bulunmamıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Uşak İli Merkez İlçede Aybey Mahallesi, Bozkurt Mahallesi, Işık Mahallesi, İslice Mahallesi, Karaağaç Mahallesi, Kemalöz Mahallesi, Köme Mahallesi, Özdemir Mahallesi ve Ünalan Mahallesi'nde yapılan incelemede tespit edilen 112 adet konuta ait giriş düzenlemeleri incelendiğinde, Aybey Mahallesinde bulunan eserlerden 4 adedinde giriş cephe ile aynı düzlemde iken 11 adedinde giriş cepheden içe çekilmiştir. Cepheden içe çekilen düzenlemenin söz konusu olduğu örneklerden 5 adedi dikdörtgen formda iken, 6 adedi kemerlidir.

Bozkurt Mahallesinde tespit edilen eserlerden 9 adedinde giriş cephe ile aynı düzlemdedir. Diğer 11 adedinde ise giriş içe girintili olarak formlandırılmıştır. İçe çekilmiş düzenlemede, 8 adet örnek dikdörtgen formda, 3 adet örnek ise kemerlidir.

Işık Mahallesinde bulunan 16 eserden 10 adedinde giriş cephe ile aynı düzlemdedir. Örneklerden 6 adedinde giriş, cepheden içe çekilmiştir. Cepheden içe çekilmiş örneklerden 3 adedi dikdörtgen form gösterirken, 3 adedi kemerlidir. Kapı açıklıkları tüm örneklerde dikdörtgen formudur.

Karaağaç Mahallesinde tespit edilen eserlerden 2 adedinde giriş cephe ile aynı düzlemde iken 6 adedinde ise giriş cepheden içe çekilmiştir. Cepheden içe çekilen girişlerden yalnızca 2 adedi kemerlidir. Tüm örneklerde kapı açıklıkları, Işık Mahallesindeki örnekler gibi dikdörtgen formudur.

Kemalöz Mahallesinde bulunan 2 eserden birinde, giriş düzenlemesi cephe ile aynı düzlemdedir. Diğer örnekte, cepheden içe çekilmiş giriş kemerlidir.

27 adet evin tespit edildiği Köme Mahallesinde, girişin cephe ile aynı düzlemde olduğu örnekler 13 adettir. Diğer 14 adet örnekte ise giriş cepheden içe çekilmiştir. Cepheden içe çekilen düzenlemeye sahip örneklerden 8 adedi dikdörtgen formu iken, 6 adedi kemerlidir.

10 örnekte girişin cephe ile aynı düzlemde olduğu ve 6 örnekte ise girişin cepheden içe çekildiği konut örneklerinin yer aldığı Özdemir Mahallesinde, 5 evde giriş içe çekilmiş olup kemerli formdadır.

Ünalan Mahallesinde tespit edilen eserlerden 2 adedinde giriş cephe ile aynı düzlemde. Diğer 6 adedinde ise giriş cepheden içe çekilmiştir. Cepheden içe çekilmiş giriş düzenlemesinin kullanıldığı 4 eser dikdörtgen formu iken, 2 adedi kemerlidir.

Genel olarak bakıldığında 112 adet konuttan 51'inde giriş cephe ile aynı düzlemde. Girişin cephe ile aynı düzlemde olduğu örnekler inceleme kapsamındaki örneklerin hemen hemen yarısını teşkil etmesine rağmen, bunlardan yalnızca 5 adedinde kapı açıklığı kemerlidir. İncelenen örneklerden cephe ile aynı düzlemde bulunan giriş düzenlemelerine sahip evlerdeki kapı açıklıklarında dikdörtgen form daha fazla kullanılmıştır.

İncelenen eserlerde cephe ile aynı düzlemde bulunmayan ve cepheden belli bir miktar içe girinti yapan giriş düzenlemelerinin de mevcut olduğu görülmüştür. Bu örneklerde girinti derinliği örnekten örneğe farklılık göstermekte olup, 30 cm. ile 400 cm. arasında değişmiştir. İçe girintinin fazla olduğu örneklerde, özellikle eyvan görünümü söz konusudur. Eyvan tarzında tasarlanmış giriş düzenlemeleri de özellikle daha büyük boyutlu konutlarda kullanılmıştır. İncelenen konutlardan 61 adedinde cepheden içe çekilmiş giriş düzenlemesi bulunmakta olup, bunlardan 34 adedinde dikdörtgen form, 28 adedinde de kemerli form ile karşılaşılmaktadır.

Cepheden içe çekilmiş giriş düzenlemelerinde, özellikle eyvan görünümlü örneklerde, kapı açıklığı ile birlikte bir ya da iki adet pencere kullanımı da söz konusu olmuştur. 6 eserde kapı ile yanında bir pencere, 4 eserde kapının iki yanında birer pencere yer almıştır. Ayrıca, girintiyi oluşturan yan duvar yüzeyinde de bir ya da iki pencere kullanılmıştır. İncelenen eserlerden 2 örnekte, bir yan duvarda pencere kullanılmışken, 2 örnekte ise iki yan duvarda birer pencere kullanımı tespit edilmiştir.

Yapılan incelemede cepheden dışa taşan giriş düzenlemesinin uygulanmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu düzenlemenin tercih edilmemesindeki en önemli etkenin şehirdeki sert iklim koşulları olduğu düşünülmektedir.

En erken 19. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen Uşak'taki ev mimarisi örneklerinde, özellikle 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında inşa edilen yapılarda batılı etkiler yoğunlaşmıştır (Sayan, 1987, 128). Bu etkiler daha çok ahşap ve alçı süslemelerde tespit edilmiştir. Evlerin ocaklarının davlumbazlarında ahşap ve alçı malzeme ile, çiçekliklerinde ahşap malzeme ile, duvar yüzeyinde alçı malzeme ile, saçaklarda kalemşi süsleme ile barok etki kendini göstermiştir (İnce, 2010, 127). İncelenen örneklerde, giriş düzenlemesinde özellikle kemerli formun kullanıldığı evlerde, kilit taşı üzerinde yüzeyden taşıntılı bitkisel süsleme ile ay-yıldız motifi dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, yine özellikle kemerli formu örneklerde söve üzerinde profilli başlık bir diğer süsleme unsuru durumundadır. Eyvan formunda düzenlenmiş ve cepheden içe çekilmiş giriş düzenlemelerinin bir kısmında alçı tavan süslemesi ile de karşılaşılmaktadır.

İncelenen örnekler göstermiştir ki giriş düzenlemeleri farklılıklar göstermesine karşın çoğu özellikleriyle birbirine benzemektedir. Girişlerin çoğunun cephenin merkezinde bulunması geleneksel Anadolu evlerinde olduğu gibi bu bölgede de tercih edilen bir özellik durumundadır. Uşak'ta cephe ile aynı düzlemde tasarlanmış ve cepheden içe çekilmiş giriş düzenlemeleri sayıca birbirine yakındır. Niğde'deki (Altuner, 2013, 1665-1666) ve Bayındır'daki (Cansız, 2013, 360) geleneksel konutlarda, daha çok cephe ile aynı düzlemdeki girişlerle karşılaşılmakla birlikte, Uşak örneklerinde olduğu gibi sadelik ön plandadır. Isparta'daki geleneksel konutlarda da cephe ile aynı düzlemde kullanılan girişler ile birlikte, cepheden içe çekilmiş girişlerin de kullanımı söz konusudur. Uşak örneklerine benzer şekilde, Isparta evlerinin bazılarında giriş yükseltilmiş ve de basamaklar kullanılmıştır (Demirci, 2009, 190-192). Cepheden içe çekilen düzenlemeye sahip evler daha büyük görünümüyle birlikte, özellikle eyvan şeklindeki düzenlemelerle dikkati çekmektedir.

RESİMLER

Resim 1. Köme Mahallesi Çölgün Sokak No:30

Resim 2.Özdemir Mahallesi Gün Sokak No:18

Resim 3. Köme Mahallesi Çatak Sokak No:4

Resim 4.Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluyolu No:122

Resim 5. Köme Mahallesi Taslak Sokak No:17/19

Resim 6. Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluyolu (Atatürk ve Etnoğrafya Müzesi)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 7. Köme Mahallesi Birgül Sokak No:14

Resim 8. Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluyolu No:30

Resim 9. Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluolu No:83

Resim 10. Aybey Mahallesi 1. Yurt Sokak No:65

Resim 11. Aybey Mahallesi İzci Sokak No:36/38

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 12. Köme Mahallesi Çatak Sokak No:21

Resim 13. Ünalın Mahallesi Müjde Sokak

Resim 14. Ünalın Mahallesi Müjde Sokak No:12

Resim 15. Özdemir Mahallesi Gün Sokak No:2

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 16. Köme Mahallesi Taslak Sokak No:23

Resim 17. Işık Mahallesi Seçkin Sokak No:9

Resim 18. Özdemir Mahallesi Gün Sokak No:11

Resim 19. Özdemir Mahallesi Gediz Uluyolu No:51

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 20. Karaağaç Mahallesi Mimar Sinan Caddesi

Resim 21. Bozkurt Mahallesi Hisarkapı Uluyolu No:81

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 22. Özdemir Mahallesi Mimar Sinan Caddesi No:86

Resim 23. Ünalın Mahallesi Barbaros Caddesi

Turkish Studies

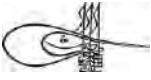
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

KAYNAKÇA

- ALTUNER, H. 2013. "Geleneksel Niğde Evleri Giriş Düzenlemeleri", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8 Summer 2013, p.1643-1670, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5463>.
- ARSEVEN, C.E. 1983. "Ev", *Sanat Ansiklopedisi*, I, İstanbul.
- CANSIZ, F. 2013. *Bayındır Evleri*, Ankara.
- ÇEVRİMLİ, N. 2014. "Vakfiyelere Göre 15.-19. Yüzyıllarda İstanbul'da Ev Tanımlarına İlişkin Bir Değerlendirme", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/10 Fall 2014, p.315-333, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6853>.
- ÇOBANOĞLU, T. 1998. "Türkiye'de Ahşap Ev'in Bölgelere Göre Yapısal Olarak İncelenmesi ve Restorasyonlarında Çözüm Önerileri", *Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- DEMİRCİ, D. 2009. "Geleneksel Isparta Evlerinde Giriş Düzenlemeleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 187-202.
- ELDEM, S.H. 1968. *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul.
- ELDEM, S.H. 1984. *Türk Evi Osmanlı Dönemi I*, İstanbul.
- GÜZEL, A. 2013. "Coğrafi Özellikleri Bakımından Anadolu Şehirlerindeki Geleneksel Konutlar: Şanlıurfa Örneği", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/12 Fall 2013, p.569-590, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5714>.
- HASOL, D. 1990. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul.
- HİDAYETOĞLU, M.L. 2013. "Geleneksel Türk Evi Donatı Elemanlarının Restorasyonu ve Çağdaş Yapılarda Yeniden Kullanımı: Bir Şerbetlik Örneği", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 291-301.
- İLTAR, G. 2011. "Giresun İli Kentsel Konut Mimarisi", *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- İNCE, K. 2010. "Uşak Yapılarında Batı Sanatı Etkileri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1, 120-151.
- SAYAN, Y. 1997. *Uşak Evleri*, Ankara.
- SAYAN, Y. 2009. *Sivrihisar Evleri*, İzmir.
- SÖZEN, M. 2001. *Türklerde Ev Kültürü*, İstanbul.
- TALİ, Ş. 2008. "Germir Evlerinin Giriş Kapı Tasarımları Üzerine Tipolojik Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 21, 165-185.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

GÜRSOY, E., Uşak'taki Tarihi Evlerde Giriş Düzenlemeleri, ***Turkish Studies*** - *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 499-520, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8189>, ANKARA-TURKEY

TOPLUM KALKINMASINDA GÖNÜL ELÇİLERİ PROJESİ VE TÜRKİYE’NİN GÖNÜLLÜLÜK ALGISI*

*Bekir GÜZEL***

ÖZET

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na göre “gönüllülük” kavramı; bir insanın maddi karşılık beklemeden yakın çevresi dışındaki bireylerin yaşam kalitesini yükseltmek ve genel olarak toplum yararına olduğu düşünülen bir hedefe ulaşmak için bir toplumsal girişime ya da sivil toplum örgütü bünyesindeki etkinliklere destek olmasıdır. Ancak gönüllülük konusunda ülkelere, toplumlara, kişilere, kurum ya da kuruluşlara göre farklı tanımların yapılması da mümkündür. Önceleri sadece sosyal yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleri olarak algılanan gönüllülük bugün geline nokta bu algının çok ötesine geçmiştir. 21. yüzyılda gönüllülük, toplumsal kalkınmanın yanı sıra sürdürülebilir gelişmeye ve insani kalkınmaya da büyük katkı sağlamaktadır. Gönüllülük artık toplumsal ve insani kalkınmanın yanı sıra sürdürülebilir gelişmenin ve sosyal refah sistemlerinin de merkezinde yer almaktadır. Gönüllülük kalkınma süreçlerine katkıda bulunduğu gibi bu kalkınma süreçlerinden de zamanla etkilenmektedir. Kalkınma kavramı ise ilk önceleri sadece ekonomik gelişme olarak tanımlanırken; günümüzde ekonomik gelişmenin yanı sıra sosyal gelişmeyi de içine alan bir tanım yapılmaktadır. Birleşmiş Milletler’e göre toplum kalkınması çeşitli toplulukların ve devletin ortaklaşa yürüttüğü bir süreçtir. Daha açık bir ifadeyle, toplumsal kalkınma küçük toplulukların içinde bulundukları ekonomik, toplumsal ve kültürel koşulları iyileştirmek için giriştikleri çabaların devletin bu konudaki çabalarıyla birleştirilmesi, bu toplulukların ulusun tümüyle kaynaşması, ulusal kalkınma çabalarına tam olarak katkıda bulunmalarının sağlanması sürecidir (Geray, 1991:101-104). Toplum kalkınmasında söz konusu mahalli toplulukların gönüllü çabaları devletçe desteklenmektedir. Bu yüzden toplum kalkınmasını bir tarafı devlete, diğer tarafı da topluma dayanan iki yönlü bir olgu olarak da tanımlayabiliriz. Bu olguda devlet kendi içinde dinamikleri olan ve bir noktadan sonra toplumun desteği ve katılımı olmaksızın işleyen bir sistemdir. Toplum ise kendi içinde bir işleyişi olan ancak kalkınma noktasında devlet tarafından harekete geçirilebilen bir ilişkiler bütünüdür. Bu yüzden bu çalışmada toplum kalkınması sadece ekonomik açıdan değil; sosyal gelişme açısından da değerlendirilmektedir.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Okt. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, El-mek: bekirguzell@gmail.com

Türkiye’de 1990 ile 2000’li yıllar arasında gelişen neo-liberal politikalar neticesinde oluşan post modern toplum yapısında başta çocuklar ve gençler olmak üzere yoksullar, engelliler, kadınlar ve aileler için yeni hizmetlere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu dönemde ihtiyaç sahiplerine yönelik tüm resmi yardım faaliyetleri 1983 yılında kurulan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) tarafından sağlanmaktadır. Fakat uygulama sırasında ortaya çıkan bazı eksiklikler toplumsal ve kamusal alandaki bu yardımların bir bakanlığın kontrolünde yürütülmesi fikrinin oluşmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda 8 Haziran 2011 tarihinde yayınlanan kanun hükmünde kararname ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu’nun yerine Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur. Bakanlık kuruluşundan itibaren ülke genelinde sosyal sorunlara yönelik çeşitli projeler hazırlamış ve hayata geçirmiştir. “*Toplum Kalkınmasında Gönül Elçileri Projesi*” de 2012 yılında Bakanlık tarafından bu amaç doğrultusunda hayata geçirilen bir projedir. Bu projede toplumda "gönüllülük" kavramına yönelik farkındalık geliştirmek, gönüllü çalışmanın yaygınlaşmasını sağlamak, toplumsal kalkınmaya katkı sağlayacak insani kaynak ihtiyacını güçlendirmek hedeflenmektedir. Proje, Çocuk (Koruyucu Aile Hizmeti Projesi), Kadın ve Güçlenme (Kadınlar için Mesleki Eğitim Projesi), Kaliteli Yaşlanma ve Kuşaklar Arası Uyum, Engelli Hizmetlerine Erişim, Aile ve Yoksulluk olmak üzere toplam 5 farklı başlıktan oluşmaktadır. Ancak bugün geline nokta kültürel, siyasi ve idari faktörlerden/değişkenlerden dolayı en çok ilgi gören ve tanınan “Çocuk (Koruyucu Aile Hizmeti Projesi)” başlığı olmuştur. Tam olarak 2012 yılı Aralık ayında başlayan bu proje için Bakanlık tarafından iki yıllık bir iş planı hazırlanmıştır. İlk yılı kapsayan iş planı “çocuk konuları” üzerinde yoğunlaşırken; ikinci yılı kapsayan ikinci iş planı da “kadın konuları” üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmada “*Toplum Kalkınmasında Gönül Elçileri Projesi*”nden yola çıkılarak Türkiye’nin gönüllülük algısı değerlendirilecektir.

Projede gönüllü olma ön şartına bağlanmış “Gönül Elçisi” özgür iradesiyle ve dayanışma ruhu içinde, herhangi bir maddi karşılık beklemeksizin sahip olduğu deneyim beceri ve kaynakları toplumun dezavantajlı gruplarından önceliği bulunan kadın, çocuk, yaşlı, özür, gazi ve şehit aileleri ve diğer (kent yoksulları, madde bağımlıları vb.) nüfus gruplarının yaşam kalitelerini yükseltmeye yönelik olarak kullanan, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın vermiş olduğu kurumsal hizmetlere ve çalışmalara katkı sağlayan kişidir (www.gonulelcileri.gov.tr). Projenin başlamasından itibaren tanınmış pek çok kişi gönül elçisi olarak gerçekleştirilen organizasyonlarda yer almaktadır. Bu katılımlar projenin kamuoyundaki tanınırlığı açısından oldukça önemlidir. Ayrıca bu proje Türkiye’deki gönüllülük algısında bir farkındalık oluşmasına ve gönüllülük faaliyetlerinin yaygınlaşmasına da katkı sağlamıştır. Türkiye’deki gönüllülük algısı özellikle son 15 yılda sivil toplumun katılım oranının her alanda artmasıyla az da olsa bir gelişme göstermiştir. Ancak geriye dönük baktığımızda durum aynı değildir. 1980 Darbesi’nden sonra hazırlanan 1982 Anayasası ile durdurulan STK faaliyetleri ancak 1990’lı yıllarda yeniden başlayabilmiştir. Özellikle 1995 yılında 1982 Anayasası’nın 33. maddesinde yapılan değişiklik Türkiye’de STK faaliyetlerinin yeniden hız kazanmasına olanak sağlamıştır. 1980’li yıllarda Türkiye’de 6000 civarında olan STK sayıları 1990’lı yılların başında 26.000’e ulaşmıştır.

Turkish Studies

1999 yılına gelindiğinde ise STK sayıları %235 atışla 60.000'lere ulaşmıştır. 1999 yılında yaşanan Marmara Depremi binlerce vatandaşımızın hayatını kaybetmesine yol açarken; Türkiye'de farklı bir gönüllülük algısının oluşmasına ve STK'ların kapasite artırımına da katkı sağlamıştır. 2000-2011 yılları arasında ise Türkiye'deki STK'ların sayıları %47'lik bir atışla 90.000 civarına ulaşmıştır. 2015 yılında ise Dernekler Dairesi Başkanlığı'nın verilerine göre Türkiye'deki faal dernek sayısı 106.351'dir. Ancak Türkiye'de derneklerin dışında faaliyet gösteren diğer STK'lar ile ilgili olarak resmi bir sayı elde etmek maalesef pek mümkün değildir. Bu durum hem araştırmacılar hem de planlayıcılar için istatistiksel boyutta ciddi bir sorun oluşturmaktadır.

Sonuç olarak günümüzde Türkiye'deki gönüllülük algısı en yaygın olduğu zamanını yaşamaktadır. Ancak yine de ulaşılabilen sayılar ve oranlar yeterli değildir. Bu noktada yapılması gereken ulusal düzeyde bir farkındalık oluşturmak, mevcut gönüllü potansiyelini hedefe koyup bu potansiyeli harekete geçirecek adımları atmak ve böylece bir kamuoyu oluşturmaktır. Bunun için sadece kamu ile değil, özel sektör ve STK'larla da çeşitli toplantılar yapılmalı ve bu toplantılar ulusal kanallarda kamuoyuna servis edilmelidir. Bu toplantılarda öncelikle Türkiye'deki gönüllü algısı nasıl geliştirilebilir, mevcut STK ve gönüllü sayısı nasıl artırılabilir ve bu gönüllülük konusunda toplumda domino etkisi nasıl oluşturabilir gibi konular üzerinde durulmalıdır. Türkiye'deki gönüllülük algısının ve faaliyetlerinin yaygınlaştırılması çok önemlidir; çünkü gelecek yüzyıllar insan merkezli bir sosyoekonomik kalkınmanın ülkelerin gelişmelerini sağlayacağı ve kaderlerini belirleyeceği dönemler olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplum Kalkınması, Gönüllülük, Sivil Toplum Kuruluşları, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Gönül Elçisi

THE VOLUNTARY AMBASSADORS PROJECT ON COMMUNITY DEVELOPMENT AND TURKEY'S PERCEPTION OF VOLUNTARINESS

STRUCTURED ABSTRACT

Voluntariness which has been perceived as social cooperation and solidarity at first has transcended that perception today. In the 21st century, voluntariness is contributing a lot to humanitarian progress and sustainable development as well as community development. Therefore, firstly a commonly accepted definition of voluntariness is required in order to completely benefit from the advantages provided by the notion of voluntariness. It is possible to make various definitions of voluntariness depending on countries, societies, people, institutions, and organizations. However, the term humanitarianism which underlies voluntariness is not to be ignored in the definitions. According to the Ministry of Family and Social Policies, the term voluntariness is defined as a person's support to a social endeavor or activities of a non-governmental organization without being paid in order to increase the standard of living of the people excluding inner circle and reach a goal considered as benefit of society. Hereafter the term voluntariness is the center of sustainable development and social welfare systems in addition to community and humanitarian development. Voluntariness

Turkish Studies

is contributing to these development processes as well as being influenced by them. While the term development was defined only in terms of economy at first, today's definition includes both economic and social development. Accordingly, community development is considered in terms of social development. Hence, while defining community development a set of variables have to be taken into consideration. According to United Nations, community development is a process in which various groups and state works collectively. In other words, community development is a process in which endeavors of small communities aiming to improve their social and cultural conditions and endeavors of the state are combined in order to merge small communities fully and contribute to their national development endeavors (Geray, 1991:101-104). For community development aforementioned local communities' voluntary endeavors should be supported by state. Therefore, community development could be defined as a two dimensional notion; one is based on society and the other is on state. In that notion state is a system with its own dynamics and at one point without society's support and participation this system could run. The society is a set of relations having its own system but requires state's support to be able to develop.

In Turkey, between the years 1990 and 2000 a new system emerged as a result of the neo-liberal politics and new services particularly for children, the young, the poor, the disabled, women, and families were required. In that period all the official reliefs were provided by Turkish Social Service and Children Protection Institution (TSSCPI) founded in 1983. However, some of the deficiencies in applications led the idea of conducting relief operations in social and public spheres under the control of a ministry. Accordingly, on June 8th 2011 Turkish Social Service and Children Protection Institution were replaced with Ministry of Family and Social Policies. Since the ministry was founded it has conducted various national projects on social problems. "*The Voluntary Ambassadors Project on Community Development*" was launched by the Ministry 2012 is one of those projects. For this project launched in December in 2012, the Ministry prepared a two-year action plan. The first year of the action plan was on children issues while the second year was focused on women issues. Yet, at the beginning of the year 2015 the Project is predicted to be continued for a while.

This projects aims to raise awareness and popularity of voluntariness in society, and strengthen human resource which can help contribute community development. The Project has five different titles as follow: Child (Foster family service), Empowering Women (In-service training for women), Qualified Aging, Rapport between Generations, Access to Services for Disabled People, and Family and Poverty. However, today Child (Foster family service) has become the most popular title because of the cultural, politic, and executive variables. In the project, Voluntary Ambassador is defined as a person who is voluntary in his/her free will and without expecting any payment uses all of his/her experience, abilities and resources in order to raise the living standards of disadvantageous groups particularly women, children, the old, the disabled, families of martyrs and veterans and others (the poor in cities, drug addicts, etc.), and contributes the official

services and endeavors of the Ministry of Family and Social Policies (www.gonulelcileri.gov.tr).

Since the beginning of the project many executives, politicians and celebrities have been involved in the organizations. Their participation is significant in terms of the project's recognition in the public. Moreover, this project has contributed to raise awareness for the perception of voluntariness in Turkey and popularity of the voluntary activities. The concept of voluntariness in Turkey has improved particularly in the last 15 years with by the increase of participation in all areas. On the other hand in the past the participation rate of the voluntary activities was not the same. After the 1980's coup d'état, 1982 Constitution ceased the non-governmental organizations' activities until the 1990s. Particularly in 1995 amendment of 33rd law in 1982 constitution enabled the increase of non-governmental organization's activities. The number of non-governmental organizations was 6000 at the beginning of 1980s and this number reached 26.000 at the beginning of the 1990s. In 1999 the number of non-governmental organizations increased by 235% and reached 60.000. While Marmara earthquake killed thousands of citizens, this disaster helped create awareness of voluntariness and increase capacities of non-governmental organizations. The number of non-governmental organizations reached 90.000 with an increase by 47%. According to the statistics of the Department of Associations the number of active organizations is 106.351 in 2015. However, it is not possible to find an official number of other non-governmental organizations which are active but not included in associations officially. This poses a significant statistical problem both for researchers and planners.

In conclusion, Turkey is currently living the most popular era for voluntariness although the numbers are not sufficient enough. Necessary steps are raising a national awareness of voluntariness, targeting existing voluntary potentials, and activating that potential, thus molding public opinion. For this reason, not only with state but also with private sector should meet non-governmental organizations and these meeting should be disclosed to the national press. In these meetings primarily the question of how to change the perception of voluntariness in Turkey, how to increase the number of voluntary people and non-governmental organizations, and how to start a domino effect in the society should be discussed. It is highly important to raise awareness on voluntariness and voluntary activities since the future centuries will be the eras in which human centered socioeconomic development provide development of countries and predestinate their future.

Key Words: Community Development, Voluntariness, Non-governmental Organizations, Ministry of Family and Social Policies, Voluntary Ambassador

1. Giriş

Türkiye'de 1990 ile 2000'li yıllar arasında gelişen neo-liberal politikalar neticesinde oluşan post modern toplum yapısında başta çocuklar ve gençler olmak üzere yoksullar, engelliler, kadınlar ve aileler için yeni hizmetlere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu dönemde ihtiyaç sahiplerine yönelik tüm resmi yardım faaliyetleri 1983 yılında kurulan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme

Kurumu (SHÇEK) tarafından sağlanmaktadır. Fakat uygulama sırasında ortaya çıkan bazı eksiklikler toplumsal ve kamusal alandaki bu yardımların bir bakanlığın kontrolünde yürütülmesi fikrinin oluşmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda 8 Haziran 2011 tarihinde yayınlanan kanun hükmünde kararname ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yerine Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur. Kurulan bu yeni bakanlık kendi içinde oluşturduğu 5 farklı genel müdürlük altında Türkiye'deki sosyal politikaları ve yardımları idare etmektedir. Bu müdürlükler sırasıyla Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü ve Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü şeklinde faaliyet göstermektedir. Bakanlık kuruluşundan itibaren ülke genelinde sosyal sorunlara yönelik çeşitli projeler hazırlamış ve hayata geçirmiştir. *“Toplum Kalkınmasında Gönül Elçileri Projesi”* de 2012 yılında Bakanlık tarafından bu amaç doğrultusunda hayata geçirilen bir projedir. Tam olarak 2012 yılı Aralık ayında başlayan bu proje için Bakanlık tarafından iki yıllık bir iş planı hazırlanmıştır. İlk yılı kapsayan iş planı “çocuk konuları” üzerinde yoğunlaşırken; ikinci yılı kapsayan ikinci iş planı da “kadın konuları” üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak 2015 yılı itibariyle geline nokta projenin bir süre daha devam edeceği öngörülmektedir.

Bu çalışmada ilk olarak toplum kalkınması ve maalesef toplumda henüz tam olarak anlaşılamamış ya da benimsenememiş olan (!) *“Toplum Kalkınmasında Gönül Elçileri Projesi”* hakkında detaylı bilgilere yer verilecektir. Daha sonra, temelde gönüllülük esasına dayanan bu projeden yola çıkılarak Türkiye'deki gönüllülük algısı değerlendirilecektir.

2. Toplum Kalkınması

Kalkınma kavramı başta iktisat olmak üzere pek çok akademik disiplin tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Kalkınma kavramı ilk önceleri sadece ekonomik gelişme olarak tanımlanırken; günümüzde ekonomik gelişmenin yanı sıra sosyal gelişmeyi de içine alan bir tanım yapılmaktadır. Bu yüzden artık toplum kalkınması sadece ekonomik açıdan değil; sosyal gelişme açısından da değerlendirilmektedir. Bu yüzden toplum kalkınması tanımlanırken çeşitli değişkenler de göz önünde bulundurulmaktadır. Tarihi gelişimine bakıldığı zaman toplum kalkınması fikrinin ortaya çıkışı kolonileşme dönemine kadar uzanmaktadır. Ayhan'a göre toplum kalkınması fikri birçok koloni yönetiminde üstü örtülü olarak bulunmaktadır. Kara ve demiryollarının yapımı, tarım ve sanayi sektörünün ortaya çıkışı, tüm doğal kaynakların sömürülerek kullanılması, sağlık ve diğer sosyal hizmet faaliyetleri, misyonerler aracılığıyla sunulan eğitim hizmetleri... Bunların hepsi toplum kalkınmasının ulusal ve uluslararası düzeyde ortaya çıkışının temellerini oluşturmaktadır (Ayhan, 1993:487).

Toplum kalkınmasının temelinde var olan sosyal gelişme yönü eğitimin gerekliliğini de ön plana çıkarmaktadır. Bir insanın var oluşundan sonraki en önemli süreç onun eğitim sürecidir. Eğitim insan gelişiminin en önemli ön şartıdır. Miser'e göre toplum kalkınması halk eğitimi sistemi içinde yer alan kalkınma odaklı bir eğitim yöntemidir. Burada toplum kalkınmasındaki asıl amaç bir ulusun top yekûn kalkınması değildir; amaç sadece bireyin eğitilmesi için kalkınma odaklı bir eğitim yöntemi ve süreci oluşturmaktır. Toplum kalkınmasındaki asıl amaç, topluluğun bir parçası olarak bireyin eğitilerek ait olduğu topluluğun gelişimine katkı sağlamasıdır (Miser, 1993:102-103).

Birleşmiş Milletler'e göre ise toplum kalkınması, çeşitli toplulukların ve devletin ortaklaşa yürüttüğü bir süreçtir. Daha açık bir ifadeyle, toplumsal kalkınma küçük toplulukların içinde bulundukları ekonomik, toplumsal ve kültürel koşulları iyileştirmek için giriştikleri çabaların devletin bu konudaki çabalarıyla birleştirilmesi, bu toplulukların ulusun tümüyle kaynaşması, ulusal kalkınma çabalarına tam olarak katkıda bulunmalarının sağlanması sürecidir (Geray, 1991:101-104). Toplum kalkınmasında söz konusu mahalli toplulukların gönüllü çabaları devletçe desteklenmektedir. Bu yüzden toplum kalkınmasını, bir tarafı devlete diğer tarafı da topluma

dayanan iki yönlü bir olgu olarak da tanımlayabiliriz. Bu olguda devlet kendi içinde dinamikleri olan ve bir noktadan sonra toplumun desteği ve katılımı olmaksızın işleyen bir sistemdir. Toplum ise kendi içinde bir işleyişi olan; ancak kalkınma noktasında devlet tarafından harekete geçirilebilen bir ilişkiler bütünüdür. Bu sistemin ve ilişkiler bütünü birleşmesinden toplum kalkınması meydana gelmektedir. Ancak burada özellikle toplum açısından bir gönüllülük ve yardımseverlik esastır. Bu açıdan bakıldığında zaman toplum kalkınmasını toplum ile devletin işbirliğinde oluşturulan bir “imece” olarak da tanımlayabiliriz.

3. Toplum Kalkınmasında Gönül Elçileri Projesi

21. yüzyıl toplumu ciddi anlamda bir varlık sorunu ile karşı karşıya bulunmaktadır. İnsanlar kapitalizmin rekabetçi ortamlarında tüketim kalıplarıyla kuşatılarak birbirlerine karşı yabancılaştırılmaktadır. Oysaki sosyal bir varlık olan insanın, diğer insanlarla iletişime veya etkileşime geçmeden varlığını sürdürmesi pek mümkün değildir; çünkü tüm sistemlerde olduğu gibi insan sistemleri de hayatta kalabilmek için hem kendi içinden hem de diğer sistemlerden girdi almak zorundadır. İnsanlar için yiyecek, içecek veya giyecek gibi temel gereksinimlerin yanı sıra “sosyal temas”, “sosyal etkileşim” veya “sosyal birliktelik” de birer girdi sayılmaktadır. İnsan sisteminde bu girdilerin olmaması ya da girdilerin çıktılardan az olması durumunda toplum sisteminde bir gerilim söz konusu olabilmekte ve bu sisteminin işlevselliği bozulabilmektedir (Yolcuoğlu, 2014: 27). Toplum sistemi tüm insanların gelişimine hizmet edecek olanakların oluşturulmasını sağlamaktır. “Toplum Kalkınmasında Gönül Elçileri Projesi” de bu işlevselliğin devam ettirilmesi ve bu olanakların sağlanması için Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 2012 yılında faaliyete geçirilmiş bir projedir.

Bu projede toplumda “gönüllülük” kavramına yönelik farkındalık geliştirmek, gönüllü çalışmanın yaygınlaşmasını sağlamak, toplumsal kalkınmaya katkı sağlayacak olan insani kaynak ihtiyacını güçlendirmek hedeflenmektedir. Proje, Çocuk (Koruyucu Aile Hizmeti Projesi), Kadın ve Güçlenme (Kadınlar için Mesleki Eğitim Projesi), Kaliteli Yaşlanma ve Kuşaklar Arası Uyum, Engelli Hizmetlerine Erişim, Aile ve Yoksulluk olmak üzere toplam 5 farklı başlıktan oluşmaktadır (www.gonulelcileri.gov.tr). Ancak bugün gelinen noktada kültürel, siyasi ve idari faktörlerden/değişkenlerden dolayı en çok ilgi gören ve tanınan “Çocuk (Koruyucu Aile Hizmeti Projesi)” başlığı olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu projenin hayata geçirilmesindeki ana etkenlerden biri gönüllülük kavramına dikkat çekmek ve toplumsal alanda bir farkındalık oluşturmaktır. Gönüllülük temelde insanla ve insani kaynaklarla var olan bir kavramdır. Bugün gönüllülük üzerine inşa edilen Sivil Toplum Kuruluşları (STK) kamu ve özel sektörden sonra üçüncü sektör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na göre projenin temelinde var olan gönüllülük kavramı bir insanın, maddi karşılık beklemeden yakın çevresi dışındaki bireylerin yaşam kalitesini yükseltmek ve genel olarak toplum yararına olduğu düşünülen bir hedefe ulaşmak için bir toplumsal girişime ya da sivil toplum örgütü bünyesindeki etkinliklere destek olmasıdır. Projede gönüllü olma ön şartına bağlanmış “Gönül Elçisi” ise “özgür iradesiyle ve dayanışma ruhu içinde, herhangi bir maddi karşılık beklemezsizin sahip olduğu deneyim beceri ve kaynakları toplumun dezavantajlı gruplarından önceliği bulunan kadın, çocuk yaşı, özürlü, gazi ve şehit aileleri ve diğer (kent yoksulları, madde bağımlıları vb.) nüfus gruplarının yaşam kalitelerini yükseltmeye yönelik olarak kullanan, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın vermiş olduğu kurumsal hizmetlere ve çalışmalara katkı sağlayan kişidir”(www.gonulelcileri.gov.tr). “Toplum Kalkınmasında Gönül Elçileri Projesi”nde toplumsal işlevselliğin sürdürülmesi ve hizmet olanaklarının sağlanması için her yaştan ve meslek grubundan insan “Gönül Elçisi” olarak yer alabilmektedir. Bu projede yer alan bir “Gönül Elçisi” kadınlar ve çocuklar başta olmak üzere engelliler, yaşlılar, yoksullar, şehit ve gazi yakınları gibi dezavantajlı gruplara yönelik gönüllü hizmet vermektedir.

Projenin başlamasından itibaren tanınmış pek çok kişi gönül elçisi olarak gerçekleştirilen organizasyonlarda yer almaktadır. Bu katılımlar projenin kamuoyundaki tanınırlığı açısından oldukça önemlidir. Ayrıca söz konusu bu proje Türkiye'deki gönüllülük algısında bir farkındalık oluşmasına ve gönüllülük faaliyetlerinin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. 2014 yılı sonu itibarıyla Türkiye'de toplam 680 bin 900 "Gönül Elçisi" bulunmaktadır. Gönül elçilerinin il dağılımları göz önüne alındığında birinci sırada şaşırtıcı bir şekilde üç büyük metropolden farklı olarak Hatay bulunmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın verilerine göre Hatay'da bulunan kayıtlı "Gönül Elçisi" sayısı 220 bin 337'dir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) adrese dayalı nüfus kayıt sistemi 2014 nüfus sayımı sonuçlarına göre de Hatay'ın toplam nüfusu 1 milyon 519 bin 836 kişidir. Bu durumda Hatay'da ikamet eden yaklaşık her 7 kişiden birisi "Gönül Elçisi" durumundadır. Ayrıca bu projeye Hatay ilinden sağlanan katılım, Türkiye'deki toplam "Gönül Elçisi" sayısının neredeyse üçte birini oluşturmaktadır. Gönüllülük algısı açısından değerlendirildiğinde Hatay'daki bu oran sadece Türkiye ortalamasının değil; dünyadaki pek çok ülke ortalamasının da üzerindedir. Bu yüzden Türkiye'deki gönüllülük algısı ve faaliyetleri üzerinde yapılacak olan çalışmalarda Hatay için her zaman özel bir parantez açılması gerekmektedir. Bu projeye "Gönül Elçisi" olarak katılım sayılarında Hatay'ı İstanbul takip etmektedir. İstanbul'daki toplam "Gönül Elçisi" sayısı 49 bin 305'tir. TÜİK'in 2014 verilerine göre İstanbul'un 14 milyon 377 bin 18 kişi olan nüfusu göz önüne alındığında; İstanbul'un bu projedeki gönüllü katılım oranı maalesef çok düşüktür. Bakanlık verilerine göre "Gönül Elçisi" sayılarında 44 bin 491 kişi ile Çorum üçüncü sırada, 38 bin 288 kişi ile Mersin dördüncü sırada, 33 bin 46 kişi ile Tokat beşinci sırada yer almaktadır. Toplam 81 il içinde "Gönül Elçisi" sayıları bakımından son beş il sırasıyla, 262 kişi ile Tunceli, 257 kişi ile Karaman, 247 kişi ile Yozgat, 239 kişi ile Ardahan ve 164 kişi ile Diyarbakır illerinden oluşmaktadır. Diyarbakır'ın TÜİK'in 2014 adrese dayalı nüfus kayıt sistemi verilerine göre 1 milyon 635 bin 48 kişi olan nüfusu göz önüne alındığında bu ilden "*Toplum Kalkınmasında Gönül Elçileri Projesi*"ne katılımın ne kadar yetersiz olduğu görülmektedir. Diyarbakır'ın nüfusunun Hatay'ın nüfusundan daha fazla olmasına rağmen bu projeye katılımın yok denecek kadar az olması da Türkiye'deki gönüllülük algısı ve faaliyetleri hakkında yapılacak olan çalışmalarda Diyarbakır için de her zaman özel bir parantez açılmasını gerektirmektedir.

4. Türkiye'de Gönüllülük Algısı

Gönüllülük kavramı bireylerin sorumluluk duygularıyla herhangi bir maddi çıkar gözetmeksizin bilgilerini, zamanlarını, becerilerini, deneyimlerini ve kaynaklarını kamu kurumlarının ya da sivil toplum kuruluşlarının amaçları doğrultusunda kullanmalarınıdır. Gönüllülük kavramı çeşitli ülkelerde ve toplumlarda bu tanımdan farklı şekillerde de tanımlanabilmektedir; ancak gönüllülüğe yönelik temel algı bireylerin herhangi bir maddi çıkar beklememeleridir. Ayrıca gönüllülük bireylerin özgür iradesi ile gerçekleştirilen ve toplumun iyilik durumunun ve işlevselliğinin artırılmasını amaçlayan bir faaliyet olarak da algılanmaktadır. Gönüllülük faaliyetleri tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de adı tam olarak konulmamış olsa da yüzyıllar boyunca süregelen faaliyetlerdir. Türk toplumu her dönemde gönüllülük faaliyetlerine çok önem vermiştir; ancak bu faaliyetlerin kurumsallaşması ve organizasyonu konusunda bazı zamanlarda sıkıntılar yaşanmıştır. Gönüllülük faaliyetlerinde sürdürülebilir örgütlenme oldukça önemlidir; maalesef Türkiye bunu ancak 1990'lı yıllardan itibaren sağlayabilmiştir.

Birleşmiş Milletler Gönüllüleri (UNV) ile Türkiye Gençlik Servisleri Merkezi (GSM) raporuna göre "*Türkiye'de gönüllülüğün gelişimi, genel anlamıyla sivil toplum ve vatandaş katılımının 1980'li yıllardan beri yaşadığı dönüşümün bir parçası olarak değerlendirilmelidir. 1980 yılındaki askeri darbenin sonucu olarak, neredeyse tüm sivil toplum kuruluşları yasaklanmış, pek çok sivil toplum kuruluşu ise tamamen kapatılmıştır.*" Türkiye'deki gönüllülük faaliyetleri 1990'lı yıllarda sivil toplum hareketlerinin yeni bir ivme kazanması ile önemli bir dönüşüm

yaşamıştır. Bu dönemde Türkiye’de Toplum Gönüllüleri Vakfı (TEGV) ve Eğitim Gönüllüleri Vakfı (EGV) gibi günümüzde de çok tanınan gönüllü kuruluşlar kurulmuştur. Ancak 1990’lı yıllarda yaşanan bu kurumsallaşma çabalarına rağmen yapılan faaliyetlere gönüllü katılımı ülke nüfusu göz önüne alındığında oldukça yetersizdir. 2000’li yıllarda ise topluma gönüllülük algısı kazandırılmak için yapılan çalışmalar neticesinde Türkiye’de gönüllülük faaliyetlerine katılım sayılarında az da olsa artışlar görülmektedir. Fakat yine de 2008 yılında Dünya Değerler Araştırması tarafından yapılan bir çalışmada Türkiye’de gönüllü bir faaliyette bulunanların oranı sadece %1,7’dir (<http://www.tegv.org/>). Dünya Değerler Araştırması tarafından bu verilerin yayınlanmasından sonra Türkiye’deki gönüllülük oranının artması için yapılan faaliyetlere çeşitli bilimsel çalışmalar da eklenmiştir. Örneğin bu konuda yapılan ilk çalışma 2008 yılında TEGV tarafından yürütülen “*Türkiye’de Gençlik, Gönüllülük ve Sosyal Sermaye*” araştırmasıdır. Bu araştırmadaki temel amaç Türkiye’de gençler arasındaki gönüllülük katılımının önündeki engellerin tespit edilip kaldırılması ve genç gönüllü katılımının artırılmasıdır. Bu konudaki ikinci çalışma da yine TEGV tarafından 2009 yılında gerçekleştirilen “*Gönüllülük ve Kazanımları*” araştırmasıdır. TGEV tarafından yapılan son araştırma ise 2010 yılında “*Sürdürülebilir Gönüllülük*” başlığı altında kamuoyu ile paylaşılmıştır (<http://www.tegv.org/>). 2013 yılına gelindiğinde ise Birleşmiş Milletler Gönüllüleri (UNV) programı ile Gençlik Servisleri Merkezi (GSM) tarafından “*Türkiye’de Gönüllülük, Gönüllülüğün Rolünün ve Katkılarının Keşfedilmesi*” çalışması yayınlanmıştır. Bu çalışma Türkiye’deki gönüllülük algısı ve faaliyetleri açısından yapılan son kapsamlı ve ciddi çalışmadır. Yapılan bu araştırmaların her birinin ayrı ayrı amaçları olsa da ortak amaç Türkiye’de bir gönüllülük algısı oluşturmak ve yaygınlaştırmaktır. TEGV, UNV ve GSM tarafından yapılan tüm bu çalışmalar bize Türkiye’deki gönüllülük algısının bir fotoğrafını sunmaktadır.

Her ülkeye ve topluma göre bir gönüllülük tanımı olabileceği gibi gönüllülük faaliyetleri ve gönüllü çalışma biçimleri de ülkelere ve toplumlara göre farklılık gösterebilir. Bu farklılığın oluşmasında sosyal, kültürel ve dini değerlerin etkisi bulunmaktadır. Örneğin Türkiye’de gönüllülük faaliyetlerinin en yaygın olanı başta komşulara yönelik olan çeşitli yardımlardan oluşmaktadır. Komşulara yönelik bu faaliyetin yaygınlığının temelinde dini ve kültürel faktörlerin etkisi açıktır; çünkü bu yardımlar, paylaşımlar “veren elin alan elden üstün” olduğu inancının mirasıdır. Komşulara yönelik olan bu gönüllülük faaliyetlerinin dışında Türkiye’de dini günlerde ve bayramlarda yoksullara yönelik gıda yardımları; vakıfların/derneklerin ekonomik olarak güçsüz olan ailelerin çocuklarına yönelik sundukları burs veya eğitim yardımları; çeşitli Sivil Toplum Kuruluşlarının ihtiyaç sahiplerine sağladıkları yardımlar; bireylerin zekât vermeleri ile gerçekleştirilen gönüllülük faaliyetlerinden de söz edilebilir. Türkiye’de 2000’li yıllardan sonra hayata geçirilen gönüllülük faaliyetleri hem özel sektörün hem kamu sektörünün hem de üçüncü sektörün (Sivil Toplum Kuruluşları) yoğun ve bazen kolektif çabalarıyla gerçekleştirilmektedir. Özel sektörün bu alandaki faaliyetleri başta uluslararası şirketler olmak üzere pek çok ulusal şirket tarafından gerçekleştirilmektedir. 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulması ile birlikte kamu sektörü de gönüllülük alanında önemli çalışmalara öncülük etmektedir. Ancak gerçek anlamda Türkiye’deki gönüllülük algısına ve faaliyetlerine en büyük katkı üçüncü sektörden gelmektedir. İçişleri Bakanlığı’nın Dernekler Dairesi Başkanlığı’nın 2015 yılı Nisan ayı verilerine göre Türkiye’de 106.351 faal dernek bulunmaktadır. Başkanlığın 2010 yılı Temmuz ayı verilerine göre bu sayı 85.102’dir. Bu verilerden Türkiye’deki gönüllülük algısında ve faaliyetlerinde son beş yılda bir gelişmenin yaşandığı anlaşılmaktadır. Ancak faal dernek sayısındaki artış gönüllülük faaliyetlerine bireysel katılım noktasında aynı değildir. 2010 yılı verilerine göre Türkiye bulunan tüm derneklere 7 milyon 396 bin 591 üye kayıtlıyken; 2014 yılında bu rakam 9 milyon 726 bine yükselmiştir. Hürriyet Gazetesi’nin verilerine göre Türkiye’de dernek üyesi olan kesim ülke nüfusunun %12,5’ini oluşturmaktadır. Cinsiyet dağılımına bakıldığında ise Türkiye’de herhangi bir derneğe üye olanların %81,2’si erkekler, %18,8’ini de kadınlar oluşturmaktadır. Türkiye’deki dernek

üyelerinin il dağılımında İstanbul 2 milyon 651 bin 683 üye sayısı ile ilk sırada yer almaktadır. İstanbul'u 2 milyon 449 bin 531 ile Ankara, 526 bin 215 üye ile İzmir, 383 bin 794 ile Bursa, 231 bin 166 ile Kocaeli izlemektedir. Buna karşılık en az dernek üyesi olan iller de sırasıyla 4 bin 989 üye ile Tunceli, 6 bin 83 ile Hakkâri, 6 bin 358 üye ile Kilis, 6 bin 705 ile Şırnak ve 7 bin 935 üye sayısı ile Bayburt'tur (<http://www.hurriyet.com.tr/>). TEMA Vakfı'nın verilerine göre ise Türkiye'de gönüllülük faaliyetlerine bireysel katılım oranı %10'un altındadır. Ayrıca Türkiye, Charities Aid Foundation tarafından yayımlanan Dünya Bağışçılık Endeksi verilerinde, gönüllü faaliyetlere katılımda 135 ülke arasında sonda üçüncü sırada yer almaktadır.

2010-2014 yılları arasında Türkiye'deki gönüllü sayısında yaşanan bu artışta Avrupa Birliği Komisyonu'nun etkisi de göz ardı edilmemelidir. Türkiye'de 2002 yılından itibaren Avrupa Birliği Komisyon'u tarafından finanse edilen ve Türk Ulusal Ajansı (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı) tarafından yürütülen Avrupa Gönüllü Hizmeti (AGH) sayesinde ülkemizde 30 yaş altı pek çok kişi Avrupa'daki herhangi bir ülkede belirli bir süre "gönüllü hizmet" faaliyetlerine katılmıştır. Aynı şekilde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gelen pek çok kişi de Türkiye'de farklı illerde belirli süre gönüllü hizmeti faaliyetlerine katılmıştır. AGH'nin Türk Ulusal Ajansı tarafından yürütülüyor olması ve Erasmus Değişim Programı tanıtımlarında da AGH tanıtımlarına yer veriliyor olması, Türkiye'deki üniversiteli gençler arasında gönüllülük algısının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır/sağlamaktadır. Ayrıca 2011 yılı, Avrupa Birliği Komisyonu tarafından mevcut ve potansiyel gönüllülere, karar alıcılara, paydaşlara ve üçüncü sektöre ulaşarak çeşitli etkinliklerle gönüllülük bilincini artırmak amacıyla "*Avrupa Gönüllülük Yılı*" olarak ilan edilmiştir. Avrupa Birliği Komisyonu'nun Türkiye'deki uygulayıcısı olan Türk Ulusal Ajansı da bu bağlamda gönüllülüğü teşvik etmek ve Türkiye'de gönüllülük bilincini artırmak amacıyla "*Gönüllü Türkiye Sosyal Katılım ve Değişim Projesi*"ni faaliyete geçirmiştir. Bu proje ile Türkiye'de örnek gönüllülük uygulamalarının görünür hale getirilmesi, gönüllülüğün önemi ve değeri konusunda farkındalık yaratılması, kurumların ve bireylerin gönüllülük faaliyetlerine katılımının artırılması ve AGH'nin tanıtılması amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra söz konusu proje ile gönüllülüğün topluma kazandırdıkları ve AGH'nin anlatıldığı "*Gönüllü Buluşmaları*" düzenlenmiştir. Gönüllü buluşmalarında katılımcıların gerçekleştirmiş başarılı gönüllülük hikâyelerini anlattıkları "*En İyi Gönüllü Hikâyesi Yarışması*" düzenlenmiştir. Bu projenin bitiş konferanslarında ise fikir alışverişinin sağlandığı bir tartışma platformu oluşturulmuştur (<http://gonulluturkiye.org/>). Avrupa Birliği Komisyonu'nun katkılarıyla Türk Ulusal Ajansı tarafından organize edilen ve yürütülen bu çalışmalar özellikle son 5 yılda Türkiye'deki gönüllülük algısının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.

5. Sonuç

Gönüllülük evrenseldir; bu yüzden tek bir devlete, millete, kişiye, kuruma ya da kuruluşa bırakılamayacak kadar da kolektif bir yapıda olmalıdır. Sistemi oluşturan tüm organizmaların birlikte hareket etmesi ile istenilen sonuca ulaşılabilir. İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan gönüllülük geçmişten günümüze kadar tarihin farklı zamanlarında inişli çıkışlı dönemler yaşamıştır. Özellikle sosyoekonomik parametreler bu inişli çıkışlı dönemlerin belirleyicileri olmuşlardır. 20. yüzyılda, dünya genelinde yaygınlaşmaya başlayan sosyal devlet/refah anlayışı gönüllülük kavramına ve algısına yeni bir boyut kazandırmıştır. Artık, gönüllülük faaliyetleri sadece bireysel/özel kimlikle gerçekleştirilen faaliyetler olmaktan çıkmış; devlet tarafından sağlanan kaynaklarla ve desteklerle tüzel bir kimliğe de bürünmüştür. Ancak gönüllülüğün tüzel kimliği çok kırılgan bir yapıya sahip olduğu için zaman zaman yaşanan ekonomik sorunlardan çok çabuk etkilenmektedir. Örneğin dünyada yaşanan 1929 ekonomik krizinin ardından, 1970 yılında yaşanan ekonomik sıkıntılar yaygınlaşmakta olan sosyal devlet/refah anlayışında çatlamalara yol açmıştır. Fakat 1980 yıllara gelindiğinde dünyada ulusal ve uluslararası alanlarda gönüllülük

faaliyetlerinde ve sosyal yardımlarda niteliksel ve niceliksel artışlar yaşanmıştır. 1995 yılında USAID tarafından yayınlanan bir raporda da görülebileceği üzere Amerika Birleşik Devletleri'nde 1970 yılında uluslararası alanda faaliyet gösteren STK sayısı 52'dir; bu sayı 1994 yılında ise 419'a yükselmiştir. Aynı şekilde 1993 yılında OECD'nin yayınladığı rapor da oldukça önemlidir. Bu rapora göre uluslararası yardım programları düzenleyen Kuzey Avrupa Ülkeleri'nde STK'ların sayısı 1980'li yıllarda yaklaşık 1600 iken; bu sayı 1990'larda 2500'ü aşmıştır (<http://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Gonulluluk.pdf>). STK sayılarında dünya genelinde yaşanan bu nicel artışlar Türkiye'de de gözlemlenmektedir. 1980 Darbesi'nden sonra hazırlanan 1982 Anayasası ile durdurulan STK faaliyetleri 1990'lı yıllarda yeniden başlamıştır. Özellikle 1995 yılında, 1982 Anayasası'nın 33. maddesinde yapılan değişiklik Türkiye'deki STK faaliyetlerinin yeniden hız kazanmasına olanak sağlamıştır. 1980'li yıllarda Türkiye'de 6000 civarında olan STK sayıları 1990'lı yılların başında 26.000'e ulaşmıştır. 1999 yılına gelindiğinde ise STK sayıları %235 artışla 60.000'lere ulaşmıştır. 1999 yılında yaşanan Marmara Depremi binlerce vatandaşımızın hayatını kaybetmesine yol açarken; Türkiye'de farklı bir gönüllülük algısının oluşmasına ve STK'ların kapasite artırımına katkı sağlamıştır. 2000-2011 yılları arasında ise Türkiye'deki STK'ların sayıları %47'lik bir artışla 90.000 civarına ulaşmıştır. 2015 yılında ise Dernekler Dairesi Başkanlığı'nın verilerine göre Türkiye'deki faal dernek sayısı 106.351'dir. Ancak Türkiye'de derneklerin dışında faaliyet gösteren diğer STK'lar ile ilgili olarak resmi bir sayı elde etmek maalesef pek mümkün değildir. Bu durum hem araştırmacılar hem de planlayıcılar için istatistiksel boyutta ciddi bir sorun oluşturmaktadır.

Sonuç olarak günümüzde Türkiye'deki gönüllülük algısı en yaygın olduğu zamanını yaşamaktadır. Ancak yine de ulaşılabilen sayılar/oranlar yeterli değildir. Bu noktada yapılması gereken ulusal düzeyde bir farkındalık oluşturmak, mevcut gönüllü potansiyelini hedefe koyup bu potansiyeli harekete geçirecek adımları atmak ve böylece bir kamuoyu oluşturmaktır. Bunun için sadece kamu ile değil özel ve üçüncü sektörle de çeşitli toplantılar yapılmalı ve bu toplantılar ulusal kanallarda kamuoyuna servis edilmelidir. Bu toplantılarda öncelikle Türkiye'deki gönüllü algısı nasıl geliştirilebilir, mevcut STK ve gönüllü sayısı nasıl arttırılabilir ve gönüllülük konusunda toplumda domino etkisi nasıl oluşturabilir gibi konular üzerinde durulmalıdır. Türkiye'deki gönüllülük algısının ve faaliyetlerinin yaygınlaştırılması çok önemlidir; çünkü gönüllülük algısı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çok farklı alanlara etki etmeye başlamıştır. Örneğin bugün geline nokta Türkiye'de gönüllülük, toplumsal kalkınmanın yanı sıra sürdürülebilir insani kalkınmaya da katkı sağlamaktadır. Bu yüzden gönüllülük kavramının ve algısının bu gibi katkılar da göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak Türkiye'deki gönüllü sayılarını ve gönüllülük faaliyetlerini eksiksiz olarak takip ve kayıt eden bir kurumun, kuruluşun veya birimin bulunmaması nedeniyle yapılacak olan çalışmalarda istatistiksel verilerden yararlanılamamaktadır. Bu yüzden, en kısa sürede, Türkiye'deki gönüllü sayılarını ve gönüllülük faaliyetlerini kayıt edecek bir kurumun, kuruluşun veya birimin kurulması gerekmektedir; çünkü elde edilecek veriler Türkiye'deki gönüllülük algısının toplum kalkınması ve sürdürülebilir insani kalkınma için değerlendirilmesine ve geliştirilmesine büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AYHAN, S. (1993). Toplum Kalkınmasında Kuram ve Uygulamalar, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/497/5888.pdf> [01.04.2015]
- GERAY, C. (1991). Türkiye'de ve Almanya'da Sosyal Hizmetler: Halk Eğitimi ve Toplum Kalkınması. Ankara: Selvi Yayınları.
- KARATAŞ, A. (2014). Toplumda Çevre Bilincinin Yaygınlaştırılmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Türkiye Örneği, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature*

and History of Turkish or Turkic Volume 9/2 Winter 2014, p. 855-867, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6257>, ANKARA-TURKEY

KORKMAZ, Z. (2009). Alfabe Devriminin Türk Toplumunu Üzerindeki Sosyal Ve Kültürel Etkileri, Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring 2009, p. 1469-1480, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.739>, ANKARA-TURKEY

MİSER, R. (1993). Kalkınma, Toplum Kalkınması Yöntemi ve İnsanın Gelişimi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt 32, Sayı 1, 101-112.

SEYREK, D. M. (2010). Türk Sivil Toplumunun Kökenleri: Osmanlı Dönemi, Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall 2010, p. 1421-1447, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1262>, ANKARA-TURKEY

YOLCUOĞLU, İ. G. (2014). Bireylerle, Ailelerle, Gruplarla ve Toplumla Sosyal Hizmet, İstanbul: Nar Yayınevi.

ZENGİN, E., BAŞKURT, M., ES, M. (2014). Yerel Yönetimler Ve Yerel Kalkınma, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 3 Sayı: 2.

<http://www.gonulelcileri.gov.tr/> [19.02.2015]

<http://gonulelcileri.aile.gov.tr/turkiyedeki-gonullu-sayilari> [19.02.2015]

<http://www.tegv.org/tegv-hakkinda> [19.02.2015]

<http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/Publications/mdgs/Turkiyedegonulluluk.pdf> [19.02.2015]

http://vanganulelcileri.gov.tr/u/ftp_dosyaları/koruyucu_aile.pdf [19.02.2015]

http://www.ofhalkegitim.k12.tr/FileUpload/op303267/File/18093128_kadinlar_icin_mesleki_egitim_br_osur.pdf [19.02.2015]

<http://www.tgtv.org/> [19.02.2015]

<http://www.hekimpostasi.org.tr/2012/04/02/gelismis-ulkeler-ve-turkiyede-sivil-toplum-orgutlenmesi/> [19.02.2015]

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 [19.02.2015]

<http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=236> [19.02.2015]

https://www.cafonline.org/pdf/CAF_WGI2014_Report_1555AWEBCFinal.pdf [22.02.2015]

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/497/5888.pdf> [01.04.2015]

<http://www.milliyet.com.tr/turkiye-de-dernek-sayisi-85-bin-i-buldu/gundem/gundemdetay/27.07.2010/1268800/default.htm> [11.04.2015]

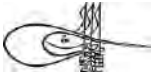
http://www.tema.org.tr/web_149662_1/entitilfocus.aspx?primary_id=1423&target=categorial1&type=2&detail=single [11.04.2015]

<http://gonulluturkiye.org/Article.aspx?PageTypeId=2> [12.04.2015]

http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/Kocaeli-Haberleri/dernek-sayisi-10-yilda-yuzde-48-artti_52375 [12.04.2015]

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

GÜZEL, B., Toplum Kalkınmasında Gönül Elçileri Projesi ve Türkiye'nin Gönüllülük Algısı, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 521-532, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8141>, ANKARA-TURKEY

TÜRK POLİS TEŞKİLATINDA MOTİVASYON VE BUNUN KAPSAM TEORİLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

*Hakan İNANKUL***

ÖZET

Türk Polis Teşkilatının (TPT) misyonu bireylerin temel hak ve hürriyetlerini korumak ve toplumun düzen içinde yaşamını sürdürmesi için hukuk ilkeleri içerisinde güvenlik hizmeti sunmaktır. TPT'nin bu misyona ulaşabilmesi için sahip olduğu maddi ve beşeri kaynakları verimli ve etkin bir şekilde kullanması oldukça *önemlidir*. TPT, çalışanların performansını arzulanan seviyeye yükseltebilmek için mali, psikolojik, sosyal ve polislik mesleğine özgü motivasyon araçları kullanmaktadır.

Bu çalışmanın *hipotezi*: "TPT'nin bireysel ve örgütsel verimliliği artırabilmek için kullandığı motivasyon araçlarının hukukunda ve yönetiminde önemli sorunlar vardır." düşüncesi üzerine kurulmuştur. Hipotezi sınamak için *yöntem* olarak literatür araştırması yapılmıştır. Çalışmada TPT'deki motivasyon yönetimine dair sorunsallar kapsam teorileri çerçevesinde tartışılırken polislik mesleğine indirgenebilecek ve konumlandırılacak şekilde *sınırlı* tutulmuştur. Nitekim polislik mesleğinin başka kamu ve özel örgütlerde bulunmayan kendine özgü nitelikleri vardır. Çalışmanın *hedefi* polisin mesleğinden dolayı iş hayatında ve özel hayatında yaşadığı sorunların TPT'nin uygulayacağı iyi bir motivasyon yönetimiyle aşılabildiğini ortaya koyabilmektir.

Çalışmanın *özgünlüğünden* ve *alana katkı* sağlama potansiyelinden bahsetmek mümkündür. Çalışmada; TPT'nin bir örgüt olarak kendisinin ve personelinin performansını artırabilmek için kullandığı motivasyon araçlarından bazılarının çalışanı güdülemekten uzak olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Polis Teşkilatı, Motivasyon, Para Ödülü, Terfi, Kapsam Teorisi.

Jel Kodu: H56, H83.

THE EVALUATION OF MOTIVATION IN TURKISH NATIONAL POLICE FROM THE PERSPECTIVE OF CONTENT THEORIES

STRUCTURED ABSTRACT

The mission of Turkish National Police (TNP) is to protect the fundamental rights and freedoms of people, take necessary measures to

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Polis Meslek Eğitim Merkezi-Bursa,El-mek: hakaninankul@hotmail.com

ensure public order and offer security service within the law. In order to achieve its above mentioned target and improve the staff performance to the desired level, it is very important for the TNP to use human and material resources, and motivational tools such as social, psychological, financial and motivational tools related to police efficiently.

Hypothesis of this study is based on the following thought: *“Motivational tools used by the TNP to improve organizational and individual productivity are problematic”*. A literature search was conducted to test this hypothesis. When discussing the problems regarding the management of police motivation in TNP within the framework of the “Content Theories”, It was limited to the policing issue. Because there are distinctive qualities of police profession.

Police officers have got important job-specific problems about the nature of policing which are about advancing in career and emerged due to the effects of external factors; these problems result from the functioning, atmosphere and culture of the police organization. In other words, the situation for the police is; one touch, a thousand ouch. It is possible to say the police are right about their reproach on unfair behavior of superiors, injustice in appointments, the provision they don't get in return for their value they deserve, the police organization leaving them alone, their achievements that are not appreciated and insufficient salary. It wouldn't be realistic to talk about productivity and motivational tools managed properly in an organization where there are great many complaints and which directly concerns the happiness, health and psychology of thousands of people.

The tools that motivate the police of a country will vary according to that country's geographical position and climate; social, economic, political and administrative status; and the security threats faced by her. Besides, the population density of the location of the police, the education level and seniority of the personnel and the availability of some tools and equipment depending on the organization's budget can also affect the motivation of the police. While even the availability of the air conditioning in the offices of police departments in the hot African countries motivate the police, the way to motivate the police in U.S.A where the life standard is high is to give the police annual leave more. Hiring police candidates, who have spiritual values about integrity and independence of the state, in the countries such as Iraq and Afghanistan where domestic turbulence is intense will facilitate the motivation management of those countries. In some South American countries where the drug trade and the crime of money laundering are accepted as security threats, satisfactory salary and provision of secured housing for police families will increase the efficiency of the police so that they can better fight those crimes.

The police service that is responsible for the protection of public safety and fighting crime and criminals in the law is one of the public institutions affected most by any developments in the world, the flow of information and the globalization's positive and negative consequences. Because criminals know no bounds for their crime methods, tools and locations. Today, it is possible to see Transnational Organized Crime gangs behind a crime in Turkey. According to the report of the UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime), organized crimes' money movement all around the world was about 877

billion dollars in 2009. This amount is 1.5 of the world income (GDP-Gross Domestic Product). Having high performance police officers who will fight crime gangs directly concerning a country's economy and people's lives in security, help people in their difficult moments, remain faithful to democratic values so as to prevent crimes and keeping these policemen focused on the job is not possible with the written law or by just increasing the salaries. Well-selected and well-trained police officers' motivation must be managed successfully in order to fulfill all these works.

It is possible to talk about the study's potential to contribution to the police literature and possibility of contributing to the legal and administrative regulations to be made on the issues concerning policing because of the results the study presents. **The study reached the following conclusions and recommendations:**

There are important problems generally in Turkish public management and particularly in TNP (Turkish National Police).

TNP must firstly determine the standards of policing services via work study and analysis in order to be successful in motivation management. Police students who are suitable for the standards of the profession and loves it must be trained in police training schools where contemporary-modern and application-oriented basic policing education is applied. It will be easier to provide motivation for the police officers who love the job and received a quality basic training for policing before the profession. In fact, policing is not subsistence for those who cannot find work.

Motivational tools used in TNP must be revised. Motivational tools used in TNP must be updated by taking today's security threats, expectations of the police officers, and the country's social and economic realities into consideration.

Especially "prize money" and "rank promotion system" which are among the tools used to promote success in TNP has become a cause of strife-conflict in the institution rather than promote success. The prize money law must be reorganized or removed completely. The rank promotion system based on aging must give way to the rank promotion system that cares about performance and concrete merit criteria. Even a 30-year-old police chief with high performance should be able to get the top rank of the profession before his or her colleagues.

Each police officer must start to work in the police officer rank and then those who are more successful than their colleagues according to the written law regulated by concrete criteria must climb the career ladders. The police schools, reason of conflict between members, must be united under a single name. The above mentioned school located in different cities must be police training centers (PTC). Police vocational high schools located in different cities must be turned into PTCs. In fact, the Police Academy must cease to be a school that trains chiefs and it must be restructured as an academic upper unit where successful police officers are trained to be chiefs, scientific studies about policing are conducted and all the trainings before and within the profession are planned.

Police managers should take especially the police officers' ideas into consideration while taking decisions. It is not easy apply a decision

in the field without listening to subordinates. Senior staff should listen to subordinates, value them and take the decisions on policing practices with them.

TNP should adopt the modern management principles such as transparency-accountability-democratic policing-human oriented not only for citizens but also for their colleagues.

Confidence of police officers in their chiefs is very low. Police chiefs themselves should follow the ethical rules first that they want their subordinates to adhere. In this sense, it is extremely important to put police chiefs, especially police directors with high ranks, through job training about leadership and motivation.

All kinds of reward must be fair. The understanding that 20 or 30 officers will be rewarded in an operation is problematic. Those that deserve must be rewarded in an operation. In other words, the prize money shouldn't be determined according to the line, the partner's employment status and the individual's economic situation.

There a large number of tools that will motivate the staff other than promotion and prize money. Appreciation, taking staff's opinion and including them in management, providing social facilities, assigning responsibilities, trusting the staff and improving work areas are among them. Using these tools properly, timely, fairly and equally will motivate the staff more than the prize money do.

The police should accept the subculture truth. However, administrative precautions must be taken to get rid of the negative effects of this truth. Therefore, the police must be socially and economically trained in order to participate in social life, integrate with the public and have more democratic mentality.

In fact, it is not difficult to motivate a police officer. An officer who works all night and leaves for home will be happy even when the chief tells him; "You didn't sleep and worked all night, have a good rest, thank you." and that officer will return the next day more willingly for the job. Also, when a chief tells an officer who is reported sick "I am sorry to hear that, see a doctor", that officer's motivation will increase. Because officers want chiefs that will listen to their problems, value them and be with them in difficult times.

Key Words: Turkish National Police, Motivation, Rewarded For Money, Promotion, Content Theory.

Jel Code: H56, H83.

GİRİŞ

Polislerin örgütün işleyişden, atmosferinden, kültüründen kaynaklanan; işe özgü, kariyer basamaklarında yükselmeye ilgili olan ve dış faktörlerin etkisinden dolayı ortaya çıkan polislik mesleğinin doğasına dair önemli sorunları vardır (Sanchez vd., 2001: 21-22). Bir başka ifadeyle polise bir dokunulsa bin ah işitilir. Polislerin serzenişlerinin; amirlerin haksız davranışları, atamalarda yapılan adaletsizlikler, hak ettikleri değer karşılığını alamayışları, yıllarını verdikleri teşkilatın kendilerini yalnız bırakması, başarılarının takdir edilmemesi, maaşlarının yetersizliği gibi konular hakkında olduğunu söylemek mümkündür. Binlerce insanın mutluluğunu, sağlığını ve psikolojik durumunu doğrudan ilgilendiren ve aşırı derecede şikayetlerin bulunduğu bir örgütte motivasyon araçlarının doğru yönetildiğinden ve verimlilikten bahsetmek gerçekçi olmaz.

Polisin motivasyonunu düşüren, iş memnuniyetsizliğini yaşatan ve bunun sonucunda örgütü varoluş felsefesinden uzaklaştıran, örgütün atmosferini ve kurum iklimini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: Polisin; aşırı çalışma sonrasında fiziksel ve ruhsal yıpranması, soruşturma geçirme endişesi, istemediği birime atamasının yapılma korkusu, amirlerin baskısı, görevini yaparken hata yapma riskinin sonuçlarının ağır olmasından kaynaklanan kaygı yaşaması, çoğu insanın ömründe bir defa dahi görmediği yaralamalı, ölümle biten ve şiddet içeren hadiselerle meslek hayatı boyunca defalarca karşılaşmasıdır (Erşahıs, 2010: 240).

Özellikle son yirmi yılda polis uygulamaları alanında yapılan bilimsel araştırmaların artmasına rağmen (Weisburd ve Neyroud, 2011: 2-3) polis teşkilatında *insan odaklı yönetim anlayışına dayalı çağdaş yönetim ilkelerinin hayata yeterince geçirilmediğini, performans yönetiminin gerektiği gibi uygulanmadığını* (Hood, 1991: 4-5), şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin önemimin anlaşılamadığını (Carvalho vd. 2010: 3-4), motivasyon araçlarının hukukunda ve uygulamasında sorunların bulunduğunu (Demir ve Demirbaş, 2014: 728-729) ve bunların sonucunda sunulan güvenlik hizmetlerinin halkın beklentilerini yeterince karşılamadığını belirtmek mümkündür. Oysaki kamu kurumlarının ürettikleri her türlü hizmetin mali kaynağı halktan toplanan vergilerdir. Bu nedenle genelde kamu görevlileri özelde polis teşkilatı mensupları kendilerine verilen kaynakları verimli, sonuçlara odaklı ve etkin bir şekilde halkın beklentilerini de göz önünde bulundurarak kullanmak zorundadırlar. Çünkü kamu kurum ve kuruluşları sadece siyasilere karşı değil aynı zamanda halka karşı da sorumludurlar (Eryılmaz, 2007: 22-24; Göksu vd. 2009: 149-154).

Politik ve yönetim meslekleri grubunda yer alan polislik; yazılı hukukun belirlediği işlevleri yerine getiren, özel bir eğitim, fiziksel yeterlilik ve bazı yetenekler gerektiren profesyonel bir meslek kolu olarak polise ait olan her şeyi ifade eder. Polisin suçu önlemek, can ve mal güvenliğini korumak, suçları ortaya çıkarmak, suç işleyenleri yakalamak ve adli mekanizmalara teslim etmek, insan hak ve hürriyetlerini korumak gibi evrensel görevleri vardır. Polis, tüm bu görevleri yerine getirmenin karşılığında her bir profesyonel meslek kolunun üyesi gibi yaptığı işin karşılığında belirli bir ücret alır. Kendisine yazılı hukukun verdiği yetkileri kullanan polis ihmallerinden, verdiği emirlerinden, eylemlerinden dolayı sorumludur ve gerektiğinde hesap verir (Fındıklı, 2003: 6-8; Gül, 2008: 87).

Bu kısa açıklamalardan sonra akıllara şu sorular gelebilir: Yaptığı işin karşılığında belirli bir ücret alan, hukukun dışına çıktığında adli ve idari soruşturma geçiren, bir olaya profesyonelce müdahale etmediğinde canıyla ödeme riski taşıyan polisler neden motive edilmelidir? Bir polise olay yerine isteyerek gitmesini sağlamak hangi faydayı getirir? Motive edilmiş bir polis örgütsel verimliliğe katkı sağlayabilir mi? Bir polis devamlı denetlenerek işten atılma korkusuyla veya görev yeri değiştirme endişesi oluşturularak verimli çalıştırılabilir mi? Polisin mesleğe ve özel hayatına ilişkin yakınmalarıyla motivasyon arasında anlamlı bir ilişki kurulabilir mi? Bu çalışmanın amacı bu ve benzeri soruları çözüm önerileriyle beraber tartışmaktır.

Çalışmada TPT'nin motivasyon yönetimine dair uygulamalarının polisin iş ortamında yaşadığı sorunlara ve polislik uygulamalarına etkisinin nasıl ortaya çıktığı, motivasyon araçlarının ne derece doğru kullanıldığı, polis serzenişlerinin ne kadar gerçekçi olduğu, dünya polislerinde benzer yakınmaların hangi seviyede görüldüğü, polisin motivasyonu ile örgütsel ve bireysel verimlilik arasındaki ilişkinin olup olmadığı gibi meseleler TPT'nin motivasyon yönetimi ve en fazla bilinen motivasyon teorilerinden olan kapsam teorileri ışığında tartışılmıştır. Çalışmanın hipotezi test edilirken her bir konu başlığını polislik mesleğine indirgemeye ve konumlandırmaya özen gösterilmiştir. Nitekim araştırmanın amacı TPT'nin ve personelinin yaşadığı on yıllardır devam eden kısır döngü haline gelmiş mesleğe ilişkin olmasına rağmen örgütün iklimini ve

performansını çalışanların ise tüm hayatını etkileyen sorunların aşılabılır olduğunu ortaya koyabilmek ve bunun yanında Türkiye’de henüz emekleme aşamasında olan polis bilimine az da olsa katkı sağlayabilmektir.

1. Motivasyon Nedir ve Bir Polis Niçin Motive Edilmelidir?

Latince’de “movere” ve “motus” yani hareket etmek kelimelerinden gelen motivasyon, insanları bir eyleme geçirici, eylemi arzulanan hedefe yönlendirici ve onu sürekli kılıcı özellikler taşıyan bir güçtür (Adair, 2003: 9; Taşdemir, 2013: 1; Yan, 2008: 23). Bir kişinin motive edilmesi yapacağı iş için harekete geçirilmesi demektir. Eğer birey bir eylemde bulunmak için bir dürtü (impetus) veya bir ilham (inspiration) hissetmiyorsa motive olmamıştır. Bunun aksine aynı birey sonuca varabilmek için harekete geçiyorsa ya da enerjisini sonuca odaklandırıyorsa motive olmuş demektir (Ryan ve Deci, 2000: 54). Literatur incelendiğinde motivasyon kavramının tanımlanmasında zorluklar bulunduğu görülmektedir (Rainey, 1993: 19). Dolayısıyla araştırmalarda farklı tanımlamalar görmek mümkün olmaktadır. Ornegin Rainey (1993; 19), “tatminsiz ihtiyaçlara içsel uyarımlarla karşılamak” şeklinde tanımlamaktadır. Diğer taraftan Robbins(1997) ise motivasyonu “birşeyler yapmak için istekli olmak ve bunun bireyin ihtiyaçlarını karşılamada kusulandırma yeteneğidir” olarak tarif etmektedir.

TPT personelinin yaklaşık yüzde doksanlık bölümünü oluşturan polis memurlarının motivasyon eksikliği oldukça açıktır (Baycan, 2005: 1-3). Gerekli koşullara sahip olan kişiler yapılan sınavlar sonrasında önce polis okullarına alınırlar ve polis temel eğitiminden başarıyla geçenler TPT’de polis memuru rütbesinde göreve başlarlar. Polis memuru rütbesinde göreve başlayan bir polisin hayatını geçindirmesi için alacağı ücretten başka kendisini mesleğe bağlayan hemen hemen hiçbir şey bulunmamaktadır. Polis memurlarını çalışmaya, öğrenmeye, yenilikleri takip etmeye, halkla doğru iletişim kurmaya, bir cinayet olayını çözmek için daha fazla çaba harcamaya, kaçan bir hırsız daha hızlı koşarak yakalamaya, devriye hizmeti yaparken etrafa sataşan ve olay çıkarma ihtimali olan aşırı alkollü bir vatandaşa gerektiğinde risk alarak etkin müdahalede bulunmaya teşvik edecek *motivator*lerden bahsetmek pek mümkün değildir (Adair, 2003; Fındıklı, 2000: 10; Yıldız vd. 2008: 16-17).

Polislik genelde; mesleksizlerin veya mesleğinde iş bulamayanların tercih ettiği, meslek saygınlığı üzerine yapılan bir araştırmada 60 meslek kolu arasından 40. sırada bulunan karmaşık ve riskli işlerle uğraşan bir meslek koludur (Fındıklı, 2000: 9) Toplumun huzurunu sağlamak, suç ve suçlularla mücadele etmek gibi oldukça önemli işleri yerine getiren polisin görevini layıkıyla yerine getirebilmesi için ihtiyaçlarının giderilerek motive edilmesi oldukça önemlidir. Bunun için öncelikle polis teşkilatının kendi çalışanlarıyla eşit-güvenli-düzeyle-katılımcı prensiplerini esas alan ilişkiler ağına sahip olması gerekir. Polis alımında mesleğin niteliklerine uygunlar arasından polislik mesleğini daha fazla sevenlerin seçimine gerekli özen gösterilmezse ve bunların meslek öncesi temel eğitiminde çağdaş eğitim ve öğretim yöntemleri uygulanmazsa, başarıyı ödüllendirmede adil davranılmazsa, farklı kaynaklardan (Polis Meslek Yüksekokulu, Polis Meslek Eğitim Merkezi, Polis Akademisi) gelerek mesleğe başlayan polisler aynı oranda kariyer yapma şansı verilmezse ve korku-otorite-aşırı disiplin üzerine kurulu bir yönetim anlayışı uygulanırsa; halkı memnun eden güvenlik hizmeti sunumundan, kendine verilen maddi ve beşeri kaynakları verimlilik ve etkililik ilkelerine uygun kullanan motivasyonu sağlanmış polislerden ve çağdaş yönetim ilkelerinin hayata geçirildiği bir polis teşkilatından söz etmek oldukça güçtür (Garcia, 2009: 27-30; Karaman vd., 2004: 120).

TPT güvenlik hizmeti sunan bir kamu kurumu olarak kendisine verilen kaynakları yerinde kullanmak ve halkın beklediği güvenlik hizmetini en üst seviyede verebilmek için motivasyon olgusuna daha fazla önem vermek durumundadır. Bir polisin görevini yaparken uygulayacağı davranış biçimlerini istenilen yönde yönlendirebilmenin yollarından biri çalışanın ikna edilmesidir.

Bir polise zorla, baskıyla, katı disiplin kurallarıyla, disiplin soruşturmalarıyla bir işi belki yaptırabilisiniz ama o işin ne kadar verimli ve etkin olacağı tartışılır. İkna ederek iş yaptırdığınız, örgütün amaçlarını benimsettiğiniz, örgüt içi kararların alınmasında fikirlerine değer verdiğiniz, başarıyı özendirmek için kullandığınız araçların uygulanmasında adil davrandığınız, arzu ve isteklerini tatmin ettiğiniz, yaptığı bir iş sonrasında teşekkür ettiğiniz, kendilerine her şeyden önce insan olarak değer verdiğiniz tavrılarınız ve işlemlerinize gösterdiğiniz bir örgütün çalışanları hem ruhsal ve maddi anlamda daha mutlu olacak hem de iş performansları en üst seviyeye çıkacaktır (Sommerfeldh, 2010: 3-8; Erşahıs, 2010: 241-242).

TPT’de bireysel ve örgütsel performans, sunulan güvenlik hizmetinin verimliliği, etkililiği ve halkın memnuniyetiyle doğrudan ilgilidir (Göksu vd. 2009: 215). TPT’de örgütsel ve bireysel amaçlara motivasyon araçlarının doğru kullanılmasıyla ulaşabilmek daha kolaydır. Bunu gerçekleştirebilmek için öncelikle polisin motivasyonunu olumsuz etkileyen faktörler ortaya çıkarılmalı ve bunlar giderilmelidir. İşte bu aşamada polis yöneticilerine önemli roller düşmektedir. TPT’de yöneticilik yapan polisler; örgüt iklimi, performans değerlendirmesi, örgüt atmosferi, insan odaklı yönetim, yönetim gibi modern yönetim ilkeleri hakkında meslek içi eğitime tabi tutulmalıdır. Her bir polis amiri eğitimin yaşam boyu devam ettiği bilincine sahip olmalıdır.

2. Polis Teşkilatlarında Motivasyonun (Güdülenme) Önemi

Bir ülkenin polisini motive edecek olan araçlar o ülkenin sosyal, ekonomik, siyasal, yönetsel durumuna, ülkenin maruz kaldığı güvenlik tehditlerine ve coğrafi konumuna ve iklimine göre değişkenlik gösterecektir. Bunun yanında bir polis teşkilatının bulunduğu yerin nüfus yoğunluğu, personelin eğitim durumu ve meslekteki kıdemi, teşkilatın bütçesine bağlı olarak bazı araç ve ekipmanların bulunma durumu gibi etkenler de polisin motivasyonunu etkileyebilmektedir. Sıcak Afrika ülkelerinin polis müdürlüklerinin bürolarında bir klimanın olması dahi polisi motive ederken, yaşam standartlarının yüksek olduğu Amerika’da polisi motive etmenin yolu polise daha fazla senelik izin vermekten geçer. İç kargaşaların yoğun olduğu Irak, Afganistan gibi ülkelerde devletin bütünlüğü ve bağımsızlığı gibi manevi değerlere sahip olan polis adaylarını işe almak bu ülkelerin motivasyon yönetimini kolaylaştıracaktır. Uyuşturucu ticaretinin ve bunun sonucunda elde edilen kara para aklaması suçunun güvenlik tehditi olarak kabul edildiği bazı Güney Amerika ülkelerinde polisin bu suç örgütleriyle iyi mücadele edebilmesini sağlayabilmek için polislerin maaşlarının tatmin edici olması, polis ailelerine güvenliği sağlanmış lojmanlarda kalma imkanının sağlanması polisin verimliliğini arttıracaktır.

Chica tarafından Kolombiya’nın başkenti Bogota’da yaşayan insanlar üzerinde yaptığı bir araştırmanın sonucuna göre halkın yüzde 71’i kentin güvenli olmadığını, yüzde 91’i polis teşkilatında yozlaşma (corruption) olduğunu düşünürken yine aynı araştırmanın sonucuna göre Bogotalıların sadece yüzde 16’sı polise güvenmektedir (Aktaran: Arias, 2008: 6). Bu verilere göre polisin işe motive olmadığını ve halk nezdinde polise güvenin olmadığı ifade edilebilir. Fernandez ise İspanya polisini anlatırken özerk bölgelere ve özerk şehirlere sahip olan İspanya’da her bir bölgede ve şehirde toplum destekli polislik birimlerinde görev yapan polislerin bulundukları kentin sosyal ve ekonomik gerçeklerine göre motive edilmeleri gerektiğini ifade etmektedir (Fernandez, 1994: 165-166).

Diğer taraftan araştırmacı Hossain tarafından Bangladeş’in başkenti Dakka’da (Dhaka Metropolitan Police) görev yapan polisler üzerinde yaptığı bir araştırmanın sonucuna göre 23599 polisten sadece yüzde 2.93’ü (618 polis) ikamet edebileceği bir konuta sahiptir (Hossain, 2012: IV). Barınma ihtiyacını gideremeyen bir polisin sunacağı güvenlik hizmetinin kalitesinin yüksek olmayacağını belirtmek yanlış olmaz. Araştırmacı Erşahıs’ın İstanbul’un farklı ilçelerinde görev yapan 247 polis üzerinde yaptığı bir araştırmada; yapılan iş sonrasında amirler tarafından takdir edilmemenin ve maddi olarak ödüllendirilmemenin, çalışma düzeni bozukluğunun, işyerinde

sunulan fiziksel imkanların yetersizliğinin, yapılan işin rutin olmasının, terfi imkanlarının bulunmaması gibi durumların polisin motivasyonunu düşürdüğü sonucuna varmıştır (Erşahis, 2010: 252, 258). Susan ve arkadaşlarının Kenya'nın başkenti Nairobi'de görev yapan 150 polis üzerinde yaptığı araştırmada Kenya Hükümetinin yaptığı refomlara rağmen suç oranlarının artmasının en önemli sebeplerinden biri olarak polisin yeterince motive edilmemesi sonucuna varılmıştır (Susan vd., 2012: 202).

Afganistan, Pakistan, Irak, Suriye, Nijerya gibi terörün ve iç çatışmaların yoğun olduğu ülkelerde (Global Terrorism Index, 2014) polislerin öncelikle temel fizyolojik ihtiyaçları karşılanmalıdır. Fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak gibi endişeleri olmayan Almanya, Fransa, İspanya gibi gelişmiş Avrupa ülkelerinin polislerinin beklentileri daha farklıdır. Bu ülkelerde polis sendikal hakkının, daha fazla senelik iznin ve daha fazla ücret almanın peşindedir. Türkiye, Brezilya, Arjantin gibi toplumsal olayların çok olduğu gelişmekte olan ülkelerde caddelerde, meydanlarda olaylara müdahale etmek için saatlerce bekleyen polislerin kumanyaları zamanında dağıtılmazsa, uzun ve yorucu görevler sonrasında polislere bir teşekkür edilmezse, görev anında istemeyerek yaptığı küçük bir ihmalden dolayı tolerans gösterilmezse bu polislerden yeterli performans alabilmek kolay değildir. Bayraktar'ın belirttiği gibi *“motivasyon ile performans arasında doğru orantı vardır. Motivasyon ne kadar yüksekse, performans da o derece yüksek olur”* (Bayraktar, 2015: 1084). Özetle her bir ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasal durumuna göre kendine özgü güvenlik riskleri ve bu risklere göre alması gereken polisiye tedbirler vardır. Eğer bir ülke kendi güvenlik sorunlarını göz önünde bulundurarak bunlara göre polisini motive eden doğru araçları doğru bir şekilde kullanmazsa ülkesini suç tehditlerine karşı gerektiği gibi koruyamaz.

Adair'in *“halihazırda motivasyon sahibi kişileri işe alımda tercih edin”* (Adair, 2003: 153) düşüncesinden hareketle polislik mesleğini sevenleri ve mesleğe fiziksel ve psikolojik anlamda daha uygun olanları işe almak motivasyon araçlarının daha etkin kullanılmasını sağlayacaktır. Çünkü polislik mesleğini sadece ekmek kapısı olarak gören, iki saat nokta görevi yapamayacak kadar sabırsız olan, aniden sinirlenen, sağlık sorunları bulunan bir polisi motive etmek kolay değildir.

3. Türk Polis Teşkilatında Motivasyon Araçlarının Kullanımının Kapsam Teorileri Çerçevesinden Değerlendirilmesi

Motivasyon olgusu örgütler tarafından iyi anlaşılırsa iş ortamı daha huzurlu, iş daha verimli ve çalışanlar daha mutlu olurlar. Motivasyon araçlarını fizyolojik, örgütsel, psikolojik ve sosyal olmak üzere üç başlıkta toplamak mümkündür (Göksu, 2009: 167-168). TPT'de bireysel ve örgütsel performansı artırabilmek için polislik mesleğine özgün olarak kullanılan motivasyon araçları vardır. Bunlardan bazılarını rütbe terfisi, ücret artışı, maaş taltifi, sorumluluk verme, işyeri fiziksel şartlarının iyileştirilmesi, çalışma saatlerinin ayarlanması, yönetime katma, doğru iletişim, performansın değerlendirilmesi, takdir edilme, kariyer basamaklarını tırmanmada eşit fırsatların sunulması, atamalarda adil davranılması bunlardan bazılarıdır (Erşahis, 2010: 240-251). Literatürde çok sayıda baska motivasyon araçları da bulunduğunu araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir (Rynes, Gerhart & Minette, 2004: 385).

Motivasyon hem personelin verimli çalışmasını sağlar hem de bireysel ve örgütsel performansın arzulanan yönde artmasını sağlar. Bu anlamda TPT personelin her türlü zor şartlar altında görev yapmasını sağlayabilmek için personeli maddi ve manevi tatmin etmek, ihtiyaçlarını karşılamak, sorunlarına çözüm bulmak zorundadır (Aydın, 2011: 222). Motivasyon teorileri tarihin ilk dönemlerinden bu yana var olsa da bunların yönetim bilimi açısından ele alınması Sanayi Devrimi sonrasında dayanmaktadır. Taylor'dan Mayo'ya, Fayol'dan Weber'e, Argyris'ten Woodward'a kadar çok sayıdaki sosyal bilimcinin araştırma konusu olan motivasyon teorilerinden öne çıkanları kapsam teorileri ve süreç teorileri altında gruplayabilmek mümkündür (Göksu vd.,

2009: 173-174; Bolat vd., 2009: 24-54). Tüm bu bilim adamları personelin verimliliğini artırmada önemli araştırmalar gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Elton Mayo'nun 1927 yılındaki Hawthorne çalışması dikkate değerdir (Smith, 1987: 108). Çalışmada TPT'de uygulanan motivasyon araçları Kapsam Teorileri çerçevesinde tartışılmıştır.

Kapsam teorilerine göre yönetici çalışanın içinde bulunduğu durumu iyi analiz etmeli ve sonrasında onu örgütün çıkarları doğrultusunda belirli davranışlara yönlendirmelidir. Bu teoriye göre çalışan istendik yönde davranışa iten paradigmaları anlamadan örgütün hedeflerine ulaşabilmesi kolay olmaz. Daha açık bir ifadeyle kapsam teorisi insanları neyin harekete geçirdiğiyle ilgilenir. Kapsam Teorilerini dört başlık altında gruplandırmak mümkündür.

Bunlar;

- Abraham Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi
- Frederick Herzberg'in Çift Faktör Teorisi
- David McClland'ın Başarma İhtiyacı Teorisi
- Clayton Alderfer'in Varolma, İlişki Kurma ve Gelişme İhtiyacı Teorisi

olarak sıralanabilir (Bölükbaşı ve Yıldıztan, 2009: 350; Özücü ve Kanbur, 2008: 86; Kaplan, 2007: 36-37).

3.1. Abraham Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Yaklaşımı Perspektifinden Polisin Motivasyonunun Değerlendirilmesi

Maslow "İnsan Motivasyon Teorisi" isimli eserinde insan ihtiyaçlarının bir hiyerarşisi olduğunu, bazı ihtiyaçların daha önde geldiğini ve insan davranışlarına ihtiyaçların yön verdiğini ifade eder. Maslow insan ihtiyaçlarını beş kategoriye ayırır ve fizyolojik ihtiyaçların diğer ihtiyaçlardan önce geldiğini, fizyolojik ihtiyaçların başında ise açlık duygusunun bulunduğunu, açlık ihtiyacını gideremeyen bir insanın şiir yazmak, araba kullanmak, tarihle ilgilenmek, yeni ayakkabılara sahip olmak gibi diğer ihtiyaçları gidermek için uğraşmayacağını ifade eder. Maslow aynı eserinde insanın açlık ihtiyacını gidermeden cinsellik, barınma, uyumak gibi diğer fizyolojik ihtiyaçlarını düşünemeyeceğini şu örnekle açıklar: Maslow'a göre Etopya'da yaşayan bir insan için en önemli şey karnını doyurabilmektir. Eğer Bir Etopyalı yiyeceğe ulaşabileceğinden emin ise bu kişi dünyanın en mutlu insanıdır. Bir Etopyalıya göre yiyecek hayatın anlamıdır ve yiyeceğe ulaşamadığı karnını doyuramadığı sürece cinsellik, saygı, toplumsal değerler önemsizdir (Maslow, 1943: 3-5). Maslow öğrencileri üzerinde yaptığı klinik araştırmalar sonrasında insan ihtiyaçlarını beş kategoriye ayırmıştır. Bunlar sırasıyla (Jerome, 2013; 42);

- Temel Fizyolojik İhtiyaçlar (Physiological Needs)
- Güvenlik İhtiyaçları (Safety Needs)
- Sosyal İhtiyaçlar (Social Needs)
- Saygı ve Statü İhtiyacı (Esteem Needs)
- Kendini Gerçekleştirme İhtiyacıdır (Self-Actualization).

Temel fizyolojik ihtiyaçlarını (beslenme, barınma, uyku vb.) karşılayan bir insan güvenli olan ve tehditlerden uzak yaşam ister. Bunun örgütsel anlamdaki karşılığı ise bireyin güvenli ve iyi ücretli işte çalışması ve işten çıkarılma endişesinden yoksun olmasıdır. Yetişkinlerin çoğu işyerinde anormal bir durum yaşanmaya kadar güvenlik ihtiyacının farkında değildir. Maslow'un ihtiyaçlar piramidinin üçüncü sırasında ait olma ve sevgi gelir. Bunun örgütsel anlamdaki karşılığı bireyin diğer çalışanlarla ve yöneticilerle iyi ilişkiler kurabilmesidir. Ait olma ve sevgi ihtiyacını karşılayan birey beğenilmek ve saygı görmek ister. İşyerinde ise kariyer basamaklarında tırmanmak ve sorumluluğunun artmasını bekler. Maslow'un ihtiyaçlar piramidinin en üstünde bulunan ve herkesin ulaşamadığı basamak ise bireyin kendini gerçekleştirmesidir. Bunun örgütsel anlamda

karşılığını çalışanın kendini geliştirmesi, yaratıcılığını ortaya koyması, eğitimine sürekli devam etmesi vb. olarak özetlemek mümkündür. Örgüt bireyin kendini gerçekleştirmesi için bu fırsatları sunar (Jerome, 2013: 42; Pekel, 2001: 4-5). Günümüz Türkiye'sinde polisin Maslow'un ihtiyaçlar piramidinde ilk sırada yer alan fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamaya dair sorununun olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü göreve yeni başlayan bir polis memurunun aylık maaşı 3000 TL civarındadır. Asgari ücretin 1000 TL'nin altında olduğu Türkiye'de polisin aldığı ücret fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için yeterlidir.

Şekil 1: Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Piramidinin Örgütsel Türk Polisine Uyarlanması

Fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmayan Türk polisinin çoğu başına bir hadise gelinceye kadar güvenlik endişesi yaşamamaktadır. Polislik doğası gereği risklerle dolu bir meslek koludur. Operasyonel birimlerde görev yapan bir polisin akşam eve sağ salim gelip gelemeyeceği belli değildir. Özellikle polisin yakın ailesi bu endişeyi hep yaşamaktadır. Polislerin çoğu Maslow'un ihtiyaçlar piramidinin üçüncü sırasında bulunan ait olma ve sevgi ihtiyacını yaşayamamaktadır. Meslek içinde memur-amir arasında bir güvensizlikten ve amirler arasında ise terfi etme ve önemli görev alma kaygısı ve hırsı, atama ve yer değiştirmelerdeki belirsizlik gibi nedenler personele kurum içinde sevgi ve ait olma duygusunu büyük oranda yaşatmamaktadır.

Ait olma ve sevgi duygusunu aşamayan polislerin teşkilat içinde çoğunlukta olduğunu söylemek mümkündür. Kariyer basamaklarında tırmanabilme fırsatı her polise verilmez. Maslow'un piramidinde ait olma ve sevgi aşamasına gelen polisler yok denecek kadar azdır. Örgütsel anlamda bu seviyeye gelen polislerin özel hayatlarında burada olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Mesleğine devam ederken bu aşamaya gelen az sayıdaki polis amirinden kaçınılmaz olarak emeklilik sonrasında Maslow'un ihtiyaçların piramidinin dördüncü aşamasında bulunan saygı görme gereksinimini karşılamaya devam etmektedir? Çünkü emekli olan polislerden tüm ihtiyaçlarını karşılamış ve saygı görmeyi bekleyen polislerle rastlamak oldukça güçtür. Yaratıcı

olan, kendini geliştiren, tüm ihtiyaçlarını karşılayan, başkalarını olduğu gibi kabul eden, gerçek anlamda demokratik kişilik yapısına sahip olan, sorunların kendisine odaklanan, kendi potansiyelinin farkına vararak bunu kullanan gerçek anlamda kendini gerçekleştirmiş polis var mıdır acaba?

Örgütsel verimliliğin sağlanabilmesi için polisin güvenlik ihtiyacı sağlanmalıdır. Öncelikle görevini yaparken kendisine gerekli olan hafif ve taşınabilir çelik yelekler verilmelidir. Nöbet kulüpleri kurşun geçirmez camdan olmalıdır. Müeyyideleri çok ağır olan ve her tarafa çekilebilen disiplin tüzüğü günümüze uyarlanmalıdır. Polisin dikkatini dağıtan uzun çalışma saatleri düzenlenmelidir. Maslow'un ihtiyaçlar piramidinde üst basamaklara çıkan bir polisin performansının yüksek olacağı ve bundan kurumun da güvenlik hizmeti alan vatandaşın da memnun olacağı kesindir. TPT personelinin büyük bir oranının Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin ikinci basamağı olan güvenlik ihtiyacını aşmadığını gösteren çok sayıda gösterge vardır. Bu göstergelerden bazıları; polislerin ellili yaşlarda yüksek tansiyon, şeker, kalp yetmezliği gibi hastalıklarla mücadele vermesi, strese dayalı psikolojik tedavi görenlerin bulunması, erken ölümler, intihar vakaları, işten ve hayattan memnun olmayanların sayısının her geçen gün artması olarak sıralamak mümkündür (Kamu Denetçiliği Kurumu Kararı, 2014; Çam ve Çakır, 2008; Gök vd. 2004: 35-37).

3.2. Frederick Herzberg'in Çift Faktör Teorisi Perspektifinden Polisin Motivasyonunun Değerlendirilmesi

Herzberg'in çift faktör teorisi Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisinde olduğu gibi motivasyonun özünde insanın ihtiyaçları yatmaktadır düşüncesi üzerine kuruludur. Herzberg ve arkadaşları "The Buhl Foundation" programı kapsamında beş yıl süren çalışmalar sonrasında Çift Faktör teorisini geliştirmişlerdir. Stello bu programın ortaya konulmasının nedenini o dönemde iş memnuniyetsizliğinin arttığını gösteren grevlerin ve işten yakınmaların yoğunlaşması olduğunu ileri sürmektedir. Herzberg ve arkadaşları araştırmalarına 1900 ile 1955 yılları arasında yazılan iki bin eseri inceleyerek başlamışlardır. Bu araştırmalar sonucunda çalışanların iş ortamındaki davranışlarıyla verimlilik arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır. Yapılan literatür çalışmasını mühendisler ve muhasebeciler üzerinde yaptıkları alan çalışmasıyla sınavan Herzberg ve arkadaşları araştırmalarının sonuçlarını 1959 yılında "The Motivation to Work" isimli kitapta yayımlamışlardır. Çift faktör teorisine göre çalışanların iş tutumunu ve motivasyonunu çalışma ortamı belirlemektedir. Eğer çalışanlar iş ortamını seviyorlarsa ve iş ortamında kendilerini memnun eden faktörler varsa çalışanlar işe motive olacaklar ve işyeri bundan kazançlı çıkacaktır (Stello, 2011: 3-4; Adair, 2003: 62; Göksu vd., 2009: 177).

Herzberg ve arkadaşları yaptıkları çalışmalar sonrasında işyerinde bazı faktörlerin ekstra doyum sağlamadığını (dışsal faktörler) buna karşın bazı faktörlerin yokluğunda ise belirgin bir doyumsuzluk yaşandığını, bunların varlıklarında ise (içsel faktörler) çalışanların verimliliklerinin arttığını tespit etmişlerdir (Kaya vd., 2013: 4-5). Bir başka anlatımda işyerinde ücret, iş güvenliği, çalışma koşulları, denetim, çalışanlar arası ilişkiler gibi *koruyucu faktörler* (hijyen) bulunmazsa çalışanlar tatminsizlik duygusunu yaşayacaklardır. Fakat bu unsurların bir işyerinde sağlanması çalışanların tatminini artırmayacaktır. Bir işyerinde hijyen faktörler oluşturulduktan sonra çalışanları hedefe ulaşma, tanınma, başarı, sorumluluk, kişisel gelişim gibi unsurlar *motive* etmektedir (Herzberg, 1987: 9-10; Bölükbaşı ve Yıldıztan, 2009: 350-351).

Frederick Herzberg'in çift faktör teorisiyle ortaya koyduğu düşüncelerinin TPT'de bire bir karşılığının olduğunu söylemek gerçekçi olmaz. Herzberg ücret, çalışma koşulları, denetim gibi hijyen faktörlerin bir işyerinde çalışanlar için asgari şartlar olduğunu ve bunların çalışanı motive edici potansiyelinin bulunmadığını savunmaktadır. TPT'de bir işyerinde olması gereken Herzberg'in asgari koşullar olarak ileri sürdüğü standartların sağlandığını ileri sürmek gerçekte

bağdaşmaz. Durum böyle olunca Türk polisinin üzerinde Herzberg'in ileri sürdüğü motive edici faktörleri uygulayabilmek için öncelikle hijyen koşulların sağlanması gerekir.

Erşahis tarafından İstanbul'da görev yapan 231 polis üzerinde yaptığı alan çalışmasında deneklere polisin motivasyonunda etkili olan 24 özendirme aracını sunmuş ve deneklerden bunları 1, 2, 3 şeklinde önem derecelerine göre sıralamalarını istemiştir. Araştırma sonrasında polislerin yüzde 55.7'si ücretin yüzde 50.2'si sosyal imkanların (yemek, ulaşım vb.), yüzde 33.7'si çalışma koşullarının kendilerini motive ettiğini ifade etmişlerdir. Çalışmada sunulan 24 özendirme aracını 1, 2, 3 şeklinde önem sırasına göre işaretleyen deneklerden sadece yüzde 6'sı yetki ve sorumluluk almanın yüzde 8.2'sinin ise kariyer geliştirmenin ve terfi olanaklarının kendilerini motive ettiğini belirtmişlerdir. Herzberg'e göre sorumluluk, kariyer, başarı gibi unsarlar çalışanı motive etmektedir (Erşahis, 2010: 259-260). Yani Herzberg'in ortaya koyduğu ve çalışanları motive etmeden önce karşılanması gereken ücret, çalışma koşulları, işyeri ortamı gibi asgari unsurlar Türk polisini motive eden unsurlardır. Hijyen faktörlerin yeterince sağlanamadığı TPT'de Herzberg'in başarı, takdir edilme, tanınma gibi çalışanı motive ettiğini ileri sürdüğü unsurların Türk polisinin motivasyon araçları tercih sıralamasında sonlarda gelmektedir. Türk polisinin Hijyen faktörlere takılı kalıp bir üst basamağa geçemeyişinin arka planı çalışmanın ilerleyen kısmında Clayton Alderfer'in "Varolma, İlişki Kurma ve Gelişme İhtiyacı Teorisi" perspektifinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Araştırmacı Aydın da Erşahin'in yaptığı araştırma sonucunu doğrular bir şekilde polisin sorunlarını şöyle izah etmektedir. *Polisin en önemli sorunlarından biri de ücret, giyim-kuşam ve diğer maddi haklarla ilgilidir.* Araştırmacı Aydın, eski New York Belediye Başkanı Rudolph Guiliana'nın "Suçu önlemek istiyorsak öncelikle polisin maaşını artırmak gerekir." şeklinde yaptığı bir konuşmasına atıfta bulunarak polisin motivasyonu istenilen seviyeye çekebilmek için maddi haklarının düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Aktaran: Aydın, 2003; 4).

3.3.David McClelland'ın Başarma İhtiyacı Teorisi Perspektifinden Polisin Motivasyonunun Değerlendirilmesi

Kaynağını Henry A. Murray'tan alan fakat D. McClelland ile anılan "Başarma İhtiyacı Teorisi" bireyi motive eden çok sayıdaki gereksinimden yalnızca *başarı, güç ve yakın ilişki* gereksinimlerini içerir. McClelland çalışmalarını bu üç gereksinimden en fazla başarı gereksinimi üzerinde yoğunlaştırmıştır. McClelland yaptığı araştırmalarda başarı güdüsüne sahip olan bireylerin belli davranışlar gösterme eğiliminde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Başarı güdüsüne sahip olan bireyler ölçülü riskler alma, geri bildirimlere önem verme, başarıdan haz duyma, zihinlerini hedefe yönelik kilitleme ve sorumluluk almak gibi özelliklere sahiptirler (Onaran, 1981: 201-202; Moore, 2010: 25-26).

Başarıyı hayatlarının odağına yerleştirmiş olan insanlar için başarmak, başarının sonucunda elde edecekleri maddi-manevi kazanımlardan çok daha önemlidir. Bu insanlar için başarmak herkesten farklı şeyler ortaya koymak, bir konuda en iyi olmaktır. İlişki kurma ihtiyacı olan insanlar için arkadaşlara yakın olmak, örgütün kültürüne bağlı kalmak, olası sorunları birlikte çözmek gibi davranışlar oldukça önemlidir. Güç kazanma ihtiyacında olan insanlar ise etraflarında olan insanlara hakim olmak, onları yönetmek ve onlar üzerinde söz sahibi olmaya önem verirler. Yani bu tür insanlar için sosyal statü, prestij, itibar gibi olgular hayatlarında önemli yer kapsar (Bolat vd. 2009: 224).

Kariyer basamaklarında yükselme şansının olduğu tüm kamu ve özel örgütlerde McClelland'ın Başarma İhtiyacı Teorisinin karşılığını gözlemlemek mümkündür. TPT'de özellikle operasyonel birimlerde görev yapan amir konumundaki personelin çalışma saatleri polis memurlarıyla kıyaslanamayacak kadar fazladır. Örneğin bir polis memuru 8/24 (sekiz saat çalışıp

yirmi dört saat istirahat) veya 12/24 (on iki saat çalışıp yirmi dört saat istirahat) sistemlerine göre çalışmaktadır. Buna karşın bir ilde asayiş şube müdürlüğü yapan bir polis amiri sabah 08.00-24.00 arasında görevdedir. Hatta gece vakti önemli bir olay olduğunda evinden çıkıp olayın takibini yapmak zorundadır. Bu asayiş şube müdürüyle bir polis memuru arasındaki maaş farkı 150-200 TL'dir. Polis memurundan yaklaşık iki kat fazla görevde olan yine bir polis memurundan en az iki kat daha fazla yorulan ve tüm bunlara karşın bir polis memuruyla arasında hemen hemen hiç maaş farkı bulunmayan bir polis amiri mesleğinden bir polis memuru kadar yakınmaz. Bunun nedenini McClelland'ın Başarı İhtiyacı teorisinde ortaya koyduğu “güç” gereksinimiyle açıklayabilmek mümkündür. Nitekim bir ildeki asayiş şube müdürünün toplum nezdinde itibarı ve saygınlığı vardır. Bahse konu polis amirinin ailesinde ve çevresinde sosyal statüsünden dolayı prestij sahibidir. Hatta binlerce polis memurunun komiser yardımcısı olmak için yarıştığı sınav sonrasında elde edecekleri şey daha fazla itibar sahibi olmaktır. Nitekim bir polis memuruyla komiser yardımcısı arasındaki maaş farkı 30 TL'dir. İşte çoğu kamu görevlisinde bulunan *güce sahip olma istemi* biraz önceki polis amiri örneğinde olduğu gibi personelin çok çalışmasını, maaşının kendisinin yarısı kadar çalışanla aynı olmasını önemsetmeyeceği gibi bayramlarda, tatillerde çalışmasını dahi motive edebilme potansiyeline sahiptir.

Başarma İhtiyacı Teorisinde ileri sürdüğü “yakın ilişki” gereksinimini irdeleyen araştırmacılar bu meseleyi polisin sosyalleşmesi ve polis alt kültürü gibi kavramlar üzerinden açıklamışlardır. Cerrah, polislik ve askerlik gibi üniformalı ve katı ast-üst ilişkilerinin bulunduğu mesleklerde alt kültür oluşumunun daha belirgin olduğundan bahseder. Yine Cerrah, polislerde polis alt kültürünün oluşumunu polis öğrenciliğinden itibaren yatılı polis okullarında başlayan ve meslek hayatları boyunca da iş yerinde, lojmanlarda, polis evlerinde, polis lokallerinde devam eden birlikte zaman geçirmeye bağlamaktadır. Bir başka anlatımla meslek içi “yakın ilişkiler” sonrasında polislerde sağlıklı sosyalleşme riski vardır. Bunun sonucunda ise polislerin “sivilleri potansiyel suçlu görme”, “aşırı şüphecilik”, “biz-vatandaşlar ayrımı”, “toplumdan uzaklaşma” gibi sapma davranışlar içine girebilmesi muhtemeldir (Cerrah, 2011: 57-86).

Göksu ise polislik mesleğini yerine getirenlerin meslek içinde yaşanan ilişkiler sonrasında hayatın gerçek anlamından yabancılaştığını dile getiren ilk araştırmacılarıdır. Göksu, polisliği hayatının anlamı haline getirenlerin insan ilişkilerinden uzaklaştığını, üstlerin astlarını sadece emirleri yerine getiren ve kendine bağlı olan birileri olarak görebildiğini ileri sürmektedir. Böylesine gerçek hayattan uzaklaşan ve aslında hayatını kazanması için bir araç olan işini, araç olmaktan çıkarıp hayatın amacı olarak gören polislerden verimli olmalarını beklemek çok gerçekçi olmaz. Yabancılaşan bir polisin hukukun sınırlarında kalması, vatandaşa gerektiği gibi güvenlik hizmeti sunması, yozlaşmaması oldukça güçtür (Göksu, 2002: 40-42).

McClelland'ın Başarma İhtiyacı Teorisinde ileri sürdüğü “başarı” gereksiniminin Türk polisinde özendirilmediğini söyleyebilmek mümkündür. Sadece polisler değil diğer kamu görevlileri de ortaya birşeyler koymaları sonrasında elde edeceği maddi-manevi kazanımları ön plana çıkarırlar. Eğer bir kamu görevlisi yaptığı bir iş veya ortaya koyduğu bir proje sonrasında eğer kendine artı bir fayda gelmeyecekse bu kamu görevlisi bir şeyleri başardığı için mutlu olmaz. Yani sonunda kendine fayda getirmeyen başarıyı hayatının odağı haline getirmiş polise veya bir başka kamu görevlisine rastlamak çok kolay değildir.

Polisin tarihi mercek altına alındığında bir polisin polislik uygulamalarına yaratıcılık anlamında bir yenilik getirebilecek veya yeni bir şeyin keşfi diyebileceğimiz kayda değer bir başarısından söz etmek pek mümkün değildir. Oysaki polis uygulamaları olay yerinin incelemesinden olayda kullanılan ateşli silahların bıraktığı her türlü delil sayılacak suç izlerine ulaşılabilmesine, cesetler üzerinde kimliğe ve suça ulaşabilmek için yapılacak araştırmalardan kriminal incelemelere, parmak izinin dijital ortama aktarılmasından şüphelileri öldürmeden etkisiz

hale getirebilecek silahların kullanılmasına kadar fen ve sosyal bilimleri ilgilendiren geniş bir alanı kapsamaktadır.

Sadece polis teşkilatında değil kamu yönetiminin diğer kurumlarında da başarıyı alkışlamaya, yeni bir şeyler ortaya koymayı teşvik etmeye, yaratıcı fikirleri desteklemeye, bilimsel çalışmaları özendirmeye yönelik bir yönetim anlayışının bulunduğunu söylemek gerçekçi olmaz. Hatta bazı kamu kurum ve kuruluşları ellerinde bilgisayar mühendisi bulunmasına rağmen basit bilgisayar programlarını dahi özel teşebbüslere hazırlatmakta, çoğu belediyelerin kadrosunda mimar ve mühendis bulunmasına rağmen bazı mühendislik projeleri özel teşebbüslere büyük paralar karşılığında yaptırmaktadır. Yani karşılığında maaş aldığı kurumda varoluş nedeni olan kendi uzmanlık alanıyla ilgili işleri yapmaktan kaçınan kamu görevlilerinden söz etmek mümkündür. Kısacası “başarı motivatörü” şimdilik Türk kamu yönetiminin çoğu biriminde özendirme aracı olarak kullanılmamaktadır.

3.4.Clayton Alderfer’in Varolma, İlişki Kurma ve Gelişme İhtiyacı Teorisi Perspektifinden Polisin Motivasyonunun Değerlendirilmesi

Kısaca ERG (Existence-Varlık, Relatedness-İlişki, Growth-Gelişme) olarak adlandırılan Clayton Alderfer’in “Varolma, İlişki Kurma ve Gelişme İhtiyacı” teorisinin Maslow’un “İhtiyaçlar Hiyerarşisi” teorisinden farkını araştırmacı Onaran şöyle açıklar: “*Gereksinimler burada somutluk durumlarına göre sıraya konmuştur. Dolayısıyla bir üst düzeydeki gereksinimi karşılamak güç olduğunda bir alt düzeydeki gereksinim kümesi daha çok istenecektir.*” Birey arzuladığı, ulaşmak istediği bir isteğine kavuşamadığında isteği doyurulmuş olamayacağından daha somut olan ve alt basamakta bulunan istek bu isteğin yerine geçer. Bir başka anlatımla Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde sıralanan gereksinimlerden biri karşılanmazsa birey alt basamaklardaki ihtiyaçlarına yönelecektir (Onaran, 1981: 38-40).

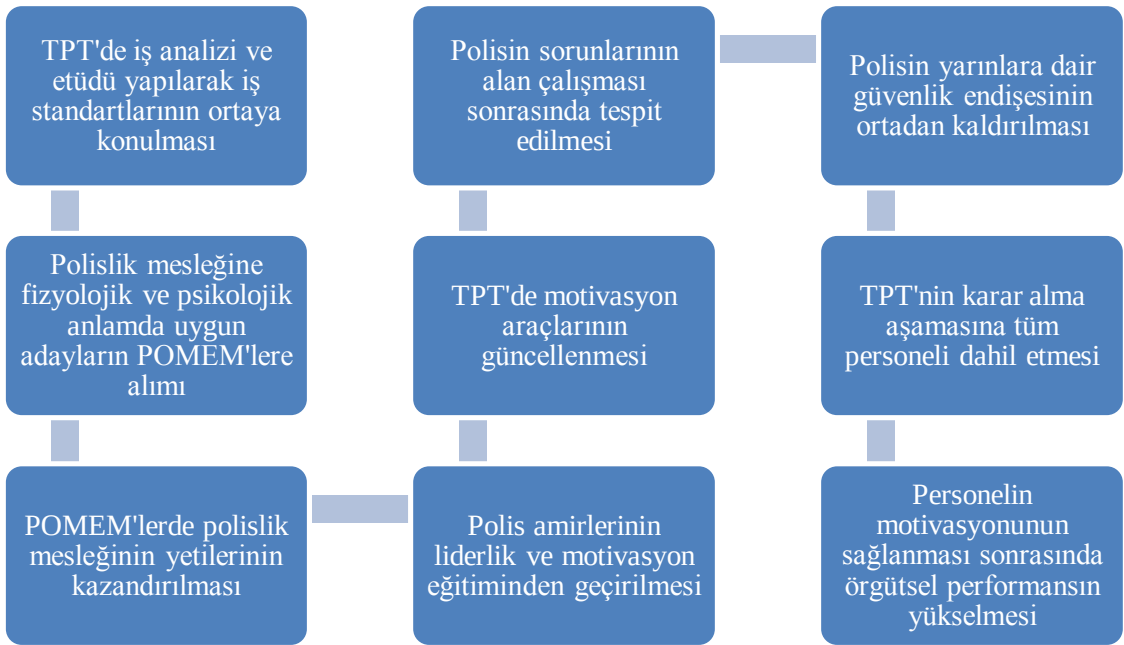
Clayton’un ERG teorisinin bir kamu örgütü olarak TPT’deki karşılığını somut örneklerle ortaya koymak mümkündür. Çalışmanın daha önceki bölümünde açıklandığı gibi bir polis memurundan iki kat daha fazla çalışan ama aldığı ücret hemen hemen bir polis memuruyla aynı olan bir polis amirinin bundan dolayı hayıflandığı pek görülmez. Polis amiri sahip olduğu kariyerinden dolayı örgüt içinde ve sosyal yaşamda ait olma ve saygınlık gibi gereksinimlerini karşıladığından dolayı maaşının düşüklüğünü, çok çalışmasını fazla dillendirmez. Oysaki polis memurlarının yıllardır maaşlarına zam yapılmasına, çalışma sistemlerinin azaltılmasına vb. ilişkin talepleri sosyal, görsel ve yazılı medyada gündemden hiç düşmez. Hatta polis memurlarından bazıları yasak olmasına rağmen bu taleplerini gerçekleştirebilmek için sendikal faaliyetler içerisinde dahi bulunmuşlar ve bundan dolayı adli ve idari tahkikat geçirmişlerdir. Buradan şu sonuca varmak mümkündür: Eğer polis memurlarına meslekte kariyer yapma, yükselme, başarıyı özendirme, kararlara katılma, takdir edilme vb. şansı verilmezse bunlar örgüte ait olma, kendini güvende hissetme gibi gereksinimlerini karşılayamayacağından Abraham Maslow’un ihtiyaçlar piramidinin ilk basamağında bulunan temel fizyolojik ihtiyaçlar basamağında (para kazanmaya, beslenme, uyku, cinsellik, boşaltım vb.) takılıp kalacaklardır. Clayton’un ERG teorisinde ifade ettiği bir üst seviyedeki gereksinimini karşılayamayan bir polis memuru bir alt seviyede ve garanti olan gereksinim kümesine yönelecektir.

4. Türk Polis Teşkilatında Başarıyı Özendirme Araçlarının Yönetiminde Ortaya Çıkan Sorunların Değerlendirilmesi

Toplumun güvenliğinin korunmasından, suç ve suçlularla hukukun içinde mücadele etmekten sorumlu olan polis teşkilatı dünyadaki her türlü gelişmeden, bilgi akışından, küreselleşmenin olumlu ve olumsuz sonuçlarından en fazla etkilenen kamu kurumlarının başında gelmektedir. Çünkü suçlular, suçları işleyiş yöntemlerini ve suçta kullandıkları araçları ve bölgeleri

amaçları doğrultusunda kullanmada sınır tanımamaktadırlar. Bugün Türkiye’de işlenen bir suçun arkasında sınır aşan çok uluslu organize suç çetelerini (Transnational Organized Crime) görmek mümkündür. UNODC’nin (Birleşmiş Milletler Uyuşturu ve Suç Ofisi-United Nations Office on Drugs and Crime) raporuna göre organize suçların tüm dünyadaki para hareketi 2009 yılında yaklaşık 877 milyar dolardır. Bu miktar dünya gelirinin (GDP-Gross Domestic Produce) 1.5’i kadardır. Ülkelerin ekonomisini, insanların güven içinde yaşamlarını sürdürmelerini doğrudan ilgilendiren suç çeteleriyle mücadele edecek, insanların zor anlarında onlara yardımcı olacak, suçlara engel olmak için insan haklarına, demokratik değerlere sadık kalacak yüksek performanslı polislere sahip olabilmek ve onları hep uyanık-işe odaklı tutabilmek yazılı hukukla veya sadece ücretlerin artırılmasıyla mümkün değildir (Göksu, 2011: 19-20; UNOCD-Facts:1). Tüm bu işlerin başarıyla yerine getirilmesi için iyi seçilmiş ve iyi eğitilmiş polislerin motivasyonunun başarılı bir şekilde yönetilmesi gerekir.

Şekil 2: Bir model Önerisi: TPT’de Motivasyon Süreci

Vatandaş polisin performansını değerlendirirken suçların artmasına neden olan ekonomik, sosyal, siyasal faktörlerle ilgilenmez. Hatta polisin önleyici hizmetleri, polis adliye ilişkileri, polisin suçla mücadele etmek için sahip olduğu kaynakları vatandaşın sorunu değildir. Vatandaş somut bulgulara bakar ve onun için somut bulgular kendi sosyal yaşamına yöneliktir. Mesela gecenin bir vaktinde korkusuzca dışarı çıkabilmesi, kendisinin veya yakınlarının hırsızlık suçuna maruz kalmaması, sokakta dolaşırken saldırıya uğramamasıdır (Salomon, 2004: 7-8).

İşte her bir polis teşkilatı; mensuplarının performansını en üst seviyeye çıkarabilmek, misyonunu gerçekleştirebilmek ve halka kaliteli güvenlik hizmeti sunabilmek için çalışanlarının motivasyonunu artırmayı hedeflemektedir. TPT’de de personelin motivasyonunu artırabilmek için bazı özendirme araçları kullanılmaktadır. Türk polisinin motivasyonunu etkileyen çok sayıda yönetsel, hukuksal ve uygulamaya yönelik faktörler vardır. Bu sorunsalların her birine bu makale çalışmasında yer verebilmek mümkün değildir. Bunların her biri ayrı bir çalışma konusu olabilecek önemde ve niteliktedir. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde TPT’de kullanılan motivasyon araçlarından ön plana çıkan “para ödülü” ve “rütbe-terfi sistemi” başlıkları adı altında iki sorunsal tartışılacaktır.

4.1. Taltif (Para Ödülü) Sorunsalı

Para mükafatı Emniyet Teşkilatı Kanununda (ETK, 1937) şöyle gösterilmiştir:

Madde 86 - Emniyet örgütü mensupları, 1475 sayılı Nakdi Tazminat Kanunu hükümlerinden başka aşağıdaki durumlarda:

A) Ülkenin güvenlik ve esenliği, Devletin çıkarları ve kişilerin can, ırz ve mallarını korumada yüksek hizmetleri görülenler, fiilen almakta oldukları aylık tutarlarının iki katından beş katına kadar;

B) Olağanüstü durumlarda yaşamını ortaya koyarak büyük yararlıklar gösterenler, fiilen almakta oldukları aylık tutarlarının altı katından yirmi dört katına kadar, para verilerek ödüllendirilir.

TPT’de personelin parayla ödüllendirilmesi meselesi çok konuşulmayan ama oldukça sorunlu bir alandır. ETK’nın 86. maddesinde belirtilen para ödülünden en çok terörle mücadele, kaçakçılık ve istihbarat şubelerinde görevli personel faydalanmaktadır. Oysaki çevik kuvvette, polis merkezlerinde, asayiş, önleyici hizmetler, eğitim, personel ve lojistik şubelerinde görev yapmak; terörle mücadele, istihbarat, kaçakçılık şubelerinde yani para ödülü alınabilecek birimlerde görev yapmaktan daha az polislik değildir (Erşahıs, 2010: 243).

Operasyonel birimlerde görev yapanların sadece çalıştıkları birimlerin niteliğinden ve uğraştıkları işlerden dolayı diğer birimlerde görev yapan personelden çok daha fazla para ödülü alması polis teşkilatında çalışanlar arası gizli bir çatışmaya, konuşulmayan bir kıskançlığa ve ilişkilerin bozulmasına vb. neden olabilmektedir. Bu durum da kurum iklimini olumsuz yönde etkilemektedir. Bir başka anlatımla motivasyonu artırmak için kullanılan “para ödülü” aracı teşkilatta toplam performansı artırmaktan çok azaltmaktadır. Para ödülü personeli motive etmenin aksine mensuplar arasında fitne aracı haline dönüşmüştür. Bunun haricinde kamuoyunda polisin aldığı para ödülünün miktarı bilinmediğinden polislerin maaşları haricinde büyük miktarlarda parayla ödüllendirildiği algısı oluşmaktadır. Yine siyasetlerin polis maaşına zam yapmamalarının arka planında para ödülünün az da olsa etkisinin olduğunu belirtmek mümkündür. Oysaki para ödülünden istihbarat, terör, kaçakçılık gibi şubelerde çalışan personel faydalanmaktadır. Bu birimlerde çalışan personel sayısı tüm teşkilatın personelinin oldukça az bir kısmını oluşturmaktadır.

TPT’de başarıyı özendirmek, personeli motive etmek için verilen para ödülünün hukukunda ve uygulanmasında ciddi sorunlar vardır. İnankul tarafından 2013 yılında ülkenin farklı şehirlerinde ve farklı birimlerinde görev yapan 410 polis memuru üzerinde yapılan araştırmada, aşağıda sunulan tablodan da anlaşılabacağı gibi TPT’de başarıyı özenderme aracı olarak kullanılan para ödülünün verilmesinde izlenen yolların etik kurallara uygun olmadığını gösteren bulgulara ulaşılmıştır (İnankul, 2013: 156).

Tablo 1. “Kurumda Maaş Taltiflerinin Verilmesinde İzlenen Yol Etik Kurallara Uygundur” Sorusuna Verilen Cevapların Analizi

	Frekans	Yüzdelik oranı	Geçerli yüzdelik oranı	Toplam yüzdelik oranı
1	277	66,6	67,6	67,6
2	105	25,2	25,6	93,2
3	16	3,8	3,9	97,1
4	11	2,6	2,7	99,8
5	1	0,2	0,2	100,0
Toplam	410	98,6	100,0	

Anket sorusu: Teşkilatımızda maaş taltiflerinin verilmesinde izlenen yol etik kurallara uygundur.

1-Kesinlikle katılmıyorum 2-Katılmıyorum 3-Kararsızım 4-Katılıyorum 5-Kesinlikle katılıyorum

İnankul tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre TPT'nin maaş taltiflerinin verilmesinde izlediği yolun kurallara uygun olmadığını ifade etmek mümkündür. Deneklerin yüzde 93,2'si personele dağıtılan maaş taltiflerinin verilmesinde izlenen yolun etik dışı olduğunu düşünmektedir. Bu sonuç oldukça çarpıcıdır. Bir kurumda bir uygulama bu kadar yüksek bir oranda etik dışı kabul ediliyorsa bu uygulamanın gözden geçirilmesi gerekir.

4.2. Rütbe ve Terfi Sistemi Sorunsalı

“Emniyet Hizmetleri Sınıfı Personeli Rütbe Terfileri ve Değerlendirme Kurullarının Çalışmalarına İlişkin Yönetmelik”te rütbe kavramı: Emniyet Hizmetleri Sınıfı personelinin mesleğe girişte veya sonradan öğrenim, fiili çalışma, performans değerlendirme puanı gibi nitelikler sonucunda sahip olduğu hiyerarşik meslek unvanı, terfi ise; Personelin bulunduğu rütbeden bir üst rütbeye yükselmesi olarak tarif edilmiştir. Yine aynı yönetmelik TPT’de bulunan rütbeleri; polis memuru, komiser yardımcısı, komiser, başkomiser, emniyet amiri, dördüncü sınıf emniyet müdürü, üçüncü sınıf emniyet müdürü, ikinci sınıf emniyet müdürü, birinci sınıf emniyet müdürü ve sınıf üstü emniyet müdürü olarak sıralanmıştır.

Eğer bir polis teşkilatında objektif kriterlere dayanan bir terfi sistemi varsa o teşkilatta çalışan personel polisliğe ilişkin bilgisini geliştirmeye devam edecek, işine ilişkin yeteneklerini geliştirecek, işine daha fazla önem verecek ve sonrasında hem personelin motivasyonu sağlanacak hem de teşkilat hedeflerine daha kolay ulaşabilecektir. Fakat TPT’de uygulanan mevcut “rütbe terfi sistemi” personele motive edici imler sunmaktan ve personeli devinime geçirmekten uzaktır. Polislerin terfi konusuyla ilgili idari yargı mercilerine açtığı davaların sayısı bu sorunsalı açıkça ortaya koymaktadır (Durmuş ve Karakaya, 2010: 348).

ETK personelin bir üst rütbeye terfi edebilmesini belli kriterlere bağlamıştır. Mevcut sistemde özetle personelin bir üst rütbeye terfisini; bulunduğu rütbeye terfi ettiği tarih, performans notu (sicil notu) ve aldığı ödüller belirlemektedir. Eğer üst rütbede kadro sıkıntısı yoksa ceza almayan hemen her personel terfi ettirilmektedir. Ayasılı, mevcut polis teşkilatındaki rütbe terfilerinde yaşanan sorunların nedenlerini; terfi kriterlerinin mensuplar tarafından kabul görmemesi, üst kadrolardaki yığılmalar, terfilerde esas alınan liyakat tanımının esnek olması, terfi sisteminin uzun vadeli olmaması olarak sıralamıştır (Ayasılı, 2010: 362, 363, 388). Gültekin ve Özcan ise TPT’de yaşanan ve özellikle üst düzey polis müdürlerinin dile getirdiği terfi sorununa kaynak olarak TPT’nin merkezîyetçi yapısını göstermişlerdir (Gültekin ve Özcan, 1999: 3-4).

Alsancak ve arkadaşları TPT’de polis memurlarının motivasyonunu artırabilmek için memurların meslekte yükselme şansı getiren düzenlemelerin getirilmesinin aciliyetinden bahsetmektedir (Alsancak vd., 2010: 394). Alsancak, Gültekin ve Ayasılı’nın rütbe terfi sistemine dair yaptıkları eleştiriler ve tespitler de göstermektedir ki TPT’de uygulanan mevcut terfi sistemi personeli motive eden bir sistemden çok personel arasında çatışmaya sebebiyet veren bir düzenlemedir. Dünyanın hiçbir ülkesinin polis teşkilatında yaşanmaya dayalı bir terfi anlayışı bulunmamaktadır. En statükocu polis teşkilatlarında dahi polislerin eğitimleri, meslekteki başarıları, aldıkları ödüller veya cezalar, meslek içi yapılan sınavlar vb. esas alınmaktadır.

Unutmamak gerekir ki eğer bir polis teşkilatında terfi sisteminin hukuku personel içinde çatışmaya neden oluyorsa terfilerde adalet olmadığına dair idari mahkemelere açılan davaların sayısı her geçen gün artıyorsa bu teşkilatta başarıyı özendirme aracı olarak kullanılan terfi sisteminin personeli mesleğe bağlamaktan çok uzaklaştıracak, personeli motive etmekten çok

verimden düşürecek ve tüm bunların sonucunda personelin yönetime olan güveni azalacaktır (Alsancak vd. 2010: 394). Yönetime güveni olmayan bir polisten verim alabilmek kolay değildir.

Teşkilatın insan kaynaklarının yaklaşık yüzde 90'ını oluşturan polis memurlarının kariyer basamaklarında sonuna kadar çıkabilmesi mevcut hukuka göre oldukça güçtür. Polis memuru rütbesiyle komiser yardımcılığı rütbesi arasına yerleştirilen “başpolislik” rütbesi polis memurlarını motive etmekten oldukça uzaktır (Akkaya, 2013: 71). Yükselme, terfi etme, rütbe alma, daha fazla sorumluluk kazanma ihtimali olmayan bir polis memurunu polislik yapmaya motive edebilmek kolay değildir. Polis memurlarının en önemli sorunlarından biri rütbe-terfi sisteminin hukukuyla ilgilidir. Bunun yanında polis memurlarının; çalışma saatlerinin düzensizliği, ödüllerin dağıtımındaki ihmaller, memur-amir arasında bulunan ve aşılamayan engeller, örgüt içi karar alma mekanizmalarına dahil edilmeme gibi motivasyonu engelleyici maddi-manevi sorunları bulunmaktadır (Kaptı vd., 2010: 213-235).

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada TPT’de personeli özendirmeye, verimliliği ve performansı arttırmaya yönelik olarak kullanılan motivasyon araçlarının yönetimi Kapsam Teorileri çerçevesinde tartışılmıştır. Çalışmada alanında yapılan literatür çalışmasının yanında bu çalışmayı yapan araştırmacının yaklaşık yirmi beş yıllık polislik hayatında kazandığı tecrübeleri de yer almıştır. Çalışmanın polislik yazınına katkı sağlama potansiyelinden ve ortaya koyduğu sonuçlar itibarıyla polisliği ilgilendiren konulara dair yapılabilecek hukuki ve yönetsel düzenlemelere katkı sağlayabilme ihtimalinden söz etmek mümkündür. Çalışmada aşağıdaki sonuç ve önerilere ulaşılmıştır:

- Genelde Türk kamu yönetiminde özelde ise TPT’de motivasyon yönetiminde önemli sorunlar vardır.

- Kamu Denetçiliği Kurumu (Obdusmanlık) 31/12/2014 tarihinde verdiği kararla TPT’de yaşanan ve çalışanların motivasyonunu doğrudan etkileyen sosyal-ekonomik sorunları bilimsel verilerle ortaya koymuştur. Bu karar TPT üzerinde politika belirleme ve karar alma gücüne sahip olanlar için rehber niteliğindedir. Polisin yaşadığı güncel sorunları çok iyi anlatan bu karar doğrultusunda yapılacak düzenlemeler polisin motivasyonunu engelleyen çoğu sorunu ortadan kaldıracaktır.

- TPT motivasyon yönetiminde başarılı olabilmek için öncelikle iş etüdü ve analizi yaparak polislik hizmetlerinin standartlarını belirlemelidir. Mesleğin standartlarına ve niteliklerine uygun ve mesleği seven polis öğrencileri polis yetiştiren okullarda çağdaş-modern ve uygulama ağırlıklı polis temel eğitiminden geçirilmelidir. Meslek öncesi kaliteli bir polis temel eğitimi almış ve polisliği seven polislerin motivasyonu sağlamak daha kolay olacaktır. Nitekim polislik mesleği iş bulamayanların ekmek kapısı değildir.

- TPT’de kullanılan motivasyon araçları gözden geçirilmelidir. Günümüzün güvenlik tehditleri, polislerin beklentileri, ülkenin sosyal ve ekonomik gerçekleri göz önünde bulundurularak TPT’de kullanılan motivasyon araçları güncellenmelidir.

- TPT’de başarıyı özendirmek için kullanılan araçlardan özellikle “para ödülü” ve “rütbe terfi sistemi” başarıyı özendirmekten çok kurum içinde fitne-çatışma nedeni haline dönüşmüştür. Para ödülünün verilmesinin hukuku tekrar düzenlenmelidir veya tamamen kaldırılmalıdır. Yaşlandırmayı esas alan kıdeme dayalı rütbe terfi sistemi yerini performansı ve somut liyakat kriterlerini önemseyen rütbe terfi sistemine bırakılmalıdır. Performansı yüksek olan 30 yaşındaki bir polis amiri mesleğin en üst rütbesine emsallerinden önce çıkabilmelidir.

- Her bir polis, polis memuru rütbesinde göreve başlamalı sonrasında somut kriterlerle düzenlenmiş yazılı hukuk çerçevesinde emsallerine göre daha başarılı olanlar kariyer basamaklarında yükselmelidir. Mensuplar arasında çatışma nedeni olan polis yetiştiren okullar tek bir isim adı altında toparlanmalıdır. Bahse konu okul farklı kentlerde bulunan polis meslek eğitim

merkezleri (POMEM) olmalıdır. Yine farklı kentlerde bulunan polis meslek yüksekokulları (PMYO) POMEM'lere dönüştürülmelidir. Hatta Polis Akademisi doğrudan amir yetiştiren okul olmaktan çıkmalı başarılı polislerin amirlik eğitimi aldığı, polislik mesleğine ilişkin bilimsel araştırmaların yapıldığı ve polise dair tüm meslek öncesi ve meslek içi eğitimlerin planlandığı akademik bir üst birim olarak yeniden yapılandırılmalıdır.

- Polis yöneticileri alacağı kararlarda özellikle polis memurlarının fikirlerini dikkate almalıdırlar. Masa başında astlar dinlenmeden alınan bir kararı sahada hayata geçirmek kolay olmaz. Rütbeli personel astlarını dinlemeli, onlara değer verdiğini göstermeli ve polislik uygulamalarına dair kararları astlarıyla beraber almalıdır.

- TPT sadece polislik hizmeti sunumunda vatandaşa karşı değil kendi personeline karşı uygulamalarında da şeffaflık-hesap verebilirlik-demokratik polislik-insan odaklı yönetim anlayışı gibi çağdaş yönetim ilkelerinden ayrılmamalıdır.

- Polis memurlarının amirlere karşı güveni oldukça düşüktür. Polis amirleri astlarının uymasını istediği etik kurallara öncelikle kendileri uymalıdır. Bu anlamda polis amirlerinin özellikle yüksek rütbeli polis müdürlerinin liderlik ve motivasyon konulu meslek içi eğitimlere tabi tutulmaları oldukça önemlidir.

- Her türlü ödüllendirmede adil davranılmalıdır. Bir operasyonda 20 kişi veya 30 kişi taltif alacak anlayışı problemlidir. Bahse konu operasyonda kaç kişinin emeği varsa o adar kişi ödüllendirilmelidir. Bir başka anlatımla para ödülü verilirken sıraya, eşin çalışmasına veya çalışmamasına, kişinin ekonomik durumuna göre belirlenmemelidir.

- Terfi ve para ödülü haricinde personeli motive edecek çok sayıda araç vardır. Takdir etme, personelin görüşünü alma ve yönetime dahil etme, sosyal tesislerden faydalandırma, sorumluluk verme, personele güvenme, çalışma alanlarının iyileştirilmesi bunlardan bazılarıdır. Bu araçları doğru ve uygun zamanda adil ve eşit kullanmak personeli vereceğiniz para ödülünden daha fazla motive edecektir.

- Günümüzün Türk polisi “Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi”nin ilk basamağında gösterilen fizyolojik ihtiyaçlarının (barınma, beslenme, uyuma vb.) karşılanmasıyla motive edilemez. Bu ihtiyaçların giderilmesi ancak gelişmemiş, açlık ve barınma sorunu yaşayan ülkelerin polisleri üzerinde harekete geçirici etki yapar. Bu anlamda Türk polisinin yarınların sosyal, ekonomik endişesinden kurtaracak güvenlik ihtiyacı karşılanmalı ve sonrasında Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Piramidinin üst basamaklarına çıkabilmesi için motivasyon araçlarının kullanımına dair personeli devinime geçirecek, polisin alanda yaşadığı gerçeklere uygun yönetsel ve hukuki düzenlemeler yapılmalıdır. Bunu sağlayabilmek için sahada bulunan özellikle polis memurları üzerinde onları anlamaya ve gerçek anlamda sorunlarını ortaya çıkarmaya yönelik ampirik çalışmalar yapılmalıdır. Astlar dinlenmeden ve fikirleri alınmadan yöneticilerin polislik uygulamaları hakkında alacağı kararlar toplam kaliteyi artırmayacağı gibi bunların çalışanlar üzerinde karşılığının olacağını beklemek gerçekçi olmaz.

- Aslında bir polis memurunu motive etmek çok zor değildir. Gece boyunca görev yapmış ve işinden ayrılan bir memura amiri tarafından “Gece boyunca ayakta kaldın, sabaha kadar görev yaptın, iyi istirahatlar teşekkür ederim.” demesi dahi onu mutlu edecek ve personel ertesi gün başlayacağı göreve daha bir şevkle gelecektir. Yine bir amir görev anında hasta olduğunu öğrendiği bir memura “Geçmiş olsun, doktora bir görün” demesi o memurun motivasyonunu artıracaktır. Çünkü memurlar kendilerinin derdini dinleyen, kendilerine değer veren, başları sıkıştığında yanlarında olacak amir ararlar.

KAYNAKÇA

ADAIR, J. (2003). *Etkili Motivasyon*. Çeviren: Salih Uyan, İstanbul: Babıali Kültür Merkezi.

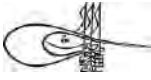
- AKKAYA, B. (2013). “Geçmişten Günümüze Türk Polis Teşkilatında Rütbelere / From Past To Present Police Ranks In Turkish National Police”, *TURKISH STUDIES-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5 Spring 2013, ANKARA-TURKEY, p. 59-72.
- AYDIN, A.H. (2003). Polisin Güncel Sorunları: Bir Neden-Sonuç Analizi, *Polis Bilimleri Dergisi*, 5(3-4), 1-12.
- AYASILI, M. (2010). Terfi Sisteminde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Editör H.H. Çevik, M. Buçak, O. Filiz, *Polis Teşkilatında İnsan Kaynakları Yönetimi*, (pp. 361-392), Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- BAYCAN, C. (2005). Polis Memurları Rütbe Yükselme Sistemi, (2), 51-68., <http://www.pa.edu.tr>, Erişim tarihi: 21.03.2015.
- BAYRAKTAR, H. V. (2015). “Sınıf Yönetiminde Öğrenci Motivasyonu Ve Motivasyonu Etkileyen Etmenler / Student Motivation In Classroom Management And Factors That Affect Motivation”, *TURKISH STUDIES-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/3 Winter 2015, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7788> ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY, p.1079-1100.
- BOLAT, T., SEYMEN, O.A., BOLAT, O.İ. ve ERDEM, B. (2009). *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- BÖLÜKBAŞI, A. ve YILDIRTAN, D.Ç. (2009). Yerel Yönetimlerde İş Tatminini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Alan Araştırması. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi*, (2), 345-366.
- CARVALHO, B. J., MENDES, S. M. ve GOMES, P. S. (2010). Performance Measurement of the Portuguese Police Force Using the Balanced Scorecard. *4th International Conference on Accounting, Auditing and Management in Public Sector Reforms- Programa Operacional Ciencia e Inovacho.Unia O Europeia*.
- CERRAH, İ. (2011). *Demokratik Toplumlarda İçgüvenlik*, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- DEMİR, S. B. ve DEMİRBAŞ, S. (2014). “Ortaokul Öğrencilerinin Polise Yönelik Tutumlarının İncelenmesi / Examining The Attitudes Of Secondary School Students Towards Police”, *TURKISH STUDIES-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5 Spring 2014, ANKARA-TURKEY, p. 727-740.
- ÇAM, S. ve ÇAKIR İ. (2008). Polislerde İş Stresi Algısının Kişisel ve Göreve Bağlı Bazı Değişkenlere Göre Karşılaştırılması. *Polis Bilimleri Dergisi*, 10(3), 21-40.
- GARCIA, L.V. (2009). Administracion Policial. Administracion Publica Aplicada Al Manejo de Policias, *Espacios Publicos*, 12(25), 23-40.
- GLOBAL TERRORISM INDEX (2014). Institute For Economics Peace, <http://www.visionofhumanity.pdf>, Erişim tarihi: 03.04.2015
- GÖK, M., ÖZAŞÇILAR, M. ve ZİYALAR, N. (2004). İstanbul'da 1997-2002 Yılları Arasında Polis İntiharları, *Polis Bilimleri Dergisi*, 6(3-4), 31-44.
- GÖKSU, T., ÇEVİK, H.H., FILİZ, O. ve GÜL, S.K. (2009). *Güvenlik Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- GÖKSU, T. (2002). Maslow'un İhtiyaçlar (Güdüler) Piramidi ve Polisin Yabancılaşma Olgusu. *Polis Bilimleri Dergisi*, 4(3-4), 27-48.
- GÜL, K.S. (2008). Kamu Yönetiminde ve Güvenlik Hizmetlerinde Hesap Verebilirlik, *Polis Bilimleri Dergisi*, 10(4), 71-94.

- GÜLTEKİN, R. ve ÖZCAN, Y.S. (1999). “Police and Politics in Turkey”, British Society of Criminology Conference, (3). Liverpool.
- ERŞAHİS, Ü. (2010). Emniyet Teşkilatında Motivasyon Araçları: İstanbul İli Kadıköy İlçe Emniyet Müdürlüğü Örneği. Editör H.H. Çevik, M. Bucak, O. Filiz, *İnsan Kaynakları Yönetimi*, pp. 239-268), Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- ERYILMAZ, B. (2007). *Kamu Yönetimi*. İstanbul: Okutman Yayıncılık.
- FERNANDEZ, M.M. (1994). La Policía Local Ante una Nueva Cultura Profesional, *Cuadernos de Trabajo Social*, (7), 165-178.
- FINDIKLI, R. (2000). Polislik Mesleğinin Özellikleri ve Mesleki Kimlik Olgusu. *Polis Bilimleri Dergisi*, 2(5-6), 2-16.
- HERZBERG, F. (1987). One More Time: How Do You Motivate Employees? *Harvars Business Review*, September-October, 1-16.
- HOOD, C. (1991). A Public Management For All Seasons? *Public Administration*, (69), 3-19.
- HOSSAIN, F. (2011). Motivational Status of Subordinate Police Officers (SPOs): A Study of Dhaka Metropolitan Police (DMP), Master in Public Policy and Governance Program Department of General and Continuing Education. <http://www.mppg-nsu.org>. Erişim tarihi: 12.01.2015.
- İNANKUL, H. (2013). Türk Polis Teşkilatında Etik Algısı: Ampirik Bir Çalışma, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.
- JEROME, N. (2013). Application Of The Maslow’s Hierarchy Of Need Theory; Impacts And Implications On Organizational Culture, Human Resource And Employee’s Performance. *International Journal of Business and Management Invention*, 2(3), 39-45.
- KARAMAN, R., TUNCAY, S. ve DURMAZ, M. (2004). Bir Kamu Kurumu Olarak Polis Teşkilatında Halkla İlişkilerin Önemi, *Yönetim ve Ekonomi*, 11(2), 115-127.
- KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMUNUN (Obdusmanlık) (2014). 30/12/2014 tarihli kararı.
- KAPLAN, M. (2007). Motivasyon Teorileri Kapsamında Uygulanan Özendirme Araçlarının İşgören Performansına Etkisi ve Bir Uygulama, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KAYA, F.Ş., YILDIZ, B. ve YILDIZ, H. (2013). Herzberg’in Çift Faktör Kuramı Açısından İlköğretim I.Kademe Öğretmenlerinin Motivasyon Düzeylerinin Değerlendirilmesi, *Akademik Bakış Dergisi*, (39), 1-18.
- MASLOW, A.H. (1943). A Theory of Human Motivation. Originally Published in *Psychological Review*, (50), 370-396.
- MOORE, L.L. (2010). Using Achievement Motivation Theory to Explain Student Participation in a Residential Leadership Learning Community, *Journal of Leadership Education*, 9(2), 22-34.
- ONARAN, O. (1981). *Çalışma Yaşamında Güdülenme Kuramları*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- ÖRÜCÜ, E. ve KANBUR A. (2008). Örgütsel-Yönetimsel Motivasyon Faktörlerinin Çalışanların Performans ve Verimliliğine Etkilerini İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma: Hizmet ve Endüstri İşletmesi Örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 15(1), 85-97.
- PEKEL, H.N. (2001). İşletmelerde Motivasyon-Verimlilik İlişkisi Devlet Hava Meydanları İşletmesi Antalya Havalimanı Çalışanları Arasında Bir Örnek Olay Araştırması”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İsparta.

- RAINEY, H.G. (1993). Work Motivation. In R.T. Golembiewski (Ed) Handbook of Organizational Behaviour. New York: Marcel Dekker.
- ROBBINS, S.P. (1997). Essentials of Organizational Behavior. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- RYAN R.M. ve DECI E.L. (2000). Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. *Contemporary Educational Psychology*, (25), 54-67.
- RYNES, S. L., GERHART, B., & MINETTE, K. A. (2004). The importance of pay in employee motivation: Discrepancies between what people say and what they do. *Human Resource Management*, 43(4), 381-394.
- SANCHEZ, M. JJ., SANZ, B. M., APELLANIZ, G. A. ve PASCUAL, I. A. (2001). Policia y Estrés Laboral. Estresores Organizativos Como Causa de Morbilidad Psiquiátrica. S.E.S.L.A.P. - Vol. 1(4). 21-26.
- SALOMON, L. (2004). El Desempeño Policial y La Satisfacción De La Ciudadanía”, Programa De Las Naciones Unidas Para El Desarrollo, <http://pdba.georgetown.edu/citizenssecurity/honduras/documentos>, Erişim tarihi:28.03.2015.
- SOMMERFELDH, V. (2010). An Identification Of Factors Influencing Police Workplace Motivation, Master of Education, Queensland, http://eprints1/Vernon_Thesis.pdf. Erişim tarihi:05.03.2015.
- SMITH, J. H. (1987). Elton Mayo and the hidden Hawthorne. *Work, Employment & Society*, 1(1), 107-120.
- SUSAN, M.W., GAKURE, R.W., KIRAITHE, E.K. ve WAITITU A.G. (2012). Influence of Motivation on Performance in the Public Security Sector with a Focus to the Police Force in Nairobi, Kenya. *International Journal of Business and Social Science*, 3(23), 195-204.
- STELLO, C.M. (2011). Herzberg’s Two-Factor Theory of Job Satisfaction: An Integrative Literature Review”, <http://www.cehd.umn.edu/olpd/research/studentconf/2011/.pdf>. Erişim tarihi: 02.02.2015.
- WEISBURD, D. ve NEYROUD, P. (2011). Police Sience: Toward a New Paradigm. *National Institute of Justice (NIJ)*, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/228922.pdf>, Erişim tarihi: 20.04.2015.
- YAN, İ. (2008). Duygu Zekâ İlişkisi ve Duygusal Zekânın Yöneticiler Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIZ, E., KARAASLAN, İ.A. ve GÜLTEKİN, B. (2008). Polis Adaylarının Duygusal Zekalarıyla Polislik Mesleğine İlişkin Tutumlarının İncelenmesi: Rüştü Ünsal Pmyo Örneği. *Akademik Fener Dergisi*, (9), 19-41.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

İNANKUL, H., Türk Polis Teşkilatında Motivasyon ve Bunun Kapsam Teorileri Açısından Değerlendirilmesi, **Turkish Studies** - *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 533-554, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8079>, ANKARA-TURKEY

MİSTİSİZM'İN DİLİ; SEMBOLİZM*

Musa KAVAL**

ÖZET

Dinsiz toplum olmadığı gibi mistik bir yönü olmayan dinde bulunmamaktadır. Dinlerin herkes için ortak olan ve aynı somut manaya işaret eden zahiri hükümleri şekli birlikteği sağlar. Dinin formu olarak tarif edebileceğimiz bu yüzünün dışında kişilerde değişik şekillerde tezahür eden engin mana yüklü yüzünü de mistisizm oluşturmaktadır. İnananların Tanrı'ya daha yakın olmaları ve O'nun bilgisine ulaşabilmeyi hedefleyen mistisizm bu yönü ile dinin özüdür. İnsan ruhuyla direk bağı olan din, mistik yönü aracılığıyla bireyin iç dünyasında yeniden keşfedilir. Dinin herkes için ortak mana dünyası olan zahiri hükümlerden hareketle bireyin fitratında sahip olduğu potansiyellerini geliştireceği yeni, sonsuz tecrübe ve mana dünyası olarak mistisizm dini kemâle erdirir. Din ve dini hayatın bir takım tecrübeler aracılığıyla bireyde daha anlamlı kılınması ve bu tecrübelerin aktarılması için sembollere ihtiyaç duyulmuştur. Zira soyut, değişken olmasına karşın sembol mana yönü ile engin ve güçlüdür. Böylece dinin herkes için sabit ve ortak mana dünyasından alınan semboller bireyin iç âleminde yeniden anlamlandırılarak daha deruni bir mana ile bireyin dini duygu ve düşünce âlemi zenginleştirir. Mistik tecrübeler dinin görünen hükümlerine yeni bir hayat kattığı gibi sembolizmde kelime veya nesnelere yeni anlamlar katmaktadır. Bu yetkinliğini giderek geliştiren bireyler bir süre sonra daha önceden sembol manası olmayan sıradan herhangi bir nesneyi sembol olarak kullanıp, onu dininin iç âleminde inkişaf etmesi için bir araç olarak kullanabilir duruma gelecektir. Bu nedenle geçmişten bu yana bütün dinlerin mistikleri sembolleri çok fazla kullanmışlardır. Doğal insani bir anlatım olması nedeniyle birçok dinde aynı manayı paylaşan sembollere rastlanmaktadır. Bu çalışmada mistisizm ve sembolizmin, insanın Tanrı ile olan özgün ve vazgeçilemez iletişimdeki paydaşlığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mistisizm, sembolizm, Tanrı Bilgisi, iletişim, mistik tecrübe.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf, El-mek: kavalmus@hotmail.com

LANGUAGE OF MYSTICISM; SEMBOLISM

STRUCTURED ABSTRACT

There are religions without non-mystical aspect as being no irreligious society. All religions have some ordinary and constant forms which make the religions unchangeable and fixed for all worshippers. Actually these common and constant forms of religions are the basic meaning of experienced religion and first base of it. In other words these forms construct the main pillow of it and make the religion long lasting. In addition to this common meaning side of the religion, mysticism as a vast and rich meaning and experience of the individual religious life is other dynamic side of the religion. Having the same faith every worshipper has different religious feeling and experiment. It means that everybody lives his/her own religion in his deep core with special mystic world.

Mysticism whose aim is to get people closer to God and be connection with Him. Eventhough all the worsippers believe the same religion, they don't have the same religious experiment. For instance most muslims pray God five times every day. But they don't feel the same awe and peace. Even a person doesn't feel the same sense during the pray. In Ramadan Mounth fasting creat a lot of additioanl image from delicious food to i'tikaf. Like this all religious thought and feelings are changeable from people to people. People learn religion by the help of other people but they develop and mature it themselves. This process achieved by individual knowledge namely by own mystical life. Because the ways through the God is different as many as number of people. So everbody must follow hir own way.

Religion which is connected directly to the human spirit is rediscovered in the inner world of the individual through the mystical aspect. God create different kinds of things as sample us to see His sings in all around the world. Having mental and senses people can develop their understanding related to God in their inner-self. In that situation everything around them can be sings and symbols in travel to God. As a result simple and ordinary objects, daily life objects can be a meaningful religious symbols for the worshipper. This religiously matured process can be completed by symbols because new symbol means new understanding and experiment. This precession started from the standart forms of religion makes the worshippers capable in religious sense. So worsippers who create and use many symbols in his path of God can perform self and have perfect faith.

Like religion symbol has two faces; form and meaning. Form of it helps getting general and constant message, but meaning is endless according to understanding and feeling of people. To have other religious experiment, thoughts and share them symbols also useful because they makes them understandable. In order to make religion and religious life more meaningful by the help of some experiences and transfer of them symbols are needed. Creating symbol in religious life make the religion dynamic with new original meaning and comment. Standart and ordinary forms of it can be surpassed by symbol and make the religion colurful in spiritual life of individual.

However being abstract and variable symbol is extensive and powerful. Like mystical experience adds new life in appearing provision of religion, symbolism adds new meaning to the world and object. Symbols get their meaning from the form's first and surface meaning. But symbolism give a lot of new extra meanings to it according to the person's mystical life. In every moment worshipper can add new meaning the symbol. Bucause of the richness of mystical world of the believer God' s light may be seen through different sings and forms. Endless signs of God can only be undestood and explained by symbols. The world which is the mutual place of religion and symbol is the source of experiment of mystical life and language because the objects and forms used in symbolism taken from the real world. Bucause of these reason in mystical works very ordinary and basic materials can be used to explain some mystical truths. Therefore mystics of religions have used symbols from the past to present. Due to being as a natural human expression many religious symbols having same meaning in many religion are found. So we can see sun, moon, stars, mount, water, sea, animals as symbols in all religions. Bucause they are natural and easy to use. In this study fellowship of mysticism and symbolism on the unique and indespensable communication of people with God are discussed.

Key Word: Mysticism, symbolism, Knowledge of God, communication, mystical experince.

Mistisizm ve Tasavvuf

Dinlerin şekillerinin ötesinde, farklı inanç ve geleneklere göre değişen sıra dışı uygulamalar, söylemler, metinler, gelenekler ve tecrübeler bütünlüğü olan mistisizm inananların yaşamlarında değişime yol açar (Gellman, 2011). Yunanca “mystes” kelimesinden türeyen mistisizm “gizli inanç ve din” anlamında bir inancın kısmen ya da tamamen gizli olan ritüellerini ifade eder. Klasik Yunan (M.Ö. 4-5) ve Helenistik Dönem’de (M. Ö. 323- M.S 330) “myein” kökenden gelen “mystes” kelimesi “sır tutan kişi”yi ifade ediyordu. Daha sonra Hristiyanlar tarafından kelime gizli-içsel dini tecrübe manasında kullanılmıştır (Merkur, 2015).¹

Manevi hayatın bilimi ve sanatı olarak tarif edilen mistisizm (Underhill, 2012) bu basit anlamına karşın çok geniş uygulama çeşitliliğine sahiptir. Dinlerin ve kültürlerin öğretilerine göre değişen çok geniş pratiklere sahip olan mistisizmin amacı Mutlak ve Sonsuz olan Tanrı ile birliktelik kurmaktır (Merkur, 2015). İslam inancında ise tasavvuf geleneği mistisizmin bu amacının karşılığı olarak Hz. Muhammed’in kendi yaşamında da örneklediği “zühd” hayatı takipçileri tarafından mânevi hayatın keşif ve ilhamla süslenmesi için bir vesile olarak görülmüştür. Mistisizmin aksine tasavvufun kelime olarak nereden türetildiği ile ilgili değişik fikirler ileri sunulmuştur (Altıntaş, 1986). Ancak bundan daha ilginç olanı ise tasavvufun tanımı ile ilgili olarak neredeyse her sufünün farklı bir açıklama yapmış olmasıdır. Örneğin Amr B. Osman Mekki:

¹ Yahudiliğin devamı olarak görüle Hristiyanlığın Roma İmparatorluğunda etkin kültür olan Paganizm’den dolayı dini yaşam özgürlüğü konusunda ciddi baskılara maruz kaldıklarını biliyoruz. Kendi inançlarını yaşama konusunda karşı karşıya kalınan bu durumun sonucu olarak Yahudi ve Hristiyanlar çoğu zaman kendilerini gizlemek zorunda kalmışlardır. Bu durumun bir sonucu olarak derüri dinsel tecrübe anlamına gelen mistisizmin o dönemde hakim Pagan Kültürü içersinden kendi inancını gizli olarak yaşamaya çalışanları ifade etmek üzere “mystes” kelimesinin kullanılmış olabileceğinin dikkate değer olduğunu düşünüyoruz.

“Kulun her vakitte, o vakit içinde işlemesi en uygun olan âmelle meşgul olmasıdır.”, Semnun: “Ne bir şeye mâlik olman, ne de bir şeyin sana mâlik olmasıdır”, Cüneyd: “alakayı keserek Allah ile beraber olmaktır.”, “Sulhu olmayan bir savaş.”, Maruf Kerhi: “Hakikatleri almak ve halkın elinde bulunandan ümit kesmektir.”, Kettâni: “Tasavvuf ahlaktır.”, Ebu Ali Ruzbari: “Tasavvuf, kovsa dahi sevgilinin kapısı önünde diz çökmek ve oradan ayrılmamaktır.”, Ebu SehlSu’lûki: “Tasavvuf, itirazdan vazgeçmektir.” demiştir (Kuşeyri, 2003: 367-370).

Mutasavvıflar tarafından İslam mistisizminin bu kadar çeşitlilik arz edecek şekilde ifade edilmesi hâl ilmi olmasından kaynaklanmaktadır. Her sufinin fitratının yanında almış olduğu eğitim, içinde bulunduğu ve yetiştirdiği dünyanın kendisi üzerindeki tesiri ile tasavvufun farklı bir yönüne dikkat çekiyor olmaları doğaldır. Bu durum yüzeysel bir nazariye sonucu ileriye sürülen tevhid dini olan İslam’ın zararına değil; aksine büyük bir mana zenginliğinin, çok boyutlu ve derin bir bakışın kaynağı olmuştur. Örneğin tasavvuf geleneğine göre Allah’ın sıfatlarından bazılarının insanlar üzerinde farklı şekillerde tecelli ettiğine inanılır. Tecelli-i sıfat olarak terimleşen bu ifadeye göre Allah’ın bir sıfatı kulun kalbinde ortaya çıkar. Örneğin Allah’ın işitme sıfatıyla tecelliye mazhar olan kişi cansız varlıkların zikirlerini duyar hale gelir (Cebecioğlu, 2004:640). Dolayısıyla mistik duygu ve tecrübe zenginliği olarak görülecek bu çeşitlilik bütünüyle soyut olan metafizik âlem ile ilgili bilinçlenmenin farklı bilgi ve sezgilerden istifa edilerek anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Tasavvufa ilhamın yanında felsefi bir boyutta katan İbn Arabî; “Allah’a giden yolların sayısının O’nun yaratmış olduğu mahlukatın nefesleri kadar” olduğunu ifade etmiştir (2010). Vâhdet-i vücûd’ü özetleyen bir ifade olarak burada sadece insan değil bütün mahlûkatın yaşam belirtisi ve fiili olan nefis alıp verme anlayabilen ve hissedebilen için vâhdetin tecellisi olarak görülmektedir. Allah’ın Hay ve Kayyâm olması nedeniyle “göklerde ve yerde bulunan herkes, O’ndan ister. O, her an yaratma halindedir (Rahman, 55/29). İnsan ile Tanrı arasındaki zorunlu, aynı zamanda da gizemli ve cazip olan yaratılıştan gelen ilişki bağı, farkında olsun ya da olmasın insanı bir arayışa yöneltir. Akıl nimeti ile donanan ve bu nedenle de yeryüzünü idare etmek üzere halife olarak yaratılan insan (Bakara, 2/30) bilişsel kapasitesi dolayısıyla Tanrı ile iletişimde bulunabilen yüce bir varlıktır (Peterson, 1999).

Dinler, insanoğluna somut bir takım âyinler ve ritüeller aracılığıyla toplumsal ve sosyal duygu ve tecrübe ortaklığı sağlamaktadır. Dinsiz bir topluma rastlanılmamış olması bu durumun en çarpıcı gerçekliği olarak gösterilebilir. Bütün dinlerin değişmeyen kendilerine has âyin, ibadet, dua ve kutlamaları vardır. Ancak bütün bu şekli uygulamalar tamamlanınca din hem bireyde hem de toplumda kemâle ermiş olmaz. Örneğin Müslümanlar için en temel ibadet olan namazı göz önüne aldığımızda şeklen tam olmasına rağmen Allah namazı ihlâssız bir şekilde kılanlar için “Yazıklar olsun şöyle namaz kılanlara. Ki onlar, kıldıkları namazdan gâfildirler (Mâ’ûn, 107/4-5). Namazdan beklenen onun şekil itibarıyla ifa edilmesi değildir; ondan asıl gaye Allah’ı hatırlamaktır (Tâ’hâ, 20/14). Yani Allah ile iletişime geçme çabasıdır. Bu nedenle ancak bu gaye doğrultusunda huşu içerisinde namazı kılanlar kurtuluşa erer (Müminun, 23/1-2). Dinin direği olarak tarif edilen namaz (Acluni, Keşful Hafa, II/31) kişide düşünce, duygu ve bunların sonucu olarak davranışları açısından olumlu yönde değişikliğe vesile olmalıdır. Aksi halde Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi beklenenin aksine kişinin Allah ile olan iletişiminin zayıflamasına yol açar: “Kim bir namaz kılar da, o namaz kendisini açık ve gizli kötülüklerden alıkoymazsa o namazın, o insana, kendisini Allah’tan uzaklaştırmaktan başka bir katkısı olmaz.” (Suyuti, ed-Dürrü’l-Mensur, VI,465). Aynı manaya işaret etmek üzere Allah kesilen kurbanlar için “Onların etleri ve kanları asla Allah’a ulaşmaz. Fakat sizden O’na, takva (Allah’a teslim olma) ulaşır.” buyurur (Hacc, 22/37). Birçok âyette Müslümanların yapmış oldukları âmellerde asıl olanın ihlâs ve takvaya uygunluk olduğunu görürüz.

Şekil olarak aynı olan ibadetlerin niyet ve ihlâs açısından farklılık gösterdiğini görüyoruz. Yani zâhiren aynı görünen ancak muhteva olarak farklılık arz eden dini uygulamalar kişinin içinde bulunduğu ruh hali ve düşünce dünyasına paralel olarak kendine hastır. Hatta aynı kişi gün içerisinde kılmış olduğu namazlarda bile farklı bir duygulanım tecrübe edebilmektedir. Bunun neticesinde kişi birden yedi yüze kadar derecelendirilmiş sevaba erişmektedir (Bakara, 2/260). Dinlerin tek olan somut yönlerine nazaran, onu anlamlı kılan; inananın iç âlemindeki tezahürüne göre çok değişken ve kademeli olan metafizik yönüdür. Dolayısıyla Allah'a giden yolların mâhlukun nefes sayısı kadar çok ve her defasında yeniden farklı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle mânevi âleme yolculuk eden sûfi için "vaktin oğlu" (ibnülvakt) ifadesi kullanılır (Mevlânâ 1990, III/1426). Her nefes bedene yeni bir canlılık getirdiği gibi sûfi de Allah tarafından kendisi için takdir edilmiş ve içinde bulunduğu zaman ve hale tabi olarak ilahi tecellilere mazhar olmaya çabalar (İbn Arabi 2008, IX:356-359). Böylece sûfi için içinde bulunduğu an bir sonraki üst makam ve hal geçiş için âdeta bir nefes olur.

Mistisizm ve Sembolizm

Dinlerin dogmatik, değişmez ve şekli formalarının yanında onlara mana, duygu ve sezgi açısından sonsuz bir alan açan mistisizm, inanların Tanrı ile özel ve yoğun bir iletişim kurmasını sağlamaktadır. Her bireye ve ana mahrem olan bu iletişim birey üzerindeki çok yönlü duygulanımın bir sonucu olarak ona yeni anlayış ve eylemsellik katarak aynı zamanda dinlerin dinamizmini sürdürmeleri sağlar. Metafizik âlemde yaşanan bireye has mistik tecrübenin toplum tarafından da anlaşılabilir kesretten vâhdede giden yeni bir araç haline getirilmesi için ifadeye dökülmesi gerekmektedir. Ancak tecrübe edinilen metafizik yaşantının kelimelerin literal anlamları ile ifade edilebilme zorluğu söz konusudur. Zira ortak, sağlıklı bir iletişim kurulabilmesi kelimelerin herkes tarafından bilinen literal anlamları, bireysel ve soyut bir manası olan tecrübenin aktarımında yetersiz kalacaktır. Basit iletişimde dahi aktarılan somut mesajların gönderen ve alıcı tarafından tam anlamıyla örtüşmesi açısından ciddi sorunlar yaşanırken bireysel metafizik mesajların tam olarak doğru iletilmesinin çok zor olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum soyut ifadelerin en etkin şekilde iletilişi sembolizmde de söz konusudur. Zira sembolizmde şekil ile kast edilen arasında farklılık vardır (Preminger&Brogan 1993:1253). Her ne kadar dini bir sembol bütün inanlar için ortak bir mana içerse bile her bireyin zihninde ve kalbinde değişik duygu ve düşüncelere kapı aralar. Örnek olarak bütün Müslümanların ortak sembolü olan Kâbe inananlarda farklı bir dini mana ve hissiyatı uyandırmaktadır. Benzer şekilde "Ramazan Ayı" ile ilgili düşünüldüğünde, Ramazan pidesinden, bol çeşitli ve lezzetli iftarlardan, şeker ve tatlılar; teravih namazından itikâfa girme ve Kadir Gecesi'ne; uykusuzluktan sigarasızlığa kadar birçok çağrışım akla gelir. Dolayısıyla dini semboller tıpkı mistik yaşantıda olduğu kişinin sahip olduğu yaşam tarzı, inanç değerleri, bilgisi, ihlâsı ve karakteri gereği değişik yorumlanabilmektedir. Bu mana farklılığı mistisizmde de görüldüğü gibi daha çok bireylerin bilgi donanımı ve hassasiyetlerden kaynaklanmaktadır. Zira aynı duyu organlarına sahip olmalarına rağmen insanlar aynı uyarıcıya, algılama ve geçmiş tecrübe farklılıklarından dolayı birbiri ile zıt manalar vermek suretiyle değişik tepkiler ortaya koyabilmektedirler. Aklın ve duyguların farklı şekilde oluşturdukları anlam haritalarının tamamen soyut olan metafizik konularda aynı ürünleri ortaya koyması beklenemez. Her bir bireye has olan dini duygulanım ancak tecrübeyi yaşamış olan kişinin ifade edebildiği kadarıyla genele mal olabilecektir. Özel ve sırlı bir hal olan mistik tecrübenin anlatılması sıradan bilgi kanalları kullanılarak, duyuusal algılar aracılığıyla genel mantık işleyişi ile gerçekleştirilemez (Scholem, 1941). Bu nedenle mistik öğretilerin özü olan Tanrı bilgisini dair tecellileri anlatmak için sembolizmi kullanırlar. Mistiklerin sembolizmi kullanmaları bir tercihten öte zorunluluktur. Zira dine içten yaşayanların mistik tecrübe ve duygulanımlarını anlamlandırma çabaları ve onları yorumları sadece semboller aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir (Angobung, 1995:68).

Mistisizm ve sembolizmin bir önemli benzerliği de kullandıkları kanaldır. Mistisizm dinlerin bâtinî yönüne dair derûnî bilgilenmeyi sağlarken dinin zâhiri yönünden istifade eder. Dinin asıl gayesi olan Tanrı bilgisine erişme yolculuğunda kullanacağı enstrümanlar dinin zâhirini ortaya koyan inanç ve ibadetlerdir. Yukarıda değindiğimiz namaz örneğinde olduğu gibi kulun Allah'a en yakın olduğu ve O'nun ile iletişimi tecrübe edilebilmesinin ilk şartı namazın formuna uymaktır. Zira namazdan kasıt olan huşuyu ermeden önce yerine getirilmesi istenen bir takım zâhiri uygulamalar söz konusudur. Mistik yaşamın temel gıdası olan ihlâs ve takvaya ulaşmanın yolu dinin emretmiş olduğu zâhiri uygulamalardan geçmektedir. Dolayısıyla dinin mistik duygulanım yönünden istifade edebilmek için dinin zâhirinden istifade edilmesi zorunludur. Sembolizm de mana yönünde yeni ifadelere ulaşmak istediğinde tıpkı mistisizmin yaptığı gibi dilin ve nesnenin zâhirinden yükselmek zorundadır. Friedman'ın ifadesi ile sembol sahip olduğu zâhiri gerçek anlamdan yararlanarak yeni manalar üretir (1993: 1252). Bu anlamda mistisizm ve sembolizm şekil/formdan ilk ivmesini kazanarak mümkün olabildiğince derin anlamlara yükselmeye çabalar.

Yukarıda ele aldığımız gerçeği Fromm'un "geleneksel sembol" (1952) olarak tarif ettiği sembolleştirme sürecine benzetebiliriz. Böylece semboller bulundukları zaman içerisinde toplumsal bir anlayışa sahip olurlar (Scholem, 1941: 27). Dini sembolizm bu yönüyle herkese hitap etmesi bakımından toplumun dini algısının devamlılığına katkı sağlar. Jung'un "kolektif sembol" (1976: 527) olarak tanımladığı semboller sadece toplumsal din algısının oluşmasına hizmet etmez. Bütün toplum tarafından kabul edilmiş bir anlamı olduğu için her bir bireyinde ruhuna dokunur (Jung, 1971: 820). Bu nedenle semboller bireyin kişiliğini oluşturan temel yapılardan biri haline gelir (Jung, 1960: 527). Toplumca kabul görmüş bu semboller farkında olmadan bireyin kendisinin ürettiği ya da üreteceği sembollerden daha etkin bir güce sahip olurlar (Jung, 1959: 291). Bu nedenle Jung sembolleri geleneklerin korunup geleceğe aktarılmasında bir kurtarıcı olarak görür (1959a: 282). Devamlılığı olan bu canlı sembolleri Jung anlam doğuran semboller olarak ifade eder. Her bir bireyde küçük de olsa farklı manalara sahip olan bu semboller bireyin kendisinin sembol üretmesine engel değildir. Bütün dinlerde görebileceğimiz kolektif sembollerin birey üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda bireyin yaşamış olduğu mistik tecrübenin aktarılmasında kendi mistik sembollerini üretmesi söz konusu olabilir. Kişinin ürettiği bu semboller toplum tarafından genel kabule ulaşmadığı zaman tıpkı tarihte kalmış, unutulmuş ve yok olmuş sembol gibidir (Bkz. 1971:816). Ancak bu durum sembolün işlev yapmadığı manasına gelmez. Örneğin kolektif sembol olarak yukarıda değindiğimiz Ramazan Ayı herkes için temel dini ve geleneksel bazı anlamları hatırlatır. Bireylerin içinde bulundukları hal ve zamana bağlı olarak bu manaların dışında yeni anlamlarda yüklenebilir. Örneğin geçmişte Ramazan Ayları çocuklar için Karagöz ve Meddah'ı anımsatırken günümüzde toplanacak bayram harçlıkları ile patlayıcı oyuncaklar ve internet kafelerde saat endişesi duyulmadan oynanacak bilgisayar oyunlarının hatırlatabilmektedir.

Mistik sembolizmi din ve birey bağlamında değerlendirdiğimizde inanç ve itikâd ile ilgili sembollerin geleneksel, bireysel mistik tecrübelerin anlatıldığı sembollerin geçici bir işlevi olduğu görülebilir. İnançsal sembollerin toplumsal ve ortak bir manası olduğu için bir manada sabit-donuk olmasına karşın sürekliliği olması açısından da canlıdır. Öte yandan bireysel semboller ise her an ortaya çıkabildikleri için çok daha canlı ancak devamlılığa sahip olmadıkları için ölüdürler. Dolayısıyla mistik açıdan değerlendirdiğimizde gizli ve ifade edilmez hakikatlere açılan birer pencere olan semboller anlam kazanıp-kaybetme konusunda zamanla kavramından bağımsız değerlendirilemez (Scholem, 1941:27).

Mistik Sembolizm

Mistisizmin bütün dinlerdeki ortak amacı Tanrı bilgisine erişmektir. Tanrı bilgisinin sınırsızlığı ancak Tanrı'nın insana vermiş olduklarından yararlanarak anlaşılabilir. Mistik

duygulanım ve aydınlanma dış faktörlerinde katkısı ile büyük oranda insanın iç âleminde gerçekleşir. Yukarıda ele alındığı üzere dinlerin zâhiri ve toplumsal yaptırımları mistik tecrübe ve sembol dünyasının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bundan sonraki süreç de ise bireyin kendisi belirleyicidir. Bu nedenle mistisizm, bir yönüyle kişide yaratılıştan var olagelen Tanrı'nın farkına varılıp, ortaya çıkarılması olarak ifade edebilir (Jung, 2001: 342). Tanrı bilgisine sezgi ve ilham ile yaklaşabildiği için duyular ötesi olan bu dini yaşantı rasyonel akıl için bir anlaşılabilirlik barındırır. Sembolizmin mantıksal çıkarımlardan uzak olması nedeniyle en ideal şekilde onun aracılığıyla Tanrı bilgisine yaklaşılabılır (Jung, 1971: 401). Sembolizmin müphem kalan bu irrasyonel yönü mistisizmin sezgisel ve gizemli yönüne karşılık geldiği için mistik semboller dini tecrübeyi yaşayanın ruhsal âleminin ürünüdürler (Ricoeur, 1976: 57). Aklın ötesinde olan bu mana dünyasında mistik sembolizmin derinliğine hiçbir şey erişemez ve irrasyonel bir görüntü arz etmesinin nedeni aklın duyuların çok ötesinde olan mana âleminde işlevsiz kalmasıdır (Jung, 1968: 25). Bu nedenle mistik sembolizmin yorumlanması söz konusu olduğunda onun kişinin kutsal âleminden tecrübe ettiklerinden ayrı değerlendirilemez (Ricoeur, 1976: 61).

Aklın duyular aracılığıyla işlev gerçekleştirdiği için metafizik deneyimler ile ilgili olarak doğrudan çıkarımlarda bulunamaz. Yukarıda ele aldığımız üzere mistik dünya kişinin somut dini ilkelerinden kopuk olmadığı içinde akıldan tamamen uzak değildir. Salt mantıksal bağlamlarda ele alındığında mistik deneyimleri rasyonel olmayan yönleri olduğu tartışmasıdır. Mistik deneyimlerin bu dualist yapısından dolayı sembolizmin rasyonel ve rasyonel olmayan gerçekliği ifade ediyor olmasından dolayı en etkili ifade aracı olarak kullanılmıştır (Bkz. Jung, 1970: 24) Bu açıdan bilginin sadece rasyonel akıl yoluyla elde edilmediğini de gösteren sembolizm insan aklının kendini aşarak duyuları ile algılayamadığı şeyler üzerinde imgelem üretme sanatı olarak ifade edilmiştir (Coomaraswamy, 1935). Çünkü aklın genel kabullerine uyan sembolün ilk anlamının üzerinden sezgisel bilgi ile elde edilmiş çok zengin ve yoğun çıkarımlar başka anlamların doğmasına neden olur (Ricoeur, 1974: 12). Mistik tecrübenin kişiye, kişinin içinde bulunduğu zaman ve şartlara göre değiştiğini de dikkate aldığımızda anlamlandırılmış sembol herkes için aynı manayı ifade etmeyen, sabit manası olmayan bir ifade olma özelliği taşır. Böylece sembol kişiden kişiye değişen veya yorumlanabilen bir anlatım olur (Jung, 1969: 723). Mistik açıdan herhangi bir sorun teşkil etmeyen bu ifade tarzı aksine dinin bireyde duygu ve düşünce yönüyle kendini daha anlamlı kılmasını ve bunun sonunca da bireyin Tanrı bilgisine yaklaşmasına vesile olur.

Mânevi açıdan doyum sağlayan mistik deneyim aynı zamanda duyumsadığı tecrübe vesilesi ile birbirine zıt gibi görüne ancak aslında birbirini tamamlayan, birbirini geliştiren zihinsel süreçleri de yaşatmaktadır. Yaşananları anlamlandırmak adına var olan nesnelerdeki benzerlikleri kullanmak suretiyle tesis edilen semboller bilişsel birer ürün olarak ortaya çıkmaktadır (Jung, 1969: 282). Bu manada ilk bakışta bir paradoks olarak görülen sembol zihin için yeni bir boyut haline dönüşmektedir. Bu nedenle sembolü etkin kullanan Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde paradoksların hakikatleri ortaya çıkarmada etkin şekilde kullanıldığını görürüz. Örnek olarak meşhur ney metaforunu anlatan ilk bölümde geçen şu beyitleri verebiliriz; "...Onun perdeleri, perdelerimizi yırttı. Ney gibi hem bir zehir, hem bir tiryak, ney gibi hem bir hemdem, hem bir müştak kim gördü?...Bu aklın mahremi akılsızdan başkası değildir, dile de kulaktan başka müşteri yoktur...Balıktan başka her şey suya kandı..." (Mesnevi, I: 11-17) Mevlânâ'nın eserlerinde kullandığı sembolizmin çok yönlülüğü ile ilgili olarak Schimmel, Mevlânâ'nın sembollerinin birden çok manaya sahip olduklarını, aynı sembolün bağlamla ilişkisi açısından olumlu ve olumsuz anlama sahip olabileceğini ifade ederek mistik sembolizmin paradokslu yapısına örnek vermiştir (Bkz. 1955: 24).

Sembollerin ve metaforik anlatımın yoğun olduğu Mesnevi'nin yüzlerce yıldır okunmasında okuyucuyu düşünmeye sevk eden sembolik anlatımın etkili olduğu kesindir. Zira Jung'un ifade ettiği gibi sembollerin zihin ve bilinçaltında karşı konulamaz bir gücü vardır (1971).

Bu nedenle sembolik dili anlamak isteyen insan, kendisi için cazip olan mistik âlemin büyüünden istifade ederek güçlü mânevî enerjiye sahip olur ve kendisi gibi mistisizme karşı ilgisi olan kişiye onu aktarır. İnsan doğasının bir gereği olarak mistik anlatımlar, mitolojik hikâyeler ve kıssalar insanlık tarihinden beri etkisini hiç azaltmadan bugüne ulaşmışlardır. Bu anlamda güzel bir örnek olan Mesnevi için Mevlânâ: “Bizden sonra Mesnevî şeyhlik edecek” diyerek geçmişte olduğu gibi Mesnevî’nin bugün de en çok okunan kitaplar arasında olduğu öngörmüştür. Zira Mesnevi’de gündelik yaşamda dikkatleri çekmeyen ev ve iş yaşamından, devlet yönetimi, çocuk yetiştirmeye, mutfak işlerinden ziraat ve hayvancılığa, aşktan savaşa kadar hemen bütün fiil ve eserleri kullanarak sunduğu sembolik anlatımı ile otomatikleşen insanlığa derûni bir çağrıda bulunmaktadır (Hodgson, 1993: 270). Bu manada etrafta bulunan ağaç, toprak, su, dağ, hayvanlar bile mistik yaşamı anlatmada birer araç olarak kullanılmıştır. Bütünüyle soyut ve kutsal olana dair ihsan edilmiş mistik bilginin diğer insanlara anlatma sorumluluğuna sahip olan her sufi gibi Mevlânâ da somut ve sıradan olanları araç olarak kullanmıştır (Bkz. Shaalan 2000). Mevlânâ, halkın anlayabileceği tarzda bilindik nesneleri sembolik anlatımın birer parçaları yaparak o dönemin hemen her dini ve tasavvufi konusunu ele alabilmiştir (Schimmel, 2002: 49). Bu yüzden Can, Mesnevi’yi mistik hakikatleri en iyi anlatan eserlerden biri olarak göstermiştir (2002).

Mistik Sembolizm Evreni

İnsan için kendini gerçekleştirme ve Tanrı bilgisine erişme olarak tarif edilen metafizik âlem, somut gerçekliği olan maddi âlemden uzak düşünülemez. Çünkü ruhun yeryüzünde beden elbisesine hapsolması geriye doğru yani göksel olana yolculuğun başlaması için insan bedenden yani maddi âlemden yararlanmak durumunda. İnsanlara cenneti vadeden Tanrı’nın manevî yükselişin son mertebesi olan cenneti dünya nimetleri ile tarif ettiğini düşündüğümüzde geriye yani öze doğru yolculuğun dünyadan izler taşıdığını görürüz.

İnsanın beş duyu ile sınırlı aklı, ilhâmî mistik âlemden gelen bilgiyi anlamlandırması ve anlatabilmesi için daha önceden oluşturulmuş mantık ve örüntü sistemini kullanmak durumundadır. Mistisizmin nihai amacı olan Tanrı bilgisinin bir yönü olan Tanrı’nın merhametini anlatmak için Hz. Peygamber merhametin en somut öznesi olan annenin merhametinden yararlanmıştır (Bkz. Buhâri:5653; Müslim:6912).

Bütün öğrenmelerde temel ilke; somuttan soyuta doğru olan yükseliş mistisizmde de geçerlidir. Somut ve soyut arasındaki geçişgenliği sağlayan en iyi ara form olarak sembolizm mistisizmin dili olmuştur. (Bkz. Jung 1971) Çünkü sembolizm somut olan işaret eden ile soyut olan işaret edileni birleştirir (Wach, 1958: 61). Sembol uzak olan soyut âlemi insana yakınlaştırır. Bunu gerçekleştirebilmesi yani uzak olanı insana yakınlaştırabilmesi için somut âlemde var olanlardan yararlanmak durumundadır (Lewis, 1960: 66). Böylece sembol fiziki âlemden aldığı örnekler ile dünya ve yüce hâkikat arasında bir bağ kurar (Lings 1991: 67). Yukarıda da açıklandığı üzere dinin özünün yani mistik boyutunun da soyut olandan beslendiğini dikkate aldığımızda dinin sembollerle anlamlandırılabilirliğini görüyoruz (Riceour, 1976: 61). Bu manada dinlerin dili semboliktir denilebilir (Ali Şeriatî, 1988: 77-78).

Kadim inançları, günümüz dinlerini hatta sınırlı sayıda müntesibi olan kabile dinlerini incelediğimizde istisnasız hepsinin ibâdet, âyin, metin, kutsal mekan ve zaman kavramlarının sembollerle dolu olduğunu görürüz. Güneş, ay, dünya, yıldız, bulut gibi gök cisimleri; dağ, tepe, ağaç, çiçek, su gibi yer cisimleri; aslan, yılan, boğa, kartal, ayı, hüdhüd, kuğu, kedi, keçi, balık gibi hayvanların dinlerin metafizik güçlerini sembolize etmek için kullanıldığını görüyoruz. Örneğin güneş, ay ve yıldızlar eski Roma, Yunan, Hint, Mısır ve Babil medeniyetlerinde Tanrı(ları)nın nurunun sembolü olarak kabul görmüş ve bol miktarda kullanılmıştır. Aynı şekilde aslan, kartal, yılan, keçi, balık ve boğa Tanrı(ların) güçlerini ve yaratıcılığının sembolü olarak kullanılmıştır. Bugün özellikle Hristiyan ve Yahudi mistisizminde yoğun bir şekilde kullanılan bu sembollerin

çok daha öncelerinin kullanıldığı arkeolojik araştırmalar neticesinde ortaya konmuştur (Kaval, 2014).

İlkel dinler üzerine incelemeler yapan Durkeim dinlerin ilk ortaya çıkış şekli olarak nitelendirdiği totemizm araştırmalarında Yunan ve Roma tanrılarının ve efsanevi kahramanların yarı insan yarı hayvan sembollerin totem inancından kaynaklandığını ileri sürer (Durkeim, 1915). Benzer bir şekilde Malinowski de aşkın olana yakın olabilme adına ilkel dönemlerde tanrılarının çevrede bulunan hayvanlarla ilişkilendirilerek zoomorfik olarak tarif edildiğini söyler (2000). İlk bakışta insan ve hayvanların tanrılaştırılması şeklinde tezahür eden bu inancın zaman içerisinde dünya ile metafizik âlem arasında ara bir anlamlandırma/anlatım olarak kullanılan sembollerin bir süre sonra araç olmaktan çıkıp amaç halini getirilmesi olarak düşünülebilir. Çünkü mistik dünyanın cazibeli gücünden yararlanılarak Tanrı bilgisine ulaşmak adına geliştirilen sembolik iletişim kanalı somut nesnellik ile soyut aşkın olanı anlatırken bir süre sonra sabit bir mana kazanarak metafizik âleme doğru olan sonsuz yolculuğun önünde bir engel haline gelebilmekte. Örneğin ilk etapta Tanrının yeryüzündeki bir tecellisi olarak görülen insan ve hayvanlardan yapılan put ve heykellerin Tanrı'yı hatırlamak için üretilmesine karşın bir süre sonra bu putların Tanrısallaşarak daha önce sadece kendisine tapınılan Tanrı ile kurulması amaçlanan iletişimin arasında bir engel olmuştur. Bu süreç ile ilgili olarak putlara tapanların vermiş oldukları cevabı aktaran Kur'an-ı Kerim'deki şu âyet bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır; "biz onlara sadece bizi Allah'a daha çok yaklaştırmaları için kulluk ediyoruz." (Zümer, 39/3) Tanrı ile kurulmak istenen iletişimde bir araç olan semboller mana açısından sabitleştirilerek maddi bir şekle büründüğü andan itibaren somut ile soyut arasındaki geçişgenliğini kaybetmektedir.

İstisnasız bütün istik inançlar için tüm evrenin sembol olarak kullanılması söz konusudur (Bkz.Schwarz 1997:269) Zira yüce olan bir hakikatin anlaşılması ve başkalarına aktarılması için aklın sınırlılıkları dolayısıyla nesneler ile somutlaştırılması bir zorunluluktur (Durand, 1998:10). Bir şeyin hissedilir yapılması nesne ile ilk anlam bakımından vazgeçilmez bağı olan sembolün işidir (Bevan1968:11). İnsanın bedensel yönü itibarıyla da fiziki âlem ile olan fitri birlikteliği nedeniyle sembol, insanın kolaylıkla anlamlandıracağı bir işarettir (Bkz. Durand 1998). Bu gerçeği idrak eden ve tasavvufi sembollerini etkin kullanan mutasavvıf İbn Arabi bütün âlemi Hakk'ın tecellisi olan sembol olarak görür (1998:III/146). Yaratılan her şey insanın, Vacibü'l vücud olan Allah'ı bulmasına yardımcı olan âyetlerdir (İbn Arabi 1999: VII. 44-48) İlahi isimlerin ve sıfatların tecelli mekanı olan evren, Mutlak Gerçekliğin yansıdığı bir aynadır (İbn Arabi, 1999: IV. 278-279). Bu felsefe ile bakıldığında her varlık insana, Tanrı'ya doğru olan yolculuğunda kılavuzluk eden trafik işaretleri gibidir.

Kadim dinlerde görülen dini sembollerin hemen hepsinin Kur'an-ı Kerim'de de geçtiğini görürüz. Örneğin güneş, ay, yıldızlar, dünya, dünyanın yaratılışı, gece-gündüzün oluşumu, bulutlar, dağlar, denizler, ırmaklar, hayvanlar, kıssalar gibi bütün semboller bir hakikatı yani Allah'ın varlığını ve birliğine ifade eden, üzerinde düşünülmesi istenen tecelliler olarak bildirilmektedir. Bu anlamda bugün dinler tarafından sembol olarak kullanılan varlıklar hakikaten insanı Tanrı'ya götüren araçlar olarak tartışmasız olarak kendini ortaya koymaktadır. Örnek olarak Kur'an-ı Kerim'de insanın (Furkan, 25/54) ve her canlının (Enbiya, 21/30; Nur, 24/45) su'dan yaratıldığı bildirilir. Aynı şekilde hayatın kaynağı ve çoğalmayı sembolize eden su Mısır, Çin, Hint, Hristiyan, Arap, Yunan, Roma, Yahudi ve Hristiyan kültürlerinde de karşımıza çıkar (Chevalier&Gheerbrant, 1973: 1081).

Karanlığın düşmanı, ölümsüzlüğün, neşenin ve maddi refahın sembolü olan nur/ışık (Werblowsky 1987:547) bütün dinlerde kendini gösteren evrensel metafizik bir boldür (Aydın, 2005: 319). Nur/ışık sembolünü Kur'an-ı Kerim'de görüyoruz; "Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus

içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmesi dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir (Nûr, 24/35). Bu âyette nur/ışık ile birlikte diğer dinlerde sıkça karşımıza çıkan “lamba, kandil, yıldız, doğu-batı, ağaç, zeytin” sembollerin de kullanılmış olmasıdır dikkat çekmektedir. Bu sembollerin her birinin dinlere göre küçük farklılıklara göre değişen anlamları olmakla birlikte genel itibarıyla aynı manalara işaret ettikleri söylenebilir (Bkz. Bayley, 1912).

Mistik âleme dair işaretler olan sembollerin ortak bir mana ifade etmelerinde kültür, coğrafya, yönetim anlayışından kaynaklanan bir takım unsurların etkisi olmuştur (Kaval, 2014: 25-30). Ancak geçmişte din, kültürün şekillenmesinde en belirleyici unsurdu. Günümüzde bu etkisini geçmişe nazaran kaybeden din, kültürlerin özünü oluşturmaktaydı (Tillich 1991:121). Kültürel unsurların belirli bir yaptırım gücü olması dolayısıyla baskın kültürlerin dini sembollerin, baskın olmayan toplumlar üzerinde bir tesiri olmuştur. Örneğin Yahudi ve Hristiyanların Roma İmparatorluğu döneminde baskın olan paganist dini unsurlardan etkilenmiş, nefret etmelerine rağmen ve bir süre sonra da bu etkinin doğal bir sonucu olarak Helenleşmişlerdir (Goodenough, 1953: 4). Bu anlamda Hristiyan teslis inancının paganist Mısırlıların Isis, Nephtys, and Osiris üçlü tanrı geleneğinden transfer edildiği düşünülür (Sharpe, 1863:14). Benzer şekilde Hz. İsa’yı sembolize eden balık ve haçın pagan geleneğinde etkilenecek kullanılmaya başlandığı ifade edilir (Kaval, 2014: 47).

Coğrafi olarak birbirine yakın olan bölgelerde kültürel ve dini etkileşim sonucu bazı dini sembollerin ortak kullanılmasının ötesinde uzak bölgelerde örneğin Güney ve Kuzey Amerika ve Afrika’da izole bir şekilde yaşam süren topluluklarda da aynı sembollere aynı manalar verilerek kullanıldığı görülmektedir. (Bkz. Cirlot, 2001). Bütün toplumlarda dini bir inancın bulunması, dinlerin hepsinde mistik bir boyutun bulunması ve mistik deneyimlerin semboller ile anlamlandırılması Jung’un “kolektif bilinçdışı” tezini desteklemektedir. Jung’un daha önce ele alınan “kolektif sembol” kavramı ile “kolektif bilinçdışı” birbirini etkileyen psikik kavramlardır. Kolektif sembolü üreten ve herkes tarafından kabul edilen bir manaya sahip olmasını sağlayan kolektif bilinçdışıdır. Örneğin bütün dinlerde çeşitli sembollerle anlatılan ışık/nur, insanoğlunun karanlığın sebep olduğu korku ve hiçlikten kurtulmasına vesile olan kolektif bilinçdışının bir ürünüdür.

Bütün insanlara ortak bulunan ve davranışları yönlendiren kolektif bilinçdışının “arketip” adı verdiği ortak ruhsal eğilimleri kişiyi ataları aynı şekilde davranmaya iter (2003:17). İnsanı etkileyen, kalıtsal olan arketipler insanın yaratılışında kendini gösterdiği için her yerde ve her zaman ortaya çıkabilir (Jung 1969) Jung’un arketip ve kolektif bilinçdışı ile kast ettiğinin Kur’an-ı Kerim’de “fitrat” yani Allah’ın insanları inanç, düşünce ve hareket etme açısından belirli potansiyellere sahip şekilde yarattığı bildirilir (Rûm, 30/30). Dolayısıyla insanların dini ve mistik yaşantı açısından yaratılıştan gelen ortak özelliklerin bir sonucu olarak benzerlik göstermeleri söz konusudur. Yine Allah; “İnsanı yarattı ve ona düşünmeyi ve konuşmayı, iç duygularını ifade etmeyi öğretti. “ (Rahmân, 55/3-4) buyurarak insana yaşamış olduğu güzellikleri başkalarına anlatma imkanı vermiştir. Bu çağrıya uyan sûfilerde mistik âlemde yaşamış oldukları tecellileri anlatırken sembollerini kullanmışlardır. Çünkü yaşanan mistik tecrübe kişisel ve sezgisel olması nedeniyle sembolizmin net, açık olmayan ama derin ve dönüştürücü dili kullanılır (Angobung, 1995: 54). İnsan fitratında olan düşünme ve ifade etme kabiliyetlerini açıklayan âyetin hemen ardında gelen bir diğer âyet; “Güneş ve ay bir hesaba göre (hareket etmekte)dir.” buyrulur (Rahmân, 55/5). Bu âyetler ışığında insanın iç âlemde yaşamış olduğu mistik deneyimlerin aktarılmasında kullanılan en yaygın evrensel mistik sembollerden olan güneş ve ayın üzerinde düşünülmesi emrinin insanoğlunun yaratılıştan gelen bir fitrı özelliği olduğunu söyleyebiliriz. Bu

nedenle insan var olduğu sürece dini duygu ve düşüncelerini aktarma ihtiyacı içerisinde olacaktır. Doğasının gereği olan bu engin iletişimi kullanırken insan sembolizmin güçlü ve zengin dilini kullanmaktadır.

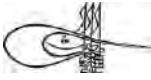
KAYNAKÇA

- ANGOBUNG, Ric-ZEUS Excellency E. (1995). *Metaphor in Religious Language: A Study on Paul Ricoeur*, Manila: Faculty of Philosophy.
- AYDIN, Mehmet. (2005). *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: Din Bilimleri Yayınları.
- BAYLEY, Harold. (1912). *The Lost Language of Symbolism*, London: Forgotten Books.
- BEVAN, Edwyn. (1968). *Symbol And Belief*, New York: KennikatPress.
- CAN, Şefik. (2002). *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, İstanbul.
- CEBECİOĞLU, Ethem. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- CİRLLOT, J.E. (2001), *A Dictionary of Symbols*, trans. JackSage, London, Routledge.
- COOMARASWAMY, A. (1935). "Symbolism of theDome" IndianHistoryQuart, New York.
- DAN, Merkur. (2015). "Mysticism", *Encyclopedia Britannica*.
- DURAND, Gilbert. (1998). *Sembolik İmgelem*, çev. Ayşe Meral, İstanbul: İnsan Yayınları.
- GELLMAN, Jerome. (2011). "Mysticism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- GOODENOUGH, Erwin R. (1953). *Jewish Symbols in the Greco Roman Period*, Toronto: Pantheon Books
- HODGSON, Marshall G. S. (1993). *İslam'ın Serüveni*, çev. Ali Varlı& Metin Karabasoğlu, İstanbul: İz Yayınları.
- İbnu'l-Arabî, Ebû Abdillâh Muhyiddîn Muhammed bin Ali. (1998). *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî Ma'rîfeti'l-Esrâr el-Mâlikiyye'l-Mulkiyye*, Beyrut: Dâru'lhyâ' et-Turâs el-'Arabî.
-(2008). *Fütûhât-ı Mekkiyye*(trc. Ekrem Demirli), İstanbul: Litera Yay.
-(2010). *Özün Özü*, çev. İsmail Hakkı Bursevi, Sad. Muhammed Bedirhan, İstanbul: Hayy Kitap.
- JUNG, C. G. (1959). "The Arche types and the Collective Unconscious," Princeton: Princeton University Press.
-(1959a). "Aion," *Collected Works*, Princeton: Princeton UniversityPress.
-(1960). "The Psychogenesis of Mental Disease," *Collected Works*, Princeton: Princeton University Press.
-(1968/1953). "Introductionto The Teligious and Psychological problems of alchemy," *Collected Work*, Princeton: Princeton University Press.
-(1969). *The Arche types and The Collective Unconscious*, (trans. R.F.C. Hull), New Jersey: Princeton University Press.
-(1970). "Civilization in Transition," *Collected Work*, Princeton: Princeton University Press.
-(1971). "Psychological Types," *Collected Works*, Princeton: Princeton University Press.

-(1976). "The Symbolic Life," Collected Works, Princeton: Princeton University Press.
-(2001). *Anılar Düşler Düşünceler*, Yay. Haz., Aniela Jaffe, (çev. İris Kantemir), İstanbul: Can Yay.
-(2003). *Dört Arketip*, (çev. Zehra Aksu Yilmazer), İstanbul: Metis Yay.
- KUŞEYRİ. (2003). *Kuşeyri Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Degah Yayınları.
- LEWIS, H.D. (1960). "Imagination and Experience" Metaphor and Symbol, Ed. L.C. Knights, Butterworths, London.
- LINGS, Martin. (1991). *Symbol & Archetype: A Study of the Meaning of Existence*, St Edmundsbury Press.
- MEVLÂNÂ, (1990). *Mesnevî-i Şerif*, çev. Veled Çelebi İzbudak, göz. geç. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: M.E.B. Yay.
- RICOEUR, Paul. (1974). *The Conflict of Interpretation: Essays in Hermeneutics*, Evanston: Northwestern University Press.
- RICOEUR, Paul. (1976). *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*, Fort Worth: Texas Christian University Press.
- SHARPE, Samuel. (1863). *Egyptian Mythology*, London.
- SCHIMMEL, Annemarie. (1955). "A Glimpse of Mevlana Celaluddin Rumi's Immortal Symbolism".
-(2002). *Aşk, Mevlâna ve Mistisizm*, (Haz. Senail Özkan) İstanbul: Karaambar Kitablığı.
- SCHWARZ, Fernand. (1997). *Kadim Bilgelik'in Yeniden Keşfi*, çev. Ayşe Meral Aslan, İstanbul: İnsan Yayınları
- SİPEHSÂLÂR, M. Feridun. (1977). *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, İstanbul: Tercüman Yay.
- SHAALAN, Muhammed. (2000). "Sûfi Uygulamaları ve Bireyleşme Yolu Arasındaki Bazı Paralellikler", *Sûfi Psikolojisi*, (Hazırlayan: K. Sayar), İstanbul: İnsan Yayınları.
- SMART, N. (1988). *The world's religions: Old Traditions and Modern Transformation*, England: Cambridge University Press.
- ŞERİATÎ, Ali. (1988). *Toplumbilim Üzerine*, çev. Kenan Sökmen, İstanbul: Bir Yay.
- UNDERHILL, Evelyn. (2012). *Mysticism: A Study in the Nature and Development of Spiritual Consciousness*.
- WACH, Joachim. (1958). *The Comparative Study of Religions*, New York: Columbia University Press.
- WERBLOWSKY, R.J. Zwi. (1987). "Light and Darknes", *The Encyclopedia of Religion*, Ed. Mircea Eliade, New York: Mac Millan Publishing Company.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

KAVAL, M., Mistisizm'in Dili; Sembolizm, **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/6 Spring 2015, p. 555-566, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8160>, ANKARA-TURKEY

THE IMPACTS OF NATIONAL CULTURE ON FATAL OCCUPATIONAL INJURIES*

*Ahmet KESER***

*Yunus GÖKMEN****

*Ufuk TÜREN*****

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction and the Aim of the Study: There has been a growing interest on cross-national studies during the last three decades. However, this phenomenon does not reflect the same performance related to the incorporation of these studies into the national cultural dimensions. Similarly, there is a lack of studies which incorporate the impacts of the dimensions of national culture to fatal occupational injuries (FOI). This study intends to fill this gap by providing empirical findings and also to assist in developing appropriate policies to prevent fatal workplace accidents as recently happened in Soma and Ermenek Minefields of Turkey.

The Conceptual Frame of the Study: Within the frame of the current literature review, it is evaluated that one part of the focus of this study is on fatal occupational injuries, and other part is about the analysis of the impacts of national cultural dimensions on the previous one. Occupational injury can be defined as “any personal injury, death, or disease resulting from an occupational accident”, and occupational accident can be defined as “an occurrence arising out of or in the course of work which result in: (a) fatal occupational injury or (b) non-fatal occupational injury” (Hamalainen, Takala and Saarela, 2006: 139). The term occupational safety and health (OSH) is “generally defined as the science of the anticipation, recognition, evaluation and control of hazards arising in or from the workplace that could impair the health and well-being of workers, taking into account the possible impact on the surrounding communities and the general environment” (Alli, 2008: vii).

A huge number of employees experience a high number of workplace accidents every day. Almost one million occupational accidents, which occur on a daily basis, cause a loss equal to the 4% of the Gross National Income (GNI). Approximately 2.3 million people loose

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Kara Harp Okulu, Kamu Yönetimi, Yönetim Bilimleri, El-mek: a123keser@gmail.com

*** Dr. Kara Harp Okulu, Endüstri Mühendisliği, El-mek: yunusgokmen@gmail.com

**** Dr. Kara Harp Okulu, Endüstri Mühendisliği, El-mek: uturen2011@gmail.com

their lives because of occupational injuries and diseases, and many more are maimed and/or rendered incapable of working. All these figures exhibit the importance of a rehabilitation process for humanity, concerning the workplace safety (MLSS-T, 2012: 2-3).

By taking the importance of above mentioned matters into account, Turkish Great National Assembly (TGNA) has adopted a new law on “Occupational Health and Safety (Law no.:6331)”. When the legal ground and/or general justification of the law submitted to the TGNA is carefully examined, it is found out that the justification evaluates the need for such a regulation within the framework of harmonization to European legislation and refers to the European Social Charter (1961) and of the Additional Protocol (1988), which stipulate the right for fair working, the right for health and safety at work etc. Such an approach, which is not ignoring the social fields in the adoption of occupational safety regulations, may help for the suitable application of the regulations and for improved occupational safety. But this step should be supported by the integration of the possible effects of the national dimensions of the culture to the process as well to achieve better results in the struggle against the FOIs at the workplace. Even though the possible impacts of cultural differences on FOI is a field which still needs to be empirically tested globally, this uncertainty does not prevent us from predicting that there might be a strong correlation between these two variables. This uncertain relationship constitutes the main motivation behind the framework of this study.

When the current literature is examined, a research, conducted by Starren, Hornixk, and Luijters (2013: 43-49) on the relationship between national culture values and occupational safety, provide evidence that especially the UAI and PDI dimensions are relevant in the context of occupational safety. Employees from higher UAI scored national cultures are expected to be more focused on compliance with procedures. Similarly workers from high PDI scored cultures are expected to accept supervisors’ safety instructions more easily. Even though the assumptions seem very logical, the empirical evidence is less compelling according to the authors.

Another research conducted by Trompenaars and Hampden-Turner (1997:2) also provides evidence supporting the validity of a similar issue, which is related to the different results of the same managerial applications in various cultures.

As a result of the findings of the current literature, the prediction of this research is that the same path can be extended to the implementations related to workplace safety also, which is a matter to be empirically investigated and confirmed.

Method: In this study, due to the lack of data on fatal occupational injuries containing all countries, intersection of valid data including 60 countries is gathered from two different databases. The list of those 60 countries is presented at Table 2. The ILO (International Labor Organization), as being the first specialized agency of the UN constituted in 1946 in order to promote the rights of the employees at work, encourage decent employment opportunities, enhance social protection and strengthen dialogue on work-related issues. Thus, the

data of Fatal Occupational Injuries (FOI) related to 60 countries covering the period between the years 1979-2008 are gathered from ILO official website.

On the other hand related to the data about the dimensions of National Culture, Hofstede's studies were used as a reference. Geert Hofstede employed one of the most comprehensive studies about the dimensions of national culture. He analyzed a huge data base of employee value scores, gathered by IBM between the years 1967 – 1973, consisting of more than 70 countries. So that, the data of the national culture dimensions (PDI, IDV, MAS, and UAI) is collected from The Hofstede Centre's former website and the descriptive statistics is expressed in Table 2.

By conducting a simple regression analysis, the impacts of the dimensions of national culture on the number of FOI at country level were investigated including 60 states covering the period between the years 1979-2008.

Findings and Discussion: After the analysis, the results reached support the presumption that PDI and IDV have impact over FOI separately. One unit change in PDI induces 0,329 unit changes in FOI in the same direction. Conversely, one unit change in IDV induces 0,282 unit changes in FOI in the reverse direction.

Within this frame, the first dimension to be discussed is the Power Distance (PDI) dimension. Within the cultures having low PDI, the authority is based on secular-rational arguments, while it is based on the traditions at the high PDI cultures. So it can be expected that a rational attitude in the formation of authority may positively affect the occupational safety environment so that the number of fatal injuries may decrease. Especially the following differences such as: *decentralized decision structures, less concentration of authority; managers rely on personal experience and on subordinates; consultative leadership leads to satisfaction, performance, and productivity; openness with information, also to nonsuperiors* belonging to low-PDI cultures are expected to create curative impacts on the occupational safety, while the situation would be opposite related to the high-PDI countries. This assumption supports the positive correlation between the PDI scores of the cultures and the number of fatal occupational injuries.

On the other hand, when the aspects of the Individualism versus Collectivism (IDV or individualism) dimension are analyzed, it can be assessed that there would be a reverse function in comparison with the PDI dimension. The examples of the key differences between collectivist and individualist societies exhibited by Hofstede (2001: 209), such as *hiring and promotion decisions take employees' in-group into account; employees perform best in-groups; training most effective when focused at group level; less control over job and working conditions...* which are belonging to low-IDV scored societies, clearly indicate that collectivist cultures may prevent individualistic training, objective performance appraisal, fair promotion, just and efficient inspection at the workplace, while the opposite character of individualist cultures provide support for these activities. Thus these assumptions support the existence of a reverse correlation between the scores of the cultures related to IDV dimension and the number of fatal occupational injuries.

Turkish Studies

When the values and other psychological characteristics related to Uncertainty Avoidance (UAI) are examined, it is found out that, there is a difficulty in reaching a positive or negative correlation between the UAI scores and the number of FOIs because of the possible contradicting impacts resulting from the characteristics of low/high UAI cultures. There is a similar pattern related to the impacts of the characteristics of Masculinity versus Femininity (MAS) dimension as well.

Consequently, it is found that there is a positive correlation between the PDI dimension and number of FOIs (e.g.: Low PDI-Low number of FOIs), while there is a negative correlation between IDV dimension and the number of FOIs (e.g.: High IDV- Low number of FOIs) as tested empirically. On the other hand, because of the neutralizing impacts of the key characteristics of Low UAI-High UAI and/or Low MAS-High MAS cultures, the analysis could not provide any positive or negative correlation between these two dimensions and the number of FOIs empirically.

Results: The investigation proves that while there is a positive correlation between the Power Distance and the number of FOI at the country level, the situation is opposite for the Individualism versus Collectivism dimension. So two (PDI and IDV) of the four examined cultural dimensions, contribute importantly to the understanding of the reasons lying behind fatal occupational injuries. The predictive power of national cultural dimensions provides a better understanding on the impacts of the cultural differences on occupational safety. The understanding of these cross-national differences seems to be a precondition for the prevention of fatal occupational injuries. Information about this interaction may contribute significantly to the prospective decision making and/or public policy design activities regarding occupational safety policies. Thus, the decision makers should take the possible impacts of the cultural differences into consideration during the policy design process.

Key Words: Cultural dimensions, occupational safety, policy transfer, simple regression analysis.

ULUSAL KÜLTÜRÜN ÖLÜMCÜL İŞ KAZALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

ÖZET

Problem: Çok uluslu bilimsel çalışmalara yönelik olarak son otuz yıldır artan bir ilgi bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu gelişme söz konusu çalışmaların ulusal kültür boyutlarıyla ilişkilendirmesi konusunda aynı performansı yansıtmamaktadır. Benzer şekilde, aynı eksiklik ulusal kültür boyutlarının, ölümcül iş kazaları üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalarda da görülmektedir. Bu çalışma, ampirik bulgularla bu boşluğu doldurmayı ve son dönemde Türkiye'nin Soma ve Ermenek maden sahalarında meydana gelen facialara benzer ölümcül işyeri kazalarının önlenmesine yönelik kamu politikalarının geliştirilmesine destek sağlamayı amaçlamaktadır. *Metot:* Ulusal kültür

boyutlarının ülke düzeyinde ölümcül iş kazaları üzerindeki etkisi, 60 ülkenin 1979–2008 yılları arasındaki verilerini içerecek şekilde basit regresyon analizi ile araştırılmıştır. *Sonuçlar:* Araştırma sonucunda, Güç Aralığı boyutu ile ülke düzeyinde ölümcül iş kazaları (ÖİK) sayısında pozitif yönlü bir korelasyon varken (Ulusal kültürler göre “güç aralığı mesafesi” değeri yükseldikçe, ölümcül iş kazalarının sayısında da artış gözlenmekte), Bireysellik/Kolektiflik boyutu ile ÖİK arasında ise ters yönlü bir ilişki olduğu (“Bireysellik” boyutu açısından daha yüksek değere sahip kültürlerde ölümcül iş kazası sayısının daha düşük olduğu) bulgusuna erişilmiştir. *Pratik Uygulamalar:* Araştırma sonucunda bulunan karşılıklı etkileşime ilişkin bilgiler, işyeri güvenliği konusunda gelecekte gündeme gelmesi muhtemel karar ve kamu politikalarının oluşturulması faaliyetlerine önemli katkı sağlayabilir. Bu nedenle, karar alıcıların kamu politikası oluşturma süreçleri sırasında, kültürel farklılıkların muhtemel etkilerini de dikkate almalarının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültür boyutları, iş güvenliği, politika transferi, basit regresyon analizi.

Introduction

Especially starting from the last quarter of the 20th Century, the nation-states have faced some common problems concerning entire humanity, which they could not produce solutions by their own mechanisms (Sobacı, 2009: 59). Since the problems encountered have similar and/or common character and some of the states have provided best learning practices for the solution of those matters encountered, others had the opportunity to investigate the implemented policies and to benefit from them with a spectrum of methods, ranging from straightforward copying to emulation or lesson drawing (Keser, 2012: 25). An important factor affecting the performance of these international or inter-institutional learning processes is the culture and its features. For example, Johnson and Golembiewski (1992: 71) suggest in their study, in which they presented an empirical analysis on the effects of the national culture in organization development (OD) that “OD can be compared directly with the cultural values of any target population, with the goal of predicting the degree of applicability of the technique in general to the setting. For practitioners concerned with human values, the prospect of being able to predict how well specific management practices would work within specific cultural contexts is an exciting one”. The relations between the culture and politics, culture and policy transfer, culture and knowledge transfer can also be investigated within this frame. When the relations between the culture and politics in Turkish History are studied, it can be found that the interaction is not a new phenomenon. Gencer (2008: 361) asserts that, concerning Turkish History, the relations between the culture and politics have gained intensity with the Westernization and Modernization movements accelerating during the Tanzimat Period of Ottoman Empire. Starting from that period the policy transfer efforts were continued almost within an uninterrupted path in most of the legal arrangements and/or policy designs from public administration and institutions to business management, from criminal laws to social areas. One important thing here which was usually ignored is the possible impacts of the dimensions of the national culture on the transferred policy, law, and/or institution. The situation is similar regarding the workplace safety issues as well.

By reviewing the related literature, it can be seen that the intensity and the scope of the cross-national publications have followed an increasing path, particularly in collaboration with the globalization phenomenon. Another significant fact about the current literature is that the growing

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

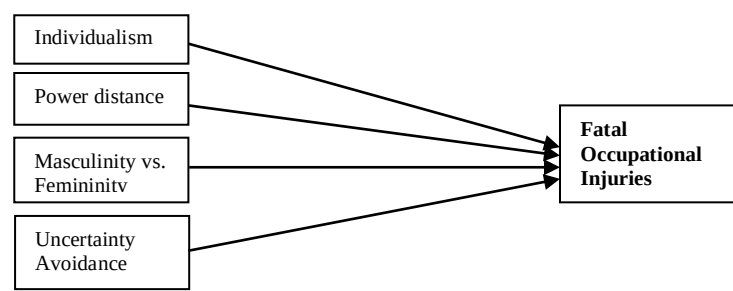
number of the cross-national publications does not reflect the same performance related to the incorporation of these studies into the national cultural dimensions (Meeuwesen, Brink-Muinen and Hofstede, 2009: 58). In conjunction with this finding, the studies investigating **the possible impacts of the culture on fatal occupational injuries** are also lacking. Mearns and Yule (2009: 47) also agree with this suggestion in their study, at which they have discussed the relation between national culture and occupational safety. The authors emphasize that, although there is an extensive body of research on national culture in the workplace, the performance is opposite for “the number of studies investigating the influence of cultural values on the safety climate and safety-related behavior in the workplace”.

As the examples of the existing literature related to the impacts of the culture on various research fields, Lucas (2006: 257) argues in his study, investigating the culture’s role in knowledge transfer within multinational corporations (MNCs) by using Hofstede’s cultural dimensions that, these cultural dimensions will significantly impact the possibility of knowledge transfer occurring between subsidiaries; Sivak et al. (1989: 355-362) investigates the impacts of cross-cultural differences in driver risk-perception, which will consequently affect the number of vehicle accidents and fatal traffic injuries; Mirabela and Madela (2013: 1511-1519) seeks the relation between the cultural dimensions and the work motivation in the European Union; last but not least Demirel and Kişman (2014: 690) investigates the leadership theories within the frame of national cultural dimensions. In addition to aforementioned researches Meeuwesen, Brink-Muinen and Hofstede (2009: 58) denote in their study, where they investigated the impacts of national culture on the medical communication, that *“the last decade has shown a growing interest in cross-national studies in medical communication in European health care, due to worldwide migration as well as ongoing European harmonization and integration of health care policies and cooperation in health care.”* The findings of all these researches prove that the differences in culture affect the human behavior and work motivation. So this result recalls the question of **“whether the dimensions of national culture have any impact on the fatal occupational injuries”** or not. There lies the aforementioned existing gap of the current literature, which needs to be empirically researched. The importance of the possible answer developed for this question has gained an increasing urgency especially after the mine catastrophe in **Soma-Turkey**, which **caused 301 employees to lose their lives** on the 13th of May 2014 and another accident in **Ermenek-Turkey** caused **18 minefield workers to die** on the 28th of October 2014. Because this tragic event has significantly shown that, without a well-organized administration structure, well-trained personnel, well-organized control mechanism, and a culture oriented and/or adapted system, transferring just the legal rules and/or passing the laws¹ related to occupational safety does not mean or guarantee the successful performance of the execution. As a proposal, adapting the rules being implemented elsewhere to the legal and administrative system of an importing party, by taking the dimensions of culture also into consideration, may provide a catalyzing factor for the improvement of their applicability.

By taking the mentioned question into consideration, this study has been conducted as an effort to fill the aforesaid gap. Through the research, as simulated in the figure below, it has been analyzed whether the national cultural dimensions have an impact on the number of fatal occupational injuries or not, by using the first four of Hofstede’s cultural dimensions, i.e. power

¹ Turkish Great National Assembly has passed the “Occupational Health and Safety Law no.6331” on 20.06.2012 in accordance with the related standards of EU. The last inspection at the Soma Coal Mine, in which the catastrophe was occurred, had been conducted in March 2014 with successful results according to the new law. But the transfer of a new law could not prevent such a disaster alone although the same and/or similar rules have been implemented in most of the EU countries successfully. This difference in the results of the same tool suggests whether cultural differences have any effect on the implementation of the safety rules, consequently on the number of fatal occupational injuries.

distance (PDI), individualism versus collectivism (IDV), masculinity versus femininity (MAS), and uncertainty avoidance (UAI) (See Hofstede, 1984; Hofstede, 1994 and Hofstede, 2011 for further details) via Simple Regression Method (SRM).

The findings about these impacts may provide significant contribution to the process of public policy making, administration of the public services and/or management of the private sector organizations by the incorporation of the cultural aspects into the decision making process related to the occupational safety issues and to the efforts on decreasing the number of fatal occupational injuries.

Theory

As a starting point it is assessed that, searching the literature for the definition of the occupational safety and occupational injuries and explaining the differences and relation between them will prevent any misconceptions concerned with the terms. Since most of the occupational injuries are caused by the accidents at the workplace, starting the explanations on the terminology with the definition of accident may be appropriate.

Fatal Occupational Injuries and Occupational Safety

According to Health and Safety Authority of Ireland (HAS-I) and Republic of South Africa (RSA)’s Health and Safety Act of 1993, “**accident** means an accident arising out of, or in the course of employment which, in the case of a person carrying out work, results in **personal injury**” (HAS-I, 2006: 36), “**illness** or the **death** of the employee” (RSA, 1993: 3). **Occupational injury** on the other hand is defined by Hamalainen, Takala and Saarela (2006: 139) as “any personal injury, death, or disease resulting from an occupational accident” and occupational accident as “an occurrence arising out of or in the course of work which result in: (a) fatal occupational injury or (b) non-fatal occupational injury.” The term **occupational safety and health** (OSH) is “generally defined as the science of the anticipation, recognition, evaluation and control of hazards arising in or from the workplace that could impair the health and well-being of workers, taking into account the possible impact on the surrounding communities and the general environment (Alli, 2008: vii). The developing technology, communication and transportation speed accelerates the velocity of multilateral learning process on these areas as well. The international and multicultural social networks provide a knowledge sharing layer which offers an important leverage function. Wejnert (2002: 297)’s explanations also offer an explanatory background on the spread of the ideas and the interdependencies between cultures in almost every area, in which occupational safety may not be excluded as follows: “*with the more recent phenomenon of globalization, encompassing highly efficient communication systems and global interdependencies in economics, business, marketing, language and culture, this interest (on the factors that influence the spread of innovations across groups) has begun to focus on modeling processes at work in this spread.*”

Within the frame of previous literature review, it is evaluated that one part of the focus of this study is on fatal occupational injuries, and other part is about the analysis of the impacts of national cultural dimensions on the previous one. That is why another important issue to be clarified here is that, what should be the level of culture (personal, organizational or national) engaged in such a research design. Inspired by Wejnert (2002: 309)'s argument as “*personal characteristics, however, do not develop in a socio-cultural vacuum, but rather are modulated by societal culture. Such modulatory effects would be at the level of national populations or at least at the level of large subgroups of populations in cases where heterogeneity of culture is found within countries*”, it can be understood that such a research should focus on the impacts of the national cultural differences.

Returning to this study again, the level of culture issue can be clarified by using two criteria: (1) the scale of the research and (2) the validity of the tool. When determining the scale, which is the first criteria, the variables of the analysis should be evaluated. In this research the independent variables are the dimensions of culture and dependent variable is the number of fatal occupational injuries at country level. Since the dependent variable is at country scale, the independent variables should be the dimensions of national culture. Concerning validity, which is the second criteria, the tool must be suitable to measure the intended objective. So if the objective is determining the impacts of culture on FOI at country-scale, then the dimensions of the culture should be at the country and/or national scale as well.

The study conducted by Herbig and Palumbo (1994: 11-16) about the innovation transfer practices in American and Japanese societies also results with findings that support the possibility of modification of personal characteristics by national culture. The authors remark that American culture, which is more individualistic than Japanese culture, supports the value of independence, risk-taking, and individual success and all those factors bring an “*adoption pattern in which, once exposed to an innovation, American actors rapidly adopted novelty*”, while the eventual rate of adoption for Japanese actors was slow due to a relative collectivist characteristic of their national culture. The results of this research together with the Wejnert (2002)'s, provide sufficient evidence about the impacts of **national culture** on the transfer of knowledge, innovations and new policies. Üçgül (2013: 126) also emphasizes the effect of difficulty in the translation of culture specific words to other languages and so the negative side effects of this phenomenon in transferring all components of a subject. In addition to these studies, the research conducted by Mirabela and Madela (2013: 1511-1519) disclosed the relationship between cultural dimensions and work motivation. Last but not least, Sivak et al. (1989: 355-362)'s study results with the findings those prove that the cross-cultural differences affect risk-perception of the drivers, ergo the number of vehicle accidents and fatal traffic injuries. Consequently, it motivates a further research on the analysis of “**the possible impacts of the dimensions of the national culture on the number of fatal injuries**”, which may produce useful information for the decision and/or policy makers, administrators, managers who are engaged with the **occupational safety** issues.

Occupational safety field is a phenomenon which is increasingly attracting the attention of the policy makers almost all over the world since it impacts a large population of humanity. According to the data submitted by International Labour Office (ILO), the number of employment at all three sectors as agriculture, industry and services, including both male and female labor force in the world increased from **2.613,40** (millions) in the year 2000 to **3.144,80** (millions) in 2013 (ILO, 2014: 97) as seen in Table 1.

Table 1: Employment by Sector, Both Sexes, World (millions)

World Both Sexes by Sector	Years			
	2000	2007	2012	2013*
Agriculture	1.056,50	1.038,10	990,9	1.001,40
Industry	536,3	652,2	714,7	724,4
Services	1.020,60	1.249,20	1.396,90	1.419
ALL SECTORS TOTAL	2.613,40	2.939,50	3102,5	3.144,80

Note: * 2013 are preliminary estimates. Totals may differ due to rounding.
Source: Reorganized from (ILO, 2014: 97).

The huge number of employees presented above experience a high number of workplace accidents every day. Almost 1 million occupational accidents, which occur on a daily basis, cause a loss equal to the 4% of the Gross National Income (GNI). Approximately 2.3 million people lose their lives because of occupational injuries and diseases, and many more are maimed and/or rendered incapable of working. Even these figures exhibit the importance of a rehabilitation process for humanity, concerning the workplace safety (MLSS-T, 2012: 2-3).

By taking the importance of above mentioned matters into account, Turkish Great National Assembly (TGNA) has adopted a new law on “Occupational Health and Safety (Law no.:6331)”. When the legal ground and/or general justification of the law submitted to the TGNA is carefully examined, it is found out that the justification evaluates the need for such a regulation within the framework of harmonization to European legislation and refers to the **European Social Charter (1961)** and of the **Additional Protocol (1988)**, which stipulate the right for fair working, the right for health and safety at work etc.

Such an approach, which is not ignoring the social fields in the adoption of occupational safety regulations, may help for the suitable application of the regulations and for improved occupational safety. But this step should be supported by the integration of the possible effects of the national dimensions of the culture to the process as well to achieve better results in the struggle against the FOIs at the workplace. Even though the possible impacts of cultural differences on FOI is a field which still needs to be empirically tested globally, this uncertainty does not prevent us from predicting that there might be a strong correlation between these two variables. This uncertain relationship constitutes the main motivation behind the framework of this study. When the current literature is examined, a research conducted by Starren, Hornixk, and Luijters (2013: 43-49) on the relationship between national culture values and occupational safety, provide evidence that especially the UAI and PDI dimensions are relevant in the context of occupational safety. Employees from higher UAI scored national cultures are expected to be more focused on compliance with procedures. Similarly workers from high PDI scored cultures are expected to accept supervisors’ safety instructions more easily. Even though the assumptions seem very logical, the empirical evidence is less compelling according to the authors.

Another research conducted by Trompenaars and Hampden-Turner (1997: 2) also provides evidence supporting the validity of a similar issue, which is related to the different results of the same managerial applications in various cultures. The authors confirm that “even with experienced international companies, many well intended “universal” applications of management theory have turned out badly.” The famous management programs such as “pay for performance has turned out to be a failure on the African continent” due to the cultural differences. Similar samples of failure have been experienced in southern Europe for “management by

objectives” applications as well. The prediction of this research is that the same path can be extended to the implementations related to workplace safety also, which is a matter to be empirically investigated and confirmed.

National Culture, Its Dimensions and FOI

Culture has been defined in many ways (Temiz, 2001: 1). Edward B. Taylor, who was an anthropologist, offered a broad definition in his famous book named *Primitive Culture* in 1871. According to his definition, culture is “*that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society*” (Taylor, 1874: 1). In addition to anthropologists, starting from the last period of 19th Century, the scholars of sociology, psychology, social psychology, behavioral sciences and organizational theory field have paid an increasing interest to the topic of Culture (Kaya, 2008: 120). According to Hofstede (2011: 3), “*the term culture is most commonly used for tribes or ethnic groups (in anthropology), for nations (in political science, sociology and management), and for organizations (in sociology and management)*”. While Trompenaars and Hampden- Turner (1997: 3) apply an iceberg metaphor to the term, with their statement of “*the essence of culture is not what is visible on the surface. It is the shared ways groups of people understand and interpret the world*”, Hofstede (2011: 3), on the other hand, brings a collective distinguishing perspective with his brief definition as: “*Culture is the collective programming of the mind that distinguishes the members of one group or category of people from others*”. Demirel and Kişman (2014: 697)’s definition of culture melts the above mentioned ideas related to culture in a pot as “*Culture is the life style of a society. It is a configuration of values, ideas and symbols, which helps the individual to communicate as a member of a society, to interpret and evaluate the behaviors and events. Briefly culture is the entire sum of the man made entities*”.

Although the theme of culture has been introduced to management and/or administration literature by Elliott Jaques with the publication named “*The Changing Culture of a Factory*”, which was issued in UK in 1951 based on a series of field studies and which itself is “*a case study of developments in the social life of one industrial community between April, 1948, and November, 1950*” (Jaquez, 2001: 3), the principal studies started in 1970s and continued hitherto. In the second half of the twentieth century, many authors started to argue about the nature of the basic problems of societies that would present **distinct dimensions of culture** (for a review see Hofstede, 2011, pp. 3-5). A cultural dimension is defined as an aspect of a culture that can be measured relative to other cultures by Hofstede (2011: 7). He formulated four dimensions of national culture, labelled as power distance, uncertainty avoidance, individualism-collectivism, and masculinity-femininity. Later, a fifth dimension, long-term orientation was added (Meeuwesen et al., 2009: 59). The four value framework presented by Hofstede² in 1984 and later expanded to five values³ in 1994 has been quite influential not only among researchers but in the applied realm as well (Spector, 2001: 270). The Hofstede model culture dimensions were then increased to six as: Power Distance, Uncertainty Avoidance, Individualism/Collectivism, Masculinity/Femininity, Long/Short Term Orientation, and Indulgence/Restraint (See Hofstede, 2011).

The dimensions are extensively validated against other aspects of national societies as well as tests of their cross-time stability (Hofstede, 2001). Many researchers have relied on country means provided by Hofstede to make cross-country comparisons, whereas others have obtained values data from study respondents to generate values profiles. For example Trompenaars and Hampden- Turner states that “*every culture distinguishes itself from others by the specific solutions it choose to certain problems and dilemmas*” and they find it

² See Hofstede, Geert’s, *Culture’s consequences*, (1984).

³ See Hofstede, Geert’s, *Values Survey Module 1994 manual*, (1994).

“convenient to look at these problems under three headings: those which arise from our **relationships with other people**, those which come from the **passage of time**, and those which relate to the **environment**” (Trompenaars, and Hampden- Turner , 1997: 8-10).

The six dimensions of national culture are labeled and briefly defined as follows:

1. **Power Distance (PDI)**, related to the different solutions to the basic problem of human inequality;
2. **Uncertainty Avoidance (UAI)**, related to the level of stress in a society in the face of an unknown future;
3. **Individualism versus Collectivism (IDV)**, related to the integration of individuals into primary groups;
4. **Masculinity versus Femininity (MAS)**, related to the division of emotional roles between women and men;
5. **Long Term versus Short Term Orientation**, related to the choice of focus for people's efforts: the future or the present and past.
6. **Indulgence versus Restraint**, related to the gratification versus control of basic human desires related to enjoying life (Hofstede, 2011: 7-8).

The same dimensions are explained in other words by Spector et al. (2001: 270-271) as: “**power distance** (tolerance for unequal power distribution in a society), **individualism** (members of a society are expected to look out for themselves and immediate family), **masculinity** (clearly defined gender roles with a focus on assertiveness and material success), **uncertainty avoidance** (extent to which people in a society feel threatened by ambiguous or unstructured situations), and **long-term orientation** (the tendency to look toward future rewards, which concerns perseverance and thrift)”.

Hofstede (1994) stated that the VSM is intended to compare countries, and that dimensions should not be scored for individuals, since each country has been positioned relative to other countries through a score on each dimension and in another publication (Hofstede, 2011: 8) added that “the dimensions are statistically distinct and do occur in all possible combinations, although some combinations are more frequent than others.”

Before going into the analysis phase, a link that was found between Hofstede’s *cultural dimensions* and *personality dimensions* may be of particular interest (Costa and McCrae, 1992). The application of Big Five personality test in over 30 countries resulted with significant correlations between country norms on the **five personality dimensions**, which are stated as “(1) Neuroticism, (2) Extraversion, (3) Openness to experience, (4) Agreeableness, and (5) conscientiousness” and **national culture dimension scores**. As an example, 55% of country differences on Neuroticism can be explained by a combination of Uncertainty Avoidance and Masculinity, and 39% of country differences on Extraversion by Individualism alone (Hofstede, Geert and McCrae, 2004: 52-88). So culture and personality are linked but the link is statistical (Hofstede, 2011: 8). These findings motivate this study as well since the number of fatal occupational injuries at country level may have close link with personality dimensions, which are being affected by cultural dimensions.

Eventually through this research, by taking the aforementioned possible impacts of the first 4 dimensions of national culture into consideration, we try to examine four hypotheses as expressed below:

Turkish Studies

H₁: PDI has significant effect on FOI

H₂: IDV has significant effect on FOI

H₃: MAS has significant effect on FOI

H₄: UAI has significant effect on FOI

Within the following section the details related to the data collection and methodology of the analysis are explained.

Materials and Methods

In this study, due to the lack of data containing all countries, intersection of valid data including 60 countries is gathered from two different databases. The list of those 60 countries is presented at Table 2. The ILO (International Labor Organization), as being the first specialized agency of the UN constituted in 1946 in order to promote the rights of the employees at work, encourage decent employment opportunities, enhance social protection and strengthen dialogue on work-related issues. Thus, the data of Fatal Occupational Injuries (FOI) related to 60 countries covering the period between the years 1979-2008 are gathered from ILO official website⁴.

Geert Hofstede employed one of the most comprehensive studies about the dimensions of national culture. He analyzed a huge data base of employee values scores, gathered by IBM between the years 1967 – 1973, consisting of more than 70 countries. So that, the data of the national culture dimensions (PDI, IDV, MAS, and UAI) is collected from The Hofstede Centre former website⁵. The descriptive statistics is expressed in Table 2.

Table 2: Descriptive Statistics of Data Set

ID	Country	The Mean of Fatal Occupational Injuries (FOI) Rate Per 100 000 Workers (1979-2008 Term of 60 Countries)*	National Culture Dimensions**			
			PDI	IDV	MAS	UAI
1	Argentina	16,750	49	46	56	86
2	Australia	3,541	36	90	61	51
3	Austria	7,610	11	55	79	70
4	Bangladesh	27,577	80	20	55	60
5	Belgium	4,400	65	75	54	94
6	Brazil	19,024	69	38	49	76
7	Bulgaria	4,183	70	30	40	85
8	Canada	5,509	39	80	52	48
9	Chile	9,193	63	23	28	86
10	Colombia	13,504	67	13	64	80
11	Costa Rica	12,037	35	15	21	86
12	Croatia	3,792	73	33	40	80
13	Czech Rep	4,613	57	58	57	74
14	Denmark	2,695	18	74	16	23
15	Ecuador	17,757	78	8	63	67
16	El Salvador	39,236	66	19	40	94

⁴ ILO (International Labour Organization), LABORSTA (Fatal Occupational Injuries), URL: <http://laborsta.ilo.org/STP/guest>, (2008), accessed on: November 22nd, 2013.

⁵ THC (The Hofstede Centre), (2012), *National Cultural Dimensions*, URL: <http://geert-hofstede.com/national-culture.html>, accessed on: September 11th, 2013.

17	Estonia	7,928	40	60	30	60
18	Finland	3,352	33	63	26	59
19	France	6,081	68	71	43	86
20	Germany	3,453	35	67	66	65
21	Great Britain	1,314	35	89	66	35
22	Greece	5,023	60	35	57	112
23	Guatemala	62,667	95	6	37	101
24	Hong Kong	9,925	68	25	57	29
25	Hungary	10,122	46	80	88	82
26	India	59,792	77	48	56	40
27	Indonesia	58,433	78	14	46	48
28	Ireland	3,825	28	70	68	35
29	Israel	7,411	13	54	47	81
30	Italy	6,650	50	76	70	75
31	Jamaica	8,417	45	39	68	13
32	Latvia	5,983	44	70	9	63
33	Lithuania	8,773	42	60	19	65
34	Luxembourg	4,000	40	60	50	70
35	Malaysia	12,089	104	26	50	36
36	Malta	3,670	56	59	47	96
37	Mexico	12,786	81	30	69	82
38	Morocco	28,480	70	46	53	68
39	Netherlands	1,873	38	80	14	53
40	New Zealand	7,733	22	79	58	49
41	Norway	1,991	31	69	8	50
42	Panama	15,200	95	11	44	86
43	Peru	7,364	64	16	42	87
44	Poland	7,352	68	60	64	93
45	Portugal	7,955	63	27	31	104
46	Romania	9,000	90	30	42	90
47	Russian Federation	13,644	93	39	36	95
48	Singapore	12,852	74	20	48	8
49	Slovenia	5,132	71	27	19	88
50	South Africa	25,918	49	65	83	49
51	Spain	8,970	57	51	42	86
52	Suriname	8,600	85	47	37	92
53	Sweden	2,031	31	71	5	29
54	Switzerland	3,811	34	68	70	58
55	Taiwan	9,022	58	17	45	69
56	Thailand	20,442	64	20	34	64
57	Trinidad and Tobago	1,454	47	16	58	55
58	Turkey	32,171	66	37	45	85
59	United States	4,394	40	91	62	46
60	Venezuela	57,490	81	12	73	76

(*): ILO (2008), (**): THC (2013).

In this research, in order to test the hypotheses (H_1 , H_2 , H_3 , and H_4) to investigate the association between independent variables (PDI, IDV, MAS, and UAI) and dependent variable

(FOI) separately, simple regression is employed for four different models. The regression models are expressed in Equation 1-4.

$$FOI_i = \beta_0 + \beta_1PDI_i + \varepsilon_i$$
 (1)

$$FOI_i = \beta_0 + \beta_1IDV_i + \varepsilon_i$$
 (2)

$$FOI_i = \beta_0 + \beta_1MAS_i + \varepsilon_i$$
 (3)

$$FOI_i = \beta_0 + \beta_1UAI_i + \varepsilon_i$$
 (4)

- FOI_i** : The mean of FOI rate of ith country related to 1979-2008 term.
PDI_i : The score of PDI of ith country
IDV_i : The score of IDV of ith country
MAS_i : The score of MAS of ith country
UAI_i : The score of UAI of ith country
ε_{it} : is the error (residual) term in the regression model.

Results and Discussion

In order to test the hypotheses pertain to the main goal of the research, simple regression analysis (SRA) is conducted for the models as stated below. The SRA is designed for testing the association between dependent variable and explanatory (independent) variables, for estimating and/or predicting the (population) mean or average value of dependent variable (Gujarati, 2004: 18). The regression model’s summary is given in Table 3 explicitly.

Table 3: Model Summary*

Model	Independent Variable					Change Statistics				
		R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
1	PDI	0,483	0,233	0,220	13,061	0,233	17,639	1	58	0,000**
2	IDV	0,471	0,222	0,208	13,160	0,222	16,506	1	58	0,000**
3	MAS	0,135	0,018	0,001	14,780	0,018	1,069	1	58	0,305
4	UAI	0,077	0,006	-0,011	14,871	0,006	0,343	1	58	0,561

(*) Dependent Variable: FOI.
(**) The regression model is significant at α=0.05 level.

According to the results in Table 3, 1st and 2nd regression models are significant at α=0.05 level, whereas the others (3rd and 4th) are not significant. The results support the presumption that PDI and IDV have impact over FOI separately. Additionally, the adjusted R² values of 1st and 2nd regression models are near to each other. It emphasizes that PDI and IDV variables cause almost the same impact on FOI. For examining the effects of national cultural dimension variables over FOI comprehensively, the coefficients of regression models are indicated in Table 4.

Table 4: Coefficients*

Model	Variable	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		Collinearity Statistics		
		B	Std. Error	Beta	t	Sig.(p)	Tolerance	VIF
1	(Constant)	-5,572	4,755		-1,172	0,246		
	PDI	0,329	0,078	0,483	4,200	0,000**	1,000	1,000
2	(Constant)	26,155	3,635		7,196	0,000**		
	IDV	-0,282	0,069	-0,471	-4,063	0,000**	1,000	1,000
3	(Constant)	8,087	5,210		1,552	0,126		
	MAS	0,105	0,102	0,135	1,034	0,305	1,000	1,000
4	(Constant)	9,811	5,937		1,652	0,104		
	UAI	0,048	0,083	0,077	0,585	0,561	1,000	1,000

(*) Dependent Variable: FOI
(**) The regression coefficients are significant at $\alpha=0.05$ level.

As scrutinizing the coefficients in Table 4, the coefficients of PDI and IDV in 1st and 2nd regression models are significant but the other coefficients in 3rd and 4th regression models are not significant at $\alpha=0.05$ level. In 1st regression model, **one unit change in PDI induces 0,329 unit changes in FOI in the same direction.** Conversely, in 2nd regression model, **one unit change in IDV induces 0,282 unit changes in FOI in the reverse direction.** The sign of the coefficients are appropriate with our theory based on the literature as discussed below, after the results of the normality tests.

The simple regression models have some assumptions such as normality, auto-correlation, homoscedasticity etc. If any of these assumptions is violated, then the prediction of parameters, confidence intervals, yielded by a regression model may be inefficient or seriously biased or misleading. These assumptions can be partially tested by examining the normality, linearity, and homoscedasticity of individual variables or by the way of examination of residuals in analysis (Tabachnick and Fidel, 2007: 88). Further required tests were conducted for examining basic regression assumptions in Table 5 and Table 6.

Table 5: One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test*

Statistic		Variables				
		FOI	PDI	IDV	MAS	UAI
N		60	60	60	60	60
Normal Parameters	Mean	13,100	56,750	46,300	47,617	67,883
	Std. Deviation	14,788	21,705	24,686	18,899	23,392
Kolmogorov-Smirnov Z		0,342	0,749	0,869	0,595	0,886
p value		0,198**	0,630**	0,438**	0,871**	0,412**

(*): The null hypothesis (H_0): The variable is distributed normality.
(**): The test values are significant at $\alpha=0.05$ level.

One-Sample Kolmogorov-Smirnov Normality Test is conducted to variables. Examining the results in Table 5, it is concluded that all variables are distributed normality.

Table 6: Residual Diagnostic Tests

Model	Test Results	
	White Homoscedasticity Test (Cross Term) (H ₀ : There is no heteroscedasticity in the model)	Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test (H ₀ : There is no auto-correlation in the model)
1	F _(2,57) = 0.512 (0.6018)* $\chi^2_{(2)} = 1.059$ (0.5887)*	F _(2,56) = 1.159 (0.3212)* $\chi^2_{(2)} = 2.385$ (0.3035)*
2	F _(2,57) = 1.119 (0.3335)* $\chi^2_{(2)} = 2.267$ (0.3218)*	F _(2,56) = 1.070 (0.3498)* $\chi^2_{(2)} = 2.209$ (0.3313)*
3	F _(2,57) = 0.512 (0.6020)* $\chi^2_{(2)} = 1.059$ (0.5889)*	F _(2,56) = 0.267 (0.7664)* $\chi^2_{(2)} = 0.567$ (0.7530)*
4	F _(2,57) = 0.006 (0.9934)* $\chi^2_{(2)} = 0.014$ (0.9930)*	F _(2,56) = 0.168 (0.8457)* $\chi^2_{(2)} = 0.358$ (0.8361)*

Note: The p value is expressed in parenthesis. (*):The test values are significant at $\alpha=0.05$ level.

Additionally, there is neither heteroscedasticity nor autocorrelation in the models according to the test result in Table 6. Thus all these results prove the statistical validity of the analysis and allow using them for a discussion.

Discussion: By using the key differences, characteristics and some values and attitudes of the cultural dimensions, exhibited by Hofstede⁶, the results of this study can be discussed in detail. Within this frame, the first dimension to be discussed is the **Power Distance** (PDI) dimension. *Power* is defined as “the potential to determine or direct (to a certain extent) the behavior of another person or persons more so than the other way round” by Dutch social psychologist Mulder (1977). Then the term *power distance* is explained by the Author as “the degree of inequality in power between a less powerful Individual and a more powerful other.” At this definition “The basic issue involved, which different societies handle differently, is *human inequality*. Inequality can occur in areas such as prestige, wealth, and power; different societies put different weights on status consistency among these areas” (Hofstede, 2001: 79).

The levels of this inequality differ across the nations. Some values and attitudes, related to PDI dimension, provoke the motivation which triggers the main question of this study about the possible impacts of the cultural differences on fatal occupational injuries. For example, within the cultures having low PDI, *the authority is based on secular-rational arguments*, while it is *based on the traditions* at the high PDI cultures. So it can be expected that a rational attitude in the formation of authority may positively affect the occupational safety environment so that the number of fatal injuries may decrease.

Some examples of the key differences between low- and high-PDI societies also intensify this assessment. For example the differences related to school environment such as: *quality of learning depends on two-way communication and excellence of students; educational system focuses on middle class levels* may positively affect the training process of the blue-collar employees at low-PDI cultures, while the focus is vice versa at high-PDI cultures as the following: *quality of learning depends on excellence of teachers; educational system focuses on top level*. So

⁶ Hofstede, Geert, *Culture’s Consequences*, (2001), (The values and attitudes, characteristics, and key differences related to cultural dimensions were taken from Hofstede (2001)’s tables) as follows:

- Values and attitudes, related to PDI dimension from the table at page:96,
- Key differences between low- and high-PDI societies from the table at page:107,
- Key differences between Collectivist and Individualist societies from the table at page:244,
- Characteristics of UAI dimension from the tables at pages: 148, 160, 161,
- Key differences of Masculinity versus Femininity dimension from the table at page:318.

these cultural differences related to the education and training approaches may also cause different outputs concerning occupational safety. With a more explanatory expression, the nature of two way communication, trainee and middle class focus of low-PDI societies is assessed to create improvement at the occupational safety field, since they may provide a better and wider participatory training possibility. Consequently the situation related to the high-PDI societies would be the other way round. Alli (2008: 35)'s assessment, concerning the impact of training activities on occupational safety and health (OSH) such as "OSH training should meet the needs of all workers, and should be promoted in a manner that is appropriate to national conditions and practice" also provides a parallel proposal related to the issue.

Similar assessments can be made concerning *the key differences related to the work organization*. Especially the following differences such as: *decentralized decision structures, less concentration of authority; managers rely on personal experience and on subordinates; consultative leadership leads to satisfaction, performance, and productivity; openness with information, also to nonsuperiors* belonging to low-PDI cultures are expected to create curative impacts on the occupational safety, while the situation would be opposite related to the high-PDI countries. This assumption supports the **positive correlation** between **the PDI scores of the cultures and the number of fatal occupational injuries**.

On the other hand, when the aspects of the **Individualism versus Collectivism** (IDV or individualism) dimension are analyzed, it can be assessed that there would be a reverse function in comparison with the PDI dimension. IDV dimension "describes the relationship between the individual and the collectivity that prevails in a given society" (Hofstede, 2001: 209). The examples of the key differences between collectivist and individualist societies exhibited by the author such as *hiring and promotion decisions take employees' in-group into account; employees perform best in-groups; training most effective when focused at group level; treating friends better than others is normal and ethical: particularism; in business, personal relationships prevail over task and company; less control over job and working conditions; direct appraisal of performance is a threat to harmony*, which are belonging to low-IDV scored societies, clearly indicate that collectivist cultures may prevent individualistic training, objective performance appraisal, fair promotion, just and efficient inspection at the workplace, while the opposite character of individualist cultures provide support for these activities. Thus these assumptions support the existence of a reverse correlation between the scores of the cultures related to IDV dimension and the number of fatal occupational injuries. In other words, as the score related to IDV dimension is increased, the number of the FOIs in that society is decreased. This result is also consistent with Hofstede (2001: 209)'s finding that "the Individualism Index is negatively correlated with the Power Distance Index, but the correlation all but disappears when national wealth is controlled for."

When the values and other psychological characteristics related to **Uncertainty Avoidance** (UAI) are examined, it is found out that, there is a difficulty in reaching a positive or negative correlation between the UAI scores and the number of FOIs because of the possible contradicting impacts resulting from the characteristics of low/high UAI cultures. For example, on the one hand, the characteristics belonging to the low UAI societies such as; *if necessary, employees may break rules, and willingness to take unknown risks* may cause an increase at the number of FOIs, while the characteristics of the same group such as *ease, lower stress, less anxiety, and openness to change and innovation* may have a decreasing impact. On the other hand, the *higher stress, anxiety, neuroticism* characteristic of high UAI cultures might possibly increase the number of FOIs; while characteristics such as *conservatism, law and order, and only known risks are taken* belonging the same group may have a diverse effect. Hofstede (2001: 148) explains this dilemma as the following: "Uncertainty-avoiding cultures shun ambiguous situations. People in such cultures looks

for structure in their organizations, institutions, and relationships, which makes events clearly interpretable and predictable. Paradoxically, they are often prepared to engage in risky behavior in order to reduce ambiguities-such as starting to fight with a potential opponent rather than sitting back and waiting.”

There is a similar pattern related to the impacts of the characteristics of **Masculinity versus Femininity** (MAS) dimension as well. For example, as one of the key differences of Low MAS cultures, the characteristic stated by the author as *managers expected to use intuition, deal with feelings, and seek consensus* is presumably causing an increase at the number of FOIs, while the characteristics of the same group such as *work in order to live, and lower job stress: fewer burn out symptoms among healthy employees* are causing a diverse impact.

Consequently, it is found that there is a positive correlation between the PDI dimension and number of FOIs (e.g.: Low PDI-Low number of FOIs), while there is a negative correlation between IDV dimension and the number of FOIs (e.g.: High IDV- Low number of FOIs) as tested empirically. On the other hand, because of the neutralizing impacts of the key characteristics of Low UAI-High UAI and/or Low MAS-High MAS cultures, the analysis could not provide any positive or negative correlation between these two dimensions and the number of FOIs empirically.

Conclusion

Two (PDI and IDV) of the four examined cultural dimensions, contribute importantly to the understanding of the reasons lying behind fatal occupational injuries. The predictive power of national cultural dimensions provides a better understanding on the impacts of the cultural differences on occupational safety. The understanding of these cross-national differences seems to be a precondition for the prevention of fatal occupational injuries. That is why any policy design and/or policy transfer process ignoring this impact and only taking the mechanical sides of the issue may cause wasting time and unsuccessful results in policy adoption. Alli (2008: 31)’s assessment as “...national policies should establish priorities for action with regard to the specific problems faced within the country concerned. Such priorities may also vary according to other factors including the severity or extent of the particular problems...” also supports this conclusion.

An approach which takes only the mechanical aspects of workplace safety into consideration with an engineering process may not cover all sides affecting the fatal occupational injuries. Hence a comprehensive approach including the socio-cultural aspects should be adapted as well. The findings of this research also strongly support this idea. As a result it can be concluded that the dimensions of the natural culture have important impacts, not to be ignored, on fatal occupational injuries and workplace safety, which seem as strong as the mechanical ones. As an example, training programs may be designed with an individualistic focus for high IDV scored countries and vice versa for low IDV ones. Moreover they can be instituted with an approach neutralizing the negative impacts of prioritizing only the excellence of instructors for the high PDI scored countries and they can produce better results by focusing more on two-way communication. Inspection mechanisms may be instituted to neutralize the impact of *less control over job and working conditions* characteristic of high PDI cultures with prioritization and clear definition of the rules. Kurt and Keser (2014: 403)’s findings on the convergent impact of education on cultural dimensions and ethical behaviors also provide a strong evidence supporting this decision. Yılmaz (2014: 118) also concludes his similar study regarding the important effects of culture (mostly he focuses on organizational culture but does not ignore the effects of national culture as well) on the establishment of security culture as part of an organizational culture in a workplace with a statement as “In order to achieve this goal, the most appropriate way is to handle the issue in a manner based on a holistic approach by taking into account the diversity of cultures and keeping in mind that the culture changes or can be changed”. Consequently, when designing and/or

transferring any public policy related to assuring the workplace safety or preventing the FOI, cultural dimensions need to be considered before adopting the final version of the public policies and/or the related legal rules, in addition to the technical and/or legal prerequisites.

REFERENCES

- ALLI, B. O. (2008). *Fundamental Principles of Occupational Health and Safety*, Second edition, International Labor Office, Geneva.
- COSTA, P. T., Jr. and McCRAE, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) Professional Manual*, Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- DEMİREL, H. G. and KİŞMAN, Z. A. (2014), “Kültürler Arası Liderlik (Cross-cultural Leadership)”, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5 Spring 2014, pp.: 689-705, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.6821, ANKARA-TURKEY.
- GENCER, M. (2008), “Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din Ve Siyaset İlişkileri (Culture, Religion And Politics in Context of Ottoman-Turkish Modernisation Movement)”, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2 Spring 2008, pp.: 354-369, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.302, ANKARA-TURKEY.
- GUJARATI, D. N. (2004). *Basic Econometrics*, 4th Edition, Mcgraw-Hill- USA.
- HAMALAINEN, P., TAKALA, J. and SAARELA, K. L. (2006). “Global Estimates of Occupational Accidents”, *Safety Science*, Vol.: 44, pp.:137–156.
- HAS-I (Health and Safety Authority of Ireland). (2006). *Workplace Safety and Health Management*, Published in January 2006 by the Health and Safety Authority, 10 Hogan Place, Dublin.
- HERBIG, P. A. and PALUMBO, F. A. (1994). "Karoshi: Salaryman Sudden Death Syndrome", *Journal of Managerial Psychology*, Vol.: 9 (7), pp.:11–16.
- HOFSTEDE, G. (1984). *Culture's consequences*, Abridged Edition. Thousand Oaks, CA: Sage.
- HOFSTEDE, G. (1994). *Values Survey Module 1994 manual*, University of Limburg, Maastricht, The Netherlands.
- HOFSTEDE, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations across Nations*, Second Edition, Sage Publications, California-USA.
- HOFSTEDE, G. (2011). “Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context”, *Online Readings in Psychology and Culture*, Unit 2, URL: <http://scholarworks.gvsu.edu/orpc/vol2/iss1/8>, accessed on: 08.03.2014.
- HOFSTEDE, G. and McCRAE, R. R. (2004). “Culture and personality revisited: Linking traits and dimensions of Culture”, *Cross-Cultural Research*, Vol.:38, pp.:52–88.
- ILO (International Labour Organization). (2008). LABORSTA (Fatal Occupational Injuries), URL: <http://laborsta.ilo.org/STP/guest>, accessed on: November 22nd, 2013.

- ILO (International Labour Organization). (2014). *Global Employment Trends 2014: Risk of a jobless recovery?*, ILO's Employment Trends Unit in the Research Department, GENEVA, ISBN 978-92-2-127486-5 (web pdf).
- JAKES, E. (2001). *The Changing Culture of a Factory*, (First published in 1951 by Tavistock Publications Ltd.), Reprinted by Routledge in 2001, Milton Park, Abingdon, UK.
- JOHNSON, K. R. and GOLEMBIEWSKI, R. T. (1992). "National culture in organization development: a conceptual and empirical analysis", *The International Journal of Human Resource Management*, Vol.:3, pp.: 71–84.
- KAYA, H. (2008). "Kamu ve Özel Sektör Kuruluşlarının Örgütsel Kültürünün Analizi ve Kurum Kültürünün Çalışanların Örgütsel Bağlılığına Etkisi: Görgül Bir Araştırma", *Maliye Dergisi*, Vol.: 155, pp.:119–143.
- KESER, A. (2012). "Policy Transfer and Ethics in Turkish Public Administration", *Amme İdaresi Dergisi (Journal of Public Administration)*, Vol.:45(4), pp.:25-50.
- KURT, E. and KESER, A. (2014), "Tıp Etiğine İlişkin Sorunlarda Eğitim, Kültür, Etik Etkileşimi Bir Kamu Hastanesi Tıp Fakültesi Örneği (The Interaction of Education, Culture and Ethics for the Problems Related to Medical Ethics, Medical Faculty of a Public Hospital Example)", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/11 Fall 2014, pp.: 395-406, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.7599, ANKARA-TURKEY
- LUCAS, L. M. (2006). "The role of culture on knowledge transfer: the case of the multinational corporation", *The Learning Organization*, Vol.:13(3), pp.:257–275.
- MEARNS, K. and YULE, S. (2009). "The role of national culture in determining safety performance: Challenges for the global oil and gas industry", *Safety Science*, Vol.:47, pp.:77–785.
- MEEUWESSEN, L., BRINK-MUINEN, A. and HOFSTEDE, G. (2009). "Can dimensions of national culture predict cross-national differences in medical communication?", *Patient Education and Counseling*, Vol.:75, pp.: 58–66.
- MIRABELA, M. and MADELA, A. (2013). "Cultural Dimensions and Work Motivation in the European Union", *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, (from the PhD thesis of Matei Mirabela), pp.:1511–1519.
- MLSS-T - The Ministry of Labour and Social Security-Turkey. (November, 2012). *The Introductory Book on Law no.:6331, Law of Occupational Health and Safety* (Turkish: İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu), Art Ofset Matbaacılık Ltd. Şti., Ankara, Turkey.
- MULDER, M. (1977). *The Daily Power Game*, Martinus Nijhoff Social Sciences Division, Leiden, the Netherlands.
- RSA (Republic of South Africa). (1993). "Definitions", *Occupational Health and Safety Act No.85 of 1993, and Amendment Act No. 181 of 1983*, the South African Department of Labour 2004.
- SIVAK, M., SOLER, J., TRANKLE, U. and SPAGNOL, J. M. (1989). "Cross-Cultural Differences in Driver Risk-Perception", *Accid. Anal. & Prev.*, Vol. 21. (4), pp.:355–362.
- SOBACI, M. Z. (2009). *İdari Reform ve Politika Transferi: Yeni Kamu İşletmeciliğinin Yayılışı*, Turhan Kitabevi, Ankara.

- SPECTOR, P. E., COOPER, C. L. and SPARKS, K. (2001). “An International Study of the Psychometric Properties of the Hofstede Values Survey Module 1994: A Comparison of Individual and Country/Province Level Results”, *Applied Psychology: An International Review*, Vol.: 50 (2), pp.:269–281.
- STARREN, A., HORNIXK, J. and LUIJTERS, K. (2013). “Occupational safety in multicultural teams and organizations: A research agenda”, *Safety Science*, Vol.: 52, February 2013, pp.: 43– 49.
- TABACHNICK, B. G., and FIDEL, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics*, 5th Edition, Pearson Education. Inc., Boston.
- TAYLOR, E. B. (1874). *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, 1st American from the 2nd English Edition, Henry Holt and Company, New York.
- TEMİZ, M. Ö. (2001). “Organizasyonel Kültür ve İş Performansı”, *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, Vol.: 20, pp.:1–6.
- THC (The Hofstede Centre). (2012). *National Cultural Dimensions*, URL: <http://geert-hofstede.com/national-culture.html>, , accessed on: September 11th, 2013.
- TROMPENAARS, F., and HAMPDEN-TURNER, C. (1997). *Riding the Waves of Culture – Understanding Cultural Diversity in Business*, Nicholas Brealey Publishing, 36 John Street, London, UK.
- ÜÇGÜL, S. (2013), “Dilde ve Metinde Ulusal Kültür Bileşenleri (National Culture Components in Text and Language)”, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* , Volume 8/9 Summer 2013, pp.: 125-133, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.5512, ANKARA-TURKEY
- WEJNERT, B. (2002). “Integrating models of diffusion of innovations: A conceptual framework”, *Annual Review of Sociology*, Vol.:28, pp.:297–326.
- YILMAZ, A. (2014), “İş Kazaları ve Kültür: İş Kazalarının Önlenmesinde Kültürel Yaklaşım (Occupational Accidents and Culture: The Cultural Approach in Prevention of Occupational Accidents)”, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5 Spring 2014, pp.: 2105–2124, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.6862, ANKARA-TURKEY.

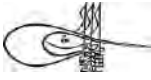
Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- KESER, A., GÖKMEN, Y., TÜREN, U., The Impacts of National Culture on Fatal Occupational Injuries, ***Turkish Studies*** - *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 567-588, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8129>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

MONOPOLIZATION OF THE OTTOMAN TOMBEKI MARKET: BOYCOTT AND PROTEST*

*Mehmet KILIÇ***

STRUCTURED ABSTRACT

The main concern of this article is to comprehend how the Ottoman tombeki market was monopolized and what the monopolization meant for the conventional players of this market, Persian merchants and Shiite Ulama. The Ulama who collected religious taxes from agricultural products and lived in Ottoman Iraq and Persian tombeki merchants were dominant in the Ottoman tombeki market before the monopolization of this product by Société du Tombac, a French consortium, known as Tombeki Régie.

The major works of the literature focus on the tobacco protests of 1891-1892 in Iran and generally do not take implications of these protests related to the Ottoman Empire, which was the main importer of the Iranian tombeki, into consideration. Unlike the literature, this article will seek to investigate a dark realm of the protests related to the tombeki commodity imported into the Ottoman territory.

The article attempts to state that monopolizing tombeki, which is a sort of tobacco used in waterpipe, was to construct a closed mechanical structure that would exclude both the Ulama and the merchants. Izzet Bey, the minister of Ottoman Internal Customs, prepared a report to discuss the issue of monopoly and predicted that such an exclusive mechanic structure would be resisted both by market players and consumers. In short, taking Izzet Bey's prediction into consideration, the article argues that this exclusion led to the emergence of an integral resistance against the mechanic structure that would determine the spatial and chronological limits of the market.

The paper will focus on what the essential character of monopoly was and which impacts the prospective monopoly would have on both the merchants and the Ulama. To show these impacts we will claim that the monopoly was the regulation of the tombeki market within a mechanical way by excluding merchants and the Ulama. Taking the mentioned exclusion into consideration, the article will question why the merchants and the Ulama preferred the way of

* This paper was reproduced from my M.A. thesis, the Importation of Ottoman Tonbaku from Iran and Its Socio-Cultural Implications: 1891-1914 (Boğaziçi University, 2008).

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Fatih Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, El-mek: mehmetkilic@fatih.edu.tr

integral resistance against the establishment of the *régie*. Here, taking what this monopolization meant for both the merchants and the Ulama into consideration, we will inquire about whether the Ottoman authorities predicted the emergence of a reaction to the establishment or not.

The article strongly advocates that the struggle between the merchants-Ulama and the monopoly-government sides originated in managing the circulation of tombeki, namely its spatial distribution. Specifically, managing the distribution would enable one to determine who would benefit from the tombeki commerce. At the end of the day, we will claim that the Tombeki *Régie* and the Ottoman-Iranian governments' determining of who would gain profit from the trade would seek to exclude the conventional actors, the Persian merchants and the Shiite Ulama, by constructing a mechanically running market by means of a monopoly.

Both the Iranian and Ottoman sides decided to totally control the income gained from the tombeki trade by excluding Iranian merchants from the decision making process of establishing a *régie*, which would be *Société du Tombac*, in 1891. Actually, Izzet Bey had predicted that such exclusion would lead to the emergence of a counteraction from other market players, merchants and the Ulama. In 1892, Iranian merchants, sellers and the Ulama integrally resisted against the establishment of the Tombeki Monopoly with the support of the Shiite population by means of protests.

Consequently, it is apparent that the logic of monopolization was to control the circulation of a product between departure and arrival points, regulating the market. From a spatial standpoint, this was the transformation of the market from a dynamic one that worked according to natural conditions to a mechanical structure whose conditions would be determined by central actors, Iranian-Ottoman governments and the Tombeki *Régie*. Specifically, monopolization was to keep the spatio-temporal distribution of tombeki under mechanical control by excluding dynamic actors, Persian merchants and the Shiite Ulama. This was the reason why the merchants and the Ulama decided to resist both against the Tombeki Monopoly and the Ottoman and Iranian governments.

Key Words: Shiite Ulama, Persian merchants, *Société du Tombac*, Tombeki *Régie*, Monopolization

OSMANLI TÖMBEKİ PİYASASININ TEKELLEŞTİRİLMESİ: BOYKOT VE PROTESTO

ÖZET

Bu makalenin temel ilgi alanı; Osmanlı tömbeki piyasasının nasıl tekelleştirildiğini ve tekelleştirmenin bu piyasanın geleneksel oyuncularını olan İranlı tüccarlar ve Şii Ulema için ne anlama geldiğini ortaya koymaktır. Tarımsal ürünlerde dini vergiler toplayan ve Osmanlı Irakı'nda yaşayan Şii Ulema ve İranlı tömbeki tüccarları; tömbeki

ürününün Tömbeki Rejisi olarak bilinen ve bir Fransız konsorsiyumu olan Soci  t   du Tombac tarafından tekelleştirilmesinden önce Osmanlı tömbeki piyasasında hâkim konumdaydılar.

Literatürün önemli   alışmaları İran'daki 1891-1892 yılı tütün protestolarına yoğunlaşır ve genellikle bu protestoların İran t  mbekisinin ana ithalatçısı olan Osmanlı İmparatorluğu ile alakalı uzantılarını nazara almazlar. Literatürden farklı olarak, bu makale; Osmanlı topraklarına ithal edilen tömbeki ürünü ile alakalı protestoların karanlıkta kalan bir kısmını ortaya koymaya çalışacaktır.

Makale; nargilede kullanılan bir çeşit tütün olan t  mbekinin tekelleştirilmesinin; şii Ulema ve İranlı tüccarları dışlayan kapalı mekanik bir yapı inşa etmek olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Osmanlı İ  Gümrük nazırı olan İzzet Bey tekel sorununu tartışmak için bir rapor hazırlamış ve böyle dışlayıcı mekanik bir yapının hem piyasa oyuncularını hem de tüketiciler tarafından dirençle karşılanacağı öngörüsünde bulunmuştur. Sonuçta, İzzet Bey'in öngörüsünü dikkate alan makale; piyasanın zamansal ve mekânsal sınırlarını belirleyen bu mekanik yapıya karşı dışlamanın birleşik bir direnişin ortaya çıkmasına yol a tığını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: şii Ulema, İranlı Tüccarlar, Soci  t   du Tombac, Tombeki Rejisi, Tekelleştirme

1. Introduction

The tobacco protests of 1891-1892 in Iran have been studied by some prominent scholars (Lambton 1965; Keddie 2012; Quateart 1987). Lambton asserts that the popular resistance against the Persian tobacco concession given to Mayor Gerald Talbot, a British subject, was based on the belief that the Shah of Iran and his ministers would sell sources of Persia to foreigners (Lambton(a) 1965: 120). Focusing on the Iranian landscape, she descriptively analyzes the Persian tobacco concession as a popular movement. However, Ottoman territory is out of this descriptive analysis. Lambton just mentions the convention and its negotiation process between the Societe du Tombac, the Persian government, and the Persian Tobacco Corporation to export tombeki to the Ottoman state (Lambton(b) 1965: 82-85). She concludes that the popular resistance against the Tobacco R  gie was the start of the emergence of 'public opinion in Persia' (Ibid: 89). Additionally, she finishes her second article on the Persian Tobacco Revolution by maintaining that the Persian people opposed the Tobacco Regie in order to have a share in the central governing body (Ibid: 90). Actually, she attempts to explain the issue of concession with a pro-nationalist argument that was the sale of Persia.

In her seminal book, *Religion and Rebellion in Iran*, Nikki Keddie (2012) claims that tobacco protests were the start of a victorious popular movement composed of diverse strata of the Persian community against the central government and Western interests. That is, she implies that this achievement was the fruit of a great social coalition. Also, she supports the idea that foreign penetration into Persia and maladministration of local authority ignited these vehement mass protests of 1891-1892 (Ibid: 3). Keddie tries to produce a conscious anti-capitalist movement from the tobacco protests.

Donald Quataert (1987) claims that European economic expansion within the Ottoman borders led to the emergence of a popular resistance. By defining smuggling as a sort of resistance, he pays attention to how the Ottoman state tolerated smuggling after the monopolization of the

Turkish Studies

Ottoman tobacco market (Ibid: 27-28). Also, he emphasizes the importance of a coalition between Shiite merchants and the Ulama in cancelling the Persian tobacco concession. Further, Quataert claims that the Ottoman Sunni Ulama were a part of the state and that is why they did not lead to any resistance against the Ottoman tobacco concession (Ibid: 42). Quataert also examines the issue of monopolization from an anti-capitalist standpoint. Finally, Lambton, Keddie, and Quataert seek to construct a heavy intellectual framework to comprehend native attitudes and simple cognitions of ordinary men who participated into protests and smuggling activities to resist against the tobacco concessions.

The above mentioned works ignore the issue of whether the Iranian tobacco protests penetrated into Ottoman territory or not. This ignorance is totally blind as to the Ottoman tombeki market and its relations to the protests. Actually, tombeki that was a kind of tobacco used in waterpipe was widely consumed by the Ottoman people (See; Kılıç 2013: 193-202). However, the Ottoman market depended on Iranian tombeki, which made the Shiite Ulama and Persian tombeki merchants significant actors. By seeking to understand the phenomenon of the Régie, we will first question how the Iranian merchants and the Shiite Ulama became crucial players in the tombeki market in the Ottoman territory. Here, it is important to specify the nexus of the relationship between the merchants and the Ulama to understand why they developed integral attitudes against their rivals. Thus, the vitality of trade of agricultural commodities for both merchants and the Ulama will be seen.

After specifying the importance of trade for merchants and the Ulama, we will narrate the monopolization of the tombeki trade. The narration will focus on what the essential character of régie was and which impacts the prospective régie would have on both the merchants and the Ulama. To show these impacts we will advocate that the régie was the regulation of the tombeki market within a mechanical way by excluding merchants and the Ulama. Taking the mentioned exclusion into consideration, the article will question why the merchants and the Ulama preferred the way of integral resistance against the establishment of the régie. Here, taking what this monopolization meant for both the merchants and the Ulama into consideration, we will inquire about whether the Ottoman authorities predicted the emergence of a reaction against the establishment or not.

We will analyze the support given by the Ulama to the merchants, discussing protests. In this respect, we will take the call of the chief mujtahid to boycott the tombeki marketed by the régie as a socio-religious tool legitimizing the merchants' protests. The article strongly argues that the struggle between the merchants-Ulama and the régie-government sides originated in managing the circulation of tombeki, namely its spatial distribution. Specifically, managing the distribution would enable one to determine who would benefit from the tombeki trade. At the end of the day, we will claim that the Tombeki Régie and the Ottoman-Iranian governments' determining of who would gain profit from the trade would seek to exclude the conventional actors, the Persian merchants and the Shiite Ulama, by constructing a mechanically running market by means of a monopoly.

2. Conventional Actors of the Tombeki Market

2. 1. Persian Merchants

We first encounter Iranian tombeki merchants in the first half of the eighteen century in the Ottoman Empire. The Iranian merchants imported tombeki over the trade routes passing from the Persian Gulf to the Baghdad region until the 1750s (Fehmi 2005: 248). They started to become effective on the Iranian-Ottoman tombeki trade in the first quarter of the nineteenth century. For instance, they captured control of the Tabriz-Erzurum tombeki route in the 1820s (Ibid. 249). It is

probable to say that the merchants became dominant over both southern and northern trade routes. Briefly, the spatial expansion from the Persian Gulf to the Erzurum route was the evidence of the mentioned commercial domination.

We come across with a number of Persian merchants starting to settle down in different parts of the Empire, especially in cities and sub-districts, opening up tombeki stores in the Ottoman Empire since the beginning of the nineteenth century. In Istanbul, the number of such merchants jumped from 100 in 1851 to 400 in 1892 (BBA, A MKT UM 122/20; Sasani 2006: 212; Kurşun 2007: 196). They used muleteers to carry the commodities to the cities which they had settled in (BBA, A M 5/31; Nasiri 1991: 95). Also; Persian merchants both imported the tombeki from Iran into the Ottoman provinces and sold it in their own stores. For instance, the officials of the Baghdad Customs Administration asked the central government to collect the bey'iyе duty, a sort of tax received from stores and peddlers, from these merchants, for the loss of state budget was at the rate of 50,000 kese per year according to their calculations in 1860 (BBA, MAD. d, 12846, no. 259, p. 1). It can easily be concluded that the importation and sale of tombeki products by Persian merchants is the evidence of how they were dominant over its spatial distribution within the Ottoman borders.

The era when the Iranian merchants were most effective on the Ottoman-Iranian tombeki trade was after the 1870s since they also acted as negotiators in the trade agreements between the Iranian and Ottoman governments. When the Ottoman government increased the tombeki customs tariff, fixing it as 75 percent in 1875 (See; Erim and Nakiboğlu 2013: 329), Hacı Muhammed Bakır Ağa, Hacı Resul Ağa and Kerbelalı Ağa Baba, as respected Iranian tombeki merchants in the Ottoman Empire, entered into negotiations between two countries, asking the Ottoman government to determine different prices for different kinds of tombeki in 1876 (BBA, A MKT MHM 478/2). This illustrates that some notable tombeki merchants who had a great impact on the spatial extension of tombeki distribution recognized by both countries had emerged.

In another case of group reaction of merchants against the Ottoman government owing to the issue of the above mentioned increased tariff in 1875, the Iranian merchants maintained that the government had to abolish this duty because it would contribute to an injustice with heavy and increased customs tariff (BBA, A MKT MHM, 481/43). However, the Ottoman government replied that the bey'iyе was a different tax from the customs tariff and was only collected from stores and peddlers (Ibid.). Following this, the Ministry of Finance closed the stores of Iranian merchants who resisted paying the tariff (Sasani 2006: 203). The negotiation about the customs tariff indicates that Iranian merchants were those who brought tombeki into the Ottoman market and kept the locations of sale under their control.

2. Shiite Ulama

The Shiite Ulama had an important political and socio-economic role in the regions in which Shiite populations lived in the nineteen century. We should retrospectively look at the historical roots to comprehend this role.

There was cohesion between the Ulama and the state in the era of the Safavid dynasty. However, the unity between the Shiite Ulama and the state broke down after the collapse of Safavids because the Qajars excluded the Ulama from the economic and political decision processes in the nineteen century. The most important reason for this was the Western impact on Iran and England and Russia's positions against the Ulama. For instance, the Western powers were willing to gain political and economic control of the state at that time. They obtained considerable power through political and economic privileges during the reign of Nasreddin Shah (Simnani 1377: 243). The Ulama objected to the concessions granted to the agents of the Western capitals

because European economic expansion weakened the Ulama's economic and political abilities. The Reuter concession can be taken as an example of the Ulama's position on Western capitalism. They led protests against the concessions of railways and natural sources taken by Baron du Reuter in lieu of £ 40,000 until the Shah annulled it (Ikbāl 1989: 826, 827, 828). In brief, the waves of capitalism and their exclusion from the state core to its sphere caused the Ulama to regain the power they had held in the times of the previous dynasty.

The other orienting reason for the Shiite Ulama to reclaim their economic and political efficiency was the centralization of the Iranian state. The centralizing policies corresponded with European influence, resulting in repression of the people and pushing them to side with the Ulama (Uyar 2004: 201). The attempts of reforms and innovations serving centralization contributed to the Ulama's oppositions, by which they objected to state policies in favor of the people. That is to say, they preferred to move together with the people against the central government's policies to provide a social basis for their oppositions. Briefly, the concessions given to foreigners led to the emergence of economic centralization, which was a loss of profit for the Ulama.

The capability of the Shiite Ulama to be effective on social events originated in the creation of a politically and economically centralized structure. The fields in which the Shiite mujtahids were involved were redefined by the mujtahids especially by Necefi (1787-1849) and Murtaza Ensari (1799-1864). Especially these two mujtahids renewed the principles of Shiite Islam leading to centralization (Ibid: 228). Necefi supported the idea that the mujtahids had to collect religious taxes such as the khums in the name of the head of the Ulama (Ibid: 229). Thus, this event would lead to the effective use of the Ulama's authority over the Shiite society. Additionally, this centralization meant the constitution of a hierarchical structure in the Ulama. This circumstance characterized the organized role of the Ulama in the social events such as the tobacco and tombeki protests in 1891 and 1892.

The religiously controlled area of the Shiite Ulama started in the Ottoman Empire and went beyond the Iranian borders. The center of this area was Atabat, composed of Najaf, Samarra, Kazimiya, and Karbala in the Iraqi region of Ottoman lands. Atabat became a center for the Usuli School, which advocated a political role for the Ulama during the nineteenth century (Çetinsaya 2005: 561). The Ulama represented a centralized autonomous group which was free from Iranian control. This circumstance made the Ulama's participation into political events easy, which meant the spatial independence beyond the Iranian borders.

One of the financial resources of the autonomous Shiite Ulama was waqf lands. These properties constituted a very important category of land in Iran. The incomes of waqfs were devoted to religious and charitable purposes such as the feeding the poor and supporting students in madrasahs (Lampton 1969: 27). The properties of the waqfs were prevalent in provinces such as Isfahan and Shiraz, where tombeki was cultivated and there were close relations between the Ulama, the merchants, and the producers. These provinces exported tombeki into the Ottoman territory and would play an important role in the tombeki protests (Walcher 2006: 660, 665, 666; BBA Y A RES 56-64). The mentioned revenues of the waqfs flowed through to the central administrative city region of the Ulama, Atabat, to be used for the mentioned purposes (BBA YPRK AZJ 31-8).

The religious taxes such as khums were other income sources for the Ulama. The merchants and artisans gave an important part of this revenue to the Ulama. That is, the Ulama experienced their golden age with the rise of the commercial activities in the nineteenth century, as there was a directly proportional relationship between the trade and the Ulama's income. For instance, Murtaza Ensari, the chief mujtahid, annually took 200,000 tuman, which was 1/15 of the Iranian budget in the 1850s (Cabbar 2003: 203-204). Mirza-yı Şirazi (1815-1895), chief mujtahid,

was also sent special appropriations of revenue per year from Iran at the beginning of the 1890s (BBA Y MTV 73-71). According to the governor of Baghdad, Hüseyin Refik, he spent the revenues especially to pay the wages of the Shiite students at Atabat (Ibid.). The religious taxes and their importance provide us with accurate and appropriate diagnostic tools for understanding the position of the Ulama in the tombeki protests.

3. Predicting Oppositions to Prospective Mechanical Market

First, the process that led Izzet Bey, the minister of Ottoman Internal Customs, to prepare a report will be discussed. In March 1890, the Iranian government granted a right of monopoly to Major Gerald Talbot, a British capitalist, to sell, export, and control the Iranian tombeki and tobacco in Iran. Thus, the Imperial Tobacco Corporation of Persia was founded to carry out the mentioned works (Lambton 1965: 120). In April 1891, both the Iranian government and the Persian Régie offered a proposal to the Ottoman government to establish a tombeki régie which would enjoy the right of Iranian tombeki import exclusively (BBA Y A HUS 255/65). They also suggested that 30 paras per kilogram should be the price to be charged by the régie. The Iranian side was planning to dislocate active social groups who governed the Ottoman-Iranian tombeki trade in order to make more profit. They also aimed at preventing tombeki smuggling from Iran into Ottoman lands. The Ottoman government estimated the amount of smuggled tombeki to exceed 1,000 tons a year in 1891 (BBA Y A RES 56/64). The Ottoman cooperation was a vital prerequisite for the realization of the Iranian side's purposes. Thus, the tombeki trade between the two countries would have been mechanized with the total control of a régie.

On hearing the Iranian side's suggestions, the Ottoman government started to discuss widely the possibility of establishing a tombeki régie. On November 11, 1891, the Ottoman government assigned Izzet Bey to prepare a report concerning a concession to bring Iranian tombeki into the country. He listed his suggestions in the report, foreseeing that pursuing public economic policies excluding consumers and the conventional actors of the market would lead to the emergence of resistance against a possible régie that would be established and against the government.

In his report, Izzet first discussed how consumers and merchants in the tombeki market would react to such policies. He thought that the Ottoman government would have to fix the market price of tombeki with a monopoly, which would be established if the concession was given. He continued, adding that the Ottoman government should consider taking the purchasing power of consumers into consideration while determining the market price of tombeki. Besides, he noted that the average sale price of tombeki was around 3-4 piatres in the Eastern provinces of the Ottoman Empire although it was 7-8 piatres among merchants before the subject of establishing a tombeki régie arose. He pointed out that if the government fixed a selling price of more than 7-8 piatres, it would oppress consumers. He advises that the price be at most around 7-8 piatres (Ibid.). Izzet predicts that if left to itself, the régie would insist on an oppressive, high-price policy. Thus, Izzet felt that the government had to be involved in the price determination process.

Izzet also paid attention to the behavior of consumers, explaining how consumers would behave when they heard of the establishment of a tombeki régie and how they were expected to react. Indeed, Ottoman consumers had stocked a large quantity of tombeki to meet their two-year needs in fear of a régie being established after the foundation of the Persian Tobacco Régie. Naturally, tombeki was in the black market now, so prices increased. For instance, the tombeki price among merchants was around 18 piatres when its selling price was around 23 piatres per kilo (Ibid.). However, these prices were artificial and temporary because they would drop to their previous level, according to Izzet. If current black market prices were taken as a basis to fix the price, consumers would incline towards smugglers after they consumed their stocked tombeki

because they preferred the cheap smuggled tombeki over the expensive product sold by the Régie. In the end, the state treasury's income from tombeki would decrease (Ibid). Izzet argued that the Ottoman government should fix the selling price of tombeki at between three and eight piatres in order not to lose the favor of consumers and to preserve their demand. Shortly, from his analysis it is possible to deduce that monopolization was partially a sort of intervention to mechanize price policies to make consumers' behaviors predictable.

4. Mechanization of the Tombeki Market

We have already seen that making predictability was the fundamental principle of monopolization. Société du Tombac, a French consortium, applied for the concession to be known as the Tombeki Régie. It appears that the Ottoman government evaluated this application to be in favor of the Empire because the state treasury would gain a new income source and make more profit from the tombeki trade. Sadrazam Ahmed Cemal Pasha and Nazif Efendi, the Minister of Finance, in the name of the Ottoman State and Vicomte George de Zogheb, in the name of Société du Tombac, signed the contract on 1 December 1891 (Ibid).

According to the convention, the Ottoman government gave the right of import and sale of the foreign tombeki to Société du Tombac, which thereafter was known as the Tombeki Régie, for 25 years. The government agreed to take three piatres per kilo for the first nine years, four piatres per kilo for the second nine years and 4.5 piatres per kilo for the next seven years as tariffs (Ibid.). The Tombeki Régie agreed to pay 40 paras per kilo for amounts less than 4,000 tons and to pay 50 paras per kilo for over 4,000 tons as Régie taxes to government. In addition, the Régie was expected to pay at least 36,000 OLs. In the Ottoman Empire, only people who were licensed by the Tombeki Régie would be able to import and sell. The government and the Tombeki Régie fixed selling prices in the contract (Ibid.). The government planned to control the price policy to be followed by the Régie. We can see that the Ottoman government made a comprehensive bargain to guarantee its profit. The Ottoman governments would help the Régie by preventing smuggling.

The Tombeki Régie signed a similar convention with the Shah of Iran on 26 December 1892. The Régie obtained the right of tombeki export into the Ottoman Empire for 25 years. According to the convention, the Iranian government would take a five percent duty from tombeki exported to the Empire. The Iranian government was to receive £ 13,500 per annum for three years, £ 15,000 per annum for the next six years, and £ 20,000 per annum for the last sixteen years of the concession time (Ibid.). The contract between the Régie and the Shah was an attempt to limit spatio-temporal extension of the Ottoman tombeki market.

The Tombeki Régie would import the tombeki from Iran into the Ottoman Empire without any mediator. This meant the transformation of the tombeki market from dynamic to the closed mechanical structure. For, importers, exporters, sellers and stores would be determined by the centre, namely the Régie. Furthermore, fixed prices indicated that the balance of supply and demand would be under the full control of the Régie and the Ottoman governments. Specifically, spatial distribution of tombeki would be controlled point by point, which was a mechanization process of the market. This mechanically running structure would have a chronological extension into the future for 25 years' time. This mechanic formula was to exclude both the Persian merchant and the Shiite Ulama. Thus, both the Iranian and the Ottoman states gained a new income source. In addition to the tariffs, the contracts signed between the two states meant that both sides would share or totally confiscate the income of local groups in the market. In brief, the logic of monopolization was the end of liberty in determining selling price, the circulation of tombeki and deciding who would sell it by keeping all the matters of the market under control. This was a sharp transition from a dynamic to a mechanical market.

5. Emergence of Integral Resistance

5. 1. Protest

Different social groups such as the Iranian tombeki merchants and the Shiite Ulama benefiting from the tombeki trade could be tried to be included in the decision-making process before and after the establishment of the Régie because the rights taken by the Régie were strongly related to them, as discussed above. However, the decision makers took neither the merchants nor the Ulama into consideration in mechanizing the tombeki market. Naturally, both of them chose the way of resistance since monopolization ended the liberty of motions of both merchants and sellers, and because trade was possible with free movement.

The first reactions were the resistance from Iranian tombeki merchants and sellers with the establishment of the Tombeki Régie (See; Keskinikiliç 2013, 180). They believed that they would be the first group whose profit from tombeki trade would be swept away by the Régie. First, they presented a petition both to the Iranian Embassy in Istanbul and to the Ottoman government to prevent its establishment. Unfortunately, both sides rejected it (BBA, DH İD 98983). It is possible to argue that the rejection was a turning point leading to the initiation of the resistance of tombeki merchants and sellers.

Considering that their demands were rejected, it may be said that protest was a unique way for the merchants to protect their rights against the decision makers in the problem of monopolization. Tradesmen began to protest with slogans against the Tombeki Régie, the Iranian Embassy and against the Ottoman government in the March of 1892. The protests lasted for days although the leaders of the protestors were put under arrest (BBA, Y PRK ZB 9/96). In this case, Iranian tradesmen accepted that, not only the Iranian state, but also the Ottoman government were responsible for their exclusion from the tombeki trade.

It is possible to observe that tombeki stores were also included in the protests. With the establishment of the Tombeki Régie, the sale and import of tombeki became dependent on the approval of the Régie. For this reason, Iranian tombeki sellers closed their stores to protest against the Tombeki Régie on 18 April 1892 (BBA, Y MTV 61/65). After a month, 400 Persian tombeki sellers in Istanbul, all of whom were Iranian, presented petitions to the Régie demanding that their losses be compensated (Sasani 2006: 212). In summary, tombeki sellers protested against the locational determination of the mechanized market.

The protests of the Iranian merchants lasted for days in June 1892, continuously increasing. Ohannes Han, the Iranian Ambassador, was unable to terminate the protests of the merchants in Istanbul (BBA, Y PRK ZB 9/96). The protests reached such a point that the Iranian Embassy asked the Ottoman government to provide security. In the end, a security circle was established around the Embassy (BBA, Y A HUS 262/17). The merchants pioneering the protests were taken under close surveillance for months (BBA, Y PRK HR 16/10; Y PRK ZB 12/30) (Note 1). The merchants attempted to tear the formal structure of this mechanized market by making space insecure.

We can cite the profit rates given to the tombeki franchisers by the Tombeki Régie to specify the reactions of the sellers. In the contract signed between the Régie and the Ottoman government, the Régie would give a maximum profit of 20 percent of the tombeki price to stores taking its franchise, though the average price of tombeki increased at a rate of 300-500 percent of the prices of the previous years (BBA, Y A RES 58/36). Therefore, the stores that would not accept the profit level given by the Régie would be closed (BBA, DH MKTV 1998/117).

Consequently, Iranian sellers and merchants could not participate in the policy making process to determine the future of the tombeki trade with Iran and of the Ottoman tombeki market. This circumstance would become a turning point for the merchants and sellers to start protests. Merchants provided connections between Iranian producers and sellers who also were of Iranian origin and who afforded merchants' connections with Ottoman consumers.

5. 2. Boycott

Agriculture and trade were vitally important for the Shiite Ulama because they collected religious taxes from producers and traders. For this reason, they opposed not only foreign control but also centralizing economic policies. In this direction, they tried to use their religious authority to prevent the tombeki concession in Ottoman lands as discussed below.

First, the Shiite Ulama attempted to organize the Iranian tombeki merchants against the Tombeki Régie to protect their gains from the tombeki trade. For instance, on 9 May 1892, Ahund Mirza Hacı Muhammed Ali, an Iranian preacher, gave sermons and lectures to merchants against the Tombeki Régie in Valide Hanı, Istanbul. There was a masjid in the building where the protests of the merchants were organized (BBA, Y MTV 62/32). Most Iranian merchants had stores and offices there (Zarinebaf-Shahr 1993: 210). The mentioned religious propaganda was striking evidence of how the common gains of the Ulama and the merchants coincided with each other. This is why the Ulama extended the field of propaganda in accordance with the spatial basis of tombeki market.

The Shiite Ulama also chose an indirect political way to shape their opposition against the Tombeki Régie. For this purpose, they put further pressure on the Iranian government to convince the Ottoman side to cancel the Régie. For instance, the Iranian Embassy informed the Ottoman government that the Tombeki Régie had to be cancelled to impede the opposition of the Ulama (BBA, Y PRK TKM 24/2). However, on 25 January 1892, the government refused the Iranians' suggestion, arguing that the Tombeki Régie was founded at the insistence of the Iranian government (BBA, Y A HUS 255/65). The Iranian government presented a new suggestion to the Ottoman government to cancel the tombeki concession on 2 March 1892. The suggestion was that the Iranian side would accept an increase in customs duties from three to five piatres if the Ottomans rescinded the concession. The Ottoman government did not accept this offer because the abolition of the Tombeki Régie in this way would mean submitting to the authority of the Shiite Ulama in Ottoman territory (BBA, Y PRK AZJ 56/5). The Ottoman side evaluated the issue of abolishing the Régie from the viewpoint of sovereignty. Clearly, this evaluation revealed the conflict of Ottoman territorial domination and the spatial extension of the market.

The Shiite Ulama started to feel the need to take a more concrete position against the Tombeki Régie because they were not successful against the Régie by means of suggestions from the Iranian government and the merchants. It was clear that they should plan to create a common resistance against the Régie and the Ottoman government. On 22 October 1892, Marshall Nusret from the Ottoman Sixth Army in Iraq informed the central government that Mirza Hassan Shirazi, the chief mujtahid, vehemently forbade all Shiite men and women in the Iraqi region from selling, purchasing, and using the tombeki sold or purchased by the Tombeki Régie. He also reported that all the Shiite people talked about this fatwa (BBA, Y PRK ASK 86/54). The fatwa can be interpreted as follows: If the Shiite population obeyed the orders of the fatwa, the merchants would choose to import tombeki from Iran into the Ottoman territory through smuggling, the sellers would choose to sell smuggled tombeki, and the consumers would choose to consume smuggled tombeki. In addition, the Iranian producers would not sell their crops to the Tombeki Régie. That is, this fatwa planned to call on the Shiite population living in the Ottoman Empire to control the supply and demand equilibrium of the Ottoman tombeki market. Thus, the Shiite population would

eliminate the functions of the Régie and partially cut off the profits of the Régie and the Ottoman government from the tombeki trade.

Finally, the Shiite Ulama's opposition was against the determination of a mechanically structured market. Hassan Shirazi insightfully comprehended how he could de-structure the prospective mechanism by issuing a fatwa to spread propaganda in conformity with the spatial distribution of the Shiite population within Ottoman territory. His attempt was to protect the positions of the previous actors and eliminate the positions of new actors. That is why the Ulama merchants preferred an integral attitude fed by their common benefits against the Tombeki Régie.

6. Conclusion

Iranian tombeki merchants started to dominate over the spatial distribution of tombeki within the Ottoman territory after the second half of the eighteen century. This domination was a sort of control where they held not only connective points of this trade but also the circulation of tombeki between producers and consumers. It is easy to infer this from the point that some notable merchants used to negotiate with the state offices over tombeki taxes after the second half of the nineteenth century.

Iranian merchants depended on religious authorities to legitimize their tombeki trade. That is, their effectiveness over this trade had a religious basis thanks to the Shiite sect. Shiite religious authorities especially in Atabat developed a hierarchical structure to survive as an autonomous entity after the loss of the economic support of the Qajar dynasty. This circumstance encouraged the Shiite Ulama to take measurements such as religious taxes to maintain their autonomy. Thus, the Ulama improved their ability to participate in socio-political decision making processes. Specifically, there was a directly proportional relationship between trade and the Ulama's income; so, that is why the Ulama would provide a legitimate basis to the Shiite merchants to preserve their profits from the tombeki trade. Briefly, this is the response of how the Ulama and the merchants integrated with each other.

Both the Iranian and Ottoman sides decided to totally control the income gained from the tombeki trade by excluding Iranian merchants from the decision making process of establishing a régie, which would be Société du Tombac, in 1891. Actually, Izzet Bey had predicted that such exclusion would lead to the emergence of a counteraction from other market players, merchants and the Ulama. It is important to recognize the point that Western capitalists tried to get full exclusive control of the tombeki trade by means of the central political powers by trying to pacify the merchants and the Ulama. In 1892, Iranian merchants, sellers and the Ulama developed an integral resistance against the establishment of the Tombeki Régie with the support of the Shiite population by means of protests.

From the angle of the above mentioned deductions, it seems reasonable to assume that the logic of monopolization is to control the circulation of a product between departure and arrival points, regulating the market. From a spatial standpoint, this was the transformation of the market from a dynamic one that worked according to natural conditions to a mechanical structure whose conditions would be determined by central actors. Specifically, tombeki used to circulate between producers and consumers by means of merchants. Within this perspective, monopolization was to keep the spatial distribution of tombeki under mechanical control by excluding dynamic actors, merchants and the Ulama. This was the reason why the Shiite merchants and the Ulama preferred the way of integral resistance, both against the Tombeki Régie and the Ottoman and Iranian governments. The Ulama planned to stop the circulation of tombeki marketed by the Tombeki Régie by giving fatwas and sermons. In brief, neither Iranian and Ottoman authorities nor Western

capitalists could rightly calculate the roles of the other market players in seeking to control the tombeki market from one center.

Monopolization was an attempt to control the chrono-extension of tombeki market in accordance with the expectancy of the Tombeki Régie and the Ottoman-Iranian governments. From this perspective, monopolizing the market of a commodity was an endeavor to guarantee the capital invested and the profit expected in the future. Such purposes of the Régie and the governments were only possible with the mechanization of the tombeki market. In the end, they tried to construct a mechanical structure by excluding the conventional actors on the stage of the market. Finally, the 25 year-time of the concession was the chrono-determination of the monopolistic mechanism. The distributive right of tombeki within the Ottoman territory was the spatio-determination of the mechanism. This is why conventional actors developed an integral resistance against the mechanical structure determining the spatial and chronological extensions of the tombeki market to save their benefits.

REFERENCES

Başbakanlık Arşivi, Archives of the Prime Ministry, Istanbul (BBA)

Bab-ı Ali Evrak Odası Sadaret Evrakı

A M 5/31(Müterrik Belgeler)

A MKT MHM 478/2 (Mektubi Kalemi, Mühimme)

A MKT MHM 481/43 (Mektubi Kalemi, Mühimme)

A MKT UM 122/20 (Mektubi Kalemi, Umum Vilayat)

Dahiliye Nezareti

DH İD 98983 (İdare Kısmı)

DH MKTV 1998/117 (Mektubi Kalemi)

Defterler

MAD. d, 12846, no. 259 (Maliyeden Müdevver Defterler)

Yıldız Tasnifi

Y A HUS 255/65 (Sadaret Hususi Maruzat Evrakı)

Y A HUS 262/17 (Sadaret Hususi Maruzat Evrakı)

Y A RES 58/36 (Sadaret Resmi Maruzat Evrakı)

Y A RES 56-64 (Sadaret Resmi Maruzat Evrakı)

Y MTV 73-71 (Mütenevvi Maruzat Evrakı)

Y MTV 61/65 (Mütenevvi Maruzat Evrakı)

Y MTV 62/32 (Mütenevvi Maruzat Evrakı)

Y PRK ASK 86/54 (Askeri Maruzat)

YPRK AZJ 31-8 (Arzuhal ve Journaller)

Y PRK AZJ 56/5 (Arzuhal ve Journaller)

Y PRK HR 16/10 (Hariciye Nezareti Maruzatı)

Y PRK ZB 9/96 (Zaptiye Nezareti Maruzatı)

Y PRK ZB 9/96 (Zaptiye Nezareti Maruzatı)

Y PRK ZB 12/30 (Zaptiye Nezareti Maruzatı)

Y PRK TKM 24/2 (Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği)

Books and Articles

CABBAR, Faleh A, (2003). Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş, trans. Hikmet Halis, Istanbul: Agora Kitaplığı.

ÇETİNSAYA, Gökhan, (July 2005). "The Caliph and Mujtahids: Ottoman Policy towards the Shiite Community of Iraq in the Late Nineteenth Century," *Middle Eastern Studies*, Vol. 41, No. 4.

ERİM, H. Neşe and NAKİBOĞLU, Aslıhan (2013). Osmanlı Bürokrasisinde Yenileşme: Tütün Nizamnameleri, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/2, Winter 2013, p. 319-344, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4522>, ANKARA-TURKEY

Han Melik Sasani, (2006). Paytahtın Son Yıllarında Bir Sefir, trans. by Hakkı Uygur, Istanbul: Klasik Yayınları.

İKBAL, Abbas, (1989). Tarihi İran ba'd el-İslam: min Bidayeti'd-Devleti't-Tahiriyye hatta Nihayeti'd-Devleti'l-Kacariyye, trans. Muhammed Alauddin Mansur, el-Kahire: Darü's-Sikafeti ve en-Neşri ve et-Tevzi'.

KEDDIE, Nikki R., (2012). Religion and Rebellion in Iran: The Tobacco Protest of 1891-1892, Routledge.

KESKİNKILIÇ, Erdoğan, (2013). İki Türk Hanedanlığında Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti'nde ve Kaçarlar'da Tütün İmtiyazı ve Tepkiler, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/11 Fall 2013, p. 175-192, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5712>, ANKARA-TURKEY

KILIÇ, Mehmet, (2013). From Mobile to Immobile Smoker: Constitution of Water Pipe Habituality in the Ottoman Empire, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/11 Fall 2013, p. 193-202, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5975>, ANKARA-TURKEY

KILIÇ, Mehmet, (2008). The Importation of Ottoman Tonbaku from Iran and Its Socio-Cultural Implications: 1891-1914, Unpublished MA Thesis, Boğaziçi University.

KURŞUN, Zekeriya, (2007). "Üsküdar'da İranlılar ve İran Mezarlığı," in Üsküdar Sempoiumu IV 3-5 Kasım 2006, ed. Coşkun Yılmaz, Istanbul.

LAMPTON, A. K. S., (1969). The Persian Land Reform 1962-1966, London: Oxford University Press.

LAMPTON, A. K. S. (a), (1965). "the Tobacco Régie: Prelude to Revolution I," *Studia Islamica* vol. 22.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

- LAMBTON, A. K. S. (b). (1965). The Tobacco Regie: Prelude to Revolution (Conclusion), *Studia Islamica*, vol. 23.
- Mohammad Reza Nasiri, (1991). Nasirettin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri 1848-1896, Tokyo: Institute for the Study of Languages and Culture of Asia and Africa.
- Muhammed Ahmed Penahi Simnani, (1377). Nasreddin Şah: Feraz ve Furud-ı İstibdad-ı Sunneti der İran, Tehran: İntişarat-ı Numune.
- UYAR, Mazlum, (2004). Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- WALCHER, Heidi, (2006). "İsfahan," in *Encyclopedia Iranica* ed. Ehsan Yarshater, New York: Encyclopedia Iranica Foundation.
- YILMAZ, Fehmi, (2005). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlil 1600-1883." Ph.D. diss., Marmara University.
- ZARİNEBAF-SHAHR, Fariba, (1993). "The Iranian (Azeri) Merchant Community in the Ottoman Empire and the Constitutional Revolution," in *Les Iraniens D'Istanbul*, ed. Thierry Zarcone, trans. Shahr Zarinebaf, Paris : Institut Français de Recherche.

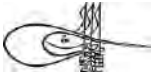
Notes

Note 1

In addition to the protests of the Iranian merchants in İstanbul, Yemeni merchants continued to sell the tombeki they imported although the Tombeki Régie had been established (BBA, DH MKT 2008/12). In 1893, Yemeni merchants also opposed the tombeki concession. Eighteen merchants sent a petition to the Sultan of the Ottoman Empire to cancel the tombeki concession. They explained their attitude against the monopolization of tombeki in the Yemeni region, arguing that they sustained their living with the tombeki trade. Additionally, they maintained that the monopolization of the tombeki trade in Yemen would mean the ruining of their lives. However, the Ottoman government did not accept their suggestion (BBA, DH MKT 104/38).

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

KILIÇ, M., Monopolization Of The Ottoman Tombeki Market: Boycott And Protest, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 589-602, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8342>, ANKARA-TURKEY

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DENİZLİ'DE DERİCİLİK FAALİYETLERİ*

*Meruyert KOIZHAIGANOVA***

*Ayşegül KOYUNCU OKCA****

ÖZET

Deri; var olduğu günden itibaren duygu, düşünce, zevk ve yaratıcılığı ortaya koyan ve sanatsal ürünlere kaynaklık eden, bir anlamda uygarlığın doğuşunu-gelişimini simgeleyen ve günümüzde hemen hemen her alanda karşımıza çıkan bir kültürel varlıktır. Dünyadaki en eski meslek grupları arasında yer alan dericilik çok çeşitli disiplinlere kaynaklık etmiş ve araştırmalara konu olmuştur. Denizli'de dericilik mesleği yüzyıllardır babadan oğula usta-çırak ilişkisi içerisinde devam ede gelen bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişte ahilik teşkilatının doğması ve yayılmasında önemli bir yere sahip olan Denizli, günümüzde ülkemizin önemli bir kösele üretim merkezidir.

Denizli'de dericilik geçmişi günümüze, günümüzü geleceğe taşıyan önemli ekonomik, sanatsal ve kültürel bir değerdir. Bu çalışma köklü bir geçmişe sahip dericilik kültürünü yaşatmak, gelecek kuşaklara aktarmak, ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtmak ve çeşitli disiplinlere kaynaklık etmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın gerçekleşmesi için yöntem anlayışımız ışığında amaca ulaşmada gerekli araçlar olan gözlem, söyleşi ve yerinde inceleme teknikleri kullanılmıştır. Gerekli verilere ulaşmak için Yeşilyuva Beldesi'ne (Acıpayam) ve Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesine gidilerek çalışanlar ile bire bir görüşmeler yapılmıştır. Deri üretim aşamaları ve ürüne dönüştürülmesi yerinde incelenerek fotoğraflar ile belgelenmiştir. Ayrıca literatür taraması yapılarak bu çalışmanın bilimsel bir tabana oturtulması sağlanmıştır.

Denizli, ismini dokumacılık kültürü ile tanıtmış, sanayi ve üretimin hızla yol aldığı bir şehirdir. Ancak Denizli'de dericilik sanatı da dokumacılık sanatı kadar derin bir geçmişe sahiptir. Denizli'de dericilik bu yörenin Selçuklular tarafından 17 Eylül 1176 yılında fethedilmesi ile

* Bu çalışma Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Koordinasyonu Birimi (BAP) tarafından desteklenen 2014HZL017 numaralı “Kültürel Bir Değer Olarak Denizlide Dericilik” isimli Hızlı Destek Projesi kapsamında ortaya çıkmıştır.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Teknolojileri Bölümü, El-mek: meruyertk@pau.edu.tr.

*** Yrd. Doç. Pamukkale Üniversitesi Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümü, El-mek: aysegulkoyuncu@pau.edu.tr.

başlamış ve Honaz kalesinin ele geçirilmesinden sonra burada ilk yöresel Türk dericilik faaliyetinin temeli atılmıştır. Türkmen boylarının Denizli'ye yerleşmesi ile birlikte dericilik daha da gelişmiş ve tabaklar Denizli merkezinde de faaliyet göstermeye başlamıştır. Denizli'de tabaklık bir dizi zorluklara rağmen varlığını devam ettirerek ayakkabı, çizme, cilt, silah aksesuarı ve saraçlık olarak gelişimini sürdürmüştür.

Deri insanoğlunun gelişim süreci ile şekil almış, işlenmiş ve bugünkü değerine kavuşmuştur. Türk kültüründe dericilik sosyal hayatın her boyutunda kaliteli işçilik ve üstün sanat değeri taşıyan ürünler ile dikkati çekmektedir. Bu çalışmada dericiliğin tarihsel gelişimi, özellikle ilk izlerinden itibaren farklı ülkelerdeki yayılışı, Türk kültüründeki yeri, ahilik kurumunun öncüsü Ahi Evren ve dericiliğin Anadolu'daki parlak dönemine ahilik teşkilatının etkisi konularına değinilmiştir. Özellikle Denizli'deki dericiliğin gelişimi ve sorunlarına, Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA) tarafından desteklenen “Mirasımız Dericilik” projesi kapsamında hayat bulan Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi ve buraya taşınan işletmelere, Yeşilyuva Beldesi'ndeki (Acıpayam) ayakkabı üretim atölyeleri ve bu atölyelerdeki kadın istihdamına dikkat çekilmiştir. Yapılan alan araştırması ve kaynak kişi görüşmeleri sonucunda aşağıdaki öneriler ortaya konulmuştur.

Denizli'de dericilik sektörü; geleneksel deri işleme teknikleri ile mesleğe devam etme çabaları, işleme tekniklerinde yenilik arayışına gidilmemesi, eğitilmiş personel açısından yetersiz kalınması, gerekli tanıtımların yapılmaması ve günü kurtarma politikaları yüzünden geçmişteki değerini kaybetmiş olsa da varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Tüm bu olumsuzlukların yerel yönetimlerin de desteği ile giderilmesi ve ülke ekonomisinde hak ettiği değeri alması için “Mirasımız Dericilik” projesi gibi projelerin artırılarak ve çeşitlendirilerek dericilik sektörünün sorunlarına çözümler aranmalıdır. Yeşilyuva Beldesi'ndeki (Acıpayam) ayakkabı üretim atölyelerinde kadınların çalışması tüm Türkiye'ye örnek teşkil etmeli ve dericilik sektöründe kadın istihdamı artırılmalıdır.

Denizli'de en az tekstil sektörü kadar köklü bir geçmişe sahip olan dericilik sektörü, çok fazla sayıda fire vererek yatırımların tekstile kaymasına neden olmuştur. Denizli'nin ülkemiz için önemli bir kösele üretim merkezi olduğu kadar ahilik teşkilatının doğmasında ve yayılmasındaki etkisi de unutulmamalıdır. Bu geleneğin öncüsü olan Ahi Evren'in isminin yaşatılması için Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesinde yer alan yönetim binasının karşısındaki sokağın ismine “Ahi Evren Caddesi” adı verilmiştir, ancak bu durum yetersizdir. Denizli yerel yönetimleri tarafından Ahi Evren adına düzenlenecek olan çeşitli programlar ile hem Ahi Evren'in ismi anılmalı hem de ahilik teşkilatının deri sektörü üzerindeki etkileri ortaya çıkartılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Denizli, Dericilik, Deri, Tabakhane, Yeşilyuva Beldesi

LEATHERWORK ACTIVITIES FROM PAST TO PRESENT IN DENİZLİ

STRUCTURED ABSTRACT

Leather; is a cultural heritage being since presence the source for artistic products and revealing feelings, thoughts, pleasure and creativity, symbolizing, in a sense, the rise and development of civilization and emerging today almost in every field. Among the oldest professions in the world leatherwork (or tanning profession) has been the source for a wide range of disciplines and has been the subject of researches. Leatherwork in Denizli emerges as a profession continued for centuries from father to son in the master-apprentice relationship. Denizli, which has an important place in the emergence and spread of the ahi community in the past, is an important production center of stout leather in our country today. In the past, Denizli was important as the place where the ahilik organization-an ancient trade guild – was born and spread, and today it is an important centre of leather production.

Leatherwork in Denizli is considered as an important cultural value that connects past to present, today to future. This work which is done in terms of preserving, transferring to future generations, promoting on national and international level the leatherwork in Denizli, which has a long history and try to maintain its presence as an important cultural value, is of great importance as the source for the various disciplines.

In order to achieve the objectives in the light of our understanding, the implements required as observation, interview and on-site inspection techniques are used. To achieve the required data, the meetings with employees have been done by going to Yeşilyuva Borough (Acıpayam) and Denizli Leather Specialized Organized Industrial Zone. Leather production stages, its conversion to products were examined and documented with photographs. In addition, a literature review was performed in order to set the study in a scientific context.

Denizli became known for its tradition of weaving, and is a city of rapidly increasing industrial production. However, Denizli’s leather industry has as long a history as its weaving. Leather working started in Denizli with the conquest of this area by the Seljuks on 17 September 1176; after they took Honaz castle the first Turkish leather working activities in the region were begun here. When Türkmen tribes settled in Denizli, leather working developed further, and tanning activity started in the centre of the city. Ahi Evren, the founder of the Anatolian Ahi organization, arrived in Denizli in 1237; he developed the leather working which he had started in Kayseri, and laid the foundations of the Ahilik organization. Despite many difficulties, the tanning industry has continued its existence in Denizli, and has gone on to produce shoes, boots, book-binding, gun accessories and saddlery.

Leather took its form, was worked, and attained the value it has today in line with human developments. In Turkish culture, the products of quality leather working of high artistic value are to be seen in every aspect of social life. This study covers the historical development of leather working, especially from its beginnings to its spread to different parts of the world, its place in Turkish culture, and the effect of the ahilik organization and its leader Ahi Evren in the high period of leather working in Anatolia. Particular attention is drawn to the development of the leather industry in Denizli and its problems, to the Leather Working Organized Industrial Area and the “Our Heritage is Leather Working” project supported by the South Aegean Development Agency and the businesses that have moved there, and to the shoe production workshops in the town of Yeşilyuva, Acıpayam, and their employment of women. Recommendations deriving from research and interviews are set out below.

Despite all its problems – the attempts to keep the profession alive with traditional leather working techniques and the lack of research into new techniques, the shortage of trained personnel, the lack of necessary publicity and the loss of valuable traditions through short-sighted policies-Denizli’s leather working industry has continued to exist. In order to solve these problems with the help of local management and to regain the place the industry deserves in the national economy, solutions must be sought by increasing and diversifying projects such as the “Our Heritage is Leather Working” project. The employment of women in the shoe production workshops of Yeşilyuva should serve as an example to the whole of Turkey, and the employment of women in the leather working sector should be increased.

The leather industry in Denizli is at least as old as the textile sector, but it has declined and investment has gone to textiles. But it must not be forgotten that Denizli is an important centre in this country for the production of shoe leather and has been influenced by the birth and spread of the ahilik organization. In order to preserve the name of the founder of this tradition, the street opposite the management building in the Denizli Leather Working Organized Industrial Area has been named Ahi Evren Street, but this is not enough. Different programmes should be organized in the name of Ahi Evren by local administrations in Denizli to commemorate both the name of Ahi Evren and the influence of the ahilik organization on the leather sector.

Key Words: Denizli, Leatherwork, Leather, Tannery, Yeşilyuva Town

Giriş

Deri; var olduğu günden itibaren duygu, düşünce, zevk ve yaratıcılığın ortaya konulmasında bir araç, sanatsal ürünlere kaynaklık eden, bir anlamda uygarlığın doğuşunu-gelişimini simgeleyen ve günümüzde hemen hemen her alanda karşımıza çıkan bir kültürel varlıktır. Böylesine anlamları üzerinde taşıyan deri günümüzde hemen hemen her alanda karşılaştığımız temel hammadde olarak hayatımızın vazgeçilmezleri arasında yerini almıştır. Dünyadaki en eski meslek grupları arasında yer alan dericilik çok çeşitli disiplinlere kaynaklık

etmiş ve araştırmalara konu olmuştur. Tüm dünyada büyük ilgi gören deri ürünler, uzun yıllardır ülkemizin birçok yöresinde üretilmiştir (Özdemir ve Çelik, 2013, s. 538). Geçmişte ahilik teşkilatının doğması ve yayılmasında önemli bir yere sahip olan Denizli, günümüzde ülkemizin önemli bir kösele üretim merkezidir.

Hayvanların evcilleştirilmeye başlanması ve tabiat şartlarına karşı koymak amacı ile deri ve deri işlemeciliği ilk çağlardan günümüze insanın ve teknolojinin değişimi-gelişimi ile şekillenmiş, örtünme-barınma ihtiyaçlarına cevap vermiş ve günümüze kadar ulaşmış sanatsal ve kültürel bir değer taşıyan bir meslek olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Deri, tamamen organik bir ürün olması nedeni ile taş ve ağaçtan sonra en çok kullanılan doğal malzeme olmuştur (Koyuncu Okca ve Koizhaiganova, 2014, s. 994).

Deri, taş, çakmaktaşı, kemik, hatta ağaç kadar dayanıklı olmayan, çabuk bozulabilen doğal bir malzeme olduğu için, ilk çağlardan beri çeşitli teknikler ile insanlar deriyi yağlayarak bozulmaktan korumaya çalışmışlar ve insanların zaman içerisinde deriyi çeşitli tekniklerde işlemeye başlamaları ile dericilik mesleği başlamıştır (Önol, 1984, s. 17). Bu tekniklerin kullanılması ile Mısır gibi çok sıcak ve kurak, Sibiryaya gibi çok soğuk bölgelerde ve Orta Asya bozkırlarında deri parçalarının çürümeden kalabilmesi mümkün olmuştur (Sakaoğlu ve Akbayer, 2002, s. 17). Bütün hayvanların ham derilerinin fiziksel ve kimyasal özelliklerinin birbirine benzer özellikler taşıması derinin işlenmesini kolaylaştırmıştır (Şenses, 1991, s. 1). Dünyadaki en eski meslek grupları arasında yer alan dericilik çok çeşitli disiplinlere kaynaklık etmiş ve araştırmalara konu olmuştur. Dericilik mesleğinde birden çok terim kullanılmaktadır. Geçmişte deri üreticilerine meslek terimi olarak “sepici veya debbağ”, havyan derilerinden meşin, kösele imal etme işine “debagat”, bu işin yapıldığı yerlere “dabbaghane/debbagistan” gibi terimler kullanılırken, bu sözcükler “tabak”, “tabakhane”, “köşker”, “kavaf” örneklerinde olduğu gibi zamanla Türkçeleşmiştir (Sakaoğlu ve Akbayer, 2002, s. 76; Haytoğlu, 2006a, s. 92).

Denizli’de dericilik mesleği yüzyıllardır babadan oğula usta-çırak ilişkisi içerisinde devam eden geleneksel bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Denizli’de tabakhane esnafı arasında ham deriyi mamul deri haline getiren kişilere “tabak”, tabaklara ham deriyi temin eden kişilere ise “derici” adı verilmektedir (Haytoğlu, 2006, s. 21).

Denizli’de dericilik geçmişi günümüze, günümüzü geleceğe taşıyan önemli ekonomik, sanatsal ve kültürel bir değerdir. Bu çalışma köklü bir geçmişe sahip dericilik kültürünü yaşatmak, gelecek kuşaklara aktarmak, ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtmak ve çeşitli disiplinlere kaynaklık etmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın gerçekleşmesi için yöntem anlayışımız ışığında amaca ulaşmada gerekli araçlar olan gözlem, söyleşi ve yerinde inceleme teknikleri kullanılmıştır. Gerekli verilere ulaşmak için Yeşilyuva Beldesi’ne (Acıpayam) ve Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesine gidilerek çalışanlar ile bire bir görüşmeler yapılmıştır. Deri üretim aşamaları ve ürüne dönüştürülmesi yerinde incelenerek fotoğraflar ile belgelenmiştir. Ayrıca literatür taraması yapılarak bu çalışmanın bilimsel bir tabana oturtulması sağlanmıştır.

Dericiliğin Tarihsel Gelişimi

Oldukça eski bir geçmişi olan dericiliğin ilk izlerini M.Ö. 20.000’li yıllara tarihlenen duvar resimlerinde görmek mümkündür. M.Ö. 20.000 yıllarında Altimira Mağarasında (İspanya) duvar resimlerinde bizonlar ve onları avlayan avcılar sırtlarında postları ile deri kullanan ilk insanı belgelenmektedir (Yıldız, 1993, s. 23). Ulaşılan belgeler dericiliğin M.Ö. 3000 yılından önce başladığını ve mamul deriye aynı yıllarda hem Mısır’da hem de Mezopotamya’da rastlandığını göstermektedir (Kanbay, 1993, s. 82). Yazılı kaynaklarda M.Ö. 3.000 yılından itibaren Mezopotamya, Mısır, Asur, Hitit ve daha sonra da Yunan ve Roma gibi çeşitli ülkelerde derinin

kullanılması, tabaklanıp işlenmesi, boyanması konusunda bilgilere rastlanmıştır (Yıldız, 1988. s. 22). Yapılan araştırmalar neticesinde dericiliğin Mısır, Anadolu ve Mezopotamya üçgeninde şekillendiği belgelenmiştir. Tarihteki ilk tabakhane Mısır'da Ghebelen bölgesindeki kazılarda bulunmuştur (Yelmen, 1998, s. 57).

Eski Çin'de dericilik oldukça geç çağlarda, askerlerin ihtiyaçları dolayısı ile gelişmeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni ise Eski Çin'de hayvan sayısının az olmasının yanı sıra Çin kültüründe canlı bir hayvanın öldürülüp, derisini ayağa giymenin Çinlilere garip gelmesidir. Oysaki daima at üzerinde yaşayan eski Türkler ile ataları hayatlarının her aşamasında deriden azami ölçüde yararlanmayı ustalıklı başarmışlardır (Ögel, 2000, s. 162-163). Türk topluluklarında deri süslemeciliği ata verilen önemden dolayı birbirinin gelişimine paralel olarak devam etmiştir (Gökçesu, 2002, s. 13-14).

Türk kültüründe dericiliğin Mezopotamya ve Orta Asya topraklarında başlayan ve daha sonra gelişim gösteren geleneksel bir ata mesleği olduğu bildirilmektedir. Türklerde en eski sanatlardan biri olma özelliğini göstermesinin yanı sıra çok gelişmiş ve önemli bir sanat dalı olarak karşımıza çıkan deri işlemeciliği, hayvancık ile geçimini sağlayan toplumların ikinci mesleği haline gelmiştir (Yelmen, 1998, s. 226-227; Işcan, 1970, s. 2).

Türklerin deriyi işleyip ürüne dönüştürmesi, deriye ihtiyaca cevap verebilecek fonksiyonlar kazandırması, tarihsel süreçte kültürel izler taşıyan ve sanat değeri yüksek nitelikteki eserlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Orta Asya kültüründe günlük yaşam biçimi içerisinde kıyafetten süs eşyasına, küçük ev eşyalarından hayvan koşum takımlarına kadar geniş bir yelpazede değerlendirilen birçok eşyanın yapımında deri kullanılmıştır. Derinin Anadolu'da önemli bir sanat kolu olduğunu gösteren birçok kanıt bulunmaktadır. Dünya yazıt tarihinde en meşhur yazı yazma aracı olan parşömen derisi (papirüsten sonra) ilk kez Bergama'da üretilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında bir sanat merkezi olarak da işlev gören sarayda derinin hammadde olarak çok geniş bir yelpazede kullanıldığı ve üzerine boyama, nakış ve çeşitli süslemelerin yapıldığı da bilinmektedir (Gökçesu, 2002, s. 13-14). Bitkisel tabaklamanın Anadolu'dan Girit'e, oradan da Yunanlılara ulaştığı kaynaklara geçmiştir.

Anadolu'da Dericilik

Anadolu coğrafyasında dericilik, en eski ve yaygın meslek grubu içerisinde yer almıştır. M.Ö. 3000 tarihlerine ait olan bazı yontu ve kabartmalarda soylu sınıftan kişilerin törenlerde özellikle etek biçiminde post giydikleri bilinmektedir (Türktaş, 2004, s. 26). Boğazköy ve Alishar'da, M.Ö. 2800 yılına ait çocuk mezarında bulunan deri parçaları ve M.Ö. 1500-1200 yıllarına ait kazılarda çıkan eserlerden dericiliğin parlak bir dönem yaşadığı anlaşılmaktadır. M.Ö. 1400 yıllarında Urfa, Diyarbakır ve Van illerinin bulunduğu bölgede yaşamış olan Mitanniler'in ileri bir dericilik bilgisine sahip oldukları bilinmektedir. Anadolu dericilik sanatı üzerinde önce Roma ve Bizanslıların daha sonra da Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin etkileri bulunmaktadır (Anonim, 2000, s. 26).

Anadolu'da dericilik en parlak dönemini Ahilik Kurumu içerisinde yaşamıştır (Tekin, 1993, s. 53). Ahilik 13. yüzyılda Anadolu'da kurulup, belli bir süre içinde, belli kurallarla işlemiş esnaf ve sanatkârlar birliğidir. Anadolu'nun ticari olarak gelişmesi ve şehirleşmesi açısından önemli sayılan ahilik kurumu o dönem savaş sanayisinin de önemli bir unsuru olan deri sektörünü de elinde tutması ile dikkat çeken bir hareket olmuştur (Haytoğlu, 2006, s. 30). Bu birliğin kurucusu ve deri işlerinin örgütlenmesinde önemli rol oynayan kişi, kendisi de bir derici olan ve debbağlığın piri olarak tanınan Ahi Evren'dir. (Çağatay, 1991, s. 6). Bazı kaynaklarda Ahi Evran olarak da bilinmektedir. Ahi Evren'in Denizli'de bir süre yaşadığı bilinmektedir. Ahi Evrenin Denizli'de yaşadığı süre içerisinde tabaklığı öğrettiğine dair bilgiler bulunduğu gibi Denizli'den

öğrendiğine dair bilgiler de bulunmaktadır. Gelibolulu Ali’nin “Kühn’ül Ahbar” isimli eserinde önceleri Konya’da yaşadığı daha sonra da Denizli’de bahçıvanlık yaptığı belirtilmektedir. Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi’nde ise Ahi Evren’den bahsederken Ahi Evren’in önce Denizli’den Konya’ya ardından da Kayseri’ye gittiğini oradan da Kırşehir’e gidip yerleştiği bilgisine yer vermiştir (Bayram, 1991, s. 34-35). Ahilik teşkilatını kuran Ahi Evren’in Denizli’deki yaşamı ile ilgili kesin bilgiler olmamasına rağmen bir dönem Denizli’de yaşadığı gerçeği ve Denizli’deki esnaf geleneğinin oluşumuna ve ticaret hayatına katkıları göz ardı edilemez.

Özellikle 16. ve 17. yüzyılda deri terbiyesi ve deri eşya yapanlar hakkındaki bilgilere ünlü seyyah Evliya Çelebinin Seyahatnamesi’nde rastlanmaktadır. İstanbul, Konya, Trabzon, Edirne, Urfa, Bağdat gibi merkezlerde çok değişik derilerin imal edildiği, bunların renk, kalite ve süsleme açısından üstün özellikte olduğu açıklanmaktadır. Evliya Çelebi 17. yüzyılda İstanbul’da 700 debbağhane olduğundan ve dükkânlarda çeşitli renklerde sahtiyanların varlığından söz etmektedir (Delibaş, 1989, s. 1-7). Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Ahi Evren’den bahsederken keramet sahibi bir veli olarak bahsetmektedir. Kayseri’de debbağlık yaparken Kayseri hâkimi ile aralarında geçen bir husumetten dolayı Denizli’ye geldiğini ve burada defnedildiği bilgisini vermektedir (Bayram, 1991, s. 39).

Geçmişte Denizli’de Dericilik

Denizli, ismini dokumacılık kültürü ile tanıtmış, sanayi ve üretimin hızla yol aldığı bir şehirdir. Ancak Denizli’de dericilik sanatı da dokumacılık sanatı kadar derin bir geçmişe sahiptir. Denizli’de dericilik bu yörenin Selçuklular tarafından 17 Eylül 1176 yılında fethedilmesi ile başlamış ve Honaz kalesinin ele geçirilmesinden sonra burada ilk yöresel Türk dericilik faaliyetinin temeli atılmıştır. Türkmen boylarının Denizli’ye yerleşmesi ile birlikte dericilik daha da gelişmiştir ve tabaklar Denizli merkezinde de faaliyet göstermeye başlamıştır. Bir deri ülkesi olan Türkiye’nin kösele üretim merkezi Denizli’dir. Tabaklık için en önemli ihtiyaç sudur. Denizli merkezi, Honaz, Yeşilyuva Beldesi (Acıpayam), Güney ve Narlıdere Köyü’nde (Buldan) tabaklığın var olması ve gelişmesi bol suya bağlıdır. Bu yerleşim yerlerinde geleneksel tekniklerde sahtiyan ve çiğ kösele (gön) imal edilerek çizme ve yemeni yapımında kullanılmıştır (Toker, 1977, s. 204).

Denizli dericiliğinin gelişmesinde asıl adı Nasıruddin Ebul-Hakayık Mahmud bin Ahmed el Hoy olan Ahi Evran’ın büyük bir katkısı bulunmaktadır. 1171’de Azerbaycan’ın Hoy kasabasında doğan Ahi Evran çocukluğunu ve gençliğini bu ülkede geçirir. 1205 yılında Kayseri’ye gelen Ahi Evran burada bir deri atölyesi kurar. Kayseri’de devletin desteği ile debbağları ve diğer sanatkârları da içine alan büyük bir sanayi sitesinin kurulmasına öncülük olur (Elkatmış ve Demirbaş, 2013, s. 721). Anadolu Ahi Örgütü kurucusu Ahi Evren 1237 yılında Denizli’ye gelerek Kayseri’de başladığı dericilik mesleğinin gelişmesini sağlamış ve Ahilik örgütünün temelini atmıştır (Bozbaş, 1995, s. 44). 17. yüzyılda Evliya Çelebi tarafından yazılmış olan Seyahatname’de Honaz’da iki zaviye ve bir debbağhaneden bahsedilmektedir (Türktaş, 2004, s. 26). Ahi Evren debbağların piri ve Anadolu Ahiliği’nin mimarı olurken Denizli tabaklarının (Bkz. Fotoğraf: 1) ilk ahi temsilcisinin Ahi Sinan olduğu bilinmektedir (Haytoğlu, 2006, s. 29). Ahilik teşkilatını kuran Ahi Evren’in Denizli’deki yaşamı ile ilgili birçok bilgi kayıt altına alınmıştır. Ancak bu bilgilerin doğruluğu konusunda kesin bir kaniye varılamamıştır. Ahi Evran’ın hayatı ve eserleri üzerine yapılan çeşitli çalışmalara rağmen Ahi Evran’ın biyografisinde büyük boşluklar, cevaplanması gereken sorular vardır (Köksal, 2014, s. 68). Denizli’de bir süre yaşamış olması gerçeği, Denizli’de ticari hayat ve esnaf geleneğinin oluşması ve bu güne kadar izlerini devam ettirmesi açısından oldukça önemlidir (Haytoğlu, 2006, s. 31, Haytoğlu, 2006a, 96).

Fotoğraf 1: Denizli'nin İlk Tabakları

Denizli'de tabaklık bir dizi zorluklara rağmen varlığını devam ettirerek ayakkabı, çizme, cilt, silah aksesuarı ve saraçlık olarak gelişimini sürdürmüştür. İhtiyaca yönelik olarak hayvan koşum takımları ve eğerler deriden imal edilmeye devam edilmiştir (Sinanoğlu, 1998, s. 6). Buldan, Güney ve Çal ilçelerinde yetişen palamut ve mazı Denizli tabaklığı açısından oldukça önemlidir. 1844-1845 yılları arasında Acıpayam ve çevresinde deri ile ilgili meslekleri yapanlar, diğer meslek grupları içerisinde beşinci sırada yer almıştır (Haytoğlu, 2006, s. 37).

Osmanlı Devletine ait Aydın Vilayet Salnameleri'nde Denizli il merkezinde meşin, kavsala, vaketa ve sahtiyan imal edilen büyük bir tabakhane olduğu belirtilmektedir. Denizli tabakhanesinde üretilen deri mamullerinin büyük kısmının İzmir, Konya, Karahisar, Aydın'a gönderildiği ve Denizli'de 1908 yılında altmış beş tane tabak imalathanesinin bulunduğu bilinmektedir (Haytoğlu, 2006, s. 40).

Tabaklık 13 yüzyıldan itibaren sadece Denizli'de değil aynı zamanda Yeşilyuva Beldesinde de büyük bir gelişim göstermiştir ve Cumhuriyet Döneminin başlarına kadar yoğun bir şekilde sürdürülmüştür. Tabaklık Yeşilyuva Beldesinde Ahi Kayser tarafından öğretilmiştir. 19. yüzyılda kasabanın alt eteklerine değin akan ve kentin ortasından geçen Cıllan ve Macar Dereleri boyunca sıralanmış olan tabaklar daha sonra Seyrekler Tepesi civarında toplanmıştır. Bu tabakhanelerde geleneksel yöntemler ile kösele, sahtiyan ve meşin gibi deri ürünler üretilmiştir (Haytoğlu, 2006, s. 26-27). Sanayi ve ticaret ağırlığının Denizli'ye kayması, bölgenin önemli pazarlarından Karahöyük pazarının önemini yitirmesi Yeşilyuva Beldesinde yapılan dericilik faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Tabaklık zaman içinde kaybolmaya başlamıştır.

20. yüzyılda Denizli'de dericiliğin genel durumuna bakıldığında, yüzyılın başında bu sanatın oldukça ileri ve çok yaygın bir meslek dalı olduğu görülmektedir. 1917 yılında Çanakkale Savaşı için Denizli'de seferberlik ile oluşturulan 11. Piyade Tümeni'nin büyük bir çoğunluğunun debbaglardan oluştuğu bildirilmektedir. Bu dönemde dericilik Denizli ilinde en çok gelir sağlayan mesleklerin başında gelmekteydi. İstanbul'dan sonra ülkenin en güzel derileri Denizli'de

üretilmekteydi. Günümüzde dokumacık alanında ün yapmış birçok firmanın geçmişte debbağlık ile uğraştığı da bilinmektedir (Türktaş, 2004, s. 27).

Denizli’de ilk kurulan ve Osmanlı Devleti döneminde de kullanılan tabakhaneler, Cumhuriyet Dönemi başlarında, Valilik, Hastane ve Saltak Caddelerinde faaliyet göstermekteydi. Tabaklar çarşı, istasyon ve şehir arasında seksen dört dükkân ve beş yüz çalışan ile iki bin ton deri işler vaziyetteydi. 1925 yılında Halil Kahyaoğlu’na ve Şems-i Terakki Debagat şirketine ait iki tane modern imalathanenin kurulduğu bilinmektedir (Şakir, 1927, s. 67).

1930’lu yıllara kadar Tabaklık Denizli’de en çok gelir getiren mesleklerin başında gelmiştir. 1930 yılından sonra tabaklar yavaş yavaş bu meslek grubundan uzaklaşarak farklı meslek gruplarına doğru kaymaya başlamıştır (Türktaş, 2004, s. 27). Denizli’de tabakhanelerin şehir içinde kalması ve kokusu ile çevreyi rahatsız etmesi nedeni ile 1935 yılında dönemin valisi olan Fuat Tuksal’ın önermesi ve desteği ile Kirişhane mevkisine taşınmıştır (Haytoğlu, 2006, s. 45). Yeni yerine taşınan tabakhanelerde deri imalatı yılda 975 tona ulaşmıştır. İşlenen deriler Aydın, Nazilli, İzmir, Afyon, Isparta, Dinar, Burdur, Konya, Akşehir, Kütahya, Eskişehir, Ankara, Adana, Mersin, Gaziantep ve Urfa’ya hammadde kaynaklığı yapmıştır. Bu üretim kapasitesi ile Denizli tabaklığı İstanbul-Yedikule’den sonra Türkiye’de ikinci sırayı almıştır (Bayraktar, 1937, s. 8-9). O döneme göre modern bir planlama ile yeni tabakhaneye ilk olarak 40 deri imalathanesi yapılarak birinci adanın hizmete geçmesi sağlanmıştır. 1942 yılında ise ilave 40 deri imalathanesi ile ikinci ada hizmete geçmiştir. 1948-1950 yıllarında da üçüncü ada binaları tamamlanarak imalat yapılmaya başlanmıştır (Haytoğlu, 2006, s. 45). 1951 yılında tabakların ihtiyaç duydukları her türlü maddenin temini ve imal edilen mallara pazar bulmak, malların satışını sağlamak, tabaklara uygun avanslar vermek, üretim ve pazarlamada standardizasyon sağlamak ve gelişen sanayiye takip ederek üyelerin ilerlemesini sağlamak üzere “Denizli Tabaklar Küçük Sanat Kooperatifi” kurulmuştur (Haytoğlu, 2006, s. 65). 1988 yılında Denizli tabakhanesinde 30 deri işleme tesisinin faaliyet gösterdiği bilinmektedir. 1992-1993 yıllarında Denizli’de 11 yeni fabrika üretime başlamıştır. Bu fabrikalar arasında deri fabrikaları da bulunmaktadır (Haytoğlu, 2006, s. 74).

Sanayi ve teknolojinin ilerlemesine paralel olarak yeni bir kent görünümü kazanan Denizli’de dericilik mesleğinin halen Kirişhane bölgesinde ve şehrin değişik bölgelerinde dağınık bir şekilde yerleşmiş olması ve kontrolsüz yapısı; şehrin en büyük sorunlarının başında gelmiştir. 1935 yılında şehrin dışı olarak görülen Kirişhane bölgesi 1975 yıllarından sonra şehrin hızla büyümesi sonucu şehrin içinde kalmıştır. Kirişhane bölgesindeki tabakhanelere ait su arıtma tesislerinin bulunmaması ve bu tesislerin kurulmasına fiziki şartların elverişli olmaması, mevcut atıkların şehir kanalizasyonunda akıtılması gibi olumsuzluklar günden güne sorun olmaya başlamıştır. Bu sorunlar yüzünden deri firmalarının, her türlü üretim sürecine uygun teknoloji kullanımı ile daha verimli ve çevreye duyarlı bir iş kolu haline getirmek için, Kirişhane bölgesinden organize bölgeler çerçevesinden başka bir yere taşınması gündeme gelmiştir. Uzun yıllar Kirişhane Mahallesinde hizmet verdikten sonra Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’na yapılan başvurular sonucu Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesinin kurulması, 15 Ocak 1994 tarihli resmi gazetede yayınlanarak hizmet kapsamına alınması Denizli’nin üst yönetimleri tarafından sağlanmıştır (Bozbay, 1995, s. 44). 1953 tarihinde Denizli Tabak Esnaf Odası, 1994 yılında da Denizli Deri Sanayicileri Derneği kurulmuştur. Denizli Deri Sanayicileri Derneği, deri organize sanayinin örgütlenmesi çalışmalarının sürdürülmesi ve yürütme organı olması amacı ile kurulmuştur. 1997 yılında ise Denizli tabaklarının bir kısmı tarafından S.S. Tabaklar ve Dericiler Küçük Sanat Kooperatifi kurulmuştur (Haytoğlu, 2006, s. 83-84).

Günümüzde Denizli’de Dericilik

Denizli, günümüzde özellikle kaba kösele alanında uzmanlaşmıştır. Ülke ihtiyacının %70’ini karşılamaktadır. Denizli’de dericilik alanında çok gelişmiş makineler kurulmasa da

özellikle kösele üretimi gelişmektedir. Son yıllarda kullanılan kimyasal maddeler, dericilikte üretimi hızlandırmış, kolaylaştırmış ve bu mesleği zorlaştıran etmenlerden birisi olan kötü kokuyu büyük oranda azaltmıştır (Türktaş, 2004, s. 28). Bu gelişmelerin bu mesleği yok olmaktan kurtarması ümidi ile Denizli’de deri üretimi devam etmiştir. Ancak birçok sorun ile mücadele eden deri üretim sektörünün sıkıntıları tamamen çözülememiştir.

Türkiye’de 1920’li ve 1930’lu yıllarda her kasabada bir tabakçılık işine rastlanırken, zanaatın zamanla sanayiye dönüşmesi, işin özünde ileri teknolojinin yer alması, rekabet koşulları, çevre kirliliği olgusu dericiliğin belli bölgelerde, giderek de deri organize bölgelerinde yer almasını gerektirmiştir (Özdemir, 2007, s. 79). Deri işletmelerinin genellikle 1960 yıllardaki teknolojilere sahip olması, çalışma şartlarının kötü olması ve yeni teknolojik şartların oluşturulması ile rekabet edilebilir bir duruma gelmesini sağlamak üzere Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi’nin (OSB) kurulmasının ardından tüm firmaların taşınıp faaliyete geçmesi gerekiyordu. Ancak maddi imkânsızlıklar nedeni ile taşınamayan firmalar bulunduğu için Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA) tarafından 2012 yılı proje teklif çağrısı kapsamında deri ve kösele sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin Denizli Deri Organize Sanayi Bölgesine taşınmasını sağlamak için ve toplam bütçesi 3.000.000 TL olan “Mirasımız Dericilik” projesi gerçekleştirilmiştir. “Mirasımız Dericilik” projesinin öncelikleri, işletmelerin Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesine taşınması, üretim alanlarının genişletilmesi, üretim kapasitesinin, verimliliğin ve ürün çeşitliliğinin artırılması, işletmelerde çevreye duyarlı üretim süreçlerine ve atık yönetimine geçişin sağlanması olarak belirlenmiştir. Bu projeden derinin tabaklanması ve işlenmesi, kürkün işlenmesi ile boyanması alanında faaliyet gösteren ve KOBİ tanımına uyan işletmeler faydalanmıştır.

Denizli’ye 34 km uzaklıkta Denizli-Ankara karayolu üzerinde bulunan ve Honaz İlçesi-Kaklık Beldesi’ne 4 km tali yol ile bağlı Elmalı Tepesinde bulunan 235 hektarlık alana fabrika binalarının yapılması ile hayat bulan Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi’ndeki işletmeler çalışmalarına başlamışlar ve yıllarca hayata geçmesini bekledikleri faaliyetleri burada sürdürmeye devam etmektedirler. Şehir merkezinde Tabakhane adı ile anılan bölgede bulunan işletmelerin büyük bölümünün üretim için yeni binalara geçtiği Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi; tamamlanan arıtma tesisi, üretim merkezleri ve makine ekipmanları ile Türkiye’nin en modern Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi konumuna gelmiştir. Başta çevreye duyarlı depolama ve arıtma tesislerinin yanı sıra modern teknik altyapısı ile ülkemiz dericilik sektörünün dünya pazarında önemli bir temsilcisi haline gelmiştir (Bkz. Fotoğraf: 2-3-4-5-6-7-8).

Fotoğraf 2-3-4-5-6-7-8: Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesindeki Firmalarda Deri Üretimi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi’nde hizmet vermeye başlayan firmalar toplamı 11 adettir. 10 tanesi aktif olarak çalışmakta 1 tanesi ise henüz yeni kurulmaktadır. Arif Bilal KARAAĞAÇ’dan alınan bilgilere göre Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi günlük 2000 m³ atığı temizleyecek kapasiteye sahiptir. Türkiye’de şu anda sadece Bursa’da bulunan Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi’nin ardından, ikinci olan Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi’nde Blower Binası, Kimya Binası, Belt-Press Binası, Dengeleme Havuzu, Biyolojik Reaktör Havuzları, Kimyasal Çökertme Havuzu, Kum Tutucu, Hızlı-Yavaş Karıştırıcı ve Uzay Çatılı Çamur Depolama Alanı bulunmaktadır (Bkz. Fotoğraf: 9-10-11-12).

Fotoğraf 9-10-11-12: Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi Arıtma Tesisleri

Üç kuşaktır dericiliği meslek olarak yürüten bir aileden gelen deri mühendisi Ali KAYA’dan alınan bilgilere göre; Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi’nde kullanılan büyük baş derileri kropon (kuyruktan ilk boyun çizgisine kadar boyuna, etekler hariç enine olan sırt ve sağrıyı içine alan kısım) halinde başta İtalya olmak üzere Belçika, Hollanda, İrlanda, Amerika, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinden ithal edilmektedir.

Denizli’de kösele olarak işlenen deriler İspanya, Portekiz, İtalya, Ürdün, Mısır, Suriye, Çin, Ukrayna ve Rusya’ya ihraç edilmektedir. Son yıllarda ayakkabılarda kullanılan tabanların yerine plastik ve değişik maddelerden üretilen sağlıksız tabanların tercih edilmesi tüketicileri köseleden uzaklaştırmıştır. Dünya ülkeleri köselenin değerini daha iyi bildiği için birçok ülke İstanbul, İzmir ve Denizli’den ithal ettiği köseleler ile farklı çalışmalar yapmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde ayakkabı üretiminde Denizli, Denizli içinde de Yeşilyuva Beldesi hep önemli merkezlerden biri olmuştur. Geçmişte belde nüfusunun % 95’i geçimini ayakkabı üretiminden sağlamaktaydı (Türktaş, 2014, s. 180). Günümüzde ise Yeşilyuva Beldesi geçmişte

olduğu kadar olmasa da halen önemli bir ayakkabı üretim merkezidir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de yöre insanı geçimini genellikle ayakkabı üretiminden sağlamakta ve hemen hemen her ev bir ayakkabı üretim atölyesi şeklinde hizmet vermektedir (Bkz. Fotoğraf: 13-14-15). Bu küçük belde yılda 3 milyon çift yakın ayakkabı üretilmekte ve bunların 36 bin çifti Almanya, Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi ülkelere ihraç edilmektedir (Türktaş, 2014, s. 183)

Fotoğraf 13-14-15: Yeşilyuva Beldesi Ayakkabı Üretim Atölyeleri

Ahmet BAKIRTAŞ'tan alınan bilgilere göre Yeşilyuva Beldesinin en büyük özelliği ayakkabı üretiminde aktif olarak kadınların da çalışıyor olmasıdır (Bkz. Fotoğraf: 16-17-18-19). Özellikle kadınların küçük yaştan itibaren ayakkabı üretiminin içerisinde olması belde ekonomisinde kadınların da söz sahibi olması sonucunu getirmiştir. Günümüzde Yeşilyuva Beldesinde neredeyse dünya çapına hizmet verecek kalitede ayakkabı üretilmektedir. Hatta Türkiye ve Avrupa'nın bazı önemli markaları burada ayakkabı ve terlik üretmektedirler (Türktaş, 2014, s. 183).

Fotoğraf 16-17-18-19: Yeşilyuva Beldesi Ayakkabı Üretim Atölyelerinde Çalışan Kadınlar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Günümüzde Denizli’de Deri Sektörünün Sorunları

Teknoloji ve sanayinin ilerlemesi göz önünde bulundurulmadan babadan-oğla, ustadan çırağa geçen teknikler ile deri sektörünün devam ettirilmeye çalışılması, ağır ve zor bir meslek olarak görülmesi, geleneksel deri işleme tekniklerinin kullanılmaya devam edilmesi bu meslek grubuna verilen en büyük zararların başında gelmektedir.

Denizli, tekstili ile tanınmış bir il olmasına rağmen, kösele üretimi ile de Türkiye’nin en önemli üretim merkezlerinden birisi olduğu çok fazla bilinmemektedir. Ancak deri endüstrisi, plastik endüstrisinin mamul deri ve kösele üretimine darbe vurması, yeni yatırım yapacakların gerekli maddi kaynağı bulamaması, yeterli nitelikteki eleman temin edilememesi, işleme tekniklerinde modernizasyona gidilmemesi gibi nedenlerden dolayı zaman içerisinde sıkıntıya uğramıştır.

Geçmişten günümüze uzanan dericiliğin kültürel mirasımız olma niteliğini taşıması nedeni ile gelecek nesillere de aktarılması zorunludur. Denizli ve çevresinde suyun bol olması dericiliğin gelişiminde önemli bir faktör olmuştur. Ancak bir takım sorunlar Denizli özelinden ziyade tüm ülke dericiliğinin ortak sorunudur. Ülkemizdeki dericilik sektörünün en önemli sorunları arasında ham derinin bir standarda bağlanmamış olması, mezbahalar yönetmeliğinin uygulanmaması, suni deri ile hakiki deri arasındaki haksız rekabetin önüne geçilememesi ve kalifiye eleman açığıdır. Ayrıca yurt dışından ithal edilen ham deri ve kimyasal malzemelerin temini de bir diğer sorundur. Özellikle Çin’in deri piyasasına girmesi, sektörü oldukça olumsuz etkilemiştir. Bu sorunlar aynı zamanda Denizli için de geçerlidir. Bu alanda üniversitelerde eleman yetiştirmeye yönelik programlar ve bazı yüksekokullarda dericilik bölümleri kurulmuştur. Fakat günümüze kadar bu sektör hakkında birçok olumsuz düşünce kişilerin bu konu ile ilgili eğitim almasını engellemiş, son yıllarda gelişen dericilik mesleğinin eleman açığı karşılanamaz duruma gelmiştir. Şu anda çalışmakta olan 40 ile 50 yaş arasındaki ustalardan sonra çırak ve kalfa yetişmemiştir. Babadan oğula usta-çırak ilişkisi içerisinde sürdürülen bu meslek kurumsallaşarak diğer firmalar ile iş birliği yapmalı, rekabet kendi aralarında değil uluslararası boyuta taşınmalı ve güç birliği sağlanmalıdır.

Sonuç

Deri insanoğlunun gelişim süreciyle şekil almış, işlenmiş ve bugünkü değerine kavuşmuştur. Türk kültüründe dericilik sosyal hayatın her boyutunda kaliteli işçilik ve üstün sanat değeri taşıyan ürünler ile dikkati çekmektedir. Bu çalışmada dericiliğin tarihsel gelişimi, özellikle ilk izlerinden itibaren farklı ülkelerdeki yayılışı, Türk kültüründeki yeri, ahilik kurumunun öncüsü Ahi Evren ve dericiliğin Anadolu’daki parlak dönemine ahilik teşkilatının etkisi konularına değinilmiştir. Özellikle Denizli’deki dericiliğin gelişimi ve sorunlarına, Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA) tarafından desteklenen “Mirasımız Dericilik” projesi kapsamında hayat bulan Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi ve buraya taşınan işletmelere, Yeşilyuva Beldesi’ndeki (Acıpayam) ayakkabı üretim atölyeleri ve bu atölyelerdeki kadın istihdamına dikkat çekilmiştir. Yapılan alan araştırması ve kaynak kişi görüşmeleri sonucunda aşağıdaki öneriler ortaya konulmuştur.

Denizli’de dericilik sektörü; geleneksel deri işleme teknikleri ile mesleğe devam etme çabaları, işleme tekniklerinde yenilik arayışına girilmemesi, eğitilmiş personel açısından yetersiz kalınması, gerekli tanıtımların yapılmaması ve günü kurtarma politikaları yüzünden geçmişteki değerini kaybetmiş olsa da varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Tüm bu olumsuzlukların yerel yönetimlerin de desteği ile giderilmesi ve ülke ekonomisinde hak ettiği değeri alması için “Mirasımız Dericilik” projesi gibi projelerin artırılarak ve çeşitlendirilerek dericilik sektörünün sorunlarına çözümler aranmalıdır. Yeşilyuva Beldesi’ndeki (Acıpayam) ayakkabı üretim atölyelerinde kadınların çalışması tüm Türkiye’ye örnek teşkil etmeli ve dericilik sektöründe kadın istihdamı artırılmalıdır.

Denizli’de en az tekstil sektörü kadar köklü bir geçmişe sahip olan dericilik sektörü, çok fazla sayıda fire vererek yatırımların tekstile kaymasına neden olmuştur. Denizli’nin ülkemiz için önemli bir kösele üretim merkezi olduğu kadar ahilik teşkilatının doğmasında ve yayılmasındaki etkisi de unutulmamalıdır. Bu geleneğin öncüsü olan Ahi Evren’in isminin yaşatılması için Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesinde yer alan yönetim binasının karşısındaki sokağın ismine “Ahi Evren Caddesi” adı verilmiştir, ancak bu durum yetersizdir. Denizli yerel yönetimleri tarafından Ahi Evren adına düzenlenecek olan çeşitli programlar ile hem Ahi Evren’in ismi anılmalı hem de ahilik teşkilatının deri sektörü üzerindeki etkileri ortaya çıkartılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Anonim (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Deri ve Deri Mamulleri Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ham Deri ve Kürk Alt Komisyon Raporu*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- BAYRAKTAR, N. (1937). “Sanayi Vaziyet”. *İnanç (Aylık Halkevi Dergisi)*, Sayı: 7.
- BAYRAM, M. (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı’nın Kuruluşu*, Konya.
- BOZBAY, B. (1995). “Kösele Üretiminde Önemli Bir Merkez; Denizli”, *Deri/Leather Fashion Dergisi*, Sayı: 37.
- ÇAĞATAY, N. (1991). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DELİBAŞ, S. (1989). “Osmanlı Sarayında Deri”. *Deri/Leather Fashion Dergisi*, Sayı: 33.
- ELKATMIŞ, M. ve DEMİRBAŞ, M. (2013). “Ahi Evranı Velinin Düşüncelerinin Demokrasi Kültürüne Yansımaları/The Reflections of Ahi Evran’s Ideas on The Culture of Democracy”. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, Volume: 8/3, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4565>.
- GÖKÇESU, Z. (2002). *Deri Teknikleri*, İstanbul: YA-PA Yayınları.
- HAYTOĞLU, E. (2006). *Denizli’de Tabaklık (Dünden Bugüne)*, Isparta: Fakülte Kitapevi Yayınları.
- HAYTOĞLU, E. (2006a). “Denizli Tabaklığı Üzerinde Ahiliğin Rolü ve Geleneksel Etkisi”. *Denizli 1. El Sanatları Kongresi (Uluslararası Katılımlı 10-12 Mayıs 2006)*, Denizli: Gazi Kitapevi.
- İŞCAN, H. (1970). *Türk Süsleme Sanatı*. Eskişehir: Ülkü Matbaası.
- KANBAY, H. (1993). *Derinin Öyküsü, Art Decor*. Sayı: 7.
- KOYUNCU OKCA, A. ve KOİZHAİGANNOVA, M. (2014). “Deri Halı Üretimi ve Bakımı/ Production And Care Of Leather Carpets”. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, Volume: 9/2, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6442>.
- KÖKSAL, M. F. (2014). “Ankâ-Yı Maşrıq’a Göre Hacı Bektaş ve Ahi Evran’ın Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundaki Roller/According To Anka-Yı Mashriq, The Roles Of Mystics In The Foundation Of Ottoman Empire, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, Volume: 9/9, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7468>.

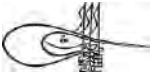
- ÖGEL, B. (2000). *Kültür Tarihine Giriş 5*, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi.
- ÖNOL, G. (1984). “İnsanlığın En Eski Sanatlarından: Deri”. *Deri*, Deri Sanayicileri Derneği Yayın Organı.
- ÖZDEMİR, M. (2007). “Türk Kültüründe Dericilik Sanatı”, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*. Sayı: 20.
- ÖZDEMİR, M. ve ÇELİK D. (2013). “Safranbolu İlçesinde Yemeni Yapımı/Kerchief Making in Safranbolu Sub-Province”. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, Volume: 8/6, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4652>.
- SAKAOĞLU, N. ve AKBAYAR, N. (2002). *Derinin Anadolu’da Bin Yıllık Öyküsü*, İstanbul: Creative Yayıncılık.
- SİNANOĞLU, C. (1998). Dericilik, *Denizli Ticaret Odası Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 15.
- ŞAKİR, K. (1927). *Tarihi, Coğrafı, İctimai, Sıhhi, İktisadi Noktai Nazardan Denizli*, İstanbul.
- ŞENSES, İ. U. (1991). *Deri Teknolojisi*, İstanbul.
- TEKİN, Z. (1993). “Osmanlı Debbağhanelerinde Kullanılan Aletler ve Dericilik Tabirleri”. *İlim ve Sanat Dergisi*, Sayı: 37.
- TOKER, T. (1977). *Denizli Ekonomisi*, Denizli: Denizli Holding A.Ş.
- TÜRKTAŞ, M. (2014). “Yeşilyuva’da Ayakkabıcılık”. *Yeşilyuva Bildiriler*, Denizli: Denizli Grup Gazatecilik Matbaacılık Ltd. Şti.
- TÜRKTAŞ, M. (2004). “Denizli’de Debbağlık (Tabaklık-Dericilik)”. *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı: 2.
- YELMEN, H. (1987). “Yeryüzündeki İlk Deri Kullanım, Mağara Resimlerinde İlk Deri Giysiler”. *Deri*, Sayı: 40.
- YELMEN, H. (1998). *Kazlıçesme’de 50 Yıl II*, İstanbul: Ezgi Ajans Reklamcılık ve Yayıncılık.
- YILDIZ, N. (1988). “Tarih İçinde Deri”. *Deri Dergisi*, İstanbul: Ezgi Ajans, Sayı: 51.
- YILDIZ, N. (1993). *Eski Çağda Deri Kullanımı ve Teknolojisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Kaynak Kişiler

- Ahmet BAKIRTAŞ, 1956 doğumlu, Yüksekokul Mezunu, 1999-2014 Acıpayam-Yeşilyuva Kasabası Belediye Başkanı, 08.10.2013 tarihli görüşme.
- Ali KAYA, 1966 doğumlu, Üniversite Mezunu, Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi: Deri Mühendisi, 11.09.2014 tarihli görüşme.
- Arif Bilal KARAAĞAÇ, 1989 doğumlu, Lise Mezunu, Denizli Deri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi: Elektrik Teknisyeni, 11.09.2014 tarihli görüşme.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

KOIZHAIGANOVA, M., KOYUNCU OKCA, A., Geçmişten Günümüze Denizli’de Dericilik Faaliyetleri, **Turkish Studies** - *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 603-618, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8072>, ANKARA-TURKEY

1970 SONRASI TÜRKİYE'DEKİ İSLAMCILAR VE DEMOKRASİ: ŞİRK TEN SAHİPLENMEYE PARADİGMA DEĞİŞİMİNİN İZ SÜRÜMÜ*

*Ahmet Ayhan KOYUNCU***

ÖZET

İslamcılık ve demokrasi arasındaki ilişki, İslamcılığın 150 yıllık tarihi boyunca çeşitli biçimlerde gelişmiştir. Aslında İslamcılık dendiğinde tekil bir hareket söz konusu değildir. Türkiye’de İslamcılığın genel olarak beş farklı döneminde söz edilebilir. Dönemlere göre farklı nitelikler arz eden İslamcılık, 1970 sonrasında önemli bir değişim geçirmiş ve önceki dönemlerden siyasallık vurgusu ile ayrılmıştır. Yaşanan bu değişim, İslamcılığın tarihsel sürecinde ele aldığı pek çok konuya da farklı bir bakış açısı getirmiştir. Devlet, toplum, ekonomi, siyaset vs. pek çok konu, 1970 sonrasında oldukça farklı bir çerçevede değerlendirilmiştir. Demokrasi konusu bu süreçte önceki İslamcılardan farklı bir çerçevede ele alınmış ve demokratik yönetimler, Allah’ın egemenliğini insana veren bir şirk rejimleri olarak tanımlamaya başlanmıştır. Ancak süreç içerisinde demokrasiye ilişkin bakış açısı değişmeye başlamıştır. Bugün İslamcıların demokrasiye bakışlarında önemli bir değişim söz konusudur. 1997 de gerçekleşen 28 Şubat darbesi ve akabinde Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesi, İslamcılar ile demokrasi arasında sıcak bir ilişkinin kurulmasına sebep olmuş ve bugün İslamcılar adeta demokrasiyi sahiplenmeye başlamışlardır. Bu noktada çalışma, yaşanan bu büyük değişimi anlamaya ve bu değişime neden olan faktörleri irdelemeyi hedeflemektedir. Görülen en büyük değişim ise demokrasiyi anlama biçiminde yatmaktadır. İslamcılar, demokrasi konusunu iki biçimde algılamıştır: Birincisi bir rejim olarak demokrasi, ikincisi ise bir yönetim mekanizması olarak demokrasi. Yaşanan bu algı değişimi, İslamcılarının demokrasiyle kurduğu ilişkinin bugünkü noktaya gelmesini anlaşılabilir kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Demokrasi, İslamcılık, Ak Parti

* “1970 Sonrası Türkiye’deki İslamcılarının Demokrasi Algısı” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, El-mek: ahmetakoyuncu@hotmail.com

ISLAMISTS IN TURKEY AFTER 1970 AND DEMOCRACY: THE TRACE OF CHANGING PARADIGM FROM SHIRK (POLYTHEISM) TO OWNERSHIP

STRUCTURED ABSTRACT

The relation between Islamism and democracy has improved various forms since 150 years. Indeed, there is no unique Islamism or Islamist movement. Many different movements from each other define under the concept of Islamism. Islamism in Turkey can separate five periods in general. The first period is the late Ottoman era: between 1850 and 1924. This period also called Ottoman's Islamism. The second period starts with the foundation of Republic of Turkey and finishes in 1950. We can say for this period that interregnum of Islamism. The third period of Islamism in Turkey is the years between 1950 and 1970. In these years, Islamism had owned rightist, statist, and nationalist reflexes. The fourth period of Islamism is the years between 1970 and 1997. This period's Islamism can be named pure Islamism or political Islamism and thus it has a powerful political emphasis. The fifth and last period of Islamism has started with the February 28 coup in 1997 and it still goes on.

Islamism, exhibiting different characteristics according to the period, has undergone significant changes after 1970. Different from its previous period, Islamism has turned into a movement highlighting tawhid and emphasizing political dimensions. This changing started along with translating some texts from Islamic movements' and their leaders in other countries like Egypt and Pakistan to Turkish in 1960s and 1970s. Islamists has brought different perspectives in a lot of topics such as state, society, economy, politics etc. These issues have been evaluated in a quite different context of post-1970. For instance, the perception of state has undergone a radically change during this period. Previous Islamists was owned the state. But for the latter Islamist, state is defined as a disbelievers (kafir) formation which should be islamization. An Islamic state definition is made and it was described in detail that how it should be.

With state issues, democracy issues also were discussed in a different context from the previous Islamists in the process and democratic governments have begun to describe as a shirk regime (polytheism) that the sovereignty belongs to Allah gives people. But the outlook for democracy has started to change in the process. In fact, discussions about democracy between Islamists have shaped in two different definitions. The first group's definition of democracy is a way of life or an ideology or a philosophy of life. The Group who see democracy as incompatible with Islam prefers this definitions. The second definition is that democracy is a management mechanism independent from ideology. According to this approach, democracy is a tool that can be used as a means to an Islamic government. Especially after 1980s, this second definition related to democracy began to embrace in Islamists. In fact, democracy is quite a controversial issue in itself. There is no only one definition of democracy. If we seek the literature of democracy, we can see a lot of its definitions, models and applications. Moreover, current

practices related to democracy have criticized and it has found a widespread debate in the search for new models recently. But for Islamists, these broad debates about democracy literature have taken into brackets and neglected. They have been moving out only these two definitions of democracy.

The Islamists view for democracy can be summarized in three manners from the 1970s until today. On first manner, democracy takes away the sovereignty of God and gives to human. For Islam, this means polytheism that is, to ascribe partners to Allah. So, from this perspective, democracy is full of opposite of Islam and a Muslim cannot give confirmation to democracy. The Second manner refers to a point of view not as hard as the previous approach to democracy. They do not believe in democracy as a principle or as an ideal form of government. But they think that democracy is a tool for reaching the ideal form of Islamic rule. The third approach is ownership of democracy but this situation doesn't reflect to Islamist discourse clearly. This discourse of democracy has constituted after February 28 process to struggle for existence.

Today, there is a significant change the perception of democracy in Islamists. February 28 coup and the subsequently coming to power of the Justice and Development Party led to the establishment of a warm relationship between democracy and Islamists. Islamists have begun to embrace nearly democracy today. After the coup of February 28, democracy has been an existential ground for Islamists. From this point, the coup did not reduce the belief in democracy for Islamist; on the contrary, it increased. However, this ownership to democracy begun to bring some important problems for Islamist. Islamists have begun to lose their very lively thought climate especially in 1990s and they have faced with the danger of losing their claims to offer an alternative from their original source.

At this point, the article aims to understand chancing in Islamists in particular of democracy. it appears that the biggest change lies on to understand of democracy.

Key Words: Islam, Democracy, Islamism, JDP (Ak Parti)

Giriş

İslamcılık, hem tanımlanması hem tarihlendirilmesi hem de dönemselleştirilmesi oldukça problemli bir kavramdır. Ortaya çıktığı tarih, tanımlanma ve dönemlere göre farklı niteliklere sahip olması, İslamcılık kavramının homojen bir boyuta sahip olmadığını göstermektedir. Bu anlamda İslamcılıktan değil, İslamcılıklardan bahsetmek daha doğru olacaktır. En genel anlamıyla geniş ve dar İslamcılık tanımlarından bahsetmek mümkündür. Geniş anlamıyla İslamcılık, İslamcı hareketlerin hemen hepsini kapsar ve sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik vs. yaşamın bütün alanlarının İslami kurallar çerçevesinde şekillenmesi gerektiğini ileri sürer. Bu bağlamda bütün İslami akımları İslamcı olarak tanımlamak mümkündür. Bir de dar anlamda İslamcılık vardır ki bu tanım 1970'ler sonrasında ortaya çıkmış ve yaygınlaşmış bir hareketi ifade eder. Bu İslamcılık anlayışında tevhid merkezi bir kavramdır ve hareketin siyasallık vurgusu ağır basmaktadır. Bu tanıma siyasal İslamcılık da denmektedir.

Tarihsel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı İslamcılığından günümüz İslamcılığına kadar geçen sürede, beş farklı dönem yaşanmıştır. İslamcılığın birinci dönemi, Osmanlı İslamcılığıdır. 1856'dan 1924'e kadar olan dönemi kapsayan ve daha çok bir toparlanma ideoloji olarak karşımıza çıkan Osmanlı İslamcılığı, modern Batı dünyası ile karşılaşmaya bir cevap üretme ve yıkılan imparatorluğu kurtarma amacına sahiptir. İkinci dönem İslamcılık, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte batılılaşma projeleri çerçevesinde sindirilmiş ve ciddi bir kırılma yaşamıştır. Bu dönemle birlikte İslamcılık, muhalif bir ideoloji konumuna sahip olmuştur. Çok partili hayata geçinceye kadar baskı ve sindirme politikaları sebebiyle, bir anlamda yer altına çekilen İslamcılık, 1950 seçimleriyle birlikte Demokrat Parti (DP) iktidarı döneminde yeniden siyasi sahneye çıkmış ve Osmanlı İslamcılığından farklı söylemlere sahip olarak varlık alanı oluşturmıştır. Bu dönemde İslamcılık sağcılık, milliyetçilik ve muhafazakârlıkla ilişki içerisinde olmuştur. 1970'li yıllar ise İslamcılık düşüncesinde çok önemli bir kırılma yaratmış ve bu dönemdeki İslamcılık, önceki türden İslamcılıklardan çok farklı bir söyleme sahip olmuştur. Tevhidi/evrensel İslamcılık olarak kendisini adlandıran bu yaklaşımın en temel karakteristiği, tevhid merkezli ve siyasal boyutu çok baskın bir yaklaşım olmasıdır. Özellikle Mısır ve Pakistan'dan Seyyid Kutup ve Mevdudi'nin eserlerinin Türkçeye çevrilmesi, bu siyasal bilincin oluşmasında çok etkili olmuştur. 28 Şubat darbesi olarak anılan sürecin 1997 yılında yaşanması ise İslamcılık düşüncesi ve hareketinde bir başka önemli kırılma yaratmış ve İslamcılık, beşinci dönem olarak adlandırdığımız yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemler boyunca devlet, siyasal sistem, ekonomi, sağcılık, solculuk, demokrasi vs. gibi konularda İslamcılık farklı tavırlara sahip olmuştur.

Bu çalışmanın konusu 1970 sonrası İslamcılarının demokrasi algısını ele almaktır. Temel amaç ise demokrasi konusunda yaşanan algı ve anlama biçimindeki değişimi ve değişime neden olan etkenleri analiz etmektir. 1970'lerde demokrasiye şirk olarak bakan İslamcılık, bugün bu görüşünü önemli oranda değiştirmiştir. Bu değişimin nedenleri ve ana izlekleri çalışmanın ana amacını teşkil etmektir. İslam ve demokrasi konusunda birçok telif ve çeviri çalışma yapılmış, ancak bu değişim, tarihsel süreç içerisinde ve algıyı değiştiren faktörlerle birlikte ele alınmamıştır. Bu açıdan makalenin, bu alandaki değişimin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Bu çerçevede ilk bölüm, çalışmanın ana konusu olan İslamcılık ve demokrasi kavramlarının tanımlamasını yapmakta ve kavramlara ilişkin genel bir bilgi vermektedir. İkinci bölüm İslam ve demokrasi tartışmaları konusunda ana durak noktalarına değinmeyi amaçlamaktadır. Üçüncü bölümde ise İslamcılarının dönemlere göre demokrasiye bakışları, genel hatları ile aktarılacak ve daha sonra 1970 sonrası İslamcılarının demokrasiye bakışları, bu bakışta yaşanan değişimler ve bu değişimlere yol açan önemli etkenler ele alınmaya çalışılacaktır. Sonuç kısmında ise İslamcılar ve demokrasi arasındaki ilişkinin mevcut durumu ve bu ilişki içindeki değişime dair tespitler ortaya konacaktır.

I-) Kavramların Tanımlanması: İslamcılık ve Demokrasi

Çalışmanın temel kavramları olan İslamcılık ve demokrasi kavramlarının her ikisi de problemlili kavramlardır. Bu anlamda modern bir ideoloji olan İslamcılık da, tanımı noktasında oldukça problemlidir. Kavramın kendisi, İslamcılarının adlandırmaları değil, dışarıdan yapılan bir adlandırmadır. İslamcılar arasında İslamcılığın karşılığı için İttihad-ı İslam, İslamiyet Politikası, İslam siyaseti gibi kavramlar kullanılmıştır (Kara, 2014: 31). İslamcılık kavramını ilk kez kullanan kişi Yusuf Akçura'dır (Guida&Çaha, 2013: 564). Akçura'nın 1904 yılında yayınladığı *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda kabul gören üç siyaset tarzını, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetlerini analiz etmektedir. Bir akım olarak İslamcılıktan ilk bahseden ise Ziya Gökalp'tir (Kara, 2014: 31-33).

İslamcılık kavramının kullanılmasından, İslamcı olarak tanımlanan kişiler rahatsız olmaktadır. İslamcılığın önemli isimlerinden Babanzade, “İslam’da Davayı Kavmiyet” adlı makalesinde, İslamcılık kavramını kullanmasına rağmen, kavramdan rahatsız ve durumdan memnun değildir (Şentürk, 2011: 20). Yine Said Halim Paşa da (2009: 186), İslamcılık yerine *İslamlaşmak* kavramını kullanmıştır. Yani ilk dönem İslamcılar kendilerini İslamcı olarak değil, Müslüman olarak tanımlamaktadırlar.

İslamcılıkla ilgili farklı tanımlar yapılmıştır. İslamcılık, tarihsel süreçte geçirdiği dönemlere göre farklı anlamlar kazanmaktadır. Bu bağlamda öncelikle İslamcılığın dönemlerini tanımak konunun daha iyi anlaşılmasında faydalı olacaktır. Mardin’e (2013: 9, 23) göre iki farklı İslamcılık vardır; Osmanlı İslamcılığı ve Cumhuriyet İslamcılığı. Bulaç’a göre İslamcılığın üç dönemi vardır. Birinci dönem 1856-1924 arasına tekabül eden dönemdir. İslamcılık, Bulaç’ın bir metnine göre (2009: 14) 1947, diğer bir metnine göre ise (2014: 49; 2013: 28) 1950 yılında ikinci döneme girer. Yani 1947-1997 veya 1950-2000 arası dönem İslamcılığın ikinci dönemini teşkil etmektedir. 1947’nin esas alınma sebebi ilk Müslüman ulus devlet olan Pakistan’ın bu tarihte kurulmasıdır. 1950 tarihi ise DP’nin iktidara gelmesine işaret etmektedir. Üçüncü dönem ise 2000 sonrası dönemi kapsamaktadır. Türkmen (2008: 15-17) ise tarihsel hareket noktasından ziyade nitel bir sınıflandırmayla üç dönemli bir tasnif yapar. Buna göre Osmanlı İslamcılığı, Türkiye İslamcılığı ve Tevhidi Uyanış/Evrensel İslamcılık olmak üzere, üç tür İslamcılık vardır. Birinci tür olarak tanımladığı İslamcılık, Osmanlı İslamcılığıdır. Bu İslamcılık türü, ümmeti diriltmekten ziyade, Osmanlı’nın son döneminde yaşanan buhranları aşmak amacıyla ve daha çok devleti veya saltanatı koruyup, gözeten bir İslamcılık olmuştur. İkinci tür İslamcılık, Türkiye İslamcılığı olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem İslamcılığın en belirgin vasıfları ise sağcılık, devletçilik ve milliyetçilik olmuştur (Türkmen, 2011: 144). Üçüncü dönem İslamcılığı Evrensel İslamcılık veya Tevhidi Uyanış Süreci olarak adlandıran Türkmen’e göre asıl İslamcılık, bu tür İslamcılıktır ve bu İslamcılık, İslam dünyasındaki ıslah ve tecdid çalışmalarının bir devamı olarak geliştirilen İslami birikim ve kazanımların sonucu ortaya çıkmıştır (Türkmen, 2008: 16). Siyasal İslamcılık olarak adlandırılan dar anlamdaki İslamcılık, bu tanıma tekabül etmektedir.

Genel olarak İslamcılığın dönemselleştirmeleri yapıldıktan sonra tanımına geçilebilir. İslamcılık çalışmalarının en önemli isimlerinden birisi olan Kara’nın (2014: 17) kapsamlı tanımına göre İslamcılık, “19.-20.yy.da, İslam’ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim...) yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden (...) kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir”. Günümüz İslamcılığının bir başka etkili ismi Bulaç’a (2012) göreyse İslamcılık, İslam’ın ana referans kaynaklarından hareketle “yeni” bir insan, toplum, siyaset/devlet ve dünya tasavvurunu, buna bağlı yeni bir sosyal örgütlenme modelini ve evrensel anlamda İslam Birliği’ni hedefleyen entelektüel, ahlaki, toplumsal, ekonomik, politik ve devletlerarası harekettir. Başka bir deyişle İslam’ın hayat bulması, hükümlerinin uygulanması, dünyanın her tarihsel ve toplumsal durumunda İslam’a göre yeniden kurulması ideali ve çabasıdır. Bu iki ismin dışında başka tanımlar da yapılmıştır. Bunlardan bazılarını bakıldığında, Şentürk’e (2011: 19) göre İslamcılık, Müslümanların içinde bulunduğu zor şartlardan çıkış yolunun İslami referanslardan alınması gerektiğini savunan bir siyasal-sosyal ve kültürel fikir hareketinin adıdır. Karpat’a (2001: 27) göre İslam tarihinde bir paraleli bulunmayan, esas itibarıyla ilerici ve modern bir harekettir. Mardin’e (2013: 9) göre İslamcılık cereyanı, özelliklerini daha çok 19. yüzyıl ortalarında kazanan, Osmanlı İmparatorluğu’nun uzak çevresinde ve Hindistan’da şekillenmiş olmasına rağmen 1870’lerden itibaren imparatorluğun merkezinde gittikçe güçlenen bir ideolojik davranış kümesine verilen addır. Mardin’in (2013: 23) bir diğer makalesindeki tanıma göre İslamcılık, İslam toplumlarında, önceleri

belli belirsiz bir takım eğilim, özlem ve arayışlar olarak beliren sosyal kıpırdanmaların 19.yy.ın sonuna doğru daha bilinçli bir akım olarak şekillenmesine verilen addır.

Tanımlar çoğaltılabilir. Ancak ortak noktalarına bakıldığında İslam'ın siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik vs. hayatın tüm alanlarında kendisini gösteren, talepleri ve önerileri olan bir din olduğu ifade edilmek istenmiştir. Yani İslamcılık kavramı, toplumda ve siyasette İslam'ın rolüne vurgu yapmaktadır (Krysa, 2011: 32). Bu anlamıyla İslam, modern dönemdeki siyasal ideolojilere de bir alternatif olarak öne çıkmıştır.

Ortaya çıktığı dönemden bugüne kadar İslamcılığın merkezi tartışma konularından birisi olan demokrasi kavramı da, en az İslamcılık kavramı kadar tanımlanması güç bir diğer kavramdır. Demokrasinin üzerinde anlaşılmış bir tanımı yoktur (Sartori, 2014: 19). Bu anlamda demokrasiye ait birçok anlam, tanımlama ve bakış açısı mevcuttur. Demokrasinin standart tanımı ve en genel anlamı *Halkın Yönetimidir* (Saward, 2009: 209). Ancak bu tanım demokrasi üzerinde tek bir tanım ve anlamayı mümkün kılmaz. Öncelikle *halk* kelimesi problemlili bir kelimedir. Demokrasinin türediği iki kelmeden birisi olan *Demos*, yakın zamana kadar, günümüzde anladığımız biçimiyle olumlu bir anlama sahip değildir. Özellikle klasik dönemlerde fakir çoğunluğu/ayak takımını ifade eden bir kavramdır. Erdoğan'a (2012: 235) göre bu kavramın karşılığı "avam" veya Crick'e (2012: 27-28) göre "güruh", yani kamusal tartışma ve kamu hizmeti için gereken eğitimi alamayacak kadar fakir, demagoglar tarafından kolaylıkla kandırılacak bir kitle olarak ifade edilebilir. Platon'un demokrasiye yönelik aşağılayıcı ve saldırgan tutumu da kavramın bu anlamda anlaşılması sebebiyledir. Platon (2001: 333-359) devlet adlı eserinde *hatalı toplumlar* başlığı altında demokrasiyi de tartışmaktadır. Hocasına göre daha ılımlı bir bakışa sahip olan Aristoteles için demokrasi, en iyi siyasal düzen saydığı *Politeia*'nın bir sapmasıdır. Demokrasi yoksulların çıkarlarını, yani yurttaşların sadece bir kısmını korur; diğer sapkın kamu düzeni biçimleri gibi o da ortak yararı korumaz (Kuçuradi, 1998: 21). Yine Farabi, (2013: 108) ideal devlet adlı eserinde, benzer şekilde demokrasiyi kusurlu toplumlar arasında saymaktadır.

Halk'ın ne anlama geldiğine bakıldığında, Sartori'ye (2014: 40-41) göre halk sözcüğünün en az altı anlamı vardır. Bu anlamlar kısaca "herkes, pek çok insan, aşağı sınıf, organik bir bütün, salt çoğunluk ve sınırlı çoğunluk ilkesi ile beliren büyük kesim"i ifade eder. Heywood (2012a: 104) ise bütün yetişkin vatandaşlar, çoğunluk ve hür ve eşit bireylerin toplamı anlamında üç halk tanımı vermektedir. Arblaster (1999: 44-88), "halk nedir" sorusuna demokrasi tarihi boyunca verilen cevapların incelendiğinde, ortak noktanın, günümüzdeki anlamıyla "herkesi kapsamadığı" olduğunu göstermiştir.

Demokrasinin birçok bileşeni olmasına rağmen, en genel anlamıyla demokrasinin üç temel bileşeninden bahsedilebilir. Bu bileşenler, katılım, eşitlik ve özgürlüktür. Demokrasi, halkın yönetimi olduğuna göre, halkın katılımı mutlak gerekli uygulamadır. Eğer katılım olmazsa demokrasiden bahsetmek mümkün değildir. Bu anlamda katılımcılık ilkesi, halkın kendi kendisini yönettiği, kendi hayatlarını ve kendi toplumlarının kaderini belirleyen hayati kararların alınmasına katıldığını ima eder (Heywood, 2012a: 104). Ancak katılım, farklı uygulama biçimlerine sahiptir. Antik Yunan demokrasisi ile günümüz demokrasisinde katılım, farklı biçimlerde olmuştur. Ayrıca, katılıma ilişkin her dönemde bir sınırlama getirilmiş ve siyasal yaşama kimlerin katılacağı, ülkelerin siyasal-kültürel durumlarına göre değişiklik arz etmiştir (Crick, 1999: 31; Heywood, 2012a: 103).

İkinci ilke, eşitlik ilkesidir. Siyasal eşitlik, demokratik devleti oligarşik ya da aristokratik rejimlerden ayıran bir ilkedir (Pizzorno, 2011: 180). Çoğunlukla özgürlükle karıştırılan ve birbirinin yerine de kullanılan eşitlik, siyaset felsefecileri açısından bir skalanın iki ucu gibi düşünülür. Birine yaklaşmak, diğerinden uzaklaşmak anlamına gelmektedir. Bu anlamda Barry (2004: 192), eşitliği sağlamak için devlet gücünü kullanmanın, zorunlu olarak özgürlükte bir azalmayı beraberinde

getirdiğini belirtmektedir. Demokrasi açısından ise eşitlik ilkesi, mutlak eşitliğe bir vurgu yapmaz. Daha çok, devletin vatandaşlara götürdüğü hizmetlerde, kanun önünde vatandaşların eşitliğidir. Devletin vatandaşına götürdüğü hizmetlerin ve yasaların uygulanmasında hukuk önündeki eşitliği ifade eder (Demir, 2010: 601-602). Buna fırsat eşitliği de denebilir.

Üçüncü ilke ise özgürlük ilkesidir. Özgürlük kavramı oldukça karmaşık bir kavramdır. Bütün siyasi kavramlar içerisinde belki de izah edilmesi en güç kavramdır (Barry, 2004: 215). Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin 4. Maddesine göre, en genel ve kabul görmüş tanımı “başkasının özgürlüğünü engellemeden, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Özgürlüğün sınırı, başkalarının özgürlüğünün sınırıdır (Demir, 2010: 601, Önen, 2002: 115). Demokratik bir yaşamın olmazsa olmaz temel bir kavramdır. Özgürlük kavramına ilişkin tartışmalar çok farklı anlama ve tanımlamalarla yapılsa da, genel olarak bir başkasının sınırında sona eren özgürlük, modern demokrasinin en temel değerlerindendir. Demokrasiler, merkezlerine özgür bireyi alırlar ve özgürlüğü bir değer olarak benimserler.

Bu temel bileşkerler üzerinde şekillenen demokrasinin yaklaşık iki bin yıllık tarihinde birçok farklı model ve uygulama görülmüştür (Heywood, 2012b: 278). Geniş bir perspektiften sınıflama yapan Heywood’a (2012a: 101-122) göre demokrasinin dört temel modelinden bahsedilebilir. Bunlar Antik Yunan’da uygulanan klasik demokrasi Modeli, ikincisi 17. ve 18.yy.larda yeniden canlanmaya başlayan demokrasinin koruyucu temelde düşünüldüğü koruyucu demokrasi modeli, üçüncüsü kalkınmacı demokrasi ve dördüncüsü ise halk demokrasisidir. Bu modellerin dışında yeni model arayışları da mevcuttur. Çalışmada ele alınan yeni model arayışları içerisinde müzakereci demokrasi, çatışmacı (radikal) demokrasi, komüniteryan demokrasi ve düşük yoğunluklu demokrasi modelleri de, geçtiğimiz yüzyılda önde gelen düşünürler tarafından tartışmaya açılmıştır.

Bu sınıflama, İslamcılıkla irtibatlı olarak biraz daha indirgendisinde, iki ayrı yaklaşım tespit edilebilir. Birinci yaklaşıma göre demokrasi, halk egemenliğine biçim vermektir. İkinci yaklaşıma göre ise siyasal tartışmaların özgür, serbest bir biçimde gerçekleşmesini sağlamaktır. Bu anlamda demokrasi, birincisinde özü, ikincisinde prosedürleriyle tanımlanmıştır (Touraine, 2011: 169). Demokrasiye özcü yaklaşım, demokrasinin sadece bir yönetim mekanizması olmadığı, bir dizi değerler kümesi ve davranış biçimi olduğu (Crick, 1999: 9-12), laiklikle ilintili olduğu (Akşit vd, 2012: 332), hümanizm, birey, birey hakları gibi aydınlanma değerlerine dayandığı, dolayısıyla salt anlamda prosedürlere dayandırılmayacağı görüşüne sahiptir (Touraine, 2011: 169). Diğer yaklaşım ise prosedüre odaklanan yaklaşımdır. Prosedürü merkeze alanlar bir rejimin demokratik olup olmadığına karar vermek için hükümet pratiklerinin dar aralığını seçerler ve ilgi odağına seçimleri koyarlar (Tilly, 2011: 24). Yani mekanizmanın işleyişiyle ilgilenirler.

Literatür tarandığında, görülen şudur: İslamcılar demokrasiyi, demokrasi teorileri açısından tartışmazlar. Demokrasi, özcü veya prosedürel tanımdan birisi olarak kabul edilir ve tartışmalar onun üzerinden şekillenir. İslamcılık ve demokrasi ilişkisine bakıldığında, bu ilişkinin üst başlığının İslam ve modernite olduğu görülebilir. İslamcıların demokrasi ile ilişkisi, Osmanlı İslamcıları ile başlamaktadır. O günden bugüne kadar, farklı dönemlerde farklı anlamalar gerçekleşmiştir. Bu ilişkiye geçmeden önce İslam ve demokrasi tartışmalarına da kısaca göz atmakta fayda vardır.

II-) İslam ve Demokrasi Tartışmaları

İslam ve demokrasi konusundaki ilk tartışmalar, 19.yy.ın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. İlk defa Yeni Osmanlıların dile getirdiği tartışmanın, o dönemki kavramsal karşılığı “Meşrutiyet”tir. Meşrutiyet kavramıyla ifade edilen devlet sistemi, halkın meşru olarak kabul ettiği bir yolla devlet başkanlığı makamına gelmiş, fakat seçilmiş olmayan (Kral, Sultan gibi) bir devlet başkanının idaresinde karma bir yönetim sistemidir (Yayla, 1984: 948). Meşrutiyetin karşıtı ise mutlakiyettir. Avrupa’ya giden Osmanlı öğrencilerinin ve entelektüellerinin Avrupa demokrasinden

etkilenmeleri sonucunda, İslam dünyasının geri kalmışlığının nedeninin istibdat rejimi olduğu yönündeki eğilim, Osmanlı entelektüelleri arasında meşrutiyet/demokrasi tartışmalarını gündeme getirmiştir. Demokrasi veya Usul-ü Meşveret, İslamcılığın bir ideoloji olarak ortaya çıkmasından sonra, İslamcılar arasındaki ilk tartışma konusunu oluşturmuştur (Tekin&Akgün, 2014: 652).

İslam-demokrasi tartışmalarında ana olarak üç yaklaşımı mevcuttur (Adanalı, 2010: 445). Bu yaklaşımlar, “İslam demokrasiyle bağdaşır”, “İslam demokrasiyle bağdaşmaz” ve “İslam demokrasiyi gerektirir” yaklaşımlarıdır. Bir başka tasnife göre, İslamcıların demokrasiye yaklaşımında, imani reddiyeciler, yöntemsel reddiyeciler ve yöntemsel benimseyiciler olmak üzere üç ana yaklaşım vardır (Çapık, 2014: 58). Genel olarak bakıldığında, bu tasnifleri, iki ana yaklaşıma indirgemek mümkündür: “İslam demokrasiyle bağdaşır” ve “İslam demokrasiyle bağdaşmaz.”

Bu bağlamda dönemlere ve toplumsal-siyasal şartlara göre hâkim bakış açısının değiştiği İslam ve demokrasi tartışmalarına zemin teşkil eden üç önemli kavram vardır: Şura, İcma ve içtihat (Esposito&Voll, 1998: 45). Bu üç kavram İslam ile demokrasinin bağdaşabileceği görüşüne sahip olanların temel dayanaklarıdır. İslam’ın demokrasi ile bağdaşabileceğini düşünenlere göre, Al-i İmran 159. ve Şura 38. ayetlerinde geçen geçen “iş hususunda onlarla müşavere et” ve “onların işleri aralarında şura iledir” ifadeleri, genel anlamda yönetime ilişkin nasslar olarak algılanmıştır ve İslam-demokrasi tartışmalarında Meşveret/Şura kavramı, anahtar bir kavram haline gelmiştir. Bu ayetler, İslam’ın demokrasi ile bağdaştığını düşünen kesimler tarafından sıkça dillendirilmiş ve “hükümet-i mutlaka” (mutlak hâkimiyeti elinde bulunduran bir kişinin yönetimi) gayr-ı İslami, demokrasi ise İslami olarak nitelenmiştir. Demokrasiyi savunanlar kesimlerin temel iddiası, Şura’nın bugünkü halinin, demokratik meclisler olduğudur. Örneğin Said Nursi, Meşveret’in günümüzün parlamentosuna tekabül ettiğini belirtir (Toplayıcı, 2010: 27).

Bir diğer anahtar kavram icma kavramıdır. Fıkhi bir kavram olan İcma, sözlükte “bir işi sağlam yapmak, birleştirmek, derleyip-toplamak, bir konuda fikir birliği etmek” gibi anlamlara gelmektedir. Fıkıh usulünde ise müçtehitlerin herhangi bir zamanda dini bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmeleri şeklinde tanımlanır (Dönmez, 2000: 417). İcma, genellikle Hz. Peygamber’in “ümmetim yanlıştta ittifak etmez” hadisi ile temellendirilmektedir. Böylece icma, çoğunlukla modern koşullarda işleyen İslami demokrasinin etkin bir temeli olarak görülmüş ve icma kavramı, çoğunluk yönetimini kabul eden sistemlerini kabulünün temelini sağlamıştır (Esposito&Voll, 1998: 43-44).

Üçüncü anahtar kavram, içtihatır. Cehd kökünden gelen içtihat, hadislerde “kadı veya yöneticinin doğru hükme ulaşmak için elinden gelen gayreti kullanması” anlamında kullanılmıştır (Apaydın, 2000: 432). Bu bağlamda içtihat aracılığı ile İslam’da demokrasinin imkânı savunulmaktadır ve bu imkânı savunanların temel argümanları, İslam’ın/Allah’ın genel hükümler koyduğunu (Es-Sahmerani, 2000: 187; Osman, 1998: 82) ve insanlara, bunları her çağda, ilkelerin ruhuna ve koşullarına uygun bir şekilde uygulama özgürlüğünü bahşetmiştir (Esposito&Voll, 1998: 44). İctihat, Müslümanlar için, zaman ve mekâna göre, çağın şartlarına uygun olarak, Allah’ın koyduğu değişmez ilkelerin yeniden yorumlanması imkânını vermektedir. Hatta içtihat, İslam ile demokrasinin uyumadığı durumlarda bir çözüm aracı olabilir ve içtihat yoluyla bu uyumsuzluk giderilebilir (Özek, 2000: 13).

İslam’ın demokrasi ile bağdaşamayacağını düşünenleri iki kategoride ele almak mümkündür. Birinci kategoriye göre demokrasi, bir şirk rejimidir ve demokrasinin kabulü, kişiyi imandan etmektedir. İkinci kategoriye göre ise demokrasi bir şirk olmasa bile yöntemsel açıdan kullanılmamalıdır (Çapık, 2014: 59). Çünkü İslam’ın takip edilmesi gereken bir yöntemi de vardır. “Nebevi yöntem” olarak adlandırılan bu yöntem, Müslümanların takip etmesi gereken tek yöntemdir. Birinci kategoridekilere göre demokrasi meselesi, imani bir meseledir ve demokrasi, Allah’ın

hâkimiyetini kula veren bir sistemdir. Bu bağlamda demokrasi, bir şirk rejimidir. Bu görüşe sahip olan kesim içerisinde Seyyid Kutup, Mevdudi ve Cemaat-i İslami (Aydın, 2000: 42; Şahin, 2006: 191) ve Hizbut Tahrir isimleri ve hareketleri öne çıkmaktadır.

Bu yaklaşıma sahip olanlara göre İslam, ideal bir devlet düzeni öngörmektedir. Bu İslam devleti, mevcut devlet modellerinden farklı, nev-i şahsına münhasır bir devlet tipidir. Bir halife tarafından yönetilir ve şura-meşveret esasına dayalıdır. Bu devlet modeli, Batılı demokrasi modelleri ile hiçbir benzerliğe sahip değildir (Mevdudi, 1997: 34). Aralarındaki en temel fark ise hâkimiyete ilişkin bir farktır. İslam, Mevdudi’nin görüşüne göre, halk hâkimiyeti felsefesini tamamen reddeder. İslami devlet, yönetim anlayışını Allah’ın hâkimiyeti ve insanın halifelîği üzerine kurar. Bu meseleyi Uluhiyyet (Mutlak ilahlık) ile bağlantılandıran Mevdudi, İlah olarak Allah’ın mutlak egemenlik sahibi olduğunu, mutlak egemenlik sahibi olan Allah’ın küllî bir nizam (Kışlakçı, 2010: 152) olarak İslam’ı insanlığa sunduğunu, uluhiyyetin ise otorite gerektirdiğini ve bu otoritenin parçalanma kabul etmediğini ileri sürmektedir (Mevdudi, 1991: 28-29).

Mevdudi’nin dışında demokrasi konusunda İslami hareketleri etkilemiş bir başka isim olan Seyyid Kutup da demokrasiye olumsuz bakan bir başka önemli isimdir. İhvan-ı Müslimin hareketini bir dönem için, demokrasi karşıtı bir noktaya taşıyan isim Kutup’tur. Kutup, modern dünyayı *cahiliye dönemi* olarak adlandırmış ve modern toplum düzenlerini ise *Cahiliye Düzenler* olarak adlandırmıştır (Kutup, 2007a: 12). İslam’ı bir bütün olarak gören Kutup’a göre, İslam’ın, toplumdan ve sosyal yaşamdan ayrı düşünülmesi doğru değildir. Dinleri, sosyal, hukuki ve iktisadi düzenlerinde, yani yaşamın bütün alanlarında hâkim kılınmadığı sürece, o dine bağlı olanlar da Müslüman sayılmazlar. O toplumlar da İslami bir toplum olmaz. İslam’ın, bir bütün olarak bu ilkeler ile birlikte hayata geçirilmedikleri sürece, ibadet ve bazı prensiplerin hayata geçirilmesi, o toplumu İslami kılmaz (Kutup, 2007b: 20). Bu meselelerin başında ise *hâkimiyet* meselesi gelmektedir. Ona göre hâkimiyet sadece Allah’a aittir ve dolayısıyla kuralları sadece O koyabilir. İnsani kurallara dayalı diğer bütün siyasi sistemler, demokrasi de İslam ile bağdaşamaz (Ramazan, 2005: 435-436).

İslam’ın demokrasi ile bağdaşabileceği düşünen ikinci gruba göre, demokrasiyi Allah’ın hâkimiyetinin, kural koyuculuğunun karşısına oturtmak doğru bir yaklaşım değildir. İnsanlar için faydalı olan her türlü insani tecrübeden faydalanmak yanlış olmayan bir yaklaşımdır. El-Avva (2013: 15), akideleri ve dinleri ne olursa olsun insani tecrübelerden faydalanmanın caiz olduğunu ifade etmektedir. Bu düşüncüyü destekleyen Gannuşi de (2013: 18), demokrasinin insani bir tecrübe olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve Müslümanlar açısından uygulanabilir bir sistem olduğunu ileri sürmektedir. İslam’ın demokrasi ile uyduğuna benimseyenlerin temel yaklaşımı, demokrasinin bir rejim olmaktan ziyade bir yönetim mekanizması olduğudur. El-Katip de (2010: 13-15,19) demokrasinin uygulanabilir bir sistem olduğunu, karşıtının totalitarizm olduğunu, totaliter bir yönetimde iktidarı devirmenin tek yolunun askeri bir ihtilal olduğunu, oysa demokratik yönetim mekanizmasının, halkın yönetimi devamlı olarak denetlemeye imkan verdiğini ifade eder. bu isimlerin yanı sıra Cabiri, Şuruş, Karadavi, Turabi, El-Efendi, Bin Nebi gibi bir çok önemli isim, demokratik yönetim mekanizmasının Müslümanlar için önemli ve kullanışlı bir mekanizma olduğunu düşünmektedirler. Laik, liberal bir demokrasi tipi olan Batılı demokrasinin, mümkün tek demokrasi tipi olmadığını düşünen bu isimlere göre İslami bir demokrasi modeli mümkündür, hatta gereklidir.

İslamcı isimlerin dışında İslam ve demokrasi tartışmalarında bu iki yaklaşımı benimseyen Batılı sosyal bilimciler de mevcuttur. Ahmad’in (2012: 80) *uyumsuzluk paradigması* ve *uyumluluk paradigması* olarak adlandırdığı yaklaşımlardan ilkinde göre İslam demokrasi ile özünde barındırdığı bazı özellikler (Aktay, 1999: 45) dolayısıyla uyuşamaz. Huntington, Fukuyama, Toynbee Lewis gibi isimler bu anlayışı savunmaktadır. İkinci yaklaşıma göre ise İslam, demokrasi ile uyuşabilir. Bu yaklaşımı savunan isimler arasında Esposito, Voll ve Casanova gibi isimler vardır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, İslam-demokrasi tartışmaları, çeşitli sınıflamalara tabii tutulabilirse de, kendi içinde farklı dayanaklar ve yaklaşımlar barındıran iki ana bakış açısına ayrılabilir. İslam'ın demokrasi ile uyuşabileceğini ve uyuşamayacağını ileri süren bu yaklaşımlar, Türkiye İslamcılığı üzerinde de etkili olmuş ve Türkiye'deki İslamcılar da demokrasi konusunda farklı tavır ve düşüncelere sahip olmuşlardır. Çalışmanın sonraki bölümü, kısaca 1970'e kadar İslamcılarının demokrasi görüşlerinin bir özetini verip, daha sonra asıl kırılmanın yaşandığı 1970 ve sonrası döneme odaklanacaktır.

III-) 1856'dan 1970'lere Kadar İslamcılarının Demokrasiye Bakışları

Yekpare bir bütünlük arz etmekten uzak, birçok farklılığı içinde barındıran kişi, düşünce ve hareketler bütününe ifade etmekte kullanılan İslamcılık, doğduğu günden günümüze kadar önemli değişimler geçirmiştir. Bu dönemlerin içsel ve dışsal şartları, İslamcılığın konulara yaklaşımlarını etkilemiş ve bir dönemde makul ve İslami kabul edilen bir düşünce, kavram vs. bir başka dönemde gayr-ı İslami kabul edilmiştir. Bir dönemde tartışmasız kabul edilen bir düşünce, bir başka dönemde neredeyse tartışmasız reddedilmiştir. Bu konuları kabaca ifade edersek, ilerleme düşüncesi, kalkınmacılık, demokrasi, devletle olan ilişkiler gibi başlıklar, İslamcılarının dönemlere göre farklı düşünceler ileri sürdüğü konulardır. Bu çalışmanın sınırları dâhilinde hepsini ele almak mümkün olmadığı için, İslamcılarının demokrasiye ilişkin bakışlarının dönemlere göre değerlendirilmesi ve kavrama nasıl baktıklarıyla sınırlandırılmaya çalışılması amaçlanmıştır.

Demokrasi veya usul-ü meşveret, Osmanlı entelektüellerinin demokrasiyle ilk defa karşılaştıkları ve bu konu hakkında yazılar kaleme aldıkları 1800'li yılların ikinci yarısında gündeme gelmiştir. Yeni Osmanlılar olarak adlandırılan bir grup ismin, Avrupa'da bulundukları sırada etkilendikleri Avrupa'nın gelişmişlik düzeyine İslam dünyası nasıl ulaşabilir veya İslam dünyası-Osmanlı neden geri kaldıkları sorusuna verdikleri yanıtlardan bir tanesi ve belki de en önemlisi istibdat rejimi olmuştur. Namık Kemal ve Ali Suavi gibi isimlerin "hükümet-i meşruta" olarak adlandırılan, padişahın mutlak yetkilerini kısıtlama amaçlı, Batı'da olduğu gibi bir parlamento kurulması önerileri çerçevesinde gelişen tartışmalar, sonraki dönemde İslamcılarının da merkezi konularından birini teşkil etmiştir. Yeni Osmanlılar düşüncelerinin dayanaklarını İslam'da aradıkları için, İslamcılar açısından görüşleri kolayca kabul görmüştür. Yeni Osmanlılar, İslami kavramları yeni anlamlar çerçevesinde inşa ederek, bir tür sentez (Mardin, 2002: 10) oluşturmaya çalışmışlardır.

Türköne'ye (2011: 39-40) göre İslamcılığın doğuşu, Yeni Osmanlılara kadar götürülebilir. Gerçekten de birçok konuda İslamcılar, Yeni Osmanlıların düşünceleri çerçevesinde hareket etmiş ve özellikle meşruti bir hükümet konusunda hemen hemen aynı düşünceleri paylaşmışlardır. İstibdat meselesi İslamcılarının bir ideoloji olarak ortaya çıktıktan sonra tartışma konusu ettikleri ilk meselelerden birisi olmuş (Tekin&Akgün, 2014: 652) ve çözüm olarak usul-ü meşvereti işaret etmişlerdir. Dönemin İslamcıları, 1908'de gerçekleşen II. Meşrutiyet ihtilaline büyük oranda destek vermişlerdir. II. Meşrutiyet'e destek veren dönemin İslamcıları arasında Mehmet Akif, Musa Kazım, Eşref Edip, Said Halim Paşa, Sadi Nursi, Bereketzade İsmail Hakkı, İskilipli Mehmet Atıf, Abdullatif Harputi gibi önde gelen isimleri, halk iradesinin yansıdığı, anayasaya dayalı meşruti bir yönetim talep etmişlerdir (Guida&Çaha, 2013: 610; Tekin&Akgün, 2014: 654-655).

Genel olarak bu dönem İslamcıları, demokrasi veya meşruti hükümete, Al-i İmran 159. Ayet ve Şura 38. Ayetlerin hayata geçirildiği bir sistem olarak görmüş, gerçek İslami yönetim tarzının demokrasi olduğunu savunmuş ve geri kalmışlığın en önemli sebebi olarak istibdat rejimini görmüşlerdir. Ancak Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte İslamcılık büyük bir kırılma yaşamış ve siyasal dilini kaybetmiştir.

Cumhuriyet dönemi İslamcılığı, cumhuriyetin ilan edilmesi ve modernleşme projeleri çerçevesinde baskı altına alınmış ve bu dönemde, yani 1924'ten 1945'lere kadar siyasal alanlarda

konusmaktan ziyade, İslam’ı korumaya çalışan bir alanda hareket etmiştir. Dolayısıyla bu dönemde demokrasi tartışmalarına girilmediği görülmektedir. bu dönemin sonlarına doğru ortaya çıkan iki isim, Nurettin Topçu ve Necip Fazıl Kısakürek, İslamcı ideolojiye bir nefes olmuştur. Ancak iki isim de demokrasi konusunda olumlu düşüncelere sahip değildir. Necip Fazıl, gerek milliyetçilik ve milli devletin kabulü yoluyla gerekse toplumu yukarıdan aşağı belirleyen sosyal mühendislik yaklaşımıyla Kemalizm’in ideolojik dünyasına eklenmiştir (Duran, 2014: 141). Topçu ise ilk dönem İslamcılarının büyük önem verdikleri hürriyet, eşitlik ve demokrasi kavramlarına olumsuz yaklaşmıştır. Topçu (2012: 117-118), Demokrasi konusunda, “en aşağı değer tabakasının” işlere hâkim olduğu idare değerlendirmesini yapar ve “devletin temeli kültür, kültürün kaynağı insanlık sevgisi ve ebedilik ihtirasıdır; ebedilik yolunda yürüyen ruhlarla hörmettir. Monarşi gibi demokrasi de bu hörmet esasını kaybettikten sonra zulüm ve tasallut oluyor” diyerek asıl olanın ahlak olduğunu, ahlak yapılarından bağımsız olarak her yerde ve her insanın elinde selamete götürücü bir rejim şeklinin olmadığı ifade eder (Topçu, 2012: 124).

1945 sonrası şartlarda demokratik cephenin II. Dünya Savaşı’nı kazanması sonucu, Türkiye de demokrasiyi hayata geçirmek zorunda kalmış ve bu tarihten itibaren çok partili yaşam başlamıştır. Çok partili yaşama geçişle birlikte İslamcılık da yeniden kendisini ifade imkânı bulmuş ve canlanmıştır. Ancak İslamcılığın bu dönemi, Osmanlı dönemi İslamcılığından farklı özelliklere sahiptir. Baskı altına alındığı ikinci dönemde başlayan milliyetçilik ve muhafazakârlıkla irtibatlı bir İslamcılık, bu dönemde “Türkiye İslamcılığı” olarak adlandırılan (Türkmen, 2008: 16), milliyetçi, muhafazakâr, devletçi ve sağcı özelliklere sahip olmuştur (Türkmen, 2011: 144). Demokrasi, birçok İslamcı isim tarafından muteber olarak görülmüş ve tıpkı Osmanlı İslamcılarında olduğu gibi, hakiki demokrasinin İslam’ın esası olduğu ifade edilmiştir. Bu dönemdeki İslamcılardan Eşref Edip (1949: 3), “Demokrasi çok feyizli bir müessesedir” diyerek, demokrasinin hakiki bir surette memlekete yerleşmesini temenni etmiş ve demokraside her ferdin “hayrı takviye ile mükellef” olduğunu, bu vazifeyi hakkıyla yerine getirmeyenlerin saman çöpünden farkının kalmadığını savunmuştur. Başka bir yazısında ise Edip (1950: 3), “demokrasi güzel bir sistemdir, büyük bir nimettir. Amma bundan istifade yollarını bilmek, ona göre hareket etmek icap eder. Böyle olursa Müslümanlar İslam’ın izzet ve şerefini muhafaza etmiş olurlar” ifadelerini kullanmış ve böylece demokrasinin, hakiki anlamda inşa edilmesinin Müslümanların faydasına olacağını iddia etmiştir. Aynı şekilde Akseki de (1949: 354) İslamiyet’in “en yüksek demokrasi umdelerini ihtiva” ettiğini ileri sürdüğü yazısında, Hz. Peygamber’in Mekke’nin fethinden sonra yaptığı konuşmanın, “zamanımızın demokrasi prensiplerini ihtiva eden bir nutuk” olduğunu belirtmiştir.

1960’lı yılların ortalarından itibaren Türkiye’deki İslamcı kesimi kökten etkileyen önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bu gelişme, İslam dünyasındaki diğer İslami hareket önderlerinden yapılan çevirilerdir. Özellikle Kutup ve Mevdudi’nin eserlerinin Türkçeye kazandırılması, İslamcılık üzerinde derinden etkiler yaratan ve günümüze kadar da etkisini, çeşitli boyutlarda sürdüren bir gelişme olmuştur. Türkmen’in (2008: 16) “Tevhidi Uyanış/Evrensel İslamcılık” dediği bir dönemin başlamasına neden olan bu değişimlerin en temel karakteri, tevhidi merkeze alması ve siyasallık vurgusunun baskın olmasıdır (Çapık, 2014: 56). Türkiye’deki İslamcılık anlayışını, önceki İslamcılık anlayışlarından ayıran bu yeni İslamcılık, devlet, toplum, ekonomi, siyaset, vs. tüm alanlarda yeni bir söylem iddiası ile yola çıkmış ve önceki yaklaşımları da eleştirmiştir.

IV. “Demokrasi Şirk Rejimidir” yaklaşımından Demokrasi Savunusuna

1970’lerde İslamcılık düşüncesi önemli bir değişim geçirmiştir. Bu dönemdeki İslamcılık, tevhidi ve siyaseti merkeze alan vurgusuyla önceki dönemlerden farklı bir anlayış ortaya koymuştur. 1970’lerdeki İslamcılıkta devlet, dinin mütemmim cüzü, olmazsa olmazı bir konuma sahiptir. Dolayısıyla devletin bu kadar önemli olduğu bir anlayışta, devlet yönetiminin nasıl olacağı/olması gerektiği ciddi bir şekilde tartışılmıştır. Demokrasi de bu tartışma konularından birisidir.

Bu dönemdeki İslamcıların demokrasi algısı, mutlak bir red çerçevesinde gelişmiş ve önceki dönem İslamcılarından farklı olarak demokrasi, bir şirk rejimi olarak algılanmıştır. Demokrasi, Allah'ın hakkı olan mutlak hâkimiyeti, “bila kayd-u şart hâkimiyet milletindir” diyerek kula vermiş ve böylece Allah'a şirk koşturmuştur (Murat, 1978: 8). Dönemin İslamcılarına göre iki tür devlet vardır: İslam devleti ve müşrik devlet (Şura, 1978b: 10). İslam devleti, İslam hukukuna göre teşkilatlanmış devlettir. Müşrik devlet ise müşrik hukukuna, yani beşeri hukuka göre teşkilatlanmış devlettir. Bu anlamda demokratik devlet tağuti bir devlettir (Yeşil, 31 Ekim 2011), eski Yunan ahlakına dayanan bir ideolojidir (Emre, 1978: 12), meşveretle aynı değildir (Şura, 1978a: 10). Bu yüzden “bir Müslüman ben demokratım” diyemez (Yeşil, 31 Ekim 2011).

Çıkarttıkları dergilerle seslerini duyurmaya çalışan İslamcılar, sıkı bir baskı ve takibatla karşılaşmış, örneğin Şura dergisi, ilk sayısından itibaren toplatılma ve tutuklama ile karşılaşmıştır. 1980 darbesi sonrasında İslamcılık, demokrasi meselesinde biraz yumuşama göstermiş ve temel çekincelerini korumak şartıyla, demokrasinin bir araç olarak kullanılabileceğini kabul etmeye başlamışlardır. Örneğin dönemin önde gelen isimlerinden birisi olan Kaplan (1985: 10), demokrasiyle Müslümanların neden ilgilenmesi gerektiğini izah ettiği metninde, Fıkıh (...) kişinin kendi lehinde ve aleyhinde olanları bilmesidir” şeklindeki tanımdan hareketle, “yeryüzündeki her Müslüman, yaşadığı ülkenin nasıl bir hukukla yönetildiğinden haberdar ve bu ülkede sahip olduğu demokratik hakların farkında olmak durumundadır” diyerek, demokrasi konuşmanın gereğinin Müslümanlara getireceği fayda olduğunu ifade etmektedir. Yıldırım'a (2014: 40) göre Kaplan, demokrasinin Türk milletinin doğal mecrasına, yani İslam'a ulaşmalarına neden olacağı kanaatini taşımaktadır.

İslamcılığın en güçlü olduğu dönem olan 1985-1994 arasında (Türkmen, 2008: 103) İslamcılar, demokrasiyi, İslam devletine giden yolda bir araç olarak görme eğilimine sahip olmuşlardır. Bu dönemde yaşanan bazı iç ve dış gelişmeler, İslamcılığın değişiminde önemli etkenler olmuştur. İç etkenlere bakıldığında, 1980 darbesinde sol hareketlerin tasfiye edilmesi, 1983 seçimleri sonrasında ANAP'ın iktidara gelmesiyle birlikte liberal ve özgürlükçü eğilimlerin önünün açılması gibi etkenler, sol hareketlere karşı “ılımlı” bir İslam projesinin hayata geçirilmesi İslamcılığı olumlu yönde etkileyen iç faktörler olmuştur. Dış gelişmeler ise Sovyetler Birliği'nin yıkılması, İran Devrimi, Afgan Cihadı gibi siyasi etkilerle, postmodernizm ve küreselleşme olgusunun Türkiye'yi de etkilemesidir. Siyasi bağlamda İran Devrimi, yeniden dikkatleri İslamcılığa yöneltmiştir (Elik, 2013: 456). Düşünsel bağlamda ise özellikle postmodernizmin modernlik eleştirileri, İslamcılar için sistemi sorgulamanın önemli bir aracı haline gelmiştir. Ayrıca postmodernizmin dinlere yaşam alanı açması (Sarıbay, 2003: 68) İslam'ı alternatif bir kimlik olarak (Elik, 2013: 457) sunma imkânını vermiştir. Bu süreçte sistem karşıtı en güçlü hareket konumuna gelen İslamcılık, kendi görüşlerini de sorgulamaya başlamıştır.

Bu sorgulamanın beraberinde getirdiği değişim, en ciddi biçimde kendisini *Girişim* dergisi kadrosunda göstermiştir. Dönemin etkili dergilerinden olan *Girişim* dergisi, 1980'lerin ortasında, İran devriminin etkisi ile uzlaşmaz bir tutuma sahiptir ve İslam'ın demokrasi ile uzlaşabileceği yolundaki yayınlara karşı cevaplar vermektedir (Yıldırım, 2014: 44). Derginin yazarlarından Ahmet Seçkin (1986: 36), İslam ile demokrasinin kesinlikle uzlaşmaz olduğunu, bu yönde fikirler geliştirmenin, İslam'ın izzeti ile bağdaşmayacağını ifade etmektedir. Sonraki dönemler bu derginin genel yayın yönetmeni olan Metiner (2008: 23) başta olmak üzere birçok ismi, demokrasiyi savunmaya yönelmiştir (Yıldırım, 2014: 44). 1980'ler dünya genelinde İslamcı hareketlerin de demokrasiye karşı olumsuz bakışının değiştiği ve demokrasiyi bir ideoloji olarak algılamının yerini mekanizma olarak algılamaya dönüştüğü yıllar olmuştur (Tamimi, 2000: 216). Hatta Gannuşî (2010: 187), İslam dünyasında ana sorunun, demokrasinin varlığı değil yokluğu olduğunu ileri sürmektedir.

1990’lı yıllar İslamcılığın demokratik süreç içerisinde (koalisyonla bile olsa) iktidara geldiği yıllar olmuştur. Refah Partisi’nin (RP) 1991 seçimlerinde meclise girmesi ve 1994-1995 yıllarında yapılan birincisi yerel, ikincisi genel olmak üzere iki seçimde en yüksek oy oranına ulaşan parti olması, demokrasiye ve partilere şüpheyile bakan kesimlerde bile bir heyecan yaratmıştır (Rıdvan, 1995: 86, 154).

1990’lı yıllar, İslamcılık açısından önemli bir döneme tekabül etmektedir. Düşünümsel İslamcılık olarak da adlandırılabilir bu dönemde İslamcılar birçok dergi ile yayın hayatında kendisini göstermiş ve Kentel’e (2014: 723-724) göre bu dönemdeki İslami dergiler, yönelim ve içerik açısından önemli bir kırılma ve değişim geçirmişlerdir. Daha önceki dönemlerde “İslami bir devlet” veya “İslami bir toplum” yönündeki bir projeyi yansıtırken, 1990’lı yıllarla birlikte daha çok bir “arayışın” ve “tartışmanın” zemini olmuştur. Böylece 1980’lerin devrimci, eylemci, “siyasal” yönü ağır basan “asr-ı saadet” ve “İslami devlet” ütopyacılığından çıkarak, sorgulamayı öne almıştır. Bu süreçte iki önemli olgu, yani Postmodernizm ve küreselleşme, İslamcılığın gelişimi ve değişimi üzerinde ulusçuluk sonrası ciddi etki bırakmıştır (Bilici, 2014: 799).

İslamcılık düşüncesinin önemli bir sorgulama sürecinden geçtiği bu dönemde, demokrasi meselesi de ciddi bir biçimde ele alınmış ve demokrasi ile ilgili sempozyumlar, dergilerde özel dosyalar, çeviri ve telif eserler yayınlamıştır. Bu dönemde demokrasiye ilişkin bakış, 70’lerde olduğu kadar açık ve net bir bakış değildir. Bu dönemde demokrasi ile ilgili en genel anlamda üç söylemin olduğu ileri sürülebilir. Birinci söylem, halen 70’lerin bakış açısı, yani demokrasinin şirk olduğunu ileri sürenlerin görüşleridir. İkinci söylem, demokrasinin bir araç olarak kullanılabilirliği söylemidir. Üçüncü söylem ise İslam’ın demokrasi ile bağdaşabileceğine dair söylemdir. Bu üçüncü tür söylem, demokrasiyi doğrudan reddetmez ve kötülemez, ancak demokrasinin bir takım sorunları olduğunu, İslami değerler ile –ki birçok ortak değeri olduğu ileri sürülür-donatıldığında bu sorunları aşacak düzeyde olduğunu iddia eder.

Ancak 1997 yılında 28 Şubat Post-modern darbesi olarak adlandırılan müdahale ile iktidardan indirilme ve sonrasında yaşanan savrulma, İslamcılığın bir başka kırılma noktasını teşkil etmiştir. Bu dönemde İslam devleti söylemi, terk edilmeye başlanmış ve darbe sürecinde mağdur olan/edilen İslamcılar demokrasi söylemine sarılmıştır. 28 Şubat Darbesi İslamcılarının demokrasiye olan inancını azaltmamış, aksine arttırmıştır (Yıldırım, 2014: 44). Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (Ak Parti) kuruluşundan kısa bir süre sonra tek başına iktidara gelmesi ve bu dönemle birlikte sistem dışına itilmiş İslamcılarının iktidar mekanizmalarında görev almaları, İslamcılıkla ilgili yeni tartışmalar yol açmıştır. Değişim ve dönüşüm söylemleri çerçevesinde, İslamcılık söylemi terkedilip yerine “muhafazakâr demokrat” (Akdoğan, 2004: vii) kimliği benimsenmiştir. Neo-liberal politikalar takip eden Ak Parti ile birlikte görece yönetim başarısı kazanılması ve ekonomik istikrar, Ak Partiyi iktidarda tutmaya yaramıştır. Ak Parti’nin başarısı İslamcılar için bir fırsat alanı yaratmıştır (Elik, 2013: 458).

Bu tartışmalar içerisinde yer alan demokrasi meselesi de, artık eski boyutundan çıkmış, İslam ile demokrasinin uyuşup-uyuşmayacağı meselesi yerini, demokrasinin ulaşılması gereken bir *zorunlu hedef* olarak algılanmasına yol açmıştır (Yıldırım, 2014: 43). Halen bazı kesimler tarafından korunmasına rağmen, Allah’ın hâkimiyetinin kula verilmesi anlamında demokrasi anlayışı, İslamcılarının önemli bir kısmında terkedilmeye başlanmış, demokrasinin neden İslam dünyasında düşük orana sahip olduğu sorusu bir problem olarak algılanmış (Kuru, 2013: 17), İslam ve demokrasi başlığı altında birçok kitap, kongre, panel, sempozyum vs. yapılmış, demokratlık artık İslamcılığın karakteri haline gelmiş ve demokrasi ile İslamcılığın ilişkisi ontolojik bir hal almıştır (Yıldırım, 2014: 46-47).

Ak Parti ile birlikte yaşanan İslamcılıktaki bu tür bir dönüşüm, bazı isimler tarafından “İslamcılığın ölümü” olarak nitelenmiş (Türköne, 2012: vii-ix), bazı isimler tarafından sisteme entegre olmak olarak tanımlanmış (Tuğal, 2011), bazı isimler tarafından ise İslam dünyasına, İslam ile demokrasinin uyusabilirliğinin bir modeli olarak düşünülmüştür (Özler&Yıldırım, 2008: 92). Özellikle Arap Baharı olarak adlandırılan, Arap ülkelerindeki isyanlara neden olan olaylar zincirine Ak Parti ve Türkiye tecrübesinin etkisi olduğu ileri sürülmüştür. Yıldırım’a (2014: 48) göre ise bu dönemle birlikte İslamcılar, demokrasinin ortaya çıkarabileceği tehlikeleri dikkate alıp, tartışıp, sorunları ciddi biçimde ele almış değildiler. İslamcılar, daha önceleri hilafet eksenli modern bir yapılanmanın imkânlarını tartıştıkları halde, bugün için “ideal model” arayışını yok sayıp, erteleme yoluna gitmişlerdir. Demokratik idarenin ve neo-liberal politikaların şimdilik kaydıyla sorunsuz işlemesi, bir anlamda İslamcıları, gelecekle ilgili kaygılardan alıkoymaktadır.

Sonuç

Osmanlı’nın son dönemlerinde ortaya çıkmış, modern bir ideoloji olan İslamcılık, doğumundan günümüze kadar birçok önemli değişim geçirmiştir. Aslında İslamcılık denildiğinde zamana, zemine, siyasal şartlara, anlayış biçimine bağlı olarak birbirinden farklı düşünce ve hareketler ifade edilmeye çalışılmaktadır. Geniş anlamıyla tanımlamaya çalışılırsa İslamcılık, yaşamın bütün alanlarını İslami kurallara göre düzenleme talebidir. Bu anlamda İslam’ın kendisi ile eş anlamlıdır. Fakat bir de ideolojik boyut vardır ki, İslamcılık ile genelde kastedilmek istenen bu kısımdır. Osmanlı döneminde devleti kurtarma amacı güden bir politika anlamına sahiptir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte muhalif bir ideoloji karakterine sahiptir. 1970’li yıllarda siyasal karakteri ön plana çıkarılan bir ideolojidir. 1980’li yıllarda ise siyasal talebiyle birlikte kültürel bir kimlik talebi olarak da kendisini ortaya koymuştur.

Tarihsel süreçte ise 1856-1924 arası Osmanlı İslamcılığı, 1924-1950 arası fetret devri İslamcılığı, 1950-1970 arası sağcı, devletçi, milliyetçi bir karaktere sahip Türkiye İslamcılığı, 1970-1997 arası evrensel/tevhidi İslamcılık ve 1997 sonrasında ise yeni bir muhafazakâr kimlik altına sığınmış İslamcılık dönemlerinden bahsedilebilir. İslamcılığın bu çerçevede, yaşanan döneme ve dönemin şartlarına göre olay ve olgulara farklı bakışlar sergilediği görülmektedir. Bu çalışmada İslamcılığın demokrasi karşısındaki tavrı ele alınmaya çalışılmış ve yaşanan bu farklı tavır alışların nedenleri kısaca analiz edilmeye çalışılmıştır.

Genel olarak bakıldığında İslamcılığın ilk döneminde, meşrutiyet bağlamında demokrasi tartışmaları yapılmış ve bu dönemin İslamcıları tarafından demokrasi, gerçek İslami yönetim biçimi olarak anlaşılmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet’i büyük bir coşkuyla karşılayan dönemin İslamcıları, İttihat-Terakki Cemiyeti’nin politikaları nedeniyle bir hayal kırıklığı yaşasa da demokrasiye olumsuz bir bakış sergilememiştir. Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte İslamcılar siyasal anlamda bir dil kaybı yaşamış ve bu dönemde siyasal konulara ilişkin fazla bir gündem oluşturmamış/oluşturamamışlardır. 1950’li yıllarda çok partili yaşama geçişle birlikte yeniden demokrasiye sarılan İslamcı çevreler, demokrasinin faziletli bir yönetim biçimi olduğunu, ilk dönem İslam toplumunda demokrasinin ileri bir şeklinin uygulandığını ileri sürmüşlerdir. Çevirilerin yapılmaya ve etkili olmaya başladığı 1970’li yıllarda demokrasi, felsefi çerçevede ele alınmış ve hâkimiyet bağlamında tartışılmıştır. Bu dönemde demokrasi, bir şirk rejimi olarak düşünülmüş ve bütünüyle reddedilmiştir. 1980’li yılların başlarında İran devriminin de etkisi ile İslam devleti vurgusu artmış, ancak 1990’larda demokrasinin İslam devletine giden bir araç olarak kabul görmesi olgusu ile karşılaşmıştır. 28 Şubat darbesi ile büyük bir savrulma yaşayan İslamcılık, tekrardan demokrasiye sığınmış ve Ak Parti iktidarı ile birlikte demokrasiyi içselleştirmeye başlamıştır.

Demokrasi, özellikle darbe sonrası dönemlerde yaşanan baskıların göğüslenmesi adına İslamcılar için bir sığınak vazifesi görmüştür. İslamcıların demokrasi ile olan ilişkisine bakıldığında,

hem Türkiye’de hem de İslam dünyasının geri kalan bölgelerinde, sistem ile olan ilişkiler çerçevesinde belirmekte olduğu ileri sürülebilir.

Sonuç olarak, İslamcılığın tarihsel süreçte demokrasi ile olan ilişkisine dair bazı tespitler yapılabilir. Bu tespitlerden birincisi hem İslam’ın hem de demokrasinin algılanış biçimi, İslam ile demokrasinin uyumluluğuna ilişkin tanımlamayı etkileyen bir faktördür. İslam’ın tek bir doğru yorumu olduğunu, bu tek doğru yorumun da kendi yorumları olduğunu ileri sürenler, aynı zamanda demokrasinin de tek bir tanımının, uygulama biçiminin ve modelinin olduğunu, bu modelin ise Allah’ın hakkı olan hâkimiyeti kula verdiğini iddia etmektedirler. Karşıt görüştekiler ise hem İslam’ın hem de demokrasinin tek bir yorumunun ve tanımının olmadığını, bu farklı tanım ve yorumlamaların, İslam ile demokrasiyi uyumlu hale getirebileceğini ileri sürmektedirler.

İkinci tespit, İslam ile demokrasinin uyumsuz olduğunu ileri sürenlerin dayanakları, tarihsel tecrübeden bağımsız olarak sadece metin merkezli bir yorumlama yapmalarıdır. Karşıt söylem ise tarihsel tecrübeye önem vererek, Kuran’ın bir devlet modeli önermediğini, bazı ilkeler önerdiğini ve bu ilkelerin demokratik ortamda daha iyi uygulanabileceğini savunmaktadırlar.

Üçüncü tespit, 28 Şubat darbesi sonrasında İslamcılık, demokrasiye olan inancını arttırmış ve hatta Ak Parti tecrübesi ile birlikte İslamcılar demokrasiyi sahiplenmeye başlamıştır. Ancak bu sahiplenme, 1990’lardaki İslamcılığın düşünümsel dönemindeki sorgulama sürecindeki gibi gerçekleşmemiş, pragmatik bir çerçevede ve kısır bir düşünsel iklimde vukuu bulmuştur. Yaşanan bu durum ise İslamcılığı, projeleri olan bir alternatif olma durumundan projersiz ve salt pragmatik bir hareket konumuna dönüştürme tehlikesini beraberinde getirmiştir.

Dördüncü tespit, İslamcılığın demokrasiyle olan ilişkisinde İslamcılar, demokratikleşme ortamında ile güç kazanmış, anti-demokratik ortamlarda ise ciddi baskı ve zulümlere uğramışlardır. Bu anlamda Gannuşi’nin ifade ettiği gibi, aslında İslam ülkelerindeki temel sorun demokrasinin varlığı değil yokluğudur. Gannuşi’nin bu düşüncelerine paralel olarak Özel (1999: 80-81; 1987: 105) ve Kara da (2011: 241) Türkiye’de demokratikleşmenin doğal mecrasının İslam olduğunu, dolayısıyla demokratikleşmenin önüne konan engellerin İslam’ın önüne konan engeller olduğunu ileri sürmektedir.

KAYNAKÇA

- ADANALI, A. H. (2010), İslam ve Demokrasi, *Evrensel Mesajlar: İslam’a Giriş*. M. Paçacı (Ed.), (441-450), İstanbul: YeniŞafak Kültür Armağanı.
- AHMAD, İ. (2012), Demokrasi ve İslam, *Journal of Islamic Research*, C.23, S. 2, (79-88).
- AKDOĞAN, Y. (2004), *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- AKSEKİ, A. H. (1949), Müslümanlıkta Demokrasi Esasları. *Sebilürreşad*, C. II, S. 48, 354-356.
- AKŞİT, B. vd. (2012), *Türkiye’de Dindarlık: Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKTAY, Y. (1999), Sınırlara Sığmayan Demokrasi ve İslam, *İslamiyat*, C.2. s.2, ss. 39-52.
- APAYDIN, H.Y. (2000), İctihad, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (432-445), C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ARBLASTER, A. (1999), *Demokrasi*. N. Yılmaz (Çev.), Ankara: Doruk Yayınları.
- AYDIN, M. (2000), Din, Siyaset, Demokrasi. *İslam ve Demokrasi*, A. Bardakoğlu, İ. Kurt, S.A. Tüz (Ed.), (39-52), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- BARRY, N.P. (2004), *Modern Siyaset Teorisi*. M. Erdoğan, Y. Şahin (Çev.), Ankara: Liberte Yayınları.

- BİLİCİ, M. (2014), Küreselleşme ve Postmodernizmin İslamcılık Üzerindeki Etkileri, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 6: İslamcılık*, (5. Baskı) içinde (799-803), (Ed.) Y. Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BULAÇ, A. (2009), İslamcılık Düşüncesi: Dün-Bugün-Yarın, *Özgün Düşünce*. Y. 1, S. 1, 11-25.
- BULAÇ, A. (2012), İslamcılık Nedir. http://www.zaman.com.tr/ali-bulac/islamcilik-nedir_1321099.html Erişim Tarihi: 15.05.2014.
- BULAÇ, A. (2013), İslamcılığın Oluşumu, Gelişimi ve Bugünkü Durumu, *Gelenek ve Modernlik Arasında İslamcılık*. Umran Dergisi (Haz.), (23-39), İstanbul: Umran Dergisi Yayınları.
- BULAÇ, A. (2014), İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 6: İslamcılık*. (5. Baskı) içinde (48-67), (Ed.) Y. Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- CRICK, B. (2012), *Demokrasi*. Ü.H. Yolsal (Çev.), Ankara: Dost Yayınları.
- ÇAPIK, K. (2014), Sevimsiz Kavram Demokrasi. *Umran Dergisi*, S. 240, (56-63).
- DÖNMEZ, İ. K. (2000), İcma, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (417-431), C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- DEMİR, N. (2010), Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları. *Ege Akademik Bakış*, (597-611), 10, (2).
- DURAN, B. (2014), Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı: İdeolojik Konumları, Dönüşümü ve Evreleri. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 6: İslamcılık*, (5. Baskı) içinde (129-156), (Ed.) Y. Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- EDİP, E. (1949), Allah’ın İnayeti İle İkinci Cilde Başlıyoruz. *Sebilürreşad*, C. II, S. 26, (2-4).
- EDİP, E. (1950), Partilerin Din Siyaseti. *Sebilürreşad*, C. IV, S. 76, (2-10).
- El-Avva, S. (2013), Sunuş, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler* içinde. (13-16), O. Tunç (Çev.). İstanbul: Mana Yayınları.
- El-Katip, A. (2010), *Sünni Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Demokratik Hilafete Doğru*. M. Coşkun (Çev.), İstanbul: Mana Yayınları.
- ELİK, S. (2013), Siyasal İslam’ın Yükselişi ve Sönüşü: İslamcılık ve İslamofobi Konusunda Bir Değerlendirme, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/12, (455-476), ISSN: 1308-2140. www.turkishstudies.net. DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.5885. Ankara, Turkey.
- ERDOĞAN, M. (2012), *Anayasal Demokrasi*. (9. Baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Es-Sahmerani, E. (2000), Nazariye ve Günümüz Arap Dünyasındaki Tatbikatı Açısından İslam ve Demokrasi. *İslam ve Demokrasi*, A. Bardakoğlu, İ. Kurt, S.A. Tüz (Ed.), (179-202), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- ESPOSITO, J.L. ve Voll, J.O. (1998), *İslamiyet ve Demokrasi*. A.Fethi (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- FARABİ, (2013), *İdeal Devlet*. (5. Baskı), A. Arslan (Çev.), İstanbul: Divan Kitap.
- GANNUŞI, R. (2010), *Laiklik ve Sivil Toplum*, G. Topçu (Çev.). İstanbul: Mana Yayınları.
- GANNUŞI, R. (2013), *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*. O. Tunç (Çev.). İstanbul: Mana Yayınları.
- GUİDA, M. & ÇAHA, Ö. (2013), İslamcılık, *Dünya’da ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*. Ö. Çaha, B. Şahin (Der.), (564-620), Ankara: Orion Yayınları.
- HEYWOOD, A. (2012a), *Siyaset*. (7. Baskı) B.B. Özipek vd. (Çev.), Ankara: Adres Yayınları.
- HEYWOOD, A. (2012b), *Siyaset Teorisine Giriş*. H.M. Köse (Çev.), İstanbul: Küre Yayınları.
- KAPLAN, Y. (1985), *Demokrasi Risalesi*. Ankara: Aylık Dergi Yayınları.
- KARA, İ. (2011b), *Şeyhendifinin Rüyasındaki Türkiye*, (5. Baskı), İstanbul: Dergah Yayınları.

- KARA, İ. (2014), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1: Metinler Kişiler*. (2. Baskı), İstanbul: Dergah Yayınları.
- KARPAT, K.H. (2001), *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KENTEL, F. (2014), 1990'ların İslami Düşünce Dergileri ve Yeni Müslüman Entelektüeller, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6: İslamcılık*, (5. Baskı) içinde (721-781), (Ed.) Y. Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KIŞLAKÇI, T. (2010), *Mevdudi*. (3. Baskı), İstanbul: İlke Yayınları.
- KUÇURADİ, İ. (1998), Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (21-27), 75. Yıl Özel Sayısı.
- KURU, A. T. (2013), *İslam ve Demokrasi: Arap Ülkeleri, Türkiye ve ABD*, Ankara: Akademik Düşünce Yayınları No:1.
- KUTUP, S. (2007a), *İstikbal İslam'ındır*. H.F. Ulus (Çev.), İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- KUTUP, S. (2007b), *İslam'da Sosyal Adalet*. H. Ünal (Çev.), İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- KRYSA, I. (2011), *The Rise of Islamism in Turkey: Failure of Kemalism or a New Development Alternative?*. Unpublished Thesis of the Degree of Master of Arts in International Development Studies, Saint Mary University, Ottawa.
- MARDİN, Ş. (2002), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. (3. Baskı), M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Ş. (2013), *Türkiye'de Din ve Siyaset*. (18. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- METİNER, M. (2008), *Yemyeşil Şeriat Bembeyaz Demokrasi*, İstanbul: Karakutu Yayınları.
- MEVDUDİ, E.A. (1991), *Kuran'a Göre Dört Terim*. (17. Baskı), O. Cilacı, İ. Kaya (Çev.), İstanbul: Beyan Yayınları.
- MEVDUDİ, E.A. (1997), *İslam'da Siyasi Sistem*. (4. Baskı), A. Seçkin (Çev.). İstanbul: Özgün Yayınları.
- MURAT, E. (1978), Efendiler Hâkimiyet Allah'ındır: Beyanname, *Şura*, S. 1, (8-11,14).
- OSMAN, F. (1991), *İhvan, İslam ve Demokrasi*. A. Ünlü (Haz.), İstanbul: Endülüs Yayınları.
- ÖNEN, E. (2002), Geçmişten Günümüze Özgürlük. *İKÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, (114-126), C.I, S. 2.
- ÖZEK, A. (2000), Açılış Konuşmaları: Neden İslam ve Demokrasi. *İslam ve Demokrasi*, A. Bardakoğlu, İ. Kurt, S.A. Tüz (Ed.), (12-20), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- ÖZEL, İ. (1987), *Tehdit Değil Teklif*, (1. Baskı), İstanbul: İklim Yayınları.
- ÖZEL, İ. (1999), *Cuma Mektupları 2*, (3. Baskı), İstanbul: Şule Yayınları.
- ÖZLER, H. & E. YILDIRIM, (2008), Islam and Democracy: A False Dichotomy, *Insight Turkey*, Vol: 10, No: 3, (87-99).
- PİZZORNO, A. (2011), Demokrasi. *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*, M. Borlandi vd. (Ed.) B. Arıbaş (Çev.), (180-186), İstanbul: İletişim Yayınları.
- PLATON, (2001), *Devlet*. C. Eyi (Çev.), İstanbul: Gün Yayıncılık.
- RAMAZAN, T. (2005), *İslami Yenilenmenin Kökenleri: Afgani'den el-Benna'ya Kadar İslam Islahatçıları*. A. Meral (Çev.), İstanbul: Anka Yayınları.
- Said Halim Paşa, (2009), *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. (6. Baskı), (Haz.) M.E. Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık.
- SARIBAY, A.Y. (2003), "Postmodernite ve Kültür Olarak İslam", *Türkiye Günlüğü*, S. 72, 67-79.
- SARTORİ, G. (2014), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. (Genişletilmiş 2. Baskı), T. Karamustafaoğlu, M. Turhan (Çev.). İstanbul: Sentez Yayınları.

- SAWARD, M. (2009), Democracy. *The Social Science Encyclopedia*, A. Kuper, J. Kuper (Ed.), (209-212), London: Routledge.
- SEÇKİN, A. (1986), İslam İle Demokrasi Arasında Köprü Olmak, *Girişim*, S. 5.
- ŞAHİN, B. (2006), Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World? The Debate of the Compatibility of Islam and Democracy Revisited. *Bilig*, (189-206), Spring, Number: 37.
- ŞENTÜRK, H. (2011), *Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset: İslamcılık*. (2. Baskı), İstanbul: Çıra Yayınları.
- ŞURA, (1978a), Hiç Kimse Şeriatımızdan Kaynaklanmayan Bir Selahiyeti Kullanamaz, *Şura*, S. 39, (8-11).
- ŞURA, (1978b), Seneler Sonra Türkiye’de İlk defa Şeriat İstiyoruz dedik, *Şura*, S. 22, (10-11).
- TAMİMİ, A. (2000), Çağdaş Arap Dünyasında Demokrasiye Geçişin Önündeki Engeller, *İslam ve Demokrasi*, A. Bardakoğlu, İ. Kurt, S.A. Tüz (Ed.), (215-229), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- TEKİN, Y. & AKGÜN, B. (2014), İslamcılar-Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyri. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 6: İslamcılık*, (5. Baskı) içinde (652-663), (Ed.) Y. Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TİLLY, C. (2001), *Demokrasi*. E. Arıcan (Çev.), Ankara: Phoenix Yayınları.
- TOURAİNE, A. (2011), *Demokrasi Nedir*, (5. Baskı), O. Kunal (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TOPÇU, N. (2012), *İradenin Davası-Devlet ve Demokrasi*. (4. Baskı), İ. Kara, E. Erverdi (Haz.), İstanbul: Dergah Yayınları.
- TOPLAYICI, M. (2010), İslam ve Demokrasi. *İslam ve Demokrasi*, (11-67), İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.
- TUĞAL, C. (2011), *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*. (2. Baskı), F. B. Aydar (Çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- TÜRKMEN, H. (2008), *Türkiye’de İslamcılık ve Özeleştir*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- TÜRKMEN, H. (2011), Türkiye İslamcılığı Sağcı, Devletçi ve Milliyetçi. *Cumhuriyet, Milliyetçilik ve İslamcılık: Türkiye Söyleşileri 5*, (141-155), İstanbul: Küre Yayınları.
- TÜRKÖNE, M. (2011), *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- TÜRKÖNE, M. (2012), *Doğum ile Ölüm Arasında İslamcılık*. İstanbul: Kapı Yayıncılık.
- YAYLA, Y. (1984), Osmanlı Devletinde Meşrutiyet Kavramı, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi C.4*, (948-952), M. Şahin (Haz.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- YEŞİL, K. (31 Ekim 2011), Şura-Tevhid-Hicret Dergileri ve İslami Düşüncede Radikal Tavır, <http://www.kaynakmetinler.com/?p=75> Erişim Tarihi: 18.03.2015
- YILDIRIM, E. (2014), İslamcıların Demokratlığı, *Umran Dergisi*, S. 240, (26-49).

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

KOYUNCU, A.A., 1970 Sonrası Türkiye’deki İslamcılar ve Demokrasi: Şirkten Sahiplenmeye Paradigma Değişiminin İz Sürümü, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 619-636, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8296>, ANKARA-TURKEY

AYDINLANMA, RASYONALİZM VE DİN*

*Mümin KÖKTAŞ***

ÖZET

18. Yüzyıl Aydınlanma düşüncesi çoğunlukla rasyonalizmin yaygın ve hakim felsefe olduğu bir dönem olarak kategorize edilmiştir. Aydınlanmanın rasyonalizm ve akıl üzerinden okunması Aydınlanmayı din-karşıtı bir konuma indirgemıştır. Özellikle modernite ve sekülerleşme üzerinden yapılan analizlerle Aydınlanma düşüncesinde ve sosyal tarihinde bu din-karşıtı unsurun bulunması amaçlanmıştır. Böylelikle rasyonalizm-akıl ile din arasında bir karşıtlık olduğu anlatısı inşa edilmiştir. Oysa ki, Batı tarihinde rasyonalizm ortaçağlardan itibaren din içerisinde zemin bulmuş bir felsefedir. Aydınlanma çağında da, rasyonalizm dini çevrelerde savunulmaya devam etmiş, akıl ve vahiy arasında bir denge veya sentez kurulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan, rasyonalizm ve akıl çağı nosyonları Aydınlanma çağında görülebilecek tek felsefe değildir. Daha çok Britanya'da hakim olan ampirizm en az rasyonalizm kadar Aydınlanma yüzyılını temsil eden bir felsefedir. Aynı şekilde farklı Aydınlanma gelenekleri üzerine yapılan araştırmalarla Aydınlanmanın akıl çağı olduğu kadar duygu çağı olarak ta tanımlanması artık kabul edilir hale gelmiştir. Bu nedenle Aydınlanmanın rasyonalizm ve akıl üzerinden kolayca din karşıtı olarak analiz edilmesi yerine daha detaylı analizlerle Aydınlanma ve bunun üzerinden de modernite ve din ilişkisinin yeniden düşünülmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Aydınlanma düşüncesinde rasyonalizm ve din arasındaki ilişkiye yönelik zorunlu olarak bir karşıtlık olmadığı literatür üzerinden bir araştırma yapılarak ileri sürülmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 18. Yüzyıl, Rasyonalizm, Din, Akıl Çağı, Duygu Çağı

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, El-mek: mkoktas@gmail.com

ENLIGHTENMENT, RATIONALISM, AND RELIGION

STRUCTURED ABSTRACT

Eighteenth-century Enlightenment thinking have been mainly categorized as an age in which rationalism was a widespread and dominant philosophy. Seeing the Enlightenment in terms of rationalism and reason reduced Enlightenment to an anti-religious position. Especially scholars of modernity and secularization aimed at finding anti-religious perspectives in the Enlightenment thought and its social history. That built a discourse that there was an enmity between rationalism/reason and religion. However, rationalism has had roots within religion in the Western history since the Middle Ages. Also, in the Enlightenment age rationalism was defended at religious circles and there were attempts to find a balance or synthesis between reason and revelation. On the other hand, the notions of rationalism and the age of reason were not single one philosophy that could be seen in the Enlightenment age. In that period empiricism was also dominant in Britain and challenged rationalism. In the meantime, scholars relevant to various Enlightenment traditions made it possible to define the Enlightenment as an age of sentiment. Because of this approach, instead of analyzing the Enlightenment as a rationalistic and age of reason against religion we need to rethink the relationship between Enlightenment/modernity and religion with a more detailed analysis. In this study, it will be argued that by making a research on the literature on the Enlightenment thought, the relationship between rationalism and religion is not considered necessarily as an antagonistic one.

The Age of Enlightenment was the most fertile times in the European history. For this reason it should be insistently refrained from excessive generalizations about the Enlightenment. If it is needed to trace every kind of philosophy back in the history, it is possible to find that kind of philosophy in the Age of Enlightenment.

When viewed in the context of the relationship between the Enlightenment and religion, Eighteenth-century could not be easily portrayed as an anti-religious age. First of all there is not enough empirical evidence to support that people moved away from religion in this age. In the meantime it cannot be asserted that in the Eighteenth-Century there was an important movement toward deism or atheism. Contrarily, there is enough evidence showing that religion and the church maintained their places in civil society and politics. One of the reasons why the Enlightenment was understood as anti-religion is that contemporary philosophers wanted to discover the “modern” element in the Enlightenment to explain modern secularization process. Therefore, they paid attention to the top-down change in society and especially to some philosophers such as La Mettrie, Voltaire, Helvetius, Spinoza, whom can be described as the Radical Enlightenment philosophers. Yet, the story of the Enlightenment did not start and end with these philosophers.

Another issue is that the French-based view of “progressive” thought should be revised in a significant way. Progressive thought in

France was not valid in every corner of West and especially in England, America, and Scotland. Of course, the British were optimistic about the social development and improvement. However, this cannot be seen as progressivism as the progressive imagination includes rationalist domination toward history and society. The British empiricism, which does not allow that domination, was only in search of possibilities of development and improvement needed. It could even be said that conceptual differences such as the use of progress in France and improvement in England have different connotations and meanings.

Similarly the Enlightenment could not be understood just from Continental Europe rationalism. The presence of Enlightenment traditions in different parts of Europe and even in America should be explored. From this perspective, the notions of rationalism and the Age of Reason do not represent the Enlightenment totally. More generally, the Age of Enlightenment must be seen through the concepts of empiricism and the Age of Sentiment, as in the case of rationalism and the Age of Reason. In particular, religion and morality are in the background of the concept of the Age of Sentiment. More precisely, a lot of philosophical analysis continued to be made over religion here. For many philosophers religion continued to provide an explanation to express moral sense and morality in human beings. In the same way, it cannot be said that harsh arguments against religion have been developed in countries with a strong empirical tradition.

In terms of the age of reason and rationalism it is not easy to build the enlightened anti-religious discourse. Rationalist philosophy had a foundation in religion before secular philosophies. Since the Middle Ages, there has been an intellectual tradition to prove the existence of God and religion by reasoning. Also in the age of the Enlightenment rationalism and reason are seen not as opposed to religion, instead as a complement to religion. In this respect, as Schmidt (2012: 489) points out, in terms of religion the Enlightenment covers a wide area and represents many things ranging from reasonableness of Christianity (like John Locke and Benjamin Rush) to a complete Free-thinking skepticism.

In addition to all these, it must be stated that the Enlightenment developed a serious attitude towards religion and the church. Eighteenth-century is a major period of change with regard to political, social and economic life. In this process of change, the ability to accommodate different interpretations of religion was not always developed. And the result was a serious social conflict because of different religious perspectives. For the Church as an institution it was not easy to understand this change and to adapt itself to it. As a result, in this chaotic situation, reaction against religion arising from institutional structure was inevitable. Therefore, it can be said that the purpose of the Enlightenment was not to destroy religion. Rather, to make room for the 'natural' and to establish the principle of tolerance, the Enlightenment thought sought to limit the role of religion. Therefore, the relationship between the Enlightenment, rationalism, reason and religion is not an issue that can be easily consumed. In this context, the knowledge of the Enlightenment, modernity, and religion will be increased significantly with more detailed intellectual history analyses.

Key Words: Eighteenth-Century, Rationalism, Religion, Age of Reason, Age of Sentiment

Giriş

18. Yüzyıl Aydınlanma düşüncesi çoğunlukla rasyonalizm ve akıl çağı üzerinden değerlendirilir. Diğer bir ifadeyle rasyonalizm Aydınlanmanın neredeyse tek felsefesi olarak görülür. Bu rasyonalizmin temel özelliklerinden birisi de onun din karşıtlığı üzerinden tanımlanması olmuştur. Bu anlamda Aydınlanma ve din ilişkisi bir karşıtlık ilişkisi olarak inşa edilmiştir. Bu makalede Aydınlanma çağında rasyonalizmin varsayıldığı gibi dini yerinden yok edip etmediği ve rasyonalizmin bu dönemin tek felsefesi olup olmadığı araştırılacaktır.

Aydınlanma ile ilişkili bir kavram olan modernite üzerinden bakıldığında ise, Aydınlanma ve modernite birbiriyle ilişkili kavramlar olmakla birlikte, aynı şey değildirler. Aydınlanma genel olarak 18. Yüzyıla özgü bir fenomendir. Modernite ise, günümüze kadar uzanan daha geniş bir fenomendir.¹ Modernitenin başlangıcı olarak Protestanlığın ortaya çıkışından, Westphalia Barışı'na, Descartes'in rasyonalizmine, Bodin, Hobbes gibi modern egemenlik teorilerinin ileri sürülmesine kadar farklı tarihsel anlar belirlenebilir. Modernite Aydınlanmadan daha geniş bir çerçeveye sahip olduğu için bu makalede modernite üzerinden bir değerlendirme yapılmayacaktır.

Sosyal bilimciler arasında erken dönem modernite ve Aydınlanma ile din ve dindarlık arasındaki ilişkinin niteliği konusunda bir uzlaşmaya rastlamak kolay değildir. Ancak Aydınlanma çoğunlukla modernite ve dolayısıyla sekülerleşme² ile aynı anlamda değerlendirilmiştir. Barnett'ın (2003: 23) ifade ettiği gibi, modern tarihçilerin arzusu Aydınlanmada bir "modern" bulmak olmuştur. Yani buna göre, Aydınlanma, rasyonalizmi teşvik etmiş, yeni bilim geleneksel inancın temelini tahrip etmiş, Hristiyanlık yeni bir "paganizmin" yükselişiyle Batı toplumunda işgal ettiği yerin dışına atılmıştı (Whaley 2008: 176). Bu çerçevede 1950 ve 1960'larda sekülerleşme tezi yaygınlık kazanmıştır (Gillespie 2008: 11). Bu Aydınlanma-Modernlik tezinin benimsenmesinde önemli faktörlerden birisi postmodern teori olmuştur. Postmodernler sekülerleştirici, akıl-yönelimli Aydınlanmanın modernitenin tek kökeni olduğunu sürekli olarak iddia etmiştir. Postmodernlere göre, modernite, insan davranışının son söz sahibi olarak akıl üzerindeki temelsiz vurgusundan dolayı lanetlenmiştir. Böylece akıl, Aydınlanma ve modernite bir bütün haline gelir. Bu modern projenin maliyeti yüksek biçimde başarısız olduğunu, aklın tatlı rüyalarını gerçekleştirmekten ziyade, savaş, açlık, hastalık ve ekolojik felaket getirdiğini savunurlar. Aslında postmodernler bunu yaparken meta tarihsel-anlatı inşa ediyorlardı (Barnett 2003: 3). I. Dünya Savaşı modern projeye ve ilerleme düşüncesine inancı parçalamıştır. Buna göre, teknik ilerleme ahlaki ilerleme anlamına gelmiyordu. İki savaş arası dönemde Spengler'in *The Decline of the West*, Husserl'in *Crises of the European Sciences* ve Heidegger'in *Being and Time* gibi eserlerinde modernite konusundaki kötümserliğin büyüdüğünü görürüz (Gillespie 2008: 8). 1950'lerden sonra hem liberal hem de muhafazakar düşünürler benzer şekilde Batı Dünyası'nda 1750'den sonra yanlış giden her şey için

¹ Modern kelimesi Latince *modus*'tan gelir ve zamanın ölçüsü olarak *ölçü* anlamına gelir. *Modernus*, "hemen şimdi" demektir. 12. Yüzyılda *modernitas* kelimesi çağdaş zamanları geçmişten ayırt etmek için kullanılmıştır. Bundan kısa bir süre sonra kavram gündelik dillerde görülmeye başlamıştır. Dante İtalyanca *moderno* kelimesini 1300 yıllarında, Oresme'lu Nicholas Fransızca *moderne* kelimesini 1361'te kullanmıştır. Ancak 1460 yılına kadar kavram "antik" ve "modern" arasında bir ayırım yapmak için kullanılmamıştır. Modern zamanlara işaret eden modern kelimesi İngilizcede ilk kez 1585 yılında görülmüştür. Modernite kelimesi 1627 yılına kadar kullanılmamıştır. Tarihsel bir dönem olarak modernite kavramı köken olarak ve sıklıkla antikiteye karşıtlıkla anlaşılmıştır (Gillespie 2008: 3).

² Sekülerleşme ile ilgili üç durum ayırt edilebilir. İlk olarak, o hükümet ve toplumsal normların sekülerleşmesi demektir. İkinci olarak, dinsel davranışların sekülerleşmesinden söz edilebilir. Bunun bir örneği dinsel hoşgörünün yaygın bir biçimde kabul edilmesidir. Son olarak, dindarlık ve inancın kendisinin sekülerleşmesi söz konusudur (Barnett 2003: 37).

Aydınlanmayı suçlamaya başlamıştır. Ancak Aydınlanmanın postmodern veya muhafazakar eleştirileri bu hareketin meyvelerini hesaba katmamıştır: onun işkencenin yasaklanmasına, şiddetli dini olayların engellenmesine, engizisyonun sonlandırılmasına, cadı avlarının yasaklanmasına, dini özgürlüklere, hoşgörüye, ifade özgürlüğüne ve anayasal demokrasinin gelişimine yönelik katkıları. Bunların hepsi Avrupa'nın medeni bir toplum olmasına katkı sunmuştur (Lehner 2010: 11).

Bir diğer mesele olan bilimsel gelişmeler ve inançlar arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır ve kolaylıkla değerlendirilemez. Sıklıkla bu tartışmalar basit bir şekilde ele alınmıştır. Uzun bir zamandır hakim yorum evrenin hareket halindeki madde ve onu yöneten yasalar bakımından mekanik bir şekilde açıklanması olmuştur. Evren mekanik bir hal alınca, bu evrenin matematiksel kavramlarla açıklanabilmesi mümkün hale gelmiştir. Ancak bu yorum materyalist ve hatta ateist bir yorumun yolunu açmıştır. Bu açıdan La Mettrie'nin materyalist insan açıklamalarının 18. Yüzyıl görüşlerini temsil ettiği düşünülmüştür. Ancak mekanik felsefe ve materyalist açıklamalar arasındaki bağlantı düşünüldüğünden daha karmaşıktır. Mekanik felsefenin madde anlayışı bir anlamda dünyayı açıklamak için Tanrı'nın varlığını zorunlu kılmıştır (Thomson 2008: 14). Bu nedenle Newton'la zirvesine ulaşan doğal bilimin Tanrı'nın varlığını gereksiz hale getirdiği iddiası anlamlı değildir.

Aydınlanma, Akıl Çağı ve Duygu Çağı

Aydınlanma ile ilgili akla gelen ilk özellik onun bir "Akıl Çağı" olarak tanımlanmasıdır. Byrne'ye (1996: 5) göre, "Akıl Çağı", Aydınlanma ile eş anlamlı olarak kullanılır. Benzer şekilde, Isaac Kramnick (1995: xi) Aydınlanma anlayışını "yardımcısız insan aklı" olarak adlandırır. Buna göre, insan davranışının temel rehberi inanç ya da gelenek değil, akıldır. Buradaki yardımcı insan aklından kasıt aklın din ve inanç gibi herhangi bir unsura başvurmamasıdır. Yerleşik literatürde bu konuda oldukça yaygın bir kanaat oluşmuştur. Aydınlanmanın Akıl Çağı olarak görülmesi nedeniyle, 18. Yüzyıl'da inançsızlığın yükseldiği ve nihayetinde bunun da şüpheli veya ateist bir eğilime yol açtığı varsayılmıştır. Bu varsayımla hatta Rönesans'a kadar geri giden bir inançsızlık geleneği inşa edilmiştir. Hümanizm ve bireyciliğin aşamalı olarak dini toplumsal ve bireysel hayattan yok ettiği üzerinde durulmuştur. Diğer bir ifadeyle, tarihçiler Rönesansı inançsızların ortaçağ ve onun dinsel inançlarıyla bir kopuşu olarak görmüşlerdir. Bu yaklaşımın merkezinde akıl versus din, rasyonalite versus kilise organizasyonu görüşü bulunmaktadır. Bu anlayışı doğrulayacak kişiler ve metinler tarihte mevcuttur. Ama bu kişilerin ve metinlerin tarihsel değişimi tümüyle izah edip etmeyeceği hassas bir çalışmayı gerektirmektedir. Şunu söylememiz gerekir ki, araştırmacılar Rönesansın ve hümanizmin bu imajını önemli oranda düzeltmiştir. Tüm Avrupa boyunca hümanizmin Hristiyanlık içerisinde kökleştiğini göstermişlerdir (Greyerz 2008: 3; Barnett 2003: 31).

Barnett'ın (2003: 2) ifade ettiği gibi, 1970'li yıllara kadar Aydınlanma genellikle dine karşı akıl argümanı ile karakterize edilmişti. Buna göre akıl veya diğer bir ifadeyle rasyonalizm zorunlu olarak dini reddetmek durumundaydı. Ancak bu argüman rasyonalizmi din dışına yerleştirerek dikkate değer bir yanılmaya neden olmuştur. 18. Yüzyıla baktığımızda rasyonalizmin dini çevrelerde önemli oranda destek bulduğu görülecektir. Hatta Aydınlanmadan önce rasyonalizm din içerisinde bir zemin bulmuştur. Bu nedenle akıl versus din yaklaşımının yerine, bir çok araştırmacı 1970'lerden sonra akıl versus kilise formülünü tercih etmektedir. Çünkü Aydınlanmacıların çoğu kiliseye düşman olmakla birlikte, Tanrı'ya olan inançlarını korumuşlardır. Hatta dinin toplumsal önemi konusunda yaygın bir kanaat bulunmaktaydı. Bunun görülebileceği yönlerden biri Aydınlanma yüzyılında toplumsal olarak dikkate değer bir ateist hareketin bulunmamasıdır. Bununla elbette ateizmin mevcut olmadığı ifade edilmemektedir. Sadece onun özel bir mesele olarak kaldığına işaret edilmektedir. Hatta aksine dinin kamusal hayattaki önemini korumaya devam ettiği söylenmelidir. Başlıca mesele kilisenin toplumsal, ekonomik ve siyasal etkinliğine yönelik itirazlar olmuştur. Burada da temel itiraz Katolik Kilisesi'ne yönelmiştir. 18. Yüzyıl Avrupa'sına genel olarak baktığımızda Katolik çoğunluğa sahip ülkelerde kiliseye itiraz daha şiddetli bir hal almışken, Protestan ülkelerde bu itiraz

o kadar yoğun değildir. Bu çerçevede akıl kiliseye yönelik bu itirazın dayanağı olmuştur ve güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. Rasyonalist düşünce Fransa örneğinde olduğu gibi bu ülkelerde daha etkili olmuştur. Protestan ülkelerde ise kiliseye yönelik itiraz öncelikle Protestanlık içerisinde yapıldığından, akıl ve kilise çatışması derinleşmemiştir. Hatta İngiltere ve İskoçya örneklerinde olduğu gibi Protestan ülkelerde hakim felsefe rasyonalizm değil ampirizm olmuştur.

Lehner'in (2010: 10) ifadesiyle, Aydınlanma artık "Akıl Çağı" ile özdeşleştirilemez, o kültürel ve sosyolojik bir süreçten ziyade basit bir biçimde homojen veya din-karşıtı hareket olarak görülemez. Christian Wolff³ gibi çok az kişi bilginin güçlerini *sınırsız* görmüştür. Aydınlanmacıların çoğu ve Kant gibi önde gelen figürler mümkün insan bilgisinin alanını inşa etmek için açık ve dikkatli bir çalışma içinde olmuşlardır. Bu anlamda sınırsız aklın anarşiye yol açacağı düşüncesini paylaşmışlardır (Lehner 2010: 13).

Aydınlanmanın Akıl Çağı olarak anlaşılmasının yanında, artık onun bir "Duygu Çağı" olarak tasvir edilmesi akademik literatürde yaygınlık kazanmaktadır. Bir anlamda Aydınlanmadaki duygu felsefesi keşfedilmiştir.⁴ Bu nedenle Aydınlanmanın aynı zamanda "Duygu Çağı" olarak tanımlanmasının artık genel olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür. Bu konuda özellikle İskoç Aydınlanmasının ahlak teorisi ve ahlaki duygular felsefesi üzerine yapılan çalışmalar etkili olmuştur. İskoç Aydınlanması 18. Yüzyıldaki anti-rasyonalist duygu felsefesinin en önemli merkezi olmuştur. Francis Hutcheson, David Hume ve Adam Smith'in geliştirdikleri ahlaki duygu teorileri Aydınlanma'nın rasyonalist ve çıkarıcı yorumuna karşı bir gelenek oluşturmuşlardır. Bu anti-rasyonalist tavır en veciz ifadesini Hume'un "akıl tutkuların kölesidir" ifadesinde bulur. Buna göre Aydınlanma düşünürleri zihinsel yetiler ve aklın egemenliği konusunda naif iyimserler değillerdir.

Locke'un talebesi Shaftesbury sıklıkla duygu felsefesinin kurucusu olarak düşünülür. Shaftesbury'nin kavramları ve düşünceleri Joseph Butler ve Francis Hutcheson gibi takipçileri tarafından bir tür eklektik Hristiyan Shaftesburicilik açısından yorumlanmıştır. Shaftesbury *Characteristicks of Men, Manners, Opinions, Times* (1711) adlı eserinde duygusal estetiğin ilk tutarlı felsefesini geliştirmiştir. Shaftesbury burada insanların doğal güdülerinin yardımsever davranışa yol açacağına ve dünyanın güzelliğinin yardımseverliğin varlığını ifşa ettiğini savunur (Reill ve Wilson 2004: 549). Hutcheson'da benzer şekilde estetik ve ahlak duygusu üzerinde durarak, rasyonalizmin insan davranışında motivasyon kaynağı olmadığını ileri sürmüş ve bir yardımseverlik etiği geliştirmiştir. Hutcheson bu itirazlarını ileri sürerken kafasında özellikle iki filozof vardır: Hobbes'un rasyonalizmi ve Mandeville'nin bencillik felsefesi. Burada akıl ve rasyonalizm kişisel çıkar veya egoizme eşdeğer görülmüş buna karşı bir ahlak duygusu felsefesi geliştirilmiştir. İngiltere'de ise Joseph Butler rasyonalizm ve Shaftesbury'nin ahlak duygusu arasında bir orta yol bulmaya çalışmıştır. Vicdanın ahlaki davranışın daimi rehberi olduğunu savunmuştur. buna göre, vicdan kişisel-sevgiyi yardımseverlikle dengelememize yardım eder. Din burada ahlakın temelini sunmaz. Ama vicdanın önceliğini her zaman bize hatırlatır.

Bununla birlikte, 18. Yüzyılda duyguculuk için en önemli araç roman olmuştur. Samuel Richardson'un *Pamela* (1740) adlı romanı duygusal romanların ilk başarılı örneğidir. Bir diğer etkili roman Henry MacKenzie'nin *Man of Feeling* adlı romanıdır. Laurence Sterne'nin ve Jean-Jacques Rousseau'nun romanları kuşkusuz etkili olmuştur. Bu tür edebiyatın en büyük okuyucuları kadınlar

³ Wolff erken Alman Aydınlanmasının önde gelen filozoflarından birisidir. Leibniz'in izinden giderek rasyonalist bir felsefe geliştirmiştir. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki, 1740-1750 yıllarında teolojik Wolffianizm bilimsel yöntemi İncil'e uygulamış, akıl ve vahiy arasındaki uyumu doğrulamaya çalışmıştır (Lehner 2010: 13).

⁴ Örnek olarak bkz. S. Nichols (2004), *Sentimental Rules: On the Natural Foundations of Moral Judgment*, Oxford, Oxford University Press; H. Nazar (2012), *Enlightened Sentiments: Judgment and Autonomy in the Age of Sensibility*, New York, Fordham University Press

olmuştur. Duygusal edebiyatın kökenleri insan doğasının temel olarak iyi olduğu varsayımına dayanır. Buna göre insan eylemini ve gelişimini yöneten doğa yasaları eğer yapay bir şekilde sınırlanmazsa ahlaki ve uyumlu eylemi üretecektir. Bu edebiyat Thomas Hobbes'un iyi bilinen negatif insanlık imajını reddeden John Locke'un psikolojisinden ve Cambridge Platonistlerinden ilham almıştır. Yine bu çerçevede zikredilmesi gereken bir diğer meselede Joseph Addison ve Richard Steele'in eserleridir. Bu yazarlar 1711-14 yıllarından çıkarttıkları *The Spectator* adlı dergide yeni ahlaka, yeni değerlere ve estetiğe dair yazılara yer vererek Aydınlanmanın sivil ruhunun oluşmasına büyük katkı sağlamıştır (Reill ve Wilson 2004: 548-9; Rosenblatt 2006: 293).

Rasyonalizm, Akıl ve Din

Aydınlanma, düşünce tarihi açısından epistemoloji tartışmalarıyla bilinir. Bu açıdan Aydınlanmanın yekpare bir bütün oluşturduğu söylenemez. Temel felsefi tartışma ve bölünme ampirizm ve rasyonalizm üzerinden yürütülmüştür. Bu epistemolojik farklılık aynı zamanda coğrafik bir farklılıktır. Fransız Descartes, Alman Leibniz tarafından temsil edildiği söylenebilecek Kıta Avrupasına ait rasyonalizmin karşısında Locke ve Hume tarafından temsil edilen Britanya ampirizm düşüncesi vardır. Aynı zamanda, Fransız düşüncesinde Rousseau gibi Fransız rasyonalizmi dışında değerlendirilebilecek düşünürler bulunmaktadır. Bu nedenle, rasyonalizmin Aydınlanmanın tek felsefi veya epistemolojik tavrı olduğu ileri sürülemez.

Elbette Aydınlanmayı tarihin diğer zamanlarından ayıran temel unsurlardan birisi onun “rasyonel” olan üzerindeki vurgusudur. İnanç üzerinde aklın hakimiyetiyle sonuçlanan bu süreç temel olarak dini çatışmaların tek çaresi olarak görülmüştür. Bu açıdan akla yönelik vurgu Reformasyon sonrasında Batı toplumunda ortaya çıkan sert dini çatışmaların bir çözüme kavuşturulması amacını taşır. Aydınlanmanın akıl anlayışı en iyi şekilde insan düşüncesinin eleştirel bir yolda kullanılması olarak anlaşılabilir. Aklın bu şekilde kullanılması Aydınlanmaya özgü değildir, ama bu dönem boyunca bir statü ve başarı elde etmiştir. Elbette aklın bu şekilde ele alınması din-karşıtı bir duygu ve eylemi doğurmuştur. Bu sürecin zirve noktası Fransız Devrimi sonrasında Paris Notre Dame katedraline Akıl Tanrıçası'nın yerleştirilmesidir. Bu Hristiyanlığa karşı bilinçli bir entelektüel isyandır. Ancak belirtmemiz gerekir ki, Hristiyanlığın reddi tüm din biçimlerinin reddi anlamına gelmez. En azından Akıl Tanrıçası dinin bir referans noktası olarak kullanıldığını gösterir. Aydınlanmanın ikinci karakteristiği şüpheciliktir. Yeni kıtaların keşfi ve astronomi gibi bilimsel gelişmeler Avrupa Hristiyanlığında, onun dünyanın merkezinde veya şeylerin büyük kutsal planının tek bir parçası olmadığı şüphesini uyandırmıştır. Avrupalılar bundan önce kendilerini dünyanın merkezinde görüyorlardı. Rönesansla birlikte, her şeyin merkezinde olmaktan ziyade, daha büyük bir şeyin basit bir parçası olduklarını düşünmeye başladılar. Ortaçağ sonrası Batı düşüncesinin dünyadaki diğer dini gelenekleri keşfetmeye kalkışmasının yerleşik dini anlayışların konformizmini etkilemesi kaçınılmazdı. Aydınlanmanın üçüncü karakteristiği, bilimsel düşüncenin doğuşudur. Bu düşünce biçimi entelektüellere ortaçağ düşüncesine hakim olan bilgiye karşı alternatif bir yaklaşım önermiştir. Francis Bacon bu aşamada önemli bir dönüm noktasıdır⁵ (Byrne 1996: 7,10). 17. Yüzyıl Galileo ile başlayan Newton'un *Principia*'sıyla zirvesine ulaşan doğa felsefesi araştırmaları çağı olmuştur. Bu düşünürler Hristiyanlığa saldırmayı amaçlamamıştır. Ancak yeni bilimle İncil arasındaki çatışma kaçınılmazdı. Erken dönem ve sonrasındaki Aydınlanma düşüncesindeki Hristiyanlık veya kilise karşıtlığını anlamak için, Galileo ve Copernicus'a gösterilen kilise

⁵ Francis Bacon modern bilimsel yönteme katkısıyla bilinir. Bacon bilimin maddi ilerlemeye potansiyel katkısını önceden görmüştür. Bacon'un zihninde kendi zamanının bilgisi gelecek yüzyılların sahip olacağı bilgiyle kıyaslandığında hiçbir şeydi. Bacon böylece geleceğin bilgisinin bugünden ve geçmişten daha iyi olacağını vurgulayarak ortaçağ skolastisizminin antikite hürmetine darbe vurmuştur. Diğer yandan, onun açısından bilim toplumdaki çatışmaların nedeni olan hırsları bilimsel faaliyete yönlendirerek barışa hizmet edecekti (Schmidt ve Brennan 2010: 122).

düşmanlığını anlamak önemlidir. Bilimsel keşifler reddedilemeyecek bir noktaya geldiği için kilise ile çatışmak kaçınılmazdı. Bunu din karşıtlığı olarak görmek doğru değildir.⁶

Aydınlanma düşüncesinin rasyonalizm eğilimini Descartes ile başlatmak yanlış olmayacaktır. Bu nedenle Descartes modernite içindeki din karşıtlığının felsefi anlamda sorumlusu olarak görülmüştür. Bu konu düşünce tarihi açısından tartışmalı konumunu sürdürmeye devam etmektedir. Ancak Cottingham'ın (2015: 1) ifade ettiği gibi kısaca şu söylenebilir ki, Kartezyen felsefe günümüz felsefe dünyası içerisinde sistematik olarak önemli oranda reddedilmektedir.

Descartes tüm sorunları çözebilecek bir yöntem bulmak amacıyla felsefe için sağlam bir temel inşa etmeye çalışmıştır (Byrne 1996: 58). Bu açıdan, Descartes aklı yücelterek *philosophes* için zemin hazırlamıştır. Ona göre (Descartes 2003: 4), sadece akıl bizi insan yapar ve akıl doğal olarak her insanda eşittir. Buna göre imgelem ya da duyumlar değil akıl gerçekliğin ölçüsüdür. Bununla birlikte Descartes, gerçek olarak görülen şeyin zaman içinde ve kültürden kültüre değiştiğinin farkında idi. Bu belirsizlik problemine karşı dört prosedür kuralı önererek işe başlar: 1) Yeterli kanıt yoksa hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek. 2) İncelenen her bir meseleyi mümkün olduğu kadar parçalarına ayırmak. 3) En basitinden ve en kolay bir şekilde bilinenen başlayarak azar azar, aşama aşama en kompleks bilgiye varmak için düşünceleri düzenli bir biçimde yönlendirmek. 4) Listeleri tamamlayarak, incelemeleri kapsamlı hale getirerek hiçbir şeyin dışarda kalmadığına emin olmak. Bunu yaparak Descartes felsefe için geometrinin berraklığına ulaşmaya hedeflemiştir. Ona göre, tüm bilginin temelleri sorunsal matematiksel akıl yürütme modeliyle çözülebilirdi⁷ (Descartes 2003: 14; Byrne 1996: 56-57).

Descartes şüphe ile başlayıp kesin bir bilgiye varmaya çalışmıştır. Bu süreç tahmin edileceği üzere tüm otoritelerden ve baskılardan bağımsız yalnız bireyler tarafından sürdürülür. Bu düşünce Descartes'in düşüncesindeki en yenilikçi unsurlardan birisidir. Descartes, şüpheyi bir yöntem olarak belirlemekle birlikte, şüpheci değildir. Hatta felsefesi nihayetinde şüphecilğin üstesinden gelmeyi amaçlamıştır (Byrne 1996: 57). Ancak Descartes'ten sonra bir çok düşünür onun şüphe yöntemini, bireyciliğini, rasyonalizmini kabul etmiş, çok az kişi onun Tanrı'nın varlığı argümanlarını veya onun radikal şüphe sorununa getirdiği metafizik/teolojik çözümü kabul etmiştir. Bu açıdan, Descartes'in mirası onun çözümü değil, öne çıkardığı zorluklar olmuştur (Byrne 1996: 64-65).

Descartes'in epistemolojisinde kendi bilincinin kesinliğinden (*cogito ergo sum*, düşünüyorum o halde varım)⁸ dış dünyanın kesinliğine geçmek için bir köprüye gereksinim vardır. Descartes'e göre, bu köprü Tanrı'dır. Doğru olan her bilgi önsel Tanrı bilgisine bağlıdır. Bu nedenle bir ateist bilebilir ama onun geçerliliği için bir garantiye sahip olamaz. Descartes kendinin kesinliğinden Tanrı'nın kesinliğine ve oradan dış dünyanın kesinliğine varmak ister. Bu hareketin kaldırıcı Tanrı'nın varoluşudur. Eğer Tanrı varsa, O, mükemmeldir. Bu nedenle Tanrı tarafından

⁶ Mesela Descartes'in madde anlayışı Katolik Kilisesi'nin temel inançlarından biri olan Komünyon Ayini'ni imkansız kılmıştır. Bu ayin ve doktrine göre, ekmek ve şarabın özü İsa'nın bedenine ve kanına dönüşüyordu. Oysa ki, maddenin özü ağırlık, doku ve renk gibi özelliklerden ziyade genişleme olduğundan (derinlik, genişlik, uzunluk), Komünyon Ayini'nden sonra ekmek ve şarap kendi özlerini korumaya devam edecektir. Descartes'in bu madde anlayışı dönüşüm doktrini ile çeliştiğinden kilise ile çatışma kaçınılmaz olmuştur (Byrne 1996: 70). Ayrıca, İncil'e göre, yeryüzü evrenin merkezi idi. 1543 yılında Copernicus güneşi merkeze koymanın matematiksel olarak daha anlamlı olduğunu savunmuştu. Elli yıl sonra Galileo daha ileri giderek temel ortaçağ varsayımı olan sadece yeryüzünün gerçek bir yapı olduğu inancına meydan okumuştur. Yeryüzü ve gökyüzünün aynı maddeden meydana geldiği anlaşılmaya başlamıştı (Jacob 2006: 266). Tüm bu gelişmeler birlikte düşünüldüğünde, kilise otoritelerinin tehdit altında olduğu açıktır ve kiliseler bu gelişmelere tavır alacaktır.

⁷ Benzer bir argümanla Voltaire "geometride hizipler yoktur" anlayışıyla Batı toplumunda süregelen çatışmaların biteceğini ummuştur (Byrne 1996: 29).

⁸ Descartes'in en bilinen ifadelerinden biri olan bu argüman Batı düşüncesinde Augustinus'un Tanrı Şehri'nde kullandığı *fallor ergo sum* (I err, therefore I am; hata yapıyorum, öyleyse varım) tabirine kadar geri gider (Byrne 1996: 58).

yanıtılmamız mümkün değildir. Yanıtılmayan Tanrı'nın varlığı açık ve farklı dış dünya algılarımızın doğruluğundan emin olmamız için gerekli ise, Tanrı'nın varlığından veya inşa edilmemiş algılara dayalı Tanrı'nın varlığının kanıtlarından nasıl emin olabiliriz? Belirtmemiz gerekir ki, Descartes buna ikna edici bir yanıt verememiştir. Diğer bir ifadeyle, Descartes'in bilgiyi Tanrı'ya dayandırma teşebbüsünün başarılı olduğu söylenemez (Byrne 1996: 63-64). Ancak bu durum Aydınlanma-din karşıtlığının rasyonalizm ve özellikle de Descartes üzerinde dile getirilmesini zorunlu kılmaz. Aksine Aydınlanma-din ilişkileri bağlamında düşünüldüğünde Aydınlanma rasyonalizminin kurucu filozofu Descartes açısından din veya Tanrı anlayışı kendi felsefî sistemi açısından kaçınılmazdır. Bu nedenle Descartes'in Aydınlanma ve sonrasındaki şüphecilikten ve bu nedenle din ve Tanrı anlayışlarının yok edilmesinden sorumlu tutulması kolaylıkla ileri sürülemez.

Benzer şekilde, Nicholas Malebranche (1638-1715) Descartes'in rasyonalist düşüncesini sürdürmüştür. Ona göre, doğadaki her eylemin arkasında Tanrı'nın iradesi vardır. Yani dünyada meydana gelen her şeyin arkasında ilahi irade vardır (Byrne 1996: 73). Yine Leibniz'e göre, "Tanrı evreni hesaplarla yaratmıştır." Ona göre, teoloji matematikten ayrılamazdı. Leibniz akıl ve inanç arasında çatışma olmadığını vahyin akıldan üstün ama akla aykırı olmadığı argümanı ile kanıtlamaya çalışmıştır.⁹ Joseph Priestley *History of Electricity* (1770) adlı kitabını hem bir bilim eseri hem de bir dini propaganda eseri olarak görmüştür. Priestley yeni enerji biçimini Tanrı tarafından doğa harikalarının ilerlemeci vahyinin bir işareti olarak görmüştür. Ondan dini bir arınma ve Hristiyan bir uyanış ummuştur. Benzer şekilde Avrupa'da bir çok kişi elektriği ilahi gücün ifadesi olarak görmüştür (Chatellier 2006: 260). Bu açıdan ifade edilebilir ki, Newton ve Leibniz'in zamanında bilim Tanrı'ya giden bir yoldu (Chatellier 2006: 257). Newtoncu Dünya Sistemi'nin Hristiyan Tanrı anlayışını desteklediği genellikle kabul edilir. Ama elbette Batı düşünce tarihinde Newton deizme ve ateizme yol açtığı nedeniyle suçlanmıştır (Clarke 2000: 53). Ancak kişisel olarak bakıldığında Newton'un dinle bir çatışmasının olduğunu gösteren bir kanıt yoktur.

Leibniz (1646–1716), Christian Thomasius (1655–1728) ve Christian Wolff (1679–1754) gibi rasyonalistler akıl ve vahyi, yeni bilimsel keşifleri geleneksel Hristiyanlıkla birleştirmeye çalışmışlardır (Whaley 2008: 186). İngiltere'de ise Cambridge Platonistleri bir tür dini rasyonalizm geliştirmişlerdir. Onlara göre, akıl insanlara hakikate erişme imkanını vermiştir. Çünkü akıl Tanrı'nın eseridir. Cambridge Platonistleri için temel soru dinsel meselelerde kesin bilginin nasıl elde edileceği idi. Onlara göre, dini inancı temellendirmenin bir yolu zihnin kendisinin kesinliği lehine yani rasyonalizm adına kurumsal otoriteyi (kiliseyi) görmezden gelmekti (Harrison 1990: 29). Bir diğer dini rasyonalizm türü Lord Falkland etrafında toplanan Tew Çevresi'dir. Bu çevreyle ilişkili kişiler hem Katolisizme hem de Kalvinizme bir yanıt olarak kuşkusuzluk için bir temel bulmaya çalışmıştır. Onlara göre, insanlar akla göre tüm inançlarını gözden geçirmekle yükümlüdür ve sadece yeterli bir kanıt varsa inanmak durumundadırlar. Bu yoruma göre, birisi *neye* inandığı için değil, *nasıl* inaniyorsa Protestandır. Tew Çevresi papazlığa düşmanlık içinde olmalarına rağmen, Hristiyanlığı reddetmemişlerdir. Onların Socinian doktrinleri, onları deist yapmamıştır. Farklı bir dini rasyonalizm grubu "serbest düşünceliler" (latitudinarians) olarak adlandırılan ilahiyatçılardır. Bu grup Edward Stillingfleet, John Tillotson, Simon Patrick, Thomas Tenison ve Gilbert Burnet'i içerir. Bu düşünürlere göre, Hristiyanlık rasyonel ahlaki bir dindir. Bir kimsenin doğal dini kabul etmesi, Hristiyanlığı reddetmesini gerektirmez. Serbest düşünceliler deist değil, kilise insanlarıydılar. Serbest düşünceliler Anglikanizmi doktrin ve pratikte fazlalıklardan kurtarmaya çalışmışlar, ama yine Hristiyan ortodoksisi içinde kalmışlardır. Makul bir Hristiyanlık versiyonunu

⁹ Pierre Bayle buna itiraz eder. Ona göre, aklın nasıl kendinden üstün olan bir şeyin akla uygun yada akla aykırı olarak değerlendireceğini sorar. Bu soruna iki çözüm önerilmiştir. İlki aklı doğaüstü hakikate ulaşmak için yetersiz bulan fideizmdir. Bu nedenle akla aykırı hakikatler dahi kabul edilmelidir. Diğer alternatif ise, socinianci türde bir teolojik rasyonalizmdir. Buna göre, insan aklının anlamayacağı her şey yanlıştır (Antognazza 2006: 667-8).

berrak bir dil içinde ifade etmişler, Calvinist doktrinlerdeki kader gibi karmaşık metafor ve benzeşimleri reddetmişlerdir. (Hudson 2009: 6-7). Cenevre'ye baktığımızda ise, 18. Yüzyılın en önemli iki Cenevreli teoloğu Jean-Alphonse Turretini (1671-1737) ve onun öğrencisi Jacob Vernet (1698-1789) Cenevre Hristiyan Aydınlanmasının öncüleridir. Turretini Hristiyan doktrinlerinin akılla çelişmeyeceğini savunmuştur. Ona göre, “akıl, hukuk biliminden (jurisprudence) daha çok teolojide gereklidir.” Çünkü insanlar birbiriyle çelişen akıl dışı yasalar yapabilir. Ancak Tanrı'nın bize anlamsız şeyleri öğretmesi imkansızdır (Rosenblatt 2006: 285).

Aydınlanma çağı Amerika'sına baktığımızda ise benzer bir durumla karşı karşıya kalırız. Harvard'da öğretmen ve rahip olan William Brattle (1662-1717) resmi olarak Kartezyen mantığı 1687 yılında Harvard müfredatına dahil eden kişi olmuştur. Onun yazdığı Kartezyen incelemesi ve Kartezyen ilmihi en azından elli yıl Harvard öğrencilerinin mantık eğitiminin temeli olmuştur. 1687 yılından 1730 ve 1740'lı yıllara kadar Harvard'da Püritenizm ve Kartezyen mantık arasında bir ittifak olmuştur. On dokuzuncu yüzyıl Püritenizm tarihçileri Kartezyen mantığın gelişini İncil'in otoritesine dayanan topluma kendine-güvenen bir entelektüelliği sunduğu için kaygı verici bir gelişme olarak yorumlamışlardır. Oysa ki, Harvard'da 1687 yılından sonra mevcut olan Püritenizm ve Kartezyen mantık ittifakı Püritenizmin entelektüel hegemonyasının yayılmasına hizmet etmiştir (Kennedy 1993: 3-4).

Görüldüğü gibi rasyonalizm ve bilim üzerinden aşırı bir genellemeyle Aydınlanma ve din karşıtlığını üretmek tarihsel olarak çok mümkün değildir. Rasyonalizm önemli oranda dini çevrelerde kabul edilmiştir. Hatta dinin meşrulaştırılması için oldukça önemsenip rasyonalist din açıklamaları yapılmıştır. Tanrı'nın varlığı için rasyonalist argümanlar geliştirilmiştir. Elbette Aydınlanma döneminin din anlayışının bütünüyle rasyonalist olduğu söylenemez. Rasyonalist din anlayışlarına önemli itirazlarda bulunulmuştur. Mesela Fransız Aydınlanmasının öncülerinden Pierre Bayle (1647-1706) hem dini hem de seküler meselelerde insan aklının iktidarı konusunda şüpheci olmuştur. Ona göre, akıl asla Hristiyanlığın Tanrı'sını izah edemez. Benzer şekilde, Pascal Tanrı meselesine rasyonalist yaklaşımı reddetmiştir. Ona göre insanlar nadiren rasyonel temellerde Tanrı'ya inanırlar. “Kanıtlar” inançsızlar üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Doğadan çıkarılan kanıtlar sadece zaten inanmakta olanlar için caziptir. Akıl sınırlıdır ve inancın gerektirdiği kesinliği sağlayamaz. Pascal'a göre, dinsel inanca uygun kesinlik aklın mantığı değil, bütün bir şahsiyeti saran varoluşsal kesinliktir. Ona göre, Descartes faydasız ve belirsizdir. Faydasızdır, çünkü şüphe yöntemi prosedürü bizi yaşayan Tanrı'ya yaklaştırmaz. Belirsizdir, çünkü Descartes'in sunduğu kesinlik gerçek insanlık durumunu açıklamayan sahte bir kesinliktir (Byrne 1996: 83, 124). Aydınlanma düşüncesinde Descartes'e yine rasyonalizm temelinde yapılan dikkate değer bir itiraz Baruch Spinoza'dan gelmiştir. Spinoza radikal aydınlanmanın¹⁰ öncü filozoflarından birisidir ve Aydınlanma-din karşıtlığını destekleyen yaklaşımlarda en çok başvurulacak kaynaklardan birisidir. Spinoza, Descartes ile gerçekliğin en derin bilgisinin akıl yürütme ile sağlanabileceği konusunda aynı fikirdedir. Ancak Kartezyen düalizmi reddetmiştir. Düşünce ve maddenin aynı şey olduğunu ifade eder. Ona göre Tanrı maddeden ayırt edilemez. Yani Spinoza Tanrı ve Doğayı birleştirmiştir (Jacob 2006: 271). Panteizm olarak bilinen bu felsefenin sonuçlarından birisi ateizm suçlamasından kurtulmanın zor olmasıdır.

Kıta rasyonalizmine karşıt olarak Aydınlanma yüzyılında Britanya'da farklı bir felsefi düşünce gelişmeye başlamıştı. Bu düşünce duygu ve ampirik bilgi çerçevesinde geliştirilen ampirizmdir. Locke ve Hume bu felsefenin öncü isimleridir. Kısaca belirtmek gerekirse bu epistemolojiye göre bilginin kaynağı akıl değil, duyumlardır. Buna göre ampirizmin temel özelliği

¹⁰ Spinoza'nın radikal aydınlanma çerçevesinde okunması için bkz. J. I. Israel (2001), *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650–1750*, Oxford: Oxford University Press. Ayrıca şunu da belirtmemiz gerekir radikal aydınlanma tümüyle dinle ilgili değildir. Radikal aydınlanma aynı zamanda siyasal olarak radikal veya cumhuriyetçi olmak anlamına gelir.

rasyonalizme karşı olmasıdır. Aydınlanma çalışmaları ne yazık ki çoğunlukla Kıta Avrupa'sı üzerine yoğunlaştığı için ampirizmin ve dolayısıyla anti-rasyonalizmin Aydınlanma içindeki yeri ihmal edilmiştir. Sağlam bir Aydınlanma yorumunun yapılabilmesi için bu felsefenin Aydınlanma fotoğrafına eklenmesi gerekir. Tek başına ampirizmin mevcudiyeti dahi Aydınlanmanın rasyonalist bir çağ olarak resmedilmesini imkansız kılar.

Diğer taraftan, 18. Yüzyılda Aydınlanmış Hristiyanlar artan bir şekilde aşık bir sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle Fransa'da deizm ve hatta ateizm büyümekteydi. Entelektüel iklim değişmişti, Aydınlanmış Hristiyanların rasyonalizmi artık kullanışlı ve hatta yerinde gözüküyordu. Onlar için yeni bir yaklaşımı benimsemek zorunlu olmuştu. Önceden akıl ve makullük dilini kullanan Hristiyanlar, artan bir şekilde duygu ve duygusallık diline dönmüşlerdi. Aydınlanmış Hristiyanlar yüzyılın başında Locke'a benzeyen bir dil kullanmışken, sonradan Rousseau'ya benzeyen bir söylem geliştirmişlerdir (Rosenblatt 2006: 292). Çünkü onlara göre, duygu akıldan üstündür, duygu insanın içinden gelir. Hristiyanlık buradan hareket ettiği için güçlüdür (Rosenblatt 2006: 295). Görüleceği üzere, Aydınlanma çağında rasyonalizmden duyguculuğa değişen felsefeler aynı zamanda dini bir amaçla takip edilmiştir.

Sonuç

Aydınlanma çağı düşünce tarihi bakımından Avrupa tarihinin büyük bir olasılıkla en zengin çağı olmuştur. Bu nedenle Aydınlanmaya yönelik aşırı genellemeci ifadelerden ısrarla kaçınmak gerekir. Çünkü hangi felsefi tavrın izini sürüyorsak Aydınlanma çağında bu tavrın izlerini bir şekilde bulmak mümkündür.

Aydınlanmanın din ile ilişkisi bağlamında bakıldığında 18. Yüzyılı kolayca din karşıtı olarak resmetmek mümkün değildir. İlk olarak bu argümanı destekleyecek şekilde bu çağda insanların dinden uzaklaştığını kanıtlayacak ampirik bir veri bulunmamaktadır. Hatta aksine bu çağda dinin ve kilisenin sivil toplum ve siyaset içerisinde yerini koruduğuna dair yeterli miktarda kanıt vardır.

Bir diğer mesele “ilerlemeci” Fransız-merkezli görüşün önemli ölçüde revize edilmesi gerekliliğidir. Fransa'daki ilerlemeci düşüncenin Batı'nın her tarafında ve özellikle de İngiltere, Amerika ve İskoçya'da geçerli olduğu söylenemez. Elbette Britanyalılar da toplumsal gelişme ve iyileşme konusunda iyimserdiler. Ancak bu ilerlemecilik biçiminde görülmemiştir. Çünkü ilerlemeci tahayyülde tarihe ve topluma yönelik bir tür rasyonalist tahakküm söz konusudur. Britanya ampirizmi ise bu tahakkümü mümkün kılmaz. Sadece gelişme ve iyileşme imkanlarını araştırmak durumundadır.

Benzer şekilde Aydınlanmadan sadece daha çok Kıta Avrupa'sında yaygın olan rasyonalizmi anlayamayız. Avrupa'nın farklı bölgelerindeki ve hatta Amerika'daki Aydınlanma geleneklerinin varlığı keşfedilmelidir. Bu açıdan rasyonalizm ve akıl çağı nosyonları Aydınlanmanın tümünü temsil etmez. Çok genel olarak söylenecek olursa, en az rasyonalizm ve akıl çağı kadar, Aydınlanmanın ampirizm ve duygu çağı kavramlarıyla görülmesi gereklidir. Özellikle duygu çağı kavramının arka planında din ve ahlak anlayışları bulunmaktadır. Daha doğrusu buradaki bir çok felsefi analiz din üzerinden yapılmaya devam etmiştir. Aynı şekilde ampirik geleneğin güçlü olduğu ülkelerde dine karşı sert argümanların geliştirildiğini söyleyemeyiz.

Rasyonalizm ve akıl çağı kavramları açısından da Aydınlanmanın din karşıtı söylemini inşa etmek kolay değildir. Rasyonalist düşünce seküler felsefelerden çok öncelikle din içerisinde bir zemin bulmuştur. Dinin ve Tanrı'nın varlığını akıl yoluyla kanıtlama yönünde ortaçağlardan beri bir entelektüel gelenek oluşmuştur. Aydınlanma döneminde de rasyonalizm ve akıl çoğunlukla dine karşıt olarak değil, dinin tamamlayıcısı olarak görülmüştür. Bu açıdan Schmidt'in (2012: 489) ifade ettiği gibi din meselesi açısından Aydınlanma ılımlı Hristiyan makullüğünden (John Locke ve

Benjamin Rush gibi) tam bir özgür-düşünce (Freethinking) şüpheciliğine kadar birçok şeyi temsil eder ve geniş bir alanı kapsar.

Tüm bunları söylerken elbette ifade edilmesi gerekir ki, Aydınlanma döneminde dine ve kiliseye yönelik ciddi bir tavır geliştirilmiştir. Aydınlanma çağı siyasal, toplumsal ve iktisadi olarak büyük bir değişim dönemidir. Bu değişim sürecinde farklılaşan dini yorumların bir arada yaşama becerisi her zaman geliştirilememiştir. Bu kaos durumunda sonuç olarak dine karşı bir tepki kaçınılmazdı. Kilisenin inşa ettiği düşünce bu değişimi anlamakta gecikmekteydi. Bu nedenle Aydınlanmanın amacının dini yok etmek olmadığı söylenebilir. Doğal olana yer açmak, hoşgörü ilkesini yerleştirmek için dinin rolünü sınırlamaya çalışmıştır. Bu nedenle Aydınlanma, rasyonalizm, akıl ve din ilişkisi kolaylıkla tüketilebilecek bir konu değildir. Bu çerçevede yapılacak daha ayrıntılı entelektüel tarih çalışmalarıyla Aydınlanma, modernite ve din konularındaki bilgi birikimi önemli oranda artırılmış olacaktır.

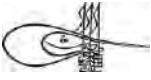
KAYNAKÇA

- ANTOGNAZZA, M. R. (2006), "Revealed Religion: The Continental European Debate", *The Cambridge History of Eighteenth-Century Philosophy*, Ed. K. Haakonssen, Cambridge: Cambridge University Press: 666-682
- BARNETT, S. J. (2003), *The Enlightenment and Religion The Myths of Modernity*, Manchester and New York: Manchester University Press
- BYRNE, J. M. (1996), *Religion and the Enlightenment From Descartes to Kant*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press
- CHATELLIER, L. (2006), "Christianity and the Rise of Science, 1660-1815", *The Cambridge History of Christianity Vol. VII Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660-1815*, Ed. S. J. Brown and T. Tackett, Cambridge: Cambridge University Press: 251-264
- CLARKE, P. H. (2000), "Adam Smith, Stoicism and Religion in the 18th Century", *History of the Human Sciences*, Vol. 13, No 4: 49-72
- COTTINGHAM, John (2005), "Introduction", *The Cambridge Companion to Descartes*, Ed. J. Cottingham, Cambridge: Cambridge University Press: 1-20
- DESCARTES, Rene (2003), *Discourse on Method and Meditations*, Trans. E.S. Haldane and G.R.T. Ross, New York: Dover Publications
- GILLESPIE, M. A. (2008), *The Theological Origins of Modernity*, Chicago and London: The University of Chicago Press
- GREYERZ, K.V. (2008), *Religion and Culture in Early Modern Europe 1500-1800*, Oxford: Oxford University Press
- HARRISON, P. (1990), *Religion and the Religions in the English Enlightenment*, Cambridge: Cambridge University Press
- HUDSON, W. (2009), *The English Deists: Studies in Early Enlightenment*, London: Pickering and Chatto
- JACOB, M. C. (2006), "The Enlightenment Critique of Christianity", *The Cambridge History of Christianity Vol. VII Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660-1815*, Ed. S. J. Brown and T. Tackett, Cambridge: Cambridge University Press: 265-282

- KENNEDY, R. (1993), “The Alliance Between Puritanism and Cartesian Logic at Harvard, 1687-1735”, *The American Enlightenment*, Ed. F. Shuffelton, New York: University of Rochester Press: 3-26
- KRAMNICK, Isaac (1995), “Introduction”, *The Portable Enlightenment Reader*, Ed. Isaac Kramnick, New York: Penguin Books: ix-xxiii
- LEHNER, U. L. (2010), “Introduction: The Many Faces of the Catholic Enlightenment”, *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*, Ed. U. L. Lehner and M. Printy, Leiden and Boston: Brill: 1-61
- REILL, P.H.; WILSON, E.J. (2004), *Encyclopedia of the Enlightenment*, New York: Facts On File, Inc.
- ROSENBLATT, H. (2006), “The Christian Enlightenment”, *The Cambridge History of Christianity Vol. VII Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660-1815*, Ed. S. J. Brown and T. Tackett, Cambridge: Cambridge University Press: 283-301
- SCHMIDT, L. E. (2012), “Liberal Religious Movements and the Enlightenment”, *The Cambridge History of Religions in America, Vol 1 Pre-Columbian Times to 1790*, Ed. Stephen J. Stein, Cambridge: Cambridge University Press: 489-509
- SCHMIDTZ, D.; BRENNAN, J. (2010), *A Brief History of Liberty*, Malden and Oxford: Wiley-Blackwell
- THOMSON, A. (2008), *Bodies of Thought: Science, Religion, and the Soul in the Early Enlightenment*, Oxford and New York: Oxford University Press
- WHALEY, J. (2008), “Religion”, *A Companion to Eighteenth-Century Europe*, Ed. P. H. Wilson, Malden and Oxford: Blackwell Publishing: 176-191

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

KÖKTAŞ, M., Aydınlanma, Rasyonalizm ve Din, ***Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*** Volume 10/6 Spring 2015, p. 637-650, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7832>, ANKARA-TURKEY

ARAPÇADA “AÇIK MÜENNESLİK TÂ’SI” VE KUR’ÂN-I KERÎM’DE KULLANIMI*

*Ahmet KÖMÜRCÜ***

ÖZET

Dillerde cinsiyet olgusunun insanlık tarihinin başlangıcından itibaren oluşmaya başladığı söylenebilir. Bazı dillerde cinsiyet sınıflandırması bulunmazken, birçoğunda eril-dişil veya eril-dişil ve yansız şekilde kategorize edilmiştir. Arapçada müzekker (eril) ve müennes (dişil) kavramlarıyla ifade edilen cinsiyet olgusu Arapça dilbilgisinde oldukça önem arz etmektedir. Müennes kelimeler, genelde sonlarına eklenen bazı harfler vasıtasıyla yapıldığından Arapçada müzekkerlik esas, müenneslik onun bir parçası olarak kabul edilmiştir.

Arapça hece harflerinin üçüncüsü olan “tâ” harfinin, kelime sonundaki imlası, telaffuzu ve eklendiği kelimeye kattığı anlam yönünden diğer harflere göre farklılık arz etmektedir. Birçok gramer özelliğinin yanında en önemli ve en meşhur fonksiyonu “te’nîs alâmeti” olmasıdır. Bu yönüyle yirmi sekiz harf içerisinde nev-i şahsına münhasır bir harf denilebilir. Kelime sonunda hem açık hem de yuvarlak “tâ” şeklinde iki türlü yazılmaktadır. Günümüz fasih Arapçasında yuvarlak “tâ” harfi, sadece isimlerde te’nîs alâmeti olarak yazılırken, Resmi Osmânî Mushafında bazı kelimelerde mevcut yazım kuralına aykırı olarak açık “tâ” şeklinde imla edildiği görülmektedir. Bu çalışmada, isimlerde te’nîs alâmeti olan açık müenneslik tâ’sı ve Kur’ân-ı Kerim’de kullanımının incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Kur’ân-ı Kerim, cinsiyet, açık müenneslik tâ’sı, yuvarlak tâ.

“OPEN FEMININE TA” IN ARABIC LANGUAGE AND ITS USE IN QUR’AN

STRUCTURED ABSTRACT

It can be said that the perception of gender in languages has started to be formed from the beginning of the history of humanity. While in some languages there is no gender classification, in many

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı, El-mek: ahkomurcu@hotmail.com

languages it is categorized in two ways namely feminine and masculine or in three ways namely feminine, masculine and neutral.

In Arabic, gender is categorized in two ways as feminine and masculine. Masculine name as literal or appreciated name does not carry the signs of feminine on the other hand; feminine is the word that cash against.

As in Arabic feminine is accepted as writ subject element, it needs the feminine signs. In nouns and verbs, the important thing is masculinity. Femininity is an incidental element. For this reason in Arabic books, as masculinity is accepted as a main element it does not locate as self-contained, femininity is handled as large and detailed structure as it is thought that it is originally added to the structure.

Another reason of the importance given to femininity is that in the first years of Islam, a great proportion of language mistakes namely “lahn” is resulted from femininity and masculinity.

The famous ta’nis signs that are dealt in Arabic Grammar are “ta, elif-i maksura and elif-i mamduda”. Besides these signs, there are other signs that are used with nouns, and also there are ta’nis signs used in verbs and prepositions. Suyuti states that there are fifteen ta’nis signs and eight of them are used in nouns, four of them in verbs and three of them in prepositions. In Arabic the third syllabic letter “ta” is different in respect to spelling at the end of the Word, pronunciation, the meaning it gives to the word added. Besides lots of grammar properties, the most famous and important function of it, as mentioned above, is becoming a “ta’nis sign”. It can be written both open and round way as “ta” at the end of the words. In the current Eloquent Arabic, round “ta” is only written in nouns as ta’nis sign, in the Drawing Ottoman Quran, in some words as opposed to rules “ta” is written open. For example the word امرأة that is seen eleven times in Quran, in seven places امرأت in sixty-six places the word حنة and in one place the word حنت are written open. It means the round word ta is converted into open ta.

When the ta letter is used with a verb, as a general admission by linguistics, it is written as open ta. In waqf and al wasl situations, it is pronounced as “ta”. As these “ta” letters that merge with verb is feminine subject, it is named as “tau’t-ta’nis. When it is with nouns, it is written as “tau’l-merbûta” (تاء). It is pronounced as “ta” in wasl situation and in waqf situation it is pronounced as “ha”. Together with this, in some verses in the Drawing Ottoman Quran, this rule is violated and written as open “ta” in some nouns. Open ta is pronounced as ta in waqf and al wasl situations.

There are different opinions about the conversion of open ta to round ta. Ganim Kadduri within the scope of Arabic writing’s historical development, states the reason of the open ta with these words: Tau’t-ta’nis is written as “ta” in waqf situation. As the Arabic writing improves, the writing that we use today has emerged. In the old Arabic and Nabati writing, it is seen the traces of these cahanges. Feminine names in Nabat language is mostly written with open “ta”. As in the examples of خَالَةَ (خَلَّتْ), وَائِلَةَ (وَيْلَتْ), غَزَالَةَ (غَزَلَتْ), مَلِيكَةَ (مَلَكَتْ), زَائِلَةَ (زَيْلَتْ) in the Nabati writing of B.C III. and IV century, سُنَّتْ Word was written as سُنَّتْ. This

Turkish Studies

situation shows us that in 568 the Harran writing in the Gregorian and AH in article 31 in Cairo are written as open ta. When we look at the Cairo writing, tau’t-ta’nis is written in the old style and at the same time, in “رَحْمَةً” word its new styke “ha” is realized. From these statements it is understood that round “ta” emerged in the following centuries.

Ganim Kadduri says that, open feniminine symptom has been used by Tay Clan, They used to pronounce Talha and Hamza like “حَزَتْ، طَلَحَتْ”، cried by saying “يَا أَهْلَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ” at the Yamama day and they had poems what have last rhyme with tau’t-te’nis ending like “مَشَلَمْتُ، الْغُلَصَمْتُ، أُمْتُ”.

Sibawaihi claims that an Arabian person pronounced all kind of ta’s same way in waqf and wasl situation, infact they pronounced Talha like طَلَحَتْ in waqf situation. In Sami languages there is no other sign of ta’nis other than open ta.

After all these, tau’t-te’nis of some words in the Drawing Ottoman Quran has written by open ta, and this is showing us clearly that those words are keep saving their old orthography. Al-Mahdawi ise thinks that this change in ta letter is resulted from the clerk who deals with writing issues and rewriters

As a conclusion it is seen that Sami languages that Arabian is also a member of it, use open ta as a sign of ta’nis; Arami and Nabati languages just spell open ta. This situation shows that, Arami and Nabati languages have impact on spelling round ta in Arabic words like open ta. It also tell us that round ta letter doesn’t exist in old Arabic language and it s occurred lately.

31. Hijri year in the writings of Cairo, the use of open feminine ta letter, in the period of caliphate Hz. Osman in which Quran is reproduced, means that this letter is also used in nouns. When the numerological letters ranking is observed, it is seen that there is no letter as round ta.

Some of the names in Drawing Ottoman Quran has been written by open feminine ta and some of them written sometimes round ta, sometimes open feminine ta which is opposite to current orthography rules. One of the most important reasons of this, the respect shown to Quran and its writing and the intention to preserve it. Nevertheless, the majority of scholars say that the compose of writing, verse and sura of Quran is theological, it’s not permissible to change it, it’s sin to come against to it and the location of a verse or sura in Quran can’t be changed.

Quran signals the presence of eloquent languages via names written in Drawing Ottoman Quran open feminine ta letter. The word رَحْمَت in the إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ verse shows the presence of Tay language.

Even if the open ta’s at the end of the nouns أُخْتُ and بِنْتُ are seen as the signs of ta’nis by German G. Bergstrasser, according to Sibawaihi and Zamakhshari, they are converted into vav letter and are not the signs of ta’nis.

In the Quran, all the words that open is converted into round are nouns and the penultimate letters are fatha and irab aspect of added. Of fifty-one place, in forty-three places it is used as added.

In our opinion, in both of the letters, explicit one is open ta. Round ta is started to be used later. In the times when the Quran is revealed, written by revelation clerks and the times that the Arabic grammar is not a language of science, both of the letters are used interchangeably. As the Arabian grammar starting to be a language of science, closed ta letter is in nouns, open ta letter is in verbs and ta'nis is preposition.

Key Words: Arabian, Quran, Gender, Open Feminine Ta, Round Ta.

1. Giriş

Cinsiyet terimi, dilbilgisi kitaplarında genel olarak “bazı dillerde kelimelerin gramer bakımından erkeklik, dişilik veya yansızlık özelliği taşıması olarak tanımlanır (Korkmaz, 1992, s.32).

İnsanlık tarihinde biyolojik cinsiyet, ilk insan Hz. Âdem ve onun eşi Hz. Havvâ'nın yaratılmasıyla başlamış ve çocuklarıyla devam etmiştir. Dillerde cinsiyete yönelik kategorilerin belirlenmesi çok eski bir geçmişe dayanmaktadır. Aristo, M.Ö 5. yüzyıl sofistlerinden Protagoras (ö. M.Ö. 411)'tan naklen cinsiyeti, eril, dişil ve cansız (nötr, aradaki cinsiyet) olarak ifade etmiştir (Doğan, 1995, s.175).

Kelimelere yüklenen cinsiyet insanlık tarihinin ilk evrelerinden başlayarak insanların biyolojik cinsiyetle bağlantı kurarak şekillendirdikleri bir olgu olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple dünya dillerinde en yaygın tasnif, eril ve dişil kabul edilen öğeler için ayrı kelimelerin kullanılması şeklinde görülür. Ancak bu durumun kelime sayısının artmasına yol açığının fark edilmesi üzerine birçok dilde aynı kelime sadece takı ve alâmet farkı ile her iki cins için de kullanılmıştır (Durmuş, 2006, s.245).

Cins kategorileri dilden dile farklılıklar arz etmektedir. Bu durum farklı dil ailesine mensup diller arasında olabildiği gibi aynı dil ailesindeki diller arasında da meydana gelmektedir. Örneğin, Hint-Avrupa dillerinden Latince ve Yunancada “eril, dişil ve yansız” olmak üzere üç cins varken aynı ailenin Roman kolundan Fransızca, İtalyanca ve İspanyolcada adların yalnızca iki cinsiyeti (eril ve dişil) vardır. Cermen dillerinden Almancada cinsiyet üç şekilde ifade edilirken, aynı koldan İngilizcede cinsiyet birçok dile göre daha az yer tutmaktadır (Aksan, 1977, s.86-88).

Arapçada müzekker (eril) ve müennes (dişil) olmak üzere cinsiyet iki kategoriye ayrılmıştır. Müzekker isim, lafzî veya takdîrî olarak te'nîs alâmeti taşımayan, müennes ise bunun mukabili olan (te'nîs alâmetlerinden birisini taşıyan) kelimelerdir (Çetin, 1956, s.89).

Sîbeveyhi (ö. 180/796), eşyada esas olanın müzekker olduğunu ifade etmektedir (Sîbeveyhi, 1988, s.241; İbn Ya'îş, s.88; Çetin, 1956, s.89). Arapçada müennes, müzekkere tabi bir unsur olarak kabul edildiğinden dişilik alâmetlerine ihtiyaç duyar (en-Neccâr, 2001, s.145). İsim ve fiillerde asıl olan müzekkerliktir. Müenneslik arızı bir unsurdur. İsimlerde tâu't-te'nîsin kullanımı fiillerden önce meydana gelmiştir. Daha sonraları fiillere intikal etmiştir (Cevâd, 1988, s.17). Te'nîs alâmeti olmadığı halde Araplar tarafından müennes kabul edilen mecâzi müennes isimler, cinsiyet bakımından isimlerde müennesliğin fiillerden önce olduğunu göstermektedir

Arapça fiiller ve kullanımları düşünüldüğünde veya sözlüğe bakıldığında, fiillerin ilk kipinin müzekker olduğu görülmektedir. Fiil ancak fâilin müennes olmasıyla müenneslik kazanmaktadır.

Suyûtî İbn Ya’îş’den naklen “müzekkerlik asıl, müenneslik onun bir parçasıdır. Çünkü bir şeyin müennes olduğu bilinene kadar onun hakkında “şey, hayvan ve insan” gibi müzekker kelimeler kullanılmakta, müennes olduğu öğrenildiğinde müennes lafız ile hitap edilmektedir. Ayrıca müennes için bir alametin varlığının aranması onun asıl olmadığının, fer’î olduğunun göstergesidir.” (es-Suyûtî, el-Eşbâh, s.269) diye ifade etmektedir.

Bu sebeple Arapça gramer kitaplarında müzekkerlik asıl unsur olarak kabul edildiği için müstakil bir konu olarak yer almazken, müenneslik asıl olana eklenmiş bir yapı olarak düşünüldüğünden geniş ve detaylı şekilde ele alınmıştır.

Müennes konusuna ayrı bir önem verilmesinin bir nedeni de İslâm’ın ilk yıllarında lahn olarak anılan ve yaygın olarak görülen dil yanlışlarının önemli bir kısmının müzekkerlik ve müenneslikle ilgili olmasıdır. Arap dâilçileri bunu önlemek için müzekker ve müenneslik konusunu ihtiva eden müstakil eserler telif etmişlerdir (Çetin, 1956, s.90). el-Ferrâ (ö. 207/822-23), el-Esmâ’î (ö. 216/831), el-Herevî (ö. 401/1011), İbnu’s-Sikkî (ö. 244/858) es-Sicistânî (ö. 255/869) ve el-Muberrred’in (ö. 286/900) “*Kitâbu l-Muzekker ve l-Muennes*” ismiyle kaleme aldıkları kitapları bu hususta örnek olarak zikredilebilir.

Arapçada müennes isimler hakikat yönünden hakiki¹ ve mecazi², te’vîl yönünden müevvel³ ve hükmi⁴ ve taşıdıkları alâmetler yönünden ise lafzî⁵, maneî⁶ ve lafzî maneî⁷ şeklinde kısımlara ayrılmaktadırlar.

2. Arapçada Te’nîs Alâmetleri

Arapça dilbilgisinde ele alınan meşhur te’nîs alâmetleri “tâ, elif-i maksûre ve elif-i memdûde”dir. Kelimenin asıl harflerinden olmayıp, zâid harf olarak bulunurlar. Bu alâmetlerin dışında isimlerle kullanılan başka alâmetler olduğu gibi fiil ve edatlarla kullanılan te’nîs alâmetleri de vardır. Suyûtî (ö. 911/1505), te’nîs alâmetlerinin on beş tane olduğunu, sekiz tanesinin isimlerde, dört tanesinin fiillerde ve üç tanesinin ise edatlarda kullanıldığını ifade eder (es-Suyûtî, el-Eşbâh, s.298-299).

Fiillerde te’nîs alâmetleri, mazilerin müfred gâibelerinin sonunda yer alan “*et-tâû’s-sâkine*” (جَلَسَتْ), ile müfred muhâtaba sîgalarının sonlarında yer alan “*kesre*” (خَفِطَتْ), emr-i hâzır ve

¹ İnsan ve hayvanları niteleyen, te’nîs alâmetini zâhirî veya takdîrî olarak bulunduran müennes isimlerdir. Örnek: / امْرَأَةٌ رَجُلٌ (adam/kadın).

² İnsan ve hayvanları nitelemeyen, te’nîs alâmetini zâhirî veya takdîrî olarak bulunduran müennes isimlerdir. Örnek: شَجَرَةٌ شَمْسٌ (güneş), اَغْصَانٌ (ağaç).

³ Aslı müzekker olup, belagat açısından müennes bir kelime ile te’vîli yapılan isimlerdir. Örnek: اَلَّذِيْنَ يَرْتُوْنَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيْهَا خَالِدُوْنَ (Mu’minûn, 23/11) âyetinde ‘firdevs’ müzekker olmasına rağmen bu kelime için هَا müennes zamiri kullanılmıştır.

⁴ Aslı müzekker olduğu halde müennes bir kelimeye izâfetinden dolayı hükmen müenneslik kazanan isimlerdir. Örnek: يَا حَبَّةُ مِثْقَالٍ مِنْ خَرْدَلٍ (Lokman, 31/16) âyetinde تَاكَ fiilinin müennes gelmesi, fâil konumundaki مِثْقَالٍ kelimesinin izâfetinden dolayı hükmi müenneslik kazanmasındandır.

⁵ Müennes veya müzekker bir varlığı nitelemesi fark etmeksizin sonunda te’nîs alâmeti olan هَمْزَةٌ فَاطِمَةُ vb. isimlerdir.

⁶ Müenneslik alâmeti taşımayan ancak hakikî veya mecazi olarak müennes bir varlığı niteleyen isimlerdir. Örnek: زَيْتَبٌ، هَذُوْ، عَيْنٌ، يَدٌ (el, göz, Hint, Zeynep)

⁷ Gerçek müennes varlığa delalet eden ve müenneslik alâmeti taşıyan isimlerdir. Örnek: رُقِيَّةٌ، فَاطِمَةُ، كُبْرَى، هَرَّةٌ (Dişi kedi, Kübra, Fatma, Rukiye) Bk. ‘Abbâs Hasan, *En-Nahvu l-Vâfi*, Dâru’l-Me’ârif, III. bs., Mısır ts., IV, 587-589.

muzâriilerin müfred muhâtabalarında yer alan “yâ” (يَا / أَهْبِدِي) ve mazi ve muzâriilerin çoğul gâibe ve muhâtaba sîgalarında yer alan “nûn-u nisve” (نُونُ / عَمَلُنْ) harfleridir (es-Suyûtî, el-Eşbâh, s.299).

Edatlarda kullanılan te’nîs alâmetleri ise (es-Suyûtî, el-Eşbâh, s.299) نُونُ, نُونُ, نُونُ ‘nin (el-Eşmûnî, 1992, s.58) sonunda yer alan “tâ”, نُونُ edatının bir defa söylendikten sonra ve نُونُ edatında durulduğunda, sonundaki “et-tâû’l-meftûha”dan dönüşen نُونُ ve نُونُ şeklinde yer alan “hâ” ve نُونُ cümlesinde ki “hâ” ve “elif” harfleridir (es-Suyûtî, Hem’u’l-Hevâmi’, s.437).

İsimlerdeki te’nîs alâmetleri de elif-i maksûre (كُتِبِي), elif-i memdûde (صَحَّاءُ), et-tâû’l-merbûta (مَرْبُوتَا)⁸, açık tâ (أَحْتِ), nûn (نُونُ), yâ (يَا), cemi müennes sâlim isimlerdeki elif ve tâ (مُسْلِمَاتُ) harfleri ile kesre (أَنْتِ) harekesidir. Bu alâmetlerden et-Tâû’l-merbûta zamir takısı aldığında açık tâ’ya dönüşür. En çok kullanılan te’nîs alâmetidir. et-Tâû’l-merbûta, karışıklığa sebebiyet vermediği için diğer te’nîs alâmetlerine göre daha belirgin ve te’nîse daha çok delalet eder (el-Ceyyânî, s.1733). Ekseriyetle müennes sıfatı müzekker olmayandan ayırmak için gelir (en-Neccâr, 2001, s.147).

Kur’ân-ı Kerîm’de bazı isimlerde et-tâû’l-merbûta günümüz Arapça yazı kurallarına muhalif olarak açık tâ (ت) olarak imla edilmiştir. Örneğin Kur’an’da on bir defa geçen امرأة kelimesi yedi yerde امْرَأَتِ, altmışaltı yerde zikredilen جنة kelimesi bir yerde جنت şeklinde açık ta ile yazılmıştır. Yani yuvarlak tâ harfî açık tâ harfine dönüşmüştür. Kırk dokuz ayette, elli bir yerde geçen on dokuz farklı isimde vuku bulan bu olgu böyle bir çalışmanın yapılmasına neden olmuştur. Çalışmada “tâ”nın aslı nedir? Neden kapalı tâ, Resmi Osmânî mushaflarında bazı isimlerde açık tâ’ya dönüşmüştür? Vakıf ve vasıl durumunda tâ nasıl okunmalıdır? vb. sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır.

3. Açık Müenneslik Tâ Harfinin Gramer Açısından Tahlili

Yukarıda zikredildiği üzere, Arapçada müzekker bir kelimeyi müennes yapma gibi önemli bir fonksiyonu olan “tâ” harfî, hem isim ve fiil hem de edatların sonunda yer alır. Tâ harfî Arapça ifade etkisi fiille kullanıldığında, dilbilimcilerin genel geçer bir kabulü olarak açık tâ (ت) şeklinde yazılır. Vakıf ve vasıl durumunda “tâ” diye okunur. Örneğin; وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ (Şu’arâ, 26/90), وَدَّتْ طَائِفَةٌ (Âli ‘İmran, 3/69), وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيْهِ (Kasâs, 28/11). Fiile birleşen bu tâ harfleri, fâilin müennes olduğuna delalet ettikleri için “tâû’t-te’nîs” diye isimlendirilir. İsimle birlikte olduğunda ekseriyetle “tâû’l-merbûta” (مَرْبُوتَا) şeklinde yazılır. Vasıl durumunda “tâ”, vakıf durumunda “hâ diye okunur. “Hâ” diye okunduğundan dolayı bu te’nîs alâmetine “hâû’t-te’nîs” de denir. Örneğin, رَحْمَةً, نِعْمَةً, جَنَّةً. Bununla beraber Resmi Osmanî Mushaflarının bazı ayetlerinde bu kuralın dışına çıkılarak bazı isimlerde açık tâ şeklinde imla edilmiştir. Örneğin, رَحْمَتٌ, جَنَّتٌ, نِعْمَتٌ. Kur’ân-ı Kerîm’i okurken ayeti tamamlamaya nefes yetmediğinde, eğitim ve öğretimde veya Resmi Osmanî Mushafından yapılan imtihanlarda bu kelimeler üzerinde vakıf yapılırken “tâ” sesi verilerek durulur (Nasr, s.265).

İsim sonlarındaki tâû’t-te’nîs’l-merbûta harfinin, Kur’an’da bazı isimlerde açık müennes tâ harfî şeklinde imla edilmesi meselesi iki yönden ele alınacaktır.

⁸ Bazı dilciler tarafından müzekker ismin sonuna gelerek, onu müennes naklettiği için “tâû’n-nakil”, vakıf durumunda “hâ” sesiyle durulduğundan dolayı da “hâû’t-te’nîs” ve “tâû’l-makbûda” olarak isimlendirilmiştir. Bkz. Sibeveyhi, *el-Kitâp*, III, 394.

1-Kur’ân-ı Kerîm’in Kutsallığı: Arapça yazılan ve günümüze ulaşan en eski kitap, hiç şüphesiz hidayet rehberi Kur’ân-ı Kerîm’dir. Onun aynen ve herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar ulaşan en eski kitap oluşu, muhteva açısından olduğu gibi ilk asırlarda yazılmış metinlerinin varlıklarını koruyarak günümüze kadar gelebilmiş olmaları açısından da doğrudur (Altıkulaç, 2007, s.13).

Kur’ân peygamber efendimize ayet ayet, sûre sûre indirilmekte nazil olan ayet ve sureler vahiy kâtiplerine yazdırılmaktaydı. Vahiy kâtiplerinin kullandıkları imla, hiç şüphesiz o gün için Arap toplumunda bilinen ve kullanılan imladan başka bir şey değildi. Nitekim İbn Kuteybe الرکوة، الحیوة kelimelerindeki elif’in vav olarak yazılmış olmasından söz ederken ilk mushafların yazıldığı dönemde yazı bilenlerin bu kelimeleri vav’la yazmak şeklinde bir alışkanlıkları olmasaydı bunların elifle yazılmasının daha iyi olacağını belirtmiştir (Altıkulaç, 2007, s.21). Günümüz kurallarına aykırı yazılan açık tâ harfleri Kur’ân nazil olduğundan itibaren bu şekilde yazılmış ve değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Bu olgu sadece tâ harfiyle de sınırlı kalmamış elif, hemze, vav, yâ, sîn vb harflerde de meydana gelmiştir (el-Hamed, s. 72). Kur’ân’ın nâzil olduğu devirden günümüze kadar yazı ile meşgul olan dilbilimciler bunu fark etseler de Kur’ân’a olan saygılarından dolayı onun yazısına da dokunmamaya çalışmışlardır.

2- Arap dili ve yazısının tarihi gelişimi: Diller ve onların yazılı ifade vasıtası olan harfler canlı organizmalar gibi doğar, büyür ve ölürler. Asırlar önce kullanılan diller ve alfabelerin bu günün varlık dünyasında olmayışları bu düşünceye işaret etmektedir.

Bugünkü Arap yazısının menşei Nabat yazısıdır. Nitekim gerek İslam öncesine, gerekse İslâmiyetin ilk dönemine ait bazı kitabelerin incelenmesi bu görüşü desteklemekte; Arap yazısının, Nabat yazısının gelişmiş bir şekli olduğunu ortaya koymaktadır (Çetin, 1991, s.276).

Arap yazısının tarihi gelişimi çerçevesinde Gânim Kaddûrî, açık tâ’nın yazılış sebebini şu sözleriyle ifade etmektedir: “Tâu’t-te’nîs, vakıf durumunda “tâ” olarak yazılmaktadır. Zamanla, Arap yazısı geliştiğinden bugün kullandığımız yazı ortaya çıkmıştır. Eski Arap yazısı ile Nabatî yazısında bu gelişme merhalelerini gösteren iz ve emarelere rastlanmaktadır. Müennes isimler Nabat dilinde çoğu zaman açık tâ ile yazılmaktaydı. خَالَةَ (خَلَّتْ)، وَائِلَةَ (وَيْلَتْ)، غَزَالَةَ (غَزَلَتْ)، مَلِيكَةَ (مَلَكَتْ)، زَائِفَةَ (زَيْفَتْ) vb. örneklerde olduğu gibi. M.Ö. III. ve IV. yüzyıldaki Nabatî yazısında سُنَّة kelimesi de, سُنَّتْ şeklinde yazılmaktaydı. Bu durum bize, kelimenin miladi 568’de Harrân yazısında ve hicri 31’de Kâhire yazısında (h. 31) açık tâ ile yazıldığını göstermektedir. Kahire yazısındaki yazılışına baktığımızda, kelimedeki tâu’t-te’nîs’in eski usulde yazılışının korunması, aynı zamanda “رَحْمَةً” kelimesindeki “hâ” olan yeni şeklini beyan etmektedir.” (el-Hamed, s.228). Bu ifadelerden, yuvarlak şekilde yazılan “tâ” harfinin daha sonraki asırlarda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Gânim Kaddûrî, ‘Alemüddîn es-Sehâvî’nin (ö. 642/1246) “el-Vesîle” eserinden naklen “açık te’nîs alâmeti bu şekilde Tay (kabilesi) dilinde kullanılmaktadır. Onlar Talha ve Hamza isimlerini “حَمَزَتْ، طَلَحَتْ” şeklinde telaffuz etmekteydi. Yine onların Yemâme günü⁹ “يَا أَهْلَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ” diye nida ettikleri ve son kafiyesi “مَسْلَمَتْ، الْعَلَصَتْ، أَمَتْ” gibi tâu’t-te’nîs ile biten şiirinin olduğu rivayet edilmektedir. Öyleyse bu dilde tâu’t-te’nîs, “tâ” (açık) olarak yazılmaktadır. (El-Hamed, s.40) demektedir.

⁹ Yemâme günü: Hicretin onbirinci yılında, Halid b. Velîd komutasındaki İslam ordusunun, irtidat eden Museylemetu’l-Kezzâb komutasındaki orduyla Yemâme’de yaptıkları savaşın olduğu gündür. Bk. Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu’t-Taberî (Târihu’r-Rusul ve’l-Mulûk)*, (tahk.: Muhammed Ebu’l-Fazl İbrâhîm), Dâru’l-Me’ârif, Mısır, ts., III, 281-287.

Sîbeveyhi Ebu'l-Hattâb'dan (ö. 177/793) naklen Arapların vakıf ve vasıl durumunda, bütün tâ'ları aynı şekilde telaffuz ettiklerini, vakıf halinde Talha'ya طَلْحَة dediklerini ileri sürmektedir (Sîbeveyhi, 1988, s.167). Zira Sâmi dillerde açık tâ'dan başka te'nîs alâmeti bulunmamaktadır. Bu alâmet, zamanla gelişme göstererek bu günkü halini almıştır. Tarihten günümüze "tâ" harfindeki bu gelişme, fasih Arapçada tâu't-te'nîs'in vakıf halinde "hâ", vasıl durumunda "tâ" olmasında görülmektedir.

Bütün bunlardan sonra, Resmi Osmânî Mushafın da bulunan bazı kelimelerdeki tâu't-te'nîs'in açık tâ ile yazılması, bize o kelimelerin eski zamanlardaki imlasının muhafaza edildiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Ebû Bekr el-Enbârî (ö. 328/939), yazıyı vakıf üzerine bina ettiklerinde, onu mushaflarda "hâ" ile, vasıl üzere bina ettiklerinde ise "tâ" ile yazdıklarını ifade etmektedir (el-Enbârî, 1971, s.287).

el-Mehdevî (ö. 440/1048-49) farklı düşünmemekte ve şöyle demektedir: "Âlimler, bazı kelimelerin hâu't-te'nîs (yuvarlak tâ), bazılarının ise tâu't-te'nîs (açık tâ) ile yazılmasının yazı işiyle uğraşan yazıcıların işi olduğunu söylemektedirler. Gerekçesini ise, yuvarlak tâ bulunan kelime, sonrasındaki kelimeye vasıl edildiğinde tâ'ya dönüştüğü için, yazıcılar lafız üzerinden hareket ederek vasıl durumunda "tâ" ile, kelimeyi sonrasındakine kelimeye vasletmeyip kestiklerinde ise "hâ" ile imla ederler. رَحْمَةُ اللَّهِ lafzı "hâ" ile olduğu halde, yazıcı vasıldan dolayı açık "tâ" ile yazmıştır." (el-Mehdevî, s.40) şeklinde izah etmektedir.

4. "Tâu't-Te'nîs" in Aslı Ve Üzerinde Vakıf Yapılması

"Tâu't-te'nîs" in aslı meselesi de dilbilimciler arasında tartışma konusu olmuştur. Bununla ilgili İbnu'n-Nahhâs (ö. 698/1232) şöyle demektedir: "Nahivciler fasih Arapçada te'nîs tâ'sında vasıldan "tâ", vakıfta "hâ" sesi verilmesinde icma halindedirler. Ancak hangisinin asıl, hangisinin ferî olduğu hususunda ihtilaf etmektedirler. Basralılar tâ'nın asıl, hâ'nın ondan bedel olduğunu söylerken Kûfeliler aksini iddia etmektedirler. Basralılar, vasıl ve vakıfta "tâ" olarak seslendirmelerini bunun delili olduğunu ifade etmektedir. Demek ki asıl olan "tâ"dır." (el-Halebî, 2005, s.585).

Arap âlimlerinin ekseriyeti te'nîs alâmeti olarak "tâ"nın asıl olduğu, "hâ" vakıf durumunda onun yerine geçtiği konusunda ittifak halindedirler. Ancak bazı nahivciler isim ile fiil arasındaki farkı ortaya koymak için "hâ"nın isimlerde asıl te'nîs alâmeti olduğu görüşündedirler. Bu durumda fiillerde "tâ", isimlerde "hâ" te'nîs alâmeti olmaktadır. Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve öğrencisi Sîbeveyhi'ye göre de "tâ" asıldır (el-Hamed, s.225-226).

Kûfe ekolüne mensub dilbilimciler ise, fiillerdeki tâ harfinden ayırt etmek için, tâu't-te'nîs'in aslının hâ olduğu görüşündedirler. Onlara göre isimler hâ ile belirtilirken, fiiller tâ ile ifade edilmektedir. el-Enbârî, Ebû Muhammed Seleme b. Asım'dan naklen hâ'nın müennes isimlerde asıl olduğunu ve bu şekilde isimlerin fiillerden ayırt edilebileceğini ve fiillerin ise tâ'lı olduğunu (el-Enbârî, 1971, s.282,283) söylemektedir.

Her ne kadar Seleme, el-Ferrâ'nın bu konuda Kûfeliler gibi düşündüğünü söylese de Seleme'nin el-Ferrâ hakkındaki bu görüşünün doğru olmasının mümkün olamayacağı, el-Ferrâ'nın Basralı âlimlerin görüşünü benimsediğini belirtmiştir (el-Esterabâzî, 1975, s.288). El-Ferrâ kendisinin Basralı dilbilimcilerle aynı görüşü paylaşmakta ve harfin aslının tâ olduğunu söylemektedir. el-Enbârî, el-Ferrâ'nın bu şekilde düşünmesinin, istikâk konusunda fiili asıl olarak kabul etmesinden kaynaklandığını beyan etmektedir (ez-Zubeydî, 1987, s.111).

Dilbilimciler, açık tâ harfi üzerinde vakfın tâ şeklinde olmasında ittifak halindeyken, tâu’l-merbûta konusunda, farklı görüşlere sahiptirler. Basra dil okulu mensupları ve birçok nahivci, üzerinde hâ şeklinde durulan tâu’t-te’nîs’in aslının tâ olduğunu, kelimenin kendisine ait tâ ile arasını ayırmak için hâ şeklinde vakfedildiğini ifade etmişlerdir. Bu ekolün en önemli temsilcilerinden Sîbeveyhi: “Te’nîs alameti, vaslettiğinde tâ, vakfettiğinde hâ’dır. Hâ’ya dönüşmesiyle, bu (müenneslik) tâ harfiyle aynı harf olan, tâ harfinin arasındaki farkı belirlemek istemektedirler. Örneğin; سَبَّيْنَةُ kelimesi ve عَفْرِيتْ kelimesindeki tâ harfi aynı değildir” demektedir (Sîbeveyhi, 1988, s.166).

Ebü ‘Ali el-Fârîsî’ye (ö. 377/987) göre tâu’t-te’nîs’in aslının tâ olmasının delili fiillerde değişmemesidir. O, ضَرَبْتُ örneğinde olduğu gibi hem vakıf ve hem de vasıl durumunda tâ olarak söylenir. Harfler üzerinde durulduğunda bazı değişiklikler olur. زَيْدًا örneğindeki زَيْدًا kelimesinde durulduğunda tenvin elife dönüşmektedir (en-Nahvî, 1999, s.353).

İbn Cinnî (ö. 392/1001) ise “Vakıf durumunda hâ, vasıl durumunda tâ’dır. Tâ asıldır. Tâ’nın asıl, hâ harfinin ondan bedel olmasının delili nedir? diye sorulacak olan sorunun cevabı şudur; Vasıl eşyanın aslı üzerinde cereyan eder, vakıf durumunda değişiklik vuku bulur.” (İbn Cinnî, s.159) demek suretiyle vasıl anındaki harfin asıl harf olduğunu ifade etmektedir.

Çağdaş dilbilimcilerinden bazıları ise tâu’t-te’nîs harfinin vakıf esnasında düştüğünü ve öncesindeki harfin harekesinin uzatılarak sanki hâ gibi durulduğunu söylemişlerdir. İbrahim Enîs (ö. 1397/1977) bu doğrultuda, “müfred isimde tâ’nın düşmesi, kelimenin kısa fethayla bitirilmesini gerekli kılar. Bu (tâ) kelime yapısındandır. Onun kelimedenden düşürülmesi, müennes sîğanın müzekker sîgayla karıştırılmasına yol açar. Araplar (tâu’t-te’nîs harfinden önceki) fetha üzerinde vakfı hoş görmediklerinden, nefeslerini (fetha) harekesiyle birlikte, hâ sesine benzer şekilde biraz uzatırlar. Bundan dolayı bazı nahivciler tâ’nın hâ’ya dönüştüğünü zannederler. Bu hâ’yı başka yerlerde bir kısım dilbilimciler hâû’s-sekt diye isimlendirdiklerini” söyler (Enîs, 1978, s.232).

Ramazân ‘Abduttevvâb ise (ö. 1422/2001) şöyle belirtmektedir. Tâu’t-te’nîs, Habeşçe ve Asurca dillerinde olduğu gibi vakıf ve vasıl durumunda kalmaktadır. Ancak Arapçada vakıf durumunda hâ’ya dönüşmektedir. Böyle kelimeler üzerinde vakıf yapıldığında كَبِيرَةٌ، صَغِيرَةٌ، جَنِيَّةٌ şeklinde durulmaktadır. Tâ harfi hâ’ya dönüştür dediğimizde, sesin gelişimine değil, en son neticeye bakıyoruz. Orada tâ harfi ile hâ arasında ses ilişkisi yoktur. Bu ses değişimi müennes isimde vakıf durumunda tâ harfinin düşmesi ve önceki harfte kısa hareke olan fethanın kalması şeklinde meydana gelmiştir. Bu şekilde kelime sonlarında vakıf yapmak Arapçada çirkin görülmektedir. Bu çirkinlik nefesi uzatmak suretiyle “hâû’s-sekt” çıkarılarak bertaraf edilir. Bu şekilde tâ’nın hâ’ya dönüşmesi açıklığa kavuşmuş olur. Gerçekten de tâ harfi bir sebepten düşmüş ve hâ başka bir gerekçeden dolayı gelmiştir. Yoksa gördüğümüz gibi ikisi arasında ses değişimi olmamaktadır.” (‘Abduttevvâb, 1997, s.257).

Sîbeveyhi (Sîbeveyhi, 1988, s.221), Muberrred (el-Muberrred, 1970, s.86-90), el-Ferrâ (el-Ferrâ, s.51,52), es-Sicistânî (ö. 255) (es-Sicistânî, 1997, s.36) el-Enbârî (el-Enbârî, 1981, s.51), el-Herevî (el-Herevî, 1993, s.258), ve İbn Hişâm (ö. 761/1360) (el-Ensârî, 2000, s.314), aslına ve vasıl durumuna bakmaksızın, vakıf durumunda hâ olarak durulduğundan dolayı bu harfi, hâ diye isimlendirirken el-Mâlikî (ö. 702/1302) (el-Mâlikî, s.160) ve el-Murâdî (ö. 749/1348) (el-Murâdî, 1992, s.56) tâ olarak isimlendirmişler.

Er-Rummânî (ö. 384/994) ise bu konuyu, hem hâ’lar hem de tâ’lar içerisinde zikretmiştir (en-Nahvî, 1981, s.146-153).

5. Kur'ân Ayetlerinde Açık Müenneslik Tâ'sı Almış Kelimelerin Tasnifi

Kur'ân-ı Kerîm'de رَحْمَةٌ müennes ismi yetmiş dokuz ayetin, yedisinde; نِعْمَةٌ kelimesi otuz dört ayetin on birinde; سُنَّةٌ kelimesi on üç ayetin beşinde; اِمْرَأَةٌ lafzı on bir ayetten yedisinde; لَعْنَةٌ kelimesi on üç ayetin ikisinde; جَنَّةٌ ismi altmış altı ayetin sadece birinde; كَلِمَةٌ ismi yirmi altı ayetin beşinde (dört tanesinin tekil ve çoğul okunmasında ihtilaf vardır.) te'nîs alâmeti açık tâ şeklinde yazılırken (غِيَابَةٌ ve مَعْصِيَةٌ ءَايَةٌ kelimeleri ise iki yerde açık tâ ile gelmişlerdir (el-Enbârî, 1971, s.283). Bunların dışında شَحْرَةٌ, فُتْرَةٌ, فُطْرَةٌ, بَقِيَّةٌ, اِثْنَةٌ, بَيْتَةٌ, جَمَالَةٌ ve غُرَفَاتٌ kelimeleri, Kur'ân-ı Kerîm'de ancak bir defa açık müenneslik tâ'sı ile imla edilmiştir.¹⁰

Kıraat âlimleri, رَحْمَتٌ, اِمْرَأَتٌ, مَعْصِيَةٌ, شَحْرَةٌ, سُنَّةٌ, فُتْرَةٌ, جَنَّتٌ, نِعْمَتٌ, لَعْنَتٌ, فُطْرَتٌ, بَقِيَّتٌ, اِثْنَتٌ, كَلِمَتٌ kelimelerinin müfred okunmasında ittifak ederken (Nasr, s.265), غُرَفَاتٌ, آيَاتٌ, جَمَالَتٌ, بَيْتَتٌ, غِيَابَتٌ kelimeleri ile كَلِمَتٌ kelimesinin geçtiği dört yerde ihtilaf etmişlerdir (Nasr, s.274)

Bu isimlerin geçtiği ayetler ile i'râbları şu şekildedir;

NO	KELİME	SÛRE / AYET	AYET	MEAL	İ'RÂB
1	رَحْمَةٌ	Bakara, 2/218.	أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ	Onlar, Allah'ın (cc) rahmetini umarlar.	Mefûlü bih ve muzâf
2	رَحْمَةٌ	A'râf, 7/56.	إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ	Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır.	İ'nin ismi ve muzâf.
3	رَحْمَةٌ	Hûd, 11/73.	رَحْمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ	Ey ev halkı! Allah'ın (cc) rahmeti ve bereketleri sizin üzerindedir.	Mübtedâ ve muzâf.
4	رَحْمَةٌ	Meryem, 11/2.	ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا	Bu, Senin Rabbinin, kulu Zekeriya'ya olan lütuf ve ihsanının anlatımıdır.	M. İleyh mecrûr
5	رَحْمَةٌ	Rûm, 30/50.	فَانظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ	İşte bak, Allah'ın (cc) rahmetinin eserlerine.	Muzâf M. İleyh mecrûr
6	رَحْمَةٌ	Zuhruf, 43/32.	أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ	Senin Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar?	Mefûlü bih ve muzâf
7	رَحْمَةٌ	Zuhruf, 43/32.	وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ	Senin Rabbinin rahmeti onların topladıkları bütün şeylerden daha hayırlıdır.	Mübtedâ ve muzâf
8	نِعْمَةٌ	Bakara, 2/231.	وَادْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنزَلَ عَلَيْكُمْ	Allah'ın (cc) sizin üzerinizdeki nimetleri ve sizi irşad etmek gayesiyle size indirmiş olduğu Kitap ve hikmeti hatırlayın, dile getirin.	Mef'ûlü bih ve muzâf

¹⁰ Bk.: Ebû 'Amr Osmân b. Sa'id ed-Dânî, *el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Masâhifi Ehli'l-Emsâr*, (tahk.: Nûra bintü Hasan b. Fehd el-Humeyyed), Dârü't-Tedmûriyye, el-Memleketü'l-'Arabiyyetu's-Su'ûdiyye 2010, s, 487-503.

9	نِعْمَةٌ	Âli ‘İmrân, 3/103.	وَادْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءَ فَأَلَفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا	Allah’ın (cc) sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah kalplerinizi birbirine ısındırmış ve onun lütfu ile kardeş oluvermişsiniz.	Mef’ûlü bih ve muzâf
10	نِعْمَةٌ	Mâide, 5/11.	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ أَنْ يَسْطُوا إِلَيْكُمْ أَيَّدِيهِمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ	Ey iman edenler! Allah’ın (cc) size olan şu nimetini hatırlayın: hani bir topluluk size el uzatmaya, sizi öldürüp yok etmeye teşebbüs etmişti de O, bunların ellerini size zarar vermekten menetmişti.	Mef’ûlü bih ve muzâf
11	نِعْمَةٌ	İbrâhîm, 14/34.	أَمْ تَرَى إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ	Allah’ın (cc) nimetine bedel, inkâr ve nankörlüğü tercih edenleri görmedin mi?	Mef’ûlü bih ve muzâf
12	نِعْمَةٌ	İbrâhîm, 14/24.	وَأَنْ تَعْلَمُوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا	Allah’ın (cc) nimetini sayacak olsanız sayamazsınız.	Mef’ûlü bih ve muzâf
13	نِعْمَةٌ	Nahl, 16/72.	وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ	Onlar hâlâ bâtıla inanıp Allah’ın (cc) nimetine nankörlük mü ediyorlar?	Muzâf, harfî cerle Mecnûr, câr ve mecnûr ref mahallinde mübtedâdır.
14	نِعْمَةٌ	Nahl, 16/83.	يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ	Onlar Allah’ın (cc) nimetini bilirler (itiraf ederler). Sonra da onu inkâr ederler. Onların çoğu kâfirdir.	Mef’ûlü bih ve muzâf.
15	نِعْمَةٌ	Nahl, 16/114.	وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ	Eğer (gerçekten) yalnız Allah’a (cc) ibadet ediyorsanız, onun nime- tine şükredin.	Mef’ûlü bih ve muzâf
16	نِعْمَةٌ	Lokmân, 31/31.	أَمْ تَرَى أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ	Size varlığının delillerini göstermesi için, Allah’ın (cc) lütfuyla gemilerin denizde yüzdüğünü görmedin mi?	Muzâf, harfî cerle Mecnûr, بحري fiiline müteallıktır.
17	نِعْمَةٌ	Fâtır, 35/3.	يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ	Ey insanlar! Allah’ın (cc) size olan nimetini hatırlayın.	Mef’ûlü bih ve muzâf

18	زَعَمَةٌ	Tûr, 52/29.	فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا يَجْنُونَ	(Resûlüm!) Sen öğüt ver. Rabbinin lütfuyla sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli.	Muzâf, harfî cerle Mecnûr, كاهن ismine müteallıktır.
19	كَعْنَةٌ	Âli 'imrân, 3/61.	لَّمْ يَنْتَهِلْ فَتَجْعَلْ لَّعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ	Sonra da gönülden Allaha yalvaralım da bu konuda kim yalancı ise Allah'ın (cc) lanetinin onların üzerine inmesini dileyelim.	Mefûlü bih ve muzâf
20	كَعْنَةٌ	Nûr, 24/7.	وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ	Beşinci kere ise, yalancı olması halinde, Allah'ın lânetinin kendi üzerine gelmesini ister.	İsm-i أن ve muzâf
21	إِمْرَأَةٌ	Âli 'imrân, 3/35.	إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ	Hani bir vakit 'İmran'ın hanımı şöyle demişti:	Fâil ve muzâf
22	إِمْرَأَةٌ	Yûsuf, 12/30.	وَقَالَ يَسُوهُ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ	Şehirde bir takım kadınlar: "Duydunuz mu?" dediler. "Vezirin hanımı uşağına gönlünü kaptırmış,	Mübtedâ ve Muzâf
23	إِمْرَأَةٌ	Yûsuf, 12/51.	قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْآنَ خَصَصْتُ الْحَقُّ	İşte o sırada vezirin eşi: "Şimdi hak meydana çıktı." dedi	Fâil ve muzâf
24	إِمْرَأَةٌ	Kasas, 28/9.	وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ	Firavunun hanımı onu sandıktan çıkarınca, kocasına: "Bana da, sana da göz bebeği olacak sevimli bir çocuk!" dedi.	Fâil ve muzâf
25	إِمْرَأَةٌ	Tahrîm, 66/10.	ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتِ نُوحٍ وَامْرَأَتِ لُوطِ	Allah, kâfirlere Nûh'un (s) eşi ile Lût'un (s) eşini misal getirir.	Mefûlü bih ve muzâf
26	إِمْرَأَةٌ	Tahrîm, 66/11.	وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتِ فِرْعَوْنَ	İman edenlere ise Allah (cc), Firavunun eşini misal getirir.	Mefûlü bih ve muzâf
27	مُعَصِبَةٌ	Mücâde, 58/8.	أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يُعَادِدُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْأَيْمِ وَالْغُلْدَانِ وَمَعْصِبَتِ الرَّسُولِ	Böyle kulis yapmaları menedilmişken, kendilerine yasaklanan bir işi tekrar yapıp günah, zulüm, Peygambere isyan hususunda kulis yapan, fısıldaşan kimseleri görmüyor musun?	Muzâf mecnûr ve ma'tûf

28	مَعْصِيَةٍ	Mücâde, 58/9.	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْأَنفِ وَالْعُلْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ	<i>Ey iman edenler! Şâyet Siz gizlice konuşacak olursanız sakın günah, zulüm ve Peygambere isyan hususlarında kulis yapmayın.</i>	Muzâf mecrûr ve ma’tûf
29	شَجَرَةٍ	Duhân, 44/43.	إِنَّ شَجَرَتِ الرَّقُومِ	<i>Muhakkak ki zakkum ağacı...</i>	İsm-i ın ve muzâf
30	سُئِلَ	Enfâl, 8/38.	وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ	<i>Yok eğer dönüp tekrar düşmanlığa başlayacak olurlarsa, zaten emsallerinin başlarına gelen haller gözlerinin önünde!</i>	Fâil ve muzâf
31	سُئِلَ	Fâûr, 35/43.	فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ يَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ يَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا	<i>Onlar daha öncekilerin uğradıkları feci âkıbetten başka bir şey mi bekliyorlar? Sen Allah’ın (cc) nizamında hiçbir tebdil, hiçbir değişiklik bulamazsın!</i>	Müstesnâ ve muzâf, Câr ve mecrûr fî mahalli nasb mef’ûlü bih ve muzâf.
32	سُئِلَ	Gâfir, 40/85.	سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ	<i>Allah’ın (cc) kulları hakkında cârî âdet ve tutumu hep böyle olmuştur.</i>	Mef’ûlü mutlak Muzâf
33	فَرْجٍ	Kasas, 28/9.	وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرْتُ عَيْنِي يَ وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ	<i>Bana da, sana da göz bebeği olacak sevimli bir çocuk!</i>	Haber, ibtidâ konumunda merfûdur.
34	جَنَّةٍ	Vâkı’a, 56/89.	فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ	<i>(Ama eğer ölen kimse Allaha yakın olanlardan ise) onun için rahatlık, güzel nasip ve naîm cenneti var.</i>	Mübtedâ üzerine ma’tûf ve muzâf
35	فِطْرَانِ	Rûm, 30/30.	فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا	<i>Yani Allah’ın (cc) insanları yaratmasında esas aldığı o fîtrata uygun hareket et.</i>	Mef’ûlü bih ve muzâf
36	بَيْتٍ	Hûd, 11/86.	بَيْتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ	<i>Eğer mümin iseniz, Allah’ın (cc) helâlinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır.</i>	Mübtedâ ve muzâf
37	إِسْمَةٍ	Tahrîm, 66/12.	وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ	<i>Bir de ‘İmran’ın kızı Meryem’i misal getirir.</i>	Sıfat, muzâf ve بنت kelimesinden bedeldir.

38	كَلِمَةً	A'râf, 7/137.	وَمَثَّ كَلِمَتَ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَرْنَا مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ فِرْعَوْنَ وَقَوْمَهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ	Böylece sabretmelerine mükâfat olarak İsrail evlatlarına, senin Rabbinin yaptığı güzel vaat tamamen gerçekleşti. Firavun ile kavminin yaptıkları binaları ve yetiştirdikleri bahçeleri ise imha ettik.	Fâil ve muzâf
39	كَلِمَةً	En'âm, 6/115.	وَمَثَّ كَلِمَتَ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا	Rabbinin sözü, doğruluk ve adaletle tamamlandı.	Fâil ve muzâf.
40	كَلِمَةً	Yûnus, 10/33.	كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ	Böylece, fâsık olanların inanmayacaklarına dair Rabbinin söylediği söz gerçekleşti.	Fâil ve muzâf
41	كَلِمَةً	Yûnus, 10/96.	إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ	Gerçekten haklarında Rabbinin sözü (hükmü) sabit olanlar, inanmazlar.	Fâil ve muzâf
42	كَلِمَةً	Gâfir, 40/6.	وَكَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ	İnkâr edenlerin cehennem ehli olduklarına dair Rabbinin sözü böylece gerçekleşti.	Fâil ve muzâf
43	غِيَابَةً	Yusûf, 12/10.	وَالْقُوَّةَ فِي عِبَابَةِ الْجَبِّ	onu kuyunun dibine atın...	Mecrur ve muzâf
44	غِيَابَةً	Yusûf, 12/15.	فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاجْتَمَعُوا أَن يُجْعَلُوهُ فِي غِيَابَةِ الْجَبِّ	Onu götürüp de kuyunun dibine atmaya ittifakla karar verdikleri zaman...	Mecrur ve muzâf
45	بَيِّنَةً	Fâtır, 35/40.	أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْهُ	Yoksa Biz onlara kitap verdik de ondaki delillere mi dayanırlar?	Muzâf Mecrur
46	جَمَالَةً	Mürselâ, 77/33.	كَأَنَّهُ جَالَتْ صِفْرٌ	(O gölgenin saçtığı her bir kıvılcım) sanki birer sarı devedir.	أُ' nin haberi
47	عَاقِبَةً	Ankebût, 29/50.	وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ	Onlar diyorlar ki: "Ona Rabbinden ayetler (mûcizeler) indirilseydi ya!"	Nâib-ü fâil
48	مَرَّةً	Fussilet, 41/47.	وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا	Onun bilgisi ve izni olmaksızın ne bir meyve tomurcuğundan çıkabilir	Mecrûr, mahal-len merfû olup fâildir.
49	عُرْفَاتٍ	Sebe', 34/37.	وَهُمْ فِي الْعُرْفَاتِ آمِنُونَ	Onlar cennetin yüksek köşklerinde güven ve huzur içinde olacaklardır.	Mecrûr,

Tabloda zikredilen kelimelerin dışında açık tâ ile yazılan “أَبَتْ، مَرَضَاتٌ، دَات، هَيْهَاتَ، وَلَات، اللَّات” kelimeleri daha vardır. Kıraatı Âsım Hafs rivayetine göre, bu kelimeler “tâ” ile vakıf edilirler (Nasr, s.273).

6. Kur’ân’da Açık Müenneslik Tâ’sı Almış Kelimelerin Değerlendirilmesi

İsimlere i’râb yönünden bakıldığında i’râblarının mübtedâ, haber, ism-i î, mef’ûlü bih, muzâf, muzâfun ileyh, câr ve mecrûr, sıfat, bedel ve müstesna oldukları görülmektedir. Bu konuda dikkati çeken husus, kelimelerin ekseriyetinin izâfet terkibi olarak geldiği ve çoğunluğunun da muzâf olduğudur. Öyle ki elli bir yerden kırk üç tanesi muzâftır. Arapçada izâfet terkibi fiillerin değil, isimlerin özellikleri arasında yer almaktadır. “Tâ” harfi aslı izâfet terkibi yapıldığında ortaya çıkar. Zaten izâfet terkibi eski dil unsurlarını içerisinde barındırır ve muhafaza eder. Şöyle ki; نَظَّارَةٌ kelimesi müfred olduğunda نَظَّارٌ diye söylenir. Kelime, نَظَّارَةُ الْأَسَدِ şeklinde izâfet terkinde kullanıldığında son harfin aslının tâ olduğu tebâyün eder. Bunun içindir ki Arap dilcileri “izâfet eşyayı aslına çevirir” (İbnu’t-Tusterî, 1983, s.20) demişlerdir. İbrâni dilinde בִּנְת מוֹסִי, Ârâmice dilinde مَلِكُشֻׁם ve Arap dilinde شَجَرَةُ التَّوتِ terkipleri buna örnektir (‘Abduttevvâb, 1997, s.259).

Yuvarlak tâ’dan açık tâ’ya dönüşmüş ve müfred okunmasında kıraat âlimlerinin ittifak ettiği on üç ve ihtilaf ettiği yedi kelime (Nasr, s.265, 274), Kur’ân-ı Kerîm’deki tekrarlarla elli bir yerde zikredilmektedir.

Tabloda belirtilen kelimelerden, "مَرْيَمُ ابْنَتُ عِمْرَانَ" ayetindeki ابْنَتُ kelimesi, irab yönünden Ebû Ca’fer en- Nahhâs’ın (ö. 338/950) görüşüne göre sıfat veya bedeldir. Ebu’l ‘Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberred (ö. 286/899) vakıf durumunda hâ’ya dönüşen tâ’nın, sıfata birleşerek geldiğini ifade ederek; “Bil ki te’nîs âlâmeti iki lafızdır. Birisi; vakıf durumunda “hâ”ya dönüşen “tâ”dır. O, fiilden türetilen sıfatlar da olur. O sıfatlar ancak “tâ” harfi ile müennes olurlar. Örnek verecek olursak قَائِمَةٌ, قَائِدَةٌ, صَائِمَةٌ, كَرِيمَةٌ, مُنْطَلِقَةٌ, مُقْتَدِرٌ, جَوَادٌ, مُنْطَلِقٌ, مُقْتَدِرٌ dir.” (el-Muberred, 1970, s.83) demektedir.

Ayetlerde geçen isimlerin sondan bir önceki harflerinin hepsi fethalıdır. Bu durum, onların son harflerindeki yuvarlak tâ’nın açık tâ’ya dönüşmesinin sarf ve ses bilimi yönünden açıklamasıdır. İbrâhim Enîs bu dönüşümün sarf ve nahiv yönünden değil de ses yönünde incelenmesi lazım geldiğini ifade ederek yuvarlak tâ ile biten müfred müennes isimlerin üzerinde vakıf yapılırken nahiv bilgisiyle öne çıkan âlimlerin zannettikleri gibi “hâ” ile durulmaz. Bilakis son harfi hazfedilir, kısa yumuşak sesle önceki harfte nefes uzatılır. Dinleyen, “hâ” sesiyle kelimenin bittiğini düşünür. Biz شَجَرَةٌ kelimesini lehçelerde duyduğumuzda yuvarlak tâ, hâ’ya dönüşmüş gibi gelmektedir. Gerçekte ise yuvarlak tâ, kelime söylenirken hazfedilmiş, nefes önceki harfle yumuşak biçimde uzatılarak “hâ” sesi çıkarılmış olur (Enîs, 2003, s.118). Bu şekilde seslendirme شَجَرَةٌ ve benzeri kelimelerde vakıf hali içindir. Bu bağlamda Alman Bergstrasser ise şunu ifade etmektedir: “Sondan önceki harf fethalı ise, o kelimenin aslı Sâmicedir ve “tâ”nın mâzi fiil kipinde bulunması (فعلت) bunun önceden var olduğuna delildir (Bergstrasser, 1994, s.115).

Sondan bir önceki harfi sâkin olan بِنْتُ ve أُخْتُ gibi isimler husunda İbn Cinnî; “onlardaki açık tâ harfinin te’nîs harfi olmadığı ve Sîbeveyhi’nin de bu görüşte olduğunu belirterek doğru olanın bu olduğunu ifade etmektedir (İbn Cinnî, s.149). Bu, aynı zamanda cumhurun görüşüdür (‘Amâyira, 1992, s.56). İlgili isimlerdeki “tâ” harfinin meydana gelişini Bergstrasser, Zemahşerî (ö. 538/1144)’nin görüşüne istinaden şöyle izah etmektedir: “Zemahşerî, بِنْتُ ve أُخْتُ isimlerindeki tâ harfinin, vav harfinden dönüştüğünü ifade etmektedir. Bununla o, bu iki ismin aslının بَنُو ve أُخُو olduğunu ve tâ’nın vav harfinin yerindeki lâmu’l-fiil harfi olduğunu kastetmektedir. Biz الأَخُ ve الإِبن isimlerinin üç harf değil, sadece iki harften oluşan eski isimlerden olduğunu bilmekteyiz. Tâ harfinin öncesi fetha olmasa da te’nîs harfidir. Arapçanın dışında, özellikle Akatca ve İbranicede, öncesi fethalı olmayan çok sayıda isim bulunmaktadır.” (Bergstrasser, 1994, s.51).

Zikredilenler doğrultusunda şöyle bir sonuç çıkarmak mümkün görünmektedir. Kelimeye birleşen tâ harfî, öncesi ister fethalı isterse sâkin olsun, te'nîs alâmetidir. بَنْت ve أُخْتُ isimleri zamanla Arapçada sayıları azalmış olan iki harfli sözcüklerdir.

7. Sonuç

Arapçada açık müenneslik tâ'sı sadece fiillerde ve birkaç edatta, yuvarlak ta ise isimlerde te'nîs alâmeti olarak kullanılmaktadır. Buna aykırı şekilde Resmi Osmânî Mushafında, bazı isimler açık müenneslik ta'sı ile imla edilmiştir.

Yapılan bu çalışmada, Arapçanın üyesi olduğu Sâmi dillerinde açık tâ harfinin te'nîs alâmeti olarak kullanıldığı, Aramice ve Nabatî dillerinde sadece açık tâ'nın imla edildiği ve kadim Arapların طَلْحَةُ ismini تَلْحَتْ, طَلْحَةُ ismini ise تَلْحَتْ diye telaffuz ettikleri görülmektedir. Bu durum, Âramice ve Nabatî dilinin, bazı Arapça kelimelerdeki yuvarlak tâ'nın açık tâ şeklindeki imlasında, etki ve tesirinin olduğunu ve eski Arap dilinde yuvarlak tâ harfinin bulunmadığını, bunun daha sonraları ortaya çıktığını göstermektedir.

Hicri 31. yılda Kahire yazısında açık müenneslik tâ'sı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in çoğaltıldığı Hz. Osman (r.a)'ın hilafeti döneminde bu harfin isimlerde kullanıldığı anlamına gelmektedir. Arapça ebced harfleri sıralamasına bakıldığında, yuvarlak tâ şeklinde bir harf olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan el-Mehdevî ise yuvarlak tâ harfinin, yazı yazma sanatıyla uğraşan kâtipler tarafından ortaya konulduğunu ve geliştirildiğini ifade etmektedir.

Resmi Osmânî Mushafında bazı isimlerin, imla kuralına muhalif olarak açık müenneslik tâ'sı ile bazılarının da bazen yuvarlak bazen de açık müennes tâ'sıyla yazılmasının ve daha sonra değiştirilmemesinin en önemli sebeplerinden birisi, muhtemelen Kur'ân'a ve onun yazısına gösterilen saygının gereği onu muhafaza etme isteğinden kaynaklandığı söylenebilir. Bununla birlikte cumhuru ulemâ Kur'ân-ı Kerîm'in yazısının, ayet ve surelerinin tertibinin tevkiî olduğunu, değiştirilmesinin câiz olmadığını, ona karşı çıkmamanın haram olduğunu ve Kur'ân-ı Kerîm'de bir ayetin veya surenin öne veya sonraya alınamayacağını dile getirmiştir (İsmâil, s.63).

Kur'ân-ı Kerîm, Resmî Osmânî Mushafındaki açık müenneslik tâ harfî ile yazılan isimler vasıtasıyla, bazı fasih dillerin varlığına işaret etmektedir. رَحْمَتُ إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ayetindeki رَحْمَتُ kelimesi Tay dilinin varlığını göstermektedir (el-Cemel, 2005, s.59).

بَنْت ve أُخْتُ isimlerinin sonundaki açık tâ'lar, her ne kadar Alman G. Bergstrasser tarafından te'nîs alâmeti olduğu ifade edilse de, Sîbeveyhi ve Zemahşerî'ye göre vav harfinden dönüşmüştür ve te'nîs alâmeti değildir.

Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve öğrencisi Sîbeveyhi başta olmak üzere Arap âlimlerinin ekseriyeti, te'nîs alâmeti olarak tâ'nın asıl, hâ'nın vakıf durumunda onun yerine geçtiğini söylemektedirler.

Kur'ân-ı Kerîm'deki yuvarlak tâ'nın açık tâ'ya dönüştüğü kelimelerin hepsi isim olup, sondan bir önceki harfleri de fethalıdır ve irab yönünden muzâftır. Elli bir yerden kırk üç yerde muzâf olarak kullanılmıştır.

Kanaatimizce, her iki harften asıl olanı açık tâ'dır. Yuvarlak tâ daha sonraları kullanılmaya başlanmıştır. Kur'ân'ın nazil olduğu, vahiy kâtipleri tarafından yazıldığı ve Arapça dilbilgisinin ilim dalı haline gelmediği dönemde, her iki harf birbirinin yerine kullanılmıştır. Arapça gramerin ilmi disiplin haline gelmesiyle kapalı tâ isimlerde, açık tâ fiillerde te'nîs edatı olmuştur.

KAYNAKÇA

- ‘ABDUTTEVVÂB, Ramazân, *el-Medhal Îlâ İlmi’l-Luğa ve Menâhicü’l-Bahsi’l-Luğavî*, Mektebetü’l-Hancî, III. bs., Kâhire 1997.
- AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, TDK Yay., Ankara 1977.
- ALTIKULAÇ, Tayyar, *Hız. Osman’a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif*, İSAM, İstanbul 2007.
- ‘AMÂYİRA, İsmâil Ahmed, *Zâhiratu’t-Te’nîs Beyne’l-Luğati’l-‘Arabiyye ve’s-Sâmiyye – Dirâse Luğaviyye Te’sîliyye*, Ürdün 1992.
- ARİSTOTELES, *Retorik*, (çev.: Mehmet H. Doğan), Yapı Kredi Yay., I. bs., İstanbul 1995.
- BERGSTRASSER, G., *et-Tetavvuru’n-Nahvî li’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, (haz.: Ramazân Âbdütevâb), Mektebetü’l-Hancî, Kâhire 1994.
- EL-CEMEL, Abdurrahmân Yûsuf, “Eserü İhtilâfî’l-Kırâati’l-Kur’âniyye fi’r-Resmi’l-‘Osmânî”, *Mecelletu’l-Câmi’ati’l-İslâmiyye (Silsiletü’d-Dirâseti’s-Şer’iyye)*, 2005, c. 13, sayı: 2.
- CEVÂD, Mustafa, ‘Abdullah ‘Abdurrahîm es-Sûdanî, “*el-Luğatü’l-‘Arabiyye ve Megâmühâ Beyne’l-Lügâtî’s-Sâmiyye*”, *Mecelletu’t-Tûbad es-Suûdiyye*, 1988, c. I, sayı: 4.
- EL-CEYYÂNÎ, Ebû ‘Abdullah Muhammed b. ‘Abdullah b. Mâlik et-Tâî, *Şerhu’l-Kâfiyyeti’s-Şâfiyye*, (tahk.: ‘Abdulmun’im Ahmed Hureydî), yy., ts.
- ÇETİN, Nihat M., “Arapçada Kelimelerin Müzekkerlik ve Müenneslik Keyfiyetine Dair Müstakil Eserler”, *Şarkiyat Mecmuası*, 1956, sayı: 1.
- _____, “Arap”, *DİA*, Ankara 1991, c. III, s. 276.
- ED-DÂNÎ, Ebû ‘Amr Osmân b. Sa’îd, *el-Mukni’ fî Ma’rifeti Mersûmi Masâhifi Ehli’l-Emsâr*, (tahk.: Nûra binti Hasan b. Fehd el-Humeyyed), Dâru’t-Tedmûriyye, el-Memleketü’l-‘Arabiyyetu’s-Su’ûdiyye 2010.
- DURMUŞ, İsmail, “Müzekker ve Müennes”, *DİA*, Ankara 2006.
- EBÛ ‘ALÎ b. El-Hasan b. Ahmed b. ‘Abdulgaffâr en-Nahvî, *Et-Tekmile*, (tahk.: Kâzım Bahrulmurcân), ‘Âlemu’l-Kutub, Lübnân 1999.
- EL-ENBÂRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Beşşâr, *K. İzâhi’l-Vakf ve’l-İbtidâ fî Kitâbillâhi Azze ve Celle*, (tahk.: Muhyiddîn ‘Abdurrahmân Ramazân), Mecme’u’l-Luğati’l-‘Arabiyye, Dimeşk 1971.
- _____, *el-Muzekker ve’l-Muennes*, (tahk.: Muhammed ‘Abdülhâlîk ‘Udayme), Kâhire 1981.
- ENÎS, İbrâhîm, *Fi’l-Lehecâti’l-‘Arabiyye*, Mektebetü’l- Angelo el-Misriyye, Kâhire 2003.
- _____, *Min Esrârî’l-Luğa*, Mektebetü’l- Angelo el-Misriyye, Kâhire 1978.
- ERGÜVEN, Şahabettin, “Arap Dilinde Lahn’ın Ortaya çıkışı ve İlk Görüntüleri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, c. 6, sayı: 11.
- EL-ESTERABÂZÎ, Radiyyuddîn Muhammed b. El-Hasan, *Şerhu Şafiyeti ibn Hâcip*, (tahk.: Muhammed Nûr el-Hasan, Muhammed ez-Zagrâf, Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Lübnân 1975.
- EL-EŞMÛNÎ, ‘Ali b. Muhammed b. İsâ Ebu’l-Hasan Nûreddîn eş-Şâfiî, *Şerhu’l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti b. Mâlik*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, yy., 1998.
- EL-FERRÂ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *El-Muzekker ve’l-Muennes*, (tahk.: Ramazan ‘Abduttevvâb), Mektebetü Dâri’t-Turâs, Kâhire ts.
- EL-HAMED, Gânim Kaddûrî, *Resmu’l-Mushafi Dirâse Luğaviyye Târîhiyye*, Dâru ‘Ammâr li’n-Neşri ve’t-Tevzi’, yy., ts.
- HASAN, ‘Abbâs, *En-Nahvu’l-Vâfi*, Dâru’l-Me’ârif, III. bs., Mısır ts.
- EL-HEREVÎ, ‘Ali b. Muhammed en-Nahvî, *Kitâbu’l-Ezhiyye fî ‘İlmi’l-Hurûf*, (tahk.: ‘Abdulmuîn el-Mellûhî), Dimeşk 1993.

- İBN CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osmân, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'rab*, (tahk.: Hasan Hindâvî), yy., ts.
- İBN HİŞÂM 'Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî, *Mugni'l-Lebîb an Kutubi'l-E'ârîb*, (tahk.: 'Abdullatîf Muhammed el-Hatîb), Kuveyt 2000.
- İBNU'N-NAHHÂS, Bahâeddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Nasr el-Halebî eş-Şâfî, *Et-Ta'likatü 'ale'l-Mukarrib (Şerhu'l-'Allâme İbnu'n-Nahhâs 'alâ Mukarribi İbn 'Uşfür fî İlmi'n-Nahv)*, (tahk.: Cemîl Abdullâh 'Uveyda), Silsiletu Kutubin Sekâfiyye, Vizâratu's-Sekâfe, Ürdün 2005.
- İBNU'T-TUSTERÎ, Saîd b. İbrâhîm, *el-Muzekker ve'l-Muennes*, (tahk.: Ahmed Abdülmecîd Hüveydî), Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, 1983, s. 20.
- İBN YA'ÎŞ, Ya'îş b. Ali en-Nahvî, *Şerhu'l-Mufasssal, İdaretu't-Tıbbâ'ati'l-Müniriyye*, Mısır ts.
- İSMÂİL, Şa'bân Muhammed, *Resmu'l-Mushaf ve Dabtuhû Beyne't-Tevkîfi ve'l-İstılâhâtı'l-Hadîse, Dâru's-Selâm*, yy., ts.
- KORKMAZ, Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 1992.
- EL-MÂLİKÎ, Ahmed b. 'Abdunnûr, *Rasfu'l-Mebânî fî Şerhi Hurûfi'l-Me'ânî*, (tahk.: Ahmed Muhammed el-Harrât), Dimeşk ts.
- EL-MEHDEVÎ, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Ammâr, *Hicâi Mesâhîfi'l-Emsâr*, (tahk.: Hâtem Sâlih ed-Dâmin), yy., ts., s. 40;
- EL-MURÂDÎ, El-Hasan b. Kâsım, *el-Cena'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, (tahk.: Fahrüddîn Kabâve, Muhammed Nedîm Fâzıl), Beyrût 1992.
- EL-MUBERRED, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muzekker ve'l-Muennes*, (tahk. Ramazân 'Abduttevvâb, Salâhuddîn el-Hâdî), Matba'atü Dari'l-Kütüb, El-Cumhûriyyetu'l-'Arabiyyetu'l-Muttehîde, yy. 1970.
- NASR, 'Atıyye Kâbil, *Gâyetu'l-Murîd fî İlmi't-Tecvîd*, VII. bs., Kâhire ts.
- EN-NECCÂR, Muhammed 'Abdulazîz, *Diyyâu's-Sâlik ilâ Evdahi'l-Mesâlik*, Muessesetu'r-Risâle, yy., 2001.
- ER-RUMMÂNÎ, Ebu'l-Hasan 'Ali b. 'İsâ en-Nahvî, *Kitabu Me'ânî'l-Hurûf*, (tahk.: 'Abdulfettâh İsmâîl Şelebî), Dâru's-Şurûk, Mekketu'l-Mukerreme 1981.
- SÎBEVEYHÎ, Ebû Bîşr Amr b. 'Osmân b. Kanber, *el-Kitab*, (tahk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hancî, III. bs, Kâhire 1988.
- ES-SİCİSTÂNÎ, Ebû Hâtım Sehl b. Muhammed, *el-Muzekker ve'l-Muennes*, (tahk.: Hâtım Sâlih ed-Dâmin), Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1997.
- ES-SUYÛTÎ, 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'n-Nahvi*, (tahk.: Gâzî Muhtâr Tuleymât), Matbû'âtü Mecma'i'l-Luğati'l-'Arabiyye, Dimeşk ts.
- _____, *Hem'u'l-Hevâmi fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi*, (tahk.: 'Abdulhamîd Hindâvî), Mektebetu't-Tevfikîyye, Mısır ts.
- ET-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu't-Taberî (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk)*, (tahk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Dâru'l-Me'ârif, Mısır, ts.
- EZ-ZUBEYDÎ, Abdullatif b. Ebî Bekr eş-Şercî, *İ'tilâfu'n-Nusra fî İhtilâfi Nuhâtı'l-Kûfe ve'l-Basra*, (tahk.: Târik el-Cenâbî), 'Âlemu'l-Kutub, Mektebetu Nahdatı'l-'Arabiyye, yy. 1987.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

KÖMÜRCÜ, A., Arapçada “Açık Müenneslik Tâ'sı” ve Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanımı, **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/6 Spring 2015, p. 651-668, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8212>, ANKARA-TURKEY

İLETİŞİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN RADYODA YAYINLANAN HABER İÇERİĞİNE VE HABER RADYOLARINA BAKİŞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

*Mihalis KUYUCU***

ÖZET

20.Yüzyılın en popüler haber verme araçlarından biri olan radyo mecrası bu özelliğini yirmi birinci yüzyılda yitirmeye başladı. Önce televizyon daha sonra da internet ve ona bağlı olarak gelişen sosyal medya ve mobil medya radyonun haber verme işlevini gölgede bıraktı. İkinci dünya savaşında, soğuk savaş yıllarında en önemli propaganda aracı olan radyo günümüzde bir müzik kutusuna dönüşmüş durumda. Sahip olduğu özellikler bakımından hala önemli bir haber verme mecrası olmasına rağmen özellikle genç nesillerde mecra bir haber mecrasından çok eğlence mecrası olarak görülmektedir. Bu, radyonun haber verme işlevini olduğu kadar tematik haber radyolarını da olumsuz etkilemektedir. Türkiye’de özel radyo kanallarının yayına başlaması ile birlikte sayısında artış olan tematik haber radyoları istediği ilgiyi alamamakta ve yaşamlarını ekonomik anlamda sıkıntılarla sürdürmektedir. Bağımsız girişimciler tarafından işletilen radyolar kapanırken, medya holdinglerinin bir parçası olarak faaliyet gösteren haber radyoları ekonomik kaynaklarını ait oldukları medya gruplarından sağlamaktadır. Bu durum, haber radyoların istihdamını olduğu gibi onların ayakta kalmasını da olumsuz etkilemektedir. Peki haber radyolarının ve radyonun haber verme işlevine bu kadar olumsuz etki eden faktörler nelerdir? Bu çalışma, bu sorunun yanıtını geleceğin medya çalışanları olan iletişim fakültesi son sınıf öğrencilerine uygulanan bir araştırma ile bulmaya çalışıyor. Bugünün gençleri, geleceğin medya çalışanları radyonun haber verme işlevi ve tematik haber radyoları hakkında ne düşünüyor? Radyonun haber verme işlevinin yerini hangi mecralar aldı? Radyo mecrasının sahip olduğu “haber verme” misyonu artık eski değerini yitirdi mi? Bu kapsamda çalışmada iletişim fakültesi öğrencilerine radyoda haber dinleme alışkanlıkları ile ilgili bir anket uygulanmış ve “radyo” ve “haber” kavramlarının bugünün gençleri gözünde ki işlevi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Radyo, Radyo Yayıncılığı, Radyo ve Haber, Radyo Haberciliği, Haber Radyoları

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğrt. Gör. Dr. İstanbul Aydın Üniversitesi, El-mek: michael@michaelshow.net

A RESEARCH ON THE PERSPECTIVE OF COMUNICATION FACULTY STUDENTS TOWARDS THE NEWS CONTENT ON RADIO AND NEWS RADIO

STRUCTURED ABSTRACT

Radio which was one of the most popular news coverage tools of the 20th century started losing that popularity in the 21st century. First television and then the internet and social media and mobile media that developed in parallel with the internet overshadowed the news coverage function of the radio. The radio that was the most important propaganda tool during the 2nd World War and cold war is today nothing more than a music box. Although it is still an important news coverage tool due to certain aspects, particularly young generations see it as an entertainment channel rather than a news coverage channel. This situation creates a negative impact on the news coverage function of the radios as well as the thematic news radios. In Turkey the number of news radios start to increase after 1990s. Especially the 2000s were the golden years of new radios. Thematic news radios that increased in number with the emergence of private radio channels in Turkey do not receive the necessary interest and they maintain their presence with economic struggles. Radios managed by independent entrepreneurs are closed and news radios that are shown as a part of the media holdings receive their economic life sources from their media groups. The radios who belong to media companies were able to survive but the individuals weren't able to live and almost all individual radios were closed. The ones who survived were the news radios of TV channels. These news radios made use of scale of economy and they were able to cut their high content with the use of TV news content in their radios. The ones who created original radio news content were not able to pay this high costs and since they weren't able to make ad revenue they stop their content costs. This situation leads to negative effects on the employment at news radios and challenges them with respect to survival.

So, what are the factors that lead to such negative effects on news radios and news coverage function of the radio? This study attempts to find the answer of this question through a survey applied to the last grade students of communication faculties of news coverage who are the prospective media professionals. What do young generations of today and media professional of the future think about the news coverage function of the radio and thematic news radios? Which channels replaced the news coverage function of the radio? Did radio lose the former value of its "news coverage" mission? For this purpose students of communication faculties were applied a questionnaire on their habits of listening to the radio for news. In the conclusion of the study the function of "radio" and "news" in the eye of today's young generation is evaluated.

The aim of this study is to make a determination on how the university students look to the news content in the radio. The main research questions are do the university students regard radio as a news tool in media?, Do the news formatted radios are listened by the

university students?, What is the listening trend of the news radios in the target of university communication faculty last class students? And What is the main news source of the communication faculty students in media.

Within this scope there has been prepared a questioner and this was applied to 639 university communication faculty students. The sample was selected from the communication faculties in Turkey in the city of Istanbul. The aim of selecting this sample was to see the ideas of the “future media workers” who will be in the media industry. The aim of this research was to find out the perspective of this target group for the news radios. According the findings the communication faculty students of Turkey within İstanbul city listen the radio less than one hour. The 56, 8 % of the students listen to radio less than one hour. More than the 50% of the students listen to the radio from mobile sources like smart phones and ipad. According to the findings radio is the less preferred media in news gathering and as an information source. The 62% of the communication students listen to the news in radio, but they prefer to listen news within a small time period. The 44,6% of the sample mentioned that they would prefer to have listen news in radio about 4 to 5 minutes. According to the statements of the questioner the communication faculty students prefer to listen less talk in the radio and as a result of this they prefer to listen less news content. The target group doesn't like to listen too much the news formatted radio and they prefer to listen music oriented radio stations. According to the hypothesis which were tested with T Test, the communication faculty students don't prefer to listen news formatted radio stations. The news function of radio has lost its old popularity and TV and new media with social media has a bigger importance as a news source than radio. Radio has been a music box in the eyes of the new generation and this has been approved in this study. The new generation even the ones who has media education and who will be the future media workers also believe that radio has lost its function in the media environment. This shows how the function of a new media tool changes the functions of the previous media. Once TV was released it had taken the popularity of radio, new media and internet took the popularity of TV and now social media replaces all. Social media which has a user generated content and which as a quick way of releasing news has taken the function of news in radio. So radio has turned itself to a music and entertainment box. Today radio is a music weapon instead of news weapon in media. This is a big question mark for the new function of radio.

Key Words: Radio, Radio Broadcasting, Radio and News, Radio News Reporting, News Radio

Giriş

Radyo günümüzde her ne kadar bir müzik kutusuna dönüşse de hala insanların haber kaynaklarından biri durumundadır. Geçmişteki kadar olmasa da, insanların haber almak amacıyla başvurduğu araçlardan biri olmayı sürdürmektedir. İlk düzenli yayın yapan radyo kanallarının sanayileşmiş ülkelerde 1920'lerde ortaya çıkması sonucunda radyo haberlerinin ilk örnekleri de görülmüştür. Yazılı basının egemenliğindeki habercilik, radyoculuğun ortaya çıkmasının ardından

farklı bir boyut kazanmıştır. Radyo yayıncılığında özel bir alanı oluşturan radyo haberciliği özellikle 2. Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında geniş kitlelere yayılmış ve etkisini arttırmıştır. Televizyonun radyo mecrasına meydan okuması karşısında ikinci planda kalsa da radyoların haber verme işlevi sürmektedir. Yayıncı ve dinleyiciler açısından ucuz bir kitle iletişim aracı durumunda olan radyo, habercilik açısından hızı ile ön plana çıkmakta ve bu sayede diğer araçlardan ayrılmaktadır. Bu sayede radyolar sesini duyurmak isteyen tüm hedef kitleler için bir alternatif ses durumundadır.

Bu çalışmada radyonun haber işlevinin üniversitede eğitim gören gençler tarafından nasıl algılandığına yönelik bir araştırma yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak haber ve habercilik kavramları değerlendirilmiş; daha sonra habercilik özelinde radyo yayınlarının dünyada ve Türkiye’de ki tarihsel gelişimi incelenmiştir. Radyo haberciliğinin özellikleri ve önemi, radyo haber türleri, radyo haberlerinde haber kaynakları ve radyo haberciliği değerlendirilmiştir. Türkiye’de faaliyet gösteren haber radyoları hakkında tarihsel bir araştırmanın yer aldığı çalışmanın ikinci bölümünde iletişim fakültesi son sınıf öğrencilerinin radyo mecrasının haber işlevi ve haber radyolarına yönelik bakışı araştırılmıştır. Bunun için üniversite öğrencilerine anket yapılarak günümüzde radyo mecrasının haber işlevinin geçerliliği sorgulanmıştır. Çalışmada cevabı aranan sorular ise şöyledir:

Üniversite öğrencileri radyo mecrasını bir haber mecrası olarak görüyor mu?

1. Haber radyoları üniversitede eğitim gören gençler tarafından dinleniyor mu?

2. Üniversitelerde iletişim fakültesi son sınıf öğrencilerinin haber radyolarını dinleme eğilimleri nelerdir?

3. Üniversitelerde iletişim fakültelerinde eğitim gören gençlerin mecra bazında haber alma kaynakları nelerdir?

Haber Kavramı

“Haber” genel tanımıyla bilgi anlamında kullanılmaktadır. Haber cümlesi ise bir olayı, olguyu bilgiyi bir başkasına aktarmak, iletmek amacıyla kurulmuş cümledir (Çiftçi,2011:925). “Haber; Acele kaleme alınmış edebiyattır” diyen Tokgöz (1981; 127), haber olgusunu belirli bir yer ve zaman içinde gerçekleşen olayların, bu olayların varlığından ya da içeriğinden haberdar olmayanlara aktarıldığı rapor olarak tanımlamaktadır. Başka bir tanıma göre de haber, ilgi çekici bir olayın, bir durum, düşünce, eğilim veya kanının doğru, anlaşılır ve çabuk şekilde yayınlanıp bir metin haline getirilmesidir (Kaptan, 1999: 1). Bireylerin yaşamını etkileyen olumlu, olumsuz tüm toplumsal gelişmelere ilişkin bilgilerin gazete, televizyon, radyo, dergi gibi medya organları tarafından kamuoyuna aktarıldığı metinlere haber denilmektedir (Kars, 2013: 7).

Haber zamanla sınırlı ve zamana bağlı olduğundan, zaman içinde varlığını sürdüren bilgiden ayrılmaktadır. Robert E. Park “bilginin bir şekil olarak haber” sınıflandırmasını yapan ilk isimdir. Bunu yaparken de bilginin ikiye ayırmıştır: Bilgi edinmek ve Bilgilenmek (Kars, 2013: 89).

Usluata (1997; 93) haberi, on iki farklı kısa cümle ile birbirinden farklı şekilde tanımlamıştır:

Tablo 1. Haber Kavramı ile İlgili Yapılan Tanımlar

• İnsanların bilgi edinme ihtiyacını karşılayan bir çeşit ögedir.
• İnsanların ilgisini uyandıran bilgilerdir.
• İnsanlara iletilen önemli olaylardır.
• İnsanları ilgilendirecek zamanlı bir fikrin, bir olayın ya da bir sorunun özetidir.
• İnsanların bilmek istediği her şey haberdur.
• İnsanların gelecekleri, ilişkileri ve algılarını şekillendirdikleri bilgilerdir.
• İnsanların üzerinde konuştuklarıdır.
• Karşılaşılan her yeni, haberdur.
• Kaynaklardan izleyiciye aktarılan bilgidir.
• Kitle iletişim araçlarında yer alan ilginç öykülerdir.
• Kişileri ve toplumu ilgilendiren olayların aktarımıdır.

Hayatın bir parçası olarak değerlendirilebilecek bir kavram olan haber, insanların toplum ile bağlantısını sağlayan güçlü bir araçtır. Haber doğrudan halkı bilgilendirme gereksinimine, beklentilerine yanıt veren yani halk için yapılan bir çalışmanın ürünüdür.

Habercilik işlevi hangi toplumsal olguların haber olarak seçileceğinden kaleme alma biçimine, kullanılan dilden iletimde yararlanılan teknikleri etkin biçimde kullanmaya değin bir dizi aşamayı içeren bir süreçtir. Bu süreç içinde her öge ayrı bir önem taşır. Haber verme işlevinin birbiriyle yakından ilişkili iki yönü bulunmaktadır. Birincisi kitlelere iletmek üzere seçilecek içeriğin dayanacağı ölçütler; ikincisi seçilen içeriğin en iyi şekilde kavranmasını sağlamak üzere kullanılacak yöntem ve bunların yardımıyla insanlarda bir zihinsel etkinliğin yaratılmasıdır (Kars, 2013: 5).

Liberal-çoğulcu yaklaşım medyayı toplumsal olayları ve nesnel gerçekliği olduğu gibi yansıtan bir ayna olarak tanımladığından, haber “tarafsız”, “nesnel”, “dengeli” bilgiler içeren bir üründür. Bu yüzden “haber”, “doğru” ile özdeş kabul edilmekte, “nesnellik”, “tarafsızlık” ve “dengelik” gibi gazeteciliğin meslekî değerleri, haberin içermesi gereken kutsal birer kavram olarak önemle belirtilmektedir (Tılıç, 1998:164).

Radyo Haberciliğinin Özellikleri ve Önemi

Radyo sadece kulağa seslenmektedir. Radyo ile iletiler duyma yoluyla alınabilmektedir. Radyo iletileri kalıcı değil, uçucudur. Bununla birlikte günümüzde kitle iletişim araçları içerisinde en hızlı haber iletebilen araçtır (Kars, 2013: 80). Her ne kadar sosyal medyanın haber iletmeye hızı radyonun önüne geçse de radyo hala geleneksel medya içinde en aktif ve hızlı haber ileten mecradır.

Radyo haberciliğinde zamanlama televizyona göre daha kolaydır. Televizyon haberlerinde ses yanında görüntü malzemesi de kullandığından zamanlamaya ses ile birlikte görüntünün işgal edeceği sürenin eklenmesi zorunludur. Radyoda ise haberlerin içinde sunulan yerinde alınmış seslerin eklenmesi ile zamanlama sınırı, televizyona göre daha kolaylıkla belirlenebilmektedir (Tokgöz, 1981: 150). Gerek televizyon gerekse radyo haberlerinde kullanılan ses ve görüntü malzemesinin haberler antene çıkmadan kurgulanması ve zamanlama yapılması zorunludur.

Radyonun yayın süresi günün 24 saati ile sınırlıdır. Bu açıdan verdiği haberler de 24 saat sınırı içinde kalmak zorundadır. Haberleri, gazeteler kadar, ayrıntılı bir şekilde veremezler. Her eğitim düzeyindeki kişi radyodan yararlanabilir, çünkü okuma yazma gerektirmemektedir (Kars, 2013: 81).

Radyonun haber verme işleviyle ilgili yapılan yorumların ortak noktası, radyonun hızlı bir haber kaynağı olması ve mekândan bağımsız kolay ulaşılabilir olmasından dolayı hem uluslararası boyutta hem de yerel boyutta yayınlara erişilebilirliği ile ilgilidir. Radyonun habercilikteki hızının, radyonun bir medya olarak ucuz ve kolay erişilebilir olmasından kaynaklanmaktadır. Radyo haberleri kısa, anlaşılır ve akıcıdır. Haber radyoya ulaştığı anda dinleyiciye iletilir. Haber, televizyon ve gazetede kurgu, baskı, stüdyo ve spiker hazırlığı gibi geciktirici bir takım işlemlere maruz kalırken, radyoda bunlara gerek yoktur. Günümüzün gelişmekte olan medyası internet haberciliğinde dahi haber metninin yazıya geçirilip, sayfa düzenlemesinin yapılması gerekir ve bu da zaman kaybettiren bir etkidir. Radyoda ise her şeyi sesle aktarmak yeterlidir (Tufan ve Özkoçak, 2012: 94).

Tablo 2 'de de görüldüğü gibi radyo belirli noktalarda yazılı basının karşısında pek çok özelliği ile ayrılmaktadır.

Tablo 2. Okuma ve Dinleme Karşılaştırması (Hüllen ve Karg, 2013: 17)

Okumak	Dinlemek
Okumak birincil aktivitedir, yani okuduğumuzda sadece metne yoğunlaşırız.	Dinlemek ikincil bir aktivitedir, yani dinleyiciler sıklıkla tam olarak ne söylendiğine yoğunlaşmamış olabilmektedir.
Okuyucular metinleri istedikleri bir zaman okuyabilmektedir.	Dinleyiciler radyonun yayın zamanına uymak durumundadır.
Okuyucular anlayamadıkları bir bilgiyi yeniden okuma imkânına sahiptir.	Dinleyiciler bilgiyi sadece bir kere duyarlar.
Okuyucular ne kadar hızlı okuyabileceklerine ya da ara vereceklerine kendileri karar verebilirler.	Dinleyiciler radyo gazetecisinin ya da spikerin hızına uymak durumundadır. Dinlemeyi bir an için bıraktıklarında bilginin bazı parçalarını kaçırmaktadırlar.
Okuyucular metnin uzunluğunu görebilmektedir ve bu sayede tüm metni okuyup okumayacaklarına kendileri karar verebilmektedirler.	Dinleyiciler bir sonraki bilginin ne olacağını bilemezler.

Gün içinde özellikle çalışan nüfus düşünüldüğünde radyo haber almak için en uygun araçtır. Çünkü radyo televizyon, internet veya gazete gibi tüm dikkatimizi vermemiz gereken bir araç değildir. Bu nedenle çalışırken, arabalarda seyahat halindeyken, toplu taşıma araçlarında vb. her yerde gün içinde radyodan haber almak diğer kitle iletişim araçlarından daha kolaydır. Bunlara ek olarak hızlılığından dolayı radyo haberi aynı zamanda esnektir. Değişiklikler güncelliğin gelişimi ile aynı ritimde yapılır. Bu nedenle verilen bir haberde başka gelişmeler veya farklılıklar söz konusuysa radyoda hemen hem düzeltme hem de ekleme yapmak çok daha kolaydır. Dinleyici böylece son gelişmeleri yine en hızlı radyodan takip edebilir.

Radyoda yayınlanan haberler bir haber toplama ve bunları seçme sürecinden geçmektedir. Bu süreçte radyoların haber merkezi tüm görevi üstlenir ve toplanan haberler yayına haber merkezlerinde hazırlanırlar. Radyo ilk dönemlerinde ajanslardan alınan haberleri kullanılırken daha sonraki dönemde haber merkezleri kendi haberlerini kendileri toplamak adına radyo gazeteciliğini

başlatmış ve haber toplama sürecinde ajanslarla beraber radyo haberlerine kaynak oluşmuştur (Ulutaş, 2009: 44).

Radyolarda haberlerde olmazsa olmaz koşullardan biri de gerçekçiliktir. Bu durum televizyonda olduğu gibi radyoda da büyük öneme sahiptir. Çünkü gazetede bir haberin düzeltilmesi hitap ettiği kitle açısından mümkün olabilirken, radyo ve televizyon yayıncılığında izleyici kitlenin sürekli değişkenlik göstermesi bu düzeltmeyi anlamsızlaştırabilmektedir. Bu nedenle bir haberin, haberci tarafından birkaç kaynaktan doğrulatilması en uygun yöntemlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Kaptan, 1999; 37-38).

Bir radyo haberinin en iyi imgelemine seslenmesi için, dinleyicilerin orijinal seslerle sunulması ve muhabirin mikrofonu ne zaman, nerede, nasıl ve kime tutacağını çok iyi bilmesi gereklidir (Duran, 2003: 116). Bununla beraber haber sunan kişilerin telaffuz ve diksiyonlarının düzgünlüğü, kelimelere gerekli vurgulamayı yapmaları, ses tonları ve program öncesi metin tekrarları da programın başarısındaki temel kriterler içinde sıralanabilir.

Radyo haberciliğinde haberler üç bölümde değerlendirilmektedir: (MEB, 2008: 6)

- Kısa haberler
- Bülten haberleri
- Haber programları ve kuşakları

Radyolarda kısa haber sıklıkla kullanılan formatlardan biridir. Kısa haberler çok kısa ve özet haber metinlerini kapsamaktadır. İçerik en fazla 3 cümlede özetlenmektedir. Daha çok ara haberlerde yer verilen ara bültenlerdir. Bu haberlere spot haberler de denilmektedir (MEB, 2008: 6). Gazetelerdeki gibi haberler uzun ve derinliğine yazılmamaktadır. Haberin aldığı süre, kısa haberlere göre daha uzundur. Ayrıca haber bülteninde yer alan haberler, kısa haberlere göre daha kapsamlı ve çeşitlidir. (Tokgöz, 1981: 151).

Radyoculukta haber bültenleri içeriği daha uzun ve kapsamlı haberleri kapsamakta, bu nedenle haber metinleri daha uzun yazılabilmektedir. Ara haber bültenlerinde ise bu haberler daha kısa biçimde özetlenmektedir. Bu haberlerde haberlerin tüm ayrıntıları ve tüm haberler yer almamakta, ana haber bültenleri bir kere yayınlanırken; ara bültenler gün içerisinde birkaç kere yayınlanabilmektedir (MEB, 2008: 7).

Haber programları kısa haberler ve haber bültenlerinden farklılık göstermektedir. Bunlar günün önemli olaylarını derinlemesine işlerler. İçerik haber ile ilgili yapılmış mülakatlar, röportajlar ve yorumlarla birlikte sunulmaktadır. Daha başka bir ifade ile amaçları günün önemli olaylarını özetleme ve değerlendirmektir. Bu yönden haber programları devamlı olarak dramatize bir hava taşımaktadır (Tokgöz, 1981: 151)

Radyolarda haber programları günün öne çıkan haberlerine, röportajlara ve söyleşilere yer veren programlardır. Geniş boyutlu biçimde haberlerin ele alındığı bu programlarda dramatik kurgulara da yer verilmektedir. Yerel, ulusal, evrensel ölçekteki haberler bu programlarda ayrıntılarıyla incelenmektedir.

Radyoda yayınlanan haberler bir haber toplama ve bunları seçme sürecinden geçmektedir. Bu süreçte radyoların haber merkezi tüm görevi üstlenir ve toplanan haberler haber merkezlerinde yayına hazırlanırlar. Radyo ilk dönemlerinde ajanslardan alınan haberleri kullanılırken daha sonraki dönemde haber merkezleri aktifleşmiştir. Kendi haberlerini kendileri toplayan radyo haber merkezleri radyo gazeteciliğini başlatmış ve haber toplama sürecinde ajanslarla beraber radyo haberlerine kaynak yaratmışlardır (Ulutaş, 2009: 44).

Radyo haberciliğinde önemli olan bir diğer unsur ses unsurudur. Haberler genellikle konuşma tekniğine uygun yazılmaktadır. Dinleyicisini daha kısa sürede yakalamak zorunda olduğundan haber girişleri radyo haberlerinde genellikle flaş giriş tekniğine uygun olarak yazılmaktadır (MEB, 2008: 12). Genel ifade ile radyo haberleri olaylar, gerçekler ve görüşler hakkında güncel bilgiler içermektedir. Haberlerin dili basittir ve kesin ifadeler içermektedir. Birçok durumda spiker sadece metni okumaktadır. Bazı durumlarda ise haberle ilgili konuşmalardan kesitler yer alabilmektedir (Hüllen ve Karg, 2013: 5)

Son dönemlerde yaygınlaşan konuşma şeklinde haber verme ve izleyicilere arkadaşça fakat basit bir dille haber sunma tekniği televizyonda olduğu gibi radyoda da kullanılmaktadır. Bu yeni haber verme biçimi hiçbir zaman yerleşmiş haber yazma kurallarını ortadan kaldırmamıştır. Bu alanda getirdiği yenilik ise haber yazma kurallarının radyo ve televizyonun yapısal özelliklerine göre uyarlanmasındandır (Tokgöz, 1981: 142).

Radyo haberciliğinde temel anlatım şekli öykülendirme şeklindedir. Burada amaç dostça bir yaklaşımla, dinleyicilerin ilgisini çekerek haberlerin aktarılmasıdır. Dinleyicilerin haberi ancak tekrarladığı ölçüde dinleme şansı vardır. Tekrarlanmazsa haber için geri dönüş olanağı yoktur. Bu noktadan hareketle radyo haberlerinde anlaşılabilirliği sağlamak çok önemlidir (Kars, 2013: 180) Radyo haberlerinde haberler sesli olarak birine anlatılıyorymuş gibi sunulmaktadır. Yazılan haberler de bir spiker tarafından konuşuyormuşçasına okunarak dinleyicilere ulaştırılmaktadır (MEB, 2008: 13).

Radyo Haberciliği ve Tarihçesi

Radyo haberciliği radyo yayıncılığının tarihi kadar eskidir. Bu nedenle radyo haberciliğinin doğuşunun ABD’de gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Radyoculuğun önemli gelişmeler gösterdiği ABD’de 1920’de başkanlık seçim sonuçları, Pittsburgh merkezli KDKA istasyonu tarafından yayınlanmıştır (Crook, 2002: 59). Bu dönemde radyo alıcılarının sınırlı olması nedeniyle az sayıda kişiye ulaşan yayınlar haber ve müzik ağırlıklı olmuştur. Hızlı bir şekilde gelişim gösteren radyo, giderek halk arasında da yaygınlaşmaya başlamıştır. Süreç içinde çok sayıda radyo kanalının devreye girmesi dinleyici ve radyo alıcı sayısında artışlar yaşatmıştır. Bu gelişmeler farklı türde programların yapılmasını ve reklâm yayınlarına geçilmesini sağlamıştır. Amerika’da gerçekleştirilen radyo yayıncılığında en göze çarpan konu, bu faaliyetin özel girişim tarafından başlatılıp devam ettirilmesidir.

Radyonun haberi aktarımı yapısal özelliklerinden dolayı yeni bir gazetecilik anlayışının oluşmasına neden olmuştur. Bu anlayış “konuşma şeklinde haber verme” olarak adlandırılmış ve böylece basit bir dille hazırlanmaya çalışılan haberlerde hiçbir zaman yerleşmiş haber kuralları ortadan kalkmamış ancak kendi yapısı içinde yeniden uyarlamıştır (Tokgöz, 1981: 297).

Radyonun haber verme işlevi özellikle 2. Dünya Savaşı yıllarında önem kazanmıştır. Bu dönemde hem Avrupa’da hem de Amerika’da milyonlarca insan savaşa ilgili gelişmeleri radyodan takip etmiş ve radyo haberciliği bu dönemde altın çağını yaşamıştır. Aynı yıllarda radyo yayıncılığı Asya ve Afrika kıtasında da gelişmeye başlamıştır (MEB, 2008: 3).

Radyo haberciliği 2. Dünya Savaşı sonrasında önemini sürdürmüştür. Ancak savaşın yarattığı gerilimden kurtulmak için radyolarda müzik yayınları da haber yayıncılığı kadar yer almaya başlamıştır. Televizyonların 1950’lerde yaygınlık kazanması da radyoculukta farklı formatların denenmesine yol açmıştır. Bu dönemde ilk kez 24 saat boyunca sadece haber yayını yapan tematik radyo kanalları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Transistörlü radyonun taşınabilir olması ve enformasyonun anında en ücre köşelere kadar ulaşması toplumsal olayların anında öğrenilmesini sağlamıştır. Bu nedenle, radyo toplumsal

olayların oluşum ve gelişme sürecini de etkileyebilecek güçte bir araç olmuştur. 1961 yılında Cezayir'deki darbe, askerler tarafından radyo aracılığıyla anında öğrenilmiş ve askerler yasal hükümete karşı komutanlarının yaptığı bu darbeyi reddetmişlerdir. Türkiye'de de askeri darbeler sırasında ilk el konulan yerler radyo ve televizyon kurumları olmuştur (Tekinalp, 2003: 103).

Radyo haberciliğinin gelişimi konusunda en önemli çabalar İngiltere'de ortaya çıkmıştır. BBC'nin tüm kanallarına haber sağlamak için kullandığı Genel Haber Servisi dışında İngiltere'deki ticari radyolara haber sağlamak amacı ile 1973 yılında Independent Radio News'ı kurulmuştur. Kuruluş sadece radyolara haber sağlayan bir ajans olmuş ve 24 saat boyunca bültenlere geniş kapsamlı kaynak oluşturmuştur. Bir diğer radyo haber ajansı Metro Networks ise başlangıcında sadece İngiltere'de ticari radyolara trafik ve seyahat haberleri veren bir ajans iken günümüzde uluslararası ve ulusal haber sağlayan bir ajans konumuna gelmiştir. 1996 yılına kadar sadece Radyo Virgin'e hizmet eden ajans artık Amerika'da da hizmet vermektedir.

1990'larda radyo kayıt altına alınmış müzikle yapılan ucuz maliyetli programlarıyla tam bir eğlence aracına dönüşmüştür. Pitsburg'un 1920lerde ilk haberi yayınlayan tarihi KDKA radyosu bile 1991'den sonra haber yayınına akşam saat 20.00'den sonraya kaydırmıştır. Bir çok metropol radyosuysa haberlerini minimum yerel personelle yaparken çoğu zaman bir yada iki personel kullanmışlardır. Bu personeller de gündüz saatlerinde çalışan haber sunucularıdır (Ulutaş, 2009: 37).

Televizyonun yaygınlaşmasıyla birlikte haber kaynağı olma açısından önem ve etkisini kaybeden radyo mecrasının yayınlarında eğlendirme amaçlı programlarda artış yaşanmıştır (Birsen, 2012: 103).

Türkiye'de Radyo Haberciliği

Türkiye'de radyo haberciliği 1927 yılında TTTAŞ döneminde başlamıştır. Kayıtlarda bulunan en eski yayın kalıbı 26 Nisan 1927 ye aittir. Bu yayın içindeki haber bülteni saati ve süresi şöyledir (Akıllıoğlu vd, 1990: 12):

- 19.00 Stüdyo Musiki Heyeti'nden Şevkevza faslı
- 19.30 Esham ve Tahvilat Borsası Haberleri
- 19.40 Telsiz Telefon Orkestrası
- 20.10 Zahir Borsası haberleri
- 20.20 Telsiz Telefon Musiki Heyeti
- 20.50 Anadolu Ajans Haberleri
- 21.00 Telsiz Telefon Orkestrası
- 21.30 Teganni (Matmazel Apostoldi tarafından)

Radyo yayıncılığının ilk dönemlerinde radyo haberleri akşam saatlerinde ve 10 ile 15 dakika arasında değişen sürelerde yayınlanmıştır. Haber içeriği 1945 yılına kadar Anadolu Ajansınca hazırlanmış ve radyodan olduğu gibi aktarılmıştır.

TTTAŞ döneminde ilk radyo yayınları haber, söz ve batı müziği programlarından oluşmuştur. Haber kaynağı, TTTAŞ şirketinin ortaklarından biri olan Anadolu Ajansı'ndan sağlanmıştır. Bundan dolayı radyo haberleri uzun yıllar boyunca "Anadolu Ajans Haberleri" ya da "Ajans Haberleri" olarak anılmıştır (Aziz 2002: 212). 1940lı yıllarda insanlar radyonun etrafına toplanarak topluca radyo dinleme eylemine girmişler ve "ajans"ları dinlemişlerdir. İletişim ve ulaşım imkânlarının kısıtlı olduğu dönemlerde haber almak kolay olmadığından radyo önemli bir

haber aracı olarak kullanılmıştır. Radyoların yaygınlaşması ile beraber kimin evinde radyo alıcısı varsa o evde toplanılır ve özellikle haber dinlenilirdi (Küçükbasmacı,2013:1066).

Radyo yayınların ilk başladığı dönemlerde ağırlıkla müzik yayınlarına yer verilmiştir. Türk müziğinin yasaklandığı dönemlerde ise ağırlık söz yayınlarına verilmiştir. Kocabaşoğlu (2010: 133)'nın da belirttiği gibi; haber bültenleri AA'nın bültenlerinin hiçbir değişikliğe uğramadan radyo mikrofonlarından okunması şeklinde yürütülmüştür. Bu uygulama amatör bir radyo haber yayıncılığının doğmasına neden olmuştur.

1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından, dış haberler ve iç haberlere kısıtlamalar getirilmiştir. Bu dönemde radyoda haberlerin, AA'dan gönderildiği gibi yayımlanması, Varlık Vergisini destekleyici yazılar yazılması, askeri mahiyette yayınların yapılmaması, dış haberlerin sadece Matbuat Müdürlüğü ve AA'nın gönderdiği şekilde yayımlanması gibi kısıtlamalar getirilmiştir.

1945 sonrasında ise haber bültenleri her biri 15 dakikalık 4 bülten halinde yayımlanmaya başlanmıştır. Bu dönemde kısa ara haberler yoktur. Bu dönemin dikkat çeken diğer bir özelliği ise haber bültenlerinin yanında önceki dönemlerde de olan, Radyo Gazetesi, Öğle Gazetesi, Haftanın Siyasi İcmali, TBMM'de bu gün gibi haber programlarına Kıbrıs saatinin eklenmesidir. 1962 yılından sonra ise tüm Türkiye radyolarından ortak yayımlanan 30 dakikalık bir bülten ve 10'ar dakikalık üç ana ve süreleri 3 dakika olan 6 ara haber bülteni yayımlanmaya başlamıştır (Ulutaş, 2009: 39)

Demokrat Parti (DP)'nin iktidarı döneminde radyo yayınlarında dikkat çeken değişimlerden bir tanesi de haber yayınları olmuştur. Tek parti iktidarından başlayarak 1954 yılına kadar önemli bir değişiklik göstermeyen haber yayınlarında bu tarihten itibaren değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönemle beraber iç ve dış politika ile ilgili içerikte büyük oranda azalma olmuştur. Bu durumun oluşmasında iç politikada gerek basının gerekse muhalefetin DP'ye karşı olan tepkilerinin artmasının rolü büyüktür.

DP iktidarı döneminde propaganda amaçlı radyoculuğun önemi daha fazla anlaşılmaya başlanmıştır. Haberler ve siyasal içerikli yayınlar, DP döneminde, iktidarla muhalefet arasında gerginliğe yol açan program türleri olmuştur. Haber programları en çok tartışılan programlar "Radyo Gazetesi" ve "TBMM'nde Bugün" adlı programlar olmuştur. Bu iki program dönem boyunca, radyonun partizanca kullanılmasının örnekleri olarak muhalefetin sert eleştirilerine hedef olmuştur (Aksoy, 160: 106)

Türkiye'de radyo haberciliği TTTAŞ döneminde gereken önemi görmezken gelişimi yurt dışına göre daha yavaş olmuştur. Sonraki dönemlerde ise radyonun ve radyo haberciliğinin öneminin anlaşılması ile haber bülten sayıları ve süreleri 1945'ten başlayarak 1990'lara kadar sürekli artış göstermiştir.

Tablo 2'de de görüldüğü gibi 1965 yılında Türkiye radyolarında, radyo programlarında yayınların büyük bir bölümü müzik yayınlarından oluşmuştur. Bu tarihten dört yıl sonra ise toplumsal yaşamda meydana gelen değişimlerin de etkisi ile radyo yayıncılığında haber programlarının toplam saatinde ciddi bir artış meydana gelmiştir. Bu dönemden sonra radyolardaki toplam müzik yayını saati azalmıştır.

Tablo 3. 1965 Yılında Türkiye Radyolarının Günlük Yayın Programlarının Yüzde ve Saatleri (Oskay, 1971: 26)

Program Türü	Yüzdesi
Söz programları	17,2
Haber programları	2,3
Reklâm programları	4,5
Türk müziği programları	52,0
Batı müziği programları	24,0

Tablo 4. 1969 Yılında Türkiye Radyolarının Günlük Yayın Programlarının Yüzde ve Saatleri (Oskay, 1971: 27)

Program Türü	Yüzdesi
Söz programları	19,2
Haber programları	11,9
Reklâm programları	3,5
Türk müziği programları	39,7
Batı müziği programları	25,7

1976 yılında TRT Haber merkezi iç haberlerin yaklaşık yüzde 95'ini kendi muhabirlerinden sağlamıştır. TRT geri kalan yüzde 5'lik kısmı ise Anadolu Ajansı, Türk Haber Ajansı, Hürriyet Haber Ajansı, Akdeniz Haber Ajansı ve Anka Ajansından sağlamıştır. Geçmiş yıllarda radyonun tüm haber içeriğini Anadolu Ajansı'dan aldığı dikkate alınırsa TRT'nin haber içeriğine daha fazla önem verdiği söylenebilir (Ulutaş, 2009: 40).

Türkiye'de özel radyoların yaygınlık kazandığı 90'lı yıllarla beraber, radyo Avrupa'daki pek çok ülkede olduğu gibi birer müzik kutusuna dönüşmüştür. 17 Ağustos 1999 'da yaşanan Marmara depreminde radyonun haber fonksiyonu tekrar gündeme gelmiştir. Transistorlu radyoların yoğun kullanıldığı dönemde olduğu gibi radyo medya çalışanları için de bilgi/veri kaynağı olmuştur. O dönem radyolar dinleyicilere çağrıda bulunarak telefonla çevrelerinde yaşanan olaylar hakkında bilgi aktarmaya çağırmıştır. Bu yöntem günümüzde hala NTV Radyo – Radyo Trafik gibi bazı radyo kanalları tarafından trafik yoğunluğunda dinleyicilerin yaşadıklarını aktarmaları biçiminde uygulanmaktadır. Radyonun bu gerçek zamanlı ve dinleyici odaklı haber verme özelliğinin yerini özellikle 2010lu yıllarda sosyal medya mecrası Twitter almıştır.

İki binli yıllarda Türkiye özelinde değerlendirildiğinde ticarileşme ve teknolojik gelişmeler sonucunda radyo haber üretimlerinde önemli ölçüde gerileme yaşanmaya başlamıştır. Bu süreçte özellikle haber üretiminde başka araçlara bağımlı kalmak, onların seçtikleri haberleri radyo diline uyarlayarak yayınlamak ve daha da ötesinde, televizyon haberini aynen yayınlamak eğilimi ortaya çıkmıştır (Aydın, 2005: 126).

1990'larda elektronik yayıncılıkta başlayan ticarileşme ve özel radyoların yayınları ile TRT bünyesindeki radyolarının haber anlayışında değişim göstermiştir. Sadece Radyo 1 geleneksel söz yayını ilkesinden vazgeçmeden radyo haberciliği anlayışını sürdürmüş, Radyo 2 (TRT FM) ve Radyo 4'te ise haber sürelerindeki azalma olmuştur. Özellikle TRT FM'in özel radyolarla reyting yarışına girdiğinden geçmiş bu durum onu geçmişe göre müzik ağırlıklı bir radyoya dönüştürmüştür. Radyo 3 ise aslında 15'er dakika olarak planlanan haber bültenleri Türkçenin dışında İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak sunduğundan, Türkiye'ye ve Türkçe konuşan halka hitap eden haber içeriği diğer üç TRT radyosundan azdır (Ulutaş, 2009: 42).

Günümüze gelindiğinde yayın formatı ne olursa olsun, tüm özel kanalların süresi ne olursa olsun uzun yada kısa haber bülteni yayınlamaları yasal bir zorunluluktur. Müzik ağırlıklı yayın yapan radyo kanallarında bu zorunluluk 90 saniye ile 5 dakika arasında değişen uzunlukta haber bültenlerinin yayınlanması ile uygulanmaktadır. Türkiye’de 2015 yılına gelindiğinde Powertürk Radyo “80 saniyede dünya turu” adıyla Türkiye radyolarının en kısa haber yayını yapan radyo kanalı iken içeriklerini tamamen habere ayıran tematik radyo kanalları da faaliyet göstermektedir.

Türkiye’nin ilk haber içerikli tematik radyo kanalı 1994 yılında İstanbul 95.3 Fm frekansından yayına başlayan Radyo Forex adlı radyo kanalı olmuştur. Radyo kanalı kurulduktan sonra Doğan Medya Grubunun mülkiyetine geçmiş ve 2005 yılında kapatılmıştır. Radyo Forex 30 Kasım 2005 tarihinde kapatılmış ve o radyonun frekansından Slow Türk adlı müzik radyosu yayın yapmaya başlamıştır. Türkiye’nin ilk ulusal ölçekte yayın yapan haber radyo kanalı ise Doğu Grubu tarafından kurulan NTV Radyo adlı radyo kanalı olmuştur. NTV Radyo, 2000 yılının sonlarında kurulmuştur. Doğan Medya Grubu 2001 yılında CNN Türk TV’nin yayınlarını aktaran CNN Türk Radyonun yayın hayatına başlayarak bu formattaki üçüncü büyük yatırımın sahibi olmuştur. NTV Radyo ulusal ölçekte yayın yaparken, CNN Türk Radyo önce bölgesel bazda yayın yapmış daha sonra sadece İstanbul’da yayın yapmıştır. 2000li yılların başında haber radyosu olarak kurulan bir diğer radyoda Habertürk Radyo olmuştur. Habertürk TV’nin kurulmasından sonra televizyonla paralel içerikler üreten Habertürk Radyo markanın ilk sahibi Ufuk Güldemir tarafından kurulmuş 2007 yılında Ciner Medya Grubuna satılmıştır. Ciner Medya, 2010 yılında Haber Türk Radyodan sonra ekonomi kanalı Bloomberg HT Radyoyu kurmuş ve ikinci haber kanalının sahibi olmuştur. Samanyolu Yayıncılık AŞ 2007 tarihinde ulusal çapta yayın yapan Samanyolu Haber adlı radyoyu kurmuştur. Haber radyosu kuran bir diğer medya grubu da Turkuvaz Grubu olmuştur. ATV ve Sabah Gazetesinin sahibi olan Turkuvaz Medya 2014 yılında A Haber Radyo’yu kurmuştur. 2014 yılında kurulan bir diğer haber radyosu ise Halk TV’nin radyosu olan Halk TV Haber Radyo olmuştur.

Türkiye’de kurulan ilk doğrudan yabancı sermayeli radyo haber kanalı ise Rusya’nın Sesi (RS FM) adlı radyo kanalı olmuştur. RS FM “Voice of Russia”nın Türkiye’deki şubesini 2011 yılında açmıştır. 2011 yılında ulusal ölçekte yayına başlayan ve İstanbul – Ankara- İzmir başta olmak üzere pek çok ilde yayın yapan tematik haber radyo kanalım RS FM 2015 yılının Nisanına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

İçeriğini tamamen habere ayıran radyo kanallarının yanında içeriğini belirli bir konuya ayıran tematik radyo kanalları da faaliyet göstermektedir. Bu radyo kanalları daha çok spor temalı olup aralarında bir de trafik temalı haber kanalı yer almaktadır. Türkiye’nin ilk tematik spor içerikli haber kanalı Radyo Spor 2005 yılında Saadettin Saran tarafından kurulmuştur. Benzer dönemlerde Digitürk tarafından kurulan Lig Radyo faaliyete başlamıştır. 2009 yılında kurulan NTV Spor Radyonun ardından kurulan son spor kanalı ise 2014 yılında faaliyete başlayan Radyo 24 Spor adlı radyo olmuştur. Türkiye’nin ilk trafik haber radyosu İstanbul merkezli 104,2 Fm frekansından yayın yapan Radyo Trafik, Saran Medya Tarafından 2009 yılında kurulmuştur. Saran Grubu daha sonra Ankara’da 100.7 Fm frekansından yayın yapan Radyo Trafik Ankara’yı kurmuştur.

Tablo 5. Türkiye’de Faaliyet Gösteren Haber Radyoları

Radyo Adı	Yayın Dönemi	Yayın Ağı
Radyo Forex	1994-2005	Ulusal
CNN Türk Radyo	2000	Bölgesel
Habertürk Radyo	2001	Yerel
Bloomberg HT Radyo	2010	Yerel

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

NTV Radyo	2000	Ulusal
Samanyolu Haber Radyo	2007	Ulusal
RS FM	2011-2015	Ulusal
A Haber Radyo	2014	Ulusal
Samsun Haber Radyo	2012	Yerel
Halk TV Radyo	2014	Yerel
Radyo 24	2011-2014	Yerel

Araştırmanın Amacı – Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın amacı Türkiye'nin İstanbul şehrinde eğitim gören iletişim fakültesi son sınıf öğrencilerinin radyo mecrasının haber verme işlevine bakışları ile ilgili betimsel bir çalışma yapmaktır. Çalışmada geleceğin medya çalışan adayları olan iletişim fakültesi öğrencilerinin geleceğin medya çalışanları olarak radyonun haber işlevine ve tematik haber radyolarına yönelik fikirleri araştırılmıştır. Çalışma için radyonun haber işlevini inceleyen ikisi demografik toplam on sorunun yanı sıra haber radyolarının dinlenme eğilimi ve işlevini sorgulayan likert formunda hazırlanan on ifade üniversitelerin iletişim fakültesi son sınıf öğrencilerine sorulmuştur. Öğrencilerin beşli katılım düzeyinde hazırlanan likerd ölçeğine katılımtest edilmiştir. Örneklem İstanbul il sınırı içinde faaliyet sürdüren beş farklı vakıf üniversitesinin iletişim fakültelerinde eğitim gören son sınıf öğrencilerinden oluşturulmuştur. 2014 yılında Türkiye'nin en çok tercih edilen içinde iletişim fakültesi içeren beş vakıf üniversitesi: İstanbul Aydın Üniversitesi – İstanbul Arel Üniversitesi – İstanbul Bilgi Üniversitesi – Yeditepe Üniversitesi ve Bahçeşehir Üniversitesi olmuştur (<http://www.ekyerlestirme.net/en-cok-tercih-edilen-vakif-ve-devlet-universiteleri-2657.html>, Erişim Tarihi: 05.03.2015). Araştırma kapsamında 860 öğrenci ile yüz yüze anket görüşme yapılmıştır. Anket 860 öğrenciden “gelecekte medya endüstrisinde çalışmak istiyormusunuz?” sorusuna “evet” yanıtını veren 639 öğrenciye uygulanmıştır. Bunun amacı iletişim fakültesinden mezun olan öğrenciler arasında örneklem olarak geleceğin medya çalışan adaylarının tespit edilmesidir. Dolayısıyla çalışma İstanbul il sınırları içinde faaliyet gösteren, bünyelerinde İletişim Fakültesi içeren Türkiye'nin en çok tercih edilen beş üniversitenin iletişim fakültesi son sınıf öğrencileri ile sınırlıdır. Denekler ilgili üniversitelerin bölümlerinde eğitim alan öğrencilerden rassal örnekleme ile belirlenmiştir.

Bulgular: Araştırmada elde edilen bulgular ve analizleri aşağıdaki gibi derlenmiştir.

Demografik Analizler: Araştırmaya katılanların yüzde 49,3'ü erkek, yüzde 50,7'si kadındır. Araştırmaya katılanların yaş ortalaması 23,95'tir. En sık tekrar eden değer 22, ortancası ise 23'tür.

Tablo 6. Araştırmaya Katılanların Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	(n)	(%)
Erkek	315	49,3
Kadın	324	50,7
Toplam	639	100,0

Tablo 7. Araştırmaya Katılanların Yaş İlişkin Bilgileri

Ortalama	23,95
Medyan	23
Mod	22

Araştırmaya katılan iletişim fakültesi öğrencilerinin yüzde 56,8'i günde bir saatten az radyo dinlemektedir. Yüzde 41,3'ü iki ile dört saat arası, yüzde 1,9'u ise dört saatten fazla radyo dinlemektedir.

Tablo 8. Araştırmaya Katılanların Günlük Radyo Dinleme Süresine Göre Dağılımı

Günlük Radyo Dinleme Süresi	(n)	(%)
Bir Saatten Az	363	56,8
2-4 Saat Arası	264	41,3
4 Saatten Fazla	12	1,9
Toplam	639	100,0

İletişim fakültesi öğrencilerinin radyo dinleme biçimlerinin tespit edilmesi için araştırmaya katılanlara birden çok seçeneği işaretleme serbestisi sağlanarak radyo dinlerken hangi araçları kullandıkları sorulmuştur. Bu nedenle verilen toplam yanıtların sayısı, toplam katılımcı sayısından fazladır. Buna göre üniversite öğrencileri en çok internet ve cep telefonu (mobil) aracılığı ile radyo dinlenmektedir. İnternet ve cep telefonunu, otomobil ve klasik radyo takip etmektedir. Cinsiyete göre dağılım incelendiğinde erkekler daha çok otomobilde radyo dinlerken, kadınlar daha çok cep telefonu, internet ve klasik radyo dinlemektedir.

Tablo 9. Araştırmaya Katılanların Radyo Dinleme Biçimleri

	CİNSİYET		Toplam
	Erkek (n)	Kadın (n)	
Geleneksel Radyo Alıcısı	96	105	198
İnternet	177	204	378
Cep Telefonu (Mobil)	174	210	381
Otomobil Radyosu	165	132	297
Toplam	315	324	639

Araştırmaya katılan iletişim fakültesi son sınıf öğrencilerine hangi mecra ya da mecraları haber alma amacıyla kullandığı sorulmuş ve birden fazla cevap verebilme serbestisi sağlanmıştır. Alınan yanıtlara göre haber alma amacıyla en çok televizyon kullanılırken, televizyonun ardından sosyal medya- internet ve gazete gelmektedir. Radyo haber alma amacıyla kullanımda dördüncü sıradadır.

Tablo 10. İletişim Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Haber Alma Mecrası Tercihlerine Göre Dağılımı

	CİNSİYET		Toplam
	ERKEK (n)	KADIN (n)	
Radyo	66	63	129
TV	231	267	498
Yazılı Basın	168	204	372
İnternet ve Sosyal Medya	258	252	510
Total	315	324	639

Araştırmaya katılanların yüzde 62'si, radyoda yayınlanan haber bültenlerini dinlediğini belirtirken yüzde 40,8'i haber radyolarını dinlediğini belirtmiştir. Araştırmaya katılan iletişim fakültesi öğrencilerinin yüzde 85,9'u radyoda haber bülteninin yayınlanması gerektiğini belirtmiştir.

Tablo 11. Araştırmaya Katılanların Radyodan Haber Bülteni Dinlemeye Göre Dağılımı

Haber Bülteni Dinliyor musunuz?	(n)	(%)
Evet	396	62,0
Hayır	243	38,0
Toplam	639	100,0

Tablo 12. Araştırmaya Katılanların Haber Radyolarını Dinlemeye Göre Dağılımı

Haber Radyosu Dinliyor musunuz?	(n)	(%)
EVET	87	40,8
HAYIR	126	59,2
Total	213	100,0

Tablo 13. Araştırmaya Katılanların Radyoda Haber Bülteni Olmasına İlişkin Görüşlerine Göre Dağılımı

Radyo Kanalları Haber Bülteni Yayınlamalı mı?	(n)	(%)
EVET	183	85,9
HAYIR	30	14,1
Total	213	100,0

Üniversitelerin iletişim fakültelerinin son sınıfında eğitim gören gençlerin yüzde 44,6'sı radyoda saatte 4-5 dakika haber bülteni yayınlanması gerektiğini belirtmiştir. Yüzde 17,4'ü saatte 5 ile 10 dakika, yüzde 15,5'i ise saatte 0 ila 3 dakikalık haber bülteni yayınlanması gerektiğini belirtmiştir.

Tablo 14. Saatte Kaç Dakika Haber Bülteni Yayınlanması Gerektiğine Göre Dağılım

Saatlik Haber Bülteni Süresi	(n)	(%)
0-3 Dakika Haber Olmalı	99	15,5
4-5 Dakika Haber Olmalı	285	44,6
5-10 Dakika Haber Olmalı	114	17,4
10-15 Dakika Haber Olmalı	36	5,6
15 Dakikadan Fazla Olmalı	18	2,8
Radyolar Hiç Haber Yayını Yapmamalı	90	14,1
Total	639	100,0

Güvenilirlik Analizi: Güvenilirlik değeri, tekrar tekrar yapılan ölçümlerde aynı sonuca ulaşılma derecesinin bir göstergesidir. Güvenilirlik analizinde Cronbach's Alfa katsayısından yararlanılmaktadır. İlgili katsayı 0 ile 1 arasında bir değer alır ve 1'e yaklaştıkça anketin güvenilirliği artar. Katsayının 0,70'in üzerinde olduğu durumlarda anketin güvenilir bir anket olduğu yorumu yapılmaktadır. Çalışmada kullanılan ölçeğe ait güvenilirlik katsayısı 0,775 olarak

bulunmuş ve ölçeğin oldukça güvenilir sonuçlar verdiği görülmüştür (Tablo 15). Ayrıca hiçbir ifadenin çıkarılmasının, Cronbach's Alfa katsayısını yükseltmediği görülmüştür (Tablo 16).

Tablo 15. Güvenilirlik Katsayısı

Cronbach's Alpha	N of Items
,775	10

Tablo 16. Güvenilirlik Analizi

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
A1	21,27	27,574	,637	,727
A2	21,05	27,800	,580	,736
A3	21,77	28,086	,649	,727
A4	22,22	30,151	,569	,741
A5	22,06	29,727	,599	,737
A6	21,98	32,868	,311	,771
A7	20,93	33,953	,146	,775
A8	21,31	30,828	,400	,762
A9	22,07	33,424	,257	,775
A10	20,34	33,291	,281	,774

Cinsiyete Göre Analizler

Araştırmaya katılan iletişim fakültesi öğrencilerinin görüşleri arasında cinsiyete göre farklılık olup olmadığının belirlenmesi için t testinden faydalanılmıştır. Yapılan t testi sonucunda yalnızca günlük radyo dinleme süresinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği görülmüştür. Buna göre erkeklerin günlük radyo dinleme süresi, kadınlardan daha fazladır ($p=0,006 < 0,05$. Haber bülteni dinleyip dinlememe, haber radyosu dinleyip dinlememe, haber bülteni yayınlanıp yayınlanmaması gerekliliği ve saatlik haber yayını süresine ilişkin görüşler, cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir (p değerleri uç değer olan 0,05'ten büyüktür).

Tablo 17. Cinsiyete Göre Analizler

CİNSİYET		N	ORTALAMA	t	p
Radyo Dinleme Süresi	Erkek	315	1,55	2,770	,006
	Kadın	324	1,35		
Radyodan Haber Bültenlerini Dinleme Alışkanlığı	Erkek	315	1,36	-,543	,588
	Kadın	324	1,40		
Haber Radyosu Dinleme Alışkanlığı	Erkek	315	1,60	,246	,806
	Kadın	324	1,58		
Radyolarda Haber Bültenlerinin Yayınlanması Gerekliliğine Yönelik Bakış	Erkek	315	1,16	,869	,386
	Kadın	324	1,12		
Radyoda Yayınlanan Haberlerin Süresi ile İlgili Düşünceler	Erkek	315	2,82	,363	,717
	Kadın	324	2,74		

Ölçek Dağılımı

Araştırmaya katılan öğrencilerin radyo ve haber yayınları ile ilgili yargılara ne düzeyde katıldıkları belirtmeleri istenmiştir. Buna göre iletişim fakültesi dördüncü sınıf öğrencileri çoğunluğuna göre “radyoda haber dinlemek sıkıcı gelmektedir” (Ortalama 2,62 ve St. Sapma 1,202). Ayrıca radyoda haberler başladığında kanalı değiştirmektedirler (Ortalama 2,84 ve St. Sapma 1,256). Üniversite öğrencilerine göre radyoda yayınlanan haber bültenlerinin süresi kısa olmalıdır (Ortalama 2,12 ve St. Sapma 1,122). İletişim fakültesi dördüncü sınıf öğrencileri bir konuda haber ya da bilgi edinmek istediklerinde radyodan önce internete başvurmaktadır (Ortalama 1,67 ve St. Sapma 0,959). Bu yargının doğal bir sonucu olarak radyo, katılımcılar için bilgi edinme aracından çok bir müzik dinleme aracıdır (Ortalama 1,83 ve St. Sapma 0,978). Televizyonda yayınlanan haberler üniversite öğrencilerinin radyodaki haberlerden daha çok ilgisini çekmektedir (Ortalama 1,91 ve St. Sapma 0,932). Katılımcılar, her gün en az bir kez haber radyosu dinlemek konusunda çoğunlukla kararsız kalmışsa da, olumsuz görüş bildirenlerin toplamı, kararsızlardan ve olumlu görüş bildirenlerden daha fazladır. Bu nedenle katılımcıların, her gün en az bir kez haber radyosu dinlemediklerini söylemek mümkündür (Ortalama 2,96 ve St. Sapma 1,109). Katılımcılar, radyo kanallarının daha sık aralıklarla ve daha uzun süreli haber yayınlamasını da istememektedir (Ortalama 2,58 ve St. Sapma 1,120). İletişim fakültesi öğrencileri sosyal medyayı radyodan daha hızlı bir haber alma aracı olarak gördüklerini belirtmişlerdir (Ortalama 1,82 ve St. Sapma 0,931). Temel işlevi haber vermek olan haber radyoları iletişim fakültesi öğrencileri tarafından önemli bir bilgi aracı olarak görülmemektedir (Ortalama 3,55 ve St. Sapma 0,908).

Tablo 18. İletişim Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Haber Radyoları ile İlgili Görüşleri (%)

%	KESİNLİKLE KATILMIYORUM	KATILMIYORUM	KARARSIZIM	KATILYORUM	KESİNLİKLE KATILYORUM	ORTALAMA	ST. SAPMA
Radyoda haber dinlemek bana sıkıcı geliyor.	5,6	18,3	33,3	17,8	24,9	2,62	1,202
Radyoda haberler başladığında kanalı değiştiririm.	7,5	27,7	27,7	15,5	21,6	2,84	1,256
Radyoda yayınlanan haber bültenlerinin sürelerinin kısa olması gerektiğini düşünüyorum.	4,2	9,9	14,6	36,6	34,7	2,12	1,122
Bir konuda haber / bilgi edinmek istediğimde radyodan önce internete başvururum.	3,3	1,9	9,4	29,6	55,9	1,67	,959
Radyo benim için bilgi verme aracı olmaktan çok bir müzik dinleme aracıdır.	1,4	7,0	10,8	34,3	46,5	1,83	,978
Televizyonda yayınlanan haberler radyoda yayınlanan haberlerden daha fazla ilgimi çekiyor.	1,4	5,2	15,0	39,4	39,0	1,91	,932
Her gün en az bir kez mutlaka haber radyosu dinlerim.	8,0	29,1	32,4	20,2	10,3	2,96	1,109
Radyo kanallarının daha uzun süreli ve daha sık aralıklarla haber bülteni yayınlaması gerektiğini düşünüyorum.	17,8	32,4	30,5	12,7	6,6	2,58	1,120
Sosyal medya benim için radyodan daha hızlı bir haber aracıdır.	2,3	4,2	8,9	41,8	42,7	1,82	,931
Haber radyolarının önemli bir bilgi verme aracı olduğunu düşünüyorum.	2,8	8,0	32,9	44,1	12,2	3,55	,908

Hipotezler Analizleri Araştırmanın hipotezleri ve analizleri aşağıdaki gibi derlenmiştir:

Hipotez 1: Üniversitelerin iletişim fakültelerinin son sınıfında eğitim alan öğrenciler haber radyolarını dinlemeyi tercih etmemektedir.

Hipotez 2: Radyonun haber verme işlevi artık eski önemini kaybetmiştir.

Hipotez 3: TV ve Yeni Medyanın Haber işlevi radyoya göre daha fazla önemsenmektedir.

Oluşturulan hipotezler, tek örneklem t testi yardımıyla test edilmiştir. Yapılan analizlere göre iletişim fakültesi son sınıf öğrencilerinin haber radyolarını dinlemeyi tercih etmediklerini ($p=0,000 < 0,05$), radyonun haber verme işlevinin eski önemini kaybettiğini ($p=0,000 < 0,05$) ve TV ve yeni medyanın haber işlevinin radyoya göre daha fazla önemsendiğini ($p=0,000 < 0,05$) söylemek mümkündür.

Tablo 19. Hipotez Testleri

Tanımlayıcı İstatistikler				Test Değeri = 1			
	N	Ortalama	St. Sapma	t	df	p	Ortalamaların Farkları
Hipotez 1	639	2,6235	,79028	29,982	212	,000	1,62347
Hipotez 2	639	2,6878	,72029	34,198	212	,000	1,68779
Hipotez 3	639	1,7981	,70669	16,483	212	,000	0,79812

Sonuç

Radyo bugün en ucuz ve en hızlı haber iletme işlevine sahip kitle iletişim araçlarından biri durumundadır. Diğer araçlar ile karşılaştırıldığında sayısız avantajı olan radyo mecrası bu nedenle habercilik açısından hala önemli bir misyona sahiptir.

Radyo haberciliği, radyonun ortaya çıkışı ile paralel bir geçmişe sahiptir. Radyolarda söz programları kapsamında değerlendirilen radyo haberleri, kendine özgü nitelikleri olan bir habercilik türünü de temsil etmektedir. Radyo kanallarının kendi haber departmanlarını oluşturmaları sonucunda radyo gazeteciliği olgusunun gelişmesine neden olmuştur.

Türkiye’de de radyo haberciliği üç önemli dönem yaşamıştır. Birinci dönem olan TTTAŞ döneminde haberler sadece Anadolu Ajansı kaynaklı sunulurken, TRT döneminde ise haberler çeşitlendirilmiş ve süre olarak artmıştır. 1990lardan sonra kurulan özel radyo kanalları ise radyo haberciliğinde çok sesliliğin doğmasına katkıda bulunmuştur. 1990larda sayısı artan özel sermayeli radyo kanalları ile birlikte sadece haber içerikli tematik yayın yapan radyo kanalları da yayın yapmaya başlamışlar böylece Türkiye’de içeriğinin tamamını habere ayıran radyo kanalları ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin ilk önemli tematik haber radyosu 1994 yılında kurulan Radyo Forex adlı radyo kanalı olmuştur. Ancak bu radyo kanalı 2005 yılında kapanmıştır. Türkiye’de haber radyolarının sayısı özellikle 2000li yıllarda artış göstermiştir. NTV Radyo- - CNN Türk Radyo – Habertürk Radyo – Samanyolu Haber Radyo - A Haber Radyo bu kapsamda kurulan haber kanalları olmuşlardır. Bu kanalların büyük bir bölümü bünyesinde televizyon kanalları olan medya holdingleri tarafından kurulmuştur. Bu kanalların büyük bir bölümü ait oldukları holdinglere bağlı yayın yapan haber televizyonları ile eş zamanlı yayınlar yapmakta ve özgün bir içerik üretememektedir. Bağımsız bir haber içeriği üretmek isteyen haber radyoları ise yüksek içerik maliyetleri ve personel giderleri nedeniyle kapanmak zorunda kalmışlardır. Bunlara örnek olarak Yavuz Semerci adlı gazetecinin sahip olduğu Radyo 24 ile Rus sermayeli RS FM (Rusya’nın Sesi) gösterilebilir. Medya holdinglerinden bağımsız olan haber radyoları özellikle genç kitlelerin ilgisini çekememekte ve bekledikleri reytingleri alamadıkları için reklam pastasından faydalanamamaktadırlar. Reklam alamayan haber radyoları ya holding kaynaklarından istifade

etmekte ya da kapanmak zorunda kalmaktadır. Haber radyolarının reklam pastasından yüksek oranda pay alamamalarının en büyük nedenlerinden biri gençlerin bu haber radyolarına önem vermemeleri ve radyoyu bir haber verme mecrasından çok bir eğlence ve müzik aracı olarak görmeleridir. Gençlerin ilgisini çekemeyen haber radyoları dinleyici araştırmalarında yüksek sıralarda çıkamamakta ve dolayısıyla da reklam verenin de ilgisini çekememektedir.

Üniversitelerin İletişim Fakültelerinin son sınıflarında eğitim gören geleceğin medya çalışanlarında yapılan bu araştırmada da görülmektedir ki gençlerin haber radyolarına yönelik bir merakı yoktur. Radyoda haber dinleme konusunda limitli davranan gençler haber içeriğine daha çok yeni medya ve sosyal medya aracılığı ile erişmektedir.

Yaklaşık eşit sayıda kadın ve erkeğin katıldığı araştırmada iletişim fakültesi son sınıf öğrencilerinin çoğunluğu günde 1 saatten az radyo dinlemektedir. Radyoyu çoğunlukla internetten dinlediklerini ve haber almak için TV ve interneti kullandığını belirtmişlerdir. İstanbul'da eğitim gören iletişim fakültesi öğrencilerinden oluşan örnekleme radyo ve haber dinleme alışkanlıkları ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Buna göre katılımcıların çoğunluğu, radyodan haber dinlediğini belirtmiştir. Ancak haber dinlemek için haber radyolarını tercih etmediklerini belirtmiştir. Radyo kanallarının haber bülteni yayınlaması gerektiğini belirtmişlerdir. İletişim fakültesi öğrencilerine göre saatte 4-5 dakikalık haber yayını radyolar için makul suredir.

Araştırmaya katılanların görüşlerinin cinsiyetlerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için gerçekleştirilen analiz sonucunda, yalnızca radyo dinleme süresinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği, haber bülteni dinleme, haber radyosu dinleme, haber bülteni yayınlama ve saatlik haber yayını süresi konusundaki görüşleri ise cinsiyetlerine göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında hazırlanan ve hipotezleri betimleyen ölçekteki ifadeler verilen yanıtlar değerlendirildiğinde, ölçekte yer alan ifadelerin anlamlarına göre radyo ve haber ile ilgili genel görüşlerin olumsuz olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre katılımcılara göre radyoda haber dinlemenin sıkıcı olduğu gibi radyoda haber başladığında kanalı da değiştirmektedirler. Ayrıca radyoda haber yayını süresi de kısa olmalıdır. Ayrıca yeni medya araçlarını da radyodan daha çok haber almak için kullanmaktadır.

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezler iletişim fakültesi son sınıf öğrencileri tarafından doğrulanmıştır. Buna göre üniversitelerin iletişim fakültelerinin son sınıfında eğitim alan öğrenciler haber radyolarını dinlemeyi tercih etmemektedir. Radyonun haber verme işlevi artık eski önemini kaybetmiştir ve TV ile Yeni Medyanın haber işlevi radyoya göre daha fazla önemsenmektedir.

Haber yayını yapan radyolar tercih edilmemekte, radyonun haber verme işlevinin eski önemini yitirdiği gözlemlenmektedir. Bunun nedeni ise TV ve yeni medya araçlarının haber işlevinin radyoya göre daha fazla önemsenmesidir.

KAYNAKÇA

- AKILLIOĞLU, Serpil; AZİZ Aysel; ÇOLAKOĞLU, Nuri; DAĞLI, Nevzat; GÖRÜN, Nurten; BAYIK, Hüda (1990). TRT, Düünden Bugüne Radyo-Televizyon. Ankara: Ajans Türk Matbaacılık
- AKSOY, Muammer (1960), "Partizan Radyo ve DP", Demokrasi ve DP, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- AYDIN, Oya Şakı (2005) "21. Yüzyılda Türkiye'de Ulusal Radyo Haberciliği: Ticari Kaygılar Aşılabilir mi?", İstanbul Ticaret Üniversitesi SBE Dergisi, Yıl 4, Sayı 7.
- AZİZ, Aysel (2002). Radyo Yayıncılığı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- BİRSEN, Özgül (2012) “Yerel Radyoculuğun Çıkmazları”, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi E-Dergisi, Sayı 3.
- CROOK, Tim (2002) *International Radio Journalism*, London: Routledge.
- ÇİFTÇİ, Selen (2011). Yazılı Basında Haber Cümlelerinin Analizi, *Turkish Studies – International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* , Volume 6/1 Winter 2011, pp.925-938, Turkey , Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2018>
- DURAN, Ragıp (2003) “Bir Haber Medyası Olarak Radyo”, *Radyo ve Radyoculuk*, İstanbul: İletişim Vakfı Yayınları.
- <http://www.ekyerlestirme.net/en-cok-tercih-edilen-vakif-ve-devlet-universiteleri-2657.html>
- HÜLLEN, Peter; KARG, Thorsten (2013) *Manual for Radio Journalism*, Berlin: DW Akademie Berlin.
- KAPTAN, Ali (1999). *Radyo-Televizyon Haberciliği ve Metin Yazma-Röportaj Teknikleri*, İstanbul: Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- KARS, Neşe (2013) *Haberin Tarihi, Kuramları, Söylemi ve Radyo Televizyon Haberciliği*, 3. Baskı, İstanbul: Derin Yayınları.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur (2010) *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KÜÇÜKBASMACI, Gülten (2013). Elektronik Çağda Sözü Satıcıları: Radyo ve Televizyon, *Turkish Studies – International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/4 Spring 2013, pp.1063-1080, Ankara Turkey. Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4708>
- MEB (2008) *Radyo Haberciliği*, Ankara: Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi
- MUTLU, Erol (1994) *İletişim Sözlüğü*, Ankara: Ark Yayınevi.
- OSKAY, Ünsal (1971). *Toplumsal Gelişimde Radyo ve Televizyon*, Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- TEKİNALP, Şermin (2003) *Camera Obscura’dan Synopticon’a Radyo ve Televizyon*, İstanbul: Der Yayınları.
- TILIÇ, Doğan (1998). *Utaniyorum Ama Gazeteciyim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TOKGÖZ, Oya (1981) *Temel Gazetecilik*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- TUFAN, Fırat; ÖZKOÇAK, Yelda (2012) “Çevre Duyarlılığı Kazandırmada Özel Radyo Haberlerinin Rolü”, *İÜ İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 42.
- ULUTAŞ, Selçuk (2009) *Radyonun Yapısal Dönüşüm Sürecinde Habercilik Anlayışı*, Konya: Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- USLUATA, Ayseli (1997). *İletişim*. İstanbul: İletişim Yayınları

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

KUYUCU, M., İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Radyoda Yayınlanan Haber İçeriğine Ve Haber Radyolarına Bakışı Üzerine Bir Araştırma, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 669-688, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8100>, ANKARA-TURKEY

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MUKÂYESELİ HUKUK
DİSİPLİNİNİN BAŞLANGIÇ EVRESİNE ELEŞTİREL BİR GİRİŞ:
BİR OSMANLI HUKUKÇUSU MİŞON VENTURA'NIN
MUKÂYESELİ HUKUK DÜŞÜNCESİNE TAHLİLİ BİR
YAKLAŞIM***

*Sinan OKUR***

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat reformu ile başlayan modernleşme sürecinin tebârüz ettiği en önemli alanlardan birisi hukuktur. Batılılaşma yönündeki güçlü eğilim 1858 tarihli Arâzi Kânûnnâmesi ile Ahmet Cevdet Paşa'nın (1822-1895) ısrarı ve çabalarıyla hazırlanan Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye (1869-1876) istisna edilirse Cumhuriyet dönemine kadar sürmüş ve Cumhuriyet dönemindeki külli resepsiyon ile tekâmül noktasına ulaşmıştır. Her şeye rağmen bu sancılı sürecin fikri anlamda oldukça münbit ve hareketli olduğunu kabul etmek yerinde olacaktır. Cumhuriyet dönemi devlet adamlarının külli resepsiyon kararıyla batı kânunları lehine neticelenen süreç, kânunların karşılaştırıldığı, birçok verimli tartışmanın yapıldığı ve hukukun değişik alanlarında mukâyeseli eserlerin ortaya konduğu bir zaman dilimi olarak Türk hukuk târihi açısından oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Bu anlamda o günkü hukuk fakültesinin de programına alınan mukâyeseli medeni hukuk dersinin ifası Profesör Mişon Ventura 'ya tevdi edilmiş ve Ventura ders takrirlerini Mukâyesesi-i Kavânin-i Medeniye ismiyle bastırmış ve devam eden yıllarda da bu dersi vermeye devam etmiştir. Ventura'nın eseri gerek Türk hukuk târihinde gerekse umûmî hukuk târihinde önemli bir kilometre taşı teşkil etmektedir. Bu önemine rağmen Prof. Bülent Davran'ın mücmel değerlendirmesi dışında esere pek az değinilmiş ve Ventura'nın görüşleri şimdiye kadar eleştirel bir tetkikin konusunu teşkil etmemiştir. Bu çalışmada öncelikli olarak Ventura'nın Mukâyesesi-i Kavânin-i Medeniye isimli eserinin önsözünde serdettiği görüşler mukâyeseli hukukun bugün geldiği noktayı nazardan tetkik edilecektir.

Çalışmada takip edilecek usûl ise özetle şöyle sıralanabilir. Çalışmada mukâyeseli hukukun tanımını müteakip, modern dönemde yazılmış mukâyeseli hukuk eserlerindeki iki başlık, mukâyeseli hukukun diğer disiplinlerle olan ilişkisi ve mukâyeseli hukukta gaye problemi, Ventura'nın görüşlerinin değerlendirilmesindeki ana çerçeveyi çizecektir. Mukâyeseli hukukun diğer disiplinlerle ilişkisinin

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi, El-mek: sinanokr@gmail.com

değerlendirilmesi bağlamında, Ventura'nın mukâyeseli hukuku sadece hukuk târihine taalluk eden boyutuyla ele almış olması hasebiyle, diğer disiplinler ile alakası değerlendirme dışında tutulmuştur. Gaye problemi ise çalışmanın en merkezi konusu olup, Ventura'ya yöneltilebilecek temel eleştirilerin odak noktasını teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mişon Ventura, Mukayeseli Hukuk, Osmanlı İmparatorluğu

A CRITICAL INTRODUCTION TO THE EARLY HISTORY OF COMPARATIVE LAW IN THE OTTOMAN EMPIRE: AN ANALYSIS OF THE THOUGHTS OF AN OTTOMAN JURISTS MISON VENTURA

STRUCTURED ABSTRACT

In the Ottoman Empire, one of the most important areas of the modernization process that began with the Tanzimat reforms is the law. A strong tendency towards westernization, instigated at the insistence and efforts of Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895), proceeded until the Republican era, with the exception of Arâzi Kânûnnâmesi (1858) and Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye (1869-1876). This process reached its evolution with a full reception of foreign law in the Republican era. Despite a range of critiques, it must be acknowledged that this painful process was quite fertile and intellectually active. The modernization process resulted in substantial adoption of Western law, due to the acceptance of foreign law by the statesmen of the Republican era.

This law-building process was the result of significant analysis, comparison of various legal codes, and detailed discussion and dialogue, along with many publication works in a range of law areas. The era, thus, is quite important in the Turkish history of law. Due to this significant process at the time, comparative civil law curricula and lectures had been added to the schedule of the law faculty of that day, and Professor Mison Ventura had been appointed as a lecturer in this area. He printed his notes as a book entitled, *Mukâyese-i Kavânin-i Medeniye*, and he continued his lectures in later years. In both the Turkish history of law and the general history of law, Ventura's work has become a milestone and marker.

Despite its importance, however, and with the exception of Prof. Bülent Davran's short critique, Ventura's work has not been referenced frequently, and the author's views have not been critically examined. The current article fills this gap. In this article, Ventura's views that are asserted and outlined in the preface of *Mukâyese-i Kavânin-i Medeniye*, are examined on the basis of modern comparative law.

In this article's analysis of Ventura's work, two procedures upon which modern doctrine of comparative law is based are defined, and it is illustrated that Ventura's procedure has been identified as micro procedure of comparative law. By utilizing the systematics of the modern comparative law works, the relations between comparative law and other disciplines is illuminated, the views of the modern doctrine is

briefly discussed, along with the author's perspective within the scope of the relation between comparative law and the history of law, and the functions of comparative law are outlined. Some disciplines of the modern doctrine, such as sociology or anthropology and their relations to comparative law, are not included in this study, as Ventura does not mention these disciplines in his work. That author considers that comparative law and the history of law are parts of one discipline, and each one of them completes the other. It is determined that the author's view is similar to the modern doctrine.

Ventura expects that comparative law shall be realistic and pragmatic, which centers the law systems in force as the subject of the comparative law. Ventura determines that there are two functions with which comparative law is charged - the improvement of national law, i.e., gap-filling, and the functions of comparative law regarding economy-law perspective. In fact, the author considers these two functions to be the purpose of comparative law. As for the improvement of national law, the role of comparative law in this area, through the example of international sales law, is argued.

As a result, the author claims that either receiving or remaining insistent about the national law might be a solution, in line with the modern doctrine and also the author's perspective. Regarding gap-filling, the author, pertaining to the consequences of comparing Western law and national law, states that there could be similarity or diversity. As a result, the basic philosophy of Western law would help national law fill its gap in the case of similarity; on the other hand, in the case of diversity, the law which provides better provisions for the protection of economic needs will be determined and the reception of it will become necessary. In the first case, the reasons of the solution of an issue in the Western law will be added to the solution of the national law and the national law will be strengthened. Therefore, the author does not have an opinion that centers the Western law; he considers the Western law as an instrument which legitimizes the solutions of the comparative law.

On the subject of gap-filling by comparison, Ventura, in accordance with the modern comparative law approach, gives comparative law one more function, which is the solution of not legalization of some issues by lawmakers, consciously or unconsciously. The author claims that when two different codes have the same solution to an issue, that means these two codes have the same basic principle which leads us to understand they have the same philosophy. If that is the case, the issues that are not solved could be solved through the basic principles and the philosophy. Conversely, when the codes having the same solution to the issue does not lead us to them having the same philosophy, the author's views about this topic are debatable.

According to Ventura, the most important function of comparative law is preparing codes that will serve to increase social welfare and the wealth of nation. Put another way, the author considers the improvement of the West is based on preparing codes that suit the economic needs; therefore, he believes that we could have the same improvement if we follow the same method. In another work by this author, the author mentions an argument about whether or not the law

as a science is independent, even though he does not reveal a committed response, and he shows his hesitation about the topic. Hence, it is clear that the author does not regard comparative law as an independent discipline; he considers it to be an instrument.

Ventura's view about the economy-law relation, within the realm of the three approaches to this topic, seems to be one of liberal thoughts; in particular, it is determined his views are close to the ideas of Weber and the economic analysis. Consequently, the fundamental criticism aimed at Ventura is that he seems to work within a limited framework and intellectual paradigm, restricted by very popular phrases like improvement, prosperity, and welfare, regarding the purpose of comparative law. This intellectual paradigm leads the author to consider comparative law as a method, rather than an independent discipline. The effects of his pragmatic approach are seen in later years, and it prevents comparative law from becoming an independent discipline. All in all, despite this fundamental criticism, however, Ventura's work is far beyond his era.

In this current article, the following steps and topics are covered. Following a definition of comparative law, there is discussion of the two titles of modern comparative law works, the relations between comparative law and other disciplines, and the purpose of comparative law. These topics will lay out the basic framework of the critique of Ventura's views. Within the scope of the relations between comparative law and other disciplines, only the history of law is a subject of this study, since Ventura also only mentions the relation between comparative law and the history of law. The purpose issue is the center of this current study, and is also the focal point of the critique of Ventura.

Key Words: Comparative Law of an Ottoman Jurists Mison Ventura,

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat reformu ile başlayan modernleşme sürecinin tebâruz ettiği en önemli alanlardan birisi hukuktur. Batılılaşma yönündeki güçlü eğilim 1858 tarihli Arâzi Kânûnnâmesi¹ ile Ahmet Cevdet Paşa'nın (1822-1895) ısrarı ve çabalarıyla hazırlanan Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye² (1869-1876) istisna edilirse Cumhuriyet dönemine kadar sürmüş ve Cumhuriyet dönemindeki külli resepsiyon ile tekâmül noktasına ulaşmıştır. Her şeye rağmen bu sancılı sürecin fikri anlamda oldukça münbit ve hareketli olduğunu kabul etmek yerinde olacaktır. Cumhuriyet dönemi devlet adamlarının külli resepsiyon kararıyla batı kânunları lehine neticelenen süreç, kânunların karşılaştırıldığı, birçok verimli tartışmanın yapıldığı ve hukukun değişik alanlarında mukâyeseli eserlerin ortaya konduğu bir zaman dilimi olarak Türk hukuk târihi açısından oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Bu anlamda o günkü hukuk fakültesinin de programına alınan mukâyeseli medeni hukuk dersinin³ (Kubalı, 1973, s.3,14 vd.; İhsanoğlu, 2010, s.649 vd.; ifası

¹ **AYDIN, M.** Akif, TDV Ansiklopedisi Arazi Kanunnamesi maddesi : <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c03/c030200.pdf> (E.T. 09.05.15)

² **KAŞIKÇI, Osman**, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, 1997

³ Mukayeseli Hukukun Osmanlı hukukçularınca ne derece önemsendiğine delalet etmek üzere 1909 yılı gibi, mukayeseli hukukun oldukça genç bir disiplin sayılabileceği bir tarihte çıkartılmış bulunan "İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânin Mecmûası" na hâssaten işaret edilmelidir. Mezkûr mecmua üzerine yapılmış oldukça önemli bir çalışma için bkz.:

Profesör Mişon Ventura⁴'ya tevdi edilmiş ve Ventura ders takrirlerini Mukâyeseli Kavânin-i Medeniye⁵ ismiyle bastırması ve devam eden yıllarda da bu dersi vermeye devam etmiştir. Ventura'nın eseri gerek Türk hukuk târihinde gerekse umûmî hukuk târihinde önemli bir kilometre taşı teşkil etmektedir. Bu önemine rağmen Prof. Bülent Davran'ın mücmel değerlendirmesi dışında esere pek az değinilmiş ve Ventura'nın görüşleri şimdiye kadar eleştirel bir tetkikin konusunu teşkil etmemiştir. Bu çalışmada öncelikli olarak Ventura'nın Mukâyeseli Kavânin-i Medeniye isimli eserinin önsözünde serdettiği görüşler mukâyeseli hukukun bugün geldiği noktayı nazardan tetkik edilecektir.

Çalışmada takip edilecek usûl ise özetle şöyle sıralanabilir. Çalışmada mukâyeseli hukukun tanımını müteakip, modern dönemde yazılmış mukâyeseli hukuk eserlerindeki iki başlık, mukâyeseli hukukun diğer disiplinlerle olan ilişkisi ve mukâyeseli hukukta gaye problemi, Ventura'nın görüşlerinin değerlendirilmesindeki ana çerçeveyi çizecektir. Mukâyeseli hukukun diğer disiplinlerle ilişkisinin değerlendirilmesi bağlamında, Ventura'nın mukâyeseli hukuku sadece hukuk târihine taalluk eden boyutuyla ele almış olması hasebiyle, diğer disiplinler ile alakası değerlendirme dışında tutulmuştur. Gaye problemi ise çalışmanın en merkezi konusu olup, Ventura'ya yöneltilebilecek temel eleştirilerin odak noktasını teşkil etmektedir.

A. Mukâyeseli Hukukun Tanımı ve Ventura'nın Mukâyesede Takip Ettiği Usûl

Mukâyeseli hukuk, en az iki farklı hukuk sisteminin aynı problemi düzenleyen kuralları arasında (mikro mukâyeseli) veya genel olarak bu hukuk sistemlerinin bir bütün olarak umûmî esasları arasında (makro mukâyeseli), belirlenecek bir amaç doğrultusunda benzerlik veya farklılıkları anlamaya dönük hukuki disiplin olarak tanımlanabilir⁶ (Davran, 1968, s.8). Modern doktrinde mukâyeseli hukuk için iki tür metot öngörülmekte ve bu metotlar makro mukâyeseli ve mikro mukâyeseli olarak isimlendirilmektedir (Özsunay, 1976, s.39). Makro mukâyesede herhangi bir hukuk sistemi bir bütün olarak ele alınmakta adeta söz konusu hukuk sisteminin haritası çıkartılmaktadır. Herhangi bir somut problemi tartışmayan bu usûlde örneğin Fransız hukuk sistemi başlığı altında, bu hukuk sistemindeki kânun yapma tekniği, yargılama usûlü, hukukun kaynakları, içtihatlar, kânunların yorumuna ilişkin metotlar gibi hususlar mevzu edilmekte ve farklı hukuk sistemleri bu zaviyeden resmedilmektedir (Oğuz, 2003, s.34). Buna karşın mikro mukâyeseli olarak isimlendirilen usûlde, spesifik bir konu üzerinde örneğin sözleşmenin kurulması en az iki hukuk sistemi arasında farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koyacak biçimde mukâyeseli edilmekte ancak

DEMİREL, Fatmagül, Kütüphane Rafında Okuyucusunu Bekleyen Bir Yayın: İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânin Mecmûası, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2005 s. 755-765

⁴ 1881 yılında doğan Ventura ilkokuldan sonra önce Vefa İdadîyesini bitirmiş, ardından Sultaniye'den mezun olmuştur. Mezuniyeti müteakip Darülfünun Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'ye girmiş, buradan mezun olduktan sonra ise Dırama ve Selanik Ceza ve Ticaret mahkemelerinde üyelik, Selanik Hukuk Mektebinde hocalık yapmıştır. Bu görevi esnasında Adliye Nezaretinin Darülfünun mezunları için açtığı sınavı kazanarak eğitim için Paris'e gönderilmiş ve 21 Mart 1912 târihinde Paris Akademisi Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. Paris'ten dönüş sonrası Darülfünun Hukuk Mektebi'ne müderris (profesör) olarak atanacak ve bu kapsamda Mukâyeseli Hukuku Medeniye, Hukuk Felsefesi, Deniz Ticareti ve Roma Hukuku derslerinin tedrisi kendisine tevdi edilecektir. 1933 Reformu olarak bilinen reformla Darülfünun'un İstanbul Üniversitesine dönüşmesinin ardından önce geçici kadroya alınacak, bir yıl sonra ise Roma Hukuku Ordinaryus Profesörü olarak kesin kadroya girecektir. Kendisine isnat edilen 'Kazanç Vergisi beyan etmeme' üniversite hayatının sona ermesini netice verecek ve 29 Ekim 1934 günü görevinden ayrılacaktır. (Bu bölüm Ventura'ya ilişkin Rıfat N. Bali'nin Devletin Yahudileri ve 'Öteki' Yahudi isimli eserinden, Ventura'ya ayrılan kısımdan özetlenmiştir. Tafsilat için Bkz. BALI, Rıfat N., "Devletin Yahudileri ve 'Öteki' Yahudi", 2010) Ventura'nın eserlerinin listesi için bkz. **KARAYALÇIN**, Yaşar/**MUMCU**, Ahmet, Türk Hukuk Bibliyografyası 1727-1928, 1972 isimli eserden istifade ile hazırlanan liste için **BALI**, s. 216-217.

⁵ Eser 336 sayfa olup 1330 (1914) yılında İstanbul'da bastırılmıştır.

⁶ Buna karşın yabana atılmayacak bir görüş mukâyeseli hukukun anlaşılması bakımından, yapılacak şeyin onun ne olmadığının ortaya çıkarılması olduğunu savunmaktadır. Bu görüş için bkz. **ÖZSUNAY**, Ergun, Karşılaştırmalı Hukuka Giriş, İstanbul 1976 s. 23

konunun düzenlendiği hukuk sistemlerinin yukarıda izâh edilen umûmi hususlarda nasıl bir ayniyet ya da farklılık içerisinde olduğuna değinilmemektedir (Özsunay, 1976, s.39; Oğuz, 2003, s.34).

Ventura'nın eserinde makro-mikro ayrımında hangi usûlü takip ettiği sorusuna gelince, eserinde mukâyeseli hukukun tanımına yer vermeyen müellifin mikro usûlde bir mukâyese yaptığı söylenebilir. Zîrâ giriş kısmında mukâyeseye esas teşkil eden konunun düzenlendiği hukuk sistemlerini seçerken hangi sâikle hareket ettiğini izâh sadedinde bu hukuk sistemlerine ilişkin bilgi vermekte ise de, çalışmanın esas bölümünde her bir somut konunun her üç hukuk sisteminde nasıl düzenlendiğini anlatmakta ve bunları mukâyese etmektedir. Eserinde Fransız Medeni Kânunu (CC), Alman Medeni Kânunu (BGB) ve Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin borçlar hukukuna ait en temel konularını mukâyese eden müellifin eseri üç hukuk sisteminin borçlar hukukuna ilişkin, borç, borcun kaynakları, sözleşmenin kurulması vs. gibi en temel konularını mikro usûlde karşılaştıran bir çalışmadır.⁷

B. Mukâyeseli Hukukun Diğer Disiplinlerle İlişkisi Bağlamında Ventura'nın Görüşlerinin Değerlendirilmesi

I. Hukuk Târihi ve Mukâyeseli Hukuk

Aralarında derin ve komplike bir ilişki bulunan hukuk târihi⁸ ve mukâyeseli hukukun nasıl bir dayanışma içinde olduğunun izâhı hukuk târihine ne gibi vazîfeler terettüp ettiğinin izahını zarûri kılmaktadır. Doktrinde hukuk târihine üç türlü vazîfe atfedilmekte olup, bu vazîfelerden ilkinde göre, hukuk târihi oldukça dar bir çerçeveden ele alınmakta, hukuk târihçisinin görevi, kendisine konu edindiği hususta herhangi bir katkı sunmaksızın konuyu olduğu gibi aktarmaktan diğer bir deyişle bir "tespit"ten ibaret kabul edilmektedir (Özsunay, 1976, s.27; Çağıl, 1971, s.302). Birinci vazîfesinden farklı olarak düşünsel bir süreci ifade eden ikinci vazîfeye göre ise yapılacak şey; bugün kendisine uyulması hususunda ortak bir kanâat oluşan ve kendisine uyulmanın zorunlu olduğu hukuk kuralının bu sürece nasıl geldiği üzerine tefekkür etmekten ibarettir (Özsunay, 1976, s.27). Son vazîfe ise söz konusu hukuki müessesenin nasıl meriyet kazandığını göstermektir (Çağıl, 1971, s.303). Hukuk târihinin bahsedilen vazîfeleri ışığında hukuk târihi-mukâyeseli hukuk arasındaki ilişkiye ilişkin tespit edilecek ilk husus, hukuk târihinin bahsi geçen vazîfeleri dolayısı ile mukâyeseli hukuk çalışmalarında yardımcı bir disiplin olarak ciddi bir vazîfe ifa ettiğidir. Zîrâ hukuki müesseseleri mukâyese eden hukukçu, şayet söz konusu müesseseye ilişkin farklı çözüm tarzlarına tesadüf ederse, çözüm tarzlarındaki farklılığın anlaşılması çoğu zaman ancak hukuk târihine müracaatla mümkün olacaktır. Çünkü birçok hukuki kurum bağlı olduğu zaman ve mekânın gerektirdiği şartların bir ürünü olup, çözüm tarzlarındaki "ratio legis" ancak hukuk târihinin yardımıyla mümkün olacaktır. Hukuk târihi esasen hukuki kurumları belli bir zaman ve

⁷ Gerçi müellif zaman zaman ancak bir makro mukâyesede tesadüf edilebilecek 'Kezalik ecnebi kavanin-i medeniyesi içinde mecelleye en ziyade tevâfuk eden kânun Almanya kânunudur' (VENTURA, Kavânin, s. 9) gibi gerekçesini açıklamadığı cümleler kullansa da bu durum Ventura'nın eserini mikro mukâyese olarak isimlendirmeye mâni değildir. Ventura, Alman Medeni Kanunu'nu Mecelle'ye en yakın kanun olarak nitelendirirken CEMALEDDİN Efendi, İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânin Mecmuası'nda (1325, Sene: 1, Cilt: I, Sayfa: 22-32) şu satırlarla Fransa Medeni Kanunu ile Mecelle'nin kaynaklarının aynı olduğunu beyan etmektedir. '(...) Kanûn-ı Medenî ile Mecellenin esâsâtı da birdir, her ikisi ayn menba'-ı pür-feyz ve hükümetden, ahkâm-ı fihkiyyeden muktebesdir. Cümlelerin ma'lûmudur ki, Kod Napolyon tesmiye edilen Fransa Kanûn-ı Medenîsi, Napolyon'un Mısra girdiği zaman Mısır kütübhânelerinde mevcûd mü'ellefât-ı İslâmiyeden, kütüb-i fihkiyyeden tercüme ve ictibâs edilmiştir. Mısır kütübhânelerindeki mü'ellefâtın ekserisi mezheb-i Şâfiye sâlik ulemâ' ve fukahâ-yı kirâmın âsârından bulunduğu cihetle ekser hususâtta Fransa kanûnunun mezheb-i Şâfiye tevâfuk ettiği görülüyor.' Söz konusu makalenin transkripsiyonu için bkz. CEMALEDDİN, Mukayese-i Kavânin -i Medeniyeye, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye-Fransa Kanûn-ı Medenîsi Kitab'ul-Büyû, (Çev. Seda ÖRSTEN ESİRGİN) AÜHFD, 61 (2) 2012: 809-818

⁸ Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki hukuk fakültelerinde hukuk tarihi dersinin ihdasına ilişkin olarak bkz. YÖRÜK, A. Adem, Hukuk Tarihi Dersinin İhdâsı ve Mahmud Esad Seydisihrî, İÜHFM C. LXX, 2012, s. 479 – 494: <http://www.iudergi.com/tr/index.php/hukukmecmua>

yere tahsis ederek ve farklı hukuk sistemlerini dikkate almaksızın ele alırken, mukâyeseli hukuk daha ziyade hâlihazırdaki mevcut hukuk sistemleri veya bu sistemlerin bir kurumu arasındaki benzerlik veya farklılıkları, bu benzerlik veya farklılıkların tarihsel olarak nasıl oluştuklarını gözardı ederek mevzu edinir (Gordley, 2006, s.754).

Ventura'nın bu husustaki düşüncelerine gelince, müellif eserin başında çok detaylı bir biçimde olmasa da birkaç cümle ile mukâyeseli hukuk-hukuk târihi ilişkisine değinmektedir. Ventura her ne kadar konuya çok detaylı bir biçimde değinmemiş olsa da, konuya değiniş târihi itibariyle bunun erken ve önemli bir öngörü olduğunu belirtmek gerek. Ventura'nın bu husustaki düşüncesine gelince müellife göre **'mukâyeseli-i kavânin, târih-i hukuk ilminin mütemmimidir. Filhakika târih-i hukuk muhtelif zamanlarda ihtiyâcâtı temin için ne gibi kavânin vaz' olunduğunu mukâyeseli-i kavânin ise muhtelif memleketlerde ihtiyâcâtı mahalliyeyi tatmin için ne gibi kânunlar vaz' olunduğunu ta'lim eder.**⁹ Alıntılanan cümlelerden anlaşılacağı üzere Ventura hukuk târihi ile mukâyeseli hukuku bir bütün olarak görmekte bunlardan her birinin yekdiğerini tamamladığını düşünmektedir.¹⁰ Dolayısı ile müellif bu düşüncesiyle yukarıda vurgulanan komplike, derin ayrılmaz ilişkinin farkındadır.¹¹ Müelliften nerdeyse bir asır sonra hukuk dünyasında mukâyeseli hukukun en önemli isimlerinden sayılan Zweigert/Kötz'ün ifadesiyle “aynı ağacın köklerinden” (Zweigert, 1996, s.8) gelen bu iki disiplinin ilişkisini izâh bâbında serdedilen düşünce kısa fakat son derece isabetlidir. Müellif ikinci cümlesinde ise hukuk târihi-mukâyeseli hukuk ilişkisinde yukarıda ifade edilen önemli bir farkı hemen hemen aynıyla ifade etmektedir. Müellif hukuk târihinin zaman boyutuna vurgu yapmış, mukâyeseli hukukun ise hâlihazırda mevcut bulunan hukuk sistemlerinin çözüm tarzları ile ilgilendiğini belirtmiş ancak literatürde “dikey karşılaştırmalı hukuk” (vertikale Rechtsvergleichung) (Özsunay, 1976, s.28) olarak isimlendirilen karşılaştırmalı hukuk târihine değinmemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla müellif için mukâyeseliye konu olacak hukuki müessese yaşayan bir hukuk sisteminin parçası olmalıdır.¹² Ventura'nın mukâyeseli hukuku mevcut hukuk sistemlerine hasretmesi ise onun mukâyeseli hukuk üzerinden ulaşmayı hedeflediği gaye ile yakından ilgilidir. Zîrâ müellif, gerek mukâyeseli hukuk üzerinden hedeflediği sonuç ve gerekse mukâyeseli hukukun mevzusuna çizdiği sınır ile son derece gerçekçi (realist) ve faydacı (pragmatist) bir tavır içindedir. Sonuç olarak hukuk târihi-mukâyeseli hukuk ilişkisinde müellifin görüşlerinin isabeti bir yana, bu ilişkiye çok kısa da olsa eğilmiş olması yaşadığı zaman açısından önemlidir.

II. Mukâyeseli Hukukta Gaye

Mukâyeseli hukukun tanımı içinde bir unsur olarak bulunması tartışmalı olan “gaye”nin mukâyeseli hukukta önemli bir yer teşkil ettiği izâhtan vârestedir. Esasen mukâyeseli hukukta belirlenebilir tek bir metodun olmayışı, mukâyeseli hukuk ile takip edilen amaçların çeşitliliğine sebep olmaktadır.

⁹ VENTURA, Kavânin, s. 3. Görüldüğü üzere müellif mukâyeseli hukuku “mekân” kavramıyla, hukuk tarihini ise zaman kavramıyla kayıtlamaktadır. Halbuki mukâyeseli hukuk bir konuyu farklı zaman ve mekan perspektifinden mevzu edinebilir. Örneğin “Roma Hukuku'nda ve Amerikan Hukuku'nda Evlilik” başlıklı bir çalışma gerek zaman itibariyle gerekse mekan itibariyle farklı zaman ve mekanlara yayılan bir mukâyeseli çalışmadır. Bu yüzden SCHNITZER ise ‘hukuk tarihinin, hukuku zaman boyutuyla, mukâyeseli hukukun ise mekân boyutuyla ele aldığı’ şeklindeki düşüncenin doğru olmadığını kanâatindedir. Bkz. SCHNITZER, Adolf, Vergleichende Rechtslehre, 1961, s. 22

¹⁰ Krş. GORDLEY, s. 754

¹¹ İki disiplin arasındaki zaruri ilişkinin gözardı edilmesi bir noktada gerek hukuk tarihçileri için gerekse mukâyeseli hukuk disiplini ile uğraşanlar için örneğin belli bir zaman ve yerdeki hukuki müessesenin gelişiminin başka bir yerdeki hukuki gelişimi dikkate alınmaksızın araştırılabileceği şeklindeki kabul bir takım müşterek yanlışlara sebebiyet vermektedir. GORDLEY, s. 763

¹² DAVRAN, ise mukâyeseli hukuku hukuk târihinden ayırırken “mukâyeseli” kıstasını kullanmakta ve mukâyeseli hukuku hukuk târihinden ayıran şeyin bu mukâyeseli kıstası olduğunu ifade etmektedir. DAVRAN, s. 19.

Ancak mukâyeseli hukukta takip edilecek gayeler çok çeşitli olabilmekle birlikte eserlerin umûmiyetle şu gâyelerden birisini takip ettiği müşâhede edilmektedir (Davran, 1968, s.6; Örücü, 2007, s.53 vd.).

- Milli hukukun ıslahı ve boşluk doldurma
- Milli ve milletlerarası hukukun birleştirilmesi/yeknesaklaştırılması¹³
- Hukuki müesseselerin açıklanması/yorumlanması
- Hukuk târihi ve felsefesi çalışmalarının derinleştirilmesi

1. Milli Hukukun Islahı

Medeniyetler arasında zamana ve şartlara bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar farklılık gösterse de, evveleminde sorunlar arasında ciddi benzerlikler de mümkün olmaktadır. Esasen “milli hukukun ıslahı” ifadesi mukâyeseye konu hukuk sistemlerinden birisinin üstünlüğünü veya daha iyi olduğunu telmih etse de, bu şart değildir. Hâlihazırda Avrupa’da yapılan mukâyeseli hukuk çalışmaları merkeze alınan hukuk sisteminin üstünlüğü gibi bir algıya bağlı kalmaksızın farklı çözüm tarzlarını görme amacına mâtuftur. Daha basit bir deyişle mukâyeseye neticesinde çıkacak netice milli hukukun çözüm tarzında ısrarlı olunması gibi bir kanâate de müncer olabilir. Durum Avrupa’daki üç önemli hukuk kültürü Alman, Fransız ve İngiliz hukuku açısından bu merkezdeyken, diğer ülkeler açısından bahsedilen hukuk sistemlerinin yönlendirici bir rol oynadığı ise yadsınamaz bir gerçektir. Örneğin yoğun bir mukâyeseli hukuk tecrübesinin ürünü olan Milletlerarası Taşınır Mal Satımına İlişkin Konvansiyon (CISG) Avrupa’da yapılan birçok hukuk reformuna kaynaklık etmiştir. Fakat CISG’in da öyle ya da böyle büyük ölçüde bahsi geçen üç hukuk kültürünün etkisi altında hazırlandığı, bilhassa Anglosakson hukukunun ciddi bir etkisinin olduğu izâhtan vârestedir. Anglosakson hukukunun ifa engellerine ilişkin “*breach of contract*” konsepti öncelikle CISG’in ifa engelleri sisteminin merkezine oturmuş, örneğin Litvan Borçlar Kânunu reformunda CISG’in etkisi altında hazırlanan Avrupa Sözleşme Hukuku Temel Prensipleri (PECL) esas alınmıştır. Yine borçlar hukukunu büyük ölçüde revize eden gerek Almanya gerekse

¹³ Burada müstakil olarak değerlendirilmeyecek olan bu amaç bugün belki de mukâyeseli hukukun en önemli fonksiyonunu teşkil etmektedir. Mukâyeseli hukukun bu işlevine erken dönemlerde değinilmiş olsa da bu çoğunlukla inandırıcı bulunmamış, hatta bugün bile mukâyeseli hukuk tavassutuyla gerçekleştirilmeye çalışılan yeknesaklaştırma çalışmaları gerçekçi olmaktan uzak olmakla itham edilmiş ve tereddütlerle karşılanmıştır. Ne var ki yüzyıl önce çoğu hukukçu tarafından ütopya olarak nitelendirilen yeknesak hukuk, Ernst Rabel’in iki ciltlik, bilhassa Avrupa satım hukuklarını mukâyeseli biçimde tetkik eden çalışmasının (Das Recht des Warenkaufs, Eine Rechtsvergleichende Darstellung, 2 Bände, 1936, 1958) öncülük ettiği ULIS’le ilk defa kuvveden fiile geçmiş, CISG ile ise ilk tekâmül evresini tamamlamıştır. Bugün dünyanın en önemli ekonomilerinin kabul ettiği, Viyana Satım Hukuku olarak da isimlendirilen, Milletlerarası Taşınır Mal Satımına İlişkin Birleşmiş Milletler Konvansiyonu (CISG)’na göre tacirler arasında çıkacak ihtilaflara, aksi taraflarca kararlaştırılmadığı sürece tarafların milli hukukları değil CISG hükümleri uygulanacaktır. Ventura’nın bu husustaki düşüncelerine gelince, kendisi bilhassa iki kânunun mevzularının beynelmilel mahiyeti haiz olduğunu, bunların ticaret ve ceza kânunları olduğunu, bunlar üzerinde bunların oluştukları mahalli çevrenin etkisinin pek az olduğunu ifade etmektedir. Mukâyeseli hukuk için bugün en önemli vazife ve gaye olduğunu ifade ettiğimizi hukuk yeknesaklaştırılması hususunda ise gerçekten erken sayılacak ve altı çizilmesi gereken bir öngörüyle aynen şöyle söylemektedir. ‘...*Kavânini Ticariyenin mukâyesesinde diğer bir faide vardır ki o da kavâninin ittihâdudur. Çünkü muhtelif milletlerin ticaret kânunlarının tehâlûfû beynelmilel bir mahiyeti haiz olan ticaret muamelelerinin hüsnü cereyanını iştigal eder.*’ (VENTURA, Vecaib, S. 15-16) Ventura devam eden satırlarda tabiiyetleri farklı olan tacirlerin aralarında vuku bulacak ihtilaflarda, sorunun çözümüne ilişkin farklı kânunların ortaya çıkarabileceği sorunları halletmek adına milletlerarası geçerliliği olan ve içeriği belli olan bir kânunun bütün sorunları çözeceği düşüncesindedir. Hukukun birleştirilmesine dönük çabaların özet bir anlatımı için bkz. LİMPENS, Jean, Hukukun Birleştirilmesi Yeni Bir Bilim Dalı (Çev. Özer SELİÇİ), İstanbul Üniversitesi Mukâyeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 7 (1971), s. 27-42. Aynı şekilde bilhassa sözleşmeler hukuku alanındaki yeknesaklaştırma çabaları için Bkz.: OĞUZ, Arzu, Sözleşmeler Hukuku Alanında Hukukun Birleştirilmesi, AÜHFD, C. 49, S. 1-4, 2000, s. 31-65. <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-2000-49-01-04/AUHF-2000-49-01-04-Oguz.pdf> (E.T. 09.05.15)

Hollanda, bu sürece uzun süreli, yoğun bir emeğin mahsulü olan mukâyeseli hukuk çalışmaları neticesinde gelmiştir. Aynı şekilde târihsel durum da bugünkü durumdan farklı olmayıp, Fransız Medeni Kânunu (CC), Alman Medeni Kânunu (BGB) veya İsviçre Medeni Kânunu (ZGB) hep mukâyeseli çalışmalar neticesinde doğmuştur (Oğuz, 2000, s.43). Bu minvalde bugün de kânunlaştırma çalışmalarında aynı yol takip edilmekte ve mukâyeseli çalışmalardan büyük ölçüde istifade edilmektedir. Mukâyeseli hukuk çalışmalarının milli hukukun ıslahında nasıl bir rol oynadığı veya oynayabileceği böylece izâh edildikten sonra, Ventura'nın bu husustaki görüşlerinin tahliline geçmeden önce peşinen ifade etmek gerekir ki müellif bu konuda da izâh edilen düşünceyle büyük bir paralellik içindedir. Mukâyeseli hukukun o gün için Avrupa'da son derece ileri bir seviyede olduğunu ifade ederek başlayan Ventura'nın düşünceleri şöyledir: *'Avrupa'da yeni bir kânun yapılacağı zaman bu babda teşkil olunan komisyon-u mahsus âzâsından her biri emr-i taknîni kendilerine havale olunan mevâdd hakkında kavânin-i ecnebiyye ahkâmına dair birçok tettebbuatta bulunur ve netice-i tettebbuâtını mutala-ı zâtîyesi ile beraber bir rapor tarzında rûfekâsına bildirir. Hatta kânunun esbâbı mûcibe lâyihasında mevadd-ı muhtelif hakkındaki kavanin-i ecnebiyye ahkâmından bahis olunur.'* (Ventura, 1914, s.3).

2. Boşluk Doldurma

Yukarıdaki izâhatla birebir örtüşen bu bilgileri aktaran müellif devam eden satırlarda ise daha önemli bir konuya değinmekte ve bir ülkenin büyüklüğü ve medeniyet seviyesi gibi hususların o ülkede ortaya çıkacak hukuki ihtilafları arttırdığı, dolayısıyla bu gibi ülkelerin bir kânunun faydalarını tecrübe etmek açısından daha müsait olacağını ifade etmektedir (Ventura, 1914, s.3). Peki müellif milli hukuk perspektifinden bakılacak olursa, mukâyesenin milli hukuka bakan yönüyle nasıl bir gaye takip etmektedir? Müellife göre *'Esasen hukukumuzun garp hukuku ile mukâyesesinden ya muvâfakat ya mugâyeret ahkâmı tezâhür eder. Muvâfakat halinde ahkâmı hukukiyemiz daha iyi anlaşılmış olur. Zîrâ bu takdirde ahkâmı hukukiye-i garbiyenin istinat ettiği esbâb-ı mûcibe bizde dermeyeran olunan sebep ve illetlere inzimâm eder. Bittabî bir hükmün istinat ettiği esbâb-ı mûcibe ne kadar taaddüt ederse o hükmün isâbeti o derece teeyyüt etmiş olur.'* (Ventura, 1914, s.4). Müellifin ifadesini açmak gerekirse, yapılacak mukâyesene neticesinde milli hukuk ya batı hukukuyla benzerlik gösterecek ya da milli çözüm tarzının batı hukukundan farklı olduğu anlaşılacaktır. Birinci ihtimalde yani mukâyeseye konu olan probleme ilişkin gerek milli hukukun gerekse batı hukukunun çözüm tarzının aynı olduğu durumda, batı hukukunun aynı çözüme ulaşırken geliştirdiği gerekçeleri milli çözüm tarzına eklemek mümkün olacaktır zîrâ sonuçta farklı yollar kullanılsa da çıkılan kapı aynıdır. Bu anlamda gerekçelerin çoğalmasa ise, probleme ilişkin milli hukukta önerilen çözüm tarzının isabetini teyit edecek, diğer bir ifadeyle güçlendirecektir. Buradan hareketle müellifin ilk etapta batı hukukunu merkeze alan bir anlayış içinde olmadığı, mukâyeseli hukuku milli hukukun çözüm tekliflerini meşrulaştırmaya yarayan bir araç olarak gördüğü söylenebilir. Modern hukukta mukâyeseli hukuka izâfe edilen vazîfelerden bir diğeri ise hukuki boşlukların mukâyesene usûlüyle doldurulmasıdır (Örücü, s.55 vd.). Esasen mukâyeseli hukukun kanunda düzenlenmemiş hususların bir karara bağlanmasında bir araç olarak kullanılması, mukâyeseli hukukun bir yorum yöntemi olarak benimsenip benimsenemeyeceği problemi ile yakından ilgilidir, zîrâ boşluk doldurma son tahlilde bir yorum faaliyetidir. Savigny'ye dayanan klasik dört yorum metoduna mukâyeseli hukukun eklenmesi hususunda doktrinde bir birlik olmamakla birlikte Zweigert/Kötz İsviçre Medeni Kanunu (ZGB) m. 1'den yola çıkarak bunun pekâlâ mümkün olduğunu ifade etmektedir (Zweigert, Kötz, 1996, s.17; Kischel, 2015, s.77). Madde metni soruna ilişkin kanunda açık bir düzenleme bulunmadığı durumlarda, hâkimi öncelikle örf ve âdete yönlendirmekte, burada da uygulanacak bir hüküm bulunmaması durumunda, kendisi şayet kanun koyucu olsa idi nasıl hüküm ihdas edecek idiyse öyle hüküm vermesini emretmektedir. ZWEIGERT/KÖTZ'e göre buradaki kilit cümle 'kendisi kanun koyucu olsa idi' şeklindeki ibaredir. Zîrâ bilindiği üzere kanun koyucu kanunları

hazırlarken zaman zaman bizzat mukayeseli hukuk verilerinden yararlanmaktadır. Buradan hareketle hâkimin de aynı şekilde mukayeseli hukuk verilerinden istifade edebileceği söylenebilecektir.

Modern mukâyeseli hukuk anlayışı ile uyumlu olarak Ventura'nın da varmak istediği gaye sadece batı hukukunun çözüm gerekçelerini milli hukuka eklemek olmayıp, mukâyeseli hukuk yardımıyla çok daha önemli bir sorunun hallidir. Bu sorun kânun koyucunun bilinçli ya da bilinçsiz olarak bazı hususları kânunda düzenlememesi halidir. Müellife göre mukâyeseli hukukun milli hukuka bakan yönüyle en önemli işlevi hukukta boşluk olarak isimlendirilen bu durumda ortaya çıkmaktadır. **'Bundan mâada mukâyeseyi kavânin îânesi ile bizim ahkâmımıza muvâfık olan ahkâmı kânuniye-i ecnebiyenin istinat ettiği kavâid-i esâsiyenin bizde dahî tatbik esbâbına tevessül olunur ve bu sâyede Mecelle'de hükmü gayri musarrah birçok meselenin imkân-ı faslı temin edilmiş olur.'** (Ventura, 1926, s.5). Yalnız Ventura'nın boşluk doldurmaya ilişkin önerisi spesifik bir çözüm tarzının taşınması şeklinde değil, bilakis açık bir çözüme kavuşturulmamış bütün hususlarda, tevessül olunan kânunun temel prensipleri üzerinden bir çözüm üretilmesidir ki bunun "boşluk doldurma" kavramını aşan bir anlamının olduğu muhakkaktır. Bugün doktrinde bir kanun içindeki boşluk, ya benzer konuyu düzenleyen münferit bir hükmün çözüm tarzının taşınmasıyla (cüzî kıyas) ya da o kanunun kendine temel aldığı birtakımesaslar üzerinden çözülmeye (külli kıyas) çalışılmaktadır. Ventura'nın ayrıldığı nokta ise boşluğun doldurulmasında üçüncü ve farklı bir yol benimsemiş olması, yani külli kıyası harici bir kanun üzerinden gerçekleştirmeye çalışmasıdır. Her kânunun kendisine temel aldığı birtakımtemel esaslar olduğunun farkında olan Ventura, bir meseledeki çözüm tarzlarının aynı olmasından hareketle Mecelle'nin ve söz konusu yabancı kânunun aynı temel esaslardan diğer bir deyişle aynı felsefeden hareket ettiği sonucuna varılabileceği, dolayısıyla Mecelle'de açık bir çözüme kavuşturulmamış sorunların bu temel esaslardan ve felsefeden hareketle çözüme kavuşturulabileceğini savunmaktadır. Öncelikle her kânunun her hususu düzenleyemeyeceği aşikârdır. Bu yüzden kânunlar genellikle giriş kısımlarında boşluk doldurmaya ilişkin birtakımesaslar koyarlar ki bu esaslar o kânunun hazırlanışındaki temel felsefeyi yansıtır. Kânunu uygulayacak olanlar bir kânunda düzenlenmemiş bir hususla karşılaştıklarında bu esaslara bağlı kalarak sorunu çözerler. Bir kanunun kendisine temel aldığı prensipler bazen kanuna bir genel bölüm eklenmediği için, ancak yapılacak hukuk tarihi araştırmalarıyla tespit edilebilir. Bu anlamda Ventura'nın görüşü ilk etapta gayet makul gözükse de, bizce bu tip tesadüfi benzerlikler, bir kânunun örneğin Fransız Medeni Kânunu'nun temel yaklaşımlarının başka bir kânundaki örneğin Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'deki boşlukların doldurulmasında esas alınması için yeterli değildir. Kanunların bir hususun düzenlenmesinde aynı neticeyi öngörmeleri, aynı felsefeden hareket ettikleri veya aynı ihtiyaçtan doğdukları anlamına gelmez.¹⁴ Bizce Mecelle'de açık bir çözüme kavuşturulmamış hususlarda, öncelikle Mecelle'nin temelinde yatan ve külli kaideler olarak ifade edilen prensipler temelinde bir çözüm üretilebilir. Ayrıca sorunların çözümüne ilişkin özel ve uzun bir geçmişe dayanan bir metodolojiye (usûl-ü fıkıh) dayanan Mecelle'nin dayandığı esasların batılı bir kanunun dayandığı esaslar ile ne derece uzlaşabileceği başka bir tartışmadır.

Yukarıda, müellife göre, yapılacak mukâyese neticesinde iki ihtimalden birisinin mümkün olduğu; buna göre ilk ihtimal olarak milli hukukun ya batı hukukuyla benzerlik göstereceği - ki bu benzerliğin milli hukuka bakan yönüyle nasıl neticeler doğuracağı izâh edildi - ya da ikinci ihtimal olarak milli çözüm tarzının batı hukukundan farklı olduğu durum ki, müellifin bu husustaki düşüncesinin tahliline geçilmeden önce ilgili yeri olduğu gibi aktarmakta fayda mülâhaza ediyoruz. **'Eğer netice-i mukâyesede mugâyeret-i ahkâm tezâhür olursa kânun-u ecnebiyyenin ihtiyâcât-ı mahalliyyeye mutâbakatı bittecrübe sabit olup da icra kılınan tetkikât ve tettebbuât neticesinde**

¹⁴ Krş. GORDLEY, s. 768

aynı şerâit-i ictimâiyye ve ihtiyâcâtın memleketimizde mevcut olduğu tebeyyün ederse o halde kânun-u mezbûr ahkâmı bizim için şâyân-ı iktibas olur.' (Ventura, 1914, s.5). Müellifin ifadesini biraz açarak aktarmak icap ederse, müellif Mecelle hükümleri ile batılı kânunlar arasında yapılacak mukâyeseye neticesinde bir çatışmanın ortaya çıkması durumunda, birtakım şartlar altında yabancı kânunun iktibasını tavsiye etmektedir.

Bu iki şart şöylece sıralanabilir: Her şeyden önce farklılık arz eden batılı kânun hükmünün söz konusu ülkenin lokal ihtiyaçlarına uygunluğunun tecrübeyle sabit olması gerekmektedir. İkinci şart ise aynı toplumsal şart ve ihtiyaçların memleketimizde de mevcut olmasıdır. Müellif bu iki şartın gerçekleşmesi halinde batılı kânunun iktibasını tavsiye etmektedir. Yalnız bazı hususlar tam olarak vuzuha kavuşturulmuş değildir. Öncelikli olarak müellifin "iktibas" kavramıyla tam olarak neyi murat ettiği ve bu iktibası kimin yapacağı anlaşılamamaktadır. Diğer bir deyişle bu iktibas, söz konusu hükmü yasama yoluyla değiştirmek suretiyle kânun koyucu mu, yoksa "*contra legem*" bir yorumla kânunu uygulayacak hâkim mi yapacaktır? Bizce iktibas kavramını kânun koyucunun bu hususta ki hükmü değiştirmesi olarak anlamak yerinde olacaktır. Diğer bir sorun ise müellifin bizzat kendisi eserinde sadece bir kânunu değil birden fazla kânunu yani Fransız ve Alman Medeni Kânunlarını mukâyeseye esas almıştır ki, bu kânunların düzenleme biçimleri arasında bir farklılık olması durumunda hangisine üstünlük tanınacağıdır. Bu durumda da müellif muhtemelen hangi ülkenin sosyal şartlarının ülkemiz ile daha çok benzerlik taşıdığına bakılmasını salık verecektir.

III. Mukâyeseli Hukukta Dar Bir Çerçeve: İktisadi Kalkınma

Öncelikle müellifin eserinin konusuna ilişkin seçiminin sebeplerini izâh ettiği kısmı alıntılalım. '*Memleketimizde en ziyâde mukâyesesi ile iştigal iktizâ eden kânun ise kânun-u medenidir. Çünkü kânun-u ceza ve ticaret kânunları gibi sair kânunlarımızın en mühimleri zaten Fransa kânunlarından iktibas olunmuştur. Esâsât-ı ecnebiyyeden mülhem olmayan kânunumuz ise Mecelledir. Kânun-u medeni ahkâmı iki kısımdır. Biri nikâh ve vesâyâ gibi bir memleketin şerâit ve ahvâli ictimâiyyesine mübtenî olan ahkâmdır ki bunların kavânin-i ecnebiyyeden iktibâsına imkân yoktur. Çünkü bu husustaki ahkâmı kânuniyye-i ecnebiyyenin mahalli tatbiki olan muhîtin şerâit ve ahvâli ahvâl ve şerâit-i ictimâiyyemize gayri muvâfık olabilir. Diğer sarf-ı iktisâdiyyât ve menâfi-i mâliye mülâhazâtına mebnî olan ahkâmdır.*' (Ventura, 1914, s.7). Ventura eserininin adından da anlaşılacağı üzere mukâyeseli hukuku bilhassa medeni hukuka, daha doğrusu medeni hukukun belli bir kısmına hasretmektedir. Ventura'ya göre Ceza Kânunu ve Ticaret Kânunu gibi önemli kânunlar zaten Fransa'dan iktibas edildiği için bu hususta mukâyeseye lüzum yoktur. Batı Kânunlarından mülhem olmayan/iktibas edilmeyen tek kânunumuz ise Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'dir. İfade edildiği üzere mukâyeseli hukuku medeni hukuka hasreden müellif, medeni hukuk içinde de bir ayrıma gitmekte ve aile hukuku ile miras hukukunun mahalli ihtiyaç ve şartlara bağlı olarak geliştiğini bu yüzden aile hukuku ve miras hukuku ile alakalı yabancı kânunların iktibasa müsait olmadığını, zîrâ bunların yerel ihtiyaçlarımıza uygun düşmeyeceğini iddia etmektedir. Müellif devam eden satırlarda ise gerek hukuk-iktisat ilişkisine, gerekse mukâyeseli hukuka bu bağlamda yüklediği anlama ilişkin önemli ipuçları vermektedir. '*Avrupa'nın vâsıl olduğu bu derece ümran ve terakkinin esbâbından biri şüphesiz asr-ı hâzırın ihtiyâcât-ı iktisâdiyyesine muvâfık kânun tanzim edilmiş ve hüsn-ü tatbik edilmekte bulunmuş olmasından ibârettir. İşte servet-i umûmiyenin tezyidine medâr olan ahkâm-ı kânuniye ahvâl ve şerâit-i ictimâiyyenin tebeddülünden en az müteessir olduğu için memâlik-i ecnebiyyede semerât-ı hasene dâ'î olduğu bitttecrûbe sâbit olan bu nevî ahkâmın gerek kânunumuza derci ve gerek tefsir-i kânun vesilesi ile Fransa'da olduğu gibi mehâkimi Osmaniye tarafından tatbikine îtinâ olunması şâyân-ı temennidir. Zâten memâlik-i muhtelifenin menâfi-i iktisadiye mulâhazâtına müstenid olan kânunları birbirinden pek az farklı ve adeta beynelmilel bir mâhiyeti hâizdir.*' (Ventura, 1914, s.7).

(...)Bâlâda tavzih kılındığı vechi ile kavânin-i medenîyyenin mukâyessesinde bizim için en ziyâde medârî istifâde olan ahkâm iktisadiyyata yani menafî mâliye mülâhazatına müstenit olan ahkâmıdır. Kânun-u medenînin iktisadiyyata müstenit olan ahkâmı ise emvâl ve ukûda ait olan mebâhisdir.' (Ventura, 1914, s.8). Müellif Avrupa'nın ulaşmış olduğu uygarlık seviyesinin ve Avrupa'daki ilerlemenin en temel sebebi olarak ekonomik ihtiyaçlara uygun kânunların yapılmış olmasını ve bu kânunların güzelce uygulanmış olmasını görmektedir. Genel servetin artışının asıl sebebini teşkil eden bu kânun hükümleri ise ona göre toplumsal şartların farklılığından en az etkilenen ve yabancı ülkelerdeki güzel neticeleri tecrübeyle sabit olan kânunlar olup ülkemize ya mahkemeler eliyle kânunların yorumu sırasında bunlardan istifade etmek suretiyle ya da bizzat kânun koyucu tarafından hukukumuzda alınmalıdır. Müellife göre ekonomik ilişkileri/menfaatleri düzenleyen kânunlar birbirilerinden pek az farklı olup, milletlerarası bir niteliği haizdir. Bu yüzden mukâyese edilmeye en fazla değecek kânunlar bu iktisadi ilişkileri düzenleyen kânunlar olup bunlar ise mallara ve sözleşmelere ilişkin kânunlardır. Görüldüğü üzere müellif kânunlar ve uygarlık seviyesi arasında doğrudan bir ilişki görmekte uygarlık seviyesindeki ilerlemeyi de daha ziyade ekonomik gelişmişlikle bir tutmaktadır. Müellifin hukuk ve ekonomi ilişkisi üzerine serdettiği görüşlerin modern yaklaşımlardan hangisine tekabül ettiğinin tespiti bu yaklaşımların izahına bağlıdır.

1. Hukuk-İktisat İlişkisi Üzerine Üç Klasik Yaklaşım

Her şeyden önce ifade edilmeli ki, ekonomide rol oynayan aktörler kamu hukukunun çizdiği çerçeve içerisinde hareket etmekte, kanun koyucu özel hukuk sözleşme tiplerini, mülkiyet şekillerini, borcun ifa edilmemesine veya üçüncü kişilere verilen zararlardan doğan sorumluluğa ilişkin bir birçok hüküm ihdas etmektedir.¹⁵ Bu anlamda modern dönemde mülkiyet hakkı, serbest teşebbüs hakkı gibi ekonomiyi doğrudan ilgilendiren birçok hak anayasal güvence altına alınmış, postmodern dönemde ise ortaya çıkan tüketici tipinin zayıf ve korunmaya muhtaç olduğu düşüncesi bu zayıf ve korunmaya muhtaç tüketici tipi ile kurulacak ekonomik ilişkiye, hukukun, esasen sözleşme özgürlüğü ile bağdaştırılması güç bir dizi radikal müdahalesine sebep olmuştur. Hukuk iktisat ile ciddi bir iç etkileşim içinde olup, bu ilişki hiyerarşik bir perspektifle ele alınamayacağı gibi, konuya bir araç-amaç konumlandırmasıyla da yaklaşılabılır. Ya da hukuk veya ekonomiye herhangi bir üstünlük atfetmeksizin bunlardan her birine dairesel bir etkileşim içinde müsavi roller verilebilir. Ancak nasıl yaklaşılsa yaklaşılsın modern toplumlarda hukuk-iktisat ilişkisinde ekonomik ilişkilerin bir şekilde hukuk tarafından belirlendiği bugün herkesçe kabul gören bir hakikat halini almış durumda. Bu noktada üç yaklaşım bilhassa ön plana çıkmaktadır. Aşağıda bu yaklaşımlar çok genel bir şablon içinde daha doğrusu Ventura'nın görüşlerinin tahlilinin ve mukâyessesinin gerekli kıldığı ölçüde ele alınmış, buradaki çalışmanın amacını aşacak biçimde bu öğretilerin ayrıntılarına girmekten kaçınılmıştır.

a. Karl MARX (1818-1883)

Marx "Ekonomi Politikin Tenkidi" isimli eserinde üretim araçlarının, sosyal, fikri, siyasi ve hukuki şartlar üzerinde nasıl etkili olduğunu izâh sadedinde şöyle demektedir. '*Es ist nicht Bewusstsein der Menschen, das ihr Sein, sondern umgekehrt ihr gesellschaftliches Sein, das ihr Bewusstsein bestimmt.*'

'Varlığına şekil veren insanın şuuru değildir, bilakis içtimai varlığı şuurunu tayin eder.'¹⁶ (Marx, 1988, s.393). Toplumsal analizlerinin temeline ekonomik ilişkileri yerleştiren Marx'a göre

¹⁵MAHLMANN, Matthias, Einführung in die Rechtswissenschaft, E-Skript: <http://www.rwi.uzh.ch/elt-lst-mahlmann/einfuehrungswirtschaft/de/html/index.html?c=1&m=420> (E.T. 08.05.15)

¹⁶(Alıntılanan cümlelerin tercümesi Peyami Safa'ya aittir. Bkz. SAFA, Peyami, Objektif 3 – Sosyalizm Marksizm Komünizm, 1976, s. 32)

insan ancak yeme, içme, giyinme, barınma vs. gibi temel ihtiyaçlarını karşıladığı sürece yaşayabilecek, bu ihtiyaçların temin için ise üretmek ve çalışmak zorunda kalacaktır. Bu suretle 'üretim/istihsal' insani ve toplumsal varoluşun temel şartıdır. İnsanın üretebilmek için kendi iradesinden bağımsız girdiği üretim ilişkileri (üretim araçları üzerinde kurulan mülkiyet), ve üretimin gerçekleştirilmesi için kullanılan üretim vasıtaları ekonomik strüktürü oluşturmaktadır. Toplumun gerçek temelini teşkil eden bu ekonomik strüktür üzerine inşa olunan, hukuki ve politik strüktür ise bir üst yapı olarak kendiliğinden oluşmamakta, ekonomik strüktür ile bir sebep-sonuç ilişkisi içinde bulunmaktadır (Fındıkoğlu, 1952, s.152, 153). Bu anlamda devleti ise üretim vasıtalarına sahip olan sınıfların hâkimiyetlerinin devamını sağlayan ve koruyan basit bir enstrümana indirgeyen Marx'a göre hukuk hâkim olan ekonomik strüktürün fikri bir yansımasından ibarettir.¹⁷ Mevcut olan sınıf ve egemenlik ilişkilerini yansıtan hukukun formu üzerinde bir değişiklik ancak toplumun ekonomik temelinde köklü bir değişiklik olduğunda söz konusu olacaktır. Marx'ın alıntılanan görüşleri ışığında hukuk-iktisat ilişkisi bağlamında Marx'ın, hukuku asla ekonomiyi ve toplumu yönlendirebilecek bir araç olarak görmediğini, hukuku normatif bir fenomenden daha ziyade, târihsel sürecin belli bir zaman diliminde oluşmuş maddi ilişkilerin bir yansıması olarak tavsif ettiğini söyleyebiliriz.

b. Max WEBER (1864-1920)

Marx'ın kurduğu alt yapı-üst yapı ilişkisi ile hukuku ekonomi karşısında tamamen pasifize eden ve salt bir sonuca indirgeyen tavrı karşısında, Weber, Marx'tan farklı olarak kapitalizmin gelişmesinde en önemli amillerden birisi olarak Protestan ahlâkını öngörmektedir. Hukuk ve ekonomi arasındaki ilişkiyi zorunlu bir ilişki olarak kurgulamayan Weber'e göre, ekonomide radikal değişiklikler olmasına rağmen, hukuk düzeni hiç değişmeksizin sabit kalabilir. Yalnız eklemek gerekir ki, Marx'ın hukukun ekonomi tarafından tek taraflı olarak yönlendirildiği şeklindeki tezini reddeden Weber'e göre hukukun tekâmülünde tek faktörün ekonomi olduğu söylemek yanıltıcı olup hukuk bazen kurucu/ihdasi bir rol de oynayabilmektedir (Topuzkamaş, 2012, s.253, 257 vd.; Turner, 1997, s.191). Ancak bu, Weber'in ekonominin hukukun gelişimi açısından önemine kayıtsız kaldığı anlamına gelmemektedir.¹⁸ Ona göre her ne kadar salt teorik düzeyde düşünüldüğünde önemli bir ekonomik fenomen bir devletin varlığına veya hukuki tekeffülüne bağlı değil ise de, modern ekonomik düzenin bir devlet düzenine ihtiyaç gösterdiği, piyasanın rasyonel, hesaplanabilir bir hukuku arzuladığı ve dolayısıyla devlet oluşumunu desteklediği bir hakikattir.¹⁹ Tabir caizse, hukuk ve ekonomi, dairesel bir düzeyde birbirileri ile karşılıklı etkileşim içindedirler. Yine Weber'e göre, örneğin hukukun ekonomiyi nasıl etkilediğine bir örnek teşkil etmesi açısından, Avrupa'daki kapitalist nizamın yükselişinin Protestan ahlâkına eklenecek diğer bir mühim sebebi, Avrupa'daki çoğunlukla Roma hukukuna istinat eden hukuk sistemlerinin kapitalizmin gelişimine müsait bir zemin sunmasıdır (Topuzkamaş, 2012, s.257).

¹⁷ 'Cemiyet içinde geçen hayatın basit bir aynası olan hukuk aynı gelişmeye ve değişmeye mahkûmdur.' SEVİĞ, Vasfi Raşit, Mukâyeseli Medeniyet Hukuku, 1948, s. 264 vd.

¹⁸ MAHLMANN, Matthias, Einführung in die Rechtswissenschaft, E-Skript: <http://www.rwi.uzh.ch/elt-ist-mahlmann/einfuehrungswirtschaft/de/html/index.html?c=1&m=420> (E.T. 08.05.15); TURNER, s. 191

¹⁹ MAHLMANN, Matthias, Einführung in die Rechtswissenschaft, E-Skript: <http://www.rwi.uzh.ch/elt-ist-mahlmann/einfuehrungswirtschaft/de/html/index.html?c=1&m=420> (E.T. 08.05.15)

c. Hukukun Ekonomik Analizi²⁰

Amerika'da ortaya çıkan ve hukuk-ekonomi üzerine geliştirilen en etkili yaklaşımlardan birisi olan hukukun ekonomik analizi anlayışına göre hukuk ekonomik verimliliğin artırılmasına tavassut etmelidir. Diğer bir deyişle hukuka düşen vazîfe, temelini J. Stuart Mill'de bulan "maksimum sayıda kişinin maksimum hazzı" şeklinde özetlenebilecek faydacı yaklaşımın hayata geçirilmesidir.²¹ Hukuka örneğin sosyal refahın maksimize edilmesi gibi birtakım vazîfeler atfedilmekte ve bu noktada kânun koyucuya düşen görev ekonomik verimliliği artıracak kânunlar vaz' etmek, mahkemelere düşen görev ise kânunları bu perspektifle yorumlamaktır. İnsan davranışlarının rasyonel olduğu dolayısı ile minimum maliyetle maksimum faydayı hedeflediği şeklindeki bir önkabulü temel alan bu anlayış, esasen hukuki normları gizli bir fiyat/bedel olarak görmektedir.²² Hukuk belli davranışların maliyetini arttırmakta belli davranışların maliyetini ise azaltmaktadır. Örneğin şayet suç oranları azaltılmak isteniyorsa, kânun koyucu maliyeti, yani cezayı arttırmalı, ya da üretim güvenliği arttırılmak isteniyorsa, ayıplı ürünlerden doğan sorumluluk ağırlaştırılmalıdır.²³ Hukuku son derece basit bir enstrümana indirgeyen bu yaklaşıma yöneltilecek en temel eleştiri esasen hukukun kadim amaçlarından birisi olan adaletin bir amaç olarak, ekonomik verimlilik karşısında ikincil plana itilmiş olmasıdır.

2. Üç Klasik Yaklaşım Karşısında Ventura'nın Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Yukarıda ifade edildiği üzere Ventura mukâyeseli hukuku Türk hukuku açısından son derece pragmatist bir tavırla borçlar hukukuna hasretmekte, bilhassa aile ve miras hukukunu büyük ölçüde mahalli şartların etkisi altında gördüğü için bunları mukâyeseye elverişli ve değer bulmamaktadır. Buradan hareketle Ventura'nın, hukuku Marx gibi salt ekonominin şekillendirdiği bir üst yapı faktörü olarak görmediği söylenebilir. Çünkü anlaşıldığı kadarıyla müellif hukukun bazı alanlarının ekonomik düzenden bağımsız olarak örf ve âdete bağlı olarak geliştiğini hatta bunların iktibasının bile doğru olmayacağı kanâatindedir. Marx'tan farklı düşündüğü rahatça söylenebilecek olan müellifin Weber ile özellikle bir noktada aynı düşündüğü söylenebilir. Weber kapitalizmin Avrupa'da neşvünema bulmasını iki sebebe irca ederken, Avrupa'daki Roma hukukuna dayanan mevcut sistemlerin kapitalizmin gelişimi için elverişliliğine vurgu yapar. Ventura da Avrupa'daki gelişmişliğin ana sebeplerinden birisi olarak günün ekonomik ihtiyaçlarına uygun kânunlar yapılmasını gösterir ve hatta bizzat kendisi bugünkü kânunları anlamının yolunun Roma hukuku öğreniminden geçtiği düşüncesinden hareketle Roma hukuku derslerini deruhte eder ve bu hususta bir eser de kaleme alır.²⁴ "Umûmi servetin tezyidi" gibi ifadelerinden liberal bir

²⁰ SCHÄFER, Hans-Bernd/OTT, Claus: Lehrbuch der ökonomischen Analyse des Zivilrechts, 2005; SANLI, K. Cem, Haksız Fiil Hukukunun Ekonomik Analizi, Hukuk ve Ekonomi Öğretisi, 2007. Söz konusu eser hâlihazırda konuyu en etraflı biçimde tartışan Türkçe yazılmış tek eser olma özelliğini korumaktadır. Konuyu oldukça ayrıntılı biçimde işleyen eser, hukukun ekonomik analizinin tanıtımına büyük bir katkı sağlamış olsa da, öğretiyeye ilişkin Türk hukukunda beklenen ve olması gereken tartışmanın başlamasına maalesef yetmemiştir.

²¹ Fiillerin insan mutluluğunu arttırmaya yaradığı nispete ahlâki olarak doğru olduklarını ve yine mutsuzluğa sebep olduğu ölçüde yanlış olduğunu kabul eden; yani bir davranışın değerlendirilmesinde faydayı esas alan ve değerlendirme ölçütü olarak davranışın bizatihi kendisine değil, söz konusu davranışa terettüp eden neticeye ehemmiyet veren felsefi yaklaşıma yöneltlen en temel eleştirilerden ilki: Faydanın arttırılması suretiyle 'mümkün olan en fazla sayıdaki kişinin en büyük saadetinin'(the greatest happiness of the greatest number) arttırılmasını hedef alan bu yaklaşımın (Utilitarizmin), maksimum faydaya odaklanmış kişiler arasında faydayı nasıl uzlaştıracığı, bir diğeri ise toplumsal ve bireysel saadetin nasıl tevzi olunacağına ilişkin bir formülünün bulunmamasıdır. Bu anlamda hukukun ekonomik analizine yöneltlen eleştiriler için bkz. SANLI, s. 73 vd.; KISCHEL, s. 128 vd.; Ayrıca Sözleşme ihlali açısından konuyu ayrıntılı biçimde ele alan önemli bir monografi için bkz. UNBERATH, Hannes, Vertragsverletzung, 2007

²² RÖHL, F. Klaus, Recht und Wirtschaft, s. 10: <http://www.ruhr-uni-bochum.de/rsozinfo/pdf/Roehl-RS-50a.pdf> (E.T. 08.05.15)

²³ MAHLMANN, Matthias, Einführung in die Rechtswissenschaft, E-Skript: <http://www.rwi.uzh.ch/elt-lst-mahlmann/einfuehrungrw/wirtschaft/de/html/index.html?c=1&m=420> (E.T. 08.05.15)

²⁴ VENTURA, Mişon, Roma Hukuku. Mekteb-i Hukukun ikinci senesinde takrir olunan dersler, İstanbul 1332 (1914)

çizgide olduğu söylenebilecek müellifin Weber'in Protestan ahlâkının Avrupa'daki kapitalist nizam üzerinde etkinliği üzerine bir fikrine tesadüf edilemese de, aynen Weber gibi hukuk ve ekonominin birbirlerini besleyen ve destekleyen bir etkileşim içinde olduğunu düşündüğü söylenebilir. Her hâlükarda müellifin hukuku ekonomi üzerinde ciddi bir yönlendirici ve vasıta olarak gördüğü şüphesizdir. Müellifin hukukun ekonomik analizi diye isimlendirilen yaklaşım karşısındaki fikri durumunun tahliline geçmeden önce bir başka eserinde hukukun gayesine ilişkin görüşlerini alıntılarla fayda var (Ventura, 1926, s.15 vd.). Müellife göre ilmi hukukun gayeleri muhtelif olmakla beraber iki büyük gayeye müncer olur. Birincisi adalet ikincisi ise umûmun menfaatidir. Gayeler arasında bir teselsül söz konusu olup bu iki gaye yani adalet ve umûmun menfaati gâyetü'l gâyedir, yani nihai amaçtır. Bu gayeler de birtakımvasıtalarla ihtiyaç gösterir ki bu vasıtalar da ihtiyaç duydukları vasıtalar açısından birer gaye teşkil ederler. Mesela umûmun menfaati umûmi refah ve saadetin gerçekleşmesi ile, umûmi refah umûmi servetin çoğalması ile umûmi servetin çoğalması ise ticaretin inkişafı ile mümkündür. Ticaretin inkişafı ise tali bir gaye olarak örneğin hukuki emniyet gibi başka vasıtalarla ihtiyaç gösterir. Bu anlamda her hukuki gaye bir esas gayeye hizmet etmekte olup, hukuk ilminin kendisi bizzat bu gaye ile meşgul olmaz, bu gayenin türüne göre iktisat ilminin, sosyolojinin veya ilmi ahlâkın konusunu teşkil edebilir. Kısmen sadeleştirilerek ve özetlenilerek aktarılan düşünceler oldukça ilgi çekicidir. Her şeyden önce müellif bir sosyal bilim olması hasebiyle hukuka iki temel vazife ve amaç yüklemektedir. Bunlar adaletin tesisi ve umûmun menfaatidir. Bu iki hususu asli gaye olarak tayin eden müellif, bunlara hizmet eden birtakımtali gayeler zikretmektedir ki, buradaki sıralamaya (gayeler arasındaki teselsül) bir kez daha dikkat çekmekte fayda var.

Asıl Gaye: Menfaat-i umûmi

Vasıta: Umûmi refah

Tali Gaye: Umûmi Refah

Vasıta: Umûmi servetin tezyidi/çoğalması

Tali Gaye: Umûmi servetin çoğalması

Vasıta: Ticaretin inkişafı

Tali Gaye: Ticaretin inkişafı

Vasıta: Hukuki emniyet/güvenlik

(...)

Her ne kadar müellif devam eden satırlarda örneğin borçlar hukukundaki sorumluğa (haksız fiile) ilişkin hükümlerin gayesinin adalet olduğunu belirtse de, iktisadi hayatı ilgilendiren kânunlar açısından, istihdaf edilen gayelerin büyük ölçüde ekonomik olduğu söylenebilir.

Müellifin hukukun ekonomik analizinden ayrıldığı ve birleştiği noktalara gelince bu hususlar şöyle özetlenebilir: Müellifin ayrıldığı en temel nokta, genel olarak bütün kânunların yapılmasında değil sadece iktisadi hayatı ilgilendiren kânunlar açısından ekonomi merkezli yaklaşmış, örneğin aile ve miras hukukuna ise, ki burada miras hukukunun da bir çok ekonomik yönü olduğuna ve bu noktada ekonomi üzerinde ciddi bir yönlendirme potansiyeline sahip olduğuna dikkat çekmekte fayda var, ekonomi ve menfaat merkezli yaklaşmamış, bunların mahalli sayılabilecek birtakımaahlâki düsturlar ışığında oluştuğunun bilincinde olarak bu noktada mukâyeseye gerek dahi duymamıştır. Hâlbuki hukukun ekonomik analizi, kendisini sadece borçlar ve ticaret hukuku gibi alanlarla sınırlandırmamış kânun yapma faaliyetine konu olan her konuda bu kânunun ekonomik verimliliğe olan katkısının dikkate alınması gerektiğini savunmuştur. Diğer bir

önemli fark ise Ventura'da adalet kavramı ekonomik analizden farklı olarak nispeten ötelenen değil, bilakis asli gayelerden birisini teşkil etmektedir.

Ortak noktaya gelince Ventura yukarıda izâh edilen silsileden de anlaşılacağı üzere kânunların sunacağı hukuki güvenliğin amacının, kısmen soyut sayılabilecek umûmi menfaat ve refah gayeleri atlanırsa, servetin çoğaltılması olduğunu belirtmektedir ki, bu ekonomik yaklaşımın felsefi mimarı kabul edilen, J. Stuart Mill'in maksimum sayıda kişinin maksimum hazzı düşüncesiyle örtüşmektedir. Yani Ventura da bilhassa ekonomik hayatı ilgilendiren kânunlarda, bunun ticaretin inkişafına, ekonomik anlayışın ifadesiyle 'ekonomik verimliliğe' ne derece katkı sunacağını dikkate alınması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır. Sonuç itibariyle müellifin Doğulu-Osmanlı siyasi felsefenin iki ideali olan "adalet" ve "refah" kavramlarına (Gencer, 2014, s.707) sadık kaldığı, fakat bu ikili arasında refahı adaletin bir türevi gören ve dolayısıyla adaleti merkeze alan anlayış karşısında, batıdaki terakkinin en önemli sebebi olarak gördüğü ekonomik şartları gözeten kânunların refaha hizmet eden yönünü ön plana çıkarmaktadır.

C. Sonuç

Çalışmanın giriş bölümünde Ventura'nın bilhassa Mukâyese-i Kavanin-i Medeniye isimli eserinde serdettiği düşüncelerin birkaç noktayı nazardan tahlil edilmeye çalışılacağı ifade edilmişti. Tahlilde esas alınacak hususların tespitinde modern mukâyeseli hukuk kitaplarının sistematüğinden hareketle bilhassa mukâyeseli hukukun diğer disiplinlerle olan ilişkisi ve mukâyeseli hukuka yüklenen fonksiyonlar dikkate alınmış, modern sistematüğün işlediği konular yapılan tahlilin çerçevesini çizmiştir. İlk olarak mukâyeseli hukukun diğer disiplinlerle alakası bağlamında hukuk târihi ile olan ilişkisi üzerine modern doktrindeki görüşler kısaca aktarıldıktan sonra, Ventura'nın görüşüne değinilmiş ve müellifin mukâyeseli hukuku-hukuk târihi ilişkisi üzerine serdettiği düşüncelerin kısa olmakla birlikte modern düşünce ile paralellik arz ettiği sonucuna varılmıştır. Modern sistematikte mukâyeseli hukukun örneğin sosyoloji, antropoloji gibi diğer disiplinlerle olan ilişkisi ise, müellif bu hususlara değinmediği için inceleme konusu yapılmamıştır.

Mukâyeseli hukuka yüklenen fonksiyonlar konusunda ise özellikle iki vazîfe, yani milli hukukun ıslahı-boşluk doldurma ve ekonomi-hukuk perspektifinde mukâyeseli hukukun vazîfeleri, ki bu vazîfeler Ventura açısından mukâyeseli hukukun gayesini teşkil etmektedir, tahlil edilmiştir. Buna göre Ventura mukâyese neticesinde hükümlerin benzerlik göstermesi durumunda, benzerlik gösteren hukuk sisteminin temel felsefesinin bizim hukukumuzda da boşluk doldurma işlevine sahip olabileceğini savunmaktadır. Müellife göre mukâyese neticesinde hükümlerin farklılık arz etmesi durumunda ise yapılacak şey iktisadi ihtiyaçlara hangi kânunun daha uygun düştüğünün tespiti ve bunun ictibasıdır.

Ventura'nın mukâyeseli hukuka yüklediği en önemli anlam ise sosyal refahın ve umûmi servetin artışına tavassut edecek kânunların hazırlanmasına hizmet etmesidir. Oldukça basit denklemde ele alınacak olursa, batının terakkisini ekonomik ihtiyaçlara uygun kânunlar yapılmış olmasına bağlayan müellif, aynı usûlle bizim de arzulanan terakkiyi gerçekleştirebileceğimize inanmaktadır. Dolayısıyla bir başka eserde hukuk biliminin dahi bağımsız olup olmadığı konusundaki tartışmaya değinmek suretiyle, her ne kadar bir görüş izhar etmese de, bu konuda tereddüdünü ortaya koyan yazarın mukâyeseli hukuka ancak bir araç olarak baktığı, bağımsız bir disiplin olarak görmediği söylenebilir. Ventura'nın hukuk-ekonomi münasebeti hususundaki düşünceleri, bu konudaki üç temel yaklaşım ışığında değerlendirildiğinde, Ventura'nın liberal bir çizgide olduğu, bilhassa Weber ve ekonomik analiz düşüncesiyle zaman zaman örtüşen düşüncelere sahip olduğu kanâatine varılmıştır. Sonuç olarak Ventura'nın başlattığı çizgiye yöneltilecek en temel eleştiri, mukâyeseli hukuku en azından amaç noktasında kendi zamanının terakki, ümran, refah gibi oldukça popüler olan kavramların çizdiği dar çerçeve ve fikri paradigma içinde ele almış olmasıdır. Bu fikrî paradigma müellifin mukayeseli hukuku bağımsız bir hukuki

disiplinden ziyade, bir method bir araç olarak görmesine sebep olmuştur.²⁵ Bu pragmatist yaklaşımın tesirleri sonraki dönemde de görülmüş ve mukâyeseli hukukun bağımsız bir disiplin olarak görülmesine mani olmuştur. Son olarak bu temel eleştiriye rağmen Ventura'nın eserinin kendi dönemi için oldukça ileri bir seviye olduğu bir kez daha ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

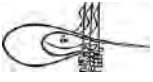
- AYDIN, M. Akif, TDV İslam Ansiklopedisi, Arazi Kanunnamesi maddesi: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c03/c030200.pdf> (E.T. 09.05.15)
- BALİ, Rifat N., Devletin Yahudileri ve 'Öteki' Yahudi, 2010
- ÇAĞIL, O. Münir, Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş, Hukukun Varlığı Manası, Değeri ve Ruhuna Üzerine Kritik bir Reflexion, 1971
- CEMALEDDİN, Mukayese-i Kavânin-i Medeniyye, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye-Fransa Kânûn-ı Medenisi Kitab'ul-Büyû, (Çev. Seda ÖRSTEN ESİRGİN) AÜHFD, 61 (2) 2012, s. 809-818: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/1679/17903.pdf> (E.T. 09.05.15)
- DAVRAN, Bülent, Mukayeseli Medeni Hukuk Dersleri, 1968
- DE CRUZ, Peter, Comparative Law in a Changing World, 1999
- DEMİREL, Fatmagül, Kütüphane Rafında Okuyucusunu Bekleyen Bir Yayın: İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2005 s. 755-765
- FINDIKOĞLU, Z. Fahri, Sosyalizm, Birinci Cilt, Tarihçe, İkinci Kitap Karl Marx ve Marxizm, 1952
- GENCER, Bedri, İslâm'da Modernleşme 1839-1939, 2014
- GORDLEY, James, Comparative Law and Legal History, in: The Oxford Handbook of Comparative Law, Edited by Mathias Reimann and Reinhard Zimmermann, 2006
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, Darülfünun- Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı, c. 2, 2010
- KARAYALÇIN, Yaşar/MUMCU, Ahmet, Türk Hukuk Bibliyografyası 1727-1928, 1972
- KAŞIKÇI, Osman, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, 1997
- KISCHEL, Uwe, Rechtsvergleichung, 2015
- KUBALI, H. Nail, XIX. cu Yüzyılın Sonlarından İtibaren, Türkiye'de Mukayeseli Hukukun Gelişmesi ve Mukayeseli Araştırmaların Bugünkü Durumu (Çev. Özer SELİÇİ), İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı 10 (1973), s. 3-46
- LİMPENS, Jean, Hukukun Birleştirilmesi Yeni Bir Bilim Dalı (Çev. Özer SELİÇİ), İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 7 (1971), s. 27-42
- MAHLMANN, Matthias, Einführung in die Rechtswissenschaft, E-Skript: <http://www.rwi.uzh.ch/elt-1st-mahlmann/einfuehrungrw/wirtschaft/de/html/index.html?c=1&m=420>
- MARX, Karl, Zur Kritik der politischen Ökonomie, in: Karl Marx/Friedrich Engels: Ausgewählte Vorschriften, Bd. I, 1988
- OĞUZ, Arzu, Karşılaştırmalı Hukuk, 2003

²⁵ Mukayeseli hukuku daha ziyade bir metod olarak gören görüş için bkz., DE CRUZ, Peter, Comparative Law in a Changing World, 1999, s. 5; DAVRAN, s. 10 vd.

- OĞUZ, Arzu, Sözleşmeler Hukuku Alanında Hukukun Birleştirilmesi, AÜHFD, C. 49, S. 1-4, 2000, s. 31-65: <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-2000-49-01-04/AUHF-2000-49-01-04-Oguz.pdf> (E.T. 09.05.15)
- ÖRÜCÜ, Esin, Developing comparative law, in: Comparative Law A Handbook Edited by: Esin Örücü, David Nelken
- ÖZSUNAY, Ergun, Karşılaştırmalı Hukuka Giriş, 1976
- REIMANN, Mathias W., Comparative Law and Neighboring Disciplines, in: The Cambridge Companion to Comparative Law, edited by M. Bussani and U. Mattei, pp. 13-34, 2012
- REIMANN, Mathias W, Rechtsvergleichung und Rechtsgeschichte im Dialog, Zeitschrift für europäisches Privatrecht 7, no. 3 (1999), s. 496-512
- RÖHL, F. Klaus, Recht und Wirtschaft, <http://www.ruhr-uni-bochum.de/rsozinfo/pdf/Roehl-RS-50a.pdf> (E.T. 08.05.15)
- SAFA, Peyami, Objektif 3, Sosyalizim, Marksizim, Komünizim, 1976
- SANLI, K. Cem, Haksız Fiil Hukukunun Ekonomik Analizi – Hukuk ve Ekonomi Öğretisi, 2007
- SCHÄFER, Hans-Bernd/OTT, Claus: Lehrbuch der ökonomischen Analyse des Zivilrechts, 2005
- SCHNITZER, Adolf F., Vergleichende Rechtslehre. Bd. 1, 1961
- SCHRAGE, Eltjo/HEUTGER, Viola, Legal History and Comparative Law, in: Elgar Encyclopedia Of Comparative Law, Edited by Jan M. Smits, 2006
- SEVİG, V. Raşit, Mukâyeseli Medeniye Hukuku, 1948
- TOPUZKANAMIŞ, Engin, Max Weber’de Ekonomi, Hukuk ve Rasyonalite Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 14, Sayı: 2, 2012, s.253-274 <http://webb.deu.edu.tr/hukuk/dergiler/dergimiz-14-2/engintopuzkanamis.pdf> (E.T. 08.05.15)
- TURNER, S. Bryan, Max Weber ve İslam, Eleştirel Bir Yaklaşım (Çev. Yasin Aktay), 1997
- UNBERATH, Hannes, Die Vertragsverletzung, 2007
- VENTURA, Mişon, Mukâyeseli Kavânin-i Medeniye, 1330 (1914) (VENTURA, Kavânin,s.)
- VENTURA, Mişon, İsviçre Hukuk-ı Medenisi Vecâib Kısmı, 1926 (VENTURA, Vecâib, s.)
- YÖRÜK, A. Adem, Hukuk Tarihi Dersinin İhdâsı ve Mahmud Esad Seydisehrî, İÜHFM C. LXX, 2012, s. 479 – 494; <http://www.iudergi.com/tr/index.php/hukukmeczua> (E.T. 09.05.15)
- ZWEIGERT, Konrad/KÖTZ, Hein, Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts, 1996

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- OKUR, S., Osmanlı İmparatorluğu’nda Mukâyeseli Hukuk Disiplininin Başlangıç Evresine Eleştirel Bir Giriş: Bir Osmanlı Hukukçusu Mişon Ventura’nın Mukâyeseli Hukuk Düşüncesine Tahlîlî Bir Yaklaşım, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 689-706, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8233>, ANKARA-TURKEY

ORTODOKS VE PROTESTAN KİLİSELERİN ‘PAPANIN YANILMAZLIĞI DOKTRİNİ’NE BAKIŞI VE BU KİLİSELERİN YANILMAZLIK ANLAYIŞLARI*

Mürsel ÖZALP**

ÖZET

Menşe ve mebdde itibariyle kendisini havari Petrus’a, Petrus kanalıyla da bizzat İsa’ya dayandıran Roma Katolik Kilisesi, hemen her dönemde bu argümanı ileri sürerek kendisini benzerlerinden ayırıştırma yoluna gitmiş ve diğer kiliseler üzerinde idari ve yargılama (kazai) öncelik ve üstünlük yetkisine sahip olduğunu iddia etmiştir. Gücünün zirvesinde olduğu dönemlerde böylesi bir tanımlamaya ihtiyaç hissetmeyen Roma Kilisesi, XI. yüzyıldaki Doğu-Batı ayrılığıyla başlayıp XVI. yüzyıldaki Protestan ayrılığıyla devam eden, XVIII. yüzyıl ve sonrası aydınlanma, Fransız İhtilali ve modernizm ile ivme kazanan yoğun epistemolojik ve teolojik meydan okumalar karşısında papanın yanılmazlığı ilkesine bel bağlamıştır.

Roma Katolik Kilisesi’nin belirli dönem ve durumlarda ileri sürdüğü eşsizlik-emsalsizlik, öncelik ve üstünlük iddialarının, bu kilisenin başı olan papanın yanılmazlığına doğru evrilmesi olarak da görülen bu ilke, en nihayet I. Vatikan Konsili’nin 17 Temmuz 1870 tarihinde son oturumunda kabul edilen *Pastor Aeternus* adlı konsil yasasında ifadesini bularak Katolik inanç esaslarına (credo) dahil edilmiştir.

Katolik Kilisesi’nin, Ortaçağlardaki kendinden emin ve mağrur tutum ve davranışlarının *ultramontanist* bir tutumla en vurgulu şekilde ifadesi olan bu dogma sadra şifa vermediği gibi Katolik Kilisesi’nin kendi içinde ayrıca yeni bir bölünmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu dogmaya muhalefet eden bir grup Katolik teolog, Eski Katolik Kilisesi (Old Catholic Church) adıyla yeni bir kilise kurarak Roma’dan ayrılmıştır. Papanın yanılmazlığı aynı zamanda diğer kiliselerle belli dönemlerde yürütülen *ökümenik* çalışmalar önünde aşılması güç bir engel olarak da karşımıza çıkmaktadır. Zira Roma Kilisesi’nin uzun bir tarihsel süreçte teşekkül eden Katolik geleneği reddetmemek adına takındığı tavizsiz tutumunun yanında Ortodoks ve Protestan kiliselerin bu dogmaya muhalefeti ve farklı yanılmazlık anlayışları bir problematik teşkil etmektedir.

* Bu makale yazarın “Papanın Yanılmazlığı Doktrini” adlı doktora çalışmasından uyarlanmıştır.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Öğretmen-MEB, El-mek: murselozalp01@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Papanın Yanılmazlığı, Yanılmazlık Anlayışı, Katolik Kilisesi, Ortodoks Kilisesi, Protestan Kiliseleri, Doğu Kiliseleri

THE VIEW OF ORTHODOX AND PROTESTANT CHURCHES TO THE DOCTRINE OF PAPAL INFALLIBILITY AND THEIR UNDERSTANDING OF INFALLIBILITY

STRUCTURED ABSTRACT

The Roman Catholic Church has originally attributed itself to Jesus Christ via apostle Peter for centuries. By virtue of that assertion, the Roman Catholic Church has made itself dissimilar from the other churches and asserted the jurisdiction and administrative priority and superiority above these churches. Despite the fact that it didn't need such a definition when it was in the climax of its power, the Roman Catholic Church relied on papal infallibility dogma in the First Vatican Council in 1870 when it encountered with the Eastern and Western schism in XI. century and Protestant Reformation in XVI. century and the following excessive epistemological and theological challenges which stem from *Enlightenment*, French Revolution and modernism in the modern era.

The papal infallibility dogma which is seen as the Catholic Church's confident and proud attitudes and behavior's reflection with an *ultramontanist* feelings from Middle Ages, However it hasn't answered the purpose it caused a new separation in Catholicism. Some theologians who opposed infallibility dogma established a new church by the name of Old Catholic Church and diverged from Roman Catholic Church.

Papal Infallibility dogma is an insuperable obstacle in front of the ecumenical movement which running in a particular times with the other churches as well. Because the opposition and different infallibility understanding of the Orthodox and Protestant Churches constitutes a problematique along with the uncompromising manner of the Catholic Church in order not to reject the Catholic doctrine which has established in a long historical period.

So in this survey as a Catholic doctrine, papal infallibility dogma and Orthodox, Protestant and other more local Eastern Churches' approaches about this dogma was studied.

In the introduction we gave some general information on papal infallibility. In the first title we evaluated the view of Orthodox Churches to this doctrine and their understanding of infallibility. In the second title the viewpoint of Protestant or Reformed Churches to the infallibility defining and their infallibility understanding was presented as well. In the third and final title we examined the Eastern Churches and integrated with Rome *Uniate* Churches' infallibility concept. In the conclusion all the information was summarized briefly as a whole.

Although the Orthodox and Protestants was invited to the First Vatican Council they rejected this invitation. Because this invitation of Pope Pius IX was considered as strengthening his hand against rivals. But this attempt run into the ground because of the long time

separation between two churches and foreseeing of non-acceptable council's decisions previously. Because the announced statements on supremacy and infallibility of the pope in the council's constitution *Pastor Aeternus* are intolerable for the Orthodox and Protestants. Furthermore the last sentence of the council constitution -but if anyone which may god, forbid, contradict this our definition, let him be anathema- not only is a menace to the antagonist group within the Catholic Church but also is a dismissive expression which describes the Orthodox and Protestants *heretic*.

The Orthodox Church which has been mostly representing by the Greek and Slav nations today claims that the true belief, true worship and true doctrine of the Church (ortho-doxa) gather in itself. Instead of a hierarchical structure like the Roman Catholicism, there is equality and autonomic status among churches in Orthodoxy. Contrary to the Catholic Church, in Orthodoxy there is no any supreme and infallible person like pope above the Orthodox Churches. Orthodox Church describes the pope's position in the Church as *primacy* (first among equals) not *supremacy* and accuses the Catholic Church transferring from *primatus* to *papatus*. Orthodox Church rejects papal infallibility dogma defined solemnly in the first Vatican Council. According to Orthodox Christianity infallibility belongs to Church as a body and its organ ecumenical councils.

Protestantism is a movement originated from the Protestant Reformation which was initiated by Martin Luther in the XVI. century. Protestantism is based on Luther's theological understanding which outlined *sola fide, sola scriptura* (by faith alone, by scripture alone) motto. Protestant Churches are opposed to the hierarchical system in the Church and thus they reject papal authority and doctrinal infallibility above believers. For Protestants only infallible thing is Bible; no one is infallible except scripture. According to the Protestants infallibility dogma is a roadblock in front of the ecumenical dialogue among churches as well. For this reason this definition should be reevaluated immediately, otherwise reunion of Christian churches is not possible.

The Anglican Church which diverged from Catholic Church in the XVI. century, has different understanding on the Church administration. In 1534, the pope's authority was apportioned between bishop of Canterbury and king of England via *Act of Supremacy*. According to Anglicans the pope is not leader of the Church, therefore he hasn't got any infallible doctrinal definition rights and power. The Anglican Church accepts the scripture as infallible only like other Protestant churches.

Like other reformed churches, Evangelical and Fundamentalist Christians don't accept papal infallibility dogma, for these churches, only infallible authority is Bible.

Likewise, characteristically depend on Orthodox Churches family and against to 451 Chalcedon Council, the *monophysite* churches such as Armenian, Assyrian and Coptic Orthodox Churches don't accept papal infallibility at all. Because according to these churches Christian dogmas stem from the first three council and none of the councils is *ecumenical* following the 431 Ephesus Council.

Turkish Studies

Key Words: Papal Infallibility, Infallibility concept, Catholic Church, Orthodox Church, Protestant Churches, Eastern Churches.

GİRİŞ

Aydınlanma felsefesi ve Kant etkisi ile ortaya çıkan yeni teolojik, epistemolojik, aksiyolojik meydan okumalarla dinin sonu ve Tanrının ölümü gibi sembolizmin gölgesi altında toplanan¹ I. Vatikan Konsili, 17 Temmuz 1870 tarihindeki final oylamasında “papanın yanılmazlığı” doktrini Katolik bir inanç akidesi olarak dogmaya dahil ederek Papalık teolojisine nihai şeklini vermiştir.² Genel kabul ve bağlayıcılık açısından tüm argümanlara son vererek bütün tartışmaları bitiren teolojik nükleer bir silah olarak değerlendirilen³ bu doktrin, hem konsil öncesi ve esnasında hem de konsilin dağılmasından günümüze kadar olan süreçte Hristiyanlık tarihindeki en tartışmalı konulardan birisini oluşturmuştur.

I. Vatikan Konsili, bazen yıllarca süren; birden fazla papanın görev yaptığı ve birkaç ayrı şehirde toplanmak zorunda kalan Ortaçağ konsillerine nazaran yaklaşık yedi ay gibi kısa bir sürede böylesine tartışmalı bir yasayı çıkarmasıyla “ekonomik” bir konsil olarak nitelendirilse de onun bütün Hristiyan dünyayı kapsayıcı ve bağlayıcı mahiyette “ökümenik” bir konsil olup-olmadığı ayrı bir tartışma konusu olarak varlığını korumuştur.⁴ Zira konsilde kabul edilen papanın yanılmazlığı doktrini ya da dogması, diğer Hristiyan mezhepleri tarafından teolojik mahzurları sebebiyle hiçbir şekilde kabul görmediği gibi kendi içinde de tartışmalara ve itirazlara sebebiyet vermiştir.⁵

I. Vatikan Konsili’ne Doğu Ortodoks ve Protestan Kiliseleri de davet edilmesine rağmen bu davet olumlu karşılık bulmamıştır. Pius’un Doğu Hristiyanlarını konsile davet etmesi, onların da desteğini alarak hasımlarına karşı elini güçlendirmek için yapılmış bir hamle olarak görülmüştür. Ancak bu girişim, iki kilise arasında uzun yıllara dayanan ayrılık ve kabulü mümkün olmayan konsil kararlarının önceden bilinmesinden dolayı sonuçsuz kalmıştır (Çoban, 2009, s.178-182). Zira konsilde kabul edilen papanın önceliği ve üstünlüğü ile papanın yanılmazlığı doktrini hem Ortodoksların hem de Protestanların kesinlikle kabul etmeyeceği bir durumdur. Aynı zamanda

¹ Bkz. Ahmet Davutoğlu, “Bunalımdan Dönüşüme Batı Medeniyeti ve Hristiyanlık”, *Dîvân İlmi Araştırmalar*, sayı 9, yıl 5, 2000/2, s. 37.

² I. Vatikan Konsili ve bu konsilde papanın yanılmazlığı doktrini etrafında cereyan eden tartışmalar için bkz. Mürsel Özalp, “Papanın Yanılmazlığı Doktrini ve I. Vatikan Konsili: Taraflar, Tartışmalar ve Ultramontanizmin Zaferi”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 1, sayı 2, güz 2014, ss. 115-145.

³ Bkz. Robert McClory, *Power and the Papacy: The People and Politics Behind the Doctrine of Infallibility*, Triumph, Missouri 1997, s. vii.

⁴ Bkz. August Bernhard Hasler, *How The Pope Became Infallible: Pius IX and the Politics of Persuasion*, Translated by Peter Heinegg, Doubleday & Company, Inc., New York, 1981, s. 276.

⁵ Teolojik ve tarihsel tezlerle papanın yanılmazlığı doktrinine I. Vatikan Konsili esnasında karşı çıkan teologlar (özellikle Karl Hefele ve Döllinger) olduğu gibi günümüzde de Katolik Kilisesi içerisinde itirazlar yükselmektedir. Katolik cemahtan yükselen bu sesler içerisinde özellikle Alman teolog Hans Küng önemli yer tutmaktadır. Papaya hasredilen Kiliseden ayrı müstakil yanılmazlıktan (infallibility) ziyade her daim ‘Kilisenin korunmuşluğu’nu (indefectibility) öne çıkaran Küng, bu konudaki görüşlerini *Infallible? An Unresolved Enquiry* adlı eseriyle dile getirmiştir. Katoliklikten aforoz edilmese de Katolik okullarda ders verme yetkisinin elinden alınmasına sebep olan bu eserinde Küng, yanılmazlık doktrininin çok az Kutsal Kitaba ve tarihsel mülahazalara dayandığını, daha ziyade *gallikanizme* karşı bir reaksiyon gibi diğer faktörlere ve papanın dünyevi otoritesinin azalması ve modernizm karşısındaki kaygılara dayandığını ileri sürmüştür. Bkz. Hans Küng, *Infallible? An Unresolved Enquiry*, SCM Press, London 1994, s. 73; ayrıca bkz Küng, *Council, Reform and Reunion*, translated by Cecily Hastings, Sheed and Ward, New York 1961, s. 84 vd; Hans Küng’ün biyografisi ve yanılmazlık eleştirileri için bkz. Hatice Çiçek, *Papanın Yanılmazlığı Doktrini ve Hans Küng’ün Yanılmazlık Doktrininin Eleştirisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2010; diğer Katolik teologların yaklaşımları için bkz. Ali İsmail Güngör, “Papanın Yanılmazlığı Konusundaki Tartışmalar ve Katoliklerin Yaklaşımları”, *Dini Araştırmalar*, C. XII, S. 34, Mayıs-Ağustos 2009.

konsil yasasının son cümlesinde geçen “her kim bu doktrinin karşısında olursa aforoz edilir” ifadesi Katolik Kilisesi içerisindeki muhalefete bir göz dağı olduğu gibi, bu doktrini kabul etmeyen Ortodoks ve Protestanları *heretik* kapsamına alan dışlayıcı bir mahiyet arz ettiği ifade edilmektedir (Baker, 2014, s.83).

Yine de tarihsel süreç içerisinde kiliseler çeşitli vesilelerle yeniden bir araya gelme teşebbüslerinde bulunmuşlardır. Özellikle II. Vatikan Konsili'nde bu amaçla çeşitli birimler kurulmuş ve bu birimler nezdinde çalışmalar yapılmıştır.⁶ Katolik Kilisesi'nin moderatör konumunda bulunduğu ve diğer kiliselerin de buna tepki gösterdiği *ökümenik* hareket önünde papa, temel tartışma konularının başında gelmektedir. Protestan teolog Gagnebin tarafından da “bir adam, bir kadın ve bir şey; yani papa, Meryem ve Evharistiya” (Eroğlu, s.115) şeklinde ifade edilen bu tartışma konularından papanın varlığı, bizzat Papa VI. Paul tarafından da *ökümenizm* yolunda aşılması en güç engellerden birisi olarak tarif edilmiştir.⁷ Ancak Roma Kilisesi geleneksel öncelik ve üstünlük iddialarından hiçbir şekilde taviz vermediği gibi Papa II. John Paul'un 1995'te yayımladığı *Ut unum Sint*⁸ adlı ansiklikalde Hristiyanlar arasında birleşmenin adresi olarak Papalık gösterilmiş, Petrus kanalıyla papanın önceliği ve üstünlüğü ortaya konulmaya çalışılmış, hatta “papanın yanılmazlığı” öğretisinin Hristiyanların birleşmeleri yolunda hizmet edebileceği savunulmuştur.⁹

İncil metinlerinden ve gelenekten iktibasla tesis edilen Roma Kilisesi'nin öncelik ve üstünlüğü öğretisinin yanında papanın yanılmazlığı doktrini, bu öğretilerin bir uzantısı mesabesinde. Roman Katolik cenah tarafından inkarı mümkün görünmeyen bu doktrin etrafında yapılan tartışmalarda bütün kiliselerin uzlaşacağı ortak bir zeminin bulunması, kişiyi öldürmeden hayati bir organdan büyüyen bir tümörü almak kadar¹⁰ çetrefil bir durum olarak tarif edilmiştir. Zira Roma Katolik Kilisesi dışındaki Hristiyan mezheplerinde papanın önceliği, üstünlüğü, yanılmazlığı gibi üstün meziyetler bir yana papanın meşruiyeti dahi tartışma konusudur. Örneğin ana bünyeden kopan ve Hristiyanlığın ana mezheplerinden olan Protestanlığın varlık sebebi Papalık ve papadır. Her ne kadar Katolik Kilisesi'nin bazı uygulamalarına (endüljans vb.) bir tepki olarak ortaya çıkmışsa da Luteran Protestan teolojide papa, kabul edilmeyen ve eleştirilen bir şahsiyettir. Benzer şekilde Papa VII. Clement (1523-1534) ile İngiltere Kralı VIII. Henry arasında yaşanan bir sürtüşme de İngiltere'nin Papalıkla bağlarını tamamen koparak kendi milli kiliselerini kurmalarıyla sonuçlanmıştır. 1534 yılında İngiliz Meclisi'nde kabul edilen *Üstünlük Kanunu* (Act of Supremacy) ile VIII. Henry kendisini İngiltere Kilisesi'nin başı ilan etmiş ve Papa'nın yetkilerinin bir kısmı Canterbury Başpiskoposuna diğer bir kısmı ise İngiltere kralına devredilmiştir. Böylelikle İngiltere kralları, “İsa'nın Kanunu” unvanını taşıma, Anglikan Kilisesi adına doktrin tayin etme ve herhangi bir görüşü *heretik* ilan etme gibi önemli haklar elde etmişlerdir (Çatalbaş, s.26-7 ve 76-7; Çoban, s.145-6).

Dolayısıyla I. Vatikan Konsili'nde bazı teologlarca ifade edilen, yanılmazlık doktrininin diğer kiliselerin *Katolisizme* dönmesi için güçlü bir albeni oluşturacağı (Powell, 2009, s.75; McClory, s.96) öngörüsü tutmamış ve kiliseler arasında cereyan eden itikadi tartışmalarda ilk bin

⁶Ökümenik hareket ve çalışmaları için bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, *Ökümenizm ve Fener Patrikhanesi*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005, s. 46; Richard P. McBrien, *The Church The Evolution of Catholicism*, Harper Collins e-books, 2008, s. 9.

⁷ Bkz. Carl E. Braaten and Robert W. Jensen (ed.) *Church Unity and the Papal Office: An Ecumenical Dialogue on John Paul II's Encyclical Ut Unum Sint*, Eerdmans Publishing, USA, 2001, s. 2.

⁸ http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25051995_ut-unum-sint_en.html, (23.12.2014).

⁹ *Ut Unum Sint*, madde 94, 2. paragraf; Katolik olmayan Hristiyanlarla yürütülen *ökümenik* ilişkiler için ayrıca bkz. Denis Fortin, “Current Perspectives on Petrine Ministry and Papal Primacy”, *Andrews University Seminary Studies*, vol. 41, no, 2, (Autumn 2003), ss. 199-206.

¹⁰ Bkz. George A. Lindbeck, *Infallibility*, Marquette University Press, Milwaukee, 1972, s. 2.

yıllık dönemi kapsayan “Roma konuştu, sorun çözüldü” şeklinde ifadesini bulan Roma Kilisesi’nin hakem statüsü işlevini kaybetmiştir. Bu bağlamda yanılmazlık doktrini Katolikler için çok zaman kendilerini Anglikan, Ortodoks ve Protestanlardan ayırt etmeye yarayan bir öz-kimlik nişanesi; papanın otoritesini tanımayan Hristiyanlar için ise bir karşı sembol (counter-symbol) olmuştur. Zira Katolik olmayan (non-Catholic) pek çok Hristiyan için bu kavram Roma *Katolisizminin* içinde bulunduğu pek çok yanlış sembolize etmektedir.¹¹

Yanılmazlık doktrini Katolik Kilisesi’nin kendi içerisinde de ayrıca bir bölünmeye yol açarak Eski Katolik Kilisesi (Old Catholic Church) adıyla yeni bir dini hareketin başlamasına sebep olmuştur. Eski Katolikler bu doktrini mesnetsiz Roma merkezîyetçiliğinin en üst noktası olarak görmüş ve eski Kilise ile Kilise babalarının görüşlerine tezat teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir. Eski Katolikler, *ökümenik* konsillerin papaya attığı eşitler arasında birinci (primus inter pares) kararını kabul etmişlerdir (McClory, s.134-5; Queen, 2003, s.15).

1. Ortodoks Kiliselerin Yanılmazlık Doktrinine Bakışı ve Yanılmazlık Anlayışları

Günümüzde büyük oranda Slav ve Grek halklar tarafından temsil edilen ve İsa’nın kutsal bedeninden¹² müteşekkil olan Kiliseye doğru imanı, doğru ibadeti ve sahih öğretiyi (ortho-doxa) karşıladığına inanılan Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilisesi’nin benimsemiş olduğu hiyerarşik bir yapılanma yerine eşitlik esasına dayalı birbirinden bağımsız kiliseler birliğinden oluşmaktadır. Ortodoks Kilisesi’nde Katolik Kilisesi’ndeki gibi diğer bütün Kiliseler üzerinde hakim ve mutlak güce sahip bir piskopos ve merkezi otorite ve papanın Katolik Kilisesindeki pozisyonuna eşdeğerde bir şahsiyet yoktur. Her ne kadar Doğu-Batı ayrılığından (scism) sonra İstanbul Kilisesi (Fener Rum Patrikhanesi) *ökümenik* ya da evrensel addedilip bir şeref önceliğine (primus inter pares) sahip olsa da bu konum ona diğer kiliselerin işlerine müdahale yetkisi vermemektedir. İstanbul Piskoposu (patrik) bütün Ortodoks Kiliselerinin başı görünümünde olsa bile bu durum sembolik bir anlam ihtiva etmekte, kutsal bir otorite ve ilahiliği içermemektedir (McGuckin, 2008,s.35; Ware, 1964, s.15).

Katolik Kilisesi’nin mevcut papa anlayışının İncillere göre değil de konjonktüre göre şekillendiğini ileri süren Ortodoks Kilisesi’ne göre, Petrus’un apostolik öncelik veya üstünlüğünü icra ettiği ve apostolik silsilenin cereyan ettiği tek makam da Roma Kilisesi değildir. Ortodoksların papaya bakışı ilk dönemlerde kurulan beş patrikliğe göre belirlenmiştir. Bu bakış açısına göre papa Roma’nın patriğidir ve Roma Patrikliğinin diğer patriklikler üzerinde idare ya da yargılama değil şeref önceliği vardır. Yani Ortodokslar havarilerin gözdesi olan Petrus’un piskoposu olduğu, onun ve bir diğer gözde havari Pavlus’un şehit edildikleri yer olmasından dolayı Roma’nın kutsal ve apostolik bir makam olduğunu ve bütün bir Hristiyan dünyada belirli şartlar altında şeref önceliği (primacy of honor) olduğunu inkar etmezler. Öte yandan Ortodokslar İncillerde geçen ve Roma’nın yanılmazlık doktrinini temellendirmek için kullandığı Petrus’a ilişkin metinleri (Petrine texts) (Matta 16:18-19, Luka 22:32, Yuhanna 21:15-17) kabul ederler ancak Roma Katolik Kilisesi’nin yorumladığından farklı şekilde yorumlarlar (Ware, 1964, s.35; Cleenewerck, 2007, s.113).

Ortodokslar, Katoliklerin I. Vatikan Konsili kararlarıyla ilan ettiği şekliyle papanın ya da başka bir piskoposun (otoritesini) yanılmazlığını kabul etmezler. Ortodokslar Roma Piskoposluğunu ve onun başı olan papayı konumlandırırken “en üstünlük” (supremacy) kavramını

¹¹ Bkz. John T. Ford, Papal Infallibility: A Symbolic, Yet Problematic, Term, Homiletic & Pastoral Review, (30 March 2012) <http://www.hprweb.com/2012/03/papal-infallibility-a-symbolic-yet-problematic-term/>, (08.01.2015).

¹² Hristiyanlıkta Kilise için “İsa’nın bedeni” tanımlaması sıklıkla kullanılan metaforlardandır. Bu konuyla alakalı olarak bkz. İsmet Eşmeli, “Hristiyanlık Tarihinde Kilise ve “Kilise” İçin Kullanılan Metaforlar”, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/5 Spring 2014, ss. 957-962; ayrıca bkz. İsmet Eşmeli, “Kilisenin Mahiyeti ve Boyutları”, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/8 Summer 2014, s. 492.

değil, “öncelik” (primacy) kavramını kullanırlar. Ortodokslara göre papa Aziz Ignatius’un da ifade ettiği gibi “aşkıta başkanlık eden” (presides in love)’dir. Ancak Ortodokslar Roma’nın bu ifadeyi asıl bağlamından kopararak, yani bu “aşk”taki öncelik ve başkanlığı en üstün mutlak harici güç ve yargılama mercii olmaya dönüştürmüşler ve “Primatus”tan “Papatus”a geçmişlerdir (Ware, 1964, s.35-6). Onlara göre sadece Roma piskoposları Petrus’un halefleri değil, diğer bütün piskoposlar da Petrus’un halefleridirler. Bununla birlikte Kadıköy Konsili’nin 28. kanonunda da ifade edildiği gibi Roma Piskoposunun Petrus’un halefi olması ve imparatorluğun kadim şehri olan Roma’nın piskoposu olması sebebiyle özel bir yeri ve önceliği bulunmaktadır.¹³ Sadece Ortodoks Kilisesi’nin tek, kutsal, *katolik* ve apostolik kilise olduğunu iddia eden apolojetik eserlerde ise Roma Katolik Kilisesi’nin pek çok yanlış ve dinin aslında olmayan dogma ve öğretiyi Hristiyanlığa sokarak onu maneviyattan uzaklaştırdığı ve Hristiyanlığı maddeci ve seküler bir forma soktuğu ileri sürülür. Bu yanlış dogma ve öğretiler içerisinde ise I. Vatikan’da kabul edilen papanın üstünlüğü ve yanılmazlığı dogması başı çekmektedir. Onlara göre bu dogma papayı insan üstü Tanrısal bir konuma; Kilisenin lideri, yöneticisi ve başı olan İsa Mesih’in konumuna yükseltmiştir ki böyle bir kilise Mesih’in Kilisesi olamaz.¹⁴ Sadece Roma piskoposunun değil bütün piskoposların (ortodoks) inancın bir öğreticisi olarak Tanrı tarafından atandığına inanan Ortodokslara göre yanılmazlık sadece Kilise mutabakatının (consensus) olağan bir organı olarak *ökümenik* konsillere aittir. Bu konsillerde kabul edilen kararlar bütün bir Kilise tarafından kabul edildiğinde artık *ökümenik* ya da evrensel bir otorite kazanarak herkes tarafından kabul edilmesi gereken bağlayıcı kararlar haline gelir (Ware, 1964, s.210-1). Ancak *ökümenik* konsillerde alınan kararları da lokal Kiliselerin üstünde ve dışında değiştirilemeyen (ex sese) bir otorite olarak görmezler. Konsiller kiliselerin uyumunun bir göstergesi ve ifadesidir. Formal olarak “ökümenik” tanımlamasını hak eden bir konsil bile, 449 Efes ve 1438 Florence Konsillerinde olduğu gibi Kilise tarafından reddedilebilir.¹⁵ Ortodokslar Katoliklerle i’tizali problemlerin yaşanmadığı sekizinci yüzyıla kadar gerçekleştirilen ilk yedi konsili *ökümenik* olarak kabul ederler, daha sonra düzenlenen ve Katoliklerin kabul ettiği konsil kararlarından zaman zaman faydalanılmışsa da resmi bağlayıcılığını kabul etmemişler, bunların Hristiyan dünyasını temsil etmediğini, bu sebeple *ökümenik* olmadığını ileri sürmüşlerdir (McGuckin, 2008, s.104; Ware, 1964, s.36 ve 210).

Papanın yanılmazlığı dogması, Roma Katolik Kilisesi ile Doğu Ortodoks Kilisesi arasında diğer dogmatik ayrılıkların nihai çözüm yollarını da doğrudan etkileyen en temel tartışma konularının başında gelmektedir. Aslında Roma Katolik Kilisesi ile Doğu Ortodoks Kilisesi, müntesipleri için bağlayıcı kararlar almak amacıyla Tanrı tarafından yetkilendirildikleri hususunda, daha doğrusu Kilisenin ilahi yanılmazlığa sahip olduğu noktasında hemfikirdirler. Ancak Ortodoks Kilisesi, Kiliseye ait olan yanılmazlığın herhangi bir organa ya da şahsiyete ait olmadığı hususunda Katolik Kilisesi’nden ayrılır. Ortodokslara göre yanılmazlık vasfı sadece deruni olarak Kiliseye aittir ve Papalık gibi herhangi muayyen bir kuruluş bu vasfı haiz değildir (McGuckin, 2008, s.104; Cleenewerck, 2007, s.43 ve 310).

Ortodokslar eski Kilisenin hiçbir surette Roma Piskoposunu hatadan münezzehten addetmediğini ve eski papaların da hiçbir zaman yanılmazlık iddiasında bulunmadıklarını ileri sürerler ve bu iddialarına da 680 yılında toplanan III. İstanbul Konsili’nin Papa Honorius’u *monotelizm* (İsa’da tek bir iradenin var olduğu) inancından dolayı *heresiye* kaydığı gerekçesiyle kınamasını hatta aforoz etmesini delil gösterirler. Roma Katolik Kilisesi ise Papa Honorius’un bu

¹³ Bkz. John Binns, *An Introduction to the Christian Orthodox Churches*, Cambridge University Press, UK, 2002, s. 212 vd; Eroğlu, *Ökümenizm ve Fener Patrikhanesi*, s. 123-4.

¹⁴ Bkz. Carl S.Tyneh (ed.), *Orthodox Christianity: Overview and Bibliography*, Nova Science Publishers, New York, 2003, s. 98.

¹⁵ Bkz. John Meyendorff, *The Orthodox Church: Its Past and Its Role in the World Today*, Crestwood, St Viladimir’s Seminary Press, 1996, s. 194.

inancı *ex cathedra*dan ilan etmediğini ileri sürer. Yine Ortodokslara göre I. Vatikan'da kabul edilen yanılmazlık dogması adeta bütün papalar için koruyucu bir kalkan oluşturmuş ve papalık görevi için gerekli liyakat ölçülerinin göz ardı edilmesine neden olmuştur ki onlara göre özellikle İtalyan rönesansı döneminde zihnen ve bedenen makamın gereklerini yerine getirmekten aciz dirayetsiz papalar iş başında bulunmuştur. Oysa Ortodoks Kilisesi böyle yetersiz patrikleri uzaklaştırmıştır.¹⁶ Roma Katolik Kilisesi, Kilisede papanın en üstün (supremacy) bir konumda bulunup evrensel yargılama yetkisine sahip olduğu şeklinde bir tek adamlığı öne çıkarırken Ortodokslar, piskoposlardan müteşekkil bir heyet (college of bishops) ve *ökümenik* konsil terimlerini ileri sürerler. Roma Katolik Kilisesi papanın yanılmazlığını vurgularken Ortodoks Kilisesi ise kendisi dışında kurtuluşun olmadığı bir bütün olarak Kilisenin yanılmazlığına inanırlar. Kilisenin bu yanılmazlığı ise genel olarak *ökümenik* konsiller vasıtasıyla açığa çıkar (Ware, 1964, s.243, 251-2). *Ökümenik* bir konsilde piskoposlar hakikatin ne olduğunu ortaya koyar ve onu ilan ederler ve konsilin ilan ettiği bu hüküm bütün bir Hristiyan cemaatin onayıyla tasdik edilir. Ancak bu onay, bir kural ve kaide olarak, sarıh ve formal bir şekilde olmaz, yerleşik bir hüküm olarak yaşar. Zira Kilisenin yanılmazlığı maddileştirilemediği gibi çok cismani bir anlamda da anlaşılamaz. Çünkü bir konsilin kararlarını bağlayıcı kılan onun *ökümenikliği* değil, onun (yanılmaz) hakikatleridir (Ware, 1964, s. 256-8). Piskoposlarla birlikte diğer ruhaniler ve ruhban sınıfı dışından olanlar hep birlikte inancı kaim tutmakla yükümlüdür. Bu durum Ortodoks patriklerin 1848 yılında Papa IX. Pius'a yazdıkları mektupta, "Bizim aramızda ne patrikler ne de konsiller hiçbir şekilde yeni bir öğreti ortaya koyamaz. Dinin hâmisî bütünüyle Kilisenin bedeni, yani inananların ta kendisidir" şeklinde ifade edilmiştir (Ware, 1964, s. 253).

2. Protestan Kiliselerin Yanılmazlık Anlayışları

Protestanlık Martin Luther'in Katolik Kilisesi'ne karşı başlatmış olduğu bir harekettir. Luther'in bünyesinde din eğitimi aldığı ve hiyerarşisi içerisinde adım adım yükseldiği Katolik Kilisesi ve Papalığa karşı gelmesinin ilk adımı, papalığın endüljans uygulamalarına yönelik eleştirileridir. Endüljanslara yönelik eleştirilerini 95 maddelik bir manifesto olarak 1517 yılında Wittenberg Kilisesi'nin kapısına asarak ilan eden Luther, Protestan Reformunu bu tarih ile başlatmış olur. Aklanma sadece iman ile olur¹⁷ düsturunu benimseyen ve ibadetlerde din adamlarının aracılığını reddeden Luther, otorite olarak sadece Kutsal Kitap'ı kabul etmiştir. Luther, "vaftiz suyundan çıkan herkesin Tanrı'ya adanmış bir rahip, papaz ve papa olmakla övünebileceğini" öne sürerek "bütün inananların din adamlığı öğretisi"ni ortaya koymaktadır. Bu nedenle Katolik rahip, otoritesini papalığın onayı anlamında yukarıdan, yani Tanrısal bir kaynaktan elde ettiğine inanırken, Lutheran rahip bu otoriteyi, temsil ettiği kişilerden oluşan beşeri fakat kutsanmış kilise cemaatinden, yani aşağıdan aldığına inanmaktadır. Dolayısıyla Lutheranlar, Katolik Kilisesi'nin özel rahiplik sınıfı karakterine bağlı bir atama modelini reddederken, Tanrı'nın sözünün doğru anlatılması ve sakramentlerin bu söze uygun bir şekilde yönetilmesi için resmi bir kilise rahipliği oluşturmanın gereğine inanmamıştır. Nitekim Lutheran teolojiye göre Kilise, Papalığın iddia ettiği gibi "yanılmaz" ve kurumsal yapısıyla değişmeyen bir oluşum değildir. Kilisenin, Roma'nın esaretinde olduğunu savunan Luther'e göre üç önemli duvarın yıkılmasıyla Kilisenin gerçek özgürlüğüne kavuşacağını ileri sürmüştür. Bunların ilki papa ve diğer ruhanilerin sıradan halk üzerindeki üstünlük iddiaları; ikincisi, kutsal metni yorumlama hakkının sadece papaya ait olduğu iddiası; üçüncüsü ise konsil toplama ve burada alınan kararları onaylama hak ve yetkisinin de yine sadece papanın uhdesinde olduğu iddiasıdır.¹⁸

¹⁶ Bkz. Archpriest John W. Morris, *The Historic Church: An Orthodox View of Christian History*, AutorHouse, Bloomington 2011, s. 96 ve 214.

¹⁷ Romalılara Mektup 1:17.

¹⁸ Bkz. Hakan Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 200 vd.

Luther, bir Hristiyan için tek otoritenin Kutsal Kitap olduğunu ve Hristiyan cemaatin Tanrı kelamı dışında Papalık ve Katolik Kilisesi dahil bütün otoritelerden bağımsız olduğunu vurgulamıştır. Luther, Roma Kilisesi'nin başlangıçta tüm kiliselerin en kutsal olduğunu, ancak şu haliyle kanun dışı haydutların yatağı, utanç verici bir fahişe evi, günah, ölüm ve cehennem krallığı olduğunu ifade etmiştir (Olgun, 2006, s.213). Papalık ve papa hakkında böylesi sert ifadeleri kullanan Luther'in elbette onun yanılmazlığını kabul etmesi beklenemez. Zaten Lutheranizmde papanın varlığı ve meşruiyeti hemen hemen yok gibidir. Zira Protestanlar, sonradan ortaya çıkmış bir kurum olarak papalığı otoritenin, hiyerarşinin ve iktidarın mükemmel temsilcisi olarak görürler, yani papalık ve papa idari bir kuruluş olarak vardır, ancak Kitab-ı Mukaddes'te yeri olmayan papanın dini açıdan herhangi bir kıymeti harbiyesi yoktur. Protestan bakış açısına göre papa demek; kardinaller, başpiskoposlar, papazlar topluluğu, yani bütün bir ruhban sınıfı demektir. Protestanlar, Kilisede papanın uhdesinde bulunan tarzda bir yetkinin kimseye verilmediğini savunarak bu yetkiyi reddederler. Bundan dolayı Kilise ve papalık kurumunun dinsel anlamda “yanılmazlık” ve “tek yetkili” sıfatları Luther tarafından reddedildiğinden, papalık ve Kilise hiyerarşisi artık dini otoriteyi temsil etmemektedir. Bilakis dini otorite ve yanılmazlık vasfını haiz tek kaynak Kutsal Kitaptır ve bütün inananların onu yorumlama yetkisi vardır. Hiçbir kişi ve kurumun Kutsal Kitap'ı yanılmaz yorumlama yetki ve selahiyeti yoktur. Devlet idarecilerinin de “bütün inananların din adamlığı” öğretisi doğrultusunda din adamlığı vasfına sahip olduğunu vurgulayan Luther, bu öğreti ile Ortaçağ Avrupa'sında geniş yer tutan dini ve dünyevi otorite ayırımı ve mücadelesini de ortadan kaldırmıştır.¹⁹

Papanın yanılmazlığı iddialarına yönelik olarak Protestan cepheden bir diğer itiraz da İrlandalı teolog ve aynı zamanda bir matematikçi olan George Salmon'dan gelmiştir. Salmon 1888 yılında kaleme aldığı *The Infallibility of the Church*²⁰ adlı hacimli eserinde papanın yanılmazlığı iddialarını esaslı bir eleştiriye tabi tutmuştur. Salmon, yanılmazlık vasfına sahip tek otoritenin Kutsal Metinler olduğunu ileri sürmüş ve papanın yanılmazlığı doktrininin tarihsel ve teolojik mahzurlarını ortaya koymuş,²¹ Katolik Kilisesi'nin Petrus kanalıyla ileri sürdüğü geleneksel öncelik ve üstünlük iddialarının da güçlü delillere dayanmadığını iddia etmiştir. İncillerde geçen ve Roma'nın üstünlük ve yanılmazlık iddialarına kanıt olarak gösterdiği pasajların ilk dönemlerde bu şekilde yorumlanmadığını ileri süren Salmon, Meryem'in lekesiz doğum ve göğe yükselişi gibi yanılmaz karakterdeki tasarruflarının da Kutsal Metinlere ve geleneğe dayanmadığını ifade etmiştir.²²

Öte yandan II. Vatikan Konsili'nden itibaren daha yoğun bir şekilde gündeme gelen Hristiyanların bölünmüşlüğü ortadan kaldırıp birleşik bir *Christendom* oluşturma gayretlerinde papanın bir birlik simgesi olması ve onun yanılmazlığı gibi vasıflarının kullanılması gerektiğini belirten Protestanlar da bulunmaktadır. Ancak bu görüşü ifade eden Protestanların, papanın bu vasıflarının *ökümenik* hareket için geliştirilecek olan teolojiye model olmasını kastettiği, yoksa papalık şemsiyesi altında bir araya gelmek ya da papanın yanılmazlığını kabul etmek anlamında olmadığı ifade edilmektedir. Zaten *ökümenizm* önündeki en büyük engelin Roma Katolik Kilisesi'nin üstünlük iddialarının yattığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Lutheranlara göre *ökümenizm* için yanılmazlığın felsefi yorumundan ziyade asıl problem, eklesial politik bir mesele

¹⁹ Bkz. Norman L. Geisler and Ralph E. MacKenzie, *Roman Catholics and Evangelicals: Agreements and Differences*, Baker Books, USA, 2004, s. 206 ve 215; Olgun, *Protestanlık*, s. 213-9.

²⁰ Bkz. George Salmon, *The Infallibility of the Church: A Course of Lectures*, John Murray, London 1888.

²¹ Papanın yanılmazlığı doktrinine yönelik olarak Protestan cepheden gelen itirazlar genel olarak Ortaçağda Papalık kurumunun içerisinde bulunduğu yozlaşma ve önceki papaların yanlış doktrinel kararları çerçevesinde yapılmaktadır. Bkz. Elaine M. Beretz, “Papal Infallibility”, *Misconception about the Middle Ages*, (Ed.) Stephen J. Harris and Bryon L. Grigsby, Routledge, New York, 2009, s. 41.

²² Salmon'un bu eleştirilerine de Katolik cemahtan karşı tezler ileri sürülmüştür. Bkz. B. C. Butler, *The Church and Infallibility: A Reply to the Abridged “Salmon”*, Sheed & Ward, London & New York 1954.

olarak otoritenin tanımlanmasıdır. Lutheranlar dar anlamda yanılmazlık doktrininden ziyade papanın öğretisi otoritesi üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Yani, tek otorite olarak Kutsal Kitap'ı gören Lutheranlara göre papanın evrensel Kilisenin bir pastörü olarak yargılama önceliğine sahip olduğu iddiası *ökümenik* tartışmalardan verimli bir sonuç alınmasını engellemektedir. Bundan dolayı papaya izafe edilen bu vasıfların yeniden bir tanımlanmasının yapılması gerekmektedir, aksi takdirde Protestanlarla Katoliklerin yeniden bir araya gelmeleri mümkün görünmemektedir (Braaten ve Jensen, 2001, s.113-4; Lindbeck, 1970, s.12; Çoban, 2009, s.293).

XVI. yüzyılın ilk yarısında Roma Katolik Kilisesi'nden ayrılarak müstakil bir kilise olarak yoluna devam eden Anglikan Kilisesi, inanç ve ibadette büyük ölçüde benzediği Roma Katolik Kilisesi'nden Kilise anlayışı noktasında ayrılır. 1534 yılında kabul edilen "Üstünlük Kanunu" (Act of Supremacy) ile papanın yetkileri Canterbury başpiskoposu ile İngiltere kralı arasında paylaşılmıştır. Kendilerini gerçek Katolik Kilise olarak nitelendiren Anglikan Kilisesi, papayı Kilisenin başı olarak görmemekte, dolayısıyla onun yanılmazlığını da kabul etmemektedir. Diğer Protestan Kiliseler gibi Kutsal Kitap'ı tek otorite kabul eden Anglikan Kilisesi'nde papanın üstlendiği rol monarşinin başı olan krala verilmiştir (Çatalbaş, 2001, s.88).

Evanjelik ve Fundamentalist Hristiyanlar gibi reform karakterli diğer Hristiyan gruplar da tek otorite ve yanılmaz (inerrancy) olarak Kutsal Kitap'ı kabul ettikleri (Biblicism) için papanın yanılmazlığı doktrinini kabul etmezler.²³ Örneğin Presbiteryen Kilisesi'nin inanç esaslarını ihtiva eden Westminster İnanç Bildirgesi'nin birinci bölümünün 9 ve 10. maddelerinde yanılmaz tek otoritenin sadece Kutsal Kitap olduğu ifade edilirken, yirmi beşinci bölümün 6. maddesinde ise Kilisenin başının sadece İsa Mesih olduğu vurgulanarak Roma papası deccal, günahın adamı ve azabın çocuğu şeklinde nitelendirilmiştir.²⁴ Genel olarak bu tür hareketlerin papanın yanılmazlığına hatta bizzat papanın varlığına yönelik itirazları Kilise anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Bu Hristiyanlar, Mesih'in, Katolik Kilisesi'nin iddia ettiği gibi papanın mutlak otoritesi altında piskoposlardan müteşekkil, görünen (visible) bir Kilise kurmadığını iddia ederek Kilisede hiyerarşik bir yapılanmayı kabul etmezler ve Luther'in ileri sürdüğü "bütün inananların din adamlığı" prensibinden hareketle Katolik Kilisesi'nin iddia ettiği Kutsal Kitap'ın en doğru şekilde apostolik gelenek yoluyla *magisterium* tarafından yorumlanabileceğini de reddederler.²⁵ (Keating, 1988, s.230; Trier, 2007, s.38).

Bazı teologlar ise Katolik bir dogma olarak papanın yanılmazlığının Protestanlarca yanlış anlaşılan bir mevzu olduğunu ileri sürerler. Onlara göre öncelikle Protestanlar papayı yekpare bir beden olan Kilisenin başından ziyade bir diktatör (autocrat) olarak görürler ve çok sefer Kiliseye politik bir bakış açısıyla yaklaşarak orada demokratik unsurların var olmasını isterler. Bu teologlara göre İnciller Kilise denilen kurumu organik bir yapı olarak tanımlar ve hiçbir organik yapıda demokrasi bulunmaz. Katoliklere göre bir diğer yanlış yorumlama ise, Protestanların çok zaman yanılmazlığı papanın şahsına bağlı olarak anlamalarıdır ki gerçekte yanılmazlık papanın şahsı ile ilişkili olmayıp makamla bağlantılıdır ve sadece inanç ve ahlaka müteallik bir dogma tanımlamada geçerlidir.²⁶

²³ Fundamentalist Hristiyanlara göre İncil Tanrı'nın sözü olduğu için yanılmaz mutlak hakikatleri ifade eder. Bundan dolayı (Darvin'in evrim teorisi gibi) İncil öğretilerine karşı yapılan herhangi bir meydan okuma doğru olmadığı gibi aynı zamanda günahıdır. Bkz. Steve Bruce, *Fundamentalism*, Polity Press, UK and USA 2008, s. 69; Bu konuyla alakalı olarak ayrıca bkz. Ned B. Stonehouse, "The Infallibility of Scripture and Evangelical Progress", *Bulletin of the Evangelical Theological Society*, 1.1. (Winter 1958), ss. 9-13.

²⁴ http://www.reformed.org/documents/wcf_with_proofs/, (05.12.20014).

²⁵ Ayrıca bkz. H. Şule Albayrak, "Tarihi ve Sosyal Bir Realite Olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Gelişen Protestan Fundamentalizmi", *MÜİFD* 42 (2012/1), s. 131.

²⁶ Bkz. Stephen K. Ray, *Upon This Rock: St. Peter and the Primacy of Rome in Scripture and the Early Church*, Ignatius, San Francisco 1999, s. 58 dipnot.

3. Diğer Doğu Kiliselerinin Yanılmazlık Anlayışları

Papalık, doğrudan kendisine bağlı olmayan bazı kiliselerle farklı bir ilişki içerisinde. Anglikan Kilisesi ile bazı Ortodoks ve Protestan Kiliseler, kendilerini Katolik (evrensel) saymakta ancak papanın otoritesini tanınamamaktadırlar. Doğu Hristiyanları içerisinde ise “Uniat Kiliseler” adı verilen birincilerin tersine kendilerine has inanç ve ibadete sahip olmalarına rağmen Keldaniler²⁷ ve Ermeniler gibi papanın otoritesini kabul edenler bulunmaktadır.²⁸

Keldaniler, patrik seçimlerindeki usule itiraz ederek Nasturilerden tepkisel bir hareketle ayrılarak 1552 yılında Roma'ya bağlanan ancak Nasturilerle aynı inanç, ibadet ve geleneği paylaşan, resmîyette Katolik ancak inanç ve pratikte Nasturi olan bir mezheptir. Doğu ile Batı Hristiyanlığı arasında bir köprü ve geçiş görevi gören ve Doğulular gibi düşünüp yaşayan bu kilise mensupları resmîyette ve idarede Roma'ya bağlıdırlar. 1552 yılında gerçekleşen bu entegrasyondan itibaren her iki taraf da birbirlerine şüphe ile yaklaşmışlardır. Batı Hristiyanlarının son yüzyıllarda genlerine işleyen Doğu toplumlarını ikinci sınıf gören bakış açısı, aynı dini inancı paylaşmalarına rağmen Doğu Hristiyanlarını da kapsamıştır. Roma Kilisesi Keldanileri eski inanç ve ibadetlerine bağlı kaldıkları gerekçesiyle gerçek anlamda Katolik olmamakla itham etmişlerdir. Bununla birlikte Keldani Kilisesi'nin patrikleri Roma'ya bağlıdır ve bunlar patrik seçildikten sonra papadan onay ve berat almak zorundadırlar. Aksi halde bu seçim kanuni geçerlilikten yoksun olur.²⁹ Bu siyasi bağlılık sebebiyle 1877 yılında Keldani Patriği Joseph (Yusuf) Audo³⁰ papanın yanılmazlığı dogmasını kabul etse de³¹ bu samimi ve tüm Keldanileri kapsayan itikadi bir kabulden ziyade Roma'ya olan resmî ve siyasi bağlılığın ve içinde bulunulan koşulların bir sonucu gibi görünmektedir. Daha lokal kalan diğer Uniat Kiliseler de aynı şekilde Roma'ya bağlanarak dini ve idari olarak papanın otoritesi altına girseler de³² Doğu orijinli olan, Doğu Hristiyanlarıyla aynı inanç ve ibadeti paylaşan bu kiliselerin hangi ölçüde papaların dini otoritesi altında bulunduğu tartışmaya açık bir konu olduğu gibi papanın yanılmazlığını kabul etmeleri de aynı şekilde sorunludur.

²⁷ Keldaniler, ilk dönem kristolojik ve mariyolojik tartışmalar neticesinde Batı Kilisesi tarafından *heretik* addedilerek aforoz edilen Nasturilerle aynı inanç, ibadet, gelenek ve yaşayışı paylaşan bir mezheptir. Nestorius (Nastur), Hristiyanlığın ilk dönemlerinde çok sık yaşanan İsa'nın tabiatı üzerine olan tartışmalarında İsa'nın hem insan hem Tanrı olmak üzere iki tabiate sahip olduğunu savunmuştur. Meryem'in “Tanrı anası” (theotokos) değil, insan anası ya da Mesih'i doğuran anlamında *Cristotokos* olduğunu, dolayısıyla İsa'nın insan olarak doğduktan sonra Tanrı tabiatını kazandığını, yani Kilise Tarihi'nde *diofizitlik* (çift tabiatlılık) adı verilen düşünceyi dile getirmiştir. İşte bu görüşün taraftarları Nestorius'a nispetle Nasturiler adını almıştır. Bilindiği gibi İstanbul patriği Nestorius'un bu görüşleri 431 Efes Konsili'nde reddedilmiş, eserleri de İmparator Theodosius'un emriyle yakılmıştır. Ancak bir şekilde yakılmaktan kurtulan ve XIX. yüzyılın sonlarında keşfedilen ve Nestorius'a ait olduğu belirtilen bir kitaptan hareketle aslında Nestorius'un Efes'te mahkum edilen diofizit bir akideye sahip olmadığı, görüşlerinin Ortodoks akideye –bir şahıs iki doğa- uygun olduğu bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir. Ancak bir genel konsilin yanılmazlığı ve kararlarının sorgulanamazlığı ilkesi gereği Katolik dogmalardan hareket eden bazı araştırmacıların ya Nestorius'un diofizit akideyi benimsediğini ya da Nestorius ile Nasturilik arasında bir ayrıma giderek bu ikilemden kurtulma yoluna gittikleri belirtilmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Muhammet Tarakçı, “Nestorius ve Kristolojisi”, *ÜİİFD*, c.19, s.1, ss. 215-241.

²⁸ Bkz. Ömer Faruk Harman, “Katoliklik” *DİA*, c. 25, s. 56 ve 58.

²⁹ Bkz. Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınları, Ankara 1997, s. 9 ve 12-3.

³⁰ Joseph Audo aynı zamanda –eğer Keldanileri de Katolik kabul ederse- Doğu Katoliklerini temsilen Katolik bir Ermeni olan Andon Hassoun ile birlikte I. Vatikan Konsili'nde bulunmuştur. Ancak Audo 13 Hazirandaki ön oylamada ret (non placet) oyu kullanmış, 18 Temmuzdaki son oylamada ise papaya karşı oy kullanmaktansa Roma'yı terketmeyi tercih ederek oylamaya katılmamıştır. Bkz. Charles A. Frazee, *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, Cambridge University Press, New York, 1983, s. 234 ve 236.

³¹ Bkz. Aprem (Mar), *The Chaldean Syrian Church of the East*, Published by Indian Society for Promoting Christian Knowledge, New Delhi 1983, s. 40.

³² *Code of Canons of Oriental Churches*, canon 671/3.

Ortodoks Kiliseler ailesine mensup 451 Kadıköy Konsili karşıtı *monofizit* bir kilise olarak Ermeni Kilisesi'nin papaya bakışı da Ortodoks bakış açısını yansıtır. Din ile etnisitenin iç içe geçtiği Ermeni Kilisesi de Ortodokslar gibi papaya pastoral olarak “şeref önceliği” (first in honor) vermiştir. Ancak Ermeni Kilisesi papanın dini hiyerarşik otoritesini kabul etse de onun yanılmazlığını kabul etmez. Yanılmazlık yetkisini sadece Kilisenin bir organı olarak *ökümenik* konsillere atfeden Ermeni Kilisesi, dogmaların kaynağı olarak ilk üç konsili (325 İznik, 381 İstanbul ve 431 Efes) kabul etmiştir.³³ Ermeni Kilisesi'nde en yüksek rütbeli din adamları olan *katolikos*lara herhangi bir yanılmazlık atfında bulunulmadığı gibi tarih boyunca bazı *katolikos*lar hata, yetersizlik ve ulusla uyumsuzluk gibi nedenlerden dolayı ya istifa etmiş ya da devrilmiştir.³⁴

Yine Doğu Hristiyanlığı karakteristiğine sahip bir diğer grup olan Süryaniler de Kadıköy Konsili kararlarına muhalefet ederek Batı Kilisesi tarafından aforoz edilmişlerdir. Ermeniler gibi ilk üç konsilin kararlarını kabul eden Süryaniler de hiçbir şekilde papanın yanılmazlığı söz konusu değildir. Süryanilerde patrik, Petrus'un halefi olarak kabul edilse de temsil patriğin şahsında değil kilisededir. Ancak Doğu'nun bu kadim Hristiyan geleneği de Katolik misyonerlerin çalışmalarından nasibini almış ve onlardan bir grup Roma'nın otoritesi altına girerek “Katolik Süryaniler” ya da “Yeni Süryaniler” adını almışlardır.³⁵ Süryani papazlara, Kadıköy Konsili kararlarına açık bir şekilde muhalefeti terk etme ve papanın üstünlüğünü kabul etme gibi küçük değişikliklerle Katolikliğe geçiş izni verilmiştir. Süryaniler de Roma'yı İskenderiye ve Antakya ile birlikte üç eski apostolik merkezden birisi olarak kabul etmektedirler.³⁶

Çoğunluğu Mısır'da bulunan ve dört milyona yakın müntesibi ile İskenderiye'deki Kıpti patriği tarafından yönetilen Kıpti Ortodoks Kilisesi de 451 Kadıköy Konsili ile sonraki yıllarda toplanan hiçbir konsili *ökümenik* konsil olarak kabul etmezler. Dolayısıyla Kıptiler papa ya da papayla birlikte piskoposlarının yanılmazlığına inanmazlar. Ayrıca Kıptiler İskenderiye, Antakya ve Roma Kiliselerinin eşit statüde olduklarını ileri sürerler.³⁷

³³ Bkz. Hratch Tchilingirian, *The Armenian Church: A Brief Introduction, Western Diocese of the Armenian Church*, Burbank 2008, s. 13; <http://www.armenianchurchlibrary.com/FAQ.html>, (14.01.2015).

³⁴ Bkz. Aziz S. Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, (Çev. Nurettin Hiçyılmaz), Doz Yayınları, İstanbul, 2005, s. 371.

³⁵ Bkz. Nihat Durak, “İstanbul'un Kadim Süryanileri”, *TurkishStudies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/12 Fall 2013, s. 432.

³⁶ Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, s. 200 ve 239 vd.

³⁷ Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, 75-6 ve 145-6.

SONUÇ

1870 I. Vatikan Konsili'nin İncil metinlerinden ve gelenekten iktibasla Katolik bir inanç akidesi olarak dogmaya dahil ettiği, papanın -bütün inananları bağlayıcı nitelikte- Petrus'un makamından (ex cathedra) inanç ve ahlak konularında konuştuğu zaman yanılmazlık yetkisine sahip olduğu anlayışı, diğer Hristiyan alemi için Katolik Kilisesi'nin kerameti kendinden menkul bir durum olarak görülmektedir.

Katolik Kilisesi'ne bağlı teologlarca da çeşitli mahzurları sebebiyle eleştirilen, hatta yeni bir kilisenin; Eski Katolik Kilisesi'nin doğmasına sebep olan papanın yanılmazlığı, ana bünyeden koparak müstakil bir Kilise olarak yoluna devam eden Ortodoks ve Protestan Kiliseler için yok hükmündedir.

Ortodokslara göre yanılmazlık bizatihi Kiliseye ait olup bu da Kilisenin bir karar ve yürütme organı olarak *ökümenik* konsillerle tezahür eder. Ortodokslar, Katolik ve Ortodoks dünyanın birlikte hareket ettiği ilk yedi konsilin *ökümenik* karakterde olduğunu, 1054 yılındaki Doğu-Batı bölünmesinden sonra ise bir daha bu karakterde bir konsilin toplanmadığını ve tekrar bir araya gelinmediği sürece de toplanmasının mümkün olmadığını ileri sürerler.

Reformasyon sonrası Katolik Kilisesi'nden ayrılan Protestan ve Reform Kiliseleri için ise tek yanılmaz ve şaşmaz olan Kutsal Kitaptır. "Bütün inananların din adamlığı" prensibini ileri süren bu kiliseler için hiyerarşiden herhangi bir şahsın, daha özel de ise papanın yanılmazlığı mevzu bahis değildir.

451 Kadıköy Konsili kararlarını tanımayan ve monofizit (tek tabiatçı) karaktere sahip Süryani, Ermeni, Nasturi ve Kıpti Kilisesi gibi diğer Doğu Kiliseleri için de aynı şekilde papanın yanılmazlığı söz konusu değildir. Ancak bu kiliseler içerisinde Keldaniler gibi Katolik Kilisesi'nin otoritesini kabul eden Uniat Kiliseler için ise papanın yanılmazlığı dogması karışık bir durum arz etmektedir. Her ne kadar bu kiliseler Roma'nın otoritesi altına girseler de bu durum samimi itikadi bir bağlılıktan ziyade konjonktürel bir durum olarak da görülmektedir. Dolayısıyla Doğulu olan ve Doğu ritüellerini uygulayan bu kiliselerin papanın yanılmazlığı dogmasına olan doktrinel bağlılığı aynı şekilde sorunludur.

KAYNAKÇA

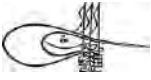
- ALBAYRAK, Kadir, *Keldanîler ve Nasturîler*, Vadi Yayınları, Ankara 1997.
- APREM (Mar), *The Chaldean Syrian Church of the East*, Published by Indian Society for Promoting Christian Knowledge, New Delhi 1983.
- BAKER, Todd D., *Exodus From Rome: A Biblical And Historical Critique of Roman Catholicism*, volume 1, iUniverse LLC, Bloomington 2014.
- BERETZ, Elaine M., "Papal Infallibility", *Misconception about the Middle Ages*, (Ed.) Stephen J. Harris and Bryon L. Grigsby, Routledge, New York 2009.
- BINNS, John, *An Introduction to the Christian Orthodox Churches*, Cambridge University Press, UK 2002.
- BRAATEN, Carl E. and Jensen, Robert W. (ed.), *Church Unity and the Papal Office: An Ecumenical Dialogue on John Paul II's Encyclical Ut Unum Sint*, Eerdmans Publishing, USA 2001.
- BRUCE, Steve, *Fundamentalism*, Polity Press, UK and USA 2008.

- CLEENEWERCK, Laurent, *His Broken Body, Understanding and Healing the Scism between the Roman Catholic and Eastern Orthodox Church*, Euclid University Press, Washington 2007
- ÇATALBAŞ, Resul, *Anglikan Kilisesi ve Günümüz İngiltere'sinde Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.
- ÇİÇEK, Hatice, *Papanın Yanılmazlığı Doktrini ve Hans Küng'ün Yanılmazlık Doktrininin Eleştirisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2010.
- ÇOBAN, Bekir Zakir, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- Davutoğlu, Ahmet, “Bunalımdan Dönüşüme Batı Medeniyeti ve Hıristiyanlık”, *Dîvân İlmi Araştırmalar*, S. 9, yıl 5, 2000/2 (1-74).
- DURAK, Nihat, “İstanbul'un Kadim Süryanileri”, *TurkishStudies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/12 Fall 2013.
- EŞMELİ, İsmet, “Hıristiyanlık Tarihinde Kilise ve “Kilise” İçin Kullanılan Metaforlar”, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/5 Spring 2014, (953-966)
- _____, “Kilisenin Mahiyeti ve Boyutları”, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/8 Summer 2014, (483-497)
- FORD, John T., “Papal Infallibility: A Symbolic, Yet Problematic, Term”, *Homiletic & Pastoral Review*, (30 March 2012) <http://www.hprweb.com/2012/03/papal-infallibility-a-symbolic-yet-problematic-term/>, (08.01.2015).
- FRAZEE, Charles A., *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, Cambridge University Press, New York 1983.
- GEISLER, Norman L. and MacKenzie, Ralph E., *Roman Catholics and Evangelicals: Agreements and Differences*, Baker Books, USA 2004.
- GÜNGÖR, Ali İsmail, “Papanın Yanılmazlığı Konusundaki Tartışmalar ve Katoliklerin Yaklaşımları”, *Dini Araştırmalar*, C. XII, S. 34, Mayıs-Ağustos 2009.
- HARMAN, Ömer Faruk, “Katoliklik, *DİA*, C. 25, (55-58)
- HASLER, August Bernhard, *How The Pope Became Infallible: Pius IX and the Politics of Persuasion*, Translated by Peter Heinegg, New York, Doubleday & Company, Inc. 1981.
- KEATING, Karl, *Catholicism and Fundamentalism: The Attack on “Romanism” by Bible Christians*, Ignatius, San Francisco, 1988.
- KÜNG, Hans, *Council, Reform and Reunion*, Translated by Cecily Hastings, Sheed and Ward, New York 1961.
- _____, *Infallible? An Unresolved Enquiry*, SCM Press, London 1994
- LARSEN, Timothy & Trier, Daniel J., *The Cambridge Companion to Evangelical Theology*, Cambridge University Press, New York 2007.
- LINDBECK, George A., *Infallibility*, Marquette University Press, Milwaukee, 1972
- MCCLORY, Robert, *Power and the Papacy: The People and Politics Behind the Doctrine of Infallibility*, Triumph, Missouri 1997

- MCGUCKIN, John Antony, *The Orthodox Church An Introduction to its History, Doctrine, and Spiritual Culture*, Blackwell Publishing USA and UK, 2008.
- MEYENDORFF, John, *The Orthodox Church: Its Past and Its Role in the World Today*, Crestwood, St Viladimir’s Seminary Press, 1996.
- MORRIS, John W., *The Historic Church: An Orthodox View of Christian History*, AutorHouse, Bloomington 2011.
- OLGUN, Hakan *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
- POWELL, Mark E., *Papal Infallibility: A Protestant Evaluation of an Ecumenical Issue*, Wm. B. Eerdmans Publishing, Cambridge 2009.
- QUEEN, Andre J., *Old Catholic: History, Ministry, Faith and Mission*, iUniverse, New York 2003.
- RAY, Stephen K., *Upon This Rock: St. Peter and the Primacy of Rome in Scripture and the Early Church*, Ignatius, San Francisco 1999.
- TARAKÇI, Muhammet, “Nestorius ve Kristolojisi”, *UÜİFD*, c.19, s.1, (215-241)
- TCHILINGIRIAN, Hratch, *The Armenian Church: A Brief Introduction, Western Diocese of the Armenian Church*, Burbank 2008.
- TYNEH, Carl S. (ed.), *Orthodox Christianity: Overview and Bibliography*, Nova Science Publishers, New York, 2003.
- WARE, Timoty, *The Orthodox Church*, Penguin Books, England, 1964.
- http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25051995_ut-unum-sint_en.html, (23.12.2014)
- http://www.reformed.org/documents/wcf_with_proofs/, (05.12.20014)
- <http://www.armenianchurchlibrary.com/FAQ.html>, (14.01.2015)

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- ÖZALP, M., Ortodoks ve Protestan Kiliselerin ‘Papanın Yanılmazlığı Doktrini’ne Bakışı ve Bu Kiliselerin Yanılmazlık Anlayışları, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 707-722, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7963>, ANKARA-TURKEY

ŞANLIURFA ŞEHRİNİN ALANSAL GELİŞİMİNİN ÇEVRESİNDEKİ TARIM ARAZİLERİNE ETKİSİ*

*Mehmet ÖZCANLI***

*Abdulkadir GÜZEL****

ÖZET

Tarım alanlarının amaç dışı kullanımında ilk sırayı şehirleşme yada şehirlerin alansal büyümesi yer almaktadır. Verimli araziler üzerinde kurulu şehirlerde sanayileşmenin artması şehirlere ve dolayısıyla verimli tarım arazilerine yönelik yoğun göç olmasına neden olmuştur. Bu yoğun göçe bağlı olarak oluşan hızlı nüfus artışı, konut ihtiyacını artırmış, bu durum doğrudan verimli tarım arazilerinin geri dönüşümü olmayacak bir şekilde elden çıkmasına sebep olmuştur. Şanlıurfa şehri, GAP'ın sağladığı gelişmelere paralel olarak, çevresindeki kırsal alanlar için bir cazibe merkezi durumuna gelmiştir. Kırsal kesimin itici, şehirlerin çekici ve her ikisi arasında yer alan iletili güçlerin etkisiyle, Şanlıurfa özellikle çevresindeki kırsal kesimden ve kendisine bağlı ilçe merkezlerinden önemli miktarlarda nüfus çekmiştir. Bu çalışmanın amacı, 1988 ve 2010 yılları arasında Şanlıurfa şehrinin alansal gelişimini belli dönemlere ayırarak şehrin çevresindeki tarım alanlarına etkisini (Arazi kullanım değişimleri) ortaya koymaktır.

Bu çalışmadaki yöntem ve metod, şehirsal alan 1988-1993-2000-2005-2010 yıllarına ait uydu görüntülerinden faydalanılarak Arc GIS ortamına aktarılmıştır. Şehirsal alanın ortaya koyduğu yerleşme profili, belirlenmiş olan tarihler baz alınarak çizilmiş ve bu tarihler arasındaki dönemler sayısal analizlere tabi tutulmuştur. Yapılan analizlerin sonuçları doğrultusunda, Şanlıurfa şehrinin (1988'den 1993'e, 1993'ten 2000'e, 2000'den 2005'e, 2005'ten de 2010'a kadar olan dönemlerde) alansal büyümesi ortaya konulmuştur. Alansal büyümenin en belirgin olduğu yönü ve bu durumun ortaya çıkartabileceği sonuçları değerlendirmek amacıyla, anayönler göz önünde bulundurularak 'Yönsel Büyüme Analizi' yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda Şanlıurfa şehrinin yıllık ortalama 126 hektar şehirsal yapılaşmaya bağlı olarak geliştiği ve bu şehirsal yapılaşmanın 1988'den 2010 yılına kadar artarak geldiği ortaya çıkmıştır. Şanlıurfa'nın şehirsal gelişim yönünün büyük bir kısmının ne yazık ki I.ve II. sınıf tarım arazileri (Doğu ve Kuzeydoğu) üzerine doğru ilerlediği de harita ve tablolarla ortaya konmuştur.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, El-mek: mehmetozcanli@harran.edu.tr

*** Yrd. Doç. Dr. Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, El-mek: akdguzel@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Şehirsel Gelişim, Tarımsal Arazi Kullanımı, Şanlıurfa şehri, Değişim Analizi, Yönsel Büyüme

THE IMPACT OF SPATIAL EXPANSION OF ŞANLIURFA ON SURROUNDING AGRICULTURAL LAND

STRUCTURED ABSTRACT

The occupied land within the large area neighboring Şanlıurfa appears to be first and second rate cultivable land (Figure 1). Particularly with the post GAP period, Şanlıurfa has enjoyed industrial and commercial progress. Unfortunately, from east, west, south and north she is surrounded by commercial, industrial and public buildings occupying fertile lands to feed us. (Benek, 2005: 127). For many years, irrigable, first rate agricultural land has been zoned for construction, which turned it into an industrial and a residential area as well. Practices of urban construction in Şanlıurfa on high-quality agricultural land have been causing agricultural cultivation to be moved to poorer-quality land. (Figure 1).

Urbanization includes practices targeting industry, housing, tourism, commerce and transportation. Among the factors determining the directions and routes for an expansion of a city, highways crossing through or near settlements, industry founded within this highway net, tourism, mining, public investments (such as airports, bus stations, university campuses, medical centers, commercial zones, gas stations, roadhouses, and TOKİ –Provision of Social Housing in Turkey- housing projects) are the most prominent factors. (Keleş, 1996: 415). Thereby, these factors appear to be partaking in the fast occupation of agricultural land (Sönmez, 1969:148). Industrial and commercial areas, which accelerate urbanization particularly in size, have been mostly founded on fertile agricultural land (Aksoy ve Özsoy, 2007: 321). Housing that soon appears around industrial regions has been implemented sadly on areas mostly considered top-quality agricultural land. (Çavuş, 2007:146). Highways crossing through fertile agricultural land, due to their appealing nature for industry and housing, make the land more desirable for potential investments (Kızılelma, vd. 2013: 33).

Industry and housing projects are preferred to be founded on agricultural land for these areas tend to be flat, which makes them more convenient for transportation and easy to provide with infrastructure facilities. In Şanlıurfa, fast expansion encouraged by these reasons is on such a level that it threatens the proportion and even existence of fertile agricultural areas unless necessary precautions are taken (Aydoğdu, vd. 2009).

On determining Şanlıurfa and her surroundings as an area to study, accordingly with the expansion of the city, destruction of farm lands on eastern axis on account of both housing and industrial activities has been a key factor. On the other hand, in terms of sustainability, haphazardly and inconveniently opening the land located on the southern part of the city within the districts of Sırrın,

Turkish Studies

Şehçoban, Konuklu, and Yenice in the South and Ulubağ in the East for settlement have a special importance for selecting the area in question. Besides, even though being a good example of site selection in terms of land-use, the housing project implemented by TOKI in Akabe neighborhood is, in terms of transportation, isolated from the city for being on a higher altitude than the other districts of the city and being connected to the city singlehandedly through Gaziantep Road, which is a slopped and crooked highway. For all these reasons, Akabe TOKI fails to be a center of attraction. Therefore; the city has not expanded on the west axis as planned and unfortunately has continued to expand towards Harran Plain and Karaköprü on the north. These problems seem to be worth mentioning regarding the selection of Şanlıurfa and her surroundings as a region to study.

The city of Şanlıurfa, accordingly with innovations invited by GAP, has turned out to be a center of attraction for the surrounding country. With the unattractive powers of the country and attractive ones of the city and the conductive powers between each, Şanlıurfa attracted a significant amount of migration from surrounding regions, particularly from the town centers within its borders. This study aims to determine the effects of spatial expansion of Şanlıurfa between the years 1988 and 2010, which will be divided into certain periods, on agricultural land surrounding the city (land-use change).

The settlement profile created by urban area has been drawn based on the fixed dates and the periods in between these dates have been put to numerical analysis. In accordance with the finished analysis, the spatial expansion of Şanlıurfa (during the periods from 1988 to 1993, from 1993 to 2000, from 2000 to 2005, from 2005 to 2010) has been indicated. To determine the direction that has been exposed to the largest amount of expansion and to assess the possible outcomes of this expansion, 'Directional Expansion Analysis' which is based on the primary directions has been carried out.

The study concludes that Şanlıurfa has experienced development based on 126-acre-urban construction in average each year; and it is pointed out that this urban construction gradually increased from 1988 to 2010 (Graphic 1). The size of the city which was 1141 acres in 1988 expanded into a 3790-acre area by the end of the year 2010. Through maps and tables, it is proved that Şanlıurfa, which experienced a growth of three and a half times of her size in a 22-year period, mostly expanded into a direction (East and North) covering first and second rate agricultural land with a very high fertility rate which is why; it should absolutely be used for agricultural purposes only. As a consequence of rapid increase in population and industrial activity, the land-use for non-agricultural purposes concentrates particularly on main transportation corridors such as Şanlıurfa - Mardin, Şanlıurfa -Diyarbakır and Şanlıurfa- Akçakale.

The land between Şanlıurfa - Mardin and Şanlıurfa- Akçakale main highway networks (Harran Plain) seems to have a very weak ground stability and a high ground water level and a risk for floods besides having a great potential for agricultural use. Therefore, it seems to be fairly inconvenient to use the land for residential purposes and for erecting tall urban buildings. Construction activities on the

land between Şanlıurfa –Mardin and Şanlıurfa- Akçakale highway networks should be ceased as soon as possible.

In the post 2000 period the city has expanded towards Karaköprü village. Since Karaköprü is a polje formed as a consequence of subsidence and dissolution, the fertile land used to be covered with vineyards and pistachio trees. Maşuk, east to Karaköprü, and Yağlıca Hills, west to Karaköprü should have been opened to settlement instead of Karaköprü, which caused valuable farm land to be destroyed.

Opening Konuklu Village and southern parts of Harran Plain to settlement in 2013 poses a great amount of threat for the first rate agricultural land. The whole northern part of the plain has been occupied by public building projects such as a new wholesale market, Şire market, a fire station, GAP Arena Stadium, etc. on the area in question,.

By opening Maşuk village located in the west of Şanlıurfa-Diyarbakır highway to settlement, the destruction of pistachio tree gardens, which yield a great amount after the age of 40, has been triggered.

By extending Şanlıurfa – Adıyaman highway, the cement plant on the road side and its surroundings have been declared commercial zone by Karaköprü Municipality, which indicates the near destruction of pistachio trees in the region.

Considering the area where Şanlıurfa is located, there seems to be no problem with extending the city in the western direction in terms of land-use. This region is a plateau located on Şanlıurfa – Gaziantep road with no agricultural importance attached. For having a high altitude, the region tends to be cool in summers and for being located on parent rock it has a solid foundation. Furthermore, since the region is inexpensive, the housing projects to be implemented there will be less costly, which will cause normalization on exorbitant housing prices in Şanlıurfa.

Constructing alternative main access roads connecting Akabe TOKI to the city centre in addition to the only road in the area, Şanlıurfa – Gaziantep road, which is risky and crooked, will ensure an expansion in the western direction. Additionally, many projects regarding the sloping land in the western part of the city should be prepared, which will embellish the city considering the ugly view seen on the horizon which is the slums of the city with two-storey shanties.

Key Words: Urban Expansion, Agricultural Land Use, The City of Şanlıurfa, Change Analysis, Directional Expansion

1. GİRİŞ

İlk şehirler tarıma imkân veren alanlara inşa edilmişlerdi. Dikkat edilirse, Türkiye'de ve dünyanın hemen hemen her yerinde genellikle şehirler ırmak kenarında ya da bol kaynak sularının bulunduğu yerlerde ve tarıma elverişli düz verimli tarım alanlarına yakın yerlerde kurulmuşlardır¹(Karaman, 2003:1008).

Tarım arazisinin önemini ve çok değerli bir kaynak olduğunu anlatmak istiyorum ve sadece bunları söyleyerek anlatmak bana basit geliyor. Bunun önemini ve insanlar için ne ifade ettiğini büyük ozan Aşık Veysel Şatıroğlu² bakın nasıl anlatmış, toprak, tarım arazisi ancak bu kadar güzel anlatılır.

“Dost dost diye nicesine sarıldım Benim sâdık yârim kara topraktır Nice güzellere bağlandım kaldım Ne bir vefa gördüm ne fayda buldum Her türlü isteğim topraktan aldım ... Koyun verdi kuzu verdi süt verdi Yemek verdi ekmek verdi et verdi Kazma ile döğmeyince kıt verdi ... Âdem'den bu deme neslim getirdi Bana türlü türlü meyva yedirdi Her gün beni tepesinde götürdü Karnın yardım kazmayınan belinen Yüzün yırttı tırnağınan elinen Yine beni karşıladı gülünen	işkence yaptıkça bana gülerdi Bunda yalan yoktur herkes de gördü Bir çekirdek verdim dört bostan verdi Havaya bakarsam hava alırım Toprağa bakarsam dua alırım Topraktan ayrılısam nerde kalırım ... Dileğin varsa iste Allah'tan Almak için uzak gitme topraktan Cömertlik toprağa verilmiş Hak'tan ... Bütün kusurumuzu toprak gizliyor Merhem çalıp yaralarımı düzlüyor Kolun açmış yollarımı gözlüyor Benim sadık yârim kara toraktır.”

Peki biz bu sadık yâre yani ülkemizin çok önemli doğal kaynağı olan toprağa ne kadar sahip çıkabiliyoruz. Tarım arazileri ülkelerin en önemli doğal kaynağıdır (Kıymaz, 2011: 76). Ülkemizde bu doğal kaynak bakımından en önemli potansiyele sahip ülkelerden biri ama ne yazık ki bu doğal kaynağımızdan her yıl ortalama 1.8 milyon dekar kaybetmekteyiz (Özügül, 2010: 92).1994 yılında ülkemizin toplam tarım alanı 27.671 milyon hektar iken, 2013 yılında 23.806 milyon hektara gerilemiştir. Bu süre zarfında yaklaşık 3.8 milyon hektar tarım arazisi kaybedilmiştir(Tuik: Tarım ve orman alanları, 1988-2014).

Tarım alanlarının amaç dışı kullanımında ilk sırayı şehirleşme yada şehirlerin alansal büyümesi yer almaktadır(Özügül, 2010: 100). Verimli araziler üzerinde kurulu şehirlerde sanayileşmenin artması şehirlere ve dolayısıyla verimli tarım arazilerine yönelik yoğun iç göç olmasına neden olmuştur(Karaman, 2003: 109). Bu yoğun iç göçe bağlı olarak oluşan hızlı nüfus

¹ Yakın kelimesini altını çizmek istiyorum eski çağlardan beri insanlar yerleşmelerini kurarken ekmeğini kazandığı çoluk çocuğun kısmetini topladığı tarım arazisini üstüne kurmamıştır. Anadolu'da gezerken göreceğiniz birçok kırsal yerleşmede örnekleri hala mevcuttur. Evi ya tarım yapılamayan taşlık bir tepeye ya da düzün bitişi eğimin başladığı yamaca yapmıştır. Tarım arazisini tahrip etmemiştir. Elindeki en değerli kaynak olan tarım arazisini yerleşmeye açarak kaybetmeyi düşünmemiştir.

² Aşık Veysel Şatıroğlu. (“Kara Toprak” şiiri) <http://www.antoloji.com/kara-toprak-2-siiri/> erişim:17.12.2014

artışı, konut ihtiyacını artırmış, bu durum doğrudan verimli tarım arazilerinin geri dönüşümü olmayacak bir şekilde elden çıkmasına sebep olmuştur³(Gülersoy, 2013:1920).

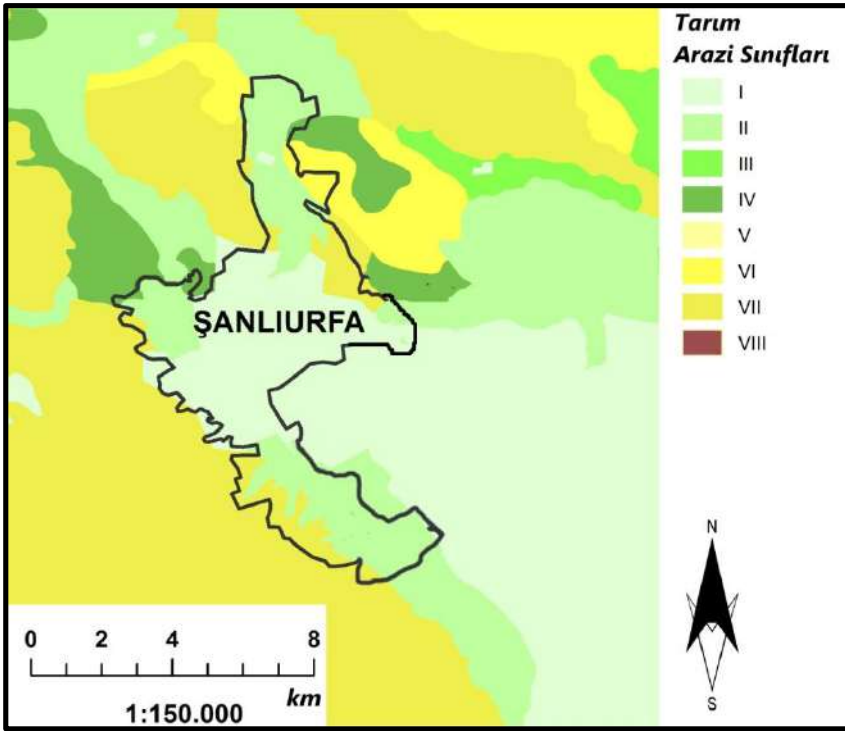
Şehirleşme sanayiye, konut, turizm, ticaret ve ulaştırma amaçlı kullanımları kapsamaktadır. Yerleşimlerin içinden veya yakınından geçen karayolları, bu karayollarının çevresinde kurulan sanayi, turizm, madencilik, kamu yatırımları (Hava alanı, Otogar, Üniversite kampüs alanları, Sağlık kurumları, Ticari alanlar, Petrol ofisleri, Dinlenme tesisleri ve TOKİ yerleşim alanları) şehirlerin hangi yöne doğru büyüdüğünü ve yön alacağını en çok etkileyen faktörlerdir(Keleş, 1996: 415). Dolayısıyla tarım alanlarının işgal edilmesini hızlandıran faktörler olarak da karşımıza çıkmaktadır (Sönmez, 1969:148) . Ülkemizde şehirleşmenin özellikle alansal olarak büyümesini en çok hızlandıran sanayi ve ticaret alanları, çoğunlukla verimli tarım araziler üzerinde kuruldu(Aksoy ve Özsoy, 2007: 321). Sanayi kuruluşları çevresinde bir süre sonra gerçekleşen konutlaşma, ne yazık ki önemli bir kısmı üstün vasıflı tarım arazisi olan alanlar üzerinde gerçekleşmektedir(Çavuş, 2007:146). Verimli tarım alanlarından geçirilen yollarda çevresine sanayileşme ve yerleşim alanları yarattığı için tarım arazilerini hedef haline getirmektedir(Kızılelma, vd 2013: 33).

Şanlıurfa şehri, GAP'ın sağladığı gelişmelere paralel olarak, çevresindeki kırsal alanlar için bir cazibe merkezi durumuna gelmiştir(Benek, 2006: 68). Kırsal kesimin itici, şehirlerin çekici ve her ikisi arasında yer alan iletilici güçlerin etkisiyle, Şanlıurfa şehri özellikle çevresindeki kırsal kesimden ve kendisine bağlı ilçe merkezlerinden önemli miktarlarda nüfus çekmiştir(Şahinalp, 2005: 346). Nüfus artışının yaşandığı, sanayileşmenin ve yapılaşmanın arttığı Şanlıurfa şehri ile çevresinin arazi kullanım özellikleri hızlı bir değişim göstermektedir. Artan nüfus ve buna bağlı olarak ortaya çıkan talebi karşılamak üzere birçok sanayi, ticaret ve konut yapıları kurulmaktadır(Tümertekin-Özgüç, 2012: 198).

Bu sanayi ve konut yapıları, arazinin düz olması ve bu yönüyle ulaşım olanakları açısından daha uygun olması, altyapı inşasının daha kolay sağlanması açısından elverişli özellikler gösterdiği için tarım arazileri üzerine kurulmaktadır. Şanlıurfa şehrinde bu sebeplerden dolayı ortaya çıkan hızlı yapılaşma, gerekli önlemlerin alınmaması ve planlamanın yapılmaması durumunda gelecek yıllarda, verimli tarım arazilerinin azalması veya yok olması gibi problemler yaratabilecek konumdadır(Aydoğdu, vd. 2009).

Şanlıurfa'nın geniş mücavir alanlarında kullanılan alanlar ekime elverişli birinci ve ikinci sınıf tarım arazileridir (Şekil 1). Özellikle GAP ile birlikte Şanlıurfa sanayide ve ticarete mesafe almış bir şehir, ne yazık ki doğusundan batısından güneyinden ya da kuzeyinden nüfusu doyuracak verimli alanları gasp ederek Ticaret, Sanayi ve Kamu Kurum kuruluşlarıyla çevrilmiştir (Benek, 2005: 127). Çok uzun yıllar birinci sınıf sulamaya uygun tarım arazilerinin imara açılarak, sanayi ve yerleşim yerleri yapıldı. Şanlıurfa da kentsel yapılaşmanın, kaliteli tarım arazileri üzerinde yoğunlaşması, tarım alanlarının daha düşük nitelikli arazilere doğru kaymasına neden oldu ve olmaya da devam etmektedir(Şekil 1).

³ (olamaya da ne yazık ki hızlı bir şekilde devam etmektedir.)

Şekil 1. Şanlıurfa şehri ve çevresindeki tarımsal arazi sınıflarını gösteren

harita (**Kaynak:** Tarım ve köy işleri Bakanlığı, Şanlıurfa ili arazi varlığı ve arazilerin tarımsal kullanma uygunluğu haritası 1/100000 1994.)

Nüfusun artışıyla şehirler toplu yaşama alanlarına dönüşürken buradaki insanların ihtiyaçlarının karşılanması için her asrın kendine göre bir geçim ve üretim endüstrisi vardı. Bunun temel sebebi, şehirler inşa edilirken bütün toplumlar tarıma bağlıydı. Bunun için de beslenme ihtiyacını ilk elden ve doğrudan, daha kolay yollarla karşılayabilmek gerekiyordu (Güzel, 2013: 584). Eski çağlarda, gelişmiş bir ulaşım ağı olmadığı, olmaya başladığı dönemde de yol güvenliği bulunmadığı için tüketim maddelerinin tarladan eve doğrudan intikali gerekiyordu. Böyle bir stratejik zorunluluk yüzünden ilk şehirler tarımla iç içeydi, hatta bir anlamda tarım şehirleriydi (Benek, 2012: 198).

Mesela çok değil, daha 90'ların başına kadar Şairnabi (Bamyasuyu) mahallesi sınırları içine kalan alanın büyük bir kısmı tarım alanı özelliğindedir. Özellikle mahalleye ismini veren Bamyasuyu kaynağı, civarda sebze tarımının yapılmasına imkân veren önemli bir su kaynağı özelliğindedir. Mahalle sakinlerinden alınan bilgilere göre, geçmişte eski hal pazarı ve etrafında çok sayıda sebze üretim alanı bulunmaktaydı. Şehirsel gelişmeye bağlı olarak bu alanlar daha sonraki yıllarda konut alanlarının işgaline uğramış ve şehirsel alan içinde yer almıştır. Günümüze kadar şehirsel gelişmeye bağlı olarak Bamyasuyu Mahallesi sınırları içinde kalan alan tamamen bir konut ve ticaret alanı haline gelmiştir. 1990'lı yıllarda Cumhuriyet Caddesi'nin açılması ile birlikte, bu caddenin doğusunda kalan verimli tarım arazileri üzerinde oto alım-satım sitesi ile bir takım spor, eğitim ve yönetim tesisleri inşa edilmiş ve bu alan gerçek amacı dışında kullanılmaya başlanmıştır.

Şehir alanlarının ve yakın çevresinin arazi kullanımı ve örtüsü değişiminin izlenmesi ve bu değişikliklerin tespit edilmesi son yıllarda hızlı artan nüfus ve bunun sonucunda doğal kaynakların

seçimi örneği olmasına rağmen, şehrin diğer mahallelerine göre yüksek rakımlı olması şehirle tek bağlantı noktası olan eğimli ve virajlı bir yol olan Gaziantep yolu olması, ulaşım bakımından kopuk olan bir sahada yer almasına neden olmuştur. Bu nedenlerin ortaya çıkardığı sonuçlar itibarıyla Akabe TOKİ'leri çekim merkezi olamamıştır. Bu nedenle şehir istenildiği gibi batı istikametinde gelişmemiş ne yazık ki şehir Harran ovası ve kuzeyindeki Karaköprü'ye doğru büyümeye devam etmiştir. Bu problemler çalışma sahasının Şanlıurfa şehri ve yakın çevresi olarak seçilmesi ile ilgili vurgulanmaya değer özellikler sergilemektedir.

1.2 Amaç

Şanlıurfa şehrinin önüne geçilemeyen alansal büyümesi geri getirilmesi mümkün olmayan verimli tarım arazileri üzerinde kayıplar oluşmasına neden olmaktadır. Bu çalışmayı yapmaktaki amaç, Şanlıurfa şehrinin 1988 ve 2010 yılları arasında alansal ve yönsel gelişimini ortaya koyarak şehrin işgal ettiği tarım alanlarını rakamsal ve yönsel olarak belirterek, şehrin çevresindeki tarım alanlarına etkisini (Arazi kullanım değişimleri) ortaya koymaktır.

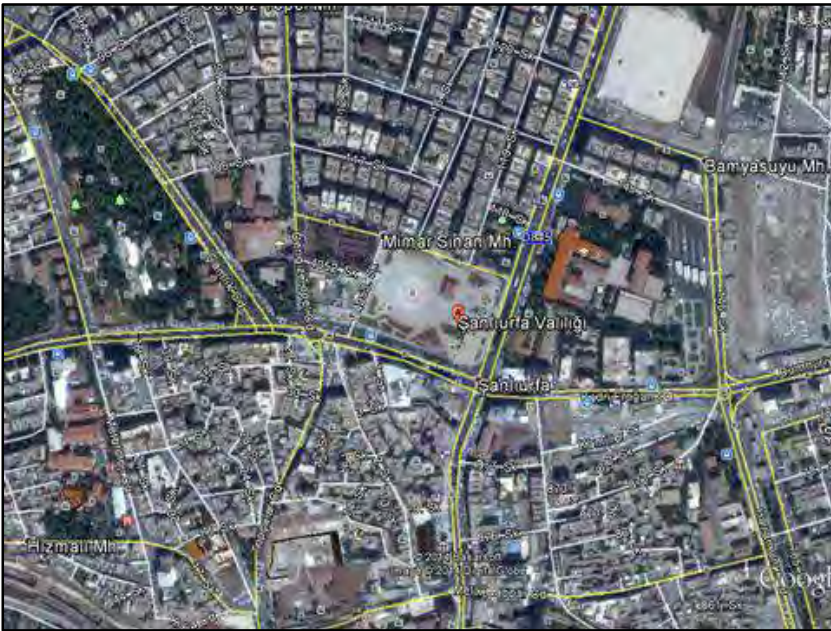

Foto: 1 Google earth'ten yönsel büyüme analizi yapılırken baz alınan merkez noktayı gösteren eski Şanlıurfa Valiliği'nin olduğu alan.

1.3 Materyal ve Metot

Materyal olarak sırayla Landsat ETM - TM görüntüleri ve google earth görüntüleri kullanılmıştır. Şehrsel gelişim ve arazi kullanımında meydana gelen değişim raster ve vektör tabanlı değişim analiz metotları kullanılarak belirlenmiştir. Kullanılan her farklı metotta çalışmanın amacını en iyi karşılayan arazi kullanım sınıfı değişiminin izlenmesi ayrı ayrı yapılmıştır. Buna göre Şanlıurfa şehrinin ilk olarak 1988, 1993 ve 2000 yılına ait Landsat ETM-TM görüntüleri, 2005 ve 2010 yılına ait Google earth görüntüleri Arcgis programına aktarılarak her dönemin Şanlıurfa şehri halihazır durumu ayrı ayrı çizilerek belirlenmiştir. Bu çalışmada kullanılan metotlar çok tarihli bileşke görüntüleri oluşturma ve sınıflama görüntülerinin karşılaştırılmasıdır. Oluşturulan katmanlar üst üste oturtularak analizler yapılmış, şehrin alansal ve yönsel büyümesi ortaya konulmuştur. Veri işleme ERDAS 8.5 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

1988 sonrası dönem bir bütün olarak değerlendirildiğinde, şehrin gelişme sürecinde en önemli zaman dilimini kapsamaktadır. Tarihsel bir gelişme sürecinden geçen Şanlıurfa, gerek beşeri gerekse ekonomik özellikleri bakımından en ileri seviyeye bu dönemde ulaşmıştır. Yapılan ekonomik yatırımlar nedeniyle bir yandan yeni istihdam alanları açılırken, diğer taraftan buna bağlı olarak şehir nüfusu dikkate değer miktarda artmıştır(Şahinalp, 2005: 243).

Tablo 1.Şanlıurfa Şehrine 1988-1993 döneminde eklenen alan

Dönem	Alan hm ²
1988 ve öncesi alanı	1141
1988-1993 döneminde eklenen alan	306

Uydu görüntüleri ve bu görüntüler üzerinde yapılan analizler sonucunda, 1988 yılında 1141 hektarlık bir alan kaplayan Şanlıurfa şehri 1993 yılına kadar 306 hektarlık bir alansal büyüme gerçekleştirmiştir.(Tablo 1). Şanlıurfa şehrine 1988 ve1995 yılları arasında yılda ortalama 61 hektarlık bir alan eklenmiştir(Tablo 2). Oransal olarak şehirde 1988-1993 döneminde 5 yılda %27'lik bir alansal büyüme olmuştur (Tablo 2).Bu dönemde Şanlıurfa şehri yıllık bazda %5.4'lük bir alansal büyüme gerçekleştirmiştir(Tablo 2).

Tablo 2.Şanlıurfa şehrinin yıllık alansal ve dönem bazında gelişim durumu (1988-1993)

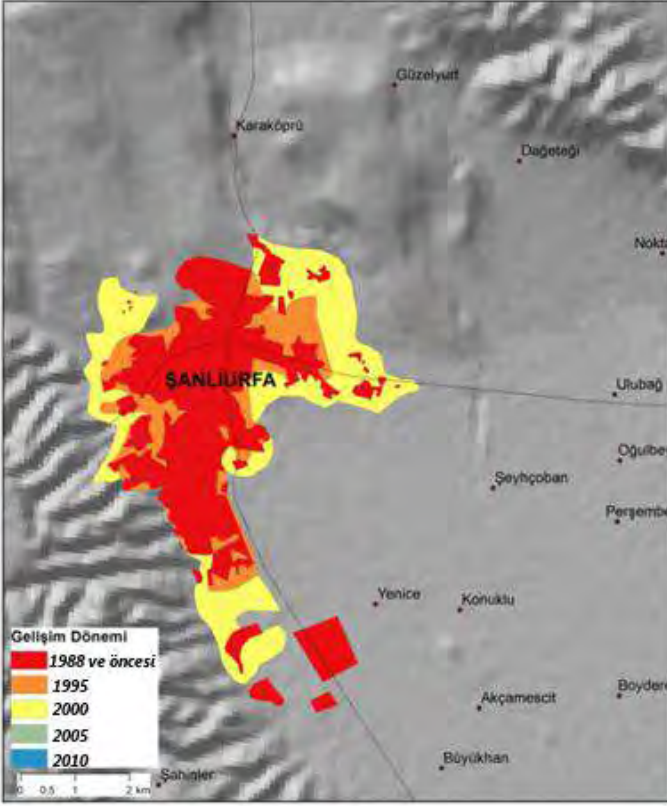
Dönem	Alan hm ²	Yıllık%	Dönem%
1988-1993 yılları arasında bir yılda eklenen yıllık ortalama alan	61 hm ²	5.4	27

Şanlıurfa şehrinin 1988-1993 döneminde anayönlerde hangi yöne doğru alansal olarak büyüdüğüne baktığımızda: Doğu yönünde 106 hektar, Kuzey yönünde 110 hektar, Batı yönünde 23 hektar, Güney yönünde de 67 hektarlık bir büyüme olmuştur(Tablo 3), (Bakınız, Şekil 2 ve Şekil 3).

Tablo 3. Şanlıurfa Şehrinin 1988-1993 döneminde yönlere göre gelişimi Alan hektar: hm²

Dönem	Doğu	Batı	Kuzey	Güney	Toplam	Toplam alan
1988-1993	106	23	110	67	306	1447

2.2 1993-2000 Dönemi

Şekil 4. 2000 Yılında Şanlıurfa şehrinin yayılışını gösteren harita
(Uydu görüntüsünden elde edilmiştir.)

1993-2000 yılları arasında GAP'ın etkisinin Şanlıurfa İl'indeki sektörel yapılanmalarda önemli ölçüde ortaya çıkmaya başlaması, şehirselen alan miktarında da büyümeyi tetiklemiştir. Nitekim, GAP Bölgesi'nde, 1990'lı yılların özellikle ikinci yarısından itibaren GAP'ın somut sonuçları değişik mekan ve sektörlerde farklı oranlarda hissedilmeye başlanmıştır. Bu değişimin en fazla olduğu şehir Şanlıurfa'dır (Benek, 2005: 127). 1988 ve 2010 yılları arasındaki dönemlerde Şanlıurfa şehrindeki en fazla alansal büyüme hem yıllık bazda hem dönemsel olarak bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu durumun temel sebeplerinden biri bu dönemde birçok devlet kurumu ve kuruluş bölge merkezlerini ve bölge temsilciliklerini Şanlıurfa'da şehrinde kurmuştur⁵.

Tablo 4. Şanlıurfa şehrine 1993-2000 döneminde eklenen alan

Dönem	Alan hm2
1993 ve öncesi alanı	1447
1993-2000 döneminde eklenen alan	798

1993 yılında 1447 hektarlık bir alan kaplayan Şanlıurfa şehri 2000 yılına kadar 798 hektarlık bir alansal büyüme gerçekleştirmiştir. (Tablo 4). Şanlıurfa şehrine 1993 ve 2000 yılları arasında yılda ortalama 114 hektarlık bir alan eklenmiştir (Tablo 5). Oransal olarak şehirde 1993-

⁵ Örneğin; Bölge Gap Müdürlüğü-Tapu ve Kadastro 21.Bölge Müdürlüğü -DSİ 15.Bölge Müdürlüğü -Vakıflar Bölge Müdürlüğü -GAP Bölge Kalkınma İd.Böl. Müdürlüğü.- Organize Sanayi Bölge Müdürlüğü

2000 yılından sonra gerek Türkiye’de gerek GAP Bölgesi’nde ve gerekse Şanlıurfa ilinde sektörel oluşumlarında oransal olarak ciddi değişimler olmuştur⁶. Bu dönem içerisinde Şanlıurfa ilinin sektörel yapısında meydana gelen bu oransal değişimlerinin temelinde GAP olgusu yatmaktadır(Benek, 2005: 127). Bu yönüyle değerlendirildiğinde 2000-2005 yılları arası dönemde Şanlıurfa’nın tarım sektörü açısından daha önemli bir fonksiyon icra etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Ancak bu durumun yanı sıra, GAP sürecinin bir sonucu olarak, yerleşim yerlerini terk eden halkın yakın çevreye göre çekim merkezi olan Şanlıurfa şehrine göç etmesi sonucunda şehirselleşme alanı genişlemiştir. Öte yandan tarımsal üretimin varlığı sanayi kuruluşlarının da oluşmasına sebep olmuş ve bu durum şehrin mekânsal olarak büyümesinin yanı sıra nüfus artışında da etkili olmuştur.

Tablo 7. Şanlıurfa şehrine 2000 -2005 döneminde eklenen alan

Dönem	Alan hm ²
2000 ve öncesi alanı	2245
2000-2005 döneminde eklenen alan	629

2000 yılında 2245 hektarlık bir alan kaplayan Şanlıurfa şehri 2005 yılına kadar 629 hektarlık bir alansal büyüme gerçekleştirmiştir.(Tablo 7). 5 yıllık bir süreci kapsayan bu dönemde şehrin alansal olarak büyüme oranı %28’dir(Tablo 8). Şanlıurfa şehrine 2000 ve 2005 yılları arasında yılda ortalama 126 hektarlık bir alan eklenmiştir(Tablo 8). Şehir bu dönemde yıllık bazda %5.6’lık bir büyüme gerçekleştirmiştir (Tablo 8).

Tablo 8. Şanlıurfa şehrinin yıllık alansal ve dönem bazında gelişim durumu (2000-2005)

Dönem	Alan hm ²	Yıllık%	Dönem%
2000-2005 yılları arasında bir yılda eklenen yıllık ortalama alan	126 hm ²	5.6	28

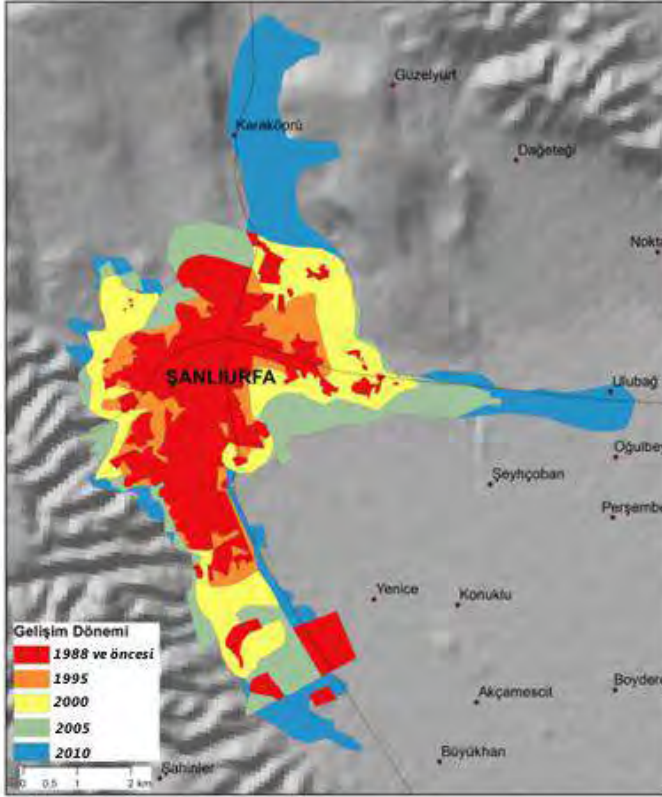
Şanlıurfa şehrinin 2000-2005 döneminde anayönlerde hangi yöne doğru alansal olarak büyüdüğüne baktığımızda, Doğu yönünde 184 hektar, Kuzey yönünde 188 hektar, Batı yönünde 92 hektar, Güney yönünde de 165 hektarlık bir büyüme olmuştur(Tablo 9), (Bakınız, Şekil 5 ve Şekil 7).

Tablo 9. Şanlıurfa şehrinin 2000 -2005 döneminde yönlerle göre gelişimi Alan hektar: hm²

	Doğu	Batı	Kuzey	Güney	Toplam	Toplam alan
2000-2005	184	92	188	165	629	2874

⁶ Bu dönemde Türkiye’de hizmet (% 58,1), sanayi (% 28,4) ve tarım (% 13,4); GAP Bölgesi’nde hizmet (% 52,3), tarım (% 28,3) ve sanayi(19,2); Şanlıurfa ilinde ise, Türkiye ve GAP Bölgesi’nin aksine birinci sırada hizmet sektörü yerine tarım (% 53,1), ikinci sırada hizmet (% 35,3) ve üçüncü sırada ise sanayi (% 11,4) yer almaktadır(DİE.GAP istatistikleri 2000)

2.4 2005-2010 Dönemi

Şekil 6. 2010 Yılında Şanlıurfa şehrinin yayılımını gösteren harita

Şanlıurfa şehri 2005-2010 yılları arasındaki dönemde önceki dönemlere oranla daha hızlı bir şekilde genişlemeye devam etmiştir. Şehirde 1988-2010 arasındaki dönemler içinde alansal olarak en fazla büyüme bu dönemde gerçekleşmiştir. Şehrin alansal olarak genişlemesi uydu görüntülerinden elde edilen şekil 5 ve şekil 6'ya bakıldığında daha net anlaşılmaktadır.

Tablo 10. Şanlıurfa şehrine 2005-2010 döneminde eklenen alan

Dönem	Alan hm ²
2005 ve öncesi alanı	2874
2005-2010 döneminde eklenen alan	916
2010 toplam	3790

1988 yılına kadar 1141 hektarlık bir alan gelişimi görülen Şanlıurfa'da sadece 2005-2010 yılları arası dönemde şehrin kapladığı alan 916 hektarlık bir artışa sahne olmuştur(Tablo 10). Şanlıurfa şehri adeta bu beş yıllık dönemde 1988 yılındaki Şanlıurfa şehrine çok yakın alansal büyümeyi gerçekleştirmiştir.

Şanlıurfa şehrine 2005 ve 2010 yılları arasında yılda ortalama 183 hektarlık bir alan eklenmiştir(Tablo 11). Bu dönemde Şanlıurfa şehri %32, yıllık bazda %6.5'lik bir alansal büyüme gerçekleştirmiştir(Tablo 11).

Tablo 11. Şanlıurfa şehrinin yıllık alansal ve dönem bazında gelişim durumu (2005-2010)

Dönem	Alan hm ²	Yıllık%	Dönem%
2005-2010 yılları arasında bir yılda eklenen yıllık ortalama alan	183 hm ²	6.5	32

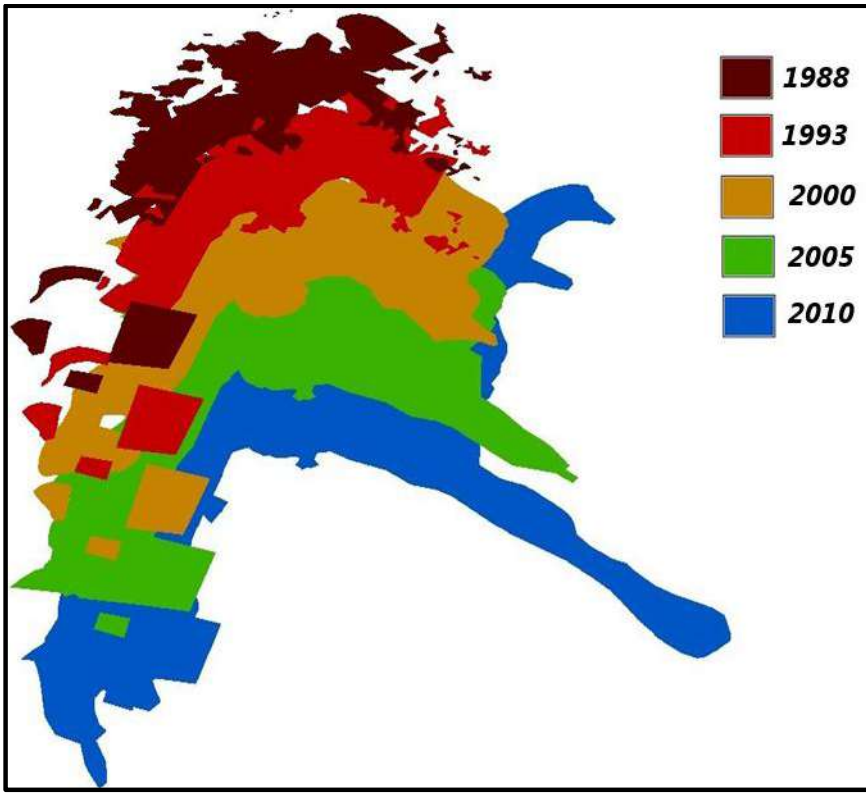
Şanlıurfa şehrinin 2005-2010 döneminde anayönlerde hangi yöne doğru alansal olarak büyüdüğüne baktığımızda, Doğu yönünde 303 hektar, Kuzey yönünde 449 hektar, Batı yönünde 63 hektar, Güney yönünde de 101 hektarlık bir büyüme olmuştur(Tablo 12), (Bakınız, Şekil 6 ve Şekil 7).

Tablo 12. Şanlıurfa şehrinin 2005-2010 döneminde yönlere göre gelişimi Alan hektar: hm2

	Doğu	Batı	Kuzey	Güney	Toplam	Toplam alan
2005-2010	303	63	449	101	916	3790

Özellikle şunu vurgulamak gerekir ki; Büyük bir kısmı birinci sınıf tarım arazileri üzerinde bulunan Şanlıurfa şehrinin,1988 -2010 yılları arasında yani yirmiiki yıl gibi kısa bir sürede kapladığı alan, 1988 yılına kadar ki (yaklaşık olarak 2000 yıl) mekânsal sınırlar çerçevesinde değerlendirildiğinde, 3 kattan fazla artmıştır.

Grafik. 1 Şanlıurfa şehrinin 1988-2010 yılları arasında kapladığı alan gelişimini gösteren grafik hm2

Şekil 7. 1988 ile 2010 yılları arasında Şanlıurfa şehrinin yönler göre yayılımını gösteren diyafram(Uydu görüntüsünden elde edilmiştir.)

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi Şanlıurfa şehri en fazla alansal büyümesini genel olarak doğu ve kuzeydoğu yönlü gerçekleştirmiştir. Genel olarak doğuya doğru büyüyen Şanlıurfa şehri ulaşım kolaylığına bağlı olarak daha çok Diyarbakır ve Mardin yolu üzerinde büyümeyi sağlamıştır.

3. Tartışma

Çalışma sahasının Şanlıurfa şehri olarak belirlenmesinde, özellikle doğu yönünde yer alan tarım arazilerin(Harran Ovası) şehrin gelişimine paralel olarak gerek yerleşim faaliyetleri ve gerekse sanayi faaliyetleri çerçevesinde işgal edilmesi büyük ölçüde belirleyici olmuştur. Öte yandan kuzeyde yer alan ve günümüzde Karaköprü belediyesi sınırları içerisinde bulunan arazilerin bilinçsiz ve sürdürülebilirlik açısından elverişsiz koşullarda şehrsel yerleşmeye açılmış olması da çalışma sahasının seçimi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

1988 yılına ait uydu görüntülerinden elde edilen sonuçlara göre Şanlıurfa şehri bu dönemde ‘Merkezi İş Alanı’ içerisinde yer alan saha ve bu sahanın yakın çevresine doğru yayılma eğilimi göstermiştir. Önceleri ‘Dergezenli’ olarak adlandırılan ve günümüzde İpekyol, Şehitlik, Hızmalı ve Kamberiye mahallelerinin kapladığı saha ile bu mahallelerin yakın çevresindeki alanlar günümüzdekinden farklı özellikler göstermekle beraber (bu mahalleler 1987 yılında ayrılmıştır) 1988 öncesi dönemin önemli yerleşim sahalarıdır. Bu tarihte şehrin kuzeye doğru yayılma eğilimi gösterdiği gözlenmektedir. Fakat gelişmenin doğu ve batı yönlerinde de meydana geldiği göz ardı edilmemelidir. Bu durum, şehrin kuzey ve batı yönlerinde gelişimi açısından 1988 yılı itibariyle henüz ciddi problemlerin olmadığını, ancak doğuya doğru kaymasının oluşturacağı sorunların öngörülmesi açısından bu tarihin önemli olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Şanlıurfa Şehri'nin artan nüfusuna paralel olarak, konut ihtiyacının artması, sanayi faaliyetlerinin gelişmesi ile yeni ticaret ve sanayi tesislerinin kurulması, eğitim veya spor amaçlı tesis sayısının artması, yanlış yer seçimi nedeniyle beraberinde önemli bir sorunu da getirmiştir. Her şeyden önce bu konut alanlarının ve tesislerin önemli bir kısmının şehrin hemen yakınında bulunan I. derece tarım alanlarında kurulmuş olması, şehrsel gelişmenin getirmiş olduğu olumsuz bir özelliktir. Ülkemiz için daha verimli bir şekilde kullanılması gereken, tarım alanlarının amacı dışında kullanılması (Şanlıurfa Şehri çevresinde de görüldüğü gibi) önemli miktarda ekonomik kayba sebep olmaktadır. Şanlıurfa Şehri'nin önemli bir kısmı I. ve II. derece tarım alanları üzerinde yer almaktadır (Şekil 1), (Benek,S., Şahinalp, M.S., Güzel. A., Çelik,M.A. ve Gülersoy, A.E., Aydoğdu, M.).⁷

Şehrin çevresinde bulunan tarım alanlarının amacı dışında kullanılması, ilk olarak gecekondular alanında görülmüştür. Hızlı nüfus artışı, şehrin çevresindeki tarım alanları üzerinde şehrsel bir baskı oluşturmıştır. Esasında bu baskı, arsa yetersizliğinden değil, yanlış yer seçiminden kaynaklanmıştır. 1960'lı yıllarda ilk gecekondular alanları her ne kadar Şanlıurfa kalesi batısında ve güneyinde kalan alanda ortaya çıkmışsa da, bu durum özellikle 1990'lı yıllardan sonra şehrin güneyinde bulunan tarım alanlarına yayılmıştır. Fakat tarım alanlarının sadece gecekondular tarafından işgal edildiğini düşünmemek gerekmektedir. Çünkü, Şair Nabi, Yenişehir, Yeşildirek, İ.Bakır, Sırrın, Karşıyaka, ve V.Karani mahalleleri gibi yoğunlukla modern konutların hakim olduğu alanlar da önemli tarım alanları üzerinde gelişme göstermiştir.

Bugünkü Recep Tayip Erdoğan Bulvarının kuzeyi ve güneyinde kalan alanın tamamı esas olarak tarım arazisi özelliğindedir. 1990 yılından sonra Abide kavşağından ayrılan Diyarbakır - Mardin karayolu arasında kalan alanda Eskiden çok seyrek olan yerleşme dokusu Şimdiki otogarın üzerinde bulunduğu çevre yoluna kadar (ki bu yol Diyarbakır ve Mardin karayolunu bağlayan çevre yoludur.) konutların yayılmaya başlaması ile 2000 yılı itibarıyla konut özellikli yerleşme unsurlarıyla tamamen dolmuştur.

Tarım alanlarının işgal edildiği diğer bir saha da, Şanlıurfa-Mardin karayolunun çevresidir. Bu karayolu genel itibarıyla birinci sınıf tarım arazileri üzerinden geçmektedir. Yolun kuzeyinde kalan alan ve özellikle Karşıyaka Mahallesi ve jandarma komutanlığı arasında kalan saha modern özellikli çok katlı yapılaşmanın yoğunlaştığı görülmektedir. Bu yoğunlaşma jandarma komutanlığı yanındaki Cumhuriyet Parkının açılması ile bu parkın kuzeyinde bulunan Dağeteği köyüne doğru hızlı bir yapılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Özellikle 2005 yılından sonra şehrin bu karayolu boyunca da ticari amaçlı gelişme göstermesi bu alanların daha sonra konutlar tarafından işgal edilmesine neden olmuştur.

Şanlıurfa –Mardin kara yolunun kuzeyinde kalan alanda Şekat petrolle kadar (yani Ulubağ Mahallesi'nin bulunduğu alan) da yapılaşma tüm hızıyla devam etmektedir. Ulubağ mahallesi içinden 12 katlı bloklar yükselmeye başlamıştır. Bu konut alanları arasında tarım yapılan alanlar bulunmaktadır.

Bu karayolunun sağında ve solunda birçok kurum ve ticari işletmenin açılması (akaryakıt İstasyonları, Otomobil firmaları, TÜV Türk, İnşaat malzemeleri satış mağazaları, ve Harran Üniversitesi Osmanbey yerleşkesinin bu yol üzerinde bulunması) bunlara bağlı olarak şehir içi nakil hatlarının buralara doğru sefer yapmalarına neden olmuştur. Bu durum şehir içi ile bağlantıyı kolaylaştırmakta ve dolayısıyla yapılaşmayı da hızlandırıcı bir etki yapmaktadır. Diğer bir etken ulaşım olanaklarının kolay olması Şanlıurfa-Mardin karayolu boyunca ticari alanları artırmış, bu

⁷ Çalışmada ayrıca kabiliyet sınıflaması ve tarımsal potansiyel hakkında bilgi verilmemiştir. Şanlıurfa ve çevresi ile ilgili arazi kabiliyet ve tarımsal potansiyeli hakkında atıfta verdiğimiz gibi bir çok değerli çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada ayrıca kabiliyet sınıflaması ve tarımsal potansiyel özelliklerine yer verilmemiştir.

alanların iş gücünü çekmesi nedeniyle toplu taşıma hatlarının buralara kadar hizmet vermesini gerektirmiştir. Önümüzdeki yıllarda Harran Üniversitesi Osmanbey yerleşkesi içinde inşaatı devam eden araştırma hastanesinin de hizmete girmesiyle bu yol üzerindeki yapılaşma daha da hızlanacaktır. Bu gelişmeler aynı zamanda karayolunun güneyindeki verimli tarım topraklarına da sıçramıştır. Bu duruma ilk örnek olarak bu yol üzerinde bulunan Şanlıurfa Hipodrom kavşağında 5 yıldızlı bir kız öğrenci yurdu inşaatı bitmek üzeredir

Şehrsel alanın çevreye doğru yayılmasıyla birlikte bu olumsuz gelişmelerden etkilenen alanlar arasında, şehrin kuzeybatısında yer alan Devteşti, Ahmet Yesevi, Sülemaniye ve Direkli mahallelerinin bulunduğu alan da yer almaktadır. Özellikle 1995 yılından sonra bu mahalleler hızlı bir şekilde kuzeye doğru yayılmaya başlamıştır. Her ne kadar I. derecede öneme sahip tarım alanları olmasa da, eskiden tahıl tarımının yanı sıra bağ, bahçe ve antep fıstığı tarımının yapıldığı bu alanlar da şehrsel gelişmeden olumsuz olarak etkilenmiştir.

Şehrin güneyindeki tarım alanları üzerine kurulan mahallelere baktığımızda. Kabaca Eyyubiye mahallesinden itibaren güneye doğru uzanan Eyyüp Peygamber Caddesinin doğusunda kalan alan I. derece tarım alanı özelliği taşımaktadır.

Akçakale karayolu üzerinde çok sayıda sanayi tesisinin kurulması, konut alanlarını kendine çekmiştir. Günümüzde bu kesimlerde Yenice köyüne kadar olan alan konutlar tarafından işgal edilmiş durumdadır. Akçakale yolunu batısı kısmen ikinci, üçüncü sınıf tarım arazilerinden oluşsa da ne yazık ki bu yolun tamamı ve batısında yer yer bir iki kilometrelik kısmı birinci sınıf tarım arazilerinden oluşmaktadır. Bu yol üzerinde bulunan Harran üniversitesi Eyubiye kampüs alanına kadar 2005 yılı itibariyle konut alanları ile kaplanmıştır. Bu yolun doğu kısmı birinci sınıf tarım arazisi olması nedeniyle belediye tarafından 2000 yılına kadar imara açılmamıştır⁸. Akçakale yolu ve Mardin yolu arasında kalan bu alan her ne kadar korunmaya çalışılmışsa da 2000'li yıllardan sonra bu korunma delinmeye başlamıştır. Başta oto alım- satım dükkânlarının üzerinde bulunduğu Akçakale- Mardin karayolunu bağlayan cumhuriyet caddesi açılmış ve bu cadde abide arasındaki kısım kısa sürede şehir yapıları ile dolmuştur. Buraya yeni valilik binasının gelmesi adliye sarayı gibi kurumların açılması ile bu bağlantı yolunun güneydoğu kısmı da hızlı bir şekilde yapılaşmıştır. Bunu üzerine bu kısma Olimpiyat stadyumunun yapılması toptancılar sitesinin güneydoğu kısmına yapılmasıyla yeni bir Mardin –Akçakale bağlantı yolunun yapılmasını tetiklemiştir. Bu yol açıldığı gibi sebze halinin de bu yolun güneydoğu kısmına yapılması yeniden bir yapılaşma sürecini doğurmuştur. Son olarak Diyarbakır kara yolunu Mardin kara yoluna bağlayan çevre yolunun Şanlıurfa- Akçakale kara yoluna bağlamasıyla halen tarım yapılan birinci sınıf tarım arazilerini hedef haline getirmiştir. Bu alan Şanlıurfa şehrinin güneydoğu kısmını oluşturur ve tamamı birinci sınıf tarım arazisidir. Ne yazık ki bu yolun iç kısmı ve dışında bulunan Konuklu yerleşmesi içinden hızlı bir şekilde yüksek bloklar yükselmeye başlamıştır.

Kuzey yönünde şehrin yayılış göstermesinde şüphesiz ki topoğrafik faktörlerinde önemli bir rolü bulunmaktadır. Bazalt örtülerinin hakim olduğu bu alan, kuzeye doğru hafif eğimlerle yükselmektedir. Eğimin bu alanda az oluşu, şehrin batı kesimlerindeki yüksek tepelik alanlara nazaran bir avantaj oluşturmaktadır. Bu özelliği nedeniyle de imar plânlarında şehrin bu yönde gelişmesi öngörülmüştür.

Bu kesimde yerleşmeleri kendine çeken diğer önemli faktörler, Şanlıurfa-Diyarbakır karayolu ve bu karayolunun üzerindeki Karaköprü beldesinin belediye olarak imar faaliyetlerini geliştirmesi olmuştur. 2000'li yıllara kadar Şanlıurfa şehrine en yakın belde belediyesi olarak

⁸ Bu yolun doğu kısmı esas itibari ile ticari alanlarla kaplıdır. Belediye bu yolun doğu kısmına 1990'daki imar planına göre 75 metrelik ticari alan izni vermiş 75 metreden sonra imar vermemiştir. Ne yazık ki bu kural 2000 yılından sonra delinmeye başlamıştır.

faaliyet gösteren Karaköprü belediyesi yerleşmeleri kendine çekmiştir. Şüphesiz ki bu Karaköprü yerleşmesinin bu şekilde hızlı gelişmesini tetikleyen faktör karayolu, başka bir ifade ile ulaşım imkânlarının elverişli olması ve adeta tıkanan Şanlıurfa şehrinin modern konut ihtiyacını karşılayan tek semt ilçe belediyesi konumunda olmasıdır. Bu nedenle, şehrin kuzey yönünde mekânsal olarak gelişme göstermesinde en büyük rolü Şanlıurfa-Diyarbakır karayolu üzerinde bulunana Karaköprü belediyesi oynamıştır. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi bu yolun batı kesimlerinin tamamen askeri alan olması nedeniyle, bu gelişmeler 2010 yılına kadar yolun doğu kesimlerinde yaşanmıştır.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırma sonucunda Şanlıurfa şehrinin yıllık ortalama 126 hektar şehrsel yapılaşmaya bağlı olarak geliştiği ve bu şehrsel yapılaşmanın 1988'den 2010 yılına kadar artarak geldiği ortaya çıkmıştır(Grafik 1). 1988 yılın da 1141 hektar olan şehir alanının 2010 yılı sonunda 3790 hektara ulaştığı görülmüştür. 22 yıllık periyotta yaklaşık 3,5 kat büyüyen Şanlıurfa'nın şehrsel gelişim yönünün büyük bir kısmının yüksek verimliğe sahip olan ve bu yüzden de mutlak tarım alanı olarak kullanılması gereken I.ve II. Sınıf tarım arazileri (Doğu ve Kuzey) üzerine doğru ilerlediği de harita ve tablolarla ortaya konmuştur.

Şanlıurfa şehrindeki hızlı nüfus ve endüstriyel gelişme sonucu tarım dışı kullanımlar özellikle Şanlıurfa -Mardin, Şanlıurfa –Diyarbakır ve Şanlıurfa- Akçakale ana ulaşım koridorları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Şanlıurfa –Mardin ve Şanlıurfa- Akçakale ana ulaşım karayolu hattı arasında kalan alanlar (Harran ovası) tarımsal potansiyelleri çok yüksek alanlar olduğu gibi çok zayıf zemin stabilitesine sahip alanlardır. Yine yüksek tabansuyu ve sel riski olan alanlardır. Bu nedenle bu alanlara çok katlı şehir yapılarının kurulması, yerleşim amacıyla kullanılması son derece yanlıştır. En kısa zamanda Şanlıurfa –Mardin ve Şanlıurfa- Akçakale karayolları arasında kalan alanda yapılaşmanın durdurulması gereklidir.

2000'li yıllardan sonra Karaköprü köyüne doğru şehir büyümüştür. Karaköprü köyü çökme ve erime sonucu oluşmuş bir polye ovası olduğundan buradaki verimli saha bağ ve fıstık tarımının yapıldığı alanlarla kaplıydı. Karaköprü köyünün doğusundaki Maşuk ve batısındaki Yağlıca tepeleri yerleşmeye açılması gerekirken bunun yerine polye ovası yerleşmeye açılmış, değerli tarımsal alanlar yok edilmiştir.

2013 yılında Harran ovasındaki Konuklu köyü ve daha güneyindeki ovanın imara açılması birinci sınıf tarım arazilerini çok şiddetli olarak tehdit etmektedir. Sözü edilen alana doğru yeni hal pazarı, Şire pazarı, itfaye, Gap arena stadyumu, vb. kamu kurumlarının yapılmasıyla ovanın kuzeyi tamamen istilaya uğramıştır.

Şanlıurfa- Diyarbakır karayolunun batısındaki Maşuk köyünün imara açılmasıyla 40 yaşından sonra gerçek anlamda ürün veren Antep Fıstığı bahçelerinin yok olmasına zemin hazırlamıştır.

Şanlıurfa – Adıyaman karayolunu genişletilmesiyle bu yol üzerinde bulunan çimento fabrikası ve çevresi Karaköprü Belediyesi tarafından ticari alan olarak ilan edilmiştir. Bu durum o alanda bulunan binlerce fıstık ağacının yakın zamanda yok edileceğinin işaretidir.

Şanlıurfa'nın üzerinde bulunduğu saha incelendiğinde şehrin batıya doğru gelişmesi arazi kullanımı açısından hiçbir sakınca yoktur. Bu alan tarımsal açıdan fazla bir önem arz etmeyen Şanlıurfa –Gaziantep yolu üzerindeki platoluk alandır. Bu alan yüksek olduğundan yazın serin olduğu için ve zemin özellikleri bakımında ana kaya yüzeyde olduğu için daha sağlamdır. Ayrıca bu alan fazla pahalı olmadığından dolayı yapılacak şehir yapılarının maliyetini düşüreceğinden Şanlıurfa şehrindeki uçuk konut fiyatlarının da normalleşmesine neden olacaktır.

Şanlıurfa şehrini batıya doğru gelişmesini sağlamak için batıya tek bağlantı yolu olan Şanlıurfa –Gaziantep virajlı ve riskli yolunun dışında Akabe TOKİ'lerini şehrin merkezine bağlayacak alternatif ana bağlantı yolların yapılması şehrin batıya doğru gelişmesini tetikleyecektir. Ayrıca şehrin batısında bulunan yamaç arazilere yönelik birçok proje geliştirilerek şehir daha güzel bir görünüme kavuşacaktır. Çünkü Şanlıurfa şehrinin ufuk görüntüsü ne yazık ki yamaçta kurulan iki katlı gecekondulu görünümle evlerden oluşan kötü bir görüntü vermektedir.

KAYNAKÇA

- AKSOY, ÖZSOY, G. (2007). *Kentleşme Ve Arazi Etkileşimleri Bursa İli Örneği*. Bursa Kentine Çözümler Sempozyumu, Uludağ Üniversitesi, Bursa
- AYDOĞDU, M., GÜZEL, A., SÜRÜCÜ, A., AYDOĞDU, M.H., ÇULLU, M.A. (2013). *Tektek Platoları Antepfıstığı Florasının Ve Ağaç Sayılarının Uzaktan Algılama Ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Teknikleri Kullanılarak Belirlenmesi*. **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 8/12 Fall 2013, P. 109-120
- AYDOĞDU, M., TARİNİ, M., AKÇAR, H. T., AYDEMİR, A. (2009). *Harran Ovasında Coğrafi Bilgi Sistemleri Ve Uzaktan Algılama İle Tarım Arazilerinde Amaç Dışı Kullanımın Tespiti*. Tmmob Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi 2009 02-06 Kasım, İzmir
- BENEK, S. (2005). *Gap'ın Şanlıurfa İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısında Meydana Getirdiği Değişme/Gelişmeler* Marmara Coğrafya Dergisi Sayı: 11, s.127, İstanbul
- BENEK, S. (2012). *Gap Bölgesi'nde Tarımsal Faaliyetlerin Tarihsel Gelişimi Ve Günümüzdeki Durumu* Marmara Coğrafya Dergisi SAYI: 26, Temmuz - 2012, S. 195-215 İstanbul – Issn:1303-2429 copyright ©2012 <http://www.marmaracografya.com>
- BENEK, S. (2006). *Şanlıurfa İlinin Tarımsal Yapısı, Sorunları Ve Çözüm Önerileri*. Coğrafi Bilimler Dergisi ,4 (1), 67-91 Ankara
- ÇALIŞKAN, E. (1993). “*Aşık Veysel (Hayatı, Sanatı, Şiirleri)*” Toker Yayınları 100 Büyük Edip Ve Şair Dizisi, No.47 İstanbul-
- ÇAVUŞ, C. Z. (2007). *Çanakkale'de Kentsel Gelişimin Uzaktan Algılama Ve Gps Ölçümleri İle İzlenmesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi Sayı 15, Sayfa 44-58, İstanbul, Basılı Nüsha Issn No: 1302-7212 Elektronik Nüsha Issn No: 1305-2128
- ÇELİK, M.A., GÜLERSOY, A.E. (2013). “*Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (Gap) Harran Ovası Tarımsal Yapısında Meydana Getirdiği Değişimlerin Uzaktan Algılama İle İncelenmesi*” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt: 6 Sayı: 28 Volume: 6 Issue: 28 www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
- GÜLERSOY, A. E. (2013). “*Farklı Uzaktan Algılama Teknikleri Kullanılarak Arazi Örtüsü/Kullanımında Meydana Gelen Değişimlerin İncelenmesi: Manisa Merkez İlçesi Örneği (1986-2010)*” **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 8/8 Summer 2013, P. 1915-1934,
- GÜZEL, A. (2013). “*Coğrafi Özellikleri Bakımından Anadolu Şehirlerindeki Geleneksel Konutlar: Şanlıurfa Örneği*” **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/12 Fall 2013, p. 569-590

- JENSEN, J.R. (1996). “*Introductory Digital Image Processing: A Remote Sensing Perspective*” 2nd edition, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, USA.
- KARAMAN, K. (2003). *Türkiye’de Şehirleşme Olgusu Ve Gecekondü Sorunu*. Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları 4; 2003 S:108-117
- KIYMAZ, S. (2011). “*Kırşehir İli Toprak Ve Su Kaynaklarının Tarımsal Açısından Değerlendirilmesi*” Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 6 (2):76-85
- KIZILELMA, Y., KARABULUT, M., GÜRBÜZ, M., TOPUZ, E. (2013). “*Niğde Şehri Ve Yakın Çevresinin Zamansal Değişiminin Uzaktan Algılama Ve Cbs Kullanılarak İncelenmesi*” Zfwf Vol. 5, No. 3 Zeitschrift Für Die Welt Der Türken Journal Of World Of Turks 21
- ÖZŞAHİN, E. (2010). “*İskenderun Akaçlama Havzasında (Hatay) Arazi Örtüsünün Zamansal Değişimi*” **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature ,And History Of Turkish Or Turkic Volume 5/2 Spring p.1287-1312
- SANDAL, E.K., GÜRBÜZ, M. (2003). “*Mersin Şehrinin Mekansal Gelişimi Ve Çevresindeki Tarım Alanlarının Amaç Dışı Kullanımı*” Coğrafi Bilimler Dergisi, 1 (1), 117-130 Ankara.
- SMALL, C., MILLER, R.B. (1999). “*Monitoring the Urban Environment from Space*” The International Symposium on Digital Earth, Beijing.
- SÖNMEZ, K. (1969). “*Tarım Alanlarının Tarımsal Amaçlar Dışında Kullanılması*” Ziraat Mühendisleri Odası (ZMO) yayınları. Gaye dışı kullanılan ziraat arazisi. Sıra no: 31: 5-14.
- ŞAHİNALP, M.S. (2005). “*Şanlıurfa Şehri’nin Kuruluş Ve Gelişmesi*” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Dr.Tezi
- ŞAHİNALP, M.S.(2006). “*Şanlıurfa Şehri’nin Kuruluşuna Etki Eden Etmenler*” Coğrafi Bilimler Dergisi,2006,4 (1), 105-127 Ankara
- ÜNAL, M., BAŞKAYA, H. S. (2000). “*Kocaeli İli Topraklarının Amaç Dışı Kullanımı*” Cilt: 9 Sayı: 36, s.9-11 Ekoloji Çevre dergisi
- YALÇIN, F. (1996). “*Adana İli Sınırları İçinde Tarım Topraklarının Tarım Dışı Amaçlarla Kullanımı ve Ekonomik Kayıplar*” Ç.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ÖZCANLI, M., GÜZEL, A., Şanlıurfa Şehrinin Alansal Gelişiminin Çevresindeki Tarım Arazilerine Etkisi, **Turkish Studies** - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/6 Spring 2015, p. 723-744, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7890, ANKARA-TURKEY

SINIR GÜVENLİĞİ AÇISINDAN STRATEJİK BİR RİSK DUYARLILIK ANALİZİ: HATAY-SURİYE SINIRI (TÜRKİYE)*

*Emre ÖZŞAHİN***

*Çağlar Kıvanç KAYMAZ****

ÖZET

Türkiye'nin stratejik konumu, her geçen gün hem transit, hem de hedef bir ülke olarak ön plana çıkmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle sınır güvenliği önemli bir gereksinim halini almıştır. Türkiye'nin son birkaç yıl içinde en önemli sınırı niteliğini kazanan Hatay-Suriye sınırının güvenlik riski duyarlılık analizinin yapılmasının amaçlandığı bu çalışma, sınır ihlalleri ve kaçakçılık faaliyetleri çerçevesinde kurgulanmıştır. Böylece sınırın kaçak geçişler yönünden güvenli ve güvensiz kesimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma, son yıllarda Türkiye-Suriye arasındaki komşuluk ilişkilerinin gerginleştiği ve kaçakçılık faaliyetlerinin yoğun olarak görüldüğü örnek bir alanda yapıldığı için büyük önem teşkil etmektedir. Çok kriterli analiz yönteminin kullanıldığı çalışmanın faktör haritaları çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur. Çalışmaya ait tematik haritaların üretilmesinde ve faktör haritalarının analizlerinde CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) programlarından ArcGIS/ArcMap 10.3 yazılımından istifade edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre sınırın % 63.7 (110698.7 ha) oranında az güvenilir ve % 25.0 (43380.2 ha) oranında ise güvenli olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında sahanın % 10.5 (18187.2 ha) güvensiz ve % 0.8 (1336.2 ha) çok güvenli olduğu da anlaşılmıştır. Çalışma sonuçları güvenlik risk duyarlılığının karakolların veya sınır kapısının görülmediği, arazi örtüsünden yoksun ve eğim değerlerinin azaldığı akarsuya yakın ova tabanlarında daha çok güvensiz veya az güvenilir bir dağılışı göstermekte olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda en riskli sahalara, İncirli, Reyhanlı ve Hacıpaşa yerleşim alanlarının çevresidir. Söz konusu arazilerde özellikle doğal engellerin kolayca aşılması her türlü sınır ihlalini kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle Hatay-Suriye sınırı boyunca güvenlik riski duyarlılığının güvenli ve çok güvenli bir hale getirilmesi için öncelikle, sınır çevresindeki güvensiz alanlarda gerekli önlemler alınmalıdır. Sonuç olarak bu çalışma farklı türden stratejik öneme sahip alanlarda çeşitli yöntem ve teknikler kullanılarak yeni araştırmaların yapılabileceğini göstermiştir. Özellikle Türkiye'nin bütün kara sınırları boyunca benzer türden detaylı analiz çalışmaları yapılmalıdır. Ayrıca

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, El-mek: eozsahin@nku.edu.tr

*** Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, El-mek: cckaymaz@gmail.com

CBS tekniklerinin güvenlik riski duyarlılık analizi çalışmalarında çok verimli olduğu da anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sınır güvenliği, Çok kriterli analiz yöntemi, CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri), Hatay-Suriye sınırı.

A STRATEGIC RISK SENSITIVITY ANALYSIS ON BORDER SECURITY: HATAY - SYRIA BORDER (TURKEY)

STRUCTURED ABSTRACT

Security is a multifaceted concept in today's world. This concept involves political, economic, legal, sociological, psychological, technological, and geographical factors besides military security. For this reason, security has been interpreted based on the notions of risk and threat in recent studies, and the spiral relationship between these has often been emphasized. Over the last years, statistical and probability-based calculations have gained popularity, and risk studies have begun to be used commonly in several areas. This situation has especially paved the way for studies on security risk. This is because security risk is not a phenomenon which is procured or avoided from. In addition, it may not be possible to compensate for the damage it causes.

The strategic location of Turkey has made it a target country besides gaining the status of a country of transit more every passing day. That has especially brought along an increase in the number of smuggling cases. While 13,896 operations were made about smuggling crimes in Turkey in 2010, this figure reached up to 17.776 in 2011 and to 22.466 in 2012. As a result of all these operations, 16.4 million litres of fuel oil, 241.000 mobile phones, 99.1 million boxes of cigarette, 1.378 tones of smuggled tea, and 2.438 immigrants were caught. Furthermore, the distribution of smuggling cases across Turkey has changed. In this regard, the province with the highest record of smuggling cases, which is 1771, is Hatay while Tunceli has the least number of records with 3. The other provinces exceeding one hundred are Adana with 1465 cases, Gaziantep with 1080 cases, and Mersin with 1015 cases.

The most striking effect of the smuggling cases in Turkey is observed in immigration and terror incidents. Hence, due to the civil unrest experienced in neighboring countries, a sharp increase has been recorded in the number of illegal immigration incidents in Turkey located on the transportation route between source and target countries. Due to the increasing number of terror incidents since the mids of 1990 and the terror organization's hampering the transportation serving for border trade, the population living in the border provinces and engaged in border trade began to go out of business because of security concerns. For this reason, border security and border security planning have become highly important.

In the present study, it is aimed to carry out a security risk analysis on Hatay - Syria border. In this analysis, border violations and smuggling cases were taken into account. Thus, secure and insecure points were

determined on the border to prevent illegal entry. Hatay's position in the top 20 in terms of the number of the cases of smuggling through different ways in 2012 made this study necessary. This study is also very important for being carried out in a location where the neighbourhood relations between Turkey and Syria have become tense, and smuggling cases are intensively observed.

The study area is in southern Turkey and covers a 10 km-area in the Hatay side of the Hatay-Syria border. This area was found to be within the second-degree land military forbidden zone defined in the Article 8 of the Law on "Military Forbidden Zones and Security Zones" dated 1981 and numbered 2565. The study area has an area of 1736 km² and is administratively located within the borders of Reyhanlı, Hassa, and Yayladağı districts. In the study area, there are 2 border gates: Cilvegözü (Reyhanlı) and Yayladağı. Furthermore, there are nearly 64 police stations on the border route.

In the present study, Turkey's 1/25.000 scaled topographic map sheets prepared by the Command of Mapping were used as the main materials. Based on these maps, the geomorphology, slope index, slope roughness, and slope position factor maps and the maps showing the distance to rivers and roads were drawn and the spatial data about the mentioned area (e.g. settlement areas, hills) were obtained. Through remote sensing techniques, Cnes/Spot Image satellite image dated 4/15/2014 in the Google Earth (KMZ) format was used in order to draw factor maps showing the distance to the border, the effect of police stations, the border gates, and border effect. Also, both satellite image and the factor map showing land use were created based on the digital land use maps (1/25.000-scaled) prepared by the Ministry of Food, Agriculture and Livestock. The factor map showing the population density was drawn through the interpolation of 2012 census data (Address-Based Population Registration System) from the Turkish Statistical Institute. Also, the ArcGIS/ArcMap 10.3 software, which is one of the GIS (Geographic Information Systems) programs, was used for drawing the thematic maps of the study area and the analysis of the factor maps.

Carried out through the multi-criteria analysis method integrated with GIS techniques, the present study was designed for the assessment of border violation cases and the security risks in terms of smuggling. During the application of the method, the factors considered to have an effect on the security risk analysis were determined taking into account the features of the study area and the local data collected through field works. Afterwards, the related factors were separated into value classes through simple additive weighting and accordingly impact and weight values were assigned. Based on these values, the following order was determined: "0: No effect, 1: Absolutely secure, 2: Secure, 3: Slightly secure 4: Insecure". After the values were assigned, analysis was made. In this regard, factor maps with a resolution of 10x10 m were created in grid format based on the impact values of all parameters in the first place. These maps were merged using the Raster Calculator, which is one of Spatial Analyst tools, based on the weight values, and the areal and spatial distribution of security risk sensitivity classes was obtained. In

the last stage, the obtained data were checked through field works and personal interviews, and then the paper was written.

At the end of the security risk analysis of Hatay frontier, which is the longest line of the Turkey-Syria border, it was found out that 63.7 % (110698.7 ha) of the border is slightly secure while 25.0 % (43380.2 ha) is secure. Additionally, it was understood that 10.5 % of the area is insecure while 0.8 % (1336.2 ha) is absolutely secure. The study results demonstrated that the plain bases close to the rivers where there is not a police station or border gate; no land cover is seen; and slope values tend to fall are very insecure or slightly secure. In this regard, the areas with the highest risk are the surroundings of settlements in İncirli, Reyhanlı, and Hacıpaşa. That natural obstacles can easily be overcome in these areas facilitates any type of border violation. For this reason, necessary measures should be taken in the insecure areas around the border so that the Hatay-Syria border can be secure or absolutely secure against security risks. Furthermore, the number of military security officers should be increased in the mentioned areas. The unobservable areas in the border zone should be determined and monitored continuously through surveillance cameras. Border security information systems should be built. Detailed planning studies should be carried out considering the geographical conditions in the zones where border security violations might be seen.

In conclusion, this study demonstrated that new studies may be carried out in areas having a different strategic importance through various methods and techniques. Similar in-depth analyses should be carried out along all land borders of Turkey. Moreover, GIS techniques proved to be very efficient in security risk sensitivity analyses.

Key Words: Border security, Multi-criteria analysis method, GIS (Geographic Information Systems), Hatay-Syria border.

1. GİRİŞ

Güvenlik, günümüzde çok boyutlu karakter kazanmış bir kavramdır. Nitekim hem uluslararası hem de ulusal düzeyde yapılan araştırmalar giderek artan oranlarda güvenlik sorunları üzerine yoğunlaşmaktadır (Özer ve Dönmez, 2013). Bu kavram, askeri güvenliğin yanında siyasi, ekonomik, hukuki, sosyolojik, psikolojik, teknolojik ve coğrafi faktörleri de kapsar (Yücel, 2008; Küçükşahin vd., 2009; National Research Council of the National Academies, 2010). İlgili nedenden dolayı güncel çalışmalarda güvenlik, risk ve tehdit mefhumları üzerinden yorumlanmış ve bunlar arasında sarmal bir ilişkinin olduğu sıklıkla vurgulanmıştır (Lupton, 1999; Kuloğlu, 2009).

Son yıllarda bilgi teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak, istatistiksel ve olasılık temelli hesaplamalar popülerlik kazanmış ve risk çalışmaları birçok alanda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (UK Cabinet Office, 2008; Küçükşahin vd., 2009). Bu durum özellikle güvenlik riski olarak adlandırılan çalışmaların yapılmasını da tetiklemiştir (Inhaber ve Norman, 1982; Adams ve Sasse, 1999; Karaaslan vd., 2002; Başbakanlık, 2003). Zira güvenlik riski, tedarik edilen veya kendisinden kaçınılan bir olgu olmadığı gibi önlem alınmadığı takdirde vereceği zararın telafisi de mümkün olmayabilir (Küçükşahin vd., 2009).

Türkiye'nin stratejik konumu, gün geçtikçe transit bir ülke olmasının yanında hedef ülke statüsü kazanmasına sebep olmuştur (National Research Council of the National Academies, 2010,

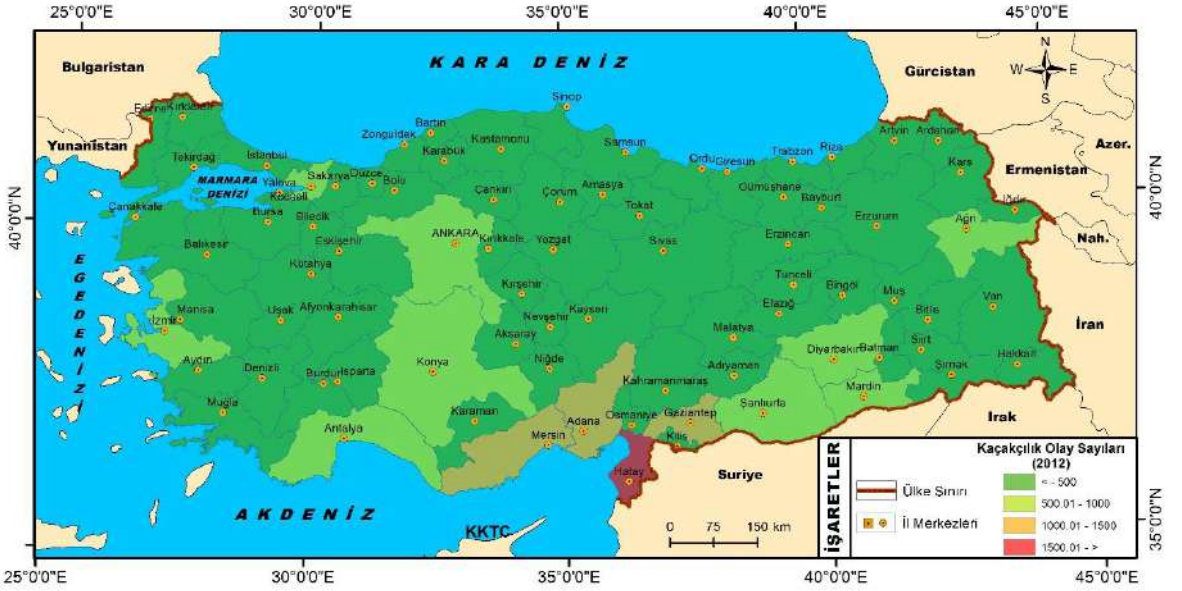
Koca, 2000; Şengün ve Boyraz, 2008). Bu durum özellikle kaçakçılıkla alakalı olayların her geçen gün artışını da beraberinde getirmiştir. Nitekim Türkiye’de kaçakçılık suçları kapsamında yapılan operasyon sayısı 2010 yılında 13.896 iken, bu değer 2011 yılında 17.776 ve 2012 yılında 22.466’ya çıkmıştır. Yapılan bütün bu operasyonlar neticesinde 16.4 milyon litre akaryakıt, 241.000 adet cep telefonu, 99.1 milyon paket sigara ile 1.378 ton çay türünden kaçak ürünler ve 2.438 kişi göçmen yakalanmıştır (KOM Daire Başkanlığı, 2012).

Bununla birlikte kaçakçılık olaylarının Türkiye içindeki dağılışı da farklı bir boyuta kavuşmuştur. Örneğin; 2012 yılında Türkiye’de kaçakçılık konusunda 22.466 olay yaşanmış ve bu olayların daha çok coğrafi konumundan dolayı sınıra yakın illerde vuku bulduğu anlaşılmıştır (Tablo 1; Şekil 1). Bu bağlamda en fazla olayın yaşandığı il, 1771 olayla Hatay, en az olayın yaşandığı il ise 3 olayla Tunceli’dir. İlk bini aşan diğer iller ise 1465 olayla Adana, 1080 olayla Gaziantep ve 1015 olayla Mersin’dir (Tablo 1).

Tablo 1: Kaçakçılık Olay Sayılarının İllere Göre Dağılımı (2012)

No	İlin Adı	Olay Sayısı	No	İlin Adı	Olay Sayısı	No	İlin Adı	Olay Sayısı
1	Hatay	1771	28	Iğdır	286	55	Niğde	77
2	Adana	1465	29	Muş	267	56	Kütahya	76
3	Gaziantep	1080	30	Elazığ	264	57	Çanakkale	69
4	Mersin	1015	31	Rize	264	58	Isparta	69
5	Diyarbakır	943	32	Manisa	262	59	Amasya	68
6	İzmir	902	33	Batman	258	60	Çorum	65
7	Şanlıurfa	769	34	Samsun	241	61	Yozgat	65
8	Konya	759	35	Trabzon	221	62	Çankırı	59
9	Antalya	597	36	Kilis	217	63	Karaman	58
10	Ankara	563	37	Artvin	214	64	Tokat	55
11	Kocaeli	562	38	Hakkâri	205	65	Giresun	50
12	Ağrı	528	39	Kırıkkale	174	66	Ordu	48
13	Mardin	517	40	Adıyaman	170	67	Burdur	44
14	Şırnak	487	41	Erzincan	168	68	Ardahan	37
15	İstanbul	476	42	Denizli	159	69	Bolu	36
16	Bursa	417	43	Siirt	152	70	Kırşehir	35
17	Erzurum	412	44	Kars	145	71	Nevşehir	35
18	Osmaniye	407	45	Sakarya	144	72	Zonguldak	30
19	Kayseri	379	46	Balıkesir	130	73	Karabük	29
20	Van	372	47	Muğla	111	74	Gümüşhane	28
21	Bitlis	342	48	Aksaray	110	75	Kastamonu	28
22	Malatya	331	49	Düzce	100	76	Yalova	28
23	Edirne	326	50	Eskişehir	98	77	Bayburt	23
24	Sivas	310	51	Kırklareli	97	78	Bilecik	20
25	Aydın	297	52	Uşak	92	79	Bartın	12
26	K. Maraş	287	53	Bingöl	83	80	Sinop	7
27	Tekirdağ	287	54	Afyon	79	81	Tunceli	3

Kaynak: KOM Daire Başkanlığı, 2012

Şekil 1: Kaçakçılık olay sayılarının illere göre dağılım haritası (2012)

Türkiye’de yaşanan kaçakçılık olaylarının en belirgin etkisi, göç ve terör hadiseleri üzerinde kendini göstermektedir. Nitekim hedef ve kaynak ülkeler arasında ulaşım güzergâhı üzerinde yer alan Türkiye’de, komşu ülkelerde yaşanan iç karışıklıklar, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar nedeniyle yasadışı göç olayları son yıllarda belirgin bir artış ivmesi yakalamıştır (KOM Daire Başkanlığı, 2012). Buna karşın 1990’lı yılların ortalarından itibaren artan terör olayları ve terör örgütünün sınır ticaretine yönelik ulaşımı aksatması nedeniyle sınır illerinde yaşayan ve sınır ticaretiyle uğraşan insanlar ise güvenlik endişesi yüzünden bu ticaretten uzaklaşmaya başlamışlardır. Söz konusu durum sınır ticareti yapan halkın refah seviyesinin azalmasına ve girişimcilik ruhunun körelmesine neden olmuştur (Deniz ve Aslan, 2014).

Bütün bu anlatılan durumlar, Türkiye’nin jeopolitik/jeostratejik konum, güvenlik endişesi, askeri kapasite ve yönetim felsefesi konularındaki politikalarının önemli ve kritik bir pozisyon kazanmasına öncülük etmiştir (Şener, 2014). Bilhassa güvenlik endişesi yüzünden sınır güvenliği ve planlaması artık önemli bir gereksinim haline gelmiştir (Deniz, 2013). Bu durum özellikle sınır güvenliği konularında çalışma yapılması gerekliliğini gündeme taşımıştır.

Bu çalışmada Hatay-Suriye sınırının güvenlik riski duyarlılık analizinin yapılması amaçlanmıştır. Çalışma amacı kapsamında gerçekleştirilen analizde sınır ihlalleri ve kaçakçılık olayları dikkate alınmıştır. Böylece sınırın kaçak geçişler yönünden güvenli ve güvensiz kesimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Zira 2012 yılında farklı yollarla uygulanan kaçakçılık olayları içerisinde Hatay’ın ilk 20’de olması (Tablo 2) çalışmanın yapılmasını zaruret haline dönmüştür. Ayrıca bu çalışma, son yıllarda Türkiye-Suriye arasındaki komşuluk ilişkilerinin gerginleştiği ve kaçakçılık faaliyetlerinin yoğun olarak görüldüğü örnek bir alanda yapıldığı için büyük önem teşkil etmektedir. Nitekim Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) tarafından yayınlanan “Suriye’de Güvenli Bölge Tartışmaları: Türkiye Açısından Riskler, Fırsatlar ve Senaryolar” adlı raporda da, bu sınır boyunca çeşitli faktörler göz önünde bulundurularak acil olarak güvenli bölge oluşturulması gerekliliği vurgulanmıştır (ORSAM, 2012).

Tablo 2: Çeşitli türlerde gerçekleştirilen kaçakçılık olayları ve Hatay'ın durumu

No	İlin Adı	Yakalanan Eser	İlin Adı	Tarihi Eser Olayı
1	İzmir	4714	Antalya	63
2	İstanbul	4601	İstanbul	29
3	Hatay	3584	İzmir	21
4	Afyon	1758	Aydın	16
5	Zonguldak	1128	Konya	15
6	Gaziantep	1024	Denizli	14
7	Kayseri	911	Afyon	13
8	Adıyaman	853	Tekirdağ	12
9	Gümüşhane	710	Manisa	11
10	Çorum	693	Muğla	11
11	Denizli	604	Adıyaman	10
12	Kocaeli	506	Ankara	10
13	Karaman	496	Kırklareli	10
14	Balıkesir	492	Adana	9
15	Kastamonu	424	Hatay	9
16	Bursa	423	Kayseri	9
17	Kırşehir	423	Kocaeli	9
18	Uşak	414	K. Maraş	8
19	Tekirdağ	404	Samsun	8
20	Adana	373	Bursa	7
No	İlin Adı	Ele Geçirilen Kaçak Alkollü İçki	İlin Adı	Ele Geçirilen Kaçak Sigara
1	Mersin	61060	Ağrı	5843785
2	Kocaeli	27803	Adana	5765397
3	İstanbul	21491	Van	5226448
4	Muğla	17050	Şanlıurfa	4755893
5	İzmir	17001	Bitlis	4578472
6	Antalya	14778	İstanbul	4190246
7	Gaziantep	14338	İzmir	3946142
8	Adana	14132	Gaziantep	3941159
9	Hatay	12472	Diyarbakır	3834503
10	Edirne	8313	Erzurum	3616973
11	Kilis	7160	Hakkâri	3142290
12	Tekirdağ	5138	Osmaniye	3073387
13	Eskişehir	3946	Batman	2803338
14	Aydın	3724	Konya	2477287
15	Ankara	1981	Muş	2468452
16	Artvin	1496	Erzincan	2446942
17	Osmaniye	1363	Sivas	1737561
18	Mardin	1326	Şırnak	1634288
19	Uşak	1271	Bingöl	1592280
20	Aksaray	1128	Hatay	1549443
No	İlin Adı	Ele Geçirilen Kaçak Akaryakıt	İlin Adı	Yaşanan Kaçakçılık Olayı
1	İzmir	3020266	Hatay	1771
2	İstanbul	2421521	Adana	1465
3	Ankara	1691463	Gaziantep	1080
4	Gaziantep	1146204	Mersin	1015
5	Kocaeli	727113	Diyarbakır	943
6	Zonguldak	647083	İzmir	902
7	Hatay	595951	Şanlıurfa	769

Bu saha, toplam kara sınırı uzunluğu 2753 km olan Türkiye'nin en uzun kara sınırına (877 km) ve bu sınır içerisinde en uzun il sınırına (276.9 km) karşılık gelmektedir (Atalay, 2011). Aynı zamanda bu sınır, Cumhuriyet tarihinde Türkiye'ye en son katılan ve bu bakımdan en son şekillenen sınır olması nedeniyle de oldukça önemlidir (Hatipoğlu, 2010).

Hatay-Suriye sınırı doğal olarak kuzeydeki Karasu Lav Platosu, ortadaki plato sahası ile Amik Ovası ve Asi Nehri vadisi, güneydeki Kuseyr Platosu ile Keldağ olmak üzere üç bölüm halinde incelenebilir (Şekil 2). Bu doğal unsurlar Hatay-Suriye arasındaki sınırın geçeceği güzergâhların belirmesi bakımından etkili olmuşlardır. Bu bağlamda sınır, Meydane Ekbez yerleşmesinin kuzeyinden başlayarak güneye doğru Karasu Çayı'nın talveg çizgisini takip etmektedir. Bu şekilde 30.1 km boyunca devam ettikten sonra Kaletpe yerleşmesinin kuzeydoğusunda talveg çizgisinden ayrılarak akarsu vadileri arasındaki sırtları takip ederek girintili ve çıkıntılı bir şekilde Afrin Çayı'nın talveg çizgisine kadar uzanır. Batıdan doğuya doğru 4.8 km Afrin Çayı'nı takip eden sınır, Dayr Ballat batısından güneye devam ederek Cilvegözü'nün doğusunda batı istikametine yönelir. Bu şekilde doğu-batı doğrultusunda Asi Nehri talveg çizgisine kadar ilerler ve akarsu vadisi boyunca güney yönünde uzanış gösterir. Sarıbük yerleşmesinin doğusundan güneybatıya doğru sırtları takip ederek eski Topraktutan yerleşmesine kadar erişir ve burada bir dirsekli kuzeybatı ve daha sonra da batı yönünde Keldağ eteklerine doğru sokulur. Yayladağı ilçe merkezinin batısındaki Denizgören yerleşmesinin yakınlarında ise Akdeniz'e ulaşır (Atasoy vd., 2012; Şekil 2).

Hatay-Suriye sınırının Hatay'a doğru olan yönünde sınırdan eşit aralıklarla 10 km'lik alan içerisinde kalan inceleme alanı, 1981 tarih ve 2565 sayılı "Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri" kanununun Madde 8'inde belirtilen ikinci derece kara askeri yasak bölgelerinin (Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu, 2013) sınırlarını dahilinde tespit edilmiştir (Şekil 2).

Yüzölçümü olarak 1736 km² olan inceleme alanı, idari bakımdan Reyhanlı, Hassa ve Yayladağı ilçeleri sınırları içerisinde kalmaktadır. Toplam nüfusun 213.113 kişi (2012) olduğu sınır hattı boyunca km²'ye 122.7 kişi düşmektedir. Bu sahada en yüksek nüfuslu yerleşme 62.360 kişiyle Reyhanlı ilçe merkezi iken, en düşük nüfuslu yerleşme ise 9 kişi ile Yayladağı'na bağlı Üçirmak mahallesidir (TÜİK, 2012). İnceleme alanında, Cilvegözü (Reyhanlı) ve Yayladağı olmak üzere iki adet sınır kapısı bulunmaktadır. Ayrıca sınır güzergâhı boyunca yaklaşık 64 adet karakolun varlığı da tespit edilmiştir.

3. MATERYAL VE METOT

Bu çalışmada temel materyal olarak, HGK (Harita Genel Komutanlığı) tarafından hazırlanan 1/25.000 ölçekli Türkiye Topoğrafya Haritalarının ilgili paftaları kullanılmıştır. Bu haritalardan yararlanılarak jeomorfoloji, eğim, eğim pürüzlülük, eğim pozisyonu, akarsulara ve yollara uzaklık faktör haritaları ile sahanın mekânsal verileri (yerleşim alanları, tepeler vs.) üretilmiştir. UA (Uzaktan Algılama) teknikleriyle Google Earth (KMZ) formatında 4/15/2014 tarihli Cnes/Spot Image uydu görüntüsü kullanılarak sınıra uzaklık, karakolların etkisi, sınır kapısı ve sınır etkisi faktör haritaları oluşturulmuştur. Yine hem uydu görüntüsü hem de Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından hazırlanmış sayısal arazi kullanım haritaları (1/25.000 ölçekli) üzerinden arazi kullanımı faktör haritası elde edilmiştir. Nüfus yoğunluğu faktör haritası ise TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) 2012 nüfus verilerinin enterpole edilmesiyle çizilmiştir. Çalışmaya ait tematik haritaların üretilmesinde ve faktör haritalarının analizlerinde CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) programlarından ArcGIS/ArcMap 10.3 yazılımından istifade edilmiştir.

CBS teknikleriyle entegre bir şekilde çok kriterli analiz yöntemine göre gerçekleştirilen bu çalışma, sınır ihlalleri ve kaçakçılık bakımından güvenlik riskinin değerlendirmesine yönelik olarak kurgulanmıştır. Zira benzer yaklaşımlar genellikle sınır güvenliği açısından üst seviyede bir karar destek aracı olarak görülmektedir (Küçükşahin vd., 2009). Yöntemin uygulanma aşamasında

güvenlik riski duyarlılık analizinde etkili olduğu düşünülen faktörler inceleme alanının özellikleri ve arazi çalışmalarında toplanan yersel veriler dikkate alınarak tespit edilmiştir. Daha sonra bu tespit doğrultusunda ilgili faktörler basit eklemeli ağırlık derecelendirme esasına göre değer sınıflarına ayrılmış ve buna göre etki ile ağırlık değerleri atanmıştır (Tablo 3). Bu değerlere göre, “**0: Etkisiz, 1: Çok güvenli, 2: Güvenli, 3: Az güvenilir, 4: Güvensiz**” olarak belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3: Güvenlik riski duyarlılık analizinde kullanılan faktörlerinin etki ve ağırlık değerleri

Faktör Sınıfları	Değer Sınıfı	Etki Değeri	Ağırlık Değeri
Sınır Uzaklık (m)	0-100	4	4
	101-400	3	
	401-5000	2	
	5001-10000	1	
Nüfus yoğunluğu (kişi)	<-1000	1	2
	1001-5000	2	
	5001-25000	3	
	25001->	4	
Jeomorfoloji	Dağ	1	3
	Plato	2	
	Lav Platosu	3	
	Ova	4	
	Yamaç	2	
Eğim (Derece)	0-5	4	1
	5.01-15	3	
	15.01-30	2	
	30.01->	1	
Eğim pürüzlülük	Yatay yüzey	4	1
	Yataya yakın yüzey	4	
	Hafif engebeli	3	
	Orta engebeli	2	
	Kısmen engebeli	2	
	Çok engebeli	1	
	Aşırı derecede engebeli	1	
Eğim pozisyonu	Vadi	4	1
	Çok düşük eğim	4	
	Düz eğim	3	
	Orta eğim	2	
	Üst eğim	1	
	Sırt	1	
Akarsulara uzaklık (m)	0-100	4	1
	101-250	3	
	251-500	2	
	501->	1	
Karakolların etkisi	Görülemez	4	4
	Görülebilir	2	
Sınır kapısı	Güvensiz	4	3
	Güvenli	2	
Sınır etkisi	Görülemez	4	3
	Görülebilir	2	
Yollara uzaklık (m)	0-100	4	2
	101-250	3	

	251-500	2	
	501->	1	
	Orman	1	
	Fundalık	2	
	Zeytin alanları	2	
	Tarım alanları	4	
Arazi kullanımı	Bağ-bahçe alanları	3	1
	Mera alanları	4	
	Yerleşim alanları	1	
	Su yüzeyleri	0	
	Boş alanlar	4	

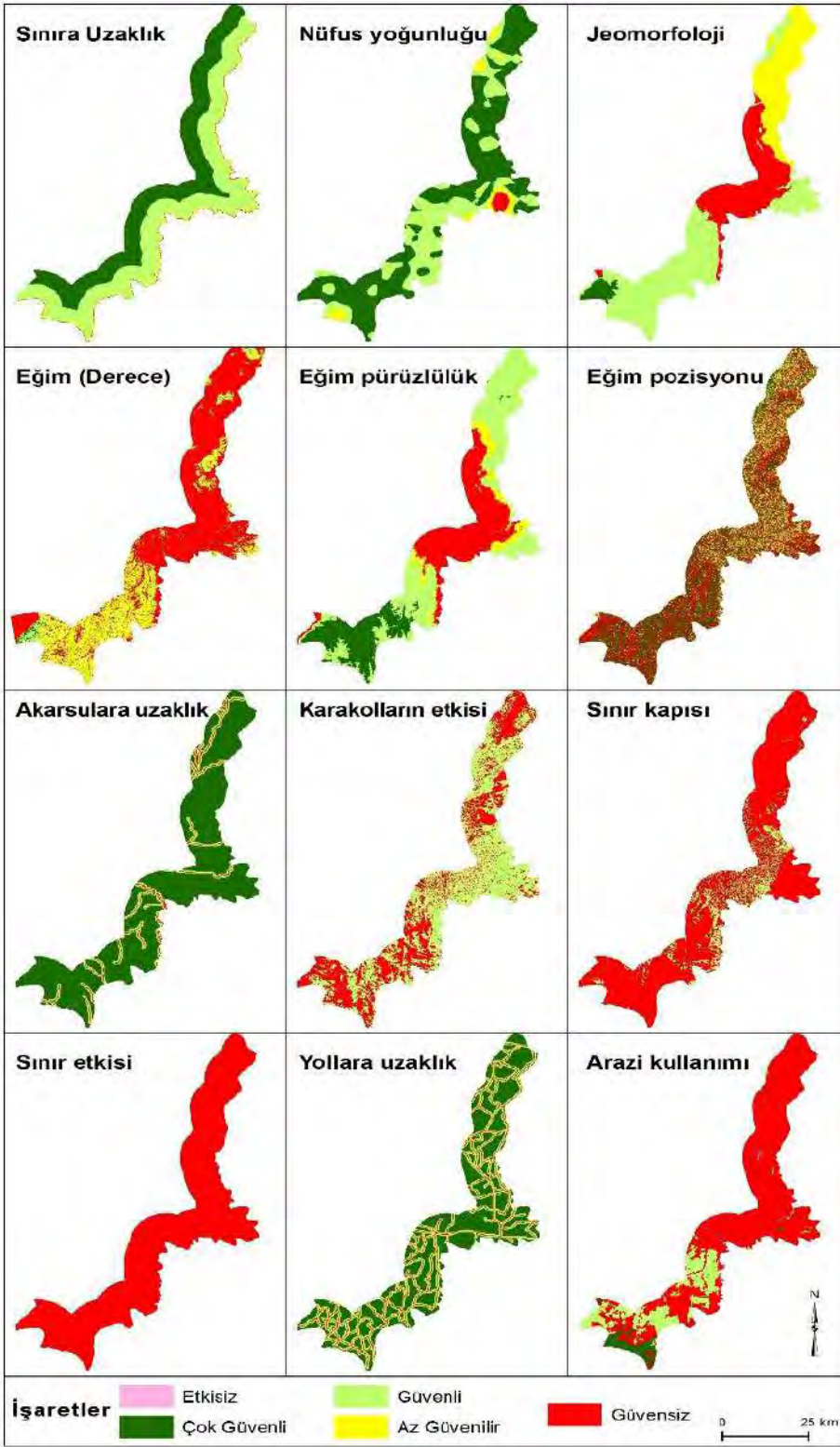
Değer atamasından sonra çalışmanın analiz safhasına geçilmiştir. Bu bağlamda öncelikle bütün parametrelere ait etki değerleri göz önünde bulundurularak 10x10 m çözünürlüğünde grid formatında faktör haritaları üretilmiştir. Üretilen bu haritalar ağırlık değerlerine göre mekânsal analiz araçlarından (Spatial Analyst Tools) Raster Calculator yardımıyla birleştirilerek, güvenlik riski duyarlılık sınıflarının alansal ve mekânsal dağılışı elde edilmiştir. Nihai aşamada ise elde edilen veriler arazi çalışmaları ve kişisel görüşmelerle kontrol edilmiş ve bunun akabinde ise makale metni kaleme alınmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Karar vericinin matematiksel oranlarla bir olayın gerçekleşme ihtimalinden bahsedebildiği durumların tanımlanmasında kullanılan risk kavramı, ilişkisi ölçüsünde herhangi bir olayın karakteristiğini senaryolar üzerinden mevcut duruma olan etkisi yönüyle incelemeye çalışır (Vose, 2008). Bu bakımdan güvenlik riski duyarlılık analizinde çeşitli faktörler rol oynamaktadır. Hatay-Suriye sınırındaki güvenlik riski duyarlılık analizi ise sınır ihlalleri ve kaçakçılık bakımından aşağıdaki faktörler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Güvenlik riski duyarlılık analizi üzerinde etkili en temel faktörlerden ilki, sınıra uzaklıktır. Zira bu faktör farklılaşan riskler ve bunlara paralel olarak değişen güvenlik ortamı sebebiyle güvenlik sınırlarını belirleyici unsur olarak değerlendirilmektedir (Kuloğlu, 2009). Hatay-Suriye sınırı için ilgili faktör, 1981 tarih ve 2565 sayılı “Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri” kanununda belirtildiği şekilde (Madde 5 ve 8) dört grup altında toplanmıştır (Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu, 2013). Bu gruplar 0-100 m, 101-400 m, 401-5000 m ve 5001-10000 m’lerdir. Bu grupların sınır güvenlik riski açısından duyarlılık derecesi sınırdan uzaklaştıkça azalmaktadır (Tablo 3, Şekil 3).

Güvenlik riski duyarlılık analizinde etkili diğer bir faktör nüfus yoğunluğudur (Latek vd., 2012). Sınıra yakın alanlarda nüfus yoğunluğunun yüksek olması güvenlik riski duyarlılık değerinin artmasına sebebiyet vermektedir. Özellikle herhangi bir silahlı veya bombalı saldırı anında nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan kayıplar o oranda artacaktır. Nitekim yakın tarihlerde sınır bölgesine Suriye üzerinden düşen bombalardan dolayı insanlar yaralanmış ve gündelik yaşamda bazı aksaklıklar yaşanmıştır (Web 1, 2013; Web 2, 2013). Aynı şekilde kaçakçılık açısından nüfus yoğunluğunun artmasıyla birlikte kaçakçılık yapmaya veya kaçırılan madde ve eşyalara olan talebin artması olumsuz yönden etkisini göstermektedir. Hatay-Suriye sınırında nüfus yoğunluğunun genellikle düşük olması güvensiz faktör sınıfının geniş alanda (110293.9 ha - % 60.2) yayılış göstermesine ortam hazırlamıştır. Bu bakımdan diğer faktör sınıfları da nüfus artışına bağlı olarak alansal oranda küçülmektedir.

Şekil 3: Güvenlik riski duyarlılık analizinde kullanılan faktörlerin etki değerlerinin dağılış haritaları

Doğal faktörlerden jeomorfolojik özellikler de güvenlik riski duyarlılık analizinde önemli bir etkidir (Şengün ve Boyraz, 2008). Hatay-Suriye sınırında özellikle arazinin engebeli olmadığı ve morfolojinin uygun olduğu sahalar sınır geçişlerinin yoğun olarak gerçekleştiği güzergâhlardır (ORSAM, 2012). Bu bakımdan inceleme alanının daha çok Amik Ovası'na doğru olan kesimleri güvenlik riski duyarlılık analizi açısından problemlili sahaların başında gelmektedir. Sınırın Kurt Dağları ve Kuseyr Platosu istikametindeki kısımları ise duyarlılık değerlerinin daha düşük olduğu kesimlerdir (Tablo 3, Şekil 3).

Topoğrafyanın gösterdiği eğim koşulları, güvenlik riski duyarlılık analizi bakımından etkili bir husustur. Zira eğim değerleri büyüdükçe dağlık veya engebeli yapı artacağı için arazinin güvenilirlik vasfı o ölçüde kuvvetlenmektedir (Şengün ve Boyraz, 2008). İlgili nedenden dolayı inceleme alanında eğim değerleri artıkcı duyarlılık değerleri de küçülmektedir. Eğim sınıflarının genellikle 0-15°'ler arasında olduğu bu saha, az güvenilir ve güvensiz grubunda duyarlılık değerlerine dâhildir (Tablo 3, Şekil 3).

Topoğrafyanın eğim değerlerinin yanında eğim pürüzlülük faktörü de sınır güvenlik risk duyarlılık analizi açısından değinilmesi gereken hakim kıstaslardan birisidir (Latek vd., 2012). Eğim pürüzlülük faktörü CBS tekniklerine dayalı bir şekilde 8 sınıf olarak üretilmiştir (Riley vd., 1999). Bu sınıflardan çok ve aşırı derecede engebeli alanlar çok güvenli, orta ve kısmen engebeli alanlar güvenli, hafif engebeli araziler az güvenilir, yatay ve yataya yakın yüzeyler ise güvensiz duyarlılık sınıflarını oluşturmaktadır. İnceleme alanının % 30'unda orta ve kısmen engebeli alanlar yaygın olduğu için güvenli sahalar daha geniş yer tutmaktadır (Tablo 3, Şekil 3).

Eğim pozisyonu faktörü sınır güvenlik riski duyarlılık analizinde değerlendirilmesi gereken diğeri bir parametredir. Bu faktör CBS yardımıyla ArcTopography analizi kullanılarak belirlenmiştir (Jenness, 2006). İlgili analize göre oluşturulan eğim pozisyonu sınıflarında arazinin arızalı yapısı artıkcı güvenlik riski de azalmaktadır. İnceleme alanının % 40.2'si vadi ve çok düşük eğimlerle temsil edildiği için bu faktöre göre güvensiz bir sahadır (Tablo 3, Şekil 3).

Güvenlik riski duyarlılık analizi bakımından akarsulara uzaklık faktörü, bilhassa inceleme alanı gibi sınırın bazı kısımlarının akarsu talveg çizgisine tekabül ettiği yerlerde göz önünde bulundurulması gereken mühim bir kriterdir. Hatay-Suriye sınırındaki ihlaller daha çok akarsulara yakın alanlardan sağlanmaktadır. Nitekim saha çalışmaları esnasında yapılan görüşmelerde Suriye sınırının bir bölümünü oluşturan Asi Nehri'nin debisinin düştüğü zamanlarda bu tür faaliyetlerin arttığı bilgisine ulaşılmıştır (Fansa, 2013; Nur, 2013) Akarsulara uzaklık parametresi 0-100 m, 101-250 m, 251-500 m ve 501'den büyük olmak üzere dört sınıf altında toplanmıştır (Tablo 3, Şekil 3).

Karakolların etkisi de güvenlik riski duyarlılık analizini ilgilendiren bir faktördür. Bu parametre her türlü sınır ihlalleri açısından caydırıcı bir önceliğe sahiptir. İnceleme alanında ilgili faktör, karakolların bakış doğrultusu üzerindeki görünür ve görünemez alanların belirlenmesine yönelik olarak belirlenmiştir (Turoğlu, 2011). Yaklaşık 64 adet karakolun bulunduğu sınır sahası ve yakın çevresinde % 60.2 oranında güvenli bir karakter gösteren görünebilir sahaların hâkim olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3, Şekil 3).

Güvenlik riski duyarlılık analizinde sınır kapıları da önemli bir rol üstlenmektedir. Nitekim emniyet ve korunma bakımından sınırın en güvenilir noktaları bu geçiş kapılarıdır. Ancak bazen kapıların bulunduğu alanda da çeşitli riskler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Cilvegözü sınır kapısında 12.02.2013 tarihinde saat 14:40'ta uzaktan kumanda ile infilak eden bomba sonucunda ciddi oranda ölümler ve yaralanmalar yaşanmıştır (Web 3, 2013). Bu durum ara sırada olsa sınır kapılarının da risk altında olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. Fakat bu çalışmada sınır kapılarına yakın olan sahalar güvenilir olarak kabul edilmiştir. Hatay-Suriye sınırında yer alan Cilvegözü ve Yayladağı sınır kapılarının etkisi, karakolların etkisine benzer bir şekilde görünebilirlik analizi kullanılarak elde

Tablo 4: Güvenlik riski duyarlılık sınıflarının alansal dağılışı

Duyarlılık Sınıfları	Alan	
	ha	%
Güvensiz	18187.3	10.5
Az Güvenilir	110698.7	63.7
Güvenli	43380.2	25.0
Çok Güvenli	1336.2	0.8
TOPLAM	173602.4	100.0

Çalışma sonuçları güvenlik risk duyarlılığının karakolların veya sınır kapısının görülmediği, arazi örtüsünden yoksun ve eğim değerlerinin azaldığı akarsuya yakın ova tabanlarında daha çok güvensiz veya az güvenilir bir dağılışı göstermekte olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda en riskli sahalara, İncirli, Reyhanlı ve Hacıpaşa yerleşim alanlarının çevresidir (Şekil 4). Söz konusu arazilerde özellikle doğal engellerin kolayca aşılması her türlü sınır ihlalinin kolaylaştırmaktadır. Zira ilgili durum hem ilgili literatür, hem de arazi çalışmaları esnasında yapılan görüşmelerle de doğrulanmıştır. Bu nedenle Hatay-Suriye sınırı boyunca güvenlik riski duyarlılığının güvenli ve çok güvenli bir hale getirilmesi için öncelikli;

- 1) Sınır çevresindeki güvensiz alanlarda gerekli önlemler alınmalıdır.
- 2) Bu sahalardaki askeri güvenlik elemanları artırılmalıdır.
- 3) Sınırdaki görülmez alanlar tespit edilmeli ve ilgili sahalara devamlı olarak kameralarla izlenmelidir.
- 4) Sınır güvenlik bilgi sistemleri oluşturulmalıdır.
- 5) Sınır bölgesinde sınır güvenlik ihlallerinin yapılabileceği bölgelerdeki coğrafi koşullar göz önünde bulundurularak detaylı planlama çalışmaları gerçekleştirilmelidir.

Sonuç olarak bu çalışma farklı türden stratejik öneme sahip alanlarda çeşitli yöntem ve teknikler kullanılarak yeni araştırmaların yapılabileceğini göstermiştir. Özellikle Türkiye'nin bütün kara sınırları boyunca benzer türden detaylı analiz çalışmaları yapılmalıdır. Ayrıca CBS tekniklerinin güvenlik riski duyarlılık analizi çalışmalarında çok verimli olduğu da anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

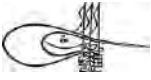
- ADAMS A., SASSE M. A. (1999). *Users Are Not The Enemy*. Communications of the ACM, p. 41-46.
- ASKERİ YASAK BÖLGELER VE GÜVENLİK BÖLGELERİ KANUNU (2013). Kanun Numarası: 2565, Kanun Kabul Tarihi: 18/12/1981, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 22/12/1981, Yayımlandığı Resmi Gazete Sayısı: 17552, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/571.html>, Son Erişim Tarihi: 18.02.2013.
- ATALAY İ. (2011). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*. 8. Baskı, İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- ATASOY A., GEÇEN R., KORKMAZ H. (2012). “Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye (Hatay) – Suriye Sınırı”. Ankara: *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) VII. Coğrafya Sempozyumu*, 18-19 Ekim 2012.

- BAŞBAKANLIK (2003). *Bilgi Sistem ve Ağları İçin Güvenlik Kültürü*. Ankara: Başbakanlık.
- DENİZ A., ASLAN R. (2014). “Türkiye Gürcistan Ekonomik ve Siyasi İlişkiler Kapsamında Sarp Sınır Kapısının Analizi”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 9/2, Winter 2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6553>, p. 539-558.
- DENİZ T. (2013). “Sınırlar, Sınır Ticareti ve Sınır Ticaret Merkezleri”, *International Journal of Social Science*, ISSN: 2147-2971, Volume 6/4, April 2013, www.jasstudies.com, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1154>, p. 351-370.
- FANSA İ. (2013). *Hacıpaşa Beldesinde Yapılan Kaçakçılık Faaliyetleri*. Kişisel Görüşme, 27.02.2013.
- HATİPOĞLU S. (2010). *Atatürk'ün Dış Politika Zaferi*. Hatay Araştırmaları I, Antakya: Antakya Belediyesi Yayınları.
- INHABER H., NORMAN S. C. (1982). “The Increase in Risk Interest”. *Risk Analysis*, Volume 2 (3), p. 119-120.
- JENNESS J. (2006). “Topographic Position Index (TPI) extension for ArcView 3.x: v. 1.2”. Jenness Enterprises. http://jennessent.com/arcview/arcview_extensions.htm, June 2006, Son Erişim Tarihi: 27.02.2013.
- KARAASLAN E., TEKE A., ŞENGONCA H. (2002). “Bilgisayar Ağlarında Güvenlik Politikalarının Uygulanması”. 15 Nisan 2009, <http://csirt.ulakbim.gov.tr/dokumanlar/BilgisayarAglarindaGuvencilikPolitikalarininUygulanmasi.pdf>, Son Erişim Tarihi: 18.02.2013.
- KOCA H. (2000). “GAP ve Güneydoğu Anadolu'nun Güvenliğini Etkileyen Yapısal Sorunların Değerlendirilmesi”. Elâzığ: I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu Huzur ve Güvenlik Sempozyumu, 27-29 Mart 2000..
- KOM DAİRE BAŞKANLIĞI (2012). *Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele 2012 Raporu*. Ankara: KOM Yayınları.
- KULOĞLU A. (2009). “Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları ve ABD Politikalarının Güvenliğimize Etkileri”. 21. Yüzyılda Ulusal Savunma, T.C. Beykent Üniversitesi İstanbul Uluslararası Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Sempozyum Bildirileri, 16-17 Nisan 2009, s. 340-374, İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları No: 66.
- KÜÇÜKŞAHİN A., ŞAFAK İ. C., DEDEOĞLU Ç. (2009). “Güvenlik Bağlamında Risk ve Risk Yönetimi”, *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 5 (10), s. 9-24.
- LATEK M. M., RIZI S. M. M., CROOKS A. (2012). “Social Simulations for Border Security”, European Intelligence and Security Informatics Conference, *Eisic*, p. 340-345.
- LUPTON D. (Edited by) (1999). *Risk and Sociocultural Theory: New Directions and Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NATIONAL RESEARCH COUNCIL OF THE NATIONAL ACADEMIES (2010). *Committee to Review the Department of Homeland Security's Approach to Risk Analysis*. Review of the Department of Homeland Security's Approach to Risk Analysis, USA: The National Academies Press.

- NUR M. (2013). *Hacıpaşa Beldesinde Yapılan Kaçakçılık Faaliyetleri*. Kişisel Görüşme, 27.02.2013.
- ORSAM (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi) (2012). *Suriye’de Güvenli Bölge Tartışmaları: Türkiye Açısından Riskler, Fırsatlar ve Senaryolar*. Ankara: ORSAM Rapor No: 115.
- ÖZER N., DÖNMEZ B. (2013). “Güvenlik Kameraları ve Okul Güvenliği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 8/3, Winter 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4584>, p. 437-448.
- RILEY J. S., DEGLORIA D. S., ELLIOT R. (1999). “A terrain ruggedness index that quantifies topographic heterogeneity”. Intermountain, *Journal of Sciences*, Volume 5, p. 23-27.
- ŞENER B. (2014). “Sevr Fobisi/Sendromu: Türkiye'nin Güvenlik Endişesini Anlamak Üzerine Düşünceler”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 9/5, Spring 2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6768>, p. 1835-1847.
- ŞENGÜN M. T., BOYRAZ Z. (2008). “Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinin Doğal Ortam Özelliklerinin Terör Faaliyetleri ve Sınır Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 20, s. 267-278.
- TUİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2012). *2012 ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) nüfus verileri*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TUROĞLU H. (2011). *Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Temel Esasları*. Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- UK CABINET OFFICE (2008). *The National Security Strategy of the United Kingdom: Security in an Interdependent World*. Londra: The Stationary Office Limited.
- VOSE D. (2008). *Risk analysis: a Quantitive Guide*. San Fransisco: John Wiley and Sons.
- WEB 1 (2013). <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2012/10/17/hataya-havan-mermisi-dustu>. Son Erişim Tarihi: 18.02.2013.
- WEB 2 (2013). <http://www.kanalben.com/haber/14968/suriyeden-atilan-bomba-hataya-dustu.html>. Son Erişim Tarihi: 18.02.2013.
- WEB 3 (2013). <http://www.sabah.com.tr/Yasam/2013/02/12/sinir-kapisinda-bomba-yuklu-arac-patladi-13-olu-28-yarali>. Son Erişim Tarihi: 18.02.2013.
- WEB 4 (2013). <http://www.haberturk.com/gundem/haber/769870-suriyeden-yangin-turkiyeye-sicradi>. Son Erişim Tarihi: 18.02.2013.
- WEB 5 (2013). <http://www.haberturk.com/gundem/haber/780926-suriye-sinirinda-orman-yangini>. Son Erişim Tarihi: 18.02.2013.
- YÜCEL Z. (2008). “Avrupa Birliği’nin Genişleme Politikasının Güvenlik Boyutu”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Sayı 4 (13), s. 37-54.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ÖZŞAHİN, E., KAYMAZ, Ç.K., Sınır Güvenliği Açısından Stratejik Bir Risk Duyarlılık Analizi: Hatay-Suriye Sınırı (Türkiye), **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/6 Spring 2015, p. 745-762, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8244>, ANKARA-TURKEY

DIYARBAKIR ARTUKLU DÖNEMİ URFA KAPISI'NIN FİĞÜRLÜ KABARTMALARINA İKONOĞRAFİK YAKLAŞIM*

*Canan PARLA***

ÖZET

Diyarbakır'ı batısından Urfa'ya bağlayan yolun başlangıcında yer alan Urfa Kapı, 4. yüzyılda inşa edilen Bizans dönemi kent surunun dört ana kapısından biridir. İki burç ve bu burçlar arasından, kente giriş çıkışların gerçekleştirildiği Urfa Kapı, Hasankeyf Artuklu Sultanı Nureddin Muhammed'in, babası Fahreddin Kara Arslan'ın üç kez kuşatmasına rağmen alamadığı Diyarbakır'ı, Selahaddin Eyyübi'nin de başında bulunduğu Eyyübi kuvvetleriyle birlikte Nisan 1183 tarihinde kuşatarak 9 Mayıs 1183 tarihinde almasından hemen sonra yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme sırasında Artuklu dönemi kuzey kapısı (Urfa Kapı) figürlü kabartmalarla bezenmiştir.

Kapı üstündeki ağır sur duvarının yükünü hafifleten düz boşaltma kemerinin kilit taşına üst üste yerleştirilen iki kabartmadan alttaki bir boğa başına, üstteki boğanın boynuzlarına konmuş bir kartala aittir. Boğa başı kabartmasının boynuzları haricindeki baş kısmı ile kartal kabartmasının başı günümüze gelememiştir. Günümüze gelebilen izlerden boğanın ağzında bir halka bulunduğu anlaşılmaktadır. Kapı ile boşaltma kemeri arasında oluşan altı düz, üstü yay biçimli boşlukta, iki yanından gövdeleri düğüm ve bükümlü birer kanatlı ejder kabartmasıyla sınırlanan tarih kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabede sadece yazıyla yazılmış hicri 579 (1183-1194) yılı bildirilmektedir. Boşaltma kemerinin hemen üstündeki sur duvarının yüzeyinde Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed'in adının yazılı olduğu üç satırlık bani kitabesi yer almaktadır. Kapının sövelerinin birbirlerine bakan iç yüzlerindeki konsollarda ayrıca başlarına çelenk gibi birer halka geçirilmiş birer boğa başı kabartması bulunmakta, kapının demir kanatların çok sayıdaki boğa başı ve koç başı biçimli kakmalarıyla kompozisyon tamamlanmaktadır.

Max Berchem, Artuklu dönemi Urfa Kapısı'nın figürlü kompozisyonunda muzaffer hükümdar sembolü görerek, Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed'in bani kitabesinde yer alan şahin sıfatına dayanarak boğa başının üstündeki kartal figürünün, Artuklu hükümdarının zaferini simgeleyen bir şahin olabileceğini belirtmiş ve burada Diyarbakır kentine ait bir arma aramıştır. Boğa başı kabartmasının da İnalogulları ya da Nisanoğullarını simgeleyebileceğini ileri sürerek bu tezini Ulu Camii'nin doğu maksuresinin 1155-1156 ve

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, El-mek: cananparla@gmail.com

1163-1164 tarihli kitabeleri ile yapının doğu cephesindeki büyük kemer açıklığının köşelerindeki Nisanoğullarının İnalıoğullarına üstün geldiğinin sembolize edildiğini belirttiği aslan-boğa mücadele sahnelerinin sembolizmine ve üstlerinde yer alan Nisanoğullarına ait tarihsiz kitabede İnalıoğullarının adının dahi anılmayışına dayandırmıştır.

Oysa, Diyarbakır Ulu Camii yapı topluluğunda bulunan İnalıoğullarına ait kitabeler, aslan-boğa mücadele sahnelerinin Nisanoğulları değil İnalıoğulları tarafından İlaladı'nın (öl.1141) hükümdarlığı sırasında yaptırılmış olabileceklerine işaret etmektedir. Öte yandan muzaffer hükümdarların ezici gücünü ifade eden aslan-boğa mücadele sahnelerinin, MÖ 4000'e dayanan bir geçmişi ve astrolojik bir anlamı vardır. Aslan ve Boğa takım yıldızları, sanatta aslan-boğa mücadele sahneleriyle gösterilmiş, MÖ 500'den sonra Ay-Güneş takviminin başlangıcını, Zerdüşt takvime göre yeni yıl başlangıcını, Nevruz ve 21 Mart gününü (ilkbahar ekinoksu) ifade etmişlerdir.

İnalıoğlu hükümdarı İlaladı'nın vaktiyle önce bir deprem ve ardından gerçekleşen bir yangınla tamamen harap olan Ulu Camii'yi yeniden ayağa kaldırarak doğu ve batı yapılarını inşa ettiren kişi olarak, yapılarının inşasının başlama tarihini uğurlu addeddiği bir tarihte başlatmış olabilir. Eğer böyleyse, 1141 Nisan-Mayıs tarihli kitabe verisinin de desteklediği gibi Ulu Camii avlusuna bakan orta revak kemerinin kuzey impostu üzerinde, Boğa burcunu temsilen boğa başı, güney impostu üzerinde Güneş'i sembolize eden aslan başı kabartmasının bulunuşu anlam kazanır. 8 Mayıs 1141'de tam Güneş tutulması gerçekleşmiştir. Doğru yapının doğu cephesindeki aslan boğa mücadele sahnelerinin yeni gün anlamına gelen Eski Türk ve İranlıların kutladıkları Nevruz sembolü olma ihtimallerini de çok yükseltir.

boğa-ejder birlikteliği oluşturan kompozisyonların hemen hepsinde boğanın üstün konumda bulunduğu, ejderin yenilen hayvan olarak gösterildiği kabul edilmiştir. Oysa Artuklu dönemi Urfa Kapısındaki kompozisyonun ne boğa başı, ne kanatlı ejder, ne de üstlerindeki kartal figürü birbiriyle mücadele içinde değildir. Kapının inşa edildiği tarih aralığı içerisinde gerçekleşen Ay ve Güneş tutulmaları Artuklu dönemi Urfa Kapısı'nın ejder kabartmalarının, yalancı gezegen olarak adlandırılan sekizinci cevzeher gezegenini sembolü olarak bu kompozisyonunda yer aldıklarına işaret etmektedir.

Urfa Kapı'nın üstten yuvarlatılmış bir taş yazılan tarih kitabesi, başlı başına felek çarkını ima eder durumdadır. Kitabede belirtilen 579 hicri yılı, 26 Nisan 1183-13 Nisan 1184 tarihleri arasındaki bir zaman dilimini kapsamaktadır. Diyarbakır'ın alındığı tarihe (9 Mayıs 1183) en yakın olarak 23 Mayıs 1183'de İkizler burcunda Güneş tutulması gerçekleşmiştir. Urfa Kapısı'nın kuzey kapısının üstündeki duvara yerleştirilen ikizler burcuyla ilgili tutulan cevzeher (rahu) ve tutulma canavarı olarak da adlandırılan ejder kabartmaları, bu tutulmayla ilgili olabilirler. Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed de Urfa Kapı'nın yeniden düzenlenmesi ve yeni bir kapı oluşturulması işini, uğurlu addettiği İkizler burcunun hükmünü sürdüğü dönemde 23 Mayıs 1183 tarihinde başlatmış olabilir. Diyarbakır, 9 Mayıs 1183 yılında Boğa burcu hükmünü sürerken alındığından kapının kilit taşına bu burcu sembolize eden boğa başı kabartması işlenmiş olmalıdır. Bu da

Diyarbakır'daki Artuklu hakimiyetinin başlangıcı için çıkartılan horoskopunun, en uygun sembollerle Urfa Kapısı üzerinde ifade edilmesi anlamına gelir ve boğa başı kabartmasının ağzındaki halkayı, Diyarbakır'ın kilidinin 1183 yılında, Boğa burcu hükmünü sürerken açıldığını duyuran bir zafer halkasına dönüştürür. 1183 yılının ardından gelen 1184 yılının On iki hayvanlı Türk takvimine göre ejder yılına denk gelmesi de ayrıca dikkate değer bir olgudur.

Anahtar Kelimeler: Artuklu, Diyarbakır, Urfa Kapı, kartal, boğa başı, kanatlı ejder.

ICONOGRAPHIC APPROACH TO DIYARBAKIR'S FIGURED RELIEFS OF ARTUQID ERA URFA KAPI

STRUCTURED ABSTRACT

Urfa Kapi (Urfa Gate) is one of the four main gates built in the 4th century Byzantine era city walls of Diyarbakir that leads the road from the west to the town of Urfa. The gate is between the two towers, regulates in and out of city flow was built during the reign of Hasankeyf Artuqi Sultan Nureddin Mohammed whose father Fahreddin Kara Arslan failed to conquer the city on three attempts before his conclusive attempt in April 1183 with the cooperation of the Selahaddin Ayyubid who led Ayyubid forces, and took over the city on 9th of May 1183, and Artuqi era northern gate (Urfa Kapi) was then refurbished, and decorated with figured reliefs.

A beam to relieve the weight of the massive wall over the gate have two superimposed reliefs of which the lower depicts a bull's head, and the second figure is an eagle on the head of the bull. These whole figures of bull's head and the eagle's head did not survive until today except the horns. The traces left today hint there was a ring held by the mouth of the bull. Between the curved cavity of the lintel and the gate there lies a flat base with arched top where in the middle there is a winged dragon figure with swirling body and knotted tails on each end surrounding the inscription showing the date. It only gives the date in writing as Hegira 579 (years 1183-1194). On the surface of the wall right over the lintel there lays an inscription of three lines naming the Artuqi ruler Nureddin Mohammad as the patron. On the gate frames facing each other has two reliefs of bullheads with wreath like rings on their necks along with complementing compositions of several reliefs of bullheads and ram heads.

Max Berchem in search of victorious commander symbol on the figured composition of Urfa Kapi, explained the inscription naming Artuqi ruler as falcon, interpreted the figured decorations of the gate symbolizing the city's conqueror and tried to find a coat of arms of the city. He went on his interpretation that the eagle over the bull's head could be a symbol of *Inalogullari* or *Nisanogullari* (principalities). He based his interpretations on the inscriptions dated 1155-1156 and 1163-1164 on the eastern extensions of Grand Mosque (Ulu Djami), and lion-bull combat reliefs, and the dateless inscriptions made by *Nisanogullari* on the edges of greater arches of the building's eastern façade, without any reference to *Ilhanogullari*, he believed that these represented the victory of *Nisanogullari* over *Ilhanogullari*.

Turkish Studies

On the contrary, the inscriptions on the group of buildings of Grand Mosque point out that they belong to *Inalogullari* and in fact, the lion-bull struggle reliefs were made during the reign of *Ilaldi* (died 1141), the ruler of *Inalogullari*.

It could be assumed that *Ilaldi*, the ruler of *Inalogullari* rebuilt the Grand Mosque after devastating earthquake and fire. As a person who had it made the eastern and western blocks of the building, he might have thought that a propitious day must be chosen for the groundbreaking. If so, the inscription showing the date of April-May 1141 supports this idea that on the northern impost of the middle porch vault facing the Grand Mosque courtyard there is a relief of a bull's head representing zodiac sign of Taurus, and on the southern impost there is a lion's head relief symbolizing the Sun proves to be meaningful. On the date of May 8th, 1141 there occurred an eclipse of the Sun. There is a strong probability that the depictions of lion and bull struggle mean a new day, which used to be celebrated by ancient Turks and Iranians as *Nevruz*.

As in all bull-dragon reliefs the bull always appears to be the dominating, winning figure, and the dragon is depicted as the defeated animal. However, in this Artuqi era Urfa Kapi neither bull's head and winged dragon, nor the figure of eagle on top were depicted as fighting each other. In fact, it was pointed out that during the construction period of the gate the Sun was eclipsed, and Urfa Kapi reliefs of the dragons represent the symbol of eighth planet Djawzahr, also called the pseudo planet.

The stone inscription of Urfa Kapi with its upper scale rounded up implies the wheel of fortune. The Hegira year of 579 covers the dates between 26th of April, 1183 and 13th of April, 1184. The closest date to the conquest of the city of Diyarbakir (i.e. 9th of May, 1183) was the eclipse of the Sun on the Gemini on 23rd of May, 1183. On the upper part of the northern gate wall there is a Gemini sign related to Djawzahr (*Rahu*), and dragon reliefs that are called the eclipse monsters are also related to this particular eclipse. Artuqi ruler Nureddin Muhammad must have thought also that initiation of renovation of the gate deliberately coincided with the zodiac sign of Gemini that was thought a charm of luck when the calendar indicated 23rd of May, 1183. When Diyarbakir was taken over the zodiac sign of Taurus was current on the day of 9th of May, 1183, and for this coincidence the bull's head must have been depicted on the keystone of the gate. This means that the horoscope showed the beginning of the Artuqi dominance in Diyarbakir, and therefore the most appropriate symbols were depicted on the upper façade of the gate such as the ring held by the mouth of the bull's head symbolizes the city lock was opened in the year 1183 as an indication of the ring of victory when the sign of Taurus was active. It is also interesting that the following year 1184 is the year of the Dragon according to the 12 animal Turkish zodiac.

Key words: Artuqid; Diyarbakir; Urfa Kapi; Eagle; Bull's head; Winged dragon.

Diyarbakır'ı batısından Urfa'ya bağlayan yolun başlangıcında yer alan Urfa Kapi, 4. yüzyılda inşa edilen Bizans dönemi kent surunun dört ana kapısından biridir. 5. yüzyıl başlarında

Mar Zu'oro (Ritter, 1844, s.31; Parla, 1990, s.32), 11. yüzyılda Rum Kapı (Terzi, 1985, s.12) adlarıyla anılmış, tarih boyunca pek çok kuşatma görmüş ve onarılmıştır (Resim:1). İki burç ve bu burçlar arasından, kente giriş çıkışların gerçekleştirildiği sur duvarından oluşan Urfa Kapı'nın Artuklu dönemi figürlü kabartmaları, bu dönemde düzenlenmiş kuzey kapısında, sur duvarı üzerinde yer almaktadır (Resim:1). Hasankeyf Artuklu Sultanı Nureddin Muhammed, babası Fahreddin Kara Arslan'ın (öl.1167) üç kez kuşatmasına rağmen alamadığı Diyarbakır'ı, Selahaddin Eyyübi'nin de başında bulunduğu Eyyübi kuvvetleriyle birlikte Nisan 1183 tarihinde kuşatarak 9 Mayıs 1183 tarihinde almış,¹ ilk iş olarak Urfa Kapısı'nı yeniden düzenletmiş ve Ulu Beden (Evli Beden) Burcu'nun inşasını başlatmıştır.²

Resim 1: Urfa Kapı kent dışından genel görünüm

Kitabesine göre 1183-1184 yılında düzenlenen, Artuklu dönemi kuzey kapısının dikdörtgen biçimli kapı açıklığı, profilli silmelerle hareketlendirilmiş taş örgülü söveler ve bu sövelerin taşıdığı profilli silmeleri bulunan düz kemer içerisindedir. Kapının kente bakan arka

¹ Fahreddin Kara Arslan'ın ölümünden (1167) sonra yerine geçen oğlu Nureddin Muhammed, babasının bütün çabalarına rağmen bir türlü düşüremediği Diyarbakır'ı ele geçirme fırsatını Selahaddin Eyyübi'nin el-Cezire beylerine kendisine itaat etmeleri ve ayrıca, küffarla yapılacak savaşlara askeri yardım göndermeleri karşılığında ülkelerinin korunacağını bildirmesi üzerine 1182 yılında Selahaddin Eyyübi'ye itaat ve tabiiyetini bildirerek kendisine düşman olan Diyarbakır sahibine karşı yardım talep etmekle elde eder. Artuklu ve Eyyübi kuvvetlerinin kuşatmasının ardından Diyarbakır alınınca, iç kaledeki emaret sarayına yerleşen Selahaddin Eyyübi, buradan halife katına kentin düştüğünü bildiren bir mektup yazıp göndermiş ve ardından Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed'e teslim ettiği kentten ayrılmış, böylelikle Diyarbakır'da Hasankeyf Artuklu dönemi (1183-1232) başlamıştır. Bu konuda bknz., Cahen, C., "Le Diyar Bakr au temps des premiers Urtukides, *Journal Asiatique*, 1935/227, s.219-276.; Turan, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1973, s.22; *Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbekir*, 1302, s.75-76.; Çevik, A., "Selçuklu Fıtuhatı Ardından Diyarbakır ve Yöresinde Kurulan Türkmen Beylikleri", I. *Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu 20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır-Bildiriler*, T.C. Diyarbakır Valiliği İzmir 2004, s.137-159., s.145-146.; Akgündüz, M., "Artuklular Zamanında Diyarbakır'da İlmî Faaliyetler" I. *Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu 20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır-Bildiriler*, T.C. Diyarbakır Valiliği İzmir 2004, s.189-191., s.189.

² Diyarbakır suru üzerindeki kitabeler Artukluların yeni burçlar inşa ederek kent surunu takviye ettiklerine tanıklık etmektedir. Sur duvarları üzerindeki Artuklu kitabeleri için ayrıca bknz., Parla, C., *a.g.tez.*, s.185-191:No.23-28; s.207-213:No.47-48, 50-52.

tarafında tonozlu bir mekân bulunmakta, bu mekândan da basık kemerli bir açıklıkla kente girilmektedir (Resim: 1-3). Kapı söveleri ile kemerinin birleştiği üst kotta yer alan profilli konsolların birbirlerine bakan yüzlerinde, başlarında çelenk gibi halka taşıyan birer boğa başı kabartması, demir kapı kanatları üzerinde stilize edilmiş boğa ve koç başlarından oluşan çok sayıda küçük demir kakma mih yer almaktadır (Resim: 4-6).

Kapının profilli düz kemerinin üstünde bulunan ve ağır sur duvarının yükünü hafifleten boşaltma kemerinin kilit taşında üst üste yerleştirilmiş iki kabartma bulunmakta, her iki kemer arasında oluşan altı düz, üstü yay biçimli boşlukta, iki yanından birer kanatlı ejder kabartmasıyla sınırlanan tek satırlık tarih kitabesi, boşaltma kemerinin hemen üstündeki sur duvarının yüzeyinde Nureddin Muhammed'in adının okunduğu üç satırlık bani kitabesi yer almaktadır.³ Boşaltma kemerinin kilit taşı, bani kitabesinin alt satırını tam ortadan ikiye bölerek kemer yüzeyinden yukarıya taşmakta ve kitabenin alt-ortasında kademelenme oluşturmaktadır. Kitabenin ortalanmış ve kısa tutulmuş üstteki ilk satırıyla kitabe yüzeyi, alttaki kademeye paralel olarak üstten de kademelendirilmiş ve iki yandan profilli bir silme grubuyla çerçevelenerek ayrıca vurgulanmıştır (Resim:2,7).

Resim 2: Artuklu Dönemi Kuzey Kapı

Resim 3: Artuklu Dönemi Kuzey Kapı-geçiş mekânı

³Parla, C., *a.g.tez.*, s.207-208, No.48'de, bani kitabesinin metni şöyle verilmektedir: "Esirgeyen bağışlayan Tanrı adıyla. Tanrı tarafından yardım gören, yakın zamanda bir fetih yapacak efendimiz âlim ve adil hükümdar, yardım gören, Tanrı'nın yardımıyla üstün gelmiş, dünyanın ve dinin ışığı, İslam'ın parlaklığı, halifenin yardımcısı, devletin başı, milletin direği, ümmetin büyüklüğü, hükümdarların ve sultanların ıftiharı, kâfirlerin hakir ve Tanrı'ya ortak koşanların yok edicisi, dinsiz ve dinden çıkanların kahredicisi, Müslüman orduların başı, Tanrı için cihat edenlerin yardımcısı, yüksekliklerin medarı, hilafetin parlaklığı, dünya pehlivanı İranlı Husrev beylerin hükümdarı, güvenilir, şahin, kutlu bey, fetihler babası, müminlerin emîrinin yardımcısı Artuk oğlu, Sökmen oğlu, Davud oğlu, Kara Arslan oğlu Muhammed tarafından 579/1183 senesinde yaptırılmıştır." Ayrıca, bkz, Berchem, M. V.,-Strykowski, J., (1910), *Amida*, Paris Ernest Letoux Hidelerg, s.76, No.77.

Resim 4: Boğa Başı-kuzey konsol

Resim 5: Kakma Boğa Başı mih

Resim 6: Boğa Başı-güney konsol

Boşaltma kemerinin kilit taşı üzerindeki kabartmalardan üstteki, başı koparak günümüze gelememiş, cepheden tasvir edilmiş bir kartal gövdesine aittir. Kuvvetli pençeleriyle altındaki tahrip olmuş boğa başının boynuzlarına basmaktadır. Boğa başının, ağzında bir halka tuttuğu anlaşılmaktadır.⁴ Kanatları açık olarak tasvir edilmiş kartalın, yelpaze biçiminde açılmış kuyruğu, boğa başının boynuzları arasındaki boşluğu doldurmaktadır (Resim:7). Kapının inşa tarihini gösteren kitabesinin iki yanında yer alan gövdeleri düğüm ve bükümlü kanatlı ejderler, iki ön ayakları üzerinde yukarıya kaldırdıkları gövdeleriyle aralarına aldıkları yazıta ve birbirlerine doğru yürür vaziyette tasvir edilmişlerdir (Resim: 8-9).

Resim 7: Artuklu Dönemi Urfa Kapısı-kitabe ve bezemeler

Resim 8: Kanatlı Ejder Kabartması-kuzey yan

Resim 9: Kanatlı Ejder Kabartması-güney yan

⁴ Berchem, M. V.-Strykowski, J., *a.g.e.*, Levha XVII-resim: 2'den henüz sağlam durumdaki boğa başının ağzında burmalı bir halka taşıdığı açıkça görülmekte, s.78-şekil 28'de Urfa Kapı'nın kuzey kapısının kemer kilit taşı üzerindeki kartal ve boğa başının çizimi verilmiş bulunmaktadır. Gabriel, A., *Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale*, E.De Boccard, Paris., s.166', çiz.136'da boğa başı, 1910 tarihli fotoğrafında görüldüğünden farklı olarak başına geçirilmiş burmalı bir halkayla çevrelenmiş biçimde gösterilmiştir.

Baş ve gövdesinin üst kısmı tahrip olan kuzey yandaki ejderin, yer darlığı nedeniyle güney yandakine oranla gövdesinin daha kısa tutulduğu görülmektedir. Ejderlerin başlarının, çoklu düğüm yapan gövdeleriyle birleştiği üst bölümleri kalın ve toktur. Kuzey yandaki ejderin gövdesi tek, güney yandaki ejderin gövdesi çift büklüm yaparak kemer yayının kapı silmesine kavuştuğu noktaya kadar dalgalı kuyruklarla uzanır. Ejderlerin Rumi yaprağı biçimli kanatları, ön ayaklarının gövdeyle birleştiği yere bir halkayla takılmışa benzemektedir (Öney, 1969, s.171-192, 180). Daha iyi durumdaki güney yandaki ejderin, alt kirpikleri, badem biçimli gözü, kaşı, başının üstünden çıkan iki sivri boynuzu, alt ve üst uçları dışarıya doğru büklüm yaparak kıvrılan açık ağzından çıkardığı üçgen biçimli sivri dili rahatlıkla seçilebilmekte, ileriye doğru uzattığı, dıştaki gergin ön ayağından destek alarak gövdesini yukarıya kaldırdığı, adım atmak üzere kırdığı diğer ayağıyla birlikte yürür pozisyonunda tasvir edildiği görülmektedir (Resim:9). Zorlukla seçilebilen keski izleri, ejder gövdelerinin pullarla bezenmiş olabileceklerine işaret etmektedir. Kapının kitabeleriyle bütünleştirilmiş bezeme kompozisyonunda, kanatlı ejderlerin yürür vaziyette gösterilmiş devingen ve hareketli duruşları, boğa başı ve kartal figürünün hareketsizliği ile tezat oluşturmaktadır.

Max Berchem, bu kompozisyonunda muzaffer hükümdar sembolü görerek, Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed'in bani kitabesinde yer alan şahin sıfatına dayanarak boğa başının üstündeki figürün, hükümdarın zaferini simgeleyen bir şahin olabileceğini belirtmiş, boğa başı kabartmasının da İnalogulları ya da Nisanoğullarını simgeleyebileceğini ileri sürerek bu tezini Diyarbakır Ulu Camii'nin doğu maksuresinin 1155-1156 ve 1163-1164 tarihli kitabelerinde baba oğul iki Nisanoğlu vezirinin hiyerarşiye ve protokole uymayarak kendi adlarını İnaloglu hükümdarının adının önüne yazdırmış olmalarına ve yapının doğu cephesindeki büyük kemer açıklığının köşelerinde yer alan iki aslan-boğa mücadele sahnesinin askeri-siyasi içerikli olduklarını belirttiği sembolizmine dayandırmıştır⁵ (Resim:11). Diyarbakır Ulu Camii yapı topluluğunun İnalogullarına ait kitabeleri, 1114-1115'de gerçekleşen depremle büyük hasar gören, 1115-1116 yılında çıkan bir yangınla yerle bir olan Ulu Cami yapısını⁶, İnalogullarının ayağa kaldırdıklarını ve cami avlusunun doğusuna 1117-1118, batısına 1124-1125 tarihinde iki katlı birer maksure yaptırmaya başladıklarını göstermektedir.⁷ Ulu Cami'nin minare gövdesine yerleştirilen kitabesinde, doğu ve batı maksurelerin revaklarıyla birlikte İnaloglu hükümdarı İbrahim Ebu Mansur İlalı tarafından 1141 Nisan-Mayıs aylarında yaptırıldığı bildirilmektedir.⁸ Ebu Mansur İlalı'dan (öl.1141) sonra yerine geçen oğlu Mahmud zamanına ait protokol kaidelerinin alt üst

⁵ Berchem, M, V., *a.g.e.*, s.78-82., s.68'de, kitabe metinleri ele alınmakta, İnalogullarının kitabe metinlerinde, Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın Diyarbakır suru üzerindeki kitabelerinde görülen protokolü sürdürdüklerini, bu nedenle 550/1155-1156 tarihli kitabe metninde protokol kaidelerine uymaksızın, hiyerarşiyi ters yüz eden alaycı bir yaklaşımla vezir Nisanoğlu Ahmed oğlu Ebu Ali el-Hasan'ın adının İnaloglu hükümdarı Mahmud'un önüne geçirmesinin açıkça gösterdiği gibi, Nisanoğullarının İnalogullarına baskı kurdukları, Nisanoğlu Ahmed oğlu Ebu Ali el-Hasan'dan sonra vezir olan oğlu Ebu'l Kasım Ali'nin adının geçtiği 559/1163-1164 tarihli kitabede de protokole uyulmayarak babası zamanında başlayan hiyerarşinin ters yüz edilmesinin sürdürülerek vezirin adının hükümdar adının önüne geçirildiği, Nisanoğlu Ebu'l Kasım Ali'nin, tarihsiz iki kitabesinde İnaloglu hükümdarı Mahmud'un adına yer verilmeyerek iyice yok saydığı belirtilmektedir.

⁶ Simbat, *Başkumandan Simbat Vekâyinâmesi* (951-1334), (Çev: Hrant D. Andreasyon) T.T.Kurumu kütüphanesi basılmamış tercüme No:68, s.47'de, 1114-1155'da çevrede büyük bir deprem olduğu, 1115-1116'da bir Müslüman kenti olan Diyarbakır'ın camisinin üzerine gökten ateş düştüğü, yapının taşlarının odun gibi yandığı, git gide alevlenen ateşin yapıyı tümüyle kül ettiği anlatılmaktadır.

⁷ Doğu maksurenin 1117-1118 tarihli kitabe metni için bkz. Parla, C., *a.g.tez.*, s.219-220, No.59; batı maksurenin 1124-1125 tarihli kitabe metni için bkz., *a.g.tez.*, s.220-221, No.60.

⁸ Parla, C., *a.g.tez.*, s.221-222, No.61'de İlalı'nın adının son kez geçtiği Diyarbakır Ulu Camii'nin minare gövdesinde bulunan kitabe metni şöyle verilmektedir: "Esirgeyen, başlıyan Tanrı adıyla. Bu iki maksure ve önlerindeki revakın yapımı...efendimiz, büyük emir, dinin yüceliği, islâmın büyüklüğü, devletin kutluluğu, milletin değeri, ümmetin güzelliği, hükümdarların başı, mü'minlerin emirinin kılıcı İbrahim oğlu Ebu Said İlalı tarafından ve efendimiz büyük vezir A...vahid eliyle büyük yönetici, dinin koruyucusu, islâmın yüceliği, devletin içtenliği, hükümdarın dürüstü, ...şerefi Nisan oğlu Ahmed oğlu Ebu Ali el-Hasan-Tanrı günlerini sürekli kılın-zamanında 535 senesi Ramazan'ında (1141 Nisan-Mayıs) yaptırılmıştır."

edilerek vezir Nisanoğlu Ahmed oğlu Hasan'ın adının başa yazıldığı 1155-1156 tarihli kitabeden, doğu maksurenin inşaatının sürdüğü,⁹ Ebu'l Kasım Ali'nin İnalogulları dönemi işlerini yok sayarcasına yapının masraflarının kendi servetinden karşılandığını bildirdiği 1163-1164 tarihli kitabesinden, bu tarihte tamamlandığı anlaşılmaktadır.¹⁰

Doğu maksurenin kent meydanına bakan doğu cephe kemerinin köşelerinde bulunan aslan-boğa mücadele sahneleri üstünde yer alan, İnalogullarının adının dahi anılmadığı Nisanoğullarına ait tarihsiz kitabenin "...büyük ordu komutanı, dinin yüceliği, islamın şerefi, devletin saygınlığı, milletin değeri, ümmetin süsü, orduların başı, emirlerin tacı, devletin şerefi, mü'minlerin emiri Nisan oğlu Hasan oğlu Ebu'l Kasım Ali" biçiminde okunan metni¹¹, İnaloglu hükümdarı Mahmud'un, vezir Ebu'l-Kasım Ali tarafından iyice sindirdiğine ve vezirin kendisini hükümdar addettiğine işaret etmektedir. Nisanoğlu Ebu'l-Kasım Ali'nin babasının vezirliği sırasında Mardin Artuklu hükümdarı Timurtaş'ın 1151 yılında ard arda iki kez kuşattığı Diyarbakır, kendi vezirliği sırasında Hasankeyf Artuklu hükümdarı Fahreddin Kara Arslan (öl.1167) tarafından ikisi birer yıl arayla olmak üzere 1163-1166 yılları arasında üç kez kuşatılmıştır.¹² Her seferinde

⁹ Parla, C., *a.g.tez.*, s.222-224, No.62 de kitabe metni şöyle verilmektedir; "Esirgeyen, bağışlayan Tanrı adıyla. Allah'tan başka Tanrı yoktur. Doğu kanadı ve kuzeyindeki yol, Tanrı'nın kulu Nisanoğlu Ahmed oğlu Hasan-Tanrı merhamet eylesin-tarafından efendimiz emir, saygın ordu komutanı, büyük yönetici, Tanrı'nın yardımıyla üstün gelmiş, alim, adil, din ve devletin güzelliği, islamın ve Müslümanların görkemi, milletin kutluluğu, hükümdarların ve sultanların güneşi, kafirlerin ve Tanrı'ya eş koşanların yok edicisi, emirlerin ve orduların şerefi, askerlerin yardımcısı, sınırların emiri, cesur ve kutlu bey, üstün gelmiş, mü'minlerin emiri İladı oğlu Mahmud'un -Tanrı günlerini süreklî kalsın ve yardımcılarını güçlendirsün-yönetimi zamanında 550/1155-1156 senesinde vekil Aydoğdu Umre ve mimar Gürganlı Hibetullah'a yaptırılmıştır."

¹⁰ Parla, C., *a.g.tez.*, s.224-225, No.63'de verilen 1163-1164 tarihli kitabe metni şöyle verilmektedir; "Esirgeyen, bağışlayan Tanrı adıyla. Allah'ın mescitlerini yalnız Allah'a, ahiret gününe iman getiren kimse mâmur kılar. Bu doğu revakının ve maksurenin temelinden tepesine kadar imarı kendi servetinden harcayarak ve Tanrı'nın rızasını kazanmak için emir efendimiz, büyük ordu komutanı, dinin yüceliği, islamın şerefi, devletin güzelliği, milletin değeri, orduların başı, emirlerin tacı, mü'minlerin emirinin yardımcısı Nisan oğlu Hasan oğlu Ebu'l Kasım Ali -Tanrı adı geçenine adına rahmet ve mağfiret dileyecek olana acısın- tarafından ve adil efendimiz, dinin güzelliği, islamın değeri, milletin kutluluğu, ümmetin yardımcısı, sınırların emiri, üstün gelmiş, mü'minlerin emirinin yardımcısı İladı oğlu Mahmud'un yönetimi altında 559/1163-1164 senesinde mimar Hibetullah Gürgânî'ye yaptırılmıştır." ; Yınanç, M.H., "Diyarbekir", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul 1945, C.III, s.601-626., s.614'de İnalogullarından emir İladı'dan (öl.1141) sonra yerine geçen oğlu Mahmud'un 38 yıllık saltanatı sırasında İnalogullarının veziri Nisan oğlu Ahmed oğlu Ebu Ali el-Hasan'ın Diyarbakır'da babadan oğula geçen vezirler hanedanlığı dönemini (1142-1183) başlattığı belirtilmektedir.; Berchem, Max,V., *a.g.e.*, s.73'de Ebu'l-Kasım Ali'den sonra yerine vezir olan oğlunun, Artukluların kenti aldıkları son kuşatmanın hemen öncesinde (1183) Diyarbakır surunun güney bölümündeki Mervani Burcu ile Büyük Selçukluların Fındık Burcu arasındaki sur duvarına muhtemelen son anda kentten kaçabilmek için bir gizli kapı açtırıldığını, buraya yerleştirilen üç satırlık neshi kitabede yine İnaloglu hükümdarının adına yer verilmeyişine dayanarak kitabenin Nisanoğullarının sonuna kadar İnalogullarına baskı uyguladıklarının kanıtı olduğu belirtilmektedir.

¹¹ Parla, C., *a.g.tez.*, s.226, No.64'de kitabe metni şöyle verilmektedir; Esirgeyen bağışlayan Tanrı adıyla. Masrafları kendisine karşılamak üzere emir efendimiz, büyük ordu komutanı, dinin yüceliği, islamın şerefi, devletin saygınlığı, milletin değeri, ümmetin süsü, orduların başı, emirlerin tacı, devletin şerefi, mü'minlerin emiri Nisan oğlu Hasan oğlu Ebu'l Kasım Ali tarafından yaptırılmıştır.

¹² Mardin Artuklu hükümdarı Timurtaş'ın, 1148 yılında gerçekleştirdiği Siirt kuşatmasına bizzat katılan Nisanoğlu Ebu Ali Hasan, aynı yıl içinde Timurtaş'ın kızı Safiye Hatun'u İnaloglu hükümdarı Mahmud'a istemiş, evliliğin gerçekleşmesinden bir yıl sonra Safiye Hatun ölünce İnalogullarının veziri Ebu Ali Hasan, taraflar arasında daha önce kararlaştırılmış bulunan nikah mihrini ödemekten vazgeçmiş, bu tavır karşısında Mardin Artuklu hükümdarı Timurtaş, 1151 yılında Diyarbakır'ı kuşatmışsa da taraflar arasında gerçekleştirilen yazışmalarla ikna edilerek kuşatmayı kaldırması sağlanmıştır. Ebu Ali Hasan, Diyarbakır kuşatmasından sorumlu tuttuğu Artukluların veziri Zeyneddin'i Mardin'de öldürtünce Artuklu hükümdarı Timurtaş, aynı yıl içinde (1151) Diyarbakır'ı bir kez daha kuşatmıştır. Bu kuşatma da Ahlatşahlar vezirinin diplomatik çabaları, İnaloglu hükümdarı Mahmud ve ailesi ile Nisanoğlu Ebu Ali Hasan'ın kuşatma altındaki kentten çıkarak Timurtaş'a itaatlerini bildirmelerinin ardından barış yapılarak kaldırılmıştır. Bu olay, İnalogullarını Mardin Artuklularına bağlı bir beylik haline getirmiştir. Eylül 1156'de babasının yerine vezir olan Ebu'l-Kasım Ali, 1161'de Erzen ve Bitlis hükümdarı Dilmaçoğlu Fahruddevle Devletşah'ın kız kardeşiyle evlenerek akrabalık kurmuş ve çevre beyliklerle iyi ilişkiler içinde olma gayret etmiştir. Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpi'nin desteğini alan Hasankeyf Artuklu hükümdarı Fahreddin Kara Arslan, giderek Diyarbakır İnaloglu hükümdarı Mahmud'a

Artuklulara karşı Diyarbakır'ı korumayı başaran Nisanoğlu Ebu'l-Kasım Ali (öl.1179)'nin, Ulu Cami'nin doğu maksuresinin özellikle kent meydanına bakan cephesindeki tek büyük kemerinin köşeliklerine Artuklulara karşı elde edilen zaferi simgeleyecek biçimde İslam sanatında, karşıt değerlerden birinin diğerine üstünlüğünü ifade eden aslan-boğa mücadele sahneli¹³ kabartma kompozisyonlar koydurtmasından daha doğal bir şey olamazsa da kabartmaların gerçekten bu amaçla işlenip işlenmedikleri bilinmemektedir (Resim:10).

Resim 10: Ulu Cami, Doğu maksuresi doğu cephe aslan-boğa mücadele sahnesi-güney yan

Resim 11: Tello'dan ele geçmiş deniz kabuğu parçasındaki Sümer aslan-boğa mücadele sahnesi (Hartner-Ettinghausen, 1965, Plate II, Şekil.2)

karşı baskısını arttırdığı anlaşılan Ebu'l-Kasım Ali'nin zulmünden İnalıoğullarını kurtarmak bahanesiyle 1163 yılı baharında Diyarbakır'ı kuşatmıştır. Bunun üzerine mektuplar göndererek diğer çevre beyliklerinden yardım isteyen Ebu'l-Kasım Ali'ye, Danişmendli hükümdarı Yağbasan, damadı Fahreddin Kara Arslan'a ait olan Harput ve Çemişkezek civarında yağma ve tahriplere girişerek Nisanoğullarının yanında olduğunu göstererek cevap vermiş, bu olay Fahreddin Kara Arslan'ı sürdürmekte olduğu Diyarbakır kuşatmasını Eylül 1163 tarihinde kaldırmak zorunda bırakmıştır. Fahreddin Kara Arslan, bir yıl sonra (1164) başarısız bir kuşatmada daha bulunmuştur. 1164 yılı Kasım ayında Hasankeyf Artuklu hükümdarı Fahreddin Kara Arslan'ın kızı ile Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpi'nin oğlu Silvan'da yapılan bir düğünle evlenmişler, bu düğünün katılan Nisanoğlu Ebu'l-Kasım Ali her iki Artuklu hükümdarına da itaatlerini sunarak barış anlaşması imzalamayı başarmıştır. Bu anlaşmaya rağmen, Diyarbakır'ı almakta ısrar eden Fahreddin Kara Arslan, 1166 yılında Diyarbakır'ı bir kez daha kuşatarak iki burca askerlerini sokmayı başarmışsa da bu kuşatmadan da sonuç alamamıştır. Bu dip notta alıntılanıp özetlenen metin için bkz., Çevik, A., "Selçuklu Fütuhâtı Ardından Diyarbakır ve Yöresinde Kurulan Türkmen Beylikleri", I. *Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu 20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır-Bildiriler*, T.C. Diyarbakır Valiliği İzmir 2004, s.137-159., s.142-144.

¹³ Berchem, M.V., a.g.e., s.73'de Ebu'l-Kasım Ali'den sonra yerine vezir olan oğlunun, Artukluların kenti aldıkları son kuşatmanın hemen öncesinde (1183) Diyarbakır surunun güney bölümündeki Mervani Burcu ile Büyük Selçukluların Fındık Burcu arasındaki sur duvarına muhtemelen son anda kentten kaçabilmek için bir gizli kapı açıldığını, buraya yerleştirilen üç satırlık neshi kitabede yine İnalıoğlu hükümdarının adına yer verilmeyişine dayanarak kitabenin Nisanoğullarının sonuna kadar İnalıoğullarına baskı uyguladıklarının kanıtı olduğu belirtilmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Resim 12: Doğu maksurenin orta revak kemiği kuzey impostunun boğa başı kabartması

Resim 13: Doğu maksurenin orta revak kemiği güney impostunun aslan başı kabartması

Muzaffer hükümdarların ezici gücünü ifade eden aslan-boğa mücadele sahnelerinin, Willy Hartner'e göre, MÖ 4000'e dayanan bir geçmişi ve astrolojik bir anlamı vardır.¹⁴ Bu tarihte, Mezopotamya'da tarım mevsiminin başlangıcını gösteren, yılın 10 Şubat-21 Mart günleri arasında gerçekleşen çok iyi tanımlanmış bir takvimsel olayla ilgili olarak Aslan ve Boğa takım yıldızları, sanatta aslan-boğa mücadele sahneleriyle gösterilmiş, MÖ 500'den sonra Ay-Güneş takviminin başlangıcını, Zerdüş takvime göre yeni yıl başlangıcını, Nevruz ve 21 Mart gününü (ilkbahar ekinoksu) ifade etmişlerdir¹⁵ (Hartner, Ettinghausen, 1965, s.163-164). Boğa ve Aslan takım yıldızları ilkin Sümerlere ait bir vazoda aslan-boğa mücadelesi içerisinde gösterilmiş (Resim:11) (Hartner, 1965, s.3), bu işleniş tarzı, pek değiştirilmeksizin MÖ 8. yüzyıla ait bir Asur bronz diskinde, MÖ 6. yüzyıla tarihlenen bir Ahamenid duvar kabartmasında, Asur ve Zerdüş takvimlerinde baharın, tarım yılının ve Güneş yılının başlangıcını temsil eden astronomik-astrolojik bir simge olarak kullanılmıştır (Hartner, Ettinghausen, 1965, s.1,16; Yıldırım, 2003, s.3).

Doğu maksurenin doğu cephesindeki aslan-boğa mücadele sahneleri ile batı cephesindeki Ulu Cami avlusuna açılan revak kemerlerinden ortada yer alanının, payelerinin önüne yerleştirilmiş

¹⁴ Aslan-boğa mücadele sahneleri için bkz.; Hartner, W.-Ettinghausen, R., "The Conquering Lion, The Life Cycle of a Symbol" *Oriens*, XVII, 1965, s.161-171.; Hartner, W., "The Earliest History of the Constellations in the Near East and The Motif of the Lion-Bull Combat, *Journal Of Near Eastern Studies*, January-April 1965, Volume XXIV, Number I And 2, s.1-16.; Öney, G., "Anadolu Selçuk Mimarisinde Boğa Kabartmaları, *Belleten* XXXIV-1970/133-136, s.83-120.; Öney, G., (1971), "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Arslan Figürü", *Anadolu (Anatolia)* XIII/1969-1971, s.1-41.; Gündoğdu, H., *Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul 1979.; Yıldırım, S., "Aslan-Boğa Mücadelesi Kompozisyonu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 43, 2(2003), s.1-18.; Diyarbakır İslami dönem süslemeleri için ayrıca bkz., BAŞ, G., *Diyarbakır'daki İslâm Dönemi Mimari Yapılarında Süsleme*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

¹⁵ Hartner, W., "The earliest...., s.2'de, MÖ 4000 civarında Boğa, Aslan ve Akrep takım yıldızlarının, ilk bahar gündoğumu (ekinoks), yaz gündönümü (solsite) ve son bahar gündoğumu (ekinoks) noktalarından geçtiği, bu olayın bir yörünge düzleminde (ekliptik) oluşturduğu, Eski Mezopotamya ve Yakındoğu sanatlarında Boğa Aslan ve Akrep takımıyıldızlarının üçü bir arada, ayrı ayrı ya da ikisi bir arada aslan, boğa ve akrep figürüyle temsil edildiği ifade edilmekte; s.15-16'da, 10 Şubat MÖ 4000'de çok çarpıcı bir biçimde yılda bir kez olan bir olayın gerçekleştiği, öğleden sonra saat 18'i 40 geçte Güneş ufukun 20 derece altındayken Boğa takım yıldızında Pleiades yıldızı heliikal olarak batarken, alaca karanlıkta Akrep takım yıldızının yükseldiği, güney yarım kürenin en parlak yıldızları olarak Regilus, αHydrae ve Canopus yıldızının en üst noktaya ulaştığı, Canopus yıldızının ufukun bir kaç derece üzerinde bulunduğu sırada, Aslan takım yıldızının tam zenitin üzerindeki yerini aldığı, bunu takip eden 40 gün süresince Boğa takım yıldızının, Güneşin görünen ışınları arasında kaybolduğu, 40 gün sonra 21 Mart'ta yeniden doğarak bahar ekinoksunu haber verdiği, Aslan ve Boğa takım yıldızlarının göreceli pozisyonlarını hâlâ 3500 yıl öncesiyle aynı olduğu, sembolik bir ifadeyle zafer kazanan aslanın maksimum gücünü göstererek ufukun altına kaçmaya çalışan boğayı yok ettiğinin ifade edilebileceği, MÖ 500'de bu olayın Asur Ay-Güneş takviminin başlangıcını, Zerdüş takvimine göre de Nevruz'u belirleyerek 21 Mart günü olarak sabitlendiği belirtilmektedir.

silindirik sütunların başlıkları üstündeki impostlarda bulunan boğa ve aslan başı kabartmaları nasıl değerlendirilmelidir? Ulu Cami avlusuna bakan kabartmalardan boğa başının, Artuklu dönemi Urfa Kapısı'nın ağız ve boyunlarında halka taşıyan boğa başlarından çok farklı olarak hiçbir biçimde halka taşımadığı, sadece aslan başının çene altında, duvar yüzeyine dik dayanan bir halka bulunduğu görülmektedir (Resim:12-13). İpostların üstündeki figürler, yapının kent meydanına bakan tüm gövdeleriyle tasvir edilmiş aslan-boğa mücadele sahnelerinden farklı olarak sadece cepheden verilmiş küçük birer baş kabartmasından oluşurlar. Farklı biçim ve konumda olmalarına rağmen, aslan ve boğa figürlerinin, Ulu Cami avlusunu kent meydanına bağlayan tonozlu geçidinin her iki cephesinin, doğu ve batıya açılan kemerlerinin köşelerinde yer almaları, sembolizmlerinin temelinde ortaklık bulunabileceğine işaret etmektedir.

Ulu Cami'nin minare gövdesinde yer alan kitabenin tarihi, doğu ve batı maksurenin önlerindeki revakla birlikte Ramazan 535/10 Nisan-9 Mayıs 1141'de¹⁶ yapıldığını bildirmektedir. Bu tarih, Koç (21 Mart-20 Nisan) burcunun son on, Boğa (21 Nisan-21 Mayıs) burcunun ilk yirmi günü arasındaki bir zaman dilimine denk gelmekte, inşaatın Güneş'in Koç burcunda bulunduğu son on gün içinde ya da Boğa burcunda bulunduğu ilk yirmi gün içinde yapıldığını göstermektedir. 22 Nisan 1141'de Ay, 8 Mayıs 1141 tarihinde yılın en büyük tam Güneş tutulması,¹⁷ Güneş'in Boğa burcunda bulunduğu sırada gerçekleşmiştir. Aslan, Güneş ve aydınlık sembolü, boğa başı da Boğa burcu simgesi olduğundan bu astronomik-astrolojik olay, orta revak kemerinin impostlarına işlenen boğa ve aslan başlarıyla sembolize edilmiş olabilir mi? Bu sorunun da kesin yanıtı yoktur. Buna rağmen, Bağdat kentinin kuruluşunda dört astroloğun yıldız falına bakarak kentin horoskopunu çıkarttıkları hatırlanırsa (Hill, 2010, s.47), İnalöglü hükümdarı İlaldı'nın vaktiyle önce bir deprem ve ardından gerçekleşen bir yangınla tamamen harap olan Ulu Cami'yi yeniden ayağa kaldırarak doğu ve batı maksurelerini inşa ettiren kişi olarak, bu iki tutulmadan herhangi birini ya da ikisini birden uğurlu addederek, yapılarının inşasının başlama tarihini, bu tutulmalara göre ayarladığı düşünülebilir. Eğer böyleyse, 1141 tarihli kitabe verisinin de desteklediği gibi Ulu Cami avlusuna bakan orta revak kemerinin kuzey impostu üzerinde Boğa burcunu temsilen boğa başı, güney impostu üzerinde Güneş'i sembolize eden aslan başı kabartmasının bulunuşu anlam kazanır. Boğa burcu, astrolojik tasvirlerde sadece boğanın üst bedeni, hatta sadece boynuzlu başıyla tasvir edildiğinden (Hartner, 1965, s.4), kabartmaların işleniş biçimleri de burada astronomik-astrolojik kökenli bir sembolizm aramamıza imkan verir.

Doğu maksurenin doğu cephesindeki aslan boğa mücadele sahnelerinin, Güneş'in güney yarım küreden kuzey yarım küreye geçişini, dolayısıyla kuzey yarım kürede mevsimin kıştan ilk bahara geçişini temsil ederek (Çaycı, 2002, s.97), yeni gün anlamına gelen Eski Türk ve İranlıların kutladıkları Nevruz sembolü olma ihtimallerini de çok yükseltir. Öte yandan Nevruz'un Ortadoğu ve Asya'da farklı farklı tarihlerde kutlandığı ve tarihlerinin değiştirilebildiği de bir gerçektir (Çay, 2012, s.17). Kayda geçen bazı bilgilere göre, Nevruz'u Göktürkler (522-744) takvimlerinin beşinci ayının 8'inde, Uygurlar (745-840) takvimlerinin beşinci ayında,¹⁸ Kırgızlar (840-920) 9 Mayıs'ta (Çay, 2012, s.27), Abbasiler (750-1258) 11 Haziran'da,¹⁹ İlhanlılar (1220-1350) 9 Mayıs ya da

¹⁶ Kitabe metni için bkz., dip not:11.

¹⁷ bkz. <http://eclipsewise.com/solar/SEprime/-1199--1100/SE-1141May08Tprime.htm>; ayrıca aynı yıl içerisinde 10 Mart ve 2 Eylül 1141 tarihlerinde birer Güneş tutulması, 17 Ekim 1141'de bir Ay tutulması gerçekleşmiştir. Bu tutulmalar, yazıtın gösterdiği tarih aralığının dışında kaldığı için değerlendirmeye alınmamıştır. Söz konusu tutulmalar için bkz., http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_solar_eclipses; http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_lunar_eclipses

¹⁸ Çay, A.M., a.g.e., s.47-48. s.51'de, Ebulgazi Bahadır Han'ın Egenekon Destanı'na göre, Göktürklerin, demir dağı eriterek Ergenekon'dan çıktıkları günü yeni yılın ilk günü ve bayram saydıkları, yeni yılın başladığı gecenin bayram olduğu belirtilmektedir.

¹⁹ Çay, A.M., a.g.e., s.32'de İranlılarda Nevruz'un vergi toplama dönemi olduğu, Nevruz geleneğinin Sasanilerin ortadan kaldırılmasından sonra Müslüman Araplara girdiği, vergi toplamakla ilgili olarak Nevruz'un Halife el-Mütevekkil (847-

Mayıs ayının ilk haftasında kutlamışlardır (Çay, 2012, s.49). On iki hayvanlı Türk Takviminde ve Anadolu Türk Devletlerinde gece ve gündüzün eşit olduğu, Güneş'in Koç Burcu'na girdiği 21 Mart günü olarak kabul edilmiştir²⁰ (Çay, 2012, s.73-76, 102). 21 Mart, kitabenin 10 Nisan-9 Mayıs 1141 tarihli minare kitabesiyle uyuşmadığından İnalogullarının, Kırgızlar gibi Nevruz'u 9 Mayıs'ta kutlamış olup olamayacakları sorgulanabilir. 9 Mayıs'dan sadece bir gün önce 8 Mayıs tarihinde gerçekleşen Güneş tutulması ile Nevruz nasıl irtibatlandırılmış olabilir? Bir gün arayla gerçekleşen bu iki olay, doğu maksurenin doğu cephesine aslan-boğa mücadele sahnelerinin Nevruz, batı cephesine Güneş'i temsilen aslan ve Güneş tutulması Boğa burcunda gerçekleştiği için Boğa burcunu temsilen boğa başı kabartmasının yerleştirilmesine yol açmış olabilir mi? Bu soruların da kesin yanıtı yoktur. Ancak, 1141 yılının Nevruz'u Kırgızlarda olduğu gibi 9 Mayıs'ta kutlanmışsa kitabeyle uyumlu bir tarih elde edilebilmekte, bu da hem inşaatı 1141 yılının Nevruz'una tarihlemekte hem de aslan-boğa mücadele sahnelerinin İnalogulları hükümdarı İlaldı tarafından yeni bir başlangıç ve Nevruz simgesi olarak doğu maksurenin kente bakan doğu cephesine koydurulduğunu düşünmemize imkan vermektedir. Figürlerin yapının zemin katının doğu ve batı cephelerinde aynı geçiş aksı üzerinde toplanmaları bir yandan böyle bir ihtimali çok kuvvetlendirirken diğer yandan da Nisanoğullarının öncelikle Artuklulara, daha örtük olarak İnalogullarına karşı muzaffer olduklarını gösterir biçimde aslan-boğa mücadele sahnelerini doğu maksurenin kent meydanına işletmiş olabilecekleri savına tamamen ters düşer ve bu sahneleri doğrudan İnalogullarına bağlarlar.

Aslan-boğa mücadele sahnelerinin, Nisanoğullarının İnalogullarını baskı altına alarak giderek yok saydıkları ve Artuklulara karşı ülkelerini korudukları dönemin tarihi gerçeklikleriyle uyuşturularak izah edilmesi, yapılış tarihleri kesin olarak bilinmeyen bu kompozisyonların ifade ettikleri amaç ve anlamlarını açıklamaya yetmemektedir. Öte yandan, 1141 tarihli kitabenin işaret ettiği gibi mücadele sahnelerinin astronomik-astrolojik içerikli olabilecek ilk anlamlarının, 20-25 sene sonra tamamen sönmesi, söz konusu tasvirlerin yeni bir içerik kazanarak muzaffer bir kişinin hakimiyet sembolüne dönüşmesi de muhtemeldir. Maalesef bugün ne aslan-boğa mücadele sahnelerinin bulundukları yere yerleştirildikleri kesin tarih, ne de astronomik-astrolojik içerikli mi? Askeri-siyasi içerikli mi? Olduklarını tespit edebilmekten çok uzagız.

Eğer aslan-boğa mücadele sahneleri, Nisanoğulları güç kazandığı dönemde askeri-siyasi bir mesaj vererek öncelikle Artuklulara, daha örtük olarak İnalogullarına üstün gelindiğini göstermek amacıyla yapılmışlarsa, Hasankeyf Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed'in onca sembol arasından neden kendilerini ve İnalogullarını yenik gösteren boğa başı figürünü seçtiği sorgulanmalıdır. Artuklu dönemi Urfa Kapısı'nın kabarmalarının kompozisyon özellikleri ve dili, Nureddin Muhammed'i boğa başı figürünü kullanmayı zorlayan etmenin, basit bir galibiyet gururundan kaynaklanmadığına işaret etmektedir. Ender rastlanmakla birlikte boğa-ejder birlikteliği oluşturan kompozisyonların hemen hepsinde boğanın üstün konumda bulunduğu, ejderin yenilen hayvan olarak gösterildiği yolundaki kabul, boynuzları üzerine bir kartalın konduğu, ağzında zafer halkası taşıyan boğa başı figürünün daha alt kotta yer alan ejderlerle giriştiği mücadeleden galip çıkmış değer ve kavramları ya da tarafı simgelediğinin kabul edilmesine neden olmuştur (Öney, 1970, s.97). Oysa kompozisyonun ne boğa başı, ne kanatlı ejder, ne de üstlerindeki kartal figürü birbiriyle mücadele içinde değildir.

861) döneminde 17 Haziran'a alındığı, vergi memurları bu tarihi benimsenmeyince Halife el-Mu'tezid (892-902) döneminde 11 Haziran'ın Nevruz olarak kabul edildiği belirtilmiştir.

²⁰Beyit 139 (76). Kutadgu Bilig'de Koç Burcu'nun başlangıcının ilkbaharın başlangıcı olduğu, s.76'da, Arapların İslam kaynaklarına göre, yeni yılı Delv/Kova Burcu (21 Ocak-20 Şubat) ortalarında başlattıkları belirtilmektedir.

Çizim:1: Artuklu Dönemi Urfa Kapısı-Tarih Kitabesi ve Kanatlı Ejder Figürleri
(Çizen: Erkan Kaya 2015)

Özellikle kanatlı ejderlerin, aralarına aldıkları “ve zâlik fî sene tis’a ve seb’in ve hamse-mie” (ve o 579 senesinde)²¹ metnin okunduğu tarih veren tek satırlık inşa kitabesiyle ilgili duruşları ve boğa-kartal ikilisinden bağımsız pozisyonları, ilk etapta ejder figürlerinin boğa başı figürüyle ilişkilendirilmelerini güçleştirmekte ve izleyiciyi kompozisyonu aşağıdan yukarıya doğru okumaya zorlamaktadır (Çizim:1, Resim:7-9). 1071-1110 tarihleri arasında Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan adına Ani’de hüküm süren Şeddathılardan Ebu Şuca Menuçehr’in yenilettiği Ani Kalesi’nin iki silindirik burcunu (Öney, 1969, s.172-192, 183) burmalı kaval silmelerden oluşan gövdeleriyle saran iki ejder kabartması ile ejderlerin başları arasında bulunan boğa başı kabartması, farklı düzenlerine rağmen boğa, ejder figürlerinin birlikte görüldüğü Urfa Kapı kabartmalarına en yakın iki örnektir (Resim:14). Ani Kalesi burçlarından birinin Urfa Kapı’da olduğu gibi boğa başı figürünün ağızda halka taşıması bu tespiti teyit etmektedir.

Resim 14: Ani Kalesi iki ejder başı arasında ağızda halka taşıyan boğa başı kabartması
(Gierlichs, 1996: Levha 70, Res.2)

²¹ Artuklu dönemi Urfa Kapısı’nın ejder figürleri arasında yer alan kitabeyi okuyarak çizimini yapan Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi Erkan Kaya’ya ve yazım hatalarını düzeltten Anadolu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Mehmet Mahur Tulum’a çok teşekkür ederim., Ejder, 12 yıllık döngü içeren on iki hayvanlı Türk takvimine göre beşinci yılın adıdır. Diyarbakır’ın alınışından (1183) bir yıl sonra 1184’de ejder yılına girilmiştir.

Resim 15: Bağdat Tilsim Kapı
(Rice, 1993:103)

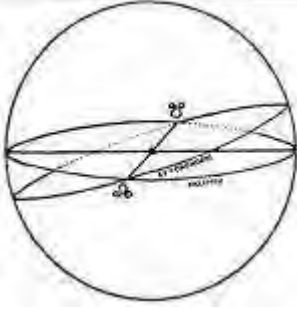
Resim 16: Konya İnce Minareli Müze'den
Anadolu Selçuklu dönemi ejder kabartması (Çaycı, 2002:223)

Gönül Öney, Ani Kalesi örnekleriyle ilgili olarak boğa başının ağzında taşıdığı halkayı zafer sembolü olarak tanımlamış ve bu kabartmadaki karanlık, yer altı, düşman ya da kötülük sembolü olarak kullanıldığını belirttiği çift ejderlere ortalarındaki boğanın üstün geldiğini, eski bir hakimiyet sembolü olarak boğanın, Şedatlıları; ejder başlarının arasındaki boğa başlarından birinin bir burçta halkasız, diğerinde halkalı tasvir edilmesini, önce düşman tarafından tehdit edilmeye sonra da aynı düşmana karşı kazanılan zafere bağlamanın mümkün olduğunu, ancak örnek yetersizliğinden bu konuda kesin bir şey söylenemeyeceğini ifade etmiştir (Öney, 1970, s.97; Öney, 1969, s.183). A.U. Peker, yersel bir hayvan olan boğa ile göksel ejder bileşiminin zaman boyutu içinde yeryüzü ile gökyüzü arasındaki döngüsel ilişkiyi sembolize edebileceğine değinmiştir (Peker, 1996, s.36).

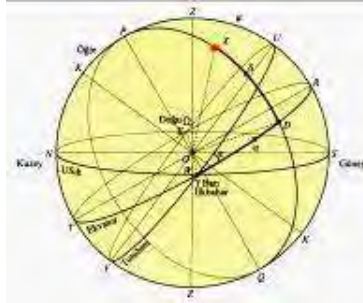
İki ejder arasında bir figür ya da nesnenin bulunduğu kompozisyon uyarlamalarından biri de Bağdat Tilsim Kapısı'nda bulunmaktadır (Resim:15). Kapının iki ejder arasında bağdaş kurmuş iki eliyle ejderlerin dillerinden tutan taçlı insan figürü, Güneş sembolü olarak değerlendirilmiş, kompozisyonun tamamında ortadaki figürün ejderlere üstün geldiği, iki zıt prensibin sembolize edildiği ileri sürülmüştür (Öney, 1969, s.177). Emel Esin, Luristan tunç levhalarında görülen iki ejder arasındaki, ejderlere hâkim insan figürlü kompozisyonların çok eski kozmik bir geçmişi bulunduğuna, felek çarkını döndüren ejder anlayışının bir uzantısı olarak ejderlerin Karahanlılarda hükümdara tahtı ve ülkeyi bağışladığı yönünde bir tasavvurun görüldüğüne dikkat çekmiştir (Esin, 1969, s.167). Konya İnce Minareli Medrese'de sergilenen taş eserler arasında 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu eseri olarak yer alan bir başka örnekte iki ejder, aralarında yer alan yuvarlak madalyona sıkıca sarılmış pozisyonadırlar (Resim:16). Büklüm ve düğüm yapan pullu gövdeli çift ejderden sağdaki tamamen tahrip olmuştur. Soldaki ejderin iyice açtığı ağzından çıkardığı dilini de ortadaki madalyona dayadığı görülmektedir. Ejder figürlerinin arasında bulunan iç içe geçmiş üç halkadan oluşan büyük yuvarlak madalyonun merkezinde on dilimli rozet, bu rozeti çevreleyen halkada Güneş ışınlarını andırır bir geometrik düzenleme, en dış halkada iki silmenin kırık hatlarla birbiri içinden geçerek oluşturdukları on iki kollu yıldız geçmeli bir düzenleme yer almaktadır. Ahmet Çaycı, bu eserde zoomorfik simge dünyası ile geometrik imge dünyasının buluşturulduğu, ortadaki madalyonda, merkezden dışarıya doğru kozmik düzeni temsilen Ay, Güneş ve yıldızlar aleminin sembollerinin yer aldığı, ejderlerin de kozmik düzeni hareket ettiren gücü simgeledikleri kanısındadır²² (Çaycı, 2002, s.76-77). Gönül Öney, ejder çiftlerinin, kent sur ve burçları üzerinde ahenk, hareket, kainat ve gök yüzü simgesi olarak yer alabileceklerine değinmiş, ayrıca, Artuklu

²² Çaycı, A., s.77'de ejderlere kozmik düzeni hareket ettirici güç ve kozmik düzeni yutmaya çalışan güç biçiminde iki farklı anlam yüklenebileceği belirtilmektedir.

dönemi Urfa Kapısı'nda yalancı gezegen olarak adlandırılan sekizinci cevzeher gezegeninin simgesi olabileceklerine işaret etmiştir (Öney, 1969, s.189).

Çizim 2: Kesişme noktaları
(Hartner, 1938:122, şekil.5)

Çizim 3: Gök küresi
(Hill, 2010:36,Şekil.3.2)

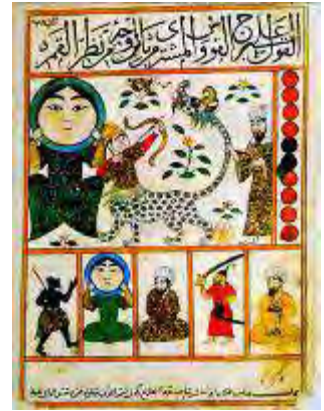
Çizim 4: Batılı tarzda tutulma ejderi
(Hartner, 1938:134, şek.10)

Orta Çağ İslam astronomi-astrolojisinde yalancı gezegen olarak ortaya çıkan cevzeher, Ay yörüngesinin (Ay'ın dünya etrafındaki dönüş yörüngesi) ekliptikle (dünya merkezli anlayışa göre Güneş'in bir yıl içinde gökyüzünde oluşturduğu yörünge) yukarı doğru 5 derecelik açıyla eğimli ve sabit olarak kesiştiğinde ortaya çıkan, takvim olarak hesaplanabilen, düğüm olarak da adlandırılan iki kesişme noktasını ve kuyruklu yıldızları temsil etmektedir (Çizim:2-3) (Hartner, 1938, s.113-154, 120-122).

Kaynağını Hint mitolojisinden alan bir gelenekle astronomik-astrolojik konulu yazmalarda ejder figürüyle tasvir edilen cevzeherin kafası Ay'ın yörüngesi ile ekliptiğin kesiştiği yükselen kesişme noktasını, kuyruğu ise alçalan kesişme noktasını temsil etmektedir (Hartner, 1965, s.121). Abbasi döneminin astronomi-astroloji ve felsefeyle uğraşan büyük bilgini Cafer bin Muhammed Ebu Maşar el-Belhi (787-886)'nin, Ay'ın kesişmeleriyle ilgili olarak kullandığı zirve noktalarının çağdaşı ve kendinden sonraki Hint astrologları tarafından izlendiği, İslam metinlerinde gezegenlerle birlikte listelenen kesişmelere, gezegenlerden daha küçük roller atfedildiği görülmektedir (Hartner, 1965, s.133). Ebu Maşar el Belhi'nin "*Büyük kavuşmalar*" adlı eserinin Batılılar tarafından gerçekleştirilen Augsburg ve Venedik nüshalarında kesişmelerin gezegensel etkilerinden söz edilmiş ve orijinal el yazmasında mevcut olan ejder figürü, Batılı tarzda bir ejderle iki kesişme noktası arasında bükülerek tasvir edilmiştir (Çizim:4) (Hartner, 1965, s.133). Astronomik olarak büyük önem taşıyan bu kesişmeler; yeni ay, dolunay gibi evreleri de barındıran Güneş ve Ay tutulmalarının aşamalarını belirlerler (Hartner, 1965, s.122). Burçlar kuşağı ile bağlantılı olarak gezegenler pozisyonlarını peyderpey değiştirdiklerinden hangi burçta yükselen kesişme olmuşsa onun aksi burçta alçalan kesişme, kesişmelerin gerçekleştiği bu iki burçta da Güneş ve Ay tutulmaları gerçekleşmektedir (Hartner, 1965, s.131). İnsanlığın eski dönemlerinde tutulmalar korkunç canavarların gerçekleştirdiği doğa üstü olaylar olarak görülmüş, Araplarda *tinnîn*, Perslerde *cevzeher*, Hintlilerde *rahu* adlarıyla anılan ejderhaların, Güneş ve Ay'ı tehdit ederek belirli aralıklarla yuttukları ve böylelikle onların ışıklarını engelledikleri tasavvur edilmiştir (Resim:17-19) (Hartner, 1965, s.131).

Resim 17: Acaibü'l Mahlûkat'tan ejder yıldızı tinnin
(And, 1998:305)

Resim 18: Yay Burcu tasviri, Ebu Maşar'ın astroloji yazmasından Yay Burcu (850)
http://en.wikipedia.org/wiki/Abu_Ma'shar_al-Balkhi

Hint mitolojisine göre süt okyanusunu karıştıran rahu, iblislere komuta etmiş ve dünya sürüngenini Ananta'ya karşı göksel tanrılarla ittifak kurarak savaşmak suretiyle zafer kazanmış ve Amrita içeceğinden yudumlamakla işlediği suçu izleyen Güneş ve Ay tarafından tanrılara şikayet edilince, hızla gelen Vişnu tarafından kafası vücudundan ayrılmışsa da yudumladığı Amrita içeceğinin etkisini göstermesiyle ölümsüzlüğü elde etmiş ve bu olaydan sonra birbirinden ayrılan kafası ile ketu adı verilen vücudunun Güneş ve Ay'ın değişmez düşmanları olarak her vakti geldiğinde Güneş ve Ay'ı yutarak Güneş ve Ay tutulmalarına neden oldukları tasavvur edilmiştir (Hartner, 1965, s.131).

Orta Çağ astronomisinde fiziki gerçeklerle mitolojik gelenekler birbiriyle bütünleştirildiğinden Ay'ın yörüngesi ile ekliptiğin kesişme noktaları tutulma canavarı (ejder) ile izah edilerek tanımlanmış, Hintlilerde *rahu*nun, Pers ve Araplarda *cevzeherin* kafası yükselen, Hintlilerde *rahu*nun kuyruğu *ketu*, Pers ve Araplarda *cevzeherin* kuyruğu alçalan kesişmeleri sembolize etmiş (Hartner, 1965, s.131), bu astronomik olgu çizim ve resimlerde ejder başı ve kuyruğu ile ifade edilmiştir. İlk gökbilimsel metinler Hint Vedalarına dayanmakta, iki kesişme noktası ya da düğümü, Orta Çağ Hint metinlerinde eş önemde görülen *rahu* ve *ketu* gezegenleri olarak 6 ve 7. yüzyıla tarihlenen Hint metinlerinde yorumlanmış bulunmaktadır (Hartner, 1965, s.133). Abdurrahman es-Sufi (903-986)'nin hazırladığı yıldız kataloğunda önerdiği terimler, daha sonra doğulu ve batılı gökbilimciler tarafından kullanılmış ve bunlardan doksan dördü modern gökbilim literatürüne girmiştir.²³ El-Birûni (973-1048), Hindistan adlı eserinde kesişmelerin tamamen Hint kökenli olduğunu ileri sürerek bunların gerçek gezegen olmadıklarını belirtmişse de aynı tarihlerde yazdığı genişletilmiş Orta Çağ astronomisini kapsayan bir diğer eserinde kesişmeleri, gezegen olarak değerlendirerek ejderin kafasının ikizler burcunda 3 derece, kuyruğunun Yay burcunda 3 derece zirve yaptığını belirtilerek kesişmelere atıfta bulunmuştur.²⁴

²³ http://tr.wikipedia.org/wiki/Abdurrahman_es-Sufi

²⁴ Hartner, W., *a.g.m.*, s.133'de El-Biruni'nin aynı zamanda yazılmış bu iki eserinde görülen uyumsuzluğun bu yazmaya koplayanlar tarafından eserin daha sonraki nüshalarına eklenmesinden kaynaklanabileceği belirtilmektedir. Şekil,7-9'de, Hindistan'da tutulma canavarının gösterildiği Navagraha'daki 8.-11. yüzyıllar arasına tarihlenen aralarında canavar başlı insan kabartmasıyla rahu ve ejder kuyruklu insan kabartmasıyla ketu tasvirlerinin de bulunduğu insan biçimli kabartmalardan oluşan gezegen tasvirleri verilmektedir.

Resim 19: Semerkant Ulug Bey gözlemevi için 1430 yıllarında yapılan ejder takım yıldızları çizimleri (Kitâb Suvar al-Kavâkib'den, Atasoy-Bahnassi-Rogers, 1990:145)

Cevzeher gezegeninin İslam mimari sanatında belirlediği bilinen ilk örneklerinden biri, bugünkü bilgilerimize göre, Musul Atabeyliği Zengilerin veziri İsfahanlı Cemaleddin Muhammed'in (öl.1164) yaptırmaya başladığı Cizre Köprüsü'nün, Artuklulara mal edilen figürlü kabartmalarında bulunmaktadır²⁵ (Öney, 1969, s.180). Beş gözlü köprünün büyük kemerinin güneye bakan yüzünün batı ayağının kaplamalarında bulunan dikdörtgen biçimli sekiz figürlü kabartmadan yedisinde, insan biçiminde tasvir edilen bir gezegen ve bir burca, sekizincisinde Yay burcuyla birlikte vücudu düğümlü, büyük kafalı bir ejder kabartmasına yer verilmiştir (Resim:20).²⁶ Astronomik-astrolojik tutulma canavarının ayrılmaz parçası olarak vücudundaki iki buklümle Ay'ın yörüngesinin ekliptikle kesişmesini simgeleyen belirli bir ejder başı ve ejder kuyruğu değil, tam bir ejder figürüyle yanına *el-cevzahr* kelimesi yazılarak kesişmelerle ilgili tutulan yalancı gezegen cevzeher ismiyle tanımlanarak Yay burcunun zirvesine, yükselen kesişmeye atıfta bulunulmuştur.²⁷

²⁵ Gök, H.İ., *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, T.T.K. Yayınları, Ankara 2013., s.125'de, bugün Türkiye sınırları dışında bulunan Orta Çağ'da Ceziret ibn Ömer biçiminde adlandırılan Cizre'de yer alan kabartmalarıyla ünlü Cizre Köprüsü'nü İsfahanlı Cemaleddin Muhammed'in yaptırdığı, ancak, inşaat tamamlanamadan 1164 tarihinde öldüğü belirtilmektedir.

²⁶ Hartner, W., *a.g.m.*, s.134-135'de, Ayın yörüngesi ile ekliptiğin kesiştiği iki noktayı içeren bu astrolojik temanın, Cizre Köprüsü'nde yedi gezegenin verildiği yedi kabartmanın dışında, onlara eklenen sekizinci kabartmada sekizinci sahte gezegenin (cevzeher) düğümlü gövdeli ejder tasviriyle Yay burcunda gösterildiği belirtilmektedir.

²⁷ Hartner, W., *a.g.m.*, s.114'de, bu panolarda Satürn gezegeni ve Terazi burcu, Jüpiter gezegeni ve Yengeç burcu, Mars gezegeni ve Oğlak burcu, Güneş gezegeni ve Aslan burcu, Venüs gezegeni ve Balık burcu, Merkür gezegeni ve Başak burcu, Orta Çağ'da gezegen sayılan Ay ile birlikte Boğa burcu tasvirlerinin bulunduğu belirtilmektedir. s.119'da bu kabartmalarda gezegenlerin zirvelerini oluşturan burçlarla birlikte tasvir edildikleri ancak, hatalı olarak Güneş'in, zirvesini oluşturan Koç Burcu ile birlikte değil, Güneş'in evini oluşturan Aslan Burcu ile birlikte gösterildiklerine dikkat çekilmekte; s.121'de, Ejderin kafası ve kuyruğunun çok iyi bilinen bir astronomik terim olduğu, yaygın kullanıma göre ejder kafası terimiyle Ay'ın yörüngesindeki yükselen düğümün anlatıldığı, buna benzer biçimde ejderin kuyruğu terimiyle alçalan düğümün ya da kesişmenin kastedildiği belirtilmektedir.; Cizre Köprüsü'nün mimarisi ve kaplamalarındaki tasvirler için ayrıca bkz., Çulpan, C., *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, 2. Baskı, T.T.K. Yayınları, Ankara 2002, levha XXIII, Resim 25-2

Resim 20: Cizre Köprüsü Cevzeher gezegeni ve Yay burcu kabartması (Gierlichs, 1996:Levha 47, Res.4)

Resim 21: Cizre Ulu Camii tokmağı Türk ve İslam Eserleri Müzesi Env.No:3749

Aralarında 180 derece açı oluşan iki karşıt burç çiftinden aslan-kova ve ikizler-yay burçlarında kesişmelerin, yörünge'nin yükselen noktalarını oluşturdukları, astrologların yükselen kesişmeleri göstermek için ikizler-yay burcu ikilisini seçmelerinin tamamen tesadüfi olduğu, İslami tipin Babil ve Mısır Yay burcu tasvirlerinden geliştiği ileri sürülmüştür (Hartner, 1965, s.135).

Bazı ufak farklılıklarla Artuklu dönemi Urfa Kapısı'nın ejderlerine çok benzeyen Cizre Ulu Camii'nin Artuklulara ait kapı tokmaklarının ortadaki bir aslan başının iki yanında yer alan, kuyruk uçları birer kartal başıyla nihayetlen, gövdeleri tek bükülmü, kanatlı ejderlerin de cevzeher gezegenini temsil etmeleri kuvvetle muhtemeldir (Resim:21).²⁸ Abdurrahman es-Sufi'nin, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü'nde 3422 envanter numarasıyla kayıtlı astronomik temalı el yazmalarından birinin, Mardin Artukluları zamanında 1135 yılında Mardin'de kopye edilmiş olması ve özellikle maden eserler üzerine işlenen gezegen ve burç tasvirleri, Artukluların astronomi ve astrolojiye olan büyük ilgilerini göstermektedir.²⁹ Hasankeyf Artuklu hükümdarı Davud'un 1116 yılında yapımını başlattığı, oğlu Fahreddin Karaarslan'ın (öl.1167) tamamlattığı kabul edilen Hasankeyf Köprüsü'nün de ayaklarında tahrip olmuş on iki kabartma bulunmakta, içlerinden günümüze gelebilen yedisinde yer alan insan figürlerinin alt kısımları seçilebilmekte, figürlerin Cizre Köprüsü'nde olduğu gibi burç ve gezegenlerle ilgili olarak astronomik-astrolojik temalı oldukları tahmin edilmektedir (Çulpan, 2002, s.39-40).

Max Berchem, Urfa Kapısı'nı yeniden düzenleten Nureddin Muhammed'in babası Fahreddin Karaarslan'ın sikkesinde bulunan ön ayakları üzerinde gövdelerini ayağa kaldırmış bir çift ejder figürünü örnek göstererek Urfa Kapı'nın ejder figürlerini, Artuklu hanedanının amblemi olabileceğini ya da nedensiz olarak kullanmış olabileceklerini ileri sürmüştür.³⁰ (Berchem, 1910, s.84-87). Konya İnce Minareli Medrese'de yer alan taş eserde olduğu gibi, Artuklu dönemi Urfa Kapısı'nın tarih kitabesinin dönüş ima eden değirmi yüzeyi bile, Eski Hintlilerin Kuşan devri

²⁸ Erginsoy, Ü., *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları:265, Türk Sanat Eserleri Dizisi:4, İstanbul 1978, s. 328-329'da 12 ve 13. yüzyıl Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Anadolu bölgesinde özellikle kale ve han kapılarıyla köprülerde sık rastlanan ejder figürlerinin koruyucu bir anlam taşıdıkları, tılsım veya nazarlık olarak kullanıldıklarının tahmin edildiği belirtilmektedir.

²⁹ Çaycı, A., *a.g.e.*, s.3, dip not:3'de yazması Hibetullah bin Abd el-Jabbar bin İbrahim bin Sadaka bin Ali bin Yusuf bin Bassam el-Jabali'nin kopye ettiği belirtilmektedir.

³⁰ Ayrıca s.83'de Abbasi Halifesi Nasır tarafından 1221 yılında yaptırılan Bağdat Tılsım Kapısı'nın, iki yanındaki ejderlerin açık ağızlarından dışarı sarkan dillerini tutan ortadaki bağdaş kurmuş zengin giyimli, haleli ve taçlı kişinin Halife Nasır'ı, kompozisyonun tamamının halifenin Harzemşah Muhammed (öl.1220) ve Moğolları yenerek galip gelişinin temsil edildiğini ileri sürmüş ve Bağdat Tılsımlı Kapı, Halep Kalesi ve Erzurum Çifte Minareli Medrese'de bulunan ejderlerle Urfa Kapı'daki ejder çifti arasında bağlantı görülemediğini belirtmiştir.

tasavvurlarında yer alan hükümdarlara ve Buda'ya kut veren felek çarkı³¹ ile Yusuf Has Hacib'in 1067-170 yılları arasında yazdığı ve Karahanlı hükümdarına sunduğu Kutadgu Bilig adlı siyasetnamesinde yer alan *Devran sana beylik ve taht verdi, Tanrı bu taht ile bahtını daim etsin* (92), *Felek hep dönmeye devam etsin, düşmanın başı hep eğik olsun* (119) "*Bu feleği yarattı, durmadan döner; Tanrının hükmü ve takdiri ile hareket eder*" (3194), "*...Felek de müsâit davrandı ve ben yükseldim*" (1805), "*Her işte önceden bilgi edinmek faydalıdır; bilgi sonraya bırakılırsa, insan işinde muvaffak olamaz*" (4389), "*Her hangi bir işe başlamak istersen, önce zamanın bunun için iyi veya kötü olup-olmadığını sormak lâzımdır*" (4385) "*İnsan işe bilgi ile başlarsa, onun her işinde muvaffak olacağını önceden kabûl et*" (4388), "*Gün ve ayların kuthusu olduğu gibi, kutsuzu da vardır; bunları sor ve kutlu olanını seç...*" (4386), "*Sözü onlara (müneccimlere) sor, fakat hemen inanır; her şeyi bilen Tanrıdır ve ancak ona kuvvetle sarılmalıdır*" (4390) (Arat, 1994, s.137, 235, 317) beytlerinde belirtilen anlayışlar doğrultusunda felek çarkına işaret edildiğini ve iki yanındaki ejder kabartmalarıyla birlikte astronomik-astrolojik içerikli bir kompozisyon oluşturulduğunu göstermeye yeter.

Nureddin Muhammed zamanının ünlü Yahudi düşünürlerinden İbn Meymun (1135-1204), insanların göksel kürenin belirli bir parçasına atfedilen balık gibi pullara ve yüzgeçlere sahip ejder figürlerini tılsım olarak yaptıklarını, bu tasvirlerin Ay küreyi temsil ettiklerini ve Arapça *el-cevzar* olarak adlandırıldıklarını, belli bir modele göre belli bir saate (zamana) ait birer tasvir olduklarını, bu konuyla ilgili bilgilerin hocadan talebeye sır olarak aktarıldığını ve sır olarak tutulduğunu belirtmektedir (Hartner, 1965, s.150). Bu nedenle, Urfa Kapı'nın felek çarkı imgesi oluşturan kitabesinin değirmi yüzeyini iki yanından sınırlayan kanatlı ejderler, kitabede belirtilen 579 hicri yılı (26 Nisan 1183-13 Nisan 1184)³² içindeki bir zaman dilimini kapsadığından, Diyarbakır'ın alındığı 9 Mayıs 1183 ile 13 Nisan 1184 tarihleri arasında gerçekleşmiş tutulmalardan uğurlu addedilen her hangi biriyle ilgili olabilirler. Diyarbakır, 9 Mayıs 1183 yılında Boğa burcu hükmünü sürerken alındığından kapının kilit taşına bu burcu sembolize eden boğa başı kabartması işlenmiş olabilir. 1183 yılının ardından gelen 1184 yılının On iki hayvanlı Türk takvimine göre ejder yılına denk gelmesi de ayrıca dikkate değer bir olgudur.

Günümüzde Urfa Kapı'nın tarih kitabesinin belirttiği 26 Nisan 1183-13 Nisan 1184 arasında kalan zaman diliminde; 2 Ağustos 1183, 1 Aralık 1183, 19 Şubat 1184 tarihlerinde Ay; 23 Mayıs 1183, 17 Kasım 1183 tarihlerinde Güneş tutulması gerçekleştiği bilinmektedir.³³ Ay tutulmaları sırasıyla 2 Ağustos 1183'de Aslan (23 Temmuz-22 Ağustos), 1 Aralık 1183'de Yay (22 Kasım-21 Aralık), 19 Şubat 1184'de Balık (19 Şubat-20 Mart) burçlarında, Güneş tutulmaları 23 Mayıs 1183'de İkizler (21 Mayıs-21 Haziran) ve 17 Kasım 1183'de Akrep (23 Ekim-21 Kasım) burçlarında gerçekleşmiştir. 1183 yılının 17 Kasım günü, 03.19 UT (üniversal zaman)'de Akrep burcunda gerçekleşen Güneş tutulması 5 dakika 38 saniye sürmüştür.³⁴ Bu tarihten kısa süre sonra 1 Aralık 1183'de 04.02 UT'de Yay burcunda gerçekleşen Ay tutulması 2 saat 52 dakika sürmüştür.³⁵

Willy Hartner'e göre, astrologların yükselen kesişmeleri göstermek için aralarında 180 derece açı oluşan İkizler-Yay burcu ikilisini seçmeleri (Hartner, 1965, s.135), sanatta, Yay

³¹ Esin, E., *a.g.m.*, s.167, 178'de Ejderi uğurlu sayan eski Türk geleneğinde ejderle mücadele mevhumu önceleri yokken 11. yüzyıldan sonra İran, Orta Doğu ve Bizans toplumlarının etkisiyle ejderle mücadele mevhumunun belirmeye başladığı belirtilmektedir.

³² Unat, F.R., *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, 5. Baskı, T.T.K. Yayınları Ankara 1984, s.40-41'den hesaplanmıştır.

³³ Ay ve Güneş tutulmalarının tarihleri için bkz., http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_solar_eclipses; http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_lunar_eclipses

³⁴ moonblink.info/Eclipse/eclipse/1183_11_17; Bu tutulma için ayrıca bkz., Stephenson, R., *Historical Eclipses and Earth's Rotation*, Cambridge University Press 1997, s.266.

³⁵ moonblink.info/Eclipse/eclipse/1183_12_01; Bu tutulma için ayrıca bkz., Encyclopedia Britannica CD 98.

burcundaki kentaurus tasvirinin kuyruğunun ucuna bir ejder başı eklenmesine neden olmuştur. 1183 yılının Yay ve İkizler burçlarında gerçekleşen tutulmalar dikkate alınarak kaba bir hesaplama yapıldığında, 1 Aralık 1183 tarihinde Yay burcunda gerçekleşen Ay tutulmasının karşıtının İkizler burcunda Mayıs-Haziran, 17 Kasım 1183 tarihinde Akrep burcunda gerçekleşen Güneş tutulmasının karşıtının, Boğa burcunda Nisan-Mayıs günlerinde gerçekleşmiş olacağı anlaşılır. Nitekim, 23 Mayıs 1183'de İkizler, 11 Mayıs 1184'de Boğa burçlarında birer Güneş tutulması gerçekleşmiştir.

Henüz astronomi ve astroloji ayrımının kesin olarak ortaya konulmadığı bu dönemde, Ay yörüngesindeki kesişmeleri (tutulmaları) gösteren yalancı gezegen cevzeher ile ilgili ejder tasvirlerine aynadan sikkeye kadar pek çok madeni eserde ve mimari plastikte yer veren Artuklu hanedanının o tarihte ilm-i nücum olarak adlandırılan astronomik-astrolojik konularla yakından ilgili oldukları çok açıktır. Diyarbakır'ın alındığı tarihe (9 Mayıs 1183) en yakın tutulma bilebildiğimiz kadarıyla 23 Mayıs 1183'de İkizler burcunda gerçekleşen Güneş tutulmasıdır. Urfa Kapısı'nın yeni açılan kuzey kapısının üstündeki duvara yerleştirilen ikizler burcuyla ilgili tutulan cevzeher (rahu) ve tutulma canavarı olarak da adlandırılan ejder kabartmaları, bu tutulmayla ilgili olabilirler. Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed de Urfa Kapı'nın yeniden düzenlenmesi ve yeni bir kapı oluşturulması işini, uğurlu addettiği İkizler burcunun hükmünü sürdürdüğü dönemde 23 Mayıs 1183 tarihinde başlatmış olmalıdır.³⁶ Bu da Diyarbakır'daki Artuklu hakimiyetinin başlangıcı için çıkartılan horoskopunun, en uygun sembollerle Urfa Kapısı üzerinde ifade edilmesi anlamına gelir ve boğa başı kabartmasının ağzındaki halkayı, Diyarbakır'ın kilidinin 1183 yılında, Boğa burcu hükmünü sürerken açıldığını duyuran bir zafer halkasına dönüştürür.

Artuklu dönemi Urfa Kapısı'nın boğa başının boynuzları üzerine konmuş, kartal kabartması (Resim:22), Göktürk Kağanı Bilge Han'ın kardeşi ve ordu komutanı Kültigin'e ait anıtın (732) başındaki tacının ön kısmında, Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın, Diyarbakır'da yaptırdığı Büyük Selçuklu (1088-1089) ve Melikşah (1089-1090) Burçlarının bezeme kompozisyonlarında (Resim:24-25) ve bugün Ottingen-Walterstein Koleksiyonu'nda bulunan halkalı tipteki Artuklu maden aynasının merkezinde yer alan kartal kabartmasında (Resim:23) olduğu gibi en üstte onur mevkiindedir.

Resim 22: Artuklu dönemi Urfa Kapısı kartal, boğa başı kabartmaları

Resim 23: Artuklu aynası 13.yy ortası (Ettinghausen-Grabar, 1994, s. 364)

³⁶ Bu konuda geriye dönük ciddi bir çalışmanın yapılmasına, tespit ettiklerimizin dışında da 1183 yılında gerçekleşen astronomik olaylarının bilinmesine ihtiyaç vardır. Burada Urfa Kapısı ile ilgili astronomik zaman belirleme olgusuna değinmek ve bazı tahminlerde bulunmakla yetinmekteyim.

Resim 24: Büyük Selçuklu Burcu taht sahnesi

(Parla, 2014:872)

Resim 25: Melikşah Burcu taht sahnesi

(Parla, 2014:872)

Büyük Selçuklu ve Melikşah Burçlarının kartal kabartmalarının taht sahneleriyle ilişkilerinde olduğu gibi Artuklu dönemi Urfa Kapısı'nın kartal kabartmasının da üstüne konduğu figürün ifade ettiği değerleri desteklediği görülmektedir³⁷ (Öney, 1969, s.95). İslam astrolojisinde Koç burcunun ve kuzey takım yıldızının sembolü (Çaycı, 2012, s.100) olan kartal, Koç burcu gibi Güneş'in zirvesini temsil eder.³⁸ Kitabesinde Harput Artuklu meliklerinden Nureddin Artuk Şah'ın (öl.1261) adı geçen Artuklu aynasının merkezinde yer alan kartal kabartmasını, her birinde figürlü kabartmalı iki kuşak çevrelemekte, merkeze yakın ilk kuşakta Güneş (Şems), Ay (Kamer), Venüs (Zühre), Mars (Merih), Merkür (Utarit), Jüpiter (Müşteri), Satürn (Zühal)'den oluşan Orta Çağ İslam dünyasının tanıdığı yedi gezegen, Bizans etkili insan büstleriyle temsil edilmekte, ikinci kuşakta yuvarlak madalyonlar içinde on iki burcun sembolleri bulunmaktadır.³⁹

Kutadgu Bilig'de "*Hükümdar cevap verdi: Âlim benim tabiatımı Güneşe benzeterek, bu adı verdi*" (824), "*Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü dâima muhâfaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir*" (825). "*Benim tabiatım da ona benzer, doğruluk ile doludur ve hiç bir vakit eksilmez*" (826), "*İkicisi Güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka iletir, kendinden bir şey eksilmez*" (827), "*Benim tavır ve hareketlerime bir bak, benim de parlaklığım katiyen değişmez*"(835), biçiminde hükümdarın Güneş'e benzetilmesi (Arat, 1994, s.70-71), Artuklu dönemi Urfa Kapısı'nın ayrıca, Artuklu Sultanı Nureddin Muhammed ile ilişkili kılındığına işaret etmektedir. Artuklularla çağdaşları Anadolu Selçuklularının tarihçisi İbni Bibi'nin, hükümdar günlüğünün (güneşlik/şemsiye/çetr) üzerinde bulunduğunu belirttiği kartal

³⁷Sanatta kartal-boğa mücadelesi sahnelerine az rastlandığı, Nişapur'da üretilmiş 9.-10. yüzyıllara tarihlenen bir tabaktaki kartal olabilecek bir kuşla oğlak olabilecek iki hayvanın mücadele sahnesinin nadir örnek olduğu, Anadolu Türk sanatında kartal-boğa mücadele sahneli örnek bilinmediğini belirtmektedir.; Kartalın en üstte onur mevkiinde yer aldığı Diyarbakır Selçuklu dönemi figürlü bezemeli iki burcun ikonografisi için ayrıca bkz., Parla, C., "Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın Diyarbakır'da Yaptırdığı Zafer Anıtı İki Burca İkonografik Yaklaşım", *Turkish Studies*, Volume 9/10 Fall 2014, s.867-884.

³⁸ Çaycı, A., *a.g.e.*, s. 100. S.38'de Bazı Artuklu ve Selçuklu Sultanları için devlet sembolü olan kartal figürünün, İran ve Türk coğrafyasında daha ziyade Güneş sembolü olduğu, Urfa Kapısı'nda Güneş sembolü kartal ile Ay sembolü boğa figürünün kullanımının Ay-Güneş birlikteliği biçiminde değerlendirilebileceği belirtilmiştir.

³⁹ Erginsoy, Ü., *a.g.e.*, s.324-325.; Peker, A.U., *a.g.tez.*, s. 50'de, Altay kozmolojisinde Güneş ve Ay'ın Tanrı'nın ışığını yansıtan madenden yapılmış birer ayna olarak tasavvur edildiği, Bu tasavvurun Orta Çağ Asya toplumlarında göğün (cennetin) en iç bölümünde bulunan Tanrı'nın tahtına geçit veren bir kapıyı bünyesinde barındıran, ışık ve enerjisini gerçek Güneş'den alan bir başka metafizik Güneş tasavvuruna evrildiği belirtilmektedir.; Bu konuda ayrıca bkz., Camman, S., "Ancient Symbols in Modern Afghanistan", *Ars Orientalis II*, Michigan 1957, s.5-34., s.15.; Çaycı, A., *a.g.e.*, s. 99-100'de, Aynanın merkezindeki kartal figürünün emir ya da sultanı sembolize edebileceği, eğer sultan alegorik olarak gökyüzünün hakimiyle denk tutulmuş ise, Tatarların Güneş alemin kalbidir şeklindeki ifade ettikleri bir anlayışın, maddede somutlaştırıldığını ifade edilmektedir.

tasviri⁴⁰ ve Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın Diyarbakır'da yaptırdığı iki burçtaki kartal tasvirlerinde olduğu gibi Artuklu dönemi Urfa Kapısı'nda da kartal figürüne kompozisyonun en üst onur mevkiinde yer verilmesi, kartal sembolizminin kompozisyon içerisinde aldığı anlamların yanı sıra Orta Çağ Türk devletlerinde hükümdara hükümdarlık yetkisini veren ilahî güç simgesi olmayı sürdürdüklerini teyit eder.

Sonuç olarak, 9 Mayıs 1183 tarihinde Boğa burcunu hükmünü sürdürürken alınan Diyarbakır için bir horoskop oluşturulduğu ve bu tarihe en yakın olarak 23 Mayıs 1183'de İkizler burcunda gerçekleşen Güneş tutulmasının uğurlu addedilerek Urfa Kapı'nın düzenlenmesine bu tarihte başlandığı, İkizler burcu, cevzeher (rahu) ve tutulma canavarı olarak da adlandırılan kanatlı göksel ejder kabartmalarının büyük olasılıkla İkizler burcunda gerçekleşen bu tutulmayla ilgili olabilecekleri ileri sürülebilir. Ejderlerin aralarına aldıkları felek çarkı gibi dönüş ima eden eğimli yüzeyine, sadece tarih yazılması kozmik olarak zamanın, Artuklular için dönmeye başladığını göstermekte ve Diyarbakır'daki Artuklu hakimiyetinin başlangıcı için çıkartılan horoskopun, Güneş sembolü kartal, Boğa burcu sembolü boğa başı ve İkizler burcu sembolü ejder kabartmalarıyla çok gizemli bir dille uğurlu bir tılsım oluşturulduğuna işaret etmektedir. Böylelikle, boğa başı kabartmasının ağzındaki halkanın da Diyarbakır'ın kilidinin 1183 yılında Boğa burcu hükmünü sürerken açıldığını duyuran ve her şeyden önce bu zamanı kutsayan bir zafer halkasına dönüşür. Kapı sövelerinin konsollarında bulunan boğa başı kabartmalarının boyunlarındaki halkalar ve demir kapı kanatlarındaki stilize boğa ve koç başı biçimli demir kakma mıhlar da Boğa burcu sembolünü desteklemeleri, Artuklu dönemi Urfa Kapısı'nda Diyarbakır horoskopunun bir anlamda taşla işlenerek sembolize edildiğine kanıt teşkil ederler.

Öte yandan, Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed, Ulu Cami'nin doğu maksuresinin kent meydanına bakan yüzeyinde bulunan aslan-boğa mücadele sahnelerinin birer askeri siyasi sembol olarak Nisanoğullarının, Artuklulara üstün geldikleri biçiminde yorumlanabileceğinin farkındadır. Muzaffer gelindiğinin simgesi olarak Urfa Kapı'nın konsollarındaki boğa başı figürlerinin boyunlarına birer çelenk gibi takılan zafer halkaları, bir zamanın yenilenlerini simgeleyen Ulu Camii'ndeki boğa figürlerinin sembolizmine verilen bir cevap niteliğini taşır.

Artuklu dönemi Urfa Kapısı'nın figürlü kompozisyonunda hem Diyarbakır'daki Artuklu dönemi başlangıcı için bir horoskop oluşturulduğu ve kapının inşa tarihinin astronomik-astrolojik içerikli bir yaklaşımla gizlenerek ifade edildiği, hem de zafer sembolü halkalar yardımıyla Artukluların muzaffer olduklarının altının çizildiği iki yönde genişleyebilen bir sembolizm kullanıldığı açıktır. 1184 yılının On iki hayvanlı Eski Türk takviminde Ejder yılına denk gelmesi de

⁴⁰ İBNİ BİBİ, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name) I*, (Çev: Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi, Ankara 1999, s. 165, 234, 404.; KAFESOĞLU, İ., *Türk Millî Kültürü*, 34. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s.342'de Sultanın başının üzerinde çetir taşımasının gerekliliği, çetirin İslam devletlerinde meşruiyet şartlarından biri oluşuyla izah edilmiştir. Parla, C., *Büyük Selçuklu...*, s. 11-12 gibi Göktürk ve Uygurlarda kartal, hükümdar ve beylerin timsali, koruyucu ruhun ve adaletin simgesi, Güneş, güç kudret ifadesi olduğu, hükümdarlık, güç ve kuvvetle ilgili simgesel anlamlarının İslamiyet'ten sonra da devam ettiği, arma olarak kullanıldığı, Göktürk Kağanı Bilge Han'ın kardeşi ve ordu komutanı Kültigin'e ait heykelin (732) başındaki tacının ön kısmına, güçlü pençe ve açık kanatlarıyla cepheden tasvir edilmiş, büyük bir göksel kudret sembolü olarak yer alan kartal kabartmasının Sultan Melik Şah'ın Diyarbakır'da inşa ettirdiği iki burcun kartal figürlerine içerik ve işleniş olarak çok benzedikleri belirtilmektedir. Kartal figürlerinin her iki burçta da hükümdarlık, mutlak güç ve iktidarı dolayısıyla Sultan Melik Şah'ı destekleyen ve koruyan büyük ilahî gücü imgeledikleri, Göktürklerden itibaren hükümdarlarla ilgili olarak özellikle tek başlı kartal figürlerinin içerik ve işleniş olarak kalıplaştığı belirtilerek Anadolu Selçuklularının hükümdar çetiri (güneşlik/şemsiye) üzerinde bulunduğu anlaşılan kartal kabartması, kartal sembolizminin daha sonraki devirlerde de sürekliliğini koruduğunu teyit etmek amacıyla örnek verilmektedir. Bu konuda ayrıca bkz., Çoruhlu, Y., *Türk Mitolojisinin Anahatları*, 2.baskı, İstanbul 2006, s.223, 225; Aslanapa, O., "Türklerde Arma Sanatı", *Türk Kültürü*, 1964-S.16, s.40-47., s.40-41.; Kafesoğlu, İ., *a.g.e.*, s.342'de Sultanın başının üzerinde çetir taşımasının gerekliliği çetirin İslam devletlerinde meşruiyet şartlarından biri oluşuyla izah edilmiştir.

zamanla ilişkili tutulan ejder figürlerinin sembolizmini arttıran bir olgu olarak değerlendirilebilir. Büyük Selçuklu burçlarında olduğu gibi, Artuklu dönemi Urfa Kapısı'nın figürlü kabartmalarının da kitabelerle bütünleştirilmiş kompozisyon düzeni içerisinde yer alarak izleyiciyi, figürlerin işaret ettikleri imge ve simgeleri, kitabe metinleriyle birlikte değerlendirmeye zorladıkları, en üst onur mevkiinde yer alan kartal figürünün, kompozisyonu adeta mühürlendiği, daha evvel Sultan Melik Şah'ın Diyarbakır'da inşa ettirdiği iki figürlü burçta görülen bu uygulamanın, Artuklular tarafından da benimsenerek ilkin Urfa Kapı'da daha sonra inşa edilen Diyarbakır Ulu Beden ve Yedi Kardeş Burçlarında tekrarlandığı, giderek kalıplaştığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AND, M., *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları:65, İstanbul 1998.
- AKGÜNDÜZ, M., “Artuklular Zamanında Diyarbakır'da İlmî Faaliyetler” I. *Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu 20-22 Mayıs 2004*, s.189-193.
- ASLANAPA, O., “Türklerde Arma Sanatı”, *Türk Kültürü*, 1964/16, s.40-47.
- BAŞ, G., *Diyarbakır'daki İslâm Dönemi Mimari Yapılarında Süsleme*, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- BERCHEM, M. V.-STRYGOWSKI, J., *Amida*, Paris Ernest Letoux Hidelberg 1910.
- BİLİCİ, Z.K., “Cizre Ulu Camisi Kapı Tokmaklarının İkonografik ve Kronolojik Değeri Üzerine Bir Etüt”, *'Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar' Günel İnâl'a Armağan*, Hacettepe Üniversitesi 1993, s.73-86.
- CAHEN, C., “Le Diyar Bakr au temps des premiers Urtukides”, *Journal Asiatique*, 1935/227, s.219-276.
- CAMMAN, S., “Ancient Symbols in Modern Afghanistan”, *Ars Orientalis II*, Michigan 1957, s.5-34.
- ÇAYCI, A., *Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Gezegen ve Burç Tasvirleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- ÇEVİK, A., “Selçuklu Fütuhâtı Ardından Diyarbakır ve Yöresinde Kurulan Türkmen Beylikleri”, I. *Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu 20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır-Bildiriler*, T.C. Diyarbakır Valiliği İzmir 2004, s.137-159.
- ÇORUHLU, Y., *Türk Mitolojisinin Anahatları*, 2.baskı, İstanbul 2006.
- ÇORUHLU, Y., “Türk-Çin Sanatı İlişkileri”, *Çin Simgeler Sözlüğü*, (Çev: Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, s.355-388.
- ÇULPAN, C., *Türk Taş Köprüleri Ortaçağ'dan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, 2. Baskı, T.T.K. Yayınları, Ankara 2002.
- EBERHARD, W., *Çin Simgeler Sözlüğü*, (Çev: Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.
- ERGİNSOY, Ü., *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları:265, Türk Sanat Eserleri Dizisi:4, İstanbul 1978.
- ESİN, E., “Evren (Selçuklu San'atı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşe'leri)”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I-1969, s.161-182.
- ESİN, E., *Türk Kültürü Tarihi: İç Asya'daki Erken Safhalar*, AKM Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi, No.3, Ankara 1985.

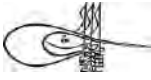
- ETTINGHAUSEN, R.,-GRABAR, O., *The Art and Architecture of Islam 650-1250*, (ed: Nikolaus Pevsner), Yale University Press, Hong Kong 1994.
- GABRIEL, A., *Voyages Archéologiques dans la Turquie Oriental*, C.II, E.de Boccard, Paris 1940.
- GIERLICH, J., *Mittelalterliche Tierreliefs in Anatolien und Nordmesopotamien*, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen 1996.
- GIERLICH, J., “A Victory Monument in the Name of Sultan Malik-Shah in Diyarbakır: Medieval Figural Reliefs Used for Political Propaganda?” *Islamic Art* (eds.E.Grube, E.Sims), 2009/6, s.51-79.
- GÖK, H.İ., *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, T.T.K. Yayınları, Ankara 2013.
- GÜNDOĞDU, H., *Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul 1979.
- HARTNER, W., “The Pseudo Planetary Nodes of the Moon’s Orbit in Hindu and Islamic Iconographies, A Contribution to the History of Ancient and Medieval Astrology to Ananda K. Coomaraswamy”, *Ars Islamica* V, Michigan 1938, s.113-154.
- HARTNER, W., “The Earliest History of the Constellations in the Near East and The Motif of the Lion-Bull Combat, *Journal of Near Eastern Studies*, January-April 1965, Volume XXIV, Number I and 2, s. 1-16.
- HARTNER, W.,-ETTINGHAUSEN, R., “The Conquering Lion, The Life Cycle of a Symbol” *Oriens*, XVII, 1965, s.161-171.
- HILL, D.R., *Gökyüzü ve Bilim Tarihi İslam Bilim ve Teknolojisi*, (Çev: Atilla Bir, Mustafa Kaçar), Boyut Yayıncılık, İstanbul 2010.
- <http://eclipsewise.com/solar/SEprime/-1199--1100/SE-1141May08Tprime.htm>
- http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_solar_eclipses
- http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_lunar_eclipses
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Abdurrahman_es-Suî
- İBNİ BİBİ, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name) I*, (Çev: Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi, Ankara 1999.
- KAFESOĞLU, İ., *Türk Millî Kültürü*, 34. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.
- KAŞGARLI, M., (2007), *Dîvânü Lugâti't Türk*, (Çev: S.T.Yurtsever-S.Erdi), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- KOŞAY, E.F., “Türk-İslam San'atında Saadet Düğümü”, *Ars Turcica-II*, 7 September 1979, München 1987, s.589-593.
- LIUNGMAN, C. G., *Dictionary of Symbols*, ABC-CLIO Inc., California 1991.
- NASIR-I HÜSREV, *Sefername*, (Çev:Abdülvahab Terzi), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985.
- ÖNEY, G., “Anadolu Selçuk Mimarisinde Boğa Kabartmaları, *Belleten* XXXIV-1970/133-136, s.83-120.
- ÖNEY, G., “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Arslan Figürü”, *Anadolu (Anatolia)* XIII/1969-1971, s.1-41.
- ÖNEY, G., “Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri”, *Belleten* XXXIII-S.132, s.171-192.
- PARLA, C., *Türk-İslâm Şehri Olarak Diyarbakır, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 1990.
- PARLA, C., “Osmanlı Döneminde Diyarbakır: Kente Hâkim Olanlar ve Bıraktıkları Fiziksel İzler”, *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu 20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır-Bildiriler*, T.C. Diyarbakır Valiliği Yayınları, İzmir, s.247-283.

Turkish Studies

- PARLA, C., “Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2005/1-22 S.1, s.57-84.
- PARLA, C., “Diyarbakır Surlarının Söyledikleri”, (ed: F.Meral Halifeoğlu, Neslihan Dalkılıç), *Uluslararası Diyarbakır Surları Sempozyumu*, T.C. Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, Diyarbakır 2012, s.21-51.
- PARLA, C., “Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah’ın Diyarbakır’da Yaptırdığı Zafer Anıtı İki Burca İkonografik Yaklaşım”, *Turkish Studies*, Volume 9/10 Fall 2014, s.867-884.
- PEKER, A. U., *Anadolu Selçukluları’nın Anıtsal Mimarisi Üzerine Kozmoloji Temelli Bir Anlam Araştırması*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.
- RITTER, C., *Die Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Asien*, Berlin 1844
- SALNÂME-İ VİLAYET-İ DİYARBEKİR, *Diyarbakır 1302*. S.75-76.
- SERINGE, P., *Les Symboles, Dans L’Art, Dans Les Religions et Dans La Vie De Tous Les Jours*, L’Académie Française, Genève 1988.
- SİMBAT, *Başkumandan Simbat vekâyinâmesi (951-1334)*, (Çev: Hrant D. Andreasyon) T.T.Kurumu Kütüphanesi basılmamış tercüme No:68
- STEPHENSON, R., *Historical Eclipses and Earth’s Rotation*, Cambridge University Press 1997
- TEKİN, T., (2014), *Orhon Yazıtları*, 5. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- TEZ, Z., *Mitolojinin Kültürel Tarihi, Doğu ve İslam Mitolojisi Mitolojik Söylenceler*, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2008.
- TURAN, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1973.
- UNAT, F.R., *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, 5. Baskı, T.T.K. Yayınları Ankara 1984
- YILDIRIM, N., *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- YILDIRIM, S., “Aslan-Boğa Mücadelesi Kompozisyonu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 43, 2(2003), s.1-18.
- YİNANÇ, M.H., “Diyarbakır”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul 1945, C.III, s.601-626.
- YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, (Çev: Reşid Rahmeti Arat), 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- PARLA, C., Diyarbakır Artuklu Dönemi Urfa Kapısı’nın Figürlü Kabartmalarına İkonografik Yaklaşım, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 763-788, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8365>, ANKARA-TURKEY

COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİ VE ANALİTİK HİYERARŞİ YÖNTEMİ KULLANILARAK GELİBOLU YARIMADASI'NDA HEYELANA DUYARLI ALANLARIN BELİRLENMESİ*

*Halid PEKTEZEL***

ÖZET

Son yüzyılda hızlı nüfus artışı ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak doğal çevre bileşenleri ve arazinin ilksel şekli üzerinde insanlar tarafından çeşitli değişiklikler yapılmaktadır. Doğal çevre bileşenlerine yapılan kontrolsüz müdahaleler yerkürenin doğal döngüsünün bir parçası olan bazı olayların afete dönüşmesine neden olmaktadır. Bu afetlerden birisi çeşitli jeolojik, jeomorfolojik, beşeri ve fiziki faktörlerin etkisi altında meydana gelen heyelanlardır. Can ve mal kayıplarına yol açan heyelanlar, Dünya'da ve Türkiye'de önemli doğal afetlerden birisidir. Son yıllarda bu afetin etkilerini azaltmak için heyelan duyarlılık haritaları yapılmaya başlanmıştır. Heyelan duyarlılık haritalarının üretilmesi, doğru arazi kullanımı ve yerleşim alanlarının planlanması açısından önemli bir husustur. Bu nedenle heyelanlarla ilgili olarak çok sayıda araştırma yapılmıştır. Duyarlılık haritalarının hazırlanmasında heyelan oluşumuna neden olan bütün faktörleri daha sistemli ve pratik bir şekilde analiz edebilen CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri)'ye dayalı AHS (Analitik Hiyerarşi Süreci) yöntemi yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada Gelibolu Yarımadası'nda heyelana duyarlı alanların tespit edilmesi ve bu heyelanların yol açabileceği olumsuzlukların azaltılması amaçlanmaktadır.

Çalışmada CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) tekniklerine dayalı AHS (Analitik Hiyerarşi Sistemi) kullanılarak, Gelibolu Yarımadası'nda heyelan duyarlılık analizi yapılmıştır. Bunun için önce sahanın genel fiziki coğrafya özellikleri açıklanmıştır. Daha sonra heyelan oluşumunu etkileyen faktörler; litoloji, fay hatlarına uzaklık, yerşekilleri, eğim, bakı, eğim şekli, bağıl topografik nemlilik, yağış (mm), akarsulara uzaklık, toprak, arazi kullanımı ve arazi örtüsü (AKAÖ) olarak belirlenmiş ve bunların sahadaki heyelan oluşumuna etkileri açıklanmıştır. Bu faktörlere ait haritaların oluşturulması için çeşitli kaynaklardan elde edilen farklı veri tiplerinden yararlanılmıştır. AHS, SCB Associates Ltd tarafından geliştirilen AHP Template yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bunun için öncelikle çalışma amacı belirlenmiş (hedef) ve bu amaç doğrultusunda seçimi etkileyen kriterler ortaya konmuştur. Daha sonra bu kriterler göz önüne alınarak alternatifler

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, El-mek: hpektezel@nku.edu.tr

tespit edilmiş ve hiyerarşik bir yapı oluşturulmuştur. Haritaların oluşturulmasında Coğrafi Bilgi Sistemleri yazılımlarından biri olan ArcGIS/ArcMap 10.2 paket programından faydalanılmıştır. Kullanılan faktörlere ait haritalar, yöntemde belirtilen ağırlık değerlerine göre 10x10 m çözünürlüğündeki grid haritalara dönüştürülmüş ve formül içeriği doğrultusunda birleştirilerek heyelan duyarlılık haritası elde edilmiştir. Bu araştırma, heyelan potansiyelinin ve etkisinin yüksek olduğu Gelibolu Yarımadası'nda yapılan ilk heyelan duyarlılık çalışması olduğu için önemlidir. Ayrıca yakın gelecekte bölgede Çanakkale Boğaz Köprüsü, yeni ulaşım sistemleri ve değişik sosyo-ekonomik yatırımlar yapılacak olması, bu çalışmanın önemini daha da arttırmaktadır.

Çalışma sonucunda araştırma sahasında heyelan riski taşıyan başlıca alanlar tespit edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre Gelibolu Yarımadası'nda heyelan oluşma potansiyelinin orta derecede olduğu anlaşılmıştır. Özellikle sahanın % 15,6 sı yüksek ve % 13'ünün çok yüksek heyelan tehlikesi altında olduğu tespit edilmiştir. Heyelan tehlikesi daha çok litolojinin Neojen'e ait karasal kırıntılardan (kumtaşı, kilitaşı) oluştuğu, yağış ve eğim değerlerinin yüksek olduğu yamaçlarda tespit edilmiştir. Heyelan tehlikesinin düşük ve çok düşük olduğu alanlar ise sırasıyla % 30,8 ve % 15,3 oranındadır. Bu sahalara, eğim değerlerinin azaldığı ova ve vadi tabanlarıdır. Heyelana duyarlı alanlar kuzeydoğuda; Gelibolu, Güneyli, Bolayır ve Demirtepe yerleşmeleri ile Çanakkale Boğazı arasında orta kesimlerde; Söğütözü, Cumaali, Pazarlı, Ilgadere ve Burgaz'da güneybatıda ise Eceabat doğusunda, Seddülbahir'in kuzeybatısında ve Şehitler Sırtı'nda görülmektedir.

Gelibolu Yarımadası'nda heyelan oluşumunu etkileyen en belirgin faktörlerin eğim, litoloji, arazi kullanımı ve arazi örtüsü olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sahasında heyelanların özellikle Orta ve Üst Miyosen yaşlı kumtaşı ve kilitaşıdan oluşan kırıntılar üzerinde daha fazla meydana geldiği görülmüştür. Akarsu yatak eğimlerinin azaldığı yerlerde ve taşkın yataklarında bulunan Kuaterner yaşlı alüvyonlarda ve Orta - Üst Eosen yaşlı netritik kireçtaşlarında heyelan duyarlılığının daha az olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca eğim ve yağış değerlerinin arttığı güneybatıya bakan yamaçlarda heyelan duyarlılığının daha fazla olduğu görülmüştür. Yapılan arazi çalışmalarında sahada yaşanmış heyelanların blok halindeki çökmeler şeklinde meydana geldiği tespit edilmiştir.

Gelibolu Yarımadası'nda heyelan duyarlılığının güneybatıdan kuzeydoğuya doğru nüfus yoğunluğu artışına paralel olarak arttığı görülmüştür. Heyelan duyarlılığı yüksek olan yerler, yarımada nüfus yoğunluğunun fazla olduğu sahalara karşılık gelmektedir. Bu alanlar nüfus bakımından daha yoğun olan Gelibolu, Bolayır ve Koruköy yerleşmeleri arasında kalan sahalardır. Bölgede heyelan ile nüfus yoğunluğu arasındaki bu ilişki heyelanların insan üzerindeki riskini arttırmaktadır. Ayrıca Çanakkale - Edirne - İstanbul otoyolu heyelan duyarlılığı yüksek olan sahalardan geçmektedir. Bu bakımdan çalışmada heyelan duyarlılığı yüksek sahalara göz önüne alındığında, bu doğa olayı can ve mal kayıplarına neden olmadan gerekli önlemler alınmalıdır. Heyelan riski altında bulunan Ocaklı, Kavaklı, Cumali, Söğütözü, Demirtepe ve Dumanlı köylerinin yerleri değiştirilmelidir. Heyelan duyarlılığı yüksek olan sahalara imara açılmamalı ya da bu heyelan riski dikkate alınarak yapılar inşa edilmelidir. Sahadan geçen

Çanakkale - Edirne - İstanbul karayolunda heyelan risklerine karşı gerekli tedbirler alınmalıdır. Aksi takdirde afet gerçekleştikten sonra önlem almak kaybedilenleri geri getirmeyecektir.

Bu çalışmada elde edilen sonuçların Duman vd., (2006-b) tarafından MTA için yapılan 1/500.000 ölçekli Türkiye Heyelan Envanteri Haritası (Çanakkale Paftası)'ndaki bulgularla uyduğu görülmüştür. Ayrıca elde edilen sonuç, Tekirdağ (Özşahin, 2014), Hatay (Değerliuyurt, 2014), Samsun (Akinci vd., 2011), Trabzon (Filiz ve Avcı, 2013), Hatay (Özşahin, 2013b), Bolu (Kumtepe ve ark., 2009) ve Sinop (Özdemir, 2005) örneklerinde yapılan çalışma sonuçlarıyla da benzerlik göstermektedir.

Hazırlanan heyelan haritasının uygun yaklaşımlar ile kullanılması durumunda Gelibolu Yarımadası'nda heyelan risk yönetimi, yerleşim ve ulaşım planlamaları ve zarar azaltma çalışmalarında önemli bir işlevi olacağı düşünülmektedir. Elde edilen heyelan duyarlılık haritası özellikle ilçe bazında yapılacak arazi kullanımı ve yer seçimi planlamalarında kullanılabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada CBS temelli AHS yönteminin sağlıklı ve kullanılabilir sonuçlar verdiği görülmüş, bu durum arazi çalışmalarıyla doğrulanmıştır. Arazi çalışmalarında Yeniköy, Güneyli ve Kavaklı'da önceki yıllarda heyelanların olduğu belirlenmiş olması ve elde edilen sonuçların MTA'nın 1/500.000 ölçekli Türkiye Heyelan Envanteri Haritası (Çanakkale Paftası)'ndaki bulgularla uyuması, CBS tabanlı AHS yönteminin ve kullanılan faktörlerin doğru sonuçlar verdiğini ispat etmektedir. Çalışma sonuçlarına dayalı olarak bu yöntemin arazi kullanımı ve yer seçimi amaçlı yapılacak planlamalarda kullanılabileceği öngörülmüştür.

Gelibolu Yarımadası, 2023 yılında bitecek olan Çanakkale Boğaz Köprüsü'nün etkisiyle bir cazibe merkezi haline geleceği, yakın gelecekte nüfus ve sosyo-ekonomik faaliyetlerde büyük bir artış olacağı düşünülmektedir. Bu bakımdan araştırma sahasında heyelan ile ilgili daha kapsamlı çalışmalar ve planlamalar yapılması gerekmektedir.

Özellikle gelecekte yapılacak heyelan duyarlılık çalışmalarının daha başarılı olabilmesi için veri katmanlarına ilişkin kullanılacak parametrelerin ve ağırlık değerlerinin belirlenmesinde ortak bir veri standardı sağlanmalıdır. Ülkemizde heyelan bölgeleri için emsal teşkil etmesi bakımından bu ve buna benzer çalışmalar yol gösterici nitelikte olacaktır. Benzer çalışmalar heyelan riski taşıyan daha küçük yöreler bazında ve büyük ölçekte yapılması gerektiği düşünülmektedir. Elde edilen verilerin web ortamında kullanıcılara aktararak sorgulanabilir bir düzeyde veri tabanı oluşturulması, bu çalışmaların bir sonraki aşaması olabilir.

Anahtar Kelimeler: Heyelan, Doğal Afet, CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri), AHS (Analitik Hiyerarşi Süreci), Gelibolu

SPOTTING THE TERRAIN SENSITIVE TO LANDSLIDE IN GALLIPOLI PENINSULA USING GEOGRAPHICAL

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

INFORMATION SYSTEMS AND ANALYTICAL HIERARCHY METHOD

STRUCTURED ABSTRACT

In the last century, natural environmental components and primary form of the terrain have been altered by humanity depending on the rapid population increase and technological developments. The uncontrolled interferences on natural environmental components have turned some natural events -which were once considered a part of the natural cycle- into catastrophes. One of those catastrophes is landslide which occurs under the influence of various geologic, geomorphologic, humanities and physical factors. Landslides which cause loss of life and property are one of the most important catastrophes in Turkey and around the world. Landslide sensitivity maps have been made to decrease the effects of landslides in recent years. Producing landslide sensitivity maps are important for proper land use and for planning the settlements. Many researches have been done for that reason. While preparing landslide sensitivity maps, AHP (Analytical Hierarchy Process) method based on GIS (Geographical Information Systems) is widely used for the reason that it can analyze all the factors causing landslides in a more systematical and practical way. In this study it is aimed to spot the terrain which is sensitive to landslide and decrease the negativities which these landslides might cause.

In the study, landslide susceptibility analysis in Gallipoli peninsula is made using AHS (Analitical Hierarchy System) based upon GIS (geographic information systems) techniques. To do this, at the beginning, general physical features of the area are explained. Then, the factors which affect the formation of the lanslide are determined as; lithology, distance to the active fault lines, landforms, slope, aspect, shape of the slope, dependent topographical moistness, precipitation (mm), distance to the watercourses, soil, land usage and land cover, and the affect of these factors on the formation of the landslide is explained. Various data types which are taken from different sources are used to make maps belong to these factors. AHS is done using AHP Template software which is developed by SCB Associates Ltd. In order to do this, firstly, the purpose of the study is determined and in the direction of this purpose, criteria which affect the choise are presented. Then, by taking into consideration of these criteria, the alternatives are determined and a hierarchical structure is formed. For making the maps, ArcGIS/ArcMap 10.2 packaged software which is one of the Geographical Information System software is used. The maps which belong to the factors that are used, are turned into the 10x10 m dissolvability grid maps according to the weight value that is determined in the method and the landslide susceptibility map is obtained by combining in accordance with formula substance. This study is significant because it is the first landslide susceptibility study in Gallipoli Peninsula where the potential and the effect of landslide is high. Also, Çanakkale Bosphorus Brige, new transportation systems and various socio-economic investments which will be made in this region in the near future increase the importance of this study.

At the end of the study, the main regions that have the risk of landslides in the research area have been determined. According to the study results, it has been understood that the potential of landslide in Gelibolu peninsula is of secondary/medium degree. Especially, it has been detected that 15,6% of the area is at high and 13% of the area is at so high danger of landslide. It has been detected that danger of landslide occurs more from terrestrial clasts (sandstone, claystone) which belongs to neogene of lithology and in the slopes which have high amount/value of incline and precipitation. The areas at the low and the so low danger of landslide are respectively at the rate of 30,8% and 15,3%. These areas are plains and valley bottoms in which incline amounts decline. Landslide hot zones are seen in northeast; between Gelibolu, Güneyli, Pazarlı, Demirtepe emplacements and Çanakkale strait, in the central parts; Sötlüce, Cumaali, Pazarlı, Ilgadere and Burgaz, in the southwest; in the east of Eceabat, in the northwest of Seddülbahir and in Şehitler Sirtı.

It has been discovered that the most distinctive factors which affect the formation of landslide in Gallipoli peninsula are slope, lithology, land use and land cover. It has been seen that in research field, the landslides occur more on cuttings which consist of especially middle and upper Miocene old sandstone and claystone. It has been detected that there is less sensitivity in middle-upper Eocene old netritic claystones and kuaterner old alluviums which are found in the river bed slopes which decrease, and the effusive beds. Moreover, it has been seen that there is much landslide sensitivity in the hillsides which look at Southwest where the rates of slope and raining raise. It has been detected that in land studies, the landslides in the field occur as collapses in the form of block.

The possibility of landslide in Gallipoli peninsula seems to have increased in parallel with increasing population from southwest to northeast. The places where the possibility of landslide is high correspond to overpopulated regions. These places are the ones which are located between Gallipoli, Bolayir and Korukoy and have more population as compared to others. This relationship between landslide and overpopulation triggers the risk of landslide on human lives in this area. Also, the Canakkale – Edirne – Istanbul highway is considered to be one of those areas with a high possibility of landslide. In this project in which we take the areas with a high possibility of landslide into consideration, a number of necessary precautions should be taken before this natural event causes loss of life and property. The areas carrying a high possibility of landslide, such as Ocaklı, Kavaklı, Cumali, Sötlüce, Demirtepe and Dumanlı, should be relocated. They should not be open to reconstruction; otherwise, we should construct buildings by tacking the risk of landslide into account. Necessary precautions should be taken for Çanakkale - Edirne - İstanbul highway which carries the risk. Otherwise, it would be on no use if we try to take precautions after the disaster, what is lost can never be solved.

The results of this study correlate with the indications in the Turkey Landslide Inventory Map, scale of 1/500.000 and which was prepared by Duman for General Directorate of Mineral Research and Exploration. Also the obtained result shows similarities between the studies that are done in Tekirdağ (Özşahin, 2014), Hatay (Değerliyurt,

Turkish Studies

2014), Samsun (Akıncı, 2011), Trabzon (Filiz and Avcı, 2013), Hatay (Özşahin, 2013), Bolu (Kumtepe, 2009), and Sinop (Özdemir, 2005)

It is thought that using the prepared landslide map with optimum approaches has an important function in the landslide risk management, settlement and transportation plannings and in the studies of damage reduction. It is also thought that landslide sensitivity map can be used for land use and site selection on a city basis.

It has been observed that this landslide sensitivity study in which GIS (Geographical Information System) based AHP (Analytical Hierarchy Process) method has been applied gives reliable results, and they have been confirmed by field researches. The fact that it has been revealed in the field researches that landslides occurred in Yeniköy, Güneyli, and Kavaklı, and the results correspond to the findings of MTA's 1/500.000 scaled Turkey Landslide Inventory Map (Çanakkale plate) proves that GIS based AHP method and the factors that have been applied give reliable results.

Gelibolu Peninsula is predicted to become a center of attraction due to the Çanakkale Bosphorus that is going to be finished in 2023, and thus there will be a great increase in population and socio- economical activities in the near future. In this respect, in the research fields it is necessary to make more comprehensive studies and planning on landslides.

In order to be successful in the future earthquake sensitivity studies, a common information standardization should be achieved to determine the parameters and weight values of information layers. Such studies will be guiding to be an example for the earthquake areas in our country. Similar studies with a larger scale should be made in smaller areas with and earthquake risk. Another step in such studies could be transferring the obtained data to a web ground and forming a data base with a search tool.

Key Words: Landslide, Natural Disasters, Geographical Information System (CBS), AHP (Analytical Hierarchy Process), Gelibolu.

1. Giriş

Kütle hareketleri, yeryüzünü değiştiren doğal olaylardan olup, yer kabuğunun bazı kısımlarının kütleler halinde hareket etmesi veya yer değiştirmesi sonucu meydana gelirler (Hoşgören, 1977; Ekinci, 2011). Çeşitli sınıflara ayrılan kütle hareketleri içinde en fazla etkiye sahip olanı heyelanlardır (Ekinci, 2011).

Bir doğal afet olan heyelanlar, can ve mal kayıplarına neden olur ve doğal ortamda değişik sorunlara yol açarlar. Heyelanlar ekonomik faaliyetler için büyük risk faktörlerinden birisi olup yerleşim, tarım, orman alanları ve su kaynakları üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır (Schuster ve Fleming, 1986; Gökçeoğlu ve Ercanoğlu, 2001; Akıncı vd., 2010; Kumtepe vd., 2011). Dünya genelinde en sık şekilde rastlanan doğal afetlerden birisi de heyelanlardır. Son çalışmalara göre Dünya'da karşılaşılan afet olaylarının % 46'sını taşkınlar, % 26'sını kasırgalar ve % 10'unu ise heyelanlar oluşturmaktadır (Cred, 2010; Akıncı vd., 2010; Özşahin ve Kıvanç, 2013). Türkiye'de doğal afet olay sayısı baz alındığında heyelanlar ilk sırada, doğal afetlerden etkilenen

konut sayısı dikkate alınarak yapılan değerlendirmelerde, heyelanlardan kaynaklanan kayıpların, depremlerden sonra ikinci sırada yer aldıkları görülmektedir (Çan vd., 2013: 1).

Heyelan çalışmalarının asıl amacı; heyelanların yol açtığı kayıpları azaltmak, heyelanların mekânsal dağılımı ile bunları kontrol eden doğal ve beşeri faktörlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve belirli bir standartta sayısal heyelan veri tabanı oluşturulmaktır. Heyelan zararlarının azaltılmasında bölgenin heyelan envanterini ve özelliklerini yansıtacak bir veri tabanının oluşturulması önemli bir yer tutar (Kumtepe vd., 2009). Bunun için ilk olarak bu konudaki mevcut durumun güncel veriler ışığında belirlenmesi ve haritalanması gerekir (Gökçeoğlu ve Ercanoğlu, 2001). Ayrıca heyelan duyarlılık haritalarının üretilmesi doğru arazi kullanımı ve kentsel planlama açısından çok önemli bir husustur. Aslında duyarlılık analizinin temel amacı, tehlikeli ve riskli alanların tespit edilmesi ve heyelan etkilerinin azaltılmasıdır (Özşahin, 2013). Bu tür haritalar, geçmişte meydana gelen heyelanların tanımlandığı ve gelecekte böyle olayların oluşumlarının tahmin edildiği bilgileri içermektedir (Varner, 1984; Yalçın ve Bulut, 2007; Akıncı vd., 2010). Bu nedenle heyelanlarla ilgili olarak çok sayıda araştırma yapılmıştır (Bulut vd., 2000; Ekinci, 2005 - 2011; Alparslan vd., 2006; Reis vd., 2009; Özşahin, 2013; Çan vd., 2013; Avcı ve Günek, 2014; Değerliyurt, 2014). Bu çalışmalarda heyelan duyarlılık haritaları oluşturulmaktadır. Bu haritalarda heyelan duyarlılığı yüksek yerler tespit edilerek gerekli tedbirler alınabilmektedir. Böylece herhangi bir heyelan olayı meydana gelmeden önce risk unsurları belirlenerek önlemler alınabilir, tehlike altındaki yerleşim alanları boşaltılabilir.

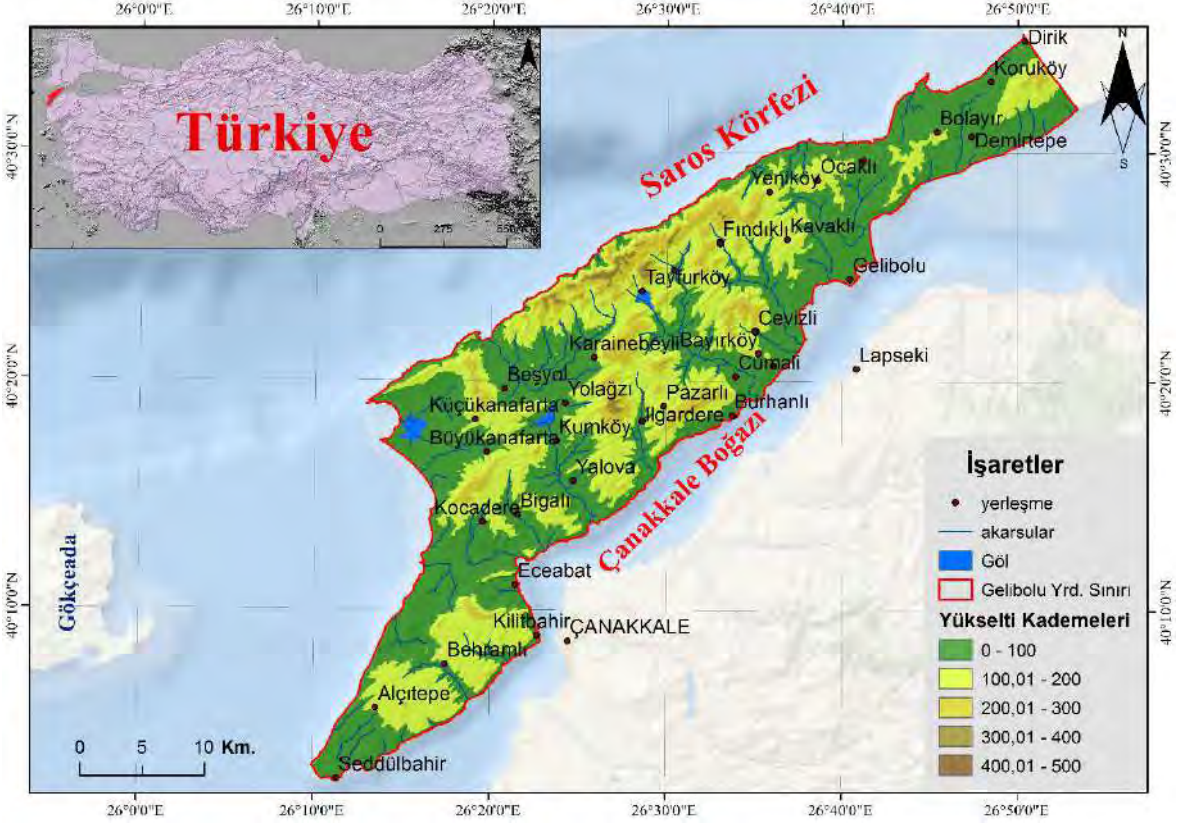
Heyelanlar; yerleşmeleri, ulaşım sistemlerini, içme suyu şebekesini, akarsu drenajını, tarım ve mera alanlarını olumsuz etkilemektedir. Araştırma sahasında heyelanlar önemli bir doğal afettir. Bu çalışma ile Gelibolu Yarımadası'nda heyelan alanlarının tespit edilmesi ve bu heyelanların beşeri ve ekonomik faaliyetlere olan olumsuz etkileri azaltılması amaçlanmaktadır. Bu çalışma sayesinde yarımada genelinde kütle hareketleri bakımından riskli sahalar haritalanmış ve bu kapsamda yapılması gerekenlere de yer verilmiştir.

Ülkemizin tamamı toplamda 5547 adet 1:25.000 ölçekli topoğrafik harita ile temsil edilmekte olup toplam heyelanlı pafta sayısı 2945'dir. Bu kapsamda ülke genelinde toplam alanı 17.000 km²'nin üzerinde olan 85000'den fazla heyelan haritalanmıştır (Çan vd., 2013: 3) Türkiye Ulusal Afet Arşivi (TUAA) verilerine göre, Türkiye'de 1970-2012 yılları arasında 987 heyelan olayı meydana gelmiştir. Araştırma sahası da Türkiye Ulusal Afet Arşivi (TUAA) verilerine göre can ve mal kayıplarına neden olan 4 heyelan olayının görüldüğü ve heyelanlar için elverişli şartlara sahip bir bölgedir (Fotoğraf 1, Fotoğraf 2). Ayrıca 2023 yılında bitirilmesi planlanan Çanakkale Boğaz Köprüsü ve günümüzde kullanılan Çanakkale - İstanbul - Edirne otoyolu araştırma sahası içinden geçmektedir. Bu çalışma gelecekte nüfusu ve ekonomik etkinlikleri artması beklenen Gelibolu Yarımada'sında yapılan ilk heyelan duyarlılık çalışması olduğundan önemli bir çalışmadır. Ayrıca bu sahanın farklı özelliklerinin de araştırılması gerektiği düşünülmektedir.

2. Araştırma Sahasının Konumu ve Genel Özellikleri

Araştırma sahası, Türkiye'nin kuzeybatısında, Marmara Bölgesi'nin 'Güney Marmara Bölümü' nün "Biga - Gelibolu Yöresi" sınırları içerisinde yer almaktadır (Darkot ve Tuncel, 1981). Kuzeybatıda Saroz Körfezi ile güneydoğuda Çanakkale Boğazı arasında kabaca güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda ve 83 km uzunluğunda bulunan Gelibolu Yarımadası, idari bakımdan Çanakkale il sınırları içinde yer almaktadır. Yarımada'nın en dar yeri 5 km ile Güneyli - Bolayır köyleri arasında en geniş yeri 20 km ile Küçükanafta yakınlarında çekilen bir çizgi boyunca yer almaktadır. Güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda uzanan Gelibolu Yarımadası'nın yüzölçümü 940,3 km²'dir. Coğrafi koordinat sistemine göre 40° 02' 21"- 40° 35' 20" K enlemleri ile 26° 09' 53" - 26° 53' 24" D boylamları (WGS-1984-UTM-Zone-35N) arasındadır (Şekil 1). Araştırma sahasının sınırlarının tespiti jeomorfolojik bakımdan bir bütünlük oluşturan yarımada bazında

belirlenmiştir. Yarımada, Saroz Körfezi'nin güneydoğusuna dökülen Hüseyinçalı Dere ile Çanakkale Boğazı'nın kuzeybatısına dökülen Koca Dere arasından çekilen bir hat ile sınırlandırılmıştır.

Şekil 1: Araştırma Sahasının Konumu

Gelibolu Yarımadası Mesozoyik'den günümüze çeşitli yaş ve türde litolojik birimlerin bulunduğu bir bölgedir. Bu saha tektonik olarak KAFZ'nun batı uzantısı konumunda olan Ganos Fayı'nın güneyinde yer almaktadır. Rölyefin esas görünümünü plato ve ovalar oluşturur. Yarımada kuzeydoğu-güneybatı uzanımlı bir monoklinal (Erol, 1992) kıvrım yapısıyla temsil edilir. Yapı bakımından sahanın kuzeybatı ve güneydoğusu birbirinden farklı özellikler gösterir. Gelibolu Yarımadası'nın ortasından ve uzanışına uygun uzatılacak bir hattın güneydoğusunda Neojen ve daha genç yaşlı kum, kil, marn, netritik kireçtaşı ve gre gibi gevşek oluşumlu karasal kırıntılılardan oluşmaktadır. Hattın kuzeydoğusunda ise Eosen - Üst Kratese yaşlı kalker, karbonatlar ve ofiyolitik melanjlardan meydana gelmektedir.

Miyosen sonlarında başlayan tektonik hareketler, Çanakkale yöresinin jeomorfolojik görünümünü önemli ölçüde değiştirmiş ve yöredeki Üst Miyosen aşınım yüzeyleri (D II) yükselerek yarılmaya başlamıştır (Erol, 1992). Gelibolu Yarımadası, Üst Miyosen'de birikim alanı iken Pliyosen sonrası Ganos ve Anafartalar faylarına bağlı olarak yükselmiştir. Pliyosenden günümüze kadar devam eden bu tektonik rejime bağlı olarak Çanakkale sahillerinde bulunan Üst Pliyosen taraçaları en az 7 metre, Büyük Kemikli Burnundaki deniz aşındırmaları 60 metre yükselmiş ve Gelibolu Yarımadası'nda yer alan genç vadiler Saroz Körfezi yerine Boğaza doğru uzanmalarına neden olmuştur (Yaltırak 1995: 105).

Yarımadanın jeomorfolojik karakteri ile yapısal özellikleri arasında bir ilişki mevcuttur. Yarımadanın Saroz Körfezi'ne bakan kısımları ile Çanakkale Boğazı'na bakan kısımları rölyef

farklılıkları bariz olarak görülmektedir. Saroz Körfezi'ne yakın kesimde rölyef şekilleri, kıyıdan itibaren birdenbire yükselen dağlık - tepelik sahalardan meydana gelmiştir. Yarımada'nın en yüksek kısımlarına karşılık gelen bu saha akarsular tarafından parçalanmıştır. Yarımada'nın uzanışına uygun uzanımlı bu tepeler 300 - 419 metre yükseltiler arasında bulunmaktadır. Yarımada'nın en yüksek noktası olan Karaburun Tepe (419 m.) burada yer almaktadır. Genellikle Alt - Orta Eosen kalker ve karbonatlardan oluşan yarımada'nın bu dağlık - tepelik kısmı kuzeybatı - güneydoğu yönünde ve birbirine paralel ve yarı paralel akan akarsularla parçalanmıştır. Saroz Körfezi'ne boşalan kısa boylu bu akarsuların vadileri dar ve derindir. Yarımada'nın güneydoğu kesimi ise kum, kil, marn, netritik kireçtaşı ve gre gibi kısmen daha gevşek yapılardan ve alçak rölyeften meydana gelmiştir. Ortalama yükseltisi daha az olan bu kısım da kuzeybatı - güneydoğu doğrulu akarsularla parçalanmıştır. Buradaki akarsular daha gevşek litolojik yapıyı aşındırmak suretiyle değişik büyüklükte depresyonlar oluşturmuştur. Gelibolu Yarımadası'nda bulunan bazı akarsuların ağız kısımlarında değişik büyüklükte delta ovaları meydana gelmiştir.

Gelibolu Yarımadası'nda eğim 0-62° arasında değişmektedir. Ortalama eğim 6,4° dir. Yarımada'nın Saroz Körfezi'ne yakın kısımlarında kıyıdan itibaren birdenbire yükselen dağlık - tepelik sahalarda eğim değerleri yüksek, plato, ova ve depresyon yüzeylerinde ise düşüktür.

Araştırma sahasının genelinde maki bitki örtüsü hakim olmakla birlikte 200 metreden daha yüksek olan dağlık- tepelik alanlarda ormanlar da görülmektedir. Gelibolu Yarımadası'nın kuzeybatı kesiminde V şekilli vadilerle parçalanmış dağlık saha sık bitki örtüsü ile kaplı iken, güneydeki platolar sahası ise tahrip edilmedikleri yerde kızılçam ormanları, tahrip edildikleri yerlerde maki formasyonu ile örtülüdür (Dönmez, 1990: 99).

Akdeniz ikliminin etki alanı içerisinde kalan Gelibolu Yarımadası'nda T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nün 1953-2014 yılları arasında kapsayan ölçüm sonuçlarına göre yıllık ortalama sıcaklık 15,08 °C, yıllık toplam yağış ise 625,9 mm dir. Thornthwaite metoduna göre Gelibolu Yarımadası kıyı kesimlerinde yarı nemli ve dağlık - tepelik alanlarda ise nemli iklim tipi karakteri görülür (Dönmez, 1990: 35).

Araştırma sahasının en önemli akarsuları Bağlar Dere, Kayaali Dere, Köy Dere ve Munipbey Deredir. Sahada Tuz Gölü, Uzunhızır Göleti, Tayfur Barajı, Fındıklı ve Değirmendüzü Göletleri yer almaktadır.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Etüd ve Proje Dairesi Başkanlığı (1995) toprak çalışmalarından ve arazi etütlerinden elde edilen bilgilere ışığında Gelibolu Yarımadası'nda alüvyal topraklar, kahverengi orman toprakları, kestane renkli topraklar, kireçsiz kahverengi topraklar, Vertisoller, Regoseller, Hidromorfik topraklar ve kolüvyal topraklar bulunmaktadır.

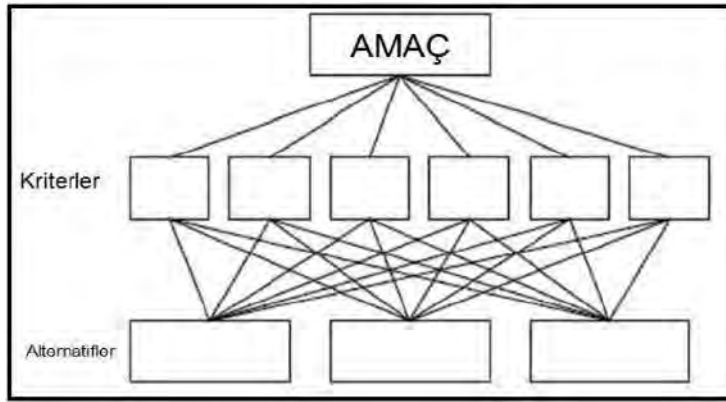
3. Materyal ve Metot

Heyelanlar bir sahadaki mevcut durumun bu olaya elverişli koşullar oluşturması sonucu meydana gelmektedir. Heyelana neden olan birçok faktör bulunmaktadır. Tespit edilen faktörlerin daha doğru bir şekilde değerlendirilebilmesi için bazı verilere ihtiyaç vardır. Söz konusu faktörler, Duman vd., (2006-b) tarafından yapılan 1/500.000 ölçekli Türkiye Heyelan Envanteri Haritası (Çanakkale Paftası), Ekinci (2005 ve 2011), Değerliyurt (2014) ve Özşahin (2014) çalışmaları ve arazi çalışmalarında toplanan yerel veriler ışığında saptanmıştır. Çalışma için belirlenen faktörler, litoloji, fay hatlarına uzaklık, yerçekimleri, eğim, baki, eğim şekli, bağlı topografik nemlilik, yağış (mm), akarsulara uzaklık, toprak, arazi kullanımı ve arazi örtüsü (AKAÖ)'dür. Bu faktörlere ait haritaların oluşturulması için çeşitli kaynaklardan elde edilen farklı veri tiplerinden yararlanılmıştır (Tablo 1). Çalışmadaki faktör haritalarının üretilmesinde ve görüntü analizlerinde birçok çalışmada olduğu gibi CBS yazılımlarından ArcGIS/ArcMap (Versiyon 10.2) paket programından faydalanılmıştır.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Veriler ve Veri Kaynakları

Veri türü	Veri kaynağı	Üretilen veri
1/25.000 Ölçekli Topografya Haritası	Harita Genel Komutanlığı	Temel harita verileri (yer şekilleri, akarsu, tepe, yerleşme vs.)
Gdem (Sayısal Yükseklik Modeli)	ERSDAC ve NASA	Eğim, Bakı, Eğim şekli, Bağlı topografik nemlilik
1/500.000 Ölçekli Jeoloji Haritası	Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA)	Litoloji
1/ 500.000 Ölçekli Diri Fay Haritası	Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA)	Fay hatlarına Uzaklık
Çanakkale Meteoroloji İstasyonu 1954-2013 yılları arasındaki yıllık toplam yağış verileri	Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü	Yağış
1/100.000 Ölçekli Toprak Haritası	Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü	Toprak
1/25.000 Ölçekli Ulusal Arazi Örtüsü Sınıflandırma Sistemi Haritası	Orman ve Su İşleri Bakanlığı	Arazi Kullanımı ve Arazi Örtüsü (AKAÖ)
1/500.000 Ölçekli Türkiye Heyelan Envanteri Haritası (Çanakkale Paftası)	Duman ve vd., 2006-b (MTA)	Gelibolu Yarımadası fosil heyelanlar lokasyon haritası

Bu çalışmada Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tabanlı uygulamaların karar verme sürecinde en sık kullanılan çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan Analitik Hiyeraşi Sistemi (AHS)'den yararlanılmıştır. Bu sistem sadeliği, kolay kullanılabilirliği ve anlaşılabilir bir metot olması nedeniyle çok kriterli karar verme yöntemleri arasında sıkça başvurulmuş bir yöntemdir (Dağdeviren ve Eren, 2001: 43; Özşahin, 2014: 171). Çalışmamızda AHS, SCB Associates Ltd tarafından geliştirilen AHP Template yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bunun için öncelikle çalışma amacı belirlenmiş (hedef) ve bu amaç doğrultusunda seçimi etkileyen kriterler ortaya konmuştur (Şekil 2). Daha sonra bu kriterler göz önüne alınarak alternatifler tespit edilmiş ve hiyerarşik bir yapı oluşturulmuştur (Dağdeviren ve Eren, 2001: 43; Scholl, 2005: 763; Toksarı, 2007: 173; Özşahin, 2014: 171). Sonra ilk aşamada tespit edilen kriterler ve alternatifler Saaty (1994: 26) tarafından ortaya konulan önem ölçeğine (Tablo 2) göre kıyaslanmış ve bu ölçek yardımıyla 1 ile 9 arasında derecelendirilmiştir. Bu derecelendirme etkili faktörlerde belirtildiği gibi literatürde geçen ölçütlere göre gerçekleştirilmiştir (Tablo 3).

Şekil 2: Üç aşamalı AHS modeli (Saaty ve Vargas, 2001: 3)

Tablo 2: Derecelendirme Önem Ölçeği (Saaty, 1986)

Önem Derecesi	Tanım
1	Eşit önem
3	Orta derecede önemli
5	Kuvvetli düzeyde önemli
7	Çok kuvvetli düzeyde önemli
9	Son derece önemli
2,4, 6, 8	İki faaliyet arasında kalan değerler

Karşılaştırmalı karar verme ve tercih matrisinin oluşturulması aşamasında ilk önce tespit edilen parametreler birbiriyle karşılaştırılmıştır. Bu kıyasta karşılaştırma yapılacak hiyerarşi düzeyinde n sayıda eleman bulunduğunda $n(n-1)/2$ adet karşılaştırma yapılmış ve her bir karşılaştırma matris şeklinde düzenlenmiştir (Byun, 2001: 290; Arslan, 2010: 458; Özşahin: 2014:172). Daha sonra ölçek katsayıları belirlenen kriterlerin ve alternatiflerin AHP Template programı kullanılarak yüzde önem ağırlıklarının tutarlılığı geçerli olacak şekilde (Saaty ve Vargas, 2001: 9; Kwiesielewicz ve Uden, 2004:714; Arslan, 2010: 459; Özşahin, 2014: 472) elde edilmiştir (Tablo 3). Tutarlılığın geçerliliği, tutarlılık indeksi ve oranı hesaplanarak kontrol edilmiştir. A matrisinin tutarlılık oranının hesaplanmasında $CR = CI / RI$ formülü kullanılmıştır (Shrestha ve vd., 2004: 187-188).

CR =Tutarlılık Oranı (Consistency Ratio)

CI = Tutarlılık İndeksi (Consistency Index), $CI = (\lambda_{max} - n) / (n-1)$

RI = Rastgele İndeks (Random Index)

Buna göre tutarlılık oranı (CR) genellikle % 10 veya daha küçükse matrisin tutarlı olduğu kabul edilmektedir (Wind ve Saaty, 1980: 646; Saaty ve ark., 2003: 174). Ayrıca en büyük öz değer matris boyutuna eşit ise ($\lambda_{max} = n$) karşılaştırma matrisi tutarlı olarak ifade edilir (Shrestha ve ark., 2004, s. 187; Arslan, 2010, s. 459, Özşahin, 2014: 2104).

Tablo 3: Çalışmada Değerlendirilen Kriter ve Alternatiflerin Ağırlık Değerleri İle AHS Tutarlılık oranları

Kriterler	Senbol	Ağırlık	Alternatifler	Ağırlık	AHS Tutarlılık Oranı
Litoloji	Li	0,276	Ayrılmamış Kuaterner (Alüvyon) / Kuaterner	0,017	5%
			Karasal kırıntılılar /Üst Miyosen	0,248	
			Neritik Kireçtaşı/Üst Miyosen	0,044	
			Karasal kırıntılılar /Orta-Üst Miyosen	0,204	
			Kırıntılılar ve karbonatlar / Orta-Üst Eosen	0,087	
			Neritik kireçtaşı / Orta Üst Eosen	0,046	
			Kırıntılar/ Üst Eosen	0,099	
			Kırıntılılar (yer yer karasal) /Alt-Orta Eosen	0,109	
			Kırıntılılar ve Karbonatlar/Üst Senoniyen	0,109	
			Ofiyolitik Melanj / Üst Kratese	0,037	
Fay Hatlarına Uzaklık (km)	F	0,034	0-10	0,480	2%
			10,01-20	0,262	
			20,01-30	0,155	
			30,01-40	0,103	
Yerşekilleri	Yrş	0,066	Dağ	0,193	10%
			Plato	0,088	
			Ova	0,060	
			Yamaç	0,659	
Eğim (drece)	E	0,162	< - 15	0,047	8%
			15 - 25	0,067	
			25 - 35	0,111	
			35 - 45	0,219	
			45 - >	0,555	
Bakı	B	0,046	Düz	0,029	6%
			Kuzey	0,070	
			Kuzeydoğu	0,026	
			Doğu	0,077	
			Güneydoğu	0,025	
			Güney	0,041	
			Güneybatı	0,284	
			Batı	0,284	
Eğim Şekli	EŞ	0,098	Kuzeybatı	0,163	9%
			İçbükey	0,714	
			Düz	0,090	
Bağıl Topoğrafik Nemlilik	BTN	0,034	Dışbükey	0,195	9%
			Kuru	0,090	
			Nemli	0,195	
Yağış (mm)	Y	0,066	Islak	0,714	8%
			<-625	0,042	
			625,01 - 679	0,051	
			679,01 - 733	0,064	
			733,01 - 787	0,110	
			787,01 - 841	0,212	
			841,01 - >	0,519	

Akarsulara Uzaklık (m)	A	0,024	<-50	0,555	8%
			50,01 -100	0,219	
			100,01 -150	0,111	
			150,01 -200	0,067	
			200,01 ->	0,047	
Toprak	T	0,034	Kahverengi Orman Toprakları	0,078	5%
			Yerleşim Yeri	0,022	
			Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları	0,078	
			Alüvyal Topraklar	0,027	
			Vertisöller	0,316	
			Su Yüzeyleri (Göl)	0,022	
			Kestane Renkli Topraklar	0,125	
			Kireçsiz Kahverengi Topraklar	0,125	
			Regosoller	0,034	
			Hidromorfik Topraklar	0,125	
			Kolüvyal Topraklar	0,027	
			Çıplak Kaya Yüzeyleri	0,022	
Arazi Kullanımı ve Arazi Örtüsü	AKAÖ	0,162	Bahçelik Alanlar	0,066	5%
			Çıplak Kaya Yüzeyler	0,151	
			Çalılık ve Fundalık Alanlar	0,097	
			Ekili - Dikili Tarım Alanları	0,376	
			Orman Alanları	0,039	
			Otlak Alanlar (Çayır ve Mera)	0,151	
			Su Yüzeyleri	0,027	
			Yerleşim Alanları	0,027	
			Zeytinlik Alanları	0,066	

Matris tutarlılığı sağlandıktan sonra elde edilen ağırlık değerleri vektör veri formatındaki alternatif etkenlerin haritalarına işlenmiştir. Daha sonra bu vektör haritalar Conversion Tools - To Raster - Polygon To Raster uygulaması ile 10x10 m çözünürlüğünde raster tabanlı grid haritalara dönüştürülmüştür. Raster formatındaki grid haritalar da Spatial Analyst Tools - Map Algebra - Raster Calculator uygulaması ile aşağıdaki formüle göre analiz edilmiş ve heyelan duyarlılık haritası elde edilmiştir.

$HDA = (Li \times 0,276) + (F \times 0,034) + (Yrş \times 0,066) + (E \times 0,162) + (B \times 0,046) + (Eş \times 0,098) + (BTN \times 0,034) + (Y \times 0,066) + (A \times 0,024) + (T \times 0,034) + (AKAÖ \times 0,162)$ Bu formülde; HDA (Heyelan Duyarlılık Analizi) hedef, Li (Litoloji), F (Fay hatlarına uzaklık), Yrş (Yerçekilleri), E (Eğim), B (Bakı), Eş (Eğim Şekli), BTN (Bağıl Topografik Nemlilik), Y (Yağış), A (Akarsulara Uzaklık), T (Toprak) ve AKAÖ (Arazi Kullanımı ve Arazi Örtüsü) ise kriterlerdir.

Çalışmada yapılan analiz sonucunda elde edilen haritalarının hepsi 10x10 m çözünürlüğünde raster tabanlı grid haritalar şeklinde üretilmiştir. Ayrıca analiz sonuçlarının derecelendirilmesi çok düşük, düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olmak üzere Jenk optimizasyon yöntemine göre beş seviyede gruplandırılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Heyelan Duyarlılık Analizinde Etkili Olan Faktörler

Heyelanı doğuran esas husus yerçekiminin varlığıdır (Öztürk, 2002; Ekinci, 2011). Bununla birlikte birtakım doğal ve beşeri faktörler heyelan oluşumunu hızlandırabilir. Bu bakımdan heyelanların oluşumunu etkileyen faktörlerin etkilerinin teker teker analiz edilerek ortaya konulması gerekir (Özşahin ve Kaymaz, 2013). Buna göre araştırma sahasında heyelan oluşumunu

etkileyen faktörler 11 başlık altında toplanmıştır. Bu faktörler litoloji, fay hatlarına uzaklık, yerçekilleri, eğim, baki, eğim şekli, bağlı topografik nemlilik, yağış, akarsulara uzaklık, toprak ve arazi kullanımı ve arazi örtüsüdür.

4.1.1. Litoloji

Heyelan oluşumuna neden olan en önemli faktörlerden birisi litolojik birimlerin özellikleridir. Litoloji, heyelan oluşumunda belirleyici özelliklerdendir (Dai vd., 2001: 384; Yalcin, 2008: 5, Özşahin, 2014). Her kayacın kendine has özellikleri, heyelan duyarlılığına etkisi değişmektedir. Yamaçları oluşturan kayaçların yapısal özellikleri, bu kayaçların diyaklazlarla derin bir şekilde parçalı olması zemin hareketlerini kolaylaştıran koşullar arasında yer alır (Erinç, 2012). Yamacı oluşturan malzemenin tanelerinin çapı, biçimi, dağılışı, diziliş yüzeylerinin kayganlık ve pürüzlülük derecesi, taneleri birleştiren çimentonun miktarı, cinsi ve çimentolanma derecesi, kayacın mekanik duraylılığına etki yapan en önemli litolojik yapı özelliklerindendir (Ekinci, 2011:104). Zeminde pekiştirme olayının oluşmadığı killi ve geçirimsiz birimler üzerinde su drene olamaz. Geçirimsizliği yüksek olan kum ve çakıl gibi zeminler içindeki su oldukça çabuk dışarı çıkmakta ve pekiştirme oldukça hızlı gelişmektedir. Kil minerallerinin hidrasyonu, suyu emmesi ve suya doygun hale gelmesi ile killi zeminlerin kohezyonu azalmaktadır. Bu bakımdan killi birimler kütle hareketleri için daha elverişli şartlar ortaya koymaktadır (Haliloğlu, 1997; Ekinci, 2005: 126). Litolojik birimlerin heyelan oluşumuna etkisi, Çan vd., (2013) tarafından Türkiye’de kayaç ve istif içeriğinin heyelan oluşumuna karşı gösterdiği tepkiye göre oluşturulan kriterler dikkate alınarak belirlenmiştir. Buna göre heyelan oluşumuna en fazla duyarlı litoloji grupları ayrılmamış karasal kırıntılılar (Üst Miyosen-Pliyosen, Fotoğraf 1), karasal kırıntılılar (Üst Miyosen/Orta-Üst Miyosen/ Orta Miyosen), karasal kireçtaşı (Orta-Üst Miyosen), kırıntılılar (Oligosen-Alt Miyosen/Üst Eosen), kırıntılılar ve karbonatlar (Orta-Üst Eosen)’dır (Tablo 3).

Fotoğraf 1: Gelibolu’nun 5 Km Kuzeydoğusunda Orta ve Üst Miyosen Yaşlı Kumtaşı ve Kiltaşından Oluşan Kırıntılar Üzerinde Meydana Gelen Blok Halindeki Fosil Heyelanlar

4.1.2. Fay Hatlarına Uzaklık (m)

Fay hatlarından uzaklık, heyelan oluşumunda etkili bir faktördür (Gökçeoğlu ve Aksoy, 1996: 160; Çevik ve Topal, 2003: 954; Lee, 2005: 1481, Özşahin, 2014). Zira fay hatları yeryüzünün zayıf bölgelerinden olup, bu özelliklerinden dolayı zemin hareketleri için elverişli

koşullar sağlarlar (Ekinci, 2011:121). Deprem sırasında oluşan sismik yatay ve düşey kuvvetler yamaçların stabilitesini bozarak heyelanların meydana gelmesine neden olurlar. (Arioğlu vd., 2000; Dai vd., 2005; Lee ve Evangelista, 2006; Lee vd., 2008; Mankelow ve Murphy, 1998, Değerliyurt, 2014). Türkiye'deki heyelanların yarıdan fazlası aktif faylar çevresinde 60 km genişliğindeki kuşaklar içerisinde gözlenmektedir (Çan vd., 2013: 4). Araştırma sahasının 2 km kuzeyinden Kuzey Anadolu Fayı (Ganos Fayı) geçmektedir. Bunun yanında Gelibolu Yarımada'sı içinde küçük ölçekli yerel faylarda mevcuttur. Fay hatlarının heyelan oluşumuna etkisi, Çan vd. (2013) tarafından Türkiye için yapılan ayırım dikkate alınarak tespit edilmiştir (Tablo 3).

4.1.3. Yerçekilleri

Jeomorfolojik özellikler heyelanların oluşumu üzerinde önemli bir etkisi vardır (Guzzetti vd., 1999:192, Duman vd., 2006a: 246). Bu bakımdan çeşitli jeomorfolojik birimlerin bulunduğu araştırma sahasında, heyelanlar daha çok şevler (yamaçlar) üzerinde oluşmaktadır.

4.1.4. Eğim

Herhangi bir kütlenin hareketine neden olan temel husus yerçekimidir. Yerçekimini hızlandıran en önemli etken ise topografya'nın eğim şartlarıdır. Topografya'nın eğimi heyelan oluşumunu denetleyen ve kontrol eden ana parametrelerden birisidir (Lee ve Min, 2001: 1100; Conoscenti vd., 2008: 333; Yalcin, 2008: 5; Ekinci, 2011). Bu açıdan eğim değerlerinin fazla olması heyelan üzerinde belirleyici rol oynar (Gökçeoğlu ve Ercanoğlu, 2001; Ekinci, 2011: 95-97). Zira heyelanlar eğimli topografya yüzeyleri üzerinde meydana geldiği bilinmektedir. Çalışmada eğimin heyelan oluşumuna etkisi Bijukchhen vd. (2013: 2732) ile Kayastha vd. (2013: 789) tarafından belirlenen eğim sınıflandırma sistemine göre değerlendirilmiştir. Buna göre Gelibolu Yarımada'sında eğim değerleri arttıkça heyelan duyarlılığı da artmaktadır (Tablo 3).

4.1.5. Bakı

Bakı; heyelanların oluşumunu kontrol eden faktörlerden topografya yüzeyinin güneşlenme süresini, rüzgâr etkisini, sıcaklık ve yağış değerlerini etkilemektedir. Bakı durumu yamaç yöneliminin heyelan üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir (Dai vd., 2001; Çevik ve Topal, 2003; Lee vd., 2004; Yalçın, 2008; Akıncı vd., 2010; Ekinci, 2011, Özşah ve Kıvanç, 2013). Bu bakımdan, heyelan duyarlılık haritalarının hazırlanmasında bakı durumu da etkili bir faktördür (Nagarajan vd., 2000: 280; Bhatt vd., 2013: 18; Kayastha vd., 2013: 789). Araştırma sahasında bakı faktörünün heyelan oluşumuna olan etkisi yağış yönüyle değerlendirilmiştir. Denize dönük ve denizel rüzgârlara açık olan sahalar daha çok yağış aldığı bilinmektedir. Buna göre araştırma sahasında batı, kuzeybatı ve güneybatıya bakan sahaların heyelan duyarlılığı daha fazladır (Tablo 3).

4.1.6. Eğim Şekli

Doğal koşullar göz önüne alındığında yamaçlar; düz, içbükey ve dışbükey yamaçlardan meydana gelmektedir. Yamaçların bu eğrilik durumu da heyelan üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Topografyanın eğim şekli heyelanların ortaya çıkmasında etkili rol oynamaktadır (Lee ve Min, 2001: 1101; Nefeslioglu vd., 2008: 409; Vahidnia vd., 2009: 178; Kayastha vd., 2013: 789). Yamaçların içbükey ve dışbükey olma özelliği mikroklimatik şartları, suyun akış yönünü, toprak ve bitki örtüsü özelliklerini etkilemektedir. Özellikle yamaçların içbükey ve dışbükey olma özellikleri, drenaj sahasını belirlemektedir. Suyun drenaj sahasının fiziksel karakteri de akışın hızlanmasını veya yavaşlamasını kontrol ederek heyelan davranışını etkilemektedir (Akıncı vd., 2010). Ayrıca dışbükey yamaçların eğimi, içbükey yamaçların eğiminden daha fazladır. Bu nedenle suyun hızlı hareketi nedeniyle dışbükey yamaçlarda toprak nemi göreceli olarak düşüktür (Mater, 2004: 45). CBS yazılımı ile yapılan analizlerde pozitif değerler dışbükey yer şekillerini, negatif değerler

içbükey yer şekillerini ve sifıra yakın değerler ise düz alanları göstermektedir (Zeverbergen ve Thorne, 1987: 49; Moore vd., 1991: 8; Tağıl, 2006: 7; Özşahin, 2014: 175). Yamaçların düz, içbükey ve dışbükey özellikleri belirlenirken “plan eğrilik derecesi” kullanılmıştır. Sonucun sınıflandırılması sırasında - + 0,1 kritik değer olarak alınmıştır (Tağıl, 2006: 6).

4.1.7. Bağlı Topografik Nemlilik

Topografyadaki nemlilik indeksi de heyelan oluşumunu etkilemektedir (Conoscenti vd., 2008: 333; Nefeslioglu vd., 2008: 409; Özşahin, 2014). Yüzeysel akışa bağlı olarak topografyanın ne kadar ıslak olduğunu gösteren bağlı topografik nemlilik indeksi, arazinin kuru, nemli ve ıslak olup olmadığı hakkında bilgi verir (Tağıl, 2006: 6). Bilindiği üzere arazinin ıslaklık derecesi arttığı yamaçlarda, diğer koşullarda elverişliyse, heyelan oluşumu daha kolaydır. Araştırma sahasında bağlı topografik nemlilik akış yönü ve akış yoğunluğu değerleri kullanılarak, “ $\text{Log}([(FA)+1] / ([E]+1))$ ” formülüne göre hesaplanmıştır. Bu formülde akış yoğunluğu (FA) belirli bir hücreden ne kadar su kütesinin aktığını, eğim (E) ise suyun ne kadar hızlı aktığını belirtmektedir (Grayson vd., 1992: 2663). Yüksek pozitif değerler daha nemli, düşük negatif değerler ise daha kuru olan yerleri göstermektedir.

4.1.8. Yağış (mm)

Yıllık ortalama yağış, heyelan tehlike analizi için önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Kayastha vd. 2013: 790). Yağış fazlalığı ve karların hızlı erimesi sonucu oluşan suyun bir kısmı zemini oluşturan toprak ve ana kayanın içine sızar. Zemine sızan sular yamaç kütesinin ağırlığını arttırarak yamaç stabilitesini bozar ve heyelana neden olur. Suyu doymun (satüre) haldeki yamaçlarda yamaç unsurlarını bir arada tutan bağ direnci (kohezyon) zayıflar veya tamamen ortadan kalkarak kütle akıcı hale geçer (Hoşgören, 1992: 23). Yağış sonucu zemin suya doymun hale gelir ve yeraltı suyu seviyesi yükselir. Yağış sonucu zemine sızan sular özellikle killi ve marnlı tabakaları kaygan hale getirerek sürtünmeyi azaltır ve tabakaların üzerinde yer alan yamaçların kaymasına neden olur. Ülkemizde ilkbahar mevsiminde yağışların ve kar erimelerinin fazla olması heyelanların bu mevsimde daha çok meydana gelmesine neden olmuştur. Araştırma sahası yağış haritası, 5 metre yükseltide yer alan Çanakkale Meteoroloji İstasyonu’na ait yağış değerlerinin Schreiber (1904) tarafından önerilen her 100 metrelik yükselti artışına karşılık yağışın 54 mm artması esasına dayanan formül (Ardel, 1969; Dönmez, 1990) kullanılarak oluşturulmuştur.

4.1.9. Akarsulara Uzaklık (m)

Akarsulara uzaklık yamaçlardaki materyalin doymunluk derecesini ve yamacın durağanlığını kontrol eden önemli bir faktördür (Van Westen vd., 2003: 408; Çevik ve Topal, 2003: 954; Yalcin, 2008: 6; Kayastha vd., 2013:790). Su, denge açısını küçültürerek ağırlığı arttırır, buna karşı sürtünmeyi azaltarak hareketi kolaylaştırır (Erinç, 2012: 299; Ekinci, 2005). Suların bu etkisi yağış ve akarsular tarafından olabilmektedir. Akarsular, üzerinde aktığı araziye aşındırırken suyun en çok ve en hızlı çarptığı bölgelerdeki yamaçların dengesi bozulur. Akarsu vadilerinde meydana gelen aşınma, yamaç erozyonu ve zemin nemliliği sonucu yamaç dengesi ve stabilitesi bozulur. Akarsu aşındırması sonucu yamaç dengesinin bozulması, heyelan oluşumunu arttırır (Gökçeoğlu ve Aksoy, 1996; Dai vd., 2001; Çevik ve Topal, 2003; Yalçın, 2007; 2008; Reis vd., 2009; Akıncı vd., 2010). Bu faktörün etkisini belirlemek için Yalçın (2008: 6) ve Özşahin (2014: 176) tarafından belirlenen akarsulara uzaklık değerleri ölçü alınarak akarsulara uzaklık zonları oluşturulmuştur (Tablo 3).

4.1.10. Toprak

Toprağın tekstür özellikleri heyelan oluşumunu etkileyen önemli bir faktördür. Toprağın tane büyüklüğü, dizilişi ve türü heyelan oluşumunda etkin rol oynamaktadır (Gökçeoğlu ve Aksoy,

1996: 152; Nagarajan vd., 2000: 278; Lee ve Min, 2001: 1103; Ekinci, 2011: 112, Özşahin, 2014: 176). Toprak tekstürü yüzey sularının sızma ve geçirimsizlik kapasitesini etkiler. Sızma, çakıllı ve kumlu gibi iri taneli topraklarda fazla, orta ve ince tekstürlü, killi, siltli ve balçıklı topraklarda ise daha azdır. Sızma kapasitesi düşük topraklar heyelan oluşumuna karşı duyarlılık gösterirler (Ekinci, 2011:124). Alüvyal topraklar kumlu ve çakıllı olduklarından sızma kapasitesi fazladır. Bu topraklar yakın bir geçmişte oluştuklarından (Efe, 2010) ve inceleme alanında daha çok vadi tabanlarında yer aldıklarından heyelan duyarlılıkları çok düşüktür. Vertisöller ise zengin kil içeriğine sahip oldukları (Efe, 2010) için sızma kapasitesi düşüktür ve heyelan duyarlılıkları çok yüksektir. Araştırma sahasında bulunan toprakların heyelan duyarlılık değerleri Kitutu vd. (2009: 614) tarafından belirtilen toprak tekstür sınıflarına göre atanmıştır (Tablo 3).

4.1.11. Arazi Kullanımı ve Arazi Örtüsü (AKAÖ)

Arazi kullanımı ve arazi örtüsü (AKAÖ) özellikleri heyelan oluşumunda çok önemli bir faktördür (Van Westen vd. 2003: 408; Çevik ve Topal, 2003: 953; Komac, 2006: 23; Kayastha vd., 2013: 798). Arazi örtüsünün yoğun bir şekilde orman olduğu sahalar, tarım ve yerleşim alanlarına oranla heyelanlardan daha az etkilenmektedir (Dağ ve Bulut, 2012). Zemin örtüsünün önemli bir unsuru olan bitki örtüsünün kapallılık durumu ve beşeri faaliyetler sonucu zemin örtüsünde meydana gelen değişiklikler heyelan duyarlılığını etkilemektedir. Bitki örtüsü kılcallık ve kapillarite ile zemindeki suyu kökleriyle alıp buharlaştırdığı, bu şekilde sızan suyun bir kısmını geri aldığı ve kökleri vasıtasıyla toprağı tuttuğu için kütle hareketlerini azaltıcı bir etki yapmaktadır (Hoşgören, 2004). Odunsu bitkilerin ek yükler oluşturma ve ayrışmaya katkı sağlama gibi olumsuz yanlarının olduğu ileri sürülmekte ise de yamaç stabilitesinde olumlu yönlerinin daha fazla olduğu araştırmalarla ortaya konulmuştur (Erdaş, 1991, Ekinci, 2005). Bu bakımdan bitki örtüsünün gelişmediği, az geliştiği veya tahrip edildiği alanlar heyelan duyarlılığı daha fazladır. Bitki örtüsünden yoksun eğimli yamaçlar, tarım arazileri ve yerleşim alanları, orman sahalarına göre heyelan duyarlılığı daha yüksektir. Orman alanlarında heyelan tehlikesi, tarım alanlarına veya orman alanlarının tahribata uğrağı yerlere göre daha azdır (Bhatt vd., 2013: 18). Buna göre araştırma sahasına ait arazi kullanımı ve arazi örtüsü haritasında gür bitki örtüsünü oluşturan orman alanları düşük duyarlı, boş araziler ve tarım alanları yüksek duyarlı olarak değerlendirilmiştir (Tablo 3).

4.2. Heyelan Duyarlılık Analizi

CBS'ye dayalı AHS yönteminin uygulandığı bu çalışmada Gelibolu Yarımadası'nda heyelan riski taşıyan başlıca alanlar tespit edilmiştir. Çalışmada Gelibolu Yarımadası'nın % 25,3 'ü orta heyelan tehlikesi altında olduğu tespit edilmiştir (Tablo 4, Şekil 3). Bu sahalar daha çok eğim değerlerinin kısmen yüksek olduğu plato sahaları, tepelik alanlar ve akarsu vadi yamaçları üzerinde yayılış göstermektedir (Şekil 4). Heyelan tehlikesinin yüksek ve çok yüksek olduğu alanlar ise sırasıyla % 15,6 ve % 13 oranındadır (Tablo 4, Şekil 4). Eğim değerlerinin yüksek olduğu bu araziler tepe ve yamaçlardan oluşan sahalardır. Heyelan tehlikesinin düşük ve çok düşük olduğu alanlar ise sırasıyla % 30,8 ve % 15,3 oranındadır (Tablo 4). Bu sahalar, eğim değerlerinin azaldığı ova ve vadi tabanlarından oluşmaktadır (Şekil 4).

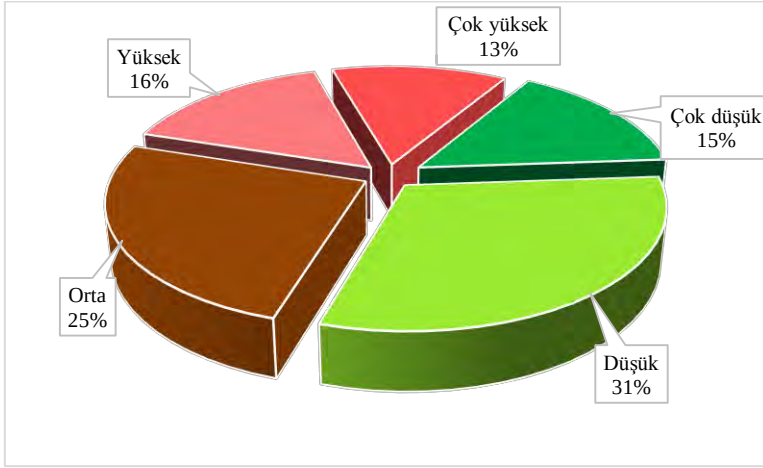
Heyelan duyarlılığı çok yüksek alanlar; daha çok eğim ve yağış değerlerinin yüksek, vertisöl topraklarının ve kiltaşlarının hakim olduğu ve bitki örtüsünün zayıf olduğu sahalarda yoğunlaştığı görülmüştür.

Heyelan duyarlılık haritasına göre, çok yüksek duyarlı alanlar kuzeydoğuda Gelibolu, Güneyli, Bolayır ve Demirtepe yerleşmeleri ile Çanakkale Boğazı arasında; orta kesimlerde Sütluce, Cumali, Pazarlı, Ilgadere ve Burgaz'da; güneybatıda ise Eceabat doğusunda,

Seddülbahir'in kuzeybatısında ve Şehitler Sırtı'nda görülmektedir (Şekil 4). Bu sahalarda heyelan oluşumunu engelleyecek gerekli tedbirler alınmalıdır.

Tablo 4: Heyelan Duyarlılık Sınıflarının ve Değerlerinin Alansal Dağılışı

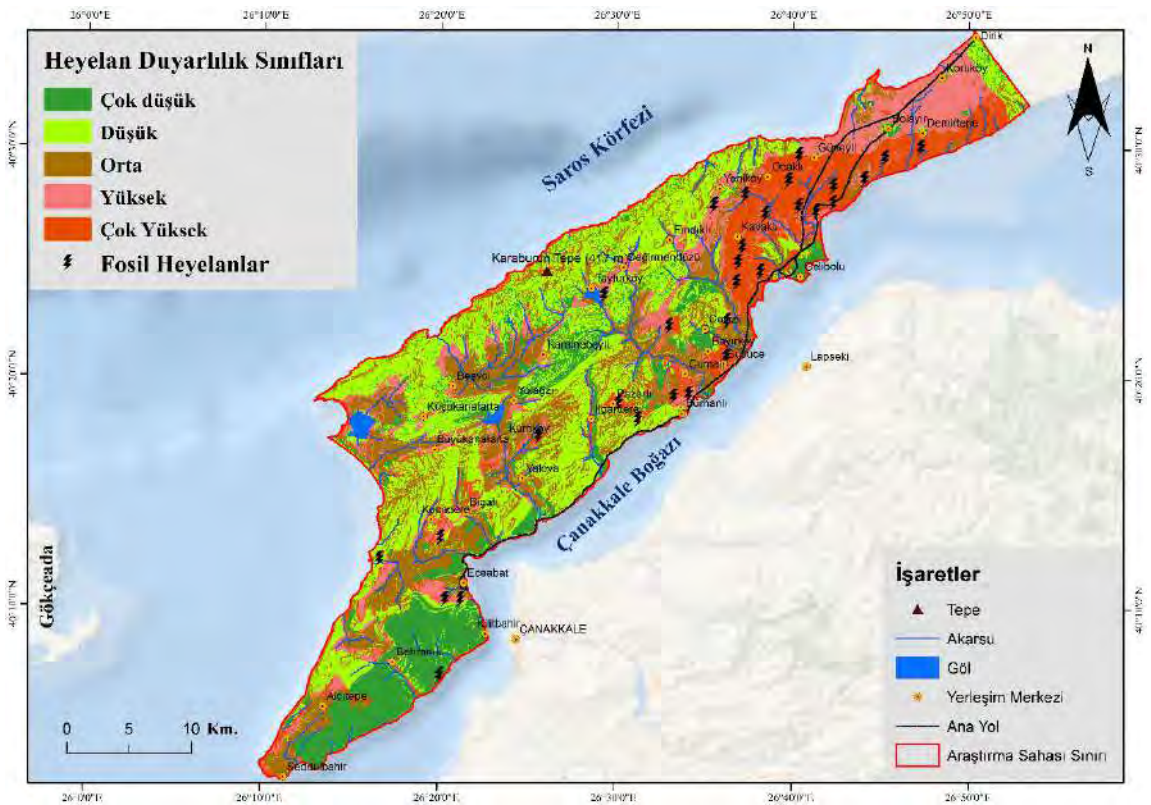
Heyelan duyarlılık Sınıfı	Heyelan Duyarlılık Değeri	Alan	
		Km ²	Yüzde (%)
Çok düşük	< - 0,80	143,5	15,3
Düşük	0,80-0,105	289,5	30,8
Orta	0,105-0,130	238,0	25,3
Yüksek	0,130 - 0,155	147,0	15,6
Çok yüksek	0,155 - >	122,3	13,0
Toplam		940,3	100,0

Şekil 3: Araştırma Sahasının Heyelan Duyarlılık Oranları

Fotoğraf 2: Bolayır Güneyinde Orta - Üst Miyosen Yaşlı Kumtaşı ve Kilaşlarından Oluşan Kırıntılar Üzerinde Meydana Gelen Kütle Halindeki Heyelanlar

Heyelana duyarlı alanlar nüfus bakımından daha yoğun olan Gelibolu, Bolayır ve Koruköy yerleşmeleri arasında kalan sahalardır (Şekil 4). Bu alanlar, nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bir bölgedir. Ayrıca Çanakkale - Edirne - İstanbul otoyolu heyelan duyarlılığı yüksek olan sahalardan geçmektedir. Gelibolu Yarımadası'nda nüfus yoğunluğunun güneybatıdan kuzeydoğuya doğru heyelan duyarlılığına paralel olarak artması, heyelanların insan üzerindeki riskini arttırmaktadır.

5. Sonuç ve Tartışma

Gelibolu Yarımadası'nda CBS'ye dayalı AHS yönteminin uygulandığı bu heyelan duyarlılık çalışmasında; litoloji, fay hatlarına uzaklık (m), yerşekilleri, eğim (derece), bakı, eğim şekli, bağlı topografik nemlilik, yağış (mm), akarsulara uzaklık (m), toprak, arazi kullanımı ve arazi örtüsü (AKAÖ) olmak üzere 11 faktörün farklı derecelerde etkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu faktörlerden litoloji, eğim ve arazi kullanımı ve arazi örtüsü özelliklerinin daha baskın bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Analiz sonuçları değerlendirildiğinde Gelibolu Yarımadası'nda heyelan oluşumunu etkileyen en belirgin faktörler eğim, litoloji, arazi kullanımı ve arazi örtüsüdür. Zira Gökçeoğlu ve Ercanoğlu (2001) Heyelan duyarlılık haritalarının hazırlanmasında kullanılan parametrelere ilişkin yaptıkları çalışmada bu üç parametrenin 21 heyelan duyarlılık çalışmasında kullanıldığı ve önemli olduğunu açıklamıştır. Özşahin (2014) Tekirdağ ilinde yaptığı heyelan duyarlılık çalışmasında eğim, litoloji ve arazi kullanımı, Gökçeoğlu ve Aksoy (1996) Mengen'de yaptıkları heyelan duyarlılık çalışmasında litoloji ve eğim, Çevik ve Topal (2003) ise Hendek'te yaptıkları heyelan duyarlılık çalışmasında litolojinin önemli olduğunu açıklamışlardır. Bununla birlikte yerel ölçekte hazırlanacak heyelan duyarlılık haritalarının oluşturulmasında kullanılacak parametrelerin ve

ağırlık değerlerinin belirlenmesinde sağlıklı ve ortak bir veri tabanı oluşturulması gerektiği düşünülmektedir.

Araştırma sahasında heyelanlar özellikle Orta ve Üst Miyosen yaşlı kumtaşı ve kiltaşından oluşan kırıntılar üzerinde daha fazla meydana geldiği görülmüştür. Akarsu yatak eğimlerinin azaldığı yerlerde ve taşkın yataklarında görülen Kuaterner yaşlı alüvyonlarda ve Orta - Üst Eosen yaşlı netritik kireçtaşlarında heyelan duyarlılığı daha az olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca eğim ve yağış değerlerinin arttığı güneybatıya bakan yamaçlarda heyelan duyarlılığının daha fazla olduğu görülmüştür. Yapılan arazi çalışmalarında sahada yaşanmış heyelanlar (fosil heyelanlar) blok halindeki çökmeler şeklinde meydana geldiği tespit edilmiştir (Fotoğraf 2).

Çalışmada vertisöl topraklarının bulunduğu sahaların heyelan duyarlılığı daha yüksek olduğu görülmüştür. Zira vertisoller, bünyelerinde bol miktarda kil bulunduğu ve C horizonu çoğunlukla killi malzemeden oluştuğu bildirilmiştir (Efe, 2010: 190; Atalay, 2011: 422). Eğim değerlerinin az ve sızma kapasitesinin yüksek olduğu Kuaterner yaşlı alüvyonlar, daha çok vadi tabanlarında heyelan yer almaktadır. Alüvyonların bulunduğu sahalar, düşük duyarlılık gösterdiği görülmüştür. Zira akarsuların yatak eğimlerinin azaldığı yerlerde ve taşkın yataklarında görülen alüvyal toprakların tekstür özelliği balçıklı kum ve çakıl (Atalay, 2011:274) olduğu bildirilmiştir.

Çalışmada heyelan duyarlılığı yüksek sahalar göz önüne alındığında, bu doğa olayı can ve mal kayıplarına neden olmadan gerekli önlemler alınmalıdır. Heyelan riski altında bulunan Ocaklı, Kavaklı, Cumali, Sütluce, Demirtepe ve Dumanlı köylerinin yeri değiştirilmeli veya bu yerleşmelerde heyelana karşı gerekli tedbirler alınmalıdır. Heyelan duyarlılığı yüksek olan sahalar imara açılmamalı ya da heyelan riski dikkate alınarak yapılar inşa edilmelidir. Sahadan geçen Çanakkale - Edirne - İstanbul karayolunda heyelan risklerine karşı gerekli tedbirler alınmalıdır. Aksi takdirde afet gerçekleşikten sonra önlem almanın kaybedilenleri geri getirmeyecektir.

Heyelan duyarlılık haritaları şehir ve ulaşım gelişimi ve planlamalarında önemli sosyal ve ekonomik faydalar sağlamaktadır. Duman ve vd., (2006a) bu haritaların yer seçimi ve planlama süreçlerinde karar vericilere yardımcı olacağını belirtmiştir. Zira hazırlanan heyelan haritasının uygun yaklaşımlar ile kullanılması durumunda Gelibolu Yarımadası'nda heyelan risk yönetimi, yerleşim ve ulaşım planlamaları ve zarar azaltma çalışmalarında önemli bir işlevi olacağı düşünülmektedir. Elde edilen heyelan duyarlılık haritası özellikle ilçe bazında yapılacak planlamalarda kullanılabilir. Kayastha vd., (2013) bu çalışmaların özellikle afet yönetim planlamalarında kullanılabileceğini ve risk haritalarının hazırlanmasında birçok fayda sağladığını açıklamıştır. Klimes ve Escobar (2010) heyelan duyarlılık haritalarının arazi kullanım planlamalarında bir rehber olacağını belirtmiştir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar Duman vd., (2006-b) tarafından MTA için yapılan 1/500.000 ölçekli Türkiye Heyelan Envanteri Haritası (Çanakkale Paftası)'ndaki bulgularla uyumaktadır (Şekil 4). Ayrıca elde edilen sonuç, benzer şekilde Tekirdağ (Özşahin, 2014), Hatay (Değerliurt, 2014), Samsun (Akıncı vd., 2011), Trabzon (Filiz ve Avcı, 2013), Hatay (Özşahin, 2013b), Bolu (Kumtepe ve ark., 2009) ve Sinop (Özdemir, 2005), örneklerinde yapılan çalışma sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine (2014) göre, toplamda 54 002 kişinin yaşadığı (ADNKS, 2015) Gelibolu Yarımadası, 2023 yılında bitecek olan Çanakkale Boğaz Köprüsünün etkisiyle bir cazibe merkezi haline geleceği düşünülmektedir. Yakın gelecekte nüfus ve sosyo-ekonomik faaliyetlerde büyük bir artış beklenen araştırma sahasında heyelan afeti hakkında daha kapsamlı çalışmaların ve planlamaların yapılması gerektiği düşünülmektedir.

CBS temelli AHS yönteminin uygulandığı bu heyelan duyarlılık çalışmasının, sağlıklı ve kullanılabilir sonuçlar verdiği görülmüş ve arazi çalışmalarıyla doğrulanmıştır. Arazi

çalışmalarımızda Yeniköy, Güneyli ve Kavaklı'da önceki yıllarda heyelanların olduğu belirlenmiş olması ve elde edilen sonuçların Duman vd., (2006b) Çanakkale Paftasındaki sonuçlarla uyuşması, CBS tabanlı AHS yönteminin ve kullanılan faktörlerin doğru sonuçlar verdiğini ispat etmektedir. Süzen ve Doyuran (2004), Komac (2006) ile Yalcin ve Bulut (2007) CBS teknikleriyle gerçekleştirilen çalışmaların doğru ve uygulanabilir sonuçlar verdiğini ve yer seçiminde kullanılabileceğini bildirmişlerdir. Yalcin (2008) AHS yönteminin diğer bazı yöntemlere göre çok daha gerçekçi sonuçlar verdiğini ileri sürmüştür. Vahidnia ve ark. (2009) AHS'nin farklı yöntemlerle korelasyonu sonucunda doğru ve kullanılabılır veriler üretildiğini açıklamıştır. Bhatt vd., (2013) CBS temelli AHS ile hazırlanan heyelan duyarlılık haritalarının tamamen kullanılabileceği vurgulamıştır. Özşahin (2014) heyelan duyarlılık çalışmalarında CBS temelli AHS yönteminin sağlıklı ve kullanılabılır sonuçlar verdiğini belirtmiştir.

Bu sonuçlara göre heyelan duyarlılık çalışmalarında şu öneriler getirilebilir:

1. Gelecekte yapılacak heyelan duyarlılık çalışmalarının başarılı olabilmesi için veri katmanlarına ilişkin ortak veri standardı sağlanmalıdır.
2. Bu çalışmaların heyelan riski taşıyan daha küçük yöreler bazında ve büyük ölçekte yapılması gerektiği düşünülmektedir.
3. Bu çalışmanın ülkemizdeki heyelan bölgeleri için emsal teşkil etmesi bakımından bu ve buna benzer çalışmalar yol gösterici nitelikte olacaktır.
4. Bu tür çalışmaların diğer doğal afetler için de yapılması gerektiği düşünülmektedir.
5. Elde edilen verilerin web ortamında kullanıcılara aktararak sorgulanabilir bir düzeyde veri tabanı oluşturulması, bu çalışmaların bir sonraki aşaması olabilir.

KAYNAKÇA

- AKINCI, H., DOĞAN, S., KILIÇOĞLU, C., KEÇECİ, S. B. (2010). Samsun il merkezinin heyelan duyarlılık haritasının üretilmesi. *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*. 2 (3): 13-27.
- AKINCI, H., DOĞAN, S., KILIÇOĞLU, C. ve TEMİZ, M. S. (2011). Production of landslide susceptibility map of Samsun (Turkey) City Center by using frequency ratio method. *International Journal of the Physical Sciences*, 6 (5), 1015-1025.
- ALPARSLAN E., YÜCE H., ERKAN B., İNAN S., ERGİNTAV S., SAATÇILAR R. (2006). "Büyük Çekmece ve Küçük Çekmece Gölleri Arasındaki Bölgede Heyelan Duyarlılığının Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Çok Kıstaslı Analizi", 4. Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri, 13-16 Eylül 2006, Fatih Üniversitesi, İstanbul
- ANBALAGAN, R. (1992). Landslide hazard evaluation and zonation mapping in mountainous terrain, *Engineering Geology*, 32, 269-277
- ARDEL, A., KURTER, A., DÖNMEZ, Y. (1969). *Klimatoloji Tatbikatı*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul: Taş Matbaası
- ARIOĞLU, E., ARIOĞLU, N., YILMAZ, A. O., GİRGİN, C. (2000). *Deprem ve Kurtarma İlkeleri*, İstanbul: Evrim Yayınevi
- ARSLAN, E. T. (2010). Analitik hiyerarşi süreci yöntemiyle strateji seçimi: Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 455-477.

- ATALAY, İ. (2011). *Toprak Oluşumu, Sınıflandırması ve Coğrafyası*. 5. Baskı, İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- BHATT, B. P., AWASTHI, K. D., HEYOJOO, B. P., SİLWAL, T. ve KAFLE, G. (2013). Using Geographic Information System and Analytical Hierarchy Process in landslide hazard zonation. *Applied Ecology and Environmental Sciences*, 1 (2), 14-22.
- BİJUKCHHEN, S. M., KAYASTHA, P. ve DHİTAL, M. R. (2013). A comparative evaluation of heuristic and bivariate statistical modelling for landslide susceptibility mappings in Ghurmi-Dhad Khola, east Nepal. *Arab J Geosci*, 6 (8), 2727-2743.
- BULUT İ., GİRGİN M., GÖK Y. (2000) "Kalecik Heyelanı - Karhova", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 3, 47-60.
- BYUN, D. H. (2001). The AHS approach for selecting an automobile purchase model. *Information & Management*, 38, 289-297.
- CONOSCENTI, C., Dİ MAGGIO, C. ve ROTİGLIANO, E. (2008). GIS analysis to assess landslide susceptibility in a fluvial basin of NW Sicily (Italy). *Geomorphology*, 94, 325-339.
- CRED, C. (2010). *Disaster Data: A Balanced Perspective*, *Cred Crunch*, Issue No: 21, <http://reliefweb.int/report/world/cred-crunch-newsletter-aug-2010-disaster-data-balancedperspective>, (ET: 31.01.2013).
- ÇAN, T., DUMAN, T. Y., OLGUN, Ş., ÇÖREKÇİOĞLU, Ş., KARAKAYA GÜLMEZ, F., ELMACI, H., HAMZAÇEBİ, S. ve EMRE, Ö. (2013). Türkiye Heyelan Veri Tabanı, TMMOB Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi, 11-13 Kasım 2013, Ankara
- ÇEVİK, E. ve TOPAL, T. (2003). GIS-based landslide susceptibility mapping for a problematic segment of the natural gas pipeline, Hendek (Turkey). *Environmental Geology*, 44, 949-962.
- DAĞDEVİREN, M. ve EREN, T. (2001). Tedarikçi firma seçiminde analitik hiyerarşi prosesi ve 0-1 hedef programlama yöntemlerinin kullanılması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 41-52.
- DAI, F. C., LEE, C. F., Li, J. ve XU, Z. W. (2001). Assessment of landslide susceptibility on the natural terrain of Lantau Island, Hong Kong. *Environmental Geology*, 43 (3), 381-391.
- DARKOT, B., TUNCEL, M. (1981), *Marmara Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No: 118, İstanbul.
- DEĞERLİYURT M. İskenderun-Arsuz İlçelerinin (Hatay) CBS Tabanlı Zemin Hareketleri Duyarlılık Analizi. *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Volume 9/5 Spring 2014, www.turkishstudies.net, Doi Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6765>, p. 655-678
- DÖNMEZ, Y. (1990). *Trakya'nın Bitki Coğrafyası*. Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3601, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 51, İstanbul
- DUMAN, T. Y., CAN, T., GOKCEOGLU, C., NEFESLİOĞLU, H. A. ve SONMEZ, H. (2006a). Application of logistic regression for landslide susceptibility zoning of Cekmece Area, Istanbul, Turkey. *Environmental Geology*, 51, 241-256

- DUMAN, T. Y., NEFESLİOĞLU, H.A., ÇAN, T., ATEŞ, Ş., DURMAZ, S., OLGUN, Ş., HAMZAÇEBİ S. ve KEÇER, M. (2006b). *Türkiye Heyelan Envanteri Haritası, 1:500.000 ölçekli İstanbul Paftası*. Ankara: MTA Özel Yayınlar Serisi-6.
- EFE, R. (2010). *Biyocoğrafya*. 2. Basım, Bursa: MKM Yayıncılık.
- EKİNCİ, D. (2005). Karadeniz Ereğlisi'nin zemin hareketleri duyarlılık sahalarının sınıflandırılması ve yüksek riskli yerleşmelerin zemin stabilite analizi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 13, 121-137.
- EKİNCİ, D. (2011). *Zonguldak-Hisarönü Arasındaki Karadeniz Akçılama Havzasının Kütle Hareketleri Duyarlılık Analizi*. İstanbul: Titiz Yayınları
- ERDAŞ, O. (1991). "Bitki Örtüsü ve Özellikle Bitki Kökleri ile Zemin Biyolojisi Arasındaki İlişkilerin Heyelanların Önlenmesi ve Mühendislik Biyolojisi Açısından İncelenmesi", *Türkiye 1. Heyelan Sempozyumu Kitabı*: 109-117, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayını, Trabzon.
- ERİNÇ, S. (2012). *Jeomorfoloji-I*, İstanbul: Der Yayınları,
- EROL, O. (1992). Çanakkale Yöresinin Jeomorfolojik ve Neotektonik Evrimi, *Türkiye Petrol Jeologları Derneği Bülteni*, Cilt 4/1 147 -165
- FİLİZ, M. ve AVCI, H. (2013). Trabzon ilinde meydana gelen heyelanlar ve heyelanların bölgeye etkileri. *SDUInternational Technologic Science*, 5 (3), 3138.
- GÖKÇEOĞLU, C. ve AKSOY, H. (1996). Landslide susceptibility mapping of the slopes in the residual soils of the Mengen region (Turkey) by deterministic stability analyses and image processing techniques. *Engineering Geology*, 44, 147–161.
- GÖKÇEOĞLU, C. ve ERCANOĞLU, M. (2001). Heyelan duyarlılık haritalarının hazırlanmasında kullanılan parametrelere ilişkin belirsizlikler. *Yerbilimleri*, 23, 189-206.
- GRAYSON, R. B., MOORE, I. D. ve MCMAHON, T. A. (1992). Physically based hydrologic modeling: 1. A terrain-based model for investigative purposes. *Water Resources Research*, 28 (10), 2639-2658.
- GUZZETTİ, F., CARRARA, A., CARDİNALİ, M. ve REİCHENBACH, P. (1999). Landslide hazard evaluation: a review of current techniques and their application in a multi-scale study, Central Italy. *Geomorphology*, 31, 181-216.
- HALİLOĞLU, S. B. (1997). Heyelan Analizinde Kullanılan Yöntemler ve Sayısal Çözümleri, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Mühendislik Tezi, Trabzon.
- HOŞGÖREN, M. Y. (1974-1977). İnegöl Havzası'nda arazi kaymaları ile ilgili gözlemler. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*. 20 – 21, 223-245.
- HOŞGÖREN, M.Y. (1992). *"Hidroğrafya'nın Ana Çizgileri*, İstanbul Üniversitesi." Edebiyat Fakültesi Yayın No: 2619
- KAYASTHA, P., DHİTAL, M. R. ve De SMEDT, F. (2013). Evaluation of the consistency of landslide susceptibility mapping: a case study from the Kankai watershed in East Nepal. *Landslides*, 10, 785–799.
- KİTUTU, M. G., MUWANGA, A., POESEN, J. ve DECKERS, J. A. (2009). Influence of soil properties on landslide occurrences in Bududa district, Eastern Uganda. *African Journal of Agricultural Research*, 4 (7), 611-620.

- KLİMES, J. ve ESCOBAR, V. R. (2010). A landslide susceptibility assessment in urban areas based on existing data: an example from the Iguana Valley, Medellin City, Colombia. *Nat. Hazards Earth Syst. Sci.*, 10, 2067-2079.
- KOMAC, M. (2006). A landslide susceptibility model using the analytical hierarchy process method and multivariate statistics in perialpine Slovenia. *Geomorphology*, 74 (1-4), 17-28.
- KUMTEPE, P., NURLU, Y., CENGİZ, T., SÜTÇÜ, E. (2009). Bolu Çevresinin Heyelan Duyarlılık Analizi. TMMOB Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi, 2-6 Kasım 2009, 1-8, İzmir.
- KUMTEPE, P., NURLU, Y., CENGİZ, T., SÜTÇÜ, E. (2011). Heyelan duyarlılık haritalarının hazırlanmasında Coğrafi Bilgi Sistemleri'nin kullanımı. *HKM Jeodezi, Jeoinformasyon ve Arazi Yönetim Dergisi*. 3, 41-46.
- KWİESİELEWICZK, M. ve UDEN, E. V. (2004). Inconsistent and Contradictory Judgements In Pairwise Comparison Method In The AHP. *Computers & Operations Research*, 31, 713-719.
- LEE, Chyi-Tyi, HUANG, Chien-Cheng , LEE, Jiin-Fa., PAN, Kuo Liang, LIN, Ming-Lang, DONG, Jia-Jiyun, (2008). Statistical approach to earthquakeinduced landslide susceptibility, *Engineering Geology* 100, 43-58
- LEE, S. ve MİN, K. (2001). Statistical analysis of landslide susceptibility at Yongin, Korea. *Environmental Geology*, 40, 1095-1113.
- LEE, S., EVANGELISTA, D. G. (2006). Earthquake-Induced Landslide-Susceptibility Mapping Using An Artificial Neural Network, *Nat. Hazards Earth Syst. Sci.*, 6, 687-695
- MANKELOW, J.M., MURPHY, William, (1998). Using GIS in the probabilistic assesment of earthquake triggered landslide hazard, *Journal of Earthquake Engineering*, Vol. 2, No. 4, 593-623, Imperial College Press
- MATER, B. (2004). *Toprak Coğrafyası*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- MOORE, I. D., GRAYSON, R. B. ve LANDSON, A. R. (1991). Digital terrain modeling: A review of hydrological, geomorphological, and biological applications. *Hydrological Processes*, 5, 3-30.
- NAGARAJAN, R., ROY, A., VİNOD KUMAR, R., MUKHERJEE, A. ve KHİRE, M. V. (2000). Landslide hazard susceptibility mapping based on terrain and climatic factors for tropical monsoon regions. *Bulletin of Engineering Geology and the Environment*, 58, 275-287.
- NEFESLİOĞLU, H. A., DUMAN, T. Y. ve DURMAZ, S. (2008). Landslide susceptibility mapping for a part of tectonic Kelkit Valley (Eastern Black Sea region of Turkey). *Geomorphology*, 94 (3-4), 401-418.
- ÖZDEMİR, N. (2005). Sinop ilinde etkili bir doğal afet türü: Heyelan. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5, 67-106.
- ÖZŞAHİN, E. (2013). CBS kullanılarak Hatay ili heyelan duyarlılık analizi, *Anadolu Doğa Bilimleri Dergisi*, 4(1), 47-59.
- ÖZŞAHİN, E. (2014). Tekirdağ İlinde Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Analitik Hiyerarşi Süreci kullanarak heyelan duyarlılık analizi. *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (03), 167-186.

- ÖZŞAHİN, E. ve KAYMAZ, Ç. K. (2013). Camili (macahel) biyosfer rezerv alanının (Artvin, KD Türkiye) heyelan duyarlılık analizi. *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Volume 8/3, Winter 2013, www.turkishstudies.net, Doi Number :http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4260, p. 471-493
- ÖZTÜRK, K. (2002). “Heyelanlar ve Türkiye’ye etkileri”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: 22, S: 2: 35-50.
- REİS S., BAYRAK T., SANCAR C., ERDURAN M., ATASOY M., NİŞANCI R., EKERCİN S., (2009). Rize İline Ait Heyelan Risk Bölgeleri ve Uygun Yerleşim Alanlarının Coğrafi Bilgi Teknolojileri İle Belirlenmesi, TÜBİTAK Proje No: 106Y018, Ankara.
- SAATY, T. L. ve VARGAS, L. G. (2001). *Models, Methods, Concepts and Applications of the Analytic Hierarchy Process*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- SCHOLL, A., MANTHEY, L., HELM, R. ve STEİNER, M. (2005). Solving Multiattribute Design Problems with Analytic Hierarchy Process and Conjoint Analysis: An Empirical Comparison. *European Journal of Operational Research*, 164, 760-777.
- SCHUSTER, R. L., FLEMİNG, R. W. (1986). Economic losses and fatalities due to landslides. *Bulletin of Association of Engineering Geologists*. 23 (1): 11-28.
- SHRESTHA, R. K., ALAVALAPATİ, J. R. R. ve KALMBACHER, R. S. (2004). Exploring the potential for silvopasture adoption in south-central Florida: an application of SWOT-AHP Method. *Agricultural Systems*, 81, 85-199.
- SÜZEN, M. L. ve DOYURAN, V. (2004). Data driven bivariate landslide susceptibility assessment using geographical information systems: a method and application to Asarsuyu catchment, Turkey. *Engineering Geology*, 71, 303-321.
- T. C. Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Etüd ve Proje Dairesi Başkanlığı, (1993). Çanakkale İl Arazı Varlığı ve Arazilerin Tarımsal Kullanma Uygunluğu, T. C. Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İl Rapor No: 17, Ankara
- TAĞIL, Ş. (2006). Kazdağı Milli Parkı’nda arazi örtüsü organizasyonunu kontrol eden jeomorfometrik faktörler: Bir CBS yaklaşımı, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4 (2), 37-47
- TOKSARI, M. (2007). Analitik hiyerarşi prosesi yaklaşımı kullanılarak mobilya sektörü için ege bölgesi’nde hedef pazarın belirlenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14 (1), 171-180.
- VAHİDNİA, M. H., ALESHEIKH, A. A., ALİMOHAMMADİ, A. ve HOSSEİNALİ, F. (2009). Landslide hazard zonation using quantitative methods in GIS. *International Journal of Civil Engineerng*, 7, 176-189.
- VAN WESTEN, C. J., RENGERS, N. ve SOETERS, R. (2003). Use of geomorphological information in indirect landslide susceptibility assessment. *Natural Hazards*, 30 (3), 399-419.
- VARNER, J. David. (1984). Landslide hazard zonation: a review of principles and practice. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris.
- VEDAT, A. ve GÜNEK, H. (2014). Göynük vadisi’nde (Bingöl) heyelan duyarlılığının Coğrafi Bilgi Sistemleri ile analizi. *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr.

Ahmet Buran Armağanı), Volume 9/8, Summer 2014, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7067>, p. 235-250

YALCİN, A. (2008). GIS-based landslide susceptibility mapping using analytical hierarchy process and bivariate statistics in Ardesen (Turkey): Comparisons of results and confirmations. *Catena*, 72, 1-12.

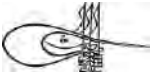
YALCİN, A., BULUT, F. (2007). Landslide susceptibility mapping using GIS and digital photogrammetric techniques: a case study from Ardesen (NE-Turkey). *Natural Hazards*. 41, 201-226.

YALTIRAK, C. (1995). Gelibolu Yarımadası'nda Pliyo-Kuvaterner Sedimentasyonunu Denetleyen Tektonik Mekanizma. *Nezihi Canitez Sempozyumu*, 12-14.

ZEVEBERGEN, L. W. ve THORNE, C. R. (1987). Quantitative analysis of land surface topography. *Earth Surface Processes and Landforms*, 12, 47-56.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

PEKTEZEL, H., Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Analitik Hiyerarşi Yöntemi Kullanılarak Gelibolu Yarımadası'nda Heyelana Duyarlı Alanların Belirlenmesi, ***Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*** Volume 10/6 Spring 2015, p. 789-814, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8182>, ANKARA-TURKEY

EBU'L-HASAN EL-HARAKÂNÎ'NİN EMR-İ Bİ'L-MA'RUF VE'N-NEHYİ 'ANÎ'L-MÜNKER ANLAYIŞI*

*Ahmet Emin SEYHAN***

ÖZET

Bu makalede Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin “emr-i bil- ma'ruf ve nehy-i 'anî'l- münker” anlayışı değerlendirilmiştir. el-Harakânî, Kur'ân-ı Kerim ve Sahih Sünnet'i çok iyi bilen ve seçkin Sahâbe'nin yolundan giden bir âlim olarak toplumda gördüğü yanlışlara kayıtsız kalmamış, bunları eleştirmiş, eliyle ve diliyle düzeltmek için çaba sarf etmiştir. O, bazı idarecilerin, sözde âlim ve sûfilerin hatalarını görmezlikten gelmemiş, sorumluları ikaz etmiş ve bunu yaparken da bazen üslubunu sertleştirmiştir.

el-Harakânî, tenkit ettiği kimselerden gelebilecek tepkilerden asla çekinmemiş, kınayabileceklerin kınamalarına aldırmandan hakkı söylemiş ve savunmuştur. O, hayatı boyunca “iyiliğin/ adaletin desteklenmesi ve zulmün/ kötülüğün engellenmesi” için mücadele etmiştir. Kendisini ziyarete gelenlere ve talebelerine de bu düşüncelerini aktarmış, her zaman iyilik yapmalarını, haktan ve adaletten ayrılmamalarını tembihlemiştir.

el-Harakânî, bir kenara çekilip toplumdan uzaklaşmamış, sürekli civanmertlerinin eğitimiyle ilgilenmiş, hayat boyu öğrenmeden yana olmuş ve insanın eğitilmesi hizmetini en önemli faaliyetlerden biri olarak değerlendirmiştir. Zira o, “iyiliği emir, kötülüğü nehiy” vazifesini yapacak kimselerin çok iyi yetiştirilmeleri gerektiğine canı gönülden inanmıştır. Bu nedenledir ki, el-Harakânî dergâhına gelen ziyaretçilere İslâm'ı anlatmış, Allah sevgisini onların kalplerine yerleştirmeye çalışmış ve talebelerini de insan-ı kâmil olmalarını yönünde motive edip cesaretlendirmiştir. el-Harakânî'nin amacı, “müritlerinin sayısını artırıp onların çokluğuyla övünmek ve nüfuz alanını genişletmek” değil, sadece Rabbin rızasını kazanmak olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ebu'l-Hasan el-Harakânî, adalet, zulüm, maruf, münker, ihsan.

* Bu makalenin içerik açısından olgunlaşmasına görüş ve önerileriyle katkı sunan değerli hakemlere teşekkürü borç bilirim. Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, El-mek: ahmeteminseyhan@gmail.com

THE UNDERSTANDING OF EMR-I BI'L-MA'RUF VE'N-NAHYI ANI'L-MÜNKAR OF EBU'L-HASAN EL-KHARAKANI

STRUCTURED ABSTRACT

Abu'l-Hasan al-Kharakani is a great Turkish-Islamic scholar who accessed high moral authority by following Prophet and his Companions, educated thousands of students in his Dergâh, filled with faith, divine love, compassion, mercy and tolerance their hearts and who has taken a leading role in the upbringing of Khorasan Dervishes.

In this article, the understanding of Ebu'l-Hasan el-Kharakani's emr-i bi'l- ma'ruf and nahy-i 'ani'l- münkar has been reviewed. el-Kharakani has criticized the mistakes he has seen in the society appropriately as a person who knows the Holy Koran and Sahih Sunnah very well. He has done his job both with his hand and tongue. He wasn't indifferent to the faults done by some intendants, scholars and Sufis/ mystics. He has mentioned this negativeness and warned the responsables. While doing these warnings he sometimes used a severe wording.

el-Kharakani was never afraid of the reactions and has always said the truth. He has always fought for the good/ fairness and that malignity/oppression is blocked. He has always recommended to his visitors and his students to do kindness and being fair.

el-Kharakani didn't move away from the society, he was always interested in education, supported lifelong learning and evaluated education as one of the most important activities. Thus, he told about Islam to his visitors and his students and tried to give God love to them. His aim while doing all these was not only to increase his followers and enlarge the influence area but also to gain the consent of his God.

The sufi mystics have accepted the Prophet Mohammed as a guide and an example for themselves. They have paid attention to the self reference, heart refinement, sublime of the soul which are the basic issues of mysticism, while they bring up their followers; they have handled out these issues in both their works and conversations. On the other hand, the subject of their mystic life is the Prophet Mohammed.

Abu'l-Hasan al-Kharakani also takes the Prophet Mohammed as an example while bringing up his followers. He adopts the same thing as the Prophet Mohammed does within his Ashâb-ı Suffe. He is busy with the education and training.

al-Kharakani is educated by the Islam scholars in his period and he is a Sufi who becomes sophisticated in the mystic issues. For him, compassion and tolerance are important in his education style. He approaches the people within respect and compassion without regarding difference in religion and sect, he accepts the aim of ontological being as a service for the humankind, he calls this matter as "the educated human" and he wants his followers to participate in the service for humankind. He does not see the certain worship enough; he suggests that Islam should be announced in a good way. For al-Kharakani, a human being should be in favor of learning through his

life, he should apply these into the real life and he should teach the others.

However, some authors introduced him as a humanist by misunderstanding the concepts located in Kharakani's teaching as love, compassion and tolerance and ignored the principles and the inspiration he has taken from the Qur'an and Sunnah.

However, it is understood that Kharakani is an Islamic scholar who internalized the principles of the Qur'an and Sunnah and learned Islamic sciences under the guidance of master Kassab and managed mystical stages thanks to the spritual role model Bayazid and as a basic consequence of all, it has been understood that he maintains vast love, kindness, compassion and tolerance for all the creatures.

el-Kharakani is one of the rare figures who develops on both scientific and mystical subjects and especially on mysticism subjects. When his words of full of wisdom are analyzed, contrary to the claims, it is understood that he is not illiterate and he is a competent scholar of Islamic sciences. Because it is impossible that an uneducated man told such a terse words.

el-Kharakani gave striking messages when he shared thoughts of mind his disciples. These informations he gave to his disciples are to provide them to think big. He wanted them to reach these degrees when he was telling the high spiritual condition he lived. He taught that a man contemplating would plan his time and always use the time an effective and efficient manner and manage very important work. It is possible to transfer all of these religious experiences with good procedures and methods, a serious education and training, focusing on his work and self-selecting a good role model and following his teachings. Therefore el-Kharakani took himself Bayazid, a scholar who mystic, as a role model and intended to pass him in spiritual issues and reach a higher target. He managed to become one of distinguished the figures in this area as a result of perseverance and determination and left deep effect on those who came after him.

Key Words: Ebu'l-Hasan el-Kharakani, fairness, oppression, famous, munkar, goodness.

GİRİŞ

Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Cafer el-Harakânî (ö. 425/1033), Bâyezîd-i Bistâmî'yi (ö. 234/848) kendine model alan, Hakk'a ermek için zor riyâzetlere, çetin mücâhede ve çilelere katlanan bir sûfidir. Yaşadığı asırda pek çok kişinin dikkatini çeken el-Harakânî, dergâhında binlerce talebe yetiştiren, insanların gönüllerini fetheden, kendisinden sonra gelenlere tesir eden ve “Horasan erenleri”nin yetişmesinde önemli rol oynayan bir Hak aşığıdır.¹ İyi bir eğitimci olan el-

¹ Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: Attâr, Ferîdüddîn, **Evliya Tezkireleri**, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007; Çiftçi, Hasan, **Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı (Çeviri-Açıklama-Metin)**, Şehit Ebu'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004, s. 29, 32-33, 49; Çiftçi, Hasan, “Şeyh Harakânî İle Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki”, **Şarkiyât Araştırmaları Dergisi**, 2003, C. 3, Sayı: 11, s. 29-35; Çelik, İsa, “Tasavvufî Düşünce Tarihinde Ebu'l-Hasan el-Harakânî”, **Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi**, Kars, 2014, C. 1, Sayı: 1, s. 80-81; Çiftçi, Hasan, “Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik**

Harakânî'nin sözleri tetkik edildiğinde Kur'ân-ı Kerim² ve Sünnet³ çok iyi bildiği, bunları özümsemiği ve hayatının her anında bu iki kaynaktan beslendiği anlaşılmaktadır.

el-Harakânî, hayatı boyunca emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i 'ani'l-münker görevini hakkıyla yapmaya çalışmış ve gördüğü yanlışları eliyle ve diliyle düzeltmek için çaba sarf etmiştir. Çünkü Kur'ân, "iyiliğin/ adaletin desteklenmesi ve zulmün/ kötülüğün engellenmesi görevini"⁴ müminlere yüklemektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber de; "*Sizden birisi münker (akla, mantığa ve sağduyuya aykırı) bir davranışla karşılaşırsa bunu eliyle düzeltmeye çalışsın. Buna güç yetiremiyorsa, sözleriyle engelleme çabası içinde olsun. Buna da güç yetiremiyorsa, kalbiyle hâl çareleri arasın ve en azından bu kötülüğü onaylamasın!*"⁵ buyurmaktadır. Sahâbe'nin de aynı yaklaşımı sergilediği, iyiliklerin yayılması ve kötülüklerin engellenmesi için çalıştığı bilinmektedir. Dolayısıyla el-Harakânî de Kur'ân'a uyararak, Hz. Peygamber'e ittiba ederek ve Sahâbe'yi kendine model alarak içinde yaşadığı toplumda gördüğü olumsuzluklarla mücadele etmiştir. Nitekim o, bazen sohbet ederken, bazen kendisine yöneltilen soruları cevaplarken gördüğü yanlışlara işaret etmiş ve talebelerini bilgilendirmiştir.

Bu çalışmada el-Harakânî'nin yöneticilere, âlimlere, sûfilere ve talebelerine yaptığı uyarılar altı ayrı başlıkta incelenmiş, sözlerinden örnekler verilerek konu açıklanmaya çalışılmıştır. Böylece onun emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i 'ani'l-münker anlayışının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Zira daha önce onun bu yönünü ele alan başka bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla yaklaşık on asır evvel yaşamış tahkik ehli bir mutasavvıfın "haksızlıklar karşısında gösterdiği tavrın bilinmesi" onun daha doğru anlaşılmasına ve tanıtılmasına imkân sağlayabilecek, ayrıca günümüzde ve gelecekte onu takip edeceklerle "iyi bir rol modelin önemli özellikleri" hakkında bir fikir verebilecektir.

1. el-Harakânî'nin İdarecilere Yaptığı Uyarılar

el-Harakânî, yaşadığı dönemde bazı idarecilerin hatalarını görmezlikten gelmemiş ve onları uyararak kendilerine çeki düzen vermelerini istemiştir. Nitekim Attâr'ın (ö. 627/1230) "*Tezkiratu'l-Evliyâ*" adlı eserinde nakledildiği üzere, "*Vaktiyle Sultan Mahmud, el-Harakânî'yi ziyarete gelmiş ve bir elçi aracılığıyla; 'Sultan senin için Gazne'den buraya kadar geldi, sen de onun için hangâhtan çıkıp çadırına gel!' diye haber salmıştı. Ayrıca elçiye: 'Eğer gelmezse kendisine Hak Teâlâ'nın; 'Ey iman edenler! Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan ulu'l-emre (Kur'ân ve Sünnet'ten doğru hükümler çıkartan ulemanın belirlediği ilkelere göre hareket eden*

Araştırma Dergisi, (Mevlânâ Özel Sayısı), Ankara, 2005, Yıl, 6, Sayı: 14, s. 565-590; Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı", **JASSS, International Journal of Social Science**, France, May 2013, Volume 6 Issue 5, s. 1049-1083; Uludağ, Süleyman, "Harakânî", **DİA**, İstanbul, 1997, XVI, 94.

² el-Harakânî'nin Kur'ân'a vukûfiyetiyle ilgili şu çalışmaya bakılabilir: SEYHAN, Ahmet Emin (2013), "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Kur'an Kültürünün Yansımaları", **TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, ISSN: 1308-2140, Volume 8/6 Spring 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4657>, p. 641-664.

³ el-Harakânî'nin Sünnet anlayışıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnete Bağlılığı ve Hadis Anlayışı", **JASSS, International Journal of Social Science**, Fransa, October 2013, Volume 6 Issue 8, s. 551-588; Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnet Anlayışı", **Hikmet Yurdu**, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, s. 101-126.

⁴ el-Âl-i İmrân, 3/104, 110; el-Hac, 22/41.

⁵ Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, **Sahîhu Müslim**, Thk.: Muhammed Fuad Abdulbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 1/İman, 20 (I, 69-70); Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, **Sünenü Ebî Dâvud**, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 2/Salât, 242 (I, 677-678), 36/Melâhim, 17 (IV, 511); Tirmizî, Muhammed b. İsâ, **Câmiu's-Sahih**, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 31/Fiten, 11 (IV, 470); Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şu'ayb, **Sünenü'n-Nesâî**, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 47/İman, 17 (VIII, 111-112); İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, **Sünenü İbn Mâce**, Thk.: Muhammed Fuad Abdulbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 5/İkâme, 155 (I, 406); 36/Fiten, 20 (II, 1330); İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, **Müsned**, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, I, 2, 5, III, 20, 49, 53.

siyasal erke/ otoritenin kendisine emanet edildiği kimselere) itaat ediniz...' âyetini⁶ hatırlatmasını söylemişti. Elçi haberi ulaştırınca el-Harakânî: 'Beni mazur görün' dedi. Bunun üzerine elçi kendisine verilen görevi yaptı ve mezkûr âyeti okudu. Âyeti dinleyen el-Harakânî: 'Gidin ve Mahmud'a deyin ki: Allah'a itaat ediniz emrine öyle bir dalmışım ki, Rasûle itaat ediniz emrinde bulunmaktan dahi hicap ediyorum. Ulu'l-emr ibaresine nereden ulaşırım?' Elçi geri dönüp Sultan Mahmud'a el-Harakânî'nin dediklerini nakledince bu sözler Mahmud'un yüreğine dokunmuş ve 'Haydi kalkınız, zira o bizim sandığımız kimselerden değildir' diyerek onun yanına gitmek için yola koyulmuştur." (Attâr, 2007, s. 598).

Buradan anlaşılıyor ki, el-Harakânî Kur'an'daki mezkûr âyeti bilmekte ve yeri geldiğinde o âyeti en güzel şekilde yorumlayarak muhatabına mesajını incitmeden vermektedir. O, bu tavrıyla hem ilmin onurunu korumakta hem de kendisini bu şekilde test etmek isteyen Sultan Mahmud'a unutulmaz bir ders vermektedir. Diğer taraftan yaşanan bu hâdis, onun İslâmî ilimleri tedris ettiğinin, Kur'an'ı çok iyi bildiğinin, onurlu, vakur, zeki ve hazır cevap birisi olduğunun da bir delili olarak gösterilebilir.⁷

Benzer şekilde nakledilen şu hâdisede de el-Harakânî'nin Sultan Mahmud'a yaptığı nazik uyarı dikkat çekmektedir: "Sultan Mahmud, el-Harakânî'yi ziyaret ettikten sonra ayrılma vakti yaklaştığında şeyhin önüne bir kese altın koydu. (Bunun üzerine)⁸ şeyh de onun önüne arpadan yapılmış bir yufka koydu ve 'Buyur ye!' dedi. Mahmud ekmeği çiğniyor ama ekmek (bir türlü) boğazından geçmiyordu. Şeyh: 'Galiba boğazına durdu' dedi. Mahmud: 'Evet öyle' dedi. Şeyh: 'İster misin ki, bu altın kese de bizim boğazımıza dursun? Kaldır şunu! Zira onu biz üç defa boşamışızdır!' dedi. Mahmud: 'Mutlaka bir şey yapmalısın, (bu parayı bir yere harcamalısın)' dedi. Şeyh: 'Kesinlikle olmaz!' dedi. Mahmud: 'Şu halde bana senden bir hatıra ver' dedi. Şeyh de kendisinden bir yâdigar olmak üzere hâkî gömleğini ona verdi. Mahmud geri dönerken: 'Ey Şeyh! Zaviyen de hoşmuş' dedi. Şeyh: 'Bunca şeylerin var! Sana bu da mı gerek!' dedi." (Attâr, 2007, s. 598).

Yaşanan bu hâdiseden de anlaşılacağı üzere el-Harakânî'nin gözü kesinlikle dünya malında, mülkünde ya da makamında değildir. O, Sultan'ın ısrarına rağmen içi altın dolu keseyi kabul etmemiştir. Çünkü onun tasavvuf anlayışında böyle şeylere yer yoktur. Ona göre dervişler ve arifler ihtiyaçlarını halka değil, Hakk'a arz ederler. Ancak el-Harakânî cömerttir; zira hâkî gömleğini Sultan'a hediye etmesini bilmiştir.⁹ Bununla birlikte Sultan'ın zaviyesini beğendiğini söylemesine de şaka ile karışık, "o kadar sarayların ve imkânların var, hâlâ bunda da mı gözün var?" şeklinde bir karşılık vererek onu üstü kapalı eleştirmiştir. Bu durum, onun sözünü sakınmadan söylediğinin, yeri geldiğinde taşı gediğine koyduğunun ve bunu yaparken de üslubuna dikkat ettiğinin bir delili olarak görülebilir. Nitekim bazen esprili ifadelerle muhataba çok önemli mesajlar vermek ve hatasını görmesini sağlamak söz konusu olabilir. Kanaatimizce el-Harakânî, burada böyle bir üslup kullanmış olmalıdır.

el-Harakânî, Sultan Mahmud'u yolcu ederken ayağa kalkıp onu kapıya kadar uğurlamış, bu duruma oldukça şaşırın Sultan Mahmud şöyle söylemiştir: "İlk defa geldiğimde iltifat etmemiştin

⁶ en-Nisâ, 4/59.

⁷ el-Harakânî'nin tefekkür anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: SEYHAN, Ahmet Emin (2013), "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tefekkür Anlayışı", **TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, ISSN: 1308-2140, Volume 8/8 Summer 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5445>, p. 2053-2071.

⁸ Bu makalede el-Harakânî'ye ait sözleri daha anlaşılır kılmak için yapılan tüm parantez içi açıklamalar tarafımıza aittir. Bu açıklamalar yapılırken el-Harakânî'nin tespit edebildiğimiz bütün sözleri dikkate alınmış, bütüncül bir yaklaşımla bunlar değerlendirilmiş ve onun daha doğru tanıtılması amacıyla böyle bir yol izlenmiştir.

⁹ el-Harakânî'nin hoşgörü anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sevgi, Şefkat, Merhamet ve Hoşgörü Anlayışı", **KAÜİFD**, Kars, 2014, Sayı: 2, s. 81-116.

(ayağa kalkmamıştın), şimdi ise ayağa kalkıyorsun. O hâl neydi? Bu ikram nedir?’ el-Harakânî ise: ‘Önce Sultanlık gururu ve bizi imtihan için gel(miş)din, şimdi gönül kırıklığı ve dervişlik hâli ile gidiyorsun ve dervişlik devletinin güneşi üzerinde ışıdamaya başladı. Daha önce Sultan olduğun için ayağa kalkmamıştım, şimdi ise derviş olduğun için (Allah karşısındaki acziyetini fark edip, mütevazı olmaya karar verdiği ve öyle davranmaya başladığın için) ayağa kalkıyorum demistir.’” (Attâr, 2007, s. 599).

Burada da el-Harakânî’nin; “Rahmân’ın has kulları ki, onlar yeryüzünde tevazu ve vakar içinde yürürler ve ne zaman kötü niyetli, dar kafalı kimseler kendilerine laf atacak olsa, (sadece) selâm! (iyi günler!) deyip geçerler”¹⁰ âyetinin farkında olduğu anlaşılmaktadır. el-Harakânî, bu hareketiyle kendisine tevazu gösterene tevazu ile mukabele etmenin, gururlanana da onurlu, dik ve vakur bir duruş sergilemenin örneğini vermekte ve gerçek bir müminin tevazu konusundaki yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Görüldüğü üzere el-Harakânî, devlet adamlarıyla iyi geçinmesini bilmiş, ancak yeri geldiğinde ilkel, kararlı, tutarlı ve net bir tavır ortaya koymuştur. O, devleti idare eden kimselere tepeden bakmamış, onları küçük görerek kibirlenmemiş, onlarla ilişkisini sağlıklı, seviyeli ve mesafeli bir şekilde yürütmüştür. Çünkü el-Harakânî, insanlar arası sağlıklı iletişimin/ ilişkinin temelinde “sevgi, saygı, güven ve sadakat” olduğunu çok iyi bilmektedir.

Bununla birlikte el-Harakânî, görevini iyi yapmayan devlet adamlarına karşı halkı uyarmış, yaşadığı dönemde dine karşı lakayt olan yöneticilerin menfi davranışlarını tasvip etmemiştir. Nitekim o, bir keresinde tepkisini şöyle dile getirmiştir: “Devlet adamlarını görmeksizin bin fersah yol kat ettiğin gün iyi kâr etmiş sayılırsın!” (Attâr, 2007, s. 624). O, bu sözüyle kötü idarecilerle oturup kalkılmamasını ve onlardan uzak durulmasını tavsiye etmiştir. Çünkü ona göre zalim idareciler, toplumda saygınlığı olan insanların itibarlarını kullanarak halkı kandırıp yanlış işler yapabilirler. Bunlara imkân tanımamak için böyle yöneticilere fazla yüz verilmemesi ve onlardan uzaklaşıp her zaman hakkın ve doğrunun yanında olunması gerekir.

el-Harakânî, benzer bir uyarıyı bazı devlet yönetiminde bulunan asker ve memurlara da yapmış, onlarda gördüğü iman zafiyetini ve dünyaya aşırı düşkünlüklerini eleştirmiş ve onlara acıyarak şunları söylemiştir: “Yazık! (Çok yazık!) Binlerce kez yazık! Binlerce komutan, ayyâr, reis, idareci asker, vezir ve yakışıklı genç (asker) gaflet kefeni içinde hasret toprağına gömülü oldukları halde, (gaflete daldıklarından) onlardan bir tanesi bile dinin komutanı (mürşidi, mübelliği, temsilcisi) olmaya layık değildir (hepsinin gözünde dünya hırsı var, makam mevki peşindeler, ahireti unutmuşlar, dünyaya dalmuşlar, bunlar mı İslâm’ı tebliğ edecekler? Yazık! Çok yazık!)” (Attâr, 2007, s. 633).

el-Harakânî, bu sözüyle dünyanın malına, mülküne ve makamına aldananların yanlış yolda olduklarını söylemekte ve böylelerinin Sahâbe gibi olamayacaklarını ve İslâm’ı doğru düzgün tanıtamayacaklarını ifade etmeye çalışmaktadır.

2. el-Harakânî’nin Sözde Âlimlere Yaptığı Uyarılar

el-Harakânî, sözde ilim adamlarına karşı öğrencilerini ve takipçilerini şöyle uyarmıştır: “İki kişinin din konusunda çıkardıkları fitneyi şeytan bile çıkaramaz. Bunlardan birisi dünya hırsına kapılmış bilgin, diğeri ise ilimden yoksun (kaba, ham, bağınaz, yobaz ve cahil) sûfî.” (Attâr, 2007, s. 624; Çiftçi, 2004, s. 45). O, böyle söylerken kendi dönemindeki para ve makam sevdalısı sözde âlimler ile cahil sûfîleri kastetmiş olmalıdır. Görüldüğü üzere bu problem günümüzde de hâlâ devam etmektedir. Şöhret olma, takdir edilme, itibar görme ve makam elde etme sevdasındaki kimi bilginler din konusunda gelişigüzel atıp tutmakta, kendini ve haddini bilmemekte, Kur’ân ve

¹⁰ el-Furkân, 25/63.

Sünnet'in ilkelerine aykırı yorumlar yaparak insanların kafalarını karıştırmakta, keyfi, bilimsellikten uzak, ciddiyetsiz ve zorlama tevillerle dini ifsat etmeye çalışabilmektedirler. Aynı şekilde ilimden ve irfandan yoksun kimi âbid ve zâhid de “sadece ibadet yapmakla” İslâm'ın diğer emirlerini yerine getirdiklerini zannetmekte ve dinin bir bütün olduğunu bir türlü fark edememektedirler. İşte el-Harakânî, bu tip kimseleri yaşadığı dönemde çok güzel tespit etmiş ve halkı bunlara karşı uyarmıştır.

el-Harakânî; “*Şayet bir eşeğe binip Nişabur'a (o dönemin en önemli ilim merkezlerinden biri) gitsem ve orada bir kelime söylesem bir daha kıyamete kadar hiçbir âlim kürsüye çıkamaz*” (Attâr, 2007, s. 612) derken de İslâm'ı anlatmanın görüldüğü kadar kolay olmadığını, Allah'ı ve Rasûlünü yanlış tanıtanın vebalinin çok büyük olduğunu ifade etmekte ve sözde âlimleri ikaz etmektedir, denilebilir.

Yine el-Harakânî; “*Hiçbir şey bilmediğini anlayıncaya kadar herkes bildiğiyle övünür. Hiçbir şey bilmediğini anlayınca bilgisinden utanır. İşte o zaman marifeti kemale erer*” (Attâr, 2007, s. 621) diyerek bir insanın bildiği şeylerle övünmek yerine, marifete erebilmesi için bildikleriyle amel etmesini ve her zaman Allah karşısındaki acziyetini idrak etmesini tavsiye etmektedir. Bundan dolayıdır ki, o; “*Ben ne âbidim ne zâhid! Ne âlimim ne sûfî! İlâhî, Sen bir Teksin ve ben Senin o teklîğinde bir tekim*” (Attâr, 2007, s. 610) demiştir. Görüldüğü üzere onun unvanlarla işi yoktur ve kulluğu tam yapma derdindedir. el-Harakânî, Allah'tan bir ruh taşımanın verdiği aşkla ve heyecanla O'na olan sevgisini ve bağlılığını şöyle ifade etmektedir: “*Kıyamet günü ben 'âlim, zâhid ve âbiddim' demeyeceğim. Diyeceğim ki, 'Sen birsin ben de Senin bu birliğindenim (yani Senden bir ruh taşıyorum, Sendenim, Seninleyim).*” (Attâr, 2007, s. 612).

el-Harakânî, bir başka sefer gerçek bir İslâm âliminin ve kâmil bir müminin nasıl olması gerektiğini şu sözleriyle açıklamıştır: “*Allah'ı dinleyici olarak görmedikçe konuşmayınız (O'nun sizi dinlediğini bilerek konuşun, sorumluluğunuzun farkında olun ve asla boş sözler söylemeyin). Allah'ı konuşan olarak görmedikçe söylenen sözü dinlemeyiniz (ehil olan âlimi bulun ve onu dinleyin, yalan yanlış şeyler anlatanlara kulak asmayın).*”¹¹ (Attâr, 2007, s. 630). Görüldüğü üzere el-Harakânî, ömrü boyunca söylediği bu söze uygun davranmış, ilme ve âlime önem vermiş, sözde âlimleri yeri geldiğinde ikaz etmiş ve her an Yüce Allah'ın emrettiği gibi konuşmaya ve yaşamaya gayret göstermiştir.

el-Harakânî, ilmiyle amel etmeyen âlimleri bir başka sefer şu sözleriyle eleştirmiştir: “*Peygamber varisi o dur ki, onun peşi sıra gider (onun Sünnet'ine uygun yaşamaya çalışır); o değildir ki, ömrünü sadece kâğıtların yüzünü karalamakla geçirir.*”¹² el-Harakânî'nin sadece bu sözüne bakarak onun ilme ve kitap yazmaya karşı olduğunu düşünmek yanlıştır. Zira o bu sözleriyle, önemli olanın “ilmiyle amel etmek ve Sünnet'e sınıksız sarılmak olduğuna” dikkat çekmektedir. Çünkü el-Harakânî, ilmiyle amel etmeyenlerin kitap yüklü eşeklere benzetildiğinin¹³ farkındadır. Bu nedenle o, “önceliği ilimle amel etmeye vermekte ve böyle yapmayanları” eleştirmektedir.

Attâr'ın naklettiğine göre el-Harakânî; “*(İlmi ile amel etme konusunda zaafî bulunan) bir âlime: 'Sen mi Allah'ı seviyorsun, Allah mı seni seviyor?' diye sormuş, âlim: 'Ben Allah'ı seviyorum' deyince ona: 'O halde git, O'nun çevresinde bulun, çünkü bir kimse birini severse onun peşinden gider (ilmiyle âmil olur ve O'nun dediklerini sadece söylemez yerine getirir!)*” (Attâr, 2007, s. 635) demiştir. Yine el-Harakânî; “*Dünyada âlimler ve âbidler çoktur. Ama akşam ve*

¹¹ Ayrıca bkz. Ebu'l-Hasan Harakânî, **Nûru'l-Ülûm**, Haz.: Şenol Kantarcı, Ankara, 1997, s. 41; Ebu'l-Hasan Harakânî, **Nûru'l-Ülûm ve Münâcât'ı**, (Çeviri-Açıklama-Metin), Haz.: Hasan Çiftçi, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004, s. 238.

¹² Âmilî, Bahâuddin, Muhammed, **Keşkûl**, (Farsça'ya Çev.: Seyyid Ebü'l-Kâsım Ayetullâhî), İntişârât-i Tûkâ, Tahran, 2537 şş., s. 99'den naklen Çiftçi, a.g.e., s. 48.

¹³ el-Cuma, 62/5.

sabah Cenâb-ı Hakk'ın rızası üzere bulunmak mühimdir", "Azıcık (Rabb'e) hürmet (Allah'a şirk koştuktan sakınıp muvahhit olmak) çok miktardaki ilim, ibadet ve zühtten iyidir" (Attâr, 2007, s. 619) ve "Kalplerin en aydını, içinde halkın (takdirinin ve alkışının) yer almadığı kalptir. Amellerin en iyisi, içinde mahlûk (insanlara gösteriş yapma ve övgü bekleme) düşüncesinin olmadığı ameldir. Nimetlerin en helali, kendi emeğinle kazandığıdır. Arkadaşların en iyisi ise, Hak (hayatının her anında Allah ve Rasûlünün emirlerine uygun yaşayan kişi) ile birlikte olandır" (Çiftçi, 2004, s. 35) derken de halk için ilmin ne kadarı lazımsa o kadarını teşvik etmiş, ibadetin de gerektiği kadar yapılmasını önermiştir. O, miskin miskin oturan, üretmeden tüketen, "bir lokma bir hırka" anlayışını savunan her dönemdeki tembel âbid ve zâhidleri uyarmıştır.¹⁴ el-Harakânî, alın teriyle yapılan çalışmaya ve helal kazanca özellikle vurgu yapmış, insanları çalışmaya ve üretmeye yönlendirmiştir. Aynı zamanda manevî alanda derinleşmek için de sabahlara kadar tefekkürle ve Yüce Allah'ın rızasını kazanacak işlerle vaktin geçirilmesini önermiştir.¹⁵

Öte yandan el-Harakânî; "Kendini bilen âlimdir, ilmiyle âmil olan değil" (Attâr, 2007, s. 634; Çiftçi, 2004, s. 46) derken de esas yapılması gerekenin "kendini bilmek" olduğuna dikkat çekmiştir. O, bu sözüyle ilmiyle âmil olmayı küçümsememiş, tam tersine burada da "önem ve öncelik konusuna" ağırlık vermiştir. Ona göre ilmiyle amel etmek mühim olmakla beraber, "nereden gelip nereye gittiğini ve yaratılış gayesini bilmek" bundan çok ama çok daha önemlidir. Dolayısıyla Allah ve Rasûlünü dosdoğru tanıyan, Kur'an ve Sünnet'i özümseyen, yanlış Allah ve peygamber tasavvurlarından uzaklaşan, Yaratan karşısında acziyetini fark eden ve haddini bilen kişi gerçek âlimdir. Bu nedenledir ki, o şöyle demiştir: "Kur'an tefsiriyle uğraşan insanlar gördüm, civanmertler ise bizzat kendilerini tefsirle uğraşıyorlardı." (Attâr, 2007, s. 634). el-Harakânî, bu sözüyle bazı kimselerin Kur'an'ı anlamaya çalıştıklarını, ama Allah dostlarının ise "kendilerini bilme ve anlama derdinde olduklarını" söylemiştir. O, yapılan her iki faaliyetin de mühim olduğunu, ancak birinin diğerinin zıddı ve karşıtı olmadığını, asıl önemli olanın "kişinin kendisini bilmesi ve Rabb'ini bulması" olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır, denilebilir. Onun bu sözünü doğru anlamayarak zâhirî ilimlere karşı olduğunu iddia etmek, el-Harakânî'yi doğru değerlendirememek olacaktır.

el-Harakânî, kendisine sorulan; "Bir kimsenin içiyle dışının bir olduğunu neyle biliriz?" sorusuna şu cevabı vermiştir: "Konuşması diliyle uyum içindedir. (Bir kimsenin) konuşmasının dağınık olması, onun gönlünün dağınıklığının bir delilidir. Büyükler buyurmuşlardır ki, 'Gönül tencedir ve dil kepçe, tencede ne varsa kepçe onu çıkarır.' (Bu itibarla) gönül denizdir, dil ise sahil. Deniz dalgalarınca, içinde ne varsa onu sahile atar.'" (Harakânî, 2004, s. 234; Harakânî, 1997, s. 39-40). el-Harakânî, bu sözüyle ilmiyle amel eden kişinin söz ve davranışlarına bu durumun yansıtacağını ifade etmiştir. Nitekim içi ve dışı bir olmayanların zaman zaman bunu konuşmalarına yansıtılabilmeleri mümkündür. Onlar, gerçek niyetlerini gizlemeye çalışsalar da her zaman başarılı olmaları söz konusu değildir. Zira sağlam bir Kur'an ve Sünnet birikimine sahip basiret ve feraset sahibi kimseler, onların bu durumlarını fark edebilirler. İşte el-Harakânî, bu ikiyüzlüleri konuşma tarzlarından tanıyan müstesna şahsiyetlerden biridir. Çünkü Kur'an, münafıkların konuşma üsluplarından¹⁶ tanınabileceklerini haber vermektedir.

Âlimin birinin naklettiği şu anekdot da oldukça dikkat çekicidir: "Ebû Hasan'a bir mesele sordum. Dedi ki: 'Bir günde yetmiş (defa), bir gecede yetmiş kere ölüp, kırk yıl bu şekilde yaşayarak (kafa patlatılarak/ emek sarf edilerek/ ter dökülerek/ bedel ödenerek) ulaşılan bir

¹⁴ el-Harakânî'nin tasavvuf anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf ve Şehitlik Anlayışı", **KAÜİFD**, Kars, 2014, Sayı: 1, s. 135-168.

¹⁵ el-Harakânî'nin ilham anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlham Anlayışı", **Usûl İslam Araştırmaları**, Sayı: 16, Temmuz-Aralık, 2011, s. 79-110.

¹⁶ "Biz dileseydik, onları sana gösterirdik de, sen onları yüzlerinden tanırdın. Andolsun, sen onları, konuşma tarzlarından da (sözlerini ifade biçimlerinden de) tanırsın. Allah, yaptıklarınızı bilir." Muhammed, 47/30.

makama (bilgiye/ fikre/ düşünceye/ irfana/ derinliğe) erdiğin zaman ancak bu meselenin cevabını anlayabilirsin, şimdi değil!” (Attâr, 2007, s. 618). el-Harakânî, bu sözle o âlimi uyarmış, ilmiyle amel etmenin, ihlasın, inandığı ve değer verdiği konuya odaklanmanın önemine dikkat çekmiştir. Ona göre sürekli ölümü düşünmek, öleceğini derinden hissetmek, uzmanlaştığı alanda beyin zonklatmak ve uzun yıllar bu şekilde vakit geçirmekle bazı şeyleri anlamak ve manevî dereceler kat etmek mümkün olabilir. Nefsin terbiyesi, sağlam bir muhakeme yeteneğinin elde edilmesi veya anlayış kapasitesinin artırılması görüldüğü kadar basit ve kolay değildir.¹⁷ Bu yolda yaşanan sıkıntıları veya söylenen derin hakikatleri kavrayabilmek için de çok ciddi bir emek ve çaba gerekir. Bunu ancak bu yoldan geçenler ve bu hâlî yaşayanlar bilir. Nitekim riyazet yoluyla bedenlerini zayıflatan bazı insanların ruhî güçlerinin geliştiği, böylece daha ileri düzeyde bir kalbî derinleşme ve zihnî yoğunlaşmanın ortaya çıktığı ifade edilmektedir. (Râzî, 1990, 14-16). Dolayısıyla el-Harakânî, bu ifadesiyle anlatılan bazı hakikatleri anlamakta zorlananların yahut anlamamakta ısrar edenlerin dönüp kendilerine bakmalarını, kendi seviyelerini gözden geçirmelerini ve anlayış kapasitelerini daha da artırmak için ciddi gayret göstermelerini salık vermektedir, denilebilir.

el-Harakânî, bir başka sefer ise sözde âlimleri şu şekilde uyarmıştır: “(Sözde) âlimler, ‘Biz Peygamber’in mirasçılarınız’ diyorlar, oysa Rasul’ün mirasçıları biziz (zira onun Sünnet’ine biz uyuyoruz ve dediklerini biz yapıyoruz). Çünkü Rasul’de mevcut olan şeylerin bazıları bizde de var. Rasul fakrı (Allah karşısında hiçliği) seçmişti, biz de fakrı seçtik. O cömertti, güzel bir ahlakı vardı, (sözde âlimler gibi) hainlik (nedir) bilmezdi, basiretliydi, halkın rehberiydi (onlara en güzel örnekti), (sözde âlimler gibi) tamahkâr değildi, hayrı ve şerri Allah’tan bilirdi (sıkıntılara göğüs gerer ve Yüce Allah’a dayanırdı). Tabiatında kandırma diye bir şey bulunmazdı. Vakte esir değildi, (sözde âlimler gibi) halkın korktuğu şeyden korkmaz, halkın güvendiği şeye güvenmezdi ve hiç de gururlanmazdı. İşte bütün bunlar civanmertlerin sıfatıdır. Rasul (s.a.v.) ucu bucağı olmayan bir ummandı. Eğer ondan bir damla ortaya çıksa bütün âlem ve mahlûkat içinde boğulurdu. İçinde bulunduğumuz kâfilenin başı Hak (Allah), sonu (Muhammed) Mustafa’dır, arkasında da Sahâbe vardır. Bu (İslâm’a hizmet) kervan(in)da bulunan ve ruhları birbirleriyle kaynaşan kimselere ne mutlu! Ama Ebû Hasan, ruhunu hiçbir mahlûka (yaratılmış bir insana, makama, mevkiye, paraya, dünyayı idare etme sevdasına) bağlamamıştır.” (Attâr, 2007, s. 622-623).

Görüldüğü üzere el-Harakânî, kendi döneminde Hz. Peygamber’in yolundan gittiğini iddia eden ama tersini yapan sözde âlimleri bu şekilde tenkit etmiştir. O, bir vâriste olması gereken önemli vasıfları saymış, âlimlik iddiasında bulunanlara üstü kapalı mesaj göndermiş, Kur’ân ve Sünnet’e gönülden bağlı bir İslâm âliminin Sahâbe’nin yolundan gitmesi gerektiğini söylemiştir. Yoksa o bu sözle âlim ve sûfî ayırımına gitmemiş, söylediğinin tersini yapan, ancak hâlâ âlim olduğunu iddia eden kimselere karşı müminleri uyarmıştır. Diğer taraftan el-Harakânî’nin sadece bu sözüne bakarak “sûfileri âlimlerden üstün gördüğünü” iddia etmenin doğru olmadığı ifade edilebilir.

3. el-Harakânî’nin Sözde Sûfilere Yaptığı Uyarılar

el-Harakânî, ilimden yoksun ham sûfilerden birini şu güzel ve anlaşılır misalle ikaz etmiş ve onu imanını sağlamlaştırmaya davet etmiştir: “Eğer (imanlı, ahlaklı, nefesine hakim olmayı başarmış bir) genç erkeği bir kadınla bir eve koysan kadın selamet bulur (o imanlı ve ihlaslı genç o

¹⁷ Onun nefis tezkiye metodu ve nefis tezkiyesine yaklaşımıyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: SEYHAN, Ahmet Emin (2014), “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefsi Tezkiye Metodu”, **TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, ISSN: 1308-2140, Volume 9/2 Winter 2014, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6200>, p. 1335-1359; Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı”, **Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi**, Kars, 2014, C. 1, Sayı: 1, s. 1-32.

kadına dokunmaz). (Ama o kadını) bir (cahil, kaba, ham) sofı ile ‘mescide’ koysan (o sofı, nefsinı arındırmamış, ona hâkim olmayı başaramamışsa o kadın “o mescitte” bile) selamette olmaz (böyle sufılık olur mu? Olmaz ey sūfî!)” (Attâr, 2007, s. 624). Görüldüğü üzere ilim elde etmek için çabalamak, ilmiyle âmil olmak ve nefsi tezkiye etmek çok önemlidir ve bu da görüldüğü kadar kolay değildir. Sağlam ve güvenilir bir ilim, ahlâk, ihlas, irade, sabır, azim ve kararlılık gerektirir.

el-Harakânî, bir başka sefer de cübbeli cahil bir sūfîyi şöyle uyarmıştır: “*Abası (elbisesi) olan çoktur, (oysa) kalp doğruluğu (kalb-i selim) gerekir, elbisenin ne faydası olur? Çul giymek ve arpa yemekle adam olunabilseydi eşeklerin de adam olmaları gerekirdi.*” (Attâr, 2007, s. 628). el-Harakânî, bu sözle insanı insan yapan şeyin Yüce Allah’a sarsılmaz bir iman, tam bir teslimiyet, doğru düşünce, sağlam muhakeme, derin tefekkür, sürekli dua, zikir, hamd, şükür, tevekkül, hatalardan ders çıkarma, günaha tövbe, Rasûle ittibâ, Yüce Allah’a kurbiyyet, O’nun rızasını, rahmetini, mağfiretini, lütfunu kazanma hususunda çaba sarf etme olduğunu söylemektedir. Yoksa güzel yemekler yemek, konforlu döşeklerde yatmak ve kaliteli elbiseler giymekle adam olunmaz. el-Harakânî’ye göre Yüce Allah’a ilimle, irfanla, tefekkürle ve ihlasla ulaşılır. Bunlar olmaksızın maksuda varmak zordur. el-Harakânî, bunlarsız Allah Teâlâ’ya kul olmaya çalışanların ham yobazlar ve kaba softalar olduğunu söylemektedir. el-Harakânî; “*Yeryüzünde gezen nice kimse vardır ki, (Allah’ı bulmadıkları için) ölüdür. (Ama) yer altında yatan nice kimse vardır ki (Yüce Allah’ı buldukları, O’na teslim oldukları için) diridir!*” (Attâr, 2007, s. 631) derken de önemli olanın Yüce Allah’ı bulmak ve O’na kulluk etmek olduğuna dikkat çekmekte ve O’nu bulamayanların her iki dünyada da kaybedeceklerini ifade etmektedir.

Bir defasında hırkalı (cübbeli bir sūfî) havadan uçarak gelmiş ve şeyh el-Harakânî’nin önünde durmuş ve yere ayak vurarak şöyle demiştir: “*(Bu) devrin Cüneyd’i benim, devrin Şiblî’si benim ve devrin Bâyezîd’i benim (ben de manevî derecelere ulaşma bakımından onlara yaklaştım, hatta onları geçtim. Ya sen ne dersin ey Ebû Hasan!)*” (Böyle bir meydan okuma karşısında) Şeyh (el-Harakânî) de ayağa kalkmış ve ayağını yere (daha sert bir şekilde) vurarak (kerametiyle övünen ve gösteriş yapan o sūfîye): “*Devrin Mustafa’sı (her an Hz. Muhammed Mustafa ile olanı) benim, devrin Hudâ’sı (her an Yüce Allah ile olanı) benim’ demiştir.*” (Attâr, 2007, s. 601; Çiftçi, 2004, s. 163). el-Harakânî bu sözle, “sen bırak onları! Ben Allah’a ve Peygamber’e dayanıyorum. Ben her an onlarlayım. Senin bahsettiklerin ve sen de kim oluyorsunuz? Ben metafizik âlemde tüm o şahısları da başkalarını da zaten geride bırakmışım! Tek amacım, Yüce Allah’ta fâni olmaktır! O kadar!” demek istemiş ve “keramet göstermeyi marifet zanneden riyakâr sūfîye” böylece haddini bildirmiş olmalıdır.

el-Harakânî, bir başka sefer kendisine; “*Hızır ile sohbet etmeyi arzu eder misiniz?*” diye soran bir sūfîye: “*Evet arzu ederim*” diye cevap vermiş ve arkasından ona: “*Kaç yaşındasın?*” diye sormuştur. Sūfî: “*Altmış yaşındayım*” deyince el-Harakânî ona: “*Yaşamaya yeniden başla! (Çünkü) seni O yarattığı halde (sen Allah ile değil de hâlâ) Hızır ile sohbet istiyorsun ha? Ben O’nun sohbetinde bulunduğum sürece hiçbir mahlûkun (yaratılmışın) sohbetinde bulunmayı temenni etmiyorum!*” (Attâr, 2007, s. 608-609) diyerek sözde sūfîyi uyarmış ve onu Yüce Allah ile irtibatını sağlamlaştırmaya davet etmiştir.

Görüldüğü üzere el-Harakânî, sahip olduğu Kur’ân ve Sünnet kültürü sayesinde kendisine soru soranlara unutamayacakları dersler vermiş ve onlara anlayacakları dille hitap etmiştir.

el-Harakânî bir başka zaman şöyle demiştir: “*Yol ikidir. Biri hidayet, öbürü dalâlet (sapıklık) yoludur. (Nitekim bir kimse, bazı cahil cühelanın peşinden gider, İslâmî ilke ve kuralları bir kenara bırakırsa böyle) kuldân Allah’a giden yol dalâlet yoludur. (Ama) Allah’tan kula gelen yol ise (O’nun gönderdiği Kur’ân’ın, Hz. Peygamber’in, seçkin Sahâbe’nin ve gerçek müttakîlerin gösterdiği) hidayet yoludur. Şimdi her kim: ‘(Ben kendim) hidayete erdim’ derse, (her şeyi kendinden bilir, Rabbinin peygamber ve kitap gönderme lütuf ve keremini unutursa) o hidayete*

ermemiştir. (Ama) her kim: (Bu iki temel kaynağın ve hakikî mürşitlerin yolundan gider ve) 'beni hidayete erdirdiler' derse o hidayete ermiştir." (Attâr, 2007, s. 623). el-Harakânî, bu sözyle "Ona hayır ve şer yollarını göstermedik mi?"¹⁸ âyetine işaret etmekte, sahte kurtarıcıların ve mürşid-i kâmil olduğunu iddia eden cahillerin peşinden gidenleri çok güzel bir şekilde ikaz etmektedir.

el-Harakânî, aşırı derecede nafil ibadetle meşgul olan sözde sâfil; "Gerçi namaz ve oruç önemlidir, ama gönülden kibri, hasedi ve hırsı çıkarmak (çok) daha önemlidir" (Attâr, 2007, s. 629) diyerek tenkit etmekte, nefsinin düşman bellemenin, onunla cihat etmenin ve onu tesirsiz hâle getirmenin çok daha önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

Bir keresinde el-Harakânî, Emmî Ebu'l-Abbâsân adında kendisi de kerametler gösteren büyük bir zatın ona mürit olma isteğine; "İkimiz de gidip ibadet edelim, kim bu iddiada (şeyh olma, müritlerinin sayısını çoğaltma ve dünyevî makamlar elde etme derdinde) bulunursa (o kişi) Allah'ı unuttur" (Çiftçi, 2004, s. 143) diyerek güzel bir cevap vermiştir. Onun tasavvuf anlayışına göre bir şeyhin müritlerinin azlığına veya çokluğuna bakması yanlıştır. Çokluk şeyhi mağrur etmemeli, azlık ise üzmemelidir. Zira genellikle müritlerinin çokluğu ile övünen şeyhlere şeytanların musallat olması ve sonunda da muvaffak olup onları hakikatten uzaklaştırması kaçınılmazdır. Kısaca, müritlerinin azlığına mahzun olanlar istikâmet üzere olmayanlardır. Çünkü esas dava, nefis ıslahıdır, afet getirici şöret değildir. el-Harakânî'nin savunduğu tasavvuf anlayışına göre "kabiliyetli bir mürit on binlerce kabiliyetsiz müritten daha hayırlıdır." (Harakânî, 2006, s. 83). Bu nedenledir ki, el-Harakânî bu tür sâfil şöyle tanımlamaktadır: "Müritlerinin çokluğu ile iftihar eden şeyhlerde tarikat esrarından bir tanesi bile yoktur. Onlar içi olmayan (boş) cevizler gibidir." (Harakânî, 2006, s. 83). Dolayısıyla hakikî bir şeyh, talebelerinin sayısının artışı karşısında mağrurlanmak yerine, Yüce Allah'a olan hamd ve şükrünü daha da artırmalı; müritlerinin nefislerinin ıslahı için Yüce Allah'a dua etmeye ve onları en güzel şekilde eğitmeye devam etmelidir (Harakânî, 2006, s. 84). el-Harakânî; "Benim müridim olmamıştır (olamaz); çünkü iddiam olmadı (sayıyı çoğaltma derdim olmadı). Ben, 'Allah!' ve '(O bana) yeter! derim, işte o kadar" (Attâr, 2007, s. 629) derken de talebelerine önemli bir mesaj vermekte ve ilerleyen süreçte kendisini de aradan çıkartarak Yüce Allah'a ulaşmalarını ve O'nda fânî olmalarını ulvî bir hedef olarak göstermektedir. Zaten hakikî bir mürşit zamanı gelince "kendisinin aradan çekilmesi gerektiğini" bilen kişidir. Sürekli kendini ön planda tutarak gizli emellerine ulaşmak için talebelerini kullanan birisi "mürşid-i kâmil" değil, tam aksine "mürşid-i nâkıs"ın tekidir.

Görüldüğü üzere el-Harakânî büyük bir âlim ve mutasavvıf olarak Hz. Peygamber'i kendine rehber edinmiş, sâfilin yanlışlarına dikkat çekmiş, doğru bir İslâm ve tasavvuf anlayışını ikame etmek için çabalamış ve talebelerine de bu düşüncelerini aşılamıştır.

4. el-Harakânî'nin Talebelerine Yaptığı Uyarılar

el-Harakânî öğrencilerini yetiştirirken onlara hitaben; "Öyle yaşamalısınız ki, sanki canınız çıkmış da dişleriniz ile dudaklarınız arasında duruyor olsun; kırk yıl var ki canım, dudak ile diş arasında böyle durmakta!" (Attâr, 2007, s. 605) derken bir müminin sürekli ölümü ve öldükten sonraki hayatı düşünerek yaşamasını ve nefsinin hesaba çekmesini önermekte ve bu sözyle şu âyetlerden haberdar olduğunu göstermektedir. "Her can ölümü tadacaktır: Böylece kıyamet günü [yapıp-ettiklerinizin] karşılığı size tam olarak ödenecektir; orada ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulacak olanlar gerçek bir zafer kazanmış olacaklardır: Zira bu dünya hayatı(na düşkünlük), kendi kendini aldatma zevkinden başka bir şey değildir."¹⁹ "[Ve o gün ona:] '(Şimdi) oku sicilini!'

¹⁸ el-Beled, 90/10.

¹⁹ el-Âl-i İmrân, 3/185. Ayrıca bkz. el-Ankebut, 29/57.

[denecek,] ‘(çünkü) bugün kendi hesabını kendin çıkaracak durumdasın!’²⁰ Hesap defteri sağ eline verilen kimsenin hesabı kolayca görülür. Ve ailesine sevinç içinde döner.”²¹

Yine el-Harakânî şöyle demiştir: “Yirmi yıl var ki (düşünmekteyim), kefenimizi semadan getirip başımıza geçirmişler. Bizse başımızı kefenden dışarı çıkarmış halde konuşmaktayız!” (Attâr, 2007, s. 606). O, bu ifadesiyle adeta, “ölümüne her zaman hazırlıklı olmak lazım, ölüm bizi her yerde bekliyor. Öleceğimiz kesin ama biz hâlâ konuşuyoruz. Boş şeylerle vakit öldürüyoruz. Bu dünya geçici, ölüm ise gerçek; öyleyse kalıcı olan ahiret hayatını kazanmaya bakalım” demek istiyor ve dolaylı olarak şu âyetlere işaret ediyor olabilir: “Her canlı ölümü tadacaktır. Bir deneme olarak sizi iyilikle ve kötülükle imtihan ederiz. Siz ancak bize döndürüleceksiniz.”²² “Sizde olanlar tükenir ama Allah katında olanlar sonsuzdur, tükenmez. Sabredenlere ecirlerini, yaptıklarından daha güzeliyle ödeyeceğiz.”²³ “Size verilen şeyler, dünya hayatının geçim vasıtası ve süsüdür. Allah katında olanlar ise, daha değerli ve daha kalıcıdır. Aklınızı kullanmayacak mısınız?”²⁴

el-Harakânî, talebelerine tövbe konusunda da şunları söylemiştir: “Yüce Allah sizi temiz olarak (günahsız) dünyaya göndermiştir. Öyleyse siz de huzura günahkâr olarak varmayınız.” (Harakânî, 1997, s. 56). O, böyle söylerken günah işlememeyi,²⁵ Yüce Allah’ın tövbe-kârların tövbesini kabul edeceğini²⁶ ve herkesin hesabı tek başına vereceğini²⁷ ifade eden âyetlere dolaylı olarak atıfta bulunmaktadır.

el-Harakânî, bir gün civanmertlerine hitaben şöyle demiştir: “Âdem (a.s.) zamanından şu ana, şu andan kıyamete kadar şeyhlere yaptığı iyiliği yalnızca sizin şeyhinize, müritlere yaptığı iyiliği de yalnızca sizlere yapmıştır (öyleyse verilen bu nimetlere şükredin ve bunların hakkını eda etmeye çalışın!) Her gün akşam namazında Allah’ın huzurunda nefis muhasebesi yapmazsam o gece rahat edemem!” (Attâr, 2007, s. 603). el-Harakânî, sürekli şükür halinde olduğunu ifade etmekte ve verilen nimetlere şükretmenin önemine dikkat çekmektedir. Nitekim o, şu âyetlerin farkında olarak bu sözü söylemiş olmalıdır: “...Şükreden kendisi için şükretmiş olur; nankörlük edene gelince, Rabbim zengindir (onun şükrüne muhtaç değildir), kerimdir (çok ikram sahibidir, yücedir).”²⁸ “Rabbimizin size duyurduğu şu gerçeği de hatırlayınız: ‘Eğer şükrederseniz, Ben de size olan nimetimi mutlaka arttıracam. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz Benim azabım çok çok şiddetlidir.’”²⁹

el-Harakânî, burada da civanmertlerine şükür tavsiye etmekte ve kendilerine bahşedilen nimetlerin hakkını vermelerini ve bunun için de çok çalışmalarını tembihlemektedir.³⁰ Ona göre şükür sadece dil de kalmamalı, kavli ve fiilî duanın da hakkı verilmeli,³¹ Allah yolunda mücadeleye aralıksız devam edilmeli ve bu konudaki samimiyet gösterilmelidir.

²⁰ el-İsrâ, 17/14.

²¹ el-İnşikâk, 84/7-9.

²² el-Enbiyâ, 21/35.

²³ en-Nahl, 16/96.

²⁴ el-Kasas, 28/60. Ayrıca bkz. eş-Şûra, 42/36.

²⁵ el-Mâide, 5/35, 90-93; el-Enâm, 6/72.

²⁶ el-Bakara, 2/54, 160; et-Tevbe, 9/102, 104; Hûd, 11/61; el-Mümin, 40/3; el-Hucurât, 49/12; et-Tahrim, 66/8; en-Nasr, 110/3.

²⁷ Meryem, 19/95.

²⁸ en-Neml, 27/40.

²⁹ İbrahim, 14/7.

³⁰ el-Harakânî’nin eğitim anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, “Tasavvufi Düşüncede İnsan Yetiştirme Yöntemleri -Ebu’l-Hasan el-Harakânî Örneği-”, **Hikmet Yurdu**, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 14, Temmuz-Aralık 2014/2, s. 11-42.

³¹ el-Harakânî’nin dua anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Dualarında Üzerinde Durduğu Ana Temalar”, **KAÜİFD**, Kars, 2015, Sayı: 3, s. 88-109.

5. el-Harakânî'nin Kendisiyle Boy Ölçüşmek İsteyenlere Yaptığı Uyarılar

el-Harakânî, kendisi hakkında ileri geri konuşan bazı densizlerden rahatsızlık duymuş, kendini beğenmiş bu gibi kimseleri isim vermeden şöyle eleştirmiştir: *"Allah karşısında yer, gök ve dağın durduğu gibi (haddini ve yerini bilerek) durmayan kişi kimdir?" diye sormuş ve yine şu cevabı kendisi vermiştir: 'Kendini iyi gören (amellerine güvenen, şımaran) iyi değildir. Çünkü iyi olmak (Bir) Allah'ın sıfatıdır.'* (Attâr, 2007, s. 610). el-Harakânî, bu sözüyle ilmî ve ibadetine fazla güvenen, eksik, kusurlu, cahil,³² zayıf,³³ yetersiz ve aciz³⁴ olduğunu unutan kimseleri tenkit etmiştir. Zira ona göre kendini Yüce Allah'tan müstağni gören³⁵ küstah ve müstekbir insanların hakikate/hidayete erişebilmesi imkânsızdır.

"Nakledildiğine göre (bir gün) Ömer Ebu'l-Abbâs şeyhe (el-Harakânî'ye): 'Gel ikimiz el ele verip şu ağacı kökünden söküp atalım' dedi. Bu ağaç öğle sıcağında bin koyunun gölge ihtiyacını karşılıyordu. Şeyh bu teklife karşı şöyle dedi: 'Gel ikimiz el ele verip kerem sahibi Hakk'ın lütf elini turalım ve şu iki âlemin üzerine çıkalım, böylece cennete de cehenneme de iltifat etmiş olmayalım!'" (Attâr, 2007, s. 593). *"Bir başka zaman Şeyhu'l-Meşâyih (İbn Hafif eş-Şirâzî)³⁶ onun yanına gelmişti. Şeyhin önüne su dolu bir tas konulmuştu. Şeyhu'l-Meşâyih elini suya sokup canlı bir balık çıkardı. Şeyh Ebu'l-Hasan: 'Sudan balık çıkarmak kolaydır, sudan ateş çıkarmak gerekir' dedi. Şeyhu'l-Meşâyih: 'Öyleyse gel şu kızgın fırına girip oturalım, kim sağ olarak çıkacak' dedi. Bunun üzerine şeyh: 'Ey Ebâ Abdillâh! Gel de kendi yokluğumuzda (o fırına) girelim, bakalım O'nun varlığıyla kim çıkacak?' deyince Şeyhu'l-Meşâyih hiçbir şey söyleyemedi."* (Attâr, 2007, s. 593). Görüldüğü üzere el-Harakânî, bu sözüyle de büyük hedeflere talip olduğunu ortaya koymakta, varlık iddiasıyla ortaya çıkan kimselere gerekeni söyleyerek susturmaktadır.

Aynı şekilde el-Harakânî, henüz nefsinin tezkiye etmeyi başaramamış bazı kıskanç ve bencil kimselerin mürşit sıfatıyla ortaya çıkarak insanları Hakk'a davet etmelerini de doğru bulmamış ve onları şu şekilde uyarmıştır: *"Naklediler ki, şeyhin yanına gelen birisi: 'Destur ver de halkı Hakk'a davet edeyim' dedi. Şeyh (el-Harakânî): 'Halkı kendine davet etme halin son bulmadıkça asla!'"* dedi. Adam: *'Ey Şeyh! Halkı kendine ve nefsinde davet mümkün mü?' diye sordu. Şeyh dedi ki: 'Evet evet! (Bu işi daha güzel yapan) başka birisi davet eder de, bu davet senin hoşuna gitmezse, bu başkalarını kendine davet etmiş olmanın nişanı olur!'"* (Attâr, 2007, s. 598).

el-Harakânî, emaneti ehline verme duyarlılığına sahip birisi olarak fazilet, ehliyet ve liyakat esaslı görevlendirmeye dikkat çekmekte, taraftarlarıyla övünme ve egosunu tatmin etme sevdasındaki kimi "mürşid-i nâkışları" bu şekilde eleştirmekte ve onları yaptıkları büyük yanlıştan dönmeye davet etmektedir.

6. el-Harakânî'nin Deneme Amaçlı Soru Soranlara Yaptığı Uyarılar

el-Harakânî, dergâhına kapanıp toplumdan uzaklaşan biri olmadığı için zaman zaman kendisine deneme amaçlı soru yöneltenlerle de muhatap olmuş, ezalarına katlanmış ve onları bilgilendirmekten de asla vazgeçmemiştir. Kur'ân ve Sünnet'i çok iyi bilen el-Harakânî, bu tür

³² el-Ahzâb, 33/72.

³³ en-Nisâ, 4/28.

³⁴ *"Ey İnsanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz, ama O, hiçbir şeye muhtaç değildir ve hamd O'na mahsustur."* el-Fâtır, 35/15; *"...Hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Allah'tır. Muhtaç olan sizlersiniz..."* Muhammed, 47/38.

³⁵ *"Ama insanoğlu kendini müstağni sayarak (yeterli görerek) azgınlık eder."* el-Alak, 96/6-7.

³⁶ Süleyman Uludağ, adı geçen Şeyhu'l-Meşâyih'in "İbn Hafif eş-Şirâzî (ö. 371/981)" olduğunu söylerken Çiftçi ise bu şahsın "Ebû Abdullah el-Dastânî (ö. 417/1026)" olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Çiftçi, a.g.e., s. 99. Kanaatimizce adı geçen şahıs "Ebû Abdullah el-Dastânî" olmalıdır. Zira İbn Hafif eş-Şirâzî 371/981 yılında Şiraz'da vefat etmiş olup el-Harakânî o zamanlar henüz 19 yaşlarında genç bir delikanlıdır. Ayrıca bu menkabeden adı geçen kişinin Ebû Abdullah el-Dastânî olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü el-Harakânî, bu menkabe de ona: "Ey Ebâ Abdillâh!" diyerek künyesi ile hitap etmektedir ki, el-Dastânî'nin künyesinin Ebû Abdullah olduğu bilinmektedir. Bkz. Attâr, a.g.e., s. 593.

kimselere anlayacakları dille hitap etmiş, sarsıcı ve etkileyici cevaplar vererek onları susturmasını bilmiştir. Konuyla ilgili birkaç örneği burada zikretmekte yarar vardır.

Bir gün elinde bir tomar kâğıt bulunan bir pir (yaşlı) el-Harakânî'ye: “Ben sözü buradan söylerim, ya sen nereden söylersin?” deyince ona şu cevabı vermiştir: ‘Benim vaktim (her anım, her saniyem, her salisem) öyle bir vakittir ki, (bu) söze sığmaz (ben yaşadıklarımı kelimelerle anlatamam, Allah’ı bütün ruhumda hissetmenin verdiği aşk ve sevgiyle manevî bir huzurla dolar ve taşarım; öyle bir ruh halindeyken yaşadığım tecrübelerimi daha sonra sözlerimle ifade eder ve çevremle paylaşıyorum. Bu esnada da takdir edersiniz ki kitaba ve kitap yazmaya elbette vakit ayıramam).’ (Attâr, 2007, s. 605; Çiftçi, 2004, s. 45). el-Harakânî, bu sözüyle ilmi küçümsememiş, aksine ilmiyle âmil olmanın kişiyi götüreceği “son noktaya” dikkat çekmiş, kendisini denemek isteyen muhatabına ufuk açıcı bir cevap vermiştir.

Bir başka sefer âlimin biri ona: “Aklın, imanın ve marifetin yeri neresidir?” diye sorunca, (el-Harakânî) ona: ‘Sen bunların rengini bana gösterirsen ben de (sana onların) yerini gösteririm’ demiştir. Bunun üzerine o âlimi bir ağlama tutmuş ve bir köşeye çekilip oturmuş (ve bunu daha önce düşünemediğine hüüngür hüüngür ağlamış)tur.” (Attâr, 2007, s. 621). Görüldüğü üzere el-Harakânî, Kur’ân, Sünnet, eğitim, öğretim, ilim ve medreseden haberdardır. Zira bunlardan habersiz birisinin böyle inandırıcı ve etkileyici cevaplar verebilmesi mümkün değildir.

Diğer taraftan el-Harakânî, kendisine deneme amaçlı soru soranların yanı sıra, ona soru sormak için hazırlık yaparak yanına gelenlerin kalplerinden geçirdiklerini de bilmiş ve daha onlar sorularını sormadan cevaplarını vermiştir. Nitekim nakledilen şu menkabe buna dair bazı bilgiler mevcuttur:

“Nakledildiğine göre Hâce Abdullah Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089),³⁷ el-Harakânî’yi ziyaret amacıyla yola çıktığında aklından ona üç soru sormayı planlamıştı. Biri “Rahmân Arş’a istivâ etti”³⁸ âyeti, ikincisi (el-Harakânî’nin) “Sûfî gayr-i mahlûktur” sözü, üçüncüsü ise “Ebu’l-Hasan el-Eş’arî’nin mezhebi nasıldır?” Abdullah Ensârî’nin müritleri de kendi kendilerine: ‘Şeyhin bize sıcak helva yedirmesi lazım’ diye düşünmüşlerdi. Onlar gelince el-Harakânî emretti, (civanmertleri) helva pişirdiler. Sonra (helva getirilince el-Harakânî) elini uzattı ve bir avuç helvayı Abdullah Ensârî’nin ağzına koydu ve şöyle dedi: “Rahmân Arş’a istivâ etti” sözünü dostlar dostlarına anlatırlar. “Sûfî gayr-i mahlûktur”un manası, sûfî gelen, giden (yürüyen), konuşan, gören, duyan, yiyen ve uyuyan kişi değildir (gerçek sûfî, tüm bunları aşmış, fenâ makamına ulaşmıştır, bu nedenle de) sûfî Hakk’ın sıfatlarından bir sıfattır (O’nun sıfatlarında kaybolmuştur.) Ebu’l-Hasan el-Eş’arî’nin mezhebi(ne gelince, o da) doğru bir mezheptir. Zira Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Mümin lanet eden, suçlayan, küfür eden ve yalan söyleyen değildir.”³⁹ Abdullah Ensârî, (el-Harakânî’nin kalbinden geçen bu üç soruyu bilmesi ve daha o sormadan bunları cevaplama karşısında) ne diyeceğini şaşırarak ve duygularını şöyle dile getirmiştir: ‘Gizli bir hazineydim, anahtarı el-Harakânî’nin elindeydi. Burada ne Abdullah kaldı ne de el-Harakânî; burada ne bayındır kaldı ne harabe. Bu sırrı sen nasıl bilebilirsin ki? Sakın ha! (Gerçek anlamda Hakk’a ulaşmış) sûfîyi mahlûk diye bilmeyesin!’ (Harakânî, 2006, s. 306).

Kısaca ifade etmek gerekirse el-Harakânî, kendisine sorulan sorulara etkileyici cevaplar verdiği gibi, kendisine soru sormak üzere gelenlere de daha onlar sorularını sormadan cevap vererek ulaştığı engin dereceleri göstermiştir. Nitekim onun bu örnek kulluk tecrübesini model

³⁷ el-Harakânî’nin en önemli talebelerinden olan Hâce Abdullah Ensârî el-Herevî, üstadı el-Harakânî’yi şöyle tanıtmaktadır: “Hadis, ilim ve Şeriat’ta şeyhlerim çoktur. Fakat tasavvuf ve hakikatte benim pîrim Şeyh Ebu’l-Hasan el-Harakânî’dir. Eğer onu görmeseydim hakikati nasıl öğrenirdim?” Bkz. Yazıcı, Tahsin-Uludağ, Süleyman, “Herevî, Hâce Abdullah”, **DİA**, İstanbul, 1998, XVII, 222-226.

³⁸ el-A’râf, 7/54; Yûnus, 10/3; er-Ra’d, 13/2; el-Furkân, 25/59; el-Hadîd, 57/4.

³⁹ Tirmizî, 25/Birr, 48 (IV, 350).

alarak Kur'ân ve Sünnet'in ilkelerine uygun hayat yaşayanlar, her zaman böyle yüksek manevî makamlara ulaşma imkânına sahiptirler.

SONUÇ

Bu çalışmada vurgulamayı ve dikkatlere sunmayı istediğimiz hususları şu şekilde ifade etmemiz mümkündür:

el-Harakânî, görüş ve düşüncelerini temellendirirken Kur'ân ve Sünnet'i kendisine referans alan bir İslâm mütefekkiridir. O, bu iki kaynağı özümsemiş ve özellikle de tasavvufî konularda derinleşmiş tahkik ehli bir sûfidir.

el-Harakânî, kavramsal düşünme melekelerini yerli yerinde kullanan ve hikmet dolu sözler söyleyen bir Hak âşığdır. Onun sözleri anlaşılmaya çalışılırken konuyla ilgili söylediği sözlerin tamamına bakılması ve hepsinin birlikte değerlendirilmesi gerekir.

el-Harakânî, Kur'ân ve Sünnet'ten ilham alan, seçkin Sahâbe'nin yolundan giden ve çevresine örnek olan abide bir şahsiyettir. Ona göre önemli olan kişinin kendini bilmesi, nefsini tezkiye etmesi, dinini yaşayacak kadar bilgi sahibi olması ve öğrendikleriyle amel etmesidir.

el-Harakânî, kendisine iyi niyetle sorulan sorulara ikna edici cevaplar veren, sözünü söylemekten çekinmeyen, art niyetli sorularla kendisini denemek isteyenlere de Kur'ân ve Sünnet çerçevesinde anlayacakları dille hitap eden ve unutamayacakları dersler veren bir bilgedir. el-Harakânî, bazen kendisine soru sormak üzere gelenlere daha onlar sorularını sormadan cevap vererek ulaştığı aşkın dereceleri gözler önüne seren, bu davranışıyla da Allah yolunda mücadele edenleri motive edip cesaretlendiren bir velidir.

el-Harakânî, hakikat inkârcılarını ve müşrikleri İslâm'a davet etme görevinin Müslümanların omuzlarına yüklendiğini bilen, bunun da en güzel temsille mümkün olacağına inanan bir İslâm âlimidir.

el-Harakânî, insanlardan övgü, takdir ve alkış beklemeyen, cennet arzusu ya da cehennem korkusu taşımayan, Yüce Allah'ın rızasını, rahmetini ve mağfiretini kazanmayı her şeyden önemli ve öncelikli gören ve bunu kendine gaye edinen bir gönül sultanıdır.

el-Harakânî, sözde âlim ve mutasavvıfların yanlışlarını eleştiren, onları hakka davet eden bir marifet eridir. Onun yaptığı haklı tenkitler, dinî meselelere vâkıf olduğunu, hâdiseleri çok yönlü değerlendirdiğini, sağlam bir muhakeme yeteneğiyle konuları analiz ettiğini ve ne söylediğinin farkında olduğunu göstermektedir. Onun sözleri incelendiğinde zihninin açık ve berrak olduğu, kritik-analitik düşündüğü, alternatif yol ve yöntemleri daima göz önünde bulundurduğu ve konuları birbirinden ayırarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, el-Harakânî'yi anlamaya ve tanıtmaya çalışanların "İslâm'ın özünden uzak, bidat ve hurafelerle bezenmiş din yorumlarına, bozuk ve sapkın fikirlere" karşı son derece dikkatli, hassas ve duyarlı olmaları gerekmektedir. Zira ciddi bir Kur'ân ve Sünnet birikiminden yoksun bazı kişilerin el-Harakânî'yi anlayamadıkları ve yanlış tanıttıkları görülmektedir. Nitekim el-Harakânî, barış, hoşgörü, uzlaş ve diyalog gibi kavramların arkasına saklanarak dünyada yaşanan zulüm ve haksızlıkları görmezlikten gelen ve bunlar karşısında tepkisiz/ suskun kalan bir hümanist değildir. Tam tersine o, zalime karşı çıkan, mazlumin yanında yer alan, hakkı tutup kaldıran, iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir İslâm âlimidir. Bu nedenledir ki, İslâm'ı böylesine özümsemiş bir âlimi olduğundan farklı tanıtmak, söylemediklerini ona söyletmek, bazı "çarpık algı ve tasavvurların Müslümanlar arasında yayılmasına neden olmak" doğru değildir.

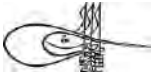
KAYNAKÇA

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuad, (ö. 1387/1968), **Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerim**, Çağrı Yay., İstanbul, 1986.
- ÂMİLÎ, Bahâuddin, Muhammed, **Keşkül**, (Farsça'ya Çev.: Seyyid Ebü'l-Kâsım Ayetullâhî), İntişârât-i Tûkâ, Tahran, 2537 şş.
- ATTÂR, Ferîdüddîn, (ö. 627/1230), **Evlîya Tezkireleri**, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.
- ÇELİK, İsa, "Tasavvufî Düşünce Tarihinde Ebu'l-Hasan el-Harakânî", **Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi**, Kars, 2014, C. 1, Sayı: 1, (ss. 75-89).
- ÇİFTÇİ, Hasan, "Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, (Mevlânâ Özel Sayısı), Ankara, 2005, Yıl, 6, Sayı: 14, (ss. 565-590).
- , **Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı (Çeviri-Açıklama-Metin)**, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004.
- , "Şeyh Harakânî İle Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki", **Şarkiyât Araştırmaları Dergisi**, 2003, C. 3, Sayı: 11, (ss. 22-40).
- EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş'as, (ö. 275/888), **Sünenu Ebî Dâvud**, (I-V), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- EBU'L-HASAN HARAKÂNÎ, (ö. 425/1033), **Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı, (Çeviri-Açıklama-Metin)**, Haz.: Hasan Çiftçi, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004.
- , **Nûru'l-'Ulûm**, Haz.: Şenol Kantarcı, Ankara, 1997.
- , **Seyrû Sülûk Risâlesi**, Çev.: Mustafa Çiçekler, Der.: Sadık Yalsızuçanlar, Sufi Kitap, İstanbul, 2006.
- ESED, Muhammed, (ö. 1413/1992), **Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir**, Çev.: Cahit Koytak/ Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul, 2000.
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed, (ö. 241/855), **Müsned**, (I-VI), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, (ö. 275/888), **Sünenu İbn Mâce**, (I-II), Thk.: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- MUHAMMED b. MÜNEVVER, (ö. 574/1178), **el-Esrâru't-Tevhîd fî Makâmâtî's-Şeyh Ebi's-Saîd**, Nşr.: Muhammed Rızâ Şefî'i-yi Kedkenî, (I-II), Müessese-i İntişârât-i Âgâh, Tahran, 1339-1345 hş.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, (ö. 261/875), **Sahîhu Müslim**, (I-III), Thk.: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, (ö. 303/915), **Sünenu'n-Nesâî**, (I-VIII), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- RÂZÎ, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, (ö. 606/1209), **Tefsîru'l-Kebîr ev Mefâtîhu'l-Gayb**, (I-XXXII-Fihrist), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

- SEYHAN, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Dualarında Üzerinde Durduğu Ana Temalar”, **Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Kars, 2015, Sayı: 3, (ss. 88-109).
- , “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı”, **JASSS, International Journal of Social Science**, Fransa, May 2013, Volume 6 Issue 5, (p. 1049-1083).
- , “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlham Anlayışı”, **Usûl İslâm Araştırmaları**, Sayı: 16, Temmuz-Aralık, 2011, (ss. 79-110).
- , “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Kur'an Kültürünün Yansımaları”, **Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Ankara Turkey, Volume 8/6 Spring 2013, (p. 641-664).
- , “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefsi Tezkiye Metodu”, **Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Ankara Turkey, Volume 9/2 Winter 2014, (p. 1335-1359).
- , “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı”, **Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi**, Kars, 2014, C. 1, Sayı: 1, (ss. 1-32).
- , “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sevgi, Şefkat, Merhamet ve Hoşgörü Anlayışı”, **Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Kars, 2014, Sayı: 2, (ss. 81-116).
- , “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnet Anlayışı”, **Hikmet Yurdu**, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, (ss. 101-126).
- , “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnete Bağlılığı ve Hadis Anlayışı”, **JASSS, International Journal of Social Science**, Fransa, October 2013, Volume 6 Issue 8, (p. 551-588).
- , “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf ve Şehitlik Anlayışı”, **Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Kars, 2014, Sayı: 1, (ss. 135-168).
- , “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tefekkür Anlayışı”, **Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Ankara, Turkey, Volume 8/8 Summer 2013, (p. 2053-2071).
- , “Tasavvufî Düşüncede İnsan Yetiştirme Yöntemleri -Ebu'l-Hasan el-Harakânî Örneği-”, **Hikmet Yurdu**, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 14, Temmuz-Aralık 2014/2, (ss. 11-42).
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsâ, (ö. 279/892), **Câmiu's-Sahîh**, (I-IV), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Harakânî”, **DİA**, İstanbul, 1997, XVI, 93.
- YAZICI, Tahsin-Uludağ, Süleyman, “Herevî, Hâce Abdullah”, **DİA**, İstanbul, 1998, XVII, 222-226.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- SEYHAN, A.E., Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Emr-i Bi'l-Ma'ruf Ve'n-Nehyi 'Ani'l-Münker Anlayışı, **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/6 Spring 2015, p. 815-832, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7829>, ANKARA-TURKEY.

ÖRGÜTSEL BAĞLILIKTA KURUMSAL İTİBARIN ROLÜ*

*Yasin SİNAN***

*Erkan KAVAS****

ÖZET

Günümüzde kurumların stratejilerinin belirlenmesi ve uygulanması sürecinde göz önüne alınan parametrelerden biri de kurumsal itibardır. Kurumsal itibarın elde edilmesi ve muhafazası en çok da o kurumun çalışanlarının örgütlerine olan bağlılığına dayanmaktadır. Kurumsal itibarın örgütsel bağlılık üzerinde etkili bir unsur olduğu varsayımına dayalı yapılan bu çalışmada ilk olarak kurumsal itibar ve örgütsel bağlılık kavramlarının ve bileşenlerinin neler olduğu incelenmiştir. Kavram tanımlaması ve bileşenleri üzerinde yapılan çalışmalarda ülkelerin farklı kültürleri olduğundan, dünya çapında, anlaşılabilir ve her yerde uygulanabilir olarak değerlendirilen Fombrun ve arkadaşlarının geliştirmiş oldukları ölçeğin bileşenleri irdelenmiştir. Örgütsel bağlılığın sınıflandırılması konusunda da araştırmacıların ortaya koydukları sınıflandırmalar içerisinde, literatürde en çok kabul gören ve kullanılan model, Allen ve Meyer'in modeli temel alınmıştır. Kurumun en önemli paydaşlarından biri olan çalışanların örgütlerine olan bağlılığı ile kurumun itibarı arasındaki ilişkileri incelenmiştir.

Yapılan taramada bu konu üzerinde yapılmış çalışmaların örgütsel bağlılık üzerindeki kurumsal itibarın etkili olduğunu ortaya koyan araştırma sonuçlarında araştırmaya katılanların kurumsal itibar yönetimi algıları ile örgütsel bağlılığı oluşturan her bir boyut (duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık) arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşıldığı görülmüştür. Çalışanlar ve kurum arasında oluşan itibar ve bağlılık ilişkisi her iki taraf için aynı yönde artan ve azalan şekilde birbirlerini etkilemektedir. Kurumların başarısı, çalışanların performansı ve elde edilen maddi değer yanısıra, nitelikli ve kaliteli personelin çalıştıkları kuruma bağlı kalmasına da bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: İtibar, Bağlılık, Örgüt, Kurum, Çalışan.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, El-mek: yasinsinan1@hotmail.com

*** Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü, El-mek: erkankavas20@gmail.com

THE ROLE OF CORPORATE REPUTATION ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT

STRUCTURED ABSTRACT

In terms of institution and managers, institutional reputation increasingly stands out as a factor which gains value. The benefits of being reputable to institutions, revealed that the creation of an institution reputation and continuation should be a strategic necessity. At present, identification of institution strategy and implementation in process, any of the parameters taken into account in the implementation is also institution reputation. Obtaining and maintaining institution reputation is mostly based on relationship between the organization and, the employees of that institution. Institution reputation is a result of effective communication with employees and shareholders, employees have an important place in managing the reputation of the institution,. employees of institution play an active role in all the process from the beginning to the presentation of products and services. Attitudes and behaviors in situation which is communicated with employees and shareholders affect perception and assessment against organization. employees who consider himself that part of the institution with high motivation and morale, also make himself valuable plays a positive role in relationship of organization's shareholder

Reputation of institution is what is a mirror of events in this institution. Having qualified management and quality employees makes it different from its competitors. Agency developing the reputation acquired stronger position in their negotiating in the labor market. Institution with high reputation high, reach easier to financial opportunities. they are tolerated in the negativity that may arise in the relationship with shareholders. They have been successful in crisis and risk management. Reputable institutions attract more qualified workforce and provide higher production. They can show skilled labor in institution. They can market higher prices their products or services. Thus, they are able to obtain significant advantages over competitors.

In this study it has tried to demonstrated that corporate reputation is an affective element on organizational commitment. With This assumption description of the organizational commitment, institutional reputation, components and their relationships with each other are analyzed in literature. Institution reputation and the concept and components of the organizational commitment was first examined. In studies made the concept definition and component different cultures of the countries, it is analyzed that scale is understandable, worldwide, and the components of the scale of assessment that they have developed Fombr and friends.

An overall evaluation of the base of reputation is based on trust. Confidence to institution strengthens the credibility and reputation of the institutions. To trust on institution, first of all the activities of the organization should be open. The aim is to declare the vehicle and goals in a transparent manner. It reflects the selfconfidence of institution.. Institutions also should take into criticism from internal and external

stakeholders. It must demonstrate a clear and definite principles of the activities in which and should adhere to this principle. institutional trust, represents the belief that comply with the shareholders of the organization's ethics. Reliable to institution is also the credibility of the institutions provided by the employee. The most important element is mutual obligation, oath in the formation of confidence to employees work and mutual obligations.

Respect, sympathy, admiration constitute the reputation of an institution so it must be qualified product and service. When products are perceived as qualified, the point of view can change for shareholder. For this, it is necessary to offer the high quality products and services. Offered products and services show positive experiences related to the changing viewpoints of the stakeholders in the institution. On the other hand in order to become a pioneer and leader in the same sector, the influence of high power, which can motivate, direct and capable leaders and managers it is necessity to be good manager. As an important part of the corporate vision of the large, foreboding are formed by strong leaders who can see the future and institutions. Corporate leaders and an important symbol in terms of attitude and behavior of the institutions they say. The behavior of leaders is very effective in critical situations on the reputation of the institution. It is easier that the idea of a people's organization is with more concrete than abstract object

In the study, organizational commitment, researchers revealed within classifications in the literature, the most widely accepted and used model model based on Allen and Meyer's are classified. One of the most important stakeholders of the institution with the relationships between the employees, their commitment to the organization the reputation of the institution were investigated.

Each made size scan of studies done on this subject of those surveyed in the research results revealed that effective as of enterprise on the organizational commitment to corporate reputation management perceptions of the organizational commitment (affective commitment, continuance commitment and normative commitment) between the positive and concluded that there is a significant relationship It has been shown to be reached. Employees and the reputation and loyalty relationships between institutions affect the way each ascending and descending in the same direction for both sides. The success of the institution, and the resulting performance of the employees as well as material values depend on the quality and adhere to the organization they work to qualified personnel.

Emotional commitment is closely related to the emotional responses to environment. It is stated that emotional binding to the corporation of a person, identifying with corporation and remaining with her own desire and preferences. Commitment is related to satisfaction providing from commitment to the profession and from job. Employees who enhanced their emotional commitment are loyal workers dedicated themselves to the organization.

On the other hand employees ongoing to remain in institutions continue to remain because they care about what will be the future location of organization. Because of benefits of remaining in organization or costs of leaving employee make a choice leave or not

Turkish Studies

from corporation. Some other employees feel a necessity to continue to work with the idea that it is the moral and right to remain in the organization and moral obligation to the organization.

There are various factors affecting commitment to the corporation. Definition of the work for the employees and clearly identifying the organizational role of the aim to be open and transparent institutions, the workplace positive working atmosphere, charm and value of the work is important. Meet the expectations of the level of employee participation in decisions, motivation, continuous feedback on performance, factors such as social interaction opportunities increase employee commitment to the organization. The size of the organization, structure, working conditions, wage system, career opportunities, culture, management methods, hierarchical structure are other factors affecting adherence.

The relationship between employees and the organization's reputation is bidirectional. As influential in shaping the perceptions of stakeholders agency employees are influenced by the other institutions as perceived by the public.

As a result, corporate reputation is connected with commitment of employees that undertake an active role in the acquisition and maintaining of corporate reputation. Be an employee in an institution that has a strong reputation among the public make employee reputable and working longer in the organization. In order to attribution to protection and sustain the organization's reputation, employee should be aware of the responsibility and develop the personal qualities. Indeed, highly respected institutions think about the future of the reputation by keeping talented and equipped people in their structure. To manage the high-reputable institutions are in need of qualified employees as well. Therefore qualified employees and institutions with a strong reputation are dependent on each other.

Better quality employees through a high reputation can be maintained at institutions by attracting and benefit from the knowledge and ability. Institution's charm and unwillingness to leave of employee provide the motivation of employees more easily. Thus, it should be motivated to more effort by identifying herself emotionally with her work.

Institutions, in order to achieve these advantages gained the reputation, should create an emotional bond with stakeholders and create admiration, positive feelings respect and sympathy towards the institution. And service quality standards of the products should be kept stable and high. On the other hand, it is possible to obtain corporate reputation by fulfilling social responsibilities of the institutions, giving importance to public health, environmental protection, and finding solutions to social problems. In addition, a strong corporate reputation organization is related to caring about employees ideas and creation of favorable conditions of work as well as depends on corporate executives' leadership,.

The success of institutions should be measured with not only employees' performance and competence, but also adherence to

organization in which well qualified staff work. Working many years in an organization is a indicator of confidence and stability.

Key Words: Organization, Reputation, Corporate, Commitment, Employee.

Giriş

İtibarlı olmanın kurumlara sağladığı faydalar, kurum itibarının oluşturulmasının ve devam ettirilmesinin stratejik bir gereklilik olduğunu ortaya çıkarmıştır. 1980’li yıllarda başlayan yılın itibarlı işletmelerinin açıklandığı yayınlarla kurum yöneticileri, kurumsal itibarın önemini kavramaya başlamışlardır. Bu amaçla kurumların itibarlarının neye dayandığını ve nelerden oluştuğunu gözleme dayalı olarak tespit etmek amacıyla 1984 yılında Fortune dergisinde “Amerikanın En İtibarlı Şirketleri” (AMAC) isimli çalışmalarını yayınlamışlardır. Ardından 1987 yılında Manager Magazin (MM), 1991 yılında Management Today (MT), 1992 yılında Asian Business (AB), 1993 yılında Far Eastern Economic Review (FEER), 1994 yılında Financial Times (FT), 1997 yılında Industry Week (IW) ve Fortune dergisi İtibarlı Şirket sıralamalarını kamuoyuna açıklamışlardır. Yapılan çalışmalarda yönetimden ürün ve hizmetlere, finansal performanstan yetenekli çalışanların kişisel gelişimine verilen öneme kadar birçok kriterde ölçümler yapılmıştır (Fombrun, 2000). 1990’lı yıllardan itibaren yapılan akademik çalışmalar da kurumsal itibarın ne denli önemli olduğunu destekler niteliktedir. Bu yönde 1997 yılında “Corporate Reputation Review”, 1998 yılında da “Reputation Management” adlı akademik dergiler yayına başlamıştır.

Kurumsal itibarın değerini kavrayan kurumlar, itibarın getirisi olan faydaları kazanabilmek için yüksek itibar edinme gayretiyle çalışmalar yapmaktadırlar. Kurumsal itibar kazanımı tüm paydaşların katılımıyla elde edilecek bir değerdir. Paydaşların en önemli parçası olan çalışanlar ise itibar elde etmede en temel noktada bulunmaktadır (Dutton ve Dukerich 1991; Dutton vd., 1994; Gioia ve Thomas 1996). Zira çalışanlar, ürün ve hizmetlerin başlangıcından sunumuna kadar olan tüm süreçte etkin rol oynamaktadırlar. Çalışanların dış paydaşlarla etkileşime geçilen noktalardaki tutum ve davranışları kuruma yönelik algılamaları ve değerlendirmeleri etkilemektedir. Moral ve motivasyonu yüksek, kendisini kurumun bir parçası olduğunu düşünen ve kendisine değer verildiğini hisseden çalışan kurumun dış paydaşlarıyla olan ilişkilerinde dolayısıyla kurumun itibarında olumlu rol oynamaktadır.

İtibarın kazanılmasında ve muhafaza edilmesinde etkin rol üstlenen çalışanların kurumlarına olan bağlılıkları da kurumun itibarı ile bağlantılıdır. Kamuoyunda güçlü bir itibara sahip olan bir kurumda çalışan olmak aynı zamanda çalışanı da itibar sahibi yapmakta ve kurumda daha uzun çalışmaktadır (IOD 1999; Markham 1972). Çalışan, kurumun itibarının korunmasına ve sürdürülmesine katkı yapması için sorumluluğun bilincinde olması gerekmekte ve kişisel niteliklerini de geliştirmek durumunda kalmaktadır. Nitekim yüksek itibarlı kurumlar yetenekli ve donanımlı kişileri bünyesinde tutarak itibarın geleceğini düşünmektedirler. Yüksek itibarlı kurumların itibarlarını yönetmesi için de nitelikli çalışana ihtiyaçları vardır. Dolayısıyla nitelikli çalışan ve güçlü itibara sahip olan kurumlar birbirlerine bağımlıdır.

1. Kurumsal İtibar

İtibar sözcüğüne etimolojik olarak bakıldığında, bu kelimenin Arapçadan Türkçeye geçtiği görülmektedir. Kökeni Arapça “ubür”den gelen ve sayma, saygı gösterme ve saygınlık olan itibar, Türkçe sözlükte de kelime anlamı olarak saygınlık, saygı gösterme, önem verme, borç ödemedede güvenilir olma durumu, kredi olarak tanımlanmıştır (TDK, 2011:1231). Kurumsal itibarın tanımı ise; Kurumun paydaş beklentilerini başarılı ve tutarlı bir biçimde karşılayarak paydaşlar nazarında

oluşturdukları değer yargıları bütünü (Yılmaz, 2009) ve toplumca beğenilerek takdir edilmenin karşılığında, kurumun kendisinin oluşturduğu güvenin, toplam pazar değeri içindeki katkı payı (Kadıbeşegil, 2006) olarak ifade edilmektedir.

Yabancı araştırmacılar da kurumsal itibarı gözle görülemeyen, elle tutulamayan fakat kuruma değer katan, ender bulunabilen, başkaları tarafından taklit edilemeyen ve yerine başka bir şey konulamayan çok önemli bir kaynaktır şeklinde tanımlamışlardır (Hall, 1992, Roberts ve Dowling, 2002). Wartick (1992); paydaşların her birinin talep ve beklentilerinin kurum tarafından nasıl karşılandığına dair edindikleri algılarının birikimi olarak tanımlamıştır. Kurumsal itibar, kurumla ilgili tüm paydaşların (müşteriler, çalışanlar, tedarikçiler, yöneticiler, basın ve kurumun irtibatla olduğu kitleler) sahip oldukları algılarının özetidir (Chun, 2005: 105). Kurumsal itibar ile ilgili uluslararası çapta önemli araştırmaları olan Charles Fombrun (1996: 37) kurum itibarını, ‘bir kurumun tüm paydaşları tarafından ne derece güvenilir, saygın ve değerli algılandığına dair, zaman içinde oluşmuş değerlendirmelerin bütünsel bir ifadesidir’ olarak tanımlamıştır. Kısaca kurumsal itibar, bir kurumun paydaşlarının nazarında iyi bir konuma sahip olup olmadığının bir göstergesidir. Tüm paydaşların kurumla ilgili duygu, düşünce ve algılamalarının toplamıdır.

Kurumsal itibar ile yakın ilişkili veya eş anlamlı olarak; kimlik, imaj, prestij, firma değeri, saygınlık, duruş gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Genellemelerin seviyesine dayalı olarak ve/veya tartışmaların odak noktasına bağlı olarak, her bir terimin itibarla eşit düzeyde aynı anlamda, itibarın önemli bir ögesi veya itibarın içerisinde kısa bir dönemi ifade eden kavramlar olarak değerlendirilmiştir. Başka deyişle, bu terimlerin kullanılışı, kurumsal itibardan daha geniş, daha dar, veya sadece aynı anlamlara gelmesidir (Wartick, 1992).

1.1. Kurumsal İtibarın Temel Bileşenleri

Literatürde kurumsal itibarı oluşturan birçok bileşenin olduğu ölçekler bulunmaktadır.

Tablo1:Kurumsal İtibar Ölçekleri

İtibar Ölçeği	Ölçüm Kriterleri	
Fortune İtibar Endeksi	- İşgücünü cezp etme - Yönetim Kalitesi - Kurumsal Sosyal Sorumluluk - Yaratıcılık ve Yeniliklere Açık Olma - Ürünlerin veya Hizmetlerin Kalitesi - Şirket Varlıklarının Akılcı Kullanımı - Finansal Güç ve Sağlamlık - Uzun Vadeli Yatırım Değeri	
Fombrun ve Shanley (1990)	Geçmiş Dönemin Etkisi - Ürün Çeşitliliği - Kârlılık - Risk - Reklam - Sosyal Sorumluluk	Güncel Dönemin Etkisi - Piyasa Riski Ve Performansı - Basın Açıklamaları - Temettü Gelirleri - Kurumsal Sahiplik.
Aaker (1997)	- Ciddiyet - Heyecan - Yetkinlik - Gelişkinlik - Dayanıklılık	
Davies ve Chun (2002)	- Uygunluk - Kabiliyet - Girişimcilik	

	• Şıklık • Bencillik/Acımasızlık • Maçoluk • Formalitesizlik
Global Reprtruck Pulse	• Ürün ve Hizmetler • Yenilikçilik • Çalışma Ortamı • Vatandaşlık • Yönetim • Liderlik • Finansal Performans
Cravens vd. (2003)	• Üretim Kalitesi • Çalışanlar • Dış İlişkiler • Değişim ve Değer Yaratma • Finansal Güç ve Kapasite • Şirket Kültürü • Maddi Olmayan Yükümlülükler
Reputation Quotient – RQ	• Duygusal Çekicilik • Ürün ve Hizmetler • Vizyon ve Liderlik • Sosyal ve Çevresel Sorumluluk • İş Ortamı • Güvenilirlik

Kurumsal itibarın ölçülmesinde uygulanan ölçeklerde, dünya çapında çeşitli ülkelerde kendi kültürlerinden kaynaklanan birçok problem ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Küresel ve anlaşılabilir bir ölçek ihtiyacı duyulmuştur. Bu ihtiyaca en iyi cevabı Fombrun ve arkadaşları vermiştir (Groenland, 2002:308).

Bu çalışmada da Charles J. Fombrun ve ekibi tarafından oluşturulan aşağıdaki bileşenler açıklanacaktır.

1.1.1.Duygusal Çekicilik

Duygusal çekicilik, insanların bir kuruma ve onun ürettiği ürün ve hizmetlere karşı oluşturduğu duygusal bağ ve olumlu olarak besledikleri his, saygı, sempati ve hayranlıktır. Aynı zamanda paydaşların kuruma duydukları güvenin bir ifadesidir. İtibarı yüksek kurumlar hakkında, hem paydaşları hem de toplumun geneli tarafından güvenilir ve saygıdeğer olarak düşünülür ve insanlarda pozitif hisler oluşması umulmaktadır. Bu sayede iyi itibara sahip olan kurumlar, iş arayanlar tarafından daha fazla tercih edilerek bir cazibe merkezi haline gelmesi kaçınılmazdır.

Yüksek bir itibar sayesinde daha kaliteli çalışanlar cezbedilip kurumda tutulabilir ve bilgi ve yeteneklerinden faydalanılabilir. Kurumun cazibesi ve çalışanın ayrılmak istememesi çalışanların daha kolay motive edilmesini de sağlar. Böylelikle duygusal olarak kendisini iş ile özdeşleştirerek daha çok çaba harcamaya motive edilebilir.

Ayrıca çalışanlar için o kurum personeli arasında yer almaları onlar için bir övünç kaynağıdır.

1.1.2.Ürün ve Hizmetler

Bir kurumun itibarını değerlendirirken paydaşları doğrudan kurumun davranışlarını gözlemlemedikleri için, kurumun daha önceki hareketlerinin çıktılarını kullanmaktadır. Bu çıktılar ürün ve hizmetlerin kalitesinin önceki göstergelerini içermektedir(Acquaah 2003: 388).

Kuruluşların daha geniş kitlelere ulaşmaları için gereken en önemli somut değer, kuruluşların ürün ve hizmetleridir. Kurumlar daha çok ürettikleri hizmet ve ürünler ile piyasa ile ilişki içerisine girmektedir. Bu ilişkinin istikrarlı bir şekilde, pozitif yönde olması kurumun varlığını devam ettirebilmesi kurum için bir zorunluluktur. Kaliteli ürün ve hizmetlerin sunulması dış paydaşların işletmeyi sürekli olarak tercih etmesine neden olacaktır. Sunulan hizmet ve ürünler kaliteli olarak algılandığında paydaşların kuruma bakış açıları da değişmekte ve kurumun ürün ve hizmetleri ile ilgili yaşanan olumlu tecrübeler olumlu kurumsal itibar olarak geri dönmektedir. Diğer taraftan kurumun ürün ve hizmetleri ile ilgili olumsuz tecrübeler de kurumsal itibarın yok olmasına sebebiyet vermektedir.

1.1.3.Vizyon ve Liderlik

Vizyon, bir kurumun gelecekte hangi konumda olabileceğine ilişkin bir görüştür. Kurumun ileriki zamanlarda ulaşabileceği yer ve elde edebileceği başarılar ile ilgili bir tahayyül, gelecekle ilgili yol gösteren bir fotoğraf olarak tanımlanabilir (Dinçer, 1998). Kurumsal itibarını iyi yöneten örgütler toplumun ihtiyaçlarını iyi analiz eden ve bu alanlara yönelik planlama, proje ve yatırımlarını yoğunlaştırmayı kavrayan vizyon sahibi kurumlardır. Çalışanlarının aktif katılımı ile işletmenin geleceğini öngörebilen ve planlayan kurumlar çoğunlukla başarıyı yakalamışlardır. Açık ve şeffaf bir vizyona sahip ve bu vizyonu kurum içinde ve dışında tüm paydaşlarına deklare eden, kurumun bu vizyona uygun olarak çalışmalar yapmasını sağlayan kurumların itibarı yükselmektedir. Kısa vadeli getiriler uğruna itibarını yitirenler, kurumun sahip olduğu değerleri de kaybetmektedirler (Karatepe, 2008).

Vizyon, liderin önderliğinde kurumsal itibar oluşumuna ve şekillenmesine yardımcı olur. Kurumsal itibarın önemli bir bölümü vizyonu geniş, öngörülerini kuvvetli ve kurumun geleceğini görebilen liderler tarafından oluşturulur. Kurum lideri tutum ve davranışları ile söyledikleri kurum açısından önemli bir semboldür. Kritik durumlarda liderin davranışları kurumun itibarı üzerinde oldukça etkilidir. İnsanların kurum hakkındaki düşünceleri soyut bir kurumdan daha çok somut olan bir nesneyle yani liderle daha kolay oluşur.

Kurum liderinin itibarı da kurumsal itibarın ve başarının ürünüdür. Kurumun konumu ve bulunduğu konumdaki fırsatları yakalayıp iyi değerlendirebilme yeteneği kuruma değer katar ve kurumun dış çevrede olumlu bir lider görüntüsüne sahip olduğu anlamını sağlar. Lider itibarının unsurlarını; kurum yönetiminde güvenilirlik, doğruluk ve iç paydaşlarla etkili iletişim olarak söylenebilir (Gümüş ve Öksüz, 2009b).

Kurumsal itibarın yönetimi de liderin sorumluluğu altındadır. İtibar yönetiminde şirket sahipleri veya üst yönetimin liderlik vasıflarını taşımaları ve bunu göstermeleri gerekir. Fombrun bu konuda ‘kurumsal olarak ne kadar iyi işler yaparsanız yapın, eğer kurum lideriniz akıllıca işler yapmazsa kurumunuz bundan olumsuz olarak etkilenir’ diyerek liderin kurum itibarındaki yerinin önemine işaret etmektedir. Dolayısıyla kurumsal itibara yönelik algı, yöneticilerin yeterlilikleri ile doğru orantılıdır (Argon ve Dilekçi, 2014: 175).

Ayrıca, kurumsal sektörde de lider ve öncü olmak, bir kuruluşun içinde bulunduğu pazardaki yerini ve insanların kuruluşa karşı bakışını belirleyerek saygınlığını da artırmaktadır (Altıntaş, 2005). Sektörde öncü ve lider olabilmek için, etkileme gücü yüksek olan, motive

edebilen, yönlendirebilen ve bir amaca doğru peşinden sürükleyen güce sahip olan bir kurum olabilmeyi gerektirmektedir (Gümüş ve Öksüz, 2009a).

1.1.4.Sosyal ve Çevresel Sorumluluk

Günümüzde insanlar, kurumun ürünlerini satın alırken ve o kurumda çalışmayı planlarken, kurumun sosyal ve çevreci sorumlulukları hakkındaki bilgiye çok önem vermektedir. Kuruluşların, içersinde faaliyet gösterdikleri sosyal çevrenin sorunlarına karşı duyarlı bir kurum olarak algılanmaları, kurumun itibarına beklenenden daha olumlu bir etki yapmaktadır (Altıntaş, 2005).

Kurumsal sosyal ve çevresel sorumluluk, daha yaşanılabilir bir çevre ve kurumların daha iyi bir toplum oluşturmak adına gönüllü olarak aldıkları kararları ile ilgili görüşler toplamıdır. (Gümüş ve Öksüz, 2009a). Diğer bir ifadeyle kurumsal sosyal sorumluluk işletmenin etik davranmak, çalışanlarına, çevreye ve topluma karşı saygılı olarak ekonomik gelişmeye katkı sağlamak adına yaptığı davranışlar bütünüdür (Sayılı ve Uğurlu, 2007: 87).

Sosyal sorumluluk alanında yapılan faaliyetler kâr amacına yönelik yapılmamakta ve kuruluşların yaptıkları faaliyetler, destekledikleri olaylar kamuoyu arasında iyi bir imajın ve güçlü bir itibarın oluşmasına katkı sağlamaktadır. (Okay, 2001; akt: Sakman, 2003). Ancak sosyal sorumluluk faaliyetlerindeki samimiyetsizlik ve yapaylık, kendi çıkarları amacıyla kullanma niyeti ile yapılan sosyal etkinlikler kurumlara itibar yönünden yarardan çok zarar getirmektedir. Toplumsal faaliyetler bir kurumun itibarına büyük derecede katkıda bulunduğu gibi, kendi lehine kullanılamayan toplumsal projeler kurumun haksız yere eleştirilmesine de neden olabilmektedir. Kurumun iyi niyetle yaptığı bir faaliyet, oluşum yanlış algılanır veya kurum yansıttığı iyi algıyı yitirirse bu tür faaliyetler beklenenin çok ötesinde sonuçlar doğurabilmektedir. Bu yüzden toplumsal sorumluluk ve hayırseverlik çalışmalarının iletişimini de yapmak kurumun itibarı açısından özen ve hassasiyet gerektiren bir konudur (Alsop, 2002).

Uzun vadede itibarını artırmak ve varlığını sürdürmek isteyen kurumların, sürdürülebilir bir sosyal sorumluluk konsepti içerisinde hareket etmeleri ve içinde yaşadıkları toplum için katılımda bulunmaları gerekmektedir. Sosyal sorumluluk anlayışının uygulama alanları; çevre, toplumsal problemler, maddi destek, çalışanlara yönelik uygulamalar, tüketicilere yönelik uygulamalar ve hükümet kurumlarına yönelik uygulamalardır (Akmehmet, 2006).

Kurumsal sosyal sorumluluk konusunu ön planda tutan kurumlar kendi paylarına da soyut kazançlar sağlamaktadırlar. Toplumsal problemlere kulak veren, ilgilenen ve çözümüne katkıda bulunan kurumlar toplumun nazarında olumlu intiba oluşturarak marka değerine katkıda bulunmaktadır. Sürekli bilgi paylaşımı yapılan günümüzde insanların zihinlerinde pozitif bir yer edinebilmek için toplumun ihtiyaçlarının giderildiği projelerde yer almak gerekmektedir.

Sosyal konularla ilgili yapılan faaliyetlerde çalışanların etkisi ve etkilenmeleri önemlidir. Yapılan etkinlikte çalışanlarla kurulan ilişkinin şiddeti kuruma olan yakınlığını da artırmaktadır. Çalışanlar kendilerini sosyal projelerin bir parçası ve hatta sahibi olduklarını hissetmektedirler. Kurum personeli kendilerini, sadece bir çalışan olarak değil, aynı zamanda projenin sahibi olarak da görebilmektedirler. Kurumla birlikte hareket eden ve kurumla özdeş olarak bağlılıkları artmaktadır. Sosyal katkı aynı zamanda nitelikli ve kaliteli kişileri kuruma cezp etmekte ve çağırılmaktadır. İnsanlar maddi kazancın yanında sosyal konulara duyarlı kurumların yaptığı faaliyetlere dahil olmak için o kurumun çalışanı olmaya eğilimlidirler.

1.1.5.İş ortamı

Çalışanlar açısından çalışma ortamının elverişli olması çok önemlidir. Çalışanların çalışma isteği ve azmi, işine karşı duyduğu sevgi, kurumsal başarının artmasına etki edeceğinden personel için en ideal ve verimli çalışma ortamının oluşturulması oldukça önemlidir (Karaköse 2006:106).

Kurumun fiziksel olarak temizlik ve düzen, iklim koşullarına göre ayarlı ısıtma ve aydınlatma, yeterli araç-gereç imkanı, dinlenme yeri ve süresinin yeterliliği gibi konularda motivasyon artırıcı uygulamaları verimli bir çalışma ortamının oluşturulmasında temel unsurlardır. İtibarın oluşmasında ve korunmasında önemli rol oynayan çalışanların iş ortamına ilişkin önlemlerin yönetim tarafından göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Kaya ve Akyüz, 2015: 6).

İş ortamıyla ilgili unsurlar, bireyin kurum içerisinde kendini rahat hissederek işinin gereklerini yerine getirmesi psikolojik ortamla da ilgilidir. Bireyin örgüt içinde kendini rahat hissetmesini sağlaması için, iş tanımının ve hedeflerin belirgin olması, kurumun ve yöneticilerinin çalışanlarına adaletle yaklaşması, çalışanların fikirlerini dikkate alması ve kişinin kuruma güvenmesi gerekmektedir. Çalışanlarda kurum için önemli oldukları hissini uyanması, performansları ile ilgili geri bildirim yapılması ve kurumla ilgili kararlara katılımları işgörenlerin kurumlarıyla olan bağlarını kuvvetlendirmektedir. Çalışanlar kurum amaçları doğrultusunda yönlendirilirken, onların istek ve beklentilerinin göz ardı edilmesi istenmeyen sonuçların doğmasına neden olabilmektedir.

1.1.1. Güvenilirlik

Genel olarak değerlendirildiğinde, itibarın esası güvene dayanmaktadır. Muteber, güvenilir olmakla eşdeğerdir. Kurumlara duyulan güven, kurumların sahip olduğu itibara güç katmaktadır. Ancak, güven uzun bir zaman içerisinde elde edilebilirken kısa süre içerisinde kaybedilebilen, kurumlar hakkında yanlış ve aldatılma hissini duyulması riski de olduğundan dolayı kırılgan bir değerdir (Karatepe, 2008). Bu yüzden kurumun güven kazanabilmesi için bazı prensipleri dikkate alınması gerekmektedir. Kuruma karşı güven duyulabilmesi için öncelikle kurumun tüm faaliyetlerinin açık olması gerekmektedir. Amaç, araç ve hedeflerin şeffaf bir şekilde deklare edilmesi kurumun kendine olan güvenini de yansıtmaktadır. Kurum aynı zamanda iç ve dış paydaşlardan gelen eleştirileri dikkatle göz önüne almalı ve önemsemelidir. İçinde bulunduğu faaliyetlerde net ve kesin prensipler sergilemeli ve bu prensiplere bağlı kalmalıdır. Kurumsal güven, paydaşların kurumun iş etiği kurallarına uyduğuna ilişkin inancını temsil etmektedir.

Kuruma güven, aynı zamanda çalışan tarafından algılanan kurumun güvenilirliğidir. İş yerinde çalışanlara duyulan güvenin oluşumunda en önemli etken ise tarafların karşılıklı verdikleri söz ve yükümlülüklerin yerine getirilmesidir. Kurum ile çalışan arasında “karşılıklı hareket etme” (reciprocation) sürecinde kurum ve çalışanlar bazı şeyleri yaparak, bazı şeyleri yapmayarak karşılık vermektedirler. Örneğin, kurum çalışanların ücretlerini ödemekte, kariyer ve iş güvenliği sağlamaktadır. İş gören ise; mesai saatlerine dikkat etmekte, verimli olmak ve kurum itibarını korumada hassasiyet göstermektedir. Kurumlarına güvenen çalışanlar kurum tarafından beğenilmeyi, güvenilmeyi ve tercih edilmeyi beklemektedirler.

Üst seviye kurumsal güven sahibi örgütlerin, kurum yapılarının daha uyumlu, dayanışmanın daha güçlü, takım ruhunu yakalamada daha başarılı olduğu ve kriz yönetiminde daha etkin oldukları görülmektedir.

2. Örgütsel Bağlılık

Günümüzde çalışanların yaptıkları işten ve çalıştıkları kurumdan memnun olmalarını sağlamak, işletmeler tarafından ürün ve hizmet üretmek gibi temel bir amaç olarak görüldüğünden dolayı kişinin çalıştığı kurumun hedeflerini benimsemesi ve o kurum içinde varlığını sürdürmeyi istemesi anlamına gelen örgütsel bağlılık ön plana çıkmaktadır (Yıldız, 2013: 855).

Sadakat, sadık olma durumunu ifade eden bağlılık, adanma, ve bağlı olma anlamlarını da içermektedir. Bağlılık ve örgüt kavramlarının birleşiminden oluşan örgütsel bağlılık ise bireyin kimliği ile organizasyon arasındaki bağlantıdır (Sheldon, 1971). “Genel olarak çalışanın sistemle olan ilişkisinin gücü” Grusky (1966: 489), “bireyin ve kurumun hedeflerinin artan şekilde birbirine entegrasyonu veya uyumu” (Hall v.d., 1970: 176) olarak da tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar genelde

durumsallık yaklaşımı ile yapılmış tanımlamalar olmakla beraber davranışsal olarak örgütsel bağlılık; “Sosyal aktörlerin sisteme olan sadakat ve enerjilerini sarf etme gönüllülüğü” (Kanter:1968: 499), işgörenin; örgütün hedeflerine ve değerlerine inancı, örgütün amaçlarını gerçekleştirebilmesi için çaba sarf etme isteği, örgüt üyesi olarak kalmaya karşı duyduğu arzu (Mowday ve Steers, 1979) olarak tanımlanabilmektedir. Salancik (1977: 62) de örgütsel bağlılığı “bireyin kendi katılımı ile inanarak yaptığı eylemlerin ortaya koyduğu bağlılık tutumları” olduğunu belirtmiştir.

Başka bir tanım ise Mowday’a(1982) göre örgütsel bağlılık, bireyin örgüt amaç ve değerlerini kabul etmesi, bu amaçlara ulaşılması yönünde çaba sarf etmesi ve örgütteki üyeliğini devam ettirme arzusudur. Meyer ve Allen’e göre ise örgütsel bağlılık; çalışanın örgüte olan psikolojik yaklaşımını ifade etmektedir ve çalışan ile örgüt arasındaki ilişkiyi yansıtan, örgüt üyeliğini sürdürme kararına yol açan psikolojik bir durumdur (Meyer and Allen, 1990).

Ülkemizde yapılan çalışmalarda da "organizational commitment" kavramının iki anlamda karşılık bulduğu görülmektedir. Araştırmacılar Örgütsel bağlılık tanımlarını tutumsal veya davranışsal bir temele dayandırarak yapma fikrindedirler. Diğer bir deyişle çalışanların kurumlarına olan üyeliklerini tutumsal veya davranışsal sebeplerinin olduğunu ifade etmektedirler. Bu kavram ülkemizde “örgütsel bağlılık”, “örgütsel adanmışlık” şeklinde adlandırılmıştır. Bu çalışmada, "organizational commitment" kavramına karşılık "örgütsel bağlılık" kavramı kullanılmıştır. Zira bağlılık bireyin kurum hedeflerini benimsemesi sonucu ortaya çıkan adanmışlık, kuruma yakınlığını ifade eden özdeşleşmeyi içerdiğinden genel bir kavramdır. Bu açıdan bakıldığında örgütsel bağlılık kavramı, bireyin belirli bir örgüte karşı hissettiği özdeşleşme ve bütünleşme derecesini ifade etmektedir (Sağlam Arı, 2003; 22).

1950’li yıllardan günümüze örgütsel bağlılık giderek artan bir önem kazanmıştır. Günümüzde örgütsel bağlılığa verilen önemin sebebi ise, nitelikli iş gücüne olan taleplerin artmasıdır. Teknoloji temelli beyin emeğinin, kas gücüne dayalı emek yoğun üretimin yerine geçmesiyle kişisel gelişime yapılan yatırımların niteliğinin değişmesine yol açmış ve nitelikli çalışanın örgütte tutulmasına yönelik çabalar artmıştır.

2.1. Örgütsel Bağlılığın Sınıflandırılması

Örgütsel bağlılık literatürde genel olarak Tutumsal ve Davranışsal Yaklaşımlara dayalı olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Tutumsal ve davranışsal bağlılık arasında anlamlı bir fark olmasına rağmen iki yaklaşım birbiriyle oldukça ilişkilidir. Tutumsal yaklaşım davranışlardaki tutumların bağlılığa etkileri üzerine yoğunlaşırken, diğeri tutumlardaki davranışların bağlılığa etkileri üzerine odaklanmaktadır. Örgütsel bağlılığın sınıflandırılması konusunda araştırmacılar, farklı ölçütleri kullanarak farklı sınıflandırmalar ortaya koymuşlardır. Bunlar;

Tablo2: Örgütsel Bağlılık Sınıflandırmaları

Etzioni (1961), Penley ve Gould	Ahlaki Bağlılık	Hesapçı Bağlılık	Yabancılaştırıcı Bağlılık
Kanter, (1968)	Devamlılık Bağlılığı	Kenetlenme Bağlılığı	Kontrol Bağlılığı
Wiener (1982)	Araçsal Bağlılık	Normatif-Moral Bağlılık	
Mowday vd, (1982)	Tutumsal (Duygusal) Bağlılık	Davranışsal Bağlılık	
O’Reilly ve Chatman (1986)	Uyma/İtaat Bağlılığı	Özdeşleşme Bağlılığı	Benimseme (İçselleştirme) Bağlılığı
Salancik (1977)	Tutumsal Bağlılık	Davranışsal Bağlılık	
Allen ve Meyer	Duygusal Bağlılık	Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık

Allen ve Meyer’in ortaya koyduğu örgütsel bağlılık sınıflandırması literatürde en çok kabul gören ve yaygın olarak kullanılan model olmuştur. Bu sınıflandırmada araştırmacılar Örgütsel

bağlılıkla ilgili geliştirdikleri üçlü bağlılık modelini temel aldıkları görülmektedir. Çalışmamızda da Allen ve Meyer'in geliştirdikleri örgütsel bağlılık sınıflandırma şekli üzerinde daha ayrıntılı durulacaktır.

2.1.1.Allen ve Meyer'in Sınıflandırması

Allen ve Meyer örgütsel bağlılığı ilk olarak 1984 yılında duygusal bağlılık ve devam bağlılığı kavramlarını içeren iki boyutlu bir ölçek olarak ele almışlardır. 1990 yılında yaptıkları bir çalışma ile daha önce geliştirdikleri modele, temeli Weiner ve Verdi'nin çalışmalarına dayanan normatif bağlılık kavramı da eklenerek ölçek üç boyutlu hale gelmiştir (Çakır, 2006). Duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık olarak ifade edilen örgütsel bağlılığın bu boyutlarının bazı ortak yönleri bulunmaktadır. Bu boyutların ortak yönleri; çalışanların psikolojik durumunu yansıttıkları, çalışan ve örgüt arasındaki ilişkiyi gösterdikleri, örgütte kalma kararı ile ilgili oluşları ve bu boyutların çalışanların devir-değişim hızını azaltıcı yönde etkileri olduğudur. Buna göre Allen ve Meyer modelinin, temel olarak çalışanların örgüte karşı olan psikolojik durumlarını, örgüt ve çalışan arasındaki çıkar ilişkisini, örgütte devamlılığı yansıtan ve birbiri ile ilişkili boyutlardan oluştuğu ifade edilebilir (Atak, 2009). Güçlü duygusal bağlılıkla örgütte kalan işgören kendisi kalmak 'istediği' için, devam bağlılığı ile örgütte bulunan 'ihtiyacı' olduğundan ve normatif olarak örgüt içerisinde duran kişi ise kalması 'gerektiğini' düşündüğü için örgüt bağlılığını devam ettirir (Allen ve Meyer:1990:3).

Literatürde örgütsel bağlılığı ölçmek için Allen ve Meyer'in geliştirdiği ölçek ve sınıflandırmaların dışında diğer araştırmacıların geliştirdikleri ölçekler de mevcuttur. Ancak, Allen ve Meyer'in geliştirmiş olduğu sınıflandırma ve ölçek bu alanda en yaygın olarak kullanılan kavramsallaştırma ve ölçme tekniği olduğundan örgütsel bağlılığın bileşenleri Allen ve Meyer'e göre yapılmıştır.

Örgütsel bağlılığın bileşenleri duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık olmak üzere 3'e ayrılmaktadır.

2.1.2.Duygusal Bağlılık

Tutumsal bağlılık olarak da bilinen duygusal bağlılık, kurum çevresine ilişkin duygusal tepkilerle yakından ilgili olup, daha çok işe kendini verme, birlikte çalışan arkadaşlardan, işten ve mesleğe bağlılıktan sağlanan doyumla ilişkilidir (Balay, 2000:73). Duygusal bağlılığı gelişmiş işgörenler kendilerini örgüte adanmış sadık çalışanlardır.

Duygusal bağlılık, kişinin hissi olarak kurum bağlanmasını, örgütle özdeşleşmesini ve kendi istek ve tercihleriyle kurum kalmasını ifade etmektedir. Duygusal bağlılık, bireyin örgüt ile özdeşleşmesi, örgüte katılımı ve örgütle arasında duygusal bir bağ hissetmesi olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda birey kendisini kurumun bir parçası olduğunu düşündüğünden, kurumun kişi için büyük bir anlam ve önemi vardır. Bunun sonucu olarak bireyler kurumsal üyeliklerini sürdürmekte ve bu durumdan mutluluk duymaktadırlar (Allen ve Meyer, 1990:2-6).

Duygusal bağlılık, kurumda çalışan kişilerin duygusal olarak kendi tercihleri ile kurumda kalma isteği olarak tanımlanmaktadır (Meyer ve Allen, 1997). Duygusal bağlılık kurum çalışanlarının kurumsal amaç ve değerleri kabullenmesini ve kurum yararına olağanüstü çaba ve gayret sarf etmesini içermektedir (Gül, 2002). Güçlü bir duygusal bağlılık, çalışanların kurumda kalma, kurum değerlerini ve hedeflerini kabul etmesi demektir. İşgörenler örgütte temel ihtiyaçlarını gidermek için az doyum sağlayıcı deneyimlerden çok, örgüte daha güçlü bir şekilde duygusal bağlılık oluşturmalarını sağlayıcı deneyimlere açıktırlar (Ada vd., 2008). Güçlü duygusal bağlılıkta örgütte devamlı çalışanların, buna ihtiyaç duyduklarından değil bunu istedikleri için örgütte kalmaya devam ederler (Atak, 2009) ve kurumun çıkarları için büyük çaba harcarlar.

Bundan dolayı, örgütlerde gerçekleşmesi en çok istenilen ve çalışanlarına aşılacak istenen bağlılık türü duygusal bağlılıktır (Çımrın ve Uyguc, 2004).

2.1.3.Devam Bağlılığı

Devam bağlılığı, örgütte kalmanın kazandırdığı getiriler ya da örgütten ayrılmanın kaybettireceği bedeller nedeniyle işgörenin örgütte kalma isteği ile ilişkilidir (Balay, 2000). Devamlılık bağlılığı örgütten ayrılmanın sonunda getireceği bedelin farkında olma ve örgütten ayrılmanın maliyetlerinin yüksek olacağını düşünülmesi nedeniyle üyeliğinin sürdürülmesi durumudur. Örgütte kalma isteği çalışanın örgütteki yatırımlarının toplamını, örgütü terk ettiğinde kaybedeceklerini ve karşılaştırılabilir durumların sınırlı olmasını değerlendirmesi yoluyla ortaya çıkar. İşgörenin bir örgütteki kıdemi ve yararlanmaları, örgütten ayrılmanın maliyetini yüksek tutuyorsa çalışan kişi o örgüte bağlanır. Bu bağlılık türünde duyguların örgüte bağlanmada çok az bir rol oynadığı düşünülmektedir (Ada vd., 2008).

Çalışanlarda devam bağlılığının oluşmasına neden olan birtakım bireysel ve örgütsel faktörler bulunmaktadır. Kurumda kalmaya devam eden çalışanlar kurumun gelecekteki konumunun ne olacağını önemsemektedirler. Zira kurumdan ayrıldığında çok az seçeneğe sahip olacaklarını düşünmektedirler. Çalışanın kurumdan ayrılması durumunda sahip olduğu işe denk ya da daha iyisini bulabilmede zorluk çekebileceği düşüncesi içerisindeyler. Çalışanın başka bir kurumun halihazırda sahip olduğu imkanları sağlayamayacağı olasılığı ile karşı karşıyadır. Çalışanın halen görev yaptığı kurumda edindiği kabiliyet ve tecrübelerin ne kadarının farklı bir kurumda yarar sağlayabileceği ve ne kadarını transfer edebileceği kaygısı içerisindeydir. Çalışanın zamanının ve gayretinin önemli kısmını görev yaptığı kurumda sarf etmiş olması nedeniyle kendine yatırım yaptığını düşünmekte ve sahip olduğu donanım ve eğitimin, mevcut kurum dışında yarar sağlamayacağı düşündüğünden kurumda kalmaya devam etmeyi tercih etmektedir.

Ayrıca çalışanın yaşadığı yerleşim biriminde uzun yıllardır ikamet etmesi ve yaşı, işgörenin kurumdan ayrılması durumunda farklı bir yerleşim yerine taşınmayı istememesi, aile düzenini bozmak istememesi de kurumda kalmak için neden olarak değerlendirilmektedir. Çalışanın kurumdan ayrılmasının bundan sonraki hayatında maddi zarara uğramasına neden olacağını düşünmesi, çalışanın mevcut kurumda kalması durumunda alabileceği kıdemine göre artan maaşı ve emeklilik primi, çalışan için kurumda kalmanın istekten ziyade gereklilik olduğuna inanması devam bağlılığını etkileyen faktörler arasında yer almaktadır (Allen ve Meyer, 1990).

2.1.4.Normatif Bağlılık

Wiener'e göre (1982) kuralcı baskıların içselleştirilmesi sonucu kurumda kalma zorunluluğunun hissedilmesidir. Normatif (kuralcı) bağlılık, kurumda bağlılığın sorumluluk ve ahlaki boyutunu oluşturmakta ve işgörenlerin örgütte kalmayı sürdürme ile ilgili yükümlülük duygularını yansıtmaktadır. Normatif bağlılık çalışanın kurumuna bağlılık göstermesini sosyal sorumluluk ve bir görev olarak algılamasını ve örgüte bağlılığın doğru olduğunu düşünmesi sonucunda geliştiğinden diğer iki tür bağlılıktan farklı bir boyutu temsil etmektedir. İşgörenler yüksek bir normatif bağlılık duygusu içerisinde, örgütte kalmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Bağlılık hissi, işgörenlerin yaptıklarının ahlaki ve doğru olduğuna inanmalarından dolayı meydana gelmektedir (Doğan ve Kılıç, 2007). Bireyin örgüte girişinden önceki ailevi ve kültürel sosyalleşme deneyimleri ile örgüte girişini takip eden örgütsel sosyalleşme deneyimleri onun normatif bağlılığını etkilemektedir. Çalışan işe başlamadan önceki tecrübeleri dikkate alındığında, çalışan için önemli olan kişiler, bireye kurumsal sadakatin önemini vurgulamışlarsa, o çalışanın güçlü bir normatif bağlılığa sahip olması beklenebilir. Ayrıca çalışanın işe başlanmasından sonraki süreçte, içinde yaşanılan kültür de bireysellikten daha çok toplumsallığın önemli olduğuna vurgu

yapabilmektedir. Örgütün kendilerinden sadakat beklediğine inandırılan çalışanlar, kuruma karşı güçlü bir normatif bağlılık duymaktadırlar (Allen ve Meyer, 1990).

Bu sosyal sürece ilaveten karşılıklı değişim normu veya “değişim teorisi” denilen bireysel içselleştirme de normatif bağlılığı genişletmektedir (Eisenberger v.d., 1986). Diğer daha çekici ve alternatif tekliflerle karşı karşıya kalmasına rağmen kişi özel fayda veya yatırım elde etmek için kurumunda kalmayı zorunlu hissetmektedir. Normatif bağlılıkta esas olan, çalışanların örgütte kalmaları ile ilgili yükümlülük duygularının zorunluluk duygusudur. Bu doğrultuda, çalışanların kuruma bağlılık duymalarında, yaptıklarının ahlaki ve doğru olduğuna inanmaları etkili olmaktadır. Bu tarz bir bağlılık, işgörenin çalıştığı kuruma karşı yükümlülüğü ve sorumluluğu olduğuna inanması ve bu yüzden kendini örgütte kalmaya zorunlu görmesine dayanan bir bağlılıktır (Yalçın ve İplik, 2005).

Bir kuruma yönelik normatif bağlılığa sahip olan bir kişi; Kuruma borçlu olduğunu, kurumun sadakatini hak ettiğini düşünmektedir. Eğer kurumdan ayrılırsa çalışan diğer kişilere karşı duyduğu sorumluluklar nedeniyle yanlış olacağını değerlendirerek kurumdan ayrılmak istememektedir. Kurumdan ayrılırsa suçluluk hissine kapılmaktadır. Çalışanda bu ve benzeri gibi oluşabilecek düşüncelere verilen cevaplarla çalışanın normatif bağlılığı hakkında bilgi sahibi olunabilir.

Kısaca, normatif bağlılıkta işgören, örgüte karşı ahlaki bir zorunluluk hissetmekte ve örgütte kalmanın ahlaki ve doğru olduğu düşüncesiyle çalışmaya devam etme gerekliliğini hissetmektedir (Doğan ve Kılıç, 2007).

2.2. Örgütsel Bağlılığın Değişkenleri

Örgütsel bağlılık kişisel özellikler, işle ilgili özellikler ve örgütsel özellikler olarak üç ana değişkene bağlı olarak değerlendirilmektedir (Allen ve Meyer, 1997).

Örgütsel bağlılığı etkileyen kişisel özellikler bireylerin yaş, kıdem, eğitim, cinsiyet gibi bazı demografik değişkenlerin yanı sıra değer noktaları, başarı güdüsü gibi bazı yapısal karakter özelliklerini de kapsamaktadır.

İş ile ilgili özellikler, rol tanımı, amaçların açık ve net olması, işteki bağımsız çalışma ortamı, işin değeri ve önemi, işin cazibesi, çalışanın beklentilerin karşılanma düzeyi, alınan kararlara katılım, motivasyon unsurları, işgörenlere performansları konusunda sürekli geribildirim, sosyal etkileşim olanakları gibi işe ilişkin özellikler olarak belirlenmektedir.

Örgütsel faktörler arasında ise, örgüt büyüklüğü, yapısı, çalışma koşulları, ücret sistemi, kariyer imkanları, örgüt kültürü, yönetim metodları, hiyerarşik ilişkiler gibi unsurlar sayılmaktadır.

3. Kurumsal İtibar Ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiler

Fombrun ve Van Riel Fame&Fortune isimli çalışmalarında; itibarın, paydaşların işletmeyi nasıl algıladıklarını yansıtmakta olduğunu belirtmiştir. Paydaşlar ise çalışanlar, müşteriler, yatırımcılar, tedarikçiler, hissedarlar ve kamuoyundan oluşmaktadır (Fombrun, Van Riel, 2004).

Kurumsal itibar yönetiminde kurumun uygulamalarından doğrudan etkilenen paydaş grupları organizasyonlarla çok değişik sebepler ve yöntemlerle ilişki kurarlar. Genellikle firmaların yatırım kararları, müşterilerin ürün seçme kararı ve çalışanların kariyer yapma kararları kurumun itibarına dayanmaktadır (Fombrun & Shanley, 1990). Kurum itibarını oluşturan paydaşların en başında ise çalışanlar bulunmaktadır.

Kurumun çalışanları, birbirinden farklı birçok insanı bünyesinde barındıran bir paydaş grubudur. İşçiler, yöneticiler, kurum içinde üretim, hizmet, idare gibi farklı fonksiyonlarda bulunanların hepsi çalışanlar topluluğunun birer üyesidir (Alison, 2006:228,233). Çalışanın kurum

ile güçlü bir ilişki geliştirmesi, kurumun bir parçası olması ve ötesinde örgütsel bağlılık davranışı geliştirmesi, kurumun olumlu itibarıyla ilişkilidir (Carmeli, 2005). Gümüş ve Öksüz (2009) 'ün çalışmalarında belirttiği; kurumun güçlü bir itibara sahip olması örgütlerin iç paydaşları ile iyi ilişkiler geliştirmiş, onlara fayda sağlamış ve örgütsel bağlılıklarını kazanmış olmasının önemli bir etkisi olduğu düşüncesi, İnce ve Gül (2005) 'ün çalışmalarında örgütsel bağlılık çalışanları problem oluşturan değil, problemlere çözüm getiren insanlar haline dönüştürdüğü ve örgütlerin eğer varlıklarını devam ettirmek, itibarlarını artırmak istiyorlarsa mutlaka üyelerinin bağlılıklarını sağlamalıdır sonucuna ortaça çıkmıştır.

Kurumsal itibar, kurumun paydaşlarla etkili iletişiminin sonucunda oluşur ve itibarın yönetilmesinde çalışanlar önemli bir yere sahiptir. Kurumun itibarı ile çalışanları arasındaki ilişkiler iki yönlüdür. Çalışanlar kurum paydaşlarının algılarının biçimlendirilmesinde etkili olduğu gibi, diğer yandan kurumun kamu tarafından algılanan itibarından da etkilenirler.

Bir kurumun ürettiği ürünler ve sunduğu hizmetlerin başından sonuna kadar etkili olan çalışanlar, tedarikçiden finansman kaynağına, imalattan müşteriye birçok noktada tutum ve davranışlarıyla diyalog halindedir. İşinden memnun olan ve kurumuna bağlılığı devam eden çalışan müşteriler ile doğrudan ilişkisinden dolayı işletmeye memnun müşteri kazandıracaktır (Kaya ve Akyüz, 2015: 22). Bu zincir içerisindeki temaslarda kullanılan dil, üslup, tarz ve güven itibarın oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Burada da dış paydaşlarla sürekli ilişki içerisinde bulunan çalışanın tutumu itibarın olumlu veya olumsuz olmasını belirlemektedir.

Diğer yandan kamuda belirli bir itibara ve statüye sahip bir kurumda çalışmak, çalışanların kendilerine duydukları saygıyı etkileyerek (Turban, Cable, 2003) işe ilişkin tutum ve davranışlarını etkilemektedir. İyi bir itibara sahip olan bir kurumda çalışmak ya da başarılı bir takımın oyuncusu olmak insan davranışını güdülemektedir (Helm, 2007). Bir kurumda çalışanların motivasyonunu yükseltmek için önemli bir yol, daha yüksek bir statü elde etmek veya giderek olumlu bir görüntü elde etmektir. Kişiler için ise toplum tarafından onaylanan organizasyonların üyesi olmak ve toplumca kabul gören davranışları sergilemek isterler. Çünkü, başkaları tarafından onaylanmak, endişe ve gerginliğin birey üzerindeki olumsuz etkilerini azaltarak, motivasyonu sağlayarak, bağlılığı arttırmaktadır (Meyer vd., 2004).

Çalışanların kendilerine duydukları saygıyı ve öz-değerlerini korumak ve geliştirmek için de motive olmaları gerekmektedir. Çalışanların benlik saygısı kendilerinin ait oldukları sosyal kategorilerden kısmen elde edilebilir. Diğer bir deyişle, bireylerin kişisel kimlikleri çalıştıkları organizasyonun itibarıyla oluşur ve başkaları tarafından bu şekilde tanınırlar. Sosyal kimlik teorisi çerçevesinde, bireylerin kendilerini üyesi olarak gördükleri sosyal grubun özellikleri ile tanımlayacağı ifade edilmekte, olumlu sosyal kimliğin bireyin özsaygı ihtiyacını karşılayarak benlik duygusunu güçlendireceği (Dutton vd., 1994) ve ona bu katkıları sağlayan olumlu itibara sahip işletmeye karşı bağlılık duyacağı savunulmaktadır. Çiftçiöğlu (2008)'nin yapmış olduğu araştırma sonucunda da bireylerin kuruma duygusal bağlılıkla bağlanması örgüt değerlerini kendi değerleri ile özdeşleşmesi, kurumda gönüllü olarak devam etme arzusu, örgütsel özdeşleşmenin etkisi kontrol edildiğinde, çalışanların algıladıkları kurumsal itibardan etkilendiklerini tespit etmiştir. Bu tespitlerine dayanarak kurumsal itibarın duygusal bağlılık üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu nedenle, kurumsal itibarın kişilerin örgüte bağlılığını pozitif yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Ayrıca kurumsal itibara sahip kurumlar hem kurumsal çekiciliğini artırmakta hem de iş başvurusu yapacakların ilgisini daha çok çekmektedir. Çünkü kişiler çalışacakları kurumlar hakkındaki değerlendirmelerini o kurumun çekiciliğine bakarak yapmaktadır. Bu çekicilik te algılanan kurum itibarına bağlıdır (Sekiguchi, 2004). Turban ve Cable (2003) yaptıkları araştırmada olumlu itibara sahip firmaların iş başvurusu yapanları ortalamanın üzerinde cezp ettiği,

yani bu firmalara daha fazla adayın iş başvurusunda bulundukları sonucuna ulaşmıştır. Aynı zamanda iyi itibar, iyi eğitilmiş, verimli işgücünü de özel fayda sağladığından kuruma çekebilmektedir (Rose ve Thomsen, 2004: 201).

Üniversitelerde çalışan 220 akademik personel üzerinde yapılan diğer bir araştırmada, algılanan kurumsal itibarın iş tatmini ve örgütsel bağlılığı pozitif, işten ayrılma niyetini ise negatif yönde etkilediği saptanmıştır (Alınacak, Çiğirim, Akcin, Bayram, 2011). Türk yöneticileri üzerine yapılan bir araştırmada ise, algılanan dışsal prestijin iş tatmini üzerinde pozitif, işten ayrılma niyeti üzerinde negatif etkilerinin olduğu saptanmıştır. Araştırmada ayrıca algılanan dışsal prestijin çalışanların iş tatmini ile ayrılma niyeti arasında ilişkiye aracılık ettiği sonucuna varılmıştır (Kamaşak, 2011).

Yurt (2012)'un Düzce Üniversitesinde görev yapan akademik personelin kurumsal itibar yönetimi algılarını ve örgütsel bağlılık düzeylerini belirlemek amacıyla yaptığı çalışmada kurumsal itibar yönetimi duygusal bağlılık üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu ve kurumsal itibarın duygusal bağlılığı 0.80'lik bir etki ile şekillendirdiği yapılan regresyon analizi sonucunda tespit edilmiştir. Akademisyenlerin kurumsal itibar algısı ile duygusal bağlılık arasında 0.80'lik bir oranla güçlü ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Akademisyenlerin kurumsal itibar algısı ile devam bağlılık arasında 0.26'lık bir oranla çok zayıf ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ve akademisyenlerin kurumsal itibar algısı ile normatif bağlılık arasında 0.70'lik bir oranla güçlü ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Kurumsal itibar yönetimi örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu ve kurumsal itibarın örgütsel bağlılığı 0.77 lik bir etki ile şekillendirdiği yapılan regresyon analizi sonucunda tespit edilmiştir.

Ada vd. (2008)'nin yapmış olduğu araştırmada devamlılık bağlılığı örgütten ayrılmanın getireceği maliyetlerin farkında olma ve örgütten ayrılmanın maliyetlerinin yüksek olacağını düşünülmesi nedeniyle üyeliğinin sürdürülmesi durumu olduğuna değinmiş ve bu bağlılık türünde duyguların örgüte bağlanmada çok az bir rol oynadığı kanısına varılmıştır. Bu da kurumsal itibar yönetimi ile devam bağlılığı arasındaki ilişkinin zayıf olduğunu göstermektedir. Kurumsal itibar yönetiminin normatif bağlılık üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu ve kurumsal itibarın duygusal bağlılığı 0.70'lik bir etki ile şekillendirdiği yapılan regresyon analizi sonucunda tespit edilmiştir. Araştırmanın bu sonucu Doğan ve Kılıç (2007), Allen ve Mayer (1990)'in yapmış oldukları araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Çekmecelioğlu ve Dinçel'in (2014) Marmara bölgesi plastik ambalaj sanayi çalışanlarının kurumsal itibara ilişkin algıları ve bu algıların örgütsel bağlılık üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmalarında kurumsal itibarın sosyal sorumluluk ve çalışma ortamı boyutunun örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediğini tespit ettikleri görülmektedir.

Kurumsal itibar boyutları ile çalışan davranış ve tutumları arasındaki ilişkiye dair yurtdışında yapılan araştırmalarda, kurumsal itibarın çalışanların kurumuna bağlılıkta ekonomik göstergelerden daha önde olduğunu ortaya koymaktadır. Kurum çalışanlarının bağlılıkları temelde kurum imajına ve organizasyonun ne anlam ifade ettiğine bağlı olduğu ifade edilmiştir. Eğer kurum itibarı çalışanlarına ayrıcalık veya pozitif değerlendirme sağlıyorsa kuruma olan bağlılık kuvvetlenmektedir (Dutton, Dukerich ve Harquail, 1994). Böylelikle örgütsel vatandaşlık davranışları sergilenmelerine neden olduğunu göstermektedir (Ager, Piskorski, 2001).

Bunun yanı sıra kurumsal itibarın iş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışını pozitif yönde (Carmeli, 2005; Helm, 2011), işten ayrılma niyetini negatif yönde etkilediği (Herrbach, Mignonac, Gatignon, 2004) sonuçlarının elde edildiği görülmüştür. Fombrun ve Wiedmann (2001) çalışanların firma hakkında edindikleri olumlu intiba dış paydaşlara nazaran

kurum hakkında daha fazla detaylı bilgileri olduğundan, kuruma ilişkin nispeten yüksek olan bağlılıkları diğer paydaşlara oranla daha fazla olduğunu öne sürmüşlerdir.

4. Sonuç

Kurumsal itibar kurumlar ve yöneticiler açısından giderek değer kazanan bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Kurumsal itibarı yüksek işletmeler, finansal imkânlarla daha kolay ulaşabilmekte, paydaşları ile ilişkilerinde yaşanabilecek olumsuzluklarda hoşgörü ile karşılanmakta, kriz ve risk yönetiminde başarılı olmakta, yetenekli işgücünü kuruma çekebilmekte, ürünlerini veya hizmetlerini daha kolay ve daha yüksek fiyatlara pazarlayabilmektedir. Böylece rakipleri karşısında önemli avantajlar elde edebilmektedir (Eryılmaz, 2008).

Kurumlar, itibarın kazandırdığı bu avantajlara ulaşabilmek için, paydaşlarla arasında duygusal bir bağ oluşturmali ve kuruma yönelik olumlu his, saygı, sempati ve hayranlık oluşturmalilardır. Üretilen ürün ve hizmetlerin kalite standartlarını istikrarlı ve yüksek seviyede tutmalıdır. Diğer taraftan kurumsal itibar elde etme, kurumun sosyal sorumluluklarını yerine getirmesi, toplum sağlığına önem vermesi, çevreyi koruması ve toplumsal sorunlara çözüm bulması ile mümkündür. Ayrıca, güçlü bir kurumsal itibar, kurum yöneticilerinin liderlik vasıflarına sahip olmasına bağlı olduğu kadar, kurum çalışanları için olumlu çalışma şartları oluşturmaları ve çalışanların fikirlerine değer vermesi ile de ilgilidir.

Charles Fombrun'a göre: "Bir kurumun itibarı, o kurumun içinde neler olduğunun, aynasıdır. Bir kurumun kaliteli çalışanlara ve nitelikli bir yönetime sahip olması, onu rakiplerinden farklı kılmaktadır. İtibarlarını geliştirmiş firmalar işgücü piyasasındaki pazarlıkta kendilerine daha sağlam pozisyon edinmekte, daha kaliteli işgücünü kendine çekmekte ve daha yüksek üretim sağlamaktadırlar. Kurumsal itibar iyi insanları birbirlerine çekmeye yardımcı olur, düşük itibar kurumun motivasyonunu da etkilemektedir (Devine, Halpern, 2001). Kurumun itibarı çalışana değer vermeye ve yeteneklerini geliştirmede fiziksel ve finansal kaynakları kullanıma sunmaya dayanmaktadır.

Çalışanlar için yaptıkları işin tanımı ve örgütsel rolünün net bir şekilde belirlenmesi, kurumun amaçların açık ve şeffaf olması, iş yerinde olumlu çalışma atmosferi, yapılan işin cazibesi, değeri ve önemi, beklentilerin karşılanma düzeyi, alınan kararlara katılım, motivasyon unsurları, performansları konusunda sürekli geribildirim, sosyal etkileşim imkanları gibi faktörler çalışanların kurumuna olan bağlılığı artıracaktır. Kurumun büyüklüğü, yapısı, çalışma koşulları, ücret sistemi, kariyer imkanları, kültürü, yönetim metodları, hiyerarşik yapılanması da bağlılığı etkileyen diğer faktörlerdir.

Kurumların başarısı sadece çalışanların performansı ve yeterliliği ile değil, aynı zamanda nitelikli ve kaliteli personelin çalıştıkları kuruma bağlı kalması ile de ölçülmelidir. Uzun yıllar bir kurumda çalışmak güven ve istikrarın da bir göstergesidir.

Sonuç olarak, kurum ve çalışanlar arasında oluşan itibar ve bağlılık ilişkisi her iki taraf için aynı yönde artan ve azalan şekilde birbirlerini etkileyecektir. Olumlu itibara sahip olan kurumlar nitelikli ve yetenekli bireyleri kendisine çekecektir. Yüksek itibara sahip işletmelerde de, oluşturulan uygun bir ortam, kurumunun dış paydaşlara sunmuş olduğu hizmet ve ürettiği ürünlerin kabul görülmesinden duyulan kıvanç, kurum içindeki pozisyonundan ve kurumun bir üyesi olmaktan duyulan gurur, yönetim tarafından alınan kararlarda pay sahibi olmanın verdiği özgüven ve kurumdan ayrılmanın kuruma karşı haksızlık olacağı düşüncesinin varlığı nitelikli kişileri bu kurumda tutacaktır. Bu güçlü birliktelik de kurumun hedeflerine ulaşmasını kolaylaştıran kurumsal itibarına olumlu yönde önemli avantaj sağlayacaktır. Bu avantaj ulusal ve hatta uluslararası alanda söz sahibi olma hedefinde olan bir kurum için rakipleri içerisinde önemli fayda sağlayacağı kabul edilen bir gerçektir.

Doğal olarak her çalışan kazanan takımın bir parçası olmaya ya da zafer duygularını yaşamaya çalışır. Dolayısıyla itibarı yüksek bir takım, kurum, organizasyon, işletme muteber bireylerin omzunda yükselir.

KAYNAKÇA

- ACQUAAH, M., (2003). Organizational Competence and Firm-Specific Tobin's q: The Moderating Role of Corporate Reputation. *Strategic Organization*, 1 (4), 383- 411.
- AGER, D., PISKORSKI N.J., (2001). Age audiences and autonomy in the dynamics of organizational prestige. Working Paper. Boston: Harvard Business School.
- AKALIN, Ş.H., (2011). Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu. Ankara.
- AKMEHMET, D., (2006). Kurumsal İtibar Yönetimi Ve Bir Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Uluslararası Kalite Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul.
- ALİSON, T., (2006). Halkla İlişkiler El Kitabı, Murat Yaz (çev.), MediaCat, İstanbul
- ALLEN, N. J. ve MEYER, J. P., (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18. Alsop, Ronald (2002). For a Company, Charitable Works Are Best Carried Out Discreetly. *The Wall Street Journal*, 9-23.
- ALNIAÇIK, Ü., CİĞERİM, E., AKÇİN, K., BAYRAM, O., (2011). Independent and Joint Effects of Perceived Corporate Reputation, Affective Commitment and Job Satisfaction on Turnover Intentions. *Procedia- Social ve Behavioral Sciences*, Vol.24, 1177-1189.
- ALSOP, R., (2002). For a Company, Charitable Works Are Best Carried Out Discreetly. *The Wall Street Journal*, 9-23.
- ALTINTAŞ, E., (2005). Kurumsal İtibar ve Anadolu Üniversitesi İ.İ.BF Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- ARGON, T. Ve DİLEKÇİ, Ü., (2014). Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin Yönetim Tarzları Ve Kurumsal İtibara Yönelik Algıları Arasındaki İlişki. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/2 Winter 2014, p. 161-181, ANKARA-TURKEY
- ATAK, M., (2009). Öğrenen Örgüt ve Örgütsel bağlılık ilişkisi. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Erzurum.
- BALAY, R., (2000). Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık (1.Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- BAŞARAN, İ.E., (1991). Örgütsel Davranış, İnsanın Üretim Gücü (2. Baskı), Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- BAYRAK KÖK, S., (2006). İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığın İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (1), 291-317.
- BAYRAM, L., (2005). Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık. *Sayıştay Dergisi*. 59, 125-139.
- CARMELİ, A., (2005). Perceived External Prestige, Affective Commitment, and Citizenship Behaviors, *Organization Studies*, 26(3), 443-464.

- CHUN, R., (2005). Corporate reputation: Meaning and Measurement. *International Journal of Management Reviews*, Vol:7 Iss:2, s:91109.
- ÇAKIR, B., (2006). SA 8000 Sosyal Sorumluluk Standardının Örgütsel bağlılık ve İş Doyumuna Olan Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Toplam Kalite Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir.
- ÇIMRIN, D. ve UYGUÇ, N., (2004). Dokuz Eylül Üniversitesi Araştırma Ve Uygulama Hastanesi Merkez Laboratuvarı Çalışanlarının Örgüte Bağlılıklarını Ve İşten Ayrılma Niyetlerini Etkileyen Faktörler. 1. Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi; 19 (1), 91-99.
- ÇİLLİOĞLU, A., (2010). İç ve Dış Paydaşların Değerlendirmelerine Göre Anadolu Üniversitesi'nin Kurumsal İtibarı. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Eskişehir.
- ÇÖL, G., (2004). Örgütsel bağlılık Kavramı ve Benzer Kavramlarla İlişkisi. İş-Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi. 6 (2), 233.
- DEMİREL Y., (2009). Örgütsel bağlılık Ve Üretkenlik Karşıtı Davranışlar Arasındaki İlişkiye Kavramsal Yaklaşım. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar Dönemi,8 (15), 115- 132.
- DEVİNE, I. ve HALPERN, P., (2001). Implicit Claims: The Role of Corporate Reputation in Value Creation. *Corporate Reputation Review Journal*, 4 (1), 42-49.84
- DİNÇER, Ö., (1998). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- DOĞAN, S. ve KILIÇ, S., (2007). Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirmenin Yeri ve Önemi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 29, 37-61.
- DUTTON, J.E., DUKERICH, J. M., (1991). Keeping an eye on the mirror: image and identity in organizational adaptation. *Academy of Management Journal*, 34(3), 517-554.
- DUTTON, J.E., DUKERICH, J.M, HARQUAIL C.V., (1994). Organizational Images and Member Identification. *Administrative Science Quarterly*, 39(2), 239-263.
- DUYGULU S., ABAAN, S., (2007). Örgütsel bağlılık: Çalışanların Kurumda Kalma ya da Kurumdan Ayrılma kararının Bir Belirleyicisi. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okul Dergisi, 61-73.
- ERSOY, S., (2007). Kariyer Geliştirme Programlarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Tekstil Sektöründe Karşılaştırılmalı Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Sakarya.
- ERYILMAZ, M.E., (2008). Örgüt İtibarı Kavramı Ve Yönetimi İle İlgili Bazı Sorunlar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8 (1):155-174
- ERYİĞİT, S., (2000). Kariyer Yönetimi. Kamu İşverenleri Sendikası İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt 6, Sayı 1.
- ETZIONI, A., (1961). A Comparative Analysis of Complex Organizations. New York.: Free Press of Glencoe.
- FOMBRUN, C.J., (1996). Reputation: Realizing Value From the Corporate Image. Boston, Massachusett: Harvard Business School Press.

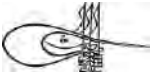
- FOMBRUN, C.J., GARDBERG, N.A. ve SEVER, J.M., (2000). The Reputation Quotient: A Multi-stakeholder Measure of Corporate Reputation. *The Journal of Brand Management*, Vol.7 No:4, s.241-255.
- FOMBRUN, C.J. ve WIEDMANN, K., (2001). “Reputation Quotient (RQ)”, Working Paper, Department of Marketing, University of Hannover, Hannover.
- FOMBRUN C. J. , VAN RİEL C.B.M., (2004). *Fame and Fortune*. FT Prentice Hall.
- GIOIA, D.A. ve THOMAS, J.B., (1996). Identity, Image and Issue Interpretation: Sensemaking During Strategic Change in Academia. *Administrative Science Quarterly*, 40, 370–403.
- GROENLAND, E.A.G., (2002). Qualitative Research to Validate the RQ-Dimensions. *Corporate Reputation Review*, Volume 4, No 4.
- GRUSKY, O., (1966). Career Mobility and Organizational Commitment. *Administrative Science Quarterly*. Vol.10, No:4 (Mar.), 488-503.
- GÜL, H., (2002). Örgütsel Bağlılık Yaklaşımlarının Mukayesesi ve Değerlendirmesi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*. 2 (1), 37-55
- GÜMÜŞ, M ve ÖKSÜZ, B., (2009a). Turizm İşletmelerinde Kurumsal İtibar Yönetimi. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- GÜMÜŞ, M ve ÖKSÜZ, B., (2009b). İtibar Sürecinde Kilit Rol: Kurumsal Sosyal Sorumluluk İletişimi. *Journal of Yaşar University*, 4 (16), 2129-2150.
- GÜMÜŞTEKİN, G., ÖZTEMİZ, A.B., (2005). Örgütlerde Stresin Verimlilik ve Performansla Etkileşimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14 (1), 271-288.
- HALL. D.T., SCHNEIDER. B. ve NYGREN. H.T., (1970). Personal Factors Inorganizational Identification. *Administrative Science Quarterly*. 15, 176-189.
- HALL, R., (1992). The Strategic Analysis of Intangible Resources. *Strategic Management Journal*, Vol:13, No:2.
- HELM, S., (2007). One Reputation or Many? Comparing Stakeholders’ Perceptions of Corporate Reputation . *Corporate Communications: An International Journal*, Vol. 12 Iss: 3, pp.238 - 254
- HELM, S. (2011). Employees Awareness of Their Impact on Corporate Reputation. *Journal of Business Research*, 64(7) 657-663.
- HERRBACH, O., MIGNONAC, K., GATIGNON, A., (2004). Exploring the Role of Perceived External Prestige in Managers’ Turnover Intentions. *International Journal of Human Resource Management*, 15(8), 1390-1407.
- IOD (Institute of Directors) (1999). *Reputation Management: Strategies for Protecting Companies, Their Brands and Their Directors*. London.
- İCİL, A., (2008). Akademik Örgütlerde Kurumsal İtibar ve İletişim İlişkisi Akdeniz Üniversitesi Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Antalya.
- İNCE, M. ve GÜL, H., (2005). *Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- KADIBEŞEGİL, S., (2006). *İtibar Yönetimi*. MediaCat Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

- KAMAŞAK, R., (2011). The Influence of Perceived External Prestige on Job Satisfaction and Turnover Intentions. *Journal of Business and Economics*, Vol. 2, No. 3, pp. 209-221.
- KANTER, R. M., (1968). Commitment and Social Organization: A Study of Commitment Mechanisms in Utopian Communities. *American Sociological Review*, 449-517.
- KARATEPE, S., (2008). İtibar Yönetimi: Halkla İlişkilerde Güven Yaratma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 77-97.
- KAYA, S., AKYÜZ, A.M., (2015). İçsel Pazarlama Temelinde İnsan Kaynakları Uygulamalarının Müşteri Memnuniyetine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/2, Winter 2015. p. 1-30 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7667> ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY
- MARKHAM, V. (1972). *Planning The Corporate Reputation*. London: George Allen & Unwin.
- MEYER, J. P. Ve ALLEN, N. J., (1997). *Commitment in the Workplace, Theory, Research and Application*. Thousand Oaks, London, New Delhi.
- MEYER J. P., BECKER, T., VANDENBERGE, C., (2004). Employee Commitment And Motivation, A Conceptual Analysis And Integrative Model. *Journal Of Applied Psychology*, 89(6).
- MOWDAY R.T. ve STEERS R.M., (1979). The Measurement of Organizational Commitment. *Journal of Vocational Behavior* 14, 224-247.
- MOWDAY, R. T., PORTER, L. ve W.STEERS, R. M., (1982). *Employee-Organization Linkages: The Psychology of Commitment, Absenteeism, and Turnover*. New York: Academic Press, 20-167.
- OKAY, A., (2001). *Halkla İlişkiler Kavram, Strateji ve Uygulamalar*. İstanbul: Der Yayınları.
- O'REILLY, C. and CHATMAN, J., (1986). Organisational Commitment and Psychological Attachment; The Effects of Compliance, Identification and Internalisation of Pro- Social Behaviour. *Journal of Applied Psychology*, 71 (5), 492-499.
- PENLEY, L. E. and GOULD, S., (1988). Etzioni's Model of Organizational Involvement: A Perspective for Understanding Commitment to Organizations. *Journal of Organizational Behavior*, Vol:9, 43-59, 1988.
- ROBERTS, P.W., DOWLING G.R., (2002). Corporate reputation and sustained superior financial performance. *Strategic Management Journal*, Vol:23, No:12.
- ROSE, C., THOMSEN, S., (2004). The Impact of Corporate Reputation Performance: Some Danish Evidence. *European Management Journal*, 22 (2), 201-210.
- RIORDAN, C. M., GATEWOOD, R. D., BILL, J. B., (1997). Corporate image: Employee reactions and implications for managing corporate social performance. *Journal of Business Ethics* 16 (4):401-412.
- SAĞLAM ARI, G., (2003). Yöneticiye Duyulan Güven Örgütsel Bağlılığı Artırır Mı?. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 17 36.
- SAKMAN, N.F., (2003). *Kurumsal İtibarın Önemi ve Değişkenleri İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tanıtım ve Halkla İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.

- SAYLI, H. ve UĞURLU, Y. (2007). Kurumsal İtibar ve Yönetmelik Etik İlişkisinin Analizine Yönelik Bir Değerlendirme. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 12 (3), 75-96.
- SEKIGUCHI, T. (2004). A Preliminary Investigation of the Cognitive Process of Japanese Undergraduate Job Seekers. Osaka Keidai Ronshu, 55 (3), 123-136.
- ŞAKAR, A.N., (2010). Örgütsel Güven. (Editör Derya Ergun Özler). Örgütsel Davranışta Güncel Konular. İstanbul: Ekin Yayın Evi, 21-40.
- TURBAN, D. B., CABLE, D. M. (2003). Firm Reputation and Applicant Pool Characteristics. Journal of Organizational Behavior, 24, 733-751.
- TURUNÇ, Ö. ve ÇELİK, M., (2010). Çalışanların Algıladıkları Örgütsel Destek ve İş Stresinin Örgütsel Özdeşleşme ve İş Performansına Etkisi. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 17 (2), 183-206.
- TUTAR, H. (2003). Örgütsel İletişim (1.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- VAN RIEL, C. B. M., (1997). Research In Corporate Communications: An Overview Of An Emerging Field. Management Communications Quarterly, Cilt 11, Sayı 2, s. 288– 309.
- VAROĞLU, D., (1993). Kamu Sektörü Çalışanlarının İşlerine ve Kuruluşlarına Karşı Tutumları, Bağlılıkları ve Değerleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- WARTICK, S. L. (1992). The Relationship Between Intense Media Exposure and Change in Corporate Reputation. Business & Society, 31, 33-42.
- WIENER, Y. (1982). Commitment in Organizations: A Normative View. Academy of Management Review, Vol: 7, No.3, 418-428.
- YALÇIN, A. ve İPLİK, F. N., (2005). Beş Yıldızlı Otellerde Çalışanların Demografik Özellikleri ile Örgütsel bağlılıkları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Adana İli Örneği. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 14 (1), 395-412.
- YILDIZ, K., (2013). Örgütsel Bağlılık İle Örgütsel Sinizm Ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişki. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/6 Spring 2013, p. 853-879, ANKARA-TURKEY.
- YILMAZ, S., (2009). Kurumsal İtibar, Yönetim Yaklaşımlarıyla Kurumsal Sürdürülebilirlik. Editör: Senem Besler, Eskişehir.
- YURT, İ., (2012). Kurumsal İtibar Yönetimi Algısının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Düzce Üniversitesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm ve Otel İşletmeciliği Anabilim Dalı

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

SİNAN, Y., KAVAS, E., Örgütsel Bağlılıkta Kurumsal İtibarın Rolü, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 833-854, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8213>, ANKARA-TURKEY

SAKARYA'DA ORTAOKUL VE LİSE ÖĞRENCİLERİNDE İNTERNET BAĞIMLILIĞI*

Hasan H. TAYLAN**

Metin IŞIK***

ÖZET

1990'lardan itibaren bireylerin yaşamlarına ve gündemlerine giren internet, gün geçtikçe kullanıcılarını kendine bağlayan bir araç konumuna geçmektedir. Bugün internet kullanımı, hem dünyada hem de Türkiye'de devasa boyutlara ulaşmıştır. Dünya'da ve Türkiye'de yapılan birçok araştırmada interneti en çok çocukların ve gençlerin kullandığı saptanmıştır. İnternet kullanım sürelerinin artmasıyla birlikte zamanla özellikle çocukların ve gençlerin internete bağımlı hale geldikleri son dönemlerin önemli konuları arasında yer almaktadır.

Sakarya'da Ortaokul ve Lise Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı adını taşıyan çalışmada, ortaokul ve liselerde öğrenim gören öğrencilerin (çocuk ve gençlerin) internet kullanım alışkanlıkları ve internet bağımlılık düzeyleri konu edinmektedir.

Bu kapsamda 2013 yılı Nisan ve Mayıs aylarında Sakarya'da 229 ortaokul ve 190 lise toplam 419 kız ve erkek öğrenciye, yüz yüze görüşme yoluyla *İnternet Bağımlılığı Ölçeği* de içeren soru formu uygulanmıştır. Ölçeğin güvenirlik katsayısı .95,8 olarak bulunmuştur. Alan taraması (Survey) yoluyla elde edilen verilerin analiz ve yorumlanmasıyla şu bulgulara ulaşılmıştır:

Öğrencilerin yüzde 82'sinin evinde internet bağlantısı vardır. Öğrenciler, çoğunlukla internete evden ve cep telefonlarından bağlanmaktadır. Öğrencilerin yüzde 93,8'i interneti her gün kullandığı görülmektedir. Yüzde 69'u günlük 1 ile 3 saat arası internete bağlanmaktadır. Günde ortalama 3 06 saat internet kullanmakta; 2 45 saat Facebook, Twitter vb. sosyal medyaya bağlanmakta ve 2 16 saat çevrimdışı ve çevrimiçi oyun oynamaktadırlar.

Sakarya'da ortaokul ve lise öğrencilerinin *üçte ikilik* kısmı, normal internet kullanıcısıdır. Öğrencilerin *üçte biri* ise internet bağımlısı (%4,1) ve internet bağımlılık risk (%28,5) sınırındadır. Erkekler (%38,2), kızlara (%27,2) göre daha fazla internet bağımlılığı riski taşımaktadırlar. Ortaokul öğrencileri (%36), lise (%28,5) öğrencilerinden hem daha fazla

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, El-mek: htaylan@sakarya.edu.tr

*** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi, El-mek: imetin@sakarya.edu.tr

internet bağımlısıdır hem de daha fazla internet bağımlılığı riski taşımaktadır.

İnternet bağımlılığını, internet kullanım süresi, çevrimiçi-çevrimdışı interaktif oyun oynama süresi ve Facebook kullanımının etkilediği (artırdığı) tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnternet Kullanım Alışkanlıkları; İnternet Bağımlılığı; İnternet Bağımlılığını Etkileyen Faktörler

INTERNET ADDICTION AMONG SECONDARY SCHOOL AND HIGH SCHOOL STUDENTS IN SAKARYA

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

Ever since internet entered into users' lives it has been attracting them. The number of its users has been increasing substantially. It has been revealed through many studies that especially the children and young people use it. As a result of frequent using they become addicted to it.

In this study secondary and high school students' usage habits and addiction levels are focused as the main topics.

The main purpose of this article is find out internet usage habits and internet addiction levels of secondary and high school students and factors which affects that addictions. In this context, this study aims to:

- a) Investigate of internet usage habits which includes the frequency and duration of internet usage,
- b) Reveal and profile of the internet addiction levels of students, also, comparison internet addiction levels of secondary and high school students,
- c) Investigation of socio-demographic variables which affects addiction levels of secondary and high school students.

Since the second half of the 1990s, internet involved the lives of the individuals, day by day, internet offers a framework that connects itself to users. Today usage of the Internet is reaching gigantic proportions both in Turkey and in the world. According to a research conducted in 2011; there are 2.110.765.810 (around 2 billion) internet users in the world; and again according the same research there are about 35 million Internet users in Turkey. In the year of 2014 this numbers has increased rapidly. According to the data of 2014, there are about 2.8 billion Internet users in the world and there are about 37,7 million internet users in Turkey. Internet is a tool which used by the nearly half of the Turkey's population and it is inevitable to investigate this tool as a social phenomenon.

Methodology

This study, investigates to internet usage habits and levels of addiction to internet of university students. It is a descriptive and

Turkish Studies

exploratory research is based on the survey. In the study, questions and hypotheses which bases from the main problem and goal of the research, will investigate by determined set of scales for resolution. The data obtained for investigation will be analyzed with statistical techniques and the results will be interpreted.

Today, the Internet holds an important place in the lives of young people, this condition has caused to internet addiction. Especially the youngsters which intensely use internet, affected by this media and this affection is the basic problem of the research. In this context, it is planned to seek to answer the following questions for the solution of the research problem:

- a) How often do secondary and high school students use the internet in their daily lives?
- b) Are secondary and high school students internet addicts?
- c) What are the factors associated with Internet addiction?

Based on the Internet Addiction Scale; in order to deepen the research (for the purpose of testing) hypotheses will be established.

H1: The time spent on the internet is an effective factor over the internet addiction of students. "If the time spent on the internet increases, then internet addiction increases too."

H2: The time when spent playing online or offline games is an effective factor over the internet addiction. "If amount of time spent playing interactive games increase, then internet addiction increases too."

H3: As an effective and popular social media tool, Facebook is effective over the students' internet addiction. "Those who use Facebook are likely to be more addictive to the internet."

Research population consists of students from secondary and high schools which affiliated to Sakarya Provincial Directorate of National Education. The sample is determined according to the stratified sampling technique (according to socioeconomic status, gender, quota of school type) and the level of representation of the universe. Population (total number of secondary and high schools) assumed to be 114,993, and according to % 95 confidence level and %0.05 sampling error, sample size was determined to be 383. However, a total of 450 surveys were done considered that the margin of error and defective surveys.

The survey which applied to 419 students, consists three parts. The first part consists of questions about students' media and the internet usage habits. The second part consist *Internet Addiction Scale*, in order to measure the level of internet addiction. The third and final section of the survey consist the questions about socio-demographic characteristics of students.

Findings

419 male and female students, in 229 secondary and 190 high schools, were face to face interviewed using internet addiction scale

questioner in April and May 2013. Reliability coefficient value is 95,8. Founding of the surveys is as below;

82 percent of the students have internet connection at home. Most of the time they connect to the internet through their mobile phones when they are away from home. 93,8 percent of them use the internet every day. 69 percent of them stay connected 1 to 3 hours per day. Each of them connect to the internet average 3 06 hours per day. They connect to social media like Twitter and Facebook average 2 45 hours per day. They connect to the internet to play games average 2 16 hours per day.

4,1% of the students are internet addicted in Sakarya. 28,5 percent has internet addiction risk. 2 in every 3 students are normal internet users. 1 in every 3 students are internet addicted or on its edge. Male students have more internet addiction risk than female students respectively by 38,2 percent and 27,2 percent. Secondary school students have more internet addiction risk than high school students respectively by 36 percent and 28,5 percent.

Multiple regression analysis performed for the answer, *What are the factors affecting Internet addiction?* and, *Is the spent time on the internet effective on the internet addiction?* questions and make the order of other factors effective on the internet addiction. According to this:

Between time spent on the internet and internet addiction, and between the time spent to the interactive games and the time spent on the Facebook have moderate a linear relationship. The time spent on the internet, online-offline interactive game playing time, and using Facebook are effective (increases) on the internet addiction. The most effective factor is the time spent on the internet, second most effective factor is online-offline interactive games and the third most effective factor is the Facebook use.

The main findings and conclusions reached as a result; for young people, Internet has become an integral part and central communication tool in everyday life. .1 in every 3 young people are internet addicts or on its edge. Problematic uses of the Internet and internet addiction have been identified as one of the today's most important social problem. Therefore, as parents; as educators; as academics; as politicians; as civil society or As simple citizens who are anxious about the future of country all of us have responsibilities and tasks for the solution of this problem.

Key Words: Internet usage habits, Internet addiction, Factors of internet addiction.

Giriş

1990'ların ikinci yarısından itibaren bireylerin yaşamlarına ve gündemlerine giren internet, gün geçtikçe kullanıcılarını kendine bağlayan bir araç konumundadır. Bugün internet kullanımı, hem dünyada hem de Türkiye'de devasa boyutlara ulaşmaktadır. Internet World Stats'ın (<http://www.internetworldstats.com/stats.htm>) verilerine göre 2000 yılında dünyada 300 milyon civarında internet kullanıcısı varken; 2009 yılında internet kullanıcısı 1,5 milyara ulaşmış; 2014 yıl ortası verilerine göre ise dünyada internet kullanıcısı 3 milyarı geçmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Ülkemizde de internet kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Örneğin Türkiye’de 2001 yılında internet kullanım oranı %1.71 iken; bu oran 2005 yılında %13.9’a çıkmıştır (Özcan, 2004). 2009 yılında 26 milyon 500 bin internet kullanıcısına ulaşmıştır. 2014 yılı itibariyle de Türkiye’de internet kullanıcısı 45 milyonu geçmiştir. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2014 Yılı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması Sonuçlarına göre ailelerin %60’ı (2007 yılında %19’du) internete erişim olanağına sahiptir. 2014 yılı TÜİK verilerine göre internet kullanan bireylerin oranı %53,8’dir.

İnternet kullanıcılarının önemli bir kısmı ise sosyal ağ siteleri ya da sosyal paylaşım siteleri de denilen sosyal medya kullanıcılarından oluşmaktadır. Örneğin 2013 yılsonu verilerine göre bir sosyal ağ sitesi olan Facebook’un dünyada yaklaşık 1,1 milyar civarında kayıtlı kullanıcısı varken; Türkiye’de 37,8 milyon kayıtlı kullanıcısı vardır. Buna göre, Türkiye internet kullanmada dünyada 18. sıradayken; Facebook gibi sosyal medya sitesini takip etmede dünyada 7. sıradadır (www.wikipedia.com; www.internetworldstats.com). Bu da gösteriyor ki, Türkiye’de internet kullananların büyük bir kısmı aynı zamanda sosyal medya kullanıcısıdır. Sosyal medya kullanmada dünyada bu kadar önde olmanın nedenleri kuşkusuz araştırılması gereken sosyolojik bir olgu olması bir yana bırakılırsa; nüfusun neredeyse yarısının kullandığı bir aracın, araştırılması gereken toplumsal bir olgu olduğu kaçınılmazdır. Bilindiği üzere internetin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla birlikte değişik toplumsal grup ve kategorilerin internet kullanımı üzerine gerek dünyada, gerekse ülkemizde birtakım bilimsel çalışmalar yapılmıştır.

İletişim çağı olarak da nitelenen günümüzde internetin kullanımının, öneminin ve etkinliğinin artması, bir dizi yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Gündelik yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelen internet, özellikle çocuklar ve gençler için birtakım riskler taşımaktadır. Son dönemlerde internet kullanımı için en çok üzerinde durulan risk, internetin aşırı kullanımıdır. İnternetin aşırı kullanımı farklı kavramlarla tanımlanmaktadır: “İnternet bağımlılığı” ve “problemlili internet kullanımı” bu kullanımların en yaygınlarından. Çalışmada, internet bağımlılığı kavramı tercih edilmiştir.

Gençlerin internet kullanımıyla ilgili olası risklerin en büyüklerinden olan internet bağımlılığının bilimsel verilerle ortaya konulması; riskin önlenmesi, müdahale edilmesi ve riske karşı gençlerin korunması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda *Sakarya'da Ortaokul ve Lise Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı* adı taşıyan bu çalışma, ortaokul ve liselerde öğrenim gören öğrencilerin interneti kullanma alışkanlıklarını ve bağımlılık düzeylerini konu edinmektedir. Çalışma kapsamında öncelikli olarak öğrencilerin interneti kullanma pratikleri ortaya konulacak, ardından öğrencilerin internet bağımlılık düzeyleri tespit edilecektir.

İnternet bağımlılığını belirlemek için Young (1996; 1998; 2004) tarafından tanımı konulan ve Türkiye’de Horzum ve Ayas tarafından Türkçe olarak geliştirilen *İnternet Bağımlılığı Ölçeği* kullanılacaktır. Ayrıca öğrencilerin internet bağımlılığının ölçülmesi, sadece internet kullanma pratiğiyle sınırlandırılacaktır. Bilgisayar kullanımı, cep telefonu kullanımı, çevrimdışı (offline) ya da çevrimiçi (online) bilgisayar oyunu oynama gibi daha geniş teknoloji kullanım ve bağımlılığı araştırmanın kapsamı dışındadır.

1. İnternet Bağımlılığı ve İnternet Bağımlılığıyla İlgili Araştırmaların Bulguları

İnternet ve Tarihçesi

İnternet, birden çok bilgisayarı ağlar aracılığıyla birleştiren (Castells, 2008: 463); bilgisayar aracılığıyla geniş bir sanal cemaatler yelpazesi oluşturan ve küresel araçsal ağlarla dünyayı birleştiren (Castells, 2008: 52); dünya üzerindeki bilgisayarların birbirleriyle iletişimine belirli elektronik dil ve kurallar çerçevesinde imkân veren “çok yönlü” (İnan, 2010) bir bilgi ve iletişim teknolojisi aracıdır. Bir başka deyişle internet, dünyanın farklı coğrafi mekânlarında bilgisayarların

birbirlerine bağlanarak oluşturdukları ve milyonlarca kullanıcının aynı anda veya farklı zamanlarda kullandığı bir iletişim ağı veya ağlar ağı olarak tanımlanmaktadır (Yalçın, 2003).

İnternetin kökleri, askeri strateji, bilimsel gelişmeler ve teknolojik girişimciliğin bileşimlerinde bulunabilir. İnternet'in ortaya çıkışı, *ilk başta* ABD Savunma Bakanlığı İleri Araştırma Projeleri Kurumu'nun (Advanced Research Projects Agency - ARPA) 1950'lerdeki çalışmalarına dayanır. Sonrasında 1960'ların sonunda ülkenin önde gelen dört üniversitesinin ABD Savunma Bakanlığı'nın izni dâhilinde ARPANET adıyla bu iletişim teknolojisini kullanımıyla ve bu kullanımını geliştirmesiyle önemli bir bilgisayar ağı oluşmuş oldu. Zamanla özellikle 1980'ler ve sonrasında merak, teknolojik girişimcilik ve bilimsel gelişmelerle internet gelişti, yaygınlaştı ve sivilleşti (Castells, 2008: 58-62).

Türkiye'de de dünyadaki gelişimine benzer biçimde internet, üniversiteler üzerinden gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Türkiye'ye internet teknolojisi ilk olarak 1991 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi ile Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) işbirliğiyle DPT Projesi kapsamında başlayan çalışmalar sonucunda 12 Nisan 1993 tarihinde başlamıştır. 1994 yılından itibaren kurumlara ve firmalara internet hesapları verilmeye başlamasıyla birlikte Ege Üniversitesi (1994), Bilkent Üniversitesi (1995), Boğaziçi Üniversitesi (1996), İTÜ (1996) bağlantıları gerçekleştirilmiştir (İçel, 1998: 415). Bu nedenle 12 Nisan 1993 tarihi Türkiye'de internetin doğum günü olarak kabul edilmektedir (Işık, 2007: 12).

İnternet Bağımlılığı Kavramı

Bağımlılık denildiği zaman genellikle ilk olarak akla alkol ve madde bağımlılığı gelmektedir (Alaçam, 2012: 6). Fakat kumar, seks, alışveriş ve teknolojik bağımlılıklar da söz konusudur. Teknolojik bağımlılıklar da kendi içerisinde televizyon bağımlılığı, bilgisayar bağımlılığı, internet bağımlılığı, çevrimiçi/çevrimdışı oyun bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı ve akıllı telefon bağımlılığı alt türlerinde ele alınabilmektedir.

İlk olarak İngiltere'de 1991 yılında Shotton, bilgisayar bağımlılığı ve 1996 yılında Griffiths teknoloji bağımlılığı eğilimleri üzerine çalışmalar yapmıştır (Young, 2004). Bu çalışmalardan sonra "İnternet bağımlılığı" kavramı literatüre ilk kez, I. Goldberg'in 1996 yılında göndermiş olduğu şaka amaçlı bir maille girmiştir (Goldberg, 1996/1998). İnternet bağımlılığı (internet addiction) kavramı yanında aynı ya da yakın bir olguya işaret eden bazı yakın kullanımlar da literatürde mevcuttur. Bunlar "problemlili internet kullanımı" (problematic internet use)" (Block, 2007; Ceyhan ve Ceyhan, 2009); "internet bağımlılığı bozukluğu (internet addiction disorder)" (Alaçam, 2012: 5); "internet bağımlılığı (internet dependency)" (Scherer, 1997); "kompulsif internet kullanımı (compulsive internet use)" (Greenfield, 1999) ve "patolojik internet kullanımı (pathological internet use)" (Morahan-Martin ve Schumacher, 2000) şeklinde sıralanabilir.

İnternet bağımlılığı konusunda ilk çalışmalar yürüten Young (1996; 1999; 2004) olmuştur. Young (1996) DSM-IV'ün "patolojik kumar oynama" tanı ölçütlerinden uyarladığı göstergeler doğrultusunda, internet bağımlılığıyla ilgili klinik vakalar bildirmeye başlamıştır.

Young dışında internet bağımlılığı ile ilgili temel çalışmalara önce dünyada sonrasında ise Türkiye'de olmak üzere aşağıda yer verilmiştir.

İnternet Bağımlılığıyla İlgili Araştırmalar

Pratelli, Browne ve Jonhson (1999) internet bağımlılığı üzerine yaptıkları bir araştırmada bazı bireylerin takıntı benzeri karakteristiklerinin internet ve bilgisayar kullanımları ile ilgili olduğunu tespit etmişler ve ayrıca bu kişilerin yüz yüze etkileşimden ziyade çevrimiçi etkileşimi tercih ettiklerini tespit etmişlerdir.

Anderson (2001) çalışmasında DSM-IV (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-Fourth Edition) madde bağımlılığının teşhisi için açıkladığı 7 maddeyi şu şekilde belirtmiştir. **a-** müsahama, tolerans, **b-** tekrar isteği, planlandığından daha fazla kullanım, **d-**madde kullanımını kontrol etme veya azaltmada istek veya başarısız teşebbüs, elde etmede, kullanmada ve yeniden elde etmede fazla zaman harcama, **e-** sosyal, mesleki ve eğlence aktivitelerinde madde kullanımından dolayı azalma, **f-** madde kullanımı olumsuz etkilerine rağmen devam etmesi. Bağımlılığın teşhisi için 12 ay boyunca bu maddelerden 3 veya daha fazlasının görülmesi kişinin bağımlı olduğunu göstermektedir. Anderson çalışmasında bu 7 soruya çok benzeyen ve yanıtları evet/hayır şeklinde olan internet bağımlılığı ile ilgili bir anket hazırlamış ve 1078 internet kullanıcısına uygulamıştır. Sonuçlara göre internet kullanıcılarının %9.8'i bu anketteki soruların 3 veya daha fazlasına evet yanıtını vermiştir. Erkeklerin bayanlara göre daha fazla bağımlılık gösterdikleri de ayrıca tespit edilmiştir.

Shaojing'in (2004) *Kullanımlar ve Bağımlılık Modeli* çerçevesinde yaptığı araştırmada 4 hipotez ve 4 araştırma sorusu analiz etmiştir. Özellikle internete maruz kalma ile internet öz yeterliliği arasında pozitif, internet maruz kalma ve internet kaygısı arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Keza, internet kullanım motivasyonu, kişisel eğilimler ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkiye ve internet bağımlılığı ile internet kullanım motivasyonları arasındaki ilişkiye aracılık eder. Dahası, bireylerin tipik internet kullanımı ve motivasyonları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Son olarak internet kullanım ve bağımlılık modeli hiyerarşik regresyon analizi tarafından desteklenmiştir (Shaojin, 2004: 134).

Yoon'un (2006) ise 158 Doğu-Asyalı ve 160 Amerikalı üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmada Doğu-Asyalı bireylerin daha çok sosyal anlama ve yalnız oyun oynama şeklinde internet bağımlılığı tipolojisi göstermişlerdir. Ayrıca kültürel etkileşim ve kültüründen uzaklaşma tutumunun internet bağımlılığı ile pozitif yönde ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Mafé ve Blas'ın (2006) bazı İspanyol kullanıcılar üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre, İspanyol internet kullanıcıları orta seviyede internet bağımlılığı göstermektedir ve bağımlıların genellikle gençler ve yüksek eğitimli kişilerdir. Ayrıca internet bağımlılığı internet üzerinden alışverişte gönüllülüğe yön vermekte ve en önemli kanıtı da bilgi almak için internette araştırmalar yapmak olarak ifade edilmektedir.

Douglas ve diğerleri (2008) ve Widyanto ve Griffiths (2006)'e göre internet bağımlılığının 7 farklı türü vardır, bunlar; internet bağımlılığı (internet addiction), aşırı internet kullanımı (excessive internet use), dürtüsel internet kullanımı (compulsive internet use), problematik internet kullanımı (problematic internet use), patolojik internet kullanımı (pathological internet use), sanal gerçeklik bağımlılığı (cyberspace addiction) ve çevirim içi olma bağımlılığıdır (Akt: Thadani ve Cheung, 2011).

Diğer yandan sosyal medya bağımlılığı konusunda yürütülen çalışmalara değinmekte yarar vardır. Bu bağlamda, Bahk, Sheil, Jr. Rohm ve Lin (2010) 258 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları çalışmada dijital medya bağımlılığı, ilişkiye dayalı oryantasyon ve demografik özelliklerin Facebook, MySpace gibi sosyal ağ sitelerinin kullanımını etkileyen potansiyel faktörler olup olmadığını araştırmışlardır. Araştırma bulgularına göre ilişkiye dayalı oryantasyon, aile, gezi vb fotoğrafları paylaşma ile pozitif ilişkilidir. Regresyon analizine göre yaş, sosyal medya kullanımının önemli ve negatif bir göstergesidir. Fakat dijital medya bağımlılığı ve toplam bilgisayar kullanımı bağımlılık ölçümü için pozitif önemli öngörülerdir. Yani ne kadar çok bilgisayar kullanımı, dijital medya bağımlılığı ve yaş olarak genç olunursa sosyal medyaya sitelerine katılım artmaktadır.

Valenzuela, Park ve Kee'nin (2008) 2603 web kullanıcısı üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmada, Facebook kullanım yoğunluğu ile öğrencilerin yaşam tatmini, sosyal güveni, sivil katılım ve siyasal katılım arasında yüksek oranda pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Thadani ve Cheung'a (2011) göre ise, sosyal medya bağımlılığı, bireydeki gerilimi yükselten tecrübeler veya sosyal paylaşım sitelerine girmeden önce uyarılma hisseden ve davranışı tamamlamayla beraber bir rahatlama hissi veren bir dürtü kontrol düzensizliği olarak tanımlanmıştır. Sosyal medya bağımlılığının internet bağımlılığının bir türü olduğu düşünülmektedir. Ayrıca geleneksel internet kullanımı ile günümüz internet teknolojileri arasında önemli miktarda sosyal etkileşim farkı vardır. Sosyal medya bağımlılığı ancak bu sitelerin sosyal boyutu analiz edilerek ortaya çıkarılabilir.

Thadani ve Cheung (2011)'a göre bu sosyal boyutu 7 maddede incelemek mümkündür:

- 1- Ruh hali değişimi; sosyal ağ kullanımı ile beraber ruh hali değişimi, rahatlama ve rahatsız olma gibi duygu durum değişikliklerinin kolaylıkla görülür olması.
- 2- Sosyal yarar; sosyal ağ sitesinden elde edilen sosyal yararlar.
- 3- Negatif sonuçlar; sosyal ağ sitelerinin kullanımı sonucu negatif sonuçlar.
- 4- Dürtü durum; çevrimiçi davranışları kontrol etme, azaltma ve bitirmede kontrol kaybı; sosyal ağ sitelerinde geçirdiği süre için suçluluk duyma.
- 5- Aşırı kullanım; çevrimiçi sosyal ağ sitelerini saatlerce kullanma ve zaman kontrolünü kaybetme.
- 6- Tekrar isteme; çevrimiçi sosyal ağlardan uzak kalmada zorluklar.
- 7- İnsanlar arası kontrol; çevrimiçi sosyal ağ sitelerinde diğer insanlarla etkileşime geçerken sosyal kontrolünün arttığını hissetme biçimi.

Türkiye'de ise konuyla ilgili oldukça yenidir. İnternet bağımlılığıyla ilgili söz konusu bazı çalışmalar ise; Işık, 2007; Ceyhan, Ceyhan ve Gürçan, 2007; Ceyhan, 2007; Çakır, Balta ve Horzum, 2008; Balcı ve Gülnar, 2009; Canan, 2010; Batıgün vd., 2010; Çakır, Ayas ve Horzum, 2011; Kılınç ve Doğan, 2014 araştırmalarıdır.

Daha ayrıntılı ele alınacak olunursa; Işık'ın (2007) Gazi Üniversitesinde 563 öğrenci üzerinde yaptığı bir araştırmada öğrencilerin en çok kullandıkları kitle iletişim aracı %41.2'lik bir oranla internet olarak tespit etmiştir. Medya bağımlılık teorisi bağlamından hareketle yürüttüğü çalışmasında, internet kullanma ile bağımlılık ilişkileri araştırılmıştır. Çalışmanın verilerine göre, öğrencilerin internete ülkesinde, dünyada olup bitenleri, kültürleri, olayları anlamak ve yorumlamak için internete yöneldikleri ("sosyal anlama") tespit edilmiştir. "Sosyal anlama" dışında bağımlılık ilişkilerine referans olan "oryantasyon" ve "oyun" faktörleri de öğrencilerin internet ile olan ilişkilerine rehberlik ettiği tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, internet süreleri attıkça bağımlılık ilişkileri yoğunluğu da artmakta olduğu; erkeklerin kızlardan daha yoğun bağımlılık ilişkileri geliştirdiği ortaya konmuştur.

Çakır Balta ve Horzum (2008) bilgisayara giriş dersini alan farklı bölümlerden 292 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları araştırmaya göre, internette haftada 8 saatten fazla kalan öğrenciler ile 8 saatten az kalan öğrenciler arasında anlamlı bir fark olduğunu tespit etmişlerdir. Buna ilaveten öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlerle internet bağımlılıkları arasında anlamlı fark tespit etmişlerdir.

Balcı ve Gülnar (2009) Selçuk Üniversitesinde 953 öğrenci üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, öğrencilerin %23.2'sinin internet bağımlısı olduğunu ve internet bağımlısı olan öğrencilerle olmayanlar arasındaki en güçlü farkların internet kullanım süresi ve internete duyulan güven olduğunu tespit etmişlerdir.

Canan (2010), internet kullanma örüntüleri, üniversite öğrencileri arasında internet bağımlılığını araştırmak ve aşırı internet kullanımı ile sosyo-demografik özellikler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada, Düzce Üniversitesinde öğrenim gören 18-27 yaş aralığındaki 1034 gence “İnternet Bağımlılığı Ölçeği” uygulayarak elde ettikleri verilere göre, öğrencilerin %9.7’si internet bağımlısı olduğu bulgulamıştır. Araştırmaya göre, internet bağımlılığının erkeklerde kızlara oranla daha yaygın olduğu; erkeklerin kızlardan daha fazla internet kullandıkları tespit edilmiştir.

Ayşegül Durak Batıgün, Nevin Kılıç, Ebru Akün ve Pelin Özgür (2010), Ankara ve İstanbul’daki üniversitelerde öğrenim gören 1198 üniversite öğrencisine “İnternet Bağımlılığı Ölçeği”, “Beş Faktör Kişilik Ölçeği”, Algılanan Sosyal Destek Ölçeği” ve “Kısa Semptom Envanteri” uyguladıkları araştırmada internetin kullanım amaçları ve internet bağımlılık durumlarını ortaya koymayı ve ayrıca internet bağımlılığı ile öğrencilerin kişisel özellikleri, psikolojik belirtiler ve sosyal destek arasındaki ilişkileri saptamayı amaçlamışlardır. Araştırmanın bulgularına göre ankete katılan öğrenciler günde ortalama 2.14 saat internet kullanmaktadır ve %18.89’luk bir dilim internet bağımlısı olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca araştırmaya göre, erkekler, kızlardan daha fazla internet bağımlısı oldukları; Üst sosyo-ekonomik düzeye (üst SED) sahip kişilerin, alt ve orta SED’e sahip kişilerden daha fazla internet bağımlısı oldukları bulgulanmıştır.

Çakır, Ayas ve Horzum (2011) 996 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada, erkek öğrencilerin bayanlara göre internet ve bilgisayar oyunu bağımlılıklarının daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca erkek öğrenciler kız öğrencilere göre teknolojiyi daha kolay kullanabilmektedir ve bu nedenle erkeklerin bağımlılık düzeyi kızlara göre yüksektir. Araştırmanın bir diğer bulgusu ise internete erişim kolaylığı, internet kullanma becerileri ve internette geçirilen zaman internet bağımlılığına neden olmaktadır.

Kılınç ve Doğan (2014), Kayseri’de 352 ortaokul öğrencisi üzerinde yürüttüğü 2013 tarihli araştırmada, ortaokul öğrencilerinin %10,7’sinin internet bağımlısı; %11,7’sinin internet bağımlılığı riski taşıdığını tespit etmişlerdir. Diğer araştırmalara benzer biçimde bu araştırmaya göre de erkek öğrenciler, kız öğrencilere göre daha fazla bağımlılık riski taşımaktadırlar.

İnternet bağımlılığının yaygınlığıyla ilgili yürütülen araştırmalardan elde edilen bulgular ise aşağıda tablolastırılmıştır (Alaçam, 2012: 17):

Tablo.1: İnternet Bağımlılığının Yaygınlığı İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Ülke	Örneklem	Yaygınlık	Çalışma
Çin	1618 lise öğrencisi	%10.8	Lam ve ark. (2009)
Tayvan	1162 ortaokul öğrencisi	%10.8	Ko ve ark.(2009)
Çin	3557 ilk yıl üniversite öğrencisi	%6.44	Ni ve ark.(2009)
Tayvan	2453 üniversite öğrencisi	%12.3	Yen ve ark.(2009)
Güney Kore	903 lise öğrencisi	%10.7	Park ve ark. (2008)
Yunanistan	2200 ergen	%8.2	Siomos ve ark (2008)
ABD	277 üniversite öğrencisi	%8.1	Morahan-Martin ve Schumacher (2000)
ABD	2513 erişkin	%0.3 - %0.7	Aboujaoude ve ark. (2005)
Kore	1553 lise öğrencisi	İB: % 1.6 MİB: %37.9	Kim ve ark. (2005)
Finlandiya	7229 ergen	Erkekler: %1.75 Kızlar: %1.4	Kaltiala-Heino ve ark (2004)
Norveç	3237 ergen	% 1.98 (erkek:%2.41,	Johansson ve Gotestam (2004)

Turkish Studies

		kız:%1.51)	
İtalya	275 lise öğrencisi	%5.4	Pallanti ve ark. (2006)
Türkiye	300 lise öğrencisi	MİB: %11.6	Canan ve ark. (2010)
Türkiye	3975 ergen	MİB: %7.6	Tahiroğlu ve ark. (2009)
Türkiye	1315 lise öğrencisi	İB: %1.2 MİB: %19.9	Canbaz ve ark. (2009)
Kuzey Kıbrıs	686 lise öğrencisi	%1.1	Bayraktar ve ark. (2008)
İB: İnternet bağımlılığı, MİB: Muhtemel internet bağımlılığı			

2. Yöntem ve Teknik

Araştırmanın Modeli

Üniversite öğrencilerinin internet kullanım eğilimleri ve internet bağımlılık düzeylerinin soruşturulduğu bu çalışma, alan taramasına (survey) dayanan betimleyici ve keşfedici bir araştırmadır. Çalışma kapsamında araştırmanın sorunu ve amacına uygun olarak oluşturulan soru ve hipotezler, çözümlenmesi için belirlenen birtakım ölçekler vasıtasıyla soruşturulacaktır. Soruşturma sonucu elde edilen veriler ise belirlenen istatistik teknikleriyle analiz edilip, yorumlanacaktır.

Araştırma Sorusu ve Hipotezleri

Günümüzde çocuk ve gençlerin yaşamlarında önemli bir yer tutan internet, kullanıcıları üzerinde bir yönüyle bağımlılık oluşturan bir olgu durumundadır. Özellikle de interneti kullanan ve daha da yoğun kullanan (bağımlılık düzeyinde) çocuk ve gençlerin, internetten etkilenmesi araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırma probleminin çözümüne yönelik şu sorulara cevap aranması planlanmaktadır:

- 1- Ortaokul ve lise öğrencilerinin gündelik yaşamlarında internet kullanım sıklığı nedir?
- 2- Ortaokul ve lise öğrenciler için internet bağımlılığı söz konusu mudur?
- 3- Ortaokul ve lise öğrencilerinin internet bağımlılığı üzerinde etkili faktörler nelerdir?

Buradaki birinci soru betimleyici ve profil ortaya çıkarıcı soru olduğundan hipotez oluşturulmayacaktır. Diğer iki soru içinse İnternet Bağımlılığı Ölçeğinden yola çıkarak; araştırmayı daha da derinleştirmek amacıyla (test edilmesi amacıyla) hipotezler kurulacaktır.

Araştırmanın temel hipotezleri şu şekilde sıralanmaktadır:

H1: Öğrencilerin internet bağımlılığı üzerinde internet kullanım süresi etkili bir faktördür. “internet kullanım süresi arttıkça, internet bağımlılığı da artmaktadır”.

H2: Öğrencilerin çevrimiçi ve çevrimdışı oyun oynama süreleri internet bağımlılığında etkili bir faktördür. “interaktif oyun oynama süresi arttıkça, internet bağımlılığı artmaktadır”.

H3: Öğrenciler için etkili ve popüler olan bir sosyal medya aracı Facebook’un kullanımı, internet bağımlılığında etkili bir faktördür. “Facebook kullananların, kullanmayanlardan daha fazla internet bağımlısı olma olasılığı vardır”.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Sakarya İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı ortaokul ve liselerde öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise, tabakalı örneklem

teknikğine göre (sosyo-ekonomik düzey; cinsiyet; okul türü kotasına göre), evreni temsil etme düzeyi ölçütlerine göre belirlenmiştir. Evrenin (ortaokul ve lise öğrenci toplamı) 114.993 olduğu kabul edilmiş ve yüzde 95 güvenirlilik düzeyine ve 0.05 örneklem hatasına göre örneklem büyüklüğü 383 olarak tespit edilmiştir. Ancak yanılma payı ve hatalı anketler düşünüldüğünden toplam 450 anket yapılmıştır. Hatalı anketlerin elenerek çıkarılması sonucu toplam 419 anket değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Üç ortaokul ve üç lise, farklı sosyo-ekonomik düzeye göre tabakalandırılarak seçilmiştir. Toplam altı okuldan seçilen öğrencilerin dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Okullara Göre Örneklem Dağılımı		
	<i>Sayı</i>	<i>Yüzde</i>
Ali Dilmen Ortaokulu	73	17,4
Nuri Bayar Ortaokulu	74	17,7
Adabilim Ortaokulu	82	19,6
Ortaokul Toplam	229	54,7
Adabilim Lisesi	37	8,8
Atatürk Lisesi	75	17,9
Erenler Anadolu Lisesi	78	18,6
Lise Toplam	190	45,3
Genel Toplam	419	100,0

Soru Formunun Tanıtılması

Araştırmanın amacına uygun olarak oluşturulan soru ve hipotezlerin çözümlenmesi amacıyla yürütülecek alan taramasında (survey) 419 öğrenciye uygulanan soru formu, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, öğrencilerin medya ve internet kullanım alışkanlıklarını ortaya koymaya yönelik sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölümde, internet bağımlılık düzeylerini ölçmek amacıyla *İnternet Bağımlılığı Ölçeği* yer almaktadır. Soru formunun üçüncü ve son bölümü ise, ortaokul ve lise öğrencilerinin sosyo-demografik özelliklerini içeren sorulardan meydana gelmektedir.

3. Bulgular

Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Tablo 2. Demografik Özellikler		
	<i>Sayı</i>	<i>Yüzde</i>
Cinsiyet (414)		
Kız	197	47,6
Erkek	217	52,4
Yaş (s=413)	ort.=14,5 yaş	
10-12	79	19,2
13-18	328	79,3
19 +	6	1,5
Gelir (s=284)	ort.=3.388,90 TL	
Çok düşük gelir (en fazla 999 TL)	19	6,7
Düşük gelir (1000-1999 TL)	74	26,1
Normal gelir (2000-3999 TL)	130	45,8

Turkish Studies

Tablo 2. Demografik Özellikler

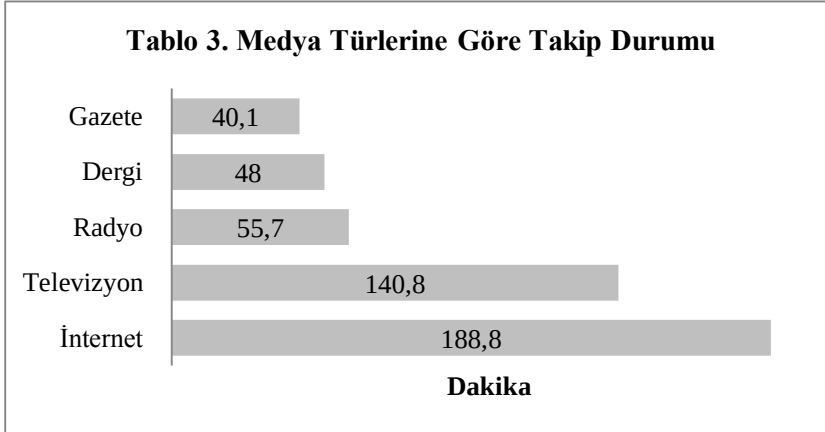
	<i>Sayı</i>	<i>Yüzde</i>
Cinsiyet (414)		
Kız	197	47,6
Erkek	217	52,4
Yaş (s=413)	ort.=14,5 yaş	
10-12	79	19,2
13-18	328	79,3
İyi gelir (4000-5999)	33	11,6
Çok iyi gelir (6000 TL üzeri)	28	9,9

Ankete katılan lise ve ortaokul öğrencilerinin yüzde 47,6'sı kız; yüzde 52,4'ü ise erkek öğrencilerden oluşmaktadır.

Öğrencilerin yaş ortalaması 14,5'tir. Katılımcıların çoğunluğu (%79,3) 13-18 yaş aralığındaki ergenlerden oluşmakta; 19 yaş üzerindeki öğrenciler sadece yüzde 1,5 ve 10-12 yaş aralığındaki öğrenciler ise yüzde 19,2'tir.

Öğrencilerin ailelerinin ortalama aylık geliri 3.389 TL'dir. Geliri, asgari gelir diliminin altında olan aileler, yüzde 6,7'dir. Düşük gelirli ailelerin oranı, yüzde 26,1'dir. İyi ve çok iyi bir gelire (4000 TL üzeri) sahip olan aileler, yüzde 21,5'lik bir dilime sahiptir. Ailelerin yarıya yakını normal gelir dilimindedirler (2000-3999 TL).

Medya Takip Durumu

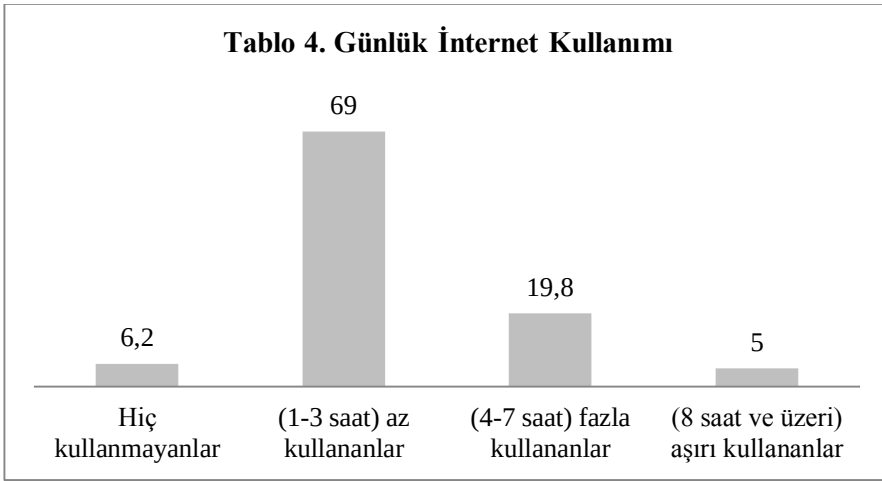

Ortaokul ve lise öğrencilerinin en sık takip ettikleri internettir. Bir diğer en sık takip ettikleri kitle iletişim aracı televizyondur. Üçüncü en sık takip ettikleri ise dergidir. Radyo dinleme ve gazete okuma en az gerçekleştirdikleri faaliyetlerdendir.

Öğrenciler, interneti ortalama 3 saatten fazla kullanmakta; televizyonu 2 saat 20 dakika seyretmekte; radyoyu ise 1 saate yakın dinlemektedirler. Dergi ortalama 48 dakika ve gazete ise 40 dakika okunmaktadır.

İnternet Kullanımı

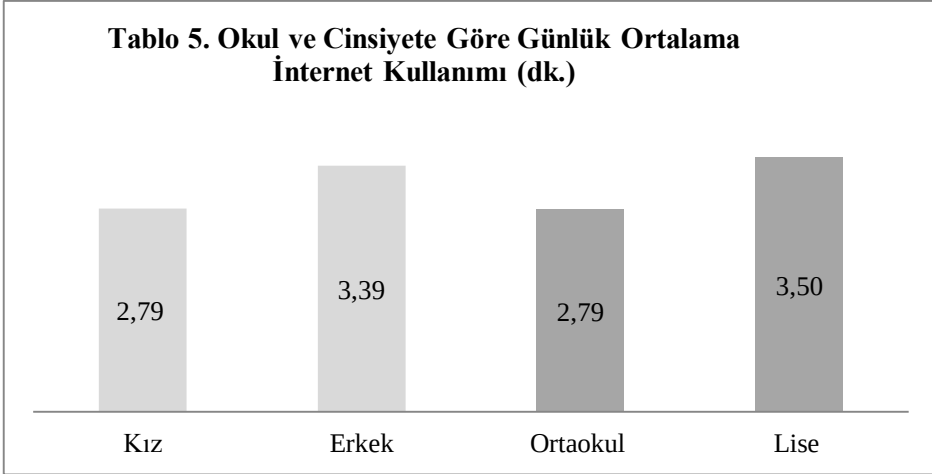
Öğrencilerin yüzde 82'sinin evinde internet bağlantısı vardır. Sadece yüzde 18'inin evinde internet bağlantısı yoktur.

Öğrencilerin günlük internet kullanımına bakıldığında; öğrencilerin yüzde 93,8’i interneti her gün kullandığı görülmektedir. Yüzde 69’u günlük 1 ile 3 saat arası internete bağlanmaktadır. Yüzde 19,8’i ise 4 ile 7 saat arası internete bağlanmaktadır. 8 saatten fazla internete bağlananların oranı ise yüzde 5’tir.

Öğrenciler, günde ortalama 3,11 saat (3 saat 06 dakika) internete bağlanmaktadır.

Muhtemeldir ki internete çok bağlananlar, internet bağımlılığı riski taşıyanlardır. İnternet bağımlılığı aslında interneti çok kullanmakla ilgili değil; interneti hayatının asla vazgeçilmez çok önemli bir bağı yapmasından, hatta onsuz olduğunda diğer bağımlılık çeşitlerinin semptomlarını gösterir düzeyde aşırılık içermesiyle ilgilidir.

Erkekler, kız öğrencilerden daha fazla internete bağlanmaktadır. Kızlar, günde ortalama 2,79 saat (2 sa. 47 dk.) internete bağlanırken; erkek öğrenciler, günde ortalama 3,39 saat (3 sa. 23 dk.) internete bağlanmaktadır.

Lise öğrencileri, ortaokul öğrencilerinden daha fazla internete kullanmaktadır. Ortaokul öğrencileri, günde ortalama 2,79 saat (2 sa. 47 dk.) internete bağlanırken; liseliler, günde ortalama 3,50 saat (3 sa. 30 dk.) internete bağlanmaktadır.

İnternet Bağımlılığı**Tablo 6. İnternet Bağımlılığı Ölçeği**

Maddeler	Hiçbir Zaman	Nadiren	Bazen	Sık sık	Her Zaman	Ortalama	Faktör
Boş zamanımı internete bağlanarak geçiririm.	19,2	18,9	21,1	19,9	20,9	3,0442	,596
İnternete bağlandığımda, planladığımdan fazla kalırım.	20,8	18,1	23,8	13,4	23,8	3,0124	,650
İnternete bağlandığımda kapatmam gerektiğini düşünüp “bir dakika daha” diyerek devam ederim.	32,0	18,0	15,8	15,8	18,5	2,7069	,683
İnternete bağlı olduğumda başkaları tarafından rahatsız edildiğimde sinirlenirim.	34,6	22,1	15,4	9,8	18,1	2,5490	,631
İnternette bağlanmayı çevremdeki gerçek kişilerle vakit geçirmeye tercih ederim.	37,6	17,0	18,2	11,3	16,0	2,5111	,438
İnternete bağlanmadığımda kendimi huzursuz hissederim.	37,3	20,5	17,8	10,4	14,1	2,4346	,621
Kendimi internete bağlanma zorunda hissederim.	42,0	18,9	14,7	10,8	13,5	2,3489	,765
Çevremdeki kişiler internette gezindiğim sürenin fazlalığından şikâyet eder.	39,7	23,2	14,0	10,3	12,8	2,3350	,666
İnternete birkaç gün dahi bağlanmama düşüncesi beni olumsuz etkiler.	45,3	19,0	12,3	10,8	12,6	2,2635	,706
Geç saatlere kadar internete bağlı kaldığım için uykusuz kalırım.	47,5	17,6	13,2	7,4	14,2	2,2304	,711
İnternete uzun süre bağlı kaldığım için, kendimi yorgun hissederim.	42,0	25,1	13,0	10,1	9,8	2,2064	,543
İnterneti hayatımdaki problemlerden kaçış yolu olarak görürüm.	48,5	20,3	11,4	6,9	12,9	2,1535	,754
Bilgisayar karşısında durmak fiziksel olarak beni olumsuz etkilemesine rağmen internete bağlı kalmak için buna katlanırım.	46,4	21,6	14,0	6,9	11,1	2,1450	,753
İnternete bağlı olmadığım zamanlarda tekrar bağlanana kadar kendimi huzursuz hissederim.	49,4	17,5	14,8	8,9	9,4	2,1136	,742
İnternete bağlanmak için yaptığım planları değiştiririm.	53,1	16,5	11,6	7,9	10,9	2,0691	,693
İnternete bağlı olmadığım zamanlarda bağlı olacağım anı hayal ederim.	55,4	13,4	12,9	6,9	11,4	2,0545	,660
İnternete bağlanmak için çevremdeki kişileri ihmal ederim.	47,4	23,5	14,6	6,4	8,1	2,0444	,711
İnternete bağlı olmadığım zamanlarda hayatın anlamsız olduğunu düşünürüm.	53,4	15,7	14,7	6,1	10,0	2,0368	,773
İnternete bağlanmak için işimi/dersimi ihmal ederim.	44,8	21,5	24,2	4,8	4,6	2,0291	,611
İnternete bağlanmak fikri olmaz ise hayattan zevk almam.	54,9	15,3	12,6	8,6	8,6	2,0074	,762
Yapmam gereken başka işler varken, önce e-postalarımı kontrol ederim.	56,4	17,0	9,9	5,9	10,8	1,9778	,548
İnternete uzun süre bağlı kaldığım için zaruri ihtiyaçlarımı (tuvalet, yemek yeme, banyo gibi) ertelediğim olur.	55,4	16,5	13,3	4,9	9,9	1,9729	,689

İnternet kullanımımı kontrol altına almak için başarısız girişimlerde bulunurum.	51,9	21,1	14,1	6,2	6,7	1,9479	,702
İnternette uzun süre bağlı kalmam uykusuz kalmama neden olduğu için derste/ işte uyuklarım.	61,4	15,3	9,9	5,7	7,7	1,8292	,632
İnternette bağlanmama izin vermedikleri için ailemle tartışırım.	57,9	20,2	10,1	5,7	6,2	1,8202	,741
İnternet kullanım sürem hakkında çevremdeki kişilere yanlış bilgi veririm.	65,0	15,0	7,6	4,4	7,9	1,7512	,642
Gece herkes uyurken internete bağlanabilmek için kalkarım.	70,0	10,1	6,1	6,4	7,4	1,7101	,624
İnternete bağlanarak uzun zaman harcadığım için okula/işe geç kalırım.	72,3	9,3	6,6	5,9	5,9	1,6373	,583

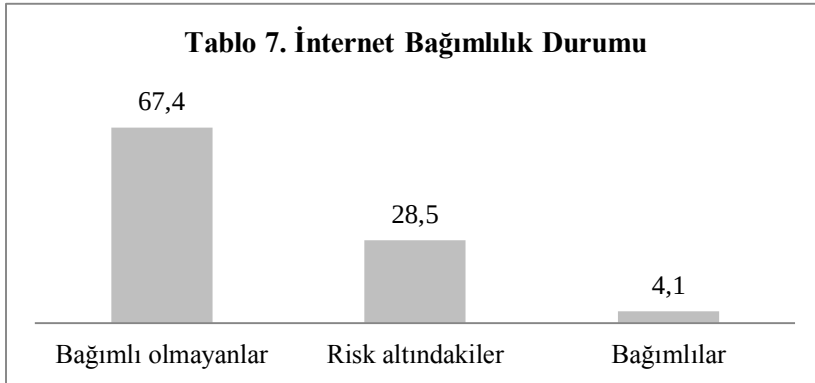
Extraction Method: Principal Component Analysis.

a. 1 components extracted.

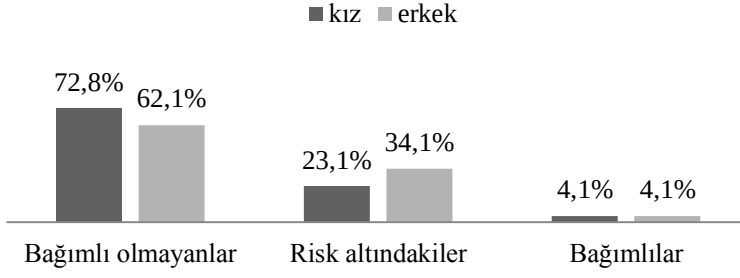
KMO and Bartlett's Test	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy					,958
	Sig.					,000
Component	Total%	of Variance	Cumulative %	Total% of Variance	Cumulative %	
1	12,566	44,878	44,878	12,566	44,878	44,878

Extraction Method: Principal Component Analysis.

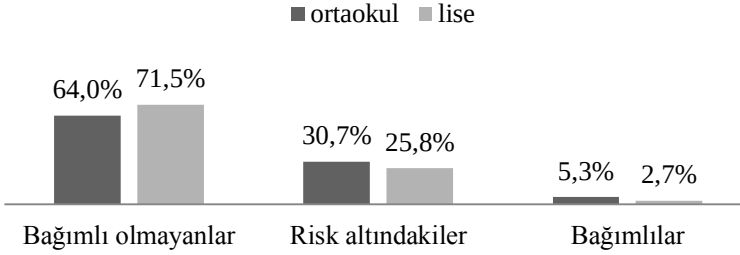
İnternet bağımlılığı ölçeği 5’li Likert türü bir cevaplama sistemiyle uygulanmıştır. Buna göre ölçeğin cevap seçenekleri “Her zaman (5), Sık sık (4), Bazen (3), Nadiren (2) ve Hiçbir zaman (1)” şeklinde derecelendirilmiştir. İnternet bağımlılığı ölçeğinde 28 madde bulunmaktadır. Maddelerin internet bağımlılığı faktöründeki yük değerleri .543 ile .773 arasında değişmektedir. Toplam 28 madde ölçeğin toplam varyansının %44,87’sini açıklamaktadır. Ölçeğin güvenilirliği için Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. İç tutarlılık testi sonuçlarında internet bağımlılığı ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı .95,8 olarak bulunmuştur. Ölçekten 28 ile 140 arasında puan alınabilmektedir. Ölçekten alınan puanlar arttıkça internet bağımlılığı düzeyi artmaktadır. Ölçekten 112 ile 140 puan arasında alanlar, internet bağımlısı olarak değerlendirilmiştir. 70 ile 111 arasında puan alanlar ise risk altındaki internet kullanıcılarını işaret etmektedir.

Sakarya’da ortaokul ve lise öğrencilerinin yüzde 4,1’i internet bağımlısıdır. Yüzde 28,5’i ise internet bağımlılığı riski taşımaktadır. Yüzde 67,4’ü ise ne internet bağımlısı ne de bağımlılık riski taşıyan gruptadır; öğrencilerin 3’te ikilik kısmı, normal internet kullanıcısıdır. Öğrencilerin üçte biri ise internet bağımlısı ve internet bağımlılık sınırındadır.

Tablo 8. Cinsiyete Göre İnternet Bağımlılığı

İnternet bağımlılık durumunu cinsiyete göre karşılaştırdığımızda; kızlar ve erkekler eşit düzeyde internet bağımlısı konumundadırlar. Ancak internet bağımlılığı sınırına yakın dolayısıyla internet bağımlılığı riski taşıyanlar ise kız ve erkek olmalarına göre farklılık göstermektedirler. Erkekler, kızlara göre daha çok internet bağımlılığı riski taşımaktadırlar.

Tablo 9. Okul Türüne Göre İnternet Bağımlılığı

Ortaokul ve lise öğrencilerinde internet bağımlılığı açısından farklılık söz konusudur. Ortaokul öğrencileri, lise öğrencilerinden hem daha fazla internet bağımlısıdır hem de daha fazla internet bağımlılığı riski taşımaktadır. Toplamda ise ortaokul öğrencilerinin yüzde 36'sı internet bağımlısıdır ve internet bağımlılığı riski taşımaktadır; lise öğrencilerinin ise yüzde 28,5'i internet bağımlısıdır ve internet bağımlılığı riski taşımaktadır.

İnternet Bağımlılığını Etkileyen Faktörler (Çoklu Regresyon Analizi Bulguları)

İnternet bağımlılığını etkileyen faktörler nelerdir? İnternet kullanma süresi, internet bağımlılığında etkili midir? sorularını cevaplamak ve bağlantılı olarak internet bağımlılığında etkili diğer faktörlerin sıralamasını yapmak üzere Çoklu Regresyon Analizi uygulandı.

İnternet bağımlılığı üzerinde etkili muhtemel faktörler olarak; günlük internet kullanım süresi, günlük çevrimdışı ve çevrimiçi oyun oynama süresi ve sosyal medya (Facebook) kullanımı ve sahipliği, Regresyon Modeline dâhil edildi.

İnternet bağımlılığı ile; günlük ortalama internet kullanımı arasında [($r=,297$); ($p<,05$)]; günlük ortalama interaktif oyun oynama arasında [($r=,268$); ($p<,05$)]; Facebook kullanma arasında [($r=,158$); ($p<,05$)] anlamlı ve pozitif bir korelasyon olduğu için Regresyon Modelimiz değerlendirmeye alınmıştır.

Hipotezleri test etmek üzere oluşturulan çoklu regresyon modeli genel olarak anlamlıdır ($p<,05$). Buna göre; internet bağımlılığı ile İnterneti günlük kullanım süresi; interaktif oyun oynama ve Facebook sahipliği arasında kurulan *regresyon modeli* anlamlıdır [($F=13,986$); ($p<,05$)]. Kurulan model ise varyansın %12,1'ini açıklamaktadır ($R^2=,121$). Buna göre, kurulan modelin

açıklama gücünün zayıf-orta olduğu görülmektedir. Bu da sosyal bilimlerde bir olgunun birkaç nedene indirgenemeyecek ölçüde karmaşık ve sofistike olduğunu bize hatırlatmaktadır.

İnternet bağımlılığı üzerinde etkili olan faktörlerin etkisini ölçmeye yönelik oluşturulan Çoklu Regresyon Modelinin diğer verileri ise Tablo 10’da gösterilmektedir.

Tablo 10. Çoklu Regresyon Analizi Bulguları					
Model	B	Std. Hata	Std. Beta	t	Sig.
(Constant)	1,641	,161		10,193	,000
1 <i>İnternet kullanım süresi</i>	,057	,017	,209	3,385	,001
<i>İnteraktif oyun oynama süresi</i>	,064	,026	,151	2,441	,015
<i>Facebook kullanma (kullanmamaya göre)</i>	,363	,167	,118	2,179	,030
<i>R=,348</i>	<i>R²=,121</i>	<i>F=13,986</i>	<i>p=,0001</i>		

Tablo 10’da internet bağımlılığını etkileyen faktörleri (değişkenleri) ortaya koymak üzere kullanılan regresyon analizi bulguları, kurulan regresyon modelinin anlamlı olduğu göstermektedir. Buna göre; internet kullanım süresi; çevrimiçi ve çevrimdışı interaktif oyun oynama ve Facebook kullanma (Facebook kullanmamaya göre) internet bağımlılığı üzerinde etkili olan faktörlerdir.

Regresyon Modeli bulgularına göre, başlangıçtaki her bir saatlik internet kullanmanın internet bağımlılığını ,057 puan artırdığı görülmektedir (B=,057). Buna göre “*İnternet kullanım süresi arttıkça internet bağımlılığı artmaktadır*” hipotezi (H1 hipotezi) doğrulanmıştır. İnternet kullanım süresi ile internet bağımlılığı arasında orta düzeyde doğrusal bir ilişki vardır ve internet kullanım süresi, internet bağımlılığını etkileyen (artıran) önemli bir faktördür.

Her bir saatlik interaktif oyun oynamanın, internet bağımlılığını ,064 puan artırdığı görülmektedir (B=,064). Buna göre, interaktif oyun oynama süresi ile internet bağımlılığı arasında orta düzeyde doğrusal bir ilişki vardır ve çevrimiçi-çevrimdışı interaktif oyun oynama süresi, internet bağımlılığını etkileyen (artıran) önemli bir faktördür. Dolayısıyla interaktif oyun oynama süresi arttıkça, internet bağımlısı olma olasılığı artmaktadır. (H2 hipotezi doğrulanmıştır: “*interaktif oyun oynama süresi arttıkça, internet bağımlılığı artmaktadır*”).

Facebook kullananlar, Facebook kullanmayanlara göre internet bağımlılığını ,363 puan artırdığı görülmektedir (B=,363). Buna göre, Facebook kullanımı ile internet bağımlılığı arasında düşük düzeyde doğrusal bir ilişki vardır ve Facebook kullanımı, internet bağımlılığını etkileyen (artıran) önemli bir faktördür. Dolayısıyla Facebook kullanımı, internet bağımlısı olma olasılığı artmaktadır. (H3 hipotezi doğrulanmıştır: “*Facebook kullananların, kullanmayanlardan daha fazla internet bağımlısı olma olasılığı vardır*”).

Buraya kadar, Regresyon analizi ile internet bağımlılığını etkileyen faktörler ortaya çıkarıldı. İkinci aşamada internet bağımlılığını etkileyen bu faktörlerin etki dereceleri (sıralaması) ve etki güçleri ortaya konulacaktır. Etki dereceleri ve etki gücü içinse regresyon analizi formülü kullanılacaktır.

Buna göre;

$Y = \beta_0 + \beta_1 \cdot X_1 + \beta_2 \cdot X_2 + \beta_3 \cdot X_3 + \varepsilon$ formülü dikkate alınarak aşağıdaki denklem kurulmuştur:

$$Y (\text{İnternet bağımlılığı}) = 1,641 + ,057 (\text{internet}) + ,064 (\text{oyun}) + ,363 (\text{facebook}) + ,161$$

$$(\text{,001}) \quad (\text{,015}) \quad (\text{,030})$$

$$[\text{,209}] \quad [\text{,151}] \quad [\text{,118}]$$

En etkiliden başlamak üzere sırasıyla internet kullanım süresi (,209), çevrimiçi ya da çevrimdışı interaktif oyun oynama (,151) ve Facebook kullanımı (,118) internet bağımlılığı üzerinde etkili faktörlerdir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sakarya’da Ortaokul ve Lise Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı adını taşıyan; ortaokul ve liselerde öğrenim gören öğrencilerin internet kullanım alışkanlıklarını ve internet bağımlılığını konu edinen araştırma, 2013 yılı Nisan ve Mayıs aylarında Sakarya’da 229 ortaokul ve 190 lise toplam 419 kız ve erkek öğrenciye uygulandı ve şu sonuçlara ulaşıldı:

İnternet en sık kullandıkları kitle iletişim aracıdır. Televizyon seyretme ikinci sıradadır. Radyo dinleme ise en sık kullandıkları üçüncü iletişim aracıdır. Özellikle akıllı telefonlarla her üç kullanım, oranlarını daha da artırmakta; özellikle internet ve sosyal medya gençlerin yaşamının ayrılmaz bir parçası durumundadır.

Sakarya’da ortaokul ve lise öğrencilerinin *üçte ikilik* kısmı, *normal* internet kullanıcısıdır. Öğrencilerin *üçte biri* ise *internet bağımlısı* (%4,1’i) ve internet *bağımlılık riski* (%28,5’i) sınırındadır. Erkekler ve ortaokul öğrencileri, kızlara ve liselilere göre daha çok internet bağımlılığı riski taşımaktadırlar.

İnternet bağımlılığını etkileyen faktörler nelerdir? İnternet kullanma süresi, internet bağımlılığında etkili midir? sorularını cevaplamak ve bağlantılı olarak internet bağımlılığında etkili diğer faktörlerin sıralamasını yapmak üzere Çoklu Regresyon Modeli kuruldu. Buna göre;

İnternet bağımlılığı ile internet kullanım süresi; interaktif oyun oynama süresi ve Facebook kullanımı arasında orta düzeyde doğrusal bir ilişki olduğu tespit edilmiş; ayrıca internet kullanım süresinin, çevrimiçi-çevrimdışı interaktif oyun oynama süresinin ve Facebook kullanımının internet bağımlılığını etkileyen (artıran) önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir. İnternet bağımlılığını etkileyen faktörlerin en etkilisi internet kullanım süresidir. Diğer ikisi ise sırasıyla çevrimiçi ya da çevrimdışı interaktif oyun oynama ve Facebook kullanımıdır.

Bu bulgularla ulaşılan en temel sonuç; geleceğin yetişkinleri olacak okul çağındaki çocuk ve ergenler (gençler) için internet, artık yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş; gündelik yaşamlarında en merkezi iletişim aracı konumuna ulaşmıştır. Ergenlerin üçte biri, internet bağımlılığı riski taşımakta ya da internet bağımlısı konumundadırlar. Çocuk ve ergenlerdeki internetin problemlili kullanımı (ve/ya internet bağımlılığı) günümüzün en önemli sosyal sorunlarından birini oluşturmaktadır olduğu muhakkaktır. Anne-babalar olarak, eğitimciler olarak, akademisyenler olarak, politikacılar olarak, sivil toplum olarak ve de ülkenin geleceği konusunda tedirginlik duyan sade vatandaşlar olarak hepimiz, bu sorunun çözümü konusunda sorumluluklara/yükümlülüklerle sahibiz.

KAYNAKÇA

- ALAÇAM, H. (2012), Denizli Bölgesi Üniversite Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığının Görülme Sıklığı ve Yetişkin Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu İle İlişkisi, Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi, Uzmanlık Tezi, Denizli.
- ANDERSON, KJ. (2001), Internet Use Among College Students: An Exploratory Study, Journal Of American College Health, 50 (1).
- BAHK, C. M., SHEIL, A., ROHM JR., C.P. ve LIN, F. (2010), Digital Media Dependency, Relational Orientation and Social Networking Among College Students, Communication of the IIMA, Cilt 10, Sayı 3.

- BALCI, Ş. ve GÜLNAR, B. (2009), Üniversite Öğrencileri Arasında İnternet Bağımlılığı ve İnternet Bağımlılarının Profili, Selçuk İletişim, 6 (1).
- BALTA, Ö. Ç. ve HORZUM, M. B. (2008), Web Tabanlı Öğretim Ortamındaki Öğrencilerin İnternet Bağımlılığını Etkileyen Faktörler, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 41.
- BATIGÜN, A. D., KILIÇ, N., AKÜN, E. ve ÖZGÜR, P. (2010), İnternet Bağımlılığı: Kişilik Özellikleri, Psikolojik Belirtiler, Sosyal Destek ve İlişkili Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından Bir İnceleme, TÜBİTAK Projesi.
- BLOCK, JJ. (2007), Prevalence Underestimated in Problematic Internet Use Study [Letter], CNS Spectr., 12: 14.
- CANAN, F. (2010), Üniversite Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı, Disosiyatif Belirtiler ve Sosyodemografik Özellikler Arasındaki İlişkiler, Tıpta Uzmanlık Tezi, Düzce Üniversitesi Tıp Fakültesi, Düzce.
- CASTELLS, M. (2008), Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt 1: Ağ Toplumunun Yükselişi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- CEYHAN, A.A. (2007), Comparison of Turkish Problematic and Non-Problematic Internet Users, 6th WSEAS International Conference on Education and Educational Technology (EDU'07) Venice, Italy, November 21-23.
- CEYHAN, A.A. ve CEYHAN, E., (2009), Ergenlerde Problemler İnternet Kullanım Ölçeği (PİKÖ-E) Geliştirme Çalışmaları, X. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, 21-23 Ekim 2009, Çukurova Üniversitesi, 42. (Özet).
- CEYHAN, E., CEYHAN, A.A. ve GÜRCAN, A., (2007), Problemler İnternet Kullanımı Ölçeği'nin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları [The Validity and Reliability of the Problematic Internet Usage Scale] Educational Sciences: Theory & Practice [Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri-KUYEB Dergisi], 7 (1).
- ÇAKIR BALTA, Ö. ve HORZUM M.B. (2008), Web Tabanlı Öğretim Ortamındaki Öğrencilerin İnternet Bağımlılığını Etkileyen Faktörler, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 411.
- ÇAKIR, Ö., AYAS, T. ve HORZUM, M.B. (2011), Ergenler için Bilgisayar Bağımlılığı Ölçeği, Kastamonu Eğitim Dergisi, 19 (2).
- DOUGLAS, A.C vd. (2008), Internet Addiction: Meta-Synthesis of Qualitative Research for the Decade 1996–2006, Computers in Human Behavior, 24.
- GOLDBERG, I. (1996/1998), Goldberg's Message, Erişim: 09.04.2015, <http://users.rider.edu/~suler/psyber/supportgp.html>.
- GREENFIELD, DN. (1999), Psychological Characteristics Of Compulsive Internet Use: A Preliminary Analysis, Cyberpsychol Behav., 2, 403-412.
- <http://wikipedia.org/>, Erişim: 09.04.2015.
- <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>, Erişim: 09.04.2015.
- IŞIK, U. (2007), Medya Bağımlılığı Teorisi Doğrultusunda İnternet Kullanımının Etkileri ve İnternet Bağımlılığı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- İNAN, A. (2010), İlköğretim II. Kademe ve Lise Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- KILINÇ, M. ve DOĞAN, A. (2014), Ortaokul 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinin İnternet Bağımlılığı ile Biliş Üstü Farkındalıklarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Turkish Studies*, Cilt 9/5 Bahar.
- MAFÉ, C.R. ve BLAS, S. S. (2006), Explaining Internet Dependency, *Internet Research*, Cilt 16, Sayı 4.
- MORAHAN-MARTIN, J. ve SCHUMACHER, P. (2000), Incidence And Correlates Of Pathological Internet Use Among College Students, *Comp. Human Behav.*, 16, 13-29.
- PRATARELLI, M.E., BROWNE, B.L. ve JONHSON, K. (1999), The Bits and Bytes of Computer/Internet Addiction: A Factor Analytic Approach, *Behavior Research Methods*, 31 (2).
- SCHERER, K. (1997), College Life On-Line: Healthy And Unhealthy Internet Use, *JCSD*, 38, 655-665.
- THADANI, D.R. ve CHEUNG, C.M.K. (2011), Online Social Network Dependency: Theoretical Development and Testing of Competing Models, *HICSS*, 2011, 44th Hawaii International Conference on System Sciences, Hawaii.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2014), Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2014 Raporu, Ankara.
- VALENZUELA, S., PARK, N. ve KEE, K. F. (2008), Is There Social Capital in a Social Network Site? Facebook Use and College Students' Life Satisfaction, Trust and Participation, *Journal of Computer-Mediated Communication*, Cilt 14, Sayı 4.
- WIDYANTO, L. ve GRIFFITHS, M. (2006), Internet Addiction: A Critical Review, *International Journal of Mental Health and Addiction*, Cilt 4, Sayı 1.
- YALÇIN, C. (2003), Sosyolojik Bir Bakış Açısıyla İnternet, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1).
- YOON, H.J. (2006), A Study of Individual Internet Dependency As An Extension of Social Support. Unpublished Master's Thesis, University of Missouri-Columbia.
- YOUNG, K.S. (1996), Internet Addiction: The Emergence of A New Clinical Disorder. Paper presented at the 104th annual meeting of the American Psychological Association, August 11, 1996. Toronto, Canada.
- YOUNG, K.S. (1998), Internet Addiction: The Emergence of New Clinical Disorder, *CyberPsychology & Behavior*, 1 (3).
- YOUNG, K.S. (2004), Internet Addiction: A New Clinical Phenomenon and its Consequences, *Behavior*, 48.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

TAYLAN, H.H., IŞIK, M., Sakarya'da Ortaokul ve Lise Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı, ***Turkish Studies*** - *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 855-874, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8286>, ANKARA-TURKEY

DÜNDEN BUGÜNE KÜLTÜRÜMÜZDE KORUYUCU AİLE HİZMETLERİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER*

*Vehbi ÜNAL***

ÖZET

Toplumun çekirdeğini oluşturan aile, yerine getirdiği işlevleri ile alternatifli olmayan bir kurumdur. Toplumun geleceği olan çocukların sağlıklı bir ortamda yetişmeleri önemlidir. Çocuğun fiziksel, psikolojik ve sosyal yönden iyi yetişmesi, içinde bulunduğu aile ortamına bağlıdır. Aile, çocuğu hayata hazırlayan ilk ve en önemli sosyal kurumlardan biridir.

Bu çalışmanın amacı, koruyucu ailenin önemini vurgulamak, geçmişten günümüze koruyucu aile hizmetlerinin uygulanış şekillerinin neler olduğunu tespit etmek, tarihi süreç içerisinde bu hizmetlerin ne tür değişiklikler geçirdiğini anlamaktır.

Bu makalede araştırmamıza konu olan, geçmişten günümüze koruyucu aile hizmetleri; tartışma, yorumlama, karşılaştırma yöntemleri kullanılarak sosyolojik açıdan ele alınmaktadır.

Koruyucu aile ile ilgili farklı çalışmalar olmakla birlikte biz bu çalışmayla özellikle koruyucu ailenin önemini, Osmanlı Dönemi'nde ve Cumhuriyet Dönemi'nde ne tür şekillerde uygulandığını ve ne tür değişiklikler geçirdiğini ortaya koymaya ve bu uygulamaların aralarındaki farklılıkları anlamaya çalışacağız.

Kültürümüzde çocukların korunması, bakımına yönelik çalışmalar ve koruyucu aile uygulamaları her ne kadar günümüzdeki gibi düzenli ve sistemli bir şekilde olmasa da aile, akraba ve çeşitli vakıflar aracılığı ile bu hizmetler yerine getirilmekteydi. Koruyucu aile hizmetlerini tarihi süreç içerisinde üç dönemde inceleyebiliriz. Birincisi Türklerde ve İslam'ın ilk dönemlerinde koruyucu aile uygulaması, ikincisi Osmanlı Dönemi'nde koruyucu aile hizmetleri, üçüncüsü Türkiye Cumhuriyeti'nde koruyucu aile hizmetleri şeklindedir. Türklerde ve İslam'ın ilk dönemlerinde kimsesiz çocuklara yönelik koruyucu aile uygulamaları ağırlıklı olarak yakın akraba içerisinde dinî ve ailevi kaygılarla gerçekleştirilmekteydi. Osmanlı Dönemi'nde koruyucu aile uygulaması, yakın akraba ve çevrenin, mahallenin bakımı, tebennî adı altında bir türlü geçici evlatlık, çocukların emeğine karşılık belli bir ücret karşılığında icar-ı sağır ve vakıfların koruyucu aileye yönelik maddi destekleri şeklinde birtakım uygulamalar

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet Ün. Edebiyat Fak. Sosyal Hizmet Bölümü, El-mek: vehbiunal@gmail.com

görülmekteydi. Günümüzde ise koruyucu aile türleri şunlardır: 1. Akraba veya yakın çevre koruyucu aile modeli, 2. Geçici koruyucu aile modeli, 3. Süreli koruyucu aile modeli, 4. Uzmanlaşmış koruyucu aile modeli.

Geçmişteki uygulama şekilleri incelendiğinde koruyucu aileye yönelik bu tür hizmetler o günkü toplumsal şartlarda, o günün ihtiyaçlarını gidermeye yönelik çalışmalar olup bu uygulamanın kurumsal bir yapıya bürünmekten uzak olduğu ve daha çok geleneksel yönünün ağır bastığı görülmektedir. Osmanlı devletinin son dönemlerinde özellikle de Tanzimat'tan sonra kimsesiz çocuklara yönelik kurumsal anlamda bakım uygulamalarının yoğunlaştığını görmekteyiz. Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında geleneksel gönüllü koruyucu aile bakımına, sonraki yıllarda kurumsal bakıma, günümüzde ise tekrar aile içerisinde bakıma önem verildiğine şahit olmaktadır.

İlk dönem ya da geleneksel koruyucu ailenin özellikleri ile günümüz koruyucu ailenin özelliklerini şu şekilde karşılaştırabiliriz:

1- İlk dönem koruyucu aile hizmetleri akrabalık ilişkileri içinde geleneksel tarzda olmakla beraber bu hizmetlerin özünde gönüllülük esaslı ağır basmaktadır. Günümüzde ise bir çocuğun koruyucu aileye verilebilmesi için hukuki ve idari kararın verilmesi gerekmektedir. Gönüllülük esasından ziyade devlet destekli ve maddi yardımlı olmaktadır. Ayrıca mevcut sistemde bu konuda eğitim almış uzman kişilerden destek alınmaktadır.

2- Koruyucu aile ile ilgili hizmetler geleneksel çerçevede dinî, ahlaki ve ailevi kaygılarla yerine getirilmektedir. Aile içerisinde bu tür hizmetleri yerine getirmeyen kimse ayıplanmaktadır. Günümüzde bu tür kaygılar azalmış olmakla birlikte yine de devam etmektedir.

3- İlk dönemde koruyucu aile uygulamaları henüz kurumsallaşmamıştır. Çeşitli vakıflar tarafından bu tür hizmet veren aileler ekonomik yönden desteklenmiştir. Çocuğun bakım hizmetlerinde devletin rolü pek fazla görülmemektedir. Günümüzde ise koruyucu aile hizmetleri daha organizeli ve sistemli bir şekilde yapılmaktadır.

4- Önceki dönemlerde bu uygulamalara nedensel açıdan bakıldığında bakıma muhtaç çocuklara savaş, yoksulluk, ölüm vb. sebeplerle koruyucu aile hizmetleri verilirken günümüzde ise ağırlıklı olarak ailevi ve ekonomik problemlerle ilgili gelen çocuklara hizmet verilmektedir.

5- İlk dönemde genel olarak koruyucu aile bakımı/hizmetleri uzun dönemi kapsamaktadır yani çocuğun evlenmesine kadar devam etmektedir. Bugün ise, koruyucu aile hizmetleri süre açısından çeşitlilik ve sınırlılık arz etmektedir.

Geçmişten günümüze korunmaya muhtaç çocuklar için yapılan sosyal hizmet çalışmalarının uygulandığı bakımından birkaç merhalede şekillendiğini söyleyebiliriz: Birincisi her dönem için geçerli olabilecek gönüllü ya da geleneksel koruyucu aile hizmetleri; ikincisi özellikle Tanzimat sonrası başlayan gruplar halinde kurum tipi bakım hizmetleri; üçüncüsü ise çoklu ya da karma bakım hizmetleri ki bunun

içerisinde koruyucu aile, sevgi evleri ve yurtların karışımı bir bakım hizmetleri söz konusudur.

Koruyucu aile hizmetleri ile ilgili sorunların neler olduğu anlaşılırsa bu sorunlara göre de çözüm yolları bulunabilir. İnsanın temel ihtiyaçlarından birisi de ait olma ya da başka bir ifadeyle mensubiyet duygusudur. Kurum tipi yurtlarda bu tür ihtiyaçların karşılanması mümkün değildir. Dolayısıyla kimsesiz çocuklar için bu duyguların kazandırılacağı yer koruyucu ailenin yanındır.

Ülkemizde koruyucu aile hizmetlerini olumsuz yönde etkileyen unsurları şöyle sıralayabiliriz: Sanayi İnkılabı ile tüm toplumlar hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Bu değişim, ailenin yapı ve fonksiyonlarını da çeşitli şekilde etkilemektedir. Aile ve akraba ilişkilerinin zayıflaması gönüllü koruyucu aile bakımını olumsuz yönde etkilerken, kurum bakımı üzerinde yoğunlaşmaya sebep olmuştur. Kadının iş hayatına girmesi gönüllü koruyucu aile bakımını yine olumsuz yönde etkilemektedir. İş yoğunluğu sebebiyle kendi çocukları ile ilgilenemeyen anne, başka bir çocuğa bakmaktan çekinmektedir. Koruyucu aile bakımı konusunda toplumun yeterli bilgiye sahip olmaması, ilgili bireylerin toplumsal sorunlara duyarsız kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla konu ile ilgili tanıtım ve bilgilendirme programlarının ve reklamlarının yapılması gerekmektedir.

Yardımseverlik, paylaşma, yardımlaşma vb. duyguların azalması, bencillik, yalnızlık duygularının artması, ailelerin sorumluluk almaktan kaçınmaları koruyucu aile hizmetlerini olumsuz şekilde etkilediği düşünülmektedir.

Koruyucu aile olmak isteyen ailelere koruyucu aileliğin daha uzun süre olabilmesi açısından çocukla birlikte yaşamaya başlamadan önce birbirlerini tanıyacak şekilde bir araya gelmeleri sağlanmalı; onların çocuk hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Ailelerin ekonomik durumlarının yetersiz oluşu da koruyucu aile bakımını olumsuz etkileyen bir diğer nedendir. Ekonomik durumu iyi olmayan ailelere parasal yardımı artırarak çocuğun bakımının mümkün olduğunca aile içerisinde sağlanması gerekmektedir; çünkü sosyal hizmet kurumu yuvalarında korunan çocukların, korunma nedenlerinin arasında “ekonomik ve sosyal yoksunluğun” payının büyük olması bu durumu desteklemektedir. Son dönemlerde aile yanında desteklenen çocukların sayısında artış olmasına rağmen bu sayının hâlâ yetersiz olduğu açıktır. Ayrıca ailelere sadece para yardımı yapmak yeterli değildir, bunun yanında ailelere aile danışmanlığı, psikolojik destek ve bu uygulamalarla ilgili yeterli bilgi de verilmelidir.

Toplumumuzda ailelerin çocukla geçici ilişki kurmak istememeleri, süreç içerisinde çocuğun öz ailesinin durumunun iyileşmesi sonucu kendi ailesine dönme ihtimalinin bulunması, koruyucu aile olmak isteyenleri böylesi bir teşebbüsten uzak tutmaktadır.

Koruyucu aile uygulaması gönüllülük esasının yanı sıra, bu görev insani, ahlaki ve sosyal sorumluluk anlayışı çerçevesinde genişletilmelidir.

Çocukların gelişim dönemleri dikkate alındığında özellikle 0-6 yaş grubundaki çocuklara koruyucu aile hizmetlerine daha fazla ağırlık verilmelidir. Çocuğun aileye, ailenin de çocuğa uyumunun benimsenmesine özellikle dikkat edilmelidir.

Koruyucu aile hizmetleri, toplumun değer yargılarıyla gelişmeyecek şekilde düzenlenirse çocuklar koruyucu aile hizmetlerinden daha fazla faydalanmış olurlar. Koruyucu aile hizmeti veren aileler devlet tarafından ücret dışında çeşitli şekillerle de ödüllendirilirse koruyucu aile sayısının artacağını düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: aile, korunmaya muhtaç çocuklar, koruyucu aile.

SOME ASSESSMENTS ON FOSTER FAMILY SERVICES IN OUR CULTURE FROM PAST TO TODAY

STRUCTURED ABSTRACT

Family that forms the core of society is an organization having no alternative with the functions it fulfils. It is important that children who are the future of society grow up in a healthy environment. Good upbringing of children in physical, psychological and social aspects is linked to the family environment where they live. Family is one of the first and most important social institutions that prepare children for life.

The aim of this study is to highlight the importance of foster family, to determine application forms of foster family services from past to today, to understand what kind of changes these services have gone through in the historical process.

In this paper, foster family services from past to today, the subject of our research, are dealt with sociologically using discussion, interpretation, comparison methods.

Although different studies on foster family are available, with this study we will try to reveal the importance of foster family, in particular, in what ways it was applied during the Ottoman Period and the Republic Period and try to understand what the differences between these practices.

Although the endeavour for protection and care of children and foster family practices in our culture were not as regular and systematic as it is today, these services were fulfilled through family, relatives and various foundations. We can examine foster family services in three periods through history. Firstly, foster family practices in Turks and the early periods of Islam; secondly, foster family practices in the Ottoman Period, and thirdly, foster family services in the Republic of Turkey. Foster family practices for orphans in Turks and the early periods of Islam were mainly carried out among close relatives with religious and familial concerns. A number of practices like care by close relatives, environment and neighbourhood, a kind of temporary adoption named as *tebennî*, *icar-ı sağır* in return for a fee for children's labour, and

financial support to the protective family by foundations were seen as foster family practices in the Ottoman period. Today, the foster family types are: 1. relatives or immediate environment foster family model, 2. temporary foster family model, 3. Periodic foster family model, 4. Specialized foster family model.

When past practices are examined, such foster family services were practices of past social conditions and for the provision of the needs of the day and they were far from an institutional structure and seemed to push more heavily in traditional ways. We see that the care practices for orphans in the institutional sense were intensified in the last periods of the Ottoman Empire, especially after the Reformation. We witness that the traditional volunteered foster family care in the early years of the establishment of the Republic and the institutional care in subsequent years were emphasised; and today the care within the family again is important.

We can compare the features of the early period or traditional foster family and today's foster family as follows:

1. Although the early period foster family services were in the traditional style within kinship, volunteering outweighed in the essence of these services. Today, a legal and administrative decision is to be given for a child to be given to a foster family. It is supported governmentally and financially rather than being in voluntary basis. Also, the support from the experts who are trained in this regard is received in the present system.

2- Foster family services are fulfilled in the traditional framework with religious, moral and familial concerns. One who does not perform such services is condemned in the family. While such concerns are diminished today, they are still present.

3. In the first period, the foster family practices were not institutionalized yet. Their families that provided such services were supported economically by various foundations. The role of government in child care is not seen much. Today, foster family services are done in a more organized and systematic way.

4- While children in need were provided with foster family services because of war, poverty, death and etc. when these applications are evaluated in causal terms in the previous periods, today mainly children who come with familial and economic problems are provided with services.

5- In the first period foster family care/services cover the long term in general, namely, continue until the child's marriage. Today, foster family services pose diversity and limitations in terms of time.

We can say that the implementation social services for children in need of protection has been embodied in several stages from past to present: Firstly, voluntary or traditional foster family services applicable to any period; secondly, care services in institutional type, especially having started after the Reform; and thirdly multiple or mixed care services, mixture of foster family, houses of affection and dorms is included.

If the problems about the foster family services are understood, solutions according to these problems may be found. One of the basic needs of the human beings is the feeling of belonging, or in other words, allegiance. To meet these types the needs in institutional dorms is not possible. So, the place for children to acquire these senses is the foster family.

The factors affecting foster family services negatively in our country can be listed as: All societies have undergone rapid change with the Industrial Revolution. This change has also affected in the structure and functions of family in various ways. The weakening of family and kin relations has affected the voluntary foster family care negatively and has led the focus on institutional care. Women's entry into work also affected voluntary foster family care negatively. The mother who is unable to deal with her own children because of work hesitates to look after another child. The lack of enough information of community about foster family causes individuals to be insensitive to social problems. Therefore, promotion and information programs and advertisements related to this issue are necessary.

It is thought that the reduction of emotions like helpfulness, sharing, solidarity and etc. and the increasing of feelings like selfishness, loneliness, and families' avoiding taking responsibility affect foster family services adversely.

Families who want to be foster family should be provided with the opportunity to be together with the child in order to know each before coming together to live for the sake of a longer foster familial relationship; the necessary studies should be done for their enough information about their child.

The inadequacy of the economic situation of families is another cause effecting foster family care negatively. Child's care should be provided in the family as much as possible by increasing the financial assistance to the families whose economic situation is not good because among the reasons why children who are protected in social services dorms are protected is "economic and social deprivation", which shares a large proportion and supports this situation. Although there is increase in the number of children supported in the family in recent years, it is clear that this number is still insufficient. In addition, it is not enough to support the family with money; besides, family counselling, psychological support and adequate information on these practices should also be given to families.

In our society, the families' reluctance to set up a temporary relationship with the child, the presence of the possibility to return to child's birth parents during the process as a result of recovery in family' situation keep away those who want to be foster parents from undertaking such an attempt.

Foster family practices should be expanded within the framework of humanitarian, moral and social responsibility as well as voluntary mission.

When the children's developmental stages are considered, especially the children in the 0-6 age group should be given more

weight in foster family services. The adaptation of child to the family and family to the child should be given special care.

If the foster family services are arranged in a way that they do not conflict with the society's values, children may benefit more from foster family services. If the families who provide foster family services are rewarded by the government with a variety of ways apart from fees, we believe that the number of foster families will increase.

Key Words: family, children in need of protection, foster family.

1. Giriş

Sanayileşme ve kentleşme ile birlikte ailenin yapı ve fonksiyonlarında bazı değişiklikler olmuştur. Bu süreçte yalnızlaşan ve bireyselleşen toplumumuzda yerine getirdiği görevler ile aile kurumunun, gerek insan neslinin devamı ve çocukların sosyalleşmesi gerekse sevgi ve güvenin kaynağı olması açısından önemi daha da artmıştır.

Aile toplum yapısının küçük modelidir. Ailenin yerini dolduracak başka bir kurum olmadığı gibi çocuk bakım ve hizmetlerinde de yegâne kaynak yine aile olmaktadır. İnsanlığın geleceği ve sağlıklı bir toplumsal yapının oluşması için çocukların aile ortamı içerisinde yetiştirilmesi önemlidir.

Diğer varlıklar içerisinde en geç ve en zor büyüyen varlıklardan birisi insan yavrusudur. Çocuğun psiko-sosyal açıdan sağlıklı gelişmesinde ailenin yeri çok önemlidir. Aile, tarihî süreç içerisinde yapı ve fonksiyonlarında çeşitli değişimler geçirmiştir. Bu değişimden etkilenenlerinin başında şüphesiz çocuklar gelmektedir.

Bu makalenin amacı, koruyucu ailenin önemini vurgulamak, geçmişten günümüze koruyucu aile hizmetlerinin uygulanış şekillerini tespit etmek ve günümüz korucu aile karşılaştırmaktır. Bu çalışmada konu ile ilgili kitap, makale ve araştırma sonuçları taranmış, elde edilen bilgilerle koruyucu aile hizmetleri tarihî süreç içerisinde 1- Türklerde ve İslam'ın ilk dönemlerinde koruyucu aile uygulaması, 2- Osmanlı döneminde koruyucu aile hizmetleri 3- Türkiye Cumhuriyeti'nde koruyucu aile uygulaması olmak üzere üç temel başlık altında tespit edilerek incelenmiştir. Ayrıca koruyucu ailenin ortaya çıkış sebepleri ve ilk dönemlerde koruyucu aile ile günümüz koruyucu aile arasında ne tür farklılıkların olduğu üzerinde de durulacaktır. Araştırmamıza konu olan, geçmişten günümüze koruyucu aile hizmetleri; tartışma, yorumlama, karşılaştırma yöntemleri kullanılarak sosyolojik açıdan ele alınmaktadır.

Koruyucu aile hizmetleri ilk dönemden Tanzimat'a kadar geleneksel aile yapısı içinde devam ederken Tanzimat'tan sonra bunun yanında savaş ve göçlerin getirdiği büyük yıkımlar kurum bakımını ön plana çıkarmıştır. Kurum bakımının getirdiği sorunların artması, özellikle son dönemlerde koruyucu aile hizmetleri, koruma altına alınmadan aile yanında desteklenen çocuk, evlat edindirme hizmetleri, koruyucu aileyi andıran siteler ya da apartmanda bulunan çocuk evleri ve sevgi evleri şeklinde yeni arayışlar ve çözüm yollarını doğurmuştur.

1.1. Koruyucu Ailenin Tanımı

Korunmaya muhtaç çocuk ve koruyucu ailenin tanımına bakacak olursak, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanun¹'de, "korunmaya muhtaç çocuk" kavramı şu şekilde tarif edilmiştir.

¹Bu kurum, 27/11/2002 tarihli ve 24949 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanan, Cumhurbaşkanlığının 26/11/2002 tarihli ve D-1-2002-792 sayılı onayı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına, daha sonra, 29/3/2003 tarihli ve 25063 sayılı

“Korunmaya muhtaç çocuk” kavramı, beden, ruh ve ahlak gelişimleri veya şahsi güvenlikleri tehlikede olup 1. Ana veya babasız, ana ve babasız, 2. Ana veya babası veya her ikisi de belli olmayan. 3. Ana ve babası veya her ikisi tarafından terk edilen, 4. Ana veya babası tarafından ihmal edilip fuhuş, dilencilik, alkollü içkileri veya uyuşturucu maddeleri kullanma gibi her türlü sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenen” çocuğu ifade eder (Sosyal Hizmetler Kanunu, 2828/24.5.1983).

Korunmaya muhtaçlık kavramı, ihmal (temel ihtiyaçların karşılanmaması), fena muamele (şiddet ve zarar verme), istismar (çıkarı için kullanma; fiziksel, cinsel, duygusal istismar gibi) alt başlıklarından oluşmaktadır (Şeker, 2012: 165). Korunmaya muhtaç, kendine bakma yeterliliğine ve gücüne sahip olmayan ve aynı zamanda kendisine bakacak kimsesi de bulunmayan kimseye denir (Tomanbay, 1999: 158). Ebeveyn yokluğu, ihmal, istismar, yoksulluk, madde bağımlılığı, anne babanın ruhsal sağlığının bozuk oluşu vb. durumlar korunmaya muhtaçlık nedenleri arasında yer almaktadır (Çetin, 2010: 2).

Koruyucu Aile Yönetmeliğine göre koruyucu aile şu şekilde tarif edilmiştir: Belirlenen sürede, il veya ilçe müdürlükleri denetiminde, ödeme karşılığı ya da karşılıksız olarak çocuğun bakımını ve yetiştirilmesini üstlenen, aile ortamında yaşamını sağlayan, tercihen belirtilen eğitimlerden en az birini almış aileye denir (14 Aralık 2012 tarih ve 28497 sayılı Resmi Gazete).

Koruyucu aile, “Öz ailesi tarafından bakılamayacak durumda olan ya da öz ailesi yanında kalması bedensel, ruhsal ve sosyal gelişimi bakımından sakıncalı olduğu kabul edilen, evlatlık verilmesinin olanaklı olmadığı ya da uygun görülmediği durumlarda, evlerinde kalacağı, öz ana babasının yerini alabilecek, ona her bakımdan sürekli ya da geçici, gönüllü ya da ücretli bakım ve eğitim sağlayabilecek aile” olarak tanımlanmaktadır (Tomanbay, 1999: 159).

Koruyucu aile kurumu, çocuk refahı alanında korunmaya muhtaç veya korunma ihtiyacı içinde olan çocuklara yönelik mahkemelerce verilen bir koruma tedbiridir (Doğan, 2013: 148).

1.2. Koruyucu Ailenin Ortaya Çıkış Nedenleri

Geleneksel yapıda koruyucu ailenin ortaya çıkış nedenleri arasında ebeveynden birinin kaybı önemli etken iken, günümüzde ise ağırlıklı olarak ailenin parçalanması ve sosyo-ekonomik nedenler daha ön planda yer almaktadır.

SHÇEK kuruluşlarında kalan çocuk/gençlerin korunma altına alınma sebepleri yüzde oranları ile birlikte şu şekilde gruplandırılmıştır. Aile parçalanması (eşin vefatı/ikinci eşin istememesi) % 66,92, maddi imkânsızlık % 39,85, çocuğun istenmemesi (bakacak kimsenin olmaması/ ebeveyn ilgisizliği/aile bireyleri ile sorun/aile içi veya dışı istismar/çok çocuk olması/ aile içi sorunlar) % 20,62, çocuğun eğitimi için % 3,85, ailenin diğer sebeplerden dolayı çocuğa bakamaması % 4,47, diğer % 6,15 (Stratejik Plan, 2009:190).

Korunmaya muhtaçlık olgusunun ya da başka bir ifadeyle koruyucu ailenin ortaya çıkışının genel sosyolojik sebepleri şunlardır: ailedeki yapısal değişim, akraba ve yakınlarla ilişkilerdeki değişim, gelir dağılımının adaletsizliği (ekonomik sebepler), kırdan kente göç olgusu, çarpık kentleşme ve gecekondu olgusu, hızlı nüfus artışı, eğitimsizlik, işsizlik vb. Korunmaya muhtaçlığın özel (mikro) sebepleri ise; anne ve baba yoksunluğu, parçalanmış aile yapısı, üvey anne-babanın varlığı, aile içi şiddet, kalabalık aile yapısı, çocuk ihmal ve istismarı, sorunlu anne ve babalar, ailede çocuğa karşı sevgi ve ilgi eksikliğidir (Kalaycı, 2007: 90-170).

Resmi Gazete ‘de yayımlanan, Cumhurbaşkanlığının D-3-2003-380 sayılı onayı ile Başbakanlığa bağlanmıştır. Ayrıca bu kanunun adı “Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu” iken, 3/6/2011 tarihli ve 633 sayılı KHK’nin 35. maddesiyle Sosyal Hizmetler Kanunu olarak değiştirilmiştir.

Koruyucu ailenin ortaya çıkış sebeplerini üç başlık altında toplayabiliriz; 1.Ailevi sebepler (ailenin dağılması, ailedeki hızlı değişim ya da ebeveynden birinin ölümü) 2.Ekonomik sebepler (yoksulluk, gelir dağılımındaki adaletsizlik) 3. Çocuğun ihmali, şiddet ya da suiistimale uğraması.

“Koruyucu aile kurumunun birçok işlevi olmakla birlikte üç temel işlevi ön plana çıkmaktadır. Çeşitli nedenlerle geçici veya sürekli olarak aile çevresinden yoksun kalan veya kendi yararına olmak üzere bu ortamda kalması uygun görülmeyen çocuğun, normal bir gelişim gösterebilmesi için gereken şartları hazırlama işlevi (bakım işlevi), çocuğun daha fazla zarar görmemesini, örselenmemesini sağlama işlevi (koruma işlevi), çocuğun kişiliğinin sağlıklı gelişimi için gerekli tedbirleri almak (tedavi işlevi)” (Nadile, 1987: 221; 1959:7; Uluç, 1997:22; Akt.: Doğan, 2013: 148).

1.3. Koruyucu Ailenin Önemi ya da Aile Ortamında Çocuk Olmak

Ailesiz çocukların sosyalleşmesi, toplumla bütünleşmesi, toplumsal değer ve normları benimsemesi açısından koruyucu aile ortamında yetişmesi önemlidir. Çünkü ebeveyn yokluğu, sevgi eksikliği, rol model olmaması bu tür çocuklar da diğer birçok psiko-sosyal sorunlara yol açabilir.

Korunmaya muhtaç çocuk sorunu hemen her ülkenin temel sorunlarından biri olmuştur. Şüphesiz çocuğun korunması açısından en önemli kurum ailedir. Ülkemiz tarafından imzalanan BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde de çocuğun kişiliğinin tam ve uyumlu bir şekilde gelişebilmesi için aile ortamında yetişmesi gerektiği belirtilmiştir (Köseoğlu, 2009: 86). Bir çocuğun korunmaya muhtaç duruma sürüklenmesi onun yararı için toplumsal koruma sistemini devreye sokar (Şeker, 2009: 189).

Aileden yoksun olmak, toplum içinde ailenin gözetim, destek, denetim ve yönlendirme imkânlarından yoksun kalmak tüm çocuklar ve gençler için ciddi bir risktir (Özgür, 2011: 100). Çocuğun öz ailesinden ayrılarak farklı bir ortamda yaşamak zorunda kalması, çocuk açısından psikolojik travma yaratan bir durumdur. Dolayısıyla bu süreçte çocukların üzüntü, korku ve suçluluk gibi benliklerinde büyük izler bırakacak duyguları ve çeşitli sıkıntılar yaşamaları kaçınılmazdır. Bu problemlili dönemi atlamanın yollarından biri sağlıklı bir başka aile ortamında çocuğun yetiştirilmesidir. Çocuk için güvenli bir liman olması istenen bu yer “koruyucu aile”dir (Kızıldağ, 2012: 60).

Tarihin ilk dönemlerinden beri kimsesiz çocuklar, aile sıcaklığı içerisinde yetişmesi için bugünkü tabirle koruyucu aileye verilmiştir. Hiçbir kurumun veremeyeceği değerler ancak aile içerisinde verilebilmektedir. “Çocuk ve ergen için aile, aidiyet bilinci edinme, modelleme ortamı, değer ve norm kazanarak sosyalleşme, sosyal onay aracılığıyla statü kazanma ve kimlik inşa etme açısından önemlidir” (Yıldırım, 2005: 100). Dolayısıyla koruyucu ailenin günümüzde modern insanın yalnızlaşmasıyla ve boşanmaların artmasıyla birlikte kimsesiz çocuklar için sürekli gündemde olması ve önemini hiçbir zaman yitirmemesinden daha doğal bir şey olamaz. Çünkü birincil derecede ilgi ve sevgi, kurumlar tarafından değil ancak aile tarafından verilebilmektedir.

Vücudun hayatiyetini devam ettirebilmesi için nasıl gıdaya ihtiyacı varsa, ruhun da sevmeye ve sevmeye ihtiyacı vardır. Hele bu durum çocuk için söz konusu olduğunda daha da kuvvetli bir zorunluluk arz eder.

Kimsesiz çocuklar, yetersiz bakımla ve en önemlisi sevgi yoksunluğu çekerek kışlaya benzeyen yatılı kurumlarda büyümektedir. Bu çocukların beden, zihin gelişmeleri ve ruh sağlıkları yeterli değildir. Bu çocuklar sık hastalanmakta ve hastalıkları da ağır geçebilmektedir. Ülkemizde faaliyet gösteren bu kurumlarda gerekli sağlık personeli olmasına rağmen kurumlarda bakılan çocuklar arasında ölüm oranı ülke ortalamasının üstündedir. Bu bebekleri ölüme sürükleyen durum

sevgisizliktir. Sevgisizlik ölüm nedeni olabilir mi? Aslında sevgi ve ilgi yokluğu doğrudan ölüme yol açmasa da dolaylı olarak neden olabilmektedir. Bakımevlerinde barındırılan çocukları yakından gözlemlemek bu savı doğrulamaktadır (Yörükoğlu, 2007:192; Yörükoğlu, 1998: 47). Anne sevgisinden yoksun olarak yetişen çocuklar, dokunma ve sevmeye ihtiyacı doyurulamadığı için, diğer ihtiyaçları giderilse bile, psikolojik açıdan tutarsız davranışlar gösterebilmektedirler (Yapıcı: 2010: 1548).

Yapılan karşılaştırılmalı araştırmalarda koruyucu aile yanlarında büyüyen çocukların zekâ gelişimi, ruhsal olgunluk, toplumsal uyum bakımından, yuva çocuklarından ileri olduğu görülmüştür (Goldfarb, 1944:441; Akt.: Yörükoğlu, 1998: 50).Kurum bakımına verilen çocuklarla aile ortamında büyüyen çocuklar arasında yapılan araştırmalarda, kurum bakımı altında yaşayan çocuklarda daha fazla sorunlu davranış saptanmıştır. Koruyucu aile ve kendi ailesi yanında büyüyen çocukların toplam problem puanı arasında ise anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Ayrıca aileleriyle görüşen çocukların daha az davranış ve duygusal sorunlar gösterdiği saptanmıştır (Üstüner ve diğerleri, 2005: 137-138).

“Çocukluk depresyonlarının artması ve ani ölümlere neden olan şefkat yoksunluğu yetimin ruh durumunu anlamamızı sağlamalı. Yetimlere sevgi dolu bir bakış, tebessüm, birkaç güzel söz ve başını okşamak sevginin dışı vurumu olarak yaşamsal önemi olan davranışlardır. Aynı zamanda şefkat davranışı vereni de iyi hissettirir. Aşkın bir gönül rahatlığı, başkasını iyi hissettirme, iyilik yapan insanda da mutluluk ile ilgili hormon ve enzimleri salgılattığı düşünülür. Çift yönlü yararı olan yetime şefkat etmenin meditatif bir eylem olduğunu bile söyleyebiliriz” (Tarhan, 2006: 20).

Çocuklarla birebir ilişkinin yeterli düzeyde kurulamadığı kurum bakımı yapılan yerlerde, onlara yeterli şefkat ve sevgi gösterilmemesi ve uyaran eksikliği sonucu çocuklarda içe kapanma, sosyalleşme problemleri ve davranış sorunları ortaya çıkmaktadır (Yolcuoğlu, 2009: 11).

“Annenin çocuğuna olan tutumu, onun tüm yaşamını etkilemektedir. Çocuğun annesiyle kuracağı ilişki, onun, ömrü boyunca kuracağı insan ilişkilerinin temelini oluşturur. Çocuğun en büyük gereksinimi sevgi ve anlayıştır. Eğer çocuk bunu ailesinden görürse; ailesini sever ve onlara bağlanır. Zira yaşamın güç koşulları onu pek etkilemez. Çünkü ruhsal gücü ve dayanıklılığı ailesinin ona verdiği sevgiden almıştır” (Çiftçi, 1991: 20-21). Çocuklar kişilik özelliklerinin çoğunu anneden alırlar. Bundan dolayı aile, çocukların yetişmesinde özellikle ilk dönemleri açısından altın değerinde olduğunu söyleyebiliriz (Tarhan, 2014: 156). Çocuklarını sevmeyen annelerin bizzat kendileri, çoğunlukla kendi annelerinden vaktiyle sevgi görmeyen çocuklar olmalarıdır (Yavuz, 1991: 15).

Nitekim sevgi ve ilgi yoksunluğu çocukları suça sevk etmektedir. Hükümlü gençler üzerinde yapılan araştırmada, suçlu deneklerin % 47,6’sının çeşitli nedenlerle anne ve babalarından ayrı kaldıkları, % 22’sinin de parçalanmış ailelerden geldikleri görülmüştür (Yavuzer, 2001: 108).

“Çocukların sağlıklı gelişebilmeleri için kendilerini koruyacak, sevecek, destekleyecek, güven sağlayacak, sosyal ve maddi gereksinimlerini karşılayabilecek sıcak bir aile ortamına ihtiyaçları vardır. Çocukların yeterli sevgi alabildikleri, gereksinimlerinin düzenli olarak karşılandığı sıcak aile ortamında yetştirildiklerinde sağlıklı bireyler olabildikleri bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Koruyucu aile bakımının, çocuğa sağladığı aile ortamı çocuğun psiko-sosyal gelişiminin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi açısından önem taşımaktadır” (<http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/10539/Koruyucu-Aile> 29 Mayıs 2014). Sadece ebeveyn sevgi yoksunluğu değil, çocuğun kişiliğinin oluşması açısından rol model eksikliği de önemli bir sorun olarak görülmekte ve bu sorunun çözümünde ve eksikliğin giderilmesinde koruyucu aile modeli önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Çocuk kişilik özelliklerinin bir kısmını anneden, bir kısmını babadan alır. Kişilik % 30-40 oranında genlerden gelir; % 60-70 oranında da model alarak öğrenme biçiminde gelişir. Erkek çocuklar için baba, kız çocuklar için anne önemli bir rol modelidir. Çocuğun rol modelinin kaybı cinsel kimlik açısından önemlidir. Baba modelini kaybeden çocuk, anneyi rol modeli kabul eder ve cinsel kimliği oturtmakta zorluk çeker(Tarhan, 2010: 60).

Annesini kaybeden ve ruh çöküntüsüne doğru gitmekte olan bir çocuk için yapılacak şey, annenin çocukta bıraktığı boşluğu dolduracak birini bulmaktır. Annenin yokluğunun ilk ayında annenin yerini tutacak biri bulunduğunda, çocuğu kurtarmak zor olmaz. Özellikle çocuğun bakım ve korunmasını üstlenecek kişi çok dikkatli seçilmelidir ve çocuğun bu kişiyi sevmemesi durumunda da değiştirilmesi hususunda tereddüt edilmemelidir. Gelişmiş ülkelerde bakım ve eğitimin daha üst düzeyde bulunduğu kurumlarda bile, özellikle bir yaşından önce annesinden ayrılan çocuklarda görülen olumsuz sonuçlar nedeniyle, kimsesiz çocukların öksüzler yurduna bırakılması yerine koruyucu aileler yanına yerleştirilmesi yoluna gidilmektedir (Yavuzer, 2001: 106-107).

“Aile içinde oluşan, çocuğun fiziksel ve kişisel gelişimini olumsuz yönde etkileyecek her türlü tutum ve davranış, çocuğun toplumsal bütünleşmesini de olumsuz yönde etkileyecektir” (Tunca, 2012: 173). Özellikle bebeklik döneminde çocuğun kendisine ilk bakım veren kişiyle ilişkisi ve etkileşimi, onun karakterinin oluşumunda, duygusal olgunluğunda ve iletişim becerilerinin gelişiminde son derece önemlidir (Özgür, 2011: 99-100).

Koruyucu ailenin oluşmasının sebeplerinden birisi şüphesiz ebeveyn kaybıdır. Özellikle çocuklar için ebeveynler, yaşam öyküsünün şekillenmesinde, dünyayı algılamasında ve başkalarıyla geliştirdikleri ilişkilerin temellerinin oluşmasında önemlidir (Umberson, 2011: 62).Boşanma olayının gerçekleştiği ailelerde en fazla etkilenen şüphesiz çocuklardır. Boşanma neticesinde en çok 5-6 yaş grubu çocukların etkilendiği bu tür olayla karşılaşan çocuklarda uyku bozukluğu, iştahsızlık, konuşmada tutukluluk, tırnak yeme, ayrılığı inkâr gibi uyumsuzluk belirtileri ileriki yaşlarda yalnızlık, reddetme, okul sorunları ve fiziksel sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Boşanma çocukların benlik kavramını olumsuz etkilemenin yanı sıra yalan söyleme, hırsızlık, cinsel rol zedelenmesi, arkadaş grubundan soyutlanma ve yetişkinlik döneminde ortaya çıkabilecek bazı ruhsal sorunlara da zemin hazırlamaktadır (Bilir ve Dabanlı, 1991: 157; Türkarlan, 2007: 99-108; Tezcan, 1999: 155-156). Gerek çocuklar açısından yaşanan bu tür olumsuzluklar gerekse kurum bakımının getirdiği sorunlar çocukların aile ortamında bakılmasını zorunlu hale getirmektedir.

Erken yaşlarda uzun süreli kurum bakımında bulunan çocukların sosyal, zihinsel, bedensel ve ruhsal açıdan olumsuz etkilendiği çeşitli araştırmalarla gösterilmiştir (Erol, 2004: 133).Yine benzer çalışmalarda ve yapılan bilimsel gözlemlerde bu tür çocuklarda ruhsal dengesizliklerin, davranış bozukluklarının ve suçluluğun yüksek olduğu görülmektedir (Yörükoğlu,2007: 193).

Ülkemizde korunmaya muhtaç çocuklar için sağlanan bakım yöntemleri iki grupta incelenebilir. Birincisi, çocuğun aile yanında bakımı ki bunu da dörde ayırabiliriz: aynı nakdi yardım hizmetleri, koruyucu aile hizmetleri, evlat edinme hizmetleri ve danışmanlık hizmetleri. İkincisi ise kurum bakım türleri ki bunlar da: çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları, çocuk ve gençlik merkezleri, çocuk evleri, sevgi evleri, koruma, bakım ve rehabilitasyon merkezleridir.

2. Dünden Bugüne Kültürümüzde Koruyucu Aile Hizmetleri

Kültürümüzde çocukların korunması, bakımına yönelik çalışmalar ve koruyucu aile uygulamaları her ne kadar günümüzdeki gibi düzenli ve sistemli bir şekilde olmasa da aile, akraba

ve çeşitli vakıflar aracılığı ile bu hizmetler yerine getirilmekteydi. Bu hizmetleri tarihî süreç içerisinde üç dönemde inceleyebiliriz.

2.1. Türklerde ve İslam'ın İlk Dönemlerinde Koruyucu Aile Hizmetleri

İnsanlığın başlangıcından beri tüm toplumlarda “korunmaya muhtaç çocukların” bakımı ve hizmetlerinin gerçekleşmesi, en önemli sosyal politika problemlerinden biri olmuş ve halen de bu niteliğini sürdürmektedir (Şenocak, 2006: 177).

Türklerde ve İslam'ın ilk dönemlerinde kimsesiz çocuklara yönelik koruyucu aile uygulamaları ağırlıklı olarak yakın akraba içerisinde dini ve ailevi kaygılarla gerçekleştirilmekteydi.

Sosyal tarih alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde, sosyal yardımla ilgili inanç ve geleneklerin Türklerde öteden beri var olduğu anlaşılmaktadır. Türkler, İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra da dinsel inancın gereği olarak muhtaç ve güçsüzlere yardım etmişlerdir (Şeker, 2012: 31).

Türklerde, bakıma muhtaç durumda olan hasta, yaşlı ve özürlülerin korunması ve bakımı, çok eskilere dayanmaktadır. Tarih boyunca gerek Türk örf ve adetlerinin gerekse dinî vecibelerin etkisiyle bakıma muhtaçlara, aileleri veya yakınları tarafından kendi sosyal çevrelerinde bakılmaktaydı (Seyyar, 2004: 28).

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma, İslamiyet'in doğuşuna kadar kendi doğal seyri içerisinde devam ederken İslam'ın yardımlaşmayı teşvik eden hükümleri sayesinde önceleri beytülmalın ve arkasından da vakıfların birer tüzel kişilik olarak ortaya çıkması ile müesseseleşmiştir (Öztürk, 1990: 303).

Türk devlet adamlarından İlhanlı Hükümdarı Gazan Mahmut Han (13. Yüzyılda) Tebriz yakınlarında kimsesiz, terk edilmiş çocuklar için vakıflar kurdurmuştur. Ayrıca ailelerin yanına yerleştirilen, başka bir ifadeyle koruyucu aile yanına verilen çocukların bakımı için para ödenirken aynı zamanda bakım parasının dışında, kaldığı ailenin yanında, çocukların azarlanmaması ve kötü muamele görmemeleri amacıyla, kıldığı çanak çömlekler için, kırılmış eşya parası bile ödenmiş olduğu vakfın kayıtlarından anlaşılmaktadır (Yörükoğlu, 2007: 196).

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması ile birlikte insanı korumaya yönelik yasal ve kurumsal önlemler Anadolu'ya taşınmış. Sosyal hizmet alanındaki çalışmalar Selçuklularda daha yaygın bir örgütlülük kazanmıştı. Dinî vakıflar örgütlenmeye başlamıştı. 4. Yüzyıldan başlayarak Anadolu'da düşkünlere, yaşlılara, hastalara, yolculara, öksüz ve yetimlere, öğrencilere yapılan dinî, geleneksel temelli sosyal yardımların sürekliliği bu işlerle ilgili kimi kurumların geliştirilmesiyle sağlanmağa başlandı. Çeşitli hayır vakıflarının gelirleriyle halk mutfakları, şifahaneler, hanlar, kervansaraylar, imarethaneler, yetim evleri kuruldu, finanse edildi (Tomanbay, 1991: 209-212; Akt.: Şeker, 2012: 32).

Selçuklular zamanında Erbil Atabeği Muzafferuddin Gökböri özürlülere, ihtiyarlara yönelik kurumlar kurmuş, yetim ve kimsesiz çocuklara yurtlar açmış hatta emzikli olanlara sütanneler tayin etmiştir (Yazıcı, 2000: 35).

İslam'ın koruyucu aile konusundaki yaklaşımına bakacak olursak, Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlerin koruyucu aileyi teşvik ettiğini görmekteyiz. Bununla ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır. “Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüzüstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir.” (Bakara, 2/220). Bu ayetten de anlaşıldığı gibi yüce Allah koruyucu aileyi teşvik

etmekte ve koruyucu ailenin görev ve sorumluluklarını da belirtmektedir. Sadece onların bakımı değil eğitimi ve onlara nasıl davranılması gerektiği konusunda da bilgi vermektedir.

Kur'an-ı Kerim'de yetimlerle ilgili yirmiden fazla ayetin olması, birçok konuda bu kadar ayetin bulunmaması, Kuran'ın bu konuya verdiği önemi göstermektedir. Kur'an da yetimleri koruma ve onlara özel ilgi gösterilmesi istenmiş, onların haklarının korunması için ayrıntılı sayılabilecek hükümler belirlenmiştir (Akyüz, 2010: 6; Uluşal, 2006: 13).

İslam Peygamberi, yetime bakan kimseye cennet müjdesini vermiş, onunla komşu olacağını belirtmiştir: *“Ben ve kendisine veya başkasına ait yetime bakan görüp gözeten, şu iki parmağım gibi (orta parmağı ile başparmağını yan yana getirdi), cennette yan yana olacağız”* (Buhârî, Edeb, 24, Talâk 14, 26; Müslim, Zühd, 42). İbni Abbas anlatıyor: *“Resulullah (s.a.) buyurdu ki: “Kim Müslümanlar arasından bir yetim alarak yiyecek ve içeceğine dâhil ederse, affedilmez bir günah (şirk) işlemedikten sonra, Allah onu mutlaka cennete koyacaktır”* (Tirmizî, Birr, 14).

Koruyucu aile olarak kimsesiz çocuklara nasıl davranılması gerektiği konusunda da İslam Peygamberi şöyle söylemiştir. *“Müslümanlar içinde en hayırlı ev, kendisine iyilik yapılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar içinde en kötü ev de, kendisine kötülük yapılan bir yetimin bulunduğu evdir. Ben ve yetime bakan kimse, cennette şu iki parmak gibiyiz”* (İbn Mâce, Edeb, 6).

İslam Peygamberi de sözleriyle gönüllü koruyucu aile olmanın gerekliliği ile ilgili tavsiyelerde bulunmuş ve aynı zamanda kendisi de hem koruyucu aile içerisinde yetişmiş hem de koruyucu aile olarak örnek olmuştur. Bir örnek verecek olursak, Sahabeden Es'ad b. Zürrare vefat etmeden önce üç kızını koruyucu aile olarak bakması için Hz. Peygambere vasiyet etmiştir. Ölümünden sonra Hz. Peygamber bu üç çocukla koruyucu aile olarak ilgilenmiştir (Sarıçam, 2007: 351). *“Hz Peygamberin eşi Hz. Aişe, öksüz ve yetim kızları himayesine alır, onları büyütür, yetiştirir ve sonra da onları evlendirirdi. Kendisinin çocuğu yoktu ama o, öksüz ve yetim kızların annesi idi”* (Ağırman, 2006: 98).

Kuran ve sünnetin yetimlerle ilgili emirlerinin onların fiziki varlıklarını, kişiliklerini ve mal varlıklarını korumaya yönelik iki temel hedefi amaç edindiği söylenebilir (Altuntaş, 2009:104). İnsanların, kimsesiz çocuklara yönelik sorumlulukları, maddî ve manevî olmak üzere iki ana bölümde incelenebilir. Bunlardan birincisi maddî sorumluluklar, yetim ve öksüzlerin malını ve canını korumak; beslenme, giyinme ve barınma gibi ihtiyaçları karşılamak olarak ifade edilebilir. İkincisi ise manevî sorumluluklar, yetim ve öksüzün psikolojik gelişimini ilgilendiren her eylemi içermektedir. Yetimin bakımını üstlenmek ise iki şekilde olur. Birincisi bizatihi aileye katmak suretiyle, diğeri de aileye katmadan yetim ve öksüzler yurdunda masraflarını karşılamak suretiyle olur (Ağırman, 2007: 9-30).

Yetimlere hangi şartlar altında bakılırsa bakılsın ister koruyucu aile olarak ister diğerk şekillerde olsun onlara güzel davranmak ve onların haklarını korumak insani, vicdani ve ahlaki bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yetimlerin mallarını haksızca yemek, eğitimlerini ihmal edip hayata hazırlamamak, kendi çocukları karşısında onları ezerek ruhî yönden sağlıklı olarak yetiştirmelerine mâni olmak, çocuk işçi olarak temel insani haklarından mahrum bir şekilde çalıştırmak büyük bir vebaldır (Uluşal, 2006: 21). İslam'da, yetime gerekli ilgi ve sevgi gösterilmesinin yanı sıra onlara adaletle davranılması, onların incitilmemesi, onlara ait malların korunup gözetilmesi ve bu mallarının ticaret yoluyla artırılması da istenmiştir (Arı, 2013:501-503).

Yukarıda ifade edildiği gibi İslam Peygamberi de bizzat kendisi anne ve babasının ölümünden sonra koruyucu aile içerisinde yetişmiş, ayrıca koruyucu aile olarak da kendi hanesinde yetimlere sürekli kucak açmıştır.

Özetle gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde koruyucu aile uygulamasının teşvik edildiğini ve bizzat Peygamber'in kendisinin de koruyucu aile olarak örnek olduğunu görmekteyiz.

2.2. Osmanlı Döneminde Koruyucu Aile Hizmetleri

Osmanlılarda özellikle kimsesiz çocuklar korunması gereken şahıslar olarak düşünülmüştür. Onlara sahip çıkmak dinî, ahlaki ve ailevi bir sorumluluk olarak görülmüştür. Osmanlılar döneminde koruyucu aile hizmetleri ailelerin parçalanmasından ve ekonomik sebeplerden ziyade savaşlar, afetler, ölüm vb. sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Osmanlı devletinde kimsesiz çocukları korumak için tanzimat öncesinde ekonomik, psikolojik ve sağlık gibi sebeplerden dolayı çocuğun aile ortamında bakımını yeğlerken, tanzimat sonrasında kurum bakımı daha ağır basmaktaydı (Bay, 2014: 151). Osmanlı döneminde koruyucu aile hizmetleri birkaç şekilde gerçekleşmiştir:

2.2.1. Kimsesiz çocuklara ailenin diğer üyeleri ya da yakın akraba tarafından “*gönüllü koruyucu aile*” olarak bakmak geleneksel geniş ailenin sorumluluğu içinde görülürdü. Babası olmayan çocuğun öncelikle aile içinde (amca, dayı, hala, teyze vb.) bakımı sağlanırdı. Osmanlıda koruyucu aile özellikle gönüllü ya da geleneksel koruyucu aile ağırlıklıydı. Aile içinde amca, hala, kayınbirader vb. akrabaların barınması kural değildi. Bununla birlikte bu tür akrabaların olması yadırganmazdı. Bu akrabaların bazıları aileye daha sonradan da katılabilirdi. Vakitsiz bir ölüm veya boşanmayla sonuçlanan bir evlilik veyahut bir yakının ana babasız kalmış yetimleri, herhangi bir zamanda ailenin tabii üyesi olarak kabul görürlerdi (Alkan, 1992: 796-797).

Boşanmanın ya da başka bir ifadeyle ailenin dağılması durumunda en çok etkilenen kimseler şüphesiz çocuklardır. Osmanlı toplumunda çocukların bu durumdan olumsuz etkilenmemeleri amacıyla boşanma sırasında çocuğun kimin yanında kalacağı, nafakasının kimin tarafından karşılanacağı şeri mahkeme sicillerinde belirlendiği görülmektedir (Savaş, 1992: 533).

Osmanlı toplumunda nesep bağı güçlü olduğu için (Yüksel, 1992:495) yetim çocuklara sahip çıkılmaktaydı. Osmanlılarda kimsesiz çocukları, varsa öncelikli olarak yakınları yoksa hayırseverler koruyuculuk görevini üstlenmişlerdir. Özellikle kız çocukları imaretlerde tutulmayıp yalnız yaşayan hanımlara “can yoldaşı” olmak üzere evlatlık verilmiştir (Mithat, 1287; Akt.: Kurt, 1992: 550). İslam hukuku evlatlık sistemini yasakladığı için Osmanlılarda hukukî neticelerden mahrum fiilî evlatlık kurumu bulunmaktadır (Kurt, 1992: 550).

2.2.2. Aile ve yakın akraba dışında “*mahalleli kimseler tarafından*” desteklenerek bakımı yapılan koruyucu aile şeklindedir. Yakın ailenin dışında ayrıca mahallenin bir yetimi veya öksüzü varsa, onun yetimhaneye gönderilmesi veyahut birinin koruyucu olarak ilgilenmesi mahalle içinde gerçekleştirilmekteydi (Ortaylı, 2001b:32). Burada çocuk yetiştiği ortamdan uzaklaştırılmadan ve kendi ailesinden kopmadan mahallenin geliri iyi olan kimselerin yardımlarıyla yetişmekteydi. Sadece eski Türklerde değil, Cumhuriyet döneminde de kimsesiz çocukları barındıracak yeterli sayıda yatılı kurum hiç olmamıştır. Çünkü geleneğimizde sahipsiz kalan çocuklar ya yakın akraba evlerinde bakılıp büyütülür ya da komşular ve iyiliksever ailelerce korunurdu (Yörükoğlu, 2007: 197).

Ortaylı'ya (2001a: 3) göre Osmanlı'da mahalle, “bugünkünün aksine ailenin içinde bulunduğu mahalle veya köy topluluğu ile etnik-dinî bağı vardır, hukuki bağı vardır. Çünkü bu topluluk halkı birbirinin kefilidir. Nihayet bu topluluk devlet nezdinde birtakım yükümlülükleri

topluca yerine getiren bir birimdir. Mahalle veya köy birtakım vergilerin tarhında, onların toplanmasında; asayişin sağlanması veya bayındırlıkla ilgili bazı yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle görevli ve sorumlu birimdir.”

Osmanlı döneminde mahalle anlayışı günümüzden farklıdır. Mahalle halkı birbirlerine karşı sorumlu olup sosyal bir dayanışma içinde yaşamıştır. Çevresinde olup bitenlerden haberdar ve sorumlu olduğu kadar bakıma muhtaç çocuklar için de duyarlıdır (Düzbakar, 2003: 97-108; Düzbakar, 2008: 294).

2.2.3. İslam’da süreklilik gösteren evlat edinmeye izin verilmediğinden kimsesiz çocuklar için “*tebennî*” adı verilen bir tür *geçici evlatlık* ya da koruyucu aile diyebileceğimiz bir sistem geliştirilmiştir. Buna göre anne ve babası olmayan ya da olduğu halde bakamayacak kadar düşkün olan ailelerin çocukları belirli bir süre (çocuğun kendi ihtiyaçlarını başkalarına bağımlı olmadan sağlayabileceği buluş çağına eriştiği dönem) için bazı kurallar çerçevesinde başkalarına verilir (Düzbakar, 2008: 290-312).

Osmanlılarda kimsesiz çocukların *evlât edinilmesi (tebennî)*, onların iyi bakımı, korunması ve yetiştirilmeleri amacıyla gerçekleştirilen uygulamalardan biri olarak karşımıza çıkar. Gerek eski Türklerde ve gerekse Cahiliye Araplarında bulunan, İslam’ın ilk döneminde de bir süre muhafaza edilen evlâtlık kurumu, daha sonra Ahzâb Suresi’nin 4. ayetiyle (*Allah evlâtlıklarınızı öz oğullarınız olarak tanımadı.*) kaldırılmıştır. Bununla birlikte Osmanlılarda evlâtlık kurumu, yeniden düzenlenerek koruyucu aile tarzında şekillendirilmiştir (Yazıcı, 2007: 14).

Osmanlı’da uygulanan *tebennî* çeşitlerini beş kategoriye ayırmak mümkündür: Terk edilen çocuklar, kimsesiz ve yetim çocuklar, fakir aile çocukları, çocukların ahlakını güzelleştirmek amacıyla sosyo-ekonomik şartların elverişsizliğinden ötürü çocuklarına gerekli eğitimi veremeyen bazı aileler, İslam’ı seçen gayrimüslim çocuklardan oluşmaktaydı (Sağlam, 2006: 21). İslam toplumunda çeşitli sebeplerle ebeveyn tarafından terkedilmiş veya kaybolmuş çocukların mümkünse ebeveyninin bulunması, değilse güvenli bir şekilde koruma altına alınıp topluma kazandırılması dini bir görevdir (Köse, 2011: 562-571).

Osmanlılarda evlât edinme şekli, çocuğun kimsesiz olması veya bizzat anne ve babasının kabul etmesiyle, bakım ve gözetimle sınırlı “*manevî evlât*” statüsünde olup, evlâtlık edinen ebeveyne vâris olamamaktaydı (Yazıcı, 2007: 14). İslam ve özellikle Türk hukuk tarihinde evlatlık kurumu zaman zaman koruyucu aile tarzında, bazen de hukuki sonuçlarından mahrum fiili bir evlatlık şeklinde sınırlı olarak varlığını sürdürmüştür (Aydın, 1995: 527-529).

Tebennî olarak verilen çocukların çoğunluğu terk edilen çocuklardan oluşmaktaydı. Uygulama açısından bir örnek verecek olursak; “Sultan Murad-ı Sani Mahallesi”nde oturan Mehmed adlı kişi, Câmî-i Kebir yakınlarında bulunduğu, tahminen bir yaşındaki çocuğu mahkemeye götürerek *tebennî* ve nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme, çocuğun kimsesinin olmamasından dolayı Mehmed’in *tebennî* isteğini ‘...tebennî ve terbiye için alub...’ şeklindeki ifade ile kabul ederek günlük dört akça nafaka takdir etmiştir. Burada *tebennî* yanında kullanılan ‘terbiye için’ ifadesi de dikkat çekicidir. *Tebennî* olarak verilen çocuğun sadece yeme, içme ve barınma gibi ihtiyaçlarının değil, iyi bir terbiye altında yetişmesinin de hedeflendiği anlaşılmaktadır” (Düzbakar, 2008: 294).

2.2.4. Osmanlılarda kimsesiz çocuklara sahip çıkmak için görülen bir diğer koruyucu aile bakım şeklide “*icar-ı sağır*”dir. Osmanlı döneminde çocukların emeğine karşılık belli bir ücret karşılığında çocuklarla ilgili olarak *icâr-ı sağır* yani yoksul aile çocuklarının zengin ailelere hizmet karşılığında bakılmak üzere, “*besleme, ahretlik, manevî evlât*” gibi isimlerle uyguladıkları diğer bir koruyucu aile yöntemi idi. Burada da esas amaç, ahiret sevabı ümidiyle fakir aile çocuklarının ihtiyaçlarının giderilmesi yani Allah’ın rızası olup asla küçüklerin istismarı değildi. Bu uygulamaya

konu oluşturanların çoğunluğu kız çocuklarıydı ve genellikle rüş t çağ ıyla sınırlandırılmışlardı (Yazıcı, 2007: 16).

Osmanlı sicillerinde icar-ı sağı r olarak bilinen ve kelime anlam ı itibariyle küçük çocukların kiralanması anlamına gelen bu uygulama, tamamen din i duygulardan kaynaklanan doğı l sosyal güvenlik mekanizmasıdır. Bunu çocukların emeklerini sö mürme vasıtası olarak değı erlendirmek doğı ru değı ldir. Zira yapılan akdi mahkeme kadısının tescil etmesi, ö ngörö len ücretin tatminkâr olduğı anlamındadır. Aksi halde böyle bir sö mürüyü Osmanlı kadısının tescili mantıklı değı ldir. Bu uygulamanın altında yatan sebebin sosyo-kö ltürel gerç ekler olduğı dikkat çekicidir. Bu uygulama ile fakir aile çocuklarının hem ekonomik ihtiyaç ları gideriliyor hem de gerekli eğı tim ve terbiyeleri veriliyordu (Kurt, 1994: 182-183).

Osmanlılarda klasik dönemde aile hayatının kimsesiz çocukları da iç ine alacak kadar geniş olduğı bilinmektedir. İslam'ın yetimlere de ayrı bir önem verdiğı de bilinmektedir. Bu gelenek Osmanlı döneminde de sürdürö lmü ş; kimsesiz çocuklar, ekonomik durumu iyi olmayan ailelerin çocukları çe şitli adlar altında evlatlık edinilmi ştir. Ayrıca fakir aile çocukları, kendilerine ücret ö denerek “besleme, ahretlik, manevi evlat” gibi isimlerle icar-ı sağı r denen bir nevi iş akdiyle aile yanında barındırılmıştır. Ancak Tanzimat'tan sonra gelen merkezileş me ve devletleşt irme eğ ilimine paralel olarak insan ile fonksiyonları ayrılmış bunun bir sonucu olarak kimsesiz çocuklar aile hayatının dış ına itilerek 1860'larda kurulan ıslahhanelere bırakılmıştır (Tabakoğlu, 1992: 95-96).

2.2.5. Osmanlılarda koruyucu aile hizmetlerini desteklemesi açısından “vakıflar” dikkat çekicidir. Vakıfların birçok sosyal hizmete yönelik işlevlerinin iç erisinde kimsesiz çocuklara yönelik olarak koruyucu aileyi desteklediğini görmekteyiz. Ö rnek verecek olursak 11. yüzyılda Selçuklular döneminde Sivas'ta kurulan Dârü'r-Râha vakfında vakfedilen yerlerden elde elden gelirlerin sarf yeri olarak koruyucu ailenin zikredilmesi dikkat çekicidir. “Fukara yetimlerine bakan kimselere, mütevellî ve emin kişilerin belirleyeceğı miktar”(Mutlu, 2009: 96) verilecektir.

Osmanlı devletinde XIX. yüzyıla kadar kimsesiz çocukları korumaya yönelik çocuk bakımevi türünden bir kurumun olmaması ve bu yüzyılda bu tür kurumların geç ortaya çıkışı, kimsesiz çocukları kurum yerine bir koruyucu aile yanında yetiştirilmesine bağı ldır. Ö zellikle vakıflar ö ksüz ve yetimlerin kendi hanelerinde bakımını yapan ailelere yüzyıllar boyunca mali destek sağlamış tır. Çe şitli sebeplerle aile ş efkatinden mahrum kalmış muhtaç çocuklar, katıldığı ailenin öz çocuklarıyla birlikte aile yuvası sıcaklığı iç erisinde barındırılmışlardır (Kurt, 1992: 557). Osmanlı döneminde kimsesiz çocuklara yönelik çalış malar yapan vakıflar bu çocukları koruma altına alan koruyucu aileleri de ekonomik olarak desteklemekteydiler (Kurt, 1998: 74).

Kısaca belirtecek olursak Osmanlı döneminde koruyucu aile uygulaması, yakın akraba ve çevrenin, mahallenin bakımı, tebennî adı altında bir türlü geçici evlatlık, çocukların emeğine karş ılık belli bir ücret karş ılığ ında icar-ı sağı r ve vakıfların koruyucu aileye yönelik maddi destekleri şeklinde görö lmektedir. Koruyucu aileye yönelik bu tür hizmetler o günkü toplumsal şartlarda, o günün ihtiyaç larını gidermeye yönelik çalış malar olup bu uygulamanın kurumsal bir yapıya bürünmekten uzak olduğı ve daha çok geleneksel yönünün ağır bastığı görö lmektedir.

2.3. Türkiye Cumhuriyeti'nde Koruyucu Aile Hizmetleri

Osmanlı devletinin son dönemlerinde özellikle de Tanzimat'tan sonra kimsesiz çocuklara yönelik kurumsal anlamda bakım uygulamalarının yoğunlaşt ığını görmekteyiz. Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında geleneksel gönüllü koruyucu aile bakımına sonraki yıllarda kurumsal bakıma günümüzde tekrar aile iç erisinde bakıma önem verilmiştir.

Geleneksel toplumlarda gönüllü koruyucu aile tipi bakım yaygın olarak izlenirken modern sanayi toplumlarında öncelikle kurumsal bakım uygulamaları ya da grup bakımı görö lmektedir. Bu

tip kurumlarda görülen bazı sorunlardan dolayı özellikle günümüzde koruyucu aile tipi bakıma öncelik verilmektedir.

Türkiye Cumhuriyetinde koruyucu aile kavramı, ilk kez 1926 tarihli Medeni Kanun'da yer almıştır. 1930 yılında kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda da korunmaya muhtaç çocukların koruyucu aileler yanında bakılmasına ilişkin düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. (Özbesler, 2009: 87; Üstüner ve diğerleri, 2005: 131). Ülkemizdeki ilk koruyucu aile uygulaması 1949 yılında yapılmıştır. Hizmetin geniş olarak uygulanmasına ise 1952 yılında başlanmıştır. Daha sonra 1961 yılında UNICEF ile işbirliği yapılarak bir proje uygulanmıştır. 1993 yılında planlanan diğer bir projeye de hizmet canlandırılmaya çalışılmıştır (Koruyucu Aile Tanıtım Kitapçığı, 1999: 4).

Çocuk koruma sistemi içinde kurum bakımı modeli, tıpkı 1960'lı yıllarda olduğu gibi, 1970'li yıllar boyunca en çok tercih edilen yöntem olmaya devam etmiştir (Salim, 201: 62).

Günümüzde ise koruyucu aile hizmetlerinin ve uygulamalarının dayanağı, 08.12.2001 tarih ve 4271 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 347. maddesi ile 24 Mayıs 1983 tarih ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu'nun 22. ve 23. maddelerinde yer alan düzenlemelerdir. Bu hizmetler; 2828 sayılı yasa ve bu yasa dayanak alınarak hazırlanan ve 14 Ekim 1993 tarih ve 21728 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan "Koruyucu Aile Yönetmeliği" ile 30 Aralık 2006 tarih ve 26392 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Koruyucu Aile Yönetmeliği" çerçevesinde il sosyal hizmetler müdürlükleri tarafından yürütülmektedir (Özbesler, 2009:86-94). 14 Aralık 2012 tarih ve 28497 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan ve bazı değişiklikler bulunan koruyucu aile yönetmeliği ile 14/10/1993 tarihli ve 21728 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan Koruyucu Aile Yönetmeliği yürürlükten kaldırılmıştır.

1960'lı yıllarda benimsenen sosyal devlet ilkesi, sosyal politika ve bu bağlamda koruyucu aile hizmetlerinin çocuk açısından "hak" tanımlı bir anlayışın benimsenmesini getirirken 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler bu anlayışın yerleşmesini geciktirmiştir. Ülkemizde köyden kente göçün ivme kazanması ve buna bağlı olarak birçok sosyal sorunun ortaya çıkması, kurum bakımını gerekli kılmıştır. 1990'lı yıllarından günümüze kadar olan süreçte koruyucu aile hizmetleri önem kazanmıştır.

Ülkemizin beş yıllık kalkınma planlarında kimsesiz çocukların korunmasıyla ilgili olarak çeşitli önlemlerin alınacağı zikredilmiş ve bu planlarda ilk dönemlerde kurum bakımı ağır basarken son dönemlerde 1990 sonrasında özellikle koruyucu aile bakımının üzerinde durulmuştur.

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000) çocuğun bakımı ve yetiştirilmesinde ideal ortamın aile olduğu ilkesinden hareketle, aileyi destekleyici önlemlere, koruyucu aile ve evlat edindirme uygulamalarına ağırlık verileceği kabul edilmiştir (www.kalkinma.gov.tr /Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf. 12. 03.2014).

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nun temel felsefesi, çocuğun bakım ve korunmasını kendi "öz ailesi içinde" yerine getirmek ancak bu gerçekleşmiyorsa diğer bakım yollarına başvurmaktır. Diğer bakım yolları arasında, öncelikle "koruyucu aile bakımı" yöntemine başvurulması öngörülmektedir. Koruyucu aile bakımının çocuk için faydalı görülmediği veya koruyucu aile bakımı konusunda herhangi bir başvurunun olmadığı durumlarda "kurum bakımı" öngörülen bir yoldur (Şenocak, 2006: 179). Küçük çocukların gelişimlerinde ve çeşitli risklerden korunmasında, bakım türü, bakımın sürekliliği ve bakımın niteliği oldukça önemlidir (Karataş, 2014: 307).

08.06.2011 tarih ve 27958 mükerrer sayı ile Resmî Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe giren 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun

Hükmünde Kararname ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur. Evlat edindirme ve koruyucu aile hizmetlerini koordine etme görevi Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğüne verilmiştir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Koruyucu Aile Yönetmeliği'ne göre (14 Aralık 2012 tarih ve 28497 Sayılı Resmî Gazete, Koruyucu Aile Yönetmeliği, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) günümüzde dört farklı koruyucu aile modeli bulunmaktadır. Korunmaya muhtaç çocuklar için öncelikli bakım türünün kendi ailesinin veya akrabasının yanında korunmasıdır. Bu yönetmeliğe göre uygulanan koruyucu aile türleri ise şunlardır:

2.3.1.Akraba veya Yakın Çevre Koruyucu Aile Modeli: Veli ya da vasi dışında kalan kan bağı bulunan akrabalar ya da çocuğun iletişim içinde olduğu veya tanıdığı bakıcı, komşu gibi yakın çevresinde olan, en az temel ana-baba eğitimleri kapsamında eğitim almış kişi ve ailelerin sağladığı bakımdır.

2.3.2.Geçici Koruyucu Aile Modeli: Acil koruma gereken ya da hakkında hizmet planı oluşturulmamış ve kuruluş bakımına yerleştirilmemiş ya da kendisi için planlanan hizmet modelinden çeşitli nedenlerle henüz yararlandırılamamış çocuklar için, temel ana-baba eğitimleri ve koruyucu aile birinci, ikinci kademe eğitimini almış profesyonel kişi ve ailelerin sağladığı birkaç gün ile en fazla bir ay arasında değişen bakımdır.

2.3.3.Sürekli Koruyucu Aile Modeli: Öz ailesi yanına kısa sürede döndürülme imkânı bulunmayan ya da kalıcı olarak aile yanına yerleştirilemeyen çocuklara, tercihen temel ana-baba eğitimleri ve koruyucu aile birinci kademe eğitimini almış kişi ve ailelerin sağladığı bakımdır.

2.3.4.Uzmanlaşmış Koruyucu Aile Modeli: Özel zorlukları ve ihtiyaçları olan çocuklara yardımcı olabilecek lisans eğitimine sahip olan veya eşlerden biri en az ilköğretim düzeyinde olmak üzere temel ana-baba eğitimleri, koruyucu aile birinci ve ikinci kademe eğitimlerini almış kişi ve ailelerin sağladığı bakımdır. Uzmanlaşmış koruyucu aile modelinde koruyucu aile, çocukla birebir ilgilenerken onunla güven dolu, rehberlik edici iletişimi sayesinde çocuğun ihmal/istismar nedeniyle yaşadığı olumsuzlukları azaltabilir (İçağasioğlu Çoban, 2014: 115).

Muhtaçlıkları nedeniyle korunma kararı alınarak kurum hizmetlerinden yararlanmak isteyen çocukların korunması, bakımı ve yetiştirilmelerine yönelik hizmetlerin mümkün olduğu ölçüde kendi yaşam ortamlarında verilmesi amacı ile “aileye dönüş ve aile yanında destek projesi” başlatılmıştır. Bu projenin iki önemli özelliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; kurum bakımına alınan çocukların öz ailelerinin sosyal yardım ve sosyal hizmetlerle güçlendirilerek çocukların en kısa sürede yerleştirildikleri kurumlardan geri alınmalarına öncelik verilmesi. Projenin ikinci ve en önemli özelliği ise, muhtaçlıkları nedeniyle korunma kararı alınarak kurum hizmetlerinden yararlanmak isteyen çocukların korunması, bakım ve yetiştirilmelerine yönelik hizmetlerin mümkün olduğu ölçüde kurum bakımına alınmadan kendi yaşam ortamlarında verilmesi amaçlanmaktadır (2007 Yılı Faaliyet Raporu, 2008: 100; Yazıcı, 2012: 503). Bu projenin gerçekleştirilmesi için gerek aileye dönüş gerekse aile yanında desteklenen çocuk sayısı yıldan yıla artmaktadır (Bkz. Tablo 1). Ayrıca Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğünün son dört yıl verilerine göre koruyucu aile sayısının arttığı görülmektedir. Ancak kurum bakımı yapılan çocuklarla karşılaştığımızda bunun yetersiz olduğu da açıktır.

Tablo 1. Koruyucu Aile ilgili Hizmet Türleri (Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Aralık 2014)

Hizmet Türü	Sayısı (2011)	Sayısı (2012)	Sayısı (2013)	Sayısı (2014)
Aileye Döndürülen Çocuk	8.099	8.861	9.937	10.526
Evlat Edindirme Hizmetlerinden Yararlanan Çocuk	—	12.057	12.822	13.646
Koruma Altına Alınmadan Aile Yanında Desteklenen Çocuk	34.982	33.344	42.970	56.018
Koruyucu Aile Sayısı	1.190	1.350	2.776	3.286
Koruyucu Aile Yanındaki Çocuk	1.282	1.492	3.351	4.008

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Gönül Elçileri Projesi kapsamında illere göre koruyucu aile istatistiklerini incelediğimizde; mevcut koruyucu aile sayısının 2971, koruyucu aile yanındaki çocuk sayısının 3610, gönül elçileri projesi kapsamında koruyucu aile başvuru sayısının 4681, koruyucu aile sayısının 1793, koruyucu aile yanındaki çocuk sayısının da 2268 olduğu görülmektedir (<http://www.koruyucuaile.gov.tr/tr,16.05.2014>).

Üstüner ve diğerlerinin (2005: 130-140) yaptığı araştırmada ailelerin koruyucu aile olma nedenlerini şöyle ifade etmişlerdir: %30,6'sı çocuğa yardım etmek , %25'i evlat edinmek, %24'ü koruyucu aile hizmeti vermek, %5,6'sı akrabası olduğu için, %2,8'i yalnızlık çekmemek için ve çocuğuna kardeş olsun gibi nedenlerle koruyucu aile olmuşlardır.

Tablo 2. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2014-Aralık İstatistikleri) kurum tipi kuruluşlarda bakımı yapılan çocukların mevcut durumu

Kuruluşlarda Mevcut Durum Bilgisi	Sayı	Bakılan Çocuk Sayısı
Çocuk Yuvaları (0-12)	10	490
Yetiştirme Yurtları (13-18)	20	651
Çocuk Yuvası ve Kız Yetiştirme Yurdu (0-18)	7	366
Refakatsiz Sığınmacılara Yönelik Yetiştirme Yurtları	4	100
Sevgi Evi (Çocuk Evleri Sitesi)	73	4.352
Çocuk Evleri	1.015	5.068
Çocuk Destek Merkezi	62	1.144
Toplam	1.191	12.171

2005 verilerine göre ülkemizde yaklaşık 20.000 çocuk kışla tipi kurumlarda yetiştirilmeye çalışılmakta ve bu çocukların sadece % 4'ü koruyucu aile hizmetinden yararlanmaktadır. Gelişmiş Batı toplumlarında ise korunmaya muhtaç çocukların %75'i koruyucu aileler yanında bakılmaktadır (Üstüner ve diğerleri, 2005: 130-140; Yolcuoğlu, 2009: 12).

Nitekim 2013 istatistiklerine baktığımızda Türkiye'de 11.605 çocuk yurt ve yuvalarda grupça bakılırken bu çocukların yalnızca 3.351'i koruyucu aile yanında kalmaktadır. Son yıllarda koruyucu aile yanında kalanlar artmış görünse de Batı ile karşılaştırdığımızda bu oran hâlâ düşüktür.

Sonuç ve Öneriler

Geçmişten günümüze korunmaya muhtaç çocuklar için yapılan sosyal hizmet çalışmalarının yapılışı bakımından birkaç merhalede şekillendiğini söyleyebiliriz: Birincisi her dönem için geçerli olabilecek gönüllü yada geleneksel koruyucu aile hizmetleri; ikincisi özellikle Tanzimat sonrası başlayan gruplar halinde kurum tipi bakım hizmetleri; üçüncüsü ise çoklu ya da karma bakım hizmetleri ki bunun içerisinde koruyucu aile, sevgi evleri ve yurtların karışımı bir bakım hizmetleri söz konusudur.

İlk dönem ya da geleneksel koruyucu ailenin özellikleri ile günümüz koruyucu ailenin özelliklerini şu şekilde karşılaştırabiliriz:

1- İlk dönem koruyucu aile hizmetleri akrabalık ilişkileri içinde geleneksel tarzda olmakla beraber bu hizmetlerin özünde gönüllülük esası ağır basmaktadır. Günümüzde ise bir çocuğun koruyucu aileye verilebilmesi için hukuki ve idari kararın verilmesi gerekmektedir. Gönüllülük esasından ziyade devlet destekli ve maddi yardımlı olmaktadır. Ayrıca mevcut sistemde bu konuda eğitim almış uzman kişilerden destek alınmaktadır.

2- Koruyucu aile ile ilgili hizmetler geleneksel çerçevede dinî, ahlaki ve ailevi kaygılarla yerine getirilmektedir. Aile içerisinde bu tür hizmetleri yerine getirmeyen kimse ayıplanmaktadır. Günümüzde bu tür kaygılar azalmış olmakla birlikte devam etmektedir.

3- İlk dönemde koruyucu aile uygulamaları henüz kurumsallaşmamıştır. Çeşitli vakıflar tarafından bu tür hizmet veren aileler ekonomik yönden desteklenmiştir. Çocuğun bakım hizmetlerinde devletin rolü ağırlıklı olarak görülmemektedir. Günümüzde ise koruyucu aile hizmetleri daha organizeli ve sistemli bir şekilde yapılmaktadır.

4- Önceki dönemlerde bakıma muhtaç çocuklara savaş, yoksulluk, ölüm vb. sebeplerle koruyucu aile hizmetleri verilirken günümüzde ise ağırlıklı olarak ailevi ve ekonomik problemlerle ilgili gelen çocuklara hizmet verilmektedir.

5- İlk dönemde genel olarak koruyucu aile bakımı/hizmetleri uzun dönemi kapsamaktadır yani çocuğun evlenmesine kadar devam etmektedir. Bugün ise, koruyucu aile hizmetleri süre açısından çeşitlilik arz etmektedir.

Koruyucu aile hizmetleri ile ilgili sorunların neler olduğu anlaşılırsa bu sorunlara göre de çözüm yolları bulunabilir. İnsanın temel ihtiyaçlarından birisi de ait olma ya da başka bir ifadeyle mensubiyet duygusudur. Kurum tipi yurtlarda bu tür ihtiyaçların karşılanması mümkün değildir. Dolayısıyla kimsesiz çocuklar için bu duyguların kazandırılacağı yer koruyucu aile yanıdır.

Ülkemizde koruyucu aile hizmetlerini olumsuz yönde etkileyen unsurları şöyle sıralayabiliriz: Sanayi inkılabı ile tüm toplumlar hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Bu değişim ailenin yapı ve fonksiyonlarını da çeşitli şekilde etkilemektedir. Aile ve akraba ilişkilerinin zayıflaması gönüllü koruyucu aile bakımını olumsuz yönde etkilerken, kurum bakımında yoğunlaşmaya sebep olmuştur. Kadının iş hayatına girmesi gönüllü koruyucu aile bakımını yine olumsuz yönde etkilemektedir. İş yoğunluğu sebebiyle kendi çocukları ile ilgilenemeyen anne, başka bir çocuğa bakmaktan çekinmektedir. Koruyucu aile bakımı konusunda toplumun yeterli bilgiye sahip olmaması ilgili bireylerin toplumsal sorunlara duyarsız kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla konu ile ilgili tanıtım ve bilgilendirme programlarının ve reklamlarının yapılması gerekmektedir.

Yardımseverlik, paylaşma, yardımlaşma vb. duyguların azalması, bencillik, yalnızlık duygularının artması, ailelerin sorumluluk almaktan kaçınmaları koruyucu aile hizmetlerini olumsuz şekilde etkilediği düşünülmektedir.

Koruyucu aile olmak isteyenlerin bu konudaki bilgi ve deneyim eksikliği, koruyucu aile hizmetlerini olumsuz yönde etkileyen bir diğer unsurdur. Her ne kadar koruyucu aile olmak isteyenler belirli bir eğitimden geçmiş olsa da bu eğitim eksikliği aşıkârdır.

Ailelerin ekonomik durumlarının yetersiz oluşu da koruyucu aile bakımını olumsuz etkileyen bir diğer nedendir. Ekonomik durumu iyi olmayan ailelere parasal yardımı artırarak çocuğun bakımının mümkün olduğunca aile içerisinde sağlanması gerekmektedir; çünkü sosyal hizmet kurumu yuvalarında korunan çocukların, korunma nedenlerinin arasında “ekonomik ve sosyal yoksunluğun” payının büyük olması bu durumu desteklemektedir. Son dönemlerde aile yanında desteklenen çocukların sayısında artış olmasına rağmen bu sayının hala yetersiz olduğu açıktır. Ayrıca ailelere sadece para yardımı yapmak yeterli değildir, bunun yanında ailelere aile danışmanlığı, psikolojik destek ve bilgi de verilmelidir.

Koruyucu aile olmak isteyen ailelere koruyucu aileliğin daha uzun süre olabilmesi açısından çocukla birlikte yaşamaya başlamadan önce birbirlerini tanıyacak şekilde bir araya gelmeleri sağlanmalı; onların çocuk hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu, korunmaya muhtaçlık statüsünü, çocuklar hakkında ilgili mahkemece verilecek “korunma kararı” bağlamaktadır. Korunma kararı verilmiş çocuklara verilecek bakım ve korunma biçimi yasada sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla kamunun sınırlı sayıda belirtilen bakım ve koruma türünde sunduğu hizmetlerde yetersiz ve sınırlı olmaktadır. Ayrıca ülkemizde çocuk refahı hizmetleri genellikle çocuklar sokakta yaşamaya başladıklarında veya suç işlediklerinde müdahale etmek üzere yapılandırılmıştır (Karataş ve diğerleri, 2004: 23-24). Dolayısıyla koruyucu önlemler konusu ihmal edilmektedir.

Sosyal çalışmacı sayısının yetersiz oluşu sonucu aile ve çocuk değerlendirmesinin gerektiği ölçüde ayrıntılı ve hızlı yapılamaması da olumsuz etkileyen bir diğer etkidir (Yolcuoğlu, 2009:2). Sık sık koruyucu aile değiştiren çocukların gelişimlerinin aksadığı da gözlenmiştir. Bu çocukların yüzeysel ilişkiler kurdukları görülmüştür (Koşar, 1992: 87-88). Bundan dolayı özellikle kısa süreli bakım hizmetleri bu anlamda tekrar değerlendirilmelidir.

Koruyucu aile hizmet modeli; ekonomik açıdan maliyetleri düşüren, sosyal açıdan hem ailede hem de toplumda dayanışma ve kaynaşmayı artıran, korunmaya muhtaç çocuklar açısından da hizmet kalitesini yükselten önemli bir hizmet aracı olarak görülmektedir (Erdal, 2014: 179).

Çocuk sahibi olmayan ailelerin evlat edinmeyi, koruyucu aile olmaya tercih etmeleri, koruyucu aile hizmetlerinin kısa olacağı düşüncesi onların bu görevi yapmaktan kaçınmalarına sebep olabilir.

Toplumumuzda ailelerin çocukla geçici ilişki kurmak istememeleri, süreç içerisinde çocuğun öz ailesinin durumunun iyileşmesi sonucu kendi ailesine dönme ihtimalinin bulunması, koruyucu aile olmak isteyenleri böylesi bir teşebbüsten uzak tutmaktadır.

Koruyucu aile uygulaması gönüllülük esasının yanı sıra, bu görev insani, ahlaki ve sosyal sorumluluk anlayışı çerçevesinde genişletilmelidir.

Çocukların gelişim dönemleri dikkate alındığında özellikle 0-6 yaş grubundaki çocuklara koruyucu aile hizmetlerine daha fazla ağırlık verilmelidir. Çocuğun aileye, ailenin de çocuğa uyumunun benimsenmesine özellikle dikkat edilmelidir.

Koruyucu aile hizmetleri, toplumun değer yargılarıyla çelişmeyecek şekilde düzenlenirse çocuklar koruyucu aile hizmetlerinden daha fazla faydalanmış olurlar.

Koruyucu aile hizmeti veren aileler devlet tarafından ücret dışında çeşitli şekillerde ödüllendirilirse koruyucu aile sayısının artacağını düşünmekteyiz.

Ülkemizde korunmaya muhtaç çocuklar için yapılan bakım hizmetleri ağırlıklı olarak devlet tarafından yapılmaktadır. Bu hizmetlerin yaygınlaşabilmesi ve sosyal sorumluluğun oluşması açısından sivil toplum örgütlerini de bu uygulamaların içine katmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AĞIRMAN, M.(2006). Ailemizin Eksik Fertleri. *Fikir Dünyası Düşünce Dergisi*, (4): 94–99.
- AĞIRMAN, C.(2007). Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7 (2): 9-30.
- AHMET Mithat (1871). *Felsefe-i Zenan, Letaif-i Rivayet*. İstanbul.
- AKYÜZ, V. (2010). *İslam'da Yetim Hakları ve Sorumluluklarımız* (6. Baskı). İstanbul: İnsani Yardım Vakfı Yayınları.
- ALKAN, A. T. (1992). Ev ve Ailenin Değişimi. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde (2. Cilt, ss. 786-801). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- ALTUNTAŞ, H. (2009). Kur'an ve Sünnet Perspektifiyle Yetimler ve Öksüzler. *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, 2:100-114, Ankara.
- ARI, A. (2013). Yetim. *Diyanet vakfı islam ansiklopedisi* (ss. 501-503). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- AYDIN, M. A. (1995). Evlât edinme. *Diyanet vakfı islam ansiklopedisi* (ss. 527-529). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- BAY, A. (2014). Osmanlı Toplumunda Evlatlıklar ve Hukukî Durumları, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/4 Spring 2014, p. 149-16, ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY www.turkishstudies.net, DOI Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6203>,
- BİLİR, Ş. ve DABANLI, D. (1991). Ailelerde Boşanma Vakaları Sonucu Çocukların Geliştirdikleri Tepkiler ve Bu Tepkileri Doğuran Faktörler. B. Dikeçligil ve A.Çiğdem, (Ed.), *Aile Yazıları-3*, içinde (ss. 143-151). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- ÇETİN, H. (2008). Korunmaya Muhtaç Çocukların Bakımı Nasıl Olmalıdır? *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 3(9): 142-156.
- ÇETİN, H. (2010). Korunmaya Muhtaç Çocukların Bakımına Yönelik Etkin ve Sistematik Bir Yaklaşım Modeli. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3): 1-8.
- ÇİFTÇİ, O. (1991). Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü. *Aile ve Toplum*, 1 (2): 19-22.
- Çocuklarımızın Rüyalarını Gerçekleştirenler; Koruyucu Ailelerimiz (2014).*Tanıtım Broşürü*, http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/upload/Node/10539/files/Koruyucu_Aile_Birimi_2014.pdf, 07 Mayıs 2014).
- DOĞAN, R. (2013). Bir Koruma Tedbiri Olarak Koruyucu Aile Kurumu ve Koruyucu Aile Yönetmeliği. *Ankara Barosu Dergisi*, 71(2): 145-170.

- DÜZBAKAR, Ö. (2003). Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (5): 97-108.
- DÜZBAKAR, Ö. (2008). Osmanlı Devleti'nin Dilencilere Bakışı (Bursa Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5): 290-312.
- ERDAL, L. (2014). Türkiye'de Sosyal Politika ve Koruyucu Aile Hizmet Model. *Sosyoekonomi Dergisi*, 22 (2): 171-192.
- EROL, N. (2004). Yuva ve Yetiştirme Yurtları Sorunun mu Yoksa Çözümün mü Parçası? R. Uslu, (Ed.), *Koruma Altındaki Çocuklar* içinde (ss.33-140). Ankara: A.Ü. Tıp Fakültesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Yayınları.
- GOLDFARB, W.(1944). Effects of Early Institutional Care on Adolescent Personality, *Amer. J. Orthopsychiatry*, 14: 441.
- İÇAĞASIOĞLU ÇOBAN, A. (2014). Çocuk İhmal-İstismarında Uzmanlaşmış Koruyucu Aile Modeli. E. Atamtürk ve E. Yaman, (Ed.), *Sosyal Hizmet Sempozyumu 2013*, (Türkiye'de Çocuğun Refahı ve Korunması "Kapsayıcı Bir Yaklaşım Arayışı") içinde (ss.104-116). Ankara: Gündem Çocuk Derneği Yayınları
- KALAYCI, H. (2007). *Yetiştirme Yurtlarındaki Çocuklarda Sosyal Dışlanma Riski (Tokat ve Turhal Örneği)*.Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.
- KARATAŞ, K. (2007). Türkiye'de Çocuk Koruma Sistemi ve Koruyucu Aile Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2): 7-22.
- KARATAŞ, K., ACAR, H., CANKURTARAN ÖNTAŞ, Ö., BAYKARA ACAR, Y. ve GÖKÇEARSAN, E. (2004). Türkiye'de Çocuğun Korunması: Osmanlı'dan Günümüze Çocuk Refahına Yönelik Düzenlemeler. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 15 (1): 15-25.
- KARATAŞ, Z. ve DAĞDELEN, G. (2014). Çocukların Risklerden Korunmasında Erken Tanı ve Uyarı Sisteminin Önemi. E. Atamtürk ve E. Yaman, (Ed.), *Sosyal Hizmet Sempozyumu 2013*, (Türkiye'de Çocuğun Refahı ve Korunması "Kapsayıcı Bir Yaklaşım Arayışı") içinde (s.301-315). Ankara: Gündem Çocuk Derneği Yayınları.
- Koruyucu Aile Tanıtım Kitapçığı* (1999). Ankara: Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu Yayınları.
- KÖSE, S. (2011). İslam Hukukuna Göre Bulunmuş Çocuğun(Lahit) Temel Hakları. A. Gülan, M.R. Şirin ve M. C. Şirin (Ed.), *1. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi Yetişkin Bildirileri Kitabı* içinde (1. Cilt, ss. 562-571). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- KOŞAR, N. G. (1992). *Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı* (2.Baskı). Ankara.
- KÖSEOĞLU, C. (2009). Korunmaya Muhtaç Çocuklar. *KÖK Araştırmalar KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 11(2): 85-103.
- KURT, A. (1992). Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müessesesi. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde (2. Cilt, ss. 548-567). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- KURT, A. (1994). İslam'ın Koruyucu Aileye Bakışı. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (6): 177-186.
- KURT, A. (1998). *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.

- MUTLU, N. Y. (2009). *Sivas'ta Daru'r-Raha Vakfı ve Abdiğa Konağı* (2. Baskı). Ankara.
- NADILE, V. S. (1987). Promoting the Integrity of Foster Family Relationships: Needed Statutory Protections for Foster Parent. *Notre Dame Law Review*, 62(2): 221-238.
- NADILE, V. S. (1959). *Child Welfare League of America, Standards for Foster Family Care Service*. New York.
- ORTAYLI, İ. (2001a). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- ORTAYLI, İ. (2001b). Türk Osmanlı Aile Yapısı. Perşembe Konferansları, [www.rekabet.gov.tr/File/? ...ROOT%2FDocuments%2FPer%25c5%259fe](http://www.rekabet.gov.tr/File/?...ROOT%2FDocuments%2FPer%25c5%259fe), (07.05.2014).
- ÖZBESLER, C. (2009). Koruyucu Aile Hizmetlerinde Değerlendirme Süreci. *Aile ve Toplum*, 4 (16): 86-94.
- ÖZGÜR, Ö. (2011). Kurum Bakımı Altındaki Çocukları Anlamak ve Onlarla Çalışmak: Bağlanma Teorisinden Bir Bakış. *Journal of New World Sciences Academy*, 6(1): 96-106.
- ÖZTÜRK, N. (1990). Türk Toplumunda Koruyucu Aile Sistemi. I. *Aile Şurası Bildirileri*, içinde (ss. 303-308). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- SAĞLAM, O. (2006). *İslam Hukuku Açısından Evlat Edinme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SALİM, M. (2011). *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SARIÇAM, İ. (2007). *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (7. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- SAVAŞ, S. (1992). Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde (2. Cilt, ss. 504-547). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- SEYYAR, Ali (2004). *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla Sosyal Bakım*. İstanbul: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Stratejik Plan 2010-2014* (2009). Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Yayınları.
- ŞEKER, A. (2009). *101 Soruda Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler*. Ankara: Sabev Yayınları.
- ŞEKER, A. (2012). Sözlük. İ. Tomanbay, (Ed.), *Sosyal Hizmete Giriş* içinde (ss.1-170). Eskişehir: Anadolu Üniv. Açık Öğretim Fak. Yayınları.
- ŞENOCAK, H. (2006). Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım Yöntemleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 51: 177-228.
- TABAKOĞLU, A. (1992). Osmanlı Toplumunda Aile. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde (2. Cilt, ss. 82-91). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- TARHAN, N. (2006). Yetim Psikolojisi. *Yetim Sempozyumu Tebliğ Özetleri* içinde (ss.20-23), İstanbul: İnsani Yardım Vakfı; <http://www.bursamutluyuva.org/yetim-psikolojisi>, (15.12.2014)
- TARHAN, N. (2010). *Aile Okulu* (12. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

- TARHAN, N. (2014). *Son Sığınak Aile* (21. Baskı). İstanbul: Nesil Yayınları.
- TEZCAN, M. (1999). *Eğitim Sosyolojisi* (12. Baskı). Ankara: Şafak Matbaacılık.
- TOMANBAY, İ. (1991). Türkiye’de Sosyal Hizmetlerin Tarihi, R. Keleş, J. Nowak, İ. Tomanbay, (Ed.), *Türkiye’de ve Almanya’da Sosyal Hizmetler* içinde (ss. 209-213).Ankara: Selvi Yayınları.
- TOMANBAY, İ.(1999). *Sosyal Çalışma Sözlüğü*. Ankara: Selvi Yayınları.
- TOK KIZILDAĞ, Ö. (2012). Koruyucu Aile Güvenli Bir Liman, *Biz Bir Aileyiz*, 1 (2): 60-61.
- TUNCA, T. (2012). Türkiye’de Değişen Aile ve Çocuğa Yüklenen Anlamlar. N. Adak, (Ed.), *Değişen Toplumda Değişen Aile* içinde (ss. 163-176). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- TÜRKARSLAN, N. (2007).Boşanmanın Çocuklar Üzerine Olumsuz Etkileri ve Bunlarla Başetme Yolları. *Aile ve Toplum*, 3(11): 99-108.
- ULUÇ ÖZDEMİR, F. (1997). *Psiko-Sosyal ve Hukuksal Açından Koruyucu Aile Bakımı*. Ankara: Atila Kitabevi.
- ULUŞAL, N. (2006). *Kur’an’da Yetim Kavramı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UMBERSON, D. (2011).*Ebeveynin Ölümü, Yeni Bir Yetişkin Kimliğine Geçiş*. (Çev.: Özge Çağlar Aksoy), İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÜSTÜNER, S., EROL, N., ve ŞİMŞEK, Z. (2005). Koruyucu Aile Bakımı Altındaki Çocukların Davranış ve Duygusal Sorunları. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 12 (3): 130-140.
- YAPICI, Ş. (2010). Türk Toplumunda Aile ve Eğitim İlişkisi / Family and Education Relation in the Community, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,ISSN: 1308-2140, Volume 5/4 Fall 2010, www.turkishstudies.net, Doi Number:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1495, p. 1544-1570.
- YAVUZ, K. (1991). Anne ve Çocuk. *Aile ve Toplum*, 1 (2): 12-18.
- YAVUZER, H. (2001). *Çocuk ve Suç* (10. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- YAZICI, E. (2012).Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çocuk Evleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (18): 499-525.
- YAZICI, N. (2000).Tanzimat Döneminde Yetim Çocuklara Yönelik Koruma Çalışmaları. İ. Ateş, (Ed.), *Osmanlılar Döneminde Yoksullukla Mücadele Yolunda Yapılan Çalışmalar* içinde (ss. 35-47). Ankara: Yoyav Yayınları.
- YAZICI, N. (2007).Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,48(1): 1-46.
- YILDIRIM, E. (2005). Bir Modernite Rüyası: Ailenin Sonu mu? Kütahya Yetiştirme Yurdu Örneği. *Aile ve Toplum*, 2 (8):93-100.
- YOLCUOĞLU, İ. G. (2009). Türkiye’de Çocuk Koruma Sisteminin Genel Olarak Değerlendirilmesi. *Aile ve Toplum*, 5 (18): 43-57.
- YÖRÜKOĞLU, A. (1998). *Çocuk Ruh Sağlığı* (23. Baskı).Ankara: Özgür Yayınları.
- YÖRÜKOĞLU, A. (2007). *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk* (7. Baskı).İstanbul: Özgür Yayınları.

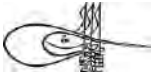
YÜKSEL, H. (1992). Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* içinde (2. Cilt, ss. 468-503). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

<http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/tr/10539/Koruyucu-Aile>

www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf.(12. 03.2014).

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ÜNAL, V., Dünden Bugüne Kültürümüzde Koruyucu Aile Hizmetleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler, **Turkish Studies** - *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 875-900, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8181>, ANKARA-TURKEY

ARISTOTLE'S THEORY OF EMOTIONS*

*Aslı YAZICI***

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

This paper reconstruct a general picture of Aristotle's theory of emotion developed in his major works. Most commentators express hesitation about whether it is possible to reconstruct such a theory of emotion in Aristotle's philosophy. Though I agree with much of the concern they raise, I still believe that there exists a coherent, somehow well-grounded, theory of emotion in Aristotle's philosophy. I argue that Aristotle's account of emotion cannot be interpreted as a pure cognitivism, like the Stoic's theory of emotion, or as a strong physicalism. Identifying different aspects of Aristotle's account of emotion, I have tried to demonstrate that there is a logical and conceptual connection between these different aspects such that both cognitive and affective aspects co-exist in his theory of emotions. Section one and two provide the metaphysical and psychological bases of Aristotle's theory of emotion. Section three is an attempt to identify the physical aspect of emotions in Aristotle, the aspect which he takes as essential to emotions. The cognitive aspect, in section four, deals with emotions in terms of beliefs, intentionality, and having the power of changing judgments. I conclude the paper with a discussion on the relationship between action and emotion in Aristotle.

1. The Metaphysical Basis of Emotions

In the *Metaphysics* Aristotle offers four different senses of "pathos," with a larger metaphysical concern. In Aristotle, "pathos" does not refer to what we call "emotion," though it has a close conceptual connection with it, but rather to "affection," "experience" or "alteration." In the *Categories* a quality, Aristotle says, is something in virtue of which both things and people are qualified (Aristotle, 1984:9a32, 9b23-27). While Aristotle explicitly points out that there are different kinds of quality in respect of which people and things can be qualified (Aristotle, 1984:10a25), he thinks that these can be grouped and discussed under four major headings or kinds: (i) states and conditions, (ii) natural capacities and incapacities, (iii) external form of a thing, (iv) affections (pathē) and affective qualities.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, El-mek: ayaziciasli@hotmail.com

According to Aristotle, a complete account of what a particular thing is given can be achieved by looking for (1) that from which it is made (the material cause), (2) the structure or form in terms of which the matter comes to be something determinate (the formal cause), (3) the agent responsible for a quantity of matter's coming to be informed (the efficient cause), and (4) the purpose or goal of the compound of form and matter (the final cause). This is also the case in his theory of emotion. Therefore the inclusion of cognition, belief, intentionality and the bodily aspects to emotions can be explained within the context of his general teleological-functionalist theory of causation and explanation.

2. The Psychological Basis of Emotions

To provide a more clear understanding of Aristotle's theory of emotion, it is also necessary to look at his views on human psychology and soul, which are characteristically found in the *On the Soul*. The main focus of Aristotle's inquiry in this work is to discover the nature and the essence of soul, which is not limited to the human-soul. According to Aristotle, the soul is "the principle of animal life," whose knowledge contributes to the advance of truth in general and our understanding of nature (Aristotle, 1984:402a7-8). Since there are different kinds of living things forming an ascending scale –plants, animals, human beings, Aristotle suggests, we should ask the question 'What is its soul?' in each case or order of living things.

Our inquiry on the metaphysical and psychological bases of emotions implies that Aristotle's theory includes several complementary parts. Indeed, for Aristotle, emotions are complex phenomenon involving mainly cognitive, desiderative and affective aspects, aspects which are irreducible to each other. It is for this reason that his conception of emotions does not allow any reductionist project.

3. The Bodily Aspect of Emotions

Aristotle clearly offers certain connection or relation between the mental and physical states when explaining what anger is. For Aristotle, there are two different kinds of explanation for anger. The dialectician, who assigns the formal conditions, "would define e.g. anger as the appetite for returning pain for pain" (Aristotle, 1984:403a30-31). The physicist, on the other hand, who gives the material conditions, "would define it as a boiling of the blood or warm substance surrounding the heart" (Aristotle, 1984:403a30-403b1). In Aristotle's account, emotions can be described not only through physical states but also through mental states.

The upshot of this section is that, in Aristotle's account, emotions involve some kind of bodily sensations. When one becomes frightened some movements occurs around her/his heart, his temperature drops, and his complexion becomes pale (Aristotle, 1984:408b8, 432b31-433a1, 1389b32, 1128b13-14). But this does not make his account of emotions a mere physicalism, because he does not identify emotions with these bodily sensations nor does he make an ontological reduction of them to sensations. Aristotle only says that in defining emotions we can make reference both to physical or bodily and mental states.

4. The Desiderative Aspect: Pleasure and Pain in Emotions

Aristotle's discussion of pleasure sheds important light on his account of emotion, especially with respect to its intellectual aspect. For Aristotle, there are not only bodily pleasures but also mental or intellectual pleasures: the pleasures of reflecting on philosophical problems, the pleasures of playing chess, "the pleasures of learning and, among the sensuous pleasures, those of smell, and also many sounds and sights, and memories and hopes" (Aristotle, 1984:1173b16-18). Aristotelian emotions include a certain kind of cognitive states of the agent experiencing them.¹ Anger, Aristotle says, "must always be attended by a certain pleasure –that which arises from the expectation of revenge" (Aristotle, 1984:1378b2-3). As we shall explain in the following pages, within the cognitive aspect of emotions, such revenge relates to particular individuals, with certain beliefs being in the mind of the angry person.

5. The Cognitive Aspect of Emotions

One of the uncontested views among commentators is that, in Aristotle's theory, emotions include cognition.² There are four important consequences of the inclusion of cognitions within emotions in Aristotle's theory: (1) beliefs are necessary ingredients of emotions; (2) emotions are intentional states; (3) beliefs distinguish the logical boundaries not only among particular emotions but also among the subjective experience of each emotion; and (4) judgments are affected or changed by emotions.

My idea is that the appearance-based view does not account for Aristotle's theory of emotion because it depends on a fragmentary reading of his account of psychology. This does not mean however that imagination as a faculty of discrimination has no role in Aristotle's account of emotion. Deliberative imagination plays a central role for it brings about the intentional object of emotions and thus serves to establish the evaluative ground of emotions.

We have seen that, in Aristotle's account, when beliefs change emotions also change.³ If one does believe that there is a danger s\he fears but when s\he sees that there is no real danger at hand s\he does not fear at all but feels confidence. Aristotle not only points out that change in belief leads to change in emotion but also that change in emotion also brings about change in judgment.

6. Action and Emotions

Aristotle's theory of action has long been interpreted as follows⁴:

Desire+ Belief → Action

¹ For a more elaborate discussion of the involvement of cognition in Aristotle's conception of emotion, see Fortenbaugh, William, W. (1970: 54).

² Fortenbaugh, for example, claims that on Aristotle's account of emotion, cognition is an essential element in emotion (1970: 42).

³ Martha Nussbaum claims that for Aristotle "emotions are closely bound up with beliefs and judgments and thus are capable of being modified by the modification of beliefs and judgments" (1994: 97).

⁴ See for example, Donald Davidson (1980) "Action, Reason and Causes" *Essays on Actions and Events*, Clarendon Press, Oxford.

In Aristotle, emotions are considered among the subclass of desires causing actions, together with beliefs or thoughts.

Given the distinction between rational and irrational desires, on the one hand, and the causal connection of emotions and actions, on the other, there appears an important conceptual difficulty in defending the rationality of emotions in Aristotle's account. I suggest that we need to identify two ways in which beliefs and rationality are connected to emotions. While in the first one, what I call narrow sense, certain beliefs and desires are intrinsic to an individual emotion, in the second one, which requires a wider deliberation, the relevant belief is extrinsic to the individual emotion.

Conclusion

In the history of philosophy, emotions are generally seen as mere bodily reactions that are not under our control and thereby characterized as something that merely happen to us. Unlike Kant who takes affections of the mind as passive, Aristotle thinks that most affections are active and thus include some cognitive elements. His intentionalist account takes emotions "as selective responses to articulated features of our environment" (Sherman, 1989:169). In my attempt at identifying different aspects of Aristotle's account of emotion, I have tried to demonstrate that there is a logical and conceptual connection between these different aspects such that both cognitive and affective aspects co-exist in emotions. If I am right in this interpretation, it indicates that Aristotle's account of emotion cannot be interpreted as a pure cognitivism, like the Stoic's theory of emotion, or strong physicalism.

Key Words: Aristotle, emotions, cognitivism, physicalism, affection

ARİSTOTELES'İN DUYGU KURAMI

ÖZET

Bu makalenin amacı Aristoteles'in temel eserleri kapsamında duygu kuramının genel çerçevesini ortaya çıkarmaktır. Birçok yorumcu, Aristoteles'in bir duygu kuramının olup olmadığı konusunda ciddi tereddütleri olduklarını belirtmiştir. Bu tereddütleri kısmen paylaşmakla birlikte, bu makalede Aristoteles'in tutarlı ve iyi temellendirilmiş bir duygu kuramı olduğunu göstermeye çalışacağım. Aristoteles'in duygu kuramı ne Stoa duygu kuramı gibi salt bir bilişselci kuram, ne de bir fizikalist duygu kuramıdır. Aristoteles'in duygu kuramının farklı yönlerini ortaya koyarak onun duygu kuramında bilişsel ve duyuşsal boyutlar arasında mantıksal ve kavramsal bir ilişki olduğunu, bu iki unsurun duyguda birlikte yer aldığını temellendirmeye çalışacağım. Makalenin birinci ve ikinci kısımlarında Aristoteles'in duygu kuramının metafiziksel ve psikolojik yönleri ele alınmaktadır. Duyguların inanç, bilişsellik, yönelmişlik ve bedensel yönü Aristoteles'in ereksel-işlevsel nedensellik ve açıklama kuramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Üçüncü kısımda ise duyguların fiziksel yönü gösterilmeye

çalışılmaktadır ki, Aristoteles bunu duygular için özsel bir yön olarak görür. Ancak, onun duygu kuramı salt bir fizikalizm değildir çünkü duygular yalnızca fiziksel-bedensel yönleriyle tanımlanmazlar ve onlara indirgenemezler. Bilişsel boyutun ele alındığı dördüncü kısımda duygular inanç, yönelimsellik ve yargıları değiştirme açısından incelenmektedir. Bilişsel boyutu Aristoteles'in duygu kuramını tamamlayan önemli bir boyuttur ve her bireysel duygunun yeter nedenidir. Dolayısıyla, Aristoteles'in duygu kuramı ne salt fizikalist, ne de salt bilişselci kuramdır. Ona göre bu iki boyut birbirine indirgenemeyecek derecede özsel bir özelliğe sahiptir. Makaleyi Aristoteles'te duyguların eylem ile olan ilişkisi bakımından ele alındığı tartışma kısmıyla sonlandırıyorum.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Duygular, bilişselcilik, fizikalizm, etkilenim

Introduction

My aim in this paper is to reconstruct a general picture of Aristotle's theory of emotion developed in his major works, the *Rhetoric*, the *Nicomachean Ethics*, the *Eudemian Ethics*, the *Movement of Animals*, the *Topics*, the *On the Soul*, the *Categories*, and the *Metaphysics*. We should point out at the outset that it is really difficult to reconstruct Aristotle's theory of emotion. Part of the reason is that to develop a theory of emotion for Aristotle was of a secondary importance. He introduced his views on emotions in relation to other topics or issues. In the *Nicomachean Ethics* and the *Eudemian Ethics*, for example, emotions are discussed in terms of their significant role in the formation of character and that of virtue(s); in the *Categories* and the *Metaphysics*, they are identified as the qualities, alterations and movements; in the *On the Soul* they are explained as affections of the soul having both bodily and mental aspects; and in the *Rhetoric*, the question of emotion is basically a question of mental causation, that is, how they affect and change people's judgments.⁵ Most commentators express hesitation about whether it is possible to reconstruct a theory of emotion in Aristotle's philosophy.⁶

Aristotle is a common sense philosopher, many of the essential claims of his practical philosophy are drawn from actual experience. This feature of his philosophy is of both an advantage and disadvantage. In one sense, one might find Aristotle's ideas philosophically uninteresting or dull. From another point of view, however, his philosophy is considered a touchstone for many contemporary philosophers in terms of moral psychology and the viability or practicability of moral theories. It is not a coincidence that several attempts to abstract and remove

⁵ There are some further difficulties in the reconstruction of Aristotle's understanding of emotions. First, Aristotle's position toward Plato's philosophy is not clear. While there seems a clear influence of Plato arguably in his early works, some of his views on emotions are clearly in contrast to Plato's view. In the *Rhetoric*, for example, he accepts Plato's 'medical' or 'remedial' theory of emotions, whereas in his mature work on ethics, the *Nicomachean Ethics*, he totally discards this theory. Another one arises from different senses of 'pathos' in Aristotle's works. In the narrow sense of the word, 'pathos' refers to 'emotion' or 'passion.' On the other hand, he uses it in a broad sense to refer to (1) affections of the human soul, (2) quality, (3) state or condition, (4) non-essential property, (5) accident, (6) feeling, (7) happening, (8) misfortune, (9) modification or alteration, (10) incident, (12) attribute. This cannot be taken as an inconsistency and opacity in Aristotle's philosophical terminology. Aristotle is a systematic philosopher and throughout his work he offers an account of 'pathos' that introduces a picture in which the narrow and the broad sense of "pathos" are logically interconnected and consistent with each other. For more on the broad concept of "pathos," see Amelie Rorty (1984: 521-546).

⁶ Cooper, for example, says that "Aristotle provides no general, analytical account of the emotions anywhere in any of the ethical writings. And we are in for disappointment if we look for this in his supposedly scientific account of psychological matters in the *De Anima*" (1999: 406).

moral philosophy from practical life and experience have led a return to Aristotle, whose virtue ethics and theory of emotion leave little unsaid. Indeed, almost all the claims or explorations made by the contemporary philosophers of emotion have already solid foundation in Aristotle's theory.

In order to reconstruct Aristotle's account of emotions I follow a deductive method, in a sense. After providing a general discussion on the ontological status of emotions in Aristotle's metaphysics, I will take a brief look at his conception of emotion in relation to his understanding of the soul, and then identify some specific aspects of his theory of emotion. More specifically, section one and two provide the metaphysical and psychological bases of Aristotle's theory of emotion. Section three is an attempt to identify the physical aspect of emotions in Aristotle, the aspect which he takes as essential to emotions. The cognitive aspect, in section four, deals with emotions in terms of beliefs, intentionality, and having the power of changing judgments. I conclude the paper with a discussion on the relationship between action and emotion in Aristotle.

1. The Metaphysical Basis of Emotions

In order to grasp a wider picture of Aristotle's theory of emotion it is useful to start with the ontological basis of emotion, which is provided in the *Metaphysics* and the *Categories*. In the *Metaphysics* Aristotle offers four different senses of "pathos," with a larger metaphysical concern:

We call an affection [pathos] (1) a quality in respect of which a thing can be altered, e.g. white and black, sweet and bitter, heaviness and lightness, and all others of the kind. – (2) The already actualized alterations. –(3) Especially, injurious alterations and movements, and above all, painful injuries. –(4) Experiences pleasant or painful when on a large scale are called affections (Aristotle, 1984:1022b15-21).

It is clear from the above paragraph that "pathos" does not refer to what we call "emotion," though it has a close conceptual connection with it, but rather to "affection," "experience" or "alteration." Aristotle does not give any further analysis of these four senses of "pathos" in the *Metaphysics*. To understand what he means by these four senses, especially by "affection" in the sense of "quality," we should look at his discussion of quality in the *Categories*. A quality, Aristotle says, is something in virtue of which both things and people are qualified (Aristotle, 1984: 9a32, 9b23-27). While Aristotle explicitly points out that there are different kinds of quality in respect of which people and things can be qualified (Aristotle, 1984:10a25), he thinks that these can be grouped and discussed under four major headings or kinds: (i) states and conditions, (ii) natural capacities and incapacities, (iii) external form of a thing, (iv) affections (pathē) and affective qualities.

The distinction between *state* and *condition* is done on the ground of two essential criteria, that is, the length of time and changeability (Ackrill, 1985:104). While "being more stable and lasting longer" (Aristotle, 1984:8b26-27) are the distinguishing qualities of a state, the qualities of being "easily changed and quickly changing" (Aristotle, 1984:9a35) belong to a condition. Some examples for the former are knowledge, virtue, justice and temperance, and examples for the latter are hotness, sweetness, chill, sickness and health (Aristotle, 1984:9a17-18). Under the second kind of quality, things or people can be qualified in terms of *natural capacity* and *natural incapacity*. People are called wrestler, runners, healthy or unhealthy. They are called or qualified in this way not because of some conditions they are in but because of "a natural capacity for doing something easily or for being unaffected" (Aristotle, 1984:9a17-18). The third kind of quality includes 'shape'

and external form of each thing (Aristotle, 1984:10a11). The former refers to properties of geometrical lines and surface, whereas the latter refers to the configurations of each physical thing.⁷

The fourth kind of quality regards the distinction between *affective quality* and *affection* (Aristotle, 1984:9a29). Since this kind of quality is of crucial value and includes many ideas to understand what affection is, it deserves more discussion. Things are qualified by affective qualities when they possess them. Since honey possesses 'sweetness', it is called 'sweet.' Sweetness is an affective quality, not because honey is affected somehow, because sweetness possessed by honey produces a certain affection of taste, 'sweet' (Aristotle, 1984:9b7). We call the snow cold for the snow has 'coldness' affecting the sense of touch.

For Aristotle, an affective quality plays a causative role by producing affection(s). But not all affections are produced by affective qualities. Colorings such as darkness and paleness are not *productive* of affections and thus not affective qualities as 'sweetness,' 'coldness' and 'hotness' are. (Aristotle, 1984:9b10-11). Rather they are *produced* by another affection. (Aristotle, 1984, s. 9b13). Redness and paleness are not qualities but affections because "a man who reddens through shame is not called ruddy, nor one pales in fright pallid; rather he is said to have been affected somehow" (Aristotle, 1984:9b30-32).

Aristotle offers not only causal but also *relational* explanation for affective qualities because, in his account, the existence of affective qualities depends on the existence of an agent that can be affected by the affective qualities in question. Accordingly, we can sum up *the affective quality/affection* distinction in the *Categories* in this way: an affective quality is something that (a) either produces affection on the senses or (b) is produced by affection

In the *Categories* Aristotle claims that affections are not qualities (Aristotle, 1984:9b32, 10a10). In the *Metaphysics*, however, he calls "an affection a quality in respect of which a thing can be altered" (Aristotle, 1984:1022b15). One might take this as an apparent inconsistency between the two texts, but a careful reading of Aristotle's account of quality will make it clear that this is not so. To see why, we should bear in mind that, for Aristotle, qualities are both permanent states and easily changing conditions. Thus, when he says that affections are not qualities he means qualities in the sense of *state*. But in another sense, in the sense of *condition*, affections are qualities. When we say 'John in distress is bad-tempered *now*' we do not qualify John as 'being bad-tempered' but only say that he has "been affected somehow" (Aristotle, 1984:10a9). In this sense affections refer to nothing but to John's "undergoing experiences." They do not *necessarily* involve any psychological or intentional components. John, for example, can become 'bad tempered' or 'red-faced' without realizing what happens to him. Affections such as 'bad-tempered' and 'red-faced' are qualities that are *temporarily* applied to John and thus do not refer to John's permanent states. Thus, they are not qualities in the sense of states but qualities in the sense of short-lived conditions.

A final point with respect to the metaphysical basis of emotion in Aristotle's theory is this. In the *Metaphysics* Aristotle claims that when we make an inquiry as to why something is predicable of something "we are seeking the causes" (Aristotle, 1984:1040a20-30). Given his functionalist methodology, the question of essence (what it is) and the question of cause (why it is) are the same. According to Aristotle, when we wish to explain, for example, *what* a bronze statue *is*, we inquire its essence. A complete account of what a particular thing is given can be achieved by looking for (1) that from which it is made (the material cause), (2) the structure or form in terms of which the matter comes to be something determinate (the formal cause), (3) the agent responsible for a quantity of matter's coming to be informed (the efficient cause), and (4) the

⁷ For a detailed information see Akrill (1985: 107).

purpose or goal of the compound of form and matter (the final cause). This is also the case in his theory of emotion. Therefore the inclusion of cognition, belief, intentionality and the bodily aspects to emotions can be explained within the context of his general teleological-functionalist theory of causation and explanation.

2. The Psychological Basis of Emotions

To provide a more clear understanding of Aristotle's theory of emotion, it is also necessary to look at his views on human psychology and soul, which are characteristically found in the *On the Soul*. The main focus of Aristotle's inquiry in this work is to discover the nature and the essence of soul, which is not limited to the human-soul. According to Aristotle, the soul is "the principle of animal life," whose knowledge contributes to the advance of truth in general and our understanding of nature (Aristotle, 1984:402a7-8). Since there are different kinds of living things forming an ascending scale –plants, animals, human beings, Aristotle suggests, we should ask the question 'What is its soul?' in each case or order of living things.

The soul of different living things is characterized by "psychic powers" as they have in their essence such capacity as self-nutrition, sensation, movement and thinking (Aristotle, 1984:413b10-12). All living things assimilate food, grow, reproduce and decay. Aristotle ascribes all these basic activities to the power of self-nutrition, which is the originative power in terms of which living things are differentiated from non-living things (Aristotle, 1984:413b1). That power, whose ultimate aim is to preserve both individual life and the species, is the characteristic and constitution of the plant-soul.

What distinguishes the animal-soul from the plant-soul is that animals have an additional higher psychic power, that is, sensation. One of the striking features of sensation, Aristotle says, is that "where there is sensation, there is also pleasure and pain, and, where these, necessarily also desire" (Aristotle, 1984:413b22-25). The cause of movement is also desire. Since animals have pleasure (pain) and desire, they are sentient being (Aristotle, 1984:413b22-25). The self-nutrition and sensation are also constitutive of the human-soul but with another addition of higher psychic power, "thinking" (Aristotle, 1984:413b25). The distinctive character of the human soul is thus its rationality. The rational activities of the soul determine what the human soul is.

At this point, it is worth discussing an apparent confusion in Aristotle's account of psychology that creates a debate in recent literature. On the one hand, Aristotle says that the power of imagination is found in most animal species. On the other hand, in the *Movement of Animals* Aristotle explicitly speaks of both imagination and sensation as distinct faculties of discrimination that "are on common ground with thought" (Aristotle, 1984:700b19-21). Some commentators of Aristotle take 'imagination' as a "by-product of sensation."⁸ It is clear in Aristotle that emotions somehow depend on imagination. According to his taxonomy of living things, imagination is one of the faculties of discrimination found in both animals and human beings. Feelings, desires, pleasures and pains and emotions are also found in the beings, which have the psychic power of sensation. The absence of sensation in plants clearly indicates that plants have no feeling, no desire and no emotion in Aristotelian sense. Since both animals and humans are sentient beings it is natural that both have variety of feelings. Now the important question is this: on what ground can we distinguish between human feelings and animal feelings? On the ground of that identification, if possible, can we say that animals have emotions as humans do? These are questions, which I shall presently want to consider.

⁸ For a more elaborate discussion on this issue see David Ross (1996) *Aristotle*, London, Routledge.(1949: 142).

For Aristotle, all sensation and thought or reason accompany with imagination. Yet there are two kinds of imagination characterizing an important difference between unreasoning animals and human beings, namely, sensitive and deliberative imagination. He says that sensitive imagination is “found in all animals, deliberative imagination only in those that are calculative” (Aristotle, 1984:434a6-7). Sensitive imagination is therefore at work not only in the presence of the sensible objects but also in the absence of the sensible object. In the cases of memories of past events, in dreaming, in thinking, in remembering, imagination is also at work (Aristotle, 1984: 449b1-451a1). If we question the nature of human emotions we should talk about a combination of both sensitive and deliberative imagination because that combination is what makes humans sentient beings.

The connection between sensitive part and deliberative part in Aristotle's theory of emotion is also evident from some other textual evidence. In *On the Soul* Aristotle's explicitly speaks of a biological psychology with a threefold distinction between the nutritive, sensitive and cognitive faculties. In the *Nicomachean Ethics* however he puts aside this Platonic psychology and redraws the boundaries within human soul, which he now takes as having two parts, namely, the rational part and irrational part.⁹ The irrational part of the soul is also divided into two elements, namely, the “vegetative” and the “appetitive” elements. By the former, Aristotle means the nutritive power of the soul all living things share because it fulfills the basic functions of a living thing to survive such as assimilating food, growing and reproducing. By its nature, the vegetative element has no share in reason. The appetitive and in general the desiring element, however, shares in reason, in so far as it listens to and obeys it (Aristotle, 1984:1102b29-33). He puts all emotions or passions within the irrational part and makes a connection between the rational and the irrational part in terms of the appetitive element's capacity of listening and obeying to reason. He explains the existence of appetitive element on the practical ground because he derives from it the fact that in the soul “there is something beside reason, resisting and opposing it” (Aristotle, 1984:1102b24). His derivation of the existence of an appetitive part of the soul depends on the practical affairs of daily life in which an apparent conflict between a thinking self and the emotional self is experienced. As a living thing a human being is a complex creature composed of the soul and body, the rational and irrational parts. However, that to enumerate the constitutive psychic powers or capacities of the human soul as self-nutrition, sensation, imagination and thinking is not enough to explain what the human soul is. The human soul, as Joachim says, is “not the nutritive faculty *plus* the sentient faculty *plus* the rational faculty.”¹⁰ It must be more than the mere conjunction of these powers because it is defined through function(s) proper to the complex of its capacities of which are not necessary for its being but for its well-being for in terms of proper fulfillment of these capacities a human being achieves its flourishing (Aristotle, 1984:435b20-25).

Our inquiry on the metaphysical and psychological bases of emotions thus far implies that Aristotle's theory includes several complementary parts. Indeed, for Aristotle, emotions are complex phenomenon involving mainly cognitive, desiderative and affective aspects, aspects which are irreducible to each other. It is for this reason that his conception of emotions does not allow any reductionist project. In what follows, I will explain these different aspects of emotion, which Aristotle thinks are essential to their nature.

⁹ See Fortenbaugh (1975: 26). He claims that in the *Nicomachean Ethics* Aristotle introduces a bipartite psychology, which is of crucial value with respect to its indication of the place of ‘emotions’ in human soul. By calling that psychology “a peculiarly human psychology” Fortenbaugh makes a detailed comparison between Plato's and Aristotle's psychology and defends the advances of Aristotle's bipartite division of the human soul over Plato's tripartition.

¹⁰ See Joachim (1951: 39).

3. The Bodily Aspect of Emotions

The philosophic foundation of Aristotle's account of emotion could be seen to some extent in the question which he begins with his discussion: Are the affections of the soul "affections of the complex of body and soul, or is there any among them peculiar to the soul by itself?"¹¹ (Aristotle, 1984:403a3-5). This is a central question of modern philosophy of mind beginning from Descartes. Aristotle clearly offers certain connection or relation between the mental and physical states when explaining what anger is. For Aristotle, there are two different kinds of explanation for anger. The dialectician, who assigns the formal conditions, "would define e.g. anger as the appetite for returning pain for pain" (Aristotle, 1984:403a30-31). The physicist, on the other hand, who gives the material conditions, "would define it as a boiling of the blood or warm substance surrounding the heart" (Aristotle, 1984:403a30-403b1). Which one of these definitions should be taken by the genuine student of nature? The genuine student of nature, the philosopher, Aristotle says, should take both in order to grasp the essence of anger. Though material conditions can be thought to be separated from formal conditions in abstraction, these two conditions are not and cannot be abstracted from each other in experience (Aristotle, 1984:1101b25-30).

Aristotle also claims that it is not the soul which is angry but the man who is the composite of the soul and body. As he writes:

[T]o say that it is the soul which is *angry* is as if we were to say that it is the soul that weaves or builds houses. It is doubtless better to avoid saying that the soul pities or learns or thinks, and rather to say that *it is the man who does this with his soul* (Aristotle, 1984:408b12-15).

The man as the composite of the soul and body is the subject of psychic attributes such as loving, hating, being angry and thus the man rather than the soul is affected and moved by emotions and other affections. This is consistent with his description of the soul as "an independent substance implanted within us" and as being incapable of being destroyed and moved, something divine and impassible (Aristotle, 1984:408b18-30). The body is the *vehicle* of the soul and only through the body can it be moved (Aristotle, 1984:408a31-33). Nonetheless, we cannot ascribe a strong physicalist position to Aristotle because he also claims that nous, which is impassible and unmixed, is separable from the body in principle (Aristotle, 1984:430a18-19).

In the *On the Soul* Aristotle calls emotions "affections of the soul" and claims that emotions are "enmattered accounts" (Aristotle, 1984:403a25). For the majority of emotions, Aristotle holds that there is "no case in which the soul can act or be acted upon without involving the body" (Aristotle, 1984:403a5-8). This claim is very important because it clearly puts forward the involvement of physical or bodily states in mental states. As Aristotle puts it in other way:

It seems that *all the affections of soul involve a body –passion, gentleness, fear, pity, courage, joy, loving and hating: in all these there is a concurrent affection of the body*. In support of this view we may point to the fact that, while sometimes on the occasion of violent and striking occurrences there is no excitement or fear felt, on others faint and feeble stimulations produce these emotions, viz. when the body is already in a state of tension resembling its condition when we are angry. Here is a still clearer case: in the absence of any external cause of terror we find ourselves experiencing the feelings of man in terror. From all this it is

¹¹ With respect to discussions on whether the soul (psuchē), or intellect (nous), has separate existence independent of the body this question is of crucial value because "[i]f there is any way of acting or being acted upon proper to soul, soul will be capable of separate existence; if there is none, its separate existence impossible" *On the Soul* 403a10-13.

obvious that *the affections of soul are enmattered accounts*. Consequently their definitions ought to correspond, e.g. anger should be defined as a certain mode of movement of such and such a body (or part or faculty of a body) by this or that cause and for this and that end (Aristotle, 1984:403a16-29).

From the opening sentence of the above paragraph it is clear that bodily or physiological changes accompany with emotions. But is the connection in question necessary or contingent? Aristotle's *homonymy principle*, which holds that the form and matter of living things are the soul and body of living things respectively, throws some light on this question. According to this principle the essential nature of a thing is given in terms of its form or function.¹² The eye is defined not in terms of what it is made of but in terms of its function, or its form – what it *does*, what it is *for*: The eye is the eye because it *does* see or is *for* seeing. We can abstract “eye” from “seeing” in thought. What we abstracted in thought is only the eye in name or figure. Does the homonymy principle overlook the material condition of the soul? As Aristotle indicates in the example of saw, although we can make a wooden saw, it cannot be a real saw because within its essential nature wood does not include any potentiality to be a saw, but some iron does.

So, the homonymy principle puts forward not only that what the soul *is*, its function or form but also that the soul is the complex of the form and the matter. Given this connection, defining emotions as “enmattered accounts” or “forms that involve matter” means that in each particular case of anger, for example, there is a concurrent affection of body for the existence of anger depends on its realization in the matter¹³ (Aristotle, 1984:403a25, 403b3). But this does not mean that anger is reduced to the boiling of the blood around the heart because anger is the form of “*this sort of body and this sort of matter*” (Aristotle, 1984:403b10-15). So, while there is a contingent relation between this matter and this form, the connection between the formal and bodily aspects of anger is necessary *per se*. In other words, although Aristotle denies the existence of an absolute necessity between this sort of body and this sort of matter he thinks that there is a hypothetical necessity between them, a necessity that requires a reference to both matter and form for a complete definition. As he says:

Perhaps however the necessary does inter the definition too. If we define the work of a saw as a certain kind of dividing, that will not be possible unless the saw has teeth of a certain sort, and it will not have these teeth unless it is made of iron. Thus certain parts of the definition or account of the thing are as it were the material side of the definition (Aristotle, 1984:403a30-403b1).

Commentators like Jonathan Barnes claim that Aristotle's over-all position is a weak physicalism.¹⁴ Barnes thinks that while Aristotle holds a non-physicalist position with respect to two important psychic functions (nous (intellect) and orexis (desire)), his position with respect to some affections of the soul is a weak physicalism. Since “the definitions of the emotions include reference to (parts of) the body” part of the meaning of “x is angry” in Aristotle, “is the blood about x's heart is boiling” (Barnes, 1971:107).

¹² See Nussbaum (1978: 100-106) She introduces a detailed account of Aristotle's functionalism in her translation of, and interpretative essays on, Aristotle's *De Motu Animalium*.

¹³ In the following of this quote he says that “the affections of the soul, insofar as they are such as passion and fear, are inseparable from the natural matters of animals” *On the Soul* 403b18.

¹⁴ For a more detailed discussion of materialism, functionalism and dualism in Aristotle's philosophy see Manning (1985).

In Aristotle's account, however, emotions can be described not only through physical states but also through mental states. Does this create a problem for the claim of weak physicalism? It seems that description of emotions in terms of mental states does not create any problem for weak physicalism. In a Davidsonian reading of Aristotle, while an emotion can be defined or described in quite different ways, this does not create a claim against the identity of the physical and the mental, because the alleged identity is about the event itself, not its different descriptions. It is evident that Aristotle does define anger in two different ways, that is, as "boiling of the blood or warm substance surrounding the heart" (Aristotle, 1984:403a31-b1) and as "a desire accompanied by pain, for a conspicuous revenge for a conspicuous slight at the hands of men who have no call to slight oneself or one's friends" (Aristotle, 1984:1378a30-33). The physicalist would say that these two descriptions refer to the same emotion, that is, anger. In Aristotle's metaphysics these two descriptions indeed refer to the formal and bodily aspect of anger. It is worth mentioning that, though not absolute, Aristotle takes for granted a hypothetically necessary connection between the formal and the bodily aspect of anger. Instead of a physicalist interpretation, I think that a functionalist interpretation seems to be more appropriate to Aristotle's account of emotion.

The upshot of this section is that, in Aristotle's account, emotions involve some kind of bodily sensations. When one becomes frightened some movements occurs around her/his heart, his temperature drops, and his complexion becomes pale (Aristotle, 1984:408b8, 432b31-433a1, 1389b32, 1128b13-14). But this does not make his account of emotions a mere physicalism, because he does not identify emotions with these bodily sensations nor does he make an ontological reduction of them to sensations. Aristotle only says that in defining emotions we can make reference both to physical or bodily and mental states.

4. The Desiderative Aspect: Pleasure and Pain in Emotions

Thus far I have deliberately omitted to quote some definitions of emotions from Aristotle. The reason for this is not only that we find very few definitions in Aristotle but also that all his definitions reflect only some particular aspects of his theory. Take the following one, for example, which is given in terms of particular emotions:

By passions I mean appetite, anger, fear, confidence, envy, joy, love, hatred, longing, emulation, pity, and in general the feelings that are accompanied by pleasure or pain¹⁵ (Aristotle, 1984:1105b21-23).

Another definition is in the *Eudemian Ethics*. Here again, pleasure and pain are identified as the accompaniment of emotions. As he says:

By passions I mean such as anger, fear, shame, sensual desire –in general, all that is usually followed of itself by sensuous pleasure or pain (Aristotle, 1984:1220b10-15).

From these two definitions, it is evident that, for Aristotle, an important feature of emotions is that they are accompanied by (sensuous) pleasure or pain. Anger, for example, is defined as "a desire accompanied by pain" (Aristotle, 1984:1378a31). But, anger is also defined as a desire for revenge accompanied by pleasure. From Aristotle's discussion we learn that most emotions have an intrinsically mixed nature because of the fact that emotional states are based on the recognition of a need and that they contain certain expectation of their assignment.¹⁶

¹⁵In the *Rhetoric* II Aristotle introduces a detailed discussion of particular emotions. Cooper claims that the list of emotions given in this work is not comprehensive one because in this work some emotions such as grief, pride, erotic love, joy, yearning and regret is not mentioned (1993: 197).

¹⁶ It is very interesting that Aristotle speaks of the mixed nature of emotions in the *Rhetoric* but not in his ethics. One reason for this difference might be that he discusses variety characters of pleasure in terms of its relation to some other

Aristotle's discussion of pleasure sheds important light on his account of emotion, especially with respect to its intellectual aspect. He begins his discussion by critically examining the ideas defended by earlier thinkers and then constructs his own view of pleasure. In relation to his understanding of pleasure we can discern three separate discussions, one is in the *Rhetoric* and the other two is in the *Nicomachean Ethics*. In the *Rhetoric* he defines pleasure as a movement. This is Plato's view of pleasure according to which pain is the lack of a natural condition and pleasure is the replenishment of that lack.¹⁷ In the *Nicomachean Ethics* he rejects this idea and provides two different definitions, namely, pleasure as an impeded activity and pleasure as the completion of an activity. He now thinks that Platonist theory of pleasure takes only the bodily aspect of pleasures into account and overlooks 'psychic', or mental, aspect of pleasures.

For Aristotle, there are therefore not only bodily pleasures but also mental or intellectual pleasures: the pleasures of reflecting on philosophical problems, the pleasures of playing chess, "the pleasures of learning and, among the sensuous pleasures, those of smell, and also many sounds and sights, and memories and hopes" (Aristotle, 1984:1173b16-18). The intellectual pleasures do not require any replenishment of the 'pain' in previous sense – they are not a "result of either defect or excess." The reason why people generally think that pleasure is bad, Aristotle says, is simply because the kind of pleasure they have in mind is typically bodily pleasure. Unlike Plato and Epicureans, the intellectual aspect in Aristotle's theory is striking. In the *Nicomachean Ethics*, he claims that pleasure is a form of consciousness just like 'seeing' is (Aristotle, 1984:1174a14-16).

Defending a fine-grained account of action, Aristotle argues that pleasure is a complete activity "when it has made what it aims at" (Aristotle, 1984:1174a20-21). One principle in distinguishing between complete and incomplete activities is in terms of time sequence. For example, seeing a child playing with a dog in the garden and building a temple are two different activities. The former one is a complete activity while the latter is a 'movement' or 'incomplete' activity. Seeing the child playing with her/his dog, lasts for a period of time. But building a temple, consisting of parts with different ends in each stage, needs a different time sequence in order to fulfill its aim. It becomes a complete activity only when the temple is completed. Similarly, pleasure is a complete activity only if it completes the end it aims at.

The connection between pleasure and activity in Aristotle's account is stronger than the above relationship. The connection is a mutual one because, as Aristotle contends, "without activity pleasure does not arise, and every activity is completed by pleasure" (Aristotle, 1984:1175a20-21). If emotions are the activities of the soul, as he claims, then such a mutual connection is also the case between pleasure and emotion accompanied by the pleasure in question: the pleasure that accompanies completes the emotion (Leighton, 1982:157). Consider anger and shame again, within which they include pain in their formal definitions. The question now is this: 'Is pain completing anger peculiar to anger, or is it identical with the pain completing shame?' In the *Nicomachean Ethics* Aristotle gives some reasons to think that for every emotion there is a specific pleasure and pain not shared by any other emotion. He says

[T]hings different in kind are ... completed by different things ... and, similarly, we think that activities differing in kind are completed by things differing in kind. Now the activities of thought differ from those of the senses, and among themselves, in kind; so, therefore, *do the pleasures that complete them* (Aristotle, 1984:1175a22-28).

topics. Another reason might be the influence of Plato in Aristotle's early works. More on this topic, see Dorethea Frede (1996).

¹⁷ For a more detailed discussion of the comparison of Aristotle's and Plato's account of pleasure see Gerd, Van Riel (2000: 119-137), "Aristotle's Definition of Pleasure: A Refutation of the Platonic Account."

Since the pain of anger should differ from that of shame in kind, the pain completing anger should be peculiar to anger and not shared by another emotion. In the *Eudemian Ethics*, too, Aristotle speaks of the inclusion of pleasure and pain in the concept of emotion by saying that “the passions are distinguished by pleasure and pain” (Aristotle, 1984:1221b36-37).

One way of analyzing the question of emotion tone in Aristotle would be in generic terms, that is, all emotions are identified by a pleasure or pain peculiar to them, the idea which I have been exploring. Implicit in his general account on the connection between pleasures and activities, Aristotle’s idea of the ‘accompaniment’ of pleasure and pain with emotions also manifests in his analysis of particular emotions. Anger, here again, is defined as “a desire accompanied by pain” (Aristotle, 1984:1378a31). Fear is another emotion being defined as feeling accompanied by a pain (Aristotle, 1984:1382a22-23). Shame is also “defined as pain or disturbance” (Aristotle, 1984:1383b15). Pity, kindness, indignation, envy, and emulation are among emotions accompanying with pain (Aristotle, 1984:1385b11-1386b11, 138a15-1385b11, 1386b10, 1387b21, 1388a30). In the light of all these definitions of individual emotions, we can say that when Aristotle speaks of the ‘accompaniment’ of pleasure and pain he means the inclusion of pleasure and pain within the concept of emotion.¹⁸

But the conceptual connection between emotion and accompanying pleasure and pain is not only a generic one. In Aristotle’s account, the distinguishing feature of each emotion is also given through pleasure or pain. The emotional experience would also change from person to person for each individual anger. Aristotelian emotions include a certain kind of cognitive states of the agent experiencing them.¹⁹ Anger, Aristotle says, “must always be attended by a certain pleasure –that which arises from the expectation of revenge” (Aristotle, 1984:1378b2-3). As we shall explain in the following pages, within the cognitive aspect of emotions, such revenge relates to particular individuals, with certain beliefs being in the mind of the angry person.

5. The Cognitive Aspect of Emotions

One of the uncontested views among commentators is that, in Aristotle’s theory, emotions include cognition.²⁰ Indeed, Aristotle believes that an analysis of anger, for example, makes it necessary to look at “what the state of mind of angry people is, who the people are with whom they usually get angry; and on what grounds they get angry with them” (Aristotle, 1984:1378a24-26). In general, any analysis of emotion makes it necessary to consider the agent’s dispositions, the intentional objects of emotion and reasons (causes) of emotion (Aristotle, 1984:1378a25-26). There are four important consequences of the inclusion of cognitions within emotions in Aristotle’s theory: (1) beliefs are necessary ingredients of emotions; (2) emotions are intentional states; (3) beliefs distinguish the logical boundaries not only among particular emotions but also among the subjective experience of each emotion; and (4) judgments are affected or changed by emotions. In the following pages, I will discuss some implications of these consequences by clarifying the nature of the inclusion of cognition within emotions.

¹⁸ In “Aristotle and the Emotions” Stephen Leighton discusses the accompanying relationship between emotions and pleasure/pain. He claims that “[t]he pleasure or pain is part of the concept of the emotion; neither is separable from the emotion. For each emotion-type there is a type of pleasure or pain peculiar to that emotion. They complete the emotion.” (1982: 157). He also maintains that “the role of pleasure and pain in emotion is not exhausted by “accompanying” relationship. ...in addition to the pain or pleasure of the emotion, contemplating and achieving the aim of the emotion (where appropriate) is pleasant, the bodily precondition for the emotion may be pleasant or painful, and so on” (1982: 157).

¹⁹ For a more elaborate discussion of the involvement of cognition in Aristotle’s conception of emotion, see Fortenbaugh, William, W. (1970: 54).

²⁰ Fortenbaugh, for example, claims that on Aristotle’s account of emotion, cognition is an essential element in emotion (1970: 42).

In addition to physical responses, which we have explained in section 4.1, Aristotle's definitions or forms of particular emotions also include cognitive responses. As he says, "both pain and belief seem to be predicated of anger in what it is; for the angry man is both in pain and also believes that he is slighted" (Aristotle, 1984:127b30-31). The form of anger in the *Rhetoric* includes two cognitive responses. First, as a final cause, the definition of anger includes "a desire...for a conspicuous revenge for a conspicuous slight at the hands of men who have no call to slight oneself or one's friends" (Aristotle, 1984:1378a30-33). Second, as an affective cause, the definition of anger includes the efficient cause, that is, the belief that there is a conspicuous slight in virtue of which anger occurs. The involvement of belief in emotion appears more clearly in the following passage:

If fear is associated with the expectation that something destructive will happen to us, plainly *nobody will be afraid who believes nothing can happen to him*; we shall not fear things that we believe cannot happen to us, nor people who we believe cannot inflict them upon us; nor shall we be afraid at times when we think ourselves safe from them. It follows therefore that *fear is felt by those who believe something to be likely to happen to them*, at the hands of particular persons, in a particular form, and at a particular time (Aristotle, 1984:1382b29-1383a2).

From the above paragraph, as well as some others, it is clear that 'belief' is both the essential and efficient cause of fear. Since no one can be afraid unless s/he thinks herself/himself in danger, fear should necessarily involve the belief that something harmful is likely to happen because of some perceived threat. Since the belief constitutes the essential and the efficient causes of fear, for Aristotle, it is included in the formal definition of anger.

As it might be seen, my interpretation of Aristotle's theory of emotion is consonant with the so-called "belief-based view,"²¹ according to which beliefs and judgments constitute the content of emotions. However, as we have discussed in section 4.2, on the "appearance-based view," images, appearances or perceptual beliefs, rather than thoughts or judgments, are the efficient causes of emotions.²² Cooper, for example, points out that "Aristotle is quite firm and explicit that the emotion arises from one's having the impression or appearance (*phantasia*)" (Cooper, 1999:416). Juha Sihvola provides another appearance-based view of the Aristotelian fear by connecting some pieces of Aristotle's definition of fear in the following way.

Aristotle defines fear as 'a certain kind of pain and disturbance out of the appearance (*φαντασία*) of an impending destructive or painful bad thing' (*Rhet* II 5, 1382a21-3), adds that these bad things must 'appear (*φαντασία*) to be close and not far-off' (*Rhet* II 5, 1382a24-5), and finally remarks that 'it is necessary that those things are fearful that appear (*φαντασία*) to have a great power to destroy or cause harms that lead to great pain' (*Rhet* II 5, 1382a28-30, Sihvola, 1996:116).

The idea therefore is that belief is not a necessary condition for fear but appearance. I believe that Cooper and Sihvola's interpretation is misleading for it depends on a partial description of the Aristotelian definition of fear. It is correct that images or appearances are part of emotions for all beliefs include imagination as all emotions include belief. As we have seen, all animals, for Aristotle, have the psychic power of sensation and all living things having that power also have the power of imagination –one of the faculties of discrimination besides thought and sensation

²¹ For the most important defenders of belief-based view see especially Fortenbaugh (1975) and Leighton (1982).

²² See Elizabeth Belfiore (1992). She introduces *phantasia* as the efficient cause of Aristotelian fear, pity and shame.

(Aristotle, 1984:700b13-701a6). Imagination for him is a psychic faculty that is common to all animals. It is for this reason that in the *History of Animals* Aristotle speaks of a dolphin acting as if out of pity, speaks of a bison acting as if it feels distress and fear, and speaks of an eagle that seems to expel dung out of jealousy (Aristotle, 1984:619b27-31, 630b8-13, 631a15-20). Indeed, Aristotle ascribes some emotion-like feelings to animals but he nonetheless distinguishes human emotions from these feelings both on conceptual and ontological grounds. Stated in Aristotle's own terminology, human emotions involve "psychic power," namely, "the power of thinking and thought," (Aristotle, 1984:414a29, 414b19) whereas animals never have this power. As he says, "in the brutes though we often find imagination we never find belief" (Aristotle, 1984:428a21).

So, both human and animal emotions can include images or appearances as a result of the functioning of the psychic power of imagination, but it is impossible to distinguish human emotions from animal emotions on the ground of imagination. Certain passage from Aristotle make Cooper's and Sihvola's interpretations incorrect. According to Aristotle, "when we think something to be fearful or threatening, emotion is immediately produced, and so too with what is encouraging; but when we merely imagine we remain as unaffected as persons who are looking at a painting of some dreadful or encouraging scene" (Aristotle, 1984:427b21-24).

My conclusion is that the appearance-based view does not account for Aristotle's theory of emotion because it depends on a fragmentary reading of his account of psychology. This does not mean however that imagination as a faculty of discrimination has no role in Aristotle's account of emotion. Deliberative imagination plays a central role for it brings about the intentional object of emotions and thus serves to establish the evaluative ground of emotions.

The cognitive aspect of emotions can be seen more clearly in the intentional character of emotions. In the *Rhetoric* Aristotle says that anger "must always be felt towards some particular individual, e.g. Cleon, and not man in general" (Aristotle, 1984:1377a33-34). This feature distinguishes anger from hatred. While both anger and hatred have the feature of being directness in a general sense, anger is an emotion but hatred is not. This is so because anger is concerned with and directed at particular individuals such as Callias, or Socrates, hatred is not. Rather, it is directed "against classes." In general, we all hate any thief and any informer, but we feel anger towards some particular persons.²³

Moreover, in Aristotle's analysis, it is also implicit that the intentional object of anger refers to or is felt towards voluntary actions and autonomous persons. We feel angry because we think that some particular persons slight us. We should also think or know that such a "slighting is a voluntary act" (Aristotle, 1984:1380a9). An involuntarily slighting, on the other hand, does not stir anger. We do not feel anger towards people "who cannot be aware of our anger, and we cease to be angry with people once they are dead" (Aristotle, 1984:1380b25-26). There are some difficulties in interpreting Aristotle's position here. On the one hand, these words can be taken as referring to a capability or potentiality with respect to awareness. I do not feel anger towards a stone because I know that it cannot be aware of my anger. It seems that the above quotation clearly endorses this condition or reading. But we can still ask whether the condition of awareness must be a *de facto* awareness on the part of the slighter. More specifically, is it also necessary for the person who slights us to be aware of my anger? Aristotle's discussion of anger by the slighting example seems to imply that the condition of awareness is a mutual one. Though it is still an open question whether or not such a mutuality condition is also required for all particular anger cases, what is

²³ The interpretation of Aristotelian emotions as having an intentional object is a widely accepted view among contemporary philosophers. As Nussbaum has put it, in Aristotle's account of emotions "emotions are forms of intentional awareness directed at or about an object, in which the object figures as it is seen from the creature's point of view." Nussbaum (1994: 80).

clear in Aristotle's theory of emotion is that it is not and cannot be required for each particular emotion. To think otherwise would be to contradict with the idea of the *differentiae* of particular emotions.

By way of contrast between anger and fear, here again, I want now to explain the idea of the *differentiae* of the particular emotions. Unlike anger, to be afraid of something we need not know or be aware that the action done toward me is a voluntary one. It is sufficient for something's being harmful in order to make me fear. It is also not necessary for the fearer to be aware of my fear. Since a bear is not and cannot be voluntary for its harming me, and nor can it be aware of that, I do not get angry with a bear, but I do fear it. What distinguishes these two particular emotions is the set of beliefs that each emotion involves. This being the case, it is also fact that the individual experience of each particular emotion and thereby its corresponding belief, may change considerably from person to person. As Aristotle points out,

a sick man is angered by disregard of his illness, a poor man by disregard of his poverty, a man waging war by disregard of the war he is waging, a lover by disregard of his love, and so in other cases too. Each man is predisposed, by the emotion now controlling him, *to his own particular anger* (Aristotle, 1984:1379a19-22).

In Aristotle's theory, therefore, beliefs are not only constituent parts of emotions but also differentiating features. Given such features they possess in their nature, emotions play a further role in the cognitive world of individuals. In the first chapter of the *Rhetoric* Book 2, Aristotle gives another definition of emotion by saying that "emotions are all those feelings that so change men as to affect their judgments" (Aristotle, 1984:1378a20-21). To show how, Aristotle provides several examples from daily life experience:

When people are feeling friendly and placable, they think one sort of thing; when they are feeling angry or hostile, they think either something totally different or the same thing with a different intensity: when they feel friendly to the man who comes before them for judgement, they regard him as having done little wrong, if any; when they feel hostile, they take the opposite view. Again, if they are eager for, and have good hopes of, a thing that will be pleasant if it happens, they think that it certainly will happen and be good for them; and whereas if they are indifferent or annoyed, they do not think so (Aristotle, 1984:1377b30-1378a6).

From this quotation it is clear that our judgments can be changed in conformity with the emotions we experience.²⁴ We have seen that, in Aristotle's account, when beliefs change emotions also change.²⁵ If one does believe that there is a danger s/he fears but when s/he sees that there is no real danger at hand s/he does not fear at all but feels confidence. Aristotle not only points out that change in belief leads to change in emotion but also that change in emotion also brings about change in judgment.

6. Action and Emotions

We have seen so far that emotions are connected to certain kinds of pleasures and pains, that they are closely connected to certain kinds of cognitive states of the agent who experience

²⁴ For a more detailed discussion of how emotions change judgments in Aristotle's account see Leighton (1982).

²⁵ Martha Nussbaum claims that for Aristotle "emotions are closely bound up with beliefs and judgments and thus are capable of being modified by the modification of beliefs and judgments" (1994: 97).

them, and that most of the emotions involve certain kinds of desires. Taken together, all three features play a causative role both in the mental states and the actions of the agents.

Given the causal role we identify here, it remains to show how Aristotle's conception of emotion can be brought to bear on his theory of action. The basic claim of the rationalist account of Aristotle's theory of action is explained in the *Movement of Animals*, where he seeks the origin of movements in a living creature (Aristotle, 1984: 700b11). As he says:

For all living things both move and are moved for the sake of something, so that this is the limit of all their movement –that for the sake of which. Now we see that living creature is moved by intellect, imagination, purpose, wish and appetite. And all these are reducible to thought and desire (Aristotle, 1984:700b14-26).

Stated simply and formally, Aristotle's theory of action has long been interpreted as follows²⁶:

Desire+ Belief → Action

Having distinguished self-doing actions from actions arising out of nature, chance or compulsion, Aristotle identifies the causes of the former in this way:

All actions that *are* due to a man himself and caused by himself are due either to habit or to desire; and of the latter, some are due to rational desire, the others to irrational. Rational desire is wishing, and wishing is a desire for good. ...Irrational desire is twofold, viz. anger and appetite (Aristotle, 1984:1368b37-1389a4).

Aristotle tries to explain how desire and reason must be combined in order for action to result. Assimilating Plato's discussion of the tripartite division of the soul he identifies three species of desire (orexis): wish (boulēsis), passion (thumos) and appetite (epithumia).²⁷ Here the word passion (thumos) is used to designate one of the species of desire such as anger, fear, love, hate, envy, pity, shame, etc. In the *Rhetoric*, Aristotle speaks of emotions as motives for actions and includes them among seven possible "causes of action," that is, "chance, nature, compulsion, habit, reasoning, anger, or appetite" (Aristotle, 1984:1369a5-6). Emotions are therefore considered among the subclass of desires causing actions, together with beliefs or thoughts.

Given the distinction between rational and irrational desires, on the one hand, and the causal connection of emotions and actions, on the other, there appears an important conceptual difficulty in defending the rationality of emotions in Aristotle's account. I suggest that we need to identify two ways in which beliefs and rationality are connected to emotions. While in the first one, what I call narrow sense, certain beliefs and desires are intrinsic to an individual emotion, in the second one, which requires a wider deliberation, the relevant belief is extrinsic to the individual emotion.

To show this, we should remind that for Aristotle every desire is relative to an end (Aristotle, 1984:428a21). There are two kinds of desire, that is, rational desire for the good and

²⁶ See for example, Donald Davidson (1980) "Action, Reason and Causes" *Essays on Actions and Events*, Clarendon Press, Oxford.

²⁷ There has been some disagreement on the translation of the Greek word boulēsis in the literature. While Ross translates it as "rational wish" Irwin and others translate it as "wish." Here I prefer to use Irwin's translation. The same disagreement is the case for the words 'thumos' and 'epithumia.' Cooper, for example, translates the former as "spirited desire" and the latter as "appetitive desire" (1999: 420-21), while some other scholars translate them as "passion" and "appetite" respectively. For more on Aristotle's understanding of 'desire' see Cooper (1999: 239-244).

irrational desire. This distinction between rational and irrational desires corresponds to the distinction between sensitive and deliberative imagination. Animals having only the capacity of sensation can have irrational desires while, in addition to irrational desires because of their having capacity of reasoning, human beings can have rational desires. Aristotle uses the term 'emotion' as a generic term for irrational desires and he sums up his discussion of the causes of actions by saying that actions are caused by "either reasoning or emotion" (Aristotle, 1984:1369a17-18). Moreover, his explanation of irrational desire seems to be in agreement with his definition of emotions which are accompanied by pleasure and pain. As he says, as an irrational desire "appetite is *desire for pleasure*" (Aristotle, 1984:1370a16-17). But among appetitive desires, some are irrational and some others are associated with the rational. The irrational appetitive desires are those originating in the body, such as hunger, thirst, sex, smell, hearing and vision (Aristotle, 1984:1370a21-25). They do not arise out of "any opinion held by the mind" (Aristotle, 1984:1370a20) but from the needs of the body.

Different from the irrational appetitive desires, however, emotions have a capacity to obey reason. As Aristotle remarks:

reason or imagination informs us that we have been insulted or slighted, and anger, reasoning as it were that anything like this must be fought against, boils up straightway; while appetite, if reason or perception merely says that an object is pleasant, springs to the enjoyment of it. Therefore anger obeys reason in a sense, but appetite does not (Aristotle, 1984:1149a31-1149b1).

Here is the first sense in which emotions obey reason and as such they are causally relevant to action. Given the desirative aspect of emotions, since fear is painful, it provides at least *prima facie* grounds for removing oneself from fear-inducing circumstances. The kind of belief and desire that causes the agent to act in a certain way is relatively intrinsic to the emotion itself. For example,

Your seeing the bear + your belief that the bear is dangerous + your desire to be rid of dangerous things $\Rightarrow$ your action.

Notice that nothing has been specified as to the way you have acted to be rid of the bear. There is certainly a desire here, which can be satisfied in a different way. But the belief or reason that lead you to act in a certain way to be rid of such a dangerous situation may and would somehow require deliberation and choice. So, in this wider sense, an emotion plus some kind of belief and reason might be the cause of an action where the belief is external to the kind of emotion. For example, you might think that the best thing to do is to kill the bear, if possible, to remove yourself from such a dangerous situation, or alternatively, you might think that it is better to run away. Either way, the rationality of your emotion and its corresponding action would depend on your deliberative reasoning. Emotion is still a part of action, it causes action in conjunction with deliberative reasoning. My interpretation is that it is within this second sense that we can understand the rationality of emotions in Aristotle and the moral value assigned to them thereby. This is the way in which a virtuous person typically sees moral matters.

Aristotle suggests that each individual emotion can be fully analyzed by looking at, first, the condition of person prone to the individual emotion, second, the objects of the individual emotion, and third, the ground of the individual emotion. What is common to all three ways of analyses is the idea that some kind of cognition is both essential to, and the efficient cause of, each individual emotion. This makes clear that emotions are not blind impulses. When a person responds emotionally she/he is not the victim of some automatic reflex.

In the history of philosophy, emotions are generally seen as mere bodily reactions that are not under our control and thereby characterized as something that merely happen to us. Unlike Kant who takes affections of the mind as passive, Aristotle thinks that most affections are active and thus include some cognitive elements. His intentionalist account takes emotions “as selective responses to articulated features of our environment” (Sherman, 1989:169). In my attempt at identifying different aspects of Aristotle’s account of emotion, I have tried to demonstrate that there is a logical and conceptual connection between these different aspects such that both cognitive and affective aspects co-exist in emotions. If I am right in this interpretation, it indicates that Aristotle’s account of emotion cannot be interpreted as a pure cognitivism, like the Stoic’s theory of emotion, or strong physicalism.

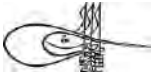
REFERENCES

- ACKRILL, J. L. (1985). *Aristotle the Philosopher*, Oxford: Clarendon Press.
- ACKRILL, J. L. (1980). “Aristotle on Eudaimonia,” *Essays On Aristotle’s Ethics*, edited by Amélie Oksenberg Rorty, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, pp-15-34.
- ACKRILL, J. L. (1981). *Aristotle the Philosopher*, Oxford: Clarendon Press
- ARISTOTLE (1984). *Eudemian Ethics* translated by J. Solomon in *The Complete Works of Aristotle*, edited by Jonathan Barnes, Princeton: Princeton University Press, Princeton.
- ARISTOTLE (1984). *Metaphysics* translated by W.D. Ross in *The Complete Works of Aristotle*, edited by Jonathan Barnes, Princeton: Princeton University Press, Princeton.
- ARISTOTLE (1984). *Categories* translated by J. L. Ackrill in *The Complete Works of Aristotle*, edited by Jonathan Barnes, Princeton: Princeton University Press, Princeton.
- ARISTOTLE (1984). *Nicomachean Ethics* translated by W.D. Ross and revised by J. O. Urmson in *The Complete Works of Aristotle*, edited by Jonathan Barnes, Princeton: Princeton University Press, Princeton.
- ARISTOTLE (1984). *On the Soul* translated by J.A. Smith in *The Complete Works of Aristotle*, edited by Jonathan Barnes, Princeton: Princeton University Press, Princeton.
- ARISTOTLE (1984). *Rhetoric* translated by R. Roberts in *The Complete Works of Aristotle*, edited by Jonathan Barnes, Princeton: Princeton University Press, Princeton.
- ARISTOTLE (1985). *Nicomachean Ethics* translated by Terence Irwin, Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- BARNES, Jonathan (1971-2). “Aristotle’s Concept of Mind,” *Proceedings of Aristotelian Society*, 72, pp. 101-114.
- BELFIORE, Elizabeth, S. (1992). *Tragic Pleasure: Aristotle On Plot and Emotion*, Princeton: Princeton University Press.
- COOPER, John M. (1999). *Reason and Emotion: Essays On Ancient Moral Psychology and Ethical Theory*, Princeton: Princeton University Press.
- DAVIDSON, Donald “Action, Reason and Causes”, *Essays on Actions and Events*, Clarendon Press, Oxford, 1980

- FORTENBAUGH, William W. (1975). *Aristotle On Emotion: A Contribution to Philosophical Psychology, Rhetoric, Poethics, Politics and Ethics*, Duckworth, London.
- FORTENBAUGH, William W. (1970) "Aristotle's Rhetoric On Emotions," *Archiv Für Geschichte der Philosophie*, 52:, pp. 40-70.
- FREDE, Dorethea (1996). "Mixed Feelings In Aristotle's Rhetoric," *Essays on Aristotle's Rhetoric*, edited by Amélie Oksenberg Rorty, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- GERD, Van Riel (2000). "Aristotle's Definition of Pleasure: A Refutation of the Platonic Account," *Ancient Philosophy*, pp. 119-137.
- JOACHIM, H.H. (1951). *Aristotle: The Nicomachean Ethics*, Oxford: Clarendon Press.
- LEIGHTON, Stephen, R. (1982). "Aristotle and the Emotions," *Phronesis: A Journal For Ancient Philosophy*, 27, pp. 144-174.
- MANNING, Rita (1985). "Materialism, Dualism And Functionalism In Aristotle's Philosophy of Mind," *Apeiron*, 19, pp. 11-23.
- NUSSBAUM, Martha C. (1978). *Aristotle's De Motu Animalium*, Princeton: Princeton University Press.
- RORTY, Amélie Oksenberg (1984). 'Aristotle On The Metaphysical Status of Pathe,' *Review of Metaphysics*, 37, pp. 521-546.
- ROSS, David (1996). *Aristotle*, London, Routledge.
- SHERMAN, Nancy (1989). *The Fabric Of Character*, Oxford: Clarendon Press.
- SIHVOLA, Juha (1996). "Emotional Animals: Do Aristotelian Emotions Require Beliefs?" *Apeiron*, 21, pp. 104-144.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

YAZICI, A., Aristotle's Theory of Emotions, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 901-922, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7904>, ANKARA-TURKEY

**AN OTTOMAN-ENGLISH MERCHANT IN TANZIMAT ERA:
HENRY JAMES HANSON AND HIS POSITION IN OTTOMAN
COMMERCIAL LIFE***

*Ü. Serdar SERDAROĞLU***

*Kadir YILDIRIM****

STRUCTURED ABSTRACT

The period after 1839 is known as the Tanzimat (restructuring) era. The significance of this era is that the initiative for modernization came from government officials with the compliance of the sultan. Economically, the Tanzimat, which marked the beginning of one of the most important turning points of Turkish-Ottoman history, has been intensively discussed after its proclamation in 1839. The second half of the Ottoman nineteenth century observed clear “Eurocentric Business Enterprises” in Ottoman economic and commercial life, consisting mostly of railway projects, as European centred commercial relations within international markets expanded. Reforms and changes in the commercial law system after the Tanzimat saw an increase in market efficiency of Levantine merchants in Ottoman domestic and foreign trade. Among these Levantine merchants, who were effective in Ottoman trade life, one the Hanson family, of English origin, attracted attention with their commercial relations and economic activities. Accordingly, Charles Simpson Hanson (1803-1874) who came to Istanbul for the first time in 1825 and settled for the purpose of commerce, along with his son Henry James Hanson (1838-1935), who was born in Istanbul, together engaged in several commercial fields namely finance, railway construction, imports and exports.

Due to their wide range of business interests, the Hanson Family and their company became prominent among all the Levantine merchants that played a key role in 19th century Ottoman trade. This presentation examines different business practices within which Levantine merchants were involved in order to understand how they used

* This paper was supported by Scientific Research Projects Coordination Unit of Istanbul University. Project number is 31880. Also, this paper presented at the MESA's 48th Annual Meeting in Washington D.C. on Panel which named “Merchants in the Ottoman Empire”, 22-25 November 2014.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Research Assistant, Istanbul University, Faculty of Economics, Department of Economic History, E-mail: srdroglu@gmail.com

*** Assistant Professor, Istanbul University, Faculty of Economics, Department of Economic History, E-mail: kadiry@istanbul.edu.tr

Ottoman economic institutions as businessmen between the years 1839 and 1880. It aims to answer broad questions about the Hanson Family's role in Ottoman domestic and foreign trade by using primary sources in the Ottoman Archive, the British National Archives and Oxford University Saint Anthony's College Middle East Centre Archive. It will additionally draw from English and Turkish publications belonging to aforementioned period. These business manners which were applied by the Hanson Company shed light upon the activities of Levantine Merchants in the Ottoman Empire and their connections with statesmen through business partnerships after the Tanzimat Era.

The Purpose and Questions

In the field of economic history and the history of economic growth or development, there are some stereotypical questions that are frequently under consideration. At the macro level, it can be shown that the most important question is: Why are some countries or regions richer than others? In the field of business and commercial history, the questions are under the influence of more specific themes. The questions are mostly oriented towards the micro level such as firms, merchants, organization types and so on. Examining the changes in the commercial activities in accordance with financial activities of the British merchants as a foreign merchant in the Ottoman territory on the basis of private records of Hanson family can be shown main aim of this paper.

In this paper, business activities of Hanson family will be dealt with by combining two questions from the general to the specific. First, with reference to nature of business history theory, biography of firms and their actors occur this paper's general subjects. As a general question of this paper is: Which partnerships or co-operations of Hanson family affected the commercial-financial activities in the Ottoman Empire? Second, according to the Hanson Company's records, we know that the commercial activities of Hanson Company and their private initiatives as bill broking in financial markets played some role in the interaction between finance and trade. In this context, the second question of this work is: Which institutions were used by Hansons in the financial-commercial markets? How did they do these initiatives in financial sector? That is why, this paper can contribute some details for the understanding of interaction between trade and finance in the Ottoman Empire in the late nineteenth century.

Method, Historiography and Sources

Regarding the methodology of this research, commercial and financial activities and new institutional process method is mainly preferred. In this study, Hanson Family collection as private records have been examine and some secondary sources which are also concerned the commercial and financial activities of merchants in the Ottoman Empire were used. By the help of these records and secondary sources, the method of institutional process analysis combined with existing literature.

In the historiography, beyond the general researches on the Ottoman economic system, in contrast, researches into British

merchants, families and their operations relating to private companies in the Ottoman Empire are limited. Before the end of the sixteenth century, Ottoman and British political and economic relations had started with the establishment of the Levant Company. Although we know that a limited number of British merchants tried to do business without recourse and had permission to trade from Ottomans, it can be argued that commercial relations began with the Levant Company's operations in the Ottoman territory certainly. Although the Levant Company was founded as a private corporation (named joint-stock and chartered company) by British merchants; it was under controlled by Queen Elizabeth I's petition. This information points out the importance of publications related to the story of British merchants, their legal status in the Ottoman Empire, and history of the Levant Company for understanding the development of private cooperation in the Levant. However, only a limited number of studies about business enterprise in the Levant based on private records related to the companies of British merchants or families have been published in the existing literature. Therefore, we will try to examine the existing literature in order to find clues about private enterprise or initiatives of partnerships, and merchant-agency institutions. Also, it requires us to evaluate researches about commerce-trade structure or the trading conditions of the British and Ottoman Empires.

Especially for the eighteenth century, Maurits Boogert's works shed light on the commercial activities of European merchants in the Ottoman territory and port cities. Contrary to the nineteenth century, capitulations (ahdnames) did not cause disadvantages to the Ottoman guilds, merchants and markets. According to Boogert's book, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar, Berathılar*, capitulations given to European merchants by Ottoman authority helped the regulation of commercial relations before the nineteenth century. Listing the questions of Boogert in his book is assumed as a starting point to see the conditions of foreign merchants in the Ottoman Empire in the eighteenth century in particular. His most important question is "Were Western communities in the Ottoman Empire part of the Ottoman legal system, or separate from it somehow?" His researches will help to evaluate the British merchants' status and track the evolution of commercial instruments as economic institutions.

Apart from commercial activities of Levant Company before the nineteenth century, for the interaction between financial and commercial operations, we need to trace conditions of nineteenth century in the Ottoman capital. This description helps us to evaluate the ordinary financial institutions and to understand correctly the structure of developments in finance-trade interaction process. Besides, in the broad sense of this historiography, in this paper, business history of Hanson family will be dealt with in the nineteenth century when economic activity was based on interaction between commerce and finance, the merchant as an actor and institutions as a commitment, kinship-friendship, and family tie.

This study uses various primary records from the Oxford University-St Antony's College Middle East Centre, The National Archives (UK), the British Library, and Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). There

Turkish Studies

are also published secondary resources related to the merchants, 'beratli' merchants, and Ottoman financialization. My sources comprise Henry James Hanson Collection from Oxford University associated with some anecdotes from Henry James Hanson's life in Istanbul and his business operations, Bank letterbooks from Başbakanlık Osmanlı Arşivi and the Levant Company correspondence. Other sources include bills of exchange, and name list of brokers' reference to merchants' companies and how big their operations were.

A major source is the Henry James Hanson Collection with the reference code GB165-0135. This collection is located at Oxford University-St Anthony's College Middle East Centre's Archive library. It contains 'Microfilm printout' (some pages faint) of a manuscript autobiography in three volumes which is approximately 700 pages in total by Henry James Hanson which gives details of his ancestry, his father Charles Simpson Hanson's life in Istanbul and his own memories, including some of the Crimean War. In that collection, the volumes were enriched with newspaper cuttings, family and scene photos, a few watercolours and a family tree with the coat of arms and a pedigree stretching back to the 13th century.

Discussions and Results

The long-distance trade between British traders and the Ottoman Empire occurs both through an institutions system and actors in historical context. Analysing the scope and structure of the trading and its links with the strategy of companies or the operations of foreign merchants in the long distance Ottoman-European trade is required to evaluate support networks such as a friendship, kinship and family ties. Furthermore, we must also take into account ignore the trends in the world economy in order to note the place of commercial activities which effected financial activities in the Ottoman Empire in the nineteenth century between British traders and Ottomans.

By British and Ottoman merchants' business activities in the Levant trade, it is easily argued that the Levant Company was the primary actor in the commercial activities between the Ottoman Empire and British merchants after its establishment in 1582. The Levant Company was a reformatted and combined version of the Turkey Company and Venice Company which had established a monopoly of trade in the Levant seas. Only company members had the right (ahdnames or petitions from the Ottoman Sultan) to trade in Ottoman territory. Among these Levantine merchants, who were effective in Ottoman trade life operating under certain regulations called Capitulations (Ahdnames) in the Cyprus, Smyrna and Constantinople, the Hanson family, of English origin, attracted attention with their commercial relations and financial activities. Accordingly, Charles Simpson Hanson (1803-1874), who came to Istanbul for the first time in 1825 and settled for the purpose of commerce, along with his son, Henry James Hanson (1838-1935), who was born in Istanbul-Tarayba, together engaged in several commercial fields namely finance, railway construction, imports and exports. Due to their wide range of business interests, the Hanson Family and their company became prominent among all the Levantine merchants that played a key role in 19th century Ottoman trade.

When Hanson as a member of the British Levant Company came to Istanbul, Sir Stratford Canning was the British Ambassador (during 1825-1828). In 1826, Sultan Mahmud II organised a new force after the pattern of European armies and he intended to proscribe the Janissaries. This term exceedingly showed political uncertainty and economic instability situations. Therefore, it can be asserted that political conditions affected the currency system of the Ottoman State and the 'kaime' (banknotes) prices negatively. This currency system included the kind of money which had different measures and fineness and which were also available in circulation. In the post-reform period, about 36 coins were circulated in the market. This number is remarkable in terms of revealing the complexity of the currency system. This complicated structure in the Ottoman currency system produced the problem of an unfavourable equilibrium exchange rate that emerged due to the foreign trade volume which increased with the Baltalimanı Treaty.

In the period following the Imperial Edict of Reorganization, Hansons are seen to make business rather in the financial markets. That the reputation of C. S. Hanson gained after his coming to Istanbul as a banker, rather than a merchant is an indicator of this. The news appeared in the newspapers after his son's decease with the heading "Mr. C.S. Hanson the well-known Banker who arrived in Turkey at the beginning of last century" that shows Hanson as a banker can be shown as an evidence of this fact.

Mentioning the bill broking activity performed by C.S. Hanson in the Ottoman markets before the fund support that Hansons provided railway constructions in Ottoman lands with shall be chronologically more adequate. Hanson's general business before commencing the railway constructions used to be bill broking. Thus, as can be traced from the Bill of Exchange Minutebook of Dersaadet Bank, which is the first bank opened with the permission of the Ottoman administration in 1849, they can be told to have involved in bill broking commissioning.

The expansion of commercial activities or sector in the Ottoman Empire effected the financial sector after the mid of the nineteenth century. There were a monetary problems or monetary system in the Ottoman lands. That is why, it stimulated the business strategies, financial activities and emergence of the new financial institutions in Constantinople in that period.

Key Words: Levanten Merchants, Levant Company, Ottoman Financial Sector, Foreign Trade, Tanzimat Era.

TANZİMAT DÖNEMİNDE BİR OSMANLI-İNGİLİZ TÜCCARI: HENRY JAMES HANSON VE OSMANLI TİCARİ HAYATINDAKİ YERİ

ÖZET

Osmanlı sosyal, siyasî, askerî ve iktisadî hayatında önemli bir kırılma noktası olan ve yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilen

Tanzimat Dönemi, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin, ülke içi ticaret yanında, Avrupa merkezli olmak üzere uluslararası piyasalarla ticari ilişkilerin finansal piyasaları geliştirici olarak arttığı bir dönem olmuştur. Tanzimat sonrası hukuki alanda yapılan düzenlemeler ve değişikliklerle birlikte, Osmanlı'nın iç ve dış ticaretinde levanten tüccarların etkisi ve ağırlığı da artmıştır. Osmanlı ticaretinde etkili olan bu levanten tüccarlar içinde, ticari ilişkileri ve iktisadi-finansal faaliyetleri ile İngiliz kökenli bir Levanten aile olan Hanson ailesi özellikle dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda ilk defa 1825 yılında ticaret amaçlı olarak İngiliz Levant Kumpanyasının bir üyesi olarak İstanbul'a gelip yerleşen Charles Simpson Hanson (1803-1874) ve bir sonraki kuşak olarak, İstanbul doğumlu oğlu Henry James Hanson (1838-1935) finans alanından demiryolları yapımına, ticari anlamda ihracat-ithalat faaliyetlerinden gemi yapımına kadar pek çok alanda ticari faaliyette bulunmuştur.

Hanson ailesi bu geniş iş alanı nedeniyle Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl ticaretinde anahtar bir rol oynayan tüm levanten tüccarlar içinde ön plana çıkmıştır. Bu önemli aileye yönelik, gerek Türkçe gerekse İngilizce literatürde ise büyük bir boşluğun olduğu görülmektedir. Bu boşluğun doldurulmasına bir katkı sunmayı hedefleyen bu makale çalışması ise, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İngiliz Ulusal Arşivi ve Oxford University-Middle East Center Saint Anthony's College Arşivinde tespit edilen birincil kaynaklar ile döneme ait Türkçe ve İngilizce süreli yayınları bir araya getirerek Hanson ailesinin Osmanlı iç ve dış ticaretindeki yerini ve özellikle İstanbul'da gelişen poliçecilik faaliyetleri ışığında finansal yeni kurumların bu tüccar aileler eliyle nasıl yürütüldüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu çalışma sayesinde; ticari-finansal faaliyetler üzerinden Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı içerisindeki bir takım iktisadi kurumların işleyişi hakkında bilgi edinileceği gibi, levanten tüccarların Tanzimat ve sonrası dönemde Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri, dış ülkelerle olan bağlantıları da ortaya konulmakla beraber ve dönem itibarıyla Osmanlı ticaret ve finansal hayatına bir ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Levanten Tüccarlar, Levant Kumpanyası, Osmanlı Finansal Piyasaları, Dış Ticaret, Tanzimat Dönemi.

Introduction

For a long time it has been assumed that the growth of economies over the long-run were evaluated in terms of output per capita with technological developments, productivity, and increments of real capital or investments based on neo-classical economic theory (Cameron, 2002, p.8). Recent researches have shown, however, that many societies and states had success concerning economic growth before the Industrial Revolution (Clark, 2007, p.146-147). Progress in organization and business with an institutional aspect such as credit-finance, kinship and business institutions with actors was shown as an important component to discuss the economic developments before the 1800s in this sense. Otherwise, population expansion in the period 1500-1700 allowed the development of institutions which caused the economic growth in Europe and merchants' movement as well (Pamuk, 2014, p.5). As will be seen, apart from the classical or neo-classical theory of economics on economic developments, there are many components such as institutional changes, the role of merchants in financial sector and population characteristics, which interact in order to explain the economic history of the world at a macro and micro economic level.

The long-distance trade between British traders and the Ottoman Empire occurs both through an institutions system and actors in historical context. Analysing the scope and structure of the trading and its links with the strategy of companies or the operations of foreign merchants in the long distance Ottoman-European trade is required to evaluate support networks such as a friendship, kinship and family ties. Furthermore, we must also take into account ignore the trends in the world economy in order to note the place of commercial activities which effected financial activities in the Ottoman Empire in the nineteenth century between British traders and Ottomans.

The territorial expansion of the Ottoman Empire enabled the long-distance trade to be vibrant especially in the coastal business activities for both the Ottoman Empire and European merchants. According to the Ottomans' official economic mind, exporting was regarded less favourably than the importing (Genç, 2003, p.45-48). In this sense, it can be argued that the foreign merchant wanted to do business under the authority of the Ottoman ports. Also, the Ottomans used long-distance trade as a regulator for the stability of the domestic markets (Pamuk, 2004, p.235-236). Due to this developments, especially after the mid of nineteenth century, financial institutions begun to develop with business activities of foreign merchants in the capital of Ottomans in accordance with roles of these merchants.

In this context, we need to evaluate the activities of British traders and their companies (private or joint-stock) with financial-business institutions, their changes over time and the Ottoman state concept as a regulation for markets and goods variation. For doing this, institutions come into prominence in order to trace the details of the commercial activities and relations. Firstly they form the relationship between persons, different communities and occupational groups in the society. Secondly, financial institutions reform the relations when required based on informal or formal procedures. Lastly, it must be known that institutional change or reconstitution of an institution depend on Ottoman statesmen's views, economic conditions around the world and conflicts of interest inherently (Pamuk, 2012, p.S43-S45; Pamuk, 2014, p.6-9).

Within world economic history, particularly in the context of the recent studies, Ottoman State is depicted as a passive actor or a walker on. The effective factor in advocating for this approach is that the post-industrial revolution economic development and therefore increased capital accumulation experienced in Europe particularly in the 18th and 19th centuries, does not show the same characteristics for the Ottoman State. Therefore, the requirement to analyse the Ottoman State within the framework of the "Great-Long Divergence" theory and discussion is one of the first general approaches.¹ To develop an understanding of the changes and developments of economic and political institutions hinges on the ability to penetrate the historical process and developments. In recent years, economists and economic-business historians emphasise political and social environment with institutional change and economic developments. Therefore, this paper shows the workings of the institutions in the Ottoman commercial system although with certain limitations and Ottoman judicial and political aspects concerning the British traders and families in the Levant Trade.

On the other hand, as a result of fast spread of the capitalist commercial relations developed after the Industrial Revolution, Ottoman State is known to be included in this area of impact after the 1830s. The most important impact within this process is the break in the Ottoman understanding of economics, financial sector and in its institutions. Ottoman economic structure experienced a serious transformation with the free trade understanding adopted after 1838 in particular. Therefore, the Ottoman economy opened its doors to the capitalist world economy (Western Economy) and breaks in the traditional structure emerged.

¹ See Kuran T. (2010). *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East*. Princeton University Press.

Accordingly, works conducted in view of the new understanding of economics claim that the main reason for the economic and commercial development difference between two poles is the discrepancy between Ottoman economic institutions and Western institutions.² It is obvious that the Ottoman State remained behind European economies throughout the 19th century, whereas it was an important economic power in the 17th century.³ In Europe, this period is accepted as the period at industrialisation when first England then other countries in Western Europe turned into manufacturing economies that can produce finished products with low costs and in high quantities. Technological jumps experienced particularly in maritime transportation in the following periods of the century accelerated the increase in the commercial activities.⁴ By contrast, little progress was made in the Ottoman economy until the mid-19th century.

Nevertheless, contrary to the economic history literature, for the Ottoman State, the years commencing with the Tanzimat Fermanı (Imperial Edict of Reorganization- Gülhane) mark a period when commercial development and activity increased. In the Tanzimat reform decades, developments in road – port and railway construction led up the growing of commercial activities.⁵ In the Ottoman economic system, we know that business investment and money-changing transactions were dominated by very small group of entrepreneurs (Çizakça, Kenanoğlu, 2008, p.196). As Merchants play a crucial role in this activity.

The second half of the Ottoman nineteenth century especially observed clear “Eurocentric Business Enterprises” in Ottoman economic and commercial life, consisting mostly of railway projects, as European-centred commercial relations within international markets expanded. Reforms and changes in the commercial system after the Tanzimat saw an increase in the market efficiency of Levantine merchants in Ottoman domestic and foreign trade.

Among these Levantine merchants, who were effective in Ottoman trade life operating under certain regulations called Capitulations (Ahdnames) in the Cyprus, Smyrna and Constantinople (Walsh, 1825, p.5-6; Özkul, 2013, p.251-257),⁶ the Hanson family, of English origin, attracted attention with their commercial relations and financial activities. Accordingly, Charles Simpson Hanson (1803-1874), who came to Istanbul for the first time in 1825 and settled for the purpose of commerce, along with his son, Henry James Hanson (1838-1935), who was born in Istanbul-Tarabya, together engaged in several commercial fields namely finance, railway construction, imports and exports. Due to their wide range of business interests, the Hanson Family and their company became prominent among all the Levantine merchants that played a key role in 19th century Ottoman trade.

The world economy during the 19th century was centred on Britain's early start in the industrial revolution. Current account surpluses led to the English Pound becoming the world's major currency and the gold standard was established creating a system of fixed exchange rates.⁷ Hence, many of the Levant Company's merchants such as Charles Simpson Hanson entered into a connection with Ottoman Government and did business in the region of Ottomans.

² See Acemoglu D., Robinson J. (2012). Why Nations Fail: The Origins of Power Prosperity and Poverty. Profile.

³ See Pamuk S. (2007). Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914. İletişim Yayınları. pp. 191-198.

⁴ See Pamuk (2007) and Acemoglu-Robinson (2012).

⁵ For investments of road construction in the Hudavendigâr Vilayeti see Çetin, E., (2015). Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Hüdâvendigâr Vilayetinde Karayolu Yapım Çalışmaları, Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7 Summer 2013, pp. 65-81.

⁶ For additional See. Boogert, M.H. Van den. (2005). The Capitulations and the Ottoman Legal System. Kadis, Consuls and Beratis in the 18th Century. Brill.; Boogert, M.H. Van den. (2003). Consular Jurisdiction in the Ottoman Legal System in the Eighteenth Century, *Oriente Moderno* 22/3, pp. 613–634 and Boogert, M.H. Van den. (2009). Legal Reflections on the Jurisprudential Shift Hypothesis, *Turcica* 41, pp. 373–382.

⁷ See Ricardo D. (1819). On the Principles of Political Economy and Taxation. John Murra, 2nd ed.; Eichengreen B, Flandreau M.(eds.). (1997). The Gold Standard in Theory and History. Routledge.

In this paper, it was planned to emphasis on two points. First, to show ‘Bill Brokering’ in Istanbul became a gainfully business for Levantine Merchants. I provide evidence that Levantine Merchants benefited from currency exchange differences via the records of the Dersaadet Bank (The first Bank of Ottomans).⁸ Second, I evaluate the growth of commercialization in Ottoman territory and the commerce links dominated by Levantine Merchants between Europe and Ottoman Empire. Finally, according to the records of Hanson Family, I will mention about their contributions of social and economic life in Istanbul.

Sources

This study uses various primary records from the Oxford University-St Antony’s College Middle East Centre, The National Archives (UK), the British Library, and Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). There are also published secondary resources related to the merchants, ‘beratli’ merchants, and Ottoman financialization. My sources comprise Henry James Hanson Collection from Oxford University associated with some anecdotes from Henry James Hanson’s life in Istanbul and his business operations, Bank letterbooks from Başbakanlık Osmanlı Arşivi and the Levant Company correspondence. Other sources include bills of exchange, and name list of brokers’ reference to merchants’ companies and how big their operations were.

A major source is the Henry James Hanson Collection with the reference code GB165-0135. This collection is located at Oxford University-St Anthony’s College Middle East Centre’s Archive library. It contains ‘Microfilm printout’ (some pages faint) of a manuscript autobiography in three volumes which is approximately 700 pages in total by Henry James Hanson which gives details of his ancestry, his father Charles Simpson Hanson’s life in Istanbul and his own memories, including some of the Crimean War. In that collection, the volumes were enriched with newspaper cuttings, family and scene photos, a few watercolours and a family tree with the coat of arms and a pedigree stretching back to the 13th century.

Other important sources can be classified within two parts in order to interpret commerce and finance business issues properly. First records related to commerce arise from The National Archives (UK) and the British Library. The other records connecting the finance and banking history of the Ottoman Empire are from Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). These resources have some relevant information about merchants name and bill broking turnover.

Finally, according to the literature so far reported, French, Dutch and Italian markets were dominated by Ottoman Beratli merchants until the 19th century. In the 17th and 18th centuries, France, Holland and Italia were prominent partners of the Ottoman Empire. From beginning the sixteenth century, especially, French missionaries as a biggest partner of Ottomans in commercial relations who played a key role in the maritime commerce in the Levant seas came to the Ottoman lands (Birsell, 2014, p.209-210). However, in the last decade of the 18th century, significant intense competition between British and Dutch-French companies in the east Mediterranean started and lasted until the 1820s (Pamuk, 2007, p.162-165). During and after the Crimean War (1854-1856), the major commercial links and financial sectors which were dominated by British and Armenian merchants surfaced for the Ottoman world (Matossian, 2007, p.151). In the light of this information, Hanson Family’s economic activities in the Ottoman Empire territory need further explanation.

A Short History of British Merchants in the Ottoman Empire with Existing Literature

Beyond the general researches on the Ottoman economic system, in contrast, researches into British merchants, families and their operations relating to private companies in the Ottoman Empire

⁸ See Serdaroğlu Ü. S. (2011). Osmanlı Devleti’nde İlk Banka: Dersaadet Bankası ve Poliçe İşlemleri. Unpublished Master Thesis. Istanbul University.

are limited. Before the end of the sixteenth century, Ottoman and British political and economic relations had started with the establishment of the Levant Company. Although we know that a limited number of British merchants tried to do business without recourse (Epstein, 1908, p.5) and had permission to trade from Ottomans (Kütükoğlu, 2013, p.13), it can be argued that commercial relations began with the Levant Company's operations in the Ottoman territory certainly. Although the Levant Company was founded as a private corporation (named joint-stock and chartered company) by British merchants; it was under controlled by Queen Elizabeth I's petition (Wood, 2013, p.9). This information points out the importance of publications related to the story of British merchants, their legal status in the Ottoman Empire, and history of the Levant Company for understanding the development of private cooperation in the Levant. However, only a limited number of studies about business enterprise in the Levant based on private records related to the companies of British merchants or families have been published in the existing literature.⁹ Therefore, we will try to examine the existing literature in order to find clues about private enterprise or initiatives of partnerships, and merchant-agency institutions. Also, it requires us to evaluate researches about commerce-trade structure or the trading conditions of the British and Ottoman Empires.

By British and Ottoman merchants' business activities in the Levant trade, it is easily argued that the Levant Company was the primary actor in the commercial activities between the Ottoman Empire and British merchants after its establishment in 1582. The Levant Company was a reformatted and combined version of the Turkey Company and Venice Company which had established a monopoly of trade in the Levant seas. Only company members had the right (ahdnames or petitions from the Ottoman Sultan) to trade in Ottoman territory. It meant merchants' operations were based on the juridical conditions and framework. Therefore, before evaluating the specific publications about the Levant Company and merchant's private initiatives in the Levant, we will shortly review the general existing literature on the legal transformation of foreign merchants in the Ottoman system with the main publications about the general economic history of the Ottoman and British Empires and their political and commercial relations.

Especially for the eighteenth century, Maurits Boogert's works shed light on the commercial activities of European merchants in the Ottoman territory and port cities. Contrary to the nineteenth century, capitulations (ahdnames) did not cause disadvantages to the Ottoman guilds, merchants and markets. According to Boogert's book, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar, Berathılar*, capitulations given to European merchants by Ottoman authority helped the regulation of commercial relations before the nineteenth century (Boogert, 2014, p.6). Listing the questions of Boogert in his book is assumed as a starting point to see the conditions of foreign merchants in the Ottoman Empire in the eighteenth century in particular. His most important question is "Were Western communities in the Ottoman Empire part of the Ottoman legal system, or separate from it somehow?"¹⁰ His researches will help to evaluate the British merchants' status and track the evolution of commercial instruments as economic institutions.

British merchants as foreign merchants were operating within a specific institutional environment including Islamic Law and Ottoman tradition regulated by Ottomans. Murat Çizakça and Macit Kenanoğlu mentioned the importance of 'the jurisprudential shift hypothesis'¹¹ context

⁹ See Frangakis-Syrett E. (2007). *Trade and Money: The Ottoman Economy in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries*, Isis Press.

¹⁰ Ibid, p. 10.

¹¹ It is argued by Timur Kuran in his works. Further details see Kuran T. (2003). *The Islamic Commercial Crisis: Institutional Roots of Economic Underdevelopment in the Middle East*, *The Journal of Economic History* V. 63/2, pp. 414-446.; Çizakça M., Kenanoğlu M. (2008). *Ottoman Merchants and the Jurisprudential Shift Hypothesis*, *Merchants in the Ottoman Empire*, edited by Suraiya Faroqhi and Gilles Veinstein. Peeters Publishers. p. 203.

and its critiques. According to Çizakça and Kenanoğlu, this system was under control by Ottomans especially before the nineteenth century. Moreover they argued that jurisprudential shift hypothesis was not out of hand.¹² The main work about British merchants' operations in the Levant and Ottoman ports, including Constantinople, İzmir and Aleppo, is *A History of Levant Company* first published in 1935.¹³ The importance of the company is based upon its commercial organization with factories in different Ottoman port cities and its diplomatic missions in Constantinople, Aleppo and İzmir.

Apart from commercial activities of Levant Company before the nineteenth century, for the interaction between financial and commercial operations, we need to trace conditions of nineteenth century in the Ottoman capital. This description helps us to evaluate the ordinary financial institutions and to understand correctly the structure of developments in finance-trade interaction process.

Henry James Hanson's Family

This family (Hansons) is descended from the district or Parish of Halifax; which is located between Manchester and Leeds nowadays and known by the alias Rastricks since 1250.¹⁴ Henry James Hanson (1838-1935) was born on 27 July 1838 in the Pera district of Constantinople; he was fifth was of the nine of Charles Simpson Hanson (1803-74).¹⁵ His father Charles Simpson Hanson the well-known Banker who arrived in Turkey as a merchant of Levant Company. He was born in England, nearby Bagshot, in 1803. Before he came and settled in Constantinople, he travelled abroad from England such as Norway and France. The Hansons lived in Pera first, and then they had a summer house in Therapia (Tarabya).¹⁶

Also Henry James Hanson was known as a Levant merchant in Constantinople as his father. He was married to Edith Anna Oldham (d. 5 May 1869) on 9 April 1863. Henry James was educated in England. He lived in Constantinople until 1887. Then he moved and immigrated to Canada and then returned to England in 1895 where he died in 1935.¹⁷

¹² Ibid, pp. 211-213.

¹³ See Wood A.C. (1964). *A History of the Levant Company*. Charles Birchall & Sons Ltd.

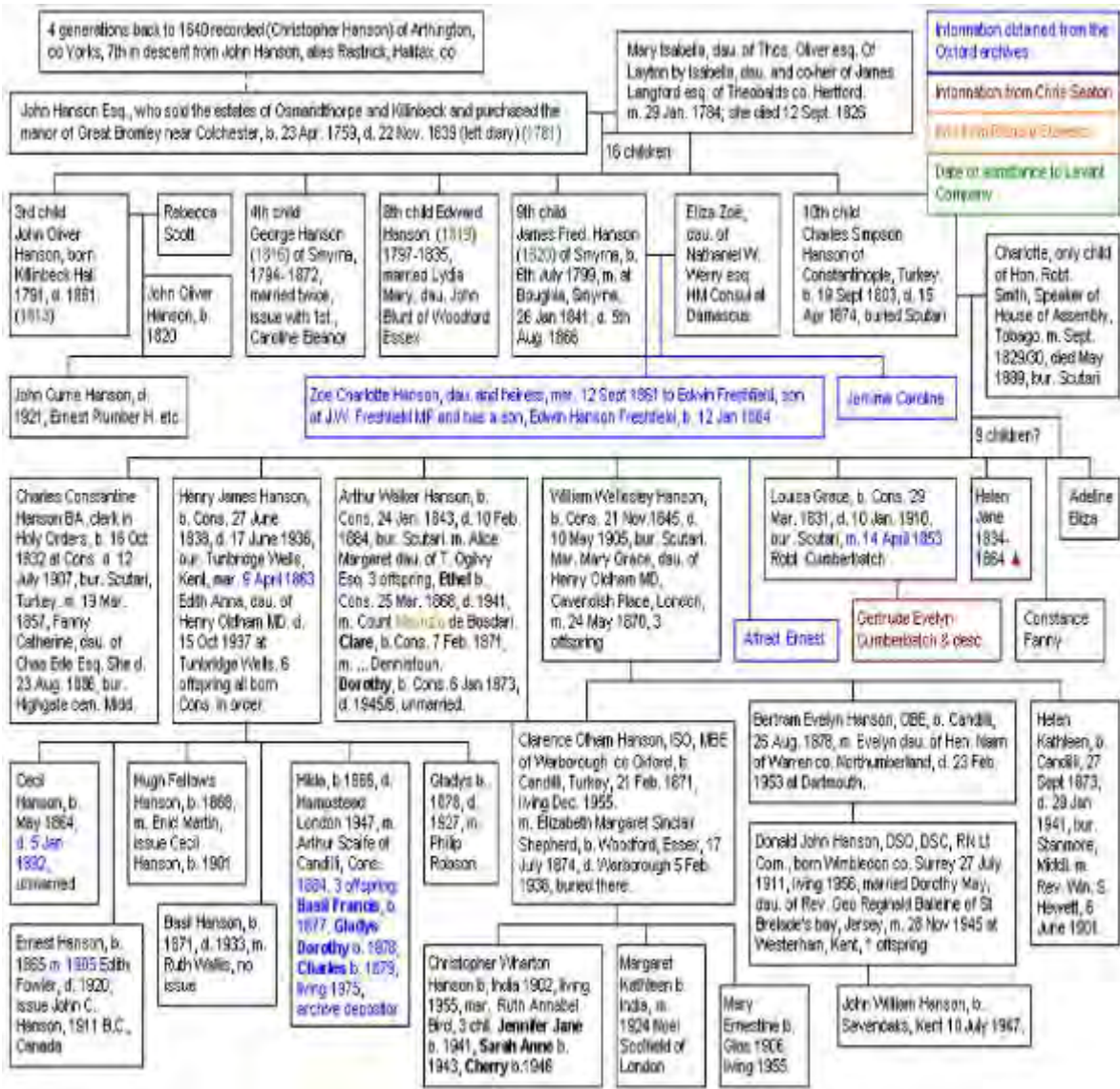
¹⁴ Henry James Hanson Collection (hereafter HJHC) (GB165-0135), Archive library, Middle East Centre, St Anthony's College, Oxford University, V.1, p. 5.

¹⁵ Children of Charles Simpson & Charlotte Hanson: Louisa Grace, Born in Pera 29 March 1831, Baptized at Therapia 2 July 1831, d. 10 Jan 1910, m. 1853 R.W. Cumberbatch Charles Constantine, Born in Pera 16 Oct 1832, Baptized at Therapia 11 July 1833, d. 12 July 1907, m. 1857 Fanny Catherine d. of Charles Ede Helen Jane, Born in Therapia 12 June 1834, Baptized at Therapia 21 June 1835, d. 1864, m. 1862 G.H. Clifton Esq. Constance Fanny, Born in Therapia 20 June 1836, Baptized at Therapia 9 Oct 1836, d. 29 Dec. 1888, m. 1857 Capt. F.H. Butler Fellows RNCB Henry James, Born in Therapia 27 June 1838, Baptized at Therapia 1 April 1839, m. 1863 Edith Anna d. of Henry Oldham Esq. Adeline Eliza, Born in Pera 30 Dec 1839, Baptized at Pera 19 April 1840, d. 29 Jan 1921, m. Henry Rumball Esq. Arthur Walker, Born in Therapia 24 Jan 1843, Baptized at Therapia 2 July 1843, d. 10 Feb. 1884, m. Alice Margaret, d. of T. Ogilvy Esq. William Wellesley, Born in Pera 21 Nov 1845, Baptized at Therapia 1 Aug 1846, d. 7 May 1905, m. 1870 Mary Grace, d. of Henry Oldham Esq. Alfred Ernest, Born in Therapia 24 July 1850, Baptized at Therapia 29 Dec 1850, d. 23 April 1851.

¹⁶ [http://levantineheritage.com/pdf/Evelyn-Townsend-\(Hanson\)-Memoir.pdf](http://levantineheritage.com/pdf/Evelyn-Townsend-(Hanson)-Memoir.pdf)

¹⁷ HJHC, V. 1, p. 30.

Table 1
The Pedigree of the Hanson Family

Notes: The original “Pedigree of the Hanson Family” is a part of the ‘Hanson Collection’ which is located at Archive of Oxford University-St Antony’s College Middle East Centre. This pedigree shows the members of family beginning from John Hanson who was born in 1759. The original image of this pedigree can be seen at the end of this article in the ‘Appendix’.

Source: <http://levantineheritage.com/hanson.htm>, Henry James Hanson Collection (HJHC), GB165-0135, Archive Library, Middle East Centre St Anthony’s College, Oxford University, V. 1, p. 3.; Burke B. (1862). A genealogical and heraldic dictionary of the landed gentry of Great Britain and Ireland. V. 1. Harrison. pp. 617-618.

According to the memory of Henry James Hanson, his father had his house at Therapia from 1831 for many years, his father and mother and the family were spending the summers there and going to their other (properly a modern flat) house in Pera for the winters. After that, in 1847, his father purchased a large wooden house adjoining Fishing Station on the Anatolian side nowadays.

After 1857, they just lived at that house located in Candilli.¹⁸ He had four brothers and sisters. They lived in Istanbul together, but Henry did not get a chance to work with his brothers in the Hanson Company. Henry was together with his father. He helped his father's businesses and wanted to learn the key parts of management. His brothers, by contrast, preferred to be apart from these.

The Hanson Family's Business Operations: The Interaction between Finance and Trade

It is important to know what sort of a development process the banking institution and the monetary transactions underwent within the frame of bank or suchlike organizations in order to understand the foundations of the modern system. It is a well-known fact that the Ottoman Empire structurally experienced a process of integration with the European and world economies during the nineteenth century in the economic sense (Kasaba, 1993, p.12). The Ottoman banking activities, which shaped in parallel with these developments, were carried out by *Sarrafs* or *Merchants*¹⁹ families like bill brokers and bankers until they grew into an organizational structure.

The bill broking activities, which were performed in the Galata district during the pre-Ottoman period, were carried on by non-Muslim people after the Ottoman sovereignty (Lybyer, 1915, p.582). Accordingly, bill brokers and bankers assumed such operations like changing the Ottoman and foreign currencies, storing and safekeeping the countable sources as bank deposits and opening credits under certain conditions (Yüzgün, 1985, p.155). They are also known to have given credit to the Ottoman government, financed the tax farmers/money landers within the frame of tax farming, and even performed the task of tax farming and bill of exchange dealers (Al, 2011, p.4-5).

It is known that the currency system was characterized by an unstable structure due to the great debasements during the reign of Mahmud II before the reforms of the Tanzimat period. Before the rescript, especially in the 1820s and 1830s, an intensive debate was going on about the issues of the currency system and the renewal of financial institutions in the economic structure of the Ottoman State (Akyıldız, 2011, p.2-3). Following the Treaty of Baltalimanı in 1838 and other treaties of the same characteristics signed afterwards, the customs revenues and the commercial activities of foreign traders in the Ottoman territory increased. When the foreign trade volume that grew after this date merged with the issue of preserving the value of the Ottoman currency, which was an endogenous problem, the need for a stable currency order was further increased (Toprak, 2002, p.241). Interaction between Finance and Trade is closely related to the economic conditions of this period. There existed a question of exchange stabilization and complicated currency order as a result of the increasing foreign trade volume before and after the reform period and the applications of debasement.

When Hanson as a member of the British Levant Company came to Istanbul, Sir Stratford Canning was the British Ambassador (during 1825-1828). In 1826, Sultan Mahmud II organised a new force after the pattern of European armies and he intended to proscribe the Janissaries. This term exceedingly showed political uncertainty and economic instability situations. Therefore, it can be asserted that political conditions affected the currency system of the Ottoman State and the 'kaime' (banknotes) prices negatively. This currency system included the kind of money which had different measures and fineness and which were also available in circulation. In the post-reform period, about 36 coins were circulated in the market (Pamuk, 2000, p.152). This number is remarkable in terms of

¹⁸ Ibid. p. 30 and 83.

¹⁹ See Bağış A.İ. (1983). Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler. Turhan Kitabevi.; Boogert M.H. Van den. (2014). Beratlî." Encyclopedia of Islam, 3rd Edition. http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/beratlî-COM_22696; Kaymakçı S.S. (2013). The Sultan's Entrepreneurs, The Entrepreneurs' Sultan: Beratlî Avrupa Tüccarı and Institutional Change in The Nineteenth Century Ottoman Empire (1835-1868). Unpublished Master Thesis. Bogazici University.

revealing the complexity of the currency system. This complicated structure in the Ottoman currency system produced the problem of an unfavourable equilibrium exchange rate that emerged due to the foreign trade volume which increased with the Baltalimanı Treaty (Al, 2011, p.18-19).

The cost of foreign trade payments also increased due to the money of different measures and fineness circulating in the currency market. Various points of views that were brought about as solution offers, existed about how this situation would be prevented. The most known of these views, which were also accepted by the Ottoman statesmen, suggested not to use gold and silver in foreign trade payments. Until establishing the Bank of Dersaadet, the function of this method can be understood better within the framework of this solution offer which meant that the precious metal stock would not be sent abroad (Serdaroğlu, 2011, p.36-37).

Charles Simpson Hanson is known to have come to Istanbul for the first time in 1823 within the aforementioned economic conjuncture. When he came to Istanbul for settlement purpose, C.S.Hanson used to be known as a merchant working for the British Levant Trading Company.²⁰ Before coming to Istanbul, Hanson worked as a ship broker in other countries outside England. The Markets, where Hanson worked can be listed as Italy, Germany and Russia.²¹

Simpson Hanson's economic activities after coming to Istanbul can be divided into two as before and after the Imperial Edict of Reorganization. This distinction also marks a difference between two different sectors. Accordingly, the Hansons can be said to have been occupied with trade for the period from the Imperial Edict of Reorganization to 1845. Contrarily, after 1845, upon the development of banking and financial sectors in Istanbul, we witness that the family business worked as a commissioner-bill broker and lent money.

Regarding the first period, in Henry's father's time, the revenues generated generally outweighed the costs from Persian Trade via Trabzon and Erzurum cities. This trade from Constantinople and the West was the shortest and quickest route for Persian trade in that time. The improvement and safety of the roads was always well maintained. Even when the Russians had conquered the Circassians and made a railway from Poti to Tiflis, merchants and travellers preferred the Trabzon route as it was always thought of being such political strategic and commercial importance that the Turkish Government should give its utmost attention to it, but fate and inertia were against them.²² Eventually the Russians perfected their railway system and secured Batumi, the only good port excluding Sinop on the South coast of the Black Sea, and Kars the fortress which really commanded Erzurum and the neighbourhood.

The through trade was of course lost. According to Hanson's anecdotes he remembers something regarding the trade to Trabzon when before 1847, the P&O steamers, Austrian Lloyds and other independent lines or steamers competed for the traffic of goods and passengers. There was always a large number of Armenian and Turkish hammals [porters] and Oda Bashis / care takers coming from and going to Van and other places on this route. The regular lines endeavoured to choke off the others by cutting down fares; at one time deck passengers were carried gratis and one company at last out-did the others by giving even deck passengers his full of pilaf [rice] each day.²³

Moreover, according to the records in the Ottoman archive, Hansons are seen to be involved in different businesses, in addition to long distance trade. Hansons used to do these works of different

²⁰ HJHC, V. 1, p. 10.

²¹ Ibid. p. 18.

²² Ibid. p. 68.

²³ Ibid.

types, with their partner Zohrab Family²⁴ in general. These businesses can be listed as salvation of the sunken-ships,²⁵ coffee trade,²⁶ wheat-barley transportation and trade,²⁷ coal export to Crete Island (Girit) under state assurance²⁸ and opening ship building and repair pool and workbench at Pine Port in Halki.²⁹

In the period following the Imperial Edict of Reorganization, Hansons are seen to make business rather in the financial markets. That the reputation of C. S. Hanson gained after his coming to Istanbul as a banker, rather than a merchant is an indicator of this. The news appeared in the newspapers after his son's decease with the heading "Mr. C.S. Hanson the well-known Banker who arrived in Turkey at the beginning of last century" that shows Hanson as a banker can be shown as an evidence of this fact.³⁰

Mentioning the bill broking activity performed by C.S. Hanson in the Ottoman markets before the fund support that Hansons provided railway constructions in Ottoman lands with shall be chronologically more adequate. Hanson's general business before commencing the railway constructions used to be bill broking. Thus, as can be traced from the Bill of Exchange Minutebook of Dersaadet Bank, which is the first bank opened with the permission of the Ottoman administration in 1849, they can be told to have involved in bill broking commissioning.

The expansion of commercial activities or sector in the Ottoman Empire effected the financial sector after the mid of the nineteenth century. There were a monetary problems or monetary system in the Ottoman lands. That is why, it stimulated the business strategies, financial activities and emergence of the new financial institutions in Constantinople in that period (Frangakis-Syrett, 2007, p.75). If we exclude the Smyrna Bank that began operations in the Ottoman State, but not allowed to make transactions by the Ottoman administration, the first bank established was *Dersaadet Bankası* (*Banque de Constantinople*). According to a document in the Ottoman archive, although a consensus was achieved to establish Dersaadet Bankası on 24 March 1849,³¹ the bank could commence operation only within the following 5-6 months.

The Bank's financiers were Jak Alyon (Jacques Alléon), Emmanuel Baltacı (Emmanuel Baltazzi) and the Ottoman government.³² Bank's total capital was agreed to be 25,000,000 piastres. Out of this capital, 10,000,000 piastres were covered by the government and the remaining amounting to 15,000,000 piastres by the aforementioned bankers.³³ We can reach the policy

²⁴ 'The Zohrab family is of Syrian origin. At the end of the last century, 18th, Hodja Hanna Zohrab, father of the late Dr, was 1st dragoman to the Dutch legation in Constantinople. Dr Zohrab in 1865 entered the service of the Khedive Ismail Pasha as family physician, got the title of Bey and gift of a farm at Broussa to which on departure of Ismail Pasha from Egypt he retired about 2 months ago. He returned to Constantinople and took up his abode at Therapia where he died in 1883. He leaves no wealth but that of the good name who has followed him through life...' See HJHC, V. 2-3.

²⁵ BOA, A. }AMD. 28/1, 13 Ra 1267 (Hicri).

²⁶ BOA, HR.MKT. 50/6, 05 M 1269 (Hicri).

²⁷ BOA, HR.MKT. 75/31, 24 B 1270 (Hicri); BOA, HR.MKT. 99/16, 19 R 1271 (Hicri).

²⁸ BOA, A. }MKT.MHM. 390/17, 02 Ca 1284 (Hicri).

²⁹ BOA, DH.MKT. 1752/50, 02 M 1308 (Hicri).

³⁰ *Levant Herald*, July 12 1907.

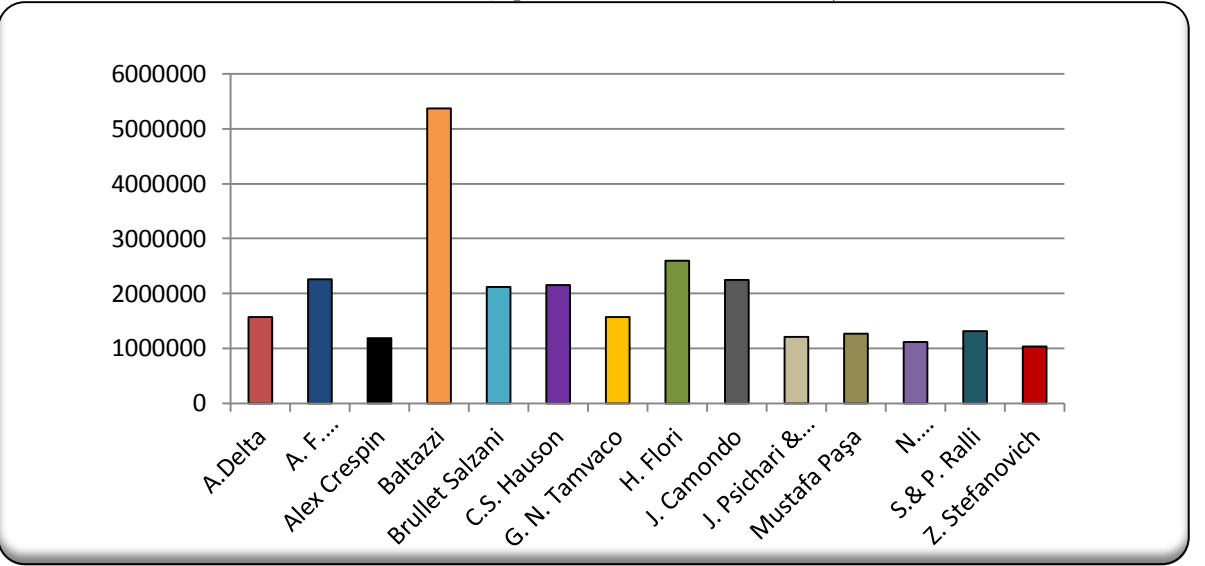
³¹ BOA. A. MKT. 184/28, 29 Rebiülahir 1265. 24 March 1849. "... zikr olunan bankanın vaz'ı niyyet-i mezkureye mebni idigü ve ol veçhile kimse, icbar olunmayub oraya ka'ime götürüp götürmemekle de herkesin ihtiyarı elinde bulunduğu mülabesesiyle bunda ne kava'im ve hizanenin, 'tibarına ve ne tüccarın menafı'ine dokunur madde olmamasıyla bunun dahi kararı sabık veçhile icra-yı iktizasıyla mezkûr konturato heman imza olunub müddet-i merkumenin hitamında icab-ı halin bi'l müzakere tesviye ckalınması müte'allik ve şeref-sudur buyurulan irade-i seniyye hazret-i tacidarı iktiza-yı celilinden bulunmuş olmakla ol bab da emr u ferman hazret-i veliyyü'l-emirindir."

³² BOA. A. MKT. 199/28. 28 Cemaziülahir 1265. 21 May 1849.

³³ BOA. A. MKT. 184/28, 29 Rebiülahir 1265. 24 March 1849.; Eldem E. (1999). Osmanlı Bankası Tarihi. Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Proje Yayını. p. 21.

transaction volume that C.S. Hanson acted as a broker for in 1849-50-51 according to Dersaadet Bankası’s Bill of Exchange Minutebook. Accordingly, it can be seen from the tables that Hansons were one of those making the most transactions after the bank’s partners based on the policy transactions made in London and Marseilles, which are the two most important centers Dersaadet Bankası used to realize policy transactions:

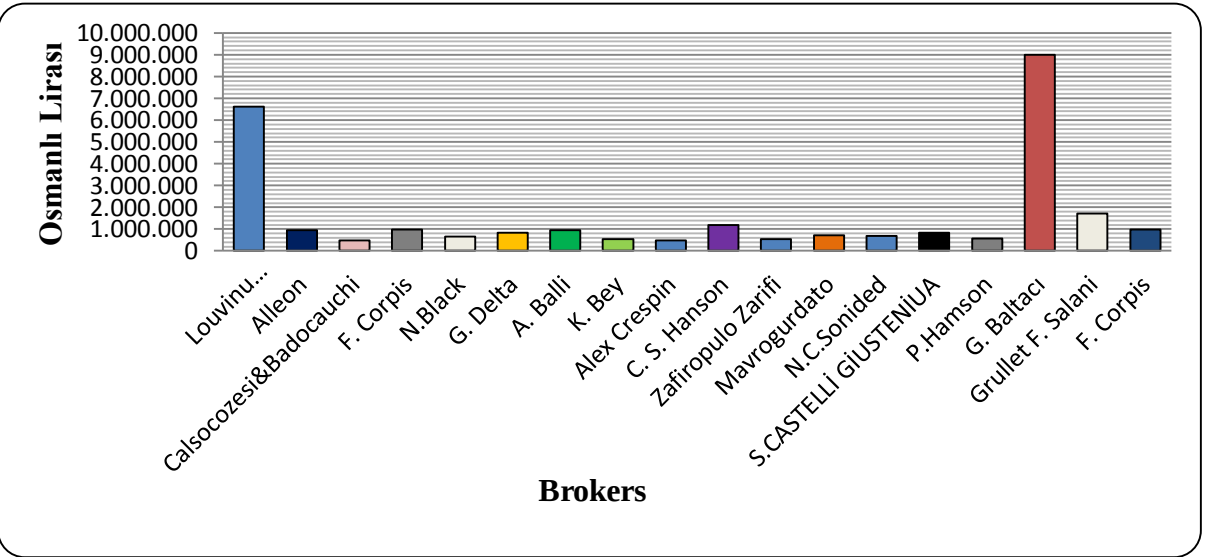
Bar Chart 1
To Marseille (April 1851 - 1852 December)

Notes: Indicators have shown on the Bart Chart in Turkish Lira Currency. (1 Pound = 0, 75 Lira)

Source: BOA, MAD. d, nr. 12494.; nr. 12496.; nr. 12499.; nr. 12497.; nr. 12498.

Bar Chart 2
From London (April 1851 - 1852 December)

Notes: Indicators have shown on the Bart Chart in Turkish Lira Currency. (1 Pound = 0, 75 Lira)

Source: BOA, MAD. d, nr. 12494.; nr. 12496.; nr. 12499.; nr. 12497.; nr. 12498.

In addition to their bill broking business, The Hansons are also known to have procured domestic debt for the Ottoman State several times both over their own companies and along with their partners. In this regard, they can be claimed to be an application source for Ottoman statesmen in the sense of banking.³⁴ They also became effective in the railway construction process that commenced in Ottoman territory after 1856; the Hanson family, operating as the Hanson Company tried to take part in these corporations as a partner. Two railway constructions can be shown as examples. The first one is the railway between Constanta-Danube and Varna-Ruse. The other one is the railway construction between Izmir-Aydın-Kasaba. The Hansons, who played roles in securing the guaranteed bills-reserves in the Aydın-Izmir railway construction in particular, provided fund support for this railway construction.³⁵ Moreover, due to the trust in them, Ottoman statesmen decided at Meclis-i Vukela to make an offer to the Hansons to operate the Haydarpaşa railway.³⁶

Conclusion

This study is an effort to show that the activities of C.S. Hanson, who came to Ottoman land as a Levant Company-member merchant and carried out commercial and financial activities in the capital Istanbul, and his son Henry James Hanson suggest a greater and more vibrant financial and economic scene within the Ottoman economy than in widely accepted. The study is based on the documents and books available in the Henry James Hanson Collection at Oxford University and in the Prime Ministry Ottoman State Archives.

This financial activity indicates that new business fields emerged and bill broking, as one of these fields was well applied by Hanson Family. At the same time, this study tried to understand how the commercial developments experienced in the Ottoman capital and its periphery are considered by an English merchant.

Accordingly, contrary to the general opinion, the last period and particularly the one after the Imperial Edict of Reorganization is a thriving period, rather than a recessed one. It was determined that economically new business fields emerged, derivative markets began to develop and what is seen so important was not the one dominating the activity, but on the contrary was the business volume and increase in trade.

It is also concluded that for making wealth of the Ottoman land possible, required arrangements and granting several rights to Levantine merchants that are meaningful from this perspective. Furthermore, Hansons' life in the capitol of Ottomans shows some details regarding the daily life of the members of the Hanson family and their private enterprises in the Ottoman Empire in accordance with the Hansons' memories.

Lastly, it was seen that the corporate transformation experienced by the Ottoman Empire in the economic sense was shaped by the trade and finance markets and business volume expanded as a result of the interaction between the state and merchant with the Hansons playing a prominent role in this activity.

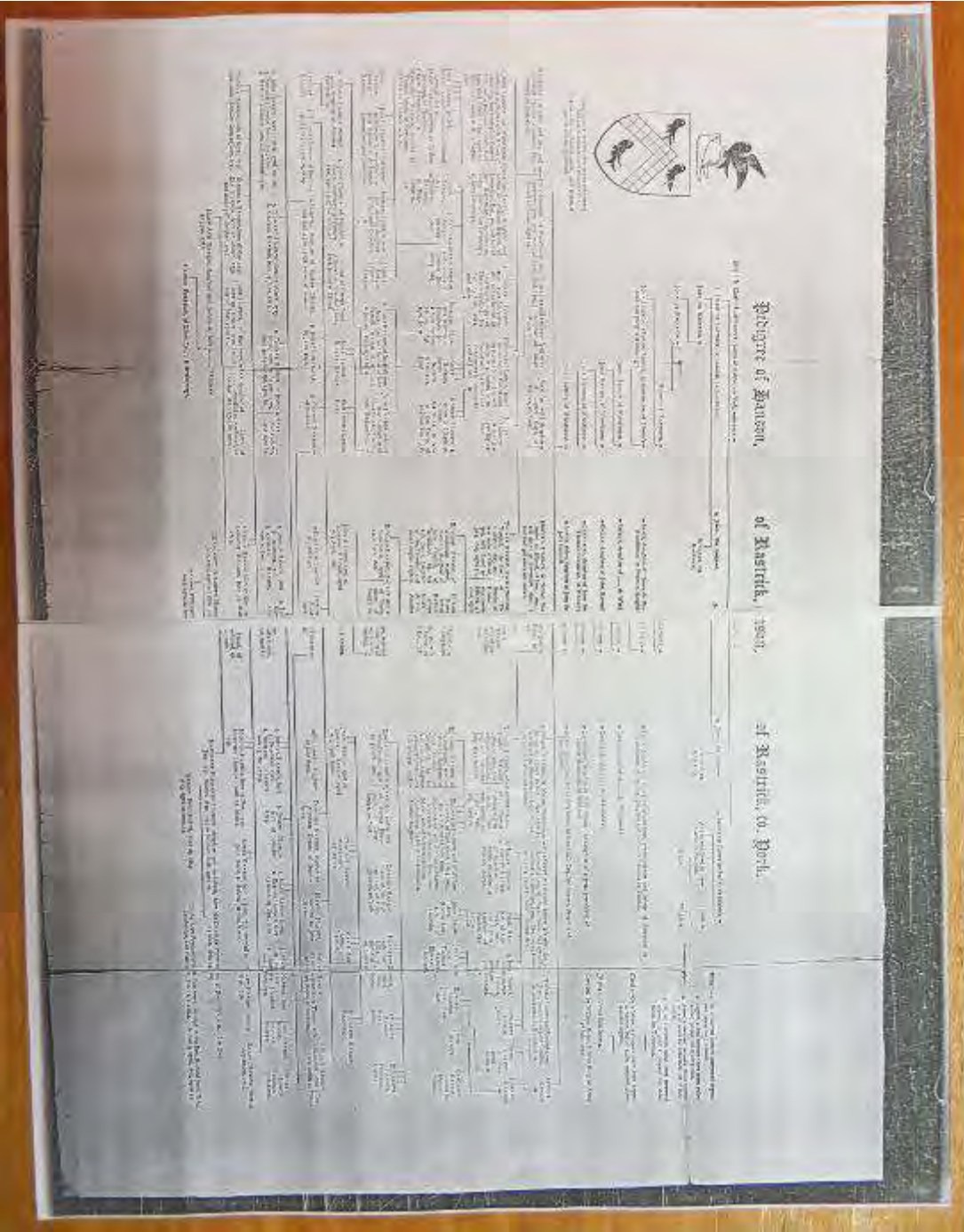
³⁴ BOA, A.}MKT.MHM. 242/21, 01 R 1279 (Hicri).; BOA, A.}MKT.MHM. 254/16, 07 Ş 1279 (Hicri).

³⁵ BOA. HR.MKT. 22/8, 11 B 1274.; BOA, A.}MKT.NZD. 423/71. 08/Z /1278 (Hicri)

³⁶ BOA, İ.MMS. 134/5718, 27 M 1297 (Hicri).; BOA, Y..PRK.TKM. 3/11, 23 R 1297 (Hicri).

APPENDIX

1. The original “Pedigree of the Hanson Family”

Source: Henry James Hanson Collection (HJHC), GB165-0135, Archive Library, Middle East Centre St Anthony’s College, Oxford University, V. 1, p. 3.

REFERENCES

I-Archival Sources

- Henry James Hanson Collection, (HJHC). (GB165-0135), Archive library, Middle East Centre, St Anthony's College, Oxford University, 3 Volumes.
- The National Archives, (TNA). FO 78/1-33, 50, 52, FO 261/1-7, SP 97/21-60, SP 105/104-343, SP 110/23-88.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA). A. MKT. 184/28, 199/28; A.}MKT.NZD. 423/71; A.}AMD. 28/1; HR.MKT. 50/6, 75/31, 99/16, 22/8; A.}MKT.MHM. 390/17, 242/21, 254/16;
- DH.MKT. 1752/50; İ.MMS. 134/5718; Y..PRK.TKM. 3/11; MAD. d, nr. 12494-12496-12499-12497-12498.

II-Books and Articles

- ACEMOGLU, D., ROBINSON, J. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*, London: Profile.
- AL, Hüseyin (2011). *Osmanlı Devletinde Kambiyo İstikrarı Uygulaması (1839-1863)*, İstanbul: Birleşik Yayınevi.
- AKYILDIZ, Ali (2011). "Tanzimat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (Vol. 40), İstanbul: 1-10.
- BAĞIŞ, Ali İhsan (1983). *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- BEDROSS, Der Matossian (2007). "The Armenian Commercial Houses and Merchant Networks in the 19th Century Ottoman Empire", *Turcica* 39, Paris: 147-174.
- BİRSEL, H. (Spring 2014). Fransız Misyonerler Tarafından İstanbul ve Levant Misyonunun Oluşturulması (Papaz J. Baptist Piolet'nin Mektubu), *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/4, Ankara: 209-210.
- BOOGERT, M. H. Van. Den. (2003). "Consular Jurisdiction in the Ottoman Legal System in the Eighteenth Century", *Oriente Moderno* 22/3, Rome: 613-634.
- _____ (2009). "Legal Reflections on the Jurisprudential Shift Hypothesis", *Turcica* 41, Paris: 373-382.
- _____ (2005). *The Capitulations and the Ottoman Legal System. Kadıs, Consuls and Beratlıs in the 18th Century*, Leiden: Brill.
- _____ (2014). *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar, Beratlılar*, (Translated by Ali Coşkun Tuncer), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- _____ "Beratlı", *Encyclopedia of Islam*, 3rd Edition, http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/beratli-COM_22696
- BURKE, Bernard (1862). *A Genealogical and Heraldic Dictionary of the Landed Gentry of Great Britain and Ireland*, (Vol. 1), Harrison.

- CAMERON Rondo and Neal, L. (2002). *A Concise Economic History of the World: From Paleolithic Times to the Present*, Oxford: Oxford University Press.
- CLARK, Gregory (2007). *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World*, New York: Princeton University Press.
- ÇETİN, E. (Summer 2013). Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Hüdâvendigâr Vilayetinde Karayolu Yapım Çalışmaları, *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/7, Ankara: 65-81.
- ÇİZAKÇA, M., and KENANOĞLU, M. (2008). "Ottoman Merchants and the Jurisprudential Shift Hypothesis", *Merchants in the Ottoman Empire* (Edt. Suraiya Faruqi and Gilles Veinstein), Paris: Peeters: 195-213.
- DER MATOSSIAN, Bedross (2007). "The Armenian Commercial Houses and Merchant Networks in the 19th Century Ottoman Empire", *Turcica* 39, Paris: 147-174.
- EICHENGREEN, B.-FLANDREAU, M.(ed.) (1997). *The Gold Standard in Theory and History*, 2nd ed, London: Routledge.
- ELDEM, Edhem (1999). *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Proje Yayını.
- EPSTEIN, Mortimer (1908). *The Early History of the Levant Company*, New York: G. Routledge & Sons.
- FRANGAKIS-SYRETT, Elena (2007). *Trade and Money: The Ottoman Economy in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries*, İstanbul: Isis Press.
- GENÇ, Mehmet (2003). *Osmanlı'da Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KAYMAKÇI, Said Salih (2013). *The Sultan's Entrepreneurs, The Entrepreneurs' Sultan: Beratlı Avrupa Tüccari and Institutional Change in the Nineteenth Century Ottoman Empire (1835-1868)*, Unpublished Master Thesis, İstanbul: Bogazici University.
- KURAN, Timur (2010). *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East*, Princeton: Princeton University Press.
- _____ (2003). "The Islamic Commercial Crisis: Institutional Roots of Economic Underdevelopment in the Middle East", *The Journal of Economic History*, V. 63/2, New York: 414-446.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (2013). *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LYBYER, Albert Howe (Oct. 1915). "The Ottoman Turks and the Routes of Oriental Trade", *The English Historical Review*, Vol. 30/120, London: 577-588.
- ÖZKUL, A.E. (Winter 2013). The Consuls and Their Activities in Cyprus under the Ottoman Administration (1571-1878), *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/2, Ankara: 251-257.
- PAMUK, Şevket (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- _____ (2007). *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- _____ (2014). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası KültürYayınları.
- _____ (2004). "Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500–1800", *Journal of Interdisciplinary History*, V. 35/2, New York: 235-236.
- _____ (2012). "Political Power and Institutional Change: Lessons from the Middle East", *Economic History of Developing Regions*, V. 27(sup1), S43-S45.
- RICARDO, David (1819). On the Principles of Political Economy and Taxation, London: JohnMurrey.
- SERDAROĞLU, Ü. Serdar (2011). Osmanlı Devleti'nde İlk Banka: Dersaadet Bankası ve Poliçe İşlemleri, Unpublished Master Thesis, İstanbul: İstanbul University.
- TOPRAK, Zafer (2002). "Tek Para Sistemi ve Sorunları", *Türkiye Tarihi Cilt 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul: 251-252.
- YÜZGÜN, Arslan (1985). "Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (Vol. 3), İstanbul: 155-170.
- WALSH, R. and C. (1825). Account of the Levant: Merchants of England Trading to the LevantCompany, Printed for J. and A. Arch.
- WOOD, Alfred C. (2013). Levant Kumpanyası Tarihi, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- _____ (1964). A History of the Levant Company, London: Charles Birchall & Sons Ltd.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

SERDAROĞLU, Ü.S., YILDIRIM, K., An Ottoman-English Merchant In Tanzimat Era: Henry James Hanson And His Position In Ottoman Commercial Life, ***Turkish Studies*** - *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 923-946, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8311>, ANKARA-TURKEY

